KÂŞGARLI MAHMUD

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK

GİRİŞ – METİN – ÇEVİRİ – NOTLAR – DİZİN

Ahmet B. ERCİLASUN – Ziyat AKKOYUNLU

1932

Türk Dil Kurumu Yayınları

KÂŞGARLI MAHMUD

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK

Kâşgarlı Mahmud

Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş – metin – çeviri – notlar - dizin / Kâşgarlı Mahmud; hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu.— Ankara: Türk Dil Kurumu, 2014.

1120 s. ; 25 cm.— (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1120)

Dizin var.

ISBN 978-975-16-2837-4

1. Sözlükler, Türk Dili I. Ercilasun, Ahmet Bican (haz.) II. Akkoyunlu, Ziyat (haz.) III. e.a

423

Türk Dil Kurumu Yayınları

KÂŞGARLI MAHMUD

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK

GİRİŞ – METİN – ÇEVİRİ – NOTLAR – DİZİN

Hazırlayanlar
Ahmet B. ERCİLASUN – Ziyat AKKOYUNLU

Ankara, 2014

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 1120

KÂŞGARLI MAHMUD
DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK

▪

Hazırlayanlar:
Ahmet B. ERCİLASUN
Ziyat AKKOYUNLU

▪

İnceleyenler:
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN
Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN

▪

Sayfa ve kapak tasarımı:
TDK - Dilek ŞERBETÇİ

▪

Baskı:
Ertem Basım Yayın Dağıtım
Nasuh Akar Mahallesi 1404. Sokak, 19
TR 06520 Çankaya, Ankara
Telefon: +90 (312) 284 18 14
Belgegeçer: +90 (312) 284 31 66

▪

Birinci baskı: Ankara, 2014 Nisan
Baskı sayısı: 2000 adet
ISBN: 978-975-16-2837-4

▪

Dağıtım:
Türk Dil Kurumu
Remzi Oğuz Mahallesi
Atatürk Bulvarı, 217
TR 06680 Çankaya, Ankara
Telefon: +90 (312) 457 52 00
Belgegeçer: +90 (312) 468 07 83
Genel Ağ: http://tdk.org.tr

▪

©5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin bütün yayın, çeviri ve alıntı hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI • vii
TEŞEKKÜR • xi
YAZI VE HARF ÇEVRİMİ HAKKINDA • xiii
İZLENEN YOL • xv

GİRİŞ
1. ESER • xvii
1.1. Eser Hakkında Genel Bilgi • xvii
1.2. Eserin Yazılış Tarihi • xviii
1.3. Eserin Nüshaları • xx

2. YAZAR • xxiii
2.1. DLT'deki Bilgilere Göre KM'nin Kimliği ve Faaliyeti • xxiii
2.2. DLT'nin Muhtevasına Göre KM'nin Kişiliği • xxv
2.2.1. KM bir bilim adamıdır • xxv
2.2.2. KM Türkçüdür • xxvii
2.2.3. KM samimi bir Müslümandır • xxix
2.2.4. KM objektif bir bilim anlayışına sahiptir • xxix
2.2.5. KM mizahi yönü olan bir şahsiyettir • xxx
2.3. DLT'deki Kayıtlara Göre KM'nin Muhtemel Kimliği • xxx
2.4. Doğu Türkistan'daki Rivayet ve Belgelere Göre Kâşgarlı Mahmut • xxxiii

3. EL YAZMASI • xxxvi
3.1. El Yazmasının Tasviri • xxxvi
3.2. El Yazmasının İlk Sayfası • xxxvii
3.3. El Yazmasına Sahip Olanlar • xxxix
3.4. El Yazmasının Bulunuşu • xli

4. DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'ÜN YAPISI • xlii
4.1. KM'nin İfadelerine Göre DLT'nin Yapısı • xlii
4.2. DLT'nin Ayrıntılı Yapı İncelemesi • xlv
4.2.0. (Giriş) • xlv
4.2.1. Hemzeli İsimler Kitabı • xlv
4.2.2. Hemzeli Fiiller Kitabı • xlviii
4.2.3. Sâlim İsimler Kitabı • xlix
4.2.4. Sâlim Fiiller Kitabı • l
4.2.5. Muzâaf İsimler Kitabı • l

4.2.6. Muzâaf Fiiller Kitabı • li
4.2.7. Misalden İsimler Kitabı • li
4.2.8. Misalden Fiiller Kitabı • lii
4.2.9. Üçler Kitabı (İsimler) • lii
4.2.10. Üçler'in Fiiller Kitabı • liii
4.2.11. Dörtler Kitabı (İsimler) • liii
4.2.12. Dörtlerden Fiiller Kitabı • liv
4.2.13. Gunne Kitabı (İsimler) • liv
4.2.14. Gunneden Fiiller Kitabı • lv
4.2.15. İki Sâkini Birleştiren Kitap • lv
4.2.16. Eserin Genel Planı • lvi
4.3. Maddelerin Veriliş Tarzı • lviii

5. DLT'DE KULLANILAN İMLA • lix
5.1. Farklı Mürekkepler ve Bir Harfte İki Hareke • lix
5.2. İki Harf İçin Tek Hareke • lxii

6. DLT'YE GÖRE TÜRKÇENİN SESLERİ • lxii
6.1. Ünsüzler • lxii
6.2. Ünlüler • lxiv
6.3. Uzun Ünlü • lxvi

7. DLT ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALAR • lxix
7.1. Metin Neşir ve Tercümeleri -Tıpkıbasımlar - Dizinler • lxx
7.2. DLT'deki Kelimelerin Tamamını İçine Alan Çalışmalar • lxxviii

8. DLT İLE İLGİLİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ • lxxx

KAYNAKLAR • lxxxvi

EK 1: KİLİSLİ RIFAT BİLGE, BİLDİKLERİM!
(DLT'NİN BULUNUŞU VE YAYIMLANMASI) • xciii

EK 2: EL YAZMASININ İÇİNDEKİLER TABLOSU • cvi

METİN - İNCELEME - NOTLAR • cxxi

DİZİN • 535

SÖZ BAŞI

Köktürk bengü taşları, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Dede Korkut Kitabı Türk dilinin en önemli üç eseridir. Kendisini Türk bilen her insan bu eserler hakkında asgari bilgiye sahip olmalıdır. Türklük bilimi üzerinde çalışan yerli ve yabancı bilim adamları da en çok bu kaynaklara başvururlar. Tartışılmaz önemleri dolayısıyla üç eser de Türklük bilimi dünyasında gereken ilgiyi görmüş, çeşitli dil ve lehçelerde defalarca yayımlanmış, üzerlerinde sayısız çalışma yapılmıştır. DLT 'nin çeşitli yayınları hakkındaki bilgi bu eserin girişindeki ilgili bölümde bulunabilir.

Her üç eser de önemleri ölçüsünde sayısız sorunlarla yüklüdür. Bu bakımdan üç eser için de daima yeni görüş ve yaklaşımlar, farklı yorumlar, düzeltmeler, eklemeler, farklı düzenlemeler ve yeni yayınlar söz konusu olmaktadır. İşte biz de DLT'nin yeni bir yayını ile bilim dünyasının ve okuyucunun karşısına çıkıyoruz.

Elinizdeki yayında metin yeniden kurulmuş, tercüme yeniden yapılmıştır. "Metin" ile kastettiğimiz DLT içindeki Türkçe malzemenin bütünüdür. Kelimeler, kelime grupları, cümleler, atasözleri, şiirler ve hatta ekler. Bütün bu malzemenin 11. yüzyıl Türkçesinin özelliklerine uygun olarak doğru okunması DLT yayınlarındaki en büyük sorunlardan biridir. Biz Arapça anlamlara; kelimenin, eserin diğer yerlerindeki kullanımlarına, en önemlisi tarihî ve yaşayan lehçelerle geniş karşılaştırmalara ve tabii daha önce yapılan çalışmalara dayanarak en doğru okunuşu bulmaya ve en doğru metni kurmaya çalıştık. Dipnotlarda yer alan tarihî ve yaşayan lehçelerle karşılaştırmalar bu çalışmanın en önemli ve özgün yanlarından biridir. Her biri beş on sayfa ile açıklanabilecek birçok sorun, üç beş veya beş on satırlık dipnot açıklamalarıyla çözülmeye çalışılmıştır.

Tercüme de tamamen yeni ve özgündür. Doğrudan doğruya KM'nin Arapça tercümesi Türkçeye çevrilmiş; ancak sorunlu durumlarda önceki çalışma ve çevirilere bakılmıştır. Türkçe metinle Arapça tercüme arasında herhangi bir uyumsuzluk, herhangi bir uyuşmazlık, herhangi bir mantıksızlık varsa orada mutlaka bir sorun, bir yanlış okuma, bir yanlış anlama vardır, diye düşünülerek uyumsuzluk ve sorunların giderilmesi için azami gayret gösterilmiştir. Elbette böyle durumlarda önceki tercümelere ve çalışmalara da bakılarak sorun çözülmeye çalışılmıştır.

Tercümede olduğu gibi dizinde de KM'nin verdiği anlama sadık kalınmış, mecbur olmadıkça onun verdiği anlamın dışına çıkılmamıştır. Ancak birden fazla yerde geçen ve anlamı bazen farklı ifadelerle verilen kelimelerde anlamlar, dizinlerin tabiatı icabı uygun şekilde birleştirilmiştir. Dizinde izlenen yolun ayrıntıları dizin bölümünün başında madde madde açıklanmıştır.

Giriş, bugüne kadarki yayın ve çalışmaların bütün neticelerini kapsayan ve fakat her şeyden önce kurduğumuz metni ve yaptığımız tercümeyi defalarca okumaktan edindiğimiz yeni yaklaşım ve yorumları da içine alan özgün bir incelemedir. Girişin sonuna iki "ek"

konulmuştur. Birincisi Kilisli Rıfat'ın, eserin bulunuşu ve ilk yayınıyla ilgili, hikâye tadındaki uzun yazısıdır. Bir hikâye tadında yazılmıştır ama bu yazı, el yazmasının tarihçesi hakkındaki en önemli kaynaklardan biridir. Birkaç kitapta ve dergide yayımlanmış olmakla beraber "Bildiklerim!" başlıklı yazıya ulaşmak kolay değildir. Biz, DLT'yle ilgili bu yeni yayında bu yazının da yer almasını uygun ye yararlı gördük. İkinci ek, DLT yazmasının ayrıntılı içindekiler tablosudur. Uzun bir uğraş sonucu çıkardığımız bu tablonun DLT'nin yapısını açık olarak görebilmeye imkân sağlayacağını düşünüyoruz.

Kaynaklar bölümündeki künyelerden de görülebileceği gibi eserin adının nasıl yazılacağı konusunda bir birlik yoktur. Farklı ülkelerdeki farklı yazılışları tabii karşılayabiliriz. Ancak Türkiye'de eserin adının çok farklı şekillerde yazılması normal değildir. Biz Ziyat Akkoyunlu'nun teklifine uygun olarak, eserin Arapça olan adını Arap dilinin seslerine göre okumayı tercih ettik: Dîvânu Lugâti't-Türk. Arapçada *ü* sesi bulunmadığı için ilk iki kelimedeki ünlüler *u* ile okunmuştur. Ancak *Türk* kelimesi, içinde kef bulundurduğu ve dolayısıyla KM tarafından da bu tür kelimeler *rakîk* "ince" sayıldığı için *ü* ile okunmuştur. Transkripsiyon alfabesi kullanılsaydı *lugât* kelimesindeki *g* üzerine, harfin gayın olduğunu belirtmek üzere nokta konması gerekirdi. Ancak genel okuyucu da düşünülerek eserin adında transkripsiyon alfabesi kullanılmamıştır; okuyuculara *g*'nin kalın telaffuz edilmesi gerektiğini hatırlatmalıyız. Yukarıda saydığımız gerekçelerle biz eserin adını hep Dîvânu Lugâti't-Türk diye yazdık; ancak çok defa da DLT kısaltmasını kullandık.

Uzun *a* ile *Lugât, lugat* kelimesinin çokluğudur; *lugat*, "dil, lehçe, ağız, kelime, kelime varyantı, ses, sözlük" anlamlarına gelir. Herhangi bir tereddüde yer bırakmamak için burada *lugat* kelimesinin çeşitli sözlüklerdeki anlamlarını vermeyi uygun buluyoruz. Kanar 2009, s. 1499: 1. dil. 2. kelime. 3. deyim. 4. lehçe, ağız. Sarı 1980, s. 1377: konuşulan dil, kelime, diyalekt, ıstılah. Hüseyin Kâzım Kadri 1945, C. 4, s. 296: dil, lisan, lehçe. Şemseddin Sâmi 1317, s. 1241: 1. lisan... 2. kelime, söz... 3. lexicologie... 4. kâmûs... 5. ıstılah mukabili (zıddı). Ahterî-i Kebîr 2009, s. 580: savt ve sada..., söz.

DLT'de *lugat*, yaygın olarak "lehçe" ve "kelime varyantı" anlamında kullanılmıştır. Biz Türk boylarıyla ilgili olarak geçen *lugat, lugât* kelimelerini daima "lehçe, lehçeler" şeklinde Türkçeye çevirdik. İşte birkaç örnek: *La: tu:cedu fi: luga:ti't-türk bi-esriha: eş'şa:'u* (Türk lehçelerinin hiçbirinde *şe* bulunmaz. y. 7); *lugatu qıfça:q* (Kıpçak lehçesi. y. 7); *fi: cemi:'i luga:ti't-türk* (bütün Türk lehçelerinde. y. 10); *fi: beya:ni'l-ixtila:fi mine'l-luga:t. Aşlu'l-luga:t qalle ma: yaxtelifu fi:hi we innema: yeqa'u'l-ixtila:f fi: ba'żi'l-ḫuru:f bi't-tebdi:l we'l-ḫazf* (Lehçelerin farklılıkları hakkında. Lehçelerin aslında fazla farklılık yoktur. Farklılıklar, bazı harflerin değişmesi veya düşürülmesi şeklinde ortaya çıkar. y. 25-26). Son örnekten de anlaşılacağı üzere bizzat KM, Türk lehçeleri arasında "bazı harflerin değişmesi veya düşürülmesi" dışında fazla bir farklılık bulunmadığını ifade etmektedir. Esasen KM, *Türk* kelimesini geniş ve dar olmak üzere iki anlamda kullanmakta ve geniş anlamda *Türk* sözü ile bütün Türk boylarını kastetmektedir: *Et-türk fi'l-aşli 'işru:ne qabi:leten* (Türkler aslında yirmi boydur. y. 20). Bu cümlenin ardından KM, Beçenek, Kıfçak, Oğuz, Yemek, Başgırt ... diyerek Türk boylarını sayar. Kabilelerin, "bazı harflerin değişmesi veya düşürülmesi"nden ibaret konuşma farklılıklarının da "dil" değil "lehçe" sayılması gerektiği açıktır. KM, yalnız Türkçe için değil Arapça için de *lugât* kelimesini "lehçeler" anlamında kullanır: *enne'l-ma'a:ni: innema: tu'rafu bi'l-ḫuru:fi'lleti: tedxulu fi: luga:ti'l-'arabi fi: ewa:yili'l-kelima:t* (Arap lehçelerinde anlamlar; kelimelerin başına eklenen harflerle bilinir. y. 581). İşte bu sebeplerle biz Dîvânu Lugâti't-Türk tamlamasının "Türk Dilleri Divanı" veya "Türk Sözleri Divanı" değil, "Türk Lehçeleri Divanı" olarak Türkçeye çevrilmesinin uygun olduğunu düşünüyoruz. Dankoff-Kelly yayınındaki "Türk Şiveleri Lügatı (Compendium of the Turkic Dialects)" adlandırması da bu bakımdan doğru bir adlandırmadır.

Hiç şüphesiz bizden sonra da DLT üzerindeki yayınlar ve çalışmalar sürecektir. Bu çalışmaya da eleştiriler yöneltilecek, atıflar yapılacaktır. Meslektaşlarımızın görüş ve eleştirilerinin, bu yayının DLT çalışmalarına ve Türklük bilimi alanına daha fazla katkı sağlamasına yol açacağı muhakkaktır.

TEŞEKKÜR

Eseri baştan sona okuyup gerekli düzeltmeleri yapan ve bazı önerilerde bulunan Leyla Karahan, Şükrü Halûk Akalın, Melek Özyetgin ve Canan Akkoyunlu'ya,

Metin ve tercümenin bilgisayara aktarılmasını düzenleyen, farklı kişilerce bilgisayarda yazılan metni kontrol edip tek tip hâline getiren Yavuz Kartallıoğlu'na,

İhtiyaç duyduğumuz kaynakları anında sağlayan ve dizin için gerekli alfabetik düzenlemeyi yapan Hüseyin Yıldız'a,

Eserin tercümesi sırasında bir yaz boyunca odasını bize tahsis eden H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanı Musa Yaşar Sağlam'a,

Metin ve tercümeyi bilgisayara aktaran Figen Güner Dilek, Aslıhan Dinçer, Feyzi Ersoy, Habibe Yazıcı Ersoy, Sümeyra Harmanda, Erkan Karagöz, Yavuz Pekacar, Işılay Sava, Nuray Tamir'e,

Bilgisayara aktarılmış metin üzerindeki düzeltmeler sırasında yardımcı olan Ayşe Ayaz'a,

Eserin sayfa ve kapak düzenini yapan Dilek Şerbetçi'ye teşekkür ederiz.

YAZI VE HARF ÇEVRİMİ HAKKINDA

Çalışmada mümkün olduğu kadar sade bir yazı çevrimi uygulamaya özen gösterdik. Türkçe kelimelerde k ve g seslerinin art ve ön damaklıları için harflerin üstüne ve altına nokta koymaya gerek görmedik. Çünkü art damak k ve g'si mutlaka kalın ünlüler yanında, ön damak k ve g'si de mutlaka ince ünlüler yanında bulunmaktadır.

Türkçe kelimelerde resmî alfabeden farklı olarak şu harfler kullanılmıştır.

ḍ : Yazmada zel ile gösterilen dişler arası d

ŋ : Yazmada nun-kef veya sadece kef ile gösterilen damak n'si

w : Yazmada üç noktalı f ile gösterilen b-f arası çift dudak ünsüzü

x : Yazmada hı harfi ile gösterilen sızıcı h (seyrektir.)

ė : Yazmada üstünlü harf-ye ile gösterilen kapalı e (seyrektir.).

Bunların dışında sadece iki işarete başvurulmuştur:

– : Ünlüler üzerine konur ve uzun telaffuzu gösterir.

. (nokta) : Ünsüzden sonra elif, vav, ye harflerinden biri olduğunu gösterir; fakat uzunluk göstermez. Telaffuzu değil yazılışı vermek amacı taşıdığı için sadece metin ve çeviri kısmında kullanılmış, dizinde kullanılmamıştır.

Dipnotlarda, başka kaynaklardan alınan örneklerde çoğunlukla alınan kaynağın yazılışına uyulmuştur. Farklı kaynaklardan alınan örnekler art arda geldiği zaman uzunluk işareti, iki nokta (:) veya çizgide birleştirilmiştir.

Arapça ve nadiren kullanılan Farsça kelime ve ibarelerde birkaç istisna ile, Türkiye'de yaygın olarak kullanılan yazı çevrimi uygulanmıştır. İstisnalar, kaf için q, vav için w, uzunluk için iki nokta (:) kullanılmış olmasıdır.

Türkçe kelime ve ibareler, Arap harfleriyle veya harf çevrimi (transliterasyon) ile gösterilmemiştir. Çünkü el yazmasının tıpkıbasımı hem 1990'da hem de 2008'de T. C. Kültür Bakanlığı tarafından renkli ve mükemmel şekilde basılmış, uzman ve bilim adamlarının hizmetine sunulmuştur. İlgilenenler tıpkıbasımlara kolayca ulaşabilirler. Ancak yazmada sık rastlanan sorunlu yazılış ve harekelemeler dipnotlarda belirtilmiştir.

İZLENEN YOL

Eldeki çalışmada izlediğimiz yol şöyledir:

1. Tercümede Arapça metne sadık kalınmış, fakat metin kelime kelime çevrilmemiş; anlam, Türkçeyle en iyi şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

2. Tercüme sırasında önceki tercümelere bakılmamış ve böylece onların tesirinden uzak olunmaya çalışılmıştır. Ancak daha sonra, sorunlu yerlerde önceki tercümelere de başvurulmuştur.

3. Önceki yayınların birçoğunda Türkçe atasözleri ve şiirler, doğrudan doğruya Türkçe metinden hareketle, ayrıca bugünkü Türkçeye aktarılmıştır. Bu yayında böyle bir yol tutulmadı; sadece metinlerin KM tarafından yapılan Arapça tercümeleri Türkçeye çevrildi. Biz atasözleri ve şiirlerin özel ve ayrı olarak yayımlanması hâlinde Türkçe metinlerin de aktarılmasının doğru olduğunu kabul ediyoruz.

4. Türkçe kelimelerin ve metinlerin dönemin dil özelliklerine uygun olarak doğru okunmasında, tarihî ve karşılaştırmalı Türk dili çalışmalarının bütün sonuçlarından yararlanılmaya çalışıldı.

5. Sorunlu kelimelerde önceki beş yayının tutum ve açıklamaları dipnotlarda gösterildi: Atalay, DTS (Drevnetyurkskiy Slovar'), Clauson (An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish), Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin. Şiirlerde Tekin'in "XI. Yüzyıl Türk Şiiri" eserindeki görüşlere de yer verildi. Düzeltmeler ve yeni görüşlerle ilgili olan ve ulaşılabilen bütün makaleler, özellikle Atalay neşri üzerine Abdullah Battal Taymas'ça yazılan iki makale de dipnotlarda değerlendirildi. Bitki adlarında Hauenschild'in "Botanica im *Dîvân luġât at-turk*" adlı çalışması da dikkate alındı.

6. Sorunlu kelimelerin çözümünde, yukarıdaki çalışmalar yanında çağdaş lehçe ve ağız sözlükleri de kullanıldı. Tarihî metinlerde önemli bir sorun olarak duran o-u, ö-ü, -k/-g konularında ve istinsahtan kaynaklanan sorunlarda bütün kaynaklar değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışıldı.

7. o-u, ö-ü meselesinde yaşayan lehçe ve ağızların birçoğuna bakılmakla beraber büyük ölçüde çağdaş Tatar ve Başkurt lehçeleri belirleyici oldu. Codex Cumanicus da Latin harfleriyle yazılmış olduğu için bu konuda ölçü olarak alındı. Ancak, bizce ünlü sistemi henüz tam olarak aydınlığa kavuşmamış olan Brahmi yazılı metinler dikkate alınmadı.

8. -k/-g meselesinde de yaşayan lehçe ve ağızların birçoğuna bakılmakla birlikte çağdaş Oğuz lehçe ve ağızları ve nadiren Köktürk harfli metinler belirleyici oldu.

9. Anlamla ilgili tereddütlerde genel olarak Kanar ve Sarı'nın çağdaş Arapça sözlüklerine başvurulmakla birlikte tereddüdün bunlarla giderilemediği durumlarda Ahterî, Muncid,

Muhtâru's-Sıhah gibi eski sözlüklere de bakıldı.

10. Eldeki çalışmanın en önemli yönlerinden biri dipnotlardaki açıklamalardır. Birçoğu bir makale ile açıklanabilecek çözümler üç beş veya beş on satıra sığdırılmaya çalışılmıştır. Çözüm, kelimenin geçtiği yerlerden sadece birinde gösterilmiş, kelimenin geçtiği diğer yerlerde çözümün yapıldığı yere atıfta bulunulmuştur. Böylece okuyucu "bu çözüme nasıl ulaşıldı?" sorusundan kurtarılmıştır. Dipnotların önemli bir kısmı da kelimelerin yazılışındaki tereddütlerle ilgilidir.

11. Dipnotlar için metin ve tercümede hem numara hem yıldız kullanılmıştır. Kelime sonundaki yıldızlar bir önceki dipnot numarasına eşit kabul edilmelidir. Özellikle aynı fiilin geçmiş zaman, geniş zaman ve mastar biçimlerinde aynı imla kullanılabildiği gibi farklı imla da kullanılabilmektedir. Bunların her birine ayrı dipnot numarası vermek ve her birini ayrı ayrı açıklamak yerine sadece ilkine dipnot numarası verilmiş, aynı sorunu taşıyan diğerlerine yıldız konulmuştur. Böylece gereksiz tekrarlardan ve dipnot numaralarının çoğaltılmasından kaçınılmıştır.

12. DLT yayınlarındaki önemli sorunlardan biri madde başı sorunudur. DLT'yi tercüme edip yayımlayanlar arasında, yazmadaki hangi verilerin madde başı yapılması gerektiği konusunda bir birlik yoktur. Bu sebeple DLT'deki toplam kelime sayısı her yayında farklıdır. Sorun, KM'nin çok defa, farklı anlamlardaki kelimeleri aynı madde altında toplamasından kaynaklanmaktadır. KM'ye tamamen sadık kalındığı takdirde birbiriyle ilgisiz kelimelerin de aynı maddede verilmesi gerekir. Biz bu yolu tutmadık. Eş sesli, fakat anlamca farklı kelimeleri madde başı yaptık. Asıl anlamdan manaca çok uzaklaşmış kelimeleri de madde başı yaptık. İki kelimeden oluşan, fakat farklı bir kavramı karşılayan birleşik kelimeler de KM'de madde başı olmasa bile bu çalışmada madde başı yapılmıştır. Eserdeki gerçek kelime kadrosunun ancak bu şekilde ortaya çıkacağını düşünüyoruz. Dizine, madde başında geçmeyip sadece örneklerde geçen kelimeler de eklenmiştir.

13. DLT'de bazı madde başları birden fazla kelimeyle, hatta fiillerde cümleyle verilmiştir. Biz madde başına sadece ilgili kelimeyi (bazen birleşik kelimeyi) aldık; fakat yazmadan ayrılmış olduğumuzu göstermek için de onu ayraç içine koyduk.

14. Yazı ve harf çevriminde kullanılan harf ve işaretler ilgili bahiste anlatılmıştır. Ancak ünlülerden sonra kullanılan tek noktanın anlamını burada da belirtmekte yarar vardır. Tek nokta, ünsüzden sonra elif, vav, ye harflerinden biri olduğunu, fakat o hecenin uzun okunmaması gerektiğini anlatır. Uzun okunması gereken hecelerde ünlü üzerine çizgi konulmuştur. Arapça kelime ve ibarelerdeki uzunluklar ise iki nokta ile gösterilmiştir.

15. Eserin tercümesinde ayraç içinde ve koyu olarak yazmanın sayfa numaralarını gösterdik. Çalışmamızda yazma için gösterilen sayfa numaraları ile yazmadaki sayfa numaralarını mümkün olduğu kadar birebir denk getirmeye çalıştık. Ancak Arapçayla Türkçenin cümle yapısı farklı olduğu için bazen bir iki kelimenin kaymasına engel olamadık.

16. Kur'an'dan alınan ayetlerde ilk sayı sureyi, ikinci sayı ayeti göstermektedir.

GİRİŞ

1. ESER

1.1. Eser Hakkında Genel Bilgi

DLT Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür. 11. yüzyılın ikinci yarısında KM tarafından yazılmıştır; Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlük mahiyetindedir. Eserin tam adı Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk'tür; "Türk lehçelerini toplayan kitap" demektir. Kısaca Dîvânu Lugâti't-Türk olarak bilinir.

DLT, Karahanlı döneminin iki büyük eserinden biridir. 1069 yılında Yusuf Has Hâcib tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig, 6600 küsur beyitlik özgün bir siyasetnamedir. 1074 veya 1077 yılında yazımı tamamlanan DLT ise özgün ve zengin bir sözlüktür. Karahanlı dönemine ait başka eser ve belgeler de vardır. 11. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen satır altı Kur'an tercümeleri de dönemin dilini açık olarak yansıtan önemli eserlerdir. 12. yüzyılda Edib Ahmed bin Yükneki'nin yazdığı Atebetü'l-Hakayık diğerlerine göre daha küçük dinî-ahlakî bir eserdir. Karahanlılar döneminden kalma Uygur ve Arap harfli hukuk belgeleri de vardır. İşte DLT, bu külliyatın en önemli eserlerinden biridir. Barındırdığı zengin söz ve gramer malzemesi dolayısıyla DLT, sadece Karahanlı dönemi için değil, tarihî ve yaşayan bütün Türk lehçeleri için en önemli kaynaktır.

DLT'nin bugüne ulaşmış olan tek nüshası, İstanbul Fatih'teki "Millet Yazma Eser Kütüphanesi"nde, Arapça eserler bölümünde (A. E. Arabi) 4189 numarada bulunmaktadır.

DLT her şeyden önce bir sözlüktür. Ancak gerek eserde yer alan söz varlığının tematik çeşitliliği, gerek birçok kelime için karşılık vermekten öte yapılan açıklamalar, gerek girişte ve bazı bölüm sonlarında verilen bilgiler eseri âdeta bir Türkiyat ansiklopedisi hâline getirmiştir. Bu sebeple DLT hakkında tam bir fikir sahibi olabilmek için muhtevasıyla ilgili özellikleri maddeler hâlinde belirtmek yararlı olacaktır.

1. DLT, 8 000 civarında Türkçe kelimenin Arapça karşılıklarını veren bir sözlüktür.

2. DLT, çeşitli bölümlerin veya kelime listelerinin sonunda yapılan gramer açıklamaları, özellikle y. 279-304. sayfalar arasında verilen bilgiler dolayısıyla 11. yüzyıl ölçünlü Türkçesinin küçük bir grameridir.

3. DLT, 11. yüzyıldaki Türk boylarının ağızları hakkında bilgiler veren diyalektolojik bir çalışmadır.

4. DLT, 11. yüzyıldaki Türk boy ve alt boyları hakkında bilgiler veren etnolojik bir eserdir.

5. DLT, 11. yüzyıl Türk coğrafyasına ait birçok şehir, kasaba, köy, akarsu, göl, dağ adlarını içine alan, bunların birçoğunu bir haritada gösteren ve bazıları hakkında kısa bilgiler veren bir coğrafya eseridir.

6. DLT, yer adları yanında, kişi adlarına da yer veren onomastik bir çalışmadır.

7. DLT, Türklere ait bazı efsaneleri, çeşitli âdet ve inanışları içine alan; tarım, hayvancılık, avcılık, çeşitli zanaat ve mesleklerle; giyim-kuşam, süslenme, eşya ve aletler, silahlar ve at takımları, çeşitli yiyecek içecek ve yemeklerle ilgili bilgiler veren; eğlence, oyun ve çalgı aletleri hakkında bilgilenmemizi sağlayan bir halk bilimi eseridir.

8. DLT, çeşitli hastalıklar, tedavi şekilleri ve ilaçlar hakkında bilgi veren bir halk hekimliği kitabıdır.

9. DLT, 300'e yakın atasözü ile, 11. yüzyıla ait bir atalar sözü külliyatıdır.

10. DLT, çeşitli kelimelere örnek olarak verilmiş, tamamı 764 mısra tutan dörtlük ve beyitleriyle 11. yüzyıla ait bir şiir antolojisidir.

Bu bölümde DLT hakkında genel bir fikir vermek amaçlanmıştır. Eserle ilgili daha ayrıntılı bilgiler "DLT'nin Yapısı" bölümünde yer alacaktır.

1.2. Eserin Yazılış Tarihi

Eserin yazılış tarihi, yazmadaki çelişkili ifadeler sebebiyle tartışmalıdır. Yazmada yer alan telif tarihiyle ilgili kayıtlar şunlardır.

> Bu kitabı yazdığımız yıl 466 yılının Muharrem ayı idi. Yılan yılı girmişti ki o **yıla.n yılı**'dır. Bu yıl geçip 70 yılına girildiği zaman **yund yılı**, yani at yılına girilmiş olur (y. 174 – Sayfa kenarında kırmızı kalemle *seb'a we sitti:n* "67"şeklinde bir düzeltme var.).
>
> **Ne.g yılı** Türkçede 12 yıldan birinin adı. 69'da bu kitabı yazdığımız yıl bu yıl idi (y. 513).
>
> Kitabı telif edenin el yazısıyla yazılmış bir nüshadan, son kısımda dediğinin suretini (veriyorum): 64 yılı Cemâziyel'ûlâ'nın birinci günü telife başlandı. Dört defa ayıklanıp düzeltilerek yazıldıktan sonra 466 yılının Cemâziyel'âhiri'nin onuncu Pazartesi günü (bitirildi). (y. 638'de müstensihin kaydı).

Tarihin belirlenmesinde önemli olduğu için eserin takdimiyle ilgili kısmı da aşağıda veriyoruz.

> ...müminlerin emiri, âlemlerin rabbinin halifesi Ebi'l-Kâsım Abdullah bin Muhammed, el-Muktedî bi-Emrillâh'a ihtiramla! (y. 3)

Yukarıdaki kayıtların miladi takvimdeki karşılıkları şöyledir.

01 Cemâziyel'ûlâ 464	: 25 Ocak 1072
Muharrem 466	: Eylül-Ekim 1073
10 Cemâziyel'âhir 466	: 10 Şubat 1074
467	: 1074-1075
469	: 1076-1077
470	: 1077-1078
Kâim'in halifeliği	: 1030-1075
Muktedî'nin halifeliği	: 04 Nisan 1075 - Ocak/Şubat 1094

Başlangıç tarihi üzerinde bir anlaşmazlık yoktur. Hemen hemen bütün aratırıcılar müstensih tarafından verilen ketebe kaydındaki tarihte birleşmişlerdir: 25 Ocak 1072.

Bitiş tarihi konusunda araştırıcılar ikiye ayrılır. Bir kısmı ketebe kaydındaki 10 Şubat 1074 tarihini kabul eder (Bilge 1939b: 358, Atalay 1939: XIV, Ülkütaşır 1972: 43-45, Türk Ansiklopedisi 1974: 391, Korkmaz 1995: 255, Kaçalin 1994: 446, Genç 1997: 13, Akalın 2008: 44-45, Akkoyunlu 2009: 19). Eserin takdim edildiği el-Muktedî'nin 1074'te henüz halife olmadığından hareket eden bir kısım araştırıcılar ise 1077 yılını bitiş tarihi olarak kabul ederler (Togan 1932/16: 6, Köprülüzade 1934: 35; Caferoğlu 2001: 20, Dankoff-Kelly 1982: 7, Ercilasun 1985: 118, 2007: 192).

Yazmadaki kayıtlarda hatalar ve çelişkiler olduğu muhakkaktır. Bunları düzeltmek için iki ölçü kullanabiliriz: 1) 12 hayvanlı takvim, 2) eserin takdim edildiği halifenin kimliği ve hilafet yılları. Yazmada konuyla ilgili olarak üç hayvan yılı kaydedilmiştir. Bunları hicrî ve miladi karşılıklarıyla birlikte veriyoruz.

Neg (ejderha) yılı	: 468 / 469 – 1076
Yılan yılı	: 469 / 470 – 1077
Yund (at) yılı	: 470 / 471 – 1078

Bu tabloya bakar bakmaz, yazmanın 174. sayfasındaki çelişkili ifade çözülür. 466 yılından sonra geldiği söylenen 70 yılı ifadesinde hangi yılın hatalı olduğu tabloya bakınca hemen görülmektedir. Tabloda yılan yılı 469 / 470 (1077), yund yılı 470 / 471 (1078)'dir. O hâlde hatalı olan 466'dır; "466 yılının Muharrem ayı" ibaresi "469 yılının Muharrem ayı" olarak düzeltilmelidir. Bu tarih miladi olarak Ağustos-Eylül 1076'ya denk gelir.

Yazma 513'te neg (ejderha) yılı kastedilerek "69'da bu kitabı yazdığımız yıl bu yıl idi" denilmesi yukarıdaki durumla çelişmez; çünkü 469 aynı zamanda ejderha yılıdır.

Yazma 174'teki 466 yılı hatası ketebe kaydında da tekrarlanmıştır. Ketebe kaydındaki "466 yılının Cemâziyel'âhiri'nin onuncu Pazartesi günü" ibaresi de "469 yılının Cemâziyel'âhiri'nin onuncu Pazartesi günü" şeklinde değiştirilmelidir.

DLT'nin yazılış tarihiyle ilgili çelişkilere ilk dikkat çeken Zeki Velidi Togan'dır. Atsız Mecmua'daki meşhur yazısında, yazma 174'teki "466 yılının Muharremi"nin yılan yılı değil sığır yılı olduğunu, sayfa kenarındaki düzeltmede geçen 467'nin de yund yılı değil bars yılı olduğunu; yılan yılının 470 (1077), yund yılının da 471 (1077)'e denk geldiğini göstermiştir. Togan ketebe kaydındaki 10 Şubat 1074'ü eserin tamamlanma tarihi olarak kabul etmekle birlikte KM'nin eseri "1076-1077 senelerinde tekrar tekmil ederek Halife El-Muktedî Billah'a takdim" ettiğini düşünür ve "kitabın telif yılı Hicrî 470 (=Milâdî 1077) olarak kabul olunmak icap eder" der (Togan 1932/16: 5-6).

Louis Bazin ise tamamen farklı görüştedir. O, ketebe kaydındaki 466 yılının 476 (1083) olarak düzeltilmesi gerektiğini düşünmektedir. Dankoff-Kelly 476 Cemâziyel'âhiri'nin onuncu gününün Pazartesiye denk gelmediği gerekçesiyle Bazin'in fikrinin kabul edilemez olduğunu belirtirler (Dankoff-Kelly 1982: 6-7).

DLT'nin sunulduğu halifenin el-Muktedî bi-Emrillah olduğu konusunda aşağı yukarı fikir birliği vardır. Gerçi yazmadaki Ebilkâsım Abdullah bin Muhammed el-Muktedî bi-Emrillah isminde bir sorun yok değildir. Görüldüğü gibi DLT'nin sunulduğu Ebilkâsım Abdullah, ilk bakışta, el-Muktedî bi-Emrillah'ın oğlu gibi görünmektedir. Nitekim Atalay bu kısmı, "Kutsal yalavaç postunda oturan, Hâşim soyundan, Abbas oğullarından imam bulunan ulumuz, efendimiz Ebül Kasım Abdullah katına armağan ettim ki imanı olanların Beyi ve Tanrının Halifesi olan Muhammedül Muktedî biemrillâh'ın oğludur." şeklinde çevirmiştir (Atalay 1939: 4-5). Bu çeviri sebebiyle bazı araştırıcılar ithafın halifenin oğluna yapıldığını düşünmüşlerdir (Kaçalin 1994: 446). Yine bu yanlış çeviri yüzünden Ülkütaşır da

Muhammed'i, Muktedî bi-Emrillah'ın adı gibi düşünmüştür (Ülkütaşır 1972: 43). Ercilasun da daha önceki çalışmalarında eserin, halifenin oğluna sunulduğunu yazmıştı (Ercilasun 1985: 118, 2004: 314, 2007: 192). Ancak ithaftaki *emîru'l-mu'minîn we ḫalîfetu rabbi'l-'ālemîn* (müminlerin emiri ve âlemlerin rabbinin halifesi) ibaresi eserin sunulduğu kişinin halife olduğu konusunda şüpheye yer bırakmıyor. Akkoyunlu DLT'nin 1074'te bitirildiğini düşündüğü için "Ebilkâsım"ın "Ebi'l-Ḳā'im" olarak, "bin"in de "ebî" olarak düzeltmesi gerektiği ve eserin sunulduğu halifenin Kâim bi-Emrillah olduğu görüşündedir. (Akkoyunlu 2009: 17-18).

Söz konusu yıllarda Abbasi halifeleri şunlardır:

1030-1075 : Ebû Câfer Abdullah el-Kâim bi-Emrillah (İbnü'l-Esîr 1987: IX, 320)

1075-1094 : Ebul-Kâsım Abdullah el-Muktedî bi-Emrillah (İbnü'l-Esîr 1987: X, 195).

El-Kâim bi-Emrillah, el-Muktedî bi-Emrillah'ın babası değil dedesidir. Ebul-Kâsım Abdullah El-Muktedî'nin babası Muhammed Zahîreddin'dir (Zetterstéen 1950: 20); Ebul-Kâsım Abullah, babasının ölümünden altı ay sonra doğmuş (İbnü'l-Esîr 1987: X, 195) ve doğan çocuğa dedenin adı (Abdullah) verilmiştir. Buna göre yazmadaki ifade doğrudur; ancak el-Muktedî bi-Emrillah'ı "Muhammed"in değil, "Ebul-Kâsım Abdullah bin Muhammed"in unvanı olarak düşünmek lazımdır.

DLT'nin sunulduğu halifeyi böylece Ebul-Kâsım Abdullah el-Muktedî bi-Emrillah olarak tespit ettikten sonra bunu da eserin bitiş tarihi için ölçü olarak düşünebiliriz. Anılan halife 1075-1094 yılları arasında halifelik yaptığına göre DLT de bu yıllar arasında bitirilip halifeye sunulmuş olmalıdır. Yazmadaki 12 hayvanlı takvimle ilgili kayıtları ölçü alarak yaptığımız düzeltme sonucunda ketebe kaydındaki bitiş tarihini "469 yılının Cemâziyel'âhiri'nin onuncu Pazartesi günü" olarak tespit etmiştik. Bu da miladi 09 Ocak 1077'ye denk gelir. Demek ki eser bu tarihte bitirilmiş ve müteakip günlerde veya aylarda halifeye sunulmuştur. Dankoff-Kelly de aynı sonuca ulaşmışlar ve 9 Ocak 1077 tarihini "date of final redaction (son redaksiyon tarihi)" olarak teklif etmişlerdir (Dankoff-Kelly 1982: 7).

Akkoyunlu ise ketebe kaydının esas alınması ve dolayısıyla tarihin ketebe kaydından hareketle belirlenmesinin gerektiğini düşündüğü için eserin yazılış tarihinin kesin olarak 10 Şubat 1074 olduğunu düşünmektedir (Akkoyunlu 2009).

1.3. Eserin Nüshaları

DLT'nin sadece bir nüshası bugüne ulaşmıştır. "El Yazması" bölümünde bu nüsha hakkında bilgi verilecektir.

Bazı kaynaklardaki alıntı ve bilgiler dolayısıyla DLT'nin daha başka nüshaları da olduğu, fakat bu nüshaların bugüne ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Kayıp nüshaların başında KM'nin elinden çıkan yazma gelmektedir. Sâveli Muhammed tarafından 1266'da Şam'da istinsah edilen ve bugüne ulaşan yazmanın sonundaki "Kitabı telif edenin el yazısıyla yazılmış bir nüshadan, son kısımda dediğinin suretini (veriyorum)" kaydı, KM'nin elinden çıkan yazma nüshanın 1266'da Sâveli Muhammed'in elinde bulunduğunu göstermektedir. Ancak daha sonra bu nüshadan hiçbir haber alınamamıştır.

Zeki Velidi Togan, Ebû Hayyân'ın *Kitâbu'l-İdrâk*'inde DLT'den istifade edildiğini belirtir: "Abu Hayyan al-Andalusi'nin Kitâb al-İdrâk'inin Bayazıt Camii'ndeki Veliyettin Efendi Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının kenarlarında yine müellifin kendisine yakın zamanda yapılan ilâvelerde Divan-ı Lügat it-Türk'ten istifade edilmiştir, ki eski İstanbul tab'ında da münderec bulunuyor." (Togan 1932/17: 40). Togan, DLT yazmasının 6. sayfasında bulunan ve "*el-qawlu fi'l-ḥurūfi'lletî buniyet 'aleyha'l-luġāt*" diye başlayan beş satırlık ibare ile Ebû Hayyân'ın

eski İstanbul tab'ı, s. 126'da bulunan ve aynı şekilde başlayan dört satırlık ibareyi de karşılıklı olarak vermiş ve benzerliği göstermiştir. Kitâbu'l-İdrâk 1312 yılında Kahire'de yazılmıştır. Veliyüddin Efendi nüshası ise 13 Şubat 1335 tarihinde istinsah edilmiştir (Özyetgin 2001: 50). Togan'ın bahsettiği kenar eklemelerinin ne zaman yapıldığını bilmiyoruz. Özyetgin'e göre bunlar, "asıl sözlük ve gramer metninin dışında der-kenar olarak yazılmış, hatta asıl metnin satır aralarına kadar giren oldukça karışık bir şekilde ortaya konulmuş, müellifi belli olmayan bir Arapça-Türkçe sözlük ve gramer metni"dir (Özyetgin 2001: 50). Velet İzbudak ile Kilisli Muallim Rıfat'ın 1936'da *El-İdrāk Hāşiyesi* adıyla yayımladıkları der-kenarı Robert Ermers, "Margin Grammar" olarak adlandırır ve bir kelime listesiyle ondan bağımsız geniş bir gramerden oluştuğunu belirtir. Bu "anonim çalışma" Ermers'e göre *Kitâbu'l-İdrâk, Dīwān, Qavānīn, Tercümān* ve bilinmeyen bir veya daha fazla kaynaktan yararlanılarak oluşturulmuş bir "kompilasyon"dur (Ermers 1999: 41-42). Ermers, DLT'nin 6,6-7,6 satırlarının anonim çalışmada aynen bulunduğunu, 538, 5-8. satırların harfiyyen kopya edildiğini, 301, 13-16. satırların büyük ölçüde benzerlik gösterdiğini, 536,13. satırın da aynı olduğunu belirtir (Ermers 1999: 42). Sonuç olarak der-kenar yazarının, DLT'nin bir nüshasını gördüğü anlaşılmaktadır; ancak bu şahsın *Kitâbu'l-İdrâk*'in kenarındaki eklemeleri ne zaman yaptığı, DLT'nin bugüne ulaşan nüshasından mı, farklı bir nüshasından mı yararlandığı konusunda şimdilik bir şey söylemek mümkün değildir.

DLT'yi gördüğü düşünülen diğer bir kişi Âlim b. Muhammed el-Kaşgarî'dir: "Mısır'da 'Xânaqâhu Baybarsiye' şeyhlerinden Âlim ibn Muhammed al-Kâşgarî de 764 hicrîde (M. 1363) telif ederek Melik Eşref Şabân'a takdim ettiği 'Tac al-Sa'âdât ve Unvân al-Saâ-dat (Siyâdât)' namlı eserinde (Ayasofya nushası, N: 1690. vr, 3a.) Türk sultanlarını medhederken Divan-ı Lügat it-Türk'ün mukaddimesindeki ibareleri kullanıyor." (Togan 1932/17: 40). Togan'ın adı geçen eserden aktardığı bir satırlık ibarenin, DLT yazmasının ikinci sayfasındaki secili ibarelerle karşılaştırılması, Âlim b. Muhammed'in farklı bir nüshayı gördüğünü düşündürtmektedir. DLT'deki *"fe-qayyeżahum 'ale'l-ḫalq we eyyedehum 'ale'l-ḫaqq"* ibaresi Âlim b. Muhammed'de *"we a'lāhum"* kelimeleriyle başlamakta, sonra aynı şekilde devam etmektedir. DLT'deki *"fe-semmāhumu't-turk we wellāhumu'l-mulk"* ibaresi de Âlim b. Muhammed'de aynıdır; ancak *"turk-mulk"* kafiyeli ibare, DLT'de *"ḫalq-ḫaqq"* kafiyeli ibareden daha önce yer alırken diğerinde daha sonra gelmektedir.

Mısır'daki Kıpçak Türk Devleti (Memlük) tarihçilerinden Bedreddin Aynî'nin DLT'den yaptığı bazı iktibaslar onun da bir DLT nüshası gördüğünü göstermektedir. Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd el-Aynî, 1360-1451 yılları arasında yaşamış olan bir fıkıh, hadis, dil ve tarih bilginidir. Ayıntap'ta doğmuş bulunan Aynî, Memlük sultanları Zâhir Berkok, Nâsır Ferec, Müeyyed Şeyh, Zâhir Tatar, Eşref Barsbay ve Zâhir Çakmak zamanlarında (1399-1449) muhtesiplik, evkaf nazırlığı, başkadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Hadise, fıkha, edebiyata ve tarihe dair birçok eseri vardır (Marçais-Yınanç 1961: 70-72; Koçkuzu 1991: 271-272). DLT'den yapılan iktibaslar, 1422 tarihli *'İḳdu'l-cumân fi-târîḫi ehli'z-zamân* adlı 20 ciltlik dünya tarihi ile *es-Seyfu'l-muhenned fi-sîreti'l-meliki'l-mu'eyyed* adlı eserinde bulunmaktadır.

Aynî'nin DLT'yi gördüğünden ilk defa Zeki Velidi bahseder: "Mahmûd Kaşgarî'nin kitabını Kâtip Çelebi'den başka Türklerden Ayintaplı Bedreddin al-Aynî de görmüştür. Bu zat 'al-İqd al-Cumân' tarihinin ikinci cildinde Avrupalılarla ve Süryanilerle Hintlilere tahsis edilen iki babın arasında bir de 'Türk kavimlerinin kıssası' diye Türklere de ayrı bir bâb ayırmıştır. Fakat al-İqd al-Cumân'ın bazı nüshalarında bu Türklere ait bâb bulunmuyor. Meselâ bu kitabın Topkapı Sarayı'nda Üçüncü Ahmet Kütüphanesi'ndeki 1/2, 2/9 numaralı nüshasında mevcut olduğu hâlde, aynı numaranın iki mükerrer nüshasında bu kısım bulunmamaktadır. Bedreddin Aynî kitabının bu babında 'Mahmûd al-Kaşgarî'nin Divanında

gördüm' diye Divan-ı Lügat it-Türk'ün muhtelif yerinden, şimdiki matbu nüshasında c. 1, s. 56-57; c. 3, s. 314-317 sahifelerinde münderec Oğuz kabailine ait malûmatı, c. 1, s. 29-36 Türk lehçeleri hakkındaki malûmatı ve c. 1, s. 9'da Uygur hurufatı hakkındaki malûmatı altı sahifede toplamıştır. Divan-ı Lügat it-Türk'ün elimizdeki mevcut nüshasında تفغاج yazılan kelime Bedreddin Aynî'de تو غاج şeklinde yazılmıştır ve bizim nüshada görülmeyen جيان isminde bir kabile zikrediliyor. Keza matbu nüshada 'Şuyâb' yazılan kale ismi Bedreddin Aynî'de شو şeklinde yazılmıştır. Buna nazaran Bedreddin Aynî Divan-ı Lügat it-Türk'ün bizimkinden başka bir nüshasından istifade etmiştir." (Togan 1932/17: 39-40). Zeki Velidi'nin görüp incelediği *İḳdu'l-Cumân* nüshası daha sonraki DLT araştırıcıları tarafından görülmemiştir. Bu nüshanın önemi, ikinci cildinde "Türk kavimlerinin kıssası" başlıklı altı sayfalık bir bâbın bulunmasından ve Aynî'ye ait "Mahmûd al-Kaşgarî'nin Divanında gördüm" ibaresinin yer almasından dolayıdır. Dankoff-Kelly, Togan'ın Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki 1. ve 2. ciltlerle, başka bir kütüphanede gördüğü 2. cilde ait notlarını karıştırdığını düşünmektedirler. Onlar ikinci ciltte, "Mulûk ar-Rûm" ve "Mulûk al-Ifranj" bölümlerinden sonra, "Mulûk as-Suryân" ve "Mulûk al-Hind" bölümlerinden önce (tam da Togan'ın bahsettiği yerde – ABE) aşağı yukarı bir sayfalık bir boşluk bulunduğunu ve Aynî'nin bu boşluğu DLT'den bir alıntıyla doldurmak niyetinde olduğunu belirtirler. Togan'ın böyle bir bölüm görmüş olmasını da buna delil olarak gösterirler (Dankoff-Kelly 1982: 22-23). Aslında Togan'ın gördüğü nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 2095 numarada kayıtlı bulunan *Târîhu'l-Bedrî* olmalıdır. Togan'ın gördüğü nüshada Uygur harfleri de vardı. Ahmed isimli bir müstensih tarafından 1428 yılında istinsah edilmiş olan Esad Efendi nüshasının Bilal Çavuşoğlu tarafından Halûk Akalın'a gönderilen yaprağında da Uygur harfleri vardır ve onların üstündeki iki satır ve altta bulunan bir satır DLT'deki kısımla (y. 6) aynıdır (Akalın 2008: 100).

Mükrimin Halil'in DLT ve Aynî hakkında "vaktiyle almış olduğu notlar" Atalay neşrinin birinci cildinde yer almaktadır. Bu notlara göre, Mükrimin Halil de Aynî'nin DLT'den "mufassalan" istifade ettiğini, "bilhassa Oğuzlara ait malûmatı ve Oğuzların muhtelif şubelerini ve damgalarını ayniyle bu kitaptan" aldığını, "aynı zamanda Türkman isminin asıl ve menşei hakkındaki malûmatı da buradan iktibas" ettiğini belirtir. Aynî'nin kardeşi Şahâbeddin Ahmed'in DLT'den "daha fazla istifade" ettiğini, "Türk ensab ve kabailine dair olan malûmat"ın "hemen ayniyle" onun *Târîḫu'l-Bedr fî-evsâfi ehli'n-nasr* adlı eserine geçirildiğini ifade eden Mükrimin Halil, bu iki kardeşin elimizdeki nüshayı gördüklerini ileri sürer: "Her iki kardeş tarafından telif edilmiş olan tarihî eserler de Dîvânu Lugâti't-Türk'ten ayniyle nakledilmiş olan ibarelerle damgaların müşabeheti gösteriyor ki mütalâa edilen nüsha bizim elimizde bulunan nüshadır." (Atalay I 1939: XX-XXI).

Zeki Velidi Togan'ın görüşlerini özetleyen Ülkütaşır ise Aynî'nin, "Ali Emirî Kitaplığında bulunan tek İstanbul nüshasından biraz farklı bir Divânü Lûgat nüshasından yararlandığı" görüşündedir (Ülkütaşır 1972: 52).

Dankoff-Kelly, eserlerinin giriş kısmında Bedreddin Aynî'ye özel bir bölüm ayırmışlardır (Dankoff-Kelly 1982: 19-23). *İḳdu'l-Cumân*'da DLT'den yapılan iktibasların transkripsiyonunu DLT ile karşılaştırmalı olarak vermişler ve onlar da Aynî'nin bugün elde bulunan nüshayı gördüğü sonucuna ulaşmışlardır. Aynî, DLT yazmasının 20 ve 21. sayfalarında bulunan Türk boyları bölümünü; 40 ve 41. sayfalarda bulunan Oğuz boyları ve damgaları bölümünü ve nihayet 622-624. sayfalarda bulunan Zülkarneyn ile ilgili bölümden bir parçayı iktibas etmiştir. Dankoff-Kelly'nin ifadeleriyle "Aynî, Dîvan'daki üç farklı pasajı, Türk boyları ve Türkmen alt boyları hakkındaki tek bir anlatı hâlinde bir araya getirmiştir." (Dankoff-Kelly 1982: 21). Dankoff-Kelly, "Basmil" ve "Ograq" boy adlarının Aynî'de de, DLT yazmasında olduğu gibi "Yasmil" ve "Igrāq" şeklinde yazılmış olmasını, Aynî'nin kullandığı nüshanın bugüne ulaşan nüsha ile aynı olduğunun delili kabul ederler.

Nihayet Altan Çetin, Aynî'nin diğer bir eserindeki, *Seyfu'l-muhenned fi-sîreti'l-meliki'l-mu'eyyed* adını taşıyan ve Memlük sultanı Müeyyed Şeyh (1412-1421) için yazılan tarihindeki ilgili kısımları DLT ile karşılaştıran bir bildiriyle konuya yeni bir boyut getirmiştir. Gerçi bu eserdeki ilgili kısımlar ile *İḳdu'l-Cumân*'daki kısımlar birbirinin aynıdır; ancak Aynî'nin başka bir eserinde de DLT'den yararlanmış olması önemlidir. Ayrıca burada da fotoğrafla verilen damgalar, karşılaştırma imkânını artırmaktadır. Çetin de Aynî'nin farklı bir DLT nüshası kullandığı görüşündedir: "Ayrıca damgalardaki nüanslar bize el-ʿAynî'nin Kaşgarlı'nın elimizdeki nüshasından farklı bir nüshayı kullandığını ortaya koymaktadır." (Çetin 2009: 120).

Damgaların şekilleri arasındaki bazı farklar bizce de, Aynî'nin başka bir nüshadan yararlandığı konusunda yeterli delil sayılmalıdır. DLT'deki Kayı, Bayat, Eymür damgalarında görülen köşeli şekillerin yerini Aynî'de kavisli biçimlerin alması bir üslup veya çizim farkı olarak yorumlanabilir; ancak Kınık, Yüregir ve Beçenek damgalarındaki farklılıklar çizim farkı olarak yorumlanamaz. Dankoff-Kelly, bu farklılıkların acelecilikten veya Aynî'nin kendi çağında damgaların aldığı biçimlerden etkilenmesinden ileri geldiğini düşünürler (Dankoff-Kelly 1982: 21). Bizce Aynî'nin kendi çağındaki biçimlerden etkilenmesi söz konusu olamaz; çünkü gerek *Câmiu't-Tevârîh*, gerek *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*'taki damga biçimleri çok daha uzaktır (krş. Alışık 2008: 75).

Ünlü Osmanlı bilgini Kâtip Çelebi de 1650 yılı civarında DLT'nin bir nüshasını görmüş ve onu kısaca tanıtmıştır. *Keşfü'z-Zünûn* adlı büyük bibliyografya eserinde Kâtip Çelebi DLT hakkında şu bilgileri verir: "Mahmûd bin el-Huseyn bin Muhammed'in Dîvânu Lugati't-Türk'ü. Tek cilt hâlinde ciltlenmiştir. İlk cümlesi *"el-ḥamdu lillāhi ẓi'l-faẓli'l-cezīl"* dir. Açıklamaları Arapçadır. Türk dilinin 18 harf üzerine döndüğünü; bu dilde ṣ, ṭ, ẓ, ş, ż, ḫ, h, ʿ bulunmadığını belirtir. Ebu'l-Ḳâsim Abdullah bin Muhammed, el-Muktedî bi-Emrillâh'a sunulmuştur." (Atalay 1939: XIX-XX, Ülkütaşır 1972: 53, Dankoff-Kelly 1982: 24). Kâtip Çelebi DLT'nin adında *"luġāt"* (lehçeler, diller) yerine, elif'siz olarak *"luġat"* (lehçe, dil) kelimesini kullanmıştır. Bu sebeple Atalay ve Ülkütaşır, onun farklı bir nüsha görmüş olabileceğini düşünürler. Dankoff-Kelly de bunu mümkün görürler; ancak başlıkta basit bir yazım hatası olabileceğini de belirtirler. Sarıcaoğlu, "coğrafya ve haritacılık çalışmalarıyla da ünlü olan Kâtip Çelebi'nin, eserden bahsederken dünya haritasına hiç temas etmemesi"ni onun DLT'yi görmemiş olmasıyla açıklamaktadır (Sarıcaoğlu 2008: 123). Bu görüş doğru ise Kâtip Çelebi, DLT hakkındaki bilgiyi başka bir kaynaktan aktarmıştır.

DLT'yi ilk olarak yayımlayan Kilisli Rıfat, yazmadan kendi eliyle istinsah ettiği yaprakları dizgiciye vermiştir (Ülkütaşır 1972: 69-70). Kilisli Rıfat'ın istinsah ettiği bu nüsha hâlen İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi yazmalar bölümünde, 1355 numarada bulunmaktadır (Akalın 2008: 152).

DLT'nin daha başka nüshaları da olmalıdır. Ancak bugüne kadar tespit edilebilen DLT ile ilgili kayıt ve benzerlikler bunlardan ibarettir.

2. YAZAR

2.1. DLT'deki Bilgilere Göre KM'nin Kimliği ve Faaliyeti

Kâşgarlı Mahmud veya Mahmud Kâşgarî olarak bilinen yazarın tam adı Mahmûd bin el-Huseyn bin Muhammed el-Kâşgarî'dir. Bu isim yazmanın birinci sayfasında, kitabın adından sonraki ikinci satırda yer almaktadır. Yazmanın son sayfasında da yazar kendi adını Mahmûd bin el-Huseyn olarak kaydeder. Ayrıca Kâtip Çelebi'de de yazarın adı Mahmûd bin el-Huseyn bin Muhammed olarak kayıtlıdır.

KM'nin kendisi hakkında verdiği bilgiler son derece sınırlıdır. DLT'de yer alan bu bilgiler şunlardır.

> Açıkça ve kesin olarak, Buhara imamlarından ve Nişaburlu bir başka imamdan duydum. Onlar peygamber efendimize dayandırarak şöyle rivayet ettiler (y. 2).
>
> Ben onların (Türklerin) ülkelerini ve bozkırlarını inceledim; Türk, Türkmen, Oğuz, Çigil, Yağma ve Kırgızların lehçelerini ve kafiyelerini öğrendim. Zaten ben onların, dilde en doğruyu bilenlerinden, anlatımda en açık olanlarından, akılca en yetkinlerinden, soyca en köklülerinden, mızrakta en iyi atıcılarındanım. Böylece her boyun dili bende en mükemmel şeklini buldu. Sonra bu kitabı en iyi şekilde düzenleyerek yazdım (y. 3).
>
> (Kitap mükemmel ve kullanışlı olsun diye) yıllarca eziyet çektim (y. 4).
>
> Çokluk, teklik, tafdil, tasgir ve gramerdeki diğer baplar da zikredilmedi. Çünkü biz bu konulara başka bir kitap ayırdık ve adını *Kita:bu cewa:hiri'n-naḥwi fi:-luġa:ti't-Turki* (Türk Lehçelerinde Gramer Mücevherleri Kitabı) koyduk. Orada bu gramer meseleleri üzerinde inşallah durulacaktır (y. 18).
>
> **Aḍıg** bizim bir köyümüzün adı (y. 44).
>
> **Opal** bizim bir köyümüzün adı (y. 49).
>
> Muḥammed Çakır Tonka Xan oğlu Niẓâmü'd-dîn İsrâfîl Ṭogan Tigin babasından naklen bana dedi ki (y. 68).
>
> Kitabın sahibi Mahmud dedi ki: Bu sebeple atalarımız *xemîr* diye adlandırılan emirler idi; çünkü Oğuzlar *emîr* diyemezlerdi. Elif'i xâ'ya dönüştürdüler ve *xemîr* dediler. Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden atamızdır. Adı *El-'emîr Naṣr Tigi.n* (?) idi (y. 69).
>
> Bize şeyh, imam ve zahit Ḥüseyn bin Xalef el-Kâşġarî haber verdi ve kendisine de İbnu'l-Ġarqî'nin haber verdiğini söyledi. Ona da âhir zaman hakkında yazdığı kitabında İbni Ebi'd-Dünyâ diye tanınan şeyh Ebû Bekr el-Muġîd el-Cercerânî, Allah'ın elçsine (s.a.) isnat ederek anlatmış." (y. 177).
>
> **Kumuk** beylerden birinin adı. Bir süre onunla arkadaşlık ettim (y. 193).
>
> **Kası** bize ait bir yerin adı (y. 544).
>
> **Barsga.n** Afrâsiyâb'ın bir oğlunun adı. *Barsga.n*'ı o kurmuştur. Mahmud'un babası bu şehirdendir (y. 625).

Yukarıda yer alan bizatihi kendisi tarafından yazılmış kayıtlara ve eserinin sunuluş tarihiyle ilgili olarak ulaştığımız sonuçlara göre KM'nin hayat ve faaliyetini şöyle tespit edebiliriz.

KM'nin dedesinin adı Muhammed, babasının adı Hüseyin'dir. Babası, Isık Göl civarındaki Barsgan şehrindendir. Atası "Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden" Emir Nasr Tigin (?) idi. Kendisi Kâşgarlıdır. Aḍıg ve Opal, kendi köylerinden; Kası kendi yerlerindendir.

KM Türklerin, "dilde en doğruyu bilenlerinden, anlatımda en açık olanlarından, akılca en yetkinlerinden, soyca en köklülerinden, mızrakta en iyi atıcılarından"dır. Türklerin "ülkelerini ve bozkırlarını" incelemiş; "Türk, Türkmen, Oğuz, Çigil, Yağma ve Kırgızların lehçelerini ve kafiyelerini" öğrenmiştir; "her boyun dili"ni "en mükemmel şekilde" bilmektedir.

Unvanlarından, Karahanlı hanedanından olduğu anlaşılan, Muhammed Çakır Tonka Han oğlu Nizâmüddin İsrâfil Togan Tigin gibi dostları vardır ve bu dostlarıyla Türklere dair

efsaneler üzerinde konuşmaktadır. Ayrıca Buharalı ve Nişaburlu imamlardan da dostları vardır ve onlarla dinî konularda sohbet etmektedir. Sem'ânî'nin *"Kitâbu'l-Ensâb"*ında faziletiyle tanınmış bir âlim olarak adı geçen (Hartman 1331: 168-169) Hüseyin bin Xalef el-Kâşgarî'yi tanımakta ve ondan hadis nakletmektedir. Kumuk adlı bir beyle de arkadaşlığı vardır.

Türk ülke ve bozkırlarını inceleyip, Türk boylarının lehçelerini iyice öğrendikten sonra, 25 Ocak 1072 tarihinde *Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk* adını verdiği bir Türk lehçeleri sözlüğü yazmaya başlamıştır. Bu tarihten önce veya sonra Bağdad'a gitmiş; kitap mükemmel ve kullanışlı olsun diye "yıllarca eziyet" çekmiş; kitabı "en iyi şekilde" düzenleyerek yazmıştır. Yazdığı eseri dört defa gözden geçirerek düzeltmiş ve 10 Şubat 1074 veya 09 Ocak 1077 Pazartesi günü bitirmiştir.

KM, çokluk, teklik, üstünlük derecesi, küçültme vb. konuları ve fiil çekimlerini içine alan bir de gramer kitabı yazmış veya yazmayı tasarlamış ve bu eserin adını *Kitâbu Cevâhiri'n-Nahvi fi-Lugâti't-Türk* koymuştur. "Orada bu gramer meseleleri üzerinde inşallah durulacaktır." dediğine göre belki de DLT'yi yazdığı sırada gramer kitabı henüz tasarı veya taslak hâlindeydi.

2.2. DLT'nin Muhtevasına Göre KM'nin Kişiliği

KM'nin kendi kayıtlarından çıkarılan hayat ve faaliyeti hakkındaki bilgiler yukarıdakilerden ibarettir. DLT'ye ve muhtevasına bakarak bu bilgilere şunları da ekleyebiliriz.

2.2.1. KM bir bilim adamıdır

KM, her şeyden önce "dil bilgini olarak" tanımlanmalıdır; "onun bu bilginliğinin sınırları, neredeyse bugün dil biliminin eriştiği nokta kadar geniştir." (Barutcu-Özönder 2008: XI). Döneminin Türk edebî dilini (Hâkaniye Türkçesini), Arapçayı ve Farsçayı çok iyi bilmektedir. Eserinde "Türk yazısı" olarak ifade ettiği, dolayısıyla 11. yüzyılın ikinci yarısında Kâşgar ve çevresinde Türk yazısı olarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılan Uygur yazısını da çok iyi bilmektedir.Türkçe ile Arapçayı söz varlığı, gramer, dillerin yapısı bakımından karşılaştıracak ölçüde bu dillere hâkimdir. Barutcu-Özönder'in belirttiği gibi "semantik ve pragmatik gücü kadar şiirsel gücüne de sahip olacak derecede Arapçayı çok iyi bildiğinin tanığı eseridir...Farsçayı da etimolojisini yapmaya cesaret edecek kadar iyi bildiği bellidir." (Barutcu-Özönder 2008: XII). KM, ilk büyük Arap sözlükçüsü Halil'in *Kitâbu'l-Ayn*'ını ve Arap sözlükçülük gelenek ve yöntemlerini de çok iyi bilmektedir ve pek çok hususta da onlara uymuştur. Halil bin Ahmed Arap dili için ilk ansiklopedik sözlüğü ortaya koyan bilim adamıdır. Aynı şekilde KM da Türkçe için ilk ansiklopedik sözlüğü yazan bilim adamıdır. Gül'ün belirttiği gibi "Türkçeyi kurallarına göre Arapların daha iyi öğrenebilmesi için Arap gramerciliğinde kullanılan metotları değiştirebilecek ve yeni bir sistem kurabilecek kadar" gramere de hâkimdir (Gül 2008: 139).

KM'nin dil bilginliği, döneminin ölçünlü Türk diliyle sınırlı değildir. O, döneminin birçok Türk lehçe ve ağızları hakkında da bilgi sahibidir. Yazma 3'te KM "ben onların ülkelerini ve bozkırlarını inceledim. Türk, Türkmen, Oğuz, Çigil, Yağma ve Kırgızların lehçelerini ve kafiyelerini öğrendim." diyor. Ancak eserindeki ağız malzemesi bunlardan ibaret değildir. Killi'nin tespitine göre DLT'de 265 Oğuz, 53 Kıpçak, 51 Çigil, 45 Argu, 22 Yağma, 22 Kençek, 12 Uygur, 9 Karluk, 9 Toxsı, 8 Barsgan, 8 Yabaku, 7 Yemek, 7 Uç, 6 Suvar, 4 Türkmen, 4 Bulgar, 3 Çömül, 3 Halaç, 3 Hotan, 3 Kay, 3 Tatar, 2 göçer halk, 2 Töpüt, 2 Balasagun, 2 Kâşgar, 1 Basmıl, 1 Karluk Türkmeni, 1 Ugrak, 1 Soğdak, 1 Köçe, 1 Sayram, 1 Otluk kelimesi vardır (Killi 2008: 391). Görüldüğü gibi hem boy hem şehir ağızları KM'nin eserine yansımıştır. DLT'deki

bu zengin ağız malzemesi ve bunlarla ilgili karşılaştırmalar dolayısıyla Ahmet Caferoğlu haklı olarak şu yargıya varmıştır: "Kâşgarlı kullandığı bu yöntemle ilk 'mukayeseli Türk dili araştırma okulu'nu da kurmuş sayılır." (Caferoğlu 1972: XVI). KM, ağız ve lehçe bilgisi yanında dönemindeki dil ilişkilerinden de haberdardır; hangi Türk topluluğunun tek dilli, hangisinin iki dilli olduğunu, hatta Türk olmadıkları hâlde ikinci dil olarak Türkçeyi bilen halkları eserinde belirtmiştir (Killi 2008: 377-378; Karahan 2009: 35-85).

KM, esas itibariyle bir sözlükçü ve gramerci olmakla birlikte döneminin Türk, Arap ve Fars edebiyatlarını da bilmektedir. Eserinde yer alan Türk halk şiirine ait örnekler ve aruzla yazılmış beyitler edebiyat bilgisinin tanığıdır. Fuat Köprülü, DLT'deki "muhtelif manzumelerin, İslam devri de dahil olmak üzere muhtelif devirlere, ve kezalik, Müslüman Türk zümreleri de dahil olmak üzere muhtelif Türk zümrelerine" ait olabileceğini kabul eder. Ona göre mersiye, destan, av şarkıları, aşk ve şarap şiirleri vb konularla bu şiirlerde "büyük bir tenevvü (çeşitlilik) gözümüze" çarpar (Köprülüzade 1926: 185). İşte bu devir, zümre ve konu çeşitliliği KM'nin o zamanki Türk edebiyatına ne kadar geniş bir perspektiften baktığını ve edebiyatın her devir ve türünü nasıl kucakladığını gösterir. Ömer Faruk Akün, DLT'deki şiirler, hikmetli sözler ve özellikle aruzla yazılmış parçaların "Kâşgarlı'nın edebî eserlerle temas ve ilgisi hakkında bir fikir verebilecek mahiyette" olduğunu belirtir. Ona göre, aruzla yazılmış şiirlerin "hiç değilse bir kısmı" KM'nin kaleminden çıkmış olmalıdır. Melikşah'ın eşi Terken Hatun'a yazılmış üç beytin de KM'nin kaleminden çıkmış olma ihtimali çok kuvvetlidir; çünkü Terken Hatun'a verilmiş "manzum bir dilekçe" mahiyetindeki bu şiir başkasına ait olsaydı KM'nin eline kolayca geçemezdi (Akün 2002: 14). "Özel nitelikteki methiyenin üçüncü bir kişice kolay kolay ele geçirilemeyeceği"ni düşünen Halûk Akalın da bu beyitleri KM'ye ait kabul etmektedir (Akalın 2008: 23). KM'nin çok fazla olmasa da Arap kelâm-ı kibarlarına yer vermesi, Arap edebiyatını da bildiğini gösterir.

Gerek Kur'an'dan yaptığı alıntılar, gerek Buharalı ve Nişaburlu imamlardan ve döneminin din âlimi Hüsyin bin Xalef el-Kâşgarî'den naklettiği hadisler onun dinî ilimleri de bildiğini göstermektedir. Esasen 11. asırda Kâşgar'da eğitim görmüş, Türkçeden Arapçaya bir sözlük ve gramer yazmış, Türk ülke ve şehirlerini dolaşmış, uzun süre Bağdat'ta bulunmuş soylu bir aile mensubunun dinî ilimlerden ve üç dile ait edebiyattan haberdar olmaması düşünülemez. Fuat Köprülü'nün dediği gibi, KM'nin yaşadığı dönemde "Karahanlı Devleti sahasının en şarkî memleketlerinde bile, islâm ilimleri yüksek bir inkişaf " göstermişti (Köprülüzade 1934: 39).

KM Türk boy teşkilat ve düzenini de bilen bir etnologdur. Türk boylarının isimlerini, oturdukları yerleri, dil özelliklerini ve hatta Oğuzların alt boy ve damgalarını tespit etmiş; yeri geldikçe bunları göstermiştir.

KM, Türk inanış ve efsanelerini, yaşayış tarzlarını, yeme içme, oturup kalkma, kılık kıyafet vb. konulardaki âdetlerini ve davranış kalıplarını, hatta döneminin halk hekimliğini ayrıntılarıyla bilen bir halk bilimcidir (Akkoyunlu 1992; Akkoyunlu-Çınar 1994). Eserinde bunlara dair sayısız örnek vardır.

KM'nin coğrafya bilgisi de önemlidir. O birçok şehir, köy, dağ, geçit, akarsu ve gölün adını ve yerini tespit edip eserine geçirmiştir. Caferoğlu'na göre KM "dolaştığı Türk halklarının toponimik, etnonimik ve antroponimik durum ve telâkkilerini belirtmek suretiyle, çağının Türk toponomastik yapısını da meydana koymuş bulunmaktadır. Dilin ayrılmaz bir parçası olan bu sahanın Kaşgarlıca dikkat nazarında tutulması, haklı olarak ona, Türk toponomastika araştırıcılığının babalığını da kazandırmıştır." (Caferoğlu 2001: 22). Ayrıca DLT'nin 22-23'üncü sayfalarında daire şeklinde bir dünya haritası vardır. Haritada yönler belirtilmiş; denizler, dağlar, nehirler ve şehirler ayrı ayrı renklerde gösterilmiştir. Balasagun, Barsgan gibi Türk şehirlerinin merkeze alındığı haritada en doğuda Mâçin ve Japonya

(Çaparka); güneyde Hind ve Sind; güneybatıda Habeşistan, Zengibar; batıda Endülüs, Mısır ve İskenderiye; kuzeyde İtil (Volga), Kıpçak ve Frenk bölgeleri bulunmaktadır. Japonya, Mâçin'den denizle ayrılmış bir ada olarak gösterilmiştir. Haritanın boyutlarını "içten 240x300 ve dıştan 240x340 mm." olarak belirleyen Sarıcaoğlu'na göre "günümüz terminolojisiyle Kâşgarlı Mahmûd'un çalışması, Türk coğrafyasına odaklı tematik dünya haritasıdır." (Sarıcaoğlu 2008: 121, 123). KM haritasında İslam haritacılığının etkisinin 1935'te Herrmann, 1937'de Caferoğlu tarafından ifade edildiğini belirten Sarıcaoğlu, Tibbetts ve Fuat Sezgin'e dayanarak "Mahmûd'un dünya haritasının Belhî ekolü olarak bilinen İslâm coğrafyacıları tarzını yansıttığı genel bir kabul görmüştür. Denizlerin ve büyük kara parçalarının konumlandırılması başta olmak üzere, diğer harita elemanları Belhî ekolünün izlerini taşımaktadır...X. yüzyılda Horasan'da ortaya çıkmış ve adını kurucusu olan el-Belhî (ö. 322/934)'den" alan "Belhî ekolü izinde bir dünya haritası meydana getirmiş olan Kâşgarlı'nın muhtemel kaynaklarının el-Bîrûnî, el-Ceyhânî, el-İstahrî ve ibn Havkal olabileceği ortaya çıkmaktadır." diyor (Sarıcaoğlu 2008: 128-129). Belhî ekolünün tesirine rağmen KM'nin Türk merkezli bir dünya haritası çizdiği açıktır. Caferoğlu'nun da belirttiği gibi "haritanın merkezini Balasagun şehrinin teşkil etmesi, Türklerin meskûn bulundukları sahalarla onlara ait göl, şehir ve denizlerin itina ile gösterilmesi" bu hususu açıkça gösterir (Caferoğlu 2001: 30). Haritanın değeri üzerinde duran Tekeli de, Japonlarca yapılan ilk Japon haritasının 1303, Batılılar tarafından yapılanınsa 1492 tarihine ait olduğunu belirterek "bir plan biçiminde de olsa, yanlışlarla dolu da olsa ilk Japon haritasının 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından çizildiği bir gerçektir." demektedir (Tekeli 1997: 1-5). KM haritasını "yerin şekli olan daire (*ed-dā'ire elletî hiye şeklu'l-arż*)" kelimeleriyle ifade etmiştir (y. 25).

Görüldüğü gibi KM, döneminin birçok ilminden haberdar çok yönlü bir şahsiyettir. Onun çok yönlülüğü Ahmet Caferoğlu tarafından "ilk Türk sözlükçüsü, etnologu, etnografyacısı, halkıyatçısı, toponomastı ve coğrafyacısı" şeklinde ifade edilmiştir (Caferoğlu 1970: 18-19).

2.2.2. KM Türkçüdür

Eserinden, KM'nin fikrî yapısı da anlaşılmaktadır. O, Türkçü bir dünya görüşüne sahiptir. Gerek eserinin giriş kısmında gerek Türk maddesinde Türklerden bahsederken coşkulu bir gurur içindedir. Girişte şöyle diyor.

> Şimdi, Muhammed oğlu Hüseyin oğlu Mahmud dedi ki:
>
> Yüce Tanrı, Türk burçlarında doğdurdu devlet güneşini; onların ülkeleri etrafında döndürdü göklerin çemberini; ve onlara ad verdi Türk diye; ülkelerin idaresini verdi mülk diye; zamanın hakanları yaptı onları; ellerine verildi günümüzdeki insanların yuları; onları görevlendirdi halk üzre; onları kuvvetlendirdi hak üzre; aziz kıldı onlara yanaşanları ve idareleri altında çalışanları; onlar (Türkler) sayesinde muratlarına erdiler ve ayak takımının şerrinden esen oldular. Aklı olan herkes onlara katılmalı ve onların oklarından korunmalı. En iyi yol konuşmaktır onların dillerini; duyurabilmek için onlara ve meylettirebilmek için gönüllerini (y. 2).

Daha sonra KM, Buharalı ve Nişaburlu imamlardan duyduğu bir hadis nakleder:

> Peygamberimiz (s.a.) kıyamet gününün şartlarını, âhir zamanın fitnelerini, Oğuz Türklerinin çıkışını anlatırken dedi ki: Türk dilini öğreniniz, çünkü onların çok uzun sürecek saltanatları vardır... Bu hadis doğru ise -sorumluluğu râvilere aittir- Türk dilini öğrenmek vaciptir; eğer doğru değilse, aklın gereği budur (y. 2-3).

Türk maddesinde KM şu açıklamaları yapar:

> Nuh'un (s.a.) oğlunun adı. Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına yüce Allah tarafından verilmiş bir isimdir... Bize şeyh, imam ve zahid Hüseyin bin Xalef el-Kâşgarî

> haber verdi... (Peygamber) dedi ki: Allah (c.a.) diyor ki, "benim bir ordum vardır; onları Türk diye adlandırdım ve doğuya yerleştirdim. Bir kavme kızdığım zaman onları (Türkleri) onlara musallat ederim." Bu, diğer bütün insanlara karşı, onlar için bir üstünlüktür. Çünkü onların adını bizzat O (c.a.) vermiş; onları en yüce ve yeryüzünde havası en güzel yere yerleştirmiş; onları kendi ordusu olarak adlandırmıştır. Bunun yanında onlar; güzellik, tatlılık, aydın yüzlülük, edep, yaşlılara hürmet ve riayet, ahde vefa, alçakgönüllülük, yiğitlik ve daha sayılamayacak birçok meziyeti hak etmişlerdir (y. 176-177).

Yukarıdaki sözlere eklenecek çok fazla bir şey yoktur. KM Türk olmaktan övünç ve gurur duymaktadır. Türk adının Tanrı tarafından verildiğine, Türklerin Tanrı'nın ordusu olduğuna inanmakta ve bunu üstünlük kabul etmektedir. Türklerin daha birçok üstün niteliğe sahip olduğunu iftiharla söylemektedir. Tanrı'nın, ülkelerin idaresini Türklerin eline verdiğini ve zamanın hakanlarını onlardan çıkardığını belirtirken sadece bir övünme değil, aynı zamanda bir gerçekliğin ifadesi de söz konusudur. Çünkü DLT yazıldığı sırada Malazgirt zaferi de kazanılmış ve Selçuklular dünyanın bir numaralı gücü hâline gelmişlerdir. Abbasî halifeleri de onların himayesi altındadır. Türkçeyi öğrenmekle ilgili hadisi aktarırken peygamberin, Oğuz Türklerinin çıkışından bahsettiğini belirtmesi de KM'nin, bu gerçekliğin farkında olduğunu gösterir. "Sorumluluğu râvilere aittir" ifadesiyle KM aslında hadislerin sıhhatinden de şüphe ettiğini göstermektedir. Ancak hadis uydurma olsa bile "aklın gereği" Türkçeyi öğrenmektir, diyerek yine döneminin gerçekliğine vurgu yapmaktadır. O, Türk dilinin üstünlüğüne de inanmıştır. Eserini nasıl düzenlediğini anlatırken "içimde, kitabımı Halil'in Kitâbu'l-Ayn'ında olduğu gibi, kullanılmakta olan ve kullanılmayan kelimeleri birlikte olacak şekilde hazırlamak arzusu coştu ki Türk dili ile Arapçanın iki yarış atı gibi aynı seviyede olduğunu göstereyim" (y. 4-5) diyerek Türkçenin, döneminin en üstün dili sayılan Arapça ile aynı seviyede olduğunu belirtmekten âdeta özel bir haz duyar. Esasen yıllarca uğraşarak DLT gibi bir eseri kaleme alması ve onu İslam dünyasının halifesine sunması ondaki Türkçe övüncü ve sevgisinin en açık kanıtıdır.

Yukarıya aldığımız ifadeler çok açık olduğu için KM'nin Türkçülüğü konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. DLT ve KM üzerinde çalışan bütün bilim adamları ve araştırıcılar bu konuda fikir birliği içindedirler. Ancak KM'nin Türkçülük düşüncesi sadece yukarıdaki alıntılarla sınırlı değildir. Onun Türkçülüğü eserinin her tarafına sinmiştir. Türk'e ait ne varsa eserine koymaya çalışmış, hiçbir şeyi dışarıda bırakmamak istemiştir. Atasözleri, şiirler, boy, kişi ve yer adları, âdetler, inanışlar, efsaneler...Bunlar sadece dili öğretmek amacını taşımaz; Türklüğü bütün yönleriyle ortaya koymak ve tanıtmak amacını da taşır. Alp Er Tonga ile ilgili parçaları verirken büyük bir Türk kahramanını hatırlattığının farkındadır. Büyük bir ihtimalle Şehnâme'deki İran kahramanlarının karşısına Alp Er Tonga'yı şuurlu olarak yerleştirmektedir. Karadeniz'in kuzeyinden Çin içlerine kadar Türk boylarını tek tek sayması ve Türklerin yayıldığı coğrafyanın büyüklüğünü "Rum yakınından Mâçin'e kadar bütün Türk ülkeleri beş bin fersah uzunluğunda ve üç bin fersah enindedir; toplam olarak sekiz bin fersahtır" şeklinde belirtmesi de hiç şüphesiz sadece bilgi verme amacına yönelik değildir; o, Türk ülkelerinin büyüklüğünü özellikle ve gururla vurgulamaktadır. Eserinin 22-23'üncü sayfalarına yerleştirdiği daire şeklindeki dünya haritasının merkezine Türk yurtlarını almasında da aynı duygu ve düşüncenin payı vardır.

Dankoff-Kelly'nin şu değerlendirmesi KM'nin düşünce, amaç ve eylemini veciz bir şekilde ifade etmektedir: "Bütün bunlar, Orta Çağ Türklüğüne ait ilk verilerdir ve Tanrı'nın tasarladığı Türklerin üstünlüğüne, Türk olmayan Müslümanların, Türk kardeşlerinin dil ve geleneklerini bilmek ihtiyacında olduğuna inanmış uzman bir alan araştırıcısı tarafından mahallinde toplanmıştır. Aslında Kâşgarî, İslam'ın ilk asırlarındaki Arap filologlarının

Araplar için yaptığı dil, soy ve kültür geleneklerini düzenleyip açıklamak işini başarmıştır." (Dankoff-Kelly 1982: 5).

1925'te Bakü'de çıkan "Maârif ve Medeniyet" mecmuasında yazdığı bir makalede P. K. Juze (el-Cewzî), KM'nin Türk vurgusunu, "Şuûbî hareketine yabancı olmamak" şeklinde değerlendirir. Şuûbîlik yedinci yüzyıl sonunda halifelikte yayılmış olan ve "Arap mağrurluğu, dili ve edebiyatı ile" "edebî yolla çatışmak" maksadını güden bir hareketti. Juze'ye göre "Bu hareket Mahmud tarafından rehber alınmış olsa da, o hiçbir zaman haddini aşmamıştır." (Öner 2011: 305).

2.2.3. KM samimi bir Müslümandır

KM'nin samimi bir Müslüman olduğunu da söyleyebiliriz. Eser döneminin standart ölçülerine uygun olarak hamdele ve salveleyle başlar. Ancak bu bölümün içindeki "Onda (Kur'an'da) açıklanmıştır haram ve helal. Odur yolu gösterecek kılavuz ve meş'al" sözleri (y. 2) samimi bir Kur'an bağlılığını ifade eder. Her kitaba besmeleyle başlanması, kitapların sonunda Tanrı'ya hamd edilmesi, esere başlanırken Tanrı'dan güç ve yardım istenmesi standart uygulamalardır ve bu uygulamalarda KM çok ölçülü davranır; aşırıya kaçmaz. Zaman zaman Kur'an'dan iktibaslarda bulunması, din bilginlerinden hadisler aktarması da o dönem için olağan bir tutumdur. Ancak örnek aldığı Arap sözlüklerinin hilafına hemze kitabını öne alırken ileri sürdüğü gerekçe Allah'a samimi bir bağlanışın ifadesidir: "Yüce Allah'ın yazılışıyla (başlamanın) uğurlu olacağını düşünerek onu (Hemze Kitabı'nı) öne aldık." (y. 4).

Teŋri (Tanrı / tanrı) kelimesiyle ilgili açıklamaları onun dinî tutumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. *Tanrı*'yı önce "yüce ve aziz Allah (*Allahu ʿazze ve celle*)" olarak açıklar (y. 608). Daha sonra şu açıklamaları yapar: "Kâfirler -yüce Allah onları yok etsin- göğe *teŋri* derler. Aynı şekilde gözlerine büyük görünen büyük dağ, ağaç gibi şeylere de *teŋri* adını verirler ve bu gibi şeylere secde ederler... Sapkınlıktan Allah'a sığınırız." (y. 609).

Türk de olsalar kâfirlere karşı KM'nin sert tutumu Uygurlara yapılan seferle ilgili dörtlüklerde de görülür: *Kelŋizleyü aktımız / Kendler üze çıktımız / Furxan ewin yıktımız / Burxan üze sıçtımız* "Sel gibi onların üzerine yürüdük. Şehirlerine girdik. Puthanelerini yıktık. Putlarının başına pisledik." (y. 173). *Beçkem urup atlaka / Uygurdakı tatlaka / Ogrı yawuz ıtlaka / Kuşlar kipi uçtumız* "Atlarımıza alamet vurduk ve Uygur itlerine yöneldik -halkı kastediyor.- Kuşların uçması gibi onlara doğru uçtuk ve sonunda üzerlerine indik." (y. 243). Elbette şiirler KM'ye ait değildir; ancak bu dörtlüklerin seçilmiş olması bile onun tutumunu göstermesi bakımından manidardır.

2.2.4. KM objektif bir bilim anlayışına sahiptir

Türk dilini öğrenmekle ilgili hadisi naklettikten sonra KM'nin "bu hadis doğru ise -sorumluluğu râvilere aittir- Türk dilini öğrenmek vaciptir; eğer doğru değilse, aklın gereği budur." (y.3) demesi, ondaki objektif ve gerçekçi tarafı açıkça gösterir. KM'nin bilim adamlığı ve ilmî zihniyeti bütünüyle eserine yansımıştır. Kelime ve örnekleri bizzat yaptığı alan araştırmalarıyla yerinden tespit etmesi objektif tavrının diğer bir göstergesidir. Dursun Yıldırım'a göre o aynı zamanda bir "kültür bilimcisi" ve "alan araştırmacısı"dır. "Türk boylarının üzerinde yayıldığı coğrafyayı" dolaşmanın bugün bile zor olduğunu belirten Yıldırım bu yargıdan hareketle "Kâşgarlı'nın ne denli çetin ve meşakkatli bir alan araştırması yapmış olduğu, ne denli yorucu ve güçlüklerle dolu bir çalışmayı başarıyla sona erdirdiği olgusu daha iyi anlaşılabilir." demektedir (Yıldırım 2008: 113). İşte bu çetin şartların üstesinden gelen KM, dönemine göre bir hayli objektif bir eser ortaya koymayı başarmış ve iyi kötü ayırmadan her şeyi eserine almıştır. Gerek saray hayatı, gerek şehir

hayatı, gerekse de konar göçerlerin hayatı bütün ayrıntıları ve çıplaklığıyla DLT'de görülür. Birbirini aldatan iş ortakları dahi bazı dörtlüklerle esere girmiştir. KM, Türklerin farklı lehçeleri hakkındaki düşüncelerini çekinmeden söylemiş, kimlerin lehçelerinin bozuk olduğunu rahatça ifade etmiştir. İlimde ayıp olmadığını düşünerek müstehcen kelimeleri de çekinmeden eserine almış ve hiç utanma duygusuna kapılmadan anlamlarını açıklamıştır. Bütün bunlar döneminin Arap sözlükçülük geleneğine uygun da olsa Türk dili için böyle bir eserin ilk olduğunu hatırda tutmak ve 19. yüzyıla gelinceye kadar bu ölçekte bir sözlüğün yazılmadığını unutmamak gerekir.

2.2.5. KM mizahi yönü olan bir şahsiyettir

Ciddi bir bilim adamı, samimi bir Müslüman ve heyecanlı bir Türkçü olan KM, aynı zamanda mizahi yönü olan bir kişiliğe de sahiptir. Eserinin gramer bölümlerinde çeşitli gramer bahislerine örnek verirken *tur-, bar-, kel-* gibi temel fiilleri veya *süt sag-, ok at- , yā kur-* gibi döneminin günlük hayatında sık kullanılan fiilleri seçmesi tabiidir. Ancak bunların arasında *kül-* "gülmek" fiilinin de bulunması "Kaşgarlı'nın gülmeyi, mizahı seven, neşeli bir insan olduğunu" gösterir (Ercilasun 2009: 238). DLT'de madde başı olarak kullanılan 3477 fiilden (Nalbant 2008: IX) sadece 35'inin teklik birinci şahısla verilmesi de manidardır. KM genellikle kendi olumlu yanlarını göstermek istediği zaman bu sistem dışı yola başvurur: *men aŋar ınandım* "ben ona inandım" (y. 111), *men yıpa.r saçtım* "ben misk vb. şeyler saçtım" (y. 265), *men anı toḳurdum* " ben onu doyurdum" (y. 307). Yine sistem dışı olarak, yani üçüncü şahıs yerine birinci şahısla verilen şu örnekler daha manidardır: *men aŋar isindim* "ben onu sevdim" (y. 109), *men anı öpse.dim* "ben onu öpmek istedim" (y. 140). Üstelik *isin-* fiiline örnek verirken kelimenin gerçek anlamıyla ilgili "o, ateşte ısındı; o, güneşte ısındı" cümlelerini de vermektedir. Ancak KM'nin birinci şahısla sistem dışına çıkması bir yana, fiilin mecazi anlamına (sevmek) da öncelik vermesi bu işi rastgele yapmadığını gösterir. Onun bu tutumu bizce mizahı seven, muzip bir insan olduğunu ortaya koyar (Ercilasun 2009: 237-242).

2.3. DLT'deki Kayıtlara Göre KM'nin Muhtemel Kimliği

KM'nin kendisi hakkındaki kayıtlarından hareketle onun hayatına dair daha başka bilgilere ulaşmak da mümkündür. Bu kayıtlardan ikisi çok önemlidir: "Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden atamızdır. Adı El-Emîr Nasr Tigin (?) idi" (y. 69); "Barsga.n ... Mahmud'un babası bu şehirdendir." (y. 625).

İlk olarak 1927'de P.K. Juze, y. 69'da noktasız bir diş-cim-rı-kef-ye-nun şeklinde yazılan ismin Nasr Tigin olarak düzeltilebileceğini, bunun da "Mâverâünnehir ve Buhara fâtihi Nasr İlig Han (Arslan İlig Nasr b. Ali)" olacağını ortaya koymuştur (Akün 2002: 9). V.İ. Belyayev de 1939'da "Kāşġarī'yi kendi ifadesine (y. 69'daki kayda – ABE) istinaden Naṣr bin ʿAlī'nin torunu olarak gösteriyor." (Pritsak 1953: 244).

Fuat Köprülü de "Mahmud'un babası, kendi rivayetine göre, Barsgan'lı imiş." kaydını düştükten sonra "gene müellifin diğer bazı ifadeleri, onun yüksek aristokrasiye mensup olduğunu, hattâ, belki de Karahanlılar ailesine yabancı bulunmadığını göstermektedir." diyerek KM'nin hanedan üyesi olabileceğini ifade etmektedir (Köprülüzade 1934: 39).

1953'te aynı konuyu ele alan Omeljan Pritsak, KM'nin atasının, 999'da Sâmânoğullarına son veren Nasr bin Ali değil, 992'de Sâmânoğullarının başkenti Buhara'yı zapteden Hârun bin Süleyman olması gerektiğini ileri sürer. Ona göre Kâşgarî nisbesini taşıyan KM, Karahanlı sülalesinin batı koluna mensup Nasr bin Ali'nin torunu olamazdı; çünkü "H. V. asrın ilk yıllarından itibaren iki kol arasında meydana gelen uçurum neticesinde bir 'garbî' Karahanlı devletinin şark kısmında pek huzur içinde yaşıyamazdı." (Pritsak 1953: 243-244). Oysa Nasr bin Ali'nin oğlu Muhammed bin Nasr, Kâşgar'da hüküm süren Süleyman bin Yûsuf'a tâbi

idi ve batıyı doğudan ayırmaya çalışan kardeşi İbrahim'e "hiçbir desteği vaki olmamıştı." (Hunkan 2007: 276). Dolayısıyla Muhammed bin Nasr'ın torunu olması muhtemel KM'nin, Karahanlıların şark kısmıyla mutlaka bir problemi olacağını düşünmek doğru değildir. Pritsak, 448-449 (1056-58) yıllarında, Hârun bin Süleyman'ın torunu Muhammed bin Yusuf'un, büyük oğlu Hüseyin Çağrı Tigin'i (KM'nin babası Hüseyin'i) veliaht ilan ettiğini; bunun üzerine kendi oğlunun hükümdar olmasını isteyen ikinci karısının sarayda büyük bir katliam yaptığını; KM'nin katliamdan kurtulmayı başararak kaçtığını; "evvelâ muhtemel olarak komşu Türk ülkelerine" gittiğini; "on yıl kadar dolaştıktan sonra nihayet Bağdad'a" geldiğini ve "orada siyasî kaçkın (mülteci) olarak" kaldığını düşünür. Ona göre KM 1029-1038 yılları arasında doğmuştu ve DLT'yi yazdığı sırada 40-50 yaşlarında olmalıydı (Pritsak 1953: 245-246). Pritsak ayrıca İbnül-Esîr'e dayanarak Hüseyin bin Muhammed'in (KM'nin babasının) "448'den, yâni 1056-57'den itibaren" Arslan İlig makamını işgal ettiğini, Barshan'da basılmış sikkelerden, üzerinde Şemsüddevle Arslan İlig yazanın ona ait olabileceğini de ileri sürer ve böylece DLT'deki "Mahmud'un babası bu şehirdendir (Barsgan'dandır)" ibaresiyle bu bilgiler arasında bağlantı kurar (Pritsak 1953: 244). Gerçekten de B. D. Koçnev'in Karahanlı sikkeleriyle ilgili tablolarında, üzerinde Arslan İlig yazan 448-449 yıllarına ait birkaç sikke vardır (Hunkan 2007: 484). Pritsak'ın tezi doğru kabul edildiği takdirde KM'nin soy kütüğü şu şekilde oluşur: Abdülkerim Satuk Buğra Han > Süleyman Tonga İlig > Hârun el-Hasan Buğra Han bin Süleyman > Yusuf Kadır Han bin Hasan > Muhammed Buğra Han bin Yusuf > Hüseyin Çağrı Tigin > Mahmud Kâşgarî.

Siyasi kaçkınlık görüşünü, "Kâşgarlı Mahmudun şahsiyetine ve kültürcülüğüne ağır bir leke" olarak değerlendiren Ahmet Caferoğlu, "istediği yerde dolaşan, kudretli kalemi ve şahsiyeti ile Karahanlı devletinin Türk-İslâm kültürüne ve fikir hayatına tesir eden, ulu nesepli bir Türkçü Türk evladının, kızıp küskün Bağdad hayatına atılmış olmasına, asla ihtimal verilemez." demektedir (Caferoğlu 1970: 16-17). Reşat Genç de "eğer o doğrudan doğruya bu aileye mensup olsa idi, gerek kendisinin gerekse baba ve dedesinin adlarını kaydederken, diğer lâkap ve unvanlarından da bahsederdi" diyerek hanedana mensupluk ve kaçkınlık fikrini "kabule şâyan" görmemektedir (Genç 1997: 3). Ömer Faruk Akün KM'nin hanedan üyesi olduğunu kabul eder ve Caferoğlu'nun görüşünü "hissî açıdan bir tepki" olarak değerlendirir. Ancak KM'yi "ülkesi dışında yaşamaya zorlayan şartlar"ın birkaç yıl içinde ortadan kalktığını, dolayısıyla "onun sonuna kadar mülteci hayatı sürdürdüğü iddiası"nın doğru olamayacağını belirtir (Akün 2002: 10).

"Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden atamızdır (*ebūnā huwelleẕī feteḥa diyāre't-Turk min-ewlādi's-sāmāniyyeti*)" cümlesi (y. 69) bizce hiçbir tereddüde yer bırakmayacak kadar açıktır. Genç, "Pritsak'ın bu görüşünü ihtiyatla karşılamak lâzımdır. Zira yukarıda görüldüğü gibi, Kaşgarlı gerek Türk ülkelerini Sâmân-Oğullarından fetheden zât, gerekse diğer emîrler hakkında 'babamız' ve 'babalarımız' gibi umumî ifadeler kullanmakta, 'babam' dememektedir." (Genç 1997: 3) diyor. Ancak cümlenin baş tarafı dikkate alınırsa buradaki ifadenin "umumî" olmadığı anlaşılır. İbarenin tamamı şöyledir: "Kitabın sahibi Mahmud dedi ki: Bu sebeple atalarımız *xemîr* diye adlandırılan emirler idi; çünkü Oğuzlar *emîr* diyemezlerdi. Elif'i xâ'ya dönüştürdüler ve *xemîr* dediler. Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden atamızdır." Görüldüğü gibi "kitabın sahibi Mahmud" diyerek KM, kendi atalarından bahsettiğini açıkça belirtmiştir. Ses değişmelerinden bahsettiği hiçbir yerde KM "kitabın sahibi" diyerek araya girmez. Burada araya girmesinin sebebi, Oğuzların kendi atalarına *emîr* diyememesi gibi özel bir durumdur. Ancak, Pritsak'ın KM'nin atası olarak Nasr bin Ali yerine, Hârun bin Süleyman'ı ileri sürmesi de kabul edilemez. Çünkü Hârun bin Süleyman, Sâmânoğullarından bütün Türk diyarını kesin olarak fethetmiş değildir; Mayıs 992'de başkent Buhara'ya girmiş, Kâşgar'a dönerken Ağustos 992'de vefat etmiş

ve Sâmânoğulları 17 Ağustos 992 tarihinde şehri geri almıştır (Genç 2002: 449, Hunkan 2007: 135-138). Sadece üç aylık Buhara hâkimiyeti ile "Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden" ifadesi arasındaki çelişki açıktır. Buhara da dâhil olmak üzere bütün Sâmânoğlu ülkesi Nasr bin Ali tarafından fethedilmiştir. Nasr Tonga Tigin bin Ali 994-95'te Fergana ve Hocend'i, 995'te İlek'i, 996'da Taşkent'i, 997'de Uşrusana'yı fethetti. Başarıları üzerine Arslan İlig unvanını aldı. Özkend'i "merkez edindi"; Gazne hükümdarı Sebük Tigin ile anlaşma yaptı ve 23 Ekim 999'da Buhara'ya girdi. Sâmânoğulları 999-1000 yılında Semerkant ve Buhara'ya tekrar hâkim oldularsa da fazla tutunamadılar ve aynı yıl Arslan İlig Nasr bin Ali'ye yenildiler. Sâmâni direnişi bir süre daha devam etti; 1005 Ocağında "direnişçi son Sâmânî hanedan üyesinin ölümü ile" Karahanlılar Sâmâni topraklarına kesin şekilde hâkim oldular (Hunkan 2007: 139-150). Bu tarihî akış, "Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden" kişinin Nasr bin Ali olduğunu göstermektedir. Nitekim Pritsak da "Mâverâünnehr'in ikinci ve asıl fâtihi olan Arslan İlig Nasr b. Ali", "Mavrâünnehr fâtihi Nasr (İlig Han)" diyerek Mâverâünnehr'in asıl fâtihinin Nasr bin Ali olduğunu kabul etmektedir (Pritsak 1955: 251, 254). Yazma 69'da mezkûr cümleden sonra *"kāne yusemmā el-'Emîr* ?CRKYN (adı, Emir ... idi)" ibaresi yer almaktadır. Baştaki diş noktasız ve kelime harekesiz olduğu için isim okunamamaktadır. Noktasız dişi nun olarak düşünmek mümkündür. Sat yerine cim yazıldığı ve kef'ten önceki te'nin de ihmal edilmiş olduğu düşünülürse isim, Nasr Tigin olarak tamir edilebilir. Esasen Türk diyarını Sâmânilerden alan kişi Nasr Tigin olduğuna göre başka şekilde düşünmeye de imkân yoktur.

Nasr Tigin'in babası Arslan Han Ebulhasan Ali, onun babası Baytaş Arslan Han, onun da babası Satuk Buğra Han'dır (Pritsak 1955: 264, Hunkan 2007: 490). "Maveraün Nehir'in ikinci ve gerçek fatihi olan Nasr b. Ali İliğ Han 1012/13 yılında" ölür (Genç 2002: 450). Nasr bin Ali'nin oğlu Muhammed bin Nasr, "Süleyman b. Yûsuf'a tâbi olarak" "1037-1040 tarihleri arasında Fergâna bölgesinin merkezlerinden Özkend'de bulunuyordu." (Hunkan 2007: 276). Ancak kaynaklar Muhammed bin Nasr'dan sonrası hakkında yeterli bilgi vermemektedir. Hunkan'ın verdiği hanedan çizelgesinde Muhammed'in sadece Abbas adlı bir oğlu yer almaktadır. Pritsak'ta Abbas ve Ahmed adlı iki oğlu olduğundan bahsedilmektedir: "Bundan Muhammed b. Nasr'ın oğulları Abbas ile Ahmed'in zürriyetsiz öldükleri veya İbrahim'in sülâlenin bu kolunu verâsetten uzaklaştırmış olduğu neticesi çıkarılabilir." (Pritsak 1955: 262). Aslında Hunkan'ın Nerşahî ve İbnül-Esîr'den naklettiği, "Muhammed b. Nasr'ın çocukları bölgeye hiçbir zaman hâkim olamamışlardı." şeklindeki bilgi (Hunkan 2007: 276), Muhammed bin Nasr'ın çocukları ve torunları hakkında kaynaklarda neden malumat bulunmadığını açıklamaya yeterlidir. Gerçekten de Muhammed bin Nasr'dan sonra Karahanlıların batı kolunu kardeşi Tamgaç Han İbrahim bin Nasr ve onun soyundan gelenler yönetmiştir. Şüphesiz Muhammed'in Abbas ve Ahmed'den başka çocukları da olmalıydı ve muhtemelen Hüseyin adlı bir oğlu da vardı. Buna göre Satuk Buğra Han'dan başlayarak KM'nin soy kütüğünü şöyle sıralayabiliriz: Abdülkerim Satuk Buğra Han > Baytaş Arslan Han > Ebulhasan Ali Arslan Han > Nasr Arslan İlig > Muhammed bin Nasr > Hüseyin > Mahmud Kâşgarî. Bu çizelgede sadece KM'nin babası Hüseyin tarihî kaynaklarda tespit edilememektedir. Onun adı yalnız DLT yazmasında, KM'nin babası olarak geçmektedir. Bu şecereye göre KM'nin büyük amcası, dedesi Muhammed bin Nasr'ın kardeşi olan Batı Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han İbrahim bin Nasr'dır. Bilindiği gibi Tamgaç Han İbrahim'in (veya onun kardeşi İsa'nın) kızı Terken Hatun 1065'te Melikşah ile evlenmişti. DLT'de Terken Hatun'a yazılmış üç beyit bulunmaktadır. Akün'e göre bu beyitler bizzat KM'nin kaleminden çıkmış olabilir (Akün 2002: 14).

Pritsak'ın tezine göre 1057-58'deki saray katliamından kurtulup kaçan KM, on yıl kadar Türk ülkelerinde dolaştıktan sonra Bağdad'a gitmiştir. Bizce Sâmânoğulları ülkesinin

gerçek fatihi Nasr bin Ali'dir ve KM onun soyundan gelmektedir. Nasr bin Ali'nin oğlu Muhammed bin Nasr 1037-1040 tarihlerinde Özkend yöneticisiydi. Muhammed'den sonra Batı Karahanlıların yönetimi kardeşi Tamgaç Han İbrahim'e geçtiği için Muhammed'in çocuk ve torunları hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. KM'nin kendisi ve babası hakkında herhangi bir unvan zikretmemesi, sadece babası Hüseyin'in Barsgan'dan olduğunu söylemesi, Muhammed'in çocuk ve torunlarının yönetim kademelerinde olmamasıyla ilgilidir. Anlaşıldığına göre KM'nin babası Hüseyin uzun yıllar Barsgan'da bulunmuş, belki de orada doğmuş; Mahmud ise ya Kâşgar'da doğmuş, ya da Barsgan'da doğup küçük yaşta Kâşgar'a gelerek orada ilim tahsil etmiş, daha sonra Türk ülkelerini dolaşmış ve nihayet Bağdad'a gitmiştir.

KM'nin hanedan dışında aristokrat bir aileye mensup olabileceğini düşünenler de vardır. Zeki Velidi Togan, "Kaşgar ümera ve aristokrasisinden bu gibi fâzıl bir zatın Bağdat taraflarına gelmesi ya birer siyasî hadise ve yahut da Selçuk sultanlarıyla Karahanlılar arasında teessüs eden sıhrî münasebat neticesi olabilir. Meselâ Melikşah'a verilen Karahanlı prenses Türkân Hatun'un maiyetinde pek çok Kaşgarlı'nın Irak'a geçtiği malûmdur." der (Togan 1932/17: 39). Şakir Ülkütaşır da "Karahanlılar devletinin yüksek aristokrasisine mensup olan Mahmut'un", "Terken Hatun'un yanında" "Bağdat'a geldiğini tahmin etmek, o kadar aykırı düşmez." demektedir (Ülkütaşır 1972: 18-19). Terken Hatun'un evlilik tarihi araştırmalarda 1064, 1065 veya 1066 gösterilmektedir. Bazı kaynaklara göre Tamgaç Han İbrahim'in, bazı kaynaklara göre de onun kardeşi İsa'nın kızıdır (Turan 1969: 114, Genç 1997: 5, Hunkan 2007: 341, Koca 2011: 81). Aslında Anadolu'ya gelen bir başka Karahanlı grubu daha vardır. Osman Turan'ın verdiği bilgiye göre "Karahanlı hânedanına mensup olduğu anlaşılan 'Türk hükümdarı Hakan-oğlu Hârûn...bilinmeyen bir sebeple, bir miktar kuvvetin başında, gelip Halep Mirdâsî emîri 'Atiyya ve Mahmûd ile anlaşarak Anadolu gazalarına katıldılar; 1064 sonlarında...Komana'ya kadar ilerlediler; fakat 1065'te Bizanslılara mağlûp oldular." (Turan 1969: 118). Elbette kaynaklara geçmeyen başka Karahanlı kafileleri de olabilir ve KM, bunlardan herhangi biriyle Selçuklu ülkesine ve Bağdad'a gelmiş olabilir. Reşat Genç KM'nin, "muhtemelen Kara Hanlı ailesini çıkarmış olan Yağma iline mensup" olduğunu belirttikten sonra, "XI. yüzyılda yüksek bir Türk-İslâm kültür varlığı gösterdiği anlaşılan Kaşgar ve Balasagun çevrelerinde" yetiştiğini, "Arap dilini o kadar mükemmel bir şekilde yazabilme kudretini de gösterdiğine bakılırsa bu dil ile birlikte klâsik İslâm ilimlerini de daha Türk ülkelerinde iken devrinin Müslüman-Türk âlimlerinden okuyup öğrenmiş" bulunduğunu, "bu suretle kendini yetiştirdikten sonra böyle bir eseri yazmayı kafasına koymuş ve bu maksatla seyahatlar yaparak malzeme toplamış" olduğunu, "her ne suretle olursa olsun Bağdad'a geldiği zaman eserinin hemen bütün malzemesini toplayıp kaydetmiş" bulunduğunu ifade eder (Genç 1997: 4-6).

2.4. Doğu Türkistan'daki Rivayet ve Belgelere Göre Kâşgarlı Mahmut

Kâşgar civarındaki Opal kasabasında KM'ye ait olduğu kabul edilen bir türbe vardır. Doğu Türkistanlı araştırıcılar bir süreden beri bu türbe üzerinde araştırmalar yapmaktadırlar. 1957'de Uygur Otonom Bölge Müzesinden bir arkeoloji heyeti Opal'a da gitmiş ve heyetteki arkeologlardan İsmail, yazdığı raporda "Opal'deki Hazreti Mollam Muhammed ibn Huseyin ibn Mahmud el-Kaşgarî, muhtemelen Mahmud Kaşgarî'nin mezarıdır." diyerek ilk defa konuyu ortaya atmıştır. Hâlen Urumçi müzesinde bulunan bu rapor dönemin siyasi şartları yüzünden yayımlanamamıştır (Kamberi 2009: 442). Nihayet Opal'daki eski maarifçilerden Kasım Rehim, "Kâşgar Kona Şehri Edebiyatı" dergisinin 1981 yılı 2. sayısında "Azik Mahallesi Hakkında" başlıklı bir makale yayımlayarak KM'nin "yurdunun Atuş'taki Azak değil, Opal'daki Azik Mahallesi olduğu hakkında bir görüş ileri sürdü." (Mutiy-Osmanov 2002: 201). 1981 Eylülü'nde Uygur Otonom Bölge Müzesi ve Arkeoloji Enstitüsü,

Kâşgar'a, içinde Dolkun Kamberi'nin de bulunduğu bir heyet göndermiş; Kasım Rehim'in araştırmalarını öğrenen heyet Opal'a giderek KM'nin türbesinin bulunduğu yerin ölçümünü yapmışlardır. Buna göre türbe 39 derece 18′ 50″ kuzey enlemi ile 70 derece 30′ 37″ doğu boylamı arasında bulunmaktadır (Kamberi 2009: 443-444). Bu ekibin raporu üzerine DLT'yi Uygurcaya çeviren İbrahim Mutiy ile Mirsultan Osmanov bölgeye gönderilmişlerdir. Mutiy ve Osmanov bölgede araştırmalar yapıp sözlü rivayetleri toplarken 1983 Ocağında Kâşgarlı bilgin İmir Huseyin Kazi Axun, Kâşgar yönetimine bir Mesnevî-i Şerif yazması sunar. Yazmanın içinde, eserin 1836'da Mahmud Kâşgarî türbesi kitaplığına bağışlandığına dair önemli bir belge vardır (Mutiy-Osmanov 2002: 198-199, Kamberi 2009: 444).

İbrahim Mutiy ile Mirsultan Osmanov araştırmalarının sonuçlarını Tarım dergisinin 1984 yılına ait üçüncü sayısında "Mehmut Keşkeriynin Juti, Hayati ve Mazari Toğrisida" adıyla yayımlamışlardır. Türkiye'de ilk defa Sultan Mahmut Kaşgarlı, Doğu Türkistan'ın Sesi dergisinin Aralık 1985 sayısında çıkan "Kaşgarlı Mahmud'un Mezarı" adlı makalesinde konuyu geniş bir biçimde ele almıştır (Sertkaya 1999: 135). Mutiy-Osmanov'un makalesi "O rodine, jizni i grobnitse Mahmuda Kaşkarskogo" adıyla Rusçaya çevrilip Sovyetskaya Tyurkologiya dergisinin 1987/4. sayısında neşredilmiş; Hülya Kasapoğlu Çengel tarafından da Türkiye Türkçesine aktarılarak "Kâşgarlı Mahmud'un Yurdu, Hayatı ve Mezarı Hakkında" başlığıyla Bilig dergisinin 2002 Güz sayısında yayımlanmıştır. Makalenin Uygurcası ayrıca 1988'de Alma-Ata'da yayımlanan *Uygur Tili Boyiçe Tekşürüşler* adlı eserde de yer almıştır. 1999 yılı Mayısı'nda Türk Dil Kurumu'nda Türksoy ile birlikte yapılan bir sempozyumda Osman Fikri Sertkaya da bu makaleyi esas alarak "Son Bulunan Belgeler Işığında Kâşgarlı Mahmud Hakkında Yeni Bilgiler" adlı bir bildiri sunmuş ve bildiri 1999'da sempozyum kitabında yayımlanmıştır.

Mutiy-Osmanov'un araştırmalarındaki önemli noktalar şunlardır:

KM, Kâşgar civarındaki yirmiden fazla yer adını "Kâşgar'a yakın bir şehrin adı (*ismu beldetin ka:net qurbu Ka:şgar*)" şeklinde açıklarken *Aḍıg, Opal, Kası* yer adlarını "bizim (*lena:*)" ifadesiyle açıklamıştır. Opal, bugün de vardır ve Kâşgar'ın güneybatısında, 45 km uzaklıkta bir köydür; hâlen Kâşgar Kona-Şeher nahiyesine bağlıdır. Azık da Opal'ın kuzeybatısında bir mahalledir; şu anda Kumbağ olarak adlandırılan mahalle 50 yıl öncesine kadar Azık adıyla da biliniyordu. Kası da Azık mahallesine bitişik bir yer adıdır; s>ç değişmesiyle buradaki akarsuya Kaçi nehri adı verilmiştir.

Opal'ın kuzeybatısında Hazreti Mollam adlı dağın tepesinde, Mercan Bulak denilen yerde "Hazreti Mollam" olarak bilinen bir mezar vardır. Mezardan 30-40 metre kadar güneyde "Mahmûdiye" medresesinin harabeleri bulunmaktadır. Mezarın doğusunda ise "Mollam Bağı" mahallesi vardır; bu mahallede türbenin şeyhleri ve onların ataları yerleşmiştir. 1949 yılına kadar mahalle onlara ait bir vakıf mülküydü. Nevruz'da her vilayetten insanlar buraya gelerek mezarı tavaf eder ve şenlikler yaparmış. Okumuş kişiler, mezardaki zatı "ilmin piri" bilip ona tazimde bulunur ve dua edermiş.

Yedi sekiz nesle kadar atalarını bilen türbenin yaşlı şeyhlerinin sözlü ifadelerine göre Hazreti Mollam mezarında yatan zatın tam adı "Hazreti Mevlam Şemseddin Mahmûdiye ibni Hüseyin" imiş. Âlim bir kişi olup Arap, Fars, Türk, Rum vb. 8-9 dil bilirmiş. İran ve Irak taraflarında ilim tahsil edip müderris olmuş. Ömrünün sonunda "ben yurduma dönsem!" diyerek dönmüş ve oradaki Mahmûdiye medresesini kurarak onun müderrisliğini yapmış. Döndükten sekiz yıl sonra, 97 yaşında vefat etmiş.

Çeşitli mezarların adları ve bazı mezar ziyaretleri de bu sözlü rivayetlere eklenmelidir. Opal'da Han Bağı veya Sultan Bağ, Tekyegâh, Karahan Paşayim, Hazreti Paşayim, Süp Tekin, Op Tekin, Kılıç Buğra Han mezarları vardır. Bunlar Karahanlılara ve Gaznelilere ait

olmalıdır. Ayrıca, Yenisar civarındaki Uygurlar "her yıl önce Yenisar'daki Hazreti Beğim, sonra Orda Hanım, ondan sonra Atuş'taki Hazreti Sultan Sutuk Buğra Han, sonra Kâşgar Paynap'taki Yüsüp Has Hacib - Yüsüp Kadirhan, ondan sonra Opal'daki Hazreti Mollam mezarlarını" ziyaret ederler. "Bunların hepsi Karahanlılara mensup" şahıslardır; o hâlde Hazreti Mollam da Karahanlılardan olmalıdır.

Hazreti Mollam mezarına ait olup 1956 yılında kaybolan bir tezkiredeki bilgiler de, mezar ziyareti sırasında tezkireyi devamlı dinleyenlerce araştırıcılara nakledilmiştir. Kayıp tezkireye göre mezarda yatan zatın tam adı "Hazreti Mevlam Şemseddin Mahmud ibni Hüseyin"dir; Azık mahallesinde doğmuştur; han evladındandır; Hüseyin önce "emîr-i şef" iken sonra "emîr-i sultan" derecesine yükseltilmiştir. Yine kayıp tezkireye göre "buzrukvarlarım" adıyla bilinen mezarlar KM'nin baba ve dedesine, Bübi Rabiye Hanikem olarak bilinen mezar annesine, Seyfeddin Buzrukvar denilen mezar da anne tarafından dedesi Hoca Seyfeddin'e aittir. Mutiy ve Osmanov, kayıp tezkirede KM'nin anne ve anne tarafından dedesinin adları bulunduğu hâlde baba ve dedesinden sadece "buzrukvarlarım" diye bahsedilmesini, Pritsak'ın söz ettiği saray katliamına bağlarlar. Pritsak'ın görüşünden hareket eden yazarlar, katliam sırasında KM'nin 29 yaşlarında olduğunu, doğum tarihinin 1028-1037 yılları arasında olabileceğini, DLT'yi tahminen 50 yaşlarında yazdığını, 1105 yılında ülkesine döndüğünü ve 1126 yılı civarında da vefat ettiğini düşünürler.

Nihayet 1983'te ortaya çıkan ve bir mesnevî-i şerîfin KM türbesi kitaplığına bağışlandığını gösteren 1836 tarihli bir belge, Mutiy ve Osmanov tarafından, yukarıdaki sözlü rivayetleri destekleyen en önemli delil olarak değerlendirilmiştir. Mutiy-Osmanov 1988, Sertkaya 1999 ve Akalın 2008'de tıpkıbasımı bulunan belgede yazılanları şu şekilde aktarabiliriz:

1252 sığır yılı Recep ayının 14'ünde (M. 14 Ekim 1836'da) Kâşgar'a bağlı mahkeme-i dârü'l-kazâ, mesned-i şerîat Molla Sâdık A'lem bin Şâh A'lâ Ahund, altta mühür, bedenen sıhhatli hâlim ve sağlıklı 114 yaşımla, ilim duygu ve iştiyâkı ve edep keyfiyâtı ile elimdeki bir mukavvaya sarılı, marifetin temeli altı defteri, manevî ilim ve irfan mesnevisi(ni), içtihat kalemiyle sahifeleri süslenmiş çok kıymetli mülkü, altın ve inci kitabımı Kâşgar beldesi, Oyfal mevzii, Taht-ı Cebel, Çeşm-i Zülâlî alanında defnedilmiş bulunan, bilim ve kültürle ilgili kitaplar yazmış olan Hazreti Mevlam Şemseddin Hüseyin sâhib-i kalem Mahmud el-Kâşgarî'nin mezarlarına mutlak bir şekilde vakfettim ve bunu ebediyyen sadaka olarak verdim. Bu ulu edep ve marifet kitabımı, edep ve ilim sahipleri, Şemseddin Hüseyin sâhib-i kalem Mahmud el-Kâşgarî'nin kabir minberinde, Çeşm-i Zülâlî etrafında oturup, mezkûr kitabı mütalaa kılıp sâhib-i kalem Hazreti Mevlam Şemseddin Hüseyin Mahmud el-Kâşgarî'ye dua edip ümmet ve milletin çocuklarına ilim öğretmeye ve olgunluğun faziletini tanıştırmaya çalışsınlar. Bu mezkûr vakıf kitabım için genç talebem Molla Îd Halfet bin Molla İvaz'ı mütevelli nasbettim diyerek alttaki mührü, Molla Sâdık A'lem (yazılı) kendi mührümü bastım. Mezkûr ifademin doğruluğuna müderris ulemasından Ennazar Ahunum, şeyhler divanından Molla Abdürrahim Nizârî ve Nevruz Kâtip, Turduş Kâtip, Turdu Şeyh Ahunum, Molla Gocilak, Opal'dan Zeydin Kurulbegi şahittirler.

Bu belge eğer gerçekse Hazreti Mollam türbesinde yatan zatın KM olduğunu ispat eden en önemli delil sayılmalıdır. Ancak, Mutiy ve Osmanov her ne kadar kâğıdını, kalemini, mürekkebini ilmî organlar yardımıyla inceledik diyorlarsa da bu belgeye ihtiyatla yaklaşmak lazımdır. 1836 yılında, Kâşgar mahkemesi mensuplarından tahsilli bir zatın *sâdık* ve *müştemil* kelimelerinde ye kullanması, *mezar* kelimesinde mim'den, *kemal* kelimesinde kef'ten sonra elif yazması, *kitab* kelimesinde kef'ten sonra ye kullanması belgenin doğruluğu üzerinde şüphe doğurmaktadır. 1836 yılında *kolumdiki* (elimdeki) gibi bir yazılış da klasik Çağatay imlasına aykırıdır.

Söz konusu vakıf belgesi hâlen Uygur Otonom Bölge Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. KM'nin mezarı da 1983'te Mehmut Qeşqeri mozoleumu hâline getirilmiş ve 1985'te yenilenmiştir (Kamberi 2009: 444). KM'ye ait olduğuna inanılan mezarın üstüne de bir türbe yapılmış ve üzerine *Mahmud Kaşkari kabrisi* yazılmıştır. Müze, mescit gibi bölümlerden oluşan ve KM'nin büyük bir heykelinin de bulunduğu külliye hâlindeki türbe Opal köyünün dört kilometre kuzeybatısında bulunmaktadır (Akalın 2008: 31, 38).

3. EL YAZMASI

3.1. El Yazmasının Tasviri

DLT'nin bugüne ulaşmış tek yazması, İstabul Fatih'teki Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E. Arabî kısmında, 4189 numarada bulunmaktadır. Yazma, Muhammed bin Ebî Bekr bin Ebi'l-Feth es-Sâvî tarafından müellif nüshasından Şam'da istinsah edilmiş ve istinsah, hicrî 664 yılında, Şevval ayının 27'si Pazar günü (1 Ağustos 1266'da) tamamlanmıştır. 23,9x16,5 cm boyutlarındaki kâğıdı, kalın şark kâğıdıdır ve bej rengindedir. 319 varaktır. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır ve her sayfada 17 satır vardır. Sayfadaki yazı 17,5x11,5 boyutlarındadır. Sayfa kenarlarında yer yer, müstensih tarafından yapılmış çıkmalar ve sonradan, muhtelif zamanlarda çeşitli eller tarafından yazılmış notlar vardır. İlk varağın ön yüzünde, eserin ve müellifi KM'nin adından sonra KM'ye ait olmayan 15 satırlık bir açıklama bulunmaktadır. Asıl eser ilk varağın arka yüzünden başlamaktadır. 20. yüzyılda eser bulunduktan sonra varakların ön yüzüne yeni rakamlarla varak numarası konulmuştur. Bu numaralamada 232 olması gereken varağa 239, 239 olması gereken varağa ise 232 yazılmıştır. Daha sonra da her sayfanın üstüne eski rakamlarla sayfa numarası verilmiştir. Rutubete maruz kalan sayfalarda yer yer oksitlenmeler olmuş, bu durum bazı yerleri okunamaz hâle getirmiş ve bazı sayfalar da yıpranmış olmakla beraber yazma genel olarak iyi korunmuştur. Yıpranan bazı sayfa kenarları kesilerek düzeltilmiş, kenarda bir not varsa düzeltme esnasında o kısım kesilmemiş, bükülerek hiza sağlanmaya çalışılmıştır. Yirminci yüzyılın başında bulunduktan sonra yazma siyah bir deriyle ciltlenmiştir (Tıpkıbasım 1990 ve 2008, Dankoff-Kelly 1982: 1, Kurt 2008: 9).

El yazmasındaki DLT metninde siyah, kırmızı ve kahverengi olmak üzere üç türlü mürekkep vardır. Siyah ve kırmızı mürekkep müstensih tarafından kullanılmıştır. Kahverengi mürekkep ise büyük bir ihtimalle müstensihin yardımcılarından biri tarafından kullanılmış olmalıdır. Dankoff-Kelly'ye göre kahverengi mürekkeple esere müdahalelerde bulunan kişi 14. yüzyıl sonlarında Şam veya Kahire'de yaşamış bir Kıpçak Türküdür (Dankoff-Kelly 1982: 10-11). Yazmanın 12. sayfasının sonlarına kadar bütün Türkçe kelimelerle ibareler; 67. sayfasına kadar bütün başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, daha sonra bundan vazgeçilmiştir. İlk sayfalardaki bu durum dışında, sadece harf şeklindeki başlıklarla şiir örneğinden önce kullanılan *qa:le* ve atasözünden önce kullanılan *el-meşel* kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmış; Türkçe kelime ve ibarelerin üstü ise kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Bunların dışında y. 3'teki halifeye ithaf kısmında, y. 6'daki Uygur harflerinin Arap yazısında karşılığı olan harflerde, y. 8'in başında toplu olarak gösterilen Uygur harflerinde, y. 22-23'te bulunan haritadaki bazı yazı, çizgi ve şekillerde, y. 40-41'deki Oğuz damgalarında ve y. 204'te Uygur harfleriyle yazılan üç kelimenin altındaki Arap harflerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Yazmada müstensihe ait olan çıkmalar dışında birçok kenar notu bulunmaktadır. Dankoff-Kelly 15 ayrı kaleme ait kenar notu tespit etmişler ve ayrıntılı bir çalışma ile, 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar uzanan kenar notlarını listelemişlerdir (Dankoff-Kelly 1982: 15-19).

3.2. El Yazmasının İlk Sayfası

El yazmasının ilk sayfasında DLT'ye ait olmayan 15 satırlık bir açıklama, açıklamanın ilk satırlarıyla ilgili küçük bir not ve kitabın 1400 yılındaki sahibiyle ilgili küçük bir kayıt bulunmaktadır. 8-15. satırlarının ortalarında siliklikler bulunan ve son kısmı iyice bozulmuş olan 15 satırlık açıklamanın tercümesi şöyledir:

> Bu kitap Türkmen dilindedir diyene dönüp bakmamak gerekir. Bunu söyleyen ne Türk dilini ne de Türkmen dilini bilmektedir. Bu şahsın Türkmen dilinde cahil olduğunu kanıtlamanın yolu, Türkmen dilini bilen birini getirtip (kitaptan) bazı sözleri ona okumaktır. Eğer (Türkmenceyi bilen kişi) "hayır, bu bizim konuşmamız değildir" derse anlarsın ki kitabın Türkmence olduğunu iddia eden kişi Türkmen dilinde cahildir.
>
> Eğer Kıpçakça bir sözü bir Türkmen söylerse bundan, bu söz Kıpçakça değildir sonucuna varılamaz. Çünkü pek çok sözü Türkmenlerle Kıpçakların aynı şekilde kullandıkları bir vakıadır.
>
> Onun Kıpçakçada da, (Kıpçak) şiir ve atasözlerinde de cahil olduğunun delili ise şudur: O ülkelerden gelenlerin çoğu küçük yaşta gelirler. Küçüklerin kendi kavminin dilini kapsamlı olarak bilmedikleri de malumdur. Büyükler bile öyledir. Biz Arap ülkelerinde doğup ilimle uğraşan nice insanlar gördük ki önlerine çıkan pek çok Arapça kelimenin anlamını bilmezler ve onu kitaplarda (sözlüklerde) ararlar. Hatta Kitâbu'l-Azîz'den (Kur'an'dan) kelimeyi işitir; (onun anlamını bile bilmez) ve onları da kitaplardan arar. Ömrüm üzerine yemin ederim ki Araplaşanların çoğuna, hatta onların fakihlerine bile Azze ve Celle'nin *fe-żaḥiket fe-beşşernāhā bi-İṣḥāq* (biz ona İshak'ı müjdeleyince güldü. Kur'an:11-71) ve yine Azze ve Celle'nin *e-tebnūne bi-kulli rī'in āyeten ta'beşūne* (siz her yüksek yere bir alamet bina ederek boş şeylerle uğraşmıyor musunuz? Kur'an 26-128) sözlerini sorsan, "*żaḥik*"in "ay başı" olduğunu, "*rī'*" kelimesinin "yüksek yer", "*āyet*"in de "alamet" olduğunu bilmez. Böyle örnekler çoktur. Azze ve Celle'nin kitabında bile pek çok kelimede kusur işlenmişse -ki yüce Allah onlar üzerinde yoğunlaşmamayı ve anlamamayı yasaklamıştır- başka bir kavmin dilinde ne olacağını sen düşün!... Pek çok Türkçe eser tetkik etmeme ve bu dildeki ilmime rağmen bundan (bu kitaptan) daha toparlayıcı olanını görmedim ve (bundan)...daha çok...olanı yoktur. Türk dilinde seçkin olmayan kimse bunun değerini bilemez. Allah rahmet eylesin ve onu (müellifi) bağışlasın.

Anlaşıldığına göre parçanın yazarı, DLT'nin dili üzerindeki bir tartışmayı yansıtmakta ve DLT'nin dilinin Türkmence olduğunu ileri sürenlere cevap vermektedir. Ona göre DLT'nin dili Türkçedir. Yazar, Türkçedeki bilgisine ve bu dilde pek çok eser tetkik etmesine rağmen DLT'den daha toparlayıcı bir eser görmediğini ve bu eserin değerini ancak Türkçe hususunda seçkin olanların anlayabileceğini ifade etmektedir. Parçanın yazarının yaptığı iki tespit de önemlidir. Bunlardan biri, Türkmenlerin konuşmalarında da Kıpçakça ile ortak sözlerin bulunmasının tabii olduğu tespitidir. Diğeri ise Memlük Kıpçak ülkesindeki Türklerin kendi dillerini ve Arapçayı bilme derecesidir. Yazara göre Türkler küçük yaşlarda ülkelerinden ayrıldıkları için kendi dillerini iyi bilmemektedirler. Arap ülkelerinde doğanların, hatta bunlar içinde ilimle uğraşanların dahi Arapça bilgileri sınırlıdır.

Yukarıdaki parça üzerinde ilk defa ayrıntılı olarak duran Kilisli Rıfat'tır. Türkiyat Mecmuasının 6. cildinde (1936-1939) yayımlanan "Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Başındaki Makale" adlı araştırmasında Rıfat Bilge, okunamayan yerleri noktalarla göstermek suretiyle metni Arap harfleriyle dizdirmiş ve onu "aynen terceme" etmek yerine, kendi anlayışına göre "izahlı bir surette terceme" etmiştir (Bilge 1939a: 355-358). Ancak Kilisli Rıfat'ın, metnin yazarı olarak aynı sayfada adı bulunan "Hatipzade"yi göstermesi doğru olmamıştır.

1956'da Ettore Rossi "A note to the manuscript of the Dīwān Luġāt at-Turk" başlıklı yazısında aynı konuyu ele almıştır. Arap harfleriyle metni veren ve İngilizceye çeviren Rossi de Muhammed ibn al-Hatîb'i parçanın yazarı kabul eder (Rossi 1956: 281). Dankoff-Kelly'ye göre, Rossi'nin parçadaki Türk ve Kıfçak kelimelerini eş anlamlı sayması ve onları, Türkman'ın zıt anlamlısı olarak kabul etmesi, parçanın yazarının da Türkman'dan çok Türk/Kıfçak'a yakın olduğu tespiti önemlidir ve bu, Memlük dönemindeki duruma da uygun düşmektedir (Dankoff-Kelly 1982: 8-9).

Nihayet Dankoff-Kelly de eserlerinin "Giriş" bölümünde "Title Page" başlığıyla konuyu ele almışlar, parçanın transkripsiyonunu ve İngilizce tercümesini vermişlerdir (Dankoff-Kelly 1982: 9-10). Onlara göre parçanın yazarı Hatipzade değil müstensihin kendisi veya patronudur. Dankoff-Kelly, Hatipzade'yle ilgili küçük nottaki yazıyla 15 satırlık metindeki yazının farklı olduğunu belirterek yazarın Hatipzade olamayacağını ileri sürmüşler; yazmadaki bütün sayfaların 17 satırdan oluştuğunu; ilk sayfanın da, eserin ve KM'nin adının yazılı olduğu iki satırla birlikte 17 satıra ulaştığını; müstensihin veya patronunun, istinsah işi bittikten sonra bu metni yazdığını ve başlık sayfasındaki boşluğa uydurduğunu düşünmüşlerdir (Dankoff-Kelly 1982: 8).

Parçanın yazarı konusunda biz de Dankoff-Kelly gibi düşünmekteyiz. İlk yaprağın ön yüzünün üst kısmına iri bir yazıyla *Kitābu Dīwāni Luġāti'-Türk* ve onun altına da daha küçük bir yazıyla *te'līf Maḥmūd bin el-Ḥuseyn bin Muḥammed el-Kāşġarī raḥimehullāhu* yazılmıştır. Bu iki satırdaki yazı müstensihin yazısıyla aynıdır. Aynı sayfaya 803 (1400/1401) tarihinde Hatipzade'nin 15 satırlık metni yazabilmesi için sayfanın geri kalanının müstensih tarafından boş bırakılması gerekirdi ki bu da anlamsızdır. Ayrıca biz, yaptığımız karşılaştırma sonunda, ilk sayfadaki 15 satırlık yazıyla eserin geri kalan kısmındaki yazının aynı kişinin yani müstensihin elinden çıktığı sonucuna ulaştık. Bize göre 15 satırlık metinde sadece, daha ince uçlu bir kalem kullanılmıştır.

İlk sayfanın sağ üst köşesindeki not şudur: *li-Muḥammed bin Aḥmed Ḫaṭīb Dāreyyā ʿafa'llāhu ʿanhumā* (Muhammed bin Ahmed Hatîb Dâreyyâ'ya aittir; Allah onları -Muhammed'i ve babası Ahmed'i- bağışlasın). Bu yazının az ilerisinde de *bi'l-Qāhire sene 803* kaydı vardır. Bu kayıtlar, 803 (1400/1401) yılında Muhammed bin Ahmed Hatîb Dâreyyâ'nın el yazmasına sahip olduğunu gösterir.

Kilisli Rıfat, Muhammed bin Ahmed'in kimliğini aydınlatmıştır. Ebul-Abbas Muhammed Hibetullah Antâkî tarafından 1780'lerde yazılan ve Esat Efendi Kütüphanesi 2196'da kayıtlı bulunan *Hadîkatu'r-Reyâhîn* adlı Arapça eserin 213. yaprağının arka yüzünde Muhammed bin Ahmed hakkında şu bilgi bulunmaktadır (Kilisli Rıfat'ın tercümesiyle): "Ensarlı, Dımışkılı, Dareyyalı Süleyman oğlu Ahmed'in oğlu Mehmet (Hatip oğlu) yahut hatip zade denmekle meşhur beliğ, birinci bir şairdir. 745 senesinde doğmuştur. İlimler ile meşgul olmuş ve her fende zamanının âlimlerine ortak olmuş bir zattır. Zamanında nazım ve nesir san'atlerinde birinci idi. Şu kadar var ki nesri nazmı derecesinde değildi. Bu zat arapçada çok mahirdi, çünkü meşhur kamus sahibi Mecdüddin Fîrûzâbâdî bunun hemşiresini almış olmakla arapçayı Firuz Ebadi'den mükemmel surette tahsil etmiştir. Son vakitlerinde yalnız tasavvuf ile uğraşmış ve 810 senesinin Muharreminde yahut Saferinde dârıbekaya göçmüştür." (Bilge 1939a: 355).

Antâkî'nin Arapça metninde isim şöyledir: Muhammed bin Ahmed bin Süleyman el-Ensârî ed-Dımişqî ed-Dârânî ibnü'l-Hatîb. Kilisli Rıfat'ın tespitine göre, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi 2277 numarada kayıtlı, Bîrûnî'ye ait *Kânûn-ı Mes'ûdî* adlı eserde de aynı isim Muhammed bin Ahmed Hatîb Dâreyyâ şeklinde geçmektedir. "Bu zatın diğer kitap başlarında da imzasını gördüğüm vardır." diyen Kilisli, buradan hareketle onun "kitap

meraklısı olduğu ve mühim kitaplar toplamış bulunduğu" yargısına varmıştır. *Mu'cemu'l-Buldân*'dan Dâreyyâ kelimesini de araştıran Kilisli, Şam'ın "en latif parçasında büyük bir köydür...İsmi mensubunda şaz (kural dışı) olarak Dârânî denilir." bilgisini aktarıyor. Yine Kilisli, Bağdatlı Vehbi Kütüphanesi 1561 numarada kayıtlı Eş'âr-ı Müntehabe adlı şiir mecmuasında Muhammed bin Ahmed'in 26 beyitlik Arapça bir kasidesi bulunduğunu belirtmektedir (Bilge 1939a: 358).

Kilisli Rıfat'ın verdiği bütün bu bilgilere göre, 1400/1401 yılında DLT yazmasının sahibi olan Muhammed bin Ahmed Hatîb (ibnü'l-Hatîb), Şam'a bağlı Dâreyyâ köyünden âlim, şair ve kitap meraklısı bir zattır; 745-810 (1344-1407) yılları arasında yaşamıştır.

3.3. El Yazmasına Sahip Olanlar

El yazmasına sahip olduğu kesin olarak bilinen şahıs ve kurumlar şunlardır:

1. Yazmanın müstensihi Muhammed bin Ebî Bekr bin Ebi'l-Feth es-Sâvî (1266, Şam)
2. Muhammed bin Ahmed Hatîb (1400/1401, Kahire)
3. Vânîzâdelerden Maliye Nazırı Ahmed Nazif Paşa (1905'e kadar, İstanbul)
4. Ahmed Nazif Paşanın hısımı olan bir kadın (1905-1912, İstanbul)
5. Kitapçı Burhan Bey (1912'de 1-2 hafta, İstanbul)
6. Ali Emîrî Efendi (1912 - 17 Nisan 1916, İstanbul)
7. Millet Kütüphanesi (17 Nisan 1916'dan beri, İstanbul Fatih).

Dankoff-Kelly, "History of the Text" başlıklı bölümde, yazmanın 1422'de hâlâ Kahire'de olduğunu yazarlar. Çünkü onlara göre Bedreddin Aynî'nin o tarihte gördüğü nüsha, bugüne ulaşan nüshadır (Dankoff-Kelly 1982: 20-24). Yine onlar, Osmanlıların 1517'de Memlükleri yıkıp Kahire'yi ele geçirmeleriyle, yazmanın İstanbul'a götürüldüğünü belirtirler (Dankoff-Kelly 1982: 24). Yavuz Sultan Selim 15 Şubat 1517'de Kahire'ye girmiş, sekiz aya yakın orada kalmış ve 10 Eylül 1517'de Kahire'den çıkmıştır. Uzun bir sefer sonunda Şam, Halep ve Antep üzerinden 25 Temmuz 1518'de İstanbul'a dönmüştür. Mısır ganimeti de 1000 deve yükü ile İstanbul'a nakledilmiştir (Öztuna-5 1964: 59-62). Ancak kitaplar kara yoluyla değil deniz yoluyla götürülmüştür: "Sultan Selim İstanbul'a hareketinden evvel... mimar, mühendis vesair san'at erbabından bir haylısını ve kütüphânelerdeki bazı kıymetli eserleri deniz yoluyla payitahtına naklettirmiştir." (Uzunçarşılı 1988: 293). DLT de 10 Eylül 1517'den önce deniz yoluyla Kahire'den İstanbul'a getirilmiş olmalıdır. Yazmanın uzun süre Topkapı'da saray kütüphanesinde kaldığını düşünebiliriz. Acaba yazma, saraydan hususi ellere nasıl geçmiş olabilir?

Biz 2003'te Yeni Orkun dergisinin Eylül ve Ekim sayılarında yazdığımız bir makalede, Ahmed Nazif Paşa'nın Vânîzâdelerden olmasından hareketle yazmanın, 17. yüzyılda yaşamış Vânî Mehmed Efendi'den çocuk ve torunlarına intikal etmiş olabileceğini ileri sürdük. Vânî Mehmed Efendi'nin fikrî yapısı ve saraydaki görevi böyle bir esere sahip olması için son derece uygundu. *Arâisü'l-Kur'ân* ve *Nefâisü'l-Furkân* adlı eserinde, tefsirlerde çok yaygın bir görüş olan Ye'cüc Me'cüc taifesinin Türkler olduğunu reddetmesi, Kur'an'da belirtilen Arapların yerine geçecek kavmin Türkler olduğunu tarihî delillerle göstermesi, yine Kur'an'da geçen Zülkarneyn Peygamberin Oğuz Han olduğunu ileri sürmesi (Ercilasun 2007: 157-159) onun KM ile nasıl bir fikrî yakınlık içinde bulunduğunu göstermeye yeterlidir. 1660'ların ikinci yarısından 1683'e kadar sarayda şehzadelerin hocalığını yapması ve saray nezdinde çok itibar görmesi dolayısıyla saray kütüphanesindeki bir eserin onun eline rahatça geçebileceğini düşünebiliriz. Bu tahminimiz doğruysa yazma, Vânî Mehmed Efendi'den oğlu

Kazasker Mahmud Efendiye (öl. 1743), onun oğlu Abdullah Efendiye, onun oğlu müderris Mehmed Said Râsih Efendiye (öl. 1776), onun torunu Baruthane ruznamçecisi Salih Efendiye ve nihayet onun oğlu Ahmed Nazif Paşaya geçmiş olmalıdır (Ercilasun 2007: 156-157).

Muhtar Tevfikoğlu, Kilisli Rıfat'ın yazmanın bulunuşuyla ilgili olarak verdiği "mali 1333 senesi" (1917) tarihini yanlış bulur. Ona göre tarih 1908-1912 arası olmalıdır (Tevfikoğlu 1989: 72-73). Ancak biz yazmanın bulunuş yılını 1912 olarak kabul ediyoruz. Bunun sebebi Ali Emirî'nin kitapçı Burhan Beyden yazmayı satın alması sırasında geçen iki isimdir. Burhan Bey yazmayı önce **Maarif Nazırı Emrullah Efendi**ye götürdüğünü söylüyor. Ali Emirî yazmayı satın alabilmek için "**eski Dârülfünun Edebiyat Muallimi Faik Reşad Bey**"den borç alıyor. Emrullah Efendi'nin ölüm tarihi 14 Ağustos 1914, Faik Reşad'ın ölüm tarihi 26 Haziran 1914'tür. Dolayısıyla yazmanın bulunuşu 26 Haziran 1914'ten sonra olamaz. Emrullah Efendinin maarif nazırlığı 12 Ocak 1910 – 20 Şubat 1911 ve 15 Aralık 1911 – 21 Temmuz 1912'dir (Ergün 1982: 8). Faik Reşad'ın "1913-1914 ders devresinin başlangıcında Darülfünûn'dan uzaklaştırıldı"ğını ve Kilisli Rıfat'ın yazısında geçen "eski Dârülfünun Edebiyat Muallimi" ifadesini dikkate alan Ali Birinci yazmanın, "1914 senesinin ilk aylarında bulunmuş" olduğunu belirtir (Birinci 2001: 281). Birinci, Faik Reşad'ın uzaklaştırılma tarihiyle ilgili bilginin kaynağını vermiyor. Muhtemelen Agâh Sırrı Levend'e dayanıyor. Levend de Faik Reşad'ın "1913-1914 ders yılı başında Darülfünun'dan ayrılmış" olduğunu yazıyor (Levend 1973: 481). Ancak Emrullah Efendi o tarihte maarif nazırı değildir. Emrullah Efendi'nin ikinci maarif nazırlığı 21 Temmuz 1912'de sona erdiğine göre yazmanın bulunuşu 1912 yılının ilk yarısı olmalıdır. Agâh Sırrı Levend, Faik Reşad'ın önce vekâleten, "1911-1912 (Rumi 1327-1328) ders yılı başında" da asaleten Dârülfünun edebiyat muallimliğine atandığını belirtiyor (Levend 1973: 480). Ali Emirî, Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası'nın 3. sayısında (31 Mayıs 1334) yazdığı bir yazıda, "Faik Reşad Bey bundan dört beş sene kadar evvel Darülfünûn tarih-i edebiyat muallimi idi." dedikten ve Fuat Köprülü'nün, Faik Reşad'ın "yerine göz dikerek" onun işine son verdirdiğini belirttikten sonra şöyle devam ediyor: "Ben Faik Reşad Beyin evine gittim. Oturmuş ağlıyordu...Gözlerini mendil ile silerek dedi ki 'Osmanlı Tarih-i Edebiyatı kitabımın ikinci cildini de ikmâl etmiş olduğumu biliyorsunuz...Lâkin gerek o ikinci cildi ve gerek daha neşrolunmamış ne kadar âsarım var ise cümlesini yitirdim, ateşte yaktım. Zîra bu sinnimden (yaşımdan) sonra bu mertebe kadr-nâşinaslık (kadirbilmezlik) bana pek ağır geldi.'...Kendine pek çok tesellilerde bulundum... Az bir müddet sonra bîçarenin hanümanını yakan ateş, tesir-i Fuad...mecmua-i irfan ve kemâli mahvedip gitti." (Yüksel 1997: 23). Burada bir yangından bahsediliyor; 3 Haziran 1912'deki İshakpaşa semti yangınından. İbnülemin'in de şahit olduğu bu yangında gerçekten Faik Reşad'ın bütün kitap ve evrakı yanmıştır. Faik Reşad, "ne kadar âsarım var ise cümlesini yitirdim, ateşte yaktım" dediğine göre Ali Emirî'nin ziyareti yangından sonra olmalıdır. Ancak yine Faik Reşad'ın "bu sinnimden sonra bu mertebe kadr-nâşinaslık bana pek ağır geldi" sözleri muallimlikten alınmasıyla ilgili olmalıdır. Zaten Emirî de yazısında Köprülü'nün yaptıklarını ısrarla vurgulamaktadır. Dolayısıyla yangın ile Faik Reşad'ın görevden alınması birbirine yakın tarihlerde olmalıdır.

Ali Emîrî Efendi, ömrü boyunca topladığı 4414 yazma ve 12127 basma eseri (Tevfikoğlu 1989: 65) 17 Nisan 1916'da kurduğu Millet Kütüphanesine bağışlamıştır (Tevfikoğlu 1989:54, Gençboyacı 2008). Millet Kütüphanesinin binası İstanbul'un Fatih semtinde bulunmaktadır. 1701 yılında Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından Dârülhadis medresesi olarak yaptırılmış ve Feyziyye Medresesi olarak tanınmıştır (Gençboyacı 2008). DLT yazmasının da 17 Nisan 1916 tarihinden itibaren resmen Millet Kütüphanesine ait olması gerekir. Ancak baskı işleri henüz devam ettiğinden yazma Kilisli Rıfat'ın evindeki bir kasadadır. Kilisli neşrinin üçüncü cildinin sonunda, "Maârif-i Umûmiyye Nâzırı" Şükrü Beye, "kitabın müstensih ve musahhihi

Kilisli Muallim Rif'at" tarafından yazılmış "arz-ı şükran ve temennî" başlıklı teşekkür yazısı (mali) 8 Teşrîn-i Evvel 333 (Ekim 1917) tarihini taşımaktadır (Kilisli Rıfat 1335: 334-335). Buna göre 1917 sonlarında yazma Millet Kütüphanesine intikal etmiş olmalıdır. Esasen kütüphanenin müdürlüğünü de, ölümüne kadar (23 Ocak 1924) Ali Emîrî yürütmüştür. 17 Ağustos 1999'daki Marmara depremi dolayısıyla Millet Kütüphanesi binası ağır hasar görünce kitaplar Beyazıt Devlet Kütüphanesine taşınmış ve yine Millet Kütüphanesi adıyla orada hizmete sunulmuştur. Kütüphanedeki DLT yazması 24 Ocak 2007 – 1 Temmuz 2007 tarihleri arasında Pera Müzesinde sergilenmiştir. Fatih semtindeki asıl binanın 2000 yılında başlayan tamir ve restorasyonu 2008'de tamamlanmış ve Mayıs 2008'de kitaplar tekrar asıl binadaki yerlerini almışlardır (Gençboyacı 2008). DLT'nin biricik el yazması şu anda, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğüne bağlı "Millet Yazma Eser Kütüphanesi" adlı bu binada "A. E. Arabi 4189" numarada bulunmaktadır.

3.4. El Yazmasının Bulunuşu

DLT yazmasının bulunuşu ve ilk neşri Kilisli Rıfat tarafından ayrıntılı olarak yazılmıştır. Yeni Sabah gazetesinin 30 Eylül 1945 ve 4, 7, 11, 14, 18 Ekim 1945 tarihli nüshalarında tefrika edilen "Bildiklerim!" başlıklı yazı, Türk Kültürü dergisinin 88. sayısında (Şubat 1970, s. 253-270), Şakir Ülkütaşır'ın "Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut" (1972; 56-82) ve Muhtar Tevfikoğlu'nun "Ali Emîrî Efendi" (1989: 173-195) adlı eserlerinde tam metin olarak mevcuttur. Hiç değiştirilmeksizin, hikâye türüne örnek gösterilebilecek bu yazıya göre DLT'nin bulunuşu ve ilk neşri kısaca şöyledir:

Eski Maliye Nazırlarından Ahmed Nazif Paşa 1905 yılında vefat etmiştir. Ölümünden bir süre önce hısımlarından bir kadına el yazmasını vermiş ve "Bak, sana bir kitap veriyorum. İyi sakla! Sıkıldığın zaman kitapçılara götür. Altın para otuz lira eder, aşağıya verme!" demiştir. 1912 yılında kadın sıkıntıya düşmüş ve kitabı satılmak üzere Sahaflar Çarşısı'ndaki kitapçılardan Burhan Bey'e bırakmıştır. Burhan Bey yazmayı önce Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye götürmüş, onun görevlendirdiği encümen inceleme için bir hafta süre istemiş, süre sonunda ancak on lira teklif ettikleri için Burhan Bey yazmayı nazırlığa satmamıştır. Âdeti üzre sahaflara uğrayan Ali Emirî, Burhan Bey'in dükkânında yazmayı görmüş ve Kâtip Çelebi'deki kayıttan da bildiği eseri hemen tanımıştır. O sırada oradan geçmekte olan dostu Faik Reşad'dan da borç alarak Burhan Bey'in istediği 33 lirayı vermiş ve yazmayı satın almıştır. Divanyolu'ndaki Diyarbekir Kıraathanesinde, içlerinde Kilisli Rıfat'ın da bulunduğu dostlarına büyük bir iftiharla DLT'yi keşfettiğini anlatan Emirî Efendi, "Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacak...Türk dilinde şimdiye kadar bunun gibi bir kitap yazılmamıştır. Bu kitaba hakiki kıymet verilmek lâzım gelse cihanın hazineleri kâfi gelmez" diyordu. "Eşine, dostuna, rast geldiğine" anlatıyor, fakat kitabı kimselere göstermiyordu. Sadece Kilisli Rıfat'a göstermiş ve ondan dağınık olan yazmayı tanzim edip numaralamasını istemişti. Kilisli de "iki ay kadar her gün birkaç saat" meşgul olarak yazmayı düzenlemiş ve sayfalara numara koymuştu.

"Ziya Gökalp Bey de Divânü Lûgat-it-Türk'e kulaktan âşık olmuştu. Adı söylenince Leylâsının adını duymuş zavallı Kays gibi ah çekiyordu." Kilisli Rıfat'a giderek "Rifat, ben sevda bilmezdim. Fakat bu kitaba tutuldum. Görmek için ne yaptımsa olmadı, şu kadar var ki cezmettim. Bu kitabı hem almalı hem neşretmeliyiz... Şu kitabı kurtaralım. Bütün Türklere armağanımız olsun." dedi. Kilisli Rıfat ile Gökalp'ın hazırladıkları plana göre Adliye Nazırı İbrahim Bey, dostu Emirî'yi iftara davet etti. Yemekten sonra, tesadüfmüş gibi Talat Paşa ve adamları nazırın evine geldiler; Ali Emirî'ye birçok iltifatta bulundular ve bizzat Talat Paşa, "kitapların da insanlar gibi tabiî bir ömrü var. Bu kitap binlerce sene yaşayamaz, çürür, fenâ bulur. Kitapları yaşatmak için eskiden istinsah usûlü varmış. Fakat

bunun da faydası mahduttur. Medeniyet bunun için yegâne bir çare bulmuş, o da tab'ı usulüdür. Tab'ı sayesindedir ki bir kitap bin olur, on bin olur, yüz bin olur. Mademki Divânü Lûgat-it-Türk büyük bir ehemmiyeti, kıymeti haizdir. O hâlde müsaade buyurun, bu kitabı her şeyden evvel bastıralım. Baş tarafına da nâmı âlinizi koyalım. Bütün dünyaya yayılsın. Cihan size minnettar olsun. Bu lütfu bizden esirgemeyin." diyerek ricada bulundu. Ali Emirî de istinsah ve tashihini Kilisli'nin yapması şartıyla eserin bastırılmasına razı oldu. Yazma Kilisli'ye verildi. Kilisli de istinsah ettiği formayı maarif nazırlığına götürdü. Matbaaya emir verilerek "kitap için dört mürettip ayrıldı." Böylece ilk iki cilt hicri 1333 (1915), üçüncü cilt 1335 (1917) yılında neşredilmiş oldu.

4. DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'ÜN YAPISI

4.1. KM'nin İfadelerine Göre DLT'nin Yapısı

KM giriş bölümünde, eserinin düzeni ve yapısı hakkında şunları söyler:

> Kitabı sözlük harfleri sırasına göre düzenledim. Zorlukları yumuşasın, derinlikleri ve en dipteki noktaları açıklansın diye hikmetler, seciler, atasözleri, şiirler, recezler ve nesirlerle süsledim... Bu dilin tamamını sekiz kitapta topladım. Bunlardan birincisi hemze kitabıdır. Yüce Allah'ın yazılışıyla (başlamanın) uğurlu olacağını düşünerek onu öne aldık. İkincisi sâlim kitabı. Üçüncüsü muzâaf kitabı. Dördüncüsü misal kitabı. Beşincisi üçler kitabı. Altıncısı dörtler kitabı. Yedincisi gunne kitabı. Sekizincisi iki sâkin (sükûnlu) harfin toplandığı kitap. Bu kitaplardan her birini, derecelerine göre sıralanmış baplar hâlinde, yani birincileri birinci olarak, isimler ve fiiller şeklinde iki kısma ayırdım. İsimleri fiillerden önce aldım; sonra fiillere geçtim. Bu kitapların ve bapların adlarını Arapça terimlerden ödünç aldım; çünkü insanlar bunları biliyorlar. İçimde, kitabımı Halil'in Kitâbu'l-Ayn'ında olduğu gibi, kullanılmakta olan ve kullanılmayan kelimeleri birlikte olacak şekilde hazırlamak arzusu coştu ki Türk dili ile Arapçanın iki yarış atı gibi aynı seviyede olduğunu göstereyim. Bu yol daha kapsamlı olurdu; ne var ki benim kurduğum yapı daha doğrudur. Çünkü bunu kullanmak daha kolaydır ve insanlar da buna rağbet eder. Bundan dolayı, özetlemek gayesiyle, kullanımda olanları tespit ettim; kullanılmayanları da bıraktım. .. Denilir ki "Gidişi ilk adım gösterir.". Rubâiler ve diğer mezidler (türemiş kelimeler) buna göre kıyas olunur. İşi hafifletmek ve yazmayı kısaltmak için bu yola meylettim. Kitabımı, benden önce uygulanmamış bir tasnifle ve üzerinde durulmamış bir telif tarzıyla ortaya koydum. Maddeleri, onları açıklayıcı örnekler vererek sıraladım; kuralları kendim teklif ettim ki yapılan iş örnek bir iş olsun, yapılan eser rehber bir eser olsun... Her bir boydan örnek aldım, türevlerini almadım. Onlardan çeşitli kelimeler dallanır. Çünkü geniş olanı özetlemekten hikmetler doğar. Aralarına kendi şiirlerinden tanıklar serpiştirdim. Bu şiirleri işlerini yaparken ve bir şey bildirmek istedikleri zaman söylerler. Aynı şekilde, üzüntü ve sevinç anında kullandıkları hikmet mahiyetinde atasözleri yerleştirdim... Kitapta yukarıda zikrettiklerimi ve tanınmış lehçeleri topladım (y. 4-6).

DLT'nin düzeni ve yapısı hakkında KM'nin söylediklerini maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Eser, yukarıda yazılı olan sekiz kitaba ayrılmıştır.

2. Sekiz kitabın her biri de önce isimler kitabı, sonra fiiller kitabı olmak üzere iki kısma bölünmüştür.

3. Her kitap da kendi içinde, derecelerine göre baplara ayrılmıştır.

4. Eser sözlük harfleri sırasına göre düzenlenmiştir.

5. Kitap ve bap adları için Arapça terimler kullanılmıştır.

6. Kullanılmayan kelimeler esere alınmamıştır.

7. Zorlukları gidermek ve çalarları (nüansları) göstermek üzere maddelere açıklayıcı örnekler verilmiş; esere "hikmetler, seciler, atasözleri, şiirler, recezler ve nesirler" konulmuştur.

8. Türemiş kelimeler yerine türeme kuralları verilerek eser hafifletilmiş ve kısaltılmıştır. Böylece, daha önce uygulanmamış bir tasnif ve telif tarzı uygulanmıştır. Kurallar, bizatihi KM tarafından konulmuştur.

9. Tanınmış lehçelere ait kelime kökleri de esere alınmış ve bunlar için boyların kendi şiirlerinden örnekler verilmiştir.

Üçüncü maddede belirtilen, her kitabın derecelerine göre (*alâ merâtibiha*) baplara ayrılması hususu, eserin giriş bölümündeki "yapıların birbirinin önüne alınması hakkında" başlıklı kısımda KM tarafından ayrıntılarıyla açıklanmıştır:

> Önce ikililerle (*sünâi*) başladık. Sonra üçlüler (*sülâsi*), sonra dörtlüler, sonra beşliler, sonra altılıları aldık. İçi sükûnlu olanları harekeli olanların önüne getirdik. İçi harekeli olanları da harekenin yönüne göre sıraladık. Sonra ziyade olarak başına hemze veya ona uygun bir harf gelen kelimeleri aldık. Daha sonra fe ve ayın harfleri arasına giren ziyade harfli fiilleri, harekelerinin yönlerine göre sıraladık. Sonra da lâm'dan sonra ziyade harf alan fiilleri getirdik. Kitapta anlattığım bütün yapılarda tutulan yol budur. Her kitapta isimlerin bütün yapıları da böyledir (y. 16).

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki bapların derecelerine (mertebelerine) göre sıralanması; ikili, üçlü, dörtlü... baplar şeklinde sıralanması demektir. Ayrıca içi sükûnlu olan (fa'l gibi) baplar, harekeli olanlardan (fa'al gibi) önce alınmıştır. "Harekenin yönüne göre (*fî ewcuhi harekâtiha*) ifadesinden maksat, sıralamada harekenin türünün dikkate alınmasıdır. Sıralama daima üstün, ötre, esre şeklinde olmaktadır.

Yine yukarıdaki açıklamaya göre ziyade harf (elif, vav, ye) almamış kelimeler önce verilir. Sonra sırasıyla başa, ortaya, sona ziyade harf almış kelimeler dizilir.

Dördüncü maddedeki sözlük harfleri sırasına göre düzenleme konusu da "harflerin birbirinin önüne alınması hakkında" başlıklı kısımda KM tarafından açıklanmıştır:

> Sonlarında be bulunan isimlerle başladık. Sonra Arap sözlerinin yapısına benzeterek ve edebiyatın öncülerine uyarak elifbedeki, sırasıyla bütün harfleri arka arkaya aldık. Bununla beraber kelimenin başına ve parçalarına da dikkat ettik. Hangi harf hemzeye daha yakınsa, yapıda onu diğerlerine göre öne aldık (y. 16-17).

KM'ce sırası izlenen alfabenin Arap alfabesi olması tabiidir. Elif ile değil de be ile başlanmasının sebebi, elif'in ziyade harf olmasıdır. Ziyade harfleri ve ses olarak o zamanki Türkçede karşılığı bulunmayan peltek se, sat, ayın gibi harfleri ayırırsak izlenen sıra şöyledir: be (b, p), te (t), cim (ç), dal (d), zel (ḏ), rı (r), ze (z), je (j), sin (s), şın (ş), gayın (ġ), kaf (ḳ), kef (k, g), lâm (l), mim (m), nun (n), nadiren lâmelif (la).

KM'nin açıklamasına göre, kelimeler ilkin son harflerine göre sıralanmaktadır. "Kelimenin başına ve parçalarına da dikkat ettik." ifadesinden maksat, son harfler de aynı olunca ilk ve iç harflerin sırasına uyulmasıdır. Tabii ki sıralamada örneği bulunmayan

harfler atlanmaktadır. Konuyu daha iyi anlamak için "ortası harekeli fa'al, fa'ul, fa'il bâbı" başlığı altındaki kelimeleri örnek olarak ele alalım. İlk kelime sonunda be (p) bulunan *kelep* kelimesidir. Bu bapta sonunda be bulunan başka kelime yoktur. Arap elifbesi sırasına göre be'den sonra te (t) gelir; dolayısıyla sıra, sonunda te (t) bulunan kelimelerdedir: *basut – bulıt – Töpüt – tigit – çöküt – çigit...* (y. 178-179). Örneklerden anlaşılacağı üzere sonu t olan kelimeler de kendi içinde ilk harflerine göre, be (b), te (t), cim (ç) şeklinde sıralanmışlardır. Sonu t, ilk harfi b olan *basut* ve *bulıt* kelimeleri de ortadaki harflerine göre sıralanmış; sin (s), lâm'dan (l) önce geldiği için *basut, bulıt*'tan önce yer almıştır. Aynı şekilde *Töpüt, tigit*'ten önce gelmiştir; çünkü ortada bulunan be (p), yine ortada bulunan kef'ten (g) öncedir. *Çöküt – çigit*'in sırasında ise hareke belirleyici olmuştur; çünkü kelimelerin ikisinde de üç harf ortaktır: cim (ç), kef (k, g), te (t). KM'nin düzenlemesinde ötre esreden önce geldiği için *çöküt* önce, *çigit* sonra sıraya konmuştur. Aynı bapta sonu nun (n) ile biten şu diziye bakalım: *çıkan – çekün – çögen – saban – sagun – sıgan – sögen – kaçan – kaḍın – karın – kurun – kokun – kalın – kulun...* (y. 203). İlk harfler cim (ç), sin (s), kaf (ḳ) olarak gidiyor. Dizinin ilk üç kelimesi sonu nun (n), başı cim (ç) olan kelimelerdir. O hâlde sıralama için ortadaki harfe bakılacaktır. Kaf, kef'ten önce olduğu için *çıkan*, diğerlerinden öncedir. Diğer ikisinde üç harf de (cim – kef – nun) aynı olduğu için sırlamada bu defa hareke belirleyici olmuştur. *Çekün*'de cim üstünlü, diğerinde cim ötrelidir; üstünlü olan önce gelmiştir. *Kaçan – kaḍın – karın – kurun* dizisinde ortadaki harfler (cim – zel – rı) sıralamayı belirlemiştir. Son ikisinde ortadaki harfler de aynı (rı) olunca kaf'ın harekesine bakılmıştır.

Yukarıdaki alıntıda KM, içinde, Halil'in sözlüğüne uymak arzusu coştuğu hâlde ona uymadığını ve kendi kurduğu yapının daha doğru olduğunu açıkça belirtir. Eğer Halil'in sözlüğündeki düzene uysaydı *kara* yanında *raka, azuk* yanında *akuz, kozı* yanında *zıkı, kız* yanında *zık* gibi kelimeleri (y. 5) de göstermesi gerekecekti ki Türkçe için böyle bir şey söz konusu olamaz. İlk Arap sözlükçüsü Halil bin Ahmed'in (öl. 791) uyguladığı "kalb" sistemini dikkate almayan bazı araştırıcılar, KM'nin "kullanılmayan (kelimeleri) bıraktım" sözlerini yanlış anlamışlar ve 11. yüzyılda kullanımdan düşmüş Türkçe kelimeleri eserine almadığını düşünmüşlerdir. Oysa KM, Halil'in kalb sistemine uymadığını anlatmak istemiştir. Kalb sistemine göre mesela 'ABD kelimesi verildikten sonra onun "maklûb"u olan 'ADB, DB', D'B, B'D, BD' kelimeleri de aynı yerde zikredilir (Demirayak-Çögenli 2000: 142). İşte KM'nin de "kullanılmıyor" dediği *raka, kara*'nın; *akuz, azuk*'un; *zıkı, kozı*'nın; *zık, kız*'ın maklûbudur. Zaten Türk dilinin hiçbir döneminde *raka, zıkı, zık* gibi kelimelerin olamayacağı bellidir. Esasen KM "kullanılan" ve "kullanılmayan" kelimeleri anlatırken Halil bin Ahmed'in terimlerini kullanmıştır: *musta'mel, muhmel*. Halil'de de *musta'mel* "pratikte kullanılan", *muhmel* "pratikte kullanılmayan" demektir. Aslında Halil de kalb sistemini uygulamakla birlikte "muhmel (kullanılmayan)" kelimeleri eserine almamıştır (İşler 2008: 164, 169). KM alfabe sıralamasında da Halil'e uymamıştır. Halil harfleri, ses yolunun en arkasından başlayarak mahreç sırasına göre dizmiştir: Ayın, hâ, he, xı, gayın, kaf, kef... (Demirayak-Çögenli 2000: 142). KM ise yukarıda belirtildiği şekilde elif-be sırasına uymuştur.

KM'nin örnek aldığı sözlük Farabi'nin (öl. 961) *Dîvânü'l-Edeb fi-Beyâni Lugati'l-Arab*'ıdır. Bu husus ilk defa 1921'de Orientalische Literaturzeitung 24'te G. Bergstrasser tarafından yazılan "Das Vorbild von Kāšgarī's dīwān luġāt at- turk" adlı makalede belirtilmiştir (Dankoff-Kelly 1982: 32). Farabi'nin sözlüğü "sâlim, muzâaf, misal, zevâtü's-selâse, zevâtü'l-erba'a, hemze" olmak üzere altı kitaba ayrılmıştır (Demirayak-Çögenli 2000: 144). Görüldüğü gibi KM'nin bölümleri de Hemze Kitabı'nın sırası hariç aynı sıradadır ve aynı isimleri taşımaktadır. Farabi'de de önce isimler sonra fiiller ele alınmış; kelimeler vezinlerine ve son harflerine göre dizilmiştir (Demirayak-Çögenli 2000: 144). Farabi'yi örnek almakla birlikte KM'nin özgün bir eser ortaya koyduğunu da kabul etmek gerekir. Bir kere Farabi'nin

yöntemi ilk defa olarak Türkçe için uygulanmaktadır. KM'nin eserine, Türkçeye mahsus gunneli (nazal) kelimelerle çift ünsüzlü kelimeleri içine alan iki kitap daha eklemesi de onun özgün taraflarından biridir. Türkçenin özelliklerini dikkate alarak baplarda hareke serbestliği (*fî harekâtihi*) uygulaması ve Türkçe sözler için baplar icat etmesi de KM'ye özgüdür. Uzunlu kısalı gramer açıklamaları, sesler hakkında verilen bilgiler ve lehçe karşılaştırmaları KM'nin eserinin en özgün yanlarındandır. KM'nin kendisi de özgün olduğunun farkındadır: "Kitabımı, benden önce uygulanmamış bir tasnifle ve üzerinde durulmamış bir telif tarzıyla ortaya koydum. Maddeleri, onları açıklayıcı örnekler vererek sıraladım; kuralları kendim teklif ettim ki yapılan iş örnek bir iş olsun, yapılan eser rehber bir eser olsun." (y. 5).

4.2. DLT'nin Ayrıntılı Yapı İncelemesi

DLT'nin yapısı bir hayli karmaşıktır ve yukarıdaki açıklamalar yapıyı tam olarak kavrayabilmek ve düzeni çözebilmek için yeterli değildir. Bu sebeple biz yazmadaki en küçük alt başlığı dahi içine alan ve üst, alt, daha alt başlıkları rakamlarla gösteren ayrıntılı bir içindekiler tablosu çıkarıp giriş bölümünün sonuna ek olarak koyduk. DLT'nin el yazmasına ait bu kadar ayrıntılı bir içindekiler tablosu ilk defa çıkarılmıştır. Bu bize DLT'nin yapı ve düzenini tam olarak çözebilme imkânını vermiştir. Şimdi, hazırladığımız içindekiler tablosundan yararlanarak DLT'nin yapsını daha ayrıntılı şekilde ortaya koyacağız.

DLT, bir giriş bölümü ve 15 kitaptan oluşmaktadır. KM girişte, eserinin sekiz kitaba ayrıldığını söyler. Ancak, sonuncu kitap hariç her kitabı da "isimler ve fiiller şeklinde" iki kısma ayırdığı için toplam olarak 15 kitap söz konusudur.

4.2.0. (Giriş)

KM "giriş" için, bu anlama gelecek herhangi bir başlık kulanmamış, sadece besmele ile yetinmiştir. Hamdele ve salvele cümlelerinden sonra sebeb-i telif anlatılır. Tanrı, dünyanın idaresini Türklere verdiği, zamanın hakanlarını onlardan çıkardığı ve peygamberin de "Türk dilini öğreniniz..." şeklinde bir hadisi olduğu için eseri yazdığını ifade eder. Sonraki kısımda böyle bir eseri yazmak için en ehliyetli bir kimse olduğunu, Türk ülkelerini dolaşarak onların lehçe ve kafiyelerini de öğrendiğini ve kitaba *Dîvânu Lugâti't-Türk* diye ad verdiğini belirtir.

Bundan sonra, eserin sunulduğu Abbasî halifesine dua bölümü yer alır.

Dua bölümünü eserin yapısı ve düzeni hakkındaki bilgi izler. Bu bilgileri yukarıda da aktardık.

Giriş bölümünün alt başlıkları bundan sonra başlar. Bunları içindekiler tablosundan görmek ve muhtevalarını da tercümeden bakarak öğrenmek mümkündür.

4.2.1. Hemzeli İsimler Kitabı

İlk kitap "Hemzeli İsimler Kitabı"dır; ünlü ile başlayan isimleri içine alır. Kitap; ikili, üçlü, dörtlü, beşli baplar olmak üzere dört bölüme ayrılır.

İkili bapta sonu be (p) olanlardan (*ep, ap, üp...*) başlamak üzere, yukarıda açıkladığımız sırayla, ünlü-ünsüz yapısındaki kelimeler verilir (y. 29-32). Son kelime nun (n) ile biten *ün*'dür. İkili bap, aynı bâba giren muzâaf, dörtler ve gunneli ile devam eder.

Muzâaf, "ikinci ve üçüncü harfi aynı olan kelime" demektir (Timurtaş, 1964: 95). Muzâaf için KM, ayrı bir kitap da (Üçüncü -5. ve 6.- Kitap) tahsis etmiştir. *Erre, urra, ırra* kelimeleri ikili bâbın muzâafları sayılmıştır.

"Dörtler" terimini, KM'nin ayrı bir kitap tahsis ettiği (Altıncı -11. ve 12.- Kitap) ve diğer kitaplarda da sık sık alt başlık yaptığı zewâtu'l-erba'a karşılığında kullandık. Bu terim kelime kelime "dörde sahip olanlar" demektir. "Bir kelimenin sonunda elif, vav, ye harflerinden biri

varsa o kelime ẕewātu'l-erba'a (dörtler) olmaktadır. İkili bâbın dörtlerinde *a', ū, ova, ay* gibi kelimeler vardır.

Gunne için de KM ayrı bir kitap (Yedinci -13. ve 14.- Kitap) tahsis etmiştir. Gunne, nazallık demektir. İkili bâbın gunne kısmında, sonu ŋ'li olan *eŋ, aŋ, öŋ* gibi kelimeler yer alır (y. 32).

Üçlü baplar, ortası sükûnlu (fa'l, fu'l, fi'l), ortası harekeli (fa'al, fa'ul, fa'il) ve ziyade olmak üzere üç bölüme ayrılırsa da biz ziyade bapların her birini ve cim'li gunnelilerle kef'li gunnelileri ayrı bölümler olarak değerlendirdik ve böylece üçlü bapları 12 bölüme ayırdık.

Ortası sükûnlu olan ilk bölüm *alp, art, urt* vb. VCVC yapısındaki kelimelerle başlar. Bunun alt başlıkları olan menkus ve dörtler üzerinde durmak gerekir.

Menkus terimini KM, ortasında illet harfi (elif, vav, ye) bulunan kelime anlamında kullanır. Burada asli uzunluk taşıyan ve dolayısıyla hemze ile son harf arasında vav, ye bulunan *ōt, ūç, īr, īş* vb. kelimeler yer alır (y. 34 vd.).

Ortası sükûnlu olanların dörtlerinde ise sonunda y bulunan *ōy, o.y* kelimeleri verilmektedir (y. 36).

Ortası harekeli bapların da alt ve daha alt bölümleri vardır. "Harekeleriyle, ortası harekeli fa'al, fa'ul, fa'il bapları", hemzeyle başlayan ünlü-ünsüz-ünlü-ünsüz yapısındaki *aḍut, orut, öçüt, ugut, ewet* vb. kelimeleri içine alır (y. 37 vd.). KM'nin başlıklarda çok sık kullandığı "harekeleriyle (fî-harekâtihi)" ibaresinin anlamı şudur: Kelimedeki harfler (ünsüzler), üstün, ötre, esreden herhangi birini alabilir. Söz gelişi *aḍut*'ta hemze üstün, zel ötre almıştır. Tabii harekelerin, yukarıda anlattığımız şekilde, sıralamada rolü vardır. *Oguz* kelimesi ve Oğuz boylarıyla damgaları bu bölümdedir.

"Bunun muzâafı" alt başlığında ikinci ve üçüncü harfi aynı olan *üpüp, ekek, ilel* gibi kelimeler bulunur (y. 52).

"Bunun misal olanı" alt başlığında *āt, āç, āl* vb. kelimeler verilir (y. 52 vd.). Misal, "aslî ilk harfi vav veya ye olan kelimeye" denir (Timurtaş 1964: 95). KM bu başlık altında iki elif ile yazılan ve asli uzunluk taşıyan kelimeleri vermiştir. Oysa asli uzunluk taşıyan ve ortasında vav, ye bulunan *ōt, ūç, īş* gibi kelimeleri ortası sükûnlu bapların menkus bölümünde vermişti. Anlaşılan KM, iki elif (ā) ile başlayan kelimeleri "ortası harekelilerin misali" saymıştır. *İz* ve *Kızıl Öz* kelimeleri ise bu başlık altına yanlışlıkla girmiş olmalıdır. Zaten *iz*, önce iki elif ile yazılmış, sonra da birinci elif iptal edilmiştir. Bu bölümde lâmelif de alfabe sırasına alınmış ve bu harfin örneği olarak *ala* kelimesi verilmiştir. Aynı bölümde ye ile biten *āy* kelimesi, ye de illetli bir harf olduğu için "bunun başka bir türü" alt başlığında verilmiştir.

Ortası harekeli bapların "menkus olanı" başlığı altında, ortasında vav olan *avut, uvut* vb. kelimeler; "bunun ye'li olanı" alt başlığında ise ortasında ye bulunan *üyez, ayıg* vb. kelimeler verilmiştir. Bunun da bir alt başlığı vardır: "Sonunda illet harfi bulunanlar". Burada *aya, uya* kelimeleri bulunur (y. 54 vd.).

Ortası harekeli bapların "dörtler" bölümünde sonunda ünlü (elif, vav, ye) bulunan *ebe, apa, açı, azu* vb. kelimeler vardır (y. 55 vd.). KM, elif, vav, ye ile gösterilen sondaki ünlüleri "lâme'l-harf (üçüncü asli harf)" olarak kabul etmiş ve fa'al, fa'ul, fa'il bâbının içine almıştır.

Ortası harekeli bapların gunnelisinde *aŋıt, aŋar, aŋız* vb. damak n'li kelimeler bulunur (y. 59-60).

Üçlü bapların "ziyade"leri kalıplara göre alt bölümlere ayrılmıştır.

Birinci alt bölüm ef'al bâbıdır. Burada *armut, erkeç, ülker* vb. VCCVC yapısında isimler

sıralanmıştır (y. 60 vd.). Son iki ünsüzü aynı harfle yazılan *artut, arkuk, üpgük* (*g* okunan da kef) vb. örnekler (y. 67-68) "bunun muzâafı" alt başlığında verilmiştir. İlk ünsüzü y olan *Uygur, aytış* vb. isimler ise "bunun misal olanı" alt başlığında yer alır (y. 68-69). Misalin altında "bunun matvîsi" alt başlığında *ayla, öyle* kelimeleri vardır (y. 69). KM, başında ve ortasında illet harfi, sonunda ünlü (elif, vav, ye) bulunan kelimeler için "matvî (katlanmış)" terimini kullanmaktadır. Ef'al bâbının "başka bir türü"nde *āçlık, aşlık ~ āşlık, eşyek, awya* kelimeleri vardır (y. 69-70). Burada, başta, ortada, sonda illet harfi bulunan dört kelime bir araya getirilmiş görünüyor.

Ef'al bâbının "dörtler" alt başlığında, sonunda vav (*U*) bulunan *iktü, akru, eḏgü* kelimeleri vardır. Sonunda ye bulunan *amşuy*, "bunun başka bir türü" alt başlığına alınmıştır (y. 70).

Ef'al bâbının "gunneliler" alt başlığında *aŋduz, iŋliç, eŋlik, öŋdün* kelimeleri bulunmaktadır. Bunun da bir alt başlığı "sonu gunneli olanlar"dır: *uldaŋ, ajlaŋ...* "Bunun misal olanı" ise onun da alt başlığıdır ve sonu gunneli, ilk ünsüzü y olan *aybaŋ, aydıŋ* sözlerini içine alır. "Dörtler", gunnelinin bir diğer alt başlığıdır ve burada *erŋe.n* kelimesi bulunur (y. 71). Aslında "dörtler" terimi altında sonu ünlü olan bir kelime bulunmalıydı. Fakat KM, Türkçe kelimeleri daima Arap gramer anlayışı ve kalıpları içine yerleştirmeye çalışmıştır. Arap gramerciliğinde nun bazen kelimenin asli harflerinin dışında düşünülmüştür. Bu sebeple burada da nun'u hariç tutarak kelimeye bakmak gerekir ve böyle bakınca da sonda elif (*-e*) kalır. Aynı şekilde *alu.çı.n, arumdu.n, Ötü.ke.n* gibi kelimeler, fa'ālū, fu'ālū, fi'ālū bapları altına konmuş (y. 81), yani nun yok sayılmıştır. Üçlü bapların ef'alān kalıbında yer alan *arpaga.n, armaga.n* kelimelerinde de (y. 82) aynı durum görülür.

Üçlü bapların "ziyade"lerinde bundan sonra sırasıyla ef'āl (uf'āl, if'āl), fa'āl (fa'ūl), fa'lī (fa'lā), cim'li gunneden fu'ul, kefli gunneliler, fa'ālū (fu'ālū, fi'ālū), efā'ūl, ef'alān, fi'inlī bölümleri yer alır. Her birinin altında -eğer varsa- muzâaf, misal, menkus, dörtler, matvî, gunneli vb. alt başlıklar bulunur.

Ef'āl bâbındaki kelimeler aslında ef'al bâbındakiler gibidir; ancak bunların yazılışında son ünsüzden önce elif bulunmaktadır: *arka.r, uçma.k, iste.k* vb. (y. 71 vd.). Türkçe kelimeleri Arapça kalıplara uydurabilme zorluğu burada da kendini gösterir ve mesela *oyna.gu* kelimesi ef'āl bâbının "misal" olanlarının "sonuna vav eklenenleri" alt başlığına konur (y. 73).

Fa'ūl bâbının "bunun misal olanı" alt başlığında *utu.n* kelimesinin verilmesi (y. 74) dalgınlık eseri olmalıdır.

Türkçe kelimeleri Arapça kalıplara yerleştirmenin zorluğundan dolayı KM'nin aynı türdeki kelimeleri başka başka başlıklar altında verdiği de olur. Söz gelişi *arpa, ortu, isre, egri* gibi VCCV yapısındaki kelimeleri "harekeleriyle fa'lī bâbı" başlığı altında verirken (y. 74 vd.) aynı yapıdaki *iktü, akru* vb. kelimeleri ef'al bâbının "dörtler" alt başlığında vermiştir (y. 70). Hemze kitabında ef'āl bâbını üçlü baplar içinde göstermişken (y. 71) *ırga.g* kelimesinin yer aldığı ef'āl bâbını, muzâaf da olsa dörtlü baplar içinde göstermesi (y. 82) de aynı zorluktan kaynaklanan bir çelişkidir.

KM'nin *ötünç, üçünç, erinç* vb. kelimeleri "cim'li gunneden fu'ul bâbı" başlığı altında vermesi (y. 78 vd.) -nç'yi tek ünsüz gibi kabul etmesinden kaynaklanır. Esasen "cim'li gunne" adlandırması da aynı kabulden dolayıdır. Ancak benzer bazı kelimelerin (*ötünç, üçünç, ınanç*) "iki sâkini birleştiren kitap"a da alınması (y. 637) KM'nin zihninde bu konuda bir karışıklık olduğunu gösterir.

"Hemzeli İsimler Kitabı"nın "Dörtlü Baplar"ı sorunludur. Baştaki elif, bazı başlıklarda ilk asli harf kabul edilmiş (fa''ūl, fa'allā, fa'lūlī, fa'landī, fu'ūlīn); bazılarında ise elif, ilk asli harften önceki bir harf olarak (ef'āl, ef'ālil) değerlendirilmiştir.

"Muzâaftan ef'āl bâbı" yukarıda da belirttiğimiz gibi üçlü baplarda bulunan ef'āl'e alınabilirdi. Ef'ālil bâbının (y. 83) ise beşli baplara alınması doğru olurdu. Nitekim ef'alel bâbı (y. 90) dahi beşlilere alınmıştır. Yahut da *alpa.gut, arkaçak* gibi örneklerin yer aldığı ef'ālil bâbı dörtlü kabul edilecekse *awıçga, ılımga* gibi örneklerin bulunduğu fa'allā bâbı üçlülere alınmalıydı. Nitekim *ermegü, ogla.gu; itindi, ākındı* gibi örnekler üçlülere alınmıştır.

Beşli baplarda, ef'alel bâbı dışında, elif ilk asli harf kabul edilmiştir. Fa'al'al bâbında genellikle *+lXg* ve *+lXk* ekli isimler verilmiştir (y. 84 vd.). Fa'al'ān bâbında ise genellikle *-gA.n* ekli isimler sıralanmıştır (y. 88 vd.). *Uyadsılık, ü.hi, ötkünç* örneklerinin (y. 91) de beşli baplara alınması şaşırtıcıdır.

4.2.2. Hemzeli Fiiller Kitabı

Hemzeli fiiller kitabı; ikili, üçlü, dörtlü, beşli, altılı olmak üzere beş bâba ayrılır.

İkili bapta *öp-, aç-, uç-* vb. ünlü-ünsüz yapısındaki fiiller yer alır (y. 92 vd.). Sonunda t bulunan *at-, öt-* vb. fiiller ikili bâbın muzâafı olarak verilmiştir (y. 95). Bunun sebebi DLT'de fiillerin, Arap sözlükçülüğünde olduğu gibi bilinen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahsında verilmesidir: *attı, uttı, ötti*... Bu durumda art arda gelen iki t dolayısıyla sonu t'li fiiller muzâaf sayılmıştır.

Ortasında elif, vav, ye bulunan *o.p-, āç-, i.r-* vb. fiiller ikili bâbın menkusunda yer almıştır (y. 95-96). Ye ile biten fiiller "dörtler", ŋ'li olanlar ise "gunneli" alt başlıklarında verilmiştir (y. 97).

Üçlü baplarda sorun yoktur. *Öpür-, otur-, ısır-* vb. VCVC yapısındaki fiiller "harekeleriyle, ortası harekeli fa'al bâbına alınmıştır (y. 97 vd.). Genellikle çatı eki almış fiiller bu bapta verilmiştir. Sonunda t bulunan fiiller, yukarıda belirttiğimiz sebeple yine muzâaf alt başlığı altında sıralanmıştır (y. 111 vd.).

Dörtlü bapların "harekeleriyle, ikinci ve dördüncü harfleri sükûnlu fa'leldī bâbında ve bunun t ile biten fiilleri içine alan muzâafında sorun yoktur. Sadece başlıkta verilen kalıpta, Türkçenin geçmiş zaman eki *-di*'nin kullanılmış olması (fa'leldī) ilgi çekicidir. KM, fiillerle ilgili kalıplarda genellikle bunu yapar. Bu bap altında da çoğu ettirgen çatılı olan *ürper-, öptür-, içtür-* vb. VCCVC yapısındaki fiiller sıralanmıştır (y. 116 vd.).

Dörtlü bapların menkusunda karışıklık vardır. İlk ünsüzü y olan isimler (y. 68-69) "misal" başlığı altında verilmişken, *oyuş-, uyuş-, öyük-* vb. fiiller (y. 137-138) menkusta verilmiştir. Ayrıca bu fiillerin üçlü baplara alınması gerekirdi. DLT'de, özellikle misal, menkus gibi alt başlıklarda, asıl bâba ait örneklere geçilmeden, bir harf eksik bâba ait örneklerin verilmesine sık rastlanır. Burada da önce üçlü bâbın örnekleri verilmiş, sonra "bunun dörtlüsü" başlığıyla asıl bâba geçilerek *aytur-, oytur-* vb. örnekler sıralanmıştır (y. 138-139). Benzer bir durumu *aya-* fiilinde ve "dörtlerin üçlüsü" başlığıyla verilen *arta-, örte-, iste-* vb. fiillerde (y. 139 vd.) de görürüz. Dörtlü baplar içinde "üçlü" alt başlığının kullanılmasındaki çelişki ortadadır. Bu bapta kef'ten (K) sonraki harf başlıklarının sıralanması da hatalıdır (y. 145 vd.).

Ürŋer-, aŋraş- vb. fiillerin yer aldığı (y. 147) "gunneli" bölümünde bir karışıklık yoktur; ancak "bunun bir türü" olarak verilen *aŋla-* fiilinin dörtlü baplarda yeri olmaması gerekir.

Beşli baplar *uwutgar-, isirgen-* vb. VCVCCVC yapısındaki fiilleri içine alır (y. 147 vd.). "Bunun kural dışı olan muzâafı" alt başlığındaki *üplel-, etlel-* vb. fiiller (y. 149 vd.) ise beşli baplara uymaz. "Kural dışı" ifadesinden KM'nin kastı, ünlüden sonra -l- ekinin gelmesi olmalıdır. "Menkusun beşlisi" ile beşli baplara uyan *arpalan-, ordu.lan-* vb. fiiller gelir (y. 150). Bu fiillerin menkus sayılmasının sebebi *+lAn-*'dan önce yazılan illet harfi olmalıdır. Ancak *arpalan-, arkalan-, üjmelen-* örneklerinde elif yazıdan düşürülmüştür. Bunun "başka bir

türü"ndeki *ōtlan-, āzlan-* vb. fiiller (y. 150-151), asli uzunluğu gösteren elif, vav, ye'den dolayı menkus sayılmışlardır. "Bunun dörtleri"nde ünlü ile biten *aḍutla-, üzütle-* vb. fiiller; "bunun başka bir türü"nde *uḍu.la-, ara.la-* vb. fiiller bulunur (y. 151 vd.). Dörtlerin gunnelisi olarak verilen *aŋdı-* fiilinin (y. 157) beşli baplar içinde bulunmaması gerekirdi. Ancak gunnelinin türleri olarak verilen *aŋı.la-* ve *öŋiklen-* beşli baplara girer. "Bunun beşlisi" başlığıyla verilen *agrıkan-* (y. 157), menkusa alınabilirdi. Muhtemelen *+lAn-* ekli fiillere karıştırılmak istenmemiştir. Beşli bapların son alt başlığı "bunun çift sükûnlusu"dur ve burada da sadece *andgar-* fiili bulunmaktadır (y. 157).

Altılı baplarda *armutlan-, artuçlan-* vb. VCCVCCVC yapısındaki fiiller; "bunun muzâafı"nda *arkuklan-, emgeklen-* vb. fiiller yer alır (y.157 vd.). *+lAn-*'dan önce art arda gelen aynı türden harfler (kaf-kaf, kef-kef...) dolayısıyla bunlar muzâaf sayılmıştır. "Dörtler" alt başlığında *arpa.la-, ortu.la-* vb. fiiller vardır (y. 159).

Hemze kitabı (y. 29-159) ile sâlim kitabı (y. 160-406) DLT'deki en hacimli kısımlardır. Hemzeli isimler kitabından sonra sâlim isimler kitabı başlar.

4.2.3. Sâlim İsimler Kitabı

Sâlim, "aslî harflerinde elif, vav, ye, hemze ve aynı cinsten iki harf bulunmayan kelime"dir (Timurtaş 1964: 94).

Sâlim isimler kitabı yedi bâba ayrılmıştır.

Tap, töp, çöp vb. CVC yapısındaki isimler ikili bapta (y. 160-171); *bart, bürt, tört* vb. CVCC yapısındaki isimler üçlü bapların "ortası sükûnlu olanları"nda (y. 172-178); *kelep, basut, bulıt* vb. CVCVC yapısındaki isimler "ortası harekeli olanları"nda (y. 178-204) yer alır.

Bu bölümün sonunda KM önemli bir açıklama yapar. Türk (Uygur) yazısında, ortası harekeli kelimelerin üstünlü olanlarında elif, ötreli olanlarında vav, esreli olanlarında ye ilave edildiğini; elif, vav, ye'nin bu kelimelere Arap yazısında da konulabileceğini; ancak "en fasihi ve en doğrusu"nun kendisinin kitapta yazdığı olduğunu belirtir (y. 204). Bu açıklamaya rağmen KM, daha sonraki bölümlerde bu kelimelerden bazılarını elif, vav, ye ile yazılmış olarak tekrar verir.

Üçlü bapların "birinci ve ikinci kök harfleri arasına uzatma harfleri eklenen baplar"dan fā'il bâbında *ka.gut, çātır, sātır, bīrim* vb. isimler; fā'ūl bâbında *kātu.n, kāgu.n, la.gu.n* kelimeleri vardır (y. 204 vd.). "İkinci ve üçüncü kök harfleri arasına uzatma ve yumuşatma harfleri eklenen baplar"dan fa'āl, fa'ūl, fa'īl bâbına *buka.ç, taga.r, taşu.g* vb. isimler; "üçüncü kök harfinden sonra ziyade harf bulunanlar"dan fa'lā, fa'lū, fa'lī bâbına *torpı, körpe, kirpi* vb. isimler; fa'lān, fu'lān, fi'lān bâbına *turpun, tartı.n, kafta.n* vb. isimler; "ikinci ve üçüncü kök harfleri arasında uzatma ve yumuşatma harfleriyle artırılmış olan baplar"dan fa'ālā bâbına *tama.ta, kara.çı, kömi.çe* vb. isimler; fa'ālān ve fa'īlān bâbına *karı.za.n, çıbıka.n, çulı.ma.n* vb. isimler alınmıştır (y. 207-225). Fa'lān, fa'ālān gibi bapları üçlüler içine alarak KM'nin yine Arap gramerciliğindeki nun'u asli harflerin dışında kabul etme anlayışını yansıttığını görüyoruz. Fa'anlī bâbındaki *tatındı, saçındı, kırındı* vb. örnekler (y. 225-226) de nun'u dikkate almamanın sonucudur. Sadece *büstüli* kelimesinin yer aldığı fu'lulī bâbı dörtlülerde olmalıydı. Nitekim aynı bap "zâit harfli" başlığıyla verilen dörtlü baplarda da vardır ve aynı kelime *büsteli* biçimiyle orada da yer alır (y. 247).

Dörtlü baplar "zâit harfli baplar" başlığıyla verilmiştir. Fa'lel, fa'lāl, fu'lul bâbında *buşgut, tarmut, tutma.ç* vb. dört ünsüzlü isimler bulunur (y. 226 vd.). Bu kelimelerin bir kısmında elif, vav, ye'nin; özellikle ikinci hecesi üstünlü olanlarında elif'in yazılması başlığa (fa'lāl) da yansımış görünüyor. "Dörtlü bap" yerine "zâit harfli bap" başlığının kullanılması da bu sebeple olmalıdır.

Dörtlü bapların "iki harfi aynı olanları (*mimmâ harfâni minhu vâhidun*) muzâaftan farklıdır; burada *tartar, kurkur, süksük* vb. tekrarlı yapılar ile *sumlım, kürküm* kelimeleri yer alır (y. 244).

Dörtlü baplardan fa'ālil kalıbında *sara.guç, sıpa.kur, kula.buz* vb. kelimeler; fa'al'al ve fa'allū kalıplarında *tawılguç, bogurda, sıbızgu* vb. kelimeler; "ikinci harfi sükûnlu, üçüncü harfi üstünlü olanlar"da *mındatu, kulnaçı, kamçı.gu* vb. kelimeler; fu'lulī kalıbında *süpründi, sarkındı, kuçgundı* kelimeleri vardır (y. 244-247).

Dörtlü baplarda bulunan fa'al'al kalıbının aslında beşli baplarda yer alması gerekirdi. Nitekim bu kalıp beşli baplarda da yer almış ve örneklerin çoğu burada verilmiştir. *Sokarlaç, kagurma.ç, yogurgu.ç* vb. isimler ile *katırlıg, kopuzlug* gibi *+lXg* ekli; *torukluk, tarıglık* gibi *+lXk* ekli ve benzer yapıdaki diğer isimden isim yapma ekleriyle oluşmuş kelimeler burada yer alır (y. 247 vd.). Sonu n'li olan *balıkçın, çugurda.n, tawışga.n* vb. kelimelerle *çapıtga.n, tirilge.n* gibi *+gAn* ekli isimler fa'allān kalıbı altına alınmış (y. 255 vd.) ve görüldüğü gibi burada nun asli harf sayılmıştır.

Beşli bapların son kalıbı fa'lelāl'dir; burada *sondıla.ç, tamgalık, sarmusak* vb. kelimeler yer alır. "Bunun bir türü"nde de *sanduva.ç* ve *mundaru* kelimeleri vardır (y. 262 vd.).

Altılı baplarda sadece fa'al'alel kalıbı bulunmaktadır ve *tizildürük, sakalduruk* gibi altı ünsüzlü kelimeleri içine almaktadır (y. 264).

Yedili bapta bir tek kelime bulunur: *zargunçmu.d* (y. 264).

4.2.4. Sâlim Fiiller Kitabı

Beş baptan oluşur.

İkili bapta *tap-, çap-, bıç-* vb. CVC yapısındaki fiiller vardır (y. 264 vd.).

Bu bâbın sonunda KM uzun bir gramer bahsine yer verir. "Kurallar, çekimler, sıfatların açıklanması ve kuralların işleyişi" başlığını taşıyan ve 279-304. sayfalar arasında yer alan bu kısım, DLT'nin önemli ve özgün bölümlerinden biridir. Eserin başka yerlerinde de gramerle ilgili bilgiler bulunmakla birlikte burada gramere özel bir bölüm açılmıştır. "Anlatıyorum -yardım Allah'tandır-" ibaresiyle başlaması ve daha önce de kuralları sâlim kitabında anlatacağından bahsetmesi KM'nin gramer için özel bir planlaması olduğunu gösterir. Genellikle fiil şekil, kip ve türevlerinin anlatıldığı gramer bahsi için en uygun yerin, ikili sâlim fiillerin sonu olması tabiidir.

Üçlü baplarda sadece ortası harekeli fa'aldī kalıbı vardır ve burada *tüpir-, kabar-, tutuş-* vb. genellikle türemiş olan CVCVC yapısındaki fiiller yer alır (y.305 vd.). Kalıbın fa'al yerine fa'aldī olarak verilmesi; yani Türkçedeki geçmiş zaman eki *-dI*'nın kalıba eklenmesi ilgi çekicidir. Eserin başka yerlerinde de rastlanan bu durumlarda kalıbın -dī parçasını -genellikle- kalıbı belirleyici bir unsur olarak görmemelidir. Nitekim burada da -dī'den önceki üç ünsüz ile bu fiiller üçlü bâba ait olmaktadır.

Dörtlü baplarda sadece fa'leldī kalıbı vardır; burada *bürkür-, talpır-, sançış-* vb. CVCCVC yapısındaki, çoğunlukla çatı ekli fiiller yer alır (y. 352 vd.).

Beşli baplarda fa'al'aldī kalıbı bulunur; burada da *salımlaş-, barımsın-, bulıtlan-* vb. CVCVCCVC yapısındaki fiiller bulunur (y. 395 vd.)

Altılı baplarda herhangi bir kalıp belirtilmemiştir; *buşgutlan-, tugraklan-, sökmenlen-* vb. altı ünsüzlü fiiller bu bölümde yer alır (y. 401 vd.).

4.2.5. Muzâaf İsimler Kitabı

İkili isimler bâbında *tat, kak, küg* gibi iki harfi aynı olan kelimelerle *heç heç* vb. tekrarlar bulunur (y. 406-408).

Üçlü baplar fa'al kalıbı altında, son iki harfi aynı olan *katut, kaçaç, bukuk* vb. kelimelere ayrılmıştır (y. 408-409). "Bunun misal olanı" başlığı altında *köke.gü.n* kelimesinin yer alması (y. 409) şaşırtıcıdır.

Dörtlü baplarda sadece fa'lāl kalıbı vardır; *tolga.g, tulku.k, sergek* gibi, yine son iki ünsüzü aynı harfle yazılan isimleri içine alır (y. 410-411). Bu baptaki bazı isimlerde son harften önce, kalıba uygun olarak elif'in yazılmasına karşılık bazılarında yazılmamış olması dikkate değer.

"Fa'al'al ile beşli bap" başlığı altında *semürgük, kiḍizge.k, köşirge.k* örnekleri vardır (y. 411).

Muzâaf isimlerin gunnelisinde *çeŋek, çöŋek, teŋek* kelimeleri vardır (y. 411) ki damak n'sinin yazılışındaki kef, sondaki kef ile birlikte bu kelimeleri muzâaf yapar.

4.2.6. Muzâaf Fiiller Kitabı

İkili bapta *tut-, süs-, kok-* vb. CVC yapısındaki fiiller vardır. KM bunları "gerçek muzâaf (muẓā'afun ṣaḥīḥa)" olarak adlandırır. Bunların yanında bu bap ile diğer baplarda t ile hatta ḍ ile biten *bat-, büt-, koḍ-* gibi fiilleri de KM muzâaflara dâhil eder. Bunun sebebi maddelerin bilinen geçmiş zamanda verilmiş olmasıdır. Fiilin sonundaki t ile geçmiş zaman ekinin başındaki t aynı harftir ve KM'ye göre bu sebeple bunlar da muzâaftır. ḍ ile biten fiillerdeki ḍ de bilinen geçmiş zamanda benzeşme yoluyla t'ye dönüşmekte, böylece iki t ile bu tür fiiller de muzâaf olmaktadır.

Üçlü baplar fa'aldī kalıbı altındadır; *çapıt-, sapıt-, bitit-* vb. fiilleri içine alır (y. 415 vd.). Bu bölümdeki *bitit-, kutat-* gibi fiiller gerçek muzâaftırlar; diğerleri geçmiş zaman ekindeki t'den dolayı muzâaf sayılmışlardır. "Bunun misal olanı" başlığı altında verilen *yat-, yut-* gibi fiiller elbette ikililer bâbının misalleri olarak verilmeliydi. KM, bunu sık sık yapar; asıl baptaki (burada üçlüler bâbındaki) fiillere geçmeden önce bir başlık açarak bir önceki bâbın benzer fiillerine yer verir. Burada da tekrar "bunun misal olanı" başlığı yazılmış ve altında üçlü bâba ait *yubat-, yarat-, yolıt-* gibi fiiller verilmiştir (y. 422-423).

Üçlü bapların menkus olanında *bayut-, tayıt-, kuyut-* fiilleri; gunnelisinde *töŋit-, teŋit-, keŋüt-* fiilleri; "bunun misal olanı"nda ise *yiŋit-, yoŋat-* fiilleri verilmiştir (y. 427-428).

Dörtlü baplarda fa'lendī kalıbı altında dört ünsüzlü ve yine t ile biten *borbat-, köklet-, kırçat-* gibi fiiller bulunur (y. 428 vd.). Bunlardan sonra "gerçek muzâaf" başlığı altında *şuwşaş-, kogşaş-* vb. fiiller; "bunun başka bir türü"nde *tulkuklan-, türgeklen-* fiilleri bulunur (y. 438).

Dörtlü bapların misal olanında *yarpat-, yelpit-, yüklet-* gibi y ile başlayan fiiller; menkus olanında *boynat-, kaynat-* gibi ortasnda y olan fiiller; gunnelisinde *miŋdet-, taŋlat-* gibi fiiller; "bunun misal olanı"nda *yaŋzat-, yaŋşat-, yuŋlat-* fiilleri vardır (y. 438 vd.). Gunnelilerdeki *ıŋrat-* fiili (y. 441) burada değil hemzeli fiiller kitabında olmalıydı.

4.2.7. Misalden İsimler Kitabı

Başında y bulunan isimleri içine alır. Beş bâba ayrılır.

İkili bapta *yap, yır, yaş* vb. kelimeler vardır (y. 445-446).

Üçlü bap başlığı kullanılmadan üçlü baplara geçilir. İlk kalıp fa'l, fu'l, fi'l kalıbıdır; burada *yarp, yurt* vb. isimler bulunur (y. 447).

Ortası harekeli fa'al, fa'ul, fa'il kalıbı altında *yanut, yıgaç, yorık* vb. yer alır (y. 447 vd.). "Bunun başka bir türü"nde ikinci ünsüzü de y olan *yayıg* ve *yayık* isimleri vardır. Bu bölümdeki üçüncü kelime *yitim*'dir. İkinci dişin noktaları yoktur ve muhtemelen y sanılmıştır (bk. tercümede ilgili dipnot).

Üçlü bâbın matvîsinde *yibe, yöre, yazı* vb. sonu ünlü olan isimler yer alır (y. 454-455). Bu tür kelimeler, sondaki ünlü de asli harflerden sayılarak üçlülere sokulmuştur. "Bunun başka bir türü"nde ortasında da illet harfi bulunan *yaya, yava* kelimeleri bulunur (y. 455).

Üçlü bapların fa'lel kalıbında *yetti*, few'al kalıbında *yuvlıç, yuvga, yayguk* kelimeleri bulunur (y. 456). Bu defa ortadaki vav ve ye'nin asli harf sayılmadığı anlaşılıyor.

Üçlü bapların "harekeleriyle fa'āl" kalıbında *yanu.t, yıga.ç, yama.g* vb. isimler; fa'īl kalıbında *yirçü, yigde, yılkı* vb. isimler; fa'ālī kalıbında *yala.çı, yıra.gu* vb. isimler; fa'lān kalıbında *yabça.n, yalga.n* vb. isimler; fa'īlān kalıbında *Yeti.ge.n, yası.ma.n, yolı.ma.n* kelimeleri; fa'anlī kalıbında *yonındı* kelimesi yer alır (y. 456 vd.).

Üçlü bapların bitişini ifade ederken KM'nin "üçlü baplar ve ona eklenenler (*mā ulḥiqa bihi*) bitti" demesi dikkat çekicidir. "Ona eklenenler" ile sonuna bir ünlü eklenen fa'ālī ve nun eklenen fa'lān, fa'īlān, fa'anlī gibi kalıpları kastetmiş olmalıdır.

Dörtlü baplar üçe ayrılır. Fa'lel ve fa'lāl kalıbı altında *yagmur, yulduz, yastuk* vb. isimler; fa'ālil kalıbı altında *yala.waç, yeme.çük* vb. isimler; fa'allū kalıbı altında *yawışgu, yigirme* isimleri vardır (y. 460-461).

Beşli bapların fa'al'al kalıbında *yıparlıg, yularlıg, yarukluk* vb. isimler; fa'al'ān kalıbında *yaratga.n, yomıtga.n, yügürgü.n* vb. isimler; fa'lelel kalıbında *yörgemeç, yatgaşuk* vb. isimler bulunur (y. 465 vd.). Fa'al'ān kalıbında yer alan *ayıtga.n* kelimesi (y. 467) hemzeli isimler kitabında bulunmalıydı. *Yobakulak* ve *yaba kulak* kelimeleri beşli baplarda bir kalıba sokulamamış ve "bunun başka bir türü" başlığı ile verilmiştir (y. 468).

Altılı bapta sadece *yarsınçıg* ve *yagmurçıl* kelimeleri vardır (y. 468).

4.2.8. Misalden Fiiller Kitabı

İkili bapta y ile başlayan *yap-, yaz-, yıg-* vb. fiiller bulunur (y. 469 vd.). "Bunun başka bir türü"nde uzun ünlülü *yū-* ve *yī-* fiilleri vardır.

Üçlü bap fa'aldī kalıbı altında toplanmıştır; *yapur-, yapış-, yarıl-* vb. fiilleri içine alır (y. 472 vd.). "Bunun muzâafı" başlığı altında verilen *yalal-, yülel-, yülül-* fiilleri, sadece l ile biten misal üçlülere aittir. Bu üç fiilden sonra n ile biten fiillerle fa'aldī bâbına devam edilir. "Sonu illetli olanlar" başlığı altında ise ünlüyle biten *yuba-, yara-, yaşa-* vb. fiiller bulunur (y. 480-482).

Dörtlü baplar fa'leldī kalıbı altında toplanmıştır; *yaptur-, yaktur-, yunçır-* vb. fiilleri içine alır. Rı harfinin üstünle harekelendiği *yilpire-* fiili bu kalıba uymaz. "Bunun başka bir türü" başlığıyla verilen *yaytur-* fiili, dörtlü bâbın sadece r ile bitenlerine aittir; fa'leldī kalıbındaki fiiller ş ile bitenlerle devam eder. l ile bitenlerden sonra da "bunun başka bir türü" başlığı altında *yaykal-* fiili verilmiştir. Bu fiilden sonra da fa'leldī kalıbındaki fiiller n ile bitenlerle devam eder (y. 483 vd.).

Beşli bâbın kalıbı fa'al'aldī'dir; burada *yıgaçlan-, yemişlen-* vb. fiiller bulunur (y. 491-492).

Altılı bapta herhangi bir kalıp verilmemiştir; *yalgandur-, yıldızlan-* vb. fiilleri içine alır (y. 492-493).

4.2.9. Üçler Kitabı (İsimler)

"Üçler" terimini "ẕewātu'ş-şelāşe" karşılığında kullandık. Aslında bu terim kelime kelime "üçe sahip olanlar" demektir; biz kısaca "üçler" demeyi tercih ettik. Farabi'nin *Dîvânu'l- Edeb*'inde bu terim, "ortasında med ve lîn harfleri (elif, vav, ye) bulunan" kelimeler için kullanılır. Kûfe mektebinde bunun karşılığı "ecwef"tir (Ermers 1999: 19). KM aynı

kavram için "menkus" terimini de kullanır. Nitekim kitabın bitiminde "menkus isimler kitabı (*kitābu'l-esmā'i mine'l-menqūş*) bitti" ifadesi kullanılmıştır (y. 523).

Üçler kitabının ikili isimler bâbında sadece *tah tah* gibi yansıma kelimeler veya *mah, yah* gibi edatlar verilir. Sonra "harekeleriyle, ortası sükûnlu fa'l, fu'l, fi'l bâbı" başlığı altında *tūp, ko.p, tı.t* gibi ortasında vav, ye bulunan kelimeler sıralanır. Sonunda y bulunan *bo.y, to.y* gibi kelimeler "bunun matvîsi" başlığı altında verilir. "Bunun misal olan"ları da y ile başlayan *yu.t, yār, yīr* vb. isimlerdir (y. 494 vd.). Bu bâbın kalıbının fa'l, fu'l, fi'l olarak verilmesi, yani ortada bulunan vav, ye'nin sükûnlu gibi kabul edilmesi ikili bâba uygun düşmez. Buna karşılık, ortasında elif olanlar, "vav'lılardan birinci ve ikinci harfi harekeli fa'al bâbı" başlığı ile ayrılmıştır. *Ta.p, sa.p, kāp* gibi örneklerin yer aldığı (y. 507 vd.) bu bölümde de başlık ile kelimelerin birbirine uymadığı görülmektedir. Ortada ne "vav'lı kelime" vardır; ne de "fa'al bâbı". Ancak başlıklardaki sıkıntılara rağmen ortada vav ve ye olanlarla ortada elif olanların birbirinden ayrıldığı da bir vakıadır. Ortası elif'li olanların alt başlıklarında "sonu illetliler" (*bāy, ta.y...*) ve "misal" olanlar (*yāt, yāz...*) bulunmaktadır.

Çüvit, kavut, kovuk vb. örneklerin yer aldığı "vav'dan fa'al köküne gelenler" ile *kayır, bayık* vb. örneklerin yer aldığı "bundan ye ile gelenler" (y. 516-519) üçlü baplardır. *Kaya, küye, yaya* gibi kelimeler "ye ile gelenlerin matvîsi" başlığı altında yer almış (y. 519-520); ancak *yana* kelimesi buraya hatalı olarak girmiştir.

Ziyade baplar dörtlü baplar olmalıdır. Burada yedi bap vardır. Fā'il kalıbında *ta.dun, tu.ḍu.n, tı.ḍı.n* kelimeleri; fa'āl kalıbında *Baya.t, kuya.r* vb. kelimeler; fa'lā kalıbında *bo.çı, kayda* vb. kelimeler; fa'ālū kalıbında *taya.gu, biti.gü* vb. kelimeler; fa'lān kalıbında *tayga.n, Keyge.n* kelimeleri; fey'al kalıbında *kıymaç, boynak* vb. kelimeler; fa'ālil kalıbında *baka.yak, tokı.mak* vb. kelimeler bulunur (y. 520-523).

Beşli baplardan fa'al'al kalıbında *kayırlıg, koyugluk* vb. kelimeler; "ikinci harfi sükûnlu olanlar"da *sanduva.ç, kudruçak* gibi kelimeler vardır (y. 523).

Altılı bapta sadece *boyunduruk* ve *muyançılık* kelimeleri bulunmaktadır (y. 523).

4.2.10. Üçler'in Fiiller Kitabı

Beş bâba ayrılır.

İkili bapta *ki.ç-, tu.r-, sa.r-* vb. ortasında elif, vav, ye bulunan fiiller yer alır (y. 524-526). İsimler kitabında ayrılmış olan elif'li kelimelerin burada ayrılmadığı görülür. "Bunun misal olanı"nda *yi.r-, yö.r-* vb. fiiller vardır.

Üçlü bap, fa'aldī kalıbıyla bunun misal olanlarını içine alır; burada *buyur-, ba.kır-, kıyıl-* ve misallerden *yayık-, yayıl-* vb. fiiller bulunur (y. 526-529).

Dörtlü bap fa'leldī kalıbındaki *taytur-, kaytar-, sayraş-* vb. fiilleri kapsar (y. 529-531). *Kīçil-, bīlel-* fiilleri de aynı kalıp içinde mütalaa edilmiştir. *Ka.tlan-, ka.rlan-* vb. fiiller "bunun bir başka türü" başlığı altında verilmiştir (y. 531).

"Asıl üzerine gelenler" başlığıyla aslında beşli baplar verilir. Başlığın bu şekilde kullanılmasının sebebi bu fiillerin *+lAn-* ekiyle isim tabanları üzerine gelmesidir. Burada *tayaklan-, kayaklan-* vb. fiiller; "bunun bir türü"nde *körpe.len-, burtalan-* vb. fiiller yer alır (y. 532-534).

Altılı bapta *sara.guçlan-, sayramlan-* vb. fiiller yer almıştır (y. 534-535).

4.2.11. Dörtler Kitabı (İsimler)

"Dörtler" terimini "zewātu'l-erba'a" karşılığı olarak kullandık. Farabi'nin *Dîvânu'l-*

Edeb'inde bu terim, "sonunda elif, vav, ye bulunan" kelimeler için kullanılır; KM da aynı anlamda kullanmıştır. Kûfe mektebinde bu kavram "nâqış" terimiyle karşılanır (Ermers 1999: 19). Dörtler, Türkçe için ünlü ve ye ile biten kelimeler olarak anlaşılmalıdır.

"Dörtler"in ikili isim bâbında *bē, bū, bī* gibi kelimeler ve *+çA, +sA, +sI* gibi ekler vardır. "Bunun misal olanı" vav, ye ile başlayan *vā, yā, yi* gibi kelimeleri içine alır (y. 535 vd.).

Faʿal, faʿul, faʿil kalıbı üçlü baplara geçildiğini gösterir. Burada *tapa, küpe, biti, kayu* vb. kelimeler yer alır (y. 540 vd.). Görüldüğü gibi sondaki ünlü (yazıda elif, vav, ye), asli harflerden biri gibi kabul edilmektedir.

Üçlü bapların ikinci kalıbı fāʿil'dir; burada *lantu, ka.ça, kı.çı* vb. isimler bulunur (y. 550). Faʿāl kalıbında *Xıta.y, taga.y, çıga.y* kelimeleri; faʿlā kalıbında *turna, karvı* kelimeleri vardır (y. 550).

Faʿlāl kalıbıyla dörtlü baplara geçilir. Bu kalıp altında *şanbu.y, bugda.y, kargu.y* vb. kelimeler bulunur (y. 550-552).

Beşli bapta *tarıgçı, sarıgçı* vb. kelimeler; altılı bapta *çıpçırga, kizlençü* vb. kelimeler vardır (y. 552).

"Dörtler"in isimler kitabında iki kalıp daha vardır; faʿūlelī kalıbında *çoku barı, kara.gunı* kelimeleri; faʿallāl kalıbında *turumta.y* kelimesi bulunur (y. 552).

4.2.12. Dörtlerden Fiiller Kitabı

İkili bapta *tay-, soy-, koy-* gibi sonunda y olan fiiller bulunur (y. 552-553). "Bunun başka bir türü"nde ünlü ile biten *bā-, tu-, sī-* vb. fiiller vardır (y. 553-554).

Üçlü bapta faʿaldī kalıbı altında *ata-, öte-, okı-, tüne-* gibi ünlü ile biten fiiller yer alır (y. 555 vd.). Faʿaldī kalıbındaki -dī, geçmiş zaman eki *-dI* karşılığında kullanılmıştır. Onu hariç tutarsak geriye üçlü faʿal kalıbı kalır. Burada da sondaki ünlüler, kalıbın son asli harfi gibi kabul edilmiştir.

Dörtlü baplar iki kalıp altında verilmiştir. Faʿleldī kalıbı altında *borba-, togra-, başla-* vb. fiiller (y. 565 vd.); faʿālādī, faʿūlādī, faʿīlādī kalıbı altında *tapa.la-, talu.la-, yagı.la-* vb. fiiller (y. 585 vd.) bulunur.

Beşli baplar da iki kalıp altında verilmiştir. Faʿalʿādī kalıbında *töpütle-, bagırsa-, konukla-* vb. fiiller; faʿlaʿlādī kalıbında *sorkuçla-, koltukla-* vb. fiiller bulunur (y. 589 vd.). İkinci kalıbın "başka bir türü"nde *körpe.le-, sirke.le-* gibi fiiller vardır (y. 598-599).

4.2.13. Gunne Kitabı (İsimler)

Gunne "nazallık" demektir. KM Türkçede iki türlü gunne kabul eder: Kef'li gunne (ŋ), cim'li gunne (nç).

İkili isimler bâbında *böŋ, teŋ, soŋ* vb. kelimeler bulunur (y. 599-602).

Üçlü baplar dörde ayrılmıştır. Faʿal, faʿul, faʿil kalıbında önce kef'li gunneler, sonra cim'li gunneler yer alır (y. 602 vd.). Kef'li gunnelerden, önce ortadakiler verilir: *tüŋür, meŋiz, keŋeş...* Bunların muzâafları: *teŋük, siŋek...* Bunların dörtleri: *toŋa, süŋü...* Sonra sondaki gunne: *buruŋ, teriŋ, buluŋ...* Bunun misali: *yabaŋ, yalıŋ... Birinç, körünç, kılınç* gibi kelimelerden oluşan cim'li gunneler de aynı kalıp altında verilmiş; yani *-nç*, tek ünsüz (kalıbın üçüncü asli ünsüzü) gibi mütalaa edilmiştir. Cim'li gunnelerin misal olanlarında *yawınç, yükünç* kelimeleri; dörtlerinde *tutunçu, sarınçı, karınça* kelimeleri; bunun da misalinde *yorınça* kelimesi vardır.

Üçlü bapların fa'āl kalıbında *sıŋa.r, mıŋa.r, yoŋa.g* vb.; fa'lā kalıbında *Teŋri, meŋgü, yaŋku* vb. kelimeler vardır (y. 608-610). Fa'ālū kalıbında sadece iki kelime, *taya.ŋu* ve *yaŋı.la* kelimeleri bulunur (y. 610).

Dörtlü baplarda iki kalıp vardır. Fa'lel ve fen'al kalıbında önce ortadaki kef'li gunneliler (*suŋkur, taŋsuk, tırŋak...*); sonra sonu gunneli olanlar (*tapçaŋ, kalkaŋ...*); daha sonra cim'li gunneliler (*kazganç, korkunç, yörgenç...*) verilmiştir (y. 610-613). Fa'lelū kalıbında *koŋragu, seŋregü, yiŋdegü* kelimeleri yer alır (y. 613).

Beşli bap fa'anlāl kalıbındaki *sıŋarsuk, müŋüzge.k, teŋilgüç* vb. kelimeleri içine alır. "Sondaki gunne" başlıklı *karaŋgu, kazıŋku* kelimeleri de aynı kalıp içinde verilmiştir (y. 613).

Altılı bapta sadece *yaŋalduruk* kelimesi vardır (y. 613).

4.2.14. Gunneden Fiiller Kitabı

İkili bapta *teŋ-, siŋ-, yen-* vb. fiiller yer alır (y. 614).

Üçlü baptaki *teŋür-, taŋız-, süŋüş-* vb. fiiller fa'aldī kalıbı altında toplanmıştır. Aynı kalıp altında sonu t olan *töŋüt-, teŋit-* vb. fiiller muzâaf; *ki.ŋe-, kīŋü-* fiilleri dörtler; *yoŋa-* fiili "lefîf" alt başlıklarıyla verilmiştir (y. 615-617). Son terim için genellikle "matvî" kullanıldığı hâlde burada "lefîf" tercih edilmiştir.

Dörtlü baplarda üç kalıp vardır. Fa'leldī kalıbında *teŋtür-, tıŋlaş-, yaŋkur-* vb. fiiller; fa'lādī kalıbında *soŋda-, meŋze-, yuŋla-* vb. fiiller; fa'llādī kalıbında *tıŋı.la-, meŋi.le-, yaŋı.la-* vb. fiiller yer alır (y. 617-620).

Beşli bapta (y. 620-622) *tüŋürlen-, köŋüllen-* gibi fiiller bulunur. *tüŋürle-, keŋirsi-* tipli fiiller "bunun dörtleri" sayılmıştır. *Serŋü.le-, kalıŋu.la-* tipli fiillerse dörtlerin beşlisi; *yaŋku.la-, yinçge.le-* vb. fiiller de misal olanı kabul edilmiştir.

"Dörtlüden muzâaf" başlığıyla verilen *teriŋüklen-, köŋleklen-* fiilleri altılı baptan sayılmalıdır. Bunların muzâaf kabul edilmeleri, -ikinci kelimede arada lâm olmasına rağmen- art arda gelen kef'lerden dolayıdır.

4.2.15. İki Sâkini Birleştiren Kitap

İki sâkini birleştiren (*el-cem'u beyne's-sākineyn*) kitap, bir hecede iki ünsüzün yan yana bulunduğu kelimeleri içine alır. Sâkin, sükûnlu demektir; iki sükûnlu harf yan yana olursa iki ünsüz yan yana gelmiş olur. İngilizcede "cluster" terimiyle ifade edilen bu kavramı Türkçede "ünsüz birikmesi" terimiyle karşılayabiliriz.

Önceki yedi kitap DLT'de isimler ve fiiller olarak ayrılmışken bu kitap ayrılmamıştır. İsim-fiil ayrımı alt bölümlerde yer almaktadır. İki sâkini birleştiren kitap; sâlim kelimeler bölümü, muzâaf, misal, menkus, dörtler, cim'li gunne olmak üzere altı bölüme ayrılmış; her bölüm de kendi içinde isimler ve fiiller olarak bölünmüştür.

İlk bölüm "isimler bâbı" başlığını taşır; *ildrük, örtmen, arslan* gibi kelimeleri içine alır. "Bunun bir türü" alt başlığında *Türkmen* kelimesi vardır; Şu destanı bu maddede anlatılır. "Bunun (başka) bir türü" alt başlığıyla *sandruş, borsmuk* vb. kelimeler verilir. "Bunun altılısı"nda sadece *ikirçgü.n* ve *kögürçgü.n* kelimeleri vardır (y. 622-626).

İsimlerden sonra fiillere geçilir ve *alk-, ürk-, sark-* yapısındaki üçlü fiillerle *andgar-, köndger-* yapısındaki dörtlü fiiller verilir (y. 626-627).

"Bunun muzâafı" başlığıyla tekrar isimlere geçilir; sonunda iki kef bulunan *tirsge.k* kelimesi verilir (y. 628). Muzâafın fiillerinde ise *art-, türt-* gibi t ile biten ve ancak bilinen geçmiş zaman eki alınca muzâaf olan fiiller yer alır; "bunun dörtlüleri"nde de yine t ile biten

öpürt-, ısırt- yapısındaki fiiller vardır (y. 628-631).

Sonraki bölüm misallerdir. İsimler kısmında *yaltga, yaldrık, yorınçga* vb. kelimeler vardır (y. 631). Misalin fiilleri ise *yāḍ-, yōḍ-* tipindeki birkaç fiildir (y. 631). Burada uzun ünlüler sükûnlu harf gibi düşünülmüş olmalıdır. "Bunun üçlüsü"nde *yırt-, yenç-* vb. fiiller; "dörtlüsü"nde *yapurt-, yaşart-* vb. fiiller bulunur. *Yaldrı-, yuldra-* fiilleri "başka bir tür" olarak verilmiştir (y. 632-633).

Menkus isimlerde *ïnç, kēnç* kelimeleri; "bunların dörtlüsü"nde *kāfgar, bārlıg, özlük* kelimeleri verilmiştir (y. 633). Menkusun fiillerinde ise *īḍ-, ko.ḍ-* yapısındaki fiiller bulunur (y. 633-634).

"Dörtler"in isimlerinde *za.nbı, sāwçı* yapısındaki isimler; "bunun bir türü" alt başlığında ise *asurtgu, agartgu* yapısındaki isimler bulunur (y. 634-635).

"Dörtler"in fiillerinde *artla-, turpla-, türkle-* tipindeki fiiller ve diğer bir "dörtler" alt başlığında *toldra-, küldre-* yapısındaki fiiller verilir (y. 635-636).

Son bölüm cim'li gunnedir. Gunne kitabında *-nç* tek ünsüz kabul edilmişken burada iki ayrı ünsüz gibi düşünülmüştür. İsim olarak *ötünç, üçünç, ınanç* yapısındaki kelimeler; fiil olarak *yinçge.len-* cim'li gunnede yer almıştır (y. 637).

Bütün kitaplar sona erdikten sonra KM, başta verdiği sözü yerine getirerek kitabı bitirdiğini söyler; Allah'a hamd, peygambere ve soyuna dua ile sözlerini tamamlar (y. 638).

* * *

Yazmanın sonunda müstensihin ketebe kaydı bulunur (y. 638).

4.2.16. Eserin Genel Planı

Yukarıdaki ayrıntılı planı şu şekilde genel bir plan hâline getirmek mümkündür.

1. KİTAP (15 kitaptan herhangi biri)

1.1. BAP (ikili, üçlü, dörtlü...)

1.1.1. İKİLİ BAP

1.1.2. ÜÇLÜ BAPLAR

1.1.2.1. Ortası sükûnlu olanlar (faʿl vb.)

1.1.2.2. Ortası harekeli olanlar (faʿal vb.)

1.1.2.2.1. Sâlimler

1.1.2.2.2. Muzâaflar

1.1.2.2.3. Misaller

1.1.2.2.4. Menkuslar

1.1.2.2.5. Dörtler

1.1.2.2.6. Gunneliler

1.1.2.3. Ziyadeler (efʿal vb.)

1.1.3. DÖRTLÜ BAPLAR

1.1.4. BEŞLİ BAPLAR

1.1.5. ALTILI BAPLAR

Üçlü baplar altında görülen "ortası sükûnlu olanlar, ortası harekeli olanlar, ziyadeler" alt bölümleri bütün baplar için geçerlidir. Aynı şekilde "ortası harekeli olanlar" başlığı altında görülen alt başlıklar da her kalıp için geçerlidir. Sâlim, muzâaf, misal, menkus, dörtler, gunneli türler içine giren kelimeler varsa yukarıdaki sırayla bu başlıkların altına girerler. "Sâlim" başlığı hemen hemen hiç kullanılmaz; fakat başlıktaki kalıpların altında önce sâlim, daha doğrusu muzâaf ve illetli olmayan kelimeler sıralanır. Bir tür içine giren hiçbir kelime yoksa tabii ki başlık da konmaz ve sonraki başlığa geçilir. Söz gelişi ortası harekeli *faʿal* kalıbının misaline girebilecek herhangi bir kelime yoksa misal başlığı konmaz; sonraki başlığa (menkus'a) geçilir; eğer menkus için de bir kelime yoksa "dörtler"e geçilir. Bunların her birinin altında "matvî (katlanmış)" denilen iki illet harfli kelimeler de bulunabilir; o takdirde "bunun matvîsi" başlığı altında o kelimeler verilir. Ayrıca muzâafın altında misal, dörtlerin altında gunneli vb. kelime türleri de olabilir; o takdirde "bunun misali", "bunun gunnelisi" şeklinde alt başlıklar konularak o tür kelimeler sıralanır. Her başlığın veya alt başlığın altında yer alan kelimelerin alfabe ve hareke sırasına göre nasıl sıralandığını da bu bölümün başında anlatmıştık.

KM'nin uyguladığı sistemin,ayrıntılı yapı incelemesinde görüldüğü gibi aksayan yönleri de vardır. Söz gelişi *egri, ortu, arpa* gibi kelimeler nerede yer alacaktır? Başında elif olduğu için hemze kitabına mı konulacaktır; yoksa sonunda ünlü (illetli harf) bulunduğu için dörtler kitabına mı alınacaktır? KM'nin tercihi bu gibi durumlarda çoğunlukla hemze kitabından yanadır ve yukarıdaki örnekler hemze kitabına (y. 74 vd.) konulmuştur. Aynı soruyu *yalpı, yartu, yinçü, yigde* vb. kelimeler için de sorabiliriz. Bu kelimeler baş tarafta illetli harf bulunduğu için misal kitabına mı girmelidir; yoksa sonlarındaki illetli harflere göre dörtler kitabına mı konulmalıdır? KM bu örnekler için misal kitabını tercih etmiştir (y. 457 vd.). Ancak aynı yapıdaki *yasta-, yunçı-, yawrı-, yıpla-, yatla-* vb. fiiller misal kitabına değil dörtler kitabına alınmıştır (y. 576 vd.).

Bir de şu kelimelere bakalım: *çeŋek, çöŋek, seŋek, siŋek.* İlk akla gelen , damak ne'si bulundurdukları için bu kelimelerin gunne kitabında yer alması gerektiğidir. Nitekim *seŋek, siŋek* ve benzer yapıdaki birçok kelime gunne kitabındadır (y. 604). Sonlarında iki kef olduğu için muzâaf kitabına da konulabilirlerdi. Nitekim *çeŋek, çöŋek* , muzâaf isimler kitabına konulmuştur (y. 411). Aynı şekilde *teŋek* de gunne kitabında olması gerekirken muzâaf isimler kitabına alınmıştır (y. 411).

Sistemin bu özelliği birçok tekrarlara da yol açmıştır. Söz gelişi *oŋuk-, oŋul-* fiilleri bir yandan hemze kitabında yer alırken (y. 116) öte yandan gunne kitabına da konulmuştur (y. 616). Fakat aynı yapıdaki *üŋül-*, gunne kitabında bulunurken hemze kitabında yer almaz. *Töŋit-, teŋit-* fiilleri bir yandan, geçmiş zaman ekindeki t dolayısıyla muzâaf kitabına konmuş (y. 427), öte yandan gunne kitabında da yer almıştır (y. 616). Aynı yapıdaki *keŋüt-, yiŋit-, yoŋat-* ise sadece muzâaf kitabında bulunmaktadır (y. 427). Bunların son ikisi muzâaf fiiller kitabının üçlü baplarının "misal" alt başlığına konulmuştur; pekala başlarındaki y dolayısıyla doğrudan doğruya misal kitabına da alınabilirlerdi. Gunneli fiiller kitabına "misal" alt başlığıyla yerleştirilmeleri de mümkündü.

Tekrarlara *-nç* ile biten kelimeleri de örnek gösterebiliriz. Bilindiği gibi KM, *-nç*'yi cim'li gunne olarak adlandırmaktadır. Dolayısıyla *-nç*'li kelimelerin gunne kitabında yer alması beklenir. Nitekim *birinç, körünç, sewinç, sakınç, kılınç* gibi kelimeler gunne kitabının cim'li gunne bölümüne alınmıştır (y. 607-608). Ancak elif'le başlayan *ötünç, üçünç, erinç, ikinç, ınanç* gibi kelimeler hemze kitabındadır (y. 78-79). Hemze kitabındaki *-nç*'li kelimeler, iki sâkini birleştiren kitapta da aynen tekrarlanmıştır (y. 637).

4.3. Maddelerin Veriliş Tarzı

DLT'de maddeler satır başlarında verilmez; satır içinde birbirini takip eder. Ancak ortasında nokta bulunan bir yuvarlakla maddeler birbirinden ayrılır. Yeni madde olan Türkçe kelime(ler)in üstüne kırmzı bir çizgi çekilir. Fiillerde yuvarlaktan sonra ayrıca *we yuqālu* (ve denir) ibaresi de yer alır.

DLT'de Türkçe isimler, isim soylu kelimeler, bazı yer, kavim ve kişi adları, edatlar ve hatta bazen ekler, çok defa tek kelime olarak verilir ve üstü kırmızı çizgiyle çizilir. Hemen arkasından Arapça ile açıklaması yazılır. Söz gelişi Hemzeli İsimler Kitabı'nın "Harekeleriyle Ef'al Bâbı"nın kef (K) harfi sırasında *ötlük, etmek, içlik, içmek* vb. kelimeler üstü kırmızıyla çizilerek verilmiş; her birinden sonra Arapça ile anlamları yazılmıştır (y. 64). Ancak KM, bazen tek kelimeyi yeterli bulmaz ve daha açıklayıcı olacağını düşündüğü için ikinci ve hatta üçüncü bir kelimeyi de birlikte verir. Aynı bapta yer alan *eḏlik ne.ŋ* "faydalanılan şey", *ersek işle.r* "orospu kadın", *arsal saç* "açık kestane rengi saç", *aştal ogul* "adamın en son çocuğu", *endik er* "ebleh adam", *ısrım kişi* "sıkıntılı ve kaşları çatık adam", *bi.r oktam yi.r* "bir ok atımı yer" (y. 64-66) maddeleri buna örnek olarak gösterilebilir. Tabii ki tırnak içinde verdiğimiz anlamlar Arapçadır. Bu gibi durumlarda biz asıl kelimeyi ayraç içine alarak madde başı yaptık. Bazen de kelime ve anlamı verildikten sonra o kelimenin kullanıldığı birleşikler veya o kelimeden türemiş kelimeler verilerek Arapça anlamları yazılır. Şu örneklerde durumu daha iyi görebiliriz:

Egsük "eksik olan şey". Eksik para için *egsük yarma.k* denir (y. 65).

İrkin su.w "birikinti su". Aynı zamanda biriken her şey. Bundan, Karluk büyüklerine *kö:l irkin* lakabı verilir; 'onun aklı birikmiş bir göle benzer' demektir.

Arkun "gelecek yılın adı". Bundan *arkun ïzi* denir; 'gelecek yıl ve onu takip eden yıl' demektir.

Eşkin topra.k "akıp kayan toprak ve kum". Uzun yola da *eşkin* denir. Buradan da hızlı posta götüren atlıya *eşkinçi* derler.

Andan: Oğuzcadır ve "ondan sonra" demektir. 'Ondan sonra söyledim' anlamında *andan aydım* denir. Türkler, elif'le *anda* derler, 'orada' demektir. Buradan 'orada idim' anlamında *men anda erdim* denir (y. 67).

Erkek "hayvanların erkeği". Horoz için *erkek takagu* denir (y. 68).

Anlamı tamamen farklı olan veya asıl anlamdan çok uzaklaşmış bulunan kelimeleri KM aynı maddede vermiş olsa bile biz ayrı maddeler hâlinde vermeyi tercih ettik.

KM bazı kelimeler için dil ve ağız açıklamaları da yapar. Şu örneklerle bu durumu açık olarak görebiliriz: *Ötlük* "öğüt". Bunun için *övüt* de kullanılır; aslı *ögüt*'tür. *İḏrik*: Argu lehçesinde kalın ve pürtüklü nesne. Aslı *irig*'dir. *Örçüg:* Oğuzcada saç örgüsü. *Örgüç*'ten seslerin yer değiştirmesiyle çıkmıştır (y. 64). *Ernek* "parmak". *Erŋe.k* şekli de vardır (y. 65). *Öyle:* Oğuzcada öğle vakti. Kıpçaklar *y*'yi *z* yaparak *özle* derler (y. 69).

Sâlim Fiiller Kitabı'nın ikili bâbının sonunda KM'nin gramere uzun bir bölüm ayırdığını (y. 279-304) daha önce belirtmiştik. Bunun dışında, çeşitli bölümlerin ve eklerin sonunda da uzunlu kısalı gramer bölümleri vardır.

DLT'de fiiller için uygulanan sistemde küçük bir farklılık vardır. Fiiller tek başına verilmez; mutlaka bir cümle içinde verilir. Bunun sebebi, Arap sözlükçülük anlayışına uygun olarak fiillerin, bilinen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs biçiminde verilmesidir. Fiil çekimli olunca ister istemez onu bir cümle içinde kullanmak gerekir. KM da böyle

yapmıştır. Esasen Arap sözlükçülük geleneği de böyledir. Arapça anlamdan sonra, önce fiilin teklik üçüncü şahısta geniş zaman biçimi, sonra da mastarı verilir. Bu defa sebep, Arap sözlükçülük anlayışı değil, Türkçeye has iki özelliktir. Geniş zaman eki bugünkü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi 11. yüzyıl Türkçesinde de bir kurala bağlı değildir. Ekin hangi durumda *-Ur*, hangi durumda *-Ar* olarak geldiği kurala bağlanamadığı için KM her fiilin geniş zamanını göstermiştir. Mastarla ilgili sebep ise fonetiktir. Türkçedeki *ı, e, ü, o, ö* sesleri Arapçada yoktur. Arapçada üstün *a* sesini, ötre *u* sesini, esre *i* sesini karşılar. KM hiç olmazsa kalın ve ince ünlülerin ayırt edilebilmesi için fiillerin mastarlarını da vermiştir. Mastar eki kaf ile biten (*-ma.k*) fiiller kalın, kef ile bitenler (*-me.k*) ince telaffuz edilecektir. Birkaç örnekle fiillerin veriliş tarzını da görebiliriz: *Anıŋ birle uruşdı* "iki kişi birbiriyle kavga etti". İki bey vb. savaşınca da aynı fiil kullanılır. *uruşu.r, uruşma.k* (y. 101). *Er açıktı* "adam açlıktan kıvrandı." *açıka.r, açıkma.k* (y. 104). *Ok atıldı* "ok atıldı." *atılur, atılma.k* (y. 105). *Koy başı ütüldi* "koyun vb.lerinin başının kılı yakıldı." *ütülür, ütülme.k* (y. 106).

Gerek isim gerek fiil olan maddelerin verilişinde KM sık sık, üzerlerinde kırmızı çizgi bulunan atasözlerine ve şiirlere de başvurarak kelimenin metin içinde nasıl kullanıldığına dair örnekler sunar. Arap sözlükçülüğünde, başta Kur'an olmak üzere muteber eserlerden, hadislerden, şiirlerden ve atasözlerinden örnekler göstermek bir gelenekti. "Arap dilinin ilk tam sözlüğü *Kitâbü'l-'Ayn*'da (Halîl b. Ahmed) yoğun biçimde kadîm Arap şiiri, Kur'an âyetleri, Arap atasözleri ve kısmen de hadisler kelimelerin gerek morfolojik yapı gerekse anlamlarıyla ilgili şevâhid olarak kullanılmıştır. Daha sonra yazılan İbn Düreyd'in *Cemheretü'l-luga*'sı, Fârâbî'nin *Dîvânü'l-edeb*'i, Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luga*'sı, Cevherî'nin *es-Sıhâh*'ı... gibi hacimli sözlüklerde geniş ölçüde şevâhide yer verilmiştir." (Durmuş 2001: 397). Örneklere "şâhid" (çokluğu şevâhid), örnek göstermeye de "istişhâd" (tanık gösterme) denirdi. KM da aynı geleneğe uymuştur. Elbette böyle yapmasının bir amacı da Türklerin zihniyet yapısını, kültürünü ve edebiyatını yansıtmak istemesidir. Kırmızıyla yazılmış *we qāle* (ve dedi) ibaresinden sonra verilen şiirler çouğunlukla koşma tarzında kafiyelenmiş dörtlüklerdir. Az sayıda beyit de örnek olarak verilmiştir. Atasözleri *we fi'l-meşeli* (ve atasözünde) ibaresinden sonra yer alır. *El-meşeli* kısmı kırmızıyla yazılmıştır. KM'nin uyguladığı bu yöntem sayesinde bugün, 11. yüzyılda yaşamış Türklere ait, küçük de olsa iki külliyata sahibiz: Atasözleri külliyatı, halk şiiri külliyatı.

Maddelerin verilişiyle ilgili önemli bir husus da şudur. KM Türklerle, onların yaşayışıyla, inanış ve efsaneleriyle ilgili dikkate değer bulduğu bilgileri ilgili maddede bazen kısa bazen uzunca anlatır. Mesela bazı yiyecek ve oyunların kısaca tarifini verir. *Bars* maddesinde 12 hayvanlı takvim hakkında uzunca bilgi vardır. Oğuz maddesinde Oğuzların boyları damga çizimleriyle birlikte verilmiştir. Türkmen maddesinde Şu destanı anlatılır. Türk maddesinde Türk adıyla ilgili bilgiler vardır. Bu özelliği DLT'yi "ansiklopedik bir sözlük" hâline getirmiştir.

5. DLT'DE KULLANILAN İMLA

5.1. Farklı Mürekkepler ve Bir Harfte İki Hareke

Bilindiği üzere DLT'nin bir tek nüshası bugüne ulaşmıştır. O da Şam'da oturan Sâveli Ebilfeth oğlu Ebî Bekr oğlu Muhammed tarafından 1266 yılında istinsah edilen nüshadır. Sâveli Muhammed, "kitabı, telif edenin el yazısıyla yazılmış (*bi-ḫaṭṭi mu'ellifi'l-kitāb*)" bir nüshadan kopya ettiğini belirtir (y. 638). Son düzeltmeleri 1074 veya 1077'de KM tarafından yapılmış olan nüsha 180-190 yıl sonra, bir şekilde Sâveli Muhammed'in eline geçmiş;

o da bu nüshaya bakarak elimizdeki nüshayı istinsah etmiştir. Dolayısıyla el yazmasının büyük ölçüde KM'ye dayandığını kabul etmek gerekir. Ancak farklı bir mürekkeple, farklı karakterde harekelerin yazmada görülmesi başlangıçtan beri bir şüpheyi de beraberinde getirmiştir. Acaba Muhammed'den sonra kitaba sahip olan başkaları da yazma üzerinde oynamış, yazmaya müdahalelerde bulunmuş mudur? Bu konuyu enine boyuna inceleyen Dankoff ve Kelly sonradan müdahalelerin olduğu kanaatindedirler. Onlara göre 14. yüzyıl sonlarında Şam'da veya Kahire'de yaşamış olan bir kişi Türkçe ve Arapça metinde harekelenmemiş olan yerlere kahverengi mürekkeple harekeler koymuş ve her iki metinde düzeltmeler yapmıştır. Bu düzeltmeler onun kendi ağız özelliğini yansıtır (Dankoff-Kelly 1982: 11-12). Müdahalelerin % 99'unu yaptığına inandıkları bu şahsı "later hand" veya "the later hand" (sonraki el) olarak anmışlardır (Dankoff-Kelly 1982:10). Bize göre bu meçhul "sonraki el"e fazla yüklenmişlerdir. Bir kere harekelerin hangisinin asli hangisinin sonradan olduğunu ayırmak her zaman kolay değildir. Hacimli bir eserde müstensihin kalem ve mürekkep değiştirmesi her zaman mümkündür. Nitekim Dankoff-Kelly'nin tespit ettikleri şekilde kahverengi mürekkebin, y. 26-299'da ortaya çıkıp sonra yerini siyaha bırakması, tekrar y. 481-516'da ve 570-600'de ortaya çıkması bu ihtimali güçlendirir. İstinsah bittikten sonra müstensihin eseri yeniden gözden geçirmesi sırasında da farklı kalem ve mürekkep kullanılabilir. Yeniden gözden geçirme işini müstensihin bir yardımcısı veya dostu da yapabilir. Dolayısıyla kahverengi hareke ve düzeltmelerin neredeyse tamamını müstensihten 100-130 yıl sonraki bir meçhul ele bağlamak bize pek de ikna edici gelmemektedir.

14. yüzyıl sonlarındaki meçhul ele atfedilen ağız özellikleri pekala müstensihin kendisine de ait olabilir. Çünkü o Sâvelidir ve büyük bir ihtimalle Oğuzdur. Ancak Kıpçak muhitinde yaşamaktadır. Sâve daha 1040'larda Selçukluların eline geçmiş ve kısa zamanda bir Oğuz şehri olmuştur. 1119 yılında Sultan Sançar ile yeğeni Mahmud arasındaki saltanat savaşı Sâve civarında vuku bulmuştu. 14. yüzyıl ortalarında Sâve, Emir Hasan Karlığ'ın eline geçmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ünlü Türk şairi Tilim Han da Sâvelidir. Şehirde bugün de Türkler yaşamaktadır. Dolayısıyla DLT'nin müstensihi olan Muhammed'in Türk ve Oğuz olduğunudan şüphe etmeye gerek yoktur. Ayrıca o Şam'da oturmaktadır ve Şam o tarihlerde Sultan Baybars'ın idare ettiği Türk Kıpçak (Memlük) Devleti'nin toprağıdır.

Belirtilmesi gereken diğer bir nokta, dildeki değişmelerin uzunca bir süreç içinde gerçekleştiğidir. Değişme süreci 100 yıl, hatta 150-200 yıl sürebilir. Bu süreç içinde dil, eski ve yeni olmak üzere ikili biçimlere sahip olur. Örnek olarak bugünkü Türkiye Türkçesi *başlayan-başlıyan, mes'ele-mesele, kalem ile-kalemle* gibi ikili biçimlere sahiptir; ilk biçimler eski, ikinciler yenidir. İlk biçimler tamamen ortadan kalkıncaya kadar süreç devam edecektir. KM da çeşitli ifadeleriyle, 11. yüzyılda, asli uzunluklar konusunda bir geçiş süreci yaşandığını ortaya koyar. KM'nin ağız varyantları dışında ḍ~t ve g~w nöbetleşmesiyle ilgili örnek ve ifadeleri de vardır ki bunlar da 11. yüzyıldaki bazı ikili biçimlere ait örneklerdir. Ünlülerde de *u~ı, ü~i, e~i* gibi nöbetleşmelerin var olduğu bizzat KM'nin ifadesiyle sabittir. "Yellenmek" anlamındaki *burut-* örneğinden sonra *burıt-*'ın "diğer bir şekil (luġatun fīhi)" olduğunu KM açıkça belirtmiştir (y. 417-1, 2). *Kemi ~ kimi* "gemi" kelimesinin üstünlü kef ile olan biçiminin Oğuz ve Kıpçak lehçelerine, esreli kef ile olan biçimin (ölçünlü dil konuşan) Türklere ait olduğunu da bizzat KM ifade etmiştir (y. 548-549). İki yer adında ve bir Arapça kelimedeki farklı harekeleme de ikili biçimler için açık bir delil teşkil eder: *Ḫaṭay ~ Ḫıṭay* (y. 228-8, 9'da iki defa geçen kelimede hı harfinde hem üstün hem esre var.); *Kayas ~ Kuyas* (y. 520-9'da kaf üstünlü, y. 523-4'te kaf ötreli); *neft ~ nift* (y. 543-6). Müstensih yalnız farklı hareke kullanarak değil aynı diş için farklı noktalar kullanarak dahi ikili biçimleri göstermekte ve *kon ~ koy* kelimesinde bunu sık sık yapmaktadır. Söz gelişi y. 552-17'deki *koyug ~ konug* "koyunu" kelimesinde diş üzerine nun için tek nokta ve aynı dişin altına ye için çift nokta konmuştur.

Bütün bunlar müstensihin ve belki de KM'nin, aynı harf için farklı harekeler kullanmayı ikili biçimleri göstermek için bir yöntem olarak uyguladığını göstermektedir.

Yukarıdaki sebeplerle biz eldeki nüshada ikili biçimlerin var olabileceğini düşünüyoruz. Aynı harf üzerindeki iki farklı hareke veya aynı kelimenin farklı yerlerde farklı şekilde harekelenmesi bizce sonraki ele ait olabileceği gibi müstensihe, hatta doğrudan doğruya KM'ye ait de olabilir. Bunları ayırt edebilmek hiç de kolay değildir. İkili biçimlerin her ikisinde de siyah mürekkep kullanılmışsa bunları zaten sonraki ele mal edemeyiz. Yukarıda belirttiğimiz gibi bütün kahverengileri de 100-130 yıl sonraki bir meçhul ele mal edemeyiz. Aşağıda vereceğimiz örnekler durumu daha iyi aydınlatacaktır.

üçgül ~ üçgil: Kef'teki ötre de esre de kahverengi (y. 65-14).

erte ~ irte: Elif'teki üstün de esre de kahverengi (. y. 74-14).

önjik ~ önjük: Nun-kef'teki esre de ötre de siyah (y. 80-6).

ogulmuk ~ ogulmık: Mim'deki ötre de esre de siyah. Mim'de bir de kahverengi üstün var (y. 85-17).

amuş- ~ amış-: Geçmiş zamanda mim harekesiz, geniş zamanda ötreli, mastarda esreli. Harekeler aynı kalemden çıkma (y. 104-10,11).

öpse- ~ öpüse-: Be, geçmiş zamanda sükûnlu, diğerlerinde ötreli. Harekeler siyah (y. 140-17).

büstüli: Te'de siyah ötre var (y. 226-15); *büsteli:* Te'de siyah üstün (y. 247-2).

tuwur- ~ tuwır-: Geçmiş zamanda w'de siyah ötre var. Diğerlerinde hareke yok; fakat geniş zamanda w'den sonra ye var (y. 306-5,6).

korun- ~ korın-: Geçmiş zamanda rı ötreli, diğerlerinde esreli. Harekeler siyah (y. 344-11).

tamçur- ~ tamçır-: Geniş zamanda cim esreli, diğerlerinde ötreli. Harekeler siyah (y. 354-13).

tırmal- ~ tarmal-: Geniş zamanda te üstünlü, diğerlerinde esreli. Harekeler siyah (y. 381-16,17).

beküt- ~ bekit-: Geçmiş zamanda kef ötreli, diğerlerinde esreli. Harekeler siyah (y. 420-4,5).

yumun- ~ yumın-: Geniş zamanda mim esreli, diğerlerinde ötreli. Harekeler siyah (480-6,7).

kovuç: Üç satırda üç defa geçiyor. Birincide vav ötreli. Diğerlerinde vav'daki esreler iptal edilip ötre konmuş. Bütün harekeler ve iptal çizgileri siyah (y. 516-13,15).

kavık: Vav'da esre de ötre de var ve ikisi de siyah (y. 517-6)

çapsa- ~ çapısa-: Be geçmiş zamanda sükûnlu, diğerlerinde hem esre hem sükûn var. Harekeler siyah (568-14,15).

Bu konuda en ilgi çekici örnek *butık ~ butak* kelimesidir. Kelime y. 189/13-17'de üç defa geçiyor. Birincide te'de sadece esre var. İkincide siyah esre, kahverengi üstün var. Ancak burada KM, kelimenin hem üstünlü, hem esreli te ile iki varyantı olduğunu bizzat ifade ediyor. Üçüncü, örnek olarak verilen şiirdedir. Orada da te'de siyah üstün ve ayrıca elif var. Yazma 399-2'de *butak ~ butık* bir defa daha geçiyor. Burada ayrıca *butaklan- ~ butıklan-* fiili de var. Tamamında te'de hem üstün hem esre var. Hepsi de aynı kalemden çıkma.

İkili biçimlerin tamamını buraya almadık. Aldığımız örneklerde de görüldüğü gibi ikili biçimler siyah mürekkepli harekelerde de görülmektedir. Kahverengi mürekkeplilerde de ikili biçimler vardır. Esasen yukarıdaki ikili biçimler tarihî dil bilimi açısından çok da şaşırtıcı değildir.

Öte yandan kahverengi mürekkeple ilave edilen harekeler çoğu defa işlevli de değildir. Söz gelişi y. 481-1'deki *yorı.r, yorı.ma.k* kelimelerindeki rı'lara kahverengi esre konmuştur. Aslında buna gerek yoktur; çünkü rı'dan sonra ye vardır. Aynı durumu y. 481-5, 6'daki *yaza.dı, yaza.r, yaza.ma.k* kelimelerinde de görürüz. Ze'lerdeki kahverengi üstüne gerek yoktur; çünkü ze'den sonra zaten elif bulunmaktadır. 490-8'deki *yarmanu.r* kelimesinde bulunan nun üzerindeki kahverengi ötre de fuzulidir; çünkü nun'dan sonra zaten vav vardır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Arapça metinde de kahverengi harekeler çok defa fuzuli konmuştur. Söz gelişi y. 26'da *et-turk, yaqūlūne, tusemmā, bi'l-elifi, 'indehum* kelimelerinde kullanılan kahverengi harekeler herhangi bir Arap için gereksizdir. Bu tür harekelerin, eseri yeniden gözden geçiren müstensih tarafından veya başka bir el tarafından konulduğunu düşünebiliriz.

5.2. İki Harf İçin Tek Hareke

Zaman zaman müstensih, iki harf için tek bir hareke kullanabilmektedir. Tabii ki bu durum art arda gelen ve aynı harekeyi taşıyan harfler için söz konusudur. Bu tür harekelemeyle ilgili bazı örnekler aşağıda gösterilmiştir.

tokuştı (y. 95-4). Ötre, te ile kaf'ın ortasında.

tutuşkalı (y. 95-4). Ötre, iki te'nin ortasında.

öpüşdi, öpüşür, öpüşme.k (y. 99-15). Üç kelimede de ilk iki harf (elif-be) için tek bir ötre kullanılmıştır.

üzüşdi, üzüşü.r, üzüşme.k (y. 102-1, 2, 3). Üç kelimede de ilk iki harf (elif-ze) için tek bir ötre kullanılmıştır.

urundı, urunur, urunma.k (y. 109-13). Üç kelimede de ilk iki harf (elif-rı) için tek bir ötre kullanılmıştır.

kuruştı (317-9). Ötre, kaf ile rı'nın ortasında.

turumsındı (y. 396-12). Ötre, te ile rı'nın ortasında.

yımırtga (y. 631-14). Esre, hem ye hem mim için kullanlmış. Ye altında sonradan konduğu açıkça belli olan bir esre daha var.

Müstensih harekelerde tasarruf ettiği gibi bazen noktalarda bile tasarrufa gitmekte ve aynı nokta(lar)ı iki harf için kullanabilmektedir.

yayturur (y. 486-2). İki nokta, ilk iki ye için kullanılmış.

yapçunur (y. 489-8). Tek nokta, be ve cim için kullanılmış.

6. DLT'YE GÖRE TÜRKÇENİN SESLERİ

6.1. Ünsüzler

KM, seslerden değil harflerden bahseder; "Türk lehçelerinin dayandığı asli harflerin" 18 adet olduğunu belirtir ve Türk (Uygur) harflerinin listesini verir (y. 6). Listedeki her harfin altında Arap alfabesindeki karşılık da bulunmaktadır. Bu listeden ze, mim, nun, sin, şın, rı,

lâm gibi bazı harflerin ses değerleri hakkında kesin yargıda bulunmak mümkünse de bazıları hakkında böyle bir yargıya varmak zordur. Ancak KM, "(Türk) lehçeleri bunlarsız olmaz" dediği yedi tâli harfi anlatırken bunların ses değerleri hakkında da ipuçları verir. Yedi tâli harf, KM'nin onlar hakkında verdiği bilgiler (y. 6-7) ve bunlardan çıkan sonuçlar şöyledir:

1. *bā'u'ş-şulbe* (sert be). Bu açıklamayla kastedilenin p olduğu kesindir. Listede, altında be harfi bulunan Uygur harfinin ses değeri okuyucu tarafından sadece b olarak düşünüleceğinden KM, p'yi ayrıca açıklamak ihtiyacı duymuştur.

2. *cīmu'l-ʿarabiyye* (Arap cim'i). KM'nin açıklamasındaki bir kelime muhtemelen yanlış yazılmıştır. Yazmada "Arap cim'i" dendikten sonra *"we hiye ġarīzetun fī hāẕihi'l-luġa"* şeklinde bir açıklama vardır. Atalay bu açıklamayı "bu harf Türkçede az bulunur" şeklinde (Atalay I: 8), Dankoff-Kelly "ki o bu dilde seyrektir" şeklinde (Dankoff-Kelly 1982: 73) çevirmiştir. Dankoff-Kelly *ġarīza* kelimesinin *ʿazīza* okunması gerektiğini de dipnotta belirterek yanlışlığı düzeltmişlerdir. Biz de aynı şekilde düşünüyoruz. Burada muhtemelen Arapça ve Farsçadan alıntılanan ve Türkçede az sayıda bulunan cim'li kelimelerdeki c sesi kastedilmiştir.

3. *zāyu'l-mutewellede beyne maḫreceyi'z-zāyi we'ş-şīn.* Mahreci z-ş sesleri arasında bulunan zâ-i mütevellede ile KM j sesini kastetmektedir. Nitekim eserde, Karahanlı Türkçesinde mevcut olan bu ses için sık sık üç noktalı ze kullanmakta ve mahrecinin z-ş arasında olduğunu belirtmektedir.

4. *fā'u'l-ʿarabiyye.* Arap fe'si. Muhtemelen Arapça ve Farsçadan alıntılanan kelimelerdeki f sesi kastedilmektedir. Listedeki ikinci Uygur harfinin (w'nin) altında da Arap alfabesindeki fe harfi vardır. Eser içinde sık sık ihmal edildiği gibi listede de üç noktalı fe'nin iki noktası ihmal edilmiş olmalıdır.

5. *ʿaynu'l-muʿceme* (noktalı ayın). *Muʿceme,* "noktalı harf" için kullanılan bir terimdir. Burada Arapçanın gayın sesi değil, Türkçeye mahsus art damak g'si kastedilmiş olmalıdır. Arapçanın gayın sesi kastedilmiş olsaydı *ʿaynu'l-muʿceme* yerine doğrudan doğruya gayın denirdi. Listede ḫ ile ḳ için ayrı ayrı harfler bulunmakta, fakat art damak g'si için ayrı bir harf bulunmamaktadır. Bu durumda burada art damak g'sinin kastedildiği açıktır.

6. *kāfu'l-mutewellede beyne maḫreceyi'l-ḳāf we'l-kāf.* Mahreci kaf ile kef arasında bulunan kâf-ı mütevellede ile KM, g sesini kastetmektedir. Listede, altında kef harfi bulunan Uygur harfinin ses değeri okuyucu tarafından sadece k olarak düşünüleceğinden KM, ön damak g'sini ayrıca açıklamak ihtiyacı duymuştur.

7. *kāfu'l-ġunneti'l-mutewellede beyne'l-ġayni we'l-ḳāf we'n-nūnu we'l-ḳāf.* Mahreci gayın-kaf ve nun-kaf arasında bulunan gunneli kef ile ŋ sesinin kastedildiği açıktır.

Listedeki harflerle "tâli" yedi harf hakkındaki bilgileri bir araya getirdiğimiz zaman DLT'ye göre şöyle bir ünsüz tablosu ortaya çıkmaktadır:

b (listede)	j (yedi harf arasında)	r (listede)
c (yedi harf arasında)	k (listede)	s (listede)
ç (listede)	ḳ (listede)	ş (listede)
ḍ (listede)	l (listede)	t (listede)
f (yedi harf arasında)	m (listede)	v (listede)
g (yedi harf arasında)	n (listede)	w (listede)
ġ (yedi harf arasında)	ŋ (yedi harf arasında)	y (listede)
ḫ (listede)	p (yedi harf arasında)	z (listede)

Yukarıdaki 24 harflik ünsüz tablosu, DLT'ye göre Türkçenin ünsüzlerini -birkaç farkla- gösteren bir tablodur. Eserin içinde sürekli olarak kullanılan d ünsüzü listede yoktur. Altında zel bulunan Uygur harfi aslında d'yi gösterir. Burada KM, d'den gelişen ḍ'yi -muhtemelen tipik olduğu için- yazmış ve bu arada d'yi unutmuştur. Tablodaki c ile f, Karahanlı Türkçesinde -Türkçe kökenli kelimelerde- bûlunmayan seslerdir. KM'nin bunlarla, Farsça ve Arapçadan Türkçeye girmiş kelimelerdeki sesleri vermek istediğini düşünebiliriz. Nitekim yazma 7'de KM, Türkçede bulunmadığını söylediği ṡ, ṣ, ż, ṭ, ẓ, ḥ, h, ʿ harflerinin Uygur harfleriyle gösterilmesi gerektiği zaman harflerin üzerine noktalar ve işaretler konulacağını da belirtmiştir. Üç noktalı fe ile gösterilen w sesi bizce Arapçadaki vav ile aynı ses değildir. b'nin sızıcı karşılığı olan yumuşak (*Fa:u'r-raki:ke* – y. 571-13) bir çift dudak sesidir. KM bunu y. 26-27'de "Arap fe'si ile gerçek be (*el-bā'i'ṣ-ṣaḥīḥa*) arasında telaffuz edilen" bir ses olarak tanımlar ve örnek olarak üç noktalı fe ile *ew* ve *āw* kelimelerini verir. Buna karşılık listede yer alan v, KM'nin eserde sık sık belirttiği Oğuzlara mahsus diş-dudak v'si olmalıdır.

KM'nin *ŋ* sesi için "kâfu'l-gunne" terimini kullanması (y. 7-1) belirleyicidir. Gunne, "burun içinden çıkan savt" (Ahterî 2009: 263), "burundan telaffuz olunan ses, burundan çıkan sada" (Ş. Sami) demektir. Bu tanımlardan hareketle "kâfu'l-gunne" terimini "burun (nazal) kef'i" olarak ifade edebiliriz. Yazmada *ŋ* için, zamirlerin ilgi hâli dışında hemen daima nun-kef kullanılmıştır. *Meniŋ, anıŋ* gibi örneklerde ise nun-kef yerine sadece kef kullanılmış olması sebebiyle Dankoff-Kelly bu kelimeleri daima *g* ile (*mänig, anig*) okumuşlardır. Oysa KM'nin "kâfu'l-gunne" terimi, *ŋ* için tek başına kef de kullanılabileceğini göstermeye bizce yeterlidir. Ayrıca y. 73 ve y. 97'de *el-ġunne minhu* başlığından sonra kırmızı kalemle sadece kef olarak başlık konulmuş ve ardından *ŋ*'li örneklerin verilmiş olması da gunnenin (*ŋ*'nin) sadece kef ile yazılabileceğine dair sağlam tanıklardır. Yazma 251'de *neŋin* "malını" kelimesinde de *ŋ* sadece kef ile yazılmıştır. Öte yandan KM'nin şu kaydı da bu konuda fikir vericidir: "İkinci şahısta gunneli kef ile (*bi-ka:fi'l-ġunneti*) *tapındıŋ* denir...Arguların bazı ağızlarında ikinci şahıs kef'i (*ka:fu'l-ḫiṭa:b*) gayın'a çevrilir. Örnek: *tapındug* 'sen ibadet ettin.' *Sen anı kaçurdug* 'sen onu kaçırdın.' Bu kural bütün fiillerde geçerlidir. Kef asıldır; burada gayın kullanılması melezleşmedir (*hucne*)". KM'nin *ŋ* için burada da "kâfu'l-gunne" ve hatta doğrudan doğruya "kâf" terimlerini kullanması ve hele Arguların ŋ'yi ġ'ya çevirmesinin melezleşme olduğunu ifade etmesi diğer Türklerde *ŋ* >*ġ, g* değişmesi olmadığını gösterir. Söz konusu farklılık için "melezleşme, asılsızlık (hucne)" gibi sert bir ifade kullanan KM'nin *meniŋ, anıŋ* gibi kelimelerde aynı değişme olsaydı bu konuda sükût etmesi beklenmezdi. Daha doğrusu kendi "fasih dil"inde de böyle bir değişme olsaydı bu olay için "hucne" gibi sert bir kelime kullanmazdı. *Meniŋ, anıŋ* gibi kelimelerde nun-kef yazılmaması bizce sadece bir imla meselesidir. Aynı harfte iki hareke kullanan, aynı dişi hem nun hem ye için kullanabilen müstensih bu örneklerde de art arda gelecek olan nun'lardan birini hazfetmiş olmalıdır.

6.2. Ünlüler

Uygur harfleri listesinde (y. 6), altında elif, vav, ye bulunan harflerin aynı zamanda ünlüleri gösterdiği bilinmektedir. KM bunu şu ifadelerle anlatmıştır: "Bu yazı yazılırkan temel (kural) şudur: Telaffuzda yeri olmamasına rağmen her üstün elif'le; konuşmada olmamasına rağmen her ötre vav'la; aslında olmamasına rağmen her esre ye ile gösterilir." (y. 8). Biz bu ifadeyi şöyle yorumluyoruz: Elif'in Uygur alfabesinde karşılığı olan harf a, e seslerini; vav'ın Uygur alfabesinde karşılığı olan harf u, ü, o, ö seslerini; ye'nin Uygur alfabesinde karşılığı olan harf ı, i seslerini gösterir. "...olmamasına rağmen" ifadeleri bu harflerin, Arap yazısındaki elif, vav, ye'den farklı olarak, uzunluk göstermediğini anlatmak içindir. KM, eserinin çeşitli yerlerinde uzunluktan bahsetmektedir; bu konu "uzun ünlü" bahsinde ele alınmıştır.

KM kalın ve ince ünlüleri şu cümle içinde anlatmıştır: "Ayrıca Türk dili, kalınlık (*işba:ʿ* "doyma"); daraltma/inceltme (*ima:le* "eğme"); -üç harekede de- incelik (*işma:m* "koku, lezzet")... ve benzeri hususlar ihtiva eder." (y. 8). Kalın ve ince ünlüleri birbirinden ayırmak için KM'nin eser içinde sık sık kullandığı birkaç terim de vardır: "kaf'lı, gayın'lı, kalın (*muşbaʿa*) kelime"; "kef'li, imaleli (*mumāle*), ince-yumuşak (*rakīke*) kelime". Gramer kısımlarında, özellikle y. 279-304 sayfaları arasındaki uzunca gramer bölümünde sıkça kullandığı bu terimlerin birinci grubuyla, kelimelere kalın ünlülü olarak eklenmesi gereken *-mak, -gıl, -gu* gibi ekleri; ikinci grubuyla kelimelere ince ünlülü olarak eklenmesi gereken *-mek, -gil, -gü* gibi ekleri anlatır. Böylece ince ünlülerle kalın ünlüleri birbirinden ayırmış olur. Yazma 8'de inceliğin "üç harekede de (*ile'l-ḥarekāti'ş-şelāşe*)" bulunduğunun belirtilmesi önemlidir. Bu ifade, üstün, ötre ve esrenin ince ünlüleri de karşıladığını gösterir. İfadenin mefhum-ı muhalifinden, üstün, ötre ve esrenin aynı zamanda kalın ünlüleri de karşıladığı sonucunu çıkarabiliriz. Kaldı ki y. 8'deki *şumme kelāmu't-turki yaḥtewī el-işbāʿa we'l-imālete we'l-işmāme ile'l-ḥarekāti'ş-şeleşeti* cümlesindeki "*ile'l-ḥarekāti'ş-şeleşeti* (üç hareke ile)" ibaresi yalnız işmâm'ı değil; işbâ, imâle ve işmâm'ın üçünü de kapsıyor gibi görünmektedir. James Kelly'nin "üç hareke (three vowels)" ile /ä/, /ü/, /ö/ sesbirimlerinin kastedildiğini ileri sürmesi (Kelly 1972: 183) kabul edilemez. Arap yazısının üç harekesi üstün, ötre, esredir; ötre u'yu (Türkçe için aynı zamanda ü, o ve ö'yü), esre i'yi (Türkçe için aynı zamanda ı'yı) karşılar. /ä/, /ü/, /ö/ sesbirimleri sadece iki harekeyle, üstün ve ötreyle karşılanır; üçüncü hareke esredir ve esre hiçbir zaman /ö/ sesbirimini karşılamaz. Kelly'nin "...we would then expect *işmām* to be applied to 'four vowels' rather then three." demesi (Kelly 1972: 184) de anlamsızdır; Arap yazısında hiçbir zaman dört hareke söz konusu olamaz. Kelly DLT'de i'nin nötr olduğunu ve /i/ : /ı/ karşıtlığının bulunmadığını kanıtlamak için bazı örnekler veriyor. Kaf ve gayın ile *biçmaq* ve *biçγu*'ya karşılık kef ile *biçeklemek* ve *biçek*; kaf ile *çiqramaq*'a karşılık kef ile *çikremek, çizmaq-çiztürmek, işqa-işke, işlemek, yiliγ-yilmirmek, tiγratmaq-tigretmek, tizlamaq-tizletmek*. Kelly bu sahte fonemik karışıklığın (phonemic pseudo-confusion) ancak nötr /i/ sesbirimi ile açıklanabileceğini, /q/ : /k/ karşıtlığının da nötr /i/'nin mevcudiyetinin bir sonucu olduğunu ileri sürer (Kelly 1972: 184). Oysa bunun çok basit bir açıklaması vardır: İkili biçimler. Bugün de Türkiye Türkçesinde *bıçak* ve *bıçkı*'ya karşılık *biçmek, biçki; çızıktırma*'ya karşılık *çizmek, çiziktirmek* örnekleri vardır. Kaldı ki DLT'deki ikili biçimler sadece *ı-i* için söz konusu değildir. Yuvarlak ünlülerde de ikili biçimler vardır: (*mü.n*) *öpme.k* "(çorbayı) içmek üzere dudağına dayamak" (y. 92) – (*su.w*) *ōp* -"(su) içmek" (y. 95), *osnatma.k* "benzetmek (*şebbehet*)" (y. 137) – *ösneme.k* "benzemek (*şa:behe*)" (y. 147), *tutuşma.k* "karşılıklı birbirini tutmak (*eḥaze*)" (y. 313) – *tütüşme.k* "yakalamakta yardım ve yarışma (*aḫẕ*)" (y. 313), *yörme.k* "çözmek (*ḥallet*)" (y. 469) – *yorulma.k* "çözülmek (*ḥulle*)" (y. 477). KM, *tütüşme.k* örneğinden sonra "birinci (*tutuşma.k*) asıldır (*aṣlu'l-ewwel*)" diyerek ikili biçimi bizzat ifade etmiş oluyor. Şu örneklerde a-e için de ikili biçim söz konusudur: (*yıga.ç*) *yarturma.k* "yardırmak (*şaqq*)" – (butık) *yertürme.k* (yardırmak (*şaqq*)"(y. 483). Aynı muhakeme ile hareket edersek yuvarlak ünlülerden birini nötr kabul edip mesela *tutuşma.k* kelimesini *tütüşma.k*; düzgeniş ünlülerden birini nötr kabul edip mesela *yertürme.k* kelimesini *yertürma.k* okumak gerekir. Bu tutumun anlamsızlığı da ortadadır. İşte bütün bu sebeplerden Dankoff-Kelly'nin DLT'de *ı* sesini kullanmamaları kabul edilemez. Johanson da Dankoff ve Kelly'nin, art ünlülü gövdelerde nötr /i/ bulunduğu ve fonemik karşıtlığın /k : q/ ve /g : γ/ ile sağlandığı görüşlerini kabul etmenin zor olduğunu belirtir (Johanson 1991: 87).

Kalınlık ve incelik konusundaki terimlere ve kaf, gayın, kef gibi ayırıcı harflere karşılık, darlık-genişlik konusunda DLT'de açık ifadeler ve ayırıcı harf veya işaretler yoktur. Bu bakımdan yalnız DLT'de değil genellikle bütün eski metinlerde o ile u'yu ve ö ile ü'yü birbirinden ayırmak bir sorun olmuştur. Biz bu konuda çağdaş lehçelerdeki, özellikle Kazan Tatar ve Başkurt lehçelerindeki duruma bakarak bir sonuca ulaşmaya çalıştık. *İşmām, şemme*

terimleri genellikle incelik için kullanılmakla birlikte Dankoff-Kelly yaptıkları dökümde dört yerde "darlık (raising)" için kullanıldığını tespit etmişlerdir (Dankoff-Kelly 1982: 56-57).

ût tahta ve duvardaki delik. Vav'da dudakları daraltarak (*bi-şemmeti'l-wāw*).

ö:t safra kesesi. Dudakları daha az daraltarak (*eqalle şemmetin minhu*) (y.34)

ü.z yağ. Vav'ın daraltılmasıyla (*bi'ş-şemme*) (y. 34)

ülüg -Elif'te dudakları daraltarak (*bi-işmâmi'l-elif*)- pay, hisse (y. 49).

çu.g daraltarak (*bi'ş-şemme*). Eşyanın heybesi (y. 498-499).

Yukarıdaki ilk iki kelimenin "ateş" anlamındaki *ōt*'a, üçüncü kelimenin "sağır" anlamındaki *ö.z*'e, dördüncü kelimenin "ölü" anlamındaki *ölüg*'e, beşinci kelimenin "gürültü" anlamındaki *ço.g*'a karşılık olarak "darlaştırılması" istenmiştir. Yani bu örneklerde ü, ö'nün; u da o'nun darı kabul edilmiştir. *ö:t* için kullanılan "dudakları daha az daraltarak" ifadesi ö'nün ü'ye göre daha geniş kabul edildiğini gösterir. Ancak yuvarlak ünlülerdeki darlık-genişlik konusunda bunlardan başka bir kayıt bulunmamaktadır.

DLT'de kapalı e bulunduğuna dair hiçbir kayıt yoktur. Bazı harflerin hem üstün hem esre ile veya aynı kelimedeki harfin bir yerde üstün başka bir yerde esre ile harekelenmesi kapalı e'ye delalet etmez. Çünkü bu tür kararsızlıklar sadece üstün-esre arasında yoktur; ötre-esre arasında da vardır. Söz gelişi lâm harfinde hem ötre hem esre bulunan *bulut-bulıt* kelimesinde nasıl *u-ı* arasında bir ses kabul etmiyorsak üstün-esre şeklindeki harekelemelerde de *e-i* arası bir ses kabul edemeyiz. Bizce bu tür harekelemeler çoğunlukla ikili biçimlere delalet eder. Buna karşılık üstünlü bir harften sonra harekesiz bir ye gelmişse bunu kapalı e kabul ettik. Bu tür kelimeler de DLT'de son derece sınırlıdır.

6.3. Uzun Ünlü

Kâşgarlı Mahmud'un DLT'yi yazdığı dönemde aslî uzunluklar büyük ölçüde kısalmıştır ve kısalmaktadır. 11. yüzyıl, ölçünlü dilde ve o zamanki birçok ağızda bulunan aslî uzunlukların kısalması yönündeki sürecin son dönemidir. Bunu Kâşgarlı Mahmud'un sıkça tekrar ettiği "kısa olarak söylenen kelime, uzatılandan daha fasihtir.", "Türk lehçelerinde en doğrusu ve en fasihi, lafzen kısa ve mahreç bakımından sert olanlarıdır." gibi ifadelerden anlıyoruz.

DLT ile ilgili yayınlarda uzun ünlü konusuna farklı yaklaşılmıştır. Carl Brockelmann ve Besim Atalay yayınlarında uzunluklar hiç gösterilmemiştir. Drevne Tyurkskiy Slovar'da da uzunluklara yer verilmemiştir. İlk defa Sir Gerard Clauson, ünlü etimolojik sözlüğünde uzunlukları göstermiştir. Ancak Clauson DLT'deki bütün elif, vav, ye harflerini uzunluk belirtisi kabul etmiş ve bu harflerin bulunduğu bütün heceleri uzun okumuştur. Robert Dankoff – James Kelly yayınında da uzunluklar gösterilmiştir. Onlar da Clauson gibi davranmışlar; ancak kelime sonlarındaki elif, vav, ye'yi uzun okumamışlardır.

Bizce iki yaklaşım da doğru değildir. Aslında bu konuda kesin yargılara varmak çok güçtür; çünkü DLT'deki durum bir hayli karışıktır. Karışıklığı, sebeplerini ve yorumlarımızı aşağıda maddeler hâlinde gösteriyoruz.

1. Uygur yazısının etkisi. Kâşgarlı Mahmud iki yerde Uygur yazısından bahsetmektedir.

Bunlardan biri yazmanın 8. sayfasındadır. Bu sayfada Uygur harfleri bitişik ve toplu olarak gösterildikten sonra şöyle denir: "Bu yazı yazılırken temel (kural) şudur: Telaffuzda (*fi'l-lafẓi*) yeri olmamasına rağmen her üstün elif'le; konuşmada (*fi'n-nuṭqi*) olmamasına rağmen her ötre vav'la; aslında olmamasına rağmen her esre ye ile gösterilir."

Kâşgarlı, elif, vav, ye yazılmasını Türk (Uygur) yazısının bir özelliği olarak belirtmesine rağmen, kısa söylenmesinin daha fasih olduğunu bizzat ifade ettiği kelimeleri de Arap yazısıyla yazılmış sözlüğünde sık sık elif, vav, ye ile yazar. Yazmanın 13. sayfasında "İsimlerin Fazlalıkları Hakkında"ki bölümde med (uzatma) ve lîn (yumuşatma) harflerini anlatırken şöyle der: "Şu örneklerde med harfi vardır: *taga.r* 'hububat çuvalı', *çawa.r* 'yakmak ve tutuşturmak için kullanılan şey'". "Şu örneklerde lîn harfleri kullanılmıştır: *korı.g* 'korunan yer', *arı.g* 'temiz', *anu.k* 'hazır', *tanu.k* 'şahit'". Daha sonra bu örneklerle ilgili olarak Kâşgarlı şunları söyler: "Bu yapılarda olanlardan *fa'āl, fu'āl, fi'āl, fa'ūl, fa'īl* vezinlerindeki isimlerde, telaffuzda (*fi'l-lafzi*) uzatma (lîn) harfini düşürmek (*isqāṭ*) caizdir. 'Odun' için kullanılan *yıgāç* kelimesini *yıgaç* şeklinde söylemek de caizdir. 'Nehir ve vadinin karşı yakası' için kullanılan *yogūç* kelimesini telaffuzda *yoguç* şeklinde söylemek caizdir. Aynı şekilde *korīg* 'korunan yer' kelimesi de *korıg* şeklinde söylenebilir. Kısa olarak söylenen kelime, uzatılandan daha fasihtir." Kâşgarlı sadece burada değil eserin çeşitli yerlerinde de bu kelimeleri çoğunlukla elif, vav, ye ile yazar: *yıga.ç* (313, 456, 483), *taga.r* (207), *çawa.r* (207).

Yukarıdaki örnekler Kâşgarlı'nın, elif, vav, ye harflerini çok defa Uygur yazısına uyarak yazdığını açıkça gösterir.

Uygur yazısıyla ilgili söz konusu kuralı Kâşgarlı, yazmanın 204. sayfasında örneklerle ve daha açık belirtir. *Basut, bulıt, kelin* vb. kelimelerin yer aldığı *fa'al, fa'ul, fa'il* bâbının sonunda şu açıklamayı yapar: "Bu baptaki isimleri yazarken, eğer ortaları üstünlü ise, Türk yazısında (*fī hicā'i't-türkiyyeti*) onları bir elif ilavesiyle yazman gerekir. 'Devenin tabanı' için kullanılan *taban* kelimesinin تابان şeklinde yazıldığı gibi. Arap harfleriyle yazılışta, kelimenin aslında olmayan iki elif ilave ettin. Bu üstünlü şekil içindir. Ortasında ötre bulunan 'kesmik' anlamındaki *topun*, Türk yazısında توبون şeklinde yazılır. Ötreli şekil için de iki vav ilave ettin. 'Gelin' anlamındak *kelin* de كلكين şeklinde yazılır. Burada yazmadıklarımın kuralı da aynıdır. Bunlarda uzatma ve yumuşatma harflerini ilave etmek caizdir. Ancak en fasihi (*efṣaḥ*) ve en doğrusu (*eṣaḥḥ*) kitapta yazılandır. Kitapta bu şekilde düzenlendi; çünkü *fa'al, fa'āl*'in; *fu'al, fu'āl*'in; *fi'al, fi'āl*'in kısaltılmış şeklidir; uzatıldıkları zaman yapı değişmez. Kısalık ve kolaylık için kısaltılır. Kolaylık yolunu takip etmek daha doğrudur."

Kâşgarlı, kısalığı "daha doğru" bulduğu ve hatta "kelimenin aslında olmayan iki elif" ilave edildiğini söylediği hâlde bu tür örneklerde elif, vav, ye kullanılmasını "caiz" görüyor. Bu bölümde elif kullanmadan yazdığı, *bukaç, tawar, bezek, tülek* kelimelerini bir sonraki *fa'āl, fa'ūl, fa'īl* bölümünde *buka.ç, tawa.r, beze.k, tüle.k* şeklinde elif'le yazıyor (207). Bu tür kelimelerin yazmanın çeşitli yerlerinde de illet harfleri ile yazıldığını görmek mümkündür: *töşe.k* (307, 483), *tügü.n* (292, 484), *tütü.n* (299).

Yukarıdaki açıklama ve örnekler de Kâşgarlı'nın Türk (Uygur) yazısına uyarak elif, vav, ye kullanabildiğini göstermektedir.

2. Kısalığın daha doğru olduğuna dair ifadeler. Kâşgarlı Mahmud kısalığın daha doğru olduğunu sadece Uygur yazısından bahsederken söylemez. Eserinin birçok yerinde böyle ifadeler vardır. Ye kullanılmadan yazılan *bir* kelimesinin örneğinde ye kullanılmış (*bīr yarma.k*) ve şu açıklama yapılmıştır: "*Bīr* şekliyle ortada illet harfi bulunan bâba da sokulabilir. Bunun benzerleri çoktur. Fakat Türk lehçelerinde en doğrusu ve en fasihi, lafzen kısa ve mahreç bakımından sert olanlarıdır." (162). "İmal edilen her şey..." anlamındaki *ēḍ* kelimesinde verilen açıklama da buna benzer: "Kısaltılıp *eḍ* olarak da söylenebilir. Bu, daha doğrudur." (52). Kabardı için de benzer bir açıklama yapılır: "Aslı kābardı'dır; fakat daha fasihi kısa olanıdır." (305).

Kâşgarlı, iki ünsüz arasında elif, vav, ye ile yazdığı fiilleri üçlülere değil, ikililer bâbına alır. Bu bölümde *kīç-* "gecikmek", *bīr-* "vermek", *sōr-* "sormak", *īw-* "acele etmek", *tān-* "inkâr etmek" gibi asli uzunluk taşıyan fiiller yanında *tu.r-, sı.z-, to.g-, ko.w-, tö.g-, ko.n-* gibi asli uzunluğa sahip olmayan fiiller de vardır (524-526). Kâşgarlı'nın bu fiilleri ikililere alma gerekçesi dikkat çekicidir: "Bu bap gerçekte ne ikili ne de üçlüdür. Bunu ikililere kattık; çünkü telaffuzda daha kısadır ve (bu) daha doğrudur. Ancak yazılırken Arapçada da Türkçede de lîn harflerine bağlı olarak gördüğün gibi iki heceyle yazılır." (526). Bu ifadeler Kâşgarlı'nın, illet harflerini, telaffuzu yansıtmak için değil, imla gereği olarak kullandığını açık bir şekilde göstermektedir. Aynı durum, *buyur-, kıyış-, soyul-, yayıl-* vb. fiillerle birlikte üçlüler bâbına alınan *bākır-* "bağırmak", *tātur-* "tattırmak", *kīter-* "gidermek", *kīçil-* "gecikmek" gibi fiillerle ilgili açıklamada da görülür: "Bu baptaki ortası sükûnlu olan fiiller (elif, vav, ye ile yazılanlar – ABE) şeklen (*fi'şşūreti*) dörtlü gibidir; gerçekte (*fi'l-ḥaqīqati*) onlar üçlüdür." (529). Bu ifadeler de uzatma harflerinin "şeklen" kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Bazı ikili fiillerin geçmiş zamanda üçlülere sokulabileceğine dair şu açıklamada da kısa biçimin tercih edildiği görülür: "Söyleyişte kalınlık (*işbā'*) olduğu zaman ikililer, üçlülere sokulabilir. Gidince *bardı* denir; *bārdı* dense de caizdir. Ayağa kalkınca *turdı* denir; *tūrdı* dense de caizdir. Bu, mastar ve geniş zamanda değil, sadece geçmiş zamanda uygulanır. Nasıl ki asıllarında olmadığı hâlde kök isimlere uzatma ve yumuşatma harfleri sokulabilir. Tahtaya *yıgāç* dedikleri gibi ki aslı *yıgaç*'tır. Şahide *tanūk* dendiği gibi ki aslı *tanuk*'tur. Ancak isim ve fiillerde en doğrusu ve en fasihi, telaffuzda kısa, söyleyişte sert olanıdır." (284). Burada kısa biçimler sadece en doğru ve en fasih olarak nitelenmiyor, aynı zamanda asli biçimler olarak da kabul ediliyor.

DLT'de uzun biçimin doğru olduğuna dair kayıtlar ise çok sınırlıdır. Bunlardan ikisi üçlüler bâbının *fa'l, fu'l, fi'l* başlığı altındadır. *Bart, kurt, murç, kend, bark* gibi kısa ünlülü kelimelerin yer aldığı bu bölümde *bīrt* kelimesi ye ile yazılmıştır ve üstelik "doğrusu ye ile *bīrt*'tir" kaydı düşülmüştür. Aynı bölümde vav'sız yazılan *tört* için de "doğrusu vav ile *tōrt*'tür." denilmiştir (172). Ancak bu örneklerde "doğrusu"nun telaffuzla mı yazı ile mi ilgili olduğuna dair bir kayıt yoktur.

3. Bölüm başlıklarındaki karışıklıklar. DLT'de bölüm başlıklarıyla (baplarla) başlık altında sıralanan kelimeler arasında ciddi uyuşmazlıklar vardır. Burada, baplardaki karışıklıkların uzunluk – kısalık konusunda karışıklığa yol açabileceğine dair birkaç örnek verilecektir. "Harekesi Değişebilen *fa'lī* Bâbı" altında *arpa, ortu, egdü, emdi* gibi kelimeler (74 vd.); *Fa'lā, fa'lū, fa'lī* bapları altında *torpı, körpe, kirpi, bertü* gibi kelimeler (209 vd.) yer almaktadır. Bu kelimelerin sonu baplara bağlı kalınarak uzun mu okunacaktır? Clauson uzun okuyor; Dankoff-Kelly kısa. Aynı şekilde *fe'ālā* bâbında *tama.ta, kara.çı* gibi örnekler var (223). Bu kelimelerin sonları da uzun mu okunacaktır? Ünsüz+ünlü yapısındaki *ça* (eşitlik eki), *gu* (fiilden isim yapma eki), *mu* (soru eki), *çu* (pekiştirme enklitiği) gibi ek ve enklitikler "ikili isimler (*esmā'u'ş-şunā'iyyeti*)" olarak verilmektedir (535 vd.). Bu örnekleri ikili bâba sokmak için sonlarındaki ünlüler uzun mu okunacaktır? *Bē* (meleme sesi) gibi yansımalar ve *bū* (buğu) gibi kelimeler için uzun okumak doğru olabilir. Ya diğerleri? Bâba uymak hepsini uzun okumayı gerektirir; ancak biz yukarıda verilen ilk örneklerin uzun okunması gerektiğini düşünmüyoruz. Ya *fa'al, fa'ul, fa'il* bapları için verilen *tapa, töpü, biti, keçe* (540 vd.) gibi örnekler? Bu kelimelerin sonlarındaki ünlüler bâbın lâm harfine karşılık geliyor. Buna bakarak onları uzun okuyabilir miyiz? Yazmanın 529. sayfasındaki başlık şöyle: *Dörtlüler (Rubā'ī) Bâbı – Harekeleriyle Fa'leldī Bâbı.* Bu bap altında *taytur-, tuytur-, boymaş-, sayraş-, tuysuk-* gibi fiiller yer alıyor. Gerçekten de her birinde dört ünsüz var. Fakat arada iki fiil var ki onlar ancak uzun okununca dörtlülere girebiliyor: *kīçil-, bīlel-*. Aynı zamanda asli uzunluğa sahip oldukları için biz de bunları uzun okuduk. Ancak aynı bölümde *ka.tlan-,*

ka.rlan-, ko.rlan- fiilleri de var. Bu fiillere de *kīçil-, bīlel-* fiillerine uygulanan yöntem uygulanır ve ilk harften sonraki elif, vav dolayısıyla uzun okunurlarsa bu defa onların beşli baplara girmesi gerekir. Bu örnek, uzunluk – kısalık konusunu baplara uyarak belirlemenin her zaman sağlam bir yol olmadığını gösteriyor. Bir başka örnek *fa'lel, fa'lāl, fu'lul* başlığında (227) görülür. Daha başlıkta bir karışıklık vardır. Ortadaki bâbın ikinci hecesi uzun, diğerlerininki kısadır. Örnekler arasında *buşgut, tegşüt, sorgıç, sengeç* gibileri de var; *bıçgu.s, tutma.ç* gibileri de. Bu örnekleri başlıktaki baplara nasıl uyduracağız? Görülüyor ki baplar, uzunluk için her zaman ölçü olarak alınamaz.

Yukarıdaki tespitler ışığında uzun ünlü konusunda biz şu yolu tuttuk:

1. Uzun ünlüleri büyük ölçüde ilk hece ile sınırladık. İlk hecede asli uzunluk varsa[1] ve DLT'de de elif, vav, ye ile gösteriliyorsa bunları uzun kabul ettik. Ancak yazmanın 524-526. sayfalarında elif, vav, ye ile yer alan, fakat Kâşgarlı'nın "bunu ikililere kattık; çünkü telaffuzda daha kısadır ve (bu) daha doğrudur" dediği fiilleri asli uzunluk taşıyan kelimelerden de olsalar kısa okuduk. Çünkü biz asli uzunlukları değil DLT'deki uzunlukları tespit etmek durumundayız. Esasen uzun ünlü ile gösterdiğimiz kelimeler de bizce 11. yüzyılda daha çok kısa telaffuz ediliyordu; ancak bunların uzun telaffuz edilmesi henüz yadırgatıcı değildi; yani uzunluk tamamen kaybolmamıştı.

2. Ünlü ile biten kelimeler DLT'de mutlaka elif, vav, ye ile yazılmaktadır. Ünsüz+ünlü yapısındaki tek heceli kelimeler de aynı şekilde elif, vav, ye ile yazılmıştır. Bunlardan bū, yā, sū gibi aslen uzun olanları uzun okuduk. Uzun olması gerektiği düşünülen bazı yansımalar da uzun okunmuştur.

3. İlk heceden sonra ancak Kâşgarlı Mahmud'un belirttiği özel durumlarda uzun gösterime başvurduk.

4. Uzunluğu, ünlü üzerine konan çizgiyle gösterdik. Ancak DLT'deki durumu tam olarak tespit etmek, başlıklardaki baplarla örnekler arasındaki bağlantıyı göstermek ve bundan sonraki çalışmalara ışık tutmak amacıyla, uzun gösterilenler dışındaki bütün elif, vav, ye'leri ünlüden sonra tek nokta ile belirttik. Ünlü ile biten kelimelerde bunu uygulamadık; çünkü bu kelimelerin tamamı zaten elif, vav, ye ile yazılmaktadır. Onlara da nokta koymak metnin görünüşünü bozmaktan başka hiçbir işe yaramayacaktı. Tek noktaların, sadece kelimelerin yazımında elif, vav, ye olduğunu gösterdiğini, bize göre uzun telaffuza delalet etmediğini bir daha tekrarlıyoruz. Bu sebeple de dizin cildinde söz konusu noktalar konmamıştır.

7. DLT ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALAR

DLT üzerindeki çalışmaları beş başlık altında ele almak mümkündür: 1) Metin neşir ve tercümeleri, tıpkıbasımlar, dizinler, 2) DLT'deki kelimelerin tamamını içine alan çalışmalar, 3) DLT'deki şiir ve atasözlerini toplayan çalışmalar, 4) DLT'yi esas alan tematik eserler, 5) DLT ile ilgili makale ve bildiriler. Bu bölümde ilk iki maddeye giren çalışmalar kısaca tanıtılacaktır. Diğer çalışmalar için M. Şakir Ülkütaşır'ın "Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut" (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972) adlı eseri ile Ramiz Asker'in "Mahmud Kaşğari ve Onun 'Divanü Lüğat-it-Türk' Eseri" (Avrasya·Yazarlar Birliği Yayınları, Bakı 2008) ve "Mahmud Kaşğarinin 'Divanü Lüğat-it-Türk' Eseri Üzre Bibliografik ve Grammatik Göstərici" (Avrasya Yazarlar Birliği Yayınları, Bakı 2008) adlı eserlerine bakılabilir.

1 Asli uzunluklar için Talat Tekin'in *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* (Ankara, 1995) adlı eseri esas alınmıştır.

7.1. Metin Neşir ve Tercümeleri -Tıpkıbasımlar - Dizinler

DLT bulunduğu günden itibaren bilim dünyasının ilgisini çekmiş, birçok dil ve lehçeye çevrilmiştir. Çeviri ve aktarmaların bir kısmı yayımlanmış, bir kısmı ise çeşitli sebeplerle yayımlanamamış veya yarım kalmıştır. Burada önce yayımlanmış olanlar, sonra yayın imkânı bulamamış olanlar üzerinde durulacaktır.

1. DLT'nin ilk yayını bulunduktan hemen sonra 1915-1917 yıllarında Kilisli Rıfat tarafından yapılmıştır: *Mahmûd el-Kâşgarî – Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk*, İstanbul, I-II: 1333 (1915), III: 1335 (1917). Kilisli Rıfat yayını tercüme değildir; sadece el yazması metnin Arap harfleriyle matbaada basılmasından ibarettir. Kilisli Rıfat yazma metni bizzat kendi el yazısıyla kopya ederek dizgicilere vermiş (Kilisli Rıfat 1335: 335, Ülkütaşır 1972: 70-71), dizgiciler de Kilisli Rıfat'ın el yazısına bakarak metni dizmişlerdir. Bütün dikkate rağmen yazma ile basılmış metin arasında bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. KM'nin koymadığı harekeleri Kilisli Rıfat'ın koymuş olması orijinal yazmaya müdahale sayılır. Kilisli'nin bu tutumu sonraki birçok yayına da yansımıştır. İlk dizin ve tercümeye kadar bilim dünyasının ihtiyacını Kilisli Rıfat neşri karşılamıştır. 1333, 1335 yılları, birçok çalışmada 1917, 1919 olarak miladi yıla çevrilmiştir. Oysa kitabın baskı tarihleri olan 1333, 1335 tarihleri hicrî tarihlerdir. Bu husus, 1335 tarihli üçüncü cildin sonunda Kilisli Rıfat'ın yazdığı teşekkür yazısının altında bulunan 8 Teşrîn-i Evvel 333 tarihinden (Kilisli Rıfat 1335: 334) anlaşılmaktadır. Teşrîn-i Evvel 1333, hicrî 1335, miladi 1917 yılına denk gelmektedir. Ali Birinci'nin belirttiği gibi "hicrî 1333 senesinin ilk günü 19 Kasım 1914'e rastlamaktadır." Kitabın ilk iki cildi hakkındaki Fuad Köprülü'nün yazısı da "Millî Tetebbular Mecmuası'nın 5. sayısında (s. 381-383, Teşrin-i sânî – Kânun-ı evvel 1331 – Kasım-Aralık 1915) çıkmıştır." (Birinci 2001: 281). Hasan Basri çevirisinin tefrika edildiği Karesi gazetesinde de miladi, rumi ve hicrî yıllar birlikte verilmekte ve Hasan Basri'nin "(DLT'nin) birinci cildi...iki sene evvel tab edildi" ifadesini taşıyan gazete nüshası, 5 Mart 1917 / 5 Mart 1333 / 11 Cemâziyel-evvel 1335 tarihini taşımaktadır (Savran 2008; 559).

2. 1928'de C. Brockelmann tarafından DLT'nin indeksi Almanca olarak yayımlanmıştır: *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥūd al-Kāšγarī's Dīvān Luγāt at-Turk*, Budapest, 1928. Brockelmann yayınında DLT'deki sözler transkripsiyonlanarak Alman alfabesi sırasına sokulmuş, kelimelerin Almanca karşılıkları verilmiş, Kilisli neşrindeki cilt, sayfa ve satır numaraları gösterilmiştir. Özel isimler asıl indeksin sonunda yer almaktadır. Eser, 1964'te Macaristan'da ofset olarak yeniden basılmıştır.

3. Eserin yayımlanmış ilk tercümesi Besim Atalay tarafından yapılmış ve 1939-1941 yıllarında basılmıştır: *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi* (Çeviren: Besim Atalay), Ankara, I: 1939, II: 1940, III: 1941, Atalay 1941'de DLT'nin tıpkıbasımını da yayımladı: *Divanü Lûgat-it-Türk Tıpkıbasımı (Faksimile)*, Ankara 1941. Nihayet dizin cildi de Atalay tarafından hazırlanıp 1943'te neşredildi: *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara 1943. Tercüme ve dizin ciltlerinin 1983'ten sonra ofset olarak yeni baskıları da yapılmıştır.

Birinci cildin başında KM, DLT, eserin bulunuşu ve eser üzerindeki yayınlar hakkında bilgi verilir. Tercümede madde ve örneklerin önce orijinal imlası, daha sonra transkripsiyonu ve anlamı verilmiştir. Atasözü ve şiirlerde ise Atalay, Karahanlı Türkçesindeki metni önce kendisi Türkiye Türkçesine aktarmış, daha sonra KM'nin Arapça tercümesinin çevirisini ayraç içinde vermiştir. Madde ve örneklerin orijinal imlasında çoğunlukla yazmayı değil Kilisli neşrini esas almıştır. Özel isimler, Brockelmann'da olduğu gibi Atalay neşrinde de dizin cildinin sonunda yer alır.

Besim Atalay tercümesi ve dizini, 1982-1985'teki Dankoff-Kelly yayınına kadar bilim dünyasının en önemli kaynağı olmuştur. Bugün de bilim dünyasında kullanılmaya devam

etmektedir. Sovyetler Birliği ve Türk dünyasındaki yayınlarda da esas alınmıştır. DLT'den aldığı kelimeler için Atalay tercümesinin sayfa ve satır numaralarını veren Clauson, Atalay yayını hakkında "oldukça kabul edilebilir", dizin hakkında ise "mükemmel ve kapsamlı" değerlendirmelerinde bulunur. Ancak tercümeyi "tam olarak tatminkâr" bulmadığı için daima tıpkıbasıma başvurduğunu belirtir (Clauson 1972: VIII). Atalay yayınını Divan incelemelerinde "dev bir adım" olarak değerlendiren Dankoff-Kelly bu yayını "metodik ve tam" bulurlar. Ancak yeterli kontrol yapılmadığını; metindeki özgün biçimlerin ara sıra ve tutarsız bir şekilde alıntılandığını ve çoğunlukla da Kilisli yayınının takip edildiğini düşünürler (Dankoff-Kelly 1982: 1).

Atalay'ın dizin cildi gerçekten çok kullanılışlıdır. Dizinde kelimelerin tercüme ciltlerindeki sayfa ve satır numaralarının gösterilmesi, fakat yazmadaki yerlerinin belirtilmemesi önemli bir eksikliktir. Atalay dizin cildinin başına yazmanın, Kilisli neşrinin ve kendi tercümesinin sayfalarını gösteren bir çizelge koyarak bu eksikliği gidermeye çalışmıştır. Dizindeki kelimelerin tarihî ve yaşayan lehçelerle karşılaştırılması olumlu bir girişimdir. Ancak karşılaştırmaların dizinde değil tercümede yapılması ve karşılaştırmalar sonucu bazı okuma sorunlarının halledilmesi daha anlamlı olurdu. Tercüme ciltlerinde zaman zaman karşılaştırmalar yapılmış, yazma ile Kilisli neşrindeki farklar gösterilmiş, Brockelmann'dan farklı olan okunuş ve yorumlara işaret edilmiştir. Dizinin en önemli kusuru ise, okunuşuna karar verilememiş kelimelerin, özellikle *o, u* mu, *ö, ü* mü okunulması gerektiği konusunda tereddüt edilen kelimelerin iki yerde verilmesidir. Bu kusur göndermelerle telafi edilmeye çalışılmıştır. Tercüme ciltlerinde ise hem Türkçe kelimelerin okunuşunda hem de Arapça karşılıkların çevirisinde ciddi hatalar vardır. Atalay, gerek bazı dostlarının, özellikle Ferit Birtek'in (Atalay, 1943: XIII) gerekse tercüme ciltleri hakkında uzun bir tenkit yazısı yazan Abdullah Battal Taymas'ın görüşlerini de dikkate alarak dizin cildinin başındaki XIII-XL sayfaları arasına uzun bir "düzeltmeler" listesi koymuştur. Dizin cildinin dipnotlarında da bazı düzeltmeler vardır. Daha sonra Atalay tercümesi üzerindeki birçok çalışmada, sonradan yapılan bu düzeltmeler görülmemiştir.

Besim Atalay'ın dizini 1972 yılında yeni bir düzenleme ile tekrar basılmıştır. Yeni düzenlemede çekim ekleri gösterilmemiş; tercümedeki onlara ait sayfa numaraları da basit veya türemiş kelimede verilmiştir. Lehçe karşılaştırmaları ve kelimelerin geçtiği satır numaraları da bu düzenlemede yoktur. Eserin sonunda, KM'nin belirttiği ağız sözlerine ait alfabetik bir kelime listesi; başında ise Ahmet Caferoğlu'nun "Kâşgar'lı Mahmut ve Divanü Lûgat-it-Türk" başlıklı bir incelemesi bulunmaktadır.

4. Atalay tercümesinin üçüncü cildinin yayımlandığı yıl Türk Dil Kurumu, DLT yazmasının tıpkıbasımını da yayımladı: Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tıpkıbasımı "Faksimile"*, Ankara 1941. Baskı siyah beyazdır; bir sayfasında yazmanın iki sayfası bulunmaktadır. Silik ve lekeli çıkan yerler için bir düzeltme cetveli vardır. Ayrıca silik ve bozuk çıkan 22 sayfa yeniden çekilmiş ve cildin arkasındaki cebe konulmuştur.

5. "Kitabın aslında kelimelerin hangi imlâ ile yazılmış olduğu" Atalay'ın hazırladığı dizinde görülmediği gerekçesiyle 1957'de Türk Dil Kurumu bir de Arap harfli dizin yayımlamıştır: *Arap Alfabesine Göre Divanü Lûgat-it-Türk Dizini* (Hazırlayan: Dehri Dilçin), Ankara, 1957. Çalışmada, DLT'de madde başında veya örneklerde geçen bütün Türkçe kelimeler, özgün imlaları ile, Arap alfabesi sırasına göre dizilmiş ve yanlarında Atalay tercümesindeki cilt, sayfa, satır numaraları gösterilmiştir.

6. Besim Atalay'ın Türkiye Türkçesine yaptığı tercümeden 20 yıl kadar sonra, 1960-1963 yıllarında Salih Mutallibov DLT'yi Özbek Türkçesine çevirmiştir: *Mähmud Kåşğäriy – Turkiy sozlär devåni (Devånu luğåtit turk)* - Tärcimån vä näşrgä täyyärlåvçi: S. M. Mutällibov,

Tåşkent, I: 1960, II: 1961, III: 1963. Tercümeye ait indeks cildi ise Salih Mutallibov ve Gani Abdurrahmanov tarafından 1967'de Taşkent'te yayımlanmıştır: *Devånu luğåtit turk – indeks-luğät* – Ğ. Äbdurähmånov vä S. Mutällibovlär iştiråki vä tähriri åstidä, Tåşkent 1967. Eserin girişinde her ne kadar "biz DLT tercümesini bizden önceki iki âlim, Brockelmann ve Besim Atalay tarafından yapılan tercümelerle karşılaştırdık. Ancak biz kendi tercümemizde KM'nin açıklamalarını tam olarak muhafaza etmeye çalıştık" (Mutallibov 1960: 37) denilse de genellikle Atalay'a uyulmuştur. Mutallibov yayını şekil olarak da muhteva olarak da Atalay yayınının bir benzeridir. Her iki yayında da kelime ve örneklerin önce Arap harfleriyle yazılışı, sonra transkripsiyonu, sonra anlamı verilmiştir. Atasözü ve şiirlerde Mutallibov da bazen Atalay'a uymuş ve onun gibi önce, yazmada bulunmayan kendi aktarmasını, sonra Arapça metnin tercümesini vermiştir (Krş. Atalay I-89 ile Mutallibov I-116'daki dörtlük). Kelime ve örneklerin Arap harfleriyle verilişinde Atalay'ın yazmadan farklı harekelemeleri (yazmada olmadığı hâlde konan harekeler veya aksi), Mutallibov'da da aynen Atalay'da olduğu gibidir. Söz gelişi yazma 56'daki *men anıŋ uḍu keldim* cümlesinde yazmada, sükûn işaretleri ve damak ne'sine ait nun'un noktası yoktur; bunlar her iki neşirde de konmuştur. Bu konuda Atalay Kilisli neşrine, Mutallibov da Atalay neşrine uymuştur. Tercümedeki bazı atlamalar da her iki yayında aynıdır. Mesela yazma 57'deki *uwa* adlı yemek tarif edilirken metnin bir kısmını Atalay "...içerisine şeker atılır..." (Atalay I-90), Mutallibov "...şäkär sålinädi..." (Mutallibov I-116) şeklinde tercüme etmişlerdir. Oysa bu kısım metinde "... içine şeker ve buz konulur ve soğutulur..." şeklindedir. Mutallibov yayınındaki önemli kusurlardan biri de bazı örneklerde *b-p, k-g, ç-c* sesleri konusunda kararsız kalınması ve bu durumda *b, k,* çengelli *j* harflerinin kullanılmasıdır (Mutallibov I- 38).

Özbek yayınının indeks cildinde kelimelerin geçtiği her yer değil, sadece Mutallibov ve Kilisli yayınlarında madde başı olarak geçtiği yerler gösterilmiştir. Anlamlar Özbekçe ve Rusça olarak verilmiştir. Cildin sonunda K. Mahmudov tarafından hazırlanan "Grammatik körsätkiç (ekler dizini); yer, kişi, halk ve kabile adları dizini; atasözleri dizini ve G. Abdurrahmanov ile Ş. Ş. Şükürov'un yazdığı "XI. äsr eski türk tilining grammatik oçerki" bölümü bulunmaktadır.

7. 1981-1984 yıllarında DLT, İbrahim Mutii'nin redaktörlüğünde 10, 9, 7 kişilik heyetler tarafından Yeni Uygur Türkçesine de çevrilmiştir: *Mehmut Ḳeşḳeriy – Turkiy tillar divani (Dîvânu luġâtit türk)*, Ürümçi, I: 1981, II: 1983, III: 1984. Bu tercümede de kelimelerin ve örneklerin önce Arap harfleriyle özgün yazılışı, sonra Doğu Türkistan'da bir süre kullanılan Latin harfleriyle transkripsiyonu, daha sonra Yeni Uygurca tercümesi verilmiştir. Bu tercümede de genellikle Besim Atalay'a uyulmuştur. Söz gelişi yazmada olmadığı hâlde *isiz ajun* kelimeleri Atalay'da da Uygur tercümesinde de harekelidir (Yazma 33, Atalay I: 41, Mutii vd. I: 58). Aynı şekilde *kuş kurt kamug tirildi* mısraında yazmada bulunmayan harekeler Atalay'da da Uygur neşrinde de bulunmaktadır. Aslında harekeleme konusunda Atalay Kilisli neşrine, Mutallibov ve Mutii vd. de Atalay neşrine uymuşlardır (yazma: 446; Kilisli III: 4, Atalay III: 5, Mutii vd. III: 4). Kâşgarlı'nın tercümesinde *kuş kurt*, "eṭ-ṭayr we'l-waḥş" olarak Arapçaya çevrilmişken Atalay'da "kurt kuş", Uygur neşrinde "kuş-kurutlar" olarak çevrilmiştir (a.y.). Hem Atalay'da hem Uygur neşrinde şiirlerin iki tercümesi bulunur: Karahanlı Türkçesinden kendi yaptıkları çeviriler ve Kâşgarlı'nın Arapça tercümesinin çevirisi. Her ikisinde de ikinci tercüme ayraç içine alınmıştır.

Uygurca tercüme 2008'de beş kişilik bir heyet tarafından üç cilt olarak yeniden yayımlanmıştır: *Mehmud Kâşġeriy - Türkiy tillar divani*, Şincaŋ ḫelḳ neşriyati, 2008. Yeni yayında, T. C. Kültür Bakanlığı tarafından basılan 1990 tarihli renkli tıpkıbasımdan ve başka dillere yapılan tercümelerden de istifade edilerek bazı hatalar düzeltilmiştir. Ancak *o-u, ö-ü, k-g seslerindeki sorunlarda çoğunlukla Yeni Uygurcadaki ve ağızlarındaki biçimler esas*

alınmıştır (Uygur I 2008: 36-38). Bu yayında yazmanın sayfa numaraları da gösterilmiştir. Üçüncü cildin sonunda İbrahim Mutii ve Mirsultan Osmanov tarafından yazılan KM'nin mezarı hakkındaki makale, 1836'da mezara vakfedilen mesnevideki belgenin fotokopisi ve KM'nin türbesinden resimler bulunmaktadır. Yeni yayından sonra da altı kişilik bir heyet tarafından indeks cildi neşredilmiştir. Latin alfabesine göre sıralanan indekste kelimelerin Latin transkripsiyonundan sonra orijinal imlaları, Uygurca anlamları, yeni ve eski neşirlerdeki sayfa ve satır numaraları gösterilmiş ve bunlar için ayrı ayrı renkler kullanılmıştır. İndeksin sonunda ayrıca özel isimler ve yansıma kelimeler dizinleri bulunmakta; atasözleri ve şiirler topluca verilmektedir.

8. Eser 1982-1985 yıllarında, Robert Dankoff ve James Kelly tarafından İngilizceye de çevrilmiş ve Şinasi Tekin ile Gönül Alpay Tekin'ce yönetilen "Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları" dizisinde yayımlanmıştır: Robert Dankoff, James Kelly, *Maḥmūd al-Kāšġarī - Compendium of the Turkic Dialects (Türk Şiveleri Lügatı) – İnceleme. Tenkidli Metin. İngilizce Tercüme. Dizinler*, Harvard Üniversitesi Basımevi, I: 1982, II: 1984, III: 1985.

İngilizce yayının birinci cildinde son derece önemli ve ayrıntılı, uzun bir giriş (inceleme) bulunmaktadır. Yazma ve önceki yayınlar hakkında bilgi verdikten sonra Dankoff-Kelly kendi yayınlarının ilke ve özelliklerini belirtirler. KM, DLT ve eserin yazılış tarihi hakkındaki bilgilerden sonra yazmadaki farklı mürekkep, sonraki eller ve kenar notları üzerinde geniş olarak durulur. Yazmanın tarihçesi de girişin önemli bölümlerindendir. İmla hataları bölümünden sonra DLT'nin yapısı geniş bir şekilde ele alınır. "Türk dili ve Arapça" başlığı altında KM'nin kullandığı gramer terimleri açıklanır. Nihayet "Fonoloji" başlığı ile DLT'nin ses bilgisi açıklanır. Burada uzun ünlü, kapalı e gibi meseleler üzerinde durulur.

Dankoff-Kelly yayınının, önceki yayınlardan en önemli farkı, orijinal imlaların verilmemiş olmasıdır. Bunun yerine, değiştirilmiş harekeleri dahi gösteren çok ayrıntılı bir transliterasyon uygulanmıştır. Transliterasyondan sonra madde ve örnekler transkripsiyon alfabesiyle verilmiş, sonra da İngilizce tercümeler konulmuştur. Tercüme sırasında Arapçadaki temel karşılıklar ayraç içinde verilmiştir. Söz gelişi **ačuq** sözünün karşılığı "'Open (*maftūḥ*)' of anything" şeklindedir (Dankoff-Kelly 1982: 106). Dankoff-Kelly, KM'yi bire bir tercüme etmişler, kendilerinden öncekiler gibi atasözü ve şiirleri aslından ayrıca çevirmemişlerdir. KM'de madde başları, özellikle fiiller çok defa tek başına değildir. Dankoff-Kelly buna da sadık kalmışlar; fakat madde başı olan esas kelimeyi sayfanın sağ tarafında koyu dizerek göstermişlerdir. Bir diğer fark, bütün kelimeler için hem yazmaya, hem de Kilisli ve Atalay neşirlerine atıf yapılmasıdır.

Bütün bu olumlu ve üstün taraflarına karşılık Dankoff-Kelly'nin, kelimelerin okunuş ve anlamlarına çok fazla bir yenilik getirdiklerini söyleyemeyiz. Genellikle Clauson'u tekrar etmişlerdir. Bizim tercümemizdeki dipnotlarından bu durum açıkça görülebilir. Ayrıca elif, vav, ye ile yazılan bütün ünlüleri uzun kabul etmede de Clauson ile birleşirler.

Dankoff-Kelly yayınının dizin cildi birçok yenilik içermektedir. Öncelikle dizinin etimolojik olduğunu belirtmek gerekir. Alfabetik sırayla kökler verilmiş, bütün türevler kök sözün maddesinde gösterilmiştir. Bu yöntem özgündür, fakat pek de kullanılışlı değildir. Dizin cildindeki asıl yenilikler çeşitli dizinlerdir. Özel adlar dizininden sonra tematik dizin (topical index) bulunur. Bu dizinde kelimeler "tabiat, hayvanlar ve bitkiler, günlük hayat, toplum..." gibi bölümlere ayrılarak sıralanmıştır. "Dialect Index" bölümünde boyların ağızlarına ait melzeme fonoloji, morfoloji, leksikoloji ve semantik açılardan ayrı ayrı sıralanıp değerlendirilmiştir. "Verse Index" bölümünde beyitler ve dörtlükler önce, son mısralarının son harflerine göre (ünlüler bittikten sonra ünsüzler), sonra da temalarına göre sıralanmıştır. Dizinlerden sonra DLT'nin grameri (The Grammar of the Diwan) de ek olarak bu ciltte yer almıştır.

9. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı 1990 yılında yazmanın yeni bir tıpkıbasımını yayımlamıştır: *Dîvânü Lûgati't-Türk – Kâşgarlı Mahmud – Tıpkıbasım/Facsimile*, Ankara 1990. Yazmanın kendi boyutlarında renkli tıpkıbasımıdır. 1990'dan sonraki tercüme ve yayınlarda çoğunlukla bu tıpkıbasıma başvurulmuştur.

10. 1996 yılında DLT'nin Farsça tercüme ve indeksi de yayımlanmıştır: Muhammed Debîrsiyâqî, *Maḥmūd Kāşġarī – Nāmhā ve sifethā ve zamīrhā ve pesvendhā-yi dīvānu luġāti't-turk – Terceme ve tanzīm ve tertīb-i elifbāyī*, Tahran, 1375 (1996). Hüseyin Düzgün'e göre bu yayın Brockelmann ve Dehri Dilçin fihristlerinin eksik ve yanlış bir tekrarından ibarettir. Tercümede "birçok karışık ve gülünç" noktalar vardır. Düzgün, kendi yayınında bunların bir kısmını listelemiştir (Düzgün 2004: 19-22).

11. DLT, Askar Kurmaşulı Egewbay tarafından Kazak Türkçesine çevrilmiş ve bu çeviri de 1997-1998 yıllarında yayımlanmıştır: Askar Kurmaşulı Egewbay (çeviren, girişi ve ilmî notları yazıp baskıya hazırlayan), *Maḫmut Qaşqariy – Türik Sözdigi*, Almatı, I: 1997, II: 1997, III: 1998. Kazak neşrinde de Atalay, Özbek ve Uygur neşirlerindeki yöntem uygulanmıştır. Harekeler de Atalay'daki gibidir. Ancak bu neşirde madde ve örneklerin hem Latin harfleriyle hem de Kiril harfleriyle transkripsiyonu verilmiştir. Tercümede zaman zaman noksanlıklar veya fazlalıklar bulunmaktadır.

12. 2002 yılında DLT Çinceye de çevrilmiştir: Komisyon, *Dîvânu Lugâti't-Türk* I-III, Pekin, 2002. Uygur neşrini gerçekleştiren Alimcan Sabit, Mirsultan Osmanov ve Tahircan Muhammed'in de dahil olduğu bir heyet tarafından yapılan tercümede önce kelime ve örneklerin bütün harekeleri konmuş olarak orijinal imlası, sonra Latin harfleriyle transkripsiyonu, daha sonra Çince çevirisi verilmiştir.

13. DLT'nin Farsçaya doğru ve düzgün tercümesi 2004 yılında Hüseyin Düzgün tarafından yapılmıştır: Hüseyin Düzgün (Hossein Mohammadzade Sadigh), *Divan-ü Luğat-it Türk*, Tebriz, 2004 (1383). Hüseyin Düzgün; DLT üzerindeki yayın ve çalışmalar, KM ve DLT hakkında genel bilgiler, DLT'nin yazılış tarihi, DLT'den bahseden eski eserler, Altay dilleri teorisi ve Türk dili tarihi, DLT'deki özel isimler, efsaneler, DLT yazmasının imlası ve kendi tercümesinin özellikleri hakkında uzun bir giriş kaleme almıştır. Tercümede önce orijinal imla, sonra Latin harfli transkripsiyon ve arkasından Farsça çeviri verilmiştir. Düzgün'ün tercümesi genellikle sağlamdır. Nadiren atlamalar veya ilaveler görülür. Düzgün de Kilisli ve Atalay harekelemelerinden tam olarak kurtulamamıştır. Okunuşta *berü kel* yerine *berü gel, seni* yerine *sani, kaldı mu, aldı mu* yerine *kaldımı, aldımı* gibi dalgınlıklar (Düzgün 2004: 98-101) göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın en önemli kusuru ise yazmanın veya herhangi bir yayının sayfa numaralarının gösterilmemiş olmasıdır.

14. DLT'nin Türkiye Türkçesindeki yeni bir yayını, 2005 yılında Kabalcı Yayınevi tarafından yapılmıştır: Seçkin Erdi – Serap Tuğba Yurteser (çeviri, uyarlama, düzenleme), *Kâşgarlı Mahmûd – Dîvânü Lugâti't-Türk*, İstanbul, 2005. Bu çalışma yeni bir tercüme değil, Dankoff-Kelly yayınının Türkçedeki yeni bir uyarlama ve düzenlemesidir. Kitaba sunuş yazan Aykut Kazancıgil'in ifadesiyle "hem akademik yetkinliğiyle göz dolduran hem de yeni bir Türkçe çeviri için açıklayıcı ve yardımcı nitelikte olan bu çalışmayı (Dankoff-Kelly yayınını – ABE) merkeze alarak ve Besim Atalay tercümesiyle kıyaslayarak söz konusu çeviri, uyarlama ve düzenleme çalışması gerçekleştirildi." (Erdi-Yurteser 2005: 6). Yayıncının notuna göre "Robert Dankoff/James Kelly çalışmasının çevriyazı sistemine sadık kalınmış, ayrıca Besim Atalay çevirisi de bu anlamda taranmıştır" (Erdi-Yurteser 2005: 7).

Yayıncıların belirttiği "düzenleme" şöyledir: Birinci bölümde, DLT'nin girişi olduğu gibi tercüme edildikten sonra orijinal metnin sadece başlıkları ve başlıklar altındaki kelimeler verilmiş, anlamlar verilmemiştir. Anlamlar dışındaki KM'ye ait açıklamaların tercümeleri de

bu bölümde, ilgili kelimeden sonra verilmiştir. Yayıncılar madde ve örneklerin anlamlarını kitabın ikinci bölümüne ayırmışlardır. Bu bölümde kelimeleri Türk alfabesi sırasına sokmuşlar, daha sonra anlamları, örnekleri ve örneklerin anlamlarını vermişlerdir. Her iki bölümde de kelimeler Dankoff-Kelly'nin transkripsiyonuna göre yazılmış; elif, vav, ye ile gösterilen bütün ünlüler uzun kabul edilmiştir.

Kabalcı yayınının en önemli kusuru yazmaya veya herhangi bir yayına atıfta bulunulmaması, yani kelimelerin geçtiği sayfaların gösterilmemiş olmasıdır.

15. İlk Rusça tercüme Z. –A. M. Avezova tarafından yapılmış ve 2005'te yayımlanmıştır: Z. –A. M. Avezova (tercüme ve giriş) – R. Ermers (indeks), *Maḥmūd al-Kāşġarī – Dīvān Luġāt at-Turk*, Almatı, 2005. Avezova tarafından yazılan uzun giriş bölümünde DLT üzerindeki çalışmalar, yazma, eser ve KM hakkında bilgiler verilmiş; yayında kullanılan transliterasyon sistemi anlatılmıştır.

Tercümede önce transliterasyon, sonra orijinal imla, daha sonra Rusça çeviri verilmiştir. Transliterasyon sadece madde başlarında kullanılmış; örneklerde, geniş zaman ve mastarlarda kullanılmamıştır. Madde başlarının numaralanması sadece bu yayına has bir özelliktir. Tercümede yazmanın veya herhangi bir yayının sayfa numaraları gösterilmemiştir. Avezova yayınının en önemli kusuru transkripsiyon kullanılmamış olmasıdır. *a, e* sesleri *a* ile; *u, ü, o, ö* sesleri *u* ile; *ı, i* sesleri *i* ile; cim'le yazılan *c, ç* sesleri *c* ile; kef'le yazılan *k, g* sesleri *k* ile gösterilmiştir. Avezova, 11. yüzyıl Türkçesi fonetiğinin belirsiz olduğu gerekçesiyle transkripsiyon yerine transliterasyonu tercih etmiştir. Aynı sistem sebebiyle elif, vav, ye ile yazılan ünlüleri de uzun göstermiştir.

Eserin ikinci bölümünde R. Ermers tarafından hazırlanan üç dizin vardır: alfabetik dizin, tematik dizin, diyalektik dizin. Dizinlerdeki kelimeler tercümedeki sıra numarasına gönderilmiş, madde başına ait numara koyu dizilmiştir.

16. DLT Ramiz Asker tarafından Azerbaycan Türkçesine de çevrilmiş, çeviri ve indeks 2006 yılında yayımlanmıştır: Ramiz Äskär, *Mahmud Kaşğari – "Divanü Lüğat-it-Türk"* I-III, Bakı, 2006; IV (*indeks*), Bakı, 2006. Tercüme "Besim Atalay neşri esasında" (Asker I 2006: 51) yapılmış; ancak "türk, özbek, uyğur, fars ve Çin diline tercümelerine" de dikkat edilmiş; tartışmalı hususlar "mukayese ve tutuşturma yolu ile" aydınlatılmaya çalışılmış ve bunlar dipnotlarda gösterilmiştir. Dipnotlarda özellikle Erdi-Yurteser yayınına daha çok atıf vardır (Asker I 2006: 48-49).

Asker neşrinde de kelime ve örneklerin önce orijinal imlaları, sonra transkripsiyon ve anlamları verilmiştir. Atalay'ın dipnotlarının birçoğu da Askerov tarafından aktarılmıştır. Bazı problemli kelimelerle ilgili dipnotlarda gerçekten Erdi-Yurteser, Özbek, Uygur, Fars ve Çin yayınlarıyla mukayeseler yapılmış; ancak hemen hemen hepsinde sadece onların farklı okuyuşları verilmiş ve yoruma gidilmemiştir. Esasen Asker de "biz 'Divanü lüğat-it-türk'ün ilmi-tenqidi metnini deyil, mehz onun tercümesini hazırlayırıq" diyerek dipnotlarda "fikir bildirmek" amacında olmadığını açıklamıştır (Asker IV 2006: 10). Kelimelerin yazmadaki veya herhangi bir yayındaki sayfa numaralarının gösterilmeyişi bu yayının da önemli kusurlarındandır.

Askerov yayınının indeks cildinde bütün kelimeler Azerbaycan'ın yeni alfabesine göre sıralanmış, anlamları verilmiş, ilk üç ciltteki sayfa ve satır numaraları gösterilmiştir. Cildin sonunda özel adlar dizini de vardır.

17.Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı 2008 yılında yazmanın yeni bir tıpkıbasımını yayımlamıştır: *Mahmud bin el-Hüseyn bin Muhammed el-Kaşgarî – Kitâbu Dîvânı Lügâti't-Türk – Tıpkbasım – Türkçe Sözcükler, Özel Adlar Dizini* (Yayına Hazırlayan: Şaban

Kurt), İstanbul 2008. Renklidir; "son ciltleme esnasında 16,4 santimetreye kadar düşmüş" olan sayfa eni, kenar yazılarını kurtarmak amacıyla 16,8 santimetreye çıkarılmıştır (Kurt 2008: 10). Eserde Türkçe sözlerle özel adların, Şaban Kurt tarafından hazırlanmış Arap harfli dizini vardır. Giriş bölümünde Kurt'un yazdığı, DLT neşir ve tercümelerini tanıtan bir inceleme de bulunmaktadır.

18. Özbek bilgini A. R. Rustemov'un 1960'larda başladığı ve muhtemelen 1970'lerin ilk yarısında bitirdiği (Asker 2008: 63-64) Rusça tercümenin ilk cildi İ. V. Kormuşin'in redaktörlüğünde 2010 yılında yayımlanmıştır: A. R. Rustemov (Arapçadan tercüme) – İ. V. Kormuşin (redaksiyon, önsöz ve giriş) – İ. V. Kormuşin-E. A. Potseluyevskiy-A. R. Rustemov (notlar), *Maḥmūd al-Kāşġarī – Dīvân Luġāt at-Turk (Svod tyurkskiḫ slov)*, Tom 1, Moskva, 2010. DLT ve KM hakkında Kormuşin tarafından hazırlanan geniş bir incelemenin yer aldığı giriş bölümününden sonra DLT'nin tercümesine geçilir. Bu yayında da kelime ve örneklerin önce orijinal imlası, sonra Latin harfleriyle transkripsiyonu, daha sonra Rusça çevirisi verilmiştir. Çeviride yazmanın sayfa numaraları gösterilmiştir. Dipnotlarda, problemli kelimelerle ilgili olarak Brockelmann, Atalay, Mutallibov, DTS, Clauson ve Dankoff-Kelly yayınlarıyla karşılaştırmalar vardır. Yazmanın diğer sayfalarında farklı biçimde yazılan kelimeler de dipnotlarda gösterilmiştir. İlk cilt, DLT yazmasının 304 sayfasının (aşağı yukarı yarısının) çevirisidir. İkinci cilt henüz yayımlanmamıştır.

19. Porf Dr. Fuat Bozkurt, 2012 Şubat'ında DLT'nin yeni bir yayınını yaptı: *Kâşgarlı Mahmûd - Dîvânü Lugat-it-Türk (Türk Dili Divanı), Çeviri, Uyarlama, Düzenleme:* Prof. Dr. Fuat Bozkurt, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012.

Önsöz'deki açıklamalardan anlaşıldığına göre Fuat Bozkurt, çalışmasını 2000 yılında bitirmiş, ancak altı yıl süren "yargı süreci"nden dolayı eserin baskısı gecikmiştir. Bozkurt çalışmasını "çeviri, uyarlama, düzenleme" olarak adlandırmıştır. Çünkü eser, daha çevrilirken kelimeler Türk alfabe sırasına konmuş, bu sebeple ayrı bir dizin yapılmamıştır. KM'nin gramer açıkmaları ise eserin sonunda ayrı bir bölüm olarak verilmiştir. Bu farklı düzenleme dolayısıyla kelimelerin yazmadaki yerine atıf yapılamamıştır. Madde başı olan fiiller KM'de olduğu gibi, bilinen geçmiş zamanın teklik 3. şahsında verilmiştir. Bozkurt'un Dankoff - Kelliy gibi bütün elif, vav, ye'leri uzunluk kabul etmesi tartışılabilir. Farklı okunuşların gerekçelerinin açıklanmamış olması da eser için bir kusur sayılmalıdır.

Yayın imkânı bulamamış veya yarım kalmış DLT çalışmaları da şunlardır:

1. Kilisli Rıfat Tercümesi. Kilisli Rıfat'ın, Yeni Sabah gazetesinin 30 Eylül 1945; 4, 7, 11, 14, 18 Ekim 1945 tarihli nüshalarında yayımlanan "Bildiklerim" başlıklı yazısına göre bu tercümenin hikâyesi özetle şöyledir: 1915-1917 yıllarında DLT'nin ilk neşrinin dizgisi devam ederken Millî Tetebbular Encümeni'nin teklifi üzerine Kilisli Rıfat DLT'yi tercüme etmeye başlar. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında tercümeyi bitirir. Tercüme Kilisli Rıfat'ın el yazısıyla 22 defterdir. Defterler basılmak üzere Maarif Nezareti tarafından satın alınır. Ancak ülkenin o günkü şartlarında baskı işi gerçekleşemez. Defterler önce Telif ve Tercüme Heyeti'ne gönderilmiş, oradan da İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Kütüphanesine intikal etmiştir. 1930'ların başında Maarif Vekâleti tarafından Kilisli Rıfat'tan yeni alfabe sırasına göre yeni bir tercüme istenmiş, o da bunun için tekrar fişler çıkarmaya ve yeni bir çeviriye başlamıştır. Fişlerin yeni yazı ile daktilo edilmesinde ve Brockelmann yayını ile karşılaştırılmasında Ahmet Caferoğlu kendisine yardımcı olmuştur. İlk tercümenin bulunduğu 22 defter, Samih Rıfat'ın Maarif Vekâleti Müsteşarlığı (1922-1923) sırasında incelenmek üzere Gazi Mustafa Kemal'e verilmiş, fakat ondan geri alınmamıştır. Atatürk'e verilmeden önce 22 defter birkaç kâtip tarafından beş defter hâlinde kopya edilmiştir. Kilisli'nin ifadesiyle beş defter "gayet acemi bir veya birkaç kâtip tarafından yazılmış, serâpâ yanlış olmakla beraber satırlar ve hatta

sayfalar atlanmış" vaziyettedir (Ülkütaşır 1972: 76-81). DLT'nin üçüncü cildine ait büyük bir bölümünün çevirisi eksik olan beş defter ve Kilisli'nin 1930'larda hazırladığı tercüme fişleri Türk Dil Kurumu arşivindedir (Atalay 1939: XXVI, Ülkütaşır 1972: 118-119). 22 defterin ise Atatürk kitapları arasında bulunması gerekir.

2. Hasan Basri (Çantay) çevirisi. Başlangıç safhasında kalmış bir çeviridir. Balıkesir'de çıkan Karesi gazetesinin 44-148 / 47-151 (5 Mart 1917 – 8 Mart 1917) sayılarında dört gün tefrika edilmiştir. "Fiillerden müştak isimler"in sonuna kadar gelir. Hasan Basri, "mûterifim ki aciz ve noksânım böyle bir eseri hakkiyle tercümeye cidden mânidir. Fakat hiç olmazsa gençlerimiz için bir vesîle-i tetebbû ve münâkaşa teşkil eder fikri beni meydana atılmağa sevk ve icbâr ediyor" diyerek iddiasızlığını ve çeviriye girişmesinin sebebini belirtmiştir. Hülya Savran Türk Dili dergisinde çeviriyi tanıtmış ve metin olarak vermiştir (Savran 2008: 553-564).

3. Birinci Dönem Van milletvekili Tevfik (Demiroğlu) Beyin çevirisi. Eski harfli alfabe sırasına göre yapılmış olan çeviri Tevfik Beyin el yazısıyla 504 sayfadır. Kelimelerin Kilisli yayınındaki cilt ve sayfa numaraları gösterilmiştir. Çeviride bazı açıklama ve örnekler eksik bırakılmıştır. El yazması hâlindeki çeviri Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde, 4482/5351 numarada kayıtlıdır (Ülkütaşır 1972: 119-120).

4. Atıf (Tüzüner) çevirisi. Konyalı Atıf Efendinin el yazısıyla yedi defter hâlinde 943 sayfadır. Eski harfli çeviride Türkçe sözler yeni Türk harfleriyle de yazılmıştır (Ülkütaşır 1972: 120). Çeviri, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Etüd 94 numaradadır (Kaçalin 2008: 538).

5. Abdullah Sabri (Karter) çevirisi. Abdullah Sabri'nin Arap harfli el yazısıyla yazılmış 22 defterden, yaklaşık olarak 424 yapraktan oluşmaktadır; Bursa İl Halk Kütüphanesi El Yazmaları ve Arap Harfli Basma Eserler Bölümünde, Genel 4449-4470 sayıları arasında bulunmaktadır; çeviri yılı 1939'dur (Kaçalin 1997: 249).

6. Halid Said Hocayev çevirisi. Özbek asıllı Halid Said İstanbul Üniversitesini bitirmiş ve Azerbaycan'da yerleşmiş bir Türkologdur. SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi tarafından DLT'yi çevirmekle görevlendirilmiştir. Halid Said DLT'yi 1930'lu yılların Latin asıllı Azerbaycan alfabesiyle o günkü Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir. Hocayev'in 01 Haziran 1937 tarihli mektubuna göre tercümeye 01 Eylül 1935'te başlamış ve 1937 Nisanı'nda bitirmiştir. Çeviri redaksiyon için Leningrad'a gönderilmiş, fakat Hocayev'in 03 Haziran 1937'de hapsedilmesi ve 12 Ekim'de de kurşuna dizilmesi dolayısıyla o yıllarda yayımlanamamıştır. Daha sonraki yıllarda çevirinin yayımlanması SSCB'de birkaç defa gündeme gelmişse de bu mümkün olmamıştır. Hocayev'in el yazısıyla yaptığı çeviri bugün, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nesimî Dilcilik Enstitüsünde bulunmaktadır (Asker 2008: 51-53).

7. Kutluğ Şevqi – Muhammed Ali çevirisi. 1930'lu yıllarda Doğu Türkistan'da, şair Kutluğ Şevqi ve maarifçi Muhammed Ali, DLT'yi Yeni Uygur Türkçesine çevirmeye başlamışlardır. Çeviricilerin öldürülmesi sebebiyle bu tercüme tamamlanamamıştır (Asker 2008: 54).

8. İsmayil Damollam çevirisi. 1944'te kurulan Şarkî Türkistan Cumhuriyetinin lideri Ahmedcan Kasimî'nin talimatıyla İsmayil Damollam DLT'nin birinci cildini Yeni Uygur Türkçesine çevirmiştir. Onun vefatı üzerine bu tercüme de yarım kalmıştır (Asker 2008: 54).

9. Ahmet Ziyâiy çevirisi. Şarkî Türkistan Cumhuriyeti yıkıldıktan ve Çin'de komünist rejim kurulduktan sonra, 1952-1954 yıllarında, şair ve tarihçi Ahmet Ziyâiy DLT'yi Yeni Uygur Türkçesine çevirmiştir. Tercümesini Kâşgar hapishanesinde tamamlayan Ziyâiy, hapisten çıktıktan sonra onu Doğu Türkistan Uygur yönetimine sunmuş ve el yazması hâlindeki tercüme 1956 yılında Urumçi Edebî Abideler Müzesi'ne verilmiştir. 1972'de

Sovyetskaya Tyurkologiya'da DLT'nin Uygurcaya çevirisi üzerine bir makale yazan Yusuf Muhlisov'a göre Ziyâiy çevirisinde, varağın birinci yarısında Arapça metin, ikinci yarısında nestalik hattıyla Uygurca çeviri bulunmaktadır; birinci cilt 472, ikinci cilt 246, üçüncü cilt 170 sayfadır. Sekiz büyük deftere yazılmış olan çeviri, Yusuf Muhlisov ve Ziyâiy'in kardeşi Muhammedhan Feyzi'nin de içinde bulunduğu altı kişilik bir komisyona havale edilmiş; komisyon çeviriyi, yazmanın tıpkıbasımı ve Kilisli yayını ile karşılaştırarak bazı düzeltmeler yapmış ve yayımlanmasına karar vermiş; bunun üzerine 1957 yılında Şincan Uygur Muhtar Rayonu Medeniyet Nazırlığı da eserin Pekin'de bastırılmasını kararlaştırmıştır. Ancak 1957 yılı sonunda "yerli milliyetçiliğe karşı kampanya" çerçevesinde eser yakılmış ve Ziyâiy de 20 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Daha sonra idam edilen Ziyâiy'in oğlu Alimcan'ın, 2007 yılında Ankara'da Ramiz Asker'e verdiği bilgiye göre eserin karalama bir nüshası ailede korunmaktadır (Asker 2008 54-56).

10. Uygur Sayrami çevirisi. 1960-1963 yıllarında, Çin Bilimler Akademisi Şincan Şubesi'nin müdür yardımcısı Sayrami de DLT'yi Yeni Uygur Türkçesine çevirmiştir. Ancak bu çeviri de 1966'da başlayan Kültür Devrimi yıllarında yakılmıştır (Asker 2008: 56).

11. Ramiz Asker'in Rusça çevirisi. Bakü Slavyan Üniversitesi rektörü Kemal Abdulla'nın ilmî redaktödlüğü ile "Besim Atalay neşri esasında" Ramiz Asker tarafından yapılan ve 2008 yılında tamamlanan Rusça çeviri "Maxmud Kaşgarskiy. Divanu lugat it-tyurk" adını taşımaktadır; dört cilt, 2010 sayfadır (Asker 2008: 69, 19).

7.2. DLT'deki Kelimelerin Tamamını İçine Alan Çalışmalar

Bu bölümde iki çalışmadan bahsedilecektir. Bunlar doğrudan doğruya DLT ile ilgili olmadıkları hâlde DLT'deki bütün kelimeleri içine alan ve çoğu defa KM'nin açıklama ve örneklerine de yer veren çalışmalardır.

1. *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad 1969. Adını "Eski Türkçe Sözlük" olarak Türkçeye çevirebileceğimiz bu eserin redaktörleri V. M. Nadelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şerbak'tır. Kitap, Orhun-Yenisey, Uygur ve Karahanlı dönemine ait eserlerin söz varlığını alfabetik sırayla bir araya getiren büyük bir çalışmadır. Belirtilen dönemlere ait kelimeler alfabetik sırayla dizilmiş, Rusça karşılıklarından sonra kelimenin geçtiği eser(ler)den örnekler ve Rusça anlamları verilmiş, örneğin alındığı kaynak da ayraç içinde gösterilmiştir.

Yaklaşık yirmi bin kelimelik sözlüğün üçte biri; Ergaş Fazılov'a göre 7729 kelime, Ramiz Asker'e göre 8743 kelime DLT'den taranmıştır (Asker 2008: 60).

Eserde DLT için Kilisli Rifat, Brockelmann, Atalay ve Mutallibov yayınları kullanılmıştır. Örnekler için MK kısaltmasıyla Atalay yayınına, nadiren el yazmasına gönderme yapılmıştır. Bizim tercümemizdeki dipnotlardan anlaşılacağı üzere okuma ve anlamlandırmada çoğunlukla Atalay'a uyulmuştur. Eserin DLT için en önemli yanı, kelime ve örneklerin Eski Türkçenin diğer kaynaklarındaki biçimlerini görebilme imkânı vermiş olmasıdır.

2. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972. Adını, "On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü" olarak Türkçeye çevirebileceğimiz bu eser, Türkçenin henüz aşılamamış olan en önemli köken bilgisi sözlüğüdür. Eser, Orhun-Yenisey, Uygur ve Karahanlı dönemlerine ait kaynaklardaki bütün kelimelerin kökenlerini göstermeye çalışmış; kelimeleri, kelimelerin geçtiği örnekleri İngilizce anlamlarıyla birlikte vermiştir. Adındaki "on üçüncü yüzyıl öncesi" ibaresine rağmen, bu asırdan sonraki kaynaklarla yaşayan lehçe ve ağızlara da sürekli yapılan atıflar sayesinde eser, bütün Türk lehçe ve ağızlarına ait kelimelerin büyük bir kısmının etimolojilerini içermektedir. Clauson, kelimeleri klasik alfabe düzenine göre sıralamamıştır. Sesleri temsil eden "kod harfler (code letters)" belirlemiş ve bu harfleri alfabe sırasına koymuştur. Söz

gelişi A kod harfi, içinde ön damak g ve k'si bulunmayan kelimelerdeki bütün ünlüleri; B kod harfi, b, p, v, (f), (w) seslerini temsil eder. İşte bu kod harfler üçlü öbekler hâlinde alfabe sırasına göre sıralanmış; her kod harf öbeğinin altında kelimeler iki heceli isimler, iki heceli fiiller, üç heceli isimler... şeklinde dizilmiştir (Clauson 1972: XI). Bu öbekleme ve sıralama şekliyle sözlüğün düzeni, DLT'deki sıralama düzenine benzemektedir ve söz konusu dönemlerdeki alfabelerde bulunan belirsizlikler dikkate alınırsa bu, en uygun düzenleme biçimidir.

Eserde, sözlüğün yöntemi ve taranan kaynaklar hakkında bilgi verilen geniş bir önsöz ve bir de yapım ekleri listesi vardır.

Clauson'ın sözlüğü, DLT için Atalay yayınından sonraki en önemli ve en büyük adımdır. Clauson da DLT'deki kelimeler ve örnekleri için *Kaş.* kısaltmasıyla Atalay yayınına göndermeler yapmıştır. Ancak yazılışında, okunuşunda veya anlamında sorun bulunan kelimeler için daima yazmaya başvurmuş, diğer kaynaklar ve yaşayan lehçelerle karşılaştırmalar yaparak sorunları çözmeye çalışmıştır. Özellikle yuvarlak ünlülerle ilgili sorunların önemli bir kısmı Clauson tarafından çözülmüştür. Bu konudaki en önemli eksiklik, Tatar ve Başkurt lehçeleriyle yeterli karşılaştırmaların yapılmamış olmasıdır. Clauson'ın elif, vav, ye bulunan bütün heceleri uzun sayması da bizce doğru değildir (Bk. Giriş'te "Uzun Ünlü" bölümü).

* * *

Sevortyan'ın *"Etimologiçeskiy slovar' tyurkskiḫ yazıkov* I-VI" adlı sözlüğü çağdaş Türk lehçelerini esas alan etimolojik bir sözlüktür. Tarihî lehçelere de başvurulur; ancak DLT'deki kelimeler, diğer kaynaklardaki kelimelerle birlikte verilir; dolayısıyla DLT'deki anlam ve örnekler bu eserde yer almaz.

Son yıllarda Eski veya Orta Türkçenin yahut bütün dönemlerin kelimelerini alfabetik sırayla bir araya getiren bazı çalışmalar da yayımlanmıştır. Bu yayınlarda da DLT'deki kelimeler, diğer kaynaklarla birlikte gösterilmiş ve sadece anlamları verilmiştir. Bu çalışmaların da künyelerini yazıyoruz.

Burhan Paçacıoğlu, *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara 2006.

Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı: Ötüken Türkçe Sözlük I-V*, İstanbul 2007.

Fuzuli Bayat, Orta Türkçe Sözlük, İstanbul 2008.

Emek Üşenmez, *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*, İstanbul 2010.

8. DLT İLE İLGİLİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ

KM, Araplara Türkçeyi öğretmek, Türk dil ve kültürünü tanıtmak amacını güttüğü için eserini Arapça yazmıştır ve tabii olarak Arap gramerciliğine ait terimleri kullanmıştır. Bunu kendisi de belirtiyor: "Bu kitapların ve bapların adlarını Arapça terimlerden ödünç aldım; çünkü insanlar bunları biliyorlar." (y. 4). Biz tercümemizde Türkçeleştirilmesi mümkün olan terimleri Türkçeye çevirdik; ancak Türk dilinin yapısına uymadığı için Türkçe karşılığı bulunmayan veya Türkçe karşılık verilemeyecek olan bazı terimleri Arapça olarak bıraktık. Esasen bu Arapça terimler de Türk diline girmiş ve özellikle Osmanlı döneminde kullanılmış olan terimlerdir ve konunun uzmanlarınca da bilinmektedir. Tercümede kullanmadığımız bazı Arapça terimleri de alfabe sırasındaki yerine koyup Türkçesine gönderdik. Bunun, yazmadaki özgün terimin Türkçesini öğrenmek isteyenler için faydalı olacağını düşündük. Terimlerin birçoğunun giriş bölümünde açıklamaları yapılmıştır. Buna rağmen alfabetik bir terimler sözlüğü vermenin uygun ve faydalı olacağı düşüncesiyle aşağıdaki listeyi hazırladık. Listedeki terimlerin büyük çoğunluğu DLT'de kullanılan terimlerdir. Ancak DLT'de olmadığı hâlde bizim kullandığımız, imla ve gramerle ilgili olmayan az sayıdaki bazı terimler de listede yer almıştır. Bunun da genel okuyucu kitlesine yardımcı olacağını düşündük.

Akıcı (zelâka) harf: Lâm (*l*), rı (*r*), nun (*n*). KM, Türkçede iki ünsüzle biten hecenin çok az bulunduğu bilgisini verdikten sonra bunun da ancak ünsüzlerden birinin akıcı olmasıyla mümkün olabileceğini ifade eder. KM'ye göre akıcı "harfler kelimenin ağırlığını hafifletir ve iki harfi tek harf gibi yapar. Bu sebeple şair bu ikisini tek harfmiş gibi kullanabilir." (y. 626).

Altılı bap (südâsi): Altı ünsüzden oluşan bap. *Kömüldürük, sakalduruk, sorkuçlan-, kirpüklen-* gibi kelimeler altılı bâba girer.

Arap cim'i (cîmu'l-ʿarabiyye): c. Türkçedeki ç sesinden ayırt etmek maksadıyla DLT'nin giriş bölümünde bu terim kullanılmıştır.

Arap fe'si (fâ'u'l-ʿarabiyye): f. KM döneminde Türkçe kelimelerde *f* sesi bulunmadığından Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerdeki *f* için DLT'nin girişinde bu terim kullanılmıştır.

Asli harf (kök harf): Arapçada kelimelerin kök hâlindeki ünsüzlerinin karşılığı olan harf. Söz gelişi *muşâreket* kelimesinin kök hâli ŞeReKe'dir ve dolayısıyla asli harfleri şın, rı, kef'tir; diğer harfler (mim, elif, te) ziyadedir. KM, Türkçe kelimelerde de çoğunlukla ünsüzleri asli harf kabul etmiştir. Bk. Ziyade.

ʿAyne'l-harf: Bk. İkinci kök harf.

ʿAynu'l-muʿceme: Bk. Noktalı ayın.

Bap (vezin, kalıp): Arapça kelimelerin biçimi, kalıbı. Arapçada kelimeler beş ölçüt bir arada kullanılarak baplara ayrılır: 1) hareke, 2) hecelerin sayısı, 3)hecelerin kısa veya uzun oluşu, 4) hecelerin açık veya kapalı oluşu, 5) asli ve ziyade harfler. Bir kelimenin bâbı, *fiʿl* kelimesinin kendisine uygun kalıbı ile ifade edilir. Söz gelişi *sâlim* kelimesinde sin üzerinde üstün, lâm'da esre vardır; kelime iki hecelidir; birinci hece uzun ve açık, ikinci hece kısa ve kapalıdır. Birinci ve ikinci asli harf arasına ziyade harf olarak elif getirilmiştir. O hâlde bu kelimenin bâbı *fâʿil* olmalıdır. Aynı harekeler, aynı yerde aynı ziyade harf ve hece ile ilgili aynı özellikler *fiʿl* kelimesine uygulanmış ve bap tespit edilmiştir. KM, Türkçe kelimeleri de Arapça kelimeler gibi baplara sokmuş, fakat hareke ölçütünü kullanmamış, harekeleri serbest bırakmıştır (Bk. Hareke serbestliği). Söz gelişi, *kagurma.ç, yugurgu.ç,* çıgılwa.*r, bakırlıg* kelimelerinin hepsini *faʿalʿal* bâbında göstermiştir (y. 247). Bundan başka KM, fiillerde çok defa geçmiş zamanın *-di* hecesini de bâbın adına eklemiştir. Söz gelişi *bürkürdi, bıçturdı, barturdı* fiillerini *faʿleldī* bâbına almıştır (y. 352). Arapça-Türkçe *faʿleldī*'nin son hecesi Türkçe geçmiş zaman eki *-dī*'den başka bir şey değildir ve aslında KM burada *faʿlel* bâbına giren *bürkür-, bıçtur-, bartur-* fiillerini ele almaktadır.

Bâ'u's-sulbe: Bk. Sert be.

Benzeşme (idgam): Bir sesin yanındaki sese benzemesi. Bk. Benzeştirilmiş.

Benzeştirilmiş, benzeşmiş (mudgam): Benzeşmeye uğramış ses, kelime.

Beşli bap (humâsi): Beş ünsüzden oluşan bap. *Sokarlaç, kurutlug, sıgırçık, konuklaş-, kanatlan-* gibi kelimeler beşli bâba girer.

Birinci kök (asli) harf (fâ'e'l-harf): Kelime tabanlarındaki birinci ünsüzü gösteren harf. Arapçada kelimelerin bapları *fi'l* kelimesiyle ifade edildiği için bu kelimenin birinci harfi olan fe, birinci kök harf kavramını anlatmak için kullanılmıştır. KM, Türkçe kelime tabanlarındaki ünsüzler için de bu terimi kullanmıştır.

Cim'li gunne (gunnetu'l-cîmiyye): Sükûnlu nun ve cim'in yanyana bulunması (*-nç, -nçA, -nçX*). *Birinç, sewinç, sakınç, külünç, karınça* vb. kelimeler KM tarafından bu terimle ifade edilmiştir.

Cîmu'l-ʿarabiyye: Bk. Arap cim'i.

Çıkak (mahreç): Dildeki seslerin boğumlanma (teşekkül) noktası.

Dörtler (zevâtu'l-erba'a): Farabî'nin Dîvânu'l-Edeb'ine göre "sonunda elif, vav, ye bulunan" kelime türü. Kûfe gramer okulunda kullanılan *nâkıs* karşılığı (Ermers 1999: 19).

Dörtlü bap (rubâi): Dört ünsüzden oluşan bap. *Bastur-, söktür-, bekleş-* gibi kelimeler dörtlü bâba girer.

Elifbe (elifbâ): Arapçada alfabe. Arap alfabesi.

Esre (kesre): Harfin altına konulan yatık kısa çizgi. Altına konduğu harften (ünsüzden) sonraki ünlünün *i* olduğunu gösterir. Türkçe kelimelerde ı, *i* karşılığıdır.

Fâ'e'l-harf: Bk. Birinci kök harf.

Fail: Özne. DLT'de çoğunlukla işi yapan sıfat-fiil anlamında kullanılmıştır.

Fâ'u'l-ʿarabiyye: Bk. Arap fe'si.

Fasih: Ölçünlü (standart) dilin kurallarına uygun söz.

Fetha: Bk. Üstün.

Gayın'lı kelime (el-kelimetu'l-gayniyye): İçinde gayın harfi bulunan kelime. KM bu terimle kalın ünlülü kelimeleri ifade eder.

Geniz harfi (harfu'l-ḫayşûmî): Damak ne'si, ŋ. KM bu terimi sadece giriş bölümünde kullanmıştır. Eser boyunca bu kavram için kullandığı terim gunnetu'l-kâfiyye (kef'li gunne) terimidir.

Gerçek muzâaf (mużāʿafun ṣaḥīḥa): İkinci ve üçüncü harfi aynı olan kelime türüne *muzâaf* denir (Bk. Muzâaf). KM, *gerçek muzâaf* terimini de bu anlamda kullanmıştır. Ancak bu kullanımın özel bir sebebi vardır. Madde başı olan fiiller geçmiş zaman eki *-DI* ile birlikte verildiği için *-t* ile biten fiillerde geçmiş zaman ekinin *t*'si ile birlikte iki *t* harfi yan yana gelmekte ve âdeta bir muzâaf kelime ortaya çıkmaktadır: *attı, tuttı*... Hatta *-ḍ* ile biten fiillerde de benzeşme sonucu iki *t* bir araya gelmektedir: *ketti* < *keḍti, tottı* < *toḍtı*...KM bu tür örnekleri de *muzâaf* başlığı altında vermektedir. Ancak bunların *gerçek muzâaf* olmadığını da belirtmek için bu terime başvurmaktadır.

Gunne: "Burundan telaffuz olunan ses, burundan çıkan sadâ (Ş. Sami); nazallık.

Hamdele: *El-hamdu lillah*'tan kısaltma. Kitapların başında bulunan Allah'a hamd ve şükür kısmı.

Hareke: Harflerin üstüne veya altına konulan ve onların hangi ünlüyle okunacağını gösteren işaret. Arap yazısında harfler sadece ünsüzleri gösterir. Ünsüzlerden sonra gelecek olan ünlüyü hareke belirler. Bk. Üstün, ötre, esre.

Hareke serbestliği: Türkçe kelimeleri baplara sokarken KM'nin uyguladığı özgün bir sistem. Arap gramerciliğinde bapları oluşturan ölçütlerden biri de harekedir. KM, Türkçe kelimeleri Arapça baplara sokarken harekeyi (kelimenin ünlüsünü) dikkate almamış ve bunu *fi-harekâtihi* (harekeleriyle) sözüyle ifade etmiştir. Bk. Bap.

Hemze: Arap alfabesinin ilk harfi. İllet harfi olan ve heceyi uzatmaya yarayan elif'ten farklıdır; dolayısıyla hareke ve sükûn alabilir. Arap dilinde bir gırtlak ünsüzünün karşılığıdır. Ancak KM, Türkçe kelimelerde başta bulunan ünlü için hemze kelimesini kullanmıştır.

Hemzeli fiiller: Ünlü ile başlayan Türkçe fiiller.

Hemzeli isimler: Ünlü ile başlayan Türkçe isimler.

Humâsi: Bk. Beşli bap.

İdgam: Bk. Benzeşme.

İkili bap (sünâi): İki ünsüzden oluşan bap. *Saç, kum, çit, tap-, kaç-, ser-* gibi kelimeler ikili bâba girer.

İkinci kök (asli) harf ('ayne'l-harf): Kelime tabanlarındaki ikinci ünsüzü gösteren harf. Arapçada kelimelerin bapları *fi'l* kelimesiyle ifade edildiği için bu kelimenin ikinci harfi olan ayın, ikinci kök harf kavramını anlatmak için kullanılmıştır. KM, Türkçe kelime tabanlarındaki ünsüzler için de bu terimi kullanmıştır.

İkinci şahıs kef'i (kâfu'l-hitâb): Fiil çekimlerinde ikinci şahsı ifade eden ve kef veya nun-kef'le gösterilen ŋ sesi.

İki sâkini birleştiren (el-cem'u beyne's-sâkineyn): İki sükûnlu harfin art arda gelmesi, aynı hecede iki ünsüzün yan yana bulunması. Bu yapıdaki *arslan, Türkmen, ürk-, sanç-* vb. kelimeler için KM ayrı bir bölüm (8. kitap) ayırmıştır (y. 622).

İllet harfi, illetli harf: Elif, vav, ye. Arapçada ünlü uzunluğuna delalet eder. DLT'deki Türkçe kelimelerde, Türk Uygur yazısındaki A, I (y), U/O (v) harflerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Belli durumlarda Türkçe kelimelerde de uzun ünlüye delalet eder (bk. Giriş, uzun ünlü).

İmâle: İnceltme, daraltma.

İmâleli (mumâle): İnceltilmiş, daraltılmış.

İncelik (işmâm, şemme): Kelime ve eklerin ince ünlülü olması. KM, şemme, *işmâm* kelimelerini dört yerde ünlülerin darlığı için de kullanmıştır. Bk. Giriş, 6.2. Ünlüler.

İstinsah: Yazma bir metni elle kopya ederek ondan bir diğer nüsha çıkarma. Bugün fotokopi veya fotoğraf makinalarıyla yapılan işin elle yazılarak yapılması. Bk. Müstensih.

İstişhad: Sözlüklerde madde başında bulunan kelimeler için edebî eserlerden ve atasözlerinden örnek gösterme. Bk. Şâhid.

İşbâ': Bk. Kalınlık.

İşmâm: Bk. İncelik.

Kâf-ı mütevellede: Ön damak g'si, g. Arapçada *g* sesi bulunmadığı ve Türkçe kelimelerdeki *g, k, ŋ* sesleri için Arap alfabesinde sadece kef harfi bulunduğu için bu üç sesi birbirinden ayırma ihtiyacı doğmuş; bu maksatla *g* için DLT'nin girişinde bu terim kullanılmıştır. Ancak DLT'de *g* için daha çok kullanılan terim *kâfu'r-rakîke* (yumuşak kef)'dir.

Kaf'lı kelime (el-kelimetu'l-qâfiyye): İçinde kaf harfi bulunan kelime. KM bu terimle kalın ünlülü kelimeleri ifade eder.

Kâfu'l-gunne: Bk. Kef'li gunne.

Kâfu'l-hitâb: Bk. İkinci şahıs kef'i.

Kâfu'l-masdar: Bk. Mastar kef'i.

Kâfu'r-rakîke: Bk. Yumuşak kef, kâf-ı mütevellede.

Kâfu's-sulbe: Bk. Sert kef.

Kalb: Arap sözlükçülüğünde uygulanan kelime sıralama sistemlerinden biri. Asli harflerin yer değiştirmesine dayanan sıralama sistemi: KeTeBe – KeBeTe – TeKeBe – TeBeKe... Bk. Maklûb.

Kalın (ünlülü) kelime (el-kelimetu'l-muşba'a): Art ünlülü kelime.

Kalınlık (işbâ'): Kelime ve eklerin art ünlülü olması.

Katlanmış: Bk. Matvî.

Kef'li gunne (gunnetu'l-kâfiyye, kâfu'l-gunne): Damak n'si (ŋ).

Kef'li kelime (el-kelimetu'l-kâfiyye): İçinde kef harfi bulunan kelime. KM bu terimle ince ünlülü kelimeleri ifade eder.

Kesre: Bk. Esre.

Ketebe kaydı: El yazmalarında yazarın, müstensihin veya her ikisinin adının verildiği yer, kolofon. Genellikle kitabın en sonunda bulunur.

Kök harf: Bk. Asli harf.

Lâme'l-harf: Bk. Üçüncü kök harf.

Lefîf: Bk. Matvî.

Mahreç: Bk. Çıkak.

Maklûb: Kelimedeki asli harflerin yer değiştirmesiyle ortaya çıkan kelime. Söz gelişi KeBeTe, KeTeBe'nin "maklûb"udur. Bk. Kalb.

Mastar kef'i (kâfu'l-masdar): Mastar ekinin ince biçiminde (*-mek* ekinde) bulunan kef.

Matvî (katlanmış): İçinde iki illet harfi (elif, vav, ye) bulunan kelime türü. Klasik Arap gramerciliğinde bu kavram için *lefîf* terimi kullanılır. KM'da *lefîf* sadece bir defa kullanılmıştır (y. 617-1).

Mef'ul: DLT'de *-mIş* ekiyle yapılan sıfat-fiil.

Menkus: Klasik Arap gramerciliğinde, sonunda illet harfi (elif, vav, ye) bulunan kelime türü. DLT'de ise ortasında illet harfi bulunan kelime türü. KM bu kavram için daha çok *zevâtu's-selâse* terimini kullanmakla birlikte *menkus* terimini de kullanır.

Mezid (mezîd): Bk. Ziyade.

Misal: "Aslî ilk harfi vav ve ye olan kelime" türü (Timurtaş 1964: 95).

Mubâdele: Bk. Yer değiştirme.

Mudgam: Bk. Benzeştirilmiş.

Muhatap (muhâtab): Kendisine hitap edilen şahıs, gramerde ikinci şahıs.

Muhmel: Pratikte kullanılmayan kelime. Arapçada bir kelime mevcut bapların hepsine sokulabilir; ancak bunların hepsi pratikte kullanılmaz. Bk. Musta'mel.

Musta'mel: Pratikte kullanılan kelime. Bk. Muhmel.

Muzâaf (ikiz ünsüzlü): "İkinci ve üçüncü harfi aynı olan kelime" türü (Timurtaş 1964: 95).

Muzâf: İsim tamlamasının tamlanan kısmı.

Müstensih: Yazma bir metni elle kopya ederek ondan bir diğer nüsha çıkaran kişi. Bk. İstinsah.

Noktalı ayın (ʿaynu'l-muʿceme): Art damak g'si, ġ.

Ötre (zamme): Harfin üstüne konulan virgül biçimindeki küçük işaret. Üzerine konduğu harften (ünsüzden) sonraki ünlünün *u* olduğunu gösterir. Türkçe kelimelerde *u, ü, o, ö* karşılığıdır.

Recez: Her mısraı kafiyeli şiir türü. Bazılarına göre çok mısralı şiir türü (Ahterî 2009: 795).

Rubâi: Bk. Dörtlü bap.

Sahih: Asli harfleri arasında illet harfi (elif, vav, ye) bulunmayan kelime türü.

Sâkin: Sükûn'lu harf. Üzerinde sükûn bulunan sâkin harf, kapalı bir hecenin son ünsüzünü gösterir.

Sâlim: Aslî harfleri arasında elif, vav, ye, hemze bulunmayan ve harflerinden ikisi aynı olmayan (her harfi farklı olan) kelime türü.

Salvele: Peygamber için okunan salât ve selâm. Kitaplardaki salât ve selâm bölümü.

Sebeb-i telif: Kitabı yazma sebebi.

Sert be (bâ'u's-sulbe): p. Arap alfabesinde *p* bulunmadığı için Türkçe kelimelerdeki *p* sesi DLT'de bu terimle ifade edilmiştir.

Sert harfler (hurûfu's-salâbe): Tonsuz ünsüzleri gösteren harfler. KM'ye göre Türkçenin sert harfleri dörttür: *p* (sert be), *t*, *ç* (sert cim), *k* (sert kef) (y. 281).

Sert kef (kâfu's-sulbe): Ön damak k'si, k. Türkçedeki *k, g* sesleri Arap yazısında aynı harfle (kef ile) gösterilir. DLT'de *k*'yi *g*'den ayırmak için bu terime başvurulur. Bk. Yumuşak kef.

Südâsi: Bk. Altılı bap.

Sükûn: Cezm. Harfin üzerine konulan küçük yuvarlak işaret. Bk. Sâkin.

Sülâsi: Bk. Üçlü bap.

Sünâi: Bk. İkili bap.

Şâhid (tanık): Sözlüklerde, madde başlarında veya içlerinde bulunan kelimeler için edebî eserlerden ve atasözlerinden verilen örnek. Çokluk biçimi şevâhid'dir.

Şemme: Bk. İncelik.

Şevâhid: Bk. Şâhid.

Türemiş: Bk. Ziyade.

Türk yazısı (hicâ'u't-turkiyye): Uygur harfli Türk yazısı.

Uzatma (med) harfleri: DLT'nin giriş bölümünde KM *med harfi* terimini sadece elif için kullanır (y. 13). Ancak eser boyunca bu terim elif, vav, ye için kullanılmıştır. Bk. İllet harfi.

Üçler (zevâtu's-selâse): Farabî'nin Dîvânu'l-Edeb'ine göre "ortasında elif, vav, ye bulunan" kelime türü. Kûfe gramer okulunda kullanılan *ecvef* karşılığı (Ermers 1999:19). KM, aynı kavram için *menkus* terimini de kullanır.

Üçlü bap (sülâsi): Üç ünsüzden oluşan bap. Türk, kart, bulıt, kılıç gibi kelimeler üçlü bâba girer.

Üçüncü kök (asli) harf (lâme'l-harf): Kelime tabanlarındaki üçüncü ünsüzü gösteren harf. Arapçada kelimelerin bapları *fi'l* kelimesiyle ifade edildiği için bu kelimenin üçüncü harfi olan lâm, üçüncü kök harf kavramını anlatmak için kullanılmıştır. KM, Türkçe kelime tabanlarındaki ünsüzler için de bu terimi kullanmıştır.

Üstün (fetha): Harfin üstüne konulan yatık kısa çizgi. Üzerine konduğu harften (ünsüzden) sonraki ünlünün *a* olduğunu gösterir. Türkçe kelimelerde *a, e* karşılığıdır.

Yedili bap: Yedi ünsüzden oluşan bap. *Zargunçmud* kelimesi yedili bâba giren tek kelimedir.

Yer değiştirme, göçüşme (mubâdele): Bir kelimedeki iki sesin birbirleriyle yer değiştirmesi.

Yumuşak kelime (el-kelimetu'r-rakîke): İnce ünlülü kelime.

Yumuşak kef (kâfu'r-rakîke): Ön damak g'si, g. Bk. Kâf-ı mütevellede.

Yumuşatma (lîn) harfleri: DLT'nin giriş bölümünde KM lîn harfi terimini sadece vav, ye için kullanır (y. 13). Ancak eser boyunca bu terim, *med harfi* ile birlikte elif, vav, ye için kullanılmıştır. Bk. İllet harfi.

Zâ-i mütevellede: j. Türkçe (KM'ca Türkçe sayılan) kelimelerdeki j için DLT'nin girişinde verilen ve ze-şın arasında bir ses olarak tanımlanan bu terim eser içinde çok defa "iki çıkaklı ze" ibaresiyle anlatılır.

Zâit bap: Bk. Ziyade.

Zâit harf: Bk. Ziyade.

Zamme: Bk. Ötre.

Zelâka: Bk. Akıcı harf.

Zevâtu'l-erba'a: Bk. Dörtler.

Zevâtu's-selâse: Bk. Üçler.

Ziyade: Bir kelimedeki asli harflerin başına, ortasına veya sonuna ziyade harflerin eklenmesiyle elde edilen kelime. Söz gelişi *ders* kelimesinde dal, rı, sin asli harfleri vardır. Kelimenin başına te, rı'dan sonra da ye harfleri eklenerek elde edilen *tedrîs* kelimesi ziyade'dir. Arap gramerciliğinde bu kavram için daha çok *mezîd* kelimesi kullanılır. KM çoğunlukla *ziyade*, bazen *mezid* (türemiş) terimini kullanmıştır. Arapçadaki ziyade harfler şunlardır: Hemze, elif, vav, ye, te, sin, mim, nun. KM'nin, Arapça baplara soktuğu Türkçe kelimelerde hemze, elif, vav, ye, nun ve yapım eklerindeki diğer harfler ziyade harf olarak kabul edilir (y. 9-16).

KAYNAKLAR

Äbdurrähmånov, Ğ. ve Mutällibov, S., *Devånu Luğåtit turk – indeks-luğät*, Tåşkent 1967.

Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr* (hazırlayanlar: H. Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak), Ankara 2009 (**Ahterî, Ahterî-i Kebîr**).

Akalın, Şükrü Halûk, *Binyıl Önce Binyıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Ankara 2008 (**Akalın 2008**).

Akar, Ali, "Divanü Lügati't-Türk ile Anadolu Ağızlarındaki Ortak Unsurlar Üzerine Bir Deneme", *Dîvânü Lûgati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1999 (**Akar 1999**).

Akkoyunlu, Ziyat, "Dîvanu Lügâti't-Türk Halkbilimi Bakımından Değerlendirilirken Kaşgarlı Mahmud'un Arapçası'nda Dikkat Edilecek Hususlar", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri – Halk Edebiyatı*, Ankara 1992 (**Akkoyunlu 1992**)

Akkoyunlu, Ziyat, "Dîvânu Lugâti't-Türk'te 'Tuzgu'", *Hacettepe Üniverisitesi Türkiyat Araştırmaları*, sayı: 9 (Güz 2008), Ankara (**Akkoyunlu 2008**).

Akkoyunlu, Ziyat, "Kitâbu Dîvâni Luğâti't-Türk'te Bazı Meseleler", *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri – 28-30 Mayıs 2008 – Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*, Ankara 2009 (**Akkoyunlu 2009**).

Akkoyunlu, Ziyat, "Tuz", *Motif Akademi*, 2010/1, Ankara (**Akkoyunlu 2010/1**).

Akkoyunlu, Ziyat, "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Evirik (ibrik)", *Motif Akademi*, 2010/2, Ankara (**Akkoyunlu 2010/2**).

Akkoyunlu, Ziyat – Çınar, Ali Abbas, "Divanü Lugati't-Türk'te Halk Hekimliği", *Türk Kültürü*, sayı 371, Ankara 1994 (**Akkoyunlu-Çınar 1994**).

Akün, Ömer Faruk, "Kâşgarlı Mahmud", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 25, Ankara 2002 (**Akün 2002**).

Alışık, C. Eralp, "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Oğuz Damgaları – Türk Kültüründe *Tamga* ve Kökeni", *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara 2008 (**Alışık 2008**).

Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, İstanbul 1994 (**AzTS**).

Arap Alfabesine Göre Divanü Lûgat-it-Türk Dizini (hazırlayan: Dehri Dilçin), Ankara 1957.

Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara 1947 (**KB**)

Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara 1959

Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig III İndeks* (neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul 1979 (**KBİ**).

Arıkoğlu, Ekrem, *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara 2005 (**HTS**).

Arıkoğlu, Ekrem; Kuular, Klara, Tuva Türkçesi Sözlüğü (**TvTS**).

Äskär, Ramiz, *Mahmud Kaşğari vä onun 'Divanü Lüğat-it-Türk' äsäri*, Bakı 2008 (**Asker 2008**).

Äskär, Ramiz, *Mahmud Kaşğarinin 1.000 İllik Yubileyinä 1.000 Bibliografik Göstärici*, Bakı, 2008.

Äskär, Ramiz, *Mahmud Kaşğarinin 'Divanü Lüğat-it-Türk' Äsäri Üzrä Bibliografik vä Grammatik Göstärici*, Bakı 2008.

Atalay, Besim (çeviren), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi I*: 1939, II: 1940, III: 1941; *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara 1943 (**Atalay - Atalay Düz.** kısaltması, dizin cildindeki "Düzeltmeler" bölümünü gösterir.)

Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tıpkıbasımı "Faksimile"*, Ankara 1941.

Atay, Hüseyin, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, Ankara 1995.

Awezova, Z.-A. (çeviri ve giriş); Ermers, R. (indeks), *Maḥmūd al-Kāşġarī – Dīvān Luġāt at-Turk*, Almatı 2005.

Azärbaycan Dialektoloji Lüğäti I-II, Ankara 2003.

Barutcu-Özönder, F. Sema, "Editörün Sunuşu", *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara 2008 (**Barutcu-Özönder 2008**).

Başkŭrt Tĭlĭnĭŋ Hüzlĭgĭ I-II (komisyon), Mäskäw 1993 (**BTH**).

Bayat, Fuzuli, *Orta Türkçe Sözlük*, İstanbul 2008.

Bayram, Bülent, *Çuvaş Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya 2007 (**ÇTS**).

Bilge, Rifat, "Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Başındaki Makale", *Türkiyat Mecmuası*, cilt 6, 1936-1939, İstanbul (**Bilge 1939a**)

Bilge, Rifat, "Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Telif Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, cilt 6, 1936-1939, İstanbul (**Bilge 1939b**).

Biray, Himmet, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Ankara 1999 (**Biray 1999**).

Birinci, Ali, *Tarihin Gölgesinde*, İstanbul 2001 (**Birinci 2001**).

Brockelmann, C., *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāšγarī's Dīvān Luγāt at-Turk*, Budapest 1928.

Caferoğlu, Ahmet, *Kâşgarlı Mahmut*, İstanbul 1970 (**Caferoğlu 1970**).

Caferoğlu, Ahmet, "Kâşgar'lı Mahmut ve Divanü Lugat-it-Türk", *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara 1972 (**Caferoğlu 1972**).

Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 2001 (**Caferoğlu 2001**).

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972 (**Clauson**).

Coşkun, Volkan, *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara 2000 (**Coşkun 2000**).

Çağatay, Saadet, "Divanü Lûgatte 'Bukuk'", *Türk Dili*, sayı: 253 (Ekim 1972) (**Çağatay 1972**).

Çağbayır, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı: Ötüken Türkçe Sözlük I-V*, İstanbul 2007.

Çetin, Altan, "Kaşgarlı Mahmud'dan Yararlanan Bir Memlûk Tarihçisinin Oğuzlara Dair Verdiği Bilgiler", *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri – 28-30 Mayıs 2008 – Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*, Ankara 2009 (**Çetin 2009**).

Çulha, Tülay, *Karaycanın Kısa Sözvarlığı – Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*, İstanbul 2006 (**KKS**).

Dankoff, Robert – Kelly, James, *Türk Şiveleri Lügatı (Compendium of the Turkic Dialects) -Dīvānü Luġāt-it-Türk- / İnceleme – Tenkidli Metin – İngilizce Tercüme – Dizinler*, Harvard Üniversitesi Basımevi, I. Kısım: 1982, II. Kısım: 1984, III. Kısım: 1985 (**Dankoff-Kelly**).

Demirayak, Kenan – Çögenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2000 (**Demirayak-Çögenli 2000**).

Derleme Sözlüğü I-XI, Ankara 1963-1979 (**DS**).

Dîvânu Lugâti't-Türk I-III (heyet), Pekin 2002.

Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, Ankara 1972.

Dozy, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, Beyrouth 1881 (**Dozy 1881**).

Durmuş, İsmail, "İstişhâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001 (**Durmuş 2001**).

Düzgün, Hüseyin (Hossein Mohammadzadeh Sadigh) (Farsaya çeviren), *Dîvânü Lûgati't-Türk – Kâşgarlı Mahmud*, Tebriz 2004.

Egewbay, Askar Kurmaşulı, *Maḫmut Ḳaşḳariy – Türik Sözdigi I-III*, Almatı 1997-1998.

Ercilasun, Ahmet B., "Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lûgati't-Türk", *Büyük Türk Klasikleri 1*, İstanbul 1985 (**Ercilasun 1985**).

Ercilasun, Ahmet B., "Kâşgarlı Mahmu'da -sā-/-s̄ē- Eki", *Türk Dili*, sayı: 521 (Mayıs 1995).

Ercilasun, Ahmet B., "Dîvânü Lügati't-Türk'te Ünlü Uzunluklarıyla İlgili Kayıtlar", *Dîvânü Lûgati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1999.

Ercilasun, Ahmet B., "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat", *Türkler*, cilt: 5, Ankara 2002.

Ercilasun, Ahmet B., "Dîvânü Lügati't-Türk'ü Koruyan Aile", *Yeni Orkun*, Eylül, Ekim 2003, İstanbul.

Ercilasun, Ahmet B., *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara 2004 (**Ercilasun 2004**).

Ercilasun, Ahmet B., *Makaleler – Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (yayına hazırlayan: Ekrem Arıkoğlu), Ankara 2007 (**Ercilasun 2007**).

Ercilasun, Ahmet B., "Kâşgarlı Mahmûd: İlk Türk Gramercisi", *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara 2008.

Ercilasun, Ahmet B., "Kâşgarlı Mahmud'un Muzipliği", *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri – 28-30 Mayıs 2008 –Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*, Ankara 2009 (**Ercilasun 2009**).

Erdal, Marcel, *Old Turkic Word Formation – A Functional Approach to the Lexicon*, Wiesbaden 1991 (**Erdal 1991**).

Erdal, Marcel, *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston 2004, (**Erdal 2004**).

Erdi, Seçkin – Yurteser, Serap Tuğba (çeviri, uyarlama, düzenleme), *Kâşgarlı Mahmûd – Dîvânü Lugâti't-Türk*, İstanbul 2005.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999 (**Eren 1999**).

Ergün, Mustafa, "Emrullah Efendi – Hayatı – Görüşleri – Çalışmaları", *AÜ DTCF Dergisi*, Cilt: 30, sayı: 1-2, Ankara 1982 (**Ergün 1982**).

Ermers, Robert, *Arabic Grammars of Turkic*, Leiden-Boston-Köln 1999 (**Ermers 1999**).

Erol, Aydil, *Adlarımız – Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihî Örneklerle*, 3. baskı: 1996, 4. baskı: 2010, İstanbul (**Erol 1996, 2010**).

Eş-şeyḫu'l-imâm Muhammed bin Ebî Bekr bin Abdulqâdir er-Râzî, *Muḫtāru's-ṣiḥaḥ*, Mısır, 1976.

Genç, Reşat, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997 (**Genç 1997**).

Genç, Reşat "Karahanlılar Tarihi", *Türkler 4*, Ankara 2002 **(Genç 2002)**

Gençboyacı, *Melek, Millet Yazma Eser Kütüphanesi – 24 Mayıs 2008* (**Gençboyacı 2008**).

Gökçeoğlu, Mustafa, "Dîvânü Lûgati't-Türk ve Kıbrıs Türklerinin Dillerinde Yaşayan Sözcükler", *Dîvânü Lûgati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1999 (**Gökçeoğlu 1999**).

Gömeç, Saadettin, "Divanü Lugat-it-Türk'te Geçen Yer Adları", *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri – 28-30 Mayıs 2008 – Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*, Ankara 2009 (**Gömeç 2009**).

Gül, Bülent, "Bir Sözlüğün Hikâyesi", *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara 2008 (**Gül 2008**).

Güner, Galip, "Dîvânü Lugâti't-Türk'te Oğuzca Olarak Geçen *mandār* ve *mandārlan-* Kelimelerinin Kökeni Üzerine Düşünceler" I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, 27-30 Eylül 2010/Kayseri (basılmamış bildiri) (**Güner 2010**).

Güner, Galip, "Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen ulas/öles 'süzgün, baygın' Kelimesinin Okunuşu, Anlamı ve Yapısı Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies, Volume 6/I (Winter 2011)*, Turkey (**Güner 2011**).

Gürsoy-Naskali, Emine; Duranlı, Muvaffak, *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara 1999 (**ATS**).

Gürsoy-Naskali, Emine; Butanayev, Viktor; İsina, Almagül; Şahin, Erdal; Şahin, Liaisan; Koç, Aylin, *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara 2007 (**HTS-2**).

Hamilton, James Russel, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Türkçe çeviri: Vedat Köken), Ankara 1998 (**Hamilton 1998**).

Hartman, Martin, "Dîvânu Lugâti't-Türk'e Ait Birkaç Mülâhaza", *Millî Tetebbûlar Mecmûası*, İkinci cilt, İstanbul 1331 (**Hartman 1331**).

Hauenschild, Ingeborg, "Botanica im Dīvān luġāt at-turk", *Journal of Turkology*, Vol. 2. No. 1 (Summer 1994) (**Hauenschild 1994**).

Hazai, G., "Al-Kāshgharī", *EI*, cilt: 4, Leiden 1978.

Hunkan, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı – Karahanlılar (766-1212)*, İstanbul 2007 (**Hunkan 2007**).

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh (İslâm Tarihi)* -çeviren: A. Özaydın- İstanbul 1987 (**İbnü'l-Esîr 1987**).

İlaydın, Hikmet, "Divan'la İlgili Bazı Gözlemler ve Düşünceler", *Türk Dili*, sayı: 253 (Ekim 1972) (**İlaydın 1972**).

İşler, Emrullah, "Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Arapça Etkisi", *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara 2008 (**İşler 2008**).

Johanson, L., "On syllabic frontness oppositions in Turkic", *Varia Eurasiatica – Festschrift für Professor András Róna-Tas*, Szeged 1991 (**Johanson 1991**).

Kaçalin, Mustafa S., "Dîvânü Lugāti't-Türk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 9, Ankara 1994 (**Kaçalin 1994**).

Kaçalin, Mustafa, "Abdullah Sabri Karter'in Dîvânu Luğâti't-Türk Çevirisi Üstüne", *Marmara Üni., Türklük Araştırmaları Dergisi*, cilt: 8, İstanbul 1997 (**Kaçalin 1997**).

Kaçalin, Mustafa, "*Divanü Lugati't-Türk* Üzerine Birkaç Söz", *Türk Dili*, sayı: 683 (Kasım 2008) (**Kaçalin 2008**).

Kamberi, Dolkun, "The Qäshqär and Mähmut Qäshqäri", *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri – 28-30 Mayıs 2008 – Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*, Ankara 2009 (**Kamberi 2009**).

Kanar, Mehmet, *Kanar Arapça – Türkçe Sözlük*, İstanbul 2009 (**Kanar 2009**).

Karahan, Akartürk, *Dīvānu Luġāti't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Lehçe Bilgisi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2013.

Kargı Ölmez, Zuhal, *Ebulgazi Bahadır Han – Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara 1996, (**Kargı Ölmez 1996**).

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (komisyon), Ankara 1991 (**KTLS**).

"Kâşgarlı Mahmud", *Türk Ansiklopedisi*, cilt: 21, Ankara 1974 (**Türk Ans. 1974**).

Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lûgati't-Türk – Tıpkıbasım/Facsimile, Ankara 1990.

Ḳazaḳ Tiliniŋ Sözdigi, Almatı 1999 (**KtilS**).

Killi, Gülsüm, "Türk Diyalektoloji Araştırmalarının Eşsiz Kaynağı: Dîvânu Lugâti't-Türk", *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara 2008 (**Killi 2008**).

Koca, Salim, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara 2011 (**Koca 2011**).

Koç, Kenan; Bayniyazov, Ayabek; Başkapan, Vehbi, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2003 (**KTS**)

Koçkuzu, Ali Osman, "Aynî, Bedreddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, İstanbul 1991 (**Koçkuzu 1991**).

Korkmaz, Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara 1995 (**Korkmaz 1995**).

Köprülüzade M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926 (**Köprülüzade 1926**).

Köprülüzade M. Fuat, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934 (**Köprülüzade 1934**).

Kurt, Şaban, "Giriş", *Kitâbu Dîvânı Lügati't-Türk – Tıpkıbasım – Türkçe Sözcükler, Özel Adlar Dizini*, İstanbul 2008 (**Kurt 2008**).

Levent, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1984 (**Levent 1984**).

Luvis Ma'lûf, *el-Muncid*, Tehrân 1365.

Mahmûd bin el-Huseyn bin Muhammed el-Kâşgarî, Kitâbu Dîvânı Lugâti't-Türk (Kilisli Rıfat neşri), İstanbul, I-II: 1333 (1915), III: 1335 (1917) (**Kilisli Rıfat 1335**).

Mahmud bin el-Hüseyn bin Muhammed el-Kaşgarî, Kitâbu Dîvânı Lügâti't-Türk - Tıpkıbasım – Türkçe Sözcükler, Özel Adlar Dizini (yayına hazırlayan: Şaban Kurt), İstanbul 2008.

Mahmud Kaşğari – Divanü Lüğat-it-Türk I-IV (tercüme eden ve neşre hazırlayan: Ramiz Äskär), Bakı 2006.

Marçais – Yınanç, Mükrimin Halil, "Aynî", *İA*, cilt: 2, İstanbul 1961 (**Marçais-Yınanç 1961**).

Mehmud Kâşğeriy – Türkiy tillar divani (heyet), Şincaŋ ẖelk neşriyate, 2008.

Mehmut Ḳeşḳeriy – Turkiy tillar divani (Dîvânu luġâtit türk) -İbrahim Mutii redaktörlüğünde- Ürümçi I: 1981, II: 1983, III: 1984.

Muhammed Debîrsiyâqî, *Maḥmūd Kāşġarī – Nāmhā ve sifethā ve zamīrhā ve pesvendhā-yi dīvānu luġāti't-turk (terceme ve tanzīm ve tertīb-i elifbāyī)*, Tahran 1375 (1996).

Mutällibov, S. M. (tärcimän vä näşrgä täyyärlåwçi), *Mähmud Kâşğäriy – Turkiy sozlär devâni (Devânu luğâtit turk)*, Tåşkent I: 1960, II: 1961, III: 1963.

Mutiy, İ. – Osmanov, M., "Mehmut Keşkeriyniŋ juti, hayati ve mazari toğrisida", *Uyğur Tili Boyiçe Tekşürüşler*, Alma-Ata 1988.

Mutiy, İ. – Osmanov, M., "Kâşgarlı Mahmud'un Yurdu, Hayatı ve Mezarı Hakkında" (çeviren: Hülya Kasapoğlu Çengel), *Bilig*, sayı: 23 (Güz 2002) (**Mutiy-Osmanov 2002**).

Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı* (hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs), Ankara 2000 (**Asım Ef. 2000**).

Nadelyayev, V. M.; Nasilov, D. M.; Tenişev, E. R.; Şerbak, A. M., *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad 1969 (**DTS**).

Nalbant, Mehmet Vefa, *Dîvânü Luġâti't-Türk Grameri-I İsim*, İstanbul 2008 (**Nalbant 2008**).

Necip, Emir Necipoviç, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Rusçadan çeviren: İklil Kurban), Ankara 1995 (**YUTS**).

Ozbek Tilining İzâhli Luğäti I-II (komisyon), Moskva 1981 (**OTİL**).

Ölmez, Mehmet, *Tuwinischer Wortschatz -mit alttürkischen und mongolischen Parallelen- (Tuvacanın Sözvarlığı - Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle-)*, Wiesbaden 2007 (**TW**).

Öner, Mustafa, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2009 (**KTTS**).

Öner, Mustafa, *Türkçe Yazıları*, İstanbul 2011 (**Öner 2011**).

Özertural, Zekine, "Eski Türkçe tu- 'kapamak' Eylemi Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, XV. cilt, 1. sayı, Ankara 2002 (**Özertural 2002**).

Öztuna, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi-5*, İstanbul 1964 (**Öztuna-5 1964**).

Öztürk, Rıdvan, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara 2010 (**Öztürk 2010**).

Özyetgin, Melek, *Ebū Ḥayyān – Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk – Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara 2001 (**Özyetgin 2001**).

Paçacıoğlu, Burhan, *VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara 2006.

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2006 (**Parlatır 2006**).

Pritsak, Omeljan, "Mahmud Kâşgarî kimdir?", *Türkiyat Mecmuası 1951-53, cilt: X*, İstanbul 1953 (**Pritsak 1953**).

Pritsak, Omelyan, "Kara-Hanlılar (840-1212)", *İA*, 6. cilt, İstanbul 1955 (**Pritsak 1955**).

Räsänen, Martti, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969 (**Räsänen 1969**).

Redhouse, James W., *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*, Ankara 2009 (**Redhouse 2009**).

Rossi, Ettore, "A note to the manuscript of the Dīwān Luġāt at-Turk", *Charisteria Orientalia*, Praha 1956 (**Rossi 1956**).

Rustamov, A. R. (Arapçadan çeviri, notlar); Kormuşin, İ. V. (redaksiyon, önsöz, giriş, notlar); Potseluyevsko, Ye. A. (notlar), *Maḥmūd al-Kāşġarī – Dīvān Luġāt at-Turk (Svod Tyurkskiḫ Slov), Tom 1*, Moskva 2010 (**Rustemov-Kormuşin**).

Sarı, Mevlût, *El-Mevārid – Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul 1980 (**Sarı 1980**).

Sarıcaoğlu, Fikret, "Kâşgarlı Mahmûd: İlk Türk Haritacısı", *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara 2008 (**Sarıcaoğlu 2008**).

Savran, Hülya, "Hasan Basri Çantay'ın *Divanü Lugati't-Türk*'ü Çeviri Denemesi, *Türk Dili*, sayı: 683 (Kasım 2008) (**Savran 2008**).

Sertkaya, Osman Fikri, "Son Bulunan Belgeler Işığında Kâşgarlı Mahmûd Hakkında Yeni Bilgiler", *Dîvânü Lûgati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1999 (**Sertkaya 1999**).

Sevortyan, E. V., *Etimologiçeskiy slovar' tyurkskiḫ yazıkov I: 1974, II, III: 1980*, Moskva.

Sevortyan, E. V. – Levitskaya, L. S., *Etimologiçeskiy slovar' tyurkskiḫ yazıkov IV*, Moskva 1989.

Shnitnikov, Boris N., *Kazakh-English Dictionary*, London-The Hague-Paris 1966 (**KED**).

Sümer, Faruk, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1983 (**Sümer 1983**).

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) – Tarihleri – Boy Teşkilatı – Destanları*, İstanbul 1992 (**Sümer 1992**).

Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I-II*, İstanbul 1999 (**Sümer 1999**).

Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî (tıpkıbasım)*, İstanbul 1989 (**Ş. Sami**).

Şener, Abdulkadir; Sofuoğlu, Cemal; Yıldırım, Mustafa, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı – Yorumlu Meâli*, İzmir 2009.

Şirin User, Hatice, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları – Söz Varlığı İncelemesi*, Konya 2009 (**Şirin User 2009**).

Tannagaşeva, N. N. Kurpeşko; Akalın, Şükrü Halûk, *Şor Sözlüğü*, Adana 1995 (**ŞS**).

Tarama Sözlüğü I-VI, Ankara 1963-1972 (**TS**)

Tavkul, Ufuk, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2000 (**KMTS**).

Taymas, Abdullah, "Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi", *Türkiyat Mecmuası 1940-1942*, cilt: 7-8; Taymas, Abdullah Battal, "Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası 1954*, cilt: 11 (**Taymas 1942, 1954**).

Tekeli, Sevim, *İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmud ve Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amirali Pîrî Reis*, Ankara 1997 (**Tekeli 1997**).

Tekin, Talât, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*, Ankara 1989 (**Tekin 1989**).

Tekin, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara 1994 (**Tekin 1994**).

Tekin, Talat, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara 1995 (**Tekin 1995**).

Tevfikoğlu, Muhtar, *Ali Emîrî Efendi*, Ankara 1989 (**Tevfikoğlu 1989**).

Tezcan, Semih, "Dîvânü Lugâti't-Türk'te Tek Veriler (Hapax Legomena)", *Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu (17-19 Ekim 2008, Rize) – Bildiri Metinleri*, Rize 2008 (**Tezcan 2008**).

Tezcan, Semih, "Etimoloji Önerileri", *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2011 (**Tezcan 2011**).

Timurtaş, Faruk K., *Osmanlıca Grameri*, İstanbul 1964 (**Timurtaş 1964**).

(Togan), Ahmet – Zeki Valîdî, "Dîvân-ı Lugâtüt-Türk'ün Telif Senesi Hakkında", *Atsız Mecmua, sayı: 16*, İstanbul 1932 (**Togan 1932/16**).

(Togan), Ahmet – Zeki Valîdî, "Mahmûd Kaşgarî'ye Ait Notlar", *Atsız Mecmua, sayı: 17*, İstanbul 1932 (**Togan 1932/17**).

Togan, A. Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970 (**Togan 1970**).

Toparlı, Recep; Vural, Hanifi; Karaatlı, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2003 (**KpTS**).

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969 (**Turan 1969**).

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005 (**TS**).

Türkmence-Türkçe Sözlük (hazırlayanlar: Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet; Ceylan, Emine; Ölmez, Zuhal; Eker, Süer), Ankara 1995 (**TTS**).

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1974.

Useinov, S. M., *Krımskotatarsko-Russkiy Slovar'*, Ternopol' 1994 (**KRS**).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, II. Cilt*, Ankara 1988 (**Uzunçarşılı 1988**).

Ülkütaşır, M. Şakir, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Ankara 1972 (**Ülkütaşır 1972**).

Üşenmez, Emek, *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*, İstanbul 2010.

Yıldırım, Dursun, "Kâşgarlı Mahmûd: İlk Türk Sözlü Kültür Bilimcisi (=Folklorist)", *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara 2008 (**Yıldırım 2008**).

Yudahin, K. K., *Kırgız Sözlüğü I-II* (Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas), Ankara 1998 (**KS**).

Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb – Ḫvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası – Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Ankara 1993 (**Yüce 1993**).

Yüksel (Seçkin), Süheylâ, Faik Reşad'ın Hayatı ve Eserleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, Ankara 1997 (**Yüksel 1997**).

Zetterstéen, K. V., "Abbasîler", *İA, 1. cilt*, İstanbul 1950 (**Zetterstéen 1950**).

Zieme, Peter, "Kâşgari ve Türkçe Turfan Metinleri", *Bilimsel Bildiriler 1972*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1975 (**Zieme 1975**).

EK 1: KİLİSLİ RIFAT BİLGE, BİLDİKLERİM! (DLT'NİN BULUNUŞU VE YAYIMLANMASI)

Âdet olmuştur: Büyükler büyük işlere dair (hâtırat) yazarlar; hem de bu hâtırat ekseriyetle siyasî işlere dair olur.

Bu bir güzel âdettir; fakat büyüklere tahsise ne hacet, küçüklerin de küçük işlere dair yazmasına ne mâni var?

Küçük görünen bir iş bazan büyük bir işi tashih eder, yahut bir noktasını olsun aydınlatır. Binaenaleyh ben de kendimi bildiğim günden beri nerede okudum, kimlerden okudum, neler gördüm, kimlerle görüştüm, ne gibi hâdiselere şahit oldum; bütün bunları yazmak istiyorum.

Şu kadar var ki (hâtıratım) yerinde (bildiklerim) kelimesini istimal ediyorum. Gördüklerim, işittiklerim de buna dahildir. Çünkü her görülen, işitilen şey de bilinmiş sayılır.

İlme, kitaba hizmetim daha çok geçtiği için iptida ilim sahasındaki hizmetlerimden ve bu alandaki müşahade ve kararlarımdan bahsedeceğim.

Divanı Lûgatı Türk ve Emirî Efendi

Divanyolunda (Karababa) sokağının başında (Diyarıbakır Kıraathanesi) adlı bir kıraathane vardı. (Diyarıbekirli Ali Emirî efendi) buranın birinci müşterilerinden idi.

Her gece akşamdan sonra gelir, gece yarısına kadar oturur, dostlarile görüşür, konuşur; sonra kalkar, Parmakkapı'daki hanesine giderdi.

Bu zat bekâr idi, kapısını kendisi kitler, kendisi açardı. Hayatını mütaleaya hasretmişti.

Her türlü eser okumakla beraber en çok Osmanlı edebiyatı, Osmanlı tarihi ile meşguldü. Hafızası çok kuvvetliydi. Okuduğu şeyleri unutmamış, unutmazdı.

– Ezberimde yüzbin türkçe beyit vardır! derdi.

Ben, bu ciheti nezaketle bir kere tecrübe ettim. Hangi bir şairin bir gazelinden bir mısra' seçtim:

– «Acaba şu mısra' kimindir?» diye sordum. Güldü:

– İmtihan mı etmek istiyorsun; falanındır, sonu şudur, ve gazelin tamamı şöyledir.. diye ezber okudu.

Bu zat büyüklerin tercümei hallerile de çok uğraşmıştı. Ne kadar İslâm hükümdarı varsa, ne kadar büyük âlimler varsa, meşayih varsa, ne kadar Osmanlı şairi varsa hepsinin tercümei halini mufassalan bilirdi. Ona bir şey sorulsa:

– O namda iki şair var, hangisini istiyorsun?.. der ve her birisi hakkında malûmat verirdi.

Bir yaz günü akşam üzeri Ayasofya meydanında ağaçlar altında gezinirken, Ayasofya hamamının kapısı üzerindeki tarih gözüme ilişti. Uğraştım, okudum, kaydettim.

Şairin adı (Hüdayi) idi.

Ben bunu Aziz Mahmut Hüdayi zannettim. Gece kıraathanede işi ona açtım.

– Tuhaf şey, Aziz hazretleri hamam tarihi söylemiş! dedim, güldü:

– Rıfat, teracimde zayıfsın, biraz uğraş tekemmül etmeğe bak. İki Hüdayi var; birisi Aziz hazretleri, diğeri (Müezzin zâde Hüdayi) dir. Tarih bunundur! dedi.

Müşarünileyhin tarih ve edebiyatta kemalini gördüğüm, bildiğim için kendilerinden istifadeye çalışırdım. Bu zat her gece kıraathanede isbatı vücut eder etmez, etrafına tarih ve edebiyat meraklıları toplanır, orası âdeta bir ders halkası olurdu.

Tarih encümeni âzasından (Tevhid bey), yine âzadan (Arif bey), Amasya müverrihi (Hüsameddin efendi) başşakirtlerindendi. Ben de sürüye katılır, fakat küçük şakirt gibi söze o kadar karışmazdım.

Müşarünileyh hakkında uzun bir tercümeihal yazacağım. Binaenaleyh sadede geliyorum:

Mali 1333 senesi idi. Bir gece yine bu kıraathaneye teşrif buyurdu. Biraz tarihten, edebiyattan bahsedildikten sonra:

– Beyler, efendiler! bu gece size bir şey soracağım! dedi.

– Buyurun, dedik.

Sordu:

– Divanı Lûgatı Türki isminde bir kitap gördünüz mü, yahut işittiniz mi?

İlk cevabı ben verdim:

– Kitabın kendisini görmedim, fakat Kâtip Çelebi bunu görmüş ve keşfüzzününa yazmıştır, dedim.

Sonra Arif bey ve arkadaşları arapça tarihlerin birisinde bunun adını gördük, dediler. Bunun üzerine Emirî efendi, Fuzulînin şu mısraını okudu: (Eyledim tahkik, görmüş kimse yok cananımı).

Söz sırası bize geldi. Bir ağızdan heyecanla sorduk:

– Siz gördünüz mü? dedik.

Sualimiz hoşuna gitti, kendisine mahsus olan tarzda gevrek, gevrek güle güle katıldı:

– Ne söylüyorsunuz? İnayeti bârî ile bugün o kitaba malik oldum, dedi. Cümlemiz tebrik ettik, fakat nasıl elde ettiğini, kimden aldığını sorduk.

Bize şöyle anlattı:

– Âdetim veçhile haftada iki, üç kere Sahaflar çarşısına uğrar, yeni bir şey var mı diye kitapçılara sorarım. Dün de uğradım. Kitapçı Burhan beyin dükkânında oturdum. «Bir şey var mı?» dedim. Kitapçı:

– Bir kitap var amma, sahibi otuz lira istiyor. Bu kitap bana geleli bir hafta oldu. Ben, bunu yüksek bir fiyatla alır, diye Maarif Nazırı Emrullah efendiye götürdüm. O da ilmiye encümenine havale etti. Encümen tetkik için bir hafta müsaade istedi, ben de kabul ettim. Bir hafta sonra uğradım. On lira teklif ettiler. Ben de: «Kitap benim değil, başkasınındır, otuz liradan bir para aşağıya vermiyor» dedim. Cevaben «Biz otuz liraya bir kütüphane satın alırız. Al kitabını, istemiyoruz!» diye kitabı iade ettiler. Kitap sahibile tayin ettiğimiz müddet yarın bitecektir. Yarın kitabı vermeye mecburum. Bakınız, eğer işinize gelirse siz alınız! dedi. Kitabı elime alınca bayıldım. Otuz lira değil, otuz bin lira değeri var. Dünyada eşi menendi görülmemiş bir kitap, hicrî 466da telif edilmiş, bir Türk kamusu ve grameri. Fakat kitapçıyı şımartmamak, fiyatı artırmaya bırakmamak için, nazlı davrandım: «Dağınık bir eser. Acaba tamam mı, değil mi? Hem de müellifi kâşgarlı bir adam imiş. Kimdir, necidir? belli değil. Sarı çizmeli Mehmet ağa. Maamafih ne de olsa bir eserdir. Maarif on lira teklif etmiş ise, ben de 15 lira veririm» dedim. Kitapçı:

– Hayır, arzettiğim gibi benim değildir. Benim olsaydı verirdim. Fakat sahibi mutlak mutlak otuz lira istiyor. Almıyacak olursanız sahibine iade ederim.. dedi.

Sordum:

– Sahibi kimdir? dedim. Cevaben dedi ki:

– Yaşlıca bir hanımdır, eski maliye nâzırı Nazif beyin mensubatından.. Paşa, bu kitabı ona verirken: «Bak, sana bir kitap veriyorum. İyi sakla! Sıkıldığın zaman kitapçılara götür. Altın para otuz lira eder, aşağıya verme!» demiş. İşte bu otuz lira kadının kulağında küpe olmuş. Yoksa kendisi aceze bir kadındır. Alacak isen, bir kadına iyilik etmiş olursun. dedi.

Bunun üzerine:

– Evet, şimdi işin şekli değişti: Bir kadına muavenet bir vazifedir. Peki, kabul ettim, dedim ve kitabı aldım. Fakat o dakikada şöyle düşündüm: Yanımda ancak 15 lira var, eve gidecek olsam kitap dükkânda kalacak, mümkün ki başka birisi gelir, kitapçı tamahkârlık ederek ona da gösterir, o da alır. Paranın üstünü yarına bırakayım desem, olmaz. Başladım içimden Allaha yalvarmaya: «Allahım bir dost gönder, bana yardım etsin. Beni şu kitaptan ayırma!»

İki dakika sonra baktım ki, dostlarımdan eski Darülfünunun edebiyat muallimi (Faik Reşat bey oradan geçiyor. Hemen çağırdım. Gizlice: «Varsa aman bana yirmi lira ver» dedim. Çantasını açtı, on lira varmış onu verdi.

– Üst tarafını da şimdi acele eve gider getiririm, dedi. Ben de kitapçının dükkânında kısmen huzuru kalb ile oturdum.

Birkaç dakika sonra Reşat bey geldi, parayı getirdi. Otuz lirayı Burhan beye verdim.

Burhan Bey – «Pekâlâ, ya benim bahşişim yok mu?» dedi.

Üç lira da ona verdim, vedalaştım. Dükkândan kalktım, Reşat beyle konuşa konuşa çarşıdan çıktık. Fakat arkamıza baktım: «Acaba Burhan Bey pişman olup da arkamızdan koşmasın» diye korku içindeydim.

Neyse, baktım ki gelen yok: «Oh... Elhamdülillâh!» dedim.

Kitabı aldım, eve geldim, Yemeği içmeyi unuttum. Birkaç saat mütalea ile uğraştım. Arkadaşlar, size arzediyorum: Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacak. Arap dilinde Sîbeveyh'in kitabı ne ise bu da Türk dilinde onun kardeşidir. Türk dilinde şimdiye kadar bunun gibi bir kitap yazılmamıştır. Bundan sonra da yazılamaz. Bu kitaba hakikî kıymet verilmek lâzım gelse cihanın hazineleri kâfi gelmez.

Bu kitap ile Hazreti Yusuf arasında bir müşahabet var: Yusufu arkadaşları birkaç akçeye sattılar. Fakat sonra Mısırda ağırlığınca cevahire satıldı. Bu kitabı da Burhan bana 33 liraya sattı. Fakat ben bunu birkaç misli ağırlığında elmaslara, zümrütlere vermem, dedim.

Emîrî efendi bu kitabı elde ettikten sonra neşesiyle sermest oldu. Eşine, dostuna, rast geldiğine: «Ben bir kitap aldım, şöyledir, böyledir» diye ballandıra ballandıra söylüyordu.

Ağızdan ağıza, kulaktan kulağa bu haber Ziya Gökalp'a yetişmiş, koşmuş, Emirîye gelmiş, kitabı görmek istemiş. Fakat Emirî:

– Şimdilik gösteremem, belki iki ay sonra olabilir, diye Ziya beyi kırmıştı.

Sonra Ziya bey Diyarbekir mebuslarından iki zatı göndermiş. Emirî efendi onlara da göstermemiştir. Bana gelince, Emirî efendinin tabiatini bildiğim için görmek istemedim. Bir şey söylemedim. Nihayet bir hafta kadar bir zaman geçti. Bir gün bana haber göndermiş, eve davet etmişti. Gittim. Kitap meydanda duruyordu. Bana hitap ile:

– İşte «Divani Lügatittürk», buyurun mütalea ediniz, dedi.

Ben de aldım, bakıştırdım.

– Cenabı hak neşrini nasip etsin, dedim.

Bu söz hoşuna gitti.

– Bu sözü başkasından duymadım, inşallah neşrederiz, tashihini de sen yaparsın,

dedikten sonra bir ah, çekti: rengi bozuldu, şöyle dedi:

– Rıfat bu kitap, ne kadar yüksek dersek o kadar yüksek, ne kadar kıymetli dersek o kadar kıymetli, fakat bunun mühim bir kusuru var. Kitabın şirazesi çözülmüş, formaları dağılmış, yapraklar karışmış, başı, sonu bellisiz olmuş. Sayfasının karşılığı yok, sayfa başlarında numara yok. Kitap tamam mı, değil mi, tanzim edilmesi mümkün mü, değil mi? Bu noktalar beni mahzun ediyor. Acaba tamam mı?

Eğer tamam ise, ne saadet. Değilse vay benim başıma.. O zaman bu kitabın karşısına geçip, ölünceye kadar ağlamalıyım. Rıfat, sana rica ediyorum. Her gün gel, bir iki saat bu kitap ile meşgul ol. Şu kitap tamam mı, değil mi? Bunu meydana çıkar! dedi.

Ben de teşekkürle kabul ettim. İki ay kadar her gün birkaç saat meşgul oldum. Kitabı üç defa hatmettim. Formalar, kâğıtları oradan kaldırdım, beriye koydum: Uymadı. Başka yere götürdüm, sözlerin insicamına, bahsin devamına baktım. Elhasıl uğraşa uğraşa tanzim ettim. Sayfalara numara koydum. Kitabın tamam olduğunu tebşir ettim, sevincinden ağladı. Sonra:

– Ben de göreyim. dedi. Bir kere de beraberce indirdik. Ona da kanaat geldi.

Bu iş, onun o kadar hoşuna gitti ki, evi iki bölüklü idi. Bana:

– Rıfat, bu hizmetine mukabil, haydi Defterhaneye gidelim. Sana hanemin bir bölüğünü ferağ edeyim, dedi.

Teşekkür ettim:

– Hanenizde daim olunuz. Ben sizden yalnız bunun neşrine müsaadenizi istirham ederim, mükâfatım bu olsun, dedim.

Cevaben:

– İnşallah o da olur, fakat biraz sabrediniz. dedi.

Anladım ki o, neşre razıdır, fakat büyüklerden birisinin veya birkaçının ricasını istiyor. Çünkü merhum büyüklerin iltifatından çok hoşlanırdı. Hatta ona gündüz büyüklerden birisi hürmet etse, gece kıraathaneye gelir:

– Bugün falan beyefendiye rastgeldim, bana şöyle hürmet etti. Eğildi, elimi öptü. Ne âlicenap, ne terbiyeli insandır! diye onu saatlerce methederdi.

Ziya Gökalp bey de «Divanı Lügatittürk»e kulaktan âşık olmuştu. Adı söylenince Leylâsının adını duymuş zavallı Kays gibi ah çekiyordu. Kitabı duyduktan sonra kitabı görmek için yaptığı teşebbüslerin fayda etmediğini görünce bir gün bana geldi: aramızda şöyle bir konuşma oldu:

– Bahtiyar Rıfat, sen bu kitabı hem gördün, hem okudun değil mi?

– Evet, gördüm de okudum da.

– Rıfat, ben sevda bilmezdim. Fakat bu kitaba tutuldum. Görmek için ne yaptımsa olmadı. şu kadar var ki cezmettim. Bu kitabı hem almalı, hem neşretmeliyiz. Bu hazinenin anahtarı senin elindedir. Gel, bana yardım et. Şu kitabı kurtaralım, bastıralım. Bütün Türklere armağanımız olsun. Haydi bana çaresini söyle!

– Evet, bir çare düşündüm. Fakat hem kolay, hem zor. Bilmem ki yapabilir misin?

– Aman çabuk söyle. Emin olun ki, Ferhad gibi dağları delecek kudretim var.

– Talât paşa ile görüşüyor musun, ona sözün, nazın geçer mi?

– Merkez âzasından olduğum için hayhay. Ne demek istiyorsun?

– Talât paşayı Ali Emirî efendi çok severdi. Ne zaman adı anılsa methü senasında bulunuyor. Bana öyle geliyor ki, bu kitap için Talât paşa, Emirî efendiye rica edecek olursa derhal verir. Fakat Talât paşa ona rica eder mi, bilemem!..

–Talât Paşa gönülsüzdür, hem de faziletli insanları sever. Haydi haydi rica eder. Şu kadar var ki bu ricanın şekli tuhaftır. Talât paşa Emirî efendinin ayağına gitse olmaz. Onu Babıâliye veya merkeze çağırsa olmaz. Şimdi bunun çaresi nedir? Rica ederim, şunun da bir çaresini bul.

– Ben bu işi daha evvel düşünmüş, çaresini bulmuştum.

– Nasıl, anlat bakayım.

– Emirî Efendi Adliye nazırı İbrahim beyefendiyi pek çok sever, gerek asaletine gerek şahsî meziyetlerine çok hürmeti vardır. Bu sevişme neticesidir ki Emirî efendiye çok hürmet eder, gördüğü yerde mutlaka elini öper. Bu karşılıklı sevişme neticesidir ki, Emirî Efendi geceleri sık sık İbrahim beyin Koskadaki evine gider. Sonra gelir, bize nasıl görüştüğünü anlatır.

Bulduğum çare şudur: Şimdi Ramazanı şeriftir. İbrahim beye söyleyin, bir gece Emirî efendiyi iftara davet buyursun. Talât paşaya da rica ediniz. O gece yemekten bir saat sonra büyüklerden birkaç arkadaşile İbrahim beyi görmeye gelsin. Orada İbrahim bey evvelâ misafirleri Emirî efendiye tanıtsın. Sonra Emirî efendiyi yüksek sözlerle onlara takdim etsin. Onlar da, başta Talât paşa olmak üzere «vay üstadı muhterem, vay edibi âzam, vay müverrihi mükerrem.. Şanü şöhreti dünyayı tutan Emirî efendi siz misiniz? Hani, ne saadet ki bu gece hâkipayinizle teşerrüf ettik. Na bahtiyarız ki sizi gökte ararken yerde bulduk..» diyerek Emirî efendinin elini öpsün; el bağlayarak karşısında divan dursunlar; oturunuz demedikçe oturmasınlar. Oturduktan sonra da «üstadımız, müsaade buyururlarsa tarihten, edebiyattan, bizce kapalı kalmış olan bazı şeyler soralım» desin ve hafif bir şeyler sorsun, aldıkları cevaptan memnun olarak teşekkürler etsinler. Bu fasıl bittikten sonra, muhterem üstadımız, işittik zatıâlinizde (Divanü Lügatittürk) diye kıymetli, değerli bir kitap varmış, lûtfen o kitap hakkında bizi malûmatınızla ihya buyurur musunuz, desinler. Bu fasıl da bittikten sonra, Talât paşa ayağa kalksın. Gayet parlak methü senadan sonra, inayet buyurunuz da şu kitabı bastırsak, Türklük âlemine hediye etsek, olmaz mı? Şu lûtfunuzu deriğ buyurmamanızı istirham ederim, desin. Şüphesizdir ki verecektir.

Ziya Gökalp, bu sözleri dinledikten sonra güle güle kalktı. Sevincinden yerinde oturamaz oldu:

– Aman ne güzel, aman ne kolay çare. Eminim, imanım gibi bilirim, kitabı aldık. Bekle, üç gün sonra bu usulün tatbikatını Emirî Efendi'den duyarsınız, dedi.

Filhakika üç gün geçti, dördüncü günün gecesinde Emirî Efendi âdet veçhile Diyarbekir kıraathanesine geldi. Fakat ne geliş, ne kahramanlara, ne cihangirlere, ne padişahlara, ne imparatorlara nasip olmayan bir azamet, bir celâdet ile yürüyor, sevincinden ayağı yere basmıyor, göklere yükseliyor, meleklere: «Durun siz, uçmak bana yaraşır, uçacağım, uçacağım; arşı âlâya kadar uçacağım» diyordu.

Ben, efendinin kapıdan girişinden, yürüyüşünden, etrafa bakışından işin ne olduğunu çaktım, fakat sezdirmemek için her gecekinden ayrı bir hal göstermedim.

Efendi geldi, âdeti veçhile karşıladık. Geçti, oturdu. Fakat neşesine pâyân yoktu. İlk sözü şöyle oldu:

– Bu gece çaylar benden! Kabil olsa bu gece buraya gelenlerin hepsine çay ikram ederdim. Bu gece benim ziyafet gecemdir. Bu gece Emirinin, ne Emîri olduğunu anlatma gecesidir! gibi birtakım parlak sözler söyledi.

Biz de bir ağızdan hayretle:

– Hayırdır inşallah, her halde büyük bir memuriyete tayin buyurulmuşsunuzdur! dedik.

– Benim muvaffakiyetimin yanında memuriyet kaç para eder? Hayatın en büyük zevki;

meziyetin takdir edilmesindedir. İşte ben o takdire mazhar oldum. Hem de öyle bir takdir ediliş ki, onun fevkinde bir şey olamaz!.. dedi.

– Lûtfen izah buyurur musunuz? diye sorduk.

Bunun üzerine Emirî efendi söze başladı:

– Şu adliye nazırı İbrahim beyefendi pek kişi zadedir. Büyük bir hanedana mensuptur. Ecdadında kaç tane şeyhülislâm var, kendisi de iyi tahsil görmüştür. İnsanlığın, kadirşinaslığın en birinci nümunelerindendir. Beni de çok sever, gördüğü yerde elimi öper. Bir iş için bir tezkere göndersem tezkeremi fermanı hümayun gibi tutar. Beni sık sık davet eder, gitmezsem ayağıma kadar gelir, itab eder.

İşte dün gece beni iftara davet etmişti. Gitmesem olmaz. Kalktım, Koskadaki konağına gittim. Beni bin izzet, ikram ile karşıladı. Top atıldı. İftar ettik. Sofrada benden başka kimse yoktu. Bir ben idim, bir de o idi. Çünkü sıkılacağımı bildiği için başka bir kimseyi çağırmamıştı.

İftardan sonra konuşmaya daldık. Bir saat kadar zaman geçti. Derken ağası geldi. Efendim, Talât paşa teşrif buyurdular, dedi. İbrahim beyefendi hemen karşıladı. Misafirleri bulunduğumuz odaya aldı. Gelenler Talât paşa ile beşaltı kadar arkadaşı idi. Ben, bunlardan yalnız Talât paşayı tanırım.

Misafirler içeriye girdikten sonra İbrahim beyefendi misafirleri tanıtmaya başladı. Bu tanıtmadan sonra beni onlara tanıtmak için en yüksek medihlerde bulundu.

Bu misafirler (Emirî) adını duyunca, başta Talât paşa olmak üzere birden ayağa kalktılar, ilk evvel Talât paşa bana doğru yürüdü. geldi: «Hay üstadı muhterem, mübarek elinizi öpmekle kesbi şeref etmek isterim. Müsaade buyurunuz» dedi. Elimi tekrar tekrar öptü. Sonra ötekiler de öyle yaptılar.

Ben o gece belki 33 kere estağfurullah çektim. Ben istiğfar ettikçe onların aşkı artıyor, elimi bırakıp eteğimi öpmek istiyorlardı.

Bu merasimden sonra hiçbirisi oturmadı, ayak üzerinde karşımda el bağladılar, durdular: âdeta kendimi Kanunî Sultan Süleyman zannediyor, hem de onların bu edîbane vaziyetlerinden sıkılıyor, rica ederim, istirahat buyurun, diyordum.

Nihayet oturdular, benden müsaade alarak tarihe, edebiyata dair bir şeyler sordular. Ben de anlattım. Teşekkürlerin bini bir paraya...

Bu istifsar faslı bittikten sonra, Talât paşa ayağa kalktı: «Divanı Lügatittürk» hakkında bazı malûmat vermemi rica etti.

Ben de dilimin döndüğü kadar anlattım. Ben malûmat verdikçe onlar bayılıyordu. Sonra hepsi birden, böyle bir kitaba malik olduğum için beni tebrik ettiler.

Talât Paşa tekrar ayağa kalktı:

– Üstadı muhterem, huzuru faziletinizde söz söylemeye utanırım. Fakat müsaadenizle arzetmek isterim ki, kitapların da insanlar gibi tabiî bir ömrü var. Bir kitap binlerce sene yaşıyamaz, çürür, fena bulur. Kitapları yaşatmak için eskiden istinsah usulü varmış. Fakat bunun da faydası mahduttur. Medeniyet bunun için yegâne bir çare bulmuş, o da tab'ı usulüdür. Tab'ı sayesindedir ki bir kitap bin olur, on bin olur, yüz bin olur. Madem ki Divanı Lügatittürk büyük bir ehemmiyeti, kıymeti haizdir. O halde müsaade buyurun, bu kitabı herşeyden evvel bastıralım. Baş tarafına da namı âlinizi koyalım. Bütün dünyaya yayılsın. Cihan size minnettar olsun. Bu lutfü bizden esirgemeyin; dedi.

Ben de:

– Kemali memnuniyetle kabul ettim. Fakat iki şartım var: Birincisi ben bu kitabı ancak Kilisli muallim Rıfat efendiye tevdi edebilirim. İstinsahını, tashihini o yapsın. O, kitap

kıymetini bilir, kitabı hüsnü muhafaza ettiği gibi istinsah ve tashihinde de dikkat gösterir, başkasına veremem. İkinci şartım, Rıfata da tenbih edeceğim: Kitap ancak kendisinde kalmalı ve kimseye verilmemelidir.

Bunun üzerine Talât paşa:

– Pekâlâ! dedi. Şartlara razı olduğunu söyleyip teşekkür ettikten sonra bana döndü:

– Büyük üstad, bugün ne vazifede bulunuyorsunuz? diye sordu.

– Defterdarlıktan mütekaidim, dedim.

– Hayır, sizin gibi faziletli, tecrübeli bir zatın mütekait olmasına gönlüm razı olamaz. Elhamdülillâh kemali afiyettesiniz. Daha senelerce çalışabilirsiniz. Üstad, defterdarlık mı, valilik mi, şûrayı devlet âzalığı mı, nazırlık mı ne arzu buyurursunuz? Lûtfen söyleyin şimdi burada tâyin etmek için emrinize amadeyim.

– Ben milletime edecek hizmeti yaptım. Ömrümün bakiyesini mütaleaya hasriçin kendi arzumla tekaüt oldum. Bugün nazarımda hiç bir memuriyetin kıymeti yoktur. Teveccühünüze, lûtfunuza teşekkür ederim.

Bu sözlerimi pek alkışladılar.

Nihayet biraz daha âfakî müsahabeden sonra onlar gittiler, ben de İbrahim beyefendiye veda ile ayrıldım.

Sonra Emîri efendi bana hitap ile:

– Yarın gel, kitabı al. Fakat şartımı unutma, dedi.

Ben de o gecenin sabahı kitabı aldım.

Kitabı aldıktan sonra Ziya beye haber gönderdim. Geldi, görüştük.

– Tılsımı bozduk, hazineyi açtık değil mi? diye gülmeye başladı. Sonra:

– Kitabı görebilir miyim? dedi.

– Aman iş çıkarmıyalım, kitap çıktıkça okursunuz, dedim. Razı oldu.

Ben hemen o gün bir forma istinsah ederek maarif nezaretine koştum, yazılan formayı gösterdim.

O gün, o saat matbaaya emir verildi, kitap için dört mürettip ayrıldı, işe başlandı.

Kitap bana teslim edildikten üç gün sonra Talât paşa emniyet ettiği bir zata altın para olarak üç yüz lira vermiş; bir de efendiye hitaben:

«Zatı âlinize küçük bir mükâfat olarak üç yüz lira gönderdim, lûtfen kabul buyurmanızı rica ederim» diye kendi eliyle bir tezkere yazmış:

– Al bunu götür, Emîri efendiye ver! demiş, memur parayı getirmiş, tezkere ile birlikte takdim etmiş, fakat Emirî efendi parayı kabul etmemiş, kendisi de bir tezkere yazmış:

«Lûtfunuza, kadirşinaslığınıza teşekkür ederim, fakat parayı kabul edemem. Çünkü vatanî, millî bir ufacık hizmet mukabilinde para almış olacağım. Bu ise vicdanıma ağır gelen bir şeydir, bundan dolayı size teşekkür ile beraber parayı iade ediyorum. Siz parayı yardıma muhtaç olan bir kaç namuslu aileye dağıtırsanız ben size müteşekkir kalacağım gibi Cenabı hak da memnun olur. Bu sadakanın adı da (Divanı lügatittürk) sadakası olsun» demiş.

Emirî efendi bize bu işi anlattıktan sonra:

– Nasıl, işimi beğeniyor musunuz? diye sordu. Biz de:

– Bu işi bizim beğendiğimiz gibi, Tanrı da beğendi, diye kendisine teşekkür ettik.

Kitap basılmaya başladı. Ben her gün bir parça yazıyorum. Yalnız bana bir korku geldi. Korku şu idi:

Bu kitap dünyada bir tane. ikinci bir nüshası yok, fotoğrafını aldırmak kabil değil. Çünkü birkaç sayfası çok yıpranmış. Fotoğrafta çıkmıyacak hale gelmiştir. Ben bu kitabı evimde nasıl muhafaza edebilirim? Allah göstermesin, ben evde bulunmadığım bir zaman bir yangın olsa ne olur? Bir hırsız gelir, eşyayı aşırırken bunu da alır, götürürse hükûmete ne demeli? İyisi mi ben bunu evimden daha emniyetli bir yere koyayım, dedim. İlk evvel umumî kütüphaneye götürdüm. Müdür İsmail efendiye anlattım:

– Bu sizde kalsın, ben gelir, burada istinsah ederim, dedim.

Merhum korktu:

– Aman kardeş, beni böyle bir tehlikeli işe uğratma, bizim kütüphaneye günde birkaç yüz okuyucu geliyor. İçlerinden birisi şeytana uyar da kitabı aşırırsa ben ne yaparım? Onun için beni affedin. Ben bu kitabı alamam, dedi.

Bunun üzerine Vefa mektebine götürdüm. Mektebin demir kasası vardı. O kasada saklamak istedim. Müdür Akil beye anlattım. O da:

– Aman, aman! dedi.

Oradan çıktım, maarif muhasebecisine gittim. Muhasebeci Sıtkı beyin demir kasası vardı. Oraya bırakmak istedim, o da elâman çekti.

Oradan çıktım. Matbaai âmirenin kasasına koymak istedim. Müdür Hamit bey:

– Ne söylüyorsun, bizim matbaa ahşaptır. Bir yangın olur da kitap yanarsa beni astıracak mısın? Ben kabul edemem. Ne yaparsan yap! dedi.

Artık müracaat edecek yerim kalmadı. Düşündüm düşündüm, şöyle bir çare buldum:

Sağlam bir çanta aldım, kitabı çantaya koydum, çocuklarımın her vakit bulundukları bir odanın duvarına kocaman bir çivi çaktım, kitabı çiviye astım. Çocuklarıma:

– Gözünüz her vakit bu kitap üzerinde olsun. Şayet komşuya veya bir işe gitmek lâzım gelirse, biriniz evde kalın, bu kitabı bekleyin. Pek mecbur olursanız bu çantayı beraber taşıyın. Fakat elinizden bırakmayın, komşuda bile otururken çanta elinizde dursun. Ben evde bulunmadığım bir zaman bir yangın zuhur ederse hiç bir şey düşünmeyin, bir şey kurtarmaya çalışmayın, hemen çantayı alın, çıkın. Bu kitap kurtarılırsa bir şeyden korkmayın. Yatak, yorgan ne yanarsa yansın... diye tenbih ettim. Geceleri muhafazasına gelince çantayı başımın altına koyar yatardım.

İşte böyle bir dikkatle bir buçuk sene kadar bu kitabı muhafaza ettim. Çok şükür sahibine aldığım gibi teslim ettim.

Divanı Lügatittürk'ün birinci cildi çıkmış, ikincisi yarıya yaklaşmıştı. Bir gece yine kıraathanede Emirî Efendi bana gizlice şöyle dedi:

– Avrupalı bir müsteşrik bu kitabı duymuş, basılan cildini okumuş, kitabı pek sevmiş, pek takdir. ediyor. Fakat bir kere de ana nüshayı ziyaret etmek istiyor. Dün bana geldi, çok rica etti. Yarın sabah yine gelecek. Ben de ricasına dayanamadım. İlim adamı olduğu için hürmet ettim, ricasını kabul ettim. «Bekle» desem olmaz, garip bir adamdır. Sen yarın sabah kitabı bana getir, öğleden sonra gel, al.

Efendinin birkaç sene süren dostluğumuzda yalanını tutmamış olduğum için sözüne inandım. Sabahleyin erkenden kitabı götürdüm, teslim ettim:

– Öğleden sonra gelir alırım, dedim.

Bu söz üzerine arslan gibi sırıttı:

– «Kitap mı? Onu bir daha göremezsiniz» dedi.

– Hayır ola, ne oldu? dedim.

– Dinle anlatayım, diye söze başladı. Benim hemşiremin bir damadı var. Adı (Basri

bey)dir. Kırşehir sancağında muhasebeci idi. Bunu haksız yere azletmişler. Kalktı gelin, işi bana anlattı. Masum olduğuna ve bir haksızlığa uğradığına kanaat getirdim, tuttum maliye müsteşarı Tahsin beye bir tezkere yazdım. Basrinin masumiyetinden bahisle üç güne kadar tekrar yerine gönderilmesi için rica ettim.

Üç gün geçti, hiç bir cevap dahi alamadım. Bahane ederek şu kitabı sizden aldım. Yalan söyledimse de mecbur idim. Cenabı Hak beni af buyursun. Şimdi size düşen vazife şudur: Maarif nazırı Şükrü beye gidersiniz. İşi olduğu gibi anlatır ve üç güne kadar Basri beyin gönderilmesine çalışmasını tarafımdan söylersiniz. Şayet üç gün içinde gönderilmiyecek olursa dördüncü gün bu kitabı sobaya atar yakarım. Fakat bunun neticesinde hükûmet te beni Beyazıt meydanında asar. Asılırsam ne lâzım gelir? Ağaca çıksam yerde pabucum kalmaz, dedi.

Üstadı teskin etmek istedim: faydası olamadı. Gittikçe köpürdü. Daha ileriye gidemedim. Kalktım, Şükrü beye geldim, işi olduğu gibi anlattım.

Şükrü bey yumdu gözünü, açtı ağzını:

– Ben seni akıllı bir insan sanırdım, sen ahmakların ahmağı imişsin. Ne dirayetsiz adamsın. Muallim değil kapıcı olamazsın. Düşünmedin mi ki kitabı sen almadın. Emîri kitabı sana verdiyse Talât paşanın hatırı verdi. Emîri senden kitabı isteyince sen ya bana gelecek ya Talât paşaya gidecek, işi anlatacaktın. Haydi kitabı kurtar, yoksa seni şimdi azleder ve bir daha maarife uğratmam, diye bağırdı.

Gayet sert ve gönüller yıkıcı, can yakıcı sözler söyledi.

Cevap sırası bana gelmişti. Dedim ki:

– Beyefendi, bütün sözlerinizi dinledim. Tutunuz ki ben haksızım, fakat kitabı ben alamam, yine siz alırsınız. Bakınız, adam kitabı vermem, demiyor. Basri beyi yerine gönderin, kitabı alın. diyor. Şimdi size düşen vazife ya Cavit beye söyleyin, ya Talât paşaya anlatın. Basri beyi üç gün geçmeden göndersinler. Biz de kitabı alalım. Kitabı aldıktan sonra sen de beni azlet, umurumda değil. Cenabı Hak rezzakı hakıkidir, çalışır geçinirim.

Oradan çıktım. Maliye müsteşarı Tahsin beye gittim. Vakayı, efendinin ültimatomunu söyledim. Tahsin bey:

– Nazır beyle görüşür, bir şey yaparım. Yarın bana uğra, dedi.

Ertesi gün Tahsin beye uğradım. Güldü:

– Emîri Efendi haklı imiş. Basri bey haksız yere azledilmiş. İadesi için karar verildi, iradesi çıktı. Yarın harcirahını verip göndereceğiz, dedi.

Hakikaten bir gün sonra maliyeden Basri beyi çağırmışlar, ona tarziye vermişler ve vazifesine gitmesi için emir çıkmış.

Basri bey de geldi, işi efendiye anlattı. Ben de:

– Pekâlâ, iş oldu bitti, sözünüz yerini buldu, lûtfen kitabı verir misiniz? dedim.

Güldü:

– Siyasî insanlar çok şeyler bilirler. Mümkün ki beni aldatmak için yapılmış muvakkat bir dolaptır. Kitabı vermek için sabrediniz. Basri bey yerine gitsin, varsın. Sandalyesine otursun, işe başlasın. «İşe başladım» diye bana telgraf göndersin, kitabı o zaman veririm, dedi.

Çare yok, sözünü kabul ettim. Basri bey gitti, telgraf geldi, ben de kitabı aldım. Fakat Şükrü beyden işittiğim acı sözleri hâlâ unutamam. Evet, sonra gönlümü tamir için tatlı bir söz söyleseydi, belki o acıları unuturdum. Öyle bir şey de söylemedi. O acıları içime çöktü, aklıma geldikçe hâlâ içim sızlar.

Kitap esasen bir cilt iken ben merak edenleri meraktan kurtarmak için kitabı üç cilde ayırdım. Kitapta esasen söz başları gösterilmemiş iken ben söz başlarını gösterdiğim gibi lûgatları da son zamanın usulüne göre bastırdım. Kitabın arapçaları harekeli değil iken ben onlara hareke koydum. Türkçesinde harekesizleri öyle bıraktım. Harekeli olanların harekesini muhafaza ettim. Hattâ bazı harflerin üzerinde çifte hareke vardı, aynen ibka ettim.

Hülâsa kitap asline mutabık çıktı. Yalnız birinci, ikinci cildin baskısı iyi olmadı. Çünkü matbaa harfleri çok eskimişti. Noktaların çoğu, harekelerin çoğu iyi çıkmıyor, yahut hiç çıkmıyordu. Makinist her forma için en aşağı iki, üç saat uğraşıyor, bir takım tertipler yapıyordu. Bu müddet zarfında ben de makine başında beraber bulunuyordum.

İkinci cilt bitince, üçüncünün büsbütün fena olacağını düşündüm. Üçüncünün birinci forması makineye atılınca sermakiniste:

– Şu makineye fazlaca forsa veriniz, dedim.

Makinist:

– Pekâlâ, fakat o zaman bu harflerin hepsi kırılır, yamyassı bir şey olur. Beni matbaadan atar ve harfleri tazmin ettirirler, dedi.

– Korkma, ben buradayım, seni kurtarırım, dedim.

Filhakika fazla forsa verilince forma hurdahaş oldu. İş müdür Hamit Beye aksetti, koştu, geldi: beni haşladı:

Ben de:

– Öderim, dedim ve acele maarife koştum, işi anlattım.

Şükrü bey bu defa iyi davrandı:

– İyi yapmışsınız, ben şimdi Hamit Beye telefon ederim. Yeni harfler alsınlar, basılan iki cilt, benim de hoşuma gitmedi. İleride o iki cildi yeniden bastırmak isterim, haydi merak etme, dedi ve iki üç gün sonra harflerin yenisi geldi. Kitap basılmaya başlayınca millî tetebbüler encümeninin âzası, kitabın tarafımdan tercüme edilmesini teklif ettiler:

Bir formayı yazdım, götürdüm, okuyalım, dediler.

Okundu. Ziya Bey itiraz etti:

– Rifat, kitabın aslı ile iktifa etmemiş, bu kelimenin harekesi öyle değil de böyle olmalıdır, gibi notlar koymuş. Halbuki ben kitabın aynen tercümesini isterim.

Heyet, Ziya Bey'in kararını kabul ile o yolda devamını tavsiye ettiler.

Kitabı bir taraftan yazdığım, bir taraftan tashih ettiğim ve matbaada zaman kaybettiğim için tercümeye vakit bulamıyordum. Kitap bittikten sonra vakit buldum, uğraştım, bitirdim. 22 defter oldu.

Tercümenin bitimi Harbi Umumînin sonuna rastgeldi. Encümen dağılmıştı. Kitap basma zamanı değildi, onun için bekledim, durdum.

Filezof Riza Tevfik beyefendinin maarif nezaretine geldiğini duyunca, takdir ettiğini bildiğim için bir gün defterleri koltukladım, maarif nezaretine gittim, huzuruna girdim. Kendilerini şahsen tanıdığım halde teşerrüf etmemiştim.

Odaya girdim, selâmladım. Defterleri masanın üzerine koydum. Ayakta durdum, söz bekledim. Beyefendi bir kere defterlere, bir de bana baktı:

– Kimsiniz? dedi.

– Kilisli muallim Rıfatım, dedim.

– Evet, adınızı duyduğum var, peki, bu defterler nedir?

– Divanı Lügatittürk tercümesidir.

– Bunları neye getirdin, ne olacak?

– Bu eserimi maarif nezareti celilesine vermek istiyorum, dedim.

– Sen bu tercümeyi kendiliğinden mi yaptın, yoksa bir emir üzerine mi yaptın?

– Nezaretin emrile yaptım.

– İyi amma, size emreden nazır bu makamdan çekilmiştir.

– Evet çekilmiştir: fakat makamı da, sandalyesi de bakidir. Malûmu âlinizdir ki büyüklerin sözleri makama aittir. Binaenaleyh bir nazırın çekilmesi, yerine başkasının gelmesiyle o makam namına söylenmiş olan söz edilmiş olan taahhüt geri kalamaz. Şu halde madem ki maarif nezareti celîliyesi bana emretti, ben de o emri yerine getirdim. Eserimin alınması nezareti celîleye ve dolayısile zatı âlinizce bir vazifedir.

Üstad güldü:

– Sen mantıkçıya benziyorsun, dedi.

– Evet, dedim, Kilisliyim, mantığın yuvasındanım. İstanbuldan, Anadolunun her tarafından icazet almış âlimler Kilise mantık tatbikatı için gelirler.

– Peki kabul ettim, fakat bakalım size verecek para var mı?

– Muhasebeciden sorarsınız efendim.

Muhasebeciyi çağırdı:

– Şimdi defteri iyice karıştır, her türlü ihtiyaçtan vareste, açıkta kalmış bir paramız var mı ve miktarı nedir? Gel, bana söyle dedi.

Muhasebeci gitti, geldi:

– Serbest olarak 120 liramız var, dedi.

Üstad bu defa bana döndü:

– Ne yapayım, talihine bu kadar paramız var, bu miktarı kabul eder misiniz?

– Maatteşekkür kabul ederim, dedim.

Bunun üzerine müsteşara emretti:

– Bir senet yapın, bu eseri yüz yirmi liraya alınız ve parasını hemen veriniz! dedi.

Senet yapıldı, parayı o dakikada aldım ve kendilerine teşekküre girdim.

Teşekkürümü dinledikten sonra:

– Daha fazla para bulamadığım için müteessirim. Böyle yüksek bir kitabın tercümesi için her halde size bunun birkaç misli verilmek lâzımdı. Lâkin ne çare, imkân bulamadım, affedersiniz, dedi.

*

Tercümem satın alındıktan sonra telif ve tercüme heyetine gönderilmiş, oranın lağvından sonra Darülfünundaki kütüphaneye mal edilmişti. Arada sırada gider, ziyaret ederdim.

Kütüphaneye Necip Asım efendi bakıyordu. Bir gün bana:

– Divandaki savları çıkardım, tercümenizden istifade ettim. Aferin hemşerim, güzel tercüme etmişsin! diye iltifatta bulundu.

Aradan epey zaman geçti. Samih Rıfat bey maarif müsteşarı olmuştu. O sırada gazetenin birinde şöyle bir yazı gördüm:

«Büyük Millet Meclisi Mahmut Kaşgârinin divanı Lûgat-türk'ünü takdir ile tercüme ettirilmesine karar vermiş ve tercümesini Samih Rifat bey ile şair Mehmet Akif beye havale etmiştir. Bu tercüme için her birisine biner lira verilmesi kabul edilmiştir.»

Gazetede bu yazıyı görünce:

– Oh, divan için iki zat daha çalışacak. Fakat ben de çalışmış olduğumu anlatsam ve benim nüshayı da görseler, mütercimler arasına benim de adım katılsa olmaz mı? dedim ve nihayet vaktde Samih beyle muarefemiz olduğu için kendisine:

– Azizim, bu kitabı ben de tercüme etmiştim, elimin yazısile olan 22 defter darülfünunun edebiyat kütüphanesinde mahfuzdur, lûtfen aldırın, okuyun. Eğer değeri varsa güzel adlarınızın yanında benim adım da bulunsun.» diye bir mektup yazdım.

Bir hafta sonra Samih beyden bir mektup aldım. Mektupta: «Edebiyat müdürü Behçet beye yazdım, defterleri aldırdım, okudum. Tercümenizi pek beğendim ve Akif beye de gösterdim, o da okudu, beğendi. Neticede, sizin eseriniz ile iktifa etmeyi münasip gördük. İnşallah ilk fırsatta eserinizi namınıza olarak bastıracak ve size bir hakkı telif verdireceğiz» diyordu.

Ben de lâzım gelen teşekkürü yazdım.

Aradan vakit geçti, bir dil encümeni teşekkül etti. Başkâtipliğine Ruşen Eşref bey tayin edildi. Maarif vekâletine Reşit Galip bey geldi, o zaman dil encümeni divanın yeni bir tercümesine karar vermiş olmakla bu tercümeyi de bana yaptırmak istediler.

Reşit Galip bey bana yazdı. Dedi ki:

«Sizin bir tercümeniz var, fakat kitabın aynidir. A, B sırasile değildir, biz bütün lûgatleri A, B, sırasile tercüme ettirmek ve yalnız lûgat ile iktifa ederek harf kavaidini almamak istiyoruz. Bunun için sizi memur ediyorum. Kâğıt vesaire ne lâzımsa edebiyat fakültesi müdürü Muzaffer beye müracaat edersiniz.» deniliyordu.

Kabul ettim. Bana Türkiyat dairesinden bir masa verildi, fişleri koymak için dolaplar getirildi. İşe başlamadan evvel Ruşen Eşref beyden bir mektup aldım:

– «Tercümede kolaylık olmak üzere size kendi tercümenizi gönderdim, oraya bakarak yazarsanız tercüme için yorulmuş olmazsınız» deniliyordu.

Filhakika posta ile birkaç defter geldi. Tetkik ettim, bu defterler benim defterlerimden çıkarılmış, fakat gayet acemi bir veya birkaç kâtip tarafından yazılmış, serâpa yanlış olmakla beraber satırlar ve hattâ sayfalar atlanmış. Bunu görünce tercümemin ne olduğuna acıdım:

– Bunu istemem. Benim yazımla 22 defter var, lûtfen onu gönderiniz, dedim.

– «Öyle bir şeyler yoktur!» diye cevap geldi. Ben de:

– «Bu defterler işime yaramaz» dedim, defterleri iade ettim. İstenilen şekilde tercümeyi de divanın esasına bakarak yapmaya başladım.

Fakat defterlerin nerede kaldığını, en ziyade Samih beyin bilmesi mümkün olduğundan birinci kurultay açılmazdan evvel:

– Benim defterlerim nerede kaldı diye sordum.

Cevap olarak dedi ki:

– Ben defterleri alınca kâtiplere tevzi ettim, bir suretini aldırdım, asıl sizin defterleri de Gazi Paşa Hazretlerine takdim ettim. Gazi Paşa Hazretleri sordular: «Sizde bir sureti var mı?» dediler. Ben de «var» dedim. «Öyle ise bu defterler benim olsun, ben ara sıra okurum» buyurdular. Binaenaleyh sizin defterler Gazi Paşa Hazretlerinin hususî kütüphanelerindedir. Tabiîdir ki isteyemeyiz» dedi.

Ben bu ikinci tercümeyi bitirmek üzere iken Reşit Galip bey bir mektup gönderdi:

«Yazdığım fişlerin daktilo ile, yeni yazı ile de birer nüshasını yazınız» dedi.

«Ben daktilo bilmem» diye cevap verdim. Bunun üzerine Cafer oğlu Ahmet beyi memur etti. Bütün fişleri daktilo ile yazdı. Sonra Reşit Galip bey bu fişlerin, bir kere de Brockelmann'ın

kitabile karşılaştırılmasını istedi.

«Ben almanca bilmem» dedim. Bu iş de Ahmet beye havale edildi.

Yine aradan zaman geçti. Bir gün İbrahim Necmi bey beni Dolmabahçe sarayına çağırdı.

Gittim. Besim Atalay bey ile birlikte oturuyordu.

Necmi bey şöyle dedi:

– Azizim, biz Divanî Lügatittürk'ü yeniden tercüme ettirip bastırmak istiyoruz. Sizin el yazınızla olan nüshayı bulamadık, ondan kopya edilmiş bir nüsha var, siz ona yanlış, eksik diyor, beğenmiyorsunuz. Şu halde size müracaat ediyorum bize divanı yeniden tercüme ediniz. Eder misiniz?

– Pekâlâ, ederim.

– Ücret olarak, ne istersiniz? dedi.

– Siz söyleyin, ne verirsiniz? dedim.

Besim Atalay bey atıldı:

– Yüz lira! dedi.

– Olmaz! dedim, iki yüze çıktı.

– Olmaz dedim, üç yüze çıktı.

– Daha fazla veremez misiniz?

– Veremeyiz.

– Veremezseniz üç yüze olmaz, diye son cevabı verdim.

O zaman Besim Atalay bey bana itiraz ile:

– Sen vaktile tercümeni yüz yirmi liraya vermiş iken şimdi neden nazlanıyorsun? dedi.

Cevap olarak:

– O zaman fetret zamanı idi, şimdi ise lehülhamd vüsat zamanıdır. Ve zaten Büyük Millet Meclisi bu tercüme için iki bin lirayı kabul etmiştir. haydi biraz eksik verin! dedim.

Besim Atalay bey:

– Üç yüzden ziyade veremeyiz. Bizim encümenin parası azdır. dedi.

– Ben de yapmam, diye cevap verdim.

Besim Atalay bey şöyle dedi:

– Sen yapmazsan, ben yaparım, sonra gönlün kalmasın.

– Haşa, bu kitabı o kadar severim ki bir kaç bin insan bunu tercüme edecek olsa, o kadar sevinir ve her birine ayrıca teşekkür ederim.

Arası çok geçmedi, Besim Atalay tercümesini çıkarmaya başladı ve muvaffak oldu. Bana bir takım gönderdi, ben de teşekkür ettim. İnşallah birkaç tercümesini daha görürüz. Bu elmas çok işlenmeye muhtaçdır.

EK 2: EL YAZMASININ İÇİNDEKİLER TABLOSU

0. (GİRİŞ)[1]

0.1. (Başlangıç) 2
0.2. Türk Lehçelerinin Üzerine Kurulduğu Harfler Hakkında 6
0.3. Fiilden Türemiş İsimler Hakkında 8
0.4. Kelimelerin Yapısındaki Harf Sayısı Hakkında 12
0.5. İsimlerin Fazlalıkları Hakkında 13
0.6. Fiillerin Fazlalıkları ve Onların Yapısı Hakkında 13
0.7. Yapıların Birbirinin Önüne Alınması Hakkında 16
0.8. Harflerin Birbirinin Önüne Alınması Hakkında 16
0.9. Kitapta Zikredilmeyen Sıfatlar Hakkında 17
0.10. Kitapta Zikredilmeyen Mastarlar Hakkında 18
0.11. Kitapta Zikredilen veya Zikredilmeyenler Hakkında Diğer Bir Söz 19
0.12. Türklerin Tabakaları ve Boyların Açıklanması Hakkında 20
0.13. Türk Lehçeleri Hakkında 24
0.14. Lehçelerin Farklılıkları Hakkında 25

1. HEMZELİ İSİMLER KİTABI

1.1. İKİLİ BAP 29

1.1.1. Bunun Muzâafı 32
1.1.2. Bunun Dörtler'i 32
1.1.3. Bunun Gunnelisi 32

1.2. ÜÇLÜ BAPLAR 33

1.2.1. HAREKELERİYLE, ORTASI SÜKÛNLU FA'L, FU'L, Fİ'L BAPLARI 33
1.2.1.1. Bunun Menkus Olanı 33
1.2.1.2. Bunun Dörtler'i 36

1.2.2. ORTASI HAREKELİ BAPLAR 36
1.2.2.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bapları 36
1.2.2.1.1. Bunun Muzâafı 52
1.2.2.1.2. Bunun Misal Olanı 52
1.2.2.1.2.1. Bunun Başka Bir Türü 54
1.2.2.1.3. Bunun Menkus Olanı 54

1 Yazmada bulunmayan başlıklar tarafımızdan konmuş ve ayraç içinde gösterilmiştir.

1.2.2.1.3.1. Bunun Ye'li Olanı 54
1.2.2.1.3.1.1. Bundan, Sonunda İllet Harfi Bulunanlar 55
1.2.2.1.4. Dörtler 55
1.2.2.1.5. Bunun Gunnelisi 59

1.2.3. ZİYADE (TÜREMİŞ) BAPLAR 60
1.2.3.1. Harekeleriyle Ef'al Bâbı 60
1.2.3.1.1. Bunun Muzâafı 67
1.2.3.1.2. Bunun Misal Olanı 68
1.2.3.1.2.1. Bunun Matvîsi (Katlanmışı 69
1.2.3.2. Bunun Başka Bir Türü 69
1.2.3.3. Bunun Dörtler'i 70
1.2.3.3.1. Bunun Başka Bir Türü 70
1.2.3.4. Gunneliler 70
1.2.3.4.1. Sonu Gunneli Olanlar 70
1.2.3.4.1.1. Bunun Misal Olanı 71
1.2.3.4.2. Dörtler 71

1.2.4. HAREKELERİYLE, ORTASI HAREKELİ EFʿĀL, UFʿĀL, İFʿĀL BAPLARI 71
1.2.4.1. Bunun Misal Olanı 73
1.2.4.1.1. Sonuna Vav Eklenenleri 73
1.2.4.2. Bunun Menkus Olanı 73
1.2.4.3. Bunun Gunnelisi 73

1.1.5. FAʿĀL VE FAʿŪl BÂBI 73
1.1.5.1. Bunun Misal Olanı 74
1.1.5.2. Dörtler 74

1.1.6. HAREKELERİYLE FAʿLĪ BÂBI 74
1.1.6.1. Faʿlā Bâbı 78
1.2.7. (CİM'Lİ GUNNE) 78
1.2.7.1. Cim'li Gunneden Fuʿul Bâbı 78
1.2.7.2. Bunun Bir Türü – Harekeleriyle Faʿanlā Bâbı 79

1.2.8. KEF'Lİ GUNNELİLER 79
1.2.8.1. Bunun Muzâafı 80
1.2.8.2. Bunun Dörtler'i 80
1.2.8.3. Bunun Başka Bir Türü 80

1.2.9. HAREKELERİYLE FA'ĀLŪ, FU'ĀLŪ, Fİ'ĀLŪ BAPLARI 80

1.2.9.1. Bunun Matvîsi (Katlanmışı) 81
1.2.9.2. Sonuna Nun Eklenenleri 81
1.2.9.3. Bunun Bir Türü 81

1.2.10. HAREKELERİYLE EfĀ'ŪL BÂBI 81

1.2.11. EF'ALĀN BÂBI 82

1.2.12. HAREKELERİYLE Fİ'İNLĪ BÂBI 82

1.3. DÖRTLÜ BAPLAR

1.3.1. Muzâaftan Ef'āl Bâbı 82
1.3.2. Bu Örneğe Ye Eklenenler 82
1.3.3. Ortası Şeddeli Fa"ūl Bâbı 83
1.3.4. İlk Lâm'ın Sükûnlu Oluşu ile Fa'allā Bâbı 83
1.3.4.1. İlk Harfi Ötreli Olanı 83
1.3.4.2. İlk Harfi Esreli Olanı 83
1.3.5. Ef'ālil Bâbı 83
1.3.6. Fa'lūlī Bâbı 84
1.3.7. Fa'landī Bâbı 84
1.3.8. Gunneli Fu'ūlīn Bâbı 84

1.4. BEŞLİ BAPLAR

1.4.1. Harekeleriyle Fa'al'al Bâbı 84
1.4.2. Harekeleriyle, Birinci ve İkinci Harfleri Harekeli Fa'al'ān Bâbı 88
1.4.3. Bunun Bir Türü 90
1.4.4. Ef'alel Bâbı 90
1.4.4.1. İlk Harfi Ötreli Olanlar 90
1.4.5. Fu'ālil Bâbı 90
1.4.6. Bunun Menkus Bir Türü 91
1.4.7. Bunun Başka Bir Türü 91
1.4.8. Bunnun Gunnelisi 91
1.4.9. Gunneli Fa'ālil Bâbı 91
1.4.10. Bunun Bir Türü 91

2. HEMZELİ FİİLLER KİTABI

2.1. İKİLİ BAP

2.1.1. Bunun Muzâafı 94
2.1.2. Bunun Menkus Olanı 95
2.1.3. Bunun Dörtler'i 97
2.1.4. Bunun Gunnelisi 97

2.2. ÜÇLÜ BAPLAR

2.2.1. Harekeleriyle, Ortas Harekeli Fa'al Bâbı 97
2.2.1.1. Bunun Muzâafı 111
2.2.1.1.1. Bunun Menkus Olanı 115
2.2.1.1.2. Bunun Dörtler'i 116
2.2.1.2. Bunun Gunnelisi 116

2.3. DÖRTLÜ BAPLAR

2.3.1. Harekeleriyle, İkinci ve Dördüncü Harfleri Sükûnlu Fa'leldî Bâbı 116
2.3.1.1. Bunun Muzâafı 134
2.3.2. Menkustan Başka Bir Tür 137
2.3.2.1. Bunun Dörtlüsü 138
2.3.2.2. Bunun Muzâafı 139
2.3.3. Bunun Bir Türü 139
2.3.4. Dörtler'in Üçlüsü 139
2.3.5. Bunun Gunnelisi 147
2.3.5.1. Bunun Bir Türü 147

2.4. BEŞLİ BAPLAR 147

2.4.1. Bunun Kural Dışı Olan Muzâafı 149
2.4.2. Menkusun Beşlisi 150
2.4.2.1. Bunun Başka Bir Türü 150
2.4.3. Bunun Dörtler'i 151
2.4.3.1. Bunun Başka Bir Türü 155
2.4.3.2. Bunun Gunnelisi 157
2.4.3.2.1. Bunun Bir Türü 157
2.4.3.2.2. Bunun Başka Bir Türü 157
2.4.4. Bunun Beşlisi 157

2.4.5. Bunun Çift Sükûnlusu 157

2.5. ALTILI (BAPLAR) 157

2.5.1. Bunun Muzâafı 158
2.5.2. Dörtler 159

3. SÂLİM İSİMLER KİTABI

3.1. İKİLİ BAP 160

3.2. ÜÇLÜ BAPLAR 171

3.2.1. Harekeleriyle, Ortası Sükûnlu Fa'l, Fu'l, Fi'l Bâbı 172
3.2.2. Ortası Harekeli Baplar 178
3.2.2.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bâbı 178
3.2.3. Birinci ve İkinci Kök Harfleri Arasına Uzatma Harfleri Eklenen Baplar 204
3.2.3.1. Harekeleriyle Fā'il Bâbı 204
3.2.4. Fā'ūl Bâbı 206
3.2.5. İkinci ve Üçüncü Kök Harfleri Arasına Uzatma ve Yumuşatma Harfleri Eklenen Baplar 207
3.2.5.1. Harekeleriyle Fa'āl, Fa'ūl, Fa'īl Bâbı 207
3.2.6. Üçüncü Kök Harfinden Sonra Ziyade Harf Bulunanlar 209
3.2.6.1. Ortası Sükûnlu Fa'lā, Fa'lū, Fa'lī Bâbı 209
3.2.6.2. Harekeleriyle Fa'lān, Fu'lān, Fi'lān Bâbı 219
3.2.7. İkinci ve Üçüncü Kök Harfleni Arasında Uzatma ve Yumuşatma Harfleriyle Artırılmış Olan Baplar 223
3.2.7.1. Harekeleriyle Fa'ālā Bâbı 223
3.2.7.2. Harekeleriyle Fa'ālān ve Fa'īlān Bâbı 225
3.2.8. Harekeleriyle Fa'anlī Bâbı 225
3.2.9. Fu'ulī Bâbı 226

3.3. ZÂİT HARFLİ BAPLAR 226

3.3.1. Harekeleriyle Fa'lel, Fa'lāl, Fu'lul Bâbı 226
3.3.1.1. Bunun İki Harfi Aynı Olanları 244
3.3.2. Harekeleriyle Fa'ālil Bâbı 244
3.3.3. İki Ayın'ı Harekeli Fa'al'al ve Fa'allū Bâbı 245
3.3.4. İkinci Harfi Sükûnlu, Üçüncü Harfi Üstünlü Olanlar 246
3.3.5. Fu'ulī Bâbı 246
3.3.6. Harekeleriyle Fu'lundī Bâbı 247

3.4. BEŞLİ BAPLAR 247

3.4.1. Harekeleriyle Fa'al'al Bâbı 247
3.4.2. Ayın'ı Harekeli, Birinci Lâm'ı Sükûnlu Fa'allān Bâbı 255
3.4.3. Harekeleriyle, İkinci Harfi Sükûnlu Fa'lelāl Bâbı 262
3.4.3.1. Bunun Bir Türü 264

3.5. ALTILI BAPLAR 264

3.5.1. Harekeleriyle Fa'al'alel Bâbı 264

3.6. YEDİLİ BAP 264

4. BUNUN (SÂLİMLERİN) FİİLLER KİTABI

4.1. İKİLİ BAP 264

KURALLAR, ÇEKİMLER, SIFATLARIN AÇIKLANMASI VE KURALLARIN İŞLEYİŞİ 279

4.2. ÜÇLÜ BAPLAR 304
4.2.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldī Bâbı 305

4.3. DÖRTLÜ BAPLAR 352
4.3.1. Harekeleriyle, İkinci ve Dördüncü Harfi Sükûnlu Fa'leldī Bâbı 352

4.4. BEŞLİ BAPLAR 395
4.4.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'al'aldī Bâbı 395

4.5. ALTILI BAPLAR 401

5. MUZÂAF KİTABI

5.1. İKİLİ İSİMLER BÂBI 406

5.2. ÜÇLÜ BAPLAR 408
5.2.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'al Bâbı 408
5.2.1.1. Bunun Misal Olanı 409

5.3. DÖRTLÜ BAPLAR 410
5.3.1. Harekeleriyle Fa'lāl Bâbı 410
5.4. FA'AL'AL İLE BEŞLİ BAP 411

5.5. BUNUN GUNNELİSİ 411

6. MUZÂAF FİİLLER KİTABI

6.1. İKİLİ BAP 411

6.2. ÜÇLÜ BAPLAR 415
6.2.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldī Bâbı 415
6.2.2. Bunun Misal Olanı 422
6.2.3. Bunun Misal Olanı 422
6.2.4. Bunun Menkus Olanı 427
6.2.5. Bunun Gunnelisi 427
6.2.5.1. Bunun Misal Olanı 428

6.3. DÖRTLÜ BAPLAR 428
6.3.1. Harekeleriyle, Dal Harfi Şeddeli Fa'lendī Bâbı 428
6.3.2. Gerçek Muzâaf 438
6.3.2.1. Bunun Başka Bir Türü 438
6.3.3. Bunun Misal Olanı 438
6.3.3.1. Bunun Bir Türü 441
6.3.4. Bunun Menkus Olanı 441
6.3.5. Bunun Gunnelisi 441
6.3.5.1. Bunun Misal Olanı 442

7. MİSALDEN İSİMLER KİTABI

7.1. İKİLİ BAP 445
7.2. (ÜÇLÜ BAPLAR 447
7.2.1. Ortası Sükûnlu Fa'l, Fu'l, Fi'l Bâbı 447
7.2.2. Ortası Harekeli Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bâbı 447
7.2.2.1. Başka Bir Tür 454
7.2.2.2. Matvî (Katlanmış) 454
7.2.2.2.1. Başka Bir Tür 455
7.2.3. Fa'lel Bâbı 455
7.2.4. Fev'al Bâbı 456
7.2.5. Harekeleriyle Fa'āl Bâbı 456

7.2.6. Ortası Sükûnlu Fa'lī Bâbı 457
7.2.6.1. Bunun Matvîsi (Katlanmışı) 459
7.2.7. Harekeleriyle Fa'ālī Bâbı 459
7.2.8. Harekeleriyle Fa'lān Bâbı 460
7.2.9. Fa'ĭlān Bâbı 460
7.2.10. Fa'anlī Bâbı 460

7.3. DÖRTLÜ BAPLAR 460
7.3.1. Harekeleriyle Fa'lel ve Fa'lāl Bâbı 460
7.3.1.1. Bunun Bir Türü 464
7.3.2. Fa'ālil Bâbı 464
7.3.3. Fa'allū Bâbı 465

7.4. BEŞLİ BAPLAR 465
7.4.1. Harekeleriyle Fa'al'al Bâbı 465
7.4.2. Harekeleriyle Fa'al'ān Bâbı 467
7.4.2.1. Bunun Matvîsi (Katlanmışı) 468
7.4.3. Harekeleriyle Fa'lelel Bâbı 468
7.4.4. Bunun Başka Bir Türü 468

7.5. ALTILI BAP 468

8. BUNDAN (MİSALDEN) FİİLLER KİTABI

8.1. BUNUN İKİLİ BÂBI 469
8.1.1. Bunun Başka Bir Türü 472

8.2. ÜÇLÜ BAP 472
8.2.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldī Bâbı 473
8.2.1.1. Bunun Muzâafı 478
8.2.1.2. Bunun Bir Türü 480
8.2.2. Sonu İlletli Olanlar 480

8.3.DÖRTLÜ BAPLAR 483
8.3.1. Harekeleriyle, Ortası Sükûnlu Fa'leldī Bâbı 483
8.3.1.1. Bunun (r ile bitenlerin) Başka Bir Türü 485
8.3.1.2. Bunun (l ile bitenlerin) Başka Bir Türü 489

8.4. BEŞLİ BAPLAR 491
8.4.1. Fa'al'aldī Bâbı 491

8.5.ALTILI (BAP) 492
9. ÜÇLER KİTABI

9.1.İKİLİ İSİMLER BÂBI 493
91.1. Bunun (sadece edatların) Misal Olanı 493

9.1.1.Harekeleriyle, Ortası Sükûnlu Fa'l, Fu'l, Fi'l Bâbı 494
9.1.1.1. Bunun Matvîsi (Katlanmışı) 505
9.1.1.2. Bunun Misal Olanı 505
9.1.1.3. Vav'lılardan Birinci ve İkinci Harfi Harekeli Fa'al Bâbı 507
9.1.1.3.1. Sonu İlletliler 514
9.1.1.3.2. Bunun Misal Olanı 514
9.1.1.3.3. Başka Bir Tür 515

9.2. (ÜÇLÜ BAPLAR) 516
9.2.1. Vav'dan Fa'al Köküne Gelenler 516
9.2.2. Bundan Ye ile Gelenler 517
9.2.3. Bunun Matvîsi (Katlanmışı) 519
9.2.3.1. Bunun Bir Türü 519

9.3. ZİYADE (TÜREMİŞ) BAPLAR 520
9.3.1. Fā'il Bâbı 520
9.3.2. Fa'āl Bâbı 520
9.3.3. Harekeleriyle Fa'lā Bâbı 520
9.3.4. Harekleriyle Fa'ālū Bâbı 521
9.3.4.1. Bunun Misal Olanı 521
9.3.5. Fa'lān Bâbı 521
9.3.6. Harekeleriyle Fey'al Bâbı 522
9.3.7. Harekeleriyle Fa'ālil Bâbı 522
9.3.7.1. Bunun Misal Olanı 523

9.4. BEŞLİ BAPLAR 523
9.4.1. Harekeleriyle Fa'al'al Bâbı 523
9.4.2. İkinci Harfi Sükûnlu Olanlar 523
9.4.2.1. Bunun Bir Türü 523

9.5. ALTILI (BAP) 523

10. BUNUN (ÜÇLERİN / MENKUSUN) FİİLLER KİTABI

10.1. İKİLİ BAP 524
10.1.1. Bunun Misal Olanı 526

10.2. ÜÇLÜ BAP 526
10.2.1. Harekeleriyle Fa'aldī Bâbı 526
10.2.1.1. Bunun Misal Olanı 529

10.3. DÖRTLÜ BAP 529
10.3.1. Harekeleriyle fa'leldī Bâbı 529
10.3.1.1. Bunun Başka Bir Türü 531

10.4. ASIL (KÖK) ÜZERİNE GELENLER 531
10.4.1. Bunun Bir Türü 532
10.4.1.1. Bunun Misal Olanı 534

10.5. BUNUN ALTILI BÂBI 534

11. DÖRTLER KİTABI

11.1. İKİLİ İSİMLER 535
11.1.1. Bunun Misal Olanı 539

11.2. (ÜÇLÜ BAPLAR) 540

11.2.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bâbı 540

11.2.2. Harekeleriyle Fā'il Bâbı 550
11.2.3. Harekeleriyle Fa'āl Bâbı 550
11.2.4. Harekeleriyle Fa'lā Bâbı 550

11.3. HAREKELERİYLE FA'LĀL BÂBI 550

11.4. BEŞLİ BAP 552

11.5. ALTILI (BAP) 552

11.6. FA'ŪLELĪ BÂBI 552

11.7. FA'ALLĀL BÂBI 552

12. BUNDAN (DÖRTLERDEN) FİİLLER KİTABI
12.1. İKİLİ BAP 552
12.1.1. Bunun Bir Türü 553
12.1.2. Bunun Başka Bir Türü 553
12.1.2.1. Bunun Başka Bir Türü 554

12.2. ÜÇLÜ BAP 555
12.2.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldī (Bâbı 555
12.2.1.1. Bunun Bir Türü 565

12.3. DÖRTLÜ BAPLAR 565
12.3.1. Harekeleriyle, Ortası Sükûnlu Fa'leldī Bâbı 565
12.3.1.1. Bunun Misal Olanı 576
12.3.1.2. Bunun Menkus Olanı 580
12.3.2. Harekeleriyle Fa'ālādī, Fa'ūlādī, Fa'īlādī Bâbı 585
12.3.2.1. Bunun Misal Olanı 587
12.3.2.2. Bunun Menkus Olanı 588

12.4. BEŞLİ BAPLAR 589
12.4.1. Harekeleriyle, İkinci Harfi Harekeli Fa'al'ādī Bâbı 589
12.4.1.1. Bunun Misal Olanı 593
12.4.2. Harekeleriyle Fa'la'lādī Üzerine Beşli Bap 597
12.4.2.1. Bunun Başka Bir Türü 598

13. GUNNE KİTABI

13.1. İKİLİ İSİMLER BÂBI 599
13.1.1. Bunun Misal Olanı 602

13.2. (ÜÇLÜ BAPLAR)
13.2.1. Harekeleriyle Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bâbı 602
13.2.1.1. Bunun Muzâafı 604
13.2.1.2. Dörtler 605
13.2.1.2.1. Matvî (Katlanmış) 605
13.2.1.3. Sondaki Gunne 605
13.2.1.3.1. Bunun Misal Olanı 607
13.2.1.4. Cim'li Gunne 607

13.2.1.4.1. Bunun Misal Olanı 608
13.2.1.4.2. Dörtler 608
13.2.1.4.2.1. Bunun Misal Olanı 608
13.2.2. Fa'āl Bâbı 608
13.2.2.1. Bunun Misal Olanı 608
13.2.3. Harekeleriyle Fa'lā Bâbı 608
13.2.3.1. Bunun Misal Olanı 610
13.2.4. Fa'ālū Bâbı 610
13.2.4.1. Bunun Misal Olanı 610

13.3. DÖRTLÜ BAPLAR 610
13.3.1. Harekeleriyle Fa'lel ve Fen'al Bâbı 610
13.3.1.1. Bunun Misal Olanı 611
13.3.1.2. Bunun (Sonu) Gunnelisi 612
13.3.1.2.1. Bunun Menkus Olanı 612
13.3.1.3. Bunun Cim'lisi 613
13.3.1.3.1. Bunun Misal Olanı 613
13.3.3. Fa'lelū Bâbı 613
13.3.3.1. Bunun Misal Olanı 613

13.4. BEŞLİ (BAP) 613
13.4.1. Harekeleriyle Fa'anlāl Bâbı 613
13.4.2. Sondaki Gunne 613
13.4.3. Bunun Misal Olanı 613
13.4.4. Bunun Bir Türü 613

13.5. BUNUN ALTILISI 613

14. BUNDAN (GUNNEDEN) FİİLLER KİTABI

14.1. İKİLİ BAP 614
14.1.1. Bunun Misal Olanı 614

14.2. ÜÇLÜ BAP 615
14.2.1. Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldī (Bâbı) 615
14.2.1.1. Muzâaf 616
14.2.1.2. Dörtler 616
14.2.1.2.1. Bunun Lefîf Olanı 617

14.3. DÖRTLÜ BAP 617

14.3.1. Harekeleriyle Fa'leldî (Bâbı) 617
14.3.1.1. Bunun Bir Türü 617
14.3.1.2. Bunun Misal Olanı 618
14.3.2. Harekeleriyle Fa'lādî Bâbı 618
14.3.2.1. Bunun Misal Olanı 619
14.3.3. Harekeleriyle Fa'ĭlādî Bâbı 619
14.3.3.1. Bunun Misal Olanı 620
14.3.4. Bunun Bir Türü 620

14.4. BUNUN BEŞLİSİ 620
14.4.1.
14.4.2. Bunun Dörtleri 621
14.4.2.1. Bunun Beşlisi 621
14.4.2.2. Bunun Misal Olanı 622

14.5. DÖRTLÜDEN MUZÂAF 622

15. İKİ SÂKİNİ BİRLEŞTİREN KİTAP

15.1. İSİMLER BÂBI 622
15.1.1. Bunun Bir Türü 622
15.1.2. Bunun (Başka) Bir Türü 625
15.1.3. Bunun Altılısı 625

15.2. BUNUN FİİLLERİ 626
15.2.1. (Bunun üçlüleri)
15.2.2. Bunun Dörtlüleri 627

15.3. BUNUN MUZÂAFI 628
15.3.1.
15.3.2. Bundan (Muzâaftan) Fiiller 628
15.3.2.1.
15.3.2.2. Bunun Dörtlüsü 629

15.4. BUNUN MİSAL OLANI 631
15.4.1.
15.4.1.1. Bunun Muzâafı 631
15.4.1.2. Bunun Bir Türü 631
15.4.1.3. Sonu İlletliler 631
15.4.2. Bundan (Misalden) Fiiller 631

15.4.2.1.
15.4.2.2. Bunun Üçlüsü 632
15.4.2.3. Bunun Dörtlüsü 632
15.4.2.4. Başka Bir Tür 633

15.5. BUNUN MENKUS OLANI 633
15.5.1. (Bundan İsimler)
15.5.1.1. (Bunun Üçlüsü)
15.5.1.2. Bunun Dörtlüsü 633
15.5.2. Bundan (Menkustan) Fiiller 633

15.6. DÖRTLER 634
15.6.1. (Bundan İsimler)
15.6.1.1. Bunun Bir Türü 635
15.6.2. Bundan (Dörtlerden) Fiiller 635
15.6.2. Dörtler 636

15.7. CİM'Lİ GUNNE 637
15.7.1. (Bundan İsmler) 637
15.7.2. Bundan Fiiller 637

METİN - İNCELEME - NOTLAR

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
-Ve O'nun Yardımıyla-

Çok erdemli, güzel eylemli Allah'a hamd olsun! En sağlıklının hasta, en doğru konuşanın kekre olduğu bir zamanda (Kur'an'ı) indirerek bildirmek ve açıklamak üzere Muhammed'e Cebrail'i O gönderdi. Onda açıklanmıştır haram ve helal. Odur yolu gösterecek kılavuz ve meş'al. Allah'ın duası, tertemiz olan ve bütün hayırları kendilerinde toplayan peygamber ve sülâlesinin üzerine olsun; selâmet içinde olsunlar!

Şimdi, Muhammed oğlu Hüseyin oğlu Mahmud kulunuz dedi ki:

Gördüm ki: Yüce Tanrı, Türk burçlarında doğdurdu devlet güneşini; onların ülkeleri etrafında döndürdü göklerin çemberini; ve onlara ad verdi Türk diye; ülkelerin idaresini verdi mülk diye; zamanın hakanları yaptı onları; ellerine verildi günümüzdeki insanların yuları; onları görevlendirdi halk üzre; onları kuvvetlendirdi hak üzre; aziz kıldı onlara yanaşanları ve idareleri altında çalışanları; onlar (Türkler) sayesinde muratlarına erdiler ve ayak takımının şerrinden esen oldular. Aklı olan herkes onlara katılmalı ve onların oklarından korunmalı. En iyi yol konuşmaktır onların dillerini; duyurabilmek için onlara ve meylettirebilmek[1] için gönüllerini. Takımından ayrılıp Türklere sığındığı zaman bir düşman, güven verilip ona kurtarıldığı zaman korkularından; başkaları da sığınır onunla beraber, ve üzerlerinden kalkmış olur tüm zarar.

Buhara imamlarından ve Nişaburlu bir başka imamdan açıkça ve kesin olarak işittim ki: Onlar peygamber efendimize dayandırarak şöyle rivayet ettiler. Peygamberimiz (s.a.) kıyamet gününün şartlarını, âhir zamanın fitnelerini, **(3)** Oğuz Türklerinin çıkışını anlatırken dedi ki: *Te'allemu: lisa:ne't-turki fe-inne lehum mulken ṭuwa:len* (Türk dilini öğreniniz, çünkü onların çok uzun sürecek saltanatları vardır.). Bu rivayet, "*ṭuwa:l* (çok uzun)" kelimesindeki *tı* harfinin ötreli şekli iledir.[2] Bu hadis doğru ise -sorumluluğu râvilere aittir- Türk dilini öğrenmek vaciptir; eğer doğru değilse, aklın gereği budur.

1 Metinde *istimâle* yerine *iştimâle* yazılmıştır.

2 Kelime ötreli olunca "aşırı uzun" anlamına gelir.

Bu sebeple ben onların ülkelerini ve bozkırlarını inceledim; Türk, Türkmen, Oğuz, Çigil, Yağma ve Kırgızların lehçelerini ve kafiyelerini öğrendim. Zaten ben onların, dilde en doğruyu bilenlerinden, anlatımda en açık olanlarından, akılca en yetkinlerinden, soyca en köklülerinden, mızrakta en iyi atıcılarındanım. Böylece her boyun dili bende en mükemmel şeklini buldu. Sonra bu kitabı en iyi şekilde düzenleyerek yazdım. Yüce Allah'ın yardımına sığınıp kitabımı Dîvânu Lugâti't-Türk (Türk Lehçelerinin Divanı) diye adlandırarak ortaya koydum. Sonsuza kadar anılsın ve ebedî bir hazine olsun diye.

Mukaddes hazreti peygamber ve imamların, Hâşimî ve Abbâsîlerin soyundan; efendimiz, velinimetimiz; müminlerin emîri, âlemlerin rabbinin halifesi Ebilkâsım Abdullah bin Muhammed, el-Muktedî bi-Emrillâh'a ihtiramla! Allah halifenin ömrünü, daimî ve uzun bir izzet, bahtiyar ve huzurlu bir yaşayış içinde uzatsın! Yüceliğin en geniş alanlarına yayarak, saltanatının temellerini, izzet içinde sabit kılsın! Elinin cömertliği sayesinde insanlara sağladığı esenliğin lutfuyla, yıldız zamanının talihiyle, okun on ikiden vuran gidişiyle, zaferin yüceliğiyle birleşmiş dostlarla, kahrın zilletiyle perişan olmuş düşmanlarla, rehberliğinin derecesini yüceltsin! Allah onun gölgesini, güzelliğini, kudretini, faziletini, celalini Müslümanların üstünden eksik etmesin!

Kitabı sözlük harfleri sırasına göre düzenledim. **(4)** Zorlukları yumuşasın, derinlikleri ve en dipteki noktaları açıklansın diye hikmetler, seciler, atasözleri, şiirler, recezler[3] ve nesirlerle süsledim. Her söz yerli yerine otursun, yanlış olanlar bilinsin, kelimeleri arayanlar konuldukları yerde onları bulsunlar, isteyenler belirlendikleri yerde onları görsünler diye yıllarca eziyet çektim.

Bu dilin tamamını sekiz kitapta topladım.

Bunlardan birincisi hemze kitabıdır. Yüce Allah'ın yazılışıyla (başlamanın) uğurlu olacağını düşünerek onu öne aldık.

İkincisi sâlim kitabı.

Üçüncüsü muzâaf kitabı.

Dördüncüsü misal kitabı.

Beşincisi üçler kitabı.

Altıncısı dörtler kitabı.

Yedincisi gunne kitabı.

Sekizincisi iki sâkin (sükûnlu) harfin toplandığı kitap.

Bu kitaplardan her birini, derecelerine göre sıralanmış baplar hâlinde, yani birincileri birinci olarak, isimler ve fiiller şeklinde iki kısma ayırdım. İsimleri fiillerden önce aldım; sonra fiillere geçtim. Bu kitapların ve bapların adlarını Arapça terimlerden ödünç aldım; çünkü insanlar bunları biliyorlar. İçimde, kitabımı Halil'in **(5)** Kitâbu'l-Ayn'ında olduğu gibi, kullanılmakta olan ve kullanılmayan kelimeleri birlikte olacak şekilde hazırlamak arzusu coştu ki Türk dili ile Arapçanın iki yarış atı gibi aynı seviyede olduğunu göstereyim. Bu yol daha kapsamlı olurdu; ne var ki benim kurduğum yapı daha doğrudur. Çünkü bunu kullanmak daha kolaydır ve insanlar da buna rağbet eder. Bundan dolayı, özetlemek gayesiyle, kullanımda olanları tespit ettim; kullanılmayanları da bıraktım.

3 Her mısrası kafiyeli veya kısa mısralı şiir (Ahterî 2009 : 795)

Aşağıda, Türkçedeki durumları bilinsin diye kullanımda olan ve olmayan kelimelere örnek verilmiştir[4].

arık : nehir (kullanılmakta)
akur : ahır (")
kār : kar (")
kara : siyah (")
raka : __ (kullanılmıyor)
rāk : karşılaştırma eki (kullanılmakta)
azuk : yiyecek (kullanılmakta)
akuz : __ (kullanılmıyor)
kozı[5] : kuzu (kullanılmakta)
kīz : kız (kullanılmakta)
zıkı : __ (kullanılmıyor)
zı.k : __ (kullanılmıyor)

Denilir ki "gidişi ilk adım gösterir." Rubâiler ve diğer mezidler (türemiş kelimeler) buna göre kıyas olunur. İşi hafifletmek ve yazmayı kısaltmak için bu yola meylettim. Kitabımı, benden önce uygulanmamış bir tasnifle ve üzerinde durulmamış bir telif tarzıyla ortaya koydum. Maddeleri, onları açıklayıcı örnekler vererek sıraladım; kuralları kendim teklif ettim ki yapılan iş örnek bir iş olsun, yapılan eser rehber bir eser olsun. Araştıran için kitabı yol gösterici hâle getirdim; kendisinden öncekilere ikinci bir basamak, el atanlara bir program, yükselmek isteyenlere bir merdiven olsun istedim.

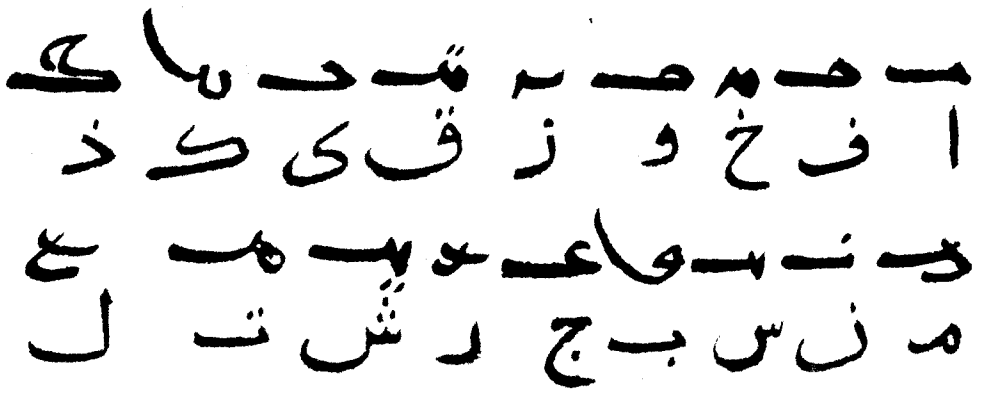
Her bir boydan örnek kökler aldım, türevlerini almadım. Onlardan çeşitli kelimeler dallanır. Çünkü geniş olanı özetlemekten hikmetler doğar. Aralarına kendi şiirlerinden tanıklar serpiştirdim. Bu şiirleri işlerini yaparken ve bir şey bildirmek istedikleri zaman söylerler. Aynı şekilde, **(6)** üzüntü ve sevinç anında kullandıkları hikmet mahiyetinde atasözleri yerleştirdim. Onları ilk söyleyen aktarıcıya, aktarıcı da taşıyıcıya nakletmiştir. Kitapta yukarıda zikrettiklerimi ve tanınmış lehçeleri topladım. Seviye ve incelik bakımından kitap zirveye ulaştı. Niyetlendiğim iş için Allah'tan başarı dilerim. Gönlümü de bu işe verdim. Ulu ve azametli Allah'ın yardımı olmadan hiçbir güç ve kuvvet olamaz. O bize yeter; ne güzel vekildir O!

4 KM burada, Türkçede daha önce mevcut olup kendi döneminde kullanılmaktan düşmüş kelimeleri kastetmiyor. Türkçede hiç olmayan, fakat Halil'in uyguladığı "kalb" sistemine göre ortaya çıkabilecek *raka, zıkı, zı.k* gibi kelimeleri kastediyor. Bk. Giriş'te "Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Yapısı" bölümü.

5 Bk. yazma 544'te *kozı* ile ilgili dipnot.

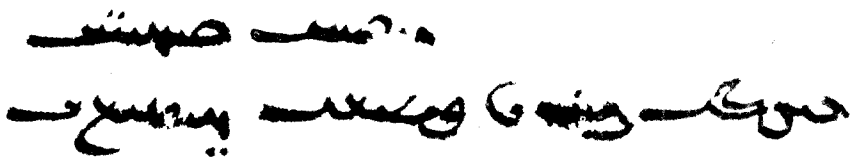
TÜRK LEHÇELERİNİN ÜZERİNE KURULDUĞU HARFLER HAKKINDA

Türk lehçelerinin dayandığı asli harflerin tümü 18'dir. Türk yazısı bunlarla yazılır. Onların hatırda kalması için şu ibare düzülmüştür: *Axu:ke. leffe. semc. nezaq. bezr. şetiyyen.*[6] Bu harfler aşağıdaki şekilde yazılır.

Arapçada bu harflerin karşılığı şöyledir: ا ب ت ث Yazıda gösterilmeyen yedi tane de tâli harf vardır; (Türk) lehçeleri bunlarsız olmaz. Bunlar sert be (*p*), Arap cim'i -ki bu dilde seyrektir-,[7] zay; şın ile ze arasında çıkan harf (*j*), Arap fe'si, noktalı ayın (art damak *g*'si), **(7)** kef ile kaf arasında çıkan kef (ön damak *g*'si), gayın'la kaf ve nun'la kaf arasında çıkan gunneli kef (*ŋ*). Bu son harf, Türkler dışındakiler için çok zor telaffuz edilen bir harftir. Tâli harfler, asli harfler gibi yazılır; fakat bazı noktalar konarak diğerlerinden ayırt edilir. Türk lehçelerinin hiçbirinde se (*s*) bulunmaz. Vurgulu tı (*ṭ*), zı (*ẓ*), sad (*ṣ*), dad (*ż*) harfleri de yoktur. Gırtlak harfleri olan ha (*ḥ*), he (*h*) ve ayın (ʿ) da bulunmaz. Baykuş için **ü.hi** denir ama gerçek dilde, Kıpçak lehçesinde olduğu gibi *g* ile **ü.gi** şeklindedir. "Çakmak taşı" için Kençek lehçesinde **çaha** denir, fakat bu bozuktur. Göz ağrısı için **ü.h** denir, lakin bu da gerçek Türkçe değildir. Bunlardan başka h harfi, duraklama sırasında kullanılır. Şahini çağırırken **tāh tāh** ve tayı çağırırken **kurrıh kurrıh** denmesi gibi. Bunlar anlamlı sözler değildir. He, Hotan konuşmasında bulunabilir; bu da Hint tesiri iledir. Kençek konuşmasında da bulunabilir; çünkü onlar Türk değildir.

Se yazmak ihtiyacı doğarsa Türk zel'i (*ḏ*) şeklinde yazılır ve üzeri noktalandırılır. Dad da zel'in (*ḏ*) noktalısı ile gösterilir. Sad ise sin şeklinde yazılıp noktalandırılır. Ha, ayın ve he noktalı hı şeklinde yazılır ve üzerine işaret konarak ayırt edilir. Çünkü bu harfler Arapçaya mahsustur. Türk alfabesiyle yazılacakları zaman şekil olarak bunlara benzetilir; aralarındaki fark nokta ve işaretlerle belirtilir. Harflerin hepsi **(8)** aşağıdaki şekilde toplu olarak yazılabilir.

6 İbaredeki kelimelerin anlamı şöyledir: kardeşin. sardı. yağlı ve kötü lezzetli ayran. budalaca acelecilik. tohum. kışın.

7 Tercümede *ġari:ze* yazılan kelime Dankoff-Kelly'nin de belirttikleri gibi *'azi:ze* "seyrek" olmalıdır.

Bu yazı yazılırken temel (kural) şudur: Telaffuzda yeri olmamasına rağmen her üstün elif'le; konuşmada olmamasına rağmen her ötre vav'la; aslında olmamasına rağmen her esre ye ile gösterilir. Arapçada bunun benzeri şudur: *Eb* ve *ax* kelimelerini *ha:ẕa: ebu:ke, raeytu eba:ke, merartu bi-ebi:ke* ibareleri içinde, harekelendirmek maksadıyla, bir harf ekleyerek yazarsın.[8] Eski zamandan bugüne kadar, Kâşgar'dan yukarı Çin'e dek, kuş bakışıyla bütün Türk ellerinde, hakanların ve sultanların kitaplarında ve yazışmalarında bu yazı kullanılır.

Ayrıca Türk dili, kalınlık (*işba:ʿ* "doyma"); daraltma (*ima:le* "eğme"); -üç harekede de- incelik (*işma:m* "koku, lezzet"); telaffuzda sertlik (*şala:be* "sertlik, katılık"); yumuşaklık (*rikke* "yumuşaklık"); nazallık (*ġunne*); geniz harfi (*ḫarfe'l-xayşu:mi:*); ünsüz birikmesi (*cemʿa beyne's-sa:kineyn* "iki ünsüzün yan yana gelmesi"); kaf ile cim'in art arda gelmesi (*ictima:ʿ*); *b*'nin *m*'ye, *n*'nin *l*'ye dönmesi (*muba:dele*) ve benzeri hususlar ihtiva eder. Bunlar yerinde belirtilecektir.

FİİLDEN TÜREMİŞ İSİMLER HAKKINDA

İsimler ikiye ayrılır: Türemiş olanlar, kökler. Fiilden türemiş isimler, on iki harften bir veya birkaçının araya sokulmasıyla elde edilir. **Kılıç** (*seyf*), **ok** (*sehm*) ve benzeri kök kelimeler bölünemezler; **(9)** türemiş kelimeler ise bölünebilirler.

Yine bunlardan bazıları işitilen ve kullanılan kelimelerdir; bazıları ise kurala uygun, fakat kullanılmayan kelimelerdir. Ben kullanılmayanı bırakıp kullanılanı aldım. Öyle bir usul koydum ki kullanılmayan kelimeler bu usulle ortaya çıkarılabilir. İşte bu yolla fiilden türemiş isimler, on iki harften birinin eklenmesiyle elde edilir.

Bu harfler şunlardır: elif (*A*), te (*t*), cim (*ç*), şın (*ş*), gayın (*ġ*), kaf (*ḳ*), gerçek kef (*k*), kaf ile kef arasında çıkarılan yumuşak kef (*g*), lâm (*l*), mim (*m*), nun (*n*), vav (*U*) .

Elif (*A*). "Âlim, hakîm, akıllı" anlamındaki **bilge** sözünde olduğu gibi. Bu kelime **bildi** sözünden türemiştir.[9] "Akılca üstün olana verilen lakap" anlamındaki **öge** sözünde de aynı şey söz konusudur; "Bir şeyi düşündükten sonra anladı." anlamına gelen **ödi nēŋni**[10] sözünden alınmıştır. Bir çeşit yemeğe **uva** denir; "bir şeyi ovaladı" anlamındaki **uvdı** sözünden alınmıştır; bu yemekte şeker ovulur. Elif, çoğunlukla mim ile birlikte olur. "Kâkül" anlamındaki **kesme** sözünde olduğu gibi. **Kesdi** sözünden alınmıştır. Saçın o kısmı gözü kapatmaması için kesilir. **Ördi** kelimesinden alınan **örme saç** örneğinde aynı şey vardır.

Te (*t*). "Kısa mızrak, harbe" anlamına gelen **kaçut** kelimesinde olduğu gibi. **Kaçdı** sözünden alınmıştır. "Elbise giydi." anlamındaki **keḍti** sözünden alınan ve "elbise" anlamında olan **keḍüt**'te de aynı şey görülür. **(10)**

Cim (ç). "Yuvarlak ekmek" anlamındaki **kömeç** kelimesinde görülür. Bir şey küle ve benzeri şeylere gömüldüğü zaman kullanılan **kömdi** kelimesinden alınmıştır. İnsan sevindiği zaman kullanılan **sewindi** sözünden alınan ve "sürur" anlamına gelen **sewinç** kelimesinde de aynı şey vardır.

Şın (ş). "Tanıdık insan" için kullanılan **biliş** sözünde görülür. **Bildi** kelimesinden alınmıştır. "Mücadele ve harp" için **üruş tokuş** denir. Her ikisi de "vurdu" anlamına gelen **ürdı, tokıdı** kelimelerinden alınmışlardır.

Gayın (*ġ*). Üç durumu vardır.

Birincisi: Fiillere eklenerek onları isme benzetir. "Temiz şey" için kullanılan **arıg**

8 *Eb*, baba; *ax*, kardeş demektir. İbarelerin anlamları şöyledir: "Bu babandır, babanı gördüm, babana uğradım." Arap gramerinde *esmâu'l-xamse* (beş isim) denilen *eb, ax, ḫamm, fu:, ẕu:* kelimeleri harekelenirken diğer isimlerden farklı olarak elif, vav, ye harflerini alırlar.

9 Arap gramerinde daima, fiillerin geçmiş zamanlarının teklik üçüncü şahısları esas alındığından *bildi* denilmiştir. Bunu *bil-* olarak anlamamız gerekir.

10 Kâşgarlı, daha rahat anlaşılması için bazen, fiilleri tamlayıcıları ile birlikte vermektedir. Bunu da *ð-* olarak anlamalıyız.

kelimesindeki gibi. "Herhangi bir şey temizlendi" anlamına gelen **arındı nēŋ** sözünden alınmıştır. **Kurı.dı** kelimesinden alınan ve "kuru şey" için kullanılan **kurug** örneği de böyledir.

İkincisi: Kök isimlere eklenir ve onlardan yer isimleri yapar. "Yazlık" anlamına gelen **yayla.g** sözündeki gibi. **Yāy** "yaz" demektir; bu anlamı kazansın diye gayın konmuştur. "Kışlık yer" anlamındaki **kışla.g** da böyledir. **Kış**'tan gelmiştir. Gayın ona bu anlamı vermiştir.

Üçüncüsü: Bütün Türk lehçelerinde vav (*U*) ile birlikte fiillere eklenir; fiili, eşya yapan alet ismine çevirir. "Bir şeyi kesen alet" anlamındaki **bıçgu** sözünde olduğu gibi. **Bı.çdı** kelimesinden alınmıştır. "Kendisiyle bir şeye vurulan nesne" için **urgu nēŋ** denir; **urdı** kelimesinden alınmıştır. Yumuşak kef (*g*) de bu anlam için kullanılır. "Kesmek için kullanılan nesne" anlamındaki **kesgü nēŋ** sözünde olduğu gibi. **(11) Kesdi** kelimesinden alınmıştır. "Savurmak için kullanılan alet" anlamındaki **ewü.sgü** kelimesi de böyledir. "Savurdu" anlamındaki **ewü.sdi** kelimesinden alınmıştır. Gayın, kendilerinde incelik ve imale bulunmayan kalın ünlülü fiillere gelir; kef ise bunun tersi olan kelimelere eklenir. Türkçedeki gayın ve kef, Arapçada fiillerin başına eklenen mim yerindedir. Ekin biçmek için kullanılan *mincel;* un ve benzeri şeyleri elemek için kullanılan *munxul;* tahıl savurmak için kullanılan *minsef* kelimelerindeki mim gibi.[11] Oğuzlar ise aynı anlam için gayın (ġ) ile kef (*g*) yerine elif (*A*); vav yerine de sin ve ye (*sI*) getirirler. Ağaç kesen nesneye **yıga.ç biçe.si nēŋ**, odun kesen baltaya **otu.ŋ kese.si baldu** dedikleri gibi.

Zaman ve mekân isimleriyle mastarlar da aynı şekilde yapılır.

Hâkaniye Türkleri ile diğerleri arasında; bir de Oğuz Türkmenleri ile diğerleri arasında bir fark vardır. Bu fark hiç değişmeyen bir ölçü olarak kullanılır. Bunlardan yerleri gelince bahsedeceğiz inşallah.

Kaf (*k*). Saç tara.dı sözünden alınan "tarak" anlamındaki **targa.k**, "ot kesti" anlamına gelen **ot ordı** sözünden alınan "orak" anlamındaki **orga.k** örneklerinde olduğu gibi.

Sert kef (*k*). Kesdi'den alınan ve "bir şeyin bir parçası" anlamına gelen **kese.k nēŋ**, "sararak örttü" anlamındaki **eşü.di** kelimesinden alınan ve "sarınmak için kullanılan örtü" anlamına gelen **eşük** örneklerinde olduğu gibi.

Yumuşak kef (*g*). "Canlandı" anlamındaki **tiri.ldi** sözünden alınan ve "canlı" anlamına gelen **tirig, (12) ö.ldi** sözünden alınan ve "ölü" anlamına gelen **ö.lüg** örneklerinde olduğu gibi.

Lâm (*l*). Bir şey kesildiği zaman söylenen **bı.çı.ldı nēŋ** sözünden alınan ve "yerin yarıkları" anlamına gelen **bı.çgı.l yi.r**, "bir şey dağıldı" anlamındaki **tarı.ldı**'dan alınan ve "alaca" anlamına gelen **targı.l** örneklerinde olduğu gibi. Çünkü "alaca", siyah ile beyazın karıştıktan sonra birbiri içinde dağılması demektir.

Mim (*m*). "Yaydı" anlamındaki **yaḍtı**'dan alınan ve "halı" anlamına gelen **yaḍım**, "kesti" anlamındaki **bı.çdı**'dan alınan ve "bir dilim kavun" anlamına gelen **bir bı.çım kāgu.n** örneklerinde olduğu gibi.

Nun (*n*). "Su aktı" anlamındaki **suw akdı**'dan alınan ve "sel" anlamına gelen **akın**, **topra.k yıgdı**'dan alınan ve "toprak yığını" anlamına gelen **yı.gın topra.k** örneklerinde olduğu gibi.

Vav (*U*). Kendisini izleyen bir eş (kelime) olmadan nadir kullanılır. Hayvan süt veya kan emerken kullanılan **sordı** kelimesinden alınan ve "hacamat aleti" anlamına gelen **sorgu**, "ikamet edilen yer" anlamındaki **turgu yi.r** örneklerinde olduğu gibi.

Feleğin kutbun etrafında dönmesi gibi bütün lehçeler, işte bu usuller etrafında döner.

11 *mincel*, "orak"; *munxul*, "elek"; *minsef*, "yaba" demektir.

Bu ölçü; ikili, üçlü, dörtlü, beşli ve daha fazla harften meydana gelen fiiller için de geçerlidir. Burada ifade ettik; inşallah gelecekte de bunlar üzerinde durulacaktır.

KELİMELERİN YAPISINDAKİ HARF SAYISI HAKKINDA

Hafifletilmiş ikililerde sözün yapısı: **At** "kısrak", **er** "adam" örneklerinde olduğu gibi.

Üçlü : **azuk** "yiyecek", **yazuk** "günah".

Dörtlü : **(13) yagmur** "yağmur", **çagmur** "şalgam".

Beşli : **kurugsa.k** "mide", **kuḍurga.k** "kaftanın iki kuyruğundan biri".

Altılı : **kömüldürük** "at göğüslüğü", **kuḍuzgu.n** "kuyruk altından geçen eyer kayışı".

Yedili : İsimlerde azdır. **Zargunçmu. ḍ** "bir çeşit reyhan".
Yediliyi geçen kelime yoktur.

İSİMLERİN FAZLALIKLARI HAKKINDA

İsimlerin fazlalıkları:

Med (uzatma) ve lîn (yumuşatma) harfleri[12]. Şu örneklerde med harfi vardır: **tagār** "hububat çuvalı", **çawār** "yakmak ve tutuşturmak için kullanılan şey".

Şu örneklerde lîn harfleri kullanılmıştır: **korīg** "korunan yer", **arīg** "temiz", **anūk** "hazır", **tanūk** "şahit".

Hemze : **aḍgır** "aygır", **ışgun** "ışgın, ravent".

Nun : **bazga.n** "demirci çekici"[13], **kazga.n** "çöküntü, çukur".

Vav : **torku** "ipek", **kurgu** "hafif ve zevzek adam".

Ye : **kötki** "tepe", **burkı** "asık surat".

Bu yapılarda olanlardan *fa^{c}a:l, fu^{c}a:l, fi^{c}a:l, fa^{c}u:l, fa^{c}i:l* vezinlerindeki isimlerde, telaffuzda uzatma (*lîn*) harfini düşürmek caizdir. "Kereste" için kullanılan **yıgāç** kelimesini **yıgaç** şeklinde söylemek de caizdir. Nehir ve vadinin karşı yakası için kullanılan **yogūç** kelimesini telaffuzda **yoguç** şeklinde söylemek caizdir. Aynı şekilde **korīg** "korunan yer" kelimesi de **korıg** şeklinde söylenebilir. Kısa olarak söylenen kelime, uzatılandan daha fasihtir. Geri kalanları kitapta inşallah zikredilecektir.

FİİLLERİN FAZLALIKLARI VE ONLARIN YAPISI HAKKINDA

Fiiller; ikili, üçlü, dörtlü, beşli, altılıdır. **(14)** Ayrıca fiiller şu on harfle arttırılır: Elif (*A*), te (*t*), rı (*r*), sin (*s*), şın (*ş*), kaf (*ḳ*), kef (*k*), lâm (*l*), nun (*n*), lâm-elif (*lA*) ve ye (*I*)[14]. Bunlardan her biri başka bir anlam katar.

Elif (*A*). tepze.di "kıskandı". "Çorak yer" anlamındaki **tepiz**'den alınmıştır. **Kopza.dı** "ut çaldı". **Kopuz** kelimesinden alınmadır.

Te (*t*). Fiili geçişli yapar. **Tarıg arıttı** "buğday vesaireyi temizledi". **Tōn kuruttı** "elbiseyi kuruttu". Bunların aslı **arı.dı** "temizlendi" ve **kurı.dı**'dır.

Rı (*r*). Çoğu durumlarda te (*t*) ile beraber geçişli fiil yapar. **Bardı** "gitti" fiilinden **barturdı**

12 Med harfi ile elif, lîn harfleri ile vav, ye kastedilmektedir.

13 Bk. yazma 220'de *bazga.n* ile ilgili dipnot.

14 On denilmesine rağmen on bir harf zikredilmiştir. Kaf ile kef'in aynı düşünülmüş olması mümkündür.

"götürdü". **Keldi** "geldi" fiilinden **keltürdi** "getirdi".

Sin (s). Fiilin gösterdiği hareketi yapmak için, dilek anlamında fiile katılır. **Sūw içisedi** "su içmeyi arzu etti", **aş yeyisedi** "yemek yemeği arzuladı".

Ayrıca fiile yapmacık olma anlamı katar. Hakikatte kendisinde olmayan bir şeyi varmış gibi göstermeyi ifade eder. **Ol mendi.n yarma.k alımsındı** "o benden para alıyormuş gibi göründü", **ol maŋa külümsindi** "o bana güler gibi göründü".

Şın (ş). Fiil iki kişi arasında ise ortaklaşma anlamına gelir. **Ūrdı** "vurdu" kelimesinden **uruşdı** "vuruşdu"; **turdı** "kalktı" kelimesinden **turuşdı (15)** "başkalarıyla beraber ayağa kalktı". "Bir kişinin övünmesi, üstünlük taslaması ve iki kişi arasında yarışma" anlamlarını da ifade eder. Bunları yeri geldikçe zikredeceğiz.

Kaf (ḳ). Mağlup veya mecbur edilmiş olunduğu zaman mef'ul anlamını verir. **Er açı.kdı** "adam acıktı". Açlığa mahkûm olmaktan bu anlam çıkar. **Yılkı yutukdı** "Sürü, afetten dolayı yandı, kırıldı". Kaf (ḳ), çoğunlukla sin (s) ile beraber gelir. **Er arsıkdı** "adam aldatıldı", **er soysukdı** "adam soyuldu".

Kef (k). Aynı anlamda, kaf'ın karşılığı olarak ince, imaleli ve kef'li kelimelerde kullanılır. **Kaçgın er yitsikti** "kaçan adama erişildi", **ol er bilsikti** "adamın ne olduğu bilindi".

Lâm (l). Faili olmayan fiillerde kullanılır. **Er o.k attı** "adam ok attı" – **O.k atıldı** "ok atıldı"; **bö.z tokı.dı** "kumaş vb.ni dokudu" – **bö.z tokı.ldı** "kumaş vb. dokundu".

Nun (n). Başkasının müdahalesi olmaksızın işi kendisinin yapmasını ifade eder. **Ol yarma.kın alındı** "o parasını ısrarla kendisi aldı", **ol mendi.n tawa.rı.n kolundı** "o işi ele alarak malını benden istedi".

Lâm-elif (lA). İsimlere girip onlardan fiiller yapar. **Bēg ku.şla.dı** "bey kuş avladı". **(16)** Çünkü, **ku.ş** isimdir ve böyle bir isim çekime girmez. Lâm-elif'le birleştiği zaman tam bir fiil gibi bütün yönleriyle çekime girebilir. Bu çok büyük bir kuraldır, aklında tut. **Beg kendde kı.şla.dı** "bey şehirde kışladı". **Kı.ş** isimdir; lâm-elif geldiği zaman fiil olmuştur.

Ye (I). Lâm (l) ile beraber gelerek yapılmak üzere olan, fakat henüz yapılmamış bulunan fiilleri ifade eder. **Ol turga.lı kaldı** "o kalkacak gibi oldu, fakat henüz kalkmadı", **ol barga.lı kaldı** "o gidecek gibi oldu, fakat henüz gitmedi". Kuralları buna göre bil.

YAPILARIN BİRBİRİNİN ÖNÜNE ALINMASI HAKKINDA

Önce ikililerle başladık. Sonra üçlüler, sonra dörtlüler, sonra beşliler, sonra altılıları aldık. İçi sükûnlu olanları harekeli olanların önüne getirdik. İçi harekeli olanları da harekenin yönüne göre sıraladık. Sonra ziyade olarak başına hemze veya ona uygun bir harf gelen kelimeleri aldık. Daha sonra, fe ve ayın harfleri arasına giren ziyade harfli fiilleri, harekelerinin yönlerine göre sıraladık.[15] Sonra da lâm'dan (üçüncü harften) sonra ziyade harf alan fiilleri getirdik. Kitapta anlattığım bütün yapılarda tutulan yol budur. Her kitapta isimlerin bütün yapıları da böyledir.

HARFLERİN BİRBİRİNİN ÖNÜNE ALINMASI HAKKINDA

Sonlarında be bulunan isimlerle başladık. Sonra Arap sözlerinin yapısına benzeterek ve edebiyatın öncülerine uyarak, elifbedeki, sırasıyla bütün harfleri arka arkaya aldık. **(17)** Bununla beraber kelimenin başına ve parçalarına da dikkat ettik. Hangi harf hemzeye daha yakınsa, yapıda onu diğerlerine göre öne aldık. Kitapta nesak vavı'nı (bağlama ve'sini) zikretmedik; çünkü onun bu dilde yeri yoktur, böylece bil.

15 Arap gramerciliğinde fiilin ilk harfi için *fa:u'l-fi'l* (fiil kelimesinin fe'si), ikinci harfi için *'aynu'l-fi'l*, üçüncü harfi için *la:mu'l-fi'l* terimleri kullanılır. Burada, ilk iki harf arasına ilave edilen harfler kastedilmektedir.

KİTAPTA ZİKREDİLMEYEN SIFATLAR HAKKINDA

Bütün baplardan değişik şekillerde, değişik anlamlar için sıfatlar yapılabilir.

Birincisi: İşi seyrek yapan faili gösterir. **Bardı er** "adam gitti". Bunun faili için **bardaçı er** "giden adam" kullanılır. **Keldi er** "adam geldi" – **keldeçi er** "gelen adam". Bu tür sıfatlar kitapta zikredilmedi.

İkincisi: Fiili sürekli olarak ve sık sık yapan faili gösterir. **Ol er ol ewke barga.n.** O adamın evine sık gittiğini ve bunu her zaman yaptığını anlatır. **Ol kişi ol b.izke kelge.n.** "O adam bize sık sık gelir" anlamındadır. Bu tür sıfatlar da zikredilmedi.

Üçüncüsü: Bir işi yapmak niyetinde ve arzusunda olan faili ifade eder. **Ol er ol ewke barıgsa.k.** "Evine gitmek niyet ve arzusunda olan adam" demektir. **Ol kişi ol bi.zke keligse.k.** Yani o, bize gelmek arzusunda olan bir insandır. Bu da zikredilmedi.

Dördüncüsü: Hakkı olan işi yapan faili bildirir. **Ol ewke barguluk**[16] **erdi** Yani, o eve gitmek onun hakkı idi. Bu da zikredilmedi. Oğuzlar bu lâm'ı bu anlamlar için bütün baplarda sin'e çevirirler. **(18) Ol yigit bi.zke kelgü.lü.k erdi.** Yani, o delikanlının bize gelmek hakkı vardı.[17]

Beşincisi: Bir işi yapmak üzere olan faili belirtir. **Men ewke barı.glı men.** Yani, ben eve gitmek üzereyim. **Men si.zke keligli men.** Yani, sana gelmek üzereyim.

Bütün bu sıfatlar bir fiilden türetilmiştir. Bu ölçüye uyarak bütün diğer fiillerden de bu manalarda sıfatlar türetilebilir.

Fiilin gösterdiği işe maruz kalanı ifade eden mef'ul (edilgen fiillerin partisipleri) de zikredilmedi.[18] Ancak ölçünün geçerli olduğunu göstermek ve halk arasındaki varyantların durumunu anlatmak için delil olacağı zaman çıkarılmayıp zikredildi.

Çokluk, teklik, tafdil (sıfatların üstünlük derecesi), tasgir (küçültme) ve gramerdeki diğer baplar da zikredilmedi. Çünkü biz bu konulara başka bir kitap ayırdık ve adını *Kita:bu cewa:hiri'n-naḥwi fi:-luga:ti't-Türki* (Türk Lehçelerinde Gramer Mücevherleri Kitabı) koyduk. Orada bu gramer meseleleri üzerinde inşallah (a. c.) durulacaktır.

KİTAPTA ZİKREDİLMEYEN MASTARLAR HAKKINDA

Mastarlar iki çeşittir. Birisi kendi başına müstakil olan mastardır. Bu tür mastar, fiillerde, geçmiş ve geniş zamanla birlikte zikredilmiştir. İkincisi, izafet (tamlama) olmadan mastar olamaz. Bunun içinde durum anlamı da vardır. Bunları mecbur kalmadıkça zikretmedim.

Kendi başına müstakil olan mastarlara örnek: **bardı** "gitti", **barı.r** "gider, gidiyor", **barma.k** "gitmek"; **keldi** "geldi", **keli.r** "gelir, geliyor", **kelme.k** "gelmek".

İzafetle kullanılan mastarlara **(19)** örnek: **Meniŋ bargım**[19] **bolsa maŋa tuşgı.l** "gitme vaktim gelince beni bul", **keyik keligi bolsa okta** "yabani hayvan gelince onu vur". Atasözünde de şöyle geçer: **Ta.z keligi börkçi.ke** "kelin gelişi börkçü dükkânınadır".

Bu tür mastarın kuralı, kalın ve kaf'lı kelimelerde kök üzerine gayın (*ġ*) veya kaf (*ḳ*) gelmesidir. **Barıg bardı** "tam bir gidişle gitti", **ol kulın urug urdı** "o, şiddetli bir şekilde kölesini dövdü".

Kaf (*ḳ*) izafet harfiyle beraber gelir. Kef (*k*) de öyle. Gayın'ın yalnız gelebildiği gibi bunlar yalnız gelemezler.

16 Metinde *bargılık*. Gayın'da silik kahverengi bir esre ve silik kırmızı bir ötre var.

17 On yedinci sahifenin sonuna ve Oğuzlar diye başlayan cümlenin altına *we ha:za: lem yuẓker* (bu da zikredilmedi) ibaresi, müstensih veya başka bir el tarafından yazılmıştır.

18 Kâşgarlı Mahmud burada *mef'u:l* yerine *mewşu:f* kelimesini kullanmıştır.

19 Gayın'da ötre de var.

Kaf için örnek: **Anıŋ yorukı neteg** "onun yürüyüşü nasıl". Bu tür kaf, gayın'dan çevrilmiş olabilir.

Kef, kef'li ve ince kelimelerle gelir: **Anı söküg sökti** "Ona aşırı bir şekilde küfretti", **ol kulın tepig tepdi** "o kölesini şiddetli bir şekilde tekmeledi". Bu tür, kuvvetlendirme ve kesinlik için kullanılır. Yüce Allah'ın *we kellemeˀlla:hu Mu:sa: tekli:men* (Allah Mûsâ ile fiilen konuştu 4-164) dediği gibi.[20]

Kuralları bir sistem içinde dizmek için bu tür örneklerle, bütünü öz olarak vermeyi gaye edindim. İşte işaret ettiğim her ölçü ve koyduğum her temel üzerinde bütün bu lehçeler döner. İleride inşallah bunlar üzerinde durulacaktır.

KİTAPTA ZİKREDİLEN VEYA ZİKREDİLMEYENLER HAKKINDA DİĞER BİR SÖZ

İslam ülkelerindeki dağ, çöl, vadi, su ve pınar adlarını aldım; **(20)** çünkü (Türk) lehçelerinde bunlar çok konuşulur ve çok yaygındırlar. Çoğunu da fazla yaygın olmadığı için bıraktım. Kâfir ülkelerinde bulunanların bir kısmını aldım; diğerlerinde fayda olmadığı için bıraktım.

Bu dile başka dillerden girenler de zikredilmedi. Aynı şekilde, erkek ve kadın adlarını da almadım. Ancak çok geçen isimleri ve doğrusunu ortaya koymak gerekenlerden yaygın olanları zikrettim.

TÜRKLERİN TABAKALARI VE BOYLARIN AÇIKLANMASI HAKKINDA

Türkler aslında yirmi boydur (*qabi:le*). Bunların hepsi, Nuh peygamberin (Allah'ın duası üzerine olsun) oğlu Yâfes oğlu Türk'e dayanır. Bunlar, İbrâhim (Allah'ın duası üzerine olsun) oğlu İshak oğlu İysû oğlu Rûm oğulları gibidirler. Bu boyların her birinden ayrılmış dallar vardır ki onların sayısını Allah'tan başka kimse bilmez. Ben ana kabileleri saydım; tâli olanları bıraktım. Ancak Oğuz Türkmenlerinin oymaklarını (*buṭu:n*) ve hayvanlarının damgalarını, insanların bilmesi gerektiği için, zikrettim. Doğu taraflarındaki Müslüman olan veya olmayan her kabilenin coğrafi mevkiini, Rum yakınlarından doğuya doğru sırasıyla beyan ettim.

Rum'a yakın boyların (*qaba:yil*) birincisi **Beçenek**'tir. Sonra sırasıyla **Kıfça.k, Oguz, Yeme.k, Başgırt, Basmıl**[21], **Ka.y, Yaba.ku, Tata.r, Kırkız** -bu Çin'e yakındır-. **(21)** Bu boyların hepsi Rum hizasından doğuya doğru uzanırlar. Daha sonra **Çigil, Toxsı, Yagma, Ugrak, Çaruk, Çomul, Uygur, Tanŋut, Xıta.y** -bu Çin'dir-, sonra **Tawga.ç** -bu da Mâçin'dir-. Bu boylar da güneyle kuzey ortasındadırlar. Bunların hepsini bu daire (harita) içinde gösterdim.

(24) TÜRK LEHÇELERİ HAKKINDA

En fasih (doğru) dil; bir dilden başka dil bilmeyen, Farslara karışmamış olan ve başka ülkelere gitmeyi âdet hâline getirmemiş bulunanların dilidir. Birisi, iki dil biliyorsa ve şehir halkıyla karışmışsa onun dili zayıflar. **Sogda.k, Kençe.k** ve **Argu**lar gibi. İkinci kısma örnek; **Xotan, Töpüt** ve bazı **Tanŋut**lardır. Bu tabaka Türk ülkelerinde yerleşmiştir. Bunlardan her birinin dilini anlatacağım. **Ça.parka**lılar (Japonyalılar) uzak olduklarından ve Mâçin'le aralarında Büyük Deniz (*el-baḥri'l-aʿẓam*) bulunduğundan onların dili bilinmez.

Çin ve Mâçin halkının kendi dilleri vardır. Bununla beraber şehirde oturanları Türkçeyi iyi bilirler; bizimle yazışmaları da Türk yazısıyladır.

---

20 Âyetteki *tekli:men* sözünde de Kâşgarlı'nın önce verdiği örneklerde olduğu gibi kuvvetlendirme ve kesinlik vardır.

21 Metinde *Yasmıl* olarak yazılmış.

Ye'cüc ve Me'cüc halkının dili de, Mâçin yakınındaki deniz, dağlar ve set yüzünden bilinmez.

Töpüt'ün de kendi dili vardır. Aynı şekilde Hotanlıların da kendi dil ve yazıları vardır. Bu ikisi Türkçe bilmezler.

Uygurlar da katışıksız bir Türk diline sahiptir. Bunun yanında kendi aralarında konuştukları ikinci bir dil vardır. Kitabın başında bahsettiğim 24 harften ibaret yazıları vardır; onu yazışmalarında kullanırlar. Uygurların Çin ile birlikte kullandıkları başka bir yazıları daha vardır. Onunla kutsal kitaplar ve resmî belgeler yazılır. Kültürlü olmayanlar bu yazıyı okuyamaz. Kültürlü olanlara **(25)** ben şehirliler adını verdim.

Göçebelerden (*ehlu'l-weber*) **Çomul**ların kendilerine mahsus gizli bir dilleri vardır; Türkçeyi de bilirler. Aynı şekilde **Ka.y, Yaba.ku, Tata.r** ve **Basmıl**ların[22] da her birinin kendilerine has bir dili vardır; bunun yanında Türkçeyi de iyi bilirler.

Kırkız, Kıfça.k, Oguz, Toxsı, Yagma, Çigil, Ugra.k[23] ve **Çaruk**'ların ortak ve katıksız bir Türkçeleri vardır. **Yime.k** ve **Başgırt**ların dili bunlara yakındır. Rum'a yakın olan **Bulga.r, Suva.r** ve **Beçenek**lerin dili, kelimelerin uçları aynı tarzda düşürülmüş bir Türkçedir.

Dillerin en hafifi **Oguz**larınkidir. En doğrusu; **Yagma** ve **Toxsı**lar ile tâ **Uygur** şehirlerine kadar **Etil, Yama.r, Ertiş, I.la** vadilerinde oturanlarınkidir. En fasihi ise Hâkaniye (Karahanlı) hanlarının ve onlarla münasebette olanlarınkidir.

Bala.sa.gu.nlular Soğdca ve Türkçe konuşurlar. **Tıra.z**'lılar ve Beyzâ şehri halkı da böyledir.

İsbîcâb'dan Balasagun'a kadar uzanan bütün **Argu** ülkelerindeki halkın dilinde bozukluklar vardır.

Ka.şgar'ın Kençekçe konuşan köyleri vardır; şehrin içi ise Hâkaniye Türkçesi konuşur.

Rum yakınından Mâçin'e kadar bütün Türk ülkeleri beş bin fersah uzunluğunda ve üç bin fersah enindedir; toplam olarak sekiz bin fersahtır. Bunların hepsini, bilinsin diye, yerin şekli olan dairede[24] beyan ettim.

22 Metinde, sonradan eklenmiş bir nokta ile *Yasmıl*.

23 Metinde *Igra.k*.

24 Kâşgarlı burada, daire şeklindeki haritasını kastediyor.

LEHÇELERİN FARKLILIKLARI HAKKINDA

Lehçelerin aslında fazla farklılık yoktur. Farklılıklar, bazı harflerin **(26)** değişmesi veya düşürülmesi şeklinde ortaya çıkar.

Bunun açıklaması: Bütün isim ve fiillerin başındaki ye'ler Oğuzca ve Kıpçakçada elif veya cim'e döner. Meselâ Türkler "yolcu"ya **yelgin** derler, bunlar ise **elgin**; Türkler "ılık su"ya **yılıg su.w**, bunlar ise elif'le **ılıg** derler. Aynı şekilde Türkler "inci"ye **yinçü**, bunlarsa **cinçü** derler. Türkler devenin uzun tüyleri için **yogdu**, bunlar **cogdu** der.

Ortada ve sonda bulunan bütün ye'leri Argular nun'a çevirir.

Açıklaması: Türkler "koyun"a **kōy**, onlarsa **kōn** derler. Türkler "fakir"e **çıga.y**, onlar **çıga.n** derler. Türkler "hangi şey" anlamında **ka.yu nēŋ**, onlar nun'la **ka.nu** derler.

Kelimenin başındaki bütün mim'ler Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarda be'ye döner.

Açıklaması: Türkler **men bardım**, bu gruplar ise **ben bardum** derler. Türkler "çorba"ya **mü.n**, bu grup **bü.n** der.

Kelimelerdeki bütün te'ler Oğuzlar ve onlara uyanlarda de'ye döner.

Örnek: "Deve" için kullanılan **tewe**'ye onlar **deve**[25] ismini verirler. "Delik" için kullanılan **ü.t**'e onlar **ü.d** derler.

Oğuz lehçesindeki dal'ların çoğu gerçek (*şami:m*) Türkçede te'dir.[26] "Hançer" Türklerde **bügde**[27], onlarda **bükte**'dir. Türklerde "iğde" **yigde**, Oğuz Türklerinde **yigte**'dir. Zikretmediklerim de bu ölçü üzerinedir.

Arap fe'si ile gerçek be arasında telaffuz edilen gerçek Türkçedeki her fe (*w*), **(27)** Oğuzlarda ve onları takip edenlerde vav'a (*v*) dönüşür.

Türklerin **ew**, onların **ev** dedikleri gibi. Yine Türklerin **āw**, onların vav'la **av** demeleri gibi.

Ben kitapta gerçek dildekini yazıyorum. *Kallâbîn* (çevirenler) adını verdiğim grupların kelimelerindeki harfleri sen çevir.

Yağma, Toxsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar bütün zel'leri (*ḍ*) ye'ye çevirmekte birleşmişlerdir. Bunlar zel'i hiç kullanmazlar. Bu grupların dışında olanlar kayın ağacına **kaḍıŋ** bunlar **kayıŋ** derler. "Kayın"a[28] **kaḍın**, bunlar **kayın** derler.

Yine Çigil ve diğer Türklerdeki bütün zel'ler; bazı Kıpçak, Yimek, Suvar ve Bulgarlar, Rus'a ve Rum'a kadar uzananlar tarafından ze'ye çevrilir.

Türklerin "ayak" için kullandıkları **aḍak**'a bunlar **azak** derler. Karın doyunca Çigil Türkleri **karın toḍtı** derler, bunlar ise ze ile **tozdı** derler. Diğer isim ve fiilleri bu örneğe göre ayarla. Özetle, Çigil lehçesindeki zel; Yağma, Toxsı, Oğuz ve Çin'e doğru yükselirken bazı Arguların lehçelerinde ye'dir; Kıpçakların ve Rum'a doğru alçalırken diğerlerinin lehçelerinde ze'dir. Bunların her birini yerinde açıklayacağız.

Kelimenin başındaki bütün elif'leri Hotanlılar ve Kençekler he'ye çevirirler. Onun için bunları Türklerden saymıyoruz; çünkü Türkçeye, ona ait olmayan şeyler sokarlar.

Açıklaması: Türkler "baba"ya **ata**, onlar **hata** derler; "anne"ye Türkler **ana**, onlar **hana** derler.

Rı da lâm'a dönüştürülebilir; **(28)** o, yerinde zikredilecektir.

---

25 Hem *tewe*, hem *deve*, vav'dan sonra ye konularak yazılmış. *w* ile v üzerinde kırmızı üstün var.

26 Örneklere bakılırsa burada, Oğuzlarda te gerçek Türklerde dal denmesi gerekir.

27 Bk. yazma 210'da *bügde* ile ilgili dipnot.

28 "Kayın ata"daki *kayın*.

Ze de sin'e dönüşebilir. Sin de ze'ye. Bu da sonra açıklanacaktır.

Zaman ve yer isimlerindeki bütün gayın'ları Oğuzlar elif'e çevirirler.

Gidilecek yere Türkler **bargu yi.r** derler; Oğuzlar onu **bara.sı yi.r**'e çevirirler. Kalkma zamanına Türkler **turgu ugu.r**[29], Oğuzlar **tura.sı ugu.r*** derler.

Kaf, kef'e dönüşebilir, kef de kaf'a. İnşallah (a.c.) yerinde gelecektir.

Harf değişmeleri hakkında söylenecek şeyler bundan ibarettir. Hazfa (düşürmeye) gelince: Oğuz ve Kıpçak grupları; isimlerin ve fiil devamlılık bildiriyorsa fiillerin ortalarındaki bütün gayın'ları düşürmekte birleşirler.

İsimler için örnek: "Ala karga"ya **çumguk** denir; onlar **çumuk** derler. Gayın düşürülmüştür. Türkler "boğaz"a **tamgak**, onlar **tamak** derler.

Fiiller için örnek: **ol ewke barga.n ol** "o devamlı olarak evine gidendir". Oğuzlar bu anlam için **bara.n ol** derler. Türkler **ol er kulını urga.n ol** "o adam sürekli olarak kölesini dövendir" derler, onlar ise **ura.n** derler.

Ayrıca hafifletmek maksadıyla isimlerde kef'i düşürürler; fiillerde de aynı anlamda kullanılan ve gayın yerine geçen kef'i düşürürler.

Bütün Türklerin dilleri bu sistem üzerine kurulmuştur. Geri kalanları örnekler verilirken belirtilecektir.

Kolaylaştırmak ve kitabı kısa tutmak maksadıyla bütün üstün, ötre ve esreli bapları aynı satırda verdim.

Güç ve kuvvet, ancak yüce ve ulu Tanrı iledir. **(29)**

29 Bk. yazma 39'da *ugur* ile ilgili dipnot.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
HEMZELİ İSİMLER KİTABI[30]

İKİLİ BAP

B (P)

ep ~ ap pekiştirme ve mübalağa için kullanılır. Bir şeyin çok mübalağalı bir şekilde iyi olduğu ifade edilmek istendiğinde **ep eḍgü nēŋ** denir; "çok iyi bir şey" demektir. "Çok çok beyaz, bembeyaz" anlamında Oğuzcada **ap ak** denir.

ap "hayır, değil" yerine kullanılır. **Ap bu ap o.l** denir; anlamı "ne bu ne o" dur.

üp renkte pekiştirmeyi gösterir. Çigil lehçesinde **üp ürüŋ** derler; "bembeyaz" demektir.

op op eşeğin ayağı kaydığı zaman söylenir. Arapların "canlan" anlamına gelen *le'an* kelimesi yerinedir.

op[31] -sert be ile- Argu lehçesinde harman yerindeki kılavuz öküz (*ra:kis*).

T

at at -kalın elifle-. Şu atasözünde geçer: **Ku.ş kanatın er atın** "Kuş kanadı ile, er atı ile muradına erer."

et -ince elifle- et.

(et yi.r) yumuşak toprağa **et yi.r** denir.

ot bitki, ot. "Ot bitti" anlamında **ot öndi**[32] denir.

ot bütün hayvan yemlerine verilen isim. "Ata yem ver" anlamında **atka ot birgi.l** denir.

ot ilaç. "İlaç içtim" anlamında **ot içtim** denir. Bu kelimeden "tabip", **ota.çı** diye adlandırılmıştır.

---

30 Ünlü ile başlayan isimler kitabı.

31 Krş. yazma 549'da *mama* ve *ra:kis* ile ilgili dipnot.

32 Bk. yazma 94'te *öndi* ile ilgili dipnot.

ot zehir. "Bey ona zehir içirdi" anlamında **beg aŋa.r ot bïrdi** denir.

ıt köpek.

C (Ç)

aç Arapçadaki ünlem "yâ"sı yerine geçer. "Hey beri gel" anlamında **áç berü kel** denir.

üç sayıda üç. **(30)** "Üç dirhem[33]" anlamında **üç yarma.k** denir.

Uç -kalın elif ile- Meşhur bir şehir.

uç dağ ağaçlarından bir ağaçtır (Lonicera tatarica[34]) ki ondan Türkçe yazmak için kalemler yapılır. Baston ve iğ de yapılır.

iç her şeyin içi.

(iç kur) "iç kuşak" için **iç kur** denir; elbisenin iç kısmındadır.

(iç sö.z) "sır" için **iç sö.z** denir; "içte saklı olan söz" demektir.

iç et ciğere yapışık olan ince et.

R

er adam. **Eren** şeklinde çokluk yapılır; kural dışıdır, çünkü çokluk eki **–lA.r**'dır.

ır[35] utanma ifade eder. "Adam utandı" anlamında **er ır boldı** denir.

Z

üz[36] yağ. "Yağlı çorba" için **üzlüg mü.n** denir.

S

us Oğuzcada hayrı ve şerri birbirinden ayırmak. "O hayrı şerden ayırmasını bildi" anlamında **ol us boldı** denir.

es[37] yırtıcı hayvanın avını parçalayarak aldığı pay.

us[38] akbaba.

keldi maŋa Ta.t
aydı.m emdi ya.t
kuşka bölüp[39] **et**
seni tile.r us böri

33 Para birimi.

34 Hauenschild 1994: 79.

35 Krş. Anadolu ağızları *ır* II "ar, utanç", *ırsız* "2. edepsiz, kavgacı, 4. namussuz" (DS). Atalay ağızlardaki *ırsız* verisine dipnotlarda temas etmiştir.

36 Atalay, DTS *öz*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *üz*. Krş. Hakasça *üs* "yağ" (HTS); Altayca *üs* "yağ, sıvı yağ" (ATS).

37 Krş. yazma 272: *eske*.

38 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *us*, Dankoff-Kelly *üs*.

39 Atalay, Dankoff-Kelly, Tekin (1989: 56) *bolup*. Arapça tercümedeki "parça parça (*cezer*)" dolayısıyla *bölüp* okuduk.

Anlamı: Bana bir kâfir Uygur geldi; onu öldürdüm; akbaba ve yırtıcı hayvanlar için onu parça parça ettim.

Ş

uş[40] "böylece" anlamını verir. "Böylece[41] yap" anlamında **uş mundag kı.l** denir.

uş "şimdi"* anlamındadır. "Gelişim şimdidir" anlamında **uş keldüküm bu** denir.

oş oş öküzün su içmesini teşvik için kullanılır.

öş[42] ağaç, dal ve boynuzların içi. "Boynuzun içi" anlamında **müŋüz öşi** denir. Atlar ve kuşlardaki kuyruk sokumuna da **öş** adı verilir.

ış[43] kandilin isi ve duvar vb. üzerindeki kurum. "Elbise islendi" anlamında **tōn ış boldı** denir. **(31)**

K (kaf)

ok ok.

ok evin orta direği. "Evin oku" anlamında **ew okı** denir.

ok yıla.n kendini insanların üzerine fırlatan yılan.

ok araziyi ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kur'a[44].

ok fiilde pekiştirmeyi ifade eder. "Gitsene" anlamında **bargıl ok** denir.

ok durum ifadesiyle birlikte gelir. "Gerçekten bu saatten önce geldim" anlamında **baya ok keldi.m** denir. "Tam bu saatte söyledim" anlamında **emdi ok aydı.m** denir.

ık soğuk su içilip üzerine ekmek yenildiği zaman göğüsten çıkan hıçkırık. "Onu hıçkırık tuttu" anlamında **anı ık tuttı** denir.

L

ol "o" anlamını belirtir. "O öyle dedi" anlamında **ol andag aydı** denir.

ol yine "o" anlamını ifade eder. "O adam" anlamında **ol er** denir[45].

ol isim ve fiillere giren pekiştirme. **Ol meniŋ oglum ol** denir; "o benim gerçekten oğlumdur" anlamına gelir. "O gerçekten eve gitti" anlamında **ol ewke barmı.ş ol** denir.

M

em ilaç.

(emçi) ilaç yapıp tedavi edene **emçi** denir.

am Oğuz ve Kıpçak lehçesinde kadının organı.

---

40 Krş. Yeni Uygur *uşbu* (YUTS), Kırgız *uşul, uşunça, uşunday*; fakat *oşo, oşol, oşonço, oşondoy* (KS), Kazan Tatar *oşbu*, fakat *uşandak* (KTTS).

41 Aslında "böyle" anlamına gelen kelime *mundag*'dır. *Uş*, "işte" anlamında gösterme edatıdır; "şimdi" anlamına gelişi de dolaylı yoldandır.

42 Atalay, DTS *uş*, Clauson *oş*, Dankoff-Kelly *öş*.

43 Bk. yazma 151'de *ışlandı* ile ilgili dipnot.

44 Dede Korkut boylarına göre "güveyi gerdeğe gireceği yeri ok atarak tayin ederdi." (Sümer 1992: 291).

45 Birinci *ol* ile şahıs zamiri, ikincisi ile işaret sıfatı anlatılmak istenmiştir.

üm şalvar.

im iki grup karşılaştığı zaman birbirinden ayırt edilsin, herkes kendi grubunu tanısın ve yanlışlıkla kendi grubundakilere saldırmasın diye hakanların askerleri için belirlediği; kuş, silah adı veya herhangi bir kelimeden ibaret işaret (parola). İki kişi geceleyin karşılaştığı zaman işareti (parolası) sorulur. Sorulan, soranın parolasını söylerse, aynı grupta olduğu anlaşılır ve bırakılır. Parolanın dışında bir şey söylerse ona saldırır. Şu atasözünde geçer: **im bilse er ölme.s. (32)** "Adam parolayı bilirse, parolayı bilen tarafından yanlışlıkla öldürülmez" demektir.

N

ün ses. **Ün** demek de caizdir.

Bunun Muzâafı[46]

erre sidik. Eşeği çiftleşmeye teşvik etmek için söylenir. İki veya üç defa söylenince eşek çiftleşir. Bu Arapçaya da uymaktadır; çünkü *erra*, Arapçada çiftleşmek demektir.

urra Oğuzcada, erkeklerde fıtık.

ırra[47] utanma. Hafif de, ağır da söylenebilir[48].

Bunun Dörtleri[49]

a' şaşırma ifade eder. "O beni şaşırttı" anlamında **ol meni a' kıldı** denir.

ū[50] uyku. "Uyudum" anlamında **uḍı.dı.m** denir. Vav, ötre ile esre arasında kaldığı için düşürülmüştür.

ova[51] çağırana cevap verirken kullanılır. *Ya: Muḥammed* diye çağrıldığı zaman o, **ova** diye cevap verir; "ne emredersiniz" demektir.

ōka[52] kefalet. "Ben ona kefil oldum" anlamında **men anı ōka aldım** denir.

ū[53] -kalın elif ile- amirin emrine itaat etmemeyi ifade eder.

ay[54] turuncu renkli ipek.

ay bitigi[55] askerin isimlerinin ve erzakının kaydedildiği defterin adı.

ī[56] **ū** gibi inkâr kelimesi.

---

46 Aynı cinsten iki ünsüz (şedde) bulunduran kelimeler.

47 Bk. yazma 30'da *ır* ile ilgili dipnot.

48 Şeddeli ve şeddesiz söylenebilir anlamında. Hafif ile *ır* (yazma: 30) da kastedilmiş olabilir.

49 Burada *ẕewa:tu'l-erba'a* terimi kullanılmaktadır. Bununla sonunda elif, vav, ye bulunan kelimeler kastedilmektedir.

50 Yazmada *u.* (و) üzerine daha küçük yazıyla *ẓu* (ظ) ve satırın yanına ince kalemle *uẓu.* (اوظ) yazılmış. Muhtemelen,

Kâşgarlı'nın verdiği örnekten (uḍ.ıdı.m) ve yaptığı izahtan dolayı yanılan müstensih veya bir başkası tarafından bu ilaveler yapılmıştır. Çünkü "uyku" anlamında *uḍu* ismi yoktur. Kâşgarlı, vav'ın düşürüldüğünü söylerken *u.*'daki vav'ın *uḍı.dı.m* türevi içinde düşürüldüğünü kastetmiştir.

51 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly *uva.* Krş. Kırgız *ooba* "evet" (KS), Türkmen *hava* "evet" (TTS).

52 Atalay *oka*, Dankoff-Kelly *ūka* (*ū*'dan), Clauson *ōka.* Clauson ō'nun, Nehc'de geçen *oġ* "kefalet" kelimesinden kısaltılmış olduğu görüşündedir. Demek ki Clauson ve Dankoff-Kelly tarafından *-ka*, yönelme hâli eki kabul edilmiştir.

53 Atalay, DTS *av*, Clauson *u:*, Dankoff-Kelly *ō.* Yazmada ötreli elif-vav. Elif üzerinde sonradan yapılmış üstün var.

54 Atalay *ay*, DTS *iy* (*ay ?*), Clauson *ı:*, Dankoff-Kelly *ē* (?). Yazmada elifin üstünü açıkça siyah.

55 Atalay, DTS, Clauson *ay bitigi*, Dankoff-Kelly *ē bitigi.*

56 Atalay *ay*, DTS *ay* (*ey ?*), Clauson *ı:*, Dankoff-Kelly *ī.* Yazmada elifin esresi açıkça siyah.

Bunun Gunnelisi

eŋ[57] yanak. "Kırmızı yanak" için **kızı.l eŋ** denir.

aŋ yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş adı. (Yağı) avuca sürüldüğü zaman elin öbür tarafından çıkar.

aŋ Oğuzca "yok" demektir. Birisine bir şey emredilirse, emredilen **aŋ aŋ** der; "yok, yok" demektir.

öŋ ön. "O benim önümden gitti" anlamında **ol minde öŋdün bardı** denir.

öŋ nesnenin rengi. **Yāşıl öŋlüg tōn** denir; "yeşil renkli elbise" demektir.

(oŋ) oŋ īş kolay iş. **Oŋa.y**'ın kısasıdır.

(oŋ) oŋ elig Çigil lehçesinde sağ el. **(33)**

İkili baplar bitti.

ÜÇLÜ BAPLAR

Harekeleriyle, Ortası Sükûnlu Fa'l, Fu'l, Fi'l Bapları

B (P)

alp şecaatli. Şu atasözünde geçer: **Alp yagı.da alçak çogı.da** "Yiğit, düşmanla karşılaşmada; yumuşak huylu, münakaşada sınanır" demektir.

Şöyle derler:

Alp Er Toŋa öldi mü
i.si.z aju.n kaldı mu
öḍlek öçin aldı mu
emdi yürek yırtılu.r

Anlamı şudur: Afrâsiyab Han öldü mü; hırçın ve kötü dünya onsuz kaldı mı; felek ondan intikamını ve öcünü aldı mı? Şimdi zamana kızmaktan ve onun saltanatına üzülmekten yürek yırtılır.

T

(art) art saç başın arka kısmındaki saç. Çünkü **art** "boyun"dur.

art dağdaki sarp geçit. Şu atasözünde geçer: **Ermegü.ke eşik art bolu.r**. "Tembel için eşik, dağ geçidi olur." demektir.

urt iğne deliği.

ört yangın.

ast Çigil lehçesinde sokaklar.

57 Atalay, DTS *aŋ*, Taymas, Clauson , Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *eŋ*. Krş. yazma 70: eŋlik; Osm. *eŋ* "yüzün rengi, bet beniz" (Ş. Sami). Kelime Azerbaycan Türkçesinde de *eng* biçimindedir (Asker I 2006:114).

D

and yemin.

(andık!) andık! denir ki "yemin et" demektir.

K (kaf)

ark pislik. "Demir pisliği" için **temür arkı** denir.

urk uruk'un Oğuzcadaki hafifletilmiş şekli. Arapçadaki *ʿunq* (boyun) ve *ʿunuq* (boyun) kelimelerindeki gibi.

ırk kehanet, fal, insanın içindeki gizli şeyleri ortaya çıkarmak.

K (kef)

erk otorite, emrin geçerli olması.

örk hayvan yuları ve at tavlası.

irk dört yaşına girmiş koyun.

ilk her şeyin evveli. **İlk sen bargı.l** denir; "evvela sen git" demektir.

Bunun Menkus Olanı

B (P)

(ōp ōp) bir adam bir konuda ısrar eder, fakat ispat edemezse **ōp ōp**[58] denir.

T

ōt ateş. **(34)** Şu atasözünde geçer: **Ōt tise agı.z küyme.s**[59]. "Ateş demekle ağız yanmaz" demektir. Yanlış bir sözünden dolayı özür dileyenler için kullanılır.

ūt[60] tahta ve duvardaki delik. Vav'da dudakları daraltarak.

ŏt safra kesesi. Dudakları daha az daraltarak.

ŏç kin. Şöyle derler:

ŏç kek kamug kişi.niŋ yalŋuk[61] **ü.ze alı.m bi.l**

eḍgü.lü.kü.g u.gança elgi.ŋ[62] **bi.le teli.m kı.l**

Anlamı şudur: Öç, bir borç gibi senden istenir, bunun için ondan sakın ve dikkatli ol; yabancı ve yolculara gücün yettiği kadar iyilik et.

ūç bir şeyin ucu. "Dalın ucu" anlamında **butak ūçı** denir.

ūç il serhat eli.

---

58 Atalay, DTS *öp öp*, Clauson, Dankoff-Kelly *o:b o:b.*

59 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly *köy-*, Clauson *küy-*. Clauson *küñ-* maddesinde çağdaş lehçelerdeki durumu göstermiştir: Altay, Lebed, Teleüt, Kırgız, Kazak, Özbek, Karakalpak, Nogay *küy-*; Kumuk *güy-*; Kaç, Koybal Sagay, Hakas, Güneydoğu Türki, Türkmen *köy-*; Osmanlı *göyün-*. Bizce ünlüyü belirleyen, Clauson'un almadığı Kazan Tatar verisidir: *köy-* "1. yanmak, dış tarafı kömürleşmek" (KTTS).

60 Atalay *öt*, Clauson, Dankoff-Kelly *ü:t*, Rustemov-Kormuşin *üt*. Krş. Kırgız *üt* "dar delik" (KS), Altay *üyt* "dar delik" (ATS), Hakas *üt* "delik" (HTS). "Dudakları daraltarak" uyarısı da dar ünlüye delalet ediyor olmalı.

61 Lâm'da esre var.

62 Lâm'da esre var.

ūç bir şeyin tükenmesi. Oğuzcada. **Boyda nē ūç ba.r** denir; "kavim o kadar çoktur ki sonu gelmez" demektir.

Ḍ

ö.ḍ zaman. Vav'da dudakları daraltarak. Şu atasözünde geçer: **ö.ḍ keçe.r kişi tu.yma.s yalŋu.k o.glı meŋgü kalma.s**. Anlamı şudur: "Zaman geçer, insan onu hissetmez ve insan oğlu ebedî olarak yaşamaz."

u.ḍ Çigil lehçesinde sığır.

(u.ḍ yı.lı) Türkçedeki on iki yıldan birine **u.ḍ yı.lı** denir.

R

(o.r) o.r at rengi siyah-kırmızı ve sarı arasında olan at.

ö.r -vav'ın daraltılmasıyla- Kaftanın koltuk altı.

i.r delik açma aleti.

i.r yer. **Yi.r** için kullanılan değişik bir şekil.

Z

ü.z[63] yağ. Vav'ın daraltılmasıyla. "Yağlı yemek" için **ü.zlüg aş** denir.

ö.z[64] sağır. **Öz kişi** denir.

öz kendi. Şöyle derler:

kö.rklü.g tonu.g özü.ŋke
tatlı.g aşı.g aḍı.nka
tu.tgı.l konu.k agı.rlı.g
yaḍsu.n çawı.ŋ boḍu.nka

Anlamı: Güzel elbiseyi kendin giy; lezzetli yemeği başkasına yedir; misafiri ağırla; böylece bunlar ününü insanlar arasında yaysın.

öz dağlardaki vadi; dere. **(35)** "Dağ vadisi" için **ta.g özi** denir.

öz kişi akraba. "Bu bizim akrabalarımızdandır" anlamında **bu biziŋ öz kişi ol** denir.

öz kalp ve karın bölgesindeki şeyler. **özüm agrı.dı** denir ki "karnımdaki organlar ağrıdı" demektir.

öz ağacın özü. **Yıga.ç özi** denir ki "hurma ve benzeri ağaçların yağı" demektir.

(üz) üz kişi eli san'atlı ve mesleğinde mahir insan.

öz konukı vücudun kımıldayan parçasının adı. "Ruh" için kullanılır. Bu anlamda şu şiir terennüm edilir:

bardı kö.zü.m yaru.kı
aldı özü.m konukı

63 Bk. yazma 30'da *üz* ile ilgili dipnot.

64 Atalay *öz* (dizinde *üz* olarak düzeltilmiştir), DTS, Rustemov-Kormuşin *öz*, Clauson, Dankoff-Kelly *ü:z*. Krş. Kırgızca *ez* "sağır" (KS). *ö>e* ihtimali, *ü>e*'den daha fazladır.

kanda erinç kanı.kı

emdi üdı.n o.ḍguru.r

Anlamı: Gözümün feri gitti. Onun gidişiyle ruhum da kabzolundu. O şimdi nerededir ki beni uykudan uyandırsın.

Ş

īş amel, iş. **Nē īşıŋ ba.r** denir ki "ne işin var, işin nedir?" demektir.

İş eş, arkadaş.

(İşlig) kendisine tâbi cini olanlara **İşlig** denir. Şöyle derler:

anıŋ īşı.n keçü.rdüm

İşi.n yeme kaçu.rdum

ö.lü.m o.tın i.çü.rdüm

i.çti bolup yūz torı[65]

Anlamı: Onu öldürerek işini bitirdim; arkadaşını da kaçırdım; ölüm ilacını ona içirdim; suratını ekşiterek onu içti. Yani "ona ölümü tattırdım" demek istiyor.

G (gayın)

ūg çadırın üst kısmındaki kirişlerden her biri.

K (kaf)

o.k mirastan isabet eden hisse. "Ona mirastan bir hisse kaldı" anlamında **aŋa.r bir o.k tegdi** denir.

G (kef)

ög akıl ve iz'an.

(öge) yaşı büyük, aklı ve iz'anı olan kimseye **öge** lakabı verilir.

(ög) hayvanların orta yaşı geçip büyüyenlerine de **ög** denir. Dört yaşını geçen ata **ög at** denir.

īk[66] iğ. **Yik** kelimesinin başka bir şekli.

İg hastalık. **(36)**

L

ūl duvarın temeli. "Duvarın temeli" anlamında **ta.m ūlı** denir.

---

65 Yazmada *yü.zi. torın.* Atalay, yazma 542'deki *torı* maddesine ve yazma 30'daki *seni tiler us böri* mısraındaki *böri* kelimesiyle kafiyeli olması gerektiğine dayanarak kelimeyi dipnotta *türi* şeklinde düzeltir. DTS, Clauson *turı*, Dankoff-Kelly *turi. Torı* için krş. Kırgız *toru et* "sertleşmiş adale" (KS), Hakas *torıh* "kötü deri", *torıl-* "çukur oluşmak, pürüzlenmek, çatlak oluşmak" (HTS). Tekin'in kelimeyi lehçelerdeki *tırış-* "buruşmak" ve *tırış* "buruşuk" gibi verilerle karşılaştırması (Tekin 1989: 176) kabul edilemez; çünkü buradaki kelime (*torı*) fiil değil isimdir. *Yüzi* kelimesi ise vezin gereği *yüz* olmalıdır.

66 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ig*, Clauson, Dankoff-Kelly *i:k.* Yazma 506'da aynı kelime için "kâf-ı sulbe ile (sert kef ile)" kaydı var.

(öl) öl nēŋ ıslak olan şeyler. "Islak elbise" için **öl tōn** denir. Oğuzlar bunu bilmez.

il eyalet. "Beyin hâkimiyetindeki bölge" anlamında **beg ili** denir.

il avlu, açıklık. **Kapug ili** denir.

il at için kullanılan bir isimdir; çünkü at Türklerin kanadıdır.

(il başı) bu kelimeden seyise **il başı** adı verilmiştir. Anlamı "eyaletin başı"dır ki onunla "seyis" kastedilir.

il iki hakan arasındaki barış. **İ.ki beg bi.rle il boldı** denir; "iki hakan arasında barış oldu" demektir.

i.l kişi kötü adam.

i.l ku.ş akbaba.

M

(u.m) er u.m[67] **boldı** denir; "adamın karnı şişti, et yemekten midesi bozuldu" demektir.

N

ōn sayıda on.

ūn ses. -Uzatılmış ve kısaltılmış olarak-.

ūn un.

(in) in yi.r yerin aşağı doğru meyilli kısmı. "İniş ve çıkış" anlamında **in yok** denir.

in her şeyin eni. **Bu bö.z ini neçe** denir ki "bu kumaşın eni ne kadar?" demektir.

in aslan, tilki ve diğer yırtıcıların barınağı. "y" ile **yin** de denir.

i.n koyun pisliği. ye'li şekli de vardır.

Bunun Dörtleri

Y

ōy[68] yerdeki oyukluk.

o.y[69] **at** yağız at.

Ortası sükûnlu baplar bitti.

67 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *um*, Clauson, Dankoff-Kelly *o:m.*

68 Krş. Hakas *oy* "çukur" (HTS).

69 Krş. Hakas *oy* "kula" (HTS).

ORTASI HAREKELİ BAPLAR

Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bapları

T

(aḍut) bir aḍut nēŋ denir; "bir avuç şey" demektir; yani avuç dolusu. **(37)**

(orut) orut[70] **ot** yıllık kuru ot.

öçüt intikam ve kin. Aslı **ōç**'tür.

ugut[71] kendisinden içki elde edilen mayanın ismi. Çeşitli otlar toplanıp gövermiş arpanın unuyla karıştırılır, sonra hamur hâlinde yoğrularak fındık büyüklüğünde parçalara ayrılır ve kurutulur. Ayrıca arpa ile buğday pişirilir. Daha sonra kurutulmuş toparlaklar dövülerek pişmiş buğday üzerine serpilir. Pişen buğday temiz bir şeyle sarılarak kıvamını buluncaya kadar üç gün bekletilir. Daha sonra küpe alınır ve orada da kıvamını bulması için on gün daha bekletilir. Sonra üzerine su dökülür, daha sonra damıtılır. Bu buğday içkisidir.

ewet bir edattır, "evet" demektir. Üç farklı şekli de vardır. **Ewet**, Yağma, Toxsı, Kıpçak ve Oğuzlara aittir. **Emet, evet, yemet** diğer Türklere aittir.

uwut utanma.

okut[72] yemeğe veya saltanata davet.

igit[73] nazardan ve cin çarpmasından korunmak için çocukların yüzüne sürülen bir ilaç. Bu ilaç safran ve benzer şeylerle karıştırılarak yapılır.

ögüt öğüt. Şöyle derler:

algı.l ögüt mindi.n ogu.l erdem ti.le

bo.yda ūlug bilge bolup bilgi.ŋ üle

Diyor ki: Ey oğlum, benden öğüt al ve terbiyeye talip ol ki kavmin büyüğü olasın ve onlara hikmet ve terbiye dağıtasın.

ögit[74] tahıl ve benzeri şeyleri öğütmek.

ögitçi öğüten.

iget[75] gerdek gecesinde gelinle beraber ona hizmet maksadıyla gönderilen hizmetçi.

i.git Oğuzcada yalan. "Yalan söz" anlamında **igit sö.z** denir.

ölüt ölümcül savaş.

(ölütçi) "katil"[76] için **ölütçi** denir.

(ölüt) ölüt[77] **er** güçten düşmüş, ihtiyar adam. **(38)**

---

70 Atalay, DTS *arut*, Clauson, Dankoff-Kelly *orut*, Rustemov-Kormuşin *urut*. Clauson kelimeyi *o:r-* "biçmek" fiilinin türevi sayıyor. Kelimenin harekesi için bk. yazma 308.

71 Krş. Kırgız *ugut* "malt; arpa küspesi; arpa posası" (KS).

72 Kaf'a sonradan bir nokta eklenmiş.

73 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *egit*. Elif'te hareke yok. Esre, hem elif hem kef için kullanılmış olmalı.

74 Metinde *ögüt* ile ilgili şiirden önce yazılmıştır.

75 Elif'te siyah esre, kırmızı üstün var. Atalay *eget*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *èget*. Krş. Hakas *iget* "kılavuz, rehber" (HTS).

76 Tercümede *qa:til* yerine *qatl* yazılmış.

77 Atalay, DTS *ölüt*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *olut*. *Öl-* fiilinden türemiş olabilir. *Olur-* fiiliyle köktaşlık da düşünülebilir.

Ç

(ataç) ataç ogu.l kavmin babasıymış gibi kendini yaşlı gösteren çocuk.

itiç[78] ceviz oyunundaki çukur. Çocukların cevizle oyun oynadıkları çukur.

eşiç[79] tencere. Şu atasözünde geçer: **Eşiç ayu.r tüpüm altu.n, kamıç ayu.r men kanda men.** "Tencere dibinin altın olduğunu iddia eder, kepçe de ben nerdeyim der" demektir. Bu söz, kendisini tanıyan kimsenin yanında övünenler için kullanılır.

ekeç bütün kavmin kızkardeşi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kız. Bu söz, ona sevgi ifade etmek üzere kullanılır.

amaç hedef.

amaç saban. Tarım aletlerindendir.

oluç[80] çocukları sevmek için kullanılan edat. Karluk lehçesinde "oğulcuğum" anlamında **oluçum** denir.

anaç bütün kavmin annesi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kız. Bu söz, ona sevgi ifade etmek için kullanılır.

enüç göze inen perde, katarakt.

R

agır her şeyin ağırı. Kavmin içinde veya beyin yanında itibarlı olan kimseye **agı.rlı.g kişi** denir. **Teŋri meni agı.rla.dı** denir ki "Tanrı beni muteber kıldı" demektir. Gecenin bir kısmı geçtikten sonra **agı.r aḍa.k amruldı** denir ki bununla "ağır ayak sakinleşti" anlamı kastedilir. Bir insanın ağır adımlarla yürümesine rağmen eve varmış olduğu anlatılmak istenir.

(agır) agı.r nēŋ pahalı şey.

ugar at alnı beyaz at. Gerek söyleniş, gerek anlam bakımından Arapçası ile uygun düşmektedir. Sadece elif, Arapçada üstünlü iken Türkçede ötrelidir[81].

ugur vakit. "Ne vakit geldin?" anlamında **nē ugurda keldi.ŋ** denir.

ugur devlet, hükümdarlık devri. **Beg uguı.nda meniŋ īşım ītildi** denir ki "beyin saltanatı devrinde işim düzeldi" demektir. **(39)**

ugur bir işte imkân ve fırsat. "İş zamanında ve imkân içinde oldu" anlamında **bu īş ugurlug boldı** denir.

ugur Oğuzcada, bir şeye karşılık. **Atka ugur aldı.m** denir ki "ata karşılık (bir şey) aldım" demektir.

ugur[82] Oğuzcada hayır ve bereket. Yolcuya **yōl ugur bolsu.n** denir ki "yol hayır ve

78 Harekesiz. Yazma 87'de yine harekesiz, fakat -lik ekli biçim var. Atalay Düz., Clauson eteç, DTS eteç~etiç, Dankoff-Kelly etiç. Kelime it- fiilinden türemiş olabilir.

79 Elif'te esre var; fakat yazmanın birçok yerinde elif üstünlü.

80 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ulıç*, Clauson, Dankoff-Kelly *olıç*, Erdal *oluç*. Kelimenin "oğul"dan türediği açıktır (Clauson: 128; Erdal 1991: 45).

81 *Ugar*'ın Arapçası *aġarr* olarak verilmiştir. Kâşgarlı burada *ugar* ile *aġarr* arasındaki benzerliğe temas etmektedir. *Ugar*'da elif ve gayın'daki üstünler sonradan ötre yapılmış. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ugar*, Clauson, Dankoff-Kelly *ogar* okumuşlar. Kâşgarlı kelimenin Türkçede ötreli olduğunu söylediğine ve kelimeyi söylenişte de Arapçaya uygun saydığına göre *ugar* okunuşu tercih edilmeli.

82 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ogur*, Clauson, Dankoff-Kelly *ugur*. Clauson sadece "karşılık" anlamındaki kelimeyi *o* ile *ogur* kabul etmiştir. Bizce *ugur* okuduğum kelimelerin tamamı anlamca birbirleriyle ilgilidir. Nitekim yazma 148'deki "karşılık" anlamıyla ilgili fiil de Kâşgarlı tarafından *ugurlan-* maddesi altında toplanmıştır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde, Türkmencede ve Anadolu ağızlarının çoğunda kelime *uğur* biçimindedir.

bereket içinde geçsin" demektir. Bu söz, sefer dışında başka bir durum için kullanılmaz.

egir karın ağrısını tedavi etmek için kullanılan bir kök, eğir kökü (Acorus calamus). Şu atasözünde geçer: **Egir bolsa er ölme.s**. Bu kök, insanın yanında olsa insan karın ağrısından ölmez; çünkü onu yer ve kurtulur. Önceden tedbir almak için kullanılan bir atasözüdür.

ügür Türkler arasında akdarı (Panicum miliaceum). Oğuzlar bunu bilmez.

yāg ügüri Oğuzcada susam (Sesamum indicum).

ügür[83] koyun, geyik, cariye, bağırtlak kuşu ve deve gibi şeylerin sürüsü.

emir[84] Oğuzcada kırağı, sis.

opuz[85] yerin sert kısmı. **Ōy opuz** denir ki "sert yer" demektir.

atız[86] iki toprak kümesi arasındaki su arkı.

(uçuz) uçuz nēŋ ucuz şey.

(uçuz) hor görülen, zelil kimseye **uçuz** denir. "Bey onu aşağıladı" anlamında **beg anı uçuzla.dı** denir.

uḍuz uyuz. Şu atasözünde geçer: **Tilkü öz inke ürse uḍuz bolu.r.** Anlamı: "Tilki kendi inine ürüse uyuz olur". Bu, kabilesini, aşiretini, kendi ülkesini inkâr ederek ve ayıplayarak kötüleyen kimseler için kullanılır.

(eḍi.z) yer ve benzeri şeylerin yüksek kısmına **eḍi.z yi.r** denir. **Eḍi.z tāg** yüksek dağ.

aguj ağız[87]. İki çıkak arasından çıkan jây harfi ile. Gerçek z ile de söylenebilir. **(40)**

agız ırmağın, testinin, küpün ve kuyunun ağzı.

agız insanın ve bütün hayvanların ağzı. Şu atasözünde geçer: **Agız yise kö.z uya.ḍu.r.** Anlamı: "Ağız yer, göz utanır." Birinin verdiği hediyeyi yiyip sonra hediye sahibinin işini yapamayacağından utanan kimse için kullanılır.

Oguz Türklerden bir boy (*qabi:le*). Bunlar da Türkmenlerdir. Yirmi iki boydurlar (*baṭn*). Her boyun kendi hayvanlarında kendi alamet ve nişanları vardır. Bununla birbirlerini tanırlar.

Onların birincisi ve başı **Kınık**'tır.

Zamanımızdaki sultanlar bu boydandır. Hayvanlarının alameti şu şekildedir:

İkincisi **Kayıg**'dır. Alameti şudur:

Üçüncüsü **Ba.yundur**'dur. Alameti şudur:

83 Atalay, Clauson, Dankof-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ögür*. Krş. Tuva *öör* "2. grup, bölük"(TvTS), Hakas *öör* "sürü, bölük, grup" (HTS), Şor *öör* "1. hayvan sürüsü, 2. at sürüsü, 3. kuş sürüsü" (ŞS); fakat Altay *üür~üyür* "1. at sürüsü, 2. sürü" (ATS), Kırgız *üyür* "at sürüsü" (KS), Kazak *üyir* "kısrak sürüsü" (QTS), Yeni Uygur *üyür* "sürü, hayvan sürüsü" (YUTS), Kar.-Mal. *üyür* "aygır idaresindeki vahşi at sürüsü" (KMTS), Kazan Tatar *öyir* "1. genellikle bir aygır çevresindeki sürü, 2. kurt sürüsü, 3. sürü, topluluk"(KTTS).

84 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *emir*, Clauson, Dankoff-Kelly *imir*. Yazmada elif'in üstünü belirgin ve siyah. Yazma 59'da aynı kelimede elif altında çok silik, kırmızı esre var.

85 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *obuz*, Clauson *opuz*. Clauson kelimeyi *o:p-* "pürüzlendirmek" fiilinden getirir ve Söz Derleme Dergisi'ndeki *obus, obuz, öbüz, ubuz* örnekleriyle ilişkilendirir. Ayrıca krş. Türkmence *o:bur-* "aşındırmak, oymak", *op-* "yıkılmak, çökmek" (TTS). 11. yy.da *p* tonlulaşmamış olmalıdır.

86 Atalay *etiz*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *atız*. Krş. Özbek *åtiz* "iki tarla arasında oyularak açılan sınır yolu" (OTİL), Yeni Uygur *étiz* "tarla" (YUTS), Türkmen *atız* "evlek" (TTS).

87 İnek veya koyun doğurduktan sonra alınan ilk süt.

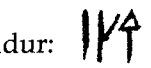
Dördüncüsü hemze ile **Iwa**[88] veya ye ile **Yıwa**'dır. Alameti şudur:

Beşincisi **Salgur**'dur. Alameti şudur:

Altıncısı **Afşa.r**'dır. Alameti şudur:

Yedincisi **Begtili**'dir[89]. Alameti şudur:

Sekizincisi **Bügdüz**'dür. Alameti şudur:

Dokuzuncusu **Baya.t**'tır. Alameti şudur:

Onuncusu **Yazgır**'dır. Alameti şudur:

On birincisi **Eymür**'dür. Alameti şudur:

On ikincisi **Kara Bölük**'tür. Alameti şudur:

On üçüncüsü **Alka Bölük**'tür. Alameti şudur:

On dördüncüsü **İgdir**'dir. Alameti şudur:

On beşincisi **Üregir**'dir. Alameti şudur:
Hemze yerine ye gelebilir ve **Yüregir** denilebilir.

On altıncısı **To.tırka**'dır[90]. Alameti şudur:

On yedincisi **U.la.yundlug**'dur[91]. Alameti şudur:

88 Atalay, Rustemov-Kormuşin *Iwa*, DTS *ıva*, Dankoff-Kelly *ewä*. Yazmada elif'in esresi belirgin ve siyah. Ayrıca yazma 57'de kırmızı esre ile *Iwa*. Yazma 454'te ise hepsi üstünlü olarak *Yawa, Yava, Awa*; 455'te *Yava, Yawa* biçimleri var. Boyun adı Reşideddin ve Yazıcıoğlu'nda da *ye-ye-vav-elif* yazılışıyla *Yıva* olarak geçer (Sümer 1992: 170-171). Şecere-i Terâkime'de ise *hemzeli elif-vav-elif* ile yazılmıştır (Kargı Ölmez 1996: 505).

89 Atalay *Begtili*, DTS *begtili*, Dankoff-Kelly *bäktili*. Kelime Anadolu yer adlarında *Beğ-dili* olarak geçer (Sümer 1992: 172). Birinci hece sonu *-k*'leri Türkiye Türkçesinde korunmuş olduğuna göre, 11. yy.da ilk hece *bek* olsaydı bugün de aynı şekilde olurdu.

90 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *Tutırka*, Dankoff-Kelly *tütırqa*. Kelime Anadolu yer adlarında *Dodurğa* olarak geçer (Sümer 1992: 172). Ankara Çayyolu civarında bir köyün adı da *Dodurga*'dır.

91 Atalay *Ulayundluğ*, DTS *ula yundlug*, Dankoff-Kelly *ūla yondlug*. Anadolu yer adlarında *Alayuntlu* (Sümer 1992: 172).

On sekizincisi **Tö.ger**'dir.

Vav düşebilir ve **Töger**[92] denilebilir. Alameti **(41)** şudur:

On dokuzuncusu **Beçenek**'tir. Alameti şudur:

Yirmincisi **Çuvuldar**'dır[93]. Alameti şudur:

Yirmi birincisi **Çepni**'dir. Alameti şudur:

Yirmi ikincisi **Çaruklug**'dur. Sayıları azdır. Alametleri gizlidir.

Mahmud der ki: Bunları, insanların tanıması gerektiği için zikrettim. Bu alametler, onların at ve hayvanlarının damgasıdır. Hayvanları birbirlerine karıştıkları zaman her boy kendi hayvanını bu damga ile tanır.

Bunlar esas boylardır (*qaba:yil*). Bu boylardan her birinin de kolları (*firaq*) ve oymakları (*buṭu:n*) vardır. Özetlemek için o kolları attım. Bu boyların adları, onların çok eski zamanlardaki dedelerinin adlarıdır. Boylar, adlarını onlardan almıştır. Araplarda *Benu: Suleym*[94] veya *Benu: Xafa:ce* denildiği gibi.

ögüz akan her ırmak. Ceyhun ve Fırat gibi. Oğuzlarda bu kelime kullanıldığı zaman Benegit (Seyhun ?) ırmağı kastedilir. Şehirleri onun üzerindedir. Göçebe olanlar da bu ırmağın iki yakasına konarlar. Türk diyarındaki birçok nehir de bu isimle adlandırılır. Aynı şekilde uçtaki bir şehre **İki Ö.gü.z** adı verilmiştir. Bu şehir **Ila** ile **Yawınç** ırmakları arasındadır.

öküz öküz. Şu atasözünde geçer: **Öküz aḍa.kı bolgınça buza.gu başı bolsa yi.g.** Anlamı şudur: "Buzağının başı olmak öküzün ayağı olmaktan daha iyidir." Yani kendi kendini yönetmek, başkasına tabi olmaktan iyidir.

S

awus (42) Bulgar lehçesinde mum.

(ö.le.s) ö.le.s[95] **kö.z** Baygın bakan göz. Sarhoş gözü gibidir. Şöyle derler:

bulna.r mi.ni ö.le.s kö.z
Kara meŋi.z kı.zı.l yūz
andı.n tama.r tü.ke.l tūz
bulna.p yana o.l kaça.r

92 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *Tüger*, Dankoff-Kelly *tögär*. Anadolu yer adlarında *Döğer* (Sümer 1992: 172).

93 Atalay, DTS *Çuvaldar*, Dankoff-Kelly *çuvuldar*. Yazmada vav üstündeki hareke çok karışık. Anadolu yer adlarında *Çavundur* (Sümer 1992: 172).

94 Yazmada hareke yok. Atalay *Selim*, Dankoff-Kelly *Salîm*. Atalay Düz.'de *Süleym* olarak düzeltilmiş.

95 Atalay *ulas*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *öles, öle:s, ö:le:s*. Clauson'a göre kelimenin *ö.l* isminden türediği şüphesizdir. Tarama Sözlüğü'ndeki *ölezi-* "zayıflamak, sönecek hâle gelmek" fiilini de *öles*'in türevi kabul eden Tekin ise kelimeyi *öl-* fiiline bağlamaktadır (Tekin 1989: 184). Derleme Sözlüğü'nde *ölez* "1. çok zayıf, sıska, cılız, 2. güçsüz, bitkin kimse, 3. sönük (ışık için)" kelimesini tespit eden Galip Güner böylece kelimenin *ö* ile okunması gerektiğini de ortaya koymuş oluyor. Güner, *bog-az* örneğinden hareketle kelimenin etimolojisini *öl-ez* biçiminde yapıyor (Güner 2011: 1228-1229). Bizce de bu etimoloji doğrudur.

Anlamı şudur: Sarhoş göz; parlak yüz ve üzerindeki güzel beniyle, sanki yanaklarından güzellik damlıyormuş gibi, beni kendimden geçirir. Beni mest ettikten sonra da kaçar.

Ş

öpüş öpüş. İki kişi arasındadır.

atış atış.

Atış erkek adlarındandır.

Utuş yine aynı (erkek adı).

ötüş Elif'te dudakları daraltarak. Oyunda kullanılır. Çocuklar halka hâlinde otururlar. Biri yanındakini iterek **ötüş ötüş** der. "İtme hareketini yanındakine geçir" demektir. Halkanın sonuna gelinceye kadar böyle yapılır.

itiş iki kişi arasında elle savunma.

öçeş tehlikeye atılma. Şu örnekte geçer: **Ol meniŋ birle öçeşdi** "O, benimle birlikte kendini tehlikeye attı" demektir.

adaş arkadaş.

idiş Yağma, Toxsı, Yemek ve Oğuzlarda kadeh; Argularda tencere, çömlek, kazan, su kabı gibi her türlü kap kacak.

arış arış. Dokuma tezgâhının uzunlamasına telleri. **Arış arka.g** denir ki "tezgâhın uzunlamasına ve enlemesine telleri" demektir.

uruş dövüş ve savaş.

agış yükselmek.

oguş aşiret.

uwuş ufalanmış nesne, kırıntı. Ekmeğin ufalanmışına **uwuş etme.k** denir.

ukuş akıl. Çok akıllı olana **uku.şlug kişi** denir.

(ü.kü.ş) ü.kü.ş[96] **nēŋ** her şeyin çoğu. **(43)** Şu atasözünde geçer: **Tïri.g esen bolsa ta.ŋ ü.kü.ş körü.r**. Anlamı şudur: İnsan sağ salim yaşarsa çok hayret verici şeyler görür.

(ö.kü.ş) "Huysuz ve inatçı hayvan" için **ö.kü.ş**[97] **yılkı** denir.

alış su ağzı, suyun döküldüğü kısım.

Aluş Kâşgar'ın bir köyünün adı.

alış alacak. **Alış bïri.ş** denir ki "alacak verecek" demektir.

ülüş pay, hisse. Şın'ın aslı kef'tir. Aslında **ülüg** hisse demektir. Bu da Arapçada dişilik ifade eden kef'in şın'a dönüştürülmesine benzer. Mecnûn'un *fe-'ayna:şi 'ayna:ha: we ci:duşi ci:duha:* (Senin gözlerin onun gözleridir, senin gerdanın onun gerdanıdır.) dediği gibi. Burada *'ayna:ki we ci:duki* demek istiyor.

uluş Çigil lehçesinde köy. Balasagun halkı ve Argu ülkesinden onlara tabi olanlarda şehir demektir. Bundan dolayı Balasagun **Ku.z Ülu.ş** diye adlandırılmıştır.

---

96 Atalay *öküş*, DTS, Clauson *üküş*, Dankoff-Kelly *ükūş*. Tekin, Yakut *ügüs* "çok kalabalık" verisinden hareketle ünlünün *ü* okunması gerektiğini belirtir (Tekin 1989: 170).

97 Atalay, Rustemov-Kormuşin öküş, Clauson *ö:gü:ş*, Dankoff-Kelly *ügūş*. Yazma 73'te aynı anlamda *igi.ş* kelimesi ve yazma 110'da *igen-* fiili var. Krş. Kırgız *egeş* "münazaa; kavga; çarpışma"; *egeş-* "kavga etmek; münazaa etmek"(KS); Altay *egeş* "münazara" (ATS), Anadolu ağızları *iğeş-* "zıtlaşmak, inatlaşmak, aksilik etmek"; *öğeş-* "zıtlaşmak, düşmanca davranmak" (DS). Anadolu ağızlarındaki *öğeş-*, kelimeyi *ö* ile okumamızı gerektirir. (Erdal yazma 73'teki kelimeyi *k* ile *ikiş* okuyor. Erdal 1991: 267).

ülüş kavim arasında hisseleri paylaştırmak. Şın, kef'ten dönüşmüştür. *kad ceʿale rabbuşi taḫteşi seriyyen* (Rabbin senin alt tarafında bir su arkı meydana getirmiştir -içinde olanı şerefli kılmıştır-. 19-24) okunduğu gibi. *Rabbuki we taḫtek* yerine.

G (gayın)

açıg sultan tarafından verilen caizenin adı, ihsan. **Xān maŋa açıg birdi** denir ki "hakan bana ihsanda bulundu" demektir.

açıg nimetlenmek. **üzü.ŋni açıglıg tut** denir ki "kendini iyi gıdalarla besle" demektir.

açıg acı olan her şey.

aḍıg ayı. Şu atasözünde geçer: **Awçı neçe al bilse aḍıg ança yōl bili.r**. Anlamı şudur: Avcı avlanmak için ne kadar hile yolu bilirse ayı da kaçmak için o kadar yol bilir. İki dâhi karşı karşıya geldiği zaman bu söz kullanılır.

aḍıg sarhoşluktan ayılmış. **(44) Esrük aḍıg** denir ki "sarhoş ve ayık" demektir.

Aḍıg bizim bir köyümüzün adı.

(oḍug) oḍug[98] **er** uyanık olan adam veya başka şeyler. Kalbi uyanık adam için **oḍug kö.ŋü.llü.g er** denir; "akıllı adam" demektir.

arıg Barsgan lehçesinde çadırın eteği, alt kısmı[99].

(arıg) arıg nēŋ temiz şey.

urug her şeyin tanesi. "Tohum"a da **urug** denir. "Tohum ekti" anlamında **urug ekti** dersin.

(urug tarıg) akrabalar da tohuma benzetilir ve onlara **urug tarıg** denir.

azıg her hayvanın azı dişi.

asıg kâr.

osug[100] bir şeyi başka bir şeyin yerine kullanmak. **Bu īş**[101] **osgı mundag** denir; "bu işin yapılması böyle olur" demektir.

alıg Oğuz ve Kıpçak lehçesinde her şeyin kötüsü.

ulug her şeyin büyüğü. Şöyle derler:

uluglu.kug bulsa sen eḍgü kılı.n

bulgı.l[102] **kişi.g begle.r katın yaxşı ūla.n**

Anlamı şudur: Güç ve saltanat bulduğun zaman huyunu güzelleştir. İnsanların işlerini beylere iyi bir şekilde getirerek hayırlı aracı ol.

(ılıg) ılıg su.w ılık su. Aslı ye ile **yılıg**'dır[103].

98 Atalay *udhug*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *oḍug*. Krş. Tuva *odug* "uyanık, ayık" (TvTS).

99 *İzaːruʾl-xibaːʾ*. Atalay "çadır örtüsü", Clauson "the rope bound round a (felt) tent", Dankoff-Kelly "tent band". Kanar 2009'da *izaːr* "peştamal gibi belden aşağı giyilen giysi", Redhouse 2009'da: "belden aşağı örtünecek fûta ve peştamal".

100 Bizce kelime, yazma 93'teki *os-* "zannetmek" fiilinden türemiştir. Ayrıca *os-* Anadolu ağızlarında "karşılaştırmak, sanmak" anlamına gelmektedir (DS).

101 Metinde sin ile.

102 Atalay, Dankoff- Kelly *bolgıl*. Oysa *kişig* yükleme hâlindedir ve geçişli fiil ister. Tercümedeki *kün...waşşaːlun xayrun* (hayırlı aracı ol), "yaxşı ulan"ın karşılığı olmalıdır. Tekin de kelimeyi *bolgıl* kabul ettiği için *kişig*'deki yükleme hâli eki *+g*'yi "müstensih yanlışı" saymıştır (Tekin 1989: 201).

103 *Ilıg* maddesi metinde şiirden önce yazılmıştır.

K (kaf)

açuk açık olan her şey. "Açık kapı" anlamında **açuk kapug** denir. "Açık, bulutsuz gök" anlamında **açuk kök**, "açık, net iş" anlamında da **açuk iş** denir.

oçak ocak.

(açıkım) Hakaniye lehçesinde büyük kardeşe **açıkım**[104] diye hitap edilir. Kaf sadece birinci şahısta kullanılır. İkinci şahısta **açıkıŋ** şekli kullanılmaz. **(45)**

aḳak ayak.

(aḳuk) aḳuk nēŋ meçhul olan şey. Aslı **agduk**'tur; "değiştirilmiş, kamufle edilmiş" demektir. **Anıŋ meŋzi agdı** sözünden alınmıştır. Anlamı "rengi değişti"dir. Gayın, hafifletmek maksadıyla düşürülmüştür.

(uḳık) "uyuklayan adam" için **uḳık er** denir.

ıḳuk mübarek olan her şey. Aslı, serbest bırakılan her hayvana **ıḳuk** diye ad veriliyor olmasıdır. Sahibinin üzerine adak olduğu için bu hayvanın sırtına bir şey yüklenmez; sağılmaz, yünü kesilmez.

ıḳuk tāg geçit vermeyen, uzanıp giden dağ.

arık nehir. Şu atasözünde geçer: **Agı.lda ogla.k togsa**[105] **arıkda o.tı ōne.r**[106]. Anlamı: Ağılda oğlak doğsa nehirde otu biter. Rızık kazanmada ağır davrananlara bunun sebebi sorulduğunda bu sözle karşılık verirler.

(aruk) aruk er yorgun adam ve benzerleri.

Aruk Turuk Fergana ile Kâşgar arasındaki bir dağ geçidinin adı.

aruk ~ arık[107] Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız.

uruk ip.

(azuk) azuk o.k başı boş ok. Kimin attığı belli olmayan ok.

azuk munuk kaçan ve yoldan sapan.

Azak Oğuzların büyük beylerinden birinin adı.

azuk azık. Şu atasözünde geçer: **Sartnıŋ azukı arıg bolsa yōl ü.ze yīr**. Anlamı şudur: Tüccarın azığı temiz ise yol üzerinde açıkça yer. Bu söz, güvenilir olduğunu ısrarla iddia eden, fakat bunu ispat etmekten kaçınan kimseler için söylenir.

(uzak) "Uzamış olan iş" için **uzak iş** denir. Bu sözden şöyle denir: **Yala.vaç uzak bardı**; "gönderilen kimse geç kaldı" demektir.

(ozuk) ozuk at yarışta vb. şeylerde öne geçen at.

aşak Oğuzcada dağ eteği.

aşuk insanın ve başka şeylerin aşık kemiği. **(46)**

(uşak) "Nesnelerin küçükleri" için **uşak nēŋ** denir. Bu sözden getirilerek "küçük çocuklar"a **uşak ogla.n** ve "odunun parçalanmışı"na **uşak ōtuŋ** denir. Bu kelime, teklik için değil, sadece çokluk için kullanılır.

---

104 Atalay, Rustemov-Kormuşin *açıkım*, Clauson (Kıpçakça *açkı:*-ile ilişkilendirerek) *açkım*, Dankoff-Kelly (DLT yazma 56'daki *eçi* ile ilişkilendirerek) *eçiqim*. Erdal, Ham Touen 20, 7'deki *bizin eçik* verisinden hareketle DLT'deki *açıkım* biçiminin, **eçikim*'in bir diyalekt varyantı olabileceğini belirtir (Erdal 1991: 45).

105 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

106 Bk. yazma 94'te *öndi* ile ilgili dipnot.

107 Rı'da silik kırmızı mürekkeple ötre de var, esre de var. Atalay, Clauson *arık*, Dankoff-Kelly *aruk*.

aşuk[108] demir tolga. Elif, ye'den dönüşmüştür. *elmaʿi:* ve *yelmaʿi:* denildiği gibi[109].

uguk[110] tozluk.

ıwık çöl ve sahralarda yaşayan dişi ceylan (Gazella dorcas).

(aluk) aluk[111] **er** Oğuz lehçesinde güçlü, dayanıklı adam.

oluk[112] yemlik gibi ağaçtan oyulan şey. Usare, içinde soğutulur ve hayvanlara içirilir.

(uluk) uluk[113] **tōn** eski, yıpranmış elbise ve her eski şey.

oluk küçük kayık. Aslı, birincisidir[114].

oluk[115] atın kürek kemikleri arası. Şu atasözünde geçer: **Oluk yagırı ogu.lka kalı.r.** Anlamı şudur: Omuz başı yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası, sinir ve mafsalların toplandığı yerdir ve bu yüzden çabuk iyileşmez.

alık Oğuzcada kuş gagası.

(anuk) anuk nēŋ hazır şey. Şu atasözünde geçer: **Anuk utru tutsa yōkka sānma.s.** Anlamı: Hazır bulunan yemek misafire sunulursa yok sayılmaz. Ev sahibinin gücü yettiği kadar hazırlık yapması için söylenir.

K (kef)

(epek) çocuklar ekmeğe **epek**[116] derler.

etek etek.

etük edik, çizme.

ötüg sultana arz edilen şey, arz. Aslı bir şeyi hikâye etmek, anlatmaktır.

ötüg kusma. "Onun kusması tuttu" anlamında **aŋa.r ötü.g tuttı** denir.

ütüg mala şeklinde bir demirdir. Kırışıklıkları gitsin diye elbisenin dikiş yerleri onunla kızdırılır.

içük samur, sincap vb. hayvanlardan elde edilen kürk. **(47)**

üḍi.g[117] aşk ve özlem heyecanı. Şu şiirde geçer:

üḍi.g mi.ni komıttı
sakınç maŋa yomıttı[118]

---

108 Elif'te hareke yok. Atalay, DTS *aşuk*, Clauson *oşuk*, Dankoff-Kelly *uşuk*. Clauson, Redhouse'dan *aşık* "demir tolga" verisini aktarıyor ve kelimenin başka Osmanlı otoritelerinde zikredilmediğini belirtiyor. Ancak Tarama Sözlüğü'nde *ışık* biçimi, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar örneklerle tanıklanıyor.

109 "Parlak" anlamına gelen bu kelimeler metinde ayın yerine gayın ile yazılmıştır.

110 Atalay, DTS *oguk*, Clauson, Dankoff-Kelly *uguk*. Karş. Kırım Türkçesi *uyuk* "tezgâhta dokunmuş yün çorap" (DS), Kazan Tatar *oyık* "çorap" (KTTS), Başkurt *oyok* "ip, yün ve benzeriyle işlenen uzun konçlu ayak giyimi" (BTH), Altay *uk* "keçe çorap" (ATS), Tuva *uk* "çorap" (TvTS).

111 Atalay, DTS, Clauson *aluk*, Dankoff-Kelly *oluk*. Elif üzerindeki kırmızı üstün belirgin.

112 Krş. Anadolu ağızları *oluk* IV "1. hayvanların yem yedikleri, su içtikleri taş ya da ağaçtan oyulmuş yalak" (DS), Kazan Tatar *ulak* "1. oluk, 2. yalak, 3. hayvan yemliği" (KTTS).

113 Atalay, DTS *uluk*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *oluk*. Krş. Anadolu ağızları *uluk* "çürümüş, çürümeye yüz tutmuş" (DS), Altay *uluk* "hoş olmayan" (ATS).

114 Daha önce geçen ve "ağaçtan oyulan şey" anlamına gelen *oluk* kelimesini kastediyor.

115 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *uluk*, Clauson *oluk*. Krş. Anadolu ağızları *oluk* VII "uyluk kemiği" (DS).

116 Atalay, DTS *ebek*, Clauson, Dankoff-Kelly *epek*. Krş. Anadolu ağızları *epbeyh, eppey* "ekmek" (DS).

117 Atalay, DTS *üḍik*, Clauson, Dankoff-Kelly *üḍig*.

118 Bk. yazma 423'te *yomıttı* ile ilgili dipnot.

kö.ŋlü.m aŋa.r emitti

yüzüm meniŋ sargaru.r

Diyor ki: Sevgiliye duyduğum özlem ve sevgi beni heyecanlandırdı. Gönlüm ona meyletti ve kaygı bende toplandı. Yüzüm bu yüzden sararır.

erük şeftali, kayısı, siyah erik türünün genel adı. Birbirlerinden vasıflarıyla ayırt edilirler. "Şeftali"ye (Persica vulgaris) **tülüg erük** denir; "kayısı"ya (Prunus armeniaca) **sarıg erük**, "siyah erik"e (Prunus domestica) ise **kara erük** denir.

(örük) örülü olan her şeye **örük** denir. Buradan da "örgülü saç"a **örük saç** denir.

örüg bir yerde bir süre kalmak. **Sü ön kün örüg boldı** denir, "askerler on gün bir yerde kalıp, oradan ayrılmadılar ve gazâ yapmadılar" demektir. Bey veya kabile orada kalmışsa aynı şey söylenir.

(irik) eski olan her şeye **irik**[119] **nēŋ** denir. Buradan da "çürümüş odun"a **irik otu.ŋ** denmektedir.

(erig) erig[120] **nēŋ** yağ vb. eriyen şeyler. Donduktan sonra eriyen her şey de böyledir.

irük[121] duvar ve benzeri şeylerdeki gedik. Şu atasözünde geçer: **Künde irük yok begde kıyık yök**. Anlamı şudur: Güneşte gedik olmadığı gibi beyin sözünde de cayma yoktur. Bu söz, beyler için, verdikleri sözden caymasınlar diye söylenir.

erük deriyi tabaklayan şey. "Deriyi tabakladı" anlamında **teri erükle.di** denir.

(eri.g) eri.g[122] **yı.lkı** cins hayvan. "Çok güzel at"a **erig at** denir; bunu Oğuzlar bilmez.

(irig) irig[123] **er** işlerinde nüfuz sahibi ve kararlı adam. Şu atasözünde geçer: **irig i.rini yāglı.g ermegü ba.şı ka.nlı.g**. Anlamı şudur: Kararlı adamın dudağı yağlı olur, çünkü çalışır. Çalıştığı için de iyi, yağlı ve semiz yiyecek yer ve dudakları yağlanır. Tembel ise tembel olduğu için çalışmaktan âciz kalır; bu yüzden başına vurulur ve başı kanar. Bu söz ile çalışmak ve tembelliği bırakmak emredilir.

(irig) irig* nēŋ pürtüklü olan her şey. **(48)** Uyuzun başına **irig** denir.

ezik[124] deride bulunan uzunlamasına çizik, kazıntı.

özök[125] kadınlar için kullanılan bir lakap. "Özü som altın gibi temiz" anlamında **altu.n özök** denir. Vücudu inci gibi pürüzsüz olana **ertini özök** denir; çünkü nadir inciye **erdini** adı verilir ve değiştirilir[126]. Bu lakap Çigil kadınları için kullanılır ve aslı, "kendi" demek olan **öz**'dür. Kef, anlama kesinlik vermek için katılır; o şeyin gerçekten ta kendisi olduğunu gösterir. **Ol erni ök keldür** denir ki "o adamın ta kendisini getir" demektir. Kalın, kaf'lı ve gayın'lı kelimelerde bunun yerine **ok** kullanılır.

özük[127] oyularak havuz hâline getirilen yer. Bunun gibi, derelerin birleştiği yere **özük**

---

119 Atalay *irik* (tercümedeki "ıslanmış" anlamı Düz.de "erpik ve eski" olarak düzeltilmiştir.), DTS *erik*, Clauson, Dankoff-Kelly *irig*, Rustemov-Kormuşin *irik*. Mef'ul anlamı *k*'li okunmasını gerektirir. Krş. Hakas *irik* "çürük, çürümüş" (HTS), Tuva *irik* "çürümüş, bozulmuş, ekşimiş" (TvTS). Mastarı için bk. Kırgız *iri-* "1. ekşimek, kesilmek, 2. çürümek" (KS), Kazak *iri-* "1. ekşimek, tadı bozulmak, 2. eskimek, yıpranmak, aşınmak" (KTS).

120 Atalay, DTS *erik*, Clauson, Dankoff-Kelly *erig*.

121 Atalay, Clauson *irük*, DTS, Dankoff-Kelly *erük*. Elif'in esresi siyah ve belirgin.

122 Atalay, DTS *erik*, Clauson *eri:g*, Dankoff-Kelly *'erig*. Elif'te kırmızı üstün var.

123 Atalay, DTS *erik*, Clauson, Dankoff-Kelly *irig*. Krş. Türkiye Türkçesi *iri* (Şemseddin Sami "sert" anlamını *iri söz* örneğiyle mecaz olarak vermiştir).

124 Atalay, DTS *ezik*, Clauson, Dankoff-Kelly *ezig*, Rustemov-Kormuşin *äzik*. Yazma 53'teki *iz* kelimesinin anlamı da aynı. *Ezik* (*izik* ?) < *iz+ik*.

125 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *özük*, Clauson *özök*. Kâşgarlı kelimenin *ök* pekiştiricisiyle ilgisini açıkça belirtmiştir.

126 *Erdini*'deki *d*'nin *t*'ye dönüşmesi kastedilmiş olsa gerektir.

127 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly *özük*, Clauson *üzük*. Krş. Anadolu ağızları *öz* I "1. su arkı, 2. dere, çay, ırmak, 3. küçük

su.w denir.

özek omurilik. Belin içinde bulunan damardır. Peygamber (s.a.) şu sözünde bunu kastetmektedir: *Ma: za:let ukletu xaybera tu'a:duni: fi: kulli 'a:min ḫatta: ka:ne ha:za: ewa:nu qaṭ'a ebhuri:* (Hayber, her yıl bize devamlı düşmanlık etmekteydi; ta omuriliğin kesildiği o zamana kadar).

üjük harf. "Harfleri ve kitabın harflerini söyledi" anlamında **bitig üjükle.di** denir. Harflerin her birine **üjük** denir. "Bu harf nedir?" anlamında **bu nē üjük ol** denir. İki çıkak arasındaki "ze" ile.

esik[128] **yi.r** uzayıp giden bozkır arazi.

(isig) isig nēŋ sıcak şey. Sıcak güne **isig kūn** denir.

eşük üste giyinilen veya bürünülen şey.

eşük han ve beyleri yüceltmek maksadıyla mezarlarına serilsin diye gönderilen kumaş. Sonra bu kumaşlar fakirlere dağıtılır.

üşik meyvelerin donmasına yol açan ve onların gelişmesine engel olan soğuk.

elig el. **(49)** "Sağ" için **o.ŋ elig** denir; Oğuzlar buna **sa.g elig** adını verirler. "Sol el" için de ittifakla **sōl elig** denir.

ölüg ölü.

ülüg -Elif'te dudakları daraltarak- pay, hisse.

ilik Oğuzcada ilik. Türklerde **yilik**. Elif, ye'den dönmüştür.

emig meme. Erkek memesine de **emig** adı verilir.

(imik) ılık güne **imik**[129] **kūn** denir. Soğuk olup da ısıtılan, fakat sıcaklığı şiddetli olmayan her şey **imik**'dir.

enük aslan, sırtlan, kurt ve köpeğin yavrusuna **enük** denir.

(enü.k) kilidin dişlerine **kiritlik enü.ki** denir.

L

Opal[130] bizim bir köyümüzün adı.

Etil Kıpçak diyarında bir ırmağın adı. Bulgar (Hazar) denizine dökülür; Rus'a doğru akan bir kolu da vardır. Şu şiirde geçer:

Etil suwı aka turu.r
kaya tüpi kaka turu.r
balı.k teli.m baka turu.r
kölü.ŋ takı köşe.rü.r[131]

göl, 4. pınar, derelerin çıktığı yer" (DS). *Özük<öz+ük.*

128 Atalay, DTS, Clauson *isig*, Dankoff-Kelly *esik*, Rustemov-Kormuşin *äsig*. Krş. Anadolu ağızları *esik* "1. çukur yer, 2. tepelerin düz kısmı, 3. vadi..." (DS).

129 Elif'te kırmızı üstün ve kırmızı-siyah esre; diğer kelimedeki elifte sadece kırmızı üstün var. Atalay, DTS *emik*, Clauson *imik*, Dankoff-Kelly *émik*. Rustemov-Kormuşin *ämik*. Krş. Anadolu ağızları *imik* "ılık su", *imiklik* "bulutlu, durgun, ılık hava", *ımık ~ ımıklık* "1. az sıcak, ılık, 2. bulutlu, durgun hava". (DS).

130 Be üzerindeki hareke belirsiz. Atalay, DTS, Dankoff-Kelly *abul*. Mutii-Osmanov, Kâşgar'a 45 km uzaklıktaki bir köyün adının bugün de Opal olduğunu belirtirler (Mutii-Osmanov 2002: 191-192). Bk. Giriş'te "Yazar" başlıklı bölüm.

131 Bk. yazma 308'de *köşerdi* ile ilgili dipnot.

Diyor ki: İdil ırmağının suyu sert dağın dibini döverek akıyor. Onun bolluğundan oluşan göllerde balıklar ve kurbağalar çoğaldı.

agıl ağıl. Oğuzlarda koyun pisliğidir. Bu da ikisinin birbirine yakın olmasındandır. (Arapçada) yağmura ve buluta *sema:* diye ad verildiği gibi.

ogul oğul. Evlat olmayan çocuklara da **ogul** denir. "Bu çocuk ne diyor?" anlamında **bu ogul nē tir** denilir. Bu kelime, kuralsız olarak **ogla.n** şeklinde çokluk yapılır. Aslında **ogulla.r** şeklinde çokluk yapılması gerekirdi. Bu, "adamlar" için **eren** denmesi gibidir; ikisi de mevcuttur.

ükil Kıpçak lehçesinde çok. "Çok kimseler" anlamında **ükil kişi** denir.

amul her şeyin sakin olanı. Buradan yumuşak huylu olana da **amul** denir. Şöyle derler:

(50)

kança bardıŋ ay ogul

erdi.ŋ mende inç amul

attın emdi sen tü.ŋü.l[132]

kı.ldı.ŋ erse kı.lma.gu

Eskiden yanında bulunan, sonra atını bırakarak kendisini terk eden, tekrar gelip atını isteyen çocuğu, sözünden çıktığı için atı geri vermeyi reddederek azarlıyor ve şöyle diyor: Benim yanımda selamet ve sükûnet içinde, iyi durumda ve endişesiz idin; niçin bana yüz çevirdin?

M

(öpüm) bir öpüm mü.n bir yudum çorba.

(atım) atım er usta atıcı, nişancı.

(orum) bir orum ot denir; "bir kesimlik yulaf" demektir.

üzüm üzüm (Vitis vinifera).

(agım) bir agım yi.r denir; "bir defada tırmanılabilecek yer" demektir.

(akım) bir akım su.w denir; "bir akımlık su" demektir.

(ekim) bir ekim yi.r denir; "bir defada ekilebilecek yer" demektir.

(ügüm) bir ügüm[133] **yarma.k** denir; "bir yığın para" demektir. Mim, nun'dan değişmiştir.

alım insanın üzerindeki borç[134]. Şu atasözünde geçer: **Alı.mçı arsla.n biri.mçi sıçga.n.** Anlamı şudur: Alacaklı, aslan gibi kabararak dolaşır, borçlu olan ise korkusundan fare gibidir.

ölüm ölüm.

N

atan iğdiş edilmiş deve. Şu atasözünde geçer: **atan yü.ki aş bolsa açka az körnü.r.** Anlamı şudur: İğdiş devenin üzeri yemekle dolu olsa bile aç onu çok acıktığından dolayı az görür.

132 Bk. yazma 616'da *tünüldi* ile ilgili dipnot.

133 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

134 Aslında "alacak" demektir. Kâşgarlı burada muhatap üzerindeki borcu, yani alacağı kastediyor.

üçün bu edatla sebep ifade edilir. "Senin için geldim" anlamında **seniŋ üçün keldim** denir.

için "aralarında" anlamına gelen edat. "Onlar aralarında barıştılar" anlamında **ola.r için aytışdı.la.r**[135] denir.

Odun[136] Hotan'da bir şehrin adı. Hotan halkına **(51)** da **Odun** denir.

aḏın "başka" anlamındaki edat. Çigilcedir.

Eren Tü.z yıldızlardan "Terazi"nin adı[137]. Ayın menzillerinden (burçlarından) biri.

eren adamlar. Kural dışı çokluk.

aran -Elifi kalınlaştırarak- tavla (at için).

ören Oğuzcada her şeyin kötüsü. "Harap" anlamındaki Farsça *"vi:ra:n"* kelimesinden alındığını düşünüyorum. Oğuzlar Farslarla temasa geldikleri zaman birçok Türkçe kelimeyi unutarak yerlerine Farsçasını kullandılar. Bu da onlardan biridir.

irin[138] dudak.

uzun uzun olan her şey.

ajun dünya. Çigil lehçesinde "bu dünya" için **bu ajun**, "ahiret" için de **ol ajun** denir. İki çıkak arasındaki "ze" ile.

esen her şeyin selamette olanı. "Sıhhatte misin?" anlamında **esen mü sen** denir. "Selamet" anlamına da gelir. Şu atasözünde geçer: **Esende iwek yōk**. Anlamı şudur: "Selamette acele etmek olmaz". İşleri ihtiyatla, yavaş yapmak için söylenir.

esin hafif rüzgâr.

öşün[139] omuz başı.

(agan) agan[140] **er** genizden konuşan (hım hım) adam. Anlam ve söyleyiş bakımından Arapçaya uygun düşmektedir[141].

ugan iş yapmaya muktedir olan. Buradan Allahu Taâlâ için **ugan Teŋri** denir; "kadir olan Allah" demektir.

ewin tahıl tanesi.

akın sel.

(munduz akın) gelen sel için **munduz akın** denir.

(akınçı) geceleyin hücum eden ordu birliği için mecazen **akınçı keldi** denilir; "saldıran birlik sel gibi akarak geldi" demektir.

---

135 Atalay *étişdiler* (dip.te "doğrusu 'aytıştılar' olmalıdır" diyor.), DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *étişdiler*. Ancak yazmada ye üzerindeki kırmızı sükûn belirgin. *Teşa:leḫu:* "barıştılar" kavramı için *aytışdılar* "söyleştiler" daha uygun. *Ét-* ve türevleri ise "etmek, yapmak, düzeltmek"le ilgili.

136 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *udun*. Ancak "Hotan" için o'lu biçimi tercih etmek daha doğru olmalı.

137 Yazma 461'de Eren Tüz, Müşteri; Kara Kuş, Mizan yıldızının karşılığı olarak verilir.

138 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *érin*. Çağdaş lehçelerin hemen hepsinde de *erin*. Fakat yazmada elifteki siyah esre belirgin. Yazma 47 ve 475'te yine esreli elif ve ilaveten ye ile yazılmış.

139 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *uşun*, Clauson, Dankoff-Kelly *öşün*. Krş. Karaçay-Malkar *öşün* "göğüs" (KMTS), Tuva *öjün* "pazı" (TvTS), Altay *öş* "ön kol" (ATS).

140 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *agan*, Dankoff-Kelly *agın*. Gayında siyah ve belirgin üstün, silikçe kırmızı esre var. Kâşgarlı, söyleyiş bakımından da Arapçaya uygun olduğunu belirttiğine göre *agan* okunmalı. Belki de Clauson'un not ettiği gibi, *agın* "dilsiz, konuşamayan" (KBİ) kelimesi Kâşgarlı tarafından yanlış telaffuz edilip yanlış tercüme edilmiştir.

141 Arapçada aynı kavram *ağann* kelimesiyle anlatılır.

egin kürek kemiği[142].

ekin Oğuzcada tarla[143].

egin eni bir buçuk karış, boyu dört arşın olan bez. Suvarlar onu alış verişte kullanırlar.

ügün[144] para, gül ve benzeri şeylerin yığını. **(52)** Birikmiş toprağa **ügün topra.k** denir.

alın alın.

alın dağın yamacı ve çıkıntılı yeri.

ulun okun gövdesi.

Bunun Muzâafı

P

üpüp hüdhüd. **Üpgük**'ün bir başka şekli.

K (kef)

(ekek) ekek işle.r fahişe kadınlar.

ükek tabut ve sandık.

ükek şehrin surlarında savaş için hazırlanan burç.

L

ilel[145] Hakaniye lehçesinde "evet" anlamında edat. Hakan ve beylere bununla cevap verilir.

Bunun Misal Olanı

T

āt isim.

āt unvan. "Bey ona unvan verdi" anlamında **beg aŋa.r āt birdi** denir.

(atlıg) buradan kavmin büyüğüne de **atlıg** denir.

Ç

āç aç. Şu atasözünde geçer: **Āç nē yime.s, tok nē time.s.** Anlamı şudur: Aç, kendisine sunulan yemeği bırakmaz; tok ise onu ayıplar.

Ḍ

ēḍ imal edilen her şey. Kumaş ve benzerleri. Kısaltılıp **eḍ** olarak da söylenebilir. Bu, daha doğrudur. "İyi imal edilmiş şey" için **eḍgü eḍ** denir.

142 Atalay'ın verdiği "sırt, eğin" karşılığı Taymas tarafından düzeltilmiştir.

143 Atalay'ın verdiği "çiftlik" anlamı Taymas tarafından düzeltilmiştir.

144 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

145 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ilel*, Clauson *ılal*, Dankoff-Kelly *ilal*.

ēḍ iyi fal, iyiye işaret. Şöyle denir: **İglig tutzugı ēḍ bolu.r**. Anlamı şudur: Hastanın vasiyet etmesi kendisi için uğur sayılır. Bu söz, hastanın vasiyet etmesi için söylenir.

R

ār böri sırtlan.

(ār) ār nēŋ kestane rengi.

(arsal) ziyade ile (ek ilâvesiyle) **arsal**[146] da denebilir. (Ār böri), şu şiirde geçer:

körüp neçük kaçmadıŋ
Yamar suwın keçmediŋ
tawa.rınŋı saçmadıŋ
yïsü seni ār böri

Anlamı şudur: Kendisine yenilen birini tasvir ederek ona diyor ki: Beni gördüğün zaman niye Yamar suyunu geçip kaçmadın? Malını niçin fırlatıp başını kurtarmadın ve öldün? Şimdi seni sırtlanlar yer. **(53)**

Z

(āz) āz nēŋ az şey.

āz as, kakım. Sin'li şekli de vardır ve o daha doğrudur.

iz[147] deride ve yerdeki uzunlamasına çizik, kazıntı.

Kızıl Öz[148] Kâşgar dağlarında bir kışlak.

S

ās as, kakım. Ze'li şekli de vardır. Bu kelimeyle cariyeler adlandırılır.

āş yemek.

(aş) kabın onarılan yerine **aş** denir.

(aşla!) "kabı tamir et" anlamında **ayak aşla!** kullanılır.

G (gayın)

āg iki bacak arasındaki boşluk. "Bacaklarımın arasından yüz at geçti" anlamında **yüz at meniŋ agdın keçti** denir. İki parmağın arasındaki boşluk gibidir.

W

āw av. "Bey avlanmaya çıktı" anlamında **beg awka çıktı** denir.

ew ev. -Elif'te dudakları daraltarak-. Kelimenin kısa şekli daha doğrudur.

146 Metinde *ersig* gibi yazılmış. Ancak kef keşidesi üstün gibi de algılanabilir. Yazma 65'te *arsal* yazılışı açık.

147 Atalay *iz* (Dip.te "doğrusu babın icabına göre 'az' olmalıdır."), DTS *äz*, Clauson *i:z*, Dankoff-Kelly *é:z*. İki elif'ten biri iptal edilmiş. İptal edilmeyen elif'e kırmızı esre konmuş. Clauson kelimeyi genel Türkçe *iz* içinde değerlendirmiştir; bizce de doğrusu budur. Krş. yazma 48: *ezik*.

148 Atalay, DTS *kızıl öz*, Dankoff-Kelly *qizil ez*. Elifte kırmızı ötre var. *Kızıl Öz(en)* yer adı bugün de yaygındır.

K (kaf)

āk Oğuzcada her şeyin beyazı. Türklerde[149] at için kullanılarak "kır at" anlamında **āk at** denir.

(āk saka.l) āk saka.l er Oğuzcada, saçı sakalı ağarmış (iyice yaşlanmış) adam.

Āk Sa.y bir yerin adı.

Āk Tere.k Yağma'da Ila ırmağı üzerinde bir geçidin adı.

L

āl turunç renginde bir kumaş. Hakanların bayrakları ondan yapılır. Yakınlarının da eyerleri onunla örtülür.

(āl) turunç rengine de **āl** denir.

āl hile ve aldatmaca. Şu atasözünde geçer: **Ālı.n arsla.n tuta.r kūçün oyuk tutma.s.** Anlamı şudur: Hile ile aslan tutulabilir; fakat kuvvetle, bostan korkuluğu bile tutulamaz. Bir işi kuvvet vasıtasıyla yapamayana hile kullanması tavsiye edildiği zaman bu söz söylenir.

LA (lâm-elif)

ala cüzzamlı adam.

(ala) alaca renkli ata da **ala at** denir.

(ala bol-) beg xānka[150] ala boldı denir; "bey, hakana muhalif oldu, onun emrinden çıktı, düşmanla uyuştu" demektir. **(54)**

Ala Fergana civarında bir yaylağın adı.

Ala Yıga.ç Serhat bölgesinde bir yer adı.

Bunun Başka Bir Türü

āy ay (gök cismi).

(tōlun āy) "bedir" için **tōlun āy** denir.

āy ay (zaman). Şu şiirde geçer.

kışka itin[151] kelse kalı kutlug yāy

tün kün keçe alkınu.r ōḍlek bile āy

Anlamı şudur: Mübarek yaz gelince kışa hazırlan. Çünkü gece ve gündüz geçerek zaman biter ve ay tükenir. Otuz gün, ay adını almıştır; çünkü o sürenin geçtiği onunla (gökteki ayla) anlaşılır. Şu atasözünde geçer: **Āy tolu.n bolsa eligin[152] imle.me.s.** Anlamı şudur: Ay, dolunay hâline geldiği zaman elle gösterilemez; çünkü gözü olan herkes onu görür. Bu söz, herkesçe bilinen şeyler için kullanılır.

149 Hâkaniye Türkçesini kullanan Türkler kastedilmektedir.

150 *Xa.nka* kelimesi, farklı mürekkeple satır altına yazılmış.

151 Atalay *etin*, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *ėtin*, Dankoff-Kelly (*itin* yazılışını yanlış kabul ederek) *anun*. Yazmada açıkça *itin*. Kutadgu Bilig'de *itin-*'in "hazırlanmak" anlamı (KBİ) açıktır: *Ölüm kelmez erken ölümke itin* (1370).

152 Metinde *iligin*. Elif'in esresi kırmızı.

Bunun Menkus Olanı

T

avut "**aḍut**" şekli de vardır; "avuç" demektir.

uvut "**uwut**" şekli de vardır; "hayâ" demektir.

evet[153] **ewet** anlamındadır; "evet" demektir. İki çıkak arasında çıkan her *f*'yi (*w*), vav (*v*) ile değiştirmek caizdir. "Peygamber" için **yala.vaç** dendiği gibi **yala.waç** da denir. *Turşu:ş* (yenilen, tutmacı renklendiren ve ilaç olarak kullanılan bir bitki – Cynomoriaceae)[154] için **yawa** dendiği gibi vav'la **yava** da denebilir. Sayram -ki o İsbîcâb'dır- lehçesinde bulunan "ağaç" anlamındaki **āwan** da böyledir.

evin tahıl tanesi. **Ewin** şekli de vardır.

Bunun Ye'li Olanı

üyez[155] Oğuzcada sokucu sivrisinek, üvez (Sorbus).

G (gayın)

ayıg ayı. **Aḍıg** yerine Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde kullanılır.

ayıg iyi ve kötü şeyler için "pek, çok"[156] yerine geçen bir edat. "Ne kadar iyi şey" anlamında **ayıg eḍgü** denir; "ne kadar kötü şey" anlamında da **ayıg yawuz nēŋ** denmektedir. Bu edat, iyi vb. şeyler için pekiştirme ifade eder.

K (kaf)

ayak çanak[157].

(çanak) Oğuzlar bunu (*ayak* kelimesini) bilmez ve bunun için **çanak** kullanırlar.

ayak ayak. *ḍ*'li şekli de vardır.

ayık vaat. **(55)** "Onun bana vaadi var" anlamında **anıŋ maŋa ayıkı bār** denir.

oyuk[158] Oğuz lehçesinde bostan korkuluğu ve yollara işaret için konulan taş. Şu şiirde geçer:

bardı eren konuk körüp kutka saka.r

kaldı yawuz oyuk körüp ewni yıka.r

Anlamı şudur: Bir misafir bulunca onu devlet ve uğur sayanlar gitti; çölde bir işaret taşı veya korkuluk görünce, kendilerine misafir inmesin diye korkularından çadırlarını yıkanlar kaldı.

153 Atalay'da *evet* ve *ewet* kelimeleri atlanmış.

154 Bk. yazma 455'te *yava*.

155 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *öyez*, Clauson, Dankoff-Kelly *uyaz*. Anadolu ağızlarında *üvez* biçimi de *övez* biçimi de yaygın. Daha az ölçüde *ivez* biçimi de var (DS). Kâşgarlı "Oğuzca" kaydını düştüğüne göre tarihî Kıpçakçadaki *uyaz* (bu da belki *üyez* okunmalı ?) biçimini bu madde için düşünemeyiz. Ağızlarda *ivez* biçimi de bulunduğuna göre DLT'deki Oğuzca maddeyi *ü*'lü düşünmemiz daha doğru olur.

156 *Ni'me* "çok iyi" kelimesi tercümede *ne'am* şeklinde harekelenmiştir.

157 Atalay'ın verdiği "kap kacak" anlamı Taymas tarafından düzeltilmiştir.

158 Krş. Osm. *oyuk* "1. bostan korkuluğu" (Ş. Sami), Azer. *oyug* "korkuluk" (AzTS), Anadolu ağızları *hoyuk* "1. bostan korkuluğu, 2. görüntü, hayal", *oyuk* "2. dağların üstünden geçen yolları belirten imler, sivri taşlar", *höyük* II "korkuluk" (DS).

K (kef)

üyük[159] Oğuzcada, tepe gibi yerden yükselen şeyler.

öyük[160] **yi.r** bataklık kumu. Su vb. şeylerden dolayı buraya ayak batınca çıkarması zor olur.

ig[161] **yig** şekli de vardır; "iğ" demektir.

N

oyun oyun.

Bundan, Sonunda İllet Harfi Bulunanlar

Y

aya aya, avuç içi.

uya kuş yuvası.

uya kardeş ve akraba. Şu şiirde geçer:

tawar üçün Teŋri.ni[162] **eḍlemeḍip**

uya kadaş oglını çınla boga.r

Kardeşler arasındaki merhametsizliği vasfediyor. Diyor ki: Adam malını görünce, Allah'a aldırmadan kardeşi oğlunu bile bu mal yüzünden boğabilir.

Dörtler

ebe[163] Oğuzcada anne. Karluk Türkmenlerinde sert *b* (*p*) ile.

apa[164] -Elifi kalınlaştırarak-. Kıpçak lehçesinde ayı.

aba Töpüt dilinde baba. Onların dilinde Sâbitoğullarının Arapçasından kalmış gibidir. Yemen'den bir adam (Sâbit) Türk ülkesine kaçtı ve onları türetti.

apa başı *tennu:m* (Chorozophora obliqua)[165]. Acur gibi yetişen, dikenli bir gövdesi

159 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *üyük*, Clauson, Dankoff-Kelly *öyük*. Krş. Anadolu ağızları *höyük ~ öyük ~ hüyük ~ üyük*, Türkmen *üyşmek* "yığın, küme" (TTS), Kazak *üy-* "bir araya getirmek, yığmak" (KTS), Kırgız *üy-* "küme hâlinde yığmak" (KS), Hakas *üül-* "yığılmak, kümelenmek" (HTS), Kazan Tatar *öy-* "birbiri üstüne istiflemek, yığarak yerleştirmek" (KTTS), Başkurt *öy-* "nesneleri bir araya toplayıp belli bir tertiple üst üste koymak" (BTH). Fiilin İdil-Ural lehçelerinde *ö*'lü, diğer lehçelerde *ü*'lü olması, kelimeyi *üyük* okumamızı gerektirir. Anadolu ağızlarında daha yaygın olan *höyük* biçiminde ön türeme *h*'nin genişletici etkisi düşünülebilir. Eren'in dediği gibi "bostan korkuluğu" anlamındaki *oyuk* ile *höyük* arasında bağlantı kurulamaz (Eren 1999: 181). Lehçelerdeki *üy- ~ öy-* fiili kelimenin kökünü açıkça göstermektedir.

160 Bk. yazma 138'de *öyük-* ile ilgili dipnot.

161 Atalay, DTS *ig*, Clauson *i:k*, Dankoff-Kelly *iyik*, Rustemov-Kormuşin *iyig*. Krş. Yeni Uygur *jik* "iğ" (YUTS), Özbek *ik ~ yik* "iğ" (UTİL), Türkiye Türkçesi *iğ* "kirmen" (TS), Türkmen *i:k* "iğ" (TTS), Hakas *ii ~ iik* "iğ" (HTS). Her ne kadar DLT'de kelime "ye'liler" başlığı altında yer alıyorsa da gerek *Ig* gerek *yIg* kelimesinde sadece ilk harflerde esre vardır. Lehçelerde de Clauson'un Shaw'dan aktardığı örnek dışında *iyik* biçimine rastlanmamıştır. Güneydoğu lehçelerinde kelimenin *k*'li olması normaldir. Türkmencede de güneydoğu etkisiyle tonsuzlaşma olmuştur. Türkiye'deki *iğ* ve özellikle Hakasçadaki *ii* biçimi DLT'de kelime sonunun tonlu okunmasını gerektirir.

162 Metinde *teŋri*.

163 Atalay, DTS *aba*, Clauson, Dankoff-Kelly *ebe*, Rustemov-Kormuşin *äbä*. Bir sonraki maddede "elifi kalınlaştırarak (*bi-işba:'i'l-elif*)" denildiğine göre bu maddede *e* ile ince olmalı. Anadolu ağızlarında *aba* da "anne, büyükanne, kaynana" anlamında görülmekle beraber "abla" anlamında daha yaygındır. Buna karşılık *ebe*'nin yaygın anlamı "büyükanne, nine"dir (DS).

164 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *aba*, Clauson, Dankoff-Kelly *apa*. Krş. Hakas *aba* "ayı" (HTS). Hakasçada *b* olması, DLT'de tonsuz okumayı gerektirir.

165 Kâşgarlı'nın verdiği Arapça karşılık: *tennu:m*. Atalay'da Türkçesi yok. Clauson: Cannabis sativa (kenevir). Dankoff-

olan; dağlarda yenen bir bitki.

Abı erkek adlarından.

oba Oğuzca kabile.

opu[166] üstübeç.

T

ata baba. **(56)**

ata sa.gu.n doktor.

Ç

eçe "eke" anlamındadır; "büyük kızkardeş" demektir. Cim, kef'ten dönüşmüştür; *germ'*in *cerm* ve *günbed'*in *cünbed* olması gibi.

açı Barsgan lehçesinde kocakarı.

uça sırt.

içi yaşça büyük erkek kardeş.

Ḍ

ödü[167] tepe. Kum yığınına **kum öḍü** denir.

(Öḍü Kend) bu kelimeden, Argu ülkesinde bulunan bir şehir **Öḍü Kend** adını almıştır.

uḍu "arkasında" demektir. "Ben onun arkasından geldim" anlamında **men anıŋ uḍu keldim** ve "ben seni takip ettim" anlamında da **men seniŋ uḍu bardım** denir.

iḍi sahip, efendi. "Efendim ne der?" anlamında **iḍim nē tir** denir.

(İḍi) "Allahu Taâlâ" için de **İḍi** denmektedir. "Rabbimizin emri" anlamında **İḍimiz yarlıgı** derler.

R

ara bir şeyin ortası. "Kavmin arasına girdim" anlamında **kişi ara kirdim** denir.

arı eşek arısı. Bu Arapçaya uygun düşmüştür; çünkü *eri:* Arapçada "bal"dır; Türkçede ise kendisinden "bal" çıkana (bal yapan hayvana) denir. Çigil Türkleri bala **arı yagı** derler; anlamı "arının yağı"dır.

ōru buğday, şalgam vb. şeyleri korumak için kazılan çukur.

orı[168] bağırtı ve gürültü. Şu atasözünde geçer: **Orı kopsa oguş aklışu.r yagı kelse imrem tepreşü.r.** Anlamı şudur: Bağırtı kopunca, bağırana yardım etmek için aşiret toplanır;

Kelly: "The *tannūm* plant". Kanar 2009: 617'de *tennûm*: mürver ağacı.

166 Atalay *obu*, DTS, Rustemov-Kormuşin *ubu*, Clauson *opo*, Dankoff-Kelly *opu*. Krş. Yeni Uygur *upa* "1. pudra, 2. üstübeç" (YUTS), Kırgız *upa* "1. pudra, 2. beyaz düzgün" (KS), Kazak *opa* "pudra" (KTS).

167 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin uḍu. Krş. Kırgız öydö "yokuş, üst, yüksek, yukarıya" (KS), Yeni Uygur ör "tepe, dik, çıkış, yokuş" (EUTS), Kazak ör "yokuş, yamaç, bayır" (KTS), Kazan Tatar ür "tepe" (KTTS), Başkurt ür "yukarıdaki yer; yukarı taraf, üst; toprağın yükselen kısmı" (BTH). Eski Türkçe ör- "yükselmek" dahil hepsinin *ö- fiilinden geldiğini düşünüyoruz.

168 Atalay *üri*, DTS, Rustemov-Kormuşin *urı*, Clauson, Dankoff-Kelly *orı*. Yazma 126'da *orlaşmak* "bağırıp çağırmak" ve 156'da *orı.la.ma.k* "bağırmak" kaf ile. Krş. Hakas *oorla- II* "hırlamak, gürlemek, bağırmak" (HTS).

düşman gelince, onunla savaşmak için gruplar toplanır. Bu söz, herhangi bir şey yapıldığında birlik olmayı tavsiye etmek için kullanılır.

urı erkek evlat. "Erkek çocuklar" anlamında **urı o.gla.n** denir.

Z

azu iki şey arasında seçme yapmak üzere kullanılan kelime. **Üzüm yigil azu kāgu.n yigil** denir; **(57)** anlamı "ya üzüm ya kavun ye"dir. Bu, çoğunlukla soru için kullanılır. "Geliyor musun yoksa gidiyor musun" anlamında **kelir mü sen azu barı.r mu sen** denir.

oza geçmiş zaman. "Eski zamanın bilgesi şöyle dedi" anlamında **oza.kı bilge ança aymı.ş** denir. Şu şiirde geçer:

erdi oza erenle.r
erdem begi bilig tāg
aydı üküş ögütle.r
köŋlüm bolur aŋar sa.g

Diyor ki: Eski zamanlarda ilim ve hikmetleri dağ yüceliğinde olan erdem sahibi adamlar vardı. Öğüt verici çok şeyler söylediler. Onları yad edince gönül arınır.

özi Çigil lehçesinde dağdaki yarık, vadi.

izi öbür yıl. Gelecek yılı takip eden yıl.

(arkın izi) "gelecek yıl ve sonraki yıl" için **arkın izi** denir.

Ş

aşu aşı toprağı. Kırmızı çamurdur.

G (gayın)

agu zehir.

agı ipek kumaş.

(agıçı) bu kelimeden, onu depo edene, onu muhafaza ettiği için **agı.çı** denir.

W

awa üzüntü edatı. Arapların *wa:weyli:* sözü yerine. İnsan bir şeyden acı duyunca **awa awa** der.

uwa yemek adı. Pirinç pişirilerek, soğuk suya atılır; sonra süzülür; içine şekerle buz konularak soğutulur ve serinlik için yenilir.

Iwa[169] Oğuzlardan bir kol.

K (kaf)

akı cömert.

169 Atalay *Iwa, Dankoff-Kelly ewä.* Bk. Yazma 40'ta *Iwa* ile ilgili dipnot.

(akı yaga.k) soyulması kolay olan cevize **akı yaga.k** denir; "iyi cins ceviz" demektir.

K (kef)

eke abla. Oğuzlarda ona **eze** adını verirler.

öge akıllı, yaşlı, işlerde denenmiş, halktan insanların unvanı. **Tigi.n**'den bir derece aşağıdır. Bunun aslı şudur: İskender Çin'e ulaştığı zaman Türk hakanı, onunla savaşmak üzere tamamen gençlerden oluşan bir birlik gönderdi. Vezir ona **(58)** "ona hep gençleri gönderdin; onların yanında savaşta tecrübeli ve yaşlı birisi de olmalıydı" dedi. Hakan, "yaşlı mı?" anlamında **öge** der. Vezir de "evet" diye cevap verir. Bunun üzerine yaşlı bir adam gönderir. İskender'in öncülerine gece baskını yaparlar ve onları yenerler. Türk askerlerinden biri, İskender'in askerlerinden birisini kılıçla göbeğine dek yarar. Öldürülen adam, beline, içinde altınlar bulunan bir kemer bağlamıştı. Kemer yarılır ve altınlar kana bulanarak yere saçılır. Sabah olunca, Türk birliğindeki askerler, kana bulanmış altınları görürler ve birbirlerine "bu nedir?" diye sorarlar. Sonra **altun kān** derler; "altın ve kan" demektir. Bundan dolayı oradaki ulu bir dağ, bu isimle adlandırılır. Etrafında çok göçebe bulunan, Uygur yakınlarında bir dağdır. Daha sonra İskender onunla barış yapmıştır.

ala alaca, abraş, cüzzamlı. Şu atasözünde geçer: **Kişi ala.sı içtin yılkı ala.sı taştı.n.** Anlamı şudur: İnsanın alacası içindedir; yani muhalif olduğunu gizler; hayvanın alacası ise vücudunun dışındadır, görünür. Arkadan vurduğunu riyakârlıkla gizleyen adam için söylenir.

ele[170] edattır, "yavaş" demektir. "Yavaş yavaş" anlamında **ele ele** denir. Kef ve lâm'ın eklenmesiyle **elegil** de denebilir.

ula açık arazide yol gösterici işaret. Şu atasözünde geçer: **Ula bolsa yōl azma.s bilig bolsa sö.z yazma.s.** Anlamı şudur: Arazide işaret olsa yol kaybedilmez; insanda da akıl olsa konuşmada yanlış yapmaz.

Ila nehir adı. İki kıyısına iki Türk kabilesi iner: Yağma ve Toxsı. Ve Çigil'in bir kısmı. Türk diyarının Ceyhun'udur. **(59)**

ili kapug anahtarsız açılan kapalı kapı.

M

üme Töpüt (Tibet) dilinde anne. Arapçadan kalmış gibidir.

üme[171] eve inen misafir. Şu atasözünde geçer: **Üme kelse kut keli.r.** Anlamı şudur: Sana misafir gelirse onunla beraber uğur ve bereket de gelir. Misafir mübarek tutulur, istiskal edilmez. Şöyle derler:

Kelse kalı yarlıg bolup yunçıg üme
Keldür anuk bolmı.ş aşıg tutma uma

Diyor ki: Sana hâli perişan ve kederli bir misafir gelirse ona hazır yemekleri çıkar; yardımında gecikme.

---

170 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ala*, Clauson (*ele-* ? fiiliyle ilgilendirerek) *ele:*, Dankoff-Kelly älä. Kâşgarlı kelimenin edat olduğunu belirttiğine göre bir fiille ilgili olmamalı. Bizce burada Kırgızcadaki *ele* (Türkiye Türkçesinde *hele*) pekiştirme enklitiği vardır. *gil* de pekiştirme enklitiğidir ve galiba fiil dışındaki kullanımına ait tek örnek buradadır. Kelime *gil* sebebiyle de ince okunmalıdır.

171 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *uma*, Clauson *öme:*, Dankoff-Kelly *üme*. KB'de kelimenin yükleme hâli kef ile: *Ümeg arkışıg edgü tutgıl yorı* (4437).

N

ana anne.

ini küçük erkek kardeş.

Bunun Gunnelisi

T

aŋıt angut. Ördeğe benzer kırmızı renkli bir kuştur.

aŋut şarap hunisi. Şu atasözünde geçer: **Bart**[172] **kiçig bolsa aŋut bedük ür.** Anlamı şudur: Kova küçükse büyük huni koy. İnsanlardaki küçük şeyleri büyük gösterenler için söylenir.

R

aŋar edattır, "ona" demektir. "Ona dedim" anlamında **aŋar aydım** denir. Şöyle derler:

Aydım aŋar se.wük
bizni tapa nēlük[173]
Keçtiŋ yazı[174] **ke.rik**
Kırla.r eḍiz be.ḍük

Sevgilinin hayalini tasvir ediyor ve diyor ki: Ona "ey sevgili" dedim. Engin çölleri ve yüce dağları nasıl aşıp da bize gelebildin?

üŋür mağara.

iŋir alaca karanlık. Aydınlıkla karanlığın karışımı.

(emir) (alaca karanlığa) Oğuzlar **emir**[175] derler.

Z

aŋız anız. Buğday vb. ekinlerin hasattan sonra geride kalan sapları.

S

(iŋes)[176] sağına **(60)** soluna yabancıymış gibi bakıp duran adama **iŋes kişi** denir.

L

(aŋıl) aŋıl açuk kapug çok açılmış kapı.

172 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *yurt*, Clauson, Dankoff-Kelly *bart*. Yazmada ötreli ye ile *yurt*. Türkiye Türkçesi ve ağızlarında "iğne deliği" anlamında kullanılan *yurt ~ yurdu* ise DLT'de geçmemektedir. *Bart* ise yazma 172'de "şarap kovası ve sıvı şeylerin ölçülmesinde kullanılan kap" anlamında bulunmaktadır.

173 Metinde *ne. elük* yazılmış. Vezin *nelük* okunmasını gerektirir. Esasen yazma 197'de kelime nun-lâm-kef ile yazılmıştır.

174 Metinde üstünlü be-lâm-üstünlü ze-ye ile yazılmıştır.

175 Elif altında çok silik, kırmızı esre var. Yazma 39'da kelime siyah mürekkeple, açık bir şekilde *emir* biçiminde harekelenmiş.

176 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *iŋes*, Dankoff-Kelly *äŋäs*. Metinde elif kırmızı esreli. Krş. Anadolu ağızları *enez* "hantal, vurdumduymaz", *inez* "sıska, cılız, bakımsız, hastalıklı kimse", *iŋez iŋez* "ağır ağır, yavaş yavaş" (DS).

N

öŋin edattır; "başka" demektir. "Bu attan başka bir at getir" anlamında **bu atta öŋin keldür** denir.

Basit (yalın) baplar bitti.

ZİYADE (TÜREMİŞ) BAPLAR

Harekeleriyle Ef'al Bâbı

T

armut armut (Pyrus communis).

Ç

artuç ardıç (Juniperus communis).

(Artuç) Kâşgar'da iki köy **Artuç** adını almıştır.

üçleç[177] tavşan vurmak için kullanılan bir alet. Başları demirle birleştirilen üç çubuktur.

oḏguç ateşin alevi.

arguç insanı kandıran şey. Dünyaya **arguç ajun** denir; "dünya aldatmacadır" demektir.

erkeç erkeç. Şu atasözünde geçer: **Erkeç eti em bolu.r eçkü eti yil bolu.r.** Anlamı şudur: Erkeçin eti deva olur; keçinin eti ise şişirici olur; karında gazı harekete geçirir.

örküç[178] dalga. "Su dalgalandı" anlamında **su.w örküçlendi** denir.

örgüç[179] kadının saç örgüsü ve saç öbeği.

örküç ocakta üzerine tencere konulan taş.

R

aḏgır atın erkeği.

Ülker Ülker yıldızı.

(ülker çerig) savaşta **ülker çerig** adı verilen bir oyun vardır. Bu oyunda askerler bölükler hâlinde ayrılır. İlk bölük hücum ettikten sonra diğer bölükler sırayla onu takip ederler. Bu hileyi yapan çok nadir yenilir.

177 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *üçlüç*, Clauson, Dankoff-Kelly *üçleç*. Lâmda hareke yok. *+lüç* eki düşünülemez; *üç+le-ç* düşünülebilir.

178 Elif'teki ötre üstünden dönüştürülmüş gibi. Fiilin elif'inde ise kırmızı üstün var. Her iki kelimede kef'ler ötreli. Yazma 157'de fiilin geçmiş zamanında elif ötreli, geniş zaman ile mastarında üstünlü. Yazma 159'da aynı anlamda, irkeklen- fiili de var. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin örküç, Clauson örgüç, Dankoff-Kelly erkeç. Çağdaş lehçelerde bu anlamda sadece yuvarlak ünlülü biçim var: Yeni Uygur örkeş "1. dalga, 2. hörgüç" (YUTS), Kırgız örköç-tön- "2. tümsekler, dalgalar hâlinde yükselmek" (KS). Erdal Eski Uygur metinlerindeki erkeçlen-(tür-) biçimlerini verir; Mani metinlerinde ve DLT'de erküç olduğunu ifade eder; fakat çağdaş lehçelerdeki biçimlerden söz etmez (Erdal 1991: 511-512).

179 Krş. Kazan Tatar *ürgiç* "saç örgüsünde kullanılan kurdele veya bant" (KTTS).

Z

Erwüz erkek adlarından.

(ergöz) ergöz[180] **su.w** baharın başlangıcında kar ve buzun erimesiyle meydana gelen su. Şöyle derler:

yāy yaru.pan[181] **ergözi**
aktı akın munduzı
togdı[182] **yaruk yulduzı**
tınla sö.züm külgü.süz (61)

Diyor ki: Bahar sabahı ağardı; buzun erimiş suyuyla gelen sel aktı ve parlak yıldız doğdu. İlgi çekici sözümü gülmeden dinle.

ögsüz yetim; şaşkın. Aslı **ögsüz**'dür; "akıl" ve "fetanet" anlamındaki **ög** kelimesinden alınmıştır.

Ş

Ötemiş[183] erkek adlarından.

aḍrış iki yolun başı.

üḍrüş[184] nesneler arasında seçim.

Aḍgış bir yerin adı.

Eḍgiş Türklerden bir soydur (*ci:l*); Özcend'de yerleşmiştir. Aslı **Egḍiş**'tir; (sesler) yer değiştirmiştir.

Ertiş Yemek bozkırlarında bir suyun adı. Oradaki bir göle dökülür; çeşitli kolları ve haliçleri vardır; ona **Ertiş Suwı** denir. Bu, **ertiş!** dedikleri sözden alınmıştır; bu kelime "onu geçmekte benimle yarış, bakalım hangimiz daha dayanıklıyız" demektir.

irteş araştırma ve isteme. Halk arasında bir şey üzerinde bir mesele olursa **irteş kopdı** denir; "arama ve araştırma kızıştı" demektir.

arkış kervan. Şu atasözünde geçer: **Yıra.k yi.r sāwın arkış keldürü.r.** Anlamı şudur: Uzak yerin haberini yolculuk (kervan) getirir. Bu, Arapların *we ye'ti:ke bi'l-axba:ri men lem tüzewwidu* (yardım etmediğin, ikmalde bulunmadığın kimse sana haberleri getirir.) sözündeki gibidir.

arkış uzakta olan birisine gönderilen insanın adı. Bu sözden, **anıŋ arkışı keldi** denir; "onun elçisi geldi" demektir.

(arkış) "mektup" anlamına da gelir.

---

180 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *erküz*, Clauson, Dankoff-Kelly *ergüz*. Clauson, "otherwise unknown" kaydını düşerek *ergüz<erü-güz* etimolojisini ileri sürüyor. Oysa *-güz* diye bir ek kendi listesinde de yoktur. Tekin, *er-güz* etimolojisini yaparak eki *kolabuz / kolavuz*'daki *-buz / -vuz* ekiyle karşılaştırıyor (Tekin 1989: 194). Bizce *ergöz*, iki kelimenin birleşmesiyle oluşmuştur: *erig+öz*. *Erig*, yazma 47'de "donduktan sonra eriyen şey" anlamında geçmektedir. *Öz*, yazma 34'te bulunan "dağlardaki vadi, dere" anlamındaki kelimedir. Öz'ün Arapça karşılığı olan *wa:di:* hem "vadi" hem "dere" anlamına gelir. Öz, bugün de Anadolu'da çoğunlukla "dere" anlamındadır.

181 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *baruban*, Clauson *yaru:pan*, Dankoff-Kelly *yarūban*. Metinde *b* ile. Ancak "ağarmak (*inbelece*)" anlamı için *bar-* değil, *yaru-* uygun düşer.

182 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

183 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *Otamış*, Dankoff-Kelly *utmiş*. Taymas, *Ötemiş* olabileceğini düşünür. Yazmada da te üzerindeki üstün siyah ve belirgindir. 1116 tarihlerinde Kirman Selçukluları kumandanlarından birinin adı *Ödemiş* idi (Sümer 1999: 659). Çengiznâme yazarının adı da *Ötemiş Hacı*'dır. Doğu ve Kuzey Türklerinde aynı anlamda *Tölemiş* adı da çoktur.

184 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *öḍrüş*, Clauson, Dankoff-Kelly *üḍrüş*. Krş. Hakas *üzür-* "seçmek" (HTS).

alkış övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma. **Ol begke alkış bïrdi** derler; "o, beyi övdü" demektir. Ve **yala.vaçka alkış bïrgil** derler; "peygamber aleyhisselâma salavat getir" demektir.

G (gayın)

otrug ada.

(atlıg) atlıg er atlı adam.

(otlug) otlug tāg otlu dag.

(ıtlıg) ıtlıg ew köpeği olan ev.

artıg kadın yeleği.

artıg hayvan üzerindeki dengin bir tarafı.

agrıg genel olarak ağrı. Her organın ağrısı kendi adıyla adlandırılır.

ogrug[185] **sünü.ki** ilk omur kemiği.

ogrug vadinin dönemeci, kesildiği yer. **(62)** "Dağın kesintiye uğradığı yer" anlamında **tāg ogrugı** denir.

K (kaf)

Otluk[186] Taraz yakınlarında bir şehrin adı.

otluk* onların dilinde yemlik, ahır.

uçguk grip, soğuk algınlığı.

aḍrık ayrık otu (*şi:l* - Agropyrum repens) diye adlandırılan bir ot.

aḍruk Oğuz lehçesinde, "başka" anlamında bir kelime. Türkler, "başka" anlamında **aḍın** derler. Şu atasözünde geçer: **Aḍın kişi nēŋi neŋsinme.s**[187]. "Başkasının malı senin elinde olsa bile mal sayılamaz, çünkü o geri alınır" demektir.

uḍluk kol kemiğinin kalın kısmı.

udluk Argu lehçesinde, ahırda sığırların yattığı yer.

uḍmak tabi olan, çırak.

artuk fazlalık.

ortak ortak. Şu atasözünde geçer: **Ortak erden artuk alma.s.** Anlamı şudur: Ortak, bölüşme sırasında ortağından fazla almaz. İnsaflı olması istenen için söylenir.

ajmuk beyaz şap. Kel adamın keline benzetilir ve **ajmuk ta.z** denir. "Sanki kelin kafasına şap sürülmüştür" anlamına gelir. İki çıkak arasındaki ze ile.

ısrık nazara ve cin çarpmasına uğramış çocukları tedavi ederken kullanılan bir kelime.

185 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *agrug*, Clauson, Dankoff-Kelly *ogrug*. Elifte kırmızı üstün var; ancak yazma 71-72'deki *owrug ~ ogrug* kelimelerinde elif ötreli. Yazma 71'de bu kelimeye "kemiklerin eklemi ve dağın kesinti yeri" anlamı verilmiştir. Demek ki bir sonraki maddede geçen *ta.g ogrugı*'ndaki kelime aynı kelimedir ve o da ötreyle harekelenmiştir.

186 Atalay, DTS *Itlık*, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *utluk*. Yazmada kelime harekesiz. Bir sonraki kelimeyle ilgisinden dolayı *otluk* okunması doğru olur. Yer adı için en uygun okunuş da budur (krş. Otlukbeli). "Ahır" veya "yemlik" anlamına gelen ikinci kelime de Atalay ve Clauson'da olduğu gibi *otluk* okunmalıdır.

187 Satır üstünde daha küçük yazıyla *neŋ sa.nma.s* yazılmış, fakat kırmızı bir çizgiyle iptal edilmiştir. Atalay iptal edileni esas alarak kelimeyi *neŋ sanmas* okumuştur. Oysa Eski Türkçede *san-* "sayılmak" fiili yönelme hâli talep eder: *Bilip sözlese söz biligke sanur* (KB: 170).

Yüzüne duman ve buğu tutularak **ısrık ısrık** denir; "ey cin, ısırılmış ol" demektir.

osruk osuruk.

usrık uykulu insan.

(agduk) agduk kişi araya katılan, fakat kim olduğu bilinmeyen adam. **Adguk**, seslerin yer değiştirmesiyle ortaya çıkmış başka bir şekildir.

agruk malın ağırlığı. Buradan, **agır agruk kayu.da kaldı** denir ki "ağırlık ve yük nerede kaldı?" demektir.

ıwrık[188] ibrik. Ses ve anlam bakımından Arapçaya uygun düşer. *b*, Türkçede *w*'ye dönmüştür. Şöyle derler **(63).**

ıwrık başı kazlayu
sagrak tolu közleyü
sakınç koḍı kizleyü
tün kün bile sewnelim

Diyor ki: İbriğin başı kaz boynu gibi dik durmuştur. Kadeh de göz gibi dolmuştur. Hüznü onun altına gömelim ve gece gündüz sevinelim.

ukruk kement. Şu atasözünde geçer: **Tāgıg ukrukın egme.s, teŋizni kaygıkın bögme.s**[189]. Anlamı şudur: Yüksek dağ kementle tutulmaz; denizin de kayıkla önü kesilmez. Yani, önemli bir iş, basit bir sebepten dolayı reddedilmez.

okluk okluk, sadak.

alçak yumuşak huylu, zarif.

(ulduk) ulduk at nalsız at ve benzerleri.

Alguk Kâşgar'ın bir köyünün adı.

(amrak) amrak kŏŋül temiz ve sıcak gönül.

K (kef)

iprük yoğurtla sütün karıştırılmasıyla elde edilen ve içilen bir şey. Ekşimiş içeceklerden kabız olmuş kimseye verilen müshil türünden bir ilaçtır.

epmek Yağma, Toxsı, bazı Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde ekmek. Arapçada bunun benzeri vardır. O da ikisinin çıkağı yakın olduğu için be'nin vav'a dönmesidir. Daha sonra da vav te'ye döner. yeminlerde olduğu gibi. *Billa:hi, walla:hi, talla:hi* dersin[190]. Ne var ki bu kural Türkçe için uzaktır.

etlik etin asıldığı yer.

(etlik kōy) kesmek için getirilen koyuna da **etlik kōy** denir; "et koyunu" demektir.

(etlig) iri gövdeli adama da **etlig kişi** denir. Aynı zamanda et sahibine de zayıf kef (k'nin

188 Aslında T. *ebir-ik*>Ar. *ibrīq* olmalıdır. Çünkü sürahinin çevrilmesi (ebir- "çevirmek") söz konusudur. Ayrıca *ibrīq*'in Arapçada türevleri yoktur ve Muhtâru's Sıhah'a göre kelime "Fârisî mu'arrab"dır. "Araplar Fârisî veya A'cemî tabirlerini Arapçanın dışındaki diller için kullanırlar." (Akkoyunlu 2010/2).

189 Atalay *bügmes*, DTS *bökmes*, Clauson, Dankoff-Kelly *bögmes*, Rustemov-Kormuşin *bükmäs*. Krş. Kırgız *bögö-* "1. suyun önüne set çekmek, 2. yolu kapatmak, engel olmak" (KS), Kazak *böge-* "1. set çekmek, bent yapmak, 2. birini yolundan alıkoymak, mani olmak" (KTS), Anadolu ağızları *böğe- ~ böye- ~ büve- ~ büğ- ~ böv- ~ büv-* "suyun önüne bent yapıp suyun toplanmasını sağlamak" (DS), Türkmen *bökde-* "1. tutmak, durdurmak, engellemek, yavaşlatmak, 2. yolunu kesmek, durdurmak" (TTS).

190 Kâşgarlı burada, diğer Türklerde kullanılan *etmek* "ekmek" ile bu maddedeki *epmek* kelimelerinde görülen *t-p* değişmesini Arapçadaki yemin harflerine benzetmektedir.

tonlusu) ile **etlig kişi** denmektedir. Burada maksadım sıfatların hepsini anmak değildir; ancak zikredilmezse bilinemeyecek olanları andım.

etrek Oğuzcada sarışın adam.

ötrük[191] Oğuzcada hilekâr. Şöyle derler:

ötrük utun[192] **ogrı.layu yüzke baka.r**

elgin tüşüp[193] **birmiş aşıg başra**[194] **kaka.r**

(64) Diyor ki: Bugün sadece hilekâr ve adi adamlar kaldı. Konuğunun yüzüne hırsızmış gibi bakar. Yedirdiğini başına kakarak yolcu konuğunu minnet altında bırakır.

ötlük öğüt. Bunun için **övüt** de kullanılır; aslı **ögüt**'tür.

etmek ekmek.

içlik eyerin altına konan örtü.

içmek kuzu derisinden kürk.

iḍrig[195] Argu lehçesinde kalın ve pürtüklü nesne. Aslı **irig**'dir.

öḍlek[196] zaman. Şöyle derler:

öḍlek kamug kewredi[197]

erdem arıg sewredi

yunçıg yawuz tawradı

erdem begi çertilü.r

Diyor ki: Zaman zayıfladı, erdem azaldı. Erdem beyi öldükten sonra zayıf ve tembel olan güçlendi. Burada, sultan Afrâsiyab kastediliyor.

(üḍrek) üḍrek[198] **nēŋ** çok güzel şey; yani azlıktan sonra artan şey.

(eḍlik) eḍlik nēŋ faydalanılan şey.

ürpek dağınık tüylü hayvan veya insan.

ertik işlek yol.

---

191 Atalay, DTS *ütrük*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ötrük*. Krş. Kırgız *ötürük* "yalan" (KS), Kazak *ötirik* "yalan, aldatma, uydurma" (KTS), Karaçay-Malkar *ötürük* "1. yalan, 2. sahte" (KMTS).

192 Atalay *ötün*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *utun*. KB I Metin'de "değersiz, alçak, küstah" anlamında *otun* olarak çok sık geçen kelime DTS ve Clauson tarafından *utun* biçiminde kabul edilmiştir. "Utanmaz, adi, rezil" gibi anlamları da olan kelime *utan-* fiiliyle köktaş olmalıdır. Mecazen "kaba, görgüsüz" anlamına da gelen *odun* ise Eski Türkçede damak n'si ile *otuŋ* biçimindedir.

193 Atalay *elkin taşup*, Dankoff-Kelly *elgin tüşüp*, Rustemov-Kormuşin *elkin tüşüp*. Atalay Arapça metindeki ilgili kısmı "konuğu ağırlar", kendi aktarmasında ise aynı yeri "misafiri koğarak" şeklinde vermiştir. Dankoff-Kelly'de ilgili kısmın tercümesi "vaunts over the traveller-guest" biçimindedir. Tekin, Arapça tercümedeki "yolcu konuk (*eż-żayfi'l-müsa:fir*)" kısmını göz ardı ederek *elgin taşup* okuduğu bölüme "el ile taşıyıp" anlamını vermiştir (Tekin 1989: 205). Oysa *elgin* "yolcu konuk", *tüş-* "inmek" demektir. KB'de hikâyenin kahramanı daima atıyla gidip evine veya saraya "tüşer (iner)". KB'deki şu beyit *tüş-* için güzel bir örnektir: *Muŋaḍtı muyanlıkta tüşti barıp / kiçe yattı anda tünedi serip* (489). Ayrıca yazma 387'deki *elgin tüşlendi*, "misafir gecelemek üzere indi" anlamına gelir. Bunlara göre ikinci mısraı bugünkü dile şöyle aktarabiliriz: "Yolcu konuk (hilekâr ve âdi adamın evine) indikten sonra (âdi adam ona) verdiği aşı başa kakar."

194 Metinde rı sonradan kef'e çevrilerek *başke* yapılmak istenmiş.

195 Krş. yazma 47'de *irig*.

196 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *öḍlek*, Clauson, Dankoff-Kelly *öḍleg*. Clauson, Rabguzî'deki *özleg namāzı*, NF'teki *ertedin öḍlegke tegi* gibi örneklerden ve Türkiye Türkçesinde *öğle / öyle* < *öḍleg* olması gerektiğinden hareketle kelimenin *g*'li olduğunu düşünüyor. Ancak Kâşgarlı yazma 69'da "öğle vakti" için Oğuzların *öyle*, Kıpçakların *özle* dediğini kaydeder. 11. yüzyılda Oğuzcada *-g* düşmesi normal değildir. Nitekim Kâşgarlı'nın Oğuzca olarak belirttiği *alıg, ayıg, çerig, tarıg* gibi kelimelerde *-g* düşmemiştir. Oğuz boylarından Kayı da DLT'de *Kayıg* biçimindedir. Buna göre "zaman" anlamındaki *öḍlek* ile "öğle vakti" anlamındaki *öḍleg / öyle* köktaş olmakla birlikte aynı kelimeler olamaz.

197 Metinde *küfredi*. Ancak yazma 462 ve 568'de açıkça *kewre-*. Ayrıca krş. Türkiye Türkçesi *gevre-*.

198 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *üḍrek*, Clauson, Dankoff-Kelly *üḍreg*.

örtüg bir şey üzerinde örtü. Eyer üzerindeki örtü, büyüklerin kabirlerine örtülen ipek kumaş veya herhangi bir şeyin örtüsü gibi.

örçüg Oğuzcada saç örgüsü. **Örgüç**'ten seslerin yer değiştirmesiyle çıkmıştır.

ördek ördek. Şu atasözünde geçer: **Kāz kopsa ördek kölüg ige.nü.r**[199] (?). Anlamı şudur: Kaz[200] gölden kalkarsa ördek oraya sahip çıkar. Bir kavmin büyüğü uzaklaştığı zaman orada büyüklük taslayan için söylenir.

(ersek) ersek işle.r orospu kadın. Şu atasözünde geçer: **Ersek erke tegme.s, İwek ewke tegme.s**. Anlamı şudur: Acele eden orospular acele ettikleri için, çoğunlukla erkek bulamazlar. Bu yüzden istedikleri şartları bir araya getiremezler. **(65)** Nasıl ki acele eden insan da evine varamaz. Acele ettiği için bindiği hayvanı sakatlar ve evine hasret kalır. Peygamber (s.a.)'den rivayet edilen şu hadiste söylenildiği gibi: *İnne'l munbett la: arżan qaṭa'a wela: ẓahran ebqa:* (Yolcu ne yol kateder, ne sırt bırakır)[201]. Acele eden adamın aceleciliği bırakması için söylenir.

erlik erkeklik.

ernek Parmak. **Erŋe.k** şekli de vardır.

İzlik kesilen hayvanın derisinden yapılan Türk ayakkabısı. Şu atasözünde geçer: **İzlik bolsa er uldı.ma.s**[202]**, içlik bolsa at yagrı.ma.s**. Anlamı şudur: Adam ayakkabılı ise yalınayak kalmaz; atın sırtında örtü varsa (atın) sırtı yaralanmaz. Bu söz, işlerde tedbirli olmak için söylenir.

esrük sarhoş.

ewşük belirti.

ilrük Uç lehçesinde üzerlik (Peganum harmala).

ümzük[203] eyerin ön ve arkadaki ucu.

igdük[204] süt ve yoğurttan yapılan ve yenilen, peynire benzer bir şey.

egrik eğrilmiş iplik.

ügrüg çocuk için beşiği sallama.

ekşig mayhoş şey. Mayhoş nar gibi.

egsük[205] eksik olan şey. Eksik para için **egsük yarma.k** denir.

ügmek altından veya gümüşten kadın halkası. Aslında mastardır.

(ügme.k) yığılmış olan her şey için **ügme.k**[206] denir; bu da aslında mastardır.

---

199 Atalay, DTS, Clauson *igenür*. Dankoff-Kelly *ellänür?*, Rustemov-Kormuşin *egänür*. Yazmada açıkça *ige.nü.r*. Clauson "muhtemelen bozuk" kaydını düşer. Yazma 110'da *igen-* "(at) huysuzlaşmak" anlamındadır. Burada ise aynı kelimeye "(ördek) sahiplenir" (*temelleke*) anlamı verilmiştir. Kelimede çok anlamlılık söz konusu olabilir. Nitekim yazma 110'da "(kısrak) hamile kalmak" anlamı da vardır. Ayrıca krş. Türkmen *i:gen-* "homurdanmak, mırıldanmak, söylenmek, sızlanmak" (TTS).

200 Tercümede *baṭṭ* yerine *ḫayṭ* yazılmış.

201 "Acele eden yolcu, gideceği yere varamadığı gibi bindiği hayvanın belini de kırar" anlamında.

202 Atalay, Rustemov-Kormuşin *öldimes*, DTS *uldımas*, Clauson, Dankoff-Kelly *oldı:ma:s*. Yazma 140'ta mastar biçimi *uldı.ma.k*. Krş. Hakas *ultur-* "ayakkabı pençesi dikmek", *ultuŋ* "ayakkabı tabanı, pençesi" (HTS), Tuva *uldurar* "altına dikmek, astar dikmek", *ulduŋ* "taban" (TvTS), Kazak *ultan* "kundura tabanı" (KTS), Kırgız *ultaŋ* "taban, pençe" (KTS), Tatar *oltan* "ayakkabının tabanı", *oltırak* "ayakkabı için taban astarı" (KTTS).

203 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ömzük*, Clauson, Dankoff-Kelly *ümzük*. Krş. Türkmen *ümzük at-* "ilerlemek", *ümüt-* "ileri doğru atılmak", *ümüdik* "öne doğru eğik, öne eğilen" (TTS).

204 Atalay, DTS *ikdük*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *igdük*. Clauson'a göre muhtemelen *igid-* fiilinden.

205 Atalay, DTS *eksük*, Clauson *egsük* (veya *eksük ?*), Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *egsük*. Krş. Türkiye Türkçesi *eksik*, fakat Türkmen *egsik* "eksik, boş" (TTS), Kırgız *öksük* "eksiklik, bütçe açığı" (KS). Erdal, kelimenin bir Yenisey yazıtında da (hangi yazıt olduğu belirtilmiyor) geçtiğini ve BuddhKat 33'te Tibet yazısıyla AGSUG biçiminde yazıldığını kaydediyor (Erdal 1991: 232).

206 Atalay *ökmek*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ükmek*. Krş. Hakas *üg-* "yığmak, kümelemek, toplamak" (HTS), Tuva *ügdereer* "yığılmak, çok olmak" (TvTS), Kazak *üy-* "bir araya getirmek, yığmak" (KTS),

endek Oğuz lehçesinde satıh.

L

üçgül ~ üçgil[207] üçgen. Üç köşesi olan şey.

(arsal) arsal saç açık kestane rengi saç.

(aştal) aştal ogul adamın en son çocuğu.

(endik) endik er ebleh adam. Şu atasözünde geçer: **Endik üme ewligni agırla.r.** Anlamı şudur: Ebleh misafir ev sahibini ağırlar. Aslında misafiri ağırlamak vaciptir. Şöyle derler: **(66)**

endik kişi tētilsü.n

il törü yetilsü.n[208]

toklı böri katılsu.n[209]

kaḏgu yeme sawılsu.n

Anlamı şudur: Kılıçla üzüntüyü dağıtalım ki ebleh uyansın. Ülke barışa kavuşsun. Kurtla kuzu beraber yürüsün. Böylece üzüntü bizden uzaklaşsın.

ötrüm müshil.

(sūt ötrüm) *Şubrum* (sütleğen = Euphorbia) için **sūt ötrüm** denir; bu da Arapçaya yakındır[210].

axşam akşam vakti.

(aḏrım) eyerin altında, iki yandan çıkan uçlara **aḏrım**[211] denir.

üḏrüm nesnelerin seçme olanı.

erdem terbiye; iyi ve övülmeye değer iş (*menqıbe*). Şu atasözünde geçer: **Erdem başı tı.l.** Anlamı şudur: İyi ve övülmeye değer işin başı dildir. İyi konuşmayı bilen onunla şeref kazanır.

üstem tokalar, kemer başları ve eyerlerdeki altın ve gümüş kakmalar. Oğuzlar ona **sa.xt** adını verirler.

(ısrım) ısrım kişi sıkıntılı ve kaşları çatık adam.

işküm karavana şeklinde, hükümdarların önüne konan büyük ve ayaksız sofra.

(oktam) bir oktam yi.r bir ok atımı yer.

egrim suyun toplandığı yer, su birikintisi.

imrem ülke halkı bir şeye giriştiği zaman **imrem ti.rişti** denir; "cemaat hareket etti" demektir.

"yığın" anlamında Özbek *üyüm*, Kazan Tatar *öyim*, Başkurt *öyöm* (KTLS). Türkmen *üv-* "yığmak" verisini de tespit eden Tekin haklı olarak kelimenin *üg-* okunması gerektiğini düşünür (Tekin 1989: 190). "Halka" anlamına gelen üstteki madde de aynı kökten olmalı.

207 Kef, açık kahverengi mürekkeple hem esre ile hem ötre ile harekelenmiştir. Bu, kelimenin hem *üçgül* hem de *üçgil* şeklinde söylendiğini gösteriyor olmalıdır.

208 Dankoff-Kelly *ė:tilsü:n*. Onlara göre tercümedeki *taşluḫu'*nun karşılığı böyle olmalıdır; elif yanlışlıkla atılmıştır. Ancak yazmada *yetilsü.n* yazılışı çok açıktır.

209 Kaf, kahverengi mürekkeple sonradan eklenmiş görünüyor. Kaf ilavesinden önceki özgün biçim muhtemelen *yitilsün*.

210 Kâşgarlı burada şubrum ile *sūt ötrüm* kelimeleri arasındaki ses yakınlığından bahsediyor.

211 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *aḏrım*, Clauson, Dankoff-Kelly *eḏrim*. Krş. Osm. *eğrim* "eyerin altında keçe kaplı ağaç" (Ş. Sami). Clauson, Osmanlıca veriye dayanarak ve *eḏer* ile bağlantı kurarak kelimeyi ince okumuştur. Ancak *+m* eki Türkçede yoktur. Nitekim Clauson da eserinin "suffixes" bölümünde ekin yanına soru işareti koymuştur. Bizce kelime *aḏır-*'dan isim yapılmış; Batı Türkçesinde *y* ve *eyer*'in tesiriyle incelmiştir.

N

otgun[212] eyerin sol tarafında bulunan geniş kayış. Kolanın halkası ona geçirilir ve diliyle bağlanır.

arkun yabani aygırla ehlî kısraktan doğan at. Yarışta en iyi koşan attır.

örken[213] Oğuzcada kolanın sırımı.

erken "iken" anlamında edat. **(67)** "O gelirken onu gördüm" anlamında **ol kelür erke.n kördüm** denir.

(irkin) irkin su.w birinkinti su. Aynı zamanda biriken her şey.

(köl irkin) bundan, Karluk büyüklerine **köl irkin** lakabı verilir; "onun aklı birikmiş bir göle benzer" demektir.

irkin yagmur günlerce süren yağmur.

arkun gelecek yılın adı.

(arkun izi) bundan **arkun izi** denir; "gelecek yıl ve onu takip eden yıl" demektir.

ürkün düşmandan dolayı kavim arasına düşen telaş ve ürküntü. Bunun üzerine kale ve surlara koşuşurlar.

otran paçalı giyecek. Yağmalarda duydum.

(içkin) içkin er düşmanlardan gelip teslim olan ve emniyet altına alınan adam.

üstün "üst" anlamında edat. "Onun üzerinde" anlamında **anda**[214] **üstün** denilir.

astın "alt" anlamında edat. Bu kötü bir kullanıştır; fasih şekli **altın**'dır.

ewren demirci ocağı gibi yapılır; içinde ekmek pişirilir.

altın "alt" anlamında edat.

ışgun ışkın, ravent (karabuğdaygillerden otsu bir bitki – Rheum ribes).

(eşkin) eşkin topra.k akıp kayan toprak ve kum.

(eşkin) uzun yola da **eşkin** denir.

(eşkinçi) buradan da hızlı posta götüren atlıya **eşkinçi** derler.

emşen[215] post; kendisinden kürk yapılan deri.

andan Oğuzcadır ve "ondan sonra" demektir. "Ondan sonra söyledim" anlamında **andan aydım** denir. Türkler, elif'le **anda** derler; "orada" demektir. Buradan, "orada idim" anlamında **men anda erdim** denir.

Bunun Muzâafı

T

artut[216] armağan. Bey ve benzerlerine verilen at vb. hediyeler. Sonra da her türlü

212 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *otgun*, Clauson, Dankoff-Kelly *utgun*.

213 Atalay, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *örgen*. Krş. yazma 33 *örk* "hayvan yuları", Türkmen *örk* "ip, bağ"(TTS), Anadolu ağızları *örk ~ örken* "hayvanları bağlamaya yarayan kalın ip ya da zincir", *örken* "semeri bağlamaya yarayan enli kuşak, kolan" (DS). Bizce kelimenin etimolojisi *ör-gen* değil *ör-k+en* şeklinde olmalıdır.

214 Dal üzerindeki üstün, kahverengi ikinci bir üstün ilavesiyle tenvin yapılmış.

215 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *emşen*, Clauson, Dankoff-Kelly *amşan*. Clauson'a göre muhtemelen Çince. "Post" anlamındaki bir kelimenin bozkır kavimlerine ait olması daha mantıklıdır. Kelime yazma 140'taki *emri-* "(deri) kaşınmak" ile köktaş olabilir.

216 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *artut*, Clauson, Dankoff-Kelly *ertüt*. Clauson'a göre *ert-* fiilinden. Röhrborn ve Erdal gibi, DLT'deki *artıl-* "yüklemek", *artın-* "yükletmek" fiilleriyle ilgi kurmak (Erdal 1991: 315) bizce de daha

hediyeye **artut** adı verildi.

K (kaf)

(arkuk) arkuk kişi inatçı adam.

arkuk iki duvar veya iki sütun arasına konan ağaç.

K (kef)

üpgük Çigil lehçesinde hüdhüd. **(68)**

emgek sıkıntı. Şu atasözünde geçer: **Emgek eginde kalma.s**. Anlamı şudur: Sıkıntı, mahrum olan ve imtihan edilen kimselerin omuzunda devamlı kalmaz. Bu söz Allah'ın *inne maʿa'l-ʿusri yusran* (her zorluğun yanında bir de kolaylık vardır – 94-6) sözü gibidir. Şöyle derler:

aydı seniŋ uḍu
emgek telim īḍu
yumşar katıg ö.ḍü[217]
köŋlüm saŋa yügrük.

Sevgilisinin hayalinin geldiğini tasavvur ediyor ve diyor ki: Bu zor ve yüksek dağları aşıp bize nasıl gelebildin? O da cevap vererek diyor ki: Senden o kadar sıkıntı çektim ki onun yanında dağlar yumuşak kaldı ve gönlüm sana hızla gelmektedir.

ümgük bıngıldak. Başın yumuşak kısmı[218].

eşgek iki varyanttan birinde eşek. **Eşyek** dediklerinde ise *y*, muzâaf harflerden birinin değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Arapçada da bunun benzeri olabilir. *Taqażża'l-ba:zi:* (yırtıcı kuşun ömrü bitti)[219] derler; aslı *teqażżaża'*dır. Ve Allah'ın şu sözünde de olduğu gibi: *şümme ẕehebe ila: ehlihi yetemaṭṭa* (sonra da çalım sata sata yandaşlarının yanına döndü – 75-33). Aslı *yetemaṭṭatu'*dur. Allah'ın şu sözünde de vardır. *Ve qad xa:be men dessa:ha:* (onu kirletip kötülüklere boğan kimse de hüsrana uğramıştır – 91-10) Aslı *desseseha:'*dır.

erkek hayvanların erkeği. "Horoz" için **erkek taka.gu** denir.

ingek inek.

ingek Oğuzcada kaplumbağanın dişisi.

Bunun Misal Olanı

R

Uygur beş şehirli bir vilayetin adı. İskender orayı, Türk hakanı ile barıştığı zaman kurdu. Muḥammed Çakır Tonka Xan oğlu Niẓâmü'd-dîn İsrâfîl Ṭogan Tigin babasından naklen bana dedi ki: İskender Uygur vilayeti yakınlarına vardığı zaman Türk hakanı ona dört bin kişi gönderdi. Tolgalarının kanatları şahin kanadı gibi idi. Oklarını öne nasıl atıyorlarsa, arkaya da öyle atıyorlardı. İskender bunları görünce hayretler içinde kalarak **(69)** *i:na:n xu:ẕ xurend* dedi; yani bunlar kendi kendilerini besleyebilirler; başkalarının yiyeceklerine ihtiyaç

doğru. Ayrıca krş. yazma 61'de *artıg* "hayvan üzerindeki dengin bir tarafı".

217 Atalay *öḍü* (Dipnotta *özi* "vadi" olması gerektiğini belirtiyor.), Dankoff-Kelly *u:ḍu*, Rustemov-Kormuşin *uḍu*. Tekin de Atalay'ın dipnottaki düzeltmesine katılmış; fakat uyak gereği *ö:ḍi* yazıldığını belirtmiştir (Tekin 1989: 186). Kelimenin yazılışı bu görüşe imkân vermiyor: elif-vav-zel-vav. Ayrıca tercümede "vadi" yok, "dağ" vardır. Bizce kelime yazma 56'daki *öḍü* (Dankoff-Kelly'de *uḍu*) "tepe" kelimesidir.

218 Bu madde şiirden önce yazılmış.

219 Metinde *ba:zi:* yerine *ba:ri:* yazılmış.

duymazlar; çünkü av, onlardan kaçamaz ve istedikleri an onu yiyebilirler. Bundan dolayı vilayet **Xuzxur** adını aldı. Sonra xâ (*x*) elif'e dönüştü. Gırtlak harflerinde bunun benzeri yapılabilir; birbirleriyle değiştirilebilir; bilhassa xâ, elif'le ve elif de xâ ile. Kitabın sahibi Mahmud dedi ki: Bu sebeple atalarımız **xemîr** diye adlandırılan emirler idi; çünkü Oğuzlar **emîr** diyemezlerdi. Elif'i xâ'ya dönüştürdüler ve **xemîr** dediler. Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden atamızdır. Adı **El-`emîr Naşr Tigi.n**[220] idi. Elif'i xâ'ya çevirdiler; sana gösterdiğim gibi.

"*Uygur*"da xâ'yı elif'e çevirdiklerinde, *xuẕ*'daki *ẕel*'i de ye yaptılar. Bu büyük bir kuraldır, yani zel, ye yapılır. Sonra, *xur*'daki xâ'yı da gayın yaptılar. Xâ'nın gayın'la ve gayın'ın xâ ile değiştirilmesi de caizdir. *Xatera* ve *gadera* ("sözünden döndü" ve "sözünde durmadı") dendiği gibi.

O vilayet beş şehirdir; halkı, en şiddetli kâfirler ve en iyi ok atıcılardır. Bunlar; İskender'in kurduğu **Sülmi**, sonra **Ko.çu**, sonra **Can Balık**, sonra **Biş Balık**, sonra **Yanı Balı.k.**

Ş

aytış iki kişinin birbirinin hâlini sorması.

G (gayın)

aytıg aytış'ın başka bir şekli. Karşı tarafın selametini vb. sormak.

K (kaf)

ayruk Oğuz lehçesinde "başka" anlamında.

ayrık ayrık otu (Agropyrum repens). Yumuşak bir bitkidir. Türkler ona **aḍrık** adını verirler. Oğuzlar ye'ye çevirmişlerdir.

aylok aylok[221] Oğuzcada "şöyle şöyle".

Bunun Matvîsi (Katlanmışı)

L

ayla[222] Oğuzcada "öyle" anlamındadır. "Öyle yap" anlamında **ayla kılgıl** denir.

öyle Oğuzcada öğle vakti. Kıpçaklar ye'yi ze yaparak **özle** derler.

Bunun Başka Bir Türü

K (kaf)

āçlık açlık. **(70)**

aşlık mutfak. Oğuzlar buğdaya (Triticum sp.) da **āşlık** derler.

---

220 Müstensih bu adı, *el-emīr (noktasız bir diş)ḫr gi.n* şeklinde yazmıştır. Atalay, *el-emīr*'den sonraki kısmın *Xamir tegin* olması gerektiğini düşünür. Dankoff-Kelly aynı kısmı ?JRKYN (?) şeklinde yazarlar. Dipnotta Togan'ın *Beherkin* okuyuşunu aktardıktan sonra en kolay düzeltmenin *baḫr tegīn* veya belki de *naşr tegīn* olabileceğini belirtirler. Bk. Giriş'te "Yazar" bölümü.

221 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ayluk*, Clauson, Dankoff-Kelly *aylok*. Clauson'a göre hap. leg. Fakat krş. Türkmen *eylä:k* "taraf ve yön gösteren sözcük, şuraya buraya" (TTS). *Aylok* < *ayla+ok*.

222 Atalay, Rustemov-Kormuşin *eyle*, Clauson, Dankoff-Kelly *ayla*. Clauson, Türkmen *eyle*, Azeri *èle*, Türkiye Türkçesi *öyle*, kuzeybatı lehçeleri *alay* "öyle" kelimelerinin aynı olduğunu kabul ederek şu etimolojiyi ileri sürer: *ayla*< *alay* < **anlayu*.

K (kef)

eşyek eşek. Diğer bir şekli **eşgek**'tir. Ye ile olanı daha doğrudur.

W

awya bir varyantta ayva (Cydonia oblonga)[223].

Bunun Dörtleri

T

iktü[224] kesim için beslenen hayvan.

R

akru "yavaş" anlamında bir edat. "Yavaş ol" anlamında **akru akru** denir.

K (kef)

eḏgü iyi olan her şey. Şöyle derler:

koşnı konum ogışka[225] **kılgıl aŋar agırlık**

artut alıp anungıl eḏgü tawar ugurluk

Diyor ki : Yakınlarına iyilik et ve onları ağırla. Hediye kabul ettiğin zaman güzel bir şeyle karşılığını hazırla.

Bunun Başka Bir Türü

amşuy bir çeşit erik. Sarıdır[226].

Gunneliler

aŋduz andız otu (Inula helenium)[227]. Bir bitkinin köküdür; kazılarak çıkarılır ve karnı ağrıyan at bununla tedavi edilir. Şu atasözünde geçer: **Aŋduz bolsa at ölme.s**. Anlamı şudur: "Andız otu yanında bulunsa at karın ağrısından ölmez." Çünkü o atın gırtlağından verilir ve at iyileşir. Seyahate çıkana, tedbirli olsun diye söylenir.

Ç

iŋliç sarmısağa benzer bir dağ bitkisi. Kebapla yenir.

K (kef)

223 Hauenschild 1994: 34.

224 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *iktü*, Dankoff-Kelly *igtü*. Krş. Türkmen *ekdi* "evcil, ehlî, alışkın" (TTS), Osm. *ekdi* ~ *ikdi* "alışık, menus" (Ş. Sami). Anadolu ağızları *ikti* "annesi öldüğü için başka koyun emmeye alıştırılan kuzu ya da oğlak" (DS).

225 Elif'te üstün var.

226 Hauenschild 1994: Prunus domestica.

227 "Andız otu" anlamı verdiğimiz Arapça kelime metinde net değildir, *tera:mus* gibi yazılmış; sonra, sanki *ra:sen* olarak düzeltilmiş. *Ra:sen* "andız otu" demektir.

eŋlik allık. Kırmızı bir boyadır; kadınların yanakları onunla boyanır.

N

öŋdün "Ön" anlamında bir edat. Oğuzlar dal ile nun'u atıp **öŋ** derler. "Atını önden yürüt" anlamında **öŋdün yorut** denir. Onlar için bir kuraldır[228].

Sonu Gunneli Olanlar

uldaŋ[229] ayakkabının altı. Şu atasözünde geçer: **ıtka uwut atsa uldaŋ yïme.s.**[230] Anlamı şudur: Köpeğe hayâ atılırsa (utandırılırsa) ayakkabının altını yemez. Birisinin hayâ ile iş yapması istendiği zaman söylenir ve bu sözle birisi hayâlı olmaya zorlanırsa, hayâdan dolayı kötü işlerini terk eder. **(71)**

L

ajlaŋ[231] Oğuzcada kertenkele. İki çıkak arasındaki ze ile.

izdeŋ[232] balık tutulan bir nevi ağ. İnce tahtalar sırayla nehir yatağına batırılır; arada bir boşluk bırakılır. Bırakılan yolun ağzına ağ atılır; balıklar içine girince birden çıkarılır.

S

(axsuŋ) axsuŋ er sarhoşken kavga eden adam. **Axsum** şekli de vardır.

Bunun Misal Olanı

(aybaŋ) aybaŋ[233] **er** Çigil lehçesinde kel adam.

aydıŋ ay ışığı.

Dörtler

(erŋe.n) erŋe.n[234] **er** bekâr adam. Şu atasözünde geçer: **Erŋe.nke elig karı bö.zün ūm tüke.me.s.**[235] Anlamı şudur: Bekâr adamın şalvarı için elli arşın kumaş yetmez. Çünkü ona yabancı, öğüt vermez. Evlenmesi istenen kişi için söylenir.

228 Oğuzlar için *öŋ* denmesi bir kuraldır.

229 Atalay *oldaŋ*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *uldaŋ*. Bk. yazma 65'te *uldımas* ile ilgili dipnot.

230 İkinci dişte te noktaları da var.

231 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ujlaŋ*, Clauson, Dankoff-Kelly *ajlaŋ*. Kelime harekesiz.

232 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *izdeŋ*, Dankoff-Kelly *izdaŋ*. Clauson'a göre *iz+deŋ*. Ekle ilgili diğer örnekler için bk. Erdal 1991: 156.

233 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin aybaŋ, Clauson *aybaŋ* (veya *aypaŋ* ?), Dankoff-Kelly *aypaŋ*.

234 Metinde rı altına esre de konmuştur.

235 Metinde te harfinde hem esre, hem ötre vardır. Atalay *tikemes*, Dankoff-Kelly *tükä:mä:s*. Arapça karşılık (*la: yaşilu*) *tükemes*'e uygun düşer. 11. yüzyılda *tikemes* (yeterlik için) biçimi de mümkün değildir.

HAREKELERİYLE, ORTASI HAREKELİ EFʿĀL, UFʿĀL, İFʿĀL BAPLARI

R

arka.r dağ keçisi. Boynuzundan bıçak sapı yapılır.

aşba.r samanla kepek ıslatılarak karıştırılır ve ata verilir.

eşle.r[236] kadın. Aslı **eşi.le.r**'dir. Kadınlardan hanım olanlar demektir. Çok kullanıldığı için hafifletmek maksadıyla ye düşürülmüştür. Çokluktur, teklik yerine kullanılır. Bu adlandırmanın çok uzun bir hikâyesi vardır.

G (gayın)

oxşa.g benzer. "Onun benzeri" anlamında **anıŋ oxşa.gı** denir.

arka.g argaç (dokumada enlemesine atılan ip).

owru.g "ogru.g"un başka bir şekli. Kemiklerin eklemi ve dağın kesinti yeri.

owru.g ilk omur kemiği. **(72)** Bu üçünün en doğrusu **ogru.g**'dur[237]

ugra.g maksat ve niyet.

anda.g "öyle" anlamında bir edat. "Öyle dedim" anlamında **andag aydım** denir. Çigil lehçesinde.

andıg[238] kalbur ve eleğin kasnağı.

K (Kaf)

opra.k yıpranmış elbise ve benzeri şeyler. "Yıpranmış elbise" anlamında **opra.k tōn** denir.

atga.k bağırsak kurdu.

(atga.k) bağırsak iltihabından ileri gelen mide hastalığı.

(atga.k) sarı çiçekli bir bitkiye de **atga.k** denir. Hüzünden sararan yüzler ona benzetilir.

uçma.k cennet. Şöyle derler.

türlüg çeçek yazıldı
barçın yaḍım kerildi
uçma.k yeri körüldi
tumlug yana kelgü.sü.z

Baharı tasvir ederek diyor ki: Türlü çiçekler açıldı. Sanki ipek halı yayıldı. Böylece cennet yeri görüldü. Mevsim öyle ılıklaştı ki soğuk hiç dönmeyecek.

axsa.k aksak.

(arta.k) arta.k nēŋ bozuk şey.

orga.k orak.

Ugra.k "Kara Yıga.ç" adlı uç bölgesinde yerleşmiş bir Türk boyu (*ci:l*).

---

236 Elifte kahverengi esre, kırmızı üstün var. Atalay, Clauson *işler*, Dankoff-Kelly *èşlä:r*, Rustemov-Kormuşin eşlär.

237 Yazma 61'de (son satır) aynı kelime üstün ile *aġruġ* olarak verilmiştir.

238 Atalay, DTS *andıg*, Clauson, Dankoff-Kelly *ında:g*, Rustemov-Kormuşin *anḍıg*. Hareke olarak sadece nun ile dal arasında bir esre var.

(agla.k) agla.k yi.r Issız yer.

ogla.k oğlak. Şu atasözünde geçer: **Ogla.k yiliksiz, ogla.n biligsiz.** Anlamı şudur: Oğlağın kemiğinde ilik olmadığı gibi çocukta da akıl yoktur.

K (kef)

iste.k[239] talep; takip etme; bir şeyi araştırma. "İstek kabardı" anlamında **istek kopdı** denir.

üste.k[240] bir şeyde fazlalık. Binin üzerinde yüz arttırma gibi. "Ben ona fazlalık verdim" anlamında **men üste.k birdim** denir.

N

apla.n sıçan cinsinden bir hayvan.

argu.n yarım arşın uzunluğunda vücudu olan bir sıçan türü. Onunla duvar yarıklarında bulunan serçeler avlanır. Koyunun üzerine atlarsa koyunun eti sararır. Uyuyan insanın üzerine sıçrarsa, insan idrar tutukluğuna uğrar. **(73)**

altu.n altın.

ömge.n şahdamarı.

inge.n[241] dişi deve. Şu atasözünde geçer: **İnge.n ıŋrasa botu bozla.r.** Anlamı şudur: Dişi deve inlerse, yavrusu ses verir". Akrabaların birbirlerini sevmeleri ve şefkatli davranmaları için söylenir.

Bunun Misal Olanı

Ş

oyna.ş -haram olarak- başkasıyla sevişen kadın.

(oyna.k) oyna.k işle.r gösterip kapatan (cilveli) kadın.

N

ayra.n ayran.

Sonuna Vav Eklenenleri

(oyna.gu) oyna.gu yi.r oyun yeri.

Bunun Menkus Olanı

N

ulya.n yaban pelini[242] (Artemisia). Yenilebilen, hoş kokulu bir bitkinin kökü.

239 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *istek*, Clauson *isteg*.

240 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *üstek*, Dankoff-Kelly *üstä:g*.

241 Atalay *ıŋğan*, DTS, Rustemov-Kormuşin *iŋen*, Cluson, Dankoff-Kelly *inge:n*. Krş. Kırgız *ingen* "(yavru yapmış) dişi deve" (KS), Kazak *ingen* "çift hörgüçlü dişi deve" (KTS).

242 Tercümedeki kelime *ra:l*. Ancak Arapçada bitkiyle ilgili böyle bir kelime yok. Atalay kelimenin *rebl* olabileceğini belirtmiştir. *Rebl*, Ahterî'de "afsenetberi, yaban pelini" demektir. İbnü'l-Baytar'da *rebel*, *şi:ḥ* "yavşan otu" (Artemisia

Bunun Gunnelisi

K (kef)

erŋe.k parmak. Şu atasözünde geçer: **Biş erŋe.k tü.z erme.s.** Anlamı şudur: Beş parmak eşit değildir. Bunun gibi, insanlar da farklıdırlar.

ürŋe.k kireç.

FA'ĀL VE FA'ŪL BÂBI

Ç

alu.ç içinde gözün hararetini giderici bir madde bulunan bir tür sürme (soğutucu nesne ?)[243]

ula.r erkek keklik (Perdix).

Z

(ūsu.z) ūsu.z kişi uykusuz kişi.

isi.z haşarı çocuk.

eḍi.z yüksek olan şey.

Ş

igi.ş[244] cevher eritildiği zaman çıkan pislik.

igi.ş[245] asi hayvan.

K (kef)

(iwe.k) iwe.k[246] **er** aceleci adam.

elü.k[247] alay etme.

G (gayın)

ula.g beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşıncaya kadar binilen at.

ula.g elbise yaması.

---

judaica) ile eş anlamlıdır (Hauenschild 1994: 79).

243 Brockelmann, Atalay, Clauson ve Dankoff-Kelly; kelimenin Arapça karşılığı olan *beru:d*'u yanlış kabul ederek *berqu:q* şeklinde düzeltmişler ve "alıç" anlamını vermişlerdir. Ancak yazmada *beru:dun* yazılışı çok açıktır. Ahterî-i Kebîr'de *berûd* : "soğutucu nesne ki onunla hararet defederler. Ve dahi göze çektikleri sürme".

244 Atalay *egiş*, DTS, Rustemov-Kormuşin *ėgiş*, Clauson, Dankoff-Kelly *ėgi:ş*. Elif'te siyah mürekkeple esre, silik kırmızıyla üstün var.

245 Bk. yazma 43'te *ö.gü.ş* ile ilgili dipnot. Krş. yazma 110: *igen-*.

246 Atalay *ėwek*, DTS, Rustemov-Kormuşin *ėvek*, Clauson, Dankoff-Kelly *ėwe:k*. Fakat elifte siyah esre, silik kırmızı üstün var. Ayrıca yazma 51 ve 64'te kelime siyah esreli elif ve ye ile yazılmış.

247 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *elük*, Clauson *elüg*. Elif'te iptal edilmiş siyah esre, kahverengi üstün, lâm'da siyah ötre var. Yazma 155'te *elükle-* fiilinin üç biçiminde de lâm'da siyah ötre, kahverengi esre ver; ancak mastarda lâm'ın ötresi iptal edilmiş. Krş. Hakas *elik* "alay, istihza", *elikte-* "alaya almak, biriyle eğlenmek" (HTS), Kırgız *elikte-* "maskaralık yapmak..., birinin...taklidini yapmak" (KS), Kazak *elikte-* "taklit etmek..." (KTS), Tuva *elekte-* "utandırmak" (TvTS).

K (kaf)

oxa.k[248] kayısı kurusu şerbeti. İçilir.

uşa.k Laf taşıma. "Taşınan laf"a **uşa.k sö.z** denir.

L

(osa.l) osa.l[249] **kişi** bir işte gafil olan insan.

ına.l annesi hatun (asil kadın), **(74)** babası halktan olan delikanlıya verilen ad. Bu asıl anlamdır.

N

uça.n Kıpçak lehçesinde iki kanatlı gemi.

Bunun Misal Olanı

(aya.s) aya.s kök açık gökyüzü.

(Aya.s) kölelere, yüzlerinin temizliği göğe benzetilerek **Aya.s** adı verilir.

N

utu.n cür'etkâr, alçak.

Dörtler

G

(öge.y) öge.y ata üvey baba. "Besleme oğul"a **öge.y ogul**, "besleme kız"a da **öge.y kı.z** denir.

M

uma.y kadın doğurduktan sonra karnından çıkan ve hokkaya benzeyen şey. Bunun, karında çocuğun yoldaşı olduğu söylenir. Şu atasözünde geçer: **Uma.yka tapınsa ogul bulu.r**[250]. Anlamı şudur: Ona hizmet eden erkek çocuğa sahip olur. Kadınlar ondan iyi fal (gelecek) umarlar.

248 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *uxak*, Clausbn, Dankoff-Kelly *oxa:q*.

249 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *usal*, Clauson, Dankoff-Kelly *osa:l*. Krş. Özbek *osäl* "1. ümit kesilen ağır hasta, 2. kötü, yaramaz" (OTİL), Yeni Uygur *osal* "kötü, iyi değil" (YUTS), Kazak *osal* "dayanıksız, güçsüz, zayıf, gevşek" (KTS), Kırgız *osol* "kötü, fena, zayıf" (KS), Kar.-Mal. *osal* "kötü, fena, işe yaramaz, kalitesiz, değersiz" (KMTS), Kazan Tatar *usal* "1. acımasız, kötü, 2. düşmanca, 3. yaramaz çocuk, kötü huylu, 4. edepsiz, 5. zor" (KTTS), Başkurt *usal* "kötülükle, düşmanca davranan, kötü" (BTH), Osm. *usan* "bıkıntı, bezginlik, melal, fütur", *usan-* "bıkmak, bezmek" (Ş. Sami), Anadolu ağızları *osan-* "usanmak, bıkmak", fakat *usangın* "bıkkın, bezgin" (DS). Kelimenin "gafil"den "ağır hasta, güçsüz, zayıf, kötü"ye doğru anlam kaymalarına uğradığı anlaşılıyor. Anadolu'da ise "bezginlik" anlamı öne çıkıyor.

250 Atalay, Rustemov-Kormuşin *bolur*. Atalay Düz.'de *bulur* olarak düzeltilmiştir.

HAREKELERİYLE FA'LĪ BÂBI

P

arpa arpa (Hordeum vulgare). Şu atasözünde geçer: **Arpası.z at aşu.ma.s arkası.z alp çeri.g sıyu.ma.s.** Anlamı şudur: At arpa yemeyince engeli aşamaz. Bunun gibi yiğit de arkasında ona yardım eden birisi bulunmazsa düşman safını kıramaz. İşlerde yardımlaşma tavsiye edileceği zaman söylenir.

T

ortu bir şeyin ortası.

(ortu er) "orta yaşlı adam" için **ortu er** denir. "Evin ortası" için de **ew ortusı** denir

(kü.n ortu) Çigil lehçesinde "öğle" için **kü.n ortu** denir.

erte ~ irte[251] sabahın erken saati.

Ç

arçı heybe.

D

ordu beyin oturduğu şehir.

(Ordu Kend) bundan, Kâşgar'a **Ordu Kend** adı verildi ki beylerin ikamet ettiği şehir demektir.

Ordu Balasagun yakınlarında bir kasaba.

(Ku.z Ordu) buradan (hareketle) Balasagun'a **Ku.z Ordu** denir.

ordu başı hakanlara ait tefriş işlerini gören kimsenin adı.

ordu köstebek, sıçan vb. yer altında yaşayan hayvanların yuvası. **(75)**

ordu.ta.l[252] iki varyanttan birinde hamam otu.

egdü[253] ucu kıvrılmış bıçak. Kılıç vb. şeylerin kınlarını oymak için kullanılır.

egdi[254] hayvanların kesildiği yer.

emdi "şimdi" anlamında bir edat. "Şimdi geldim" anlamında **emdi keldim** denir. Oğuzlar elif'i esreli yapıp **imdi** derler. Şöyle denir:

öpkem kelip ugradım[255]
arslànlayu kökredim[256]
alpla.r başın togradım
emdi meni ki.m tutar

251 Elifte silik kahverengi ile esre ve üstün var.

252 Yazma 84'te *arḍu.ta.l* biçiminde. Clauson haklı olarak birleşik kelime olduğunu belirtir.

253 Atalay *ekdü*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *egdü*. Krş. Anadolu ağızları *eğdi* "1. sebze diplerindeki otları kesmeye...yarayan bir çeşit çapa, 2. ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan bir çeşit araç" (DS), Kırgız *iydi* "tahtadan kap kacak yapılırken oymak için kullanılan bıçak" (KS). Kelimenin *eg-*'den geldiği açıktır.

254 Atalay *ekdi?*, DTS, Rustemov-Kormuşin *ekdi*, Clauson *egdi:*, Dankoff-Kelly *ägdi* (?). Kelimede hareke yok.

255 Bk. yazma 39'da *ugur* ile ilgili dipnot.

256 Bk. yazma 336'da *kökrelim* ile ilgili dipnot.

Diyor ki : Düşman üzerine içim sıkıntılı ve kinli olarak gittim. Aslan gibi kükredim. Alpların başlarını kopardım. Kalabalığın ortasında "beni kim tutar" diye bağırdım.

umdu tamah ve istek.

(umduçı) "isteyen"e de **umduçı** denir.

anda "orada" anlamında bir edat.

R

opru çukur.

otra kenarı olan bir şeyin ortası. **Ortu** kelimesinden dönüşmüştür.

ayru "değilse" anlamında bir edat. "Buna razı değilsen o hâlde ne istiyorsun?" anlamında **mūnı ti.lemese sen ayru nē kerek** denir.

aḍrı buğday temizlemek için kullanılan alet.

(aḍrı) iki parçası bulunan her şey **aḍrı**'dır.

(aḍrı butlug) buradan insana **aḍrı butlug** denir ki "bacakları açık olan" demektir.

utru bir şeyin karşısı. "O benim karşıma geldi" anlamında **ol maŋa utru keldi** denir.

asra "alt" anlamında bir edat.

isre[257] "oradan aşağı olan" anlamında bir kelime. "O ondan sonra ve aşağıdır" anlamında **ol andan isre ol** denir.

esri[258] kaplan. İki renkli iplere **esri yışıg** denir. Kaplanın rengine benzetildiği için iki renkli her şey de **esri**'dir.

ogrı hırsız.

(ogrı<ogır-ı) bu nēŋ anıŋ ogrı ol derler. "Bu ondan daha aşağıdır" demektir. **(76)** Aslı gayın'ın esreli olmasıyladır; ancak hafifletilmiştir. *İbilun* (deve) kelimesinin *iblun* ve *uzunun* (kulak) kelimesinin *uznun* olması gibi.

egri eğri olan her şey. Şu atasözünde geçer: **Yıla.n kendi egri.si.n bilme.s, tewe bōynın egri tir.** Anlamı şudur: Yılan kendi eğriliğini bilmez; devenin boynunun eğri olduğunu iddia eder. Kendisinde olan ayıba bakmayarak başkasını ayıplayan için söylenir.

ügre *ıṭriyye*.[259] Tutmacın eşidir, ancak içindeki malzeme daha incedir.

elri oğlak derisi. Dal eklenerek **eldiri**[260] de denir.

J

arju[261] çakal. İki çıkak arasından çıkan ze ile. "Çakalların insanı yemek için onun etrafında toplandıkları gibi, insanlar bir şeyin etrafında toplandılar" anlamında **kişi**

257 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *isre*, Clauson, Dankoff-Kelly *ısra*. Krş. Osmanlı (Ş. Sami) ve Türkiye Türkçesi *esre* "Arap harflerinin altına konan hareke".

258 Atalay *asrı*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *esri*. Bk. yazma 159'da kef ile *esrilemek*.

259 *Iṭriyye*, Arapçada, hamurdan ince şeritler hâlinde yapılan ve şeritleri künefedeki tellere benzeyen bir tür yemek (tel şehriye çorbası).

260 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *elri – eldiri*, Dankoff-Kelly *elri – eldri*. Yazmada, her iki kelimenin elifinde kahverengi esre, kırmızı üstün; ikinci kelimenin dal harfinde net bir esre var. Krş. Yeni Uygur *eltire* "kuzu derisi" (YUTS), Kazak *eltiri* "kuzu derisi"(KTS), Kar.-Mal. *eltir* "bir haftalık kuzu derisi" (KMTS).

261 Yazmada *ajru*. Ancak rı maddesi bitip je maddesi başladığı için *arju* okunmalıdır. Yazma 618'de de *arju.layu*. (*j* tek nokta ile). Ayrıca İbni Mühennâ'da *arju* (Clauson).

arjulayu* kurdı[262] denir.

S

ersü[263] Oğuzcada değersiz, aşağı olan şey.

G (gayın)

argu iki dağın arasında bulunan şey.

(Argu) buradan, Taraz ile Balasagun arasındaki ülkeye **Argu** adı verilir. Çünkü orası iki dağın arasında bulunmaktadır.

urga Oğuz ve Argu lehçesinde çok büyük ağaç.

ınga malları korumak ve onları toplamakla görevli hazinedar.

(ınga) ınga[264] **er** rezil, değersiz adam. Düşmüş olan her şeye **ınga** adı verilir.

W

irwi kula.k sivri kulak.

irwi hastaları tedavide kullanılan bir Hint ilacı.

K (kaf)

arka sırt.

arka zorluklarda sana yardımcı olan arka. **Arkasız alp**[265] **çerig sıyu.ma.s** dendiği gibi. Anlamı şudur: "Kahraman, düşman safını arkası olmadan kıramaz."

K (kef)

öpke akciğer.

öpke öfke. Böyle adlandırıldı; çünkü öfke ciğerde doğar. Bu durum, birini ötekine yaklaştırmıştır. Nitekim yağmura *"sema:"* denir.[266] **(77)**

ötki Çigilcede bedel, karşılık. "Bu atın bedelini verdim" anlamında **bu atka ötki birdim** denir.

eçkü keçi.

içkü içilen şeyler.

---

262 Atalay, Rustemov-Kormuşin *kurı*, Clauson, Dankoff-Kelly *turdı*. Clauson *turdı* yerine yanlışlıkla *kurı* yazıldığını düşünür. Gerçekten de dal harfi olması gereken yerde belirsiz çizgi ve karalama var. Ancak yazma 267'de *kurdı*'nın "topladı (*ceme'a*)" anlamı olduğu da görülüyor.

263 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *arsu*, Clauson, Dankoff-Kelly *ersü*. Clauson'a göre *erseg*'in ikincil biçimi. 11. yy.da *-g* Oğuzcada da düşmediği için bu mümkün değil. Anlam da tam örtüşmüyor. Ayrıca Clauson'un *erseg* olarak düşündüğü kelime *ersek* olmalı. Çünkü Anadolu ağızlarında *ersek* biçimi var. *Ersü* için krş. Anadolu ağızları *erşi* "çirkin"(DS), Kar.-Mal. *erşi* "çirkin" (KMTS), Türkmen *ers-* "başkalaşmak, farklılaşmak, değişmek" (TTS).

264 Atalay, DTS *anga*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ınga*. Elifte hareke yok. Ancak Clauson KB yazmalarında *ınga* biçiminde harekelendiğini kaydeder. Bizce kelime DLT'deki *in-, ınış-* "inişmek", *ıldur-* "indirmek" fiilleriyle köktaştır.

265 Atalay'da dalgınlıkla *er*.

266 Yağmurun gökten gelmesi nasıl Arapçada yağmura *sema:* denmesine yol açmışsa, öfkenin de ciğerden gelmesi, öfkeye *öpke* (akciğer) denmesine sebep olmuştur.

eḏgü iyi. Şöyle derler:

Külse kişi atma aŋa.r örter kül e
bakkıl aŋa.r eḏgü.lükün agzın küle

Diyor ki : Birisi sana gülerek gelirse onun yüzüne sıcak kül atma. Ona iyilikle ve güler yüzle bak.

erki şüphe edatı. "O acaba gelir mi?" anlamında **ol kelir mü erki** denir. Soru yerine kullanılır.

örkü[267] hörgüç.

eskü[268] (*minsef*). elek, kalbur; kazma, külünk.

eski eski ve yıpranmış şey. "Yıpranmış elbise" anlamında **eski ton** denir.

ülgü ölçü.[269]

Elke Bula.k Bir Türk boyu (*ci:l*).

L

ogla Argu lehçesinde delikanlı.

uglı[270] yaban havucu (Pastinaca sativa). Kâşgar'da ekilen ve yenilen beyaz renkli, tatlı bir havuç.

M

ıḏma[271] **yılkı** serbest bırakılmış hayvan.

ȍrme saç saç örgüsü.

azma[272] taşağının derisi yarıldığı için cinsî muamele yapamayan koç.

üjme dut (Morus alba). İki çıkaklı ze ile.

Usmı Tarım İslam ülkesinden akarak Uygur ülkesine giden ve orada kuma gömülen büyük bir suyun adı.

egme evin kemeri.

(ügme) ügme[273] **topra.k** yığılmış toprak. Yığılmış her şey.

alma Oğuzcada elma (Malus sylvestris). Türkler **alımla**[274] derler.

---

267 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin örkü, Clauson, Dankoff-Kelly örgü. Krş. Altay örköş "hörgüç" (ATS), Yeni Uygur örkeç "hörgüç" (YUTS), Kırgız örköç "hörgüç" (KS), Kazak örkeş "hörgüç" (KTS), Kar.-Mal. örkeç "hörgüç" (KMTS), Türkmen örküç "hörgüç" (TTS), Türkiye Türkçesi hörgüç, fakat Anadolu ağızları hörküç (DS).

268 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *eskü*, Clauson, Dankoff-Kelly *esgü*. Ahterî-i Kebîr'de *minsef*: "elek ve bazı yerde seyrek kalbur diye yazılmış ve müdevver ve deliksiz, dibi düz. Onunla hububatın kepek ve çürüğünü savururlar. Ve dahi şu alet ki onunla bina kal' ederler. Türkice kazma, külünk derler." Krş. Hakas *iskī* "kürek" (HTS), Altay *eskin* "elek" (ATS).

269 Atalay'ın verdiği "ahid, peyman" anlamı doğru değildir. Kâşgarlı'nın karşılık olarak verdiği *feyma:n* şüphesiz Farsça *peyma:n*'dan gelir; ancak *peyma:n*'ın "ölçü" anlamı da vardır.

270 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *uglı*, Dankoff-Kelly *oglı*.

271 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ıḏma*, Clauson, Dankoff-Kelly *aḏma*. Elifte hareke yok. Clauson haklı olarak DLT'deki *ıḏuk* "başıboş bırakılmış hayvan" kelimesine dikkat çekmiştir.

272 Elif'ten sonra kelimenin altına kahverengi mürekkeple bir nun (*azman*) sıkıştırılmıştır.

273 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

274 Atalay, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *almıla*, DTS *alımla*. Kelime yazmanın beş yerinde geçiyor. Yazma 77'de sadece son hecede (*-la*) hareke var. 81'de kahverengi mürekkeple lâm'da esre, mimde üstün var. 421'de esre sükûna göre daha sağda; yani lâm'a ait olmalı. 184 ve 564'te durum daha açık; çünkü sükûn açıkça mim'de.

olma[275] testi.

N

ötnü borçlanmada kullanılan bir edât. "Ben parayı ödünç verdim" anlamında **men yarma.k ötnü bîrdim** denir.

aşnu "önce" anlamında bir edat. "Ben ondan önce geldim" anlamında **men anda**[276] **aşnu keldim** denir.

anda "orada" anlamında bir edat. **(78)** Oğuzlar, eğer "sonra" anlamında olursa elif'i nun'a çevirirler[277]; "orada" anlamına olursa diğerlerine uyarlar. Elif'in nun'a çevrilmesi Arapçada da caizdir. Allahü Taâlâ'nın Mûsâ (a. s.) kıssasında *we ma: rabbu'l-ʿa:lemi:n* (peki, âlemlerin rabbi -dediğiniz- nedir? – 26-23) dediği gibi. Burada elif, nun'dan dönüşmüştür; çünkü dilde soru sorulduğu zaman akıllı varlıklar için *ma: ha:za:* denmez; *men* demek gerekir. Allahü Taâlâ'nın bir başka sözünde de *le-nesfeʿan bi'n-na:şiyeti* (onu perçeminden tutup sürükleyeceğiz – 96-15) denmektedir. Elif, nun'dan dönüşmüştür. *El-Aʿşa:* da şöyle demiştir: *Ve le'n-nuşube'l-manşu:be la: taʿbudennehu li-ʿa:qibetin wa'lla:he rabbeke faʿ buda:* (bir sonuç almak için dikilmiş olan putlara tapmayın; rabbiniz Allah'tır, ona tapın) *Faʿ buden* demek istemiş.

Faʿlā Bâbı

İkki[278] sayılardan iki.

Cim'li Gunneden Fuʿul Bâbı

T

ötünç ödünç. **Men aŋa.r yarma.k ötünç bîrdim** denir; "ben ona ödünç para verdim" demektir.

(u.tunç) utanılacak işlere **u.tunç īş** denir. Aslı "hayâ" anlamındaki **uwut**'tur.

Ç

üçünç sayılardan üçüncü. **İkinç**, ikinci. Bu kuraldır. "On"dan az olan sayılarda, önceki sayıyı takip ettiğini göstermek üzere, kelimenin aslına nun ile cim eklenir. "Dördüncü" anlamında **tōrtünç**, "beşinci" anlamında **bīşinç** denir; asılları, "dört" anlamında **tōrt** ve "beş" anlamında **bīş**'tir. Bu anlam için nun ve cim eklenmiştir. Köklerde de böyle yapılması caizdir. "Onuncu" için **ōnunç**, "yirminci" için **yigirminç** denir. Anlamı "on dokuzdan sonraki"dir.[279] Bu oturmuş bir kuraldır.

erinç "ola ki" anlamında bir edat. "Ola ki o geldi" anlamında "**ol keldi erinç**" denir.

urunç rüşvet. **(79)**

275 Atalay *oluk* kelimesini ölçü alarak, Clauson, (anlamca ilgi kurmanın zorluğunu da belirtip) *ol-* fiilinden geldiğini düşünerek kelimeyi *o* ile okumuşlardır. Bizce kelime *ol-*'dan değil *olur-* ve *oltur-*'un da kökü olan **ol-* fiilinden çıkmış olmalıdır. Testi, yere oturmaktadır.

276 Kahverengiyle ikinci bir üstün konulup *andan* yapılmış.

277 *Andan* yaparlar.

278 Atalay *iki*, Clauson, Dankoff-Kelly *ėkki*, Rustemov-Kormuşin *ikki*. Kelimede şedde yok; fakat birçok yerde (yazma 101, 103, 104...) şedde ile yazılmış. Dolayısıyla her yerde şeddeli (*ikki*) okumak gerekir.

279 Kâşgarlı, derece ifadesi için bir önceki sayıyı takip eden anlamını düşündüğünden yirminciyi on dokuzdan sonraki olarak izah etmiştir. Nitekim yukarıda da derece kavramı aynı şekilde ifade edilmiştir.

irinç[280] nimet içinde yaşamak. Bazı lehçelerde, iki çıkaklı ze ile **irinj** [281] denir.

W

awınç bir şeye alışma. "O bana alıştı" anlamında **maŋa awındı** denir.

K (kef)

ikinç sayılarda, nesnenin ikincisi.

ökünç pişmanlık. **Ol telim ökünç ökündi** denir; "o çok pişman oldu" demektir.

ögünç övünme. **Bu işke**[282] **nē ögünç kere.k** denir; "bu işin övünülecek nesi var" demektir.

L

(olunç) olunç[283] **yōl** düz olmayan kıvrımlı yol. Kıvrımlı her şey.

ilenç[284] düşüncesinin yanlışlığı ortaya çıkan nasihatçıyı kınamak.

M

umunç Ümit. **Umunç Teŋri.ke tut** denir; "ümidi Allah'tan dile" demektir.

(onunç) onunç yarma.k onuncu para. Ve diğerleri.

ınanç güvenilir kişi. Buradan "güvenilir bey"e **ınanç beg** denir.

Bunun Bir Türü – Harekeleriyle Fa'anlā Bâbı

T

(atınçu) atınçu nēŋ atılan şey.

(itinçü) itinçü nēŋ itilen şey.

Ḍ

(ıḍınçu) ıḍınçu saç erkeğin birinciden sonra serbest bırakılan saçı[285]. Başka şeyler için de kullanılır. Serbest bırakılan hayvan için de **ıḍınçu yılkı** denir.

erinçü[286] suç, günah.

---

280 Atalay, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *èrinç*, Clauson *irinç* (?*èrinç*).

281 Kelimenin yazılışı açık değildir. Rı ile je arasında, belirgin bir nun noktası ve kahverengi ye noktalarıyla tek diş var (*irij* ?).

282 Kef gövdesine kaf başı eklenmiş gibi (*ı.şka* ?).

283 Sonradan kahverengi ile *ilinç* yapılmak istenmiş. Bk. yazma 111'de *olundı* ile ilgili dipnot.

284 Elifte silik bir üstün de var.

285 Saç örgülerinden biri toplanıp diğerleri salınmış olabilir.

286 Elifte hem üstün hem esre var. Atalay, DTS *arınçu*, Clauson, Dankoff-Kelly *irinçü*, Rustemov-Kormuşin *erinçü*. Krş. yazma 107 *eril-* "kederden sarsılmak, kendini suçlamak", Tuva *eree ~ erii* "işkence", *eriideer* "işkence etmek" (TvTS), Altay *eriy-*, *erik-* "kederlenmek, üzülmek, canı sıkılmak" (ATS), Kırgız *erik-* "can sıkılmak" (KS).

W

(awınçu) awınçu nēŋ avunulan ve alışılan şey.

(awınçu) buradan cariyeler **awınçu** diye adlandırılır.

K (kaf)

akınçı geceleyin düşmanı basan birlik.

KEF'Lİ GUNNELİLER

apaŋ[287] "eğer" anlamında bir edat. "Eğer gitse idin" anlamında **apaŋ sen barsa sen** denir.

T

otuŋ odun.

R

ürüŋ her şeyin beyazı. Oğuzlar **ak** derler.

ürüŋ çocukların tırnağına düşen beyazlık. **Tırŋa.k ürüŋi** denir; "tırnağın beyazlığı" demektir.

ürüŋ kâhine verilen ücret. "Ücreti ver" anlamında **elig ürüŋi bir**[288] denir. **(80)**

Oraŋ Rum'a yakın bir yerin adı. Rum'un kuzey bölgesindedir. Doğrusu **Varaŋ**'dır.

iriŋ cerahat, irin.

Ş

(uşaŋ) uşaŋ[289] **ta.ş** Pürtüksüz kaya. **Yuşaŋ** şekli de vardır.

(alaŋ) alaŋ yazı düz ova. "Açık kapı" anlamındaki **aŋıl**'dan[290] dönüşmüştür.

Bunun Muzâafı

eŋek ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge.

eŋek baş örtüsünü başa bağlayan ip.

öŋik kadınların kullandıkları ve keçi kılından yapılma sahte zülüf. **Öŋik yörgeye.k** denir. Aslı, "başka" anlamındaki **öŋi**'dir.

---

287 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *abaŋ*, Clauson, Dankoff-Kelly *apaŋ*. Kelime Eski Uygur metinlerinde *apam* olarak görülür. Ramstedt'in, *ap* "pekiştirici hece" + **am* "şimdi" etimolojisine Erdal da yatkındır (Erdal 2004: 341). "Şimdi" anlamındaki *am* kuzeydoğu lehçelerinde vardır: Tuva *am* "şimdi, hemen" (TvTS), Şor *am* "şimdi" (ŞS).

288 "El beyazlığını ver" demektir; mecazen "ücreti ver" anlamına geliyor olsa gerek.

289 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *üşeŋ*. Clauson *üşe-* "eşelemek" fiilinden türediği görüşündedir. Bizce *uşal-* "ufalanmak", *uşat-* "ufalatmak", Şor *uuja-* "ovmak, ovalamak" (ŞS) fiilleri pürtüksüzlük için daha uygun düşer.

290 Krş. yazma 60: *aŋıl*.

öŋik ~ öŋük yastıkların ipek kulak ve kuyrukları.

Bunun Dörtleri

öŋi "başka" anlamında bir edat. Ye, **öŋin** kelimesindeki nun'dan dönüşmüştür. Nitekim, Arapçada da ye, nun'dan dönüşebilir. Kaybolunca *inkemene* ve *inkema:* (kayboldu) denildiği gibi.

Bunun Başka Bir Türü

erŋeyü altı parmaklı adam.

erŋeyü çok kısa boylu, iki kol boyundaki adam.

HAREKELERİYLE FA'ĀLŪ, FU'ĀLŪ, Fİ'ĀLŪ BAPLARI

T

üle.tü[291] erkeklerin, burunlarını temizlemek için koyunlarında bulundurdukları ipek parçası.

Ç

ala.çu alaçık denilen geniş çadır.

aba.çı umacı. Çocuklar korkutulmak istendiği zaman **aba.çı keldi** denir; "umacı geldi" demektir.

agı.çı ipek kumaşları muhafaza eden görevli.

G (gayın)

(ula.gu) ula.gu nēŋ iki şeyi birbirine ekleyen parça. Elbise yaması gibi.

(ulı.gu) bu ugur[292] **ol böri ulı.gu** denir ki "Bu vakit kurt vb. hayvanların uluma vaktidir" demektir.

K (kaf)

aba.kı nazar değmesin diye bostanlara konan korkuluk.

ata.kı (81) "ey babacığım" anlamında bir sevilmek isteme kelimesi.

G (kef)

ite.gü değirmen taşına bağlı bulunan ve unun ince veya kalın öğütülmesine göre taşın inip kalkmasını sağlayan tahta parçası.

içe.gü kaburga kemiklerinin içinde kalan kışım.

291 Atalay, Rustemov-Kormuşin *ulatu*, Clauson, Dankoff-Kelly *ületü*. Clauson'a göre *ület-*'ten.

292 Bk. yazma 39'da *ugur* ile ilgili dipnot.

öli.ge[293] ökse otu (Viscum album). O, (ağaca) bağlı, asılıdır.

ine.gü göbek çukurunun iç kısmında, kulunca benzer bir hastalığın adı.

K (kef)

ebe.ki[294] bir şeyi az görmeyi ifade eden bir edat.

M

anu.mı cüzzam.

ige.me[295] telli bir çalgı aleti.

Bunun Matvîsi (Katlanmışı)

G (kef)

eye.gü kaburga. Çadırın kaburgalarına **eye.gü** denir. Dağın ortasındaki yokuşa benzer kısma da **eye.gü yi.r** denilir.

Sonuna Nun eklenenleri

Aşı.ça.n[296] **(Eşi.çe.n ?)** Çin yolunda bir şehrin adı.

alu.çı.n boğumlu bir bitkidir; yenir.

Ḍ

arumdu.n[297] boya.

G (gayın)

ura.gu.n tedavide kullanılan bir Hint ilacı.

K (kef)

Ötü.ke.n Uygur civarında, Tatar bozkırlarındaki bir yerin adı.

---

293 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ülike,* Clauson, Dankoff-Kelly *ölige. Öli-* "ıslanmak" fiilinden türemiş olmalı.

294 Atalay, Clauson *abalı,* DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ebeki.* Kefin keşidesi kırmızı.

295 Atalay, Rustemov-Kormuşin *ikeme,* DTS *ėkeme,* Clauson, Dankoff-Kelly *ėgeme.* Elifte silikçe kırmızı esre var. Yazma 521'de elif harekesiz. Clauson kelimenin *ėge-* "eğelemek, gıcırdatmak" fiilinden türediğini düşünür. Yazma 556'da bu fiilin (*ige-*) üç çekiminde de elif siyah esreli.

296 Atalay *aşçan* (dipnotta: *"aşıçan* olmalıdır"), DTS *aşçan,* Dankoff-Kelly *aşı:ca:n,* Rustemov-Kormuşin *aşıçan.* Ye'nin noktaları yok.

297 Atalay, DTS *arumḍun,* Clauson *arumḍun* (ona göre doğrusu *aru:ḍu:*n), Dankoff-Kelly *aru:ḍu:n.* Rı'dan sonra vav yok; açıkça mim var. Mim'in dal ile bitiştirilmemiş olması ilgi çekici. Belki de iki kelime: *arum do.n* ? Elif'te hareke, dal'da nokta yok.

Bunun Bir Türü

alımla[298] elma (Malus sylvestris).

K (kef)

ermegü tembel. Şu atasözünde geçer: **Ermegü.ke bulıt yük bolu.r**; "tembele bulutun gölgesi bile yük olur" demektir.

G (gayın)

ogla.gu bolluk gören ve bolluk içinde yetişen kimse. Buradan, hatunlar, **ogla.gu kātu.n** diye adlandırılırlar.

oxşa.gu oyuncak. Kadınlara da lakap olmuştur.

HAREKELERİYLE EFĀʿŪL BÂBI

T

aru.ba.t Hint hurması, demirhindi (Tamarindus indica).

ura.gu.t kadın.

Ara.mu.t Uygur civarında, Türklerden bir boy (*ci:l*).

Ara.mu.t bir yer adı.

Ç

ıkı.la.ç küheylan. Şu atasözünde geçer: **Alp erig yawrıtma ıkı.la.ç arka.sın yagrıtma.** Anlamı şudur: "Kahraman adama kötülük yaparak onu zayıflatma; küheylanın belini yara yapma." **(82)** Beylere öğüt olarak söylenir. Şöyle derler:

ıkı.la.çım erig boldı
erig bolgu yeri[299] **kördi**
bulıt örüp kök örtüldi
tuman tu.rup tolı yagdı

Anlamı şudur: Küheylanım yüzercesine koştu ve hızlandı. Bulutlar oluşup sis bastırdığında ve dolu yağdığında kendisine bunu (böyle davranmayı) layık gördü[300].

ala.va.n timsah.

298 Metinde kahverengi mürekkeple lâmda esre, mimde üstün var. Bk. yazma 77'deki dipnot.

299 Tekin, üstünlü ye-esreli rı-ye ile yazılmış bu kelimeyi "müstensih yanlışı" sayarak *yarar* okumuştur (Tekin 1989: 181). Bizce *yeri kör-*, bugün de kullandığımız "yeri(nde) görmek"tir.

300 İlk iki mısraın Arapça tercümesi şöyledir: *sebeḥa cewa:di: we e'adde fi's-seyri li-ennehu ra'a: za:like cedi:ran bih.* Bizce Atalay'ın "yüğrük atım koştu, yürüyüşte ilerledi" ve Dankoff-Kelly'nin "My courser galloped swiftly" çevirileri doğru değildir. Dankoff-Kelly bu çeviri için *e'adde'nin ecedde* okunması gerektiğini de ileri sürmüştür. Metni zorlamaya gerek yoktur. *sebeḥa* "yüzdü"; *e'adde* de "hızlandı" demektir.

EF'ALĀN BÂBI

arpaga.n arpa gibi, başaklı, fakat başağı tanesiz bir bitki.

armaga.n Oğuzcada, gittiği yerden kazanarak dönen kimsenin akrabalarına getirdiği hediye. Diğer bir şekli **yarmaka.n**'dır; bu **amuç**'tur[301].

HAREKELERİYLE Fİ'İNLĪ BÂBI

T

(itindi) itindi nēŋ itilen şey.

K (kaf)

(akındı) akındı su.w akan su.

(ekindi) ekindi tarıg ekilen tohum.

(ögündi) ögündi kişi herkesin dilinde övülen insan.

(ikindi) ikindi nēŋ sayılarda, ikinci olan.

ikindi[302] ikindi namazı vakti.

Üçlü baplar bitti.

DÖRTLÜ BAPLAR

Muzâaftan Ef'āl Bâbı

ırga.g[303] balık avlamak için kullanılan olta.

ırga.g sudan buzu çekip buzluğa koymakta kullanılan çengel.

Bu Örneğe Ye[304] **Eklenenler**

L

(imtili) bu īşıg imtili (imliti ?)[305] **kıldı** denir; "bu işi tedbir almadan ve aceleyle yaptı" demektir. Çigilcedir.

---

301 Atalay, DTS *amuç*. Clauson ile Dankoff-Kelly bu kelimenin *eşaḥḥ* "doğrusu budur" yerine yanlışlıkla yazıldığı görüşündedirler. Kelime açıkça üstünlü elif, ötreli mim ve cim ile yazılmıştır; *emüç* de okunabilir ve "armağan" anlamında bir başka Türkçe kelime olabilir.

302 Atalay, Clauson *ikindi*, Dankoff-Kelly *ėkindi*, Rustemov-Kormuşin *äkindi*. Elif'te silik, kırmızı üstün var.

303 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *arġag*, Clauson, Dankoff-Kelly *ırga:g*. Elif'te silik, kırmızı üstün var. Ancak sonraki kelimeyle ve Clauson'ın belirttiği *ırga-* fiiliyle ilgisi açık.

304 *El-ya:'u* üzerine bir çizgi çekilmiş.

305 Kelime lâm (L) başlığı altında yer almaktadır. Daha sonra cim, dal, rı başlıkları var. Lâm'ın bunlardan sonra gelmesi gerekir. Bu sebeple Clauson kelimenin *imliti* olabileceğini düşünür.

Ç

umdu.çı isteyen[306].

arkuçı iki adam arasındaki aracı. Evlenme sırasında dünürler arasındaki elçi.

D

erdini eşsiz inci. Buradan, eşsiz inciye benzer bir bedene sahip kadına **ertini özök** denir. Dal, te'ye dönmüştür. Aslı *muẕtekirun* (hatırlayan) olan kelimeye *muddekirun* dendiği gibi. **(83)**

R

üsbüri[307] tandır ekmeği. Doğranarak yağa atılır ve içine şeker konur.

Ortası Şeddeli Fa''ūl Bâbı

(ottuz) ottuz yarma.k otuz dirhem veya herhangi bir şey. Bu kelime "üç" için de söylenebilir. Yağmalarda, **Küŋüt**'te **ottuz içe.lim** dediklerini duydum. Onunla "üçer defa içelim" demek istiyorlar. Kelime "otuz" içindir, fakat yanımda üçer üçer içtiler. Şöyle diyorlar.

ottuz içip kıkralım

yoka.r kopup sekrilim[308]

arslanlayu kökrelim[309]

kaçtı sakınç sewnelim.

Diyor ki: Üçer defa içelim ve kalkalım; aslan gibi kükreyelim. Böylece bizden gamın kaçacağını düşünelim. Şöyle de rivayet ediyorlar: "Her birimiz üçer üçer içsin" anlamında **ottuz içip kıkralım.**

(issiz) "şirret, gaddar, cür'etkâr" için **issiz**[310] **kişi** denir. Şedde, mübalağa içindir.

essiz hayıflanma bildiren bir kelime. Arapçadaki *ya: esefen* gibi. Buradan **essiz anıŋ yigitliki** denir; "gençliğine yazık" demektir.

(ikkiz) ikkiz ogla.n ikizler.

G (gayın)

(arrıg) arrıg nēŋ çok temiz şey. Şedde mübalağa içindir.

306 Kâşgarlı'nın verdiği karşılık *sa:'il*'dir. Atalay bunu, "umucu, dilenci", Clauson ve Dankoff-Kelly "beggar" (dilenci) ile tercüme etmişlerdir. Taymas, kelimenin faşih Arapçada "isteyen, soran" demek olduğunu belirtir (Taymas 1942: 220). Kutadgu Bilig'de *umdu* "tamah", *umduçı* "tamahkâr" anlamındadır. Burada da "tamahkâr" anlamı olmalıdır.

307 Clauson, Dankoff-Kelly *usbarı*, Rustemov-Kormuşin *üsbüri*. Atalay, Başkurtlarla Tobullardaki *döşpörü* "döş etli yemek" kelimesinden hareketle kelimenin *aşpöri* olabileceğini belirtir. Ancak elifteki ötre açıktır. Krş. Altay *üs* "yağ, sıvı yağ" (ATS), Tatar *böre* "tomurcuk, gonca", 14. yy.dan beri Kıpçak sahasında ve bugün Osmanlı sahasında *börek* ~ *bürek*. Muhtemelen hepsi *bür-* fiilinden. *Üsbüri* < *üs* "yağ" + *büri* "börek".

308 Rı'da siyah üstün, kahverengi esre var.

309 Bk. yazma 336'da *kökrelim* ile ilgili dipnot.

310 Atalay *ıssız*, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *èssiz*, Clauson *issiz*. Elif'te kahverengi esre var. Ancak yazma 73'teki elif'in esresi belirgin siyah; yazma 194'te ise elif'ten sonra ye var.

G (kef)

(ellig) ellig yarma.k elli dirhem veya herhangi bir şey.

İlk Lâm'ın Sükûnlu Oluşu ile Fa'allā[311] Bâbı

G

awıçga ihtiyar.

İlk Harfi Ötreli Olanı

M

uḍıtma ıslak peynir.

İlk Harfi Esreli Olanı

G (gayın)

ılımga[312] hakanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan kâtip.

Ef'ālil Bâbı

alpa.gut cesur savaşçı. Şöyle derler:

buḍraç yeme kudurdı
alpa.gutın üḍürdi[313]
sūsin yana kadırdı
kelge.li met irkişür

Diyor ki: Yabaku'da bir bey olan **Buḍraç** askerleriyle döndü, kahramanlarını seçti ve gelmek için toplandı. **(84)**

K (kaf)

aḍgıra.k ön ayaklarından biri veya ikisi beyaz olan dağ tekesi. Koyunların koçu gibidir.

Aḍgıra.k Suwı Yağma bölgesinde bir suyun adı.

arkaçak[314] ağza ilaç dökmek için kullanılan bir aletin adı. "*Sükürrece*"ye (bir tür çukur kap) benzer ve deliği vardır.

311 *fa'lel* şeklinde yazılmıştır.

312 Atalay dipnot, Rustemov-Kormuşin *ılımga*, DTS *alımga*, Clauson, Dankoff-Kelly *élımga*. Elifte esre var. Atalay'ın belirttiği gibi kelime "ilk harfi esreli olanlar" başlığı altında verilmiştir. Clauson haklı olarak *é:l + ımga* (*ımga* "hazinedar" için bk. yazma 76) etimolojisini yapar. Ancak benzeşme sonucu kelime *ılımga*'ya dönmüş olmalıdır.

313 Atalay Düz., Rustemov-Kormuşin *öḍürdi*, Dankoff-Kelly *üḍürdi*. Clauson'un da belirttiği gibi kelimenin ilk ünlüsüyle ilgili tek veri Hakasçadadır: *üzür-* "2. seçmek" (HTS). Tekin, Anadolu ağızlarındaki *üyütle-* "seçmek, ayıklamak, iyisini ayırmak" <**üyürtle-*<**üdürtle-* ile Yeni Uygurcadaki *ügüt* "temizleme, tasfiye, arıtma" <**üyüt*<**üyürt*<**üdürt*; *üğüt et-* "temizlemek" kelimelerini de görüldüğü gibi *üḍür-* ile ilgili buluyor (Tekin 1989: 170).

314 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *arkaçak*, Dankoff-Kelly *arkıçak*. Sadece rı'da sükûn var. Clauson *arka*'dan türemiş olabileceğini düşünüyor.

L

arḍu.ta.l[315] hamam otu.

Fa'lūlī Bâbı

eşgürti[316] ipek cinsinden, işlemeli bir Çin kumaşı.

awru.zı[317] karışık yemek. Buğday ve arpanın ununu karıştırıp yapılan ekmek gibi.

Fa'landī Bâbı

(üḍründi) üḍründi nēŋ seçilmiş şey.

(ewdindi) ewdindi[318] **nēŋ** kırıntı, döküntü şeyler.

Bu bap, Arapçada "bir şeyin artakalanı" anlamını ifade eden *fu' a:le* bâbının yerine kullanılan fiilden alınma isimleri gösterir.

Gunneli Fu'ūlīn Bâbı

oŋu.jı.n[319] çölde insanı öldüren gulyabani.

Dörtlü baplar bitti.

BEŞLİ BAPLAR

Harekeleriyle Fa'al'al Bâbı

Bu bap, doğrudan doğruya isim olan kelimeleri, sıfatları ve bir şeyin karar kıldığı yer adlarını ihtiva eder. Sıfatın ve yer adlarının, normal olarak kurallarının verilmesi gerekirdi. Fakat bunlar arasında öyle kelimeler vardır ki zikredilmedikçe anlaşılmaz. Böyle kelimeler, okuyucunun kuralı geniş olarak görebilmesi için zikredildi.

G (gayın)

(uwutlug) "çok utangaç ve namuslu adam" için **uwutlug kişi** denir.

(agırlıg) agırlıg er insanlar arasında itibar gören kişi.

315 Yazma 75'te *ordu.ta.l* biçiminde.

316 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *eşkürti*, Dankoff-Kelly *eşgü:ti.* Clauson Köktürkçede *g* ile (Şirin User 2009, 239: *äşgiti / işgiti*) tespit edildiğini, Eski Uygur metinlerinde *eşgirti* biçiminin yaygın olduğunu belirtir. DLT'de *fa'lu:li:* bâbı altında olduğu için *eşgü:ti:* beklendiği hâlde *eşgürti:* yazıldığını kaydeder. Çincedeki özgün biçimi ne olursa olsun eski Uygur metinlerinde ve DLT'de kelime *r* iledir.

317 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *awzurı*, Clauson, Dankoff-Kelly *awru:zı.* Clauson, ze (Z) başlığı altında yer aldığı için kelimenin son ünsüzünün z olması gerektiğini ve aynı anlamdaki Farsça *afru:*sa'dan geldiğini belirtir.

318 Atalay, DTS *awrındı*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ewdindi.* İlk dal üzerinde leke var gibi. Bu sebeple rı da okunabilir. Ancak Clauson'un kelimeyi *ewdin-* "toplamak, kendi kendine toplamak" fiiline bağlaması yerindedir. Rustemov-Kormuşin de DTS'daki *evdi-* "toplamak" fiiline dikkat çekiyor.

319 Atalay üŋüjin, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *oŋu:ju:n.* DTS ve Clauson kelimeyi, eski Uygur metinlerindeki *oŋjın* "bir tür şeytan" kelimesiyle birleştirirler.

(ugurlug) ugurlug[320] **īş** kendi şartları içinde olan iş.

(opuzlug) ōy opuzlug[321] **yi.r** sert arazi.

(uḍuzlug) uḍuzlug kişi uyuz insan.

(agujlug) agujlug er (85) kendisinde ilk süt bulunan insan.

(oguşlug) oguşlug er aşireti olan adam.

(ukuşlug) ukuşlug er kıvrak zekâlı adam.

(açıglıg) açıglıg er nimet içinde yaşayan adam. Şu atasözünde geçer: **Açıglıg terk karı. ma.s**[322]. Anlamı şudur: Bir insanın nimetlenecek nimeti varsa, çabuk ihtiyarlamaz.

(açıglıg) açıglıg küp içine konan şeyi ekşitecek ekşisi bulunan küp.

(aḍıglıg) aḍıglıg tāg ayısı çok olan dağ.

(uruglug) uruglug altu.n darbedilmiş altın ve benzeri.

(azıglıg) azıglıg at dişi çıkmış at ve dişi yeni çıkmış her hayvan.

(oçaklıg) oçaklıg ew ocaklı ev.

(açuklug) açuklug kişi yumuşak huylu, rahat insan.

(asıglıg) asıglıg īş faydalı iş.

(aḍaklıg) aḍaklıg nēŋ ayaklı şey.

(arıklıg) arıklıg yi.r arklı yer.

(uruklug) uruklug kova ipli kova.

(azuklug) azuklug er azığı olan insan. Şu atasözünde geçer: **Azuklug arma.s** [323] Anlamı şudur: Azığı olan doyduğu ve kuvvetli olduğu için yolculukta yorulmaz.

(aranlıg) aranlıg ew ahırı olan ev.

(atanlıg) atanlıg er iğdiş edilmiş devesi olan insan.

(ularlıg) ularlıg tāg kekliği olan dağ.

(alımlıg) alımlıg er alacaklı adam.

(alınlıg) alınlıg er alnı geniş olan adam.

(ulunlug) ulunlug er okluğu olan adam.

K (kaf)

urunçak[324] emanet; tevdi edilen şey. **Urunçāk** denmesi de caizdir. Şöyle derler:

urunçak alıp yermedi
alımlıg körü armadı

320 Bk. yazma 39'da *ugur* ile ilgili dipnot.

321 Bk. yazma 39'da *opuz* ile ilgili dipnot.

322 İlk kelimenin *açıglıg* olduğu kesindir. Sonrası leke içinde. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *açıglıg er şebük karımas*, Dankoff-Kelly *açıglıg er terk (şap?) karı:ma:s.*

323 Metinde, iki kelime arasında, üst tarafa *aruk* yazılmış.

324 Atalay *orunçak*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *urunçak*. Tekin, Yakutça *soluok ürü* "rehine koyma, terhin" (*soluok<Rus. zalog*) birleşik fiilindeki *ur-* yardımcı fiilinden hareketle kelimenin *ur-* 'dan gelmesi gerektiğini düşünüyor (Tekin 1989: 177). Clauson'ın Hakasça *urunçax* "sudden illness (ani rahatsızlık)" verisi, anlamı dolayısıyla buradaki kelimeye tanık gösterilemez. Ancak yine Clauson'ın işaret ettiği Anadolu ağızlarındaki *urunçak* "security" (DS'de *urunca ~ uruncak* "saklam, emanet") kelimesi iyi bir tanıktır.

adaşlık üze turmadı

kalın eren tirgeşü.r[325]

Bir insana sitem ederek diyor ki: Emaneti almaktan, hak sahibini görmekten ve onu oyalamaktan mahzun olmadı. Dostluğu devam ettirmedi. Şimdi büyük bir ordu yığarak bana doğru yöneldi.

ogulçuk kadının rahmi.

agırşuk[326] ağırşak, iğin halkası.

ogulmuk ~ ogulmık[327] kiriş üstüne sıralanmış yatay tahtaların her biri. **(86)**

uçuzluk fiyatlarda ucuzluk.

uçuzluk zillet ve küçüklük.

adaşlık ~ adışlık arkadaşlık.

adaklık üzüm bağlarında çardak için kullanılan ağaç.

udukluk bir şeyden gafil olma ve onu görmemezlikten gelme.

oḍugluk bir şey yaparken uyanık olma.

arıglık temizlik

(urugluk) urugluk bugday ekmek için saklanan buğday. Diğer tohumlar için de kullanılır.

açıglık acılık.

(açukluk) yūz açuklukı yüz açıklığı.

(açıklık) kapug açıklıkı kapının açık olması.

(oçaklık) oçaklık yi.r ocağın yeri.

(oçaklık) ocak yapmak için kullanılan çamur vb. şeylere de **oçaklık titig** denir.

arukluk yorgunluk.

(urukluk) urukluk yūŋ ip yapılacak yün.

azukluk yiyecek için hazırlanan şey.

uzaklık işi yavaşlatma, yavaş yapma.

uşaklık bir işte çocuklaşma. "Çocukluk yapma!" anlamında **uşaklık kılma!** denir.

ulugluk ululuk ve şeref. **Ulugluk Teŋri.ke** denir ki "ululuk Allah'a (a.c.) mahsus" demektir.

ulugluk yaşça büyüklük.

(umaçlık) umaçlık[328] **yi.r** oka hedef olabilecek yer.

anukluk bir işe hazırlanma.

---

325 Atalay *tirkeşür*, DTS, Rustemov-Kormuşin *terkeşür*, Clauson, Dankoff-Kelly *tėrgeşü:r*. Kelime harekesiz. Ancak yazma 231'de *tirgeşü.r* ve *tirgeş* kelimelerinde te'de esre var.

326 Elif'teki üstün kahverengiyle ötre yapılmış. Gayın'da siyah esre, kahverengi ötre var.

327 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *ogulmuk*, Rustemov-Kormuşin *ogulmık*. Mim'de üç hareke var: siyah ötre, siyah esre, kahverengi üstün.

328 Elif'te kahverengi ötre, elif ile mim arasında siyah üstün var.

K (kef)

üzütlük[329] cimrilik.

egetlik kara.ba.ş Zifaf gecesinde gelinle gönderilen hizmetçi.

(egetlig) "gelin" ise **egetlig**'dir. Bu, genel bir kuraldır. İsimlerin sonuna sert kef (*k*) eklendiği zaman, "o isimle kastedilen şeyin yeri" veya "o ismin bir şey için ayrılması (tahsis edilmesi)" yahut da mastar anlamını verir. Eğer bu üç anlamdan hiçbiri yoksa ve "o isimle kastedilen şeyin sahibi" anlamı verilmek isteniyorsa **(87)** yumuşak kef (*g*) kullanılır. Sert kef (*k*) ile "egetlik" denildiği zaman "gelinle gönderilmek için ayrılan hizmetçi" anlamına gelir. Kef'i yumuşatırsak "hizmetçisi olan veya hizmetçiye sahip olan gelin" anlamını verir. Bütün benzer durumlarda aynı anlam söz konusudur.

itiçlik[330] ceviz oynamak için çukurun kazıldığı yer.

eḏerlik üzerine eyer konmak için ayrılmış tahta. Yumuşak kef (*g*) ile ise "eyerin sahibi" anlamını verir.

ügürlük akdarının konduğu yer. "Ona sahip olan" anlamı yumuşak kef (*g*) ile verilir.

(ügürlüg) ügürlüg[331] **er** koyun vb. hayvan sürüsünün sahibi olan adam. Kısrakları bulunan aygıra **ügürlüg aḏgır** denir.

eḏizlik yükseklik.

isizlik[332] kötülük.

(eteklik) eteklik böz etek yapmak için kullanılan kumaş.

(eteklig) elbise etek ile (etekli olarak) yapılmışsa "eteği olan elbise" anlamında yumuşak kef (*g*) ile, **eteklig ton** denir.

(etüklük) etüklük sagrı ayakkabı yapmak için kullanılan deri.

(ötüglüg) ötüglüg kişi hakana arz edeceği şeyi olan kimse.

üzüklük kesinti.

örümçek örümcek.

ilersük uçkur.

isiglik sıcaklık.

isiglik sevgi ve muhabbet. Buradan **könül isigliki kerek** denir; "kalpte sevginin sıcaklığı olması gerek" demektir.

erüklük şeftali veya erik[333] bahçesi.

iriglik hayvanın cinsî arzusu.

(eşiklik) eşiklik yıgaç eşik vb. için ayrılan ağaç.

(eşüklük) eşüklük barçın şal için kullanılan uçları ipekli kumaş. Yumuşak kef (*g*) ile olursa "sahibi" demektir.

eweklik bir işte acele etmek.

ekeklik kadının serbestliği ve utanmazlığı.

---

329 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *üzütlük*, Dankoff-Kelly *özütlük*. Clauson'a göre semantik ilişki yakın olmasa da kelime *üz-* "kesmek" fiilinden türemiş olabilir.

330 Bk. yazma 38'de *itiç*.

331 Bk. yazma 39'da *ügür* ile ilgili dipnot.

332 Elif'te kahverengi esre var. Krş. yazma 83'te *issiz*.

333 *Xawx* "1. şeftali, 2. erik" (Kanar 2009: 848).

ükeklik sandık yapmak için hazırlanan tahta. **(üke.klig)** burçları olan sura da **üke.klig tām** denir.

eliglik eldiven.

(emiglig) emiglig eşle.r emzikli kadın. **(88)** Şu atasözünde geçer: **emiglig ura.gut küse.gçi**[334] **bolu.r.** Anlamı şudur: Emzikli kadın iştahlı olur. Ona uygun olanı verilir.

(enüklüg) enüklüg arsla.n yavrusu olan dişi aslan.

Harekeleriyle, Birinci ve İkinci Harfleri Harekeli Fa'al'ān Bâbı

Bu bap, vasfedilen kimsenin o işi sık yaptığını ifade eder. Bir işin vasfedilen tarafından çok yapıldığını anlatıyorsa, Arapçadaki *mif'a:l* bâbının karşılığıdır. "Çok yediren" için *miţ'a:mun;* "çok savaşan" için *miţra:bun* dendiği gibi. Bu bapta nun bulunması şarttır. Oğuz ve Kıpçakların çoğu bu nun'u kaf yapar. "İçi sıkıntılı adam" anlamındaki **buşga.n** kelimesini, asli gayın'ın da düşmesiyle Oğuzların **buşak** yapması gibi. Bu doğru bir kuraldır.

T

(abıtga.n) ol er ol özin kişiden abıtga.n[335] denir; "o, insanlardan saklanma âdeti olan adamdır" anlamına gelir.

(açıtga.n) ol küp ol süçigni açıtga.n denir; "o, içine konan tatlı şeyi daima ekşiten küptür" anlamına gelir.

(uḍıtga.n) bu[336] **ot ol kişini uḍıtga.n** denir; "bu, insanı devamlı uyutan ilaçtır" anlamına gelir.

(arıtga.n) ol kişi ol tarıg arıtga.n denir; "o, buğday vb. şeyleri devamlı temizleyen adamdır" anlamına gelir.

(azıtga.n) ol kişi ol yōldan azı.tga.n denir; "bu, insanları devamlı yoldan çıkaran insandır" anlamına gelir.

(uzatga.n) bu er ol īşıg uzatga.n[337] denir; "bu, işi hep uzatan adamdır" anlamına gelir.

(ozıtga.n) bu er ol atın ozıtga.n denir; "bu, atıyla devamlı öne geçen adamdır" anlamına gelir.

(usıtga.n) bu kuya.ş ol kişini usıtga.n denir; "bu, susatan yaz sıcaklığıdır" anlamına gelir. Şöyle derler:

usıtga.n kuya.ş kapsadı
umunçlug aḍaş tepsedi[338]
Ertiş suwın keçsedi
boḍun anın ürküşü.r

Diyor ki: "Şiddetli sıcak bizi sardı. Arkadaşlığını umduğumuz kimse bizi kıskandı. **(89)** Düşman Ertiş suyunu neredeyse geçecekti. Bu yüzden kavimler arasına sarsıntı düştü."

---

334 Bk. yazma 561'de *küse.di* ile ilgili dipnot.

335 Hareke yok. Yazma 555'te *abı-*'nın, 116'da *abıt-*'ın harekeleri açıkça üstün ve esre. Yazma 111'de elif'in üstünü sonradan ötre yapılmış, be'de silik kırmızı üstün var. Atalay dizin: *abı-, abıt-,* Clauson *abı-, abıtga:n,* Dankoff-Kelly *opıtga:n,* Erdal *apı-, apıt-, abıg* (Erdal 1991: 179, 762). Erdal kararsızdır; çünkü Brahmi ve Tibet kaynaklarında iki ünlü arasında *b* gösterilmektedir (Erdal 1991: 179/228).

336 Yazmada *bu*'dan önce fazladan bir *ol* var.

337 Yazmada yanlışlıkla *azıtga.n.* Tercümede *yuţawwilu.*

338 Yazmada *yaysadı,* fakat tercümedeki *ḥasede*'ye göre *tepsedi* olması gerekir.

(agıtga.n) bu keyik ol ıtıg tāgka agıtga.n denir; "bu, köpeği devamlı dağa çıkaran avdır" anlamına gelir.

(akıtga.n) bu tāg ol tawra.k akın akıtga.n denir; "bu, yağmur suyunu hızla akıtan dağdır" anlamına gelir.

(okıtga.n) bu bitig ol kişini okıtga.n denir; "bu, uzunluğundan dolayı, sürekli insanı okutturan kitaptır" anlamına gelir.

(ulıtga.n) bu er ol ıtın ulıtga.n denir; "bu, devamlı köpeğini havlatandır" anlamına gelir.

(unıtga.n) bu er ol sö.z unıtga.n denir; "bu, sözü çok unutan adamdır" anlamına gelir.

(anutga.n) bu er ol īşıg anutga.n denir; "bu, işlere devamlı hazırlıklı olan kimsedir" anlamına gelir.

(uçurga.n) bu er ol kuşıg uçurga.n denir; "bu, devamlı kuşu uçuran adamdır" anlamına gelir.

(açurga.n) bu aş ol kişini açurga.n denir; "bu, çabuk hazmedilen ve çabuk acıktıran yemektir" anlamına gelir.

(asurga.n) bu er ol telim asurga.n denir; "bu, çok aksıran adamdır" anlamına gelir.

(osurga.n) bu er ol osurga.n denir; "bu, devamlı osuran adamdır" anlamına gelir.

(ısırga.n) ısırga.n ıt denir; "çok ısıran köpek" demektir.

G (gayın)

awujgu.n deri tabaklamakta kullanılan palamut ağacı yaprağı.

(atışga.n) ol meniŋ birle ok atışga.n ol denir; "benimle ok yarışı yapmak onun âdetidir" anlamına gelir.

G (kef)

(öpürge.n) bu er ol sūt öpürge.n denir; "bu adamın başkasına çok süt içirmek âdeti vardır" anlamına gelir.

(içürge.n) bu er ol telim süçig içürge.n denir; "bu adamın insana çok şarap içirme âdeti vardır" anlamına gelir.

(eḍerge.n) bu ıt ol keyikni eḍerge.n denir; "bu köpeğin âdeti devamlı avını aramaktır" anlamına gelir. Bu söz, devamlı hakkını arayan adamı da niteler.

(ewürge.n tewürge.n) bu er ol īşıg ewürge.n tewürge.n denir; "bu, işleri evirip çeviren adamdır" anlamına gelir.

(üḍürge.n) bu er ol tegme nēŋni üḍürge.n denir; **(90)** "bu, hep eşyaları seçen adamdır" anlamına gelir.

(öşerge.n) bu er ol kö.zi öşerge.n[339] denir; "bu, açlık vb. şeylerden dolayı devamlı gözü kararan adamdır" anlamına gelir.

ügürge.n[340] bir bitki. Taneleri vardır. Karluk Türkmenleri onu yer.

339 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *öşergen*, Dankoff-Kelly *üşerge:n*. Krş. Hakas *özik-* "acıkmak, aç kalmak", *özök-* "açlık çekmek" (HTS).

340 Elif harekesiz, ötre kef'e veya rı'ya ait. Atalay *egürgen*, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ügürgen*, Clauson *ügrüge:n*. Clauson'a göre *ügri-* "sallamak" fiilinden.

(egirge.n) bu eşle.r ol telim yıp egirge.n denir; "bu, devamlı iğ eğiren kadındır" anlamına gelir.

(itilge.n sapılga.n) bu er ol itilge.n sapılga.n[341] denir; "bu, işlere girip çıkan adamdır" anlamına gelir.

itilge.n bir at hastalığı. Bezelerden olur; bezeler yarıldığı zaman at iyileşir. Farsçada *xuna:m* adını alır.

(etilge.n) meniŋ īşım edgülükün etilge.n ol denir; "benim işim devamlı hayırla düzelir" anlamındadır.

(üzülge.n) bu yışıg ol üzülge.n denir; "bu her zaman kopan iptir" anlamına gelir.

(ürülge.n) bu er ol öpke.n ürülge.n denir; "bu adam, kızgınlıktan, devamlı tulum gibi şişen adamdır" anlamına gelir.

(esilge.n) bu yıp ol esilge.n[342] denir; "bu, daima uzayan iptir" anlamına gelir.

(eşilge.n) bu kayır ol eşilge.n denir; "bu, devamlı akıp dökülen kumdur" anlamına gelir.

(egilge.n) bu butak ol egilge.n denir; "bu, hep eğilen daldır" anlamına gelir.

(ügülge.n) bu nēŋ ol tutçı ügülge.n[343] denir; "bu, devamlı kümelenen şeydir" anlamına gelir.

Bunun Bir Türü

D

urumda.y zehirin zararını gideren bir taş.

Ef'alel Bâbı

arsalık Oğuzcada, çift cinsiyetli hayvan.

İlk Harfi Ötreli Olanlar

Ç

üskebeç kuru üzüm.

K (kef)

ögreyük âdet. Afrâsiyab Han'ın mersiyesinde zamanı vasfederek diyor ki:

ögreyüki mundag ok
munda aḍın tıldag[344] **ok**
atsa ajun ugrap[345] **ok**
taglar başı kertilü.r

341 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sayılgan*, Dankoff-Kelly *sapılga:n*. Yazmada da *sayılga.n*. Fakat tercümeye göre *sapılga.n* olması gerekir. Bk. yazma 328'de *sapıl-* "katılmak".

342 Metinde sonradan konma noktalarla *eşilge:n*. Bk. yazma 107'de *esil-* "uzamak".

343 Kef'te silik kırmızı esre de var. Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

344 Metinde lâm üzerine sonradan keşide çekilmiş.

345 Bk. yazma 39'da *ugur* ile ilgili dipnot.

Diyor ki: Zamanın âdeti böyledir. Bu öldürücü sebeplerden gayrısı bahanedir. Devran dağların başına doğru bir ok atsa (dağların başı) aşınır.

Fu'ālil Bâbı (91)

K (kaf)

(osa.yuk) osa.yuk[346] **er** gafil adam.

Bunun Menkus Bir Türü

K (kaf)

(uyadsılık) uyadsılık er utanca boğulmuş adam.

Bunun Başka Bir Türü

ü.hi baykuş. Türklerin çoğu ona kef ile **ü.gi** derler; bu daha doğrudur. Çünkü Türk dilinde *h*'nin yeri yoktur.

Bunun Gunnelisi

Ç

ötkünç[347] hikâye. **Ötkünç ötkündi** denir; "bir hikâye anlattı" demektir.

Gunneli Fa'ālil Bâbı

R

ala.ŋır sıçan cinsinden bir şey. Aktavşandır (Jaculus jaculus). Türkmenler onu yer.

K (kaf)

(oŋa.muk) oŋa.muk er solak olmayan[348] adam.

K (kef)

(öŋe.yük) öŋe.yük nēŋ bir şeye has olan şeyler. Bir insana has olan özellikler onun **öŋe.yük**'üdür.

346 Bk. yazma 73'te *osal* ile ilgili dipnot.

347 Atalay *ötkünç ~ ötükünç*, DTS, Rustemov-Kormuşin *ötkünç*, Clauson, Dankoff-Kelly *ötgünç*. Krş. Anadolu ağızları *ödgönç ~ ödgüç ~ ötgüç ~ ötkünç* "öykü"; *öyk-* "karşılaştırmak, örneksemek", *öykün- ~ ökün-* "1. birinin yaptıklarını, söylediklerini yineleyerek alay etmek, 2. öykü anlatmak, anlatmak, söylemek." (DS), Osm. *öykün-* "müteessir olmak, dert derun olmak" (Ş. Sami), Türkmen *öykün-* "öykünmek, özenmek, benzemek" (TTS), Altay *ötkön-* "1. taklit etmek, 2. tahrik etmek, kışkırtmak" (ATS), Hakas *ötkin-* "1. öykünmek, taklit etmek, 2. sataşmak, takılmak" (HTS), Tuva *öttün-* "taklit etmek, öykünmek" (TvTS). Hece başındaki ünsüzün Oğuz grubunda düşmeyip *g*, hatta *k* olması; diğer lehçelerde de hep *k* bulunması kelimeyi *k* ile okumamızı gerektirir. *Ötkün-*, Clauson'un düşündüğü şekilde *ötüg* isminden gelmiş olamaz; *ötüg* isminin ve *ötün-* fiilinin de türediği **ötü-* fiilinden türemiş olabilir. Krş. Anadolu ağızları *öyk-*.

348 Metinde *eyser* "solak" anlamı verilmiş. Clauson'ın belirttiği gibi bu bir hata olmalı.

Bunun Bir Türü
K (kaf)
otuŋluk odunluk.

Hemzeli isimler kitabı elhamdülillah bitti.

Esirgeyen Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
HEMZELİ FİİLLER KİTABI

İKİLİ BAP

Bil ki, bütün kitaplarda her fiilin geçmiş ve geniş zamanları ile mastarlarını zikredeceğiz. Geçmiş zamanı açıklayacağız; geniş zaman ve mastar üzerinde durmayacağız. Çünkü, bu ikisinin aslında hiç zikredilmemeleri gerekirdi. Ne var ki geniş zaman ve harekelerinin durumu, zikredilmeden anlaşılmaz. Mastar da aynı şekilde; zikredilmedikçe incesi kalınından, kapalısı (*muma:l; -me.k*'li olanı) açığından (*mufaxxam; -ma.k*'lı olanından) ayırdedilemez.

Bütün fiillerde esas şudur: Kef'li mastarların geçmiş ve geniş zamanlarında kapalılık ve incelik vardır. Kaf'lı mastarlarda ise kaf'lı, kalın veya gayın'lı bir kelimenin bulunması gerekir. Kef'lilerde ise kef'li, kapalı veya ince bir kelime bulunmalıdır. Bütün mastar ve fiillerde kural budur.

P (92)

(öp-) ol meni öpdi o beni öptü. **öpe.r, öpme.k.** Şu atasözünde geçer: **Tāşıg ısru.masa öpmiş kere.k**. Anlamı şudur: "Taşı ısıramayan onu öpmelidir." Maksadına ulaşmada işi yumuşaklıkla yürütmek için kullanılır.

(öp-) mü.n öpdi çorba vb. şeyleri içti. **öpe.r, öpme.k.**

Ç

(aç-) kapug açdı kapı vb. şeyi açtı. **aça.r açma.k.**

(uç-) kuş uçdi kuş uçtu. **Anıŋ kutı uçdı** denir; "onun talihi gitti" demektir. **Er attın koḍı uçdı** denir; "adam attan düştü" demektir. Hepsinde: **uça.r, uçma.k.**

(öç-) ōt öçdi ateşin alevi bitti. **Erniŋ öpke.si öçdi** denir; "adamın öfkesi geçti" demektir. **Er tīnı öçdi** denir; "adamın nefesi kesildi" demektir. Hepsinde: **öçe.r, öçme.k**[349].

349 Metinde kaf ile.

(iç-) er suw içdi adam su vb. şey içti. İçen ve kurutan her şeye de **içdi** denir. **içe.r, içme.k.**

R

(er-) ol andag erdi o öyle idi. **erü.r, erme.k.**

(ür-) ol öt ürdi o ateş vb. şeyleri üfledi.

(ür-) ıt ürdi denir; "köpek havladı" demektir. **üre.r, ürme.k.**

(ür-) elgindeki nēŋni yi.rde ürdı elindeki şeyi yere koydu. Şu atasözü vardır: **Kümüş künke ursa altun aḍa.kın keli.r.** Anlamı şudur: "Paralar güneşe serilirse altın ona yürüyerek gelir." İşi yürütmede para harcamak için söylenir.

(ur- ~ ür-) ol kulın ürdı denir; "o kölesini vb. dövdü" demektir. **uru.r, urma.k.**

(ez-) ol yi.rni ezdi o yeri (ezdi)[350] ve deride vb. sıyrık yaptı. **eze.r**[351]**, ezme.k*. (93)**

(üz-) ol yıp üzdi o, ip, iplik vb. şeyleri kopardı. **üze.r, üzme.k.**

S[352]

(es-) ol yışıg esdi[353] o, ip vb. şeyleri uzattı. **ese.r*, esme.k*.**

(es-) esin esdi hafif rüzgâr esti.

(es-) tarıg esdi denir; "buğday vb. şeyleri savurdu" demektir. Rüzgâr toprağı savurduğu zaman da aynı şey denir. Hem geçişli, hem geçişsizdir.

(us-) er usdı adam susadı. **usar, usma.k.**

(os-) men ayla[354] **osdum**[355] ben öyle zannettim. Oğuzcada. Mastarı da aynıdır.[356]

Ş

(eş-) ol kayırnı eşdi o, kumu akıttı. Un vb. şeyleri de çuvala akıtmak için aynı şey söylenir.

(eş-) atlıg eşdi denir; "atlı tırısa kalkıp dört nala koştu" demektir.

(eş-) eşiç kayna[357] **eşdi** denir; "tencereyi fokurdatarak kaynattı" demektir. **eşe.r, eşme.k.**

(üş-) ol ok üşdi o, ok vb. şeylerde delgiçle delik açtı.

(üş-) etme.kke telim kişi üşdi denir; "pek çok insan ekmeğe üşüştü." demektir. **üşe.r, üşme.k.**

(uw-) ol etme.k uwdı o, ekmek vb. şeyleri ufaladı. **uwa.r, uwma.k.**

(ew-) körünçke kişi ewdi insanlar, seyretmek için bir şeyin etrafını çevirdiler. **ewe.r,**

350 Burada *ezdi* fiilinin Arapçası unutulmuş olmalı.

351 Elif'te siyah hemze, kırmızı esre, kahverengi ötre var.

352 Metinde şın (Ş).

353 Sin üzerine sonradan üç nokta konmuş. Krş. yazma 107: *esil-*.

354 Bk. yazma 69'da *ayla* ile ilgili dipnot.

355 Tekin bu fiili fark etmediği için farazi bir kök olarak tasarlamıştır (Tekin 1989: 189). Ayrıca fiil Anadolu ağızlarında da vardır: *os- I* "karşılaştırmak, sanmak" (DS).

356 "Yukarıdaki gibidir" demek istemiş olmalı.

357 *kayna* sonradan bir çizgiyle iptal edilip *eşiç*'ten önce bir çıkma ile sayfa kenarına *kayna.r* yazılmış; böylece cümle *kayna.r eşiç eşdi* şeklinde düzeltilmek istenmiş.

ewme.k.

(iw-) er iwdi adam acele etti. Şöyle derler:

uḍu ba.rıp üküş iwdim
telim yörıp küçi kewdim
atım birle tegü ewdim[358]
mini kö.rüp tüsi[359] **agdı**

Kurdu tavsif ederek diyor ki: Onu yakalamak için acele ettim. Çok koşturup onun gücünü zayıflattım. Böylece atımla ona ulaştım. Beni görüp derisi titredi (tüyleri diken diken oldu). **iwe.r, iwme.k.**

K (kaf)

(ak-) su.w akdı su vb. aktı. "Düşman birlikleri geldi" anlamında **yagı akdı** denir. **aka.r, akma.k.**

(uk-) ol er īşın ukdı o adam işini anladı. **uka.r, ukma.k.**

K (kef) (94)

(ek-) ol tarıg ekdi o tohum serperek ekin ekti. Tohum serpildiği zaman ve bir şey üzerine ilaç ekildiği zaman aynı fiil kullanılır. **eke.r, ekme.k.**

(üg-) ol yarma.k ügdi[360] o paraları vb. şeyleri küme hâline getirdi. **üge.r, ügme.k.**

(eg-) ol butak egdi o, dal vb. şeyleri eğdi. **ege.r, egme.k.**

L

(al-) ol alımın aldı o, alacağını aldı. **Beg il aldı** denir; "bey ili aldı" demektir. **alır, alma.k.**

(ul-) et bışıp uldı[361] et dağılıncaya kadar pişirildi. Elbise de üzerinden uzun günler geçmesiyle yıpranırsa aynı fiil kullanılır. **ulur, ulma.k.**

(il-) tike.n tōnug ildi diken elbise vb. şeyleri çekti.

(ıl-) "adam dağ vb. yerlerden indi" anlamında **er tāgdan koḍı ıldı** denir.
"Elbise" ve "diken"le ilgili olanda lâm üstünlü olarak **iler;** "iniş" ile ilgili olanda lâm ötreli

358 Atalay, Rustemov-Kormuşin *ewdim*, Dankoff-Kelly *awdim*. Üçüncü mısraın Arapça tercümesi şöyledir: *Laḥiqtuhu bi-feresi:*. "Atımla onun ardından yetiştim". "Yetişmek", dörtlükteki *teg-* fiilinin karşılığıdır; yani *ew-* fiilinin karşılığı tercümede yoktur. Tekin, "kuşatmak, etrafını çevirmek" anlamında bir fiilin bağlama uygun düşeceği konusunda haklıdır; fakat bu fiil onun sandığı (Tekin 1989: 182) gibi *aw-* değildir. Yazma 96'daki *aw-* "kuşatmak, etrafını çevirmek" anlamında değil, "sıkışık bir şekilde toplanmak (*izdeḥame*)" anlamındadır. Oysa dörtlüğün iki kelime üstündeki *ew-* tam olarak "etrafını çevirmek (*ḥaffe*)" anlamına gelmektedir.

359 Atalay *yini*, Dankoff-Kelly *tüsi* (*yė:ni* de mümkün), Rustemov-Kormuşin *yāsi*. Tekin de *yini* okuyuşunu tercih ediyor (Tekin 1989: 182). İlk dişte nokta yok; sonradan altına iğreti iki nokta konmuş; ancak sin çok açık ve *yini ~ yė:ni* okunması mümkün değil. Burada *ag-* fiilinin "yükselmek" anlamıyla ilgili olarak "tüyleri ürpermek, tüyleri diken diken olmak" anlamı daha uygun düşmektedir.

360 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

361 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *uldı*, Clauson, Dankoff-Kelly *oldı*. Clauson fiili, "olmak, olgunlaşmak, yumuşamak, tamamen pişmek" anlam alanı içinde düşünmüştür. Oysa burada "çok fazla pişmek (*teherre'e*)", "eskimek, yıpranmak (*uxliqa, buliye*)" anlamı söz konusudur. Nitekim yazma 46'da *uluk to.*n'a "eski yıpranmış elbise ve her eski şey" anlamı verilmiştir. Krş. Anadolu ağızları *uluk* "çürümüş, çürümeye yüz tutmuş" (DS), Altay *uluk* "hoş olmayan" (ATS). Ayrıca krş. Başkurt *olak-* "2. yok olmak, kaybolmak" (BTH), Kazan Tatar *olak-* "ortadan kaybolmak, yok olmak..." (KTTS), Hakas *ular-* "yorulmak, yorgunluk hissetmek" (HTS). *Ul-* fiili Mukaddimetü'l-Edeb'de de "çok yumuşamak, çürümek" anlamındadır (Yüce 1993: 193).

olarak **ılur** gelir. "İnmek"teki mastar kaf'lı olarak **ılma.k**; "çekmek"teki mastar kef'li olarak **ilme.k**'tir.

M

(em-) kenç ana.sın emdi çocuk annesini emdi. Hayvanların emmesi için aynı fiil kullanılır. **eme.r, emme.k.**

(um-) ol mendin nēŋ umdı o benden bir şey umdu. **uma.r, umma.k.**

N

(ön-) ot öndi[362] ot bitti.

(ön-) ol ewke öndi denir; "o evine gitti" demektir. Bu Uygur lehçesidir. **öne.r, önme.k.**

(in-) ol tāgdın koḍı indi o, dağ vb. yerlerden indi. Nun, lâm'dan dönmüştür. Nitekim Arapçada *raculun şeşnu'l-eşa:bi'i we şeşluhu* (kalın parmaklı adam) ve *kebnu'd-delwi we kebluhu* (kovanın kasnağı) sözlerinde aynı durum vardır.[363]

Bunun Muzâafı

T (95)

(at-) er ok attı adam ok vb. şeyleri attı. **Taŋ attı** denir; "şafak söktü" demektir. **Ol attı nēŋni** denir; "O, şeyi attı" demektir. **ata.r, atma.k.**

(ut-) ol anı uttı o, onu oyun vb. şeylerde yendi. Şöyle derler:

kış yāy bile tokuştı
kınır kö.zün bakıştı
tutuşkalı yakıştı
utga.lı met ugraşu.r[364]

Anlamı şudur: Kış yaz ile tartıştı ve savaştı. Birbirlerine öfkeli gözle baktılar. Biri diğerini yenmek üzere birbirlerine yaklaştılar. Her biri diğerini yenmek için uğraşıyor.

(öt-) ok keyikten ötti ok geyik ve benzerini delip geçti. Herhangi bir şey bir şeyi delip geçerse aynı fiil kullanılır.

(öt-) karı.n ötti denir ki "mide boşaldı ve yürüdü (ishal oldu)" demektir. **öte.r, ötme.k.**

(üt-) ol ba.şıg ütti o baştaki kılları ve benzeri şeyleri ütüledi ve yaktı. **üte.r, ütme.k.**

(it-) ol anı itti o, ona çarparak eliyle veya ayağıyla yere düşürünceye kadar itti. **ite.r, itme.k.**

(it- ~ it-) Teŋri meniŋ īşım itti Allah işimi düzeltti. **Ol yükünç itti** denir; Oğuzcada "o namaz kıldı" demektir. Oğuzlar iyi yaptıkları her şey için **itti** derler. Türkler ise yaptıklarına **kıldı** derler. Ancak bu söz cinsî münasebet için de kullanılır. Bu yüzden, kadınlar utanmasın diye, bu kelimeyi bırakıp diğerini kullanırlar. **ite.r, itme.k.** Bu kelime, "başı illetli olanlar" bölümüne de girebilir.

362 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *öndi*, Clauson *ündi*. Krş. Özbek *un-* "1. yeşerip toprağın yüzüne çıkmak" (UTİL), Yeni Uygur *ün-* "filizlenmek" (YUTS), Tuva *üner* "1. çıkmak, 2. büyümek, 3. bitki yeşermek" (TvTS); fakat CC *ön-* "bir şeyden ortaya çıkmak" (KpTS), Kazak *ön-* "1. bitmek, yeşermek" (KTS), Kırgız *ön-* "bitmek, büyümek, neşvünema bulmak" (KS), Türkmen *ön-* "bitmek, yetişmek, ortaya çıkmak, büyümek". (TTS). CC'taki veri, Eski Türkçede ünlünün *ö* olduğunu gösterir.

363 Kâşgarlı *şeşn - şeşl* ve *kebn - kebl* kelimeleri arasındaki n-l münasebetlerini örnek olarak gösteriyor.

364 Gayın'da belirsiz, kırmızı esre var.

Bunun Menkus Olanı

P[365]

(o.p-) er su.w o.pdı adam suyu vb. şeyleri içmek üzere dudağına dayadı. **o.pa.r, o.pma.k.**

Ç

(āç-) er āçtı adam vb. acıktı. **āça.r, āçma.k. (96)**

R

(ār- ~ ar-) er ārdı adam vb. yoruldu.

(ār- ~ ar-) ol (anı)[366] ārdı" denir; "o onu kandırdı" demektir. **ara.r, arma.k.**

(ör-) ol saç ördi o, saçı ve benzeri şeyleri ördü. **öre.r, örme.k.**

(o.r-) ol ot o.rdı o, ot biçti. Ekin vb. şeyler biçildiği zaman da bu fiil kullanılır. **o.ra.r, o.rma.k.**

(i.r-) er i.rdi o, insanları sık görmediğinden yabanileşti.

(i.r-) ol ta.m i.rdi denir; "o duvarı vb. şeyleri yardı" demektir. **i.re.r, i.rme.k.**

(ör-) bulıt ördi bulut oluştu.

(ör-) kōy ördi denir; bu, koyunlar yerlerinden kaldırılıp meraya doğru sürüldükleri zaman kullanılır. Koyunlar geceleyin otladıkları zaman da bu fiil kullanılır.

(ör-) ol sawdıç ördi denir; "o sepet ve zembil ördü" demektir. İplik ve hurma yapraklarından elle örülen her şeyde bu fiil kullanılır. **öre.r, örme.k.**[367]

Z

(a.z-) ol yo.l a.zdı o, yolu kaybetti, şaşırdı. **aza.r, azma.k.**

(ōz-) anıŋ atı ōzdı onun atı geçti. Herhangi bir şeyi geçenler için aynı fiil kullanılır. **ōza.r, ōzma.k.**

S

(a.s-) ol et a.sdı o, et vb. şeyleri ipe astı. Adam asıldığı zaman da aynıdır. **a.sa.r, asma.k.**

Ş

(āş-) ol tāg āşdı o, dağ vb. şeyleri aştı. **āşa.r, āşma.k.**

G (gayın)

(āg- ~ ag-) ol tāgka agdı o dağ vb. şeylere çıktı. **āga.r, agma.k. Bulıt āgdı** denir; "bulut yükseldi" demektir.

365 Metinde rı (R).

366 Metinde *anı* kelimesi unutulmuş.

367 Metinde *ö.rmak.*

(āg-) anıŋ yūzi āgdı denir; "onun rengi değişti" demektir.

W

(a.w-) aŋar kişi a.wdı onun üzerine insanlar sıkışarak toplandı. **a.wa.r, a.wma.k.**

K (kef)

(ö.g-) ol meni ö.gdi (97) o, beni övdü. **ö.ge.r, ö.gme.k.**

Bunun Dörtleri

(ay-) ol maŋa sö.z aydı o bana söz söyledi. **ayu.r, ayma.k.**

(ōy-) ol kāgu.n ōydı o kavun vb. şeyleri oydu. **ōya.r, ōyma.k.**

(uy-) ol ūnug uydı[368] o, un vb. şeyleri sertleşip kıvamını bulması için bastırdı. **uya.r, uyma.k.**

Bunun Gunnelisi

Ņ[369]

(eŋ-) er eŋdi adam hayret etti. **eŋe.r, eŋme.k.**

(üŋ-) ol yıga.ç üŋdi[370] ağaç vb. şeyleri deşti. Duvar temeli ve benzeri şeyler deşildiği zaman da aynıdır. **üŋe.r, üŋme.k.**

(oŋ-) barçın boḍu.gı oŋdı ipekli kumaş vb. şeylerin rengi solup gitti. **oŋa.r, oŋma.k.** Aynı anlamda **oŋuktı** da denir.

KURAL. Bu bâbın emir şekli iki harflidir. "Parayı al" anlamında **yarma.k al**; "attan in" anlamında **attın ıl** örneklerinde olduğu gibi. Sonra bil ki bu dilde, fiil şekillerinin üzerine kurulduğu taban, emir şeklidir. Emir şeklinde görülen bir harf fiilin aslında var demektir. Başka şeyleri ifade etmek üzere, o anlamları veren harfler, emir üzerine eklenir. Olumsuzluğu ifade etmenin yolu, bütün fiillerde, asli harflerden sonra mim ile elif eklemektir. "Alma" anlamında **alma**, "inme" anlamında **ılma** örneklerinde olduğu gibi. Bu kural ve ölçülerin geniş şekli "sâlim" kitabındadır; inşallah (a.c.) orada zikredilecektir.

İkili baplar bitti.

368 Atalay *oydı*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *uydı*. Krş. Anadolu ağızları *uyla-* "üstelemek..." (DS).

369 Metinde kef.

370 Atalay *öŋdi*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *üŋdi*. Krş. Kırgız *üŋü-* "bir şeyin içine saplanmak, bir şeyi delmek, delik açmak" (KS), Kazak *üŋgi-* "oyuk açmak, çukur kazmak" (KTS).

ÜÇLÜ BAPLAR

Harekeleriyle, ortası Harekeli Fa'al Bâbı

R

(öpür-) ol maŋa sūt öpürdi o bana sulu yemek vb. şeyleri içirdi. **öpürür, öpürme.k.**

(ötür-) ol sıbuzgu[371] **ötürdi** o, kaval vb. şeyleri çaldı. **ötürü.r, ötürme.k.**

(otur-) ol saç oturdı[372] **(98)** o, saç, elbise vb. şeyleri kesti. **oturur, oturma.k.**

(ötür-) ol tām ötürdi o, duvar vb. şeyleri deldi. **ötürür, ötürme.k.**

(uçur-) ol kuş uçurdı o, kuş uçurdu. "**Ol anı attın uçurdı**" denir; "onu at vb. şeylerin üzerinden düşürdü" demektir. **uçurur, uçurma.k.**

(öçür-) ol otug öçürdi o ateşin alevini söndürdü. **Anıŋ öpke.sin öçürdi** denir; "onun kızgınlığını yatıştırdı" demektir. **Ol anı urup tīnı öçürdi** denir; "ona sesini kesinceye kadar vurdu" demektir. **öçürür, öçürme.k.** Şu atasözünde geçer: **Ōtug oḍguç birle öçürme.s.** Anlamı şudur: "Ateş alevle söndürülmez." Fitnenin fitneyle değil, barış yoluyla yatıştırılacağını anlatmak için kullanılır.

(içür-) ol aŋar su.w içürdi o, ona su vb. şeyler içirdi. **içrür, içürme.k.**

(aḍır-) ol eḍgü.ni yawla.ktan aḍırdı o, iyiyi kötüden ayırdı. **aḍırur, aḍırma.k.**[373] Şu atasözünde geçer: **Etli tırŋa.klı aḍırma.s.** Anlamı şudur: Etle tırnak birbirinden ayrılmaz. Yakınlıklar için kullanılır; tırnakla et arasında ayrılık olmadığı gibi akraba arasında da ayrılık olmaz demektir.

(üḍür-) ol üḍürdi[374] **nēŋni** o, bir şeyi seçti. **üḍürür*, üḍürme.k*.**

(eḍer-) men anı eḍerdim[375] ben onun izini takip ettim. **eḍerür men*, eḍerme.k*.**

(asur-) er asurdı adam aksırdı. **asurur, asurma.k.**

(osur-) er osurdı adam osurdu. **osrur, osurma.k.**

(ısır-) ıt ısırdı köpek vb. şeyler ısırdı. Şu atasözünde geçer: **ıt ısırma.s at tepme.s time** Anlamı şudur: "At tepmez, it ısırmaz deme, çünkü bu onların huyudur." **ısrur, ısırma.k. (99)**

(öşer-) anıŋ kö.zi öşerdi[376] beklemekten veya açlıktan onun gözü karardı ve uzun uzun baktı. **öşe.rür, öşerme.k.**

(ogur-) er süŋük ogurdı adam kemiği ayırıp kopardı. **ogurur, ogurma.k.**

(ewür-) ol meni yōldın ewürdi o beni yoldan çevirdi. **Ol**[377] **aya.k ewürdi** denir; "o sahan vb. şeyleri ters çevirdi" demektir. **ewüre.r, ewürme.k.**

(egir-) beg kend egirdi bey, şehri kuşattı. **Ura.gut yı.p egirdi** denir; "kadın iğ eğirdi" demektir. **Sūw kemi.ni egirdi** denir; "su gemiyi çevirdi" demektir. **egire.r, egirme.k. Ol meni ı.şka egirdi** denir; "o beni işe sürdü" demektir.

(alar-) talka alardı Üzüm vb. şeylerin koruğu (çağlası) renklendi. **Kişi yīni alardı**

371 Be (sin?) üzerindeki siyah üstün kahverengiyle ötreye çevrilmiş. Krş. yazma 116: *sıbuzgu*, 129: *sıbızgu*.

372 Atalay *utur-*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *otur-*. Yazma 106'da *otul-* "kesilmek". O hâlde köken: *otur-* <**ot-ur-*. **Ot-* fiili de *or-* ile köktaş olmalı.

373 Metinde kef ile.

374 Metinde *aḍır-* biçiminde harekelenmiş. Anlama göre *üḍür-* olmalı.

375 Elif'lerde ötre var; esreler ise iptal edilmiş. Geniş zamandaki elif ötresi üstünden çevrilmiş gibi. Fakat yazma 89'da *eḍerge.n* kelimesinin harekeleri açık.

376 Bk. yazma 90'da *öşerge.n* ile ilgili dipnot.

377 Metinde iki defa *ol* yazılmış.

denir; "insan vb.'nin bedeni alacalandı" demektir. **Anıŋ kö.zi alardı** denir; "gözü kamaştı" demektir. **ala.rur, alarma.k.**

(iler-) meniŋ kö.züme nēŋ ilerdi uzakta veya karanlıkta gözüme bir şey görünür gibi oldu. Şöyle derler :

kakla.r kamug kölerdi
tagla.r başı ilerdi
ajun tını yılırdı
tü tü çeçek çergeşür[378]

Diyor ki : İçinde su birikmiş çukurlar doldu ve su çoğaldı. Dağların başı belirdi. Dünyanın içi ısındı. Ağaçlar çiçeklendi. Her cinsten çiçekler sıra sıra dizilip toplandı.

Z

(emüz-) ura.gut oglıŋa sūt emüzdi kadın oğluna süt emzirdi. **emüzür, emüzme.k.**

Ş

(öpüş-) ol meniŋ birle öpüşdi o beni öptü, ben de onu öptüm. **öpüşür, öpüşme.k.**

(atış-) ol meniŋ birle ok atışdı o benimle atışta yarıştı. Herhangi bir şeyi atmak için de böyle denir. **atışur, atışma.k.**

(utuş-) ol anıŋ birle yarma.k utuşdı o onunla kumar oynadı; para ve benzeri şeyleri ütüştüler. **(100) utuşur, utuşma.k.**

(itiş-) ol anıŋ birle itişdi o, onunla itişti. **itişü.r, itişme.k.** Birine bir şeyi müdafaa etmekte yardımcı olunca veya onunla yarışınca aynı şey kullanılır. **itişü.r, itişme.k.**

(açış-) ol maŋa kapug açışdı o bana kapıyı açmakta yardımcı oldu. Onunla yarıştığı zaman da bu kullanılır. **açışu.r, açışma.k.**

(açış-) üzüm açışdı üzümler birbirini ekşitti. **açışu.r, açışma.k.**

(öçeş-) ol meniŋ birle öçeşdi o benimle bir şeyde yarıştı. **öçe.şü.r, öçeşme.k.**

(içiş-) ol meniŋ birle sūt içişdi süt vb. şeyleri içmekte benimle yarıştı. **içişü.r, içişme.k.** İşi yapmakta yardımcı olduğu zaman da aynı şey kullanılır.

Bu fiillerin kullanılışı iki türlüdür. Birincisi, Arapçadaki *mufa:'ale* bâbında olduğu gibi, iki özne arasında fiilin geçişli olmasıdır. Yahut işi yapmada yardımcı olmayı, yahut da bir işte yarışmayı ifade eder. İkincisinde ise fiil geçişsizdir; fakat fiil, özneyi bütün parçalarıyla işi yapmaya mecbur kılar. **Sirke açışdı** örneğinde olduğu gibi. "Sirkenin parçacıkları birbirlerini ekşitti" demektir. **Tōn terni içişdi** örneğinde de "elbise teri bütün parçacıklarında kuruttu" anlamı vardır. Bu kural üzerine birçok fiil yapılır.

(aḍış-) er aḍa.kı aḍışdı adam bacaklarını açarak büyük adımlarla yürüdü. **aḍışu.r, aḍışma.k.** Bir uçları bitişik olan iki şeyin diğer uçlarının birbirinden ayrılması için de aynı fiil kullanılır: **aḍışu.r, aḍışma.k.**

(uḍış-) ol meniŋ birle uḍışdı[379] o benimle hangimiz daha uykucuyuz diye, uyumakta yarıştı.

---

378 Atalay *çerkeş-*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *çergeş-*. Clauson'a göre *çerig*'den. Tekin kelimeyi, Tuva *çerge* "sıra, derece", Yakut *serge* "sıra, saf, dizi" ile karşılaştırır (Tekin 1989: 190). Ayrıca krş. Altay *cergele-* "sıra oluşturmak" (ATS), Kırgız *cerge* "1. sıra" (KS), Azer. *cerge* "sıra" (AzTS), Anadolu ağızları *cerge* II "1. dizi, sıra (Iğdır, Arpaçay, Ahlat), 2. grup grup, dizi dizi (Ahlat)" (DS).

379 Zel'de ötre de var.

(uḍış-) aḍak uḍışdı ayak uyuştu.

(uḍış-) yugrut[380] **uḍışdı** yoğurt mayalandı. **uḍışu.r, uḍışma.k.**

(ıḍış-) ol maŋa artut[381] **ıḍışdı** o bana hediye verdi, ben de ona bir şey hediye ettim. **(101)** Bir şeyi serbest bırakmakta, göndermekte biriyle yarışırsan yine **ıḍışu.r, ıḍışma.k** fiili kullanılır.

(arış-) olar ikki arışdı iki kişi bibirini aldattı. **arışu.r, arışma.k.**

(erüş-) yāg erüşdi[382] yağ vb. şeyler kendi kendine eridi. **erüşü.r*, erüşme.k*.**

(uruş-) anıŋ birle uruşdı iki kişi birbiriyle kavga etti. İki bey vb. savaşınca da aynı fiil kullanılır. **uruşu.r, uruşma.k.** Şu atasözünde geçer: **Alpla.r birle uruşma begle.r birle turuşma.** Anlamı şudur: Kahramanlarla savaş etme; beylere karşı direnme. Şöyle derler:

eren alpı okıştıla.r

kınır kö.zün[383] **bakıştıla.r**

kamug tulmun[384] **tokıştıla.r**

kılıç kınka küçün sıgdı

Anlamı şudur: Kahramanlar birbirlerini davet ettiler. Kızgın gözle bakıştılar. Bütün silahlarla savaştılar. O kadar ki silahlar, üzerinde kuruyan kanlardan dolayı kınlarına sığmadılar.

(ürüş-) ol maŋa ōt ürüşdi o, ateşi üflemekte bana yardım etti. Onunla yarışırsa da aynı fiil kullanılır. **ürüşü.r, ürüşme.k.**

(örüş-) ol maŋa yışıg örüşdi o, ipi örmekte bana yardım etti. Herhangi bir şeyi örmekte de yarış edilince aynıdır. **örüşü.r, örüşme.k.**

"Yardımlaşma" ile "yarışma"yı birbirinden ayırt etmek isteyen, bağlantı edatına baksın. Fiile "bana" anlamındaki **maŋa** edatı bağlanırsa burada "yardımlaşma" anlamı vardır. Eğer fiile "benimle" anlamında **meniŋ birle** edatı bağlanırsa burada "yarışma" anlamı vardır. Bu kural, iki kişi arasında geçen bütün fiillerde uygulanır. Üçüncü şahıslarda "yardımlaşma" anlamını vermek için "ona" anlamındaki **aŋar**; "yarışma" ve "çekişme" anlamını vermek için ise "onunla" anlamındaki **anıŋ birle** kullanılır. Bunu ezberle. **(102).**

(üzüş-) ol maŋa üzüm üzüşdi o, üzüm koparmakta bana yardım etti. İp vb. şeylerin koparılması için de aynı fiil kullanılır. Yarışma için de aynıdır: **üzüşü.r, üzüşme.k.**

(ozuş-) ol meniŋ birle at ozuşdı o benimle at yarışı yaptı. Yardımlaşmada da aynı fiil. **ozuşu.r, ozuşma.k.**[385]

(asış-) ol maŋa et asışdı o, eti ipe asmakta bana yardım etti. **asışu.r, asışma.k. Ol maŋa yıp asışdı** o, ip asmada bana yardım etti. Yarışma için de aynı fiil. **asışu.r, asışma.k.**[386]

(isiş-) isişdi nēŋ nesne ısındı. Sıcaklık onun bütün kısımlarına yayıldı, demektir. **isişü.r, isişme.k.**

(eşiş-) ol maŋa topra.k eşişdi o, toprak akıtmakta bana yardım etti. Yarışma için de aynı

380 Bk. yazma 486'da *yugruş-* ile ilgili dipnot.

381 Bk. yazma 67'de *artut* ile ilgili dipnot.

382 Rı'da ayrıca kahverengi esre de var.

383 Ze'de esre de var.

384 Atalay, Rustemov-Kormuşin *tolmun*, Dankoff-Kelly *tulmun*. Clauson kelimenin "tulum" anlamındaki *tuluŋ* ile ilgili olduğunu, fakat *tol-* fiilinden geldiğini düşünmektedir. Bizce kelime yazma 275'teki *tul-* "vurmak" ve 354'teki *tuldur-* "çarpmak" ile ilgilidir. Krş. Azerb. *tulla-* "1. bir şeyi fırlatmak, atmak, 2. çekmek, itmek..." (AzTS).

385 Metinde kef ile.

386 Metinde kef ile.

fiil. **eşişü.r, eşişme.k.**

(agış-) ol meniŋ birle tāgka agışdı o, dağ vb. yerlere çıkmakta benimle yarıştı. **agışu.r, agışma.k.**

(agış-) ol meniŋ birle bir altu.nda agışdı o fiyatı bir dinar arttırdı.

(agış-) begle.r bir ikindi birle agışdı beyler birbirleriyle itiştiler.

(uwuş-) ol maŋa etme.k uwuşdı o, ekmek vb. şeyleri ufalamakta bana yardım etti. Yarışma için de aynı fiil. **uwuşu.r, uwuşma.k.**

(ewiş- ~ iwiş-) kişiler īşka ewişdi halk işte acele etti. **İwişü.r, iwişme.k.**

(akış-) suwla.r akışdı her yönden sular akmaya başladı. Şöyle derler:

kār būz kamug erüşdi
tagla.r suwı akışdı
kökşin bulıt örüşdi
kayguk bolup ügrişü.r[387]

Yazı tasvir ederek diyor ki: Kar ve buz eridi, sular akmaya başladı. **(103)** Yeşil bulut oluştu. Suda bir kayığın kımıldayışı gibi havada kımıldaşıyor.

(ukuş-) ola.r bu īşıg ukuştıla.r onlar bu işi anladılar. **ukuşu.rla.r, ukuşma.k.**

(okış-) ola.r bir ikindi birle okıştıla.r onlar birbirlerini davet ettiler. **okışu.r, okışma.k.**

(okış-) ol meniŋ birle bitig okışdı o, kitap okumakta benimle yarıştı. Yardımlaşmak için de aynı fiil.

(ekiş-) ol maŋa tarıg ekişdi o, ekin ekmekte bana yardım etti. Yarışma için de aynı fiil. **ekişü.r, ekişme.k.**

(egiş-) ol maŋa çöge.n egişdi o, baston vb. şeyleri kıvırmakta bana yardım etti. Yarış için de aynı fiil. **egişü.r, egişme.k.**

(ögüş-) ikki eren ögüşdi iki adam birbirini övdü. **ögüşü.r, ögüşme.k.**

(ögüş-) ol maŋa tarıg ögüşdi[388] buğday vb. şeyleri öğütmekte bana yardım etti. **ögüşü.r*, ögüşme.k*.** Yarış için de aynı fiil.

(igeş-) kişi.le.r īşta bir birke igeşdi.le.r iş yaparken insanlar birbirine güvendiler. **igeşü.r, igeşme.k.**

(igeş-) ol maŋa temür igeşdi o, bana demir vb. şeyleri törpülemede yardımcı oldu. **igeşü.r, igeşme.k.**

(igeş-) ikki bugra igeşdi iki buğra (erkek deve) çarpıştılar ve birbirlerini ısırdılar. Şu atasözünde geçer: **Ikki bugra igeşü.r otra köke.gü.n yençilü.r.** Anlamı şudur: İki buğra çarpışır; göksinek arada sıkışır. İki beyin savaşması sırasında, aralarında zayıfların ölmesi hâlinde söylenir.

(alış-) ol maŋa alım alışdı o, alacağımı vb. şeyleri almada bana yardımcı oldu. **alışu.r, alışma.k.**

(iliş-) ikki neŋ birle ilişdi iki şey birbirine ilişti. **ilişü.r, ilişme.k. Kançık ilişdi** köpeğin penisi dişi köpeğe ilişti. **aḍgır ilişdi (104)** at veya devenin aygırlarından ikisi birbirlerini ısırdı.

---

387 Kelimede hareke yok. Atalay, DTS, Clauson *egrişür*, Dankoff-Kelly *ügrişü:r*, Rustemov-Kormuşin *ägräşür*. Kaşgarlı kelimeyi *yemi:du* olarak Arapçaya çevirmiş. *Meyd* mastarının ilk anlamı "kıpırdamak, hareket etmek"tir (Kanar 2009: 1703). *Ügriş-* fiili de kendi yerinde *taḫri:k* kelimesiyle karşılanmıştır (bk. yazma 125).

388 Geniş zaman ve mastardaki kef'lerde iptal edilmiş esre de var. Atalay, DTS *ügüşdi*, Clauson *ögüşdi*, Dankoff-Kelly *ögişdi*, Rustemov-Kormuşin *ügişdi*. Krş. Türkiye Türkçesi *öğüt-*, Tuva *ögeer* "ovalamak, sıvazlamak" (TvTS).

(ulış-) böri barça ulışdı kurt vb. hayvanlar uludular. Şöyle derler:

ulşıp eren bȫrleyü
yırtıp[389] **yaka o.rlayu**[390]
sıkrıp ūni yu.rlayu
sıgtap kö.zi örtülü.r

Diyor ki: Afrâsiyab'a üzüldükleri için adamlar kurt gibi ulumaya başladılar. Feryat ve figan ederek yakalarını yırtıyorlar. Bazen de ağıtçının yaptığı gibi tiz sesler çıkarıyorlar. Gözleri yaşla örtülünceye kadar ağlıyorlar. **ulışur, ulışma.k.**

(üleş-) olar ikki tawa.rın üleşdi o ikisi, mallarını ayırıp hisselerini aldılar. **üleşü.r, üleşme.k.**

(ulaş-) bir nēŋ birke ulaşdı bir nesne diğerine ulaştı. **ulaşu.r, ulaşma.k.**

(öliş-) ölişdi nēŋ nesne ıslandı ve nem her tarafına nüfuz etti. **ölişü.r, ölişme.k.**

(ılış-) ol meniŋ birle tāgdın koḍı ılışdı o, dağdan inmekte benimle yarıştı. **ılışu.r, ılışma.k.**

(iliş-) ol meniŋ birle topık ilişdi o, topu asmakta[391] benimle yarıştı; görsün bakalım, hangimiz onu daha iyi asar. **ilişür, ilişme.k.**

(amuş- ~ amış-) amuşdı er adam; kınama, sitem vb. bir durum karşısında başını eğip sustu. **amuşu.r, amışma.k.**

(unaş-) bu īşıg ola.r kamug unaşdıla.r onlar bu işe vb. şeylere razı oldular. **una.şu.rla.r, unaşma.k.**

(ınış-) ol meniŋ birle tāgdın ınışdı o, dağdan inmekte benimle yarıştı. **ınışu.r, ınışma.k.**

K (kaf)

(açık-) er açıktı adam açlıktan kıvrandı. **açıka.r, açıkma.k.**

(uçuk-) īş uçuktı iş sona erdi. **uçuka.r, uçukma.k.**

(usuk-) er usuktı adam susadı. **usuka.r, usukma.k.** Şu atasözünde geçer: **Usukmışka sākıg kamug su.w körünü.r.** Anlamı şudur: "Susayan, bütün serapları su gibi görür." İhtiyacı olan birisinin her şeyde ihtiyacını gidereceğini zannetmesi durumunda kullanılır. **(105)**

(aşuk- ~ aşık-) ol ewke aşuktı adam evini vb. şeyleri özledi. Herhangi bir şeyi özleyen için de kullanılır. **aşuka.r, aşukma.k ~ aşıkma.k.**

(aguk-) er aguktı adam zehirlendi. Bu fiil geçişsizdir. *"ḫumma'r-raculu mine'l- ḫumma:"* (adam sıtmaya yakalandı) denildiği gibi. **aguka.r, agukma.k.**

(alık-) er alıktı adam bozuldu, kötü oldu. **Bāş alıktı**[392] Yara azdı ve kötüleşti. Fesada uğrayan, bozulan her şey; ay başı, lohusa ve cünüp olma gibi hâller için kullanılır. **alıka.r*, alıkma.k*.** Şöyle derler:

389 Metinde *yırtın.*

390 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *urlayu,* Clauson, Dankoff-Kelly *o:rlayu.* Krş. Türkmen *orlaş-* "sesli ağlaşmak, bağırıp haykırmak" (TTS), Hakas *orla-* "1. böğürmek, 2. bağırmak" (HTS).

391 Topun yukarıda bir yere takıldığı bir çeşit oyunu anlatıyor.

392 Elif'te kahverengi esre de var.

bāşı anıŋ alıktı[393]
kānı yüzüp[394] **turuktı**
bālıg bolup tagıktı
emdi anı ki.m yete.r

Kanı soğuyan bir yaralıyı tasvir ederek diyor ki: Onun yarası azdı ve dağa çıktı. Yarada kan birikti (yayıldı ?) ve ağırlaştı. Şimdi ona (yardımına) kim yetişir?

K (kef)

(etik-) ogla.n etikti çocuk gelişti ve büyüdü. **etike.r, etikme.k.**

(içik-) er içikti adam savaşta teslim oldu ve karşı taraftaki düşman[395] ordusuna katıldı. **içike.r, içikme.k.**

(öçük-) er tını öçükti savaşta adamın sesi azaldı ve kısıldı; üzerine soğuk su dökmekten veya şiddetli dövmekten dolayı adamın nefesi kesildi. **öçüke.r, öçükme.k.**

L

(öpül-) sūt öpüldi sulu yemek vb. şeyler höpürdetilerek içildi. Bu kuraldır. Geçmiş zamandaki bir fiil üzerine lâm gelirse, fiil, faili belli olmayana dönüşür.[396] **öpülür, öpülme.k.**

(atıl-) ok atıldı ok atıldı. **atılur, atılma.k.**

(atıl-) çeçe.k agzı atıldı tomurcuk patladı. Çiçekler, ağaç çiçekleri ve her şeyin birbirinden kopmadan açılması için aynı fiil kullanılır.

(ötel-) ol bu īşta öteldi bu işte o iyice yorulup çok zahmet çekti. **ötelür, ötelme.k. (106)**

(otul-) tarıg otuldı[397] bitkilere zarar veren yabani otlar kesildi. **otulur, otulma.k.**

(ütül-) koy başı ütüldi koyun vb.lerinin başının kılı yakıldı. **ütülür, ütülme.k.**

(itil-) itildi nēŋ nesne itildi.

(itil-) ogla.n itildi çocuk gelişip serpildi ve kendi kendine bırakıldı. **itilü.r, itilme.k.**

(açıl-) kök açıldı iş açıldı.[398] Gök açıldığı zaman da aynı fiil kullanılır. **Könŋül açıldı** Gönül ferahladı. Açılan her şey için de aynı fiil. **açılu.r, açılma.k.**

(içil-) su.w içildi su vb. içildi. **içilür, içilme.k.**

(aḍıl-) esrük aḍıldı sarhoş olan ve bayılan kimse ayıldı. **aḍlu.r, aḍılma.k.**

(ıḍıl-) tutgu.n ıḍıldı esir, bağlı vb. kimseler serbest bırakıldı. **ıḍlur, ıḍılma.k.**

(urul-) er uruldı adam vb. dövüldü. **urulu.r, urulma.k.**

(urul-) tirgi uruldı sofra konuldu, hazırlandı.

---

393 Elif'te kahverengi esre var.

394 Atalay çeviride *yozup* okumayı tercih etmişse de dizindeki dipnotta *yüzüp* okunuşunu da muhtemel görüyor. Onun da belirttiği gibi yazma 470'te *irin yüzdi* cümlesine "bedende irin yayıldı" anlamı verilmiştir. Burada da *kanı yüzüp turuktı* mısraı için verilen *aqrane'd-demu fi'l-cera:ḥati we şequle* ibaresini "yarada kan saptı (yayıldı) ve ağırlaştı" olarak çevirmek mümkündür; çünkü *aqrane* kelimesinin bir anlamı da "yoldan saptı"dır (Kanar 2009: 271).

395 Taymas, tercümede kullanılan *ḥarb* kelimesinin "düşman" anlamına da geldiğini belirtmiştir (Taymas 1942: 222).

396 Edilgen fiil olur.

397 Atalay, DTS, Clauson *otul-*, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *otal-*. Krş. yazma 97: *otur-* "(saç) kesmek", yazma 123: *otruş-* "(zülüf) kesişmek". Bk. yazma 97'de *otur-* ile ilgili dipnot.

398 Bu cümlenin (*infeteḥa'l-emru*) Türkçesi unutulmuş. Atalay'ın da belirttiği gibi *ış açıldı* olmalı.

(urul-) tu.g uruldı nevbet yani davul vuruldu.

(orul-) tarıg oruldı ekin biçildi. Şöyle derler:

korvı[399] **çuvaç kuruldı**

tūgum tikip uruldı

sūsi otun oruldı

kançuk kaça.r ol tuta.r

Savaşı tasvir ederek diyor ki: Hakanın otağı -ki o Türk hakanları için ipekten yapılır, onları sıcağa karşı gölgeler, yağmur ve kara karşı korur- yayıldığı zaman; savaş alametleri (tuğlar) ve davullar vurulduğu zaman düşman ordusunun bir kısmı ekin biçilircesine biçildi. Onların en büyüğü şimdi benden nasıl kaçar?

(örül-) örge.n örüldi urgan vb. şeyler örüldü. **örülür, örülme.k.**[400]

(ürül-) er öwke.sinde ürüldi adam öfkesinden şişti **(107)**

(ürül-) kāp ürüldi Tulum üfürüldü. **ōt ürüldi** Ateş üfürüldü. Hem geçişli, hem geçişsizdir. Şu atasözünde geçer: **Yalŋuk**[401] **ürülmiş kāp ol agzı yazlıp alkınu.r.** Anlamı şudur: Âdemoğlu şişirilmiş tulum gibidir; ağzı açılınca havası biter.

(eril-) er erildi[402] **sarıldı** adam kederden dolayı sarsıldı (vicdan azabı çekti) ve kendisini suçladı. **erilür*, erilme.k.**

(ezil-) anıŋ eti ezildi onun eti çizildi. Uzunlamasına çizilen (sıyrılan) her şey için de kullanılır. **ezilür, ezilme.k.**

(azıl-) yōl azıldı yol şaşırıldı. **azılur, azılma.k.**

(özel-) er özeldi[403] adam âciz kaldı, içinden hemen çıkamayacağı bir işe düştü. **İglig özeldi** hasta ruhunu teslim etmekte zorlandı. Zorlanmanın şiddetinden ruhu neredeyse çıkmayacaktı. **öze.lür, özelme.k.**

(üzül-) üzüldi[404] **nēŋ** nesne koptu. **üzülür*, üzülme.k*.**

(esil-) yışıg[405] **esildi** ip vb. şeyler uzadı. Uzatılan her şey için. **eslür, esilme.k.**

(asıl-) bir nēŋ birke asıldı bir şey bir şeye asıldı. **aslur, asılma.k.**

(uşal-) etme.k uşaldı ekmek vb. şeyler ufalandı. **uşa.lur, uşalma.k.**

(eşül-) anıŋ üze yogurka.n eşüldi onun üzerine örtü örtüldü. Bir şey bir şey üzerine örtülürse aynı fiil kullanılır. **eşülür, eşülme.k.**

(eşil-) kum eşildi kum vb. şeyler aktı. **eşlür, eşilme.k.**

---

399 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kurvı*, Clauson, Dankoff-Kelly *karvı*. Clauson kelimeyi, yazma 550'deki *karvı* "kavisli" ile aynı kabul etmiştir. Oysa yazma 550'deki kelimenin kaf'ı açıkça üstünlü, buradaki kaf ise açıkça ötrelidir. Arapça tercümede *korvı*'nın anlamı verilmemiştir ve "kavisli" anlamına gelebilecek herhangi bir şey yoktur. Erdal, Clauson'ın aksine, yazma 550'deki kelimeyi de -üstünlü kaf'a rağmen- *kurvı* kabul eder. Gerekçesi, yayın da çadırın da *kur-* fiiliyle kullanılıyor olmasıdır (Erdal 1991: 335). Bizce Tekin'in yorumu, şimdilik en uygun açıklama olarak kabul edilmelidir: "...bu kelime belki *korı-* 'korumak, muhafaza etmek' fiili ile ilgilidir. Kelimedeki ek unsuru *-wı* bir dizi bazı sıfatlarda görülmektedir: *ötvi* 'keskin', *yatvı* 'enine', *tikvi* 'dikine' vb...Kaşgarlı'nın verdiği bilgiye göre *korwı çuvaç* '...şiddetli sıcaktan, yağmurdan ve kardan korunmak için kullanılır.' Buna göre, *korwı* kelimesini *korı-* fiiliyle ilgili saymak, şimdilik, doğru olur." (Tekin 1989: 173).

400 Metinde kaf ile.

401 Sondaki kaf, vav'dan çevrilmiş.

402 Elif'te kırmızı esre var. Bk. yazma 79'da *erinçü* ile ilgili dipnot.

403 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *üzeldi*, Clauson *uzaldı*, Dankoff-Kelly *özeldi*. Yazmada mastar açıkça kef ile. Krş. Hakas *özel-* "üzülmek, sıkıntı duymak" (HTS).

404 Geçmiş zamandaki ötre hem elif'e hem ze'ye aittir. Geniş zaman ile mastarda da öyle; fakat ze'de ayrıca kahverengi üstün var.

405 Ye'de kahverengi üstün var.

(işil-) anıŋ elgi īşka işildi[406] onun eli, iş vb. şeylerde maharet kazandı. **işilür**[407]**, işilme.k*.**

(üşel-) anıŋ ewi üşeldi onun evi arandı. Aradığın her şey için de bu fiil kullanılır. **üşe.lür, üşelme.k.**

(uwul-) uwuldı nēŋ (108) nesne ufalandı. **uwulur, uwulma.k.**

(ukul-) bu sö.z ukuldı bu söz anlaşıldı. **ukulur, ukulma.k.**

(okıl-) bitig okıldı kitap okundu. **okılur, okılma.k.**

(ekil-) tarıg ekildi[408] ekin ekildi. Bir şey bir şey üzerine serpildiği zaman da aynı. **ekilür, ekilme.k.**

(egil-) yıga.ç egildi dal vb. eğildi. **egilür, egilme.k.** Şu atasözünde geçer: **Kurug yıga.ç egilme.s kurmış kiriş tügülme.s.** Anlamı şudur: "Kuru ağaç eğilmez ve kurulmuş yay kirişi düğümlenmez." Kullanmada haddini aşmış şeyler için kullanılır; onları istesek de eski hâline döndüremeyiz.

(ügül-) topra.k ügüldi[409] toprak vb. şeyler küme hâline getirildi. **ügülür, ügülme.k.**

(ögül-) er ögüldi adam övüldü. **ögülür, ögülme.k.**

(abın-) mendin abındı[410] o, benden gizlendi. **abınu.r*, abınma.k*.**

(öpün-) ol mü.n öpündi o, çorba içer göründü, gerçekte içmedi. **öpünü.r, öpünme.k.**

Nun ile yapılan bazı fiiller de bu anlamdadır. Bu anlamdan murat, failin o işi yapmadığı hâlde yapmış görünmesidir. Yahut da bir işi, başkalarının yardımını almadan ve başkasının tesiri altında kalmadan tek başına yapmayı ifade eder.

(itin-) ol na.ru itindi[411] öbür tarafa sürünür göründü. Bir şey, başka bir şeyin gücüyle yuvarlandı. **itinü.r*, itinme.k*.**

(atın-) ol ok atındı o, ok atar göründü; gerçekte atmıyor. **atınu.r, atınma.k.**

(utan-) ol mendin utandı o benden utanır göründü. **utanu.r, utanma.k.** Oğuz lehçesinde.

(ötün-) ol xānka ötüg ötündi o, durumunu hakana vb. arz etti. Aslı **ötgündi**'dir; "duyduğu şekilde anlattı" anlamına gelir. **ötünü.r, ötünme.k.**

(açın-) beg erin açındı bey, **(109)** askerlerine vb. ikram ve ihsanda bulundu. **Er atın açındı.** adam yulaf ve yem vererek atına ihsanda bulundu.

(açın-) er ko.yın açındı adam koynunu açar göründü. Hasta veya beşikteki çocuğun üstündeki örtü açıldığı zaman da aynıdır. **açınur, açınma.k.**

(oḍun-) er oḍundı adam uykusundan uyandı. **oḍunur, oḍunma.k.**

(uḍun-) ōt uḍundı ateş uyudu ve söndü. **Yula uḍundı** Kandil vb. söndü. **uḍunur, uḍunma.k. Anıŋ kutı uḍundı** onun talihi söndü. Şöyle derler:

emdi ūdın oḍundı[412]

ki.din telim öküdi

il bolga.lı igendi

406 Bk. yazma 467'de *yışılga.n* ve 477'de *yişildi* ile ilgili dipnotlar.

407 Elif'te kahverengi üstün var.

408 Elif'te kahverengi esre var.

409 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

410 Bk. yazma 88'de *abıtga.n* ile ilgili dipnot. Ötre'nin elif'te mi be'de mi olduğu açık değil. Be'ye ayrıca kahverengi üstün konmuş.

411 Elif'te kahverengi üstün de var.

412 Kâşgarlı, "uyumak, sönmek" anlamındaki *uḍun-* fiilini anlatırken yanlışlıkla, yazılışı aynı olan *oḍun-* "uyanmak" fiiline örnek vermiştir.

andag erig ki.m uta.r

Diyor ki: Düşman uykusundan şimdi uyandı ve çok pişman oldu; çünkü barış görüşmeleri sırasında inatlaşmış ve barışı reddetmişti. Böyle bir adamı benden başka kim yener?

(arın-) er arındı adam yıkandı ve temizlendi. **er arındı** adam hamam otu kullanarak etek tıraşı oldu. **arınu.r, arınma.k.**

(urun-) ol özin urundı o, bir işten dolayı pişman olduğu için dövündü. Döver göründüğünde de aynı fiil kullanılır.

(urun-) er suwluk urundı adam sarık sarındı. **ura.gut bürünçük urundı** kadın yaşmak (yarım peçe) örtündü **urunur, urunma.k.**

(örün-) er siki öründi adamın siki kalktı. **örünür, örünme.k.**

(erin-) er īşka erindi adam, sevmediği için işi yapmakta tembellik gösterdi. **erinür, erinmek.**

(esin-) at esindi at, kaçmak için ipi çekti; neredeyse koparacaktı.

(isin-) men aŋar isindim ben onu sevdim. **Ol ōtka isindi** o ateşte ısındı. **Ol kūn(ke)**[413] **isindi (110)** o güneşte ısındı. **isinü.r, isinme.k.**

(işen-) ol maŋa işendi o bana güvenip itimat etti. **işenür, işenme.k.**

(aşun-) ol mendin aşundı o beni geçti. **aşunur, aşunma.k.**

(awın-) ol maŋa awındı o benimle avundu. **awınur, awınma.k.**

(uwun-) ol özinę etme.k uwundı o, kendisi için ekmeği ufaladı. **uwunur, uwunma.k.**

(uwun-) ol elgin uwundı adam, başından geçen bir musibet, çok kötü bir haber veya sancıdan dolayı ellerini ovuşturdu.

(okın-) bitig okındı kitap okundu. **Ol bitig okındı** O kitap okur gibi göründü; aslında ise okumuyor. **okınur, okınma.k.** Nun, lâm'dan dönüşmüştür.

(ekin-) ol özinę tarıg ekindi o kendisi için ekin ekti ve yere tohum serpti. **ekinür, ekinme.k.**

(ökün-) ol yāzukıŋa ökündi o, işlediği suçtan dolayı pişman oldu. Bütün pişmanlıklarda da aynıdır. **ökünür, ökünme.k.**

(ögün-) ol özin ögündi o, kendini övdü. **Ögünür, ögünme.k.** Şu atasözünde geçer: **Ögüngü.çi üminde arta.tur.** Anlamı şudur: "Kendini öven, şalvarını kirletir. Yani denendiği zaman övündüğü işi yapamaz ve altını kirletesiye utanır." Bu, kendini övmeyi terk etmek için kullanılır.

(igen-) at igendi[414] at vb. inatlaştı. **igenür, igenme.k.**

(igen-) kısra.k igendi kısrak taya hamile kaldı.

(alın-) ol alımın alındı o, başkasının yardımı olmadan alacağını kendisi aldı. **alınur, alınma.k.**

(ulan-) ulandı nēŋ bir şey bir şeye bağlandı, kavuştu. **ula.nur, ulanma.k. (111)**

(olun-) olundı[415] **nēŋ** nesne kıvrıldı ve ipin ağacın etrafında dönmesi gibi döndü. Yılanın titreyip kıvrılması gibi. **Yol olundı** Yol kıvrıldı. **olunur, olunma.k.**

413 Metinde *kü.n. -ke* eki yok.

414 Bk. yazma 43'te *ö.gü.ş* ile ilgili dipnot.

415 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ulundı ~ ulındı.* Krş. Yeni Uygur *olu-* "sarmak, dolamak" (YUTS).

(ulın-) men bu īşta ulındım[416] ben, çok çektiğim için bu işten usandım. **ulınur men, ulınma.k.**

(ilen-) ol aŋar ilendi[417] işinde ona güvendiği hâlde güvendiği gibi çıkmadığı için onu ayıpladı. Bu kelimeden "kınama"ya "**ilenç**" denir. **ile.nür, ilenme.k.**

(ilin-) tiken tōnka ilindi diken elbiseye takıldı. **ilinür, ilinme.k.** Şöyle derler:

Tapdu[418] **maŋa ilindi**[419]
emge.k körü ulındı
kılmışıŋa ilendi
tutgun bolup ol kata.r

Diyor ki: Düşman esir düştü; şimdi elimdedir. Hayattan bıkacak derecede zorluklar çekti. Yaptıklarından dolayı pişman olarak kendini ayıpladı. Şimdi ise, gevşeklikten sonra güçlendi.

(ilin-) er yagıka ilindi* adam düşmana esir düştü.

(ilin-) keyik tuzakka ilindi av tuzağa takıldı. Aynı.[420]

(umun-) men Teŋridin umundum ben Allah'tan (a.c.) diledim. **umunur, umunma.k.**

(anun-) ol ya.gıka anundı adam, düşman vb.lerine hazırlandı. **anunur, anunma.k.**

(ınan-) men aŋa.r ınandım ben ona güvendim. **ına.nur, ınanma.k.**

(ınanç beg) buradan, "güvenilir bey" için **ınanç beg** denir.

Bunun Muzâafı

P

(abıt-) ol özin mendin abıttı o, kendisini benden gizledi. Örtülen ve gizlenen herhangi bir şey için de aynı fiil. **abıtur, abıtma.k**[421]

T

(atat-) ta.y atattı[422] tay at hâline geldi, yani attan sayıldı. Arapçada *futtiyet el-ca:riyetu* sözünün *ʿuddet mine'l-feteya:ti*[423] anlamına geldiği gibi. **(112)** Şu atasözünde geçer: **Ta.y atatsa at tınu.r ogul ereḍse ata tınu.r.** Anlamı şudur: Tay at olunca, at, üzerine binilmekten kurtulduğu için dinlenir; oğul erkekten sayılınca baba dinlenir; çünkü o, babasının zenginliğini artırır. Şöyle derler:

tegür meniŋ sāwımnı bilge.leke a.y

416 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ulındım*, Dankoff-Kelly *olındım*. Bizce kelime *ulu-* ile ilgili olmalı; "kendi kendine ulu- > usan-" biçiminde bir anlam değişmesi mümkündür.

417 Elifte karışık bir üstün, lamda esre de var.

418 Metinde ilk harfin noktası yoktur. *Tapdu* şeklinde bir özel isim olabilir.

419 Elifte üstün de var.

420 Geniş zamanı ve mastarı daha önce geçen *ilin-* fiilinde olduğu gibi.

421 Bk. yazma 88'de *abıtga.n* ile ilgili dipnot.

422 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *atat-*, Dankoff-Kelly *atıt-*. Fiil, art arda üç defa geçiyor. İlkinde te'de yalnız esre var; diğerlerinde hem esre hem üstün var. Fiil, Clauson'un düşündüğü gibi türemiş olmalı: *atat-<at+ad-*.

423 "Küçük çocuk kızlık çağına geldi" sözü "kızlardan sayıldı" anlamına geliyor. Kâşgarlı burada *at*'tan *atat-* fiilinin çıkması gibi Arapçada da *feta:t* (kız) kelimesinden *futtiyet* (kızlık çağına geldi) fiilinin çıktığını söylüyor.

tınur kalı atatsa[424] **kısrak sanı**[425] **ta.y**

Diyor ki: Sözümü ilet ve akıllılara de ki: Tayı atlar sırasına (sınıfına) geçtiği zaman kısrak dinlenir.

(etet-) ol anı etetti[426] o ona zahmet çektirtti. **ete.tür, etetmek.**

(açıt-) ol sirke açıttı o sirke vb. şeyleri ekşitti.

(açıt-) ol anıŋ kö.ŋlin açıttı o çok kötü bir haberle onun yüreğine elem verdi. **açıtur, açıtma.k.**

Ḍ

(uḍıt-) ol mini uḍıttı o beni uyuttu. **uḍıtur, uḍıtma.k.**

(uḍıt-) ol yugrut[427] **uḍıttı** o yoğurdu mayalanmaya bıraktı. **Ol uḍıtma uḍıttı.** O peyniri olmaya bıraktı.

(uḍıt-) ol ot uḍıttı o ateşi söndürdü. Aynı.[428]

R

(arıt-) ol tarıg arıttı o buğday vb. şeyleri temizledi. **arıtur, arıtma.k.**

(arıt-) ol kozı[429] **arıttı** o, kuzu vb. hayvanların taşağını çıkardı. Çocuk sünnet olduğu zaman da aynı şey kullanılır. Aynı.

(eret-) oglan eretti çocuk adam sınıfına girdi. Aslı **ereḍti**'dir; benzeşme olmuştur. Nitekim Arapçada da *ẕikr*'den *muẕẕekir* olmuştur.[430] **ereḍü.r, ereḍme.k.**

(erüt-) ol yāg erütti o yağ vb. şeyleri eritti. **erütür, erütme.k.**

Z

(azıt-) ol aŋa.r yōl azıttı o onun yolunu şaşırttı. **azıtur, azıtma.k.**

(ezit-) ol oglan kula.kın ezitti o çocuğun kulağını çizdi. **(113)** Her şeyde uzunlamasına çizik ve sıyrık yapıldığı zaman aynı şey kullanılır. **ezitür, ezitme.k.**

(uzat-) ol yışıg uzattı o ip vb. şeyleri uzattı. **Ol īşıg uzattı.** O işi uzattı ve oyaladı. **uza.tur, uzatma.k.**

(özit-) ol anıŋ kula.kın özitti[431] çok konuştuğu için onun duymasını ağırlaştırdı ve onu sağırlaştırdı.

(özit-) sirke küpni özitti* sirke, ekşiliğinden dolayı küpünü deldi. Diğer şeyler için de

---

424 Te'de esre de var; ikinci te'ye sonradan ye noktaları da konmuş.

425 Atalay *sıpı* "tay-ı" olması gerektiğini ileri sürüyor. Tekin de aynı görüşte (Tekin 1989: 202). Bu mümkün değildir; çünkü *tay* metinde zaten vardır; ikinci bir (onun) *tayı* ile sağlam ve anlamlı bir cümle kurulamaz. *Sıpı* okunmak istenen kelime açıkça *sanı* olarak yazılmıştır (yazma 514'te sin esreli) ve Arapça karşılığı da *'ida:d* "sıra, nöbet" olarak verilmiştir. *Sanı*, ek kalıplaşmasıyla oluşmuş "gibi" anlamında bir kelimedir ve bunun KB'de birçok örneği vardır: *Kişi köŋli tüpsüz teŋiz teg turur / bilig yiŋçü sanı tüpinte yatur* (211), *anıŋda naru barça yılkı sanı* (266).

426 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *etetti*, Dankoff-Kelly *ötet-*. Eliflerdeki üstünler çok açık.

427 Bk. yazma 486'da *yugruş-* ile ilgili dipnot.

428 Geniş zaman ve mastarı önceki gibi.

429 Bk. yazma 544'te *kozı* ile ilgili dipnot.

430 *Munẕekir* olması gerekirken benzeşme dolayısıyla *muẕẕekir* olmuştur.

431 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *üzit-*. Krş. Hakas *öze-* "hayvanı bağrından yararak kesmek" (HTS), Tuva *özeer* "öldürmek" (TvTS). Bk. yazma 34'te *ö:z* "sağır".

aynı. **özitür,**[432] **özitme.k.**

S

(esit-) ol uruknı esitti o ipi vb. şeyleri üzattırdı. **esitür, esitme.k.**

(usıt-) tüzlug et mini usıttı tuzlu et beni susattı. **usıtur, usıtma.k.**

(isit-) ol mü.n isitti o çorbayı ısıttı. Demir vb. şeyleri ısıtınca da aynı fiil. **er isitti** adam ateşlendi. Buradaki geçişsizdir. Birincisi geçişli idi. **isitür, isitme.k.**

Ş

(aşat-) ol maŋa aş aşattı o bana yemek yedirdi. Türkler arasında, hakanların ve büyüklerin verdikleri yemekler için kullanılır. Oğuzlarda ise her durumda kullanılır. **aşatur, aşatma.k.** Bu kural, Oğuzlar içindir.

(eşüt-) ol maŋa yogurka.n eşütti o, üzerime örtü örtülmesi için başkasına emir verdi. Bir kimse, bir şeyi örtmek için başkasına emir verince de aynıdır. **eşütür, eşütmek.** Şöyle derler:

ıḍu birip boşuttum

tawa.r yu.lug taşuttum

eren essin[433] **eşüttüm**[434]

yükin barça özi çıgdı

Bir esiri tasvir ederek diyor ki: Onu gitsin diye serbest bıraktım. Kendisi için fidye verdi. O fidyenin yerine taşınması için emir verdim. Adamların kötülüklerini yer altına gömdürmek üzere emrettim. Öyle oldu ki onların büyüğü yardımcı bulamayıp kendi yükünü kendi elleriyle bağladı.

(üşüt- ~ üşit-) ol mini tumlıgka üşütti o beni soğukta bıraktı. **Ol süçig üşitti (114)** O, tatlı meyve suyunu soğuyuncaya kadar soğukta bıraktı. Bu, bir çeşit içecektir. **üşütür, üşütme.k.**

(uşat-) ol etme.k uşattı o ekmeği vb. şeyleri ufaladı. Dövülen veya ufalanan her şey için bu fiil kullanılır. **uşatur, uşatma.k.**

(üşet-) ol anıŋ evin üşetti[435] o, onun evinin aranması için adama vb. emir verdi. Aranan her şey için kullanılır. **üşetür*, üşetme.k*.** Şu atasözünde geçer: **Kula.k eşitse kö.ŋü.l bili.r kö.z kö.rse üdig keli.r.** Anlamı şudur: Sözü kulak duyarsa, gönül onu bilir. Göz sevdiğini görürse, şevki kabarır.[436]

G (gayn)

(agıt-) ol anı tāgka agıttı o onu dağ vb. yerlere çıkarttı. **Teŋri bulıt agıttı** Allah bulutu yükseltti. **agıtur, agıtma.k.**

K (kaf)

---

432 Elifte üstün var.

433 Atalay *essin ?*, Dankoff-Kelly *esin*, Rustemov-Kormuşin *ässin*. Atalay Dizin *es* "fenalık, kötülük...". Bizce *essin<eszin<esizin.*

434 Şın noktaları yok.

435 Metinde hem *üşet-* hem *eşit-* okunacak şekilde harekelenmiş.

436 Görüldüğü gibi kelime için örnek olarak verilen atasözünde *üşet-* "aratmak" değil; *eşit-* "işitmek" fiili geçmektedir. Fiilin *üşet-* şeklinde harekelendiği gibi, *eşit-* şeklinde de harekelendiği önceki dipnotta belirtilmişti. Muhtemelen müstensih, fiili *eşit-* olarak kabul etmiş ve örneği de ona göre vermiştir. Eğer bu ihtimal doğru ise müstensihin esere müdahalede bulunduğu gibi ilâvede bulunduğu sonucu da ortaya çıkar. Atasözünden önce Kâşgarlı'nın *eşit-* fiilini yazmayı unuttuğu da düşünülebilir.

(akıt-) Teŋri akın akıttı Allah sel akıttı. **Ol suw akıttı** o su akıttı. **Beg akınçı akıttı** bey, düşman üzerine bir birlik gönderdi. **akıtur, akıtma.k.**

(okıt-) ol maŋa bitig okıttı o, bana kitap vb. şeyleri okuttu. **okıtur, okıtma.k.**

K (kef)

(ekit-) ol tarıg ekitti o tohum ektirtti. Her türlü tohumun ektirtilmesi için aynı fiil. **ekitür, ekitme.k.**

(ögit-) ol tarıg ögitti o, buğday vb. şeyleri öğüttürdü. **ögitür, ögitme.k.**

(igit-) ol anı igitti o, onu yetiştirdi. Aslı **egiḍti**'dir. Zel, te'ye benzeşmiştir. **igiḍür, igiḍme.k.**

L

(ūlat- ~ ulat-) ol yıp ūlattı o, ona ipi ulaştırdı. **ūlatur, ulatma.k.**

(ūlıt- ~ ulıt-) ol anı urup ūlıttı o, ona vurup kurt gibi uluttu. **ūlıtur, ulıtma.k.**

(o.lıt-) ol anıŋ boynın o.lıttı[437] o, onun boynunu vb. burdurdu. Her şeyde aynı fiil. **o.lıtur, olıtma.k.**

(ölit-) ol tōn ölitti (115) o, elbise vb. şeyleri ıslattı. **ölitür, ölitme.k.**

(ilet-) ol kāgu.n ewke iletti o evine kavun vb. götürdü. **iletür, iletme.k.**

(ület-) ol çıga.yka yarma.k ületti o, paraların yoksullara dağıtılıp üleştirilmesi için emir verdi. **ületür, ületme.k.**

M

(emit-) tām emitti duvar vb. yıkılacakmış gibi eğildi. **Könlüm aŋar emitti** gönlüm ona meyletti. **emitür, emitme.k.** Şöyle derler:

kula.n tüke.l komıttı

arka.r sukak yomıttı[438]

yayla.g tapa emitti

tizgök[439] **turup sekrişü.r**

Baharı tasvir ederek diyor ki: Bahar, yaban eşeğini ve geyiği coşturdu. Erkek ve dişi geyikleri bir araya getirdi. Yaylaya doğru yöneldiler. Katar katar olup sevinçle sıçrıyorlar.

N

(anut-) ol yagıka tulum[440] **anuttı** o, düşmana karşı silah hazırlattı. Hazırlatılan her şey için de aynı fiil. **anutur, anutma.k.** Şu atasözünde geçer: **Tulum anutsa kulun bulu.r tulum unutsa bulun bolu.r.** Anlamı şudur: Kim düşmana karşı silah hazırlatırsa tay bulur; kim hazırlanmayı unutursa tutsak olur. Hazırlıklı olmak için kullanılır.

437 Bk. yazma 111'de *olundı* ile ilgili dipnot.

438 Bk. yazma 423'te *yomıttı* ile ilgili dipnot.

439 Metinde te-ze-kef-kaf. Clauson tarafından *tizgin<tizigin* "in a line" olarak düzeltilmiştir. Ancak DLT'de *tizgin* "dizgin" (*'ina:n* – yazma 171) anlamındadır. *Tizig* ise "sıra, saf" (*ṣaff* – yazma 194) anlamında. Burada muhtemelen pekiştirme enklitiği *ok* vardır: *tizgök<tizig ok.*

440 Bk. yazma 101'de *tulmun* ile ilgili dipnot.

(unat-) men una.ma.s erdim ol mini unattı ben razı değildim, o beni razı etti. **una.tur, unatma.k.**

(unıt-) ol sö.zin unıttı o sözünü unuttu. **unıtur, unıtma.k.**

(i.net-) ol köyın i.netti o, koyununun kulağına işaret koydurttu. O da kulağından bir parça kesmektir. **inetür, inetme.k.**

Bunun Menkus Olanı

(ayıt-) ol maŋa sö.z ayıttı o, benden söz sordu. Oğuzlar, **men aŋa.r sö.z ayıttım** derler; "ben onunla konuştum ve ona söz söyledim" demektir. Bu, kural değildir. **aytur, ayıtma.k.**

(uyat-) ol mindin uyattı o benden utandı. Aslı **uyaḍtı**'dır. Benzeşme olmuştur. **uya.ḍur. uya.ḍma.k. (116)**

Bunun Dörtleri

P

(abıt-) ol anı kişi.din abı.ddı[441] o, onu insanlardan gizledi ve sakladı. Başkasından sakladığın her şey için aynı fiil. **abıtur, abıtma.k.**

Bunun Gunnelisi

(oŋuk-) er yüzi oŋuktı adamın yüzü soldu. **Barçın oŋuktı** İpekli kumaş vb. şeylerin parlaklığı gitti. **oŋuka.r, oŋukma.k.**

L

(oŋul-) sökel oŋultı hasta iyileşti. **īş oŋultı** karışık olan iş düzeldi. **oŋulu.r, oŋulma.k.**

Üçlü baplar bitti.

441 Bk. yazma 88'de *abıtga.n* ile ilgili dipnot.

DÖRTLÜ BAPLAR

Harekeleriyle, İkinci ve Dördüncü Harfleri Sükûnlu Fa'leldi Bâbı

R

(ürper-) er ürperdi adam kızgınlık sebebiyle veya döğüş için nefes alıp kabardı. **Taka.gun ürperdi** Horoz dövüşmek üzere kabardı. **Anıŋ yïni**[442] **ürperdi** Onun derisi ürperdi. **ürperür, ürperme.k.**

(öptür-) ol anı öptürdi o, ona, diğerini öpmesi için emir verdi. **öptürür, öptürme.k.**

(attur-) ol ok atturdı o, ona ok atması için emir verdi; o da attı. Bir şeyi yere attırtmak için de aynı fiil kullanılır. **atturur, atturma.k.**

(öttür-) sıbızgu öttürdi kaval ile ses çıkardı. Bunun gibi, senin vasıtanla bir şeyden ses çıkıyorsa aynı fiil kullanılır. **öttürür, öttürme.k.**

(ïttür-) ol meniŋ īşım ïttürdi o, benim işimin düzelmesi için emir verdi. **Ol etük ïttürdi** o, ayakkabının vb. tamiri için emir verdi. **ïttürür, ïttürme.k.**

(açtur-) ol kapug açturdı o, kapının açılması için emir verdi. Herhangi bir şeyin açılması için emir verilince de aynı fiil kullanılır. **açturur, açturma.k.**

(içtür-) ol maŋa su.w içtürdi o bana su vb. şeyleri içirdi. **içtürür, içtürme.k.** Aynı anlamda **içürdi** de denebilir. **(117)** Şu atasözünde geçer: **Su.w içürme.ske sūt bïr.** Anlamı şudur: "Sana su içirmeyene süt içir." Yani sana kötülük edene iyilik et.

Bu gibi fiillerde esas kural, geçişliliği sağlamak üzere iki fail bulunmasıdır. Birincisi fiilin yapılması için emir veren; ikincisi birincinin emrini yerine getirendir. Bu fiillerin aslı "sünâî" (iki harfli)'dir. Bu maksat için iki harf eklenir. Bunlar kesin bir kurala bağlanamaz; onun için bunları zikrediyorum.

(axtar-) er tāşıg axtardı adam taşı tersyüz etti. **Tüpi yıga.çıg axtardı** rüzgâr, ağacı devirdi. Herhangi bir şey bir şeyi ters çeviriyorsa aynı fiil kullanılır. Buradaki xâ, gayın'dan dönüşmüştür. *Xatta:r* (son derece kaypak), *gadda:r; xuma:ru'n-na:si* (insanların topluluğu) ve *ğuma:ruhum* (onların topluluğu) dendiği gibi. **Ol yi.r axtardı** yeri yarıp kürekledi. **axtarur, axtarma.k.**

(artur-) ōn yarma.k üze bïr arturdı on dirhem üzerine bir arttırdı.

(artur-) er arturdı adam haddini aştı. **arturu.r, arturma.k.** Şiir:

keldi berü arturu
bïrdi ilin ertürü
munda[443] **kalıp olturu**
bükri bolup ün büte.r

Esir bir beyi niteleyerek diyor ki: Çok büyük bir orduyla bize geldi. Kibirlenerek haddini aştı. Sonra da ilini bize hediye etti. Belini eğerek, sesini kısarak bizde oturup kaldı.

(ertür-) anıŋ yāzukın ertürdi onun günahını affetti. **Anıŋ īşın ertürdi** onun işine cevap verdi, yani kabul etti. Bir şeyi bir yerden ileri geçiren herkes için aynı fiil kullanılır. **ertürür, ertürme.k.**

(eztür-) ol oglı kula.kın eztürdi o, oğlunun kulağını boylamasına **(118)** çizdi. Yerde veya ciltte meydana getirilen çizgi veya sıyrık için aynı fiil kullanılır: **eztürür, eztürme.k.**

442 Metinde *tı.nı.* Tercümede "nefes, ruh" değil "cilt" (*cildehu)* vardır.

443 Metinde *mubda.*

(üztür-) ol yıp üztürdi o, ip vb. şeyleri koparttı. **üztürür, üztürme.k.**

(astur-) ol er asturdı o, adam vb.nin asılması için emir verdi. **Ol et asturdı** etin çengele asılması için emir verdi. Bir şeyin bir şeye astırılması için de aynı. **asturur, asturma.k.**

(estür-) uruk estürdi o ipi uzattı, gerdi'di.

(estür-) ol kawık estürdi[444] akdarının kepeğini ayırmak için emir verdi. Rüzgâra tutulan her şey için aynı fiil. **estürür*, estürme.k*.**

(üster-) ol maŋa üsterdi o, benimle bir konuda zıtlaştı. **Ol kılmış ı.şın üsterdi** yaptığı işi inkâr etti. İnkâr edilen her iş için **üsterür, üsterme.k.** Atasözü: **Tü.zün birle uruş, ütu.n birle üsterme.** Anlamı: Yumuşak huylu kimseyle vuruş, çünkü o sana tahamül eder; alçak kimseyle zıtlaşma, çünkü o kabarıp kötülük eder.

(eştür-) ol maŋa eḍgü sö.z eştürdi o, bana iyi söz işittirdi. Aslı, te'nin şeddeli olmasıyla **eşüttürdi**'dir. **eştürür, eştürme.k.**

(eştür-) ol kum eştürdi o, toprağın akıtılması için emir verdi. Unu torbaya akıttırmak üzere emir verilirse aynı fiil kullanılır. **eştürür, eştürme.k.**

(üştür-) ol ok üştürdi o, okun temreninin delinmesi için emir verdi. Bütün küçük delikler için aynı şey. **üştürür, üştürme.k.**

(aktur-) ol su.w akturdı o suyun akıtılması için emir verdi. **akturur, akturma.k.** Şiir:

akturur kö.züm yula.k[445]

tüşlenür ördek yuga.k

Diyor ki: Gözlerinin yaşını pınar gibi öyle akıtır ki onlar birikip göl olur. Ördek vb. su kuşları oraya iner.

(uktur-) ol maŋa anıŋ sö.zin ukturdı o, onun sözünü vb. bana izah etti. **(119) ukturur, ukturma.k.**

(ektür-) ol tarıg ektürdi o tohum ektirdi. Herhangi bir tohumu serptirmek için de aynı. **ektürür, ektürme.k.**

(egtür-) ol çöge.n egtürdi o bastonun kıvrılması için emir verdi. Her şeyin eğdirilmesi için aynı. **egtürür, egtürme.k.**

(ögtür-) ol mini ögtürdi bir insana beni övme görevini yükledi. **ögtürür, ögtürme.k.**

(ügtür-) ol miŋ yarma.k aŋar ügtürdi[446] o, ona paraları vb. şeyleri yığması için emir verdi. **ügtürür, ügtürme.k.**

(altur-) men andan yarma.k alturdum ben ondan para alınması için emir verdim. **alturur men, alturma.k.**

(ultur-) ol eşiç içre et ulturdı[447] o, eti tencerede ezilinceye kadar pişirdi. Elbise vb. şeyler yıprandığı zaman da aynı. **ulturur, ulturma.k.**

(oltur-) ol er olturdı adam vb. oturdu. **olturur, olturma.k.** Atasözü: **Bütü.n ümlüg kança kolsa olturur.** Anlamı: Şalvarı sağlam olan istediği şekilde oturur. Kendisinden emin olup hiçbir töhmeti umursamayan kimse için kullanılır.

(iltür-) ol maŋa keyik iltürdi o, bana, avın ağa takılması için emretti. Her şeyin taktırılması için kullanılır. **iltürür, iltürme.k.**

---

444 Elifte kahverengi ötre var.

445 Atalay *yolak*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *yulak*. Krş. Hakas *çul* "çay, dere", *çulat* "çay, derecik" (HTS), Şor *çulat* "dere, küçük akarsu" (ŞS).

446 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

447 Bk. yazma 94'te *ul-* ile ilgili dipnot.

(öldür-) ol ogrı.nı. öldürdi o, hırsızı vb.ni öldürdü. **öldürür, öldürme.k.**

(ıldur-) ol anı tāgdın ıldurdı o, onu dağ vb. yerden indirdi. **ıldurur, ıldurma.k.** Nun ile **indürdi** şekli de vardır.

(öndür-) Teŋri o.t öndürdi[448] Allah bitki vb. şeylerin yetişmesini sağladı.

(öndür-) ol anı evke öndürdi o evi gösterip onu yöneltti. Bu Uygur lehçesidir. Oğuzlar bunu bilmez. **öndürür, öndürme.k.**

(atgar-) ol mini atgardı o, at vb. şeylere binmemde bana yardımcı oldu ve bindirdi. **atgarur, atgarma.k. (120)**

(otgar-) at otgardı o, at vb. şeyleri otlattı. **otgarur, otgarma.k.**

(oḍgur-) ol mini oḍgurdı o, beni uykumdan uyandırdı. **oḍgurur, oḍgurma.k.**

(oḍgar-) ol anı ki.ḍin oḍgardı[449] o, bir müddet düşündükten sonra onu tanıdı. **oḍgarur, oḍgarma.k.**

(argur-) ol atın argurdı o atını yordu. **argurur, argurma.k.** Şiir:

köŋlüm aŋar kaynayu

içtin aŋar oynayu

keldi maŋa boynayu

oynap mini arguru.r

Anlamı: Evin içinde onunla oynaştığım zaman kalbim sevgilim için coştu. O (erkek) kibirle ve kasılarak bana geldi. Beni yorgun düşürünceye kadar benimle oynaştı.

Yorduğun her hayvan için de kullanılır.

(angar-) ol anı angardı o, ona yemin ettirdi. Aslı **andgardı**'dır. Dal, hafifletmek için düşürülmüştür. Allahu Taâlâ'nın *feẓaltum tefekkehu:ne* (şaşar kalırsınız 56-65) sözünde olduğu gibi. Sözün aslı *feẓaleltum* şeklindedir, fakat hafifletmek maksadıyla o (lâm) düşürülmüştür. **andgaru.r, andgarma.k.**

(alwır-) ol anıŋ yüziŋe alwırdı o, onunla kavga etmek istiyormuş gibi lafla yüzüne sıçradı. **alwıra.r alwırma.k.**[450]

(ötgür-) ötrüm karın ötgürdi müshil mideyi boşalttı.

(ötgür-) ol ewke bitig ötgürdi adam evine mektup gönderdi. Bir şeyi bir şeyden geçiren, nüfuz ettiren her şey için kullanılır. **ötgürür, ötgürme.k.**

(içger-) ol atın ewke içgerdi o, atını eve vb. yerlere soktu. **içgerür, içgerme.k.**

(içger-) ol anı begke içgerdi o, onu gizlice beye şikâyet etti. Benzeri durumlar da aynı.

(eḍger-) ol kiçig sö.züg eḍgerdi o küçük sözü işiterek büyüttü (mühimsedi) ve o şekilde yaptı. Bu fiil, çoğunlukla olumsuzluk için kullanılır **(121)** ve **anıŋ sö.zin eḍgermedi** denir. Yani "onun lafından hoşlanmadı ve umursamadı."

(eḍger-) ol yawuz nēŋni eḍgerdi bozuk olan şeyi düzeltti. **eḍgerür, eḍgerme.k.**

(ergür-) ol yāg ergürdi o yağ vb. şeyleri eritti. **ergürür, ergürme.k.**

(ergür-) aşka ergürdi[451] o, bitmeden önce yemeğe ulaştı. Bir şeyi kaçırmadan ona ulaşan

448 Bk. yazma 94'te *öndi* ile ilgili dipnot.

449 Gayın'da ötre var. Geniş zaman ve mastarda gayın üstünlü.

450 Metinde önce (?) *elwirme:k* yazılmış, sonra *kef, kaf* olarak düzeltilmiş.

451 Elif'te hem ötre hem üstün var.

herkes için de aynı. **ergürür*, ergürme.k*.**

(eskir-) tōn eskirdi[452] elbise vb. şeyler eskitildi. **eskirür, eskirme.k.**

(üşkür-) ol ıtıg keyikke üşkürdi köpeği av için teşvik etti. Adamı bir şeye teşvik etmek için de kullanılır.

(üşkür- ~ üşkir-) yıla.n üşkürdi[453] yılan ağzıyla üfledi. İnsan da ağzıyla ıslık çalarsa, kerkes kuşu da ıslık gibi ses çıkarırsa aynı. Atasözü: **Us üşkürse ölü.r** Kerkes kuşu insanın yüzüne doğru ıslık çalarsa o insanın öleceğine işarettir; uğursuzluk sayılır. **üşkirür, üşkirme.k ~ üşkürme.k.**

(üşkür-) ol unıtmış sö.züg üşkürdi o unutulan söz vb. şeyleri hatırladı. **üşkürür, üşkürme.k.**

Bu baplardan geçişsiz fiilleri, geçişli yapmak veya iki faille geçişli hâle getirmek istersen o takdirde geçmiş zamanın belirtisi olan "dal"ı şeddeli "te" yap. Bunlardan birisi benzeşmiş olan "dal"dır, diğeri geçişlilik "te"sidir. Sözü hatırladığı zaman **sö.z üşkürdi** denir. Bu fiili geçişli yapman için **üşkürtti** dersin; "bir insana unuttuğu her şeyi hatırlattı" demektir. İki faille geçişli fiil yapmak için örnek: **anıŋ atın argurttı** Birisine atını yordurdu. Bunun başka bir yolu da vardır: Yordurmak için emir verirse **argurturdı (122)** dersin; teşvik ettirirse **üşkirtürdi**[454] dersin. Birincisi daha fasih ve daha doğrudur.

Ş

(ürpeş-) eren ürpeşdi yiğitler vb. kızgınlıktan kabardılar ve saçları diken diken oldu. **ürpeşü.r, ürpeşme.k.**[455] Şiir:

eren arıg ürpeşür

öçin kekin irteşür

sakal tutup tartışur

kögsi ara ōt tüte.r

Diyor ki: Yiğitler birbirine kızgın gözlerle ve kinle bakıyorlar; bazıları bazılarının öcünü almak istiyor. Yiğitler, çekmek için birbirlerinin sakalına asıldılar. Vuruşma kızıştı. Sanki kin ateşi göğüslerinde tütüyor.

(irteş-) ola.r bu sözüg irteşti.le.r[456] onlar bu durum, söz vb. şeyleri tetkik ettiler. **irteşü.r, irteşme.k.**

(artaş-) yalŋuk için artaşdı insanlar birbirlerinden görerek bozuldular. Birbirini bozan çok şey varsa aynı fiil kullanılır. **artaşu.r, artaşma.k.**

(örtüş-) ola.r bu īşıg örtüşdi onlar bu işi örtmek için birleştiler. Birisi bir şeyi örtmek için yardım ederse aynı fiil kullanılır. **örtüşü.r, örtüşme.k.**

(örteş-) bo.dun bir ekindi.niŋ ewle.rin örteşdi halk, birbirinin evini yaktı. Benzeri işler için de aynı. Yardımlaşma ve yarışmada da aynı şekilde. **örteşü.r, örteşme.k.**

(ertiş-) ol meniŋ birle arsla.ndan ertişti o, aslanın yanından geçmekte benimle yarıştı. Korku veren her şey için aynı. **ertişür, ertişme.k.**

---

452 Metinde *eskirditti.*

453 Atalay, DTS *üşgür-*, Clauson *üşkür-*, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *üşkir-*. Krş. Kırgız *üşkür-* "fışnamak, ıslık çalar gibi ses çıkarmak..., iç çekmek" (KS), Altay *üşkür-* "ıslık sesi çıkarmak..." (ATS), Hakas *üskür-* "hırıldamak", Şor *üşkür-* "iç çekmek..." (ŞS).

454 *-tür-* sonradan yukarıya yazılmış.

455 Metinde *üriyeşü.r, üryeşme.k.*

456 Te'de silik kahverengi esre de var.

(artış-) ol maŋa arçı artışdı o, heybeyi hayvanın üstüne atmakta ve taşımakta bana yardım etti. **artışur, artışma.k.** Yarışmada aynı fiil.

(oktaş-) ol anıŋ birle oktaştı o, ok atmakta onunla yarıştı.[457] Kur'a için onunla oklaştığı zaman da aynı fiil. **oktaşur, oktaşma.k.**

(ündeş-) ol anıŋ birle ündeşdi birbirlerini çağırdılar. **ündeşü.r, (123) ündeşme.k.**

(opraş-) tönla.r opraştı elbiseler yıpranmaya başladı. Diğer şeyler için de aynı. **opra.şu.r, opraşma.k.** Atasözü: **Keŋe.şli.g bili.g üḍreşü.r keŋeşsi.z bili.g opraşu.r.** Anlamı: Bir iş danışılarak yapılırsa günden güne güzelliği artar; danışılmadan yapılan iş ise günden güne yıpranır.

(öprüş-) ol maŋa mü.n öprüşdi o, çorba vb. şeyleri içmekte bana yardım etti. **öprüşü.r, öprüşme.k.** Yarışmada da aynı.

(ötrüş-) ola.r bir birke bitig ötrüşdi ikisi birbirlerine mektup vb. şeyleri ulaştırdılar. **ötrüşür, ötrüşme.k.** Aslı, **ötgürüşdi**'dir.[458] Her şeyin uygulamasında yardımlaşma ve yarışma olunca aynı fiil.

(utruş-) ol aŋar utruşdı o, ona bir işte mukavemet gösterdi. **Ol maŋa utruşdı** o yüzünü bana çevirdi. **utruşu.r, utruşma.k.**

(otruş-) ol maŋa kesme otruşdı[459] o, zülüf kesmekte bana yardım etti. Makasla fazlalığı kesilen her şey için kullanılır. **otruşu.r, otruşma.k.**

(uçruş-) o.l maŋa kuş uçruşdı o, kuş uçurmakta bana yardım etti. Yardımlaşma ve yarışma da aynı. **uçruşu.r, uçruşma.k.**

(öçrüş-) ol anıŋ öpke.sin meniŋ birle öçrüşdi o, onun öfkesini yatıştırmakta bana yardımcı oldu. Ateşin alevini söndürmekte de yardım ederse aynı fiil. **öçrüşü.r, öçrüşme.k.**

(içrüş-) ol maŋa su.w içrüşdi o, su içirmede bana yardımcı oldu. Yarışmada da aynı. **içrüşü.r, içrüşme.k.**

(aḍrış-) ola.r iki aḍrışdı iki arkadaş birbirlerinden ayrılıp kayıplara karıştılar. **aḍrışu.r, aḍrışma.k.** Şiir:

tüme.n çiçek[460] **tizildi**
bükünden[461] **ol yazıldı**
üküş yatıp özeldi[462]
yi.rde kopa aḍrışu.r

Yazı tasvir ederek diyor ki: Çeşitli ağaç çiçekleri ve çiçekler dizildi. **(124)** Tomurcuklar patladı. Yerin altında uzun zaman eziyet çekmişlerdi. Yerden çıkıp birbirlerinden ayrılırlar.

(üḍrüş-) ol maŋa tava.r üḍrüşdi[463] o mal vb. şeyleri seçmekte bana yardım etti. **üḍrüşü.r, üḍrüşme.k.** Yarışmada da aynı.

(ısrış-) ikki aḍgır birle ısrıştı iki aygır vb. birbirlerini ısırdı. **ısrışu.r, ısrışma.k.**

457 Arapça tercümede: "O, onu okla vurdu."

458 Rı'da esre de var.

459 Bk. yazma 97'de *otur-* ile ilgili dipnot.

460 Cim'de iptal edilmiş üstün de var.

461 Dankoff-Kelly *tügünden*. Yazmada be çok açık. "Sık çalılık veya orman" anlamına gelen *bük*'ten ayrı olarak "kıvrım, büklüm" anlamına gelen bir *bük* daha var. Bk. Anadolu ağızları *bük III* "4. bükülerek katlanmış bir şeyin her bir bükümü" (DS), Kırgız *bük* "büküm yeri, kıvrım" (KS), Kazan Tatar *bökle-* "bükmek, kıvırmak" (KTTS), Kar.-Mal. *bükle-* "katlamak" (KMTS), Altay *bükte-* "bükmek, eğmek" (ATS), Hakas *pükte-* "bükmek, katlamak, eğmek" (HTS). Bizce *bük+, bük-, büz-, bur-* köktaştır ve **bu-* köküne dayanır.

462 Bk. yazma 107'de *özel-* ile ilgili dipnot.

463 Zel'de ötre var.

Yardımlaşma ve yarışma da aynı.

(asruş-) ikki er asruşdı iki adam aksırmakta yarıştı. Birbirlerine hangisinin daha çok aksırdığını göstermek için. **asruşur, asruşma.k.**

(osruş-) ola.r ikki osruşdı ikisi osurmakta yarıştılar. **osruşur, osruşma.k.**

(ugraş-) ikki yagı ugraşdı iki düşman birbirinin üzerine yürüdü. Başka durumlarda da aynı. **ugraşur, ugraşma.k.**

(agrış-) ola.r bu işka agrıştıla.r onlar bu işten acı çektiler. **agrışu.r, agrışma.k.**

(ogruş-) ol maŋa sünük ogruştı kemiğin koparılıp ayrılmasında bana yardımcı oldu. Yarışmada da aynı. **ogruşur, ogruşma.k.**

(ewriş-) anıŋ birle telim ewrişti onunla çok uğraştı.

(ewriş- ~ ewrüş-) ol anıŋ kaçmı.ş atıg ewrişti atı kaçtıktan sonra, atını geri getirmekte ona yardımcı oldu. **Ol maŋa tava.r ewrişti** o, malın ters çevrilmesinde bana yardım etti. **ewrişü.r ~ ewrüşü.r, ewrüşme.k.**

(okraş-) yund[464] **kamug okraşdı** atlar yulaf vb. şeyler için okraştılar (hafifçe kişnediler). **okraşu.r, okraşma.k.** Şiir:

yaşın atıp yaşnadı

tuma.n tu.rup tüşnedi

aḍgır kısır kişnedi

ügür[465] **alıp okraşu.r**

Baharı tasvir ediyor: Buluttan şimşek çaktı; ortalığı sis kapladı. Aygır ile kısraklar baharın işaretini görüp **(125)** sevinçten bağrıştılar ve kişnediler. Her aygır kısrağını yanına alıp gitti.

(egriş-) ol begke kend egrişti o, kalenin kuşatılmasında beye yardım etti.

(egriş-) kız ana.sı birle yıp egrişti kız ip eğirmekte annesiyle yarıştı. Yardım ettiği zaman da aynı. **egrişü.r, egrişme.k.**

(ügriş-) ol aŋar bēşik ügrişti[466] o, beşiği sallamakta ona yardımcı oldu. **ügrişü.r, ügrişme.k.**

(emriş-) etim barça emrişti etim, uyuzluk vb. sebeplerden kaşındı. **emrişü.r, emrişme.k.**

(arwaş-) ka.mla.r kamug arwaşdı kâhinler birtakım sözler mırıldandılar (büyülü dualar ettiler). Cin çarpmasını tedavi sırasında söyledikleri şeyler için de aynı fiil kullanılır. **arwaşur, arwaşma.k.**

(arkaş-) ol anıŋ birle yük arkaştı o, sırtını vererek yük taşımakta ona yardımcı oldu. İki kişinin sırt sırta vererek yükü taşımaları demektir. **arkaşu.r, arkaşma.k.**

(alkış-) bo.y ikki bile alkıştı kavimler birbirlerini yok ettiler. Bir şeyi yok ederken yarışmada da aynı. **alkışu.r, alkışma.k.**

(alkaş-) ol meniŋ birle alkış alkaşdı o, övmede benimle yarıştı. **alkaşu.r,**[467] **alkaşma.k*.** Yardımlaşmada da aynı. Şiir:

alpla.r arıg alkışur

küç bir kılıp arkaşur

464 Bk. yazma 40'ta *U.la.yundlug* ile ilgili dipnot.

465 Bk. yazma 39'da *ügür* ile ilgili dipnot.

466 Bk. yazma 102'de *ügrişü.r* ile ilgili dipnot.

467 Kaf'ta siyah esre, kahverengi üstün var.

bir bir ü.ze alkaşur

eḍgermeḍip ok ata.r

Savaşı tasvir ederek diyor ki: Kahramanlar birbirlerini yok ediyorlar. Birbirlerine sırt vererek güçlerini topladılar. Yardım maksadıyla birbirlerini övüyorlar. Her biri ölüme aldırmadan ok atıyor.

(irkiş-) ol maŋa tava.r irkişti o, mal vb. şeyleri toplamada bana yardım etti. Yarışmada da aynı. **irkişü.r, irkişme.k.**

(elgeş-) ol aŋar ün elgeşti o, un elemede ona yardım etti. Yarışmada da aynı. **elgeşür, elgeşme.k.**

(emgeş-) bu īşta bo.y emgeşti insanlar **(126)** birbirleri yüzünden bu işte yoruldular. **emgeşür, emgeşme.k.**

(üpleş-) bodun ikindi tawa.rı.n üpleşdi kavim (insanlar) birbirlerinin mallarına hücum etti. **üpleşür, üpleşme.k.** Yağmada da aynı fiil kullanılır.[468]

(ütleş-) ütleşdi[469] **nēŋ** eşyalar delindi. **ütleşü.r, ütleşme.k.**

(etleş-) alpla.r etleşdi[470] kahramanlar çetin bir şekilde birbirlerine girerek savaştılar. **etleşü.r*, etleşme.k*.**

(itliş-) itlişdi nēŋ eşyalar birlikte itildi. **itlişü.r, itlişme.k.**

(açlış-) kapugla.r açlışdı kapılar hep beraber açıldı. Muğlak işlerin açılmasında da kullanılır. **açlışur, açlışma.k.**

(eḍleş-) ola.r bir ikindi.ni eḍleşdi o ikisi birbirlerinin gizli taraflarını araştırdılar. **eḍleşür, eḍleşme.k.**

(uḍlaş-) ıwık bir birke uḍlaşdı ceylanlar birbirlerinin ardı sıra gittiler. **uḍlaşu.r, uḍlaşma.k.**

(erleş-) ola.r ikki erleşdi o ikisi erkeklikte yarış etti. **erleşü.r, erleşme.k.**

(orlaş-) bo.dun kamug orlaşdı kavim bağırıp çağırdı. **orlaşu.r, orlaşma.k.** Aslı **orı.laştı**'dır.

(üzlüş-) üzlüşdi nēŋ nesne koptu. **Begi kisi**[471] **üzlüşdi.** Karı koca arasında evlilik koptu. **alımlıg birimligdin üzlüşdi** alacaklı borçludan ayrıldı. **ü.zlüşü.r, üzlüşme.k.**

(işleş-) ol meniŋ birle işleşti o, benimle işte yarıştı. Yardımlaşmada da aynı. **işleşü.r, işleşme.k.**

(ıglaş-) ogla.n ıglaştı çocuklar ağladılar. ye'li şekli de vardır.[472] **ıglaşur, ıglaşma.k.**

(awlaş-) kişi awlaşdı bir şey üzerine insanlar yığıldı. **awlaşu.r, awlaşma.k.**

(ewleş-) beg birle ewleşti oyna.p bey onunla oyun oynadı ve ortaya evi koydu. Bu bir kuraldır. **(127)** Kumarda ortaya bir şey konursa o şeyin adı zikredilir, sonuna da bir ek

468 Bu cümle, metinde bir sonraki *ütleşme:k* kelimesinden sonra gelmektedir.

469 Bk. yazma 34'te *üt* ile ilgili dipnot.

470 Atalay, Rustemov-Kormuşin *ötleş-*, Dankoff-Kelly *etleş-*, Clauson *ütleş*. Clauson'a göre yanlış harekeleme sayılıp *itliş-* okunabilir; fakat o takdirde *itliş-* farklı anlamlarla iki defa alınmış olur. Ancak Dankoff-Kelly'nin belirttikleri gibi elif'teki siyah üstün kahverengiyle sonradan ötreye çevrilmiştir. Ayrıca *laḫm* "et" kökünden gelen *tela:ḫame* "birbirini öldürdü" demektir.

471 Metinde *kişi*. *Beg* kelimesinde iyelik eki (*-i*) bulunduğuna göre ikinci kelimenin de öyle olması gerekir. Yazma 166'da "zevce" anlamında *kis* kelimesi vardır. O hâlde ikinci kelime *kis-i* olmalıdır.

472 *Yıglaş-* şeklini kastediyor.

getirilir; o da **-lAştI**'dır.[473] "Üzerine oynanan şey" demektir. **ewleşü.r, ewleşme.k.**[474]

(üglüş-) bir nēŋ bir üze üglüşti[475] bir şey bir şeyin üzerine yığıldı. Kum veya çekirgenin kamış üzerine yığılması yahut kalabalıktaki insanlar gibi. **üglüşü.r, üglüşme.k.**

(aklış-) tegme yaŋa.ktın bo.dun aklışdı insanlar her taraftan toplandı. Her yönden oluşan sular için de kullanılır. **aklışu.r, aklışma.k.**

(ekleş-) ola.r kamug aḍak ekleşdile.r[476] "aynı şeyi çiğnemek" anlamında bir ibaredir. Kavmin bir işte anlaşması durumunda veya bir şeyi ayakla çiğnemekte birbirlerine yardım ettikleri zaman da aynı fiil kullanılır. **ekleşür, ekleşme.k.**

(igleş-) yılkı arıg igleşdi sürü vb. hasta oldu. **igleşür, igleşme.k.**

(emleş-) bālıgla.r emleşdile.r yaralılar tedavi oldular. **emleşü.rle.r, emleşme.k.**

(ümleş-) ol anıŋ birle çöge.n urdı ümleşü o, pantolonunu ortaya koyarak onunla çevgen oynadı. **ümleşü.r, ümleşme.k.**

(imleş-) ol anıŋ birle elgin imleşdi o, ona eliyle işaret etti, karşıdaki de onun gibi yaptı. **imleşür**[477]**, imleşme.k*.**

K (kaf)

(utsuk-) ol yarma.k[478] **utsuktı** o parayla kumar oynadı. Başka şeyler için de aynı. **utsuka.r, utsukma.k.** Atasözü: **Sına.masa arsıka.r sakınmasa utsuka.r.** Anlamı: Adam bir şeyi denemezse aldanır; bir işin nereden geldiğini düşünmezse kaybeder. Tecrübe ve dikkat etmek için kullanılır.

(arsık-) er arsıktı adam aldandı ve o, aldanmış adamdır. **arsıka.r, arsıkma.k.**

(ursuk-) er ursuktı adam kavgada yenildi ve dövülmüş oldu. **ursuka.r, ursukma.k.**

(alsık-) ol tawa.rın alsıktı adamın malı alındı ve gasp edildi. **alsıka.r, alsıkma.k. (128)**

(andık-) er andıktı adam yemin etti. **andıka.r, andıkma.k.** Şiir:

koygaşıp yatsa anıŋ yūzi.ŋe
alsıkar ōgin anıŋ sö.zi.ŋe
miŋ kişi yulugı bōlup ōzi.ŋe
birgeler özin[479] **anıŋ kö.zi.ŋe**

Diyor ki: Kim onunla yatıp (cima edip) yüzünü görse, onun nağmelerinden ve güzel sözlerinden aklı gider. Onun güzelliğine bin can feda eder.

473 Metinde *-keşti.*

474 Metinde *awlaşma.k.*

475 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

476 Atalay *egleş-*, Dankoff-Kelly *ikleş-*, Rustemov-Kormuşin *ekleş-*. DLT'de kelimenin dört varyantı var: 1. *ekle-* (yazma: 635), *ekleş-* (127), 2. *ikle-* (191), *iklet-* (137), 3. *yikle-* (579), 4. *erkle-* (635). Sonuncuda hareke yok; fakat "diğer bir şekli *ekledi*" ibaresinden onun da *erkle-* olduğunu çıkarabiliriz. Clauson fiili, metaforik bir anlam ilişkisiyle "koç" anlamındaki *irk* kelimesine bağlıyor. Ancak birçok lehçede "hayvanın erkeği" anlamına gelen *erkek* (örnek: Azer. "koç") ile "iğdiş erkek keçi" anlamındaki *erkeç* sözlerinde **erk* kökünün bulunduğunu gözden uzak tutmamalıdır. Tekin, Genel Türkçe *i* ~ Yakutça *ü* nöbetleşmesinden hareketle fiili Yakutça *üktē-* "basmak, çiğnemek" ile birleştiriyor (Tekin 1989: 188-189).

477 Elif'te iptal edilmiş üstün de var.

478 Metinde kaf altına tenvin (iki esre) konmuş.

479 Metinde zel ile.

K (kef)

(inçik-) er inçikti üzerine soğuk su dökülmekten dolayı adamın hissi gitti; bayılmış gibi oldu ve titreyip kasıldı. **inçike.r, inçikme.k.**

(östük-) ol bu īşka östükti[480] o, bu işe özlem ve ihtiras duydu. **östüke.r, östükme.k.** Aslı **öz tikti**'dir.

(irpel-) yıga.ç irpeldi tahta, testereyle kesildi. **irpelür, irpelme.k.** Atasözü: **Oŋa.(ga)lı**[481] **irpeldi īş.** iş düzeltilmek istenirken bozuldu.

(artıl-) er at ü.ze artıldı adam kendini atın üzerine attı. Bedeninin yarısı bir tarafta, yarısı bir tarafta kaldı. **Taga.r eşye.k ü.ze artıldı** çuval vb. eşek üzerine yüklendi. **artılu.r, artılma.k.**

(örtül-) īş er ü.ze örtüldi iş adama belirsiz geldi. **Kök örtüldi** gök bulutlandı. Aslı, bir şeyin başka bir şeyin altında kalıp örtülmesidir. **örtülü.r, örtülme.k.**

(örtel-) bük örteldi çalılık vb. yakıldı. **örtelü.r, örtelme.k.**[482]

(irtel-) irteldi nēŋ nesne arandı ve istendi. **irtelü.r, irtelme.k.** Şiir:

köŋlüm için örtedi

yatmış başıg[483] **kartadı**

keçmiş öḍüg irtedi

tün kün keçip irtelü.r

Ağıt söyleyerek diyor ki: Musibetin elemiyle gönlüm dağlandı. **(129)** Yaranın kabuğunu soydu (yaramı azdırdı). Eski günleri isterken zaman onu yakaladı. O, devamlı onu arayıp duruyor.

(öprül-) mü.n öprüldi çorba vb. şeyler içildi. **öprülür, öprülme.k.**

(üstel-) su.w üsteldi su arttı. İlave edilince de aynı. Diğer şeyler de aynı. **üstelür, üstelme.k.**

(istel-) isteldi nēŋ nesne istendi ve arandı. **istelür, istelme.k.**

(eştil-) bu sö.z eştildi bu söz vb. şeyler işitildi. **eştilür, eştilme.k.**

(agtıl-) er agtıldı adam yere vuruldu. Aslı, **agtarıldı**'dır. **agtılur, agtılma.k.**

(ewdil-) ewdildi nēŋ nesne tane tane toplandı. **ewdilür, ewdilme.k.**

(igdil-) ogul igdildi çocuk vb. yetiştirildi. **igdilür, igdilme.k.**

(ötrül-) sıbızgu ötrüldi kaval vb. şeylerle ses çıkarıldı. **ötrülür, ötrülme.k.**

(otrul-) saç otruldı[484] saç vb. şeyler kesildi. **otrulur, otrulma.k.**

(aḍrıl-) yōl aḍrıldı iki yol birbirinden ayrıldı. İki arkadaş veya iki diş birbirinden ayrıldığı zaman da aynı. **aḍrılur, aḍrılma.k.**

(üḍrül- ~ üdrül-) üḍrüldi nēŋ nesne ayrıldı ve iyisi seçildi. Adamlar arasından iyilerinin seçilmesi de aynıdır. **Anıŋ ere.ni üdrüldi** onun adamları seçilerek bir kenara ayrıldı. **üdrülür, üdrülme.k.**

---

480 Te'de esre de var.

481 Metinde *öŋegey ~ eŋegey* gibi yazılmış. Lâm'a sonradan keşide çekilmiş gibi. Atalay *oŋgay* olarak düzeltiyor. Bizce Dankoff-Kelly'nin dizin cildindeki *oŋagalı* düzeltmesi Arapça tercümeye daha uygun.

482 Elif'te kahverengi esre de var.

483 Atalay *yetmiş yaşığ*, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *bütmiş başıg*. Yazma 413'te "yara iyileşmeye yüz tuttu" anlamında *baş bütti* cümlesi var. Fakat burada ye noktaları açık. Sorun, ilk kelimenin anlamının tercümede bulunmamasıdır.

484 Bk. yazma 97'de *otur-* ile ilgili dipnot.

(ısrıl-) etme.k ısrıldı ekmek vb. ısırıldı. **ı.srılur, ısrılma.k.**

(aşrul-) yük arttın aşruldı yük, engel vb. şeylerden aşırıldı. **aşrulur, aşrulma.k.**

(ugral-) ol yi.rke ugraldı o diyarlara vb. yerlere gidildi (gitmeye niyet edildi). **ugralur, ugralma.k.**[485]

(ogrul-) sünü.k ogruldı kemik koparılıp ayrıldı. **ogrulur, ogrulma.k.** Şiir:

balçık balık yugrulu.r[486]
çıga.y yawuz yıgrılu.r
erŋekleri ogrulu.r
odguç[487] **bile ewrişü.r** (130)

Yazın kış ile münazarasında diyor ki: Çamur ve balçık yığılır; zavallı fakir başını elbisesine sokarak büzülür. Şiddetli soğuktan parmakları ayrılır. Bir kıvılcımlık ateşle bile avunur.

(ewrül-) er ewrüldi adam yüzünü döndü. Gittiği yönden cayan herkes için de aynı fiil kullanılır. **ewrülür, ewrülme.k.**

(egril-) kend egrildi şehir kuşatıldı.

(egril-) yıp egrildi ip eğrildi. **egrilür, egrilme.k.**

(ügril-) bişik ügrildi[488] çocuğun beşiği sallandı. **ügrilür, ügrilme.k.**

(amrul-) kayna.r eşiç amruldı tencere kaynarken üzerine soğuk su dökülmesi sebebiyle duruldu. **Er tīnı amruldı** adamın nefesi durdu ve öldü. Heyecanlandıktan sonra sakinleşen her şey için de aynı. **amrulur, amrulma.k.**

(ırgal-) yıga.ç ırgaldı ağaç sallandı. Sallanıp silkelenen her şey için aynı. **ırgalur, ırgalma.k.**

(arwal-) arwış[489] **arwaldı** büyülü sözler söylendi. **arwalur, arwalma.k.**

(alkal-) begke alkış alkaldı bey övüldü ve iyi hasletleri sayıldı. **alkalur, alkalma.k.**

(irkil-) sū telim irkildi büyük sayıdaki asker toplandı. Toplanıp çoğalan her şey için aynı. **irkilür, irkilme.k.** Onu başkası da toplarsa aynıdır. Hem geçişli, hem geçişsizdir.

(ürkül-) ürkünç bolup ürküldi öyle ürkütücü sallantı oldu ki insanlar korkarak kaçtılar. **ürkülür, ürkülme.k.**

(elgel-) ūn elgeldi un vb. şeyler elendi. **elgelür, elgelme.k.**

N

(artın-) er arçısın artındı o heybesini hayvanın üzerine koydu. Başka şeyler için de aynı. **artınur, artınma.k.**

(örtün-) ura.gut yūzin örtündi kadın yüzünü açtı.[490] Örttüğü zaman da aynı. **örtünür, örtünme.k.**

485 Metinde *agrulma.k.*

486 Bk. yazma 486'da *yugruş-* ile ilgili dipnot.

487 Elif'te kahverengi üstün var.

488 Bk. yazma 102'de *ügrişü.r* ile ilgili dipnot.

489 Metinde *arkış*. Yazma 144'te *arwaş*.

490 Her hâlde "yüzünü tam kapamadan örttü, örtünür göründü" demek istiyor. Kâşgarlı, *-n-* ekinin "öyle görünmek" anlamına sık sık işaret eder. Burada yine muzipliği tutmuş olmalı.

(örten-) örtendi nēŋ nesne yandı. **örtenür, (131) örtenme.k.**

(örten-) bulıt örtendi gün battıktan sonra bulutlar kızardı. Türkler bunu uğurlu sayarlar. Atasözü: **Tünle bulıt örtense ewlük urı keldürmişçe bolu.r taŋda bulıt örtense ewke yagı kirmişçe bolu.r.** Anlamı: Geceleyin bulutlar kızarırsa; kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Sabahleyin yanarsa, saldıran düşman eve girmiş gibi olur. İkincisini uğursuzluk sayarlar.

(ewdin-) özinçe yemi.ş ewdindi meyve vb. şeyleri kendisi için tane tane topladı. **ewdinme.k.**

(utrun-) ol maŋa utrundı o bana mukavemet etti. **Yïl yıga.çka utrundı** rüzgâr ağacı karşıladı. **utrunur, utrunma.k.**

(ısrın-) er ısrındı adam bir şeye kızdığı için sinirden dişlerini sıktı. Aslı şudur: Karnıbahar vb. şeyler pişirilirken, pişmeden önce üzerlerine su dökülürse (sıkılmış diş gibi olup) çiğ kalırlar ve bir daha pişmezler. Yumuşak huylu olup da sinirlenen herkes için de aynı. **ısrınur, ısrınma.k.**

(agrın-) bālıg agrındı yaralı adam vb. yaralarından dolayı acı çekti. **agrınur, agrınma.k.**

(ögren-) ol bilig ögrendi o, ilim, hikmet vb. şeyleri öğrendi. **ögrenür, ögrenme.k.**[491] Şiir:

erdem tile ögrenipen[492] **bolma küwe.z**

erdemsizin ögünse eŋmegüde eŋe.r

Diyor ki: Hikmet ve ilmi iste ve onu öğren; öğrenmekte kibir gösterme. Öğrenmeden edep ve hikmet iddia eden kimse imtihan sırasında şaşırır.

(ögren-) er uzluk ögrendi adam meslek vb. öğrendi.

(egrin-) ura.gut yıp egrindi kadın kendisi için ip eğirdi. Veya gerçek olmadığı hâlde eğirmiş gibi yaptı. **egrinür, egrinme.k.**

(oxsın-) ol kılmış īşıŋa oxsındı o yaptığına pişman oldu. **oxsınu.r, oxsınma.k.**

(ersin-) ogul ersindi çocuk kendini adam gösterdi. **ersinür, ersinme.k. (132)**

(ewsin-) ol bu ewni ewsindi o, bu evi kendine ait olan evlerden saydı; hatta onu kendisi için boşalttırdı. **ewsinür, ewsinme.k.**

(ıçgın-) ol kuşnı eligdin ıçgındı[493] o, kuşu elinden kaçırdı. Atasözü: **Yaka.dakı yalga.galı eligdeki ıçgınu.r.** Anlamı: Yakasındaki yemek dökün tülerini yalayanın elindeki kap vb. kaçar veya kaçırılır. Elindeki kendisine yetiyorsa onunla yetinilmesi ve o şeyin muhafaza edilmesi için söylenir.

(ıçgın-) er ıçgındı adam kalabalık insanlar arasında osurdu ve utandı; ama kendini tutamadı. **ıçgınu.r, ıçgınma.k.**

(ırgan-) yıga.ç ırgandı ağaç sarsıldı ve kımıldadı. Başka şeyler için de aynı. **ırganu.r, ırganma.k.**

(aşgın-) tāş aşgındı taş ezilerek ufalandı. Ezilip ufalanan her sert şey için aynı. **aşgınur, aşgınma.k.**

(alkın-) alkındı nēŋ bir şey bütün varlığıyla tükendi.

(alkın-) er alkındı adam öldü. **alkınur, alkınma.k.**

491 Metinde *ögrenürünme:k.*

492 Metinde *ögreni:n.*

493 Metinde *içkındı.*

(ötgün-) ol maŋa ötgündi o, yaptığım şeyde beni taklit etti ve benimle yarıştı. **ötgünü.r, ötgünme.k.** Atasözü: **Karga kāzka ötgünse butı sınu.r.** Anlamı: Karga kuvvette ve uçmakta kazı taklit ederse ayağı kırılır. Bir kimseye, haddini aşmaması için söylenir.

(irkin-) ol özinę neŋ irkindi o kendisi için mal vb. şeyler biriktirdi. **irkinür, irkinme.k.**

(isken-) at ot iskendi[494] at azar azar ot yoldu. Saç ve kısa ot yolan için de aynı. **iskenür, iskenme.k.**

(elgen-) ura.gut ūn elgendi kadın kendisi için un eledi. **elgenür, elgenme.k.**

(emgen-) ol bu īşta telim emgendi o, bu işte çok yoruldu. Buradan **xān karşı.ga emgendi**[495] denir; anlamı şudur: Hakan saraya indi. **(133)** Bu da "hakan yaptığı işten yorulduğu için saraya indi" demektir. Bu, beyler ve büyükler için söylenen çok ince bir sözdür. **emgenür, emgenme.k.** Oğuzlar bunu bilmez.

(üplen-) anıŋ tawa.rı üplendi onun malı yağmalandı ve kendisine saldırıldı. **üplenür, üplenme.k.**

(atlan-) er atlandı adam bindi.

(atlan-) ol tāgka atlandı Oğuzcada "dağa çıktı" demektir. Her şeye çıkmakta da aynı fiil. **atlanur atlanma.k.**

(etlen-) ogul etlendi çocuk tombullaştı. Zayıfladıktan sonra şişmanlayan her şey için aynı. **etlenür, etlenme.k.**

(itlin-) tāş itlindi taş vb. şeyler itildi. **itlinür, itlinme.k.** Çocuk emeklediği zaman da aynı. Buradan **meniŋ yüzdin itlin!** denir; "önümden yok ol!" demektir; kızgınlık ânında söylenir.

(açlın-) kapug açlındı kapı vb. açıldı. **Açıldı** şekli de vardır. **açlınur, açlınma.k.**

(üçlen-) üçlendi nēŋ nesne üçleşti. **İkki kāz üçlendi** iki kaz vb. üçleşti. **üçlenür, üçlenme.k.**

(içlen-) tarıg içlendi tahıl tanelerinin içi doldu. İçi yenen her şey yenir hâle geldiği zaman aynı. **içlenür, içlenme.k.**

(uçlan-) uçlandı nēŋ nesnenin uçları oldu. **uçlanur, uçlanma.k.**

(eḍlen-) eḍlendi nēŋ nesne bir maksat için kullanıldı (değerlendirildi) ve atılmadı. Deriden kürk, keçeden de ayakkabı yapılması gibi. **eḍlenür, eḍlenme.k.**

(üḍlen-) yılkı üḍlendi dişi hayvanlar erkek istedi ve iştahları kabardı. **üḍlenür, üḍlenme.k.**

(erlen-) ura.gut erlendi kadın evlendi. **erlenür, erlenme.k.**

(örlen-) bulıt örlendi bulut oluştu. **örlenür, örlenme.k. ūrdi** demek daha iyidir. Şiir:

ay kopup[496] **ewlenüp**
ak bulıt örlenüp
bir bir ü.ze üglünüp[497]
saçlup suwı aŋraşu.r[498] **(134)**

Diyor ki: Ay çıkıp etrafını hâleler sardığı zaman yağmur bulutu yükselir ve yeryüzüne

494 Elif'te ötre de var. Bk. yazma 145'te *iske-* ile ilgili dipnot.
495 Kef'te silik kırmızı esre de var.
496 Metinde *kapup*.
497 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.
498 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *eŋreşür*, Clauson, Dankoff-Kelly *aŋraşu:r*. Yazma 147'de mastar kaf ile.

su saçıncaya kadar toplanır. Akar ve şarıl şarıl ses çıkarır. Onlar, ayın etrafında hâle oluştuğu zaman yağmur yağacak diye düşünüp uğurlu sayarlar.

(üzlün-) uruk ü.zlündi ip vb. koptu. **üzlünür, üzlünme.k.**

(üzlen-) eşiç[499] **üzlendi** tenceredeki yağ yükseldi. **üzlenür, üzlenme.k.**

(aslın-) aslındı nēŋ bir şey bir şeye asıldı. **aslınur, aslınma.k.**

(ewlen-) ay ewlendi ayın etrafında hâle oluştu.

(ewlen-) ol bu ewni ewlendi o, bu evi mesken edindi; kendini orada oturanlardan saydı. **evlenür, evlenme.k.**

(öglen-) aruk[500] **er öglendi** yorgun insan dinlendi. **öglenür, öglenme.k.** Şaşkınlıktan sonra bir şeyi idrak edince de aynı fiil. Aslı **öglendi**'dir.

(iglen-) ura.gut iglendi kadının doğum ağrısı tuttu. Adam da yavaş yavaş hastalanınca aynı fiil.

(emlen-) er emlendi adam kendi kendini tedavi etti. **emlenür, emlenme.k.**

Bunun Muzâafı

(urpat-) er başın urpattı[501] adam saçını vb. dağıttı. **urpatur, urpatma.k.**

(irpet-) ol yıga.ç irpetti o, tahta vb. şeylerin testereyle kesilmesi için emir verdi, kestirtti. **irpetür, irpetme.k.**

T

(artat-) ol artattı o, nesneyi bozdu. **artatu.r, artatma.k.**

(irtet-) ol anı irtetti o, onu arattı ve istetti. **irtetür, irtetme.k.**

(örtet-) ol bük[502] **örtetti** o, çalılığın vb. yakılması için emir verdi; yaktırttı. **örtetür, örtetme.k.**

(istet-) men anı istettim ben, onu çağırmak için yanına birini gönderdim. **istetür, istetme.k.**

(oktat-) beg anı oktattı bey onu oklattı, okla vurdurdu. **oktatur, oktatma.k.**

X[503]

(olxut-) ol meni olxuttı o beni oturttu. **olxutur, olxutma.k. (135)** Aslı gayın iledir: **olguttı.** Çünkü fiil asla *x* ile geçişli olmaz; gayın'la bazen olabilir. "Uyandırmak" için **oḳgurdı,** "doyurmak" için **toḳgurdı** dendiği gibi. İşte burada fiil gayın ile geçişli yapılmıştır.

R

(oprat-) ol tōnın oprattı o, elbise vb. şeylerini yıprattı. **opratur, opratma.k.**

499 Şın'da kahverengi üstün de var.

500 Rı'ya sonradan kahverengi nokta konmuş.

501 Atalay *orpat-*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ürpet-*. Clauson haklı olarak *ürpeş-, ürper-, ürpek* kelimeleriyle ilgi kuruyor. Ancak bu fiildeki *-mak* ekinin yanlış olduğu görüşüne katılmıyoruz; çünkü Karahanlı döneminde birçok ince-kalın çifti var.

502 Be'de üstün var.

503 Metinde *cim.*

(üḏret-) ol tawa.rıg üḏretti o, malı çoğalttı ve geliştirdi. **üḏretür, üḏretme.k.**

(agrıt-) ol anı agrıttı o, ona ağrı verdi. **agrıtur, agrıtma.k.**

(ugrat-) ol meni īşka ugrattı o, beni bir işe gönderdi. **ugratur, ugratma.k.**

(ögret-) ol maŋa bilig ögretti o bana edep, hikmet vb. öğretti. **ögretü.r, ögretme.k.**

(ügrit-) ol aŋa.r bişik ügritti o, ona çocuğun beşiğini sallattırdı. **ügritür, ügritme.k.**

(emrit-) kaşınma.k meniŋ yinim[504] **emritti** kaşıntı, vücudumu kaşındırdı. Adamın koltuk altının veya boynunun kaşınması, vücudunu da kaşındırır; adam da gülmeye başlar. **emritür, emritme.k.**

S

(etset-) ol meni etsetti o, beni ete yaklaştırıp iştahlandırdı. **etsetür, etsetme.k.**

(axsat-) ol anı axsattı o, onu aksak hâle getirdi. **axsatur, axsatma.k.**

(aşsat-) ol anı aşsattı o bende[505] yeme arzusunu uyandırdı. **aşsatur, aşsatma.k.**

(ewset-) oglum meni ewsetti oğlum bana evi arzulattı ve özletti. **ewsetür, ewsetme.k.**

Ş

(oxşat-) ol meni ata.ma oxşattı o, beni babama benzetti. **oxşatur, oxşatma.k.**

(uwşat-) ol etme.k uwşattı o, ekmek vb. şeyleri ufaladı. **uwşatur, uwşatma.k.** Doğrusu budur; **uşattı** da denir.

(ülşet-) ol anı ülşetti[506] o, onu gözü kararıncaya kadar acıktırdı. **ülşetür, ülşetme.k.**

G (gayın)

(ırgat-) ol yıga.ç ırgattı (136) o, ağaç vb. şeyleri sallattı. **ırgatur, ırgatma.k.** Şiir:

yigitlerig işletü
yıga.ç yemiş ırgatu
kula.n keyik awlatu
baḏram kılıp awnalım

Kır eğlencesini tasvir ederek diyor ki: Delikanlıları ağaç ve meyve sallamakta kullanırız. Geyik vb. yaban hayvanlarını avlamalarını emrederiz. Böylece günlerce eğlenerek avunuruz.

(ulgat-) ogla.n ulgattı çocuk büyüdü*. Aslı **ulgaḏtı**'dır; benzeşme olmuştur. **ulgatur, ulgatma.k.**

K (kef)

(ürküt-) ol kōy ürkütti o, koyun vb. şeyleri ürküttü. **ürkütür,**[507] **ürkütme.k.**

---

504 Ye'de kahverengi üstün var.

505 "Onda" olması gerekirken "bende" diye tercüme edilmiş.

506 Atalay dizin *ölşet-, elşet-*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *ölşet-*. Krş. Kırgız *ülüröy-* "bulanmış ve hayat eseri kalmamış gözlerle bakmak...", *ülüy-* , *ülüŋdö-* "gevşemek, sölpümek" (KS).

507 Metinde *ürkütürür*.

(emget-) ol anı emgetti o, onu yordu. **emgetür, emgetme.k.**

(elget-) ol ūn elgetti o, unu eletti. **elgetür, elgetme.k.**

L

(üplet-) ol anıŋ tawa.rın üpletti o, onun malını yağma ettirdi. **üpletür, üpletme.k.**

(etlet-) ol kōy etletti o, koyunun et hâline gelmesi için emir verdi. **etletür, etletme.k.**

(üklit-) ol nēŋni üklitti[508] o, malını çoğalttırdı ve arttırdı. **üklitür, üklitme.k.**

(eḍlet-) ol tawa.rın eḍletti o, malının ihmal edilen (bırakılan) kısmını değerlendirmek için emir verdi. **eḍletür, eḍletme.k.**

(uḍlat-) ol oglın uḍlattı o, oğlunu benim peşime saldı. Başkaları da aynı. **uḍlatur, uḍlatma.k.**

(işlet-) ol aŋar īş işletti o ona iş işletti (çalıştırdı). **işletür, işletme.k.**

(aşlat-) ol aya.k aşlattı o, kap kacağın çöken yerlerini düzelttirdi. **aşlatur, aşlatma.k.**

(aglat-) ol kişi.ni aglattı o istediği şeyle başbaşa kalmak için insanları kendisinden uzaklaştırdı. **aglatur, aglatma.k.**

(uglıt-) ol tawa.rın uglıttı[509] o malını arttırdı ve çoğalttırdı. **uglıtur, uglıtma.k.**

(awlat-) ol maŋa ıwık awlattı o bana ceylan vb. şeyleri avlattı. **awlatur, awlatma.k.**
(137)

(iklet-) ol aŋar yėr ikletti[510] o, onu yer vb. şeylere bastırdı. **ikletür, ikletme.k.**

(iglet-) bu yėr anı igletti bu yer onu hasta etti; çünkü ona uygun gelmedi. **igletür, igletme.k.**

(emlet-) men anı emlettim ben onun tedavi olması için emir verdim; tedavi ettirdim. **emletür, emletme.k.**

(imlet-) men anı imlettim el veya göz kırpmasıyla ona işaret edilmesi için emir verdim; işaret ettirttim. **imletür men, imletme.k.**

N

(aḍnat-) er aḍnattı adam farklılaştı. Olduğundan farklı hâle gelen her şey için de aynı. **aḍnatur, aḍnatma.k.**

(ornat-) men nēŋ ornattım ben nesneyi yerine koydum. **ornatur men, ornatma.k.**

(esnet-) Teŋri esin esnetti Allah rüzgâr estirdi.

(esnet-) ye.k anı esnetti şeytan onu esnetti. **esnetür, esnetme.k.**

(osnat-) men aŋar osnattım[511] ben onu, ona benzettim ve o zannettim. **osnatur, osnatma.k.**

---

508 Lâm'da kahverengi belirsiz bir ötre var.

509 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *oglıttı*, Clauson, Dankoff-Kelly *uglıttı*. Clauson'a göre ya *üklit-*'in diyalektik bir biçimidir ya da Kâşgarlı'nın nadir hatalarından biridir. Biz birinci ihtimali daha güçlü görüyoruz.

510 Bk. yazma 127'de *ekleş-* ile ilgili dipnot.

511 Atalay *usnat-*, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *osnat-*, Clauson *ösnet-*. Bizce kelime yazma 93'teki *os-* "zannetmek" fiilinden türemiştir: *osnat-<os-un+a-t-*. Anadolu ağızlarında *os-* fiilinin "karşılaştırmak, sanmak" anlamı da vardır (DS). Yazma 147'deki *ösne-(me.k)* fiili ise ince ünlülüdür. Ayrıca bk. yazma 93'te *osdum*, 44'te *osug* ile ilgili dipnotlar.

(agnat-) ol atın topra.kka agnattı o, atını vb. hayvanları toprağa sürdürdü.

(agnat-) yaga.k anıŋ tılın agnattı ceviz onun dilini kekretti; öyle ki dili kekeme gibi oldu. **agnatur, agnatma.k.**

(olnat-) ol okın olnattı[512] o, okunun gövde kısmını, ters çevirterek tamir ettirtti. **olnatur, olnatma.k.**

Menkustan Başka Bir Tür

(ö.tür-) ol maŋa sö.z ö.türdi o, bana söz vb. söyledi[513]. **ö.türür, ö.türme.k.**

(İttür-) ol aŋar bilik[514] **İttürdi** o ona fitil ördürdü. **İttürür, İttürme.k.** Fitil hâline getirilen her şey için de aynı.

R

(açur-) ol anı açurdı[515] o, onu aç bıraktırdı. **açurur, açurma.k.**

Ş

(oyuş-) ola.r ikki kāgu.n oyuşdı o ikisi kavun oymakta yarıştılar. Yardımlaşma için de aynı. **oyuşur, oyuşma.k. (138)**

(uyuş-) ol aŋar kāpka ūn uyuşdı[516] o, çuval vb. şeylere unu bastırmakta ona yardımcı oldu. **uyuşur, uyuşma.k.**

K (kef)

(öyük-) anıŋ aḍa.kı kumda öyükti[517] onun ayağı kuma gömüldü. **Anıŋ aḍa.kı öyükti** Taş onun ayağına dokunup incitti. **öyüke.r, öyükme.k.**

L

(ayıl-) aŋar sö.z ayıldı ona söz söylendi. **ayılur, ayılma.k.**

(oyul-) yi.r oyuldı yer oyulup deşildi. **Kötü**[518] **oyuldı.** Yağmur yağdığı için dam oyuldu. **oyulur, oyulma.k.**

(uyul-) uyuldı[519] **neŋ** un gibi şeyler çuvala basıldı. **uyulu.r, uyulma.k.**

512 Bk. yazma 111'de *olundı* ile ilgili dipnot.

513 Atalay'ın verdiği "hatırlattı" anlamı, Taymas tarafından "andı, söyledi" olarak düzeltilmiştir (Taymas 1942: 226).

514 Atalay, DTS *belik*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *bilik*. Be harekesiz. Yazma 194 ve 254'te siyah üstünlü, 427'de siyah esreli. Krş. Özbek *pilik* "fitil" (UTİL), Yeni Uygur *pilik* "fitil" (YUTS), Kırgız *bilik* "(mumun, lambanın) fitili" (KS).

515 Elif'te siyah esre var.

516 Bk. yazma 97'de *uy-* ile ilgili dipnot.

517 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *üyükti*, Clauson *öyükti*. Krş. Anadolu ağızları (çamur) *öy-* "(çamur) karmak", (sıvı) *öy-* "(sıvı) sürmek, bulaştırmak", (yağmur toprağa) *öy-* "(yağmur toprak) içine geçmek" (DS). Ayrıca bk. yazma 55'te *öyük* ile ilgili dipnot.

518 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *kötü*, Dankoff-Kelly *kütü*. Hiç şüphesiz *kötür-* "yükseltmek" ile köktaş.

519 Bk. yazma 97'de *uy-* ile ilgili dipnot.

N

(uyal-) ol mendin uyaldı bir işte benden utandı ve onu yapmaktan çekindi. **uyalur, uyalma.k.**

(ıyın-) ol er ıyındı adam çıkarmak için kendini zorladı; ıkındı. **ıyınur, ıyınma.k.**

Bunun Dörtlüsü

R

(aytur-) ol maŋa sö.z ayturdı o, beni kendisiyle konuşturdu. **ayturur, ayturma.k.**

(oytur-) ol maŋa kāgu.n oyturdı o, bana kavun oydurdu. **oyturur, oyturma.k.**

(uytur-) ol ün uyturdı o, çuval vb. şeylere unu bastırttı. **uyturur, uyturma.k.**

(oygur-) ol meni oygurdı o beni uyandırdı. Zel'li (*ḏ*) şekli de vardır. **oygurur, oygurma.k.**

Ş

(ayrış-) ola.r ikki ayrışdı[520] o ikisi birbirlerinden ayrıldı. **ayrışu.r, ayrışma.k.** Zel'li (*ḏ*) şekli de vardır.

L

(aytıl-) sö.z aytıldı söz vb. şeyler soruldu. **aytılur, aytılma.k.**

N

(aytın-) ol sö.z aytındı o, sözü sormayı kendisi üstlendi. **aytınur, aytınma.k.**

(eymen-) ol mendin bu īşta eymendi o, benden utanarak bu işi yapmaktan çekindi. **(139) eymenür, eymenme.k.**

L

(i.ril-) tām i.rildi duvar vb. çatladı. **i.rilür, i.rilme.k.** Buradan, ay, ayın sonuna doğru eksilmeğe başladığı zaman **ay i.rildi** denir.

(iysil-) iysildi[521] **neŋ** nesne eksildi. **iysilü.r, iysilme.k.**

(ivil-) īşka ivildi iş için acele edildi.[522] **ivilür, ivilme.k.**

Bunun Muzâafı

(oynat-) ol anı oynattı o, onu oynattı[523]. **oynatu.r, oynatma.k.**

520 Ye'de silik kırmızı esre var.

521 Atalay, DTS *èsildi*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *eysildi*. Elif'te esre, ye'de sükûn var. Krş. Kazan Tatar *iy-* "tüy dökmek, boyası dökülmek, solmak" (KTTS), Kar.-Mal. *iy-* "havası sönmek, havası inmek" (KMTS). *İysil-<iy-iz-il-* (?). Fiili, Clauson'un yaptığı gibi *eksil- ~ egsül-* içinde düşünmek bize mümkün görünmüyor.

522 Arapça tercümede *'ucile* yerine *'acile* yazılmış.

523 Tercümede "o, ondan kendisini oynatmasını istedi".

Bunun Bir Türü

(aya-) ol tōnın aya.dı o, elbise vb. şeylerini korudu.

(aya-) xān aŋar aya.g aya.dı han ona bir unvan verdi. **aya.r, aya.ma.k.**

Dörtlerin Üçlüsü

P

(irpe-) ol yıga.ç irpe.di o, tahta vb. şeyleri kesti.

(irpe-) īşıg irpe.di o, işi düzeltmek isterken bozdu. **irpe.r, irpe.me.k.**

T

(arta-) arta.dı nēŋ nesne bozuldu. **arta.r, arta.mak.**

(örte-) ol otuŋ örte.di o, odun vb. şeyleri yaktı. **örte.r, örte.me.k.**

(irte-) er īşıg irte.di adam işi istedi ve peşine düştü. **irte.r, irte.me.k.**

(iste-) iste.di. irte.di gibidir. **iste.r, iste.mek.** Şiir:

yıglap uḍu irtedim
bagrım başın kartadım
kaçmış kutug irtedim
yagmur küni (?)[524] kan saçar

Diyor ki: Sevgilimin arkasından hasta oluncaya kadar ağladım. Yüreğimin yarasını, iyileştirmişken tekrar kaşıdım. Kaçan talihimin peşine düştüm. Gözlerim yağmur yağdırıyor.

(ünde-) ol meni ünde.di o, seslenerek beni çağırdı. **ünde.r, ünde.me.k.**

(ewdi-) ol yinçü ewdi.di o, inci ve aynı şekilde meyveleri birer birer topladı. **ewdi.r, ewdi.me.k.**

(alda-) ol yagını alda.dı o, hile yaparak düşmanı aldattı. **alda.r, alda.ma.k.**

(uldı-) at uldı.dı[525] (140) at vb. şeyler yalınayak, nalsız kaldı. **uldı.r, uldı.mak.**

R

(opra-) tōn opra.dı elbise vb. şeyler eskidi. **opra.r, opra.ma.k.**

(üḍre-) üḍre.di nēŋ nesne çoğaldı. **üḍre.r, üḍre.me.k.**

(agru-) agru.dı nēŋ nesne ağırlaştı. **İglig agru.dı.** hasta ağırlaştı ve kötüleşti. **agru.r, agru.mak.**

(agrı-) anıŋ başı agrı.dı onun başı ağrıdı. Yaranın ve nerede bulunursa bulunsun herhangi bir organın ağrıması da aynıdır. **agrı.r, agrı.mak.** Bütün ağrılar da aynı. Atasözü: **Bir toyın başı agrı.sa kamug toyın başı agrı.mas.** Kâfirlerden bir din adamının başı ağrımakla diğerlerinin de başı ağrımaz. Bu söz; arkadaşları bir şeyi arzu edip yedikleri ve kabul ettikleri hâlde bir kimsenin o şeyi kabul etmemesi hâlinde söylenir.

524 Atalay dipnot, (oradan naklen Brockelmann), Clauson, Rustemov-Kormuşin *kibi*, Dankoff-Kelly *kėpi*. Yazmada ötreli kef-nun-ye çok açık. Ancak anlamsızlığı da açık. Arapça tercüme de eksik ve ipucu vermiyor.

525 Bk. yazma 65'te *uldıma.s* ile ilgili dipnot.

(ugra-) beg anar ugra.dı bey vb. ona uğradı. **ugra.r, ugrama.k.** Her türlü uğramak için aynı. Şiir:

kolsa kalı ugra.pan[526] birgil takı azukluk

kargış kılur üme.le.r yunçıg körüp konukluk

Diyor ki: Eğer bir misafir senden yiyecek isterse ve onun için sana gelirse ona ver; çünkü ağırlama kötü ise misafir ev sahibine lanet eder.

(okra-) at okra.dı at yem yerken okradı (hafifçe kişnedi). **okra.r, okra.mak.**

(ügri-) ura.gut bişik ügri.di[527] kadın beşik salladı. Birisi, bir başkasına yaltaklanarak hilesini gizlerse **ol anı ügri.di** denir; "o bebekmiş gibi onun beşiğini salladı." demektir. **ügri.r, ügri.me.k.**

(emri-) menin yînim emri.di vücudum kaşındı. **emri.r, emri.mek.**

Z

(ewze-) ol sö.zni anar ewzedi[528] o, onun arkasından konuştu. **ewze.r, ewze.me.k.**

S

(öpüse- ~ öpse-) men anı öpse.dim ben onu öpmek istedim. **öpüse.r men[529], öpüse.me.k. (141)**

(etse-) er etse.di adamın canı et istedi. **etse.r, etse.me.k.**

(atısa-) ol ok atısa.dı adam, ok vb. şeyleri atmak istedi. **atısa.r, atısa.mak.**

(ötüse-) ol üttin ötüse.di o, delikten çıkmak istedi. **ötüse.r, ötüse.me.k.** Her şeyden geçmek için de aynı.

(itise-) ol tāşıg itise.di[530] o, taş vb. şeyleri yuvarlamak istedi. **itise.r*, itise.me.k*.**

(açısa- ~ açsa-) er kapug açısa.dı ~ açsa.dı adam kapıyı açmak istedi. Her şeyi açmak için aynı. **açısa.r ~ açsa.r, açısa.mak ~ açsa.mak.**

(içise-) ol su.w içise.di o, su vb. şeyler içmek istedi. **içise.r, içise.me.k.**

(axsa-) at axsa.dı at vb. şeyler aksadı. **axsa.r, axsa.ma.k.**

(ıḍısa-) ol kulın manа ıḍısa.dı o, kölesini bana göndermek istedi. **ıḍısa.r, ıḍısa.ma.k.**

(urusa-) ol anı urusa.dı o, ona vurmak istedi. **urusa.r, urusa.ma.k.**

(üzüse-) ol yışıg üzüse.di o, ipi koparmak istedi. **üzüse.r, üzüse.mek.**

---

526 Önce *ugrayın* gibi yazılmış; sonra ye'ye kahverengiyle bir nokta ve üstün eklenmiş.

527 Kef'te ötre var.

528 Metinde : ewre.-

529 Atalay, Dankoff-Kelly ve DLT üzerinde çalışan diğer araştırıcılar, bu tür fiillerde *-sA-*. ekinden önceki harfte bulunan harekeyi dikkate almamışlardır. İki sebeple: 1) hareke kırmızı mürekkepli olduğu için, 2) vezin (*irpedi, artadı, örtedi*) ilk heceyi sükûnlu okumayı gerektirdiği için. Biz söz konusu harekelerin dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz. Dört sebeple: 1) DLT'nin girişinde *-sA-*. eki anlatılırken (bk. yazma 14) verilen *içisedi, yeyisedi* örneklerinde esre açıkça siyahtır. 2) KM, *r* ve *l* ile biten fiillerde (*barıgsadı, alıgsadı*) *ı* bir yana *g*'nin bile korunduğunu belirtmektedir (bk. yazma 143). 3) Bir an için kırmızı harekelerin sonraki bir el tarafından konduğunu düşünsek o zaman şöyle bir gelişme olması gerekir: *öpügse->öpse-> öpüse-*. Yani KM döneminde *g* de *ü* de düşmüş olacak; ama sonraki el *ü* (ötre) koyduğuna göre, müstensihten (1266'dan) de sonraki bir dönemde *ü* görünecek. Bu, açıkça bir anakronizmdir. 4) 14. asra ait CC'ta bile *g* düşmemiş, sadece *w*'ye dönüşmüştür (*tabuwsa-, kutkaruwsa-*). Kaldı ki DLT'de birçok yerde vezin ile örnekler arasında tutarsızlıklar vardır. Biz KM döneminde iki türlü biçimin de (*öpüse-, öpse-*) mevcut olduğunu düşünüyoruz (Ercilasun 1995: 449-455).

530 Metinde elif, üstünlü.

(aşısa-) ol art aşısa.dı o, tepeyi aşmak istedi.

(aşsa-) yemeği arzu ettiği zaman da aynı. **aşsa.r, aşsa.ma.k.**

(agısa-) ol tāgka agısa.dı o, dağ vb. şeylere çıkmak istedi. **agısa.r, agısa.ma.k.**

(ewse-) er ewse.di adam evini özledi ve istedi. **ewse.r, ewse.me.k.**

(iwise-) er iwise.di adam acele etmek istedi. **iwi.ser, iwise.me.k.**

(ukusa-) er sö.züg ukusa.dı adam sözü anlamak istedi. **ukusa.r, ukusa.ma.k.**

(egise-) men butak[531] **egise.dim** ben, dal vb. şeyleri eğmek istedim. **egise.r men, egise.mek.**

(ögüse-) ol meni ögüse.di o beni övmeye niyetlendi. **ögüse.r, ögüse.me.k.**

(eksü-) eksü.di nēŋ (142) nesne eksildi. **eksü.r, eksü.me.k.**

(ügüse-) ol topra.k ügüse.di[532] o, buğday, toprak vb. şeyi toplamak istedi. **ügüse.r, ügse.me.k.**

(alısa-) ol at alısa.dı o, at vb. şeyleri satın almak istedi. **alısa.r, alısa.ma.k.**

(ölüse-) er ölüse.di adam ölmeye niyetlendi ve ölmek istedi. **ölüse.r, ölüse.me.k.**

(ılısa-) er tāgdın ılısa.dı adam, dağ vb. yerlerden inmek istedi. **ılısa.r, ılısa.ma.k.**

(emise-) kenç ana.sın emise.di çocuk annesini emmek istedi. **emise.r, emise.me.k.**

(enise-) er kötü.din[533] **enise.di** adam dam vb. yerlerden inmek istedi. **enise.r, enise.me.k.** Nun, lam'dan dönüşmüştür.

Kural: Bil ki elif ile sin; ikili, üçlü isimlere ve aynı şekilde ikili, üçlü fiillere eklenir. Failin bir işi arzulaması ve yapmak üzere niyet etmesi manasını taşır; ne var ki henüz işi yapmamıştır. İsim ve fiillerin ikili ve üçlü olanlarından daha fazlası için de bu kural geçerlidir; yalnız onlar az kullanılır.

İkili isimler için, **er etse.di** denildiği gibi. "Adam et istedi." demektir. **Et** *"laḥm"*[534] demektir ve iki harflidir. Sin ve elif ona eklendiği zaman "niyet ve istek" manasını katmış oldular. Aynı şekilde **er ewse.di** denir; "adam evini arzuladı ve oraya gitmeye niyetlendi." demektir. **Ew**, *"beyt"*tir[535] ve iki harflidir. Bu iki harf onlara eklendiği zaman "istek ve niyet" manası katılmış oldu.

Üçlü isimlere gelince: "Ekşi veya acı" bir şeye **açıg** derler. Adam "ekşiyi arzuladı" denilmek istendiği zaman **er açıgsa.dı** denir. "Lezzet" anlamına gelen **tatıg** kelimesinden de "adam lezzet arzuladı" denilmek istendiği zaman **er tatıgsadı** denir. **(143)**

(Üçlüden) fazla olanlara gelince: **Er kāgu.nsa.dı**: Adam kavun istedi. **Er çeniştürükse.di:**[536] Adam maruf meyveyi istedi. Erken çıkan, fındığa benzeyen bir Çin meyvesidir. Kural, hepsi için kullanılabilir; fakat biz bazılarına işaret ediyoruz; diğerleri (kurala göre) çıkarılabilir.

İkili fiillere gelelim: Mesela: **Er kīzın öpü.se.di**: Adam kızını öpmek istedi. **Ol yā atısa.dı**: O ok atmak istedi. Bunların aslı **öpdi** ve **attı**'dır.

---

531 Metinde *butuk*.

532 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

533 Bk. yazma 138'de *kötü* ile ilgili dipnot.

534 *Et* kelimesinin Arapçası.

535 *Ev* kelimesinin Arapçası.

536 İlk harflerde hareke yok; fakat yazma 264'te cim üstünlü, nun esreli.

Üçlü fiillerde: **Er yük kötürse.di**: Adam yükü taşımak istedi. **Ol kuş uçursa.dı**: O, kuşu uçurmak istedi.

(Üçlüden) fazla olanlarda: **Ol Teŋri.ke ki.rtkinse.di**: O, Allah'ın birliğini ikrar etmek istedi.

Bu kural, sonunda re (*r*) bulunan kelimelerde değişebilir. O zaman, kalın harflerde gayın (*ġ*), aksi durumda kef (*g*) eklenir. **Ol ewke barıgsa.dı** denir; "o eve gitmek için arzuda bulundu ve ona niyet etti" demektir. Yine **men seni körügse.dim** denir; "ben seni görmek istedim" demektir. **Barıgsa.dı** yerine **barısa.dı, körügse.di** yerine **körüse.di** denildiği zaman da caizdir. Ne var ki kullanılan benim zikrettiklerimdir. Aslı **bardı, kördi**'dir. Kelimenin sonunda lam (*l*) varsa aynı şekildedir. **Ol andın yarma.k alıgsa.dı.** O, ondan para almak istedi.

Bu iki harfin aslı, **sādı nēŋni**'den gelmiştir; "nesneyi saydı" demektir. Sanki bu şeyler, failin istek ve temennilerinden sayılmıştır. **Er sūwsa.dı.** Adam susadı. "Su, onun arzuları arasında sayıldı." manasına gelir. **(144)**

Elif ye'ye çevrildiği takdirde bu demektir ki adlandırılan şey, nispet edildiği şeyin özelliğini alır; kendi hâlinden başka bir hâle geçer. Örnek: **Süçig suwsı.dı.** Şarap, su özelliğini aldı; suyu çoğaldı. **Üzüm açıgsı.dı.** Üzüm ekşidi; ekşilik, tatlılığı bastırdı. Bu, sıvılar ve bir hâlden bir hâle dönüşebilen şeyler için kuraldır. Bu fiillerdeki bu anlam, **sı.dı nēŋni**'den çıkmıştır; "nesneyi kırdı" demektir. Su şarabı kırar, ekşilik de tatlılığı kırar. Diğer kurallar da bu kuraldan çıkar. Bütün Türk lehçelerinde bu yaygındır ve hepsi bunda ittifak hâlindedir.

Ş

(oxşa-) men anı oxşa.dım ben onu okşadım ve okşayıp sevdim. Bir kadının çocuğunu okşayıp sevmesi gibidir. Atasözü: **Saka.k bıça.r saka.l oxşa.r**: Habersizce çeneyi keserken sakalı okşar. Riyakârlık yaparak kötülük sokuşturan için kullanılır.

(oxşa-) bir nēŋ birke oxşa.dı bir şey bir şeye benzedi.

(uxşa-) at uxşa.dı[537] at uyudu. Bu söz sadece atlara hastır, başkası için kullanılmaz. Yemek, Yabaku ve göçebelerin çoğu tarafından kullanılır. **uxşa.r, uxşa.ma.k.**

(ülşe-) er açıp ülşe.di[538] adam acıktı ve gözleri karardı; şiddetli açlıktan neredeyse bayılacaktı. Çigilcedir. **ülşe.r, ülşe.me.k.**

G (gayın)

(ırga-) ol yıga.ç ırga.dı o, ağacı meyveleri düşsün diye sallayıp silkeledi. Diğer şeyler için de aynı. **ırga.r, ırga.ma.k.**

W

(arwa-) ka.m arwaş[539] **arwa.dı** kam büyülü sözler söyledi. **arwa.r, arwa.ma.k.**

K (kaf)

(arka-) ol anıŋ (145) ewin arka.dı o, onun evini ve evde bulunduğunu tahmin ettiği şeyi

537 Elif'te üstün var. Atalay, Rustemov-Kormuşin *oxşadı*, Clauson, Dankoff-Kelly *uxşa:dı*. Clauson ve Dankoff-Kelly kelimeyi *u:*"uyku", *uḍı-* "uyumak" ile ilişkili bulmuşlardır.

538 Bk. yazma 135'te *ülşet-* ile ilgili dipnot.

539 Yazma 130'da yanlışlıkla kaf ile (*arkış*); fakat esreli.

aradı. Oğuz lehçesinde.

(arka-) ol anı karga.dı arka.dı[540] o, onu lanetledi ve kötülüklerini saydı. Çift kullanılır, tek başına kullanılmaz. Övgü için kullanılan **alkış**'tan alınmadır. **Alka.dı** sözü "hayır" için olmasına rağmen diğeriyle çift olarak çok kullanıldığından dolayı "kötülük" anlamı kazanmıştır. Re (*r*), lam'dan (*l*) dönmedir. Allah'ın *ke'ennehum bunya:nun marşu:şun* (birbirine kenetlenmiş bir bina gibi – 61-4) sözünün *malşu:ş* şeklinde de okunabilmesi gibi. **arka.r, arka.ma.k.**

K (kef)

(iske-) ol yūŋ iske.di[541] o kıl (yün) vb. şeyleri yoldu[542]. **iske.r, iske.me.k.**[543]

(elge-) ol ūn elge.di o, un vb. şeyleri eledi. **elge.r, elge.me.k.**

(emge-) er emge.di adam imtihan oldu ve mihnet çekti. **emge.r, emge.me.k.**

(üple-) ol anıŋ tawarın üple.di o, onun malını yağma etti. **üple.r, üple.me.k.**

(etle-) ol kōyug etle.di o, koyunu et hâline getirdi. **etle.r, etle.me.k.**

(otla-) at otla.dı at vb. otladı. **otla.r, otla.ma.k.**

N

(atla.n-) ol at atla.ndı o, ata bindi. **atla.nu.r, atla.nma.k.** Şiir:

yılkı yazın[544] **itlinü.r**[545]
otlap anın etlenü.r
begler semüz atlanu.r
sewnüp ügür ısrışu.r

Baharı tasvir ederek diyor ki: Sürünün hâli baharda düzelir. O zaman et tutarlar (semizleşirler). Bunun ardından beyler, binmek için semiz atlar bulurlar. At sürüsü, bahar belirtilerinden dolayı sevinir ve sevinçten birbirini ısırır.

(ıtla-) ol anı ıtla.dı o, ona sövüp hakaret etti ve onu köpek yerine koydu. **ıtla.r, ıtla.ma.k.**

(içle-) ol tōnug içle.di o, elbiseye astar yaptı. **içle.r, içle.me.k.**

(eḍle-) ol eḍle.di nēŋin (146) o, nesneyi meta hâline getirdi. **eḍle.r, eḍle.me.k.**

(özle-) ol ūnug özle.di[546] o, hamuru pişirdi. **özle.r, özle.me.k.**

(üsle-) ol üsle.di[547] **nēŋni** o, iyiliği kötülükten ayırıp seçti, temyiz etti. Oğuz lehçesinde. **üsle.r, üsle.me.k.**

(aşla-) ol aya.k aşla.dı o, yemek kabı vb. şeylerin çöken yerini düzeltti. **aşla.r, aşla.ma.k.**

---

540 Kaf yerine gayın ile yazılmış; fakat ikinci bir nokta eklenmiş.

541 Elifte ötre de var.

542 Atalay'ın verdiği "ditti" anlamı Taymas tarafından düzeltilmiştir. Arapça anlam dışında Taymas Kazakça *iskek* "cımbız" kelimesini de tanık olarak göstermiştir (Taymas 1942: 227).

543 Elif ötreli. Yazma 132'de *isken-* fiilinin geniş zaman ve mastarı sadece esreli. Ayrıca krş. Kırgız *iskek* "...kılları yolmak için kullanılan cımbız" (KS), Kazak *iskek* "cımbız" (KTS).

544 Metinde *ze*'nin noktası yok.

545 Lâm'da kahverengi üstün var.

546 Krş. Anadolu ağızları *öze-* "hamur ya da çamuru yoğurup özlendirmek" (DS).

547 Atalay dipnot *esle-*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *usla-*. Elif'te hareke yok, mastar açıkça kef'li. Şüphesiz Oğuzca *us* köküne dayanıyor; ancak Karahanlı döneminde ikili şekillerle ilgili birçok örnek var.

(işle-) er işle.di adam vb. çalıştı. **işle.r, işle.me.k.**

G (gayın)

(ıgla-) ogla.n ıgla.dı çocuk ağladı. **Yıgla.dı** şekli de vardır. **ıgla.r, ıgla.ma.k.**

W

(awla-) beg aw awla.dı bey av avladı.

(awla-) aŋar kişi awla.dı insanlar, onun üzerine yığıldı. **awla.r, awla.ma.k.**

K (kef)

(ükli-) ükli.di nēŋ nesne çoğaldı ve büyüdü. **ükli.r, ükli.me.k.**

(ekle-) ol yi.rig ekle.di[548] o yer vb. şeyleri çiğnedi. **ekle.r, ekle.me.k.**

(igle-) er igle.di adam vb. hasta oldu. **igle.r, igle.me.k.**

L

(emle-) men anı emle.dim ben onu tedavi ettim. **emle.r, emle.me.k.**

(imle-) men aŋar imle.dim ben göz kırparak veya elle ona işaret ettim. **imle.r men, imle.me.k.** Ata sözü: **Ay tolu.n bolsa elgin imle.me.s.** Anlamı şudur: Ay, dolunay hâline geldiği zaman elle gösterilmez. Bu, açık olan işler için kullanılır.

N

(aḍna-) yi.r aḍna.dı yer vb. değişti. **aḍna.r, aḍna.ma.k.**

(orna-) men bu yi.rde orna.dım ben bu yerde yerleştim, yurt tuttum. **Orna.dı nēŋ** bir şey, bir yeri mekân tuttu, orada karar kıldı.

(orna-) kūn orna.dı gün battı. **orna.r, orna.ma.k.**

(özne-) ogul ata.ka özne.di[549] oğul babasına isyan etti, emrine uymadı. Diğerleri için de aynı. **özne.r, özne.me.k.**

(esne-) esin esne.di rüzgâr esti **(147).**

(esne-) er esne.di.[550] adam vb. esnedi. **esne.r*, esne.me.k*.**

(ösne-) bīr nēŋ bīr nēŋke ösne.di[551] bir şey bir şeye benzedi. **ö.sne.r, ösne.me.k.**

(agna-) at agna.dı at, toprak vb. yerde debelenerek kaşındı.

(agna-) er agna.dı adamın dili kekeme olup tutuldu. **agna.r, agna.ma.k.** Aslı nazaldır.

548 Elif'te hareke yok. Bk. yazma 127'de *ekleş-* ile ilgili dipnot.

549 Atalay *üznedi*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *öznedi*. Clauson'a göre "merkez" anlamındaki *özen*'den.

550 Elif'te esre de var.

551 Bk. yazma 44'te *osug*, 93'te *osdum*, 137'de *osnattım* ile ilgili dipnotlar. Burada ince ünlü ile.

Bunun Gunnelisi

R

(ürŋer-) ürŋerdi nēŋ nesne beyazlaştı. **ürŋerür, ürŋerme.k.**

(asŋar-) er asŋardı[552] adam, iş yapmamak için ayak direyip[553] oturdu. **asŋara.r, asŋarma.k.**

Ş

(aŋraş-) ogla.n aŋraşdı çocuklar vb. eziyet çekti. **aŋraşu.r, aŋraşma.k.**

(ıŋran-) inge.n[554] **ıŋrandı** dişi deve vb. inledi. **ıŋranu.r, ıŋranma.k.**

(öŋlen-) üzüm öŋlendi[555] üzüm renklendi. Hastalıktan sonra insan da renklenirse aynı. **öŋlenü.r, öŋlenme.k.**

(eŋtür-) erni eŋtürdi yaptığı şeyle adamı hayrete düşürdü. **eŋtürür, eŋtürme.k.**

(üŋtür-) ol aŋar yıgaç üŋtürdi o, ona tahta deldirdi. **üŋtürür, üŋtürme.k.**

Bunun Bir Türü

(aŋla-) ol sö.züg aŋla.dı o, söz vb. şeyleri anladı. **aŋla.r, aŋla.ma.k.** Oğuzcadır.

Dörtlü baplar bitti.

BEŞLİ BAPLAR

R

(uwutgar-) ol meni uwutgardı o beni utandırıncaya kadar hayâ duygusuna sevketti. **uwutgarur, uwutgarma.k.**

G (kef)

(isirgen-) anıŋ başı isirgendi uzun zamandan beri tıraş olmadığı için onun başında isilik çıktı. **isirgenü.r, isirgenme.k.**

(esirgen-) er tawa.rıŋa esirgendi adam malının gitmesine hayıflandı. **esirgenü.r, esirgenme.k.**

N

(uwutlan-) (148) er uwutlandı adam utandı. Oğuzlar, bazı harfleri düşürerek **utandı** der. **uwutlanur, uwutlanma.k.**

552 Atalay, Rustemov-Kormuşin *asŋar-*, DTS *esŋer-*, Clauson, Dankoff-Kelly *osŋar-*. Sadece geçmis zamandaki elif'te üstün var.

553 Tercümede *ḫazune*. Clauson'a göre *ḫarune* olmalı.

554 Bk. yazma 73'te *ingen* ile ilgili dipnot.

555 Metinde *öŋindi*.

(egetlen-) kīz egetlendi gelin, hizmetçi sahibi oldu. Hizmetçi onunla beraber gönderilir. **egetlenür, egetlenme.k.**

(eşiçlen-) er eşiçlendi adam tencere sahibi oldu. **eşiçlenür, eşiçlenme.k.**

(enüçlen-) anıŋ kö.zi enüçlendi onun gözüne katarakt indi. **enüçlenür, enüçlenme.k.**

(agırlan-) er agırlandı adam ağırlandı. Nun (*n*), lam'dan (*l*'den) dönüşmüştür.

(agırlan-) ol bu atnı agırlandı. o, bu atı pahalı buldu. **agırlanur, agırlanma.k.** Bir şeyi ağır bulduğu zaman da aynı.

(ugurlan-) ugurlandı nēŋ işin vakti geldi.

(ugurlan-) yōl ugurlandı yol mübarek oldu.

(ugurlan-) at ugurlandı[556] kendisine bağışlanan atın karşılığını verdi. Oğuzcadır. **ugurlanur, ugurlanma.k.**

(ügürlen-) yund[557] **ügürlendi**[558] atlar aygıra sahip olup sürü hâline geldi. **ügürlenür, ügürlenme.k.** Sürü hâline gelen başka hayvanlar için de aynı.

(atızlan-) yi.r atızlandı[559] yer arklarla bölümlere ayrıldı. **atızlanur*, atızlanma.k*.**

(uçuzlan-) bu neŋni uçuzlandı bu nesneyi ucuz buldu. **uçuzlanur, uçuzlanma.k.**

(eḍizlen-) ol tāgnı eḍizlendi o, dağı uzun bir engel saydı. **eḍizlenür, eḍizlenme.k.**

(isizlen-) ogla.n isizlendi çocuk huysuzlaştı. **isizlenür, isizlenme.k**[560].

(oguzlan-) er oguzlandı adam Oğuz elbisesi giydi. **oguzlanur, oguzlanma.k.**

(öküzlen-) er öküzlendi adam öküz sahibi oldu. **öküzlenür, öküzlenme.k. (149)**

(oguşlan-) er oguşlandı adam hısım ve aşiret sahibi olarak grup hâline geldi. **oguşlanur, oguşlanma.k.**

(uruglan-) tarıg uruglandı ekinin taneleri oluştu. **Kebez uruglandı** pamuk tomurcuklandı. Her meyve için aynı. **uruglanur, uruglanma.k.**

(oçuklan-) ew oçuklandı[561] evin ocağı oldu. **oçuklanur*, oçuklanma.k.**

(aḍaklan-) aḍaklandı nēŋ nesnenin ayakları oldu. Atasözü: **Alım kīç kalsa aḍaklanur.** Anlamı: Borçlu üzerinde borç uzun zaman kalırsa ayakları olur; yani sahibi ondan talepte bulunur. **aḍaklanur, aḍaklanma.k.**

(arıklan-) suw arıklandı su arklar oluşturdu. Yerde nehir yatakları ve hendekler gibi arklar oluşursa aynıdır. **arıklanur, arıklanma.k.**

(azuklan-) er azuklandı adam azık sahibi oldu. **azuklanur, azuklanma.k.**

(eteklen-) tōn eteklendi elbisenin eteği oldu. **eteklenür, eteklenme.k.**

(etüklen-) er etüklendi adamın ediği (kısa çizmesi) oldu. **etüklenür, etüklenme.k.**

(erüklen-) yıga.ç erüklendi ağaçta şeftali, kayısı, erik oldu. **erüklenür, erüklenme.k.**

(isiglen-) ol bu ugurda barma.kka[562] **isiglendi** adam gitme vaktinin geldiğini düşündü. **isiglenür, isiglenme.k.**

---

556 Bk. yazma 39'da *ugur* ile ilgili dipnot.
557 Bk. yazma 40'ta *U.la.yundlug* ile ilgili dipnot.
558 Bk. yazma 39'da *ügür* ile ilgili dipnot.
559 Te'de ötre de var.
560 Elif'te (iptal edilmiş ?) üstün de var.
561 Cim'de kahverengi üstün de var.
562 Be'de iki nokta var.

(enüklen-) ıt enüklendi köpek yavruladı. **enüklenür, enüklenme.k.**

(atanlan-) er atanlandı adam iğdiş deve sahibi oldu. **atanlanur, atanlanma.k.**

(üzümlen-) baḍıç üzümlendi asma çardağı üzümlendi. **üzümlenür, üzümlenme.k.**

Bunun Kural Dışı Olan Muzâafı

(üplel-) er tawa.rı üpleldi adamın malı yağma edildi. **üplelü.r, üplelme.k. (150)**

(etlel-) kōy etleldi koyun vb. et hâline getirildi. **etlelü.r, etlelme.k.**

(eḍlel-) eḍleldi nēŋ nesne düzeltildi[563]. **eḍlelür, eḍlelme.k.** Bir şey arandığı zaman da aynı fiil.

(aşlal-) aya.k aşlaldı kabın çöken yeri düzeltildi. **aşlalur, aşlalma.k.**

(işlel-) īş işleldi iş yapıldı. **işlelü.r, işlelme.k.**

(awlal-) keyik awlaldı yabani hayvan avlandı. **awlalu.r, awlalma.k.** Şiir:

awlalur ōzüm anıŋ tüzıŋa

emlelür kö.züm anıŋ tōzıŋa

Sevgilisini niteleyerek diyor ki: Nefsim onun güzelliğiyle avlanır. Gözlerimin hastalığı onun ayağının tozuyla tedavi edilir.

(iglel-) tegme türlüg īg igleldi her türlü hastalıkla hastalandı. **iglelür, iglelme.k.**

(emlel-) iglig emleldi hasta tedavi edildi. **emlelür, emlelme.k.**

(imlel-) kişi imleldi göz kırpma vb. işaretlerle adam gösterildi. **imlelü.r, imlelme.k.**

Menkusun Beşlisi

T

(arpalan-) at arpalandı ata vb. arpa verildi. **arpalanur, arpalanma.k.**

D

(ordu.lan-) beg bir yi.rig ordu.landı bey, bir yeri kendine şehir edindi: **ordu.lanur, ordu.lanma.k.**

(utru.lan-) ol aŋar utru.landı o, onunla yüz yüze geldi. **utrulanur, utrulanma.k.**

K (kaf)

(arkalan-) ol meni arkalandı o, beni kendisine arka (destek) edindi.

(arkalan-) ol tāgnı arkalandı o, sırtını dağa verdi. **arkalanur, arkalanma.k.**

M

(üjmelen-) yıga.ç üjmelendi[564] ağaç dutlandı. **üjmelenür*, üjmelenme.k*.**

563 Tercümede "düzeltti" anlamında *aşlaha.*

564 Metinde *üjümlen-*. Clauson'un da belirttiği gibi, diğer örneklere uygun olarak *üjmelen-* okunmalı.

Bunun Başka Bir Türü

T

(ōtlan-) at ōtlandı at, koşmaktan alevlendi. **(151) Er ōtlandı** adam kızgınlıktan alevlendi. **ōtlanur, ōtlanma.k.**

Z

(āzlan-) ol bu yarma.kıg āzlandı o, bu parayı vb. azımsadı. **āzlanu.r, āzlanma.k.**

(ūzlan-) er ūzlandı adam san'atında ince işçilik ve ustalık gösterdi. **ūzlanu.r, ūzlanma.k.**

Ş

(īşlan-) er īşlandı adam kendini iş yapar gösterdi.

(īşlan-) ew īşlandı[565] eve duman yapıştı ve o yüzden (duvarlar) karardı. Elbise vb. şeyler için de aynıdır. **īşlanur, īşlanma.k.**

W[566]

(āwlan-) er özinẹ āwlandı adam kendisi için avlanmaya başladı. **āwlanur, āwlanma.k.**

G (kef)

(öglen-) aruk er öglendi yorgun adam vb. dinlendi. Çocuk da büyüdüğü zaman aynı fiil kullanılır. **öglenür, öglenme.k.**

Bunun Dörtleri

T

(aḍutla-) er yarma.k aḍutla.dı adam eliyle parayı avuçladı. Eliyle suyu avuçlayınca da aynıdır. **aḍutla.r, aḍutlama.k.**

(üzütle-) ol anı üzütle.di[567] o, onu cimri buldu. **üzütle.r, üzütle.me.k.**

(ögütle-) ol oglın ögütle.di o, oğluna ve diğerlerine öğüt verdi. **ögütle.r, ögütle.me.k.**

(egetle-) ol kīzın egetle.di o kızını bir hizmetçiyle beraber kocasına gönderdi. **egetle.r, egetle.me.k.**

(ölütle-) er ölütle.di o, adamla öldüresiye mücadele etti. **ölütle.r, ölütle.me.k.**

Ç

(amaçla-) er kuşug amaçla.dı adam kuşu hedef aldı. **amaçla.r, amaçla.ma.k.**

(enüçle-) ota.çı kö.züg enüçle.di tabip gözün kataraktını tedavi etti. **enüçle.r,**

565 ş noktaları, sonradan sükûn yapılmış; mastarda ayrıca kaf kef'e çevrilmek istenmiş. Yazma 30'da *ış* "is" kelimesinde şın çok açık. Atalay dipnot *ıslan-*, DTS, Clauson *ışlan-*, Dankoff-Kelly *işlan-*, Rustemov-Kormuşin *işlen-*. Krş. Türkiye Türkçesi *islen-*; fakat Kırgız *ış* "3. isin bıraktığı sarı iz", *ışta-* "tütsülemek, ise tutmak" (KS), Kazan Tatar *ısla-* "tütsülemek, islemek" (KTTS), Altay *ış* "duman, is", *ıştan-* "islenmek" (ATS), Hakas *ıs* "is, duman, tütün", *ıstal-* "dumanlanmak, tütmek, islenmek" (HTS), Tuva *ış* "is, pus" (TvTS).

566 Metinde w ve *g* harfleri yanlış olarak birbirinin yerine konmuş.

567 Bk. *yazma 86'da üzütlük ile ilgili dipnot.*

enüçle.me.k. (152)

R

(eḏerle-) at eḏerle.di adam at vb. şeyleri eyerledi. **eḏerle.r, eḏerle.me.k.**

(agırla-) Teŋri mini agırla.dı Allahu Taâlâ bana kerem etti. **agırla.r, agırla.ma.k.** Birisi, bir başkasını ağırlayınca da aynıdır.

(ugurla-) er īşın ugurla.dı adam işin zamanını bekleyerek o işi zamanında ve imkânları içinde yaptı. **ugurla.r.**

(ogurla-) er tava.r ogurla.dı adam malı çaldı, çünkü onun zamanını ve fırsatını kolladı. **ogurla.ma.k.** Bunun başka bir izahı daha vardır. O da "hırsız" için **ogrı** kelimesinin ad olması ve bu fiilin (*ogurla:-*) ondan yapılmasıdır. Hafifletme maksadıyla **ogrı** kelimesindeki *y* düşürülmüştür. Ben bunu (bu izahı) daha çok beğeniyorum. Aslında ikisi de güzeldir. Şiir:

begim özin ogurla.dı

yarag bi.lip ugurla.dı

ulug Teŋri agırla.dı

anın kut kıw tozı[568] **togdı**

Tangut beyinin düşman için pusuya yattığını tasvir ederek diyor ki: Beyim kendisini askerlerden çalıp (saklanıp) gizlendi. Fırsat ve imkân kolladı. Yüce Allah ona zafer ihsan etti. Bundan dolayı devletin ve bahtın tozu doğdu.

Z

(atızla-) er yi.rin atızla.dı adam ziraat için toprağında arklar ve çukurlar açtı. **atızla.r, atızla.ma.k.**

(uçuzla-) beg anı uçuzla.dı bey onu küçük düşürdü. **uçuzla.r, uçuzla.ma.k.**

(uḏuzla-) ol anı uḏuzla.dı o, onun uyuz hastalığını tedavi etti. **uḏuzla.r, uḏuzla.ma.k.**[569]

(agızla-) ol arıknı agızla.dı o, ark için ağız yaptı.

(agızla-) ol kulın agızla.dı. o, kölesinin vb. ağzına vurdu. **agızla.r, agızla.ma.k.**

(oguzla-) ol meni oguzla.dı (153) o beni Oğuzlardan saydı ve onlara mensup kabul etti. **oguzla.r, oguzla.ma.k.**

S

(okıtısa-) ol bitig okıtısa.dı[570] o kitabı okutmak istedi.

(okıtısa-) Birisini davet etmek istediği zaman da aynı fiil. **okıtısa.r, okıtısa.ma.k.**

(ögitise-) ol tarıg ögitise.di o, buğdayı birisine öğüttürmek istedi. **ögitise.r, ögitise.me.k.**

(egirse-) er egirse.di adam kendisini tedavi etmek için kulunç otu istedi.

(egirise-) ura.gut yıp egirise.di kadın ip eğirmek istedi.

568 Ze noktası yok. Tercümede "toz" (*qasṭal*) ile karşılanmış. Ahterî-i Kebîr'de *qasṭal*: "cenk eder iken olan toz".

569 Metinde kef ile.

570 Bk. yazma 140'ta *öpüse.r men* ile ilgili dipnot.

(egirise-) beg kend egirise.di bey, kaleyi kuşatmak istedi. **egirise.r, egirise.me.k.**

(açıgsa-) er açıgsa.dı adam ekşi yemeği arzuladı. **açıgsa.r, açıgsa.ma.k.**

(ulugsa-) er atta ulugsa.dı adam atın büyüğünü istedi. Her şeyin büyüğünde aynıdır. **ulugsa.r, ulugsa.ma.k.**

(erükse-) er erükse.di adam şeftali vb. şeyler istedi. **erükse.r, erükse.me.k.**

(ölügse-) er ölügse.di adam ölmüş olmayı istedi. **ölügse.r, ölügse.me.k.**

Ş

(üküşle-) er tava.rın üküşle.di adam malını çok buldu. **üküşle.r, üküşle.me.k.**

G (gayın)

(arıgla-) kozı[571] **arıgla.dı** kuzusunun vb. şeylerin taşağını kopardı.

(arıgla-) ol yarma.kıg arıgla.dı o, paraların iyisini seçti. Her şeyin temizini seçmekte de aynı fiil. **arıgla.r, arıgla.ma.k.**

(urugla-) ol kebe.z urugla.dı[572] o, pamuğun içinden çekirdeklerini çıkardı. Her meyvenin çekirdeklerini çıkarmak da aynıdır. **urugla.r*, urugla.ma.k*.**

(azıgla-) toŋuz atıg azıgla.dı domuz dişiyle atı vurup yaraladı. **(154) Men toŋuznı azıgla.dım** ben domuzun dişine vurdum. İki yanda dişi bulunan her yırtıcı hayvan için de aynıdır. **azıgla.r, azıgla.ma.k.**

(ulugla-) Teŋri meni ulugla.dı Yüce Allah bana ululuk ihsan etti. **Beg meni ulugla.dı.** Bey beni büyük saydı. **ulugla.r, ulugla.ma.k.** Atasözü: **Ulugnı ulugla.sa kut bulu.r.** Anlamı şudur: İnsan yaşına hürmeten yaşlı adamın vakarını korusa baht bulur.

K (kaf)

(aḍakla-) ol anı aḍakla.dı o, onun ayağına vurdu. **aḍakla.r, aḍakla.ma.k.**

(aḍukla-) ol anı aḍukla.dı o, bilinmeyen bir şey olduğu için onu garipsedi. **aḍukla.r, aḍukla.ma.k.**

(arukla-) beg arukla.dı bey, yorgunluktan sonra dinlendi. Bu da Hâkaniye lehçelerinde "uyku"dan ibarettir ("uyumak" demektir). Aslı "yorgunluktan dinlendi"dir. **arukla.r, arukla.ma.k.**

(aşukla-) ol anı aşukla.dı o, onun aşık kemiğine vurdu. **aşukla.r, aşukla.ma.k.**

(aşakla-) ol anı aşakla.dı o, onu küçük saydı. Atasözü: **Yagı.nı aşakla.sa başka çıka.r.** Anlamı şudur: Düşmanını küçük sayarsa başa çıkar. Demek isteniyor ki baş yani ihtiyat *(ḥazm)* elden gider; onu küçük görme.

(uşakla-) ol meniŋ sö.zümni uşakla.dı o benim sözümü benden habersiz dinleyerek başkasına taşıdı. **uşakla.r, uşakla.ma.k.**

(anukla-) ol anukla.dı nēŋni o nesneyi yapılmış olarak hazır buldu ve aldı. **anukla.r, anukla.ma.k.**

571 Bk. yazma 544'te *kozı* ile ilgili dipnot.

572 Metinde *arıgla:-* şeklinde harekelenmiş.

K (kef)

(içükle-) ol tōnug içükle.di o, elbiseye samur, sincap vb. hayvanların kürkünü yapıştırdı. **içükle.r, içükle.me.k.**

(erükle-) teri erükle.di deriyi tabakladı. **erükle.r, erükle.me.k.**

(özekle-) ol kōyug özekle.di (155) o, koyunun şahdamarını kesti. Şahdamarına vurunca da aynı fiil kullanılır. **özekle.r, özekle.me.k.**

(isigle-) er isigle.di adam şiddetli sıcakta, öğle sıcağında gitti. **isigle.r, isigle.me.k**[573].

(ösügle-) ol kiritlik ösügle.di[574] o, kilidi hile ile, anahtarsız olarak açtı. **ösügle.r, ösügle.me.k.** Kençek lehçesinde.

(esirge-) ol esirge.di nēŋni nesnenin kaybolmasına üzüldü. **esirge.r, esirge.me.k.**

(üşikle-) ol keyikni üşikle.di ceylan soğuktan üşürken o, ceylanı yakaladı. Benzeri şeyler için de aynı. **üşikle.r, üşikle.me.k.**

(ekekle-) ura.gutnı ekekle.di adam, kadına söverek onun kötü kadın olduğunu söyledi. **ekekle.r, ekekle.me.k.**

(ükekle-) ol tāmıg ükekle.di o, şehrin surları üzerine burçlar yaptı. Bir şey için sandıklar yapılınca aynı şeydir. **ükekle.r, ükekle.me.k.**

(elükle-) ol anı elükle.di[575] o, onunla alay ederek makaraya aldı. **elükle.r, elükle.me.k.** Şiir:

Taŋut sūsin üşikle.di
kişi īşın elükle.di
erin atın belekle.di[576]
bulun bōlup başı tıgdı

Diyor ki: Düşman (?), Çin yakınlarında bir vilayet olan Tangut'un ordusuna gece baskını yaptı; zafere ulaşmasınlar diye onları şiddetli soğukta bıraktı. Sonra onları maskara etti. Tâ atlarını ve adamlarını bize hediye edinceye ve çektikleri sıkıntıdan dolayı başlarını eğinceye kadar.

(emigle-) ura.gutnı emigle.di adam kadının memelerine vurdu. **emigle.r, emigle.me.k.**

(enükle-) ıt enükle.di köpek yavruladı. **arsla.n enükle.di** aslan yavruladı. **enükle.r, enükle.me.k.**

(esenle-) ol maŋa esenle.di o bana selam verip benimle tokalaştı. **esenle.r, esenle.me.k.**

Bunun Başka Bir Türü

Ḍ (156)

(uḍu.la-) ol anı uḍu.la.dı o onu takip ederek izinden gitti. **uḍu.la.r, uḍu.la.ma.k.**

---

573 Kef içine siyahla sin yazılmış. Belki de önce sin, daha sonra kef yazılmış: *isigle.me.s ~ isigle.me.k.*

574 Atalay dizin, DTS *osugladı*, Clauson, Dankoff-Kelly *ösügle.di*, Rustemov-Kormuşin *üsüglädi*. Atalay *osug* ile ilişki kuruyor. Ancak üç biçim de açık şekilde elif-sin-kef ile yazılmıştır. Sadece mastar ekinde kaf ile kef iç içedir.

575 Bk. yazma 73'te *elük* ile ilgili dipnot.

576 Atalay, Rustemov-Kormuşin *belikledi*, Clauson, Dankoff-Kelly *belegle:di*. Lâm'da kahverengi esre var. Ancak yazma 194, 205 ve 593'te lâm hep üstünlü. Krş. Kırgız *belek* "atiyye, hediye" (KS), Kazan Tatar *bülek* "armağan, hediye" (KTTS), Anadolu ağızları *belek* III "hediye, armağan" (DS). Kelime sonunun Anadolu'da *k*'li olması *beleg* ihtimalini ortadan kaldırır.

R

(ara.la-) ol ikki kişi otra ara.la.dı o, iki adamı barıştırdı.

(ara.la-) İki adamın ve iki şeyin arasından geçince de aynı fiil kullanılır. Barıştırmak için **arı.la.dı** da denebilir, ancak bu avami bir sözdür; birincisi daha doğrudur. **ara.la.r, arala.ma.k.**

(orı.la-) er orı.la.dı[577] adam bağırdı ve sesini yükseltti. **orı.la.r, orı.la.ma.k.**

(orı.la.-) er orı.la.dı adam kendinde olmayan şeylerle kendini mübalağalı bir şekilde övdü. **orı.la.r, orı.la.ma.k.** Şiir:

özin ögnüp orı.la.dı
yırak yi.rig[578] **karı.la.dı**
atıg kemşip orı.la.dı
uwut bōlup töpü agdı

Kendisine saldıran bir kahramanı tasvir ederek diyor ki: O, haddinden fazla övünüp, kendisini şişirerek, gururla geldi. Yeri arşınlayarak (bu dağları ben yarattım dercesine) atıyla saldırdı. Sonunda utanarak tepeyi aşıp defoldu.

(örü.le-) ol kōnug örü.le.di o, koyunu yatırmadan ayakta kesti. **örü.le.r, örü.le.me.k.**[579]

G (gayın)

(agu.la-) ol aşın agu.la.dı o yemeğini vb. şeyleri zehirledi. **agu.la.r, agu.la.ma.k.**

(awa.la-) anıŋ tegre kişi awa.la.dı insanlar onun etrafına toplandı. **awa.la.r, awa.la.ma.k.** Bu şekil fitne çıktığı zaman kullanılır. Diğer hâllerde **awdı** kullanılır. **awa.la.r, awa.la.ma.k**[580].

K (kaf)

(akı.la-) ol meni akı.la.dı o beni cömert saydı. **akı.la.r, akı.la.ma.k.**

K (kef)

(eke.le-) ol anı eke.le.di o, onu abla olarak adlandırdı. **eke.le.r, eke.le.me.k.**

(öge.le-) ol anı öge.le.di o, ona "öge" unvanını verdi. **Öge**, "kavim içinde büyük" demektir. **öge.le.r, öge.le.me.k.**

N

(ana.la-) ol anı ana.la.dı o, onu kendisi için anne olarak adlandırdı **(157)** ve onu anne kabul etti. **ana.la.r, ana.la.ma.k.**

577 Bk. yazma 56'da *orı* ile ilgili dipnot.

578 Atalay *yırak yérig*, Dankoff-Kelly *yorip tė:rig* (*t-* muhtemelen dizgi hatası), Rustemov-Kormuşin *yarık yärig*. İkinci kelimede sorun yok. İlk kelime *yarık* gibi harekelenmiş. Atalay'ın düşündüğü gibi *yırak* "ırak" olmalı.

579 Bu madde metinde yukarıdaki şiirden öncedir.

580 Burada *awala-*'nın değil *aw-* fiilinin geniş zaman ve mastarı verilmeliydi: *awa.r, awma.k.*

Bunun Gunnelisi

D

(aŋdı-) awçı keyikni aŋdı.dı avcı ceylana hile yaptı, onu elde etmek için gizlendi. **Ol anı aŋdı.dı** o, onu elde etmek için hile yaptı. **aŋdı.r, aŋdı.ma.k.**

Bunun Bir Türü

(aŋı.la-) eşyek aŋı.la.dı eşek anırdı. **aŋı.la.r, aŋı.la.ma.k.**

Bunun Başka Bir Türü

(öŋiklen-) ura.gut öŋiklendi kadın, keçi kılından iki takma zülüf taktı. **öŋiklenür, öŋiklenme.k**[581].

Bunun Beşlisi

N

(agrıkan-) er agrıkandı adam ağrısından şikâyet etti. **agrıkanur, agrıkanma.k.**

Bunun Çift Sükûnlusu

(andgar-) men anı andgardım ben ona yemin ettirdim. **andgarur men, andgarma.k.**

ALTILI (BAPLAR)

T

(armutlan-) yıga.ç armutlandı ağaç armutlandı. **armutlanur, armutlanma.k.**

Ç

(artuçlan-) tāg artuçlandı dağda ardıç çoğaldı. **artuçlanur, artuçlanma.k.**

(örküçlen-) su.w örküçlendi[582] su dalgalandı. **örküçlenür, örküçlenme.k.**

(örgüçlen-) kīz örgüçlendi[583] kızın saç örgüsü oldu. **örgüçlenür, örgüçlenme.k.**

(örküçlen-) eşiç örküçlendi tencerenin altına ayak kondu. **örküçlenür, örküçlenme.k.**

R

(aḍgırlan-) ta.y aḍgırlandı tay, aygır gibi hareket etti.

(aḍgırlan-) kısraklar aygıra sahip oldukları zaman aynı fiil kullanılır. **aḍgırlanur, aḍgırlanma.k.**

---

581 Metinde *öŋikli.ma.k.* Damak ne'sinin nun'u da sonradan iliştirilmiş gibi görünüyor. Kelimenin ince sıradan olduğu isim tabanındaki kef'ten bellidir.

582 Bk. yazma 60'ta *örküç* ile ilgili dipnot.

583 Bk. yazma 60'ta *örgüç* ile ilgili dipnot.

K (kaf)

(uḍmaklan-) er uḍmaklandı adamın tâbileri ve uşakları oldu. **uḍmaklanur, uḍmaklanma.k.**

(artuklan-) er artuklandı adam haddini aştı. **artuklanur, artuklanma.k. (158)**

(ajmuklan-) ta.z başı ajmuklandı[584] kelin başı bozuldu ve kelliği arttı. **Yi.r ajmuklandı*** yerde vb. şeylerde şap çoğaldı. **ajmuklanur*, ajmuklanma.k*.**

(agruklan-) ol bu īşıg agruklandı o, bu işi ağır buldu. Ağır yükü taşımada da aynı fiil kullanılır. **agruklanur, agruklanma.k.**

(ugraklan-) er ugraklandı adam Uğrak kılığına girdi. Bunlar bir boydur (*ci:l*). **ugraklanur, ugraklanma.k.**

K (kef)

(etmeklen-) er etmeklendi adamın ekmeği çoğaldı, yani zenginleşti. **etmeklenür, etmeklenme.k.**

İsimden yapılmış olan bu tür fiiller çoktur. Arapçada bunun benzeri şudur. Adamda çok süt bulunursa *elbene'r-raculu* denir. Adamın yanında mektup bağları çoğalınca da *esḥa:* denir[585].

(içmeklen-) er içmeklendi adam kuzu kürkü giydi. Kuzu sahibi olduğu zaman da aynıdır. **içmeklenür, içmeklenme.k.**

(erseklen-) işle.r erseklendi kadın, şehvetinden dolayı erkeği hırsla ve fuhuş maksadıyla arzuladı. **erseklenür, erseklenme.k.**

(ügmeklen-) ura.gut ügmeklendi[586] kadın küpe takındı. **ügmeklenür, ügmeklenme.k.**

M

(egrimlen-) su.w egrimlendi su, göllerde kabarıp akarak döndü. **egrimlenür, egrimlenme.k.**

N

(iştonlan-) er iştonlandı adam don giydi. Aslı **iç tonlandı**'dır. Mahreçleri yakın olduğu için *ç, ş*'ye dönmüştür. **iştonlanur, iştonlanma.k.**

Bunun Muzâafı

K (kaf)

(arkuklan-) er arkuklandı adam işi kabul etmekte inatlaşıp direndi. **arkuklanur, arkuklanma.k.**

584 Metinde *ıjmaklan-*. Geniş zamanın elif'inde üstün de var. Kök, yazma 62'de *ajmuk* biçiminde harekelenmiştir.

585 Cümlenin tercümesi Taymas tarafından düzeltilmiş (Taymas 1942: 227); Atalay tarafından da dizin cildinin düzeltmelerinde dikkate alınmış, ancak "bağ" yerine "tirşe" kelimesi kullanılmıştır.

586 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

K (kef)

(emgeklen-) ol bu īşıg emgeklendi o bu işi zahmetli kabul etti. **(159) emgeklenür, emgeklenme.k.**

(eşgeklen-) er eşgeklendi adam eşek sahibi oldu. İki şekilden birinde. **eşgeklenür, eşgeklenme.k.**

(irkeklen-) suw irkeklendi[587] su dalgalandı.

(irkeklen-) anıŋ yini[588] **irkeklendi*** onun derisi ürperdi. **irkeklenür*, irkeklenme.k*.**

(irkeklen-) Erkek, erkeklik gösterince de aynı fiil kullanılır.

Dörtler

P

(arpa.la-) ol atın arpa.la.dı o atına arpa yedirdi. **arpa.la.r, arpa.la.ma.k.**

T

(ortu.la-) er yāşın ortu.la.dı adam orta yaşa geldi. **ortu.la.r, ortu.la.ma.k.**

(erte.le-) er īşka erte.le.di adam işe erken başladı. **erte.le.r, erte.le.me.k.**

(esri.le-) ol kidizni esri.le.di[589] o, keçeyi, dövmeler yaparak kaplan derisi gibi nakışladı. **esri.le.r, esri.le.me.k.**

(ogrı.la-) ol nēŋ ogrı.la.dı o, nesneyi çaldı. Halk *r*'yi sükûnlu olarak söyler, bu yanlıştır. **ogrıla.r, ogrıla.ma.k.**

T

(iktü.le-) ol kōy iktü.le.di[590] o, koyuna vb. yem verdi. **iktü.le.r, iktü.le.me.k.**

G (gayın)

(argu.la-) ol ikki kişi ara argu.la.dı o iki adamın arasından geçerek onları yardı. **argu.la.r, argu.la.ma.k.**

(öpkele-) ol aŋar öpkele.di o, onun ciğerine vurdu. **öpkele.r, öpkele.me.k.**

(öpki.le-) ol andın öpki.le.di ona kızdığı için ondan uzaklaştı. **öpki.le.r, öpki.le.me.k.**

Kurallar, yerlerinde belirtilecektir.

Allah'a hamdolsun, hemze kitabı bitti.

587 Atalay dipnot *irkeklen-*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *erkeklen-*. Her iki geçmiş zamanın elif'inde üstün de var. Geniş zaman ve mastar ise sadece esreli. Üstünlerin sonradan konduğu anlaşılıyor. Erdal, TTVIII'de ilk ünlünün açıkça *i* olduğunu belirtir (Erdal 1991: 512).

588 Ye dişi üstüne sonradan iki nokta da konmuş.

589 Elif'te esre var. Ancak geniş zaman ve mastar üstünlü. Yazma 75'teki *esri* kelimelerinde elif'te silik kahverengiyle üstün de var, esre de.

590 Bk. yazma 70'te *iktü* ile ilgili dipnot.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
SÂLİM İSİMLER KİTABI (160)

İKİLİ BAP

P

tap "yeter" anlamında bir edat. Örnek: **Bu aş maŋa tap** bu yemek bana yeter. **Tap boldı** kâfi geldi.

töp[591] kaynamış buğday, arpa mayası ile yoğrulur; bir keçeye sarılarak ılık bir yerde oluncaya kadar bekletilir; sonra yenir.

çap çap kamçı vurulurken çıkan ses veya dudak şapırtısı. Örnek: **Ol erük çap çap yi.di** o, eriği şapur şupur yedi.

çöp şarabın tortusu ve her şeyin dibe çöken kısmı. Buradan, değersiz insanlar için **çöp çep kişi.le.r** denir.

çıp ince dal. "**Çıbık**"tan kısaltılmıştır. Nitekim **to.p** sözü de "**topık**"tan kısaltılmıştır.

çöp tutmaç yemeğinin (çubuk hâlindeki) parçaları. **Bir çöp yigil** bir tutmaç parçası ye. Şehriye ve erişte çubukları için de aynı şey kullanılır.

zap zap hızlı adım atmak için kullanılan taklidî bir edat. **Zap zap bargıl** acele et, çabuk ol.

sep gelinin çeyizi. Onun malıdır.

sıp iki yaşına girmiş olan sıpa.

şap çabukluk edatı. Arapların *"hella:"* dediği gibi. Örnek: **Şap kel** çabuk gel.

kop mübalağa ve kuvvetlendirme edatı. Örnek: **Ogul kop bedü.di** çocuk oldukça büyüdü. **Kop edgü nēŋ** çok iyi şey.

591 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *top*, Clauson, Dankoff-Kelly *töp*. Krş. Kazak *töp* "bira imalinde kullanılmış arpa posası, patates ve hububat posası" (KTS), Kazan Tatar *tüp* "küspe, posa" (KTTS).

(köp) köp[592] **nēŋ** gür, sık ve dolaşık olan şey. Örnek: **Köp* saç** gür ve dolaşık saç. Atasözü: **Köp sögütke kuş kona.r körklü.g kişike sö.z keli.r.** Kuş, gür ve dolaşık dallı söğüt ağacına konar; güzel ve aydınlık yüzlü kadına söz gelir. Başka bir şekilde de rivayet edilir: **(161) Yıga.ç uçıŋa yil tegi.r körklüg kişi.ke söz keli.r.** Ağacın dalı mutlaka rüzgâr görür, güzele de mutlaka söz gelir. Bunun için o, kendini korumalıdır.

T

bat[593] posa.

(pat) pat[594] **kel** çabuklaştırma için kullanılan **şap kel** gibidir.

(pat) ağır bir şeyin düşerken çıkardığı sese de **pat tüşdi** denir.

bit bit. Buğdaya düşen küçük kurtçuklara da **tarıg biti** denir.

çat çat vurma sesi. **Çat çat urdı** ses çıkararak vurdu.

çit kamış veya dikenden yapılan çit.

şat cesaret. Örnek: **Anıŋ nē şatı bār** onun ne cesareti var? İnkâr (cesareti yok) anlamında kullanılır.

kat bir şeyin kat yeri, kıvrımı. **Tōn katı** elbise katı. Buradan dağın katları ve kıvrımlarına **kadra.k** denir.

kat Oğuzca. "Yanında, indinde" anlamında bir edat. **Beg katında** bey huzurunda.

kut talih ve şans.

(Kutlug) buradan **Kutlug** ismi çıkar. Şiir:

kut kuwıg[595] **birse iḍim ku.lıŋa**

künde ışı yüksepen yo.ka.r aga.r

Diyor ki: Allah kuluna baht ve talih verirse onun işi her gün yükselir.

köt göt.

met[596] "öyle" anlamında bir edat. **Andag met** o öyle.

Ç

saç saç.

suç bir şeyin sekmesi, geri dönmesi, sapması, isabet etmemesi. Taklidî bir kelimedir. **Kılıç suç kıldı** kılıç işlemedi. **Er suç kıldı** adam konuyu kabul etmeyip reddetti.

kaç sayı edatıdır; "kaç" anlamındadır. **Kaç yarma.k bīrdi** kaç para verdi?

---

592 Kef harfinde esre de var.

593 Atalay *pat*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *bat*. Krş. Kırgız *bat* II "kola, undan tutkal" (KS).

594 Atalay, Rustemov-Kormuşin *pat*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *bat*. Krş. Kırgız *bat* I "hızlıca, çabuk" (KS), fakat Yeni Uygur *pat* "çabuk, hızlı, yakın" (YUTS).

595 Atalay, Rustemov-Kormuşin *kuwığ*, Clauson, Dankoff-Kelly *kıwıg*. Kaf ötresi açık. Yazma 152'de kaf harekesiz, 167'de esreli. Kelimenin özgün biçiminin *kıw* olduğu şüphesiz. Ancak Karahanlı döneminde dudak ünsüzleri yanında yuvarlaklaşma olduğunu gözden uzak tutmamalı. Anlaşılan eski ve yeni biçim birlikte yaşıyor (geçiş dönemi).

596 Atalay, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *mat* (ince ünlülü kelimelerden sonra *met*). Taymas, bu pekiştirme enklitiğini Kazan Tatarcasındaki *bit* ile birleştirir ve sadece ince ünlülü biçiminin olması gerektiğini belirtir (Taymas 1942: 228) ki bizce de haklıdır. Bk. Kazan Tatar *bit* "1. elbette, tabii ki, 2. acaba, 3. şüphesiz, mutlaka" (KTTS). Kutadgu Bilig'de de iki kez geçen *met*, Karahanlı Türkçesinde de Kazan Tatarcasında da pekiştireceği ögeden sonra gelir.

koç koç. Oğuzcadır. Aslı **koçŋa.r**'dır.

kaç "defa" anlamında bir edat. Örnek: **Kaç kata aydım** kaç defa söyledim.

köç (162) ayrılık ve göç. Örnek: **Sū köçti** askerler göçtü.

köç saat (an, zaman). Örnek: **Bir köç küḏgil** bir süre bekle.

heç heç at başını alıp gittiği zaman ona çıkışmak için kullanılan kelime. Bu Arapçaya uygun düşmektedir. Kural dışına çıkmıştır, çünkü *h* sesi bulundurmaktadır. Türk lehçelerinde ise *h* yoktur.

D

ked hem dal (*d*), hem zel (*ḏ*) ile. Bir şeyi nitelerken kullanılan kuvvetlendirme ve mübalağa edatı. **Keḏ a.t** ne güzel at! **Keḏ nēŋ** ne güzel şey!

R

bir sayıda bir. **Bir yarma.k** bir dirhem. **Bir** şekliyle, ortada illet harfi bulunan bâba da sokulabilir. Bunun benzerleri çoktur. Fakat Türk lehçelerinde en doğrusu ve en fasihi, lafzen kısa ve mahreç bakımından sert olanlarıdır.

(ter) er ter boldı[597] adam utandı. Bu, **ır**[598] **boldı** yerine kullanılır.

çer vücudun ağırlığını ifade eden taklidî bir kelime. **Er çerlendi.** Hakaniye lehçesinde. Adamın vücudu ağırlaştı.

çer Oğuzcada vakit. Örnek: **Bu çerlikde kel** bu vakitte gel.

çer Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı. Örnek: **Anıŋ evi bu çerlikde** onun evi bu şeyin karşısındadır. Buradan **çerig**, savaşan iki tarafa verilen addır. Çünkü onlar karşı karşıyadırlar.

çır elbise vb. şeyleri yırtarken çıkan taklidî kelime. Örnek: **Anıŋ tōnın çır yırttı** onun elbisesini yırtma sesi çıkararak yırttı.

çür menfaat. Örnek: **Ol andın nēŋ çürle.di** o, ondan menfaat sağladı.

çur çur sağma sırasında sütün kaba dökülürken çıkardığı ses. Ses çıkaran her sıvı için de aynıdır.

çir katı yağ. **Eşiçte çir yōk** tencerede yağ yok. Aslı etteki katı yağdır. **Bu ette çir yōk** denir. **(163)** ; "bu ette hiç yağ yok" demektir.

sır sır Ağustos böceğinin çıkardığı sese denir. **Sır sır etti**: Bu sese benzeyen bir ses çıkardı. Kalem vb. şeylerin çıkardığı gıcırtı için de aynı şey kullanılır.

sır Çin kâselerine sürülen ve üzerine işleme yapılan macun. **Sırlıg aya.k** sırla süslenmiş kâse.

şar şur[599] yağmurun şiddetli ve gürültülü yağarken çıkardığı ses. Ses çıkaran her sıvı için de aynıdır. *ş*, *ç*'den dönmüştür. **Çar çur yïdi** denir; "bulduğu her şeyi yedi, hiçbir şey bırakmadı" demektir.

(kar kur) kar kur etti karın karın guruldadı. Bu, hem ses hem anlam bakımından Arapçaya uygundur.

kur mertebe, rütbe. **Meniŋ kurum ulug** benim rütbem yüksektir.

---

597 Metinde ye-lâm-dal-ye (harekesiz).

598 Elif'te kahverengi üstün var. Yazma 30'da elif siyah esreli. Ayrıca bk. yazma 30'daki dipnot.

599 Hareke yok; ancak Kâşgarlı'nın "*ş*, *ç*'den dönmüştür" dedikten sonra verdiği *çar çur* örneğinde ikinci kelime ötreli.

kur kemer.

iç kur uçkur.

(kır) kır yagı gizli düşman.

(kır) kır a.t kır at.

kır su bendi, set.

kır dağların sırtı.

(kür) kür er azimli, yürekli, korkusuz, gururlu adam. Atasözü: **kim kür bolsa küwe.z bolu.r**. Anlamı şudur: Kim dayanıklı ve yürekli olursa kibirli olur. Şiir:

Ertiş suwı Yime.ki
sıtgap tutar bile.ki
kür met anıŋ yüre.ki
kelge.li met irkişür

Yime.k, bir Kıpçak boyudur (*ci:l*). Şair diyor ki: Bu boy (*ṭa:yife*) kollarını sıvadı. Yürekleri çok güçlüdür. Şimdi bize gelmek için toplandılar.

Z

biz "biz" anlamında bir edat. **Biz keldi.mi.z** biz geldik.

tüz düz olan her şey. **Tüz yi.r** düz yer.

çuz kırmızı ve siyah, altınla işlenmiş Çin kumaşı (atlas). **(164)**

(kuz) kuz tāg dağın gölgeli tarafı. Güneşi sadece öğleden sonra gören kısımdır. Güneşin sol tarafına düşer. Çoğunlukla soğuk ve karlı olur. Atasözü: **kuzda kār eksü.me.z kōyda yāg eksü.me.z**. Anlamı şudur: Dağın gölgeli tarafından kar eksilmez; koyundan da yağ eksilmez.

(kız) kız nēŋ pahalı şey. Örnek: **Bu a.t kız aldım** bu atı pahalı aldım.

kız kız; cariye (*ca:riye*).

kız kırkın cariyeler.

kız kız (*bint*). **meniŋ kızım** benim kızım.

(ev kızı) "bakire kız"a **ev kızı** denir; evde kalan (kocaya gitmemiş) kız demektir. **yinçge kız** odalık. Bu isim (*kız*), hem hür kız için, hem de satın alınmış cariye için kullanılır. Asıl anlamı "bakire"dir. Diğer anlamları bundan çıkmıştır.

kız kuş üzerine konacakmış gibi insana doğru gelen bir kuşun adı.

(kız) kız kişi Argu lehçesinde cimri insan. Ata sözü: **Kız kişi sāwı yōrıglı bolma.s**. Anlamı şudur: Cimrinin şöhreti yaygın olmaz, yayılmadan kalır. Cömertlik dolayısıyla insanın şöhretinin yayılması ve övülmesi için kullanılır.

kez okun gez kısmı. **Ok kezi** denir.

kez süt, un vb. şeylerin tencerenin dibine yapıştığı kısım. Kazıyarak alınır. Buna **eşiç kizi** denir.

kez bir tür Çin kumaşının adı.

küz güz.

kiz misk kutusu, elbise sandığı, elbise bohçası ve saklayıp koruyan her şey. **Kizdeki**

kin[600] **yıpa.r** misk kutusu içinde saklanmış misk. Bu söz, ağızları güzel kokan cariyelere benzetilerek söylenir.

miz "biz" anlamında bir ek. **(165)** *m*, *b*'den değişmiştir. *b*, kelimenin başına gelir. **Biz bardımız** dedikleri gibi; "biz gittik" demektir. **Keldimiz** denir, "biz geldik" demektir. Bu kural isim ve fiillerde yaygındır. "Atımız" anlamında **a.tımız** denir.

S

pis tulum gibi şeylerin dibindeki çöküntü. Katrana benzeyen bir şeydir.

(tes) Oğuzlar, yuvarlak bir şeyi mübalağalı olarak niteledikleri zaman **tes tegirme** derler. Bu kurala uygun değildir. Çünkü bir şeyi renk ve mübalağa bakımından nitelerken nitelenen kelimenin ilk harfi alınır ve *p* harfi ile birleştirilir. Bütün Türk lehçelerinde böyle yapılır; Oğuzlarda ise *m* kullanılır. Örnek olarak "koyu gri" için **köp kök** denir; Oğuzlar ise **köm kök** derler. **Kök**, "gri" demektir. Türkler baştaki *k*'yi almışlar ve ona bir *p* ekleyerek **köp** demişlerdir. Oğuzlar ise *b*'yi *m*'ye çevirerek **köm kök** derler; "koyu gri" demektir. "Sarı"ya **sarıg** denir. "Koyu sarı"ya da **sap sarıg** denir. **Sarıg** kelimesinde *s* alınmış ve ona *p* eklenerek mübalağa ifade edilmiştir. Arkasından da isim getirilmiştir. "Açıklık" için **yazı** denir. Onu mübalağalı olarak anlatmak için **yap yazı** denir; "çok geniş açıklık" demektir. Bütün mübalağalar bu kural ile yapılır. *b*'nin *s*'ye dönüşmesi ise kuralsızdır.

tas kötü olan her şey. Oğuzca. **Bu a.t tas tegül** bu at kötü değil.

tos tos yumuşak bir şeye vurmanın çıkardığı ses; elbise ve keçeye vurmak gibi. **Tos tos urdı. (166)** Bu sesle vurdu.

kes bir şeyin parçası. **Bir kes etme.k** bir parça ekmek.

kes taharet için kullanılan taş parçası.

kis zevce. **Anıŋ kisi**[601] onun zevcesi. Bazıları bunu izafetle (iyelik eki ile) kullanır. **Ol kisi**[602] **aldı** o, bir kadın aldı (evlendi).

Ş

(boş) boş yılkı serbest bırakılmış, terk edilmiş hayvan. **Ol işle.r boş** o, kadını boşadı. Kadını ihmal etti; kadını terketti gibi. **Ol kul boş kıldı** o, köleyi azat etti. Hür kimseye de **boş** denir. Atasözü: **Boş nēŋke iḍi bolma.s**: Terk edilen, ihmal edilen şeye kimse sahip çıkmaz. Bir insanın malını koruması için söylenir.

tüş mola yeri ve mola zamanı. **Tüş ö.ḍi** mola zamanı.

çeş firuze rengi. Şiir :

yarattı yaşıl çeş
sawurdı ürüŋ kaş
tizildi Kara Kuş
tün kün ü.ze yörgenü.r

Göğü tasvir ederek diyor ki: Yüce Allah göğü firuze yeşilliğinde yarattı. Yıldızları da yeşim gibi üzerine serpti. Onlar (yeşim), yüzükte kullanılan beyaz taşlardır. Ondan Mizan

600 Metinde *kiz*. Yazma 171'de *kin yıpa.r* yazılışı açık.
601 Sin'de kahverengi şedde var.
602 Sin üzerinde kahverengi üç nokta var.

(yıldızı) dizildi. Onlar, Türklerin **Kara Kuş** dediği yıldızlardır[603]. Gündüzle gece birbiri üzerine dönerler.

çiş çiş kadının çocuğa vb. çiş yaptırırken söylediği kelime. Süvari koşturduktan sonra atını işettiği zaman da aynıdır.

sış[604] şiş. Kendisiyle tutmaç yenen şişe[605] de **sış** denir.

kuş "kuş"un genel adı. Bunlardan bazıları özel ad alır.

(ürüŋ kuş) "ak doğan"a **ürüŋ kuş** denir (Falco rusticolus).

kara kuş tavşancıl (Hieraaetus fasciatus).

tewe kuş deve kuşu (Struthio camelus) **(167)**.

yu.n[606] **kuş** tavus (Pavo).

i.l kuş akbaba (Gypaetus barbatus).

kara kuş Müşteri (jüpiter) yıldızı. **Kara kuş togdı** müşteri yıldızı doğdu. Onlarda (Türklerde) sabah vakti doğar.

kara kuş Oğuzcada, devenin ayaklarının uçları.

kız kuş renk bakımından ispinoza benzeyen bir kuşun adı.

kış kış. Atasözü: **Kış konukı ōt** kışın misafir ağırlamak ateş ile olur.

tew[607] hile. Atasözü: **Avçı neçe āl bilse aḍıg ança yōl bili.r**[608]. Anlamı şudur: Avcı ne kadar hile ve kandırmaca biliyorsa, ayı da kaçmak için o kadar yol bilir.

çiw* çömlek vb. şeylerde şarabın kaynama sesi.

kıw baht, talih.

K (kaf)

(tok) tok kişi tok insan.

(tok) tok er Türklerin saç şekline benzemeyen, saç şekline sahip adam.

(tok) tok yılkı boynuzsuz, boynuzu olmayan hayvan.

(tok tok) tok tok etti bir taşın bir taşa düşmesi gibi, katı bir şey, ses çıkardı.

(tok tok) er kisi[609] **birle tok tok boldı** adam ile kadın arasında sertlik (geçimsizlik) oldu.

çak bir şeyin tam kendisini anlatmak için kullanılan bir edattır. Örnek: **Çak ol atnı tutgıl** tam şu atı tut. **Çak amaçnı**[610] **urgıl** hedefin ta kendisini vur.

çak çuk odun, kemik, ceviz vb. şeylerin kırılma sesi. Buradan **çak çuk etti** denir.

çak yine taklidî bir kelime. **ol anı urdı çak etmedi** o, ona vurdu; vurulan acı duymadı ve bağırmadı.

zak zak koçların birbirlerine toslamasını teşvik için kullanılan edat.

---

603 Bk. yazma 461'de *Kara Kuş* ile ilgili dipnot.

604 Ekin ünlüsü için bk. yazma 271: *sı.şka.*

605 *Minẓa:m*'ın tercümesi için bk. Genç 1997: 261. Ayrıca krş. yazma 407'de *şış.*

606 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *yun*, Clauson *yo:n*, Dankoff-Kelly *yü:n.*

607 Tek noktalı fe ile.

608 Atasözünde *tew* kelimesi geçmemektedir. Müellif *tew* yerine yanlışlıkla *āl* kelimesini kullanmış olmalıdır.

609 Sin'de kahverengi şedde var.

610 Elif'in harekesi ötre veya ötreye çevrilmiş gibi. Ancak yazma 38'de elif'in üstünü açık.

sak sak kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçinin kullandığı edat. **Sak sak (168)**: Uyanık olun.

(sak) sak er uyanık ve kıvrak zekâlı adam.

(suk) suk yalŋu.s er yardımcısı, arkadaşı olmayan yalnız adam.

K (kef)

(bek) bek nēŋ sağlam, muhkem şey.

bük sık ağaçlık.

bük köşe. Argu lehçesinde.

tek "maksatsız" anlamına gelen bir kelime. **Tek keldim** bir şey istemek maksadıyla gelmedim.

tek tur sus. Oğuzca.

çek çük[611] ıvır zıvır; değersiz eşya.

çök çök deveyi çöktürmek için kullanılan kelime.

çik çik keçi çağırmak ve sürmek için kullanılır.

çik[612] aşık oyununda aşığın karnı üzerine düşmesi hâlinde kullanılan edat. **Çik* turdı** denir.

(dük) dük urdı parmaklarını toplayarak avucuyla hafifçe vurdu.

(dük) dük miŋ binlerce. **Dük miŋ yarma.k** binlerce dirhem.

(dik) dik turdı bir şey dik durunca söylenir.

sik erkeklik organı. Mahmud der ki: Okuyucu, Türklerin kültürsüz erkek ve kadınları arasında Kur'an okurken, yüce Allah'nın kitabına hürmet ve edep için, *we a:tet kulle wa:ḥidetin minhunne sikki:nen* (her birinin eline birer bıçak verdi – 12-31), *ma: yefteḥilla:hu li'n-na:si min raḥmetin fela: mumsike leha: wema: yumsik fela: mursile lehu min ba'dihi* (Allah'ın insanlara açtığı rahmet kapısını kimse kapatamaz; onun kapattığını da kimse açamaz – 35-2) gibi ayetlerde okuyuşunu saklamalıdır; çünkü onlar, bunların manasını bilmezler ve içindeki kelimelerin kendi dillerindeki manaları ifade ettiğini zannederek gülüşür ve günaha girerler. *İn ha:ẕa: illa: ixtila:q* (bu ancak bir uydurmadır – 38-7) ayetinde de okuyuşunu saklamalıdır; çünkü **tıla.k** kelimesi onların dilinde kadınlık organıdır. Oğuzlar arasında, *am* soru edatı bulunan ayetlerde de okuyuşu saklamalıdır. *E-entum enzeltumu:hu mine'l-muzni am naḥnu'l- munzilu:n* (onu buluttan indiren siz misiniz; yoksa indiren biz miyiz? – 56-69) ayetinde olduğu gibi. Çünkü **am** Oğuzcada kadınlık organıdır. **(169)** Ancak bunların anlamını bilenler arasında okumanın bir mahzuru yoktur.

şük susturma kelimesi. Türkler "sus" anlamında **şük tur** derler.

(mük) ol mük turdı o belini bükerek (rükû'daki gibi) durdu.

L

(bul) bul[613] **a.t** ayağında halka şeklinde beyazlık bulunan at. Alnında ve ayağında beyaz leke olan ata **ugar bul** denir.

611 Kef'lerin keşidesi unutulmuş.

612 Cim'de kahverengi ötre de var.

613 Atalay *bül*(?), DTS, Rustemov-Kormuşin *bül*, Clauson, Dankoff-Kelly *bol*. Krş. yazma 191: *bulak at* "geniş sırtlı, kısa boylu at".

(bul) bul[614] **tarıg** üzerinden yıllar geçip tadı bozulan buğday. Yağmurdan ve kırağıdan bozulan da aynıdır. Uzun zamandan dolayı eskiyen her şeye de **bul** denir. Bu da anlam ve ses bakımından Arapçaya yakındır. Çünkü Arapçada buna "beliye"[615] denir. Türkçede de **bul**'dur.

tıl söz (*kela:m*). Örnek: **Ol aŋar tıl tegürdi** o onu diliyle ve sözüyle incitti.

tıl dil (*lisa:n*). Atasözü: **Erdem başı tıl.** Anlamı: Meziyetlerin başı dildir. Bundan "güzel konuşma (*kela:mu'l-ḥasen*)" kastedilmektedir. Arapçada *el-mer'u maxbu:'un taḥte lisa:nihi* (insan, dili altında saklıdır) dendiği gibi.

tıl dil, lehçe (luġa). **Oguz tılı** Oğuz lehçesi. **Yaba.ku tılı** Yabaku lehçesi. Bu kelime anlam bakımından Arapçaya uygun düşmektedir. Çünkü *lisa:n* kelimesi de Arapçada "söz (*kela:m*), dil (*luġa*) vb." şeyleri ifade eder. Nitekim *inni: etetni: lisa:nun la: esurru biha / min 'alve la: 'acebun fi:ha: vela: saxaru* (bana yukarıdan bir kelime geldi ki ben onu duyduğumda sevinmem. Onda ne beğenilecek bir şey ne de alay vardır) şiirinde onunla (*lisa:n* ile) "kelime" kastedilmiştir.

tıl düşmandan ele geçirilen adam. **Tıl tuttı.m** düşmandan bir adam ele geçirdim. Düşmanın durumunu ondan öğrenmek için.

çil deride dövmeden doğan iz.

(şal şul) şal şul[616] **eliglig** eli işe yakışmayan.

kul köle. Atasözü: **Kul yagı, ıt böri.** Anlamı: Köle, fırsat bulursa efendisinin malını alır ve düşman gibi gider. Köpek de sahibinin kurdudur. Çünkü yiyebileceği bir şey bulduğu zaman çekinmeden yer. Bu, kölenin, efendisine vefasızlığı için söylenir.

kıl insan vb. şeylerin kılı.

kıl kuş kılkuyruk (Anas acuta). Ördeğe benzer bir kuş. **(170)** İlkbaharda gelir. Beyler onu birbirlerine hediye ederler. Buna **kıl kuḍruk** da denir, kuyruğu kıllı demektir.

kül kül. Atasözü: **Kül ürginçe köz ürse**[617] **yi.g.** Anlamı: Kül üflemektense köz üflemek daha iyidir. Küçük işlerle uğraşmak yerine büyük işlerle uğraşmak için söylenir.

M

tam[618] kapı sürgüsü. **Kapug tamlattı** kapıyı sürgü ile pekitti.

tum aslında soğuk demektir. Ama soğuk ve soğuk şeyler için kullanılan kelime **tumlug**'dur.

tum[619] atların tek renkli olması. **Tum kara at** kapkara (içinde başka renk olmayan) at. **tum torug at** içinde dorudan başka renk bulunmayan at.

çim[620] nemliliği ve hamlığı mübalağa için kullanılan edat. **Çim yig et** çok çiğ et. **Çim öl**

614 Atalay *bül*(?), DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *bül*, Clauson *bol*. Biz *buz-* "bozmak" ile köktaş olduğunu düşünüyoruz.

615 Be kahverengi üstünle harekelenmiştir. Muhtemelen burada fiilin meçhul çatısı (*buliye*) düşünülmüştür. O takdirde Türkçe ile ses bakımından da tam örtüşme olmaktadır.

616 Atalay, DTS *şel şül*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *şal şul*. Krş. Anadolu ağızları *şalak* II "aptal", V "hantallaşmış, irileşmiş kişi" (DS).

617 Rı'da kahverengi esre var.

618 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tem*, Clauson, Dankoff-Kelly *tam*. Krş. Anadolu ağızları *damak* I "1. kapı rezesi, zemberek, sürgü".(DS).

619 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tüm*, Clauson, Dankoff-Kelly *tum*. Krş. Yeni Uygur *tum karaŋgu* "pek karanlık" (YUTS), Kar.-Mal. *tum kara* "kapkara, simsiyah", *tuma* "koyu renk" (KMTS), Kazan Tatar *toma* "iyice, tamamen" (KTTS), Türkmen *tüm garaŋkı* "kapkaranlık" (TTS), Anadolu ağızları *tümel-* "1. tamamlanmak, bütünleşmek", *tümle-* (tamamlamak, bütünlemek", fakat *tum* II "tümü, eksiksiz, hepsi" (DS), Azer. ağızları *tumal* "cem, mecmu" (ADL).

620 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *çim*, Clauson *çım*. Krş. yazma 563 *çile.me.k* "ıslatmak". Clauson

tōn çok nemli elbise.

çim ayrık otu (Agropyrum repens). Yerden koparılır, kurutulur ve sonra onunla ateş yakılır. Çünkü onun damar ve sapları sıktır. **Çim bıçtı** "çim" denen bitkiyi kesti.

(süm) süm süçig nēŋ Oğuzcada çok tatlı şey.

kum Çigil lehçesinde kum. Oğuzlar bunu bilmez.

kem hastalık. **At kemlendi** at vb. hastalandı.

köm Oğuz lehçesinde gri renk için kullanılan mübalağa edatı. **Köm kök** tam gri.

kim "kim" anlamında soru edatı. **Bu ki.m** bu kimdir? Bu, teklik ve çokluk için kullanılır. Oğuzlar **bo.y ki.m** (*qabi:le*) derler. "Boy kimdir?" (hangi boydansın?) demektir. Bu, çokluk bir isimdir.

N

ben "ben" anlamında bir kelime. **Ben bardım** ben gittim. Oğuzca. Türkler **men** derler.

tün gece. **Tünle keldim** geceleyin geldim[621].

tın ruh, nefes[622]. Örnek: **Anıŋ tını kesildi (171)** adamın nefesi ve ruhu kesildi.

tin yular. **Tin tizgin** yular ve dizgin.

çın doğruluk. **Çın sö.zle.r** doğru sözler. **Çın aydıŋ** dediğin doğrudur.

sen "sen" anlamında bir kelime. Bu sözü Türkler; çocuklar, hizmetçiler, yaş ve mertebe bakımından küçük olanlar için kullanırlar. Hürmet için ve mertebesi olan insan için *z* ile **siz** derler. Oğuzlar işi tersine çevirirler ve büyük olana *n* ile **sen**, küçüğe de *z* ile **siz** derler. Çokluk için de aynıdır. Bu, kurallıdır; çünkü **siz** çokluk ismidir.

kın kılıç ve bıçağın kını. **Kılıç kını** kılıç kını.

ken Doğudaki şehirlerin genel adı. Bu, **kend**'in hafifletilmiş şeklidir.

kün güneş. **kün togdı** güneş doğdu. Atasözü: **Künke baksa kö.z kama.r.** Anlamı: Güneşe bakanın mutlaka gözü kamaşır.

kün gün. **Bu kün bargıl** bugün git. Bu, güneşe göre adlandırılmıştır; çünkü gün ve aydınlığı güneş sayesindedir.

kin yıpa.r misk kabı.

men "ben" anlamında bir kelime. Türk lehçesinde.

mün çorba. Yağmalarda **mün keldür** dediklerini duydum; "çorba getir" demektir; fakat erişte getiriyorlardı; çünkü onlar onu kastediyorlardı.

Türkçe bu yazıyla yazıldığında bu isimlere yumuşatma harfi "vav" girebilir. Bu lehçelerde telaffuzu ise daha önce yazdığım şekildedir.

İçinde illet harfi bulunmayan ikililer bâbı bitti.

çı: (doğrusu *çi:*) "ıslaklık, yaş" kökünden bahsetmiş, fakat ünlüyü belirleyecek olan *çile-*'den bahsetmemiştir.

621 Arapça tercüme: "ona geceleyin geldim."

622 Fe'de sükûn var (*nefs* ?).

ÜÇLÜ BAPLAR (172)

Harekeleriyle, Ortası Sükûnlu Fa'l, Fu'l, Fi'l Bâbı

T

bart şarap kovası ve sıvı şeylerin ölçülmesinde kullanılan kap.

bart[623] pişmiş topraktan su kabı. Oğuz lehçesinde.

(bert bürt) bert* bürt*[624] tuttı her tarafından aniden yakaladı.

bürt*[625] kâbus. Ona **köti[626] bürt** de denir.

bïrt[627] efendinin kölesinden her yıl aldığı vergi. Doğrusu ye ile **bïrt**'tir.

(tırt tırt) anıŋ tönın tırt tırt yırttı elbiseyi, aldırışsız bir tavırla bu sesle yırttı.

(tört) tört yarma.k dört dirhem. Dört olan her şey için **törk.** Doğrusu vav ile **törk**'tür.

çart çurt[628] her şeyin ufağı ve döküntüsü. **Biznïŋ anda bïr çart algumız bār** ondan bir parça alacağımız var.

(çirt) çirt su.ḍtı dişinin arasından tükürdü.

sart tüccar. Atasözü: **Sart azukı arıg bolsa yolda yïr.** Bunun açıklaması daha önce geçmişti.[629]

(sart surt) anıŋ aḍa.kı sart surt kıldı onun ayağı ses çıkardı. Ayağın geniş ayakkabıda çıkardığı ses gibi.

sırt kalın kıl.

(sırt) Oğuzlar küçük vadi ve küçük bayırlara **sırt** derler.

kart yara. Buradan huysuz tabiatlı adama **kart er** denir.

kurt bütün Türklerde kurt (böcek). Oğuzlar (yırtıcı) kurda **kurt** derler.

(kart kurt) elig kart kurt etti parmakları çıtladı.

(kırt) kırt ot kısa ot. Kısa saça da **kırt saç** denir. Kötü huylu, cimri adama da **kırt kişi** denir.

(kürt kürt) at arpa.nı kürt kürt yïdi at arpayı **(173)** kürt kürt diye ses çıkararak yedi. Hıyar ve hıyara benzer şeyleri yiyen kimsenin çıkardığı ses aynıdır.

kürt akçaağaç (Acer). Dağ ağaçlarındandır. Yay, kamçı ve baston yapılır.

Ç

(karç kurç) er tarmazını[630] karç kurç yïdi adam şenhıyarı karç kurç diye ses çıkararak

---

623 Be'ye sonradan (?) ikinci bir nokta (*y-*) konmuş. Krş. Türkiye Türkçesi *bardak* "3. toprak testi" (TS).

624 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *bart burt*, Clauson, Dankoff-Kelly *bert bürt*. Krş. Kırgız *bürt* "ansızın" (KS), Altay *burt et-* "bir anda kaybolmak" (ATS), Azer. *pert pert* "bozuk hâlde, kırgın, incimiş durumda" (AzTS), Türkmen *pert-pert* "kesin?" (TTS).

625 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *burt*, Clauson, Dankoff-Kelly *bürt*.

626 Harekesiz.

627 fi'l veznine göre y'siz olarak *birt* şeklinde yazılmalıydı.

628 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *çart çurt*, Dankoff-Kelly *çert çürt*. Krş. Anadolu ağızları *çart* "suların getirdiği çörçöp" (DS), Kar.-Mal. *çart kurt* "yarım yamalak" (KMTS).

629 Yazma 45'te geçmişti: "Tüccarın azığı temiz ise yol üzerinde açıkça yer."

630 Atalay, DTS *turmuz*, Clauson *tarmaz*, Dankoff-Kelly *tarmuz*. Te ve mim'de üzerinde oynanmış ötre var. Ancak

yedi.

(kurç) kurç temür çelik. Bu kelimeyle sert ve güçlü adamlar nitelenir, onlara **kurç eren** denir; "güçlü, dayanıklı adamlar" demektir. Sert ve sağlam olan her şeye de böyle denir.

murç biber (Piper sp.).

kend şehir.

(Ordu kend) Kâşgar için **Ordu kend** denir; ikamet edilen şehir demektir; çünkü Afrâsiyab, güzel havasından dolayı orada otururdu. Burası Aşağı Çin'dir. Şiir:

kelŋizleyü[631] **aktımız**

kendler üze çıktımız

furxan ewin yıktımız

burxan üze sıçtımız

Uygurlara karşı yapılan gazayı tasvir ederek diyor ki: Sel gibi onların üzerine yürüdük. Şehirlerine girdik. Puthanelerini yıktık. Putlarının başına pisledik. Bu bir âdettir. Müslümanlar kâfirlerin ülkelerini aldıkları zaman, onları küçük düşürmek için putlarının başına pislerler.

kend Oğuzlarca ve onlara uyanlarca köy. Türklerin büyük bir kısmında ise kasaba.

(Özkend) buradan Fergana kasabasına **Öz kend** denir; "kendi şehrimiz" demektir

(Semiz kend) aynı şekilde **Semizkend** denir; anlamı "semiz şehir"dir. Büyüklüğünden dolayı böyle denir. Bu şehir Farsçada "Semerkand"dır.

S

bars pars.

bars Türkçede 12 yıldan biri. Türkler 12 hayvanın adını alarak 12 yılı adlandırmışlardır. Doğum ve savaş tarihleriyle benzeri olaylar, bu yılların devretmesiyle hesaplanır. Bunun aslı şudur: Onların hakanlarından birisi, birkaç yıl önce geçen bir savaşı öğrenmek ister. Savaşın geçtiği yılı şaşırırlar. **(174)** O, kavmiyle meşveret eder ve şöyle der: "Biz bunda nasıl şaşırdıysak bizden sonrakiler de tarihi şaşırırlar. Biz şimdi 12 ay ve 12 burcu dikkate alarak 12 yılı adlandıralım ki onların dönmesiyle tarih hesaplansın ve ebedî bir hatıra olsun." "Nasıl uygun görürseniz" derler. (Hakan) avlanmaya çıkar. Yabani hayvanların Ila vadisine -ki o büyük bir sudur- sıkıştırılmasını emreder. Avlanırlar ve yabani hayvanları suya doğru zorlarlar. Yabani hayvanlardan 12'si suyu geçer. (Hakan) geçenlerden her birinin adını bir yıla verir. Birincisi **sıçga.n**'dır ki "fare" demektir. İlk geçen oydu. Yılların başı adını ondan aldı. Bu isim yıla eklenerek kullanılır ve **sıçga.n yılı** denir; "sıçan yılı" demektir. Ondan sonra **u.d yılı** sığır yılı. Sonra **bars yılı** pars yılı. Sonra **tawışga.n yılı** tavşan yılı. Sonra **ne.g (lu.)**[632] **yılı** timsah yılı. Sonra **yıla.n yılı** yılan yılı. Sonra **yund yılı** at yılı. Sonra **kōy yılı** koyun yılı. Sonra **bīçin yılı** maymun yılı. Sonra **taka.gu yılı** tavuk yılı. Sonra **ıt yılı** köpek yılı. Sonra **toŋuz yılı** domuz yılı. Domuz yılına gelindiği zaman tekrar sıçan yılına dönülür. Bu kitabı yazdığımız yıl 466 yılının Muharrem ayı idi. Yılan yılı girmişti ki o **yıla.n yılı**'dır. Bu yıl geçip 70[633] yılına girildiği zaman **yund yılı,** yani at yılına girilmiş olur. Tarih, sana gösterdiğim şekilde, buna göre hesaplanır.

---

yazma 230'da te ve mim'in harekeleri açıkça üstün.

631 Atalay, DTS *kelŋizleyü*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemoy-Kormuşin *kelginleyü*. *Kelŋiz* yazılışı açıktır. Clauson yazma 222'deki *kelgin*'i esas alarak *kelŋiz*'i yanlış sayıyor. Buradaki *kelŋiz* Arapça tercümede doğrudan doğruya *seyl* "sel" ile karşılanmıştır; *kelgin* içinse *el-meddu we huwe bi-menzileti's-seyli* karşılığı verilmiştir. Belki de iki kelime arasında ince bir anlam farkı vardır.

632 *Ne:g* kelimesinin altına yazılmış.

633 Sahife kenarında kırmızı mürekkeple *seb'a we sitti:n* (67) şeklinde bir düzeltme var. Aslında hatalı olan 70 değil 466'dır, 469 olmalıdır. Çünkü yılan yılına hicrî 469, yund yılına da 470 denk gelmektedir (Bk. Giriş bölümü).

Türkler her yıl için bir hikmet (inanış) söylerler **(175)** ve ondan bazı sonuçlar çıkarırlar. Eğer **u.ḍ yılı** yani öküz yılı ise savaşların çoğalacağını söylerler; çünkü öküz, toslamasıyla bilinir. Tavuk yılına girildiği zaman yiyecek çoğalır, fakat insanlar arasına karışıklık düşer; çünkü tavuğun yemi hububattır ve o devamlı çöpleri eşeleyip atar. Yılan ve timsah yılına[634] girildiği zaman yağmur ve verimlilik olur; çünkü onun yeri sudur. Domuz yılına girildiğinde soğuk, kar ve fitne çoğalır. Her yıl için farklı şeyler iddia ederler.

Türklerde yedi günün adları yoktur. Çünkü "hafta" İslamiyet'le bilinmiştir. Aynı şekilde, şehirlerde ay adları da Arapça adlandırılır. Göçebeler ve cahil kâfirler ise onu dört mevsimle adlandırırlar. Her üç aylık dönemin bir ismi vardır. Onunla yılın geçtiği anlaşılır. Nevruz'dan sonraki baharın başlangıcına **ogla.k ay**[635] dendiği gibi. Ondan sonra **ulug ogla.k ay*** yani "büyük oğlak ayı"dır; çünkü ikinci ayda o (oğlak) büyür. Ondan sonra **ulug ay** yani büyük ay. Çünkü bu, yazın ortasıdır; süt çoğalır, bütün hayvanların ve yerin ürünleri artar. Diğeri de bunlar gibidir; çok az kullandıkları için onu zikretmiyorum; sen anla.

bars vücutta bit ve pire ısırmasından veya çıbandan meydana gelen şişlik. **Anıŋ eti bars boldı** onun derisinde bu suretle şişlik peyda oldu.

ters zor olan şey. **Ters īş** zor iş.

(çars çars) ol anı çars çars urdı o, onun derisine ses çıkararak vurdu.

(tars tars) Aynı şekilde **tars tars**[636] **urdı** denir; "her taraftan ona vurdu" demektir.

kars koyun yününden ve deve tüyünden yapılan elbise. **(176)**

(kars kars) ol kars kars aya yaptı o, iki eliyle alkışladı. Alkıştan çıkan taklidî sestir.

F

(külf) tām külf yıkıldı duvar sür'atle ve gürültüyle yıkıldı.

K (kaf)

ew bark ev. **Bark** tek başına kullanılmaz, daima (ev'le) birlikte kullanılır.

turk bir cismin uzunluğu. Buradan **bir süŋü turkı** denir; "bir süngü boyu" demektir. **Yi.r i.ni turkı** yerin eni ve boyu.

(çulk) çulk esrük[637] zil zurna sarhoş.

(çalk çulk) çalk çulk badar[638] **kıldı** iterek ona vurdu. Bu, iterek vuruşun sesidir.

kırk[639] sayıda kırk. Atasözü: **Kırk yılka**[640] **bāy çıga.y tüzlinü.r** Anlamı: Yoksul ile zengin ancak kırk yılda denk olur. Yani ya ölümle ya da devranın ters dönmesiyle.

K (kef)

(berk) berk neŋ muhkem, sağlam şey. Aslı **bek**'tir; *r* fazlalıktır.

634 Tercümede "yılan yılı" üzerine, muhtemelen farklı bir el tarafından bir çizgi çekilmiştir.

635 Ye'de kahverengi esre var.

636 Harekesiz. Atalay Düz., Clauson *ters ters*, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *tars tars*. Krş. Yeni Uygur *tars* "1. gürültü patırtı, şakırtı", *tars-turs* "şakırtı, çatırtı" (YUTS), Kırgız *tars* "takırtı", *tars-turs* "çatırtı" (KS), Kazak *tars* "1. düşme, vurma, atma gibi eylemler sırasında ortaya çıkan ses; pat, küt, pat küt", *tars-turs* "patır kütür etme, gümbür gümbür ses çıkarma, takırtı, patırtı, kütürtü" (KTS). *Ters*'in çağdaş lehçelerde taklidî anlamı yoktur.

637 Metinde *eskürük* gibi.

638 Noktasız ve harekesiz. Bk. yazma 181'de *badar badar* ile ilgili dipnot.

639 Metinde *kark*. Ayrıca kahverengi mürekkeple esre konmuş *(kırk)*.

640 Çıkma işareti ve sayfa kenarında *tegin* "kadar" kelimesi var.

börk başa giyilen şey, börk. Atasözü: **Ta.tsı.z Türk bolma.s ba.şsı.z börk bolma.s.** Anlamı: Başsız börk olmadığı gibi Fars'sız Türk de olmaz.

Türk[641] Türk ülkesinde bir şehrin adı.

(terk) terk kel çabuk gel. Bir şeyin hızlı yapılması istendiği zaman **terk kıl** denir; "acele et" demektir.

Türk Nuh'un (s.a.) oğlunun adı. Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına yüce Allah tarafından verilmiş bir isimdir. *Hel etā ʿale'l-insāni ḥi:nun mine'd-dehri* (İnsan üzerinden -insan olarak anılacak bir varlık oluncaya kadar- uzun bir zaman geçmemiş midir? – 76-1) ayetinde Âdem aleyhisselâm'ın adının "insan" olması gibi. Burada "insan" kelimesi bir kişi için kullanılmıştır. Bir başka ayette şöyle denir: *le-qad xaleqna'l-insāne fi: aḥseni taqvi:min şumme radedna:hu esfele sa:fili:n illeʾllezi:ne a:menu: ve ʿamilu'ṣ-ṣa:liḥa:ti* (biz insanı en güzel kıvam üzre yarattık. Sonra onu aşağıların en aşağısına attık. Ancak inananlar ve iyi işler yapanlar – 45/4-6). Burada (insan) topluluk ismidir; **(177)** çünkü hiç kimse bu tekliğin dışında kalamaz.[642] Aynı şekilde burada da **Türk,** Nuh'un oğlunun adıdır; burada tekliktir. Oğulları söz konusu olduğu zaman topluluk ismidir; "beşer" kelimesi gibi hem teklik, hem topluluk için kullanılır. Bunun gibi "Rûm" da, İshak'ın (s.a.) oğlu İyṣû'nun oğlu Rûm'un adıdır. Oğulları da o isimle adlandırılmıştır. Ne var ki biz daha önce **Türk**'ün Allah tarafından verilmiş bir isim olduğunu söylemiştik. Bize şeyh, imam ve zahid *Ḥüseyn bin Xalef el-Kâşġarî* haber verdi ve kendisine de *İbnu'l-Ġarqî*'nin haber verdiğini söyledi. Ona da, âhir zaman hakkında yazdığı kitabında *İbni Ebi'd-Dünyâ* diye tanınan şeyh *Ebû Bekr el-Muġîd el-Cercerânî*, Allah'ın elçisine (s.a.) isnat ederek anlatmış. (Peygamber) dedi ki: Allah (c.a.) diyor ki "benim bir ordum vardır; onları Türk diye adlandırdım ve doğuya yerleştirdim. Bir kavme kızdığım zaman onları (Türkleri) onlara musallat ederim." Bu, diğer bütün insanlara karşı, onlar için bir üstünlüktür. Çünkü onların adını bizzat O (c.a.) vermiş; onları en yüce ve yeryüzünde havası en güzel yere yerleştirmiş; onları kendi ordusu olarak adlandırmıştır. Bunun yanında onlar; güzellik, tatlılık, aydın yüzlülük, edep, yaşlılara hürmet ve riayet, ahde vefa, alçak gönüllülük, yiğitlik ve daha sayılamayacak birçok meziyeti hak etmişlerdir. Şiir:

kaçan körse anı Türk [643]

boḍun ayga anıŋ aydaçı

muŋar tegir ulugluk

munda naru keslinü.r

Bir adamı överek diyor ki: Türk taifeleri onu görünce der ki: "Büyüklük ve yücelik buna yakışır, bundan sonra (yücelik) kesilir."

Onlardan "bir"i için de **Türk** denir; hepsi için de. "Kimsin?" anlamında **kim sen** denir; "Türküm" anlamında **Türk men** diye cevap verilir. **Türk süsi atlandı** denir; "Türk ordusu (ata) bindi" demektir. **(178)**

türk meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren bir edat. **Türk üzüm ö.di** üzümün olgunlaşma vaktinin ortası. **Türk kuya.ş ö.di** gün ortası. **Türk yigit** gençlik çağının ortasına gelmiş genç.

serk saksı, çömlek ve onların kırıkları.

---

641 Harekesiz.

642 Bu ayetteki teklik olan "insan" kelimesi bütün insanları içine aldığı için topluluk ismidir.

643 Şiirde son kafiye bulunmamaktadır; ikinci mısrada iki hece de fazladır. Arapça tercümeye göre *boḍun* kelimesi *Türk* kelimesiyle bağlantılıdır (*ṭawa:yifü't-Türk*); dolayısıyla Atalay'ın "onu Türk olarak görse, millet ona...der" ve Tekin'in "bir Türk'ü gördükleri zaman (yabancı) halk onun için (şöyle) der" (Tekin 1989: 127) çevirileri kabul edilemez. Tercümeye göre konuşan Türk taifeleridir ve gördükleri bir adamı övmektedirler. O hâlde şiirin ilk iki mısraını, baş kafiyeyi de dikkate alarak *anı körse Türk boḍun / ayga anıŋ aydaçı* şeklinde tamir edersek "Türk halkı onu görünce halkın sözcüsü (şöyle) söyler" anlamı ortaya çıkar. Bu da Kâşgarlı'nın tercümesine uygun düşer. Zeki Velidi Togan da şiiri böyle anlamıştır (Togan 1932: 17 / 41).

(sürk būz) anıŋ aḍa.kı sürk būz teg onun ayağı soğukluk bakımından buz gibidir. Bunun dışında (sürk), başka yerde kullanılmaz.

kürk kürk.

körk güzellik.

körklüg güzel.

Ortası sükûnlu olan baplar bitti.

Ortası Harekeli Baplar

Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bâbı

P

kelep Türk yaylalarında yetişen ve hayvanları çabuk semizleştiren ufak bir ot.

T

basut destek olan kimse, şefkatli yardımcı.

basut yardım. **Ol maŋa basut birdi** o bana yardım etti. Bu ikisi (yardım eden ile yardım) birbirine yakındır.

bulıt bulut. **Kara bulıt** kara bulut. **Āk bulıt** yağmur bulutu. Atasözü: **Kara bulıtıg yïl aça.r urunç bile il aça.r.** Anlamı şudur: Kara bulutlar çökerse rüzgâr onları iter; aynı şekilde rüşvet de hükümet kapısını açar. İşini yürütmede parayı esirgememek için kullanılır. Siyah saç da buluta benzetilir ve **bulıt teg saçı** denir; "çokluğu dolayısıyla saçı bulut gibidir" anlamına gelir. Şiir:

agdı bulıt kökreyü

yagmur tolı sekriyü

kalık anı ügriyü[644]

kança barı.r belgüsü.z (179)

Diyor ki: Şimşek çakarak bir bulut çıktı; ondan yağmur ve dolu saçılıyor. Hava onu savurup oynatıyor. Hangi yöne gideceğini bilemiyor.

Töpüt Türk ülkesinde kalabalık bir boy (*ci:l*). Onlarda misk geyiği bulunur. Onların (geyiklerin) göbekleri kesilir; o da misk kutusudur. Bunlar Sâbitoğullarıdır. O da (Sâbit) Yemenli bir adamdır. Cinayet işlediği için korkusundan gemiye binerek Çin'e kaçmıştır. O diyarı severek oraya yerleşti. Çocukları o kadar çoğaldı ki Türk ülkesinden 1500 fersah yer aldılar. Doğularında Çin, batılarında Keşmir, kuzeylerinde Uygurlar ve güneylerinde Hint denizi vardır. Hâlâ dillerinde Arapça kelimeler de bulunur. Çünkü onlar anneye **uma**, babaya **aba** derler.

tigit tigi.n'in çokluğu. Aslında köle adıdır; sonra da Hakaniye oğulları (Karahanlılar) için unvan olarak kullanılmıştır. Onun çokluğu, kural dışıdır.

öge tigit halk tabakasından büyük, fakat hakan çocuklarından küçük. **Öge tigit** birlikte kullanılır. **Öge** isminin aslı Zülkarneyn zamanına kadar gider. Barıştan önce onun (Zülkarneyn'in) öncüleri ile Türk öncüleri arasındaki savaş sırasına kadar.

(çöküt) çöküt kişi kısa adam vb.

644 Rı'da siyah bir üstün ve silik bir esre var.

çigit pamuk çekirdeği. Argu lehçesinde.

sibüt[645] kişniş (Coriandrum sativum). Kâşgar lehçesinde.

sogut[646] çökeleğin kurutulmuşu. Karluk lehçesinde.

sugut[647] pirinç, et ve baharatla doldurulmuş barsak; bumbar. Pişirilir ve yenir.

sıgıt ağlama.

sögüt söğüt ağacı (Salix). Atasözü: **sögüt sö.liŋe**[648] **kaḍın kāsıŋa**[649]**.** Anlamı: Söğüte tazelik, taravet yakışır; kayın ağacına kartlık yakışır. Aslına çeken şeyler için kullanılır.

kaçut kısa mızrak, harbe.

karıt Türkmenlere ait bir küfür. Arapçadaki *ġa:rat* (yere batasıca) kelimesinden alındığını zannediyorum.

kurut keş (yağsız, kuru peynir) **(180)**

kanat kanat.

konat bir arada yaşayan (ikamet eden) insan topluluğu. **Ol meniŋ kona.tım ol** o (benimle) bir arada yaşayanlardandır.

kebit[650] dükkân.

Küçet Hârezm'de yerleştirilmiş olan bir Türk boyu (*ci:l*).

köçüt at.

keḍüt giyilen her çeşit elbise. Daha çok düğünde kullanılır; çünkü karı kocanın (gelinle güveyin) akrabaları onların şerefine giyinirler. **Keḍüt birdi** o, ona şeref elbisesi verdi.

kirit anahtar. Arapçaya yakın bir kelimedir; çünkü o Arapçada *iḳli:d*'dir. Elif düşürüldükten sonra kaf kef'e, lâm rı'ya, dal te'ye döndürülmüştür.

külüt insanlar arasında gülünecek kişi.

Ç

bukaç topraktan yapılan içecek kabı ve tencere. **Eşiç bukaç** tencere ve içecek kabı. Birbirinin ardısıra kullanılır.

bekeç tiginlerin unvanı. **Bekeç arsla.n tigi.n** denir.

(begeç) Bu kelime yumuşak *k* ile (*g* ile) söylenirse "küçük bey" anlamına gelir, "beg"in küçültme şeklidir; küçüğe gösterilen sevgi için kullanılır. Çünkü **beg** kelimesi yumuşak *k* iledir. (*g* ile).

Buluç erkek adı.

tokaç yuvarlak yassı ekmek. "Tok adam" anlamındaki **tok er** sözünden alınmıştır; çünkü o (ekmek), onu doyurur.

---

645 Atalay, DTS *sipüt*, Clauson, Rustemov-Kormuşin *sibüt*, Dankoff-Kelly *sibut*.

646 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sogut*, Clauson, Dankoff-Kelly *sugut*. Bizce Anadolu ağızlarında "suyu çekilmek" anlamında kullanılan *soğul-* (DS) ile köktaş.

647 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sogut*, Clauson, Dankoff-Kelly *sugut*. Krş. Kar.-Mal. *sohta* "karaciğer ve baharatla yapılan bir tür sucuk" (KMTS). Fakat Kazan Tatar *sokta* (Budagov'tan naklen Clauson). Clauson'un düşündüğü gibi yazma 210'daki *suktu* "aynı anlamda" ve *suk-* "(içine) sokmak" kelimeleriyle köktaş olmalı.

648 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sül*, Clauson, Dankoff-Kelly *sö:l*. Krş. Kazan Tatar *sül* "1. özsu, usare" (KTTS), Hakas *söl* I "3. yaşayan organizmadaki sıvı" (HTS).

649 Krş. yazma 192: *kasuk* "ağaç kabuğu".

650 Atalay *kepit*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kebit*. Krş. Kazan Tatar *kibit* "dükkân, satış mağazası" (KTTS).

tiküç ekmek üzerinde süsler yapmak için kullanılan ve sivri uçları bulunan alet.

çanaç homoseksüel; korkak; olaylara karşı acımasız davranışlarda bulunan; işte başarısız ve gevşek.

sanaç kesirgü[651] kırmızı dağarcık.

kakaç kir, pislik. **Tōn kakaç boldı** elbise kirlendi.

Kuluç ~ Kıluç ~ Kalıç[652] **(Kılıç ?)** erkek adı.

kulaç kulaç. Aslı **kol a.ç**'tır; "kolları aç" demektir. **Bir kulaç barçın** bir kulaç ipekli kumaş.

kılıç kılıç. Atasözü: **Koş kılıç kınka sıgma.s.** Anlamı: Çifte kılıç bir kına sığmaz. **(181)** Aynı iş için uğraşıp karşı karşıya gelen veya aynı kızı isteyen iki adam için kullanılır.

(Kılıç Xān) Karahanlılarda unvan olarak kullanılır. **Kılıç Xān** denir; "hedef aldığı ve yaptığı işlerde kılıç gibi giden" demektir. Şiir:

eren alpı okıştı.lar
kıŋır kö.zin bakıştı.lar
kamug tulmun[653] **tokıştı.lar**
kılıç kınka küçün sıgdı

Savaşları niteleyerek diyor ki: Meydan okuyarak, kahramanlar birbirlerini savaşa çağırdılar. Kızgın gözle bakıştılar. Bütün silahlarla savaştılar. O kadar ki kılıç, üzerinde kuruyan kanlardan dolayı kınına sığmadı.

kamıç kepçe.

kötiç çocuklara sövüldüğü zaman kullanılır; "ey kıç gibi kokmuş" demektir. "Göt" kelimesiyle ilgilidir.

közeç[654] testi, toprak kap. Bu kelime Arapçaya uygun düşmüştür; ancak *h*, *ç*'ye döndürülmüştür.[655]

köḍeç* *ḍ* ile testi. Argu lehçesinde. *ḍ*'nin *z* ile yer değiştirmesi Arapçada da mümkündür; "yazdı" anlamında *zebere* ve *ẕebere*[656] denir; aynı şekilde *ma:'un zu'a:kun* (tuzlu su) ve *ẕu'a:kun* denir.

kömeç küle gömülen yuvarlak ekmek.

kömüç define. **Ol kömüç buldı** o define buldu.

maşıç[657] **üzüm** koyu siyah üzüm.

R

butar[658] hasır otunun pamuğumsu maddesi.

---

651 *kesirlü* gibi yazılmış (kef harekesiz). Yazma 245'te *kesürgü* (harekeler tam), 465'te *kesürgü* (kef harekesiz).

652 Kaf'ta siyah esre ve kahverengi ile ötre yapılmış siyah üstün, lâm'da kahverengi ötre var. Atalay, Dankoff-Kelly *kuluç*, Rustemov-Kormuşin *kıluç ~ kulıç*.

653 Bk. yazma 101'de *tulmun* ile ilgili dipnot.

654 Atalay *közeç, köḍeç*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *küzeç, küḍeç*, Rustemov-Kormuşin *közeç*. Krş. Hakas *ködes ~ ködeş* "çanak, çömlek, dökme kap, tencere" (HTS).

655 "Arapça *ku:ze* "testi" kelimesinin sonundaki he, Türkçedeki *közeç* kelimesinde *ç* olmuştur" demek istiyor.

656 Metinde dal ile (*debere*).

657 Sadece mim'de üstün var. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *meşiç*, Clauson *maşıç*, Dankoff-Kelly *maşiç*. Krş. Osm. *ma:ş* "bir nevi börülce" (Ş. Sami), Anadolu ağızları *maş* II "baklagillerden yenilebilen bir bitki, mürdümük" (DS), Özbek *måş* "fasulye benzeri baklagillerin tanesi (Farsça-Tacikçe)" (UTİL).

658 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *butar*, Dankoff-Kelly *botar*(?). Krş. (?) Kazan Tatar *botarla-* "1.

(badar badar) badar badar[659] **yügürdi** koştu ve koşmasının sesi hafifçe[660] duyuldu.

basar dağ sarımsağı (Allium longicuspis)[661].

bagır karaciğer. Başkasına boyun eğmeyen adama **bedük bagırlıg** denir; "büyük ciğerli" demektir. Yayın bağrına (ortasına) da **yā bagrı** denir.

bakır bakır. Atasözü: **Bār bakır yōk altu.n.** Anlamı: Elde bulunan şey bakır gibidir, ona değer verilmez; bulunmayan şey ise değer bakımından altın gibidir. Akrabaları yanında değersiz görülen, fakat kaybedildiği zaman arkasından üzüntü duyulan kimse için kullanılır.

bakır Çin'de kullanılan para. Alış verişlerini onunla yaparlar.

Bakır Sokım[662] **(182)** Merih'in (Mars) adı. Kırmızılığı ona (bakıra) benzetilir.

bögür böbrek.

Bögür Küçe ile **Uygur** arasında, dağ zirvesinde bir kale. Sınır kalesidir.

Tapar Kıpçak meliklerinden **Ina.l öz**'ün iki oğlu(ndan biri).

tatır yi.r kıraç yer.

titir dişi deve.

(takır takır) at aḍa.kı takır takır etti atın toynakları ses çıkardı.

(tikir tikir) Aynı anlamda **tikir tikir etti** de denir.

temür demir. Atasözü: **Kök temür kerü turma.s.** Anlamı: Mavi demir iş görmeden durmaz; yani bir şeye isabet ettiği zaman onu yaralar. Bir anlamı daha vardır. Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve diğerleri bir insana yemin ettirdikleri veya ondan bir söz aldıkları zaman yalın kılıcı yanlamasına onun önüne koyarlar ve **bu kök kirsü.n, kızıl çıksu.n** derler; "eğer sözünü tutmazsan bu demir mavi girsin kızıl çıksın, yani kanlı olarak çıksın" demektir. Bu, "o (adam) demirle öldürülecektir ve demir ondan intikam almış olacaktır" anlamına gelir; çünkü onlar demiri yüceltirler.

tamur vücuttaki damar. Oğuzlar mim'in üstünlü hâliyle **tamar** derler. Onlar devamlı olarak kolaylık peşindedirler; üstünlü şekil, harekelerin en kolayı olduğu için ona doğru giderler.

tawar canlı veya cansız mal. Oğuzlar ve diğerleri vav ile **tavar** derler. Şiir:

tawar kimniŋ üklise beglik aŋar kergeyü.r

tawarsızın kalıp beg erensizin emgeyü.r

Anlamı: Kimin malı çoksa beylikte o tercih edilir. Eli boş kalırsa, bey adam toplamakta zorluk çeker. Çünkü onlar (adamlar) mala tamah ettikleri için onun yanında bulunurlar.

çöpür[663] keçi kılı.

---

parçalamak, yarmak" (KTTS).

659 İlk harfler ye (sonradan nokta ilavesiyle?); ancak kelime be sırasında. Dal'larda siyah üstün var. Krş. Türkiye Türkçesi *pıtır pıtır* "sık ve düzgün bir biçimde hafifçe ses çıkarmak" (TS), Anadolu ağızları *bıdır bıdır* "2. kendi kendine konuşma, mırıldanma" (DS).

660 Tercümede *xafi:fen* yerine *ḫafi:qan* yazılmış.

661 Hauenschild'e göre muhtemelen böyle (1994: 38). Sarımsağın atası sayılan bu yabani sarımsağın anavatanı da merkezî Asyadır.

662 Atalay, Rustemov-Kormuşin *bakırsokum*, DTS *bakır sokım*, Clauson, Dankoff-Kelly *bakır sukım*. KB'de *n* ile: *Töpüdin sawılmış bakırsokun-a* (4888). Kelimenin *suk-* "(içine) sokmak" ile değil *sok-* "vurmak, dövmek" ile ilgili olması daha mantıklıdır. Krş. Tuva *sogun* "ok" (TVTS), Hakas *soğan* "ok" (HTS).

663 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çübür*, Clauson, Dankoff-Kelly *çöpür*. Krş. Türkmen *çöpür* "keçi tüyü" (TTS), Anadolu ağızları *çöpür* II "keçi kılı", *çöpür* I "yünün kirli ve çöplü yerleri" (DS). *Çopur* biçimi Kuzeydoğu Anadolu'da dar bir alanda kullanılır. *Çüpür* biçimi de yine dar bir alana mahsustur. Kazan Tatarcasındaki *çüprek* (<*çüpür+ek*) "1. paçavra, bez parçası" verisi de ünlünün *ö* olduğunu gösterir. Ayrıca yazma 399'da *çöpürlenmek* "keçinin kılı bitmek" kelimesi de ince sıradandır.

(çöpür çepür) Eski ve döküntü eşya için de, birbiri ardı sıra **çöpür* çepür** denir.

(çotur) çotur[664] **kişi** kötü huylu adam. **(183)**

çagır meyve ve sebze suyu.

çagır şarap. Bu kelime zıt anlamlı kelimelerdendir.

çıgır[665] dar ve küçük yol.

çakır mavi. Atasözü: **It çakırı atka tegi.r at çakırı ıtka tegme.s** Gök (gözlü) köpek bir ata değer; gök (gözlü) at ise bir köpeğe değmez; çünkü o iyi göremez. (Alırken) ona dikkat etmek için kullanılır.

çikir çikir ekmeğin içinde taş bulunduğu zaman dişin onu kıramaması dolayısıyla çıkan ses.

sugur dağ sıçanı (Marmota marmota). Küçük bir hayvandır; insanın kaba etine benzer; derisinden yağmurluk yapılır.

sagır[666] hükümdarların maiyetiyle birlikte yaptığı bir tür av. Hakan, adamlarını, yabani hayvanları toplayıp kendisine doğru sürmeleri için, bozkıra ve ormana gönderir. O da peşlerine düşmeden, durduğu yerde yorulmadan onları avlar.

sıgır sığır. **Su.w sıgırı** camız, su sığırı.

katır katır.

(kadır) kadır nēŋ zor şey. **Kadır yi.r** çetin yer; dağda kar ve soğuğu çok olan yer. **Kadır kış** zemheri, şiddetli soğuk.

kadır kudretli ve sert hakan. Karahanlılar bunu **Kadır Xān** şeklinde unvan olarak kullanırlar. Bu da Arapçaya uygun düşer; çünkü *tecebbur* (kendini kudretli hâle getirme), "kudret"ten kaynaklanır; *cebba:r* (kudretli) da istediği şeyi yapmaya gücü yeten kimse demektir.

kısır kısır kadın ve kısır hayvan. **Kısır kısra.k** doğurmayan kısrak.

keler kertenkele.

Z

boguz boğaz.

tepiz çorak yer.

(tepiz) tepiz kişi kıskanç adam.

topuz yük üzerine binenin sallandığı eyer ve yük.

(titiz) titiz nēŋ helile meyvesi ve benzeri şeyler gibi kekremsi tadı olan şey.

(töküz) töküz[667] **at** alnında beyazlık olan at.

sagız sakız.

sagız topra.k kuru çamur; saf çamur.

---

664 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çutur*, Clauson, Dankoff-Kelly *çotur*. Krş. Osm. *çotur* "2. yassı burunlu" (Ş. Sami), Kırgız *çoturaŋda-* "hareketlerinde kısa boylu ve tıknaz adama benzemek" (KS).

665 Cim'de üstün var.

666 Sin'de hareke yok. Atalay *sıgır*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *sagır*. DTS, Irk Bitig'den *sagır içre elik keyik kirmiş* örneğini verir.

667 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tüküz*, Clauson *tügüz*, Dankoff-Kelly *tögüz* (?). Bizce *töküz<tök-üz*. *Tök-* "dökmek, akıtmak" demektir ve Türkiye Türkçesinde "atların alınlarında bulunan beyaz leke" anlamında *akıtma* kelimesi vardır (TS).

sakız[668] elbiseye yapışan pekmez vb. yapışkan şey.

sekiz sayıda sekiz. **Sekkiz**'in hafifletilmiş şeklidir. **(184)**

semiz hayvanların semiz olanı. Bu kelime Arapçaya uygun düşer; ancak onlar *n*'yi *z*'ye çevirmişlerdir; bu da onların dilinde mümkündür. "Sen" anlamında **sen** denir ve yine "sen" anlamında **siz** denir; *z*, *n*'den dönüşmüştür.

kopuz ut. Onunla çalınır.

kotuz[669] yabani öküz.

(kutuz) kutuz ıt kuduz köpek.

kaḍız ağaç kabuğu.

koḍuz[670] dul kadın.

kımız kımız. Tulumlara doldurulup ekşisin diye bekletilen ve içilen kısrak sütü. **Kımız alımla**[671] ekşi elma. Kımıza benzetilir.

kögüz göğüs.

kiḍiz keçe.

kewiz[672] halı, kilim.

küwij[673] iki mahreç arasındaki *z* (*j*) ile. Çürümüş ağaç. Çürük söğüt gibi.

(küwij) küwij* turma bozuk, tadı kaçmış turp vb.

S

tarus[674] evin tavanı.

talas[675] tutma yeri. At yarışında ve çevgân oyununda bitişi göstermek için uzatılan ip.

Talas "Tıraz" olarak bilinen şehir. İki tanedir. Birisi "büyük" anlamında **Ulug Tala.s**'tır; ikincisi İslâm'ın sınırındaki **Kömi**[676] **Tala.s**'tır.

(tulas) tulas yü.z hastalık veya üzüntüden solmuş yüz.

Ş

bıçış büyüklerin ziyafetine giden kimselere verilen ipekli kumaş parçasının adı.

burış deri ve elbisedeki buruşukluk.

bagış parmakların ve diğer organların eklemleri; kamış vb. şeylerin boğumları.

---

668 Ze'nin noktası yok (*sakır* ?).

669 Atalay, DTS *kutuz*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kotuz*. Krş. Özbek *kotâs* "Merkezî Asya'nın yüksek dağlı bölgelerinde yaşayan yabani öküz" (UTİL), Yeni Uygur *kotaz* "yak" (YUTS).

670 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kuḍuz*, Clauson, Dankoff-Kelly *koḍuz*. Clauson: *koḍuz<koḍ-uz*. Krş. Hakas *hozındı* I "1. boşanmış (kadın)" (HTS).

671 Bk. yazma 77'de *alımla* ile ilgili dipnot.

672 Kef'te hareke yok. Atalay; DTS, Rustemov-Kormuşin *kiwiz*, Clauson *keviz*, Dankoff-Kelly *köwiz*. Krş. Altay *kebis* "halı" (ATS), Hakas *kibis* "1. halı" (HTS), Tuva *hevis* "1. halı, 2. kilim" (TvTS).

673 İlk kelimede sadece kef ötreli. İkinci kelimede kef'te ötre, we'de esre var; son harf ise tek noktalı. Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *küwij ~ küvij*, Dankoff-Kelly *köwij*.

674 Kalın sıradan olduğunu anlamak için bk. yazma 590: *tarusla.ma.k.*

675 Diğer bir şekli için bk. yazma 198: *tasal.*

676 Kef'te hareke yok. Yazma 548'de kef ötreli.

bakış gözle karşılıklı bakış.

biliş biliş. Burada sıfattır, mastar değildir.

buluş bir insanın yaptığı iş neticesinde bulacağı menfaat.

boluş[677] sözle yardım etme. **Ol manja boluş kıldı** o bana sözle yardım etti.

tapış iki adam vb.nin birbirine vekâlet vermesi.

tutuş[678] telaffuz bakımından ondan (?) daha serttir. Çekişme.

Tutuş* erkek adlarından. **(185)**

tawuş gizli ses ve hareket.

tokış[679] savaş. Şiir:

tokış içre urıştım
ulug birle karıştım
töküz[680] **atın yarıştım**
aydım emdi al Uta.r

Diyor ki: Savaşta kavmin büyüğü ile vuruştum. Onu okla vuruncaya kadar alnı akıtmalı atımla savaştım ve ona "al benden ey Utar[681]" dedim. Bu da (Utar) bir adamın adıdır.

Tokış isimlerden (kişi adı).

tikiş karşılıklı yedirme. O sana bir lokma verir, sen ona bir lokma verirsin.

tegiş bir şeyin hedef veya bitiş noktası.

Tekiş[682] erkek adlarından.

çepiş altı aylık keçi yavrusu.

çawuş savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimse.

çıkış menfaat. **Ol īşta çıkış yo.k** o işte menfaat yok.

çalış güreş.

soruş[683] tane sertleşmeden önce başak hâlinde ateşte kızartılan buğdayın adı. Savrulur, sonra yenir.

sıkış kalabalık ve çarpışma.

söküş sövmek ve sövüşmek.

sögüş zayıf (tonlu) kef (*g*) ile. Oğlak ve kuzunun kebap yapmaya yarayan kısmı. Oğuzca.

sikiş sikişme.

kapış yağmalama.

---

677 Krş. Kazan Tatar *bulış* "yardım", *bulış-* I "yardım etmek, yardımlaşmak" (KTTS), Kırgız *boluşçaak* "yardımsever, merhametli, şefkatli", *boluş-* "yardım etmek, taraftar olmak" (KS).

678 Şın noktasız.

679 Kaf'ta kahverengi ötre var.

680 Bk. yazma 183'te *töküz* ile ilgili dipnot.

681 *Uta.r*'ın rı'sı unutulmuş.

682 Atalay, DTS *tekiş*, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *tegiş*. Atalay dipnotta kelimeyi *teke+eş* biçiminde açıklıyor. Bizce haklıdır. Ayrıca *tekiş*, Anadolu ağızlarında "boynuzsuz keçi" anlamındadır (DS). *Teke*, Bor şer'iye sicillerinde erkek adı (Erol 1999: 617), Altay Türklerinde erkek adı (ATS), Karaçay Malkarlarda tukum (sülale) adı (KMTS) ve Anadolu Beylikleri döneminde boy adı olarak mevcuttur.

683 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *suruş*, Clauson, Dankoff-Kelly *soruş*. Clauson kelimeyi *sor-* "emmek, içine çekmek" fiiline bağlıyor ki bizce de haklıdır.

Kapuş Argu'da bir yer adı.

kaçış kavim arasında kargaşa ve kaçışma. Atasözü: **Kaçış bolsa kıya körme.s.** Anlamı şudur: Kavim içinde kargaşa olursa kimse kimseye dönüp bakmaz.

kuçuş kucaklama.

kaḍaş kardeşlerden yakın olanlar (*el-qurbu mine'l-ixwa:n*).

kaḍış kesilen hayvanların derisinden dilinerek yapılan kayış.

karış karış. **Bir karış** bir karış.

koguş tabaklanmış veya tabaklanmamış deri.

koguş oluk, kanal.

koguş değirmendeki su kanalı. **tegirme.n koguşı** denir.

koguş oku düzeltmek için kullanılan kamış parçası.

kamış kamış (Phragmites australis). **(186)**

keçiş nehir ve vadideki geçiş yeri. Atasözü: **Ol keçişni su.w iletti** o geçidi su ve sel götürdü. Geçmiş olan ve artık elde edilmesi mümkün olmayan şey için kullanılır.

keriş üzerine çıkılabilen dağ zirvesi. Oğuzca.

keriş atın kürek kemikleri arası. Atasözü: **Keriş yagrı ogulka kalı.r.** Anlamı şudur: "Keriş" yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası mafsalların toplandığı yerdir; çabuk iyileşmez. Bu söz, o noktaya dikkat etmek için söylenir.

keriş mücadelede direniş, mukavemet.

körüş sözle değil gözle olan münazara, bakışma.

kiriş yayın kirişi.

kiriş bir insanın akarlarından gelen gelir.

keriş ağız kavgası. **Nēlük**[684] **keriştiŋ** niçin kavga ettin?

keliş barış geliş gidiş. Buradan "misafir evi" için **kelişlig barışlıg ew** denir; "geliş gidiş evi" demektir.

kümüş gümüş. Şiir:

alp erenni üḍürdüm[685]

boynın anıŋ kaḍırdım

altun kümüş yüḍürdüm

sūsi kalın ki.m öte.r

Savaşı tasvir ederek diyor ki: Düşman askerini dağıttım. Kavmin koçunun (reisinin) boynunu büktüm. Onun hazinesinde bulunan altın ve gümüşü aldım. Askerin kalabalık oluşundan neredeyse geçemeyecektim.

kümüş para. Çünkü içinde gümüş vardır.

Kümüş cariye isimlerinden.

---

684 Atalay *nelek*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *nelük*. Lâm'da çok silik kahverengi esre var. Yazma 197, 249, 553'te lâm harekesiz; 527'de ötreli; 612'de esreli. Kelimenin *nelik ~ nelük* (bir de belki *nelek*) biçimlerinde olduğu anlaşılıyor. Irk Bitig ve Manichaica I'de *nelük* (Clauson). KB'de de daima *nelük*. Ayrıca krş. Kazak *nelikten* "neden, niçin, ne diye" (KTS). Yeni Uygur *nelik* "nereli" (YUTS) kelimesini bununla karıştırmamalı. Clauson: *negü+lük*. Erdal: *ne+lA Ok* (Erdal 1991: 122).

685 Elif ve dal'da tek ötre var. Dankoff-Kelly anlamdan dolayı (*feraqtu* "ayırdım") metni *aḍirdim* olarak tamir eder.

G (gayın)

batıg nehir vb. şeylerin derin yeri.

bıçıg[686] anlaşma, sözleşme. **Ol menin̡ birle bıçıg kıldı** o benimle sözleşme yaptı.

(barıg) ol barıg bardı hiçbir yere uğramamacasına bir gidişle gitti.

barıg[687] kokmuş şey. Bu kelime çift olarak kullanılır **sasıg barıg*.**

basıg gece baskınının yapıldığı yer. Ansızın yapılır. **(187) Ol anı basgı.nda tuttı** o onu gece baskını sırasında yakaladı.

busug pusu.

boşug kendisine gönderilen elçinin dönmesi için sultan tarafından verilen izin. Ona verilen "caize" de bu kelime ile adlandırılır. Nasıl ki "sofra" aslında sefere çıkan için yapılan yemeğin adıdır; fakat sonradan üzerine yemek koyduğumuz nesnenin adı olmuştur. Bu da onun gibidir.

(boşug aşı) uzak yerden bir akraba geldiğinde de aynı şekilde dönüş sırasında bir davet verilir. Akrabalar ve diğerleri çağrılır. Sonra onlara akrabaları için hediyelerle birlikte dönüş izni verilir; buna **boşug aşı** adı verilir; "izin yemeği" demektir.

(bışıg) bışıg aş pişmiş yemek. Pişmiş olan her şey de aynıdır. Pişmiş çamur için de "pişmiş kerpiç" anlamında **bışıg kerpiç** denir. **Bışıg süçü.g** kaynatılmış şarap.

bakıg bakış. **Anın̡ bakıgı kör** onun bakışına bak.

Bu kitapta maksadım bu gibi mastarları zikretmemektir. Ancak çok kullanılanlar hariç.

(buşug buş-) buşug buşdı çok fazla sıkıldı.

tapug hizmet.

tapug itaat. **Teŋri tapugı** Allah'a (a.c.) itaat.

tutug rehin.

tutug cin çarpması. **Anın̡ tutugı bār** onda çarpılma (cin çarpması) var.

tıḍıg bir şeyi yasaklama ve engelleme.

tarıg ekin, ekin ekme. Genel bir isim.

tarıg Türklerin çoğunda buğday (Triticum). Bilhassa Oğuzlarda ise akdarı (Panicum sp.). Fakat bu yanlıştır. Onlar "buğday"a **aşlık** derler.

turug~turıg sığınak. Dağlardaki korunaklı yerdir.

torug bununla atlar isimlendirilir. **Bu ogla.nıg bir torugka aldım** bu köleyi bir at karşılığında aldım. Mecazen deve ve inek için de kullanılabilir.

(torug ~ torıg) torug ~ torıg a.t doru at.

Turıg Art Ti.z Kâşgar'ın yaylasının adı.

çawıg[688] kamçının püskülü, ucu. **(188)**

sapıg çadırın eteği.

satıg satış.

sıḍıg kaftanın, uçlardan göğüse kadar uzanan iki eteğinden biri. **Sıḍıg yapı.p olturdı**

686 Be'de üstün var. Örnekte ise be kırmızı esreli. Atalay dipnotta haklı olarak *bıçgas* ile ilgi kuruyor.

687 Be'de esre de (üstüne göre daha belirsiz) var.

688 Krş. yazma 371'de *çawıg*.

kaftanın iki eteğini bürünüp oturdu. Bu hareket refahtan ileri gelir.

sıḍıg dişler arasındaki açıklık. Sırrı saklaması istenen kimseye **bu sö.zni sıḍıgdın sızıtma** denir; "bu sözü dişlerinin arasından sızdırma" demektir; yani "gösterme".

sarıg her şeyin sarı olanı. Koyu sarı için **sap sarıg** denir.

(sarıg) "sarı öd" için de sadece **sarıg** denir.

sarıg su.w karındaki sarı su.

(sarıg surıg) "Sarı" için çift olarak da **sarıg surıg** denir.

sorug kaybolan bir şeyi sormak. **Sorug kı.ldı** kaybolanı sordu.

çalıg aynı şekilde, kaybolan bir şeyi sormak.

(çalıg) ayrıca önemli bir iş olduğu zaman beylerin, yanlarına gelsinler diye köylere ve göçebelere gönderdikleri haber.

kapug kapı.

katıg bir şeyin katı olanı.

kaḍıg sağlamlaştırılmış dikiş.

kuḍug kuyu. Atasözü: **Kuḍugda su.w bār ıt burnı tegme.s.** Anlamı şudur: Kuyuda su var ama köpeğin burnu ona ulaşmaz. Birşeyi isteyip de elde edemeyen veya başkasının yemeğini görüp canı istediği hâlde onu bulamayan için kullanılır.

kıḍıg deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı; her şeyin kenarı. **Arık kıḍıgı** nehir kıyısı. **Ayak kıḍıgı** kadehin kenarı. **Yār kıḍıgı** uçurumun kenarı.

(kurug) kurug ew insan ve eşya bulunmayan boş ev. **Kurug olma**[689] kuru testi. Aslında, içi boşalmış her türlü kaba **kurug** adı verilir.

kurug her şeyin kurusu. **(189)** Birincisi de buna dayanır.

korıg bey vb.'nin muhafaza altına aldığı yer. Çevrilmiş her yer de **korıg**'dır.

kasıg ağzın sağlı sollu iç kısmı.

kısıg hapis, baskı. **Ol beg kısıgında kaldı** o, bir iş yüzünden beyin baskısı ve nezareti altında kaldı.

kusıg kusma. **Anı kusıg tuttı** onu kusma tuttu.

koşug şiir, koşma, kaside (*şi'r, recez, qaṣa:yid*) Şiir:

Terken Katun kutı.ŋa tegür mindin koşug

aygıl sizinŋ tapugçı ötnür yaŋı tapug

Diyor ki: Sultan Hatun'a benden bir kaside götür ve "kulunuz size yeni bir hizmetle armağan ediliyor" de.

kakıg öfke, kızma. **Men anınŋ kakıgında bu īş kıldım** ben ona rağmen bu işi yaptım.

kamug "hepsi" anlamında bir edat. **Kamug kişi tü.z erme.s.** Anlamı şudur: İnsanların hepsi eşit değildir.

kanıg insandaki iyilik ve cömertlik hasleti. Şiir:

tutçı yagar bulı.tı altun tamarıg

aksa anınŋ akı.nı kandı meninŋ kanıg

689 Bk. yazma 77'de *olma* ile ilgili dipnot.

Sultan Hatun'un cömertliğini tasvir ederek diyor ki: Onun cömertlik bulutu som altın yağdırıyor. Eğer onun yağdırdığından üzerime aksa zindeleşir ve sevince doyarım.

K (kaf)

butık her şeyin dalı ve budağı.

butık Kâşgar lehçesinde küçük tulum.

butık atın ayak derisinden yapılan ve içine kımız vb. şeyler konan tulum.

butak~butık yine dal. Üstünlü te ile bir şekli var, esreli te ile de bir şekli var. Şiir:

kim ayıp iştür kula.k

ay ewi artuç buta.k

Diyor ki: Hangi kulak duydu ve kim **(190)** dedi ki ayın evi[690] ardıç dalıdır. Cariyeyi niteleyerek onun yüzünü aya, boyunu dala benzetiyor.

bıçuk kesilmiş olan her şey.

(bıçuk) buradan, her şeyin yarımı için **bıçuk** kullanılır. **Bıçuk yarma.k** yarım dirhem.

bıḍık bıyık.

barak çok tüylü köpek. Türklerin inancına göre akbaba yaşlandığı zaman iki yumurta yumurtlar; onların üstüne kuluçkaya yatar. Bu yumurtalardan birinden **barak** adı verilen köpek çıkar. Bu, en hızlı koşan ve avı en iyi koruyan köpektir. Diğer yumurtadan da akbabanın yavrusu çıkar ki o da en son yavrusudur.

yorık[691] huy, insanlarla münasebet. **Beg yorıkı neteg** beyin huyu nasıldır?

bıruk devlet büyüklerini derecelerine göre hakanın yanında oturtan adamın adı. Aslı **buyruk**'tur; manası "emir"dir (*emr*); çünkü o, onlara bu iş için emir verir.

(buzuk) buzuk[692] **ew** yıkık ev. Aynı şekilde, kırılmış ve yıkılmış olan her şey **buzuk**'tur.

başak okun ve mızrağın uç kısmındaki demir.

başak Çigil lehçesinde ayakkabı. Oğuzlar ve Kıpçaklar mim (*m*) ilave ederek **başmak** derler. Buna benzer durum, Arapçada da olabilir. *Temedra'at el-mer'etu* (kadın gömlek giydi) derler; aslı *dir'* kelimesinden *tederra'at*'tir. *Temeskene'r-raculu* (adam miskinleşti) denir; aslı *süku:n*'dan *tesekkene*'dir.

(buşak) buşak er sıkıntılı adam. Oğuzcada ve diğerlerinde.

(bışık) bışık et pişmiş et vb. Yağma lehçesinde **başık**[693].

balık balık. Atasözü: **Balık suwda kö.zi taştın.** Anlamı şudur: Balık suda, gözleri

690 Buradaki Doğu şiirine özgü hayali Hikmet İlaydın fark etmiştir. Dalın ucuna konmuş gibi görünen ay (böylece dal, ayın evi oluyor.), kızın boyunun ucundaki yüze benzetilmiştir (İlaydın 1972:101).

691 Atalay, Clauson, Rustemov-Kormuşin *yorık*, Dankoff-Kelly *bariq*. Ye'lerdeki ikinci nokta sonradan konmuş gibidir. Ayrıca kelime be ile başlayan kelimeler sırasındadır. Ancak harekeler ve anlam açıktır. Yazma 451'deki *yorık* kelimesine *el-xuluq we's-si:re* anlamı verildiği gibi buradaki kelimeye de *es-si:re* anlamı verilmiştir. Üstelik örnekler de hemen hemen aynıdır. Burada: *beg yorıkı neteg*. 451'de: *anıŋ yorıkı neteg*.

692 Atalay, Dankoff-Kelly *bozuk*, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *buzuk*. Oğuz grubunda *boz-*; fakat Özbek *buz-* "koparıp yok etmek, berbat etmek, bozmak" (UTİL), Yeni Uygur *buz-* "bozmak" (YUTS), Kırgız *buz-* "tahrip etmek, ihlal etmek, bozmak" (KS), Kar.-Mal. *buz-* "bozmak" (KMTS), Kazan Tatar *boz-* "1. bozmak, tahrip etmek, parçalamak" (KTTS).

693 Atalay *pışığ*, Clauson, Dankoff-Kelly *bışıg*, Rustemov-Kormuşin *başık*. Kâşgarlı, gayın ile biten kelimeleri sıralarken *bışıg*, kaf ile biten kelimeleri sıralarken *bışık* kelimesini verir. Yazma 454'te de *bışıg* ile *bışık*'ın iki ayrı varyant olduğunu belirtir. Bunlar için "Yağma" kaydı yoktur. "Yağma lehçesi" kaydını sadece burada düşer ve buradaki *bışık*'a karşılık Yağma lehçesinde *başık* olduğunu söyler. Be'deki üstün, şın'daki esre ve kaf çok açıktır; bizce herhangi bir müstensih hatası yoktur. Genel dildeki *bışıg ~ bişık*'a karşı farklı bir ağız biçimi söz konusudur.

dışarıdadır. Bir şeyi çok iyi bildiği hâlde bilmez görünen kimse için kullanılır.

balık çamur. Argu lehçesinde ve Oğuzların bazılarında. Bazı Argular[694] üç sükûn ile **ba.lk**[695] derler. Türk dilinde ikiden fazla sükûn yan yana gelmez. Argu lehçesinde bozukluk vardır.

balık kale ve şehir. Müslüman olmayanların (*ca:hiliyyetu'l-cuhela:*) ve Uygurların lehçesinde.

(Biş Balık) Biş Balık buradan adlandırılmıştır. Uygur şehirlerinin en büyüğüdür ; anlamı **(191)** "beş şehir"dir.

(Yaŋı Balık) onlara ait bir başka şehre de **Yaŋı Balık** denir; "yeni şehir" demektir.

(bulak) bulak[696] **at** geniş sırtlı, kısa boylu at.

Bulak Türklerden bir boy (*ci:l*). Kıpçaklar onları tutsak etmişler, sonra Allah (a.c.) onları kurtarmıştır. **Elke Bulāk** diye adlandırılıyorlardı. Uzun ve kısa şekli vardır.

bamuk pamuk (Gossypium). Oğuzca.

topık çevgân ile vurulan top.

topık sünü.k kemik yemeği (paça ?).

tutuk iğdiş edilmiş, hadım.

toruk[697] her şeyin bedence zayıf olanı.

Aruk Turuk Kâşgar ile Fergana arasında bir sarp tepenin adı.

tuzak tuzak; avda kullanılan ağ. Şiir:

ikledi[698] **me.niŋ ada.k**
körmeḑip ogrı tuza.k
igledim andın uza.k
emlegil emdi tuza.k

Diyor ki: Ayağım ansızın yerin altında gömülü bulunan tuzağa bastı. Uzun süre hasta oldum. Ey güzel, beni tedavi et.

tuzak erkeğin, sevgilisinin güzel olduğunu söylerken, onun için kullandığı kelime. Ye (*ı*) ile **tuzakı** şeklinde kaydedilmiştir.

taşak taşak.

(taşak) penise de **taşak** denir; çünkü onlar (penis ile taşak) birbirine yakındır.

Tutuk erkek adlarından.

tanuk şahit.

çapak Türk gölünde bulunan küçük bir balık türünün adı.

(çapak er) bu kelimeye benzetilerek alçak adama, "alçak adam" anlamında **çapak er** denir.

çıbık dalların taze çubuğu.

---

694 Dankoff-Kelly tercümesi: "Part of Oγuz and part of Aryu şay: bālq..." Oysa maddenin sonunda Kâşgarlı sadece Argu ların dilinin bozuk olduğunu söylüyor.

695 Lâm'da esre de var. Elif'te de lâm'da da kırmızı sükûn bulunuyor.

696 Bk. yazma 169'da *bul at* ile ilgili dipnot.

697 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.

698 Bk. yazma 127'de *ekleş-* ile ilgili dipnot.

çoçuk her şeyin yavrusu, domuz yavrusu[699].

çaruk çarık. Atasözü: **Yada.g atı çaruk kūçi azuk.** Anlamı şudur: İnsanın atı çarık, gücü ise azıktır. Bunlar için hazırlık yapılması maksadıyla söylenir ki yaya ve zayıf kalınmasın.

Çaruk bir Türk boyunun (*ci:l*) adı. **Barçuk**'ta otururlar. Burası Afrâsiyab'ın şehridir ve Buxtu Nassar'ın oğlu Bitzen'i hapsettiği yerdir.

çoluk çolak.

çulık üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu (çulluk = Scolopax rusticola).

çomak çomak, sopa.

Çomak Uygurlara ve bütün kâfirlere göre Müslüman. **Çomak eri** Müslüman adam. **(192)**

çanak ağaçtan oyulan tuzluk vb. şeyler.

çanak çanak. Oğuzlarca.

(saçuk) saçu.k nēŋ saçılmış şey.

suḍuk tükürük.

sıruk[700] çadır direği.

sasık saksı. Uç (şehri) ve etrafındakilerin lehçesinde.

susık[701] kova. İşittiğim bir lehçede.

kapak göz kapağı. **Kö.z kapakı** denir.

kabak kabak (Cucurbita). Bu, taze iken yenilen kabaktır.

kapak kızlık zarı. **Kīz kapakı sīdı** kızlığı bozuldu.

katık tutmaca katılan çeşni. Sirke ve yoğurt gibi.

katık bir şeye karıştırılan nesne.

(kuçak) bīr kuçak bö.z Bir kucak bez vb.

kaḍık tahtanın oyulmuşu. Argu lehçesinde.

karak gözbebeği.

kara karak gözün karası.

ürüŋ karak göz akı.

ūt[702] **karak** gözün gören kısmı.

(kıruk) kıruk er çolak adam.

(kıruk) kıruk aḍak topal adam.

(kazuk) kazuk arık kazılmış nehir vb.

kasuk at derisinden yapılan, içine süt ve kımız konulan tulumumsu şey.

kasuk her ağacın kabuğu. Aslı **kās**'tır; kaf fazlalıktır.

---

699 Kelimenin Arapça karşılığı olan xinnu:ş Ahterî-i Kebîr'de "hınzır eniği" anlamındadır. Fakat Kanar'da *xinnevş* hem "domuz yavrusu" hem de "her şeyin küçüğü" anlamına gelmektedir (Kanar 2009: 847).

700 Sin'de kahverengi ötre de var.

701 İkinci sin'de üstün iptal edilmiş (?) ve altına kahverengi esre konmuş. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *susık*, Clauson *susık* (ona göre *susak* da olabilir), Dankoff-Kelly *susak*.

702 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *ot*, Clauson, Dankoff-Kelly *ü:t*. Clauson kelimeyi "delik" anlamındaki *ü:t* içinde değerlendirmiştir. "Göz deliği" Kâşgarlı'nın verdiği anlama da uyar.

kusık[703] fındık.

(Kusık) cariyelere ad olarak verilir[704].

kaşak[705] halfa (buğdaygillerden bir bitki – Stipa tenacissima).

kaşuk kaşık. Atasözü: **kuruk kaşuk agızka yarama.s kurug sö.z kula.kka yakışma.s.** Anlamı şudur: Kuru kaşık ağıza uymaz; faydasız söz de kulağa yaklaştırılmaz. Birisinde kendisine ait bir şeyi olanın onu elde etmesi için kullanılır.

Kawak Art Kâşgar ile Özcend arasında sarp bir dağ geçidinin adı.

(kowuk) kowuk nēŋ içi boş olan her şey.

kawuk[706] mesane.

kawık akdarı kepeği.

kalık hava.

kulak kulak. Bazıları **kulxa.k**, bazıları da **kulka.k** derler; ama en doğrusu birincisidir. **(193)**

kulak tōn kısa yenli elbise.

kılık huy ve insanlarla münasebet. Lâm (*l*) sükûnlu olabilir ve **kılk** denebilir.

Kumuk beylerden birinin adı. Bir süre onunla arkadaşlık ettim.

komuk özellikle atın pisliği.

kanak sütün üzerindeki kaymak. Argu ve Bulgar lehçelerinde. Nun (*n*) ye'den (*y*) dönmüştür.

konuk misafir. Şiir:

bardı eren konuk bulup kutka saka.r

kaldı alıg oyuk[707] **körüp ewni yıka.r**

Diyor ki: Misafiri uğur sayanlar gitti. Bir hayal gördükleri zaman, o gelmesin diye çadırlarını yıkanlar kaldı.

konak[708] akdarı (Panicum miliaceum). Atasözü: **Konak başı sedreki yi.g.** Anlamı şudur: Akdarının başının az taneli olması çok taneli olmasından daha makbuldür. Çünkü taneler az olunca dolgun ve büyük olur; çok olunca zayıf ve küçük olur. Muradına ve beylik arzusuna ulaşmak gayesiyle kalabalık istemeyen için kullanılır.

K – G (kef)

bitig kitap

bitig yazı, yazmak. Bu, aynı zamanda mastardır. **Anıŋ bitigi belgü.lüg** onun yazısı açıktır.

bitig muska. Oğuzca.

---

703 Atalay *kosık*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kusık*. Krş. Altay *kuzuk* "çam fıstığı" (ATS), Hakas *huzuh* "1. fıstık, çam fıstığı, 2. ceviz" (HTS), Şor *kuzuk* "çam fıstığı" (ŞS); fakat Kazan Tatar *kuzı* "1. fındık, 2. ceviz" (KTTS), Anadolu ağızları *kozak ~ gozak* "çam, meşe, haşhaş vb. ağaçların, bitkilerin meyvesi" (DS).

704 Krş. Altay Türklerinde kadın ve erkek adı *Kuzuk* (ATS).

705 Krş. Anadolu ağızları *gaşşak* I "kamış cinsinden bir bitki" (DS).

706 Krş. Anadolu ağızları *gavuk* "hayvanların idrar torbası" (DS).

707 Bk. yazma 55'te *oyuk* ile ilgili dipnot.

708 Krş. Anadolu ağızları *konak* I "7. darı içinde bulunan kepek ve kabuk" (DS).

biçek bıçak. Atasözü: **neçe yitig biçe.k erse öz sa.pın yonu.ma.s.** Anlamı şudur. Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesemez. Başkalarının işinde dâhi olup kendi işinde âciz olan için kullanılır.

bedük her şeyin büyüğü. **Bedük tewe**[709] büyük deve.

bürük torba, şalvar vb. şeylerin ağzını büzmeye yarayan ip.

bezek nakış, süsleme. Bir varyantta.

bezig titreme. **Ol bezig**[710] **bezdi** o, bir titreyişle titredi.

(büsüg) ol kulın büsüg büsdi[711] o, pusu kurdu. Çok döverse de aynıdır.

bölük her türlü hayvanın topluluğu. **Bir bölük ko.y** bir koyun sürüsü.**(194) Bir bölük kişi** bir grup insan. Bu, *qavm* ve *ibil* (deve) gibi topluluk ismidir.

bilek elin bileği.

belek[712] yolcunun akrabalarına getirdiği veya bir yerden bir yere gönderilen hediye.

belik[713] kandil fitili.

belik yaranın derinliğini ölçen alet.

bilig ilim. **Bilig ö.gren** ilim öğren.

bilig hikmet. **Oza.kı bilge.le.r** eski bilgeler (hakîmler).

bilig akıl. Atasözü: **Ogla.n biligsi.z** çocuklarda akıl yoktur.

benek tane. Argu lehçesinde ve diğer bazı lehçelerde.

benek[714] ufak para, kuruş.

tepük kurşundan (*mine'l-usruf* ?) yapılan, iğ başı şeklinde bir şey. Üstüne keçi kılı vb. sarılır; çocuklar ayaklarıyla vurarak onunla oynarlar.

(tepig) ol kulın tepig tepdi o kölesine ayağıyla vurdu, tepti.

(titig) bāş titig titti yara çok şiddetli acıdı.

Bu şekil, kuvvetlendirme için kullanılır. **Ol erig urug urdı** sözünde olduğu gibi. "O, adamı öyle bir dövdü ki" demektir. **Ol kaçıg kaçdı** sözü gibi. "O, öyle bir kaçış kaçtı ki" demektir.

tütek ibrik vb. şeylerin emziği.

titig çamur.

tirig bütün canlıların diri olanı.

tezek at pisliği. Atasözü: **Tezek kārda yatma.s edgü i.si.z katma.s.** Anlamı şudur: At pisliği kar altında kalmaz, sıcaklığı karı eritir. Aynı şekilde, aralarında uyum yoksa iyiyi kötüye karıştırmamak gerekir.

tezig kavim arasında kargaşa.

---

709 Te'de esre de var. Sonu ye ile. We'de hem üstün hem esre var. Ancak yazma 26'da Oğuz ağzının farklılıkları anlatılırkan *tewe ~ deve* biçimlerinde ünsüzlerde hep üstün var.

710 Ze'de silik kırmızı üstün var.

711 Örnek, " o, kölesini çok dövdü" anlamı için uygun. Krş. yazma 269: *er kulın büsdi.* "O, pusu kurdu" için örneğin *ol büsüg büsdi* şeklinde olması gerekir. *Bus-* "pusu kurmak" fiilinin (yazma 269) ince şeklinin (*büs-*) olduğu da anlaşılıyor.

712 Bk. yazma 155'te *belekle.di* ile ilgili dipnot.

713 Bk. yazma 137'de *bilik* ile ilgili dipnot.

714 Metinde *benel.*

(tezig) tezig kişi işten kaçan adam.

tizig her şeyin saf hâlinde olanı, dizisi. **Tizig tirek**[715]: bir sıra ağaç. **Bir tizig yinçü** inci dizisi.

Tejik Fars. İki mahreçli z ile.

teşük küçük yarık, çatlak. **(195)** Atasözü: **Teşük suwda belgüre.r.** Anlamı şudur: Çatlak olan şeyin çatlağı suda belli olur. Bir işi yaparken övünen kimse için kullanılır; ona "senin işinin iyiliği kötülüğü işi bitirdiğin zaman belli olur" denir.

teşik obur; karnı doyup gözü doymayan kimse.

(tüşük) tüşük kişi tembel ve seviyesiz kimse.

töşek döşek.

tişek iki yaşında koyun.

tölek gönlü rahat ve sakin. Atasözü: **Aç iwek tok tölek.** Anlamı şudur: Aç olan yemek için acele eder; tok olan rahattır, yemeğin gecikmesine aldırmaz. Oğuzca.

tülek dört ayaklı hayvanların tüylerini dökme vakti. **Ol köy tüle.kinde keldi** o, koyunların tüy dökme zamanında geldi.

telik delik.

tüwek söğüt veya taze bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılır; içine kurusıkı[716] konarak onunla serçe vurulur. Borudan da yapılabilir. Çigil lehçesinde.

çübek çocuğun çükü.

çibek karguy atmacadan küçük bir yırtıcı kuş.

çetük kedi (Felis domesticus). Oğuzca. **Küvük çetük** erkek kedi.

çeçek ağaç çiçeği ve çiçek.

çekek[717] çiçek hastalığı. Çigil lehçesinde.

çerig savaş düzenindeki saf, sıra. Atasözü: **Alp çerigde bilge tirigde.** Anlamı şudur: Yiğit savaşın şiddetlendiği günde denenir; bilge kişi ise mecliste denenir.

çerig Oğuzcada her şeyin karşı tarafı ve her şeyin zamanı.

çörek yuvarlak ekmek.

çilik çilik keçi çağrılırken söylenir.

çünük çınar ağacı (Platanus).

çüşek otlak. Soğdakça.

dülek ağzı kırık saksı. Bu, ağzı kırık testidir.

sibek değirmen mili. Değirmen taşının etrafında döndüğü demirdir. **(196)**

sibek içine işemesi için çocuğun beşiğine konan kamış.

sidük her türlü idrar.

---

715 Metinde *tizek* gibi.

716 Arapça *bena:dıq* (tekliği *bunduq*), "fındık" ve "mermi" anlamındadır. Serçe vurmak için üflenen şey, şüphesiz fındık da olamaz, bugünkü anlamda mermi de olamaz. Kurusıkı, Türkçe Sözlük'te "yalnız barut doldurulmuş, çekirdeksiz tüfek veya tabanca mermisi" anlamındadır. Dursun Yıldırım vasıtasıyla babası, Rizeli Hüseyin Yıldırım'dan aldığım bilgiye göre üstüpüyü sıkıştırıp yuvarlak hâle getirerek içi oyulan dala yerleştirilen ve nefesle fırlatılan parçaya da "kurusıkı" denmektedir.

717 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çekek*, Clauson, Dankoff-Kelly *çeçek*. Clauson kelimenin hatalı yazıldığını ileri sürer. Bu mümkündür; ancak kelime açık şekilde cim-kef-kef ile yazılmıştır.

sıḍıg kaftanın yanlardaki iki eteğinden biri. **Sıḍıg**'dan daha güzeldir.

sürüg eti yenen hayvanların sürüsü. **Bir sürüg kōy** koyun sürüsü.Ve başka sürüler. Şiir:

ügür sürüg kōy tewe yundı[718] **bile**

yumurlayu erkenin sütin saga.r

Diyor ki: Koyun, deve ve at sürülerine sahip olan kimse sütlerini sağmak için onları toplar ve onlardan faydalanır.

(süzük) süzük su.w saf, mavi su.Yakut vb. gibi her saf olan şey de **süzük**'tür.

seşük bağlandığı ipten kurtulan her şey. **Seşük a.t** bağından çözülmüş at.

(sewük) sewük nēŋ sevilen şey.

(silig) silig er zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan adam.

şöpik yedikten sonra meyvenin atılan kısmı. *ş, ç*'den dönüşmüştür.

şütük öküz vb. hayvanların boynuzundan yapılan divit (kalemlik ve hokka).

şütük sakal köse. O (köse), ona (hokkaya) benzetilmiştir.

şünük çınar ağacı (Platanus). *ş, ç*'den dönüşmüştür.

kepek kepek.

kepek yinçü küçük inci.

kepek saç kepeği.

köpik ~ köpük su köpüğü.

köpük kaynayan tencerenin köpüğü.

keçig geçit. Atasözü: **Kayna.r ögüz keçigsi.z bolma.s.** Anlamı şudur: Suyu kaynayan büyük ırmağın geçidi olmaması mümkün değildir. İnsanları çaresizlik içinde bırakan durumlar için söylenir; mutlaka bir çıkış yolu vardır, denir.

köçük[719] koyun kuyruğu ve insanın kıçı.

kiçig her şeyin küçüğü

kedük kepenek

kedük kuş tüyünden başlık. **(197)** Çünkü o (kuş tüyü), ona (keçeye) benzer.

īş küdüg[720] iş güç. **Küdüg** yalnız kullanılmaz, mutlaka birlikte kullanılır.

kerek "gerek" anlamında bir edat. "Gerekir mi" anlamındaki **kerek mü** diyene cevap olarak "evet" anlamında **kerek** derler.

körük kuyumcu ve demirci körüğü.

küzüg[721] dokumacı tezgâhında üst çözgüleri (arışları) alttakilerden ayıran birbiri üzerine

718 Bk. yazma 40'ta *U.la.yundlug* ile ilgili dipnot.

719 Krş. Kırgız *köçük* "insanın kaba etleri, kıç" (KS), Hakas *köçik* "(hayvanda) arka taraf" (HTS).

720 Atalay Düz., Rustemov-Kormuşin *ködük*, Clauson *küḍük*, Dankoff-Kelly *köḍüg*. Clauson: *küḍ-ük*.

721 Atalay Düz., Dankoff-Kelly *küzük*, Clauson *kezük*, Rustemov-Kormuşin *küzäk*. Krş. Anadolu ağızları *güzü* "dokuma aygıtında iplikleri çaprazlama işinde kullanılan ağaç" (DS – Gördes'ten derlenen *güzü* sözünü Manisa ağızları üzerinde çalışan Gördesli Dr. Ayşe İlker'e sordum. Onun verdiği bilgiye göre *güzü*, "demir çubuklara gerilen halı telleri arasına yatay olarak konulan ve halı ilmekleri atılırken tellerin birbirine girmesini ve yakınlaşmasını önleyen silindir biçimli ağaçtan aygıt"tır.), Kırgız *küzük* "çuha tezgâhında argacın ipliklerini kaldırmak için olan arzanî iki çubuk arasındaki iplikten ilmikler" (KS), Güneydoğu Türkî *küzük* "mekik" (Burhan Şehîdi'den naklen Clauson). Anadolu ağızlarındaki biçim, kelimenin sonunun *g*'li olmasını gerektirir. Kırgızca ve Türkî'deki *-k*, Çağataycadaki tonsuzlaşma özelliğinden ötürüdür.

sarmalanmış iplikler[722]. İpekli kumaş vb. şeyleri dokuyan için de aynı.

kezig[723] insanı titreten humma, sıtma.

sarıg kezig sarılık.

kezik[724] çalışmada nöbet, sıra. **Seniŋ kezi.ki.ŋ keldi** senin nöbetin geldi.

kezik cesaret. **Bu īşta saŋa kezik kere.k** bunda sana cesaret ve onun ilk anlamı[725] gerek.

küjek saç perçemi ve zülüfü. Argu lehçesinde.

kesek nesnenin bir parçası. **Bīr kesek ötme.k** ekmeğin bir parçası.

kewig tonlu kef (*g*) ile. Burnun kıkırdağı.

küwük mü.ş erkek kedi. Çigil lehçesinde.

(kölük) kölük nēŋ iğreti şey.

kölük yük hayvanı[726]. Bu, üzerine yük yüklenebilecek herhangi bir hayvandır.

kemek pamuktan yapılan, nakışlı ve şeritli bir kumaş. Aba yapılır. Kıpçaklar onu yağmurluk olarak kullanırlar.

könek deriden yapılan su kabı.

mejek köpek pisliği. İki mahreçli *z* ile. **It mejeki** denir.

neteg soru edatıdır; "nasıl" demektir. **Neteg sen** nasılsın.

neçük edattır, "niçin" demektir. **Neçük bardı.ŋ** niçin gittin. Yabaku lehçesinde.

nelük[727] diğer Türklerde **neçük** anlamına gelen edat; "niçin" demektir.

nerek edattır; "ne gereği var" anlamındadır. **Bu saŋa nerek** bunun sana ne lüzumu var. Aslı **nē kere.k**'tir; harfler düşmüştür. **(198)**

L

beçel[728] bızırı geniş kadın; hadım edilmiş erkek; iğdiş edilmiş at ve bütün hayvanlar.

başıl kōy tepesinde beyaz leke bulunan koyun. Bir varyantta.

Badal Art Uç ile Barsgan arasında bulunan bir geçidin adı. Sarptır.

tasal çevgen oyununda bitiş yerine konan şey. **Tala.s**'ın göçüşmeli şeklidir. Arapçadaki *ma:fi'l'arḍi ʿala:q* ve "otlak" anlamındaki *leʿa:q* gibi.

tegül Oğuzcada "böyle değil". Aslında Argu lehçesindeki **da.g ol**'dan alınmıştır. Onların

722 Clauson, tercümenin bozuk olduğunu ileri sürer. Ona göre ibarenin başındaki *fi:* (-DA) yanlıştır; *huwa* (o) olmalıdır. Bu takdirde tercümenin baş kısmı, "dokumacı tezgâhında" değil "dokumacı aleti" (a weaver's instrument) şeklinde anlaşılır.

723 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kezik*, Clauson *kezig*. Krş. Yeni Uygur *kezik* "tifo, tifüs" (YUTS), Kazan Tatar *kizüv* II "salgın hastalık" (KTTS). Kazan Tatarcasındaki biçim, Eski Türkçede *-g* gerektirir.

724 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kezik*, Clauson, Dankoff-Kelly *kezig*. Krş. Kazak *kezek* "1. sıra, kuyruk" (KTS), Kırgız *kezek* "1. sıra, nöbet, 2. zaman, an" (KS), Özbek *kezek* "zaman", *kez* "zaman" (UTİL), Türkmen *gezek* "kez, sefer, defa", *gezekleş-* "birbirini izlemek, sıralamak, sıralanmak" (TTS), Anadolu ağızları *gezek ~ gezik ~ kezek* "aileler arasında sıra ile yapılan ziyafet, ev toplantısı, sıra, nöbet", *kez* I "sıra, nöbet" (DS); fakat Kazan Tatar *kizüv* I "sırayla nöbet tutan kimse, nöbetçi"(KTTS), Kar.-Mal. *kezüv* "sıra, zaman" (KMTS). Son iki veri hariç tutulursa kelimenin *kez-* fiilinden değil *kez* isminden türediği açıkça anlaşılır: *kez+ik, kez+ek*. Son iki veride bulaşma olmalıdır.

725 Bir önceki "nöbet, sıra" (bu işte sana sıra gelmesi gerek).

726 Atalay'ın verdiği "arka" anlamı Taymas tarafından düzeltilmiştir (Taymas 1942: 233).

727 Bk. yazma 186'da *nelik* ile ilgili dipnot.

728 Be'de hareke yok, cim'de üstün var. Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *beçel*, Dankoff-Kelly *biçal*. Krş. CC *beçel* "kalçası kırık, kötürüm" (KpTS), Kırgız *beçel* "oturak (vakti zamanında yürüyemeyen çocuk)" , *bıçmal* "iğdiş olmuş" (KS), Anadolu ağızları *beçel* "sakat insan veya hayvan" (DS).

(Oğuzların) dilinde dal, te'ye; gayın, kef'e (*g*)ye dönmüş ve iki elif de düşürülmüştür.

(çıgıl tıgıl) ok kiş içre çıgıl tıgıl kıldı ok, sadak vb. şeylerin içinde ses çıkardı.

Çigil Türklerden üç taifenin adı. Bunlardan biri göçebe bir kavimdir; **Kuya.s'**ta otururlar. **Barsga.n'**ın ötesinde bir kasabadır. İkincisi **Tara.z** yakınlarında bulunan **Çigil** adlı kasabadır. Adları da bu yerden çıkmıştır. Şöyle ki: Zülkarneyn (İskender) Argu ülkesine vardığı zaman bardaktan boşanırcasına yağmur indirdi ve yollar çamur oldu; bu durum ona (İskender'e) büyük zorluk çıkardı. Farsça olarak *i:n çigil est* dedi. "Nedir bu çamur, ondan kurtuluş yok" demektir. Derhal bir bina yapılmasını emretti ve bugün **Çigil** diye adlandırılan bir hisar yapılarak bu kelimeyle isimlendirildi. Daha sonra bu hisarda oturan Türklere **Çigilî** adı verildi; ondan sonra bu isim yayıldı. Oğuzların ülkesi, bu hisara bitişik olduğundan **Çigil** halkıyla devamlı savaşırlar. Hatta aralarındaki düşmanlık günümüzde de devam etmektedir. Onlar, **Çigil** kılığındaki her Türk'e **Çigil** dediler; yani Oğuzlar Ceyhun'dan Yukarı Çin'e kadar bütün Türklere **Çigil** adını verdiler; bu ise yanlıştır. Üçüncüsü, Kâşgar'daki **Çigil** adlı köylerdir. **(199)** Onlar da tek bir bölgeden yayılmışlardır.

Çomul bir Türk boyu (*ci:l*).

sökel[729] Oğuzcada hasta.

sigil siyil.

kızıl her şeyin kırmızısı. Atasözü: **Kılnu bilse kızıl keḍe.r yara.nu bilse yaşıl keḍe.r.** Anlamı şudur: Kadın, kocasıyla iyi geçinmek isterse kırmızı ipek giyer; naz ve cilve yapmak isterse yeşil ipek giyer. Bu söz kadınlar için kullanılır; kadın iyi davranırsa, iyi karşılık görür.

Kızıl Kâşgar'da bir nehrin adı. Şiir:

kızıl sarıg arkaşıp
yipgin yaşıl yüzkeşip[730]
bir birgerü yörgeşip
yalnuk anı tanlaşu.r

Baharı tasvir ederek diyor ki: Sarı, kırmızı tomurcuk ve çiçekler yığılıyorlar. Yeşil ve mor reyhanlar birbirlerine sarılıyor; insanlar buna hayran oluyor.

kewel at üstün vasıflı at, küheylan.

M

bir bıçım kāgu.n bir dilim kavun. Benzer şeyler için de aynı.

bogım parmak boğumu. Kamış ve alfanın boğumları da **bogım**'dır.

büküm etük kadınların giydiği ayakkabı. Oğuzcada. Diğerleri **mükim** ve **mükin** derler. *b, m*'ye döner; sondaki *n* de *m*'ye çevrilir. Bunun doğru olmadığını zannediyorum. Ancak haleflerden (yerine geçenlerden)[731] Kıpçaklar ve diğerleri böyle adlandırıyorlar.

tarım tiginlere (şehzadelere), Afrâsiyab'ın soyundan gelen, küçük olsun büyük olsun bütün hatunlara hitap edilirken bu kullanılır. Bu söz, Karahanlı (hanedanı) dışındaki bir kimse için, ne kadar yükselirse yükselsin, kullanılmaz.

729 Atalay *sükel*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *sökel*. Krş. Anadolu ağızları *sökel* "1. humma, ateşli bir hastalık, 3. tifo, 4. zatürree, 5. sakat, 6. öldürücü grip" (DS).

730 Ye noktaları silik kahverengi. Atalay, Clauson *yüzkeşip*, Dankoff-Kelly *tergeşip* (?), Rustemov-Kormuşin *yörgäşip*. Tercüme de eksik olduğu için Arapça karşılığı kestirilemiyor. Ancak ze noktası açık.

731 Tercümede *aḥla:f*. Bu kelime Arapçada "halefler; müttefikler, dostlar; sivri dilliler..." anlamlarına geliyor. Atalay ve Dankoff-Kelly bunu yanlış sayıp *ecla:f* (sefil, rezil kimseler) olarak düzeltilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

(altun tarım) hanım sultanlara **altun tarım** unvanı verilir.

tarım göl ve kumsallara akan suların kolları.

Tarım Uygur ülkesinin uç bölgesinde, **Küçe** yakınlarında bir yerin adı **Usmı Tarım**'dır; nehir oradan akar ve bu nehir onunla (Tarım olarak) adlandırılır. **(200)**

turum bir adam boyunca. **Bir er turumı su.w** bir adam boyu su. Diğer şeyler de bunun gibi.

torum kalınlaştırarak (o ile). Sütten kesilmiş ve annesi hamile olan deve yavrusu. Dişisine **tışı torum** denir.

(tizim) bir tizim yinçü bir dizi inci.

tokum kesimlik hayvan. Çoğunlukla kesimlik at için kullanılır.

(tikim) bir tikim türme.k bir parça dürüm (lavaştan).

telim her şeyin çoğu. **Telim yarma.k** çok para. Şiir:

telim başlar yuwuldı met[732]
yagı andın yawaldı met
küçi anıŋ kewildi met
kılıç kınka küçün sıgdı

Savaşı tasvir ederek diyor ki: Yiğitlerin başları yuvarlandı; bunun üzerine düşmanın öfkesi yatıştı ve gücü zayıfladı. Kılıç, üzerinde duran kanlar yüzünden kına ancak kuvvet kullanarak sığdı.

tulum[733] silah. Genel bir isim.

(tilim) bir tilim et bir dilim et. Boyuna kesilmiş veya yarılmış her şey.

didim gerdek gecesi gelinin giydiği taç.

sarım[734] ibrişim vb. kumaşlardan yapılan ve şarabı süzmek için ibrik, testi gibi şeylere takılan nesne.

(sagım) bir sagım sūt bir sağımlık süt.

sokım[735] çam kozası şeklinde olup içi oyulan ve üç tarafından delik açılan tahta parçasının adı. Oka takılır ve ıslık gibi ses çıkarır. Buradan Merih yıldızına da **Bakır Sokım** adı verilir.

(kuçam) bir kuçam nēŋ bir kucak şey.

korum kaya.

(korum) çok mala da **korum** denir. **Ol korum buldı** o çok mal buldu.

kerem yukarı ve aşağı Çin lehçesinde yer altındaki izbe yer. **(201)**

kerim nakışlı kumaş. **Tām kerimi** duvara gerilen örtü.

N

(bütün) ç.n bütün kişi öğüt veren güvenilir adam.

bütün her şeyin doğru olanı. **Bütün yarma.k** sahte olmayan para.

732 Bk. yazma 161'de *met* ile ilgili dipnot.

733 Metinde yukarıdaki şiirden önce yazılmış. Bk. yazma 101'de *tulmun* ile ilgili dipnot.

734 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sarım*, Clauson, Dankoff-Kelly *serim*. Krş. yazma 383: *sarmalma.k*.

735 Bk. yazma 181'de *Bakır Sokım* ile ilgili dipnot.

boḳun raiyyet, avam tabakası. Çigil lehçesinde.

burun burun.

burun dağın ucu. **Tāg burnı** denir.

burun her şeyin ilki. **Ol mendin burun bardı** o benden önce gitti. Bu kelime, lafız bakımından değil, fakat anlam bakımından Arapçaya uygun düşer.

bujın çöpleme (bir tür zehirli ot – Helleborus sp.). İki mahreçli *z* ile.

basan ölüyü gömdükten sonra yapılan yemek. Buradan **yōg basan** denir.

bogun[736] parmak ve kamış boğumu. *n, m*'den değişmiştir. Bu gibi şeyler olabilir. Şu beyitteki gibi: *ya: rubbe ca'din fi:him lev tedri:n - yaḍribu ḍarbe's-sebiṭi'l-maqa:di:m* (bilsen, onların içinde öyle bir kıvırcık saçlı -Arap- var ki o, cesur düz saçlının -Rum'un- savaştığı gibi savaşır). Olumsuzluk edatı olarak *lem* de denir, *len* de denir.

bakan pirinçten yapılan halka ve boyun halkası (tavk). **Altun bakan** altın vb. şeyden yapılan halka.

bıkın böğür.

bükün[737] iktidarsız.

bükün* kör bağırsak.

büken Hint kavunu, karpuz (Citrullus lanatus).

bulun tutsak, esir. Şiir:

apaŋ kolsam uḍu ba.rıp
tutar erdim süsin tārıp
bulun kı.lıp başı yārıp
yulug barça maŋa yıgdı

Mağlup olanı tasvir ederek diyor ki : Eğer isteseydim onu takip edip yakalar, ordusunu dağıtır, kendisini esir alır ve başını yarardım. Ancak bana fidye topladı; ben de onu serbest bırakarak minnet altına soktum.

taban devenin tabanı.

topun[738] buğday gövdesinin boğumu[739]. Uç lehçesinde.

taḍun dana. Dişisi **tışı taḍun**'dur.

tuḍun köyün büyüğü; içme suyunun dağıtımını idare eden kimse.

tütün duman. Atasözü: **(202) ōt tütünsüz bolma.s yigit yāzuksuz bolma.s.** Anlamı: Ateş dumansız olmaz, delikanlı günahsız olmaz.

tügün düğüm.

tiken diken. Bu, hafifletilmiş telaffuzdur. Kurallı olanı iki *k* ile söylenenidir: **tikken.** Bu isim "batırdı, (dikiş) dikti, dürttü" anlamlarına gelen **tikdi** sözünden alınmıştır. Kef (*k*), asli harftir. Sıfat olması için ikinci kef'in eklenmesi gerekir. Mesela "eti şişe geçirdi."anlamında

736 Gayın'da iptal edilmiş esre de var.

737 Kef'te hareke yok. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *bükin*, Clauson *büken*, Dankoff-Kelly *bögen*. Clauson'a göre *bük-*'ten. Bizce de öyle. Ancak ek Clauson'un "Suffixes" bölümünde de görüldüğü gibi *-Xn* olmalı.

738 Atalay *tübün*, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *topun*, Clauson *tobun*. Krş. Yeni Uygur *topan* I "başak kalıntısı" (YUTS), Kırgız *topon* "2. kepek" (KS), Kazak *topan* "kabuk, saman" (KED).

739 Arapça karşılık *ku'buretu'ṭ-ṭa'a:m*'dır. Ancak yazma 204'te aynı kelimeye yalnızca *ku'bure* anlamı verilmiştir. *Ku'bure*, Ahterî-i Kebîr'de "arpa ve buğday baldırlarının boğumu, taam içinden çıkan galiz nesne" anlamlarındadır. Yazma 249'da da *topunlug tarıg'a el-burru ẕu'l-ku'bure* ("boğum"lu buğday) karşılığı verilmiştir.

tewdi etni denir; bundan bir sıfat yapmak istersen **etni tewge.n** dersin; "eti geçiren" demektir. Sıfatta, aslında olmayan bir kef (*g*) ekledin. "Adam suya daldı" anlamında **er çömdi suwda** dersin; bundan sıfat yapmak istersen "dalgıç" anlamında "**suwka çömge.n er**" dersin. Sıfatta kef'i (*g*) ekledin; aslında bu yoktu. Kelimenin aslında bir kef (*k*) varsa kural, bir sıfat kef'i ekleyip iki kef'i şedde ile birleştirmektir. Mesela "adam kadını sikti" anlamında **er ura.gutnı sikti** denir; bundan sıfat yaparsan **sikke.n er** dersin; "siken adam" demektir. "Diken" anlamındaki **tiken**[740] için de aynı şey söz konusudur; kef'lerden (*k*'lerden) birisi hafifletilmek için atılmıştır.

tulun gözle kulak arası. İki varyanttan birinde.

(tulun) gemin sağ ve sol "*tulun*"a isabet eden kısmına da **tulun** denir.

tolun āy dolunay.

Temen Kâşgar ortasından geçen bir nehrin adı.

temen[741] **yiŋne** büyük iğne.

tümen her şeyin çoğu. **Tümen türlüg sö.zle.di** her türlü çok söz söyledi.

tümen miŋ sayıda milyon. **Tümen miŋ yarma.k** bir milyon dirhem.

tosun binmeye henüz alıştırılmamış tay.

çupan köy büyüğünün yardımcısı. **(203)**

çıkan teyze oğlu.

çekün ada tavşanı yavrusu.

çögen çevgen.

saban bütün aletleriyle saban.

saban toprağı ekin için hazırlama, sürme. Atasözü: **Sabanda sandırış bolsa örtgünde irteş bolma.s.** Anlamı: Çift zamanında çekişme olsa hasat zamanı kavga olmaz. Bu, henüz işin başında her hususta anlaşıp sonradan kavga çıkmaması gerektiğini anlatmak için kullanılır.

sagun Karluk büyüklerinin unvanı.

ata sagun Türk doktor.

sıgan saç düz saç.

sögen[742] yük hayvanındaki sepet.

kaçan "ne zaman" anlamında bir edat. **Kaçan keldiŋ** ne zaman geldin? "Eğer" anlamında da olabilir. **Kaçan barsa sen** eğer[743] gidersen. "Ne zaman ki" anlamına da gelir. Asıl anlam birincisidir (ne zaman).

kaḍın sıhri akrabalık. Kıpçak lehçesinde z iledir (*kazın*). Atasözü: **Kadaş timi.ş kaymaduk kaḍın timi.ş kaymış.** Kardeş ve akraba denmiş, yüz vermemişler; kayın denince iltifat etmişler. Akrabalarda kayın tarafına hürmet için söylenir.

karın karın.

karın atma.k hayvan kesilir; işkembesi nişangâh olarak kullanılır ve ok atılır. İsabet ettiren etten bir parçayı alır.

740 Kef'e sonradan şedde konulmuştur.

741 Krş. Türkmen *temen* "büyük iğne" (TTS), Anadolu ağızları *temen* "tütün dizmeye yarayan iğne" (DS), Kırgız *temene* "çuvaldız"(KS), Kazak *teben* "çuvaldız, uzun iğne" (KTS).

742 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *süken*, Clauson *sögen*, Dankoff-Kelly *sögen* (?). Krş. Anadolu ağızları *söğen* "2. sopa, sırık, ince ağaç" (DS). *Sögüt* ile köktaş olabilir.

743 Arapça metinde *lew* (eğer) yerine *lime* (niçin) yazılmış.

kurun duvarda biriken duman isi, kurum.

kokun[744] kıvılcım.

kalın her şeyin kalını ve serti.

(kalın) buradan "kalabalık ordu"ya **kalın sü** denir.

kulun tay.

kolan kolan, eyer kayışı. **Kolan eti** kolanın altında kalan et kısmı.

keten sıkıntı. Sıkıntı çeken kimseye **keten kördi kere.kü yüḍti** denir; "o kadar sıkıntı çekti ki -eşyası az olduğu için- çadırı bile yüklendi" demektir.

küden düğün yemeği.

köpen[745] Oğuzca. Deve örtüsü, eyer takımı ve benzeri donanım. **(204)**

kürin kavun, salatalık vb. şeyleri taşımak için kullanılan sepet.

küzen kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan.

Küsen Küçe denilen şehrin adı. Uygur sınırındadır.

kelin gelin.

Bu baptaki isimleri yazarken, eğer ortaları üstünlü ise, Türk yazısında onları bir elif ilavesiyle yazman gerekir. "Devenin tabanı" için kullanılan **taban** kelimesinin تاءابان şeklinde yazıldığı gibi. Arap harfleriyle yazılışta kelimenin aslında olmayan iki elif ilave ettin. Bu üstünlü şekil içindir. Ortasında ötre bulunan "buğday gövdesinin boğumu"[746] anlamındaki **topun**, Türk yazısında توبون şeklinde yazılır. Ötreli şekil için de iki vav ilave ettin. "Gelin" anlamındaki **kelin** de كلكين şeklinde yazılır. Burada yazmadıklarımın kuralı da aynıdır. Bunlarda uzatma ve yumuşatma harflerini ilave etmek caizdir. Ancak en fasihi ve en doğrusu kitapta yazılandır. Kitapta bu şekilde düzenlendi; çünkü *faʿal, faʿa:l'*in ; *fuʿal, fuʿa:l'*in; *fiʿal, fiʿa:l'*in kısaltılmış şeklidir[747]; uzatıldıkları zaman yapı değişmez. Kısalık ve kolaylık için kısaltılır. Kolaylık yolunu takip etmek daha doğrudur.

Mücerret (zaid harf olmayan) baplar bitti.

Birinci ve İkinci Kök Harfleri Arasına Uzatma Harfleri Eklenen Baplar

Harekeleriyle Fāʿil Bâbı

T

ka.gut[748] akdarıdan yapılan yemeğin adı. Akdarı kaynatılır, sonra kurutulur, sonra da öğütülür. Yağ ve şekerle karıştırılır. Bu, lohusa yemeklerindendir.

744 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kukun*, Clauson, Dankoff-Kelly *kokun*. Krş. Altay *kok* "1. kıvılcım" (ATS), Hakas *hoh* "sıcak kül, kıvılcım" (HTS). *Kokun<kok+un.*

745 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *küben*, Clauson *köben* (*?köpen*), Dankoff-Kelly *köpen*. Krş. Anadolu ağızları *köpen* ~ köpene "1. deve çulu" (DS).

746 Bk. yazma 201'de *topun* ile ilgili dipnot.

747 Tercümede baplar karıştırılmıştır.

748 Krş. Türkiye Türkçesi *kavut* "kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununa şeker veya tatlı yemiş katılarak yapılan yiyecek" (TS).

R

çātır çadır.

ça.tır nişadır. Küçe lehçesinde.

ça.çır çadır. Oğuzlar **ça.şır** diye adlandırırlar.

sātır "ey soysuz" anlamında bir küfürdür. **(205)**

sa.gır koni şeklinde ve havana benzeyen, içine şarap vb. konulan kap.

Z

si.biz kişi sakar ve dalgın kişi.

Ş

(tūdaş) birbirine benzetilen her türden nesne için **tūdaş neŋ** denir; aslı **tū**'dür, "tüy" demektir. Hayvanlar için **bu at nē tūlüg** denir; "bu at ne renktir" anlamındadır. **-daş,** arkadaşlık ve yakınlık edatıdır. Buradan, aynı karından olan iki çocuğa **karındaş** denir. **Karı.n**, karın demektir; ona **-daş** eklenince "karın arkadaşı" anlamını kazanır. "Meme"ye **emig** denir; aynı memeden emen çocuğa ise **emigdaş** denir ki "meme arkadaşları" demektir. Aynı yerden olan iki kişiye **yi.rdaş** denir. "Kardeş ve yakın" için de **kadaş** denilmiştir. Aslı "kap" anlamındaki **kā**'dır. Buna **-daş** eklenince, yakın olanlardan her biri aynı kap içinde kaldılar demek olur; bu da annenin karnıdır."Gönül dostu" (*muṣa:ḥibu'l-ḳalb)* anlamına da **könüldaş** denir; çünkü *kalb*'in adı **könül**'dür. **Tūdaş**'ın anlamı da "renkçe arkadaş ve benzer"dir[749].

tı.dış engel olma.

ke.küş şişliğe sürülen bir ilaçtır; bu da çöplemedir (Helleborus).

bālıg yaralı. Şiir:

urmış ajun busu.gın kılmış anı bālıg

em sem[750] **aŋar tile.nip sizde bulur yakıg**

Durumunu tasvir ederek diyor ki: Zaman beni mihnet tuzağına düşürdü ve beni yaraladı. Onun için (gönlüm) ilaç istedi ve devâyı sende buldu.

tātıg lezzet. İkileme olarak **tātıg ta.lıg** denir.

K-G (kef)

bişik çocuk beşiği.

di.dek gelin tahtırevanının örtüsü. Sadece gelinler için kullanılır. Onunla düğün gününde yabancılara karşı örtünülmüş olur.

bi.lek[751] hediye.

749 DLT'deki *-daş* eki bugüne dek hep uyumlu okunmuştur. Ancak 19. yüzyıldan sonra yazı dili hâline getirilen ve daha önce sadece konuşma dili olarak kullanılan lehçeleri bir yana bırakıp eski yazı dilleri geleneğini devam ettiren lehçeleri dikkate alınca bu lehçelerde ekin sadece kalın sıradan olduğunu görürüz. Türkiye Türkçesi *dindaş, meslektaş, ülküdaş, gönüldaş*; Azer. *dindaş, emekdaş, emeldaş, ölkedaş* (Biray 1999: 46); Özbek *sühbätdâş, tengdâş, zämändâş* (Coşkun 2000: 34); Yeni Uygur *menidaş* "eş manalı", *tilekdaş, pikirdaş* (Öztürk 2010: 27). Döneminin yazı dilini yansıtan DLT'de de böyle okunması gerektiğini düşünüyoruz.

750 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *em sem*, Dankoff-Kelly *em sam.* Krş. Anadolu ağızları *emsem* "ilaç, merhem" (DS).

751 Be'de silik kırmızı üstün de var. Ayrıca bk. yazma 155'te *belekle.di* ile ilgili dipnot.

tūnek hapishane. Barsgan lehçesinde.

sūçig her şeyin tatlı olanı.

sūçig şarabın ta kendisi. Bu kelime eşseslilerdendir. Ila vadisi halkı, yani Yağma, Toxsı ve Çigil'ler şaraba **kızıl sūçig** adını verirler ki "kırmızı şarap" demektir. **(206)**

si.zig zan.

kö.pig[752] elbiseyi, içine pamuk koyarak dikmek.

kōşik yüz örtüsü, örtü.

kö.lik gölge.

L

ka.gıl taze söğüt dalları. Onlarla asma çardağı bağlanır. Atasözü: **Karı**[753] **sāwı kalma.s ka.gıl bāgı yazılma.s.** Anlamı şudur: Yaşlının sözü ihmal edilmez, tutulur. Taze söğüt dalları bağlanınca çözülmez.

M

bïrïn borç. Atasözü: **Alımçı arsla.n bïrimçi sıçga.n.** Anlamı şudur: Alacaklı borçluya karşı gücü bakımından aslan gibidir. Borçlu ise alacaklıya karşı korkusu yüzünden sıçan gibidir.

N

bïçin maymun.

bïçin Türkçedeki 12 yıldan biri.

tïnın "şu andan önce" anlamında bir edat. **Tïnın keldim** şu andan biraz önce geldim.

ço.ḍın tunç. **Ço.ḍın eşiç** tunç tencere.

sōgun ~ sōgan soğan (Allium cepa). Gayın harfinin ötreli ve üstünlü şekliyle.

sōgan yıla.n büyük, fakat zararsız yılan.

sīgun erkek geyik (Dama dama).

sīgun otı yerde biten bir ot (adamotu – Mandragora officinarum). Kökü insan suretindedir; çiftleşmekten yorulan ve soğuyan kimse onunla tedavi edilir. Farsçada "istereng" diye adlandırılır. Erkeği ve dişisi vardır. Erkeği, erkekler için; dişisi kadınlar içindir.

Sīgun Samur bir yerin adı. Buğra Han orada zehirlenmiştir.

ça.ḍan akrep (Scorpio).

lāçın şahin. Yırtıcı kuşlardandır.

(Lāçı.n) bununla, adama yiğitliğinden dolayı **Lāçı.n** adı verilir.

752 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *küpik*, Clauson *kü:big*, Dankoff-Kelly *kü:pig*. Krş. Anadolu ağızları *köpü-* "yorgan, şilte, yatak gibi şeyleri kalın ve aralıklı, sıkıca dikmek" (DS), Türkmen *köpe-* "dikmek, teyellemek" (TTS).

753 Metinde kaf-lâm (*kul*). Anlama göre *karı* (yaşlı) olmalı.

Fā'ūl Bâbı

kātu.n Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı. Atasözü: **Xān īşı bolsa kātu.n īşı kalı.r.** Anlamı şudur: Hakanın işi olduğu zaman hatunun işi bırakılır. Bu atasözü şuna benzer *iẓa ca:'e nehru'lla:hi baṭale nehru 'i:sa:* (Allah'ın nehri aktığı zaman İsa'nın nehri geçersiz olur). **(207).**

kāgu.n kavun (Cucum). Atasözü: **Kāgu.n karma bolsa iḍi.si ikki elgin tegi.r.** Anlamı şudur: Kavun yağmalanırsa, sahibi de iki eliyle yağmalamaya başlar. Bu söz, mal sahibinin malına düşkünlüğü için kullanılır.

la.gu.n kile gibi oyulmuş bir şey. İçinden süt, ayran vb. şeyler içilir.

İkinci ve Üçüncü Kök Harfleri Arasına Uzatma ve Yumuşatma Harfleri eklenen Baplar

Harekeleriyle Fa'āl, Fa'ūl, Fa'īl Bâbı

Ç

Buka.ç Art sarp bir geçit adı.

buka.ç tas ve tencere. **Eşiç buka.ç** denir.

R

Tata.r bir Türk boyu (*ci:l*).

taga.r buğday vb. şeyler konan çuval.

tawa.r eşya ve mal.

çawa.r ateş yakmak için kullanılan odun parçası. İkileme olarak kullanılır: **çawa.r çuwa.r.**

soka.r boynuzu olmayan her hayvan ve Türk saç şekline benzemeyen yani kulakla göz arasından aşağıya doğru sarkan saçı olmayan insan. **Soka.r kōy** boynuzsuz koyun.

Xuza.r Türk ülkesinde bir yer adı.

Z

küwe.z kibirli.

mara.z[754] çivit otu (Indigofera).

mara.z[755] ücretle çalışan kimse. Argu ve Yağma lehçesinde. **Xıya.r mara.z** denir.

G (gayın)

taşu.g taşınabilen mal vb. şeyler.

tuşa.g atın ön ayaklarını bağlamak için kullanılan köstek.

K (kaf)

baça.k Hristiyan orucu.

754 Ze'de üstün var.

755 Ze'de ötre var.

tala.k dalak.

tıla.k kadının organı. Çigil lehçesinde.

sola.k dalak. Kıpçak lehçesinde. *s*, *t*'den dönüşmüştür. Arapçada *sittun* dendiği gibi. Aslı *sidsun*'dur (altıncı olmak). Aslı *ṭass* olan kelime de *ṭast* (leğen) olmuştur. Gramerciler bu konuda şu şiiri söylemişlerdir *ceza'lla:hu beni's-si'la:ti 'amran ve qa:bu:se şira:ru'n-na:ti.* (Allah, Benis-si'lât kabilesinden insanların en kötüleri olan Amr'ın ve Kabûs'un cezasını versin). Bununla (son kelime ile) *na:s* demek istemiştir.

K-G (kef)

büdi.g[756] raks, oyun.

beze.k bezek'in başka bir şekli[757].

tire.k kavak ağacı (Populus).

tile.k dilek.

tüle.k yılkı tüyü kışın dökülüp yazın çıkan hayvan türü. **(208)**

tüke.l tamamlık. Tam olan bir şey için de **tüke.l** denir. **Tüke.l**[758] **algıl** hepsini al.

kıwa.l burun biçimli burun. Herkesçe beğenilir. Şiir:

ardı sini kīz bo.dı anıŋ tāl

yaylır anıŋ artuçı burnı takı kıwa.l

Bir kızı tasvir ederek diyor ki: Bedeni körpe, vücudu nazlı nazlı salınan, ardıç dalı gibi titreyen, burnu biçimli kız seni aldattı.

M

çura.m hafif bir okla atış. "*Galve*"den (300-400 kulaç mesafeli ok atışı) daha uzaktır. Adam sırt üstü yatarak oku atar ki daha uzağa gitsin. **Çura.m okı** bu tür atışta kullanılan ok.

kura.m kişile.r hakanın huzurunda oturdukları gibi hiyerarşiye göre oturan insanlar. **Kişile.r kura.m olturdıla.r** insanlar hiyerarşiye uygun olarak oturdular.

N

bula.n çok iri cüsseli yabani bir hayvan. Avlanır; Kıpçak ülkelerinde bulunur. Küp gibi oyuk, yukarıya uzanan tek bir boynuzu vardır. Boynuzun içinde su ve kar birikir. Dişisi diz çökerek boynuzundan erkeğine su içirir; erkeği de diz çökerek dişisine boynuzundan su içirir.

tigi.n asıl anlamı köledir. **Kümüş tigi.n** gümüş gibi temiz renkli köle. **Alp tigi.n** Dayanıklı köle. **Kutlug tigi.n** uğurlu köle. Daha sonra bu isim özel olarak Hâkaniye oğulları için kullanılmaya başlandı. Bir yırtıcı kuşla birlikte, onunla bağlı olarak kullanılır: Mesela, **çagrı tigi.n,** yani döğüşünde şahin gibi olan tigin; **küç tigi.n**, yani güçlü tigin.

Bu isim kölelerden Afrâsiyab'ın oğullarına geçti. Çünkü onlar babalarını yüceltirlerdi. **(209)** Onlarla (babalarıyla) konuşur veya yazışırken, kendi tevazularını göstermek ve

756 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *büdik*, Clauson *bödig*, Dankoff-Kelly *böd:g*. Krş. yazma 558 *büdi-* "raksetmek", Kazan Tatar *biyi-* "müzik eşliğinde dans etmek, oynamak...", *biyüv* "dans, oyun" (KTTS), Kazak *biy* "dans" (KTS), Kırgız *biy* "raks, dans, oyun" (KS). *ü>i*'nin olabilirliği *ö>i*'den fazladır.

757 Açıklama satır altında farklı bir yazıyla verilmiştir.

758 Kelimenin altına çok sonraki bir kalemle *dükeli ma'na:sına* yazılmış.

babalarını yüceltmek için onlara "köle böyle etti, böyle yaptı" şeklinde yazarlar ve hitap ederlerdi. Böylece bu isim onlara mahsus oldu. Kölelerin adları ise kendilerinde görülen bir özelliğe bağlı olarak kullanıldı.

tüzü.n yumuşak huylu. Atasözü: **Tüzü.n birle uruş ütu.n birle tireşme.** Anlamı şudur: Yumuşak huylu kimseyle vuruş, çünkü o sana tahammül eder; alçak ve sefih kimseyle zıtlaşma, çünkü o seni yener.

tögü.n dövme ve dağlama.

tuma.n sis.

çaru.n çınar ağacı (Platanus). Yağma lehçesinde.

çiki.n[759] üzüm bağlarında yetişen bir bitki. Başakları vardır; hayvanlara yem olarak verilir.

çiki.n[760] ibrişim. **Çiki.n yıpı** ibrişim ipliği.

çiki.n* ipekli kumaşı altınla işleyerek dikme. **Çiki.n çikne.di** ipekli kumaşı altınla nakışladı.

sama.n saman. Çigil lehçesinde.

kula.n yabani eşek.

Kaba.n[761] erkek adlarından.

Kuta.n yine erkek adlarından.

köke.n[762] hayvan ilmeği. Süt hayvanlarında süt sağarken kullanılan ilmek.

yilköke.n[763] gök kuşağı.

Üçüncü Kök Harfinden Sonra Ziyade Harf Bulunanlar

Ortası Sükûnlu Fa'lā, Fa'lū, Fa'lī Bâbı

B-P

torpı[764] buzağı.

759 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *çikin*, Dankoff-Kelly *çigi:n*. Clauson Çağataycada, yukarıdaki anlama uymayan üç farklı bitki tespit ediyor. Ayrıca krş. Anadolu ağızları *çekin* I "meşe ağaçlarında olan iri bir çeşit meyve", II "bağ çubuklarının açılmak üzere bulunan gözlerini bitten korumak için kullanılan ökse" (DS).

760 Atalay, Clauson, Rustemov-Kormuşin *çikin*, DTS *çekin*, Dankoff-Kelly *çigi:n*. Krş. Kazak *şek-* "kenarlarını nakışlamak, süslemek" (KTS), Kazan Tatar *çik-* "nakış işlemek, oya yapmak", *çigüv* "işleme, nakış" (KTTS). Clauson Çağataycada *çikin ~ çekin* biçimlerini tespit ediyor. Erdal, Codex Cumanicus'taki *çine-* "ipekle nakışlamak" verisinden hareketle *g*'li biçimi de muhtemel görüyor (Erdal 1991: 419). Belki de kelime daha o zaman *çig-* "düğümlemek" ile bulaşmaya uğradı.

761 Kaf'ın harekesi karışık (ötre?). Memlük beylerinden birinin adı *Kapan* (Sümer 1999: 385). Ancak kelime *Kaban* da okunabilir. Başkurtlarda çocuk domuz gibi güçlü olsun diye *Kaban* adı veriliyor (Erol 1999: 413). *Kapgan>kapan* Karahanlı dönemi için mümkün değil.

762 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kögen*, Clauson, Dankoff-Kelly *köge:n*. Tezcan kelimeyi "eyer bağı" anlamındaki *kök* (bk. yazma 407) kelimesine bağlar; Türkmence ve Anadolu ağızlarındaki *köken* ile ilgi kurar ve *köken* okur (Tezcan 2011: 824-825).

763 Ye noktasız. Atalay, Brockelmann'ın *yil köken* okuyuşunu şüpheli bulur. Kendisi ise soru işareti koyar ve bir teklifte bulunmaz. Clauson, Dankoff-Kelly *yél köge:n*. Clauson, CC'taki *kögen* "kuzu ve oğlakları bağlamak için kullanılan ip" verisinden hareketle *yél köge:n*'i "kelime kelime rüzgârdaki ip" olarak açıklar. Zieme, kelimeyi Eski Uygur metinlerinde "gök kuşağı" anlamında geçen *yilü kögen ~ yili kögen* verileriyle birleştirir ve DLT'deki kelimenin ilk kısmını da *yili / yilü* okumayı teklif eder. Kırgızcadaki *kögön* ve *cele* kelimelerinin ikisinin de "ip" anlamına geldiğini ve dolayısıyla DLT'deki şeklin bir ikileme olduğunu ortaya koyar (Zieme 1975: 463-465). Bizce DLT'deki biçimde ses düşmesi (*yili köken > yilköken*) vardır.

764 Atalay , DTS, Rustemov-Kormuşin *turbı*, Clauson, Dankoff-Kelly *torpı*. Krş. Yeni Uygur *torpak ~ topak* "dana, buzağı" (YUTS), Kırgız *torpok* "ikinci yaşına basmış olan tosun" (KS), Kazak *torpak* "1. buzağı, dana" (KTS), Altay *torbok* "iki yaşında tosun" (ATS), Hakas *torbah* "dana, düve, iki yaşında buzağı" (HTS), Anadolu ağızları *torpuk ~ torpuç ~ torpuna* "bir yaşında doğuran koyun, inek vb hayvanlar" (DS). DLT'deki Arapça karşılık *et-tebi:ʿ* şeklindedir ve bu kelime Ahterî'de "bir yaşın tamam etmiş buzağı" anlamındadır. Yazmada da *et-tebi:ʿ* kelimesi üzerine sat

(körpe) körpe o.t sonradan filizlenen bitki. Aynı şekilde **körpe yimiş** sonradan çıkan meyve, yani birinci fasıl bittikten sonra çıkan meyve. Bunun gibi yaz çocuğu için **körpe ogul** denir. Aynı şekilde kuzu, deve yavrusu ve buzağı, zamanından sonra doğarlarsa **körpe** adını alırlar.

kirpi kirpi. **Oklug kirpi** oklu kirpi.

çatpa[765](?) köy çavuşunun ark ve pınar kazmaya çıkmayanlardan ceza olarak aldığı bedelin adı. Çigilcedir. **(210)**

kenpe bir bitki. Kençekçe.

T

bertü[766] üst kısma giyilen elbise.

burta altın kırıntıları.

taxtu eğirilmeden önceki ham ipek.

sökti kepek. Barsgan lehçesinde.

suktu içine ciğer, et, baharat konup pişirilerek yenen bağırsak.

kıftu makas. Çigil lehçesinde.

kirtü yemin.

kirtü gerçeğin yeri. Ölü için **ol kirtü yi.rde ol** denir; "o, yalan olduğu söylenemeyecek bir gerçeklik yerindedir" anlamına gelir. **Ol teŋrike kirtündi**[767] o Allah'a iman ve peygamberini tasdik etti.

Ç

barça "bütün, hepsi" anlamında bir edat. **Barça keldile.r** hepsi geldi. Şiir:

koldaçıka mıŋ yaga.k
barça bile ayruk taya.k

Diyor ki: Dilenciye benden bin ceviz. Bununla beraber ona dayanması için bir de baston veririm.

terçi ücretli (kimse).

tunçu lokma, sokum.

çömçe kepçe. Oğuz lehçesinde.

cinçü inci. Oğuz ve Kıpçak lehçesinde. *c, y*'den dönüşmüştür.

çançu erişte hamurunu yayan oklava.

sinçü[768] kalınlığı yufka ile pide arasında olan bir çeşit ekmek.

---

işareti konarak sayfa kenarına sonraki bir kalemle *buzagu dişi* yazılmıştır. Clauson, lehçelerdeki verileri, küçültme ekli biçimler kabul etmiştir.

765 Metinde üstünlü cim - esreli te - ye - üstünlü be - elif. Dişler ve te ile ye'nin noktaları sonradan konmuş gibi. Başlıktaki vezne göre ortası sükûnlu okunmalı. Clauson ilk harflerin yanlış olduğunu, kelimenin *kesbe* olabileceğini düşünüyor. *Kes-*, anlam için uygun bir fiil; ancak *-be* açıklanamaz.

766 Atalay *partu*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *bertü*. Krş. yazma 532 *bertülenme.k*. Ayrıca krş. Anadolu ağızları *pırtı* III "1. basma, keten yatak, yorgan yüzü, giysilik kumaş", *part* IV "eski giysi, paçavra" (DS).

767 Kef'in esresi iptal edilerek üstün, Te'nin ötresi iptal edilerek esre konmuş.

768 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *sinçü*, Dankoff-Kelly *sinçu*.

Şançu yukarı Çin yolunda bir şehir[769]. Doğrusu uzun okunanıdır: **Şānçu.**

kamçı kamçı. **kılıç kamçı** içinde kılıç bulunan kamçı.

kamçı at, sığır ve devenin erkeklik organı. Daha çok at için kullanılır: **At kamçı.sı.**

kewçi Kâşgar'dan Uygur'a kadar (kullanılan) tahıl ölçeği. On *"ratl"* (bir ratl 436,8 gr) tutar.

kömçü define. **Tawga.ç kömçü.si** Âd kavmine ait define.

mançu sadece hüner ve san'at sahiplerine verilen ücret.

D

bügde[770] hançer.

baldu balta.

tamdu tutuşturma. **Tamduk** da denir.

çügde kulakların arkasında, kafada bulunan kemik çıkıntısı, kafa baltası.

samda giyilen sandal. Çigil lehçesinde.

sındu (211) makas. Oğuzca.

kamdu dört arşın uzunluğunda, bir karış genişliğinde kumaş parçası. Üzerine Uygur hanının mührü basılır ve alışverişler onunla yapılır. Eskiyip yıprandığı zaman yedi yılda bir yamalanır, yıkanır ve üzerine mühür tekrar basılır.

kanda yer için kullanılan soru edatı. Anlamı "nerede"dir. **Kanda erdiŋ** nerede idin? *n*, *y*'den dönüşmüştür: **kayda.** Bunun da aslı **kayu.da**'dır.

kardu zemheride suyun üzerinde yüzen fındık büyüklüğünde buz taneleri. Şiir:

kardu.nı yinçü sakınma.ŋ
tuzgu.nı[771] mançu sizinme.ŋ
bulmaduk nēŋke sewinme.ŋ
bilge.le.r anı yire.r

Diyor ki: Fındığa benzeyen buz parçalarını inci zannetme; hediye olarak verilen yemeği de iş karşılığı verilen ücret zannetme. Bulamadığın şey için sevinme. Bilgeler bunu yerer.

kendü kendi. **Ol kendü aydı** o kendi söyledi.

köndi rezil. Oğuzca. **Ol köndi kişi ol** o, rezil bir insandır.

(köndi) bu kelime, sözün arkası hatırlanmayınca sözün devamı akla gelinceye kadar bir bağlama (doldurma) edatı olarak kullanılır (şey)[772].

769 Gömeç, şehrin adını *Sançu* okumuş ve Togan'da geçen *Sancu* ile birleştirmiştir (Gömeç 2009: 283). Togan, Sultan Sançar dönemi tarihçisi Şerefüzzaman Mervezi'de geçen *Sancu* şehrini Çince *Sha-chou* ile bir kabul eder ve Minorsky'nin Şerefüzzaman haşiyelerine dayanarak *Sancu*'nun "Alaşan-Ordos taraflarındaki Shachou" olduğunu belirtir (Togan 1970: 144, 450).

770 Atalay Düz., Clauson *bügde*, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *bögde*. Krş. Hakas *pügde* "1. bir tür av silahı, 2. hançer, kama" (HTS). Tekin, Azer. *böyde* biçiminden hareketle kelimeyi *ö*'lü okuyorsa da (Tekin 1989: 200) Azerbaycan Türkçesinde dudak ünsüzleri yanında yuvarlak ünlülerin genişlemesi olağandır.

771 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *tuzgunı*. Tekin *tozgunı* (Tekin 1989: 199-200). Clauson, Farsça ve Moğolcadaki ödünçlemelerde *-u-*'lu olmasından dolayı kelimeyi *tuzgu* kabul eder ve "tuz ekmek" geleneğinden hareketle kökün *tuz* olduğunu ileri sürer. Akkoyunlu hediyenin güzel bir şey olması gerektiğini, *tuz* kelimesinin de DLT'de y. 150, 601'de "güzellik" için kullanıldığını, Arapça *milḥ*'in de güzelliği anlattığını, dolayısıyla kelimenin *tuz* ile ilgili olduğunu düşünür (Akkoyunlu 2008). Tekin ise kelimeyi *toz- ~ tos-* "yolunu kesmek, beklemek, kabul etmek..." fiiline bağlayarak anlamının "yol kesme yemeği" olduğunu düşünür.

772 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kündi*, Clauson *köndi*. Clauson kelimenin *kön-* "düzelmek,

munda "burada" anlamında bir edat. **Ol munda ol** o buradadır.

mende "bende, yanımda" anlamında bir edat. Şiir:

emgeksizin turgu yōk munda ye mü[773]

eḏgülüküg körmeḏip ājun çıka.r

Diyor ki: İnsanın burada yorulmadan kalacağı tasavvur edilemez. İnsan iyiliği görmeden vakti geçer ve ölür.

mandu Türk sirkesinin adı. İyi üzümün suyu alınır; testiye konularak ekşitilir; üzerine saf şarap dökülür; olması için bir gece bekletilir. Bu, sirkenin en iyisidir.

bugra erkek deve.

Bugra Xān Bununla (bu kelimeyle) adlandırılmıştır. **(212)**

bükri her şeyin kambur olanı.

tetrü her şeyin ters olanı.

togru kılıç, hançer ve bıçağın kabzaya sokulan kuyruğu.

tegre bir şeyin çevresi, etrafı. **Kuḏug tegresi** kuyunun vb. şeylerin etrafı.

çöpre[774] eski elbise.

çagrı çakır kuşu.

(Çagrı Beg) buradan **Çagrı Beg** olarak kişi adı kullanılır.

çıgrı felek.

kök çıgrı.sı gök çarkı (küresi).

çıgrı değirmen, su değirmeni vb. şeylerin çarkı. İbrişim ağırşağı ve buna benzer bütün makaralar. Şiir:

çagrı alıp arkun münüp arkar yete.r

awlar keyik taygan ıḏıp tilkü tuta.r

Adamın avlanmasını tasvir ederek diyor ki: Eline çakır kuşunu alıp küheylana binerek dağ keçisine erişir. Vahşi hayvan ve tilkileri de ince belli, sarkık kulaklı köpeklerle (tazılarla) yakalar.

sagrı deri. Her şeyin en üstteki tabakasına **sagrı** denir. **Yi.r sagrı.sı** yerin en üst tabakası, yüzü. **Kişi sagrı.sı yūz.** insanın derisi yüzdür; çünkü o (yüzündeki deri) soğuk ve sıcağa maruz kaldığı için en sert ve kalın deridir.

sıgra yarık ve vadi. Oğuzca.

süwri[775] ucu sivri olan mızrak, kılıç, kandil ve şişe benzer küçük eşyalar vb. şeyler.

(sukru) ewke sukru[776] **kirdim** eve müsaade almadan, izinsiz olarak girdim.

---

doğrulmak" fiilinden geldiğini, fakat anlamın (rezil) zıt olduğunu belirtir. İkinci anlam (şey) bizce çok uygundur. Unutulan kelime hatırlanıncaya kadar "şey, şey..." anlamında "düzeldi, düzeldi..." demek mantıklıdır. Kâşgarlı iki anlamı da aynı maddede aldığına göre birinci kelime de *ö* ile okunmalıdır. Ancak onun kökeni farklı olabilir.

773 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tamu*, Clauson, Dankoff-Kelly *yamu*. Metinde te ile. Clauson yazım hatası olabileceğini belirtmekte haklıdır. Nitekim yazma 549'da aynı kelimenin ilk harfinde hem te hem ye noktaları vardır. Ancak yazma 455'te *ye mü* birkaç defa sağlam olarak yazılmış; üstelik Kâşgarlı tarafından *ye*'nin "evet" anlamına geldiği, *mü*'nün de istifham bildirdiği açıklanmıştır. Krş. Türkiye Türkçesi *e mi*.

774 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çupra*, Clauson *çopra*, Dankoff-Kelly *çöpre*. Krş. Kırgız *çüpürök* "paçavra" (KS), Hakas *sübürek* "paçavra, çaput" (HTS), Türkmen *çüprek* "kullanılmayacak durumdaki yün" (TTS); fakat Kazan Tatar *çüprek* "1. paçavra, bez parçası, 2. gömlek, 3. dokumadan dikilmiş şey" (KTTS).

775 Ötreli sin – we – üstünlü rı – ye. Atalay, Clauson, Rustemov-Kormuşin *süwri*, DTS, Dankoff-Kelly *süwre*.

776 Sin'de iptal edilmiş esre de var. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sokru*, Clauson, Dankoff-Kelly *sukru*. Clauson'a

küsri kaburga kemikleri.

köwre[777] ölü hayvanların, iç organlar çürüyüp gittikten ve eti kuruyup kemiğine yapıştıktan sonraki hâli.

kekre develerin yediği acı bir bitki.

Z

banzı ürün toplandıktan sonra çardakta kalan üzüm kalıntıları. **(213)** Kençekçe.

sunzı bir pire türü. Tahminime göre bittir.

çavju sapı ve budakları kırmızı olan bir ağaç. Acı ve kırmızı taneleri vardır; dağlarda biter. Kızların parmakları ona benzetilir.

kenzi değişik renklerde; kırmızı, sarı, yeşil Çin kumaşı.

S

buxsı[778] bir yiyecek adı. Buğday kaynatılır; bademle birlikte bir küp içine konulur; üzerine süt, bal ve kepekten yapılan bir karışım dökülür; ekşimesi için bekletilir. Taneleri yenir, suyu içilir.

Toxsı Kuyas'ta bir Türk boyunun (*ci:l*) adı. **Toxsı Çigil** denir.

tewsi tepsi, sofra.

tümse[779] minber, yüksekçe yer. Argu lehçesinde. Asli değil.

xafsı küçük kutu.

Ş

tutşı bitişik ve komşu olan şey. **Anıŋ yi.ri meniŋke**[780] **tutşı ol.** Onun yeri benim yerime komşu. ş ile ç birbirine yakındır, burada **tutçı** da denebilir. Başka bir şekli de **tuta.şı**'dır. **Men saŋa tuta.şı barı.r men** ben sana sık sık giderim.

çaxşu kurt üzümü (goji tohumu – Lycium). Göz ağrısını tedavi etmek için kullanılır. Asli değildir.

karşı hakan sarayı.

karşı zıt. **Tün künüŋ karşı.sı ol** gece gündüzün zıddıdır.

karşı iki bey arasındaki ihtilaf. **Ol beg anıŋ birle karşı ol** bu bey öbürüne karşıdır.

kawşı kāş birbirine yakın, yay kaş.

G (gayın)

batga külah yapmak üzere üstünde keçi kılından kumaşın ve keçenin kesildiği tahta.

---

göre **sukur-*'dan. "Sokmak, sokturmak"la değil "izinsizlik"le ilgili bir kelime olmalı.

777 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *küwre*, Clauson, Dankoff-Kelly *köwre*. Krş. Türkmen *gövre* "gövde" (TTS).

778 Bk. yazma 243'te *buxsum* ile ilgili dipnot.

779 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tümse*, Clauson *tumsa*, Dankoff-Kelly *tumsa* (?). Krş. Türkiye Türkçesi *tümsek*, Anadolu ağızları *tüm ~ tümse ~ tümbe ~ tümmek*..."tepe, tümsek" (DS), Türkmen *tümmek* "tümsek" (TTS).

780 Kelimenin altına sonraki bir kalemle *yi.r* yazılmış.

tuzgu[781] yoldan geçen tanıdık ve akrabalara armağan olarak çıkarılan yemek.

tamga hakan vb.'nin damgası.

tamga denizlere, göllere, vadilere vb. yerlere akan su kolu. Denizin koy, liman kısmına da **tamga** denir. **(214)** Şiir:

tamga suwı taşra çıkıp tāgıg öte.r

artuçları tegre önüp tizgin yete.r

Diyor ki: Bu su kolu dağa nüfuz eder. Ardıçlar da sanki at dizgini gibi sıra sıra etrafında bitmişler.

çuwga hızlı posta ulaklarının yolda aldığı at. Sonrakini buluncaya kadar ona biner.

çuwga rehber ve komutan. Kıpçak ve Oğuz lehçesinde. Atasözü: **Kalın kula.n çuwgasız bolma.s** kalabalık sürü rehbersiz ve kılavuzsuz olmaz. Bu söz başkasına uyması gereken bir iş için söylenir. Eğer uyulan bunu hak ediyorsa.

sorgu bardak çekerken (hacamat yaparken) kullanılan bardak.

salga a.t taşkın at.

kapga büyük kapı.

kaḏgu gam, hüzün.

kudgu kara sinek.

karga karga. Atasözü: **Karga karı.sın kim bilir kişi ala.sın kim tapa.r.** Anlamı: Karganın ihtiyarını gencini kim ayırt edebilir. Aynı şekilde insanın içini kim bilebilir. Şiir:

karga kalı bilse muŋın ol buz soka.r[782]

awçı yaşıp tuzak tapa meŋke yaka.r

Diyor ki: Karga mihnet ve açlık hissederse buzu bile gagalar. Avcı kendini sakladığı takdirde, (karga) yemi görünce aldırmadan tuzağa bile girer.

kurgu[783] **er** çok taşkın, çok hafif kimse.

kargu dağın tepesinde minare gibi inşa edilen şey. Düşman geldiği zaman, herkesin hazırlıklı olması için üzerinde ateş yakılır.

(kaşga) kaşga kōy vücudu siyah, başı beyaz olan koyun. **kaşga at** gözlerinin çevresi siyah, yüzü beyaz olan at. Başında beyaz leke olan deve de aynı kelimeyle adlandırılır.

Kaşga Bugra iki yerin adı.

kamgı eğri ve bükülmüş şeyler. Çarpık ağızlı kimseye de **kamgı yüzlüg** denir.

781 Bk. yazma 211'de *tuzgu.nı* ile ilgili dipnot.

782 Atalay *sukar* (Dizin'de "düzelt" kaydıyla *sok-*'a gönderiyor.), Clauson *soka:r*, Dankoff-Kelly *suka:r*, Rustemov-Kormuşin *sokar*. Krş. Yeni Uygur *sok-* "vurmak, dövmek" (YUTS), Özbek *sok-* "vurmak..." (UTİL), Kırgız *sok-* "1. vurmak, dövmek, çarpmak, 2. demiri dövmek" (KS), Kazak *sok-* "1. vurmak, çarpmak, 2. kamçıyla vurmak, 3. tıklatmak, (kapı) çalmak" (KTS), Kar.-Mal. *sok-* "vurmak" (KMTS), Altay *sok-* "vurmak" (ATS), Hakas *soh-* "vurmak, dövmek" (HTS), Tuva *sogar* "vurmak, dövmek" (fakat aynı zamanda "sokmak". "Sokmak" anlamında ayrıca *sugar*) (TvTS); fakat Kazan Tatar *suk-* "sertçe vurmak, itip kakmak" (KTTS), Başkurt *huğıw* "elle veya başka bir şeyle sertçe vurmak" (BTH). Oğuz grubunda *sok-* ~ *sox-*, "sokmak, batırmak, girdirmek" demektir (TS, AzTS, TTS). Kırım Türkçesinde de *sok-*, "koymak, sokmak", bazı ağızlarda "vurmak" demektir (KRS). *Yılan sok-* fiilinde "vurmak, çalmak" anlamı korunmuştur. Lehçelerin birçoğunda "sokmak" için *suk-* kullanılır. "Sokmak" anlamındaki *suk-*, Oğuz grubunda ve Kırım Tatarcasında, "vurmak" anlamındaki *sok-* ile bulaşmaya uğramıştır. Ayrıca bk. Clauson: preliminary note; Tekin 1989: 202-203; Hamilton 1998:61. Ayrıca krş. yazma 331'de *sukuldı* ile ilgili dipnot.

783 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kurgu*, Clauson *korgu*. Clauson'a göre muhtemel bir "crasis" ile *korgu*<**korkgu*. Ancak Türkiye Türkçesindeki *kurum* "büyüklenme, gösteriş", *kuruntu*, Anadolu ağızlarındaki *kurgun* "kendini beğenmiş, kibirli" (DS), Osmanlı Türkçesindeki *kurgu* "kuruntu, vehim, şüphe" (Ş. Sami) bizi *kur-* köküne götürür. Bizce bu fiil, Türkçe Sözlük'te "zihinde büyütmek" anlamıyla yer alan (14. anlam) *kur-* fiilidir ve "tesis etmek" anlamındaki *kur-*'dan ayrıdır.

W

telwe deli.

kalwa temreni bulunmayan, temren yerine ucu sivriltilmiş olan ok. **(215)**

K (kaf)

(burkı) burkı nēŋ kırışık olan şeylere denir. Alnı kırış kırış olan abus çehre gibi.

tarka koruk. **Talka** şekli de vardır.

torku ipek. Atasözü: **Tawgaç xānnıŋ torkusı**[784] **telim teŋle.meḍip bıçma.s** Anlamı: Çin hakanının ipeği çoktur. Buna rağmen ölçmeden elbiselik kesmez. Bu söz, israfı önlemek ve bir işi bilerek yapmak için kullanılılır.

talka koruk. *l, r*'den dönüşmüştür.

talku burulup yuvarlak hâle getirilen şeylere denir. Burulmuş ipe de **talku yışıg** denir.

çanka avda kullanılan bir çeşit tuzak.

katkı kişi tabiatı sert olan ve kimseye itaat etmeyen adama denir.

kotkı er mütevazı.

G-K (kef)

berge[785] hırsız dövmekte ve eşek dürtmekte kullanılan kamçı ve değnek.

bürge pire. Taşkın ve hafif adam ona benzetilerek **bürge kişi** denir.

bïrgü borç. **Anıŋ maŋa bïr a.t bïrgüsi**[786] **ba.r** onun bana bir at borcu var.

belgü işaret ve alamet. Atasözü: **Kut belgü.si bilig.** Anlamı: Talihin işareti ilim ve akıldır.

bilge bilge, hakîm.

bilge âlim.

bilge akıllı. Şiir:

bilge erig eḍgü tutup sö.zin işit

erḍemini ögrenipen ışka sür-e

Diyor ki: Âlim, akıllı ve bilge kişiyi iyi tut ve sözünü dinle. Onda bulunan edep ve erdemi öğren ve öğrendiklerini kullan.

(Bilge Beg) Buradan, "âlim, akıllı ve bilge emîr" anlamında **Bilge Beg** adı kullanılmıştır.

(Köl Bilge Xān) Uygur hanı da **Köl**[787] **Bilge Xān** diye adlandırılırdı. "Aklı göl gibi" demektir. **(216)**

bügü bilge akıllı. Biriken suyun çokluğu bakımından ona benzetilir.[788]

tirgü[789] sofra örtüsü.

784 *-sı*, sonradan üst kısma eklenmiş.

785 Atalay *berke*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *berge*. Krş. Kazan Tatar *bergele-* "1. vurup durmak" (KTTS).

786 -sı sonradan üst kısma eklenmiş.

787 Satırın üstüne yazılmış.

788 Bu cümle *Kö.l Bilge Xa.n*'ın anlamıyla ilgili olmalıdır.

789 Te'de iptal edilmiş üstün de var.

tirgi sofra. Atasözü: **Tılın tirgike tegi.r.** Anlamı: Güzel sözle sofraya nail olunur. Konuşmanın değerini bilmek için söylenir. Nitekim Arapça atasözünde de *"el-mer'u maxbu:'un taḥte lisa:nihi"* (insan, dilinin altında saklıdır) denmiştir.

(tezgi) düşman gelmesinden dolayı kavim arasına kargaşa düşerse ve herkes düşmandan kaçışırsa **tezgi boldı** denir.

tilkü tilki. Kinaye olarak kız çocuk için kullanılır. Kadın doğum yaptığı zaman ebeye **tilkü mü togdı**[790] **azu böri mü** diye sorulur. Yani "tilki mi doğdu" denir ve bununla kız kastedilir. Çünkü onda (kızda) naz ve ele gelmeyiş vardır. **Böri mü** sözü de "kurt mu" demektir; bununla erkek çocuk kastedilir. Yiğitliğinden dolayı.

(tilge) bir tilge et bir parça et. Uzunlamasına konulan her şey için aynı kelime kullanılır. Uzunlamasına ayrılan yer parçası için de **bir tilge yi.r** denir.

çeçge dokuma tezgâhının tarağı.

(çürgü) çocuğa "(çiş) var mı yok mu" *(hel bihi: em la:)* anlamında **çürgü bār mu** diye sorulur.

bütkü kaka. Çocuklara mahsus olarak kullanılır. **Bütkü bār mu** kakan var mı yok mu?

çilgü at kızıl doru at.

sirke sirke.

sirke başta bulunan bit yumurtası.

ketki at arkası yüksek, beli çökük at.

kötki toprak tepe.

keḏgü giyilen her şey. Ne tür olursa olsun.

külgü gülüş.

külgü kalp sektesine denir. **Er külgü bardı** adamı kalp sektesi tuttu. **kültgü** de denebilir.

kerki keser.

körge tahtadan yapılan tabak. Kençekçe.

L

botlu[791] deve burunsalığı. **(217)**

birle "ile" anlamında bir edat. **Ol meniŋ birle erdi** o benimle idi. Hafifletmek için *r* düşürülüp **bile** de denilebilir.

bibli Dârıfülfül (bir baharat – Fructus Piperis longi).

toplu kabir. Birisine küfredildiği zaman **toplu.ka tol!** denir, "kabir onunla doluversin" demektir.

toklı altı aylık kuzu.

çawlı şahin (Buteo buteo).

Çagla Uç'a bağlı bir yaylanın adı.

şuglu tilki üzümü, böğürtlen (Solanum nigrum).

790 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

791 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *butlu*, Dankoff-Kelly *butlu* (*buylu*?). Te noktaları açık. *Botu ~ botuk* "deve yavrusu" ile köktaş olabilir.

M

bıçma yorı.nçga biçilmiş yonca. Mim ve elif (*-mA*) eklenip mef'ul anlamı veren isimler, kalıcı isim olurlar (mastar olmazlar); bundan dolayı onları zikrediyorum.

tutma sandık.

turma turp (Raphanus sativus).

(sarıg turma) Buradan havuç için "sarı turp" anlamında **sarıg turma** denir. Argu halkı ona **gi.zri** der; bunu Farsların havuç için kullandıkları *"gezer"* kelimesinden almışlar ve hafifletmişlerdir. Oğuzlar ise **geşür** derler; onlar da bunu Farslardan almışlardır.

Onlar Farslarla bir arada yaşamaya başlayınca bazı kelimeleri unuttular ve onların yerine Farsçalarını kullandılar. Güğüme **aftaba** dedikleri gibi. Bu Farsçadaki *a:fta:be*'dir. "Boyunluk" için **kalide** derler; Arapçası[792] *qala:de*'dir. Türkler ise güğüme **kumgan**, boyunluğa ve halkaya **bakan** derler. Bil ki Oğuzca tuhaftır. Çift olarak kullanılan bu isim ve fiillerden biri asıldır, diğeri de onun şubesidir veya ona bağlıdır. Onlar (Oğuzlar), Türklerden farklı olarak, tâbi olan kelimeyi tek başına kullanırlar. Örneği şudur: Türkler, bir şey diğer bir şeye katıldığı zaman, **kattı kardı** derler. Bir şeyi bir şeye katmakta asıl olan **kattı**'dır; **kardı,** ona tâbidir. Oğuzlar ise bir şeyi bir şeye katmak için **kardı** derler ve aslını (*kattı*'yı) bırakırlar. Bunun gibi Türkler **eḏgü yawlak** derler; **eḏgü** "iyi"dir, **yawlak** "kötü"dür; **eḏgü** ile beraber kullanılır; yalnız başına kullanılmaz. Oğuzlar ise onu tek başına kullanırlar. **(218)**

tizme şalvarın uçkurluğu. Ona benzer her şey. Kesenin ağzı gibi. İçine ip geçirildikten sonra onunla (ağzı) bağlanır.

tegme "her biri" anlamında bir kelime. Atasözü: **Tegme kişi öz bolma.s yāt yaguk tü.z bolma.s**. Anlamı: Herkes senin kendin gibi olmaz ki ona güvenip sırrını veresin. Yabancı ile yakın da eşit olmaz.

tügme gömlek düğmesi. Kaftan ve elbise düğmesi de aynı.

(tikme) tikme nēŋ (iğneyle) dikilmiş şey.

çalma kurumuş çamur parçası, kesek.

(çalma) koyun ağıllarında ve deve ağıllarında toplanıp kesilen ve kışın yakıt olarak kullanılmak üzere kurutulan tezek de **çalma**'dır.

satma bağ bekçisinin geceleri oturmak üzere ağacın üzerine kurduğu rafa benzer tahta.

süzme keş (yağsız, kurutulmuş yoğurt).

katma yuvga yağda pişirilen ufalanmış ekmek.

karma yağma. **Nēŋ karma.la.dı** bir şey yağmaladı.

kırma Mahrutî (konik) olan her şey. Buradan mahrutî topa **kırma topık** denir.

kesme enli ok temreni.

kesme perçem. Şiir:

tünle bile bastımız
tegme yaŋak bustımız
kesme.lerin kestimiz
Mıŋlak erin bıçtımız

Uygurlar üzerine yapılan gazayı tasvir ederek diyor ki: Geceleyin onlar üzerine baskın yaptık. Her taraftan pusuya yattık. Atlarının perçemlerini kestik ve Mıŋlak erlerini öldürdük. O (*Mıŋlak*), yer adıdır.

792 Metinde Arapça yerine "Oğuzca" (guziyye) yazılmış. Ayrıca Arapçasının *qıla:de* olması gerekir.

(N)

bekni buğday, akdarı ve arpa içkisi.

bagna merdiven basamağı.

tagna yawa bir tür kasnı (çadıruşağı, şeytantersi gibi maydanozgillerden elde edilen reçine). Ondan kesilmiş bir parça, yoğurtla karıştırılarak renk versin diye **tutma.ç** yemeğine konur.

tekne tekne.

çurnı Türk tabiplerinin hazırladığı bir ishal ilacı.

çigne[793] tapan, sürgü (Tohumu örtmek ve toprağı düz hâle getirmek üzere öküzlerce çekilen enli tahta parçası). Yağma lehçesinde.

xasnı bir Hint ilacı. Yalaması için çocuğun ağzına konur ki çocuklar gelişsin. **(219)**

koşnı komşu. Oğuzlar *n*'yi *ş*'den önceye alarak **konşı** derler. İkisi de kurala uygundur.

Harekeleriyle Fa'lān, Fu'lān, Fi'lān Bâbı

P

turpun[794] arama, araştırma, karşılaştırma. **Anıŋ evin turpınla** evi nerdedir, ara.

T

tartı.n[795] kavim içinden bir grup. Kendi içlerinden bir büyüğe tâbi olup onun emrindedirler.

tartı.n yolculuk vb. durumlar için hazırlanan yiyecek.

(taştın) er taştın bardı adam dışarıya gitti.

çikte.n eyer örtüsü.

kafta.n kaftan.

Ç

Barça.n bir yer adı.

tapça.n sehpa şeklinde bir şey. Üç ayağı vardır. Üzüm koparırken, elin erişemediği salkımları koparmak için üzerine çıkılır.

Curça.n İslam diyarının Çin yolundaki uç kısımlarından bir yer.

X

Barxa.n aşağı Çin'in adı. Kâşgar civarında, yüksek bir dağın üzerindeki kale. Altında

793 Kelimenin Arapça karşılığı olan *mimleqa* hem "mala", hem de "tapan" anlamına gelmektedir. Ancak yazma 576'daki *er çigne çigne.di* cümlesine "adam yer için (*li'l-arżi*) mimleqa kullandı" karşılığı verilmiştir; bu da söz konusu aletin tapan olduğunu gösterir. *Çigne* için krş. Kırgız *çiyne* "iki tane müvazi sırıktan ve bunların arasına enine konulan değneklerden teşekkül eden gayet basit ve iptidaî kızak" (KS).

794 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *turbun*, Clauson *torpun*, Dankoff-Kelly *torpun* (?). Krş. yazma 635 *turpla-* "örneğini yapmak" ve krş. Kırgız *turpat* "görünüş, şekil, biçim, çehre" (KS).

795 Atalay, Rustemov-Kormuşin *tarbın*, Clauson, Dankoff-Kelly *tartın*. Nun'dan önce iki diş var. Alttaki tek nokta ilk dişe ait olmalı. Ancak *t* başlığı altındaki maddelerden olduğu için ilk dişin *t* olması gerekir. Kelime muhtemelen *tart-* fiiliyle ilgili. Krş. yazma 232'de *tartıg*.

altın madenleri vardır.

burxa.n put, oyuncak bebek. Süslü puta da **beḍiz**[796] **burxa.n** denir.

tarxa.n "emîr" anlamında, Müslüman olmadan önce kullanılan bir isim. Argu lehçesinde.

D

çında.n sandal ağacı (Santalum album).

çında.n at kula renkli at.

R

tewre.n[797] şalvar uçkuru ve sapan ipi yapmak için bir araya getirilip burulan ipler.

Sabra.n Oğuz ülkesinde bir şehrin adı. Halk onu **Şabra.n** olarak sad (ص) ile telaffuz eder. Türk dilinde sad'ın yeri yoktur.

sopra.n[798] minare vb. şeyler gibi uzun olan her şey. Oğuzca.

S

tügsi.n dört yandan düğümlenen bir çeşit düğüm. Şiir:

tegme çeçe.k ügüldi[799]
bukuklanıp[800] **bögüldi**[801]
tügsi.n tügü.n tügüldi
yazga.lı met yörgeşü.r

Yazı tasvir ederek diyor ki: Çiçekler toplandı. Sanki çiçeklerin tomurcukları kaburga gibi iç içe geçerek düğüm oldu. Birbirlerine sarılıyorlar. Neredeyse patlayacaklar.

tügsi.n halktan olup, hakandan sonraki üçüncü derecede bulunan kişinin unvanı. **(220)**

tokso.n sayılardan doksan. Aslı **toku.z ōn**'dur; "dokuz kere on" anlamındadır. İkisi birleştirilmiştir.

Saxsı.n Bulgar civarında bir şehrin adı. Suvar'dır.

seksö.n sayılardan seksen. Aslı **sekiz ōn**'dur; "sekiz kere on" demektir. İkisi birleştirilmiştir.

---

796 Metinde *beḍez*.

797 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tawran*, Clauson, Dankoff-Kelly *tewre:n*. Clauson: *tevir*-'den.

798 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *suyran*, Clauson *subra:n*, Dankoff-Kelly *subra:n* (?). Metinde ye ile. Clauson, sıralamaya göre be'li olması gerektiğini düşünüyor. Krş. Kırgız *sop kamçı* "uzun kırbaç", *sopok* "uzunca, söbe" (KS), Kazak *sopay*- "uzamak, incelmek, süzülmek" (KTS), Anadolu ağızları *sobut* "ince sopa" (DS), Türkiye Türkçesi *sopa* "1. kalın değnek" (TS).

799 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

800 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *bukuklanıp*, Clauson, Dankoff-Kelly *bokuklanıp*. Clauson, "guatr" anlamına gelen *bokuk ~ bokak* ile bu fiilin tabanını aynı kabul etmiştir. Onun çağdaş lehçe ve ağızlardan tespit ettiği "guatr, kuş kursağı" anlamına gelen veriler (Altay Teleüt *poğo:k*, Lebed *po:k*, Şor *puğak*, Hakas *poğo*, Güneydoğu Türki *pokak ~ poxak*, Kırgız *poğo:k, bokok, boğok*, Kazak *buğak*, Karakalpak *buğak*) bu kelimenin asli biçiminin *bokak* olması gerektiğini gösterir. Bizce çiçekle ilgili fiil *bukuklan*-'dır ve bu kelimeyle ilgili değildir; "bükmek" anlamındaki *buk*- (bk. yazma 272) ile ilgilidir. Bugün de Anadolu ağızlarında *buk*- "burkulmak", *buxux* "bükük" verileri vardır. Daha ilgi çekici olanı da "tomurcuk" anlamındaki *bux* kelimesidir (DS).

801 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *bükül*-, Dankoff-Kelly *bögül*-. Arapça tercüme toptan ve dolayısıyla eksiktir. Ancak yazma 408'deki benzer dörtlükte bu fiilin anlamı "toplandı" (*tecemme'at*) olarak verilmiştir. Yazma 334'teki *bögül*- fiilinin anlamı da "toplanmak"tır.

köpsü.n minder, basık şilte.

kimse.n başa giyilen başlık vb. şeylerde kullanılan ince, altın yapraklar.

Ş

kirşe.n üstübeç.

(kökşi.n) kökşi.n nēŋ gök renginde olan her şey.

G (Gayın)

bazga.n[802] demircilerin kullandığı çekiç.

başga.n 50-100 rıtl[803] ağırlığında büyük balık. Kavmin büyüğü ona benzetilir ve **bodun başga.nı** denir; "kavmin reisi" demektir.

tutgu.n tutsak, esir.

tadgu.n ırmak. Fırat vb. gibi. Akan her nehre **ögüz** dendiği gibi.

talga.n ig[804] sara hastalığı.

sıçga.n fare (Rattus). Atasözü: **Öldeçi sıçga.n mü.ş taşakı kaşı.r.** Anlamı şudur: Ölümü yaklaşan sıçan kedinin taşaklarını kaşır. Bu, *ke'l-ba:ḫişi 'ani'l-mudyeti* (ölümü ararcasına) sözüne benzer. Bu, ölümüne yol açacak şeyin etrafında dönen kimse için kullanılır.

sıçga.n yılı Türkçedeki 12 yıldan birinin adı.

sarga.n çorak yerde biten bir bitkinin adı.

(sarga.n yi.r) bittiği yer de adını ondan alır ve **sarga.n yi.r** denilir.

(sarga.n kamı.ş) kurumuş kamışlığa da **sarga.n kamı.ş** denir.

kazga.n yi.r Çöküntü, çatlak ve yarıklar bulunan arazi. Atasözü: **Kuş yawuzı sagzıga.n yıga.ç yawuzı azga.n yi.r yawuzı kazga.n bodun yawuzı Barsga.n.** Anlamı şudur: Kuşların en kötüsü saksağandır; ağaçların en kötüsü *azga:n* isimli **(221)** ağaçtır[805]. Gül gibi sarı ve beyaz renkte çiçekleri olan bir ağaçtır. Küpe gibi kırmızı meyveleri vardır. Bizde üzüm bağının en kötü yerlerine dikilir; odun elde etmeye de yaramaz. Onunla ateş yakıldığı zaman ateşte parçalanarak elbiseleri ve evde bulunan şeyleri yakacak derecede sıçrar. Arazinin en kötüsü de yarık ve çökük olanıdır; çünkü ne çadır kurmaya elverişlidir ne de ziraat yapmaya. İnsanların en kötüsü ise Barsganlılardır; çünkü onlar geçimsiz ve cimridirler.

kuzgu.n kuzgun. Atasözü: **Börinin ortak kuzgu.nnuŋ yıga.ç ba.şında.** Anlamı şudur: Kuzgun kurdun avladığına ortak olur; kuzgunun avladığı ise ağaç başındadır. Bu, Arapların dilindeki *"yerbużu ḫacraten ve yerta'i: vasaṭan"* (kenarda yatar, ortadan yer) sözü gibidir.

kuşgu.n hayvanların yem olarak yediği taze kamış (Phragmites australis).

kuşgu.n Bektaşi üzümü (Ribes grossularia) anlamındaki **uşgu.n**'un bir varyantı.

kumga.n güğüm, ibrik.

(munga.n) munga.n kişi geveze.

---

802 Metinde *barga:n*. Fakat yazma 13'te *bazga:n*. Atalay'ın verdiği "mersin yemişi" anlamı, Mani metinlerinden ve İbni Mühennâ'dan verilen tanıklarla Clauson tarafından düzeltilmiştir.

803 1 rıtl = 436,8 gr.

804 Kelime harekesiz ve dişte nokta yok. Atalay haklı olarak *ig* okumuştur.

805 Batı Anadolu ve Akdeniz bölgesinde *azgan*, "dikenli, bol ve ufak sarı çiçekli bir çeşit çalı" (DS). Kıbrıs Türk ağzında "çok dikenli ve sarı çiçekler açan bir ağaççık"a azgan denir (Gökçeoğlu 1999: 76).

K (kaf)

(barkın) barkın kişi hiç kimsenin yolundan alıkoyamadığı yolcu.

(turku.n) turku.n su.w sürekli duran su.

talka.n kavut (kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununa şeker veya tatlı yemiş katılarak yapılan yiyecek). Şiir:

oglum ögüt algıl biligsizlik kite.r

talka.n kimniŋ bolsa aŋar bekmes kata.r

Diyor ki: Ey oğlum! Öğüdü al ve nefsinden boşluğu (cehaleti) uzaklaştır. Kavutu olan ona pekmez katar. Bunun gibi aklı olan da öğüdü kabul eder.

çalkan yaranın bulaşıcı olması ve bir yerden bir yere sirayet etmesi. Ayak şiştiğinde kasıklarda da şişlik belirmesi gibi.

kalka.n kalkan. İki varyanttan birinde. Şiir:

kıkrıp atıg kemşelim

kalkan süŋü.n çömşelim[806]

kaynap yana yumşalım

katgı yagı yuwılsu.n (222)

Düşmanı tasvir ederek diyor ki: Bağrışıp savaş naralarıyla onlara saldırırız. Kalkan ve süngülerle toslarız. Karşılaştığımız zaman güçleniriz; sonra istenirse barış için sakinleşiriz ki güçlü düşman yumuşasın.

K-G (kef)

terken Karahanlılarda bir bölgeye hükmeden hâna hitap şekli. Karahanlı sülalesine mensup olmayanlara ve han olmayanlara bu şekilde hitap edilmez. "Ey kendisine itaat edilen" anlamına gelir.

(terkin) terkin kel hemen gel. Aslı **terk**'tir, "hız" demektir.

törkün aşiretin toplandığı yer; anne, babanın evi. **Kız törkünke**[807] **keldi** denir; kız baba evine geldi demektir. Şiir:

kelse apaŋ terkenim

etilge met törkünim[808]

yaḍılmagay terkinim

emdi çerig çergeşü.r

Hakanı, Yabaku savaşına yardım için çağırarak diyor ki: Eğer hakan gelirse aşiretim düzelir. Aşiretimin evleri de yıkılmaz. Şimdi savaş safları düzülüyor. Hemen bana yetişsin.

806 Atalay, Rustemov-Kormuşin *çumşalım*, Dankoff-Kelly *çomşalım*. DLT'de hem *çom-* var, hem de *çöm-*. Yazma 277'de Kâşgarlı ikisine de "dalmak (*ġa:şa)*" anlamını veriyor; ancak ikincisinde "bir dalışla daldı (*ġa:şa fi'l-ma:'i ġawşan)*" ifadesini kullanıyor ve ayrıca burada "mübalağa" olduğunu belirtiyor. Buna göre bu dörtlükteki mecazî anlama uygun olan bizce ikincisidir. Kelimenin ünlüsü için bk. yazıma 277'deki dipnot.

807 Nun'da kahverengi esre var.

808 Atalay *türkünim*, Clauson *türgünim*, Dankoff-Kelly *terginim* (üçüncü mısrada *törkünim*), Rustemov-Kormuşin *törkünim*. Krş. Hakas *tör* I "baba evi" (HTS), Kazak *törkin* "1. gelinin kendi akrabaları" (KTS), Kırgız *törkün* "zevcenin akrabaları", Başkurt *türkĕn* "evli kadınların baba yurdu" (BTH). Başkurtça biçim Eski Türkçede ünlünün geniş olduğunu gösterir.

terkin[809] **su.w** birikinti yerinde birikmiş su.

(terkin) terkin* sü toplanmış askerler; her toplanmış şey de **terkin***'dir.

Taşken Şaş'ın adıdır. *Ebu: Bekr el-Ḳaffa:lu'ş-Ṣa:şi:*'nin çıktığı beldedir. Aslı da **tāş kend**'dir; "taştan şehir" demektir.

tüşgün geven (kitre -zamk- çıkarılan bir tür çalı – Astragalus). Dikenlidir.

çetge.n[810] gem dizgini.

çümge.n[811] çayır ve ayrık otu (Agropyrum repens).

(çiwgin) çiwgin aş şişmanlatan doyurucu yemek. Hayvanları semirten ota da **çiwgi.n ot** denir.

Sitgü.n Oğuz şehirlerinden bir şehir.

süzgün dağ ağaçlarından bir ağaçtır; dikenlidir; siyah renklidir.

kirgin[812] aygırın şehveti. **Bugra kirgini kirdi** denir; (deve) şehvet dönemine girdi (kösnük oldu), demektir.

(kewgin) kewgin aş doyurucu olmayan yemek. Bu **çiwgin**'in zıddıdır. Ot için de aynı.

kelkin[813] met (met cezir'deki). Sel gibidir. **(223)**

limken[814] sarı erik (ejderha gözü – Dimocarpus longan ?).

L

bakla.n kozı[815] taze ve semiz kuzu.

Begle.n erkek adlarındandır.

Çogla.n Karluk büyüklerinin adlarındandır.

sügli.n sülün (Phasiamus colchicus). **Süwli.n**[816] de denir.

batma.n batman. **Bir batma.n et** denir; "bir batman et" demektir.

çukmı.n kurabiye şeklinde bir tür ekmektir. Tenceredeki suyun buharında pişirilir. Sindirimi en kolay ekmektir.

sökme.n kahramanlara verilen lakaplardandır; düşman saflarını yaran demektir. "Bir

809 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *terkin*, Clauson, Dankoff-Kelly *tergin*. Krş. Anadolu ağızları *terkin* "belli bir yerde, belli bir saatte buluşma sözleşmesi, randevu", *terkin ver-* "...buluşmak için anlaşmak, sözleşmek" (DS). Erdal, Eski Türkçede *l* ve *r*'den sonra ekin *k*'li olduğunu ileri sürer; bu kelimeyi de *terkin* okur (Erdal 1991: 327).

810 DTS kelimeyi, Kutadgu Bilig'de aynı anlamda geçen *çigen* ile karşılaştırır. Clauson bu kelimenin *tizgin* olması gerektiğini, düzenleme sırasında *tizgin*'in düşüp Arapça karşılığının *çetke:n*'in karşısına geldiğini ileri sürer. Alfabe sırasına göre iki kelime yukarıda yer alabilecek muhayyel bir *tizgin*'in karşılığının iki kelime sonraya yanlışlıkla girmesi görüşü kabul edilemez. Dankoff-Kelly *çetge:n*'i madde başı yaparlar; fakat DTS'a da atıfta bulunarak kelimenin *çige:n* olabileceğini düşünürler. Tezcan da kelimenin "yanlış derleme veya yanlış biçimde yazıya geçirme sonucu DLT'e girmiş" olabileceğini, doğru biçimin Kutadgu Bilig'deki *çigen* olması gerektiğini ileri sürer (Tezcan 2008: 301). Ancak kelimenin fa'lān (CVCCVC) kalıbı altında yer aldığını ve *çigen*'in bu kalıba uymadığını belirtmeliyiz.

811 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çümgen*, Clauson, Dankoff-Kelly *çimge:n*. Krş. yazma 170: *çim*. Yazma 170'te cim esreli, fakat buradaki cim açık şekilde ötreli.

812 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kirkin*, Clauson, Dankoff-Kelly *kirgin*. Krş. Anadolu ağızları *girgin* I "Şubat ayında azan erkek deve", *gilgil* III "çiftleşmek isteyen erkek deve". İkinci veriye Atalay da dipnotta temas etmiştir.

813 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kelgin*. Erdal, ek *l*'den sonra geldiği için *kelkin* okuyor. Krş. Yeni Uygur *kelkün* "kabarma, akıp gelme, sel, taşkın" (YUTS).

814 Atalay *limgen*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *limken*. DTS: Çince *lim-gim*'den. Clauson: Çince *lin-ch'in*'den (Orta Çince *liim-kiim*).

815 Bk. yazma 544'te *kozı* ile ilgili dipnot.

816 Metinde *süwgi:n*. Ancak kef keşidesi sonradan iptal edilmiş.

şeyi söküp dağıttı" anlamındaki **sökti nēŋni** sözünden alınmıştır.

sıkma.n sonbaharda üzüm sıkma zamanı.

kurma.n Oğuz ve Kıpçak lehçesinde yay kabı. **Kiş kurma.n** denilir ki anlamı "yay kabı ve sadak"tır. "Beline kuşağı bağla" anlamındaki **ku.r ma.n** sözünden gelir.

ketme.n yeri kazmak için kullanılan alet.

kö.zme.n közde pişirilen ekmek.

İkinci ve Üçüncü Kök Harfleri Arasında Uzatma ve Yumuşatma Harfleriyle Artırılmış Olan Baplar Harekeleriyle Fa'ālā Bâbı

T

tama.ta (?)[817] kadayıf hamuru kıvamında ince bir hamurun adı. Pişerken yağı akmasın diye yağlı tavuk veya et ile karıştırılır.

Ç

kara.çı kapı kapı dolaşan dilenci.

kele.çü Oğuzcada konuşma ve söz.

kömi.çe[818] sivrisinek.

R

(tapa.ru) ol meniŋ tapa.ru keldi denir; "bana geldi" demektir. **Ol anıŋ tapa.ru bardı** denir; "o ona geldi" demektir. **Tapa,** "bana" manasında bir edattır; *r* ve *vav* zait harftir.

xuma.ru mirasın ta kendisi. "**Būnı atamdan xuma.ru buldum**" denir; "ben bunu babamdan miras olarak buldum" demektir.

xuma.ru mallardan hatıra olanı. Türklerin âdetine göre **(224)** onların büyüklerinden biri öldüğü zaman malından değerli bir parça hükümdar için ayrılır; o mala **xuma.ru** denir; yani "ondan hatıra" demektir. Bu kelime erkek ve kadınlara ad olarak da konur. Sefere çıkan kişi de akrabalarına kendisini hatırlamaları için bir şey bırakır; bu da **xuma.ru**'dur.

namı.ja Çigil lehçesinde kadının kızkardeşinin kocası.

şala.şu bir Çin dokuma türü.

şamu.şa yenilen çemen (poy) otu (Trigonella foenum-graecum).

G (gayın)

kara.gu zaç, karaboya (sülfürik asit).

kara.gu kör.

(kurı.gu) kurı.gu nēŋ kurumak üzere olan şey. "Bir şeyin kuruduğu zaman" için de

817 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *yamata* (?), Clauson, Dankoff-Kelly *tama:ta* (?). Baştaki diş noktasız ve harekesiz. Clauson haklı olarak, Kâşgarlı'nın uyguladığı alfabetik sıralamaya göre ya be ya te olması gerektiğini düşünüyor.

818 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kümiçe*, Clauson, Dankoff-Kelly *kömi:çe*. Krş. Kırgız *kömüsköçö ~ kömüskö* "hayal meyal gözüken, bir nesnenin hayal meyal gözüktüğü yer" (KS).

kullanılır.

kıra.gu soğukta gökten düşen kırağı.

buza.gu buzağı. Atasözü: **Evdeki buza.gu ökü.z bolma.s.** Anlamı şudur: Evdeki buzağı hiçbir zaman öküz olmaz. Bu, fazilet ve şerefte yükselen bir adam için söylenir. Akrabaları onu, küçükken gördükleri gözle hâlâ küçük olarak görürler.

buza.gu tılı küçük bir fare türü (*cirẕewn*). Küçük bir hayvandır.

(boşu.gu) at boşu.gu boldı denir; "at vb. hayvanların bağlarından boşaltılma zamanı geldi" demektir.

(tuşa.gu) at tuşa.gu boldı denir; "at vb. hayvanlara köstek vurma zamanı geldi" demektir.

buka.gu hırsızlara takılan kelepçe (bukağı).

taka.gu horoz ve tavuk için genel addır. Sonra ayrılır. Horoz için **erkek taka.gu**, tavuk için **tışı taka.gu** denir. Atasözü: **Yazı.dakı süwli.n eḏergeli ewdeki taka.gu ıçgınma.** Anlamı şudur: Sülün avlamaya çıkıp da evdeki tavuğu elden kaçırma. Bu, insanın, olmayan bir şeyi elde etmek uğruna elinde bulundurduğu şeyleri harcamaktan vazgeçmesi için söylenir.

taka.gu yılı (225) Türkçede 12 yıldan birinin adı.

tala.gu karışımla elde edilen zehir.

(tala.gu) dizanteriye de **tala.gu** denir.

tuma.gu nezle.

kana.gu neşter.

G (kef)

bütü.ge patlıcan (Solanum melongena).

bile.gü bileği.

tire.gü kendisine dayanılacak ve yelken ve benzeri şeyleri dik tutacak olan nesne (direk).

kere.gü Türkmenlerde çadır. Bu, göçebelerde kışlık evdir. Atasözü: **Küg**[819] **kördi kere.gü yüḏti.** Anlamı şudur: Sıkıntıyı görünce çadırını sırtladı.

köze.gü tandırda ateşi karıştırma demiri. Atasözü: **Köze.gü uzu.n bolsa elig küyme.s**[820]**.** Anlamı şudur: Tandır demiri uzun olsa el yanmaz. Bu atasözü, işlerini yapan oğul ve uşağı çok olan ve rahat yaşayan kişi için söylenir.

köşi.ge küçük gölge.

kele.gü jerboa, keseli fare (tarla faresi büyüklüğünde sıçrayıcı bir kemirgen – Antechinomys).

köli.ge koyu gölge.

819 Kef'te ötre var. Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kek*, Clauson *kük*. Yazma 407'de aynı anlamdaki (*el-miḥne*) kelime iki kez geçiyor ve ikisinde de üstünle harekelenmiş. Clauson'a göre yanlış harekeleme. Clauson Kazakça (? işaretiyle) *küy kör-* "sıkıntı çekmek" verisini de Radloff'tan aktarıyor. Ayrıca krş. Kazak *küy* II "4. (ağız) zar, muŋ, küyiniş" (KtilS), Yeni Uygur *küyek* "dert, acı, keder, ıstırap, üzüntü" (YUTS).

820 Bk. yazma 34'te *küyme.s* ile ilgili dipnot.

L

çüme.li[821] karınca. Çigil lehçesinde.

(çomı.lı bol-) çomı.lı[822] **boldı** sıcaktan dolayı bir kişinin göz kapağı düşüp uyuşunca söylenir.

kepe.li uçan kelebek.

Harekeleriyle Fa'ālān ve Fa'ilān Bâbı

Z

karı.za.n çok yaşlanmış ihtiyar.

K (kaf)

çıbıka.n[823] hünnap (Zizyphus jujuba).

çıbıka.n[824] çıban. Kırmızılığından dolayı hünnaba benzetilir.

kara.ka.n dağ ağaçlarından bir tür (Caragana).

M

çulı.ma.n īş aslı ve nereden çıktığı bilinmeyen iş. Aslı su birikintisidir. Kençek lehçesinde.

Harekeleriyle Fa'anlī Bâbı

D

tatındı sūt süt kalıntısı[825].

(saçındı) saçındı nēŋ saçılmış ve yayılmış şey.

(tıḳındı) tıḳındı[826] **nēŋ** yasak edilmiş şey.

(keḳindi) keḳindi tōn çok giyilmiş elbise. **(226)**

(süründi) süründi er her yerden kovulmuş kişi.

kırındı her şeyin kırıntısı.

---

821 Atalay *çumalı*, DTS *çömeli*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *çüme:li*. Krş. Özbek *çümäli* "karınca" (KTLS), Yeni Uygur *çümüle* "karınca" (YUTS). Radloff'tan naklen Clauson: Saraba *tsümöldü*, Lebed, Tuba *çıbalı*, Teleüt *çımalı*.

822 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çumılı*, Clauson *çomı:lı*, Dankoff-Kelly *çüme:li* (?). Clauson *çom-* "dalmak" fiilinden geldiğini düşünür.

823 Cim ile kaf arasında tek diş. Altındaki iki noktadan biri iptal edilmiş. Atalay Dip., DTS, Rustemov-Kormuşin *çıpıkan*, Clauson, Dankoff-Kelly *çıbıka:n*. Clauson, Ligeti'nin Çince-Uygurca Sözlük'ünden ve Radloff'tan "hünnap" anlamında *çobuğan* ve "şekerleme" anlamında *çıbıyan* sözlerini aktarıyor. Ayrıca krş. Anadolu ağızları *çıbı işi* "üzüm", *çubul* "yabani üzüm" (DS).

824 Bir önceki kelime gibi yazılmış. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çıpıkan*, Clauson, Dankoff-Kelly *çıbıka:n*. Clauson, kelimenin sadeçe (?) Osm. *çıban* ve Türkmen *çı:ban*'da yaşadığını belirtiyor. Fakat krş. Başkurt *sikan*, Kazak *şiykan*, Kırgız *çıykan*, Özbek *çipḳån*, Tatar *çuan* (KTLS); Yeni Uygur *çikan* (YUTS), Altay *çıbırtkan* "sivilce".

825 Tercümede *'ubr*. Anlamları: "çok, kesîr gibi" (Ahterî 2009: 1035); "1. göz kızarması...5. çok güçlü" (Kanar 2009: 1229). Clauson haklı olarak *ġubr* "kalıntı" olması gerektiğini düşünüyor.

826 Yazmada *taḳındı*.

Z

zaranza aspur, yalancı safran (Carthamus tinctorius). Tohuma **zaranza urugı**[827] denir.

N

(süzündi) süzündi su.w çok süzülmüş su.

(kazındı) kazındı topra.k kazılmış toprak.

bogundı hayvan mesanesi. İnsanınki değil.

salındı otuŋ sellerin nehir kıyısına fırlattığı odun.

(salındı) salındı nēŋ bırakılmış şey.

sulundı[828] adamın saç örgüsü. Aslı **salındı nēŋ**'dir; yani bir şey sallandı ve o her zaman sallanmaktadır. Fasih olmayan bir varyanttır.

tamındı su.w su damlası.

(kömündi) kömündi nēŋ gömülmüş şey.

Nun, dal ve ye (*-ndI*), fiillere eklendiği zaman onları isim yapar; anlamca ya nesnelerin kırıntısı olur ya da mef'ul durumuna düşer. Bu da Arapçadaki *fuʿa:le* gibidir.

Başka bir açıklama daha vardır: Bütün fiillerde geçmiş zamanın sonuna, onun emir olduğunu gösteren asli harf ile geçmiş zaman belirtisi olan dal-ye'nin arasına nun gelirse fiil, mef'ul manasında bir isme dönüşür. **Su.wnı sü.zti**'de dendiği gibi. Anlamı "suyu süzdü"dür. Eğer nun, asli olan ze ile geçmiş zaman belirtisi olan dal-ye arasına yerleştirilir ve **süzündi su.w** denirse o zaman fiil, üzerinde hareketin vuku bulduğu bir isim hâline gelir; anlamı da "süzdürülmüş su" olur. Zikretmediğim her şey de bu kurala tâbidir.

Fuʿulî Bâbı

büstüli[829] yenilen kara pazı, koyun sarmaşığı (Atrplex hortensis).

Üçlü baplar bitti.

ZÂİT HARFLİ BAPLAR

Harekeleriyle Faʿlel, Faʿlāl, Fuʿlul Bâbı (227)

T

buşgut[830] meslekte öğrenci, çırak.

tarmut dağın yarıkları, çıkıntı ve girintileri. Bundan **tāg tarmut keçtim** denir; "dağın yarıklarını, çıkıntı ve girintilerini geçtim" demektir.

tegşüt bir şeyin karşılığı, bedeli olarak verilen şey. Ayarı düşük para verip sağlamını

827 Rı'daki hareke ötre ile sükûn arası. Sükûndan ötreleştirilmiş gibi.

828 Atalay *sulundı*, Clauson, Dankoff-Kelly *salındı*, Rustemov-Kormuşin *salundı*. Sin'in ötresi açık. Krş. Anadolu ağızları *sulun-* "sallanmak" (DS).

829 Krş. yazma 247: *büsteli*.

830 Atalay, Rustemov-Kormuşin *buşgut*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *boşgut*. Krş. Anadolu ağızları *buşur-* I "arayıp sorup elde etmek, tedarik etmek" (DS).

almak gibi.

rapçat angarya. Beyin, halkın yük hayvanlarını alıp bedava yük taşıtması gibi. Kençekçedir.

çapgut kıtık.

karşut gece ve gündüz gibi zıt olan.

kızgut ibret olsun diye cezalandırılan. Adam suçundan dolayı insanlar arasında rezil olur ve insanlar gözleriyle görüp ibret alsınlar diye cezalandırılır.

kawşut iki hükümdarın, ülke güvenliği için tokalaşıp barışmaları.

(Kawşut) erkekler de **Kawşut** diye adlandırılır.

lüçnüt buğday vb. şeyleri temizlemede yardımlaşma. Bu, köy halkı arasında olur. İnsanlar birbirlerine yardım ederler. Harmanı dövmek için bir köle veya bir hayvan göndermek gibi. Kençek lehçesinde.

Ç

bıçgu.ç makas. Bir nesneyi kesen şey.

Budra.ç Yabaku büyüklerinden birinin adı. **Bekeç Arsla.n Tigi.n** zamanında Müslümanların eline düştüler.

bürgü.ç[831] kılıca benzer geniş tahta. Onunla fırında ekmek çevrilir.

bösge.ç[832] ekmek, somun.

tutma.ç Türklerin tanınmış bir yemeği. Bu, Zülkarneyn'in (Büyük İskender'in) onlara bıraktığı değerli hatıralardandır. Şöyle ki: Zülkarneyn, karanlıklardan çıktığı zaman kavmin yiyeceği azaldı; ona açlıktan şikâyet ettiler ve şöyle dediler: **Bizni tutma āç.** Anlamı "bizi buralarda aç bırakma ve serbest bırak ki vatanlarımıza dönelim"dir. Hakîmlerine danışarak bu yemeği meydana getirdiler. Bu yemek bedeni güçlendirir, yanaklara kırmızılık verir; **(228)** çabuk sindirilmez. Yedikten sonra çorbasından içilir. **Tutma.ç**, onun artırılmış biçimidir[833]; Türkler bunu görünce **tutma.ç** adını verdiler. Bunun aslı **tutma aç**'tır; "acıktırma" demektir. Hafifletmek için iki elif kaldırılmıştır. Anlamı "kendini acıktırma, bunu al ve ye"dir.

tutgu.ç kahvaltı.

tudrıç çöp. Argu lehçesinde.

talgu.ç denk ile ip arasına sokulan tahta. İp bununla (tahtayla) birlikte, iyice sıkışıncaya kadar birkaç defa sarılır; böylece yük sıkışır ve denk sarkmaz.

Tawga.ç Mâçin'in adı. Burası, Çin'den dört aylık yürüyüş uzaklığındadır. Aslında Çin üçe ayrılır. Doğudaki Yukarı Çin, yani **Tawga.ç**'tır. Ortadaki **Xaţa.y ~ Xıţa.y**[834]'dır. Aşağıdaki ise **Barxa.n**'dır ve burası Kâşgar'dadır. Ancak **Tawga.ç**, günümüzde Mâçin diye, **Xıţa.y ~ Xaţa.y*** ise Çin diye bilinir.

Tawga.ç o diyarlarda oturan bir Türk boyunun adı.

(Tat Tawga.ç) bundan **Tat Tawga.ç** denir; "Uygur" demektir; o da **Tat**'tır. Çinli ise **Tawga.ç**'tır.

831 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *yerküç*, Clauson, Dankoff-Kelly *bürgü:ç*. Kelime üstünlü ye ile yazılmış; ancak Clauson haklı olarak alfabetik sıra ve anlam dolayısıyla *bürgü:ç* olması gerektiğini düşünmüştür.

832 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *büskeç*, Clauson, Dankoff-Kelly *bösge:ç*. Clauson *bös-* "dövmek" fiiliyle ilgi kuruyor.

833 Arapça karşılık: *aż'a:fehu*. İki elif'li *tutma aç* biçimini kastediyor olmalı.

834 X, hem üstün hem esre ile harekelenmiş.

(tawga.ç eḍi) eskiden yapılmış olan ve büyük olan her şeye **tawga.ç eḍi** denir. Arapçada Âd'a mensup şeylere dendiği gibi.

(Tawga.ç Xān) bundan meliklere **Tawga.ç Xān** denilir; "ülkesi eski ve büyük" demektir.

(Tat Tawga.ç) ikileme şeklinde **Tat Tawga.ç** denir; **Tat**, Fars için, **Tawga.ç** Türk için kullanılır. Bana göre, benim söylediğim en doğrusudur. Müslüman ülkelerinde de bilinen budur. Diğeri de öbür görüştür. İkisi de uygundur.

tawga.ç yuda.sı[835] susam yaprakları gibi yaprağı olan bir ağaçtır; tedavide kullanılır.

sarkıç[836] acı marul (Lactuca virosa). Yabani hindiba (*ya'żi:d* [837]– Cichorium intybus) türünden bir bitkidir.

sorkıç[838] lök ağacının reçinesidir. Bununla kılıç, hançer ve bıçak kabzaları sağlamlaştırılır.

sarnıç (229) deriden veya ağaçtan yapılmış geniş kap.

sagdıç arkadaş.

sugdıç[839] insanlar arasında kışın sırayla verilen ziyafetin adı.

sawdıç dallardan örülen, içinde meyve vb. şeyler taşınan sepet.

sengeç fındık büyüklüğünde bir tür elma. Tatlıdır; kırmızı ve beyaz renklidir.

katkıç akrep gibi sokan şey. Argu lehçesinde.

kısga.ç kerpeten.

kusga.ç[840] siyah bir hayvancık. İnsanı ısırır. Oğuzca.

kuşga.ç serçe (Passer domesticus).

kerpiç kerpiç. Pişmişine **bışıg kerpiç** denir.

(kirtüç) kirtüç kişi kıskanç, saldırgan huylu insan.

R

baştar orak. Argu lehçesinde.

Bektur erkek adlarındandır. Aslı **bek tur**'dur; "yerinde sıkı dur" demektir.

büktir[841] dağlardaki girinti çıkıntılar. Şiir:

aga büktir üze yordım
barık yakıpkıya kördim[842]

---

835 Atalay, Rustemov-Kormuşin *yudası*, Clauson, DTS *yoda:sı*. Clauson'un bu kelimeyi "kalça, but" anlamına gelen *yota* ile birleştirmesi kabul edilemez.

836 Atalay, DTS *sarkaç*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *sarkıç*.

837 Ahterî'de *ya'żi:d*: "acı marul ki hindibâ-i berrî derler."

838 Atalay, DTS sarkaç, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin sarkıç.

839 Sin ötreli. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sugdıç*, Clauson *sagdıç* (önceki kelimeyle aynı saymıştır.), Dankoff-Kelly *sogdıç*. Krş. (?) Hakas *soğ* "köz, kor" (HTS).

840 Kaf altına sonradan konan esre iptal edilmiş.

841 te'de kırmızı ötre de var.

842 Bu mısra sorunludur. Dankoff-Kelly üç kelimeyi de yanlış kabul ederek mısraı *yırak ba:kıp kara kördim* şeklinde düzeltmek istemişlerdir. Tekin de mısraı aynı şekilde düzeltmek istemiştir (Tekin 1989: 176). Önce Dankoff-Kelly'nin sonra Tekin'in yaptığı düzeltme Arapça anlama uygun düşmektedir. Ancak kelimelerin yazılışı çok açıktır ve mısraya çok fazla müdahale edilmiş olmaktadır. *Barık* sözü DS'de "sivri tepeler arasındaki uçurum, yüksek kayalardaki çatlaklıklar" anlamına gelmektedir. Küçültme ekli *yakıpkıya*, "iyice yaklaşınca" anlamına gelir. Böylece mısra "uçurum iyice yaklaşınca (bir karaltı) gördüm" şeklinde anlaşılabilir. Arapça *sewa:d*'ın "topluluk" anlamı da vardır. *Kaya* kelimesini mecazen "topluluk" anlamında düşünürsek mısra "uçurum yaklaşınca bir topluluk gördüm"

anı bilip takı bardım[843]

tükel yagı tozı[844] **togdı**

Diyor ki: Dağın çıkıntısına tırmandım. Uzaktan bir karaltı gördüm. (ne olduğunu) anladıktan sonra yerimde durdum. Düşmanın tozu parladı.

beldir[845] dağın burnu. **Tag beldiri** denir.

baldır ogul üvey oğul.

baldır kīz üvey kız.

(baldır) baldır tarıg ilkbaharın başlarında sürülen yer. Bu onun (toprak) için daha güzeldir. Her yapılan işin başlangıç zamanına **baldır** denir. Doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzuya **baldır kozı** denir. Bu dört kelimedeki be, kalındır.

(buldur buldur) tāş kuḍugka tüşti buldur buldur itti taş kuyuya düştü ve onun düşme sesi bu anlatımdaki gibi (metinde geçtiği gibi) çıktı.

bıldır geçen yıl.

Bulga.r Türklerin tanınmış bir şehrinin adı.

tolwır[846] perde. Bu da kadınlar için düzenlenen gelin çardağıdır. Atlastan ve ipekten yapılır **(230)**

(çaldır çaldır) ok kişte çaldır çaldır itti sadakta oklar tıkırdadı. Rüzgâr estiği zaman kuru otların çıkardığı ses de aynıdır.

çagmur şalgam (Brassica rapa).

çamgur bu da göçüşme (metatez) ile, aynıdır.

serker yolkesenin adı. Karluk lehçesinde.

kandır soyulduktan sonra etin, tabaklanmaya uygun derisinin adı.

kester keramik. Uç lehçesinde.

Keşmi.r Türk bölgesindeki bir şehrin adı. Onu, Süleyman -Allah'ın bağışlaması üzerine olsun- yaptı.

manda.r[847] ağaca sarılan bir bitki. Onun (ağacın) kurumasına da sebep olabilir; Oğuzcada[848] sarmaşıktır (Hedera helix).

şeklinde de anlaşılabilir. Ancak çözümlerin hiçbiri tatminkâr değildir.

843 *Bardım* yazılışı açıktır. Ancak Arapça tercümeye (*mekentu meka:ni:*) göre kelime *turdım* da olabilir.

844 Ze noktası unutulmuş veya rı ile yazılmış.

845 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *baldır*, Clauson, Dankoff-Kelly *beldir*. Kâşgarlı, aynı şekilde yazılan beşinci kelimenin sonunda "bu dört kelimedeki be, kalındır." diyor ve *beldir*'den sonraki dört kelimeyi kastediyor. Yani *beldir* ince. Ayrıca krş. Altay *beltir* "1. ağız, iki ve daha fazla nehrin birleşimi, 2. (yol için) kavşak" (ATS), Tuva *beldir* "kavşak" (TvTS), Şor *peltir* "nehir ağzı, ırmak ağzı" (ŞS), Hakas *piltir* I "nehir ağzı" (HTS).

846 Atalay, DTS *tülfir*, Clauson *tolvır*, Dankoff-Kelly *tolwir* (?), Rustemov-Kormuşin *tülwir*. Yazma 485'te fe üç noktalı. Krş. Azer. *talvar* "1. güneş ve yağmurdan korunmak veya başka gayeler için kurulmuş çardak" (AzTS), Anadolu ağızları *talvar ~ talbar ~ talfar ~ talpar* "1. bağ ve bostanlarda, çalı çırpıdan yapılmış üstü kapalı bir çeşit çardak..., 2. asma çardağı, 3. çardak" (DS).

847 Clauson'a göre Farsça *band* ile ilgilidir. Güner'in de belirttiği gibi *band*'ın nasıl *mandar* olduğu açıklanmamıştır. Güner kelimenin Sanskritçede "mercan ağacı" anlamına gelen *mandārah*'dan geldiğini ileri sürer ve Eski Uygur Türkçesindeki *mantarak ~ mandarık* biçimleriyle aynı olduğunu, daha sonra anlamını değiştirdiğini belirtir (Güner 2010).

848 Kelime üzerinde oynanmış; *'Arabiyye*'den *Guziyye*'ye (Oğuzcaya) çevrilmiş.

Z

borduz bostan. Asli (Türkçe) bir kelime değildir.

baldız kadının (eşin) küçük kızkardeşi. Erkeğin kızkardeşine **baldız** denmez; **siŋil** denir.

tarmaz[849] şenhıyar (Ebucehil karpuzu – Citrullus colocynthis).

kutsuz olaylar karşısında talihsiz olan. Atasözü: **Kutsuz kuḍugka kirse kum yaga.r.** Anlamı: Hiç şansı olmayan, talihsiz, kuyuya girerse üzerine kum yağar. Bu, *iẓa: aqbele aqbele we iẓa: edbere demmera* (geldikçe gelir; fakat bir de ters gitti mi darmadağın eder) dedikleri gibidir.

Kırkız Türklerden bir boy (*ci:l*).

kalbuz lokma, sokum. **Kalbuzla.dı nēŋni** denir; "nesneden bir lokma ısırdı" demektir.

kunduz kunduz. Su köpeğidir (Castor fiber).

kunduz kayrı ilaçlarda[850] kullanılan kunduz taşağı.

kündüz gündüz ışığı.

munduz ebleh (aptal) insan. Atasözü: **Neçe munduz erse iş eḍgü neçe egri erse yōl eḍgü.** Anlamı: Dost ve arkadaş aptal olsa da çölde yalnız gezmekten daha iyidir. Yol eğri olsa da orada yürümek çölde başını alıp gitmekten daha iyidir. Orada belki (insan) maksadına ulaşabilir.

munduz akın ansızın gelen sel.

munduz yorı.ga a.t (231) yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at.

S

bıçga.s kavim ile başkaları arasındaki ahit ve sözleşme. Şiir:

bıçga.s bitig kılu.rlar
and key yeme birü.rler
xāndın basut tilerler
Basmıl Çomu.l[851] **tirgeşü.r**

Yabaku savaşında hakanı yardıma çağırıyor. Benim kavmim meliğe karşı gelmeyeceklerine dair ahit ve bîat sözleşmesini yazıyor. Şu anda Basmıl ve Çomul* tayfaları bizimle savaşmak için toplanıyorlar. Bunun üzerine hakan onlara yetişti ve onları yağmalayıp esir aldılar.

bekmes[852] pekmez. Oğuzca.

kırba.s[853] **er** saçı dökülüp azalan ve bir daha çoğalmayan adam.

849 Krş. yazma 173'te *tarmaznı.*

850 Arapçası *el-edwiye* yerine *el-ewdiye* (vadiler) yazılmış.

851 Mim'de üstün var.

852 Kef'te iptal edilmiş esre var.

853 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kırbas*, Clauson *kırba:s* (aslında *kırbaş* olması gerektiğini ileri sürer.), Dankoff-Kelly *kırpa:s.* Clauson, şın harfinden hemen önceki madde olduğunu ve şın yerine yanlışlıkla sin yazıldığını söyler. Ancak onun düşündüğü gibi olsa, ilk harfinin kaf olması dolayısıyla *kırbaş*'ın dokuz kelime sonra gelmesi gerekirdi. Ayrıca verilen anlam saçın kırlaşmasıyla değil dökülmesiyle ilgilidir.

Ş

borba.ş[854] **īş** neresinden çıkılacağı bilinmeyen karışık iş.

(batruş) batruş su.w bulanık su. Erişte yemeğinin de suyu azalıp hamuru çoğalırsa aynıdır.

bulga.ş düşmandan gelip kavim arasına düşen fitne.

tirge.ş kalabalık yüzünden yürümede zorluk çekme.

su.w tirge.şi dere kollarından oluşan su birikintisi.

çalpuş[855] ele ve elbiseye bulaşan meyve yapışkanlığı.

sarmaş bir şeyin bir şeye sarılması.

(sarmaş bol-) bir fitneden dolayı kavim arasında kaynama olursa **sarmaş boldı** denir.

suwsuş şarap gücü giden buğday suyunun son kısmı. Ayrana da su katıldığı zaman aynı ad verilir.

katlış kolların birleştiği yerde suyun çarpışması. **Su.w katlıştı** denir.

Katmış erkek adlarından.

kırtış insanın ve başka şeyin yüz rengi. **(232) Körklüg kırtışlıg kişi** denir; "yüz rengi güzel olan insan" demektir.

yi.r kırtışı dünyanın yüzeyi. Her şeyin de yüzeyine **kırtış** denmez.

kargış lanet ve lanetleme. **Teŋri kargışı anıŋ üze** denir; "Allah'ın laneti onun üzerine" demektir.

(kargış) sıfat da yapılabilir; **kargış kişi** denir; "lanetlenmiş insan" demektir.

koldaş iş arkadaşı. Bu, ancak büyüklerin hizmetlileri için kullanılır.

kirdeş aynı evde iç içe oturan komşu.

G (gayın)

borba.g[856] işi uzatma ve oyalama.

bırkıg at ve eşeğin çıkardığı ses. **At bırkıgı** denir.

burkug deri vb. şeylerin çekilip büzülmesi.

(boşla.g) boşla.g[857] **nēŋ** ihmal edilen şey. Bundan **boşla.g* yılkı** denir; "serbest bırakılmış hayvan" demektir.

bogrıg[858] çuval, tulum vb. şeylerin şişkinliği.

tapla.g bir şeye razı olma. **Bu īşda seniŋ tapla.gıŋ bār mu** denir; "bu işte rızan var mı?" demektir.

---

854 İlk dişin altında iki nokta var (ye). Ancak alfabetik sıraya göre be olmalı. Ayrıca yazma 368'de *borbaş-* ve 381'de *borbal-* kelimeleri daima be ile. Krş. Kazak *borḫas topırak* "yumuşak, gevşek toprak" (KED).

855 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çulbuş*, Clauson *çalpaş*, Dankoff-Kelly *çalpuş*. Cim ve be ötreli. Yazma 402'deki *çalpuşlan-* fiilinin üç durumunda da cim üstünlü, be ötreli.

856 İlk dişin altında iki nokta var (ye). Bk. yazma 231'de *borba.ş* ile ilgili dipnot.

857 Be'de üstün var. Krş. Yazma 166: *boş yılkı* (Arapça anlam buradakiyle aynı).

858 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *bıgrıg*, Clauson *bogrug*, Dankoff-Kelly *bogrug* (?). Be ve rı esreli. Clauson yazma 242'deki *bogrul* ile bu kelimeyi, aynı anlamı taşımalarından ve Sagaycadaki *poğır-* verisinden hareketle köktaş saymıştır. Krş. Hakas *poğır-* "1. ezmek, boğmak, sıkıştırmak, 2. bağlamak, eşyayı ağzından sıkıştırarak bağlamak, boğmak", *poğ-* "1. boğmak, 2. (torba, çuval ağzı) bağlamak" (HTS), Türkiye Türkçesi *boğ-* "2. el, ip vb. ile bir şeyi çepeçevre sıkmak" (TS), Anadolu ağızları *boğ-* "torba, kese, çuval gibi şeylerin ağzını bağlamak" (DS).

tapzug insanlar arasında sorulan bilmece. **Tapuzguk**[859] **tapuzdum** denir; "ona bir bilmece sordum" demektir.

tutsug tavsiye. **Men aŋar tutsug tutuzdum** denir; "ona bir tavsiyede bulundum" demektir.

tartıg adamın saç[860] örgüsü ve onun bağı.

tartıg hakanın, emrindekileri bir iş için çağırması. **Begden tartıgçı keldi** denir; "hakanın ve emîrin çağrıcısı geldi" demektir.

turkug[861] utanma, hayâ. **Ol menden turkug*** denir; "o kendisinden çıkan bir fiilden dolayı benden utanır oldu" demektir.

tugra.g meliğin mührü ve imzası. Oğuzca. Bunu Türkler bilmez. Ben de aslını bilmiyorum.

tugra.g[862] savaş ve binicilik gününde hakanın askerlerine verdiği at. Oturdukları zaman bunları geri alır.

tılda.g insana atılan iftira. **(233) Ol aŋar tılda.g kılu.r** denir; "O ona iftira eder" demektir. Farsçası *"baha:ne"* dir.

kūn togsug ~ togsıg denir; "doğu" için kullanılır.

kūn batsıg batı.

talkıg dağların çarpıştığı yer.

talkıg işleri engelleme.

tumlug ~ tumlıg[863] soğuk ve soğuk olan. Şiir:

tumlıg kelip kapsadı
kutlug yāyıg tepsedi
karlap ajun yapsadı
et yin üşüp emrişü.r

Diyor ki: Soğuk geldi ve dünyayı kapladı. Mübarek yazı kıskandı ve neredeyse yeryüzünü kaplayacak şekilde kar yağdırdı. Bu yüzden bedenler sanki karıncalanma varmış gibi titriyor. **Tumlug**'un aslı **tum**'dur. **Ölüg yüzi tumlug** denir; "ölünün yüzü soğuktur" demektir. Çünkü o öldükten sonra akrabaları ona sırt çevirirler.

sırtıg her sözün izi. İnsan onun tamamını değil bir kısmını sezer. **Men bū sö.zden sırtıg buldum** denir; "ben bu sözün izini buldum" demektir.

(saçlıg) saçlıg er gür saçlı adam.

(sarsıg) sarsıg sö.z kaba söz. Kaba iş ve kaba yürüyüş de aynıdır.

sızla.g soğuk su içmekten veya buz ısırmaktan dolayı dişin sızlaması.

sıgzıg[864] mest vb. şeylerde iki dikiş deliği arasına konan şerit.

sıgzıg* iki şey arasındaki bağlayıcı.

---

859 Örnek *tapzug* olmalıydı. *Tapuzguk* yazma 251 ve 349'da da var.

860 Tercümede *żafr* yerine *şafr* yazılmış. Dankoff-Kelly *racul* "adam" un de yanlış olduğunu ve doğrusunun *raḥl* "palan" olması gerektiğini düşünmüşlerdir. O takdirde anlam "tapanın ipi ve kolanı" olur.

861 Kaf'ta hareke yok. Yazma 402-403'teki *turkuglan-* fiilinde, geçmiş zamanda kaf esreli, diğerlerinde ötreli.

862 Rı noktalı (ze). Yazma 403'teki *tugraglan-* fiilinin üç durumunda da noktasız, yani rı.

863 Lâm'da hareke yok; ancak şiir örneğinde lâm esreli; açıklama ve diğer örnekte ötreli.

864 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sıgzıg*, Clauson, Dankoff-Kelly *sıgzag*. İki kelimenin de harekeleri açıktır ve ze esrelidir. Clauson, yazma 568'deki *sıgza-* fiilinden ve Şemseddin Sami'deki *sığza* "esvabın bazı yerlerini genişletmek için ilave olunan parça" verisinden hareketle bu kelimeleri de *sıgzag* okumuştur. Ancak *alka-ş>alkış* örneğinde olduğu gibi daralma da mümkündür.

tīş sıgza.gı kürdan.

saglıg sayılan her şey. Aslı **sāglıg**'dır.

suwla.g su yalağı.

Suwla.g bir yer adı.

(kutlug) kutlug nēŋ mübarek olan her şey.

(Kutlug) Bundan erkeklere ad da verilmiştir.

karşa.g elbisenin bir karışlık parçası. **(234) Anıŋ karşa.gı kö.r** denir; "Bir karışlık elbise vb. şeye bak" demektir.

kurşa.g kuşakla kuşanma.

kurşa.g yünden dokunan tura (halat gibi örülmüş ip çilesi). Çadırın kuşağıdır; ona **ew kurşa.gı** denir.

kışla.g kışlak. Atasözü: **Öz kö.z i.r kışla.g.** Anlamı: İnsan kendi işini kendisi yapar ve başkasına havale etmezse paylaşmada kışlağı almış gibi olur. Orası (kışlak) dağların doğu kısmıdır; orada otlar daha uzun, kışın kar daha az olur.

Ma.n Kışla.g Oğuz beldelerinde bir yerin adı.

kuşla.g kuşlak. Orada kuşlar bol bulunur ve avlanır.

kurka.g[865] çöl. Suyu ve otu bulunmayan çöl.

kulsıg er huyu kölelerin huyuna benzeyen adam.

nıjda.g bileği taşı. İki çıkak arasından çıkan ze (*j*) ile.

K (kaf)

batrak ucunda ipek parçası bulunan sırık. Savaş gününde savaşçı kendisini onunla tanıtır.

buçga.k dünyanın köşesi (dört köşesinden biri). **Yi.r buçga.kı** denir.

buçga.k köşe vb.

buçga.k devenin ayak derisi. Ondan çarık yapılır.

boxsuk bukağı.

bogsuk (*boxsuk*'un) başka bir şekli. Bu, gayın'ın xâ olmasıdır. *Xatira* (sözünde durmadı) ve *ġadira*'da (sözünde durmadı) olduğu gibi.

axsak buxsak[866] topal ve çolak için kullanılır. İkisi birlikte söylenir.

Badruk Erkek adlarından.

Barçuk Afrâsiyab'ın kurduğu ve Buxtu Nassar'ın oğlu Bîzen'i hapsettiği şehir.

burçak börülce (lu:biya: - Vigna sinensis)[867].

burçak ter taneleri. **Ter burçaklandı** denir; "ter, tane tane oldu" demektir.

---

865 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *karkag*, Clauson *kurka:g*, Dankoff-Kelly *kırka:g*. Kaf'ta hareke yok. Birçok lehçede *kurgak ~ kurak* vb. biçimler var. Ancak bu biçimlerin Eski Türkçedeki karşılığı *kurkag* değil *kurgak* olmalıydı. Belki de bir yazım hatası var.

866 Atalay, DTS Rustemov-Kormuşin *axsak buxsak*, Clauson, Dankoff-Kelly *axsak boxsak*. Krş. Tuva *ahsah-püksek* "topal kambur" (TvTS), Kar.-Mal *aksak-tuksak* "topal, aksak" (KMTS), Kazan Tatar *aksak-tuksak* "aksak, garip, gariban" (KTTS). Bizce kelime *bog-*'dan değil *buk-* "bükmek" fiilinden geliyor: *buxsak<buk-uz-ak*. Kazan Tatarcasındaki *u*'lu biçim (*tuksak*) açıklanmaya muhtaçtır.

867 Ahterî'ye göre *lu:biya:* "böğrülce dedikleri nesne ki hububattandır".

buzluk buz saklanan yer.

basruk her şeyin ağırlığı. Atasözü **(235). Yi.r basrukı tāg boḳu.n basrukı bēg**. Anlamı: Yerin direkleri ve ağırlığı dağ iledir; insanların ağırlığı ise beyler iledir. Yani yerin sabit durması dağlarladır; insanların sabitliği ise beylerledir. Çünkü insanlar ona (beye) tutunurlar.

(baştak) baştak[868] **er** tepesi açılmış erkek[869].

başmak ayakkabı. Oğuzca.

bogmak gömlek düğmesi.

bogmak inci ve mücevher kakılmış altın vb. şeylerden yapılan gerdanlık, kolye. Gelin bununla gerdeğe sokulur.

balçık balçık. Oğuzca.

bulga.k düşmanlarının gelmesinden dolayı halk arasına düşen kargaşa.

Bulga.k erkek adlarından. Şiir:

bulga.k üküş bolsa kaçan bilgiŋ yite.r

yaŋşak telim sayrap anı(n)[870] **tamgak kata.r**

Diyor ki: Halk arasında fitne çoğalırsa aklın şaşar; düzelemez. Hezeyan şeklinde konuşma artarsa ağzın kurumasından damak sertleşir. Burada konuşmayı azaltma tavsiye ediliyor.

topra.k toprak.

taplu.k[871] yerdeki yarıklar.

tutga.k düşmanın gözcülerini ve öncülerini yakalamak için geceleyin dolaşan birlik.

Tartuk Yağma'da bir şehrin adı.

targa.k tarak.

torla.k[872] her hayvanın cılızı. İnsan cılızlaşınca da **torla.k** denir.

tarma.k pençe.

(karga.k tarma.kı) bir tür bitkiye de **karga.k tarma.kı** denir.

tuzluk tuzluk.

togra.k karakavak (Populus nigra). Bu, çürümüş ağaçtır[873].

(tıgra.k) tıgra.k er sert adam. Şiir:

Ugra.k eri tıgra.k

---

868 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *başnak*, Clauson, Dankoff-Kelly *baştak*. Yazmada nun ile. Clauson haklı olarak alfabetik sıraya göre *baştak* olması gerektiğini düşünüyor. Krş. Anadolu ağızları *başdak* II "başı açık" (DS).

869 Arapça karşılık olan *ḥa:sir*'in bir anlamı da "zırhsız, miğfersiz asker"dir (Kanar 2009: 714).

870 Yazmada *anı*. Tekin'in düşündüğü gibi *anın* "bu yüzden, bu sebeple" olmalı (Tekin 1989: 199).

871 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tapluk*, Clauson *tabluk*, Dankoff-Kelly *toplu.k*. Te'nin üstünü açık. Krş. yazma 507'de *ta.p* "yaradan veya dayaktan deride kalan iz", Yeni Uygur *tap* III "1. iz, sapan izi, 2. (mecazi) buruşuk" (YUTS), Kazak *tap* II "bir nesnenin başka bir nesnede bıraktığı iz, leke" (KTS), Kazan Tatar *tap* "1. leke, benek" (KTTS).

872 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *turlak*. Krş. Osm. *tur* "kemal bulmamış, acemi, ham, toy (genç adam yahut hayvan), *turlak* "1. genç ve hovarda acemi, 2. alışmamış hergele (at)" (Ş. Sami), Türkiye Türkçesi *tor* II "1. toy, işe alışkın olmayan, yabani, 2. olgunlaşmamış, ham", *torlak* "1. genç, toy, 2. henüz evcilleşmemiş, alışmamış (hergele)" (TS), Anadolu ağızları *tor ~ torlak* I "1. toy, işe alışkın olmayan (insan ya da hayvan için)" (DS). Redhouse'da da *torlak*. Kelimenin Ş. Sami'de *u*'lu olması tuhaf. Geniş ünlülü biçim Anadolu'da çok yaygın. DS, sadece Domaniç'te *tur* biçimini tespit etmiş.

873 Krş. Yeni Uygur *tograk* I "karakavak", *tograk* II "kütük parçası" (YUTS).

yïmi anıŋ ogla.k

sũti üze sagra.k

yi.ri takı agla.k

Diyor ki: Uğrak boyu serttir; yiyecekleri oğlaktır; **(236)** kımızları üzerinde sürekli büyük bir kadeh bulunur. Bununla birlikte toprakları çoraktır. Onları cömertlik ve kahramanlıkla nitelendiriyor.

tugsa.k[874] dul kadın. Çoğunlukla **tu.l tugsa.k** biçiminde ikili kullanılır.

tawra.k hız. Buradan **tawra.kın kel** denilir; "hızlan ve çabuk gel" demektir. Bu, sıfat yerine de geçer. Buradan **tawra.k īşçı** denir; "hızlı çalışan işçi" demektir.

tokluk tokluk.

tokluk boynuzsuzluk (*cemem*)[875]. İnsanın başının saçsız; hayvanın boynuzsuz olması.

talgu.k baltayı sağlamlaştırmak için sapıyla demiri arasına sokulan tahta çivi.

tumşuk kuşun gagası.

tamga.k boğaz ve hançere.

çaxşa.k dağ tepelerindeki taşlık bölge. Atasözü: **Çaxşa.k üze ot bolma.s; çakra.k bile uwut bolma.s.** Anlamı: Dağın taşlık yerinde ot yoktur; kel adamda ise hayâ yoktur.

çaxşa.k kayısı ve kuru üzüm yarması. Karluk lehçesinde.

ça.r çarmak çoluk çocuk. Art arda kullanılırlar. **Çamrak** şekli de vardır.

çıgruk[876] **yi.r** çiğnenmiş sert yer.

çakma.k kendisiyle ateş yakılan çakmak taşı. Bu hem isim hem mastardır. (Arapçada) *cemedet*'ten *cemdun*, (*min*) *cemdi'l-ma:'i'*den de *cemede* dendiği gibi[877]. Bunların ikisi de hem isim hem mastardırlar.

çalpak pislik ve kir.

çalpak īş karışık iş.

çumguk ayak tüylerinde beyaz lekeler olan karga. Oğuzlar gayın'ı atarlar, **çumuk** derler. Bütün gayın'lı (*ġ*'lı) ve kef'li (*ġ*'li) rubâi (dörtlü) isimlerde aynı şeyi yaparlar.

çamguk er dedikoducu ve müfteri adam.

başga.k[878] oyluk kemiklerinin üstü.

saplık kılıç ve bıçak sapı yapmak için uygun olan her şey. Her şeyin de sapı **saplık**'tır. **(237)**

(saçga.k) saçga.k kişi malını saçan için söylenir.

sıçga.k çok sıçan adam. Bu kural dışıdır; çünkü kurala göre kaf (*k*) yerine nun (*n*) olması gerekirdi. Devamlılık belirten sıfatlar bu yolla (nun ile) yapılır. "Yarış kazanan at" anlamında **ozga.n at** dendiği gibi. Ve **ol īş kılga.n ol** denilir; "o çok iş yapar" demektir.

---

874 Krş. Kar-Mal. *aksak-tuksak* "topal, aksak" (KMTS), Kazan Tatar *aksak-tuksak* "aksak, garip, gariban" (KTTS). Ayrıca krş. KB *tul tulsak* (3238).

875 *cemme* (mastarı *cemem*) "koç vs. boynuzsuz oldu" (Kanar 2009: 691). Krş. yazma 167: *tok yılkı* "boynuzsuz hayvan (el-ḥaywa:nu'l-ecemm)".

876 Cim'de hareke yok; fakat yazma 567'deki *çıgru-* fiilinin üç durumunda da cim esreli.

877 Birinci *cemd(un)* "buz" (isim), ikinci *cemd(i'l-ma:)* "donma" (mastar) demektir. *Cemede ~ cemedet* "dondu".

878 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *başgak*, Clauson, Dankoff-Kelly *sapga:k*. Clauson, alfabetik sıra gereği kelimenin sin ile başlaması gerektiğini düşünüyor.

susga.k kendisiyle su vb. şeyler alınan nesne. Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde.

Sogda.k Balasagun'a konan bir kavim. Bunlar, Buhara ve Semerkant arasındaki Soğd'dandırlar; ancak Türkler gibi giyinip onların huylarını almışlardır.

sagra.k içmek için kullanılan çamçak ve kadeh. Atasözü: **Sāwın sagra.kka tegi.r.** Anlamı şudur: Güzel konuşmayla adam beylerin çamçaklarında içmeye erişir; yani ağırlanır.

sırma.k eşeğin semerinin altındaki örtü.

Sugna.k Oğuz ülkesinde bir şehir.

saglık koyun[879]. Aslında "sağmal" demektir.

suwluk mendil.

saklık işlerde uyanıklık.

sukluk yemek vb. şeylerde hırs, açgözlülük.

kapga.k gövdeye yapışık kapak. Bu, sadak kapağıdır.

katçak[880] su kollarının gelerek birbirleriyle çarpıştığı yer.

kadrak dağın yamaç ve kenarları. Buradan **kat kadrak** denir; "yamaç" demektir.

kudruk bütün hayvanların kuyruğuna verilen ad. **Kōy kudrukı** denir; "koyunun yağlı kuyruğu" demektir. **At kudrukı** at kuyruğu. Şiir:

kudruk katıg tügdümiz

teŋrig üküş ögdümiz

kemşip atıg tegdimiz

aldap yana kaçtımız (238)

Diyor ki: atların kuyruklarını sıkı bir şekilde bağladık. Allahü Taâlâ'ya çok hamdettik. Kâfir saflarına hücum ederken getirilen tekbiri kastediyor. Üzerlerine saldırıp hile ve oyun için atları çevirerek onlardan kaçtık. Peşimizden gelsinler ki onlara hücum edip yenelim. **Kuş kudrukı** kuş kuyruğu. Atasözü: **Tokum yüzüp**[881] **kudrukta biçek sīma.** Anlamı: Deriyi yüzdükten sonra bıçağı kuyrukta kırma. (Arapçadaki) *şewwa: axu:ke ḥatta: iẓa: enżace rammede* (kardeşin pişirdi; tam pişirmişken kül etti) sözü gibidir.

kudruk kinaye olarak "kıç" anlamında kullanılır. **kudrukı ötge.n kişi** denir; "kıçı çok öten insan" demektir.

karsa.k karsak (Vulpes corsac)[882].

Karluk Türklerden bir boy (*ci:l*). Oğuzların dışında kalan göçebelerdir; bunlar da **Türkmen**'dir.

korluk[883] kımız konan tulum.

Karna.k Oğuz ülkesinde bir şehir.

(karnak) karna.k er koca karınlı adam.

kırna.k cariye. Yabaku, Kay, Çomul, Basmıl, Oğuz, Yemek ve Kıpçak lehçelerinde.

---

879 Tercümedeki *en-nec'a* Atalay tarafından *en-na'ce* "koyun" olarak düzeltilmiştir.

880 Diş üzerinde veya altında nokta yok; fakat krş. yazma 231'de *katlış*.

881 İlk harfte tek nokta var.

882 Köpekgillerden, soluk kahverenkli, postundan kürk yapılan bir memeli hayvan.

883 Atalay *kurluk*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *korluk*. Krş. Kazak *kor* I "kımız mayası" (KTS), Kar.-Mal. *korluk* "maya" (KMTS).

köti kızla.k kaya kuşu (Sitta neumayer). Sonu (kıçı) kırmızıdır.

kısra.k genç kısrak. Oğuzlarda her türlü kısrak. Atasözü: **Kīz birle küreşme, kısra.k birle yarışma.** Anlamı: Bakire kızla güreşme; çünkü o güçlü olur ve seni yener. Yarışlarda da genç kısrakla yarışma; çünkü o attan daha güçlü ve ataktır; seni geçer. Sultan Mes'ud'u gerdek gecesinde eşinin tekmelemesi ve yere yıkması üzerine Karahanlıların (Hâkaniye'nin) kullandığı bir atasözüdür.

kısma.k üzenginin iki tarafında bulunan genişçe kayış. Üzengi bu kayışların arasındadır.

kısma.k kement.

kuşluk kuşluk vakti. Oğuzca.

kışlık (239) kışlık ev. Ayrıca kış için hazırlanan her şey.

kogşa.k nēŋ içinde gevşeklik ve çürüklük olan şey.

Kıfça.k Türklerden bir boy (*ci:l*).

Kıfça.k Kâşgar'a yakın bir yer adı.

Kulba.k Balasagun dağlarını mesken tutmuş bir Türk zahidinin adı. Sert ve siyah taş üzerine eliyle yazı yazdığı söylenir. "Allah'ın kulu Kulbak" anlamında **Teŋri kulı Kulba.k** yazdığı zaman yazı beyaz olarak görünürmüş. Beyaz taşa yazdığı zaman da yazı siyah olarak görünürmüş. Onun eseri bugüne dek durmaktadır.

kaltuk yaban öküzü boynuzu. Delinir ve onunla kımız vb. şeyler içilir.

koltık koltuk altı.

kıltık[884] başta bulunan kepek ve konak.

kamga.k hasır otu (Typha).

kumla.k[885] sarmaşığa benzer bir bitki (tarla sarmaşığı – Convolvulus arvensis[886]). Kıpçak diyarında yetişir; ondan balla karışık bir şarap yapılır. Bu bitki bir gemiye konursa deniz, gemi içindekileri neredeyse boğacak şekilde kabarır ve çalkalanır.

kançık dişi köpek. Bir kadına küfredildiği zaman buna benzetilir ve **kançık**[887] denir.

monçuk süs eşyasındaki boncuk.

monçuk atın boynuna takılan inci boncuk, aslan tırnağı ve muskalar.

mançuk eyere takılan heybe, torba gibi şeyler.

(munga.k) munga.k[888] **kişi** geveze adam.

K (kef)

bürçe.k insanın kâkülü, atın perçemi.

bitrik bızır, klitoris.

bitrik fıstık. Argu lehçesinde.

bistek[889] eğrilmek üzere hazırlanan, atılmış pamuk. Çigil lehçesinde.

884 Kelime harekesiz.

885 Krş. Altay *kumanak* "şerbetçi otu" (ATS), Kar.-Mal. *kumalak* "öksürük otu" (KMTS).

886 Hauenschild 1994: 61.

887 Yazmada *fi:nçık.*

888 Dalgınlıkla *munga.n* yazılmış. Kaf ile biten kelimeler arasında bulunduğu için *munga.k* olmalı.

889 Te'de hareke yok.

bistek[890] fitil. Argu lehçesinde.

bökseg[891] kadının gerdanı.

bökseg* göğsün üst kısmı.

tütsüg kişi kindar; düşmanlığı şiddetli olan. **(240)**

taxçek[892] bir tür Çin ipeği.

törpig törpü. Ayrıca **törpigü** de denir.

terlik teri emmek için eyerin altına konan örtü.

türlüg nesnelerin çeşitleri. Buradan **kaç türlüg nēŋ** denir; "nesnenin türleri" demektir. **Kaç türlüg sö.z aydım** denir; "çeşitli sözler söyledim" demektir.

türme.k dürüm.

tirne.k halkın karar vermek için toplanması.

tüşlük ö.di mola vakti.

tegrek her şeyin halka şeklindeki yuvarlak kenarı.

(kuḍug tegreki) buradan **kuḍug tegreki** denir; "kuyunun ağzı" demektir.

teglük[893] kör. Buradan **teglük közlüg** denir; "kör insan" demektir.

tewlüg sahtekâr ve aldatıcı.

çekrek[894] yünden yapılmış aba. Köleler giyer.

(çerlig) gece görüp gündüz göremeyen için **kö.zi çerlig** denir.

çelpek gözün çapağı.

çildeg[895] atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara. Sonra dağlanır.

sürtük işle.r sürtülen ve sürten kadın (lezbiyen ?).

(sürtük) sürtülerek ezilen her şeye de **sürtük** denir.

(seḍrek) seḍrek bö.z seyrek dokunmuş bez.

seḍrek kapug parmaklıklı kapı.

sürçük[896] gece yapılan sohbet meclisi. Oğuzlar cim üzerine üstün koyarak **sürçek** derler.

Selçük bugünkü sultanların atasının adı. **Selçük Sü Ba.şı** diye adlandırılırdı.

sekrik[897] dağda bulunan ve atlanarak (sekilerek) geçilen her yer.

---

890 Harekesiz.

891 Atalay *büksek*, DTS, Rustemov-Kormuşin *böksek*, Clauson, Dankoff-Kelly *bökseg*. Krş. Kar.-Mal. *böksüm ~ böksün* "gövde" (KMTS), Kazak *bök-* "1. emmek, şişmek", *bökse* "uyluk, kalça" (KTS), Kırgız *bök* "tepe, yükseklik", *böksö* "1. dağ eteği, 3. gövdenin aşağı kısmı" (KS), Anadolu ağızları *bök ~ böke* "aşık kemiğinin yumru tarafı" (DS).

892 Hı noktasız, kelime harekesiz.

893 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tüklüg*, Clauson, Dankoff-Kelly *teglük*. Te ötreli; fakat yazma 333'te *tegil-* "tek göz olmak" fiilinde üç durumda da te üstünlü.

894 Bk. yazma 405'te *çekreklendi* ile ilgili dipnot.

895 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çildek*, Clauson, Dankoff-Kelly *çildeg*. Krş. yazma 551: *çildey*.

896 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *sürçük*, Dankoff-Kelly *sörçük*. Atalay'ın dipnotu aydınlatıcı: "Türkiye'de bulunan Bektaşiler, yılın belli bir iki gecesinde toplanırlar. Buna "sürek" ve "Sofiyan süreği" derler". Bizce *sürç-* ile ilgisi yok. *Sürçük<sürşük<sür-üş-ük* olmalı.

897 Atalay *sigrig*, DTS *sekrig*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *sekrik*. Sin esreli; fakat yazma 567'deki *sekri-* fiilinin üç durumunda da sin üstünlü. Krş. Altay *sekir-* sıçramak", *sekirik* "sıçrama, sekme" (ATS), Kırgız *sekir-* "sıçramak, atlamak", *sekirik* "sıçrayış, atlayış" (KS), Kazak *sekir-* "sıçramak, atlamak" (KTS), Kar.-Mal. *sekir-* "1. atlamak, sıçramak, atılmak" (KMTS), Kazan Tatar *sikir-* "1. sıçramak, zıplamak, hoplamak" (KTTS), Başkurt *hikir-* "sert adımlarla ileriye hareket etmek" (BTH), Hakas *segir-* "1. atılmak, seğirtmek, fırlamak" (HTS), Yeni Uygur

sökrük kadının malı (avret yeri).

köprüg köprü.

kötlüg küfürdür; anlamı "ey ibne"dir. Aslında anlamı "kendisine Lût kavminin yaptığı yapılmış olan" demektir.

tümrüg[898] tef. Oğuzca.

köpçük[899] eyer yastığı. Oğuzca.

kirpik göz kapağındaki kirpik. **(241)**

kertük tahtada kertme. **Kertük kemrük** denir; "kertikler ve gedikler" demektir.

kertik ekmek ve benzeri şeyleri hesaplamak için tahtaya oyulan kertikler.

kürşe.k yemek adı. Akdarının taneleri su ve sütte kaynatılarak üzerine yağ dökülür ve yenir.

kezlik kadınların kaftanlarının altına taktıkları küçük bıçak.

közlük göz kamaştığı veya ağrıdığı zaman göz üzerine konan at kuyruğundan örülmüş nesne.

kösrük tuşa.g atın ön ayaklarındaki köstek.

kewrik çakırdiken (*'arfec* – Arctium tomentosum)[900].

küwrüg çalınan kös ve davul.

(kewrek) kewrek nēŋ ağaçların yumuşak olanları. Kene otu (Ricinus communis) vb.

(kewşek) kewşek nēŋ yumuşak ve gevşek olan her şey. İnce elbise vb.

(köwşek) köwşek et gevşek, yumuşak et.

köwşek etme.k hamurunda iyi maya bulunan ekmek.

küwlük çamurdan yapılmış fındık büyüklüğünde parçalar. Kuruduktan sonra ve kurumadan önce (sapanla) atılır.

keklik keklik[901] (Perdrix).

(kekmek) kekmek er işlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntıların katılaştırdığı adam. Aslı **kek**'tir; o da "mihnet" tir. Bu sıfatlar kural dışı olarak gelmiştir; kurallısı **kekme.n**'dir.

kemdük sünü.k eti sıyrılmış kemik.

köngük yaka. Oğuzlar cim üzerine üstün koyarak **köngek**[902] derler.

Kençe.k Türklerden bir boy (*ci:l*).

Kençe.k Seŋir Tıraz (Talas) yakınlarında bir şehrin adı. Burası Kıpçak sınırının ucudur.

---

sekre- "sıçramak, atlamak" (YUTS), Anadolu ağızları *sekir-* "aşmak, atlamak" (DS).

898 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tümrük*, Clauson, Dankoff-Kelly *tümrüg*. Krş. EOT ve Osm. *dümrü ~ dümri* (TS – TS'deki *dumru*, DLT'deki kef'li yazılışa uygun olarak *dümrü* biçminde düzeltilmelidir.).

899 Krş. Yeni Uygur *köpçük* "eyer yastığı" (YUTS), Kırgız *köpçük* "eyerde yastık yerini tutan döşek" (KS), Kazak *köpşik* "minder" (KTS), Kar.-Mal. *köpçek* "eyer yastığı" (KMTS), Anadolu ağızları *köpçük* "minder", *köpçek* III "eyerin içi yün dolu yumuşak yeri" (DS), Çuvaş *küpçek* "tekerlek poyrası" (ÇTS). Clauson, yazma 203'teki *köpen* "deve örtüsü, eyer takımı" ve 206'daki *köpig* "elbiseyi içine pamuk koyarak dikmek" kelimelerini de *köpçük* ile ilgili buluyor; ancak Türkçeyle açıklanmalarının mümkün olmadığını belirtiyor. *Köp-* , Hakas, Altay, Kırgız, Yeni Uygur ve Anadolu ağızlarında; *küp-* Tatar, Başkurt ve Çuvaş lehçelerinde "kabarmak, şişmek" demektir. Ayrıca Anadolu ağızlarında *köpü-* "yorgan, şilte, yatak gibi şeyleri kalın ve aralıklı, sıkıca dikmek" anlamına gelir (DS). Bu veriler ışığında *köpçük* sözünün etimolojisi şöyle olmalıdır: *köpçük<köpşük<köp-ü-ş-ük*.

900 Ahterî'de *'arfec*: "diken; *şevk* gibi. Ve inde'l-ba'z çakır dikeni".

901 Tercümedeki *el-qayḥ* "irin", Atalay tarafından dipnotta *qabc* olarak düzeltilmiştir.

902 Nun'da kahverengi üstün var.

kendüg[903] yarım küp. Küpe benzer şekilde yapılır; içine un vb. şeyler konur. Kençek lehçesinde.

künlük günlük iş.

künlük yim rızık. Fakat az kullanılır.

merdek ayı yavrusu. **Aḍıg merdeki** denir; "ayı yavrusu" demektir. Türklerin bazıları domuzu bununla adlandırır ve **toŋuz merdeki** der. **(242)**

(meldek) meldek nēŋ keçeleşmiş olan her şey. Keçeleşmiş erkek organları gibi.

L

bıçgıl el ve ayağın çatlakları. Aynı zamanda yerin çatlakları.

basbal[904] bir çekimlik iplik.

Basmıl[905] Türklerden bir boy (*ci:l*).

(başgıl) dört ayaklılardan başı beyazlaşanlara **başgıl yılkı** denir.

bitmül[906] dârıfülfül (Fructus Piperis longi).

böşge.l[907] yufka ekmeği. Hâkaniye lehçesinde.

bogrul[908] dolu su kabı, tulum vb. şeylerdeki şişkinlik.

bogrul kōy boğazında beyazlık olan koyun.

(büktel) büktel er orta boylu adam. **Büktel at** denir; "basık at" demektir.

(bögrül) bögrül at böğrü ak at. Alaca koyun ve benzerleri de böyledir.

banda.l ağaçtan çıkarılan omuz şeklinde bir şey. Bunu çocuklar alıp yakarlar; geceleyin közünü döverler ve ona **ōt banda.l** derler; bu da çevgen vuruşudur.

(targıl) targıl yılkı sırtında beyaz-siyah, alacalı çizgiler bulunan her hayvan **targıl**'dır. Bu sıfat atların dışında bütün hayvanlar için kullanılır.

togrıl yırtıcı kuşlardan biri (çakırdoğan, tuğrul – Accipiter gentilis). Bin kaz öldürür, birini yer.

(Togrıl) bununla erkeklere **Togrıl** diye ad verilir.

togrıl et ve baharatla doldurulan bağırsak. Kençek lehçesinde.

çeşke.l kanat tüyleri şeklinde burmalarla süslenmiş seramik.[909] Kençek lehçesinde.

sepkil[910] çil. Yüzde görünür.

---

903 Kerkük'te *kendi*. Şu Kerkük atasözünde geçer: *İpten kaçan kendiye sıçan*. Gereksiz iş yapan insanlar için kullanılır.

904 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *besbel*, Clauson, Dankoff-Kelly *basbal*. *Bas* (?) + *ba-l* (*ba-* "bağlamak").

905 Metinde *Yasmıl*.

906 Atalay *batmul*, Clauson, Dankoff-Kelly *bitmül*, Rustemov-Kormuşin *bıtmul*. Be'de hareke yok. DTS, Rachmati G.R. Zur Heilkunde der Uiguren II'den *bıtmul* örneğini verir. Clauson, Sanskrit *pippala*, Fars *pilpil*, Arap *filfil* biçimlerine temas eder. Kelimenin *i*'li biçimde alıntılandığı anlaşılmaktadır.

907 Atalay *püşkel*, DTS, Rustemov-Kormuşin *büşkel*, Clauson, Dankoff-Kelly *böşge:l*. Yazma 227'deki *bösge.l*'in bir varyantı olabilir. Belki de *bış-* fiiliyle bulaşmaya uğramıştır.

908 Bk. yazma 232'de *bogrıg* ile ilgili dipnot.

909 "Seramik" anlamındaki *xazef* kelimesi *cezef* olarak yazılmış. Atalay dipnotta, doğrusunun *xazef* olması gerektiğini belirtmiştir.

910 Atalay, Clauson *sengil*, DTS, Rustemov-Kormuşin *seŋil*, Dankoff-Kelly *sepgil*. İlk defa Taymas, "şimal ve şark türk lehçelerinde bugün dahi yaşamakta" olmasından hareketle kelimenin sepkil olması gerektiğini ileri sürmüştür (Taymas 1942: 237). Dolayısıyla Clauson'un hapax belirlemesi doğru değildir. Kelime nun ile yazılmıştır; ancak alfabetik sıraya göre (*sarsal*'dan önce) *sengil* olamaz. *Sepkil* "çil" için krş. Başkurt *hipkil*, Kazak *sepkil ~ sekpil*, Kırgız *sepkil*, Özbek *sepkil*, Tatar *sipkil*, Türkmen *sepğil* (KTLS), Yeni Uygur *sepkil ~ sepke* (YUTS), Kar.-Mal. *sepkil* (KMTS),

sarsa.l sansar (Martes martes). Samura benzer küçük bir hayvan.

(karta.l) karta.l et alacalı[911] et. **Karta.l ko.y** alacalı koyun.

(kırgıl) kırgıl er yaşını başını almış adam.

kızgul at kül rengi ile alaca arasında donu olan at.

beçkem alamet. İpekten veya **(243)** yaban öküzü kuyruğundan yapılır. Savaş gününde kahraman kendini bununla tanıtır. Oğuzlar bunu **berçem** diye adlandırırlar. Şiir:

beçkem urup atlaka
Uygurdakı Tatlaka
ogrı yawuz ıtlaka
kuşlar kipi uçtumız

Diyor ki: Atlarımıza alamet vurduk ve Uygur itlerine yöneldik -halkı kastediyor-. Kuşların uçması gibi onlara doğru uçtuk ve sonunda üzerlerine indik.

beçküm evin sofası.

baḏram halk arasında sevinç ve gülüşme. Bir yer çiçek ve tomurcuklarla süslenmişse oraya **baḏram yi.r** denir; yani gezinti yeridir. Bunun aslının ne olduğunu bilmiyorum; çünkü bunu Farsların ağzından duydum. Ancak Oğuzlar bayram gününü **bayram** diye adlandırırlar; o da sevinç ve gezme günüdür. Onların âdeti üzere, zel harfi (*ḏ*), ye'ye dönüşmüştür. Bu, kurala göre tam da doğru bir kelimedir.

(birtem) ol yumuşka birtem bardı denir; "o sanki dönmeyecekmiş gibi uzun süre kaybolarak haber götürmeye gitti" demektir.

bagram kum tepecik hâlinde toplanan kum.

(Bagram Ku.mı) Kâşgar ve Yarkend arasındaki kumluğa **Bagram Ku.mı** denir.

buxsum[912] boza. Akdarıdan yapılan bir içki.

tomrum yıga.ç kunduracı tahtası vb. gibi kesilmiş tahta.

tüşrüm eğirilmiş her ip yumağı. Argu lehçesinde.

züngüm bir tür Çin ipeği.

sıdrım deri ip, kayış. Oğuzca. **Sıdrım īşlıg er** denir; "adam işini yapar ve başkasına yapacak iş bırakmaz" demektir.

sarkım kırağı.

kötrüm üzerinde oturulan seki.

köçrüm panik. Köylülerin kaçışıp şehre girmeleridir.

kedrim[913] **et** soyulmuş et. **(244)**

kestem kişinin, geceleyin davetsiz gelenlere verdiği içkili ziyafet.

Bunun İki Harfi Aynı Olanları

Hakas *sipki* (HTS).

911 Tercümede *mücezzi'* yerine *mücezza'* yazılmış.

912 Krş. Anadolu ağızları *buğsuk-* "ateş alev almayıp duman çıkarmak" (DS), Hakas *puhsı-* "bozulmak, kokmak" (HTS). Muhtemel etimoloji: *buxsum<bugsum<bugu+sı-m.* Ayrıca krş. yazma 213'te *buxsı,* 548'de *tuma buxsun.*

913 Kef'te hareke yok.

R

tartar kumruya benzer bir kuş.

(çur çur) tewe emgi çur çur denir. Sağılan sütün kaba akarken çıkardığı ses.

(kur kur) karın kur kur itti denir; "karın guruldadı" demektir.

K (kef)

süksük dağdağan, sinsin ağacı (*ġaża:* , odununun ateşi uzun süre sönmeyen bir ağaç – Haloxylon ammodendron).

M

(sumlım) sumlım[914] **Tat** Türk dilini hiç bilmeyen Fars. Türkçeyi bilmeyen herkese de **sumlım** adı verilir.

kürküm zaferan (Crocus sativus). Bu kelime Arapçaya uymaktadır; çünkü Araplar da onu *kurkum* diye adlandırırlar. Şiir:

begler atın argurup
kaḏgu anı torgurup[915]
meŋzi yüzi sargarıp
kürküm aŋar türtülür

Afrâsiyab'a ağıt yakarak diyor ki: Beyler atlarını yordular; üzüntü onları zayıflattı. Yüzleri sanki zaferanla boyanmış gibi oldu.

Harekeleriyle Fa'ālil Bâbı

Ç

sara.guç kadının yaşmağı.

R

sıpa.kur yem torbası. Aslı **sıp akuı**'dır; "iki yıllık atın yem yediği yer" demektir.

Z

kula.buz kılavuz. Be, vav'dan dönüşmüştür. Atasözü: **Kalın kāz kula.vuzsu.z bolma.s.** Anlamı şudur: Kalabalık kaz sürüsü, ancak kılavuzla uçabilir. Burada işleri kendisinden

914 Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *sumlım*, Dankoff-Kelly *somlım*.

915 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *turgurup*. DTS, Clauson, Dankoff-Kelly "durdurmak, kaldırmak" anlamındaki *turgur-* ile "zayıflatmak" anlamındaki fiili ayırmışlar; ancak ikisini eşsesli kabul etmişlerdir. Tekin, Yakut *tuor-* "zayıflamak" (<**tōr-*), *torgon* "aç"; Altay *torolo-* "aç kalmak", *toro* "aç, zayıf" verilerinden hareketle fiilin *torgur-* olması gerektiğini düşünmüştür. Ancak Arapça tercümedeki *hezelehum el-ġammu* cümlesinin anlamını "onları kaygı sardı" şeklinde düşünmekle yanılmıştır (Tekin 1989: 163). *Hezele* fiilinin bir anlamı da "hayvanı zayıf düşürdü"dür (Kanar 2009: 1855) ve Türkçe metne tam uymaktadır. *Tor-, torgur-* için ayrıca krş. Kırgız *toruk-* II "yorulmak, dermansız düşmek" (KS), Altay *torık* "zayıf" (ATS); fakat Tuva *turar* I "1. kalkmak, 2. durmak, 3. yorulmak" (TvTS), Kazak *turala-* "1. çok yorulmak, bitkin düşmek" (KTS), Kaç, Koybal, Sagay *tura kal- ~ tura par-*, Hakas *tura par-* "bitkin düşmek" (Radloff'tan naklen Clauson), Moğol *tura- ~ turu-* "zayıflamak" (Haenisch'ten naklen Clauson).

daha iyi yapabilenlere uymayı tavsiye ediyor.

K (kaf)

çıça.lak serçe parmak.

çıça.muk yüzük parmağı. Bu çok az bilinir.

sola.muk insanlardan solak olanı.

Kara.çuk Fârab'ın adı. O da Oğuz şehirlerindendir[916].

kara.muk buğday karamuğu (Agrostemmagithago). **(245)**

kamı.ça.k iribaş (kurbağa kurtçuğu).

K (kef)

(tüne.rik) tüne.rik yi.r karanlık olan her yer.

(tüne.rik) mezara da **tüne.rik** denir. **Er tüne.rikke kirdi** denir; "adam mezara girdi" demektir.

(çöme.rük) çöme.rük[917] **kişi** gözü sürekli yaşaran ve zayıf gören kişi.

çüçüne.k[918] Ebucehil karpuzu (Citrullus colocynthis). Kokusu yayılır ve çizgili olur.

Beçe.nek Rum'a yakın oturan Türk boyu (*ci:l*).

Beçe.nek Oğuzlardan bir boy (*qabi:le*). **Beçenek** şekli de vardır.

İki Ayın'ı Harekeli Fa'al'al ve Fa'allū Bâbı

Ç

tawılgu.ç erguvani söğüt (*ṭabarḫu:n* – Salix purpurea).

D

bogurda[919] **saç** kıvrık saç.

S

çınaxsı[920] nakışlı Çin ipeği.

G (gayın)

(tapuzgu) tapuzgu nēŋ bilmece.

---

916 Arapça tercüme: *we ḥiye ismu bila:di'l-ġuziyye.* Atalay ibareyi *min-bila:d* olarak düzeltmiştir.

917 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çümerük*, Clauson, Dankoff-Kelly *çöme:rük*. Krş. Türkmen *çöŋŋer-* "gözü iyi görememek" (TTS).

918 İlk harf hı.

919 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *bogurda*, Clauson, Dankoff-Kelly *bugurda*. Krş. Hakas *poğır* "pürtüklü, pürüzlü, eğri", *poğıra-* "kıvrılmak, pürtüklenmek" (HTS).

920 Atalay dipnot, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *çınaxsı*, Clauson *çıxansı*. Kelimenin yazılışı belirsiz; *çınaxsı* okunmaya daha elverişli. Clauson, Giles'den naklen Çince *chih han ssú* "nakışlı Çin ipeği" kelimesini muhtemel kaynak olarak veriyor. Buna göre *çıxansı* okunması daha uygun gibi. Ancak "Çin" bulaşmasıyla göçüşme de olabilir.

(tutuzgu) tutuzgu[921] **nēŋ** emredilmiş ve tutulması gereken şey.

sıbızgu uzun kaval.

sırıçga cam, sırça.

sarıçga[922] çekirge.

(sarıçga) Buna benzetilerek "atik adam" için de **sarıçga er** denir.

koburga kuşlardan baykuş (Strigiformes).

K (kaf)

tarurku[923] **yi.r** bitkileri birbirine sarılmamış yer.

tatırga[924] tirşe. Tabaklanmış, beyaz deridir.

tawılku tawılgu.ç'un başka bir şeklidir; bu da erguvani söğüttür (Salix purpurea).

awılku sarıçalı, kadıntuzluğu (*şeceru'l-qarm* – Berberis vulgaris)[925]. Kırmızı meyveleri vardır; meyvelerinin suyu tutmacı renklendirmek için kullanılır. Ağacın kabuğu göz ağrısının tedavisinde kullanılır. Onunla elbise de boyanır.

tokurka fıçı ve ibrikteki emzik.

Tokurka Kâşgar yaylasında bir yer adı.

sakırku[926] kene, sakırga (Ixodida).

kasırku kasırga.

G (kef)

tüşürgü nehirdeki su ağzı. Değirmende suyu nehirden boşaltıp başka nehre aktaran yer ve buna benzer şeyler.

çekürge çekirge (Acridium). Oğuzca. Türklerde çekirgenin uçmadan önce, yerde sürü hâlinde oluşu. Buna benzetilerek ailedeki çocukların çokluğu, askerlerin yoğunluğu için **çekürge teg sü** denir; anlamı "yoğunluğu çekirge gibi olan asker"dir.

süpürgü süpürge.

kötürgü nakil aracı.

kesürgü dağarcık, meşin torba.

kösürge sıçanlardan bir tür.

dünüşge tere (*quna:buri*: - Lepidium sp.)[927]. Kençek lehçesinde. **(246)**

kimişge nakışlı Kâşgar keçesi.

---

921 ze'de nokta yok. Alfabe sırasına göre rı değil ze olmalı.

922 sin altına esre de konmuş.

923 Atalay *?*, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *tararku*, Dankoff-Kelly *tatırku* (?). Kelime harekesiz. Muhtemel etimoloji: *tarurku*<*tar-ur-ku* (*tar-* "dağıtmak" fiilinden **tarur-* "dağıtmak").

924 Kaf'lı örnekler sırasında olduğu için *tatırka* olması beklenir; ancak açıkça gayın ile yazılmış.

925 Hauenschild'e göre Kâşgarlı'nın ağacı tasviri "kadıntuzluğu"na uyuyor ve Edviye-i Müfrede'deki "kadıntuzluğıyle tutmaç yiyeler" kaydı (Tarama Sözlüğü V: 3862) da bunu teyit ediyor (Hauenschild 1994: 35). Sarı'da *qurm*: "deniz içinde çınara benzer bir ağaç".

926 Kaf'ta üstün ve iptal edilmiş esre var.

927 Hauenschild, Max Meyerhof'a dayanarak *quna:bari:*'nin "Kresse (tere)" olduğunu kabul eder (1994: 46).

M

(tegirme) tegirme nēŋ para, değirmen taşı, pide gibi yuvarlak olan her şey.

Sekirme Hotan yolunda bir küçük şehrin adı.

kuturma börk önde ve arkada kanadı olan başlık.

köçürme oçuk bir yerden bir yere taşınabilen ocak.

köçürme oyun on dört (oyunu). Bir tür oyundur; yere dörtgen şeklinde, hisar gibi dört çizgi çizilir; on kapı açılır; fındık ve benzeri şeylerle bunun üzerinde oyun oynanır.

İkinci Harfi Sükûnlu, Üçüncü Harfi Üstünlü[928] Olanlar

T

mındatu[929] ipek (ipekli kumaş ?)[930].

Ç

kulnaçı kısra.k doğurmak üzere olan kısrak.

G (gayın)

(karnagu) karnagu er büyük karınlı adam.

sagnagu kuru kabak.

kundıgu[931] bileği taşı.

kamçı.gu dudaklarda ve parmaklar arasında zonklama, kaşınma ve ateşle beliren sivilce.

G (kef)

törpigü tahtaları törpüleyen törpü.

temregü temreği (deri hastalığı).

sügnegü[932] tırnak ve et arasında çıkan sivilce.

kerşegü at kürek kemiğinin birleştiği yerde yarası olan at.

928 "Harekeli" denmesi gerekirdi.

929 Atalay, Rustemov-Kormuşin *mindetü*, Clauson, Dankoff-Kelly *mındatu*. Clauson'a göre Sanskrit *manḍita* "nakışlı, bezekli" kelimesiyle ilgili olabilir. Krş. Hakas *maŋdıh ~ maŋnıh* II "nakışlı, desenli; (iyi cins) ipek" (HTS-2), Anadolu ağızları *mantin* "1. ipekli elbise, 2. çiçekli atlastan yapılmış gelin elbisesi" (DS). Ayrıca krş yazma 247: *mandırı* ve 264: *mundaru*.

930 Kelimenin Arapça karşılığı da (*el-qazzi:ne* ?) sorunludur. *El-ḳazz* , "ipek" demektir. Ze'den sonraki ilk dişte nokta yok. Belki de *el-qazziyye* "ipeğe ait, ipekli" olacaktı; fakat yanlış yazıldı.

931 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kundıgu*, Clauson, Dankoff-Kelly *kondıgu*. Krş. yazma 566: kundı-. Arapça karşılık olarak verilen *midwes* kelimesinin "düven" anlamı da vardır. Ancak yazma 566'daki örnek (*ol kılıç kundıdı = ennehu qad cela:'s-seyfe bi'l-midwes* = o, bileği taşı ile kılıcı parlattı"), anlamın "bileği taşı" olduğunu göstermektedir.

932 Bk. yazma 576'da *sügül* ile ilgili dipnot.

M

bulgama yağı ve şekeri olmayan bulamaç.

çokrama yul bol sulu kaynağın gözü.

N

bulguna kırmızı bir ağaçtır; ılgın gibi gevrektir; develer bunu yer. **Malguna** şekli de vardır.

Fu'luli[933] **Bâbı**

N

buldunı içine üzüm veya kuru üzüm konularak yenen yoğurdun adı. Kençek lehçesinde.

R

sondırı[934] deniz. Atasözü: **Eşye.k ayur başım bolsa sondurıda su.w içge.y men.** Anlamı: Eşek der ki benim başım sağlıklı olmalı ki deniz suyu içeyim. Arzusuna ulaşmayı ömür boyu **(247)** arzu eden kişi hakkında söylenir.

mandırı[935] Çigil lehçesinde. Geceleyin damat ile gelinin oturtulduğu ve üzerlerine saçı saçılan yerin adı.

L

büsteli[936] yenilen kara pazı, koyun sarmaşığı (Atriplex hortensis).

N

közkeni[937] ateş böceği (Lampyris noctiluca). Bok böceği türündendir; geceleyin vızıltıyla uçar.

Harekeleriyle Fu'lundi Bâbı

D

süpründi süprüntü.

sarkındı su.w su damlası.

kuçgundı soğan (Allium cepa). Çigil lehçesinde.

Rubâi (dörtlü) baplar bitti.

---

933 Birinci lâm harfinde hareke yok.

934 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sundırı*, Clauson *sondırı*, Dankoff-Kelly *sondiri*. Clauson, Sanskrit *samudra* "okyanus, deniz" kelimesinin, bazı diller aracılığıyla Türkçeye geçen bozulmuş bir biçimi olabileceğini düşünüyor.

935 Bk. yazma 246'da *mındatu* ile ilgili dipnot.

936 Krş. yazma 226: *büstüli.*

937 İkinci kef'te hareke yok. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *küzküni*, Clauson *közkeni*, Dankoff-Kelly *közkeni* (?). *Közkeni<köz ken+i* (?) (*köz:* ateş közü; *ken:* kene ?).

BEŞLİ BAPLAR

Harekeleriyle Fa'al'al Bâbı

Ç

sokarlaç[938] **börk** uzun başlık.

kagurma.ç kavrulmuş buğday. Zayıf *f* (*w*) ile **kawurma.ç** başka bir şeklidir.

yugurgu.ç erişte vb. hamurları açan oklava.

(çıgılwa.r) çıgılwa.r okı küçük ok. Bu, kısa oktur. Şiir:

utru turup yagdı anar kīş okı çıgılwa.r

aydım asıg kılgu emes sen takı yalwa.r

Düşmanı niteleyerek diyor ki: Yüz yüze geldiğimizde ve üzerine sadaktan çıkan oklar yağdırdığımda ona, "şu anda senin yalakalığının ve yalvarmanın faydası da yoktur" dedim.

G (gayın)

(samurtug) samurtug īş içinden nasıl çıkılacağı bilinmeyen karışık iş.

(kurutlug) kurutlug kişi kurutu (kurumuş peyniri) olan kişi. (Arapçadaki) *ẕu: temrin* (hurma sahibi) *we lebenin* (süt sahibi) ibarelerinin *raculun ta:mirun we la:binun* (hurmalı ve sütlü kişi) şeklinde söylenmesi gibidir.

(tatırlıg) tatırlıg yi.r denir; "sert ve düz yer" demektir.

(katırlıg) katırlıg er denir; "katır sahibi kişi" demektir.

(basarlıg) basarlıg tāg denir; "sarımsaklı dağ" demektir.

bagırlıg er kimseye boyun eğmeyen kişi. *İnna: li-naḥnu aʿẓamu ekba:den mineʾl-ibil* (şüphesiz bizler develerden daha büyük ciğeri olanlarız) sözündeki gibidir.

(çagırlıg) çagırlıg er denir; "sıkılmış meyve suyu sahibi kişi" demektir. **(248)**

(sugurlug) sugurlug tāg dağ sıçanı olan dağ.

(sıgırlıg) sıgırlıg er denir; "sığırlı kişi" demektir.

(tawarlıg) tawarlıg er servet sahibi kişi.

(çawa.rlıg) çawa.rlıg yi.r yakacak odun bulunan yer.

Bakırlıg Balasagun yakınlarında bir yer adı.

(bakırlıg) bakırlıg tāg bakırlı dağ.

(tamurlug) tamurlug et içinde sinir ve damar bulunan et.

(kopuzlug) kopuzlug kişi denir; "sazı olan kişi" demektir.

(kotuzlug) kotuzlug er yaban öküzü sahibi kişi.

(sagızlıg) sagızlıg er çiğnenen sakızı olan kişi.

(sagızlıg) sagızlıg yi.r katıksız çamuru olan yer.

(sakızlıg) sakızlıg tōn üzerinde yapışkan şeyler olan elbise.

938 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *sukarlaç*, Clauson, Dankoff-Kelly *sokarlaç*. Krş. yazma 207: *sokar*.

(kamışlıg) kamışlıg yi.r kamışlı yer.

(tapuglug) tapuglug er eskiden beri hizmetkârı bulunan kişi.

(kapuglug) kapuglug ew kapılı ev.

(tatıglıg) tatıglıg nēŋ lezzetli olan şey. Aslı **tātıglıg**'dır.

(tutuglug) tutuglug yi.r cinli yer. Orası cin bulunan yerdir; geçenlere zarar verir.

(tıḍıglıg) tıḍıglıg nēŋ ulaşılması yasaklanmış şey.

(kıḍıglıg) kıḍıglıg börk denir; "dikilmiş kenarı olan başlık" demektir.

(kuḍuglug) kuḍuglug ew kuyulu ev.

tarıgla.g tarla.

(turugla.g) turugla.g yi.r durma yeri.

(tarıglıg) tarıglıg yi.r ekini olan yer. Tahıl ambarı da aynıdır.

(sarıglıg) sarıglıg er sarılık olmuş kişi.

(kuruglug) kuruglug yā kurulmuş yay.

(busuglug) busuglug yagı pususu olan düşman.

kapaklıg[939] **kı.z** bakire kız.

(katıklıg) katıklıg[940] **er** melez kişi.

(katıklıg) katığı olup onu yiyen kişi de aynıdır.

(baraklıg) baraklıg[941] **kişi** tüylü köpek (barak) sahibi kişi.

(çaruklug) çaruklug er çarıklı kişi.

Çaruklug Oğuzlardan bir boyun (*qabi:le*) adı.

karaklıg gözbebeği olan her hayvan. **Karaksız teg körü.r** denir; "savaş vb. durumlarda savaşçıları ve hazırlıklarını bilmiyormuş[942] gibi **(249)** göz kırpıp duruyor." demektir.

(kasuklug) kasuklug er kımız tulumu olan kişi.

(kusıklıg) kusıklıg er fındık sahibi kişi.

(başaklıg) başaklıg sünü temreni olan mızrak. Oklar temrenli ise aynıdır.

(taşaklıg) taşaklıg er taşaklı kişi.

(kaşuklug) kaşuklug ayak kaşıklı çanak.

(bokuklug) bokuklug[943] **er** guatrı olan kişi.

(takuklug) takuklug er tavuklu kişi. Oğuzca.

(sukaklıg) sukaklıg tāg geyikli dağ.

(balıklıg) balıklıg ögüz balıklı nehir.

(balıklıg) Argu lehçesinde çamurlu yer de aynıdır.

(kulaklıg) kulaklıg nēŋ denir; "kulaklı şey" demektir.

---

939 Be'de esre var.

940 Te'deki üstün ve altındaki tek nokta iptal edilmiş.

941 Rı'da iptal edilmiş esre de var.

942 *la: yedri:* (bilmiyor) kelimesinin altına *la: yera:* (görmüyor) yazılmış.

943 Bk. yazma 219'da *bukuklanıp* ile ilgili dipnot.

(konuklug) konuklug ew konuğu olan ev.

(torumlug) torumlug er deve yavrusu olan kişi.

(korumlug) korumlug[944] **tāg** taşlı, kayalı dağ.

(tulumlug) tulumlug[945] **er** silahla donatılmış kişi. Şiir:

öŋdün nelük yalwarmadıŋ kaç kata birdiŋ tawa.r

tulumlug bolup katındıŋ kānıŋ emdi yi.r suwa.r

Diyor ki: Önceden kaç defa vergi verirken niçin yalvarmadın? Şimdi ise silahla donatıldığın için sertleştin. Eskisi gibi vergi ödemeye dön; yoksa kanın yeri sular.

(tabanlıg) tabanlıg tewe toynaklı deve.

(topunlug) topunlug[946] **tarıg** gövdesi boğumlu buğday.

(bodunlug bokunlug) bodunlug bokunlug kişi kavim kabile sahibi kişi.

(bakanlıg) bakanlıg kaḍış halkalı kayış.

(karınlıg) bedük karınlıg er büyük karınlı adam.

(kurunlug) kurunlug ew biriken dumandan kararan ev.

(sagınlıg) sagınlıg er sağmal sahibi adam.

(sogunlug) sogunlug tāg beyaz çiçekli yaban soğanı olan dağ.

(samanlıg) samanlıg er saman sahibi adam.

(kagunlug) kagunlug er kavun sahibi adam.

kukunlug ōt kıvılcımlı ateş. **(250)**

kulunlug kısra.k peşinde bir şey olan kısrak; bu da arkasından kulunu giden kısraktır.

-lıg eki aslında bu isimlerde, adlandırılan şeyin sahibi anlamına gelir; bu da mef'ul anlamında olur. Sonra bundan dallar ayrılır; ancak sırası geldiğinde bunlar üzerinde durulur. Bunlar yer adları da olur. Birincisi, **bedük karınlıg er** örneğindeki gibi "karınlı, koca karnı olan adam" anlamına gelir. **Samanlıg er** örneğinde "saman sahibi adam" anlamı vardır. İkincisi, **sarıglıg er** örneğinde olduğu gibi "sarılık olmuş adam" ve **kuruglug yā** örneğindeki gibi "kurulmuş yay" anlamlarına gelir. Üçüncüsü "tarla" için **tarıgla.g**, "durak yeri" için **turugla.g** dendiği gibidir. Beşlilerin çoğunun aslının üçlü isimlerden oluştuğunu bil! Gayın (*g*) ve kaf (*k*) arasında durum farklıdır. Kaf (*k*), yukarıda gösterdiğim yerlerde gelir. Gayın (*g*) ise yerleri ifade eder[947]. Açıklaması: "Buğdayı olan ev" anlamında **tarıglıg ew**; "zahire ambarı" anlamında **tarıglık**[948]; "kurulmuş yay" anlamında **kuruglug yā**, "okluk" anlamında **kurugluk*** denir.

İşte bu durum beni, sadece bazılarını zikretmeye yöneltti. Üzerinde durulsun diye. Yazıda, salt isimlerde lam ile gayın'ı (*-lıg* ekini) ayrı yazmak caizdir. **Balıklıg ögüz** örneğinde **balık, -lıg**'dan ayrılır. "Barak türünden, köpek sahibi adam" anlamında **barak-lıg er** yazılabilir; ancak önceki şekil daha doğrudur; çünkü gerek vezin gerek yazı için kısalık sağlar.

944 Mim başı kopmuş gibi.

945 Bk. yazma 101'de *tulmun* ile ilgili dipnot.

946 Bk. yazma 201'de *topun* ile ilgili dipnot.

947 Dalgınlıkla ters yazılmış olmalıdır. Doğrusu: "Gayın, yukarıda gösterdiğim yerlerde gelir. Kaf ise yerleri ifade eder."

948 Son harf yanlışlıkla gayın olarak yazılmış.

K (kaf)

burunduk dizgin.

(basınçak) basınçak er zayıf, ezik adam.

sıgırçık sığırcık (Sturnus vulgaris).

kabırça.k[949] tabut. Genellikle ölü tabutu için kullanılır.

koḍurçuk[950] keçeden bebek[951]. İnsan şeklinde yapılmış kuklalardır; kız çocukları oyun için bunları edinirler.

karınçak karınca (Formica). Oğuzca. **(251) Karınça** da denebilir.

bagırçak eşek semeri.

tolarsuk topuk. Genellikle hayvanların topuğu için kullanılır.

bagırsak kişi merhametli ve cömert kişi.

bagırsuk bağırsak.

bagırdak kadın göğüslüğü.

kurugsak mide.

(kurugsa.k) kuşun kursağına da **kurugsa.k** denir.

buturga.k fıstık şeklinde bir dikendir; takılan yerleri vardır; elbise vb. şeyleri çeker.

tapuzguk bilmece.

topulga.k topalak (Cyperus longus).

topulga.k kulunç.

sıdırga.k çatal tırnak.

kudurga.k kaftanın arkadaki iki kuyruğundan biri.

kaḍızga.k çalışmaktan dolayı elde peyda olan kabarcık.

badıçlık yıga.ç üzüm çardağı yapmak için hazırlanmış tahta.

çanaçlık[952] ahmaklık ve kancıklık.

bagırlak bağırtlak. (Querquedula)

tawarluk ambar.

torukluk[953] cılızlık.

tarıglık zahire ambarı.

çobulmak kurutulmuş elmanın yarısı. Otlık[954] lehçesinde.

çomuşluk[955] tuvalet, ayakyolu.

---

949 Kaf'ta ötre iptal edilip üstüne çevrilmiş gibi (?). Atalay, DTS, Clauson, Rustemov-Kormuşin *kabırçak*, Dankoff-Kelly *kuburça.k*. Krş. Anadolu ağızları *kabırcak* "tabut" (DS), Kazak *kabırşak ~ kabırşık* "1. bir şeyin üstünde oluşan kabuk tabakası" (KTS).

950 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *kuḍurçuk*, Clauson, Dankoff-Kelly *koḍurçuk*. Krş. Kerkük ağzı *kawurçağ* "bebek". *a, o*'dan değişir. Muhtemel etimoloji: **koḍur+çuk*. (**koḍur ~ koḍuz* "dul kadın" -yazma 184-). İlk ünlü için krş. Hakas *hozındı* I "1. boşanmış (kadın)" (HTS).

951 Tercümede *libdu* "keçe" yerine, anlamsız bir kelime olan *likdu* yazılmış.

952 Dişte nokta yok; lâm'da üstün var. Ancak yazma 180'de, dişte nun noktası var.

953 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.

954 Elif üzerinde hareke yok. Ancak yazmanın 62. sayfasında *otluk* şeklinde harekelenen kelime bununla ilgili görünüyor.

955 Atalay, Rustemov-Kormuşin *çumuşluk*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *çomuşluk*. Krş. Anadolu ağızları *çöm- ~ çom-*

çarukluk ayakkabı yapmak için deriden hazırlanan şey.

tanukluk şahitlik.

toga.klık[956] süzgeç yapmak için hazırlanan tahta.

(satıglık) satıglık nēŋ satılmak için hazırlanan şey.

sarıglık nesnelerin sarı oluşu.

sırukluk yıga.ç çadırın ana direğinin yapılması için hazırlanan ağaç.

(sogıklık) sogıklık nēŋ soğukluk için hazırlanan her şey.

kabaklık kabak tarlası.

kaḍaşlık kardeşlik ve akrabalık.

kurugluk nesnenin kuruluğu.

kurugluk okluk. **Kiş kurugluk** denir; "sadak ve okluk" demektir.

kaşıklık münüz kaşık yapmak için hazırlanan boynuz.

saranlık cimrilik. Şiir:

neŋin tutar bekleyü özi yime.s

saranlıkın sıgtayu[957] **altun yıga.r (252)**

İnsanların huylarını anlatarak diyor ki: Adam malda cimrilik yapar; onu sıkıca bağlar; cimrilikten ona ağlar; altın toplar ve sonra da onu başkasına bırakır.

kagunluk kavunluk, kavun tarlası.

konukluk ew ziyafet evi.

(taguzmak) taguzmak er tıknaz adam. Kaf ile de kullanılır (*takuzmak*). Başkaları da böyledir.

muguzgak bal arısına benzer sinek. Argu lehçesinde.

Bu bap beş şekilde kullanılır. Birincisi, fiilden türetilen mastar manasında isim olmasıdır. **Ulugluk** dedikleri gibi ki manası "ululuk"tur. "Büyüdü" anlamındaki **ulgaḍtı** sözünden türemiştir. "Kuruluk" anlamındaki **kurugluk** sözü, "nesne kurudu" anlamındaki **kurındı nēŋ**'den türemiştir. İkincisi, "bir şeyi bir şey için hazırlayıp saklamak" anlamındaki isimdir. "Çadırın ana direğini yapmak için hazırlanan ağaç" anlamında **sırukluk**[958] **yıga.ç** ; "süzgeç yapmak için saklanan tahta" anlamında **toka.klık**[959] **yıga.ç** dedikleri gibi. Üçüncüsü, nesnenin bittiği (yetiştiği) yerin adıdır. "Kabak tarlası" anlamındaki **kabaklık**[960]; "kavunluk" için **kagunluk** dedikleri gibi. Dördüncüsü, yukarıda geçen anlamların hiçbirini ifade etmeden salt isim olmasıdır. "Bağırtlak" anlamındaki **bagırlak**; "sığırcık" için **sıgırçuk** dedikleri gibi. Bu yol izlendiğinde, bu türde sayılamayacak kadar isim için yol açılır; hiçbir şey de bu kuralın dışına çıkamaz. Beşincisi, mastar olmasıdır. "Cılızlık" anlamında **torukluk** dedikleri gibi.

"çömelmek" (DS).

956 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tugaklık*, Dankoff-Kelly *tuga:klık* (fakat yazma 252'de *toga:klık*), Clauson *toga:klık* (yazma 252'de *toka:klık*). Bk. yazma 252: *toka.klık*. Krş. Anadolu ağızları *tokak unu* "çok ince ve ak buğday unu" (DS - acaba "elekten geçmiş un" mu?), Hakas *toh* "ağaç kap kapağı" (HTS).

957 Mürekkep dağıldığı için *sıgtayu* net görünmüyor.

958 Sin'de ötre var.

959 Bk. yazma 251'de *toga.klık* ile ilgili dipnot.

960 Metinde *kabaglık*.

K (kef)

kiritlik kilitli olma.

(kiritlig) kiritlig kapug kilitli kapı.

(közetlig) közetlig nēŋ muhafaza edilmiş şey.

çökütlük boy kısalığı.

sögütlük söğüt ağacının yetiştiği yer. Sert kef (*k*) ile. Onun (söğüdün) sahibi yumuşak kef (*g*) ile söylenir.

(közeçlik) közeçlik[961] **(253) titig** testi yapmak için hazırlanan çamur. (Testinin) sahibi ise yumuşak kef (*g*) iledir.

temürlük demir madeninin eritilip demirin çıkarıldığı yer. (Demirin) sahibi yumuşak kef (*g*) iledir.

kömürlük kömürlük ağaç ve kömür konacak yer. (Kömürün) sahibi yumuşak kef (*g*) iledir.

tepizlik kıskançlık. **Anıŋ tepizliki kimke talka.r** denir; "Onun kıskançlığı kime zarar verir" demektir.

titizlik acılık ve kekrelik. Halilenin tadı gibidir.

büşinçek üzüm salkımı. Kençek lehçesinde.

tegirmek deve tahtırevanı. Oğuzlar bunu **ügürmek** diye adlandırırlar.

şekirtük fıstık (Pistacia vera).

kepezlik pamuk tarlası.

(kepezlig) Adam bununla nitelenirse ona **kepezlig er** denir; "pamuk sahibi adam" demektir.

(beḍizlig) beḍizlig ew bezenmiş ev.

kiḍizlik yūŋ keçe yapmak için hazırlanan yün. (Keçenin) sahibi, yumuşak kef (*g*) iledir.

töküzlük[962] atın akıtmalı olması. Atasözü: **At töküzlüki* āy bolma.s**. Anlamı: Atın akıtması ayın yerini tutmaz ve onun yerine geçemez. Bu, küçük bir işin büyük bir işmiş gibi gösterilmesi üzerine söylenir.

semizlik semizlik.

küwezlik kibirlenip şımarma. Şiir:

eştip ata ana.ŋnıŋ sawlarını kadırma

neŋ kop[963] **bulup küwezlik kılnıp yana kuturma**

Diyor ki: Anne babanın sözlerini duyarsan onların sözlerine karşılık verme. Bol mal bulursan da küstahlaşma; kibir ve şımarıklığa kapılma ve haddini aşma.

Çeçeklik çiçek yetişen bir yerin adı.

kepeklik kepeğin konduğu yer. Sahibi, yumuşak kef (*g*) iledir.

---

961 Bk. yazma 181'de *közeç* ile ilgili dipnot.

962 Te'de üstün var; ancak yazma 185'te te ötreli. Bk. yazma 183'te *töküz* ile ilgili dipnot.

963 Kelime ötreli kaf ve sükûnlu be ile yazılmıştır. Atalay, Arapça tercümeye göre kelimeyi *kut* olarak düzeltmiş, ibareye "mal ve baht bulduğunda" anlamını vermiş; Dankoff-Kelly de ona uymuştur. Dankoff-Kelly'nin *"cidd* değil *cedd* oku" uyarıları gereksizdir; çünkü *cidd* zaten "şans" demektir (Kanar 2009: 667). Müncid'de (s. 888) *wecidd* maddesinde *weciddeten el-ma:le we naḥwehu* ibaresi "mal vb. şeylerin çokluğu" anlamındadır. Bu sebeple biz *kop* kelimesini değiştirmedik.

tüweklik nefesle kurusıkı fırlatmak için hazırlanan dal. **(254)** Bununla serçe vurulur.

(bitiglik) bitiglik nēŋ yazmak için hazırlanan herhangi bir şey. Sahibi yumuşak kef (*g*) iledir.

kedüklük kiḍiz yağmurluk yapmak için hazırlanmış keçe. Sahibi, yumuşak kef (*g*) iledir.

(īşlıg küḍüglüg) īşlıg küḍüglüg er denir; "iş güç sahibi adam" demektir. **Küḍüglüg** tek başına söylenmez.

tireklik kavağın bittiği yer, kavaklık. Sahibi, yumuşak kef (*g*) iledir.

(kereklig) bu nēŋ ol bizke kereklig denir; "bu, bize gerekli olan şeydir" demektir.

beşiklig ura.gut emzikte çocuğu ve beşiği olan kadın.

(töşeklik) töşeklik barçın yatak vb. şeyleri yapmak için hazırlanan ipek. Sahibi, yumuşak kef (*g*) iledir. Yatak sahibini kastediyorum.

(köşiklig) köşiklig yi.r denir; "gölgeli yer" demektir.

(tikiglig) tikiglig tōn dikilmiş elbise.

(töküglüg) töküglüg tarıg dökülmüş[964] buğday. Diğerleri de böyledir.

(kūçlüg bileklig) kūçlüg bileklig kişi denir; "bilekli, kuvvetli insan" demektir.

(biliglig) âlim, akıllı, hakîm için **biliglig kişi** denir.

(beliklik) beliklik kepe.z fitil yapmak için hazırlanan pamuk.

(kölüklüg) kölüklüg er yükü ve yük hayvanı olan adam.

(köliklig) köliklig yi.r gölgeli yer.

bürünçük burnu ve burundan aşağısını örten peçe.

(bilinçek) bilinçek nēŋ çalınan ve bir süre sonra hırsız vb. elinde ortaya çıkan her şeyin adı. Buradan **bilinçek bildi** denir; "bildi ve hırsızın elindeki çalınan şeyi buldu" demektir.

terinçek ince kadın çarşafı. Oğuzca.

Bu bap beş şekilde kullanılır. Birincisi, bir nesnenin menşeinin adı olmaktır. Söğüdün yetiştiği yere **sögütlük** dedikleri gibi. Yahut da bir şeyin konulduğu yerin adı olmaktır. Kepek konan yere **kepeklik** dedikleri gibi. İkincisi, bir şeyden bir şey yapmak için ayrılan nesnenin adıdır. Yatak yapmak için ayrılan ipeğe **töşeklik barçın** dedikleri gibi. **(255)** Kapı için hazırlanan direğe **bu yıga.ç ol kapugka tireklik** dedikleri gibi. Üçüncüsü, bir şeyin tabiatında bulunan mastar manasında olmasıdır. "Aşırı şımarıklık" için **küwezlik**, "gençlik" için **yigitlik** dedikleri gibi. Eğer isim bu üç manada ise sağlam ve sert kef iledir; bütün lehçelerde bundan başkası olamaz. Dördüncüsü, adlandırılan şeyin sahibini ifade etmektir. Kuvvetli bileğe sahip olan kişiye **bileklig er** dedikleri gibi. Kâğıt sahibi olan kişiye **bitiglig er** dedikleri gibi. (Arapların) *raculun ta:mirun we la:binun* (hurma sahibi ve yoğurt sahibi olan kişi) dedikleri gibi. Beşincisi, mef'ul manasında olmaktır. **Bilig kişi ara ülüglüg ol** dedikleri gibi. "Akıl, insanlar arasında paylaştırılmıştır" demektir. Ve **töşeglig töşe.k** dedikleri gibi. Yani serilmiş döşek. Bu iki durumda sadece yumuşak kef (*g*) kullanılır.

Bu zikrettiğim isimler, asılları üçlü olan isimlerdir. Bu bapta bunların üzerine sert ve yumuşak kef eklenir. Aynı manalardaki kaf'ı ise daha önceki fasılda zikrettim. Ayrıca, mücerret isimlerin dörtlülerinde, beşlilerinde, sahih olanlarında ve diğerlerinde kelimenin aslına; bu beş mana için kalın ünlülü ve kaf'lı ise lâm-kaf; ince ünlülü ve kef'li ise lâm-kef eklenir. Bu kural oturmuştur; bunun tersi görülemez ve hiçbir lehçede tartışılamaz.

964 Tercümede *masbu:be* yerine *masu:ne* yazılmış.

Ayın'ı Harekeli, Birinci Lâm'ı Sükûnlu Fa'allān[965] Bâbı

Ç

balıkçın balık avlayan beyaz bir kuşun adı (Ardea cinerea). (Arapçada) *ma:liku'l-ḫazi:n* (balıkçıl) diye adlandırılır.

D

çugurda.n (256) sel yarığı, uçurum.

J[966]

kurugjı.n[967] kurşun. İki çıkak arasındaki ze ile. Oğuzlar bundan bazı harfleri düşürerek **kuşu.n*** derler.

S

budursı.n bıldırcın (Coturnix). Şiir:

özüm menin budursı.n

ötı anın çaklınu.r[968]

Sevdasını vasfediyor ve diyor ki: Kalbim bıldırcın gibidir; onun sevgisinin ateşinde dönüp durur.

G (gayın)

tawışga.n tavşan (Lepus europeus).

tawışga.n yılı Türkçedeki on iki yıldan birinin adıdır.

Tawışga.n Ögüz Uç şehrine akan bir ırmağın adı.

(çapıtga.n) bu ıt ol kişike çapıtga.n ısırmak için devamlı insanlara saldıran, bu köpektir.

(çapıtga.n) çapıtga.n er Uygur lehçesinde, devamlı boyun uçuran kişi.

(sapıtga.n) bu at ol kuḏruk sapıtga.n devamlı kuyruğunu oynatan, bu attır. Köpek de bir parça ekmek için, sahibini görüp kuyruğunu sallayarak yaltaklanırsa yine böyle denir.

(kaḏıtga.n) kaḏıtga.n er hiç kimseye boyun eğmeyen kişi. Aynı şekilde dik başlı her hayvana da böyle denir.

---

965 Yazmada fa'lelān.

966 Metinde rı (noktasız).

967 Atalay *kurugjın, kuşun*, DTS *korugjın, koşun*, Clauson *korugji:n, korşu:n*, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *korugji:n, kuşu:n*. Krş. CC *korgaşın* "kurşun" (KpTS), Yeni Uygur *koguşun ~ korguşun* "kurşun" (YUTS), Özbek *korğāşin* "kurşun" (UTİL), Kazak *korğasın* "kurşun" (KTS), Kırgız *korğoşun* "kurşun" (KS), Altay *korgolcın* "kurşun" (ATS), Hakas *horğamcıl ~ horğamcı ~ horğacın* "kurşun" (HTS), Tuva *korgulçun* "kurşun" (TvTS), Türkiye Türkçesi *kurşun* (TS), Türkmen *gurşun* (TTS), Azer. *gurğuşun* "kurşun" (AzTS); fakat Tatar *kurgaşın ~ kurgaş* (KTTS), Başkurt *kurğaş* (BTH).

968 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *çaklanur*, Clauson *çaklınu:r*. Kelime *çaklanu.r* şeklinde harekelenmiştir (lâm'daki üstün kırmızı). Tekin, *çoklanur* okuyor ve mısraa "onun (sevgisinin) ateşi (ise) alevlenmiş" anlamını veriyor (Tekin 1989: 95, 188). Bu kabul edilemez; çünkü cim'in üstünü açıktır ve siyahtır; ayrıca "alevlenmek" anlamındaki kelime DLT'de *çoklan-* değil *çoglan-*'dır. Nihayet mısranın Arapça karşılığı olan *yeteqallebu 'ala: na:ri ḫubbihi* "(kalbim bıldırcın gibidir), onun sevgisinin ateşinde döner" şeklindedir ve burada "alevlenmek" yoktur. Bizce en doğru okuma ve manalandırmayı Clauson yapmıştır: "Kalbim bıldırcın gibidir; onun aşk ateşinde (şiş üzerindeki kebap gibi) döner." Yazma 334'te *çakıl-* "çakmağın çakılması, ateş almak" anlamındadır ve Clauson *çaklın-* fiilini bu gövdeye dayandırmıştır. Bu durumda *çaklan-* hayalet kelimedir.

(tarıtga.n) bu er ol telim tarıg tarıtga.n çok ekin ektiren, bu adamdır.

(kurıtga.n) bu er ol telim üzüm kurıtga.n üzüm vb. şeyleri sık sık kurutan, bu adamdır.

(tozıtga.n) bu at ol telim topra.k tozıtga.n çok toz kaldırıp savuran, bu attır.

(boşutga.n) bu ot ol karın boşutga.n karnı yumuşatan (ishal yapan), bu ilaçtır. Aynı şekilde bir şey bir şeyin gücünü yumuşatıyorsa böyle denir.

(taşıtga.n) bu er ol ewiŋe telim tawa.r taşıtga.n evine eşya vb. şeyleri çok taşıtan, bu adamdır.

(taşıtga.n) bu ōt ol eşi.ç taşıtga.n tencereyi taşıran, bu ateştir.

(kaşıtga.n) bu er ol etin kaşıtga.n vücudunu çok kaşıtan, bu adamdır.

(kakıtga.n) bu er ol meni tu.tçı kakıtga.n (257) beni devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, bu adamdır.

(kalıtga.n) bu er ol atın telim kalıtga.n devamlı atını zıplatan, bu adamdır.

(kamatga.n) bu kün ol kö.z kamatga.n göz kamaştıran, bu güneştir.

(komıtga.n) ogul meni ewke komıtga.n ol bana evi özleten, oğuldur. Her şey için de böyle denir.

(kanatga.n) bu ot ol burun kanatga.n devamlı burun kanatan, bu ilaçtır.

(kanıtga.n) ögdi ol erig kanıtga.n kişiyi her zaman mutlu eden övgüdür.

(baturga.n) bu kişi ol sö.z baturga.n söz vb. şeyleri devamlı gizleme âdetinde olan, bu adamdır.

(taturga.n) bu er ol aş taturga.n misafirlere ve başkalarına yemek tattırmayı âdet edinen, bu adamdır. Şiir:

erdi aşın taturga.n

yawlak yagıg kaçurga.n

Ugrak sūsin kaytarga.n

bastı ölüm axtaru

Bir kişiye ağıt yakıyor ve diyor ki: O, misafirlere yemek yediren, düşmanlarını kovan, sarsılmazlığı ile Uğrak askerlerini püskürten idi. Tâ ölüm onu yıkıncaya kadar.

topurga.n yi.r toprağın yumuşak olanıdır ki basıldığında toz kalkar.

suburga.n[969] maşatlık. Kâfir mezarlığı. Atasözü: **Suburga.nda ew bolma.s topurga.nda aw bolma.s.** Anlamı şudur: Eski mezarlıklarda canlılar için ev olmaz; yumuşak topraklı yerlerde de av olmaz. Onlar (av hayvanları) sulak ve münbit yerlerde bulunurlar.

kabarga.n vücutta kaşıntı ve ateş yapan bir sivilce.

(katurga.n) bu er ol üküş katurga.n çok gülen, sevinçli olan ve övünen, bu adamdır.

(kopurga.n) bu er ol tāşıg yi.rden kopurga.n taş vb. şeyleri yerden söken, bu adamdır. **(258)**

(toḍurga.n) bu er ol āçıg toḍurg.an açları devamlı doyuran, bu adamdır. Aslı, **toḍgurga.n**'dır.

(sıḍırga.n) bu er ol sıḍırım sıḍırga.n sırım yapmak için deriyi uzunlamasına kesip kıllarını devamlı sıyıran, bu adamdır. Bir insanın bir şeyi soyma huyu varsa da böyle denir.

969 Metinde *subuzga:n.* Alfabe sırası ve atasözündeki iç kafiye, kelimenin *r* ile okunmasını gerektiriyor.

(kaytarga.n) bu alp ol yagı.nı kaytarga.n kalabalık orduları devamlı püskürten, bu kahramandır.

(kaçurga.n) bu er ol konuknı kaçurga.n misafiri ve başkalarını devamlı kovup kaçıran, bu adamdır.

(kıçurga.n) bu er ol kişi.ke kıçurga.n kendisine konuk olarak geleni gördüğü zaman daima huysuzlaşıp; kibir ve övüngenlik gösteren, bu adamdır.

(kaḍırga.n) bu er ol eren boynın kaḍırga.n adamların boynunu öldürürcesine devamlı buran, bu adamdır.

(taşurga.n) bu öt ol eşi.ç taşurga.n tencereyi devamlı taşıran, bu ateştir. Eğer sel, ırmaktaki suyu taşırıp bozguna uğratıyorsa yine böyle denir.

kakurga.n yağla yoğrulan; fırın ve tandırda pişirilen bir ekmek.

(kawurga.n) bu bile.zük ol bilek kawurga.n bileğe devamlı baskı yapan, bu bileziktir.

(tamurga.n) bu ogul ol burnı tamurga.n devamlı burnu kanayan, bu çocuktur.

sagızga.n saksağan (Pica pica).

kuduzgu.n eyer kuskunu.

(turuşga.n) bu er ol kişi birle tutçı turuşga.n insanlara devamlı karşı koyan, bu adamdır.

(satışga.n alışga.n) ola.r ikki tawa.r satışga.n alışga.nla.r ol o ikisi devamlı olarak malları aralarında alıp satanlardır. Başka bir ifade şekli: **satışga.n tawışga.n.** Bu da sattığı zaman kullanılan **sattı**'dan ve (malı) işlettiği zaman kullanılan **tawdı**'dan alınmıştır. **(259)**

(bakışga.n) ol kişi birle bakışga.n ol bunun, insanlara göz uçlarıyla, devamlı bakma âdeti vardır.

(tokuşga.n) ol er ol yawla.k tokuşga.n o, savaşı âdet hâline getiren, savaşçıyı ve savaşı körükleyen adamdır.

sowuşga.n sarılık. Bu da karında bir yılandır.

bıçılga.n toprakta, elde ve ayakta görülen çatlaklar.

kök topulga.n[970] bıldırcın türünden bir kuşun adı. Bunun kanatlarında çelik olduğu söylenir. Dağın burnuna vurduğu zaman öbür tarafından çıkar. Bunu bana, kendisinden çok faydalandığım bir kişi söyledi.

(topulga.n) bu er ol çerig topulga.n* savaş safını yaran, bu adamdır. Aslı, "demir, şiddetli ve sert bir şekilde delindi" anlamındaki **temür topuldı***'dır.

(katılga.n karılga.n) bu er ol kişi birle tutçı katılga.n karılga.n bu adam katılıp karışan (adam)dır.

(kurulga.n) bu er ol siŋiri kurulga.n (vücuduna) devamlı kramp giren, bu adamdır.

(kutulga.n) bu er ol yagı.dın kutulga.n düşmandan ve benzerlerinden devamlı kurtulan, bu adamdır.

(kapulga.n) bu nēŋ ol kapugda kapulga.n kapı ve benzeri şeylerin arasına devamlı sıkışan, bu nesnedir.

(koşulga.n) bu kozı[971] **ol saglık birle koşulga.n** dişi koyunlara her zaman katılan, bu kuzudur. Başkaları da böyledir.

970 Bk. yazma 328'de *topuldı* ile ilgili dipnot.

971 Bk. yazma 544'te *kozı* ile ilgili dipnot.

(sogulga.n) bu su.w ol tawra.k sogulga.n[972] yer tarafından devamlı emilen, bu sudur. Pınar da hızlı bir şekilde emiliyorsa aynıdır.

(kakılga.n sokulga.n) bu er ol telim kakılga.n sokulga.n bütün erkeklerce horlanan, itilip kakılan, bu adamdır.

K (kaf)

tuturka.n pirinç (Oryza sativa). **(260)**

taşırka.n kö.zlüg patlak gözlü adam.

sıkırka.n bir tür sıçan.

K (kef)

(bitilge.n) bu er sūke bitilge.n ol devamlı adı askere yazılan, bu adamdır.

(tirilge.n) bula.r bo.ḍun ol tutçı tirilge.n bir iş konusunda devamlı toplanan, bu kavimdir. İnziva ve toplanma âdeti olan her şey için de böyledir.

(kötürge.n) bu bugra ol yük kötürge.n yük ve benzeri şeyleri devamlı taşıyan, bu erkek devedir.

(keçürge.n) bu bēg ol yāzuk keçürge.n suçları devamlı affeden, bu beydir.

(keçürge.n) bu er ol telim īş keçürge.n devamlı evirip çeviren ve planlar yapan, bu adamdır. **ewürge.n tewürge.n** de denir. Şiir:

yagı ōtın öçürge.n

to.ydun anı köçürge.n

ışlar üzüp keçürge.n

tegdi okı öldürü

Ölenin meziyetlerini zikrediyor ve diyor ki: Ölümcül savaşların[973] ateşini söndüren o idi. Onları karargâhlarından süren de o idi. Bunlara ek olarak planlar yapan da o idi. Sonunda feleğin öldüren oku ona isabet etti.

(çewürge.n) bu er ol telim ok çewürge.n okun ucunu devamlı gaga gibi vurduran, bu adamdır. Bu, onu (oku) tırnağı üzerinde çevirerek yapılır.

kösürge.n bir tür köstebek.

tüşürgü.n zamk ağacı (Astragalus tragacantha). Bir varyantta.

köwürge.n ada soğanı[974] (Urginea maritima). Bu, dağ soğanıdır. Oğuzlar buna **kömürge.n** derler.

temürge.n Oğuzcada okun temreni.

(tegürge.n) bu er ol īşıg aḍa.kka tegürge.n işi devamlı sonuna kadar götüren, bu adamdır.

(kölerge.n) bu at ol kölerge.n[975] karnı devamlı şişen ve yere yapışan, bu attır. **(261)**

---

972 Bk. yazma 330'da *soguldı* ile ilgili dipnot.

973 Arapça metinde *ḫuru:b* (savaşlar) kelimesi be yerine fe ile yazılmış; *aqta:l* (ölümcül) kelimesindeki te'nin noktaları da konmamış.

974 Tercümede *'unşul* yerine *'unżul* yazılmış.

975 Bk. yazma 311'de *kölerdi* ile ilgili dipnot.

(sömürge.n) bu er ol sütüg sömürge.n süt ve benzeri şeyleri devamlı içine çekip emen, bu adamdır.

(sürülge.n) bu er ol tegme yi.rdin tutçı sürülge.n her yerden devamlı sürülen, bu adamdır.

(kerilge.n) bu nēŋ ol kerilge.n bu, devamlı gerilen şeydir. Derinin gerilmesi, dağ tepesine bulutun yayılması gibi.

(kerilge.n) bu er ol telim kerilge.n devamlı gerinme ve esnemeye tutulan, bu adamdır.

(tirilge.n) bu er ol eḍgü sāwın tirilge.n devamlı iyi şöhretle ve başkalarının övgüsüyle yaşayan, bu adamdır.

(terilge.n) bu nēŋ ol bir birke terilge.n devamlı kendi kendini düzene sokan, bu nesnedir.

(kesilge.n) bu yıp ol kesilge.n bu, devamlı kesilen bir iptir.

(seşilge.n) bu tügü.n ol seşilge.n bu, devamlı çözülen bir düğümdür.

(tügülge.n) bu er ol tutçı kāşı kö.zi tügülge.n utancından dolayı, devamlı yüzü büzülen, bu adamdır.

Bu bap beş şekilde kullanılır. Bunlar gayın[976] ve kef faslıdır.

Bunlardan birincisi, vasfedilen şeyin fiilinin devamlılığını ve tabiatından dolayı çok olduğunu ifade etmektir. "Devamlı burnu kanayan, bu çocuktur" anlamında **bu ogul ol burnı tamurga.n**[977] dedikleri gibi. "Devamlı iyi şöhretle yaşayan, bu adamdır" anlamında **bu er ol eḍgü sāwın tirilge.n** dedikleri gibi.

İkincisi, niteleneni bırakıp başkasına geçen bir sıfat olmaktır. Kendisiyle nitelenenle birlikte o sıfatı devam ettirmek demektir. Buna örnek: **bu er ol tönın kurıtga.n**, yani bu, elbisesini çok kurutan adamdır. Bir örnek daha: **bu er ol sūwug sömürge.n (262)** yani bu, su ve benzeri şeyleri içine çekip emen adamdır.

Bu bapta asıl isimler sert kef (*k*) ile, sıfatların hepsi yumuşak kef (*g*) iledir.

Üçüncüsü, nitelenen mef'ul manasında olmaktır. Buna örnek: **bu er ol kakılga.n sokulga.n**; yani bu, devamlı itilip kakılan, aşağılanan adamdır. Bir örnek daha: **bu er ol yi.rdin yi.rke sürülge.n**; yani bu, bir yerden bir yere devamlı sürülen adamdır.

Dördüncüsü, bir şeyin, iradesi dışında yaptığı bir fiille nitelenmesidir. Buna örnek: **bu kişi ol sö.züg unıtga.n**; yani bu, sözü devamlı unutan adamdır. Bir örnek daha: **bu tügü.n ol seşilge.n**; yani bu, devamlı çözülen bir düğümdür.

Beşincisi, bu manalardan hiçbirini ifade etmeyen doğrudan isimler olmaktır. Buna örnek: **köwürge.n**; yani ada soğanı. Bir örnek daha: **tawışga.n**; yani tavşan.

Oğuzlar ve Rum'dan Çin'e kadar çadır halkı (göçebeler) fiilin devamlı yapılışının belgesi olan gayın ile kef'i, hafifletmek maksadıyla, atarlar.

Sıfatlarda, erkeklik dişilik farkı yoktur; bu, konuşmanın önceki kısmından (bağlamdan) anlaşılır.

Gösterdiğim bütün sıfatlar ve işaret ettiğim bütün kurallar bu bapla sınırlı değildir. Onların (bu kuralların), fiillerle ilgili, dörtlü ve daha fazla harfli bölümlerdeki bütün fiillerde yeri vardır. İnşaallah eserimizin uzamasına sebep olmadan (kısaca) bunlar üzerinde durulacaktır.

976 Metinde *ayın*.

977 Metinde *yomurga:n*.

Harekeleriyle, İkinci Harfi Sükûnlu Fa'lelāl[978] Bâbı

Ç

sondıla.ç çalı kuşu (Troglodytes). Atasözü: **Sondıla.ç īşı erme.s örtgü.n tepme.k.**[979] Anlamı: Harman dövmek çalıkuşunun işi değildir. Bu, güçsüz **(263)** birinin güç gerektiren bir iş yapmak istemesi, fakat gücü yetmemesi durumunda söylenir.

kargıla.ç kırlangıç (Hirundo). Göçüşme yoluyla **karlıga.ç** şeklinde başka bir varyantı da vardır.

G (gayın)

Kargalıg Taraz (~Tıraz) yakınında bir hisarın adı. Aslı, **Karga.lıg'**dır.

K (kaf)

tamgalık küçük ibrik.

tamgalık kişiye özgü küçük sofra. Aslı **tamga.lıg'**dır; yani "damgalı". Çünkü han, ibriğini ve özel sofrasını damgalardı; bu sebeple şarap bir kişilik ve yiyecek de kendisine yetecek kadar olurdu. Daha sonra her küçük ibrik ve her küçük sofraya **tamgalık** dendi. Bunun sebebi, handan başka kimse yemesin diye damga vurulmuş sofra olmasındandır. Kaf, gayın'dan değişmiştir, denilse doğru olur.

sarmaçuk[980] Bir tür şehriye. Hamuru nohut büyüklüğünde kesilerek yapılır; hastalar ve benzerleri bunu içer.

sarmusak sarımsak (Allium sativum). **Samursak**, göçüşmeli başka bir varyanttır.

kurguluk taşkınlık ve hafiflik[981].

kızla.muk kızamık ve ona benzer sivilceler.

kaşgalak ördekten küçük, bir tür su kuşu. Şiir:

tañda bile körse mini ördek ata.r

kalwa körüp kaşgalakı suwka bata.r

Kuşu avlamasını niteliyor: Ördek, şu tan vaktinde[982] beni temrensiz okla görse bu kuş suya batar.

(belgülüg) belgülüg nēŋ görünen ve bilinen şey. Atasözü: **bolda.çı buza.gu ökü.z ara belgü.lüg.** Anlamı: Öküz olacağı umulan buzağı, öküzler arasında belli olur. Bu, celadetli ve akıllı olup kendisinden her türlü hayır beklenen genç için söylenir.

közkünek şahine ve kertenkeleye benzer bir kuş. Rüzgâr vasıtasıyla (bir yere) ulaşır. **(264)**

978 Metinde *fa'lela:lel.*

979 Metinde *betme:k.*

980 Sadece cim'de hareke var.

981 Metinde *eṭ-ṭayş we'z-zaqq.* Ancak El-Mu'cemu'l-Vasît'te *en-nezaq* kelimesi, *eṭ-ṭayş* ile eş anlamlı gösterildiği için kelimenin *zaqq* değil *nezaq* olması gerektiği düşünülmüştür.

982 Arapça karşılık olarak verilen *gader* "taşlık arazi; nehir çekilmesiyle ortaya çıkan çamurlu zemin" demektir (Kanar 2009: 1308). Ancak beytin harekesiz yazılan ilk kelimesi hangi harekeyle okunursa okunsun bu anlamda bir kelime çıkmamaktadır. Clauson'un Arapça *guder*'in yanlış olduğunu ve doğrusunun *gada:* (seher vakti) olması gerektiğini düşünmesi bizce de yerindedir. Ancak Clauson ve Dankoff-Kelly'nin elif'i üstünle harekelenmiş *ata.r* kelimesini *öte:r* olarak değiştirmesine gerek yoktur. Tercümede bu kelimenin karşılığı yoktur. Bizce *öter* kadar *atar* da anlamlıdır: "Şu tan vaktinde ördek beni (ok) atar görse".

N

kaḍın kaḍna.gun kayınlar ve güveyiler için kullanılır; bu sırayla söylenir.

Bunun Bir Türü

sanduva.ç bülbül (Luscinia megarhynchos). Şiir:

senden kaçar sondıla.ç
mende tınar kargıla.ç
tatlıg öter sanduva.ç
erkek tışı uçraşu.r[983]

Yaz ve kışın münazarasını niteleyerek kışa diyor ki: Çalı kuşu senden kaçar. Kırlangıçlar bende mesken tutar. Bülbül nağmeleriyle neşe saçar. Erkekler ve dişiler bende, yani yazın çiftleşirler.

R

mundaru[984] ipekten gelin odası.

Beşliler bâbı bitti.

ALTILI BAPLAR

Harekeleriyle Fa'al'alel Bâbı

K (kef)

tizildürük ayakkabıların ucuna takılan bakır pullar.

közüldürük at kuyruğundan örülen, hastalanınca veya göz kamaşınca göze konan şey. **Közlük**'ün bir varyantı.

çeniştürük[985] bir ağacın, fındığa benzer, beyaz ve kırmızı meyvesi. Yaz başında yetişir ve yenir.

kömüldürük eyerin göğüslük kısmı.

K (kaf)

sakalduruk ipekten örülmüş bir ipin adıdır. Başlık sıkı dursun ve düşmesin diye çene altından bağlanır.

Kalalduruk erkek adlarından.

---

983 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *uçruşur*. Tekin'in de dediği gibi (Tekin 1989: 193) Arapça karşılık (çiftleşir) buna uygun değil. Ancak kelime Tekin'in dediği gibi harekesiz değil; cim'de üstün var. Rı'nın üstünü cim üzerine kaymış kabul edilebilir. Dörtlüğün yazma 523'teki benzerinde de açıkça *uçruşur* yazmıyor; rı harekesiz. Yani iki dörtlükte de kelime *uçraşur* okunmaya müsait. Sorun, *uçur-, uçra-, uçraş-* kelimelerinin DLT'de yer almaması. Fakat Uygur hukuk vesikalarında *uçra-* "karşılaşmak" var (DTS).

984 Bk. yazma 246'da *mındatu* ile ilgili dipnot.

985 Atalay dipnotta, yazma 143'te cim'in esreli olduğunu söylüyorsa da doğru değildir; orada cim harekesiz, burada üstünlüdür.

YEDİLİ BAP

zargunçmu.d bir reyhan türü (Ocimum sp.[986]). Farsçada buna *pelengmüşk* derler.

Sâlim isimler kitabı bitti.

986 Hauenschild 1994: 93.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
BUNUN (SÂLİMLERİN) FİİLLER KİTABI

İKİLİ BAP

P

(tap-) kul Teŋri.ke tapdı kul, yüce Tanrı'ya kulluk etti. **(265)**

(tap-) ol xānka tapdı o, hana hizmet etti. Başkalarına da (aynı).

(tap-) ol nēŋni tapdı o, kaybolan şeyi buldu. **tapa.r, tapma.k.**

(tep-) ol kulın tepdi o, ayağıyla köleye tekme attı. **tepe.r, tepme.k.**

(çap-) er suwda çapdı adam suda yüzdü.

(çap-) ol atnı çıbık birle çapdı o, ata değnekle hafifçe vurdu.

(çap-) Çomak tat boynın çapdı Uygur lehçesinde, Müslüman kâfirin boynunu vurdu.

(çap-) er ewin çapdı adam evini saf çamur (sıva) ile sıvadı. **çapa.r, çapma.k.**

(sap-) yi.çi yigne sapdı terzi iğneye iplik geçirdi.

(sap-) ol kuş kanatın sapdı o, kuşun kanadını bağladı. Bir şey, eksik bırakılırsa, sonradan tamir edilir ve birleştirilirse aynıdır. **sapa.r, sapma.k.**

(kap-) er tōn kapdı adam elbise vb.ni kaptı.

(kap-) ogla.nıg yïl kapdı oğlanı cin çarptı. **kapa.r, kapma.k.** Rüzgâr bir elbise vb. şeyi uçurursa aynıdır.

(kop-) er yoka.ru kopdı adam yerinden ayağa kalktı.

(kop-) tüpi kopdı rüzgâr esmeğe başladı.

(kop-) kuş kopdı kuş vb. şeyler kalktı. **kopa.r, kopma.k.**

Ç

(bıç-) er et bıçdı adam eti vb. şeyleri kesti. **bıça.r, bıçma.k.**

(saç-) men yıpa.r saçtım ben misk vb. şeyler saçtım.

(saç-) ol ewke su.w saçdı o, eve vb. yerlere su serpti. **saça.r, saçma.k.**

(sıç-) er sıçdı adam sıçtı. **sıça.r, sıçma.k.** Başkaları (hayvanlar) da böyledir.

(kaç-) er kaçdı adam vb. kaçtı. **kaça.r, kaçma.k.**

(kuç-) ol mini kuçdı o beni kucakladı. **kuça.r, kuçma.k. (266)**

(keç-) āy kūn keçti ay ve gün geçti.

(keç-) er su.w keçti adam suyu vb. şeyleri geçti.

(keç-) er keçti adam geçti, yani öldü. **keçe.r, keçme.k.**

(köç-) sū köçti asker vb. göç etti. **köçe.r, köçme.k.**

Sert (tonsuz) harflerde daha doğru olanı, telaffuzun daha tatlı olması için geçmiş zaman *d*'sinin *t* olmasıdır. Sert (tonsuz) harfler şunlardır: Sert be[987] (*p*), sert cim (*ç*), kaf (*k*) ve sert kef (*k*). Bu harflerin dışında kalanlarda doğrusu, geçmiş zamanda dal (*d*) kullanılmasıdır; çünkü bu daha iyidir. Şiir:

tünle bile köçe.lim
Yamar suwın keçe.lim
terŋü.k suwın içe.lim
yuwga yagı uwulsu.n

Diyor ki: Geceleyin göçelim. Yamar suyunu -bu bir ırmaktır- geçelim. Ve diyor ki: Kaynak suyunu içelim. Ta ki belamıza uğrayan düşman elimizde ufalansın.

R

(bar-) ol ewke bardı o, eve vb. yerlere gitti. **barı.r, barma.k.**

(bür-) ol yançuk agzı bürdi o, torbanın ağzını büzdü. Buna benzeyen pantolon uçkuru vb. şeyler de aynıdır. **büre.r, bürme.k.**

(bur-) yıpa.r burdı misk kokusu yayıldı. Her hoş şey yayıldığında aynıdır.

(bur-) su.w burdı su vb. şeylerin buharı yükseldi. **bura.r, burma.k.**

(tur-) er yoka.ru turdı adam vb. ayağa kalktı.

(tur-) tuma.n turdı sis koptu. **turur, turma.k.**

turur bu geniş zaman (aorist) fiilidir. Geçmiş zamansız ve mastarsız kullanılır. Anlamı da **(267)** "o"dur. Açıklaması: **ol tāş turur** denir; "o, taştır" demektir. **Ol kuş turur** denir; "o, kuştur" demektir. Bu, konuşmada bildirme (*şıla*) ekidir. Arapçadaki benzeri *yenbaġi:* (gerekir)'dir; geçmiş zamanı da mastarı da yoktur.

(tür-) ol bitig türdi o, yazılı kâğıt vb. şeyleri dürdü. **türe.r, türme.k.**

(ser-) ol serdi o, bir şeye sabretti. **sere.r, serme.k.**

(sür-) ol at sürdi o, at vb. şeyleri sürdü.

(sür-) er ıtıg sürdi adam köpeği vb. şeyleri kovdu. **süre.r, sürme.k.** Bey, (birini) şehirden

987 Metinde ye.

sürerse yine **sürdi** denir.

(kur-) xān sūsin kurdı bey ve han askerini topladı.

(kur-) xān çuva.ç kurdı han otağını kurdu ve yaydı. **kura.r, kurma.k.**

(kır-) er yi.rig kırdı adam yeri vb. şeyleri kazıdı. **kıra.r, kırma.k.**

(kur-) er yā kurdı adam yay kurdu. **kura.r, kurma.k.**

(ker-) er yıp kerdi adam ip vb. şeyleri gerdi.

(ker-) beg yōl kerdi bey olan adam yolu kesti. Bu, tanımadık kimselerin geçmemesi için gözetleme yerlerinde adamların oturmasıdır. Düşmandan korkunca bu işi yapar.

(ker-) ıt kerdi köpek havladı. Karluk lehçesinde. **kere.r, kerme.k.**

(kör-) ol meni kördi o beni gördü. **köre.r, körme.k.** Atasözü: **Yūzke körme erdem tile.** Anlamı: Yüze ve rengin solmasına bakılmaz; adamda meziyet ve edep ara.

(kir-) ol ewke kirdi o, eve vb. yerlere girdi. **kirür, kirme.k.**

Z

(bez-) er tumlıgdın bezdi adam soğuk vb. şeylerden titredi. **beze.r, bezme.k. (268)**

(buz-) ol ew buzdı[988] o, ev vb. şeyleri yıktı. **buza.r, buzma.k.**

(tez-) keyik tezdi yabani hayvan vb. kaçtı. **teze.r, tezme.k.**

(tüz-) beg ilin tüzdi bey ülkeyi düzenledi.

(tüz-) ol yi.rig tüzdi o, yeri vb. şeyleri düzeltti. **tüze.r, tüzme.k.**

(tiz-) ol yinçü tizdi o, inci dizdi. Söz de dizerse aynıdır; **ol sö.z tizdi** denir. **tize.r, tizme.k.**

(çıj-) yagırlıg at çıjdı yaralı at, üzerine binilmek istendiğinde yarasını korumak maksadıyla çöktü. Bütün yaralı hayvanlar da üzerlerine yük konulmak istendiğinde aynı şeyi yapar. **çıja.r, çıjma.k.** İki çıkak arasındaki ze ile.

(çöj-) ura.gut yıp çöjdi[989] kadın yünü çekip uzattı. Çekip uzatılması mümkün olan ip, kuzu barsağı gibi şeyler de böyledir. **çöje.r, çöjme.k.** İki çıkak arasındaki ze ile.

(süz-) ol su.w süzdi[990] o, su vb. şeyleri süzdü. **süze.r, süzme.k.**

(sız-) yāg sızdı yağ vb. şeyler eridi.

(sız-) kūn sızdı[991] güneşin ucu göründü.

(sız-) sökel sızdı hasta zayıflayıp süzüldü. **sıza.r, sızma.k.**

(kaz-) er arık kazdı adam ark vb. şeyleri kazdı.

(kaz-) at kazdı at kontrolden çıktı ve ayaklarıyla yeri kazdı. **kaza.r, kazma.k.**

(kez-) ol yi.rig kezdi o, yeryüzünü gezdi. **keze.r, kezme.k.**

---

988 Bk. yazma 190'da *buzuk* ile ilgili dipnot.

989 Cim'de iptal edilmiş esre de var. Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *çüjdi*, Clauson, Dankoff-Kelly *çöjdi*. Clauson haklı olarak Oğuz grubundaki *çöz- fiili* ile ilgi kuruyor. Anlam ve ses bakımından ayrıca krş. Anadolu ağızları *çöz* I "1. bumbar, bağırsak, 3. etin sinirli kısmı", III "kilim dokunurken iplerin gerilmesi" (DS), Azer. *çözdele- ~ çöze(le)-* "açmak, dağıtmak, çözmek" (AzTS), Türkmen *çöz- ~ çöş-* "çözmek" (TTS). Türkmencedeki ş'li biçim, *j* kaynağına tanık sayılabilir. Anadolu ağızlarındaki *çöz+* ve Azerbaycan Türkçesindeki türevler, kelimenin aslında isim kökü (muhtemelen yansıma) olduğunu ve fiilin *çöj+i->çöj-* gelişmesiyle ortaya çıktığını gösterir.

990 Metinde je ile.

991 Sin'de ötre var.

S

(bas-) anı burt[992] **basdı** onu karabasan bastı.

(bas-) beg il basdı bey ülkeyi yendi ve düzene soktu. **(269)** Sanki o, karabasan gibi üzerine çöktü.

(bas-) begni yagı basdı düşman vb. beye gece baskını yaptı.

(bas-) er kīzıg basdı adam kızı bastı, üstüne çıktı.

(bas-) ıt keyikni basdı köpek av hayvanını yakalayıp öldürdü. **basa.r, basma.k.**

(büs-) er kulın büsdi[993] adam kölesini aşırı bir şekilde dövdü. **büse.r, büsme.k.**

(bus-) beg yagı.ka busdı bey düşmanın pususuna girdi. **busa.r, busma.k.**

(kus-) er kusdı adam vb. kustu. **kusa.r, kusma.k.**

(kus-) boḳug kusdı boya kustu.

(kıs-) kapug anıŋ aḳa.kın kısdı kapı, adamın ayağını kıstırdı. Bir şey bir şeyi kıstırırsa aynıdır. **kısa.r, kısma.k.**

(kıs-) ol anıŋ tönlukın kısdı o, elbise için planlanan kumaştan kıstı. Herhangi bir şey planlanan miktarından kısılırsa aynıdır.

(kes-) ol yıga.ç kesdi o tahta vb. şeyleri kesti. **kese.r, kesme.k.** Atasözü: **Uygur yıga.ç uzu.n kes temür kısga kes.** Anlamı: Tahtayı keserken uzun kes; demiri keserken kısa kes. Çünkü demiri uzatma imkânı vardır. Onların (Uygurların) bir tellalı vardır; her gün bağırarak bu öğüdü (onlara) öğretir.

(küs-) ol andın küsdi o, ona sitem edip sırt çevirdi. **küse.r, küsme.k.** Oğuzca.

Ş

(buş-) men bu īşdın buşdum ben bu işten bıktım. **buşma.z men, buşma.k.** Atasözü: **Buşmasa.r bo.z kuş tuta.r ïwmese.r**[994] **ürü.ŋ kuş tuta.r.** Anlamı: Adam işinden bıkmasa av sırasında boz kuş (akdoğan) tutar; acele etmezse en iyi doğanları tutar. **(270)** Maksadına ulaşması için, işinde yavaş ve özenli davranması tavsiye edilene söylenir.

(bış-) eşiç bışdı tencere oldu ve yemek pişti.

(bış-) yïmiş bışdı meyve olgunlaştı.

(bış-) er kımız bışdı adam kıvama gelmesi için kımızı çalkaladı. **bışma.z, bışma.k.**

(taş-) eşiç taşdı tencere kaynadı ve taştı.

(taş-) su.w taşdı su ırmaktan veya kaptan taştı. **taşa.r, taşma.k.**

(tuş-) ol maŋa tuşdı o beni buldu ve gördü. **tuşa.r, tuşma.k.**

(tüş-) er attın tüşdi adam attan indi.

(tüş-) er tāmdın tüşdi adam duvardan düştü. Attan da aynıdır; bir şey bir yerden düşerse yine böyledir. **tüşe.r, tüşme.k.** Şiir:

---

992 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *burt*, Clauson, Dankoff-Kelly *bürt*. Krş. Hakas *puruh-* "canı sıkılmak", *purluh-* "bunalmak, boğulmak" (HTS). Clauson *bür-* fiiline bağlıyor. Bizce tatminkâr değil.

993 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *püsdi*, Clauson, Dankoff-Kelly *bösdi*. Yazma 193'te *büs-* "pusu kurmak" ile aynı örnek içinde.

994 *Buşmasa.r* ve *ïwmese.r* kelimelerindeki ı sonradan konmuş gibi. Ancak atasözünde eski biçimi yansıttığı da düşünülebilir.

tegre alıp[995] **egrelim**

attın[996] **tüşüp yügre.lim**

arslanlayu kökrelim

kūçi anın kewilsü.n

Diyor ki: Düşmanı kuşatırız; atlardan ineriz ve yaya koşarız. Arslan gibi kükreriz. Ta ki düşman bundan zayıflasın. Atasözü: **İwek siŋe.k sūtke tüşü.r.** Anlamı: Aceleci sinek süte düşer ve ölür. İşlerde aceleyi terk etmek için söylenir.

(seş-) er attın kişen seşdi adam atının kösteğini çözdü. Bir şey bağından çözülürse aynıdır. **seşe.r, seşme.k.**

(koş-) ol kōyka eçkü koşdı o, koyuna keçi kattı. Bir şeyi bir şeye katmakta da aynıdır.

(koş-) ol yīr koşdı o, gazel ve şiir nazmetti. **koşa.r, koşma.k.**

G (gayın)

(bog-) ol erni bogdı (271) o, adam vb.ni boğdu. **boga.r, bogma.k.**

(tog-) kūn togdı[997] güneş doğdu.

(tog-) ogul togdı* oğlan doğdu. Atasözü: **Mü.ş oglı muya.vu toga.r.** Anlamı: Kedinin yavrusu anası gibi miyavlar. Babasının huyunu alan evlat için söylenir. **toga.r, togma.k.**

(tıg-) ok[998] **başakın tāş tıgdı** taş, okun temrenini köreltti ve ona değerek sivriliğini giderdi. **tıga.r, tıgma.k.**

(çıg-) ol türge.k çıgdı o, bohça vb. şeyleri bağladı. **çıga.r, çıgma.k.**

(sag-) er kōy sagdı adam koyun vb. şeyleri sağdı. **saga.r, sagma.k.**

(sog-) ol kōydan kurut sogdı[999] o, koyundan (koyun sütünden) kurut yaptı. **soga.r, sogma.k.** Aslı **sogurdı**'dır.

(sıg-) bu sö.z köŋülke sıgdı bu söz gönüle hoş geldi.

(sıg-) ūn kāpka sıgdı un kaba sığdı. Her şey de böyledir. **sıga.r, sıgma.k.**

W

(tew-) ol etig sīşka tewdi o, eti şiş vb. şeylere dizdi. **tewe.r, tewme.k.**

(sew-) ol meni sewdi o beni sevdi. **sewe.r, sewme.k.** Atasözü: **Tayga.n yügürgenni**[1000]

995 Dankoff-Kelly ve Tekin (1989: 36) *awıp*. Metinde açıkça *alıp*.

996 Metinde *atın*.

997 Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *tog-*, Clauson, Dankoff-Kelly *tug-*. Krş. CC *tog-* "dünyaya gelmek, (güneş, ay) doğmak" (KpTS), Şor *tug-* "doğurmak, dünyaya getirmek (insan için)" (ŞS), Hakas *tuğ-* "1. yavrulamak, 2. yumurtlamak" (HTS), Altay *tuu-* "1. doğurmak, 2. yumurtlamak" (ATS), Kırgız *tuu-* "1. doğurmak, doğmak, türemek, 2. tulu etmek" (KS), Kazak *tuv-* "1. doğmak, 2. doğurmak (KTS), Kar.-Mal *tuv-* "doğmak" (KMTS), Yeni Uygur *tuŋ-* "doğurmak, yumurtlamak, (ay) doğmak" (YUTS), Karay *tuv-* "doğmak, dünyaya gelmek" (KSS); fakat Kazan Tatar *tuv-* "1. doğmak, dünyaya gelmek, 3. ufuktan görünmek, çıkmak" (KTTS), Başkurt *tuw-* "1. dünyaya gelmek, 5. (ay, güneş) doğmak" (BTH), Kırım Tatar *doğ-* "doğmak" (KRS), Türkiye Türkçesi *doğ-* "1. dünyaya gelmek, 2. güneş, ay, yıldız ufuktan yükselerek görünmek" (TS), Türkmen *dog-* "1. doğmak, yükselmek, 2. doğmak, dünyaya gelmek" (TTS), Azer. *doğ-* "1. doğurmak, yavrulamak, 2. çıkmak, görünmek, 3. dünyaya gelmek" (AzTS). CC ile Kazan Tatar, Başkurt biçimleri Eski Türkçede *tog-* gerektirir. Ancak Oğuz grubu dışındaki yaygın *u*'lu biçimler dikkat çekicidir.

998 Satır üstüne kırmızı mürekkeple sonradan yazılmış.

999 Sin'in harekesi ötreden üstüne çevrilmiş gibi. Bk. yazma 330'da *soguldı* ile ilgili dipnot.

1000 Atalay *yügürgenni*, Clauson, Dankoff-Kelly *yügrükin*, Rustemov-Kormuşin *yügrügin*. Kelimenin imlası sorunlu. Ötreli ye-ötreli kef-ötreli rı-üstünlü kef-esreli nun. Nun'da sonradan konmuş şedde de var. *-gen+ni* eklerinin böyle

tilkü sewme.s. Anlamı: Tilki iyi koşan av köpeklerini sevmez. Çünkü o kendisini yakalar. Bu, akranları arasında faziletçe üstün olan ve onların kıskançlık ve nefretlerine maruz kalanlar için söylenir.

(kow-) ıt keyikni kowdı[1001] köpek avı kovaladı. Birisi bir şeyi kovalar **(272)** ve peşinden koşarsa aynıdır. **kowa.r*, kowma.k*.**

(kew-) er sö.züg kewdi adam sözü (ağzında) geveledi. Aslı, "lokmayı ağzında çiğnedi ve onu yutmadı" anlamındaki **tançu.nı kewdi** sözüdür. **kewe.r, kewme.k.**

K (kaf)

(bak-) ol maŋa bakdı o bana baktı. **baka.r, bakma.k.**

(buk-) ol aḍa.kın bukdı o ayağını uzatmışken, kendine doğru topladı. **buka.r, bukma.k.**

(tık-) ol kāpka ūn tıkdı o, kaba un tıktı. Aynı şekilde tekme ve baskıyla bir şey bir şeye tıkılırsa böyledir. Ve bundan, taneleri sıkışık olan üzüme **tıkma üzüm** denir.

(tak-) er burunduk botlu.ka[1002] **takdı** o, burunsalığa[1003] burunluk taktı. Oğuzca. Herhangi bir ip bir şeye takılırsa yine böyledir. **taka.r, takma.k.**

(çak-) ol sö.züg anıŋ kula.kka çakdı o, sözü onun kulağına iletti. Oğuz lehçesi.

(çak-) ol ikki kişi ara çakdı o, iki kişiyi birbirlerine karşı (düşmanlığa) teşvik etti.

(çak-) ol çakma.k çakdı o, çakmak çaktı. **çaka.r çakma.k.** Bu, hem mastar, hem isimdir.

(çok-) kuş çokdı[1004] kuş (bir şeyin üstüne) çullandı. **çoka.r, çokma.k.** Şiir:

eren kamug artadı nēŋler uḍu

tawa.r körüp uslayu eske çoka.r

Diyor ki: Mala tamah edince insanların ahlakı bozuldu. Malı gördüklerinde, akbabanın leşe çullandığı gibi onun üzerine çullandılar. **(273)**

(çık-) er ewdin çıktı adam evden vb. yerlerden çıktı. Atasözü: **Kūç eldi.n kirse törü tüŋlükten çıka.r.** Anlamı: Zulüm evin avlusundan girse töre ve insaf bacadan çıkar.

(suk-) men anı ewke sukdum ben onu eve vb. yere soktum. Aynı şekilde bir şeyi zorla bir yere sokarsak aynıdır. Baltanın sapının sokulması gibi.

(sok-) er tūz sokdı adam tuz vb. şeyleri dövdü.

(sok-) kuş meŋ sokdı kuş, taneleri gagasıyla aldı.

(sok-) anı yıla.n sokdı onu yılan soktu. Oğuz lehçesi. **soka.r, sokma.k**[1005].

(sık-) ol üzüm sıkdı o, üzüm vb. şeyleri sıktı. **sıkdı, sıkma.k.**

K (kef)

(bük-) ol meni körüp bükdi o, beni görünce yere doğru eğildi, alçaldı ve sindi.

---

yazılmaması gerekir. Ancak harekeler *yügrükin* okumaya da hiç uygun değil.

1001 Kaf'taki ötre üstünden çevrilmiş gibi. Geniş zaman ve mastarda ise kaf doğrudan doğruya üstünle harekelenmiş.

1002 Bk. yazma 216'da *botlu* ile ilgili dipnot.

1003 Tercümedeki Arapça karşılık (*wers*) bu anlamı vermiyor. *Botlu* yazma 216'da *xaşa:ş* (burunsalık) ile karşılanmış.

1004 Atalay *çuk-* (dizinde *çok-*), DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *çok-*. Krş. Anadolu ağızları *çokuş- ~ çok- ~...* "toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek" (DS), Kırgız *çogul-* "toplanmak, yığılmak" (KS). Clauson'ın, Kırgız, Kazak, Yeni Uygurcada bulunan "gagalamak" anlamındaki *çokı- ~ çukı- ~ şokı-* fiilini *çok-* "çullanmak" ile birlikte ele alması doğru değildir. Kaldı ki *çokı-*'nın Kazan Tatarcası da *çukı-*'dır; yani bu fiil de *o*'ya gider.

1005 İlk anlam (sokmak, girdirmek) için geniş zaman ve mastar *suka.r, sukma.k* olmalı.

(bük-) ol aşdın bükdi o, bıkıncaya ve tıkanıncaya kadar yemeğe doydu. Aynı şekilde "gözü mala vb. şeylere doydu" anlamında **ol tawa.rka bükdi** denir. **büke.r, bükme.k.**

(bög-) ol sūwug bögdi[1006] o, bu iş için yapılan bir bentle suyu durdurdu ve topladı.

(bög-) bek sūsin bögdi* bey askerini topladı. **böge.r bögme.k.** Bil ki asker çokluğundan dolayı her zaman suya benzetilir. Su aktığı zaman **su.w aktı** denir; asker aktığı zaman da **sū aktı** denir.

(tök-) ogla.n su.w tökdi oğlan suyu döktü. Atasözü: **Ogla.n su.w töke.r ulug yānı sınu.r.** Anlamı: Oğlan suyu döker, ondan büyüğün ayağı kayar **(274);** sonunda kalçası kırılır. Bu, küçükler suç işleyince, büyüklerin ondan zarar görmesi durumunda kullanılır.

(teg-) ol ewke tegdi o, eve vb. yerlere ulaştı. **tegi.r, tegme.k.** Atasözü: **Īwek ewke tegme.s.** Anlamı: Aceleci kişi evine ulaşmaz; çünkü gidiş esnasında hızlanır ve bindiği hayvanı sakatlar. Böylece arkasız (yardımcısız) olarak hasret içinde kalır. Bu, işlerde teenniyle hareket etmek için söylenir. Şiir:

atgalır oknı aza.k

tegmedi bu sāw uşa.k

Diyor ki: Bu fettan kadının, azmış okunu bana doğru atmak istediği söylentisi bana ulaşmadı.

(tüg-) er tügü.n tügdi adam düğüm vb. şeyleri düğümledi. **tüge.r, tügme.k.** Atasözü: **Tılın tügmişni tīşın yazma.s.** Anlamı: Dille düğümlenen şey dişle çözülmez. Bu, birinin sözünü yerine getirmesi için söylenir.

(tik-) er tōn tikdi adam elbise dikti.

(tik-) atıg yıla.n tikti yılan atı vb.ni soktu. Akrep de öyledir.

(tik-) er yıga.ç tikdi adam ağaç vb. şeyleri dikti. Dikilen her şey için aynıdır. **tike.r, tikme.k.** Atasözü: **Tikme.gınçe önme.s**[1007] **tile.megınçe bulma.s.** Dikmedikçe ağaç bitmez. İstenen şey de istenmedikçe bulunmaz. Birisine, yaptığı işlerde gayret göstersin diye söylenir.

(çek-) ol bitig çekdi kitaba noktalar koydu.

(çek-) ol atın çekdi o, atının kanını çekti. **(275) çeke.r, çekme.k.**

(çök-) ol begke çökdi o, bey vb.'nin önünde çöktü. **Tewe çökdi** deve çöktü.

(çök-) temür suwda çökdi demir, su vb. şeyde çöktü **çöke.r, çökme.k.**

(çek-) ol türge.k[1008] **bāgın çekdi** o, bohça vb. şeylerin bağını çekti. **çeke.r, çekme.k.**

(sök-) ol yama.g sökti o, elbiseden yamayı söktü.

(sök-) ol ewin sökti o, çadırını[1009] söktü.

(sök-) ol begke sökti o, bey vb. önünde çöktü. Bundan "çökerek otur" anlamında **söke oltur** denir. **söke.r, sökme.k.**

(sik-) er ura.gutnı sikti adam kadını sikti. **sike.r, sikme.k.**

1006 Atalay *bük-* (dizinde *büg-*), DTS, Rustemov-Kormuşin *bök-*, Clauson, Dankoff-Kelly *bög-*. Krş. Kazak *böge-* "1. set çekmek, bent yapmak" (KTS), Kırgız *bögö-* "1. suyun önüne set çekmek" (KS), Türkmen *böve-* "(akarsuyu) kapamak, tıkamak, akmasına engel olmak, bent yapmak, baraj yapmak" (TTS), Anadolu ağızları *böğe- ~ böv- ~ böye- ~... (büge- ~ büğe- ~ büve- ~...* biçimleri de var.) "1. suyun önüne bent yapıp toplanmasını sağlamak, göl hâline getirmek" (DS).

1007 Bk. yazma 94'te *öndi* ile ilgili dipnot.

1008 Te'de üstün var.

1009 Tercümede "çadır" anlamındaki kelimeden sonra satır üstüne *we bina:hu* (binasını) yazılmış.

L

(bul-) ol yarma.k buldı o, para vb. şey buldu. **bulu.r, bulma.k.**

(bil-) ol bilig bildi o, akıl, ilim, hikmet vb. şeyleri bildi. **bili.r, bilme.k.** Argular lâm'ı ötreleyerek **bilü.r** derler; başkaları buna hiç uymaz.

(tel-) er tām teldi adam duvar vb. şeyleri deldi.

(teli-) ol ogla.kıg saglıkka telidi[1010] o, oğlağı, emzirmesi için koyuna[1011] kattı. Bu, keçinin sütü azalmışsa veya keçi ölmüşse oğlak veya kuzu başıboş kalmasın diye yapılır. **teli.r, telime.k.**[1012]

(tul-) er topıknı aḍrı bile tuldı[1013] o, topa çatal değnekle vurdu. Bu da Türklerin bir çeşit oyunudur. Oyunculardan biri oyunu başlatmak isteyince bu şekilde vurur. Oyunu başlatma işi en yetenekli olana verilir. **(276)** Çelik çomak oyununda da aynı şekilde olur, **tuldı*** denir. **tula.r*, tulma.k*.**

(til-) er yarında.k tildi adam, deriden sırım kesti. Boylamasına kesilen her şey için de aynıdır. **tile.r, tilme.k.**

(çal-) ol anı çaldı o, onu yere çaldı.

(çal-) ol sö.züg menin̡ kula.kka çaldı o, sözü bana işittirdi. Atasözü: **Çaksa tutnu.r, çalsa bilnü.r.** Anlamı: Çakmak çakılsa ateş yanar; söz işitilirse maksat bilinir.

(çal-) tōnug tāş ü.ze çaldı çamaşır yıkayan, elbiseyi taşa çaldı. Şiir:

ıtım tu.tup koḍı çaldı

anın̡ tūsin kıra yuldı[1014]

başın alıp koḍı saldı

boguz alıp tükel bogdı

Köpeği niteleyerek diyor ki: O, kurdu alıp yere çaldı. Tüyünü yoldu; arkasına fırlattı. Boğazını ısırdı ve onu boğdu. **çala.r, çalma.k.**[1015]

(sal-) ol man̡a tōnın saldı o, bana elbisesini sallayarak işaret etti. Bir adam elleriyle uzaktan işaret ederse aynıdır.[1016]

(sal-) ol man̡a kişide altun saldı o, bana bir kişiyle altın gönderdi.

(sal-) su.w yıga.çıg saldı su odun vb. şeyleri alıp götürdü. **sala.r, salma.k.**

(kal-) er ki.ḍin kaldı adam geride kaldı.

(kal-) ol oyu.nda kaldı o, yarışta kaldı (terk etti). Bir şey kalırsa veya terk edilirse aynıdır. Atasözü: **Il kaldı törü kalma.s.** Anlamı: Ülke terk edildi; fakat töre terk edilmedi. Bu, işin

1010 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *tel-*. Metinde açıkça *teli-* yazıldığı hâlde vezin gereği hep *tel-* okunmuştur. Üstelik Clauson tarafından *tel-* "delmek" fiiliyle aynı madde içine alınmıştır. Oysa DLT'de *teldi, şeqabe* "deldi"; *telidi, żamme* "kattı" olarak Arapçaya çevrilmiştir. *Tel* ismi ve *teli-* fiili bugün bazı lehçelerde yaşamaktadır: Kırgız *tel* "yabancı annenin yanına terkedilen genç hayvan", *teli-* "hayvan yavrusunu başka bir anneye katmak" (KS), Kazak *tel* "kendi anasından başka bir hayvanı emen (yavru)", *teli-* "1. yavrusu ölen bir hayvana başka bir yavruyu emzirmesi için yanına koşmak, alıştırmak" (KTS), Başkurt *til* "2. başka ana emen (hayvan yavrusuna göre)", *tilĕ-* "2. katılıp alışmak (birbirine yabancı hayvan ile yavruya göre)" (BTH).

1011 Atalay'ın verdiği "sütlü keçi" anlamını Taymas "dişi koyun" olarak düzeltmiş; Atalay da dizin cildinin düzeltmeler bölümünde buna uymuştur. Elbette koyun için "dişi" demeye gerek yoktur.

1012 *Teli:r* kelimesinde üstün ve elif iptal edilerek ye konulmuş. *Telime:k* kelimesinde de lâm'ın üstünü iptal edilmiş.

1013 Atalay, DTS, Clauson *tul-*, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *tal-*. Te, örnekte ötreli, geçmiş ve geniş zamanda üstünlü, mastarda harekesiz. Fiile burada verilen Arapça karşılık *żarabe*, yazma 354'te *tuldurdı*'ya verilen karşılık *şademe*. Ayrıca bk. yazma 101'de *tulmun* ile ilgili dipnot.

1014 Bk. yazma 471'de *yuldı* ile ilgili dipnot.

1015 Metinde *çaka:r, çakma:k*.

1016 Açıklama *sala:r, salma:k*'tan sonra verilmiş.

töreye uygun şekilde yapılması için söylenir. **(277) kalı.r, kalma.k.**

(kol-) ol mendin nēŋ koldı o benden nesneyi istedi. **kolu.r, kolma.k.**

(kıl-) er īş kıldı adam iş yaptı.

(kıl-) er kīzıg kıldı adam kız ile cima etti. Bu (kılmak), cimayı anlatan kinayeli bir sözdür. Bu sebeple Oğuzlar bu kelimeden uzak dururlar. Bir şey yapıldığı zaman **kıldı** yerine "düzeltti" anlamında **itti** kullanırlar. Namazı düzgün kıldığı zaman **er yükünç itti** denildiği gibi. Türkler **kıldı** derler. **kılu.r, kılma.k.**

(kel-) er ewke keldi adam ev vb. yere geldi. **keli.r, kelme.k.** Atasözü: **Bir karga birle kış kelme.s.** Anlamı: Bir karganın gelmesiyle kış gelmez. Bu, bir kişinin yaptığı işlerde yavaş hareket etmesi için söylenir ki arkadaşları kendisine ulaşıp yardım etsinler.

(kül-) er küldi adam vb. güldü. **küle.r, külme.k.** Şiir:

külse kişi atma aŋar örter kül e

bakkıl aŋar eḏgü.lükün agzın küle

Diyor ki: Bir insanı sana gülüyor görürsen onun yüzüne sıcak kül atma; sen de ona gülümseyerek bak. Bu atasözünde kastedilen şudur: İyiliğe iyilikle karşılık ver.

M

(tam-) su.w tamdı su vb. damladı. **tama.r, tamma.k.**

(çom-) ogla.n suwda çomdı[1017] çocuk suya daldı. **çoma.r, çomma.k.**

(çöm-) ördek suwka çömdi* ördek uzun süreyle suya daldı. **çöme.r, çömme.k**. Bunun mastarı kef iledir. Öncekinin ise kaf iledir. Aralarındaki fark bilinsin diye.

(kam-) ol anı kamdı o onu takatten düşürünceye ve öldürünceye kadar dövdü. **kama.r**[1018]**, kamma.k*.**

(kom-) su.w komdı[1019] **(278)** su dalgalandı. **koma.r, komma.k.**

(köm-) ol ölügni kömdi o, ölüyü vb.ni gömdü. **köme.r, kömme.k.**

(köm-) kōzme.n kömdi ekmeği külde (pişirip) elde etti.

N

(ban-) kōy bandı koyun bağlandı. Herhangi bir şey iple bağlanınca aynıdır. **bānır, banma.k**. Nun, lâm'dan dönmüştür.

(tun-) kök tundı[1020] gök bulutlandı.

1017 Atalay *çumdı, çümdi*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *çomdı, çömdi*. Krş. Hakas *som-* "1. suda yüzmek" (HTS), Kazak *şom-* "1. suyun dibine batmak, dalmak" (KTS), Kar.-Mal. *çomal-* "dalmak" (KMTS), Karay *çom-* "yüzmek" (KKS), Kazan Tatar *çum-* "1. suya dalmak, gömülmek, batmak" (KTTS). Fakat Altay *çöŋ- ~ çöm-* "1. dalmak, 2. (sıvıya) daldırmak" (ATS), Kırgız *çömül-* "dalmak, yıkanmak, banyo almak" (KS). Ayrıca Türkmen *çüm-* "suya batmak, suya girmek" (TTS), Azer. *çim-* "yıkanmak" (AzTS), Anadolu ağızları *çim-* (yaygın) *~ cum- ~ çum- ~ çüm-* (dar bölgelerde) (DS). Kazan Tatarcasındaki *çum-* Eski Türkçede ünlünün geniş olduğunu gösterir. Ayrıca bk. yazma 221'de *çömşelim* ile ilgili dipnot.

1018 Kaf hem ötreli, hem üstünlü.

1019 Atalay, DTS *kum-*, Clauson, Dankoff-Kelly, Rustemov-Kormuşin *kom-*. Krş. Altay *kom* "dalga" (ATS).

1020 Clauson kelimeyi *toḏ-, tok, tol-* ile köktaş kabul ederek *to-* maddesinde birleştirir. Tekin, "kapamak, tıkamak, engel olmak" anlamındaki *tu-* fiilinden getirdiği *tug* kelimesinin açıklamasında, Tuva *dun-* "tıkanmak", Hakas *tun-* "sağır olmak" verilerine dayanarak Clauson'un *o* ile okuyuşunu reddeder (Tekin 1991: 41). Erdal da kelimeyi *o* ile *ton-* okur (Erdal 1991: 620). *Tu-* fiilini ele aldığı makalesinde Özertural Türk lehçelerinden ve Anadolu ağızlarından örneklerle fiilin *tun-* biçiminde olması gerektiğini tanıklar. Özertural'ın Tatarca *ton-* "sağır olmak, sağırlaşmak" verisi bilhassa önemlidir (Özertural 2002: 186).

(tun-) kapug tundı kapı kapandı. Dağ geçidi karla kapanınca **art tundı** denir. **Tunu.r,** geniş zaman için ayrıca **tuna.r; tunma.k.** Bu tür fiillerin üstünlü olması, Oğuz ve Kıpçakların âdetidir.

(tın-) yagmur tındı yağmur dindi.

(tın-) er ulug tındı adam oh diye derin nefes aldı.

(tın-) aruk tındı yorgun, dinlendi. **tına.r, tınma.k.**

Oğuzlar bir kişiyi susturmak isteyince ona **tınma** derler. Bu, terstir; onun anlamı "susma"dır. Türkler **tın** derler. Anlamı "sus"tur. Eğer **tınma** deseler anlam "susma" olur. Burada Oğuzlar hata yapmışlardır.

(san-) ol er xayl bile sandı o adam atlardan sayıldı (kabul edildi). Herhangi bir şeyden sayılınca (kabul edilince) da aynıdır. **sānur, sanma.k.** Atasözü: **Bārıg utru tutsa yōkka sanma.s.** Mevcut şey misafire verilirse, (bir şey) verilmemiş sayılmaz.

(sun-) ol maŋa etme.k sundı o bana ekmek vb. bir şey verdi. **suna.r, sunma.k.**

(sın-) yıga.ç sındı tahta vb. kırıldı.

(sın-) sū sındı ordu yenildi. **sınu.r, sınma.k. Sına.r** da denir. **(279)**

(kun-) ogrı tawa.r kundı hırsız malı çaldı. Şiir:

kiçig bulup ya.gını yirgü eme.s

eḍgermeḍip koḍsa anı ilni kuna.r

Diyor ki: Küçük olsa bile düşmanı hor görmemek gerekir. Ondan çekinilmediği ve ihmal edildiği zaman ülkeni senden alır. **kuna.r, kunma.k.**

(kön-) yıga.ç köndi tahta vb. düzeldi.

(kön-) ogrı köndi hırsız, hırsızlığını ikrar etti. Herhangi bir malı inkâr eden de sonradan ikrar ederse aynıdır.

(kön-) er yōlka köndi adam yolu tanıdı ve yola koyuldu.

(kön-) otuŋ köndi odun yandı. Bu Argu lehçesidir. Daha önce kuralı geçtiği gibi bunlar ye'yi nun'a çevirirler.

(kön-) tosu.n at köndi haşin at düzeldi. İş de düzelirse aynıdır. **köne.r, könme.k.**

(man-) er tulum[1021] **mandı** adam silah kuşandı.

(man-) er ötme.k ~ etme.k sirke.ke mandı ekmeği sirkeye bandı ve katık etti. Herhangi bir şey bir şeye batırılıp katık edilirse aynıdır. **mana.r, manma.k.**

(mun-) karı er mundı bu, bunamış, yaşlı adam vb.'dir. **muna.r, munma.k.**

(mün-) er a.t mündi adam at vb. şeye bindi. **müne.r, münme.k.**

1021 Bk. yazma 101'de *tulmun* ile ilgili dipnot.

KURALLAR, ÇEKİMLER, SIFATLARIN AÇIKLANMASI VE KURALLARIN İŞLEYİŞİ

Anlatıyorum -yardım Allah'tandır-.

Fiillerin yapısı, geçmiş zaman ve emir üzerinedir. Onun yürüyüşü geçmiş zaman üzerindedir, dedim; çünkü geçmiş zamanın ilk harfi **(280)** eğer üstünlü ise geniş zaman ve mastar da onu takip eder; ilk harfleri üstünlü olur. Onun ilk harfi ötreli ise geniş zaman ve mastar onu takip eder. Esre ise aynı şekilde olur. Açıklaması: Gidince **bardı** denir; geçmiş zamandaki fiilin be'si üstündür; geniş zaman için de **barır** denir; be yine üstünlüdür. Ardından **barma.k** denir; daha önce olduğu gibi be yine üstünlüdür. Kalkınca ötreli olarak **turdı** denir; te geçmiş zamanda ötrelidir. Yine geniş zamanda da **turur** denir; te'si ötrelidir. Mastarda **turma.k** denir; te'si ötrelidir. "İnci dizdi" anlamında **yinçü tizdi** denir; te'si esrelidir. Geniş zamanı da **tize.r**'dir; te'si esrelidir. Mastarda **tizme.k** denir. Yine te'yi esreli yaparsın.

Bu dilin yapısı, Arapçanın yapısı gibi değildir. (Arapçada) kelimenin ön kısmı, arkadan gelene ters düşer. Kökte *qa'ade* (oturdu) denir; kaf üstünlüdür. Arkasından *yaq'udu* (oturur) denir; kaf geniş zamanda sükûnlu oldu. Ve *qu'u:den* (oturuş) denir; mastarda kaf ötre aldı. *Maṭara*[1022] (yağdı) denir; mim geçmiş zamanda üstünlüdür. Ve *yemṭuru* (yağar) denir; burada mim sükûn alır. Ve *muṭu:ran* (yağmak) denir; öndeki mim ötre alır. Mim'in düzeni, (geçmiş zamanda) üstünlü, mastarda ötreli, geniş zamanda sükûnlu olur.

Zâit (türemiş) baplarda *ekrame* (ikram etti) denir; baştaki hemze üstünlüdür. Geniş zamanda *yukrimu* (ikram eder) dersin; ye ötrelidir. Mastarda *ikra:men* (ikram etmek) denir; hemze mastarda esre alır. Ve *istağfara* (istiğfar etti) denir; elif esrelidir. *Nestağfiru istiğfa:ren* (istiğfarla istiğfar ederiz) denir. **(281)** Fiillerde, bütün geçmiş zamanlar, geniş zaman ve mastara ters düşerler. Türk dili böyle değildir. İkililerde, üçlülerde, dörtlülerde, beşlilerde ve daha fazla harf bulunduranlarda aynı düzen üzerinedir. Geçmiş zaman, geniş zaman ve mastar arasında uyum vardır.

İkinci yönü şudur: Muzâaflı (ikiz ünsüzlü) fiiller sadece geçmiş zamanda olur; geniş zaman ve mastarda bulunmaz.

Üçüncüsü: Oğuz, Kıpçak, Yemek, Yağma, Argu halkı, Suvarlardan Beçenek'e kadar çadır halkında sıfat-fiiller geçmiş zaman üzerine kurulur. Açıklaması: Gidince **bardı** denir; **bardaçı** "giden"dir. Geçmiş zaman belirtisi dal ile ye arasına cim yerleştirilmiştir. Ayağa kalkınca **turdı** denir; **turdaçı** "kalkan, ayakta duran"dır. Cim, geçmiş zaman belirten dal ile ye arasına yerleştirilmiştir. Bütün baplar ve fiiller bu düzen üzerinedir.

Emir: Dediğimiz gibi, Çigil vb. Türk lehçelerinin çoğunda sıfat-fiil emir üzerine kurulur. Değişik işlevler için anlam ifade eden harfler fiillere eklenince, emir üzerine gelirler. İnşallah ilerde açıklayacağımız gibi.

Bil ki geçmiş zaman bütün fiillerde sadece dal ve ye'ye bağlıdır ve bu değişmez. Ancak sert harflerle beraber olunca, çıkak zorlanacağı için dal, te'ye döner. Bu dildeki sert harfler dört adettir. Bunlar sert be (*p*), te, sert cim (*ç*) ve sert kef'tir. Pe için, ayakla tepince **tepti** dedikleri gibi. **(282)** Te için, alınca **tuttı** dedikleri gibi. Sert cim için, kaçınca **kaçtı** dedikleri gibi. Sert kef için **tewe çökti** dedikleri gibi. Kaf da sert kef gibidir, ona uyar. **Ol maŋa baktı** "o bana baktı" dedikleri gibi. Burada dal, bu harflerin çıkaklarının sert olmasından dolayı daha önce belirttiğimiz gibi te'ye dönmüştür. Bunun aslı dal'dır; harfleri birbirleriyle karşılaştırırsan te ile söylemek daha fasihtir. Bütün kök ve türemiş fiiller, bütün kitaplarda bu kural üzerinedir.

Bütün kitaplarda geniş zaman, bütün fiillerde sadece *r*'ye bağlıdır. Kelimenin aslında, sonda rı varsa rı'lar iki defa tekrarlanır. Birisi asli rı, öbürü de geniş zaman harfi (eki). Bu dildeki geniş zaman rı'sı, eğer geniş zaman belirtisi ise Arapçadaki elif, te, nun ve ye gibidir.

1022 Metinde *maṭarun*.

Kelimenin aslında, sonda rı yok ise kelimeye bir rı girer ve bu da geniş zaman belirtisi olur. Bu kuralın en iyi gözlendiği yer geçmiş zaman ve emir kipidir. Geçmiş zamanda dal'dan önce rı gelirse orada kalır. Geçmiş zaman belirtisi olan dal ile ye düşürüldüğünde rı da sükûnlu kalırsa bu rı kelimenin aslındandır. O takdirde geniş zaman için yapılması gereken ona, bunu belirleyici bir başka rı eklemektir. Geçmiş zaman ve emirde rı yok ise o zaman onlara geniş zaman rı'sı eklenir. Açıklaması: Gidince **bardı** denir; dal'dan önce rı. **(283)** Emirde **bar** denir. rı sabit kaldı; geçmiş zamanın iki harfi düştü. Burada rı, kelimenin aslındandır. Geniş zamanda "o gider" anlamı için **ol barı.r** denir. Üzerine geniş zaman rı'sı eklendi ve iki rı oldu. Birisi aslidir; diğeri geniş zaman belirtisidir. "O kalktı" anlamında **ol turdı** denir; emirde ise "kalk" anlamında **tur** denir. Geniş zamanda "o ayağa kalkar" anlamında **ol yoka.ru turur** denir; kelimede iki rı olmuştur; biri kelimenin aslındandır; ikincisi geniş zaman belirtisidir. Oğuzlar pek çok geniş zaman fiilinde, hafifletme maksadıyla iki rı'dan birini düşürürler ve emir kipinde olduğu gibi bir rı ile konuşurlar. Bu, ne iyi bir şeydir, ne de bir kuraldır.

Gelince **keldi** dedikleri gibi, fiilde rı yoksa bunun emrinde **kel** denir. Geniş zamanda **kelir** der(ler). Adam gülünce **küldi er** denir. Geniş zamanda ise **küler** der(ler). Geniş zamanda rı eklendi ki bu kelimenin aslında yoktu. Oğuzlar, içinde rı bulundurmayan bu tür fiillerde Türklerle uyum içindedirler ve rı'yı düşürmezler. Bu kural, üçlü, dörtlü, türemiş bütün fiillerde genel bir kuraldır.

Yine bil ki Türk fiillerinin yapısı Arap dillerinin fiil yapısına benzer. Geçmiş zamanda *fa'la:*; geniş zamanda *fa'il*[1023], mastarda *fa'la:l* olur. Gidince **bardı** dedikleri gibi. Bu, *'aqra:* (kısırlar) ve *ḫalqa:* [1024] (tıraşlılar) örneklerindeki yapı gibidir. **(284)** "Gider" anlamında **barır** dedikleri gibi. Bu, (Arapların) *nemir we racil*[1025] *bekir* (o kaplandır; ihtiyacı için erken ayağa kalkar) dediklerine benzer. **barma.k,** *qarqa:f* (şarap) ve *xalxa:l* kelimelerinin yapısına benzer. Bu dilde bütün kök ve türemiş fiillerin yapısı bu şekildedir.

Söyleyişte kalınlık (*işba:'*) olduğu zaman ikililer, üçlülere sokulabilir. Gidince **bardı** denir; **bārdı** dense de caizdir. Ayağa kalkınca **turdı** denir; **türdı** dense de caizdir. Bu, mastar ve geniş zamanda değil, sadece geçmiş zamanda uygulanır. Nasıl ki asıllarında olmadığı hâlde kök isimlere uzatma (ā, ē) ve yumuşatma (ī, ī, ū, ű) harfleri sokulabilir. Tahtaya **yıgāç**[1026] dedikleri gibi ki aslı **yıgaç'tır**[1027]. Şahide **tanūk** dendiği gibi ki aslı **tanuk**'tur. Ancak isim ve fiillerde en doğrusu ve en fasihi, telaffuzda kısa, söyleyişte sert olanıdır.

Mastar bütün fiillerde aynı şekilde olur. Gayın'lı, kaf'lı ve telaffuzda kalınlık bulunduran kelimelerde asli harflere mim, elif, kaf eklenir. Kef veya *g*'li, yahut da üç harekesi yumuşak olan kelimelerde kaf yerine kef gelir. Kaf'lı için örnek: **ol yā kurdı** "o yay kurdu": **kura.r, kurma.k.** Mastar kaf'lı geldi; çünkü kelimede kaf vardır. Gayın'lı kelimeye örnek: **ol sūt sagdı** "o süt sağdı": **saga.r, sagma.k**. Mastar kaf'lı geldi; çünkü kelimede gayın vardır. Kalın (ünlülü) kelimelere **(285)** örnek: **er bardı** "adam gitti": **barır, barma.k.** Ayağa kalkınca **turur, turma.k.** Kelime kalın (ünlülü) olduğundan mastar kaf ile geldi. Kef için örnek: **keldi** "geldi": **kelir, kelme.k.** Mastar kef'le geldi; çünkü kelime kef'lidir. Yumuşak (rakîke) kef (*g*), sertte (sulbe) olduğu gibidir; **ol meni ögdi** denir, anlamı "o beni övdü"dür: **öge.r, ögme.k.** Başta yumuşak kef (*g*) varsa mastarı, sahih olanlar gibi, sert kef ile olur. Yumuşak (ince ünlülü) kelimelere örnek: **er telim serdi** "adam çok sabretti": **serer, serme.k.** Kelime telaffuzda yumuşak olduğu için mastarı kef ile geldi. Telaffuzda ona (*serdi*'ye) benzediği hâlde kalın olan kelimenin mastarının kaf'lı geldiğini görmüyor musun? Örnek: **beg anı sardı** "Bey onu azarladı": **sarar, sarma.k**[1028]. **Er bitig türdi** denir; "adam mektubu vb. şeyleri dürdü" demektir: **türür, türme.k. Ol yarma.k tirdi** denir; "adam para biriktirdi" demektir:

1023 Metinde *fa'ale.*

1024 *Bardı* örneğine uyması için Arapçalarının *fa'li:, 'aqri:, ḫalqi:* olması gerekir; ancak üstün var.

1025 Cim'de hem esre hem ötre var. Son kelimede ise kef ötreli.

1026 Ye'de üstün var.

1027 Metinde gayın'dan sonra elif var.

1028 Metinde *serme:k.*

tirer, tirme.k. At sürdi "at sürdü": **sürer, sürme.k.** Mastar, söylediğim gibi kef'li geldi. Bu, basit ve türemiş fiillerle ilgili her kitabın bütün baplarında genel bir kuraldır. Hiçbiri bundan sapmaz. Bu zikredilen harflerde kaf'ın ve kef'in yerine dikkat edilir ki doğru yerlerine konulsun. İşte bunlar mastar usulleridir.

Mastarlardan **(286)** diğer bir tür. Bu da, fiil yaptırıldığı zaman faile izafe edilen mastardır. İsim gibi kullanılır. Bunun kuralı, içinde kaf veya gayın yahut kalın ünlü bulunan kelimeye asli harflerden sonra kaf ve ye eklemektir. Daha önce verdiğim örneklerde dediğim gibi, bunun dışındakilerde kef kullanılır. Yahut da, işaret edilen şeye izafe edildiği zaman, emir kipinde sabitleşmiş köke gayın ve ye gelir. **Ol barıg bardı** denir; "o bir gidiş gitti; hiçbir yana sapmadı" demektir. **Anıŋ īş kılgı belgü.lüg** denir; "onun işi meydandadır" demektir. **Sökel tınıgı artak** denir; "hastanın soluğu kötüleşti" demektir; bu, **er ulug tındı** "adam oh diye derin nefes aldı" dedikleri sözden alınmıştır. **Meniŋ yorıkım nē teg** "benim gidişatım nasıl"; **seniŋ yorıkıŋ nē teg** "senin gidişatın nasıl"; **anıŋ yorıkı nē teg** "onun gidişatı nasıl" denir. Bu tür böylece, izafet yoluyla mastar hâline geldi; aslı yürüyünce **yorıdı** dedikleri kelimedir. Bu fiilde kaf yoktur. Gayın ise sadece kaf bulunduran mastarlara girer. Kendisinden mastar çıkarılan bu tür fiillerde ölçü; kelimenin kökünde, yani geçmiş zamanı gösteren dal ve ye atıldıktan sonra emir için kalan kökte aranır. Kaf giremeyen kelimelere bu anlam için kef girer. **Anıŋ yarma.k tirigi kör** denir; "onun para biriktirmesine bak" demektir. Atasözü: **Ta.z keligi börkçi.ke.** Anlamı: Kelin gelişi börkçüyedir. **(287)** Başka çaresi yok; kelini örtmek için oradan bir şey satın alması lazım. Yapması gereken şeyden kaçan için söylenir. Bu fiilin aslı **keldi**'dir; "geldi" anlamındadır. Bu anlamdan farklılaştığı zaman araya, gördüğün gibi mastar kef'i girdi. Bu anlamdaki ve bu derecedeki mastara gayın yerine kaf gelmez. Ancak bu dereceden sonra, gayın'ın giremediği yerde, geçmiş zaman belirtisinden dal ile ye arasına kaf girer. Böylece doğru ve tamlanan (muzâf) olan bir mastar hâline gelir. Kef de işaret ettiğim durumlarda yerine girer. Açıklaması. Gidince **bardı** denir; bundan bir mastar ortaya çıkarılır: **Anıŋ bardukı barma.dukı bir** "onun gitmesi ve gitmemesi birdir." Kalkınca **turdı** denir; bundan bir mastar ortaya çıkar: **Meniŋ turdukum turma.dukum bir** "ayağa kalkmam da kalkmamam da birdir." Burada gayın'ın yeri yoktur. "Kalkması" anlamında **turdukı** yerine **turdugı**[1029] demek caiz değildir. "Gidişim (gitmeyişim)[1030] anlamında **meniŋ bardugum, barma.dugum**[1031] demek caiz değildir. Burada gayın kullanılmaz. Kef ise "onun gelmesiyle gelmemesi birdir" anlamındaki **anıŋ keldüki kelme.düki bir** örneğindeki gibidir. **Seniŋ kördüküŋ körmedüküŋ bir** denir; "senin görmenle görmemen birdir" anlamındadır. Bu gibi mastarları, fiillerde de isimlerde de zikretmeyeceğim. Çünkü bu kuralları anlayan bunları, kelimelerden kendisi çıkarabilir. Bu kural, bütün söz türlerinde; sahih, illetli, muzâaf (ikiz ünsüzlü) ve diğer kök fiillerle türemiş fiillerde genel bir kuraldır. **(288)**

Bu baptaki emir, iki harf üzerinedir. Onun için buna ikili (sünâi) adını verdik. Bundan "git" anlamında **bar;** "gel" anlamında **kel** denir; aslı budur. Türklerin çoğu emirde, asıl harflerden sonra, muhatap tek kişi ise, kaf'lı ve kalın kelimelerde gayın ve lâm kullanırlar. Gayın'la biten kelimelerde kaf ile lâm gelir. Kef ve lâm ise; kef'li veya imaleli yahut da ince kelimelerde bulunur. O zaman (bu ekler gelince) emir; ikiliden dörtlüye, üçlüden beşliye, dörtlüden altılıya çıkmış olur. Örnek: "git" anlamında **bargıl;** "ayağa kalk" anlamında **turgıl** denir. Bu kelime kalın olduğu için gayın ve lâm geldi. Sonunda gayın olan için "dağa çık" anlamında **tāgka agkıl;** "süt sağ" anlamında **sūt sagkıl** denir. Kelimenin sonu gayın olduğu için kaf gelmiştir. Kef için, "eve gir" anlamında **ewke kirgil;** "para biriktir" anlamında **yarma.k tirgil** denir. Söylediğim gibi kef'li biçim gelmiştir. Kök, ikiliden dörtlüye girmiş oldu. Üçlü için: "yükü kaldır" anlamında **yük kötür** denir; "duvarı del" anlamında **tām ötür** denir. Bunların emrinde **kötürgil, ötürgil** kullanılır. Üçlüden beşliye girmiş oldu. Dörtlü için: "atı suvar" anlamında **at suwgar;** "beni uyandır" anlamında **meni oḍgur** dedikleri gibi. Bundan **oḍgurgıl, suwgargıl** emir biçimleri çıkar. Emir, dörtlüden altılıya çıkmış oldu. Bu

1029 Metinde *turdukı.*

1030 Metinde *gitmeyişim* yok.

1031 Metinde *bardukum, barma:dukum.*

tür emir, muhatap bir kişi ise caizdir. Ancak (muhatap) iki veya daha çok ise bu kullanılmaz. **(289)**

Emir, ikilik ve çokluk için aynı şekildedir; erkeklik dişilik farkı da yoktur. Bir kişi için "git" anlamında **bar** denir. "İkiniz gidin" anlamında **barı.ŋla.r iki.gü**; çoklukta **barı.ŋla.r kamug** denir. Muhatap, yaş veya mevki bakımından saygıdeğer birisi ise Türkler ona çokluk (biçimi) ile hitap ederler; "git" anlamında **barıŋ** derler; aslında anlamı "gidin"dir. Oğuz ve Kıpçaklar, bir kişi için "git" anlamında **bar;** "hepiniz gidin" anlamında **barıŋ** derler. **-la.r** çokluk belirtisi bundan düşer ve onun yerine tek muhatap için damak ne'si ile birleşmiş ze gelir (*-ŋXz*). Yüceltmek ve hoş tutmak istendiği zaman bunu yaparlar. Böylece onun dilinde çokluğun çokluğu yapılmış olur. Ancak bu, tek kişiye hitap şeklidir. Şiir:

awlap meni koymaŋız

ayık ayıp kaymaŋız

akar közüm uş teŋiz

tegre yöre kuş uça.r

Diyor ki: Beni avladıktan sonra[1032], terkedip gitme. Sözünü tut. İşte gözümden deniz suyu akmakta. Denize benzetmesinin sebebi göz yaşında tuz olmasıdır. Ve diyor ki: Kuşlar göz yaşımın çevresinde dönüp uçuşuyor.

Bu anlattığım, sadece muhatap (ikinci şahıs) için caizdir. Birinci ve üçüncü şahısta kullanılmaz. Çünkü gunneli kef (damak n'si), sadece muhataba emirde tasavvur edilebilir. "Gittin" anlamında **bardıŋ,** "geldin" anlamında **keldiŋ** dedikleri gibi. Bu söylediklerim emir olmayan muhatap (ikinci şahıs) fiille ilgilidir. Bu sebeple "git" anlamında **barıŋ** dedikleri zaman karışıklık yaratılmamış ve (gunneli kef) düşmemiştir.

Geçmiş zaman belirtisi olan dal her zaman; birinci, ikinci ve üçüncü şahıslarda esrelidir. Örnek: "ben gittim" anlamında **bardım** denir; dal esrelidir. "Sen gittin" anlamında **bardıŋ; (290)** "o gitti" anlamında **bardı** denir. Bütün durumlarda dal esre almıştır. "Ben gittim" anlamındaki **bardım** sözünde mim, fiilin birinci şahsa ait olduğunu gösteren belirtidir. "Gittin" anlamındaki **bardıŋ** sözünde gunneli kef, ikinci şahıs belirtisidir. O gidince söylediğin **bardı** sözündeki ye, üçüncü şahıs belirtisidir. Türkler saygıdeğer birisine hitap ettikleri zaman "gittin" anlamında **bardıŋız** derler. Aslında ze ve gunneli kef çokluk için kullanılır. Oğuzlar bununla çok kişiye hitap ederler ve **bardıŋız** derler. Bununla "gittiniz" demek isterler. Bu kural Oğuzlar içindir; güzel konuşma ve büyük küçük farkını gözetme ise Türkler içindir. Anlattığım gibi dal bütün durumlarda esre almıştır; bütün Türk lehçelerinde, her kitapta, bütün fiiller bu kurala tâbidir.

Fail; bu baptan ve bütün baplardan, çeşitli işlevleri ifade etmek üzere, beş şekilde gelir. Hareketin kendisinden çıktığı failde, bunu ne şekilde anlatmak gerektiği konusunda ihtilaf vardır. Fiillerden yapılan diğer sıfatlarda ise ittifak vardır; maksatları (işlevleri) farklı olmasına rağmen bütün Türk tabakalarında aynı şekilde söylenir.

İhtilaflı olan birinci husus, "giden" anlamında **bardaçı;** "ayakta duran" anlamında **turdaçı** demeleridir. Failin sıfatı (sıfat-fiil) geçmiş zaman üzerine kurulmuştur. Oğuz, Kıpçak, Yağma, Uğrak, Rus'a kadar Suvarlar ve Beçeneklerde, geçmiş zaman belirtisi olan dal ile ye arasına cim (ç) girer. Kural budur; çünkü dal esrelenmiştir ki **(291)** geçmiş zamanı belirtsin. Ye ise üçüncü şahsı ifade eder. O gidince **bardı** dediklerindeki gibi. "Gittin" anlamındaki **bardıŋ** sözünde, muhataba izafe edilince (ye'nin) düştüğünü görmüyor musun? Aynı şekilde "gittim" anlamındaki **bardım** sözünde, birinci şahsa izafe edince ye'nin düştüğünü, dal'ın ise yerinde kaldığını ve bütün durumlarda düşmediğini, fiilin de geçmiş zaman olduğunu (görmüyor musun?) **Bardaçı** derken cim ile ye'nin faillik belirtileri olduğu anlaşıldı. Ye, geçmiş zaman fiilinin üçüncü şahsını gösteren ye değildir; eğer öyle olsaydı bu, kasaba **etçi,**

1032 Arapça *şidteni:* yerine *şaddetni:* (beni reddetti) yazılmış.

ekmekçiye **etmekçi** dediklerindeki gibi nispet ve niteleyici üzerine kurulmuş olurdu. Bütün Türk boyları, meslek sahiplerinin sıfatlarını yapmak için cim (ç) ile ye'yi isme eklemekte ittifak hâlindedirler. "Ekin"e **tarıg**, ekinciye **tarıgçı** dedikleri gibi. "Ayakkabı"ya **etük,** ayakkabıcıya **etükçi** denir. Ancak "giden" anlamındaki **bardaçı,** "ayakta duran" anlamındaki **turdaçı** da sıfat olmakla beraber fiilden yapılmışlardır. Öbürleri ise isimlerden (yapılmıştı). Kuralların tek bir düzen üzerinde olması daha iyidir; bu kural, kaf'lı olsun, kef'li olsun, kalın vb. olsun hiçbir kelimede değişmez.

Çigil, Kâşgar, Balasagun, Argu, Barsgan ve Yukarı Çin'e kadar Uygur lehçelerinde bu anlamdaki sıfat-fiiller emirden yapılır.Gayın'lı ve kaf'lı veya kalın kelimelerde, geçmiş zaman belirtisi olan dal yerine gayın gelir. Bunların dışında (incelerde) yumuşak kef'tir. **(292)** Cim (ç) ile ye yerlerinde kalır. Örnek: Emirde, "git" anlamında **bar** denir; "giden" için bu dilde **bargu.çı** denir. "Kalk" anlamında **tur**; "ayakta duran, kalkan" anlamında **turgu.çı** denir. Kaf'lı kelimelerde "yay kuran" anlamında **yā kurgu.çı**; "mal çalan" anlamında **tawa.r kapgu.çı** denir. Gayın'lı kelimelerde, "at suvaran"a **at suwgargu.çı**; "beni uyandıran" anlamında **meni oḏgurgu.çı**[1033] denir. İkili baplarda, gayın'lı kelimelerde gayın, kaf olur; "dağa çıkan" anlamında **tāgka agku.çı**; "koyun sağan" anlamında **kōy sagku.çı** denir. Gayın'ın kaf'a dönüşmesi, aynı türden iki gırtlak harfinin bir araya gelmesinden dolayıdır; bunun telaffuzu zordur. Bu zorluğu gidermek için birisi kaf'a dönüşmüştür. Bu, emirde de böyledir; kelime gayın'la bitiyorsa kaf ile değiştirilir. "Dağa çık" anlamında **tāgka agkıl;** "süt sağ" anlamında **sūt sagkıl** dedikleri gibi. Kef'li kelimelerde ise, geçmiş zamanı ifade eden dal yerine yumuşak kef (g) gelir. "Gülen adam" anlamında **külgü.çi er**; "eve giren adam" anlamında **ewke kirgü.çi**[1034] dedikleri gibi. Yumuşak kelimelerde de "para biriktiren" anlamında **ya.rmak tirgü.çi**; "at süren" anlamında **at sürgü.çi** denir.

Oğuzlar ve onlarla birlikte zikrettiklerimin kuralları vardır ve konuşmaları birinci düzene göredir. Şimdi anlatacağım türde; Oğuz ve onlarla birlikte saydıklarım ile Çigil Türkleri ve diğerleri arasında uyum vardır; ihtilaf ortadan kalkmıştır. **(293)** Kayınlar ile damat tarafı arasındaki elçiye Oğuzların **yorı.daçı** demeyip de **yorıgçı** demeleri gibi. Bütün lehçelerde de çiftçiye **tarı.daçı** denmeyip **tarıgçı** denir.

Emir üzerine kurulan bu sıfatlarda, sükûnlu olan emrin üzerine faillik belirtisi olan cim (ç) ve ye getirmekle yetinselerdi o zaman rı harekeli hâle gelecek ve "giden" anlamında **baruçı,** "ayağa kalkan" anlamında **turuçı** olacak ve böylece emrin yapısı bozulacaktı. Bundan dolayı kaf'lı ve kalın kelimelerde gayın; diğerlerinde kef ekledi̇ler; böylece emrin sonu sükûnlu kalarak yapısı bozulmadı. Bu tür sıfatlarda, bütün boyların (*ṭawa:yif*) lehçelerinde sıfatların emir üzerine kurulduğu meydana çıktı. Sonuç olarak, herhangi bir anlam için bu sıfatların sonuna başka harfler yerine gayın ve kef'in getirilmesi daha iyidir; çünkü onlar tamlanan (muzâf) olan mastarlara girerler. "Onun kalkması nasıldır" anlamında **anıŋ turugı nē teg;** "kelin gelişi börkçüyedir" anlamında **ta.z keligi börkçi.ke** dedikleri gibi.

Fail, mastar ile ifade edilebilir. *Na:'imun* (uyuyan) yerine *raculun newmun* (uyuyan adam), *ṣa:'imun* (oruç tutan) yerine *ṣawmun* dedikleri gibi. Ve Yüce Tanrı'nın *qul e-ra'eytum in aṣbaḥa ma:'ukum gawran* (de ki suyunuz yere batıp kaybolsa – 67-30) -yani *ga:'iran-* dediği gibi. Bütün baplarda, gruplar arasındaki ihtilaf işte bu sıfattadır.

İkincisi: İşi devamlı ve sık sık yapan faili anlatır. Bu türün emirden yapılışı, bütün gruplarda ve bütün baplarda ittifak hâlinde aynıdır. O da, kaf'lı ve kalın kelimelerde emre gayın, elif, nun eklenmesi; kef'li ve yumuşak kelimelerde ise gayın yerine kef eklenmesidir. Örnek: Emirde "git" anlamında **bar** denir; vasfedilen kişinin işi sık yapması anlatılmak istendiğinde, **ol ewke barga.n (294)** yani "o, eve çok giden adamdır" denir. "İşlerin her zaman üstesinden gelen, o adamdır" anlamında **ol er ol īşla.rka turga.n** denir. Şiir:

1033 Metinde *oḏgu:rçı*. Rı sonradan eklenmiş.

1034 Arapça anlama göre *kirgü:çi*'den sonra *er* de olmalı.

turga.n ulug ışlaka
tirgi urup aşlaka
tumlug kadır kışlaka
koḳtı erig umduru

Bir adama ağıt yakarak diyor ki: O, her zaman büyük işlerin altından kalkardı. Kışın dondurucu günlerinde doyuran ve devamlı sofra sereri idi. İnsanları terk etti ve onları hayır ve cömertliğine hasret bıraktı.

Kef'li kelimelerde "gülen adam" anlamında **külge.n er** denir; bunun emir biçimi "gül" anlamındaki **kül'**dür; bu anlam için emir üzerine bu harfler eklendi.

Vasfedilen kişinin işi çok yaptığını ifade eden bu sıfata gayın ile kef'in girmesi caiz olduğuna göre, "giden" ve "gelen" anlamında **bargu.çı, kelgü.çi** denmesi de caizdir. Çünkü az olan, çok üzerine kurulur; bu da bilinen bir şeydir. Bu, Arapçadaki *el-fa''a:l*[1035] veya *el-mif'a:l* gibidir. *İnnehu le-şerra:bun bi-enqu'in* (o devamlı, doya doya içirendir) ve *ṭalla:'un encudin* (tepelere devamlı tırmanan) ve *miṭ'a:mun* (devamlı yediren) ve *miṭ'a:nun* (devamlı olarak hançer, mızrak vb. şeyleri saplayan) denildiği gibi. Onun (failin) işi çok yaptığı görülürse (böyle söylenir).

Üçüncüsü: Yapmadan önce işi temenni eden veya arzulayan faili ifade etmek için bu anlamdaki sıfat kullanılır. Bu, emir üzerine kurulmaz. Kalın, gayın'lı ve kaf'lı kelimelerde kök üzerine gayın, sin, elif ve kaf eklenir. Kef'li ve ince kelimelerde ortadaki gayın ve sondaki kaf yerine kef gelir. Emir biçimindeyken sükûnlu olan harfin harekesi de esre olur. **(295)** Örnek: "Git" anlamında **bar** denir; eğer "o gitmeyi temenni eder" şeklinde nitelenmek istenirse "o, eve gitmeyi arzuluyor" anlamında **ol ewke barıgsa.k** denir. "İşte şurada dur" anlamında **tur munda** denir; eğer bu mana istenirse "o burada durmayı temenni ediyor" anlamında **ol munda turugsa.k** denir. Kef'li kelimede, "o buraya gelmeyi temenni ediyor" anlamında **ol berü keligse.k erdi** denir. "O eve girmeyi temenni ediyor" anlamında **ol ewke kirigse.k ol** denir. Yumuşak kelimede, "o, mal biriktirmeyi temenni ediyor ve seviyor" anlamında **ol tawa.r tirigse.k ol** denir. Bu kuralları aklında tut. Bu anlam istendiğinde isimlerde de adam bu şekilde nitelenebilir. "O adam malı sevendir" anlamında **ol er ol tawarsa.k** denir. "Bu, erkek isteyen kadındır" anlamında **bu ura.gut ol erse.k** denir. Ancak isimlerde gayın'ın da kef'in de yeri yoktur.

Dördüncüsü: Kendinde, bahsedilen fakat henüz ortaya çıkmamış işi yapma hakkını gören fail, bu manayı ifade eden sıfatla nitelenir ve ondan başka bir anlam çıkar; o da yapmak niyetiyle hazırlık gördüğü işle nitelenen (anlamı)dır. Bu türün emir üzerine kuruluşu, emrin sonunun sükûnlu kalmasıyla olur. Ondan sonra kaf'lı ve kalın kelimelerde gayın, lâm ve kaf gelir; (kef'li ve ince kelimelerde) ortadaki gayın ve sondaki kaf yerine kef gelir. Örnek: "Git" anlamında **bar** denir; eğer "gitmek onun hakkıdır" denmek istenirse **ol barguluk erdi** denir; "gitmek onun hakkıdır veya onu yapmak için niyetlenmiştir." demektir. **Ol munda turguluk erdi** denir; "burada kalmak onun hakkı veya niyetidir" demektir. **(296)**

Oğuzların bazısı lâm yerine sin kullanırlar. **Ol munda turugsak**[1036] **erdi** denir; "burada durmak onun hakkıdır" demektir. **Ol mundın barıgsak tegül** denir; "o, buradan gidecek değil" demektir.

Bu tür sıfatlar ikili fiillere gelerek ondan beşli yaparlar. (Üçlüden) altılı, dörtlüden de yedili olur. Yüce Tanrı isterse bunların hepsi yeri geldikçe belirtilecektir.

Beşincisi: Bir şeyi yapma niyetinde olup onu içinde saklayan faili niteler. Bu, öncekine yakındır. Orada da fail bir şeye niyetlenip hazırlık görüyordu. Bu, emir üzerine kurulmaz. Bütün baplarda kelimenin sonu esreyle harekelenir ve eklenen harflerden ilki sükûnlu

1035 Metinde *el-fi''a:l. Fa''a:l* olması gerektiği örneklerden de anlaşılmaktadır.
1036 Metinde *barıgsak.*

olur. Örnek: "Git" anlamında **bar** denir. Kalın ve kaf'lı kelimelerde köke gayın, lâm ve ye eklenir; kef'li ve ince kelimelerde gayın yerine kef gelir. **Men saŋa barıglı men** denir; "ben sana gitmekteyim ve onu içimde saklamaktayım." demektir. **Ol munda turuglı ol** denir; "o burada kalmakta ve kalmayı içinden geçirmektedir[1037]" demektir. Kef'li kelimelerde, **ol maŋa keligli turur** denir; "o bana gelmektedir; içinden gelmeyi niyetlemekte ve onu içinde saklamaktadır" demektir. **Ol maŋa tawa.r birigli ol** denir; "O bana mal vermektedir" demektir. Bu tür sıfatların kuruluşu tamlanan (muzâf) olan mastarlar üzerinedir; ancak buna lâm ve ye de eklenmiştir ki sıfat olsunlar. Çünkü biz; gayın ve kef köke eklendiğinde ve sükûnlu harfi de harekelendirdiğimizde tamlanan (muzâf) mastar olur demiştik ki işin derhal yapıldığını bildirir[1038]. **(297) Anıŋ barıgı kör** denir; "onun gidişine bak" demektir; **anıŋ keligi kö.r** denir; "onun gelişine bak" demektir. Anlattığım gibi bunlar mastar iken lâm ve ye eklenerek sıfat olmuşlardır. Bu tür sıfatta, bütün Türk tabakalarında ittifak vardır; ihtilaf yoktur.

Bütün fiillerde bu işlevler için, bu beş şeklin içinde verilen sıfatlar (örnekler) hep bu düzen üzerinedir.

Mef'ul'e gelince. Bütün baplarda aynı düzen üzerinedir. O da emir biçiminden sonra mim ile şın eklenmesidir. "Yayı kur" anlamında **yā kur** denir; sonra da mef'ul için "kurulmuş yay" anlamında **kurmış yā** denir. "Kazılmış ark" anlamında **kazmış arık** denir. Asıl kök hiçbir zaman değişmez; olduğu gibi kalır ve geçişli fiillerde üzerine bu iki harf eklenir. Geçişsizlerde mim ve şın geçmiş zaman fiillerinde bulunur. "O eve gitti; fakat ben farkında olmadım" anlamında **ewke barmış** denir. "O bana geldi; fakat ben fark etmedim" anlamında **ol maŋa kelmiş** denir. Buradaki mim ile şın, geçmiş zaman belirtisi olan dal ile ye yerine gelmiştir. Gidince **bardı**; gelince **keldi** dedikleri gibi. Aradaki fark şudur. Geçmiş zaman fiillerinde dal ile ye gelince yapılan iş konuşanın gözü önünde ve işin gerçekleşmesi (konuşanın) yanında olmuştur. Örnek: **bardı** denince anlamı "o gitti ve onun gidişini açıkça gördüm" olur. Mim ile şın ise işin, konuşanın bulunmadığı durumda yapıldığını ifade eder. Örnek: **Ol barmış** denir; "o gitti ve onun gidişini ben görmedim" demektir. Bu kural **(298),** geçişsiz olsa da olmasa da bütün geçmiş zaman fiillerinde geçerlidir. Kaf'lı, kalın; kef'li, ince kelimelerde; erkeklik ve dişilikte daha önce geçtiği gibi, kural değişmez. "Giden adam" anlamındaki **barmış kişi,** "gelen adam" anlamındaki **kelmiş er** sözlerindeki mim ile şın, fiili sıfat sınıfına sokarlar. **Bardı, keldi** sözlerindeki dal ile ye'nin burada yeri yoktur.

Çekim. Yağma, Toxsı, Çigil, Argu ve Çin'e kadar Uygur boylarının (*ṭawa:yif*) çoğu geçmiş zaman fiilinin dal ve ye'ye bağlı olmasında ittifak hâlindedirler. Gidince **bardı** dedikleri gibi. Kıpçak ve Suvarların bir kısmı ile Oğuzlar buna ters düşerek kaf'lı, gayın'lı ve kalın kelimelerde ye yerine kaf; kef'li ve ince kelimelerde de kaf yerine kef koyarlar. Çokluk ve teklik bu dilde aynı düzen üzerinedir; aralarında fark yoktur. Kaf'lı kelimede, **yā kurduk** denir; "o yay kurdu" demektir. **Men yā kurduk** "ben yay kurdum" demektir. **Biz yā kurduk** "biz yay kurduk" demektir. Gayın'lıda, **ol sūt sagduk**[1039] denir; "o süt sağdı" demektir. **Ola.r tāgka agduk,** "onlar dağa çıktı" demektir. Birinci şahısta da aynıdır; **biz agduk,** "biz çıktık" demektir. Kalın kelimede, "o onu dövdü" anlamında **ol anı urduk** dedikleri gibi. Yine **men munda turduk** denir; "ben burada durdum" demektir. Kef'lide, **ol keldük** denir; "o geldi" demektir. **Biz keldük,** "biz geldik" demektir. **Ola.r ewke kirdük, (299)** "onlar eve girdi" demektir. Yumuşaklarda, **men aŋar tawa.r birdük,** "ben ona mal verdim" demektir. **Men yarma.k tirdük,** "ben para biriktirdim" demektir. Gördüğün gibi çokluk ile teklik arasında fark yoktur. Oğuzların çoğu, bu kaf ile kef'i, "gittim" anlamında **bardım** dediklerindeki mim yerine kullanırlar. Çoklukta da teklikte de aynıdır. Kendisinden bahsedilen üçüncü şahısta Oğuzlar, "gitti, geldi" anlamında **barduk keldük**[1040] demeyerek halis Türklerle ittifak hâlinde olurlar. Böylece bütün lehçelerde bu konuda ittifak olur.

1037 Metinde yanlışlıkla, anlam birinci şahısla verilmiş.

1038 Metinde *yunbi'u* (bildirir) yerine *yubna:* (kurulur) yazılmış.

1039 Metinde *sagdı.*

1040 Metinde *keldi.*

Olumsuzda "gitmedim" anlamında **barma.dım**; "gelmedim" anlamında **kelme.dim** denir. Birinci şahısta bütün dillerde ittifak vardır. Üçüncü şahsın olumsuzunda, "gitmedi, öyle duydum veya öyle göründü" anlamında **barma.duk;** "daha gelmedi, öyle göründü" anlamında **kelme.dük** denir. Bu tür olumsuzlar, daha önce gösterdiğim gibi, tahkik[1041] için kullandıkları "o gitti; gidişini fark etmedim ve görmedim" anlamında **barmış**; "o geldi; gelişini görmedim" anlamında **kelmiş** sözleri gibidir. Kaf'lı, kalın vb. kelimelerde olumsuzluk kaf'la; geri kalanlarda kef'le yapıldığı zaman bütün fiillerde bu anlamı verir. Eğer olumsuzluğun tahakkuk ettiğini (görmek) istersen o zaman "o gerçekten gitmedi" anlamında **barma.dı**; "o gerçekten gelmedi" anlamında **kelme.di** der(sin). Oğuzlar ise tahkik için "o gitti" anlamında **barduk,** "o geldi" anlamında **keldük** derler. Üçüncü şahıstaki ye ve Türklerin olumsuz birinci şahsındaki mim yerine kaf ile kef getirirler; "gitmedi" anlamında **barma.duk (300),** "gelmedi" anlamında **kelme.dük** (derler). Bu (kaf ile kef), tahkik belirtisi olarak konulmuştur. Bu kural bütün fiillerde geçerlidir; hiçbir şey bunun dışına çıkamaz.

Pekiştirme (te'kîd) yapılırken, Arapça kuralın aksine, mastar fiilden önce gelir. "O bir gidiş gitti" anlamında **ol barma.k bardı** denir. Mastar, temel kelimeden önce gelmiştir. "O bir geliş geldi[1042]" anlamında **ol kelme.k keldi** denir. Mastar, temel kelimeden önce gelmiştir.

Fiil çekimi ise: "Gitti" anlamında **bardı.** Gider: **barı.r.** Gidiş: **barma.k**. Emir biçimi de "git" anlamında **bar**. Çokluk için "gidin" anlamında **barı.ŋla.r.** Lâm, elif ve rı'nın muhataplar için getirilmesi Türklerin kuralıdır. Çok kişiye hitap ederken gunneli kef (ŋ) kullanırsın. Türklerin saygıdeğer tek kişiye hitap ettikleri gibi. "Gidin" anlamında **barı.ŋ** denir.

Olumsuzun ise bütün lehçelerde tek kuralı vardır; o da emre mim ile elif getirmektir. Örnek: "Gitme" anlamında **barma;** "kalkma" anlamında **turma**; çoklukta, "gitmeyin" anlamında **barma.ŋla.r,** "kalkmayın" anlamında **turma.ŋla.r** denir. Üçüncü şahısta "o gitmesin" anlamında **ol barma.su.n;** "o gelmesin" anlamında **kelme.sü.n** denir. Olumluda (tahkik'te) ise "gitsin" anlamında **barsu.n,** "gelsin" anlamında **kelsü.n** denir. Üçüncü şahıs için, ikinci şahıs emir kipine bütün lehçelerde sin, vav, nun getirilir.

Birinci şahısta "giderim" anlamında **barı.r men** denir. Oğuzlar geniş zaman fiilinde rı'nın birini düşürürler; asli rı'yı bırakarak geniş zaman rı'sını atarlar. "Ben giderim" anlamında **men barın[1043];** "ben kalkarım" anlamında **men turın** derler. Ancak kelimede rı yok ise **(301)** geniş zaman kipinde, geniş zaman rı'sı konur. "Ben gelirim" anlamında **men kelire.n** denir. Gelince **keldi** dedikleri zaman rı yoktur. "Ben gülerim" anlamında **men küleren** denir. Gülünce **küldi** dedikleri zaman rı yoktur. Fiilden sonra gelen mim'i elif'e çevirirler. "Ben giderim" anlamında **men baran[1044]** dedikleri gibi. "Ben yayı kurarım" anlamında **men yā kuran[1045]** dedikleri gibi. Türkler iki rı ile "kurarım" anlamında **kurar men** derler. Bunlardan biri asli, ikincisi geniş zaman belirtisidir ve bunların arkasından **men** denir. Kural işte budur; Oğuzların yolu kural değildir; fakat hafifliktir.

Olumsuzda, "o gitmez" anlamında **ol barma.s,** "ben gitmem" anlamında **men barma.s men** denir. Bunda, boylar arasında ihtilaf yoktur. Geniş zaman fiillerinde olumsuzluğun kuralı, üçüncü ve birinci şahıslarda, emir kipi üzerine mim, elif, sin eklemektir. Bu fiillerde çokluk için **-la.r** eklenir. "Onlar gitmezler" anlamında **ola.r barma.sla.r;** "bunlar gitmezler" anlamında **bula.r barma.sla.r;** "biz gitmeyiz" anlamında **biz barma.s miz** dendiği gibi.

1041 Tahkik, işin olup olmadığını bilmek anlamındadır.

1042 Arapça *ḫużu:run aḥżara* yazılmış.

1043 *barın* ve *turın* kelimelerinde sadece ilk harflerde hareke var. Atalay, Dankoff-Kelly ve Rustemov-Kormuşin rı'yı üstünlü olarak tasarlamışlar. Ancak *barırın, tururın* biçimlerindeki r'lerden birinin düştüğünü düşünürsek *barın, turın* şeklinde tasarlamak daha doğru olur. Esasen Kâşgarlı *asli rı'yı bırakırlar* (*tuqırra* = sabit bırakır) demekle ilk rı'nın harekesinin de sabit bırakıldığını anlatmak istemiştir. Rı'sız fiillerin geniş zamanının da birinci şahıslarda *kelirin, külerin* olması gerektiğini düşünüyoruz. Ancak, daha sonra Kâşgarlı'nın *men kelire:n* örneğini vermesi ve mim'i elife çevirirler demesi *keliren, küleren* biçimlerine de hak verdiriyor.

1044 Metinde *barı.r men.*

1045 Metinde sonradan eklendiği açıkça belli olan ikinci bir rı var. Oysa Kâşgarlı, iki rı'yı Türklerin kullandığını, Oğuzların ikinci rı'yı düşürdüğünü söylüyor.

İşin gelecekte yapılacağı söylenmek istendiğinde emir kipi üzerine, kalın ve kaf'lı kelimelerde gayın, elif, ye; geri kalanlarda kef; gayın'lı kelimelerde kaf eklenir. "O yay kuracak" anlamında **ol yā kurga.y** denir; "o süt sağacak" anlamında **ol süt sagka.y** denir; "o eve gidecek" anlamında **ol ewke barga.y** denir; "o bana gelecek" anlamında **ol maŋa kelge.y** denir; **(302)** "o para vb. biriktirecek" anlamında **ol yarma.k tirge.y** denir. Bu kural, bu anlam için, bütün bapların bütün fiillerinde geçerlidir.

Failin işi yapmak üzere olduğunu veya neredeyse yapacak olduğunu ifade eden fiil anlatılmak istendiği zaman emir kipine, kaf'lı ve kalın kelimelerde gayın, elif, lâm ve rı; gayın'la bitenlerde kaf ve geri kalanlarda kef eklenir. Bu, bütün lehçelerde böyledir. Örnek: "Ben gitmek üzereyim" anlamında **men barga.lır men** denir; "ben kalkmak üzereyim" anlamında **men turga.lır men** denir; "o yayı kurmak üzeredir ve neredeyse kuracaktır" anlamında **ol yā kurga.lır** denir. "O dağa çıkmak üzeredir ve neredeyse çıkacaktır" anlamında **ol tāgka agka.lır** denir. Kef'li kelimelerde, "o neredeyse eve girecek; girmesi yaklaştı" anlamında **ol ewke kirge.lir** denir; "o neredeyse para biriktirecekti ve onu yapmak üzereydi" anlamında **ol yarma.k tirge.lir** denir. Bu, bütün fiillerde geçerli olan bir kuraldır.

Zaman, mekân ve alet isimlerinde; Çigil, Yağma, Toxsı, Argu ve Yukarı Çin'e kadar Uygur lehçesinde kök üzerine kalın ve kaf'lı kelimelerde gayın, vav; ince, yumuşak ve kef'li kelimelerde ise gayın yerine kef eklenir. Oğuz, Kıpçak, Beçenek ve Bulgar lehçelerinde bu isimler için emir kipi üzerine **(303)** elif, sin, ye[1046] eklenir. Örnek: Zaman isminde, "şimdi, yay kurma zamanı değildir" anlamında **bu yā kurgu ugur erme.s** denir. "Burası durulacak yer değil" anlamında **bu turgu yi.r erme.s** denir. Oğuz lehçesinde "şimdi, yay kurma zamanı değildir" anlamında **bu yā kura.sı ugur tegül** denir; "burası durulacak yer değil" anlamında **bu tura.sı yi.r tegül** denir. "Şimdi, dağa çıkma zamanı değildir" anlamında **bu tāgka agku ugur erme.s**[1047] denir. Daha önce sana, sonda gayın olursa bu durumlarda kaf gelir demiştim; işte bu da onlardandır. Oğuz lehçesinde "şimdi, dağa çıkma zamanı değildir" anlamında **bu tāgka**[1048] **aga.sı ugur tegül** denir. Bunun yanında; zaman ve mekân isimlerinde onunla (bu ekle) "zaman" için **ugur**, "mekân" için **yi.r** kullanılır. Kef'li kelimede, "şimdi eve girme zamanıdır" anlamında **bu ewke kirgü ö.d ol** denir. "Onun bize geliş zamanı oldu" anlamında **ol bizke kelgü boldı** dedikleri gibi. Aynı anlamda Oğuzlar **ol bizke kelesi boldı** derler. Bu tür fiiller isim gibi kullanılırlar; çünkü onlara (isimlere) izafe edilirler. "Gidişin ne zaman?" anlamında **seniŋ bargu.ŋ kaça.n** denir. Aynı anlamda Oğuzlar **seniŋ bara.sıŋ kaça.n** derler. "Gidişim yaklaştı" anlamında **meniŋ bargu.m yaktı** denir. "Onun gidişi" anlamında **anıŋ bargu.sı** denir. Oğuzlar "gidişim" anlamında **meniŋ bara.sım** derler. Bu tür isimlerde sin ve ye'nin kuralı vardır. Kelime ister kaf'lı, ister kef'li, ister başkası olsun onun (Oğuz'un) lehçesinde kural değişmez. **(304)** Diğerlerinin lehçelerinde gayın'lı, kaf'lı ve kef'li kelimelerde (kural) değişir.

Her tür alet ismi fiilden yapılır ve isim gibi kullanılır. Örnek: "Yeme aracı, yenecek şey" anlamında **yigü nēŋ** denir. "Kendisiyle bir şeye vurulan" anlamında **urgu** denir. "Tahta vb. şeyi kesen balta" anlamında **yıga.ç bıçgu** denir. "Kan alma aleti" anlamında **sorgu** denir; bu, "memeyi vb. şeyleri emdi" anlamındaki **emig sordı** sözünden alınmıştır. Gayın'lı, kaf'lı, kef'li kelimelerde bu tür isimler, Oğuzların dışında kalan bu tabakanın lehçelerinde daha önce anlattığım düzen üzere, değişir. Kural, daha önce anlattığım gibidir. Oğuzlarda ise bütün fiillerde alet isimleri sin ve ye iledir. "Kendisiyle tahta kesilen şey" anlamında **yıga.ç bıça.sı nēŋ** dedikleri gibi. "Yemek aracı" anlamında **yige.si nēŋ** dedikleri gibi, "yenecek şey" demektir.

Belirttiğim bu usul ve kurallar sadece bu bapla sınırlı kalmaz; üçlüler, dörtlüler, beşliler ve altılılarda da geçerli olur. Bu genel bir kuraldır ve bu düzenle ilgili hiçbir kitapta tersi olmaz. Burada söylenen bütün kural ve usuller öğrenilip akılda tutulmalı; çünkü ben bu

1046 Metinde sin, vav, ye.

1047 Metinde *bu tag agku erme:s.*

1048 Metinde *ta:g.*

bapta onların (kuralların) peşine düştüm ve inceden inceye anlattım; belki de tekrar açarak bunlara dönmeyeceğim. Bu, dillerin usullerinin kimyasıdır; bunun hatırına, bu dile ait çok defter attım. Eğer buna (bu dile) rağbet eden kişi sıkıntı çekmek istemez ve bu kuralları öğrenirse, geri kalanları kendiliğinden çıkarır; böylece Türklerden işitip de aslını bilmediği kelimeleri kavrayarak (sıkıntı çekmez). Anla artık!

İkililer bâbı bitti.

ÜÇLÜ BAPLAR (305)

Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldī Bâbı

R

(tüpir-) tüpi tüpirdi[1049] rüzgâr esti ve toprağı savurdu. **tüpire.r, tüpirme.k.** Atasözü: **Tütüşme.gınçe tüzülme.s, tüpirme.gınçe açılma.s.** Anlamı: İki adam arasında kavga çıkmadıkça barışmazlar; rüzgâr da esmedikçe hava açılmaz. Didişen iki kişinin arasını düzeltmek isteyen için söylenir.

(kabar-) bāş kabardı yara şişti. **kabarur, kabarma.k.** Aslı **kābardı**'dır; fakat daha fasihi kısa olanıdır.

(kotur-) ol unug koturdı[1050] o unu bir kaptan bir kaba boşalttı. **koturur, koturma.k.**

(kopur-) ol meni ornumdın kopurdı o beni yerimden kaldırdı. Yerinden oynatılan her şey için aynıdır. **kopurur, kopurma.k.** Atasözü: **Tütü.n kopursa ışlanu.r**[1051]. Anlamı: Duman kaldıran mutlaka islenir. "Kim ki fitne çıkarır; fitneden bir zarar mutlaka kendisine de dokunur" anlamı ifade edilmek isteniyor.

(köpür-) eşiç köpürdi tencere vb. şeyler köpürdü. **Sūt köpürdi** süt köpürdü. İnsanların dudakları da köpürünce aynıdır. **köpürür, köpürme.k.**

(bütür-) ot bāşıg bütürdi ilaç yarayı kapattı.

(bütür-) anıŋ üze alımın bütürdi delilini kabul ettirdi, iddiasını ispat etti ve bu delil vasıtasıyla ona borcunu ödemeyi kabul ettirdi. Borç dışında da aynıdır. **bütürür, bütürme.k.**

(batur-) ol sö.zi.n mendi.n baturdı o, sözünü, sırrını benden sakladı.

(batur-) ol anı suwka baturdı o, onu suya batırdı. Sıvı altına alınan herhangi bir şey ve bulamaç gibi **(306)** yumuşak şeye batırılan şeker de aynıdır. **baturur, baturma.k.**

(tatur-) men aŋar aş taturdum ben ona yemek tattırdım. **taturur men, taturma.k.**

(tütür-) ol aŋar ıt tütürdi o köpeği, kapsın diye ona doğru kışkırttı. **Tütgürdi** de denir. Aslı üç te'lidir; şedde ile **ıt tüttürdi**'dir; hafifletmek için biri atılmıştır. **tütürür, tütürme.k.**[1052]

(tuwur- ~ tuwır-) at kula.kın tuwurdı at vb. kulağını dikti. Bu da bir şey hissedince kulağını dikmesidir. **tuwı.ra.r, tuwırma.k.**

1049 Be'de ötre var.

1050 Atalay, DTS *koturdı*, Clauson, Dankoff-Kelly *kuturdı*. Krş. CC *xotar-* "tencereden tabağa yemek koymak, boşaltmak" (KpTS), Karay *kotar-* "2. boşaltmak" (KKS), Kar.-Mal. *kotar-* "boşaltmak" (KMTS), Kazak *kotar-* "1. sıvı bir şeyi bir kaptan ikinci bir kaba koymak, aktarmak, 2. ...tercüme etmek" (KTS), Kırgız *kotor-* "1. çevirmek, yerini değiştirmek, 2. çevirmek (tercüme)" (KS), Türkiye Türkçesi *kotar-* "1. pişen yemeği başka kaba boşaltmak" (TS). CC ve çağdaş lehçelerdeki bu veriler ışığında Clauson'un **kuḍtur->kutur-* etimolojisi kabul edilemez.

1051 Metinde önce şın yazılıp sonradan üç nokta sükûn hâline getirilmiş; sin olduğu belli olsun diye altta üç nokta konmuş. Muhtemelen müstensih veya sonradan müdahale eden bir kişi kelimeyi *islenü:r* kabul etmiş. Yazma 30'da *ış* "is" kelimesinde şın çok açık. Ayrıca bk. yazma 151'de *ışlandı* ile ilgili dipnot.

1052 Metinde *tüttürür, tüttürme:k.*

(katar-) ol atıg katardı o atı yöneldiği istikametten çevirdi. **Yagı katardı** düşman vb.ni geri döndürdü. **katarur, katarma.k.** Şiir:

erdi aşın taturga.n

yawlak yagıg katarga.n

boynın tutup kaḍırga.n

bastı ölüm agtaru

Ağıt yakarak diyor ki: Adam yemek tattıran idi. Düşman sürüsünü geri püskürten idi. Boyunlarını buran idi. Ölüm onu yere serinceye kadar.

(katur-) ol yumşa.k nēŋni katurdı o yumuşak nesneyi katılaştırdı. Yumuşak demirin çelikleşmesi gibi.

(katur-) tāş yir[1053] **anı katurdı** gurbet onu sertleştirdi yani onu uslandırdı ve yonttu. **katurur, katurma.k.**

(kutur-) ogla.n kuturdı çocuk kudurdu; yaramazlıkta çok ileri gitti.

(kutur-) tarıg kuturdı ekin, bitki vb. azdı. Aslı, her şeyin ölçüsünü kaçırmasıdır. **kuturdı, kuturma.k** denir.

(kötür-) er yük kötürdi adam yük taşıdı. Kadın hamile olunca aynıdır. Atasözü: **Tewe yük kötürse kamıç yeme kötürür.** Anlamı: Deve eğer yükün hepsini taşıyorsa kepçeyi taşımaya da tahammül eder. Arabın şöyle dediği gibi: **(307)** *itbe'i'l-ferase lica:meha:* (ata dizginlerini de yükle).

(süçir-) açıg nēŋ süçirdi acı şey tatlılaştı. **süçire.r, süçirme.k.**

(kaçur-) men anı kaçurdum ben onu püskürttüm; yenilmiş, kovulmuş ve kaçar hâlde onu sürdüm. **kaçurur men, kaçurma.k.**

(keçür-) ol meni suwdan keçürdi o beni[1054] sudan geçirdi.

(keçür-) beg anıŋ yāzukın keçürdi bey onun günahını affetti. **keçürür, keçürme.k.**

(köçür-) ol anı ewdin köçürdi o, onun evini değiştirtti, naklettirdi ve göçürdü.

(köçür-) ol bitig köçürdi o kitap istinsah etti. Bir şey bir yerden bir yere nakledilirse aynıdır.

(köçür-) ol köçüt köçürdi o, atı bir yerden bir yere nakletti. **köçürür**[1055]**, köçürme.k*.**

(toḍur-) men anı toḍurdum ben onu doyurdum. Aslı **toḍgurdum**'dur. **toḍrur men, toḍurma.k.**

(kaḍır-) ol anıŋ boynın kaḍırdı o onun boynunu vb. şeyi burdu.

(kaḍır-) ol anıŋ sö.zin kaḍırdı o onun sözünü kendisine iade etti. **kaḍıra.r, kaḍırma.k.**

(kudur-) ol bu īşta kudurdı o bu işte çok çalıştı ve iyice abarttı. **kudurur, kudurma.k.**

(keḍür-) ol maŋa tōn keḍürdi o bana elbise vb. şey giydirdi. **keḍürür, keḍürme.k.**

(keḍir-) ol kōyug keḍirdi o koyunu yüzdü ve uzun parçalara ayırdı. **keḍire.r, keḍirme.k.**

(karar-) tūn karardı gece karardı.

(karar-) tōn karardı elbise vb. şeyler karardı. **kara.rur, kararma.k.**

1053 *Yir, ta:ş* ile *anı* arasına sonradan yazılmış.

1054 Tercümede *-hu* "onu".

1055 Kef'te kahverengi üstün var.

(kurır-) kurırdı nēŋ nesne kurumaya yüz tuttu. **kurı.rur, kurırma.k.**

(kızar-) kızardı nēŋ nesne kırmızılaştı. **kızarur, kızarma.k.**

(tazar-) tazardı nēŋ nesne kelleşti. **tazaru.r, tazarma.k.**

(tüzer-) yi.r tüzerdi (308) yer vb. düzleşti. **tüzerür, tüzerme.k.**

(küzer-) ö.d küzerdi zaman sonbahar olmaya yüz tuttu. **küzerür, küzerme.k.**

(basur-) Teŋri tāg birle yi.rig basurdı Allah dağlarla yeri bastırıp sabitleştirdi. Ağır bir şey altına konulan her şey için de böyle denir. **basurur, basurma.k.**

(busar-) kök busardı gökyüzü bulutlandı ve sis koptu. **busa.rur, busarma.k.**

(kısur-) ol uzun nēŋni kısurdı o uzun nesneyi kısalttı. **kısurur, kısurma.k.**

(kösür-) ol atıg kösürdi o atın ön ayaklarını köstekledi. **kösürür, kösürme.k.**

(buşur-) ol meni buşurdı o bana sıkıntı verdi. **buşurur, buşurma.k.**

(bışur-) ol et bışurdı o, et vb. şeyleri pişirdi. **bışurur, bışurma.k.**

(taşur-) ot[1056] **eşiç taşurdı** ateş tencereyi kaynatıp taşırdı. Kaynayıp yerinden taşan her sıvı da aynıdır. **taşurur, taşurma.k.**

(tuşur-) ol meni sanja tuşurdı o, seninle benim karşılaşmamızı sağladı. **tuşurur, tuşurma.k.**

(tüşür-) ol eligdi.n yarma.k tüşürdi o, elinden para vb. şeyleri düşürdü.

(tüşür-) men anı attın tüşürdüm ben onu attan indirdim. Düşürürse yine aynıdır. **tüşürür, tüşürme.k.**

(saşur-) ol yinçü.ni çeş bile saşurdı o, inci dizerken inci ile firuze vb. taşları birbirinden ayırdı. **saşurur, saşurma.k.**

(köşer-) köl köşerdi[1057] göl çok doldu; neredeyse taşacaktı. **köşe.rür, köşe.rıne.k.** Şiir:

alın töpü yaşardı

orut[1058] **otın yaşurdı**

kölniŋ suwın köşerdi

sıgır buka münreşü.r

Baharı tasvir ederek diyor ki: Dağların tepeleri bitkilerle yeşerdi. Öyle ki taze bitkiler, **(309)** solmuş otları örttü. Gölcükler de o kadar suyla doldu ki neredeyse taşacaktı. Boğalar ve sığırlar bunun sevincinden böğürmeye başladılar. Bir kap da ağzına kadar suyla dolar ve taşacak hâle gelirse **köşerdi** denir.

(bogar-) ol yıga.ç bogardı[1059] o, ağaçta kertik yaptı. **bogaru.r, bogarma.k.** Aslı, **bogra.dı**'dır.

(togur-) ura.gut ogul togurdı[1060] kadın oğlan doğurdu. Hayvanlar da doğururlarsa istiare yoluyla **togurdı** denir. **togurur, togurma.k.** Atasözü: **Ata oglı ataç toga.r.** Anlamı: Adamın oğlu reşit olunca şüphesiz huyu babasına benzer.

1056 *Ot*, satırın üstünde.

1057 Atalay, DTS *küşerdi*, Clauson, Dankoff-Kelly *köşerdi*. Krş. (?) Kırgız *köşör-* "direnmek, inat etmek, karşı koymak, ısrar etmek" (KS). Kelime, *köl, köler-* "su birikmek, gölcük gibi olmak" (yazma 311) ile köktaş olabilir.

1058 Bk. yazma 37'de *orut* ile ilgili dipnot.

1059 Atalay *bogardı*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *bugardı*. Krş. Hakas *poğır* "pürtüklü, pürüzlü, eğri", *poğıra-* "kıvrılmak, pürtüklenmek" (HTS). Kelime *bog-* "boğmak, boğum yapmak" fiiliyle ilgili olmalıdır. Krş. yazma 199: *bogım* "parmak boğumu", yazma 201: *bogun* "parmak ve kamış boğumu"; Türkmen *bogna-* "testere ile kesmek" (TTS).

1060 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

(togru-) ol maŋa togrudı[1061] o yolu bırakıp şiddetle bana yöneldi. Herhangi biri yoldan saparak bir şeye yönelirse aynıdır. **togrur*, togruma.k*.** Te, kalındır.

(sagur-) er su.w sagurdı[1062] adam suyu içine çekti.

(sagur-) kum su.w sagurdı* kum, suyu kuruttu.

(sagur-) ol kurut sagurdı* o, kurutun suyunu kuruttu ki kurut olsun. Karluk lehçesi.

(sagur-) ol yoka.ru ya.rın sagurdı o göğe doğru tükürdü. Barsgan lehçesi. Başkaları **suqtı** derler. **sagurur, sagurma.k.** Atasözü: **Kökke sagursa yüzke tüşü.r.** Anlamı: Kim ki göğe tükürür, yüzüne düşer. Bu, kendinden büyükle dalaşıp yenilen için söylenir.

(sıgur-) ol ünug käpka sıgurdı o, çok unu, küçük bir kaba sığdırdı. **(310)** Herhangi bir şeyi şiddet ve tekmeyle genişletmeye çalışmak için de aynı. **sıgurur, sıgurma.k.**

(kagur-) ol tarıg kagurdı[1063] o, buğday vb. şeyleri kavurdu. Bu, gayın'lı biçimdir; yumuşak fe (*w*) ile olan biçimi **kawurdı***'dır. **kagurur, kagurma.k.**

(ewür- tewür-) er tawa.rıg ewürdi tewürdi[1064] adam malı (hayvanları) ters çevirdi; tutup karnını, sırt durumuna getirdi. **Ewürdi** asıldır; **tewürdi** ona tâbidir. **tewüre.r, tewürme.k.**

(çewür-) er ok çewürdi adam oku tırnağı üzerinde gagalatarak çevirdi. Herhangi bir şey sol başparmak üzerinde çevrilirse aynıdır.

(çewür-) ol çıgrı.nı çewürdi o makara vb. şeyleri çevirdi. **çewüre.r, çewürme.k.**

(sawur-) er tarıg sawurdı adam tahılı savurarak (samanından) temizledi. Rüzgârda savurup temizlediğin her şey için aynıdır. **sawura.r, sawurma.k.**

(kawur-) bile.zük küŋ elgin kawurdı bilezik, cariyenin bileğini sıktı. Herhangi bir şey bir şeyi sıkarsa aynıdır. **kawra.r, kawurma.k.**

(bukur-) ol at tegi.rinde[1065] **bukurdı**[1066] o, at vb. şeylerin değerini hatır vb. sebeplerden düşürdü. Bir şeyi yerinden aşağı indirirsen aynıdır. **bukurur, bukurma.k.**

(bakur-) ol maŋa kişi bakurdı o gösterdi.[1067] **bakurur, bakurma.k.**

(çıkar-) men anı ewden çıkardım ben onu ev vb. yerlerden çıkardım. **çıka.rur, çıkarma.k.**

(sıkır-) kuş sıkırdı[1068] kuş ıslık çaldı.

(sıkır-) kişi sıkırdı adam ıslık çaldı. **sıkra.r**[1069]**, sıkırma.k.**

(kıkır-) er kıkırdı adam birini çağırırken (ona) en yüksek sesiyle bağırdı. **kıkra.r**[1070]**, kıkırma.k.** Şiir:

koḍı kıkrıp oguş tirdim
yagıka.ru kiriş kurdum

1061 Gayın'da sükûn var. Diğer gayın'larda hareke yok. Rı'larda ötre var. Vezin *togur-* biçimini gerektiriyorsa da harekeler dolayısıyla biz de Atalay gibi *togru-* okuduk.

1062 Atalay, DTS *sagurdı*, Clauson, Dankoff-Kelly *sugurdı*. "Çekmek, emmek, kurutmak" ile ilgili fiilin *sogur-* olması gerekir. Bk. yazma 330'da *soguldı* ile ilgili dipnot. Ancak bütün örneklerde sin'ler üstünlüdür (ilk ikisinde kahverengi). Üstelik fiilin geniş zaman ve masdarı "göğe doğru tükürmek" anlamındaki *sagur-* ile birleştirilmiştir. *o>a* değişmesine uğramış bir varyant olabileceği düşüncesiyle kelimeyi *sagur-* okumayı tercih ettik.

1063 Kaf'ın üstünü sonradan ötreye çevrilmiş.

1064 *w*, hem ötre hem esreyle harekelenmiş.

1065 Elif'in yanına (dal'ın üzerine) sonradan iki üstün konmuş.

1066 Atalay, DTS *bukurdı*, Clauson, Dankoff-Kelly *bokurdı*.

1067 Tercümede eksiklik var "o, bana adamı gösterdi" olmalı.

1068 Sin'de hem esre hem üstün var.

1069 Kaf'ta iptal edilmiş esre de var.

1070 İkinci kaf'ta kahverengi esre de var.

tokış içre uruş birdim

eren kö.rüp başı tıgdı

Diyor ki: Dağın aşağısına doğru bağırdım ve bağırarak aşireti topladım. Sonra düşmana yayı kurdum. **(311)** Onunla ok atıştım ve savaştım. Adamlar benim askerlerimi görünce başlarını eğip kaçtılar.

(tegür-) ol maŋa begdin sö.z tegürdi o bana bey vb.lerinden söz ulaştırdı. **tegürür, tegürme.k.**

(çökür-) ol tewe çökürdi o, deveyi çöktürdü. Bir adama diz çöktürülürse de aynı. **çökürür, çökürme.k.**

(kegir- ~ kigir-) er kigirdi adam vb. geğirdi. **kegire.r ~ kegre.r**[1071]**, kegirme.k**[1072]**.**

(kök̄er-) kök̄erdi nēŋ nesne grileşti; o da göğün renginde olmasıdır. **kök̄erür, kök̄erme.k.**

(köler-) kölerdi su.w su birikti ve gölcük gibi oldu. **kölerür, kölerme.k.**

(köler-) at kölerdi[1073] at, karın şişmesinden yere yapıştı[1074]. **kölerür, kölerme.k.** Atasözü: **Er oglı muŋa.ḍma.s ıt oglı kölerme.s.** Anlamı: İnsanoğlu sıkıntıda kalmaz; bir hile bulup çıkar. Köpek yavrusu, at gibi karın üzre, yere yapışmaz.

(tamur-) er burnı tamurdı adamın burnu kanadı.

(tomur-) er yıga.ç tomurdı[1075] adam odunu direk dibi gibi yuvarlak kesti. **tomurur, tomurma.k.**

(çomur-) ol anı suwka çomurdı[1076] o, onu suya koyup batırdı. **çomrur, çomurma.k.**

(çömür-) çömürdi*, çömürür, çömürme.k bu, öbüründen daha derine batırmaktır.

(sömür-) ol sūtüg sömürdi[1077] o, süt vb. şeyleri içine çekti. **sömürür*, sömürme.k*.**

(süpür-) ol ew süpürdi o, ev vb. yerleri süpürdü **süpürür, süpürme.k.**

(kemür-) ol sünü.k kemürdi o kemik kemirdi. **kemürür, kemürme.k.**

(tüner-) tünerdi yi.r yer (mekân) karardı. Zaman da aynıdır. **tünerür, tünerme.k.**

Z

(tapuz-) ol maŋa sö.z tapuzdı (312) o bana bilmece söyledi. **tapuzur, tapuzma.k.**

(tutuz-) men aŋa.r sö.z tutuzdum ben ona tutması gereken bir söz buyurdum[1078]. **tutuzur, tutuzma.k.**

(tamuz-) ol su.w tamuzdı o, su vb. şeyleri damlattı. **tamuzur, tamuzma.k.**

(küḍez-) ol maŋa küḍezdi[1079] o, benim için nesneyi sakladı.

1071 İkinci kef'te hem esre hem sükûn var.

1072 Birinci kef'teki esre iptal edilmiş; üstün konmuş. Madde başındaki kef ise esreli.

1073 Atalay, DTS *külerdi*, Clauson, Dankoff-Kelly *kölerdi*. Krş. Hakas *köler-* "(at) ürkmek" (HTS).

1074 Atalay'ın verdiği "tökezidi" anlamı Taymas tarafından düzeltilmiş (Taymas 1942: 242); Atalay da dizin cildindeki düzeltmeler bölümünde bu düzeltmeye uymuştur.

1075 Te'de esre de var.

1076 Bk. yazma 277'de *çomdı* ve *çömdi* ile ilgili dipnot.

1077 Sin'de esre de var.

1078 Tercümede *ew'aztu* yerine *ewġaztu* yazılmış.

1079 Atalay, Clauson, Dankoff-Kelly *köḍezdi*, DTS *küdez-*. Krş. CC *küy-* "beklemek", *küyge* "bekleyen" (KpTS), Hakas *küzet* "bekleme, koruma" (HTS), Kırgız *küydür-* I "bekletmek" (KS). Clauson'a göre *köz+eḍ-*'in göçüşmeli biçimi. Oysa Köl Tigin anıtındaki *küzed-*, Erdal'ın da belirttiği gibi (Erdal 1991: 491) bir *+Ad-* fiili olamaz; çünkü geçişlidir: *...inim Köl Tiginig küzedü olurtum* (KT B-1). Erdal'a göre *küḍez-*, *küzed-*'in göçüşmeli biçimidir (Erdal 1991: 491). Erdal,

(küḍez-) ol meni küḍezdi* o, beni bekledi. Bu kelime hem saklamak hem de beklemek için kullanılır. **küḍe.zür, küḍezme.k.** Aslı, "bir şeyi korumak için ona göz attı" anlamında **kö.z attı**'dır. Başka bir varyantı **közetti**'dir.

Bu fiillerde ze (z) kural dışıdır; çünkü geçişsizi geçişli yapmak, emir kipine rı (*r*) getirilerek olur. "Adam kaçtı" anlamında **er kaçtı** örneğindeki fiil geçişsizdir. Geçişli (için) "o, onu kaçırdı" anlamında **ol anı kaçurdı** denir. "Adam suyu geçti" anlamında **er su.w keçti** denir; "o, onu sudan geçirdi" anlamında **ol anı keçürdi** denir. Şu fiiller aslında geçişsizdirler: **su.w tamdı** "su damladı"; **meni küḍti** "beni bekledi". Kurala göre ... olması gerekirdi[1080]. Oğuzlar bazen rı'yı (*r*) ze'ye (z) dönüştürürler. "Onun malı yağmalandı ve çalındı" anlamında **ol tawa.r alduzdı** denir. Aslı, "yakaladı, aldı" anlamında **aldı**'dır.

Ş

(tepiş-) ol meniŋ birle tepişdi o benimle, ayaklarıyla tepişti. **tepişü.r, tepişme.k.**

(kapış-) ol meniŋ birle topık kapışdı o, çevgen vb. oyunlarda benimle top kapıştı. **kapışu.r, kapışma.k.**

(kopuş-) ol meniŋ birle kopuşdı o, ayağa kalkmada benimle yarıştı. Yardımlaşmada da aynıdır. **kopuşu.r.**[1081] **(313) kopuşma.k.**

(köpüş-) ol maŋa ton köpüşdi o, elbiseyi kabartarak dikmekte (sırımakta) bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **köpüşü.r**[1082]**, köpüşme.k*.**

(bitiş-) ol maŋa bitig bitişdi o, kitabı yazmada bana yardımcı oldu. Yarışta da aynıdır. **bitişü.r, bitişme.k.**

(bitiş-) o.la.r ikki bitiştile.r o ikisi birbirlerinin dediklerini karşılıklı ikrar ettiler. **bitişü.rle.r, bitişme.k.**

(tutuş-) ola.r ikki tutuşdı.la.r o ikisinden her biri karşısındakini tuttu. Başka bir şeye yapışan herhangi bir şey de aynı. **tutuşu.r, tutuşma.k.**

(tütüş-) ol maŋa keyik tütüşdi o, av vb. şeyleri yakalamakta bana yardım etti. Yarışta da aynıdır.

(tütüş-) ola.r ikki tütüşdi.le.r o ikisi kavga etti. **tütüşü.r, tütüşme.k.** Birinci (*tutuş-*) asıldır.

(titiş-) ol maŋa yüŋ titişdi o bana, eğirmek için elle yün ditmekte yardım etti. Yarışta da aynıdır. Birbirlerinin elbisesini parçaladıklarında da aynıdır. **titişü.r, titişme.k**[1083]**.** Atasözü: **Sökşüp urşur otra tön titişü.r.** Anlamı: Sövüşmekten döğüş kızışır; arada elbise yırtılır. Sövmekten kaçınmak için söylenir.

(satış-) ol maŋa tawa.r satışdı o bana mal satmada yardım etti. Yarışta da aynıdır. **satışu.r, satışma.k.**

(katış-) ol meniŋ birle talka.nka yāg katışdı o, kavut'a yağ katmada bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **katışu.r, katışma.k.**

(ketiş-) ola.r bir ikindi.di.n ketişdi o ikisi birbirinden ayrıldı. **ketişü.r**[1084]**, ketişme.k.** Şiir: **(314)**

---

küzed-'in etimolojisi hakkında bir şey söylemiyor. Clauson, *-Az-* eki olmadığı için *küḍ-*"beklemek"*-ez-* bağlantısını mümkün görmüyor. Bizce *küd-üz->küdez-* olabilir. Bu takdirde KT anıtındaki *küzed-* göçüşmeli biçim olur.

1080 Tercümede eksik bırakılan yer, "geçişli biçimlerinin z yerine r ile" anlamında bir ibare olması lazım.

1081 Be'de iptal edilmiş esre de var.

1082 Be'lerde iptal edilmiş esre de var.

1083 Kef, kaf'a çevrilmek istenmiş.

1084 Kef'te iptal edilmiş esre de var.

yarag bulup yaguşdı
ortuklukın[1085] **söküşdi**
kulun kapup ketişdi
sürdi[1086] **meniŋ kōyumı**

Birlikte kazandıkları şeyin bir kısmını saklayan ortağını niteleyerek diyor ki: Fırsattan istifade etti. Bir tay çaldı. Ortaklıkta başıma iş açtı[1087]. Koyunlarımı önüne kattı; sonra da ayrıldı.

-lıkın, -likin, ötreli ve esreli lâm ile "ile" anlamına gelen iki ektir. Bazı yerlerde (Arapçadaki) *bi-* (ilsak be'si) ön takısı yerine kullanılır. Örnek: **Biligin uluglukka tegdim** "akıl ve ilimle şeref kazandım."; **edgü.lükün kel i.sizlikin kelme** "hayırla gel, şerle gelme". Kaf asıldır; daha önce ilgili yerde anlattığım gibi kef, kef'li ve ince (imâleli) kelimelerde onun (kaf'ın) yerine gelir. Kendinden önce ortası ötreli bir kelime varsa lâm ötre alır. Kendinden önce ortası esreli veya sükûnlu bir kelime varsa (lâm) esre alır.

(bıçış-) ol meniŋ birle yıga.ç bıçışdı o, benimle odun vb. şeyleri kesmede yarıştı. Yardımlaşmada da aynıdır. **bıçışu.r, bıçışma.k.** İki adam birbirini terk ederse yine böyledir.

(sūçüş- ~ süçiş-) sūçüşdi nēŋ nesne tatlılaştı ve hoş hâle geldi. **süçişü.r, süçişme.k.**

(saçış-) ol maŋa yarma.k saçışdı o, para vb. şeyleri saçmakta bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **saçışu.r, saçışma.k**[1088].

(suçuş-) atla.r kamug suçuşdı[1089] at vb. şeyler zıpladı. **suçuşu.r**[1090]**, suçuşma.k*.**

(kaçış-) ola.r bir birdin kaçıştı onlar birbirinden kaçtı. **kaçışu.r, kaçışma.k.**

(kuçuş-) ol meniŋ birle kuçuşdı o beni kucakladı. **kuçuşu.r, kuçuşma.k.**

(keçiş-) ol meniŋ birle su.w keçişti o benimle suyu geçmekte yarıştı. **(315) keçişü.r, keçişme.k.**

(küçeş-) ola.r ikki tawa.r küçeşdi o ikisi mal gaspetmede yarıştı. Yardımlaşmada da aynıdır. **küçeşü.r, küçeşme.k.**

(büḍüş-) ogla.n büḍüşdi[1091] oğlanlar oyun ve raksta yarıştılar. **büḍüşü.r, büḍüşme.k.**

(buḍuş-) buḍuşdı[1092] **nēŋ** bacakların ikiye ayrılması gibi, bir şey ayrıldı. **buḍuşur*, buḍuşma.k*.**

(tıḍış-) ola.r bir birig tıḍışdı onlar bir konuda birbirlerine engel oldular. **tıḍışu.r, tıḍışma.k.**

(kadış-) ol maŋa tōn kadışdı o bana elbiseyi dikmede yardımcı oldu. O da (teğeli) sağlamlaştıran dikiştir. **kadışma.k.** Yarışta da aynıdır.

1085 Metinde *artuklukın.* Atalay Düz. *ortaklıkın,* DTS *artuklukun* (?), Clauson *artuklukın,* Dankoff-Kelly *ortuklukın.* Tekin de *ortuklukın* okumuş, fakat Dankoff-Kelly'den bahsetmemiştir (Tekin 1989: 62, 180).

1086 Metinde *sürde.*

1087 Tercümede bu cümle *"e'anni: fi'ş-şirketi"* şeklindedir. *E'anni:,* "bana iş çıkardı, başıma iş açtı" demektir (Sarı 1980: 1058'de *'anne* "birinin önüne bir iş çıkarmak"). İkinci mısradaki kelime Dankoff-Kelly gibi *ortuklukın* okunursa "ortaklığı söküp dağıttı" anlamı çıkabilir. İkinci mısra kelime kelime "ortaklıkla söküştü" yani "ortaklıktan sökülüp ayrıldı" anlamındadır.

1088 Metinde kef ile. Atalay *seçişdi, seçişür, seçişmek;* DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *saçış-.* Anlama göre (*neşr* "saçmak") *saçış-* olması gerekir.

1089 Cim'de iptal edilmiş esre de var.

1090 Cim'de esre de var.

1091 Bk. yazma 207'de *büdig* ile ilgili dipnot.

1092 Be ve zel'de hareke yok. Clauson'un kelimeyi *bu:ḍ-* "to be completely split by the cold" fiiliyle ilişkilendirmesi kabul edilemez. *Bu:ḍ-* maddesinde Clauson fiile "to die of cold" anlamını vermiştir ki doğrusu da budur. *Buḍuş-, *buḍ-,* olsa olsa *but, butı-, butak* kelimeleriyle köktaş olabilir.

(kıdış-) ol maŋa börk kıdışdı o, börkün kenarını dikmede bana yardım etti. Yuvarlak bir şeyin kenarlarını dikmede yardım ederse aynıdır. **kıdışur, kıdışma.k.** Yarışta da aynı.

(koduş-) ola.r bir birke īş koduşdı onlar işi yekdiğerine bıraktı ve ona (o yapar diye) güvendi. **koduşu.r, koduşma.k.**

(küdüş-) ola.r bir birig küdüşdi onlar, birbirini bekledi. **küdüşü.r, küdüşme.k.**

(barış-) ola.r bir birke barışdı onlar birbirlerine gittiler. **barışu.r, barışma.k.** Yardım ve yarışmada da aynıdır.

(bürüş-) ol maŋa bürme bürüşdi o, şalvar belini büzmede bana yardım etti. Torba ağzı gibi yuvarlak olan şeyler için de aynıdır. **bürüşü.r, bürüşme.k.**

(buruş-) buruşdı nēŋ nesne buruştu. Yüzün buruşması gibidir. **(316) buruşu.r, buruşma.k.**

(beriş- ~ biriş-) ola.r bir birke kīz berişdi onlar birbirlerine kızlarını verdiler. Birbirlerine herhangi bir şey verdiklerinde de aynıdır. **berişü.r ~ birişü.r, birişme.k.**

(turuş-) kiçig ulug birle turuşdı küçük, tartışma vb. şeylerde büyüğe mukavemet etti. **turuşu.r, turuşma.k.** Atasözü: **Kiçig ulugka turuşma.s, kırgu.y suŋkurka karışma.s.** Diyor ki: Küçük, güçlü bile olsa büyüğe mukavemet edemez; çünkü büyüğün hileleri ve aklı vardır. Nasıl ki atmaca sungurların en büyüğü ile baş edemez.

(tireş-) ol meniŋ birle tireşdi o benimle sert bir şekildi tartıştı. Bir şeyi, kapıyı tutan direk gibi, dikmede yardımcı olursa yine aynıdır. **tireşü.r, tireşme.k.**

(türüş-) ol maŋa bitig türüşdi o, yazılı kâğıt vb. şeyleri dürmede bana yardımcı oldu. **türüşü.r, türüşme.k.** Yarışta da aynı.

(teriş-) ol maŋa yimiş terişdi[1093] o bana meyve vb. şeyleri toplamada yardımcı oldu. Herhangi bir şeyi derip toplamak da aynıdır. **terişü.r, terişme.k.** Yarışta da aynı.

(tireş-) yılkı tuyagın tireşdi[1094] büyükbaş hayvanlar izdihamdan dolayı yürümeye direndiler. **tireşü.r, tireşme.k.**

(sarış-) ol maŋa suwluk sarışdı[1095] o, sarık sarmada bana yardım etti. Herhangi bir şeyi sarmak da aynıdır. Yarışta da aynıdır. **sarışu.r, sarışma.k*.**

(soruş-) tōn te.rig soruşdı elbise teri çekti. **soruşu.r, soruşma.k.**

(soruş-) anıŋ yüzi soruşdı onun yüzü buruştu. **soruşu.r, soruşma.k.**

(sırış-) kīz ana.sıŋa (317) kiḍiz sırışdı kız annesine şuvalama dikişiyle keçe dikmede çok yardım etti. Türkmen çadırlarının keçe duvarlarını, eyer örtülerini ve benzerlerini dikmek gibi. **sırışu.r, sırışma.k.**

(sürüş-) aḍgır kısra.k birle sürüşdi aygır, kısrağı dişiyle tutup sürükledi. Bunu, çiftleşmek istediği zaman yapar.

(sürüş-) ol meniŋ birle sürüşdi o beni kovaladı.

(sürüş-) ol anda alımın sürüşdi o, alacağını ondan zorla aldı. **sürüşü.r, sürüşme.k.**

(karış-) böri tīşı karıştı[1096] kurdun dişleri başkalaştı. Bu, onun yiyecek yemediği günlerde olur; çünkü kurt ayda bir hafta (bir şey) yemez ve bu dönemde havayla yetinir.

(karış-) tün kün birle karışdı gece ve gündüz karşı karşıya geldi. Şiir:

1093 Te'de koyu olmayan bir esre var.

1094 *Tuyagın tireş-*, "direnmek" (toynaklarıyla direnmek) anlamında bir deyim gibi.

1095 Rı'da iptal edilmiş ötre de var.

1096 Krş. Kırgız *karış-* "1. takallusa uğramak" (KS), Kazak *karıs-* "1. kasılmak, kramp girmek, kenetlenmek, kilitlenmek" (KTS), Kar.-Mal. *karış-* "uyuşmak, donakalmak" (KMTS).

yay kış bile karıştı
erdem yāsın kuruştı
çerig tutup küreşti
oktaga.lı utruşu.r

Diyor ki: Yaz ile kış ihtilafa düştü ve atıştı. Her biri hüner (*menqabe*) yayını kurdu. Savaş koparıp savaştılar. Neredeyse birbirlerini oklayacaklardı.

(karış-) ikki begle.r karıştı.la.r iki bey ihtilafa düşüp dövüştüler.

(karış-) ol maŋa yōlda karıştı o, yolda karşıma çıktı. **karışu.r, karışma.k.**

(kuruş-) ol meniŋ birle yā kuruştı o, yay kurmada benimle yarıştı. Yardımda da aynıdır. **kuruşu.r, kuruşma.k.**

(kuruş-) etme.k kamug kuruşdı ekmek, parçalarının birbirini etkilemesiyle tamamen kurudu. Başka şey de aynıdır. **kuruşu.r, kuruşma.k.**

(koruş-) ol maŋa korug[1097] **koruştı*** o, koruluğu korumakta bana yardım etti.

(kırış-) ol maŋa yi.r kırışdı (318) o, yeri vb. şeyleri kazımakta bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **kırışu.r, kırışma.k.**

(keriş-) ol maŋa yıp kerişdi o, ip vb. şeyleri germede bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **kerişü.r, kerişme.k.**

(keriş-) ol anıŋ birle kerişdi o, bir şey hakkında onunla çekişti.

(keriş-) ol anıŋ birle kerişdi[1098] o, onunla kavga etti ve çekişti. **kerişü.r**[1099]**, kerişme.k*.**

(köriş-) ol meniŋ birle körişdi o benimle, gözle[1100] bakıştı. Herhangi bir şey görünürse yine aynı. **körişü.r, körişme.k.**

(küreş-) ol maŋa kār küreşdi o bana kar vb. şeyleri kürümekte yardım etti. Yarışta da aynıdır. **küreşü.r, küreşme.k.**

(kiriş-) ol meniŋ birle īşka kirişdi bir işe vb. şeye girişmekte o benimle yarış etti. **kirişü.r, kirişme.k.**

(bezeş-) ol maŋa bezek bezeşdi o bana nesneyi bezemekte yardım etti. Yarışta da aynıdır. **bezeşü.r, bezeşme.k.**

(buzuş-) ol maŋa ew buzuşdı[1101] o, evi (çadırı) yıkmakta bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **buzuşu.r, buzuşma.k.**

(teziş-) ola.r ikki tezişdi o ikisi birbirinden kaçtı. **tezişü.r, tezişme.k.**

(tüzeş-) ol maŋa yi.r tüzeşdi[1102] o, yeri vb. şeyleri düzlemekte bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **tüzeşü.r, tüzeşme.k.**

(tiziş-) ol meniŋ birle yinçü tizişdi o, inci dizmede benimle yarıştı. Şiir ve benzeri de. Yardımlaşmada da aynıdır. **tizişü.r, tizişme.k.**

(kazış-) ol maŋa yi.r kazışdı o, yer vb. şeyleri kazmada bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **kazışu.r, kazışma.k**[1103]**.**

1097 Rı'da iptal edilmiş esre de var.
1098 Kef'te hareke yok.
1099 Kelime harekesiz.
1100 Tercümede *bi'l-ʿayni* yerine *bi'l-ġayni*.
1101 Bk. yazma 190'da *buzuk* ile ilgili dipnot.
1102 Ze'deki hareke ötreye benziyor.
1103 Sondaki kef, kaf yapılmış.

(keziş-) ol maŋa yi.r kezişdi o benimle yeryüzünü gezmede yarıştı. **kezişü.r, kezişme.k.**

(közeş-) ol maŋa öt közeşti (319) o, ateşi canlandırmada bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **közeşü.r, közeşme.k.**

(basış-) ol maŋa uyma[1104] **basışdı** o, Türkmenlerin ayakkabı yapımında kullandıkları keçeyi yapmada bana yardım etti. Sertliği ve şişkinliği gitsin diye üzerine bastırılması gereken her şey için aynıdır. **basışu.r, basışma.k.**

(busuş-) begle.r busuşdı beylerin her biri diğeri için pusuya yattı. **busuşu.r, busuşma.k.**

(süsüş-) ikki koçŋa.r süsüşdi iki koç süsüştü (toslaştı). **süsüşü.r, süsüşme.k.**

(kesiş-) ol maŋa yıga.ç kesişdi o bana ağaç vb. şeyleri kesmede yardım etti. Yarışta da aynıdır. **kesişü.r, kesişme.k.**

(küseş-) eren kamug tawa.r küseşdi[1105] adamlar malları olmasını temenni ettiler. Mallarıyla övündüklerinde de aynıdır. **küse.şür, küseşme.k.**

(boguş-) ola.r ikki boguşdı onların her biri diğerini boğdu (boğmaya çalıştı). **boguşu.r, boguşma.k.**

(sagış-) ola.r ikki sūt sagışdı o ikisi süt sağmada yarıştılar. Yardımda da aynıdır. **sagışu.r, sagışma.k.**

(sogış- ~ soguş-) ö.d soguşdı[1106] zaman (mevsim) soğumaya yüz tuttu. **sogışu.r, sogışma.k.**

(tüwiş-) ol meniŋ birle et tüwişdi[1107] o, eti şişe dizmede benimle yarıştı. Yardımda da aynıdır. Başka şeylerde de aynıdır. **tüwişü.r*, tüwişme.k*.**

(sawaş-) ola.r ikki sawaşdı o ikisi dövüştü. Oğuzca. **sawaşu.r, sawaşma.k.**

(sewiş-) ola.r ikki sewişdi o ikisi sevişti. **sewişü.r, sewişme.k.**

(suwış-) yugurmış[1108] **ūn suwışdı (320)** hamur, fazla sudan cıvıklaştı. Fazla sudan dolayı daha fazla cıvıklaşan her sıvı için de aynıdır. **suwışu.r, suwışma.k.**

(suwaş-) ol maŋa ew suwaşdı o, ev vb. şeyleri sıvamakta bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **suwaşu.r, suwaşma.k.**

(kawuş-) erkek tışı.ka kawuşdı erkek dişiyle cinsî münasebette bulundu. Aslı, bir şeyin bir şeye bitişmesidir (*ittişa:l*).

(kawuş-) bundan **kada.ş kada.şka kawuşdı** denir; "akraba akrabaya kawuştu" demektir. Yine bundan iki hanın barış içinde buluşmasına **kawşut** denir. Atasözü: **Tāg tāgka kawuşma.s kişi kişi.ke kawuşu.r;** yani "dağ dağa kavuşmaz; insan insana kavuşur." **kawuşu.r, kawuşma.k.** Bunda, yumuşak fe (*w*) yerine vav (*v*) kullanılabilir.

(kowuş-) ola.r bir ikindi.ni kowuşdı.la.r o ikisinden her biri diğerini kovaladı. **kowuşu.r, kowuşma.k.**

(bakış-) ola.r bir birke bakışdı o ikisi birbirlerine yan gözle baktılar. **bakışu.r, bakışma.k.**

(tokış- ~ tokuş-) begle.r tokuştı bey vb.leri savaştılar. **tokışu.r, tokışma.k.** Şiir:

1104 Atalay *oyma*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *uyma*. Krş. Kar.-Mal. *uyuk* "keçeden çorap şeklinde çizme" (KMTS), Kazak *uyık* I "yün çorap" (KTS), Kazan Tatar *oyık* "çorap" (KTTS).

1105 Bk. yazma 561'de *küse.di* ile ilgili dipnot.

1106 Gayın'da iptal edilmiş esre de var.

1107 Atalay, DTS *tüwiş-*, Clauson, Dankoff-Kelly *tewiş-*. Bk. yazma 202: *tewdi, tewge.n*; yazma 271: *tewdi, tewe.r*, (harekesiz) *tewme.k. Tüwiş-* maddesinde ise te'lerin ötresi açık. Bizce ikili biçim söz konusu.

1108 Bk. yazma 486'da *yugruş-* ile ilgili dipnot.

küçi teŋi tokıştı[1109]
oguş ko.num okuştı
çerig tapa yakıştı
bizke kelip öç öte.r

Bir adamı niteleyerek diyor ki: Gücü yettiğinde savaştı. Aşiret birbirini çağırdı. Savaşa çok yaklaştılar. Öçlerini almak için üzerimize çullandılar.

(tıkış-) kişi ewde tıkıştı insanlar kalabalıklaştı ve ev doldu. **tıkışu.r, tıkışma.k.**

(çakış-) ol maŋa çakma.k çakışdı o, çakmak çakmada bana yardımcı oldu. Yarışta da aynıdır. **çakışu.r, çakışma.k.**

(çıkış-) ola.r ikki ewdin çıkışdı o ikisi evden çıkmada yarıştılar. Yardımda da aynıdır. **çıkışu.r, çıkışma.k. (321)**

(sokuş-) ol maŋa tüz sokuşdı[1110] o, tuz vb. şeyleri dövmede bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **sokuşu.r, sokuşma.k.**

(sıkış-) ol maŋa üzüm sıkışdı o, bana üzüm sıkmada yardım etti. Yarışta[1111] da aynıdır. **sıkışu.r, sıkışma.k.**

(sıkış-) kişi sıkışdı insanlar o kadar kalabalıklaştı ki yer daraldı.

(kakış-) eren kamug kakışdı insanlar birbirlerine kızdılar.

(kakış-) o.la.r ikki başra kakışdı o ikisi birbirleriyle kafa tokuştular. **kakışu.r, kakışma.k.**

(bekiş- ~ beküş-) bekişdi[1112] **nēŋ** nesne sağlamlaştı. **bekü.şür, bekişme.k*.**

(büküş-) ol maŋa tāl büküşdi o bana dal vb. şeyleri bükmede yardım etti. Sert kef ile. **büküşü.r, büküşme.k.**

(bögüş-) ol maŋa su.w bögüşdi[1113] o bana suyun önünü kesip toplamada yardımcı oldu. Yarışta da aynıdır. **bögüşü.r, bögüşme.k.**

(tegiş-) ola.r ikki begke tegişdi o ikisi beyin, aralarında hakem olmasını istediler.

(tegiş-) meniŋ elig[1114] **taruska tegişdi** Elim tavana ulaştı. **tegişü.r, tegişme.k.** Atasözü: **Mü.ş yakrı.ka tegişme.s ayur kişi neŋi yaraşma.s.** Anlamı: Kedi tavana asılı yağa erişemez; der ki insanoğlunun malı bana yaramaz. Bir şeyi isteyip elde edemeyen kişi için söylenir.

(tügüş-) ol meniŋ birle tügü.n tügüşdi o, düğüm düğümlemekte benimle yarıştı. Yardımda da aynıdır. **tügüşü.r, tügüşme.k.**

(tögüş-) ol meniŋ birle tüz tögüşdi o, tuz vb.şeyleri dövmekte benimle yarıştı. Yardımda da aynıdır. **tögüşür, tögüşme.k.**

(tikiş-) ol maŋa tōn tikişti o, bana **(322)** elbise vb. şeyleri dikmekte yardımcı oldu.

(tikiş-) ol maŋa türme.k[1115] **tikişdi** o, dürüm vb. şeyleri bana verdi. **tikişü.r, tikişme.k.**

(töküş-) ol maŋa tarıg töküşdi o, tahılı yığmak için akıtmada bana yardım etti. Suyu serper şekilde akıtmak da aynıdır. **töküşü.r, töküşme.k.** Yarışta da aynıdır.

1109 Kaf'ta hareke yok.
1110 Bk. yazma 214'te *soka.r* ile ilgili dipnot.
1111 Metinde "yardım" (*i'a:ne*).
1112 Kef'te iptal edilmiş ötre de var.
1113 Bk. yazma 273'te *bögdi* ile ilgili dipnot.
1114 Kef'e sonradan mim iliştirilmiş.
1115 *Türme:k* iki defa yazılmış.

(çekiş-) ol maŋa çekig çekişdi o, noktaları koymakta bana yardım etti. Yarışta da aynıdır. **çekişü.r, çekişme.k.**

(sikiş-) er ura.gut birle sikişdi adam kadınla sikişti. Bu sözde iki tarafın da (fiile) iştirak anlamı vardır. **sikişü.r, sikişme.k.**

(söküş-) ola.r ikki söküşdi o ikisi birbirine sövdü. **söküşü.r, söküşme.k.**

(söküş-) ol maŋa tōn söküşdi o, elbisenin dikişlerini sökmede bana yardımcı oldu. Ev (çadır) vb. şeyleri yıkmada yardım da aynıdır. **söküşü.r, söküşme.k.** Yarışta da aynı.

(biliş-) ol meniŋ birle bilişdi o, benimle tanıştı. **bilişü.r, bilişme.k.**

(buluş-) ola.r ikki bir birig buluşdı o ikisi birbirini buldu.**buluşu.r, buluşma.k.**

(boluş-) ol maŋa boluşdı o benim tarafımı tuttu; benim sevinmemi istedi ve benimle dalaşan biriyle, benim için kavga etti.**boluşu.r, boluşma.k.**

(teliş-) ola.r ikki tām telişdi o ikisi duvar vb. şeyleri delmede yarıştılar.Yardımda da aynıdır. **telişü.r, telişme.k.**

(tiliş-) ol maŋa yarında.k tilişdi o kayış yapmada bana yardım etti.Yarışta da aynıdır. **tilişü.r, tilişme.k.**

(tileş-) ol meniŋ birle nēŋ tileşdi o, kayıp bir şeyi bulmada benimle yarıştı. **tileşü.r, tileşme.k.**

(çalış-) kapug çalışdı kapının çatlakları açıldı. Çanağın çatlağı ve eyerin ek yerleri ayrılırsa aynı. **(323) çalışu.r, çalışma.k.**

(çalış-) ol meniŋ birle çalışdı o benimle güreşti.

(çīlaş- ~ çılaş-) ol maŋa ot çılaşdı o, yulaf vb. şeylere su serpmede bana yardım etti. Bu kelimenin aslı dörtlülerdendir; fakat bu şekilde kullanılır. **çīlaşu.r, çīlaşma.k.**

(salış-) ola.r ikki yīŋ salışdı onların ikisi birbirlerine yenlerini salladılar. Güreşte birisi, diğerini sağa sola savurursa aynı. **salışu.r, salışma.k.** Bunun aslı iki kişi arasında elbise vb. şeyleri silkelemektir.

(soluş-) yāş soluşdı sebze vb. şeyler soldu. Meyve ve sebzelerin tazeliği gidince de aynı. **soluşu.r, soluşma.k.**

(kalış-) at aḍgır kalışdı atlar ve aygırlar zıplaştı. **kalışu.r, kalışma.k.** İki adam arkada[1116] kalmak için yarışırsa da aynıdır.

(kılış-) ol maŋa īş kılışdı o, bana işte yardım etti.Yarışta da aynıdır. **kılışu.r, kılışma.k.**

(koluş-) ola.r ikki kīz koluşdı o ikisinden her biri diğerinden (kız) istedi. İki adam da birbirlerinden bir şey isteyince aynıdır. Şiir.

tü.ŋür kaḍın boluştı

kırkın takı koluştı

emdi tışım kamaştı

altı Turumta.yımı[1117]

Kendisini mağdur duruma düşüren bir adamı niteleyerek diyor ki: O benimle dünürlük anlaşması yaptı. Benden kızımı istedi; ben de ondan kızını istedim. Sonra beni mağdur etti ve **Turumta.y** adlı kölemi benden alıp götürdü. Bu sebeple dişim kamaştı (dişlerimi sıktım).

1116 Tercümede *ḫalfen* (arka) yerine *ḫalqan* yazılmış. Buradaki hatayı ilk defa Taymas fark etmiştir (Taymas: 1942: 244-245).

1117 Mim ile ye arasına sonradan nun yerleştirilmiş (*turumta.yımnı*). Ancak aynı şiirin diğer dörtlüklerindeki kafiyelerde nun (*-nı*) yok (bk. yazma 314: *ko.yumı*, 474: *ta.yımı*).

(keliş-) ol maŋa kelişdi barışdı (324) o bana geldi, ben de ona gittim. **kelişü.r, kelişme.k.**

(köliş-) ol maŋa ölüg kölişdi[1118] o, ölüyü gömmede bana yardım etti. **kölişü.r, kölişme.k.**

(külüş-) boḍu.n kamug külüşdi kavim gülüştü. **külüşü.r, külüşme.k.**

(tamış-) su.w tamışdı buz vb.şeyden sular damladı. **tamışu.r, tamışma.k.**

(çomuş-) ol meniŋ birle sūwka çomuşdı o, suya dalmada benimle yarıştı. **çomuşu.r, çomuşma.k.**

(çömüş-) çömüşdi, çömüşü.r, çömüşme.k[1119] bu daha derine dalmaktır.

(kamaş-) tīş kamaşdı ekşi ayva vb. şeyleri yemekten diş kamaştı. **kamaşu.r, kamaşma.k.**

(komış- ~ komuş-) ola.r īşka komışdı[1120] onlar iş için neşeyle geldiler ve gayretle çalıştılar. Bunun aslı "her taraftan dalgalar coştu" anlamında **su.w komuşdı**'dır. **komuşu.r, komuşma.k.**

(kömüş- ~ kömiş-) ol maŋa nēŋ kömüşdi o bir şeyi toprağın altına gömmede bana yardımcı oldu. **kömişü.r, kömişme.k.**

(kemiş-) ol nēŋ kemişdi o, nesneyi attı. **kemişü.r, kemişme.k.** Atasözü: **Eḍgü.lükni su.w aḍa.kında kemiş başında tile.** Anlamı: İnsanlar için iyilik ve ihsanı suyun sonuna fırlatıp at; onu suyun kaynağında yüzerken görürsün. İkinci anlamı: Zahireyi nehrin altına at, onu üstünde bulursun.

(tanuş-) ola.r ikki sö.z tanuştı o ikisi birbirlerine tavsiyede bulundular.[1121] Aslı **tanu.dı**[1122]dır. **tanuşu.r*, tanuşma.k.**

(tanış-) ola.r meni tanışdı[1123] onlar birbirlerinin borçlarını inkâr ettiler. **(325) tanışu.r, tanışma.k.**

(sunuş-) ola.r ikki etme.k sunuşdı o ikisi birbirlerine ekmek vb. şeyleri uzattılar. **sunuşu.r, sunuşma.k.** Yarışta da aynıdır.

(kunuş-) ola.r ikki tawa.r kunuşdı o ikisi birbirlerinin malını çaldı. Yarış ve yardımda da aynıdır. **kunuşu.r, kunuşma.k.**

(kınış-) yigitle.r īşka kınışdı[1124] gençler işte, mutlu oldular. Bu, bir işten zevk aldıkları zaman olur. **kınışu.r, kınışma.k.**

Bu konuda kural: Bu fasıldaki şın harfinin farklı anlamları vardır. Bu fiillerin aslı, ikililerden "adam malı çaldı" anlamında **er tawa.r kaptı** ve "o, onu ayağıyla tekmeledi" anlamında **ol anı tepdi** sözlerine şın'ın girmesiyle iki ve çok kişi arasında karşılıklı yapılan işi ifade etmektir. "O benimle top kapıştı" anlamında **ol meniŋ birle topık kapuşdı**; "o benimle tekmeleşti" anlamında **ol meniŋ birle tepişdi** dendiği gibi.

1118 Atalay, DTS *külişdi*, Clauson, Dankoff-Kelly *kölişdi*. Krş. Türkmen *gö:le-* "gömmek, toprağa vermek" (TTS), Anadolu ağızları *göle- ~ gölle- ~ gölü-* I "asma dalını kütüğünden koparmadan, köklenmek üzere yere gömmek, daldırmak", III "çapa ile çukur açarak sebze ekmek" (DS), Hakas *kölen-* "1. saklanmak" (HTS).

1119 Metinde kaf'la. Bk. yazma 277'de *çomdı, çömdi* ile ilgili dipnot.

1120 Bk. yazma 278'de *komdı* ile ilgili dipnot.

1121 Tercümede *ew'aze* yerine *ewġaze* yazılmış.

1122 Nun dişinin altına da bir nokta konmuş.

1123 Tercümeye bakılırsa bu ibare yanlış olmalı. *"Meni"* yerine "borç" anlamında bir kelime gerekir. Atalay'ın teklifi: *olar ikki alımnı tanışdı.*

1124 Atalay, DTS, Clauson *kınışdı*, Dankoff-Kelly *kanışdı*. Üç durumda da kaf esreli. Dankoff-Kelly, dizin cildinde kelimeyi *ka:n-* fiili içine almıştır. Oysa, anlamları yakın olmakla birlikte *kan-* ile *kın-* ayrı fiillerdir. Bk. yazma 526: *su.wdın ka.ndı* (*beża'a mine'l-ma:'i* = suya kandı); 189: *kanıg* (*eryaḥiyye* = mutluluk, *neşa:ṭ* = sevinç); 257: *kanıtga.n* (*muhizze* = neşeli). Bunlara mukabil *kınışdı* (*irta:ḥa* = sevindi, mutlu oldu). Belki de *kanıg* ve *kanıtga.n* kelimelerini *kınış-* ile birleştirmek gerekir. Ancak onlarda da kaf üstünlüdür. *Kın-* veya türevleri, (suya) *kan-*'tan ayrı olarak tarihî Kıpçak sözlüklerinde ve bugünkü bazı lehçelerde de vardır: Kıpçak *kındır- ~ kındur-* "teşvik etmek, tahrik etmek" (KpTS), Hakas *hın-* "1. sevmek, gönlünü kaptırmak, âşık olmak, 2. istemek, arzulamak", *hınıs-* "(birbirini) sevmek, sevişmek" (HTS), Kırgız *kınık-* "heves etmek, dadanmak, alışmak" (KS).

Bu, dört kola ayrılır.

Birincisi : İşte yardımlaşma anlamına gelir. Örnek: **Ol maŋa tōn tikişdi** "o bana elbiseyi dikmede yardım etti." **Ol maŋa bitig bitişdi** "o bana kitap yazmada yardım etti."

İkincisi: Bir işte yarışma anlamına gelir. O işte hangisinin daha maharetli, daha ezici güce sahip, daha güçlü ve daha iyi yol gösterici olduğu ortaya çıksın diye. Örnek: **Ol meniŋ birle çalışdı** "o benimle güreşti ki hangimizin daha güçlü ve yere çalıcı olduğu görünsün. **Ol meniŋ birle yā kuruştı** "hangimizin yay kurmada daha güçlü olduğu ortaya çıksın diye o benimle yay kurmada yarıştı."

Yardım ile yarış arasındaki fark şudur: "Benim için" anlamında **maŋa** kelimesini söylersen yardım anlamı çıkar. **(326)** "Benimle birikte" anlamında **meniŋ birle** kelimelerini eklersen yarış anlamı çıkar.

Üçüncüsü: İsimlere lâm ve şın eklenirse o isim, kumarda, yarışta ve atışta ortaya konan şeyin adı olur. Örnek: **Oyna.dım atlaşu** "ortaya atı koyarak (atına) oynadım" ; **oyna.dım altunlaşu** "ortaya altın koyarak (altınına) oynadım." Bunda bir çeşit yarışma da vardır.

Dördüncüsü: Fiilin kendi anlamında olmasıdır. Bunda, bu (geçen) anlamlardan hiçbiri aranmaz. Örnek: **Kemişdi nēŋin** "nesneyi attı" ; **ol anıŋ birle kerişdi** "o, onunla dalaştı." Anla artık!

K (kaf)

(tarık-) yi.r tarıktı yer (mekân) vb. şeyler daraldı. **tarıka.r, tarıkma.k.**

(turuk-) kān turuktı kan durdu. Yarada irin ve cerahat toplanınca da aynı. **turuka.r, turukma.k.**

(soruk-) yitü.k[1125] **soruktı** arandıktan sonra, kaybolan şeyin (bulunduğu) haberi geldi. **soruka.r, sorukma.k.**

(karık-) er kö.zi karıktı adamın gözü kardan kamaştı. **karıka.r, karıkma.k.** Eğer bu kelime "kar"dan alınmışsa, "menkus"tan (illetli kelimeden) alınmış demektir; **kārıktı**'dır. "Göz bebeği" anlamındaki **karak** sözünden alınmışsa "sahih" ten (illetsiz kelimeden) alınmış demektir. **karıka.r, karıkma.k.**

(basık-) kişi yagıka basıktı düşman, kavim üzerine gece baskını yaptı. **basıka.r, basıkma.k.** Aslı, sin'in şeddelenmesiyle **bassıktı**'dır.

(busuk-) er busuktı adam pusuya düştü. **busuka.r, busukma.k.**

(tusuk-) bu ot maŋa tusuktı bu ilaç bana yaradı. **tusuka.r, tusukma.k.**

(taşık- ~ tışık-) er ewdin taşıktı[1126] adam evden çıktı. Yağma, Toxsı, **(327)** Kıpçak, Yabaku ve bazı Türkmenlercedir. Türklerin çoğu **çıktı** der. **taşıktı*, taşıka.r*, taşıkma.k*.**

(tatık-) Türk tatıktı Türk, Fars huyuyla huylandı.

(tatık-) kılıç tatıktı[1127] kılıç paslandı. **tatıka.r*, tatıkma.k*.**

(tılık-) kişi meniŋ birle tılıkdı[1128] o benimle konuştu ve benden haber aldı.

(tılık-) ol er i.siz tılıktı* o adam yaptığı çirkin işten dolayı dile düştü; kınandı ve kendisine sövüldü. Birincisi Oğuz lehçesindedir; Türkler onu bilmez. **tılıka.r*, tılıkma.k*.**

1125 Metinde lâm ile *yitü:l.*

1126 Te'de hem üstün, hem esre var. Atalay'ın da belirttiği gibi ikili biçim söz konusu olmalı.

1127 Birinci te'lerdeki üstün ötreye dönüştürülmüş. İkinci te'lerde hem esre hem ötre var. Bk. yazma 407'de *tat* ile ilgili dipnot.

1128 Te'lerde üstün de var.

(tagık-) eçkü tagıktı keçi vb. yabanileşti ve dağa çıktı. **tagıka.r, tagıkma.k.**

(çawık-) er çawıktı adam meşhur oldu. **çawıka.r, çawıkma.k.**

(çınık-) sö.z çınıktı söz ve haber doğrulandı. **çınıka.r, çınıkma.k.**

K (kef)

(kirik-) tōn kirikti elbise vb.kirlendi. **kirike.r, kirikme.k.**

(sizik-) bu īşıg aŋa.r si.ziktim bu işi ondan (onun yaptığını) sezdim. **sizike.r men, sizikme.k.**

(küzük-) yıl küzükti zaman (mevsim) güz oldu. **küzüke.r, küzükme.k.**

(bölük-) kōy bölükti koyun sürü sürü oldu. **bölüke.r, bölükme.k.** Herhangi bir (tür) hayvan sürüler hâlinde olunca da aynıdır.

(çülük-) er īşı çülükti adamın görünüşü perişanlaştı. **çülüke.r, çülükme.k.** Şiir:

tīnı yeme öçükti

eri atı içikti

īşı takı çülükti[1129]

sö.zin anıŋ ki.m tuta.r

Bir tutsağı niteleyerek diyor ki: O, onu tutunca sesi kısıldı. Atları bize teslim oldu. Görünüşü de perişanlaştı. Bu olanlardan sonra artık onun sözünü kim dinler. **(328)**

Kaf ve kef'in kullanılışı iki türlüdür.

Birincisi: Mağlup olan kişi üzerine vaki olan fiildir. Örnek: **Basıktı er** "adam geceleyin baskına uğradı; o da düşmanın geceleyin ona baskın yapmasıdır." Aslı **basdı**'dır. **Tōn kirikti** "elbiseye kir galip geldi."

İkincisi: Bu bap için asıl olmasıdır. Örnek: **Er balıktı** "adam yaralandı." **balıka.r, balıkma.k. Çülükti er** "adamın görünüşü perişanlaştı".

L

(bitil-) bitig bitildi kitap yazıldı. **bitilü.r, bitilme.k.**

(tepil- ~ tepül-) tepildi yi.r yer vb.tepildi. **teplü.r, tepülme.k.**

(topul-) ol ūt[1130] **topuldı**[1131] delik delindi.

(topul-) er tōnın topuldı* adam elbisesini çıkardı. Oğuzca. **toplu.r, topulma.k.**

(tapıl- ~ tapul-) tapıldı[1132] **nēŋ** gizli şey bulundu. **taplu.r, tapulma.k.**

(çapıl-) anıŋ ewi çapıldı onun evi saf çamurlarla sıvandı. **çaplu.r, çapılmak.** Uygur lehçesinde adamın boynu vurulunca da aynıdır.

(sapıl-) yıp yigne.ke sapıldı ip iğneye geçirildi.

1129 Tekin, "bu fiil bugünkü Türk dili ve diyalektlerinde bulunmuyor." diyerek Moğolca *çölüyi-* "bozulmak, kötülemek, gerilemek, azalmak" verisinden hareketle kelimeyi *çölükti* okuyor (Tekin 1989: 173). Ancak Hakasçada fiil, *ü*'lü olarak vardır: *sülek-* "sıradan, alelade giyinmek" (HTS).

1130 Bk. yazma 34'te *ût* ile ilgili dipnot.

1131 Atalay *tubuldı*, DTS, Dankoff-Kelly *topuldı*, Clauson *tupuldı*. Krş. Hakas *tobır-* "arasından geçmek, bir uçtan diğerine gitmek" (HTS).

1132 Be'de hem esre hem ötre var.

(sapıl-) ogul ata.sınа sapıldı bir yere giderken oğul babasına katıldı. **saplu.r, sapılma.k.**

(kapıl-) er ewde kapıldı adam evde hapsedildi.

(kapıl-) anıŋ tönı kapıldı onun elbisesi çalındı. **kapılu.r, kapılma.k.**

(köpül-) anıŋ tönı köpüldi[1133] onun elbisesi (kaftan gibi) kabartılarak dikildi. **köpülür, köpülme.k.**

(tutul-) keyik tutuldı yabani hayvan vb. yakalandı. **tutulu.r, tutulma.k.**

(tatıl-) āş tatıldı yemek vb. şeyler tadıldı.**(329) tatılu.r, tatılma.k.**

(tıtıl-) et bışıp tıtıldı et pişmekten dağıldı. Elbise de eskiyip parçalanırsa aynıdır. **tıtlu.r, tıtılma.k.**

(tėtil-) ogla.n tėtildi oğlan zekileşti. **tėtlü.r, tėtilme.k.**

(satıl-) tawa.r satıldı mal satıldı. **satılu.r, satılma.k.**

(katıl-) arpa ügür birle katıldı akdarı arpa ile karıştı. Başka bir şeye karışan her şey için aynıdır.

(katıl-) er ura.gutka katıldı erkek kadınla cinsî münasebette bulundu. **katlur, katılma.k.**

(kutal-) kutaldı er adam talihli oldu. Aslı "talih aldı" anlamındaki **kut aldı** sözlerinden gelir. **kuta.lur, kutalma.k.**

(kutul-) er emgektin kutuldı adam sıkıntıdan kurtuldu. **kutlur, kutulma.k.**

(kutul-) ura.gut kutuldı kadın doğum sıkıntısından kurtuldu. Bunun iki şekli vardır. Biri, kurtulunca söylenen **kurtuldı** sözünden düşme (*r*'nin düşmesi) yoluyla. Diğeri (kadın) kurtulunca söylenen "baht buldu" anlamında **kut buldı** sözünden terkip yoluyla.

(bıçıl-) yıga.ç bıçıldı odun vb. kesildi. **bıçılu.r, bıçılma.k.**

(saçıl-) yarma.k saçıldı para vb. saçıldı. **saçılu.r, saçılma.k.**

(suçul-) er tönın suçuldı adam elbisesini çıkardı. Koyunun derisi yüzülünce de aynıdır. **suçulu.r, suçulma.k.** Şiir:

yagmur yagıp saçıldı

türlüg çeçe.k suçuldı

yinçü kābı açıldı

çında.n yıpa.r yugruşu.r[1134]

İlkbaharı niteleyerek diyor ki: Yağmurun damlaları saçılınca, (yağmur) yerden çiçekleri çıkarınca, inci mercan kabı -bundan beyaz çiçekler kastediliyor- açılınca... Diyor ki o zaman **(330)** sandal ağacı ve misk karışımı yoğrulur (birbirine karışır) ve kokusu yayılır.

(seril-) er serildi sarhoş sallanmaya başladı; neredeyse düşecekti. **serlür, serilme.k.** Sallanıp düşmek üzere olan diğer şeyler de aynıdır.

(sarıl-) beg aŋa.r arıldı sarıldı bey vb. ona kızdı. **sarılur, sarılma.k.**

(sürül-) at sürüldi at sürüldü.

(sürül-) er sürüldi adam vb. sürüldü.

(sürül-) monçuk sürüldi boncuk ezildi. Bir şey kendi kendine ezilirse de aynıdır. Geçişli de geçişsiz de olur. **sürlür, sürülme.k.**

1133 Bk. yazma 206'da *kö.pig* ile ilgili dipnot.

1134 Bk. yazma 486'da *yugruş-* ile ilgili dipnot.

(sarul- ~ sarıl-) yışıg yıga.çka saruldı ip ağaca sarıldı. Başka şey de aynıdır. **sarılur, sarılma.k.**

(sırıl-) yāg eligke sırıldı[1135] yağ ele yapıştı. Herhangi bir şeyin parçacıkları başka bir şeyin parçacıklarına yapışırsa aynıdır. Un vb. şeylerin keçeye yapışması gibi. **sırlur*, sırılma.k*.**

(süzül-) su.w süzüldi su vb.saflaştı. **süzlür, süzülme.k.**

(şeşil-) tügü.n şeşildi[1136] düğüm çözüldü. Birisi tarafından çözülünce de aynıdır. Geçişli de geçişsiz de olabilir. **şeşilür, şeşilme.k.**

(sışıl-) bışıg tarıg sışıldı suyla pişirilen buğday şişti ve tencereye sığmaz oldu. Şişkinlikten dolayı sıkışıp yerine sığmayan her şey için de aynı. **sışılur, sışılma.k.**

(sagıl-) sūt sagıldı süt sağıldı. **sagılu.r, sagılma.k.**

(sogul-) su.w soguldı[1137] su emildi. Memedeki süt çekilince de aynıdır. **soglu.r, sogulma.k.**

(sawıl-) kūn sawıldı güneş (batıya doğru) eğilip kayboldu. **(331)**

(sawul-) köŋlüm aŋa.r sawuldı gönlüm ona meyletti. Herhangi bir şey durduğu yerde kaybolur veya eğilirse aynıdır. **sawulur, sawulma.k.**

(suwal-) tarıg suwaldı ekin sulandı. Herhangi bir şeyin üzerine su serpilince de aynıdır. **suwalur, suwalma.k.**

(sokul-) tūz sokuldı[1138] tuz dövüldü.

(suwal-) ew suwaldı ev vb. sıvandı. **suwa.lur, suwalma.k.**

(sukul-) tawa.r ewke sukuldı[1139] mal ev vb. yerlere sokuldu. **sukulur, sukulma.k.**

(sıkıl-) üzüm sıkıldı üzüm sıkıldı. Herhangi bir şey sıkılır veya üzerine bastırılırsa aynıdır. **sıkılur, sıkılma.k.**

(sökül-) tōn söküldi elbise vb. şeylerin dikişleri söküldü. Bina sökülünce de aynıdır. **sökülü.r, sökülme.k.**

(sögül-) er et sögüldi et vb. şeyleri ızgara yaptı[1140]. **sögülür, sögülme.k.**

(sikil-) ura.gut sikildi kadın sikildi. **sikilür, sikilme.k.**

(sınal-) īş sınaldı iş sınandı. **sınalur, sınalma.k.**

(tıḏıl-) er īştan tıḏıldı adam çalışmaktan imtina etti. Başkası da onu men ederse aynıdır. Geçişli de geçişsiz de olabilir. **tıḏılur, tıḏılma.k.**

1135 Atalay, DTS *sırıl-*, Clauson *sarul-*, Dankoff-Kelly *siril-* (?). Geçmiş zamanda sin esreli, geniş zaman ve mastarda üstünlü. Clauson'un fiili *sarul-* "sarılmak" ile birleştirmesi doğru değildir. CC'ta "üzerine bir şey sürmek, yağ sürmek" anlamında *sır-* fiili vardır (KpTS). Kazan Tatarcasında da *sar-* "sarmak, dolamak" ve *sır-* "yorgan dikmek" fiillerinden ayrı olarak *sır-* ve türevleri bulunmaktadır: *sır-* II "1. birikmek, 2. üşüşmek...", *sırıl-* II "1. bürümek, etrafı sarmak, 2. musallat olmak, birine arsızca yapışmak", *sırış-* "yapışmak, sarılmak" (KTTS).

1136 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *seşil-*. Baştaki harf üç durumda da şın. Yazma 412'de *şeş-* ve 360'ta *şeştür-* aynı şekilde üç durumda da şın ile. DTS ve Dankoff-Kelly de onları *ş*'li okumayı tercih etmişler. Esasen Kâşgarlı, yazma 360'ta (*şeştür-*ün) "sin'li şekli de vardır." diyerek ikili biçime dikkat çekiyor. Bizce erken bir benzeşme söz konusu.

1137 Atalay *sogul-*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *sugul-*. Krş. Tuva *soglur* "1. kurumak" (TvTS), Hakas *sool-* "1. soğulmak, çekilmek, azalmak" (HTS), Altay *sool-* "2. azalmak" (ATS), Kırgız *sool-* "tükenmek, kurumak" (KS), Osm. *soğış-* "su yere batıp toprak tavlanmak" (Ş. Sami), Anadolu ağızları *soğul-* "sütü kesilmek, suyu çekilmek, buruşup pörsümek, sönmek" (DS), Azerbaycan ağızları *soğ-* I "suyun önünü kesmek" II "hepsini içmek", *soğul-* "1. kesilmek, 2. kurumak (suya ait)" (ADL), Türkmen *sog-* "süzülüp akmak, damlamak" (TTS), Kazan Tatar *suvır-* "1. soğurmak, emmek, içine çekmek, 2. emmek" (KTTS).

1138 Bk. yazma 214'te *sokar* ile ilgili dipnot.

1139 Atalay, DTS *sokul-*, Clauson, Dankoff-Kelly *sukul-*. Krş. Türkiye Türkçesi, Türkmen *sok-* "sokmak", Azer. *sox-* "sokmak", fakat Özbek, Kazak *suk-* "sokmak" (KTLS), Kırgız *suğun-* "büyük yiyecek parçasını ağzına koymak, yutmak" (KS), Altay *suk-* "1. koymak, saklamak, sokmak, 2. (hayvanı) bir yere sokmak" (ATS), Hakas *suh-* "sokmak, koymak, yerleştirmek" (HTS), Tuva *sugar* "1. sokmak, 2. koymak" (TvTS). Ayrıca krş. yazma 214'te *sokar* ile ilgili dipnot.

1140 Atalay'ın verdiği "kızartıldı" anlamı Taymas tarafından düzeltilmiştir (Taymas 1942: 245).

(tarıl-) tarıg tarıldı ekin vb. ekildi. **tarılur, tarılma.k.**

(tarıl-) tarıldı nēŋ nesne dağıldı.

(taral-) saç taraldı saç tarandı. **taralur , taralma.k.**

(turul-) er īştın turuldı adam işten bıktı. Adam yemekten bıkarsa da aynıdır. **turulur, turulma.k.**

(tiril-) ölüg tirildi ölü dirildi. **tirilür, tirilme.k.**

(teril-) bodu.n terildi kavim toplandı.

(tiril- ~ teril-) yarma.k tirildi para vb. toplandı **(332) terilür, terilme.k.**

(türül-) bitig türüldi kitap vb. dürüldü. **türülür, türülme.k.**

(tüzül-) yi.r tüzüldi yer düzletildi.

(tüzül-) īş tüzüldi iş yoluna girdi. **tüzülür, tüzülme.k.**

(tizil-) yinçü tizildi inci ve şiir dizildi. Bir şey kendi kendine dizilince de aynıdır. Geçişli de geçişsiz de olabilir. **tizilür, tizilme.k.**

(tusul-) bu ot aŋa.r tusuldı bu ilaç ona yaradı. Bir şeyin bir şeye yararı dokunursa da aynıdır. Aslı **tusu boldı**'dır. **tusulur, tusulma.k.**

(teşil-) kāp teşildi tulum yırtıldı. Şiir:

kānı akıp yoşuldı[1141]

kābı kamug teşildi

ölüg bile koşuldı

togmış[1142] **küni uş bata.r**

Öldürülen birini niteleyerek diyor ki: (Tenine) sıkışmış kanı aktı. Sanki bir tulumda sıkışmış, sonra da (tulum) yırtılmış ve içindeki akmıştı. O, şimdi ölülere karıştı. Doğmuş güneşi şu anda batmaktadır. Burada (doğmuş güneş ile) talih (devlet) ve hayatı kastediyor. **teşildi, teşilme.k.**

(töşel-) töşek töşeldi döşek döşendi.

(tişel-) orga.k tişeldi orağın dişleri bilendi. **Tegirme.n tişeldi** değirmen taşının dişleri bilendi. Testere vb. şeylerin dişleri için de aynıdır. **tişelür, tişelme.k.**

(tagıl-) ok başakı taşka tegip tagıldı okun temreni taşa isabet edince sivriliği gitti. Herhangi bir şeyin sivriliği varsa; sert bir şeye veya taşa dokunup sivriliği giderse yine aynıdır. **tagılur, tagılma.k.**

(takıl-) et şīşka takıldı[1143] et şiş vb. şeylere dizildi. **takılur*, takılma.k*.**

(tokul-~ tokıl-) er tokuldı adam dövüldü.

(tokul- ~ tokıl-) bö.z tokuldı (333) bez vb. dokundu.

(tokul- ~ tokıl-) kılıç tokuldı kılıç ve bıçak dövüldü. **Er tokuldı**[1144] denilen Oğuz lehçesincedir. **tokılur, tokılma.k.**

1141 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *yuşuldı*. Tekin'in de belirttiği gibi bu fiil *o* ile olmalıdır (Tekin 1989: 172). Krş. Kırgız *coşu-* "sel gibi akmak, akıntı hâlinde dökülmek" (KS), Kazak *josı-* "2. (sıvılar) şiddetle ve çok akmak" (KTS).

1142 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

1143 Te'de esre de var.

1144 Kaf'ta esre iptal edilip ötre konmuş.

(tıkıl-) kendügge ün tıkıldı tekneye[1145] şiddetle ve bastırılarak un kondu.

(tıkıl-) ewke kişi tıkıldı evde insanlar kalabalık etti. Herhangi bir şeyin, kalabalıklaşıp yeri daralırsa aynıdır. **tıkılu.r, tıkılm.ak.**

(tökül-) su.w töküldi su döküldü. Herhangi bir şeyin, tahıl ve un gibi dökülebilen parçacıkları varsa bunlar bir şeye döküldüğünde de aynıdır. **tökülür, tökülme.k.** Geçişli de geçişsiz de olabilir.

(tügül-) tügü.n tügüldi düğüm vb. düğümlendi. Bir başkası da onu düğümlerse (aynıdır). **tüglür, tügülme.k.** Geçişli de geçişsiz de olabilir.

(tügül-) aş boguzda tügüldi yemek boğazda takılıp düğümlendi. **tügülür, tügülme.k.**

(tegil-) anıŋ kö.zi tegildi[1146] onun gözü tek göz oldu. **tegilür*, tegilme.k.**

(tikil-) yıga.ç tikildi ağaç dikildi. Herhangi bir şey dikilince de aynıdır. **tikilür, tikilme.k.**

(tanul-) aŋa.r sö.z tanuldı o, ona söz vb. şeylerle tavsiyede bulundu[1147]. **tanulu.r, tanulma.k.**

(tınıl-) emge.ktin tınıldı sıkıntı ve yorgunluk bitti, rahata kavuşuldu. Bu geçişsiz fiillerdendir; faili belirtilmemiştir. Bu dilde bunun benzeri çoktur. Eğer faili belirtilmemişse Arapçada ondan geçişsiz fiil yapılmaz; hâlbuki Türkçede bu çok yapılır. Örnek: **Ewke barıldı** "eve gidildi"; **tāgdın inildi** "dağdan inildi". **tınılur, tınılma.k.**

(bürül-) bitig bürüldi mektup rulo yapıldı. **(334) bürülür, bürülme.k.**

(biril-) aŋa.r yarma.k birildi ona para vb. verildi. **birilü.r, birilme.k.**

(bezel-) ew bezeldi ev vb. bezendi. **beze.lü.r, bezelme.k.**

(buzul-) ew buzuldı[1148] ev harap oldu. Onu birisi yıkınca da aynıdır. **buzulur, buzulma.k.** Geçişli de geçişsiz de olabilir. **Er buzuldı** adamın malı harap oldu.

(bogul-) er boguldı adam vb. boğuldu. **bogulur, bogulma.k**

(bakıl-) yi.rke bakıldı yere vb. şeylere bakılıp incelendi. **bakılur, bakılma.k.**

(bukul-) aḍa.k bukuldı[1149] uzanan ayak çekilip toplandı (büküldü). **bukılur, bukılma.k.**

(bükül-) butık büküldi budak eğildi[1150]. Birisi onu eğerse de aynıdır. Geçişli de geçişsiz de olabilir. **bükülür, bükülme.k.** Eğilip bükülebilen her şey için aynıdır.

(bögül-) su.w bögüldi[1151] su, önüne çekilen bentlerden dolayı birikip çoğaldı. **bögülür*, bögülme.k*.**

(çöjül-) yıp çöjüldi gevşek ip gerildi. Sakız ve macun gibi katı sıvılar gerilince de aynıdır; **çöjüldi** denir. **çöjülür, çöjülme.k.** İki çıkak arsındaki ze ile.

1145 Kerkük ağzında *kendi:* zahire konulan büyük leğen biçiminde toprak kap.

1146 Te'de esre de var.

1147 Tercümede *ew'aze* yerine *ewġaze.*

1148 Bk. yazma 190'da *buzuk* ile ilgili dipnot.

1149 Metinde be yerine te yazılmış. Geniş zaman ve mastarda hem te hem be noktaları iptal edilmiş. Müstensihin kararsız olduğu anlaşılıyor. Nitekim yazma 339'daki *bukun-* fiilinde de her üç durumda be noktasız ve kelime harekesiz. Ancak yazma 272'de aynı anlamdaki *buk-* fiilinin be'si üç durumda da açık. Maamafih bir *tuk-* fiilinin varlığına dair kanıtlar da var: Kazak *tukıy-* "başını öne eğmek, boynunu bükmek, boynu bükük olmak" (KTS), Kırgız *tuğurukta-* "tomar yapmak, katlamak" (KS).

1150 Tercümede *in'aṭafet* yerine *inqaṭa'at* yazılmış. *İn'aṭafet* olması gerektiği hemen arkadaki açıklamada geçen *'uṭifet* kelimesinden anlaşılmaktadır.

1151 Be yerine ye yazılmış (*yügül-*?). Bk. yazma 273'te *bögdi* ile ilgili dipnot.

(çıgıl-) ar bog[1152] **çıgıldı**[1153] bohça, kaytan ve benzeri şeylerle bağlandı. **çıgılur*, çıgılma.k*.**

(çakıl-) çakma.k çakıldı çakmak çakıldı. **Tāş çakıldı** taş, içinden kıvılcım çıkacak şekilde çakıldı.

(çakıl-) sö.z kula.kka[1154] **çakıldı** söz kulağa dolduruldu. **çakılur, çakılma.k.** Şiir:

yügürdi kewel at
çakıldı kızıl ot
küyürdi[1155] ***orut***[1156] **ot**
saçrap anın örtenü.r (335)

Atın koşmasını niteleyerek diyor ki: At koştuğunda toynaklarından ateş çaktı. Solmuş otlar bu ateşten yandı.[1157]

(çıkıl-) ewdin çıkıldı ev vb. yerlerden çıkıldı. **çıkılur, çıkılma.k.**

(çekil-) bitig çekildi kitap vb. noktalandı. **çekilür, çekilme.k.**

(çigil-) tügü.n çigildi düğüm sağlamlaştırıldı. İp de düğümlenirse aynıdır. **çigilü.r, çigilme.k.**

(kaçıl-) ölümdin kaçıldı ölüm vb. şeylerden kaçıldı. **kaçılu.r, kaçılma.k.**

(kadıl-) tōn kadıldı[1158] elbise teyellendi. **kadılur*, kadılma.k.**

(karıl-) bir nēŋ birke karıldı bir şey bir şeye karıştı. Oğuz lehçesinde. Türkler ikileme ile **katıldı karıldı** derler. **karılur, karılma.k.**

(kurul-) er eligi kuruldı (adamın) eline ayağına kramp girdi.

(kurul-) yā kuruldı yay kuruldu. **kurulur, kurulma.k.**

(kırıl-) kırıldı nēŋ nesne (kabuğu) soyuldu. **kırılur, kırılma.k.**

(kırıl-) kār kırıldı[1159] kar yerden küründü.

(kırıl-) er kırıldı adam fakirleşti. Malı kendisinden alındığında böyle olur.

(kazıl-) arık kazıldı ark vb. kazıldı. **kazılur, kazılma.k.**

(kızıl-) er yazuktın kızıldı adam cezalandırıldı; (cezayı) tattı ve (artık) özen gösterdi. **kızılur, kızılma.k.** İşlediği suçu bir daha işlemedi.

(kısıl-) elig kapugka kısıldı kapıda eli sıkıştı. İki şey arasında bir şeyin sıkışıp kalması da aynıdır. **kısılur, kısılma.k.**

(koşul-) bir nēŋ birke koşuldı bir şey bir şeye katıldı. Onu birisi katarsa da aynıdır. **koşulur, koşulma.k.** Bundan **yīr koşuldı** denir; "şiir (*ġazel*) nazmedildi" demektir. **(336)**

(kakıl-) başra kakıldı başa kakıldı. **kakılur, kakılma.k.** Bundan **kakıldı sokuldı** denir; "küçük düşürülmek için itilip kakıldı" demektir.

1152 Kelimede hareke ve dişte nokta yok. *Ar* kelimesi "heybe" anlamındaki *arçı*'nın kökü olabilir. O takdirde *ar bog* bir ikileme olur.

1153 Atalay, DTS *çogul-* (?), Clauson, Dankoff-Kelly *çıgıl-*. Kelime harekesiz. Ancak yazma 271'de aynı anlamdaki *çıg-* üç durumda da esreli.

1154 Şeddesiz tek kaf ile yazılmış (*kula.ka*).

1155 Bk. yazma 34'te *küyme.s* ile ilgili dipnot.

1156 Elif'te üstün var (*arut*). Bk. yazma 37'de *orut* ile ilgili dipnot.

1157 Tercümede eksiklik var.

1158 Dal'da iptal edilmiş ötre de var.

1159 Kaf'ta ötre de var.

(kamul-) er kamuldı adam yan yattı. **kamlu.r, kamulma.k.**

(keçil-) su.w keçildi su vb. geçildi. **keçlür**[1160]**, keçilme.k.**

(küçel-) er tawa.rı küçeldi adam vb'nin malı zulme uğradı. **küçe.lür, küçe.lme.k.**

(keḍil-) tōn keḍildi elbise vb. giyildi. **keḍilür, keḍilme.k.**

(keril-) er kerildi adam esneyip gerindi.

(keril-) uruk kerildi ip, deri, gön vb. gerildi. **kerilür, kerilme.k.**

(körül-) körüldi nēŋ nesneye bakıldı. **körülür, körülme.k.**

(kiril-) ewke kirildi ev vb. yerlere girildi. **kirilür, kirilme.k.**

(kesil-) kesildi nēŋ nesne kesildi. **kesilür, kesilme.k.**

(kösül-) er aḍak kösüldi adam ayağını uzattı. **kösülür, kösülme.k.** Atasözü: **Yogurkanda artuk aḍak kösülse üşiyü.r.** Anlamı: Ayak, yorganın ölçüsünden fazla uzatılırsa soğuk alır. Bu, haddi aşmamak için söylenir.

(kewil-) er kūçi kewildi adamın gücü zayıfladı. Şiir:

tegre awıp egrelim
attın tüşüp yügrelim
arslanlayu kökrelim[1161]
kūçi anın kewilsü.n

Diyor ki : Düşmanı saralım. Atlardan inip koşalım. Arslanlar gibi kükreyelim. Ta ki bundan, onların gücü zayıflasın.

(manıl-) etme.k sirke.ke manıldı ekmek sirkeye vb. şeylere banıldı. **manılur, manılma.k.**

(münel-) tōn müneldi elbisenin kenarları **(337)** ve fazlalıkları kesildi. **münelür, münelme.k.**

(münül-) at münüldi ata vb. şeylere binildi. **münülür, münülme.k.**

Kural. Bu fasıl lâm üzerine kurulmuştur. Onun üç şekli vardır.

Birincisi. İkiliden yapılmış üçlü bir fiil olmasıdır. Faili belirsiz olan fiili belirtmek için araya lâm girer. Örnek: **Yā kuruldı** "yay kuruldu"; **er uruldı** "adam dövüldü." Bu bap, bunun içindir. Aslı da **kurdı, urdı**'dır.

İkincisi. Geçişsizden meçhul fiil olmasıdır. Bu Arap dili kuralının dışındadır. Örnek: **Ol nēŋ körüldi** "o şey görüldü"; **ol yi.rke barıldı** "o yere gidildi".

Bu harf, kendisinden sonra gelen harfe uyar. Örnek: **Bitig bitindi** "kitap yazıldı". **Bitildi** de aynı şekilde. **Er itindi** "adam süründü". Başka bir şekli **itildi**'dir.

Üçüncüsü. Kendi başına bağımsız bir fiil olmasıdır. Örnek: **Ölüg tirildi** "ölü dirildi"; **sūt soguldı**[1162] "süt çekildi"; **su.w süzüldi** "su saflaştı".

N

(tapın-) men Teŋri.ke tapındım ben yüce Allah'a itaat ettim ve emirlerine uydum.

1160 Cim'de ötremsi bir hareke var.

1161 Tekin *kükrelim* okumayı tercih etmektedir. Ancak ünlüyü, kendisinin de "düşündürücü" olarak ifade ettiği Tatar ve Başkurt *kükre-* biçimi (Tekin 1989: 171) belirlemektedir. Ayrıca kelime CC'ta da *kökre-* biçimindedir (KpTS).

1162 Bk. yazma 330'da *soguldı* ile ilgili dipnot.

(tapın-) ol begke tapındı o, beye hizmet etti. Şiir:

ögren anıŋ biligin künde aŋa.r bāru

kotkılıkın tapıngıl koḍgıl küwe.z na.ru

Oğluna öğüt vererek diyor ki: Bilge ve bilgin bir adama rastlarsan ona her gün git ve ondan hikmet öğren. Alçakgönüllülükle ona hizmet et; kibiri bırak. **tapınu.r, tapınma.k.** (338)

(tepin-) er atın tepindi adam ayağıyla atını tepti.[1163] Herhangi bir şey için ayağını oynatırsa da aynıdır. **tepinü.r, tepinme.k.**

(bitin-) er bitig bitindi adam kitap yazar göründü. Başkasından yardım almadan kendi başına yazarsa da aynıdır. **bitinü.r, bitinme.k.**

(butan-) yıga.ç butandı ağacın dalları kesildi. Adam onu (dalları) keser gibi görünürse de aynıdır. **butanu.r, butanma.k.**

(bıçın-) er özine et bıçındı adam et keser gibi göründü. Bu işi kendi başına yaparsa da aynıdır. **bıçınu.r, bıçınma.k.**

(bürün-) ura.gut yogurka.n büründi kadın yorgana büründü ve yüzünü kapattı. Başka şeyler (ile bürünürse) de aynıdır. **bürünü.r, bürünme.k.**

(barın-) ura.guttın kān barındı Âzil'den[1164] kan boşandı. O bir damardır ki âdet kanı ondan çıkar. **barınu.r, barınma.k.**

(barın-) er ewke barındı adam eve vb. yerlere gider göründü. **barınu.r, barınma.k.**

Bu tür fiillerde *"tefa:'ul"* anlamı vardır; fail aslında yapmak istemediği bir işi yapıyor gibi görünür. (Arapçada) "adam kendisini sağır gösterince" *eşamme*'den *teşa:mme'r-racul;* "kendisini öldü gösterince" *ma:te*'den *tema:wete* denildiği gibi.

(bezen-) ura.gut bezendi kadın süslendi.

(bezen-) ew bezendi ev bezendi. Nun, lâm'dan dönmüştür. **bezenü.r, bezenme.k.**

(basın-) ol erig basındı o, adamı zayıf gördü ve onu ezdi. **basınu.r, basınma.k.**

(boşan- ~ boşun-) kōy boşandı koyun serbest kaldı; bağından kurtuldu. **boşanu.r, boşunma.k.**

(boşan-) tügü.n boşandı düğüm gevşedi.

(boşan-) ura.gut boşandı (339) kadın boşandı. Argu lehçesindedir; fasih değildir. **boşanu.r**[1165]**, boşanma.k.**

(bogun-) at bogundı at vb. boğuldu. **bogunu.r, bogunma. k.**

(bakın-) īş ki.diŋe bakıngıl işin sonunu bekle ve tedbir al. **bakınu.r, bakınma.k.**

(bukun-) er aḍa.kın bukundı[1166] adam uzattığı ayağını topladı. **bukunu.r*, bukunma.k*.**

(tegin-) ol tegindi o geldi. Bunun anlamı "ulaştığı iletildi"dir. Çigillerde bir insanın gelişi, han veya beye haber verildiğinde böyle denir. "Gidince" de **tegindi** denir. Oğuzlar bu kelimeden nefret ederler. **teginü.r, teginme.k.**

(tügün-) ol tügü.n tügündi o kendi başına düğümledi. Düğümlüyor görünürse de aynıdır. **tügünü.r, tügünme.k.**

1163 Tercümedeki *rakeża* (koştu) kelimesi *rakele* (tepti) olmalıdır.

1164 *'A:żil*: Âdet kanının aktığı damarın adı.

1165 Şın'da ötreye benzer bir hareke var.

1166 Kelime harekesiz ve ilk diş noktasız. Bk. yazma 334'te *bukuldı* ile ilgili dipnot.

(bulun-) yitük[1167] **bulundı.** kayıp vb. bulundu. **bulnu.r, bulunma.k.**

(bilin-) er īşın bilindi adam işini bilip anladı. **bilinü.r, bilinme.k.**

(bilin-) er yāzukın bilindi adam suçunu itiraf etti.

(tutun-) kūn tutundı güneş tutuldu. **Aȳ tutundı** ay tutuldu.

(tutun-) beg mini ogul tutundı beg beni evlatlık alıp oğul edindi. Başkası da (evlat edinirse) aynıdır.

(tutun-) er keyik tutundı adam geyiği kendi başına tuttu. Herhangi bir şey tek başına alınırsa da aynıdır.

(tutun-) ōt tutundı[1168] ateş tutuştu. **tutunu.r*, tutunma.k*.** Şiir:

üḏig otı tutu.nup

öpke yürek kagrulu.r[1169]

Sevgiyi niteleyerek diyor ki: Özlem ateşi tutuşursa bundan kalp, akciğer ve çevresi kavrulur.

(tutun-) ol awurta tutundı o, sütanne edindi. **Ol meni ötügçi tutundı** o, beni han'a karşı şefaatçi edindi. Mastarı aynıdır.

(titin-) ol aŋar titindi o, ona mukavemet etti **(340)** ve buna cür'et etti. Bundan **anıŋ yüziŋe titnü baksa bolma.s** denir; anlamı "güzelliğinden dolayı ona bakmaya cesaret edemez" demektir. **titinü.r, titinme.k.**

(todun-) er todundı adam doymuş gibi göründü. Doysa da aynıdır. **todnu.r, todunma.k.**

(tıḏın- ~ tıdın-) er īştın tıḏındı adam çalışmaktan imtina etti. **tıdınu.r, tıdınma.k.**

(taran-) ol saçın tarandı o, başkasının yardımı olmaksızın saçını taradı. **tara.nur, taranma.k.**

(tarın-) er tarıg tarındı adam ekin eker göründü. Kendi başına ekerse de aynıdır. **tarınu.r**[1170]**, tarınma.k.**

(tarın- ~ tarun-) er īşta buştı[1171] **tarındı** adam işten bıktı ve sıkıldı. **taru.nur, tarunma.k**[1172].

(turun-) ol maŋa utru turundı o bana mukavemet etti. Karşısında durup ona itiraz ederse de aynıdır. **turunu.r, turunma.k.**

(türün-) er öz bitigin türündi o, kendi mektubunu dürdü ve bunu kendi başına yaptı. **türünü.r, türünme.k.**

(tiren-) er īştın tirendi adam çalışmaktan imtina etti. İmtina edilen her şey için de aynıdır.

(tiren-) ol tāmka tirendi o duvar vb. şeylere dayandı. **tire.nür, tirenme.k.**

(tirin-) özine yemiş tirindi[1173] o, kendi başına, kendisi için meyve topladı. Başka şeyler için de aynı. **tirinü.r, tirinme.k.**

1167 Ye'de iptal edilmiş gibi duran te noktaları var. Te'de hem ötre (ye üzerine kaymış) hem esre var.

1168 İkinci te'de üstün var.

1169 Kaf'ın üstünü sonradan ötre yapılmış.

1170 Rı'da hem esre hem ötre var. Rı'dan sonra iptal edilmiş vav da var.

1171 Metinde *buşutı*.

1172 Rı'da hareke yok.

1173 Te'de üstün de var.

(torun-) at torundı[1174] at vb. zayıfladı. **torunu.r, torunma.k.**

(turun-) er īşta turundı adam işte durdu. **turunu.r, turunma.k.**

(tezin-) ol tezindi o, kendini kaçar gösterdi. **tezinür, tezinme.k.**

(tizin-) ura.gut yinçü.sin tizindi kadın incisini dizdi. **tizinür, tizinme.k.**

(tuşan-) er aḍa.kı tuşandı adamın ayakları dolandı ve **(341)** bacakları korkudan birbirine dolaştı. Atasözü: **Arslan kökrese at aḍa.kı tuşa.nur**[1175]. Anlamı: Aslan kükrese atın ayakları birbirine dolanır. Bu, zayıf birinin bir büyüğe mukavemet etmesi; büyük üstüne gelince de titremesi durumunda söylenir. **tuşa.nur, tuşanma.k.**

(töşen-) ol özinę töşe.k töşendi o, kendisi için, kendi başına döşek döşedi. **töşe.nür, töşenme.k.**

(tewin-) er eligin uwundı tewindi adam bir işten dolayı üzüldü; utanç ve pişmanlıktan elini ovdu. **tewinü.r, tewinme.k**[1176].

(tokun-) er tāmka tokundı o (adam) duvara çarptı.

(tokın-) er tokındı[1177] adam dövüldü. Oğuzca.

(tokın-) kılıç tokındı kılıç dövüldü.

(tokun-) tokum tokundı o, kendisi için hayvanlar kesti. **tokunu.r, tokunma.k.**

(tıkın-) er yūŋ taga.rka tıkındı adam yünü şiddetle ve tekmeyle çuvala soktu.

(tıkın-) aş tıkındı insan sinirli bir şekilde yemek yedi. Bu, insan ona (?) sinirlenince söylenir. **tıkınu.r, tıkınma.k.**

(telin-) tām telindi duvar delindi. **telinür, telinme.k.** Şiir:

küçendi bile.kim

yagu.dı tile.kim

telindi bili.gim

tegrüp anar çertilü.r[1178]

Diyor ki: Bileğim bana ağır gelmeye başladı ve çok hikmet yazdığım için bana yük oldu[1179]. Şimdi ilimde muradıma ermek üzereyken göğsümdeki hikmet pınarları delindi (açıldı). Zaman beni tam bu noktaya getirince ömrüm de artık tükeniyor.

(tilin-) teri tilindi deri, kayış gibi boylamasına yırtıldı. **tilinü.r, tilinme.k.**

(tamın-) ol özinę yāg tamındı o, kendisi için kendi başına yağ damlattı. **tamınu.r, tamınma.k.**

(çapın-) er atın çapındı adam atını kamçıladı.

(çap-, çapın-) er suwda çapdı adam suda yüzdü. Diğer bir şekli **çapındı**'dır. **çapınu.r, çapınma.k.**

(çakın-) er özinę çakma.k çakındı adam çakmak çakar göründü. **çakınu.r, çakınma.k.**

(çekin-) er bitigke (342) çekig çekindi adam kendi başına kitaba noktalar koydu. **çekinü.r, çekinme.k.**

1174 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.

1175 Nun sonradan lâm'a çevrilmiş ve ötre yerine esre konmuş.

1176 Te'de ötre var.

1177 Te'de üstün var.

1178 Te'de üstün de var.

1179 Tercümede *neṭalleme* biçiminde yazılan kelime *taẓalleme* olmalıdır.

(çegin-) ol yü.kün çegindi o, bohçasını bağlamayı üstlendi ve onu kendisi düğümledi. **çeginü.r, çeginme.k.**

(çalın-) at çalındı at, kötü yeminden dolayı zayıfladı.

(çalın-) sö.z beg kula.kıŋa çalındı söz bey vb.'nin kulağına ulaştı. Oğuz lehçesinde.

(çalın-) er özin yi.rke çalındı adam kendini yere çaldı veya kendini (yere) atılıyormuş gibi gösterdi. **çalınu.r, çalınma.k.**

(çīlan- ~ çılan-) çılandı nēŋ nesne rutubetten ıslandı. Aslı **çīlandı**'dır. **çīlanu.r, çīlanma.k.**

(çılan-) at çılandı at terledi.

(sapın-) işle.r yigne sapındı kadın iğneye ip geçirmeyi üstlendi; gerçekte o işi yapmadı. **sapınu.r, sapınma.k.**

(satın-) er atın satındı adam atını satıyormuş gibi göründü. **satınu.r, satı.nma.k.**

(saçın-) er özine su.w saçındı adam kendi kendine su serpmeyi üstlendi. **saçınu.r, saçınma.k.**

(süçün- ~ süçin-) er sö.zke süçündi adam konuşmanın tadına vardı; ona (konuşmaya) başladı ve işiyle ilgilenmedi. **süçinü.r, süçinme.k.** Atasözü: **Sö.zke süçünse bulun barı.r.** Anlamı: Adam sözün tadına varırsa tutsak gider. Bunun bir hikâyesi vardır. Bu, bir sözü duyup da işini terk eden için söylenir.

(sarın-) er suwlukın sarındı adam başına sarığını sardı.

(sarın-) ura.gut bürünçük sarındı kadın yaşmaklandı. Herhangi biri bir şeyle örtünür ve örtü de onu sararsa aynıdır. **sarınu.r, sarınma.k.**

(sarın-) er īşka sarındı[1180] adam, **(343)** özlediği ve istediği işi bulanlar arasında, kendini (işe) sardı (işe sarıldı). **sarınu.r, sarınma.k.**

(sürün-) kişi öz yinin süründi adam vücudunu kaşıdı. **sürünü.r, sürünme.k.** Sert bir şey sürtünerek ezilirse de aynıdır.

(süzün-) er özine su.w süzündi adam kendini, kendisi için suyu süzüyor gösterdi. **süzünü.r, süzünme.k**[1181].

(sezin-) ol aŋa.r sezig sezindi o, onun için zanda bulundu. **sezinü.r, sezinme.k.**

(seşin-) er kulın urga.lı seşindi[1182] adam kölesini dövmeye niyetlenip ona yöneldi ve kararsızlaştı. **seşinü.r*, seşinme.k*.** At da bağından kurtulmak üzere olursa böyle denir.

(süsün-) er başın tāmka süsündi adam başını duvar vb. şeylere vurur göründü. **süsünü.r, süsünme.k.**

(sagın-) er köyın[1183] **sagındı** adam koyununu sağar göründü. **sagınu.r, sagınma.k.**

(sogun-) er sogundı adam üşüdü.

(sogun-) er sogundı adam işeme vb. şeylerden sonra temizlendi. **sognu.r, sogunma.k.**

(sıgın-) keyik turagka sıgındı yabani hayvan sığınağa sığındı. Herhangi bir şey başka bir şeye sığınırsa veya o şeyden kaçıp başka sığınacak yer ararsa aynıdır.

(sıgın-) men Teŋri.ke sıginu.r men ben Allah'a sığınırım. **sıginu.r, sıginma.k.**

1180 Atalay *sarındı*, Clauson, Dankoff-Kelly *serindi*. Mastar açık şekilde kaf'lıdır. Tercümedeki kelime *şabbera* değil Atalay'ın dediği gibi *şayyera* (hâlden hâle soktu) olmalıdır.

1181 Metinde *süznüme.k*.

1182 Şın noktaları yok ve üzerinde üstün de var.

1183 Vav ile ye arasında, sonradan eklenmiş bir rı var.

(sewün-) er sewündi adam sevindi ve ferahladı. **sewünü.r, sewünme.k.** Şiir:

sewünmegil yund ügür[1184] aḍgır anın

altun kümüş bulnupan agı tawa.r

Diyor ki : At sürüsü, aygır, kısrak ve bunlarla beraber gümüş, altın ve ipek bulunca sevinme. Yani bunlardan kendine bir iş yarat demek istiyor.

(sagın-) ol maŋa eḍgü sagındı o, benim için iyi zanda bulundu ve onu içinde sakladı. Eğer sözüyle bunu ifade ederse de aynıdır. **(344) sagınu.r, sagınma.k.**

(sakın-) ol mindin sakındı o benden sakındı. Buradaki kaf, öncekinden daha serttir. **sakınu.r, sakınma.k.**

(sukun-) ura.gut başın sukundı[1185] kadın yıkandı. Bu Uç lehçesidir. **suknu.r[1186], sukunma.k*.**

(sökün-) er begke sökündi adam dizleri üzerine çöktü.

(sökün-) ol tōnın sökündi o, elbisesinin dikişlerini söker göründü. **söknü.r, sökünme.k.**

(salın-) yinçü kula.ktın salındı inci kulaktan salındı. Bir şey bir şeyden sarkarsa aynıdır. **salınu.r, salınma.k.**

(kapın-) er tawa.r kapındı adam malı çalıyor gibi göründü. **kapınu.r, kapınma.k.**

(kapın-) ogla.n yel kapındı çocuk cin çarpmasına uğradı.

(katın-) ol talka.nka yāg katındı o, kavuta yağ katar gibi göründü. **katınu.r, katınma.k.**

(kutan-) kutandı[1187] nēŋ nesne talihli oldu. **kuta.nur[1188], kutanma.k*.**

(kaçın-) ol mindin kaçındı o, benden kaçar göründü. **kaçınur, kaçınma.k.**

(korun- ~ korın-) er tawa.rıŋa korundı adam malına kıyamadı ve cimri davrandı. **korı.nu.r, korınma.k.**

(kurun- ~ kurın-) er kurundı adam yıkandıktan sonra kurundu. **kurınu.r, kurınma.k.**

(kırın-) ol nēŋni kırındı o, nesneyi soyar göründü. **kırınu.r, kırınma.k.**

(kazın-) özine kuḍug kazındı o, kendisi için, kendi başına kuyu kazdı. Öyle görünürse de aynıdır. **kazınu.r, kazınma.k.**

(kozan-) ura.gut bezendi kozandı kadın makyaj yaptı ve süslendi. **koza.nur, kozanma.k.**

(kısın-) er tawa.rın kısındı adam malını harcamada cimri davrandı. Sıkışan birisi idrarını tutarsa da aynıdır. **kısınu.r, kısınma.k.**

(kaşan-) at kaşandı (345) hayvanlardan at vb. işedi. Ancak bu, daha çok at için kullanılır. **kaşanu.r, kaşanma.k.**

(kolun-) er nēŋ kolundı adam bir şey istedi. **kolunu.r, kolunma.k.**

(kılın-) er tegme kılınç kılındı adam her türlü iş yaptı. Eğer o, haddini aşmak isterse ona "haddini aşma" anlamında **üküş kılınma** denir. **kılınu.r, kılınma.k.**

(keçün-) er suw keçündi adam suyu geçer göründü. **keçünü.r[1189], keçünme.k*.**

1184 Bk. yazma 39'da *ügür* ile ilgili dipnot.

1185 Sin'de ve kaf'ta esre de var.

1186 Sin'de esre de var.

1187 Kaf'ta üstün var; te'de nokta ve hareke yok.

1188 Kelimeler harekesiz ve te'ler noktasız.

1189 Cim'de hareke yok.

(küçen-) at küçendi ağır yük yüzünden atın gücü azaldı.

(küçen-) ol anıŋ tawa.rın küçendi o, onun malını gaspetti. Birincisi geçişsiz idi, bu geçişlidir. **küçe.nü.r, küçenme.k.**

(kiçin-) ura.gut kiçindi kadın fuhuş yaptı. "Kendini dövdürtme (kaşınma)" anlamında **kiçinme** denir. Aslı, vücut kaşınınca söylenen **et kiçindi**'den gelir. **kiçinü.r, kiçinme.k.**

(kirin-) er suwda kirindi adam suya girdi ve orada yıkandı.

(kirin-) er ewke kirindi adam eve girer göründü. **kirinü.r, kirinme.k.**

(körün-) ol begke köründi o, beyle buluştu ve (bey) onu gördü.

(körün-) tāg köründi dağ vb. göründü ve ortaya çıktı. Herhangi bir şey uzakta karanlıktan ortaya çıkarsa aynıdır. **körünü.r, körünme.k.**

(közün-) közündi[1190] **nēŋ** nesne göründü. Bu, Argu lehçesidir. Bunda bazı kurallar vardır. "Göz" demek olan **köz** sözünden alınmadır. Ancak onlar (Argular) emir kipinde, geçmiş zamandan farklı olarak "bak" anlamında rı ile **kör** derler. Geçmiş zaman ise ze iledir. **közünür, közünme.k.**

(kesin-) ol özine et kesindi o, kendine bir parça et vb. kesti. **kesinü.r, kesinme.k.**

(köşün- ~ köşin-) er künke köşündi adam güneşten gölgeye sığındı. **(346)** Bir insandan da kaçarsa aynıdır. **köşinü.r, köşinme.k.**

(küwen-) ol meniŋ birle küwendi o benimle övündü. **küwenü.r, küwenme.k.**

(kölün-) er iligi aḍa.kı kölündi[1191] adamın eli ayağı çok çalışmaktan veya ağır bir yükle bağlıymış gibi yürürken fazla titremekten uyuştu. **kölnü.r, kölünme.k.**

(kömün-) er tawa.rın kömündi adam malını gömer gibi göründü. **kömünür, kömünme.k.**

Bu faslın farklı kullanımları vardır.

Birincisi. Failin işi, başkasının yardımı olmadan, kendi başına yapmasıdır[1192]. Bu ikili fiillerin aslı şöyledir. Örnek: **Ol ewke barındı** "o, eve gider göründü; aslında gitmemektedir."; **ol aş tatındı** "o yemek tadar göründü; aslında tatmamaktadır." Bu tür, Arapçadaki *tefa:'ul* bâbı karşılığındadır. "Adam kendisini sağır gösterince" *eşamme*'den *teşa:mme'r-racul*; "kendini, öyle olmadığı hâlde akıllı gösterince" *te'a:qale* dedikleri gibi.

İkincisi. Failin işi, başkasını katmadan kendi başına yapmasıdır. Örnek: **Er alımın alındı** "adam alacağını kendi başına aldı"; **ol tarıg tarındı** "o kendi başına, kendisi için ekin ekti." Bu anlamda olduğu zaman "nefs" zikredilir; "kendisi (nefsi) için" anlamında **özine;** "kendisi" anlamında **özi** denir. Buna (*özi* kelimesine) lâm (*li-*) anlamında kef eklenir (*özine*). Eğer gerçekte yapmadığı bir şeyi yapar görünüyorsa burada "nefs"in zikredilmemesi mümkündür.

İkisi arasındaki fark şudur: İşler, insanlar arasında ortaktır. Bunlardan (insanlardan) birisi, başkasının yardımı olmadan o işe başlarsa "nefs" kullanılmadığı takdirde eksiklik olur. Eğer onunla (fiille) beraber "nefs" zikredilirse **(347)** o zaman ifade tamamlanır ve böylece fiil sadece faile bağlı olur; başkasının işe karışmasından uzak kalmış olur. Yüce Allah'ın *faqtulu: enfusekum* (-tövbe etmeyenleri- öldürün – 2-54) dediği gibi. Bu öldürüş, insanlar arasında ortak olduğu için (insan) zümresi arasından özellikle bunlara söylendi. (Allah) nefislerine yapmaları gereken işe başlamalarını emretti. "Nefs" zikredilmeseydi bu ifade tamamlanmazdı; bu sebeple (nefs) zikredildi. "Başkasına gösterme (öyle görünme)" anlamı

1190 Ze noktasız.

1191 Lâm'da esre de var.

1192 Bu açıklama örneklere uymuyor. "İşi yapmadığı hâlde yapar görünmesidir" şeklinde bir açıklama olmalıydı.

söz konusu olsaydı, fiil de geçişsiz olup başkasının karışmamasını ifade etseydi fiille birlikte "nefs" kelimesi söylenmese dahi söylenmiş gibi olurdu. Çünkü geçişsiz fiil ona delalet eder ve ifade orada tam olurdu. Yüce Allah'ın *kella: inne'l-insa:ne le-yeṭġa: en ra'a:hu'staġna:* (Bütün bunlara rağmen insan yine de azar. Kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığını sanır. – 96/6,7) sözünde *en ra'a: nefsehu'staġna:* (Kendini müstağni görür.) demediği gibi. Türkçede "işinin sonuna bak" anlamında **īşka bakın,** "kurulan" anlamında **kurın,** "yıkan" anlamında **suwka kirin** dendiği gibi.

Üçüncüsü. Lâm ve nun faslının uyuşmasıdır; o (lâm), ondan (nun'dan) dönüşmüştür. Örnek: **Bitig bitindi, bitildi.** "kitap yazıldı." İkisi de (olabilir). Bu da meçhul fiilin belirtisi olur. Arapçada da art arda gelen lâm ile nun için *raculun şeşnu'l-eşa:bi' we şeşluhu*[1193] (parmakları sert bir adam ve onun sertliği) ve *kebnu'd-delwi we keblehu*[1194] (kovanın kıvrımı ve onun bağı) -o da, kovanın ağzının kıvrılan kısmıdır- örneklerinde olduğu gibi.

Dördüncüsü. Bu anlamlardan hiçbirini ifade etmeyip kendi başına olmasıdır. Örnek: **Teŋri.ke tapındı** "Yüce Allah'a ibadet etti." **Teŋri.ke sıgındım** "Yüce Allah'a sığındım."

İlletli, gunneli vb. kök ve türemişlerde de bu şekildedir.

Kural. Üçlülerin geniş zamanı **(348)** iki kısma ayrılır.

(Birincisi) ortası sükûnlu olandır. " O elbise giydirdi" anlamında **ol tōn keḍürdi;** "o onu giydirir"[1195] anlamında ise **keḍrür**[1196] dedikleri gibi. Dal, geçmiş zamanda harekelidir, geniş zamanda sükûnludur. "Yüce Allah'a ibadet etti" anlamında **Teŋri.ke tapındı;** (geniş zaman için) **tapnu.r**[1197] dedikleri gibi. Be, geçmiş zamanda harekeli, geniş zamanda sükûnludur.

(İkincisi), başta (geçmiş zamanda) ve sonrakinde (geniş zamanda) kelime ortası harekeli olandır. "At kulağını dikti" anlamında **at kula.k tuwurdı,** (geniş zaman için) **tuwıra.r**[1198] dedikleri gibi. Yumuşak fe, geçmiş zamanda ve geniş zamanda[1199] harekelidir. "Yüce Allah beni korudu" anlamında **Teŋri meni küḍezdi** dendiği gibi. Zel, geçmiş zaman ve geniş zamanda üstünlüdür.

Burada esas, eğer fiil isimden alınmışsa doğrusu, geniş zamanda ortasının harekeli olmasıdır. Örnek: **Töşek töşeldi** "döşek döşendi", **tügün tügüldi** "düğüm düğümlendi", **tarıg suwaldı** "ekin sulandı".

Aslında fiil olanlarda (isimden alınmayanlarda) ise çoğunlukla geniş zamanın ortası sükûnlu olur. Örnek: **Sūt soguldı**[1200] "süt çekildi", (geniş zamanı) **soglur**[1201] ; **kūn sawuldı** "güneş kayboldu", (geniş zamanı) **sawlur**[1202] vb.

Bu bâbın fasıllarından her biri bir anlam ifade eder; bu anlam diğerleri için söz konusu olmaz.

Rı faslı üç şekildedir.

Birincisi. İsimden fiil olanıdır. "Elbise vb. kırmızılaştı" anlamında **tōn kızardı** denir; aslı, "kırmızı oldu" anlamında **kızıl erdi**'dir. İçinden lâm ile hemze düşürüldü; böylece tam fiil oldu. "Gece karardı" anlamında **tūn karardı** denir; aslı, "kara oldu" anlamında **kara erdi**'dir; bu da "siyah" anlamında **kara** sözünden alınmadır. **(349)**

1193 Metinde *seşluhu.*

1194 Metinde *kebnehu.*

1195 Tercümede *yelbesuhu* (o onu giyer) yazılmış; *yıllbisuhu* olmalıdır.

1196 Metinde *kedürür.*

1197 Metinde *tapınu:r.*

1198 te'de ayrıca ye noktaları var; üstünle harekelenmiş. We'de ise hem esre hem ötre var.

1199 Tercümede *ġa:bir* yerine *wa:cib* yazılmış.

1200 Metinde *saġıldı.*

1201 Metinde *saġlur* (gayın harekesiz).

1202 Metinde *sawulur.*

İkincisi. İkilide geçişsiz olandan rı ile geçişli olanıdır. "Adam suyu geçti" anlamında **er su.w keçti** denir; sonra da "o, onu sudan geçirdi" anlamında **anı suwdan keçürdi** denir. "Adam kaçtı" anlamında **er kaçtı** denir; sonra da "o, onu kaçırdı" anlamında **kaçurdı** denir.

Üçüncüsü. Kendi başına olması ve bu anlamlardan hiçbirini ifade etmemesidir. Örnek: **Anıŋ boynın kaḍırdı** "onun boynunu burdu"; **kāp koturdı** "kabın içindekini boşalttı."

Ze faslı iki şekildedir:

Birincisi, fiili geçişli yapmaktır. Örnek: **Er su.w tamuzdı** "adam suyu damlattı." Bu, kural dışıdır.

İkincisi, kendi başına olmasıdır. Örnek: **Tapuzguk tapızdı** "bilmece sordu."

Şın faslının kuralı daha önce geçti.

Kaf ve kef faslı iki şekildedir.

Birincisi, ikili fiillere kef ile kaf'ın eklenmesiyle iş kendi üzerine vaki olan kişinin seçim yapamaması ve çaresiz kalması anlamında olmasıdır. Örnek: **Er yagı.ga bası.ktı** "adama gece baskını yapıldı ve (adam) düşmanın eline geçti." **Er usıktı** "susuzluk adama galip geldi."; aslı **basdı**[1203], **usdı**'dır. Kef için örnek: **Tōn kirikti** "kir elbiseye galip geldi." **Er kenikti**[1204] "güçsüzlük adama galip geldi; o kadar ki arkadaşlarından geri kaldı."

İkincisi, (fiilin) kendi başına kurulmuş olmasıdır. Örnek: **Er ewke aşuktı.** "Adam evini özledi."; **er īşı çülükti**[1205] "Adamın kılığı perişanlaştı."

Lâm ile nun'un da kuralı daha önce geçti.

Bunun (bu bölümün) mastarı *fa'lela:l*'dır.[1206] Örnek: **kaçurma.k.** İkinci harf harekelidir. **(350) Yük kötürme.k** "yük kaldırmak." Doğru mastar budur.

Tamlamalı mastar olduğu zaman, ikinci harfi sükûnlu olarak (vezni) *fu'lul:* olur. Örnek: **Anıŋ yük kötrügi kör** "onun yük kaldırmasını bakıp gör." **Anıŋ su.w keçrügi**[1207] **kör** "onun suyu geçişine bak." Gayın ile kef'in yerini daha önce sana anlatmıştım.

Bu baptaki emir üç şekildedir. Bu sebeple onu üçlü (sülâsi) diye adlandırdık. Örnek: **Teŋri.ke tapın** "Yüce Allah'a ibadet et." **Teŋri.ke yükün** "Yüce Allah'a secde et." **Serin** "sabret". İstersen, emrin tekliği için daha önce geçen kurala göre **tapıngıl, yüküngil, seringil** (diyebilirsin).

Olumsuzluk daha önce zikrettiğim gibi mim ve elif ile yapılır. Örnek: **Sakınma** "düşünme", **sewinme** "sevinme".

Birinci şahısta mim ile **tapındım** denir; "ibadet ettim" demektir. İkinci şahısta gunneli kef ile **tapındıŋ** denir; üçüncü şahısta, daha önce geçtiği gibi ye ile **tapındı** denir.

Arguların bazı ağızlarında ikinci şahıs (gunneli) kef'i gayın'a çevrilir. Örnek: **tapındug** "sen ibadet ettin". **Sen anı kaçurdug** "sen onu kaçırdın". Bu kural bütün fiillerde geçerlidir. (Gunneli) kef asıldır; burada gayın kullanılması melezleşmedir.

Bu bâbın faili: **tapınguçı** "ibadet eden", **yüküngü.çi** "secde eden". (Oğuzlar dışındaki) diğer Türklerde. Oğuz lehçesinde ise **tapındaçı, yükündeçi.**

İşin sürekliliğini anlatan fail ise **tapınga.n, yükünge.n**'dir. Kelimelerin kaf'lı, kef'li, gayın'lı, kalın vb. oluşu, daha önce izah ettiğim şekilde göz önünde bulundurulur.

1203 Üstün sonradan ötreye çevrilmiş.

1204 Kef üzerinde, ötreden başka, üstünden dönme sükûn var.

1205 Bk. yazma 327'de *çülükti* ile ilgili dipnot.

1206 Doğrusu *fa'alla:l* olmalıdır.

1207 Metinde *keçürgi.*

Fail işi yapmayı temenni ediyorsa **tapugsa.k er** "hizmet etmeyi seven adam" örneğindeki gibidir. **(351)** Bu sıfatlar, üçlülerde ve daha fazlasında ancak nadir olarak gelir. Kural, hepsinde geçerlidir. İkiliden fazla olunca kelimenin son harfi düşürülür ki üzerine bu sıfatları anlatan harfler eklensin. "İbadet etti" anlamında **tapındı**'dan, sıfatında **tapugsa.k** yapılır. Burada nun düşürülmüş ve kelime aslına dönmüştür ki o da "hizmet" anlamında **tapug**'dur.

Bir şeyi yapmaya kararlı ve kendinde o hakkı gören fail ise *fa'ul'ulul* veznindedir; iki ayın (ikinci ve dördüncü harfler) üç harekeyle harekelendirilebilir. İki lâm (üçüncü ve altıncı harfler) ise sükûnludur. Örnek: **Beg yāzuk keçürgülük erdi** "beyin suçu affetme hakkı vardı." **Ol Teŋri.ke tapınguluk erdi** "onun Yüce Allah'a ibadet etme hakkı vardı." Kuralı, kaf'lı ve diğer şekildeki kelimeleri dikkate alarak, bu harfleri, kelimenin aslî harflerine eklemektir.

İçinde bir parça mastar anlamını da taşıyan şekil, failin işi yapanlardan olduğu manasını verir. Örnek: **Ol Teŋri.ke tapınıglı erdi** "o yüce Allah'a ibadet eden idi." **Ol meni suwdın keçürügli erdi** "o beni sudan geçiren idi." Bu kuralın kalıbı iki ayını (ikinci ve dördüncü harfi) sükûnlu, iki lâm'ı (üçüncü ve beşinci harfi) harekeli olan *fa'la'li:*'dir. Fiille birlikte **erdi** kelimesi kullanılırsa, failin daha önce yaptığı işi bildirir. Ancak ondan (fiilden) sonra **ol** veya **turur** kelimeleri gelirse, failin işe karar verdiğini, fakat henüz yapmadığını bildirir.

Mef'ul tek şekildedir. Örnek: **közetmiş nēŋ** "korunmuş nesne", **koturmış kāp** "boşalmış kap". Mim **(352)** ve şın geçişsiz fiillere eklenince, işin yapıldığının sıfatı olur. Örnek: **sawılmış kūn** "kaybolmuş güneş", **sogulmış su.w** "çekilmiş[1208] su."

Daha önce ikililerde kuralı geçtiği gibi fiil çekimi; yer ve zaman isimlerinde, bu işlevleri anlatan harflerin asli harflere eklenmesiyle olur. Hiçbir şey bu kuralın dışına çıkamaz. Anla artık!

Üçlü baplar bitti.

DÖRTLÜ BAPLAR

Harekeleriyle, İkinci ve Dördüncü Harfi Sükûnlu Fa'leldi Bâbı

R

(bürkür-) kök bürkürdi gökyüzü, yağmur yağdırdı.

(bürkür-) yugçı tönka su.w bürkürdi yıkayıcı, ıslatmak maksadıyla elbiseye su püskürttü. **bürküre.r, bürkürme.k.**

(bürkür-) kān bürkürdi yaradan kan fışkırdı.

(bıçtur-) er yıga.ç bıçturdı o; ağacı kesmek için emir verdi ve (ağaç) kesildi. **bıçturur, bıçturma.k.**

(bartur-) ol meni ewke barturdı o, beni ev vb. yerlere götürdü. **barturur, barturma.k.**

(bastur-) beg ogrı.nı basturdı bey, hırsızın elini ayağını tutmak ve onu yere yatırmak için emir verdi. Üzerinde ağır bir şey olup, (bir şeyin) kalkma ve dönmesine mani olan her hareket de aynıdır. **basturur, basturma.k.**

(bogtur-) ol anı bogturdı o, onun boğulmasını emretti. **bogturur, bogturma.k.**

(bırkır-) at bırkırdı at bırk diye ses çıkardı. **bırkıra.r, bırkırma.k.**

(burkur-) işle.r yüzi burkurdı kadının yüzü buruştu ve (suratı) asıldı. Deri de büzülürse

1208 Metinde *ġa:'ir* yerine *ġa:bir* yazılmış.

aynıdır. **burkura.r, burkurma.k.**

(belgür-) īş belgü.rdi iş vb. belirdi. Atasözü: **Küz keligi yāzın belgü.re.r. (353)** Anlamı: Güzün gelişi yazdan belli olur. Bu, bir işin başlangıcını ve gelecekte ne olacağını anlatmak için söylenir. Şiir:

kizlep tutar sewüglük[1209] aḏrış küni belgüre.r

başlıg közüg yapsama yāşı anıŋ sawruka.r

Diyor ki: Gizli tutulan sevgi ayrılıkta ortaya çıkar. Yaralı ve yaşlı olan göz, gözyaşlarını saklayamaz. **belgüre.r, belgürme.k.**

(talpır-) kuş talpırdı kuş kanat çırptı.

(talpır-) talwır talpırdı gelin çardağı (örtüleri) uçuştu[1210]. Herhangi bir şey çırpınırsa yine aynıdır. **talpıra.r, talpırma.k.**

(togtur-) Teŋri ogul togturdı[1211] Allah, kadına çocuk doğurttu. Aslı **togurdı**[1212]'dır. Bu, kural gereğidir. Fiil, te eklenmeden geçişli ise ona te eklendiği zaman fiil, mef'ule iki fail tarafından yaptırılmış olur. Birincisi emreden, ikincisi yapandır. Örnek: **Su.w içürdi** "suyu içirdi." Eğer **su.w içtürdi** denirse bunun anlamı "su içirmek için başkasına emir verdi" olur. **Ol anı bogdı** "o, onu boğdu". **Bogturdı** denirse bunun anlamı "onu boğmak için başkasına emir verdi" olur. Bu, Arapçadaki *laqaṭa's-sunbule* (başak topladı) ve *alqaṭahu gayrahu* (onu başkasına toplattı), *neqaṭa'l-muṣḥafe* (Kur'an'ı noktaladı) ve *enqaṭahu gayrahu* (onu başkasına noktalattı) örneklerindeki gibidir; elif'in getirilmesiyle fiil, mef'ul üzerine iki fail ile geçmiştir. İşte bu da öyledir. **bogturur, bogturma.k.**

(taktur-) et sīşka takturdı[1213] o, şişe et dizdi. **takturur, takturma.k.**

(tıktur-) ūnug kāpka tıkturdı o, bir insana, unu torbaya sokturup bastırttı. Başkası da böyledir. **tıkturur, tıkturma.k.**

(tuttur-) beg ogrı.nı tutturdı[1214] bey, hırsızı tutmak için emir verdi. **tutturur, tutturma.k. (354)**

(töktür-) ol su.w töktürdi o, suyu vb. şeyleri dökmek için emir verdi. **töktürür, töktürme.k.**

(tiktür-) ol tōn tiktürdi o, elbiseyi dikmek için emir verdi ve (elbise) dikildi. **tiktürür, tiktürme.k.**

(taltur-) anı urup talturdı o, onu neredeyse bayıltıncaya kadar dövdü. **talturur, talturma.k.**

(teltür-) ol tām teltürdi o, duvar vb. şeyleri delmek için ona emir verdi. Sondaki te (*-tür-*'deki) dal'dan[1215] dönüşmüştür. Arapçada *qatera ʿala: ʿiya:lihi we qadera* (ailesi üzerinde

1209 Atalay, Dankoff-Kelly *sewüklük*, DTS *sevüglük*, Clauson *sevüglik*. *Sewüklük* "sevilmişlik" anlamına gelir; oysa burada *ḥubb* "sevgi" söz konusudur: *sew-üg* "sevgi, sevmek" + lük (*sev-mek+lik* gibi).

1210 Cümlenin Arapça karşılığı *xafeqati'l-ḥaceleti* olarak verilmiştir. *Ḥacele*, hem "gerdek odası" hem "keklik" anlamına gelmektedir (Kanar 2009: 728). *Xafeqa* fiili de hem "çırpınmak" hem "(bayrak vb. için) dalgalanmak, oynaşmak" anlamına gelir. Kâşgarlı ilk örnekte kuşun kanat çırpmasını zaten vermiştir. İkinci örnekte bizce, çok defa yaptığı gibi kelimenin diğer anlam ve kullanılışını vermek istemiştir. İlk örneğin anlamı *xafeqa'ṭ-ṭa:yiru bi-cena:ḥayhi* (kanatlarıyla) şeklinde verilmiş; *talwır*'ın anlamında ise "kanat"tan söz edilmemiştir. Bu da keklikten bahsedilmediğini gösterir. Ayrıca "keklik" anlamında, *talwır*'a benzer bir kelimeye tarihî dönemlerde ve bugün rastlanmamaktadır; fakat "çardak" anlamında *talvar* kelimesi vardır. Clauson ve Dankoff-Kelly'nin kelimeyi, üstün harekesine rağmen *tolwır* okumaları bizce doğru değildir. Üstünlü şekil, kelimenin diğer bir varyantı olmalıdır. Nitekim Clauson'un da belirttiği üzere Tarama ve Derleme sözlüklerinde *talvar ~ talpar* vb. şekiller vardır. Ayrıca bk. yazma 229 ve 485'teki *tolwır* maddeleri; krş. yazma 369'da *talpış-*.

1211 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

1212 Metinde *togurttурdı*.

1213 İlk te'de esre de var.

1214 Metinde *tuttuturdı*.

1215 Metinde lâm'dan.

muktedir oldu) dendiği gibi. Ve Yüce (Allah)ın sözündeki gibi : *we men qudira ʿaleyhi rizquhu* (rızkı, kendisine yetecek kadar verilmiş olan kimse – 65-7); başka bir ayette, *we emma: iẓa: me'btela:hu fe-qadera ʿaleyhi rizqahu* (fakat Rabbi yine onu denemek için rızkını daralttığı zaman – 89-16).

Dal'ın te'den dönüşmesi mümkündür. Te'nin[1216] de dal'dan dönüşmesi aynı şekilde mümkündür. *Xatera* ve *xatele* denir ki aslı *gadere*'dir. Bu kelimede üç değişme var. **teltürür, teltürme.k.**

(toltur-) ol ayak tolturdı o, kadeh vb. şeyleri doldurdu. **tolturur, tolturma.k.**

(tiltür-) er yarında.k tiltürdi o, kayışı boylamasına kestirmek için emir verdi. Herhangi bir şey, kemer vb. şeklinde kesilirse aynıdır. **tiltürür, tiltürme.k.**

(tamtur-) ol anıŋ agzıŋa su.w tamturdı o, onun ağzına su damlatmak için emir verdi. **tamturur, tamturma.k.** Bu zayıf bir kelimedir.

(tamçur- ~ tamçır-) yagmur tamçurdı yağmur serpiştirdi[1217]; en zayıf yağmur vb. geldi. **tamçıra.r, tamçurma.k.**

(tapçur-) men ogulnı ana.sıŋa tapçurdum ben oğulu anasına kavuşturdum ve onu ona birleştirdim. Cim'in aslı şın'dır. Başkalarında da olduğu gibi. **tapçurur, tapçurma.k.**

(tuldur-) atlıg anı tuldurdı[1218] atlı vb. ona çarptı.

(tildür-) anı biçe.k bile tildürdi onu, bıçakla dildirdi. **tildürü.r, tildürme.k.**

(biltür-) ol maŋa īş biltürdi o, bana işi tanıttı ve bildirdi. **(355) biltürür, biltürme.k.**

(tamtur- ~ tamdur-) ol ōt tamturdı o, ateşi yaktı. Kandil yakınca da aynıdır. **tamdurur, tamdurma.k.**

(tantur-) ol maŋa alımın tanturdı o bana, borç vb.ni inkâr ettirdi. **tanturur, tanturma.k.**

(tındur-) ol meni tındurdı o, benim rahatımı sağladı ve dinlendirdi. Aslı "nefes aldı" anlamında **tı.ndı** sözündendir.

(tuntur-) ot anıŋ kö.zin tunturdı ilaç onun gözünü kapladı. Herhangi bir şeyi kapatan şeyler de aynıdır. **tunturur, tunturma.k.**

(toḍgur-) ol meni toḍgu.rdı o, beni doyurdu. **toḍgurur, toḍgurma.k.** Atasözü: **Ewlig toḍgursa kö.zi yolka bolu.r.** Anlamı: Ev sahibi misafiri doyurursa, misafirin gözü gitmek için yolda olur. Yemek yedikten sonra müsaade isteyen için söylenir. Şiir:

toḍgurmadı ıtımnı
torgurgalır[1219] **atımnı**
sürdi meniŋ kutumnı
kāz takı korda.yımı

Atını, köpeğini, av kuşlarını ödünç verdiği, fakat bir şey yakalayamayan avcıyı niteleyerek diyor ki: Köpeğimi doyurmak için bile bir av bulamadı. Atım da koşmaktan neredeyse zayıf düşecekti. Kazımı ve bağırtlağımı kovduğu gibi benim talihimi de kovdu.

(toḍgur-) ol meni bu īştın toḍgurdı o, beni bu işten bıktırdı; nefret etme derecesine getirdi.

1216 Metinde *be.*

1217 Tercümede *tereşşeşe* yerine *terşese* yazılmış.

1218 Bk. yazma 101'de *tulmun* ve 275'te *tuldı* ile ilgili dipnotlar.

1219 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.

(torgur-) ol atıg torgurdı[1220] o, atı zayıflattı. **torgurur, torgurma.k.**

(turgur-) ol meni orundın turgurdı o, beni yerimden kaldırdı.

(turgur-) er tām turgurdı adam, duvar yaptı. Ev de ve dikilen her şey de aynıdır. **turgurur, turgurma.k (356)**

(tazgır-) er ba.şı tazgırdı[1221] adamın başı neredeyse kel oldu. **tazgıra.r, tazgırma.k.**

(tozgır-) yi.r tozgırdı yerden neredeyse toz kalkacaktı. **tozgıra.r, tozgırma.k.**

(toşgur-) ol ewin tawa.r birle toşgurdı o, evini malla doldurdu. Küp, su vb. şeylerle dolarsa yine aynıdır. **toşgurur, toşgurma.k.**

(taşgur-) eşiç taşgurdı neredeyse tencere kaynayacak ve içindeki su taşacaktı. **taşgura.r, taşgurma.k.**

(tuşgur-) men ogulnı ata.sınja tuşgurdum ben, oğul ile babanın buluşmasını sağladım. İki kişi arasında buluşmayı sağlarsan da aynıdır. **tuşgurur men, tuşgurma.k.** Aslı **tuşurdum**'dur.

(talgur-) könjlüm talgurdı[1222] pis yemeği yemekten dolayı içim bulanacak gibi oldu. **talgurur, talgurma.k.**

(talgur- ~ talgır-) art başı talgurdı[1223] dağ başı vb. yerlerde tipi koptu. **talgıra.r, talgırma.k.**

(tamgur- ~ tamgır-) su.w tamgurdı su, buzdan vb. şeylerden damlamak üzereydi. **tamgıra.r, tamgırma.k.**

(tüpger-) ol īşıg tüpgerdi o, işin aslını araştırdı ve izini sürdü. **tüpgerür, tüpgerme.k.**

(tirgür-) Teŋri ölüg tirgürdi Allah ölüyü diriltti. **tirgürür, tirgürme.k.**

(tüzger- ~ tüzgür-) men anı tüzgerdim ben ona armağan verdim. **tüzgürür men, tüzgürme.k.**

(telmir-) er telim telmirdi adam, bir şey arar gibi veya bir insanı vb.ni görmüş gibi sağa sola döndü. **telmire.r, telmirme.k.**

(çaptur-) er kulın suwda çapturdı adam kölesini su vb. yerlerde yüzdürdü.

(çaptur-) ol anıŋ boynın çapturdı o, onun boynunu vurdurmak için emir verdi. **(357)** Uygur lehçesinde.

(çaptur-) ol ewin çapturdı o, evinin katkısız çamurla (sıva ile) sıvanması için emir verdi. **çapturur, çapturma.k.**

(çijtür-) bu yük atıg çijtürdi bu yük atın belini büktü. Omuzunda yarası olan at vb. hayvanlar yükten dolayı böyle yaparlar. **çijtürür, çijtürme.k.**

(çöjtür-) ol yıpı.g çöjtürdi[1224] o, gevşek olan ipi gerdirdi. Koyunun barsaklarını gererse yine aynıdır. **çöjtürür.** Yine iki çıkaktan çıkan ze ile.

(çigtür-) ol tügü.n çigtürdi o, bohça vb. şeylerin düğümlenmesi için emir verdi. **çigtürür,**

1220 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.

1221 Gayın'da kırmızı üstün var.

1222 Atalay *talgurdı* (dipnotta *talgırdı*), DTS *talgurdı*, Clauson, Dankoff-Kelly *tolgardı*. Te'de hem üstün, hem ötre var. Ancak geniş zaman ve mastarda te'ler üstünlü. Gayın'lar ise üç durumda da ötreli. Clauson kelimeyi yazma 571'deki *anıŋ karnı tolga.dı* "kolera vb. şeylerden onun karnı buruldu" örneğindeki *tolga-* fiiliyle birleştirmiştir. Oysa *tolga-* fiilinin Arapça karşılığı *lewa:*, "büktü, kıvırdı; mide ağrımak" demektir. *Talgurdı* için ise *ka:det nefsi: en tetehewwece* (Dankoff-Kelly'nin de belirttiği gibi *tetemewwece* olmalı) *lima: laqiset..."*mide bulanması sebebiyle içim dalgalanacak gibi oldu" anlamı verilmiştir. Yani *tolga-*'da "dolamak, bükmek, kıvırmak" anlamı, *talgur-*'da ise "bulantıdan dolayı dalgalanmak" anlamı söz konusudur. Ayrıca krş. Anadolu ağızları *dalgır-* "1. kaynamak, 2. şen şakrak olmak, fıkırdamak" (DS).

1223 Clauson, harekelerine rağmen bu fiili de *tolğardı* okumuş ve *tolga-* fiiline bağlamıştır. Harekeler açıktır; bizce burada da "dolamak" anlamı değil "(tipi için) dalgalanmak" anlamı söz konusudur.

1224 Bk. yazma 268'de *çöjdi* ile ilgili dipnot.

çigtürme.k.

(çaktur-) ol çakma.k çakturdı o, ona çakmak çaktırdı. İki adamı birbirine düşürüp kavga ettirir ve bunu teşvik ederse aynıdır. **çakturur, çakturma.k.**

(çoktur-) ol kuşug kāzka çokturdı[1225] o, kaz vb. şeyleri yakalamak için üzerlerine çökmek üzere şahinini yönlendirdi. **çokturur, çokturma.k.**

(çıktur-) ol anı ewdin çıkturdı o, onun evden vb. yerlerden çıkarılması için emir verdi. **çıkturur, çıkturma.k.**

(çıktur-) ol tōnın çıkturdı o, elbiselerini ıslak bir yere koydu ve (elbise) ıslandı. **çıkturur, çıkturma.k.**

(çektür-) aŋar çekig çektürdi ona, kitabın noktalarını noktalattı.

(çektür-) ol atın çektürdi o, tırnak yarası vb. şeylerden dolayı atından kan aldırdı. **çektürür, çektürme.k.**

(çöktür-) ol anıŋ tewesi.n çöktürdi o, onun devesini çöktürdü.

(çöktür-) ol kümüş altu.ndun çöktürdi o, altından gümüşü eritip süzdürdü ve yere akıttı. **çöktürür, çöktürme.k.**

(çaltur-) ol anı çalturdı o, ona, kendisini yere çaldırttı.

(çaltur-) ol yitük çalturdı o, kaybolan şeyi bulmak için emir verdi. Herhangi bir sözü (358) duyurmak için bağrılırsa aynıdır. Oğuzcada. **çalturur, çalturma.k.**

(çomtur-) ol anı suwka çomturdı[1226] o, onu suya batırdı. **çomturur, çomturma.k.**

(çömtür-) çömtürdi*, çömtürür, çömtürme.k bu, daha derine batırmadır.

(çantur-) ol anı bu īşka çanturdı o, bu işi reddetmesi için onu kışkırttı. Aslı **çandturdı**'dır[1227]. **çanturur, çanturma.k.**

(çıngar-) ol īşıg çıngardı o, işi inceleyip gerçekliğini araştırdı. Aslı ye ile **çı.ngardı**'dır. **çı.ngarma.k.**

(septür-) ol anıŋ kızın septürdi o, kızın çeyizlenmesi ve güveye gitmesi için emir verdi.

(saptur-) ol maŋa kuş kanatın sapturdı o, bana şahinin kanadını birleştirmek için emir verdi. Herhangi bir şeye (kumaşa vb.) örgü yaparsa da aynıdır. **sapturur, sapturma.k.** Birincisinin mastarı kef iledir.

(sattur-) ol meniŋ tawa.rıg satturdı o, benim malımı vb. şeyleri sattırdı. **satturur, satturma.k.**

(suttur-) ol anıŋ yüziŋe sutturdı o, onun yüzüne tükürdü. Aslı **su.ḍturdı**'dır. **su.ḍturur, sutturma.k.** Benzeşmelidir (*mudġam*).

(sittür-) ol oglın sittürdi o, oğlunu işetti. At da aynıdır. **sittürür, sittürme.k.** Aslı, **si.ḍtürdi**'dır. Benzeştirilmiştir.

(saçtur-) ol maŋa yarma.k saçturdı o, üzerime para saçtırdı. **saçturur, saçturma.k.**

(sıçtur-) ol anı sıçturdı o, onu sıçtırdı. **sıçturur, sıçturma.k.**

(sürtür-) ol anı sürtürdi o, o yeri terk etmesi için ona emir verdi. **sürtürür, sürtürme.k.**

(sürtür-) ol aŋar kōy sürtürdi o, ona koyun vb. şeyleri sürdürdü.

1225 Bk. yazma 272'de *çokdı* ile ilgili dipnot.

1226 Bk. yazma 277'de *çomdı, çömdi* ile ilgili dipnot.

1227 Atalay *çınduturdı*, Clauson, Dankoff-Kelly *çandturdı*. Cim'de esre, dal'da ötre var. Clauson kelimeyi yazma 370'teki *çandış-* ile birleştirmiş ve **çand-* köküne ulaşmıştır.

(sürtür-) ol aŋar tāş sürtürdi o, ona **(359)** taş sürttürdü. Mastarı da aynıdır.

(sortur-) ol sorug sorturdı o, kaybolanın aranması için emir verdi.

(sortur-) ol kānıg sorturdı o, hacamat şişesiyle kanın emilmesi ve akıtılması için emir verdi. **sorturur, sorturma.k.**

(süztür-) ol su.w süztürdi o, su vb. şeylerin süzdürülmesi için emir verdi. **süztürür, süztürme.k.**

(süstür-) ol koç süstürdi o, koçu süsmeye zorladı ve o da süstü. **süstürür, süstürme.k.**

(seştür-) ol tügü.n seştürdi o, düğüm vb. şeyleri çözdürdü. **seştürür, seştürme.k.**

(saştur-) ol alım birim birle saşturdı[1228] o, alacağı ile vereceğini takas etti; onu kendisine, öbürünü de ona bıraktı. **saşturur*, saşturma.k*.**

(sagtur-) ol kōy sagturdı o, süt vb. şeyleri sağdırdı. **sagturur, sagturma.k.**

(sıgtur-) ol bir nēŋni birke sıgturdı o, bir şeyi bir şeye sığdırıp onu genişletti. **sıgturur, sıgturma.k.**

(sewtür-) ol Teŋri seni maŋa sewtürdi yüce Allah senin sevgini kalbime düşürdü. **sewtürür, sewtürme.k.**

(suktur-) ol bir nēŋni birke sukturdı[1229] o, bir şeyin bir şeye girmesi için emir verdi ve o şey de girdi. **sukturur, sukturma.k.**

(soktur-) ol murç sokturdı[1230] o, biber vb. şeyleri dövdürttü.

(sıktur-) ol üzüm sıkturdı o, üzüm vb. şeylerin sıkılması için emir verdi ve (onlar da) sıkıldı. **sıkturur, sıkturma.k.**

(söktür-) ol tōn söktürdi o, elbisenin dikişlerinin sökülmesi için emir verdi. Duvar vb. şeylerin yıkılması için emir verirse de aynıdır. **söktürür, söktürme.k.**

(söktür-) ol anı söktürdi o, ona sövmesi için onu zorladı. **(360)** Aslı vav ile **sö.ktürdi**'dir; kısaltılmıştır[1231]. **söktürür, söktürme.k.**

(siktür-) er künin siktürdi adam, bir insanı cariyesiyle cinsî münasebette bulunmaya yönlendirdi. **siktürür, siktürme.k.**

(saltur-) ol meni aŋa.r salturdı o, benim ona havale edilmem (bırakılmam) için emir verdi. Oğuz lehçesidir.

(saltur-) ol maŋa yiŋ[1232] **salturdı** o, birine, yenini bana sallaması için emretti. **salturur, salturma.k.** Herhagi bir şeyin atılması için emir verirse yine aynıdır.

(şeştür-) ol tügü.n şeştürdi[1233] o, düğüm vb. şeyleri çözdü. Sin'li şekli *(seştür-)* de vardır. Bu Arapçadaki *misk*, Farsçadaki *müşk* gibidir. *Sukker*'in Farsçada *şeker*, *leşker*'in Arapçada *asker* olması da aynıdır.

(saçgur-) er su.w saçgurdı[1234] adam suyu saçmak üzereydi. **saçgura.r*, saçgurma.k*.**

(suçgur-) at suçgurdı at vb. sıçramak üzereydi. **suçgura.r, suçgurma.k.**

1228 Sin'de esre de (daha silik) var.

1229 Bk. yazma 331'de *sukuldı* ile ilgili dipnot.

1230 Bk. yazma 214'te *sokar* ile ilgili dipnot.

1231 Kâşgarlı, "kısalma" için burada *idga:m* (benzeşme) terimini kullanmıştır.

1232 Ye'de hem esre, hem üstün var; ikinci dişin noktaları yok.

1233 Bk. yazma 330'da *şeşildi* ile ilgili dipnot.

1234 Gayın'da esre de var.

(sargar-) sargardı nēŋ nesne sarardı[1235]. **sargarur, sargarma.k.**

(sızgur-) er yāg sızgurdı adam yağ vb. şeyleri eritti. **sızgurur, sızgurma.k.** Sıtma hastayı bitap düşürürse yine **sızgurdı** denir. Şiir :

köŋli küyüp[1236] kānı kurıp agzı açıp katgura.r[1237]

sızgurgalır üḍigler[1238] essiz yüzi burkura.r

Diyor ki: Karasevdalı, kalbi yanık, vücudunda kan kurumuş, neredeyse aşk kendisini eritecek durumda hayal âleminde gezinerek, insanlar arasında ağzını açıp katıla katıla güler. Yazık onun bitkin yüzüne!

(suwgar-) ol at suwgardı o, at vb.ni suvardı. **(361) suwgarur, suwgarma.k.**

(sangar-) ol anı kişi.den sangardı o, onu adamdan saydı. **sangarur, sangarma.k.**

(sarkur-) ol yāgnı kāptın sarkurdı o, yağı tulumdan damlattı. Herhangi bir sıvı bir kaptan bir kaba boşaltılıp, geriye kalanı damlatılırsa aynıdır. **sarkurur, sarkurma.k.**

(sūtger- ~ sütgir-) yugrut[1239] sūtgerdi yoğurt sıvılaştı ve süt gibi cıvık oldu. **sütgire.r, sütgirme.k.**

(süsgir-) sıgır erig süsgirdi sığır adamı vb.ni süsmeye niyet etti. **süsgire.r, süsgirme.k.**

(kaptur-) ol aŋa.r tawa.r kapturdı o, onu malı çalmaya[1240] yönlendirdi. **kapturur, kapturma.k.**

(koptur-) ol anı orundın kopturdı o, onu yerinden kaldırdı. **kopturur, kopturma.k.**

(kaçtur-) erig kaçturdı birine emir vererek adamı kaçırdı. **kaçturur, kaçturma.k.**

(kuçtur-) ol meni kuçturdı o, beni kendisiyle kucaklaştırdı. **kuçturur, kuçturma.k.**

(kattur-) ol yıp katturdı o, iğne vb. şeylere geçirmek üzere ipliğin ucunu sivrileştirmek için emir verdi.

(kattur-) ol talka.nka yāg katturdı o, yağı kavuta karıştırdı. Herhangi bir şeyin bir şeye katılması da aynıdır. **katturur, katturma.k.**

(kartur-) ol anı suwka karturdı o, lokmayla ve suyla onun boğazını tıkadı.

(kartur-) ol aŋar yāg talka.nka karturdı o, ona yağı kavuta kardırttı. Oğuz lehçesidir. **karturur, karturma.k.**

(kurtur-) ol maŋa yā kurturdı o, bana yay kurdurdu.

(kurtur-) xān aŋar çuva.ç kurturdı han ona, otağını kurması için emir verdi.

(kurtur-) xān begke sūsin kurturdı han, **(362)** beye askerleri toplaması için emir verdi. **kurturur, kurturma.k.**

(kırtur-) ol aŋar yi.r kırturdı o, ondan yeri vb. şeyleri kazımasını istedi. **kırturur, kırturma.k.**

(kaztur-) ol aŋar kaḍag[1241] kazturdı o, onun kanal kazmasını istedi ve (o da) kazdı.

1235 Tercümede *işferra* yerine *aşfarra* yazılmış.

1236 Bk. yazma 34'te *küyme.s* ile ilgili dipnot.

1237 Metinde harekesiz ve te noktaları yok.

1238 Zel'de iptal edilmiş üstün de var.

1239 Bk. yazma 486'da *yugruşdı* ile ilgili dipnot.

1240 Tercümede *ixtila:s* yerine *ixtila:f* yazılmış.

1241 Atalay, DTS kaḍag, Clauson *kuḍug*, Dankoff-Kelly *kazıg* (?). Kaf ve zel üzerinde belirsiz iki hareke, üstüne çevrilmiş. Arapça karşılık *nehr* "nehir; kanal" olarak verilmiş. Clauson *nehr*'in yanlış tercüme olduğunu, doğrusunun *bi'r* "kuyu" olması gerektiğini ileri sürüyor. *Kaḍag*, yazma 192'deki *kaḍık* "oyulmuş tahta" ve 237'deki *kadrak* "dağın yamaç ve kenarı" ile köktaş olabilir.

kazturur, kazturma.k.

(kustur-) süçig erig kusturdı şarap onu kusturdu. Herhangi bir şeyin boyası kusarsa aynıdır. **kusturur, kusturma.k.**

(kıstur-) beg anıŋ aḍa.kın kısturdı bey, onun ayağına basılması için emir verdi. Kementle onu cezalandırırsa da aynıdır.

(kıstur-) anıŋ aşın kısturdı o, ona ayrılan yemek vb. şeylerin kısılmasını emretti. Aslı, **ol anıŋ tōnın kısturdı**'dır; "o, onun elbise vb. şeylerinin kısalması için emir verdi." demektir. **kısturur, kısturma.k.**

(kaktur-) ol anı başra kakturdı o, ona, birisinin başına şaplak vurdurdu. **kakturur, kakturma.k.**

(kaltur-) ol anı yarışta kalturdı o onu gidişte geçti ve arkada bıraktı. Herhangi bir şeyde birisini aşıp geçer ve arkada bırakırsa aynıdır. **kalturur, kalturma.k.**

(koltur-) ol mindin nēŋ kolturdı o, benden bir şey istemesi için bir insanı görevlendirdi. **kolturur, kolturma.k.**

(kıltur-) ol aŋar īş kılturdı o, ona iş yaptırdı. **kılturur**[1242], **kılturma.k.**

(kamtur-) ol anı urup kamturdı o, onu ölesiye ve sesi kısılasıya, başkasına dövdürdü. **kamturur, kamturma.k.**

(komtur-) yïl sūwug komturdı[1243] rüzgâr suyu dalgalandırdı. **komturur, komturma.k.**

(kantur-) ol mini suwka kanturdı o, bana su içirdi ve (suya) kandırdı. **kanturur, kanturma.k.** Aslı, dal ile **kandurdı**'dır. Su dışında başka şeyler için de kullanılır.

(kondur-) ol ewinde kuş kondurdı o, evine kuş indirdi. **(363)**

(kondur-) ol altu.n üze çeş kondurdı o, altının üzerine firuze işledi. Bir şeyi bir şeye işlemek de aynıdır. **kondurur, kondurma.k.**

(katgur-) er külüp katgurdı adam gülüp (gülmekten) katıldı. **katgura.r, katgurma.k.**

(kutgar-) Teŋri meni kutgardı yüce Allah beni sıkıntılardan kurtardı. **kutgarur, kutgarma.k.**

(kaḍgur-) men aŋar kaḍgurdum ben onun için kaygılandım. Şiir :

kelse saŋa yolgıra

ūḍun anı oḍgur a[1244]

barsun naru kaḍgura

sattı meniŋ a.yımı

Kendisini mağdur eden adamı niteliyor ve bir insana hitap ederek diyor ki: Eğer o, yoldan geçerken sana gelirse, onu uykusundan uyandır.[1245] Yaptığını ona anlat[1246] ki üzülerek gitsin. Çünkü o iznimi almadan benim hizmetçimi sattı. Bundan **kaḍgura.r** denir. **Kaygura.r** şekli, zel'i ye'ye çevirenlerin lehçesindedir. **kaḍgurma.k.**

(kozgır-) kār kozgırdı[1247] kar uçuşarak burulup geldi. **kozgıra.r, kozgırma.k.** Kıpçak lehçesinde.

1242 Kaf'ta üstün ötre arası bir hareke var, esre yok.

1243 Bk. yazma 278'de *komdı* ile ilgili dipnot.

1244 Tekin'in de belirttiği gibi buradaki *a* "emri pekiştiren ünlem edatı"dır (Tekin 1989: 180).

1245 Tercümede *ayqızhu* yerine *ayqaẓahu* yazılmış.

1246 Tercümede *'arrifhu* yerine*'arrafehu* yazılmış.

1247 Gayın'da üstün de var.

(kurgır-) yi.r kurgırdı yer vb. şeyler, nemin azlığından dolayı kurudu. **kurgıra.r, kurgırma.k.**

(kurgır-) er kurgırdı[1248] adam vb. taşkınlık etti. **kurgıra.r, kurgırma.k.**

(kızgur-) ol anı bu īşta kızgurdı o, onu bu işte, ibretlik hâle getirdi ve yaptığının cezasını ona tattırdı. Öyle ki o, bir daha asla bu işe dönemez. **kızgurur, kızgurma.k.**

(kolgır-) ol mindin kolgırdı o, nesneyi benden neredeyse isteyecekti. **kolgıra.r, kolgırma.k.**

(kamgır-) anıŋ yūzi kamgırdı onun yüzü neredeyse çarpılıp felç olacaktı. **kamgıra.r, kamgırma.k.** Herhangi bir şey eğri büğrü olmaya yüz tutarsa aynıdır.

(keçtür-) ol anı suwdın keçtürdi (364) o, onu sudan geçirsin diye ona emir verdi. **keçtürür, keçtürme.k.**

(kertür-) ol anıŋ tōnın künke kertürdi o, onun elbisesini güneşte yayması için emir verdi.

(kertür-) ol yı.p kertürdi o, ipi gerdirtti. **kertürür, kertürme.k.**

(körtür-) ol aŋar nēŋ körtürdi o, onun nesneyi görmesini sağladı. **körtürür, körtürme.k.**

(kirtür-) ol anı ewke kirtürdi o, onu ev vb. yerlere sokmak için emir verdi. **kirtürür, kirtürme.k.**

(kestür-) ol aŋar yıga.ç kestürdi o, ondan odun vb. şeyleri kesmesini istedi. **kestürür, kestürme.k.**

(kewtür-) ol anıŋ kūçin kewtürdi o, onun gücünü gevşetmek için birisini görevlendirdi. **kewtürür, kewtürme.k.**

(kültür-) ol meni kültürdi o, beni güldürdü. **kültürür, kültürme.k.**

(költür-) ol at aḍa.kın költürdi[1249] o, atın ayağının bağlanıp yere yatırılması için emir verdi.

(keltür-) ol maŋa at keltürdi o, bana bir at getirdi. **keltürür, keltürme.k.** Bu, te iledir ve Oğuz lehçesincedir. Türk dilinde dal iledir. Oğuzlar hep bunu yapar; Türklerin aksine dal'ı te'ye; te'yi de dal'a çevirirler. Senin "deve" anlamında **tewe** dediğine Oğuzlar **deve** derler. Türkler "yine" anlamında **takı**; Oğuzlar ise **dakı** derler.

(kikçür-) er biçe.k kikçürdi adam iki bıçağı birbiri üzerinden geçirdi (biledi).

(kikçür-) ol ikki er kikçürdi o, iki kişiyi birbirine kışkırttı. **kikçürür, kikçürme.k.**

(kömtür-) ol yi.rde nēŋ kömtürdi o, ona nesneyi yere gömdürdü. **kömtürür, kömtürme.k.**

(külsir-) er külsirdi adam kendini gülümser gibi gösterdi. Gülümserse de aynıdır. **külsire.r, külsirme.k.**

(kedgir-) at kedgirdi at azgınlaştı (sahibine isyan etti). **kedgire.r, kedgirme.k. (365)**

(kezger-) er ok kezgerdi adam oku gezledi. **kezgerür, kezgerme.k.**

(közger-) ol ata.mnı maŋa közgerdi o, beni babamla göz göze getirdi; bu da buluşmadır. **közgerür, közgerme.k.**

(küzger-) ōḍlek küzgerdi zaman güz mevsimine yüz tuttu. **küzgerür, küzgerme.k.**

1248 Bk. yazma 214'te *kurgu* ile ilgili dipnot.

1249 Atalay, DTS *kültürdi*, Clauson, Dankoff-Kelly *költürdi*. Krş. Hakas *köldir-* "atı koşuma bağlatmak, koşturmak", *köl-* "(atı) koşmak" (HTS), Kırgız *kölük* "iş hayvanı, yük hayvanı" (KS), Anadolu ağızları *kölük* "2. hayvan, 4. yaşlı kısrak, 5. eşek, 7. beygir, katır vb. yük hayvanları" (DS).

(kelgir-) ol maŋa kelgirdi o, bana gelmeyi arzuladı ve neredeyse geliyordu. **kelgire.r, kelgirme.k.**

(könger-) ol ok köngerdi o, ok vb. şeyleri düzeltti.

(könger-) ol yōl köngerdi o, yola doğrultttu (yolu gösterdi).

(könger-) beg ogrı.nı köngerdi bey hırsızı itiraf etmek zorunda bıraktı. **köngerür, köngerme.k.**

(mündür-) ol maŋa at mündürdi o, beni at vb. şeylere bindirdi. **mündürür, mündürme.k**

(mandur-) ol maŋa kılıç mandurdı o, kılıç takmamı sağladı.

(mandur-) ol maŋa etme.kig yāgka mandurdı o, ekmeğe yağ sürmemi sağladı. **mandurur, mandurma.k.**

(mangır-) ol etme.kig yāgka mangırdı o, ekmeğe yağ sürmek ve içine bandırmak üzereydi. Başkaları da öyledir. **mangıra.r, mangırma.k.**

Bu fasıl dört şekildedir.

Birincisi, ikililerden geçişli yapmaktır. Örnek: "Gitti" anlamında **bardı**; başka birisi onun gitmesini sağlarsa **barturdı** denir. "Su adamın boğazını tıkadı" anlamında **er suwka kardı**; başkası tıkanmaya sebep olursa **anı suwka karturdı** denir. Bu, ikililerden geçişsiz fiildir; bu bapta geçişli olur. İkililerden bir de geçişli olur ve onun üzerine te ile rı eklenir. Örnek: "Adam yayı kurdu" anlamında **er yā kurdı** denir; burada fail tektir. Eğer birisi bu işi yaptırttı veya bu işi yapma görevi verdi denmek istenirse fiile **(366)** te ve rı eklenir; "o ona yayı kurdurdu ve o da (yayı) kurdu" anlamında **ol aŋar yā kurturdı** denir. Burada iki fail vardır; biri emreden, diğeri de yapandır. Bu, *"neqaṭa'r-raculu'l-muṣḥafe"* (adam Kur'an'ın noktalarını koydu) ve *"enqaṭahu gayruhu"* (o, noktaları başkasına koydurdu); *"leqaṭa's-sunbule"* (o, başak topladı) ve *"elqaṭahu gayruhu"* (onu başkasına toplattı) dedikleri gibidir. Burada fail ikidir. Yahut da buna (köke) gayın ile rı veya kef ile rı eklenir. Örnek: "At zayıfladı" anlamında **at tordı**[1250], "adam atını zayıflattı" anlamında **er atın torgurdı*** denir. "Adam ayağa kalktı" anlamında **er yoka.ru turdı;** "birisi onu ayağa kaldırdı" anlamında **anı turgurdı** denir. "Yağ eridi" anlamında **yāg erü.di**, "adam yağı eritti" anlamında **er yāg ergürdi** denir. "Ok düzeldi" anlamında **ok köndi**; "okçu oku düzeltti" anlamında **okçı köndgerdi**[1251] denir. Burada fiilleri geçişli yapan te, gayın ve kef değil; sadece rı'dır. Örnek: **kuş uçurdı** "kuş uçurdu"; **su.w keçürdi** "suyu geçirdi". Buradaki geçişlilik sadece rı ile yapılmıştır; bunlar da öyledir. Te, gayın veya kef'in gelmesinin sebebi telaffuzu kolaylaştırmaktır. Bunlar gelmeseydi geçişlilikte, geçmiş zamanda iki rı; geniş zamanda üç rı bir araya gelecekti. Örnek: **kutgardı** "kurtardı". Gayın olmasaydı **kutrardı** olacaktı; **suwgardı** da **suwrardı** olacaktı. Bu geçmiş zamandadır. Geniş zamanda ise "onu kurtartır" anlamında **kutrarur**[1252], "suvarır" anlamında **suwrarur*** olacaktı. Rı'lardan biri kökteki; ikincisi geçişlilik; üçüncüsü ise geniş zaman rı'sıdır. Bu sebeple sert, gayın'lı, kaf'lı ve kalın köklerde, kökteki rı, te'ye; kef'li ve ince kelimelerde ise kef'e (g'ye) çevrilir. **(367)** Böylece telaffuz düzelmiştir.[1253]

İkincisi; üçlü, geçişsiz fiilin bu bâba girerek geçişli olmasıdır. Örnek: **er tirildi** "adam dirildi"; daha sonra **Teŋri tirgürdi** "Yüce Allah onu diriltti." denir. **Er kızıldı** "adam yaptığı işin cezasını çekince kendini menetti"; daha sonra **anı kızgurdı** "onu başkası menetti ve yaptığının cezasını verdi" denir.

Üçüncüsü; geçişsiz bir fiil olması; o işi yapmak üzere olması; ona niyetlenmesi ve işi yapmaya yavaş yavaş yaklaşmasıdır. Örnek: **su.w tamçırdı** "su buluttan serpildi ve azar azar yağdı." **Eşiç taşgurdı** "tencere neredeyse taşacaktı."

1250 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.

1251 Dal'da üstün veya ötre sükûna; kef'te sükûn üstüne çevrilmiş.

1252 Metinde *kutrardı, suwrardı* yazılıp *-dı* karalanmış ve yerine ince kalemle rı konmuş.

1253 Tercümede *'uddilet* yerine *'addet* yazılmış.

Fiil bu anlamda olunca, geçmiş ve geniş zamanda ikinci harf[1254] sükûnlu olur. Ancak geniş zamanda dördüncü harf üstün alır.

Dördüncüsü fiilin kendi başına olması ve bu anlamlardan hiçbirini taşımamasıdır. Örnek: **Teŋri meni kutgardı** "Yüce Allah beni kurtardı"; **er katgurdı** "adam katıla katıla güldü."

Bu bapta yardım ve yarışma için dal'dan önce şın eklenir. Örnek: **ol maŋa at suwgarışdı** "o, atı suvarmada bana yardımcı oldu"; **ol meniŋ birle karın toḳguruşdı** "o, karın doyurmada benimle yarıştı".

Eğer bir iş yapılmadığı hâlde yapılmış gibi görünmek istenirse bunun iki şekli vardır.

Birincisi, daha önce kuralı verildiği gibi dal'dan önce nun eklenmesidir. Örnek: **ol at suwgarındı**[1255] "o, kendini atı suvarıyormuş gibi gösterdi." **Ol karın toḳgurundı** "karnını doyuruyor veya bu işi tek başına yapıyor." En doğru ve en iyi şekil, **(368)** -ki bu en çok kullanılır- nun'dan önce mim ve sin [1256] getirilmesidir. Böylece nun'la birlikte üç harf olurlar. Örnek: **ol at suwgarımsındı** "o, kendini atı suvarıyormuş gibi gösterdi." Mim ile nun sükûnlu, sin ise esre ile harekelenmiş olur; bunun açıklanması yerinde gelecektir.

Z

(bulduz-) bulduzdı nēŋni o, ona nesneyi buldurdu. **bulduzur, bulduzma.k.**

(bildüz-) ol maŋa īş bildüzdi o, bana işi (konuyu) bildirdi. **bildüzür, bildüzme.k.** Bu Oğuz lehçesidir; kural dışıdır; Türkler bunu ağızlarına almazlar.

Ş

(borbaş-) īş borbaşdı[1257] iş vb. karıştı. **borba.şur, borba.şma.k.**

(bertiş-) ola.r bīr ikindi.niŋ köŋlin bertişdile.r o, ikisi haşinleşti ve her biri diğerinin gönlünü yaraladı. **bertişü.r, bertişme.k.**

(bogruş-) ol maŋa yıga.ç bogruşdı[1258] o, odun kesmede bana yardım etti. Yarış da aynıdır. **bogruşu.r bogruşma.k.**

(bütrüş-) ola.r ikki bütrüşdi onlardan her biri birbirlerini sorguladılar ve iddialarını ispata çalıştılar. **bütrüşü.r bütrüşme.k.**

(batruş-) ola.r ikki bīr bīrig suwka batruşdı onlardan her biri diğerini suya batırdı. **batruşu.r, batruşma.k.**

(bekleş-) ol meniŋ birle bekleşdi o benimle sözleşme yaptı.

(bekleş-) ol maŋa kapug bekleşdi o, kapıyı kapatmakta bana yardım etti.

(bekleş-) ol maŋa at bekleşdi o, at vb. şeyleri korumada bana yardım etti. Oğuz lehçesinde. **bekleşü.r, bekleşme.k.**

(törpüş- ~ törpiş-) ol meniŋ birle yıga.ç törpüşdi o, bana tahtayı törpülemekte **(369)** yardım etti. Yarış da aynıdır. **törpişü.r, törpişme.k.**

(tepreş-) kişi kamug tepreşdi kavim hareket etti. Herhangi bir şeyin hareket etmesi de aynıdır. **tepreşü.r, tepreşme.k.** Şiir:

1254 Metinde *sâlis* yazılmış; çok sonra çizilip sâni'ye çevrilmiş.

1255 Metinde *suwgardı* yazılmış; sonradan nun eklenmiş.

1256 Metinde şın.

1257 Bk. yazma 231'de *borba.ş* ile ilgili dipnot.

1258 Bk. yazma 309'da *bogardı* ile ilgili dipnot.

öl kar kamug kı.şın ine.r

aşlık tarıg anın öne.r[1259]

yawlak yagı mende tına.r

sen kelipen tepreşü.r

Yazla kışın atışmasını niteliyor. Kış yaza diyor ki: Kar ve çiy kışın iner. Bu sayede yazın yiyecekler biter (yeşerir). Kötü düşman bende durur ve saldıramaz; sen gelince ey yaz, o zaman (düşman) sende harekete geçer.

(talpış-) kuşla.r kamug talpışdı kuşlar kanatlarını çırptılar.

(talpış-) batrak[1260] **kamug talpışdı**[1261] bayraklar dalgalandı ve mızrak vb. şeylerin uçlarına bağlı olan ipekler titreşti. **talpışur, talpışma.k.**

(tartış-) ol manŋa uruk tartışdı o bana ipi germede yardımcı oldu.

(tartış-) tartışdı nēŋ nesnenin parçacıkları birbirini çekti.

(tartış-) ol meniŋ birle yā tartışdı yayı kurma ve çekmede o, benimle yarıştı.

(tartış-) ol manŋa altu.n tartışdı o, altın tartmada bana yardımcı oldu. Her şeyin tartılması da aynıdır. **tartışu.r, tartışma.k.**

(türtüş-) ol meniŋ birle koguşka yāg türtüşdi o, deriye yağ sürmede benimle yarıştı. Her şeyin sürülmesi de aynıdır. **türtüşü.r, türtüşme.k.**

(topraş-) yi.r kurup topraşdı yer, yağmurun azlığından kurudu, tozu kalkacak hâle geldi. **topraşu.r, topraşma.k.**

(tepzeş-) ola.r kamug bu īşka tepzeşdile.r onlar bu işte, birbirlerini kıskandılar. **tepzeşü.r, tepzeşme.k.**

(tirgeş-) tewe tirgeşdi develer vb. katar hâlinde dizildi. **(370)** Biri diğerinin arkasından kalkıp katar gibi dizilirse yine aynıdır. **tirgeşü.r, tirgeşme.k.**

(taplaş-) ola.r bu īşıg kamug taplaşdıla.r onlar bu işi kabul ettiler. **taplaşu.r, taplaşma.k**[1262].

(tüpleş-) ola.r bu īşıg tüpleşdile.r onlar bu işin aslını incelediler. **tüpleşü.r, tüpleşme.k***

(tatlaş-) ol ikki birle tatlaşdı o ikisi Farsça konuştular. Uygur lehçesinde (anlaşılmaz şekilde) konuşurlarsa da aynıdır. **tatlaşu.r, tatlaşma.k.**

(talkış-) ol manŋa uyma[1263] **talkışdı** o, bana, kendisinden ayakkabı yapılan keçeyi bükmede yardım etti. Herhangi bir şey bükülüp fitil gibi burulursa yine aynıdır. **talkışu.r, talkışma.k.**

(tökleş-) tökleşdi nēŋ nesneler döküldü ve aktı. **tökleşü.r, tökleşme.k.**

(tüglüş-) yıpla.r tüglüşdi ipler düğümlendi. **tüglüşü.r, tüglüşme.k.**

(tikiliş-) yıga.ç tikilişdi[1264] odun vb. dik hâle geldi. **tiklişü.r, tiklişme.k.**

(tırmaş-) ola.r ikki tırmaşdı[1265] o, ikisi birbirini tırmaladı. **tırmaşu.r. tırmaşma.k.**

1259 Bk. yazma 94'te *öndi* ile ilgili dipnot.

1260 Metinde diş altına ye noktaları da konmuş.

1261 Krş. yazma 353'te *talpır-*.

1262 Metinde kef, sonradan kaf yapılmış. Veya tersi.

1263 Bk. yazma 319'da *uyma* ile ilgili dipnot.

1264 Vezne göre *tiklişdi* olmalı; ancak kef esreli.

1265 Te'de üstün de var.

(çalpaş-) ola.r ikki çalpaşdı o, ikisi bir konuda tartışıp sertleşti. Nesnelere de pislik bulaşırsa aynıdır. **çalpaşur, çalpaşma.k.**

(çandış-) ola.r ikki çandışdı[1266] o ikisi sertleşti ve her biri diğerinden ayrıldı. **çandışu.r, çandışma.k.**

(çomruş-) ol meniŋ birle suwda çomruşdı o, suya dalmada benimle yarıştı. Yardım da aynıdır. **çomruşu.r, çomruşma.k**[1267].

(çewrüş-) ol meniŋ birle ok çewrüşdi o benimle ok çevirmede yarıştı. Her çeviren de aynıdır. **çewrüşü.r, (371) çewrüşme.k.**

(çokraş-) tepizle.r çokraşdı sazlık suyu dalgalandı. Çok olan herhangi bir şey kaynayıp dalgalanırsa da aynıdır.

(çokraş-) kişi bir bir içinde çokraşdı insanlar birbirine girip dalgalandı. **çokraşu.r, çokraşma.k.**

(çıkarış- ~ çıkrış-) bir birniŋ ogrılıkın çıkarışdı onlardan her biri diğerinin hırsızlığını ortaya çıkardı. Herhangi bir şeyi çıkarmada yarış veya yardımlaşma varsa aynıdır. **çıkrışu.r, çıkrışma.k.**

(çakrış-) bo.y bir birke çakrıştı kavim birbirini çağırdı. Oğuz lehçesindendir. **çakrışu.r, çakrışma.k.**

(tikreş-) atla.r aḍa.kı tikreşdi atların toynakları ses çıkardı.

(tikreş-) ogla.n tikreşdi çocuklar serpildi. **tikreşü.r, tikreşme.k.**

(çıkraş-) tiş çıkraştı dişler gıcırdadı. Herhangi bir şey çok gıcırdarsa da aynıdır.

(çergeş-) ikki sǖ çergeşti iki savaş birliği saf tuttu. Şiir:

kelse apaŋ terkenim
ïtilge met törkünüm[1268]
tarılmagay törkünüm[1269]
emdi çerig çergeşü.r

Diyor ki: Han gelip bize yardım ederse topluluğumun hâli düzelir. Aşiretim başkalarının eline esir düşerek[1270] dağılmaz. Şimdi savaşan iki birlik saf tutmada. **çergeşü.r, çergeşme.k.**

(çarlaş-) ogla.n çarlaşdı çocuklar ağladı.

(çarlaş-) yaŋa.nla.r çarlaşdı filler ağladı; yani bağırdı. **çarlaşu.r, çarlaşma.k.**

(çekleş-) ol meniŋ birle çekleşdi o, benimle kur'a çekti. **çekleşü.r, çekleşme.k.**

(çigiliş-) tügü.n kamug çigilişdi[1271] düğüm sıkıştı[1272]. **çigilişü.r, çigilişme.k.**

(çermeş-) ol maŋa çagıg[1273] **çermeşdi** o, kamçı vb. şeylerin püskülünü sarmada bana

1266 Bk. yazma 358'de *çandturdı* ile ilgili dipnot.

1267 Bk. yazma 277'de *çomdı* ile ilgili dipnot.

1268 Bk. yazma 222'de *törkünim* ile ilgili dipnot. Te ve kef ötreli; ancak Arapçası *cem'* "topluluk" ile karşılanan bu kelimenin *terkin* olması mümkündür. Böylece iki mısrada aynı kafiye tekrarlanmamış olur.

1269 Yazma 222'de *yaḍılmagay terkinim.*

1270 *Eydi: seba:* Atalay ve Dankoff'ça çevrilmemiş; *fi'l-eydi: seba:* olursa "ellerde esir olma" anlamı çıkabilir.

1271 Vezne göre *çigliş-* olmalı.

1272 *İştedded* kelimesinde şın noktaları yok.

1273 Atalay, DTS *çagıg*, Clauson, Dankoff-Kelly *çawıg*. Metinde gayın ile açıkça *çagıg*. Clauson'un yazma 187'de aynı anlamdaki *çawıg* kelimesine bakarak bunu yanlış sayması doğru değildir. Kâşgarlı kelimelerin *g*'li ve *w*'li varyantlarından sık sık bahsetmektedir. Bu da şüphesiz bir varyanttır. Nitekim Anadolu ağızlarında da her iki varyant vardır: *çav ~ çavan ~ çavgın ~ çavın* I "hayvanların erkeklik organı", *çağ* X "1. kümes hayvanlarının erkeklik uzvu, 2. erkek danaların erkeklik organının üzerini örten tüylü deri" (DS).

yardım etti. Yarış da aynıdır. **çermeşü.r, çermeşme.k.**

(sürtüş-) ol meniŋ birle koguşka yāg sürtüşdi o, deriye yağ sürmede benimle yarıştı.

(sürtüş-) ol meniŋ birle aşuk sürtüşdi o, (372) aşığı sürtmede ve düzgün hâle getirmede benimle yarıştı. **sürtüşü.r, sürtüşme.k.**

(saçtaş-) ola.r ikki saçtaşdı o ikisi birbirlerinin saçını çekiştirdi. **saçtaşu.r, saçtaşma.k.**

(sıxtaş-) kişi kamug sıxtaşdı insanlar ağladı. **sıxtaşu.r, sıxtaşma.k.** Gayın ile **sıgtaşdı** şekli de vardır.

(seḍreş-) tōn seḍreşdi elbisenin kalınlığı gitti ve yoğunluğu azaldı.

(sedreş- ~ seḍreş-) bodu.n sedreşdi kavmin kalabalığı azaldı. Herhangi bir şeyin yoğunluğu hafifler, azalır ve seyrelirse aynıdır. **seḍreşü.r, seḍreşme.k.**

(sıdrış-) ol aŋar kār sıdrışdı o, karı küremekte vb. şeylerde ona yardım etti. **sıdrışu.r, sıdrışma.k.**

(tograş-) ol maŋa et tograşdı o, eti kesip parçalamada bana yardım etti. **tograşu.r, tograşma.k.**

(tıgraş-) ogla.n tıgraşdı çocuklar (bünyeleri) güçlendi. Bu, "deri" anlamındaki **tıgra.k** sözünden alınmıştır.

(togruş-) ol meniŋ bile yo.lka togruşdı o, hedefe giden yolda, yol almada ve yürümede benimle şamata ederek yarıştı.

(tograş-) tōn ki.rdin tograşdı elbise kirden lime lime oldu. Herhangi bir şeyde kopup parçalanma başlarsa da aynıdır. **tograşu.r, tograşma.k.**

(sograş-) kumla.r sūwug sograşdı[1274] kumlar suyu vb. şeyleri çekti. **sograşu.r, sograşma.k.**

(sıgruş-) ola.r bir birig sıgruşdı[1275] o ikisinden her biri diğerine yer açtı. **sıgruşu.r, sıgruşma.k.**

(sawruş-) ol maŋa tarıg sawruşdı o, bana tahıl vb. şeyleri savurmada yardım etti. Sulu yemeği, taşmaması için kepçeyle savurursa yine aynıdır. **sawruşu.r, (373) sawruşma.k.**

(sıgruş-) ola.r bir birig sıgruşdı o ikisinden her biri diğerine yer açtı. **sıgruşu.r, sıgruşma.k.**

(sıkrış-) ula.r barça sıkrışdı erkek keklikler[1276] ıslık çalar gibi öttü. Yılanlar vb. şeyler ıslık sesi çıkarırlarsa da aynıdır. **sıkrışu.r, sıkrışma.k.**

(tomruş-) ol meniŋ birle yıga.ç tomruşdı o, odunu sofra gibi yuvarlak kesmede benimle yarıştı. **tomruşu.r, tomruşma.k.**

(semriş-) atla.r kamug semrişdi atlar semizleşmeye başladı. **semrişü.r, semrişme.k.**

(sömrüş-) ol meniŋ birle su.w sömrüşdi[1277] o, suyu vb şeyleri içine çekmede benimle yarıştı. **sömrüşü.r*, sömrüşme.k*.**

(sanruş- ~ sanrış-) esrükle.r kamug sanruşdı sarhoşlar saçmaladı. Aslı, **sandırışdı**'dır. **sanrışu.r, sanrışma.k.** Atasözü: **sabanda sandruş**[1278] **bolsa örtgü.nde irteş**[1279] **bolma.s.**

1274 Bk. yazma 330'da *soguldı* ile ilgili dipnot.

1275 Sayfa kenarına yazılan bu madde, *sawruşdı*'dan sonra tekrar yazılmış.

1276 Atalay'ın verdiği "onlar" anlamı Taymas tarafından düzeltilmiş (Taymas 1942: 247); dizin cildinin düzeltmeler bölümünde Atalay da buna uymuştur.

1277 Sin'de esre de var.

1278 Metinde *sandış*. Yazma 625'te *sandruş*.

1279 Elif'te ve te'de hem üstün hem esre var. Yazma 625'te *irteş*.

Anlamı: Ekin zamanında tartışma olsa harman zamanında kavga çıkmaz.

(satgaş-) ola.r bir ikindi bile satgaşdı onlar, birbirinin boğazına yapıştı. Haddini aşmada da bu kullanılabilir.

(satgaş-) ol maŋa yōlda satgaşdı o, yolda benimle karşılaştı.

(satgaş-) ola.r alım birim bile satgaşdı onlar, alacak ve vereceklerini birbirleriyle takas ettiler. Oğuz lehçesi. **satgaşu.r, satgaşma.k.**

(sıtgaş-) er kamug bile.k sıtgaşdı[1280] adamlar kollarını yenlerinden sıvadılar. Yardımlaşma ve yarışta da aynıdır. **sıtgaşu.r*, sıtgaşma.k*.**

(sarkış-) būzdın su.w (374) sarkışdı buzdan bolca su damladı. **sarkışu.r, sarkışma.k.**

(saçlaş-) ol ikki bile saçlaşdı o ikisi birbirinin saçını çekiştirdi. **saçlaşu.r, saçlaşma.k.**

(suçluş-) ol meniŋ aḍa.ktın tike.n suçluşdı o, ayaktan diken çıkarmada bana yardım etti. Kılıcı kından vb. yerden sıyırmada yarış ve yardımlaşma olursa da aynıdır. **suçluşu.r, suçluşma.k.**

(sarlaş-) maŋa suwluk sarlaşdı o, sarığı sarmada bana yardım etti. Her şeyi sarmakta da aynıdır. Yarışmada da aynıdır. **sarlaşu.r, sarlaşma.k.**

(sözleş-) ol meniŋ birle sözleşdi o, benimle konuştu. **sözleşür, sözleşme.k.** Aslı **sö.zleşdi**'dir.

(süzlüş-) sūwla.r kamug süzlüşdi sular süzüldü. **süzlüşü.r, süzlüşme.k.**

(sawlaş-) ol meniŋ birle sawlaşdı o, bana bir atasözü söyledi; ben de ona öyle yaptım. Haberler ve diğer konuşmalar ile masallar da aynıdır. **sawlaşu.r, sawlaşma.k.**

(saklaş-) bodu.n kamug saklaşdı kavim, birbirini korudu. **saklaşu.r, saklaşma.k.**

(sukluş-) sukluşdı[1281] **nēŋ** nesne sokuldu. Bu, bir şeyin bir şeye girip orada sabitleşmesidir. Kılıcın dibinin kabzaya girip sabitleşmesi gibi. **sukluşu.r, sukluşma.k.**

(sıklış-) boḍu.n barça sıklışdı insanlar ve diğerleri o kadar kalabalıklaştı ki yere sığamaz oldular. Üzümler de sıkıştığı zaman aynıdır. **sıklışu.r, sıklışma.k.**

(sumlış-) tat kamug sumlışdı[1282] Farslar kendi dillerinde (anlaşılmaz şekilde) konuştular. Türk dilinden başka bir dille (anlaşılmaz şekilde) konuşmak da aynıdır. **(375) sumlışu.r*, sumlışma.k*.**

(sarmaş-) ol maŋa yışıg sarmaşdı o, bana nesneyi sarmada yardım etti. İpi ağaca sarmak gibi. **sarmaşu.r, sarmaşma.k.**

(sarmaş-) īş sarmaşdı iş dolaşıp karıştı. Hem geçişli hem geçişsiz olur.

(sermeş-) ol maŋa balık sermeşdi o, balığı sudan çıkarmada bana yardımcı oldu. Tencereden tutmacı süzmede yardım ederse yine aynıdır. Herhangi bir sıvıdan, farklı türden bir şeyi çıkarmak da aynıdır. **sermeşü.r, sermeşme.k**[1283].

(tançış-) etle.r kamug tançışdı[1284] etler kokuştu. **tançışu.r, tançışma.k.**

1280 Te'lerin altına sonradan ye noktaları konmuş.

1281 Bk. yazma 331'de *sụkuldı* ile ilgili dipnot.

1282 Lâm'da ötre de var.

1283 Kef, sonradan kaf'a çevrilmiş.

1284 Atalay *tançışdı*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *tınçışdı*. Üç durumda da te üstünlü. Yazma 565'teki *tınçı-* fiilinin iki durumunda te esreli, mastarda hareke yok; üç durumda da cim'den sonra ye var. Fakat yazma 577'de, te ve cim'in üstünüyle *tançadı*, "aslı *tançga.dı*'dır, şiir zorunluluğundan dolayı gayın düşürülmüştür." kaydıyla veriliyor. Şiirde ise kelime yine *tınçıdı* okunacak şekilde harekelenmiştir. Tipik bir varyantlaşma ile karşı karşıyayız. Dankoff-Kelly de birer soru işareti koymakla beraber yazma 577'deki maddeyi, gayın'dan sonra elif de bulunduğu için *tançga:dı, tançadı* okumak zorunda kalmışlardır.

(sançış-) ola.r ikki sançışdı o ikisi birbirini hançer vb. şeylerle dürttü. **sançışu.r, sançışma.k.**

(sançış-) begle.r sançışdı beyler savaştı ve her biri diğerini yendi.

(tapraş-) tewe kamug tapraşdı[1285] develer zıpladılar. **tapraşu.r, tapraşma.k.** Bu, özellikle deve içindir.

(tatruş-) ola.r bir ekindi.ke et tatruşdı o ikisinden her biri diğerine et vb. tattırdı. **tatruşu.r, tatruşma.k.**

(titreş-) kişi tumlıgdın titreşdi insanlar soğuktan titredi. Herhangi bir şey yerinden oynarsa aynıdır. **titreşü.r, titreşme.k.**

(kopruş-) ol maŋa kuş kopruşdı o, kuşu kaldırmada (uçurmada) bana yardımcı oldu. Herhangi bir şeyi yerinden kaldırmak da aynıdır. **kopruşu.r, kopruşma.k.**

(kutruş-) ogla.n kutruşdı çocuklar oynayıp coştular. **kutruşu.r, kutruşma.k.**

(koturuş-) ol maŋa kāp koturuşdı[1286] o, kabı vb. şeyleri boşaltmada bana yardımcı oldu. **koturuşu.r, koturuşma.k. (376)**

(kaçruş-) ola.r ikki kaçruşdı o ikisinden her biri diğerini kovaladı. **kaçruşu.r, kaçruşma.k.**

(kurdaş-) ol beg birle kurdaşdı o, bey vb. ile aynı mertebede oturdu. **kurdaşu.r, kurdaşma.k.**

(kaḍrış-) ol meniŋ birle boyu.n kaḍrışdı o, benimle boyun burma vb. şeylerde yarıştı.

(kaḍrış-) ol ikki sö.z kaḍrışdı o ikisinden her biri diğerinin sözüne karşılık verdi. Şiir:

īşı anıŋ artaşıp

Ugrak bile örteşip

boynın alıp kaḍrışıp

tutgun alıp kul sata.r

Bir tutsağı niteleyerek diyor ki: Onun işi bozuldu. Onun taifesindekiler karşı tarafın kabileleriyle birbirlerini yaktılar[1287]. Boyunlar burulduktan sonra o tutsak oldu ve satılan bir köle gibi fidyesi alındı.

(kısruş- ~ kısrış-) ol aŋar kısma.k kısruşdı o, ona üzengi kayışı vb. şeyleri kısaltmada yardım etti. **kısrışu.r, kısrışma.k.**

(kawruş-) ol maŋa tarıg kawruşdı o, buğday vb. şeyleri kavurmada bana yardım etti. Gayın ile **kagruşdı** diğer bir şekildir. **kagruşu.r, kagruşma.k.**

(kakraş-) sūwla.r kamug kakraşdı sular çekildi[1288]. Herhangi bir sıvı azalırsa yine aynıdır. **kakraşu.r, kakraşma.k.** Urların şişi inerse yine aynıdır.

(kıkrış-) eren kamug kıkrışdı[1289] adamlar bağırıp şamata ettiler. **kıkrışu.r*, kıkrışma.k*.**

(kopzaş-) kīzla.r kopzaşdı cariyeler ut çalmada yarıştılar. **kopzaşu.r, kopzaşma.k.**

(kargaş-) ola.r ikki kargaşdı o, ikisi birbirine lanet etti. **kargaşu.r, kargaşma.k.**

1285 Atalay, DTS *tapraşdı*, Clauson *tabrışdı ~ taprışdı*, Dankoff-Kelly *taprışdı*. Geçmiş ve geniş zamanda rı üstünlü, mastarda harekesiz. Yazma 429'daki *taprat-* fiilinde yine geçmiş ve geniş zamanda rı üstünlü, mastarda harekesiz (burada mastar kef ile). Yazma 566'daki *taprı-* fiilinde ise üç durumda da rı'dan sonra ye var. Buna rağmen kararsızlık geniş zamandaki rı'ya esre yanında üstün de konmasıyla devam ediyor.

1286 Bk. yazma 305'te *koturdı* ile ilgili dipnot.

1287 Tercümede *aḫraqat* yerine *axraqat* yazılmış.

1288 Tercümede *cezeret*, *cerezet* yapılmış.

1289 Birinci kaf'ta iptal edilmiş üstün de var.

(kırgaş-) ola.r ikki kırgaşdı o ikisi (377) birbirine yüz çevirdi[1290]. **kırgaşu.r, kırgaşma.k.**

(tasgaş-) ola.r ikki tasgaşdı[1291] o ikisi tokatlaştı. **tasgaşu.r*, tasgaşma.k***. Yardım ve yarışta da aynıdır.

(tolgaş-) ol meniŋ birle yüŋ tolgaşdı o yün vb. dolamakta benimle yarıştı. Her türlü burma da aynıdır. Karında görülen burulma da aynıdır. **tolgaşu.r, tolgaşma.k.**

(karwaş-) ol maŋa suwda nēŋ karwaşdı o, nesneyi suda eliyle aramada bana yardım etti. Karanlıkta eliyle bir şey ararsa yine aynıdır. **karwaşu.r, karwaşma.k.**

(korkuş-) ola.r ikki korkuşdı o ikisi birbirlerinden korktu. **korkuşu.r, korkuşma.k.**

(kırkış-) ol maŋa yüŋ kırkışdı o, yün ve deve tüyü kırkmada bana yardım etti. **kırkışu.r, kırkışma.k.**

(kızlaş-) ol meniŋ birle ok attı kızlaşu o, benimle ok atmada yarıştı ve ortaya cariye sürdü. **kızlaşu.r, kızlaşma.k.**

(karmaş-) ol meniŋ birle tawa.r karmaşdı o, mal yağmalamada benimle yarıştı. Yardım da aynıdır. **karmaşu.r, karmaşma.k**. Aslı **karma.laşdı**'dır. **karma.laşu.r, karma.laşma.k.**

(kasnaş-) ıt kamug tumlugdın kasnaşdı[1292] köpekler vb. soğuktan hırlaşıp titreştiler. **kasnaşdı, kasnaşma.k.**

(kekteş-) ol ikki kekteşdi o ikisi birbirine kin güttü. **kekteşü.r, kekteşme.k.**

(kertiş-) ol maŋa yıga.ç kertişdi o, tahta vb. şeyleri kertmede bana yardım etti. Yarış da aynıdır. **kertişü.r, kertişme.k.**

(kötrüş-) ol maŋa yük kötrüşdi o, yük vb. şeyleri kaldırmada bana yardım etti. **kötrüşü.r, kötrüşme.k. (378)**

(keçrüş-) ola.r bir birniŋ yāzu.kın keçrüşdi onlar birbirlerinin suçunu affettiler. Irmağı geçerken biri diğerine yardım ederse yine aynıdır. **keçrüşü.r, keçrüşme.k.**

(keḏrüş-) ola.r ikki tōn keḏrüşdi onlardan her biri diğerinin elbisesini giydirdi. **keḏrüşü.r, keḏrüşme.k.**

(keḏriş-) o.l maŋa et keḏrişdi o, soyulmuş eti uzun dilimlere bölmede bana yardım etti. **keḏrişü.r, keḏrişme.k.**

(kökreş-) bulıtla.r kamug kökreşdi[1293] bulutlar gürledi.

(kökreş-) bugrala.r kökreşdi* erkek develer böğürdü. Savaşta yiğitlerin bağrışması buna benzetilir. Bundan **alpla.r kökreşdi*** denir; "yiğitler böğürdü" demektir. Şiir :

keldi esin esneyü

ka.ḍka tükel ösnayü[1294]

1290 Clauson'ın dediği gibi anlam belirsizdir. Her ne kadar Taymas, *'araża* fiiline bağlı kalarak "aradı, yokladı" anlamını tercih ediyorsa da (Taymas 1942: 247) *kırgaş*-'ın köktaşları olan *kırga-* (yazma: 571) ve *kırgat-* (yazma: 433) fiillerine "uzaklaştırmak; yüz çevirmek" anlamları verilmiştir.

1291 Te dişinin noktaları yok. Sonradan alta iki nokta konmuş. Ancak yazma 433 ve 570'te *tasgat-* ve *tasga-* fiilleri açıkça te ile yazılmış.

1292 Atalay, DTS *kıstaşdı*, Clauson, Dankoff-Kelly *kasnaşdı*. Yazma 438'de *kasnattı* kelimesine "titretti (*er'ade*)", yazma 576'da *kasna.dı* kelimesine (köpek için) "soğuktan hırladı (*ḫerre mine'l-berdi*)" anlamı verilmiştir. Burada da verilen anlam "köpekler soğuktan hırladılar...(*herreti'l-kila:bu mine'l-berdi*)" şeklindedir. Bu anlam benzerliği hatta ayniyeti, Clauson ve Dankoff-Kelly'nin kelimeyi *kasnaş-* kabul etmelerine yol açmıştır. Ancak metinde kelime açıkça *kıstaş-*'tır. Lehçelerde genellikle "sıkıştırmak" anlamında *kısta-* fiili vardır. Derleme Sözlüğü'ndeki bir veri ise buradaki *kıstaş-* için tanık olabilir: *kıstala- ~ kıstet- ~ kışkır-* "köpeği ısırmaya ve havlamaya kışkırtmak".

1293 Bk. yazma 336'da *kökrelim* ile ilgili dipnot.

1294 Bk. yazma 44'te *osug*, 93'te *osdum*, 137'de *osnattım*, 147'de *ösnedi* ile ilgili dipnotlar.

kirdi boḍu.n kasnayu[1295]

kara bulıt kökreşü.r

Baharı niteleyerek diyor ki: Rüzgâr eserek geldi. Rüzgârın savrulması ve sis tipiye benzetiliyor. Kavim soğuktan titremeye başladı. Kara bulut gürledi.

(kemrüş-) ola.r ikki sünü.k kemrüşdi o ikisi kemik kemirdiler ve bunda yarıştılar. **kemrüşü.r, kemrüşme.k.**

(kizleş-) ola.r ikki tawa.r kizleşdi onların her biri diğerinden malı gizledi. Başka şeyler de aynıdır. **kizleşü.r, kizleşme.k.**

(kezleş-) ol aŋar ok kezleşdi o, onunla ok gezlemede yarıştı[1296]. Yardım da aynıdır. **kezleşü.r, kezleşme.k.**

(közleş-) ol meniŋ birle közleşdi o, bakmada benimle yarıştı. O bana gözüyle baktı; ben de ona gözümle baktım. **közleşü.r, közleşme.k.**

(kesliş-) keslişdi nēŋ nesnenin parçaları koptu **(379)** ve parçalar birbirinden ayrıldı. **keslişü.r**[1297], **keslişme.k***.

(kökleş-) ol anıŋ birle kökleşdi o, ona yapıştı ve tutundu. Diğer bir şekli **kökteşdi**'dir.

(kökleş-) ol aŋar eḍer kökleşdi o, eyerin kaburgasını bağlamakta (ona) yardım etti[1298].

(kökleş-) ol anıŋ birle kökleşdi o, onunla aşiret bağı kurdu. **kökleşü.r, kökleşme.k**. Bu, Bulgar lehçesidir.

Bu fasıl dört şekilde gelir.

Birincisi. İşte yardımlaşma veya yarışma anlamında olmaktır. Örnek: **ol maŋa yük kötürüşdi** "o, yükü kaldırmada bana yardım etti." Daha önce söylediğim gibi **maŋa** yardımlaşmayı anlatır. **Meniŋ birle** kelimeleri ise yarışmayı anlatır. Örnek: **ol meniŋ birle sekrişdi**. "o, benimle yarış amacıyla zıpladı. Hangimizin daha dayanıklı olduğu görülsün diye."

İkinci şekil. İkiliden ayrılan dalın dalı[1299] olmasıdır. Örnek: **kaçtı** "kaçtı", **kaçurdı** "kaçırdı", **kaçruşdı** "birlikte kaçtılar." Şın, mufâ'ale'yi gösterir. Suyu geçerse **su.w keçti**; eğer geçirirse **keçürdi**; her biri diğerini geçirip ona yardım ederse; ikiliye bir harf eklenerek fiil üçlü; üçlüye de bir harf eklenerek dörtlü yapılır ve **keçrüşdi** denir.

Üçüncü şekil. Üçlü isimlerden yapılan fiil olmasıdır. Bunda, ortaya bir şey koyarak yarışma ve kumar (oynama) anlamı vardır. Harfi (eki) lâm ile şın'dır. Açıklama: **Ol meniŋ birle ok attı atlaşu** "o, benimle atına ok atma yarışması yaptı. Kim yenerse bunu (atı) alır." Bu geniş bir kuraldır; isimlerden yapılır. **Ol meniŋ birle oyna.dı kögürçgü.nleşü** "o benimle güvercinine oynadı.", **ol at yarışdı meniŋ bi.le tawışga.nlaşu** "o, benimle **(380)** tavşanına at yarışı yaptı; kazanan onu alır" örneklerinde olduğu gibi, isim uzasa da bu anlamdaki fiiller mümkündür. Bütün fiiller bu kurala uyar.

Dördüncüsü. Bu anlamlardan hiçbirinin aranmayıp kendi başına fiil olmasıdır; ancak bunlar azdır. Örnek: **īş borbaşdı**[1300] "iş karıştı"; **yıp boymaşdı**[1301] "ip dolaştı, açılmıyor."

1295 Kaf'ta ötre var. Ancak yazma 576'da *kasna-* ve 438'de *kasnat-* fiilleri üç durumda da üstünlü kaf ile.

1296 Anlamın "yardım etti" olması gerekirdi. "Yarıştı" için *aŋar* yerine *anıŋ birle* olmalıdır. Bk. Kâşgarlı'nın yazma 379'da yaptığı gramer açıklaması.

1297 Lâm'da iptal edilmiş üstün de var.

1298 Kültür Bakanlığınca yayımlanan tıpkıbasımlarda (1990, 2008) sayfa kenarındaki çıkma görünmüyor.

1299 Tercümede *fer'e'l-fer'* yerine *ferġa'l-ferġ* yazılmış.

1300 Metinde *buruşdı*. Vezne göre *borbaşdı* olmalı. Bk. yazma 368'de *ı.ş borbaşdı* "iş karıştı".

1301 Bk. yazma 530'da *boymaşdı* ile ilgili dipnot.

K (kaf)

(bagrık-) āç er bagrıktı aç adamın böğrü ciğerine (midesine) yapıştı.

(bulduk-) bulduktı nēŋ nesne bulundu. **bulduka.r, buldukma.k.**

(tutsuk-) er yagıka tutsukdı Adam düşmanın eline (tutsak) düştü. **tutsuka.r, tutsukma.k.**

(tunçuk-) er tunçuktı adam tıkandı; neredeyse nefes alamaz hâle geldi.

(tunçuk- ~ tunçık-) sugur tunçuktı ada tavşanı kışı geçirmek için yuvasına girdi. Bahara kadar oradan çıkmaz. Bu huyu olan her hayvan için aynıdır. **tunçıka.r, tunçıkma.k.**

(sançık-) yagı sançıktı düşman yenildi[1302]. Adama (hançer, bıçak vb.) saplanırsa da aynıdır. **sançıka.r, sançıkma.k.**

(bassık-) er yagıka bassıktı düşman geceleyin adamı bastı ve onu (esir) aldı. **bassıka.r, bassıkma.k.**

(sawruk-) kö.zden yāş sawruktı gözden göz yaşları (yağmur gibi) aktı. Su da dalgalanır ve dalgaları coşup çarpışarak derelerden akarsa aynıdır. Şiir:

kö.züm yaşı sawrukup ko.dı aka.r

bilnip aju.n emgekin tü.kel uka.r

Diyor ki; dünyanın sıkıntılarını öğrenince göz yaşlarım (yağmur gibi) akıyor. **sawruka.r, sawrukma.k.**

K (kef)

(bilsik-) anıŋ yaşut īşı bilsikti onun gizli işi öğrenildi. **(381) bilsike.r, bilsikme.k.**

L

(borbal-) anıŋ īşı borbaldı[1303] onun işi karıştı. **borbalu.r, borbalma.k.**

(büksül-) kāp büksüldi[1304] kap (tulum) çatladı. Herhangi bir kap çatlar ve yarılırsa yine aynıdır[1305]. **büksülü.r, büksülme.k.**

(törpül-) yıga.ç törpüldi tahta, törpüyle törpülendi. **törpülü.r, törpülme.k.**

(tartıl-) yarma.k tartıldı para vb. şey tartıldı[1306]. **tartılu.r, tartılma.k.** İp vb. şeyler gerilirse yine aynıdır.

(türtül-) teri.ke yāg türtüldi deri vb. şeylere yağ sürüldü. **türtülü.r, türtülme.k.**

(çertil-) çertildi nēŋ nesne elden gitti. **çertilü.r, çertilme.k.** Atasözü: **Erdemsizden kut çertilü.r.** Anlamı: Edebi ve fazileti olmayan kişiden devlet ve talih gider.

(tetrül-) yil tetrüldi güney rüzgârı kuzeye, kuzeyinki güneye döndü.

(tetrül-) tetrüldi nēŋ nesne devrilip ters yüz oldu.

1302 tercümede *huzime* yerine *hezeme* yazılmış.

1303 Bk. yazma 231'de *borba.ş* ile ilgili dipnot.

1304 Atalay *büksüldi*, DTS *böksüldi*, Clauson *bükşüldi*, Dankoff-Kelly *bögsüldi* (?). Clauson, kelimeyi *bük-* fiiline bağlamakta muhtemelen haklıdır; ancak üç durumda da sin ile yazılan kelimeyi *bükşül-* okumakta haklı sayılamaz. Krş. El-İdrak Hâşiyesi *büksül-* "kamburlaşmak", Gülistan Tercümesi ve et-Tuhfe *bükrül-* "kamburlaşmak", et-Tuhfe *bükrey-* "kamburlaşmak" (KpTS). Yine de "kamburlaşmak" ile "çatlamak, yarılmak" arasındaki anlam bağlantısı bizce açık değildir.

1305 Tercümede *zuru:f* yerine *turu:f* yazılmış.

1306 Tercümede *wuzine* yerine *wezene* yazılmış.

(tetrül-) er kılkı tetrüldi adam vb.nin huyu kötüleşti. **tetrülü.r, tetrülme.k.**

(togral-) et tograldı et dilim dilim kesildi. Başka şeyler de aynıdır. **togralu.r, togralma.k.**

(togral-) tōn ki.rden tograldı elbise kirden parçalandı. Ayakta ve kumaştan yapılan şeylerde çatlamalar görülürse yine aynıdır. **togralu.r, togralma.k.**

(talkıl-) talkıldı nēŋ nesne vurulup itildi.

(talkıl-) īş talkıldı iş def edildi.

(talkıl-) yük talkıldı yük ipin[1307] arasına itilip sıkıştırıldı. **talkılu.r, talkılma.k.**

(tırmal- ~ tarmal-) anıŋ yüzi tırmaldı onun yüzü tırmalandı. **tarmalu.r, tırmalma.k.**

(çewrül-) çıgrı çewrüldi makara (çıkrık) döndü. Herhangi bir şey **(382)** dönerse yine aynıdır. **çewrülü.r, çevrülme.k.**

(çermel-) çawıg[1308] çermeldi kamçının ucu bükülüp kıvrıldı. **çermelü.r, çermelme.k.**

(sürtül-) sürtüldi nesne sürtülüp kazındı. Bir başkası tarafından yapılırsa yine aynıdır. Hem geçişli hem geçişsizdir.

(sürtül-) teri.ke yāg sürtüldi deri vb. şeylere yağ sürüldü. **sürtülü.r, sürtülme.k.**

(sançıl-) biçe.k tāmka sançıldı duvar vb. şeylere bıçak saplandı.

(sançıl-) sü sançıldı asker yenildi. Aslı "adama bıçak saplandı." anlamında **erke biçe.k sançıldı**'dır. **sançılu.r, sançılma.k.**

(süprül-) ew süprüldi ev süpürüldü. Biri bir insana kızarsa "hiç kimsenin umursamadığı süprüntünün gittiği gibi git" anlamında **süprük!** denir. **süprülü.r, süprülme.k.**

(sıḍrıl-) balık eligdin sıḍrıldı balık elden sıyrıldı. Kaygan olan herhangi bir şey de el vb.den kurtulursa aynıdır.

(sıḍrıl-) yōl sıḍrıldı yolun her köşesine bakıldı.[1309] **sıḍrılu.r, sıḍrılma.k.**

(sıḍrıl-) er tāmdın sıḍrıldı adam duvar vb. şeylerden kaydı.

(sawrul-) su.w sawruldı ırmak kaynayıp taşarak dalgalandı. Tencerenin içindeki sulu yemek kepçeyle alınıp kaynaması dursun diye geri konursa da aynıdır.

(sawrul-) tarıg sawruldı tahıl savruldu (rüzgâra tutuldu).

(sawrul-) yāş kö.zdin sawruldı göz yaşları gözden savruldu. Şiir:

tün kün turup yıglayu

yāşım meniŋ sawrulu.r

Diyor ki: Gece gündüz ağlarım; göz yaşları gözümden akar[1310]. **sawrulu.r, sawrulma.k.**

(sıgzal-) bīr nēŋ bīrke (383) sıgzaldı bir şey bir şeye zorla girdi. Balta veya belin sapını sıkıştırmak için çakılıp kıstırılan kama gibi ve kayışın iki deliğinden geçirilen kayış dili gibi. **sıgzalu.r, sıgzalma.k.**

(satgal-) er boynı satgaldı adamın vb.nin boynu çiğnendi. Alacak da eşdeğer bir şeyle takas edilirse aynıdır. **satgalu.r, satgalma.k.**

(sıtgal-) yiŋ sıtgaldı yenler sıvandı. **sıtgalu.r, sıtgalma.k.**

1307 Tercümede *ḫabl* yerine *cebel* yazılmış

1308 Bk. yazma 371'de *çagıg* ile ilgili dipnot.

1309 Tercümede *nuẓira* yerine *naẓara* yazılmış

1310 Tercümede *yensekibu* yerine *yunsekibu* yazılmış.

(sarmal-) balık sarmaldı[1311] balık sanki süzülmüş gibi sudan çıkarıldı. **Tutma.ç sarmaldı*** tutmaç tencereden süzüldü. Başka şeyler de aynıdır. **sarmalu.r, sarmalma.k.**

(sarmal-) anıŋ tōnı başıŋa sarmaldı onun elbisesi başına dolandı. **sarmalu.r, sarmalma.k.** Başka şeyler de aynıdır. Bu, geçişsiz fiildir.

(kurtul-) ura.gut kurtuldı kadın doğurdu.

(kurtul-) er emge.ktin kurtuldı adam sıkıntıdan kurtuldu. Şiir:

öḍlek yarag közetti

ogrı tuzak uzattı

begle.r begin azıttı

kaçsa kalı kurtulu.r

Diyor ki : Zamane (felek) fırsat gözetti; iplerini yerin altında döşedi. Böylece beyler beyini şaşırttı. Burada sanki Afrâsiyâb'ı kastetmektedir. Ondan (felekten), kaçmakla nasıl kurtulabilir? **kurtulu.r, kurtulma.k.** Aslı **kutuldı**'dır.

(kartal-) anıŋ kartı kartaldı onun yarası azdı. **kartalu.r, kartalma.k.**

(kırçal-) anıŋ başıŋa tāş kırçaldı onun başına taş isabet ederek (başını) sıyırdı.[1312]

(kotrul-) su.w olmadın[1313] **kotruldı**[1314] su testiden boşaltıldı. Her türlü sıvı da aynıdır. **kotrulu.r, kotrulma.k.**

(kaḍrıl-) anıŋ bōynı[1315] **kaḍrıldı** onun boynu buruldu. Başkası burdurursa yine aynıdır. Hem geçişli, hem geçişsizdir. **kaḍrılu.r, kaḍrılma.k.(384)**

(kawrul-) bugda.y kawruldı buğday vb. kavruldu. Gayın ile bir başka şekli de vardır. **kawrulu.r, kawrulma.k.**

(kopzal-) kopuz kopzaldı ud çalındı. **kopza.lu.r, kopzalma.k.** Sin ile **kopsa.ldı** diğer bir şekildir. Bu gibi şeyler çoktur. "Besili, dolgun[1316] koç" anlamında *kebşun rebi:zun* ve *rebi:sun* denildiği gibi.

(tewşel-) etme.k uşaldı tewşeldi ekmek vb. ufalandı. **Uşaldı** asıldır. **tewşelü.r, tewşelme.k.**

(tewşel-) yıp tewşeldi[1317] ip, fazlaca el karışması yüzünden karıştı. Başka şeyler de aynıdır. **tewşelü.r**[1318], **tewşelme.k***.

(kowşal-) ok kowşaldı ok, pürüzsüz hâle gelsin diye düzeltme aletiyle düzeltildi. **kowşalu.r, kowşalma.k.**

(kargal-) ye.k kargaldı şeytan vb. lanetlendi. **kargalu.r, kargalma.k.**

(korkul-) īşdı.n korkuldı işten korkuldu. **korkulu.r, korkulma.k.**

(kırkıl-) yūŋ kırkıldı koyun vb. hayvanlar kırkıldı. **kırkılu.r, kırkılma.k.**

(kertil-) yıga.ç kertildi tahta vb. kertildi.

(kertil-) kul boynı kertildi köle aşağılandı. Bu "kertilme"den alınmış ise de (kertilmeyi

1311 Sin'de esre de var.

1312 Tercümede *seḫḫacehu* yerine *şeḫḫacehu* yazılmış.

1313 Metinde *almadın*. Bk. yazma 77'de *olma* ile ilgili dipnot.

1314 Bk. yazma 305'te *koturdı* ile ilgili dipnot.

1315 Metinde nun iki defa yazılmış (*boynnı*).

1316 Tercümede *rebi:zun we rebi:sun* yerine *re'i:zun we re'i:sun* yazılmış.

1317 Şın'daki üstün ötreye çevrilmiş.

1318 Te'deki üstün, ötreye çevrilmiş. Yazma 569'da *tewşe-* fiilinin harekeleri açık şekilde üstündür.

değil) aşağılanmayı ifade eder. **kertilü.r, kertilme.k.**

(keḍrül-) tōn keḍrüldi elbise vb. giydirildi. **keḍrülü.r, keḍrülme.k.**

(keḍril-) kōy keḍrildi uzunlamasına et parçaları çıkarmak için koyun parçalandı. **keḍrilü.r, keḍrilme.k.**

(kigrül-) tawa.r ewke kigrüldi mal, ev vb. yerlere sokuldu. **kigrülü.r, kigrülme.k.**

Bu fasıl iki şekildedir.

Bunlardan biri, üçlülerden faili bilinmeyen fiil olmasıdır. Örnek: **yarma.k tartıldı** "para tartıldı", **(385) īş örtüldi** "iş çapraşıklaştı". Bu şekil, nun faslı ile ortaklaşır.

İkinci şekil, kendi başına olmasıdır. Örnek: **kurtuldı** "kurtuldu", **sarmaldı** "nesne karıştı."

N

(bertin-) elig bertindi el, darbe vb. şeylerden dolayı bertildi ve onda (elde) zayıflık ve durgunluk belirdi. **bertinü.r, bertinme.k.**

(bürlen-) yıga.ç bürlendi ağaç tomurcuklandı. Bu da filizlenince olur. **bürlenü.r, bürlenme.k.**

(boşgun-) er eligi boşgundı eli çıktı ve iş yapamaz oldu. Ayak[1319] da aynıdır. **boşgunu.r, boşgunma.k.** Aslı, **boşundı**'dır.

(bulgan-) su.w bulgandı su bulandı.

(bulgan-) könül bulgandı içinde pis bir şey bulunan bir şeyler yediği için tabiatı (midesi) bulandı. Kusarsa yine **könül bulgandı** denir.

(bulgan-) beg aŋar bulgandı bey ona kızdı. **bulganu.r.**

(bulgan-) il bulgandı ülke karıştı. **bulganma.k.**

(başlan-) er īşka başlandı adam işe başladı ve işi ortaya çıktı.

(başlan-) kōy tāgka başlandı koyun dağa doğru sürüldü.

(başlan-) tarıg başlandı ekin başaklandı. **başlanma.k.**

(baglan-) otuŋ baglandı odun bağlandı.

(baglan-) özine otuŋ baglandı adam kendi başına odunculuk yaptı ve kendisi için bir bağ odun bağladı. **baglanu.r, baglanma.k.**

(baglan-) kōy baglandı koyun vb. bağlandı.

(boglan-) tōn boglandı[1320] elbise bohçaya sokuldu. **boglanu.r*, boglanma.k.**

(boglun-) at boglundı at vb. boğuldu. **boglunu.r, boglunma.k.**

(beklen-) beklendi nēŋ nesne sağlam (muhkem) hâle geldi.

(beklen-) er ewinde beklendi adam evinde (kendini emniyete almak için) tedbir aldı. Orada hapsedilince yine aynıdır.

(beklen-) beklendi nēŋ nesne korundu. Hem geçişli, hem geçişsizdir. Bu, **(386)** Oğuzcadır. **beklenü.r, beklenme.k.**

(beglen-) ura.gut beglendi kadın evlendi. **beglenü.r, beglenme.k.**

1319 Tercümede *ricl* yerine *racul* yazılmış.

1320 be'nin ötresi, üstün yapılmaya çalışılmış.

(büklün-) büklündi nēŋ nesne büküldü ve eğildi. **büklünü.r, büklünme.k.**

(böglün-) su.w böglündi[1321] su toplandı. Bundan **sū böglündi** denir; "asker toplandı" anlamındadır. **böglünü.r, böglünme.k.**

(talpın-) kuş talpındı kuş çırpındı ve kanatlarını çırptı. Çırpınan her şey için aynıdır. **talpınu.r, talpınma.k.**

(tartın-) er oglıŋa tartındı adam oğluna şefkat gösterdi; kendisine sunulan her iyilik veya yemek oğlunun olsun istedi.

(tartın-) ol ewke tarıg tartındı o, eve[1322] tahıl vb. götürür göründü. Göçebeler, yerleşik halktan erzak alınca yine aynıdır. **tartınu.r, tartınma.k.**

(türtün-) ol özi.ŋe yāg türtündi o, yağ süründü. Öyle görünmek istenirse yine aynıdır. **türtünü.r, türtünme.k.**

(tepren-) teprendi nēŋ nesne hareket etti. **teprenü.r, teprenme.k.**

(togran-) ol özi.ŋe et tograndı o, kendisi için et vb. doğrar göründü. **togranu.r, togranma.k**

(tawran-) er tawrandı adam, yürümede acele eder gibi göründü. **tawranu.r, tawranma.k.**

(tersin-) beg aŋar tersindi bey ona kızdı.

(tersin-) bāş tersindi yarası kapandıktan sonra nüksetti. **tersinü.r, tersinme.k.**

(tewşin- ~ tewşün-) er īşta telim tewşindi adam işte sıkı çalıştı ve çok çabaladı. **tewşünü.r, tewşinme.k.**

(tatgan-) er aşıg tatgandı adam yemekten tat aldı ve ağzını şapırdattı. **tatganu.r, tatganma.k.**

(tolgan-) er olındı[1323] **(387) tolgandı** adam bir ağrı yüzünden kıvrandı ve bir yandan bir yana döndü.

(tolgan-) er özi tolgandı adam kolera ve dizanteriye yakalandı.

(tolgan-) ol özine yūŋ tolgandı o kendisi için yünü koluna doladı. **tolganu.r, tolganma.k.**

(turkın-) ol mindin turkındı o, istediği bir şey için benden utandı ve utancından dolayı ona devam etmedi. **turkınu.r, turkınma.k.**

(tezgin-) çıgrı tezgindi makara vb. döndü.

(tezgin-) ol yi.rig tezgindi o yeryüzünü dolaştı. Herhangi bir yeri gezen de aynıdır. **tezginü.r, tezginme.k.**

(telgen-) ol aŋar bulgandı telgendi o, ona kızdı ve ona yüz çevirdi. **telgendi** tek başına kullanılmaz; ancak **bulgandı**'nın arkasından gelir. **telgenü.r, telgenme.k.**

(toplun-) tām toplundı[1324] duvar vb. delindi[1325]. **toplunu.r, toplunma.k.**

(tüplen-) yıga.ç tüplendi ağaç kök saldı[1326].

(tüplen-) er tüplendi adam zenginleşti. Herhangi bir şey kök salarsa* aynıdır. **tüplenü.r, tüplenme.k.**

1321 Bk. yazma 273'te *bögdi* ile ilgili dipnot.
1322 Tercümede *min da:rihi* (evinden).
1323 Bk. yazma 111'de *olundı* ile ilgili dipnot.
1324 Bk. yazma 328'de *topuldı* ile ilgili dipnot.
1325 Tercümede *teşeqqabe* yerine *yeşqab* (?) yazılmış.
1326 Tercümede *te'aşşale* yerine *te'eccele* yazılmış.

(tıḳlın-) er īştın tıḳlındı adam iş vb. şeyden kaçındı. Konuşmasını keserse yine aynıdır. **tıḳlınu.r, tıḳlınma.k.**

(tüşlen-) elgin tüşlendi yolcu gecenin son saatlerinde mola verdi ve kısa bir uykudan sonra kalkmak üzere (mola yerine) indi. **tüşlenü.r, tüşlenme.k.**

(terlen-) at terlendi at vb. terledi. **terlenü.r, terlenme.k.**

(türlün-) türlündi nēŋ nesne dürülüp büküldü. **türlünü.r, türlünme.k.** Şiir :

iḳimni öger men
biligni yüger[1327] **men**
köŋülni tüger men
erdem ü.ze türlünür

Diyor ki : Allah'ın nimetlerine hamdederim. Onun cömertliğiyle erdem toplarım. Bunlar üzerine kalbimi düğümlerim. Çünkü kalbim güzel iş ve edepleri kaplar.

(tüzlün-) tüzlündi yi.r yer vb. düzleşti. **(388) Tüzüldi** şekli de vardır.

(tüzlün-) īş tüzlündi iş vb. düzeldi. **tüzlünü.r, tüzlünme.k.**

(tuzlan-) et tuzlandı et vb. tuzlandı. **tuzlanu.r, tuzlanma.k.**

(tizlin-) yinçü tizlindi inci vb. dizildi. **tizlinü.r, tizlinme.k.**

(tuşlan-) bir nēŋ birke tuşlandı bir şey bir şeye yöneldi ve o, karşısında[1328] idi. **tuşlanu.r, tuşlanma.k.**

(tişlen-) ogla.n tişlendi bebeğin dişleri çıktı.

(tişlen-) orgak tişlendi orağın dişleri bilendi. **tişlenü.r, tişlenme.k.**

(tüglün-) su.w boguzda tüglündi su, boğazda düğümlendi ve adamın onunla boğazı tıkandı.

(tüglün-) yıp tüglündi ip vb. düğümlendi. **tüglünü.r, tüglünme.k.**

(töklün-) su.w töklündi su döküldü ve akıtıldı. **töklünü.r, töklünme.k.**

(tiklin-) yıga.ç tiklindi tahta vb. dikildi. **tiklinü.r, tiklinme.k.**

(çerlen-) er özi çerlendi adam hastalandı ve bedeni ağırlaştı. **çerlenü.r**[1329], **çerlenme.k*.**

(çerlen-) anıŋ kö.zi çerlendi onun gözü iltihaplandı.

(çürlen-) ol andın nēŋ çürlendi o, ondan bir çıkar sızdırdı. **çürlenü.r, çürlenme.k.**

(çoglan-) öt çoglandı ateş alevlendi. Güneşin yalımları düşerse yine aynıdır. **çoglanu.r, çoglanma.k.**

(çuglan-) sū kamug çuglandı asker nesi varsa her şeyiyle geldi. Herhangi bir şey akıp gelirse yine aynıdır. **çuglanu.r, çuglanma.k.**

(çawlan-) et çawlandı et, az pişti.

(çawlan-) er çawlandı adam meşhur oldu. **çawlanu.r, çawlanma.k.**

1327 Atalay *yüger*, DTS, Clauson *yüker*, Dankoff-Kelly *böger*. Ye noktaları açık. Clauson kelimeyi *ük-* fiili içinde ele almış. Bizce kelimede *y-* protezi var. *Ug-* için krş. Yeni Uygur *üy-* "bir yere toplamak" (YUTS), Kırgız *üy-* "küme hâlinde yığmak" (KS), Kazak *üy-* "bir araya getirmek, yığmak" (KTS), Kazan Tatar *öy-* "1. birbiri üstüne istiflemek, yığarak yerleştirmek" (KTTS), Hakas *üg-* "yığmak, kümelemek, toplamak" (HTS).

1328 Tecümede *bi-iza:'ihi* yerine *ba:ra:hu* yazılmış.

1329 Cim'de esre var. Ancak geçmiş zamanda cim'de üstün olduğu gibi esresi de iptal edilmiş. Ayrıca bir sonraki cümlede cim yine üstünlüdür. Yazma 162'de aynı anlamdaki *çer* kelimesinde de cim üstünlüdür.

(sürtün-) at yıga.çka (389) sürtündi at, ağaç vb. şeylere sürtündü.

(sürtün-) er özine yāg sürtündi adam yağ süründü. Kendini öyle gösterirse yine aynıdır. **sürtünü.r, sürtünme.k.**

(sıtgan-) er sıtgandı adam kollarını sıvadı. Elbiselerini sıvarsa yine aynıdır. Hem geçişli, hem geçişsizdir. **sıtganu.r, sıtganma.k.**

(silkin-) er tönın silkindi adam elbisesini silkti.

(silkin-) er silkindi adamın tüyleri ürperdi.

(silkin-) tewe silkindi deve silkindi. Atasözü: **Tewe silkinse eşe.kke yü.k çıka.r.** Anlamı: Deve silkinirse eşeğe yük çıkar. Bu, küçüğü bırakıp büyüğü almak için söylenir. **silkinü.r, silkinme.k.**

(saçlan-) er saçlandı adamın saçı çıktı. **saçlanu.r, saçlanma.k.**

(suçlun-) kılı.ç kīndın suçlundı kılıç, kından sıyrıldı. Yerinden sıyrılan her şey için de aynıdır. **suçlunu.r, suçlunma.k.**

(sarlan-) er suwluk sarlandı adam sarık sardı.

(sarlan-) er yörge.nçü sarlandı adam dolağa sarındı.

(sarlan-) yıp yıga.çka sarlandı ip ağaca sarıldı. Hem geçişli hem geçişsizdir. **sarlanu.r, sarlanma.k.**

(sarlan-) er īşka sarlandı[1330] adam iş için hazırlandı.

(sırlan-) aya.k sırlandı kadeh, nakışlansın diye macunla sıvandı. **sırlanu.r, sırlanma.k.**

(sözlen-) ol sö.zin maŋa sözlendi o konuştu ve bazı sözlerini bana açıkladı. **sö.zlenü.r, sö.zlenme.k.**

(süzlün-) su.w süzlündi su vb. süzüldü. **süzlünü.r, süzlünme.k.**

(seşlin-) at seşlindi at vb. bağından boşandı. **seşlinü.r, seşlinme.k. (390)**

(suwlan-) suwlandı nēŋ nesne ıslandı ve suyu çoğaldı. Suyunun çokluğundan meyvenin yumuşaması; yarada sarı su peyda olup kabarması gibi. **suwlanu.r, suwlanma.k.**

(suwlan-) anıŋ kö.zi suwlandı onun gözlerinin yaşı aktı.

(saklan-) ol mindin saklandı o, benden çekindi ve korundu. **saklanu.r, saklanma.k.**

(suklun-) anıŋ aḍa.kı ūtke[1331] **suklundı**[1332] onun ayağı çukura girdi. Herhangi bir şey bir şeye girer ve orada sağlamlaşırsa aynıdır. **suklunu.r, suklunma.k.**

(söglün-) et söglündi *et* ızgarada pişti.

(söglün-) ol özine et söglündi o kendisine ızgara et yaptı. **söglünü.r, söglünme.k.**

(şatlan-) ol bu īşka şatlandı[1333] o, bu işe cür'et etti[1334]. **şatlanu.r*, şatlanma.k***. Çigil lehçesidir.

(kartan-) er kartın kartandı adam yarasını tedavi etti. Adama **öz kartıŋ kartan** denir ki anlamı "kendi yaranı kendin tedavi edip sağalt" demektir. Bununla "haddini aşma" demek istenir. **kartanu.r, kartanma.k.**

(kurtan-) küŋ kurtandı cariye bit vb. şeylerden kaşındı. Aslı, koyundan kurtları

1330 Sin harekesiz. Anlam bakımından, sonraki maddeyle (*sırlan-*) ilişkili görünmüyor.

1331 Bk. yazma 34'te *ūt* ile ilgili dipnot.

1332 Bk. yazma 331'de *sukuldı* ile ilgili dipnot.

1333 Metinde sin ile yazılmışsa da yazma 161'de *şat* "cür'et" şın ile yazılmıştır.

1334 Tercümede *ictere'e* yerine *iḫteze'e* yazılmış.

ayıklamaktır. **kurtanu.r, kurtanma.k.**

(kawdun- ~ kawdın-) er oglıŋa kawdundı adam oğluna şefkat gösterdi ve zararlı şeyleri ondan uzaklaştırmaya çalıştı. **kawdınu.r, kawdınma.k.**

(katrun-) küle.r er katrundı gülen adam gülmesini kesti. Aslı, bir işte inat edendir.

(katrun-) ol maŋa yarma.k birür erke.n katrundı o bana para vb. veriyordu; sonra inatlaşıp onu vermekten vaz geçti. **katrunu.r, katrunma.k.**

(kaḍran- ~ kadran-) beg aŋa.r kaḍrandı (391) bey ona kızdı; ona karşı huyu ve davranışı sertleşti. **kadranu.r, kadranma.k.**

(kurşan-) er ku.rın kurşandı adam kemerini kuşandı. **kurşanu.r, kurşanma.k.**

(kargan-) er özin kargandı adam bir şeyden pişman olarak kendine lanet etti. **karganu.r, karganma.k.**

(kazgan-) er tava.r kazgandı adam mal kazandı. **kazganu.r, kazganma.k.** Şiir:

bakmas bodun sewügsüz

yudkı yuḍı[1335] **saranka**

kazgan olıç tüzünlük

kalsun çawıŋ yarınka

Oğluna öğüt vererek diyor ki: Yüzü asık, iğrenç cimriye insanlar iyi bakmaz[1336]. Ey oğul, yumuşak huy edin ki adın yarına kalsın.

(kısgan-) er tawa.rın kısgandı o, mal harcamayı kıstı. Başka şeyler de aynıdır. **kısganu.r, kısganma.k.**

(karwan-) ol yançuk içre yarma.k karwandı o, para kesesinde bir dirhem aradı. Eğer birisi bir şeyi el yordamıyla ararsa[1337] yine aynıdır. **karwanu.r, karwanma.k.**

(korkun-) er īşdın korkundı[1338] adam korku hissetti ve onu içinde sakladı. **korkunu.r, korkunma.k*.**

(korlan-) er tawa.rıŋa korlandı adam, elinden çıkan şeye acındı ve onu bir zarar saydı. **korlanu.r, korlanma.k.** Aslı vav ile **ko.rlandı**'dır.

(korlan-) yugrut[1339] **korlandı** mayalanmış süt katılaştı.

(kırlan-) yi.r kırlandı yerde hendek ve çatlaklar oluştu. **kırlanu.r, kırlanma.k.**

(kızlan-) ol bu atıg kızlandı o bu atı vb. şeyleri pahalı saydı.

(kızlan-) ol anı kızlandı o, onu evlat edindi, yani onu kız olarak aldı. **kızlanu.r, kızlanma.k.**

(kazlın-) yi.r kazlındı yer kazıldı ve içinde çukurlar oluştu. **kazlınu.r, kazlınma.k. (392)**

(kıslın-) kıslındı nēŋ nesne sıkıştı ve iki şey arasında baskı altında kaldı. Ayağın,

---

1335 Atalay *yudkı yüḍi*, DTS *yudkı yüzi* (*yüḍi* ?), Clauson *yodkı yüzi*, Dankoff-Kelly *burkı yüzi*. İlk kelime ye-dal..., ikinci kelime ye-zel... ile yazılmıştır; *burkı* ve *yüzi* okunamaz. Tercümede üç sıfat vardır: *baxi:l* "cimri", *baġi:ż* (metinde yanlış olarak *baġi:z*) "kindar; iğrenç", *ka:liḥu'l-wech* (metinde yanlış olarak *ka:lic*) "yüzü ekşi". Bizce "yüzü ekşi (asık)" *sewügsüz*'ün karşılığı olmalıdır. Sorunlu kelimelerin karşılığı ise "iğrenç"tir. Tekin *yudkı yuḍı*'yı ikileme kabul etmekte ve yazma 447'deki *yuḍut* "içinde hayır bulunmayan; sövgü sözü" ile 449'daki *yuḍuġ* "erkek çocuklara küfür için kullanılan kelime" verileriyle köktaş saymakta haklıdır. Tekin Tuva *çuttug* "pis, kirli...", Yakut *sutuy-* "kirletmek, boklamak", Kırgız *cuykur* "...pis, mendebur, iğrenç..." verilerini de delil olarak sıralamaktadır (Tekin 1989: 197-198).

1336 Tercümede *yeltefitu* yerine *yelte'itu* yazılmış.

1337 Yazmada *'ayyeşe* üzerinde oynanmış ve *ġayyebe* yapılmış.

1338 İkinci kaf'ta esre de var. Mastardaki iptal edilmiş.

1339 Bk. yazma 486'da *yugruşdı* ile ilgili dipnot.

üzenginin iki kayışı arasında veya eşik ile kapı arasında sıkışması gibi. **kıslınu.r, kıslınma.k.**

(koşlun-) iki nēŋ koşlundı iki şey birbirine koşuldu. Bu geçişsizdir. İki koyunun koşulup yürürken başlarının aynı seviyede olması ve iki binicinin atlarını yan yana koşup başlarını aynı hizaya getirmesi gibi. **koşlunu.r, koşlunma.k.**

(koşlan-) er özine at koşlandı adam kendisi için yedek at edindi. **koşlanu.r, koşlanma.k.**

(kaklan-) et kaklandı et kurudu.

(kaklan-) su.w kaklandı su birikti ve çukurlarda gölcükler oluştu. **kaklanu.r, kaklanma.k.**

(kewşen-) tewe kewşendi deve vb. geviş getirdi. **kewşenü.r, kewşenme.k.**

(küçlen-) er küçlendi adam vb. güçlendi. **küçlenü.r, küçlenme.k.**

(kürlen-) kök kürlendi gök gürledi.

(kirlen-) tōn kirlendi elbise vb. kirlendi. **kirlenü.r, kirlenme.k.**

(kirlen-) kö.z kirlendi göz çapaklandı[1340].

(kezlen-) ok kezlendi ok gezlendi.

(kezlen-) eşiç kezlendi tencerenin dibi tuttu. **kezlenü.r, kezlenme.k.**

(kizlen-) ol tawa.rın kizlendi o malını gizler göründü. Malını kendi başına gizlerse yine aynıdır. **kizlenü.r, kizlenme.k.**

(keslin-) keslindi nēŋ nesne koptu. **keslinü.r, keslinme.k.**

(köklen-) eḍer köklendi eyerin kaburga tahtaları bağlandı.

(köklen-) er köklendi adam, soylu oldu. Zenginleşirse de aynıdır. **köklenü.r, köklenme.k.**

(köglen-) yūzi anıŋ köglendi[1341] onun yüzünde çil belirdi.

(küglen-) er küglendi adam şarkı söyledi[1342]. **küglenü.r, küglenme.k. (393)** Aslı **kü.glendi**'dir.

(kemlen-) at kemlendi at vb. hastalandı. Aslı, at içindir. **kemlenü.r, kemlenme.k.**

Bu fasıl dört şekildedir.

Birincisi, adlandırılan şeyin sahibi olmak anlamıdır. Örnek: **ura.gut beglendi** "kadın koca sahibi oldu ve onu edindi"; **er anı kızlandı** "adam kız edindi; onu evlat edindiğinde kız sahibi oldu."

İkinci şekil, ikili isimden fiil yapılmasıdır. Örnek: **er atlandı** "adam ata bindi"; **at terlendi** "at vb. terledi."

Üçüncü şekil, failin işi kendisinin yapmasıdır. Örnek: **er özine yimiş ewdindi** "adam kendi başına meyve toplamaya başladı"; **ol özine et sögülündi** "adam başkasının yardımını almadan kendi başına ızgara et yaptı."

Bu fasılda, dörtlü isim ve fiiller, telaffuzun sertliği sebebiyle illet harfleri düştüğü için sahih yerine geçer. Örnek: **er kartın kartandı** "adam yarasını iyileştirdi". Bu geçişsiz fiil yerindedir; aslı **karta.dı**'dır. **Er küglendi** "adam bir şarkı söyledi"; aslı **kü.gle.di**'dir. **ku.r kurşandı** "kemer kuşandı"; aslı **ku.rşa.dı**'dır.

1340 Tercümede *ġamişat* yerine *ġamażat* yazılmış.

1341 Bk. yazma 501'de *kö.g* ile ilgili dipnot.

1342 Tercümede *ġanna:* yerine *ġanniye* yazılmış.

Dördüncüsü, kendi başına olup bu anlamlardan hiçbirini ifade etmemesidir. Örnek: **tewe kewşendi** "deve geviş getirdi"; **er turkundı** "adam bir işi yaparken utandı"; **çıgrı tezgindi** "makara vb. döndü." **(394)**

Kural. Bu bapta emir dört harf ile yapılır. Örnek: **meni toḳgur** "beni doyur"; **at suwgar** "atı suvar"; **meni oḳgur** "beni uyandır."

Rı faslında fiilin iki failden mef'ule geçmesi istenirse rı'dan sonra te eklenir; bu dal ile birleşir ve te şeddeli olur; çünkü orada dal benzeşmeyė (*idġa:m*) uğrar. Örnek: **ol atın suwgarttı** "o, birisine kendi atını suvarttı." Burada iki sükûnlu harfin (iki ünsüzün) toplanması vardır. **Men anı toḳgurttum** "ben onun doyurulması için emir verdim." Anla artık!

Bundan fail: **suwgargu.çı, toḳgurgu.çı** Türklere aittir; **toḳgurdaçı, suwgardaçı** Oğuzlara aittir.

Failin işi devam ettirdiği anlatılmak isteniyorsa: kaf'lı, gayın'lı ve kalın kelimelerde **oḳgurga.n, toḳgurga.n**; kef'lilerde **külsirge.n er** "gülümseyen adam", deve için **kewşenge.n tewe** "çok geviş getiren deve" örneklerinde (Türkler ve Oğuzlar) ittifak hâlindedirler.

İşi yapmak failin hakkı olduğu ve işi yapma kararında olduğu anlatılmak isteniyorsa: **ol at suwgarguluk** "onun atı suvarmaya hakkı vardı"; **ol anı toḳgurguluk erdi** "onun, onu doyurmaya hakkı vardı."

Fail işi yapmaya karar verip onu yapmayı temenni ederse: **ol at suwgarıgsa.k erdi** "o, atı suvarmada kararlı ve arzulu idi"; **ol anı suwdın keçrüşse.k erdi** "o, ona suyu geçmede yardım etmeye karar vermişti ve bunu arzu ediyordu." Ancak bu baptaki bu tür seyrektir.

Fail **(395)** bir işi yapmayı içinde saklıyorsa veya o işi yapmışsa: **ol at suwgarıglı erdi** "o atı suvaran o idi"; **ol anı toḳguruglı ol** "o, onu doyurandır." Bu anlamda kökün son harfi harekelendirilir.

Mef'ul: **odgurmış ol**[1343] "uyandırılmış adam"; **toḳgurmış** "doyurulmuş". (Mef'ul), daha önce kuralı geçtiği gibi aynı şekildedir.

Dörtlü baplar bitti.

BEŞLİ BAPLAR

Harekeleriyle,Ortası Harekeli Fa'al'aldî Bâbı

Ş

(salımlaş-) anıŋ birle salımlaşdı onunla sert bir şekilde tartışıp kavga etti. **salımlaşu.r, salımlaşma.k.**

(konuklaş-) ola.r ikki konuklaşdı o ikisinden her biri diğerini misafir etti. **konuklaşu.r, konuklaşma.k.**

Bu türde, birincisinin dışındaki gerçek fiil değildir. Ancak üçlü isimlerden, kumarda bir şeyi ortaya koymak anlamında fiiller yapılır. Örnek: **anıŋ birle oyna.dı yarıklaşu** "o onunla oynadı ve zırhı ortaya koydu; kim yenerse (zırhı) o alacak." Yahut da yarış anlamında olur. Örnek: **ola.r ikki konuklaşdı** "o ikisi birbirlerine karşılık verme şeklinde misafir ağırlamada yarıştılar."

Bu anlam istendiği zaman, üçlülerde, dörtlülerde ve diğerlerinde bu kural uygulanır.

1343 Anlama ve anlatılana göre *ol* değil *er* olmalıdır.

N

(barımsın-) ol ewke barımsındı o, eve gider göründü; aslında gitmemektedir. **barımsınu.r, barımsınma.k.**

(tarımsın-) ol tarıg tarımsındı o, ekin eker göründü; gerçekte ekmemektedir. **tarımsınu.r, tarımsınma.k.**

(kelimsin-) ol berü kelimsindi o bize doğru gelir göründü. **kelimsindi, kelimsinme.k. (396)**

(külümsin-) er külümsindi adam vb. güler göründü[1344]. **külümsinü.r, külümsinme.k.**

Bu fiillerin aslı ikilidir; buna mim, sin, nun eklenerek beşliler arasına sokulmuştur. Bu harfler, üçlü, dörtlü ve beşlilere, bir anlam vermek maksadıyla eklenirler. Arapçadaki tefâ'ul yerindedir. Eğer gafil görünmek isterse ve gerçekte ise gafil değilse[1345] *teġa:fele'r-raculu* denir. Eğer adam kendini gülüyor gösterirse; fakat gerçekte gülmüyorsa *teża:ḥake* denir.

Bu anlam isteniyorsa bunun kuralı, kelime kökünün harfi üstünlüyse üstünle, ötreliyse ötreyle, esreliyse esreyle harekelemektir. Üstünlüye örnek: **ol andın nēŋ tilemsindi** "o ondan bir şey istiyor gibi göründü."; **ol biçe.k bilemsindi** "o bıçağı biler göründü; aslında bilememektedir." Bundan emir yaparsan **ti.le** "iste" ve **bi.le** "bile" dersin. Lâm emirde üstünlüdür; değişmeden kalmıştır. Ötreye örnek: **ol maŋa telim külümsindi** "o kendini çok gülüyor gösterdi"; **ol yoka.ru turumsındı** "o ayağa kalkıyor gibi göründü; gerçekte ise kalkmamaktadır." Bundan emir yapılırsa **kül** "gül", **tur** "kalk" denir. Lâm ve rı, emirde sükûnludur; bu anlam için ötre alırlar. Tâbi olacakları harf olarak birinci harfi buldular ve ona tâbi oldular. İkilide kelime üstünlü ise esreli olur ve üstüne uymaz. Örnek: **ol ewke barımsındı** "o, eve gider göründü"; **er suwka karımsındı** "onun boğazı su ile tıkanır göründü." **(397)** Açıkladığımız gibi bu fiillerde son harfin harekesi üstün olmamıştır. İkililerde ilk harf esreli ise öyle bırakılır. Örnek: **ol ewke kirimsindi** "o, eve girer göründü" **ol yarma.k tirimsindi** "o, para vb. biriktiriyor göründü."

Mim her zaman sükûnlu, sin her zaman esreli, nun da sükûnludur. Sadece, zait harflerin birincisinden (mim'den) önceki harfin harekesi değişir.

Bu anlattıklarım ikililer hakkındadır. Üçlülere gelince: **ol anı kaçrumsındı** "o, onu kaçırıyor ve kovalıyor göründü; aslında kovalamamaktadır"; **ol anıŋ yāzukın keçrümsindi** "o, onun suçunu, gerçek olmadığı hâlde, affeder göründü." Burada rı ötrelidir; çünkü **kaçur** denildiğinde cim ötrelidir. Bu fasılda cim sükûnlu oldu; ötre ise rı'ya verildi. Harekeyi üçlünün ortasından aldı; çünkü o, kelimenin son harfine daha yakındır.

Dörtlülere gelince: **er at suwgarımsındı** "adam atı suvarır göründü." Burada rı esreli, gayın[1346] üstünlüdür; çünkü üstün esre ile zıt düşmez. Nitekim ikililerde de "o gider göründü" anlamında **barımsındı** denir; ancak "ister göründü" anlamında **tilemsindi** denir; **tilimsindi**[1347] denmez; çünkü bu dörtlülerdendir[1348]; aslı **tile**'dir. Lâm, bu anlamı ifade eden harflere (mim, sin, nun) bağlanmak için muhafaza edildi[1349]. Elif söyleyişte eridi ve yazıda atıldı. Elif atıldıktan sonra, üçlü fiil ikiliye benzemesin diye lâm'ın esreli yapılması mümkün olmadı. Örnek: **(398) yarında.k tilimsindi** "sırım yapar göründü"; **biçe.k bilemsindi** "o bıçağı biler göründü." Bunun lâm'ı esreli yapıldığında "işi bilir göründü" anlamındaki **ı.ş bilimsindi** sözüne benzemiş olur. Bu (*bil-*) ikilidir; o (*bile-*) üçlüdür.

1344 Tercümede *teża:ḥake* yerine *ża:ḥake* yazılmış.

1345 Tercümede *ġayri* (değil) unutulmuş.

1346 Tercümede ayın.

1347 Metinde *tilemsindi.*

1348 Üçlülerden olması gerekir; çünkü *tile,* te, lâm, elif harfleriyle yazılır.

1349 Metinde *ḥufiẓat* yerine *ḥuẓifet* yazılmıştır.

Daha önce dediğimiz gibi, **kaçur, keçür** gibi üçlülerde kural, (harekenin) orta harften alınmasıdır. Bu fasılda, "o, onu kovalar göründü" anlamındaki **kaçrumsındı** sözünde görüldüğü şekilde cim'in (harekesi), sonraki rı'ya verildi. Daha önce demiştik ki üstün esre ile zıtlaşmaz ve o şekilde bırakılır. Ancak ötre zıtlaştığı için esreye dönüşmez. Örnek: **ol anı toḳgurumsındı** "o, onu doyurur göründü".

Açıkladığım bu kurallar, Türk lehçelerindeki bütün fiilleri kapsar ve hiçbiri bunun dışında kalmaz.

Bu anlamda bu tür için, bir kelime hariç beşli yoktur.

(yaramsın-) ol maŋa yaramsındı o bana yaltaklandı. **yaramsınu.r, yaramsınma.k.**

N

(kısırkan-) er tawa.rın kısırkandı adam malını muhafazada sıkı davrandı ve onu harcamaktan kaçındı. **kısırkanu.r, kısırkanma.k.** Şiir:

iltip tarıg koḳmadı sıçga.n takı sıkırka.n

kizlep nelük küter sen emdi anı kısırka.n

Çocuklarına cimrilik eden ve yiyeceklerini sıçan ve farelerin bozduğu bir adamı ayıplayarak diyor ki: Sıçanlar yiyecek bir şey bırakmadı. Şimdi (malını) tut ve çocuklarına harcama[1350].

(bulıtlan-) kök bulıtlandı hava bulutlandı. **bulıtlanu.r, bulıtlanma.k.**

(bagırlan-) kān bagırlandı kan pıhtılaşıp toplandı. Mayalı süt katılaşırsa yine aynıdır. **bagırlanu.r, bagırlanma.k. (399)**

(butaklan- ~ butıklan-) yıga.ç butaklandı[1351] ağaç budaklandı.

(butaklan- ~ butıklan-) su.w butaklandı* su, kollara ayrıldı. Aslı, "ağaç dalı anlamındaki" **butak*** sözündendir. **butaklanu.r*, butaklanma.k*.**

(başaklan-) sünü başaklandı mızrak sivri uçlu hâle geldi. Ok temrenlenirse yine aynıdır. **başaklanu.r, başaklanma.k.**

(balıklan-) köl balıklandı göl balıklandı. Argu lehçesinde, bir yer çamurlu olursa yine aynıdır. Uygur lehçesinde ise bir yer hisarlı (kaleli) olursa aynıdır. **balıklanu.r, balıklanma.k.**

(biçeklen-) er biçe.klendi adam bıçak sahibi oldu. **biçeklenü.r, biçeklenme.k.**

(töpütlen-) er töpütlendi Adam Tibetli kılığına girdi. Bunlar Türk diyarına inen bir nesildir. **töpütlenü.r, töpütlenme.k.**

(tatıglan-) üzüm tatıglandı üzüm tatlandı ve lezzetli hâle geldi. Herhangi bir şey tatlanıp lezzetli hâle gelirse aynıdır. **tatıglanu.r, tatıglanma.k.**

(tutuklan-) ura.gut tutuklandı[1352] kadın önünde yürüyen koruyucu olarak bir hadım edindi. **tutuklanu.r*, tutuklanma.k*.**

(toruklan-) ol bu atıg toruklandı[1353] o, bu atı zayıf kabul etti. Attan başka şeyleri zayıf kabul ederse yine aynıdır. **toruklanu.r, toruklanma.k.**

(tulumlan-) er tulumlandı[1354] adam savaş malzemeleri ve silah kuşandı. **tulumlanu.r,**

1350 "Haydi bakalım, şimdi malını tut da görelim" anlamında kinayeli konuşma (Ercilasun 2009: 239).

1351 Te'de hem üstün hem esre var.

1352 İkinci te'de iptal edilmiş esre de var. Geniş zaman ve mastarda birinci te'nin ötresi üstünden çevrilmiş gibi.

1353 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.

1354 Bk. yazma 101'de *tulmun* ile ilgili dipnot.

tulumlanma.k.

(çöpürlen-) eçkü çöpürlendi[1355] keçinin kılları çıktı. **çöpürlenü.r, çöpürlenme.k.**

(çepişlen-) ogla.k çepişlendi oğlak, çepiç oldu ve onlardan (çepiç) sayıldı. O da altı ayı doldurunca olur. **çepişlenü.r, çepişlenme.k.**

(çaruklan-) er çaruklandı adam ayakkabı giydi ve ona sahip oldu. **çaruklanu.r, çaruklanma.k.**

(çiçeklen-) yıga.ç çiçeklendi[1356] ağaç vb. çiçeklendi. **çiçeklenü.r*, çiçeklenme.k*. (400)**

(sögütlen-) yi.r sögütlendi yer söğüt ağaçlarıyla söğütlendi. **sögütlenü.r, sögütlenme.k.**

(soguklan-) bu yi.rig soguklandı o, bu yeri soğuk saydı. **soguklanu.r, soguklanma.k.** Herhangi bir şeyi soğuk saymak da aynıdır.

(suwıglan-) ol ba.lı.g suwıglandı o, balı vb. şeyleri sulu kabul etti. **suwıglanu.r, suwıglanma.k.**

(kanatlan-) er kanatlandı adam muhteşem bir binek hayvanına bindi; onun üzerinde uçtu; veya neredeyse amacına ulaşacaktı.

(kanatlan-) kuş kanatlandı uçucu hayvanın kanadı çıktı. **kanatlanu.r, kanatlanma.k.**

(kılıçlan-) er kılıçlandı adam kılıç sahibi oldu. **kılıçlanu.r, kılıçlanma.k.**

(çagırlan-) er çagırlandı adam meyve suyu veya şarap sahibi oldu. **çagırlanu.r, çagırlanma.k.**

(çıgırlan-) yi.r çıgırlandı yerde yollar ve yolcuklar peyda oldu. **çıgırlanu.r, çıgırlanma.k.**

(kaḍırlan-) er kaḍırlandı adam kendini huyu sertleşmiş gibi gösterdi. Aslı **kadrandı**[1357]'dır ve bu daha doğrudur. **kaḍırlanu.r, kaḍırlanma.k.**

(kaḍızlan-) yıga.ç kaḍızlandı ağaç kabuklandı. **kaḍızlanu.r, kaḍızlanma.k.**

(koḍuzlan-) er koḍuzlandı[1358] adam dul kadınla evlendi. Argu lehçesinde. **koḍuzlanu.r, koḍuzlanma.k.**

(kımızlan-) er kımızlandı adam kımız sahibi oldu. Bu da kısrağın ekşi sütüdür. **kımızlanu.r, kımızlanma.k.**

(koguşlan-) su.w koguşlandı su fışkırdı. **koguşlanu.r, koguşlanma.k.**

(kamışlan-) yi.r kamışlandı yer kamışlı oldu. **kamışlanu.r, kamışlanma.k.**

(kıdıglan- ~ kıḍıglan-) kıdıglandı nēŋ nesneye sınır ve kenar yapıldı. **kıdıglanu.r, kıḍıglanma.k.**

(katıglan-) er katıglandı adam çabaladı. **katıglanu.r, katıglanma.k.** Atasözü: **Kiçigde katıglansa ulga.ḍu sewnü.r.** Anlamı: Küçüklüğünde çalışan, büyüyünce sevinir. **(401)**

ol ötme.kni[1359] **kuruglandı** o, ekmeği vb. şeyleri kuru kabul etti ve yemedi. **kuruglanu.r, kuruglanma.k.**

er kaşuklandı adam kaşık sahibi oldu. **kaşuklanu.r, kaşuklanma.k.**

tāg keleplendi dağ "kelep" (çalı) adı verilen bitkilerle örtüldü.

1355 Bk. yazma 182'de *çöpür* ile ilgili dipnot.

1356 Birinci cim'de iptal edilmiş üstün de var. Geniş zamandaki üstün iptal edilmemiş. Mastar harekesiz.

1357 Rı'da esre var. Ancak Dankoff-Kelly'de de belirtildiği üzere, yazma 390-391'de rı üç durumda da üstünlü.

1358 Bk. yazma 184'te *koḍuz* ile ilgili dipnot.

1359 Elif'teki ötre üstünden çevrilmiş gibi.

Bu fasıl farklı şekillerde gelir.

Birincisi, bir şeye malik olmak ve onu mülkiyetine almak anlamında olmasıdır. Örnek: **er tarıglandı** "adam ekin sahibi oldu"; **er kaşuklandı** "adam kaşık sahibi oldu."

İkincisi, kendisini zikredilenlerden sayıp onların kılığına girmek anlamındadır. Örnek: **er oguzlandı** "adam Oğuzların kılığına girdi ve kendisini onlardan saydı"; **er çigillendi** "adam Çigil kılığına girdi." Bu da Arapçada *we Qays ʿAyla:n we men teqayyesa:* (Kays Aylân ve Kayslaşan)[1360] yani "onların kılığı ile kılıklanan" dendiği gibidir. Bu, bütün fiillerde yaygın bir kuraldır.

Üçüncü şekil, bir şeyin tabiatında olmak anlamıdır. Örnek: **yıga.ç butaklandı**[1361] "ağaç dallarını çıkardı"; **yıga.ç yemişlendi** "ağaç meyvelendi".

Dördüncü şekil, bu anlamlardan hiçbirini ifade etmeyip kendi başına olmasıdır. Örnek: **er katıglandı** "adam çabaladı"; **kişi yumurlandı** "insanlar toplandı".

Bu fiillerin aslı, üçlü isimlerdir; bunlardan fiil yapılır. Dörtlüler, beşliler ve daha fazla olanlar da bu kural üzere yürür. Bunu iyi bil ki ilim kazanasın.

Beşli baplar bitti.

ALTILI BAPLAR

(buşgutlan-) er buşgutlandı[1362] adam çırak sahibi oldu. **buşgutlanu.r*, buşgutlanma.k*. (402)**

(tarmutlan-) su.w tarmutlandı su, kollara ve haliçlere ayrıldı. **tarmutlanu.r**[1363], **tarmutlanma.k*.**

(kızgutlan-) er īştın[1364] **kızgutlandı** adam yaptığının bedelini ödedikten ve rezil olduktan sonra işten imtina etti. **kızgutlanu.r, kızgutlanma.k.**

Ç

(tawgaçlan-) er tawga.çlandı adam Mâçin (Çin) kılığına girdi. **tawgaçlanu.r, tawgaçlanma.k.**

(sorkuçlan-) biçe.k sorkuçlandı bıçağın sapı zamk ile löklenerek sabitleştirildi. **sorkuçlanu.r, sorkuçlanma.k.**

(sorkuçlan-) er sorkuçlandı adam lök sahibi oldu.

(sorkuçlan-) yi.r sorkuçlandı[1365] yerde sarıçalı bitti ve yer sarıçalılandı. **sorkuçlanu.r, sorkuçlanma.k.**

(sawdıçlan-) er sawdıçlandı adam sepet sahibi oldu. **sawdıçlanu.r, sawdıçlanma.k.**

1360 *Qays ʿAyla:n*: Bir Arap kabilesi. Krş. yazma 534.

1361 Te'de esre de var.

1362 Metinde üç durumda da ilk harf te. Ancak Atalay'ın da dipnotta belirttiği gibi kelimenin tabanı yazma 227'de *buşgut* olarak yer almaktadır. Ayrıca Eski Uygur metinlerinde *buşgut* ve köktaşları sıkça geçmektedir (Erdal 1991: 312 – Erdal'da *boşgut*).

1363 Birinci te'nin üstünü ötreye dönüştürülmüş.

1364 Şın ile nun arasındaki dişte hem te hem ye noktaları var. Te üstün, şın (?) esre ile harekelenmiş. Müstensihin *+tan* ile *+tın* arasında tereddüd ettiği anlaşılıyor. Belki de sonraki bir el işe karışmış.

1365 Bk. yazma 228'de *sorkıç* ile ilgili dipnot.

(mandarlan-) yıga.ç mandarlandı[1366] ağaca sarmaşık dolandı. **mandarlanu.r, mandarlanma.k.**

(çalpuşlan-) elig çalpuşlandı meyve vb. yemekten el yapış yapış oldu. **çalpuşlanu.r, çalpuşlanma.k.**

(kırtışlan-) kīz kırtışlandı cariyenin parlaklığı ve yüzünün tazeliği güzelleşti. **kırtışlanu.r, kırtışlanma.k.**

(koldaşlan-) ol meniŋ birle koldaşlandı o, kendini benim arkadaşlarımdan saydı. **koldaşlanu.r, koldaşlanma.k.**

G (gayın)

(boşlaglan-) er īşda boşlaglandı adam işte taşkınlık yaptı ve söz de dinlemedi. **boşlaglanu.r, boşlaglanma.k.** Atasözü: **Boşlaglansa boxsuklanu.r.** Anlamı: İşte taşkınlık yapıp amirine karşı gelenin elleri boynuna bağlanır. Bu, fikrinde, dediğim dedik diyenler için kullanılır.

(turkıglan- ~ turkuglan-) ol mindin turkıglandı o işe devam etmekten imtina etti; **(403)** bana saygı gösterip benden utandı. **turkuglanu.r**[1367]**, turkuglanma.k***.

(tugraglan-) ogla.n tugraglandı genç çocuğa **tugrag** verildi; bu da hânın askerlerine verdiği attır; tören günü binilmek üzere verilir; sonra geri alınır. **tugraglanu.r, tugraglanma.k.** Oğuzcada, bir yazı damgalanırsa yine aynıdır.

(tumluglan-) bu ugurnı tumluglandı o, bu zamanı soğuk kabul etti ve niyetinden vazgeçti. **tumluglanu.r, tumluglanma.k.**

(tumluglan-) ol aŋar tumluglandı o, ona soğuk davrandı ve surat astı.

(kışlaglan-) ol bu yi.rig kışlaglandı o, bu yeri kışlak kabul etti ve orada kışladı. **kışlaglanu.r, kışlaglanma.k.**

(kuşlaglan-) xān bu yi.rig kuşlaglandı han, bu yeri kuşlak edindi; orada kuş avlar. **kuşlaglanu.r, kuşlaglanma.k.**

(buçgaklan-) buçgaklandı nēŋ nesnenin köşeleri ve uçları oldu. **buçgaklanu.r, buçgaklanma.k.**

(burçaklan-) ter burçaklandı ter, boncuk boncuk oldu. Bunun dışındaki sıvılar da boncuk boncuk olursa aynıdır. **burçaklanu.r, burçaklanma.k.**

(başmaklan-) er başmaklandı adam ayakkabı giyindi. Oğuz lehçesinde. **başmaklanu.r, başmaklanma.k.**

(bognaklan-) bulut bognaklandı bulutlar küme küme oldu. **bognaklanu.r, bognaklanma.k.**

(tarmaklan-) bo.y tarmaklandı oymaklar ve kabileler kuş pençeleri gibi dört bir yandan bozkıra indiler.

(tarmaklan-) bala tarmaklandı[1368] kuş yavrusunun tırnakları çıktı.

(tarmaklan-) su.w tarmaklandı[1369] su, haliçlere ayrıldı. **tarmaklanu.r, tarmaklanma.k.**

(tıgraklan-) er tıgraklandı adam kendini dayanıklı gösterdi. **tıgraklanu.r, tıgraklanma.k.**

1366 Bk. yazma 230'da *mandar* ile ilgili dipnot.

1367 Te'de üstün var.

1368 Te'de esre de var.

1369 Te'deki üstün ötreden çevrilmiş gibi.

(404) Şiir:

tıgraklanıp sekirtti
erin atın yügürtti
bizni kamug eŋitti[1370]
andag sūke kim yete.r

Savaşta saldıran bir adamı niteleyerek diyor ki: Adam dayanıklılık gösterdi; sonra bize saldırdı. Atlarını ve adamlarını[1371] koşturttu. Yaptıklarıyla bizi hayretlere düşürdü. Böyle bir orduya kim karşı koyabilir?

(çokmaklan-) yıla.n çokmaklandı[1372] yılan çöreklenip halkalandı. **çokmaklanu.r, çokmaklanma.k.**

(çamguklan-) kişi çamguklandı[1373] insan, dedikoducu, gammaz, şirret oldu; bütün herkesi yermektedir. **çamguklanu.r, çamguklanma.k.**

(saglıklan-) er saglıklandı adam sağmal koyun sahibi oldu. **saglıklanu.r, saglıklanma.k.**

(kapgaklan-) kīş kapgaklandı sadak kapaklandı. **kapgaklanu.r, kapgaklanma.k.**

(kadraklan-) tāg kadraklandı[1374] dağın girinti çıkıntıları çoğaldı. **kadraklanu.r*, kadraklanma.k*.**

(kısraklan-) er kısraklandı adam kısrak sahibi oldu. **kısraklanu.r, kısraklanma.k.**

(karluklan-) er karluklandı adam Karluk kılığına girdi; bu da bir Türkmen boyudur. **karluklanu.r, karluklanma.k.**

(kıwçaklan- ~ kıfçaklan-) er kıwçaklandı[1375] adam Kıpçak kılığına girdi ve onların huyunu edindi. **kıfçaklanu.r, kıfçaklanma.k**[1376].

(monçaklan- ~ monçuklan-) kīz monçaklandı kız boncuk ve takı sahibi oldu. **monçuklanu.r, monçuklanma.k.**

(mançuklan-) er tōnın mançuklandı adam elbisesini torbaya koydu ve arkadan eyere taktı. **mançuklanu.r**[1377], **mançuklanma.k*.**

K (kef)

(bürçeklen-) [at bürçeklendi][1378] atın perçemleri çıktı. İnsanın perçemi çıkarsa yine aynıdır. **bürçeklenü.r, bürçeklenme.k.**

1370 Atalay *arıttı*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *eŋitti*. Krş. yazma 97: *eŋme.k*, 147: *eŋtürme.k.*

1371 Tercümede *rica:lehu* yerine *raclehu* yazılmış.

1372 Atalay, DTS, Clauson *çokmaklandı*, Dankoff-Kelly *çakmaklandı* (?). Cim üç durumda da ötreli. Clauson, *çok-* maddesinde Véliaminov-Zernov'tan alıntıladığı Çağatayca *çok-* "cem olmak" verisini muhtemelen gözden kaçırmış ve *çokmaklan-*'ın *çok-* ile semantik ilgisi olmadığını belirtmiştir. "Toplamak vb." anlamındaki *çok-* fiili ve türevleri birçok kaynakta vardır: Altay *çok-* "toplamak" (ATS), Hakas *sohpah* "1. küme, yığın" (HTS), Tuva *çokpak* "gür, sık; topak, düğüm" (TW), Yeni Uygur *çokmak* "topuz, çomak" (YUTS), Osm. *çomak* "(aslı çokmak) 1. başı iri ve toparlak değnek, 2. .. topuz" (Ş. Sami), Türkiye Türkçesi *çomak* "değnek" (TS), Anadolu ağızları *çokuş- ~ çok-*..."toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek" (DS), Kırgız *çogul-* "toplanmak, yığılmak" (KS), Kazan Tatar *çukmar* "topuz, gürz" (KTTS), CC *çoxmarlı* "topuzlu, çomaklı", el-İdrak Haşiyesi *çoknaş-* "yığılmak, toplanmak" (KpTS).

1373 İki durumda cim esreli, mastarda harekesiz. Atalay'ın dizin dipnotunda belirttiği üzere fiilin gövdesi (*çamguk*) yazma 236'da üstünlü cim ile. Ayrıca Clauson Eski Uygur metinlerindeki *çam çarım kıl-*, *çamsız*, *çamla-* verilerini de kaydediyor.

1374 Kaf harekesiz ve rı ötreli ise de yazma 161 ve 237'deki *kadrak* kelimesinde kaf ve rı üstünlü. Yazma 161'de rı'dan sonra elif de var. Ayrıca Clauson, Kırgız, Kazak, Özbek ve Osmanlı Türkçelerindeki *kayrak* biçimini kaydediyor.

1375 Kaf'ta iptal edilmiş üstün de var.

1376 Kaf üstünlü.

1377 Mim'de ötre var. Ancak geçmiş zamanda ve yazma 239'daki *mançuk* kelimesinde mim üstünlüdür.

1378 Yazmada bırakılan boşluk, çok geç bir tarihte başka bir kalemle doldurulmuş.

(türmeklen-) ötme.k türmeklendi ekmekten dürüm yapıldı. **türmeklenü.r, türmeklenme.k.**

(tewlüglen-) er tewlüglendi (405) adam kendini sahtekârlardan[1379] saydı ve onların yolunu tuttu. **tewlüglenü.r, tewlüglenme.k.**

(çekreklen-) kul çekreklendi[1380] köle yünden giyecek (kepenek) giydi. **çekreklenü.r*, çekreklenme.k*.**

(çelpeklen-) kö.z çelpeklendi[1381] göz çapaklandı. **çelpeklenü.r*, çelpeklenme.k*.**

(bökseglen-) kïz bökseglendi[1382] kızın memesi tomurdu. **bökseglenü.r, bökseglenme.k.**

(kirpüklen-) anıŋ kö.zi kirpüklendi onun gözünde kötü kıl çıktı. **kirpüklenü.r, kirpüklenme.k.**

(kençeklen-) er kençeklendi adam Kençek kılığına girdi; bu da bir boydur. **kençeklenü.r, kençeklenme.k.**

(könçüklen-) tön könçüklendi elbiseye yaka yapıldı. **könçüklenü.r, könçüklenme.k.**

M

(beçkemlen-) er beçkemlendi adam savaş günü vb. zamanlarda belgesini takındı. **beçkemlenü.r, beçkemlenme.k.**

N

(turpunlan-) er turpunlandı[1383] adam bir şeyi araştırdı. **turpunlanu.r, turpunlanma.k.**

(kirşenlen-) ura.gut kirşenlendi kadın yüzüne düzgün sürdü. **kirşenlenü.r, kirşenlenme.k.**

(törkünlen-) ol bu ewni törkünlendi[1384] o, bu evi, kendi ailesinin evlerinden saydı ve orada indi. **törkünlenü.r, törkünlenme.k.**

(tüşgünlen-) tāg tüşgünlendi dağda gevenler çoğaldı. **tüşgünlenü.r, tüşgünlenme.k.**

(çiwgünlen- ~ çiwginlen-) ol bu aşıg çiwgünlendi[1385] o, bu yemeği vücuda yararlı kabul etti. **çiwgünlenü.r*, çiwgünlenme.k*.**

(sökmenlen-) er sökmenlendi adam kahraman kılığına girdi ve kendini onlardan saydı. **sökmenlenü.r**[1386], **sökmenlenme.k*.**

Bu bapta emir altı harflidir. Örnek: **sökmenlen** "kahraman kılığına gir!"; **kirşenlen** "yüzüne düzgün sür!".

Bu fasıl **(406)** dört şekildedir.

Birincisi kendini adlandırılanlardan sayma, onların kılığına girme anlamıdır. Örnek: **er**

1379 Tercümede *muḫta:li:n* yerine *muxta:li:n* yazılmış.

1380 Atalay, DTS *çükreklendi*, Clauson, Dankoff-Kelly *çekreklendi*. Üç durumda da cim ötreli. Ancak yazma 240'ta aynı anlamdaki *çekrek*'te cim üstünlü. Clauson, Giles ve Ligeti'den naklen 14. yüzyıl Çince-Uygurca sözlükteki *çekrek* "pamuklu gömlek" kelimesini de kaydediyor. Kelime, bazı lehçelerde bulunan *çekmen ~ çekpen ~ çepken* ile köktaş olabilir. Ayrıca krş. Anadolu ağızları *çekre-* "paçaları veya kolları sıvamak" (DS).

1381 Be'nin üstünü ötreden çevrilmiş gibi.

1382 Bk. yazma 239'da *bökseg* ile ilgili dipnot.

1383 Bk. yazma 219'da *turpun* ile ilgili dipnot.

1384 Bk. yazma 222'de *törkünim* ile ilgili dipnot.

1385 Geçmiş ve geniş zamanda, kef'te ötre ve iptal edilmiş esre var. Mastarda ötre ve esre var. Yazma 222'de *çiwgin* esreli.

1386 Metinde *sökmeklen-* yazılmış.

kıfça.klandı; er ugraklandı "Kıpçak ve Uğrak kılığına girdi."

Diğer şekil, adlandırılanların maliki ve sahibi olmak anlamıdır. Örnek: **er kısraklandı** "adam kısrak sahibi oldu"; **er yarmaklandı** "adam para sahibi oldu."

Üçüncü şekil, dörtlü bir isimden fiil olmaktır. Örnek: **anıŋ kö.zi çelpeklendi** "onun gözü çapaklandı"; **anıŋ kö.zi kirpüklendi** "onun gözünde kötü kıl bitti."

Dördüncü şekil kendi başına olmasıdır. Örnek: **ter burçaklandı** "ter boncuk boncuk oldu"; **yıla.n çokmaklandı** "yılan çöreklendi."

Bu türdeki altılı fiillerin hepsi dörtlü isimlerden yapılır; içinde kendi başına bağımsız bir fiil olmaz. Bütün ikili, üçlü, dörtlü isimlerden bu anlamlara çevrilmek istenirse bunun yolu, onların üzerine lâm ve nun (*+lAn-*) getirmektir; böylece bu anlamları belirten fiiller olur. Bu bütün lehçelerde, aksi görülmeyen yaygın bir kuraldır. Aklında tut artık!

Allah'a hamdolsun ki sâlimler kitabı bitti.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
MUZÂAF KİTABI

İKİLİ İSİMLER BÂBI

T

Tat Bütün Türklerin nezdinde Fars. Atasözü: **Tatıg kö.zre tike.nig tüpre.** Anlamı: Fars'ı gözden vur; dikeni kökten sök.

Tat Yağma ve Toxsıların nezdinde Uygur kâfirleri. Onların ülkesinde onlardan duydum. Konuşma sırasında "Uygur ve Çinli" anlamında **Tat Tawga.ç** diyorlar. Bu atasözünün yorumu **(407)** onlara da gider; çünkü onların vefası yoktur. Diken, nasıl ki kökünden sökülmeyi hak etmiştir; Uygur da gözünden vurulmayı hak etmiştir. Diğer bir atasözü: **Tatsız Türk bolma.s başsız börk bolma.s.** Anlamı: Türklere karışmamış hiçbir Fars yoktur; üzerine konacak baş olacak ki börk de olsun.

tat[1387] kılıç vb. üzerinde kabaran pas. Atasözü: **Kılıç tatıksa īş yunçı.r, er tatıksa et tunçı.r.** Anlamı: Kılıç pas tutarsa kahramanın durumu bozulur. Aynı şekilde Türk de Fars huyuyla huylanırsa eti kokuşur. Bu, dayanıklı olmak ve her cinsin kendi cinsinde yaşaması için söylenir.

Ç

ḫoç ḫoç keçileri güderken söylenen bir kelime.

heç heç atlara kızarken söylenen bir kelime. Aslı **eç eç**'tir; hemze he'ye çevrilmiştir. Bu da Arapçaya uygun düşmüştür. (Arapçada) *hechectu bi'l-ġanemi* denir; "dikbaşlılık ettikleri zaman (koyunlara) bu şekilde bağırdım" demektir.

1387 Te'de ötre de var. Yazma 327'deki *tatık-* fiilinde de ilk te'lerin üstünü ötreye çevrilmiş. Clauson, Hakas, Türki, Kazak, Karakalpak *tat*, Tuva, Türki, Kırgız *dat*, Kazak, Kumuk, Nogay *tot* biçimlerini kaydediyor. Demek ki DLT'nin daha istinsahı sırasında yuvarlak varyantlar ortaya çıkmış. Fakat et-Tuhfe'de yine *tat* "demir pası" (KpTS).

Ş

şış kendisiyle tutmaç yenilen şiş[1388].

kak kayısı, erik, şeftali gibi meyvelerin yarısı. Bundan "şeftali vb. meyvelerin yarısı" anlamında **erük kakı** denir.

(kak) kak et kurutulmuş et. Kurutulmuş herhangi bir şey de aynıdır.

kak su birikintisi. Şiir:

kaklar kamug kölerdi
taglar başı ilerdi
ajun tını[1389] yılırdı
tü tü çeçek çergeşü.r

Baharı niteleyerek diyor ki: Su birikintileri gölleşinceye dek doldu. Su, eteklerini basınca, dağların başları su birikintileri arasında hayal meyal göründü. Dünyanın nefesi ısındı; ağaç çiçekleri belirip sıra sıra dizildiler.

K (kef)

kek kin. Bundan **öçlüg keklig kişi** denir; anlamı "öç ve kin sahibi olan"dır.

küg[1390] sıkıntı. Bundan **küg* kördi er** denir; "adam sıkıntıya düştü" demektir.

kök eyer bağı. **(408)** Atasözü: **Er sö.zi bir eḏer köki ü.ç.** Anlamı: Erkekliğin gereği olarak onun sözü bir olmalıdır; bundan dönüş olmaz; nasıl ki eyer kaburgasının bağı üçtür; bir tane fazla olursa deliklerin çokluğundan eyer kaşı kırılır; üçten az olursa, iki (bağ) insanı taşımaya dayanamaz. Bu, dediğini yerine getirmek için söylenir.

kök kök. Bundan **köküŋ kim** denir; "senin aslın kimlerdendir; hangi kabileye bağlısın?" demektir. Oğuz ve Kıpçak lehçesi.

İkili baplar bitti.

ÜÇLÜ BAPLAR

Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'al Bâbı

T

katut karışım. Bundan **katutlug ok** denir; "temrenine zehir katılmış ok" demektir.

katut herhangi bir şeyin yarısı. Barsgan lehçesinde. Bundan **armut katutı** denir; "armudun yarısı" demektir.

katut ayakkabıcıların kullandığı çiriş.

(ketüt) ketüt kişi yüzü asık ihtiyar adam.

1388 Krş. yazma 166'da *sış*.

1389 Te'de üstün var.

1390 Bk. yazma 225'te *küg* ile ilgili dipnot.

Ç

kaçaç bir Çin ipeklisi. Daha doğru biçimi **kaça.ç**'tır ve bununla cariyeler **kaça.ç** diye adlandırılır.

kaça.ç kir. Bundan **tōn kaça.ç boldı** denir; "elbise kirlendi" demektir. Cim, kaf'tan dönmedir; aslı **kaka.ç**'tır.

K (kaf)

bokak[1391] kuş kursağı.

bukuk* ağaç çiçeği tomurcuğu. Ağaç çiçeklerinin ve çiçeklerin çanakları. Bundan **çeçek bukuklandı** denir; "ağaç çiçekleri, çanaklandı" demektir; bu da çiçek açılmadan önceki durumdur. Şiir:

tegme çeçek ügüldi[1392]
bukuklanıp bögüldi[1393]
tügsin tügün tügüldi
yazlıp yana yörgeşü.r

Baharı niteleyerek diyor ki: Türlü türlü çiçekler toplandı; çanakları birikti; düğüm düğüm düğümlendi. Sonra açılırlar ve sonra çok oldukları için de birbirlerine sarılırlar.

bokuk[1394] et bezi (tiroit). Boğaz çıkıntısının iki tarafında deri ile et **(409)** arasında bulunur. Fergana ve Şıknı ülkesinde, bu hastalığa sürekli yakalanan kavimler vardır. Nesilden nesile hep ona yakalanırlar. Bu, bazılarında o kadar büyür ki göğüslerini veya ayaklarının üstlerini görmelerine engel olur. Ben bunun aslını onlardan sordum. Onlar da bana bildirip dediler ki: Atalarımız gür sesli kâfirler idiler. Allah'ın elçisinin (s.a.) adamları onlar üzerine gazâ ederken atalarımız bunlara pusu kurdu. Seslerini yükseltip bağırdılar. Seslerinden, Müslümanlar bozguna uğradı. Bu haber Ömer'e (r.a.) ulaştı. O da bunlara beddua etti; sonra da onların boğazında bu hastalık peyda oldu ve nesilden nesile intikal etti. Bugün onların arasında gür sesli kimse hiç yoktur.

takuk tavuk (Gallus). Türkmen lehçesinde.

sakak çene. Atasözü: **Sakak oxşa.r, saka.l bıça.r.**[1395] Anlamı: Aldatarak sakalı okşar; çeneyi keser. Bu Arapların şu sözü gibidir: *yusirru ḫasuwwen fi:-irtiġa:'in* (köpük içerken çorba içmiş gibi sevinir.)

sukak ak geyik.

sukak Oğuzlar arasında Farslar için kinayeli adlandırma. **Bu sukak nē tir** denir; "bu Fars ne diyor?" demektir.

1391 Bk. yazma 219'da *bukuklanıp* ile ilgili dipnot.

1392 Bk. yazma 65'te *ügme.k* ile ilgili dipnot.

1393 Bk. yazma 219'da *bögüldi* ile ilgili dipnot.

1394 Atalay, DTS *bukuk*, Clauson, Dankoff-Kelly *bokuk*. Clauson'un kelimeyi "kuş kursağı" anlamındaki *bokak* ile birleştirmesi yerindedir; ancak onun yaptığı gibi kelime "tomurcuk" anlamındaki *bukuk* ile birleştirilemez (bk. yazma 219'da *bukuklanıp* ile ilgili dipnot). Räsänen'in ileri sürdüğü gibi (Räsänen 1969: 79) kelime bog- "boğmak" fiilinden de gelemez. Çağatay'ın belirttiği gibi "bu etimoloji -k'lı şekillere uygun değildir." Çağatay *bukuk* okuduğu bu kelimede "vücut organlarının çoğu" için kullanılan *+aḳ / +uḳ* küçültme eki bulunduğunu düşünür (Çağatay 1972: 55).

1395 Anlamına göre atasözü, *saka:l oxşa:r, sakak bıça:r* olmalıdır; nitekim yazma 144'te aynı atasözü *saka:k bıça:r, saka:l oxşa:r* biçiminde geçmektedir.

K (kef)

tügek kolan halkası. Yükü sıkıştırmak için iplerin ucuna bağlanan tahtadan halka.

çekük çekiç. Oğuzca.

çekig yazının noktaları.

çekik küçük çocuğun pipisi.

çekik kayalıklarda yaşayan, serçeye benzer alacalı bir kuş.

kekük kerkenez (Falco tinnunculus). Kemiği büyüde, aşkta ve onun (aşk) için hazırlanan büyüde kullanılan bir kuş.

yetüt orduda yardım (lojistik) işi. "İlk saçtan sonra biten saç" anlamındaki **yetüt saç** sözünden alınmıştır.

Bunun Misal Olanı

köke.gü.n göksinek (et sineği – Calliphoridae). Bu, mavi bir sinektir. Atasözü: **İkki bugra ige.şü.r otra köke.gü.n yençilü.r**. Anlamı: İki buğra çarpışıp birbirini ısırır; göksinek aralarında telef olur. "İki yönetici **(410)** savaşır; aralarında zayıflar ölür" fikrini anlatmak için kullanılır.

Üçlü baplar bitti.

DÖRTLÜ BAPLAR

Harekeleriyle Fa'lāl Bâbı

G (gayın)

tolga.g kadın küpesi. Bundan **yinçü tolga.g** denir; "inci küpe" demektir.

tolga.g sıkıntı. Bundan **emge.k tolga.g** denir; aslı dizanteri ve kulunçtur. Bundan **anıŋ karnı tolga.r** denir; "onun karnında dizanteri veya kolera belirdi" demektir.

talga.g insanı basıp öldürecek şiddetteki tipi. Bundan **tāg üze talga.g boldı** denir; "dağ üzerinde kar ve tipi koptu" demektir.

karga.g[1396] lanet. Bundan **Teŋri karga.gıŋa ilinme** denir; "Yüce Allah'ın lanetine uğrama" demektir.

kırga.g elbisenin kenarları ve çevresi.

kırga.g[1397] Bey ve hanın kendisinden küçük olana öfkesi. Bundan **xān anı kırga.dı** denir; "han ona öfkelendi ve ondan yüz çevirdi" demektir.

Onlar, yüce ve aziz Allah'ın bir kula lanet etmesiyle bir kulun, emrinde olan kendisi gibi birine lanet etmesini ayırmışlardır. Birisini üstünlü, bunu ise esreli yapmışlardır. Bu da yüce Allah'ın elçisini, hanın elçisinden ayırt etmeleri gibidir. Yüce Allah'ın elçisine **yala.waç**[1398] derler; **yala.war*** ise Uygur lehçesinde hanın elçisidir.

1396 Son harf kaf'tır. Gayın'lı kelimeler bölümü olduğu için *karga.g* olmalıdır.

1397 Kaf'ta iptal edilmiş üstün de var.

1398 Tek noktalı fe ile.

K (kaf)

tulku.k[1399] üfürülerek şişirilmiş tulum.

K (kef)

(bürkek) kök bürkek[1400] **boldı** gökyüzü kapandı.

bezge.k titreme.

türge.k bohça.

(tezge.k) tezge.k er iş vb. şeylerden kaçınan adam.

sergek sarhoşluk vb. şeylerden titreme ve yalpalama. **Esrük sergekledi** denir; "sarhoş yalpaladı" demektir.

kergük koyunun işkembesinde kırkbayırla beraber, kırkbayıra benzer bir şey.

kesgük tasma.

kösgük nazardan korunmak için bağ ve bahçelere dikilen korkuluk. Atasözü: **Ālı.n arsla.n tutar kūçü.n kösgük tutma.s. (411)** Anlamı: Hile ile aslan tutulabilir; güç ile korkuluk tutulamaz.

kürge.k geminin küreği ve her türlü kürek.

kefge.k kekeme; konuşurken kekeleyen.

FA'AL'AL İLE BEŞLİ BAP

K (kef)

semürgü.k bülbüle benzer bir kuş. Balasagun lehçesinde. Şiir:

buç buç öter[1401] **semürgük**

bogzı üçü.n meŋlenü.r

Diyor ki: Nağmeleriyle öten kuş acıkınca boğazı için tane toplar.

(kiḍizge.k) kiḍizge.k kāgu.n tazeliği gitmiş ve keçe gibi olmuş kavun.

köşirge.k[1402] **er** evinde bir insan görünce yeri dar gelen adam.

1399 Atalay *tulkuk*, DTS, Clauson, Dankof-Kelly *tolkuk*. Clauson'un kelimeyi *tol-uk-* fiiline bağlaması kabul edilemez. Kaynak gösterdiği Tarama Sözlüğü'nde *doluk-* "öfkelenmek, hiddetle köpürüp taşmak; (göz) yaşla dolmak..."; Derleme Sözlüğü'nde "1. göz yaşarmak, ağlayacak duruma gelmek, 2. ...nefesi kesilmek...nefes alamaz hâle gelmek...,3. koşmaktan, yorgunluktan vücudun bir yeri ağrımak" anlamlarına gelmektedir. Bu anlamların "tulum" ile ilgisi yoktur. Tarama Sözlüğü'nün kaynakları olan sözlüklerde *tulkuk*, Farsça *xi:k* karşılığı olarak *tuluk* veya *tulum* ile birlikte geçmektedir. DLT'de *tulkuk*'un Arapçası olarak verilen *ez-ziqq* için de TS'de *tuluk* karşılığı vardır. Yani *tulum, tuluk* ve *tulkuk* aynı kavramı anlatmaktadır ve köktaştır. *Tuluk* ve *tulum* birçok çağdaş lehçede bulunmaktadır.

1400 İlk dişte iki nokta var (ye). Ancak alfabe sırasına göre be ile başlayan bir kelime olmalı. Clauson kelimeyi *bürkür-* ile köktaş saymakta haklıdır. Yazma 352'de *kök bürkürdi* cümlesiyle buradaki cümleye aynı Arapça karşılık verilmiştir: *deceneti's-sema:'* "gökyüzü yağmurlu oldu, kapandı".

1401 Elif'te üstün var.

1402 Atalay, DTS *kişirgek*, Clauson *köşerge:k*, Dankoff-Kelly *kösürge:k*. Kef'te hareke yok, şın esreli. Anlam çok açık değil. Herhâlde Atalay'ın tercümesindeki gibi "canı sıkılan" olarak düşünmek yerinde olur. Krş. (?) Altay *köjü-* "soluğu kesilmek" (ATS).

Bunun Gunnelisi

(çeŋek) çeŋek[1403] **er** şirret adam.

çöŋek kutu, kap. Çigil lehçesinde.

teŋek su sızıntısının artığı. Arapçası *turnu:q'*tur[1404] (derelerde su çekildikten sonra kalan çamur). Kaf, kef'e dönüştürülmüştür; bu da bir uygunluktur.

Allah'a hamdolsun ki muzâaf isimler kitabı bitti.

1403 Atalay, DTS *çeŋel*, Clauson *çaŋal*, Dankoff-Kelly *çeŋgek*. Sondaki harf lâm'a benziyor. Farsça *çenga:l* kelimesiyle karıştırılmış olabilir. Muzâaf kelimeler arasında olduğu için Dankoff-Kelly *çeŋgek* okumuş. Ancak nun harfini tek başına *ŋ* okumak doğru değildir. Kelimenin *çeŋek* okunması muzâaf olmasına engel değildir.

1404 Tercümede *tarnquq*. Atalay dipnotta istinsah hatasını düzeltmiş ve doğru biçimi vermiştir.

MUZÂAF FİİLLER KİTABI

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla

İKİLİ BAP

Bil ki sahih muzâaf az bulunur. Fiiller ancak, kelimenin kendisinde olan te, geçmiş zaman belirtisi olan dal ile bir araya geldiği zaman şeddeli olur. Bu sebeple muzâaf diye isim verdik. Geniş zaman ve mastarda dal kaybolduğu için bunlarda muzâaflık olmadığını görmüyor musun? Gerçek muzâaf ise azdır. Azlığından dolayı burada onları sıraladık.

T

(tut-) bāş tuttı yara zonklayarak azdı. **tuta.r, tutma.k.**

(tut-) ıt keyik tuttı (412) köpek, geyik, vb. hayvanları tuttu. Herhangi bir kimse bir şey alınca da aynıdır.

(tut-) ol maŋa elig tuttı o bana kefil oldu. Atasözü: **Elig tutgınça ot tut.** Anlamı: Ateş tutmak kefil olmaktan iyidir; çünkü o, sonunda pişman olur. **tuta.r, tutma.k.**

(tıt- ~ tıḍ-) ol anı tıttı o ona engel oldu. Aslı **tıḍtı**'dır; benzeşmeye (idgama) uğrayıp şedde almıştır. **tıḍa.r, tıḍma.k.**

(tıt-) ol et tıttı o, pişmiş eti ditti. Elbiseyi de abartılı bir şekilde parçalarsa yine aynıdır.

(tit-) kul begke titti kul, beye vb. direndi.

(tit-) ol aŋa.r titrü bakdı o, ona (kişiye) gözünü dikti. Bundan güzellik (anlamı) için **aŋa.r titrü baksa bolma.s** denir; "insan ona gözünü dikemez" demektir. Dik dik bakma anlamını da verebilir. **tite.r, titme.k.**

Yukarıdaki et ve elbise parçalamanın mastarı kaf ile **tıta.r, tıtma.k**'tır.

S

(süs-) u.d süsdi öküz vb. süstü. **süse.r, süsme.k.**

(şeş-) er tügü.n şeşdi adam düğümü çözdü. At vb. şeyleri bağından serbest bırakırsa yine aynıdır. **şeşe.r, şeşme.k.**

K (kaf)

(kak-) anı başra kaktı o, hafifçe onun başına vurdu. **kaka.r, kakma.k.**

(kok-) yāg ōtta koktı yağın dumanı yükseldi. Bu, fitil söndürülünce ondan çıkan duman gibidir. Aynı şekilde et de yanar ve kokusu yükselirse **et kokdı** denir. **koka.r, kokma.k.**

K (kef)

(kik-) biçe.k kikdi er adam bıçağı biledi veya ikisinden biri diğerinin üzerine kışkırttı. **kike.r, kikme.k.**

Bu, gerçek muzâaftır. Bunun dışındakiler tali muzâaflardır.

T

(bat-) kūn battı (413) güneş battı.

(bat-) kurugj.n[1405] **suwka battı** kurşun vb. suya batıp çöktü.[1406] Herhangi bir şey gözden kaybolursa yine aynıdır. **bata.r, batma.k.**

(büt-) er ūni bütti adamın sesi, göğsündeki boğukluktan, hastalık veya dayaktan kısıldı.

(büt-) anıŋ alımı bütti onun, ondaki alacağı sabit oldu ve doğrulandı.

(büt-) bāş bütti yara kapandı.

(büt-) kul Teŋrike bütti kul, yüce Allah'ın birliğini ikrar etti.

(büt-) ot bütti ot çıktı ve bitti. Meyve de biterse aynıdır.

(büt-) ogla.n bütti oğlan doğdu. Herhangi bir şey biter (bitki), doğar ve yaratılırsa Kıpçak lehçesinde **bütti** denir. **büte.r, bütme.k.**

(çat-) er ogla.k kozıka çattı adam oğlağı, kuzuya vb. kattı. **çata.r, çatma.k.** Oğuz lehçesidir. Şiir:

ordulanıp[1407] **yüksek tagıg ogla.k çata.r**

uygur tatın yuwga alıp yomgın[1408] **sata.r**

Dağın tepesinde pusuya yatan[1409] bir adamı niteleyerek diyor ki: O, dağın tepesinde yerleşti. Hâlâ kuzuyu oğlak vb. şeylere katmaktadır; yani çobandır. Buna rağmen Uygurlara saldırarak onlardan sürü alır ve onları satar.

(sat-) ol tawa.r sattı o, mal vb.ni sattı. **sata.r, satma.k.**

(sut- ~ suḍ-) ol kişi yūzi.ŋe suttı o, insanın yüzüne tükürdü. Aslı **su.ḍtı**'dır; benzeşmeye uğramıştır. **suḍa.r, suḍma.k.**

1405 Metinde j'nin noktaları yok.

1406 Tercümede *resebe* yerine *reset* yazılmış.

1407 Metinde zel ile.

1408 Bk. yazma 423'te *yomıttı* ile ilgili dipnot.

1409 Tercümede *tederra*: yerine *tedra*: yazılmış.

(sit- ~ siḍ-) er sitti adam vb. işedi. Aslı **si.ḍti**'dir; benzeşmeye uğramıştır. **siḍe.r, siḍme.k.**

(kat-) ol sirke.ni yugrutka[1410] **kattı** o, sirkeyi mayalanmış süte kattı. Herhangi bir şey bir şeye katılırsa yine aynıdır.

(kat-) yumşa.k nēŋ kattı yumuşak ve gevşek şey katılaştı. **kata.r, katma.k.**

(kot- ~ koḍ-) ol nēŋ kottı o, nesneyi bıraktı. **(414)** Aslı **ko.ḍtı**'dır; benzeşmeye uğramıştır. **koḍu.r, koḍma.k.**

(ket- ~ keḍ-) er tōnın ketti adam elbisesini[1411] giydi. Aslı **keḍti**'dir. **keḍe.r, keḍme.k.**

(kit-) er yi.rindin kitti adam yerinden kaybolup gitti. **kite.r**[1412], **kitme.k*.**

Kural: Bu bapta emir, iki harf üzerinedir. Bunun için ikili diye ad verdik. Örnek: **at tut** "atı tut"; **tawa.r sat** "malı sat."

Aynı türden iki harfin, geçmiş zamanda bir araya gelmesi sebebiyle bu tür fiiller bu şekilde adlandırıldı. Bu, geniş zaman ve mastarda görüldüğü üzere Arapçadaki şekilde yürümez. Ancak geçmiş zamanda ona (Arapçaya) benzediği için ona yüklendi (muzâaf ismi verildi).

Fail. **tutgu.çı** "tutan", **satgu.çı** "satan". Bu, Türklere aittir. Türkmenler ve onlardan sonrakiler için: **tuttaçı, sattaçı.**

Bir işi çok yapan fail nitelendiğinde: **tutga.n, satga.n** "devamlı tutan ve devamlı satan."

İşi yapmayı temenni eden failin nitelenmesi için: **tutugsa.k, satıgsa.k.**

Failin işi yapmak hakkı olduğunu nitelemek için: **ol tutguluk erdi** "onun tutmaya hakkı vardı." **ol satguluk turur** "onun satmaya hakkı vardır." Oğuzlar bu anlam için lâm'ı sin'e çevirirler: **ol anı tutugsak erdi** "o, onu almaya niyetlenmişti."; **ol anı satıgsak ol.**

Neredeyse işi yapmak üzere olan faili nitelemek için: **ol anı tutuglı ol** "o, onu tutmaya niyetlidir"; **ol tawa.rın satıglı ol** "o, malını satmaya niyetlidir."

Diğer kurallarda, önceki bapların kurallarına uyulur. Kurallar hepsinde (sağlam bir şekilde ?) birdir[1413]; **(415)** hiç aksi olmaz.

İkili baplar bitti.

ÜÇLÜ BAPLAR

Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldî Bâbı

B-P

(çapıt-) ıt kişike çapıttı köpek ısırmak için insana saldırdı.

(çapıt-) beg anıŋ boynın çapıttı bey onun boynunu vurdurmak için emir verdi. Uygur lehçesidir. **çapıtu.r, çapıtma.k.**

(sapıt-) at kuḍruk sapıttı at kuyruk salladı. **It kuḍruk sapıttı** köpek kuyruk salladı. **sapıtur, sapıtma.k.**

1410 Bk. yazma 486'da *yugruşdı* ile ilgili dipnot.

1411 Yazmanın 1990 baskılı tıpkıbasımında *şewbehu* (elbisesi) *we aşluhu* (ve aslı) kelimeleri çıkmamış. 2008 baskısında var.

1412 Te yerine zel yazılmış; *kite:r*'in kef'inde de hem esre hem üstün var.

1413 Tercümede bir kelime okunamıyor: *muḥte'etun* (?).

(söbit-) ol nēŋni söbitti[1414] o, nesneyi sivriltti. Bu, onun ucunu sivriltip çivi gibi uzatmaktır. **söbitü.r, söbitme.k.**

(kepit-) yïl tōnug kepitti rüzgâr elbisenin bir kısmını kuruttu. **kepitü.r, kepitme.k.**

(köpit-) ol, tōnın köpitti o, elbisesini köpürtme diktirmek için emir verdi. **köpitü.r, köpitme.k.**

T

(bitit-) ol bitig bititti o kitap (veya mektup) yazdırttı. **bititü.r, bititme.k.**

(tatıt-) tüz aşıg tatıttı tuz, yemeğin tadını getirdi. Herhangi bir şey, senin için nesnenin tadını etkilerse yine aynıdır. **tatıtu.r, tatıtma.k.**

(tütit- ~ tütet-) ōt tütü.n tütetti[1415] ateş duman tüttürdü. **tütitü.r, tütitme.k.**

(kutat-) er kutattı adam şans, talih ve baht sahibi oldu. Herhangi bir şey de şanslı olursa aynıdır. **kuta.tur, kutatma.k.**

Ç

(saçıt-) ol aŋar suw saçıttı o, ona su vb. saçtırdı. **saçıtu.r, saçıtma.k.**

(saçıt-) ol anıŋ miŋi.sin saçıttı o, ona beynini dağıtıncaya dek vurdu. Herhangi bir şeyi dağıtmak için emir verilirse yine aynıdır.

(süçit-) ol açıg nēŋni süçitti o, ekşi ve acı şeyi tatlılaştırdı.

(süçit-) ol yi.rig süçitti o, çorak yeri verimli tarla hâline getirdi. **süçitü.r, süçitme.k. (416)**

(sıçıt-) ol anı sıçıttı o, onu sıçırttı. **sıçıtu.r, sıçıtma.k.**

(suçıt-) ol atıg suçıttı o, at vb. hayvanları sıçrattı. **suçıtu.r, suçıtma.k.**

(kaçıt-) ol anı kaçıttı o, onu kaçırttı. **kaçıtu.r, kaçıtma.k.**

(keçit-) ol aŋar su.w keçitti o, onu sudan geçirtti. **keçitü.r, keçitme.k.**

(küçet-) ol anıŋ tawa.rın küçetti o onu, onun malını çalmaya zorladı. **küçetü.r, küçetme.k.**

(kiçit-) anıŋ uḍu.zı kiçitti o, ona uyuz yerini kaşıttı. **kiçitü.r, kiçitme.k.**

(keçit-) ol īşıg keçitti o, işi yavaşlattı. **keçitü.r, keçitme.k.**

D

(bedüt-) ol o.gla.nıg bedütti[1416] o, çocuğu yetiştirip büyüttü. **bedütü.r*, bedütme.k*.**

(kadıt-) er barı.r erke.n kadıttı* adam bir süre yürüdükten sonra imtina etti ve yöneldiği yönden döndü. **kadıta.r*, kadıtma.k***. Aynı şekilde bir adam soğuktan ölüp katılaşırsa **er**

1414 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *subıttı*. Krş. Osm. *söbü* "üstüvani, boru şeklinde müstatil, yassı ve müdevver zıddı" (Ş. Sami); Anadolu ağızları *söbü* I "1. uzun, dar, ince, 3. sivri, sivrice" (DS), Türkiye Türkçesi *söbe* "biçimi yumurta gibi olan, beyzî, oval" (TS).

1415 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *tütetti*. Te geçmiş zamanda üstünlü, geniş zaman ve mastarda esreli. Clauson'ın da belirttiği gibi Osm. *tüt-* fiili, merkez ve kuzeybatı lehçelerinde, hatta Türkmencede *tüte- ~ tütö- ~ tüde-* biçimindedir. Ancak Clauson'un *tüt-*'ü değil *tüte-*'yi orijinal sayması ve muhtemelen buna dayanarak DLT'deki üç biçimi de üstünlü okuması kabul edilemez. DLT'deki *tütün*, Baytara'daki *tütüz-* "tüttürmek" ve Tuhfe'deki *tütüz-* "buğulatmak" (KpTS), *tüt-* orijinal biçimi olmadan açıklanamaz. *Tüte-, -e-* pekiştirme ekiyle türemiş bir fiildir ve *tıka-, kazı-* gibi süreklilik anlamı taşımaktadır. 11. yüzyılda ettirgen çatı olarak *tütit-* fiilinin bulunduğunu; *tütet-*'in de, DLT'de *tüte-* biçiminin olmadığını hesaba katarak daha sonra, istinsahın yapıldığı 13. yüzyılda (veya Kıpçak muhitinde) ortaya çıktığını düşünebiliriz.

1416 Dal üzerinde sonradan konulmuş nokta var.

tumlugka kadıttı denir, onun gibidir.

(kadıt-) ol tōnug kadıttı[1417] o elbisenin teyellenmesi için emir verdi. **kadıtu.r*, kadıtma.k*.**

(kıdıt-) ol börkin kıdıttı[1418] o, başlığına kenar diktirmek için emir verdi. **kıdıtu.r*, kıdıtma.k*.**

Bunların noktalı zel olduğu vehmiyle bu fiillerdeki bütün dal'ları bazıları ye'ye çevirir. Bunu Yağma, Toxsı, Oğuz ve Uygur'un etrafında duydum. Arapçada da dal'ın zel'e çevrilmesi mümkündür: *ma: ẕuqtu 'adu:fen*[1419] *we-la: 'aẕu:fen*" (bir tadımlık tatmadım). Hem dal hem zel ile.

Ḍ

(buḍut-) ol kişini tumlugka buḍuttı[1420] o, adamı soğukta öldürdü; o (adam) ölesiye dona yakalandı. **buḍutu.r*, buḍutma.k*.**

(büḍüt-) ol oglını büḍütti o, oğlunu oynamaya (halk oyunu) zorladı ve o da oynadı. **büḍütü.r, büḍütme.k**[1421].

(siḍit-) ura.gut oglın siḍitti o, oğlunu işetti. Binici atını işetirse yine aynıdır. **siḍitü.r, siḍitme.k.**

R (417)

(burut-) öt eşiçni burutti ateş, tencere vb. şeyleri buğulandırdı.

(burut-) ogla.n burutti çocuk kokutarak yellendi. **Burıttı**, diğer bir şekildir. **burutu.r, burutma.k.**

(tarut-) ol aŋa.r ewin taruttı o, ona evini daralttı. Herhangi bir şey daraltılırsa yine aynıdır. **tarutu.r**[1422], **tarutma.k.**

(törüt-) Teŋri yalıŋuk törütti yüce Allah Âdem'i ve yaratılanlardan diğerlerini yarattı. **törütü.r, törütme.k.** Oğuz lehçesinde, bir şey planlanır veya ıslah edilirse **törütti** denir. Şiir:

Teŋri ajun törütti
çıgrı eḍiz[1423] **tezginü.r**
yulduzları çergeşip[1424]
tün kün ü.ze yörgenü.r

Diyor ki: Yüce Allah âlemi yarattı. Yüksek felek daima dönmektedir. Yıldızlar saf saf sıralanmıştır ve gece, gündüz üzerine top gibi sarılmaktadır.

(terit-) er teritti Adam vb. terledi. Bu, "deri" anlamındaki **teri** sözünden alınmıştır. Buna göre manası (aslı), "ter ciltten geçti" anlamındaki **teri ötti** olur; hemze atılmış ve tek bir fiil oluşturulmuştur. Yahut da "ter" anlamındaki **ter** sözünden alınmıştır. Buna göre manası (aslı), "vücut teri attı" anlamında **ter attı** olur; hemze atılmış ve tek bir fiil hâline gelmiştir.

1417 Zel'de iptal edilmiş ötre de var.

1418 Dal üzerinde sonradan konulmuş nokta var.

1419 Metinde *'adu:fen* yerine *'adu:qan* yazılmış.

1420 İlk dişte silik ye noktaları var. Sonradan konmuş gibi.

1421 Zel'de iptal edilmiş esre de var.

1422 Rı'da hem ötre hem esre var.

1423 Metinde sadece *eḍ* yazılmış, ze harfi yok. Atalay, Tekin (1989: 205) *uḍ(u)*, Dankoff-Kelly *eḍiz*. Dankoff-Kelly haklıdır; çünkü *çıgrı* ve müteakip kelimenin DLT'deki Arapça karşılığı *feleke'l-'ali:* (yüksek felek) şeklinde verilmiştir.

1424 Cim üzerindeki üstün ötreye çevrilmiş gibi.

terite.r, teritme.k.

(sarut- ~ sarıt-) ol aŋar suwluk saruttı o, ona sarık sardırdı. **sarıtu.r, sarıtma.k.** Herhangi bir şey sarmayı isterse yine aynıdır.

(sorıt-) ura.gut kençke sūt sorıttı kadın, çocuğuna süt emzirdi.

(sorıt-) er yūzin sorıttı Adam yüzünü astı. **sorıtu.r, sorıtma.k.**

(sırıt-) ol kīzka kiḍiz sırıttı o, keçeyi kıza sıkıca ve büktürerek teyellettirdi. Bu, elbiseyi kabartarak dikmek gibidir. **sırıtu.r, sırıtma.k.**

(karıt-) öḍlek anı karıttı zaman onu ihtiyarlattı. **karıtu.r, karıtma.k. (418)** Atasözü: **Öḍlek karıtmışka boḍug talkıma.s.** Anlamı: Zamanın ihtiyarlattığına boya ayıp sayılmaz.

(kurıt-) kūn tōnug kurıttı güneş, elbise vb. şeyleri kuruttu. **kurıtu.r, kurıtma.k.**

(küret-) ol anıŋ kulın küretti o, onun kölesini uzaklaşmaya zorladı. **küretü.r, küretme.k.**

(küret-) ol aŋar kār küretti o, ona kar vb. şeyleri kürüttü. **küretü.r, küretme.k.**

(kerit-) ol ıtın keritti o, köpeğini havlattı. **keritü.r, keritme.k**. Karluk lehçesi.

Z

(bezet-) ol ewin bezetti o, evini bezetti. **beze.tü.r, bezetme.k.**

(tezit-) ıt keyikni tezitti köpek, yabani hayvanı kaçırttı. **tezitü.r, tezitme.k.**

(bezit-) tumlug anı bezitti soğuk onu titretti. Bundan, titreten sıtmaya **bezge.k** denir. **bezitü.r, bezitme.k.**

(tozıt-) ol topra.k tozıttı o, tozu kaldırıp tozuttu. **tozıtu.r, tozıtma.k.**

(sızıt-) ol aŋar yāg sızıttı o, ona donmuş yağ vb. şeyleri eritti. **sızıtu.r, sızıtma.k.**

(kuzut-) ol anıŋ bogzın kuzuttı[1425] o, onu yemeğe iştahlandırdı. Buradaki ze'nin aslı rı'dır. Sanki başkası onun boğazını yemekten kuruttu; bunun üzerine o da arzulamaya başladı. **kuzutu.r*, kuzutma.k***. Bu kural dışıdır; çünkü geçişsiz fiiller rı ile geçişli yapılır.

(kezit-) ol meni yi.r kezitti o, bana yeri gezdirdi. **kezitü.r, kezitme.k.**

(közet-) ol meni közetti o, beni bekledi. Aslı **kö.z attı**'dır; "o beni bekleyerek bana göz attı" demektir. **közetü.r, közetme.k.**

(boşat-) ol taga.r boşattı o, çuvalı içindekilerden boşalttı. Herhangi bir kabın da içindekiler boşaltılırsa aynıdır.

(boşat-) ol tügü.n boşattı (419) o, düğüm vb. şeyleri gevşetti.

(boşat-) ol ura.gut boşattı o, kadını boşadı. Bu, Argu lehçesidir.

(boşat-) ol bulunug boşattı o, tutsağı serbest bıraktı. Biri, bir başkasını bağından ve kösteğinden çözerse yine aynıdır. **boşatu.r, boşatma.k.**

(taşıt-) tarıg taşıttı o, tahıl vb. şeyleri bir yerden bir yere taşıttı. **taşıtu.r, taşıtma.k.**

(töşet-) ol töşe.k töşetti o, döşek döşetti. **töşe.tür, töşetme.k.**

(tişet-) ol orga.k tişetti o, orağın dişlerini biletti. Değirmen dişlerinde de aynıdır. **tişe.tür, tişetme.k.**

(çişet-) ura.gut kençin çişetti[1426] kadın çocuğunu işetti ve sıçırttı. **çişetü.r, çişetme.k.**

1425 ze noktaları, başka bir el tarafından ötreye çevrilmiş.

1426 Cim'de iptal edilmiş üstün de var. Şın'da hem üstün hem esre var.

(kaşıt-) er teni.n kaşıttı adam vücudunu kaşıttı. **kaşıtu.r, kaşıtma.k.**

(köşit-) bulıt kök̈üg köşitti bulut göğü örttü. **köşitü.r, köşitme.k.** Herhangi bir şey bir şeyi örterse yine aynıdır.

(bakıt-) ol anı ewdin bakıttı o, onu baktırdı ve bakmasını emretti. Herhangi biri başkasını bir yere bakmaya zorlarsa yine aynıdır. **bakıtu.r, bakıtma.k.**

(bukat-) buza.gu bukattı buzağı, boğa oldu ve boğadan sayıldı. Aslı **buka.ḍtı**'dır. **buka.tu.r, bukatma.k.**

(tokıt-) ol anıŋ boynın tokıttı[1427] o, onun boynunu vurdurdu. **tokıtu.r, tokıtma.k.**

(tokıt-) ol bö.z tokıttı o, bez dokuttu.

(tokıt-) ol kılıç tokıttı o, kılıç ve bıçak dövdürdü. **tokıtu.r, tokıtma.k.**

(tokıt-) ol kapug tokıttı o, kapıyı çaldırdı.

(tıkıt-) ol aŋar aş tıkıttı[1428] o, ona zorla yemek tıktırdı. Aslı, herhangi bir şeyi bir kaba şiddetli tekmeyle sokmaktır. **tıkıtu.r*, tıkıtma.k*. (420)**

(kakıt-) ol anı kakıttı o, onu kızdırdı ve kendinden yüz çevirinceye kadar rahatsız etti. **kakıtu.r, kakıtma.k.**

(kokıt-) ol aŋar söglünçü kokıttı o, ona kokusu çıkıncaya kadar ızgara yaptı. **kokıtu.r kokıtma.k**. Kandili söndürür ve o da pis duman çıkarırsa yine aynıdır.

K (kef)

(beküt- ~ bekit-) ol īşıg bekütti o, işi sağlamlaştırdı. Aslı düğüm düğümlemektir. **bekitü.r, bekitme.k.**

(büküt-) yāglıg āş meni bükütti yağlı yemek kalbimi sıkıştırdı ve ondan doydum. Karnım dolmadan beni sıkıntıya soktu. Herhangi biri, gözünü doyurucasına birine mal verirse yine aynıdır. Bundan **ol meni tawa.rın bükütti** denir; "o beni malla doyurdu" demektir. **bükütü.r, bükütme.k.**

(tüket-) ol īşın tüketti onun işi bitti. **tüke.tü.r, tüketme.k.**

(sikit-) ura.gutnı sikitti o, birini kadın ile cimaya zorladı. **sikitü.r, sikitme.k.**

(sökit-) ol anı sökitti[1429] o, ona diz çöktürdü. **sökitü.r, sökitme.k.**

L

(bulat-) ol ko.zı[1430] **bulattı** o, kuzuyu tencere buharında pişirtti. Tencere buharında pişirilen her şey aynıdır. Aslı **būla.ḍtı**'dır; hafifletmek için vav atılmıştır. **bulatu.r, bulatma.k.**

(bilet-) ol biçe.k biletti o, bıçağı biley taşına tuttu ve biley taşı üzerinde durdurdu. **biletü.r, biletme.k.**

(tilet-) ol anı tiletti o, onu istetti ve arattı. **tiletü.r, tiletme.k.**

1427 Kaf'ta ötre de var.

1428 Te'de iptal edilmiş ötre de var.

1429 Atalay, DTS *sekitti*, Clauson, Dankoff-Kelly *sökitti*. Üç durumda da sin üstünlü. Ancak Arapça karşılıkta (*aḫşa:*) sorun var. *Iḫşa:* "paramparça etmek, tuz buz etmek" anlamındadır. Bu anlamda herhangi bir fiil Türk lehçelerinde yok. Clauson, Arapça karşılığın *acşa:* olması gerektiğini belirtiyor. Bu fiil "diz çöktürdü" anlamındadır. Bu anlamdan hareketle DLT'deki madde, üstünlü sin'e rağmen Clauson ve Dankoff-Kelly tarafından *sökit-* okunmuştur. Biz de onlara uyduk. Atalay'ın verdiği "sektirmek" anlamı Arapça karşılıkta hiçbir şekilde söz konusu değildir.

1430 Bk. yazma 544'te *kozı* ile ilgili dipnot.

(tölet-) ol kōy töletti o, koyun doğurttu. Oğuzcadır. Aslı, yeni doğan çocuğun tüyünün dökülmesidir. **töletü.r, töletme.k.**

(çılat-) ol kepe.k çılattı o, kepek vb. şeyleri ıslattı. **çılatu.r, çılatma.k.** Aslı olan **çīlattı**'dan; ye atılmıştır.

(çılat-) ol atıg çılattı (421) o, terletinceye kadar atı koşturdu.

(kalat-) ol tōnug kalattı o, elbiseyi sardırdı. Herhangi bir şeyi sarar veya kutuya koyarsa yine aynıdır. Aslı **ka.lattı**'dır. **kalatu.r, kalatma.k.**

(kölit-) ol ölügni kölitti o, ölüyü vb. gömdürdü. **kölitü.r, kölitme.k.**

M

(tamıt-) ol sūwnı tamıttı o, su vb. şeyleri damlattı. **tamıtu.r, tamıtma.k.**

(kamat-) kūn kö.züg kamattı güneş, ışığıyla gözü kamaştırdı. **kamatu.r, kamatma.k.**

(kamat-) açıg awya tīşıg kamattı ekşi ayva vb. dişi kamaştırdı. Atasözü: **Ata.sı açıg alımla**[1431] **yise oglınıŋ tīşı kama.r.** Anlamı: Baba, ekşi elma yese, öldükten sonra oğlunun dişi kamaşır. Bu, babanın işlediği suçun, sonradan hesabının oğlundan sorulması için söylenir.

(komıt-) üḍig meni komıttı vatana veya sevgiliye özlem beni heyecanlandırdı. **komıtu.r, komıtma.k.** Şiir:

Basmıl[1432] **sūsin komıttı**

barça kelip yomıttı

Arslan tapa emitti

korkup başı tezginü.r

Gazi Arslan Tigin ile savaşan Basmıl askerlerini niteleyerek diyor ki: Askerlerini, bizimle savaşmak için coşturdu. Toplanıp Arslan'a[1433] yöneldiler. Bizi gördüklerinde gözleri karardı; korkudan başları döndü.

N

(tanut-) ol maŋa sö.z tanuttı o, benden bir başkasına söz iletmemi istedi. **tanutu.r, tanutma.k.**

(tünet-) ol konukug ewde tünetti o, misafiri evde bir gece yatırdı. **tünetü.r, tünetme.k.**

(tonat-) ol meni tonattı o, bana hediye ettiği elbiseyi giydirdi. **tonatu.r, tonatma.k.** Aslı **tōn ıḍtı**[1434]'dır; "ona elbiseyi gönderdi" demektir.

(sınat-) ol meni bu īşta sınattı o, beni bu işte sınattı. **sınatu.r, sınatma.k.**

(kanat-) ol anı.ŋ (422) burnın kanattı o, onun burnunu kanattı. **kanatu.r, kanatma.k.**

(konat-) ol özine konum konattı o, evinin etrafına bir aşiretle, onlara hizmet ve yardım edenleri yerleştirdi. **konatu.r, konatma.k.**

(kınat-) beg anı kınattı bey, ona ceza verdirdi. **kınatu.r, kınatma.k.**

(könit-) er yıga.ç könitti adam odun vb. şeyleri düzeltti. **könitü.r, könitme.k.**

1431 Bk. yazma 77'de *alımla* ile ilgili dipnot.

1432 Metinde be yerine ye var (*Yasmıl*).

1433 Arslan Tigin'in adı *Esed* olarak Arapçaya çevrilmiş veya Arslan Tigin'in aslan gibi olduğu anlatılmak istenmiş.

1434 Elif'te iptal edilmiş üstün de var. Zel noktası sonradan konmuş.

Bunun Misal Olanı[1435]

T

(yat-) er yattı adam vb. yattı. **yatu.r, yatma.k.**

(yut-) ol yumurtga.nı yuttı o, yumurta vb. şeyleri yuttu. Oğuz ve Kıpçak lehçesi. **yu.ta.r, yu.tma.k.**

(yat- ~ yaḍ-) ol tönug künke yattı o elbise vb. şeyleri güneşte yaydı. Aslı **ya.ḍtı**'dır; benzeşmeye (idgam) uğramıştır. **yaḍa.r, yaḍma.k.**

(yit-) yitti nēŋ nesne kayboldu.

(yet-) ol meni yetti[1436] o, bana ve başkasına yetişti. **yete.r, yetme.k.**

(yėt-) ol at yėtti[1437] o, atı , kör vb.lerini yeddi (onlara yol gösterdi). **yėte.r, yėtme.k.**

Oğuz ve Kıpçaklar kelimenin başındaki ye'leri cim (*c*) olarak telaffuz ederler. **ol meni cetti** derler; "o bana yetişti" demektir; bu da ye ile **yitti**'dir. Türklerin "suda yıkandım" anlamında **suwda yundum** dediklerine onlar **cundum** derler. Türk ve Türkmen arasındaki bu kural yaygındır.

Bunun Misal Olanı

(yubat-) ol īşıg yubattı[1438] o, işi savsaklattı ve başkasını da savsaklamak için zorladı. **yubatu.r, yubatma.k**. Aslı, aldatmaktır. Oğuzlar, **ol anı yubı.la.dı** derler; " o, onu aldattı" demektir.

(yarat-) Teŋri yalıŋuk yarattı Allah, Âdem ve diğer yaratılanları yarattı. Oğuzlar **ol tönug yarattı** derler; "elbiseyi yaptı" demektir. **(423) Bu etükni maŋa yarat** bu ayakkabıyı bana yap!

(yarat-) ol özindin sö.z yarattı o, kendiliğinden yalan söz yarattı. **yaratu.r, yaratma.k.**

(yorıt-) ol meni telim yorıttı o beni çok yürüttü.

(yorıt-) ot anıŋ karnın yorıttı ilaç onun karnını boşalttı. **yorıtu.r, yorıtma.k.**

(yırat-) ol anı yırattı o, onu uzaklaştırdı. **yıratu.r, yıratma.k.**

(yerit-) er işke yeritti[1439] adam işte tembelleşti ve üşendi. **yeritü.r*, yeritme.k***.

(yagut-) ol atıg maŋa yaguttı o, bana at vb.ni yaklaştırdı. **yagutu.r, yagutma.k**. Şiir:

kelse üme[1440] **tüşürgil tınsun anıŋ arukluk**

arpa saman yagutgıl bulsun atı yarukluk

1435 Bu başlık altında iki ünsüzlü misal fiiller alınmış.

1436 Ye'de esre de var.

1437 İki ye dişi, fakat sadece bir ye'nin noktaları var.

1438 Atalay, DTS, Clauson *yubattı*, Dankoff-Kelly *yopattı*. Krş. CC *yuban-* "ihmal edilmek" (KpTS), Azer. *yubat-* "vaktinde yapmamak, geciktirmek...", *yuban-* "gecikmek, bir işe vaktinde başlamamak..." (AzTS), Anadolu ağızları *yubat-* "geciktirmek, bekletmek", *yuban-* "gecikmek, ayak sürümek" (DS), Kerkük köyleri *yuban-* "oyalanmak, gecikmek", Yeni Uygur *yupat-* "1. teselli vermek, avutmak, 2. yatıştırmak, teskin etmek, 3. oyalamak, eğlendirmek" (YUTS), Kırgız *cubat-* "avutmak, okşamak", *cuban-* "avunmak, müsterih olmak" (KS), Kazak *jubat-* "avutmak, teselli etmek", *juban-* "avunmak, teselli olmak" (KTS), Kar.-Mal. *cubat-* "eğlendirmek, oyalamak, teselli etmek" (KMTS), Hakas *çuban-* "ağır davranmak, boş şeylerle uğraşmak" (HTS); fakat Kazan Tatar *yuvan-* "1. avunmak, teselli olmak, rahatlamak, 2. boşa vakit geçirmek, oyalanmak, 5...işi geciktirmek" (KTTS), Başkurt *yıvat-* "oyalamak" (KTLS). Kazan Tatar ve Başkurt'a rağmen ünlüyü belirleyen CC'taki *yuban-* olmalı.

1439 Geçmiş zamanda, ye'de esre de var. Geniş zaman ve mastarda rı üstünlü. Atalay, DTS *yėretti*, Clauson *yėritti*, Dankoff-Kelly *yeritti*. Bu fiil, hiç şüphesiz *erin-* ile köktaştır. Yazma 109'daki *erindi* fiiline de buradaki *yeritti* fiiline de *teka:sele* (tembelleşti) anlamı verilmiştir.

1440 Bk. yazma 59'da *üme* ile ilgili dipnot.

Diyor ki: Sana misafir gelirse onu indir ki (içeri al) dinlensin. Arpa ve saman yaklaştır ki atı dinlenmenin ışığını bulsun (rahatlasın).[1441]

(yagıt-) Teŋri yagmur yagıttı Allah yağmur yağdırdı. **yagıtu.r, yagıtma.k.**

L

(yülüt- ~ yülit-) er saçın yülütti adam başını traş ettirdi. **yülitü.r, yülitme.k.**

(yolıt-) beg bo.ynı yolıttı[1442] bey, bir kabileye gece baskını için (emir verdi). **yolıtu.r, yolıtma.k**[1443]

(yılıt-) er yılıttı adam sıtma oldu ve bedeni sıtmadan ateşlendi. Bu geçişsizdir.

(yılıt-) er süwıg yılıttı adam suyu ısıttı. Bu, geçişlidir. **yılıtu.r, yılıtma.k.**

M

(yomıt-) kişi yomıttı[1444] insanlar vb. toplandı. **yomıtu.r, yomıtma.k.**

N

(yanut-) ol aŋar biçe.k yanuttı[1445] o, bıçağı bilemesi için emir verdi veya el üzerinden geçirmesini (kılağılamasını) emretti. **yanutu.r*, yanutma.k*.**

(yinet-) bāş yinetti yara kapandı. **yinetü.r, yinetme.k**. Aslı **yine.ḍti**'dir; benzeşmeye uğramıştır.

(yenit-) er ura.gutnı yenitti adam kadını doğurttu. **yenitü.r, yenitme.k.**

Kural. Türk dilinde muzâaflar, ancak te ile biten kelimelerde tasavvur edilebilir. Bunun muzâaf yapılması, **(424)** fiillerdeki bütün harflerde olmaz. İsimlerde ise az bulunur. Bizim bütün fiillere muzâaf adını vermemiz geçmiş zamanda aynı cinsten iki harf bulundurmalarındandır. İki harften birisi kelimenin aslında bulunandır; o da te'dir; diğer harf ise geçmiş zaman fiilinin simgesi olan dal'dır; sert te'ye komşu olduğundan te'ye dönüşmüştür. Bundan şeddeli, muzâaf ortaya çıkmıştır. Daha önce yazdığım gibi gerçek muzâaf nadiren bulunur.

Bu bapta emir üç harf üzerine (kurulur). **ew bezet** "evi bezet!"; **bitig bitit** "kitabı yaz!"

Bu baptan sâlim fail: **bitig bititgü.çi** "yazdırtan"; **at közetgü.çi** "atı koruyan". Oğuz ve Kıpçak lehçesinde: **bititdeçi, közetteçi**. Aslı **közetdeçi**'dir; benzeşmeye uğramıştır.

Fiilin devamlılığını niteleyen fail: Gayın, elif, nun veya daha önce verdiğimiz kurala göre gayın yerine kef eklenir: **ol atıg közetge.n ol** "o, atı devamlı koruyandır."; **ol ewin bezetge.n ol** "o, devamlı evini bezetendir." Kalın kelimelerde: **ol tarıg tarıtga.n ol** "o, devamlı (toprak) sürmeyi emredendir."; **ol bugday arıtga.n ol** "o, buğday vb. şeyleri devamlı temizletendir."

Kef'li, gayın'lı, ince ve kalın kelimeler önceki düzen üzerinedir.

1441 Şiir ve tercümesi yazmada bir sonraki örnekten sonra verilmiş.

1442 Atalay *yolutı*, DTS *yulutı*, Clauson, Dankoff-Kelly *yulıttı*. Krş. Kar.-Mal. *coltugur* "yağmacılık, eşkıyalık, akıncılık" (KMTS).

1443 Kaf, kef'ten dönüştürülmüş.

1444 Atalay, DTS *yumıttı*, Clauson, Dankoff-Kelly *yomıttı*. Krş. CC *yomdar-* "toplamak, bir araya getirmek", *yomuk-* "toplamak, bir araya getirmek" (KpTS). Bu fiilin, "kapamak" anlamına gelen *yum-* ile ilgisi yoktur.

1445 Metinde *yıtıt-*. Atalay'ın da dipnotta belirttiği gibi *yanut-* olmalı. Alfabetik sıra bunu gerektirdiği gibi yazma 482'deki *yanu-* ve 478'deki *yanul-* verileri de bunu gerektirir. Onlara verilen anlam da aynıdır: *şeḫize – şuḫize* (biledi – bilendi). Burada da *teşḫi:z* (biletme).

İşi yapmayı temenni eder nitelikteki fail: **ol tarıg tarıtıgsa.k ol** "o hırslıdır ve ekmeyi temenni etmektedir."; **ol ewin bezetigse.k ol** "o, evi bezetmede hırslıdır **(425)** ve onu temenni etmektedir." Gayın'lı, kaf'lı[1446] ve kalınlarda asıl harflere sin ve kaf'la birlikte gayın ve kaf[1447] eklenir. Öndeki ve sondaki kef; kef'li, imaleli ve ince kelimelere, sahih fiillerde daha önce geçen kurala göre eklenir.

İşi yapma hakkını kendinde gören ve ona niyetlenen fail: **ol tarıg tarıtıglık ol** "ekin için emir vermek niyetindedir."; **ol at közetiglik ol** "atı korumak onun hakkıdır ve o niyettedir." Gayın ve kaf yerlerine göre kullanılır. Bazı Oğuzlar, daha önce gösterdiğim gibi lâm'ı sin'e çevirirler.

İşi yapmaya niyetlenen ve onu yapmayı düşünen fail: **ol tarıg tarıtıglı erdi** "o, ekin için emir vermeyi düşündü ve ona başlamak üzere oldu."; **ol atıg közetigli erdi** "o, atı korumaya niyetlendi ve neredeyse bunu yapacaktı[1448]." Bu şekil, sâlim faillerde birinci şekle yakındır.

Mef'ul: **közetmiş at** "korunmuş at"; **bititmiş bitig** "emirle yazılmış kitap". Bu şekilde gelen şın'ın kuralı, daha önceki baplarda geçmişti.

Mastarlar da gördüğün gibidir.

Zaman, yer ve alet isimleri, aynı düzen üzerinedir: **bitig bititgü ugur** "kitap yazdırma zamanı"; **at közetgü ugur** "atı vb.ni koruma zamanı". Yer adı: **tarıg tarıtgu yi.r** "ziraat yeri"; **tarıg arıtgu yi.r** "buğdayı temizleme yeri". Alet ismi: **tarıg arıtgu nēŋ** "buğday temizletmek için kullanılan nesne"; **bitig bititgü nēŋ** "üzerinde yazı yazılan nesne".

Zaman, yer ve alet isimleri arasındaki fark. Zaman ismi istenirse, arkasından **ö.ḍ** veya **ugur** zikredilir: **tarıg arıtgu ugur** "tahıl temizleme zamanı." **(426)** Yer adı istenirse, arkasından **yi.r** zikredilir: **arıtgu yi.r** "temizleme yeri". Alet ismi istenirse, arkasından **neŋ** zikredilir: **tarıg arıtgu nēŋ** "buğdayı temizleyecek nesne".

Oğuzlar bütün bu isimlerde gayın veya kef yerine elif; vav yerine de sin getirirler: **tarıg arıta.sı ugur** "tahıl temizleme zamanı"; **tarıg arıta.sı yi.r** "tahıl temizleme yeri"; **tarıg arıta.sı nēŋ** "tahıl arıtan nesne". Bu, bütün fiillerde, basit ve türemiş fiillerde açık bir kuraldır.

İki kişi veya daha fazla kişi arasında yarış veya yardımlaşma istenirse kelimenin köküne şın eklenir: **ol maŋa tarıg arıtışdı** "o bana buğday temizlemede yardımcı oldu"; **ol maŋa at közetişdi** "atı korumada bana yardımcı oldu veya onu vb. şeyleri korumada benimle yarıştı."

Bil ki bu bap değişik şekillerde gelir.

Birincisi, menkus bâbından üçlü bir fiil olması veya dörtlü geçişsiz bir fiil olup te ilavesiyle geçişli fiil hâline gelmesidir ki bu durumda illet harfi düşer; onun yerini te alır ve fiil, üçlü gibi olur. Menkus için örnek: **er burnı kānadı** "adamın burnu kanadı." Geçişli yapmak için **er burnın kanattı** denir; "adam burnunu kanattı" demektir. Emirde **anıŋ burnın kanat** denir; "onun burnunu kanat" demektir. **Kānadı** kelimesinden elif düşmüştür. Diğer bir örnek: **ol bilikni ko.kıttı** "o, kandili söndürüp onu kokuttu." Aslı **ko.kdı**'dır; emir şekline geçince **kokıt** olur; vav düşer.

Dörtlülere örnek: **er komı.dı**[1449] "adam bir işte heyecalandı". Bu geçişsiz bir fiildir. Geçişli yapmak için **anı komıt** denir; "onu bir işte heyecanlandır" demektir; **(427)** ye düşmüş, yerine te geçmiştir. Bir örnek daha: **öli.di nēŋ** "nesne ıslandı." Geçişli hâle getirmek için **ölitti** denir; "onu başkası ıslattı" demektir. Emir biçiminde **ölit** denir; "onu ıslat" demektir.

Menkus ve dörtlerdeki geçişsiz bir fiil te ile geçişli hâle getirilir. Burada, rı, gayın ve kef'in yeri yoktur; bu harfler (rı, gayın, kef) sahihlerde geçişsizi geçişli yapar. Örnek: **kuş**

1446 Tercümede kef'li.

1447 Tercümede kef yazılmış.

1448 Tercümede *eşrefe* yerine *eşfa:* yazılmış.

1449 Kâşgarlı'nın anlattıkları dikkate alınınca *komı.dı* olmalı; metinde ise *komındı* yazılmış.

uçdı "kuş uçtu." Geçişli için **uçurdı** denir; "onu başkası uçurdu" demektir. Başka bir örnek: **ölüg tirildi** "ölü dirildi."; sonra **Teŋri tirgürdi** denir; "yüce Allah onu diriltti"demektir. Bir başka örnek: **er toḍtı** "adam doydu."; sonra **ol toḍgurdı** denir; "o onu doyurdu" demektir. Muzâafın bütün baplarında kural budur.

Menkus ve dörtlerde fiil eğer kendiliğinden olmuşsa te eklenir ve fiil geçişli hâle gelir. O zaman iki fail, mef'ule yönelir; birisi emreden, diğeri işi yapandır. Örnek **er bitig biti.di** "adam kitabı yazdı." Bu, bir fail tarafından yapılmış ve mef'ule yönelmiştir. Bundan sonra **ol aŋar bitig bititti** denir; "o, ona kitap yazdırdı" demektir. Böylece fiil iki failin mef'ule yöneldiği geçişli bir fiil oldu. Örnek: **er biçe.k bile.di** "adam bıçağı biledi". Arkasından **biletti** denir; "başkası onu biledi" demektir. Aynı (önceki örnekteki gibi).

Diğer bir şekil, bâbın aslı olması ve bu anlamlardan hiçbirini ifade etmemesidir. Örnek: **tām emitti** "duvar vb. eğildi."; **er sö.z unıttı** "adam sözü unuttu."

Bunun Menkus Olanı

T

(bayut-) Teŋri meni bayuttı Yüce Allah beni zenginleştirdi. **bayutu.r**[1450], **bayutma.k*.**

(tayıt-) ol anı suwka tayıttı o, onu suya kaydırdı. **tayıtu.r, tayıtma.k.** Herhangi biri bir şeyi kaydırırsa yine aynıdır.

(kuyut-) ol atıg kuyuttı[1451] o, atı ürküttü. **kuyutu.r*, kuyutma.k*.**

Bunun Gunnelisi

(töŋit-) er başın (428) töŋitti[1452] adam başını eğdi. **töŋitü.r, töŋitme.k.**

(teŋit-) er okın teŋitti[1453] adam okunu göğe yükseltti. **teŋitü.r, teŋitme.k.**

(keŋüt- ~ ki.ŋüt-) er ewin keŋütti[1454] adam evini vb. genişletti. **kiŋütü.r*, ki.ŋütme.k*.**

Bunun Misal Olanı

(yiŋit-) er yiŋitti adam sümkürdü. Aslı **yiŋ attı**'dır; "sümüğü attı" demektir. **yiŋitü.r, yiŋitme.k.**

(yoŋat-) ol anı begke yoŋattı o, onun sırrını beye vb.lerine ifşa etti. **yoŋa.tu.r, yoŋa.tma.k**

Üçlü baplar bitti.

1450 Ye'de esre de var.

1451 Ye'de esre de var.

1452 Atalay, DTS *tüŋitti*, Clauson, Dankoff-Kelly *töŋitti*. Krş. Kazak *töŋker-* "1. çevirmek, altını üstüne getirmek, 2. devirmek..." (KTS), Kırgız *töŋkör-* "devirmek, altını üste çevirmek" (KS), Yeni Uygur *töŋker-* "devirmek, yıkmak" (YUTS).

1453 Atalay *tüŋit-*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *teŋit-*. Harekeler sorunlu. Geçmiş zamanda hareke yok; geniş zaman ve mastarda te'ler ötreli. Yazma 614'teki *teŋ-* ve 615'teki *teŋür-* fiillerinde de bütün durumlarda te harekesiz; hatta te noktaları da yok. Yazma 617'deki *teŋtür-* fiilinde, geçmiş zamanda te yine ötreli, fakat geniş zaman ve mastarda üstünlü. Nihayet 616'daki *teŋit-* fiilinde, üç durumda da te'ler açık şekilde üstün ile harekelenmiş. Atalay da Dizin, s. 61'in dipnotunda doğru biçimin üstünlü te olması gerektiğini belirtiyor.

1454 İlk kef geçmiş zamanda üstünlü, diğerlerinde esreli. Geçmiş zamandaki *ŋ*'de esre de var.

DÖRTLÜ BAPLAR

Harekeleriyle, Dal Harfi Şeddeli Fa'lendî[1455] Bâbı

B - P

(borbat-) ol anıŋ īşın borbattı[1456] o, onun işini karmaşa ve karışıklığa soktu. **borbatu.r, borbatma.k**

(törpit-) ol münüz törpitti o, boynuz vb. şeyleri törpüledi. **törpitü.r, törpitme.k.**

D

(bagdat-) ol anıŋ aḍa.kın bagdattı o, onun ayağını, güreşte bağdaladı. **bagdatu.r, bagdatma.k.**

(sıxtat-) ol anı sıxtattı o, onu ağlattı. **Sıgdadtı**, başka bir şekildir. **sıxtatu.r, sıxtatma.k.**

(köklet-) ol eḍer yalgın kökletti o, eyer kaburgasının sırımlarını bağlattı. **kökletü.r, kökletme.k. Kökdedti**, başka bir şekildir.

Ç

(sürçit-) ol atın sürçitti o, atını sürçtürdü. Attan başka şeyler de aynıdır. **sürçitü.r, sürçitme.k.**

(kırçat-) ol anıŋ kāşın kırçattı o, ona bir taş attı, kaşının kenarına isabet etti ve onu yardı. Başkası da aynıdır. Şiir:

elgim arıg kırçatur ok başakı

önmiş ulug terŋek üze köp kaşakı

Diyor ki: Okun temreni elimi yardı. Ben ise yerden biten sık ve bol halfa otlarının arasından geçmekteyim.**(429) kırçatu.r, kırçatma.k.**

(kırçat-) ok ama.çıg kırçattı ok hedefin kenarına vurdu ve öbür tarafa geçti.

(türçit-) ol aŋar īş türçitti[1457] o, onu işe başlattı. **türçitü.r, türçitme.k.**

(kawçıt-) ol anı kawçıttı o, onu kızdırdı ve terk etmeye niyetlendiği bir şeyi yapmaya teşvik etti. **Ogla.n arı.nı kawçıttı** oğlan arıyı ısırmaya kışkırttı. Atasözü: **Arı kawçıtsa ısru.r.** Anlamı: Biri arıyı kışkırtırsa, sokar. Fitne çıkarıp içine düşen için kullanılır. **kawçıtu.r, kawçıtma.k.**

(tewçit-) ol tōnın tewçitti o, elbisesini teyellemek için değil sıkıca diktirmek için emir verdi. **tewçitü.r, tewçitme.k.**

R

(tepret-) ol tepretti nēŋni o, nesneyi oynattı. **tepretü.r, tepretme.k.**

(tepret-) er yagı.ka tepretti adam düşmana saldırdı.

1455 Metinde *fa'lendey.*

1456 İkinci be'de esre de var. Bk. yazma 231'de *borba.ş* ile ilgili dipnot.

1457 Atalay *türçitti*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *törçitti*. Krş. Altay *türçe* "1. hemen, çabuk" (ATS), Hakas *türçe* "1. hızla, anında, hemen" (HTS).

(taprat-) er tewesin taprattı adam vb. devesini zıplattı. **tapratu.r, tapratma.k**[1458]. Bu, deve dışında kullanılmaz.

(toprat-) koy otug toprattı koyun bütün otları yedi; yerde hiçbir şey bırakmadı ve (yeri) toz kalkar hâle getirdi. **topratu.r, topratma.k**[1459].

(tograt-) ol aŋar et tograttı o, ona et doğraması için emir verdi. Yenecek şeylerin dışındakiler için kullanılmaz. **togratu.r, togratma.k.**

(tawrat-) er tawrattı adam acele etti. **tawratu.r, tawratma.k.**

(tawrat-) ura.gut yıp tawrattı kadın ipi çevirip eğirdi.

(tıgrat-) oglın īşka tıgrattı oğlunu güçlendirdi ve işlerin dönmesi ve uygulanmasında onu dayanıklı hâle getirdi. **tıgratu.r, tıgratma.k.**

(tikret-) ol atın tikretti o, atını takırtıyla yürüttü.

(tikret-) ol ogılnı tigretti (430) Gayın'lı şekli de vardır. **tigretü.r, tigretme.k.**

(saçrat-) ol maŋa su.w saçrattı[1460] o bana bilmeden su sıçrattı. Bu, suyu bir kaptan bir kaba boşaltmak gibidir. Yahut da yağ veya herhangi bir sıvının damlalarının sıçrayıp elbise vb. şeylere isabet etmesi gibidir. Yine bir adam odun keserken ondan bir parça sıçrarsa aynıdır. Bundan bir çeşit tuzağa **saçıratgu** adı verilmiştir. Tek gövdeye bitişik iki dal (çatal) alınır; iki dalın (çatalın) arası, içinde ilmikler bulunan bir iple bağlanır; toprağa gömülerek üzerine yem atılır. Kuş yemleri yemek için üzerine konar; ilmik onun boynuna veya ayağına takılır; böylece yakalanır. Atasözü : **Saçıratgu.dın korkmış kuş kırk yı.l aḍrı yıga.ç üze konma.s.** Anlamı: Bu vartayı bir kere atlatan kuş, iki dalı olan ağaca kırk yıl boyunca konmaz. Bu aleyhisselâm'ın (peygamberin) *la: yulsa'u'l-mu'minu min cuḥrin merrateyn* (mümin, sokulduğu yerden iki defa sokulmaz) dediği gibidir. **saçratma.k, saçratu.r.** Pekiştirmede (te'kidde).

(sedret-) ol tōnug sedretti o, elbiseyi seyreltti.

(sedret-) ol kişini sedretti o, insan kalabalığını azalttı. Herhangi bir şeyin kalabalığının azaltılıp hafifletilmesi de aynıdır. **sedretü.r**[1461]**, sedretme.k.**

(sugrat- ~ sugrut-) ol anıŋ ewin sugrattı[1462] o, onun evini aradı ve içindeki her şeyi gördü. **sugrutu.r, sugrutma.k.**

(süwrit-) ol yıga.çıg süwritti[1463] o, tahta vb. şeylerin ucunu sivriltti. **süwritü.r, süwritme.k.**

(sewrit-) ol ewin sewritti o, evini kumaş ve eşyadan boşalttırdı.

(sewrit-) ol īşın sewritti o, işini tamamlayıp bitirdi. **sewritü.r, sewritme.k.**

(sekrit-) ol atın arıktın sekritti[1464] o, atını nehir vb. yerlerden atlattı. **sekritü.r*.**

(sekrit-) ol bitig okır erke.n sekritti o, kitabı veya Kur'an'ı okurken atlayarak okudu. **sekritme.k. (431)**

(çılrat-) ol okın kişte çılrattı o, sadakta okuna ses çıkarttı. Herhangi bir şey tıkırdarsa yine aynıdır. **çılratu.r, çılratma.k.**

(semrit-) er atın semritti o, atı vb. şeyleri semirtti. **semritü.r, semritme.k.**

1458 Metinde kef ile. Bk. yazma 375'te *tapraşdı* ile ilgili dipnot.

1459 Kef sonradan kaf'a çevrilmiş. Yazma 566'daki *topra-* biçiminin de kalın olması, bu fiilin de kalın olduğunu gösterir.

1460 Cim'de esre de var.

1461 Dal'a sonradan nokta konmuş.

1462 Atalay, DTS *sugratı*, Clauson *sugrutı*, Dankoff-Kelly *sugrutı* (*sugratı* ?). Krş. (?) Anadolu ağızları *suğ-* "1. sessizce içine kapanmak, sinmek, 2. fırsat kollamak için sessizce durmak" (DS).

1463 We'de üstün de var.

1464 Kef'te esre var.

(çıgrıt-) ol yi.rig çıgrıttı[1465] o, ayağıyla yere vurup yeri sertleştirdi. Herhangi bir şey kuvvetle bağlanıp sertleştirilirse -unun torbaya konup sıkıştırılması gibi- yine aynıdır.

(çıgrıt-) er oglın īşta çıgrıttı* adam, oğlunu işte dayanıklı hâle getirdi. **çıgrıtu.r*, çıgrıtma.k*.**

(çokrat-) ol eşiç[1466] **çokrattı** o, tencere vb.'ni kaynattı. Bu, suyun az; baharat ve tanelerin çok olmasından meydana gelen kaynamadır. **çokratu.r, çokratma.k.**

(çakrat-) er kö.zin çakrattı adam gözünü ters çevirip döndürdü ve onu çakır gibi yaptı. **çakratu.r, çakratma.k.**

(çıkrat-) ol tīşın çıkrattı o, dişini gıcırdattı. **Bugra tīşın çıkrattı** buğra (erkek deve) dişini gıcırdattı. Kapının ve kalemin gıcırdaması da aynıdır. **çıkratu.r, çıkratma.k.**

(kakrat-) ol kakratgu kakrattı o, tarladaki, serçe ve benzeri kuşlar korksun diye bekçinin davulunu çaldırdı. **kakratu.r, kakratma.k.**

(kokrat-) ol sūwug kokrattı o, suyu ve her türlü sıvıyı azalttı. **kokratu.r, kokratma.k.**

(kewret-) ol anıŋ kūçin kewretti o, onun gücünü gevşetti. **kewretü.r, kewretme.k.** Şiir:

öḍlek küni tawratu.r

yalınuk küçin kewretü.r

erdin ajun sewritü.r

kaçsa takı ertilü.r[1467]

Diyor ki: Zamanın günleri, insanın gücünü gevşetmek için hızlanmaktadır. Dünyayı adamlardan boşaltmaktadır. Yani Afrâsiyab ve etrafındakileri kastediyor. Ve diyor ki: Kim ölümden kaçarsa peşinden gidilip ona yetişilir ve (o) ölür. **(432)**

(tepzet-) ol meni bu īşka tepzetti o, bu işte beni kıskandırdı. **tepzetü.r, tepzetme.k.**

(kopzat-) ol anı kopzattı o, ona ut çaldırdı. **kopzatu.r, kopzatma.k.**

S

(boxsat-) ol oglını īşka boxsattı[1468] o, oğlunu işte kibirli olmaya zorladı. Başkası da aynıdır. **boxsatu.r, boxsatma.k.**

(tepset-) ol meni tepsetti o, beni kıskandırdı. Ze'li şekli de vardır. **tepsetü.r, tepsetme.k.**

(keçset-) ol meni suwdın keçsetti o, beni su vb. yerlerden geçmede isteklendirdi. **keçsetü.r, keçsetme.k.**

(sarsıt-) ol anı sarsıttı o, onu azarladı ve ona sert davrandı. **sarsıtu.r, sarsıtma.k.**

(suwsat-) ol anı suwsattı o, onu susattı. **suwsatu.r, suwsatma.k.**

(samsıt-) ol anı samsıttı o, onu dil veya elle incitti. **samsıtu.r, samsıtma.k.**

1465 Rı'da iptal edilmiş ötre de var.

1466 Metinde *eşeç*.

1467 Atalay *artılur*, Dankoff-Kelly *artalu:r*. *Artıl-* "yük hayvanının üzerine heybe gibi konulmak", *artal-* "bozulmak" demektir. Kâşgarlı'nın verdiği anlam ise "peşinden gidilip yetişilmek"tir. Tekin'in teklif ettiği *ertil-* "geçilmek" (Tekin 1989: 162), bizce de DLT'de verilen anlama daha uygundur.

1468 Atalay, DTS *buxsattı*, Clauson, Dankoff-Kelly *boxsattı*. Krş. Anadolu ağızları *boğsak* I "fazla şımarık, hoyrat" (DS). Ayrıca krş. yazma 441: *boynat-*.

Ş

(tewşet-) ol yı.pıg tewşetti o, ipi dolaştırdı; ucu bulunmuyor. **tewşetü.r, tewşetme.k.**

(tewşet-) ol anıŋ terin tewşetti o, onu damla damla teri çıkıncaya kadar yordu. (Çekimi) aynı.

(çuwşat-) ol çagır çuwşattı adam vb. meyve suyunu ekşitti.

(çıwşat-) sirke karın çıwşattı sirke, karını ekşitti. Sirke yere dökülür ve yeri kaynatırsa aynıdır. **çıwşatu.r, çıwşatma.k.**

(şuwşat-) ol meniŋ kula.kka sö.z şuwşattı o, benim kulağıma fısıltılı sözü ulaştırdı. **şuwşatu.r, şuwşatma.k.**

(karşat-) ol bö.züg karşattı o, bez vb. şeyi karışlattı. **karşatu.r, karşatma.k.**

(kurşat-) men aŋar ku.r kurşattım ben ona kuşanmayı emrettim; o da yaptı. **kurşatu.r men, kurşatma.k.**

(kogşat-) kuyaş anı kogşattı sıcak onun gücünü gevşetti. Herhangi bir sert şeyin gücü gevşerse yine aynıdır. Gayın yerine xı'lısı başka bir şeklidir. **kogşatu.r, (433) kogşatma.k.**

(kowşat-) ol ok kowşattı o, oku, ok düzeltici kamış parçası (*koguş*) ile pürüzsüz hâle getirtti. **kowşatu.r, kowşatma.k.**

(kewşet-) ol katıg nēŋni kewşetti o, sert nesnenin gücünü gevşetti. **kewşetü.r, kewşetme.k.**

(kewşet-) ol tewesin kewşetti o, devesine geviş getirtti. Mastarı aynıdır.

G (gayın)

(tasgat-) ol kulın tasgattı o, kölesine vb. kimselere tokat attırdı. **tasgatu.r, tasgatma.k.**

(kargat-) ol ye.kni kargattı o, şeytanı vb.ni lanetletti. **kargatu.r, kargatma.k.**

(kurgat-) yi.r kurgattı yer, çiyin azlığından verimsiz oldu ve kurumaya yüz tuttu. **kurgatu.r, kurgatma.k.** Aslı **kurga.ḍtı**'dır; benzeşmeye uğramıştır.

(kırgat-) ol anı begke kırgattı o, beyi ondan nefret etmeye ve yüz çevirmeye zorladı. **kırgatu.r, kırgatma.k.**

W[1469]

(karwat-) ol anıŋ ko.yunda nēŋ karwattı o, onu bir insanın koynundaki bir şeyi eliyle aramaya yönlendirdi. Herhangi biri görmediği yeri eliyle ararsa yine aynıdır. **karwatu.r, karwatma.k.**

K (kaf)

(burkıt-) ol yüzin burkıttı o, yüzünü buruşturdu. **burkıtu.r, burkıtma.k.**

(talkıt-) ol anıŋ īşın talkıttı[1470] o, birisini onun işini engellemeye yönlendirdi.

(talkıt-) ol yükni talkıttı* o, birisini yüke çarpmaya yöneltti. Aynı şekilde bir ağaç parçası iple yük arasına takılınca ve o düzeltilmek istenince, düzelinceye kadar ipin çevrilmesi için

1469 Tek noktalı fe ile.

1470 Kaf'ta üstün var. İlk örnekte te de esreli (*tılkattı*). Mastar harekesiz. Geniş zamanda ise te üstünlü, kaf esreli. Yazma 370, 381, 418'de geçen *talkış-, talkıl-, talkı-* örneklerinde te daima üstünlü, kaf esreli. Yazma 253'te ise *talka.r* biçimi var.

emir verilmesi de aynıdır. **talkıtu.r*, talkıtma.k*.**

(sarkıt-) ol tōndın su.w sarkıttı o, elbise vb. şeylerden su damlattı. **sarkıtu.r, sarkıtma.k.**

(korkıt-) ol anı korkıttı o, onu korkuttu. **korkıtu.r, korkıtma.k.**

K (kef)

(berkit-) ol berkitti nēŋni o, işi ve nesneyi sağlamlaştırdı. **berkitü.r, berkitme.k.**

(körküt- ~ körkit-) ol maŋa nēŋ körkütti o bana nesneyi gösterdi. **körkitü.r, körkütme.k.**

(körket-) kīz körketti (434) kızın yüzü ve rengi güzelleşti. **körketü.r, körketme.k.** Aslı, **körke.ḍti**'dir; benzeşmeye uğramıştır.

(bilget-) oglan bilgetti oğlan akıllandı ve zekileşti. Aslı, **bilge.ḍti**'dir; benzeşmeye uğramıştır. **bilge.tü.r, bilgetme.k.**

Bil ki **-AḍtI,** isimlere gelen bir ektir; o nesnenin tabiatını anlatmak içindir. Bununla fiil yaparız. "Güzel" için **körk** denir; eğer "güzelleşti" demek istersen ona **-eḍti** eklenir ve **körke.ḍti** denir; "güzelleşti" demektir. "Akıl" için **bilig** denir; sonra **ogla.n bilge.ḍti** denir; "çocuk akıllandı" demektir. Sonra telaffuzda elif erir ve zel de te'ye benzeşir; bundan şeddeli şekil ortaya çıkar.

L

(bozlat-) ol botu.nı bozlattı o, deve yavrusunu vb. hayvanları böğürttü. **bozlatu.r, bozlatma.k.**

(başlat-) men aŋar īş başlattım ben ona, işe başlaması için emir verdim. **başlatu.r, başlatma.k.**

(baglat-) aŋar otuŋ baglattım ona odun vb. şeyleri bağlattım. **Aŋar bo.g**[1471] **baglattım** ona heybe ve kadınların elbisesini korumak için bohça bağlattım. **baglatu.r men, baglatma.k.**

(beklet-) beg ogrı.nı bekletti bey, hırsızın bağlanıp hapsedilmesi için emir verdi.

(beklet-) men at beklettim ben at vb. hayvanları korumak için emir verdim. Oğuz lehçesidir. **bekletü.r men, bekletme.k.**

(taplat-) men anı bu īşka taplattım ben onu bu iş için razı ettim. **taplatu.r men, taplatma.k.**

(tüplet-) ol bu īşıg telim tüpletti o, bu işi çok inceledi. **tüpletü.r, tüpletme.k.**

(terlet-) ol atın terletti o, atını terletti.

(terlet-) ol atıg terletti[1472] o, kaşağı ile atını kaşıttı. **terletü.r, terletme.k.**

(tuzlat-) ol et tuzlattı o, eti vb. şeyleri tuzlattı. **tuzlatu.r, tuzlatma.k.**

(tizlet-) ol tizletti nēŋni o, nesneyi dizle bastırmak için emir verdi. **tizletü.r, tizletme.k.**

(töşlet-) ol anı töşletti o, onun göğsüne vurulması için emir verdi. **töşletü.r, (435) töşletme.k.**

(tuşlat-) ol yi.rig aŋar tuşlattı o, birisinden, karşısında ve hizasında, uzakta durmasını istedi. Herhangi bir şey de hizada olursa[1473] aynıdır. **tuşlatu.r, tuşlatma.k.**

1471 Be'ye sonradan ikinci bir nokta ilave edilmiş gibi.

1472 Te ötreli. Ancak yazma 572'de aynı anlamdaki fiil üstünlü te ile. Kâşgarlı'nın iki fiili aynı madde içine alması da te'nin üstünlü olmasını gerektiriyor.

1473 Tercümede *yeteḫarra:* olarak yazılan kelime, önceki cümlede geçen *ḥiza:* ile aynı kökten *yeteḥazza:* olmalıdır.

(taşlat-) ol anı taşlattı o, ona taşla vurulmasını emretti.

(taşlat-) ol oglını taşlattı o, oğlunu gurbete gönderdi ki seferde dayanıklı olsun. **taşlatu.r, taşlatma.k.**

(tışlat-) ol anı tışlattı o, onu dişle ısırdı. Şiir:

çagrı birip kuşlatu
taygan ıḍıp tışlatu
tilkü toŋuz taşlatu
erdem bile öglelim

Av ve kır gezisini niteleyerek diyor ki: Çakırdoğan kuşunu gençlere veririz; avlanırlar. Tazıları; ceylan, domuz ve tilkileri dişlesin diye alırız. Ona (tazıya) yardımcı olmak için onları taşlarız. Güzel işlerle de övünürüz. **tışlatu.r, tışlatma.k.**

(taglat-) ol atın taglattı o, atını dağlayarak damgalattı. **taglatu.r, taglatma.k.** Farslar bu kelimeyi Türklerden almışlar ve damgaya "*da:ğ*" demişlerdir. Onlar Türklerden kale ismini de almışlardır. "*Diz*" derler; Türkçede "yüksek yer" anlamında **ti.z yi.r**'dir.

(tumlıt-) ol su.w tumlıttı o, su, süt vb. şeyleri soğuttu. **tumlıtu.r, tumlıtma.k.**

(tumlıt-) ol anıŋ köŋlin tumlıttı o, onu kızdırdı ve kalbini soğuttu; o, onu artık sevmez oldu. **tumlıtu.r, tumlıtma.k.**

(saplat-) ol kılıç saplattı o, kılıcı sapına geçirtti. Hançer, bıçak vb. şeylerin hepsinin sapına geçirtilmesi de aynıdır. **saplatu.r, saplatma.k.**

(çarlat-) ol ogla.nıg çarlattı o, çocuğu ağlattı veya filleri bağırttı. **çarlatu.r, çarlatma.k.**

(çerlet-) ot anıŋ kö.zin çerletti ilaç onun gözünü bozdu. Ağır yemek vb. şeylerden ağırlık çökerse yine aynıdır. **çerletü.r, çerletme.k.**

(çürlet-) ol andın nēŋ çürletti (436) o, birisini onun malından bir şey aşırmaya yönlendirdi. **çürletü.r çürletme.k.**

(çoglat-) ol tōnın çoglattı o elbisesini bohçalattı.[1474] **çoglatu.r, çoglatma.k.**

(çıglat-) ol bö.z çıglattı o, bir insana kumaşı Türk arşınıyla (*bi-ẕira:ʿin turkiyyin*) ölçtürdü. O, kulacın (*ẕira:ʿ*) üçte ikisidir. **çıglatu.r, çıglatma.k.**

(çınlat-) ol anıŋ īşın çınlattı o, onun dediği ve iddia ettiği şeyi tasdik ettirdi. **çınlatu.r**[1475], **çınlatma.k.**

(sarlat-) ol suwluk sarlattı o, sarığı sardırmak için emir verdi. (Sarılan) her şey de aynıdır. **sarlatu.r, sarlatma.k.**

(sırlat-) ol aya.k sırlattı o, Türk kabına, yapıştırıcı sürülmesi için emir verdi. **sırlatu.r, sırlatma.k.**

(sözlet-) ol meni sözletti o beni konuşturdu **sözletü.r, sözletme.k.**

(sızlat-) būz tīşıg sızlattı buz dişi sızlattı. Bu, dişlerde soğuğun hissedilmesi ve sanki bir ağrı, bir karıncalanma olmasıdır. Aynı şekilde soğuk suya el sokulduğunda ondan soğukluk hissi alınması da aynıdır. **sızlatu.r, sızlatma.k.**

(suglıt-) ol anıŋ ko.yıŋa elig suglıttı[1476] o, birisinin elini, bir şey istemek (aramak) için onun koynuna sokturdu. **suglıtu.r, suglıtma.k.**

1474 Tercümede *men żabbera* yerine *min ġayri* yazılmış.

1475 Cim'de üstün de var.

1476 Bk. yazma 574'te *suglıdı* ile ilgili dipnot. Ayrıca krş. yazma 430: *sugrattı.*

(suwlat-) ol çöpni suwlattı[1477] o, nesne vb. şeylerin tortusu üzerine su serptirdi. **suwlatu.r, suwlatma.k.**

(senlet-) ol anı senletti o, onu çocukmuş gibi muhatap ettirdi. Açıkladığımız gibi Türkler büyüklere sin ve ze ile hitap ederek **siz** derler; onlardan makamca aşağı olanlara sin ve nun'la hitap ederek **sen** derler. Bundan **ol anı senletti** denir; "o onu aşağılamak için bu şekilde hitap ettirdi" demektir. **senletü.r, senletme.k.**

(sizlet-) men anı sizlettim ben ona, büyüklere hitap edilir gibi hitap ettirdim. **sizletü.r men, sizletme.k.**

(sumlıt-) ol anı sumlıttı[1478] o, onu, Türklerin bilmediği bir dille konuşturdu. **(437)** Çünkü Türkler Türkçeyi bilmeyen herkese **sumlım** derler. Arapların, Arapça bilmeyenlere *a'cemî* demeleri gibi. Bu asıl anlamdır. Daha sonra Arapçayı öğrense bile bu isim onun üstünden kalkmaz. Türkçede ise dillerini bilirlerse o zaman **sumlım** çerçevesinden çıkar. **sumlıtu.r, sumlıtma.k.**

(karlat-) Teŋri kār karlattı Allah kar yağdırdı. **karlatu.r, karlatma.k.**

(kırlat-) ol arık kırlattı o, ırmağa kıyı ve bent yaptı. **kırlatu.r, kırlatma.k.**

(kuşlat-) ol aŋar kuş kuşlattı o, ona kuş avlattı. **kuşlatu.r, kuşlatma.k.**

(kışlat-) ol anı ewinde kışlattı o, onu ve başkalarını evinde kışlattı. **kışlatu.r, kışlatma.k.** Bu da birisini sorumluluğuna alıp korumasıdır .

(kıglat-) ol yi.rig kıglattı o, toprağı gübreyle ıslah etti.

(kıglat-) ol atın kıglattı o, atını sıçırttı. **kıglatu.r, kıglatma.k.**

(kaklat-) ol aŋar et kaklattı o, ona et kurutturdu. **kaklatu.r kaklatma.k.**

(kötlet-) ol ogla.nıg kötletti o, oğlan ve benzerini düzdürdü. **kötletü.r, kötletme.k.**

(kezlet-) ol ok kezletti o, oku gezletti. **kezletü.r, kezletme.k.**

(kizlet-) ol maŋa sö.z kizletti o, ona vb.ne sözü gizletti. **kizletü.r, kizletme.k.**

(kemlet-) bu ot atıg kemletti bu yem at vb.ne sıkıntı verdi. **kemletü.r, kemletme.k.**

M

(tarmat-) ol anıŋ yüzin tarmattı o, onun yüzünü tırmalattı. **tarmatu.r, tarmatma.k.**

(çermet-) alp er atın çermetti kahraman adam atının kuyruğunu ipekle ördürdü. Bu, kahramanların alametlerindendir. Herhangi bir şey de burulup örülürse aynıdır. **çermetü.r, çermetme.k.** Kamçının ucunun kayışla örülmesi gibidir.

(sermet-) ol aŋar balık sermetti o, ona sudan balığı çıkarttırdı. **(438) Ol tutma.ç sermetti** o, ona tutmacı sudan çıkarttırdı. Herhangi bir şey sıvıdan süzülürse yine aynıdır. **sermetü.r, sermetme.k**[1479].

(sarmat-) ol yışıgnı yıga.çka sarmattı o, ipi ağaç vb.ne sardırdı. **sarmatu.r sarmatma.k.**

N

(katnat-) ol anıŋ sö.zin katnattı o, onun sözünü arka arkaya tekrarlattı.

1477 Tek noktalı fe ile.

1478 Lâm'da ötre de var.

1479 Kaf, kef'e çevrilmiş.

(kasnat-) tumlug anı kasnattı soğuk onu titretti; soğuktan üst dişleri alt dişlerine vurmaya başladı. **kasnatu.r kasnatma.k.**

(bulnat-) ol anı bulnattı o, onu esir ettirdi ve esir oldu. **bulnatu.r, bulnatma.k.**

(kalnat-) yuwka[1480] **nēŋ kalnattı** ince nesne kalınlaştı. Aslı **kalna.ḍtı**'dır; benzeşmeye uğramıştır. **kalnatu.r, kalnatma.k.**

Gerçek Muzâaf

Ş

(şuwşaş-) ol anıŋ birle şuwşaşdı o, onunla gizli bir söz fısıldaştı. **şuwşaşu.r, şuwşaşma.k.**

(kogşaş-) kişi.le.r kamug kogşaşdı üzerlerine sıcak vb. bastırdığı için adamların gücü gitti. **kogşaşu.r, kogşaşma.k.** Gayın yerine xı, başka bir şekildir.

(kowşaş-) ol anıŋ okın kowşaşdı[1481] o, onun okunu ok düzeltici kamış parçası (*koguş*) ile pürüzsüz hâle getirdi. **kowşaşu.r, kowşaşma.k.**

(kewşeş-) tewe ot[1482] **kewşeşdi** develer birbirlerine bakarak geviş getirdiler. **kewşeşü.r, kewşeşme.k.**

Bunun Başka Bir Türü

K (kaf)

(tulkuklan-) tulkuklandı[1483] **nēŋ** nesne şişti. Mesela tulum gibi. **tulkuklanu.r, tulkuklanma.k.**

(türgeklen-) tōn türgeklendi elbise bohçalandı. **türgeklenü.r, türgeklenme.k.**

Bunun Misal Olanı

B-P

(yarpat-) iglig yarpattı hasta iyileşmeye yüz tuttu.

(yarpat-) ogla.n yarpattı çocuk serpildi. **(439) yarpatu.r, yarpatma.k.** Aslı **yarpa.ḍtı**'dır; benzeşmeye uğramıştır.

(yelpit-) ol atka aşbar yelpitti[1484] o, atın yemini ıslattı; o da samanla kepektir. **yelpitü.r*, yelpitme.k***. Yağmur çiseleyip toprağı çiyletirse, **yagmur yi.rig yelpitti*** denir.

(yelpit-) ol aŋar siŋe.k yelpitti[1485] o, ona yelpazeyle üzerindeki sineği kovdurttu. **yelpitü.r, yelpitme.k.**

1480 Tek noktalı fe ile.

1481 Kaf'ta üstün var.

1482 Elif ile te altına sonradan vav konmuş.

1483 Bk. yazma 410'da *tulkuk* ile ilgili dipnot.

1484 Kelime harekesiz. Yazma 486'daki *yelpiş-* fiilinde be üç durumda da esreli. Ye ise geçmiş zamanda esreli, geniş zamanda üstünlü, mastarda harekesiz.

1485 Be'de üstün var. Geniş zaman ve mastar harekesiz. Yazma 486'daki *yelpiş-* kelimesinde, üç durumda da ye üstünlü, be esreli.

Ç

(yunçıt-) ol anı yunçıttı o, ona kötülük yapıp eziyet etti. **yunçıtu.r, yunçıtma.k**[1486].

R

(yaprıt-) at kula.kın yaprıttı at kulağını dikti. Bu, tekme atacağı zaman veya bir şeyden tedirginleştiği zaman olur. **yaprıtu.r, yaprıtma.k.**

(yagrıt-) ol meniŋ atıg yagrıttı o benim atımı vb. yağırlattı. **yagrıtu.r, yagrıtma.k.**

(yawrıt-) ol anı yawrıttı o, onun gücünü azalttı ve onu zayıflattı. **yawrıtu.r, yawrıtma.k.**

(yulrıt-) ol öt yulrıttı[1487] o, ateşi canlandırdı. **Ol tüçug yulrıttı** o, bakırı ve tuncu cilalatıp ondan parıltı çıkıncaya kadar parlattı. Leğenin ve kalkanın parlatılması gibi. Güneş üzerine düşse de düşmese de parlar. **yulrıtu.r, yulrıtma.k.**

(yalrıt-) kirşe.n anıŋ yüzin yalrıttı[1488] kirşan (üstübeç) vb. kadının yüzünü parlattı. Herhangi bir şey başka bir şeyi parlatırsa yine aynıdır. **Ol kumga.nıg yalrıttı*** o, güğümün pasını, parlayıncaya kadar cilalattı. Parıltısı olan her nesne aynıdır. **yalrıtu.r, yalrıtma.k.**

Bu iki fiilde, ye'nin üstünlü olması, ötreli olmasından daha güçlüdür.

S

(yarsıt-) ol anı yarsıttı o, ona pis bir şey bulaştırdı[1489] ve o yemek yemeyi bıraktı. **yarsıtu.r, yarsıtma.k.** Aslı **ya.r su.ḍtı**'dır; "tükürdüğü için ondan tiksindi" demektir; benzeşmeye uğramıştır.

(yükset-) ol tām yüksetti (440) o, duvarı yükseltip inşa etti. Herhangi bir şeyi inşa ederse yine aynıdır. **yüksetü.r, yüksetme.k.**

Ş

(yumşat-) ol teri yumşattı o, deriyi tabakladı.

(yumşat-) ol katıg nēŋni yumşattı o, sert nesneyi yumuşattı.

(yumşat-) ol er sö.züg yumşattı o, sözü çok söyledi. Kur'an'ı hızlı okuyup ezberlerse yine aynıdır. **yumşatu.r, yumşatma.k.**

G (gayın)

(yuwgat-) ogla.n yuwgattı[1490] çocuk yaramazlaşıp söz dinlemez oldu. Aslı **yuwga.ḍtı***'dır; benzeşmeye uğramıştır. **yuwgatu.r*, yuwgatma.k***.

(yalgat-) ol aŋar ba.l yalgattı o, ona bal yalattı. **yalgatu.r , yalgatma.k.**

1486 Kaf, kef'e çevrilmek istenmiş.

1487 Krş. Yeni Uygur *yalt-yult* "parıltı, pırıltı, parlaklık" (YUTS), Kazan Tatar *yalt yolt it-* "parlamak, ışıldamak" (KTTS). Bu veriler ünlüyü *o* değil *u* okumayı gerektirir.

1488 Ye'de ötre ve esre; rı'da üstün var. Geniş zaman ve mastarda ye üstünlü. Krş. Yeni Uygur *yaltira-* "ışıldamak, parıldamak" (YUTS), Kazan Tatar *yaltıra-* "1. parlamak, ışıldamak, ışık saçmak" (KTTS).

1489 Tercümede *qazzerahu* yerine *qadderahu* yazılmış. Tercümenin devamında *istaqzerahu* kelimesinde zel açıkça görülüyor.

1490 Tek noktalı fe ile.

W

(yalwat-) ol aŋar yāg yalwattı[1491] o, ona yağ yalattı. Gayın'lı şekli de vardır. **yalwatu.r*, yalwatma.k*.**

K (kef)

(yörget-) ol yıp yörgetti o, ipi bir şeye sardı. Ayak vb. şeylerin dolağını sararsa yine aynıdır. **yörgetü.r, yörgetme.k.**

L

(yıplat-) ura.gut yüzin yıplattı kadın yüzünün tüylerini aldırttı. **yıplatu.r, yıplatma.k.**

(yatlat-) beg yatlattı bey kâhinden kehanette bulunmasını istedi; o da rüzgâr ve yağmuru getirdi. **yatlatu.r, yatlatma.k**[1492]. Bu Türk diyarında bilinen bir şeydir. Yüce Allah'ın izniyle, taşla rüzgâr, soğuk ve yağmur getirtilir.

(yazlat-) ol köyın yayla.gda yazlattı o, koyunlarına baharı yaylada geçirtti. **yazlatu.r yazlatma.k.**

(yıglat-) ol anı yıglattı o, onu ağlattı. **yıglatu.r, yıglatma.k.**

(yaglat-) ol kogışnı[1493] **yaglattı** o, deri vb. şeyleri yağlattı. **yaglatu.r, yaglatma.k.**

(yoklat-) ol anı tāgka yoklattı o, onu dağa vb. yerlere çıkarttı. **yoklatu.r, yoklatma.k.**

(yüklet-) ol yük yükletti o, ona yük yükletti. **yükletü.r, yükletme.k.**

(yüglet-) ol ok (441) yügletti[1494] o, okuna tüy taktı. **yügletü.r, yügletme.k.** Aslı **yü.gletti**'dir; benzeşmeye uğramıştır.

(yamlat-) ol ewin yamlattı o, evini süpürttü ve (ev) süpürüldü. **yamlatu.r, yamlatma.k.**

(yaşnat-) Teŋri yaşın yaşnattı Allah şimşek çaktırdı. Adam da kılıç ve benzeri parlak şeyleri parlatırsa yine aynıdır. Şiir :

yaşnat kılıç başı[1495] **üze kakkıl yar a**

bıçlıp anıŋ boynı takı kalkan tura[1496]

Diyor ki: Kılıcını düşmanına karşı parlat ki onun boynu kopsun. Onun başına vur ki kalkanı dahi parçalansın.

1491 Tek noktalı fe ile.

1492 İkinci te unutulmuş.

1493 Kaf'ta üstün var.

1494 Atalay *yökletti* (Dizin'de *yükletti* olarak düzeltilmiştir.), *DTS yükletti*, Clauson, Dankoff-Kelly *yügletti*. Krş. Hakas *çüg* "(kuş) tüyü", *çügle-* "oku yeleklemek, tüy takmak" (HTS), Şor *çüg* "tüy, kuş tüyü" (SS), Tuva *çüg* "kalem, kuş kanadı, yazmaya yarayan tüy, kuş tüyü", *çügle-* "oka yelek takmak, oka tüy takmak" (TW).

1495 Metinde *başını.*

1496 Tekin kelimeyi *tora* okumuş ve Kırgızca *toro-* "yolunu kesmek, önünü almak,...engel olmak" fiilinin farazi kökü olarak tasarladığı **tor-*'a bağlamıştır (Tetin 1989: 179). Clauson , Hakas vb. kuzeydoğu lehçelerinde "kazık çit, tahkim edilmiş köy, kasaba, ev" gibi anlamlara gelen *tura* ile ilişki kurmuştur. Anadolu ağızlarında Clauson'ı haklı çıkaracak daha sağlam veriler vardır: *tura* I "1. ev duvarlarını dış etkenlerden korumak için üzerlerine çakılan tahta perde, 2. bahçe kapısını korumak için beşik örtüsü biçiminde tahtadan yapılan örtü", III "1. çatı, 2. çatı arası, 3. odalardan başka evdeki diğer bölümler" (DS).

Bunun Bir Türü

L

(yaylat-) ol anı tāgda yaylattı o, onu dağda vb. yerlerde oturttu ve yaylattı. **yaylatu.r, yaylatma.k.**

Bunun Menkus Olanı

N

(boynat-) ol oglannı īşka boynattı o, oğlunu işlerde mağrur olmaya yönlendirdi. **boynatu.r, boynatma.k.**

(saypat-) ol tawa.rın saypattı o, onun malını ona çarçur ettirdi. **saypatu.r, saypatma.k.**

(sayrat-) ol aŋar sayrattı sö.züg o, onu çok konuşmaya yöneltti. **sayratu.r, sayratma.k.**

(kaynat-) ol eşiç[1497] **kaynattı** o, tencereyi kaynattı. **kaynatu.r, kaynatma.k.**

Bunun Gunnelisi

R

(ıŋrat-) ol anı ıŋrattı o, onu zırıldattı. **ıŋratu.r, ıŋratma.k.**

D

(miŋdet-) ol anıŋ saçın miŋdetti o, onun saçını yoldu. **miŋde.r**[1498], **miŋde.me.k***.

R

(çıŋrat-) ol koŋra.gu çıŋrattı o, çıngırakları çaldırdı ve yular ile tıngırdattı. **çıŋratu.r, çıŋratma.k.**

(maŋrat-) ol anı maŋrattı o, ona ses çıkarttırdı ve (onu) bağırttı. **maŋratu.r, maŋratma.k.**

(müŋret-) ol u.ḍnı müŋretti[1499] o, öküzü böğürttü.

(müŋret-) ōt eşiçni müŋretti[1500] ateş **(442)** tencereyi fokur fokur kaynattı.

(müŋret-) ol erni urup müŋretti o, adamı dövüp uluttu ve öküz gibi böğürttü. **müŋretü.r, müŋretme.k.**

Z

(meŋzet-) ol bīr nēŋni bīrke meŋzetti o, bir nesneyi bir nesneye benzetti. **meŋzetü.r, menzetme.k.**

L

(taŋlat-) ol meni taŋlattı o beni şaşkınlığa düşürdü ve şaşırttı. **taŋlatu.r, taŋlatma.k.**

1497 Elif'te esre var.

1498 Doğru biçimler *miŋdetü.r, miŋdetme.k* olmalı.

1499 Bk. yazma 617'de *müŋreşü* ile ilgili dipnot.

1500 Mim'de üstün var.

(tıŋlat-) ol maŋa sö.z tıŋlattı o bana söz işittirdi ve kendisini dinlememi sağladı. **tıŋlatu.r, tıŋlatma.k.**

(saŋlat-) ol kuşnı saŋlattı o, doğan vb. kuşları pisletti. **saŋlatu.r, saŋlatma.k.**

(meŋlet-) ol kāzıg meŋletti o, kaz vb.ne yem yedirtti. **meŋletü.r, meŋletme.k.**

Bunun Misal Olanı

(yaŋzat-) ol aŋar sö.züg yaŋzattı o, saklanmaya hakkı olan bir sözü ona söyletti. **yaŋzatu.r, yaŋzatma.k.**

Ş

(yaŋşat-) ol anıŋ başın yaŋşattı o çok konuştu ve onun (dinleyenin) başı ağırlaşıp ağrımaya başladı. **yaŋşatu.r, yaŋşatma.k.**

L

(yuŋlat-) ol kōyug yuŋlattı o, koyunu ve devesinin yününü kırktırdı. **yuŋlatu.r, yuŋlatma.k.**

Kural.

Bu baptaki emir dört harf üzerinedir. Örnek: **tawrat** "acele et" , **tepret** "hareket ettir." Olumsuzu: **tawratma** "acele etme", **tepretme** "hareket ettirme."

Bu bapta asli muzâaf, aynı cinsten olan iki harfle olur: **īşıg artat** "işi boz"[1501], **anı sıgtat** "onu ağlat."

Bu baptaki gerçek fail: **tawratguçı** "acele eden"[1502], **tepretgüçi** "hareket ettiren". Oğuz ağızlarında: **tepretteçi, tawrattaçı.**

Fiilin devam etmesini niteleyen fail: **tawratga.n** "yürümede acele eden", **tepretge.n (443)** "çok hareket ettiren."

İşi yapmaya arzulu olan fail: **tawratıgsa.k er** "acele etmeyi arzulayan adam"; **ol yıga.çıg tepretigse.k ol.** "o, ağaç vb. şeyleri sallamayı arzulayandır."

İşi yapmaya hakkı olan fail: **ol tawratıglık ol** "acele etmek[1503] onun hakkıdır.", **ol tepretiglik erdi** "hareket ettirmek onun hakkıydı ve neredeyse onu yapacaktı." Oğuzların bazıları lâm'ı sin'e çevirirler: **ol tawratıgsak erdi** "acele etmek onun hakkıydı.", **ol tepretigsek erdi** "hareket ettirmek onun hakkı idi." Onların başka bir ağzında kaf, ye yapılır: **ol tawratıgsı erdi, tepretigsi erdi.** Önceki anlam gibi. Ancak ilk şekil daha doğrudur. Bazıları da bu türde, asıl Türklere uyarlar.

İşi yapmayı içinde saklayıp onu yapmak üzere olan fail: **ol tawratıglı ol** "o çok acele etmeyi içinde saklamaktadır ve neredeyse onu yapacaktır.", **ol tepretigli ol** "o, çok hareket ettiricidir ve onu neredeyse yapacaktır."

Mef'ul: **tawratmış**[1504] **yıp** "kıvrık hâle getirilmiş ip", **tepretmiş nēŋ** "hareket ettirilmiş nesne."

1501 Tercümede *efsid* yerine *efsede* yazılmış.

1502 Tercümede *musri'* kelimesi *muserri'* şekline dönüştürülmüş.

1503 Tercümede *müsta'cilen* yerine *müstecilen* yazılmış.

1504 Birinci te'de esre de var.

Zaman, yer ve alet isimleri, kuralı geçtiği şekildedir: **tawratgu yıp** "kıvrık ve fitilli hâle getirilmiş ip", **tepretgü nēŋ** "hareket ettirici nesne", **tepretgü yėr** "hareket ettirme yeri", **tepretgü ugur** "hareket ettirme zamanı", **tawratgu yi.r** "acele etme yeri"; **tawratgu ugur** "acele etme vakti." Oğuzlarda: **tawratası yi.r** "acele etme yeri", **(444) tepretesi ugur** "hareket ettirme zamanı."

İki kişi arasında geçen fiil, köke şın (ş) ekleyerek olur: **ol yıga.ç tepretişdi** "o, ona ağacı sallamakta yardım etti veya (onunla) yarıştı.", **ol anıŋ birle tawratışdı** "o, onunla acele etmede yarıştı; hangisinin daha hızlı yürüdüğü görülsün diye."

Bu bap farklı şekillerde yürür. Birincisi, lâm harfiyle olandır. Bunun çoğunun aslı ikili isimdir; ondan lâm ve te eklenerek fiiller yapılmıştır: **ol anı emletti** "o, onu tedavi etti." **Em** ilaçtır. **Bugda.y atıg kemletti** "buğday ve onu yemek atı rahatsız etti ve ona zarar verdi." Aslı **kem**'dir; o da hastalıktır.

Başka harflerle olanlar farklılaşır. Bunlardan bazıları, nasıl daha önceki baplarda sülâsi dörtlerden alınmışsa, (burada da) rubâi dörtlerden alınmıştır. Lîn (harfi) düşer ve onun yerini şeddę alır. Örnek: **ol anıŋ yüzin tarma.dı** "o, onu tırmaladı." Bu, dörtlerdendir; emirde dört harfle, "tırmala" anlamında **tarma** denir. İş iki fail tarafından yapılırsa **ol anı tarmattı** denir; "o, onu ona tırmalattı" demektir. Dörtlerdeki elif, te için düşmüştür. Bundan emir için **tarmat** denir; "onu tırmala" demektir. Gördüğün gibi te için elif düşmüştür. Örnek: **ol anı bagda.dı** "o, onun ayağını bağdaladı." Bundan emir **bagda** şeklinde söylenir; "bağdala" demektir. Bu dörtlerdendir. Fiil iki faille geçişli olursa **ol anıŋ aḍa.kın bagdattı** denir; "o, onun ayağını bağdalaması için emir verdi" demektir. Elif, te için düşmüştür. Emir biçimi **bagdat**'tır; "ayağını bağdalat" demektir.

Birinci bap buna göre yürür.

Bazıları isimden alınmış olur. Örnek: **(445) ol bö.züg karşattı** "o, bezi arşınlattı." Aslı **karış**'tır; "karış" demektir. **Ol anı korkuttı** "o, onu korkuttu." Aslı **korkınç**'tır[1505]. **Ol yi.rig aglattı** "o, yeri boşalttı." Aslı **agla.k yi.r**'dir; "boş yer" demektir. Bu tür isimlerde kelimenin son harfi, te için düşer.

Bu bâbın çoğu, iki fail ile geçişli olan fiillerdendir. Birisi emreden, diğeri işi yapandır. Daha önce anlattığımız gibi. Bazıları da dörtlerden geçişsiz olan fiildir; ona geçişli olması için te (*t*) eklenir. Örnek: **at semri.di** "at semirdi." Bundan **er atın semritti** denir; "adam atını semirtti" demektir. **Nēŋ ükli.di** denir; "nesne çoğaldı"[1506] demektir. Buradan **er nēŋin**[1507] **üklitti** denir; "adam malını çoğaltti" demektir.

Bir başka şekil, kendi anlamında olup bu manalardan hiçbirini ifade etmemesidir. Örnek: **er tawrattı** "adam acele etti."; **ogla.n ulgattı** "oğlan vb. büyüdü"[1508].

Allah'a hamdolsun, muzâaf kitabı bitti.

1505 İkinci kaf'ta ötre de var.

1506 Tercümede *keşüra* yerine *ekşera* yazılmış.

1507 Sonradan *nēŋni* yapılmış.

1508 Tercümede *kebura* yerine *ekbera* yazılmış.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
MİSALDEN İSİMLER KİTABI

İKİLİ BAP

P

yap her şeyin yuvarlak olanı. Bundan **yap yarma.k yōk** denir; "bende değirmi yani gerçek dirhem[1509] yok" demektir.

yap yün yoluntusu. Buradan **yūŋ yap** denir; "yün yoluntusu ve yün" demektir.

yıp iplik.

yıp atların bağlandığı ip.

yıp ip.

T

yat özel taşlarla kehanette bulunulur ve bununla yağmur, rüzgâr vb. getirilir. Bu onların (Türklerin) arasında iyi bilinir. Yağmalarda bunu inceledim; orada bir yangını söndürmek için yapmışlardı. **(446)** Yüce Allah'ın izniyle yazın kar yağdı ve gözümün önünde yangını söndürdü.

R

yar tükrük. **Anıŋ yarı aktı** onun tükrüğü aktı.

yır şarkı. **Ol yır yırla.dı** o şarkı söyledi. Bu çoğunlukla gazel için kullanılır. Elif ile değişme suretiyle **ır** da denir.

1509 Kenarından kertilmemiş ve dolayısıyla değirmiliğini kaybetmemiş dirhem kastedilmiş olmalı.

yaş bakliyat.

(yaş) yaş ot taze yem.

(yaş yuş) yine bundan arka arkaya **yaş yuş** denir.

yış ~ yuş[1510] sıkışma, izdiham. Oğuzca. **Boḍu.n yış ~ yuş* bōldı** "kavim sıkıştı, kalabalıklaştı."

yış (yukarıya) çıkış. **art yış** çıkış ve iniş. **īn** iniş. **art** dağ geçidi.

K (kaf)

yuk kaptaki bulaşık. Bundan arka arkaya **yuk yak** denir.

(yok) yok yi.r yokuş.

K (kef)

yük yük. **bir yük bugda.y** bir yük buğday; ağır yük vb.

L

yul pınar, göze. **çokrama yul** kaynayan pınar.

yıl yıl. **bir yıl keçti** bir yıl geçti.

M

yam çer çöp.

(yam) kö.zke yam tüşti göz çapaklandı.

yem baharat. **o.t yem** tohum (yemeğe çeşni veren) ve baharat. Arka arkaya kullanılır; **yem** yalnız başına kullanılmaz.

N

yin hayvan pisliği. **kōy yini** koyun pisliği.

yin ~ yın aslan yuvası. **arsla.n yini (~ yını).** Tilki ve yırtıcı, dişli her hayvanın yuvasına **yin ~ yın** denir. Atasözü: **Tilkü öz yinike ürse uḍu.z bolu.r.** Anlamı: Tilki kendi inine ürüse uyuz olur. Bu, kendi kabilelerini kötüleyip sonra da onlarsız yapamayan için söylenir. Şiir:

kuş kurt kamug tirildi
erkek[1511] **tışı tirildi**
ügür[1512] **alıp tarıldı**
yınka yana kirgüsü.z. **(447)**

Baharı niteleyerek diyor ki: Kuşlar ve vahşi hayvanlar ölmüşken baharın nefesiyle dirildiler. Erkek ve dişiler toplandı; ayrı ayrı sürüler hâlinde dağıldılar. Artık yuvalarına girmeyecekler.

1510 Ye'de hem esre hem ötre var.

1511 Birinci kef'in keşidesi yok (*erlik*?).

1512 Bk. yazma 39'da *ügür* ile ilgili dipnot.

Bu kelimeleri yazıda menkus bâbına sokmak ve telaffuzda yumuşatmak mümkünse de doğrusu budur (yukarıda yazdığım şekillerdir.).

Ortası Sükûnlu Fa'l, Fu'l, Fi'l Bâbı

P

(yarp) yarp nēŋ sağlam nesne.

yarp sevinçten yüzün parlaması. **Anıŋ yarpı yazıldı** o sevinince yüzü açıldı.

T

yurt harabe hâlindeki yerleşim yeri.

(yalt) yalt kaya yalçın dağ. Sert (yalçın) olan her şey.

Ç

yurç kadının küçük erkek kardeşi. Erkeğin kardeşi ile kadının kardeşi farklıdır; erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşine **ini,** kendisinden büyük erkek kardeşine **içi** denir. Erkeğin, kendisinden küçük kız kardeşine **siŋil,** kendinden büyük kız kardeşine **eke** denir. Kadının en küçük kız kardeşine **baldız,** büyüğüne **eke** denir.

D

yund[1513] at. *İbl* (deve) gibi teklik için de çokluk için de kullanılır. **Yund eti yıpa.r.** Anlamı: Atın eti mis gibi kokar; o pişirilip soğumaya bırakıldığı zaman ondan güzel bir koku yayılır.

yund Türkçede on iki yıldan birinin adı. Buna **yund yılı** denir.

Zelâka (akıcı) harfleriyle sınırlı olduğu için bu baptaki isimler azdır.

Ortası Harekeli Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bâbı

T

(yuḍut) yuḍut[1514] **nēŋ** içinde hayır bulunmayan nesne. Bir kişiye sövülünce **yuḍut** denir.

(yaşut) yaşut nēŋ gizlenmiş nesne. Arka arkaya **yaşut beküt** denir.

yigit her şeyin genci. **(448)**

yemet "evet" anlamında bir kelime. Ye yerine elif ile **emet** de denir.

yanut karşılık.

Ç

yasıç yassı temren.

yıgaç odun, tahta.

yıgaç adamın penisi.

1513 Bk. yazma 40'ta *U.la.yundlug* ile ilgili dipnot.

1514 Bk. yazma 391'de *yudkı yuḍı* ile ilgili dipnot.

yıgaç fersah (uzunluk birimi). **bir yıgaç yi.r** bir fersah yer.

yıgaç ağaç. **üzüm yıga.çı** üzüm vb.nin ağacı. **yaga.k yıga.çı** ceviz ağacı. Elif ile **yıga.ç** daha iyidir.

yoguç[1515] vadi veya nehrin karşı yakası. Adamın durduğu yerin karşı tarafı onun için **yoguç**'tur. **Yoguç keçtim** vadinin karşı tarafına geçtim.

R

yagır büyükbaş hayvanların yarası. **yagırlıg at** yağırlı at.

yügür ügür'ün başka bir şekli. Akdarı (Panicum miliaceum).

yumur hayvanın körbarsağı.

yular atın yuları. Atasözü: **Yund**[1516] **ba.şın yula.rlap keŋeld (?) yi (?)**[1517]. Anlamı: Piştikten sonra bile atın başını yemek istersen ona yular takıp kaçmasın diye bağla, sonra ye. Atın ihmal edilmemesini, atın korunması gerektiğini anlatır.

Z

yetiz her şeyin enlisi. **yetiz kaḍış** enli kayış. **yetiz yi.r** geniş yer.

yagız koyu kahverengi. Bu da kırmızı ile siyah arası bir renktir. Yer için **yagız yi.r** denir ve o renge benzetilir. **yagız at** yağız at.

yawuz[1518] her şeyin kötüsü.

(yumız ~ yumuz) yumız ~ yumuz[1519] **er** etli, şişman adam.

yamız kasığın iki yanı. Kalça kemiğinin iç uçları.

Ş

yarış at yarışı. **Ol at yarıştı** o, atı yarıştırdı.

yarış iki adam arasında mal bölüşümü.

yagış (putlarına) yaklaşmak amacıyla veya adamış oldukları adak için **(449)** cahiliye devrindeki insanların putlarına kestikleri kurbanın adı.

(yawaş) yawaş kişi yumuşak huylu adam. Aynı şekilde hayvanların huysuz olmayanlarına da **yawaş** denir. Şiir:

koldaş bile yaraşgıl karşıp adın üdürme

bek tut yawaş taka.gu süwlin yazın ederme

Öğüt vererek diyor ki: Bir adamla beraber olursan ona saygılı ol. İşlerde ona uy; ona

1515 Atalay, DTS *yugaç*, Clauson, Dankoff-Kelly *yoguç*. Üç örnekte de gayın'da hem üstün hem ötre var; ancak iki örnekteki ötre iptal edilmiş. Yazma 13'teki iki örnekte ise gayın ötreli; birinde gayın'dan sonra vav da var. Krş. CC *yovaç* "öbür dünya, ahiret" (KpTS), Kazan Tatar *yuvaç* "büyük ırmakların çayırlarında yetişen ormanlık" (KTTS).

1516 Bk. yazma 40'ta *U.la.yundlug* ile ilgili dipnot.

1517 Metin bozuk: üstünlü kef-nun-sükûnlu kef-lâm-dal-ye. Lâm iptal edilmek istenmiş. Atalay dipnotta, anlama göre, art arda iki emir kipi olması gerektiğini ve ikincisinin de *yé* olması lazım geldiğini belirtiyor. Dankoff-Kelly de ikinci kelimeyi *ye* olarak onarıyor. İlk kelimeyi *kenki* okuyorlar; ancak dipnotta *kedin* "sonra" ihtimaline yer veriyorlar. İkinci kelimeyi *yi* "ye" olarak düşünmek bizce de doğrudur. İlk kelime için krş. (?) Kırgız *kenel-* "2. lezzetlenmek, bol bol almak" (KS), Anadolu ağızları *genel-* "yemek isteği artmak" (DS). Bu verilere göre metni şöyle onarabiliriz: *keŋeld yi* "iştahlan(dır) ve ye".

1518 Tek noktalı fe ile

1519 Mim'de hem ötre hem esre var.

karşı gelme. Başkasını ondan üstün tutma. Eğer kaçacağını hissedersen evindeki tavuğu koru; dışarıda sülün arama.

yöwüş[1520] akrabalara elbise veya mal ile yardım etme. Bu, daha çok, gelin gerdeğe girerken, akrabalarının ona çeyiz hazırlama maksadıyla gönderdikleri hediyelerdir. Atasözü: **Yöwüşlüg kelin küde.gü yawaş bulur.** Anlamı: Gelin akrabalarının verdiği mallarla donatılmışsa yumuşak huylu ve kendisine uyan damat bulur. Çünkü o (damat) bunu (gelini) mal ile donatılmış bulur ve ona saygı duyar.

yumuş[1521] iki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme. "Melek" kelimesinin bundan dolayı **yumışçı** adlandırılmış olması mümkündür. Çünkü melek, Arapçadaki *elu:k* kelimesinden alınmıştır; o da "mektup" demektir. Türkler, meleğin adını kesinlikle bilmezler.

yemiş meyveler. Cins ismi. Çoğunlukla ağaçların meyveleri için kullanılır.

G (gayın)

yatıg uyku. **Anı yatıgında tutgı.l** onu uyurken tut.

yıḏıg her şeyin kokuşmuşu.

yıḏıg ot Kâşgar lehçesinde üzerlik otu (Peganum harmala). Uç ve Barsgan lehçelerinde **ildrük**[1522] şeklinde adlandırılır. Oğuz lehçesinde ise **yü.ze.rlik** adı verilir.

yuḏug[1523] bir kişinin başkası tarafından işlenen suçtan dolayı suçlanması. **Anıŋ yuḏugı tokındı** başkasının işlediği suçun sonucu (ceremesi) ona dokundu.

yuḏug* erkek çocuklara küfür için kullanılan bir kelime. Kençek lehçesinde. Bu, **yuḏut** gibidir.

yarag fırsat ve imkân. **(450)** Atasözü: **Īş yara.gında sart asıgında.** Anlamı: İşler için uygun fırsat beklenir. Tüccar da kârındadır. Eğer kazanacağını bilirse, ne olursa olsun, satar.

yışıg kolan.

yawug selin yüksekten yuvarladığı kaya parçası. Aynı şekilde insan veya ayı yamaçta yürürken, onların yürümesinden kaya parçaları yuvarlanır ve vadinin dibine iner.

yakıg (vücuttaki) şiş vb. üzerine konan yakı.

yalıg horozun ibiği. Bundan **takuk yalıgı** (denir).

yalıg atın yelesi. Başka bir şekli **ya.l**'dır. İkisinden de daha doğrusu **yi.l**'dir.

yulug feda. Şiir:

miŋ kişi yulugı bolup öziŋe
bergeler özün anıŋ kö.ziŋe

Diyor ki: Bin kişinin nefsi onun nefsine feda olur ve onun gözlerini gördüklerinde ruhlarını verirler. **öz**, bu beyitte ruh demektir; orada (*öz* maddesinde) insanların bunun hakkında ne dediklerini açıkladım.

(yılıg) yılıg su.w hararet bakımından ılık su. Isı açısından sıcak ile soğuk arasında olan her şey aynıdır.

1520 Tek noktalı fe ile.

1521 Mim'de çok silik kahverengi esre de var.

1522 Dal'da şedde ve ötre var; diğer harfler harekesiz. Yazma 622'de aynı kelime tamamen harekesiz. Ancak yazma 65'te elif esreli, rı ötreli (*ilrük*). Krş. Anadolu ağızları *elduran* "dağlarda yetişen ve çayı pişirilen bir çeşit ot" (DS, Akar 1999: 113).

1523 Bk. yazma 391'de *yudkı yuḏı* ile ilgili dipnot.

yalıg eyerin ön ve arka kaşı. Sonra bunlar birbirinden ayrılır; ön kaş için **öŋdünki yalıg**, arka kaş için **ki.dinki yalıg** denir.

yanıg kusma. **Ol yanıg yandı** o, çok kustu.

yanıg tehdit. **Beg yanıgında tüşme** bey ve vb.nin tehdidi altına düşme.

K (kaf)

yatuk iki cins iplikten örülen yün. Arışı yün, argacı pamuktur.

(yatuk) yatuk nēŋ terk edilip unutulan her şey.

(yatuk) bundan tembel için **yatuk kişi** denir. Oğuzlardan bir grup ülkelerinden hiçbir yere gitmezler, hiç gazaya çıkmazlar; bunlar **yatuk** diye adlandırılırlar; "terk edilmiş tembeller" demektir. **(451)**

yatık uyku ve aynı zamanda uyuma. **Anı yatıkında tuttı** onu uykusunda ve uyurken yakaladı.

(yaruk) yaruk yi.r aydınlık yer. **yap yaruk nēŋ** çok ışıklı nesne.

yaruk yerde, duvarda, dağda, camda vb. şeylerdeki yarık. **Bu ayaknıŋ yarukı bār** bu kapta yarık var.

yarık zırh ve göğüslüğe (cevşene) verilen genel bir isim. Aralarındaki farkı belirtmek için zırha **küpe yarık**, göğüslüğe (cevşene) **sāy yarık** denir[1524].

yorık tıl fasih dil, düzgün konuşma.

yorık huy ve davranış. **Anıŋ yorıkı neteg kişi bile** onun insanlara karşı huy ve davranışı nasıldır?

yorık koşma ve yürüme. **At yorıkı neteg** atın yürümesi ve koşması nasıldır? Su vb. şeylerin akması da aynıdır.

yarık iki bacağın kalça kısmındaki uçları. Bu, **yarıldı nēŋ**'den alınmıştır; "nesne yarıldı ve ayrıldı" demektir. İki ayağın biri edep yerinden sağa, biri sola ayrılmıştır.

yazak otlak. Yağma ve Toxsı lehçesinde.

(yazuk) yazuk at bağından serbest bırakılmış at. Bağından ve bağlandığı yerden bırakılmış her şey aynıdır.

yazuk et sonbahardaki, baharatla karıştırılmış ve doğranmış etin adı. Bırakılır ve ilkbaharda yenir. **Yāz ok yī** sözünden alınmıştır; "onu sadece baharda ye; çünkü o durumda (ilkbaharda) hayvanlar zayıflar; dolayısıyla o da güzden kalan yağlı et yemiş olur." demektir.

yazuk suç. Atasözü: **Öt tütünsüz bolma.s yigit yāzuksuz bolma.s.** Anlamı: Ateş ancak dumanla olur. Bu sebeple gencin de mutlaka bir suçu vardır. Suç işleyen genç bunun için özür diler ve başına kakılır.

yasık yaylık (yay konan yer). Türk dilinde. Oğuz ve Kıpçaklar bunu bilmezler; onlar buna **kurma.n** adını verirler. **(452)** Atasözü: **Oprak yasıkdın tōzlug yā çıka.r.** Anlamı: Yıpranmış yaylıktan tozlu[1525] yay çıkabilir. Bu da *tera'r-raculu'n-naḥi:fe fe-tezderi:hi we fi: eşwa:bihi esedun mezi:dun* (zayıf bir adamı görürsen; ona değer vermezsin; aslında o elbisesi içinde artırılmış -kükremiş- bir aslandır.) sözü gibidir.

1524 Mütarcim Asım'a göre zırh yalnız halkalardan oluşur; cevşen de halka halka olmakla birlikte aralara "ufak ufak tenekeler nasb olunur." (Asım Ef. 2000: 119). Reşat Genç de, *küpe*'nin "küçük çelik halka", *say*'ın "düz" anlamından hareketle *küpe yarık*'ın çelik halkaların birbirine geçmesiyle yapılan zırh, diğerinin göğsü örten yekpare zırh olduğunu düşünür (Genç 1997: 292).

1525 Toz: yayın elle tutulan yerine konulan kayın ağacı kabuğu ve kirişi (Parlatır 2006: 1730).

yulak küçük ve çok su pınarları. Bundan **yul yulak** denir; kaf, lâm'a eklenmiştir.[1526] Şiir:

akturur kö.züm yula.k

tüş kılur ördek yuga.k

Diyor ki: Gözlerim su pınarları gibi akıyor; o kadar ki göller oluşuyor ve oraya ördek vb. su kuşları konuyor.

yolak patika. Kırlarda bulunan küçük yol.

(yolak) yolak barçın çizgili ipek. Herhangi bir şeyde yollar ve çizgiler varsa **yolak** denir. Aslı **yo.lak**'tır.

K (kef)

yitük kayıp. Atasözü: **Yitüklüg ana.sı ko.yun açа.r.** Anlamı: Kaybeden kişi, kaybettiği şeyi annesinin kucağında bile arar. Yani, o bunu yapmakta haklıdır.

(yitig) yitig biçe.k keskin bıçak. Kılıç vb. keskin yanı olan her şey aynıdır.

yitig er zor işlerde keskin (becerikli) adam.

yürek kalp.

yüreklig kalbi sebat içinde olan kahraman.

yörüg tabir (rüya). **Tüş yörügi** rüya tabiri.

yörüg sözün özü ve açıklaması. **sö.z yörügi** sözün açıklanması.

yirük işle.r iki deliği birleşmiş olan kadın.

yirük nēŋ boylamasına yarılmış ve bu sebeple güzelliği gitmiş nesne.

yirük yarık, gedik.

yüzük yüzük.

yize.k askerlerin öncüsü.

yenik her şeyin hafifi.

L

(yasul) yasul tāg yayvan dağ. Her yayvan araziye de **yasul** denir.

yaşıl her şeyin yeşili. Parlak yeşile **yap yaşıl** denir. Arka arkaya **yaşıl yuşul** denir.

M

yaḍım yatak ve şilte. **(453) tülüg yaḍım** fağfûrî[1527], tüylü yaygı. Bu, asli değildir.

yarım nesnenin yarısı. **alımla**[1528] **yarımı** elma vb. şeylerin yarısı.

yarım her şeyden alınan tek parça.[1529] **butık yarımı** dalın yarısı. Aslı, "ikiye ayrılmak" (*inşiqa:q*)'tır.

1526 Tercümede *mülḥaqatun* yerine *muḥlaqa* yazılmış.

1527 Tercümede *mağfu:ri:* olarak verilen karşılık Clauson tarafından *fağfu:ri:* (Çin halısı) olarak düşünülmüştür (Clauson 1972 : 891).

1528 Bk. yazma 77'de *alımla* ile ilgili dipnot.

1529 Tercümedeki *we-ḥadi:le,* Clauson'a göre *waḥi:de* olmalı.

yişim tozluk. Bu ikisi (bir çift tozluk), soğukta iki bacağa giyilen bir şeydir.

yıgım topra.k topraktan tepe. Mim (*m*), nun'dan (*n*'den) dönüşmüştür.

yalım kaya sarp. Bu, yalçın dağdır. Atasözü: **Telim sö.züg uksa bolma.s yalım kaya yıksa**[1530] **bolma.s**. Anlamı: İnsan saçma sözü anlayamadığı gibi dağın yalçın kayalarını da yıkamaz. Bu, sözde esas konuya gelinmesi için kullanılır.

yelim kendisiyle tüy ve benzeri şeyler yapıştırılan tutkal. **yaru**[1531] **yelim** balık tutkalı.

N

yipin[1532] koyu kırmızı. Şakayık renginde olan her (şey). Atasözü: **Kılnu bilse kızıl keḍe.r yara.nu bilse yaşıl**[1533] **keḍe.r.** Anlamı: Kadın şuh ve işveli olmayı bilse kızıl ipek giyer; nazlı ve tatlı olmayı bilirse erguvanî ipek giyer. Yani koca, böylece onu hoş tutar.

yatan ok atılan tahtadan yay.

yatan pamuk atıcının yayı.

yarın kürek kemiği. Türkler bununla ilgili şöyle derler: **Yarın bulgansa i.l** [1534] **bulganu.r**. Anlamı: Karışırsa... ülke...[1535]

yurun ipekli parçası. Bundan **yurun yuka** denir.

yaşın şimşek. Bir Türk hikmetinde **kimiŋ bile ka.ş bolsa yaşın yakma.s** denir. Anlamı: Kimin yanında taş -ki bu saf, beyaz bir taştır- bulunursa onu yüzük olarak takar ve ona şimşek zarar veremez; çünkü onun (o taşın) özelliği budur. **(454)** Bu, bir kumaşa sarılıp ateşe atıldığı zaman yanmaz; kumaş da yanmaz. Bu denenmiştir. Adam susayınca onu ağzına koyarsa susaması kırılır.

(yıgın) yıgın topra.k toprak vb. şeylerin yığını.

yakın her şeyin yakını. **yakın yi.r** yakın yer. **yakın er** kardeşlerden yakın olan adam. Şiir:

yakın yaguk körmeḍip nēŋni küḍü.r

kaḍaş tapa ıt kipi kı.ŋru baka.r

İnsanlar arasında vefanın azlığını niteleyerek diyor ki: İnsan yakınlarından ve kardeşlerinden hürmet görmüyor; onların mala önem verdiklerini görüyor. Kardeşine kızgın gözlerle bakıyor. Sanki o, başkasından kemiği koruyan bir köpektir.

yigen[1536] hasır otu (Typha).

yalın ateşin alevi. **ōt yalını.**

yulun omurilik.

yilin kısrak memesi. Tek tırnaklı hayvanlar için aynıdır.

1530 Ye'de iptal edilmiş üstün de var.

1531 Vav, sonradan kaf'a çevrilmiş. Yazma 454'te açıkça *yaru yelim.*

1532 Metinde *beyne ~ bayna.* -n ile biten kelimeler arasında olması ve vezin sebepleriyle *yipin* okunmalı. Krş. yazma 460 ve 464'te *yipgin, yipgil.*

1533 Anlam "erguvani (eflatun ile kırmızı arası renk)" olarak verilmiş. Ayrıca atasözü *yipin* maddesinde verildiğine göre burada da *yaşıl* değil *yipin* kelimesi beklenir. O zaman da iç kafiye (*kızıl – yaşıl*) bozulur. Yazma 464'te "erguvani" anlamında *yipgil* kelimesi de vardır. İç kafiye bakımından atasözüne bu kelime yakışır.

1534 Elif'te hem esre hem ötre var. Esre iptal edilmiş.

1535 Tercüme eksik. "Kürek kemiği karışırsa ülke de karışır" olmalıdır. Hiç şüphesiz söz, kürek kemiği falıyla ilgilidir.

1536 Atalay *yiken,* DTS *yeken,* Clauson, Dankoff-Kelly *yigen.* Krş. CC *yegen* "kaba hasır döşek" (KpTS), Kar.-Mal. *cegen* "hasır" (KMTS), Anadolu ağızları *yeğen* "büyük dallardan çıkan ince dallar, filizler" (DS); fakat Kırgız *ceken* "kuga dahi denilen saz" (KS), Kazan Tatar *ciken* "sukamışı" (KTTS), Türkmen *yeken* "yapraklı su kamışı" (TTS).

Başka Bir Tür

G (gayın)

(yayıg) yayıg kişi kararsız huylu adam. Bir buna, bir ona döner.

K (kaf)

(yayık) yayık kişi Gayın'lı biçimi de vardır[1537]. Bu, **bışıg et** dedikleri gibidir; "pişmiş et" anlamındadır. **Bışık** bir başka şeklidir.

yitim[1538] keten (Linum usitatissimum) tohumu. Bu, susam tanelerine benzer; ancak bu daha kırmızıdır; yağı kandilde kullanılır.

Matvî (Katlanmış)

yibe[1539] Oğuzcada ıslak ve yaş her şey.

yapı eyer örtüsü. Çigil lehçesinde.

R

yaru yelim balık tutkalı.

yöre her şeyin etrafı ve kenarı. Oğuzca.

Z

yazı açık arazi.

S

(yası) yası nēŋ yassı nesne.

G (gayın)

yagı düşman.

W

Yawa Oğuzlardan bir kabile. Vav ile **Yava** ve elif ile **Awa** da denir.

yawa[1540] *turşu:ş* (yenilen, tutmacı renklendiren ve ilaç olarak da kullanılan bir bitki –

1537 Bir üstteki *yayıg* kelimesinin varyantı.

1538 Atalay *yitim*, DTS *yitim* (?), Clauson, Dankoff-Kelly *yayım*. İkinci dişin noktaları yok ve kelime harekesiz. Clauson *yayıg* ve *yayuk* kelimeleriyle aynı bölümde olduğu için ikinci dişin ye olması gerektiğini düşünüyor ve kelimeyi *yay-* fiiline bağlıyor. Atalay dipnotta Kuzey Türklerinde aynı anlamda *yitin* sözünün bulunduğunu belirtiyor ve bu sebeple *yitim* okuyor. Gerçekten de "keten" anlamında Başkurtçada *yitin*, Kazan Tatarcasında *citin* kelimeleri var (KTLS).

1539 Atalay, DTS *yaba*, Clauson *yebe*, Dankoff-Kelly *yiba*. Krş. Kar.-Mal. *cibçil* "ıslaklık, nem, rutubet, yaş", *cibi-* "ıslanmak" (KMTS), Kırgız *cibi-* "nemlenmek, yaş olmak, ıslanmak" (KS), Kazak *jibi-* "1. yumuşamak, erimek" (KTS), Altay *cibi-* "1. ıslanmak, 2. yumuşamak" (ATS), Özbek *ivi-* "sıvıyı emip nemli olmak, nem çekip yumuşamak" (UTİL).

1540 Tek noktalı fe ile.

Cynomorium coccineum)[1541].

(yawa) yawa yi.r soğuktan (uzak), sıcak yer.

K (kaf)

yaka elbise yakası.

(yakı yukı) yakı yukı er kendini aşağı görüp yaltaklanan adam.

yaku yağmurluk. Aslı **ya.gku**'dur; hafifletilmiştir.

K (kef)

(yigi) yigi yıga.ç çok ve birbirine girmiş ağaç. **(455)** Bundan kef düşerek **yi yıga.ç** da denir. **yigi tīş** aralıksız diş. **Tōn yigi tik** elbiseyi dik; dikişini aralıksız yap ve pekiştirilmiş olarak teyelle! Dikiş yeri **yi** diye adlandırılır; aslı **yigi**'dir.

L

yala bir şey konusunda töhmette bırakmak. Bir tür yufkaya **yala.çı yuga** denir; "yufka ekmek" demektir; ona bir şey dokunursa, inceliğinden hemen dağılır ve bundan aşçı itham edilir; "onu sen kırdın" denir.

yula kandil. Şiir:

tegme iwet ışka[1542] körüp turgıl ele

çakmak çakıp iwse kalı uḍnu.r[1543] yula

Diyor ki: Bir işe aceleyle gitme; onun girişine bak; dur ki onun nasıl olduğuna karar veresin. Çakmağı yakıp (kandili) aceleyle yakmak isterse aceleden kandil söner.

yalu[1544] tayların bağı. Kısraklardan kımız alınırken taylar tek ipe bağlanırlar ki merada kısraklar onun etrafında dönsün ve sütleri sağılsın.

M

yemü[1545] bir edattır; anlamı "bu sözü kabul ettin mi; sana emredileni yapmak için onu aklında tuttun mu"dur. **Sen bargıl yemü** sen git, tamam mı? Aslı **yah**'tir; edattır ve "evet" demektir; mim ile vav (*mü*) sorudur.

N

yana edattır; anlamı "ikinci defa"dır. **Yana keldi** ikinci defa geldi.

Başka Bir Tür

yaya insanın kıçı. İnsanlar için (kullanılır).

1541 Krş. yazma 455'te *yava*.

1542 Elif'te üstün var.

1543 Zel'de esre var, nun'un noktası yok.

1544 Atalay, DTS *yalu*, Clauson, Dankoff-Kelly *yelü*. Krş. yazma 610'da *yalŋu* ve 622'de *yalŋu.la.ma.k*.

1545 Atalay, DTS *yemü*, Clauson, Dankoff-Kelly *yamu*. Krş. Türkiye Türkçesi *e mi* "olur mu" (TS).

V

yava *ṭurşu:ş* (hem yenilen hem ilaç olarak kullanılan bir bitki – Cynomorium coccineum[1546]). Sıkılmış suyu ile tutmacın renklendirildiği bir bitkidir. Yumuşak w'li biçimi de vardır.

Yava Oğuz kabilelerinden. **Yawa**'nın başka bir şekli.

(yava) "sıcak yer" için **yava**[1547] **yi.r** diyen bir lehçe de vardır. Yerinde açıkladığım gibi vav, yumuşak fe (*w*) ile yer değiştirir.

Fa'lel Bâbı

T

yetti[1548] sayılardan yedi. **Yetti kat kök** yedi **(456)** kat gök.

Few'al Bâbı

yuvlıç tiftik; keçinin ince, yumuşak yünü.

G (gayın)

yuvga yufka ekmek.

yayguk kısrak memesinin ucu. Kıpçak lehçesinde bazıları **yazguk** der.

Harekeleriyle Fa'āl Bâbı

yanu.t cevap. **sö.z yanu.tı** sözün cevabı.

yanu.t hem karşılık hem fiyat.

Ç

yıga.ç dört varyantı olan **yıgaç**'ın bir şekli.

R

yıpa.r misk. Sert be[1549] ile.

yula.r atın yuları.

Yama.r yer adı. Oradan **Yama.r sūwı** akar. Bu, **Yaba.ku** bozkırında büyük bir vadidir.

G (gayın)

yada.g yaya.

yara.g fırsat ve imkân. **Īş yara.gı** işin fırsatına ve yönüne bak. **Yarag**[1550] başka bir şekildir.

1546 Hauenschild 1994: 84.

1547 Fe ile yazılmış.

1548 Te üzerindeki şedde silinmiştir.

1549 Tercümede ye.

1550 Rı'da iptal edilmiş esre de var.

yama.g yama. Atasözü: **Barçın yama.gı barçınka kars yama.gı karska**[1551]. Anlamı: İpeğin yaması ipekle daha uygun olur. Yünün de yaması yünle yakışır. Bu, her cinsin kendi cinsine daha meyilli olduğunu anlatmak için kullanılır.

K (kaf)

(yıra.k) yıra.k yi.r uzak yer. Kardeşlerinden ve başkalarından her uzak olan aynıdır. Şiir:

ugragım kendü yıra.k
bulnadı me.ni kara.k

Anlamı: Uğrayacağım yer uzaktır. Ancak sevgilinin gözü beni esir etti ve hedefime gitmeme engel oldu.

yaga.k ceviz (Juglans regia).

(yagu.k) yagu.k yi.r yakın yer. Bundan akrabalar için **yak yagu.k** denir.

yona.k eşek, inek vb. hayvanların semeri altına konan çul.

K (kef)

Yime.k Türklerden bir boy (*ci:l*). Bunları Kıpçaklardan saydık. Kıpçak Türkleri ise kendilerini başka bir grup sayıyorlar.

N

yaga.n fil. İki şekilden birinde.

(Yaga.n Tigi.n) bununla adam **Yaga.n Tigi.n** diye adlandırılır.

yogu.n (457) her şeyin irisi.

yıla.n yılan.

ok yıla.n insan ve başkasına kendini fırlatan yılan.

yıla.n yılı Türkçede on iki yıldan birisinin adı.

yama.n her şeyin kötüsü.

yama.n ig cüzzam.

Ortası Sükûnlu Fa'lî Bâbı

P

(yalpı) yalpı nēŋ derinliği olmayan tabak gibi, ahşaptan yontularak yapılan her şey.

T

yartu yonga. Üzerine yazı yazılan levhaya da benzetme yoluyla bu ad verilebilir.

1551 Clauson'ın da belirttiği gibi burada *karış* "karış" kelimesinin yeri yoktur. *Kars*, yazma 175'te "koyun yününden ve deve tüyünden yapılan elbise" anlamındadır. Ayrıca bk. Hamilton 1998 : 63.

Ç

yirçü kabir.

yorçı[1552] tecrübeli kılavuz.

yinçü inci.

(Yinçü) cariyeler bununla **Yinçü** diye adlandırılır. Atasözü: **Ütlüg yinçü yi.rde kalma.s.** Anlamı: Delinmiş inci yerde bırakılmaz; biri gelip onu alır. Bu, cariyelerin bakire olarak, kız kurusu gibi uzun süre evde tutulmaması ve birisinin onunla evlenmesi için söylenir. Oğuzlar ve Kıpçaklar onu **cinçü** diye adlandırırlar; ye'yi cim'e çevirirler.

D

yogdu devenin çenesi altındaki uzun tüyler.

yigde iğde (Elaeagnus).

yemdü[1553] kasık kılı.

yundı yemekten sonra kapların yıkandığı su.

R

(yapru) yapru yi.r pürüzsüz, geniş yer.

yapru kula.k sarkık kulak.

(yaşru) ol yaşru keldi o, gizlice geldi. **yaşru īş** içinde sır (gizlilik) olan.

yogru devenin uzun tüyü. **Yogruy** da denir. Rı, dal'dan dönmüştür. Arapçada *'akeruhu* (onun deve sürüsü) ve *'akeduhu* (onun besili devesi) dendiği gibi.

(yagru) ol aŋar yagru[1554] **yorı.ma.s** o, onun çevresine yaklaştırılmaz. Aslı kaf ile **yakru**'dur; ona yakın olduğu için gayın ile değiştirilmiştir. Bu, Arapçadaki *yaqrubu*'ya yakındır. Onların *yaqru:* (bir araya gelir) sözündeki vav, *yakrubu*'daki (yaklaşır) be'den dönüşmüştür.

yogrı çanak. Atasözü: **Aş tatgı tūz yogrı.n yïme.s.** Anlamı: Yemeğin tadı **(458)** tuz iledir; ancak tuz yalnız başına çanakla yenmez. İşte, maksadı belirlemek için söylenir.

yakrı hayvani yağ (eritilmemiş). Şiir:

bışrılur yakrı kıya.k

toşgurur yogrı çana.k

Diyor ki: İç yağı ve kaymağı pişirilir; çanağı ve kabı doldurur.

Ş

yaxşı: her şeyin güzeli ve iyisi. **yaxşı nēŋ** iyi şey. **yaxşı īş** iyi iş.

yarşı bir şeyin yarısını alanın adı. Nesnenin yarısının da adıdır. **Anıŋ yarşı.sı bu** bu, onun yarısını alandır. **Ol meniŋ bïrle tām yarışı** komşum bana bitişik evdedir; yani aramızdaki engel duvardır.

1552 Atalay, DTS *yorçı*. Clauson, Dankoff-Kelly *yerçi*. Ye açıkça ötreli.

1553 Atalay, DTS *yamdu*, Clauson, Dankoff-Kelly *yemdü*. Krş. Kerkük ağzı: *yemdik* "kasık kılı".

1554 Ye dişinde te noktaları da var ve ilk harfe ötre de konmuş. Muhtemelen müstensih *toġru* kelimesiyle karıştırmış.

G (gayın)

yawgu[1555] hakandan iki derece aşağıda olan, avamdan kişinin lakabı.

Yawgu Barsgan[1556] yakınında bir şehrin adı. **Yawgu** yakınındaki bir dağ geçidine de **Yawgu Art** adı verilir.

yuwga[1557] evlatlık.

Kara Yalga Fergana ile Türk diyarı arasında sarp bir dağ geçidinin adı. Atasözü: **Kara mu.ŋ kelmeginçe Kara Yalga keçme.** Anlamı: Kara bela gelmedikçe bu sarp geçidi geçme; çünkü o sarptır ve devamlı kar tutar.

yalgu rezil, alçak. Oğuzca.

W

yelwi[1558] büyü.

(yelwiçi) bundan "büyücü" için **yelwiçi** denir. Şiir:

yelwin anıŋ kö.zi
yelgin anıŋ özi
tōlun āyın yūzi
yardı meniŋ yü.re.k

Sevgilisini niteleyerek diyor ki : Onun gözü büyülüdür; onunla avlar. Kendisi ise yolcudur. Yüzü dolunay gibidir. O bana bir göz attı ve onunla kalbimi yardı.

K (kaf)

yuwka her şeyin incesi. Atasözü: **Ana.sı tewlüg yuwka yapa.r oglı tètig koşa kapa.r.** Anlamı: Anne çocuğa hile yaparak[1559] (ekmeği) ince pişirir; çocuk da zekidir, onları ikişer ikişer kapar. **(459)** Bu, iki dâhinin bir arada oluşu için söylenir.

yubka fe'linin (*yuwka*'nın) bir şekli. Be, fe'yi izler. Arapçada *usruf* ve *usrub* (eritilmiş kurşun); *maşṭaba* (peyke) ve *maşṭafa* denildiği gibi. *ba:ni:d* (şekerleme) de Arapçalaştırılır ve *fa:ni:ẓ* denilir.

yılkı büyük ve küçükbaş hayvanlar. Bu isim, bütün dört ayaklıları içine alır.

M

(yarma) yarma yuvga bir çeşit yufka. Boylamasına ikiye ayrılan herhangi bir şey de aynıdır.

Yagma Türklerden bir boy (*ci:l*). Onlara **Kara Yagma** denir.

Yagma Taraz ~ Tıraz yakınında bir köy adı. Aslı, birincidendir (köyün adı boy adından

---

1555 Tek noktalı *fe* ile.

1556 *Be* yerine *ye* ile yazılmış.

1557 Tek noktalı *fe* ile

1558 Atalay *yalwı*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *yelwi*. Clauson Moğolca *cilbi/cilvi*, Moğolcadan geri ödünçlemeyle Şor ve Tuvaca *çilbi* biçimlerini kaydediyor. Tekin, ünlünün inceliği için DTS'daki Eski Uygurca *yelvik-* "büyüye uğramak" fiilini tanık gösteriyor. Ayrıca bk. Hakas *çelbe-* "1. el sallamak, yelpaze sallayarak rüzgâr çıkarmak, 2. büyü yapmak" (HTS), Anadolu ağızları *yalvı* "büyü", *yalvıcı* "büyücü" (DS – Sadece Balıkesir'de ?).

1559 Tercümede *muḫta:le* yerine *muxta:le* yazılmış.

çıkmıştır).

yalma kaftan. Farslar bunu Türklerden alıp *yelmeh* demişlerdir. Sonra da Araplar Farslardan alıp *yalmaq* demişlerdir. He'yi kaf'a çevirmişlerdir; *xandaq* dedikleri gibi. Aslı *kendeh*'tir. *Yaraq*'ın da aslı *yarah*'tır. Nitekim *Ẓu'r-Rumme* de bunu zikrederek şöyle demiştir: *ke-ennehu müteqabbiyyin yalmaqin* (o kaftan giymiş gibidir); (*yalmaq*) Arapçalaştırılmıştır. Kimse bunu, Türkler, Farslardan aldı diyemez; çünkü ben bunu, en uçlarda yaşayan avam Türklerden işittim. Zaten onlar yağmurluğa başka insanlardan daha fazla ihtiyaç duyarlar; çünkü onların ülkesinde yağmur ve kar daha fazladır.

N

yezne büyük kız kardeşin kocası.

yigne iğne.

temen yigne çuvaldız.

Bunun Matvîsi (Katlanmışı)

G (gayın)

(yomgı) yomgı[1560] **nēŋ** bir araya gelmiş çok nesne. **Kişi yomgı keldi** insanlar, her şeyleriyle beraber, toplanarak geldiler.

Harekeleriyle Fa'ālī Bâbı

Ç

(yala.çı) yala.çı er herkesi, her konuda itham eden adam. Bundan bir çeşit yufkaya **yala.çı yuvga** adı verilmiştir; çünkü ona en küçük bir şey değdiğinde parçalanır.

G (gayın)

(yuba.gu) yuba.gu[1561] **īş** ihmal edilebilir ve uygulanmayabilir iş.

(yorı.gu) yorı.gu yi.r yürünecek yer. Yer adıdır; zaman için de kullanılır.

yıra.gu şarkıcı ve muganni. **(460)**

(yaşa.gu) bu er ol uzu.n yaşa.gu uzun ömürlü olmaya hakkı olan, bu adamdır. Zaman ve yer ismi de aynıdır.

(yama.gu) bu tōn ol yama.gu yamanmaya değer olan bu elbisedir.

K (kaf)

Yaba.ku Türklerden bir boy (*ci:l*).

yapa.ku yün yoluntusu. Baş kısmındaki kıl keçelenirse **yapa.ku boldı** denir.

Yaba.ku Suwı Kâşgar dağlarından Özcend Fergana'ya akan bir nehrin adı.

1560 Bk. yazma 423'te *yomıttı* ile ilgili dipnot.

1561 Metinde *buya:ġu*. Yazma 480'de kelimenin fiili *yubadı* şeklindedir. Ayrıca bk. yazma 422'de *yubattı* ile ilgili dipnot.

K (kef)

(yöle.gü) yöle.gü[1562] **nēŋ** bir şeyi desteklemek için kullanılan nesne.

(yeni.gü) bu ura.gut ol yeni.gü bu kadın neredeyse doğuracaktır.

Harekeleriyle Fa'lān Bâbı

Ç

yabça.n yavşan otu (Artemisia). **Yawçan**[1563] diğer bir şekildir; daha önce kuralı verildiği gibi fe (*w*), be'yi izler.

Ş

yimşe.n Kıpçak ülkelerinde yetişen yabani bir meyvenin ismi.

G (gayın)

(yawga.n) yawga.n aş içinde et bulunmayan yemek.

yalga.n yalan. Bununla başkası nitelendirilebilir ve **yalga.n kişi** denir; "yalancı insan" demektir. **Yalga.n sö.z** denir; "yalan söz" demektir.

yılgu.n ılgın (Tamarix)

K (kef)

(yipgi.n) yipgi.n nēŋ koyu renkli nesne.

(yelgin) yelgin atlıg hızlı koşan atlı. Oğuzlar "yolcu" için **elgin** derler; ye'yi elif'e çevirirler.

L

yamla.n bir çeşit sıçan.

Fa'ilān Bâbı

K (kef)

Yeti.ge.n[1564] Büyükayı (takımyıldızı).

M

yası.ma.n (su boşaltılırken) kır kır eden testi.

1562 Bk. yazma 481'de *yöle.di* ile ilgili dipnot.

1563 Ye'de ötre de var.

1564 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *yetigen*. Clauson, *+ge:n* 'i *+gü:n* topluluk (Collective) ekinin ikincil biçimi kabul ederek ve yaşayan lehçelerdeki örneklere bakarak kelimeyi *g*'li okuyor. Erdal eki, *teŋriken, kadırkan* gibi örneklerle birlikte "sınıf gösterici (class marker)" ek kabul ederek *kan/xan* kelimesine götürüyor (Erdal 1991: 76-77). Fakat krş. Türkmen *yedigen* (TTS), Anadolu ağızları *yedigen ~ yediger ~ yedikardeş ~ yediker* (çok dar alanda)... (DS), Kazan Tatar *cidigin yoldız* (KTTS), Kar.-Mal. *cetegeyli ~ ceticegen* (KMTS), Kırgız *cetigen* (KS), Kazak *jetigen* (KTS), Hakas *çidigen* (HTS). Bunlara karşılık Altay *ceti-kaan* (ATS), Tuva *çedi-haan* (TvTS) Erdal'a hak verdiren tanıklar mı, yoksa *yedikardeş, ceticegen* gibi sonradan ortaya çıkmış örnekler mi?

yolı.ma.n[1565] her yönden yapılan yağma.

Fa'anli Bâbı

yonındı yonga, talaş.

Üçlü baplar ve ona eklenenler bitti.

DÖRTLÜ BAPLAR

Harekeleriyle Fa'lel ve Fa'lāl Bâbı

T

yapgut minder ve aynı zamanda kıl ile yün yoluntusu.

Ç

yaptaç[1566] küçük keçe. **(461)** Çobanlar bunu yağmur ve karda giyerler.

yapguç eşek vb.ni sürmek içi kullanılan değnek.

yasga.ç hamur tahtası. Aslı **yası yıga.ç**'tır; "enli tahta" demektir.

yagmur yağmur. **Yamgur**, başka bir şeklidir. Atasözü: **Neçe me oprak keḍük erse yagmurka yara.r**. Anlamı: Keçe ne kadar yıpranmış olursa olsun yağmurda işe yarar. Kötü davranan ve kibirlenen hizmetçiyi çıkarmak isteyen adam için kullanılır. Böyle olsa bile, belki onu bazı işlerinde kullanırsın ve sen de rahat edersin. Şiir:

kuydı bulut[1567] **yagmurın**
kerip tuta.r ak torı.n
kırka koḍtı ol karın
akın akar eŋreşü.r

Diyor ki: Bulut yağmurunu döktü; ağını havaya yaydı. Bununla bulutu kastediyor. Karını dağa bıraktı; oradan sel olup, inleyip şarıldayarak akmaktadır.

Z

yarpuz yarpuz (Mentha pulegium). Bu, bir bitkidir.

yarpuz firavun faresi (Herpestes ichneumon). Yılan öldüren bir hayvan. Atasözü: **yıla.n yarpuzdın kaça.r kança barsa yarpuz utru kelür.** Anlamı: Yılan devamlı firavun faresinden kaçar; nereye yönelirse karşısına firavun faresi çıkar. Sevmediği bir şeyden kaçtığı hâlde, (kaçtığı şey) devamlı karşısına çıkan ve onu gören için kullanılır.

yulduz yıldız. Genel bir isimdir. Sonra birbirinden ayrılır. **Eren Tü.z** Müşteri (Jüpiter).

1565 Ye'de üstün var. Fakat bk. yazma 423'te *yolıttı* ve onunla ilgili dipnot.

1566 Atalay, DTS *yaptaç*, Clauson *yapğuç*, Dankoff-Kelly *yaptaç (yapguç ?)*. Metinde açıkça *yaptaç*.

1567 Lâm'da iptal edilmiş esre de var.

Kara Kuş Mizan Yıldızı (Terazi burcu)[1568]. **Ülker**[1569] Ülker. **Yeti.ge.n**[1570] Büyükayı. **Temür Kazuk** Kutup Yıldızı. **Bakır Sokım**[1571] Merih.

yıldız ağacın kökü. Adamın nesebi buna benzetilir. **Tüplüg yıldızlıg** nesep kökü derin olan asil insan.

yolsu.z yolunu kaybeden. Aslı, **yōlsu.z**'dur.

Ş

(yerdaş) yerdaş kişi insanlardan yerli olan. **(462)** İki adam aynı şehirden ise her biri diğerine Oğuzcada **yerdaş** der.

yarmaş[1572] iri dövülmüş buğday. **yarmaş* ün** dövülmüş, ince buğday unu. Bu edat, zıtlardandır; gerçekte ikisinin aslı da birdir.

yugruş Türklerde avamdan olup vezirlik mertebesine yükselen kişi. Farslar ve başkaları, ne kadar muhteşem, ne kadar çevresi geniş ve güçlü olursa olsun bu unvanı alamaz. O, hakandan bir derece aşağıdadır; ona ipekten siyah bir otağ verilir; yağmurda, karda ve sıcakta o otağı kurarlar.

G (gayın)

(yunçıg) yunçıg īş eziyet veren, çürük ve sonuç alınamayan iş. **yunçıg er** durumu kötü olan, zayıf adam. Şiir:

öḍlek arıg kewredi[1573]
yunçıg yawuz tawradı
erdem yime sewredi
ajun begi çertilü.r[1574]

Diyor ki: Zaman gevşedi; zayıf ve gevşek olan güçlendi; dünya beyinin ölümüyle -yani Afrâsiyab- devrin insanlarının güzel işleri kalmadı.

yortug savaş veya yürüyüş gününde sultanın maiyeti.

yarlıg acınası, fakir. **yarlıg er** acınası adam.

yarlıg sultanın mektubu ve emri. Çigil lehçesincedir; Oğuzlar bunu bilmez.

(yaşlıg) yaşlıg kö.z yaşlı göz.

(yaşlıg) yaşlıg er yaşlı adam. Her hayvanın yaşlı olanı da aynıdır. Aslı **yāşlıg**'dır.

1568 Yazma 51: *Eren Tü.z* "Mizan Yıldızı"; yazma 167: *Kara Kuş* "Mizan Yıldızı"; yazma 542: *Kara Kuş* "Müşteri (Jüpiter)". Kutadgu Bilig'de ise *Erentir* "İkizler burcu" anlamında (139), *Oŋay* "Müşteri" anlamında (132) kullanılmıştır. *Kara Kuş* da KB'de iki kez geçer; Arat, birincisine "Müşteri" (5675), ikincisine "Kara Kuş" (6219) karşılığını vermiştir.

1569 Metinde *Ülken* (*Ülkez*?)

1570 Bk. yazma 460'ta *Yeti.ge.n* ile ilgili dipnot.

1571 Bk. yazma 181'de *Bakır Sokım* ile ilgili dipnot.

1572 *Yarmaş* art arda iki kez geçiyor. Birincisinde mim'de sadece üstün var; ikincisinde üstün ve esre. Clauson'ın sadece ikinci kelimenin mim'inde geçen esreyi esas alıp kelimeyi *yarmış* okuması doğru değildir. Şüphesiz kelime *yar-* fiiliyle ilgilidir; ancak burada *-mış* eki değil *-ma aş* biçim birimleri vardır. Yazma 70'te görüldüğü gibi Oğuzlarda *aşlık* "buğday" demektir. 16. yy. şer'iye sicillerinde de *aşlık* "dövülmüş buğday" anlamındadır (TS). Öte yandan *yarma* için bk. Osm. *yarma* "2. değirmende her tanesi birkaç parçaya ayrılacak surette öğütülmüş: arpa, bakla, burçak yarması" (Ş. Sami), Anadolu ağızları *yarma* "1. buğday, arpa, mısır, bezelye vb.nin iri çekilmişi, dövmesi" (DS), Azer. *yarma* 2. dibekte dövülmüş buğday taneleri //bulgur..." (AzTS), Türkmen *yarma* "iri, gelişigüzel kırılmış tahıl, yarma" (TTS). *Yarma aş>yarmaş* için krş. yazma 461'de *yası yıga.ç>yasga.ç.*

1573 Tek noktalı fe ile.

1574 Dörtlüğün benzeri için bk. yazma 64.

(yamlıg) yamlıg kö.z çapaklı göz. Aslı **yāmlıg**'dır.

yapga.k kuş avlamak için kullanılan bir çeşit tuzak.

yatga.k hükümdarın, kalenin vb. şeylerin muhafızı. **Yatga.k yattı** adam geceyi muhafızlıkla geçirdi.

yuḍruk elin toplanması (yumruk). Atasözü: **Yātnıŋ yāglıg tikü.sinden öznüŋ kānlıg yuḍruk yi.g.** Anlamı: **(463)** Yakın birisinden yumrukla dürtülmek ve yumruklanmak, yabancı birisinden yağlı bir lokma yemekten daha iyidir. Bu, hırçınlaşan akrabalar arasında barışı sağlamak için söylenir.

yarmak dirhem (para).

yastuk yastık.

(yawlak) yawlak kişi ters huylu insan.

yawla.k her şeyin kötü olanı. Oğuzca ve Kıpçakça. Şiir:

külse kişi yüzi.ŋe körklüg yüzin körüngil

yawlak küḍez[1575] **tılıŋnı eḍgü sawıg tilengil**

Diyor ki: Bir adam senin yüzüne gülerse sen de onu güzel bir yüzle karşıla; dilini sıkı tut; konuşmada ve açıklamada güzel söz ara!

Yawla.k Sarıg bir beyin adı.

yawla.k aslında her şeyin en şiddetlisidir. **Yawla.k katıg yıga.ç** denir; "çok sert odun" demektir.

yumga.k her şeyin yuvarlak ve yumru olanı.

(yumga.k tana) bundan Uç lehçesinde kişnişe (Coriandrum sativum) **yumga.k tana** denir. **Tana**, zannedersem, Farsçada "tahıl" anlamında kullanılan "*da:ne*"dir; Türkler onu Türkçeleştirip **tana** demişlerdir.

yumşa.k her şeyin yumuşağı.

yandak tike.n deve dikeni (Silyum marianum).

yandak çeker kudret helvası.

(yandık) yandık at soysuz at.

yundak özellikle atın pisliği. Atasözü: **Yagı.nıŋ erse kerek yundakı tegi.r.** Anlamı: Düşmandan bile gelse mal sana lazımdır. Düşmanının malından hiç olmazsa atının pisliği kalır; ondan da faydalanıp ateş yakarsın.

yunguk çöven (sıvısı ve dalları, suyu köpürten, kir temizleyici bir bitki – Saponaria officinalis). Bil ki kaf (*-k*) fiillere gelerek onlardan alet ismi yapar. "Orak"ın adı olan **orga.k, o.rdı** sözünden alınmıştır; "otu kesti" demektir. Bu da ondandır; çünkü **yūdı** bir fiildir; anlamı "yıkadı"dır; burada elbiseyi yıkadığı için fiile, gördüğün gibi kaf eklenmiştir.

yanlık çoban çantası.

yançuk kese.

K (kef)

yüdrük üzerine eşya ve elbise konulan sedir. **(464)**

1575 Bk. yazma 312'de *küḍezdi* ile ilgili dipnot.

(yüzlüg) iki yüzlüg er iki yüzlü adam. **iki yüzlüg közŋü** (iki yüzlü) ayna[1576].

(yügrük) yügrük at yarış atı. Oğuzlar; zeki, akıllı ve faziletli âlime **yügrük bilge** derler.

(yüksek) yüksek tāg yüksek dağ. Yükselmiş, uzun ve yüksek her şeye **yüksek** denir. "Kuşun tüyü" anlamındaki **yü.g** sözündeñ türemiştir. Onun (tüyün) tabiatında yükselme, yukarı çıkma olduğundan her yüksek şey onunla adlandırılmıştır. Şiir:

us es körüp yüksek kalık ko.dı çoka.r[1577]

bilge kişi ögüt birip tawrak uka.r

Diyor ki: Akbaba av görürse yüksek gökten inerek üzerine kapanır. Hikmetli adamın da avı öğüttür; onu işitince ezberleyip anlar.

yüksük[1578] okçunun parmağındaki yüksüğe benzer şey. Tunçtan veya deriden yapılır; terzi, iğne batmasından korunmak için onu parmağına takar.

yilpik cin çarpması. **Erke yilpik tegdi** adamı cin çarptı.

L

(yipgil) yipgil tōn erguvan rengi elbise. Lâm (*l*), nun'dan (*n*) dönüşmüştür.

(yartım) bïr yartım boḳūn Topluluktan ayrılıp yalnız kalan bir grup insan.

(yugrum) bïr yugrum[1579] **ūn** bir defa yoğrulacak kadar un.

yetrüm saç birincisinden sonra bırakılmış (tekrar bitmiş olan) saç.

(yarşım) bïr yarşım yi.r yarış alanında yarışan atların yarıştığı yer kadar bir yer.

(yügrüm) bïr yügrüm yi.r bir koşuşla koşulacak kadar yer.

N

(yipgin) yipgin tōn erguvan rengi elbise. Lâm'lı (*l*'li) şekli de vardır.

Bunun Bir Türü

yayla.g yayla.

Fa'ālil Bâbı

Ç (465)

yala.waç elçi. **Yala.vaç** şekli de vardır.

R

yala.war[1580] Uygur lehçesinde hükümdarın elçilerine verilen ad. Atasözü: **Yaş ot**

1576 Sarı 1980 : 1470'te *ma:wiyye*, "ayna" demektir. Metnimizde ise kelime *el-mena:wiyye* (iki yüzlü ayna?).

1577 Cim'de üstün var. Ancak "üzerine kapanmak, çullanmak" anlamındaki fiil *çok-*'tur. Bk. yazma 272'de *çokdı* ile ilgili dipnot. Yazma 272'deki şiirde geçen *uslayu eske çoka.r* ibaresinde de cim ötrelidir.

1578 Sin'de üstün var (*yüksek* ?).

1579 Bk. yazma 486'da *yugruş-* ile ilgili dipnot.

1580 Tek noktalı fe ile.

küyme.s[1581] **yala.war ölme.s**. Anlamı: Taze ot nasıl yanmaz ise elçi de ölmez. Gönderenin mektubunda sertlik ve kabalık olsa bile. Yüce ve Aziz (Allah)'ın dediği gibi *"ma: 'ale'r-rasu:li ille'l-bela:ġu"* (elçinin vazifesi sadece tebliğdir – 5-99).

K (kaf)

(yabı.tak) yabı.tak at üzerinde eyer ve örtü olmayan at. **Ol atıg yabı.tak mündi** o, çıplak ata bindi.

yeme.çük buğday taşınan küçük çuval.

Fa'allū[1582] **Bâbı**

G (gayın)

yawışgu[1583] akdiken, alıç (Crataegus monogyna). **Yumuşga** biçimi de vardır.

M

yigirme yirmi. **Yigirmi** biçimi de vardır.

Dörtlü baplar bitti.

BEŞLİ BAPLAR

Harekeleriyle Fa'al'al Bâbı

G (gayın)

(yıparlıg) yıparlıg kesürgü miskli kap. Atasözü: **Yıparlıg kesürgü.din yıpar kitse yı.ḍı kalı.r**. Anlamı: Misk kabından misk gitse de onun kokusu gitmez. Varlık içinde yaşayan birisinin varlığı gitse; yine o varlıktan bir parça iz kaldığını ve ondan bir şey istendiği zaman mutlaka bir şeyler bulunduğunu anlatmak için söylenir.

(yagırlıg) yagırlıg tewe yağırlı deve vb.

(yularlıg) yularlıg at yularlı at.

(yapıglıg) yapıglıg kapug kapalı kapı.

(yaḍıglıg) yaḍıglıg töşe.k serilmiş döşek.

(yaraglıg) yaraglıg īş mümkün olan iş.

(yazıglıg) yazıglıg at bağından serbest bırakılmış at vb.

(yışıglıg) yışıglıg er ipi olan adam.

(yuluglug) yuluglug kişi feda olunan adam.

(yamaglıg) yamaglıg tōn yamalı elbise.

(yarıglıg) yarıglıg er zırhlı adam.

1581 Bk. yazma 34'te *küyme.s* ile ilgili dipnot.

1582 Metinde *fa'lelu:*

1583 Tek noktalı fe ile.

yazuklug suçlu.

(yışıklıg) yışıklıg er (466) demirden, beyzî miğfer giymiş adam.

(yasıglıg) yasıglıg yā yaylıklı (yay kabı olan) yay.

(yagaklıg) yagaklıg yıga.ç cevizli ağaç.

(yurunlug) yurunlug ura.gut ipek parçaları olan kadın.

(yaşınlıg) yaşınlıg bulıt şimşekli bulut.

(yaganlıg) yaganlıg[1584] **er** fili olan adam.

Bu fasıl çeşitli anlamlar ihtiva eder. Birincisi mef'ul anlamında olmasıdır. Örnek: **yaḍıglıg töşe.k** "serilmiş yatak". **Yazıglıg at** "bağından serbest bırakılmış at".

İkincisi, adlandırılanın o şeye sahip olmasıdır. Örnek: **yıparlıg er** "misk sahibi adam". *Żewi:* (sahipleri) anlamında olur. Örnek: **ayaklıg tewsi** "kâseli tepsi"; **oyuglug ew** "kemerli ev".

K (kaf)

yarındak Türk sırımı. Keçi derisinden yapılır.

yapuşga.k fındığa benzer, dikenli bir bitki (Corylus avellana[1585]). Tüyleri vardır ve atların vb.nin kuyruklarına yapışır. Her işe karışan adam da aynı şekilde adlandırılır.

yapurga.k ağacın yaprakları. Kitabın yaprakları da **yapurga.k** diye adlandırılır.

yıgaçlık ağaçlık. Odunluk da aynıdır.

yaḍaglık yürüyüşte yaya olmak.

yıḍıglık[1586] hem kokuşmuş hem eski olma.

(yamaglık) yamaglık bö.z yamamak için hazırlanmış kumaş vb. parçası.

yılıglık[1587] ılıklık.

yagaklık ceviz yetişen yer.

yarukluk nur ve ışık.

yıraklık uzaklık.

(yalındak) yalındak er çıplak adam.

K (kef)

yigitlik gençlik. **Esiz anıŋ yigitliki** yazık onun gençliğine!

(yüreklig) yüreklig er insanlardan sebatlı, cesur ve yürekli olan.

yetizlik nesnenin eni.

(yöleklig) yöleklig[1588] **yıga.ç (467)** destekli (desteklenmiş) tahta. Desteklenmiş ağaç da aynıdır.

1584 Birinci gayın'da iptal edilmiş esre de var.
1585 Hauenschild 1994: 83.
1586 Ye'de üstün var.
1587 Ye'de üstün var.
1588 Bk. yazma 481'de *yöle.di* ile ilgili dipnot.

(yiliklig) yiliklig sünü.k ilikli kemik.

Harekeleriyle Fa'al'ān Bâbı

T

(ayıtga.n) ol kişi ol telim sö.z ayıtga.n devamlı söz soran adam odur.

(yaratga.n) Teŋri ol yi.rig yaratga.n yer vb.ni yaratan Yüce Allah'tır.

(yarutga.n) kün ol ajunug yarutga.n dünyayı aydınlatan ve ışıklandıran hep güneştir.

(yorıtga.n) yorıtga.n kişi sürekli osuran kişi.

(yagutga.n) ol kişi ol özin yagutga.n inceliğiyle insanlara devamlı kendini yaklaştıran kişi odur.

(yagıtga.n) Teŋri ol yagmur yagıtga.n sürekli yağmur yağdıran yüce Tanrıdır.

(yagıtga.n) ol kişi ol tutçı yagıtga.n barıştan sonra devamlı düşman olan kişi odur.

(yomıtga.n) ol kişi.le.r ol yomıtga.n[1589] bir işte (konuda) devamlı toplanan kavimler (insanlar) bunlardır.

R

(yapurga.n) bu er ol īşın yapurga.n devamlı işini gizleyen ve hile yapan adam budur. Her şeyi saklamak da aynıdır.

(yaşurga.n) ol er ol neŋin yaşurga.n malını vb. şeyleri saklama âdeti olan adam odur.

(yapuşga.n) ol er ol īşka yapuşga.n işlere yapışma âdeti olan adam odur. İşlere yapışan her şey de aynıdır.

(yuşulga.n) bu bāş ol kānı yuşulga.n içinden devamlı kan akan yara budur.

(yışılga.n) bu er ol eligi īşka yışılga.n[1590] işte devamlı eli hafif olan ve (işi) zarafetle yapan adam budur.

(yıgılga.n) bu yi.r ol munda kişi yıgılga.n insanların devamlı toplandığı yer budur.

(yıkılga.n) ol tām ol tutçı yıkılga.n bu devamlı yıkılan duvardır. Başka şeyler de aynıdır.

K (kaf)

yogurka.n yorgan.

K (kef)

yügürge.n ulak. **(468)** Çin'den çıkıp İslam ülkelerine gidecek tüccarlardan önce yola çıkan ve onların haberleriyle mektuplarını getiren kişi.

(yügürge.n) yügürge.n at[1591] çok koşan (at) vb.

1589 Bk. yazma 423'te *yomıttı* ile ilgili dipnot.

1590 İlk harf ötreli be; şın'da ötre de var. Atalay *buşulgan*, Clauson, Dankoff-Kelly *yışılga:n.* Atalay dipnotta, Kuzey Türkçesinde "usta olmak" anlamında *yışılmak* olduğunu belirtiyor. Clauson da Kazakça *ısıl-* fiiline dikkat çekiyor. Bk. Kazak *ısıl-* "bir işe alışmak, ustalaşmak, deneyim kazanmak" (KTS). Ayrıca krş. yazma 107'de *işil-* ve 477'de *yişil-* fiilleri.

1591 Tercümede *muḫżi:r* yazılmış. Kelime "çok koşan" anlamında *miḫża:r* (Sarı 1980: 316) olabilir.

yügürgü.n akdarı gibi taneleri olan, (taneleri) kırmızı bir bitki. Bunu Türkmenler yer.

(yemürge.n) bu su.w ol yıga.çıg yemürge.n ağacı söken ve kökleyen su budur. Kökleyen her şey de aynıdır.

(yirilge.n) bu butık ol tutçı yirilge.n devamlı çatlayan dal budur.

(yümülge.n) bu er ol kö.zi yümülge.n gözü devamlı yumulan, kapanan ve uyuklayan adam budur.

Bunun Matvîsi (Katlanmışı)

yorıgçı[1592] kayınlar (hısımlar) arasında mektupla gelip giden elçi. Oğuzca.

G (gayın)

(yayılga.n) yayılga.n kişi niyetinde kararsız ve bir işte sebatsız insan.

Harekeleriyle Fa'lelel Bâbı

Ç

yörgemeç işkembe ve barsaklar dürülür; içine ince barsak konur; ızgara yapılır veya pişirilir.

K (kaf)

yatgaşuk birisiyle yatan[1593].

yatgaşık ugrı yatsı vakti. Bir varyantta.

N

yakrıkan fındık büyüklüğünde taneleri olan, taneleri saçılıp dökülen bir bitki (Corylus avellana[1594]). Rüzgârdan yarılan[1595] dudağa bunun kabuğu yapıştırılır ve (yara) iyileşir.[1596]

yakrıka.n[1597] buz yağının adı. Bu, buz kesilirken ondan saçılan ve yağa benzeyen şeydir.

Bunun Başka Bir Türü

K (kaf)

yobakulak[1598] sıtmadan titreme. Yabaku ve Yemek lehçesinde.

yaba kulak[1599] kuşlardan baykuş. Onların lehçesinde.

1592 Atalay, DTS *yazıgçı*, Clauson, Dankoff-Kelly *yorıgçı*. Ye noktaları düzensiz, ikinci harf ze, fakat kelime harekesiz. Belli ki müstensih müttereddit. Clauson haklı olarak yazma 293'teki maddeye dikkat çekiyor. Orada aynı anlamdaki kelime açık bir şekilde *yorıgçı* olarak yazılmış.

1593 Tercümede *żaci:* yerine *żaci:ġ* yazılmış.

1594 Hauenschild 1994: 82.

1595 Tercümede *inşeqqat* yerine *inşeffet* yazılmış.

1596 Tercümede *fe-yebra'u* yerine *fe-betra'u* yazılmış.

1597 Metinde *yakırka.n.*

1598 Atalay, DTS *yubakulak*, Clauson, Dankoff-Kelly *yapa:kulak*. Krş. Altay *cobo-* "1. hastalanmak, 2. bitkin hâle gelmek" (ATS), Hakas *çobağ* "acı, ıstırap, üzüntü, keder", *çobal-* "1. acı çekmek" (HTS).

1599 Atalay, DTS *yabakulak*, Clauson, Dankoff-Kelly *yapa:kulak*. Krş. CC *yabalak* "baykuş" (KpTS), Kazan Tatar *yabalak*

ALTILI BAP

G (gayın)

(yarsınçıg) yarsınçıg nēŋ kendisinden iğrenilen şey.

L

(yagmurçıl) yagmurçıl yi.r çok yağmur yağan yer. Bu bir kuraldır. Bir şey, bir şey üzerine arkası kesilmeksizin gelir ve devam ederse, kendisinden fiil çıkan isme **(469)** cim ve lâm (*+çIl*) eklenir ve o şeyin sıfatı olur. Örnek: Rüzgârın çok estiği yer olan rüzgârlı yer için **tüpi.çil yi.r** sözü vardır. **Tüpi**, rüzgârın adıdır; üzerine cim ve lâm (*+çil*) eklenmiş ve çokluğun vasfı olmuştur. Çok hastalanan adama da **igçil** denir. Ancak bu çok dar bir kuraldır; fazla görülmez.

Allah'a hamd olsun; misal isimler kitabı bitti.

"1. baykuş" (KTTS), Yeni Uygur *yapilak* "baykuş" (YUTS), Kırgız *capalak* "puhu (kuş)" (KS), Kazak *japalak* "baykuş" (KTS), Osm. *yapalak* " yuvarlakça, büyük bir nevi puhu kuşu" (Ş. Sami), Azer. *yapalag* "1. baykuşlar grubundan yırtıcı bir kuş" (AzTS), Anadolu ağızları *yapalak* I "baykuş" (DS) ve Hakas *çaba hulah* "baykuş" (HTS).

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
BUNDAN (MİSALDEN) FİİLLER KİTABI

BUNUN İKİLİ BÂBI

P

(yap-) er kapug yaptı[1600] adam kapıyı çarptı.

(yap-) er tōr yaptı* adam kuş vb.ne ağ attı.

(yap-) işle.r ötme.k yaptı* kadın ekmeği tandıra yapıştırdı.

(yap-) er tām yaptı* adam duvar yaptı. **yapa.r, yapma.k.**

R

(yar-) er yıga.ç yardı adam odun vb. şeyleri yardı. Başka şeyler de böyledir. Mesela arazinin sınırlarını tespit edip sınırlamak. **yara.r, yarma.k.**

(yör-) ura.gut oglın[1601] **beşiktin yördi** kadın oğlunu beşik bağından çözdü. **yöre.r, yörme.k.**

(yer-) ol butık yerdi[1602] o, dalı vb. şeyleri yardı. Herhangi bir kurumamış şey boylamasına demir kullanmadan kesilirse aynıdır. **yere.r**[1603]**, yerme.k***. Birincisi, kesme ve zor kullanmayla yarmaktır; bu ise nazikçe yarmaktır. Atasözü: **Tapug tāş**[1604] **yere.r, tāş ba.şıg yara.r.** Anlamı: Hizmet taşı yarar; taş da başı yarar. Bu, sahibinin iyilik yaptığı veya düşmanlarına karşı yardım ettiği hizmetkâr için kullanılır.

1600 Metinde *yapıttı.*

1601 Lâm'da üstün var.

1602 Ye'de iptal edilmiş esre de var.

1603 Geniş zamanın ye'sinde kahverengi esre, mastarın ye'sinde siyah üstün ve kahverengi esre var. Ayrıca kef, kaf'a çevrilmek istenmiş.

1604 Şın'dan sonra kazınmış bir gayın var gibi. Atalay'ın dipnotta belirttiği üzere *ba.şıg* ile paralel olması için *ta.şıg* daha uygun düşmektedir.

Z

(yaz-) ol tügü.n yazdı o, düğümü çözdü.

(yaz-) ol bitig yazdı o, kitap (yazı, mektup) yazdı. Oğuzca.

(yaz-) ol sö.zinde yazdı o, sözünü yanlış söyledi. **(470)**

(yaz-) ol anı uru yazdı o, neredeyse onu dövecekti.

(yaz-) ol keyikni yazdı o, atışta, avı ıskaladı. Atasözü: **Yazma.s atım bolma.s yanılma.s bilge bolma.s**. Anlamı: Iskalamayan atıcı olmaz; yanılmayan âlim olmaz. **yaza.r, yazma.k.**

(yüz-) er suwda yüzdi adam suda yüzdü.

(yüz-) iriŋ yüzdi beden ve yarada irin ve cerahat kabardı.

(yüz-) er tokum[1605] **yüzdi** adam kesilmiş hayvanı yüzdü ve ortaya çıkardı. **yüze.r, yüzme.k.**

S

(yas-) beg sūsin yasdı bey, askerlerini ülkelerine dağıttı. Aslı **er ya.sın yasdı**'dır; "adam kirişi yaydan söktü" demektir.

(yas-) xān çuva.ç yasdı han, otağın başı üzerinde yükselen kubbesini çözdü. **yasa.r, yasma.k.**

Ş

(yaş-) ol meni körüp yaşdı o beni görünce gizlendi. Atasözü: **Tewe münüp kōy ara yaşma.s**. Anlamı: Deveye binen, kendisini koyunlar arasında saklayıp gizleyemez. Şöhret bulmuş bir işi saklamak isteyenler için söylenir. **yaşa.r, yaşma.k.**

(yöş-) ol bekni yöşdi[1606] o, bozayı küpün musluğundan akıttı. Bu; buğday, arpa ve akdarı içeceğidir. **yöşe.r, yöşme.k**[1607].

G (gayın)

(yag-) yagmur yagdı yağmur yağdı. Atasözü: **Kutlugka koşa yaga.r.** Anlamı: Talihli adama devlet (şans) çifter çifter yağar. **yaga.r, yagma.k**. Kar ve dolu yağarsa da aynıdır.

(yıg-) ol meni aşka yıgdı o, beni yemekten vb. şeylerden men etti.

(yıg-) ol tarıg yıgdı o, buğday vb. şeyleri yığdı. **(471)** Her şey toplanırsa yine aynıdır. **yıga.r, yıgma.k.**

W

(yuw-) er topık yuwdı adam top vb. şeyleri yuvarladı. **yuwa.r, yuwma.k.** Şiir:

tawar yıgıp suw akın indi sakın

korum kipi i.ḍişin[1608] **ko.dı yuwa.r**

1605 Metinde gayın ile. İstinsah hatası olmalı; çünkü yazma 200, 238 ve 341'de kelime kaf ile *tokum* şeklinde. Atalay ve Clauson'ın da belirttiği gibi, muhtemelen *tokı-* fiilinden.

1606 Bk. yazma 332'de *yoşuldı* ile ilgili dipnot.

1607 Kef, kaf'a çevrilmeye çalışılmış.

1608 Metinde açıkça şın yazıldığı hâlde Atalay, dipnotta *iḍisin* "sahibini" olması gerektiğini ileri sürüyor. Dankoff-Kelly

Mal biriktirmeyi niteleyerek diyor ki: Onu biriktiren şöyle zannetsin (zannetmelidir): Sanki dağ başından sel indi ve kayayı nasıl yuvarladıysa onun malını da öyle yuvarladı.

(yow-) eşye.k yowdı[1609] eşek, en hızlı koşusu ile koştu.

(yow-) ol anı ārdı yowdı[1610] o, onu kandırdı ve aldattı. Aynı şekilde.

(yow-) er kada.şın kurdı yowdı adam yakınına kavuştu; malını onunla paylaştı ve ona nimet kapısını açtı. **yowa.r, yowma.k.**[1611]

K (kaf)

(yak-) er başka yakıg yakdı adam yarayı yakı ile kapattı.

(yak-) ol aŋar yakdı o, ona yanaşıp yaklaştı. **Anıŋ kelme.ki yakdı** onun gelmesi yaklaştı.

(yak-) ol aŋar elig yakdı o, ona vb.ne elle dokundu. **yaka.r, yakma.k.**

(yuk-) eligke yāg yukdı ele yağ bulaştı.

(yuk-) anıŋ uḍu.zı aŋar yukdı o, uyuzunu başkasına bulaştırdı. Herhangi bir şey bir şeye bulaşırsa aynıdır. **yuka.r, yukma.k.**

(yık-) ol ewin yıkdı o, evini vb. şeyleri yıktı. **yıka.r, yıkma.k.**

L

(yal-) ōt yaldı ateş alevlendi.

(yal-) bāş yaldı yara zonkladı.

(yal-) kūn yūzüg yaldı güneş yüzü yaladı ve onu kararttı. **yala.r, yalma.k.**

(yul-) er bulunug yuldı[1612] adam tutsağın bağını çözdü.

(yul-) er tutug yuldı* adam rehineyi çözdü.

(yul-) er kuş yuldı* adam, tüylerini yolmak için kuşu sıcak suya batırdı. Deri vb.den tüyleri yolmak da aynıdır.

(yul-) ura.gut başın yuldı* kadın **(472)** mihrinden vb.den vazgeçti. **yula.r, yulma.k.**

(yul) bundan **ol bitig yuldı*** denir; anlamı "o, kitabı istinsah etti"dir. Aynı.

(yil-) atlıg yildi atlı koştu. **yile.r**[1613], **yilme.k.**

(yil-) aş yildi yemek vb. yendi. **yilü.r, yilme.k.**

---

ve Tekin de ona uymuş. Oysa Arapça tercümede "sahip" anlamına gelebilecek bir kelime yok. Bu kelimenin karşılığı Arapça tercümede *meta:ʿ* sözüdür; bizce *iḍiş* de buna uymaktadır. Yazma 42'de *iḍiş* için Yağma, Toxsı, Yemek ve Oğuzlarda "kadeh", Argularda "tencere, çömlek, kazan (*qidr*), su kabı (*tewr*) gibi her türlü kap kacak (*ina:ʾ*)" anlamı verilmiştir. Yazma 548'de de yine "kap kacak" anlamında geçmektedir.

1609 Atalay, DTS *yuvdı*, Clauson, Dankoff-Kelly *yovdı*. Krş. Kazan Tatar *yuvırt-* "(at için) tırıs koşturmak" (KTTS).

1610 Ye noktaları kazınıp te noktaları ve üstün konmuş. Ye ile başlayan kelimeler arasında olduğu için *tewdi* olması mümkün değil. Clauson, Eski Uygurca metinlerden "dolandırmak, aldatmak" anlamında *ar- yow-* ikilemesine ait örnekler veriyor.

1611 *Yowdı, yowa:r* kelimelerinde sadece diş var; nokta yok; *yowma:k*'ta ise kazınmış ye noktaları var.

1612 Atalay, DTS *yol-*, Clauson, Dankoff-Kelly *yul-*. Krş. Tuva *çular* "yolmak, sökmek" (TvTS), Hakas *çul-* "yolmak, çekip köküyle koparmak" (HTS), Altay *cul-* "koparmak, yolmak" (ATS), Kırgız *cul-* "yolmak, koparmak" (KS), Kazak *jul-* "1. çekmek, yolmak, sökmek, koparmak, 2. (kadın) başka bir kimsenin saçını başını yolmak" (KTS), Yeni Uygur *jul- ~ yul-* "koparmak, yolmak" (YUTS), Özbek *yul-* "1. çekip koparmak" (UTİL); fakat Kazan Tatar *yolık-* "1. çekip çıkarmak, ansızın çekip koparmak" (KTTS), Başkurt *yolkov* "yolmak" (KTLS), Türkiye Türkçesi *yol-* "1. bitki, tüy vb.ni çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak" (TS), Azer. *yol-* "1. çekip koparmak, kökünden çıkarmak" (AzTS), Türkmen *yol-* "1. yolmak, koparmak" (TTS).

1613 Ye'de üstün de var.

M

(yüm-) er kö.z yümdi adam gözünü yumdu. **yüme.r, yümme.k.**

N

(yan-) er yōldan yandı adam yol vb.den döndü.

(yan-) beg anı yandı bey vb. onu tehdit etti. Atasözü: **Yalŋuk meŋgü tirilme.s sı.nka kirip kirü yanma.s** Anlamı: Âdemoğlu sonsuza dek yaşamaz; mezara girince bir daha oradan dönmez.

(yan-) ōt yandı ateş yandı. Kıpçak lehçesinde lâm'lı (*l*'li) şekli de (*yaldı*) vardır.

(yan-) er yandı adam kustu. **yana.r, yanma.k.** Şiir:

yandı erinç ugragı
keldi berü tugragı[1614]
ōzi kuyı ugragı
alpla.r kamug tirgeşü.r

Düşmanı niteleyerek diyor ki: Galiba o, niyetinden vazgeçti. Onun posta atı (habercisi) bize geldi. O (düşman) vadinin göbeğindedir. Kahramanları savaş için saf oluşturmaktadır.

(yun-) er suwda yundı adam suda yıkandı.

(yun-) er yundı adam abdest aldı. Oğuzca. **yuna.r, yunma.k.**

(yin-) anıŋ ewin yindi o, onun evini aradı. Aslı **yindti**'dir; hafifletilmiştir. **yinde.r, yindme.k.**

Bunun Başka Bir Türü

(yū-) er tōn yūdı adam elbise vb. yıkadı. **yūr, yūma.k.** Atasözü: **Kānıg kān bile yūma.s.** Anlamı: Kan, kan ile yıkanmaz. "Bir fitne, benzer bir fitneyle yatıştırılmaz; ancak barışla (yatıştırılır)" anlamındadır.

(yī-) er aş yīdi adam yemek vb. şeyleri yedi. **yīr, yīme.k.**

ÜÇLÜ BAP (473)

Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldi Bâbı

R

(yapur-) ol yi.rig yapurdı o, yeri pürüzsüz hâle getirip düzeltti.

(yapur-) er sö.züg yapurdı adam, sözü saklayıp gizledi. **yapurur, yapurma.k.**

(yitür-) er yarma.k yitürdi[1615] adam para vb. şeyleri kaybetti. **yitürür, yitürme.k.**

(yüḍür-) ol teweke yük yüḍürdi o, deve vb.ne yük yükledi. **yüḍrür, yüḍürmek.** Şiir:

1614 Te'de esre var (*tıgragı*). Ancak *tıgrak* "sert (adam)" demektir (yazma 235); "posta, posta atı, haberci" anlamı yoktur. "Posta atı" anlamına yakın anlamda bir kelime DLT'de vardır: *tugrag* (Clauson *tograg*). Yazma 233'te geçen *tugrag* "savaş ve binicilik gününde hakanın askerlerine verdiği at" anlamındadır.

1615 Ye'de iptal edilmiş üstün de var.

agruk agır ışıŋnı aḍna.guka yüḍürme

açrup özüŋ öşe.rip[1616] **aḍna.gunı toḍurma**

Diyor ki: Kendi yükünü başkasına yükleme. Başkasını doyurmak için, açlıktan gözlerin kararıncaya dek kendini aç bırakma!

(yaşar-) ot yaşardı bitki yeşillendi. **yaşardı, yaşa.rur, yaşarma.k.**

(yaşur-) ol nēŋ[1617] **yaşurdı** o, nesneyi gizledi. **yaşrur, yaşurma.k.**

(yakur-) ol atıg maŋa yakurdı o, bana atı vb. şeyleri yaklaştırdı. **yakurur, yakurma.k.**

(yakur-) kişi yakurdı insan derin nefes aldı ve onu nefes darlığı tuttu. **yakrur, yakurma.k.**

(yügür-) er yügürdi adam hızlı koştu. **yügrü.r, yügürme.k.** Şiir:

ündep ulug tapa.ru tawrak kelip yügürgil

kurgak yılın boḍun kör kanda tüşer ko.dı il

Diyor ki: Bir yaşlı seni çağırırsa onun davetine icabet et ve ona koş! Kıtlık yılında kavim nereye iniyor, ona bak ve onlarla in! Yani onlara gelen her felakette onlara uy!

(yügür-) ol bö.z yügürdi o, kumaşın çözgüsünü hazırladı.

(yemür-) er yıga.ç yemürdi adam ağaç vb. şeyleri kesti. **yemürür, yemürme.k.**[1618]

Ş (474)

(yapuş-) yelim yü.gke yapuşdı tutkal tüye yapıştı. Herhangi bir şeyin başka bir şeye yapışıp kalması da aynıdır.

(yapış- ~ yapuş-) ıt keyikke yapuşdı[1619] köpek, ava yapıştı. **yapuşur*, yapuşma.k*.**

(yaḍış-) ol aŋar töşe.k yaḍışdı o, ona döşek yaymada yardım etti. Yarış da aynıdır. **yaḍışu.r, yaḍışma.k.**

(yoḍuş-) ol kılıçtın kān yoḍuştı o, onun kılıcının kanını silmede yardımcı oldu. Yazıyı silmek[1620] ve sıvı olan her şeyin izini gidermek aynıdır. **yoḍuşu.r, yoḍuşma.k.**

(yıdış-) yıdışdı nēŋ nesnenin parçacıkları birbiri içinde eskidi.

(yediş-) ol maŋa yetge.k[1621] **yedişdi** o, bana heybe ve bohçanın vb.lerinin nakışını dikmekte yardım etti. **yedişü.r, yedişme.k.**

Önceki fiilin mastarı kaf ile **yıdışma.k**'tır.

(yüḍüş-) ol ikki tarıg yüḍüşdi o ikisi buğday vb. şeyleri taşımada birbirine yardım etti. Yarış da aynıdır. **yüḍşü.r, yüḍüşme.k.**

(yaraş-) ola.r ikki yaraşdı o ikisi bir işte uyum sağladı. **yaraşu.r, yaraşma.k.** Şiir: Uyum sağladıktan sonra kendisine gadreden bir adamı niteliyor:

ortuk bolup bilişdi

meniŋ tawar satışdı

1616 Bk. yazma 90'da *öşerge.n* ile ilgili dipnot.

1617 Bu kelimeden önce iptal edilmiş *anıŋ* sözü var.

1618 Alt satırda *tomurdı, tomurma:q* yazılmış.

1619 Geçmiş zamanda, be'de iptal edilmiş esre de var. Geniş zaman ve mastarda be hem ötreli hem esreli. Esreler daha özgün görünüyor.

1620 Tercümede *maḫw* yenine *naḫw* yazılmış.

1621 Burada *yeŋe:k* yazılmışsa da yazma 477 ve 632'de aynı kelime *yetge.k* biçimindedir.

biste bile yaraştı

kizlep tuta.r ta.yımı

Diyor ki: O benimle ortak olup tanıştı. Malımı satmada yardımcı oldu. Ev sahibiyle anlaştı ve benim tayımı gizledi. **Biste,** tüccarı ağırlayanın adıdır. Tüccar onun evine iner; o da (*biste*) malını satar ve koyunlarını toplar; kaldığı sürece onu ağırlar. Misafirin gitme zamanında her yirmi koyundan bir koyun alır. Bu, Ṭoxsı, Yağma, Çigil âdetidir. Onları bu şekilde gördüm. **yaraşu.r, yaraşma.k.**

(yarış-) ol anıŋ birle at yarışdı (475) o, benimle[1622] atı yarıştırdı.

(yarış-) ol anıŋ birle tawa.r yarışdı o, onunla malı yarı yarıya bölüştü. Bu miras paylaşımında da kullanılan bir sözdür. **yarışu.r, yarışma.k.**

(yorış-) ol meniŋ birle yorışdı o, yürümede benimle yarıştı.

(yorış-) torku yorışdı ipek vb.leri üzerinde yollar (çizgiler) belirdi. Bu, yıpranmaya yüz tuttuğu zaman olur. **yorışu.r, yorışma.k.**

(yiriş-) yirişdi nēŋ nesne ayrılmaya yüz tutarak gevşedi.

(yiriş-) er yirişdi adam vb. gülümsedi. **yirişü.r, yirişme.k.**

(yiriş-) ıt tīşı yirişdi köpeğin dişi vb. zayıfladı.

(yazış-) ol aŋa.r tügü.n yazışdı o, ona düğümü çözmede yardım etti. Yarış da aynıdır. **yazışu.r, yazışma.k.**

(yazış-) ol maŋa yā yazışdı o, kirişi yaydan vb.den sökmede bana yardımcı oldu. **yazışu.r, yazışma.k.**

(yaguş-) bir nēŋ birke yaguşdı bir şey bir şeye yaklaştı. **yaguşu.r, yaguşma.k.**

(yıgış-) ol maŋa bugda.y yıgışdı o, bana buğday vb. şeyleri yığmada yardımcı oldu. **yıgışu.r, yıgışma.k.**

(yowuş-) ola.r ikki yowuşdı o ikisi birbirine yardım ederek birbirlerini teselli ettiler. **yowuşu.r, yowuşma.k**[1623].

(yuwuş-) ola.r bir birke topık yuwuşdı onlar birbirlerine topu yuvarlayarak attılar. **yuwuşu.r, yuwuşma.k.**

(yakış-) ol aŋar yakıg yakışdı o, yakıyı yaraya koymada ona yardım etti.

(yakış-) anıŋ kelme.ki yakışdı onun gelmesi yaklaştı. Herhangi bir şeyin vakti gelince yaklaşması da aynıdır. Fasih konuşan bir kimse konuşunca **anıŋ i.rni yakışma.s** denir; "onun dudakları birbirine yaklaşmaz; **(476)** sür'atinden ve konuşmaya devam etmesinden dolayı" demektir. **yakışu.r, yakışma.k.**

(yukuş-) uḏuz yukuşdı[1624] uyuz, vücudun bir bölgesinden diğerine ıslaklığıyla sirayet etti. **yukuşu.r*, yukuşma.k*.**

(yıkış-) ol aŋar tām yıkışdı[1625] o, duvarı vb. şeyleri yıkmada ona yardımcı oldu. **yıkışu.r, yıkışma.k.**

(yılış-) suwla.r kamug yılışdı su vb. şeyler ısındı. **yılışu.r, yılışma.k**[1626].

1622 Tercümede hata var; "onunla" olması gerekir.

1623 Kaf; kef'e dönüştürülmek istenmiş.

1624 Te ile yazılmış. Ye ile başlayan kelimeler arasında olduğu için bu kelime de ye ile başlamalı. Esasen yazma 471'de "bulaşmak" anlamındaki kelime *yuk-*'tur.

1625 Ye'de iptal edilmiş te noktaları ve iptal edilmiş ötre de var.

1626 Kaf, kef'e dönüştürülmek istenmiş.

(yalaş-) ola.r bir ekindi.ke ogrı yalaşdı[1627] o ikisi birbirini hırsızlıkla itham etti. **yalaşu.r*** **yalaşma.k***.

(yoluş-) boḍu.n bir ekindi.ni yoluşdı[1628] kavim birbirini yağmaladı. **yolşu.r***, **yoluşma.k***.

(yamaş-) ol aŋar tōn yamaşdı o, ona elbise vb. şeyleri yamalamada yardımcı oldu. **yamaşu.r, yamaşma.k**. Yarış da aynıdır.

(yonuş-) ola.r bir birke ok yonuşdı onlar ok vb. şeyleri yontmakta birbirlerine yardım ettiler. **yonuşu.r, yonuşma.k**. Yarış da aynıdır.

K (kaf)

(yatık-) yaguk kişi yatıktı yakın kişi yabancılaştı. **yatıka.r, yatıkma.k.**

(yutık-) yılkı yutıktı hayvanlar kardan yandı. Bu da soğuktan ölmedir. **yutıka.r, yutıkma.k**.

(yazık-) yı.l yazıktı mevsim, bahar oldu. **yazıka.r, yazıkma.k.**

(yaşık-) kö.z yaşıktı göz, güneşten ve onun ışığında kamaştı. **yaşıka.r, yaşıkma.k.**

(yagık-) begle.r bir birke yagıktı iki bey birbirine düşman oldu. **yagıka.r, yagıkma.k**.

L

(yapul-) kapug yapuldı kapı çarptı. Herhangi bir şey kapanırsa yine aynıdır. **yaplu.r, yapulma.k.**

(yubal-) īş yubaldı[1629] iş unutuldu ve uygulanmadı. **yuba.lu.r, yubalma.k.**

(yitil- ~ yetil-) ol sūke yitildi o, asker vb.ne iltihak etti. **yitilü.r, (477) yetilme.k.**

(yaḍıl-) sū yaḍıldı askerler vb. dağıldı.

(yaḍıl-) tōn kūnke yaḍıldı elbise güneşe serildi. Başka şey serilirse yine aynıdır. **yaḍlu.r, yaḍılma.k.**

(yaḍıl-) yāg tōnda yaḍıldı yağ, elbise vb. şeylerde yayıldı. **yaḍlur, yaḍılma.k.**

(yoḍul-) kān kılıçtın yoḍuldı kan kılıçtan silindi.

(yoḍul-) anıŋ atı aydın[1630] **yoḍuldı** onun adı sultanın divanından silindi. Herhangi bir şey silinirse yine aynıdır. **yoḍlur, yoḍulma.k.**

(yeḍil-) yetge.k yeḍildi bohça dikildi ve ona eşya dolduruldu. **yeḍlür, yeḍilme.k**[1631].

(yarıl-) kāp yarıldı tulum vb. yarıldı. **yarılu.r, yarılma.k**[1632].

(yarıl-) butık yarıldı dal ağaçtan yarılıp koptu. Herhangi ıslak bir şey ayrılırsa yine aynıdır. **yarlu.r, yarılma.k**[1633].

(yorul-) ogul beşiktin yoruldı çocuk beşiğinden çözüldü. **yorlur, yorulma.k.**

1627 Lâm'da esre var ve ilk dişin noktaları belirsiz; ancak kelimenin tabanı yazma 481'de açıkça *yala-*'dır.

1628 Dişte sonradan konmuş be noktası var; ancak kelime ye ile başlayanlar arasında. Ayrıca yazma 423'te *yolıt-* ye iledir.

1629 Bk. yazma 422'de *yubattı* ile ilgili dipnot.

1630 *Aydın* kelimesi *andın* yapılmak istenmiş. *Ay* için bk. yazma 32'de *ay bitigi*.

1631 Kaf, kef'e dönüştürülmüş.

1632 Kef, kaf'a dönüştürülmüş.

1633 Kaf, kef'e dönüştürülmüş.

(yazıl-) tügü.n yazıldı düğüm vb. çözüldü.

(yasıl-) īş yasıldı iş terk edildi ve onun sebepleri de dağıtıldı.

(yasıl-) yā yasıldı kiriş yaydan söküldü.

(yasıl-) sū yasıldı asker vb. dağıldı. Herhangi bir şey dağılırsa yine aynıdır. **yasılu.r, yasılma.k.**

(yoşul-) kān yoşuldı[1634] kan, yara vb. şeyden aktı. **yoşulu.r, yoşulma.k.**

(yişil-) anıŋ elgi īşka yişildi[1635] onun eli işe alıştı.

(yoşıl-) sirke veya boza küp musluğundan akıtılırsa ona **yoşıldı** denir. **yoşılu.r, yoşılma.k**[1636].

(yagıl-) yagmur yagıldı yağmur vb. yağdırıldı. **yagılu.r, yagılma.k.**

(yıgıl-) er īştın yıgıldı adam çalışmaktan imtina etti. Başkası onu men ederse yine aynıdır. Hem geçişli, hem geçişsizdir. **yıgılu.r, yıgılma.k. (478)**

(yıgıl-) boḍun yıgıldı kavim toplandı. **Yarma.k yıgıldı** para vb. yığıldı. **Topra.k yıgıldı** toprak vb. yığın hâline getirildi. **yıgılu.r, yıgılma.k.**

(yuwul-) ogla.n yuwuldı[1637] oğlan çocuğu ahlaksızlıktan uslandırıldı. **yuwlu.r, yuwulma.k.**

(yuwul-) topık yuwuldı top vb. yuvarlandı. **yuwlu.r, yuwulma.k.** Şiir:

aydım aŋar sawulma

kulbak uḍu yuwulma

yuwga suwun suwalma[1638]

kaptı meniŋ ka.yımı

Kendisini mağdur eden bir adamı niteleyerek diyor ki: Ona, Kulbak'a meyletme dedim. Bu, bir adamın adıdır. Onun izinden yuvarlanma. Aslı olmayan bir su ile sulanma. O, Kay kabilelerinden getirilen kölemi benden çaldı.

(yiwil-) sū yiwildi[1639] ordu erişti.

(yewül- ~ yiwil-) begni yewüldi boza kıvamını buldu. Bu, buğday ve darı içeceğidir.

(yiwil-) bilig yiwildi akıl olgunlaştı. Kıvamını bulan ve birinciye katılan (işin, sonunda birinci -özne- hâline gelmesi) her şey de aynıdır. **yewülü.r, yewülme.k.**

(yakıl-) aŋar yakıldı ona dokundu. **yakılu.r, yakılma.k**

(yukul-) tōnka kara yukuldı elbiseye vb. şeylere karalık bulaştı. **yukulu.r, yukulma.k.**

(yıkıl-) tām yıkıldı duvar vb. yıkıldı. **yıkılu.r, yıkılma.k.**

(yamal-) tōn yamaldı elbise vb. yamandı. **yamalu.r, yamalma.k.**

1634 Bk. yazma 332'de *yoşuldı* ile ilgili dipnot.

1635 Metinde *bışıldı*. Müstensih muhtemelen "pişil-" fiilinin mecazi anlamını (işte pişmek) düşünerek *yişildi* yerine *bışıldı* yazmış. Ancak kelime ye ile başlayan maddeler içinde olduğu için ye'li olmalıdır. Ayrıca krş. yazma 107: *anıŋ eligi ı.şka işildi* (anlam aynı).

1636 Kaf, kef'e dönüştürülmüş.

1637 Atalay, DTS *yuwuldı*, Clauson, Dankoff-Kelly *yawaldı*. Ye ile we'de ötre var. Geniş zamanda da ye ötreli, ye'de çok belirsiz bir üstün var. Mastar harekesiz. Clauson, anlamına bakarak kelimeyi *yavaş* ile köktaş sayıyor ve harekelerin yanlış olduğunu ileri sürüyor.

1638 Atalay, Dankoff-Kelly *suwulma*. Kelime harekesiz. Tekin haklıdır; onun de belirttiği gibi (Tekin 1989: 181) yazma 331 ve 348'de aynı anlamdaki kelime *suwal-* olarak harekelenmiştir. Esasen kelimenin etimolojisi de bunu gerektirir: *suwal-<suw+a-l-*.

1639 Tek noktalı fe (gayın ?) ile.

(yanul-) biçe.k yanuldı kılıç vb. el üzerinden geçirilerek bilendi. **yanu.lur, yanulma.k.**

(yonul-) yıga.ç yonuldı tahta vb. yontuldu. **yonulu.r, yonulma.k.**

Bunun Muzâafı

(yalal-) aŋar kurug yala yalaldı o, yalan bir ithamla suçlandı. **yalalu.r, yalalma.k.**

(yölel-) tām yöleldi[1640] duvar, bir destekle desteklendi. **(479) yölelü.r, yölelme.k.**

(yülül- ~ yülil-) saç yülüldi saç tıraş edildi. **yülilü.r, yülilme.k.**

N

(yapın-) er kalkan yapındı adam kalkanla örtündü.

(yapın-) ol kapug yapındı o, tek başına kapıyı çarpmaya başladı. **yapınu.r, yapınma.k.**

(yuban-) er īştın yubandı[1641] adam işi savsakladı. **yuba.nu.r, yubanma.k.**

(yaçan-) ol mendin yaçandı o, utanıp çekindi ve bu sebeple işe başlamadı. **yaçanu.r, yaçanma.k.**

(yaḍın-) ol tōnın kūnke yaḍındı o, elbisesini güneşe yaydı. Elbiseden başka şeyler de aynıdır. **yaḍınu.r, yaḍınma.k.**

(yoḍun-) ol kö.zdin yāş yoḍundı adam gözden gözyaşını sildi. Herhangi bir şeyi bir şeyden kendi başına silerse yine aynıdır. **yoḍunu.r, yoḍunma.k**[1642].

(yaran-) at yarandı at çalıştırma alanında çalıştırıldı ve koşuncaya kadar eğitildi.

(yaran-) ol maŋa yarandı o bana yarandı. **yaranu.r, yaranma.k.**

(yarın-) ol butık yarındı o kendi başına dalı vb. şeyleri yarmaya başladı. **yarınu.r, yarınma.k.**

(yazın-) er ku.rın yazındı adam kemerini vb. şeyleri çözdü. **yazınu.r, yazınma.k.**

(yıgın-) er özinę yarma.k yıgındı adam kendisi için para biriktirdi. **yıgınu.r, yıgınma.k.**

(yükün-) kul Teŋri.ke yükündi kul Yüce Tanrı'ya secde etti. **Toyın burxa.nka yükündi** kâfir, puta secde etti. **Ol maŋa yükündi** o, saygı göstermek için bana başını eğdi. **yükünü.r, yükünme.k.** Şiir:

yüknüp maŋa imledi[1643]
közüm yāşın yamladı
bagrım bāşın emledi
elgin bolup ol keçe.r

Sevgilinin hayalinin geçmesini niteleyerek diyor ki: O, baş eğerek beni selamladı. Hizmet için bana işaret etti. **(480)** Onu görünce gözümün çer çöpü temizlendi. Ciğerimin yarasını iyileştirdi. O, yolcu olup beni geçti.

(yalın-) er yalındı adam vb. çıplaklaştı. **yalınu.r, yalınma.k**[1644]

1640 Bk. yazma 481'de *yöle.di* ile ilgili dipnot.
1641 Bk. yazma 422'de *yubattı* ile ilgili dipnot.
1642 Metinde *yoḍulma:q*
1643 Elif'te üstün de var.
1644 Metinde nun unutulmuş (*yalıma:q*).

(yulun-) saç yulundı[1645] saç yolundu.

(yulun-) kul yulundı* köle, bedelini sahibine ödedikten sonra azat edildi. **Bulun yulundı** tutsağın fidyesi ödendi ve serbest bırakıldı.

(yulun-) ura.gut yulundı* kadın ücretini vererek boşandı. **yulnu.r, yulunma.k.**

(yaman-) er tōnın yamandı adam elbisesini yamadı. **yama.nu.r, yama.nma.k.**

(yumun- ~ yumın-) ol kö.zin yumundı o, gözünü yumar gibi yaptı. **yumınu.r, yumunma.k**[1646]

(yonun- ~ yonın-) ol yıga.ç yonundı o, tahta vb. şeyleri yontar gibi göründü. **yonınu.r**[1647], **yonınma.k.**

Bunun Bir Türü

(yayın-) ol suwda tōnın yayındı o, elbisesini suda çalkaladı. **yayınu.r, yayınma.k.**

Sonu İlletli Olanlar

B

(yuba-) er īşıg yuba.dı[1648] adam işi savsakladı ve yapmadı. **yuba.r, yuba.ma.k.**

Ḍ

(yıḍı-) et yıḍı.dı et koktu. Herhangi bir şey kokarsa yine aynıdır. **yıḍı.r, yıḍı.ma.k**[1649].

R

(yaru-) kūn yaru.dı güneş aydınlattı. Karanlık bir yer aydınlanırsa yine aynıdır. **yaru.r, yaru.ma.k.**

(yara-) ol nēŋ aŋar yara.dı o nesne ona uydu ve yaradı. **yara.r, yara.ma.k.** Herhangi bir şey caiz (mümkün) olursa yine aynıdır. Atasözü: **Ata tōnı ogulka yara.sa ata.sın tile.me.s.** Anlamı: Mirası alsın diye artık babasının yaşamasını istemez. Diğer bir anlamı da şudur : O (çocuk) artık babasına ihtiyaç duymaz. Bundan, Oğuzlar **yo.l yara.sun** derler; "yolda, dileğin uygun olsun" demektir.

(yorı-) er yorı.dı (481) adam vb. yürüdü. Herhangi bir şey yürürse yine aynıdır. **yorı.r, yorı.ma.k.** Atasözü: **Tünle yorup**[1650] **kündüz sewnü.r kiçigde ewlenip**[1651] **ulga.ḍu sewnü.r.** Anlamı: Geceleyin yürüyen gündüz sevinir; çünkü mesafeyi görmeden katetmiştir. Küçüklüğünde evlenen büyüklüğünde sevinir; çünkü evlatları işlerinde koşuşturur; kendisi de dinlenir.

(yıra-) yıra.dı nēŋ nesne uzaklaştı. **yıra.r, yıra.ma.k.**

1645 Bk. yazma 471'de *yuldı* ile ilgili dipnot.
1646 Kaf, kef'e dönüştürülmek istenmiş.
1647 Birinci nun'da iptal edilmiş üstün de var.
1648 Bk. yazma 422'de *yubattı* ile ilgili dipnot.
1649 Kaf, kef'e dönüştürülmek istenmiş.
1650 Metinde *turup* yazılmış; te dişine kırmızı kalemle ye noktaları konmuş.
1651 Satırın üstüne yazılmış.

Z

(yaza-) er kışla.gda yaza.dı adam baharı kışlakta vb. yerde geçirdi. **yaza.r, yaza.ma.k.**

(yoza-) kōy yoza.dı koyun kısırlaştı ve gebe kalmadı. Erkeği ile çiftleşip gebe kalmayan her hayvan için de aynıdır. Sadece kısır olduğunda kısraklara **bi**[1652] **kısır boldı** denir. **yoza.r, yoza.ma.k.**

(yeze-) yeze.k kamug yi.rig yeze.di öncüler, bir düşman olup olmadığını görmek için bölgeyi gezdi. **yeze.r, yeze.me.k.** Bu, az kullanılır.

Ş

(yaşa-) er uzu.n yaşa.dı insan uzun yaşadı. **yaşa.r, yaşa.ma.k.**

(yaru- yaşu-) er yaru.dı yaşu.dı adam dinlendi ve sevindirici bir şeye sevindi. **yaşu.dı** yalnız kullanılmaz; diğeriyle çift kullanılır. **yaru.r, yaşu.r, yaru.ma.k, yaşu.ma.k.**

G (gayın)

(yagu-) beg kelme.ki yagu.dı bey vb.nin gelmesi yaklaştı. **yagu.r, yagu.ma.k.**

L

(yala-) ol aŋar ogrı yala.dı o, onu hırsızlık vb. şeyle suçladı. **yala.r, yalama.k.**

(yöle-) ol tāmıg yöle.di[1653] o duvar vb. şeylere destek yaptı. **yöle.r, yöle.me.k.** Şiir:

ulugnı[1654] **tile.r men**
tawa.rı.n yöle.r men
tilekni bula.r men.
yılkım aŋar üplenü.r

Diyor ki: İlim isterim ve onu mal ile desteklerim. Burada, istenen parlak gelecek kastediliyor. Bunun için malım ve hayvanlarım talan ediliyor. **(482)**

(yüli-) er saç yüli.di adam saçı tıraş etti. **yüli.r yüli.me.k.**

(yolı-) beg bodunug yolı.dı[1655] bey, kavim üzerine baskın yaptı[1656]. **yolı.r*, yolı.ma.k*.**

(yılı-) su.w[1657] **yılı.dı** su vb. ılıdı. **yılı.r, yılı.ma.k.**

M

(yama-) ol tōn yama.dı o, elbise vb.ni yamadı.

1652 Bk. yazma 535'te *bī* ile ilgili dipnot.

1653 Atalay *yüledi*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly '*yöledi*. Krş. Yeni Uygur *yöle-* "desteklemek, yardım etmek, dayak koymak" (YUTS), Özbek *yole-* "2. dayamak, dayayıp kaldırmak..." (UTİL), Kırgız *cölö-* "desteklemek, bir şeye yaslanmak..." (KS), Altay *cölö-* "bir şeye yaslanmak" (ATS), Hakas *çöle-* "dayamak" (HTS), Tuva *çöleer* "dayamak" (TvTS).

1654 Dankoff-Kelly'nin de belirttikleri gibi, tercümeye göre *biligni* olması gerekir.

1655 Lâm'da üstün var. Ayrıca *yolı.dı*'da lâm'dan sonra bir elif de iliştirilmiş.

1656 Tercümede, Atalay'ın da belirttiği gibi *e'a:ne* değil *eğa:ra* olması gerekir. Krş. yazma 423'te *yolıttı*, 476'da *yoluşdı*. Ayrıca bk. yazma 423'te *yolıttı* ile ilgili dipnot.

1657 Vav üzerine üç nokta konmuş.

N

(yanu-) er biçe.k yanu.dı adam bıçak, kılıç vb. şeyleri biledi. Bu, biledikten sonra el üzerinden geçirmektir. **yanu.r, yanu.ma.k**[1658]

(yeni- ~ yini-) ura.gut yeni.di kadın doğurdu ve yükünü bıraktı. **yini.r, yeni.me.k**. Bu, kadın dışında bir şey için söylenmez. Hayvanlarda ise doğanın ismi alınır; üzerine **-lA.dI** eklenir; bu da ortaya çıkan sonucun adıdır. İnekte, **inge.k buza.gu.la.dı** denildiği gibi ki "inek, buzağı doğurdu" demektir. **Buza.gu**, buzağıdır; sen ona **-la.dı** ekledin; bu da doğurmak anlamında bir fiil oldu. Kuş yavrusuna **bala** denir; "kuş yavruladı" denmek istendiğinde **kuş bala.la.dı** denir; "kuş yavruladı" demektir. Kural, kısrak hariç, böyledir. "Kulun"a **kulun** adı verilir; "kısrak yavruladı" denmek istendiğinde, **kulunla.dı** denmek gerekir iken **kısrak kulna.dı** denir; çünkü nun (*n*) ile lâm'ın (*l*'nin) çıkağı aynıdır; bunlar birbirinin yerine geçebilirler; bu da hafifletmek için böyle yapılmıştır. **Arsla.n enükle.di** denir; "arslan vb. yavruladı" demektir. **Ura.gut yeni.di** sözünün nereden türediğine gelince bu iki şekilde olabilir. Birincisi "hafif şey" anlamındaki **yenik nēŋ** sözlerinden alınmış olmasıdır. O, yükünü bıraktığı zaman hafiflediği için **yeni.di** denmiştir. Nun'u esreli yaparsın; kural ise bu durumda ötreli olmasıdır. Diğeri ise "beden" anlamındaki **yi.n** sözünden alınmış olmasıdır. Burada sanki kadın doğurduğunda **(483)** kendisinden bir başka beden çıkardı deniliyor. İkisi de (iki etimoloji de) uygundur.

Üçlü baplar bitti.

DÖRTLÜ BAPLAR

Harekeleriyle, Ortası Sükûnlu Fa'leldî Bâbı

R

(yilpire-) yil yilpiredi[1659] rüzgâr esti

(yilpire-) er yilpiredi* adam cin çarpmış gibi yüzünü bir sağa bir sola çevirdi.

(yilpire-) kepek yilpiredi* kepek nemlendi.

(yilpire-) yeryüzüne çiselenince **yagmur yilpiredi*** denir; anlamı "yeryüzüne yağmur çiseledi"dir. **yilpire.r, yilpireme.k***.

(yaptur-) ol aŋar kapug yapturdı o, ona kapıyı çarpmayı emretti.

(yaptur-) ol aŋar tām yapturdı o, ona duvar inşa etmesi görevini verdi.

(yaptur-) ol aŋar etme.k yapturdı o, ona ekmek yaptırdı. **yapturur, yapturma.k**.

(yattur-) ol aŋar töşe.k yatturdı o, ona yaygı yaydırdı. Yayılan her şey için de aynıdır. **yatturur, yatturma.k**. Aslı **yaḍturdı**'dır; benzeşmeye uğramıştır.

(yattur-) men aŋar sūsin[1660] **yatturdum** ben ona askeri dağıtmasını emrettim. Başkası da aynıdır.

(yottur-) men aŋar bitig yotturdum ben ona yazıyı sildirdim. Aslı **yoḍturdum**'dur. Herhangi bir şeyi izi kaybolsun diye sildirtirsen yine aynıdır. **yotturur**[1661] **men, yotturma.k***.

1658 Metinde *yanu.rma.k*.

1659 İlk örnekte ye üstünlü; ikinci örnekte ye esreli, üstün iptal edilmiş; diğer örnek ve durumlarda ye esreli. Birinci ve ikinci örnekte, be'de iptal edilmiş, mastarda iptal edilmemiş üstün de var. Vezne göre *yelpir-* beklenir; ancak bütün örnek ve durumlarda (altı kez) rı üstünle harekelenmiş.

1660 İkinci sin'de ötre var; esre iptal edilmiş.

1661 Ye'de üstün var, son harf dal (*yattурd*). Mastar harekesiz; onun da son harfi dal.

(yittür-) ol aŋar yarma.kın yittürdi o, ona parasını vb. şeyleri yok ettirdi. **yittürür, yittürme.k.**

(yettür-)[1662] bir eşyayı bohça vb. şeye doldurtup korumaya aldırtırsa yine aynıdır. Aslı **yeḍtürdüm**'dür; benzeşmeye uğramıştır.

(yartur-) ol aŋar yıga.ç yarturdı o, ona odun vb. şeyleri yardırdı. **yarturur, yarturma.k.**

(yertür-) ol aŋar butık yertürdi o, ona dalı yarma işini verdi; o da yardı. **yertürür, yertürme.k. (484)**

(yaztur-) ol aŋar tügü.n yazturdı o, ona düğümü vb. şeyleri çözdürdü.

(yaztur-) ol anı okta yazturdı o, onu ok atışında yanılttı. Konuşmada da aynıdır. **yazturur, yazturma.k.**

(yüztür-) ol aŋar kōy yüztürdi o, ona koyun vb. şeyleri yüzdürdü.

(yüztür-) ol anı suwda yüztürdi o, onu suda yüzdürdü. **yüztürür, yüztürme.k.**

(yagtur-) Teŋri yagmur yagturdı Yüce Tanrı yağmur vb. yağdırdı. **yagturur, yagturma.k.**

(yıgtur-) ol aŋar tarıg yıgturdı o, ona buğday vb. şeyleri yığdırdı. Biri bir başkasının yemesine vb. şeylere engel olmak için birini görevlendirirse yine aynıdır. **yıgturur, yıgturma.k.**

(yöwtür-) ol kada.şıŋa nēŋ yöwtürdi[1663] o, onu akrabası veya kardeşini teselli etmeye yöneltti. **yöwtürür*, yöwtürme.k*.**

(yuwtur-) ol topık yuwturdı o, ona top vb. şeyleri yuvarlattı. **yuwturur, yuwturma.k.**

(yaktur-) ol bāşka yakıg yakturdı o, ona, yarasına yakı yapıştırmasını emretti.

(yaktur-) ol anıŋ ewi.ŋe ōt yakturdı o, onun evinde ateş yaktırmak için emir verdi ve o da ateş yaktı. **yakturur, yakturma.k.** İnsan bir şeye dokunursa aynıdır.

(yuktur-) ol anıŋ tōnıŋa yıpa.r yukturdı o, onun elbisesine misk sürdü ve dokundurdu. **yukturur, yukturma.k.**

(yıktur-) ol anıŋ ewin yıkturdı o, onun evini vb.ni yıktırdı. **yıkturur, yıkturma.k.**

(yigtür-) tār etük aḍa.kıg yigtürdi dar edik, ayağı kötürüm yaptı. **yigtürür, yigtürme.k.**

(yaltur-) tüpi ōtug yalturdı rüzgâr ateşi alevlendirdi. **yalturur, yalturma.k.**

(yultur-) ol bulunug yulturdı[1664] o, birisini tutsağın fidyesini vermeye zorladı. **(485)**

(yultur-) ol taka.gu.nı yulturdı* o, tavuk vb. şeylerin tüyünü yoldurdu. Kıllı olan her şeyi yoldurtursa yine aynıdır.

(yultur-) ol kulın yulturdı* o, kölesini, kendi kendisini sahibinden satın alması için yönlendirdi ("bana para verip kendini satın al" dedi). **yulturur, yulturma.k.**

(yümtür-) ol anıŋ kö.zin yümtürdi o, onu gözünü yumdurdu. **yümtürür, yümtürme.k.**

(yapçur-) ol o.kka yüg yapçurdı o, oka tüy yapıştırttı. Fe ile **yawçurdı** şekli de vardır. **yapçurur, yapçurma.k**

1662 Burada *yettür-* fiili unutulmuş ve yazılmamıştır; ancak "aslı *yeḍtürdüm*'dür" ibaresi, Dankoff-Kelly'nin de düşündüğü gibi, daha önce bir *yettür-* fiilinin olmasını gerektirir. Krş. yazma 477: *yetge.k yeḍildi* "bohça dikildi ve ona eşya doldurduldu".

1663 Metin'de *yıgturdı, yıgturur, yıgturme.k.* Ancak geniş zamanda fe, gayın'a çevrilmiş gibi duruyor. "Teselli etmek; ihsan etmek, malını paylaşmak" anlamındaki fiil yazma 471'de *yowdı*, 578'de *yöwse-*, 520'de *yöwgil* biçimlerinde geçmektedir.

1664 Bk. yazma 471'de *yuldı* ile ilgili dipnot.

(yunçır-) er īşı yunçırdı adamın işi kötüleşmeye yüz tuttu.[1665] **yunçıra.r, yunçırma.k.**

(yeldir-) yil yeldirdi[1666] rüzgâr esti. **yeldire.r, yeldirme.k.**

(yomdar-) ol kişini yomdardı[1667] o, insanları ve başkalarını topladı. **yomdarur, yomdarma.k.**

(yandur-) ol anı ewke yandurdı[1668] o, onu ev vb. yerlere geri döndürdü.

(yandur-) er yandurdı* adam kustu. **yandı*** şekli de vardır. Tehdit etme de aynıdır. **yandurur**[1669], **yandurma.k***.

(yindür-) anıŋ ewin yindürdi[1670] o, onun evini arattı. Kaybettiği şeyi şüphelendiği yerde arıyor. **yindürür**[1671], **yindürme.k***.

(yapşur-) o.kka yilim yapşurdı o, tutkalı tüye yapıştırdı. Cim'li (ç'li) şekli de vardır. **yapşurur, yapşurma.k.** Bu *Behra:m Çu:bi:n'*in[1672] Arapçalaştırılmış *Şu:bi:n** biçimi gibidir.

(yatgur-) ol anı yatgurdı o, onu yatırdı ve uyuttu. **yatgurur, yatgurma.k.**

(yalwar-) ol maŋa yalwardı o bana sığındı ve benden muradını elde etmek istedi. **yalwarur, yalwarma.k.**

(yelwir-) tolwır[1673] **yelwirdi**[1674] gelin odasının tülleri uçuştu. **yelwire.r***, **yelwirme.k***.

(yilmir-) su.w yilmirdi su ısınmak üzereydi. **yilmire.r, yilmirme.k.**

Bunun Başka Bir Türü (486)

(yaytur-) ol tōnın suwda yaytırdı o, elbisesini suda çalkalattı. Herhangi bir şey çalkalanıp hareket ettirilirse yine aynıdır. **yaytırur, yaytırma.k.**

Ş

(yelpiş-) ol aŋar siŋe.k yelpişdi[1675] o, ona sinek kovmada yardım etti. Onu yelpaze ile yellerse yine aynıdır. **yelpişü.r, yelpişme.k***.

(yilpiş- ~ yelpiş-) kepe.k yilpişdi kepekler birbirlerini çektiler. **yelpişü.r, yelpişme.k.**

(yırtış-) ol aŋar bö.z yırtışdı o, ona elbise vb. şeyleri yırtmada yardım etti. **yırtışu.r, yırtışma.k.**

(yortuş-) ol meniŋ bile yortuşdı o, benimle atı yorgalamakta yarıştı. **yortuşu.r, yortuşma.k.**

(yapruş-) ol aŋar yi.r yapruşdı[1676] o, ona yeri düzeltme ve düzletmede yardımcı oldu. **yapruşu.r, yapruşma.k.**

1665 Tercümede *eşfa:* yerine *eşqa:* yazılmış.
1666 Ye'de esre de var.
1667 Bk. yazma 423'te *yomıttı* ile ilgili dipnot.
1668 Ye'deki üstün ötreye çevrilmek istenmiş.
1669 Ye'de ötre var.
1670 Ye'de iptal edilmiş üstün de var.
1671 Ye'de iptal edilmiş ötre de var.
1672 Tercümede *Çu:yi:n /Şu:yi:n* yazılmış.
1673 Bk. yazma 229'da *tolwır* ile ilgili dipnot.
1674 Metinde sadece mastarda ye noktaları var ve kaf, kef'e çevrilmek istenmiş; diğerlerinde diş, noktasız.
1675 Ye'de iptal edilmiş esre de var.
1676 Ye'de iptal edilmiş esre de var. Rı'da esre de var.

(yetrüş-) ola.r ikki bir birke at yetrüşdi o, ikisi atı vb. şeyleri ulaştırmada birbirlerine yardım ettiler. **yetrüşü.r, yetrüşme.k.**

(yaşruş-) ola.r sö.züg yaşruşdı o ikisi sözü vb. şeyleri gizlemede anlaştılar. **yaşruşu.r, yaşruşma.k.**

(yugruş-) ol aŋar ün yugruşdı[1677] o, ona hamur yoğurmada yardım etti.

(yugruş-) suḳuk agızda yugruşdı* tükürük ağızda kurudu. **yugruşu.r, yugruşma.k.**

(yügrüş-) ogla.n yügrüşdi çocuklar vb. koşuştu. **yügrüşü.r, yügrüşme.k.**[1678]

(yamraş-) ko.zı[1679] **yamraşdı** keçiler kuzularla karıştı. Şiir:

koçŋa.r teke seşildi

saglık sürüg koşuldı

sütler kamug yoşuldı[1680]

oglak kozı yamraşu.r

Yazı niteleyerek diyor ki: Koç ve teke yaz geldiği için kuzu ve keçilerden ayrıldı. Koyun sürüleri sağılmak için birbirine katıldı. Sütler memelerden **(487)** bolca aktı. Kuzular annelerine karışır. Onlar (kuzular) süt sağma sırasında (annelerinin yanında) sıralanmazlar.

(yemrüş-) ol aŋar yıga.ç yemrüşdi o, ağacı sökmede ona yardım etti. **yemrüşü.r, yemrüşme.k.**

(yatgaş-) o.l anıŋ birle yatgaşdı o, onunla yattı (çiftleşti). **yatgaşu.r, yatgaşma.k.**

(yalgaş-) ola.r ba.l yalgaşdı onlar bal vb. şeyleri yalaştılar. **yalgaşu.r, yalgaşma.k.**

(yulkaş-) yulkaşdı[1681] **nēŋ** nesne soyuldu. **yulkaşu.r, yulkaşma.k.**

(yulkuş-) ola.r bir ikindi.din nēŋ yulkuşdı* o ikisi birbirinden çıkar sağladı. **yulkuşu.r**[1682], **yulkuşma.k***.

(yörgeş-) yıga.çka yıp yörgeşdi ip, ağaç vb. şeye sarıldı. Herhangi bir şey bir şeye sarılırsa yine aynıdır. **yörgeşü.r, yörgeşme.k.**

(yıplaş-) ura.gutla.r yüzin yıplaşdı kadınlar birbirlerinin yüzünden iplikle kıl aldılar. **yıplaşu.r, yıplaşma.k.**

(yıḍlaş-) yılkı yıḍlaşdı hayvanlar vb. koklaştı. **yıḍlaşu.r**,[1683] **yıḍlaşma.k***. Atasözü: **Kişi sö.zleşü yılkı yıḍlaşu**. Anlamı: İnsanlar birbirleriyle konuşarak tanışırlar; hayvanların tanışması ise koklaşma iledir.

(yaḍlış-) sü yaḍlışdı asker her taraftan dağıldı. İnce mürekkebin kötü kâğıtta yayılması gibi, bir şey bir şeyde yayılırsa aynıdır. **yaḍlışu.r, yaḍlışma.k.**

(yoḍluş-) bitigle.r yoḍluşdı yazılar vb. şekiller silindi. **yoḍluşu.r, yoḍluşma.k**

(yazlış-) tügü.nle.r yazlışdı düğüm vb. çözüldü. **yazlışu.r, yazlışma.k.**

1677 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly *yogruş-*, Clauson *yugruş-*. Krş. CC *yugurt* "yoğurt" (KpTS), Tuva *çuurar* II "yoğurmak" (TvTS), Yeni Uygur *jugar-* "yoğurmak", Özbek *yugur-* "yoğurmak", Türkmen *yuğur-* "yoğurmak", Türkiye Türkçesi ve Azer. *yoğur-* "yoğurmak", Kazan Tatar *yoğırt* "yoğurt", Başkurt *yoğort* "yoğurt" (KTLS). CC, Tatar ve Başkurt verileri, ünlünün Eski Türkçede *u* olduğunu gösterir.

1678 Metin'de kaf ile.

1679 Bk. yazma 544'te *kozı* ile ilgili dipnot.

1680 Bk. yazma 332'de *yoşuldı* ile ilgili dipnot.

1681 Bk. yazma 471'de *yuldı* ile ilgili dipnot.

1682 Kaf'ta iptal edilmiş esre de var.

1683 Zel'de esre de var.

(yıglış- ~ yıgılış-) sü kamug yıglışdı[1684] asker birbirine yetişti. **yıgılışu.r, yıgılışma.k.**

(yuwluş-) korumla.r[1685] **kamug yuwluşdı**[1686] kayalar vb. şeyler yuvarlandı. **yuwluşu.r*, yuwluşma.k**[1687]**. (488)**

(yamlaş-) ol aŋar ew[1688] **yamlaşdı** o, ona ev vb. şeyleri süpürmede yardım etti. **yamlaşu.r, yamlaşma.k.**

(yumluş-) kö.zle.r yumluşdı gözler yumuluştu. **yumluşu.r, yumluşma.k.**

K (kaf)

(yarsık-) er oglındın yarsıkdı adam oğlundan ayrılıp yalnız kaldı. Bu, çölde birisinin yolunu kaybetmesi, birinin bir tarafta, birinin bir tarafta kalması veya düşman eline düşmesidir. **yarsıka.r, yarsıkma.k.**

K (kef)

(yetsik-) er yetsikti adam ömrünün sonuna geldi[1689]. **Kaçgın**[1690] **er yetsikti** kaçan adama ulaşıldı. **yetsike.r, yetsikme.k.**

L

(yırtıl-) tōn yırtıldı elbise yırtıldı. Şiir:

atsa okın kezgerip kim tur anı[1691] **yıgdaçı**

tāgıg atıp ugrasa özi kuyı yırtılu.r

Zamanı niteleyerek diyor ki: O, okunu gezleyip atarsa ve onunla bir dağı hedef alırsa o vadinin ortasıyla dibi parçalanır. **yırtılu.r, yırtılma.k.**

(yastal-) yastuk yastaldı yastık yerleştirildi.

(yastal-) ok amaçka yastaldı ok, hedefin kenarına isabet etti. **yastalu.r, yastalma.k.**

(yençil-) kāgu.n yençildi kavun vb. basıldı ve ezildi. **yençilü.r, yençilme.k.**[1692]

(yaprul-) bir nēŋ birke yapruldı bir şey keçeleşerek bir şeye yapıştı. Bundan **tōn**

1684 Gayın'da esre de var.

1685 Kaf üstünlü; rı'da esre de var. Yazma 471'de kaf ve rı ötreli.

1686 Tek noktalı fe ile.

1687 Metinde lâm'dan sonra fazladan bir mim var (*yuwlumşma.k*).

1688 Tek noktalı fe ile.

1689 Tercüme: *qad belaġa'r-raculu erzele'l-'umri*. Ahterî'de *erzel* için şu açıklama var: "Hor ve hakir kimse ve her nesnenin kemi ve yaramazı ve ömr-i âhiri ki hâlet-i kibirde ve acizlikte ola *erzel-i ömr* derler".

1690 Metinde *kaçıgay/n*. Ye, nokta konularak nun'a çevrilmiş. Atalay, yazma 15'te de aynı cümlenin geçtiğini ve orada kelimenin *kaçgın* olarak harekelendiğini tespit etmiştir.

1691 Atalay *kimtür anı* (Atalay Düz. *kim turanı*), Dankoff-Kelly *kim tura:ni*. Yazmada *kim tur anı yıgdaçı* ibaresi Arapçaya çevrilmemiş. Bu sebeple bu kısmın okunup manalandırılması tahminlere dayanıyor. Atalay, ilk okuyuşuna göre anlam vermiş: "Ona engel olacak kimdir?". Ancak Dizin'de "kalkan" anlamında *tura* okunmasının daha doğru olduğunu belirtiyor. Dankoff-Kelly de aşağı yukarı aynı anlamı veriyor: "Who can put up an obstacle?" Onlar da dizin cildinde kelimeyi *tura* "kalkan" içinde değerlendirmişler. Tekin de *kim toranı* okuyup "kalkanı kim (tutup ona) engel olabilir?" anlamını veriyor (Tekin 1989: 154-155). Kelime *turanı ~ toranı* okunamaz; çünkü elif'te üstün vardır ve dolayısıyla ayrı bir *anı* kelimesi açıkça görülmektedir. Ayrıca *turanı* okuma durumunda ibareye ancak "kalkanı engelleyecek olan kimdir?" anlamı verilebilir; bu da bağlamla hiç bağdaşmaz. Bizce Atalay'ın ilk okuyuşu (küçük bir farkla) ve ilk manalandırışı doğrudur. Kâşgarlı yazma 283'te rı (*r*) ile biten *bar-, tur-* gibi fiillerin geniş zamanını anlatırkan şöyle diyor: "Oğuzlar pek çok geniş zaman fiilinde, hafifletme maksadıyla iki rı'dan birini düşürürler ve emir kipinde olduğu gibi bir rı ile konuşurlar." Anlaşıldığına göre bu şiir de Oğuzlara aittir ve *turur* yerine bir rı ile *tur* demişlerdir: *kim tur anı yıgdaçı* "kimdir onu engelleyecek?".

1692 Kef, kaf'a dönüştürülmek istenmiş. Yazma 632'deki *ol ka.gu.nug yençdi* maddesinde mastar açıkça kef ile.

yapruldı denir; "elbisenin iplikleri keçeleşti ve yıprandı" demektir. **yaprulu.r, yaprulma.k.**

(yetrül-) soŋuk[1693] **burunka yetrüldi** sonuncu, birinciye katıldı. **yetrülü.r, yetrülme.k.**

(yugrul-) ün yugruldı[1694] hamur yoğruldu. **yugrulu.r, yugrulma.k.**

(yıgrıl-) er tumlugka yıgrıldı adam soğuktan büzüldü.

(yıgrıl-) tōn (489) yıgrıldı elbise yıkamaktan dolayı çekti. **yıgrılu.r, yıgrılma.k.**

Bunun Başka Bir Türü

L

(yaykal-) su.w yaykaldı su çalkalandı. Her sıvı çalkalanırsa aynıdır. Her şeye meyleden adam buna benzetilir ve **er kōŋli yayıldı yaykaldı** denir. Zayıf bir şekildir. **yaykalu.r, yaykalma.k.**

N

(yelpin-) ogla.n yelpindi çocuk cin çarpmasına uğradı.

(yelpin-) ol özine yil yelpindi o, kendi kendini yelpazeledi. **yelpinü.r, yelpinme.k.**

(yırtın-) ol tōnın yırtındı[1695] o, elbisesini vb.ni yırtar göründü. **yırtınu.r, yırtınma.k.**

(yapçun-) okka yilim yapçundı tüye tutkal yapıştı. Herhangi bir şey, bir şeye yapışır ve ona asılırsa aynıdır. **yapçunu.r, yapçunma.k.** Şın'lı (ş'li) şekli de vardır: **yapşundı.** Fe'li (*w*'li) şekli de vardır: **yawçundı.**

(yigren-) anıŋ yini yigrendi[1696] onun derisi diken diken oldu.

(yigren-) er etni yigrendi adam eti çiğ kabul etti ve onu yemekten vazgeçti. **yigrenü.r, yigrenme.k.**

(yaxsın-) er kafta.n yaxsındı[1697] adam belini bağlamadan ve ellerini içeri sokmadan kaftanı omuzuna attı. Hırka vb. şeyler de aynıdır. **yaxsınu.r*, yaxsınma.k*.**

(yersin-) er yi.rig yersindi adam bir yere yerleşti ve orayı benimsedi. **yersinü.r, yersinme.k.**

(yemsin-) er aş yemsindi adam yemek vb.ni yer göründü. Aslında yememektedir. **yemsinü.r, yemsinme.k.**

(yalgan-) er çana.k yalgandı adam çanağı vb. şeyleri yaladı. **yalganu.r, yalganma.k.**

(yalwan-) er agzın yalwandı adam dilini çıkarıp dudaklarını yaladı. **yalwanu.r, yalwanma.k.**

(yulkun-) yulkundı[1698] **nēŋ** nesnenin kabuğu soyuldu. **yulkunu.r, yulkunma.k.**

(yörgen-) uruk yıga.çka yörgendi (490) ip, ağaç vb. şeye sarıldı.

(yörgen-) er yogurka.nka yörgendi adam yorgan vb. şeylere sarındı. **yörgenü.r,**

1693 Atalay, DTS, Clauson *soŋuk*, Dankoff-Kelly *søŋug*. Dankoff-Kelly metindeki kaf'ı yanlış sayıyor ve dizin cildinden anlaşıldığına göre *-ыg*'u yükleme hâli eki kabul ediyor. Hem *yetrüldi* hem Arapça karşılığı *ulḥiqa* meçhul fiil olduğu için bu mümkün değildir.

1694 Bk. yazma 486'da *yugruşdı* ile ilgili dipnot.

1695 Ye'de iptal edilmiş üstün de var.

1696 Metinde *tügrendi.*

1697 Metinde tek nokta (be) ile. Mastarda ise diş noktasız. Ye sırasındaki kelimeler arasında olduğu için *yaxsın-* okunmalıdır.

1698 Bk. yazma 471'de *yuldı* ile ilgili dipnot.

yörgenme.k.

(yıḳlan-) et yıḳlandı et vb. koktu. **yıḳlanu.r, yıḳlanma.k.**

(yazlın-) tügü.n yazlındı düğüm vb. çözüldü. **yazlınu.r, yazlınma.k.**

(yüzlen-) ol maŋa yüzlendi[1699] o yüzünü bana döndü.

(yüzlen-) er yüzlendi adam insanlar arasında itibar sahibi oldu. O, onlardan itibar isterse yine aynıdır. **yüzlenü.r, yüzlenme.k.**[1700]

(yaglan-) yaglandı nēŋ nesne yağlandı. **yaglanu.r, yaglanma.k.**

(yuwlun-) yuwlundı nēŋ nesne yuvarlandı. **yuwlunu.r, yuwlunma.k.**

(yarman-) er tāmka yarmandı adam duvara vb. yerlere tırmandı. **yarmanu.r, yarmanma.k.**

Kural. İkili ve geçişli olan her fiile lâm (*l*) girdiği zaman daha önce anlattığım gibi geçişsiz ve meçhul fiil olur.

Geçişli fiile nun (*n*) eklendiği zaman geçişsiz fiil olur. Bu da Arapçaya uyar. Arapçada *feteḥa'l-ba:be* (kapıyı açtı) denir; bu geçişli bir fiildir. Arkasından *infeteḥa'l ba:bu* (kapı açıldı) denir; bu geçişsiz fiildir. Nun (*n*) girdiği zaman fiil geçişliden geçişsize dönüşür. Yine *kesru'r-raculu'ş-şey'e* (adamın nesneyi kırması) denir. Arkasından *inkesera* (kırıldı) denir; bu geçişsiz fiildir.

Bu dilde (Türkçede) **er tügü.n yazdı** dersin; "adam düğümü çözdü" demektir. Arkasından buna nun (*n*) eklenir, **tügü.n yazındı**[1701] denir; "düğüm çözüldü" anlamındadır. Nun (*n*) eklenerek fiil geçişsiz oldu.

Lâm'da (*l*'de) **tügü.n yazıldı** denir; "düğüm çözüldü (*ḥullet*)" anlamındadır. *İnḥallet* (kendi kendine çözüldü)" denirse yine aynıdır. Nun (*n*) ile lâm (*l*) birlikte eklenir ve **yazlındı** denir; "düğüm kendi kendine çözüldü" demektir. **(491) Er topık yuwdı** denir; "adam topu yuvarladı" demektir. Arkasından **topık yuwuldı** denir; "top yuvarlandı[1702]" demektir. Sonra ona nun (*n*) eklenir; **yuwlundı** denir; "kendi kendine yuvarlandı" demektir. Nun (*n*), lâm'a (*l*'ye) eklenmeden önce fiil iki yönden geçişsiz idi. Birincisi, meçhul bir fail tarafından işin yapılmasıdır. Bu durumda fiil geçişsizdir. Ancak nun (*n*) ona eklenirse fiil, başkasının işe müdahalesi olmadan geçişsiz olur. Anlattığım gibi "yuvarladı" anlamındaki **yuwdı**, ikili ve geçişli bir fiildir. Ona lâm (*l*) eklenir ve "birisi tarafından yuvarlandı veya kendi kendine yuvarlandı" anlamında **yuwuldı** denir. Böylece fiil, üçlü ve iki yönden geçişsiz hâle gelmiş oldu. Sonra lâm'a (*l*'ye) nun (*n*) eklenerek "kendi kendine yuvarlandı" anlamında **yuwlundı** denildi. Böylece fiil ikiliden üçlüye, üçlüden dörtlüye geçerek dörtlü ve geçişsiz oldu.

Sâlim kitabında pek çok kural geçmişti. Bu fiillerin hepsinde emir, olumsuzluk vb. daha önce geçen usullere göredir.

Dörtlü baplar bitti.

1699 Metinde *yazlındı*.

1700 Kef, kaf'a döndürülmek istenmiş.

1701 Metinde *yazlındı*.

1702 Tercümede dal üzerindeki ötre silinip üstün yapılmış. Ötre olmalı.

BEŞLİ BAPLAR

Fa'al'aldi Bâbı

Ç

(yıgaçlan-) yi.r yıgaçlandı yer ağaçlandı. Bu, ağaçları çoğalırsa (kullanılır). **yıgaçlanu.r, yıgaçlanma.k.**

R

(yagırlan-) tewe yagırlandı deve vb.nin yağırları çoğaldı. **yagırlanu.r, yagırlanma.k.** Yağırdan kaşınırsa yine aynıdır.

(yumurlan-) sü yumurlandı asker vb. toplandı. Oğuz lehçesinde.

(yularlan-) at yularlandı at yularlandı. **yularlanu.r, yularlanma.k.**

Z

(yawuzlan-) ol atıg yawuzlandı o, atı vb.ni kötü saydı. **yawuzlanu.r, yawuzlanma.k.**

Ş

(yawaşlan-) er yawaşlandı (492) adam kendini yumuşak gösterdi. **yawaşlanu.r, yawaşlanma.k.**

(yemişlen-) yıga.ç yemişlendi ağaç meyvelendi. **yemişlenü.r, yemişlenme.k.**

G (gayın)

(yalıglan-) takuk yalıglandı horozun ibiği çıktı. Atın yelesi de aynıdır. **yalıglanu.r, yalıglanma.k.**

K (kaf)

(yarıklan-) er yarıklandı adam zırhlandı.[1703] Zırhlı göğüslük giyerse yine aynıdır. **yarıklanu.r, yarıklanma.k.**

(yıraklan-) er yi.rig yıraklandı adam yeri uzak kabul etti. **yıraklanu.r, yıraklanma.k** [1704]

(yulaklan-) yi.r yulaklandı yerin pınarları çoğaldı. **yulaklanu.r, yulaklanma.k**

K (kef)

(yüreklen-) er yüreklendi adam vb. yüreklendi, şecaat gösterdi (*teşecce'a*) **yüreklenü.r, yüreklenme.k.**

1703 Tercümede *tederra'a* yerine *tezerra'a* yazılmış.

1704 Ye'de iptal edilmiş üstün de var.

M

(yarımlan-) yarımlandı nēŋ nesne yarılandı. **yarımlanu.r, yarımlanma.k.**

(yişimlen-) er yişimlendi adam tozluk giyindi. Onlar asılıdır. **yişimlenü.r, yişimlenme.k** [1705].

(yelimlen-) ok yelimlendi tutkal oka yapıştı. Ona yapıştırılırsa[1706] yine aynıdır. **yelimlenü.r, yelimlenme.k.**

ALTILI (BAP)

R

(yalgandur-) er yalgandurdı adam yalanladı. **yalgandurur, yalgandurma.k.**

Z

(yıldızlan-) yıga.ç yıldızlandı ağaç kök saldı. Adam bir yere yerleşir ve şartları uygun hâle getirirse yine aynıdır.

(yıldızlan-) er yıldızlandı adam, sanki bir yerde kökleri uzamış gibi kök saldı veya soyca köklü hâle geldi. **yıldızlanu.r** [1707], **yıldızlanma.k.**

K (kaf)

(yudruklan-) er yudruklandı adam avcunun tamamını yumdu (yumruk yaptı). **yudruklanu.r, yudruklanma.k.**

(yarmaklan-) er yarmaklandı adam para sahibi oldu. **yarmaklanu.r, yarmaklanma.k.**

(yumşaklan-) ol maŋa yumşaklandı o, bana karşı yumuşadı, yaltaklandı ve boyun eğdi. **yumşaklanu.r, (493) yumşaklanma.k.**

(yumgaklan-) yumgaklandı nēŋ nesne top hâline geldi ve yuvarlandı. **yumgaklanu.r, yumgaklanma.k.**

N

(yawganlan-) er aşıg yawganlandı adam yemeği etsiz saydı ve az yedi. **yawganlanu.r, yawganlanma.k.**

(yılgunlan-) yi.r yılgunlandı yer ılgınlandı. **yılgunlanu.r**[1708], **yılgunlanma.k***.

Allah'a hamd olsun misal kitabı bitti.

1705 Kef, kaf'a çevrilmek istenmiş.
1706 Tercümede *ulsiqa* yerine *elsaqa* yazılmış.
1707 Dal'da ötre de var.
1708 Ye'de iptal edilmiş ötre de var.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
ÜÇLER[1709] KİTABI

İKİLİ İSİMLER BÂBI

T

ta.h ta.h şahini gönderdikten sonra çağırmak için kullanılan bir edat. He (*h*) duraklama içindir.

Ç

çu.h çu.h[1710] atı sürmek ve azarlamak için kullanılan bir edat.

K

ke.h ke.h köpeği çağırmak için kullanılan bir edat.

M

ma.h bir edattır; anlamı "(işte) orada, al"dır. Bu, bir şey verildiği zaman söylenir.

Bunun Misal Olanı

ya.h "evet" anlamında bir edat. Bu, "atı al" anlamında **at tut** diyene cevap olarak söylenir; cevap veren **ya.h** der; "evet" demektir.

1709 İçinde illet harfi (elif, vav, ye) bulunanlar.

1710 Atalay, DTS *çuh çuh*, Dankoff-Kelly *ço:h ço:h*. Krş. Yeni Uygur *çuhe* "atı mahmuzlamak" (YUTS), Kazan Tatar *çü* "bir seslenme edatı" (KTTS), Kar.-Mal. *çuh* "deh" (KMTS), Kırgız *çü* "deh (atı yürümeye zorlama haykırışı)" (KS), Altay *çu* "(atlara hareket emri veren ünlem) deh!" (ATS), Anadolu ağızları *ço ~ çö ~ çü* "eşeği hızlı yürütme ünlemi" (DS).

Yumuşatma (*lîn*) harfleri, hızlı konuşulduğu zaman telaffuzda düşer ve t'de **tāh tāh**, ç'de **çuh çuh**, k'de **keh keh**, m'de **mah**, (y'de) **yah** denir. Bunları biz bu sebeple menkus bâba dahil ettik; çünkü bunlarda yumuşatma harfi; yazıda değil ama telaffuzda eksilmektedir. Buradaki he, duraklama h'sidir. Yüce (Allah)'ın *fe-bi-huda:humu'qtedih* (sen de onların yolundan git – 6-90) ve *lem yetesenneh* (bozulmamış – 2-259) dediği gibidir. Burada h, duraklama içindir. Asli h ise Türk dilinin özünde bulunmaz. Ancak "adamı hıçkırık tuttu" anlamında **er ıhladı** sözünde bulunur. Mamafih bu, göğüsten çıkan sesle ilgili bir durumdur. "Baykuş" için söylenen **ü.hi** Türkçenin özünde **(494)** kef (*g*) ile **ü.gi** diye adlandırılır. He (*h*), Hotan ve Kençek konuşmasında bulunur; çünkü onlar Türk değildir; ancak Türk diyarında yerleşmişlerdir.

Harekeleriyle, Ortası Sükûnlu Fa^{c}l, Fu^{c}l, Fi^{c}l Bâbı

P

tūp her ağacın kökü. **yıga.ç tūpi** ağaç kökü.

tūp duvar temeli. **tām tūpi** duvar temeli.

(tūp) insanın aslı için de **tūp** denir. Bundan "asil adam" anlamında **tūplüg eren** denir.

to.p top. Bu, **topık**'tan kısaltmadır.

çö.p her şeyin çöpü ve usaresi.

(çö.p) üzüm çö.pi üzüm posası.

(çö.p) ya.g çö.pi yağ tortusu. **bo.r çö.pi** şarap vb.nin tortusu.

(çö.p) tutma.ç çö.pi erişte ve makarnanın her parçasının adı.

(ko.p) ol meni körüp ko.p kıldı o beni görünce sevindi ve rahatladı.

kü.p küp.

kīp her şeyin kalıbı. **kerpiç kīpi** denir; "kerpiç kalıbı" demektir.

kīp Oğuzlarda "benzer" ve "gibi" demektir. Bundan "bu adam onun gibidir" anlamında **bu er anıŋ kīpi** denir.

T

būt but.

būt kıymetli ve büyük olan firuzenin adı. O, büyüklerin oğul ve kızlarının perçemlerinin altına takılır. Bundan **kız būt urdı**[1711] denir; "kız onu taktı" demektir.

būt bir büyük tarafından hediye getirene verilen bahşişin adı. Mesela diğer adam bir at armağan eder; atın seyisine bir dinar veya bir koyun verilir; bu koyuna **būt** adı verilir. **(495)**

tı.t çam ağacı (Pinus). Dağlarda yetişir.

çi.t[1712] üzerine nakışlar basılmış Çin ipeğinin adı.

sūt süt.

şü.t soy. Hotan lehçesinde.

1711 Metinde *urı.dı.*

1712 Cim üstünde bir nokta da var.

Ç

tüç sarı tunç

küç kuvvet.

küç zulüm. Atasözü: **Küç ildin kirse törü tünlüktin çıka.r.** Anlamı: Zulüm avludan girse töre, yani insaf baca deliğinden (çadırın tepesindeki delikten) çıkar.

(küçemçi) bundan, zulmedene **küçemçi** denir.

(küçlüg) kuvvetli için de **küçlüg** denir.

kü.ç susam (Sesamum indicum).

(kü.ç yagı) bundan susam yağına Çigil lehçesinde **kü.ç yagı** denir.

(inge.k kü.çi) kene otunun (Ricinus communis) meyvesine, büyük olduğu için **inge.k kü.çi** denir; "inek susamı" demektir.

kiç ağır davranma. Bundan **kiç keldi** denir; "gelmede ağır davrandı" demektir.

Ḍ

bo.ḍ insanın uzunluğu ve boyu. Bundan **uzu.n bo.ḍlug kişi** denir; "uzun boylu adam" demektir.

to. ḍ[1713] toy kuşu.

to.ḍ monçuk parfüm ve miskten yapılmış boncukların adı. Bunu cariyeler takınır.

R

bo.r şarap. Atasözü: **Bo.r bolma.dıp sirke bolma.** Anlamı: Şarap olmadan sirke olma. Bu, yaşlı adam gibi davranan genç çocuklar için söylenir.

bir bir. **bir yarma.k** bir dirhem.

tör inceltmeyle. Evin itibarlı yeri. **Törke keç** evin itibarlı yerine geç.

tör kalınlaştırarak. Kuş ve balık avlanan tuzak ve ağ.

(ço.r) ço.r ura.gut ferci bitişik kadın. Oğuzlar sarılan otu **ço.r ot** diye adlandırırlar. Birincisinin aslı bundandır.

(sür sür) er sür sür mü.n öpti adam höpürdeterek çorba içti. Bu, dudağın sesidir.

kör kayıp. Bundan **er kör kıldı** denir; "adam kaybetti" demektir. **(496)**

ko.r mayalı yoğurdun mayası. Bu da bir parça yoğurt veya ekşi kımızdır. Kabın dibinde kalır[1714]; üzerine süt dökülür ki sütü mayalasın veya kımızı ekşitsin.

ku.r[1715] kuru. Oğuzca. **Kurug**'un kısaltılmışıdır. Atasözü: **Kula.n kuḍugka tüşse ku.r baka aygır bolu.r.** Anlamı: Yaban eşeği kuyuya düşse kara kurbağası ona karşı aygır kesilir. Bu, Arapçadaki *inne'l-buġa:şe bi-arżina: testensiru* (çaylaklar bizim ülkemizde kartallaşır) sözü gibidir.

1713 Dişte tek nokta var; ancak kahverengi. Yazma 505'te aynı anlamdaki kelime *to.y ~ to.ḍ.*

1714 Tercümede *yebqa:* yerine noktasız diş ile ve harekesiz olarak *yebġa:* yazılmış.

1715 Rı'ya kırmızı kalemle esre konmuş.

Z

(bo.z) bo.z at boz at. Bu, en fasih biçim değildir. Bu, beyaz ile kula arasındaki her hayvan için söylenir. **bo.z kōy** boz koyun.

bö.z bez. İncelterek.

būz buz. Kalınlaştırarak. Atasözü: **Būzdan su.w tama.r.** Anlamı: Buzdan su damlar. Bu, huyca babasına benzeyen için söylenir.

bïz deri ile et arasında bulunan beze.

tōz kalınlaştırarak. Toz.

tōz yaya sarılan kiriş.

(tö.z) il tö.z neteg ülke ve üst tabaka nasıl.

tö.z asıl. **anıŋ tūpi tö.zi kim** onun aslı kimdir ve (soyca) kime bağlıdır?

(tü.z) tü.z yi.r düz hâle getirilmiş yer.

tūz kalınlaştırarak. Tuz.

tïz diz.

ti.z[1716] yüksek olan her yer. Bunu Farslar alarak kalelerini *"diz"* diye adlandırmışlardır.

Ti.z* Kâşgar'da yazlık bir yerin adı. Ona yüksekliğinden dolayı **Tarıg Art Ti.z*** denir. **Yetzeŋ**[1717] **Ti.z** başka bir yazlığın adı. **Yi.z Ewi**[1718] **Ti.z** Barsgan yakınında bir yazlığın adı.

çi.j İki çıkaktan çıkan ze (z) ile. Demirden çivi. Zırh halkasının perçinine de **çi.j** denir.

sö.z söz. **(497)**

si.z saygıdeğer büyüklere hitap için kullanılan bir edat. Çigil lehçesinde. Anlamı "sen"dir; aslında "siz"dir. Küçüğe nun (*n*) ile **sen** diye hitap edilir. Oğuzlar hikâyeyi ters çevirirler.

ku.z tāg dağın gölgeli tarafı.

S

(bu.s) kök bu.s boldı gökyüzü, sis vb. ile kapandı. **Er kö.zi bu.s boldı** midesinin gazından adamın gözü karardı.

(to.s to.s) anı to.s[1719] **to.s* urdı** onun elbisesine hızlı hızlı vurdu.

Ş

(bo.ş) bo.ş kişi özgür insan.

(bo.ş) bo.ş ura.gut boşanmış kadın.

(bo.ş) bo.ş elig işten ve maldan boşalmış el.

(bo.ş) bo.ş et yumuşak et. Yumuşak yer de aynıdır.

1716 Te'de üstün de var.

1717 Birinci dişin noktaları yok. İkinci dişte te noktaları var; sonradan ye noktaları da konmuş. Atalay ve Dankoff-Kelly'de kelime okunmamış. *Yetzeŋ* <*yetiz+eŋ* (Engin Tepe ?). Krş. yazma 448'de *yetiz yi.r* "geniş yer". Diğer bir ihtimal: *Ti.zeŋ*< *ti.z+eŋ* (Yüce Tepe ?). (*+eŋ*: pekiştirme eki).

1718 Kelimede hareke yok. Atalay *Yiz ewi tiz.* Dankoff-Kelly'de kelime okunmamış. Yazma 506'da *yi.z* "göçebelerin çadır örtüsü yaptığı hasır otu" anlamındadır: "Sazlı Ev Tepesi ?".

1719 Te dişinin altında bir nokta da var.

(bo.ş) bo.ş at serbest bırakılmış at.

(bo.ş) bo.ş ew boş ev. İşi bitmiş (o anda iş yapılmayan) kap ve aletler için de **bo.ş** denir.

bïş sayıda beş.

tüş denk, benzer. Bundan **anıŋ tüşı** denir; "onun dengi" demektir.

tüş nesnenin karşı tarafı. Bundan **ewim tüşı** denir; "evimin karşısı" demektir.

töş döş, göğsün başı. İncelterek.

tüş kalınlaştırarak. Altından veya gümüşten yapılan ve kemerin ucuna takılan toka.

tüş ö.di kuşluk vakti. Bu da öğle vaktidir[1720].

tüş ihtilam, uykuda boşalma. Bundan **tüş körmiş ogla.n** denir; "ihtilam olmuş oğlan" demektir.

tüş düş. Bundan **tüş yördi** denir; "düşü tabir etti" demektir.

tïş insan vb.nin dişi.

tïş saban demiri.

tïş at akıtması, gözünün ön kısmına kadar olan at. Eğer (gözün yanına) ulaşsaydı *mubarqı'* (akıtması kulağa doğru yayılmış) olacaktı. *Uşfu:r* (akıtması burnuna kadar inmiş) da değildir. İkisinin arasındadır.

sïş "**tutma.ç**" yeme şişi.

sïş şiş (vücuttaki).

sèş[1721] incelterek. Teminat. Bundan **men aŋar sèş bïrdim** denir; "ben **(498)** ona teminatını verdim" demektir.

köş at hükümdarın yanına katılan atın adıdır.

köş her şeyin çifti.

(köş biçe.k) bundan "makas" **köş biçe.k** diye adlandırılır; "bir çift bıçak" demektir. Argu lehçesinde. Atasözü: **Korkmış kişi.ke köy başı köş körünü.r**. Anlamı: Bir şeyden korkan, her koyunun başını çift görür. Bu, bir şeyden korkan ve onun hayalini görünce saat başı sıçrayan için söylenir.

kiş samur (Martes zibelilina). Onun kuyruğuna **kiş kuḍrukı** denir.

kiş sadak. Uzatarak. Oğuzlar ve kardeşleri Kıpçaklar bunu bilmez.

li.ş tükrük. Çigil lehçesinde. **li.ş** aynı zamanda balgamdır. **Li.ş aktı** denir; "tükrük ve balgam aktı" demektir.

mü.ş[1722] dişi kedi. Çigil lehçesinde. Oğuzlar bunu **çetük** diye adlandırır.

bo.g eşyanın heybesi ve bohçası.

tög at toynaklarından parlayan toz.

tüg hükümdarın önünde vurulan köş ve davul. Bundan **xän tüg urdı** denir; "hükümdar nöbet davulu çaldı" demektir.

1720 Kâşgarlı önce *żaḫwe* karşılığını vermiş, sonra da bunu *qa:ÿïle* ile açıklamıştır. Taymas'ın da belirttiği gibi (Taymas 1954: 85) Arapçada *żaḫwe* "kuşluk vakti", *qa:'ile* "öğle vakti" anlamındadır. *Tüş* de Türkçede "öğle vakti" demektir. Bu durumda Kâşgarlı'nın kastı ne olabilir, bilemiyoruz.

1721 Üstünlü sin-ye-şın.

1722 Atalay, DTS *muş*, Clauson, Dankoff-Kelly *mü:ş*. "Kedi" için krş. Özbek *müşük*, Yeni Uygur *möşük*, Kırgız *mışık*, Kazak *mısık*, Azer., Türkmen *pişik* (KTLS), Kar.-Mal. *muş* (KMTS).

tūg sancak. Bundan **toku.z tūglu.g xān** denir; "dokuz sancağı olan hükümdar ve hakan" demektir. Vilayet ve rütbe artsa bile dokuzdan fazla olmaz. Dokuz ile kendilerini uğurlu kabul ederler. Hükümdarın bu dokuz sancağı, uğurlu saydıkları için turunç renginde ipekli ve ipekten yapılır.

tu.g su bendi. **suwka tu.g ur** suya bent vur.

tu.g herhangi bir şeyin tıkacı. Bundan **tünlük tu.gı** denir; "baca deliği (tünlük) vb.nin örtüsü" demektir.

tı.g at kula ile doru arası at.

(ça.g ço.g) ça.g ço.g koptı gürültü patırtı koptu.

(çogı kop-) gürültü kopunca **çogı kopdı** da denebilir.

çu.g[1723] kalınlaştırarak. **(499)** Eşyanın heybesi.

çōg güneşin sarılığı ve saçakları. Bundan **kūn çōgı** denir; "güneşin tükrüğü (saçağı)" demektir.

çōg odun köz olduktan sonra ateşin alevi.

çı.g göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü. Bu, kamıştan daha ince ve yumuşak bir bitkidir.

çı.g Türk arşınının adı. (Arap) arşınının üçte ikisi kadardır. Göçebeler arasında bununla bez arşınlanır.

-sı.g benzetme eki. İsimlerin sonuna gelir ve kastedilen şeyi, eki alarak adlandırılana benzetir. Örnek: **kulsıg er** huyu, köle huyuna benzeyen adam. **Bu karı ol ogla.nsıg** bu, huyu oğlan huyuna benzer bir yaşlıdır. Eğer tabanı ince veya imaleli ise gayın yerine kef kullanılır. Örnek: **bu er ol begsig** bu, huyu beyler huyuna benzer adamdır. **bu ogul ol ersig** bu çocuk adama benzer ve onların huyları ile huylanır.

ko.g göz veya yemekteki pislik.

(ka.g ku.g) kāz ka.g ku.g etti kaz bu sesleri çıkararak bağırdı.

kı.g[1724] toprağı gübrelendirmede kullanılan gübre.

F

sūf[1725] yün ipliklerinden elle örülen bir kuşağın adı.

su.w su. Atasözü: **Su.w bīrmeske sūt bīr**. Anlamı: Sana su vermeyene süt ver. Bundan maksat, "sana kötülük yapana iyilik yap"tır; çünkü senin ona ihsanda bulunman (onu sana) köle yapar.

(ka.w ku.w) dikilirken elbise büzülüp yırtılırsa **tōn ka.w ku.w boldı** denir.

K (kaf)

bo.k[1726] ekmeğin bayatlığından veya kokmasından dolayı üzerinde oluşan yeşillik (küf).

1723 Atalay, DTS *çoğ*, Clauson, Dankoff-Kelly *çu:g*. Krş. Türkiye Türkçesi *çuval* "...büyük torba" (TS), Azer. *çuval* "...büyük torba" (AzTS), Türkmen *çuval* "çuval" (TTS). Clauson, Radloff'tan naklen "ambalaj, paket; kefen, örtü" anlamlarında Lebed *çuğ*, Teleüt *çu:*, Şor *şu* kelimelerini kaydediyor. Bu durumda *çuval*'ın Farsça olduğu savı şüphelidir.

1724 Kerkük ağzında *kıyıx*, "koyun gübresi" demektir.

1725 Metinde üç noktalı se ile yazılmış.

1726 Kaf'a sonradan bir nokta eklenmiş (*w*). Ancak madde, kaf ile biten kelimeler arasında.

Başka şeylerde de aynıdır.

bo.k bok. Oğuz lehçesinde.

(bu.k) kāgu.n bu.k yi.rke tüşdi kavun **(500)** bu ses ile yere düştü. İçi boş herhangi bir şey yere düşüp patlarsa **bu.k etti** denir. Bu, onun sesini anlatır.

ço.k er aşağılık[1727] adam. Oğuzca.

(çı.k) korkutulmak[1728] istenen bir adama **çı.k et köre.yin**[1729] denir; "alçak sesle bağır ki onda senin sertliğini göreyim" demektir. Bu, kendisine eziyet edene direnişte zayıf düşen için söylenir.

(su.k) su.k er açgözlü, doymaz adam.

su.k erŋe.k işaret parmağı. Bu, hırslı bir parmaktır; çünkü yemeği almaya ilk o başlar.

sīk az. Oğuzca. Bundan **ola.rda kōy sīk ol** denir; "onlarda koyun azdır" demektir.

(ka.k ku.k) kāz ka.k ku.k etti kaz böyle bağırdı.

(ka.k ku.k) yarma (kurutulmuş) meyveye arka arkaya söyleyerek **ka.k ku.k**[1730] denir.

K (kef)

bö.k aşık oyununda aşığın sırtının yukarı gelmesi. Buna **çik bö.k** denir.

bōg örümcek. İki varyanttan birinde.

kü.g Yumuşak kef ile. Şiirin ölçüsü (*'aru:żu'-ş-şi'r*). **Bu yīr nē kü.g üze ol** bu gazel hangi ölçü üzerinedir?

kü.g şarkıda nağme (*laḫn*). Bundan **er kü.glendi** denir; "adam kendisine mahsus bir nağmeyle şarkı söyledi" demektir.

kü.g her yıl, her şehirde, halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin (*'użḫu:ke*) adı. Bundan, **bu yıl bu kü.g keldi** denir; "bu yıl bu güldürücü şey geldi" demektir.

K (kef)

(kö.g) kö.g[1731] **yılkı** sürü hâlinde yayılan hayvanlar. Şiir:

kü.gler kamug tüzüldi
ıwrık[1732] **iḍiş tizildi**
sensiz özüm özeldi
kelgil amul oynalım

Diyor ki: Şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı. Kadeh ve ibrikler dizildi. Gönlüm seni özlemektedir. Haydi çabuk ol; sakin ve rahat bir şekilde oynayalım.

kü.g[1733] **(501)** Koçların ve vahşi hayvanların kışın aşma zamanları. Bundan **kōy kü.gi**

1727 Tercümede *nezil* yerine *nedil* yazılmış.

1728 Tercümede *xuwwife* yerine *xawwefe* yazılmış.

1729 Kef'te iptal edilmiş esre de var.

1730 Metinde *ka.ku.k* yazılmış.

1731 Atalay, DTS *kög*, Clauson, Dankoff-Kelly *kü:g*. Krş. Kırgız *köy külük* "tanınmış, sivrilmiş koşu atı" (KS).

1732 Elif'te üstün var (*awrık*).

1733 Atalay, DTS *kög*, Clauson, Dankoff-Kelly *kü:g*. Krş. Yeni Uygur *küyle-* II "dişi hayvanların eş özlemi" (YUTS), Kazak *küyle-* "1. (dişi hayvan) çiftleşme arzusu duymak, kızışmak, boğasamak", *küyek* "koç katım zamanı" (KTS).

boldı denir; "koyun vb.nin aşma vakti geldi"[1734] demektir.

kö.g[1735] aynanın yüzüne düşen pas. Bundan **kö.zŋü.ke kö.g tüşdi** aynanın yüzüne yeşillik ve pas düştü (denir).

kö.g* kadın vb.nin yüzünde görülen çil.

kök sert kef ile. Gök. Atasözü: **Kökke suḳsa yüzke tüşü.r**. Anlamı: Kim göğe tükürürse yüzüne düşer. Bu, birisinin, bir başkasına çirkin bir iş yapıp da içine kendisinin düşmesi durumunda söylenir.

(kök) kök tön koyu gri elbise. Gök renginde olan her renk aynıdır.

(kö.k) kend kö.ki şehrin yeşillikleri. Bununla ağaçların yeşilliği kastedilir.

kö.k yu.k köylülerin ve Türkmenlerin büyüklerine verilen unvan.

L

bi.l bel. Bundan **anı bi.linde tut** denir; "onun belinden tut" demektir. **Ol aŋar ança aş bïrdi bi.l kıldı** o, ona böğürleri doluncaya kadar yemek verdi. Herhangi birisi bir başkasına beklediğinden fazla yemek verirse yine **bi.l kıldı** denir. Çigil lehçesinde.

(tu.l) tu.l ura.gut dul kadın. Atasözü: **Yawla.k tı.llıg bïgde**[1736] **kerü yalŋu.s tu.l yi.g**. Anlamı: Devamlı söven bir koca olmasındansa kadının dul olması daha iyidir.

tōl imale ile. Yavrulama zamanı. Oğuzca. Yavruya da **tōl** denir.

tı.l dil (*lisa:n*). Atasözü: **Erdem başı tı.l**. Anlamı: Erdem ve meziyetin başı dildir. Bu, *el-mer'u maxbu:'un taḥte lisa:nihi* (kişi, dilinin altında saklıdır) denildiği gibidir.

tı.l dil, lehçe (*luga*). Bundan **Uygur tı.lı** denir; "Uygur lehçesi" demektir; **Xıta.y tılı**, "Çin dili" demektir.

tı.l konuşma, söz (*kela:m*). Bundan **ol begke tı.l tegürdi** denir; "o, beye, içinde sövme olan bir söz attı." demektir. **(502)**

tı.l casus. Bundan **yagı.dan tı.l tuttı** denir; "o, düşmandan casus yakaladı." demektir.

çi.l çirkinlik. Oğuzca.

çi.l vücuttaki darbe izi.

sö.l[1737] ağaç ve etteki nem. Bundan **sö.llüg et** denir; "iyi pişmemiş ve içinde kan izi bulunan et" demektir. Atasözü: **Sögüt sö.liŋe kaḍın kāsıŋa**. Anlamı: Söğüt ağacının nemi kendisine yakışır; bir ağaç türü olan kayının da katı kabuğu kendisine yakışır.

(sōl) sōl elig sol el.

(sīl) sīl[1738] **kişi** az yiyen insan. Her yemeği yemeyen kişi. Bundan **sīl at** denir; "az yem yiyen at" demektir.

kōl kol.

1734 Tercümede *a:ne* yerine *enne* yazılmış.

1735 Atalay, DTS *kög*, Clauson, Dankoff-Kelly *kü:g*. Krş. Kırgız *kök*, Yeni Uygur *kök dat* "küf" (KTLS), Kazan Tatar *küksi-* "küf bağlamak" (KTTS), Anadolu ağızları *göğer-* III "1. küflenmek, 2. kalaysız bakır kaplar oksitlenmek" (DS). Türkiye Türkçesi *küf* (?).

1736 Dal'da sonradan konmuş, kahverengi iki üstün var.

1737 Atalay, DTS *sül*, Clauson, Dankoff-Kelly *sö:l*. Krş. Hakas *söl* I "1.irin, cerahat, 3. yaşayan organizmadaki sıvı" (HTS), Kırgız *söl* "1. yaralardan çıkan irin; plazma, 2. (kadınlar arasında) kan" (KS), Kazak *söl* "öz su, usare" (KTS), Kazan Tatar *sül* "1. özsu, usare, 2. serum" (KTTS), Başkurt *hül* "1. etten damlayan kanla karışık sıvı, 2. nesnelere sinen nem" (BTH).

1738 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *sil*. Krş. Hakas *sılay ~ sılı* "az yiyen", *sılay kizi* "iştahsız kişi" (HTS), Kar.-Mal. *sılıt* "bitkin, yorgun" (KMTS). Yazma 500'deki *sīk* "az" ile köktaş olmalı.

kōl dağın tepesinden aşağıya doğru inen ve vadinin dibinden yükselen kısmın adı. **opı kōlı**[1739] vadi kolu.

kōl kılıç ve bıçağın çizgisi. Bu, uzunlamasına devam eden çiziktir; altınla da doldurulabilir. Buna **kılıç kōlı** denir; kılıcın koludur (çiziğidir).

kōl havuz, göl (*ḫawż*).

kōl içinde su birikmiş çukur (*ġadi:r*).

İsig Kōl Barsgan gölünün (*buḫayre*) adı. Uzunluğu otuz fersahtır; eni on fersahtır.

Körüŋ Kâşgar dağlarındaki Biyiz (?) gölünün adı. Çevresi otuz fersahtır.

Siḍiŋ Kōl Koçŋar Başı yakınında ona benzer bir gölün adı.

Yulduz[1740] **Kōl** Küçe (Kuça), Ki.ŋüt[1741] ve Uygur sınırları arasında bir gölün adı.

Āy Kōl Uç yakınında bir bölgenin adı.

Teriŋ Kōl İki Ögüz sınırında diğer bir gölün adı.

Bu göllerden (*buḫayra:t*) her birinin çevresi kırk veya otuz fersahtır. Türk ülkesinde bunların benzerleri çoktur; ancak ben bunlardan başta gelenlerini ve Müslüman ülkelerinde olanlarını saydım.

kōl denizin (*baḥr*) kendisi (doğrudan doğruya deniz). **(503)** Bundan denizin köpüğüne **kōl köpüki** denir; **teŋiz köpüki** denmez.

ti.m içkiyle dolu tulum.

ti.mçi içki tüccarı. Bazı kimseler içki tüccarına **ti.m** derler. Birincisi daha doğrudur; çünkü cim ve ye (+*çi*) meslek sahiplerini gösterir.

sı.m sımra.k bir tür yemeğin adı. O da şudur: Baş pişirilir; sonra ufak ufak doğranır; daha sonra baharat eklenerek bir küpe konur; üzerine ekşi yoğurt dökülür; kıvama gelmesi beklenir; sonra da yenir. Çigil lehçesinde.

kōm deve semeri. O da şudur: Devenin çulu alınır; içi samanla doldurulur; devenin hörgüçleri seviyesine getirilir; sonra da onun (devenin) üzerine konur. Buna **tewe kōmı** denir.

kōm su dalgası. Şiir:

kölüm kōmı kopsa kalı tāmıg ite.r

körse anı bilge kişi sö.zke büte.r

Diyor ki: Havuzumun suyu dalgalanıp sarayımın duvarına, onu yerinden itip yok edercesine çarparsa onu gören akıllı bir insan dediğime inanır.

no.m din ve şeriat. Bundan **Teŋri no.mı** denir; "Allah'ın şeriatı ve dini" demektir. Bütün dinler de **no.m** diye adlandırılır. Bu, Çinlilerin dilidir.

N

tōn elbise.

tu.n gönül rahatlığı. Bundan **köŋül tu.n boldı** denir; "gönül rahatladı" demektir.

(tūn) tūn ogul kadının ilki (ilk çocuğu, eşi). Bu da ister erkek ister kız olsun doğurduğu

1739 İlk kelimeye be ve sükûn sonradan eklenmiş; ikinci kelimedeki bir rı iptal edilmiş (*o.rı ko.rlı* ?).

1740 Dal'da nokta var.

1741 Yazma 83'te *Künüt*, 603'te *Kiŋüt* biçiminde.

ilk çocuktur. Dişiye **tūn kız** denir; "ilk kız" demektir. Kadının ilk eşine de **tūn beg** denir.

(tīn) tīn kişi kendini bir işle yormayan, istirahat hâlindeki adam. Herhangi bir hayvan günlerce dinlenip iş yapmazsa yine aynıdır.

tïn dizgin.

(çı.n) çı.n sö.z doğru söz.

(çı.n) çı.n kişi güvenilir ve sadık adam.

(xu.n) xu.n īş içinde yumuşaklık olmayan iş. Bundan **xu.n xara ışlama** denir; **(504)** "içinde sakatlık bulunan işi yapma" demektir.

(su.n kişi) yumuşak huylu, iyi kalpli adama **su.n kişi** denir.

su.n[1742] **altun** altından (altın karşılığı) kâğıt para. Bu, bir parmak uzunluğundan bir arşına kadar olabilir.

sı.n uzunluk ve boy. **bo.ḍlug sı.nlıg kişi** uzun boylu insan. Bundan mezar **sı.n** diye adlandırılır; çünkü o (mezar) boy uzunluğundadır.

sı.n mezar.

Ka.tu.n Sı.nı Tangut ve Çin arasında bir şehir.

si.n Sen. Kençek lehçesinde. Türkler **sen** derler. Bundan dolayıdır ki Kençek lehçesi rezil olmuştur; çünkü o (lehçe) devamlı esre (*I*) kullanır. Çigil, Yağma ve Toxsılar, Yukarı Çin'e kadar ötre (*O ~ U*) kullanırlar. Oğuzlar, Kıpçaklar ve Rum'a kadar Suvarlar üstün (*A*) kullanırlar. Türkler deveye esreli te ile ("fe ile" olmalı) **tewi**[1743] derler. Oğuzlar ve onlarla birlikte saydıklarım üstünlü te ile ("fe ile" olmalı) **teve** derler. Türkler "gittim" anlamında esreli dal ile **bardım** derler; kural da budur. Oğuzlar ve diğerleri üstünlü dal ile **bardam** derler; bu, kural değildir. Argu halkı da geçmiş zaman fiillerinin hepsinde ötreli dal ile **bardum, keldüm** der; bu, kuraldan daha da uzaktır. Bu, gruplar arasındaki farklılıktır.

şı.n sedir. Çigil lehçesinde.

kōn koyun. Argu lehçesinde. Nun (*n*), ye'den (*y*'den) dönüşmüştür. Daha önce anlatıldığı gibi, kural böyledir.

kīn kılıç ve bıçağın kını.

kōn özellikle atın derisi. Ona **at kōni** denir. Bu, insan derisi için de kullanılabilir; **anıŋ kōni kurı.dı** denir; "onun derisi kurudu, yani öldü" anlamındadır. Devenin derisi için de mecazen **tewe kōni** denir. Bu, tabaklanmadan önceki adıdır. Ondan (tabaklandıktan) sonra **kogu.ş**[1744] denir. **(505)**

M

mü.n hastalık ve kusur. **mü.n(süz)**[1745] **kişi** kalbi sağlıklı adam. Atasözü: **Yalıŋuk oglı mü.nsüz bolma.s**. Anlamı: Âdemoğlu kusur veya hastalıktan azade olmaz.

1742 Atalay *son*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *sun*. DTS ve Clauson kelimenin Çinceden alıntı olduğunu belirtmişlerdir (*ts'un*: bir -Çin- inç). Anlaşıldığına göre Türkler altın yerine kâğıt para kullanıyorlar ve buna *su.n altun* (kâğıt altın) diyorlardı.

1743 Te'de iptal edilmiş üstün var. Dankoff-Kelly'ye göre üstün siyah (asli), iptal çizgisi kahverengi (sonradan). Bu durumda düşen esrenin we'ye ait olması gerekir. We'deki üstünün sonradan konduğu da bellidir. Buna göre kelimenin özgün yazılışı *tewi*'dir ve bizce Atalay'ın dipnottaki tahmini doğrudur. Yani *bi-kesri't-fa:'i* yerine yanlışlıkla *bi-kesri't-tâ:'i* yazılmış olmalıdır. Çünkü Atalay'ın da belirttiği gibi kelime DLT'de daima üstünlü te ile geçmektedir. Tonyukuk Güney-4'te geçen *tebi* biçimi de bu görüşü destekler.

1744 Kaf'taki ötre iptal edilmiş ve sonradan esre konmuş.

1745 Metinde *+süz* yazılmamış.

Bunun Matvîsi (Katlanmışı)

B

bo.y yenen çemenotu (Trigonella foenum graecum). Oğuzca.

bōy örümcek. **bōg** şekli de vardır. Sonuncusu daha doğrudur.

bo.y kalınlaştırarak. Cemaat, kabile, aşiret. Oğuzca. Birbirlerini tanımayan iki kişi selamlaştıktan sonra **bo.y kim** der; "cemaatin, aşiretin, kavmin kim?" demektir. Sorulan kişi **Salgur** der; yani "benim cemaatim Salgur kabilesidir." Veya kitabın başında saydığım boylardan birini zikreder ki onlar kabilelerinin atalarının adlarıdır. Sonra konuşmaya başlarlar veya durmaksızın ayrılırlar. Böylece her biri diğerinin grubunu bilmiş olur.

to.y karargâh. Bundan **xān to.y** denir; "hakanın karargâhı" demektir. Oğuzlar bunu bilmez.

to.y otı tedavide kullanılan bir bitkinin adı.

to.y seramik çamuru. Bundan, pişmiş topraktan yapılan tencereye **to.y eşiç** denir.

to.y toy kuşu. Çigil konuşmasında zel'li (*ḍ*'li) şekli vardır: **to.ḍ**. Bu, zel'i (*ḍ*'yi) ye'ye (*y*'ye) çevirenlerin yoludur.

kōy koyun.

kōy yılı Türkçede on iki yıldan birinin adı.

ko.y kaftanın koyun kısmı. Bundan **elig ko.yka suk**[1746] denir; "elini kaftanın koynuna sok" demektir.

ku.y[1747] vadinin dibi.

Bunun Misal Olanı

P

ya.p yu.p hile ve aldatma. **yu.p** tek başına kullanılmaz; çiftiyle kullanılır. Bundan Oğuzlar **ol anı yu.pla.dı** derler; "o, onu aldattı" demektir.

T

yu.t hayvanları ve çiftlik hayvanlarını kışın soğuk ile öldüren afet.

R

yār yar; sel sularının açtığı yarık.

yi.r yer; yeryüzü.

yi.r ipekli kumaşın veya arışın bir yüzünün adı. **(506)** Onda hangi renk daha fazla ise diğer renk ona tabi olur. **Yaşıl yi.rlig barçın** yeşilin baskın olduğu ipekli kumaş. O (yeşil) esastır, diğerleri dallardır.

yīr gazel ve şarkı.

1746 Bk. yazma 331'de *sukuldı* ile ilgili dipnot.

1747 Atalay, DTS *koy*, Clauson, Dankoff-Kelly *ku:y*. Krş. Altay *kuy* "mağara" (ATS), Hakas *huy* "mağara" (HTS), Şor *kuy* "mağara, in" (ŞS), Tuva *kuy* "mağara" (TW). Fakat Türkiye Türkçesi *koy* "...küçük körfez", *koyak* "1. iki dağın arasında kalan büyük çukur, vadi, 3. dağlar ve kayalıklarda oluşmuş doğal çukur" (TS). Clauson Türkiye Türkçesi *kuytu* ile ilgi kuruyor.

Z

yüz yüz (çehre). Atasözü: **Yüzke körme erdem tile**. Anlamı: Yüzün güzelliğine çirkinliğine bakılmaz. Adamda edep ara! Bu İsâm'ın *inneme'l-mer'u bi-aşğareyhi bi-qalbihi we lisa:nihi* (Kişi, ancak iki küçük (organı) ile, kalbi ve dili iledir.) dediği gibidir.

yi.z kara pelin (Artemisia abrotanum). Bu, kamıştan daha ince ve daha yumuşak bir bitkidir. Göçebeler bundan çadır örtüsü yaparlar.

Ş

ya.ş yu.ş baklagiller ve sebze için arka arkaya söylenir.

yı.ş iniş. Bundan **a.rt yı.ş** denir; "çıkış ve iniş" demektir.

G (gayın)

yōg ölüyü gömmekten dönenler için yapılan yemeğin adı. Üç veya yedi gün sürer.

K (kaf)

ya.k yu.k kaptaki yemek bulaşığı. Bundan **aya.k yukı** denir; "kaptaki yemek bulaşığı" demektir. Uzak akrabalara da **ya.k yu.k kada.ş** denir.

yōk "değil" anlamında bir edat. Bundan **ol munda yōk** denir; "o burada değil" demektir.

K (kef)

yü.g kuşun tüyü.

yi.g gem damağı[1748]. Bundan **yügü.n**[1749] **yi.gi** denir.

yi.g "daha iyi" anlamında bir edat. Bu, bir şeyi bir şeyden daha iyi göstermek için kullanılır. Bundan **bu at anda yi.g** denir; "bu at ondan daha iyidir." demektir.

(yïg) yïg et çiğ et. Her çiğ nesneye **yïg** denir.

yïk sert kef ile. İğ. Elif ile **ïk** şekli de vardır. Bu, Arapçadaki *elmaᶜi:* ve *yelmaᶜi:* (keskin görüşlü adam); *elended* (şiddetli savaşan) ve *yelended* (semiz kimse) kelimelerinin değiştirilerek söylenmesi gibidir. **(507)**

L

yōl yol. Sefere de **yo.l** denir. Bundan **aŋar yōl çıktı** denir; "ona yolculuk göründü" demektir. Bu, aniden bir yolculuk çıktığı zaman kullanılır.

yül su pınarı.

yïl rüzgâr.

yïl cin. Bundan **er yelpindi** denir; "adamı cin çarptı" demektir.

1748 Tercümede *fe's* yerine *fa:ş* yazılmış. Sarı, 1125'te *fe'sü'l-licâm*'a "gem damağı" anlamı verilmiştir.

1749 Kef üzerinde üstün var.

M

yïm yiyecek. Bundan **yïm keldür** denir; "yiyeceği getir" demektir.

N

yu.n kuş tavus kuşu.

Yu.n Arık Balasagun yakınındaki yazlık bir yerin adı.

yėn İnsanın bedeni.

Vav'lılardan Birinci ve İkinci Harfi Harekeli Faʿal Bâbı[1750]

P

ta.p yaradan veya dayaktan deride kalan iz.

(ta.p tu.p) ol anı ta.p tu.p urdı ona her tarafından hızlı hızlı vurdu.

sa.p kılıç ve bıçağın sapı. Atasözü: **Ogla.n īşı īş bolma.s ogla.k münzi sa.p bolma.s.** Anlamı: Çocukların yaptığı iş güvenilir iş olmaz. Nasıl ki oğlağın da boynuzundan iyi sap yapılmaz.

sa.p bir söze cevap vermede, öğütmede ve sulamadaki sıra. Bundan **ol sö.zke**[1751] **sa.p bïrme.s** denir; "o, konuşmada sıra vermez" demektir. Öğütmede ve benzeri şeylerde **seniŋ sa.p keldi** denir; "senin sıran geldi" demektir.

(şa.p şa.p) ol anı şa.p şa.p boyunladı o, onu sesli olarak tokatladı. **Ol kāgu.nug şa.p şa.p yïdi** kavunu şapur şupur yedi. Şeftali vb. taze bir (meyve) yerken de aynıdır. Bu da Arapçaya uygun düşer; çünkü Arapçadaki *eş-şi:b* deve dudaklarının[1752] sesidir.

kāp tulum.

kāp kap. **(508)** Her kap da **kāp** olarak adlandırılır. Bu, Arapçada aslında "boyun kırma" anlamında olan *fers*[1753] sözünün daha sonra her öldürme olayında kullanılıp *fers* denmesi gibidir.

kāp karındaki bebeği kaplayan zar. O zar çocukla beraber doğarsa o çocuk mübarek sayılır; ona **kāplıg ogul** adı verilir.

kāp yakın (insanların yakın olması). İstiare yoluyla. **ol meniŋ birle uya kāp ol** denir; "o, onun, sanki bir kapta doğmuşlar gibi yakınıdır." demektir.

T

ça.t kuyu. Oğuzca.

ka.t[1754] bütün dikenli ağaçların meyvesi. **awılgu**[1755] **ka.tı** deniz içinde biten, çınara benzer bir ağacın meyvesi. **sınçga.n ka.tı** dikenli ağacın meyvesi. Sıkıldıktan sonra yoğurda katılır ve tutmaca renk verir. Yemek, Kıpçak, Kay, Tatar, Çomul'larda her türlü ağacın meyvesinin adı **ka.t**'tır.

1750 Bu başlık örneklere uymamaktadır. Bu bölüm ile bir önceki bölümü birbirinden ayıran özellik, önceki bölümde ilk harfin ötreli veya esreli (yazma 505'teki *yār* hariç), bu bölümde ilk harfin üstünlü olmasıdır.

1751 Metinde *sö:zkeli* yazılmış. Muhtemelen *sö:zlegeli* (konuşmak için) şekli düşünülmüş.

1752 *Şawtu'l-meşa:fir.* Sarı, 828'de *el-mişfer*, "deve dudağı" anlamındadır.

1753 Tercümede *feres* yazılmış.

1754 Metinde be ile.

1755 Tek noktalı fe ile.

Ç

sāç kızartma kabı.

Ḍ

ka.ḍ insanı öldüren tipi. Bundan **ka.ḍ boldı** denir; tipinin kopmasıdır. Bu, dağlarda yazın ve kışın olur; çölde ise kışın olur. Şiir:

keldi esin esneyü
ka.ḍka tükel ösnayü[1756]
kirdi boḍun kasnayu
kara bulıt kökreşü.r

Diyor ki: Rüzgâr eserek geldi. Soğuktan tipiye benzedi. Kavim ondan titredi. Kara bulut şimşek çaktı.

R

bār bir şeyin mevcut olduğunu ve yerinde bulunduğunu haber veren bir edat. Bundan **sende yarma.k bār mu** denir; "sende para var mı?" demektir. Öteki de **bār** der; "evet, bende para var" demektir. Bu da Arapçadaki *leyse* ile Türkçedeki **yōk**'un zıddıdır.

ba.r yigde büyük iğde (Elaeagnus).

tār herhangi bir şeyin darı. **tār ew** dar ev. Başka şeyler de aynıdır.

ta.r kelek. Bu da kılıftır. Tulumlar şişirilerek ağızları bağlanır. Sonra **(509)** birbirine bağlanarak su üzerinde bir yüzey oluşturulur. Üzerinde oturup suyu geçerler. Kamış ve dallardan da yapılabilir. Yabaku ve Tatar lehçesinde.

ta.r sadeyağın tortusu. Sadeyağ eritildikten sonra özü alınır; kesilmiş süt dibinde kalır.

te.r parayla çalıştırılan kişinin ücreti.

(terçi) bundan ücretle çalıştırılana[1757] **terçi** denir.

ter[1758] ter.

ça.r çarmak çocuklar.

kār kar.

Z

ba.z ecnebi, yabancı. Bundan **yāt ba.z yaḍıldı** denir; "ecnebiler dağıldı" demektir.

ta.z kel.

ta.z at alacalı[1759] at.

ta.z kōy boynuzsuz koyun.

ta.z yi.r çorak, (bitkisi) az olan yer. Atasözü: **Ta.z at tawa.rçı bolma.s.** Anlamı: Alacalı at yük taşıyamaz; çünkü kötü toynaklıdır.

1756 Bk. yazma 137'de *osnattım* ile ilgili dipnot.
1757 Tercümede *eci:r* yerine *esi:r* yazılmış.
1758 Metinde *terçi.*
1759 Tercümede *abraş* yerine *abras* yazılmış.

kāz kaz.

Kāz Afrâsiyâb'ın kızının adı. **Kazvi.n** şehrini o yaptırmıştır. Aslı **kāz oyunı**'dır; anlamı "**Kāz**'ın oyun yeri"dir. Çünkü orada oturur ve oynardı. İşte bu anlamdan dolayı bazı Türkler **Kazvi.n**'i Türk diyarının hududu içinde kabul ederler. **Kum** şehri de öyledir. Çünkü **kum** Türk dilinde "kum" demektir. Afrâsiyâb'ın kızı burada avlanırdı ve buraya sık sık gelirdi. Bazıları (Türk sınırını) *Merwe'ş-şâhicân*'dan itibaren kabul eder. Çünkü babası **Toŋa Alp Er**-ki Afrâsiyab'dır-; Tamhûres, iç kaleyi yaptırdıktan üç yüz yıl sonra Merv şehrini yaptırmıştır. Bazıları da bütün Mâverâünnehr'i Türk diyarı kabul ederler. Bunların ilki **Yenkend**'dir; bu da Diz Rūīn[1760] idi; sağlamlığından dolayı bakırdan şehir ve kale demektir. Buhara şehrinin yakınındadır. Burada, Afrâsiyâb'ın kızı **Kāz**'ın kocası olan Siyâvuş öldürülmüştür. Ateşperestler senede bir gün buraya gelip **(510)** onun öldürülmesinden dolayı ağlarlar; kurbanlar keserler ve kanlarını onun kanına akıtırlar. Âdetleri böyledir.

Yenkend'den doğuya doğru bütün Mâverâünnehr'in Türk diyarı olduğunun delili; Semerkand'ın **Semizkend**, Şâş'ın **Taşkend** olarak adlandırılması ve **Özkend, Tunkend** ve bu gibi şehir isimlerinin hepsinin Türkçe olmasıdır. **Kend** Türkçede "şehir" demektir. Onlar (Türkler) bütün bu şehirleri kurarak onlara bu adları verdiler. Bu adlar olduğu gibi kaldı; ancak oralarda Farslar çoğalınca Acem şehirleriymiş gibi oldu. Bugün Türk diyarının sınırları **Özcend**'den Çin'e ve Rum'dan Çin'e kadar kabul edilir ve kıyıları Bahr-i Âbesgûn (Hazar) denilen denize bakar; uzunluğu beş bin fersah, eni ise üç bin fersahtır; tamamı sekiz bin fersah eder.

Kāz Suwı Ila nehrine dökülen büyük bir akarsuyun adı. Bu adın verilmesinin sebebi, Afrâsiyâb'ın kızının (nehrin) kenarındaki zirveye bir kale yaptırmasıdır. Buna (Kaz'a) nispetle bu adı almıştır.

S

kās[1761] herhangi bir ağacın kabuğu. Bundan atasözünde **ka.ḍıŋ kāsıŋa** denilmiştir. Elbette sin (*s*) dersin[1762]; çünkü ondan önce ze gelmiş ve konuşmadan nasibini almış; daha sonra sin (s) gelince de konuşmada ona yer kalmamıştır. Ze (*z*), sin'e (*s*'ye) dönebilir. Nitekim gemi için *bu:zi:* - *bu:şi:* dersin. (Aynı şekilde) *leziqa* (yapıştı)– *laşiqa* (yapıştı), *buza:q* (tükürük)– *buşa:q* (ağız suyu).[1763]

Ş

ba.ş baş.

bāş yara. Atasözü: **Köni barır keyikniŋ kö.zinde aḍın bāşı yok**. Anlamı: Geyik düzgün bir şekilde giderse onun gözlerinden başka bir yeri yaralanmaz. Tabii ki gerçekte göz yara değildir[1764]. Düşünmeden bir işe atılıp **(511)** onun içine düşen ve kınanan için söylenir.

tāş taş.

(ta.ş) ta.ş tōn dış elbise.

ta.ş yi.r açık arazi ve yabancı ülke.

1760 Tercümede *Diz Ru:ti:n.*

1761 Metinde *ka:z*. Ancak sonu s olan kelimeler içinde bulunduğundan *ka:s* olmalıdır. Örnek olarak verilen atasözünde de kelime s'lidir. Zaten Kâşgarlı, atasözünden sonra *z>s* değişmesini anlatıyor.

1762 Dankoff-Kelly'nin de belirttiği gibi *qulte*, sonraki bir kalemle *qullibet*'e çevrilmek istenmiş.

1763 Açıklama hayli karışıktır. Arapça örneklerden de anlaşıldığı gibi z, s olmaktadır. Bizce burada Kâşgarlı *ḍ>z>s* sürecini anlatmak istemiştir.

1764 Burada Kâşgarlı, gözün benzetme yoluyla yara anlamında kullanıldığını belirtmek istiyor.

sa.ş at geriye çekilip ürken at[1765].

kāş gözün kaşı.

ka.ş beyaz veya siyah saf bir taş. Beyaz olanı yıldırım, susuzluk ve şimşek çakmasından korunmak için yüzüğe takılır.

Ka.ş Ögü.z Hotan şehrinin iki yanından akan iki ırmak. Birincisi **Ürüŋ Ka.ş Ögü.z** diye adlandırılır; bu beyaz taş orada bulunur; onun için böyle adlandırılmıştır. Diğeri **Kara Ka.ş Ögü.z** diye adlandırılır; saf, siyah taş da burada bulunur. Bütün dünyada bu iki yerden başka hiçbir yerde bu taşlar bulunmaz.

kāş herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı. Bundan **yār kāşı** denir; "uçurum vb.nin ucu" demektir.

G (gayın)

bāg üzüm bağı.

bāg odun vb. şeylerin her bir bağı. **otuŋ bāgı** bir bağ odun

tāg dağ. Atasözü: **Tāg tāgka kawuşma.s kişi kişi.ke kawuşu.r.** Anlamı: İki dağ yerlerinde sabit oldukları için birbirlerine kavuşmazlar. İnsanlar ise uzun zaman geçse bile birbirlerine kavuşurlar. Uzun zamandan sonra birinden sevgi gören için kullanılır.

da.g at vb. şeylerin damgalandığı dağlama. Farslar bu kelimeyi Türklerden almışlardır. Bu kelime Farsçadır denemez; çünkü onların Türkler kadar hayvanları yoktur ki damgalarının adı olsun. Ben bu kelimeyi İslam (ülkelerinin) uçlarında işittim.

da.g ~ ḍa.g "yok" anlamında bir edat. Argu lehçesi. **Ol andag da.g ol** denir; "bu böyle değil" demektir. Oğuzlar bunlardan almışlar ve **ḍa.g ol** sözünü değiştirmişler; "değil" anlamında **tegül** demişlerdir. Çünkü Oğuzlar **(512)** Argu'ya komşudurlar. Konuşmalarında, onlarla karışmalar vardır.

sa.g akıl. Oğuzca.

sa.g hızlı kavrayış ve zekâ. Oğuzca. Bundan **sende sa.g yo.k** denir; "sende hızlı kavrayış yok" demektir.

sa.g sağlık ve esenlik. Bundan **yīniŋ sa.g mu** denir. "bedenin sağlıklı mı?" demektir.

sa.g su.w berrak ve tatlı su.

(sa.g) sa.g elig sağ el. Hepsi Oğuzca. Türkler bu kelimeleri bilmez.

sa.g yün kabartmak için kullanılan çubukların adı.

sa.g yāg sadeyağ.

sa.g köŋül sıcak ve temiz kalp.

W

sāw atasözü (*meşel*). Bundan **sāwda mundag kelir** denir; "atasözünde böyle geçer" demektir.

sāw hikâye (*kışşa*).

1765 *El-feresu'r-ru:ḥu:'n-neffu:r.* Clauson'a göre ikinci kelime *rumu:ḥu* "çifte atan" olmalıdır. Muhtâru's-sıhah'ta *teru:ḥu rewa:ḥan* "geri döndü" anlamındadır (Muhtar 1976: 262). Buradan *ruwwaḥ* "geri dönen" anlamına gelebilir. Dolayısıyla tercümedeki metni *er-ruwwaḥ ve'n-neffu:r* olarak kabul etmek de mümkündür. Krş. Hakas *sas* I "yabani, evcil olmayan", *sas at* "yabani at" (HTS).

sāw anlatım (*ḫika:ye*).

sāw mektup (*risa:le*).

sāw söz (*kela:m*).

sāw haberler ve havadisler (*enba:* ve *eḫa:di:ş*).

(sāwçı) bundan peygambere **sāwçı** denir. Çünkü o haberleri, kıssaları anlatır; tebliği (*risa:le*) ulaştırır ve atasözleri söyler.

sāwçı kayınlar arasında haber getirip götüren adam. O, daha önce anlattığım gibi birinin sözünü ona, onun sözünü de ötekine anlatır. Şiir :

bilge eren sawların algıl ögüt

eḏgü sawıg eḏlese özke siŋe.r

Diyor ki: Akıllıların sözlerini öğüt olarak al; çünkü insan güzel sözü yetiştirip büyütürse hikmet kalbine siner.

şa.w çövene (Saponaria officinalis) benzer bir bitki. Uç'ta (yetişir). Bununla elbise yıkanır.

ka.w çakmağı ateşleyen kav.

(ka.w ku.w) tōn ka.w ku.w boldı elbisesi kötü dikiş sonucu büzülüp yırtıldı.

la.w mühür basmak için kullanılan mum.

K (kaf)

ka.k şeftali vb.nin yarısı.

ka.k su.w çukurdaki su birikintisi.

K (kef)

bēg bey (*emi:r*).

bēg (513) kadının kocası. O, evinde beye (emîre) benzetilir.

te.g bir benzetme edatı. Bundan **ol andag te.g** denir; "o, ona benziyor" demektir.

çēk çizgili aba kumaş şeklinde pamuklu dokuma. Bundan örtü yapılır ve Yemekler onu giyer.

ne.g[1766] timsah.

ne.g yıla.n yılan.

ne.g yılı Türkçede on iki yıldan birinin adı. 69'da bu kitabı yazdığımız yıl bu yıl idi.[1767]

L

ba.l bal. Suvar, Kıpçak ve Oğuz lehçesinde. Türkler buna **arı yagı** derler. Şiir :

bardı saŋa ye.k utru tutup ba.l

barçın keḏipen telü yuwga[1768] **bolup kāl**

1766 Atalay, DTS *nek*, Clauson, Dankoff-Kelly *ne:g*. Clauson, Sanskritçe *nāga*'dan geldiğini kaydediyor.

1767 Krş. Yazma 174.

1768 Hem hece sayısı, hem anlam bakımından *yuwġa* kelimesi burada fazladır.

Diyor ki: Şeytan seni karşıladı ve sana bal verdi. Bununla dünya lezzetini kastediyor. Hatta ona kanıp ondan ipek bile giyindin. Mademki onun entrikasını anlamıyorsun öyle kal ve delilik içinde yaşa.

tāl taze dal. Bundan, boyu ince uzun ve taze olan kişiye **tāl bo.ḍlug** denir. Onun (dalın) yumuşaklığına benzetilir. Çoğunlukla bu, kıvrak cariyeler için kullanılır.

ça.l kōy alacalı (siyah-beyaz) koyun.

sāl **"ta.r"** anlamında kılıf (kelek)[1769].

sa.l tutkaldan alınan yapıştırıcılar. Çin kaplarına vb.ne sürülür; sonra üzerine nakış işlenir.

M

tām duvar.

em se.m[1770] ilaç. **Se.m**, yalnız kullanılmaz; çift olarak kullanılır.

ka.m kâhin.

N

ta.n sabah erken ve akşam esen soğuk rüzgâr.

xān onların en büyük hükümdarı (*el-meliku'l-a'ẓam*). Afrâsiyab oğullarından olanlar böyle adlandırılır; o da hakandır. Bu adlandırmanın uzun bir hikâyesi vardır.

sān sayı. **(514) Kōy sānı neçe** koyunun sayısı ve hesabı ne kadardır?

kān kan. Atasözü: **Kānıg kān birle yūma.s**. Anlamı: Kan kanla yıkanmaz. Yani, fitne barışla yatıştırılır.

Ma.n Kışla.g Oğuz şehirlerinden bir isim.

Ma.n Kend Kâşgar yakınında bir şehrin adı. Harap olmuştur.

ma.n ya.şlıg kōy dört yaşını geçen koyun. Koyundan başkası için söylenmez.

Sonu İlletliler

B

bāy zengin.

Bāy Yıga.ç Uç ile Küçe (Kuça) arasında, Uç yakınında bir bölgenin adı.

T

ta.y tay. Şiir :

tegür meniŋ sāwımı bilge.leke ay

tınar kalı atatsa[1771] **kısra.k sanı**[1772] **ta.y**

1769 Krş. yazma 508'de *ta.r.*

1770 Atalay, DTS, Clauson *em sem.* Dankoff-Kelly *em sa:m.* Krş. Anadolu ağızları *em ~ emsem* "ilaç, merhem" (DS). Atalay dipnotta, Batı Anadolu'daki *o adam eme seme yaramaz* kullanılışına dikkat çekmiştir.

1771 İkinci dişe ye noktaları da konmuş.

1772 Sin'de esre var. Bk. yazma 112'de *sanı* ile ilgili dipnot.

Diyor ki: Akıllılara sözümü ulaştır. Onlara, "eğer tay attan sayılırsa kısrak dinlenir" de. Çünkü anası yerine ona binilir.

S

sāy taşlık yer.

sāy yarık göğüslük (cevşen)[1773].

Ka.y Türklerden bir boy (*ci:l*).

Bunun Misal Olanı

P

ya.p yu.p ayartma ve aldatma. **ya.p yu.p kıldı** aldattı ve ayarttı.

T

(yāt) yāt kişi yabancı. Bundan **yāt ba.z yaḍıl** denir; "yabancılar dağılsın" demektir.

ya.t yağmur ve rüzgâr getirmek için taşlarla yapılan kehanet.

Z

yāz yaz. Atasözü: **Yāzın katıglansa kı.şın sewnü.r**. Anlamı: Yazın çalışıp kazanan kışın sevinir.

S

yās ziyan, zarar. Bundan **anıŋ telim yāsı tegdi** denir; "ona çok zarar isabet etti" demektir.

yās Ölüm, helak. Oğuzca. Bundan **anıŋ oglı yās boldı** denir; "onun oğlu helak oldu veya öldü" demektir.

Ş

yāş gözyaşı. Bundan **kö.züm yāşı akdı** denir; **(515)** "gözyaşım aktı" demektir.

yāş sebze. Bundan **yāş yïdim** denir; "sebze yedim" demektir.

yāş herhangi bir şeyin tazesi. Bundan **yāş et** denir; "taze et" demektir.

G (gayın)

yāg yağ.

sa.g yāg sadeyağ. Oğuzlar iç yağına **yāg** derler.

K (kaf)

ya.k yu.k kaptaki yemek bulaşığı. Bundan "uzak akraba" için **ya.k yu.k kadaş** denir;

1773 Bk. yazma 451'de *yarık – sāy yarık* ile ilgili dipnot.

yani o, bize yemek bulaşığının kaba yapışması gibi yapıştı.

K (kef)

ye.k şeytan. Atasözü: **Bilmiş ye.k bilme.ḍük kişi.den yi.g**. Anlamı: Tanıdığın şeytan tanımadığın adamdan daha iyidir. Bu, tanıdıklara saygıyı korumak için söylenir.

yāl at yelesi (*ᶜurf*). O da onun yelesidir (*maᶜrife*). Bütün lehçelerde. Bundan **at yālı** denir "atın yelesi" demektir; bu da yelenin bittiği (çıktığı) ettir.

M

ya.m göz vb. yerlerdeki pislik.

N

yān kalça kemiklerinin başları. Kalça kemiğine de **yān** denir.

Başka Bir Tür

yāy ilkbahar. Atasözü: **Kūz keligi yāyın belgülüg**. Anlamı: Güzün gelişi, ilkbaharın gelişinden belli olur. Bu, başından beri nereye gideceği bilinen iş için kullanılır. Şiir :

yāy körkiŋe ınanma
suwlar üze tayanma
esizlikig anunma
tılda çıka.r eḍgü sö.z

Diyor ki: Baharın çiçeklerinden ve onların renklerinin güzelliğinden hayır bekleme ve onu bekleyip güvenme. Su üzerine dayanma. Çünkü dünyanın nimetlerine ve baharın esintisine güvenen, suya dayanan gibidir. Kötülük için hazırlık yapma. Dilinden, insanları razı edecek güzel sözler çıkar!

Kural: Bu ve benzeri baplara "menkus" dememizin sebebi, yazıda değil telaffuzda, ortadaki yumuşak (lîn) harflerin gitmesi ve kelimenin ikiliye dönüşmesidir; bunların harfleri **(516)** satırda tamamlanır. Örnek : "kol"a **kōl** denir. Sonra **anıŋ kolı**[1774] **aldı** denir; "o, onun kolunu tuttu" anlamındadır. Bundan vav gittiği için "köle" anlamındaki **kul**'a daha çok benzemiştir. "Yel"e **yīl** denir. Sonra, telaffuzda **anıŋ yeli kūçlüg** denir; "onun rüzgârı pek güçlüdür" demektir; yani kuvveti kastediyor. "Sene" için kullanılan **yıl**'a daha çok benzemiştir. Menkus'taki bütün isim ve fiillerde kural budur. Bu dilin, Arapçayla nasıl uygun düştüğünü görmüyor musun? Arapça fiillerde *za:ne yezi:nu* (süsledi, süsler) denir; sonra bundan emir şekli çıkar ve *zin* (süsle) denir. *ka:le*[1775], *yeki:lu, kil* (ölçtü, ölçer, ölç). Bundan lîn harfi gitti. Bu dilde (Türkçede) genişliğinden dolayı isim ve fiillerdeki kural, aynı şekilde olur. Arapçada ise bu durum isimlerde değil, sadece fiillerde vardır. Bunu böyle bil!

Vav'dan Fa'al Köküne Gelenler

kızıl çüvit[1776] sülüğen, zincifre.

1774 Anlama göre *kolın* olmalı. Ye içine, çok sonra ince bir nun eklenmiş.

1775 Metinde elifsiz.

1776 Vav'da ötre de var.

al çüvit* sülüğen.

kök çüvit* lacivert.

yāşıl çüvit pas (rengi).

sārıg çüvüt[1777] zırnık, arsenik (rengi).

Yumuşak fe (*w*) ile **çüwit** şekli de vardır. Bil ki **çüvit*** bu renklerin hepsinin genel adıdır. Her renk kendi başına bununla (*çüvit* ile) birlikte zikredilir; böylece birbirlerinden ayrılırlar.

kavut[1778] **"ka.gu.t"** şekli de vardır. Lohusanın yemeklerinden. Akdarı unu, yağ ve şekerle karıştırılıp yenir.

Ç

kovuç Herhangi bir cin çarpması izi. Buna yakalanan, yüzüne soğuk su çarparak tedavi edilir. Sonra da **kovuç**[1779] **kovuç*** denir ve üzerlik ve öd ağacı ile tütsülenir. Sanıyorum ki bu, "kaç ve firar et ey cin" anlamındaki **kaç kaç** sözlerinden alınmıştır.

küveç[1780] **yügü.n** neyzekî[1781] (mızraksı demirli) gem.

Z

kovuz "**kovuç**"un bir şekli. Oğuz lehçesi. Bundan **yïl kovuz bitigi** denir; "cin ve çarpmanın muskası" demektir. **(517)**

kovuz[1782] şaraptaki pislik. Bundan **kovuz süçigden kete.r** denir; "şaraptan pisliği gider" demektir.

kövüz yaygı. Yünden dokunmuş her döşek ve yatak.

yuvug bir diğer şekli **yuwug**'dur. Selin yuvarladığı kaya parçası.

K (kaf)

suvuk[1783] herhangi bir yumuşak sıvının adı. Yoğurt ve incelmiş meyve suyu gibi. **suvuk* yugrut**[1784] ince (sulu) yoğurt.

suvuk* kuḳruk katır kuyruğu gibi kılı az, uzun kuyruk. Ağaç ve benzerleri de aynıdır. Kıpçak lehçesinde.

kovuk içi boş olan her şey. **Kowuk** şekli de vardır.

kavuk sidik torbası. **Kawuk** şekli de vardır.

kavık[1785] akdarı kepeği.

1777 Vav'da ötre ve iptal edilmiş esre var.

1778 Kaf'taki hareke karışık (üstün-ötre).

1779 Vav'da iptal edilmiş esre var.

1780 Atalay, DTS *küvüç*, Clauson, Dankoff-Kelly *küveç*. Vav'da kef'e de ait olabilecek ötre var. Yazma 557'de açıkça kef ötreli, fe üstünlü.

1781 Harekesiz olarak *neyreki:* yazılmış; fakat yazma 557'de *neyzeki:* şeklinde açık olarak geçiyor. Sarı, 1504'te *neyzek*'e "kısa mızrak" anlamı verilmiş. Sümer, Dozy'de *neyzeki:* için "bir tür gem demiri" anlamı verildiğini kaydediyor (Sümer 1983: 97). Buna göre "mızraksı demirli gem" anlamı uygun düşebilir.

1782 Atalay *kavuz*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *kovuz*. Kaf ile vav için tek ötre kullanılmış. Krş. yazma 499'da *ko.g* "göz veya yemekteki pislik". *Kovuz<koguz<kog+uz.*

1783 Vav'da iptal edilmiş esre de var.

1784 Bk. yazma 486'da *yugruşdı* ile ilgili dipnot.

1785 Vav'da ötre de var.

Bu isimlerdeki vav (*v*), yumuşak *w*'den dönmedir.

K (kef)

küvük mü.ş erkek kedi.

küvük saman. Oğuzca.

L

tovıl[1786] av sırasında şahin için çalınan davul. Bunun Arapçadan alındığını sanıyorum. Çıkakları birbirine yakın olduğundan tı, te'ye (*t*'ye) çevrilmiştir. Arapçada *ġaliṭa* (yanıldı) - *ġalite* (hesap hatası yaptı), *kattera* (tütsü yaptı) - *kaṭṭara* (buhurladı) kelimelerinde olduğu gibi. *Ṣa:bit*'i de çevirip *Töpüt*[1787] yaptıkları gibi. Ancak ben bunu İslam diyarının en ucundaki gerçek Türklerden işittim.

Bundan Ye ile Gelenler

R

kayır yumuşak zeminli toprak. Türklerde. Oğuzlar "kum"a **kayır** derler.

Ş

tavuş ses ve hareket. **Tawış** şekli de vardır.

G (gayın)

tayıg yi.r kaygan yer.

tuyag toynak. **at tuyagı** atın toynağı.

koyug nēŋ sıvıların katı olanı. Bundan meyve suyuna **koyug süçig** denir; "katı-ince (koyu) içecek" demektir.

Kayıg Oğuzların bir kabilesi.

kuyug kuyu. **Kuḍug** şekli de vardır.

kayıg[1788] **yi.r** yol vb.den kaymış toprak.

K (kaf)

bayık sö.z doğru söz. Oğuzca.

tayuk er genç, zarif ve titiz adam. **(518)**

tayak değnek. **Küḍe.gü tayak bïrdi** gelin attan inerken güveyi, bir cariye veya köleyi dayanak olsun diye ona (geline) verdi. Bu, zenginlerde, dayandığı şey onun mülkü olacak anlamında bir âdettir. Atasözü: **Tayak bile tayma.s tanuk sö.zün bütme.s**. Anlamı: Değneği olan kimse çamurda kaymaz. Şahidin sözü de şahitlik yapmadıkça bilinmez.

1786 Vav'da ötre de var.

1787 Ötre üstüne çevrilmiş; diş arası se'nin bir noktası iptal edilmiş gibi. Yazma 179'da nokta ve harekeler açık olarak yazılmış.

1788 Ye'nin noktaları ve harekesi yok.

(tuyuk) tuyuk kişi canı sıkılmış adam.

(tuyuk) tuyuk kün kapalı ve sisli gün (hava).

(tuyuk) tuyuk kapug kilitlenmiş kapı.

kayak[1789] kaymak. Şiir :

seḏremiş ulgun[1790] **koya.k**[1791]

sermemiş sütten kaya.k

Diyor ki: Beklemiş akdarı taneleri azaldı. Sütten de kaymak alındı. Yenilmek için bunların ikisinin birlikte pişmesi gerekir.

kıyık sözde durmama. Bununla nitelenerek **kıyık kişi** denir; "sürekli sözünde durmayan insan" demektir.

kıyık nēŋ Herhangi bir şeyin sapmış (kaymış) olanı. Kalem vb. şeylerin uçlarının kayması gibi.

mayak özellikle devenin pisliği. Bundan ödünçlenerek **kōy mayakı** denir; "koyun pisliği" demektir. At pisliği için **yundak**'tan başka bir şey denmez. Atasözü: **Tewe bedük erse mayakı bedük erme.s**. Anlamı: Devenin cüssesinin büyük olması, pisliğinin de büyük olması demek değildir. Bu, bir büyüğün yanında çırak olduğu hâlde kendini büyük görenler için kullanılır. "Büyüklük, kölesi olduğun kişiye aittir" demektir.

K (kef)

keyik aslında herhangi bir şeyin vahşisi. Bu söz kullanıldığında geyikler, kaban, dağ keçileri ve bu türden, yenilebilen her hayvan kastedilir.

keyik kişi maymuna benzeyen vahşi insan.

keyik sögüt yaban söğüdü. Ehlîleştirilmiş her hayvanın vahşisi **keyik** olur.

keyük (519) kepenek. Zel'i (*ḏ*'yi) ye (*y*) yapanların lehçesinde.

küyük[1792] **nēŋ** yanmış nesne.

L

mayıl yemiş Olgunlaşıp yumuşayan, olgunluk derecesini de aşan şeftali, büyük ve çürümüş[1793] kavun gibi her meyvenin adı.

1789 Kaf'ta iptal edilmiş esre de var.

1790 Atalay, DTS, Clauson *olgun*, Dankoff-Kelly *olgun* (?). Tekin'in kelimeyi yazma 94'teki *ul-* fiiline bağlaması ve *ulgun* okuması bizce de doğrudur. Tekin, Yakut *ulgum* "yumuşak, uysal", *uluk* "güçsüz, gevşek, cansız..."; Moğol *ulbayi-* "yumuşamak, zayıflamak, gevşemek..." vb. tanıklar gösteriyor (Tekin 1989: 196). Derleme Sözlüğü'nde de *uluk ~ ulgun ~ ulkun* sözleri "çürümüş, çürümeye yüz tutmuş" anlamındadır. Clauson, Anadolu ağızlarındaki bu verileri anmasına rağmen kelimeyi *o* ile okumuştur. Yazma 94'teki *ul-* fiili "etin dağılması, elbisenin uzun zaman sonra eskiyip yıpranması" anlamındadır. Bu durumda *ulgun*; "eskimiş, yıpranmış, beklemiş" anlamlarında düşünülebilir. Kâşgarlı'nın "tercümede bu kelimeyi atladığı" (Tekin 1989: 196) doğru değildir. *Ülgun koya.k* tercümede *rab'u ḥabba:ti'l-ca:wers* tamlamasıyla karşılanmıştır. Clauson'un belirttiği gibi ilk kelimenin harekeleri sorunlu olmakla birlikte rı'da üstün vardır. *Rab'* kelimesinin bir anlamı da "beklemek, durup beklemek"tir (Kanar 2009: 936). Buna göre ibare "akdarı tanelerinin beklemiş olanları" anlamında olmalıdır.

1791 Kaf'ta üstün var. Krş. yazma 193: *konak*.

1792 Bk. yazma 34'te *küyme.s* ile ilgili dipnot.

1793 Tercümede *el-ġa:şş* kelimesi kullanılmış; ancak kelimede hareke ve *şe*'nin noktaları yok. Sarı 1080'de *ġa:şş*, "kokmak, çürümek" anlamındadır.

M

kıyım düşmanın gelmesinden dolayı bir ülke halkının korku ve paniğe kapılması. Bundan **korkunç kıyım boldı** denir.

(küyüm küyüm) ol küyüm küyüm[1794] **kün keçürdi** o, günü gafletle geçirdi; ne bir iş çıkardı ne de boşta kaldı.

N

boyın insan vb.nin boynu. **Kılıç boynı** kılıç pırazvanası (sapa giren kısmı). **Biçe.k boynı** bıçak pırazvanası.

boyun Zel'i (*ḍ*'yi) ye (*y*) yapanların lehçesinde kavim.

tuyın er cimri ve eli sıkı adam.

toyın kâfirlerin din adamı. Bizdeki âlim ve müftü gibidir. O, devamlı putun yanında olur, kitaplar ve kâfirlere ait dinî hükümler okur. Ondan yüce Tanrı'ya sığınırız. Atasözü: **Bir toyın başı agrı.sa kamug toyın başı agrı.ma.s**. Anlamı: bir "toyın"ın başı ağrısa bütün "toyın"ların başı ağrımaz. Arkadaşlarından birinin hastalığı sebebiyle bir şey yemekten imtina eden kimse için kullanılır; böylece diğeri (yemeyen kimse) yemeğe davet edilir.

Bunun Matvîsi (Katlanmışı)

kaya dağın kayası.

-kıya[1795] küçültme eki. Kalın, gayın'lı veya kaf'lı kelimelerde. Bundan **ogulkıya**[1796] denir; "benim oğulcuğum" demektir. **Kīzkıya** "benim kızcağızım" demektir.

K (kef)

küye keçe vb. şeyleri yiyen güve.

-kiye[1797] küçültme eki. Kef'li, ince ve imaleli kelimelerde. Bundan **erkiye** denir; "adamcık" demektir; **yi.rkiye** "küçük yer" demektir.

N

yana dönüp yapmayı (tekrarlamayı) gösteren bir edat. Bundan **yana keldim** denir; "döndüm ve ikinci defa geldim" demektir.

Bunun Bir Türü(520)

yaya özellikle insanın kalçası.

Bu tür isimlerde, konuşmada da, yazmada da (bir harf) eksilmez; çünkü ortası harekelidir. Ortası sükûnlu olanlarda eksilir.

Mücerret (basit, yalın) baplar bitti.

1794 Atalay, DTS *kiyim kiyim*, Clauson, Dankoff-Kelly *küyüm küyüm*. Kef-ye-mim harfleriyle yazılan kelimelerde hiç hareke yok. Krş. Türkmen *güyme-* "1. eğlendirmek, oyalamak, 2. tutmak, alıkoymak" (TTS), Özbek *küymen- ~ küymelen-* "ıvır zıvır işlerle meşgul olmak" (UTİL), Kırgız *küymöl-* "oyalanmak, alıkonulmak, duraklamak" (KS).

1795 Kaf'ta iptal edilmiş üstün de var.

1796 Gayın'da iptal edilmiş esre de var.

1797 Kef'te iptal edilmiş üstün de var.

ZİYADE (TÜREMİŞ) BAPLAR

Fā'il Bâbı

N

ta.dun öküzün bir yaşında olanı.

tu.ḍu.n kaynaktan suyu köy halkına dağıtan.

tı.ḍı.n vakti bildiren bir edat. Bundan **bu tı.ḍın keldi** denir; "bu vakitte geldi" demektir.

Fa'āl Bâbı

T

Baya.t yüce Tanrı'nın adı. Argu lehçesinde.

Baya.t Oğuzlardan bir kabilenin adı.

R

kuya.r hayvanlara ve kölelere sövmek için kullanılan bir küfür. Bundan **bu kuya.rı** denir; "bu, ağzından (?)[1798] (salya) döken ve köpük saçandır" demektir. "Suyu vb. şeyleri döktü" anlamındaki **su.w kuydı**'dan alınmıştır.

S

Kaya.s Toxsı ve Çigil ülkesinin adı. Üç kaledir. Birincisi **Sa.plıg Kaya.s**, ikincisi **Ürüŋ Kaya.s**, üçüncüsü **Kara Kaya.s** diye adlandırılır.

kuya.ş şiddetli sıcaklığın ısısı ve güneş vurmasının şiddeti.

G (gayın)

aya.g lakap, unvan. Şiir :

koḍgıl maŋa akı.lık bolsun maŋa aya.g a

ıḍgıl meni tokışka yöwgil maŋa ula.g a[1799]

Diyor ki: Beni bırak, cömertlik yapayım ki lakabım cömert olsun! Beni savaşa gönder. Burada beni savaşa ulaştıracak bir at ver demek istiyorum.

N

muya.n sevap.

1798 Tercümede *bintuhu* "kızı" kelimesi var. O takdirde "bu, kızı, döken ve köpük saçan biridir" şeklinde çevrilebilecek anlamsız bir ibare ortaya çıkar. Dankoff-Kelly, böyle kabul etmiş; ancak *bu kuya.rı* kısmını soru işaretiyle *bu kuya.r kızı* olarak düzeltmek istemişlerdir. Atalay ise tercümede hata olduğunu düşünerek *bintuhu* kelimesinin *bi-fi:hi* "ağzı ile, ağzından" olması gerektiğini ileri sürmüş ve Türkçeye çeviriyi de ona göre yapmıştır. Clauson, Atalay'ın teklifini "ikna edici bir düzeltme" kabul ederek ona uymuştur. Biz de ona uyduk. *Kuya.rı*'nın sonundaki *+ı* da iyelik eki intibaı uyandırmakla birlikte anlaşılmazlığını koruyor.

1799 Atalay da Dankoff-Kelly de *ayaga* ve *ulaga* kelimelerinde *a*'yı bitişik yazmışlardır. Dizin'de Atalay *ulaga*'yı tek kelime kabul etmiş; *ayaga*'daki *a*'yı ise ek olarak ayırmıştır. Dankoff-Kelly dizin cildine kelimeleri *aya:g* ve *ula:g* olarak alır. Clauson'da da kelimeler *aya:g* ve *ula:g*'dır. Tekin'in Moğolca *ulaga(n)*'dan hareketle iki kelimeyi de üç heceli arkaik biçim kabul etmesi (Tekin 1989: 202) uygun değildir. Bizce *a*'ların çok basit bir açıklaması vardır. Her iki kelimede de *a*, KB'de örneklerine sıkça rastladığımız seslenme edatıdır.

(muya.nlık) bundan, yola yapılan sebillere **muya.nlık** denir.

Harekeleriyle Fa'lā Bâbı

Ç

bo.çı[1800] **kopuz** utlardan en çok inleyen tür. O, bir ut (*barbaṭ*) türüdür.

D

kayda "nerede" anlamında bir edat. Bundan **kayda sen** denir; "neredesin?" demektir. **Kanda,** nun'lu (*n*'li) diğer bir şekildir. **(521) kayu.da** da bir diğer şekildir.

küyde[1801] altın ve gümüş madeninin eritilerek cevherinin çıkarıldığı ocak.

K (kaf)

kuyka[1802] asıl anlamı deridir. Kürk de bununla adlandırılabilir: **kuyka**. Bundan **ol kōyug**[1803] **kuyka.ladı** denir; "o, derideki tüyü soymadan yaktı; deri ortaya çıktı." demektir. Bu, kaynar suda temizlemektir.

M

kıyma ügre serçe dili şeklinde sivriltilerek kesilen bir tür erişte. Buna **kıyma ügre** denir.

kuyma bir çeşit yağlı ekmeğin adı. Hamur, kadayıf hamuru gibi inceltilir; sonra o, tencerede kaynayan yağa konur; pişinceye kadar orada inceltilir. Sonra çıkarılır; üstüne şeker serpilerek yenir.

kuyma çekiçle döverek değil, dökme yoluyla maden filizinden yapılan havan, kandil ve çekiç gibi aletler.

Harekeleriyle Fa'ālū Bâbı

G (gayın)

taya.gu iri taş ve kerpiç.

torı.gā[1804] kuşlardan tarla kuşu.

soya.gu[1805] horozun mahmuzu.

1800 Atalay, DTS *buçı*, Clauson *po:çı*, Dankoff-Kelly *bo:çı*. Clauson'a göre Çince *p'a tzú* "ut, gitar" kelimesinden.

1801 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly *köyde*, Clauson *küyde*. Clauson *küy-* "yanmak" ile bir şekilde anlam ilgisi bulunduğunu, fakat fiilden isim yapan bir *-de* ekinin bilinmediğini kaydeder.

1802 Atalay *koyka*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *kuyka*. Krş. Yeni Uygur *kuyka* "baş derisi" (YUTS), Kazak *kuyka* "1. kafa derisi, 2. hayvan kafasının ütülenen kısmı" (KTS), Kırgız *kuyka* "kafa derisi" (KS), Altay *kuyka* II "(kafadaki) deri" (ATS), Tuva *kuyga* "başın derisi" (TvTS), Hakas *huyğa* I "baş derisi" (HTS). Clauson'un *kuykala-* için hap. leg. kaydını düşmesi yanlıştır. Kırgız ve Altay sözlüklerinde *kuykala-* "derinin kıllarını ütülemek" fiili vardır.

1803 Ye dişinde nun (*n*) noktası da var : *ko.nuġ*.

1804 Atalay *turıga*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *toruga*. Krş. Özbek *torğay* "toygar" (UTİL), Yeni Uygur *torgay* "toygar, çayır kuşu" (YUTS), Kazak *torğay* "serçe, serçe kuşu" (KTS), Kırgız *torgoy* "tarla kuşu" (KS), Kar.-Mal. *torgay* "çayır kuşu" (KMTS), Türkmen *torgay* "turgay" (TTS), Türkiye Türkçesi *turgay* "toygar" (TS); fakat Kazan Tatar *turgay* "tarla serçesi, toygar" (KTTS), Başkurt *turğay* "toygar" (BTH).

1805 Sin'de iptal edilmiş esre de var. Atalay, DTS *suyagu*, Clauson, Dankoff-Kelly *soya:gu*. Krş. Anadolu ağızları *soya* VII "1. horoz mahmuzu, 2. yırtıcı kuş pençesi" (DS).

K (kef)

biti.gü Türklerin ve başkalarının yazı takımı (*dewa:t*).

köli.ge koyu gölge.

M

kalı.ma çardak, oda.

ege.me bir tür kopuz.

köşi.ge küçük gölge.

Bunun Misal Olanı

yorı.ga at yorga at.

K (kef)

yüli.gü saçı tıraş etmek için kullanılan ustura. Oğuzlar bunu bilmez; buna **kere.y** adını verirler.

eye.gü hayvan vb.nin eye kemiği.

Fa'lān Bâbı

G (gayın)

tayga.n köpeklerden beli en ince ve kulakları en sarkık olanı (tazı). Atasözü: **Tayga.n yügrükin**[1806] **ti.lkü sewme.s**. Anlamı: Tilki hızlı koşan ve koşarken havlayan köpeği (tazıyı) sevmez. **(522)** Bu, aralarındaki meziyet fazlalığından dolayı birbirlerinden nefret eden iki âlim için söylenir.

K (kef)

Keyge.n Kayas'tan Ila vadisine akan iki ırmağın adı. Birincisi **Kiçig Keyge.n** -ki bu, küçüğüdür-, diğeri **Ulug Keyge.n** -ki bu da büyüğüdür- diye adlandırılırlar.

Harekeleriyle Fey'al Bâbı

Ç

kıymaç börk tiftikten beyaz börk. Bunu, Çigiller giyer.

K (kaf)

baynak hayvan pisliği.Oğuzca.

boynak dağdaki yüksek geçit.

boynak kertenkele (Lacertus). Hayvandır.

1806 İkinci kef'te ötre ve iptal edilmiş esre var.

kaygık[1807] kayık.

maygak[1808] insanlardan paytak olanı, toynaklılardan kılsız olanı.

K (kef)

keylik maymuna benzeyen vahşi insan. Şaşkın veya vahşi gibi sağına soluna bakınarak yürüyen kimse buna benzetilir ve ona **keylik kişi**[1809] denir.

L

(boymul) boymul at boynunda ak olan at. Koyun vb. de aynıdır.

M

bayram bayram. Oğuzcadır. Sanıyorum ki bu, insanların "sevinç ve piknik" için kullandıkları **baḏram** sözünden dönüştürülmüştür. Bayram günü sevinç günüdür; cahiliye devrinde bayram günü yoktu ki onun adı olsun. Olsa idi bütün Türkler onu bilirdi; (fakat) bunu bilmiyorlar. Ancak lehçelerine uygun olarak zel'i (*ḏ*'yi) ye'ye (*y*) dönüştürenler (biliyorlar).

çaydam[1810] ince bir keçenin adı. Bununla yağmurluk yapılır ve yatak doldurulur.

Sayram İsbîcâb diye adlandırılan *Medînetü'l-Beyzâ*'nın (Ak Şehir'in) adı. **Saryam** şekli de vardır.

sayram su.w sığ su.

Harekeleriyle Fa'ālil Bâbı

K (kaf)

baka.yak ~ baka.nak[1811] toynaklıların toynak arası (çatal) ve çatalın bir parçası.

baka.yuk ~ baka.nuk[1812] atın toynağının setleri.

tokı.mak çamaşırcının tokmağı.

kaya.çuk hoş kokulu bir dağ bitkisi. **(523)** Porsuk ağacı (Taxus baccata) olduğunu sanıyorum.

Bunun Misal Olanı

K (kaf)

(yabı.tak) er atın yabı.tak mündi adam atına çıplak bindi; üzerinde ne eyer, ne de keçe vardır.

1807 Gayın'da esre var; ötre ise sükûna çevrilmiş.

1808 Gayın'daki üstün, ötreden çevrilmiş.

1809 Krş. yazma 518: *keyik kişi*. Muhtemel etimoloji: *keylik<keykil<keyik+il*.

1810 Cim'de esre de var.

1811 Ye dişi üzerinde iğreti bir nokta da var. Harfin harekesi (ötre) ısrarla üstün yapılmış. Krş. Anadolu ağızları *bakanak* I "1. geviş getiren hayvanların körelmiş tırnakları, 2. geviş getiren hayvanların tırnaklarının arası, 3. geviş getiren hayvanların tırnakları" (DS), Azer. *bağanag* "bacakların sağrı kemiği ile birleştiği yer" (AzTS), Kırgız *bakay* "(atın veya sığır hayvanının tırnaklarının üst tarafındaki) kemikçik; aşık kemiği" (KS), Kazak *bakay* "ayak parmak kemiği" (KTS), Hakas *pağayah* "1. ayak bileği, aşık" (HTS).

1812 Ye dişi üzerinde iğreti bir nokta da var. Harfin üzerindeki ötre net. Krş. bir önceki madde.

BEŞLİ BAPLAR

Harekeleriyle Fa'al'al Bâbı

G (gayın)

(kayırlıg) kayırlıg yi.r yumuşak kumlu yer.

(Kuyaslıg) Kuyaslıg er Kuyas'lı adam.

(tuyaglıg) tuyaglıg yılkı herhangi bir tırnaklı hayvan.

K (kaf)

koyugluk sıvı şeylerin koyuluğu.

İkinci Harfi Sükûnlu Olanlar

Ç

sanduva.ç bülbül. Şiir :

senden kaçar sondıla.ç
mende tınar kargıla.ç
tatlıg öter sanduva.ç
erkek tışı uçraşu.r[1813]

Yaz ile kışın münazarasını niteliyor. Yaz kışa diyor ki: Kuş (*sondıla.ç*) senden kaçar. Kırlangıç vb. kuşlar bende mesken tutar. Bülbül öterek nağmeleriyle coşku yayar. Erkek ve dişi yazın çiftleşir.

K (kaf)

(bulgayuk) bulgayuk su.w bulanık su.

sarkıyuk ~ sarkınuk[1814] kırkbayır. Nun (*n*) ile diğer bir şekli de vardır. Arapçada *mi:za:b* (oluk) ~ *minza:b* (oluk), *mi:şa:r* (bıçkı) ~ *minşa:r* (bıçkı, testere) dendiği gibi.

kudruçak[1815] kuyruk sokumu kemiği.

Bunun Bir Türü

baybayuk *tunewwiṭ*[1816]. Nağmeleriyle coşku veren bir kuş. Ağaç dallarına asılı şekilde, zenbile benzer bir yuva kurar.

1813 Krş. yazma 264'te *uçraşu.r* ile ilgili dipnot.

1814 Ye dişinde nun noktası da var.

1815 Metinde rı unutulmuştur. Atalay'ın dediği gibi, vezin gereği *kudruçak* olmalıdır. Anlamca da *kudruk* "kuyruk" ile ilgili olduğu aşikârdır.

1816 Ahterî: "envâ-ı tuyûrdan bir kuştur, yuvasını ağaç budağına asar. İçine girecek bir küçürek delik kor". Clauson: "yuvasını ağaç dalına asan, serçegillerden sarı bir kuş".

ALTILI (BAP)

K (kaf)

boyunduruk boyunduruk. İki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçasıdır.

muyançılık iki adam arasında aracılık ve barış. **Sen muyançılık kıl** sen bizim aramızı bul. Aslı "sevap" anlamındaki **muya.n**'dır.

Menkus isimler kitabı bitti. **(524)**

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
BUNUN (ÜÇLERİN / MENKUSUN) FİİLLER KİTABI

İKİLİ BAP

Ç

(ki.ç-) er ki.çti[1817] adam işte gecikti. **ki.çe.r, ki.çme.k.**

R

(bu.r-) yıpa.r bu.rdı misk kokusu yayıldı.

(bu.r- ~ bur-) su.w bu.rdı suyun buharı yükseldi ve buharlaştı. Herhangi bir güzel koku yayılırsa aynıdır. Buharlaşınca yine aynıdır. **bura.r, burma.k.**

(bi.r-) ol maŋa yarma.k bi.rdi o bana para vb. şeyleri verdi. **bi.rür, bi.rme.k.**

(ta.r-) beg sūsin ta.rdı bey askerini dağıttı. Kim bir şey dağıtırsa yine aynıdır. **ta.ra.r, ta.rma.k.**

(tu.r-) er yoka.ru tu.rdı adam vb. ayağa kalktı. **tu.ru.r, tu.rma.k.**

tu.rur geniş zaman fiilidir. Ne geçmiş zamanı ne de mastarı vardır. Arabın *yede'u* ve *yeẕeru* dediği gibi. Zikredildiği zaman, o şeyin yerinde durduğunu ve orada bulunduğunu anlatır. Bundan **ol ewde turu.r** denir; "o, evde bulunuyor" demektir. Burada "ayağa kalkma" kastedilmiyor. **Er sökel turur** o hastadır. "Ayağa kalkma" kastedilmiyor.

(to.r-) a.t to.rd ı[1818] at vb. zayıfladı. **to.ra.r, to.rma.k.**

(ti.r-) ol tawa.r ti.rdi o, mal vb. biriktirdi. **ti.re.r, ti.rme.k.**

1817 Kef ile cim arasına sonradan ye konmuş.

1818 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.

(sa.r-) o anı sa.rdı o, onu azarladı ve konuşmasını ona karşı haşinleştirdi. **sara.r, sarma.k**[1819].

(so.r-) kenç sūt so.rdı çocuk süt vb. şeyleri emdi.

(so.r-) er sö.z so.rdı adam haberi sordu.

(so.r- ~ sor-) er yitük so.rdı adam kayıbı aradı. **sora.r, sorma.k**. İkisi Oğuzcadır.

(ka.r-) er suwka ka.rdı adamın boğazı sudan düğümlendi. **(525)**

(ka.r- ~ kar-) su.w arıktın ka.rdı su, kışın nehirden taştı. Kar ve su donunca su onun üzerine çıkıp taşar. **kara.r, karma.k.**

Z

(tö.z-) er tumlugka tö.zdi adam soğuğa maruz kaldı. **tö.ze.r, tö.zme.k**. Kıpçak lehçesi.

(sı.z-) yāg sı.zdı yağ eridi.

(sı.z-) olma.dın[1820] **su.w sı.zdı** testi vb.den su sızdı ve süzülerek aktı.

(sı.z-) kūn sı.zdı güneş, âdeti üzre belirdi. Bu, (güneşin) boynuzunun doğudan ilk görülmesidir. **sı.za.r, sı.zma.k**.

Ş

(kı.ş- ~ kıyış-) er yōldan kı.şdı[1821] adam yoldan ayrıldı. Güneş de başucundan (tepe noktasından) kaybolursa yine aynıdır. **kı.şa.r*, kı.şma.k*.**

(to.g-) to.g to.gdı deşilen toz kalktı. **to.ga.r, to.gma.k**. Şiir:

agdı kızıl batra.k[1822]
to.gdı kara topra.k
yetşü kelip Ugra.k
tokşıp anın ki.çtimiz

Diyor ki: Müslüman askerlerinden kızıl bayrak yükseldi. Kara toz kalktı. Uğrak atları bize yetişti ve birlikte savaştık.[1823] Bu sebeple geri dönmede geciktik.

W

(i.w-) er i.wdi adam acele etti. **i.we.r, i.wme.k**.

(ko.w-) er atın ko.wdı adam atını sürdü ve kovdu. Her şeyde de aynıdır.

K (kaf)

(çı.k-) tōn çı.kdı elbise nemlendi. Herhangi bir şey, nemi yerden kendisi alınca yine aynıdır. **çı.ka.r, çı.kma.k**.

1819 Kef, kaf'a çevrilmek istenmiş.

1820 Bk. yazma 77'de *olma* ile ilgili dipnot.

1821 Ye'de esre var. Geçmiş zamanda ye'de üstün de var; kaf'ta da iptal edilmiş üstün var.

1822 Te altına ye noktaları da konmuş. Yazma 234'te imla çok açık; sadece te var. Yazma 369'da te noktaları asli ve ye noktalarının sonradan konduğu belli.

1823 Tercümede *ḫa:rebna*: yerine *ḫa:rabena:* yazılmış.

(ko.k-) et ko.kdı etin pişme kokusu ve kandil söndüğünde dumanı yükseldi.

(ko.k-) su.w ko.kdı su, bulunduğu durumdan azaldı ve durgunlaştı.

(ko.k-) sīş ko.kdı şiş (yara) sakinleşti. **ko.ka.r, ko.kma.k.**

K (kef)

(tö.g-) er tu.z tö.gdi adam tuz vb. şeyleri dövdü. **tö.ge.r, tö.gme.k. (526)**

(sök-) ol anı sökdi[1824] o ona sövdü. **söke.r, sökme.k.**

N

(ta.n-) ol alımnı ta.ndı o borç vb. şeyleri inkâr etti. Herhangi bir şeyi inkâr eden de aynıdır. **ta.nar, ta.nma.k.**

(tö.n-) ol ewiŋe tö.ndi o evine döndü. **tö.ne.r, tö.nme.k.** Oğuz lehçesi.

(ka.n-) ol sūwdın ka.ndı o suya kandı ve doydu. **ka.nar, ka.nma.k.**

(ko.n-) kuş ko.ndı kuş bir şeyin üzerine kondu.

(ko.n-) boḍu.n ko.ndı kabile göçten sonra kondu (*nezelet* = indi). **ko.na.r, ko.nma.k.**

Bunun Misal Olanı

(yi.r-) er aşıg yi.rdi adam yemekten iğrendi.

(yi.r-) ol erig yi.rdi o, adamı yerdi. **yi.re.r, yi.rme.k.** Oğuz lehçesi.

(yö.r-) ura.gut oglın beşiktin yö.rdi kadın çocuğunu beşikten çözdü. Herhangi bir şey bağından çözülürse yine aynıdır. **yö.re.r, yö.rme.k.**

L

(yi.l-) āş yi.ldi yemek vb. yendi. **yi.lü.r, yi.lme.k.**

Bu bap gerçekte ne ikili ne de üçlüdür. Bunu ikililere kattık; çünkü telaffuzda daha kısadır ve (bu) daha doğrudur. Ancak yazılırken Arapçada[1825] da Türkçede de lîn harflerine bağlı olarak gördüğün gibi iki heceyle yazılır.

1824 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly *sökdi*, Clauson *sö:gdi*. Krş. CC *sök-* "sövmek" (KpTS), Yeni Uygur *sök-* II "azarlamak, sövmek" (YUTS), Kazak *sök-* III "paylamak, azarlamak, söymek" (KTS), Kırgız *sök-* I "sövmek, azarlamak" (KS), Kazan Tatar *sük-* "sövmek, küfretmek, hor görüp tenkit etmek" (KTTS), Altay *sök-* II "sövmek, küfretmek" (ATS), Hakas *sök-* II "sövmek, kötü söylemek" (HTS), Şor *sök-* "1. sövmek, küfür etmek, hakaret etmek" (ŞS); fakat Türkmen *sög-* "sövmek", Azer. *söy-* "...küfretmek // kötülemek, azarlamak..." (AzTS), Türkiye Türkçesi *söğ-* ~ *söv-* "...küfretmek" (TS). Çağataycaya özgü tonsuzlaşma düşünülebilirse de Çağatayca etkisinden uzak Hakas ve Şorlarda sondaki ünsüzün tonsuz olması, Eski Türkçede de tonsuz olduğunu gösterir. CC da ayrı bir tanıktır.

1825 *'Arabbiyye* kelimesi *Guziyye* kelimesinden dönüştürülmüş gibi.

ÜÇLÜ BAP

Harekeleriyle Fa'aldî Bâbı

R

(buyur-) ol aŋar ayla[1826] **buyurdı** o, ona öyle buyurdu. **buyurur, buyurma.k.** Oğuz lehçesinde.

(ba.kır-) tewe ba.kırdı deve bağırdı. Oğuzca. **ba.kıra.r, ba.kırma.k.**

(ta.tur-) ol maŋa aş ta.turdı o, bana yemek vb. tattırdı. **ta.turur, ta.turma.k.**

(ti.tür-) ol andag ti.türdi öyle denilmesi için onu görevlendirdi. **ti.türür, ti.türme.k.**

(to.zar-) tōz (527) to.zardı toz kalktı. **to.zaru.r, to.zarma.k.**[1827]

(sa.tur-) ol aŋar kōy sa.turdı o, ona koyun vb. şeyleri saydırdı. **sa.turur, sa.turma.k.**

(sı.tur-) ol otuŋ sı.turdı o, ona odun vb. şeyleri kırdırdı. **sı.turur, sı.turma.k.**

(kı.çur-) ol aŋar kı.çurdı o, bir iş için ona sitem etti, onu ayıpladı ve onun üzülmesinden de sevinç duydu. **kı.çura.r, kı.çurma.k.**

(kü.ttür-) ol aŋar kōy kü.ttürdi[1828] o, ona koyun vb. güttürdü. **kü.ttürür*, kü.ttürme.k*.**

(ki.ter-) ol tāşıg yōldan ki.terdi o, taşı yoldan kenara çekti. Herhangi bir şeyi yerinden kaldırmak da aynıdır. **ki.terür, ki.terme.k.**

(ki.çür-) ol īşıg ki.çürdi o, işi geciktirdi. **ki.çürür, ki.çürme.k.**

(küyür-) er otuŋ küyürdi[1829] adam odun vb. şeyleri yaktırdı. **küyrür, küyürme.k.**

Ş

(tayış-) ol anıŋ birle tayışdı o, onunla kaymada yarıştı. **tayışu.r, tayışma.k.**[1830]

(soyuş-) ol maŋa teri soyuşdı o bana koyun vb.nin derisini soymada yardımcı oldu. Ağaç ve yumurta soymak da aynıdır. **soyuşu.r, soyuşma.k.**

(kayış-) ola.r ikki bir birke kayışdı o, ikisinin her biri diğerini kayırdı. **kayışu.r, kayışma.k.** Şiir:

nelük[1831] **aŋar biliştim**
kuçşup takı kawuştum
tüzünlükin[1832] **kayıştım**
alktı meniŋ yāyımı

Kendisini mağdur eden bir adamı niteleyerek diyor ki: Onunla niçin tanıştım; kucaklaştım, arkadaş oldum ve yumuşaklığımla onu kayırdım. Sonunda benim tatildeki yazımı (mevsim) tüketti.

1826 Bk. yazma 69'da *ayla* ile ilgili dipnot.

1827 Metinde *to.za.r, to.zma.k.*

1828 Atalay, DTS, Clauson *küttür-*, Dankoff-Kelly *kü.tür-*. Şedde sonradan konmuş. Vezin gereği olarak da *kü.tür-* beklenir. Fakat yazma 634'te de görüldüğü gibi fiilin ettirgenlik eki almamış biçimi *kü.ḍ-*'dür; *-ür-* ekiyle *küḍür-* olmalıydı. Öte yandan Kâşgarlı *-ḍt->-tt-* benzeşmesini sık sık anar.

1829 Metinde *küytürdi.* Fiilin yuvarlak ünlüsü için bk. yazma 34'te *küyme.s* ile ilgili dipnot.

1830 Ye'de iptal edilmiş üstün de var.

1831 1990 baskılı tıpkıbasımda dişte iki nokta, 2008 baskılıda ise tek nokta var.

1832 Te'de iptal edilmiş esre de var.

(kuyuş-) aŋar su.w kuyuşdı o, ona su vb. şeyleri dökmede yardımcı oldu. **kuyuşu.r, kuyuşma.k.**

(kıyış-) ol maŋa yıga.ç kıyışdı o, bana odunu yanlamasına kesmede yardım etti. **(528)** Yarışta da aynıdır. **kıyışu.r, kıyışma.k.**

(mayış-) er yi.rke mayışdı[1833] Adam inatçılığından ve tembelliğinden yere yapıştı. **mayışu.r*, mayışma.k***. Bu, ona bir iş emredildiğinde onu kabul etmemesidir.

(yamaş-) yamaşdı, ters çevirme yoluyla **mayışdı**'nın başka bir şeklidir. **yama.şu.r, yamaşma.k.**

K (kaf)

(soyuk-) er soyuktı adamın malı soyuldu. **soyuka.r, soyukma.k.**

(sayık-) yi.r sayıktı yer kara taşlı oldu. **sayıka.r, sayıkma.k.**

L

(soyul-) bulıt soyuldı bulut dağıldı.

(soyul-) kōy teri.si soyuldı koyun derisi soyuldu.

(soyul-) erdin tōn soyuldı adamdan elbise soyuldu. **soyulu.r, soyulma.k.**

(koyul-) yugrut[1834] **koyuldı** yoğurt katılaştı. Herhangi bir sıvı katılaşırsa yine aynıdır. **koyulu.r, koyulma.k.**

(kıyıl-) kūn kıyıldı güneş kayboldu.

(kıyıl-) ö.d kıyıldı zaman geçti.

(kıyıl-) yıga.ç kıyıldı odun yanlamasına kesildi.

(kıyıl-) sö.z kıyıldı vaat ve söz yerine getirilmedi. **kıyılu.r, kıyılma.k.**

(mayıl-) kāgu.n mayıldı çok sulu ve nemli kavun bozuldu. Bu, bekletilip zamanının geçmiş olmasıdır. Her meyve de aynıdır. **maylu.r, mayılma.k.**

N

(tayan-) ol maŋa tayandı o, bana yaslandı. Herhangi bir şey yaslanırsa yine aynıdır. **tayanu.r, tayanma.k.**

(kayna-) eşiç kaynadı[1835] tencere vb. kaynadı. **kayna.r, kaynama.k.** Atasözü: **Kayna.r ögüz keçigsi.z bolma.s.** Anlamı: Suyu taşıp kaynayan nehir geçitsiz olmaz. Bu, bir iş karışmasından dolayı üzülündüğü zaman kullanılır; "bunun mutlaka bir çıkışı vardır" denilir.

(kuyun-) ol özine su.w kuyundı o su dökünmeyi **(529)** kendi üzerine aldı. **kuyunu.r, kuyunma.k.**

1833 Ye'de ötre de var. Geçmiş zamandaki iptal edilmiş.

1834 Bk. yazma 486'da *yugruşdı* ile ilgili dipnot.

1835 Ye'de esre de var.

Bunun Misal Olanı

K (kaf)

(yayık-) ö.ḍ yayıktı zaman, bahar oldu. **yayıka.r, yayıkma.k.**

L

(yayıl-) yıga.ç yayıldı ağaç, rüzgâr vb. şeylerden sallandı.[1836] Herhangi bir şey kendi yerinde titrer ve (sağa sola meylederek) hareket ederse yine aynıdır.

(yayıl-) yayıldı sū asker vb. yayıldı. Zel'li (*ḍ*'li) şekli de vardır. **yayılu.r, yayılma.k.**

Bu baptaki ortası sükûnlu olan fiiller (elif, vav, ye ile yazılanlar) şeklen dörtlü gibidir; gerçekte onlar üçlüdür. Örnek: **ol kōyug**[1837] **ba.turdı.** " o, koyunu bağlattı", **sa.turdı** "o, onu saydırdı" vb.

DÖRTLÜ BAP

Harekeleriyle Fa'leldi Bâbı

(taytur-) ol anı suwka taytурdı o, onu su vb. şeylere kaydırdı. **taytурur**[1838]**, taytурma.k***.

(tuytur-) ol maŋa sö.z tuytурdı o, o sözü bana kavrattı (fark ettirdi) ve tanıttı. **tuytурur, tuytурma.k.**

(kaytur-) ol aŋar kaytурdı o, onu kardeşine yardım etmeye ve kayırmaya yöneltti. **kaytурur, kaytурma.k.**

(kaytar-) ol atıg kaytardı o, atın yönünü değiştirdi. **kaytarur, kaytarma.k.** Oğuz lehçesi. Türk, **katardı** der.

(kuytur-) ol meniŋ eligke su.w kuytурdı o, benim elime su dökülmesi için emir verdi. **kuytурur, kuytурma.k.**

(kıytur-) ol aŋar kamış kıytурdı o, ona yanlamasına kamışı vb.ni kesmesi için emir verdi. **kıytурur, kıytурma.k.**

(küytür-) ol anıŋ tōnın küytürdi[1839] o, onun elbisesi vb. şeylerinin yakılması için emir verdi. **küytürür, küytürme.k.** Fasih bir şekil değildir.

(saygır-) yi.r saygırdı (530) yer neredeyse kara taşlı olacaktı. **saygıra.r, saygırma.k.**

(kaygur-) er kaygurdı adam kaygılandı. Zel'li (*ḍ*'li) şekli de vardır. **kaygura.r, kaygurma.k.**

Ş

(boymaş-) īş kamug boymaşdı[1840] iş vb. karıştı. **boymaşu.r, boymaşma.k.**

1836 Tercümede *ġa:fet* yerine *'a:fet* yazılmış.

1837 Ye'de nun noktası da var.

1838 Metinde *tayıtur, tayıtma.k.*

1839 Bk. yazma 34'te *küyme.s* ile ilgili dipnot.

1840 Krş. Türkmen *moymulda-* "salına salına gitmek" (TTS).

(sayraş-) ola.r telim sayraşdıla.r onlar hezeyan edercesine çok konuştular.

(sayraş-) kuşla.r sayraşdı kuşlar öttü. Şiir:

yaruk yulduz togarda[1841] **oḍnu kelip bakar men**

sa.tu.layu sayraşıp tatlıg ünün kuş öte.r

Diyor ki: Parlak yıldız doğduğu zaman uykudan uyandım. Ağaçlara bakıyorum ve kuşların tatlı, coşkulu nağmelerle terennüm ettiklerini duyuyorum. **sayraşu.r, sayraşma.k.**

(kayırış-) ola.r ikki boyu.n kayırışdı o ikisi boyun kırma vb. şeylerde yarıştılar. **kayırışu.r, kayırışma.k.**

(kuyuluş-) tāgdın sūwla.r kamug kuyuluşdı dağdan sular döküldü. Diğer sıvılar için de aynıdır. **kuyuluşu.r, kuyuluşma.k.**

(koyuluş-) sütler koyuluşdı sütler vb. koyulaştı. **koyuluşu.r, koyuluşma.k.**

(kayıtış-) ola.r ikki kayıtışdı[1842] o ikisinin her biri diğerinin ardından gitti. **kayıtışu.r*, kayıtışma.k*.**

K (kaf)

(tuysuk-) er tuysukdı adam kendisine yapılan hileyi ve kendisine zarar verileceğini fark etti. **tuysuka.r, tuysukma.k.**

L

(kiçil-) īş kiçildi iş gecikti. **kiçilü.r**[1843], **kiçilme.k**.

(bilel-) er terke bileldi adam tere gark oldu.

(bilel-) ogla.n bileldi oğlan beşiğinde bağlandı. **bilelü.r, bilelme.k.** Birincisi geçişsiz, bu geçişlidir.

(bilel-) at kānka bileldi (531) at öldürülenlerin çokluğundan dolayı kana gark oldu. Mastarı da aynıdır.

N

(küywen-) er īşka küywendi[1844] Adam işi savsakladı ve onu uygulamadı. **küywenü.r*, küywenme.k***. Ters çevirmeyle **küwyendi*** şekli de vardır.

Bunun Başka Bir Türü

N

(ka.tlan-) yıga.ç ka.tlandı ağaç meyvelendi. Bu Kıpçak, Yemek ve Uğrak lehçesincedir. **ka.tlanu.r, ka.tlanma.k**. Diğerlerinde bu söz, dikenli ağaçların meyvesi için kullanılır. Ancak çiftlik ağaçlarınınkine (*ehli:*) **yemişlendi** denir.

1841 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

1842 Te'de iptal edilmiş üstün de var.

1843 Cim'de uzunca bir üstün var; esre yok.

1844 Tek noktalı fe ile. Atalay *küyfen-*, DTS *küyven-*, Clauson, Dankoff-Kelly *küymen-*. Kelime dört kez fe ile yazılmıştır. Sadece satır kenarında *küyme.ndi* kelimesi de var. Bizce *m*'li ve *w*'li iki varyantla karşı karşıyayız. *Küyme.ndi* için bk. yazma 519'da *küyüm* ile ilgili dipnot.

R

(ka.rlan-) art ka.rlandı geçit karlandı. **ka.rlanu.r, ka.rlanma.k.**

(ko.rlan-) er tawa.rıŋa ko.rlandı adam giden malını özleyip hasretini çekti.

(ko.rlan-) kımız ko.rlandı kımız, içinde bulunan maya ile ekşidi. Yoğurt da katılaşırsa aynıdır. **ko.rlanu.r, ko.rlanma.k.**

ASIL (KÖK) ÜZERİNE GELENLER[1845]

(tayaklan-) er tayaklandı adam değnek, dayak sahibi oldu. **tayaklanu.r, tayaklanma.k.**

(tayuklan-) yigit[1846] tayuklandı genç, zarif kılığına girdi. **tayuklanu.r, tayuklanma.k.**

sūt kayaklandı[1847] süt kaymaklandı. **kayaklanu.r*, kayaklanma.k*.**

Kural: Bu kitaptaki fiiller, değişik anlamlarda, üçlü isimlerden yapılırlar.

Birincisi, bir şeyin onunla birlikte veya yanında olması manasıdır. Örnek: **er tayaklandı** "adam değnek sahibi oldu." **Süt kayaklandı*** "süt kaymaklandı."

İkincisi, nesnenin, söylenenden sayılması anlamıdır. Örnek: **er atıg kı.zlandı** "adam atı pahalı saydı"; **ol anı kīzlandı (532)** "o, cariyeyi kızlardan saydı."

Üçüncüsü, faili belirtilmemiş bir fiil olmasıdır. Örnek: **tawa.r çu.glandı[1848]** "mal bohçalandı"; **bö.z çıglandı[1849]** "kumaş vb. arşınlandı".

Dördüncüsü, adlandırılan şeye benzeme anlamında olmasıdır. Örnek: **er tayuklandı** "adam zarif kılığına girdi." vb.

İki tür daha. Bunları (yukarıdakilere) kıyas yoluyla söylemek mümkündür. Bunlardan biri, konuşanın, söylenen şeyle beraber olması, ona sahip ve malik olmasıdır. Örnek: **tāg tı.tlandı** "dağ, çam ağacıyla birlikte oldu"; **er kāplandı** "adam kap sahibi ve maliki oldu."

Diğeri nesnenin adlandırılan şeylerden sayılması anlamında olmasıdır. Örnek: **ol nēŋni kı.zlandı** "o, nesneyi pahalı saydı."

Diğerleri de anlattığımız gibidir. Bir karşılaştırıcı, diğer şekillerde bir karşılaştırma yapar ve zikredilen anlamlardan birini söylerse zararı yoktur; çünkü isimler, anlam ifade eden harfleri (ekleri) almak suretiyle o yola girmekten imtina etmezler. Bununla birlikte bütün lehçelerde her isimden bu kalıplarla fiil yapılmaz. Dolayısıyla "adam atasözü söyledi" anlamında **er sāwlandı** denilemez. "Adam meşhur oldu" anlamında **er ça.wlandı** da denilemez. Kurala göre ise hepsi caizdir; bunu kullananı hiç kimse ayıplamamıştır.

Bunun Bir Türü

P

(körpe.len-) ot körpe.lendi bitki, yeni filiz verdi. **körpe.lenü.r, körpe.lenme.k.**

1845 *Ca:'e 'ale'l-aşl* yerine *ca:'ale'l-aşl* yazılmış.

1846 Ye'de üstün var.

1847 Atalay, DTS *kayuklan-*, Clauson, Dankoff-Kelly *kayaklan-*. Metinde üç durumda da ye ötreli. Ancak yazma 518'de "kaymak" anlamındaki kelime bir kez *kayak* olarak harekelenmiş; bir kez de ye'den sonra elif ile yazılmış. Ayrıca krş. Hakas *hayah* "yağ", *hayahta-* "yağlamak" (HTS).

1848 Bk. yazma 498'de *çu.g* ile ilgili dipnot.

1849 Cim'de ötre de var.

(kirpi.len-) kişi kirpi.lendi adam surat astı, yüzü soldu; sertliğiyle sanki kirpiye benzedi. **kirpi.lenü.r, kirpi.lenme.k.**

T

(bertülen-) er bertülendi[1850] adam hırka giydi. **bertülenü.r, bertülenme.k.**

(burtalan-) börk burtalandı[1851] **(533)** börk, altın varaklarla altınlandı. **burtalanu.r, burtalanma.k.**

R

(bugralan-) tewe bugralandı deve, buğralaştı. **bugralanu.r, bugralanma.k.**

G (gayın)

(tuzgulan-) ol maŋa tuzgulandı o, bana yemekten vb. şeylerden bir armağan verdi. **tuzgulanu.r, tuzgulanma.k.**

(kaḏgulan-) ol bu īşka kaḏgulandı o, bu işten vb.den kaygılandı. **kaḏgulanu.r, kaḏgulanma.k.**

(kuḏgulan-) at kuḏgulandı at, sineği üzerinden attı. **kuḏgulanu.r, kuḏgulanma.k.**

(kurgulan-) er kurgulandı adam taşkınlık yaptı ve hafiflik görüntüsü verdi. **kurgulanu.r, kurgulanma.k.**

K (kaf)

(talkalan-) üzüm talkalandı[1852] üzüm koruk hâline geldi. **talkalanu.r*, talkalanma.k*.**

K (kef)

(bergelen-) tamur ~ tamar[1853] **bergelendi**[1854] insanın damarları kan vb. ile doldu.

(bergelen-) er bergelendi[1855] adam kamçı sahibi oldu. Onunla hayvanı sürer. **bergelenü.r, bergelenme.k.**

(bürgelen-) er bürgelendi adam sinirinden pire gibi zıpladı. **bürgelenü.r, bürgelenme.k.**

(bilgelen-) er bilgelendi[1856] adam kendini akıllı gösterdi. **bilgelenü.r, bilgelenme.k.** Burada "adam akıllı göründü" anlamında **bilimsindi**[1857] demek daha iyidir. Aynı şekilde, diğer baplarda ikili emir köküne "kendinde olmadığı hâlde kendini öyle gösterdi" anlamında sin, nun, mim (*-ImsIn*) harfleri getirilir.

1850 Geniş zaman ve mastarda te harekesiz; geçmiş zamanda sükûnlu. Vezne göre *bertülen-* okunmalı. Esasen kelimenin gövdesi yazma 210'da te'den sonra vav ile *bertü* şeklinde yazılmış.

1851 Be'de te noktaları da var. Geniş zaman ve mastarda te harekesiz; geçmiş zamanda ötreli. Ancak yazma 210'da kelimenin gövdesi te'den sonra elif ile *burta* şeklinde yazılmış.

1852 Geniş zaman ve mastarda kaf harekesiz; geçmiş zamanda esreli. Ancak kelimenin gövdesi yazma 99 ile 215'te te'den sonra elif ile *talka* biçiminde yazılmış.

1853 Mim'de hem ötre hem üstün var.

1854 Be'de ötre var. Ancak sonraki kelimelerde be üstünlü.

1855 Bk. yazma 215'te *berge* ile ilgili dipnot.

1856 Lâm'da sükûn yerine esre var.

1857 Metinde *bilgimsindi*. Ancak Kâşgarlı'nın az sonraki açıklamasından *bilimsindi* olması gerektiği anlaşılmaktadır.

(tilkü.len-) er tilkü.lendi adam, tilkiymiş gibi oraya buraya kaçışıp yaltaklandı. **tilkü.lenü.r, tilkü.lenme.k.**

(sirkelen-) ogla.n sirkelendi çocuk vb.nin başı sirkelendi. **sirkelenü.r, sirkelenme.k.**

M

(tügmelen-) er tügmelendi adam gömleğinin düğmelerini ilikledi. **tügmelenü.r, tügmelenme.k.**

(kesmelen-) kīz kesmelendi kız kendine **(534)** perçem ve lüle yaptı. **kesmelenü.r, kesmelenme.k.**

Bunun Misal Olanı

R

(yakrılan-) kōy yakrılandı koyunun yağı arttı ve yağlı oldu. **yakrılanu.r, yakrılanma.k.**

G (gayın)

(yuwgalan-) ogul yuwgalandı çocuk yaramazlaştı. **yuwgalanu.r, yuwgalanma.k.**

K (kaf)

(yuwkalan-) ol maŋa yuwkalandı[1858] o bana yaltaklandı ve tabi oldu. **yuwkalanu.r*, yuwkalanma.k*.**

M

(yagmalan-) er yagmalandı adam Yağma gibi giyindi ve onlar gibi davrandı. **yagmalanu.r, yagmalanma.k.** Bu, "onların kılığına girip onlara benzedi" anlamında, *Qays ʿAyla:n*[1859] ve *men teqayyesa:* (Kayslaşan), yani "onların kılığı ile kılıklanan" dendiği gibidir. Aynı şekilde "adam kendini *Maʿad* (kabilesinden) gibi gösterdi" anlamında olan *temaʿdede* örneğindeki gibidir.

Bu tür fiiller dörtlü isimlerden yapılır ve onlardan kelimenin sonu atılır. Yazıda değil söyleyişte beşlidir. Örnek: **Kōy yakrılandı, er yuwkalandı**[1860] "adam yaltaklandı". "Yağ" anlamındaki **yakrı** sözünden ye düşmüştür; "ince şey" anlamındaki **yuwka**'dan da elif düşmüştür. Diğer isimler, o kurallarda işaret ettiğim anlamlara göre kıyas edilir.

1858 Tek noktalı fe ile.

1859 Metinde *qayyese ġayla:n.* Krş. yazma 401: *Qays ʿAyla:n* (bir Arap kabilesi).

1860 Tek noktalı fe ile.

BUNUN ALTILI BÂBI

Ç

(sara.guçlan-) ura.gut sara.guçlandı kadın baş örtüsü ile başını örttü. **sara.guçlanu.r, sara.guçlanma.k.**

K (kef)

(bile.züklen-) işle.r bile.züklendi kadın bilezik takındı. **bile.züklenü.r, bile.züklenme.k.**

Bu tür fiiller, dörtlü isimlerden yapılmıştır. Beşli ve altılı isimlerden de (fiiller) yapılması mümkündür. Bunlar, bütün Türk lehçelerinde genel bir kural olarak kullanılır. Örnek: **Er sakalduruklandı** "adam börkün ipini bağladı"; **er ala.çu.landı** "adam alaçık edindi"; **er xuma.ru.landı (535)** "adam, kendisini seven birinin veya bir başkasının malından yadigâr edindi"; **er kere.kü.lendi** "adam kendine bir çadır edindi ve içine girdi."

(sayramlan-) su.w sayramlandı su azaldı. **sayramlanu.r, sayramlanma.k.**

(kātu.nlan-) ura.gut kātu.nlandı kadın, hatun elbisesiyle bezendi. **kātu.nlanu.r, kātu.nlanma.k.**

(kāgu.nlan-) er kāgu.nlandı adam kavun sahibi oldu. **kāgu.nlanu.r, kāgu.nlanma.k.**

Kuralların hepsi sahih kitabında geçmiştir; oradan bilinebilir.

Üçler kitabı, Allah'a hamdolsun, bitti.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
DÖRTLER[1861] KİTABI

İKİLİ İSİMLER

B

bē koyun melemesinin anlatımı. **kōy bēle.di** koyun meledi.

bū buhar. Bundan **eşiç būsı** denir ; "tencere vb.nin buharı" demektir.

bu "bu" anlamında bir kelime. Bundan **bu er** denir; "bu adam" demektir.

bï[1862] Türklerde kısrak. Oğuzlarda değil.

bï "bōy" şekli de vardır. Örümcek. Oğuz lehçesinde.

T

tū vücuttaki kıl. Bundan **bïr tū saç** denir; "kılcık" demektir.

tū renk. Bundan **tūdaş tōnla.r** denir; "aynı renkte elbiseler" demektir.

tū at donu. Bundan **atıŋ nē tūlüg** denir; "atının donu (rengi) nedir?" demektir.

to -kalınlaştırarak- bulamaç (*telbi:ne*) kıvamında pişen unun adı. Sonra kaynatılmış buğdayın[1863] üzerine konur; ekşitilir; daha sonra içilir.

1861 Sonunda illet harfi (elif, vav, ye) bulunanlar.

1862 Atalay, DTS *bi*, Clauson *be:*, Dankoff-Kelly *be*. Burada da, yazma 481 ve 580'de de be esreli. Krş. CC *bey* II "kısrak, dişi deve" (KpTS), Kazan Tatar, Başkurt, Kazak, Özbek (KTLS), Yeni Uygur (YUTS), Kar.-Mal. (KMTS) *biye* "kısrak", Kırgız *bee* "kısrak" (KS), Hakas *piye ~ pey ~ pil* "kısrak" (HTS), Şor *pey* "kısrak" (ŞS), Tuva *be* "kısrak" (TW).

1863 Tercümede *xaḍi:mihi* yerine *xaḍi:hihi* yazılmış.

Ç

çA Arapçadaki kâf-ı teşbih (benzetme kef'i) gibi bir benzetme eki. Bundan **ol meniŋçe** denir; "o, benim gibidir[1864]" demektir. **Bu anıŋça** denir; "bu, onun gibidir" demektir.

çī çiy. Bundan **çī yi.r** denir; "çiyli yer" demektir.

çU (536) emrin ve olumsuzluğun sonuna gelen bir edattır; emir ve olumsuzluğun pekiştirilmesi anlamını verir. Bundan **kel çü** denir; "mutlaka gel" demektir. **Barma çu** denir; "asla gitme" demektir. Bu sadece hitapta kullanılır.

S

sA "eğer" anlamında bir ek. Bundan **ol ewke**[1865] **barsa** denir; "o giderse, eğer giderse" demektir. **Sen kaça.n barsa sen** "eğer sen gidersen." Bunlar sadece fiillere girer.

sā[1866] "sen" anlamında bir kelime. Bundan **sā ayur men** denir; "sana söylüyorum" anlamındadır. **sen** sözündeki nun (*n*) elife (*a'*ya) çevrilmiştir veya **saŋa** sözünden (nun-kef) atılmıştır ve elif, nun'la yer değiştirmiştir. Yüce ve aziz Allah'ın *le-nesfeʿan* (onu tutacağız – 96-15) ve *Aʿşâ*'nın *wallahu rabbuke faʿbuda:* (Rabbiniz Allahtır; ona tapın) sözlerinde olduğu gibi.

sū askerler, ordu. Atasözü: **Otagka öpkele.p**[1867] **sūke sö.zle.me.dük**. Anlamı: Çadırında akranlarına kızdı; sonra da askerle konuşmadı. Bu, bir insanın yaptığı bir işe kızan ve bu sebepten dostlarından nefret edip onlarla konuşmayan için söylenir. Şiir:

sū keldi yi.r yapa
kaza.r kar (tuyag) tepe[1868]
kaçtı aŋar Alp Apa
uwut bolup ol yaşa.r

Diyor ki: Ordu geldi; yerin ufkunu, atın toynağından kalkan kardan dağ ile kapattı. Alp Apa -bu bir adamın adıdır- bundan kaçtı. Bozgundan dolayı utandı ve utancından da saklanmaktadır.

sI tamlama (iyelik) eki. Kelimenin sonu sâkin ise (ünlü ile bitiyorsa) isimlerin sonuna eklenir. Harekeli ise (ünsüzle bitiyorsa) ye *(-I)* ile yetinilir. Örnek: **ata** "baba". Buradaki elif sâkindir; tamlama olunca **anıŋ atası** denir; "onun babası" demektir. Sonra **anıŋ anası** denir; burada da elif sâkindir. İki ye ile **anıŋ atayı** demek mümkün olmadı; çünkü bu takdirde **(537)** üç lîn harfi bir araya gelmiş olacaktı. Bunların ortası sin (*s*) ile telafi edilmiştir; böylece söyleyiş tatlılaştı ve lîn de ortadan kalkmış oldu. Harekeliye gelince: **ogul** "oğul". Sonra **anıŋ**

1864 Tercümede *ke-mişli*: yerine *ke-mişli ha:za*: yazılmış.

1865 Tek noktalı fe ile.

1866 Metinde sin-elif ve tenvin.

1867 Kef'te iptal edilmiş esre de var.

1868 Mısraın son kelimesi noktasız iki diş ve elif ile yazılmıştır. Ondan önce bir kelimenin yeri boş bırakılmıştır. Bu mısraın Arapça karşılığı *bi'l-cebeli'ş-şelci bi-ḫawa:firi'l-xayli* biçimindedir; Türkçeye "atın toynaklarından (çıkan) kar dağı ile" şeklinde çevrilebilir. Atalay mısraı *karıkar tag tapa* "dağdan yana göz kamaşır" biçiminde onarmak istemiştir. Tekin'in dediği gibi *q-r-a-r-q-r* harfleri *karıkar* okunamaz ve Arapça çeviride de "göz kamaşmak" yoktur (Tekin 1989: 178). Dankoff-Kelly'nin teklifi şöyledir: *qaza:r qarlıg ta:g tapa* ([digging ?] at the snow covered mountains with the horses' hooves). Görüldüğü gibi bu tamirde de, İngilizce çeviride mevcut olan (hooves) "toynak" yoktur. Tekin'in teklifi ise *karar kar (tag tapa)* (dağa doğru karları kara kara) biçimindedir (Tekin 1989: 56-57). Burada da "toynak" yoktur. Kâşgarlı yazma 517'de *tuyag* kelimesine *el-ḫa:fir* "toynak" karşılığını vermiştir. Mısraın Arapça çevirisindeki önemli kavram(lar) bizce "dağ" değil "kar" ve "toynak"tır. "Kar" zaten yazılmıştır; boşluk "dağ" ile değil "toynak" (*tuyag*) ile doldurulmalıdır. İlk kelimenin *karar* değil *kazar* okunması daha uygundur; çünkü Kâşgarlı yazma 268'de at için *kaz-* fiiline "kontroldan çıkıp ayaklarıyla yeri kazmak" anlamını vermiştir. Üçüncü mısraın son kelimesi *Aya* olarak yazılmıştır; bu kelime de Dankoff-Kelly'nin düzeltmesiyle (kafiye gereği) *Apa* olmalıdır. Dörtlüğü manzum olarak şöyle çevirebiliriz: Ordu geldi yerleri örte örte / Kazar karı toynaklar, tepe tepe / (Korkarak) kaçtı bundan Alp Apa / Kalıp utanç içinde, gizlenir.

oglı denir; "onun oğlu" demektir. Burada sin'e (*s*) ihtiyaç duyulmadı; çünkü tamlamada lâm (*l*) harekelidir. Başka bir örnek: **at** "at". Sonra **anıŋ atı** denir; "onun atı" demektir. Te (*t*), harekeli oldu ve burada sin'e (s) ihtiyaç duyulmadı.

Bütün lehçelerde, isimlerde kural budur. Kelimenin sonları, harekeli mi, sâkin mi, yoklanır ve buna göre tamlama yapılır.

Ş

şa balıkçıla benzeyen alacalı bir kuşun adı. Lakap olarak (insanlara) verilir ve **erdemsiz şa** denir; "marifetsiz kuş" demektir; çünkü o, her zaman yerde yürür gibi[1869] uçar.

şU "**çU**" yerine kullanılabilen bir edat. **bargıl şu** "mutlaka git." **kel şü** "mutlaka gel."

şı Çin hükümdarını selamlamak için kullanılan bir kelime. Bu, Arapçadaki *"ebeyte'l-la'ne* (lanetten uzak olasın)" yerindedir.

G (gayın)

gu bir ek. Emir hâlindeki fiillere eklenir; böylece kelime, mekân, zaman ve alet ismi olur. Bundan **bargu yi.r** denir; "gidilecek yer"[1870] demektir. **turgu yi.r** "ikamet edilecek yer."

K (kaf)

kā kap. Sadece sıvı kapları için kullanılır.

(kā kaça) bundan **kā kaça** denir; "kap kacak" demektir; arka arkaya söylenir.

ka *fî* (içinde) anlamında bir ek. Bu, kaf'lı, kalın ve gayın'lı[1871] kelimelerin sonuna gelir. Bundan **bāgka kir** denir; "bağa gir" anlamındadır. **Tāgka yokla** "dağa çık."

ka *ilâ* (*-A*) anlamında bir ek. Argu lehçesinde. Bundan **ata.mka birdim yarma.k** denir; "parayı babama verdim" demektir. **(538) ana.mka tawa.r birdim** "anneme mal verdim." Tamlama lâm'ının ("için" anlamındaki *li-*'nin) anlamını da verebilir: **Atamka sö.z aydım** babama (babam için) söz söyledim.

kī (Arapçadaki) nida *yâ*'sı yerine kullanılan ünlem edatı. Bundan **kī berü kel** denir; anlamı "ey sen, gel"dir. Kaf ile ye arası uzatılır.

kı sevgi eki. Akrabalık bildiren isimlerin sonuna eklenir. Bundan **ata.kı** denir; "ey babacığım" demektir. **ana.kı** "ey anneciğim."[1872]

K (kef)

ke *ilâ* (*-A*) anlamında bir ek. Kef'li, ince ve imaleli isimlerin sonuna gelir. Bundan **ol ewke**[1873] **bardı** denir; "o, eve gitti" anlamındadır. *fî* (içinde) anlamında olur. Bundan **ol ewke kirdi** denir; "o, eve girdi" demektir. Tamlama lâm'ı ("için" anlamındaki *li-*) anlamında olur. Bundan **ol terke kirdi** denir; "o, ücretli bir işe girdi" demektir.

kū insanlar arasındaki şöhret. Bundan **kūlüg bilge** denir; "şöhret sahibi âkil ve bilge" demektir.

1869 Tercümede *musiffen* yerine *musfen* yazılmış.

1870 Tercümede *meka:n* yerine *waqt* denmiş.

1871 Tercümede *raki:ke* (ince) yazılmış.

1872 Tercümede *umeyye* yerine *umeyme* yazılmış.

1873 Tek noktalı fe ile.

L

la Oğuzlarca kullanılan bir edat. İşin tahakkuk edip bittiği anlamındadır. Fiillerin sonuna eklenir. Bundan **ol bardı la** denir; "o gerçekten gitti ve gidişi gerçekleşti" demektir. **Ol keldi la** "o gerçekten geldi ve gelişi gerçekleşti." Bunda, işin vukuunu fazla bilmediği için muhatabın biraz inkârı da söz konusudur. Türkler bunu bilmez.

M

mA olumsuzluk eki. Fiillerde emrin bünyesine eklenir. Bundan "yap" anlamında **kıl**, "yapma" anlamında **kılma** denir. Bu, basit ve türemiş fiillerin hepsini içine alan olumsuzluk kuralıdır.

ma "al" anlamında bir edat. Bundan **ma** denir; "işte şurada, al" demektir. He (*h*) ile de elif (*a*) ile de söylenebilir: **mah.** *Ebriye ~ hebriye* (saç kepeği, konak) ve *era:qa ~ hera:qa* (döktü, kan akıttı) dendiği gibi.

mē çiftlik hayvanları ve koyungillerin seslerinin anlatımı. Bu da Arapçaya uygun düşmüştür. **(539)** *Ẕü'r-rumme'*nin *bismi'l-ma:'i mebġu:mu* (*ma:* kelimesiyle melemiş) sözündeki gibi.

mU soru edatı. Hem isimlerin hem fiillerin sonuna gelir. Bundan **bu at mu** denir; "bu, at mı?" demektir. **Bu ıt mu** denir; anlamı "bu, köpek mi?"dir. **Bardıŋ mu** denir; "gittin mi?" demektir. **Keldiŋ mü** denir; "geldin mi?" demektir.

Oğuzların bazıları fiillerin üçüncü şahsının soru şeklinde Türklerden ayrılırlar. Mim'i esreli yaparlar; vav'ı da ye'ye dönüştürürler ve "o, gitti mi?" anlamında **ol bardı mı** derler. İsimlerde Türklere uyarlar ve "bu at senin mi?" anlamında **bu at seniŋ mü** derler. Aynı şekilde **bu ogul seniŋ mü** derler; " bu oğul senin mi?" demektir.

nē "ne" anlamında bir kelime. Bundan **nē tir sen** denir; anlamı "ne diyorsun?"dur.

nē (Arapçadaki) taaccüp *ma:*'sı (ne) yerine geçen bir kelime. Bundan **nē me eḍgü kişi ol** denir; "o insan vb. ne kadar iyi" demektir. **Nē me yawuz nēŋ ol bu** denir; "bu nesne ne kadar kötü" demektir.

nü "nē" yerine geçen ve "ne" anlamında kullanılan bir kelime. Bundan **nü tir sen** denir; "ne diyorsun?" demektir. Aslı **negü**'dür; düşürülmüştür.

Bunun Misal Olanı

V

vā muhatabın bir iş emretmesine karşı inkâr kelimesi. Bundan **vā nē tir sen** denir; "-söylediğini reddederek- sen ne diyorsun?" demektir. Aynı zamanda üzüntüden duyulan acıyı anlatan bir ünlemdir.

Y

yā Yay. Atasözü: **Kurmış kiriş**[1874] **tügülme.s ukrukun tāg egilme.s**. Anlamı: Kurulan yaya düğüm atılmadığı gibi kementle de dağ eğilmez. Bu, birisine, zayıf vasıtalarla büyük bir işe girişmemesini tavsiye için söylenir.

yā birincisi gibi (*vā* gibi). İnkâr ünlemidir.

yū kadının, bir şeyden utanınca kullandığı ünlem.

1874 *Yā* sözüne örnek verildiğine göre *yā* olması gerekirdi; dalgınlıkla *kiriş* yazılmış olmalı.

yi elbisenin dikişi.

(yi.çi) bundan terziye **yi.çi** denir.

yi dağdaki küçük yol. **(540)**

yi yıga.ç dolanmış ağaç. Aslı "sık ve bitişik olarak sıralanmış" anlamında **yi.gi**'dir; bundan (bazı harfler) atılmıştır. Bundan "bitişik ve sık dişler" için **yi.gi tīş** denir.

Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bâbı

B-P

tapa *ilâ* **(-*A*)** yerini tutar. **Meniŋ tapa keldi** "o bana geldi."

tapa "rağmen" anlamında bir edat. Bundan **ol anıŋ tapa.sı kıldı** denir; "o, ona rağmen yaptı" demektir.

tapı bir şeye razı olma. Bundan **bu īşta anıŋ tapısı kere.k** denir; "bu işte onun rızası gerekir" demektir.

(tapı) bo.ḍı tapı er orta boylu adam.

töpü dağın tepesi. Bundan **tāg töpü.si** denir.

töpü insanın tepesi (başın üstü).

tüpi şiddetli rüzgâr. Atasözü: **Kalın bulutug tüpi süre.r karaŋku īşıg urunç aça.r.** Anlamı: Aniden çıkan rüzgâr göğün karanlığını açar. Aynı şekilde hükümdarların kapılarındaki karanlık işi de rüşvet açar. İhtiyacı olan kimseye rüşveti tavsiye ediyor.

söbi[1875] uzun ve sivri olan herhangi bir şey. Bundan, "yuvarlak olmayan insan başı" için **söbi ba.ş** denir.

(kuba) kuba at doru ve sarı arasındaki at. Ve bunun gibi şey.

kaba[1876] herhangi bir şeyin yükseği. Bundan **kaba yü.glüg ok** denir; "tüyü yüksek ok" demektir.

küpe küpe.

küpe yarık[1877] demirden zırh.

kibe günlerin az olması. Oğuzca. Bundan **kibe boldı** denir ; "kısa bir zaman geçti" demektir.

biti gökten inen kitaplardan (bir) kitap.

T

büte "çok" anlamında bir kelime. Bundan **men aŋar (541) büte yarma.k bïrdim** denir; "ben ona (çok para) verdim" demektir. **Bu īşka büte boldı** denir; "bu (iş) ten uzun zaman geçti" demektir. Oğuzların "kısa bir zaman" için kullandıkları **kibe** sözü gibidir.

botuk[1878] memeden kesilmiş deve yavrusu.

1875 Bk. yazma 415'te *söbitti* ile ilgili dipnot.

1876 Be'de üç nokta var. Ancak örnekte tek noktalı olduğu gibi yazma 305'te *kabar-* fiili de tek noktalıdır.

1877 Bk. yazma 451'de *yarık* ile ilgili dipnot.

1878 Atalay, DTS *botuk*, Clauson, Dankof-Kelly *botu*. Clauson, ünlüyle biten kelimeler içinde olduğundan *botu* okuyor. Vav'ın da sonradan kaf yapıldığını ileri sürüyor. Bizce kaf gayet açıktır ve özgündür. DLT'de başlıktaki vezinle uygun olmayan madde başları az da olsa görülmektedir. Anadolu ağızlarında bu kelimenin hem *k*'li hem *k*'siz biçimleri vardır: *boduk ~ bodu ~ botuk ~ bota* (DS).

çatuk[1879] Çin'den getirilen deniz balığı boynuzu. Ağaç kökü olduğu da söylenir. Bundan bıçak sapı yapılır. Yemekte, zehiri kontrol için alınır. Kap içindeki sulu yemek vb. onunla (balık boynuzuyla) karıştırılır; yemek ateş olmadığı hâlde kaynamaya başlar. Yahut da boynuz bir kaba konur; kap, buhar olmaksızın terler.

sata mercan.

şutı genç koyun[1880]. Asli kelime değildir.

kata *kerre* anlamında bir kelime. Bundan **bir kata aydım** denir; "bir defa söyledim" demektir.

kayu "xayu" şekli de vardır; kaf(*k*), hı'dan (*x*'dan) dönmedir. Oğuzlar ve Kıpçaklar (bazen) kaf'ı hı'ya dönüştürebilirler. Bunlar Halaçlardan bir tabakadır. **xīzım** derler; "kızım" demektir. Türkler **kīzım** derler. Ve yine **xanda erdiŋ** derler; "nerede idin?" demektir. Türkler ise **kanda erdiŋ** derler.

kötü [1881] dam.

ketü çolak. Kıpçak lehçesinde.

Ç

boçı[1882] *kira:n* (?). Bu, udun en çok inleyenidir.

seçe serçe. Oğuzca.

saçu elbise, mendil vb. şeylerin saçağı.

Koçu Uygurlarda bir şehrin adı. Orada, ülkenin bütünü bununla adlandırılır.

keçe keçe. Oğuzca.

keçi keçi. Oğuzca.

keçe[1883] gece. Şiir:

kiçe tu.rup yorır erdim
kara kızıl böri kördüm
katıg yānı kura kördüm
kaya kö.rüp baku agdı

Diyor ki: Geceleyin kalkıp yürüdüm. Kara ve kızıl kurtlar gördüm. Katı ve güçlü yayı kurdum. Kurt bana döndü ve beni görünce kaçarak tepeye tırmandı.

keçe kavun, hıyar vb. şeyleri taşımada kullanılan küfe. **(542)**

neçe sayıda "kaç" anlamında bir kelime. Bundan **neçe yarma.k birdiŋ** denir; "kaç para verdin?" demektir. Soru da olur.

tadu insanın huyu ve tabiatı.

1879 Atalay, DTS *çatuk*, Clauson *çatu*, Dankoff-Kelly *xutu*. Clauson, kelimeyi bir üst maddedeki gerekçelerle *çatu* okuyor. Ona göre kelime Çince olabilir. Dankoff-Kelly dizin cildine göre kelime Çince. Derleme Sözlüğü'nde *çatuk* I "ağaç kökü", *çatu* II "ateş körüğünün kollarını bağlayan ağaç" anlamında mevcuttur. Belki de eş sesli iki ayrı kelime var. Biri "Çin'den getirilen deniz balığı boynuzu", diğeri "ağaç kökü".

1880 Arapça karşılık harekesiz ve üçüncü harf noktasız. Clauson, Brockelmann'ın tekliflerini aktarıyor: *şebeş* "örümcek", *şibitt* "anason tohumu", *şebeb* "genç koyun veya sığır türü". Bu ihtimallerden birine uyan bir kelime Derleme Sözlüğü'nde var: *şutak* "boynuzsuz erkek koyun" (DS). Rumeli ağızlarından derlendiğine göre kelimenin aslı *şotak* da olabilir.

1881 Bk. yazma 138'de *kötü* ile ilgili dipnot..

1882 Bk. yazma 520'de *bo.çı* ile ilgili dipnot.

1883 Kef'te iptal edilmiş esre de var.

tada göz erimi mesafe[1884]. Bu, gözün ulaşabileceği on adımlık yer bölümüdür.

dede baba. Oğuzca.

koḍı herhangi bir şeyin alt kısmı. Bundan **koḍı ıldı** denir; "aşağı indi" demektir.

böri kurt. Atasözü: **Böri koşnı.sın yime.s**. Anlamı: Kurt, komşuluğuna hürmeten komşusunu yemez. Bu, komşularına hürmet etmesi emredilen kimseye söylenir.

burı[1885] temrenin girişindeki ok sırtı. Bundan **başak burı.sı** denir.

burı* su kanallarının ağızlarına konan ve itilip birbiri içine geçen tahta parçası. Böylece su kanallarının ağızları ayrılmaz.

(torı) torı[1886] **nēŋ** mazının tadı gibi kekremsi tadı olan herhangi bir şey. Bundan, "kavgacı huylu adam" için **torı kişi** denir.

(tura) tura[1887] **kalkan** kalkan ve deri kalkan (*dereqa*)[1888]. İnsanın düşmandan korunmak için kullandığı herhangi bir şey.

töre -te'yi incelterek- evin baş kısmı ve en itibarlı yeri. Bundan **töre yokla.dı** denir; "evin en itibarlı yerine oturdu." demektir. **tör** şekli de vardır.

törü örf, âdet (*resm*). Atasözü: **İ.l kalır törü kalma.s**. Anlamı: Ülke bırakılır, örf, âdet bırakılmaz. Öncekilerin koyduğu örf, âdete uyulması için söylenir.

teri deri

serü evdeki raf. Üzerine eşya konur.

kara her şeyin siyahı.

(Bugra Kara Xākān) Hâkaniye hükümdarları bununla adlandırılır; **Bugra Kara Xākān** denir. Bunun bir hikâyesi vardır.

kara kuş karakuş (Gypaetus barbatus).

Kara Kuş yıldızlardan Müşteri (Jüpiter). Tan attığı zaman çıkar. Ona **(543) Kara Kuş Yulduz** da denir[1889].

kara kuş deve tırnağının kenarları. Oğuzca.

kara orun kabir. Şiir:

birmiş seniŋ bil yalŋuk tapar karınka

kalmış tawar aḍınnıŋ kirse kara orunka

Diyor ki: Sana verilen ve yediğin bil ki senindir. Zaten insan karnına hizmet eder. Terkettiği mal da, insan kabre girince başkasının olur. Aslı, "karanlık yer" anlamında **kara orun**'dur.

kara ba.ş erkek ve dişi kölelere verilen ad. Anlamı,"kara baş"tır.

kara ot boğan otu, kurtboğan (Aconitum). Bu bir bitki zehiridir.

1884 *El- bi:nu* : göz erimi. Metinde be'nin esresi iptal edilip üstün konmuş.

1885 Atalay, DTS *borı*, Clauson, Dankoff-Kelly *bïrï*. İki kelimenin de *bur-* veya *bür-* fiilinden geldiği açıktır. DLT'de *bur-* yoksa da *buruş-, burkur-, burkug* gibi türevleri vardır. *Bur-*'un kalın, kaba; *bür-*'ün ince işler için kullanılmış olması daha muhtemeldir. Nitekim Anadolu ağızlarında ikinci (alttaki) maddenin anlamı için *bur-* fiilinin türevleri görülmektedir: *buru ~ burgaç ~ burğı* "1. vida, vidalı yer, 2. çeşme musluğu", *burma ~ burgu* "1. musluk, 2. çeşme oluğu" (DS).

1886 Bk. yazma 35'teki dörtlüğe ait dipnot.

1887 Bk. yazma 441'de *tura* ile ilgili dipnot.

1888 Atalay'daki eksik tercümeye ve *dereqa*'nın "deri kalkan" anlamına Taymas temas etmiştir (Taymas 1954: 90).

1889 Bk. yazma 461'de *Kara Kuş* ile ilgili dipnot.

kara yāg petrol.

Kara Seŋir Barsgan yakınlarındaki bir yerin adı.

kara itme.k bir tür ekmeğin adı. Et dağılıncaya kadar pişirilir; içine un, yağ ve şeker atılır; kaynatılarak katılaştırılır; sonra alınır ve yenir.

kara kura arka arkaya söylenir.

karı herhangi bir şeyin yaşlısı. Bundan **karı**[1890] **er** denir; "yaşlı adam" demektir. **Karı at** "kesimlik (*el-muzekka:*)[1891] at" vb.

karı arış, kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısmı.

karı kumaşı ölçmek için kullanılan arşın. Bu da birinciden (önceki *karı* kelimesinden) alınmadır. Bu kelime anlamca Arapçaya uygun düşmektedir. Çünkü elin kolu ile elbiseninki, iki dilde de aynı kelimeyle ifade edilir.

kurı kurı kısraktan geride kalan tay (çağırmak için kullanılır). Ye, he yapılabilir ve **kurıh kurıh** denir.

koru diken (*ḫasek*)[1892], demir dikeni (Tribulus terrestris). Kıpçak lehçesinde.

naru "taraf" anlamında bir edat. Bundan **naru bar** denir; "öte tarafa git" demektir.

Z

bazı[1893] yanmadan dolayı ekmeğin üzerinde görülen siyahlık. Bundan **etme.k bazı boldı** denir; "ekmeğin yüzü yandı" demektir.

kazı insan karnının boğumları. Atın karnının semizliği. Bundan **yund kazı.sı yāg** denir; "atın karnının semizliği yağdır" demektir. **(544)** Türkler için en güzel et budur.

kozı[1894] kuzu.

S

basa "sonra" anlamında bir edat. Bundan **men anda basa keldim** denir; "ben ondan sonra geldim" demektir.

basu demir çekiç. Bir varyantta.

tusu fayda ve şifa. Bundan **ol ot maŋa tusu kıldı** denir; "o ilaç bana yaradı" demektir.

kası koyun vb. için tahtadan ağıl. Bundan **kası bādım** denir; "ağıl çattım" demektir.

Kası bize ait bir yerin adı.

1890 Ye, elif'e çevrilmeye çalışılmış.

1891 El-Mu'cemu'l-vasi:t, 1. cilt (Çağrı yay.) s. 313: *zekka:'şa:'te we naḫweha: zeka:'en* "koyunu vb.'ni boğazladı."

1892 *Ḫasek*(?): diken (Kanar 2009: 749); Ahterî *ḫaseket*: demir dikeni. Atalay, önce "dikenli tel, demir diken" anlamını vermişse de Atalay Düz.de "demir dikeni adı verilen bitkinin meyvesi" olarak fikrini değiştirmiştir. Clauson kelimenin *korığ*'dan gelmiş olabileceğini düşünerek "dikenli çit" anlamını tercih etmiş; Dankoff-Kelly de ona uymuştur. Kâşgarlı "Kıpçakça" kaydını düştüğüne göre kelime Kazan Tatarcasındaki şu veriyle karşılaştırılabilir: *kura* "sapı veya başağı kurumuş bitki, ufak çubuklu çalı" (KTTS). *Ḫask* (?): yürekte gizli olan düşmanlık (Redhouse 2009: 133).

1893 Kelime harekesiz. Atalay, DTS *bizi*, Clauson, Dankoff-Kelly *buzı*. Clauson *buz-* "bozmak" fiilinden gelebileceğini düşünüyor. Bizce yansıma bir kelime. Krş. Türkiye Türkçesi *bazlama ~ bazlamaç* "1. sacda pişirilmiş yuvarlak ekmek, 2. tatlısı bol, kalın gözleme" (TS). Kelime *bızı* olarak da düşünülebilir. Krş. Anadolu ağızları *bızla-* II "ateşte pişmek (et hakkında)" (DS).

1894 Atalay, Clauson *kuzı*, DTS, Dankoff-Kelly *kozı*. Krş. CC *kozı* (KpTS), Kazak *kozı*, Kırgız *kozu*, Özbek *kozi*, Yeni Uygur *koza*; Türkiye Türkçesi *kuzu*, Azer. *guzu*, Türkmen *guzı* (KTLS), Kazan Tatar *kuzı ~ kuzıy* (KTTS), Altay *kuragan* (ATS), Hakas *hurağan* (HTS), Tuva *huragan* (TvTS). Altay, Hakas, Tuva verileri Moğolcadan geri ödünçlemedir. Clauson'ın Moğolca *kuriğan*'a dayanarak kelimeyi *u*'lu okuduğu anlaşılıyor. Fakat CC ve Kazan Tatar biçimleri kelimenin *o*'lu okunmasını gerektirir. Ayrıca kelimenin *koy(un)* ve *koç* ile köktaş olma ihtimali de yüksektir.

Ş

tuşu tuşu eşeği durdurmak için söylenir. Te (*t*) ile şın (*ş*) arasına rı (*r*) girer; bunun herhangi bir ibarede yazılması mümkün değildir.

tışı her şeyin dişisi.

kişi insan.Teklik, çokluk, erkek ve dişi için kullanılır.

kişi zevce. Yağmalarda "o (erkek) evlendi mi?" anlamında **ol kişi aldı mu** denildiğini işittim.

G (gayın)

buga Hint'ten getirilen bir ilaç. **Sārıg buga, bo.z buga** denir; o, sarı ve boz (renklerde) olur.

tuga[1895] hastalık ve iç ağırlığı. Bundan **ig tuga** denir; "hastalık ve iç ağırlığı" demektir.

çogı gürültü. Argularda cim'in üstünlüsü iledir (*çagı*); bütün Türklerde ise ötre iledir.

kugu kuğu.

sagu ölçek.

W

tewe deve. Teklik ve çokluk için kullanılır. İki çıkaklı fe (*w*) ile. Oğuzlar bunu **deve** diye adlandırırlar.

Çawa genç isimlerinden.

çowı Hotan töresine göre hakandan iki derece sonra gelene verilen unvan. Bu konuda Türklerin de töresi vardır.

çıwı cin grubunun adı. Türkler şöyle inanırlar. İki grup savaştığı zaman, bunların ülkelerinde oturan cinler de savaşırlar; çünkü (cinler) ülkelerinin insan sahiplerine sıkı sıkıya bağlıdır, derler. Hangi grup (cinlerden) kazanırsa ertesi zafer, o grubun ülkesinin sahibine ait olur. Geceleyin bu iki gruptan hangisi yenilirse kaçış, **(545)** ülkesinde bu (yenilen) cinlerin oturduğu hükümdara düşer. Türk orduları, savaş gecesi saklanırlar ve cinlerin oklarının üzerlerine düşmesinden korunmak için çadırlarına girerler. Bu, onlar arasında bilinen bir şeydir.

(kowı) kowı yıga.ç içi boş. Bu da çürümüş ağaçtır. Vav (*v*) ile **kovı** da denebilir.

kowı er talihsiz adam. Argu lehçesinde. Atasözü: **Kowı er kuḍugka kirse yil alı.r.** Anlamı: Talihsiz adam kuyuya girse, onu rüzgâr çıkarır ki eziyet çeksin.

K (kaf)

baka kurbağa (Anura).

(münjüz baka) bundan "kaplumbağa" (Testudo) için **münjüz baka** denir.

(baka.çuk) bakȧ.çuk, "**baka**"nın küçültme biçimidir. Bu da "kolun et kısmı"dır.

baku tepe.

buka ineğin erkeği (boğa).

1895 Atalay, DTS, Clauson *toga*, Dankoff-Kelly *tuga*. Dankoff-Kelly, dizin cildinde kelimeyi *tu-* "çarpmak, kapamak" fiilinden türetmiş.

takı "yine" anlamında bir edat. Bundan **takı yarma.k bir** denir; "bir dirhem daha ver" demektir. Oğuz lehçesinde "beraber" anlamında da olabilir. Bundan **ol takı anda** denir; "o da orada birliktedir" demektir.

toku kemerin tokası.

saka dağın eteği.

soku dibek. Aslı, kaf'ın şeddeli olması iledir; hafifletilmiştir. "Tepe" için **baku** dedikleri gibi ki kaf'ın aslı şeddelidir. Aynı şekilde "yağmurluk" için **yaku** denir; aslı **ya.gku**'dur. Bu yüce (Allah'ın) dediği gibidir: *Fe-ẓaltum tefekkehu:n* (siz de şaşar kalırsınız 56-65). Aslı, *fe-ẓaleltum*'dur; o ikisi gibi bu da hafifletilmiştir.

orı[1896] **kıkı** gürültü ve bağrışma.

K (kef)

böke[1897] büyük yılan. Atasözü: **Yiti başlıg yil böke.** Anlamı: Yedi başlı yılan. Kahramanlar da bununla adlandırılabilir. Mesela Yabaku ulularından bir büyük (kişi) **Böke Budraç** olarak adlandırılmıştı. **Gāzi Arslan Tigin** bunlarla savaştığında Yüce Tanrı bunları bozguna uğrattı. Müslümanlar 40.000 idi; **Böke Budraç** ile olan kâfirler ise 700.000 idi.

Mahmud diyor ki: Bu savaşı görene sordum; dedim ki: **(546)** "Bu kadar kalabalık olmalarına rağmen kâfirlerin bozgunu nasıl oldu?" Dediler ki: "Biz de buna şaşırdık ve kâfirlere sorarak onlara dedik ki, bu muazzam kalabalıkla nasıl bozguna uğradınız?" Dediler ki: "Davullar vurulup borular çalındığında başımızın hizasında ufku kapatan yeşil bir dağ gördük. İçinde, hepsi de açık olan ve bize kıvılcımlar fırlatan sayısız kapı gördük. Bundan dehşete düştük ve böylece bizi yendiniz." Dedim ki: "Bu da peygamber (s.a.v)in, Müslümanlar arasında kalan mucizelerindendir."

Beki erkek adlarından.

bügü âlim, bilge ve akıllı. Bundan ikileme ile **bügü bilge** denir. Şiir:

biligni irdedim

bügü.ni üḍürdüm

özümni aḍırdım

yalgıl atım yazlınu.r

Diyor ki: Hikmet ve ilmi istedim. Akıllı bilgeyi seçtim. İnsanlar arasında kendimi ayırdım. Bundan dolayı, ak yeleli atım bu iş için çözülmektedir.

teke geyiklerin erkeği. Onun boynuzundan yay yapılır.

teke teke.

(teke sakal) bundan "köse adam" için **teke sakal** denir; onun sakalı teke sakalına benzer.

tüge ineğin, iki yaşına gelmiş erkek yavrusu. Dişisi **(tişi)**[1898] **tüge** diye adlandırılır.

(tikü) bir tikü et et parçası. Aslında kef şeddelidir; hafifletilmiştir. Bu da kız kardeşlerine (önceki hafifletilmiş örneklere) katılmıştır.

(cigi) cigi yi dikilişi sağlam dikiş. Cim (*c*), "sağlam dikiş dikti." anlamındaki **yigi tikti** sözündeki ye'den (*y*'den) dönüşmüştür. Bu, kitabın başında zikrettiğimiz Kıpçak vb.

1896 Bk. yazma 56'da *orı* ile ilgili dipnot.

1897 Atalay, DTS *büke*, Clauson, Dankoff-Kelly *böke*. Krş. Yeni Uygur *böke* II "güreşçi, pehlivan" (YUTS), Kırgız *bökö* "kuvvetli" (KS), Altay *bökö* "pehlivan, güçlü" (ATS), Hakas *möke ~ pöke* "bahadır, alp, yiğit" (HTS), Anadolu ağızları *böke ~ büke* "güçlü, elebaşı, pehlivan yapılı" (DS), Kazan Tatar *bükiy* "öcü, umacı" (KTTS).

1898 Atalay'ın da belirttiği gibi burada *tişi* kelimesi unutulmuş olmalıdır.

lehçelerde ye'nin (*y*) cim'e (*c*) dönüşmesidir. "İnci"ye **cinçü** dedikleri gibi. Aslı ye (*y*) iledir. **(547)**

tükü tükü köpek eniği çağrılırken kullanılır.

tügi[1899] akdarının kepeği alındıktan sonra kalan esas kısmı. Oğuz lehçesi.

tiki geceleyin işitilen patırtı. Türkler şöyle inanırlar: Yılda bir gece ölülerin ruhları toplanıp yaşadıkları ve ömürlerini geçirdikleri yerlere giderler. Akrabalarını ziyaret ederler. Geceleyin o patırtıyı işiten ölür. Bu, Türkler arasında meşhurdur. Kelimenin te'si (*t*) esrelidir. Bence üstünlüsü daha iyidir; çünkü kocasına hediye edildikten sonra ailesini ziyaret eden kadına,"ziyaretçi olarak geldi" anlamında **tegdi**[1900] **keldi** denir.

sekü seki

(söke) er söke olturdı adam dizleri üzerine oturdu. Şiir:

eren īḍıp söke turdı

başı boynın söke turdı

uwut bo.lup büke turdı

uḍu kılma[1901] **tipen yıgdı**[1902]

Bozguna uğrayan birini niteleyerek diyor ki: O, bana adamlar gönderdi ve bunlar yanımda diz çökerek oturdular. O, yani kavmin koçu (başı), yaptıklarından dolayı başına ve boynuna durmadan sövmekteydi. Utandı, yere eğildi ve insanların gözünden kaybolarak bana koştu; "beni takip etme" dedi; ben de bu sebeple durdum.

kükī teyze. **kükü.y** de denebilir; bu daha doğrudur. Bundan **kükü.yüm keldi** denir; "teyzem geldi" demektir.

L

bala kuş yavrusu. Yırtıcı olsun olmasın bütün hayvanların yavruları için küçükken, buradan alınarak bu kelime kullanılır. Bundan **kuş bala.sı kusınçıg, ıt bala.sı oxşançıg** denir. Anlamı: Kuşun yavrusu, tüyleri çıkmadan önce, göreni tiksindirir. Köpeğin yavrusu ise bir oyuncak gibi görünür. Büyüdükleri zaman ise iş tersine döner.

Balu Argularda küçük bir şehrin adı.

balu balu Kadının, beşikte çocuğunu uyutmak için kullandığı bir ünlem.

bala (548) adamın işlerindeki yardımcılar. Daha çok tarımla ilgili işlerde kullanılır.

telü ahmak. Oğuzca.

(talu) talu nēŋ seçkin şey.

(tolu) tolu iḍiş dolu olan kap. Taşan herhangi bir şey de aynıdır.

1899 Atalay, DTS, Clauson *tögi*, Dankoff-Kelly *tügi*. Krş. CC *tüvi* "darı, bulgurun incesi" (KpTS), Anadolu ağızları *düğü* "1. elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur, 2. bulgur unu..." (DS); "pirinç" anlamında Azer. *düyü*, Türkmen *tüvi*, Kazan Tatar *döği*, Başkurt *dögö* (KTLS). Atalay ve Clauson kelimeyi *tög-* fiilinden getirip *ö*'lü okumuşlarsa da CC, Tatar ve Başkurt verileri *ü*'lü okumayı gerektirir. Anadolu ağızlarında *ü*'lü biçim çok yaygındır; *ö*'lü biçim ise çok sınırlı alanlarda kullanılmaktadır.

1900 Atalay, metnin gelişine göre kelimenin *teki* olması gerektiğini düşünüyor. Kıpçak lehçelerinden bazılarında bulunan *tigi* sözü "şu, o, öteki" gibi anlamlara gelmektedir. Ev halkı yeni gelin için muhtemelen kinaye yollu "öteki geldi" anlamında *tegi keldi* diyordu. Kırgızcada *tigi cay* mecazen "ahiret" anlamına da geliyor (KS).

1901 Metinde *uḍu kama* gibi yazılmış. *Kama*'nın anlamı yok. Atalay metnin *uḍukma* veya *uḍu kılma* şeklinde onarılmasını teklif ediyor. Dankoff-Kelly *uḍulama* veya *uḍu barma* şeklinde okunabileceğini düşünüyor. Yazılışa en yakın teklif *uḍukma* ise de hece sayısı bakımından *uḍu kılma* daha uygun görünüyor.

1902 Ye'nin noktaları yok. Atalay *tıgdı*, Dankoff-Kelly *yıgdı*. Tercüme "durdum" şeklinde serbest yapılmış. Kelimeyi *yıgdı* okursak "(beni) durdurdu" anlamı çıkar ki aynı şey ifade edilmiş olur.

tolı gökten düşen dolu.

tili temren yuvasından okun yukarısına doğru sarılan sırım.

çıla[1903] tarladaki ıslak at gübresi.

salı[1904] mala.

Süli köle adlarından. Süleyman'dan kısaltılmış gibidir.

(kula) kula at kula donlu at.

kalı "nasıl, ise, -IncA" anlamlarında bir edat. Şiir :

kelse kalı katıglık erter teyü seringil

öḍlek ı.şın bilip tur ança aŋar tirengil

Diyor ki: Sana bir bela veya bir şiddet gelirse ona sabret ve "o geçer" de! Zamanın işlerini bil ve her musibetten sonra kendini korkuyla telef etme! Yine **sen bu īşıg kalı kıldıŋ**[1905] denir; "sen bu işi nasıl yaptın?" demektir. Ve yine **sen kalı barsa sen** denir; "eğer sen gidersen" demektir.

küli ikiye ayrılmadan, çekirdeğiyle birlikte kurutulan kayısı.

M

tamu cehennemin adı. Atasözü: **Tamu kapugın aça.r tawa.r.** Anlamı: Rüşvet cehennemin kapısını bile açar; başka şeyin kapısının lafı mı olur? İşin bitirilmesinde rüşvet vermek için tavsiye edilir.

(tuma) tuma[1906] **buxsun**[1907] akdarı içkisinden küpün ağzına yükselen şey.

(çamı) çogı çamı kıldı gürültü yaptı ve bağırdı. **Çamı**, ikileme ile kullanılır.

suma filizlenmiş buğdayın adı. Sonra kurutulur ve öğütülür; bundan bulamaç ve ekmek yapılır. Filizlenmiş arpa da aynıdır; bundan bira mayası yapılır.

kemi -üstünlü kef ile-. Gemi. Oğuz ve Kıpçak lehçesinde.

Kömi Tala.s Uygur sınırında bir yerin adı.

kimi gemi **(549)** -Türklerde esreli kef ile-. Şiir :

kimi içre olduru.p

Ila suwın keçtimi.z

Uygur tapa başlanıp

Mıŋlak ilin açtımı.z

1903 Kelimenin sonunda rı da var. Atalay, Clauson, Dankoff-Kelly *çıla*, DTS *çiler*. Yazma 563'te "ıslatmak" anlamındaki *çile-* ince; 342'deki "at terlemek" anlamındaki *çılan-* ve 420'deki "atı terletmek" anlamındaki *çılat-* kalındır. Ayrıca krş. Kırgız *çıla* "çamur" (KS), fakat Yeni Uygur *çile* "gübre; mayıs, hayvan pisliği" (YUTS). Vezin ve Kırgızca veri dikkate alınarak *çıla* okunmaldır.

1904 Atalay, DTS *salı*, Clauson, Dankoff-Kelly *sili*. Sin'de üstün var; fakat Clauson kelimeyi *sil-* fiilinden getirdiği için esreli okuyor. Malanın işlevi silmek değil sıvamaktır. Bizce kelime Anadolu ağızlarındaki şu verilerle ilgilidir: *sal ~ sala ~ salı* II "1. arabalara ot, sap vb. şeyleri yüklemek için tahtadan yapılan kayık gibi araç", *sele* III "harç, çamur taşımaya yarayan dört saplı araç, teskere", *seli* I "harman savurmakta kullanılan dört dişli araç, bir çeşit yaba" (DS). Yassı ve düz pek çok şeye *sal* denmektedir. Derleme Sözlüğü'nde bunlar görülebilir. Bir kısmı *+A* veya *+I* ile pekiştirilmiş; bir kısmı da incelmiştir.

1905 Cümlenin başında fazladan yazılmış bir *bu* var.

1906 Atalay, DTS *tuma*, Clauson, Dankoff-Kelly *toma*. Krş. Yeni Uygur *tuma* "bent; pınar, kaynak, su bendi" (YUTS), CC *tukala-* "basarak kapamak, bastırmak, zulmetmek" (KpTS), Altay *tumala-* "1. boğmak" (ATS). Bizce burada *tuma* "küpün daralan, boğulan veya kapatılan ağız kısmı" anlamına geliyor.

1907 Bk. yazma 243'te *buxsum* ile ilgili dipnot.

Diyor ki: Gemiye bindik ve Ila suyunu geçtik. Bu, büyük bir ırmaktır. Uygur'a doğru yöneldik ve Mınlak'ı fethettik.

mama[1908] harman yerindeki kılavuz öküz (*ra:kis*)[1909]. Bu da öküzler arasındaki öküzdür ki harman dövülürken diğer (öküzlerin) hepsi bunun etrafında döner.

mamu gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadının adı. Asli bir kelime değildir.

neme "bilmiyorum" anlamında bir kelime. Bundan **neme nē kıldı** denir; "ne yaptığını bilmiyorum" anlamındadır.

N

tana[1910] kişniş (Coriandrum sativum) tohumu. Uç ve Argu lehçesinde.

ye nü, ye mü[1911] "görürsün" anlamında iki kelime. Bundan **men barga.y men ye mü** denir; "gideceğim, görürsün" demektir.

sunı evin kirişi.

kanu[1912] "hangi" anlamında bir kelime. Bundan **kanu* kişi** denir; "hangi insanlar?" anlamındadır. Argu lehçesi. Nun (*n*), ye'den (*y*'den) dönüşmüştür.

ka.nı, kanı "nerede" anlamında bir kelime. **Oglum kanı** denir; "oğlum nerede?" anlamındadır.

(köni) köni nēŋ düz nesne.

(köni) güvenilir kişi için **köni er** denir.

küni kuma. Atasözü: **Küniniŋ küli.ne tegü yagı.** Anlamı: Kuma o derece düşmandır ki aradaki bu düşmanlıktan dolayı, külü diğerinin gözüne savrulur.

munu "işte bu" anlamında bir edat. Bu, "nerede" anlamındaki **kanı**'ya cevap olarak verilir.

D

dava ılgın ağacının (Tamarix) meyvesi. Bu, boya yapanlarca kullanılır.

dava yün çilesinin adı. Burulur, halka hâline getirilir, kola geçirilir ve eğrilir.

kova kova. Oğuz lehçesi.

kova Türk geminin, atın burnu üstünde dik olarak duran çıkıntısı. **(550)**

1908 Krş. Kazak *mama* I "at bağlanan direk" (KTS), Kırgız *mamı* "obanın önünde at bağlanacak direk" (KS). Ayrıca krş. yazma 29: *op.*

1909 Ahterî'ye göre *ra:kis*: "yol gösterici; harman yapıldığında, çevresinde ateş bulunan harman yerine öküzün dönüşü."

1910 Atalay, DTS *tene*, Clauson, Dankoff-Kelly *tana*. DTS ve Clauson'un belirttiği gibi Farsça *da:ne*'den. Clauson, Houtsma'dan tı ile yazılmış *ţana* "inci" biçimini aktarıyor. Buna göre kalın okunması uygun olur.

1911 İlk dişlerde te noktaları da var. Atalay dipnot *yanu yamu*, DTS *ye mü*, Clauson, Dankoff-Kelly *tanu, yamu*. Gerek örnek cümlede, gerek yazma 455'te *ye mü* kelimesi açık yazılmıştır. Krş. Türkiye Türkçesi *e mi*? Diğer kelime de buna uygun olarak *ye nü* olmalıdır. Krş. yazma 539: *nü*.

1912 Nun noktası ötreye çevrilerek iptal edilmiş ve ye noktaları konmuş. Ancak alfabetik sıraya ve açıklamaya göre nun (*n*) olmalı.

Harekeleriyle Fā'il Bâbı

T

lantu[1913] şehriye çorbası. Su, kar ve buzla soğutulur; içine baharat atılır; serinlemek için yenir.

Ç

ka.ça kap. Bundan **kā ka.ça** denir. Kısaltılarak **kaça** da denir.

Ko.çu Uygur ülkesinin adı.

Çu.çu bir Türk şairinin adı.

kı.çı hardal (Brassica nigra).

N

o.nu "onu" anlamında.

mūnu "bunu" anlamında. Belirli bir şeyi işaretle gösterirken.

su.nu çörek otu (*şu:ni:z* – Nigella sativa).

ka.nı "nerede" anlamında bir kelime.

lı.yu[1914] kuruyunca kuru çamura dönüşen çamur.

ü.hi Baykuş. Türklerin çoğu kef ile buna **ü.gi** derler.

Harekeleriyle Fa'āl Bâbı

T

Xıta.y Yukarı Çin'in adı.

G (gayın)

taga.y dayı.

çıga.y fakir. Şiir:

köŋül kimniŋ bolsa kalı yōk çıga.y
kılsa küçün bolmas anı tok bāy

Diyor ki: Yaradılışından gönlü fakir olan kişiyi kimse zengin yapamaz.

Harekeleriyle Fa'lā Bâbı

R

turna turna.

(karvı) karvı yā açılmış (gerilmiş) yay. **Karvı kaşlıg kişi** denir; "kavisli kaşlı insan"

1913 Lâm'da ve ilk dişte hareke ve nokta yok. Atalay *litu* veya *latu*, DTS *letü*, Clauson *lė:tu*, Dankoff-Kelly *li:tu*. DTS ve Clauson'a göre Çince *lêng-t'ao*'dan. Ancak bu kelime Clauson'ın Giles'den aktardığına göre "elekte soğuk suyla yıkamak" anlamına geliyor. Bizce Yeni Uygurcadaki Çince alıntı *lanta* "dondurma paça" (YUTS) daha uygun.

1914 Krş. Yeni Uygur *lay* "çamur, balçık" (YUTS).

demektir. Bu Arapçaya uygun düşer; çünkü *"qarwa:"* kavisli olan her şeyin adıdır. Ru'be'nin devesinden bahsederken *qarwa:'e min ca:bin funuq* (şişmiş deve yere yapışarak kavislendi) dediği gibi.

Harekeleriyle Fa'lāl Bâbı

B

şanbu.y başka bir davetten dönenler için geceleyin verilen içki ziyafeti. Kençek lehçesinde.

boxta.y elbise bohçası. Diğer bir şekli **boxtu.y**'dur.

loxta.y üzerinde sarı pullar olan kırmızı Çin ipeklisi.

Ç

kunçu.y kadınların soylu olanı. Bu, hatundan bir derece aşağıdadır. Bundan **kātu.n kunçu.y** denir.

D (551)

bugda.y buğday (Triticum). Atasözü: **Bugda.y kutında**[1915] **sorkıç**[1916] **suwa.lu.r**. Anlamı: "Buğdayın devlet ve bereketi sayesinde sarıçalı (karamuk) da su bulur." Bu, başkasıyla beraber olma sayesinde hayır gören için söylenir. Barsgan halkı **bugda.y** diyemez; bunun yerine **budga.y** der. "oradan (Barsgan'dan) değilim" diyen, bununla sınanır.

çilde.y[1917] atın göğsünde çıkan bir yara. İyileşsin diye dağlanır.

samdu.y yemeye uygun olması için sıcak ile soğuk arasında ılık olan her yemeğin adı.

korda.y kuğu. Şiir:

korday kugu anda uçup yomgın[1918] **öte.r**

kuzgun yaŋa.n[1919] **sayrap anın ünі büte.r**

Piknik yerini niteleyerek diyor ki: Kuğu vb. kuşlar, suların etrafında uçuşuyorlar; çeşitli nağmelerle hep beraber bağrışıyorlar. Kuzgun ve kızılca karga da neredeyse sesleri kısılırcasına ötüşüyor.

Ş

komşu.y[1920] kan ile tamamiyle dolmuş kene. Bununla, idrarı patlatırcasına sıkışıp işeyemeyen adam için bir atasözü söylenir.

G (gayın)

borgu.y üfürülen boru.

1915 Kaf'ta üstün var. Anlama göre *kut* olmalı.

1916 Metinde *sarfıç*. Bk. yazma 228'de *sorkıç* ile ilgili dipnot.

1917 Metinde *çilre:y*. Ancak yazma 240'ta aynı anlamda *çildek* var.

1918 Bk. yazma 423'te *yomıttı* ile ilgili dipnot.

1919 Bk. yazma 608'de *yaŋa.n* ile ilgili dipnot.

1920 Atalay, DTS *komşuy*, Clauson, Dankoff-Kelly *kumşu:y*. Krş. Türkmen *go:mla-* "yağlanmak, şişmanlamak" (TTS), Yeni Uygur *komçak* "kurbağa yavrusu, kurbağacık" (YUTS).

çırgu.y temrenin şişkin yeri.

çırgu.y böğrün iki yanından kemerin geçtiği ilik.

çalga.y kuş kanadının ön yelekleri.

kargu.y ~ kırgu.y[1921] atmaca (Accipiter nisus). Atmacadan küçük bir kuşa (*yu'yu'*) **çibek kargu.y ~ kırgu.y*** denir.

kargu.y dağın veya yüksek bir yerin üstüne minare şeklinde inşa edilen şey. Düşman geldiğinde burada, insanlar hazırlıklarını yapsın diye ateş yakılır.

mıngu.y bir hamurun adı. Bununla kâğıt yapıştırılır. Hamur yumuşatılıp kaynatılır ki daha yapışkan olsun.

K (kaf)

çolku.y[1922] **etük** topuğu yana kaymış ayakkabı. **(552)**

(çolku.y elig). Bundan "eli çolak" için **çolku.y* elig** denir.

BEŞLİ BAP

Ç

tarıgçı çiftçi.

sorugçı kayıp şeyi arayan.

korugçı koru bekçisi.

kurunçı çadırda dumandan kararan keçe vb.

S

bukursı[1923] saban demiri.

1921 Kaf'ta esre ve üstün var. Madde başı olanda gayın yerine kaf yazılmış; diğeri ise gayın'lı.

1922 Atalay, DTS *çulkuy*, Clauson, Dankoff-Kelly *çolku:y*. Krş. yazma 191 *çoluk* "çolak", Türkiye Türkçesi *çolak* "çolak".

1923 Atalay, DTS *bukursı*, Clauson, Dankoff-Kelly *bokursı*. Clauson, Doğu Türkçesine ait, Burhan Şehidi'den *bukusa*, Gunnar Jarring'den *bokusa ~ bukusa* örneklerini aktarıyor. YUTS'de de benzer veriler var: *bogusa* "karasaban", *bugursa* (ağız) "karasaban".

ALTILI (BAP)

G (gayın)

çıpçırga[1924] serçe (Passer domesticus).

Ç

söglünçü kebap.

Kamlançu "**İkki Ögü.z**" yakınlarında bir küçük şehrin adı.

kizlençü gizlenmiş şey. Atasözü: **Kizlençü kelinde.** Anlamı: Gizlenen şey gelinde olur; çünkü o eşi için hoş şeyler saklar.

keslinçü başı küçük, kuyruğu uzun büyük keler (*wezeġat*).

Fa'ūlelī Bâbı

çoku barı[1925] pota çamuru.

G (gayın)

kara.gunı[1926] akşamları çocukların oynadıkları bir oyun.

Fa'allāl[1927] **Bâbı**

T

turumta.y yırtıcı kuşlardan birinin adı. İyi avcıdır.

(Turumta.y) Bununla adam **Turumta.y** diye adlandırılır ve ona unvan olur.

Dörtlerden isimler kitabı bitti.

1924 Atalay, DTS *çançarga*, Clauson *çınçırğa*, Dankoff-Kelly *çipçirga*. Kelime harekesiz ve nun noktası açık değil. Clauson, lehçelerdeki *çıpçık/çupçuk* biçimlerinden hareketle kelimenin *çıpçırğa* da olabileceğini belirtiyor. Krş. CC *çıpçık* "serçe" (KpTS), Kazan Tatar *çıpçık*, Başkurt *sıpsık*, Özbek *çumçuk* (KTLS), Yeni Uygur (ağız) *çipçiq* "serçe" (YUTS), Kar.-Mal. *çıpçık* "serçe" (KMTS), Kırgız *çımçık* "her türlü ufak kuş" (KS), Kazak *şımşık* "1.kanarya, 2. kuşların genel adı" (KTS), Anadolu ağızları *çıpcık* "serçe" (DS). Kırgızcadaki şu veri ise ses bakımından DLT'deki örneğe tam tamına uymaktadır: *çıpçırga* "tuzağa veya oltaya konulan yem" (KS).

1925 Cim noktasız. Atalay *hukubarı*, dipnot *çukubarı*, DTS *çukubarı*, Clauson, Dankoff-Kelly *çoku:barı*. İki kelime olabilir. Krş. Kırgız *çoko ~ çopo* "balçık, toprak" (KS), Anadolu ağızları *bar* I "2. pas, oksitlenme, sürahi, çaydanlık ve bardakta meydana gelen tortu, kireç" (DS), Hakas *par* III "dinlendirilen toprak" (HTS).

1926 Krş. Kerkük ağzı *karageldi* "gün batımında oynanan saklambaç oyunu".

1927 Metinde *fa'lela:l.*

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
BUNDAN (DÖRTLERDEN) FİİLLER KİTABI

İKİLİ BAP

T

(tay-) er taydı adam kaydı. Yağmur ve çamurdan herhangi bir hayvanın ayağı kayarsa yine aynıdır. **taya.r, tayma.k.**

(tuy-) er īşın tuydı adam kendisinden saklanan şeyi sezerek fark etti. **tuya.r, tuyma.k.**

(tıy-) ol anı tıydı o, ona engel oldu. Aslı zel (ḏ) ile **tıḏtı**'dır; hafifletilmiştir. **tıya.r, tıyma.k.**

(toy-) karın toydı karın doydu. Aslı **toḏtı**'dır; zel (ḏ) ye'ye (y'ye) dönüşmüştür. Zikrettiğimiz kavmin lehçesi. **toya.r, toyma.k.**

S

(soy-) er kōyug ~ kōnug[1928] **soydı** adam koyun vb.nin derisini yüzdü. **soya.r, (553) soyma.k**. Atasözü: **Bir tilkü teri.sin iki la soyma.s.** Anlamı: Bir tilkinin derisi iki defa soyulmaz. Bir insandan hayır görüp de ikinci defa isteyen için söylenir.

K (kaf)

(kay-) kada.şına kaydı akrabasını vb.ni kayırdı. Atasözü: **Kaḏaş ti.miş kayma.duk kaḏın ti.miş kaymış**. Anlamı: Kardeş ve akraba dendi; kimse ona iltifat etmedi. Kayın dendi; o, onu kayırdı. Bu, kayınların hürmetine uymak için söylenir. Şiir:

1928 Dişte hem nun hem ye noktaları var.

bardıŋ nelük aymadıŋ
ki.rü körüp kaymadıŋ
köŋül berü yaymadıŋ
bolduŋ erinç bolmagu

Diyor ki: Gittin; gidişini niye haber vermedin? Arkanı dönüp niye ilgilenmedin? Gönlün neden bize meyletmiyor? Şimdi, senin gibilerin olmaması gereken bir duruma düştün.

(kay-) ki.rü kaydı dönüp arkaya baktı. **kaya.r, kayma.k.**

(kuy-) er küpke su.w kuydı adam küpe su döktü ve ters çevirip içine boşalttı. Bütün sıvılar vb. aynıdır. **kuya.r, kuyma.k.**

(kuy-) at kuydı at vb. ürktü. **kuya.r, kuyma.k.**

(kıy-) er sö.zin kıydı adam vaat ve sözüne uymadı.

(kıy-) ol yıga.ç kıydı adam odunu yanlamasına kesti. **kıya.r, kıyma.k.**

K (kef)

(küy-) otuŋ küydi[1929] odun vb. yandı. **küye.r, küyme.k.**

Bunun Bir Türü

(yay-) ol sūwda tōnug yaydı adam elbiseyi suda çalkaladı.

(yay-) ol meniŋ köŋül yaydı o, benim gönlümü vb.ni meylettirdi.

(yay-) yïl yıga.çıg yaydı rüzgâr ağacı oynattı. **yaya.r, yayma.k.**

Bunun Başka Bir Türü

(bā-) ol atıg bādı o, at vb.ni bağladı. **(554)** Herhangi bir şeyi iple düğümleyip bağlarsa yine aynıdır. **bār, bāma.k.**

(tu-) ol agzın tu.dı[1930] o, ağzını kapattı. Herhangi bir delik kapatılırsa yine aynıdır. **tu.r, tu.ma.k.**

(tï-) ol maŋa andag tïdi o bana öyle dedi. **tïr, tïme.k.**

(sā-) er kōnug ~ kōyug[1931] **sādı** adam koyun vb.ni saydı. **sār, sāma.k.** Şiir:

kara tünüg keçürse.dim
agır ünı uçursa.dım
yeti.ge.nig[1932] **kaçar sādım**[1933]
sakış içre künüm togdı[1934]

1929 Bk. yazma 34'te *küyme.s* ile ilgili dipnot.

1930 Bk. yazma 278'de *tundı* ile ilgili dipnot.

1931 Dişin altına sınradan ye noktaları da konmuş.

1932 Bk. yazma 460'ta *yeti.ge.n* ile ilgili dipnot.

1933 Cim harekesi belirsiz olmakla birlikte *kaçrusa.dım* gibi harekelenmiş. Atalay *kaçursadım* (dipnotta doğrusu *kaçarsadım* olacaktır, diyor.), Dankoff-Kelly *kaçursa:dim*. Tercümede *mira:ran* (defalarca) anlamı verildiğine göre Atalay haklıdır. Tekin de *kaçar sa:dım* okumuş, fakat Atalay'ın dipnottaki düzeltmesini fark etmemiştir (Tekin 1989: 67, 181).

1934 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

Diyor ki: Karanlık geceyi geçirmek istedim. Ağır uykuyu uçurmak istedim. Büyük ayının dönüşünü defalarca saydım. Bu sayma sırasında benim gündüz güneşim doğdu.

(sū-) ol aŋar boyu.n sūdı o, ona uydu ve boyun eğdi.

(sū-) ol maŋa yūŋ sūdı o, bana eğirmek için yün çilesi gönderdi. **sūr, sūma.k.**

(sī-) ol otuŋ sīdı o, odun vb. şeyleri kırdı.

(sī-) ol sūni sīdı o, orduyu bozguna uğrattı. **sīr, sīma.k.**

K (kaf)

(ka-) ol eşiçke otuŋ ka.dı o, *tencerenin etrafını odunlarla çevirdi.*

(ka-) ol tōnug ka.dı o, elbiseyi bir sandığa doldurdu. **ka.r, ka.ma.k.** Yağma lehçesi. Daha doğru biçimi **ka.la.dı**'dır.

Bunun Başka Bir Türü

(yū-) ol tōn yūdı o, elbise vb. şeyleri yıkadı. **yūr, yūma.k.**

(yī-) ol aş yīdi o, yemek vb. şeyleri yedi. Yabaku lehçesinde **beg kişi.ni yīdi**[1935] denir; "bey, insanın malını helak ve telef etti" demektir. **yīr, yīme.k.**

Fiillerden bu türü dörtler (*zewa:tu'l-erba'a*) diye adlandırdık; çünkü bunun birinci şahsı dört harf üzerine (elif, vav, ye, hemze'den biriyle) olur. Örnek: **at bādım** "atı bağladım"; **kōy sādım (555)** "koyunları saydım". Bu da Arapçada, dört harf üzerine, *de'awtu* (davet ettim) ve *ġadewtu* (sabahleyin terk ettim) dendiği gibidir. Aralarındaki benzerlik dolayısıyla bu (Arapçadaki durum), ona (Türkçedeki duruma) kefil oldu.

ÜÇLÜ BAP

Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldī (Bâbı)

B

(abı-) ol anı kişi.den abı.dı[1936] o, onu insanlardan gizledi. Herhangi bir şeyi başkasından gizlerse yine aynıdır. **abı.r, abı.ma.k.**

T

(ata-) ol aŋar āt ata.dı o, onu bir unvanla unvanlandırdı. Bir isimle isimlendirirse yine aynıdır. **ata.r, ata.ma.k.**

(ota-) ol tarıg ota.dı o, ekini kesti. Bu, bozmasın diye onun (kötü) yapraklarını[1937] kesmektir. Ekinin başakları kesildiği zaman da aynıdır. **ota.r, ota.ma.k.**

(öte-) ol anıŋ alımın öte.di o, onun alacağını ödedi. **öte.r, öte.me.k.** Şiir:

1935 Metinde *yeydi ~ yaydı.*

1936 Bk. yazma 88'de *abıtga.n* ile ilgili dipnot.

1937 Tercümedeki *şirna:q*'ın *şirna:f* (ekini bozan ot) olması gerektiği Taymas tarafından ileri sürülmüştür (Taymas 1954: 93). Dankoff-Kelly de aynı düşüncededir.

bolsa kimniŋ altun kümüş irle[1938] **ite.r**

anda bolup teŋri.kerü[1939] **tapgın öte.r**

Diyor ki: Kimin bunca altın ve gümüşü olursa bir yer kurar. O yerinde huzur bulunca yüce Tanrı'ya ibadetle borcunu öder.

(üti-) ol tōnug üti.di o, elbisenin kırışıklığını bir demirle ütüleyip düzleştirdi. **üti.r, üti.me.k.**

(ota-) ol otuŋ ota.dı o, ateşle ısındı ve odun yaktı. Bu, hoş bir sözdür; ancak Yağma ve Yemeklere aittir.

(ota-) emçi aŋar ot ota.dı doktor, onu ilaçla tedavi etti. **ota.r, ota.ma.k.** Oğuz lehçesi.

Ç

(açı-) sirke açı.dı sirke vb. ekşidi. Yaranın ağrısı da zonklarsa yine aynıdır. **açı.r, açı.ma.k.**

R

(arı-) arı.dı nēŋ nesne temizlendi. **arı.r, arı.ma.k.**

(erü-) yāg erü.di yağ vb. eridi. **erü.r, erü.me.k.**

(iri-) yıga.ç iri.di[1940] üzerinden uzun zaman geçtiği için ağaç vb. çürüdü. Kemik de çürürse aynıdır. **iri.r*, iri.me.k**[1941].

N[1942]

(özi-) küp özi.di[1943] **(556)** küp, sızdırdı. Herhangi bir toprak kap da sızarsa yine aynıdır.

(özi-) kula.k özi.di* gürültüden kulak neredeyse sağır olacaktı. **özi.r*, özi.me.k*.**

S

(isi-) mü.n isi.di çorba vb. ısındı.

(isi-) temür isi.di demir vb. kızdı. **isi.r, isi.me.k.**

(aşa-) er aş aşa.dı adam yemeği yedi. Hakanlılar bu kelimeyi, ileri gelenler için kullanırlar. Diğer Türkler ayırt etmeksizin konuşurlar. Kural onlarınkidir. **aşa.r, aşa.ma.k.**

(üşe-) ol yi.rig üşe.di o, bir şeyi aramak için yer vb.ni eşeledi. **üşe.r, üşe.me.k.**

(eşü-) ol aŋa.r yo.gurka.n eşü.di o, ona yorgan örttü. Herhangi bir şeyi örtüp tekrar

---

1938 Elif-sükûnlu rı-üstünlü lâm-elif. Elif'te silinmiş esre var. Atalay *irle*, Clauson *erle* (ancak bunun *ergü* yerine bir imla hatası olduğunu düşünür.), Dankoff-Kelly *ayla*. Tekin de Atalay gibi *irle* okumuştur (Tekin 1989: 118). Atalay dipnotta, yazma 34'te *yi.r*'in bir varyantı olarak *i.r* "arz" kelimesi bulunduğunu, *+le* ekinin de yer bildirdiğini belirtir.

1939 *Teŋri* kelimesinin ye'sinde tek nokta var ve sonraki kef'e bitişik. Kelimenin sonunda, vav'dan sonra elif de var. Bu, Arapçaya ait bir imla geleneğidir. Atalay dipnotta kelimeyi *teŋrikerü* okumuş ve "Tanrıya doğru, Tanrıya yönelerek" anlamını vermiştir.

1940 Eif'te iptal edilmiş üstün (ötre?) de var.

1941 Elif'te hem esre, hem üstünden çevrilmiş ötre var.

1942 Ze (z) olması gerekir.

1943 Atalay, DTS, Clauson *azı-*, Dankoff-Kelly *üzi-*. Elif'teki üstün çok açık. Ancak yazma 34'te *ö.z* ve 113'te *özit-* ötreli elifle yazılmış. Clauson buna dikkat çektiği hâlde *azı-* okuyor. Fiilin ünlüsü için yazma 34 ve 113'teki dipnotlara bakınız.

kapatırsa yine aynıdır. **eşü.r, eşü.me.k.**

(üşi-) er üşi.di adam soğuktan çok üşüdü. **üşi.r, üşi.me.k.**

K (kaf)

(okı-) ol meni okı.dı o, beni çağırdı.

(okı-) er bitig okı.dı adam kitap okudu. **okı.r, okı.ma.k.**

(okı-) er okı.dı[1944] adam kustu. Bu, yumuşak kef'tir (*g*). **okı.r, okı.ma.k.**

K (kef)

(ügi-) er bugda.y ügi.di[1945] adam buğday vb.ni öğüttü. **ügi.r, ügi.me.k.**

(ige-) ol biçe.k ige.di o, bıçak vb.ni biledi.

(ige-) bugra tīşın ige.di erkek deve dişini gıcırdattı. **ige.r, ige.me.k.**

(ige-) ol aŋar ige.di o, ona kafa tuttu ve onunla inatlaştı. **ige.r, ige.me.k.**

L

(üle-) ol yarma.k üle.di o, paraları vb. şeyleri dağıttı. **üle.r, üle.me.k.**

(ula-) ol yı.p ula.dı o, ip vb.ni bağladı.

(ula-) ol yagu.k ula.dı o, akrabalık bağı kurdu. **ula.r, ula.ma.k.**

(ulı-) böri ulı.dı kurt uludu. Köpek de gece şiddetli sesle havlarsa aynıdır. **(557)** İnsan da şiddetli bir ağrıdan ızdırap çeker ve kurt gibi ulursa yine aynıdır. **ulı.r, ulı.ma.k.** Atasözü: **Yazı.da böri ulı.sa ewde ıt bagrı tartışu.r.** Diyor ki: Dışarıda kurt ulursa, ona özlem ve sevgiden dolayı, evde köpeğin ciğeri sızlar. Bu, akrabaların birbirine özlemleri için kullanılır.

(öli-) tōn öli.di elbise vb. ıslandı. **öli.r, öli.me.k.** Atasözü: **Keḍüklüg öli.me.s, küweçlig**[1946] **küri.me.s.** Anlamı: Kepenek sahibi yağmurda ıslanmaz, kendisini onunla korur. Gem de *neyzekî*[1947] (mızraksı demirli) olursa at taşkınlık ve huysuzluk yapamaz. Bu, işlerde önceden hazırlıklı olmak için söylenir.

N

(anu-) anu.dı nēŋ nesne hazırlandı. Bu, geçişsizdir; kullanıldığı takdirde *in 'udde*[1948] yerinedir. Ancak bunun Arapçası kullanılmaz. **anu.r, anu.ma.k.**

1944 Atalay, DTS *ukı-*, Clauson, Dankoff-Kelly *okı-*. Bununla ilgili olarak çağdaş lehçelerde "öğürmek, midesi bulanmak" anlamında şu kelimeler vardır: Türkiye Türkçesi *öğür-*, Azer. *öyü-*, Türkmen *öğe-*, Başkurt, Tatar *ukşı-*, Kırgız *okşu-*, Özbek *oxçi-*, Yeni Uygur *oxsu-* (KTLS). Clauson Teleüt *okı-* ve Tuva *oğu-* verilerini aktarıyor. Anadolu ağızlarında da *öğü- ~ öğzü-* "midesi bulanmak, kusmak" biçimleri var (DS). Ayrıca krş CC *ögür-* "öğürmek" (KpTS). Bu verilere göre ünlünün geniş olduğu anlaşılıyor. Kâşgarlı'nın "bu yumuşak kef'tir (*g*)" kaydını da bizce "kelimenin *g*'li varyantı da vardır" şeklinde anlamak lazımdır.

1945 Atalay, DTS *ügi-*, Clauson, Dankoff-Kelly *ögi-*. Bununla ilgili olarak çağdaş lehçelerde "öğütmek" anlamında şu kelimeler vardır: Türkiye Türkçesi *öğüt-*, Azer. *üyüt-*, Türkmen *üve-*, Kazak *ügi-* (KTLS), Kırgız *ük-* (KS). Ayrıca krş. Yeni Uygur *ügüt* "değirmende öğütülmeye hazırlanmış tahıl" (YUTS). Anadolu ağızlarında da *üğüt-* vardır; fakat kelime Türkiye Türkçesinde, Besim Atalay'ın ileri sürdüğü gibi *ü*'lü değildir. Buna rağmen lehçelerdeki veriler kelimeyi *ügi-* okumakta Atalay'ı haklı çıkarıyor. Clauson Radloff'tan Altay ve Teleüt *ökkö-*, Tuva *öge-*, Sagay *ü:-/ üg-* biçimlerini aktarıyor. Dar ünlülü biçimin lehçelerdeki yaygınlığına rağmen *ö*'lü biçimi daha uygun (likelier) buluyor.

1946 Tek noktalı fe ile.

1947 Bk. yazma 516'da *neyzeki:* ile ilgili dipnot.

1948 Tercümede *in 'udde* yerine *ene'uddu* yazılmış.

(una-) ol bu īşıg una.dı o, bu işe rıza gösterdi. **sen una.dıŋ mu** denir; "sen kabul ettin mi, razı oldun mu?" anlamındadır. **una.r, una.ma.k.**

(ine-) ol koyun ine.di o, koyunun kulaklarının uçlarını keserek onlara işaret koydu. **ine.r, ine.me.k.**

T[1949]

(sapı-) at kudrukı sapı.dı at vb.nin kuyruğu oynadı. **sapı.r, sapı.ma.k.**

(söbi-) söbi.di[1950] **nēŋ** nesne uzadı ve ucu sivrildi. **söbi.r, söbi.me.k.**

(kepi-) tōn kepi.di elbisenin üst kısmı, ıslanma vb. şeyden biraz kurudu. **kepi.r, kepi.me.k.**

(köpi-) ol tōn köpi.di[1951] o, elbiseyi köpürme dikişle dikti. **köpi.r, köpi.me.k.**

T

(tatı-) aş agızda tatı.dı bu yemeğin ağızda tadı geldi ve lezzetli oldu. **tatı.r, tatı.ma.k.** Atasözü: **Kişi eti tirigle tatı.r.** Anlamı: İnsanın etinin tadı hayatta iken vardır. Yani **(558)** çalışırken mal kazanır; ondan lezzetli yiyecekler edinir. Sanki onunla lezzet buldu gibi düşünülmüştür.

Ç

(süçi-) süçi.di nēŋ nesne tatlandı ve güzelleşti. **süçi.r, süçi.me.k.**

(suçı-) at suçı.dı at vb. sıçradı ve zıpladı. **suçı.r, suçı.ma.k.**

(küçe-) ol anıŋ tawa.rın küçe.di o, onun malına zor kullandı (zorla aldı). **küçe.r, küçe.me.k.**

(küçe-) ogla.nıg küçe.di oğlan veya cariye ile zorla seks yaptı. Şiir:

üḍig meni küçe.yür
tün kün turup yıglayu
kördi közüm tawrakın
yurtı kalıp aglayu

Diyor ki: Şevk beni, gece gündüz ağlamaya zorluyor; çünkü gözüm kısacık gelişinin boşluğunu ve bulunduğun yeri aniden terk edişini gördü.

(kiçi-) etim kiçi.di vücudum kaşındı. Bütün hayvanlar da aynı. **kiçi.r, kiçi.me.k.**

D

(bedü-) ogla.n bedü.di çocuk vb. büyüdü. Herhangi bir şey küçüklüğünden sonra büyüyünce yine aynıdır. **bedü.r, bedü.me.k.**

(büḍi-) kīz büḍi.di[1952] cariye vb. raks etti. **büḍi.r, büdi.me.k.**. Atasözü: **Kurtga büḍi.g**

1949 B (be) olması gerekir.
1950 Bk. yazma 415'te *söbitti* ile ilgili dipnot.
1951 Bk. yazma 206'da *kö.pig* ile ilgili dipnot.
1952 Bk. yazma 207'de *büdig* ile ilgili dipnot.

bilme.s yi.rim tār tĭr. Anlamı: Kocakarı oyun bilmez, yerim dardır, der. Bu, bir şeyde iddialı olup da o şey kendisinden istendiğinde onu ispat etmekte âciz kalan ve sahte bir bahaneye sığınan için söylenir.

Ḍ

(uḍı-) er uḍı.dı adam vb. uyudu. **uḍı.r, uḍı.ma.k.**

(boḍu-) ol tōnug boḍu.dı o, elbise vb.ni boyadı.

(boḍu-) ol okın urdı keyikni yıga.çka boḍu.dı o, avı vurdu ve onu ağaç vb. şeye yapıştırdı. **boḍu.r, boḍu.ma.k**[1953].

(kaḍu-) ol tōnug kaḍu.dı o, dikişi ve dikiş yerini teyelledi. **kaḍu.r, kaḍu.ma.k.**

R (559)

(yıḍı-) yıḍı.dı nēŋ nesne kokuştu. Kötü bir kelimedir.

(tara-) kīz saçın tara.dı kız saçını taradı.

(tara-) anıŋ sūsin tara.dı onun askerini dağıttı. Aslı, "nesneyi ayırmak" anlamındaki **tardı**'dır. Geniş zamanda ikisinin birleştiğini görmüyor musun? "Ayırdı" anlamında **tardı** denir. **tara.r, tara.dı.** Aynı şekilde **tara.r.** Fakat bu hüküm bütün fiillerde geçerli değildir. Ancak ikili ve üçlülerin geniş zamanında birbirlerine uyarlar; geçmiş zamanda ise ayrılırlar. Örnek: **er art aşdı** "adam yüksek geçidi aştı"; **ol aş aşa.dı** "o, yemeği yedi". Bu ikisinin geniş zamanında, aynı şekilde **aşa.r** denir. Örnek: **ol suwka kandı** "o, suya doydu ve kandı". Bu, geçmiş zamandadır. Arkasından **kana.r** denir; "kanmaktadır" demektir. (Mastarı) **kanma.k**'tır. "O, atından kan aldı" anlamında **ol atın kana.dı** denir. Sonra da **kana.r** denir. Birincisinin sıygası üzerine **kana.ma.k**[1954]. Bunlar geniş zamanda birbirlerine uydular; geçmiş zaman ve mastarda ayrıldılar.

(taru-) ew taru.dı ev, göğüs vb. daraldı.

(taru-) er buşdı taru.dı adam sıkıldı ve daraldı. **taru.r, taru.ma.k.**

(törü-) yalŋuk törü.di beşer yaratıldı (*inxaleqa*). Bu geçişsizdir; "yaratıldı" (*xuliqa*) anlamındadır. **törü.r, törü.me.k.**

(tarı-) ol tarıg tarı.dı o, toprak vb.ni sürdü. **tarı.r, tarı.ma.k.**

(tire-) ol kapug tire.di o, kapıya destek yaptı. Herhangi bir şeye destek yapılırsa yine aynıdır. **tire.r, tire.mek.**

(sırı-) ıt sırı.dı[1955] köpek pisledi.

(sırı-) ol kiḍiz sırı.dı* o, Türkmenlerin göç zamanında yaptıkları çadır perdesi ve çadır örtüleri gibi, keçeyi sık dikişle dikti. **sırı.r*, sırı.mak***. **(560)**

(saru-) ol suwluk saru.dı o, sarığı başına (top gibi) sardı. Bir şeyi bir şeye sararsa yine aynıdır. **saru.ma.k.**

(karı-) er karı.dı adam vb yaşlandı. **karı.r, karı.ma.k.** Atasözü: **arsla.n karı.sa sıçga.n ūtin**[1956] **küḍe.zü.r**[1957]. Anlamı: Aslan yaşlanınca, sıçanın deliğini gözetler ki onu alsın. Büyük bir işi yapmaktan âciz kalıp küçüğüne razı olan ihtiyar için söylenir.

1953 Mastar ekinden önce fazladan bir rı yazılmış.

1954 Metinde *kanama.ma.k.*

1955 Sin'de iptal edilmiş üstün de var.

1956 Bk. yazma 34'te *ūt* ile ilgili dipnot.

1957 Bk. yazma 312'de *küḍezdi* ile ilgili dipnot.

(kurı-) kurı.dı tōn elbise vb. kurudu. **kurı.r, kurı.ma.k.**

(korı-) otıg korı.dı otlağı korudu. **korı.r, korı.ıma.k.**

(küre-) kul küre.di köle vb. korkusuzca kaçtı. **küre.r, küre.me.k.**

(küri-) at küri.di at, ön ayaklarıyla yeri eşti.

(küri-) ol kārıg küri.di o, karı kürüdü ve sıyırdı. **küri.r, küri.me.k.**

Z

(beze-) ol ewin[1958] **beze.di** o, ev vb.ni bezedi. **beze.r, beze.ıne.k.**

(tuza-) ol et tuza.dı o, eti tuzladı. **tuzla.dı** yerine kullanılır.

(kazı-) ol yi.rig kazı.dı o, yeri kazıyıp araştırdı. Yara vb.ni de kazırsa yine aynıdır. **kazı.r, kazı.ma.k.**

(kuzı-) anıŋ bogzı aşka kuzı.dı[1959] onun boğazı yemek için kurudu. Kullanılan budur. Daha doğru biçimi, noktasız rı iledir. Bu, kural dışına çıkmıştır; onu emzirince **sût emüzdi** dedikleri gibi. **kuzı.r*, kuzı.ma.k*.**

(kızu-) tawa.r kızu.dı malın fiyatı pahalılaştı. **kızu.r, kızu.ıma.k.**

(kıza-) ol kīzıg kıza.dı o, bekâreti bozdu. **kıza.r, kıza.ma.k.**

(köze-) ol ōt köze.di o, ateşi küskü ile karıştırdı. **köze.r, (561) köze.me.k.**

(köze-) ol üzümni köze.di o, salkımdan üzüm tanelerini yolup tane tane aldı.

(küze-) ol yayla.gda küze.di o, sonbaharı yazlık vb. yerlerde geçirdi. **küze.r, küze.me.k.**

S

(sası-) sasıdı nēŋ nesne kokuştu. **sası.r, sası.ma.k.**

(küse-) ol anı körme.kin küse.di[1960] o, onunla buluşmayı arzuladı. Herhangi bir şeyi arzularsan yine aynıdır. **küse.r, küse.me.k.**

Ş

(başa-) ol yıga.çıg başa.dı o, tahtaya kertikler yaptı. Başka şeyde kertik yaparsa yine aynıdır. Tahtaları birbirine dayarsa yine aynıdır. **başa.r, başa.ma.k.**

(boşu-) anıŋ özi boşu.dı onun içi boşaldı (ishal gitti).

(boşu-) tügü.n boşu.dı düğüm gevşedi.

(boşu-) at boşu.dı at bağdan kurtuldu.

(boşu-) xān yala.vaçıg boşu.dı han, elçinin, kendisini gönderene dönmesine izin verdi

(boşu-) er ura.gutın boşu.dı adam karısını boşadı. Argu lehçesi. Bu kelime hem geçişsiz

---

1958 Elif üzerindeki üstün, ötreye çevrilmiş.

1959 Metinde rı ile.

1960 Atalay *kösedi*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *küsedi*. Krş. CC *küsen-* "arzulamak" (KpTS), Anadolu ağızları *küse-* ~ *küsen-* "beğenmek, imrenmek" (DS), Azer. *küsen-* "2. gıpta etmek, hasretini çekmek, yürekten istemek" (AzTS), Türkmen *küyse-* "1. istemek, 2. özlemek, hasret çekmek" (TTS), Özbek *küse-* "bir şeyi veya bir kimseyi çok fazla istemek" (UTİL), Kırgız *küsö-* "arzu etmek, şiddetle arzu etmek" (KS), Kar.-Mal. *küse-* "özlemek, arzu etmek, hasret kalmak" (KMTS), Tuva *küzeer* II "1. istemek, dilemek, arzu etmek, 2. hayal etmek" (TvTS); fakat Kazan Tatar *kösen-* "istemek, arzu etmek, ümit etmek" (KTTS).

hem geçişlidir. **boşu.r, boşu.ma.k.**

(taşu-) ol ewke yarma.k taşu.dı o, evine para vb. şey taşıdı. **taşu.r, taşu.ma.k.**

(tüşe-) ol tüş tüşe.di o, rüya gördü. İhtilam olursa yine aynıdır. **tüşe.r, tüşe.me.k.**

(töşe-) töşe.k töşe.di döşek döşedi. (Çekim) aynı.

(tişe-) tegirme.n tişe.di değirmenin dişleri bilendi. Bu ibarede tamlanan ortadan kalktı ve tamlayan onun yerine geçti. Çünkü **tegirme.n** dedikleri değirmenin tümüdür; burada bilenen sadece değirmen taşının dişidir. **ol orga.k tişe.di** o, orağın dişlerini biledi. **tişe.r, tişe.me.k.**

(çişe-) ogla.n (562) çişe.di çocuk işedi ve pisledi. Bu, sadece çocuklar için söylenir.

(seşü-) tügü.n seşü.di düğüm çözülürcesine gevşedi. **seşü.r, seşü.me.k.**

(kaşı-) ol meni kaşı.dı o, benim vücudumu kaşıdı. **kaşı.r, kaşı.ma.k.** Atasözü: **öldeçi sıçga.n mü.ş**[1961] **taşakın kaşı.r.** Anlamı: Sıçanın ölümü yaklaşmış ise kedinin taşağını kaşır. Yok olmaktan başka sonucu olmayan bir işe asılan için söylenir.

(köşi-) tām kūnüg köşi.di duvar, güneşi gizleyip örttü. Işıkları kapatan (engel olan) her şey aynıdır. **köşi.r, köşi.me.k.**

(kişe-) ol atıg kişe.di o, atı köstekledi.

(kişe-) er ku.lın kişe.di adam kölesini bağladı. **kişe.r, kişe.me.k.**

G (gayın)

(sogı-) su.w sogı.dı su vb. soğudu. **sogı.r, sogı.ma.k.**

K (kaf)

(tokı-) ol kapug tokı.dı o, kapıyı vurdu.

(tokı-) ol kulın tokı.dı o, kölesini dövdü. Oğuzca. Türkler bunu ikilemeyle kulanarak "dövdü" anlamında **urdı tokı.dı** derler.

(tokı-) temürçi kılıç tokı.dı demirci, kılıç, bıçak vb. şeyleri dövdü.

(tokı-) er bö.z tokı.dı adam bez vb. şeyleri dokudu.

(tokı-) anı suw tokı.dı akarsu onu boğup götürdü.

(tokı-) erni yïl tokı.dı adamı cin çarptı. **tokı.r, tokı.ma.k.**

(sakı-) ol meniŋ kö.züme sakı.dı o, benim gözümde hayal gibi göründü.

(sakı-) sākıg sakı.dı o, serabı su gibi hayal etti. **sakı.r, sakı.ma.k.**

(sokı-) ol anı sokı.dı[1962] o, onu parmağıyla dürttü. **sokı.r, sokı.ma.k.**

(sıka-) ol anıŋ başın (563) sıka.dı o, elini onun başından sevgiyle geçirdi. Üzerinden elini geçirerek bir şeyin ne olduğunu anlamak isterse yine aynıdır. **sıka.r, sıka.ma.k.**

(kakı-) ol andın kakı.dı o, ona kızdı ve yaptığı şeyden bıktı. **kakı.r, kakı.ma.k.** Argu lehçesinde **kakıyu.r.** Bu bapta, bu ötre için tabi olunacak bir şey olmadığı hâlde (Argular) geniş zamanda fiilleri ötreli yaparlar. Bu kural değildir ve dilde zayıflıktır.

1961 Bk. yazma 488'de *müş* ile ilgili dipnot.

1962 Bk. yazma 214'te *soka.r* ile ilgili dipnot.

K (kef)

(bekü-) tügü.n bekü.di düğüm sağlamlaştı. İş sağlamlaşırsa yine aynıdır. **bekü.r, bekü.me.k.**

(tüke-) īş tüke.di iş tamamlandı ve kalmadı.

(tüke-) bu aş kamugka tüke.di bu yemekler herkese ulaştı ve yetti. Bu kelime zıt (anlamlı) olanlardandır.

L

(bele-) kōy bele.di koyun meledi. **bele.r, bele.me.k.**

(bula-) kozı bula.dı o, kuzuyu pişirdi. Aynı şekilde. **bula.r, bula.ma.k.**

(bile-) ol biçe.k bile.di o, biley taşı üzerinde bıçağı keskinleştirdi ve biledi.

(bile-) ol tīş bile.di o, dişlerini biledi. **bile.r, bile.me.k.**

(bile-) ol kençin bile.di o, çocuğunu beşiğe yatırıp orada bağladı.

(bīle- ~ bile-) ol anı kānıŋa bīle.di o, onu kanına yatırdı (beledi). **bile.r, bīle.me.k.**

(tüle-) at tüle.di at vb. tüyünü döktü. Bu, kış tüyünü dökmektir. Onun yerine yenisi biter. **tüle.r, tüle.me.k.** Aslı **tüle.di**'dir; vav düşürülmüştür.

(töle-) kōy töle.di koyun yavruladı. Oğuzca. **töle.r, töle.me.k.**

(tile-) ol anı tile.di o, onu isteyip aradı.

(tile-) Teŋri andag tile.di yüce Tanrı böyle istedi. **tile.r, tile.me.k.**

(çile-) tōnug çile.di elbise vb.ni ıslattı. **çile.r, çile.me.k.** Aslı **çile.di**'dir; atılmıştır.

(süle- ~ sūle-) beg yagı.ka süle.di (564) bey, düşmanı üstüne gazâ yaptı. Aslı **sūle.di**'dir; vav atılmıştır. **sūle.r, sūle.me.k.** Şiir:

yagıŋ tapa titrü bakıp bügdeŋ[1963] bile

ugrap kalı[1964] kelse saŋa karşu süle

Diyor ki: Düşmanına dikkatle bak! Hançerini de bileytaşı ile bile! Düşmanın seni hedef alarak gelirse mücadele ederek ona saldır!

(kalı-) at kalı.dı at zıpladı ve taşkınlık yaptı. **kalı.r, kalı.ma.k.**

(köli-) ölüg köli.di[1965] ölü vb. gömüldü. **köli.r, köli.me.k.**

M

(kama-) kö.z kama.dı güneş ışığından göz kamaştı. **kama.r, kama.ma.k.**

(kama-) anıŋ tīşı kama.dı ekşi bir şey yemekten onun dişi kamaştı. Atasözü: **Ata.sı ana.sı açıg alımla[1966] yīse oglı kīzı tīşı kama.r.** Anlamı: Baba ve anne ekşi elma yese oğulun dişi kamaşır. Bu, kötü iş yapan baba veya anneden çocukların sorumlu tutulması için söylenir.

(komı-) er ewiŋe komı.dı adam heyecanlandı ve evine karşı şiddetli özlem duydu. Herhangi bir kimse bir şeyi özler ve içten heyecanlanırsa yine aynıdır. **komı.r, komı.ma.k.**

1963 Bk. yazma 210'da *bügde* ile ilgili dipnot.

1964 Kelimenin altına *kaçan* yazılmış.

1965 Bk. yazma 324'te *kölişdi* ile ilgili dipnot.

1966 Bk. yazma 77'de *alımla* ile ilgili dipnot.

N

(tanu-) ol maŋa sö.z tanu.dı o bana söz buyurdu[1967]. Tavsiye ederse yine aynıdır. **tanu.r, tanu.ma.k.**

(tüne-) ol mende[1968] **tüne.di** o, bende bir gece geceledi. **tüne.r, tüne.me.k.**

(sına-) ol anı sına.dı o, onu bir şeyde sınadı. **sına.r, sına.ma.k.**

(kana-) ol atın kana.dı o, atının şah damarını kesip kan aldı. **kana.r, kana.ma.k.**

(kına-) beg anı kına.dı bey ona işkence etti.

(kına-) Teŋri anı kına.dı yüce Tanrı onu cezalandırdı.

(kına-) ol biçe.kin kına.dı o, bıçağı için kın edindi. **kına.r, kına.ma.k.**

(kana- ~ kanı-) buru.n kanadı (565) burun kanadı. Vücudun bir yeri kanarsa yine aynıdır. Aslı **kānı.dı**'dır; atılmıştır. **kanı.r, kanı.ma.k.**

(müne-) ol to.nug müne.di o , eğrilik vb. şeyleri düzeltmek için elbisenin uçlarını kesti. **müne.r müne.me.k.**

(sana-) ol ko.yın sana.dı o; koyununu saydı. **sana.r; sana.ma.k**. Aslı, **sāna.dı**'dır; atılmıştır.

Bunun Bir Türü

R[1969]

(bayu-) er bayu.dı adam vb zenginleşti. **bayu.r , bayu.ma.k.**

(taya-) ol anı taya.dı o, ona ayağa kalkması için destek verdi. **taya.r, taya.ma.k.**

Üçlü baplar bitti.

DÖRTLÜ BAPLAR

Harekeleriyle, Ortası Sükûnlu Fa'leldi Bâbı

B-P

(borba-) er īşıg borba.dı[1970] adam işi savsakladı ve yapmadı. **borba.r, borba.ma.k.**

(törpi-) er yıga.ç törpi.di adam tahta vb. şeyleri törpüledi. **törpi.r, törpi.me.k.**

T

(sıgta-) ogla.n sıgta.dı çocuk vb. ağladı. **sıgta.r, sıgtama.k.** Hı'lı (*x*) şekli de vardır. Arapçadaki *ġuma:ru'n-na:s we xuma:ruhum* (insan topluluğu ve onların kalabalığı) ve *ġadda:run we xatta:run* (gaddar ve kaypak) gibi. Bunlar fiillerde olur; isimlerde "ağlamak" için gayın (*g*) yerine **sıxıt** demek olmaz.

1967 Tercümede *ew'aze* yerine *ewġaze* yazılmış.

1968 Mim'de ötre var (*munda*). Anlama göre *mende* olmalı.

1969 Maddelerin rı ile ilgisi yok; dalgınlıkla rı yazılmış olmalı.

1970 Bk. yazma 231'de *borba.ş* ile ilgili dipnot.

Ç

(türçi-) er īş türçi.di[1971] o, işe başladı. **türçi.r, türçi.me.k.**

(tewçi-) ol tōnug tewçi.di o, elbiseyi teyelledi. Bu, sağlam olmayan dikiş dikerse (kullanılır). **tewçi.r, tewçi.me.k.**

(tınçı-) et tınçı.dı et bozulup koktu. **tınçı.r, tınçı.ma.k.**

(kurça-) yumşa.k nēŋ kurça.dı[1972] yumuşak şey sertleşti. **kurça.r, kurça.ma.k.**

(kırça-) ol ok ama.çka kırça.dı ok hedefin yanına değip gitti. Bu, kaygan ok gibidir. **kırça.r, kırça.ma.k.**

(kawçı-) a.rı kişi.ke kawçı.dı arı insana sokmak için saldırdı. **(566)** Adam, bir başkasına kızıp onunla uğraşırsa yine aynıdır. **kawçı.r, kawçı.ma.k.**

D

(bagda-) ol anıŋ aḍa.kın bagda.dı o, güreşte onun ayağını bağdaladı. **bagda.r, bagda.ma.k.**

(kundı-) ol kılıç kundı.dı[1973] o, bileği taşı ile kılıcı parlattı. **kundı.r, kundı.ma.k.**

R

(tepre-) tepre.di nēŋ nesne hareket etti. **tepre.r, tepre.me.k.**

(topra-) ot topra.dı bitki iyice ezildi. **topra.r, topra.ma.k.**

(taprı-) tewi taprı.dı deve zıpladı. Bu, sadece devenin zıplamasında söylenir. **taprı.r**[1974] **taprı.ma.k.**

(seḍre-) kişi seḍredi insan kalabalığı hafifledi (azaldı).

(seḍre-) tōn seḍredi elbisenin havı döküldü ve eskidi. **seḍre.r, seḍre.me.k.**

(bogra-) ol yıga.çıg bogra.dı[1975] o, tahta vb. şeylere kertik yaptı. **bogra.r, bogra.ma.k.**

(tıgra-) er tıgra.dı adam dayanıklı (sağlam) oldu. **tıgra.r, tıgra.ma.k.**

(togra-) et togra.dı o, tutmaç vb. için et doğradı. **togra.r, togra.ma.k.**

(yawra-) er yawra.dı[1976] **"tıgra.dı"**[1977] dedikleri gibidir. **yawra.r, yawra.ma.k.** Şiir:

1971 Bk. yazma 429'da *türçitti* ile ilgili dipnot.

1972 Atalay, DTS *karça-*, Clauson, Dankoff-Kelly *kurça-*. Geçmiş ve geniş zamanda kaf üstünlü, mastarda ötreli. Yazma 173'te *kurç* iki kez ötreli kaf ile.

1973 Bk. yazma 246'da *kundıgu* ile ilgili dipnot.

1974 İlk rı'da üstün de var. Bk. yazma 375'te *tapraşdı* ile ilgili dipnot.

1975 Bk. yazma 309'da *bogardı* ile ilgili dipnot.

1976 Atalay, DTS *yawra-*, Clauson, Dankoff-Kelly *tawra-*. Fiil üç durumda da ye ile yazılmıştır. Dörtlüğün ikinci mısraında bir kez daha ye ile yazılmıştır. Tekin de hiçbir açıklama yapmadan ikinci mısraı *tawrayur* okumuştur. *Tawra-* "acele etmek, davranmak" anlamında bir fiildir. *Yawra-* fiiline şiirde "sertleşmek" (*yeştedde*) anlamı verilmiştir. Kâşgarlı'nın gönderme yaptığı *tıgra-* fiiline de "dayanıklı olmak" (*celude*) anlamı verilmiştir. *Tawran-* fiili ise yazma 386'da "acele etmek" (*yesta'cilu*) ile karşılanmıştır. *Yawra-* fiiline şimdilik başka bir yerde rastlanmamış olmakla birlikte biz dört kez ye ile yazılmış kelimeyi değiştirmeyi uygun bulmadık.

1977 Metinde *tıġda:dı*. Kâşgarlı iki kelime önceki *tıġra:dı*'yı kastediyor. Örnek şiirde *yawrayu:r* kelimesine verilen anlam da bunu teyit ediyor.

kış yāygaru sawlayu.r[1978]

er at menin yawrayu.r

igler yeme sewreyü.r[1979]

et yin takı bekrişü.r

Yaz ile kışın münazarasını niteleyerek diyor ki: Adamların ve atların etleri bende sertleşir. Hastalıklar da kışın azalır. İnsanların vücutları ve etleri de kışın sertleşir.

(tuwra-) uşa.k nēŋ tuwra.dı[1980] küçük şeyler büyüdü. Koyunun küçük iken büyümesi gibi. **tuwra.r, tuwra.ma.k**[1981]. "Büyük inci" anlamındaki **tuwuz yinçü** sözünden alınmıştır.

(bukrı- ~ bukra-) at suçı.dı bukrı.dı at zıpladı ve taşkınlık yaptı. Bunlar ikileme olarak kullanılır; yalnız kullanılmazlar. **bukra.r, bukra.ma.k.**

(tikre-) at aḍa.kı tikre.di atın toynak ve ayağı ses çıkardı. **(567)**

(tikre-) ogla.n tikre.di çocuk serpildi. **tikre.r, tikre.me.k.**

(çıgru-) yi.r çıgru.dı yer, üzerinde çok yürüme ve tekmelemeden dolayı keçeleşip sertleşti. Herhangi bir şey yumuşak iken sonradan sertleşirse yine aynıdır. **çıgru.r, çıgruma.k**[1982].

(çokra-) eşiç çokra.dı tencere içinde bulunan keşkek ve lapa gibi katı şeyden dolayı kaynadı. Kaynama sulu bir şeyden ise buna **çokra.dı** denmez; **kaynadı** denir.

(çokra-) mıŋar çokra.dı pınar kaynadı ve suyu tencerede kaynar gibi oldu. **çokra.r, çokra.ma.k.**

(çıkra-) tīş çıkra.dı diş gıcırdadı.

(çıkra-) kapug çıkra.dı kapı gıcırdadı. Adam, hasım vb. kimselere bağırırsa yine aynıdır. **çıkra.r, çıkra.ma.k.**

(çikre-) etme.kte tāş çikre.di ekmekte bulunan taştan diş gıcırdadı. **çikre.r, çikre.me.k.**

(çalra- ~ çılra-) ok kişte çalra.dı ok, sadakta tıkırdadı. Buna benzeyen her şey aynıdır. **çılra.r, çalra.ma.k**[1983].

(sewre-) īş sewre.di[1984] iş bitti. Herhangi bir çalışan, onu bitirince aynıdır. **sewre.r, sewre.me.k*.**

(sewre-) sökel īgdin sewre.di* hasta iyileşti ve ondan (hastalıktan) kurtuldu.

(sekri-) er suwka sekri.di adam su vb. şeye atladı **sekri.r, sekri.me.k.**

(semri-) kōy semri.di koyun vb. semizleşti. **semri.r, semri.me.k.**

(sanrı-) esrük sanrı.dı[1985] sarhoş hezeyan etti. Aslı, **sandrı.dı**'dır[1986]. **sanrı.dı, sanrı.r,**

1978 Sin ötreli ve lâm'dan sonra nun var (*söwlenü.r ~ sowlanu.r*). Atalay dipnot *söwleyür*, DTS *sövlenür*, Clauson, Dankoff-Kelly *sawlayu:r*. Kafiyeye göre *sawlayu:r* olmalı. Yazma 574'te "söylemek" anlamında *sawla-* fiili vardır. *Söwle(n)-* ise ne DLT'de ne Clauson'da, ne de DTS'da mevcuttur. Tekin bu kelimeyi *süwleyür* okuyarak "fısıldıyor" anlamını vermiştir. "Açıklamalar" bölümünde ise çeşitli lehçelerden ve Moğolcadan "fısıldamak" anlamına gelen kelimeleri sıralamıştır (Tekin 1989 104-105, 191-192). Oysa DLT'de ilk mısraın anlamı verilmemiştir. "Fısıldamak", tercüme ve dizinde Atalay'ın yanlışlıkla verdiği bir anlamdır.

1979 Rı'da hareke yok. Atalay *sawrıyur*, Dankoff-Kelly *sewreyü:r*. Tekin'in belirttiği gibi fiilin ettirgen çatısı yazma 430'da *sewrit-* biçiminde (Tekin 1989: 192) olsa da fiil, yazma 567'de üstünlü rı ve elif ile *sewre-*'dir.

1980 Atalay, DTS, Dankoff-Kelly *tuwradı*, Clauson *tovradı*. Krş. Hakas *tuur* "ergenliğe ulaşmış dişi hayvan" (HTS).

1981 Kef, kaf'a çevrilmiş gibi.

1982 Rı'da esre de var.

1983 Rı'da esre de var.

1984 Tek noktalı fe ile. Mastarda kef üstüne bir de kaf yazılmış.

1985 Geçmiş zaman ve mastarda rı yerine dal ile yazılmış.

1986 Metinde *sandıraydı* şeklinde harekelenmiş; rı'da üstün ve iptal edilmiş esre var.

sanrı.ma.k*.

(tenri-) anıŋ başı tenri.di uykusuzluktan başı döner gibi oldu. Bu da ondan (uykudan) imtina ettiği için uykunun galip gelmesidir. Bunun üzerine uyku yokluğundan başta karıncalanma olur. **tenri.r, tenri.me.k.**

(kewre-) anıŋ kūçi kewre.di[1987] **(568)** onun gücü zayıfladı. Herhangi katı bir şeyin gücü zayıflarsa yine aynıdır. **kewre.r, kewre.me.k.**

(kökre-) arsla.n kökre.di[1988] aslan kükredi. **Bugra kökre.di** buğra kükredi.

(kökre-) bulıt kökre.di gök gürledi. Savaşta kahramanların bağırmaları buna benzetilir. Atasözü: **Tegirmende togmış**[1989] **sıçga.n kök kökreginе korkma.s**. Anlamı: Değirmende doğan sıçan gök gürlemesinden korkmaz. Çok zorluklar çekmiş bir kişi, onlardan (çektiği zorluklardan) biriyle korkutulursa söylenir. **kökre.r, kökre.me.k.**

(külre-) tāş kudugda külre.di taşın kuyuya düşmesinin sesi bu niteliktedir. **külre.r, külre.me.k.**

Z

(tepze-) ol anı tepze.di o, onu kıskandı. **tepze.r, tepze.me.k.**

(sıgza-) ol tīş sıgza.dı o, kürdanla dişlerini kurcaladı.

(sıgza-) ol etik[1990] **yi.sin sıgza.dı** o, ayakkabının sırımını çekiştirdi. Herhangi bir şey, iki şeyin arasına sıkıştırılarak sokulursa yine aynıdır. **sıgza.r, sıgza.ma.k.**

(kopza-) ol kopuz kopza.dı o, kopuz (*u:d*) çaldı. **kopza.r, kopza.ma.k.**

S

(tepse-) ol anı tepse.di o, onu kıskandı. ze'li (z) şekli de vardır. **tepse.r, tepse.me.k.**

(bütse-) bāş bütse.di yara kapanmak üzere oldu. **bütse.r**[1991]**, bütse.me.k***.

(boxsa-) ol aŋar boxsa.dı[1992] o, onun işini kabul etmedi ve o işi kerhen yaptı. **boxsa.r, boxsa.ma.k.**

(çapsa- ~ çapısa-) ol suwda çapsa.dı o, suya dalmayı arzuladı. **çapısa.r**[1993]**, çapısa.ma.k***.

(satısa-) ol atın satısa.dı o, atını vb.ni satmak istedi, **satısa.r, satısa.ma.k.**

(sürise-) ol atıg sürise.di o, at vb.ni sürmek istedi. **sürise.r, sürise.me.k. (569)**

(suwsa-) er suwsa.dı adam vb. susadı. **suwsa.r, suwsa.ma.k.** Bunun aslı da "iştiha ve arzu"ya döner.

(suwsı-) sirke suwsıdı sirke, su tadını aldı; içindeki su, sirkeliğin gücünü kırdı. **suwsır, suwsı.ma.k.**

(kapsa-) anıŋ tegre kişi kapsa.dı onun çevresini insanlar sardı. **kapsa.r, kapsa.ma.k.**

(kapsa-) ol anıŋ tawa.rın kapsa.dı o, onun malını kapmak (çalmak) istedi.

1987 Kef'te ötre var.

1988 Bk. yazma 336'da *kökrelim* ile ilgili dipnot.

1989 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

1990 Elif'te esre de var.

1991 Te'de ötre var.

1992 Bk. yazma 432'de *boxsattı* ile ilgili dipnot.

1993 Be'de sükûn da var. Esreler asli görünüyor. Mastarda kef, kaf'a dönüştürülmüş.

(kopusa-) ol yoka.ru kopusa.dı o, ayağa kalkmak istedi. **kopusa.r, kopusa.ma.k.**

(körüse-) men anı körüse.dim ben onunla buluşmayı arzuladım. Aslı **körügse.dim**'dir. Akıcı *(zella:qa)* harflerde kural böyledir. "Bir şeyi isteme"yi ifade etmede, fiilin aslına kef, sin ve elif eklenir. **körüse.r**[1994] **men, körüse.me.k***.

(keligse- ~ kelise-) men saŋa keligse.dim ben sana gelmek istedim. **kelise.dim** şekli de vardır. **kelise.r men, kelise.me.k.**

(kaksı-) et kaksıdı et kurudu ve neredeyse kuruyacaktı. **kaksı.r, kaksı.ma.k.**

Ş

(tüwşe-) anıŋ teri tüwşedi çalışmaktan onun damla damla teri çıktı. **tüwşe.r, tüwşe.me.k.**

(tewşe-) yıp kamug tewşe.di ip karıştı, birbirine dolandı ve ucu bulunamadı. **tewşe.r, tewşe.me.k.**

(çaxşa-) tāş çaxşa.dı taşlar ses çıkardı, Takı vb. şeylerin çıkardığı ses de aynıdır. **çaxşa.r, çaxşa.ma.k.**

(çuwşa-) çagır çuwşa.dı[1995] meyve suyu (kendiliğinden) kaynadı ve köpük attı.

(çuwşa-) karın çuwşa.dı* yemek, mideyi yaktı ve ekşitti. **çuwşa.r, çuwşa.ma.k**[1996].

(suwşa.-) ol kula.kka suwşa.dı[1997] o, kulağa gizli bir söz söyledi. **suwşa.r*, suwşa.ma.k*.**

(suwşa-) sökelke suwşa.dı* (570) hastaya okuyup üfledi. Sin'li (şın'lı?) şekli de vardır.

(karşa-) ol tōnug karşa.dı[1998] o, elbise vb.ni karışladı. **karşa.r*, karşa.ma.k.**

(kurşa-) ol kafta.n kurşa.dı o kaftanın kemerini bağladı. **kurşa.r, kurşa.ma.k.**

(kogşa-) katıg nēŋ kogşa.dı katı nesne gevşedi. **kogşa.r, kogşa.ma.k.**

(kowşa-) er oknı kowşa.dı adam oku, ok düzeltici kamış parçası (*koguş*) ile pürüzsüz hâle getirdi **kowşa.r, kowşa.ma.k.** Gayın'lı (*ġ*) şekli de vardır.

(kewşe-) tewe ot kewşedi deve yemle geviş getirdi.

(kewşe-) kurç nēŋ kewşedi sert şey gevşedi ve yumuşadı. **kewşe.r, kewşe.me.k.** Bundan, mayalanmış, iyi pişmiş, şişmanlatıcı ekmeğe **kewşek etme.k** adı verilmiştir.

G (gayın)

(tasga-) ol anı tasga.dı o, onu tokatladı. **tasga.r, tasga.ma.k.**

(satga-) ol anıŋ boynın satga.dı o, onun boynunu çiğnedi.

(satga-) bir yōl birig satga.dı bir güney yolu, bir batı yolunun üzerinden geçti.

(satga-) alım birimni satga.dı borcuna karşılık alacağını iptal etti[1999]. Şiir:

1994 Kef ve rı'da iptal edilmiş esre de var.

1995 Atalay, DTS *çuwşa-*, Clauson, Dankoff-Kelly *çıwşa-*. Dört durumda da cim ötreli. Ancak yazma 432'deki ettirgen çatılı biçim üç kez esreli, bir kez ötreli (*çıwşat- ~ çuwşat-*). Bizce iki varyant söz konusu.

1996 Kaf, kef'e çevrilmek istenmiş.

1997 Tek noktalı fe ile.

1998 Kaf'ta iptal edilmiş esre de var. Üstün, ötreden çevrilmiş.

1999 Tercümede *iqtaşşa* yerine *iqtażża* yazılmış.

ajun tüni kündü.zi yelgin keçe.r

kimni kalı satgasa kūçin kewe.r

Diyor ki: Zamanın günleri ve geceleri yolcu gibi geçer. O, kimin üzerine uğrayıp karıştırırsa onu zayıflatır. Yol ve borç hakkındakiler Oğuz lehçesi.

(sıtga-) ol kōlın sıtga.dı o, kollarını sıvadı. **sıtga.r, sıtga.ma.k.**

(badga-) ol anıŋ aḍa.kın badga.dı o, güreşte onun ayağını bağdaladı.Ters çevirme yoluyla **bagda.dı** şekli de vardır. **badga.r, badga.ma.k.**

(bulga-) ol sūwug bulga.dı o, suyu bulandırdı.

(bulga-) ol tutma.ç bulga.dı (571) o, tencere vb. kaplarda tutmaç karıştırdı. Bulamaç vb. yemeklerde üstü de altıyla birlikte pişsin diye karıştırılırsa yine aynıdır.

(bulga-) ol er anıŋ köŋlin bulga.dı o adam onu rahatsız etti ve kızdırdı. Aslı, tab'a (mideye) uygun olmayan yemek yemekten insanın içinin bulanması ve kusacak hâle gelmesidir. **bulga.r, bulga.ma.k.**

(tolga-) kīz yinçü tolga.dı[2000] kız, inci vb. şeylerden yapılmış küpe takındı.

(tolga.-) ol yūŋ tolga.dı o, yün çilesini doladı.

(tolga-) anıŋ karnı tolga.dı kolera vb. şeylerden onun karnı buruldu. **tolga.r**[2001], **tolga.ma.k***.

(karga-) Teŋri anı karga.dı yüce ve aziz Allah onu lanetledi. **karga.r, karga.ma.k.**

(kurga-) yi.r kurga.dı yağmurun azlığından yer kurudu. **kurga.r, kurga.ma.k.**

(kırga-) beg anı kırga.dı[2002] bey onu uzaklaştırdı; ona karşı sertleşti ve onu azarladı. **kırga.r*, kırga.ma.k***. Yüce ve aziz Allah'ın lanetlemesi ile bir kulun bir kulu kovmasını nasıl ayırt ettiklerini görmüyor musun? Onu üstünlü, bunu esreli yapmışlar.

W

(karwa-) ol karaŋku.da karwa.dı o, karanlıkta onu yokladı ve aramak için karanlıkta ona eliyle dokundu. **karwa.r, karwa.ma.k. Karva.dı** da denir. Önce zikrettiğimiz gibi yumuşak fe (*w*) bulunan her yerde onu vav (*v*) ile değiştirmek mümkündür.

K (kef)

(bulga-, telge-) ol ata.sın bulga.dı o, babasını sinirli ve kızgın hâle soktu. **Telge.di** ikilemeyle kullanılır; yalnız başına söylenmez. **telge.r, telge.me.k.**

L

(batla-) ol bö.zni batla.dı o, bezi posa ile kolaladı. **batla.r, batla.ma.k.**

(butla-) ıt erig butla.dı köpek adamın bacağını ısırdı. Biri, bir başka adamın bacağına vururşa yine aynıdır. **butla.r, butla.ma.k.**

(bitle-) er bit bitle.di adam biti aradı. **bitle.r, bitle.me.k**[2003] **(572)**

2000 Te noktaları yok; dişte üstün var.

2001 Te'nin noktaları yok.

2002 Rı yerine ze ile yazılmış. Ancak Atalay'ın da belirttiği gibi Kâşgarlı'nın açıklaması kelimeyi rı ile okumayı gerektiriyor.

2003 Kef, kaf'a çevrilmiş.

(bozla-) titir bozla.dı dişi deve bağırdı. **bozla.r, bozla.ma.k.**

(başla-) er īş başla.dı adam işe başladı. **başla.r.**

(başla-) ol yōl başla.dı o yol rehberliği yaptı.

(başla-) ol sū başla.dı o, askere komuta etti. **başla.ma.k.**

(bagla-) ol otuŋ bagla.dı o, odun vb. şeyleri bağladı. **bagla.r, bagla.ma.k.**

(bogla-) ol tōn bogla.dı o, elbiseyi bohçaya doldurdu. **bogla.r, bogla.ma.k.** Onlar elbisenin bağlanması ile başka şeyin bağlanmasını birincisini üstün ve bunu ötre yaparak ayırmışlardır.

(bokla-) yılkı bokla.dı hayvan pisledi. Oğuzca. **bokla.r, bokla.ma.k.**

(bekle-) ol nēŋin bekle.di o, malını korudu.

(bekle-) ol kapugın bekle.di o, kapısını kapattı. Herhangi bir şey bağlanırsa yine aynıdır. **bekle.r, bekle.me.k.**

(begle-) ol anı begle.di o, onu bey soyuna bağladı ve ona bey unvanı verdi. **begle.r, begle.me.k.**

(tapla-) ol tōnug tapla.dı o, elbise vb. şeyleri kabul etti ve ona razı oldu. **tapla.r, tapla.ma.k.**

(tüple-) ol īşıg tüple.di o, işin aslını inceleyip araştırdı. **tüple.r, tüple.me.k.**

(tatla-) ol anı tatla.dı o, onu Fars soyuna bağladı ve onlardan saydı. **tatla.r, tatla.ma.k.**

(terle-) at terle.di at (ter) sızdırdı ve terledi.

(terle-) ol atın terle.di o, atını kaşağıladı; ter ve pislik izlerini giderdi ve onu temizledi. **terle.r, terle.me.k.** Bu kelime zıt anlamlılardandır; geçişli ve geçişsiz olur.

(tazla-) ol anı tazla.dı o, onu kabak (kel) saydı ve ona dazlak adını verdi. **tazla.r, tazla.ma.k.**

(tuzla-) ol et tuzla.dı o, tencereyi, eti vb. şeyleri tuzladı. **tuzla.r, tuzla.ma.k**[2004]**. (573)**

(tizle-) bugra erig tizle.di saldırgan buğra azgınlığından adamın üzerine çöktü ve dizleriyle onu ezdi. Herhangi bir kimse bir şeyin üzerine dizleriyle çöküp bastırırsa yine aynıdır. **tizle.r, tizle.me.k.**[2005]

(taşla-) ol ıtıg taşla.dı adam köpeğe taşla vurdu.

(taşla-) er taşla.dı adam vb. gurbete gitti[2006]. **taşla.r, taşla.ma.k.**

(tuşla-) men anı tuşla.dım ben onu hizaladım; hizasında ve karşısında durdum. **tuşla.r men, tuşla.ma.k.**

(tişle-) ol anı tişle.di o, onu dişleriyle ısırdı. Birisi birisinin dişlerine vururşa yine aynıdır. **tişle.r, tişle.me.k.**[2007]

(tagla-) ol atın tagla.dı o, atını damgaladı. **tagla.r, tagla.ma.k.** At dışındakiler de aynıdır. Asli olmayan bir kelimedir.

(tugla-) ol yārag tugla.dı o, yarığı kapattı. **tugla.r, tugla.ma.k.**

(tumlı-) su.w tumlı.dı su vb. soğudu. **tumlı.r, tumlı.ma.k.** Şiir:

2004 Kef, kaf'a dönüştürülmüş.

2005 Kef, kaf'a çevrilmek istenmiş.

2006 Tercümede *iğterebe* yerine *ağteret* yazılmış.

2007 Kef, kaf'a çevrilmek istenmiş.

kördi meni emleyü

baktı maŋa imleyü

kaldım köŋül tumlıyu

kaḏgu meni torguru.r[2008]

Diyor ki: Sevgilim bana baktı ve bakışıyla beni teḏavi etti. Selam vererek bana işaret etti. Arkasından kalakaldım; bana uğrayan sıkıntılardan gönlüm soğudu ve hüzün beni bitiriyor.

(çarla-) ogla.n çarla.dı çocuk ağladı.

(çarla-) yaŋa.n çarla.dı fil bağırdı. **çarla.r, çarla.ma.k.**

(çogla-) çogla.dı filin bağırması için **çarla.dı** gibidir. **çogla.r, çogla.ma.k.**

(çugla-) ol tōnug çugla.dı[2009] o, elbise vb.ni topladı ve doldurup bohçaladı. **çugla.r, çugla.ma.k.**

(çıgla-) ol bö.z çıgla.dı o, bezi Türk arşınıyla arşınladı. **çıgla.r, çıgla.ma.k.**

(çuwla-) et çuwla.dı[2010] et börttü. Bu onun iyi pişmemiş hâlidir. **çuwla.r, çuwla.ma.k. (574)**

(çınla-) ol īşıg çınla.dı o, işin gerçek olduğunu tasdik etti. **çınla.r, çınla.ma.k.**

(sapla-) er kılıç sapla.dı adam kılıcını sapına taktı. Herhangi bir şeyin sapını takarsa yine aynıdır. **sapla.r, sapla.ma.k.**

(sarla-) ol suwluk sarla.dı o, başına sarık sardı.

(sarla-) aḏakıŋa yörge.nçü sarla.dı o, ayağına dolak doladı. Herhangi bir şey bir şeye sarılırsa yine aynıdır. **sarla.r, sarla.ma.k.**

(sırla-) aya.kçı aya.k sırla.dı kap ustası tutkal yapıştırıcılarını, nakış işlemek üzere kaba sürdü. **sırla.r, sırla.ma.k.**

(sözle-) ol maŋa sö.z sözle.di o, bana söz söyledi. **sö.zle.r, sö.zle.me.k.**

(sızla-) anıŋ tīşı būzdın sızla.dı onun dişi ağrıdı ve dişinde buzdan veya soğuk su içmekten sızlama belirdi. **Erniŋ sünü.ki sızla.dı** adamın (soğuk) ısırmasından kemikleri sızladı. **sızla.r, sızla.ma.k.**

(suglı-) er ko.yuŋa suglıdı[2011] adam elini koynuna sokup bir şey aradı. **suglı.r, suglı.ma.k.** Başkası da öyledir.

(sawla-) ol telim sawla.dı o, pek çok şey söyledi. Atasözleri söylerse yine aynıdır. **sawla.r, sawla.ma.k.**

(suwla-) at suwla.dı at vb. su içti.

(suwla-) er titig suwla.dı adam çamur vb.ni sulandırdı. **suwla.r, suwla.ma.k.**

(samla-) ol anı emle.di samla.dı o, ona ilaç verdi ve tedavi etti. **samla.r, samla.ma.k.**

(sumlı-) er sumlı.dı[2012] adam Türkçe olmayan bir dille konuştu; konuşandan başka kimse onu (konuşmayı) anlamadı. **sumlı.r, sumlı.ma.k. (575)**

(senle-) ol anı senle.di o, ona küçüklere edilen hitapla hitap etti. **senle.r, senle.me.k.**

2008 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.

2009 Bk. yazma 498'de *çu.g* ile ilgili dipnot.

2010 Cim'de üstün var.

2011 Atalay, DTS *soglıdı*, Clauson, Dankoff-Kelly *suglıdı*. Clauson *suk-* "sokmak" ile semantik ilgisi olduğunu, ancak morfolojik olarak açıklanamadığını ifade ediyor. Muhtemel etimoloji şöyle olabilir: *suglı-<suk-ul+ı-*.

2012 Bk. yazma 244'te *sumlım* ile ilgili dipnot.

Bu "sen" anlamındadır. Hitapta çokluk, **sizle.di** demekle olur; bunun anlamı da "siz" olur; bu da hükümdarlara hitap şeklidir. Yüce Allah'ın *"inna: enzelna:hu* (biz onu indirdik – 12-2)" dediği gibidir.

(karla-) bulıt karla.dı bulut kar yağdırdı. **karla.r, karla.ma.k.**

(kurla-) ol kafta.nıg kurla.dı o, kaftana bir kuşak edindi ve onu ona geçirdi. **kurla.r, kurla.ma.k.**

(kırla-) ol yi.rig kırla.dı o, kavun vb. şeyler için yarıklar (küçük su yolları) yaptı. Su bendi yaparsa yine aynıdır. **kırla.r, kırla.ma.k.**

(kaşla-) arık kaşla.dı ırmak için bent yaptı. İnsanın kaşına vururşa yine aynıdır. **kaşla.r, kaşla.ma.k.**

(kuşla-) beg kuşla.dı bey kuş avladı. **kuşla.r, kuşla.ma.k.**

(kışla-) er ewinde kışla.dı adam kışı ev vb.de geçirdi. **kışla.r, kışla.ma.k.**

(kınla-) ol biçe.k kınla.dı o, bıçak için kın edindi. Başka şey için de aynıdır. **kınla.r, kınla.ma.k.**

(kötle-) ogla.nıg kötle.di o, oğlan vb.ni düzdü. **kötle.r, kötle.me.k.**

(keḍle-) er keḍle.di adam çok çabaladı ve güçlülerin yaptığını yaptı. **keḍle.r, keḍle.me.k.**

(kezle-) ol okın kezle.di o, okunun gezini düzeltti. **kezle.r, kezle.me.k.** Tencereden kalıntıyı[2013] çıkarırsa yine aynıdır.

(közle-) ol anı közle.di o, onun gözüne vurdu. **közle.r, közle.me.k.**

(kizle-) ol kizle.di nēŋni o, nesneyi gizledi. **kizle.r, kizle.me.k.**

(kesle-) ol ıtıg kesle.di o, köpeğe kesek attı. **kesle.r, kesle.me.k.**

(kökle-) ol eḍer kökle.di o, eyerin bağını bağladı. **kökle.r, kökle.me.k. (576)**

(kökle-)yılkı kökle.di[2014] hayvanlar yeşillik ve taze ot yedi. **kökle.r, kökle.me.k.**

(kügle-) er kügle.di adam bir şarkı söyledi ve şarkıda bir nağme çıkardı. **kügle.r, kügle.me.k.**

(kemle-) at kemle.di at hastalandı. **Kemle.ndi** şekli de vardır. **kemle.r, kemle.me.k.**

(münle-) er münle.di adam çorba içti. **münle.r, münle.me.k.**

N

(bulna-) er yagı.nı bulna.dı adam düşmanı esir aldı. **bulna.r, bulna.ma.k.**

(tögne-) ol bāşın tögne.di[2015] o, yarasını ateşle dağladı. **tögne.r, tögne.me.k.**

(çigne-) kīz çigin çigne.di kız altın iplikle ipekli kumaş üzerine tasvirler dikti.

(çigne-) er çigne çigne.di adam yer için tapan (sürgü) hazırladı. **çigne.r, çigne.me.k.**

(sügne-) er sügül[2016] **sügne.di*** adam ilaç yapıp siğili tedavi etti. **sügne.r, sügne.me.k.**

2013 Tercümede *quzra* yerine *qudra* yazılmış.

2014 Atalay, DTS *kögledi*, Clauson, Dankoff-Kelly *kügle:di*. Bizce "yeşil" anlamındaki *kök*'ten. Çağdaş lehçelerdeki "yeşil, yeşillik" anlamının daha o dönemde ortaya çıktığı yazma 501'deki *kend kö.ki*'nden anlaşılmaktadır. Ayrıca krş. Kırgız *köktöö* I "1. hayvanları siftah olarak ilkbahar otuna bırakmak" (KS).

2015 Atalay *tükne-*, DTS *tügne-*, Clauson, Dankoff-Kelly *tögne-*. Krş. yazma 209: *tögün*. Clauson'ın belirttiği gibi *tög-*'den türeyen bu kelimeyi Atalay *tögün* okuduğu hâlde fiil biçimini *tükne-* okumuştur.

2016 Atalay Düz. *sükül*, DTS *sügül*, Clauson, Dankoff-Kelly *sögül*. Krş. Tuva *sööl* "siğil" (TvTS), Hakas *sööl* "siğil" (HTS),

(kayna-) er anar kayna.dı[2017] adam işi kabul etmeyi kendine yakıştırmadı; işte burnunun dikine gidip onun dediğini reddetti. **kayna.r, kayna.ma.k.**

(kasna-) er tumlugka kasna.dı adam, soğuktan üst çenesini alttakine vurdu. Köpek de soğuktan hırlarsa yine aynıdır. **kasna.r, kasna.ma.k.**

(kalnu-) yuwka[2018] **nēŋ kalnu.dı** ince nesne kalınlaştı ve katılaştı. **kalnu.r, kalnu.ma.k.**

(kulna-) kısra.k kulna.dı kısrak bir kulun doğurdu. **kulna.r, kulna.ma.k.**

(kişne-) at kişne.di at kişnedi. **Katır kişne.di** katır kişnedi. **kişne.r, kişne.me.k.**

Bunun Misal Olanı

B[2019]

(yasta-) ol anar yastuk yasta.dı o, onun arkasına yastık koydu.

(yasta-) ol manа sö.z yasta.dı o bana geveleyerek konuştu; net konuşmadı. **yasta.r, yasta.ma.k. (577)**

Ç

(yunçı-) er yunçı.dı adamın durumu fakirlikten dolayı kötüleşti. Şiir:

bilge bügü yunçı.dı
ajun anı[2020] **yençidi**[2021]
erdem eti tınçı.dı
yerke tegip sürtülü.r

Zamanı niteleyerek diyor ki: Bilginlerin durumu kötüleşti. Zaman bilgeleri öyle bir ısırış ısırdı ki edep ve güzel işlerin eti çürüdü; o kadar ki gevşekliğinden yere düştüğünde sürünür.

Tançadı[2022]**.** Aslı **tançga.dı**'dır; şiir zorunluluğundan dolayı gayın (*g*) düşürülmüştür. Bu Oğuz ve Kıpçak lehçesinde mümkündür; çünkü onlar isim ve fiillerin ortasındaki gayın'ı (*g*) düşürürler.

R

(yawrı-) er yawrı.dı adamın durumu kötüleşti ve fakirlik veya hastalıktan dolayı zayıfladı. **yawrı.r, yawrı.ma.k.**

Altay *sööl* "1. siğil, 2. nasır" (ATS), Kırgız *sööl* "1. siğil, 2. nasır" (KS), Yeni Uygur *sögel* "1. siğil, 2. nasır" (YUTS), Özbek *sogel* "siğil, nasır" (UTİL), Kazak *süyel* "1. siğil, 2. nasır" (KTS), Kazan Tatar *söyel* "1. siğil, 2. nasır" (KTTS), Başkurt *höyel* "siğil" (BTH), Osm. *siğil* "2. elde ve ayakta ve memede çıkan ufak kabarma, sü'lûl" (Ş. Sami), Azer. *ziyil* "siğil" (AzTS), Türkmen *siŋŋil* "siğil". Tatar ve Başkurt lehçelerindeki *ö* ile Oğuz grubundaki *i*, Eski Türkçede ünlünün *ü* olduğunu gösterir. *Sügne-* fiili de bu kelimeyle köktaş olmalıdır.

2017 Atalay, DTS *kaynadı*, Clauson, Dankoff-Kelly *katna:dı*. Kelime üç durumda da açıkça ye ile yazılmıştır. Clauson yazma 438'deki *katnat-* fiilini bunun ettirgen çatısı kabul ediyor. *Kayna-* da *katnat-* da hapax legomenondur. Ancak *katnat-* DLT'de sadece geçmiş zaman biçimiyle geçmekte iken diğeri üç durumda da geçmektedir. *Katnat-*'ın anlamı da farklıdır (arka arkaya tekrarlatmak). *Kayna-*, *kaḍıt-* ve *kaḍır-* fiilleriyle köktaş olabilir.

2018 Tek noktalı fe ile.

2019 T (te) olması gerekir.

2020 Atalay *eti*, Dankoff-Kelly *ani*. Metinde te ile (*atı ~ eti* ?). Ancak Tekin'in de belirttiği gibi Kâşgarlı'nın tercümesinde "et" yok (Tekin 1989: 165). Tercümede "at" da yok.

2021 Atalay, DTS *yençi-*, Dankoff-Kelly *yançi-*. Yazma 632'de *yenç-* açıkça kef ile yazılmış.

2022 Bk. yazma 375'te *tançışdı* ile ilgili dipnot.

S

(yeyise-) ol etme.k yeyise.di[2023] o ekmek vb. şeyleri yemek istedi. **yeyise.r**[2024] **yeyise.me.k.**

(yapısa-) er etme.k yapısa.dı adam ekmeği (tandıra yapıştırmak)[2025] istedi. Kapıyı örtmek isterse yine aynıdır.

(yapısa-) er tu.za.k yapısa.dı adam, avlamak için kuşların üzerine ağı atmak istedi. **yapısa.r, yapısa.ma.k.**

(yatısa-) er yatısa.dı adam gecelemek, uyumak ve yatmak istedi. **yatısa.r, yatısa.ma.k.**

(yitise- ~ yetise-) ol meni yitise.di o, neredeyse bana ulaşacaktı. **yetise.r, yetise.me.k.**

(yaḍısa-) ol töşe.k yaḍısa.dı[2026] o, döşeği yaymak istedi ve neredeyse onu yapacaktı.

(yaḍısa-) ol sūsin yaḍısa.dı o, askerini vb.ni dağıtmak istedi. Hamuru yaymak isterse yine aynıdır. **yaḍısa.r, yaḍısa.ma.k.**

(yoḍısa-) ol bitig yoḍısa.dı o, kitabı silmek istedi. Kılıçtan da kan vb. (silmek) için aynıdır. **yoḍısa.r, yoḍısa.ma.k.**

(yarsı-) ol yarsı.dı nēŋni o, nesneyi pis buldu. **(578) yarsı.r, yarsı.ma.k.**

(yazsa- ~ yazısa-) ol ku.rı.n yazsa.dı o, kuşağını vb.ni çözmek istedi. **yazsa.r, yazısa.ma.k.**

(yaşısa-) ol mindin yaşısa.dı o, benden gizlenmek istedi. **yaşısa.r, yaşısa.ma.k.**

(yagsa-) er yagsa.dı adam yağ ve sadeyağını özledi. **yagsa.r, yagsa.ma.k.**

(yagsı-) yagsı.dı nēŋ adam sadeyağın tadını aldı. **Yakrı yāgı yagsı.ma.s.** Anlamı: İçyağında sadeyağ tadı bulunmaz. **yagsı.r, yagsı.ma.k.** Aslı **yāgsı.dı**'dır, benzeşmeye uğramıştır[2027].

(yuwusa-) ol topık yuwusa.dı o, top vb. şeyi yuvarlamak istedi. **yuwusa.r, yuwusa.ma.k.**

(yöwse-) ol maŋa tawa.r yöwse.di[2028] o, beni malla teselli etmek istedi. **yöwse.r*, yöwse.me.k*.**

(yıkısa-) ol tām yıkısa.dı o, duvar vb.ni yıkmak istedi. **yıkısa.r, yıkısa.ma.k.**

(yükse-) yü.kse.di nēŋ nesne yükseldi ve uzadı. **yükse.r, yükse.me.k.**

Ş

(yumşa-) yumşa.dı nēŋ nesne yumuşadı. **yumşa.r, yumşa.ma.k.**

(yalga-) aya.k yalga.dı kap vb.ni yaladı. **yalga.r, yalga.ma.k**[2029]. Atasözü: **Yaka.da.kı**

2023 İkinci ye'de sükûn da var.

2024 Birinci ye'de hem üstün hem esre var.

2025 Tercümede *en* ile *el-xubza* arasına girmesi gereken fiil unutulmuş. Satır üstüne sonradan *ye'kule* (yemek) yazılmış. Ancak *yap-* fiili "yemek" anlamında olamaz. Dankoff-Kelly'nin belirttiği gibi yazma 469'da (ekmek) *yap-* fiili geçiyor. Orada buna "ekmeği tandıra yapıştırmak" (elşaqat el-xubza...bi't-tennu:r) anlamı verilmiş.

2026 Zel'de sükûn da var.

2027 Metinde *yagsa.dı*. Benzeşme değil, düşürülme var.

2028 İlk harfin noktası da harekesi de yok. "Misaller" içinde olduğu için harfin ye (*y*) olması gerekir. Yazma 471'de aynı anlamda *yowdı* kelimesinin harekesi ise ötredir. Mastarda kaf, kef'e çevrilmek istenmiş. Ayrıca bk. yazma 484'te *yöwtürdi* ile ilgili dipnot.

2029 Ye'de hem üstün hem esre var.

yalga.ga.lı eligde.ki ıçgınu.r. Anlamı: İnsan, yakasındaki yemek parçacıklarını[2030] yalarken elindeki kap düşer ve yalayan, (asıl yemeği de) kaçırmış olur. Bir şeye tamah edip bütün varlığını ona harcayan için söylenir. Elde bulunanı tutmak ve mevcut olmayana tamah etmeyi bırakmak için öğütlenir.

W

(yalwa-) er yāg yalwa.dı adam yağ vb. şeyi yaladı. Bu, birincisinden daha çok (kullanılır). **yalwa.r, yalwa.ma.k.**

K (kef)

(yörge-) ol aḍa.kın yörge.di adam ayağını vb.ni sardı. Herhangi bir şey sarılırsa yine aynıdır. **yörge.r, yörge.me.k.**[2031]

L

(yıpla-) ura.gut yüzin yıpla.dı kadın yüzünün tüylerini iple aldı. **yıpla.r, yıpla.ma.k.**

(yatla-) ya.tçı yatla.dı (579) kâhin taşlarla bulut ve yağmur için kehanette bulundu.

(yatla-) ol anı yatla.dı o, onu yabancı saydı.

(yıpla-) er yıpla.dı[2032] adam ip üzerinde oynadı. **yıpla.r, yıpla.ma.k**[2033].

(yıḍla-) ol yıpa.r yıḍla.dı o, misk vb.ni kokladı. **yıḍla.r, yıḍla.ma.k.**

(yarla-) ol anıŋ yüziŋe yarla.dı o, onun yüzüne tükürdü. **yarla.r, yarla.ma.k.**

(yırla-) er yırla.dı adam bir şarkı söyledi. **yırla.r, yırla.ma.k.**

(yaşla-) at yaşla.dı at vb. baharda taze ot yedi. Aslı **yāşla.dı**'dır; hafifletmek için kız kardeşlerine (benzerlerine) yapıldığı gibi atılmıştır. **yaşla.r, yaşla.ma.k.**

(yagla-) er koguş yagla.dı adam, sırım vb.ni yağladı. **yagla.r, yagla.ma.k.** Aslı **yāgla.dı**'dır.

(yogla-) ol ölügke yogla.dı o, ölü için yoğ yaptı; bu Türklerin âdetidir. **yogla.r, yogla.ma.k.**

(yıgla-) ogla.n yıgla.dı çocuk vb. ağladı. **yıgla.r, yıgla.ma.k.** Şiir:

yelgin bolup bardukı köŋlüm aŋa.r baglayu

kaldım erinç kaḍguka işim uḍu yıglayu

Diyor ki: Sevgilim yolcu olup gitti. Ben de gönlümü onun sevgisine bağladım. Onun arkasından sanki hüzün içinde kaldım ve sahibimin ardından ağladım.

(yükle-) ol teweke yü.k yükle.di o, deve vb.ne yük yükledi. **yükle.r, yükle.me.k.**

(yikle-) ol yi.rig yikle.di o, yere bastı. Bu, elif'i (*i*), ye (*yi*) yapanların lehçesindedir; daha doğrusu **ikle.di**'dir. **yikle.r, yikle.me.k.**

(yamla-) ol ewin yamla.dı o, evini sildi süpürdü. **yamla.r, yamla.ma.k.**

2030 Tercümede *nufa:ża* yerine *yufa:ża* yazılmış.

2031 Metinde *yörge.rme.k.*

2032 Ye'nin noktaları yok; hem esre hem üstün var.

2033 Kaf, kef'e çevrilmiş.

(yimle-) ol maŋa yimle.di o bana göz kırptı. **yimle.r, yimle.me.k.** Aslı **imle.di**'dir.

N

(yaşna-) yaşın yaşna.dı şimşek çaktı. Parlak leğen, **(580)** ayna vb. parlarsa yine aynıdır. **yaşna.r, yaşna.ma.k.**

(yelne-) bī[2034] **yelne.di** kısrak vb.nin memesi doğum sırasında doldu. Bu, ona (memeye) süt gelmesidir. **yelne.r, yelne.me.k.**

Bunun Menkus Olanı

B-P

(boyba-) ol īşıg boyba.dı[2035] o, işi savsakladı ve kaçırdı. **boyba.r, boyba.ma.k.**

(saypa-) ol tava.rın saypa.dı o, malını harcadı ve her şeyini israf etti. **saypa.r, saypa.ma.k.**

(sayra-) sanduva.ç sayra.dı bülbül nağmeler çıkararak öttü.

(sayra-) er telim sayra.dı adam hezeyan etti. Bu da zıt anlamlılardandır. **sayra.r, sayra.ma.k.**

Y

(yayla-) er tāgda yayla.dı adam dağda yazı geçirdi. **yayla.r, yayla.ma.k.**

Kural. Bu baptaki emir dört harflidir; onun için dörtlü (*rubâî*) adını verdik. Örnek: **et togra** "eti kes"; **ewke ugra** "eve uğra". Söyleyen isterse **togra.gıl, ugra.gıl** diyebilir.

Üçüncü şahıs için **togra.su.n** "doğrasın", **ugra.su.n** "uğrasın".

Olumsuz, emir kipine mim ile elif'in (*-mA*) eklenmesiyle olur. Örnek: **ugra.ma** "uğrama"; **togra.ma** "doğrama".

Üçüncü şahsın olumsuzu **ugra.ma.su.n** "uğramasın", **togra.ma.su.n** "kesmesin" şeklinde söylenir. "O yapacaktır" anlamı istendiğinde emir kipine kalın ve gayın'lı kelimelerde gayın, elif, ye (*-ga.y*) ince ve kef'li kelimelerde gayın yerine kef (*-ge.y*) eklenir. Örnek: **men et togra.ga.y men** "ben et doğrayacağım"; **men aŋar ugra.ga.y men** "ben ona uğrayacağım".

Bu baptaki ve diğerlerindeki bütün fiiller buna göre kıyaslanır. **(581)**

Arap lehçelerinde anlamlar; kelimenin başına eklenen harflerle bilinir. Gelecek zaman ve soru harfleri, gelecek zaman sin'i, ayırma elifleri, atıf vav'ı vb. (başa) eklenir. Türk lehçelerinde ise kelimenin kökü olduğu gibi, değişmeden kalır; anlam bildiren ekler görüldüğü gibi bunların sonuna gelir. Arapçada fail olan sıfatlar için faillik belirtisi ortaya gelir. Örnek *ġa:firun, ġaffa:run, ġafu:run* (bağışlayan, bağışlayıcı). Bu dilde (Türkçede), açıkladığım gibi, kelime olduğu gibi (değişmeksizin) geldikten sonra bu belirtiler (ekler) eklenir.

Geniş zamanın olumsuzu. Olumsuzluk ekinden sonra sin (*s*) eklenmesiyle olur. Örnek: **ol et togra.ma.s** "o, et doğramaz" ; **ol saŋa ugra.ma.s** "o sana uğramaz".

Üçüncü şahıs emrin olumsuzu[2036]. **ol et togra.ma.su.n** "o, et doğramasın"; **ol aŋa.r ugra.ma.su.n** "o, ona uğramasın".

2034 Bk. yazma 535'te *bī* ile ilgili dipnot.

2035 Krş. yazma 565: *borba-* ve yazma 231'de *borba.ş* ile ilgili dipnot.

2036 Metinde *en-nehyi fi'l-caḥdi* yazılmış; Atalay'ın belirttiği gibi *en-nehyi fi'l-ġa:'ib* olmalı.

Çokluk. Kuralı geçmişti. Bu, Kıpçak ve Oğuzların kuralına göre teklik emir kipine gunneli kef (ŋ) gelmesidir. Örnek: **et togra.ŋ** "eti kesin"; **ewke ugra.ŋ** "eve uğrayın". Bu, doğru kuraldır. Ancak Türkler konuşmada gunneli kef'i (ŋ) saygıdeğer veya yaşlı kişiler için kullanırlar ve bunu saygıdeğer tek kişiye hitap için bir sembol hâline getirmişlerdir. Dolayısıyla çok kişiye hitap için **togra.ŋla.r, ugra.ŋla.r** demek caiz sayılmıştır. Aksi takdirde diğer Türkler için biri diğerinin yerini tutan iki çokluk ekini yan yana getirmek caiz olmazdı. Oğuz ve Kıpçaklar birinci yolu tuttular; kural da budur.

Bu bapta gerçek fail: **(582) et togra.gu.çı** "et doğrayan"; **ewke ugra.gu.çı** "eve uğrayan". Oğuz ve Kıpçaklarla göçebelerden onlara uyanlar ve Suvarlarda **togra.da.çı, ugra.da.çı**'dır. Kuralı geçtiği gibi.

İşin devam ettiğini bildiren fail: **togra.ga.n** "devamlı doğrayan"; **ugra.ga.n** "devamlı uğrayan". Hepsi bu kural üzerinedir.

İşi yapmayı isteyen fail için akıcı harfli kalınlarda ve gayınlılarda gayın; buna zıt olanlarda kef ve ayrıca sin, kaf / kef eklenir. Örnek: **ol et togragsa.k ol** "o, et doğramada isteklidir"; **ol teve.ke yük yüklegse.k ol** "o, deveye yük yüklemede isteklidir". Ancak bu, dörtlerde, diğer baplarda kullanıldığından daha az kullanılır.

İşe niyet edip başlamak üzere olan, ancak onu yapmayan fail. Örnek: **ol et tograglı ol** "o, eti doğramaya niyetlidir; yapmak üzeredir"; **ol saŋa ugraglı ol** "o sana uğrama niyetindedir ve gelmek üzeredir". Diğerleri, buna göre kıyaslanır.

İşi yapmaya hakkı olan fail: **ol et tograguluk**[2037] **erdi** "et doğramak onun hakkı idi"; **ol saŋa ugraguluk* erdi** "onun sana uğramaya hakkı var idi".

Oğuz ve Kıpçaklarda lâm (*l*) yerine sin (*s*) kullanılır. Örnek: **ol et togra.gsak**[2038] **erdi** "et doğramak onun hakkı idi ; **ol saŋa ugragsak* erdi.**

Çoğunluk diğer Türklerin kuralına göre konuşur. **(583)**

Bu iki failin olumsuzu, emir kipinden sonra mim eklenmesiyle olur. Örnek: **ol er**[2039] **et togra.madaçı turu.r** "adam eti doğrayan değildir"; **ol yük yükle.medeçi turu.r** "o, yükleyen[2040] değildir". Diğerleri de bu kural üzerinedir. Başka bir lehçede: **togra.maglı ol, yükle.megli ol.** Emir kipine kalınlarda gayın, mim, lam ve ye ile, zıt olanlarda kef ile.

Mef'ul: **togra.mış et, ırgamış yıga.ç** "doğranmış et", "sallanmış ağaç". Sahih (fiillerde) kuralı geçtiği gibi.

Mastar: Burada, fiillerden bahsederken, bap için esas olanları açıklıyoruz. Mastarlardan biri de izafet hâlinde mastar olur. Bu da köke kef veya gayın eklenmesiyle yapılır. Örnek: **anıŋ et togra.gı kör** "onun et doğramasını gör"; **anıŋ ugra.gı kör** "onun uğramasını gör". Bunlar isim gibi kullanılırlar; kullanımları da çoktur; bu sebeple bu ikisine işaret ettik.

Zaman, mekân ve alet isimleri aynı düzen üzerinedir. Örnek: **bu et togra.gu** "bu, doğranacak ettir"; **bu togra.gu ugur ol** "bu, doğrama zamanıdır"; **bu togra.gu yi.r ol** "bu, doğrama yeridir". Kesmek için kullanılan alete **togra.gu nēŋ** denir; "kesme işini yapan nesne". Olumsuzda **bu togra.gu ugur ermes** denir; bu "doğrama zamanı değildir" demektir. Geriye kalanlar da buna göre kıyaslanır.

Sonra bil ki ben geçmiş zaman, geniş zaman ve mastarı zikrediyorum; çünkü geçmiş zaman, kelimenin ortasında, geniş zamana bazen aykırı düşer, bazen de uyar ve bu, kural ile bilinmez. Örnek: **Yi.r kurga.dı** "yer kurudu", **kurga.r, kurga.ma.k**. Geçmiş zaman, arkasından gelen (geniş zamana) ve mastara uygun düşmüştür. **Yā kurdı (584)** "yayı kurdu",

2037 Metinde *tograglık, ugraglık*. Ancak yazma 295'te ve daha birkaç yerde anlatıldığı üzere doğru biçimlerin yukarıdaki gibi olması gerekir. Dankoff-Kelly'de de bu şekilde düzeltme yapılmıştır.

2038 Sin'de esre de var.

2039 Metinde elif ile rı arasında ye de var.

2040 Tercümede *yuḥammil* yerine *yaḥmil* yazılmış.

kura.r, kurma.k. Uygun düşmüştür. Bunun tersi daha önce zikredilmişti[2041].

Bu bap farklı şekillerde gelir.

Birincisi, ikili veya üçlü isimlerden, failin adlandırılana bir şey yapması anlamında menkus fiiller oluşturulmasıdır. Örnek: **er ok kezle.di** "adam okunun gezini ayarladı". Aslı **kez**'dir; bu da "gez" in adıdır; buna **–lA.dI** eki eklendi ve fiil oldu. **Er tawa.r kizle.di** "adam mal vb. şeyi gizledi". Aslı **kiz**'dir; isimdir. Menkusta **bulıt karla.dı** denir; "bulut kar yağdırdı" demektir. Ve yine **koguş yagla.dı** denir; "adam sırımı yağladı" demektir; aslı **kār** "kar" ve **yāg** "yağ"dır. Bundan, hafifletmek için illet harfi atılmıştır.

İsim eğer üçlü ve sahih ise elif (+*A*) ile yetinilir; buna lâm (*l*) ekleme ihtiyacı olmaz. Örnek: **yaşın** "şimşek". Bundan **yaşın yaşna.dı** denir; "şimşek çaktı" demektir. **Kısra.k kulna.dı** "kısrak doğurdu"; **kısrak yilne.di** "doğum için kısrağın memesine süt doldu". Bunlarda isim sahih olduğundan elif (+*A*) ilavesiyle yetinilmiş; lâm (*l*) eklenmeden tam bir fiil olmuştur.

Bu bâba sahih isimlerden rubâiler de girer. Ondan son harf atılarak kelime sülâsiye döner. Sonra üzerine elif gelir ve yine rubâi olur. Örnek: **yumşa.k** "yumuşak şey". Arkasından **yumşa.dı** denir; "nesne yumuşadı" demektir. **Ol aŋar sö.z yasta.dı** "o, ona söz attı". Ona bir yastık koyarsa yine aynıdır. Aslı **yastuk**'tur. **Su.w bulga.dı** "su bulandı". Aslı, **bulga.yuk**'tur[2042]. Bu isimlerden kaf, elif vasıtasıyla atılmıştır ve **(585)** fiil oluşmuştur. Yahut da bu isimler, üzerlerine bir harf eklenerek fiillerden alınmıştır. Bence bu daha doğrudur. Çünkü isimler, fiillerden türer. Örnek: **su.ḍtı** "tükürdü." Sonra "tükrük" için **suḍuk** denir. İşediği zaman **siḍti** denir; sonra "sidik" için **siḍük** denir. **Et bışdı** "et pişti." Sonra "pişen" için **bışıg et** denir. Bu üstünlük, Arap ve Türk dilinden başkasında görülmez.

Başka bir şekil, geçen anlamlardan hiçbirini taşımadan bâbın kendi başına olmasıdır. Örnek: **Er yıga.ç ırga.dı** "adam ağacı salladı"; **er yıgla.dı** "adam ağladı"; **er īşka ugra.dı** "adam işe uğradı".

Eğer iş, iki kişi veya daha çok (kişi) arasında yapılmak istenir ve Arapçadaki *mufa:ʿale* yolu tutulursa bunun yolu illet harfini atmak -ki o kelimenin sonundadır- ve onun yerine şın (ş) eklemektir. Örnek: **Ol meniŋ birle yıga.ç ırgaşdı** "o, benimle ağacı salladı -yardım veya yarış olarak-"; **kişi barça yıglaşdı** "insanlar ağladı". Hepsi buna göre kıyas edilir.

Failin, gerçekte yapmadığı hâlde işi yaparmış gibi görünmesi anlatılmak istendiğinde illet harfi atılır; onun yerine sin ve nun'la birleşen mim (*-msIn-*) eklenir. Örnek: **Ol saŋa ugramsındı** "o, sana gerçekte uğramadığı hâlde uğramış göründü"; **ol yük yüklemsindi** "o yük taşıdı, gerçekte ise taşır göründü".

Bunun dışındaki kurallar, sâlim kitabında zikrettiklerimizdir; oraya dönülebilir. Bütün kelimeler bu kurallara göre kıyaslanır; tersi görülmez. İnşallah (a.c.).

Harekeleriyle Faʿālādī, Faʿūlādī, Faʿīlādī Bâbı

B-P (586)

(tapa.la-) ol anı tapa.la.dı o, onun kabahatini yüzüne vurdu ve başına gelenlere sevindi. **tapa.la.r, tapa.la.ma.k.**

(töpü.le-) ol yagı.nı töpü.le.di o, düşmanın tepesine vurdu. **töpü.le.r, töpü.le.me.k.**

(söbi.le-) söbi.le.di[2043] **nēŋni** geniş nesneyi uzattı ve ucunu sivriltti. **söbi.le.r, söbi.le.me.k.**

2041 Metinde *ẓukira* yerine *ẕekera* yazılmış.

2042 Ye üzerinde nokta da var (*bulga:nuk*?).

2043 Be'de ötre de var. Bk. yazma 415'te *söbitti* ile ilgili dipnot.

T

(çatı.la-) berge[2044] **çatı.la.dı** kamçı şakladı. Buna benzer her ses de aynıdır. **çatı.la.ma.k.**

(satu.la-) ol telim satu.la.dı o, içinde fayda olmayan pek çok söz söyledi. **satu.la.r, satu.la.ma.k.**

Ç

(saçu.la-) ol suwluk saçu.la.dı o, mendil vb. şeylere saçak yaptı. **saçu.la.r, saçu.la.ma.k**[2045].

(kaça.la-) ol nēŋni kaça.la.dı o, nesneyi kaba koydu. **kaça.la.r, kaça.la.ma.k.** Aslı **ka.ça.la.dı**'dır; atılmıştır.

(kıçı.la-) ol meni kıçı.la.dı o benim vücudumda, insan dokunduğu zaman güldüren koltuk altı ve taban gibi yerleri kaşıdı. **kıçı.la.r, kıçı.la.ma.k.**

R

(kara.la-) ol kara.la.dı nēŋni o, nesneyi karaladı. **kara.la.r, kara.la.ma.k.**

(karı.la-) ol yi.rig karı.la.dı o, yer vb. şeyleri ölçtü.

(karı.la-) ol erig karı.la.dı o, adamı yaşlı saydı ve yaşlılar sınıfına soktu. **karı.la.r, karı.la.ma.k.**

(kara.la-) ıt kara.la.dı köpek, pisledi.

(karı.la-) tüpi kārıg karı.la.dı rüzgâr karı, uğuldayıp vınlayarak üfledi. **karı.la.r, karı.la.ma.k.**

G (gayın)

(çogı.la- ~ çagı.la-) er çogı.la.dı adam gürültü edip bağırdı. **çogı.la.r, çogı.la.ma.k.** Cim'in üstünlü şekliyle **çagı.la.dı** da denir.

(çagı.la- ~ jagı.la- ~ şagı.la-) su.w çagı.la.dı su çağladı. **jagı.la.dı, şagı.la.dı** şekilleri de vardır. **şagı.la.r, şagı.la.ma.k.** Şiir:

Katun Sı.nı çogı.la.dı

Taŋut bēgin yagı.la.dı

kanı akıp jagı.la.dı

boyun sūwın kızıl sagdı (587)

Katun Sını, Tangut ile Çin arasında bir şehrin adıdır ve o ikisi savaşmıştır. Tangutlar, Katun Sını halkını bozguna uğratmıştır. Diyor ki: Katun Sını halkı bağırdı; Tangut halkına ve beyine düşmanlık etti. O kadar ki kanları suyun çağlaması gibi çağladı; boyunlardan sütün emilmesi gibi kızıl su aktı -bununla kanı kastetmektedir-.

(sagu.la-) er bugda.y sagu.la.dı adam buğday vb.ni ölçtü. **sagu.la.r, sagu.la.ma.k.**

2044 Bk. yazma 215'te *berge* ile ilgili dipnot.

2045 Kef, kaf yapılmak istenmiş.

F

(çıwı.la-) küp çıwı.la.dı[2046] küp fokurdadı. Meyve suyu da kaynar ve fokurtu işitilirse yine aynıdır. **çıwı.la.r*, çıwı.la.ma.k*.**

K (kaf)

(toku.la-) er kaḍış toku.la.dı adam kayışa toka taktı. **toku.la.r, toku.la.ma.k.**

(tıkı.la-) tıkı.la.dı[2047] **nēŋ** sessiz şey, sert bir şeyin üstüne düşüp ses çıkardı. Kirişin sütun vb. üzerine düşmesi gibi. **tıkı.la.r*, tıkı.la.ma.k*.**

K (kef)

(tikü.le-) ol maŋa et tikü.le.di o bana et vb. şeylerden bir lokma verdi.

(tikü.le-) ol begke nēŋ tikü.le.di o, beye bir şeyi rüşvet verdi. Bu, öncekinden alınmıştır. **tikü.le.r, tikü.le.me.k.**

(tiki.le-) tiki.le.di nēŋ uğuldayıp vınladı. **tiki.le.r, tiki.le.me.k.**

L

(talu.la-) ol talu.la.dı nēŋni o, nesneyi seçti. **talu.la.r, talu.la.ma.k.**

M

(tümi.le-) eşye.k tümi.le.di eşek tırıs gitti. Bu, zıplayarak koşmaktır. Daha çok kullanılanı **tümi.lendi**'dir. **tümi.le.r, tümi.le.me.k.**

(tamu.la-) ol sūwug tamu.la.dı o, suyun bendini kapattı. **tamu.la.r, tamu.la.ma.k.**

Bunun Misal Olanı

B

(yubı.la-) ol anı yubı.la.dı[2048] o, onu aldattı. Şiir:

Taŋut xānı yubı.la.dı
ölüm birle töpü.le.di
kaḍaşla.rı tapa.la.dı
ölüm kö.rüp yüzi agdı.

Diyor ki: Tangut hanı, Katun Sını hükümdarına hile yaptı. Onun başına ölümcül darbeler vurdu. **(588)** Kardeşleri bozguna uğrayanı ayıpladı; düşmanları bunun başına gelenlere sevindi. Kaçınılmaz ölümle karşılaşınca rengi soldu ve yüzü değişti. Bu, Oğuz ve Kıpçak lehçesidir. **yubı.la.r,**[2049] **yubı.la.ma.k***. Diğer Türkler bunu çok az kullanırlar; aldatmaya **yap yup** derler; bundan da fiil türetilmez.

2046 Tek noktalı fe ile.

2047 Te'de iptal edilmiş üstün de var.

2048 Be'de iptal edilmiş ötre, ikinci ye'de iptal edilmiş tek nokta da var. Krş. yazma 422: *yubattı.*

2049 İkinci ye'de iptal edilmiş nun noktası da var.

S

(yası.la-) ol yası.la.dı nēŋni o, nesneyi yassılaştırdı. Hamur tahtası vb. üzerinde açılan hamur gibi.

(yası.la-) ol sö.züg yası.la.dı o, sözü açık söyledi; kinaye kullanmadı. **yası.la.r, yası.la.ma.k.**

G (gayın)

(yagı.la-) ol anı yagı.la.dı o, ona düşmanlık yaptı.

(yagı.la-) er yagı yagı.la.dı adam düşmanla savaştı. **yagı.la.r, yagı.la.ma.k.**

Bunun Menkus Olanı

(aya.la-) kīz aya.la.dı kadın elleriyle alkışladı. **aya.la.r, aya.la.ma.k.** Fasih bir kelimedir.

(uya.la-) kuş uya.la.dı kuş yuva yaptı ve yuva edindi. **uya.la.r, uya.la.ma.k.**

(küye.le-) er kiḍiz küye.le.di adam keçe vb. şeylerden silkeleyerek güveyi söktü ve onu ondan korudu.[2050] **küye.le.r, küye.le.me.k.**

Bu baptaki kural, bundan önceki bapta zikrettiğimiz gibidir.

Bu bap farklı şekillerde olur.

Birincisi dörtlerden (*ẕewa:tu'l-erbaʿa'*dan) üçlü isim olmasıdır. Ona **+lA.dI** eklenir; anlamı, failin adlandırılana bir şey yapmasıdır. Örnek: **Er tōn kara.la.dı** "adam elbiseyi karaladı"; **yi.r karı.la.dı** "yeri ölçtü".

İkincisi, isimlere **+lA.dI** ekleyerek kişiyi adlandırılana mensup kılmak anlamında olmaktır. **Ol erig akı.la.dı** "o, adamı cömertliğe mensup kıldı (cömert saydı)"; **ol anı karı.la.dı** "o, onu yaşlılığa mensup kıldı (yaşlı saydı)".

Üçüncüsü, bu anlamlardan hiçbirini taşımayan başlı başına bir fiil olmasıdır. Örnek: **(589) Ol anı kıçı.la.dı** "o, onu güldürecek yerlerinden kaşıdı"; **eşye.k tümi.le.di.**

Dörtlü baplar bitti.

BEŞLİ BAPLAR

Harekeleriyle, İkinci Harfi Harekeli Faʿalʿādī Bâbı

T

(töpütle-) ol anı töpütle.di o, onu Tibetli saydı ve onlara mensup kabul etti. Onlar da bir kavimdir (*ci:l*). **töpütle.r, töpütle.me.k.**

(kiritle-) ol kapug kiritle.di o, kapıyı kilitledi. **kiritle.r, kiritle.me.k.**

Ç

(çanaçla-) ol anı çanaçla.dı o, onu zayıf, kadınsı ve gevşek kabul etti. **çanaçla.r,**

2050 Tercümede *weqa:hu* yerine *yeqa:hu* yazılmış.

çanaçla.ma.k.

(kulaçla-) ol uruknı kulaçla.dı o, ipi vb. şeyleri kulacıyla kulaçladı. **kulaçla.r, kulaçla.ma.k.**

(kılıçla-) ol anı kılıçla.dı o, onu kılıçladı. **kılıçla.r, kılıçla.ma.k.**

(kamıçla-) ol mü.nüg kamıçla.dı o, çorbayı kepçeyle aldı. **kamıçla.r, kamıçla.ma.k.**

R

(bagırla-) ol anı bagırla.dı o, onun bağrına vurdu.

(bagırla-) ol yāsın bagırla.dı o, yayının bağrını düzeltti. **bagırla.r, bagırla.ma.k.**

(çagırla-) ol üzümni çagırla.dı o, üzümden şıra yaptı. **çagırla.r, çagırla.ma.k.** Şırayı içerse yine aynıdır.

(çıgırla-) yi.rig çıgırla.dı o, yerde küçük bir yol açtı ve orada yürüdü. Kar yeri kapladığı zaman adam üzerinde küçük bir yol açarsa yine aynıdır. **çıgırla.r, çıgırla.ma.k.**

(sıgırla-) ol anı sıgırla.dı o, onu sığır saydı ve onlara mensup kabul etti. **sıgırla.r, sıgırla.ma.k.**

(bögürle-) ol anı bögürle.di o, onun böbreklerine vurdu.

(bögürle-) ol yagı.nı bögürle.di o, düşman safına sağdan veya soldan girdi ve onu bozguna uğrattı; onunla yüz yüze gelmedi. **bögürle.r, bögürle.me.k.**

S (590)

(tarasla-) alp çerig tarasla.dı kahraman savaşın kalabalığını dağıttı. **Çagrı kāzıg tarasla.dı** çakır kuşu kaz sürüsünü dağıttı. Güç ile herhangi bir şeyi dağıtan da aynıdır. **tarasla.r**[2051]**, tarasla.ma.k.**

(tarusla-) ol ewin tarusla.dı o, evine tavan yaptı. **tarusla.r, tarusla.ma.k.**

(kurutsa-) er kurutsa.dı adam kurut istedi. **kurutsa.r, kurutsa.ma.k.**

(bagırsa-) er bagırsa.dı adamın canı ciğer istedi. **bagırsa.r, bagırsa.ma.k.**

(keḍürse- ~ keḍrüse-) ol maŋa tōn keḍürse.di o, bana elbise giydirmek istedi. **keḍrüse.r, keḍrüse.me.k.**

(tatıgsa-) er tatıgsa.dı adamın canı tatlı istedi. **tatıgsa.r, tatıgsa.ma.k.**

(satıgsa-) er atın satıgsa.dı adam atını neredeyse satacak idi ve satmak istedi. Şiir:

ewin barkın satıgsa.dı

yulug birip barıgsa.dı[2052]

tirig erse turugsa.dı

aŋar sākınç küni togdı[2053]

Diyor ki: Düşman, canının fidyesini vermek için evlerini ve mallarını satmak istedi. Hayatta kalmak istedi; ona hüzün güneşi, yani (keder) günü doğdu. **satıgsa.r, satıgsa.ma.k.**

2051 R'da iptal edilmiş (?) sükûn var; üstün yok.

2052 Metinde ye ile *yarıgsa.dı*. Kâşgarlı'nın tercümesinde bu kelimenin Arapçası verilmemiş. Atalay dizinde *yazıgsadı* olması gerektiğini ileri sürüyor. Clauson ve Dankoff-Kelly de kelimeyi *yazıgsa:dı* olarak okuyorlar. Tekin'in *barıgsadı* "(kurtulmalık verip) gitmek istedi" teklifi (Tekin 1989: 22, 169) bizce de bağlama uygun düşmektedir.

2053 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

(barıgsa-) ol ewke barıgsa.dı o, eve vb. yere gitmek istedi. **barıgsa.r, barıgsa.ma.k.**

(turugsa-) ol munda turugsa.dı o, burada ikamet etmek istedi. **turugsa.r, turugsa.ma.k.**

(kurugsı-) kurugsı.dı nesne kurumaya yüz tuttu. **kurugsı.r**[2054], **kurugsı.ma.k**. Bundan "mide" **kurugsa.k** adını almıştır; çünkü saatler geçtikçe kurur ve bu sebepten yemek arzusu coşar.

(balıksa-) er balıksa.dı adamın canı balık istedi. **balıksa.r, balıksa.ma.k.**

(biligse-) ogla.n biligse.di oğlan akıl istedi. **biligse.r, biligse.me.k.**

(berigse-) ol maŋa (591) tava.r berigse.di o bana mal vb. şeyi vermek istedi ve neredeyse verecekti.

(körügse-) ol meni körügse.di o, benimle buluşmak istedi. **körügse.r, körügse.me.k.**

(kirigse-) ol ewke kirigse.di o, ev vb. yerlere girmek istedi. **kirigse.r, kirigse.me.k.**

(keligse-) ol maŋa keligse.di o, bana gelmek istedi. **keligse.r, keligse.me.k.**

Ş

(bagışla-) ol maŋa at bagışla.dı o bana at vb. bağışladı. **bagışla.r, bagışla.ma.k.**

(tawuşla-) tawuşla.dı[2055] **nēŋ** nesnede ses ve hareket başladı. **tawuşla.r**[2056], **tawuşla.ma.k.**

(soruşla-) ol tarıg soruşla.dı[2057] o, tahılın başağını yemek için ütüledi. **soruşla.r, soruşla.ma.k.**

(kaḍışla-) ol kōnüg kaḍışla.dı o, gönden kayış yaptı. **kaḍışla.r, kaḍışla.ma.k.**

(karışla-) ol barçın karışla.dı o, ipekli kumaş ve benzerini karışladı. **karışla.r, karışla.ma. k.**

G (gayın)

(bışıgla-) ol et bışıgla.dı o, et vb. şeyleri pişirdi. **bışıgla.r, bışıgla.ma.k.**

(satıgla-) ol anıŋ birle satıgla.dı o, satışta onunla satıştı. **satıgla.r, satıgla.ma.k**. Bunun daha doğrusu **satıglaşdı**'dır; ikisi de kullanılmaktadır.

(sarıgla-) ol tōnın sarıgla.dı o, elbise vb.ni sarı renge çevirdi. **sarıgla.r, sarıgla.ma.k.** Başkası da öyledir.

(kıḍıgla-) ol börk kıḍıgla.dı o, börk vb.nin kenarını dikti. **kıḍıgla.r, kıḍıgla.ma.k.**

(kurıgla-) kurıgla.dı nēŋni nesneyi kuru kullandı. **kurıgla.r, kurıgla.ma.k.**

(kasıgla-) ol kulın[2058] **kasıgla.dı**[2059] o, kölesini dürtüşle dürttü. **kasıgla.r*, kasıgla.ma.k*.**

K (kaf)

(butıkla-) ol yıga.çıg butıkla.dı o ağacın dallarını kesti. **butıkla.r**[2060], **butıkla.ma.k*.**

2054 Sin'de üstün de var.
2055 Te'de ötre var.
2056 W'de esre de var.
2057 Bk. yazma 185'te *soruş* ile ilgili dipnot.
2058 Lâm'da ötre de var.
2059 Kaf'ta esre de var. Yazma 595'te hem fiilde hem de fiilin türediği *kasıg* "çene dibi" kelimesinde kaf üstünlü.
2060 Te'de hem esre hem üstün var.

Daha doğrusu **butı.dı**'dır.

(tutukla-) ol oglın (592) tutukla.dı o, oğlunu iğdiş etti ve onu iğdişlerden kabul etti. **tutukla.r, tutukla.ma.k.**

(başakla-) ol sünü başakla.dı o, mızrağa temren taktı. **başakla.r, başakla.ma.k.**

(torukla-) ol atıg torukla.dı[2061] o, at vb.ni zayıflattı. **torukla.r, torukla.ma.k.**

(çıbıkla-) ol atın çıbıkla.dı[2062] o, atına yumuşak bir çubukla vurdu. **çıbıkla.r, çıbıkla.ma.k.**

(çarukla- ~ çarıkla-) ol aḍa.kın çarukla.dı[2063] o, ayağına Türk çarığı giydi. **çarukla.r*, çarıkla.ma.k. Çaruk*** diye adlandırılan bir kavme mensup ise yine aynıdır.

(kapakla-) er kïzıg kapakla.dı adam bekâreti bozdu. **kapakla.r, kapakla.ma.k.**

(kuçakla-) ol barçın kuçakla.dı o, nesneyi[2064] kucakladı. **kuçakla.r, kuçakla.ma.k.**

(karakla-) tava.rıg karakla.dı o, yol kesti ve malı aldı. **karakla.r, karakla.ma.k.** Yağma lehçesi.

(kaşukla- ~ kaşıkla-) ol ba.lıg kaşukla.dı[2065] o, balı kaşıkla yedi. **kaşukla.r*, kaşukla.ma.k*.**

(kulakla-) ol oglın kulakla.dı o, oğlunun kulağına vurdu. **kulakla.r, kulakla.ma.k.**

(kumukla-) at kumukla.dı at pisledi. Kumuk'a mensup ise yine aynıdır; bu adamın adıdır. **kumukla.r, kumukla.ma.k.**

(konukla-) beg meni konukla.dı bey vb. beni konuk etti. **konukla.r, konukla.ma.k.** Oğuz lehçesi dışında kalanlarda ev sahibi istemediği hâlde adamın geceyi o evde geçirmesidir. Şiir:

yagı begdin uḍıkla.dı[2066]
körüp sūni aḍıkla.dı
ölüm anı konukla.dı
agız içre agu sagdı

Diyor ki: Bey gelirken düşman uyudu. Üzerlerine aniden askerlerin saldırdığını görünce şaşırdı ve bakakaldı **(593)**. Ölüm onu konuk etti. Ölünceye kadar onun ağzına zehiri süt gibi emdirdi.

K

(biçekle-) ol anı biçekle.di o, onu bıçakladı. **biçekle.r, biçekle.me.k.**

(bedükle-) ol meni bedükle.di o, beni büyük saydı. **bedükle.r, bedükle.me.k.**

(belekle-) ol maŋa belekle.di o, bana bir hediye armağan etti. **belekle.r, belekle.me.k.**

(tezekle-) at tezekle.di at vb. pisledi. **tezekle.r, tezekle.me.k.**

(tejikle-) ol anı tejikle.di o, onu Fars saydı ve onlara mensup kıldı. **tejikle.r, tejikle.me.k.**

2061 Bk. yazma 244'te *torgurup* ile ilgili dipnot.
2062 Be'de ötre de var.
2063 Rı'da hem ötre hem esre var.
2064 Tercümede *şey'* yazılmış. *Di:ba:c* "ipekli kumaş" yazılmalıydı.
2065 Şın'da hem ötre hem esre var.
2066 Zel'de ötre de var.

(teşükle-) ol anı teşükle.di o, onu obur saydı. **teşükle.r, teşükle.me.k.**

(çörekle-) ol ünug çörekle.di o, undan çörekler yaptı. **çörekle.r, çörekle.me.k.**

(kerekle-) ol anı kerekle.di o, onu aradı ve istedi. **kerekle.r, kerekle.me.k.**

(körükle-) ol ōtug körükle.di o, ateşi körükle üfledi. **körükle.r, körükle.me.k.**

(köçükle-) ol oglın köçükle.di o, çocuğunun poposuna vurdu. **köçükle.r, köçükle.me.k.**

(kiçigle-) ol anı kiçigle.di o, onu küçük saydı. **kiçigle.r, kiçigle.me.k.**

M

(turumla-) ol sūwug turumla.dı o, suyun derinliğini boyu ile ölçtü. **turumla.r, turumla.ma.k.**

(tarımla-) ol ögüzni tarımla.dı o, nehri, bir kanaldan bir kanala, ada ada geçti. **tarımla.r, tarımla.ma.k.** Bu da bataklıktan kaçmasıdır.

N

(bütünle-) ol sözüg bütünle.di o, söz vb.nin gerçek olup olmadığını araştırdı. **bütünle.r, bütünle.me.k.**

(burunla-) ol anı burunla.dı o, onun burnuna vurdu. **burunla.r, burunla.ma.k.**

(tabanla-) teve tabanla.dı deve, onu toynağıyla tekmeledi. **tabanla.r, tabanla.ma.k.**

(sabanla-) ol yi.rig sabanla.dı o, yeri işledi ve onu sürdü. **sabanla.r, sabanla.ma.k.**

Bunun Misal Olanı

R

(yagırla-) ol atın yagırla.dı (594) o, atın yağırını iyileştirdi. Eğer onun atı yağırlattığı anlatılmak isteniyorsa **ol atıg yagrıttı** denir; "o, atı yağırlattı" demektir. Bu, Arapçada fakirleşince *teribe*, zenginleşince *etrabe*; adaletli davranmayınca *qaseṭa*, müsamaha edip âdil olunca *aqseṭa*[2067] dendiği gibidir. **yagırla.r, yagırla.ma.k.**

Z

(yawuzla-) ol yawuzla.dı nēŋni o, nesneyi kötü saydı. **yawuzla.r, yawuzla.ma.k.**

K (kaf)

(yazukla-) beg anı yazukla.dı[2068] vali, onu bir suçla suçladı. **yazukla.r, yazukla.ma.k.**

K (kef)

(yitikle-) ol at yitikle.di o, kayıp at vb.ni aradı. **yitikle.r, yitikle.me.k.**

2067 Metinde *aqseṭa* yerine *qaseṭa* yazılmış.

2068 Ze'deki ötre iptal edilip esre konmuş.

M

(yarımla-) ol yōlug yarımla.dı o, yolu vb.ni yarıladı. **yarımla.r, yarımla.ma.k.**

(yelimle-) ol ok yelimle.di o, oka tüyü yapıştırdı.

(yelimle-) ol yōlug yelimle.di o, düşmanın tuzağı veya öncüsü olup olmadığını araştırmak ve dönüp haber vermek üzere askerden önce ileri çıktı. **yelimle.r, yelimle.me.k**[2069].

N

(yagrınla-) ol anı yagrınla.dı o, onun kürek kemiğine vurdu. **yagrınla.r, yagrınla.ma.k.**

Kural: Bu bapta emir beş harf üzerinedir. Örnek: **meni agırla** "beni ağırla"; **maŋa at bagışla** "bana at bağışla".

Emrin olumsuzu ve olumsuzluk, hitap (2. şahıs), iki fail ve onların sıfatları, mef'ul, yer, zaman ve alet adı, geçmiş baplara göre kıyaslanır; hepsinde kural aynıdır.

Bu bapta meçhul bir fiil yapılmak istendiğinde emir kipine lâm (*l*) eklenir ve orada iki lâm olur. Örnek: **Er agırlaldı** "adam ağırlandı"; **at bagışlaldı** "at bağışlandı". Lâm (*l*) yerine nun (*n*) konsa da caizdir. Örnek: **At bagışlandı** "at **(595)** bağışlandı"; **er agırlandı.** Ancak birincinin kullanımı daha yaygındır.

İki kişi arasında olan işin şın (*ş*) ilâvesiyle yapıldığını daha önce öğrenmiştin; o kurala göre yapılır.

Bu bap altı şekilde gelir.

Birincisi, sâlim isimlerin üçlüsünden meydana gelmesidir. Örnek: **Kapug kiritle.di** "kapıyı kilitledi". Aslı, "anahtar" anlamında **kirit**'tir; **-le.di** eklenip fiile dönüştürülmüştür. **Ol anı kasıgla.dı** "o, onun çenelerine vurdu". Bunun ismi "çene dipleri" anlamındaki **kasıg**'dır; üzerine **-la.dı** eklenerek fiil olmuştur. Bu bapta bütün anlamlarda bu bap, bu şekilde yürür.

İkinci şekil, zikredileni, yani adam vb.ni zikredilen cümlesinden saymak anlamında olmasıdır. Örnek: **Ol anı oguzla.dı** "o, onu Oğuz'a mensup kıldı ve onu onlardan saydı"; **ol anı çigille.di** "o, onu Çigillerden saydı ve onlara mensup kıldı". Adam, herhangi bir şeye mensup kılınırsa yine aynıdır. Örnek: **Ol anı saranla.dı** "o, onu cimri saydı ve cimriliğe mensup kıldı". Bu, Arapçada *zallemtehu we fessaqtehu* "onu zulme ve fıska mensup kıldın" denildiği gibidir.

Üçüncü şekil, zikredilen organlara vurup isabet ettirme anlamında olmasıdır. Örnek: **Ol anı karınla.dı** "o, onu karınladı". Bu, onun karnına vurmaktır. **Ol anı bögürle.di** "o, onu böbrekledi". Bu da böbreğine vurmaktır.

Bu, Arapçayla iki yarış atı gibi yarıştığı için bu dilin (Türkçenin) bir meziyetidir. Çünkü bilindiği gibi Arap isimden fiiller yapmıştır: "Bacak"ına vurduğunda *fexxaẓehu*, "baş"ına vurduğunda *ra''esehu*, "mesane"sine vurduğunda *meşşenehu*, "cild"den *celledehu* vb. Türkler de aynı şekilde yaparlar. Onun göğsüne vurunca **töşle.di (596)** denir; **tōş**, göğüstür. Bu anlamlarda fiiller, isimlerden yapılmıştır ve bütün lehçelerde kullanılır.

Dördüncü şekil, failin işi, zikredilen aletle mef'ule yapması anlamıdır. Örnek: **Ol anı kılıçla.dı** "o, ona kılıçla vurdu", **ol atıg çıbıkla.dı** "o, ata çubukla vurdu".

Beşinci şekil, zikredileni, kendi cinsinden ayırmak anlamında olmasıdır. Örnek: **Bāmuk urugla.dı** "pamuğu, çekirdeğinden ayırdı"; **talu.la.dı nēŋni** "nesneyi, cinsinden seçip ayırdı".

2069 Kef, kaf yapılmaya çalışılmış.

Altıncı şekil, bu anlamlardan hiçbirini ifade etmeyip bâbın aslı olmasıdır. Örnek: **Ol maŋa at bagışla.dı** "o, bana at vb.ni bağışladı"; **Teŋri meni agırla.dı** "yüce Tanrı bana ikram etti".

Bil ki kural bakımından caiz olsa bile her isimden fiil yapılamaz. Örnek: "Fındık" için **kusık** denir; fakat bundan, **kaşuk** kökünden "kaşıkla bir şey yedi" anlamında **kaşukla.dı** yapıldığı gibi, **kusıkla.dı** denilip fiil yapılamaz. İkisi de sülâsi olan "akdarı" anlamındaki **konak** ve "misafir" anlamındaki **konuk**'tan "o, beni konuk etti" anlamında **ol meni konukla.dı** denebilir; fakat "o (at), darı yedi" anlamında **at konakla.dı** denemez. Bu ikisinden birinden fiil yapılması mümkün olmuş, diğerinden ise olmamıştır. Eğer birisi kıyasa uyarak bu isimlerden fiiller yapar ve onunla konuşursa buna cevap verilir; o, ona (kurala) uymakta bir sakınca görmüyor, bir hata yapmıyor; dolayısıyla buna cevap verilir.

Bu bap ile nun (*n*) bâbının arasındaki fark **(597)** daha önce zikri geçtiği gibi, nun'lu (*n*) bapta fiilin, failiyle ve kendi başınalığıyla geçişsiz olması gerekir. Bu baptaki fiillerde ise fiilin, failinden başkasına geçişli olması gerekir. Örnek: **Er etüklendi** "adam ayakkabı sahibi oldu"; **yıga.ç erüklendi** "ağaç şeftalilendi". Bu bap, Arapçadaki *infi'a:l* bâbı yerindedir. Lâm'lı bap -ki bununla **+lA.dI** eklemeni kastediyorum- ise *tef'i:l* bâbı yerindedir ve her zaman geçişli fiil olurlar. Örnek: **Ol ōt körükle.di** "o, ateşi körükle üfledi"; **ol kapug kiritle.di** "o, kapıyı kapattı". Eğer zikredilen isimlerle adamın beraber olduğu anlatılmak istenirse nun bâbı, bu anlamda bütün isimlerden fiil yapmaya -kuralı önceden geçtiği gibi- izin verir.

(Şahıslara) izafe edilme sırasında bu fiillerden lîn (yumuşatma/uzunluk) harfi düşer. Örnek: **men uḍıkladım** "ben uyudum"; **sen uḍıkladıŋ** "senin uykun geldi"; **uḍıkladı** "onun uykusu geldi". Diğer fiillerin ölçüleri de bundan çıkarılır inşallah (a.c.).

Fiillerde, dörtlerden (*ẕewa:tu'l-erba'a'*dan) bir harf bulunmaz, (dolayısıyla) onlarda iki sükûn bir araya gelmez; çünkü bu söz türündeki kelimenin sonu bir harftir. Bu (iki sükûn), *ẕela:qa* (akıcı) harfleriyle beraber olur. Burada ise öyle bir durum yoktur. "Adam tembelleşti" anlamında **ermegü.rdi** denir. **ermegü.re.r, ermegü.rme.k.** Bununla birlikte vav düşürülüp **ermegürdi** de denir; bundan (vav'ın düşürülmesinden) sonra iki sükûn yan yana gelmiş olmaz. Anla bunu!

Harekeleriyle Fa'la'lādī[2070] Üzerine Beşli Bap

(tawga.çla-) ol anı tawga.çla.dı o, onu Maçin'e nispet etti ve onu onlardan saydı. **tawgaçla.r, tawgaçla.ma.k (598).**

(sorkuçla-) ol biçe.k sorkuçla.dı[2071] o, bıçağın vb.nin sapa giren kısmını, kaymaması için lök macunu ile sağlamlaştırdı. **sorkuçla.r, sorkuçla.ma.k.**

Z

(kalbuzla-) ol kalbuzla.dı nēŋni o, nesneyi lokma lokma yedi. **kalbuzla.r, kalbuzla.ma.k.**

Ş

(kırtışla-) ol sagrı.nı kırtışla.dı o, sağrı vb.nin kabuğunu soydu. **kırtışla.r, kırtışla.ma.k.**

2070 Metinde *fa'al'ālādī.*

2071 Bk. yazma 228'de *sorkıç* ile ilgili dipnot.

K (kaf)

(bogmakla-) kөŋlek bogmakla.dı[2072] o, gömlek vb.nin düğmelerini ilikledi. **bogmakla.r**[2073], **bogmakla.ma.k*.**

(tamgakla-) ol anı tamgakla.dı o, onun boğazına vurdu. **tamgakla.r, tamgakla.ma.k.**

(karlukla-) ol anı karlukla.dı o, onu Karluklara nispet etti. Bunlar bir çeşit Türkmenlerdir. **karlukla.r, karlukla.ma.k.**

(kıfçakla-) ol anı kıfça.kla.dı o, onu Kıpçak saydı ve onlara nispet etti. **Kıfçakla.r, kıfçakla.ma.k.**

(koltukla-) ol otuŋ koltukla.dı o, odunu koltuğuna aldı. Koltuğuna vurursa yine aynıdır. **koltukla.r, koltukla.ma.k.**

Bunun Başka Bir Türü

P

(körpe.le-) at körpe.le.di at, otun kalan kısımlarını yedi. **körpe.le.r, körpe.le.me.k.**

T

(burta.la-) ol börk burta.la.dı[2074] o, börk vb.ne altın pullar yapıştırdı. **burta.la.r*, burta.la.ma.k*.**

(kıftu.la-) ol kıftu.la.dı bö.züg o, bez vb.ni makasla kesti. **kıftu.la.r, kıftu.la.ma.k.**

(kirtü.le-) ol anı kirtü.le.di o, onun dediğini doğruladı. **kirtü.le.r, kirtü.le.me.k.**

Ç

(tançu.la-) er etmek tançu.la.dı o, ekmek vb.ni çiğnedi. **tançu.la.r, tançu.la.ma.k.**

(kamçı.la-) er atın kamçı.la.dı adam atını vb.ni kamçıladı. **kamçı.la.r, kamçı.la.ma.k.**

D

(bügde.le-) ol anı bügde.le.di[2075] o, onu hançerledi. **bügde.le.r, bügde.le.me.k.**

R

(sagrı.la-) ol kөnüg sagrı.la.dı (599) o, gönü (hayvan derisini) sahtiyan yaptı. **sagrı.la.r, sagrı.la.ma.k.**

G (gayn)

(tamga.la-) ol bitig tamga.la.dı o, sultanın mührünü yazıya vurdu. **tamga.la.r, tamga.la.ma.k.**

2072 Metinde *bogmakla.ldı*

2073 Metinde *bogmakla.n-*

2074 Metinde ilk harf, te'dir. Ancak yazma 210'da *burta* ve 532'de *burtalan-* açıkça be ile yazılmıştır.

2075 Bk. yazma 210'da *bügde* ile ilgili dipnot.

K (kef)

(sürgi.le-) ıt keyikni sürgi.le.di köpek ceylanı kovaladı ve onu yakalamak için peşinden gitti. Herhangi birinin bir şeyin ardından koşup onu yakalamak için saldırması da aynıdır. **sürgile.r**[2076]**, sürgile.me.k*.**

(sirke.le-) ol oglan başın sirke.le.di o, çocuğunun başından sirke söktü.

(sirke.le-) ol sūwug sirke.le.di o, suya sirke vb. bir şey karıştırdı. **sirke.le.r, sirke.le.me.k.**

Bu baptaki kural, diğerlerininki ile aynıdır ve onlara kıyas yoluyla yürür.

(karma.la-) ol karma.la.dı nēŋni o, nesneyi kaptı. **karma.la.r, karma.la.ma.k.**

Dörtler (*zewa:tu'l-erba'a*) kitabı bitti.

2076 Kef'te üstün var.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
GUNNE KİTABI

İKİLİ İSİMLER BÂBI

Mahmud dedi ki: Bil ki gunne iki şekildedir. Cim'li gunne ve kef'li gunne. Sonra bunların her biri de ikiye ayrılır. Biri kelime ortasına gelir; diğeri de kelime sonuna. Biz bunlardan gerekli olanları zikredeceğiz.

B

(böŋ) böŋ kişi iri ve kaba adam. **böŋ, şebiŋ**'den kısaltılmıştır. Bu da demir çubuktur.

(böŋ) böŋ etti ağır bir şeyin yere düşünce çıkardığı ses.

(baŋ) ogla.n baŋ sıgta.dı o, çocuk ağlayışıyla ağladı.

T

teŋ denk ve akran. Bundan **teŋ tüş** denir; "denk ve akran" demektir.

teŋ bir şeyin imkânı, yeri ve fırsatı. Atasözü: **Teŋsizde tegirme.n turgursa yaragsızda yär barı.r.** Anlamı: Birisi **(600)** uygun olmayan yerde değirmen yaparsa su gereksiz yerden fışkırır. Bu, bir işi yanlış zamanda yapan için söylenir.

taŋ -kalınlaştırarak- elek. Argu lehçesinde.

(taŋ ~ ta.ŋ) taŋ nēŋ şaşırtıcı şey. Bundan **ta.ŋ-kördüm** denir; "şaşırtıcı bir şey gördüm" demektir.

taŋ sabah. Şiir:

taŋ ata yortalım
Budruç kanın irtelim
Basmıl[2077] **begin örtelim**
emdi yigit yewülsü.n[2078]

Diyor ki: Şafak sökünce gidelim; **Budruç**'un kanını ve öcünü isteyelim. Bu, Yabakulardan, öldürülmüş olan[2079] bir adamdır. Basmıl beyini yakalım. Şimdi gençler üşüşüp toplanmalıdır.

(taŋ) taŋ attı tan attı.

(taŋ tuŋ) taŋ tuŋ etti sert bir şey üzerine düşen ağır bir nesne ses çıkardı.

(toŋ) toŋ nēŋ içi buz olan herhangi bir şey.

(toŋ kamış) Bundan **toŋ kamış** denir; "sert kamış" demektir.

toŋ donmuş olan herhangi bir şey. Bundan **toŋ et** denir; "soğuktan donmuş et" demektir. Başka şeyler de aynıdır.

taŋ evvel zamanda yapılmış, binası[2080] gidip temeli kalmış, yüksek höyük gibi herhangi bir yapı. Bunun aslı kale vb. şeylerdir.

(tiŋ) er tiŋ turdı adam kalkarak dikildi.

Ç

çeŋ çalpara.

(çoŋ) çoŋ et kemiksiz et.

(çıŋ) kula.kım çıŋ etti kulağım çınladı. Çıngırak, leğen vb. şeylerin sesi.

(çıŋ) çıŋ tolu kŏl suyla dopdolu göl. Bir şey son haddine dek dolu ise **çıŋ tolu** denir.

(çıŋ) kula.kım çıŋ etti bu, birincisinden daha fasihtir[2081].

D

(daŋ duŋ) daŋ duŋ etti nēŋ nesne ses çıkardı. "Ses çıkardı" anlamındaki **taŋ tuŋ etti** gibi.

S

saŋ kuş pisliği. Bundan **kuş saŋı** denir **(601)**; "kuş pisliği" demektir.

soŋ bir adamın arkasından gelenler.

soŋ "sonra" anlamında bir kelime. Bundan **sen meniŋ soŋda kel** denir; "sen benim arkamdan yürü" demektir.

soŋ herhangi bir şeyin ve işin sonu. **Bu sö.z soŋında aygıl** denir; "bu sözün sonunu ve kalanını söyle" demektir.

2077 Metinde be yerine ye ile.

2078 Sadece sin'de hareke var. *Yiwilsü.n* de olabilir. Bk. yazma 478: yewül- ~ yiwil-.

2079 Tercümedeki *qutile* harekesizdir; kaf'ta tek nokta vardır; te noktaları ise yoktur.

2080 Tercümede *'ima:retehu* yerine *'ama:tehu* yazılmış.

2081 İki defa yazılan *ḳula.ḳım çıŋ etti* cümlesinin imlasında herhangi bir fark yoktur. *Çıŋ* kelimesinin birinde kalın, birinde ince (*çiŋ*) olması mümkündür.

(sıŋ) kula.kım sıŋ etti kulağım çınladı.

(sıŋ) kömińçe[2082] **sıŋ etti** sivrisinek vızıldadı. Karasinek de vızıldarsa aynıdır.

K (kaf)

(kaŋ) kāz kaŋ etti kaz ses çıkardı. Bu, buna benzer her şeyin çıkardığı sesin anlatımıdır.

(koŋ) koŋ[2083] **et** etin kas kısmı.

K (kef)

küŋ cariye.

(kiŋ) kiŋ nēŋ geniş olan her şey. Atasözü: **Kīŋ tōn opra.ma.s keŋe.şlig bilig arta.ma.s.** Anlamı: Geniş elbise çabuk yıpranmaz; meşveretle aşılanmış akıl bozulmaz. Bu, işi yaparken başkasına danışılması ve kendi başına yapılmaması için söylenir.

M

meŋ kuş yemi. Bu, kuşların gagaladıkları tanelerin adıdır. Atasözü: **Kuş tōrka meŋ üçün ılınu.r**[2084]. Anlamı: Kuş, içindeki yem için tuzağa takılır. Bu, rızık ararken birinin sevmediği bir duruma düşmesi hâlinde söylenir.

meŋ yüzdeki ben. Şiir:

bīriŋ maŋa sö.zkiye[2085]
meŋlig kara tuzkıya
yelwin tuta.r közkiye*
muŋum meniŋ biliŋ e

Diyor ki: Bir hazırlık yap ve bana bir sözcük söyle! Ey kara benli! Ey av tutan büyülü gözlere sahip güzel! Benim bu aşkla neler çektiğimi de bil!

muŋ tāg akıl dişi. Bundan **muŋ tāg öndi** denir; "akıl dişi çıktı" demektir.

muŋ sıkıntı (*miḥnet*). Atasözü: **Erke muŋ tegi.r tāg seŋiri.ŋe yėl tegi.r.** Anlamı: İnsana sıkıntı düşebilir; rüzgârın **(602)** dağın burnunu vurduğu gibi. Sonra ondan (sıkıntı) kaybolur; rüzgârın dağ burnundan kaybolduğu gibi. Dağ burnu yerinde durmaktadır.

mıŋ sayıda bin. Atasözü: **Bīrin bīrin miŋ bolu.r tama tama köl bolu.r.** Anlamı: Birler toplanırsa ondan bin olur; bunun gibi damla arka arkaya damlarsa bununla göl dolar. Bu, bir şey az bile olsa onun kabul edilmesi için söylenir.

N

neŋ nesne, şey. Bundan **bu nē nēŋ ol** denir; "bu şey nedir?" demektir.

neŋ mal. Şiir:

2082 Krş. yazma 223: *köni.çe.*

2083 Atalay *kuŋ*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *koŋ*. Krş. Kırgız *koŋ* "buttaki kaba et" (KS), Kazak *koŋ* "1. hayvanın sağrı eti", *koŋay-* "1. etlenmek, semirmek" (KTS), Hakas *hoŋ it* "fileto, kemiksiz et" (HTS).

2084 Lâm'da hem esre, hem sükûn var.

2085 Ye dişinde nun noktası da var: *sö.zkine, közkine. Tuzkıya* ile kafiyeli oldukları için ye'li okunmaları uygundur.

bulmış neŋig sewer sen

akrun aŋar sewingil[2086]

barmış neŋig sakınma

azra.k aŋar öküngil

Diyor ki: Elde olan malı seviyorsun. Ona yavaş yavaş sevin! Onunla gururlanma! Ola ki senden uzaklaşır. Giden malı umursama ve ona az hayıflan! Çünkü hayıflanmak, onu sana geri döndürmez.

Bunun Misal Olanı

yaŋ nesnenin kalıbı (merkez). Başka şeyler için ölçü ona göre alınır ve onun kalıbına göre yapılır. Bundan **börk yaŋı** denir; "börk kalıbı" demektir. Kâğıttan kanatlar kesilir veya kâğıt yuvarlak yapılır; yahut da çamurdan topa benzer bir şey yapılır. Börkün kumaşı o kalıba göre ölçülür ve onun gibi kesilir. Herhangi bir şeyin kalıbı da aynıdır.

yuŋ ciğere yapışık olan bezemsi et. Bunu erkekler değil, kadınlar yer.

yuŋ yün ve deve tüyü.

yuŋ pamuk (Gossypium). Argu, Yağma ve Karluk lehçesinde.

yiŋ yen.

yiŋ sümük.

İkili baplar bitti.

Harekeleriyle Fa'al, Fa'ul, Fa'il Bâbı

T

Taŋut Türklerden bir kavmin (*ci:l*) adı. Çin yakınında otururlar ve "aslımız Araptır" iddiasında bulunurlar **(603)**.

Kiŋüt Uygur sınırında bir şehrin adı.

siŋüt[2087] karşılığı verilmeyen ve geri gönderilmeyen armağan. Bundan **bu at maŋa siŋüt* birdi** denir; "o, bana bu atı armağan etti." demektir.

tüŋür kadının yakınları. Bunlar da kardeşler, baba ve annedir.

seŋir dağ burnu. Her duvarın kenarı.

siŋir[2088] sinir.

(koŋur) koŋur ün boğuk ses.

(koŋur) koŋur kōy kestane rengi koyun vb.

(kıŋır) kıŋır er şaşı adam. İki gözü de şaşı denilmek istenirse **iki kö.zi kıŋır** denir; "iki gözü şaşı" demektir.

(muŋar) men muŋar aydım ben buna dedim. Bu orada bulunana işarettir.

mıŋar su gözü. Oğuz lehçesi.

2086 Atalay'ın da belirttiği gibi we harfinin noktalarından biri kazınmış; ancak tercüme *sakın-* değil sewin- fiilini gerektiriyor. Esasen nokta kazınmış ama pekiştirme eki *-gil* olarak duruyor.

2087 Sin'de ötre de var.

2088 Sin'de iptal edilmiş üstün de var.

Z

teŋiz deniz.

toŋuz domuz (Susacrofa domestica).

toŋuz on iki yıldan biri.

koŋuz domuzlan, osurgan böceği (Brachynus crepitans).

könüz[2089] yıkıntılardaki keçeleşmiş deve ve oğlak pisliği. Bu da deve pisliği ve sidiğin birbirine karışmış hâlidir.

meŋiz insanın rengi. Bundan **kızıl meŋizlig** denir; "yanağı kırmızı adam" demektir. Bu, çoğunlukla yanak için kullanılır.

müŋüz bütün hayvanların boynuzu.

müŋüz müŋüz bir çocuk oyununun adı. Irmak kıyısında diz çökerek otururlar. Bacaklarının arasını ıslak ve akıcı kumla doldururlar. Sonra elleriyle ona vururlar; birisi **müŋüz müŋüz** (der) ki "boynuz boynuz" demektir. Ona **nē müŋüz** diye sorarlar ki "hangi boynuz" demektir. O da boynuzlu hayvanları sırayla arkaya arkaya saymaya başlar. Diğerleri de tekrar eder. Hayvanları sayarken arada deve, eşek gibi boynuzu olmayan bir hayvanın adı geçer. Aralarından bunu söyleyeni suya atarlar. Atasözü: **Süsege.n**[2090] **u.ḍka Teŋri müŋüz birme.s.** Anlamı: **(604)** Süseğen sığıra Allah boynuz vermez. Bu, insanlara eziyet edeceği bir şey isteyip de onu elde edemeyen için söylenir.

S

(keŋes) keŋes su.w az su. Kolay iş için de aynıdır.

Ş

sünüş kısa mızrak; mızrakla döğüş ve savaş.

Sünüş erkek adlarından.

keŋeş istişare ve işlerde tedbir.

G (gayın)

maŋıg adım. Bundan **anıŋ maŋıgı kö.r** denir; "onun adımına bak" demektir.

K (kaf)

taŋuk hükümdarlar yola çıktığında vb. durumlarda hükümdara verilen ve içinde yiyecek ve ipekli kumaşlar[2091] bulunan hediyenin adı.

taŋuk çevgen vuruşunda topu kaleden (*mine'l-maqbaż*)[2092] geçirene verilen ipekli kumaş parçalarının adı.

2089 Atalay, DTS *künüz*, Clauson, Dankoff-Kelly *könüz*. Krş. Kazak *köŋ* "1. gübre, hayvan gübresi" (KTS), Kırgız *köŋ* "gübre, tezek" (KS), Anadolu ağızları *kön* I "gübre", *kömzek* "ahırdan gübreyi dışarı atmak için açılan delik" (DS).

2090 Atalay, ikinci sin'de sükûn'un üstün yapıldığını, *-egen* ekinin abartma bildirdiğini, Arapça tercümedeki *naṭu:ḥ* kelimesinin de abartma ifade ettiğini belirtiyor. Bizce de Arapça tercümeye uygun olarak kelime *süsegen* okunmalıdır.

2091 Cim'in noktası yok (zeba:bi:ḥ).

2092 "Nesnenin tutulacak yeri" anlamındaki *maqbaż*, burada "Çevgen oyununda topun geçirileceği iki sütun arası (kale)" anlamında olmalı.

taŋuk savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna iliştirilen ipek kumaş.

(sıŋuk) sıŋuk nēŋ kırık nesne. Oğuzlar buna gunnesiz olarak **sınuk** deyip öyle anlatırlar. Kural onlarınkidir; çünkü bu onların "kırıldı" anlamındaki **sındı** sözlerinden alınmıştır. Bunun fiilinde gunne yoktur.

L

(taŋıl) taŋıl[2093] **keyik** ön bacaklarında çizgiler olan ceylan vb.

(çıŋıl çıŋıl) yügü.n çıŋıl çıŋıl etti gem ses çıkardı. Buna benzer her ses de aynıdır.

siŋi.l erkeğin küçük kız kardeşi.

köŋül kalp, gönül (*fu'a:d*), zihin açıklığı ve idrak sür'ati (*fiṭna*). Bundan "akıllı adam" için **köŋüllüg er** denir. Atasözü: **Kö.zden yıra.sa köŋülden yeme yıra.r.** Anlamı: Dostlar gözden uzak kalırlarsa sevgileri de gönülden uzaklaşır. **köŋlüŋ neteg** denir; "gönlün nasıl?" demektir.

Bunun Muzâafı

teŋük[2094] hava.

seŋek su içilen testi ve küp. Oğuzca.

siŋek yerleşik olanların dilinde sivrisinek (Culexpipiens). Göçebeler ise karasineğe (Stomoxis calcitrans) bu adı verirler. Şiir: **(605)**

sende kopar çaḍanla.r
kuḍgu siŋek yılanla.r
dük miŋ kayu tümenle.r[2095]
kuḍruk tügüp yügrüşü.r

Yaz ile kışın münazarasını niteliyor; kış yaza diyor ki: Akrepler, karasinekler, sivrinekler, halka eza veren kurtçuklar, yılanlar sendedir. Kuyruklarını kıvırarak insanlara saldırırlar.

sünük kemik. Atasözü: **Eḍgü er sünü.ki eri.r, atı kalı.r.** Anlamı: İyi adamın kemikleri toprakta erir; onun adı ise ilelebet kalır. İyilik yapması istenene söylenir.

Dörtler

K

tuŋu sağır.

toŋa filleri öldüren bir tür pars (*bebr*). Esas budur; ancak bu isim Türklerde kalmıştır ve anlamı onlarda devam etmektedir. Unvan olarak çok kullanılır. **Toŋa Xān, Toŋa Tigi.n** vb. kullanılır. Türklerin büyüğü olan hükümdar Afrâsiyab **Toŋa Alp Er** olarak adlandırılır;

2093 Atalay, DTS *teŋil*, Clauson, Dankoff-Kelly *taŋıl*. Clauson "bağlamak, sarmak" anlamındaki *taŋ-* ile ilgi kuruyor. Bizce anlam ilişkisi zayıf. Krş. Kırgız *taŋ* III "kuyruk altındaki beyaz leke, benek" (KS), Hakas *taŋ* III "derinin iç tabakasındaki leke" (HTS).

2094 Atalay, DTS *teŋek*, Clauson *teŋig*, Dankoff-Kelly *teŋig* (?). Te'nin noktaları ve hareke yok. Atalay'ın belirttiği gibi yazma 616'daki *teŋitti* kelimesi, ilk harfin te olduğunu tanıklar. Clauson, alfabetik sıraya göre de ilk harfin te olması gerektiğini belirtir. *Kalık* "hava" <*kalı-k* (*kalı-* "havada yükselmek" - Clauson) örneğine göre *teŋük* olmalı.

2095 Atalay dipnotta kelimenin *temen* "büyük iğne" olması gerektiğini ileri sürmüştür. Tekin de bunu doğru saymıştır (Tekin 1989: 192). Ancak "iğne" anlamındaki bir kelimenin burada yeri yoktur. Arapça karşılığı verilmemiş olan bu mısra, Dankoff-Kelly'nin anladığı gibi "binlerce ve on binlerce (thousands and tens of thousands)" olarak anlaşılmalıdır.

anlamı "'bebr' gücünde olan kahraman adam"dır.

sünŋü mızrak, kargı.

(saŋa) saŋa aydım sana söyledim.

(siŋi) bu aş ol siŋi[2096] Bu, sindirilen, hazmedilen yemektir.

Matvî (Katlanmış)

yaŋa ırmağın kenarı ve her nehrin kıyısı. Oğuzca.

(yaŋı) yaŋı nēŋ nesnelerden her yeni olanı.

Yuŋu Barman kasabasına akan büyük ırmağın adı. Burayı, ırmağın kenarına Afrâsiyâb'ın oğlu yapmıştır ve kurucunun adı **Ba.rma.n**, kasabaya ad olmuştur. Bu, İshak peygamber -Allah'ın salatı onun üzerine olsun- oğlu 'Iysû oğlu Rûm'un adının Rum ülkelerine verilmesi gibidir.

Sondaki Gunne

şebiŋ demir çubuk. Çigil lehçesi.

Sidiŋ Köl "Koçŋa.r Ba.şı" yakınında bir gölün adı.

kaḍıŋ kayın ağacı (Fagus orientalis). Atasözü: **Kaḍıŋ kāsıŋa sögüt sö.liŋe**. Daha önce bunun anlamı verilmişti[2097].

kaşaŋ köleye sövüldüğü zaman kullanılır; anlamı "ey aşağılık!"tır. **(606)**

R

buruŋ atış menzili. **buruŋ attı** denir; "bir menzillik attı" demektir.

bürüŋ -rı'yı incelterek- sudaki yüksek dalga (*teyhu:r*)[2098].

(teriŋ) teriŋ teŋiz engin[2099] ve derin deniz. Oğuzlar, her şeyin bol ve derinine **teriŋ** derler. Bundan **teriŋ o.rı**[2100] denir; "dar ve derin dere" demektir. **Teriŋ bilge** denir; "hikmet ve ilmi bol olan âlim ve bilge" demektir.

(tırıŋ) kula.kım tırıŋ etti kulağım tınladı. Bu, benzer bütün seslerin anlatımıdır. Bundan **yāsın tırıŋ ettürdi** denir; "o, yayını seslendirdi" demektir; bu da kirişin sesinin anlatımıdır.

çırıŋ leğen vb.nin sesinin anlatımıdır.

Körüŋ Köl Kâşgar yakınında, su birikintisi gibi bir gölün adı.

2096 Kelimede hareke yoktur.

2097 Bk. yazma 502.

2098 Atalay'in verdiği "yarıklık" anlamı Taymas tarafından düzeltilmiştir (Taymas 1954: 97). Arapça *teyhu:r* kelimesine Clauson "dalga", Dankoff-Kelly "girdap" anlamını vermişlerdir.

2099 Tercümede *efyaḥ* yerine *efyec* yazılmış.

2100 Atalay, DTS, Clauson *urı*, Dankoff-Kelly *o:ri*. Krş. CC *or* I "1. çukur, hendek, su yolu, 2. siper, mevzi" (KpTS), Bülgatü'l-Müştak *oru* "mahzen, hububat ambarı" (KpTS), Hakas *ora* "1. alt kısım, 2. bodrum, kiler, 3. patates saklamak için kazılan çukur" (HTS), Altay *oro* "çukur, yar" (ATS), Kırgız *oroo* II "hububat muhafaza etme için çukur, sarpun", *or* I "çukur, hendek" (KS), Yeni Uygur *ora* "çukur, kuyu" (YUTS), Kazak *or* I "1. derin çukur, hendek, 2. siper" (KTS), Anadolu ağızları *or* I "hendek, düşman saldırısına karşı koymak için düzenlenmiş yer" (DS). Ayrıca krş. yazma 56: *o.ru*.

Z

bizin̡ "biz" anlamındaki **biz** sözünden hitap kef'i ile birleştirilerek çıkarılmış bir kelime. Bundan **bizin̡ ew** denir; "bizim ev" demektir. Bununla "bu nesne bize aittir" anlamı murat edilir.

K (kef)

tegin̡ samur (Martes zibelilina).

L

belin̡ üzerlerine gelen bir düşmandan dolayı kavmin arasına düşen panik.

(belinçi) bir şeyden ürken adama **belinçi kişi** denir.

buluŋ köşe.

tuluŋ gözle kulak arası.

tuluŋ atın gemindeki bir halka (*hene*)[2101]. Yeri, atın kulağı altındadır. Şakak ve başın kayışı onun içinden geçer. Bundan **yügün tuluŋı** denir; "gemin halkası" demektir.

çalaŋ ba.şı[2102] gürültücü ve çok konuşan adam.

çalın̡[2103] **aya.k** Çin kâsesi.

(çalaŋ) çalaŋ[2104] **yi.r** çorak, içinde bitki bulunmayan, yanmış gibi siyah yer.

xulın̡ değişik renklerde olan bir ipeğin adı. Bu, Çin'den getirilir.

kalın̡ kalın (*mihr*). Atasözü: **Kalın̡ bïrse kïz alı.r kere.k bolsa kı.z alı.r**. Anlamı: Kalın verirse bakire gelin alır. Eğer bir şeyi **(607)** istiyorsa ve ona ihtiyacı varsa onu pahalı almak zorunda kalır. Şiir:

birdim saŋa kalın̡
emdi munı alın̡
emge.k menin̡ bilin̡
ugrar tünür bargalı

Damat kayınpedere diyor ki: Sana kalın (*mihr*) verdim, al şunu! Çektiklerimi ve para biriktirmedeki emeğimi bil! Kayınpeder de der ki: o (kayınpeder) gitmeye hazırlanmıştır ve gitmek üzeredir.

kölün̡ su birikintisi. Buraya kuşlar iner.

Bunun Misal Olanı

(yabaŋ) yabaŋ yi.r batak kum. Hayvanların ayaklarının battığı ve çıkarılmasının zor olduğu kum.

2101 Atalay bu kelimenin *hene* değil *ḫalqa* olması gerektiğini düşünür. *Hene* kelimesini Clauson "a small component", Dankoff-Kelly "gear" olarak çevirmişlerdir. Sümer, bunun "halka veya toka gibi bir şey" olduğunu yazar (Sümer 1983: 104).

2102 Derleme Sözlüğü'nde Lapseki'den derlenmiş olan şu söz ilgi çekicidir: *çelim başı* "sırası gelmiş söz".

2103 Atalay, DTS *çelin̡*, Clauson, Dankoff-Kelly *çalın̡*. Clauson, ilk hecenin Çince *ch'a* "çay" ile ilgili olabileceğini düşünüyor. Bizce "alaca, kır" anlamına gelen *çal* ile ilgili: *çal+ın̡*.

2104 Lâm'da iptal edilmiş esre de var.

T

yataŋ[2105] yün ditme yayı.

(yadıŋ) yadıŋ su.w yere yayılan sığ su.

Ş

(yüşeŋ) yüşeŋ tāş pürüzsüz kaya.

L

yalıŋ kılıç yalın kılıç.

(yalıŋ) yalıŋ er çıplak adam. Çıplak olan her şey **yalıŋ**'dır.

yeliŋ bol rüzgâr esen yer. **Bu yeliŋ kūn** denir; "rüzgârlı gün" demektir.

Cim'li Gunne

R

(birinç) birinç nēŋ bir şeyin birincisi. Bu, kurala göre bir kelimedir; az kullanılır.

körünç[2106] bir şeyi seyreden topluluk (*qawm*).

Z

bazınç[2107] ibrişim veya yün çilesi.

büzünç (?)[2108] sapı ve yaprakları kırmızı olan bir bitkinin adı. Bağda yetişir ve ilaç olarak yenir.

F (W)

sewinç sevinç. Atasözü: **Ükü.ş sewinç bulsa katıg oxsunu.r**. Anlamı: Çok sevinçli kişi bir şeye uğrayabilir ve onda üzüntüsü artar. Bir şeyde aşırıya gitmemek için tavsiye edilir. Şiir:

mende bulnur sewinç otı kaḍgu ota.r[2109]

karşı körüp sagdıç anı uçmak ata.r (608)

Diyor ki: Ferahlık ve sevincin ilacı bende bulunur; keder biçilir. Arkadaş benim sarayımı görse, güzelliğinden dolayı ona cennet adını verir.

sakınç keder.

2105 Krş. yazma 453: *yatan*.

2106 Metinde ze ile. Clauson'ın da belirttiği gibi rı'lı maddeler içindedir ve dolayısıyla rı ile okunmalıdır.

2107 Atalay, DTS *bezinç*, Clauson, Dankoff-Kelly *bezenç*. Krş. Hakas *pazım* I "çile, tura, kangal" (HTS), Şor *pazım* "çile, iplik veya yün kangalı" (ŞS).

2108 Atalay (?), DTS *bezinç*, Clauson, Dankoff-Kelly *bezenç*. Kelime harekesiz.

2109 Atalay *atar*, Dankoff-Kelly *otar*. Elif'te üstün var. Tercümeye göre (*yuḥşudu* = biçilir -Taymas'ta "biçer"-) *otar* okunması gerektiğini ilk defa Taymas belirtmiştir (Taymas 1954: 97).

L

kılınç huy. Bundan **eḏgü kılınç** denir; "iyi huy" demektir. Zıddı da aynıdır.

kılınç Kadının işve ve cilvesi. Kadına **üküş kılınçlanma** denir; "çok cilve yapma" demektir.

külünç[2110] gülme.

Bunun Misal Olanı

F

Yawınç[2111] Ila yakınlarında bir şehrin adı.

K (kef)

yükünç namaz. Kıpçak lehçesinde. Bundan **Teŋri.ke yükünç yükündi** denir; "yüce Tanrı için namaz kıldı." demektir.

(yükünç) ol begke yükünç yükündi o, bey vb.ne baş eğdi.

Dörtler

T

(tutunçu) tutunçu ogul adamın evlat edindiği oğul.

R[2112]

(sarınçı) sarınçı[2113] **tāşı** alçı taşı.

karınça karınca. Oğuzca.

Bunun Misal Olanı

yorınça yonca (Trifolium). Oğuzca.

Fa'āl Bâbı

R

sıŋa.r bir şeyin kenarı. Bundan **sıŋa.rdın yorı** denir; "kenardan yürü" demektir.

(muŋa.r) muŋa.r aydım buna söyledim.

mıŋa.r su gözesi. Oğuzca.

2110 Lâm'da esre de var.

2111 Ye noktaları yok ve tek noktalı fe ile.

2112 Metinde ze. Ancak Clauson'un da belirttiği gibi *karınça* maddesi ze değil rı başlığı altında olmalıdır.

2113 Atalay, DTS, Clauson *sazınçı*, Dankoff-Kelly *sarınçı* (?). Clauson, *karınça* ile aynı bölümde olduğu için kelimenin *sarınçı* olması gerektiğini belirtmiş; *sarın-* fiiliyle de etimolojik bir bağı olabileceğini düşünmüştür. Bizce *sarınçı* "sarnıç" demektir; çünkü eski dönemlerde sarnıç, kuyu, hamam gibi yapılarda alçı taşı harcı kullanılırdı. "Sarnıç için kullanılan taş → sarnıç taşı → alçı taşı" şeklinde bir semantik yöneliş söz konusudur. Nitekim "alçı taşı"nın Arapçası olan *şuhru:c* da hem "sarnıç yaptı" hem de "alçı ile sıvadı" anlamına gelen *şahrece* kökünden yapılmıştır. Ayrıca krş. Anadolu ağızları *sarınç* "kuyu, sarnıç" (DS).

N

yaŋa.n[2114] sadece başı beyaz olan alakarga (Garrulus glandarius).

(saŋa.n) saŋa.n nēŋ tadı buruk her şey.

Bunun Misal Olanı

G (gayın)

yoŋa.g beye (birini) çekiştiren ve gammazlayan. Bunlardan **anı yoŋa.g yoŋa.dı** denir; "o, onu sultana gammazladı" demektir.

K (kaf)

yaŋa.k ağzın iki tarafında, dişlerin oturduğu kemik.

yaŋa.k herhangi bir şeyin yanı. "Kapının kenarı" için de bundan **kapug yaŋa.kı** denir.

N

yaŋa.n fil. Oğuzlar bunu bilmez.

Harekeleriyle Fa'lā Bâbı

R

Teŋri yüce ve aziz Allah. Atasözü: **Toyın tapugsa.k Teŋri sewinçsiz**[2115]**. (609)** Kâfirlerin din adamı Yüce Allah'a ibadet eder; ancak Allah sübhânehu ve taalâ onun işinden razı değildir. Bu, karşı tarafın iyi karşılayacağını uman; fakat karşı tarafın hoşlanmadığı bir işi yapan için söylenir. Şiir:

tün kün tapun Teŋri.ke boynamagıl

korkup aŋar eymenü oynamagıl

Diyor ki: Gece gündüz yüce Tanrı'ya ibadet et ve isyan etme! Ondan ürk ve kork; ona karşı hayâ ve korku içinde ol ve oynama!

teŋri kâfirler -yüce Tanrı onları yok etsin- göğe **teŋri** derler. Aynı şekilde gözlerine büyük görünen büyük dağ, ağaç gibi şeylere de **teŋri** adını verirler ve bu gibi şeylere secde ederler. Bundan "bilgin" için de **teŋrike.n**[2116] derler. Sapkınlıktan Allah'a sığınırız.

toŋra[2117] vücudun kiri.

(öŋre) er öŋre[2118] **yattı** adam ense (sırt) üstü yattı.

(töŋre) er töŋre[2119]**tüşti** adam yüz üstü düştü.

2114 Atalay *yaŋan*, DTS *yaŋan (taŋan?)*, Clauson, Dankoff-Kelly *taŋa:n*. İlk dişte nokta ve hareke yok; ancak yazma 551'de sonradan konmuş gibi görünse de ye noktaları var. Ayrıca krş. Anadolu ağızları *yaŋal ~ yanal* I "3. alaca, açıklı koyulu, değişik renkli (genellikle hayvan için)" (DS), Altay *caŋalbay* "kanarya" (ATS).

2115 Tek noktalı fe ile.

2116 Bk. yazma 613'te *teŋrike.n* ile ilgili dipnot.

2117 Atalay, DTS *tuŋra*, Clauson, Dankoff-Kelly *toŋra*. Kelime, Clauson'a göre hapax legomenon. Oysa krş. Anadolu ağızları *toŋra* "deri üzerinde biriken kir tabakası, el ve ayaklardaki kirli çatlaklar" (DS).

2118 Rı yerine dal yazılmış. Atalay, DTS *uŋra*, Clauson, Dankoff-Kelly *öŋre*. Kelimenin *öŋ*'den geldiği açıktır. Burada "öne doğru"dan kasıt, yüzün yere değil havaya bakmasıdır. Ayrıca yer ve zaman isimlerinin anlamca karıştırılması evrensel bir dil bilimi olayıdır.

2119 Metinde rı yerine dal yazılmış. Atalay, DTS *tuŋra*, Clauson, Dankoff-Kelly *töŋre*. Krş. Hakas *töŋ* "tepe, yükseklik"

tünşü[2120] fener.

çeŋşü[2121] küçük hırka.

Çaŋşı[2122] Hotan beyinin[2123] adı. Çünkü bu beldeyi o fethetmiştir. Onun (*çaŋşı* sözünün) **Cemşîd**'den çevrilmiş olduğunu söylerler.

K (kef)

meŋgü ebedî olan şey ve ebedî oluş. Bu, hem isim, hem mastardır. **meŋgü aju.n** denir; "sonsuzluk yurdu (cennet)" demektir. şiir:

togup[2124] **takı kalmadı meŋgü eren**

ajun küni yulduzı tutçı toga.r

Zamanı niteleyerek diyor ki: Doğan, sonsuza kadar yaşamamıştır. Dünyanın güneş ve yıldızları ise her zaman doğar ve yıpranmazlar.

çaŋlı maŋlı[2125] bir çocuk oyununun adı. Araplar bunu "*dewda:t* (kızak)" diye adlandırırlar.

kaŋlı üzerinde yük taşınan araba.

Kaŋlı Kıpçaklardan büyük bir adamın adı.

salŋu kendisiyle taş atılan sapan.

şüŋle (*du'bu:b*)[2126]. **(610).** Argu ülkesinde bir bitki. Kökü eşelenerek çıkarılır ve yenir.

kalŋu[2127] suyun üzerinde batmadan durma. Bundan **suwda kalŋu.la.dı** denir: "o, su üstünde batmadan durdu" demektir.

közŋü ayna.

Bunun Misal Olanı

yaŋku yankı (*bintu'l-cebel*). Bu da sadadır. Atasözü: **Yazma.s atım yagmur yaŋılma.s bilge yaŋku**. Mahir ve şaşmaz atıcı yağmurdur; çünkü onun hedefi yeryüzüdür ve o da geniştir; atışında hata yapmaz. Her hususta doğru söyleyen âlim de yankıdır; çünkü o, sen nasıl bağırırsan sana öyle cevap verir. Bu, bir şeyde hata yapıp özür dileyene söylenir.

L

yalŋu[2128] Cariyelerin bir oyununun adı. İpin uçları ağaca veya direğe bağlanır. İpin ortasında cariye oturur; yere ayağıyla vurur[2129] ve sallanır; bir yükselir, bir alçalır.

(HTS), Altay *töŋ* "tepe, yükselti" (ATS), Kırgız *döŋ* "tepe, yüksek yer" (KS). *Töŋre*'nin tam anlamı "tepe üstü" olmalı.

2120 Atalay, DTS *tüŋşü*, Clauson, Dankoff-Kelly *tuŋşu*.

2121 Atalay, DTS *çeŋşü*, Clauson, Dankoff-Kelly *çaŋşu*.

2122 Atalay, DTS *çeŋşi*, Clauson, Dankoff-Kelly *çaŋşı*. Clauson'a göre Çince *ch'ang shih* sözünden.

2123 Metinde *emi:r* değil *emi:re* yazılmıştır.

2124 Bk. yazma 271'de *togdı* ile ilgili dipnot.

2125 Atalay, DTS *çeŋli meŋli*, Clauson, Dankoff-Kelly *çaŋlı maŋlı*. Clauson "çatal matal" oyunuyla ilgi kuruyor.

2126 Ahterî'de *du'bu:b*: "hububattan bir türlü nesne".

2127 Lâm'da iptal edilmiş esre var.

2128 Lâm'da iptal edilmiş esre var.

2129 Tercümede *rakeżat* yerine *rakeża* yazılmış.

K (kef)

yinçge herhangi bir şeyin incesi. Bundan **yinçge torku** denir; "ince ipek" demektir.

yinçge kīz odalık.

(yinçge) yinçge kişi mütedeyyin ve sürekli ibadet eden insan.

yeŋge ağabeyin zevcesi.

Fa'ālū Bâbı

taya.ŋu[2130] kelimenin aslı "hâcib" (mabeyinci) anlamındadır. Sonra "hâcib" adı yayıldı ve bu bırakıldı. Aslı, "dayandı" anlamındaki **tayandı**'dır. Hükümdar hâciplere dayanır (güvenir); dileklerini ona (hükümdara) ulaştırsın ve sonra ondan cevap getirsin diye reaya da ona güvenir.

Bunun Misal Olanı

(yaŋı.la) ol īşıg yaŋı.la kıldı o, işi yeniledi ve ona ikinci defa başladı.

Üçlü baplar bitti.

DÖRTLÜ BAPLAR

Harkeleriyle Fa'lel ve Fen'al Bâbı

Ç

teŋgüç (611) yarım arşın yüksekliğindeki herhangi bir şey. Tencere vb.nin ayakları gibi.

seŋgeç[2131] fındık küçüklüğünde bir elma türünün adı. Tatlıdır.

R

suŋkur yırtıcı kuşlardan birinin adı (Falco rusticolus). **Togrıl**'dan daha küçüktür.

koçŋa.r koç. Atasözü: **İki koçŋa.r başı bīr eşiçte**[2132] **bışma.s**. Anlamı: İki koç başı bir tencerede pişmez. Bu, iki bey veya başkasının bir şehir için dalaştıklarında birinin oradan mutlaka çıkması gerektiğini anlatmak için söylenir.

Koçŋa.r Ba.şı bir şehrin adı.

Ş

(kaŋdaş) kaŋdaş kadaş babaları bir, anaları ayrı çocuklar. Atasözü: **Kaŋdaş kama**[2133] **uru.r ögdaş**[2134] **örü tarta.r**. Anlamı: Aralarında nefret olduğu için baba bir kardeşler birbirlerini

2130 Te için tek nokta konmuş; ye'nin noktaları konmamış.

2131 Kef'in keşidesi unutulmuş ve lâm gibi yazılmış. Ayrıca Atalay'ın belirttiği gibi vezne göre *seŋeç* değil *seŋgeç* olmalı. Krş. yazma 229: *sengeç*.

2132 Şın'da üstün var.

2133 Kaf'taki hareke belirsiz bir ötre. Krş. Yazma 277: *kam-*.

2134 Metinde *igdiş*. Anlama göre *ögdaş* (anaları bir) olmalı.

acımasızca döverler. Ana bir kardeşler ise aralarındaki sevgiden dolayı birbirlerine yardım ederler.

G (gayın)

(muŋlug) muŋlug er mihnet çekmiş adam.

K (kaf)

(taŋsuk) taŋsuk nēŋ şaşırtıcı ve hoş gelen herhangi bir şey. Bundan **taŋsuk aş** denir; "adamın ara sıra bulabildiği nefis yemek" demektir.

tırŋak tırnak.

kırŋa.k satıra benzer bir kesici. Onunla et ve hamur kesilir.

kazŋuk[2135] kazık. Bundan "kutup yıldızı" için **temür kazŋuk*** denir; yani demir bir çividir ve gök onun etrafında döner.

(çıŋrak) çıŋrak[2136] **ün** gür ve pürüzsüz ses.

kaŋrık[2137] (*ḫanek*) damak; gaga.

(kaŋsık) kaŋsık ata üvey baba.

kaŋsık ogul evlatlık.

kalŋuk[2138] baştaki kepek[2139]. Kürk ve deri gibi şeylerde, yapışkan bir şey yüzünden meydana gelen büzülme.

K (kef)

tünlük dünlük (tepe penceresi)

çeŋlik[2140] sarmaşık otu (Hedera helix).

köŋlek gömlek.

L

diŋge.l[2141] kemiğin baş kısmı; ön kol kemiği; kalça.

2135 Ze'de ötre var. Vezne göre sükûnlu okunmalı.

2136 Cim'de iptal edilmiş üstün de var; *ŋ*'de hem sükûn hem esre var.

2137 Kelimede hiç hareke yok. Atalay, DTS *kaŋrak*, Clauson *koŋra:k*, Dankoff-Kelly *kaŋrık* (?). Kelimenin Arapça karşılığı olan *ḫanek* "damak" üzerinde Atalay'ın tereddüdü olmuş ve bu Arapça kelimenin *culcul* "zil" yerine yanlışlıkla yazıldığını ileri sürmüştür. Clauson işi daha da ileri götürerek kelimeyi *koŋrak* okumuş ve Arapçasını da *el-cank* "cymbal = büyük zil (müz.)" olarak düzeltmek istemiştir. Her ikisinin gerekçesi de bazı lehçe ve ağızlarda "zil" anlamında *koŋırak ~ koŋragu* kelimelerinin bulunmasıdır. Fakat yazmada *ḫanek* kelimesinin imlası çok açıktır. Nihayet Dankoff-Kelly Kitâbü'l-İdrak'te "geniz" anlamındaki *kanrık* kelimesini tespit ederek bizce hem kelimenin doğru okunmasını hem de bir yanlıştan dönülmesini sağlamışlardır.

2138 Lâm'da esre var.

2139 Tercümede *xaza:ze* yerine *xara:ze* yazılmış.

2140 Sadece *ŋ*'de hareke var.

2141 Kelime harekesiz. Atalay *dangal*, DTS *daŋal*, Clauson *deŋge:l*, Dankoff-Kelly *deŋge:l* (?). Anlamda da sorun vardır. Yazmadaki *ku'bure* kelimesine Atalay "saman kesmiği", DTS "soçleneniye kamışa (kamış boğumu)", Clauson "knuckle (eklem, boğum), a knot in a (corn) stalk (buğday sapı boğumu)", Dankoff-Kelly "node or knob (düğüm, boğum)" anlamlarını vermişlerdir. Kanar 2009: 1459'da *ku'bere* kelimesi "1.ön kol kemiği, 2. kalça" anlamındadır. Ahterî'de *ku'bure*'nin bir anlamı da "ru'ûs-i izâm" (Kemiklerin baş tarafları)" dır. Derleme Sözlüğü'ndeki şu veri bu anlamlar ile örtüşmektedir: *dingil* III "1. omuz, 2. bacak".

Bunun Misal Olanı

yeŋgeç yengeç. Oğuz lehçesinde.

S

(yalŋu.s) yalŋu.s er yalnız adam vb. **(612).** Atasözü: **Yalŋu.s kāz ötme.s**. Anlamı: Tek başına, yalnız kaz bağırmaz. İş yapılırken başkasından yardım istemek için kullanılır.

K (kaf)

yaŋrak dağdan inen dönemeçli yol. Oradan vadinin dibine su akar; adam oradan sıçrayarak vb. şekilde yürüyebilir.

(yaŋşak) yaŋşak er geveze adam.

Yalŋuk[2142] Âdem (sav.)'in adı. Atasözü: **Yalŋuk oglı yōka.ḍu.r, eḍgü atı kalı.r**. Anlamı: Âdemoğlu ölerek yok olur; eğer hayırlı ve iyilikte bulunan biri ise onun zikri ve adı kalır. İyilik yapılması için söylenir.

yalŋuk genel olarak insan. Şiir:

yagı erür yalŋukuŋ nēŋi tawa.r

bilig eri ya.gısın nēlük sewe.r

Diyor ki: İnsanoğlunun malı kendisine düşmandır. Akıl sahibi bir insan düşmanını niçin sever (ki)?

yalŋuk odalık. Oğuz, Kıpçak ve Suvarların lehçelerinde.

yaŋluk olaylarda, konuşmada ve işte vb.de hata.

Bunun (Sonu) Gunnelisi

tapçaŋ üç ayaklı, hamur tahtası şeklinde bir şey. Bağ bekçisi üzüm koparmak ve salkımlara ulaşmak için bunun üzerine çıkar. Kençek lehçesinde.

çalpaŋ cıvık çamur.

Ş

(çıwşa.ŋ) çıwşa. ŋ[2143] **çagır** ekşi meyve suyu.

çewşe. ŋ[2144] koyunun yününü kırkmada kullanılan makas. Çigil lehçesi.

çawşa. ŋ[2145] bulanık gören.

kewşeŋ[2146] harmanı temizledikten sonra gelen kimseye verilen yiyecek şeklindeki hediyenin adı.

2142 Lâm'da esre var.

2143 Tek noktalı fe ile.

2144 Tek noktalı fe ile. Atalay, DTS *çefşeŋ*, Clauson, Dankoff-Kelly *çawşa:ŋ*. Krş. Anadolu ağızları *çevşen* I "küpenin kulağa takılacak yeri" (DS).

2145 Atalay, DTS *çevşeŋ*, Clauson, Dankoff-Kelly *çawşa:ŋ*. Clauson, Kitâbü'l-İdrak'te *çawçan* "küçük baykuş" kelimesini tespit ediyor. Krş. Anadolu ağızları *çapar ~ çıpar ~ çıpır* I "1. sarışın, mavi veya yeşil gözlü, çilli insan", *çipiş* "gözü iyi görmeyen, gözünü kırparak bakan" (DS).

2146 Kelimede hiç hareke yok. Fe, tek noktalı. Şın noktaları da yok; ancak şın başlığı altında olduğu için *ş* ile okumak gerekir.

L

suwla. ŋ yıga.ç gövdesinde hiçbir dalı olmayan ağaç.

suwla. ŋ saç kıvırcık olmayan saç.

K (kaf)

kalkaŋ kalkan. **Kalkan** şekli de vardır.

Bunun Menkus Olanı

(taylaŋ) taylaŋ er zarif, boyu latif, aydınlık renkli, temiz elbiseli adam. Bu, daha çok **(613)** delikanlılar için kullanılır. **Taylaŋ yigit** denir; "titiz ve zarif genç" demektir.

Bunun Cim'lisi

G (gayın)

kazganç kazanç.

K (kaf)

korkunç korku.

K (kef)

tezginç dağ vb.lerinin dönemeçleri. Aynı şekilde **tezginç yōl** denir; "kıvrılmış yol" demektir.

Bunun Misal Olanı

yörgenç yol vb. şeylerde kıvrım ve dönemeçler bakımından **tezginç** gibidir.

yörgenç ağaca sarılıp onu kurutan bir bitkinin adı, sarmaşık (*'aşeqa* – Hedera helix).

Fa'lelū Bâbı

G (gayın)

koŋragu ziller.

koŋragu kulak ardı kemiği (*xuşşa:'*)[2147]. Kulağın altındaki kemik çıkıntısı.

K (kef)

(seŋregü) seŋregü at sakağı (ruam) hastalığına yakalanmış at. Burnundan irin gibi sümük akar. Burnundan devamlı sümük akan çocuklara da bununla sövülür.

2147 Tercümede *xaşa:*.

Bunun Misal Olanı

yiŋdegü "ey burnundan sümük akan" anlamındadır. Çocuklara söverken kullanılır.

BEŞLİ (BAP)

Harekeleriyle Fa'anlāl Bâbı

K (kaf)

sınarsuk terki (*qaţa:t*). Bu, at üzerinde ikinci binicinin oturduğu yerdir.

K (kef)

münüzge.k elin nasırı. Bu, işten dolayı oluşan sertliktir.

Sondaki Gunne

karaŋgu karanlık.

(kazınku) yıp kazınku boldı ip çözülemeyecek şekilde birbirine karıştı ve düğümlendi.

Bunun Misal Olanı

G (gayın)

(yaŋılga.n) yaŋılga.n er kendisine herhangi bir şey sunulduğunda unutan ve hata yapan adam.

Bunun Bir Türü

teŋilgüç[2148] çaylak (Milvus migrans). Oğuzca. Bu, bir kuştur.

N

teŋilgü.n* diğer Türklerin dilinde çaylak (Milvus migrans).

teŋrike.n[2149] kâfirlerin dillerinde âlim ve mütedeyyin.

2148 *ŋ* ve *l*'de hareke yok. Atalay, DTS *teŋelgüç, teŋelgün*, Clauson, Dankoff-Kelly *teŋlegü:ç, teŋlegü:n*. Clauson kelimelerin *teŋle-* "(havada) kendini dengede tutmak" fiilinden geldiğini düşünür. Ancak *teŋ-* "havaya yükselmek" fiili de kök olarak düşünülebilir. Krş. Başkurt *töylögen* "çaylak" (KTLS), Kazan Tatar *tilgen ~ tilegen* "çaylak" (KTTS), Osm. *dülengeç ~ divlengeç* "tuygar ve kuyruksalan cinsi" (Ş. Sami), Yugoslavya göçmenleri *dölengeç* "çaylak" (DS). Clauson, Sagay ve Şor *teglegen, tegligen*, Lebed *teligen*, Hakas *tegilgen*, Tuva *de:ldigen* verilerini aktarır.

2149 Atalay *teŋrigen*, DTS *teŋirken*, Clauson, Dankoff-Kelly *teŋrike:n*. Clauson'ın da belirttiği gibi kelime Ongi yazıtında *k* ile birkaç defa geçmektedir.

BUNUN ALTILISI

K (kaf)

yaŋalduruk kepeneğin omuzlarına dikilen keçe parçası. Tipi ve yağmurdan korunmak için başa örtülür.

Bu kitapta iki sükûn yan yana gelmemiştir; çünkü gunne ağırdır; **(614)** iki sükûnun yan yana gelmesi de ağırdır; konuşmada bunları telaffuz etmek zor olur. Onun için akıcı *(ẕela:qa)* harflerle gelmiştir ki telaffuz kolaylaşsın. Nadir bir örnek vardır; o da **sö.zŋri**[2150] **ki.şi** demeleridir; "geveze insan" demektir. Bu kelimede rı (*r*) vardır; o da akıcı harflerdendir ve telaffuzun akışını kolaylaştırır. Anla bunu!

Gunneli isim bapları bitti.

2150 Nun noktası konulmamış.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
BUNDAN (GUNNEDEN) FİİLLER KİTABI

İKİLİ BAP

T

(teŋ-) kuş teŋdi[2151] kuş havalandı. Ok da göğe doğru fırlatılıp gözden kaybolursa **ok teŋdi*** denir. **teŋe.r*** "ok havalandı" demektir. **teŋme.k***.

(taŋ-) ol anıŋ başın taŋdı o, onun başını baş bağı ile bağladı. Herhangi bir şeyi ip vb. ile kuvvetli bir şekilde bağlarsan yine aynıdır. **taŋa.r, taŋma.k**.

(toŋ-) su.w[2152] **toŋdı** su vb. dondu.

(toŋ-) er toŋdı adam soğuktan donup öldü. **toŋa.r, toŋma.k**.

S

(siŋ-) aş siŋdi yemek sindi.

(siŋ-) su.w* yi.rke siŋdi su yere battı (emildi).

(siŋ-) sö.z könülke siŋdi söz gönüle tesir etti ve işledi. **siŋe.r, siŋme.k**.

(siŋ-) ördek kamışka siŋdi[2153] ördek vb. kamışlık veya eşya döküntülerinin arasına girip[2154] saklandı. Herhangi biri bir şeye girerse, mesela adam bir insanın evine vb. yerlere izinsiz girerse yine aynıdır. **siŋe.r, siŋme.k**.

2151 Te noktaları yok. Diş üzerinde oynanmış ve sin'e benzetilmiş. Harfin altında esre var. Çekimde tek diş nettir; ancak noktalar ve harekeler yine yok. Yazma 616'daki *teŋitti* örneğinde ve çekimlerinde te noktaları ve hareke açıktır.

2152 Tek noktalı fe ile.

2153 Sin'de iptal edilmiş ötre de var.

2154 Tercümede *tedexxale* yerine *tedxulu* yazılmış.

M

(mön̡-) at mön̡di at ayaklarını toplayıp tekme attı. **mön̡e.r, mön̡me.k.**

Bunun Misal Olanı

(yen̡-) er anı yen̡di (615) adam bir şeyde onu yendi. Oğuz ve Kıpçak lehçesi. **yen̡e.r, yen̡me.k.**

ÜÇLÜ BAP

Harekeleriyle, Ortası Harekeli Fa'aldî (Bâbı)

R

(ten̡ür-) er ok ten̡ürdi[2155] adam okunu göğe fırlattı ve (ok) orada kayboldu. Elinden kuşu uçurup havalandırırsa yine aynıdır. **ten̡ürür*, ten̡ürme.k*.**

(sin̡ir- ~ sin̡ür-) ol tançu sin̡irdi o, lokma vb.ni yuttu. **sin̡ürür**[2156]**, sin̡ürme.k.**

(sin̡ir- ~ sin̡ür-) yāgnı teri.ke sin̡irdi yağı deriye yedirdi. **sin̡ürür*, sin̡ürme.k*.**

(kon̡ur-) er yıga.ç kon̡urdı adam ağaç vb.ni kökledi. Rüzgâr da bir şeyi köklerse aynıdır. **kon̡urur, kon̡urma.k.**

(kīn̡ür-) er ewin kīn̡ürdi adam ev vb.ni genişletti. **kīn̡ürür, kīn̡ürme.k.**

Z

(tan̡ız-) er öpke.sinde tan̡ızdı adam kabardı (*işme'edde*?). Bu, öfkeden kabarmasıdır.

(tan̡ız-) öpke tan̡ızdı ciğer şişti. Bu, pişirmek için içine sirke ve hardal konmasıdır. Böylece dolup şişer. **tan̡ızar, tan̡ızma.k.**

Ş

(ten̡eş-) ten̡eşdi nēn̡ bir şey bir şeyle denkleşti. Şiir:

menin̡ bile kėn̡eşdi
bilgi man̡a ten̡eşdi
eren bile sünüşdi
alpla.r başın ol yuva.r

Savaşta kendisine danışan bir adamı niteleyip dedi ki: O bana danıştığı zaman benim aklımla onun aklı denkleşti. Vuruşmada, yiğitlerin başlarını top gibi yuvarlayarak adamlarla birlikte onları kovaladı. **ten̡e.şür, ten̡eşme.k.**

(tön̡üş-) er tön̡üşdi[2157] adam susarak başını eğdi. **tön̡üşü.r, tön̡üşme.k.**

2155 Te'nin noktaları yok. Bk. yazma 615'te *ten̡di* ile ilgili dipnot.

2156 *n̡*'de hem ötre hem esre var.

2157 Bk. yazma 428'de *tön̡itti* ile ilgili dipnot.

(toŋuş-) toŋuz toŋuşdı[2158] domuz gözünü dikti ve insana saldırmaya hazırlandı. Adam da bir işi kabul etmede ağırdan alıp tereddüt ederse ve o işten nefret edip işine gözünü dikerse yine aynıdır **(616)**.

(toŋuş-) er toŋuşdı* toŋuşu.r, toŋuşma.k[2159] (anlam bir önceki maddede).

(siŋiş-) sūwla.r kamug siŋişdi sular çekildi. Herhangi bir sıvının parçacıkları bir başka şeye girerse yine aynıdır. **siŋişü.r, siŋişme.k.**

(sünüş-) ikki er birle sünüşdi savaşta iki adam birbirleriyle mızraklaştı. **sünüşü.r, sünüşme.k.**

(kėŋeş-) ol maŋa kėŋeşdi o, bana danıştı. **kėŋe.şür, kėŋe.şme.k.**

K (kaf)

(oŋuk-) anıŋ yūzi oŋuktı onun yüzü hastalık vb. şeylerden dolayı süzüldü.

(oŋuk-) barçın oŋuktı ipekli kumaşın tazeliği, güzelliği, parlaklığı ve çekiciliği gitti. **oŋuka.r, oŋukma.k**. Buna benzer her şey de aynıdır.

(muŋuk-) er muŋuktı adam mihnet çekti ve zorlandı. **muŋuka.r, muŋukma.k.**

L

(oŋul-) sökel oŋuldı hasta iyileşti.

(oŋul-) īş oŋuldı karışık iş düzeldi. **oŋulu.r, oŋulma.k.**

(ünül-) yıga.ç ünüldi ağaç vb. oyuldu. **ünülü.r, ünülme.k.**

(taŋıl-) taŋıldı ba.ş adam başını bağlattı.[2160] Herhangi bir şey bir iple bağlanırsa yine aynıdır. **taŋılu.r, taŋılma.k.**

(tünül-) er īştın tünüldi[2161] adam işten ümidini kesti.

N

(taŋın-) er başın taŋındı adam başını bağladı ve bunu kendi başına yaptı. **taŋınu.r, taŋınma.k.**

Muzâaf

(tönüt-) er başın tönütti[2162] adam vb. başını eğdi. **tönütü.r, tönütme.k.**

(teŋit-) er okın teŋitti adam okunu göğe fırlattı. **teŋitü.r, teŋitme.k**[2163].

(kiŋit-) er ewin kiŋitti adam ev vb.ni genişletti.**kiŋitü.r, kiŋitme.k.**

2158 Atalay *toŋuş-*, DTS *tönüş-*, Clauson, Dankoff-Kelly *tünüş-*. Clauson kelimenin, *tünül-* "ümit kesmek; vazgeçmek" ile köktaş olabileceğini düşünmüşse de iki fiil arasında anlam bağlantısının açık olmadığını da ifade etmiştir. Bizce fiil, *toŋuz* ile köktaştır ve ana anlam "domuz gibi bakmak"tır.

2159 Kef, kaf'a çevrilmiş.

2160 Anlam, Türkçe metne uymuyor; "baş bağlandı" olmalıydı.

2161 Atalay *toŋul-*, DTS *tönül-*, Clauson, Dankoff-Kelly *tünül-*. Krş. Kırgız *tünül-* "vazgeçmek, yüz çevirmek, ebedî olarak vedalaşmak, umudu kesmek" (KS), Kazak *tünil-* "umudunu kesmek, inancını kaybetmek" (KTS), Kar.-Mal. *tünül-* "umudu kesmek" (KMTS), Başkurt *tönöl-* "ümit kesmek" (BTH).

2162 Bk. yazma 428'de *tönitti* ile ilgili dipnot.

2163 Kef, kaf'a dönüştürülmüş.

Dörtler

K (kef)

(ki.ŋe-) ol maŋa ki.ŋe.di o, işini benimle birlikte planladı. **ki.ŋe.r, ki.ŋe.me.k.**

(kiŋü-) yi.r kiŋü.di yer vb. genişledi (617). **kiŋü.r, kiŋü.me.k.**

Bunun Lefîf Olanı

(yoŋa-)ol anı begke yoŋa.dı o, onu beye vb.ne gammazladı. **yoŋa.r, yoŋa.ma.k.**

DÖRTLÜ BAP

Harekeleriyle Fa'leldî (Bâbı)

R

(teŋtür-) ol kuş teŋtürdi[2164] o, kuşu ve oku uçurdu. **teŋtürür, teŋtürme.k.**

(tönder-) ol aya.k tönderdi o, kap vb.ni ters çevirdi. **tönderür, tönderme.k.**

(siŋdür-) süçig aşıg siŋdürdi şarap, yemek vb.ni hazmettirdi. **siŋdürür, siŋdürme.k.**

(siŋdür-) ol anı ewke siŋdürdi[2165] o, onu (eve) soktu ve evdeki insanı araştırttı (evdeki insan hakkında bilgi toplattı)[2166]

(muŋkar-) ol anı muŋkardı o, onu zorladı ve bunalttı. **muŋkarur, muŋkarma.k.**

(teŋger-) ol bir nēŋni birke teŋgerdi[2167] o, iki şeyi denk hâle getirdi. **teŋgerü.r*, teŋgerme.k*.**

Ş

(teŋleş-) bir nēŋ birke teŋleşdi bir şey bir şeyle denkleşti. **teŋleşü.r, teŋleşme.k.**

(tıŋlaş-) ol meniŋ birle sö.z tıŋlaşdı[2168] o, söz dinlemede benimle yarıştı. **tıŋlaşu.r*, tıŋlaşma.k.**

(taŋlaş-) kişi.le.r bu īşıg taŋlaşdı insanlar bu işe şaşırdı. **taŋlaşu.r, taŋlaşma.k.** Şiir:

ördi bulıt ıŋraşu

aktı akın müŋreşü[2169]

2164 Birinci te'de ötre var.

2165 Sin'de iptal edilmiş ötre de var.

2166 Tercümedeki *eḫasse* kelimesini Clauson *exasse*, Dankoff-Kelly *ecesse* olarak düzeltmiştir. Biz ikincisini Türkçe metne daha uygun bulduk (eve sindirdi = eve gizlice soktu).

2167 Te-nun-kef-rı ile yazılmış. Vezne göre *teŋger-* olmalı.

2168 Te'de iptal edilmiş üstün de var.

2169 Atalay, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *müŋreş-*. Tekin ise *möŋreş-* (Tekin 1989: 98, 189). Burada "şarıldamak", fakat genellikle "böğürmek, haykırmak, ağlamak" anlamındaki bu fiil lehçelerde şu şekildedir: Türkiye Türkçesi *böğür-*, Azer. *böyür-*, Türkmen *bö:ğür-*, Özbek *bökür-*, Kazak *möŋire-*, Kırgız *mö:rö-*, Yeni Uygur *möri-* (KTLS), Altay *möörö-* (ATS), Hakas *müüre-* (HTS), Şor *müüreş* "inek böğürtüsü..."(ŞS), Tuva *mööre-* (TvTS); fakat Başkurt ve Kazan Tatar *möŋre-* (KTLS). Başkurt ve Tatar Türkçelerindeki *ö*, Eski Türkçede *ü* olmasını gerektirir.

kaldı bodun taŋlaşu

kökrer[2170] **takı maŋraşu.r**

Yağmuru niteleyerek diyor ki: Bulut gürleyerek belirdi. Ondan şarıl şarıl seller aktı. İnsanlar şaşkınlık içinde kaldılar. Şimşek çakıyor, gök gürlüyor ve yıldırım beliriyor.

(meŋdeş-) ikki ura.gut meŋdeşdi iki kadın birbirlerinin saçını yoldu. Her biri diğerinin saçını yakaladı. Bu, "*mufa:'ale*" yolu iledir. **meŋdeşü.r, meŋdeşme.k.**

Bunun Bir Türü

Ş (618)

(müŋeş-) ol meniŋ birle müŋeşdi[2171] o, at vb.ne benimle beraber bindi. **müŋeşü.r*, müŋeşmek***.

N

(küŋren-) er īşka küŋrendi[2172] adam[2173] işe başlamada huysuzlaştı ve kendi kendine gizli bir şeyler söyledi (söylendi). **küŋrenü.r*, küŋrenme.k*.**

(kïŋrün-) ol kïŋründi adam, bir süre nimet içinde genişledi. **kïŋrünü.r, kïŋrünme.k.**

(teŋlen-) er īşın teŋlendi adam işini planladı. **teŋlenü.r, teŋlenme.k.**

Bunun Misal Olanı

(yeŋşür-) ol isig sūwug tumlugka yeŋşürdi[2174] o, sıcak suyu ılıklaşıncaya kadar soğuk suya kattı. **yeŋşürür*, yeŋşürme.k*.**

(yaŋkur-) er yaŋkurdı adam, sanki çağrılmış gibi veya bir ses veya bir hareket duymuş gibi sağına soluna döndü. **yaŋkura.r, yaŋkurma.k.**

Harekeleriyle Fa'lādī Bâbı

D

(soŋda-) ol yagı.nı soŋda.dı o, düşmanı takip etti ve peşinden gitti. Herhangi bir şeyin peşinden gidip onu yakalamak isterse yine aynıdır. **soŋda.r, soŋda.ma.k.**

(meŋde-) ol anıŋ saçın meŋde.di o, onun saçını yoldu. Şiir:

uḍu[2175] **barıp soŋdadı**

tegre[2176] **turup aŋdıdı**

2170 Bk. yazma 336'da *kökrelim* ile ilgili dipnot.

2171 Mim'de esre de var.

2172 Kef'teki üstün ötreye dönüştürülmüş. Atalay, DTS, Clauson *küŋrendi*, Dankoff-Kelly *keŋrendi*. Krş. Hakas *küŋüre-* "gürültü etmek, homurdanmak, gürlemek" (HTS), Tuva *himiren-* "homurdanmak" (TvTS), Kırgız *küŋgürö-* "boğuk sesler çıkarmak, burun içinde mırıldanmak", *küŋküldö-* "memnuniyetsizlik ifade ederek burun içinden mırıldanmak" (KS), Kazak *küŋkilde-* "homurdanmak, söylenmek" (KTS), Türkmen *hüŋürde-* "homurdanmak" (TTS), Kerkük ağzı *gümürden-* "homurdanmak".

2173 Tercümede *racul* yerine *racula:ni* yazılmış.

2174 Ye'de, geçmiş zamanda silik kahverengi esre; geniş zaman ve mastarda belirgin siyah üstün, silik kahverengi esre var.

2175 Vav yerine, muhtemelen dalgınlıkla mim yazılmış. Atalay tarafından dipnotta düzeltilmiştir.

2176 Metinde te-kef-rı ile yazılmış, hareke yok. Atalay *tegre* okumuş ve böyle olması gerektiğini dipnotta belirtmiştir.

saçın kıra meŋdedi

arju.layu[2177] **er awa.r**

Bir beyi yenen adamı niteleyerek diyor ki: Ata binerek onun peşinden gitti; onu hileyle yakalamak için etrafında döndü. Adamlar onun etrafını çevirdi ve saçını yoldu; etrafındaki kalabalığı çakallara benzetti; çünkü onlar (çakallar), yalnız bir insana rastlarlarsa etrafını sarar ve onu yer. **meŋde.r, meŋde.me.k.**

R

(çıŋra-) ol koŋra.gu çıŋradı o, zilleri çaldı ve gemi tıkırdattı. **çıŋra.r, çıŋra.ma.k.** Buna benzer herhangi bir ses de aynıdır. **(619)**

(soŋra-) er īşka soŋra.dı adam işi kabul etmede huysuzlaştı ve homurdandı. **soŋra.r, soŋra.ma.k.**

(koŋra-) ogla.n üni koŋra.dı çocuğun sesi kalınlaştı. Bu, büluğ çağına gelmesidir.

(koŋra-) kōy koŋra.dı koyunlar kestane rengine döndü. **koŋra.r, koŋra.ma.k.**

(maŋra-) er maŋra.dı adam vb. bağırdı. **maŋra.r, maŋra.ma.k.**

(müŋre-) uḍ müŋre.di[2178] öküz böğürdü. **müŋre.r, müŋre.me.k.**

Z

(meŋze-) bir nēŋ birke meŋze.di bir şey bir şeye benzedi. **meŋze.r, meŋze.me.k.**

L[2179]

(taŋla-) er īşıg taŋla.dı adam işe şaşırdı. **taŋla.r, taŋla.ma.k.**

(teŋle-) bir nēŋ birke teŋle.di o, iki şeyi denkleştirdi. **teŋle.r, teŋle.me.k.**

(tıŋla-) er sö.z tıŋla.dı adam söze kulak astı. **tıŋla.r, tıŋla.ma.k.**

(saŋla-) kuş saŋla.dı kuş pisledi. **saŋla.r, saŋla.ma.k.**

Bunun Misal Olanı

R

(yaŋra-) ol bir sö.z yaŋra.dı o, saklaması gereken sözü söyledi. **yaŋra.r, yaŋra.ma.k.**

L

(yuŋla-) ol kōyın[2180] **yuŋla.dı** o, koyununu kırktı. **yuŋla.r, yuŋla.ma.k.**

2177 Ze ile yazılmış. Atalay'ın da belirttiği gibi *arjulayu* olmalıdır.
2178 Bk. yazma 617'de *müŋreş-* ile ilgili dipnot.
2179 Lâm yerine kef yazılmış.
2180 Ye'de ötre var.

Harekeleriyle Fa'îlâdî Bâbı

(tıŋı.la-) nēŋ tıŋı.la.dı[2181] ağır nesne ses çıkardı. "Havan"ın yere düşerken çıkardığı ses gibi. **tıŋı.la.r*, tıŋı.la.ma.k*.**

(çaŋı.la-) ıt çaŋı.la.dı[2182] köpek dövüldüğünde hırladı. Bu da havlama dışındaki sesidir. Sözünü çirkinleştiren adama **telim çaŋı.la.dıŋ** denir; "çok gürültü ettin, çok bağırdın" demektir. **çaŋı.la.r, çaŋıla.ma.k.**

(sünü.le-) ol anı sünü.le.di o, ona mızrakla vurdu. **sünü.le.r, sünü.le.me.k.**

(sıŋı.la-) ıt sıŋı.la.dı köpek, soğuk vb. şeyden hırıldadı.

(sıŋı.la-) su.w sıŋı.la.dı (620) su donasıya soğudu.

(sıŋı.la-) kula.kım sıŋı.la.dı kulağım çınladı. **sıŋı.la.r, sıŋı.la.ma.k.**[2183]

(toŋa.la-) er toŋa.la.dı adam güçlüler ve kahramanlar gibi davrandı. **toŋa.la.r, toŋa.la.ma.k.**

(meŋi.le-) er meŋi.le.di adam beyin yedi. Esas budur. Bu, daha sonra konuşmaya girmiştir. Arab'ın *ţu:ba: leke* (ne mutlu sana!) dediği gibi. Koyun, beyni için kesilir. O, onun en değerli organıdır. Herhangi birine koyun kesilerek ikramda bulunulursa ve ona beyin verilirse o saygıdeğer bir kişi demektir. Sonra, bulunan her güzel yiyecek için de bu kullanılmıştır. Şiir:

anı yi.tip sünü.le.di
başın yandru yaŋı.la.dı
eren bāyup meŋi.le.di
anıŋ alpın kıra bogdı[2184]**.**

Bir orduyu yenen bir adamı niteleyerek diyor ki: O, ona yetişti ve onu mızrakladı. Ondaki yarayı yeniledi. Adamlar yağmaladıkları mallar ile nimet içindedirler. Ve düşmanın kahramanlarını boğdu.

Bunun Misal Olanı

L

(yaŋı.la-) ol tōnın yaŋı.la.dı o, elbisesini vb.ni yeniledi. **yaŋı.la.dı, yaŋı.la.ma.k.**

Bunun Bir Türü

(yaşa.ŋur-) anıŋ kö.zi yaşa.ŋurdı onun gözü güneş ışığından kamaştı ve yaşardı. **yaşa.ŋurur**[2185]**, yaşa.ŋurma.k.**

2181 Te'de iptal edilmiş ötre de var. Mastarda kef, kaf'a dönüştürülmüş.

2182 Cim'de esre de var.

2183 Kef, kaf'a dönüştürülmüş.

2184 Metindeki eksik ve yanlış yazılışlar şöyledir: *Yi.tip*: İlk dişin noktaları yok. *Yandru*: Dal'da ötre var. *Ba.yup*: Ye'nin noktaları yok. *Meŋi.le.di*: Mim'de ötre var (dörtlük *meŋi.le-* fiiline örnek olarak verilmiştir). *Kıra*: Kaf'ta üstün var. Tamamı Atalay tarafından dipnotta düzeltilmiştir.

2185 Rı'nın biri yazılmamış.

BUNUN BEŞLİSİ

R

(tüŋürlen-) ol maŋa tüŋürlendi o, kendisini benim dünürüm saydı. **tüŋürlenü.r, tüŋürlenme.k.**

(siŋirlen-) et siŋirlendi etin siniri çoğaldı.

(siŋirlen-) yā siŋirlendi yay vb.ne kiriş takıldı. **siŋirlenü.r, siŋirlenme.k.**

Z

(meŋizlen-) kişi meŋizlendi insanın yüzü güzelleşti. **meŋizlenü.r, meŋizlenme.k.**

(müŋüzlen-) kozı[2186] **müŋüzlendi** kuzu vb.nin boynuzu çıktı. **müŋüzlenü.r, müŋüzlenme.k.**

K (kef)

(sünü.klen- ~ sünüklen-) ogla.n sünü.klendi (621) oğlan vb.nin kemikleri büyüdü. **sünüklenü.r, sünüklenme.k.**

L

(könüllen-) er īşka könüllendi adam, işi yapmaya niyetlendi. Çocuk da bir şeyi anlayıp idrak ederse aynıdır. **könüllenü.r, könüllenme.k.**

(siŋillen-) ol kīzıg siŋillendi o, kızı kızkardeş edindi. **siŋillenü.r, siŋillenme.k.**

Bunun Dörtleri

(tüŋürle-) ol meni tüŋürle.di o, beni dünürlerinden saydı ve onlara mensup saydı. **tüŋürle.r, tüŋürle.me.k.**

(sıŋarla-) ol anı sıŋarla.dı o, onu yardımsız ve tek başına bulunca onu zayıf gördü ve ondan öç aldı. **sıŋarla.r, sıŋarla.ma.k.**

(siŋirle-) ol yāsın siŋirle.di o, yayına vb.ne kiriş taktı. **siŋirle.r, siŋirle.me.k.**

(keŋirsi-) eşiç[2187] **keŋirsi.di** tencerenin altı gibi bir şey yandı ve onun kokusu yükseldi. **keŋirsi.r, keŋirsi.me.k.**

K (kef)

(beliŋle-) er beliŋle.di adam bir korkuya uğrayıp uykusundan sıçradı. Herhangi bir hayvan da aniden bir şeyle korkutulur ve (hayvan) sıçrar ve kaçarsa yine aynıdır. **beliŋle.r, beliŋle.me.k.**

(tuluŋla-) ol kulın tuluŋla.dı o, onun sakalını ve kulak altını dürttü. **tuluŋla.r, tuluŋla.ma.k.**

2186 Bk. yazma 544'te *kozı* ile ilgili dipnot.

2187 Şın'da üstün var.

Bunun Beşlisi

K (kef)

(seriŋü.le-) er seriŋü.le.di[2188] adam buz vb. üzerinde kaydı. **seriŋü.le.r, seriŋü.le.me.k.**[2189]

(salıŋu.la-) üzüm salıŋu.la.dı üzüm çardaktan salındı. Herhangi bir şey de yukardan aşağı sarkarsa aynıdır.

(salıŋu.la-) er ıtıg salıŋu.la.dı adam köpeğine taş fırlattı. **salıŋu.la.r, salıŋu.la.ma.k.**

(kalıŋu.la-) er suwda kalıŋu.la.dı adam suyun üstünde yüzdü. Bu dik durumdayken ayaklarını çırpması, omuzlarını oynatması ve suyun onu taşımasıdır. **(622) kalıŋu.la.r, kalıŋu.la.ma.k.**

Bunun Misal Olanı

K (kaf)

(yaŋku.la-) tāg yaŋku.la.dı dağ yankılandı. Bu senin bağırdığın gibi onun sana cevap vermesidir.

(yaŋku.la-) er kula.kı yaŋku.la.dı adamın kulağı, bir ses veya hareket duymuş gibi sağa sola döndü. **yaŋku.la.r, yaŋku.la.ma.k.**

(yalıŋu.la-) kīz yalıŋu.la.dı kız vb. -daha önce açıklanan- iki iple oynadı. **yalıŋu.la.r, yalıŋu.la.ma.k.**

(yinçge.le-) ol nēŋni yinçge.le.di o, nesneyi ince saydı. İnceltse de aynıdır. **yinçge.le.r, yinçge.le.me.k.**

DÖRTLÜDEN MUZÂAF

K (kef)

(teriŋüklen-) su.w teriŋüklendi[2190] su daralıp nehirleşti. **teriŋüklenü.r, teriŋüklenme.k.**

(köŋleklen-) er köŋleklendi adam vb. gömlek giydi. **köŋleklenü.r, köŋleklenme.k.**

Gunne kitabı, Allah'a hamd olsun bitti.

2188 Atalay, DTS *seriŋüle-*, Clauson *sürŋü:le-*, Dankoff-Kelly *sarŋu:la-*. Bu başlık altındaki üç fiilin de ikinci ünsüzlerinde esre vardır. Clauson, *sürün-* ve *sürç-* ile ilgi kurmaktadır. Krş. Kırgız *sereŋde-* "1. hareket etmek (küçücük şey hakkında), 2. sivrilip durmak (küçük nesne hakkında)" (KS), Kazak *sereŋde-* "(uzun kimse veya nesne) belirmek, görünmek" (KTS).

2189 Kef, kaf'a çevrilmiş.

2190 Birinci nun'da sükûn ve ilk kef'te ötre var.

Esirgeyen, Bağışlayan Tanrı'nın Adıyla
İKİ SÂKİNİ BİRLEŞTİREN KİTAP (ÜNSÜZ BİRİKMESİ KİTABI)

İSİMLER BÂBI

ildrük[2191] üzerlik (Peganum harmala).

N

örtme.n dam.

örtgü.n çeç (tahıl yığını).

arsla.n aslan. Hükümdarlara da bu ad verilir. Atasözü: **Alı.n arsla.n tuta.r küçin sıçga.n tutma.s.** Anlamı: Hileyle aslan tutmak mümkündür; zorla sıçan bile tutulmaz. İşlerin latif hileyle, yavaş yavaş yapılması ve zor kullanılmaması için söylenir.

M

oldrum[2192] yatalak insan.

Bunun Bir Türü

Türkme.n bunlar Oğuzlardır. Bunlara bu adın verilmesinin bir hikâyesi vardır. Zülkarneyn, Semerkand'ı geçip Türk diyarına yöneldiğinde **(623)** Türklerin o zamanki hükümdarı **Şu** adlı bir genç idi. Büyük bir ordusu vardı. **Bala.sa.gu.n** yakınındaki **Şu**

2191 Kelime harekesiz. Bk. yazma 449'da *ildrük* ile ilgili dipnot.

2192 Dal'da ötre var.

kalesini fetheden o idi. Suyab[2193] kalesinde bulunan ordusundaki beyler için her gün 360 kez davul vurulurdu. Bu adamın - Zülkarneyn'i kastediyorum- yaklaşmakta olduğu ona söylendi. "Onunla savaşalım mı? Yoksa nasıl emir buyurursunuz?" dediler. **Şu, Hocend** vadisinin kıyısına, onun geçişini haber versinler diye öncü olarak kırk sipehsalar göndermişti. Hükümdarın askerlerinin hiçbirinin haberi olmaksızın öncüler geçmişti. Öncülerden dolayı hükümdarın gönlü rahattı. Onun gümüşten bir havuzu vardı, seferde de onu yanında taşırdı. Ona su doldururdu; içinde ördekler ve kazlar yüzerdi. Kendisine "Savaşalım mı?" dendiğinde "bakın şu ördek ve kazlara, nasıl dalıyorlar!" diye cevap verdi. Etrafındakilerin kafası karıştı ve onun, savaş için de savaştan uzak durmak için de hazırlıklı olmadığını zannettiler. Zülkarneyn geçti ve öncüler geceleyin gelip onun geçişini haber verdiler. Gece davul çaldı ve **Şu** da doğuya doğru yürüdü. Halk sefer için hazırlıklı olmadan hükümdarlarının yürüdüğünü görünce kavim arasına kargaşa düştü. Kim bir binek hayvanı bulduysa kendini onun üzerine attı ve hükümdarla gitti. Bu, onun hayvanını; o, bunun hayvanını almıştı. Sabah olunca karargâhları dümdüz, boş bir hâle geldi. O zaman **Tıraz, İspîcâb, Bala.sa.gu.n** vb. şehirler henüz yapılmamıştı. Bunların hepsi sonradan yapılmıştır. Kavim, göçebe ve çadır halkı idi. Hükümdar askerleriyle birlikte gittikten sonra bunlardan 22 kişi aileleriyle birlikte kaldılar. Geceleyin yüklenip gitmek için hazırlıklı değillerdi. Bunlar **(624)** bu kitabın başında adlarını verdiğim ve hayvanlarının damgalarını açıkladığım kişilerdi. **Kınık, Salgur** vb. gibi. Bu 22 kişi ya yaya olarak gitmek ya da bulundukları yerde kalmak için hazırlık yapıyorlardı. Sırtlarında yükleri, yanlarında aileleri bulunan ve ordunun izinden giden iki kişi ile karşılaştılar. Yükten dolayı yorgundular ve ter içindeydiler; bu kavimle karşılaşıp onlarla konuşarak, müşavere ettiler. Onlar da -22 kişiyi kastediyorum- o ikisine, "ey iki adam! Bu adam -Zülkarneyn'i kastediyorlar- yolcudur; bir yerde durmaz; bizi aşıp geçer; biz de yerimizde kalırız" dedi. O iki kişiye Türkçe olarak **"kal aç!"** dediler; anlamı "ey iki kişi, bekleyin, kalın ve durun"dur. Onlar daha sonra **Xalaç** diye adlandırıldılar. Halaçların aslı budur. Bunlar iki kabiledir.

Zülkarneyn gelip saçları ve Türk alametleri ile bu insanları görünce, soruşturmaksızın "Türk mânend"[2194] dedi; anlamı "bunlar Türklere benziyorlar"dır. Sonra bu isim onlar için günümüze dek kaldı. Bunlar aslında 24 kabiledir. Bazı şeylerde bu iki Halaç kabilesi onlardan farklıdır. Bu sebeple onlardan sayılmazlar. Esas budur.

Hükümdar (Şu), Çin'e geçti; Zülkarneyn de ardından gitti. **Uygur** yakınlarında ona yaklaşınca hükümdar (Şu) ona bir öncü birlik gönderdi. Zülkarneyn de bir öncü birlik gönderdi. Gece savaştılar. Zülkarneyn'in öncüleri bozguna[2195] uğradı. Savaş, **Altu.n**[2196] **Kān**'da olmuştu. Bu bir dağın adıdır; bugün **Altu.n Xān** diye adlandırılır. Daha sonra Zülkarneyn onunla barıştı ve **Uygur** şehirlerini kurdu. Bir süre orada kaldı. Hükümdar **Şu** da daha sonra dönüp **Bala.sa.gu.n**'a ulaştı **(625)** ve hükümdarın adıyla **"Şu"** olarak adlandırılan bu şehri kurdu; bir tılsım yaptırdı: Bugün leylekler bu şehrin karşısına gelirler; fakat asla üzerinden geçmezler. İşte şu ana ulaşan (hikâyenin) kalıntıları budur.

Bunun (Başka) Bir Türü

Ş

sandruş çekişme ve mücadele. Atasözü: **Sabanda sandruş**[2197] **bolsa örtgü.nde irteş bolma.s**. Anlamı: Ekin vakti çekişme ve mücadele olursa harman vakti düşmanlık olmaz. Bununla, vukuundan önce işte tedbir alınması istenir.

2193 Sin üzerinde sonradan konmuş üç nokta var. *Suba:b ~ Şuba:b* gibi yazılmış.

2194 Metinde, *Türkma:n a:nd.*

2195 *Ed-deyra.* Noktanın biri iptal edilerek *ed-debra* (bozgun) olarak düzeltilmiş.

2196 Metinde *bi-altun* yerine *bi'n-nu:n* yazılmış.

2197 Dal'da ötre var.

K (kaf)

borsmuk[2198] kaba ete benzer küçük bir hayvan (Meles). Şişmanlık için örnek verilir. Oğuzlar, mim'i (*m*) atarlar ve **borsuk** derler; "ayakkabı" anlamındaki **başmak** sözünde ise (*m*) eklerler; Türkler **başak** derler.

kıldruk tahıl vb.de bulunan (başaktaki) kılçık.

(korklık) korklık[2199] **er** korkan ve korkak adam.

L

(törtgil ~ törtgül) törtgil ~ törtgül[2200] **ew** kare biçiminde ev. Her kare biçiminde olan da aynıdır.

N

Barsga.n Afrâsiyâb'ın bir oğlunun adı. **Barsga.n'ı** o kurmuştur. Mahmud'un babası bu şehirdendir. Yine denir ki bu, Uygur hükümdarının seyislerinden birinin adı idi. Havası güzel olduğunda o bölgede seyislik yapardı. Sonra bu şehir ona nispet edildi (onun adıyla adlandırıldı).

bursla.n hakikatte bu kelime *bebr* (pars – Felis pardus) demektir. Bundan **arsla.n bursla.n** denir; "aslan ve pars" demektir.

Bursla.n erkek adlarındandır. **Arsla.n'a** tâbi olarak **bursla.n** olması mümkündür; ikisi birlikte kullanılır ve **bursla.n** tek başına kullanılmaz. En doğrusu onun pars (*bebr*) olmasıdır. Eğer (arslana) tâbi olsaydı onunla adama isim verilmesi mümkün olmazdı. Nitekim *ḥasen besen* (güzel) yerine *ha:ẓa şey'un besen* denmez.

M

kırklım sāgu silme ölçü. Bu da ölçeğin ağzına[2201] kadar ulaşmasıdır.

Bunun Altılısı

(ikirçgü.n) ikirçgü.n īş (626) yapmak ve bırakmak arasında kalan tereddütlü iş. **Köŋlüm ikirçgü.n boldı** denir; "gönlüm yapmakla bırakmak arasında kararsız kaldı" demektir.

kögürçgü.n güvercin.

BUNUN FİİLLERİ

K (kaf)

(alk-) ol tava.rın alktı o, mal vb.ni telef etti. **alka.r, alkma.k.**

Bil ki iki sükûnun yan yana bulunması azdır; çünkü akıcı (*ẓela:qa*) harfler olmayınca

2198 Rı'da ötre, mim'de üstün var (*borusmak*).

2199 Lâm'da esre iptal edilmiş gibi. Harfe sonradan ötre konmuş.

2200 Kef'te hem ötre hem esre var.

2201 Tercümede *ṭufa:fehu* yerine *ṭuġa:fehu* yazılmış.

uyum olmaz. Bunlar üçtür: rı (*r*), lâm (*l*), nun (*n*). Bu, isimlerde ve fiillerde gözlemlenen bir kuraldır; bu harflerle birlikte olmaması tasavvur bile edilemez. Bu harfler kelimenin ağırlığını hafifletir ve iki harfi tek harf gibi yapar. Bu sebeple şair bu ikisini tek harfmiş gibi kullanabilir.

K (kef)

(ürk-) kōy ürkti[2202] koyun, gece veya gündüz bir kurttan vb. şeylerden ürktü.

(ürk-) bodu.n ürkti* kavim düşmanın gelişinden ürktü ve arasına kargaşa düştü. **ürke.r, ürkme.k.**[2203]

(irk-) er tava.r irkti[2204] adam, mal vb. topladı. **irke.r, irkme.k.**[2205]

Ç

(sürç-) at sürçdi at vb. sürçtü. **sürçe.r, sürçme.k.**

(sanç-) ol anı biçe.kin sançdı o ona bıçak vb. şey batırdı.

(sanç-) beg yagı.sın sançdı bey düşmanını bozguna uğrattı. **sança.r, sançma.k**

S

(kürs-) yigit kānıŋa kürsdi genç, taşkınlık gösterinceye dek kan ve yağla doldu. Aslı, her tarafın bir şeyle dolması, bir saat sonra şişmesi ve dolma haddini aşmasıdır. Mayası iyi olan ve dolasıya bir kaba konup bir saat bekletilen ve şişip kabın kenarlarından taşan hamur gibi. **kürse.r, kürsme.k.**[2206] Aslı, "azametli ve kibirli" adam için kullandıkları sözdendir (*kür* sözünden). **-se.di**: Anlamı orada açıklamıştık. **kürse.r, kürsme.k*. (627)**

K (kaf)

(sark-) su.w sarkdı su sızdı. Herhangi bir sıvı bir şeyden damlarsa yine aynıdır.

(sark-) aḍa.kım sarkdı ayağım uyuştu ve binek hayvanına binme yorgunluğundan döküldü. **sarka.r, sarkma.k.**

(kork-) kul Teŋri.den korkdı kul, yüce ve aziz Allah'tan korktu. Herhangi bir şeyden korkan da aynıdır. **korkar, korkma.k.** Atasözü: **Karı ökü.z baldu.ka korkma.s.** Anlamı: Yaşlı öküz baltadan korkmaz. Bu, alışık olduğu bir şeyle korkutulan için söylenir ve o, ondan korkmaz denir. Yaşlı öküzün alışık olduğu için baltadan korkmadığı gibi. Şiir:

korkma aŋar utru turup tegre yöre[2207]

kapsa anıŋ alpagutın andan tür e[2208]

Diyor ki: Düşmandan korkma; onu karşıla ve karşısında dur! Onun kahramanlarını def et ve onları kâğıt dürercesine dür!

2202 Kef'teki ötre ile te'deki sükûn iptal edilmiş.

2203 Metinde *ürke:me:k.*

2204 Kef'te esre, rı'da iptal edilmiş şedde var.

2205 Metinde *irke:me:k.*

2206 Metinde *kürse:me:k.*

2207 Ye harekesiz. Taymas (Taymas 1954: 99) ve daha sonra Tekin (Tekin 1989: 200) bir başka şiirdeki *tegre yöre* (yazma: 289) kelimelerine dikkat çekiyorlar. Orada ye ötreli.

2208 Metinde *yara*. Tercümeye göre *tür e!* olmalı.

(kırk-) ol kōyın[2209] **kırkdı** o, koyununu vb. şeyleri kırktı. **kırka.r, kırkma.k**

K (kef)

(silk-) er yıga.ç silkdi[2210] adam ağaç vb.ni silkti. **silke.r, silkme.k.**

Bunun Dörtlüleri

(andgar-) ol anı andgardı o, ona yemin ettirdi. **andgarur, andgarma.k.**

(köndger-) ol yıga.ç köndgerdi adam odun vb. şeyleri düzeltti.

(köndger-) ogrı.nı köndgerdi o, hırsızla söyletinceye kadar uğraştı.

(köndger-) ol meni[2211] **yōlka köndgerdi** o, bana yolu vb.ni gösterdi. **köndgerür**[2212], **köndgerme.k.**

N

(kirtkün-) kul Teŋri.ke kirtkündi[2213] kul yüce Tanrı'nın birliğini ikrar etti ve peygamberlerini tasdik etti. Dediği veya yaptığı bir şeyi ikrar ederse yine aynıdır. **kirtkünür**[2214], **kirtkünme.k*.**

Bu babta emir beş harf üzerinedir. Örnek: **yıga.ç köndger**[2215] "tahtayı düzelt"; **Teŋri.ke kirtkün (628)** "yüce Tanrı'ya iman et".

İki sükûnu bir araya getiren bu fiillerde iki failden geçişli yapılmak istendiği zaman asli kelimeye te (*t*) eklenir. Örnek: **ol nēŋ berkletti** "o, nesneyi korumayı emretti;" **ol yıga.ç köndgertti*** "o, tahtayı vb.ni düzeltmek için emir verdi."

Te (*t*) - rı (*r*)'lı **barturdı** "o, onun gitmesini sağladı"; gayın (*g*) - rı (*r*)'lı **ol anı toḍgurdı** "o, onu doyurdu"; kef (*g*) - rı (*r*)'lı **Teŋri ölüg tirgürdi** "Allah ölüyü diriltti" gibi geçişli fiiller için bu bap söz konusu değildir.

BUNUN MUZÂAFI

K (kef)

tirsge.k[2216] göz kapağında çıkan sivilce.

tirsge.k elin dirseği.

Muzâaflarda ortası sükûnlu yoktur; sadece **mekke(h)** vardır. Bu, Çin'den getirtilen bir "*nakş*"ın (mürekkebin) adıdır; Türkçe kitaplar onunla yazılır. Kef şeddelidir ve içindeki he'nin (*h*) aslı da eliftir. Aynı şekilde ziyadelerde de (ortası sükûnlu) bulunmaz.

2209 Ye'de ötre var.

2210 Lâm'da iptal edilmiş esre de var.

2211 Metinde önce *anı* yazılmış; sonra bir mim eklenmiş.

2212 İkinci kef'te ötre var.

2213 Atalay *kirtgün-*, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *kertgün-*. Clauson'a göre *kèrtü* ile akrabalığı açık, fakat morfolojisi belirsiz. Bizce morfolojisi de açık: *kirtkün-<kirtü+k-ün-*. Bu sebeple *k* ile okunmalı.

2214 Birinci kef'te üstün de var; te'de iptal edilmiş (?) ötre var.

2215 İkinci kef ötreli.

2216 Te'de iptal edilmiş üstün de var.

Bundan (Muzâaftan) Fiiller

T

(art-) arttı nēŋ nesne arttı (fazlalaştı).

(art-) anıŋ eye.gü.si arttı onun kaburgası arttı. "Haddini aşmak" (kavramı) için kinayedir. **arta.r, artma.k.**

(ört-) ol örtti neŋni o, nesneyi örttü. **örte.r, örtmė.k.**

(ert-) öḍlek ertti zaman geçti.

(ert-) er ewinden ertti adam evini aşıp geçti. Herhangi biri bir yeri aşıp geçerse yine aynıdır. **erte.r, ertme.k.**

T

(bert-) ol anıŋ elgin bertti o, onun elini bertti. Herhangi bir şeyi yaralar veya görülmeyecek şekilde kırarsa yine aynıdır. **berte.r, bertme.k.**

(türt-) kōnke yāg türtti göne yağ sürdü. Her sürme de aynıdır. **türte.r, türtme.k.**

(tart-) ol yarma.k tarttı o, para vb.ni tarttı.

(tart-) ol yıp tarttı (629) o ip vb.ni uzattı.

(tart-) ol tartın tarttı o, zahire edindi. Herhangi bir şeyi çekerse yine aynıdır. **tarta.r, tartma.k.**

(tart-) ol etü.kin tarttı o, ayakkabısını çıkardı. Atasözü: **Su.w körme.ginçe etük tartma.** Anlamı: Su görülmeden ayakkabı çıkarılmaz. İşlerde temkinli davranmak için söylenir.

(çert-) ol çertti nēŋni o, nesneyi kaçırdı.

(çert-) ol yarma.k üçın çertti o, paranın ucunu kırdı. Herhangi bir şeyin ucunu kırarsan yine aynıdır. **çerte.r, çertme.k.**

(sürt-) ol etme.kke yāg sürtti o, ekmeğe yağ sürdü.

(sürt-) ol yarma.kıg tāşka sürtti o, parayı vb.ni taşa sürttü **sürte.r, sürtme.k.**

(kert-) ol yıga.ç kertti o, ağaç vb.ni kertti.

(kert-) ol kulın boynın[2217] **kertti** o, kölesinin boynunu kertti. Onu küçük düşürmek için kinayedir. **kerte.r, kertme.k.**

Bu bapta emir üç harf üzerinedir. Örnek: **ert** "git", **kert** "kert". Bu fiiller aslında üç harftir; telaffuzda ikilidir.

Bütün türetmeler daha önceki kurallara göre yapılır.

Bunun Dörtlüsü

(öpürt-) men aŋar su.w[2218] **öpürttüm** ben, onu su vb. şeyi içmeye yönlendirdim. **öpürtür men, öpürtme.k.**

(esürt-) süçig anı esürtti şarap onu sarhoş etti. **esürtür, esürtme.k.**

(ısırt-) ol aŋar etme.k ısırttı o, ona ekmek vb.ni ısırttı. Herhangi biri bir şeyi ısırtırsa yine aynıdır. **ısırtu.r, ısırtma.k.**

2217 Metinde *boynı*. Tercümeye göre *boynın* olmalı.

2218 Tek noktalı fe ile.

(egirt-) ol künke yıp egirtti o, cariyesine ip eğirtti. Biri, kaleyi almak için kuşatılmasını emrederse yine aynıdır. **egirtü.r, egirtme.k.**

(alart-) ol aŋa.r kö.zin alarttı o, ona gözünü belertti. **alartur, alartma.k.**

(ilert-) ol anıŋ kö.zi.ŋe bïr nēŋ ilertti o, onun gözüne bir şeyin hayalini düşürdü. **ilertür, ilertm.ek. (630)**

(amurt-) ol beg öpke.sin amurttı o, beyin öfkesini sakinleştirdi. Tayın taşkınlığını, tencerenin kaynamasını vb. şeyleri sakinleştirirse yine aynıdır. Şiir:

tosun münüp sekirtsün

esizlikin amurtsun

ıtka keyik kaytartsun

tutmış[2219] **sānı umnalım**

Bir genci niteleyerek diyor ki: Zor taya binsin ve onu koştursun! Huysuzluğunu sakinleştirsin ve onun sırtında avlansın! Avı bize döndürmek için köpeği kandırsın! Sonra da avı yakalandı[2220] kabul ederiz; arkasından da onun etini yemeyi umarız.[2221]

R

(çubart-) ogrı erig çubarttı[2222] hırsız onun malını çaldı ve onu çırılçıplak bıraktı. **çubartur, çubartma.k. Çubartu sīdı** da denebilir; "o, onu soydu ve çırçıplak bıraktı" demektir.

(çıbırt-) ol oglın çıbırttı o, oğluna yumuşak bir sopayla vurdu. **çıbırtu.r, çıbırtma.k.**

(kopurt-) ol erig ornından kopurttı o, adamı vb.ni yerinden kaldırdı. **kopurtu.r, kopurtma.k.**

(kabart-) etük aḍa.kıg kabarttı ayakkabı, ayağı kabarttı. Bu, ayakta yaradan balonlar yapmasıdır. **kabartu.r**[2223], **kabartma.k.**

(kabart-) ol sö.züg kabarttı o, sözü abarttı. Kabartan[2224] adam da bundan **kabartga.n** diye adlandırılmıştır.

(köpürt-) öt eşiçni köpürtti ateş tencereyi köpürttü. Herhangi bir şey dudağı (ağzı), suyu vb.ni köpürtürse yine aynıdır. **köpürtür, köpürtme.k.**

(katart-) atıg katarttı[2225] o, atı geri döndürmek için emir verdi. **katartur*, katartma.k*.**

(kaçurt-) ol anı kaçurttı o, onu kaçırmaya yönlendirdi. **kaçurtur, kaçurtma.k.**

(kaḍırt-) ol anıŋ boynın kaḍırttı o, onun boynunu burdu. **kaḍırtur, kaḍırtma.k.**

(karart-) ol anıŋ tönın kararttı o, onun elbisesini vb.ni kararttı. **karartur, karartma.k.**

(kızart-) ol kızarttı nēŋni o, nesneyi kırmızılaştırdı. **kızartur, kızartma.k.**

(sawurt-) ol aŋar tarıg sawurttı o, ona buğday **(631)** vb.ni savurttu. **sawurtur, sawurtma.k.**

2219 Birinci te'de hem ötre hem esre var. Altında iki nokta da var.

2220 Tercümede *uxiże* yerine *exaże* yazılmış.

2221 Tercümede *fe-nercu:* yerine *fe-racu:* yazılmış.

2222 Metinde *çupratti*. Atalay, DTS *çubart-*, Clauson *çobart-*, Dankoff-Kelly *çopart-*. Krş. Kırgız *çubalt-* "sürüklemek" *çuba-* "katar hâlinde gitmek, birbiri ardınca gitmek" (KS), Kazak *şubat-* "1. sürüklemek, 2. uzatmak", *şuba-* "ardı sıra gitmek, katar katar gitmek" (KTS), Altay *çuba-* "gitmek, birbiri ardına hareket etmek" (ATS), Hakas *suba-* "1. açmak, çözmek, 2. sermek, yaymak" (HTS).

2223 Metinde *kabarturur*.

2224 Tercümede *en-nefxi* yerine *li-n'nefḫi* yazılmış.

2225 Birinci te'de iptal edilmiş esre de var. Geniş zaman ve mastardaki esreler ise iptal edilmemiş.

(sekirt-) ol at sekirtti o, at vb.ni koşturdu. **sekirtür, sekirtme.k.**

(keçürt-) ol aŋar su.w[2226] **keçürtti** o, onu sudan vb. şeylerden geçirtti. Başkası için bir iş geçirtirse yine aynıdır. **keçürtür, keçürtme.k.**

Bu bapta emir dört harf üzerinedir. Örnek: **sekirt** "atı koştur". Ancak telaffuzda üçlü gibidir. Fail, mef'ul, yer, zaman ve alet isimlerinin çekimleri, daha önceki baplarda geçen kurala göre yapılır; aynı düzen üzerine yürür ve tersi olmaz.

BUNUN MİSAL OLANI

G (gayın)

yaltga bir şeyle alay etme. **ol anı yaltga kıldı** denir. "o, onunla istihza ve alay etti" demektir.

K (kaf)

(yaldrık ~ yuldrık) yaldrık[2227] **nēŋ** kalaylanmış leğen vb. parlak nesneler. "Aşırı süslenmiş kadın" için de **yaldrık* eşle.r** denir. "süslü kadın" demektir. Bu ikisinde ye'ler ötreli de olabilir.

yartma.k[2228] "para" için kullanılan **yarma.k**'ın Uygur lehçesindeki biçimi.

Bunun Muzâafı

yarsga.g dağ vb.de kaygan yer.

Bunun Bir Türü

yuldruga[2229] kenger (Cynara cardunculus). Kılıç gibi uzun biten bir bitki. Dal, harekelendirilebilir ve **yuldurga** denebilir.

K (kef)

aya yersgü yarasa (Vespertilio). Çigil lehçesi. Bazıları bunu **yarısa** diye adlandırır.

Sonu İlletliler

G (gayın)

yorınçga yonca (Trifolium).

(yılınçga) yılınçga aş yağsız, tuzsuz, tatsız yemek.

yumurtga tavuk ve diğer kuşların yumurtası. İnsan ve sair hayvanların "taşağına" da **yumurtga** denir.

2226 Tek noktalı fe ile.

2227 Dal'da ötre var.

2228 Metinde *yarı.ma.k.*

2229 Bk. yazma 471'de *yuldı* ile ilgili dipnot.

(yımırtga) yımırtga yāş baklagillerden ıspanak ve karnabahar gibi yumuşak olan ve içinde sinir bulunmayan ve hıyar gibi kütür kütür olan her şeye ye ve mim'in esresiyle **yımırtga** adı verilir.

Bundan (Misalden) Fiiller

Ḍ

(yāḍ- ~ yaḍ-) ol yāḍtı nēŋni o, nesneyi, ekmeği hamur tahtasına yayar gibi yaydı. **yaḍa.r, yaḍma.k. (632)**

(yōḍ-) ol topra.k yūzindin yōḍtı o, onun yüzündeki toprağı sildi.

(yōḍ-) ol bitig yōḍtı o, kitap vb.ni sildi. **yōḍa.r, yōḍma.k.**

(yü.ḍ-) ol yük yü.ḍti o, yükü taşıdı. **yü.ḍe.r, yü.ḍme.k.**

(yėḍ-) ol yetge.k yėḍti o, bohça veya heybeyi doldurdu. **yėḍe.r, yėḍme.k.**

Bunun Üçlüsü

T

(yort-) atlıg yorttı atlı (atını) eşkin koşturdu. İki şekilde **yortu.r - yorta.r, yortma.k.**

(yırt-) ol tōnın yırttı o, elbise vb.ni yırttı. **yırta.r, yırtma.k.**

Ç

(yenç-) ol kāgu.nug yençdi o, kavun vb.ni ayağı altında ezdi ve çiğnedi. Bir şeyi ısırıp parçacıklarını birbirine katarsa yine aynıdır. **yençe.r, yençme.k.**

K (kaf)

(yalk-) ol yāgka yalkdı yağ ona ağır geldi ve ondan bıktı. **yalka.r, yalkma.k.** Atasözü: **Yalksa yeme yāg eḍgü kü.yse**[2230] **yeme kūn eḍgü.** Anlamı: İnsan bıksa da yağ, yavan ve tuzlu yemekten daha iyidir. Güneş de yaksa bile kara bulut ve sisten daha iyidir.

(yulk-) tāş anıŋ aḍa.kın yulkdı[2231] taş onun ayağını sıyırdı ve ezdi. Herhangi bir şey bir başka şeyi sıyırırsa yine aynıdır. **yulka.r, yulkma.k.**

(yulk-) ol andın nēŋ yulkdı* o, ondan bir şey soydu. "Ondan faydalandı ve ondan bir şey elde etti" anlamındadır. **yulka.r, yulkma.k.**

Bunun Dörtlüsü

T

(yapurt-) ol sö.züg yapurttı o, işi ve sözü gizlemek için emir verdi.

(yapurt-) ol yi.rig yapurttı o, birisini, yeri düzeltmesi için görevlendirdi. Dağınık bir şeyin parçacıklarını bir araya toplamak da aynıdır. **yapurtur, yapurtma.k.**

(yaşart-) yagmur otug yaşarttı yağmur bitkiyi yeşertti. **yaşartur, yaşartma.k.**

2230 Bk. yazma 34'te *küyme.s* ile ilgili dipnot.

2231 Bk. yazma 471'de *yuldı* ile ilgili dipnot.

(yugurt-) ol aŋar ūn yugurttı[2232] o, ona **(633)** hamur yoğurttu. **yugurtur, yugurtma.k.**

(yügürt-) ol anı yügürtti o, onu koşturdu. **yügürtür, yügürtme.k.**

Başka Bir Tür

(yaldrı-) kūn yaldrı.dı[2233] güneş biraz parladı. Şimşek, ateş ve her şey az ışık verirse buna **yaldıradı*** denir. **yaldrı.r*, yaldrı.ma.k*.**

(yuldra-) kılıç yuldradı[2234] kılıç ışıldadı. Bütün mücevherler de aynıdır. Üstün (ye'nin üstünü) ile ışığın, ötre (ye'nin ötresi) ile mücevherlerin parlaması ifade edilir. **yuldrı.r*, yuldrama.k***

BUNUN MENKUS OLANI

Ç

inç huzurlu ve sakin. Bundan **köŋül inç mü** denir; "gönlün rahat mı?" demektir.

İnç Kend Mukanna'nın (*el-Muqanna'*) -Allah ona lanet etsin- kavminin kasabasının adı. Harabeye dönmüştür.

kēnç çocuk. Hayvanların küçükleri de aynıdır.

kēnçliyü[2235] bayramlarda ve hükümdarların ziyafetlerinde yağmalanmak için kurulan sofra. Minareye benzer ve göğe doğru 30 arşın yüksekliktedir.

Bunun Dörtlüsü

R

kāfgar Behremân[2236] ipeği.

G (gayın)

(bārlıg) bārlıg er malı olan, zengin adam.

2232 Bk. yazma 486'da *yugruşdı* ile ilgili dipnot.

2233 İlk geçmiş zaman *yaldrındı / yaldrandı* gibi, diğer geçmiş zaman *yaldradı / yaldıradı* gibi yazılmış. Geniş zaman *yaldırı.r* (rı'da üstün de var), mastar *yaldırı.ma.k* gibi yazılmış.

2234 Ye'deki ötre üç durumda da iptal edilmiş; ancak Kâşgarlı'nın "ötre ile mücevherlerin parlaması ifade edilir" açıklaması, fiili ötreli kabul etmemizi gerektiriyor. Geniş zamanda rı'da üstün de var. Geçmiş ve geniş zamanda dal'da esre de var. Mastarda ise dal'a sükûn konmamış. Bu ve önceki fiil, "iki sükûnu birleştirenler" ana başlığı altında olduğu için dal'lar sükûnlu okunmuştur.

2235 Atalay, Clauson *kenç liyü*, DTS *kençliyü*, Dankoff-Kelly *kenç liyu*. Atalay ve Clauson ayrı yazışları için bir açıklama getirmemişlerdir. Dankoff-Kelly dizin cildinde, yazma 550'de *li:yu* biçiminde okudukları kelimeyle ilgi kurmuşlardır. "Çamur" anlamına gelen bu kelimeyle *kençliyü* arasında biz semantik bir bağ kuramadık. Belki de *kenç+leyü* "kenç gibi; çocukların, küçük hayvanların yiyeceğe saldırmaları gibi" bir ihtimal söz konusu olabilir. 30 arşın yüksekliğindeki sofra da ayrıca açıklanmaya muhtaçtır. Güney-Batı Anadolu ağızlarındaki şu veriler çok ilgi çekicidir: *genceli* "bir çeşit bayram eğlencesi", *gencer* I "1. dinî bayramlarda ve belli günlerde yapılan eğlence, 2. panayır", *gençer* "toplantı, eğlenti", *kencer* I "bağ bozumunda yapılan et bayramı", *kencer* II "bayramda çocukların oyun yeri" (DS).

2236 Dankoff-Kelly, *bahramān* için Steingass'tan şu tanımı vermiştir: "...fine silk interwoven or painted with flowers... (çiçek resimleriyle dokunmuş veya bezenmiş güzel ipekli)".

K (kef)

özlük üzerinde karar kılınan[2237] at. Adamın kendisine tahsis ettiği herhangi bir şey de aynıdır.

Bundan (Menkustan) Fiiller

Ḍ

(īḍ-) ol maŋa at īḍtı o, bana at vb.ni gönderdi. **Teŋri yala.vaç īḍtı** denir; "yüce Tanrı elçi gönderdi" demektir. **īḍur, īḍma.k.**

Ḍ

(bėḍ-) anıŋ kö.zi bėḍti[2238] onun gözü zayıf gördü. **bėḍe.r, bėḍme.k.**

(bu.ḍ-) er tumlugka bu.ḍtı adam soğuktan dondu ve öldü. **bu.ḍa.r, bu.ḍma.k.**

(to.ḍ-) meniŋ karın to.ḍtı benim karnım doydu. -İki şekilde- **to.ḍa.r - to.ḍu.r, to.ḍma.k.**

(tı.ḍ-) ol anı aşka tı.ḍtı o, onun yemeğine engel oldu. Herhangi bir engel de aynıdır. **tı.ḍa.r, tı.ḍma.k.**

(su.ḍ-) er su.ḍtı adam vb. tükürdü. **su.ḍa.r, su.ḍma.k (634)** Atasözü: **Kökke su.ḍsa yüzke tüşü.r.** Anlamı: Kim göğe tükürse yüzüne düşer. Kendisinden büyük mertebedeki kişiyle uğraşan veya ona düşmanlık güden için söylenir. Bu düşmanlık ve onun vebali, tükürüğün yüze dönmesi gibi sana döner.

(si.ḍ-) er si.ḍti adam vb. işedi. **si.ḍe.r, si.ḍme.k.**

(ka.ḍ-) er ka.ḍtı adam tipiden öldü. **ka.ḍa.r, ka.ḍma.k.**

(ko.ḍ-) ol īşın ko.ḍtı adam işini bıraktı. Terk edilen her şey için de aynıdır. **ko.ḍu.r, ko.ḍma.k.** Şiir:

oglum saŋa koḍur men erdem ögüt xuma.ru

bilge erig bulup sen yakkıl[2239] **anıŋ tapa.ru**

Diyor ki: Ey oğul sana erdem ve edep bırakıyorum. Akıllı bir âlime rastlarsan ona yaklaş ve ondan faydalan.

K (kef)

(ke.ḍ-) er tōn ke.ḍti adam vb. elbiseyi giydi. **ke.ḍe.r, ke.ḍme.k.**

(kūḍ-) ol meni kūḍti o, beni bekledi.

(kūḍ-) ol kōy kūḍti o, koyun vb.ni güttü. **kūḍe.r, kūḍme.k.** Bu, Oğuzcadır.

2237 Tercümede *maqarru biha* yerine *maqarru bihi* yazılmış.

2238 İlk dişte herhangi bir nokta yok. Ancak Atalay'ın da belirttiği gibi alfabe sırası dikkate alınarak be (*b*) kabul edilebilir.

2239 Ye dişinde tek nokta var; anlama göre ye olmalı.

DÖRTLER

B

za.nbı cırcır böceği (Grillus domesticus).

Za.nbı A.rt "Koçŋa.r Ba.şı" ile **"Bala.sa.gu.n"** arasında bir dağ geçidinin adı.

Ç

sāwçı elçi. Yüce Tanrı'nın elçilerinden. Aslı "haberler, sözler, atasözleri" -ki bunları elçi iletir- anlamına gelen **sāw**'dan alınmadır.

sāwçı dünürler arasında haber getirip götüren elçi. Oğuz lehçesi.

J

ke.rjü çamurdan kurşun. İki çıkaktan çıkan *j* ile.

Ç

sa.lçı esas anlamı aşçı. Sonra "aşçı bıçağı" için **sa.lçı biçe.k** denilmiştir.

ça.wlı şeftali çekirdeği ve ceviz kabuğu. Bunlarla ateş yakılır.

ço.wlı[2240] tutmaç süzgeci. İnce çubukla örülüp kepçe gibi yapılmıştır.

ke.wli nehrin ağzı.

Bu **(635)** üç kelime Kençekçedir.

Bunun Bir Türü

G (gayın)

asurtgu ot aksırık otu (Achillea ptarmica[2241]).

agartgu buğday unundan yapılan, bozaya benzer bir içki.

K (kaf)

(asırtguk) asırtguk[2242] **er** zeki ve akıllanmış adam.

K (kef)

emirçge kıkırdak.

(kaldruga ~ kaldurga) kaldruga ~ kaldurga[2243] **tōn** hışırtılı elbise. Kâğıt vb. hışırdayan

2240 Ötre üstüne çevrilmiş gibi.

2241 Hauenschild 1994: 31.

2242 Atalay, DTS *asurtguk*, Clauson *asırtku*, Dankoff-Kelly *asırtku* (?). Metinde *asırtguk* (sin harekesiz). Bizce, birçok lehçede "korumak, beslemek, terbiye etmek" anlamlarına gelen *asra- ~ asıra-* fiilinden. Kazan Tatarcasındaki *asrandı* "şakirt" kelimesi (KTTS) anlam bağlantısı için dikkate değer bir örnektir.

2243 Metinde *kaldurga* şeklinde harekelenmiş. Ancak kelime "iki sükûnu birleştirenler" ana başlığında olduğu için *kaldruga* olarak düşünülmelidir. Yazma 631'deki *yuldruga* maddesinde Kâşgarlı'nın "dal harekelendirilebilir ve *yuldurga* da denebilir" kaydından hareketle bu kelimenin de iki varyantlı olduğunu düşünebiliriz.

her şey de aynıdır.

Bundan (Dörtlerden) Fiiller

T

(artla-) ol anı artla.dı o, onu tokatladı. **artla.r, artla.ma.k.**

K (kaf)

(ırkla-) ka.m ırkla.dı. kâhin bir konuda fala bakıp kehanette bulundu. **ırkla.r, ırkla.ma.k.**

K kef)

(erkle-) ol yi.rig erkle.di[2244] adam yer vb. şeylere ayak bastı. **erkle.r*, erkle.me.k*. Ekle.di** şekli de vardır.

(örkle-) ol atıg örkle.di o, atı bir tavlada köstekle köstekledi. **örkle.r, örkle.me.k.**

(turpla-) er turpla.dı[2245] **nēŋni** adam nesnenin örneğini yaptı. **turpla.r, turpla.ma.k.**

(sürple-) ol erŋe.k bile sürple.di[2246] o, parmağı ile kura çekti. **sürple.r*, sürple.me.k*.**

(körple-) ol kozı körple.di[2247] o, kuzuyu parçaladı ve yandaki bir çukurda ızgara yaptı. **körple.r, körple.me.k.**

(sartla-) ol anı sartla.dı o, onu tüccar saydı. **sartla.r, sartla.ma.k.**

(sırtla-) yı.pnı[2248] **sırtla.dı**[2249] o, ipi atın kuyruğuna sardı. Adam, küçük vadide tırmanırsa yine aynıdır. Oğuzca. **sırtla.r*, sırtla.ma.k*.**

(kartla-) ol erig kartla.dı[2250] o, onu huysuz tabiatlı kimselere nispet etti. Yarayı iyileştirirse yine aynıdır. **kartla.r, kartla.ma.k.**

(turkla-) ol yi.r turkla.dı o, yeri enine boyuna ölçtü. Atın vb.nin boyunu da tahmin ederse aynıdır. **turkla.r, turkla.ma.k.**

K (kef)

(berkle-) ol tava.rın berkle.di o, malını saklayıp muhafaza etti. İnsan vb.ni hapsederse yine aynıdır. Her şeyi korumak da aynıdır. **berkle.r, berkle.me.k.** Aslı **bekle.di**'dir. **(636)** "Saklanmış yer" anlamındaki **berk yi.r** sözünden alınmış olması da mümkündür.

2244 Elif'te hareke yok; fakat *ekle-* varyantında üstün var.

2245 Bk. yazma 219'da *turpun* ile ilgili dipnot.

2246 Metinde *süri.le-*. Mastarda kef kaf'a dönüştürülmüş. "İki sükûnu birleştirenler" ana başlığında olduğu için, Atalay'ın da belirttiği gibi be yerine ye yazılmış olmalı. Ancak ilk hecenin ünlüsü belirsiz. Atalay dipnot *surpla-*, DTS *sürile-*, Clauson *sörple-*, Dankoff-Kelly *sorpla-* (?).

2247 Metinde *köri.le-*. Atalay haklı olarak burada da be yerine ye yazıldığını düşünmüş, fakat kelimeyi dipnotta *kürpledi* okumuştur. Clauson kelimenin *körpe* ile ilgisi olduğunu belirtmiştir; bizce de öyle olmalıdır.

2248 Metinde *yı.pını*; fakat anlama göre *yı.pnı*.

2249 Geçmiş zamanda sin üstünlü; geniş zaman ve mastarda üstün iptal edilip esre konmuş. Üç durumda da te dişine te noktalarından başka ye noktaları da konmuş.

2250 Üç durumda da kaf üstünlü; geçmiş zamanda ise kaf'ta esre de var. Atalay yazma 172'deki *kırt* maddesini tanık göstererek kelimeyi *kırtla-* okumuş. Ancak yazma 172'de *kart* maddesi de var ve ona verilen anlam buradaki anlam ile çok daha uyumlu. Yazma 172: *kart er* "huysuz tabiatlı adam (*raculi'ş-şekisi'l-xuluq*)", *kırt kişi* "kötü huylu, cimri adam (*raculi'l-baxi:li's-seyyi'l-xulq*)". Buradaki (yazma 635'teki) anlam: "huysuz tabiatlı (*şeka:seti'l-xulq*)". Esasen "yara" anlamına gelen kelime de *kart*'tır.

(terkle-) ol īşı.g terkle.di o, işi hızlandırdı. **terkle.r, terkle.me.k.**

(türkle-) ol meni türkle.di o, beni Türklerden saydı ve onlara nispet etti. O, onu Arap dışı kabul ederse yine aynıdır. **türkle.r, türkle.me.k.**

Bu baptaki emir beş harf üzerinedir. Örnek: **berkle nēŋni** "nesneyi sağlamlaştır". **sürple**[2251] "kura çek". Ancak bu yapı, daha çok dörtlü telaffuza benzer ve ona yüklenir; çünkü söyleyişte sükûnlunun biri net olarak ortaya çıkmaz. Bu sebeple şair, bu ikisini, daha önce açıkladığım gibi tek harf kabul edebilir.

Diğer kural ve çekimler, önceki baplarda geçen kurallara göre ölçülür.

Bu bap üç şekilde gelir.

Birincisi, zikredilenden sayılması manasında olmasıdır. Örnek: **türkle.di** "onu Türklerden saydı."

İkincisi, ortası sükûnlu isimlerde yapılan fiil olmasıdır. Örnek: **teve kurtla.dı** "deve vb.den kurtları temizledi."

Üçüncüsü, bu anlamlardan hiçbirini ifade etmeyip kendi başına olmasıdır. Örnek: **ol tava.rın alkdı** "o, malını yok etti"; **er yalkdı** "adam yağlı yemeklerden bıktı."

Dörtler

D

(toldra-) bo.y[2252] **toldra.dı** insanlar her tarafa dağıldı. **toldra.r, toldra.ma.k.** Oğuz lehçesi.

(kaldra-) tōn kaldra.dı[2253] elbise vb. hışırdadı. **kaldra.r, kaldra.ma.k.**

(çaldra-) tāş çaldra.dı* taş vb. ses çıkardı. Zincir vb.nin yere düşüp ses çıkarması gibi. **çaldra.r, çaldra.ma.k.**

(küldre-) tāş kuḏu.g içre küldre.di* (637) taş kuyuda ses çıkarıp kuyunun derinliğini haber verdi. **küldre.r, küldre.me.k.**

CİM'Lİ GUNNE

T

ötünç. borç. **men aŋa.r yarma.k ötünç bïrdim** ben ona parayı borç olarak verdim. Oğuz lehçesi.

(utunç ~ utanç) utunç ~ utanç[2254] **ı.ş** utandıran iş. Oğuz lehçesi.

Ç

üçünç sayıda üçüncü.

Bu bir kuraldır. "On"dan az olan sayının köküne, kendinden önceki sayıdan sonra gelmesi istenirse, nun ve cim (*-nç*) eklenir. "Dördüncü" için **törtünç**, "beşinci" için **bïşınç** denir. Aslı "dört" anlamında **tört,** "beş" anlamında **bïş**'tir; bunlara bu anlam için gunneli nun

2251 Metinde *süri.le.* Bk. aynı sayfada *sürple.di* ile ilgili dipnot.

2252 Metinde te (*t*) ile. Anlama göre *bo.y* olmalı.

2253 Bu fiil ile sonraki iki fiilin bütün durumlarında dal'lar harekeli. "İki sükûnu birleştirenler" ana başlığı altında oldukları için Atalay'ın da doğru olarak belirttiği gibi, dal'lar sükûnlu okunmuştur.

2254 Te'de hem ötre hem üstün var.

(*n*) ve cim (ç) eklenmiştir. Köklerde[2255] (onlu köklerde) de bununla söylenmesi mümkündür. Örnek: **ōnunç** "onuncu"; **yigirminç**[2256] "on dokuzdan sonra gelen yirminci." Bu doğru bir kuraldır.

R

erinç "belki" (*le'alle*) anlamında bir edat. Bundan **ol bardı erinç** denir; "o belki gitti." demektir.

urunç rüşvet.

irinç nimet içinde olmak ve nimet içinde yaşamak. Bazı lehçelerde iki çıkaklı ze ile **irinj**.

W

awınç bir şeyle avunma.

K (kef)

(ikinç) ikinç nēŋ nesnenin ikincisi.

ökünç pişmanlık. **ol aŋar ökünç kıldı** o, ona pişman oldu.

ögünç övünme.

L

(olunç) olunç[2257] **yōl** düz olmayan, kıvrımlı yol.

ilenç bir işte bozukluk çıkınca yapanı utandırma.

M

umunç umut. **umunç Teŋri.ke** umut, Allah (a.c.)'tandır.

N

ınanç[2258] güvenilir.

ınanç beg güvenilir bey.

(onunç) onunç yarma.k onuncu para. Başkası da aynıdır.

Bundan Fiiller

K (kef)

(yinçge.len-) ol maŋa yinçge.lendi o, bana tevazu gösterdi ve boyun eğdi.

(yinçge.len-) ol kīzıg yinçge.lendi o, kızı odalık edindi. **(638)**

2255 Metinde *cuzur* yerine *cudu:r* yazılmış.
2256 Ye'de iptal edilmiş üstün de var.
2257 Bk. yazma 111'de *olundı* ile ilgili dipnot.
2258 İkinci nun'da sükûn yerine üstün var.

(yinçge.len-) kul Teŋri.ke yinçge.lendi. yinçge.lenü.r, yinçge.lenme.k. Kul, tevazu gösterdi, zahitlik yaptı, ibadet etti, oruç tuttu, sabretti ve âlemlerin rabbi Allah'a boyun eğdi.

İki sükûnlular kitabı bitti. Bu da sekiz kitabın sonuncusudur. Ve hamd (övgü), âlemlerin sahibi olan Allah'adır.

Hüseyin oğlu Mahmud dedi ki: Kitabın başında Türk lehçelerini toplamak, onun kural ve usullerini açıklamak, kurallarını açmak, fasıllarını düzenlemek için verilen söz yerine getirildi ve maksat elde edildi. Fazlalıkları ve dildeki saçmaları, bozuklukları ve gereksiz doldurmaları ayıkladım.

Kitap artık ulaştı sona; ebediyete kaldı hazine; kitabımız burada ikmal oluna! Allah'a sonsuz övgüler; peygambere ve bütün soyuna sonsuz dualar!

* * *

Yüce Allah'ın fakir kulu, Sâve'li, sonra Şamlı Ebi'l-feth oğlu Ebîbekr oğlu Muhammed -yüce Allah onu bağışlasın- 664 yılı Şevvâl'inin 27'sinde Pazar günü, yazma işini (*ta'li:qihi*) bitirdi.

Kitabı telif edenin el yazısıyla yazılmış bir nüshadan, son kısımda dediğinin suretini (veriyorum): 64 yılı Cemâziyel'ûlâ'nın birinci günü telife başlandı.[2259] Dört defa ayıklanıp düzeltilerek yazıldıktan sonra 466 yılının Cemâziyel'âhiri'nin onuncu Pazartesi günü (bitirildi).

Güç ve kuvvet ancak yüce ve büyük Allah ile olur. O, bize yeter ve o ne güzel vekildir!

2259 Metinde *ubtudiye* yerine *ibteda:* yazılmış.

DİZİN

DİZİN İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

1. Madde ve eklerden sonraki ilk sayı el yazmasının sayfa numarasını, eğik çizgiden sonraki ikinci sayı çevirideki sayfa numarasını göstermektedir.
2. Dizinde satır numaraları gösterilmemiştir; dolayısıyla aynı sayfadaki aynı madde ve örneklerde kelime art arda birkaç defa geçiyorsa sayfa numarası dizinde sadece bir defa yazılmıştır. Bu sebeple dizin kullanılırkan kelimenin, aynı sayfada birden fazla geçebileceği gözden uzak tutulmamalıdır.
3. KM'nin verdiği anlama sadık kalınmış, mecbur olmadıkça onun verdiği anlamın dışına çıkılmamıştır. Kelime birkaç yerde veya örnekte geçtiği takdirde KM'nin verdiği anlamlara sadık kalınmak şartıyla anlamlar birleştirilmiş ve herhangi bir anlamın dışarıda kalmamasına çalışılmıştır.
4. KM aynı maddede verse de anlamı farklı olan veya çok farklılaşmış olan kelimeler ayrı madde yapılmıştır.
5. Anlamı farklı olan veya farklılaşan fiillerin geniş zaman ve mastarları KM tarafından sadece bir defa verilmiştir. Bu durumda geniş zaman ve mastarın gösterilmediği farklı anlamlı maddelerde biz geniş zaman ve mastar eklerini de ayraç içinde gösterdik; çünkü KM'nin sisteminde bir defa gösterilse de geniş zaman ve mastar biçimleri, farklı anlamlı kelimeleri de kapsamaktadır.
6. Aynı kelimenin değişik ünlülü varyantları alternans işaretiyle yan yana verilmiştir (açısa- ~ açsa-; bulıt ~ bulut, āç ~ aç vb.). İşaretin ikinci tarafındaki kelime de alfabe sırasındaki yerinde gösterilmiş; ancak anlam verilmeden diğer varyanta gönderilmiştir.
7. Son sesi değişen kelimeler ayrı madde yapılmış, fakat birbirine gönderilmiştir.
8. Fiillerin emir biçiminde -ø işareti kullanılmıştır.
9. Ek alma durumunda kelime tabanında ses olayı meydana gelmişse ekten sonra ayraç açılarak farklılık gösterilmiştir: *-up (açrup).*
10. -gu, -ası, -(X)glı vb. sıfat-fiil eklerini alan kelimeler madde başı olarak değerlendirilmemiş; ilgili fiilin altında gösterilmiştir. Buna karşılık –(X)g, -guçı, -taçı, -guluk, -(X)gsak, -lXg, -sXz ekli kelimeler madde başı olarak değerlendirilmiştir.
11. atlaşu vb. örneklerde ek -laşu olarak alınmıştır.
12. Eş sesli ekler için gerekli yerlerde kısaltmalar kullanılmış ve böylece ekin hangisi olduğu belirtilmiştir.
13. Kısaltmalar: → = bakınız, b.d. = belirtme durumu, v.d. = vasıta durumu, sf. = sıfat-fiil

A

a hitap bildiren bir ünlem 363 / 288, 441 / 344, 520 / 419
a' şaşırma bildiren bir ünlem 32 / 18
aba Tibet dilinde baba 55 / 41, 179 / 152
abaçı umacı 80 / 69
abakı nazar değmesin diye bostanlara konan korkuluk 80 / 69
Abı bir erkek adı 55 / 42
abı- gizlemek, saklamak
-dı 555 / 457
-mak 555 / 457
-r 555 / 457
abıd- gizlemek, saklamak → *abıt-*
-dı 116 / 104
abın- gizlenmek, saklanmak
-dı 108 / 98
-mak 108 / 98
-ur 108 / 98
abıt- gizlemek, saklamak → *abıd-*
-mak 111 / 100, 116 / 104
-tı 111 / 100
-ur 111 / 100, 116 / 104
abıtgan gizlenen, saklanan, gizlenme âdeti olan 88 / 79
aç "hey, ey" anlamında seslenme ünlemi 29 / 16, 624 / 520
āç aç 52 / 37, 227 / 197, 228 / 197, 380 / 299
-ıg 258 / 225
-ka 50 / 35
aç- açmak
-ø 180 / 154
-ar 92 / 85, 178 / 152, 452 / 355, 540 / 441, 548 / 448
-dı 92 / 85
-ıp 360 / 287
-mak 92 / 85
-tımız 549 / 448
āç- acıkmak
-ar 95 / 89
-ıp 144 / 125
-mak 95 / 89
-tı 95 / 89
açı Barsgan lehçesinde kocakarı 56 / 42
açı- ekşimek; acımak
-dı 555 / 458
-mak 555 / 458
-r 555 / 458
açıg ekşi; acı 43 / 30, 142 / 124, 307 / 253, 415 / 326, 421 / 330, 564 / 464
açıg nimetlenme 43 / 30
açıg sultan tarafından verilen caizenin adı, ihsan 43 / 30
açıg bir- ihsanda bulunmak
-di 43 / 30
açıglıg içine konan şeyi ekşitecek ekşisi bulunan 85 / 76
açıglıg nimetlenecek nimeti olan, nimet içinde yaşayan 43 / 30, 85 / 76
açıglıg tut- iyi gıdalarla beslemek, nimetlendirmek

-ø 43 / 30
açıglık acılık 86 / 77
açıgsa- ekşi (yemeği) arzulamak
-dı 142 / 124, 153 / 133
-mak 153 / 133
-r 153 / 133
açıgsı- ekşimek
-dı 144 / 125
açık- acıkmak
-ar 104 / 95
-dı 15 / 8
-mak 104 / 95
-tı 104 / 95
açıkım büyük kardeşe hitap şekli (2. şahıs kullanımı yoktur) 44 / 31
açıkıŋ bu şekil kullanılmaz 44 / 31 → *açıkım*
açıklık açıklık → *açukluk*
-ı 86 / 77
açıl- açılmak
-dı 106 / 96, 133 / 116, 329 / 267
-mak 106 / 96
-mas 305 / 252
-ur 106 / 96
açın- ihsanda bulunmak
-dı 108 / 98, 109 / 98
açın- açılmak; açar görünmek
-dı 109 / 98
-mak 109 / 98
-ur 109 / 98
açısa- ~ açsa- açmak istemek
-dı 141 / 123
-mak 141 / 123
-r 141 / 123
açış- açmakta yardımcı olmak veya açmakta yarışmak
-dı 100 / 92
-mak 100 / 92
-ur 100 / 92
açış- karşılıklı birbirini ekşitmek
-dı 100 / 92
-mak 100 / 92
-ur 100 / 92
açıt- ekşitmek 112 / 101
-tı 112 / 101
açıt- elem vermek, acıtmak
-tı 112 / 101
-mak 112 / 101
-ur 112 / 101
açıtgan ekşiten 88 / 79
āçlık açlık 69 / 55
açlın- açılmak
-dı 133 / 116
-mak 133 / 116
-ur 133 / 116

açlış- beraber açılmak
-dı 126 / 111
-mak 126 / 111
-ur 126 / 111
açsa- → *açısa-*
açtur- açılması için emir vermek, açtırmak
-dı 116 / 105
-mak 116 / 105
-ur 116 / 105
açuk açık, açılmış; net 44 / 31, 60 / 45
açuklug yumuşak huylu 85 / 76
açukluk açıklık → *açıklık*
-ı 86 / 77
açur- aç bıraktırmak, aç bırakmak
-dı 137 / 120
-mak 137 / 120
-up (açrup) 473 / 379
-ur 137 / 120
açurgan acıktıran 89 / 80
+aḍ- isimden fiil yapan ve nesnenin tabiatını anlatan ek
-tı 434 / 339
aḍak ayak 27 / 12, 38 / 25, 45 / 31, 100 / 93, 127 / 112, 191 / 163, 192 / 164, 334 / 270, 336 / 272
-ı 41 / 28, 100 / 92, 138 / 120, 172 / 148, 178 / 152, 182 / 155, 340 / 275, 341 / 275, 346 / 278, 371 / 293, 390 / 305, 566 / 467
-ıg 484 / 387, 630 / 525
-ım 627 / 522
-ın (b.d.) 269 / 236, 272 / 238, 339 / 273, 362 / 288, 364 / 289, 428 / 335, 444 / 347, 566 / 466, 570 / 470, 578 / 476, 592 / 485, 632 / 527
-ın (v.d.) 92 / 86
-ında 324 / 264
-ıŋa 574 / 472
-ka 154 / 133
-tın 374 / 295
aḍakka tegürgen (bir işi) devamlı, sonuna dek götüren 260 / 227
aḍakla- ayağa vurmak
-dı 154 / 133
-mak 154 / 133
-r 154 / 133
aḍaklan- ayak sahibi olmak
-dı 149 / 129
-mak 149 / 129
-ur 149 / 129
aḍaklıg ayaklı, ayağı olan 85 / 76
adaklık üzüm bağlarında çardak için kullanılan ağaç 86 / 77
adaş arkadaş 42 / 29, 88 / 79
adaşlık ~ adışlık arkadaşlık 85 / 77, 86 / 77
aḍgır atın erkeği, aygır 13 / 7, 60 / 46, 87 / 78, 103 / 94, 124 / 109, 124 / 110, 317 / 259, 323 / 263, 343 / 277
aḍgırak ön ayaklarından biri veya ikisi beyaz olan dağ tekesi 84 / 74
Aḍgırak Suwı Yağma bölgesinde bir suyun adı 84 / 74
aḍgırlan- aygır gibi hareket etmek

-dı 157 / 136
-mak 157 / 136
-ur 157 / 136
Aḍgış bir yer adı 61 / 47
adguk değiştirilmiş, kamufle edilmiş 62 / 49 → *agduk*
aḍıg ayı 43 / 30, 54 / 40, 167 / 144, 241 / 210
aḍıg sarhoşluktan ayılmış, ayık 43 / 30, 44 / 30
Aḍıg bir köy adı (KM: "bizim bir köyümüzün adı") 44 / 30
aḍıglıg ayısı çok olan 85 / 76
aḍıkla- şaşırmak, bakakalmak
-dı 592 / 485
aḍıl- ayılmak
-dı 106 / 96
-mak 106 / 96
-ur (aḍlur) 106 / 96
aḍın başka 51 / 36, 62 / 48, 90 / 81, 449 / 352, 510 / 409
-ka 34 / 21
-nıŋ 543 / 443
aḍır- ayırmak
-dı 98 / 91
-dım 546 / 446
-mak 98 / 91
-mas 98 / 91
-ur 98 / 91
aḍış- bacakları açarak büyük adımlarla yürümek
-dı 100 / 92
-mak 100 / 92
-ur 100 / 92
aḍış- uçları bitişik olan iki şeyin diğer uçları ayrılmak
-dı 100 / 92
-mak 100 / 92
-ur 100 / 92
adışlık → *adaşlık*
aḍna- (yer vb.) değişmek, farklılaşmak
-dı 146 / 127
-mak 146 / 127
-r 146 / 127
aḍnagu başkası
-ka 473 / 379
-nı 473 / 379
aḍnat- (insan) değişmek, farklılaşmak
-tı 137 / 119
-mak 137 / 119
-ur 137 / 119
aḍrı buğday temizlemek için kullanılan alet 75/ 63
aḍrı iki ayrı parçası bulunan şey 75/ 63
aḍrı çatal değnek 275 / 240
aḍrı iki dalı olan 430 / 336
aḍrı butlug bacakları açık olan 75 / 63
aḍrık ayrık otu (*Agropyrum repens*) 62 / 48, 69 / 55
aḍrıl- ayrılmak
-dı 129 / 113

-mak 129 / 113
-ur 129 / 113
aḍrım eyerin altında, iki yandan çıkan uçlar 66 / 52
aḍrış iki yolun başı 61 / 47
aḍrış ayrılık 353 / 282
aḍrış- ayrılmak
-dı 123 / 109
-mak 123 / 109
-ur 123 / 109
aḍruk başka 62 / 48
aḍuk meçhul 45 / 31 → *agduk*
aḍukla- bilinmeyen bir şeyden ötürü garipsemek
-dı 154 / 133
-mak 154 / 133
-r 154 / 133
aḍut avuç 36 / 24, 54 / 40 → *avut*
aḍutla- avuçlamak
-dı 151 / 131
-mak 151 / 131
-r 151 / 131
Afşar Oğuz boylarının altıncısı (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27
aftaba güğüm 217 / 187
āg iki bacak arasındaki boşluk 53 / 38
-dın 53 / 38
āg- ~ ag- yükselmek, çıkmak
-a 229 / 198
-ar 96 / 89, 161 / 140
-ası 303 / 251
-dı 93 / 87, 96 / 89, 156 / 135, 178 / 152, 525 / 426, 541 / 442
-duk 298 / 249 "*onlar çıktı*"
-duk 298 / 249 "*biz çıktık*"
-kalır 302 / 251
-kıl 288 / 245, 292 / 247
-mak 96 / 89
āg- ~ ag- değişmek
-dı 45 / 31, 96 / 90, 587 / 481
agan genizden konuşan, hımhım adam 51 / 36
agartgu buğday unundan yapılan, bozaya benzer bir içki 635 / 530
agduk değiştirilmiş, kamufle edilmiş 45 / 31, 62 / 49 → *adguk*
agı ipek kumaş 57 / 43, 343 / 277
agıçı ipek kumaşları muhafaza eden görevli 57 / 43, 80 / 69
agıl ağıl 49 / 35
-da 45 / 31
agıl Oğuzlarda, koyun pisliği 49 / 35
agım bir defada tırmanılabilecek (yer) 50 / 35
agır ağır, yavaş 38 / 25, 554 / 456
agır ağırlık, yük 62 / 49, 473 / 379
agır pahalı 38 / 25
agırla- ağırlamak, ihsan etmek, ikram etmek
-ø 594 / 487
-dı 38 / 25, 152 / 132, 595 / 488
-mak 152 / 132

-r 65 / 52, 152 / 132
agırlal- ağırlanmak
-dı 594 / 487
agırlan- ağırlanmak
-dı 595 / 487
agırlan- pahalı bulmak
-dı 148 / 129
agırlan- ağır bulmak
-dı 148 / 129
-mak 148 / 129
-ur 148 / 129
agırlıg itibarlı 34 / 21, 38 / 25, 84 / 75
agırlıg tut- ağırlamak, itibar etmek
-ø 34 / 21
agırlık ikram, ihsan 70 / 56
agırşuk ağırşak, iğin halkası 85 / 77
agısa- (yüksek yerlere) çıkmak istemek
-dı 141 / 124
-mak 141 / 124
-r 141 / 124
agış yükselme 42 / 29
agış- (yüksek yerlere) çıkmakta yarışmak
-dı 102 / 94
-mak 102 / 94
-r 102 / 94
agış- karşılıklı itişmek
-dı 102 / 94
agış- karşılıklı fiyat artırmak
-dı 102 / 94
agıt- (yüksek yerlere) çıkartmak, yükseltmek
-mak 114 / 102
-tı 114 / 102
-ur 114 / 102
agıtgan (yüksek yerlere) çıkaran 89 / 80
agız insanın ve bütün hayvanların ağzı 34 / 20, 40 / 26, 592 / 485
-da 486 / 389, 557 / 460
-ka 192 / 165
-ı (agzı) 105 / 96, 107 / 97, 266 / 234, 360 / 287
-ın (agzın) 77/ 65, 277 / 241, 489 / 391, 554 / 456
-ıŋa (agzıŋa) 354 / 283
agız ırmağın, testinin, küpün ve kuyunun ağzı 40 / 26
agızla- ark vb. şeylere ağız yapmak
-dı 152 / 132
(-mak) 152 / 132
(-r) 152 / 132
agızla- ağıza vurmak
-dı 152 / 132
-mak 152 / 132
-r 152 / 132
agku (yüksek yerlere) çıkma 303 / 251
agkuçı (yüksek yerlere) çıkan 292 / 247
agla- boş kalmak

-yu 558 / 460
aglak boş, ıssız, çorak 72 / 59, 235 / 205, 445 / 347
aglat- boşaltmak, istediği şeyle başbaşa kalmak için (insanları) uzaklaştırmak (etrafını boşaltmak)
-mak 136 / 119
-tı 136 / 119, 445 / 347
-ur 136 / 119
agna- hayvanlar debelenerek kaşınmak, ağnamak
-dı 147 / 127
(-mak) 147 / 127
(-r) 147 / 127
agna- kekeme olmak, dili tutulmak
-dı 147 / 127
-mak 147 / 127
-r 147 / 127
agnat- kekretmek, kekeme hâle getirmek
-mak 137 / 120
-tı 137 / 120
-ur 137 / 120
agnat- hayvanları toprağa sürdürmek, ağnatmak
(-mak) 137 / 120
-tı 137 / 120
(-ur) 137 / 120
agrı- ağrımak
-dı 35 / 21, 140 / 122
-mak 140 / 122
-mas 140 / 122, 519 / 418
-r 140 / 122
-sa 140 / 122, 519 / 418
agrıg ağrı 61 / 48
agrıkan- ağrıdan şikâyet etmek
-dı 157 / 136
-mak 157 / 136
-ur 157 / 136
agrın- acı çekmek
-dı 131 / 115
-mak 131 / 115
-ur 131 / 115
agrış- (beraberce) acı çekmek
-mak 124 / 110
-tılar 124 / 110
-ur 124 / 110
agrıt- ağrıtmak, ağrı vermek
-mak 135 / 118
-tı 135 / 118
-ur 135 / 118
agru- (nesne) ağırlaşmak; (hasta) ağırlaşmak
-dı 140 / 122
-mak 140 / 122
-r 140 / 122
agruk malın ağırlığı 62 / 49, 473 / 379
agruklan- (bir işi) ağır bulmak

-dı 158 / 137
-mak 158 / 137
-ur 158 / 137
agtar- yere vurmak, yere sermek
-u 306 / 253
agtarıl- yere vurulmak
-dı 129 / 113
agtıl- yere vurulmak
-dı 129 / 113
-mak 129 / 113
-ur 129 / 113
agu zehir 57 / 43, 592 / 485
aguj ~ aguz ağız (ilk süt) 39 / 26
agujlug kendisinde ilk süt bulunan (insan) 84 / 76
aguk- zehirlenmek
-ar 105 / 95
-mak 105 / 95
-tı 105 / 95
agula- zehirlemek
-dı 156 / 135
-mak 156 / 135
-r 156 / 135
(aguz) → *aguj*
ajlaŋ kertenkele 71 / 57
ajmuk beyaz şap 62 / 48
ajmuklan- şap çoğalmak
-dı 158 / 137
-mak 158 / 137
-ur 158 / 137
ajmuklan- kellik artmak
-dı 158 / 137
-mak 158 / 137
-ur 158 / 137

ajmuk taz kel (insan) 62 / 48
ajun dünya, âlem 33 / 19, 51 / 36, 60 / 46, 99 / 92, 233 / 202, 380 / 299, 407 / 318, 417 / 327, 431 / 337, 609 / 502
-ug 467 / 371
ajun zaman, zamane, devir, devran 90 / 81, 205 / 175, 211 / 182, 462 / 366, 570 / 470, 577 / 474
āk ~ ak Oğuzcada beyaz 53 / 39, 79/ 68
ak- akmak; (ordu, insan topluluğu için) akar gibi gelmek
-a (turur) 49 / 34
-ar 93 / 87, 289 / 246, 380 / 299, 461 / 365
-dı 12 / 6, 93 / 87, 514 / 413
-ıp 332 / 269, 586 / 480
-mak 93 / 87
-sa 189 / 161
-tı 60 / 47, 273 / 239, 446 / 349, 498 / 399, 617 / 512
-tımız 173 / 149
āk at Türklerde (ölçünlü Türkçede) kır at 53 / 39
āk bulıt yağmur bulutu 133 / 116, 178 / 152, 461 / 365

akı cömert 57 / 43
akıla- cömertliğe mensup kılmak, cömert saymak
-dı 156 / 135, 588 / 482
-mak 156 / 135
-r 156 / 135
akılık cömertlik 520 / 419
akım bir akımlık 50 / 35
akın sel, yağmur suyu 12 / 6, 51 / 36, 60 / 47, 89 / 80, 114 / 103, 461 / 365, 471 / 376, 617 / 512 → *munduz akın*
-ı 189 / 161
akınçı geceleyin düşmanı basan birlik 51 / 36, 79/ 68, 114 / 103
akındı akan (su), akıntı 82 / 72
akış- her yönden akmak, akışmak
-dı 102 / 94
akıt- (su, sel vb. için) akıtmak; (askerî birlik için) akın yaptırmak
-mak 114 / 103
-tı 114 / 103
-ur 114 / 103
akıtgan hızla akıtan 89 / 80
akı yagak soyulması kolay olan ceviz, iyi cins ceviz 57 / 44
aklış- (insan ve su için) her yönden toplanmak, toplaşmak
-dı 127 / 112
-mak 127 / 112
-ur 56 / 42, 127 / 112
akru yavaş 70 / 56
akru akru yavaş ol! 70 / 56
akrun yavaş yavaş, yavaşça 602 / 494
āk sakal Oğuzcada saçı sakalı ağarmış (iyice yaşlanmış) adam 53 / 39
Āk Say bir yer adı 53 / 39
Āk Terek Yağma'da Ila ırmağı üzerinde bir geçit 53 / 39
aktur- akıtılmasını emretmek, akıtmak, aktırmak
-dı 118 / 106
-mak 118 / 106
-ur 118 / 106, 452 / 355
akur ahır 5 / 3
āl ~ al hile, aldatma 43 / 30, 53 / 39, 167 / 144
-ın (v.d.) 53 / 39, 410 / 321, 622 / 519
āl turunç renginde bir kumaş 53 / 39
āl turunç rengi, turuncu 53 / 39
al- almak, tutmak; yakalamak; satın almak
-ø 97 / 90, 185 / 158
-dı 35 / 21-22, 39 / 25, 94 / 87, 164 / 142, 312 / 257, 329 / 267, 516 / 414
-dım 39 / 25, 164 / 142
-gıl 37 / 24, 208 / 178, 221 / 191, 512 / 411
-ıŋ 607 / 498
-ıp 70 / 56, 85 / 76, 124 / 110, 212 / 182, 270 / 237, 276 / 240, 376 / 296, 413 / 324, 446 / 350
-ır 94 / 87, 545 / 445, 606 / 498
-ma 97 / 90
-mak 94 / 87
-mas 62 / 48
-tı 323 / 263

al- (bir yeri, ülkeyi) almak, fethetmek
-dı 94 / 87
-ır 94 / 87
-mak 94 / 87
ala alaca 53 / 39
-sı 58 / 44
-sın 214 / 184
ala cüzzamlı 53 / 39, 58 / 44
Ala Fergana civarında bir yaylak 54 / 39
ala at alaca renkli at 53 / 39
ala bol- muhalif olmak, düşmanla uyuşmak
-dı 53 / 39
alaçu alaçık denilen geniş çadır 80 / 69
alaçulan- alaçık edinmek
-dı 534 / 435
alaŋ düz, düzlük 80 / 68
alaŋır bir tür sıçan; aktavşan (*Jaculus jaculus*) 91 / 82
alar- alacalanmak, renklenmek
-dı 99 / 91, 99 / 92
-mak 99 / 92
-ur 99 / 92
alar- göz kamaşmak
-dı 99 / 91, 99 / 92
-mak 99 / 91
-ur 99 / 91
alart- (gözü) belertmek
-mak 629 / 525
-tı 629 / 525
-ur 629 / 525
alavan timsah 82 / 71
Ala Yıgaç serhat bölgesinde bir yer 54 / 39
alçak yumuşak huylu, zarif 33 / 19, 63 / 49
al çüvit sülüğen 516 / 415
alda- hile yapmak, aldatmak
-dı 139 / 122
-mak 139 / 122
-p 237 / 206
-r 139 / 122
alduz- yağmalanmak, çalınmak
-dı 312 / 257
algu alacak
-mız 172 / 148
Alguk Kâşgar'ın bir köyü 63 / 49
alıg kötü şey; kötü kişi 44 / 30, 193 / 165
alıgsa- almak istemek
-dı 143 / 125
alık Oğuzcada kuş gagası 46 / 32
alık- (yara için) azmak, kötüleşmek; (insan için) bozulmak, kötüleşmek
-ar 105 / 95
-mak 105 / 95
-tı 105 / 95, 105 / 96
alım borç; alacak 34 / 20, 50 / 35, 103 / 94, 149 / 129, 355 / 283, 359 / 286, 373 / 295,

570 / 469
-ı 413 / 324
-ın 94 / 87, 110 / 99, 305 / 252, 317 / 259, 346 / 278, 555 / 457
-nı 526 / 427
alımçı alacaklı 50 / 35, 206 / 176
alımla Türklerde (ölçünlü Türkçede) elma (*Malus sylvestris*) 77/ 65, 81 / 71, 184 / 157, 421 / 330, 453 / 355, 564 / 464 → *alma*.
alımlıg alacaklı, hak sahibi 85 / 76, 126 / 111
alımsın- alıyormuş gibi görünmek
-dı 14 / 8
alın alın 52 / 37
alın dağın yamacı ve çıkıntılı yeri 52 / 37, 308 / 254
alın- kendi başına almak
-dı 15 / 8, 110 / 99, 346 / 278
-mak 110 / 99
-ur 110 / 99
alınlıg alnı geniş olan 85 / 76
alısa- almak istemek
-dı 142 / 124
-mak 142 / 124
-r 142 / 124
alış alacak 43 / 29
alış su ağzı, suyun döküldüğü kısım 43 / 29
alış- almada yardımcı olmak, birlikte almak
-dı 103 / 94
-mak 103 / 94
-ur 103 / 94
alış biriş alacak verecek 43 / 29
alışgan devamlı olarak alan 258 / 226
-lar 258 / 226
alk- telef etmek, yok etmek, tüketmek
-ar 626 / 521
-dı 636 / 532
-mak 626 / 521
-tı 527 / 428, 626 / 521
alka- övmek (KM: *alkadı* sözü hayır için olmasına rağmen diğerleriyle çift olarak çok kullanıldığından dolayı "kötülük" anlamı kazanmıştır.)
-dı 145 / 126 → *karga- alka-*
Alka Bölük Oğuz boylarının on üçüncüsü (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27
alkal- övülmek, iyi hasletler sayılmak
-dı 130 / 114
-mak 130 / 114
-ur 130 / 114
alkaş- övmede yardımlaşmak veya yarışmak
-dı 125 / 110
-mak 125 / 110
-ur 125 / 110, 125 / 111
alkın- tükenmek, bitmek; (insan için) ölmek, yok olmak
-dı 132 / 115
-mak 132 / 115
-ur 54 / 39, 107 / 97, 132 / 115
alkış övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma; (peygamber

için) salavat 61 / 48, 125 / 110, 130 / 114, 145 / 126
alkış- birbirini yok etmek
-mak 125 / 110
-tı 125 / 110
-ur 125 / 110
alkış bir- övmek
-di 61 / 48
alma Oğuzcada elma (*Malus sylvestris*) 77/ 65 → *alımla*
alp kahraman, yiğit, şecaatli 33 / 19, 74 / 62, 76/ 64 , 81 / 71, 186 / 159, 195 / 167, 258 / 226, 437 / 341, 590 / 483
-ı 101 / 93, 181 / 154
-ın 620 / 515
-lar 75/ 62, 101 / 93, 125 / 110, 126 / 111, 378 / 297, 472 / 378, 615 / 510
alpagut cesur savaşçı, kahraman 83 / 74
-ın 83 / 74, 627 / 522
Alp Apa erkek adı 536 / 438
Alp Er Toŋa Afrâsiyab Han, Türklerin efsanevi hükümdarı 33 / 19 → *Toŋa Alp Er*
alp tigin dayanıklı köle 208 / 178
alsık- (bir şey) alınmak, gasp edilmek; aldırmak
-ar 127 / 112, 128 / 112
-mak 127 / 112
-tı 127 / 112
altın alt 67 / 53
altun altın; dinar 38 / 25, 58 / 44, 73 / 59, 85 / 76, 92 / 86, 181 / 155, 186 / 159, 189 / 161, 201 / 172, 251 / 221, 276 / 240, 343 / 277, 363 / 288, 369 / 292, 504 / 404, 555 / 458
-da 102 / 94
-dun 357 / 285
-laşu 326 / 265 "altınına (oynamak)"
Altun Kān bir dağ adı 624 / 520 → *Altun Xān*
altun özök özü som altın gibi temiz 48 / 33
altun tarım hanım sultanlara verilen unvan 199 / 171
Altun Xān bir dağ adı 624 / 520 → *Altun Kān*
altur- alınması için emir vermek, aldırmak, aldırtmak
-dum 119 / 106
-mak 119 / 106
-ur men 119 / 106
aluç içinde gözün hararetini giderici bir madde bulunan bir tür sürme (soğutucu nesne ?) 73 / 60
aluçın yenebilen boğumlu bir bitki 81 / 70
aluk Oğuz lehçesinde güçlü, dayanıklı 46 / 32
Aluş Kâşgar'da bir köy 43 / 29
alwır- birinin yüzüne kavga etmek istercesine bağırmak, höykürmek
-ar 120 / 107
-dı 120 / 107
-mak 120 / 107
am Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kadınlık organı 31 / 17, 168 / 145
amaç hedef 38 / 25
-ıg 429 / 335
-ka 488 / 390, 565 / 466
-nı 167 / 144
amaç saban 38 / 25
amaçla- hedeflemek, (bir şeyi) hedef almak

-dı 151 / 131
-mak 151 / 131
-r 151 / 131
amış- → *amuş-*
amrak temiz ve sıcak 63 / 49
amrul- sakinleşmek, durulmak, (*tın* "kalp" için) durmak
-dı 38 / 25, 130 / 114
-mak 130 / 114
-ur 130 / 114
amşuy sarı renkli bir çeşit erik 70 / 56
amuç hediye 82 / 71
amul sakin, huzurlu; yumuşak huylu 49 / 35, 50 / 35, 500 / 401
amurt- sakinleştirmek, (öfkeyi) dindirmek
-sun 630 / 525
-tı 630 / 525
amuş- ~ amış- (azarlanma, sitem karşısında) susmak, sessiz kalmak
-dı 104 / 95
-mak 104 / 95
-ur 104 / 95
ana anne 27 / 12, 59 / 45
-mka 538 / 439
-ŋnıŋ 253 / 222
-sı 125 / 110, 452 / 355, 458 / 362, 536 / 438, 564 / 464
-sın 94 / 88, 142 / 124
-sıŋa 316 / 259, 354 / 283
anaç anne gibi akıllıca davranan küçük kız (Küçük kıza sevgi ifade etmek için kullanılır.) 38 / 25
anakı ey anneciğim (Sevgi belirtir.) 538 / 439
anala- bir kadını anne olarak adlandırıp anne kabul etmek
-dı 156 / 135
-mak 157 / 135
-r 157 / 135
ança o kadar, onca; ona göre; şöyle 43 / 30, 57 / 43, 167 / 144, 501 / 402, 548 / 448
and yemin, ant, söz 33 / 20, 231 / 200
anda orada; ondan 67 / 53, 75 / 63, 77 / 66, 172 / 148, 317 / 259, 506 / 406, 544 / 444, 551 / 451, 555 / 458,
andag Çigil lehçesinde öyle, onun gibi, böyle 31 / 17, 72 / 58, 92 / 86, 109 / 99, 161 / 140, 404 / 314, 511 / 410, 513 / 411, 526 / 428, 554 / 456, 563 / 464
andan ondan 75 / 63, 119 / 106, 627 / 522
andan Oğuzcada ondan sonra 67 / 53
and bir- ant vermek
-ürler 231 / 200
andgar- yemin ettirmek → *angar-*
-dı 120 / 107, 627 / 523
-dım 157 / 136
-mak 120 / 107, 157 / 136, 627 / 523
-ur 120 / 107, 157 / 136, 627 / 523
andıg kalbur ve eleğin kasnağı 72 / 58
andık- yemin etmek
-ø 33 / 20
-ar 128 / 112
-mak 128 / 112

-tı 128 / 112

andın ondan, ondan sonra, bunun üzerine, (kızmak, küsmek vb. fiiller için) ona 42 / 28, 143 / 125, 159 / 138, 162 / 141, 191 / 163, 200 / 171, 269 / 236, 388 / 304, 396 / 309, 435 / 340, 563 / 463, 632 / 527

angar- yemin ettirmek → *andgar-*

-dı 120 / 107

anı onu, (sövmek, çarpmak, vurmak vb. fiiller için) ona 19 / 10, 31 / 17, 32 / 18, 39 / 26, 95 / 88, 96 / 89, 98 / 91, 105 / 96, 112 / 101, 114 / 102, 114 / 103, 116 / 104, 116 / 105, 119 / 107, 120 / 107, 134 / 117, 135 / 118, 136 / 119, 137 / 119, 137 / 120, 139 / 121, 140 / 123, 141 / 123, 144 / 125, 145 / 126, 146 / 127, 151 / 131, 152 / 132, 154 / 133, 155 / 134, 156 / 134, 156 / 135, 157 / 136, 167 / 144, 175 / 150, 177 / 151, 178 / 152, 187 / 160, 189 / 161, 199 / 170, 205 / 175, 211 / 181, 229 / 199, 244 / 212, 260 / 227, 268 / 236, 273 / 238, 276 / 240, 277 / 241, 279 / 242, 285 / 244, 298 / 249, 305 / 252, 306 / 253, 307 / 253, 308 / 254, 310 / 255, 311 / 256, 312 / 257, 325 / 264, 349 / 280, 350 / 280, 352 / 281, 353 / 282, 354 / 282, 354 / 283, 356 / 284, 357 / 285, 358 / 285, 359 / 286, 361 / 287, 362 / 288, 363 / 288, 363 / 289, 364 / 289, 365 / 290, 366 / 290, 367 / 290, 391 / 306, 393 / 307, 394 / 308, 395 / 308, 397 / 309, 398 / 310, 410 / 320, 412 / 323, 412 / 324, 414 / 325, 416 / 326, 417 / 328, 418 / 328, 419 / 329, 420 / 329, 422 / 330, 423 / 331, 426/ 333, 427 / 334, 428 / 334, 428 / 335, 429 / 335, 432 / 337, 432 / 338, 433 / 338, 433 / 339, 434 / 339, 435 / 340, 436 / 341, 437 / 341, 438 / 342, 439 / 343, 440 / 344, 441 / 345, 442 / 346, 444 / 347, 445 / 347, 449 / 353, 451 / 354, 470 / 376, 471 / 377, 472 / 378, 484 / 387, 485 / 388, 488 / 390, 497 / 398, 501 / 402, 503 / 403, 505 / 405, 507 / 407, 524 / 426, 526 / 427, 529 / 430, 531 / 432, 550 / 450, 552 / 455, 555 / 457, 561 / 462, 562 / 463, 563 / 464, 564 / 465, 565 / 465, 568 / 468, 569 / 469, 570 / 469, 571 / 470, 572 / 471, 573 / 471, 574 / 472, 575 / 472, 575 / 473, 577 / 474, 579 / 476, 586 / 479, 587 / 481, 588 / 482, 589 / 482, 589 / 483, 592 / 485, 593 / 485, 593 / 486, 594 / 486, 594 / 487, 595 / 487, 597 / 488, 598 / 489, 607 / 499, 608 / 501, 614 / 510, 617 / 512, 619 / 515, 620 / 515, 621 / 516, 626 / 522, 627 / 523, 628 / 523, 629 / 524, 630 / 525, 631 / 526, , 633 / 528, 633 / 529, 635 / 531

anın onunla, ondan dolayı, bundan dolayı, bu sebeple 88 / 79, 140 / 122, 145 / 126, 147 / 128, 152 / 132, 235 / 204, 270 / 237, 334 / 271, 336 / 272, 343 / 277, 369 / 292, 525 / 426, 551 / 451

anıŋ onun 19 / 10, 35 / 22, 45 / 31, 55 / 40, 56 / 42, 61 / 47, 71 / 58, 75 / 63, 83 / 73, 92 / 85, 96 / 89, 96 / 90, 98 / 91, 99 / 91, 99 / 92, 100 / 92, 101 / 93, 105 / 96, 107 / 97, 107 / 98, 109 / 98, 112 / 101, 113 / 101, 114 / 102, 114 / 103, 116 / 105, 117 / 105, 118 / 106, 120 / 107, 121 / 107, 121 / 108, 122 / 109, 123 / 109, 124 / 110, 125 / 110, 127 / 112, 128 / 112, 129 / 114, 133 / 116, 136 / 119, 137 / 120, 138 / 120, 144 / 125, 145 / 126, 148 / 129, 150 / 130, 156 / 135, 159 / 138, 161 / 140, 162 / 141, 163 / 142, 166 / 143, 171 / 147, 172 / 148, 175 / 150, 177 / 151, 178 / 152, 186 / 159, 187 / 160, 189 / 161, 193 / 165, 200 / 171, 208 / 178, 213 / 183, 215 / 185, 219 / 188, 223 / 193, 232 / 201, 234 / 203, 235 / 205, 253 / 222, 256 / 224, 269 / 236, 272 / 238, 276 / 240, 286 / 245, 287 / 245, 293 / 247, 297 / 249, 303 / 251, 305 / 252, 307 / 253, 316 / 259, 318 / 260, 326 / 265, 327 / 266, 328 / 266, 328 / 267, 333 / 270, 337 / 273, 340 / 274, 345 / 278, 349 / 280, 350 / 280, 353 / 282, 354 / 283, 355 / 283, 356 / 284, 357 / 285, 358 / 285, 362 / 288, 363 / 289, 364 / 289, 376 / 296, 379 / 298, 380 / 299, 381 / 299, 381 / 300, 383 / 301, 388 / 304, 390 / 305, 392 / 307, 395 / 308, 397 / 309, 405 / 315, 406 / 316, 410 / 320, 413 / 324, 415 / 325, 415 / 326, 416 / 326, 418 / 328, 419 / 329, 421 / 330, 423 / 331, 426 / 333, 428 / 335, 430 / 336, 431 / 337, 432 / 338, 433 / 338, 435 / 340, 436 / 340, 437 / 341, 438 / 341, 438 / 342, 439 / 343, 441 / 344, 441 / 345, 442 / 346, 444 / 347, 446 / 349, 447 / 351, 449 / 353, 450 / 353, 451 / 354, 458 / 361, 458 / 362, 466 / 370, 471 / 377, 472 / 378, 474 / 380, 475 / 380, 477 / 381, 477 / 382, 484 / 387, 485 / 387, 485 / 388, 487 / 389, 489 / 391, 494 / 396, 496 / 398, 497 / 399,

504 / 404, 514 / 413, 516 / 414, 527 / 428, 529 / 430, 536 / 438, 537 / 438, 537 / 439, 540 / 441, 555 / 457, 558 / 460, 559 / 461, 560 / 462, 561 / 462, 562 / 463, 564 / 464, 566 / 466, 567 / 468, 569 / 468, 569 / 469, 570 / 469, 570 / 470, 571 / 470, 574 / 472, 579 / 476, 583 / 478, 591 / 484, 604 / 495, 614 / 509, 616 / 511, 618 / 513, 620 / 515, 627 / 522, 628 / 524, 629 / 525, 630 / 525, 632 / 527, 633 / 529, 634 / 529

anıŋça onun gibi 535 / 438

anu- hazırlanmak

-dı 557 / 459

-mak 557 / 459

-r 557 / 459

anuk ~ anūk hazır 13 / 7, 46 / 32, 59 / 44

anukla- hazır bulmak

-dı 154 / 133

-mak 154 / 133

-r 154 / 133

anukluk hazırlanma, hazırlık görme 86 / 77

anumı cüzzam 81 / 70

anun- hazırlanmak, hazırlık yapmak

-dı 111 / 100

-gıl 70 / 56

-ma 515 / 414

-mak 111 / 100

-ur 111 / 100

anut- hazırlatmak

-mak 115 / 103

-sa 115 / 103

-tı 115 / 103

-ur 115 / 103

anutgan her zaman hazırlıklı olan (kimse) 89 / 80

aŋ Oğuzcada, yok 32 / 19

aŋ yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş 32 / 19

aŋar ona 29 / 16, 35 / 22, 46 / 32, 47 / 33, 52 / 37, 57 / 43, 59 / 45, 70 / 56, 77 / 65, 78 / 66, 96 / 90, 98 / 91, 101 / 93, 109 / 99, 111 / 100, 112 / 101, 115 / 103, 115 / 104, 119 / 106, 120 / 107, 123 / 109, 125 / 110, 125 / 111, 135 / 118, 136 / 119, 137 / 119, 137 / 120, 138 / 120, 139 / 122, 140 / 123, 146 / 127, 147 / 128, 150 / 130, 159 / 138, 169 / 146, 182 / 155, 205 / 175, 221 / 191, 232 / 202, 233 / 202, 244 / 212, 247 / 217, 277 / 241, 299 / 249, 306 / 252, 312 / 256, 327 / 266, 330 / 267, 331 / 268, 332 / 269, 333 / 270, 334 / 270, 337 / 273, 339 / 274, 341 / 275, 343 / 276, 357 / 285, 358 / 285, 358 / 286, 360 / 286, 361 / 287, 362 / 287, 362 / 288, 363 / 288, 364 / 289, 366 / 290, 372 / 294, 376 / 296, 378 / 298, 379 / 298, 385 / 302, 386 / 303, 387 / 303, 390 / 306, 403 / 313, 412 / 323, 415 / 326, 416 / 326, 417 / 327, 417 / 328, 418 / 328, 419 / 329, 420 / 329, 423 / 332, 427 / 334, 429 / 335, 429 / 336, 432 / 338, 434 / 339, 435 / 339, 437 / 341, 439 / 342, 440 / 343, 440 / 344, 441 / 345, 442 / 346, 457 / 361, 471 / 377, 474 / 379, 475 / 380, 476 / 380, 476 / 381, 478 / 382, 478 / 383, 480 / 384, 481 / 385, 483 / 386, 483 / 387, 484 / 387, 486 / 388, 486 / 389, 487 / 389, 488 / 390, 497 / 399, 507 / 406, 526 / 428, 527 / 428, 527 / 429, 529 / 430, 536 / 438, 540 / 441, 548 / 448, 554 / 457, 555 / 457, 555 / 458, 556 / 458, 556 / 459, 568 / 468, 576 / 474, 579 / 476, 580 / 477, 581 / 477, 584 / 479, 590 / 483, 602 / 494, 609 / 501, 627 / 522, 629 / 524, 629 / 525, 630 / 525, 631 / 526, 632 / 528, 637 / 532, 637 / 533

aŋdı- hile yapmak

-dı 157 / 136, 618 / 513

-mak 157 / 136

-r 157 / 136
aŋduz andız otu (*Inula helenium*) 70 / 56
aŋıl çok 60 / 45, 80 / 68
aŋıla- anırmak
-dı 157 / 136
-mak 157 / 136
-r 157 / 136
aŋıt angut, ördeğe benzer kırmızı renkli bir kuş 59 / 45
aŋız anız, buğday vb. ekinlerin hasattan sonra geride kalan sapları 59 / 45
aŋla- Oğuzcada anlamak
-dı 147 / 128
-mak 147 / 128
-r 147 / 128
aŋraş- eziyet çekmek
-dı 147 / 128
-mak 147 / 128
-ur 147 / 128
aŋraş- şarıl şarıl ses çıkarmak, şarıldamak
-ur 133 / 116
aŋut şarap hunisi 59 / 45
ap ~ ep pekiştirici ses tekrarı 29 / 15
ap hayır, değil 29 / 15 → *ap...ap*
apa Kıpçak lehçesinde ayı 55 / 41
apa başı acur gibi yetişen, dikenli gövdesi olan, dağlarda yenen bir bitki (*tennu:m; Chorozophora obliqua*) 55 / 41
ap ak Oğuzcada bembeyaz 29 / 15
apaŋ eğer 79/ 68, 201 / 172, 222 / 191, 371 / 293
ap...ap ne...ne 29 / 15 → *ap*
aplan sıçan cinsinden bir hayvan 72 / 59
ar *(ar bog)* heybe (?) 334 / 271 krş. *arçı*
ār kestane rengi 52 / 38
ār- ~ ar- yorulmak
(-ar) 96 / 89
-dı 96 / 89
-madı 85 / 76
(-mak) 96 / 89
-mas 85 / 76
ār- ~ ar- kandırmak, aldatmak
-ar 96 / 89
-dı 96 / 89, 208 / 178, 471 / 377
-mak 96 / 89
ara (çekim edatı olarak) arasında, arasına; bir şeyin ortası 56 / 42, 122 / 108, 159 / 138, 254 / 223, 263 / 229, 272 / 238, 470 / 376
arala- iki kişinin veya iki şeyin arasından geçmek
-dı 156 / 135
-mak 156 / 135
-r 156 / 135
arala- *(otra arala-)* barıştırmak
-dı 156 / 135
(-mak) 156 / 135
(-r) 156 / 135
Aramut bir yer adı 81 / 71

Aramut Uygur civarında, Türklerden bir boy (*ci:l*) 81 / 71
aran tavla (at için) 51 / 36
aranlıg tavlası, ahırı olan (ev) 85 / 76
ār böri sırtlan 52 / 38
arçı heybe 74 / 62, 122 / 109
-sın 130 / 114
arḍutal hamam otu 84 / 75
argu iki dağın arasında bulunan şey 76/ 64
Argu bir Türk boyu 24 / 10
Argu Taraz ile Balasagun arasındaki ülke 25 / 11, 76/ 64
arguç insanı kandıran şey 60 / 46
arguç ajun aldatıcı dünya, yalan dünya 60 / 46
argula- iki kişinin arasından geçerek onları yarmak
-dı 159 / 138
-mak 159 / 138
-r 159 / 138
argun yarım arşın uzunluğunda vücudu olan bir sıçan türü 72 / 59
argur- yormak, yorgun düşürmek
-dı 120 / 107
-mak 120 / 107
-up 244 / 212
-ur 120 / 107
argurt- birisine yordurmak
-tı 121 / 108
argurtur- yordurmak için emir vermek
-dı 122 / 108
arı arı, eşek arısı 56 / 42, 429 / 335, 565 / 466
-nı 429 / 335
arı- temizlenmek
-dı 14 / 7, 555 / 458
-mak 555 / 458
-r 555 / 458
arıg ~ arīg temiz 10 / 5, 13 / 7, 44 / 30, 45 /31, 172 / 148
arıg tamamen, iyice 64 / 50, 122 / 108, 125 / 110, 127 / 112, 189 / 161, 428 / 335, 462 / 366
arıg Barsgan lehçesinde çadırın eteği, alt kısmı 44 / 30
arıgla- iyisini seçmek, temizini seçmek, temizlemek
-dı 153 / 133
-mak 153 / 133
-r 153 / 133
arıgla- (kuzu vb. hayvanların) taşağını koparmak
-dı 153 / 133
(-mak) 153 / 133
(-r) 153 / 133
arıglık temizlik 86 / 77
arık ark, ırmak 5 / 3, 45 / 31, 188 / 161, 192 / 164, 268 / 235, 297 / 249, 335 / 271, 437 / 341, 575 / 473
-da 45 / 31
-nı 152 / 132
-tın 430 / 336, 525 / 426
arık Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız 45 / 31
arıklan- ark, nehir yatağı, hendek oluşmak

-dı 149 / 129
-mak 149 / 129
-ur 149 / 129

arıklıg arklı, arkı olan (yer) 85 / 76

arıla- barıştırmak (avami) → *arala-*
-dı 156 / 135
(-mak) 156 / 135
(-r) 156 / 135

arıl- sarıl- (birisine) kızmak
-dı 330 / 267

arın- temizlenmek, yıkanmak; etek tıraşı olmak
-dı 10 / 6, 109 / 99
-mak 109 / 99
-ur 109 / 99

arış arış, dokuma tezgâhının uzunlamasına telleri 42 / 29

arış- karşılıklı aldatmak
-dı 101 / 93
-mak 101 / 93
-ur 101 / 93

arıt- arıtmak, temizlemek
-ası 426 / 333
-gu 425 / 333, 426 / 333
-mak 112 / 101
-tı 14 / 7, 112 / 101
-ur 112 / 101

arıt- (kuzu vb. hayvanların) taşağını çıkarmak; (çocuğu) sünnet etmek
(-mak) 112 / 101
-tı 112 / 101
(-ur) 112 / 101

arıtgan devamlı temizleten, devamlı temizleyen 88 / 79, 424 / 332

arıtış- temizlemede yardımcı olmak
-dı 426 / 333

arı yagı Çigil Türklerinde bal 56 / 42, 513 / 411

arju çakal 76/ 63
-layu 76 / 64, 618 / 514 "çakallar gibi etrafında toplanarak, etrafını sararak"

ark pislik 33 / 20
-ı 33 / 20 → *temür arkı*

arka sırt 76/ 64
-sın 81 / 71

arka zorluklarda yardımcı olan kişi, arka, destek 76/ 64

arka- lanetlemek ve birinin kötülüklerini saymak (Çift kullanılır (*karga- arka-*), tek başına kullanılmaz.)
-dı 145 / 126
-mak 145 / 126
-r 145 / 126

arka- Oğuz lehçesinde aramak
-dı 145 / 125
(-mak) 145 / 125
(-r) 145 / 125

arkaçak ağıza ilaç dökmek için kullanılan bir alet 84 / 74

arkag argaç, dokuma tezgâhında enlemesine atılan ipler 42 / 29, 71 / 58

arkalan- arka, destek edinmek

-dı 150 / 130
(-mak) 150 / 130
(-ur) 150 / 130
arkalan- sırtı bir yere vermek, dayamak
-dı 150 / 130
-mak 150 / 130
-ur 150 / 130
arkar dağ keçisi 71 / 58, 115 / 103, 212 / 182
arkasız desteksiz, desteği, arkası olmayan (insan) 74 / 62, 76/ 64
arkaş- sırt sırta vermek, sırt sırta vererek yardımlaşmak
-ıp 199 / 170
-mak 125 / 110
-tı 125 / 110
-ur 125 / 110
arkın izi → *arkun İzi*
arkış kervan 61 / 47
arkış mektup 61 / 47
arkış uzakta olan birisine gönderilen insan, haberci 61 / 47
-ı 61 / 47
arkuçı iki adam arasındaki aracı; evlenme sırasında dünürler arasındaki elçi 82 / 73
arkuk iki duvar veya iki sütun arasına konan ağaç 67 / 54
arkuk inatçı 67 / 54
arkuklan- inat edip direnmek
-dı 158 / 137
-mak 158 / 137
-ur 158 / 137
arkun gelecek yıl 67 / 53
arkun yabani aygırla ehlî kısraktan doğan at, küheylan 66 / 53, 212 / 182
arkun izi gelecek yıl ve onu takip eden yıl 67 / 53
armagan Oğuzcada, gittiği yerden kazanarak dönen kimsenin akrabalarına getirdiği hediye 82 / 72
armut armut (*Pyrus communis*) 60 / 46, 408 / 318
armutlan- (ağaç için) armutlanmak
-dı 157 / 136
-mak 157 / 136
-ur 157 / 136
arpa arpa (*Hordeum vulgare*) 74 / 62, 329 / 267, 423 / 331
-nı 172 / 148
-sız 74 / 62
arpagan arpa gibi başaklı, fakat başağı tanesiz bir bitki 82 / 72
arpala- hayvana arpa yedirmek
-dı 159 / 138
-mak 159 / 138
-r 159 / 138
arpalan- hayvana arpa verilmek
-dı 150 / 130
-mak 150 / 130
-ur 150 / 130
arrıg çok temiz şey 83 / 73 → *arıg*
arsal kestane rengi, açık kestane rengi 52 / 38, 65 / 52
arsalık Oğuzcada, çift cinsiyetli hayvan 90 / 81
arsal saç açık kestane rengi saç 65 / 52

arsık- aldanmak, aldatılmak
-ar 127 / 112
-dı 15 / 8
-mak 127 / 112
-tı 127 / 112
arslan aslan 50 / 35, 53 / 39, 88 / 79, 155 / 134, 206 / 176, 341 / 275, 410 / 321, 446 / 350, 482 / 386, 560 / 461, 568 / 468, 622 / 519
-dan 122 / 108
-layu 75 / 62, 83 / 73, 270 / 237, 336 / 272 "aslanlar gibi"
Arslan hükümdarlara verilen ad, unvan 622 / 519
Arslan Arslan Tigin (el-Gāzī) 421 / 330 → *Bekeç Arslan Tigin*
arslan burslan aslan ve pars (iki kelime birlikte) 625 / 521
Arslan Tigin Arslan Tigin (el-Gāzī) 421 / 330, 545 / 446 → *Bekeç Arslan Tigin*
art dağ geçidi, sarp dağ geçidi 33 / 19, 141 / 124, 278 / 242, 446 / 350, 531 / 432, 559 / 461
-tın 129 / 114
art boyun, art 33 / 19
art- artmak, fazlalaşmak
-ar 628 / 524
-mak 628 / 524
-tı 628 / 524
arta- bozulmak
-dı 139 / 122, 272 / 238
-mak 139 / 122
-mas 601 / 493
-r 139 / 122
artak bozuk, bozulmuş, kötüleşmiş 72 / 58, 286 / 245
artaş- birbirinden etkilenerek bozulmak, bozulmak
-dı 122 / 108
-ıp 376 / 296
-mak 122 / 108
-ur 122 / 108
artat- bozmak, kirletmek
-ø 442 / 346
-mak 134 / 117
-tı 134 / 117
-ur 110 / 99, 134 / 117
art başı dağın başı 356 / 284
artıg hayvan üzerindeki dengin bir tarafı 61 / 48
artıg kadın yeleği 61 / 48
artıl- (heybe, yük, insan vb.. için) yarısı bir yanda yarısı diğer yanda kalacak şekilde hayvana yüklenmek, atılmak
-dı 128 / 113
-mak 128 / 113
-ur 128 / 113
artın- kendi yükünü, heybesini vb. şeyleri hayvan üzerine koymak
-dı 130 / 114
-mak 130 / 114
-ur 130 / 114
artış- heybeyi hayvanın üstüne atmakta ve taşımakta yardımlaşmak veya yarışmak
-dı 122 / 109
-mak 122 / 109

-ur 122 / 109
artla- tokatlamak
-dı 635 / 531
-mak 635 / 531
-r 635 / 531
art saç başın arka kısmındaki saç 33 / 19
artuç ardıç (*Juniperus communis*) 60 / 46, 189 / 162
-ı 208 / 178
-ları 214 / 184
Artuç Kâşgar'da iki köyün adı 60 / 46
artuçlan- ardıç çoğalmak, ardıçlanmak
-dı 157 / 136
-mak 157 / 136
-ur 157 / 136
artuk fazla, fazlalık 62 / 48, 336 / 272
artuklan- haddi aşmak
-dı 157 / 137
-mak 157 / 137
-ur 157 / 137
artur- artırmak
-dı 117 / 105
(-mak) 117 / 105
(-ur) 117 / 105
artur- haddi aşmak
-dı 117 / 105
-mak 117 / 105
-u 117 / 105
-ur 117 / 105
artut armağan, hediye; bey ve benzerlerine verilen at vb. hediyeler 67 / 53, 67 / 54, 70 / 56, 100 / 93
art yış çıkış ve iniş, iniş çıkış 446 / 350, 506 / 406
arubat Hint hurması, demirhindi (*Tamarindus indica*) 81 / 71
aruk yorgun 45 / 31, 134 / 117, 151 / 131, 278 / 242
aruk Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde cılız 45 / 31
arukla- yorgunluktan sonra dinlenmek
-dı 154 / 133
-mak 154 / 133
-r 154 / 133
arukluk yorgunluk 86 / 77, 423 / 331
Aruk Turuk Fergana ile Kâşgar arasındaki bir dağ geçidinin, sarp bir tepenin adı 45 / 31, 191 / 163
arumdun boya 81 / 70
arwa- (kam) büyülü sözler söylemek
-dı 144 / 125
-mak 144 / 125
-r 144 / 125
arwal- büyülü sözler söylenmek
-dı 130 / 114
-mak 130 / 114
-ur 130 / 114
arwaş kamın söylediği büyülü sözler 144 / 125 → *arwış*
arwaş- kâhinler (kamlar) birtakım sözler mırıldanarak büyülü dualar etmek, cin

çarpmasını tedavi ederken büyülü sözler söylemek
-dı 125 / 110
-mak 125 / 110
-ur 125 / 110
arwış kamın söylediği büyülü sözler 130 / 114 → *arwaş*
ās as, kakım 53 / 38 → *āz*
Ās cariye adı 53 / 38
as- asmak
-ar 96 / 89
-dı 96 / 89
-mak 96 / 89
asıg kâr, fayda, yarar 44 / 30, 247 / 217
-ında 450 / 353
asıg kılgu yarar sağlama, fayda 247 / 217
asıglıg faydalı 85 / 76
asıl- asılmak
-dı 107 / 97
-mak 107 / 97
-ur (aslur) 107 / 97
asırtguk zeki ve akıllanmış (kişi) 635 / 530
asış- asmakta yardımcı olmak veya yarışmak
-dı 102 / 93
-mak 102 / 93
-ur 102 / 93
aslın- asılmak
-dı 134 / 117
-mak 134 / 117
-ur 134 / 117
asŋar- iş yapmamak için ayak direyip oturmak
-ar 147 / 128
-dı 147 / 128
-mak 147 / 128
asra alt 75/ 63
asruş- aksırmakta yarışmak
-dı 124 / 110
-mak 124 / 110
-ur 124 / 110
ast Çigil lehçesinde sokaklar 33 / 19
astın alt 67 / 53
astur- asılmak için emir vermek, astırmak
-dı 118 / 106
-mak 118 / 106
-ur 118 / 106
asur- aksırmak
-dı 98 / 91
-mak 98 / 91
-ur 98 / 91
asurgan çok aksıran 89 / 80
asurtgu ot aksırık otu (*Achillea ptarmica*) 635 / 530
aş ~ āş yemek 14 / 8, 34 / 21, 50 / 35, 53 / 38, 89 / 80, 113 / 102, 160 / 139, 187 / 160, 257 / 225, 306 / 252, 328 / 267, 333 / 270, 341 / 275, 346 / 278, 419 / 329, 420 / 329, 457 / 361, 472 / 377, 472 / 378, 489 / 391, 501 / 402, 526 / 427, 526 / 428, 554 / 457, 556

/ 458, 557 / 460, 559 / 461, 563 / 464, 605 / 497, 614 / 509
-dın 273 / 239
-ıg 34 / 21, 59 / 44, 63 / 50, 386 / 303, 405 / 315, 415 / 326, 493 / 394, 526 / 427, 617 / 512
-ın 156 / 135, 257 / 225, 306 / 253, 362 / 288
-ka 121 / 107, 470 / 376, 560 / 462, 633 / 529
-laka 294 / 248
aş kabın onarılan yeri 53 / 38
āş- ~ aş- (dağ vb. yüksek yerler için) aşmak
-ar 96 / 89, 559 / 461
-dı 96 / 89, 559 / 461
-mak 96 / 89
-umas 74 / 62
aşa- (Hakanlılarda ileri gelenler için, diğer Türklerde herkes için) yemek yemek
-dı 556 / 458, 559 / 461
-mak 556 / 458
-r 556 / 458, 559 / 461
aşak Oğuzcada dağ eteği 45 / 31
aşakla- küçük saymak, küçük görmek
-dı 154 / 133
-sa 154 / 133
aşat- (Türkler arasında, hakanların ve büyüklerin verdikleri yemekler için, Oğuzlarda ise her durumda) yedirmek
-mak 113 / 102
-tı 113 / 102
-ur 113 / 102
aşbar samanla kepek ıslatılıp karıştırılarak hazırlanan at yemi 71 / 58, 439 / 342
aşgın- (taş vb. sert şeyler için) ezilip ufalanmak
-dı 132 / 115
-mak 132 / 115
-ur 132 / 115
Aşıçan (Eşiçen?) Çin yolunda bir şehir 81 / 70
aşık- → *aşuk-*
aşısa- ~ aşsa- aşmak istemek
-dı 141 / 124
-mak 141 / 124
-r 141 / 124
aşla- yemek kabı vb. şeyleri tamir etmek, çöken yerlerini düzeltmek
-ø 53 / 38
-dı 146 / 126
-mak 146 / 126
-r 146 / 126
aşlal- kabın çöken yeri düzeltilmek
-dı 150 / 130
-mak 150 / 130
-ur 150 / 130
aşlat- kap kacağın çöken yerlerini düzelttirmek
-mak 136 / 119
-tı 136 / 119
-ur 136 / 119
aşlık mutfak 70 / 55
āşlık ~ aşlık Oğuzlarda buğday (*Triticum sp*) 70 / 55, 187 / 160, 369 / 292

aşnu önce 77/ 66
aşrul- (yük, engel vb. şeylerden) aşırılmak
-dı 129 / 114
-mak 129 / 114
-ur 129 / 114
aşsa- yemek istemek, yemek arzu etmek
-dı 141 / 124
-mak 141 / 124
-r 141 / 124
aşsa- → *aşısa-*
aşsat- yeme arzusu uyandırmak
-mak 135 / 118
-tı 135 / 118
-ur 135 / 118
aştal (ogul) adamın en son çocuğu 65 / 52
aşu aşı toprağı 57 / 43
aşuk demir tolga 46 / 32
aşuk insanın ve başka şeylerin aşık kemiği 45 / 31, 371 / 294
aşuk- ~ aşık- özlemek
-ar 105 / 95
-mak 105 / 95
-tı 105 / 95, 349 / 280
aşukla- aşık kemiğine vurmak
-dı 154 / 133
-mak 154 / 133
-r 154 / 133
aşun- (birini) geçmek, geride bırakmak
-dı 110 / 99
-mak 110 / 99
-ur 110 / 99
at at, kısrak 12 / 7, 29 / 15, 34 / 21, 35 / 22, 36 / 23, 38 / 25, 45 / 31, 47 / 33, 53 / 38, 53 / 39, 63 / 49, 65 / 51, 70 / 56, 74 / 62, 85 / 76, 98 / 91, 102 / 93, 109 / 99, 110 / 99, 112 / 100, 120 / 107, 128 / 113, 132 / 116, 139 / 122, 140 / 123, 141 / 123, 142 / 124, 144 / 125, 145 / 126, 147 / 127, 148 / 129, 150 / 130, 150 / 131, 152 / 132, 162 / 141, 163 / 142, 164 / 142, 165 / 143, 169 / 145, 170 / 146, 170 / 147, 172 / 148, 182 / 155, 183 / 156, 187 / 160, 191 / 163, 196 / 168, 199 / 170, 205 / 175, 210 / 181, 214 / 184, 215 / 185, 216 / 186, 219 / 189, 224 / 194, 230 / 200, 232 / 201, 237 / 205, 237 / 206, 242 / 210, 242 / 211, 246 / 215, 253 / 222, 256 / 224, 256 / 225, 260 / 227, 267 / 234, 268 / 235, 279 / 242, 285 / 247, 288 / 245, 292 / 247, 306 / 252, 310 / 255, 311 / 256, 323 / 263, 330 / 267, 334 / 271, 337 / 272, 339 / 273, 340 / 275, 341 / 275, 342 / 276, 344 / 277, 345 / 278, 348 / 279, 352 / 281, 360 / 286, 360 / 287, 364 / 289, 365 / 290, 366 / 290, 367 / 291, 368 / 291, 385 / 302, 387 / 304, 388 / 305, 389 / 305, 392 / 307, 393 / 307, 394 / 308, 395 / 308, 397 / 309, 404 / 314, 414 / 325, 415 / 325, 422 / 331, 424 / 332, 425 / 333, 426 / 333, 434 / 339, 439 / 343, 445 / 347, 448 / 352, 451 / 354, 463 / 367, 464 / 368, 465 / 369, 466 / 370, 468 / 371, 474 / 380, 479 / 383, 486 / 389, 491 / 393, 493 / 395, 496 / 398, 497 / 399, 498 / 399, 498 / 400, 502 / 402, 504 / 404, 506 / 406, 509 / 408, 511 / 410, 515 / 414, 517 / 416, 521 / 421, 522 / 422, 524 / 425, 530 / 431, 533 / 433, 537 / 439, 540 / 441, 543 / 444, 548 / 448, 553 / 456, 554 / 457, 557 / 460, 558 / 460, 560 / 462, 561 / 462, 563 / 464, 564 / 464, 566 / 467, 572 / 471, 574 / 472, 576 / 473, 576 / 474, 579 / 476, 591 / 484, 592 / 485, 593 / 485, 594 / 486, 594 / 487, 595 / 488, 598 / 489, 603 / 494, 613 / 506, 614 / 510, 626 / 522, 631 / 526, 633 / 529

-ı 96 / 89, 191 / 164, 327 / 266, 423 / 331, 537 / 439
-ıg 124 / 110, 153 / 133, 156 / 135, 221 / 191, 237 / 206, 274 / 239, 306 / 253, 308 / 254, 355 / 284, 357 / 284, 391 / 306, 399 / 310, 416 / 326, 420 / 330, 423 / 331, 424 / 332, 425 / 333, 427 / 334, 434 / 339, 437 / 341, 439 / 343, 444 / 347, 465 / 369, 473 / 379, 491 / 393, 529 / 430, 531 / 432, 553 / 456, 562 / 463, 568 / 468, 592 / 485, 594 / 486, 595 / 487, 630 / 525, 635 / 531
-ım 93 / 87, 546 / 446
-ımız 165 / 143
-ımnı 355 / 283
-ın (b.d.) 88 / 79, 109 / 98, 120 / 107, 121 / 108, 137 / 120, 155 / 134, 159 / 138, 244 / 212, 257 / 225, 274 / 239, 338 / 273, 341 / 275, 342 / 276, 357 / 285, 366 / 290, 394 / 308, 404 / 314, 428 / 335, 429 / 336, 430 / 336, 431 / 336, 434 / 339, 435 / 340, 437 / 341, 445 / 347, 523 / 422, 525 / 426, 559 / 461, 564 / 465, 568 / 468, 572 / 471, 573 / 471, 590 / 483, 592 / 485, 593 / 486, 598 / 489
-ın (v.d.) 185 / 158
-ı-n (v.d.) 29 / 15
-ıŋ 535 / 437
-ka 29 / 15, 39 / 25, 77 / 64, 183 / 156, 439 / 342
-laka 243 / 211
-lar 314 / 258, 371 / 293, 373 / 294
-laşu 326 / 265, 379 / 298 "atına (oynamak)"
-mu 539 / 440
-nı 148 / 129, 167 / 144, 265 / 233
-ta 60 / 46, 153 / 133
-tın 50 / 35, 92 / 85, 97 / 90, 98 / 91, 270 / 236, 270 / 237, 308 / 254, 336 / 272

āt ~ at isim; unvan 52 / 37, 555 / 457
-ı 477 / 381, 605 / 496, 612 / 505

at- atmak; (şafak için) sökmek; (şimşek için) çakmak
-a 600 / 492
-ar 95 / 88, 125 / 111, 263 / 229
-galır 274 / 239
-ıp 124 / 110, 488 / 390
-ma 77 / 65, 277 / 241
-mak 95 / 88
-sa 70 / 57, 90 / 81, 488 / 390
-tı 15 / 8, 95 / 88, 143 / 124, 312 / 257, 377 / 297, 379 / 298, 417 / 327, 428 / 334, 600 / 492

ata baba 27 / 12, 55 / 42, 112 / 100, 253 / 222, 309 / 254, 480 / 384, 536 / 438
-ka 146 / 127
-ma 135 / 118
-mdan 223 / 193
-mka 537 / 439, 538 / 439
-mnı 365 / 289
-sı 421 / 330, 536 / 438, 564 / 464
-sın 480 / 384, 571 / 470
-sıŋa 328 / 267, 356 / 284

ata- ad koymak; unvan vermek
-dı 555 / 457
-mak 555 / 457
-r 555 / 457, 607 / 499

ataç babaya benzer, baba gibi 309 / 254

ataç ogul kavmin babasıymış gibi kendini yaşlı gösteren çocuk 38 / 25

atakı ey babacığım (Sevgi ifadesi taşır.) 80 / 69, 538 / 439
atan iğdiş edilmiş deve 50 / 35
atanlan- iğdiş deve sahibi olmak
-dı 149 / 130
-mak 149 / 130
-ur 149 / 130
atanlıg iğdiş edilmiş devesi olan 85 / 76
ata sagun doktor, Türk doktor 56 / 42, 203 / 173
atat- (tay için) at olmak, at hâline gelmek, attan sayılmak
-sa 112 / 100, 112 / 101, 514 / 412
-tı 111 / 100
(atayı) "atası" yerine söylenmesi mümkün olmayan bir kelime 536 / 438
atgak bağırsak kurdu 72 / 58
atgak bağırsak iltihabından ileri gelen mide hastalığı 72 / 58
atgak sarı çiçekli bir bitki 72 / 58
atgar- at vb. şeylere binmede yardımcı olmak, bindirmek
-dı 119 / 107
-mak 119 / 107
-ur 119 / 107
atıl- atılmak; (çiçekler, ağaç çiçekleri ve benzer şeyler için) birbirinden kopmadan açılmak
-dı 15 / 8, 105 / 96
-mak 105 / 96
-ur 105 / 96
atım usta atıcı, nişancı 50 / 35, 470 / 376, 610 / 502
atın- atmadığı hâlde atar görünmek
-dı 108 / 98
-mak 108 / 98
-ur 108 / 98
atınçu atılan (şey), atımlık 79 / 67
atısa- atmak istemek
-dı 141 / 123, 143 / 124
-mak 141 / 123
-r 141 / 123
atış atış 42 / 29
Atış erkek adı 42 / 29
atış- atmakta yarışmak, atmak
-dı 99 / 92
-mak 99 / 92
-ur 99 / 92
atışgan atmakta yarışmayı âdet edinen 89 / 80
atız iki toprak kümesi arasındaki su arkı 39 / 26
atızla- arklar ve çukurlar açmak
-dı 152 / 132
-mak 152 / 132
-r 152 / 132
atızlan- arklarla bölümlere ayrılmak
-dı 148 / 129
-mak 148 / 129
-ur 148 / 129
atlan- ata binmek
-dı 133 / 116, 145 / 126, 177 / 151, 393 / 307

-mak 145 / 126
-ur 145 / 126
atlan- Oğuzcada dağ vb. bir yere çıkmak
-dı 133 / 116
-mak 133 / 116
-ur 133 / 116
atlıg atlı 61 / 48, 93 / 86, 354 / 283, 460 / 364, 472 / 377, 632 / 527
atlıg kavmin büyüğü 52 / 37
attur- atmak için emir vermek, attırtmak
-dı 116 / 105
-mak 116 / 105
-ur 116 / 105
av Oğuzlarda av 27 / 12
avçı avcı 167 / 144
avut avuç 54 / 40 → *aḍut*
āw ~ aw Türklerde (ölçünlü Türkçede) av 27 / 12, 53 / 38, 146 / 127, 257 / 225
-ka 53 / 38
aw- birinin etrafında sıkışık olarak toplanmak, etrafını çevirmek, sarmak → *awala-*
-ar 96 / 90, 618 / 514
-dı 96 / 90, 156 / 135
-ıp 336 / 272
-mak 96 / 90
awa üzüntü belirten bir ünlem 57 / 43
Awa Oğuz boylarının dördüncüsü 454 / 357 → *Yawa, Ava, Yava, Iwa*
awa awa bir şeyden acı duyulunca kullanılan ünlem 57 / 43
awala- (fitne çıktığı zaman) birinin etrafında toplanmak → *aw-*
-dı 156 / 135
-mak 156 / 135
-r 156 / 135
āwan Sayram lehçesinde ağaç 54 / 40
awçı avcı 43 / 30, 157 / 136, 214 / 184
awıçga ihtiyar 83 / 74
awılgu deniz içinde biten, çınara benzer bir ağaç 508 / 407
awılgu katı deniz içinde biten, çınara benzer ağacın meyvesi 508 / 407
awılku sarıçalı, kadıntuzluğu (*şeceru'l-qarm – Berberis vulgaris*) 245 / 214
awın- (bir şeyle, biriyle) avunmak; (bir şeye, birine) alışmak
-alım (awnalım) 136 / 118
-dı 79 / 67, 110 / 99
-mak 110 / 99
-ur 110 / 99
awınç bir şeyle avunma, bir şeye alışma 79 / 67, 637 / 533
awınçu avunulan ve alışılan (şey) 79/ 68
awınçu cariyeler 79 / 68
awla- avlamak
-dı 146 / 127
(-mak) 146 / 127
-p 289 / 246
-r 212 / 182
awla- (bir şey, biri üzerine) yığılmak
-dı 146 / 127
-mak 146 / 127
-r 146 / 127

awlal- avlanmak
-dı 150 / 130
-mak 150 / 130
-ur 150 / 130
āwlan- kendisi için avlanmak
-dı 151 / 131
-mak 151 / 131
-ur 151 / 131
awlaş- (insanlar) bir şey üzerine yığılmak
-dı 126 / 111
-mak 126 / 111
-ur 126 / 111
awlat- avlamak için emir vermek, avlatmak
-tı 136 / 119
-mak 136 / 119
-u 136 / 118
-ur 136 / 119
awruzı buğday ve arpanın ununu karıştırıp yapılan ekmek vb. karışık yiyecek 84 / 75
awujgun deri tabaklamakta kullanılan palamut ağacı yaprağı 89 / 80
awurta sütanne 339 / 274
awus Bulgar lehçesinde mum 41 / 28
awya (bir varyantta) ayva (*Cydonia oblonga*) 70 / 56, 421 / 330
axsa- aksamak
-dı 141 / 123
-mak 141 / 123
-r 141 / 123
axsak aksak 72 / 58
axsak buxsak topal ve çolak 234 / 203
axsat- aksak hâle getirmek
-tı 135 / 118
-mak 135 / 118
-ur 135 / 118
axsum sarhoşken kavga eden 71 / 57
axsuŋ sarhoşken kavga eden 71 / 57
axşam akşam vakti 66 / 52
axtar- tersyüz etmek, devirmek, yıkmak; kürekle aktarmak
-dı 117 / 105
-mak 117 / 105
-u 257 / 225
-ur 117 / 105
āy ~ ay ay, dünya çevresinde dönen uydu 54 / 39, 133 / 116, 134 / 117, 139 / 121, 146 / 127, 189 / 162, 253 / 222, 339 / 274,
āy ay, yılın 12 bölümünden biri 54 / 39, 266 / 234,
ay turuncu renkli ipek 32 / 18
ay hükümdarın divanı → *ay bitigi*
-dın 477 / 381
ay ay yüzlü cariye (KM: hizmetçi)
-ımı 363 / 288
ay ey, seslenme ünlemi 50 / 35
ay- söylemek, demek
-ø 112 / 100, 514 / 412
-dı 31 /17, 57 / 43, 68 / 54, 97 / 90, 211 / 181

-dım 30 / 16, 31 / 17, 59 / 45, 67 / 53, 72 / 58, 161 / 141, 185 / 158, 240 / 208, 247 / 217, 478 / 382, 538 / 439, 541 / 442, 603 / 494, 605 / 497, 608 / 500
-dıŋ 171 / 147
-ga 177 / 151
-gıl 189 / 171, 601 / 492
-ıp 189 / 162, 289 / 246
-madıŋ 553 / 456
-mak 97 / 90
-mış 57 / 43
-ur 38 / 25, 97 / 90, 246 / 216, 321 / 262
-ur men 536 / 438
aya aya, avuç içi 55 / 41
aya- korumak
-dı 139 / 122
(-mak) 139 / 122
(-r) 139 / 122
aya- unvan vermek
-dı 139 / 122
-mak 139 / 122
-r 139 / 122
ayag lakap, unvan 139 / 122, 520 / 419
ayak ayak 54 / 40 → *aḍak*
ayak kap, çanak, sahan, Türk kabı; kadeh 53 / 38, 54 / 40, 99 / 91, 136 / 119, 146 / 126, 150 / 130, 163 / 141, 188 / 161, 249 / 218, 354 / 283, 389 / 305, 436 / 340, 506 / 406, 574 / 472, 578 / 475, 617 / 512
-nıŋ 451 / 354
ayakçı kap kacak ustası 574 / 472
ayaklıg kâseli, kadehli 466 / 370
ayala- alkışlamak
-dı 588 / 482
-mak 588 / 482
-r 588 / 482
ayas açık gökyüzü 74 / 61
Ayas (yüzlerinin temizliği göğe benzetildiği için) kölelere verilen ad 74 / 61
aya yap- alkışlamak
-tı 176 / 150
aya yersgü yarasa (Vespertilio) 631 / 526
aybaŋ Çigil lehçesinde kel adam 71 / 57
ay bitigi askerin isimlerinin ve erzakının kaydedildiği defter 32 / 18 → *ay*
aydaçı sözcü 177 / 151
aydıŋ ay ışığı 71 / 57
aygır aygır 496 / 397
ayıg Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde ayı 54 / 40
ayıg (iyi ve kötü şeyler için) pek, çok, ne kadar (iyi / kötü) 54 / 40
ayık vaat, söz 54 / 40, 55 / 40, 289 / 246
ayıl- söylenmek, denilmek
-dı 138 / 120
-mak 138 / 120
-ur 138 / 120
ayıt- sormak
-mak 115 / 104
-tı 115 / 104

-ur (aytur) 115 / 104
ayıt- Oğuzlarda söylemek, konuşmak
-tım 115 / 104
ayıtgan devamlı söz söyleyen, soran 467 / 371
Āy Köl Uç yakınında bir bölge 502 / 403
ayla Oğuzcada, öyle 69 / 55, 93 / 86, 526 / 428
aylok aylok Oğuzcada, şöyle şöyle 69 / 55
ayran ayran 73 / 59
ayrık ayrık otu (*Agropyrum repens*) 69 / 55
ayrış- birbirinden ayrılmak
-dı 138 / 121
-mak 138 / 121
-ur 138 / 121
ayru değilse, başka 75/ 63
ayruk Oğuz lehçesinde başka; ayrıca 69 / 55, 210 / 180
aytıg hâl hatır sorma 69 / 55
aytıl- sorulmak
-dı 138 / 121
-mak 138 / 121
-ur 138 / 121
aytın- sormayı üstlenmek, bizzat sormak
-dı 138 / 121
-mak 138 / 121
-ur 138 / 121
aytış hâl hatır soruşma 69 / 55
aytış- barışmak
-dılar 50 / 36
aytur- konuşturmak
-dı 138 / 121
-mak 138 / 121
-ur 138 / 121
āz as, kakım 53 / 38 → *ās*
āz ~ az az 50 / 35, 53 / 38
az- (yol için) şaşırmak, kaybetmek
-ar 96 / 89
-dı 96 / 89
-mak 96 / 89
-mas 58 / 44
azak bazı Kıpçak, Yemek, Suvar ve Bulgarlarda ayak 27 / 12
azak azmış, sapmış (ok) 274 / 239
Azak Oğuzların büyük beylerinden birinin adı 45 / 31
azgan sarı ve beyaz çiçekli, küpeye benzer kırmızı meyveli, odun elde etmeye bile yaramayan bir ağaç 220 / 190
azıg hayvanların azı dişi 44 / 30
azıgla- dişle vurup yaralamak
-dı 153 / 133
(-mak) 154 / 133
(-r) 154 / 133
azıgla- dişlere vurmak
-dım 154 / 133
-mak 154 / 133
-r 154 / 133

azıglıg dişi çıkmış at, dişi yeni çıkmış hayvan 85 / 76
azıl- (yol için) şaşırılmak
-dı 107 / 97
-mak 107 / 97
-ur 107 / 97
azıt- (yolu) şaşırtmak
-mak 112 / 101
-tı 112 / 101, 383 / 301
-ur 112 / 101
azıtgan devamlı (yoldan) çıkaran, yoldan saptıran 88 / 79
āzlan- azımsamak
-dı 151 / 131
-mak 151 / 131
-ur 151 / 131
azma taşağının derisi yarıldığı için cinsî muamele yapamayan koç 77/ 65
azrak biraz, daha az 602 / 494
azu veya, yoksa 56 / 43, 57 / 43, 216 / 186
azuk azık, yiyecek 5 / 3, 12 / 7, 45 / 31, 191 / 164
-ı 45 / 31, 172 / 148
azuk yoldan çıkmış, başıboş 45 / 31
azuklan- azıklanmak, azık sahibi olmak
-dı 149 / 129
-mak 149 / 129
-ur 149 / 129
azuklug azıklı, azığı olan 85 / 76
azukluk azık için, yiyecek için hazırlanan şey 86 / 77, 140 / 123
azuk munuk kaçan ve yoldan sapan 45 / 31

B

bā- bağlamak
-dı 553 / 456
-dım 544 / 444, 554 / 457
-mak 554 / 456
-r 554 / 456
bēşik beşik 125 / 110 ?????????????? ve yerine !!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!
baçak Hristiyan orucu 207 / 177
Badal Art Uç ile Barsgan arasında bulunan sarp bir geçit 198 / 169
badar badar hafifçe koşma sesi, pıtır pıtır 181 / 155
badar kıl- (iterek) vurmak
-dı 176 / 150
badga- (güreşte) bağdalamak → *bagda-*
-dı 570 / 470
-mak 570 / 470
-r 570 / 470
baḍıç asma çardağı 149 / 130
badıçlık üzüm çardağı yapmak üzere hazırlanmış (tahta) 251 / 220
baḍram halk arasında sevinç ve gülüşme, sevinç ve piknik, eğlence 136 / 118, 243 / 211, 522 / 422 → *bayram*
Badruk erkek adı 234 / 203
bāg (odun vb. şeyler için) bağ, deste 511 / 410
-ı 206 / 176, 511 / 410
bāg (bohça vb. şeyler için) bağ
-ın 275 / 239
bāg üzüm bağı 511 / 410
-ka 537 / 439
bagda- (güreşte) bağdalamak → *badga-*
-ø 444 / 347
-dı 444 / 347, 566 / 466
-mak 566 / 466
-r 566 / 466
bagdat- (güreşte) bağdalatmak, bağdalama için emir vermek; bağdalamak
-ø 444 / 347
-mak 428 / 335
-tı 428 / 335, 444 / 347
-ur 428 / 335
bagır karaciğer 181 / 155
-ı (bagrı) 557 / 459
-ım (bagrım) 139 / 122, 479 / 383
bagırçak eşek semeri 251 / 220
bagırdak kadın göğüslüğü 251 / 220
bagırla- bağıra vurmak
-dı 589 / 483
(-mak) 589 / 483
(-r) 589 / 483
bagırla- (yayın) bağrını düzeltmek
-dı 589 / 483
-mak 589 / 483
-r 589 / 483

bagırlak bağırtlak (*Querquedula*) 251 / 220, 252 / 221
bagırlan- pıhtılaşmak; (mayalı süt) katılaşmak
-dı 398 / 310
-mak 398 / 310
-ur 398 / 310
bagırlıg başkasına boyun eğmeyen 181 / 155, 247 / 217
bagırsa- canı ciğer istemek
-dı 590 / 483
-mak 590 / 483
-r 590 / 483
bagırsak merhametli ve cömert 251 / 220
bagırsuk bağırsak 251 / 220
bagış parmakların ve diğer organların eklemleri; kamış vb. şeylerin boğumları 184 / 157
bagışla- bağışlamak
-ø 594 / 487
-dı 591 / 484, 595 / 488
-mak 591 / 484
-r 591 / 484
bagışlal- bağışlanmak
-dı 594 / 487
bagışlan- bağışlanmak
-dı 594 / 487
bagla- bağlamak
-dı 572 / 471
-mak 572 / 471
-r 572 / 471
-yu 579 / 476
baglan- (birisi tarafından) bağlanmak
-dı 385 / 302
(-mak) 385 / 302
(-ur) 385 / 302
baglan- kendisi için bağ bağlamak
-dı 385 / 302
-mak 385 / 302
-ur 385 / 302
baglat- bağlatmak
-mak 434 / 339
-tım 434 / 339
-ur men 434 / 339
bagna merdiven basamağı 218 / 188
bagram kum tepecik hâlinde toplanan kum 243 / 211
Bagram Kumı Kâşgar ve Yarkend arasındaki kumluk 243 / 211
bagrık- böğrü ciğerine, midesine yapışmak
-tı 380 / 299
bak- bakmak
-ar 63 / 50, 272 / 238, 454 / 356
-ar men 530 / 431
-dı 272 / 238
-kıl 77 / 65, 277 / 241
-mak 272 / 238
-mas 391 / 306

-sa 171 / 147, 340 / 274, 412 / 323
-tı 282 / 243, 573 / 472
baka kurbağa (*Anura*) 49 / 34, 545 / 445
baka kolun et kısmı 545 / 445
bakaçuk *'baka'*nın küçültme biçimi, kurbağacık 545 / 445
bakan pirinçten yapılan halka ve boyun halkası (tavk), genel olarak boyunluk ve halka 201 / 172, 217 / 187
bakanak toynaklıların toynak arası çatalı ve çatalın bir parçası 522 / 422 → *bakayak*
bakanlıg halkalı 249 / 219
bakanuk atın toynağının setleri 522 / 422 → *bakayuk*
bakayak toynaklıların toynak arası çatalı ve çatalın bir parçası 522 / 422 → *bakanak*
bakayuk atın toynağının setleri 522 / 422 → *bakanuk*
bakıg bakış 187 / 160
-ı 187 / 160
bakıl- bakılıp incelenmek
-dı 334 / 270
-mak 334 / 270
-ur 334 / 270
bakın- (işin sonunu) bekleyip tedbir almak, (işin sonuna) bakmak
-ø 347 / 279
-gıl 339 / 273
-mak 339 / 273
-ur 339 / 273
bakır bakır 181 / 155
bakır Çin'de kullanılan para 181 / 155
bakır- bağırmak
-ar 526 / 428
-dı 526 / 428
-mak 526 / 428
bakırlıg bakırlı, bakırı olan 248 / 217
Bakırlıg Balasagun yakınlarında bir yer 248 / 217
Bakır Sokım Merih yıldızı, Mars 181 / 155, 200 / 171, 461 / 366
bakış gözle karşılıklı bakış 184 / 158
bakış- yan gözle birbirine bakmak, bakışmak
-dı 320 / 261
-mak 320 / 261
-tı 95 / 88
-tılar 101 / 93, 181 / 154
-ur 320 261
bakışgan göz uçlarıyla, devamlı bakma âdeti olan 259 / 226
bakıt- bakmayı emretmek, bakmaya zorlamak, baktırmak
-mak 419 / 329
-tı 419 / 329
-ur 419 / 329
baklan (kuzu vb. hayvan için) taze ve semiz 223 / 192
baku tepe 541 / 442, 545 / 445, 545 / 446
bakur- baktırıp göstermek
-dı 310 / 255
-mak 310 / 255
-ur 310 / 255
bal bal / 343, 487 / 389, 513 / 411
-ıg 400 / 311, 592 / 485

bala kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu 403 / 313, 482 / 386, 547 / 447
-sı 547 / 447
bala insanların, daha çok tarımla ilgili işlerde kullandığı yardımcı 547 / 447
balala- kuş yavrulamak
-dı 482 / 386
Balasagun Balasagun şehri 25 / 11, 623 / 519, 623 / 520, 624 / 520, 634 / 530
balçık Oğuzca balçık 129 / 114, 235 / 204
baldır üvey (oğul, kız) 229 / 199
baldır işlerin başlangıç zamanı 229 / 199
baldır kīz üvey kız 229 / 199
baldır kozı doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzu 229 / 199
baldır ogul üvey oğul 229 / 199
baldır tarıg ilkbaharın başlarında sürülen yer 229 / 199
baldız kadının (eşin) küçük kızkardeşi, eşin en küçük kızkardeşi 230 / 200, 447 / 351
baldu balta 11 / 6, 210 / 181
-ka 627 / 522
bālıg yaralı 105 / 96, 131 / 115, 205 / 175
-lar 127 / 112
balık balık 49 / 34, 190 / 162, 250 / 219, 375 / 295, 382 / 300, 383 / 301, 437 / 341
balık Argu lehçesinde ve Oğuzların bazılarında çamur 129 / 114, 190 / 163
balık Müslüman olmayanların ve Uygurların lehçesinde kale ve şehir 190 / 163
balık- yaralanmak
-ar 328 / 266
-mak 328 / 266
-tı 328 / 266
balıkçın balık avlayan beyaz bir kuşun adı (*ma:liku'l-ḫazi:n – Ardea cinerea*) 255 / 224
balıklan- balıklanmak
-dı 399 / 310
-mak 399 / 310
-ur 399 / 310
balıklan- Argu lehçesinde bir yer çamurlu olmak
-dı 399 / 310
-mak 399 / 310
-ur 399 / 310
balıklan- Uygur lehçesinde bir yer hisarlı, kaleli olmak
-dı 399 / 310
-mak 399 / 310
-ur 399 / 310
balıklıg balıklı 249 / 218, 250 / 219
balıklıg Argu lehçesinde çamurlu yer 249 / 218
balıklıg ögüz balıklı nehir 249 / 218, 250 / 219
balıksa- canı balık istemek
-dı 590 / 484
-mak 590 / 484
-r 590 / 484
balk Bazı Argularda çamur 190 / 163
Balu Argularda küçük bir şehrin adı 547 / 447
balu balu kadının, beşikte çocuğunu uyutmak için kullandığı bir ünlem, ninni 547 / 447
bamuk ~ bāmuk Oğuzcada pamuk (*Gossypium*) 191 / 163, 595 / 487
ban- ~ bān- bağlanmak
-dı 278 / 241
-ır 278 / 241

-mak 278 / 241
bandal ağaçtan çıkarılan omuz şeklinde bir şey 242 / 210
banzı Kençekçe, ürün toplandıktan sonra çardakta kalan üzüm kalıntıları 212 / 183
baŋ ağlayış, ağlama sesi 599 / 491
bār ~ bar bir şeyin mevcut olduğunu ve yerinde bulunduğunu haber veren bir kelime, var 34 / 21, 35 / 22, 55 / 40, 161 / 140, 172 / 148, 181 / 155, 187 / 160, 188 / 161, 215 / 185, 451 / 354, 508 / 408
-ıg 278 / 242
-mu 216 / 186, 232 / 201, 508 / 408
bar- gitmek
-ø 283 / 244, 288 / 245, 289 / 246, 292 / 247, 293 / 247, 295 / 248, 296 / 249, 300 / 250, 543 / 444
-an 301 / 250 (Oğuzlarda "*giderim*")
-ası 28 / 13 (Oğuzlarda)
-asım 303 / 251 (Oğuzlarda)
-asıŋ 303 / 251 (Oğuzlarda)
-dam 504 / 404 (Oğuzlar ve diğerlerinde "*gittim*")
-dı 14 / 7, 17 / 9, 18 / 9, 19 / 9, 32 / 19, 35 / 21, 55 / 40, 143 / 125, 186 / 160, 193 / 165, 201 / 172, 219 / 188, 223 / 193, 243 / 211, 266 / 234, 280 / 243, 281 / 243, 282 / 244, 283 / 244, 284 / 244, 285 / 244, 286 / 245, 287 / 245, 290 / 246, 291 / 246, 297 / 249, 298 / 249, 300 / 250, 365 / 290, 513 / 411, 538 / 439, 538 / 440, 539 / 440, 637 / 533
-dım 26 / 12, 170 / 147, 229 / 199, 289 / 246, 290 / 246, 291 / 246, 299 / 249, 504 / 404
-dımız 165 / 143
-dıŋ 50 / 35, 197 / 169, 289 / 246, 290 / 246, 291 / 246 553 / 456
-dıŋız 290 / 246
-dıŋ mu 539 / 440
-dugum 287 / 245
-duk 299 / 249, 299 / 250 (Oğuzlarda "*kesinlikle gitti*")
-dukı 287 / 245, 579 / 476
-dum 26 / 12, 504 / 404
-galı 16 / 8, 607 / 498
-galır men 302 / 251
-gay 301 / 251
-gay men 549 / 449
-gıl 31 / 17, 33 / 20, 160 / 139, 171 / 147, 288 / 245, 455 / 358, 537 / 439
-gu 28 / 13, 537 / 439
-gum 303 / 251
-guŋ 303 / 251
-gusı 303 / 251
-ıglı men 18 / 9, 296 / 249
-ın 300 / 250 "giderim"
-ıŋ 289 / 246, 300 / 250
-ıŋlar 289 / 246, 300 / 250
-ıp 93 / 87, 201 / 172, 618 / 513
-ır (sf.) 510 / 409
-ır 18 / 9, 178 / 152, 266 / 234, 280 / 243, 283 / 244, 284 / 244, 285 / 244, 300 / 250, 342 / 276, 599 / 491
-ır erken 416 / 326
-ır men 213 / 183, 300 / 250
-ır mu sen 57 / 43
-ma 300 / 250, 536 / 438
-madı 299 / 250

-madım 299 / 250
-madugum 287 / 245
-maduk 299 / 250 "gitmedi"
-madukı 287 / 245
-mak 18 / 9, 266 / 234, 280 / 243, 284 / 244, 285 / 244, 300 / 250
-makka 149 / 129
-manlar 300 / 250
-mas 301 / 250
-maslar 301 / 250
-mas men 301 / 250
-mas miz 301 / 250
-masun 300 / 250
-mış (sf.) 298 / 249, 602 / 494
-mış 31 / 17, 297 / 249, 299 / 250
-sa 461 / 365, 536 / 438
-sa sen 79 / 68, 203 / 173, 536 / 438, 548 / 448
-sun 300 / 250, 363 / 288
-u 337 / 273
barak hızlı koşan, çok tüylü bir köpek türü 190 / 162
baraklıg barak sahibi, barağı olan 248 / 218, 250 / 219
baran Oğuzcada, devamlı olarak evine giden 28 / 13
barça bütün, hepsi 104 / 95, 113 / 102, 125 / 110, 201 / 172, 210 / 180, 373 / 294, 374 / 295, 421 / 330, 585 / 479
Barçan bir yer adı 219 / 188
barçın ipekli kumaş, ipek 72 / 58, 87 / 78, 97 / 90, 116 / 104, 180 / 154, 254 / 223, 452 / 355, 456 / 360, 506 / 405, 513 / 411, 591 / 484, 592 / 485, 616 / 511
-ka 456 / 360
Barçuk Afrâsiyab'ın kurduğu ve Buxtu Nassar'ın oğlu Bîzen'i hapsettiği; Çaruk boyunun oturduğu şehir 191 / 164, 234 / 203
bardaçı Oğuz, Kıpçak, Yağma, Uğrak, (Argu halkı?), Rus'a kadar Suvarlar ve Beçeneklerde, giden 17 / 9, 281 / 243, 290 / 246, 291 / 246, 291 / 247
bargan sık ve her zaman giden 17 / 9, 28 / 13, 293 / 247
barguçı Çigil, Kâşgar, Balasagun, Argu, Barsgan ve Yukarı Çin'e kadar Uygur lehçelerinde, giden, gidici 292 / 247, 294 / 248
barguluk gitmeye hakkı olan, gitmeye niyetlenen 17 / 9, 295 / 248
barıg gidiş 19 / 9, 186 / 160, 286 / 245
-gım (bargım) 19 / 9
-ı 297 / 249
barıg → *sasıg barıg*
barıgsa- gitmek istemek, gitmeye niyetlenmek → *barısa-*
-dı 143 / 125, 590 / 483, 590 / 484
-mak 590 / 484
-r 590 / 484
barıgsak gitmek niyet ve arzusunda olan 17 / 9, 295 / 248, 296 / 248
barık (?) uçurum (?) 229 / 198
barıl- gidilmek
-dı 333 / 270, 337 / 272
barımsın- gitmediği hâlde gider görünmek
-dı 395 309, 396 / 309, 397 / 309
-mak 395 / 309
-ur 395 / 309
barın- gitmediği hâlde gider görünmek

-dı 338 / 273, 346 / 278
-mak 338 / 273
-ur 338 / 273
barısa- gitmek istemek, gitmeye niyetlenmek → *barıgsa-*
-dı 143 / 125
barış- karşılıklı (gelip) gitmek; karşılıklı (gelip) gitmede yarışmak
-dı 315 / 259
-mak 315 / 259
-ur 315 / 259
bark → *ew bark*
barkın hiç kimsenin yolundan alıkoyamadığı yolcu 221 / 191
bārlıg malı olan, zengin 633 / 528
Barman Afrâsiyab'ın oğlunun adı 605 / 497
Barman Afrâsiyab'ın oğlu Barman'ın kurduğu kasabanın adı 605 / 497
bars pars 173 / 149
bars vücutta bit ve pire ısırmasından veya çıbandan meydana gelen şişlik 175 / 150
Barsgan Afrâsiyâb'ın oğlunun adı 625 / 521
Barsgan Afrâsiyab'ın oğlu Barsgan'ın kurduğu şehrin adı 198 / 170, 220 / 190
bars yılı Türkçede 12 yıldan biri, pars yılı 173 / 149, 174 / 149
bart şarap kovası ve sıvı şeylerin ölçülmesinde kullanılan kap 59 / 45, 172 / 148
bart Oğuz lehçesinde, pişmiş topraktan su kabı 172 / 148
bartur- götürmek, birinin gitmesini sağlamak
-dı 14 / 7, 352 / 281, 365 / 290, 628 / 523
-mak 352 / 281
-ur 352 / 281
baruçı *barguçı* yerine kullanılması mümkün olmayan yanlış biçim 293 / 247
Barxan Kâşgar civarındaki Aşağı Çin 219 / 188, 228 / 197
Barxan Kâşgar vivarında, yüksek bir dağın üzerindeki kale 219 / 188
bar yigde büyük iğde (*Elaeagnus*) 508 / 408
bas- üstüne çöküp basmak, bastırmak
-ar 269 / 236
-dı 269 / 236
-mak 269 / 236
-tı 257 / 225, 306 / 253
bas- gece baskını yapmak
(-ar) 269 / 236
-dı 269 / 236, 328 / 266, 349 / 280
(-mak) 269 / 236
-tımız 218 / 187
bas- (bir ülkeyi) yenmek ve düzene sokmak
(-ar) 269 / 236
-dı 268 / 236
(-mak) 269 / 236
basa sonra 544 / 444
basan ölüyü gömdükten sonra yapılan yemek 201 / 172
basar dağ sarımsağı (*Allium longicuspis*) 181 / 155
basarlıg sarımsaklı (dağ) 247 / 217
basbal bir çekimlik iplik 242 / 210
basıg gece baskınının yapıldığı yer veya zaman 186 / 160
-ında (basgında) 187 / 160
basık- gece baskınına uğramak, gece baskını sonucu düşman tarafından yakalanmak → *bassık-*

-ar 326 / 265
-mak 326 / 265
-tı 328 / 266, 326 / 265, 349 / 280
basın- (birini) zayıf görüp ezmek
-dı 338 / 273
-mak 338 / 273
-ur 338 / 273
basınçak zayıf, ezik adam 250 / 220
basış- sertliği ve şişkinliği gitsin diye bir şeyin üzerine bastırmada yardımlaşmak
-dı 319 / 261
-mak 319 / 261
-ur 319 / 261
Basmıl Türklerden bir boy (*ci:l, qabi:le*) 20 / 10, 25 / 11, 231 / 200, 242 / 210, 421 / 330, 600 / 492
basruk bir şeyin ağırlığı 234 / 204
-ı 235 / 204
bassık- gece baskınına uğramak, gece baskını sonucu düşman tarafından esir alınmak → *basık-*
-ar 380 / 299
-mak 380 / 299
-tı 326 / 265, 380 / 299
bastur- (birini) yere yatırmak için emir vermek; bir şeyin üzerinde kalkma ve dönmesine mani olan ağırlık uygulamak veya ağırlık bulunmak
-dı 352 / 281
-mak 352 / 281
-ur 352 / 281
basu demir çekiç 544 / 444
basur- (birisi veya bir şey) bir şeyi bastırmak
-dı 308 / 254
-mak 308 / 254
-ur 308 / 254
basut yardım 178 / 152, 231 / 200
basut destek olan kimse, şefkatli yardımcı 178 / 152
basut bir- yardım etmek
-di 178 / 152
baş insan başı; genel olarak baş (hayvan, bitki, eşya, dağ vb.) 510 / 409, 540 / 441, 616 / 511
-ı 41 / 28, 47 / 33, 63 / 49, 90 / 81, 99 / 92, 106 / 96, 140 / 122, 147 / 128, 158 / 137, 193 / 165, 356 / 284, 407 / 318, 421 / 330, 441 / 344, 498 / 399, 519 / 418, 567 / 468, 611 / 503
-ı (b.d.) 155 / 134, 201 / 172, 310 / 256, 547 / 447
-ıg 95 / 88, 469 / 375
-ım 246 / 216
-ın 75 / 62, 134 / 117, 276 / 240, 343 / 276, 344 / 277, 427 / 334, 442 / 346, 448 / 352, 562 / 463, 599 / 490, 615 / 510, 614 / 509, 616 / 511
-ında 221 / 190, 324 / 264
-ıŋa 383 / 301
-ka 154 / 133
-lar 200 / 171
-ra 362 / 288, 412 / 324
baş başta gelen, temel, esas
-ı 66/ 52, 169 / 146, 501 / 402

baş mihr, erkeğin nikâh esnasında eşine vermeyi kabullendiği mal veya para
-ın 471 / 377
bāş ~ baş yara 105 / 95, 194 / 166, 305 / 252, 386 / 303, 411 / 323, 413 / 324, 423 / 332, 467 / 371, 471 / 377, 510 / 409, 568 / 468
-ı 105 / 96, 140 / 122, 510 / 409
-ıg 128 / 113, 305 252
-ın 139 / 122, 479 / 383, 576 / 473, 620 / 515
-ka 471 / 377, 484 / 387
başa- tahtaya kertik yapmak; tahtaları birbirine dayamak
-dı 561 / 462
-mak 561 / 462
-r 561 / 462
başak okun ve mızrağın uç kısmındaki demir, temren 190 / 162, 542 / 443
-ı 332 / 269, 428 / 335
-ın 271 / 237
başak Çigil lehçesinde (Türklerde) ayakkabı 190 / 162, 625 / 521 → *başmak*
başakla- temren takmak
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
başaklan- temrenlenmek; (mızrak) sivri uçlu hâle gelmek
-dı 399 / 310
-mak 399 / 310
-ur 399 / 310
başaklıg (sünü) temreni olan, temrenli (mızrak veya ok) 249 / 218
başgak oyluk kemiklerinin üstü 236 / 205
başgan 20 - 45 kilo ağırlığında büyük balık 220 / 190
başgan → *bodun başganı*
başgıl başı beyazlaşmış (hayvan) 242 / 210 → *başıl*
Başgırt bir Türk boyu (*qabi:le*) 20 / 10, 25 / 11
başık Yağma lehçesinde, pişmiş 190 / 162
başıl tepesinde beyaz leke bulunan (hayvan) 198 / 169 → *başgıl*
başla- (bir şeye, işe) başlamak
-dı 572 / 471
(-mak) 572 / 471
-r 572 / 471
başla- yönetmek, komuta etmek
-dı 572 / 471
-mak 572 / 471
(-r) 572 / 471
başla- rehberlik yapmak
-dı 572 / 471
(-mak) 572 / 471
(-r) 572 / 471
başlan- (bir şeye, işe) başlanmış olmak
-dı 385 / 302
(-mak) 385 / 302
başlan- bir yere doğru götürülmek, yöneltilmek
-dı 385 / 302
-ıp 549 / 448
(-mak) 385 / 302
başlan- başaklanmak

-dı 385 / 302
-mak 385 / 302
başlat- (bir şeye, işe) başlamak için emir vermek, başlatmak
-mak 434 / 339
-tım 434 / 339
-ur 434 / 339
başlıg yaralı 353 / 282
başlıg başlı, başı olan 545 / 446
başmak Oğuzlar ve Kıpçaklarda ayakkabı 190 / 162, 235 / 204, 625 / 521 → *başak*
başmaklan- Oğuz lehçesinde ayakkabı giyinmek
-dı 403 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
başra kak- başa kakmak
-ar 63 / 50
başra kakıl- başa kakılmak
-dı 336 / 271
-mak 336 / 271
-ur 336 / 271
başra kakış- kafa tokuşmak
-dı 321 / 262
-mak 321 / 262
-ur 321 / 262
başsız başsız, baş olmaksızın 176 / 151, 407 / 317
baştak tepesi açılmış (insan) 235 / 204
baştar Argu lehçesinde orak 229 / 198
bāş tut- yara zonklayarak azmak
-ar 411 / 323
-mak 411 / 323
-tı 411 / 323
bat posa 161 / 140
bat- su vb. şeylere batmak
-ar 263 / 229, 413 / 324
-mak 413 / 324
-tı 413 / 324
bat- gözden kaybolmak; güneş batmak
-ar 332 / 269, 413 / 324
-mak 413 / 324
-tı 412 / 324
batga külah yapmak üzere üstünde keçi kılından kumaşın ve keçenin kesildiği tahta 213 / 183
batıg nehir vb. şeylerin derin yeri 186 / 160
batla- posalamak, posa ile kolalamak
-dı 571 / 470
-mak 571 / 470
-r 571 / 470
batman batman 223 / 192
batrak savaşçının alameti olan, ucunda ipek parçası bulunan sırık, bayrak 234 / 203, 369 / 292, 525 / 426
batruş bulanık (su) 231 / 201
batruş- birbirini (su vb. şeylere) batırmak
-dı 368 / 291

-mak 368 / 291
-ur 368 / 291
batur- (birini veya bir şeyi su vb. şeylere) batırmak
-dı 305 / 252
-mak 306 / 252
-ur 306 / 252
batur- saklamak, gözden kaybetmek
-dı 305 / 252
(-mak) 306 / 252
(-ur) 306 / 252
batur- bağlatmak
-dı 529 / 430
baturgan devamlı gizleme âdetinde olan 257 / 225
bāy zengin 176 / 150, 514 / 412, 550 / 450
baya bu saatten önce, az önce 31 / 17
Bayat Oğuz boylarının dokuzuncusu (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27, 520 / 419
Bayat yüce Tanrı'nın adı 520 / 419
baybayuk nağmeleriyle coşku veren, ağaç dallarına asılı şekilde, zenbile benzer yuva kuran bir kuş (*tunewwit*) 523 / 423
bayık Oğuzcada doğru 517 / 416
baynak Oğuzcada hayvan pisliği 522 / 421
bayram Oğuzcada bayram 243 / 211, 522 / 421
bayu- zenginleşmek
-dı 565 / 465
-mak 565 / 465
-p (bāyup) 620 / 515
-r 565 / 465
Bayundur Oğuz boylarının üçüncüsü (*baṭn, qabi:le*) 40 / 26
bayut- zenginleştirmek
-mak 427 / 334
-tı 427 / 334
-ur 427 / 334
Bāy Yıgaç Uç ile Küçe (Kuça) arasında, Uç yakınında bir bölgenin adı 514 / 412
baz ecnebi, yabancı 509 / 408, 514 / 413
bazgan demircilerin kullandığı çekiç 13 / 7, 220 / 190
bazı yanmadan dolayı ekmeğin üzerinde görülen siyahlık 543 / 444
bazı bol- ekmeğin yüzü yanmak
-dı 543 / 444
bazınç ibrişim veya yün çilesi 607 / 499
bē koyun melemesinin anlatımı, meleme sesi 535 / 437
beçel bızırı geniş kadın; hadım edilmiş erkek; iğdiş edilmiş at ve bütün hayvanlar 198 / 169
Beçenek Oğuz boylarının on dokuzuncusu (*baṭn, qabi:le*) 41 / 28, 245 / 213
Beçenek Rum'a yakın oturan Türk boyu (*ci:l, qabi:le*) 20 / 10, 25 / 11, 245 / 213
beçkem ipekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılan ve savaşta kahramanın kim olduğunu gösteren alamet 242 / 211, 243 / 211 → *berçem*
beçkemlen- savaş günü vb. zamanlarda "beçkem" denilen alameti takınmak
-di 405 / 315
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
beçküm evin sofası 243 / 211
bėḍ- (göz) zayıf görmek

-er 633 / 529
-mek 633 / 529
-ti 633 / 529
beḑiz burxan süslü put 219 / 189 → *burxan*
beḑizlig bezenmiş, süslü 253 / 222
bedü- büyümek
-di 160 / 139, 558 / 460
-mek 558 / 460
-r 558 / 460
bedük ~ beḑük büyük, yüce 59 / 45, 181 / 155, 193 / 166, 249 / 219, 250 / 219, 518 / 417
bedükle- büyük saymak, büyük kabul etmek
-di 593 / 485
-mek 593 / 485
-r 593 / 485
bedüt- büyütmek, yetiştirmek
-mek 416 / 326
-ti 416 / 326
-ür 416 / 326
beg ~ bēg bey (*emi:r*) 15 / 8, 16 / 8, 29 / 16, 36 / 23, 38 / 25, 39 / 26, 52 / 37, 53 / 38, 53 / 39, 94 / 87, 99 / 91, 108 / 98, 114 / 103, 126 / 111, 134 / 117, 140 / 123, 146 / 127, 150 / 130, 152 / 132, 153 / 133, 154 / 133, 161 / 140, 180 / 153, 182 / 155, 189 / 161, 190 / 162, 213 / 183, 235 / 204, 260 / 227, 267 / 235, 268 / 235, 268 / 236, 269 / 236, 273 / 239, 285 / 244, 307 / 253, 330 / 267, 339 / 274, 342 / 276, 351 / 281, 352 / 281, 353 / 282, 362 / 288, 365 / 290, 376 / 296, 385 / 302, 386 / 303, 390 / 306, 415 / 325, 422 / 330, 423 / 332, 434 / 339, 440 / 344, 450 / 354, 470 / 376, 472 / 378, 481 / 385, 482 / 385, 503 / 404, 524 / 425, 554 / 457, 563 / 464, 564 / 465, 571 / 470, 575 / 473, 592 / 485, 594 / 486, 512 / 411, 626 / 522, 630 / 525 → *big*
-de 47 / 33
-den 232 / 202
-din 311 / 256, 592 / 485
-i 57 / 43, 64 / 50, 462 / 366
-im 152 / 132
-in 383 / 301, 586 / 480, 600 / 492
-ke 61 / 48, 120 / 107, 125 / 110, 130 / 114, 275 / 239, 321 / 262, 337 / 273, 344 / 277, 345 / 278, 361 / 287, 412 / 323, 428 / 334, 433 / 338, 501 / 402, 587 / 481, 608 / 500, 617 / 512
-ler 44 / 30, 101 / 93, 102 / 94, 145 / 126, 244 / 212, 317 / 260, 319 / 261, 320 / 261, 375 / 296, 383 / 301, 476 / 381
-ni 269 / 236
bēg kadının kocası 512 / 411 → *bīg*
begeç küçük bey 180 / 153
begi kisi karı koca 126 / 111
begle- bey soyuna bağlamak ve bey unvanı vermek
-di 572 / 471
-mek 572 / 471
-r 572 / 471
Beglen erkek adı 223 / 192
beglen- evlenmek, koca edinmek
-di 386 / 302, 393 / 307
-mek 386 / 302
-ür 386 / 302
beglik beylik, emirlik 182 / 155

begsig huyu beylerin huyuna benzeyen 499 / 400
Begtili Oğuz boylarının yedincisi (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27
bek sağlam, muhkem, sıkı 168 / 145, 176 / 150, 229 / 198, 449 / 352 → *berk*

bekeç tiginlerin unvanı 180 / 153
Bekeç Arslan Tigin Karahanlı şehzadelerinden birinin adı 180 / 153, 227 / 197 → *Arslan Tigin*
Beki erkek adı 546 / 446
bekiş- ~ beküş- sağlamlaşmak
-di 321 / 262
-mek 321 / 262
-ür 321 / 262
bekit- ~ beküt- sağlamlaştırmak (KM: asıl anlamı düğüm düğümlemek)
-mek 420 / 329
-ti 420 / 329
-ür 420 / 329
bekle- kapatmak; bağlamak; sağlamlaştırmak → *berkle-*
-di 572 / 471
-mek 572 / 471
-r 572 / 471
-yü 251 / 221
bekle- korumak
-di 572 / 471, 635 / 531
(-mek) 572 / 471
(-r) 572 / 471
beklen- sağlamlaşmak
-di 385 / 302
(-mek) 386 / 302
(-ür) 386 / 302
beklen- (evinde, kendini emniyete almak için) tedbir almak; (evinde) hapsedilmek
-di 385 / 302
(-mek) 386 / 302
(-ür) 386 / 302
beklen- Oğuzcada korunmak
-di 385 / 302
-mek 386 / 302
-ür 386 / 302
bekleş- (kapı) kapatmada yardımcı olmak
-di 368 / 291
(-mek) 368 / 291
(-ür) 368 / 291
bekleş- Oğuz lehçesinde (at vb. şeyleri) korumada yardımcı olmak
-di 368 / 291
-mek 368 / 291
-ür 368 / 291
bekleş- sözleşme yapmak
-di 368 / 291
(-mek) 368 / 291
(-ür) 368 / 291
beklet- (birinin) bağlanıp hapsedilmesi için emir vermek
(-mek) 434 / 339
-ti 434 / 339
beklet- Oğuz lehçesinde hayvanları korumak için emir vermek

-mek 434 / 339
-tim 434 / 339
-ür men 434 / 339
bekmes Oğuzcada pekmez 221 / 191, 231 / 200
bekni buğday, arpa ve akdarı içeceği, boza 218 / 188, 470 / 376, 478 / 382
bekriş- sertleşmek, sağlamlaşmak
-ür 566 / 467
Bektur erkek adı 229 / 198
bekü- sağlamlaşmak
-di 563 / 464
-mek 563 / 464
-r 563 / 464
beküş- → *bekiş-*
beküt → *yaşut beküt*
beküt- → *bekit-*
beldir dağ burnu 229 / 199
-i 229 / 199
bele- ~ bēle- melemek
-di 535 / 437, 563 / 464
-mek 563 / 464
-r 563 / 464
belek yolcunun akrabalarına getirdiği veya bir yerden bir yere gönderilen hediye 194 / 166 → *bilek*
belekle- armağan etmek
-di 155 / 134, 593 / 485
-mek 593 / 485
-r 593 / 485
belgü işaret ve alamet 215 / 185
-si 215 / 185
belgülüg açık, meydanda, belli, bilinen ve görünen, malum 193 / 165, 263 / 229, 286 / 245, 515 / 414
belgür- belirmek, belli olmak, ortaya çıkmak
-di 352 / 282
-er 195 / 167, 352 / 282, 353 / 282
-mek 353 / 282
belgüsüz belirsiz 178 / 152
belik kandil fitili 194 / 166 → *bilik*
belik yaranın derinliğini ölçen alet 194 / 166
beliklik (kepez) fitillik, fitil yapmak için hazırlanan (pamuk) 254 / 223
beliŋ üzerlerine gelen bir düşmandan dolayı kavmin arasına düşen panik 606 / 498
beliŋçi bir şeyden ürken 606 / 498
beliŋle- (insan için) korkup uykudan sıçramak, (hayvan için) bir şeyden korkup sıçramak ve kaçmak
-di 621 / 516
-mek 621 / 516
-r 621 / 516
ben Oğuzcada ben 26 / 12, 170 / 147
benek ufak para, kuruş 194 / 166
benek Argu lehçesinde ve diğer bazı lehçelerde tane 194 / 166
ber- → *bir-*
berçem Oğuzlarda alamet 243 / 211 → *beçkem*
berge hırsız dövmekte ve eşek dürtmekte kullanılan kamçı ve değnek 215 / 185, 586 /

480

bergelen- kamçı sahibi olmak, kamçılanmak
-di 533 / 433
-mek 533 / 433
-ür 533 / 433

bergelen- damarlar kan ile dolmak
-di 533 / 433
(-mek) 533 / 433
(-ür) 533 / 433

berigse- vermek istemek, vermek üzere olmak
-di 591 / 484

beriş- → *biriş-*

berk muhkem, sağlam, muhafazalı, saklanmış 176 / 150, 636 / 531 → *bek*

berkit- sağlamlaştırmak
-mek 433 / 339
-ti 433 / 339
-ür 433 / 339

berkle- saklayıp muhafaza etmek, korumak; sağlamlaştırmak; (birini) hapsetmek → *bekle-*
-ø 636 / 532
-di 635 / 531
-mek 635 / 531
-r 635 / 531

berklet- korumayı emretmek
-ti 628 / 523

bert- bertmek, yaralamak, kırık görülmeyecek şekilde kırmak
-er 628 / 524
-mek 628 / 524
-ti 628 / 524

bert bürt tut- her tarafından aniden yakalamak
-tı 172 / 148

bertin- bertilmek
-di 385 / 302
-mek 385 / 302
-ür 385 / 302

bertiş- karşılıklı yaralamak
-diler 368 / 291
-mek 368 / 291
-ür 368 / 291

bertü üst kısma giyilen elbise, hırka 210 / 180

bertülen- hırka giymek
-di 532 / 433
-mek 532 / 433
-ür 532 / 433

berü beri, konuşana doğru 29 / 16, 117 / 105, 295 / 248, 395 / 309, 472 / 378, 538 / 439, 553 / 456

beşik beşik → *bişik*
-tin 469 / 375, 477 / 381, 526 / 427

beşiklig beşiği olan, beşikli 254 / 223

bez- (soğuk vb. şeylerden) titremek
-di 193 / 166, 267 / 235
-er 267 / 235

-mek 267 / 235
beze- bezemek, süslemek
-di 560 / 462
-mek 560 / 462
-r 560 / 462
bezek bezek, nakış, süsleme 193 / 166, 207 / 178, 318 / 260
bezel- bezenmek
-di 334 / 270
-mek 334 / 270
-ür 334 / 270
bezen- bezenmek, süslenmek, kadın makyaj yapmak
-di 338 / 273, 344 / 277
-mek 338 / 273
-ür 338 / 273
bezeş- (bir şeyi) bezemekte yardımlaşmak veya yarışmak
-di 318 / 260
-mek 318 / 260
-ür 318 / 260
bezet- bezetmek
-ø 424 / 332
-mek 418 / 328
-ti 418 / 328
-ür 418 / 328
bezetgen devamlı bezeten 424 / 332
bezetigsek bezetmede hırslı olan, bezetmeyi temenni eden 424 / 333
bezgek titreme 410 / 321
bezgek titreten sıtma 418 / 328
bezig titreme, titreyiş 193 / 166
bezit- titretmek
-mek 418 / 328
-ti 418 / 328
-ür 418 / 328
bıç- kesmek, (ot vb. şeyleri) biçmek
-ar 144 / 125, 265 / 234, 409 / 319
-asɪ 11 / 6, 304 / 251 (Oğuzlarda)
-dɪ 10 / 6, 12 / 6, 265 / 234
-mak 265 / 234
-mas 215 / 185
-tɪ 170 / 147
-tɪmɪz 218 / 187
bıçgas kavim ile başkaları arasındaki ahit ve sözleşme 231 / 200
bıçgıl el ve ayağın çatlakları; yerin yarık ve çatlakları 12 / 6, 242 / 210
bıçgu bir şeyi kesen alet, balta 10 / 6, 304 / 251
bıçguç makas; bir nesneyi kesen alet 227 / 197
bıçıg anlaşma, sözleşme 186 / 160
bıçıl- kesilmek, kopmak, biçilmek
-dɪ 12 / 6, 329 / 267
-ıp (bıçlıp) 441 / 344
-mak 329 / 267
-ur 329 / 267
bıçılgan toprakta, elde ve ayakta görülen çatlaklar 259 / 226
bıçım bir dilim, bir kesim 12 / 6, 199 / 170

bıçın- keser görünmek; kesme işini kendi başına yapmak
-dı 338 / 273
-mak 338 / 273
-ur 338 / 273
bıçış büyüklerin ziyafetine giden kimselere verilen ipekli kumaş parçası 184 / 157
bıçış- kesmede yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 314 / 258
-mak 314 / 258
-ur 314 / 258
bıçış- insanlar birbirini terk etmek
-dı 314 / 258
-mak 314 / 258
-ur 314 / 258
bıçma (yorınçga) biçilmiş (yonca) 217 / 187
bıçtur- kesmek için emir vermek, kestirmek
-dı 352 / 281
-mak 352 / 281
-ur 352 / 281
bıçuk kesilmiş (şey) 190 / 162
bıçuk yarım 190 / 162
bıçuk yarmak yarım dirhem 190 / 162
bıḍık bıyık 190 / 162
bıkın böğür 201 / 172
bıldır geçen yıl 229 / 199
bıldır tarıg ilkbaharın başlarında sürülen yer 229 / 199
bırkıg at ve eşeğin çıkardığı ses 232 / 201
-ı 232 / 201
bırkır- at vb. bırk diye ses çıkarmak
-ar 352 / 281
-dı 352 / 281
-mak 352 / 281
bıruk devlet büyüklerini derecelerine göre hakanın yanında oturtan kişi 190 / 162
bış- yemek pişmek
-dı 270 / 236, 585 / 479
-ıp 94 / 87, 329 / 267
(-mak) 270 / 236
-mas 611 / 503
(-maz) 270 / 236
bış- meyve olgunlaşmak
-dı 270 / 236
(-mak) 270 / 236
(-maz) 270 / 236
bış- kımız kıvama gelmek
-dı 270 / 236
-mak 270 / 236
-maz 270 / 236
bışıg pişmiş (yemek, yiyecek) 187 / 160, 330 / 268, 454 / 357, 585 / 479 → *bışık*
bışıg pişmiş (kerpiç) 187 / 160, 229 / 198
bışıg (süçüg) kaynatılmış, kıvama gelmiş (şarap) 187 / 160
bışıgla- pişirmek
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484

-r 591 / 484
bışık pişmiş 190 / 162, 454 / 357 → *bışıg*
bışıl- pişirilmek
-ur 458 / 361
bışur- pişirmek
-dı 308 / 254
-mak 308 / 254
-ur 308 / 254
bĭ Türklerde kısrak 481 / 385, 535 / 437, 580 / 477
bĭ Oğuz lehçesinde örümcek 535 / 437 → *bŏy*
bibli dârıfülfül (bir baharat – *Fructus Piperis longi*) 217 / 186
biçek bıçak 193 / 166, 238 / 236, 354 / 283, 364 / 289, 382 / 300, 396 / 309, 398 / 309, 402 / 312, 412 / 324, 420 / 329, 423 / 332, 427 / 334, 452 / 355, 478 / 383, 482 / 386, 556 / 459, 563 / 464, 575 / 473, 598 / 488
-in (b.d.) 564 / 465
-in (v.d.) 626 / 522
biçek boynı bıçak pırazvanası, bıçağın sapa giren kısmı 519 / 418
biçekle- bıçaklamak
-di 593 / 485
-mek 593 / 485
-r 593 / 485
biçeklen- bıçak sahibi olmak
-di 399 / 310
-mek 399 / 310
-ür 399 / 310
bĭçin maymun 206 / 176
bĭçin Türkçede 12 yıldan biri, maymun yılı 206 / 176
bĭçin yılı maymun yılı 174 / 149
bĭg koca → *beg*
-de 501 / 402
bil bel 501 / 402
-inde 501 / 402
bil- bilmek
-ø 34 / 20, 543 / 443
-di 9 / 5, 10 / 5, 254 / 223, 275 / 240
-e 396 / 309
-iŋ 607 / 498
-iŋ (e) 601 / 493
-ip 152 / 132, 229 / 199, 548 / 448
-ir 43 / 30, 114 / 102, 167 / 144, 214 / 184, 275 / 240
-meḍük 515 / 414
-mek 275 / 240
-mes 76 / 63, 558 / 461
-miş 515 / 414
-se 31 / 18, 43 / 30, 167 / 144, 199 / 170, 214 / 184, 453 / 356
-ür 275 / 240 (Argularda)
bildüz- bildirmek
-di 368 / 291
-mek 368 / 291
-ür 368 / 291
bile ile; birlikte 34 / 20, 54 / 39, 63 / 49, 95 / 88, 125 / 110, 129 / 114, 178 / 152, 196 / 168, 210 / 180, 217 / 186, 218 / 187, 236 / 205, 263 / 229, 266 / 234, 275 / 240, 278 /

242, 308 / 254, 317 / 260, 332 / 269, 354 / 283, 372 / 294, 373 / 295, 374 / 295, 376 / 296, 379 / 298, 435 / 340, 449 / 352, 451 / 354, 453 / 356, 472 / 378, 474 / 380, 486 / 388, 518 / 416, 615 / 510, 635 / 531 → *birle*

bile- bilemek, keskinleştirmek
-ø 564 / 464
-di 427 / 334, 563 / 464
-mek 563 / 464
-r 563 / 464

bile- çocuğu belemek
-di 563 / 464
(-mek) 563 / 464
(-r) 563 / 464

bile- ~ bile- (kana) belemek, (kana) bulamak
-di 563 / 464
-mek 563 / 464
-r 563 / 464

bilegü bileği 225 / 194

bilek bilek 194 / 166, 258 / 226, 373 / 295
-i 163 / 142
-im 341 / 275

bilek hediye 205 / 175 → *belek*

bileklig güçlü bileğe sahip olan, bilekli 254 / 223

bilel- (kana, tere vb.) bulanmak
-di 530 / 431
(-mek) 530 / 431
(-ür) 530 / 431

bilel- çocuk belenmek
-di 530 / 431
-mek 530 / 431
-ür 530 / 431

bilemsin- biler görünmek
-di 396 / 309, 398 / 309

bilet- biley taşına tutmak; birine biletmek
-mek 420 / 329
-ti 420 / 329, 427 / 334
-ür 420 / 329

bilezük bilezik 258 / 226, 310 / 255

bilezüklen- bilezik takınmak
-di 534 / 435
-mek 534 / 435
-ür 534 / 435

bilge akıllı; âlim; bilge, hakîm 9 / 5, 37 / 24, 57 / 43, 195 / 167, 215 / 185, 464 / 368, 470 / 376, 503 / 403, 512 / 411, 538 / 439, 577 / 474, 610 / 502, 634 / 529
-leke 112 / 100, 514 / 412
-ler 194 / 166, 211 / 181

Bilge Beg "âlim, akıllı ve bilge emîr" anlamında kişi adı 215 / 185

bilgeḍ- akıllanmak → *bilget-*
-ti 434 / 339

bilgelen- kendini akıllı göstermek
-di 533 / 433
-mek 533 / 433
-ür 533 / 433

bilget- akıllanmak ve zekileşmek → *bilgeḏ-*
-mek 434 / 339
-ti 434 / 339
-ür 434 / 339
bilig akıl; hikmet; ilim 57 / 43, 58 / 44, 123 / 109, 131 / 115, 135 / 118, 194 / 166, 215 / 185, 254 / 223, 275 / 240, 434 / 339, 478 / 382, 601 / 493, 612 / 505
-i (bilgi) 615 / 510
-im 341 / 275
-in (b.d.) 337 / 273
-in (v.d.) 314 / 258
-iŋ (bilgiŋ) 37 / 24, 235 / 204
-ni 387 / 304, 546 / 446
biliglig âlim; akıllı; bilge, hakîm 254 / 223
biligse- akıl istemek
-di 590 / 484
-mek 590 / 484
-r 590 / 484
biligsiz akılsız 72 / 59, 194 / 166
biligsizlik cehalet 221 / 191
bilik fitil 137 / 120 → *belik*
-ni 426 / 333
bilimsin- akıllı, iş bilir görünmek
-di 398 / 309, 533 / 433
bilin- (kendine ait bir şeyi) bilip anlamak
-di 339 / 274
-mek 339 / 274
-ür 339 / 274
bilin- itiraf etmek
-di 339 / 274
-ip (bilnip) 380 / 299
(-mek) 339 / 274
(-ür) 339 / 274
-ür (bilnür) 276 / 240
bilinçek çalınan ve bir süre sonra hırsız vb. elinde ortaya çıkan (şey) 254 / 223
biliş biliş, tanıdık 10 / 5, 184 / 158
biliş- tanışmak
-di 322 / 263, 474 / 379
-mek 322 / 263
-tim 527 / 428
-ür 322 / 263
bil kıl- (bir kimseye) böğürleri doluncaya kadar yemek vermek
-dı 501 / 402
bilsik- bilinmek, öğrenilmek
-er 381 / 299
-mek 381 / 299
-ti 15 / 8, 380 / 299
biltür- tanıtmak ve bildirmek
-di 354 / 283
-mek 355 / 283
-ür 355 / 283
bir ~ bir sayıda bir 12 / 6, 35 / 22, 36 / 24, 50 / 35, 66 / 52, 102 / 94, 103 / 94, 104 / 95, 107 / 97, 117 / 105, 122 / 108, 126 / 111, 127 / 112, 140 / 122, 144 / 125, 147 / 127, 150

/ 130, 160 / 139, 161 / 141, 162 / 141, 166 / 143, 172 / 148, 176 / 150, 180 / 154, 185 / 159, 192 / 164, 193 / 166, 194 / 166, 194 / 167, 196 / 168, 197 / 169, 199 / 170, 200 / 171, 215 / 185, 216 / 186, 223 / 192, 277 / 241, 313 / 257, 320 / 261, 335 / 271, 359 / 286, 368 / 291, 373 / 295, 375 / 296, 382 / 300, 388 / 304, 408 / 318, 442 / 345, 446 / 350, 448 / 352, 464 / 368, 475 / 380, 476 / 381, 487 / 389, 488 / 390, 495 / 397, 519 / 418, 541 / 442, 546 / 446, 553 / 455, 570 / 469, 611 / 503, 617 / 512, 619 / 514, 629 / 525

-ig 570 / 469

-ke 104 / 95, 107 / 97, 144 / 125, 261 / 228, 335 / 271, 359 / 286, 371 / 293, 382 / 300, 388 / 304, 442 / 345, 475 / 380, 488 / 390, 617 / 512, 619 / 514

bir aynı, bir, eşit 287 / 245

bir- ~ bir- ~ ber- vermek

-ø 79 / 68, 117 / 105, 499/ 400, 545 / 446

-di 29 / 16, 52 / 37, 117 / 105, 161 / 140, 180 / 153, 501 / 402, 518 / 416, 524 / 425

-dim 72 / 59, 77 / 64, 497 / 399, 537 / 439, 538 / 439, 541 / 441, 607 / 498

-diŋ 249 / 219, 542 / 442

-dük 299 / 249 (Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarda "*verdi*")

-geler 128 / 112, 450 / 353

-gil 29 / 15, 61 / 48, 140 / 123

-igli 296 / 249

-ip 113 / 102, 435 / 340, 590 / 483

-mek 524 / 425

-mes 507 / 407, 603 / 495

-meske 499 / 400

-miş (sf.) 63 / 50, 543 / 443

-se 161 / 140, 606 / 498

-ür 524 / 425

-ür (erken) 390 / 306

bir bir birbiri 125 / 111, 133 / 116, 371 / 293

-din 314 / 258

-gerü 199 / 170

-ig 315 / 258, 315 / 259, 322 / 263, 368 / 291, 372 / 294, 373 / 294

-ke 103 / 94, 123 / 109, 126 / 111, 315 / 259, 316 / 259, 320 / 261, 475 / 380, 476 / 381, 486 / 389, 527 / 428

-niŋ 371 / 293, 378 / 297

birgü borç 215 / 185

-si 215 / 185

biril- verilmek

-di 334 / 270

-mek 334 / 270

-ür 334 / 270

birim ~ birim borç, verecek 206 / 176, 359 / 286, 373 / 295

-ni 570 / 469

birimçi borçlu 50 / 35, 206 / 176

birimlig borçlu

-din 126 / 111

birin birin bir bir, birer birer 602 / 493

birinç birinci 607 / 499

biriş- ~ beriş- karşılıklı vermek

-di 316 / 259

-mek 316 / 259

-ür 316 / 259

bir kıl- birleştirmek
-ıp 125 / 110
birle ile, birlikte, arasında 36 / 23, 42 / 29, 89 / 80, 93 / 87, 98 / 91, 99 / 92, 100 / 92, 101 / 93, 102 / 93, 102 / 94, 103 / 94, 104 / 95, 118 / 106, 122 / 108, 122 / 109, 123 / 109, 124 / 109, 124 / 110, 125 / 110, 126 / 111, 127 / 112, 167 / 144, 185 / 158, 186 / 160, 209 / 179, 213 / 183, 217 / 186, 238 / 207, 258 / 226, 259 / 226, 265 / 233, 277 / 241, 308 / 254, 312 / 257, 313 / 257, 314 / 258, 316 / 259, 317 / 259, 317 / 260, 318 / 260, 319 / 261, 321 / 262, 322 / 263, 323 / 263, 324 / 264, 325 / 264, 325 / 265, 326 / 265, 327 / 265, 329 / 267, 346 / 278, 356 / 284, 359 / 286, 367 / 291, 368 / 291, 369 / 292, 370 / 292, 370 / 293, 371 / 293, 371 / 294, 373 / 294, 374 / 295, 376 / 296, 377 / 297, 378 / 298, 379 / 298, 395 / 308, 402 / 313, 438 / 342, 444 / 347, 458 / 361, 474 / 380, 475 / 380, 487 / 389, 508 / 407, 514 / 412, 527 / 428, 585 / 479, 587 / 481, 591 / 484, 616 / 511, 617 / 512, 618 / 513 → *bile*
bîrt efendinin kölesinden her yıl aldığı vergi 172 / 148
birtem dönmeyecekmiş gibi uzun süre 243 / 211
bir tü saç kılcık 535 / 437
biste tüccarı evinde ağırlayıp malını satan, buna karşılık yirmi koyundan birini alan kişi (Toxsı, Yağma, Çigil âdeti) 474 / 380
bistek Çigil lehçesinde eğrilmek üzere hazırlanan, atılmış pamuk 239 / 207
bistek Argu lehçesinde fitil 239 / 208
biş beş 73 / 60, 78 / 66, 497 / 399, 637 / 532
Biş Balık Uygur vilayetini oluşturan beş şehrin en büyüğü (anlamı: Beş şehir) 69 / 55, 190 / 163
bişik ~ bişik çocuk beşiği 130 / 114, 135 / 118, 140 / 123, 205 / 175 → *beşik*
bişinç beşinci 78/ 66, 637 / 532
bit bit 161 / 140, 571 / 470
biti gökten inen kitaplardan bir kitap 540 / 441
biti- yazmak
-di 427 / 334
bitig kitap; mektup; yazılı kâğıt 48 / 34, 89 / 80, 103 / 94, 108 / 98, 110 / 99, 114 / 103, 120 / 107, 123 / 109, 153 / 132, 193 / 165, 267 / 234, 274 / 239, 285 / 244, 307 / 253, 313 / 257, 316 / 259, 325 / 265, 328 / 266, 332 / 269, 333 / 270, 335 / 271, 337 / 272, 338 / 273, 347 / 279, 415 / 326, 424 / 332, 425 / 333, 427 / 334, 430 / 336, 472 / 377, 556 / 459, 577 / 475, 632 / 527
-in 340 /274
-ke 341 / 275
bitig yazı, yazmak 193 / 165, 231 / 200, 424 / 332, 425 / 333, 483 / 386, 599 / 489
-i 193 / 165
-ler 487 / 389
bitig Oğuzcada muska 193 / 165, 469 / 376
-i 516 / 415
bitig kıl- yazmak
-urlar 231 / 205
(bitiglig) yazmak için hazırlanan şeyin sahibi olan 254 / 223
bitiglik yazmak için hazırlanan herhangi bir şey 254 / 223
bitigü Türklerin ve başkalarının yazı takımı (*dewa:t*) 521 / 421
bitil- yazılmak
-di 328 / 266, 337 / 272, 347 / 279
-mek 328 / 266
-ür 328 / 266
bitilgen devamlı yazılan 260 / 227
bitin- yazmadığı hâlde yazar görünmek; kendi başına yazmak; yazılmak

-di 337 / 272, 338 / 273, 347 / 279
-mek 338 / 273
-ür 338 / 273
bitiş- yazmada yardımcı olmak veya yarışmak
-di 313 / 257, 325 / 265
-mek 313 / 257
-ür 313 / 257
bitiş- karşılıklı ikrar etmek
-mek 313 / 257
-tiler 313 / 257
-ürler 313 / 257
bitit- yazdırtmak, yazdırmak
-ø 424 / 332
-mek 415 / 326
-miş (sf.) 425 / 333
-ti 415 / 326, 427 / 334
-ür 415 / 326
bititdeçi Oğuz ve Kıpçak lehçesinde yazdırtan 424 / 332
bititgü yazdırma 425 / 333
bititgüçi yazdırtan 424 / 332
bitle- bit aramak
-di 571 / 470
-mek 571 / 470
-r 571 / 470
bitmül dârıfülfül (*Fructus Piperis longi*) 242 / 210
bitrik bızır, klitoris 239 / 207
bitrik Argu lehçesinde fıstık 239 / 207
biz biz 163 / 142, 165 / 143, 298 / 249, 301 / 250, 606 / 498
-iŋ 606 / 498
-ke 17 / 9, 18 / 9, 254 / 223, 303 / 251, 320 / 262
-ni 59 / 45, 227 / 197, 404 / 314
-niŋ 35 / 21, 172 / 148
bïz deri ile et arasında bulunan beze 496 / 398
boçı en çok inleyen bir ud türü (*kira:n* ?) 541 / 442
boçı kopuz en çok inleyen bir ud türü (*barbaṭ*) 520 / 420
boḍ insanın uzunluğu ve boyu 495 / 397
-ı 208 / 178, 540 / 441
boḍlug boylu, uzun boylu 495, / 397, 504 / 404, 513 / 412
bodlug sınlıg kişi uzun boylu insan 504 / 404
boḍu- boyamak
-dı 558 / 461
(-mak) 558 / 461
(-r) 558 / 461
boḍu- bir şeyi bir şeye (boya gibi) yapıştırmak
-dı 558 / 461
-mak 558 / 461
-r 558 / 461
boḍug boya, renk 269 / 236, 418 / 328
-ı 97 / 90
boḍun ~ bodun kavim, halk, insan topluluğu (insanlar); Çigil lehçesinde raiyyet, avam tabakası 88 / 79, 122 / 108, 126 / 111, 127 / 112, 177 / 151, 201 / 172, 220 / 190, 235 / 204, 260 / 227, 324 / 264, 331 / 269, 372 / 294, 374 / 295, 378 / 298, 391 / 306, 446 / 350,

464 / 368, 473 / 379, 476 / 381, 478 / 382, 508 / 408, 526 / 427, 617 / 513, 626 / 522
-ka 34 / 21
-ug 482 / 385
bodun başganı kavmin reisi 220 / 190
bodunlug bokunlug kavim kabile sahibi 249 / 219
bog bohça, heybe 334 / 271, 434 / 339, 498 / 399
bog- boğmak
-ar 55 / 41, 271 / 237
-dı 270 / 237, 276 / 240, 353 / 282, 620 / 515
-mak 271 / 237
bogar- kertik yapmak → *bogra-*
-dı 309 / 254
-mak 309 / 254
-ur 309 / 254
bogım kamış ve alfanın boğumları; parmak boğumu 199 / 170
bogla- bohçaya doldurmak, bohçalamak
-dı 572 / 471
-mak 572 / 471
-r 572 / 471
boglan- bohçaya sokulmak
-dı 385 / 302
-mak 385 / 302
-ur 385 / 302
boglun- boğulmak
-dı 385 / 302
-mak 385 / 302
-ur 385 / 302
bogmak gömlek düğmesi 235 / 204
bogmak inci ve mücevher kakılmış altın vb. şeylerden yapılan gerdanlık, kolye 235 / 204
bogmakla- iliklemek, düğmelemek
-dı 598 / 489
-mak 598 / 489
-r 598 / 489
bognaklan- küme küme olmak
-dı 403 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
bogra- kertik yapmak → *bogar-*
-dı 309 / 254, 566 / 466
-mak 566 / 466
-r 566 / 466
bogrıg çuval, tulum vb. şeylerin şişkinliği 232 / 201
bogrul dolu su kabı, tulum vb. şeylerdeki şişkinlik 242 / 210
bogrul boğazında beyazlık olan (koyun) 242 / 210
bogruş- (odun) kesmede yardımlaşmak veya yarışmak
-dı 368 / 291
-mak 368 / 291
-ur 368 / 291
bogsuk boyna takılan bukağı 234 / 203 → *boxsuk*
bogtur- boğmak için emir vermek, boğdurmak
-dı 352 / 281, 353 / 282
-mak 352 / 281, 353 / 282

-ur 352 / 281, 353 / 282
bogul- boğulmak
-dı 334 / 270
-mak 334 / 270
-ur 334 / 270
bogun parmak ve kamış boğumu 201 / 172
bogun- boğulmak
-dı 339 / 273
-mak 339 / 273
-ur 339 / 273
bogundı hayvan mesanesi 226 / 196
bogurda kıvrık (saç) 245 / 213
boguş- boğuşmak, karşılıklı boğmaya çalışmak
-dı 319 / 261
-mak 319 / 261
-ur 319 / 261
boguz boğaz 183 / 156, 276 / 240
-da 333 / 270, 388 / 304
-ı (bogzı) 411 / 321, 560 / 462
-ın (bogzın) 418 / 328
bok ekmeğin bayatlığından veya kokmasından dolayı üzerinde oluşan yeşillik, genel olarak küf 499 / 400
bok Oğuz lehçesinde bok 499 / 401
bokak kuş kursağı 408 / 319
bokla- pislemek
-dı 572 / 471
-mak 572 / 471
-r 572 / 471
bokuk boğaz çıkıntısının iki tarafında bulunan et bezi (*tiroit*) 408 / 319
bokuklug guatrı olan 249 / 218
bokunlug → *bodunlug bokunlug*
bol- olmak, mevcut olmak
-daçı (sf.) 263 / 229
-dı 39 / 25, 82 / 71, 175 / 150, 224 / 194, 303 / 251, 410 / 321, 481 / 385, 497 / 398, 499 / 400, 501 / 402, 512 / 411, 626 / 521
-duŋ 553 / 456
-gınça 41 / 28
-ma 495 / 397
-maḍıp 495 / 397
-magu 553 / 456
-mas 164 / 142, 166 / 143, 176 / 151, 196 / 168, 202 / 172, 203 / 173, 214 / 184, 218 / 187, 224 / 194, 236 / 205, 244 / 212, 253 / 222, 257 / 225, 340 / 274, 373 / 294, 407 / 317, 412 / 323, 451 / 354, 453 / 356, 470 / 376, 505 / 404, 507 / 407, 509 / 408, 528 / 429, 550 / 450, 625 / 520
-mış (sf.) 59 / 44
-sa 19 / 9, 39 / 26, 41 / 28, 43 / 29, 45 / 31, 50 / 35, 54 / 39, 58 / 44, 59 / 45, 65 / 51, 70 / 56, 146 / 127, 163 / 142, 172 / 148, 185 / 159, 203 / 173, 206 / 177, 221 / 191, 225 / 194, 235 / 204, 246 / 216, 373 / 294, 453 / 356, 550 / 450, 555 / 458, 606 / 498, 625 / 520
-sun 520 / 419
-up 35 / 22, 37 / 24, 59 / 44, 102 / 94, 105 / 96, 111 / 100, 117 / 105, 128 / 112, 130 / 114, 155 / 134, 249 / 219, 450 / 353, 474 / 379, 479 / 383, 513 / 411, 555 / 458, 579

/ 476
-ur 33 / 19, 39 / 26, 52 / 38, 57 / 43, 60 / 46, 81 / 71, 88 / 79, 115 / 103, 131 / 115, 355 / 283, 446 / 350, 496 / 397, 602 / 493
bolgu olma, oluş 82 / 71
boluş sözle yardım etme 184 / 158
boluş- birinin tarafını tutmak ve onun için kavga etmek
-dı 322 / 263
-mak 322 / 263
-ur 323 / 263
boluş- anlaşma yapmak
-tı 323 / 263
boluş kıl- sözle yardım etmek
-dı 184 / 158
bor şarap 494 / 396, 495 / 397
borba- savsaklamak, oyalamak, (işi) uzatmak
-dı 565 / 465
-mak 565 / 465
-r 565 / 465
borbag işi uzatma ve oyalama 232 / 201
borbal- (iş) karışmak
-dı 381 / 299
-mak 381 / 299
-ur 381 / 299
borbaş neresinden çıkılacağı bilinmeyen karışık (iş) 231 / 201
borbaş- (iş vb.) karışmak
-dı 368 / 291, 380 / 298
-mak 368 / 291
-ur 368 / 291
borbat- (işi) karmaşa ve karışıklığa sokmak
-mak 428 / 335
-tı 428 / 335
-ur 428 / 335
borduz bostan 230 / 200
borguy üfürülen boru 551 / 451
borsmuk kaba ete benzer küçük bir hayvan (*Meles*) 625 / 521
borsuk Oğuzlarda kaba ete benzer küçük bir hayvan (*Meles*) 625 / 521
boş (insan için) özgür, hür 166 / 143, 497 / 398
boş (kadın için) boşanmış 166 / 143, 497 / 398
boş (el için) işten ve maldan boşalmış 497 / 398
boş (et ve yer için) yumuşak 497 / 398
boş (at vb. için) serbest bırakılmış, terk edilmiş 166 / 143, 497 / 399
boş (ev için) boş 497 / 399
boş (kap ve aletler için) kullanılmakta olmayan 497 / 399
boş terk edilen, ihmal edilen (şey) 166 / 143
boşan- ~ boşun- (hayvan için) serbest kalmak, bağından kurtulmak
-dı 338 / 273
-mak 338 / 273
-ur 338 / 273
boşan- (düğüm) gevşemek
-dı 338 / 273
(-mak) 339 / 273
(-ur) 339 / 273

boşan- Argu lehçesinde (kadın için) boşanmak
-dı 338 / 273
-mak 339 / 273
-ur 339 / 273
boşat- (çuval, kap vb. için) boşaltmak
(-mak) 419 / 328
-tı 418 / 328
(-ur) 419 / 328
boşat- (düğümü) gevşetmek
(-mak) 419 / 328
-tı 418 / 328
(-ur) 419 / 328
boşat- Argu lehçesinde kadını boşamak
(-mak) 419 / 328
-tı 419 / 328
(-ur) 419 / 328
boşat- ~ boşut- (tutsağı) serbest bırakmak; (birini) bağından ve kösteğinden çözmek
-mak 419 / 328
-tı 419 / 328
-tum 113 / 102
-ur 419 / 328
boşgun- (eli, ayağı) çıkmak ve iş yapamaz olmak → *boşun-*
-dı 385 / 302
-mak 385 / 302
-ur 385 / 302
boş kıl- azat etmek
-dı 166 / 143
boşlag ihmal edilen (şey) 232 / 201
boşlag serbest bırakılmış (hayvan) 232 / 201
boşlaglan- taşkınlık yapmak ve söz dinlememek
-dı 402 / 313
-mak 402 / 313
-sa 402 / 313
-ur 402 / 313
boşu- (düğüm) gevşemek
-dı 561 / 462
(-mak) 561 / 463
(-r) 561 / 463
boşu- (at için) bağdan kurtulmak
-dı 561 / 462
(-mak) 561 / 463
(-r) 561 / 463
boşu- birinin gitmesine izin vermek
-dı 561 / 462
(-mak) 561 / 463
(-r) 561 / 463
boşu- Argu lehçesinde kadını boşamak
-dı 561 / 462
-mak 561 / 463
-r 561 / 463
boşug kendisine gönderilen elçinin dönmesi için sultan tarafından verilen izin 187 / 160
(boşug) kendisine gönderilen elçiye sultan tarafından verilen caize 187 / 160

boşug aşı uzak yerden gelen akrabanın dönüşü sırasındaki davette verilen yemek, izin yemeği 187 / 160
boşugu at vb. hayvanların bağlarından boşaltılma zamanı 224 / 194
boşun- (eli, ayağı) çıkmak ve iş yapamaz olmak → *boşgun-*
-dı 385 / 302
boşun- → *boşan-*
boşut- → *boşat-*
boşutgan boşaltan 256 / 225
boşutgan gücü azaltan 256 / 225
boşutgan (karnı) yumuşatıp ishal yapan 256 / 225
botlu deve burunsalığı 216 / 186
-ka 272 / 238
botu deve yavrusu 73 / 59
-nı 434 / 339
botuk memeden kesilmiş deve yavrusu 541 / 441
boxsa- bir işi kabul etmeyip kerhen yapmak
-dı 568 / 468
-mak 568 / 468
-r 568 / 468
boxsat- (birini bir işte) kibirli olmaya zorlamak
-mak 432 / 337
-tı 432 / 337
-ur 432 / 337
boxsuk boyna takılan bukağı 234 / 203 → *bogsuk*
boxsuklan- elleri boyundaki bukağıya bağlanmak
-ur 402 / 313
boxtay elbise bohçası 550 / 451
boxtuy elbise bohçası 550 / 451
boy Oğuzcada cemaat (insanlar), kavim, kabile, aşiret 125 / 110, 125 / 111, 170 / 147, 371 / 293, 403 / 313, 505 / 405, 636 / 532
-da 34 / 21, 37 / 24
-nı 423 / 332
boy yenen çemenotu (*Trigonella foenum graecum*) 505 / 405
boyba- (işi) savsaklamak ve kaçırmak
-dı 580 / 477
-mak 580 / 477
-r 580 / 477
boyın ~ boyun insan vb.'nin boynu 376 / 296, 519 / 418, 530 / 431, 554 / 457, 586 / 480
-ı (boynı) 383 / 300, 383 / 301, 384 / 301, 441 / 344
-ın (boynın) 76 / 63, 114 / 103, 186 / 159, 258 / 226, 265 / 233, 306 / 253, 307 / 253, 349 / 280, 356 / 284, 376 / 296, 415 / 325, 419 / 329, 547 / 447, 570 / 469, 629 / 524, 630 / 525
boymaş- (iş vb.) karışmak; (ip) dolaşmak
-dı 380 / 298, 530 / 430
-mak 530 / 430
-ur 530 / 430
boymul boynunda ak olan at, koyun vb. 522 / 422
boyna- kibirlenmek
-magıl 609 / 501
-yu 120 / 107
boynak dağdaki yüksek geçit 522 / 421
boynak kertenkele (*Lacertus*) 522 / 421
boynat- mağrur olmaya yönlendirmek

-mak 441 / 345
-tı 441 / 345
-ur 441 / 345
boyun → *boyın*
boyun *ḍ'*yi *y* yapanların lehçesinde kavim 519 / 418
boyunduruk boyunduruk, iki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçası 523 / 424
boyunla- tokatlamak, boyuna vurmak
-dı 507 / 407
boz boz, beyaz ile kula arasındaki hayvan rengi 496 / 398, 544 / 445
boz kuş bozkuş (akdoğan) 269 / 236
bozla- (deve) bağırmak, böğürmek
-dı 572 / 471
-mak 572 / 471
-r 73 / 59, 572 / 471
bozlat- deve vb. hayvanları böğürtmek
-mak 434 / 339
-tı 434 / 339
-ur 434 / 339
bŏg örümcek (iki varyanttan birinde) 500 / 401 → *bŏy*
bög- (suyun, askerin) önünü kesmek, (suyu, askeri) toplamak
-di 273 / 239
-er 273 / 239
-mek 273 / 239
-mes 63 / 49
böglün- (su, asker) toplanmak
-di 386 / 303
-mek 386 / 303
-ür 386 / 303
bögrül böğrü ak hayvan 242 / 210
bögül- birikip çoğalmak, toplanmak
-di 219 / 189, 334 / 270, 408 / 319
-mek 334 / 270
-ür 334 / 270
bögür böbrek 182 / 155
Bögür Küçe ile Uygur arasında, dağ zirvesinde bir sınır kalesi 182 / 155
bögürle- böbreğe vurmak
-di 589 / 483, 595 / 487
(-mek) 589 / 483
(-r) 589 / 483
bögürle- (düşman safına) sağdan veya soldan girerek onu bozguna uğratmak
-di 589 / 483
-mek 589 / 483
-r 589 / 483
bögüş- (suyun) önünü kesip toplamada yardımcı olmak veya yarışmak
-di 321 / 262
-mek 321 / 262
-ür 321 / 262
bök aşık oyununda aşığın sırtının yukarı gelmesi 500 / 401 → *çik, çik bök*
böke büyük yılan 545 / 446
Böke Budraç Yabaku ulularından birinin adı 545 / 446 → *Budraç ~ Buḍruç*
bökseg kadının gerdanı 239 / 208
bökseg göğsün üst kısmı 239 / 208

bökseglen- meme tomurmak
-di 405 / 315
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
böl- bölmek, parçalamak
-üp 30 / 16
bölük hayvan topluluğu (sürü), insan topluluğu (grup) 193 / 166, 194 / 166
bölük- sürü sürü olmak, sürüler hâline gelmek
-er 327 / 266
-mek 327 / 266
-ti 327 / 266
böŋ iri ve kaba (insan) 599 / 491
böŋ ağır bir şeyin yere düşünce çıkardığı ses 599 / 491
böri kurt, börü 30 / 16, 66 / 52, 80 / 69, 104 / 95, 169 / 146, 216 / 186, 317 / 259, 541 / 442, 542 / 443, 556 / 459, 557 / 459
-leyü (bŏrleyü) 104 / 95 *"kurt gibi"*
-mü 216 / 186
-niŋ 221 / 190
börk başa giyilen şey, börk 176 / 151, 315 / 259, 407 / 317, 532 / 433, 591 / 484, 598 / 489
-in 416 / 327
börkçi börkçü dükkânı
-ke 19 / 9, 286 / 245, 293 / 247
börk yanı börk kalıbı 602 / 494
bösgeç ekmek, somun 227 / 197
böşgel Hâkaniye lehçesinde yufka ekmeği 242 / 210
bŏy Oğuzcada örümcek 505 / 405, 535 / 437 → *bŏg*
böz bez 15 / 8, 36 / 23, 87 / 78, 192 / 164, 240 / 208, 332 / 269, 419 / 329, 436 / 340, 473 / 379, 486 / 388, 496 / 398, 532 / 432, 562 / 463, 573 / 472
-ni 571 / 470
-üg 432 / 338, 445 / 347, 598 / 489
-ün (v.d.) 71 / 57
bu bu 29 / 15, 30 / 17, 35 / 21, 36 / 23, 39 / 25, 44 / 30, 48 / 34, 49 / 35, 60 / 46, 75 / 63, 77 / 64, 79 / 67, 80 / 69, 82 / 72, 88 / 79, 89 / 80, 90 / 80, 90 / 81, 103 / 94, 104 / 95, 105 / 96, 108 / 98, 111 / 100, 122 / 108, 124 / 110, 125 / 111, 128 / 113, 129 / 113, 132 / 115, 132 / 116, 134 / 117, 137 / 119, 138 / 121, 146 / 127, 148 / 129, 149 / 129, 151 / 131, 158 / 137, 158 / 138, 160 / 139, 162 / 141, 164 / 142, 165 / 143, 170 / 147, 182 / 155, 188 / 161, 189 / 161, 197 / 169, 205 / 175, 232 / 201, 233 / 202, 254 / 223, 256 / 224, 256 / 225, 257 / 225, 258 / 225, 258 / 226, 259 / 226, 259 / 227, 260 / 227, 261 / 228, 262 / 228, 269 / 236, 271 / 237, 274 / 239, 295 / 248, 303 / 251, 307 / 253, 326 / 265, 327 / 266, 332 / 269, 355 / 283, 357 / 284, 358 / 285, 363 / 289, 369 / 292, 370 / 292, 390 / 305, 391 / 306, 399 / 310, 400 / 311, 403 / 313, 405 / 315, 409 / 319, 421 / 330, 423 / 331, 432 / 337, 434 / 339, 437 / 341, 451 / 354, 458 / 361, 460 / 363, 460 / 364, 467 / 371, 468 / 372, 494 / 396, 499 / 400, 500 / 401, 506 / 406, 520 / 419, 533 / 433, 535 / 437, 535 / 438, 539 / 440, 540 / 441, 541 / 441, 548 / 448, 557 / 460, 563 / 464, 583 / 478, 601 / 492, 602 / 493, 603 / 494, 605 / 497, 607 / 499, 617 / 512
bū buhar, buğu 535 / 437
-sı 535 / 437
bu ajun Çigil lehçesinde bu dünya (öbür dünyanın, ahiretin zıt anlamlısı) 51 / 36 → *ol ajun, meŋgü ajun*
buç buç bülbüle benzeyen semürgük kuşunun ötüş sesi 411 / 321

buçgak köşe, uç 234 / 203
buçgak dünyanın dört köşesinden biri 234 / 203
-ı 234 / 203
buçgak devenin ayak derisi 234 / 203
buçgaklan- (bir şeyin) köşeleri ve uçları olmak
-dı 403 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
buḍ- donup ölmek
-ar 633 / 529
-mak 633 / 529
-tı 633 / 529
budgay buğday (*Triticum*) 551 / 451 → *bugday*
Budraç ~ Buḍraç ~ Buḍruç Yabaku büyüklerinden birinin adı 83 / 74, 227 / 197, 600 / 492 → *Böke Budraç*
budursın bıldırcın (*Coturnix*) 256 / 224
buḍuş- bacakların ikiye ayrılması gibi ayrılmak
-dı 315 / 258
-mak 315 / 258
-ur 315 / 258
buḍut- dondurup öldürmek; ölesiye donmak
-mak 416 / 327
-tı 416 / 327
-ur 416 / 327
buga Hint'ten getirilen bir ilaç 544 / 445
bugday buğday (*Triticum*) 86 / 77, 384 / 301, 424 / 332, 444/ 347, 446 / 350, 475 / 380, 551 / 451, 556 / 459, 587 / 480 → *budgay*
bugra erkek deve 103 / 94, 211 / 182, 222 / 192, 260 / 227, 409 / 320, 431 / 337, 556 / 459, 568 / 468, 573 / 471
-lar 378 / 297
Bugra Xān Buğra Han 211 / 182
Bugra Kara Xākān Hâkaniye (Karahanlı) hükümdarlarının unvanı 542 / 443
bugralan- buğralaşmak
-dı 533 / 433
-mak 533 / 433
-ur 533 / 433
bujın çöpleme (bir tür zehirli ot – *Helleborus sp*) 201 / 172
buk boş bir şeyin yere düşünce çıkardığı ses 499 / 401 → *buk et-*
buk- büküp toplamak
-ar 272 / 238
-dı 272 / 238
-mak 272 / 238
buka ineğin erkeği, boğa 308 / 254, 545 / 445
bukaç → *eşiç bukaç*
Bukaç Art sarp bir geçit adı 207 / 177
bukagu hırsızlara takılan kelepçe; bukağı 224 / 194
bukat- ~ bukaḍ- buzağı, boğa olmak ve boğadan sayılmak
-mak 419 / 329
-tı 419 / 329
-ur 419 / 329
buk et- boş bir şey yere düşüp *buk* diye ses çıkarmak ve patlamak
-ti 500 / 401

bukıl- ~ bukul- toplanıp bükülmek
-dı 334 / 270
-mak 334 / 270
-ur 334 / 270
bukrı- ~ bukra- (at) zıplamak ve taşkınlık yapmak (*suçı- bukrı-* biçiminde ikileme olarak kullanılır.) → *suçı- bukrı-*
-dı 566 / 467
-mak 566 / 467
-r 566 / 467
bukuk ağaç çiçeği tomurcuğu; ağaç çiçeklerinin ve çiçeklerin çanakları 408 / 319
bukuklan- çiçek çanaklanmak
-dı 408 / 319
-ıp 219 / 189, 408 / 319
bukul- → *bukıl-*
bukun- kendi kendine toplayıp bükmek
-dı 339 / 273
-mak 339 / 273
-ur 339 / 273
bukur- düşürmek, aşağı indirmek
-dı 310 / 255
-mak 310 / 255
-ur 310 / 255
bukursı saban demiri 552 / 452
bu kün bugün 171 / 147
bul üzerinden uzun zaman geçtiği için eskimiş olan (şey) 169 / 146
bul- bulmak
-ar men 481 / 385
-dı 181 / 154, 200 / 171, 275 / 240, 329 / 267
-dum 223 / 193, 233 / 202
-gıl 44 / 30
-maduk (sf.) 211 / 181
-mak 275 / 240
-mas 274 / 239
-mış (sf.) 602 / 494
-sa 607 / 499
-sa sen 44 / 30
-sun 423 / 331
-up 193 / 165, 253 / 222, 279 / 242, 314 / 258, 634 / 529
-ur 74 / 61, 115 / 103, 154 / 133, 205 / 175, 275 / 240, 449 / 353
bula- tencere buharında pişirmek
-dı 563 / 464
-mak 563 / 464
-r 563 / 464
Bulak Türklerden bir boy (*ci:l*) 191 / 163 → *Elke Bulak*
bulak at geniş sırtlı, kısa boylu at 191 / 163
bulan çok iri cüsseli, tek boynuzlu, oyuk boynuzunda su ve kar biriken yabani bir hayvan 208 / 178
bular bunlar 260 / 227, 301 / 250
bul at ayağında halka şeklinde beyazlık bulunan at 169 / 145
bulat- ~ būlaḍ- tencere buharında pişirtmek
-mak 420 / 329
-tı 420 / 329

-ur 420 / 329
bulduk- bulunmak
-ar 380 / 299
-mak 380 / 299
-tı 380 / 299
buldunı Kençek lehçesinde içine üzüm veya kuru üzüm konularak yenen yoğurt 246 / 216
buldur buldur kuyuya düşen taşın çıkardığı ses 229 / 199
bulduz- buldurmak
-dı 368 / 291
-mak 368 / 291
-ur 368 / 291
bulga- bulanmak; bulandırmak
-dı 570 / 470, 584 / 479
(-mak) 571 / 470
(-r) 571 / 470
bulga- tutmaç, bulamaç gibi yemekleri karıştırmak
-dı 570 / 470
(-mak) 571 / 470
(-r) 571 / 470
bulga- kızdırmak, sinirlendirmek
-dı 571 / 470
-mak 571 / 470
-r 571 / 470
bulgak düşman gelmesinden dolayı halk arasına düşen kargaşa; halk arasındaki fitne 235 / 204
Bulgak erkek adı 235 / 204
bulgama yağı ve şekeri olmayan bulamaç 246 / 216
bulgan- (su, mide vb.) bulanmak
-dı 385 / 302
(-mak) 385 / 302
(-ur) 385 / 302
bulgan- (ülke, kürek kemiği vb.) karışmak
-dı 385 / 302
-mak 385 / 302
-sa 453 / 356
-ur 385 / 302, 453 / 356
bulgan- (birisine) kızmak
-dı 385 / 302
(-mak) 385 / 302
-ur 385 / 302
bulgan- ~ telgen- (birisine) kızmak ve (ondan) yüz çevirmek
-dı 387 / 303
Bulgar Türklerin tanınmış bir şehrinin adı 229 / 199
Bulgar bir Türk boyu 25 / 11
bulgaş düşmandan gelip kavim arasına düşen fitne 231 / 201
bulgayuk bulanık 523 / 423, 584 / 479
bulguna develerin yediği, ılgın gibi gevrek, kırmızı bir ağaç 246 / 216
bulıt ~ bulut bulut 81 / 71, 82 / 71, 96 / 89, 102 / 94, 114 / 102, 131 / 115, 133 / 116, 178 / 152, 378 / 298, 403 / 313, 419 / 329, 461 / 365, 466 / 370, 508 / 408, 528 / 429, 568 / 468, 575 / 473, 584 / 479, 617 / 512
-ı 189 / 161

-ıg 178 / 152
-lar 378 / 297
-ug 540 / 441
bulıtlan- bulutlanmak
-dı 398 / 310
-mak 398 / 310
-ur 398 / 310
bulna- tutsak etmek, esir almak
-dı 456 / 360, 576 / 473
-mak 576 / 473
-p 42 / 28
-r 42 / 28, 576 / 473
bulnat- tutsak ettirmek
-mak 438 / 342
-tı 438 / 342
-ur 438 / 342
bul tarıg üzerinden yıllar geçtiği için tadı bozulan buğday 169 / 146
Buluç erkek adı 180 / 153
bulun tutsak, esir 115 / 103, 155 / 134, 201 / 172, 342 / 276, 480 / 384
-ug 419 / 328, 471 / 377, 484 / 387
bulun- (birisi tarafından) bulunmak; mevcut olmak
-dı 339 / 274
-mak 339 / 274
-ur (bulnur) 339 / 274, 607 / 499
bulun- bulmak
-upan (bulnupan) 343 / 277
buluŋ köşe 606 / 498
buluş bir insanın yaptığı iş neticesinde bulacağı menfaat 184 / 158
buluş- birbirini bulmak, buluşmak
-dı 322 / 263
-mak 322 / 263
-ur 322 / 263
bulut → *bulıt*
būnı bunu 223 / 193
bur- su buharı yükselmek, buharlaşmak
-ar 266 / 234, 524 / 425
-dı 266 / 234, 524 / 425
-mak 266 / 234, 524 / 425
bur- misk vb. güzel koku yayılmak
-ar 266 / 234, 524 / 425
-dı 266 / 234, 524 / 425
-mak 266 / 234, 524, / 425
burçak börülce (lu:biya: - *Vigna sinensis*) 234 / 203
burçak ter taneleri 234 / 203
burçaklan- ter vb. sıvılar boncuk boncuk olmak
-dı 234 / 203, 403 / 313, 406 / 316
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
burı temrenin girişindeki ok sırtı 542 / 443
-sı 542 / 443
burı su kanallarının ağızlarına konan ve itilip birbiri içine geçen tahta parçası 542 / 443

burış deri ve elbisedeki buruşukluk 184 / 157
burıt- → *burut-*
burkı asık surat 13 / 7
burkı kırış kırış alın gibi kırışık olan şey 215 / 185
burkıt- buruşturmak
-mak 433 / 338
-tı 433 / 338
-ur 433 / 338
burkug deri vb. şeylerin çekilip büzülmesi 232 / 201
burkur- buruşmak, deri büzülmek
-ar 352 / 282, 360 / 287
-dı 352 / 281
-mak 352 / 282
burslan pars (*bebr – Felis pardus*) *-arslan* ile birlikte kullanılır- 625 / 521 → *arslan burslan*
Burslan erkek adı 625 / 521
burt karabasan 268 / 236
burta altın kırıntısı, altın pul, altın varak 210 / 180
burtala- börk vb. şeylere altın pullar yapıştırmak
-dı 598 / 489
-mak 598 / 489
-r 598 / 489
burtalan- börk vb. şeyler altın varaklarla altınlanmak
-dı 532 / 433
-mak 533 / 433
-ur 533 / 433
burt bas- karabasan basmak
-dı 268 / 236
burun burun 201 / 172, 208 / 178, 257 / 225, 564 / 465
-ı (burnı) 188 / 161, 208 / 278, 258 / 226, 261 / 228, 311 / 256, 426 / 333
-ın (burnın) 422 / 330, 426 / 333
burun dağın ucu 201 / 172
-ı (burnı) 201 / 172
burun bir şeyin ilki, önce 201 / 172
-ka 488 / 391
burun at- bir menzillik atmak
-tı 606 / 497
burunduk dizgin, burunluk 250 / 220, 272 / 238
burunla- buruna vurmak
-dı 593 / 486
-mak 593 / 486
-r 593 / 486
buruŋ atış menzili, bir menzillik 606 / 497
buruş- buruşmak
-dı 315 / 259
-mak 316 / 259
-ur 316 / 25 9
burut- ~ burıt- buğulandırmak
(-mak) 417 / 327
-tı 417 / 327
(-ur) 417 / 327
burut- ~ burıt- yellenip kokutmak
-mak 417 / 327

-tı 417 / 327
-ur 417 / 327
burxan put 173 / 149, 219 / 189
-ka 479 / 383
bus sis, karaltı 497 / 398
bus- pusuya yatmak, pusuya girmek → *büs-*
-ar 269 / 236
-dı 269 / 236
-mak 269 / 236
-tımız 218 / 187
busar- sislenmek, bulutlanmak, sis kopmak
-dı 308 / 254
-mak 308 / 254
-ur 308 / 254
bus bol- sis kaplamak; (göz) kararmak
-dı 497 / 398
busug pusu, tuzak 187 / 160 → *büsüg*
-ın 205 / 175
busuglug pususu olan, pusu kurmuş olan 248 / 218
busuk- pusuya düşmek
-ar 326 / 265
-mak 326 / 265
-tı 326 / 265
busuş- karşılıklı olarak pusuya yatmak
-dı 319 / 261
-mak 319 / 261
-ur 319 / 261
buş- sıkılmak, bıkmak
-dı 187 / 160, 559 / 461
-dum 269 / 236
-mak 269 / 236
-masar 269 / 236
-maz men 269 / 236
-tı 340 / 274
buşak Oğuzcada ve diğerlerinde sıkıntılı 190 / 162
buşgut meslekte öğrenci, çırak 227 / 196
buşgutlan- çırak sahibi olmak
-dı 401 / 312
-mak 401 / 312
-ur 401 / 312
buşug sıkılma 187 / 160
buşur- sıkıntı vermek
-dı 308 / 254
-mak 308 / 254
-ur 308 / 254
būt but, ayak 494 / 396
-ı (butı) 132 / 116
būt kıymetli ve büyük firuze 494 / 396
būt büyük bir kimseden hediye getirene verilen dinar, koyun vb. bahşiş 494 / 396
butak → *butık*
butaklan- ağaç dallanmak, budaklanmak; su kollara ayrılmak
-dı 399 / 310, 401 / 312

-mak 399 / 310
-ur 399 / 310
butan- ağaç budanmak; budar gibi görünmek
-dı 338 / 273
-mak 338 / 273
-ur 338 / 273
butar hasır otunun pamuğumsu maddesi 181 / 154
butı- budamak
-dı 591 / 485
butık ~ butak dal, budak 34 / 20, 90 / 81, 94 / 87, 141 / 124, 189 / 162, 334 / 270, 399 / 310, 468 / 372, 453 / 355, 469 / 375, 477 / 381, 479 / 383, 483 / 387
butık atın ayak derisinden yapılan ve içine kımız vb. şeyler konan tulum; Kâşgar lehçesinde küçük tulum 189 / 162
butıkla- budamak
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484
butla- bacağı ısırmak; bacağa vurmak
-dı 571 / 470
-mak 571 / 470
-r 571 / 470
buturgak fıstık şeklinde bir diken 251 / 220
buxsak → *axsak buxsak*
buxsı kaynamış buğdaya badem katılarak ve süt, bal, kepek karışımı dökülerek yapılan bir yiyecek 213 / 183
buxsum boza; akdarıdan yapılan bir içki 243 / 211
buyruk buyruk, emir 190 / 162
buyur- buyurmak, emretmek
-dı 526 / 428
-mak 526 / 428
-ur 526 / 428
būz ~ buz buz 102 / 94, 178 / 152, 214 / 184, 436 / 340, 496 / 398
-dan 496 / 398
-dın 373 / 295, 574 / 472
buz- yıkmak, harap etmek, kırmak
-ar 268 / 235
-dı 268 / 235
-mak 268 / 235
buzagu buzağı 41 / 28, 224 / 194, 263 / 229, 419 / 329, 482 / 386
buzagula- buzağılamak, buzağı doğurmak
-dı 482 / 386
buzagu tılı küçük bir fare türü (*cirẕewn*) 224 / 194
buzluk buz saklanan yer 234 / 204
buzuk yıkılmış, kırılmış 190 / 162
buzul- harap olmak, yıkılmak
-dı 334 / 270
-mak 334 / 270
-ur 334 / 270
buzuş- yıkmakta yardım etmek veya yarışmak
-dı 318 / 260
-mak 318 / 260
-ur 318 / 260

büḍi- ~ büdi- raks etmek, oynamak
-di 558 / 460
-mek 558 / 460
-r 558 / 460
büdig ~ büḍig raks, oyun 207 / 178, 558 / 460
büḍüş- oyun ve raksta yarışmak
-di 315 / 258
-mek 315 / 258
-ür 315 / 258
büḍüt- oynamaya, raksa zorlamak
-mek 416 / 327
-ti 416 / 327
-ür 416 / 327
bügde Türklerde (ölçünlü Türkçede). Hançer 26 / 12, 210 / 181 → *bükte*
-ŋ 564 / 464
bügdele- hançerlemek
-di 598 / 489
-mek 598 / 489
-r 598 / 489
Bügdüz Oğuz boylarının sekizincisi (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27
bügü âlim, bilge ve akıllı 216 / 185, 546 / 446, 577 / 474
-ni 546 / 446
bügü bilge akıllı 216 / 185, 546 / 446
bük sık ağaçlık, çalılık 128 / 113, 134 / 117, 168 / 145
bük Argu lehçesinde köşe 168 / 145
bük kıvrım, büklüm
-ünden 123 / 109
bük- (mala, yiyeceğe) doymak, tıkanıncaya kadar doymak
-di 273 / 239
-er 273 / 239
-mek 273 / 239
bük- yere doğru eğilip alçalmak ve sinmek
-di 273 / 238
-e 547 / 447
(-er) 273 / 239
(-mek) 273 / 239
büken Hint kavunu, karpuz (*Citrullus lanatus*) 201 / 172
büklün- bükülmek, eğilmek
-di 386 / 303
-mek 386 / 303
-ür 386 / 303
bükri (nesne ve insan için) kambur 117 / 105, 212 / 182
büksül- çatlamak, yarılmak
-di 381 / 299
-mek 381 / 299
-ür 381 / 299
bükte Oğuzlarda. Hançer 26 / 12 → *bügde*
büktel (at için) basık, (insan için) orta boylu 242 / 210
büktir dağlardaki girinti çıkıntılar 229 / 198
bükül- kendi kendine veya birisi tarafından eğilmek
-di 334 / 270
-mek 334 / 270

-ür 334 / 270
büküm etük Oğuzcada kadınların giydiği ayakkabı 199 / 170
bükün iktidarsız 201 / 172
bükün kör bağırsak 201 / 172
büküş- bükmede yardım etmek
-di 321 / 262
-mek 321 / 262
-ür 321 / 262
büküt- (birini mala, yiyeceğe) doyurmak, kalbi sıkıştırıncaya kadar doyurmak
-mek 420 / 329
-ti 420 / 329
-ür 420 / 329
bün çorba 26 / 12
bür- büzmek
-di 266 / 234
-er 266 / 234
-mek 266 / 234
bürçek insanın kâkülü; atın perçemi 239 / 207
bürçeklen- perçemleri, kâkülleri çıkmak, perçemlenmek
-di 404 / 314
-mek 404 / 314
-ür 404 / 314
bürge pire 215 / 185
bürge (insan için) taşkın ve hafif 215 / 185
bürgelen- (insan için) pire gibi zıplamak
-di 533 / 433
-mek 533 / 433
-ür 533 / 433
bürgüç fırında ekmek çevirmeye yarayan, kılıca benzer geniş tahta 227 / 197
bürkek bulutlu, sisli, kapalı (hava) 410 / 321
bürkür- (kan için) fışkırmak; (su için) püskürtmek; (hava için) yağmur yağdırmak
-di 352 / 281
-er 352 / 281
-mek 352 / 281
bürlen- tomurcuklanmak
-di 385 / 302
-mek 385 / 302
-ür 385 / 302
bürme şalvar beli, torba ağzı gibi büzülebilecek yuvarlak nesne 315 / 259
bürt kâbus 172 / 148 → *köti bürt*
bürük torba, şalvar vb. şeylerin ağzını büzmeye yarayan ip 193 / 166
bürül- dürülmek, rulo yapılmak
-di 333 / 270
-mek 334 / 270
-ür 334 / 270
bürün- bürünüp yüzünü kapatmak
-di 338 / 273
-mek 338 / 273
-ür 338 / 273
bürünçük burnu ve burundan aşağısını örten yarım peçe, yaşmak 109 / 99, 254 / 223, 342 / 276
bürüŋ sudaki yüksek dalga (*teyhu:r*) 606 / 497

bürüş- büzmede yardım etmek
-di 315 / 259
-mek 315 / 259
-ür 315 / 259
büs- aşırı dövmek
-di 269 / 236
-er 269 / 236
-mek 269 / 236
büs- pusu kurmak → *bus-*
-di 193 / 166
büsteli ~ büstüli yenilen kara pazı, koyun sarmaşığı (*Atriplex hortensis*) 226 / 196, 247 / 216
büsüg pusu 193 / 166 → *busug*
büsüg aşırı dövme 193 / 166
büşinçek Kençek lehçesinde üzüm salkımı 253 / 222
büt- inanmak, ikrar etmek; doğrulanmak
-er 503 / 403
(-mek) 413 / 324
-mes 518 / 416
-ti 413 / 324
büt- (yara) kapanmak
(-er) 413 / 324
(-mek) 413 / 324
-ti 413 / 324
büt- (ses) kısılmak
-er 117 / 105, 551 / 451
(-mek) 413 / 324
-ti 413 / 324
büt- Kıpçak lehçesinde (bitki) bitmek, (yavru) doğmak, (herhangi bir şey) yaratılmak
-er 413 / 324
-mek 413 / 324
-ti 413 / 324
büte çok, uzun zaman 540 / 441, 541 / 441
büte bol- uzun zaman geçmek
-dı 541 / 441
bütkü kaka 216 / 186
bütrüş- karşılıklı sorgulamak ve ispatlaşmak
-di 368 / 291
-mek 368 / 291
-ür 368 / 291
bütse- (yara) kapanmak üzere olmak
-di 568 / 468
-mek 568 / 468
-r 568 / 468
bütüge patlıcan (*Solanum melongena*) 225 / 194
bütün doğru, gerçek, güvenilir, sağlam 119 / 106, 201 / 171
bütünle- gerçek olup olmadığını araştırıp gerçek olduğunu ortaya koymak
-di 593 / 486
-mek 593 / 486
-r 593 / 486
bütür- ispat edip inandırmak, kabul ettirmek
-di 305 / 252
-mek 305 / 252

-ür 305 / 252
bütür- (yarayı) kapatmak, iyileştirmek
-di 305 / 252
(-mek) 305 / 252
(-ür) 305 / 252
büzünç (?) bağda yetişen, ilaç olarak yenen, sapı ve yaprakları kırmızı bir bitki 607 / 499

C

Can Balık Uygur vilayetini oluşturan beş şehirden biri 69 / 55

Cemşid rivayete göre *Çanşı* (Hotan beyinin adı) kelimesinin aslı 609 / 502 → *Çanşı*

cet- Oğuz ve Kıpçaklarda yetişmek, ulaşmak → *yit-*

-ti 422 / 331

cigi Kıpçak vb. lehçelerde sağlam, sık (dikiş) 546 / 446 → *yigi*

cinçü Oğuz ve Kıpçık lehçelerinde inci 26 / 12, 210 / 180, 546 / 447 → *yinçü*

Cinçü Oğuzlar ve Kıpçaklarda cariye adı 457 / 361 → *Yinçü*

cogdu Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde devenin uzun tüyleri 26 / 12 → *yogdu*

cun- Oğuz ve Kıpçaklarda yıkanmak → *yun-*

-dum 422 / 331

Curçan İslam diyarının Çin yolundaki uç kısımlarından bir yer 219 / 188

Ç

-çA Arapçadaki kâf-ı teşbîh (benzetme kef'i) gibi bir benzetme eki, eşitlik eki 535 / 438
çaçır çadır 204 / 175
çaḍan akrep (*Scorpio*) 206 / 176
-lar 605 / 496
çag kamçı vb..nin püskülü
-ıg 371 / 293
çag çog gürültü patırtı 498 / 400
çag çog kop- gürültü patırtı kopmak
-tı 498 / 400
çagıla- gürültü edip bağırmak → *çogıla-*
-dı 586 / 480
(-mak) 586 / 480
(-r) 586 / 480
çagıla- (su) çağlamak → *jagıla-, şagıla-*
-dı 586 / 480
(-mak) 586 / 480
(-r) 586 / 480
çagır meyve ve sebze suyu 183 / 156, 432 / 338, 569 / 469
çagır şarap 183 / 156
çagırla- şıra yapmak; şıra içmek
-dı 589 / 483
-mak 589 / 483
-r 589 / 483
çagırlan- meyve suyu veya şarap sahibi olmak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
çagırlıg sıkılmış meyve suyu sahibi 247 / 217
Çagla Uç'a bağlı bir yaylanın adı 217 / 186
çagmur şalgam (*Brassica rapa*) 13 / 7, 230 / 199 → *çamgur*
çagrı çakır kuşu 212 / 182, 435 / 340, 590 / 483
Çagrı Beg kişi adı 212 / 182
Çagrı Tigin muhtemelen kişi adı (KM: döğüşünde şahin gibi olan tigin, şehzade) 208 / 178
çaha çakmak taşı 7 / 4
çak "tam, tam kendisi, ta kendisi" anlamında bir pekiştirici 167 / 144
çak taklidî bir kelime 167 / 144
çak- (çakmak) çakmak
-ar 272 / 238
-dı 272 / 238
-ıp 455 / 358
-mak 272 / 238
-sa 276 / 240
çak- düşmanlığa teşvik etmek
(-ar) 272 / 238
-dı 272 / 238
(-mak) 272 / 238
çak- Oğuz lehçesinde (sözü) iletmek
(-ar) 272 / 238

-dı 272 / 238
(-mak) 272 / 238
çak çuk odun, kemik, ceviz vb. şeylerin kırılma sesi 167 / 144
çak etme- darbeden acı duymayıp bağırmamak
-di 167 / 144
çakıl- (çakmak, taş vb.) çakılmak, çakılma sonucu kıvılcım çıkmak
-dı 334 / 271
(-mak) 334 / 271
(-ur) 334 / 271
çakıl- (söz kulağa) doldurulmak, iletilmek
-dı 334 / 271
-mak 334 / 271
-ur 334 / 271
çakın- (çakmak) çakar görünmek
-dı 341 / 275
-mak 341 / 275
-ur 341 / 275
çakır mavi; gök gözlü 183 / 156
-ı 183 / 156
çakış- (çakmak) çakmada yardımcı olmak veya yarışmak
-dı 320 / 262
-mak 320 / 262
-ur 320 / 262
çaklın- ateşte dönüp durmak, ateşte yanmak
-ur 256 / 224
çakmak kendisiyle ateş yakılan çakmak taşı 236 / 205, 272 / 238, 320 / 262, 334 / 271, 341 / 275, 357 / 285, 455 / 358
çakrak kel 236 / 205
çakrat- gözü ters çevirip döndürerek çakır gibi yapmak
-mak 431 / 337
-tı 431 / 337
-ur 431 / 337
çakrış- Oğuz lehçesinde karşılıklı çağırmak
-mak 371 / 293
-tı 371 / 293
-ur 371 / 293
çaktur- (çakmak) çaktırmak
-dı 357 / 285
-mak 357 / 285
-ur 357 / 285
çaktur- insanları birbirine düşürmek, kavga etmeleri için teşvik etmek
-dı 357 / 285
-mak 357 / 285
-ur 357 / 285
çal alacalı (siyah-beyaz) 513 / 412
çal- yere çalmak, yere vurmak
-ar 276 / 240
-dı 276 / 240
-mak 276 / 240
çal- (sözü) işittirmek
(-ar) 276 / 240
-dı 276 / 240

(-mak) 276 / 240
-sa 276 / 240
çalaŋ başı gürültücü ve çok konuşan adam 606 / 498
çalaŋ yir çorak, içinde bitki bulunmayan, yanmış gibi siyah yer 606 / 498
çaldır çaldır tıkır tıkır (sadakta okların çıkardığı ses); rüzgârda kuru otların çıkardığı ses 230 / 199
çaldra- şıkırdamak (taş, zincir vb. ses çıkarmak)
-dı 636 / 532
-mak 636 / 532
-r 636 / 532
çalgay kuş kanadının ön yelekleri 551 / 452
çalıg kaybolan bir şeyi sorma 188 / 161
çalıg önemli bir iş olduğu zaman beylerin, yanlarına gelsinler diye köylere ve göçebelere gönderdikleri haber 188 / 161
çalın- kendini yere çalmak veya kendini yere atılıyormuş gibi göstermek
-dı 342 / 276
-mak 342 / 276
-ur 342 / 276
çalın- (at vb.) zayıflamak
-dı 342 / 276
(-mak) 342 / 276
(-ur) 342 / 276
çalın- söz ulaşmak
-dı 342 / 276
(-mak) 342 / 276
(ur) 342 / 276
çalıŋ ayak Çin kâsesi 606 / 498
çalış güreş 185 / 158
çalış- (kapı, çanak, eyer vb. şeylerin) çatlakları açılmak, ek yerleri ayrılmak
-dı 322 / 263
-mak 323 / 263
-ur 323 / 263
çalış- güreşmek, birbirini karşılıklı yere çalmak
-dı 323 / 263, 325 / 265
çalkan yaranın, hastalık belirtisinin bulaşıcı olması ve bir yerden bir yere sirayet etmesi 221 / 191
çalk çulk iterek vurma sesi 176 / 150
çalma koyun ağıllarında ve deve ağıllarında toplanıp kesilen ve kışın yakıt olarak kullanılmak üzere kurutulan tezek; kurumuş çamur parçası, kesek 218 / 187
çalpak pislik ve kir 236 / 205
çalpak karışık (iş) 236 / 205
çalpaŋ cıvık çamur 612 / 505
çalpaş- tartışıp sertleşmek
-dı 370 / 293
-mak 370 / 293
-ur 370 / 293
çalpaş- (bir şeye) pislik bulaşmak
-dı 370 / 293
-mak 370 / 293
-ur 370 / 293
çalpuş ele ve elbiseye bulaşan meyve yapışkanlığı 231 / 201
çalpuşlan- meyve vb. yemekten yapış yapış olmak

-dı 402 / 313
-mak 402 / 313
-ur 402 / 313
çalra- ~ çılra- tıkırdamak
-dı 567 / 467
-mak 567 / 467
-r 567 / 467
çaltur- kendisini yere çaldırtmak
-dı 357 / 285
(-mak) 357 / 285
(-ur) 357 / 285
çaltur- (kaybolan şeyi) bulmak için emir vermek
-dı 357 / 285
-mak 358 / 285
-ur 358 / 285
çaltur- Oğuzcada, sözü duyurmak için bağırmak
-dı 358 / 285
-mak 358 / 285
-ur 358 / 285
çamguk dedikoducu ve müfteri 236 / 205
çamguklan- dedikoducu, gammaz, şirret olup herkesi yermek
-dı 404 / 314
-mak 404 / 314
-ur 404 / 314
çamgur şalgam 230 / 199 → *çagmur*
çamı → *çogı çamı*
çamrak → *çar çamrak*
çanaç homoseksüel; korkak; olaylara karşı acımasız davranışlarda bulunan; işte başarısız ve gevşek 180 / 154
çanaçla- (birini) zayıf, kadınsı ve gevşek kabul etmek
-dı 589 / 482
-mak 589 / 483
-r 589 / 482
çanaçlık ahmaklık ve kancıklık 251 / 220
çanak ağaçtan oyulan tuzluk vb. eşya 192 / 164
çanak Oğuzlarda çanak 54 / 40, 192 / 164, 458 / 361, 489 / 391
çançu erişte hamurunu yayan oklava 210 / 180
çandış- (insanlar) sertleşip birbirinden ayrılmak
-dı 370 / 293
-mak 370 / 293
-ur 370 / 293
çandtur- reddetmeye kışkırtmak → *çantur-*
-dı 358 / 285
çanka avda kullanılan bir çeşit tuzak 215 / 185
çantur- reddetmeye kışkırtmak → *çandtur-*
-dı 358 / 285
-mak 358 / 285
-ur 358 / 285
çanıla- (köpek)hırlamak, (insan) gürültü edip bağırmak
-dı 619 / 515
-dıŋ 619 / 515
-mak 619 / 515

-r 619 / 515
çanlı manlı bir çocuk oyunu 609 / 502
Çanşı Hotan beyinin adı 609 / 502
çap- suda yüzmek
(-ar) 265 / 233
-dı 265 / 233, 341 / 275
(-mak) 265 / 233
çap- (ata) hafifçe vurmak
(-ar) 265 / 233
-dı 265 / 233
(-mak) 265 / 233
çap- Uygur lehçesinde birinin boynunu vurmak
(-ar) 265 / 233
-dı 265 / 233
(-mak) 265 / 233
çap- saf çamurla sıvamak
-ar 265 / 233
-dı 265 / 233
-mak 265 / 233
çapak Türk gölünde bulunan küçük bir balık türü 191 / 163
çapak er alçak adam 191 / 163
Çaparka Mâçin ve Büyük Deniz'in ötesinde, uzak bir ülke (Japonya) 24 / 10
çap çap kamçı vurulurken çıkan ses 160 / 139
çap çap dudak şapırtısı, şapur şupur 160 / 139
çapgut kıtık 227 / 197
çapıl- saf çamurla sıvanmak
-dı 328 / 266
-mak 328 / 266
-ur (çaplur) 328 / 266
çapıl- Uygur lehçesinde birinin boynu vurulmak
-dı 328 / 266
-mak 328 / 266
-ur (çaplur) 328 / 266
çapın- suda yüzmek
-dı 341 / 275
-mak 341 / 275
-ur 341 / 275
çapın- kamçılamak
-dı 341 / 275
(-mak) 341 / 275
(-ur) 341 / 275
çapısa- ~ çapsa- suya dalmak istemek
-dı 568 / 468
-mak 568 / 468
-r 568 / 468
çapıt- ısırmak için saldırmak
(-mak) 415 / 325
-tı 415 / 325
(-ur) 415 / 325
çapıt- Uygur lehçesinde, boyun vurmak için emir vermek, boyun vurdurmak
-mak 415 / 325
-tı 415 / 325

-ur 415 / 325
çapıtgan ısırmak için devamlı saldıran 256 / 224
çapıtgan Uygur lehçesinde, devamlı boyun uçuran 256 / 224
çapsa- → *çapısa-*
çapta (?) Çigilce, köy çavuşunun ark ve pınar kazmaya çıkmayanlardan ceza olarak aldığı bedel 209 / 180
çaptur- su vb. yerlerde yüzdürmek
-dı 356 / 284
(-mak) 357 / 284
(-ur) 357 / 284
çaptur- Uygur lehçesinde birinin boynunu vurdurmak için emir vermek, boyun vurdurmak
-dı 356 / 284
(-mak) 357 / 284
(-ur) 357 / 284
çaptur- katkısız çamurla sıvamak için emir vermek, katkısız çamurla sıvatmak
-dı 357 / 284
-mak 357 / 284
-ur 357 / 284
çar çamrak çoluk çocuk 236 / 205
çar çarmak çoluk çocuk, çocuklar 236 / 205, 509 / 408
çar çur çar çur 163 / 141
çarıkla- → *çarukla-*
çarla- (çocuk) ağlamak; (fil) bağırmak
-dı 573 / 472
-mak 573 / 472
-r 573 / 472
çarlaş- (çocuklar) ağlaşmak; (filler) bağrışmak
-dı 371 / 293
-mak 371 / 293
-ur 371 / 293
çarlat- (çocuğu) ağlatmak; (fili) bağırtmak
-mak 435 / 340
-tı 435 / 340
-ur 435 / 340
çarmak → *çar çarmak*
çars çars deriye vurma sesi 175 / 150
çart parça 172 / 148
çart çurt her şeyin ufağı ve döküntüsü 172 / 148
çaruk çarık 191 / 164
Çaruk bir Türk boyu (*qabi:le, ci:l*) 21 / 10, 25 / 11, 191 / 164, 592 / 485
çarukla- ~ çarıkla- Türk çarığı giymek
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
çaruklan- ayakkabı giymek ve ona sahip olmak
-dı 399 / 311
-mak 399 / 311
-ur 399 / 311
çaruklug çarıklı 248 / 218
Çaruklug Oğuz boylarının (*qabi:*le) yirmi ikincisi 41 / 28, 248 / 218
çarukluk ayakkabı yapmak için hazırlanan deri 251 / 221

çarun Yağma lehçesinde çınar ağacı (*Platanus*) 209 / 179
çaşır Oğuzlarda, çadır 204 / 175
çat kuyu 508 / 407
çat- Oğuz lehçesinde (oğlağı kuzuya) katmak
-ar 413 / 324
-mak 413 / 324
-tı 413 / 324
çat çat vurma sesi 161 / 140
çatıla- şaklamak
-dı 586 / 480
-mak 586 / 480
çātır çadır 204 / 175
çatır Küçe lehçesinde, nişadır 204 / 175
çatuk Çin'den getirilen deniz balığı boynuzu (veya ağaç kökü ?) 541 / 442
çavju dağlarda yetişen, sapı ve budakları kırmızı, taneleri acı ve kırmızı bir ağaç 213 / 183
çaw ün, şöhret
-ıŋ 34 / 21, 391 / 306
Çawa genç adı 544 / 445
çawar ateş yakmak ve tutuşturmak için kullanılan odun parçası 13 / 7, 207 / 177
çawar çuwar ateş yakmak ve tutuşturmak için kullanılan odun parçası 207 / 177
çawarlıg yakacak odun bulunan yer 248 / 217
çawıg kamçının püskülü, ucu 187 / 160, 382 / 300
çawık- meşhur olmak
-ar 327 / 266
-mak 327 / 266
-tı 327 / 266
çawlan- meşhur olmak
-dı 352 / 432, 388 / 304
-mak 388 / 304
-ur 388 / 304
çawlan- az pişmek
-dı 388 / 304
(-mak) 388 / 304
(-ur) 388 / 304
çawlı şeftali çekirdeği ve ceviz kabuğu 634 / 530
çawlı şahin (*Buteo buteo*) 217 / 186
çawşaŋ bulanık gören 612 / 505
çawuş savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimse 185 / 158
çaxşa- taş, mücevher vb. şeyler ses çıkarmak, şıkırdamak
-dı 569 / 469
-mak 569 / 469
-r 569 / 469
çaxşak dağ tepelerindeki taşlık bölge 236 / 205
çaxşak Karluk lehçesinde, kayısı ve kuru üzüm yarması 236 / 205
çaxşu kurt üzümü (goji tohumu – *Lycium*) 213 / 183
çaydam yağmurluk yapmaya ve yatak doldurmaya yarayan ince bir keçe 522 / 422
çeçek ağaç çiçeği ve çiçek 72 / 58, 99 / 92, 105 / 96, 195 / 167, 219 / 189, 329 / 267, 407 / 318, 408 / 319 → *çiçek*
Çeçeklik çiçek yetişen bir yerin adı 253 / 222
çeçge dokuma tezgâhının tarağı 216 / 186

çegin- bağlamayı üstlenmek, kendi başına düğümlemek
-di 342 / 276
-mek 342 / 276
-ür 342 / 276
çēk çizgili aba kumaş şeklinde pamuklu dokuma 513 / 411
çek- ip , bağ vb. şeyleri çekmek
-di 275 / 239
-er 275 / 239
-mek 275 / 239
çek- kan almak, hacamat yapmak
-di 274 / 239
-er 275 / 239
-mek 275 / 239
çek- yazıya noktalar koymak, noktalamak
-di 274 / 239
(-er) 275 / 239
(-mek) 275 / 239
çek çük ıvır zıvır; değersiz eşya 168 / 145
çekek Çigil lehçesinde çiçek hastalığı 195 / 167
çeker → *yandak çeker*
çekig yazının noktaları 322 / 263, 342 / 275, 357 / 285, 409 / 320
çekik kayalıklarda yaşayan, serçeye benzer alacalı bir kuş 409 / 320
çekik küçük çocuğun pipisi 409 / 320
çekil- yazıya noktalar konmak, noktalanmak
-di 335 / 271
-mek 335 / 271
-ür 335 / 271
çekin- yazıya kendi başına noktalar koymak
-di 342 / 275
-mek 342 / 275
-ür 342 / 275
çekiş- noktaları koymakta yardım etmek veya yarışmak
-di 322 / 263
-mek 322 / 263
-ür 322 / 263
çekleş- birlikte (karşılıklı) kur'a çekmek
-di 371 / 293
-mek 371 / 293
-ür 371 / 293
çekrek kölelerin giydiği, yünden yapılmış aba 240 / 208
çekreklen- kepenek giyinmek
-di 405 / 315
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
çektür- yazının noktalarını koydurmak, noktalatmak
-di 357 / 285
(-mek) 357 / 285
(-ür) 357 / 285
çektür- kan aldırmak
-di 357 / 285
-mek 357 / 285
-ür 357 / 285

çekük **çekük** Oğuzcada çekiç 409 / 320
çekün ada tavşanı yavrusu 203 / 173
çekürge Oğuzcada çekirge (*Acridium*) 245 / 214
çelpek gözün çapağı 240 / 208
çelpeklen- çapaklanmak
-di 405 / 315, 406 / 316
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
çeniştürük yaz başında yetişen ve yenen, fındığa benzer, beyaz ve kırmızı Çin meyvesi 264 / 230
çeniştürükse- çeniştürük denilen Çin meyvesini istemek
-di 143 / 124
çeŋ çalpara 600 / 492
çeŋek şirret 411 / 322
çeŋlik sarmaşık otu (*Hedera helix*) 611 / 504
çeŋşü küçük hırka 609 / 502
çep → *çöp çep*
çepiş altı aylık keçi yavrusu 185 / 158
çepişlen- oğlak çepiç olmak, çepiç sayılmak
-di 399 / 311
-mek 399 / 311
-ür 399 / 311
Çepni Oğuz boylarının yirmi birincisi (*baṭn, qabi:le*) 41 / 28
çepür → *çöpür çepür*
çer Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı 162 / 141 → *çerig, çerlik*
çer Oğuzcada vakit 162 / 141 → *çerig, çerlik*
çer vücudun ağırlığını ifade eden taklidî bir kelime 162 / 141
çergeş- saf tutmak, saflar hâlinde sıralanmak, sıra sıra dizilmek
-ip 417 / 327
-mek 371 / 293
-ti 371 / 293
-ür 99 / 92, 222 / 191, 371 / 293, 407 / 318
çerig savaş düzenindeki saf, sıra, savaşta iki taraftan biri; savaş 74 / 62, 76 / 64, 162 / 141, 195 / 167, 222 / 191, 259 / 226, 317 / 260, 320 / 262, 371 / 293, 590 / 483
-de 195 / 167
çerig Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı 195 / 167 → *çer, çerlik*
çerig Oğuzcada bir şeyin zamanı 195 / 167 → *çer, çerlik*
çerlen- Hakaniye lehçesinde hastalanmak, bedeni ağırlaşmak
-di 162 / 141, 388 / 304
-mek 388 / 304
-ür 388 / 304
çerlen- iltihaplanmak
-di 388 / 304
(-mek) 388 / 304
(-ür) 388 / 304
çerlet- (gözü) bozmak, iltihaplandırmak
-mek 435 / 340
-ti 435 / 340
-ür 435 / 340
çerlet- vücuda ağırlık çöktürmek
-mek 435 / 340
-ti 435 / 340

-ür 435 / 340
çerlig gece görüp gündüz göremeyen 240 / 208
çerlik Oğuzcada karşı (taraf) → *çer, çerig*
-de 162 / 141
çerlik Oğuzcada vakit → *çer, çerig*
-de 162 / 141
çermel- (kamçı ucu) bükülüp kıvrılmak
-di 382 / 300
-mek 382 / 300
-ür 382 / 300
çermeş- (kamçı vb. şeylerin püskülünü) sarmada yardım etmek veya yarışmak
-di 371 / 293
-mek 371 / 294
-ür 371 / 294
çermet- ördürmek
-mek 437 / 341
-ti 437 / 341
-ür 437 / 341
çert- kaçırmak
(-er) 629 / 524
(-mek) 629 / 524
-ti 629 / 524
çert- bir şeyin ucunu kırmak
-er 629 / 524
-mek 629 / 524
-ti 629 / 524
çertil- elden kaçmak, elden gitmek, tükenmek, ölmek
-di 381 / 299
-mek 381 / 299
-ür 64 / 50, 341 / 275, 381 / 299, 462 / 366
çeş firuze, firuze rengi 166 / 143, 166 / 144, 308 / 254, 363 / 288
çeşkel Kençek lehçesinde, kanat tüyleri şeklinde burmalarla süslenmiş seramik 242 / 210
çetgen gem dizgini 222 / 192
çetük Oğuzcada kedi (*Felis domesticus*), dişi kedi 195 / 167, 498 / 399
çewrül- dönmek, çevrilmek
-di 381 / 300
-mek 382 / 300
-ür 382 / 300
çewrüş- çevirmede yarışmak
-di 370 / 293
-mek 371 / 293
-ür 370 / 293
çewşe ŋ koyun kırkma makası 612 / 505
çewür- (bir şeyi ekseni etrafında) döndürmek, çevirmek
-di 310 / 255
-er 310 / 255
-mek 310 / 255
çewürgen devamlı döndüren, çeviren 260 / 227
çıbık dalların taze çubuğu, ince dal, değnek 160 / 139, 191 / 163, 265 / 233
çıbıkan hünnap (*Zizyphus jujuba*) 225 / 195
çıbıkan çıban 225 / 195

çıbıkla- çubukla vurmak
-dı 592 / 485, 595 / 487
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
çıbırt- yumuşak bir sopayla vurmak
-mak 630 / 525
-tı 630 / 525
-ur 630 / 525
çıçalak serçe parmak 244 / 212
çıçamuk yüzük parmağı 244 / 213
çıg göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü 499 / 400
çıg Türk arşını 499 / 400
çıg- (yük, bohça vb. şeyleri) bağlamak
-ar 271 / 237
-dı 113 / 102, 271 / 237
-mak 271 / 237
çıgan Argu lehçesinde yoksul, fakir 26 / 12
çıgay yoksul, fakir 26 / 12, 129 / 114, 176 / 150, 550 / 450
-ka 115 / 103
çıgıl- (bohça vb. şeyler ip vb. şeylerle) bağlanmak
-dı 334 / 271
-mak 334 / 271
-ur 334 / 271
çıgıl tıgıl tıkır tıkır (sadaktaki ok vb. şeylerin çıkardığı ses) 198 / 170
çıgılwar (okı) küçük, kısa ok 247 / 217
çıgır dar ve küçük yol 183 / 156
çıgırla- küçük bir yol açmak ve orada yürümek
-dı 589 / 483
-mak 589 / 483
-r 589 / 483
çıgırlan- yollar ve yolcuklar peyda olmak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
çıgla- Türk arşınıyla arşınlamak
-dı 573 / 472
-mak 573 / 472
-r 573 / 472
çıglan- (Türk arşınıyla) arşınlanmak
-dı 532 / 432
çıglat- Türk arşınıyla arşınlatmak
-mak 436 / 340
-tı 436 / 340
-ur 436 / 340
çıgrı değirmen, su değirmeni vb. şeylerin çarkı, çıkrık; ibrişim ağırşağı ve buna benzer bütün makaralar 212 / 182, 381 / 300, 387 / 303, 393 / 308
-nı 310 / 255
çıgrı felek 212 / 182, 417 / 327
çıgrıt- (bir şeyi) sertleştirmek; sıkıştırıp sertleştirmek; (birini) dayanıklı hâle getirmek
-mak 431 / 337
-tı 431 / 337
-ur 431 / 337

çıgru- sertleşmek
-dı 567 / 467
-mak 567 / 467
-r 567 / 467
çıgruk çiğnenerek, sıkıştırılarak sertleşmiş, sert 236 / 205
çıj- (yarasını sakınmak için hayvan) çökmek
-ar 268 / 235
-dı 268 / 235
-mak 268 / 235
çık- (dışarı, yukarı) çıkmak → *taşık-*
-ar 154 / 133, 211 / 182, 273 / 238, 389 / 305, 452 / 354, 495 / 397, 515 / 414
-ıp 214 / 184
-sun 182 / 155
-tı 53 / 38, 273 / 238, 327 / 265, 507 / 406
-tımız 173 / 149
çık- nemlenmek
-ar 525 / 426
-dı 525 / 426
-mak 525 / 426
çıkan teyze oğlu 203 / 173
çıkar- çıkarmak
-dım 310 / 255
-mak 310 / 255
-ur 310 / 255
çıkarış- çıkarmada ve ortaya çıkarmada yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 371 / 293
-mak (çıkrışmak) 371 / 293
-ur (çıkrışur) 371 / 293
çık çık et- (korkutulan insan) ses çıkarmak
-ø 500 / 401
çıkıl- çıkılmak
-dı 335 / 271
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
çıkış menfaat 185 / 158
çıkış- çıkmada yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 320 / 262
-mak 320 / 262
-ur 320 / 262
çıkra- (kapı, diş vb.) gıcırdamak; (insan birisine) bağırmak
-dı 567 / 467
-mak 567 / 467
-r 567 / 467
çıkraş- (dişler veya herhangi bir şey) çok gıcırdamak
-tı 371 / 293
çıkrat- gıcırdatmak
-mak 431 / 337
-tı 431 / 337
-ur 431 / 337
çıktur- çıkarılmak için emir vermek, çıkartmak
-dı 357 / 285
-mak 357 / 285

-ur 357 / 285
çıktur- ıslatmak, nemletmek
-dı 357 / 285
-mak 357 / 285
-ur 357 / 285
çıla tarladaki ıslak at gübresi 548 / 448
çılan- ~ çīlan- (bir şey) ıslanmak; (at) terlemek
-dı 342 / 276
çılaş- ~ çīlaş- su serpmede yardım etmek
-dı 323 / 263
çılat- ~ çīlat- (bir şeyi) ıslatmak; (atı) terletmek
-mak 420 / 330
-tı 420 / 330
-ur 420 / 330
çılra- → *çalra-*
çılrat- tıkırdatmak
-mak 431 / 336
-tı 431 / 336
-ur 431 / 336
çın doğru; güvenilir; doğruluk 171 / 147, 201 / 171, 503 / 404
çınaxsı nakışlı Çin ipeği 245 / 213
çından sandal ağacı (*Santalum album*) 219 / 189, 329 / 167
çından kula (renk) 219 / 189
çıngar- inceleyip gerçekliğini araştırmak
-dı 358 / 285
-mak 358 / 285
çınık- doğrulanmak
-ar 327 / 266
-mak 327 / 266
-tı 327 / 266
çınla gerçekten 55 / 41
çınla- gerçek olduğunu tasdik etmek, doğrulamak
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
çınlat- tasdik ettirmek, doğrulatmak
-mak 436 / 340
-tı 436 / 340
-ur 436 / 340
çıŋ tamamen 600 / 492
çıŋ et- (kulak; çıngırak, leğen vb.) çınlamak
-ti 600 / 492
çıŋıl çıŋıl dizgin vb. şeylerin çıkardığı ses, tıngır tıngır 604 / 496
çıŋra- (zil, çıngırak vb.) çalmak, şıngırdamak
-dı 618 / 514
-mak 618 / 514
-r 618 / 514
çıŋrak gür ve pürüzsüz (ses) 611 / 504
çıŋrat- (zil, çıngırak vb. şeyleri) çaldırmak, şıngırdatmak
-mak 441 / 345
-tı 441 / 345
-ur 441 / 345

çıŋ tolu dopdolu, ağzına kadar dolu 600 / 492
çıp ince dal 160 / 139
çıpçırga serçe (*Passer domesticus*) 552 / 453
çır elbise vb. şeyleri yırtarken çıkan ses 162 / 141
çırguy böğrün iki yanından kemerin geçtiği ilik 551 / 452
çırguy temrenin şişkin yeri 551 / 452
çırıŋ leğen vb. şeylerden çıkan ses 606 / 497
çıwı cin, cin grubu 544 / 445
çıwıla- meyve suyu vb. şeyler kaynayıp fokurdamak
-dı 587 / 481
-mak 587 / 481
-r 587 / 481
çıwşaŋ çagır ekşi meyve suyu 612 / 505
çıwşat- ekşitmek; (sirke vb. bir şeyi, yeri) kaynatmak
-mak 432 / 338
-tı 432 / 338
-ur 432 / 338
çi çiy, çiyli 535 / 438
çibek karguy ~ kırguy atmacadan küçük, yırtıcı bir kuş (*yu'yu'*) 195 / 167, 551 / 452
çiçek çiçek, ağaç çiçeği 123 / 109 → *çeçek*
çiçeklen- çiçeklenmek
-di 399 / 311
-mek 399 / 311
-ür 399 / 311
Çigil üç taifeden oluşan, yirmi Türk kabilesinden biri; Oğuzlara göre Ceyhun'dan Yukarı Çin'e kadar Çigil kılığındaki bütün Türkler 21 / 10, 25 / 11, 198 / 170
Çigil Tıraz yakınlarında bulunan bir kasaba 198 / 170
Çigil Kâşgar'daki bazı köylerin adı 198 / 170
çigil- (düğüm) sağlamlaştırılmak; (ip) düğümlenmek
-di 335 / 271
-mek 335 / 271
-ür 335 / 271
Çigili Çigil kasabasında oturan Türkler 198 / 170
çigiliş- (düğümler) sıkışmak
-di 371 / 293
-mek 371 / 293
-ür 371 / 293
Çigille- (birisini) Çigillerden saymak ve onlara mensup kılmak
-di 595 / 487
Çigillen- Çigil kılığına girmek
-di 401 / 312
çigit Argu lehçesinde pamuk çekirdeği 179 / 153
çigne Yağma lehçesinde tapan, sürgü (Tohumu örtmek ve toprağı düz hâle getirmek üzere öküzlerce çekilen enli tahta parçası) 218 / 188
çigne- toprağı düzeltmek üzere sürgü hazırlamak
-di 576 / 473
-mek 576 / 473
-r 576 / 473
çigtür- (bohça vb. şeylerin) düğümlenmesi için emir vermek, düğümletmek
-di 357 / 284
-mek 357 / 285
-ür 357 / 284

çij demirden çivi 496 / 398
çij zırh halkasının perçini 496 / 398
çijtür- (yük, at vb..nin) belini bükmek
-di 357 / 284
-mek 357 / 284
-ür 357 / 284
çik aşık oyununda aşığın karnı üzerine düşmesi 168 / 145 → *bök*
çik bök aşık oyununda aşığın sırtının yukarı gelmesi 500 / 401 → *bök*
çik çik keçi çağırmak ve sürmek için kullanılan ünlem 168 / 145
çikin üzüm bağlarında yetişen, hayvanlara yem olarak verilen başaklı bir bitki 209 / 179
çikin ibrişim 209 / 179
çikin altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir 209 / 179, 576 / 473
çikin yıpı ibrişim ipliği 209 / 179
çikir çikir ekmeğin içinde taş bulunduğu zaman dişin onu kıramaması dolayısıyla çıkan ses 183 / 156
çikne- altın iplikle ipekli kumaşı işlemek, üzerine tasvir yapmak
-di 209 / 179, 576 / 473
(-mek) 576 / 473
(-r) 576 / 473
çikre- dişler arasında taş ses çıkarmak, gıcırdamak
-di 567 / 467
-mek 567 / 467
-r 567 / 467
çikten eyer örtüsü 219 / 188
çik tur- aşık oyununda aşık karnı üzerine düşmek
-dı 168 / 145
çil çirkinlik 502 / 402
çil deride dövmeden doğan iz, vücuttaki darbe izi 169 / 146, 502 / 402
çildeg atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara 240 / 208
çildey atın göğsünde çıkan bir yara 551 / 451
çile- ~ çİle- ıslatmak
-di 563 / 464
-mek 563 / 464
-r 563 / 464
çilgü kızıl doru 216 / 186
çilik keçi çağrılırken söylenen ünlem 195 / 167
çim ayrık otu (*Agropyrum repens*) 170 / 147
çim nemliliği ve hamlığı mübalağa için kullanılan, "çok, aşırı" anlamında zarf 170 / 146
çir katı yağ, etteki yağ 162 / 141
çirt dişler arasından tükürme sesi 172 / 148
çiş çiş çocuğa çiş yaptırırken veya atı işetirken söylenen ünlem 166 / 144
çişe- çocuk işemek, pislemek
-di 562 / 463
çişet- işetmek ve sıçırtmak
-mek 419 / 328
-ti 419 / 328
-ür 419 / 328
çit üzerine nakışlar basılmış Çin ipeği 495 / 396
çit kamış veya dikenden yapılan çit 161 / 140

çiw çömlek vb. şeylerde şarabın kaynama sesi 167 / 144
çiwgin aş şişmanlatıcı, doyurucu yemek 222 / 192
çiwgin ot semirtici ot 222 / 192
çiwgünlen- (yiyeceği) vücuda yararlı kabul etmek
-di 405 / 315
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
çobulmak Otlık lehçesinde kurutulmuş elmanın yarısı 251 / 220
çoçuk her şeyin yavrusu; domuz yavrusu 191 / 164
çoḍın tunç 206 / 176
çōg güneşin sarılığı ve saçakları 499 / 400
çōg odun köz olduktan sonra ateşin alevi 499 / 400
çog → *çag çog*
çogı gürültü; münakaşa 544 / 445
-da 33 / 19
çogı çamı gürültü, bağırma 548 / 448
çogı çamı kıl- gürültü yapıp bağırmak
-dı 548 / 448
çogı kop- gürültü kopmak
-dı 498 / 400
çogıla- gürültü edip bağırmak
-dı 586 / 480
-mak 586 / 480
-r 586 / 480
çogla- fil bağırmak
-dı 573 / 472
-mak 573 / 472
-r 573 / 472
Çoglan Karluk büyüklerinin adlarından 223 / 192
çoglan- (ateş) alevlenmek; (güneşin yalımları) düşmek
-dı 388 / 304
-mak 388 / 304
-ur 388 / 304
çoglat- bohçalatmak
-mak 436 / 340
-tı 436 / 340
-ur 436 / 340
çok Oğuzcada aşağılık (kimse) 500 / 401
çok- (kuş, ava veya leşe) çullanmak, (insan, mala) çullanmak
-ar 272 / 238, 464 / 368
-dı 272 / 238
-mak 272 / 238
çokmaklan- (yılan) çöreklenmek, çöreklenip halkalanmak
-dı 404 / 314, 406 / 316
-mak 404 / 314
-ur 404 / 314
çokra- keşkek ve lapa gibi katı yiyecekler kaynamak; pınar kaynamak
-dı 567 / 467
-mak 567 / 467
-r 567 / 467
çokrama yul bol sulu kaynağın gözü, kaynayan pınar 246 / 216, 446 / 350
çokraş- (su, insanlar) dalgalanmak

-dı 371 / 293
-mak 371 / 293
-ur 371 / 293

çokrat- suyu az; baharat ve taneleri çok yiyecekleri kaynatmak
-mak 431 / 337
-tı 431 / 337
-ur 431 / 337

çoktur- (av kuşunu) ava çökmek üzere yönlendirmek
-dı 357 / 285
-mak 357 / 285
-ur 357 / 285

çoku barı pota çamuru 552 / 453

çolkuy elig çolak 552 / 452

çolkuy etük topuğu yana kaymış ayakkabı 551 / 452

çoluk çolak 191 / 164

çom- suya dalmak
-ar 277 / 241
-dı 277 / 241
-mak 277 / 241

çomak çomak, sopa 191 / 164

Çomak Uygurlara ve bütün kâfirlere göre Müslüman 191 / 164, 265 / 233

Çomak eri Müslüman adam 191 / 164

çomılı bol- sıcaktan dolayı göz kapağı düşüp uyuşmak
-dı 225 / 195

çomruş- suya dalmada yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 370 / 293
-mak 370 / 293
-ur 370 / 293

çomtur- suya batırmak
-dı 358 / 285
-mak 358 / 285
-ur 358 / 285

Çomul bir Türk boyu (*ci:l, qabi:le*) 21 / 10, 25 / 11, 199 / 170, 231 / 200

çomur- suya koyup batırmak
-dı 311 / 256
-mak 311 / 256
-ur (çomrur) 311 / 256

çomuş- suya dalmada yarışmak
-dı 324 / 264
-mak 324 / 264
-ur 324 / 264

çomuşluk tuvalet, ayakyolu 251 / 220

çoŋ kemiksiz (et) 600 / 492

çor ot Oğuzlarda, sarılan ot 495 / 397

çor uragut ferci bitişik kadın 495 / 397

çotur kötü huylu 182 / 156

çowı Hotan töresine göre hakandan iki derece sonra gelene verilen unvan 544 / 445

çowlı ince çubukla örülüp kepçe şeklinde yapılan tutmaç süzgeci 634 / 530

çögen çevgen; baston 103 / 94, 119 / 106, 127 / 112, 203 / 173

çöj- (ip, kuzu barsağı vb. şeyleri) çekip uzatmak
-di 268 / 235
-er 268 / 235

-mek 268 / 235
çöjtür- (ip, kuzu barsağı vb. şeyleri) gerdirmek
-di 357 / 284
-ür 357 / 284
çöjül- (ip; sakız, macun vb. katı sıvılar) gerilmek
-di 334 / 270
-mek 334 / 270
-ür 334 / 270
çök- (insan, hayvan) çökmek; (bir şey suda) çökmek
-di 275 / 239
-er 275 / 239
-mek 275 / 239
-ti 282 / 243
çök çök deveyi çöktürmek için kullanılan söz 168 / 145
çöktür- (insanı, hayvanı) çöktürmek; (bir şeyi) eritip çöktürmek, süzdürüp akıtmak
-di 357 / 285
-mek 357 / 285
-ür 357 / 285
çökür- (hayvanı) çöktürmek, (insana) diz çöktürmek
-di 311 / 256
-mek 311 / 256
-ür 311 / 256
çöküt kısa (kimse vb.) 179 / 152
çökütlük boy kısalığı 252 / 222
çöm- suya dalmak
-di 202 / 173, 277 / 241
-er 277 / 241
-mek 277 / 241
çömçe Oğuz lehçesinde kepçe 210 / 180
çömerük gözü sürekli yaşaran ve zayıf gören 245 / 213
çömgen → *suwka çömgen er*
çömtür- derine batırmak
-di 358 / 285
-mek 358 / 285
-ür 358 / 285
çömür- derine batırmak
-di 311 / 256
-mek 311 / 256
-ür 311 / 256
çömüş- derine dalmak; düşman saflarına dalmak
-di 324 / 264
-elim (çömşelim) 221 / 191
-mek 324 / 264
-ür 324 / 264
çöŋek Çigil lehçesinde kutu, kap 411 / 322
çöp bir şeyin çöpü ve usaresi; üzüm vb. şeylerin posası; şarap, yağ vb. şeylerin dibe çöken kısmı, tortu 160 / 139, 494 / 396
-i 494 / 396
-ni 436 / 341
çöp tutmaç yemeğinin, şehriye ve eriştenin (çubuk hâlindeki) parçaları 160 / 139
-i 494 / 396
çöp çep değersiz (insan) 160 / 139

çöpre eski elbise 212 / 182
çöpür keçi kılı 182 / 155
çöpür çepür eski ve döküntü eşya 182 / 156
çöpürlen- (keçi) kılları çıkmak
-di 399 / 311
-mek 399 / 311
-ür 399 / 311
çörek yuvarlak ekmek 195 / 167
çörekle- çörek (yuvarlak ekmek) yapmak
-di 593 / 486
-mek 593 / 486
-r 593 / 486
çU emrin ve olumsuzluğun sonuna gelen pekiştirme enklitiği, mutlaka, asla 535 / 438, 536 /438, 537 / 439
çubart- (birinin malını) soyup çırılçıplak bırakmak
-mak 630 / 525
-tı 630 / 525
-ur 630 / 525
çubartu sī- (birinin) malını soyup çırılçıplak bırakmak
-dı 630 / 525
Çuçu bir Türk şairinin adı 550 / 450
çug eşyanın heybesi, bohça 498 / 400
çugla- (eşyayı) doldurup bohçalamak
-dı 573 / 472
-mak 573 / 472
-r 573 / 472
çuglan- her şeyiyle gelmek
-dı 388 / 304
-mak 388 / 304
-ur 388 / 304
çuglan- bohçalanmak
-dı 532 / 432
çugurdan sel yarığı, uçurum 255 / 224
çuh çuh atı sürmek ve azarlamak için kullanılan ünlem 493 / 395, 493 / 396
çukmın buharda pişirilen, kurabiye şeklinde bir tür ekmek 223 / 192
çulık üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu (çulluk = *Scolopax rusticola*) 191 / 164
çulıman Kençek lehçesinde, aslı ve nereden çıktığı bilinmeyen (iş) (asıl anlamı: su birikintisi) 225 / 195
çulk esrük zil zurna sarhoş 176 / 150
çumguk ayak tüylerinde beyaz lekeler olan karga, alakarga 28 / 13, 236 / 205
çumuk Oğuzlarda, ayak tüylerinde beyaz lekeler olan karga, alakarga 28 / 13, 236 / 205
çupan köy büyüğünün yardımcısı 202 / 173
çuram hafif bir okla, *"galve"*den (300-400 kulaç mesafeli ok atışı) daha uzağa yapılan atış 208 / 178
çuram okı *çuram* atışında kullanılan ok 208 / 178
çur çur sağma sırasında sütün kaba dökülürken çıkardığı ses, herhangi bir sıvının dökülürken çıkardığı ses 162 / 141, 244 / 212
çurnı Türk tabiplerinin hazırladığı bir ishal ilacı 218 / 188
çuvaç otağ 106 / 97, 267 / 235, 361 / 287, 470 / 376
Çuvuldar Oğuz boylarının yirmincisi (*baṭn, qabi:le*) 41 / 28
çuwar → *çawar çuwar*
çuwga hızlı posta ulaklarının yolda aldığı ve sonrakini buluncaya kadar bindiği at 214 /

184
çuwga Kıpçak ve Oğuz lehçesinde, rehber ve komutan 214 / 184
-sız 214 / 184
çuwla- (et) iyi pişmeyip börtmek
-dı 573 / 472
-mak 573 / 472
-r 573 / 472
çuwşa- (meyve suyu) kendiliğinden kaynayıp köpük atmak; (mide) ekşimek
-dı 569 / 469
-mak 569 / 469
-r 569 / 469
çuwşat- ekşitmek
-tı 432 / 338
çuz kırmızı ve siyah, altınla işlenmiş Çin kumaşı (atlas) 163 / 142
çübek çocuğun çükü 195 / 167
çüçünek Ebucehil karpuzu (*Citrullus colocynthis*) 245 / 213
çügde kulakların arkasında, kafada bulunan kemik çıkıntısı, kafa baltası 210 / 181
çülük- kılığı, görünüşü perişanlaşmak
-er 327 / 266
-mek 327 / 266
-ti 327 / 266, 328 / 266, 349 / 280
çümeli Çigil lehçesinde karınca 225 / 195
çümgen çayır ve ayrık otu (*Agropyrum repens*) 222 / 192
çünük çınar ağacı (*Platanus*) 195 / 167
çür menfaat 162 / 141
çürgü çiş 216 / 186
çürle- menfaat sağlamak
-di 162 / 141
çürlen- çıkar sızdırmak, menfaat sağlamak
-di 388 / 304
-mek 388 / 304
-ür 388 / 304
çürlet- birini aşırmaya yönlendirmek
-mek 436 / 340
-ti 435 / 340
-ür 436 / 340
çüşek Soğdakçada otlak 195 / 167
çüvit ~ çüwit renklerin genel adı; renk adlarıyla kullanılıp yeni renk veya nesne adları oluşturan bir kelime 516 / 415

D

dag at vb. şeylerin damgalandığı dağlama 511 / 410
dag ~ ḍag Argu lehçesinde değil, yok 198 / 169, 511 / 410
ḍag ol değil; Oğuzların "değil" anlamında kullandıkları *tegül* sözünün aslı 511 / 410
dakı yine 364 / 289
daŋ duŋ nesnelerin çıkardığı ses 600 / 492
-daş arkadaşlık ve yakınlık bildiren ek 205 / 175
dava ılgın ağacının (*Tamarix*) meyvesi 549 / 449
dava yün çilesi 549 / 449
dede baba 542 / 443
deve Oğuzlarda deve 26 / 12, 364 / 289, 544 / 445
didek gelin tahtırevanının örtüsü 205 / 175
didim gerdek gecesi gelinin giydiği taç 200 / 171
dik dik 168 / 145
diŋgel kemiğin baş kısmı; ön kol kemiği; kalça 611 / 504
dük mıŋ binlerce 168 / 145, 605 / 496
dük ur- parmaklarını toplayarak avucuyla hafifçe vurmak
-dı 168 / 145
dülek ağzı kırık saksı, testi 195 / 167
dünüşge Kençek lehçesinde tere (*quna:buri*: - *Lepidium sp*) 245 / 214

E

e seslenme bildiren bir ünlem 77/ 65, 277 / 241, 601 / 493, 627 / 522
ebe anne 55 / 41
ebeki bir şeyi az görmeyi ifade eden bir edat 81 / 70
eçe büyük kızkardeş 56 / 42
eç eç atlara kızarken söylenen bir ünlem 407 / 317
eçkü keçi 60 / 46, 77/ 64, 270 / 237, 327 / 266, 399 / 311
+eḍ-(ti) nesnelerin tabiatını anlatan isimden fiil yapma eki 434 / 339
eḍ ~ ēḍ kumaş vb.. imal edilen her şey 52 / 37
ēḍ iyi fal, iyiye işaret 52 / 38
eḍer eyer 379 / 298, 392 / 307, 408 / 318, 428 / 335, 575 / 473
eḍer- izini takip etmek; avlamaya çıkmak
-dim 98 / 91
-geli 224 / 194
-me 449 / 352
-mek 98 / 91
-ür men 98 / 91
eḍergen avını aramayı âdet hâline getiren; devamlı hakkını arayan 89 / 80
eḍerle- eyerlemek
-di 152 / 132
-mek 152 / 132
-r 152 / 132
eḍerlik üzerine eyer konmak için ayrılmış tahta 87 / 78
eḍger- düzeltmek
-di 121 / 107
-mek 121 / 107
-ür 121 / 107
eḍger- mühimsemek, umursamak. (Bu fiil çoğunlukla olumsuzluk için kullanılır.) → *eḍle-*
-di 120 / 107
-medi 121 / 107
-medip 125 / 111, 279 / 242
(-mek) 121 / 107
(-ür) 121 / 107
Eḍgiş Özcend'de yerleşen bir Türk soyu (*ci:l*) 61 / 47 → *Egḍiş*
eḍgü iyi 29 / 15, 44 / 30, 52 / 37, 54 / 40, 70 / 56, 77/ 65, 118 / 106, 160 / 139, 194 / 166, 215 / 185, 217 / 187, 230 / 200, 261 / 228, 343 / 277, 463 / 367, 512 / 411, 515 / 414, 539 / 440, 605 / 496, 608 / 500, 612 / 505, 632 / 527
-ni 98 / 91
edgü kılın- güzel huylu olmak
-ø 44 / 30
eḍgülük iyilik
-ni 324 / 264
-üg 34 / 20, 211 / 182
-ün 77/ 65, 90 / 81, 277 / 241, 314 / 258
eḍiz yüksek, yüce 39 / 26, 59 / 45, 73 / 60, 417 / 327
eḍizlen- uzun bir engel saymak
-di 148 / 129
-mek 148 / 129
-ür 148 / 129

eḍizlik yükseklik 87 / 78
eḍle- bir şeyi meta hâline getirmek; kullanmak
-di 145 / 126
-mek 146 / 126
-r 146 / 126
-se 512 / 411
eḍle- umursamak, aldırmak → *eḍger-*
-medip 55 / 41
eḍlel- düzeltilmek; aranmak
-di 150 / 130
-mek 150 / 130
-ür 150 / 130
eḍlen- (bir nesneyi, ham maddeyi) atmamak ve kullanıp değerlendirmek
-di 133 / 116
-mek 133 / 116
-ür 133 / 116
eḍleş- bir şeyin gizli taraflarını araştırmak
-di 126 / 111
-mek 126 / 111
-ür 126 / 111
eḍlet- bir malın ihmal edilen kısmını değerlendirmek için emir vermek
-mek 136 / 119
-ti 136 / 119
-ür 136 / 119
eḍlik faydalanılan, kullanılan şey 64 / 50
eg- eğmek
-di 94 / 87
-er 94 / 87
-mek 94 / 87
-mes 63 / 49
egdi hayvanların kesildiği yer 75 / 62
Egḍiş Özcend'de yerleşen bir Türk soyu (*ci:l*) 61 / 47 → *Eḍgiş*
egdü kılıç vb.. şeylerin kınlarını oymak için kullanılan, ucu kıvrılmış bıçak 75/ 62
egeme bir tür kopuz 521 / 421
egetle- hizmetçiyle göndermek
-di 151 / 131
-mek 151 / 131
-r 151 / 131
egetlen- hizmetçi sahibi olmak, hizmetçiyle gönderilmek
-di 148 / 129
-mek 148 / 129
-ür 148 / 129
egetlig hizmetçisi olan gelin 86 / 78
egetlik gelinle gönderilmek için ayrılan hizmetçi 86 / 78, 87 / 78
egiḍ- yetiştirmek → *igit-*
-ti 114 / 103
egil- eğilmek
-di 108 / 98
-mek 108 / 98
-mes 108 / 98, 539 / 440
-ür 108 / 98
egilgen her zaman eğilen 90 / 81

egin eni bir buçuk karış, boyu dört arşın olan ve alışverişte kullanılan bez 51 / 37
egin kürek kemiği; omuz 51 / 37
-de 68 / 54
egir karın ağrısını tedavi etmek için kullanılan bir kök, eğir kökü (*Acorus calamus*) 39 / 26
egir- eğirmek
-di 99 / 91
-er 99 / 91
-mek 99 / 91
egir- kuşatmak, çevirmek
-di 99 / 91
-elim (egrelim) 270 / 237, 336 / 272
-er 99 / 91
-mek 99 / 91
egir- (bir şeye) yönlendirmek
-di 99 / 91
-er 99 / 91
-mek 99 / 91
egirgen devamlı eğiren 90 / 81
egirise- eğirmek istemek
-di 153 / 132
(-mek) 153 / 133
(-r) 153 / 133
egirise- kuşatmak istemek, çevirmek istemek
-di 153 / 133
-mek 153 / 133
-r 153 / 133
egirse- tedavi için kulunç otu istemek
-di 153 / 132
egirt- eğirtmek
-mek 629 / 525
-ti 629 / 525
-ür 629 / 525
egirt- kuşatmayı emretmek, kuşattırmak
-mek 629 / 525
-ti 629 / 525
-ür 629 / 525
egise- eğmek istemek
-dim 141 / 124
-mek 141 / 124
-r men 141 / 124
egiş- eğmekte, kıvırmakta yardım etmek veya yarışmak
-di 103 / 94
-mek 103 / 94
-ür 103 / 94
egme evin kemeri 77/ 65
egri eğri 76/ 63, 230 / 200
-sin 76/ 63
egrik eğrilmiş iplik 65 / 51
egril- eğirilmek
-di 130 / 114
-mek 130 / 114

-ür 130 / 114
egril- kuşatılmak
-di 130 / 114
(-mek) 130 / 114
(-ür) 130 / 114
egrim suyun toplandığı yer, su birikintisi 66 / 52
egrimlen- (su) kabarıp akarak dönmek
-di 158 / 137
-mek 158 / 137
-ür 158 / 137
egrin- kendisi için ip eğirmek; eğirmiş gibi yapmak
-di 131 / 115
-mek 131 / 115
-ür 131 / 115
egriş- ip eğirmekte yardımlaşmak veya yarışmak
-mek 125 / 110
-ti 125 / 110
-ür 125 / 110
egsük eksik olan şey, eksik 65 / 51
egtür- eğdirmek, kıvrılması için emir vermek
-di 119 / 106
-mek 119 / 106
-ür 119 / 106
ek- ekmek
-di 94 / 87
-er 94 / 87
-mek 94 / 87
-ti 44 / 30
eke abla; büyük kızkardeş 56 / 42, 57 / 44, 447 / 351
ekeç bütün kavmin kızkardeşi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kız 38 / 25
ekek fahişe 52 / 37
ekek işler fahişe kadın 52 / 37
ekekle- kadına söverek kötü kadın olduğunu söylemek
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
ekeklik kadının serbestliği ve utanmazlığı 87 / 78
ekele- abla olarak adlandırmak
-di 156 / 135
-mek 156 / 135
-r 156 / 135
ekil- ekilmek, serpilmek
-di 108 / 98
-mek 108 / 98
-ür 108 / 98
ekim bir defada ekilebilecek olan 50 / 35
ekin tarla 51 / 37
ekin- kendisi için ekin ekmek; yere tohum serpmek
-di 110 / 99
-mek 110 / 99
-ür 110 / 99
ekindi ekilen, ekilmiş olan 82 / 72

ekindi (bir ekindi) ikisi, ikisinden her biri , birbiri
-ke 375 / 296, 476 / 381
-ni 476 / 381
-niŋ 122 / 108
ekiş- ekin ekmekte yardımlaşmak veya yarışmak
-di 103 / 94
-mek 103 / 94
-ür 103 / 94
ekit- ektirtmek
-mek 114 / 103
-ti 114 / 103
-ür 114 / 103
ekle- ayak basmak, çiğnemek → *erkle-*
-di 146 / 127, 635 / 531
-mek 146 / 127
-r 146 / 127
ekleş- aynı şeyi çiğnemek; çiğnemekte yardımlaşmak veya yarışmak
-diler 127 / 112
-mek 127 / 112
-ür 127 / 112
eksü- eksilmek
-di 141 / 124
-mek 142 / 124
-mez 164 / 142
-r 142 / 124
ekşig mayhoş şey, ekşi 65 / 51
ektür- ektirmek, serptirmek
-di 119 / 106
-mek 119 / 106
-ür 119 / 106
el evin avlusu
-din 273 / 238
eldiri oğlak derisi 76/ 63
ele yavaş 58 / 44, 455 / 358
ele ele yavaş yavaş 58 / 44
elegil yavaş 58 / 44
El-'emîr Naşr Tigin Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden emîr (KM: atamızın adı) 69 / 55
elge- un vb.. elemek
-di 145 / 126
-mek 145 / 126
-r 145 / 126
elgel- un vb.. elenmek
-di 130 / 114
-mek 130 / 114
-ür 130 / 114
elgen- kendisi için un vb.. elemek
-di 132 / 116
-mek 132 / 116
-ür 132 / 116
elgeş- un vb.. elemede yardım etmek veya yarışmak
-mek 125 / 111
-ti 125 / 111

-ür 125 / 111
elget- un vb.. eletmek
-mek 136 / 119
-ti 136 / 119
-ür 136 / 119
elgin yolcu 26 / 12, 387 / 304, 460 / 364, 479 / 383
elgiŋ yolcu 34 / 20
elig el 32 / 19, 48 / 34, 49 / 34, 79/ 68, 172 / 148, 225 / 194, 321 / 262, 335 / 271, 385 / 302, 402 / 313, 412 / 323, 436 / 340, 502 / 402, 505 / 405, 512 / 410, 552 / 452 → *ilig*
-deki 132 / 115, 578 / 476
-din 132 / 115, 308 / 254, 382 / 300
-i (elgi~eligi) 107 / 98, 335 / 271, 385 / 302, 467 / 371, 477 / 382
-im (elgim) 428 / 335
-in (elgin~eligin - v.d.) 54 / 39, 127 / 112, 146 / 127, 207 / 177
-in (elgin~eligin - b.d.) 63 / 50, 110 / 99, 310 / 255, 341 / 275, 628 / 524
-indeki (elgindeki) 92 / 86
-ke 330 / 268, 471 / 377, 529 / 430
elig elli 71 / 57 → *ellig*
eliglik eldiven 87 / 79
elig tut- kefil olmak
-ar 412 / 323
-gınça 412 / 323
-mak 412 / 323
-tı 412 / 323
Elke Bulak ~ Elke Bulāk bir Türk boyu (*ci:l*) 77 / 65, 191 / 163 → *Bulak*
ellig elli 83 / 74 → *elig*
elri oğlak derisi 76/ 63
elük alay etme 73 / 60
elükle- alaya almak, alay etmek, maskara etmek
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
em ilaç, deva 31 / 17, 60 / 46, 444 / 347
em- emmek
-di 94 / 88
-er 94 / 88
-mek 94 / 88
emçi doktor 31 / 17, 555 / 458
emdi şimdi 30 / 16, 31 / 17, 33 / 19, 35 / 21-22, 50 / 35, 75/ 62, 105 / 96, 109 / 98, 185 / 158, 191 / 163, 222 / 191, 249 / 219, 323 / 263, 371 / 293, 398 / 310, 600 / 492, 607 / 498 → *imdi*
emes değil, olmaz, yok 247 / 217, 279 / 242
emet evet 37 / 24, 448 / 351 → *evet, ewet, yemet*
emge- sıkıntı çekmek
-di 145 / 126
-mek 145 / 126
-r 145 / 126
-yür 182 / 155
emgek sıkıntı 68 / 54, 111 / 100, 607 / 498
-in 380 / 299
-tin 329 / 267, 333 / 270, 383 / 301

emgeklen- sıkıntılı saymak, zahmetli kabul etmek
-di 158 / 138
-mek 159 / 138
-ür 159 / 138
emgeksizin yorulmadan, sıkıntı çekmeden 211 / 182
emgek tolgag dizanteri ve kulunç 410 / 320
emgen- yorulmak, sıkıntı çekmek
-di 132 / 116
-mek 133 / 116
-ür 133 / 116
emgeş- birbirleri yüzünden yorulmak
-mek 126 / 111
-ti 125 / 111
-ür 126 / 111
emget- yormak
-mek 136 / 119
-ti 136 / 119
-ür 136 / 119
emgi sağılan sütün kaba akarken çıkardığı ses 244 / 212
emig meme 49 / 34, 205 / 175, 304 / 251
emigdaş aynı memeden emen çocuklar 205 / 175
emigle- memelere vurmak
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
emiglig emzikli (kadın) 87 / 79, 88 / 79
emir alaca karanlık 59 / 45
emir kırağı, sis 39 / 26
emirçge kıkırdak 635 / 530
emise- emmek istemek
-di 142 / 124
-mek 142 / 124
-r 142 / 124
emit- yönelmek, meyletmek; eğilmek
-mek 115 / 103
-ti 47 / 33, 115 / 103, 421 / 330, 427 / 334
-ür 115 / 103
emle- ilaç vermek, tedavi etmek, iyileştirmek
-di 479 / 383, 574 / 472
-dim 146 / 127
-gil 191 / 163
-mek 146 / 127
-r 146 / 127
-yü 573 / 472
emlel- tedavi edilmek
-di 150 / 130
-mek 150 / 130
-ür 150 / 130
emlen- kendi kendini tedavi etmek
-di 134 / 117
-mek 134 / 117
-ür 134 / 117

emleş- birlikte tedavi olmak
-diler 127 / 112
-mek 127 / 112
-ürler 127 / 112
emlet- tedavi ettirmek
-mek 137 / 119
-ti 444 / 347
-tim 137 / 119
-ür 137 / 119
emri- kaşınmak
-di 140 / 123
-mek 140 / 123
-r 140 / 123
emriş- kaşınmak; karıncalanma varmış gibi titremek
-mek 125 / 110
-ti 125 / 110
-ür 125 / 110, 233 / 202
emrit- kaşındırmak
-mek 135 / 118
-ti 135 / 118
-ür 135 / 118
em sem ilaç 205 / 175, 513 / 412
emşen post; kendisinden kürk yapılan deri 67 / 53
emüz- emzirmek
-di 99 / 92, 560 / 462
-mek 99 / 92
-ür 99 / 92
endek satıh 65 / 52
endik ebleh, aptal 65 / 52, 66 / 52
enise- inmek istemek
-di 142 / 124
-mek 142 / 124
-r 142 / 124
enüç göze inen perde, katarakt 38 / 25
enüçle- kataraktı tedavi etmek
-di 151 / 131
-mek 151 / 132
-r 151 / 131
enüçlen- göze katarakt inmek
-di 148 / 129
-mek 148 / 129
-ür 148 / 129
enük aslan, sırtlan, kurt ve köpeğin yavrusu 49 / 34
enükle- yavrulamak
-di 155 / 134, 482 / 386
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
enüklen- kendi kendine yavrulamak
-di 149 / 130
-mek 149 / 130
-ür 149 / 130
enüklüg yavrusu olan 88 / 79

eŋ yanak 32 / 19
eŋ- hayret etmek
-di 97 / 90
-er 97 / 90, 131 / 115
-mek 97 / 90
eŋek ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge 80 / 68
eŋek baş örtüsünü başa bağlayan ip 80 / 68
eŋit- hayrete düşürmek, şaşırtmak
-ti 404 / 314
eŋlik allık, kadınların yanaklarını boyadıkları kırmızı bir boya 70 / 57
eŋmegü imtihan
-de 131 / 115
eŋreş- inleyip şarıldamak
-ür 461 / 365
eŋtür- hayrete düşürmek
-di 147 / 128
-mek 147 / 128
-ür 147 / 128
ep pekiştirme ve mübalağa için kullanılan ön hece 29 / 15
epek çocuk dilinde ekmek 46 / 32 → *etmek*
epmek ekmek 63 / 49 → *etmek*
er adam 12 / 7, 15 / 8, 17 / 9, 28 / 13, 29 / 15, 30 / 16, 31 / 17, 31 / 18, 36 / 23, 37 / 24, 39 / 26, 44 / 30, 45 / 31, 46 / 32, 47 / 33, 50 / 35, 51 / 36, 61 / 48, 65 / 51, 65 / 52, 67 / 53, 71 / 57, 73 / 60, 74 / 62, 76/ 64, 84 / 75, 84 / 76, 85 / 76, 87 / 78, 88 / 79, 89 / 80, 90 / 80, 90 / 81, 91 / 82, 92 / 85, 92 / 86, 93 / 86, 93 / 87, 94 / 87, 95 / 88, 95 / 89, 96 / 89, 97 / 90, 98 / 91, 99 / 91, 100 / 92, 104 / 95, 105 / 95, 105 / 96, 106 / 97, 107 / 97, 108 / 98, 109 / 98, 109 / 99, 111 / 100, 113 / 102, 116 / 104, 116 / 105, 117 / 105, 118 / 106, 119 / 106, 124 / 110, 127 / 112, 128 / 112, 128 / 113, 129 / 113, 130 / 114, 131 / 115, 132 / 115, 133 / 116, 134 / 117, 137 / 119, 138 / 121, 139 / 122, 141 / 123, 141 / 124, 141 / 124, 142 / 124, 143 / 124, 143 / 125, 144 / 125, 145 / 126, 146 / 127, 147 / 127, 147 / 128, 148 / 128, 148 / 129, 149 / 129, 149 / 130, 151 / 131, 152 / 132, 153 / 133, 155 / 134, 156 / 135, 157 / 136, 157 / 137, 158 / 137, 159 / 138, 161 / 140, 162 / 141, 163 / 142, 167 / 144, 168 / 145, 172 / 148, 173 / 148, 190 / 162, 191 / 163, 192 / 164, 196 / 168, 200 / 171, 202 / 173, 214 / 184, 215 / 185, 216 / 186, 219 / 188, 226 / 195, 231 / 200, 233 / 202, 234 / 203, 235 / 204, 236 / 205, 238 / 206, 241 / 209, 242 / 210, 242 / 211, 243 / 211, 245 / 213, 245 / 214, 246 / 215, 247 / 217, 248 / 217, 248 / 218, 249 / 218, 249 / 219, 250 / 219, 250 / 220, 252 / 221, 253 / 222, 254 / 223, 256 / 224, 256 / 225, 257 / 225, 258 / 225, 258 / 226, 259 / 226, 259 / 227, 260 / 227, 261 / 228, 262 / 228, 265 / 233, 265 / 234, 266 / 234, 267 / 234, 267 / 235, 268 / 235, 269 / 236, 270 / 236, 270 / 237, 271 / 237, 272 / 238, 273 / 238, 274 / 239, 275 / 239, 275 / 240, 276 / 240, 277 / 241, 278 / 242, 279 / 242, 283 / 244, 285 / 244, 286 / 245, 292 / 247, 294 / 247, 294 / 248, 295 / 248, 298 / 249, 306 / 253, 309 / 255, 310 / 255, 311 / 256, 312 / 257, 322 / 263, 325 / 264, 326 / 265, 327 / 265, 327 / 266, 328 / 266, 328 / 267, 329 / 267, 330 / 267, 331 / 268, 331 / 269, 332 / 269, 333 / 269, 334 / 270, 335 / 271, 336 / 272, 337 / 272, 338 / 273, 339 / 273, 339 / 274, 340 / 274, 340 / 275, 341 / 275, 342 / 276, 343 / 276, 343 / 277, 344 / 277, 345 / 277, 345 / 278, 346 / 278, 349 / 280, 350 / 281, 352 / 281, 354 / 283, 355 / 284, 356 / 284, 360 / 286, 360 / 287, 363 / 288, 363 / 289, 364 / 289, 365 / 289, 365 / 290, 366 / 290, 367 / 290, 367 / 291, 373 / 295, 380 / 299, 381 / 300, 382 / 300, 383 / 300, 383 / 301, 385 / 302, 386 / 303, 387 / 303, 387 / 304, 388 / 304, 389 / 305, 390 / 305, 390 / 306, 391 / 306, 392 / 307, 393 / 307, 393 / 308, 394 / 308, 396 / 309, 397 / 309, 398 / 310, 399 / 310, 399 / 311, 400 / 311, 401 / 311, 401 / 312, 402 / 312, 402 / 313, 403 / 313,

404 / 314, 404 / 315, 405 / 315, 406 / 315, 406 / 316, 407 / 317, 407 / 318, 408 / 318, 410 / 321, 411 / 321, 412 / 324, 413 / 324, 413 / 325, 414 / 325, 415 / 326, 416 / 326, 417 / 327, 417 / 328, 419 / 329, 422 / 330, 422 / 331, 423 / 331, 423 / 332, 426 / 333, 427 / 334, 428 / 334, 429 / 335, 429 / 336, 431 / 336, 431 / 337, 440 / 343, 443 / 346, 445 / 347, 448 / 352, 452 / 355, 454 / 356, 454 / 358, 459 / 363, 460 / 363, 462 / 366, 464 / 368, 465 / 369, 465 / 370, 466 / 370, 467 / 371, 468 / 372, 469 / 375, 470 / 376, 471 / 376, 471 / 377, 472 / 378, 473 / 378, 473 / 379, 475 / 380, 477 / 382, 479 / 383, 480 / 383, 480 / 384, 481 / 385, 482 / 385, 482 / 386, 483 / 386, 485 / 388, 488 / 390, 488 / 391, 489 / 391, 490 / 391, 490 / 392, 491 / 392, 491 / 393, 492 / 393, 492 / 394, 493 / 394, 493 / 396, 494 / 396, 495 / 397, 497 / 398, 499 / 400, 500 / 401, 507 / 406, 509 / 409, 517 / 416, 519 / 418, 523 / 422, 523 / 423, 524 / 425, 524 / 426, 525 / 426, 525 / 427, 526 / 427, 527 / 428, 528 / 429, 530 / 430, 530 / 431, 531 / 431, 531 / 432, 532 / 432, 532 / 433, 533 / 433, 533 / 434, 534 / 434, 534 / 435, 535 / 435, 535 / 437, 540 / 441, 543 / 444, 545 / 445, 547 / 447, 549 / 449, 552 / 455, 553 / 456, 554 / 456, 556 / 458, 556 / 459, 558 / 461, 559 / 461, 560 / 461, 561 / 462, 562 / 463, 564 / 464, 565 / 465, 565 / 466, 566 / 466, 566 / 467, 567 / 467, 569 / 468, 570 / 469, 571 / 470, 572 / 471, 573 / 471, 574 / 472, 575 / 473, 576 / 473, 576 / 474, 577 / 474, 577 / 475, 578 / 475, 578 / 476, 579 / 476, 580 / 477, 583 / 478, 584 / 479, 585 / 479, 586 / 480, 587 / 480, 587 / 481, 588 / 482, 590 / 483, 590 / 484, 592 / 485, 594 / 487, 595 / 487, 597 / 488, 598 / 489, 600 / 492, 603 / 494, 604 / 496, 605 / 496, 607 / 499, 609 / 501, 611 / 504, 611 / 505, 612 / 505, 612 / 506, 613 / 507, 614 / 509, 614 / 510, 615 / 510, 616 / 511, 618 / 513, 618 / 514, 619 / 514, 620 / 515, 621 / 516, 621 / 517, 622 / 517, 625 / 521, 626 / 522, 627 / 523, 628 / 524, 633 / 528, 633 / 529, 634 / 529, 635 / 530, 635 / 531, 636 / 532

-den 62 / 48

-din 431 / 337, 528 / 429

-i 235 / 204, 327 / 266, 612 / 505

-ig 47 / 33, 81 / 71, 82 / 71, 109 / 99, 194 / 166, 215 / 185, 257 / 225, 294 / 248, 338 / 273, 361 / 287, 362 / 288, 526 / 427, 571 / 470, 573 / 471, 586 / 480, 588 / 482, 630 / 525, 634 / 529, 635 / 531

-in 108 / 98, 155 / 134, 218 / 187, 404 / 314

-ke 64 / 51, 382 / 300, 464 / 368, 601 / 493

-ni 48 / 33, 147 / 128, 270 / 237, 442 / 345, 562 / 463

-niŋ 92 / 85, 574 / 472

er- olmak, imek

-di 17 / 9, 18 / 9, 57 / 43, 92 / 86, 217 / 186, 257 / 225, 295 / 248, 296 / 248, 306 / 253, 348 / 279, 351 / 281, 394 / 308, 395 / 308, 414 / 325, 425 / 333, 443 / 346, 582 / 478

-dim 67 / 53, 115 / 104, 201 / 172, 541 / 442

-diŋ 50 / 35, 211 / 181, 541 / 442

-mek 92 / 86

-mes 73 / 60, 189 / 161, 262 / 229, 303 / 251, 518 / 417, 583 / 478

-se 50 / 35, 193 / 166, 230 / 200, 461 / 365, 463 / 367, 518 / 417, 590 / 483

-ür 92 / 86, 612 / 505

erdem ~ erḍem terbiye; erdem; iyi ve övülmeye değer iş 37 / 24, 57 / 43, 64 / 50, 66 / 52, 131 / 115, 169 / 146, 267 / 235, 317 / 260, 387 / 304, 435 / 340, 462 / 366, 501 / 402, 506 / 406, 577 / 474, 634 / 529

-ini 215 / 185

erdemsiz marifetsiz; edebi ve fazileti olmayan 537 / 439

-den 381 / 299

-in 131 / 115

erdini benzeri olmayan, nadir inci 48 / 33, 82 / 73

ereḍ- erkekten sayılmak → *eret-*

-mek 112 / 101
-se 112 / 100
-ti 112 / 101
-ür 112 / 101
eren adamlar; kahramanlar, yiğitler 30 / 16, 49 / 35, 51 / 36, 55 / 40, 85 / 77, 101 / 93, 103 / 94, 104 / 95, 113 / 102, 122 / 108, 173 / 149, 181 / 154, 193 / 165, 258 / 226, 272 / 238, 310 / 256, 319 / 261, 321 / 262, 376 / 296, 494 / 396, 512 / 411, 547 / 447, 609 / 502, 615 / 510, 620 / 515
-i 129 / 114
-ler 57 / 43
-ni 186 / 159
-sizin 182 / 155
Eren Tüz yıldızlardan Terazi'nin adı; Müşteri (*Jüpiter*) 51 / 36, 461 / 365
eret- adam sınıfına girmek, adam sınıfından sayılmak → *ereḏ-*
-ti 112 / 101
ergöz (suw) baharın başlangıcında kar ve buzun erimesiyle meydana gelen su 60 / 47
-i 60 / 47
ergür- eritmek
-di 121 / 107, 366 / 290
-mek 121 / 107
-ür 121 / 107
ergür- ulaşmak
-di 121 / 107
-mek 121 / 108
-ür 121 / 108
eri- → *erü-*
eril- kendini suçlamak, vicdan azabı çekmek
-di 107 / 97
-mek 107 / 97
-ür 107 / 97
erin- tembellik etmek
-di 109 / 99
-mek 109 / 99
-ür 109 / 99
erinç belki, ola ki 35 / 21-22, 78/ 66, 472 / 378, 553 / 456, 579 / 476, 637 / 533
erinçü suç, günah 79/ 68
erk emrin geçerli olması, otorite 33 / 20
erkeç erkeç 60 / 46
erkek erkek, hayvanların erkeği 68 / 54, 224 / 194, 264 / 230, 320 / 261, 446 / 350, 523 / 423
erkek takagu horoz 68 / 54, 224 / 194
erken iken 66 / 53, 67 / 53, 390 / 306, 416 / 326, 430 / 336
-in 196 / 168 (pekiştirici ek)
erki şüphe edatı (acaba) 77/ 65
erkiye adamcık 519 / 418
erkle- ayak basmak → *ekle-*
-di 635 / 531
-mek 635 / 531
-r 635 / 531
erlen- (kadın için) evlenmek
-di 133 / 116
-mek 133 / 116

-ür 133 / 116
erleş- erkeklikte yarışmak
-di 126 / 111
-mek 126 / 111
-ür 126 / 111
erlik erkeklik 65 / 51
ermegü tembel 47 / 33, 81 / 71
-ke 33 / 19, 81 / 71
ermegür- tembelleşmek
-di 597 / 488
-er 597 / 488
-mek 597 / 488
ernek parmak 65 / 51
erŋek parmak 65 / 51, 73 / 60, 500 / 401, 635 / 531
-leri 129 / 114
erŋen bekâr 71 / 57
-ke 71 / 57
erŋeyü altı parmaklı adam 80 / 69
erŋeyü çok kısa boylu, iki kol boyundaki adam 80 / 69
erre sidik; eşeği çiftleşmeye teşvik etmek için söylenen söz 32 / 18
ersek erkek isteyen, orospu 64 / 51, 295 / 248
ersek işler orospu kadın 64 / 51
erseklen- erkeği hırsla ve fuhuş maksadıyla arzulamak
-di 158 / 137
-mek 158 / 137
-ür 158 / 137
ersig adama benzer (çocuk) 499 / 400
ersin- kendini adam gibi göstermek
-di 131 / 115
-mek 131 / 115
-ür 131 / 115
ersü değersiz, aşağı olan şey 76/ 64
ert- geçmek; gitmek
-ø 629 / 524
-er 548 / 448, 628 / 524
-mek 628 / 524
-ti 628 / 524
erte ~ irte sabahın erken saati 74 / 62
ertele- bir şeye erken başlamak
-di 159 / 138
-mek 159 / 138
-r 159 / 138
ertik işlek yol 64 / 50
ertil- geçilmek, ulaşılmak
-ür 431 / 337
ertini özök eşsiz inciye benzer bir bedene sahip kadın 48 / 33, 82 / 72
Ertiş bir vadinin adı 25 / 11
ertiş- geçmekte yarışmak
-ø 61 / 47
-mek 122 / 108
-ti 122 / 108
-ür 122 / 108

Ertiş suwı Yemek bozkırlarında bir suyun adı 61 / 47, 88 / 79, 163 / 142
ertür- ileri geçirmek
(-di) 117 / 105
-mek 117 / 105
-ü 117 / 105
-ür 117 / 105
ertür- (bir işe) cevap verip kabul etmek
-di 117 / 105
-mek 117 / 105
-ür 117 / 105
ertür- affetmek
-di 117 / 105
-mek 117 / 105
-ür 117 / 105
erü- ~ eri- erimek
-di 366 / 290, 555 / 458
-mek 555 / 458
-r 555 / 458, 605 / 496
erük şeftali, kayısı, siyah erik türünün genel adı 47 / 33, 160 / 139, 407 / 318 → *kara erük, sārıg erük, tŭlüg erük*
erük deriyi tabaklayan şey 47 / 33
erükle- deriyi tabaklamak
-di 47 / 33, 154 / 134
-mek 154 / 134
-r 154 / 134
erüklen- (ağaç) şeftali, kayısı, erik ile meyvelenmek
-di 149 / 129, 597 / 488
-mek 149 / 129
-ür 149 / 129
erüklük şeftali veya erik bahçesi 87 / 78
erükse- şeftali vb.. şeyler istemek
-di 153 / 133
-mek 153 / 133
-r 153 / 133
erüş- birlikte erimek; kendi kendine erimek
-di 101 / 93, 102 / 94
-mek 101 / 93
-ür 101 / 93
erüt- eritmek
-mek 112 / 101
-ti 112 / 101
-ür 112 / 101
Erwüz erkek adı 60 / 47
es yırtıcı hayvanın avını parçalayarak aldığı pay 30 / 16, 464 / 368
-ke 272 / 238
es- esmek; (rüzgâr) savurmak
-di 93 / 86
es- uzatmak
-di 93 / 86
-er 93 / 86
-mek 93 / 86
esen her şeyin selamette olanı; sağ salim 43 / 29, 51 / 36

-de 51 / 36
esenle- selam vermek, tokalaşmak
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
esik uzayıp giden, uzayan 48 / 34
esil- uzamak, uzatılmak
-di 107 / 97
-mek 107 / 97
-ür (eslür) 107 / 97
esilgen devamlı uzayan 90 / 81
esin hafif rüzgâr 51 / 36, 93 / 86, 137 / 119, 146 / 127, 378 / 297, 508 / 408
esin- kendi kendine çekmek, uzatmak, uzatmaya çalışmak
-di 109 / 99
esirge- bir şeyin kaybolmasına üzülmek
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
esirgen- bir şeyin elden gitmesine hayıflanmak
-di 147 / 128
-mek 147 / 128
-ür 147 / 128
esit- uzattırmak
-mek 113 / 102
-ti 113 / 102
-ür 113 / 102
esiz yazık; kötülük 466 / 370 → *essiz, isiz, issiz*
-in (essin) 113 / 102
esizlik kötülük; huysuzluk
-ig 515 / 414
-in 630 / 525
eski eski ve yıpranmış şey 77/ 65
eskir- eskitilmek
-di 121 / 108
-mek 121 / 108
-ür 121 / 108
eskü elek, kalbur 77/ 65
eskü kazma, külünk 77 / 65
esne- esnemek
-di 146 / 127, 147 / 127
-mek 147 / 127
-r 147 / 127
esne- esmek
-yü 378 / 297, 508 / 408
esnet- esnetmek
-mek 137 / 119
-ti 137 / 119
-ür 137 / 119
esnet- estirmek
-ti 137 / 119
esri iki renkli 75 / 63
esri kaplan 75/ 63

esrile- kaplan derisi gibi nakışlamak
-di 159 / 138
-mek 159 / 138
-r 159 / 138
esri yışıg iki renkli ipler 75 / 63
esrük sarhoş 44 / 30, 65 / 51, 106 / 96, 176 / 150, 410 / 321, 567 / 467
-ler 373 / 294
essiz hayıflanma bildiren bir kelime, yazık 83 / 73, 360 / 287 → *esiz*
estür- rüzgâra tutturmak
-di 118 / 106
(-mek) 118 / 106
(-ür) 118 / 106
estür- uzatmak, gerdirmek
-di 118 / 106
-mek 118 / 106
-ür 118 / 106
esürt- sarhoş etmek
-mek 629 / 524
-ti 629 / 524
-ür 629 / 524
eş- tırısa kalkıp dört nala koşmak
-di 93 / 86
(-er) 93 / 86
(-mek) 93 / 86
eş- fokurdatarak kaynatmak
-di 93 / 86
-er 93 / 86
-mek 93 / 86
eş- un, kum vb.. şeyleri akıtmak
-di 93 / 86
(-er) 93 / 86
(-mek) 93 / 86
eşek eşek → *eşyek*
-ke 389 / 305
eşgek eşek 68 / 54, 70 / 56 → *eşyek*
eşgeklen- eşek sahibi olmak
-di 159 / 138
-mek 159 / 138
-ür 159 / 138
eşgürti ipek cinsinden, işlemeli bir Çin kumaşı 84 / 75
eşiç tencere 38 / 25, 93 / 86, 119 / 106, 130 / 114, 134 / 117, 157 / 136, 164 / 142, 206 / 176, 256 / 225, 258 / 226, 270 / 236, 305 / 252, 308 / 254, 356 / 284, 367 / 290, 392 / 307, 431 / 337, 441 / 345, 505 / 405, 528 / 429, 535 / 437, 567 / 467, 621 / 516
-ke 554 / 457
-ni 417 / 327, 441 / 345, 630 / 525
-te 162 / 141, 611 / 503
eşiç bukaç topraktan yapılan içecek kabı ve tencere, tas ve tencere 180 / 153, 207 / 177
Eşiçen (?) Çin yolunda bir şehrin adı 81 / 70 → *Aşıçan*
eşiçlen- tencere sahibi olmak
-di 148 / 129
-mek 148 / 129
-ür 148 / 129

eşik eşik 33 / 19
eşiklik eşik için ayrılmış olan 87 / 78
eşil- kum vb.. şeyler için akmak
-di 107 / 97
-mek 107 / 97
-ür (eşlür) 107 / 97
eşiler kadın; kadınlardan hanım olan 71 / 58 → *eşler, işler*
eşilgen devamlı akıp dökülen 90 / 81
eşiş- (toprak vb.) akıtmakta yardım etmek veya yarışmak
-di 102 / 93
-mek 102 / 94
-ür 102 / 94
eşit- işitmek, duymak
-se 114 / 102
-ip (eştip) 253 / 222
eşkin uzun yol 67 / 53
eşkin akıp kayan (toprak ve kum) 67 / 53
eşkinçi hızlı posta götüren atlı 67 / 53
eşler kadın 71 / 58, 87 / 79, 90 / 81, 631 / 526 → *eşiler, işler*
eştil- işitilmek
-di 129 / 113
-mek 129 / 113
-ür 129 / 113
eştür- toprağın akıtılması için emir vermek, toprağı akıttırmak
-di 118 / 106
-mek 118 / 106
-ür 118 / 106
eştür- işittirmek
-di 118 / 106
-mek 118 / 106
-ür 118 / 106
eşü- sararak örtmek
-di 11 / 6, 556 / 458
-mek 556 / 459
-r 556 / 459
eşük han ve beyleri yüceltmek maksadıyla mezarlarına serilsin diye gönderilen, artanı fakirlere dağıtılan kumaş 48 / 34
eşük sarınmak için kullanılan örtü; üste giyinilen veya bürünülen şey 11 / 6, 48 / 34
eşüklük barçın şal için kullanılan, uçları ipekli kumaş 87 / 78
eşül- üzerine örtülmek
-di 107 / 97
-mek 107 / 97
-ür 107 / 97
eşüt- örttürmek; gömdürmek
-mek 113 / 102
-ti 113 / 102
-tüm 113 / 102
-ür 113 / 102
eşüttür- işittirmek
-di 118 / 106
eşyek eşek 68 / 54, 70 / 56, 128 / 113, 157 / 136, 246 / 216, 471 / 377, 587 / 481, 589 / 482 → *eşgek, eşek*

et et 29 / 15, 30 / 16, 94 / 87, 96 / 89, 102 / 93, 113 / 102, 118 / 106, 119 / 106, 142 / 124, 170 / 146, 190 / 162, 200 / 171, 216 / 186, 223 / 192, 233 / 202, 241 / 209, 242 / 211, 243 / 211, 248 / 217, 265 / 234, 308 / 254, 319 / 261, 329 / 267, 331 / 268, 332 / 269, 338 / 273, 345 / 278, 353 / 282, 372 / 294, 375 / 296, 378 / 297, 381 / 300, 386 / 303, 388 / 304, 390 / 305, 392 / 307, 393 / 307, 407 / 317, 407 / 318, 412 / 323, 412 / 324, 429 / 336, 434 / 339, 437 / 341, 451 / 354, 454 / 357, 480 / 384, 490 / 392, 497 / 398, 500 / 401, 502 / 402, 506 / 406, 515 / 413, 525 / 427, 546 / 446, 560 / 462, 565 / 466, 566 / 466, 566 / 467, 569 / 469, 572 / 471, 573 / 472, 580 / 477, 581 / 477, 581 / 478, 582 / 478, 583 / 478, 585 / 479, 587 / 481, 591 / 484, 600 / 492, 601 / 493, 620 / 516
-i 60 / 46, 107 / 97, 175 / 150, 203 / 174, 447 / 351, 557 / 460, 577 / 474
-ig 271 / 237
-im 125 / 110, 558 / 460
-in 256 / 225
-ler 375 / 295
-ni 202 / 173, 489 / 391
-te 162 / 141
et- etmek
-medi 167 / 144
-ti 163 / 141, 167 / 144, 172 / 148, 182 / 155, 499 / 400, 500 / 401, 599 / 491, 600 / 492, 601 / 493, 604 / 496, 606 / 497
etçi kasap 291 / 246
etek etek 46 / 32
eteklen- (elbise) eteklenmek
-di 149 / 129
-mek 149 / 129
-ür 149 / 129
eteklig eteği olan 87 / 78
eteklik böz etek yapmak için kullanılan kumaş 87 / 78
etet- zahmet çektirtmek
-mek 112 / 101
-ti 112 / 101
-ür 112 / 101
etik ayakkabı 568 / 468 → *etük*
etik- gelişmek, büyümek
-er 105 / 96
-mek 105 / 96
-ti 105 / 96
Etil Kıpçak diyarında bulunan ve Hazar'a dökülen bir ırmak 25 / 11, 49 / 34
etil- düzelmek
-ge (met) 222 / 191
etilgen devamlı düzelen 90 / 81
etle- et hâline getirmek
-di 145 / 126
-mek 145 / 126
-r 145 / 126
etlel- et hâline getirilmek
-di 150 / 130
-mek 150 / 130
-ür 150 / 130
etlen- tombullaşmak, semizleşmek
-di 133 / 116

-mek 133 / 116
-ür 133 / 116, 145 / 126
etleş- vücutlar birbirine girerek çetin bir şekilde savaşmak
-di 126 / 111
-mek 126 / 111
-ür 126 / 111
etlet- koyun vb..nin et hâline gelmesi için emir vermek
-mek 136 / 119
-ti 136 / 119
-ür 136 / 119
etlig etli, iri gövdeli 63 / 49, 63 / 50
etlik etin asıldığı yer 63 / 49
etli tırnaklı et ile tırnak 98 / 91
etmek ekmek 42 / 29, 64 / 50, 93 / 86, 102 / 94, 107 / 97, 110 / 99, 114 / 102, 129 / 114, 135 / 118, 166 / 143, 241 / 209, 278 / 242, 279 / 242, 317 / 260, 325 / 264, 336 / 272, 384 / 301, 483 / 386, 543 / 444, 570 / 469, 577 / 475, 598 / 489, 629 / 524 → *epek, epmek*
-ig 365 / 290
-ke 93 / 86, 629 / 524
-te 567 / 467
etmekçi ekmekçi 291 / 247
etmeklen- ekmeği çoğalmak, zenginleşmek
-di 158 / 137
-mek 158 / 137
-ür 158 / 137
etrek sarışın adam 63 / 50
etse- et istemek
-di 141 / 123, 142 / 124
-mek 141 / 123
-r 141 / 123
etset- iştahlandırmak, et istetmek
-mek 135 / 118
-ti 135 / 118
-ür 135 / 118
ettür- ettirmek, yaptırmak
-di 606 / 497
etük ayakkabı; edik, çizme 46 / 32, 116 / 105, 291 / 247, 484 / 387, 629 / 524, 630 / 525 → *etik*
-in 629 / 524
-ni 423 / 331
etükçi ayakkabıcı 291 / 247
etüklen- ayakkabı sahibi olmak
-di 149 / 129, 597 / 488
-mek 149 / 129
-ür 149 / 129
etüklük ayakkabı yapmak için kullanılan malzeme 87 / 78
ev (Oğuzlarda ve onları takip edenlerde) ev 27 / 12 → *ew*
-deki 224 / 194
-i 162 / 141
-in 114 / 102, 219 / 188
-ke 119 / 107
ev kızı bakire kız; evde kalan (kocaya gitmemiş) kız 164 / 142

evet evet 37 / 24, 54 / 40 → *ewet, emet, yemet*
evin tahıl tanesi 54 / 40 → *ewin*
ew ev, çadır 27 / 12, 31 / 17, 53 / 38, 61 / 48, 74 / 62, 85 / 76, 142 / 124, 149 / 129, 151 / 131, 176 / 150, 186 / 159, 188 / 161, 190 / 162, 234 / 203, 248 / 218, 249 / 219, 250 / 219, 252 / 221, 253 / 222, 257 / 225, 268 / 235, 311 / 256, 318 / 260, 320 / 261, 331 / 268, 334 / 270, 338 / 273, 382 / 300, 424 / 332, 466 / 370, 488 / 390, 497 / 399, 508 / 408, 559 / 461, 625 / 521→ *ev*
-de 320 / 262, 328 / 267, 421 / 330, 524 / 425, 557 / 459
-deki 224 / 194
-den 310 / 255
-din 273 / 238, 307 / 253, 320 / 262, 326 / 265, 335 / 271, 357 / 285, 419 / 329
-i 107 / 98, 189 / 162, 328 / 266
-im 497 / 399
-in 145 / 125, 173 / 149, 265 / 233, 275 / 239, 356 / 284, 357 / 284, 417 / 327, 418 / 328, 424 / 332, 424 / 333, 428 / 334, 430 / 336, 441 / 344, 471 / 377, 472 / 378, 484 / 387, 485 / 388, 560 / 462, 579 / 476, 590 / 483, 615 / 510, 616 / 511
-inde 362 / 288, 385 / 302, 437 / 341, 575 / 473
-inden 628 / 524
-iŋe 256 / 225, 484 / 387, 526 / 427, 564 / 464
-ke 17 / 9, 18 / 9, 28 / 13, 31 / 17, 64 / 51, 94 / 88, 105 / 95, 115 / 103, 120 / 107, 131 / 115, 143 / 125, 212 / 182, 257 / 225, 265 / 234, 266 / 234, 267 / 235, 273 / 238, 274 / 239, 277 / 241, 288 / 245, 292 / 247, 293 / 247, 295 / 248, 297 / 249, 298 / 249, 301 / 251, 302 / 251, 303 / 251, 331 / 268, 333 / 270, 336 / 272, 338 / 273, 345 / 278, 346 / 278, 349 / 280, 352 / 281, 364 / 289, 384 / 302, 386 / 303, 395 / 309, 396 / 309, 397 / 309, 485 / 388, 536 / 438, 538 / 439, 561 / 463, 580 / 477, 581 / 478, 582 / 478, 590 / 484, 591 / 484, 617 / 512
-lerin 122 / 108
-ni 55 / 40, 132 / 115, 134 / 117, 193 / 165, 405 / 315
ew- bir şeyin etrafını çevirmek, kuşatmak
-di 93 / 86
-dim 93 / 87
-er 93 / 86
-mek 93 / 87
ew bark ev 176 / 150
-in, -ın 590 / 483 *"evlerini ve mallarını"*
ewdi- birer birer, tane tane toplamak
-di 139 / 122
-mek 139 / 122
-r 139 / 122
ewdil- birer birer, tane tane toplanmak
-di 129 / 113
-mek 129 / 113
-ür 129 / 113
ewdin- (kendisi için) tane tane toplamak
-di 131 / 115, 393 / 307
-mek 131 / 115
ewdindi kırıntı, döküntü şeyler 84 / 75
eweklik bir işte acele etme 87 / 78
ewet Yağma, Toxsı, Kıpçak ve Oğuzlarda evet 37 / 24, 54 / 40 → *evet, emet, yemet*
ewin tahıl tanesi 51 / 36, 54 / 40 → *evin*
ewiş- → *ɨwiş-*
ewlen- (ay) etrafında hâle oluşmak

-di 134 / 117
(-mek) 134 / 117
-üp 133 / 116
(-ür) 134 / 117
ewlen- bir evi mesken edinmek, kendini orada oturanlardan saymak
-di 134 / 117
-mek 134 / 117
-ür 134 / 117
ewlen- evlenmek
-ip 481 / 384
ewleş- (oyun oynarken) ortaya ev koymak
-mek 127 / 112
-ti 126 / 111
-ür 127 / 112
ewlig ev sahibi, evi olan 355 / 283
-ni 65 / 52
ewlük kadın 131 / 115
ew okı evin oku, orta direk 31 / 17
ewren demirci ocağı gibi yapılan ve içinde ekmek pişirilen yer 67 / 53
ewriş- ~ ewrüş- (hayvanları) çevirip geri getirmede yardımcı olmak
-mek 124 / 110
-ti 124 / 110
-ür 124 / 110
ewriş- uğraşmak, oyalanmak, avunmak
(-mek) 124 / 110
-ti 124 / 110
-ür 124 / 110, 129 / 114
ewrül- (yüzünü) dönmek
-di 130 / 114
-mek 130 / 114
-ür 130 / 114
ewse- evini istemek, özlemek, arzulamak
-di 141 / 124, 142 / 124
-mek 141 / 124
-r 141 / 124
ewset- evini özletmek, arzulamasını sağlamak
-mek 135 / 118
-ti 135 / 118
-ür 135 / 118
ewsin- evden saymak, ev kabul etmek
-di 132 / 115
-mek 132 / 115
-ür 132 / 115
ewşük belirti 65 / 51
ewür- ters çevirmek
-di 99 / 91, 310 / 255
-er 99 / 91
-mek 99 / 91
ewürgen tewürgen (işleri) evirip çeviren 89 / 80, 260 / 227
ewüs- savurmak
-di 11 / 6
ewüsgü savurmak için kullanılan alet 11 / 6

ewze- arkadan konuşmak
-di 140 / 123
-mek 140 / 123
-r 140 / 123
eyegü hayvan vb..nin eye kemiği, kaburga 81 / 70, 521 / 421
-si 628 / 524
eyegü çadırın kaburgaları 81 / 70
eyegü dağın ortasındaki yokuşa benzer kısım 81 / 70
eymen- utanıp çekinmek
-di 138 / 121
-mek 139 / 121
-ü 609 / 501
-ür 139 / 121
Eymür Oğuz boylarının on birincisi (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27
ez- ezmek (?); deride sıyrık yapmak
-di 92 / 86
-er 92 / 86
-mek 92 / 86
eze abla 57 / 44
ezik deride bulunan uzunlamasına çizik, kazıntı 48 / 33
ezil- (deri vb..) çizilmek
-di 107 / 97
-mek 107 / 97
-ür 107 / 97
ezit- (deri vb.. bir şeyi) çizmek
-mek 113 / 101
-ti 112 / 101
-ür 113 / 101
eztür- (deri vb.. bir şeyi) boylamasına çizdirmek
-di 117 / 105
-mek 118 / 105
-ür 118 / 105

F

furxan put 173 / 149 → *burxan*

G

geşür Oğuzlarda havuç 217 / 187
gizri Argularda havuç 217 / 187
-gu fiilden mekân, zaman ve alet ismi yapan ek 537 / 439

H

hana Hotanlılar ve Kençeklerin dilinde anne 27 / 12 → *ana*
hata Hotanlılar ve Kençeklerin dilinde baba 27 / 12 → *ata*
heç heç at başını alıp gittiği zaman ona çıkışmak için kullanılan ünlem 162 / 141, 407 / 317
Hocend Hocent vadisi 623 / 520
ḫoç ḫoç keçileri güderken kullanılan ünlem 407 / 317

X

xafsı küçük kutu 213 / 183
Xalaç bir Türk boyu (*qabi:le*) 624 / 520
xān hakan 43 / 30, 132 / 116, 139 / 122, 206 / 177, 267 / 235, 361 / 287, 403 / 313, 410 / 320, 470 / 376, 498 / 399, 498 / 400, 513 / 412, 561 / 462
-dın 231 / 200
-ı 587 / 481
-ka 53 / 39, 108 / 98, 265 / 233
-nıŋ 215 / 185
xanda Halaçlardan bir tabakanın ağzında, nerede 541 / 442 → *kanda*
xān toy hakanın karargâhı 505 / 405
xasnı çocuklar gelişsin diye yalatılan bir Hint ilacı 218 / 188
Xaṭay → *Xıtay*
xayl at 278 / 242
xayu Halaçlardan bir tabakanın ağzında, ne, hangi → *kayu*
xemīr Oğuzlarda, emir, bey 69 / 55
Xıtay ~ Xaṭay Çin, Orta Çin; Yukarı Çin 21 / 10, 228 / 197, 550 / 450
Xıtay tılı Çin dili, Çince 501 / 402
xıyar maraz Argu ve Yağma lehçesinde ücretle çalışan kimse 207 / 177 → *maraz*
xīz Halaçlardan bir tabakanın ağzında kız
-ım 541 / 442
Xotan bir ülke, Hotan 24 / 10
xulıŋ değişik renklerde olan ve Çin'den getirilen bir ipek 606 / 498
xumaru miras, birine miras bırakılan şey 223 / 193, 634 / 529
xumaru hatıra eşya, ölen bir büyükten hükümdar için ayrılan hatıra parça, sefere çıkanın akrabalarına bıraktığı hatıra eşya 223 / 193, 224 / 193
xumarulan- (kendisini seven birinin veya bir başkasının malından) yadigâr edinmek
-dı 534 / 435
xun içinde yumuşaklık olmayan (iş) 503 / 404
xun xara içinde sakatlık bulunan (iş) 503 / 404
Xuzar Türk ülkesinde bir yer 207 / 177
Xuẓxur KM'a göre Uygur sözünün aslı 69 / 55

I

ıçgın- kaçırmak; kaçmak
-dı 132 / 115
-ma 224 / 194
(-mak) 132 / 115
-ur 132 / 115, 578 / 476
ıçgın- kendini tutamayıp osurmak
-dı 132 / 115
-mak 132 / 115
-ur 132 / 115
ıḍ- ~ īḍ- göndermek
-gıl 520 / 419
-ıp 212 / 182, 435 / 340, 547 / 447
-mak 633 / 529
-tı 421 / 330, 633 / 529
-u 68 / 54, 113 / 102
-ur 633 / 529
ıḍıl- serbest bırakılmak
-dı 106 / 96
-mak 106 / 96
-ur (ıḍlur) 106 / 96
ıḍınçu serbest bırakılan 79/ 67
ıḍısa- göndermek istemek
-dı 141 / 123
-mak 141 / 123
-r 141 / 123
ıḍış- karşılıklı (hediye) göndermek
-dı 100 / 93
-mak 101 / 93
-ur 101 / 93
ıḍma serbest bırakılmış olan 77/ 65
ıḍuk serbest bırakılmış hayvan 45 / 31
ıḍuk geçit vermeyen, uzanıp giden (dağ) 45 / 31
ıḍuk mübarek olan her şey 45 / 31
ıgla- ağlamak
-dı 146 / 127
-mak 146 / 127
-r 146 / 127
ıglaş- ağlaşmak
-mak 126 / 111
-tı 126 / 111
-ur 126 / 111
ıhla- hıçkırık tutmak
-dı 493 / 396
ık soğuk su içilip üzerine ekmek yenildiği zaman göğüsten çıkan hıçkırık 31 / 17
ıkılaç küheylan 81 / 71
-ım 82 / 71
ık tut- hıçkırık tutmak
-tı 31 / 17
ıl- inmek

-ø 97 / 90, 473 / 379
-dı 94 / 87, 542 / 443
-ma 97 / 90
-mak 94 / 88
-ur 94 / 88

Ila Türk diyarının Ceyhun'u sayılan, iki kıyısına Yağma ve Toxsılarla Çigillerin bir kısmının yerleştiği nehir 25 / 11, 41 / 28, 58 / 44, 549 / 448

ıldur- indirmek
-dı 119 / 107
-mak 119 / 107
-ur 119 / 107

ılıg ılık 26 / 12, 44 / 30

ılımga hakanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan kâtip 83 / 74

ılın- tuzağa takılmak, tuzağa düşmek
-ur 601 / 493

ılısa- inmek istemek
-dı 142 / 124
-mak 142 / 124
-r 142 / 124

ılış- inmekte yarışmak
-dı 104 / 95
-mak 104 / 95
-ur 104 / 95

ımga malları korumak ve onları toplamakla görevli hazinedar 76/ 64

ınal annesi hatun (asil kadın), babası halktan olan genç 73 / 61

Inal Öz erkek adı 182 / 155

ınan- güvenmek
-dım 111 / 100
-ma 515 / 414
-mak 111 / 100
-ur 111 / 100

ınanç beg güvenilir bey 79 / 67, 111 / 100, 637 / 533

ınga rezil (kimse); değersiz, değeri düşmüş olan şey 76/ 64

ınış- inmekte yarışmak
-dı 104 / 95
-mak 104 / 95
-ur 104 / 95

ıŋran- inlemek
-dı 147 / 128
-mak 147 / 128
-sa 73 / 59
-ur 147 / 128

ıŋraş- gürüldemek, inleşmek
-u 617 / 512

ıŋrat- zırıldatmak, inletmek
-mak 441 / 345
-tı 441 / 345
-ur 441 / 345

ır şarkı 446 / 349 → *yır*

ır utanma, utanan 30 / 16

ır bol- utanmak
-dı 30 / 16, 162 / 141

ırga- sallamak, silkelemek
-dı 144 / 125, 585 / 479
-mak 144 / 125
-r 144 / 125
ırgag balık avlamak için kullanılan olta 82 / 72
ırgag sudan buzu çekip buzluğa koymakta kullanılan çengel 82 / 72
ırgal- sallanmak, silkelenmek
-dı 130 / 114
-mak 130 / 114
-ur 130 / 114
ırgamış sallanmış 583 / 478
ırgan- sarsılmak
-dı 132 / 115
-mak 132 / 115
-ur 132 / 115
ırgaş- sallamakta yardımlaşmak veya yarışmak
-dı 585 / 479
ırgat- sallatmak
-mak 136 / 118
-tı 135 / 118
-u 136 / 118
-ur 136 / 118
ırk kehanet, fal, insanın içindeki gizli şeyleri ortaya çıkarma 33 / 20
ırkla- fala bakmak, kehanette bulunmak
-dı 635 / 531
-mak 635 / 531
-r 635 / 531
ırra utanma 32 / 18
ısır- ısırmak
-dı 98 / 91
-mak 98 / 91
-mas 98 / 91
-ur (ısrur) 98 / 91, 429 / 335
ısırgan çok ısıran 89 / 80
ısırt- ısırtmak
-mak 629 / 524
-tı 629 / 524
-ur 629 / 524
ısrık ısırılmış olan 62 / 49, 62 / 49
ısrık nazara ve cin çarpmasına uğramış çocukları tedavi ederken kullanılan bir söz 62 / 48
ısrıl- ısırılmak
-dı 129 / 114
-mak 129 / 114
-ur 129 / 114
ısrım sıkıntılı ve kaşları çatık olan 66 / 52
ısrın- dişlerini sıkmak
-dı 131 / 115
-mak 131 / 115
-ur 131 / 115
ısrış- birbirini ısırmak, ısırmakta yardımlaşmak veya yarışmak
-mak 124 / 109

-masa 92 / 85
-tı 124 / 109
-ur 124 / 109, 145 / 126

īş ~ ış iş, amel 32 / 19, 35 / 22, 39 / 25, 44 / 30, 44 / 31, 45 / 31, 78 / 66, 84 / 76, 85 / 76, 104 / 95, 116 / 104, 128 / 113, 136 / 119, 150 / 130, 175 / 150, 189 / 161, 225 / 195, 230 / 200, 231 / 201, 236 / 205, 237 / 205, 247 / 217, 260 / 227, 277, 241, 286 / 245, 315 / 259, 323 / 263, 331 / 268, 332 / 269, 339 / 273, 352 / 282, 354 / 283, 362 / 288, 368 / 291, 375, 295, 380 / 298, 381 / 300, 385 / 302, 388 / 304, 398 / 309, 407 / 317, 429 / 335, 434 / 339, 450 / 353, 456 / 359, 458 / 361, 459 / 363, 462 / 366, 465 / 369, 476 / 381, 477 / 382, 503 / 404, 507 / 407, 530 / 430, 530 / 431, 563 / 464, 565 / 466, 567 / 467, 572 / 471, 616 / 511, 625 / 521, 637 / 532 → *Iş*
-da 232 / 201, 402 / 313
-dın 269 / 236, 384 / 301, 391 / 306
-ı 161 / 140, 206 / 177, 262 / 229, 327 / 266, 349 / 280, 376 / 296, 380 / 299, 381 / 299, 485 / 388, 507 / 407
-ıg 82 / 72, 88 / 79, 89 / 80, 103 / 94, 104 / 95, 113 / 101, 122 / 108, 139 / 122, 158 / 137, 158 / 138, 260 / 227, 327 / 266, 356 / 284, 358 / 285, 370 / 292, 416 / 326, 420 / 329, 422 / 331, 434 / 339, 442 / 346, 480 / 384, 527 / 428, 540 / 441, 548 / 448, 557 / 460, 565 / 465, 572 / 471, 574 / 472, 580 / 477, 610 / 503, 617 / 512, 619 / 514, 636 / 532
-ım 38 / 25, 90 / 81, 95 / 88, 116 / 105
-ın 35 / 22, 93 / 87, 117 / 105, 118 / 106, 152 / 132, 155 / 134, 339 / 274, 420 / 329, 428 / 335, 430 / 336, 433 / 338, 436 / 340, 467 / 371, 548 / 448, 552 / 455, 618 / 513, 634 / 529
-ıŋ 35 / 22
-ıŋa 131 / 115
-ıŋnı 473 / 379
-ka 99 / 91, 102 / 94, 107 / 98, 109 / 99, 124 / 110, 128 / 113, 135 / 118, 139 / 121, 159 / 138, 215 / 185, 318 / 260, 324 / 264, 325 / 264, 342 / 276, 347 / 279, 358 / 285, 369 / 292, 385 / 302, 389 / 305, 390 / 305, 429 / 336, 432 / 337, 434 / 339, 441 / 345, 455 / 358, 467 / 371, / 382, 531 / 431, 533 / 433, 541 / 441, 585 / 479, 618 / 513, 619 / 514, 621 / 516
-laka 294 / 248
-larka 294 / 247
-ta 103 / 94, 105 / 96, 111 / 100, 125 / 111, 132 / 116, 138 / 121, 185 / 158, 197 / 169, 307 / 253, 340 / 274, 340 / 275, 363 / 289, 386 / 303, 421 / 330, 431 / 337, 540 / 441
-tan 331 / 268
-tın 331 / 269, 340 / 274, 355 / 283, 387 / 304, 402 / 312, 477 / 382, 479 / 383, 616 / 511

ış kandilin isi ve duvar vb.. üzerindeki kurum 30 / 17
ış bol- islenmek
-dı 30 / 17
īşçı işçi 236 / 205
ışgun ışkın, ravent, karabuğdaygillerden otsu bir bitki (*Rheum ribes*) 13 / 7, 67 / 53
īş küdüg iş güç 197 / 168
ışla- iş yapmak
-ma 503 / 404
-r 260 / 227
īşlan- kendini iş yapar göstermek
-dı 151 / 131
(-mak) 151 / 131
(-ur) 151 / 131
īşlan- ~ ışlan- duman yapışmak, islenmek, kararmak

-dı 151 / 131
-mak 151 / 131
-ur 151 / 131, 305 / 252
īşlıg işi olan 243 / 211
īşlıg küḍüglüg iş güç sahibi olan 254 / 223
ıt köpek, it 29 / 16, 89 / 80, 92 / 86, 98 / 91, 149 / 130, 155 / 134, 169 / 146, 174 / 149, 183 / 156, 184 / 157, 188 / 161, 197 / 169, 256 / 224, 267 / 235, 269 / 236, 271 / 238, 306 / 252, 311 / 256, 377 / 297, 411 / 323, 415 / 325, 418 / 328, 454 / 356, 474 / 379, 475 / 380, 539 / 440, 547 / 447, 557 / 459, 559 / 461, 571 / 470, 586 / 480, 599 / 490, 619 / 515
-ıg 89 / 80, 121 / 108, 267 / 234, 573 / 471, 575 / 473, 621 / 517
-ım 276 / 240
-ımnı 355 / 283
-ın 89 / 80, 418 / 328
-ka 70 / 57, 183 / 156, 630 / 525
-laka 243 / 211
ıtla- köpek yerine koymak
-dı 145 / 126
-mak 145 / 126
-r 145 / 126
ıtlıg köpeği olan, köpekli 61 / 48
Iwa Oğuz boylarının dördüncüsü (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27, 57 / 43 → *Awa, Yawa, Ava, Yava*
ıwık çöl ve sahralarda yaşayan dişi ceylan (*Gazella dorcas*) 46 / 32, 126 / 111, 136 / 119
ıwrık ibrik 62 / 49, 63 / 49, 500 / 401
ıyın- ıkınmak, kendini zorlamak
-dı 138 / 121
-mak 138 / 121
-ur 138 / 121

İ

İ *ū* gibi inkâr kelimesi 32 / 18
iç iç 30 / 16, 158 / 137, 163 / 142
-inde 371 / 293
-tin 58 / 44, 120 / 107
iç- içmek
-di 92 / 86
-elim 83 / 73, 266 / 234
-er 92 / 86
-gey men 246 / 216
-ip 83 / 73
-mek 92 / 86
-ti 35 / 22
-tim 29 / 15
içegü kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım 81 / 69
iç et ciğere yapışık olan ince et 30 / 16
içger- içeriye sokmak
-di 120 / 107
-mek 120 / 107
-ür 120 / 107
içger- gizlice şikâyet etmek
-di 120 / 107
(-mek) 120 / 107
(-ür) 120 / 107
içi erkeğin kendisinden büyük erkek kardeşi 56 / 42, 447 / 351
içik- teslim olmak
-er 105 / 96
-mek 105 / 96
-ti 105 / 96, 327 / 266
içil- içilmek
-di 106 / 96
-mek 106 / 96
-ür 106 / 96
için kendi aralarında, içten 50 / 36, 122 / 108, 128 / 113
içise- içmek istemek
-di 14 / 8, 141 / 123
-mek 141 / 123
-r 141 / 123
içiş- içmekte yarışmak veya yardımlaşmak
-di 100 / 92
-mek 100 / 92
-ür 100 / 92
içiş- (nesne) tek bir yerine değil her tarafına içmek
-di 100 / 92
içkin düşmanlardan gelip teslim olan ve emniyet altına alınan 67 / 53
iç kur iç kuşak, uçkur 30 / 16, 163 / 142
içkü içilen şeyler 77/ 64
içle- (elbiseye) astar yapmak
-di 145 / 126
-mek 145 / 126

-r 145 / 126
içlen- içi dolmak, içi dolup yenir hâle gelmek
-di 133 / 116
-mek 133 / 116
-ür 133 / 116
içlik eyerin altına konan örtü 64 / 50, 65 / 51
içmek kuzu derisinden kürk 64 / 50
içmeklen- kuzu kürkü giymek; kuzu sahibi olmak
-di 158 / 137
-mek 158 / 137
-ür 158 / 137
içre içeri, içeride, içeriye 119 / 106, 185 / 158, 198 / 170, 310 / 256, 391 / 306, 549 / 448, 554 / 456, 592 / 485, 636 / 532
içrüş- içirmede yardımcı olmak veya yarışmak
-di 123 / 109
-mek 123 / 109
-ür 123 / 109
iç söz sır, içte saklı söz 30 / 16
içtür- içirmek için başkasına emir vermek, içirmek
-di 116 / 105, 353 / 282
-mek 116 / 105
-ür 116 / 105
içük samur, sincap vb.. hayvanlardan elde edilen kürk 46 / 32
içükle- (elbiseye) kürk yapıştırmak
-di 154 / 134
-mek 154 / 134
-r 154 / 134
içür- içirmek
-di 98 / 91, 116 / 105, 353 / 282
-düm 35 / 22
-mek 98 / 91
-ür (içrür) 98 / 91
içürgen sürekli içiren, içirmeyi âdet hâline getiren 89 / 80
içürmes (su vb..) içirmeyen (kişi)
-ke 117 / 105
İḍi Allahu Taâlâ 56 / 42
-m 161 / 140
-miz 56 / 42
-mni 387 / 304
iḍi sahip, efendi 56 / 42, 166 / 143
-m 56 / 42
-si 207 / 177
iḍiş kadeh, kap 42 / 29, 500 / 401, 548 / 447
-in 471 / 376
iḍrig kalın ve pürtüklü nesne 64 / 50
İg iğ 55 / 41 → *İk*
İg hastalık 35 / 22, 150 / 130, 220 / 190, 457 / 360, 544 / 445
-din 567 / 467
-ler 566 / 467
igçil çok hastalanan adam 469 / 373
igdil- yetiştirilmek
-di 129 / 113

-mek 129 / 113
-ür 129 / 113
İgdir Oğuz boylarının on dördüncüsü (*baţn, qabi:le*) 40 / 27
igdük süt ve yoğurttan yapılan, peynire benzer bir yiyecek 65 / 51
ige- (diş) gıcırdatmak
-di 556 / 459
-mek 556 / 459
-r 556 / 459
ige- kafa tutmak, inatlaşmak
-di 556 / 459
-mek 556 / 459
-r 556 / 459
ige- bıçak vb.. bilemek
-di 556 / 459
(-mek) 556 / 459
(-r) 556 / 459
igeme telli bir çalgı aleti 81 / 70
igen- inatlaşmak, huysuzlaşmak
-di 109 / 98, 110 / 99
-mek 110 / 99
-ür 110 / 99
igen- (kısrak) hamile kalmak
-di 110 / 99
(-mek) 110 / 99
(-ür) 110 / 99
igen- bir yere sahip çıkmak
-ür 64 / 51
igeş- çarpışmak, birbirini ısırmak
-di 103 / 94
(-mek) 103 / 94
-ür 103 / 94, 409 / 320
igeş- törpülemede yardımcı olmak
-di 103 / 94
-mek 103 / 94
-ür 103 / 94
igeş- birbirine güvenmek
-diler 103 / 94
-mek 103 / 94
-ür 103 / 94
iget gerdek gecesinde gelinle beraber, ona hizmet maksadıyla gönderilen hizmetçi 37 / 24
igiḍ- ~ igit- yetiştirmek
-mek 114 / 103
-ti 114 / 103
-ür 114 / 103
igiş asi hayvan 73 / 60
igiş cevher eritildiği zaman çıkan pislik 73 / 60
igit nazardan ve cin çarpmasından korunmak için çocukların yüzüne sürülen bir ilaç 37 / 24
igit yalan 37 / 24
igit- → *igiḍ-*
igle- hasta olmak

-di 146 / 127
-dim 191 / 163
-mek 146 / 127
-r 146 / 127

iglel- hastalanmak
-di 150 / 130
-mek 150 / 130
-ür 150 / 130

iglen- doğum ağrısı tutmak, hastalanmak
-di 134 / 117

igleş- (toplu hâlde) hasta olmak
-di 127 / 112
-mek 127 / 112
-ür 127 / 112

iglet- hasta etmek
-mek 137 / 119
-ti 137 / 119
-ür 137 / 119

iglig hasta 52 / 38, 107 / 97, 140 / 122, 150 / 130, 438 / 342

ig tuga hastalık ve iç ağırlığı 544 / 445

ik iğ 35 / 22, 506 / 406 → *ig*

iki iki 36 / 23, 123 / 109, 392 / 307, 464 / 368, 553 / 455, 603 / 494, 611 / 503 → *ikki*

ikigü ikisi, her iki 289 / 246

ikinç ikinci 78/ 66, 79/ 67, 637 / 533

ikindi ikinci 82 / 72

ikindi ikindi namazı vakti 82 / 72

ikindi birbiri 126 / 111 → *bir ikindi, ekindi*

İki Ögüz Uç'taki bir şehir adı 41 / 28 → *İkki Ögüz*

ikirçgün tereddütlü, kararsız 625 / 521

ikirçgün bol- tereddütte kalmak
-dı 626 / 521

iki yüzlüg er iki yüzlü adam 464 / 368

iki yüzlüg közgü iki yüzlü ayna 464 / 368

ikki iki 78/ 66, 101 / 93, 103 / 94, 104 / 95, 124 / 109, 124 / 110, 125 / 110, 126 / 111, 133 / 116, 137 / 120, 138 / 121, 156 / 135, 159 / 138, 207 / 177, 258 / 226, 272 / 238, 313 / 257, 315 / 258, 317 / 260, 318 / 260, 319 / 261, 320 / 262, 321 / 262, 322 / 263, 323 / 263, 324 / 264, 325 / 264, 364 / 289, 368 / 291, 370 / 292, 370 / 293, 371 / 293, 372 / 294, 374 / 295, 375 / 296, 376 / 296, 376 / 297, 377 / 297, 378 / 297, 378 / 298, 395 / 308, 409 / 320, 474 / 379, 475 / 380, 486 / 389, 527 / 428, 530 / 431, 616 / 511, 617 / 513 → *iki*

İkki Ögüz Uç'taki bir şehir adı 552 / 453 → *İki Ögüz*

ikkiz ikiz 83 / 73

ikle- (yere) basmak → *yikle-*
-di 191 / 163, 579 / 476

iklet- (yere) bastırmak
-mek 137 / 119
-ti 137 / 119
-ür 137 / 119

iktü kesim için beslenen hayvan 70 / 56

iktüle- yem vermek
-di 159 / 138
-mek 159 / 138

-r 159 / 138

il ülke, eyalet 34 / 20, 36 / 23, 66 / 52, 94 / 87, 178 / 152, 268 / 236, 276 / 240, 385 / 302, 453 / 356, 496 / 398, 542 / 443

-in 117 / 105, 268 / 235, 549 / 448

-ni 279 / 242

il iki hakan arasındaki barış 36 / 23, 109 / 98

il avlu, açıklık 36 / 23

-din 495 / 397

il **at (at Türklerin kanadı olduğu için) 36 / 23**

il- (diken vb. takılıp) çekmek

-di 94 / 87

-er 94 / 87

-mek 94 / 88

il başı seyis 36 / 23

il bol- barış olmak

-dı 36 / 23

-galı 109 / 98

ildrük üzerlik (*Peganum harmala*) 449 / 353, 622 / 519 → *ilrük*

ilel Hakaniye lehçesinde hakan ve beylere cevap vermek üzere kullanılan "evet" anlamındaki söz 52 / 37

ilen- ayıplamak

-di 111 / 100

-mek 111 / 100

-ür 111 / 100

ilenç düşüncesinin yanlışlığı ortaya çıkan nasihatçıyı kınama, bir işte bozukluk çıkınca yapanı utandırma 79/ 67, 111 / 100, 637 / 533

iler- görünür gibi olmak, belirmek, hayal meyal görünmek

-di 99 / 92, 407 / 318

ilersük uçkur 87 / 78

ilert- gözüne bir şeyin hayalini düşürmek

-mek 629 / 525

-ti 629 / 525

-ür 629 / 525

ilet- götürmek

-ip (iltip) 398 / 310

-mek 115 / 103

-ti 115 / 103, 186 / 159

-ür 115 / 103

ilig el → *elig*

-i 346 / 278

ilik Oğuzcada ilik 49 / 34 → *yilik*

ili kapug anahtarsız açılan kapalı kapı 59 / 44

ilin- tuzağa takılmak, esir düşmek

-di 111 / 100

-mek 111 / 100

-ür 111 / 100

ilin- lanete uğramak

-me 410 / 320

iliş- ilişmek, temas etmek, takılmak

-di 103 / 94

-mek 103 / 94

-ür 103 / 94

iliş- (aygırlar) ısırışmak
-di 103 / 94
(-mek) 103 / 94
(-ür) 103 / 94
iliş- asmakta yarışmak
-di 104 / 95
-mek 104 / 95
-ür 104 / 95
ilk ilk, her şeyin evveli 33 / 20
il kişi kötü adam 36 / 23
il kuş akbaba (*Gypaetus barbatus*) 36 / 23, 167 / 144
ilrük üzerlik (*Peganum harmala*) 65 / 51 → *ildrük*
iltür- takılması için emretmek, taktırmak
-di 119 / 106
-mek 119 / 106
-ür 119 / 106
im işaret, parola 31 / 18
imdi Oğuzcada şimdi 75/ 62 → *emdi*
imik ılık 49 / 34
imle- göz kırpmak; selamlamak; elle göstermek → *yimle-*
-di 479 / 383, 579 / 477
-dim 146 / 127
-mek 146 / 127
-mes 54 / 39, 146 / 127
-r men 146 / 127
-yü 573 / 472
imlel- göz kırpma vb.. işaretlerle gösterilmek
-di 150 / 130
-mek 150 / 130
-ür 150 / 130
imleş- işaretleşmek
-di 127 / 112
-mek 127 / 112
-ür 127 / 112
imlet- işaret edilmesi için emir vermek, işaret ettirmek
-mek 137 / 119
-tim 137 / 119
-ür men 137 / 119
imrem cemaat, aşiret 56 / 42, 66 / 52
imtili (imliti ?) tedbir almadan ve aceleyle 82 / 72
in koyun pisliği 36 / 23 → *yin*
İn aslan, tilki ve diğer yırtıcıların barınağı 36 / 23 → *yin*
-ke 39 / 26
İn en 36 / 23
-i 36 / 23, 176 / 150
İn aşağı doğru meyilli olan, iniş 36 / 23, 446 / 350
in- inmek
-di 94 / 88, 471 / 376
-er 369 / 292
İnç ~ inç huzurlu ve sakin, rahat 50 / 35, 633 / 528
inçik- hissi gitmek, bayılmış gibi olmak, titreyip kasılmak
-er 128 / 113

-mek 128 / 113
-ti 128 / 113
İnç Kend bir yer adı 633 / 528
indür- indirmek
-di 119 / 107
ine- işaret koymak
-di 557 / 460
-mek 557 / 460
-r 557 / 460
inegü göbek çukurunun iç kısmında, kulunca benzer bir hastalığın adı 81 / 70
inet- işaret koydurtmak
-mek 115 / 104
-ti 115 / 104
-ür 115 / 104
ingek inek 68 / 54, 482 / 386
ingek Oğuzcada kaplumbağanın dişisi 68 / 54
ingek küçi kene otunun (*Ricinus communis*) meyvesi, inek susamı 495 / 397
ingen dişi deve 73 / 59, 147 / 128
ini erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi 59 / 45, 447 / 351
inil- inilmek
-di 333 / 270
iŋes sağına soluna yabancıymış gibi bakıp duran 60 / 45
iŋir alaca karanlık 59 / 45
iŋliç sarmısağa benzer bir dağ bitkisi 70 / 56
iprük yoğurtla sütün karıştırılmasıyla elde edilen ve içilen bir içecek 63 / 49
ir delik açma aleti 34 / 21
ir yer 34 / 21, 234 / 203 → *yir*
ir- yabanileşmek
-di 96 / 89
(-er) 96 / 89
(-mek) 96 / 89
ir- (duvar vb.. şeyleri) yarmak
-di 96 / 89
-er 96 / 89
-mek 96 / 89
irde- istemek → *irte-*
-dim 546 / 446
iri- çürümek
-di 555 / 458
-mek 555 / 458
-r 555 / 458
irig kalın ve pürtüklü nesne 47 / 33, 64 / 50
irig işlerinde nüfuz sahibi ve kararlı olan 47 / 33
irig uyuzun başı 48 / 33
İriglik hayvanın cinsî arzusu 87 / 78
irik eski 47 / 33
irik çürümüş, çürük 47 / 33
iril- (duvar vb.) çatlamak
-di 139 / 121
-mek 139 / 121
-ür 139 / 121
iril- (ay) eksilmeye başlamak

-di 139 / 121
(-mek) 139 / 121
(-ür) 139 / 121
irin dudak 51 / 36
-i 47 / 33
-i (irni) 475 / 380
irinç nimet içinde olma ve nimet içinde yaşama 79/ 67, 637 / 533
irinj nimet içinde yaşama 79/ 67, 637 / 533
iriŋ cerahat, irin 80 / 68, 470 / 376
irk dört yaşına girmiş koyun 33 / 20
irk- toplamak
-er 626 / 522
-mek 626 / 522
-ti 626 / 522
irkeklen- (su) dalgalanmak
-di 159 / 138
(-mek) 159 / 138
(-ür) 159 / 138
irkeklen- (deri) ürpermek
-di 159 / 138
-mek 159 / 138
-ür 159 / 138
irkeklen- erkeklik göstermek
-di 159 / 138
(-mek) 159 / 138
(-ür) 159 / 138
irkil- toplanmak
-di 130 / 114
-mek 130 / 114
-ür 130 / 114
irkin birinkinti 67 / 53
irkin günlerce süren (yağmur vb..) 67 / 53
irkin- biriktirmek, toplamak
-di 132 / 116
-mek 132 / 116
-ür 132 / 116
irkiş- toplamada yardım etmek veya yarışmak
-mek 125 / 111
-ti 125 / 111
-ür 83 / 74, 125 / 111, 163 / 142
irle yer 555 / 458
irpe- (tahta vb. şeyleri) kesmek
-di 139 / 122
-mek 139 / 122
-r 139 / 122
irpe- (işi) düzeltmek isterken bozmak
-di 139 / 122
(-mek) 139 / 122
(-r) 139 / 122
irpel- (tahta vb.) kesilmek
-di 128 / 113
-mek 128 / 113

-ür 128 / 113
irpel- (iş) düzeltilmek istenirken bozulmak
-di 128 / 113
irpet- (tahta vb. şeyleri) kestirtmek
-mek 134 / 117
-ti 134 / 117
-ür 134 / 117
irte → *erte*
irte- aramak, peşine düşmek → *irde-*
-di 128 / 113, 139 / 122
-dim 139 / 122
-lim 600 / 492
-mek 139 / 122
-r 139 / 122
irtel- aranmak, istenmek
-di 128 / 113
-mek 128 / 113
-ür 128 / 113
irteş araştırma ve isteme 61 / 47
irteş kavga; düşmanlık 203 / 173, 373 / 294, 625 / 520
irteş- araştırmak, tetkik etmek; istemek
-mek 122 / 108
-tiler 122 / 108
-ür 122 / 108
irteş kop- arama ve araştırma kızışmak
-dı 61 / 47
irtet- aratmak, istetmek
-mek 134 / 117
-ti 134 / 117
-ür 134 / 117
irük duvar ve benzeri şeylerdeki gedik 47 / 33
irwi hastaları tedavide kullanılan bir Hint ilacı 76/ 64
irwi sivri 76/ 64
isi- ısınmak, kızmak
-di 556 / 458
-mek 556 / 458
-r 556 / 458
isig sıcak 48 / 34, 618 / 513
İsig Köl Barsgan gölünün adı 502 / 403
isigle- sıcak havada gitmek
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
isiglen- yapmayı düşünmek, hazırlanmak
-di 149 / 129
-mek 149 / 129
-ür 149 / 129
isiglik sıcaklık 87 / 78
isiglik sevgi ve muhabbet 87 / 78
isin- ısınmak; sevmek
-di 109 / 99
-dim 109 / 99

-mek 110 / 99
-ür 110 / 99

isirgen- (vücutta) isilik çıkmak
-di 147 / 128
-mek 147 / 128
-ür 147 / 128

isiş- ısınmak, sıcaklık bütün kısımlara yayılmak
-di 102 / 93
-mek 102 / 93
-ür 102 / 93

isit- ateşlenmek; ısıtmak
-mek 113 / 102
-ti 113 / 102
-ür 113 / 102

isiz hırçın; kötü, çirkin 33 / 19, 194 / 166, 327 / 265 → *issiz, esiz*

isiz haşarı çocuk 73 / 60

isizlen- huysuzlaşmak
-di 148 / 129
-mek 148 / 129
-ür 148 / 129

isizlik kötülük 87 / 78 → *esizlik*
-in 314 / 258

iske- (yün, ot vb..) yolmak
-di 145 / 126
-mek 145 / 126
-r 145 / 126

isken- yolmak, yolunmak
-di 132 / 116
-mek 132 / 116
-ür 132 / 116

İspîcâb bir şehir adı 623 / 520

isre oradan aşağı olan, sonra, aşağı 75/ 63

issiz şirret, gaddar, cür'etkâr 83 / 73 → *isiz, esiz*

iste- aramak; istemek
-di 139 / 122
-mek 139 / 122
-r 139 / 122

istek talep; takip etme; bir şeyi araştırma 72 / 59

istek kop- istek kabarmak
-dı 72 / 59

istel- istenmek; aranmak
-di 129 / 113
-mek 129 / 113
-ür 129 / 113

istet- istetmek, çağırmak için yanına göndermek
-mek 134 / 117
-tim 134 / 117
-ür 134 / 117

İş eş, arkadaş 35 / 22
-im 579 / 476
-in 35 / 22

İş iş, amel → *īş*

-ke 79/ 67, 423 / 331
işen- güvenmek, itimat etmek
-di 110 / 99
-mek 110 / 99
-ür 110 / 99
işil- maharet kazanmak
-di 107 / 98
-mek 107 / 98
-ür 107 / 98
işit- işitmek, dinlemek
-ø 215 / 185
-ür (iştür) 189 / 162
işküm karavana şeklinde, hükümdarların önüne konan büyük ve ayaksız sofra 66 / 52
işle- çalışmak
-di 146 / 127
-mek 146 / 127
-r 146 / 127
işlel- iş yapılmak
-di 150 / 130
-mek 150 / 130
-ür 150 / 130
işler kadın 52 / 37, 64 / 51, 73 / 59, 158 / 137, 166 / 143, 240 / 208, 342 / 276, 352 / 281, 452 / 355, 469 / 375, 534 / 435 → *eşler, eşiler*
işleş- iş yapmada yardımlaşmak veya yarışmak
-mek 126 / 111
-ti 126 / 111
-ür 126 / 111
işlet- iş yaptırmak, çalıştırmak
-mek 136 / 119
-ti 136 / 119
-ü 136 / 118
-ür 136 / 119
işlig kendisine tâbi cini olan 35 / 22
iştonlan- don giymek, elbise giymek
-dı 158 / 137
-mak 158 / 137
-ur 158 / 137
it- düşürünceye kadar itmek
-er 95 / 88, 503 / 403
-mek 95 / 88
-ti 95 / 88
it- ~ ït- düzeltmek; yapmak, etmek; kurmak
-er 95 / 88, 555 / 458
-mek 95 / 88
-ti 95 / 88, 229 / 199, 230 / 199, 244 / 212, 277 / 241
it- ~ ït- Oğuzcada kılmak, namaz kılmak
-er 95 / 88
-mek 95 / 88
-ti 95 / 88, 277 / 241
itegü değirmen taşına bağlı bulunan ve unun ince veya kalın öğütülmesine göre taşın inip kalkmasını sağlayan tahta parçası 81 / 69
itiç ceviz oyunundaki çukur 38 / 25

itiçlik ceviz oynamak için çukurun kazıldığı yer 87 / 78
itil- ~ İtil- düzelmek
-di 38 / 25, 337 / 272
-ge (met) 371 / 293
itil- itilmek
-di 106 / 96
(-mek) 106 / 96
(-ür) 106 / 96
itil- gelişip serpilmek ve kendi başına bırakılmak
-di 106 / 96
-mek 106 / 96
-ür 106 / 96
itilgen bezelerin sebep olduğu bir at hastalığı 90 / 81
itilgen sapılgan işlere girip çıkan 90 / 81
itin- hazırlanmak
-ø 54 / 39
itin- sürünmek, sürünür görünmek
-di 108 / 98, 337 / 272
-mek 108 / 98
-ür 108 / 98
itinçü itilen (şey) 79 / 67
itindi itilen (şey) 82 / 72
itise- (taş vb. şeyleri) yuvarlamak istemek
-di 141 / 123
-mek 141 / 123
-r 141 / 123
itiş iki kişi arasında elle savunma 42 / 29
itiş- itişmek
-di 100 / 92
-mek 100 / 92
-ür 100 / 92
itiş- birine bir şeyi müdafaa etmekte yardımcı olmak veya yarışmak
-di 100 / 92
-mek 100 / 92
-ür 100 / 92
itlin- (taş vb.) itilmek
-ø 133 / 116 (kızgınlık ânında, "kaybol!" anlamında kullanılır.)
-di 133 / 116
-mek 133 / 116
-ür 133 / 116
itlin- (çocuk) emeklemek
-di 133 / 116
-mek 133 / 116
-ür 133 / 116
itlin- düzelmek
-ür 145 / 126
itliş- (birlikte) itilmek
-di 126 / 111
-mek 126 / 111
-ür 126 / 111
itmek → *kara itmek*
İttür- düzeltilmek, tamir edilmek için emir vermek, düzelttirmek, tamir ettirmek

-di 116 / 105
-mek 116 / 105
-ür 116 / 105
İttür- büktürmek
-di 137 / 120
-mek 137 / 120
-ür 137 / 120
İvil- acele edilmek
-di 139 / 121
-mek 139 / 121
-ür 139 / 121
İw- acele etmek
-di 93 / 87, 525 / 426
-dim 93 / 87
-er 93 / 87, 525 / 426
-mek 93 / 87, 525 / 426
-meser 269 / 236
-se 455 / 358
İwek acele eden, aceleci, acelecilik 51 / 36, 64 / 51, 73 / 60, 195 / 167, 270 / 237, 274 / 239
İwet acele 455 / 358
İwise- acele etmek istemek
-di 141 / 124
-mek 141 / 124
-r 141 / 124
İwiş- ~ ewiş- (topluluk) acele etmek
-di 102 / 94
-mek 102 / 94
-ür 102 / 94
İysil- eksilmek
-di 139 / 121
-mek 139 / 121
-ür 139 / 121
İz derideki ve yerdeki uzunlamasına çizik, kazıntı 53 / 38
İzdeŋ balık tutmakta kullanılan bir nevi ağ 71 / 57
İzlik kesilen hayvanın derisinden yapılan Türk ayakkabısı 65 / 51

J

Jagıla- çağlamak → *çagıla-, şagıla-*
-dı 586 / 480

K

-ka *ilâ* (*-A*) anlamında bir ek (yönelme hâli eki) 537 / 439
-ka *fî* (*-DA*, içinde) anlamında bir ek (bulunma hâli için kullanılan ek) 537 / 439
kā kap 205 / 175, 537 / 439 → *kā kaça*
ka- etrafını çevirmek
-dı 554 / 457
(-mak) 554 / 457
(-r) 554 / 457
ka- sandığa doldurmak → *kala-*
-dı 554 / 457
-mak 554 / 457
-r 554 / 457
kaba herhangi bir şeyin yükseği 540 / 441
kabak kabak (*Cucurbita*) 192 / 164
kabaklık kabak tarlası 251 / 221, 252 / 221
Kaban erkek adı 209 / 179
kabar- şişmek, kabarmak
-dı 305 / 252
-mak 305 / 252
-ur 305 / 252
kabargan vücutta kaşıntı ve ateş yapan bir sivilce 257 / 225
kabart- kabartmak, deride balonlar meydana getirmek
-mak 630 / 525
-tı 630 / 525
-ur 630 / 525
kabart- abartmak
-tı 630 / 525
kabartgan abartan (adam) 630 / 525
kabırçak tabut 250 / 220 ?
kaç kaç 161 / 140, 161 / 141, 240 / 208, 249 / 219
kaç- kaçmak, firar etmek
-ø 516 / 415
-ar 42 / 28, 106 / 97, 264 / 230, 265 / 234, 461 / 365, 523 / 423
-dı 9 / 5, 194 / 166, 265 / 234
-madıŋ 52 / 38
-mak 265 / 234
-sa 383 / 301, 431 / 337
-tı 83 / 73, 282 / 243, 312 / 257, 349 / 280, 379 / 298, 536 / 438
-tımız 237 / 206
kaça kap 550 / 450 → *kā kaça*
kaçaç bir Çin ipeklisi 408 / 319
kaçaç cariye 408 / 319
kaçaç kir 408 / 319
kaçaç bol- kirlenmek
-dı 408 / 319
kaçala- (bir şeyi) kaba koymak
-dı 586 / 480
-mak 586 / 480
-r 586 / 480
kaçan ne zaman; eğer, ne zaman ki 177 / 151, 203 / 173, 235 / 204, 303 / 251, 536 / 438

kaçar kaç defa, defalarca 554 / 456
kaçgın kaçan (adam) 15 / 8, 488 / 390
kaçıg kaçış, kaçma 194 / 166
kaçıl- kaçılmak
-dı 335 / 271
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
kaçın- kaçınmak, kaçar görünmek
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
kaçış kavim arasında kargaşa ve kaçışma 185 / 159
kaçış- kaçışmak, birbirinden kaçmak
-mak 314 / 258
-tı 314 / 258
-ur 314 / 258
kaçıt- kaçırtmak
-mak 416 / 326
-tı 416 / 326
-ur 416 / 326
kaçmış kaçmış olan, kaçan 124 / 110, 139 / 122
kaçrumsın- kaçırıyor (kovalar gibi) görünmek
-dı 397 / 309, 398 / 310
kaçruş- birlikte kaçmak; birbirini kovalamak
-dı 376 / 296, 379 / 298
-mak 376 / 296
-ur 376 / 296
kaçtur- kaçırmak
-dı 361 / 287
-mak 361 / 287
-ur 361 / 287
kaçur- kaçırmak
-ø 397 / 309, 398 / 310
-dı 312 / 257, 349 / 280, 379 / 298
-dug 350 / 280
-dum 35 / 22, 307 / 253
-mak 307 / 253, 349 / 280
-ur men 307 / 253
kaçurgan devamlı kovup kaçıran 257 / 225, 258 / 226
kaçurt- kaçırmaya yönlendirmek, kaçırtmak
-mak 630 / 525
-tı 630 / 525
-ur 630 / 525
kaçut kısa mızrak, harbe 9 / 5, 179 / 153
kaḍ insanı öldüren tipi 508 / 408
-ka 378 / 297, 508 / 408
kaḍ- tipiden ölmek
-ar 634 / 529
-mak 634 / 529
-tı 634 / 529
kaḍag kanal 362 / 287
kadaş ~ kaḍaş kardeş, kardeşlerden yakın olanlar; akraba 55 / 41, 203 / 173, 205 / 175, 320 / 261,

506 / 406, 515 / 413, 553 / 455, 611 / 503
-ın 471 / 377
-ıŋa 484 / 387, 553 / 455
-ka 320 / 261
-ları 185 / 159, 454 / 356
kaḍaşlık kardeşlik ve akrabalık 251 / 221
kaḍ bol- tipi kopmak
-dı 508 / 408
kaḍgu üzüntü, kaygı, gam, hüzün 66 / 52, 214 / 184, 244 / 212, 573 / 472, 607 / 499
-ka 579 / 476
kaḍgulan- kaygılanmak
-dı 533 / 433
-mak 533 / 433
-ur 533 / 433
kaḍgur- kaygılanmak, üzülmek → *kaygur-*
-a 363 / 288
-ar 363 / 288
-dum 363 / 288
-mak 363 / 288
kaḍıg sağlamlaştırılmış dikiş 188 / 161
kaḍık tahtanın oyulmuşu 192 / 164
kadıl- (elbise) teyellenmek
-dı 335 / 271
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
kaḍın kayın, sıhri akrabalık 27 / 12, 203 / 173, 264 / 230, 323 / 263, 553 / 455
kaḍın kayın ağacı 179 / 153, 502 / 402 → *kaḍıŋ*
kaḍın kaḍnagun kayınlar ve güveyiler 264 / 230
kaḍıŋ kayın ağacı (*Fagus orientalis*) 27 / 12, 510 / 409, 605 / 497 → → *kaḍın*
kadır zor, şiddetli, çetin 183 / 156
kadır zorla iş gördüren sert (hakan) 183 / 156
kaḍır- (boyun) burmak
-ar 307 / 253
-dı 307 / 253, 349 / 280
-dım 186 / 159
-mak 307 / 253
kadır- geri çevirmek
-dı 83 / 74
-ma 253 / 222
kaḍırgan (boynu) devamlı buran 258 / 226, 306 / 253
Kadır Xān Karahanlı hükümdarlarının unvanlarından 183 / 156
kadır kış zemheri, şiddetli soğuk 183 / 156, 294 / 248
kaḍırlan- (kendini) huyu sertleşmiş gibi göstermek → *kadran-*
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
kaḍırt- (boyun) burmak
-mak 630 / 525
-tı 630 / 525
-ur 630 / 525
kadır yir çetin yer, dağda kar ve soğuğu çok olan yer 183 / 156
kaḍış kesilen hayvanların derisinden dilinerek yapılan kayış 185 / 159, 249 / 219, 448

/ 352, 587 / 481

kadış- dikmede yardımcı olmak veya yarışmak
-dı 315 / 258
-mak 315 / 258

kaḍışla- kayış yapmak
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484

kadıt- (yöneldiği yönden) geri dönmek
-ar 416 / 326
-mak 416 / 326
-tı 416 / 326

kadıt- soğuktan ölüp katılaşmak
(-ar) 416 / 326
(-mak) 416 / 326
-tı 416 / 327

kadıt- teyellenmesi için emir vermek, teyelletmek
-mak 416 / 327
-tı 416 / 327
-ur 416 / 327

kaḍıtgan hiç kimseye boyun eğmeyen, dik başlı 256 / 224

kaḍız ağaç kabuğu 184 / 157

kaḍızgak çalışmaktan dolayı elde peyda olan kabarcık 251 / 220

kaḍızlan- (ağaç) kabuklanmak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311

kaḍnagun → *kaḍın kaḍnagun*

kadrak dağın katları ve kıvrımları, yamaç ve kenarları 161 / 140, 237 / 206 → *kat kadrak*

kadraklan- (dağın) girinti çıkıntıları çoğalmak
-dı 404 / 314
-mak 404 / 314
-ur 404 / 314

kadran- (kendini) huyu sertleşmiş gibi göstermek → *kaḍırlan-*
-dı 400 / 311

kaḍran- ~ kadran- kızmak, huyu ve davranışı sertleşmek
-dı 390 / 306
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306

kaḍrıl- (boyun) burulmak; (boyun) burmak
-dı 383 / 301
-mak 383 / 301
-ur 383 / 301

kaḍrış- (birbirlerine) karşılık vermek
-dı 376 / 296

kaḍrış- (boyun) burma vb.. şeylerde yarışmak; karşılıklı (boyun) burmak
-dı 376 / 296
-ıp 376 / 296

kaḍu- teyellemek
-dı 558 / 461
-mak 558 / 461
-r 558 / 461

kāfgar Behremân ipeği 633 / 528
kaftan kaftan 219 / 188, 489 / 391, 570 / 469
-ıg 575 / 473
kagıl taze söğüt dalları 206 / 176
kag kug kazın çıkardığı ses 499 / 400 → *kak kuk*
kagrul- kavrulmak → *kawrul-*
-ur 339 / 274
kagruş- kavurmada yardım etmek → *kawruş-*
-dı 376 / 296
-mak 376 / 296
-ur 376 / 296
kāgun kavun (*Cucum*) 12 / 6, 56 / 43, 97 / 90, 115 / 103, 137 / 120, 138 / 121, 199 / 170, 207 / 177, 411 / 321, 488 / 390, 499 / 401, 528 / 429 → *kiḍizgek kāgun*
-ug 507 / 407, 632 / 527
kāgunlan- kavun sahibi olmak
-dı 535 / 435
-mak 535 / 435
-ur 535 / 435
kagunlug kavun sahibi olan 249 / 219
kagunluk kavunluk 252 / 221
kāgunsa- kavun istemek
-dı 143 / 124
kagur- kavurmak → *kawur-*
-dı 310 / 255
-mak 310 / 255
-ur 310 / 255
kagurmaç kavrulmuş buğday 247 / 217 → *kawurmaç*
kagut akdarıdan yapılan yemeğin adı 204 / 174, 516 / 415 → *kavut*
kak kayısı, erik, şeftali gibi meyvelerin yarısı 407 / 318, 512 / 411 → *kak kuk*
kak kurutulmuş herhangi bir şey 407 / 318
kak çukurdaki su birikintisi 407 / 318, 512 / 411 → *kak suw*
-lar 99 / 92, 407 / 318
kak- dövmek, hafifçe vurmak, kakmak
-a 49 / 34
-ar 63 / 50, 412 / 324
-kıl 441 / 344
-mak 412 / 324
-tı 412 / 324
kakaç kir, pislik 180 / 154, 408 / 319
kā kaça kap kacak 537 / 439, 550 / 450 → *kā, kaça*
kakaç bol- kirlenmek
-dı 180 / 154
kak et kurutulmuş et 407 / 318
kakı- kızmak, öfkelenmek
-dı 563 / 463
-mak 563 / 463
-r 563 / 463
-yur 563 / 463
kakıg öfke, kızma 189 / 161
-ında 189 / 161
kakıl- kakılmak, hafifçe vurulmak
-dı 336 / 271

-mak 336 / 271
-ur 336 / 271
kakılgan sokulgan horlanan, itilip kakılan, aşağılanan 259 / 227, 262 / 228
kakıl- sokul- küçük düşürülmek için itilip kakılmak
-dı 336 / 271
kakış- → *başra kakış-*
kakış- karşılıklı kızmak
-dı 321 / 262
(-mak) 321 / 262
(-ur) 321 / 262
kakıt- kızdırmak, rahatsız etmek
-mak 420 / 329
-tı 420 / 329
-ur 420 / 329
kakıtgan devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, kızdıran 256 / 225
kak kuk yarma, kurutulmuş meyve 500 / 401 → *kak*
kak kuk kazın çıkardığı ses 500 / 401 → *kag kug*
kaklan- (et vb..) kurumak
-dı 392 / 307
(-mak) 392 / 307
(-ur) 392 / 307
kaklan- (su vb..) birikmek, çukurlarda gölcükler oluşmak
-dı 392 / 307
-mak 392 / 307
-ur 392 / 307
kaklat- kurutturmak
-mak 437 / 341
-tı 437 / 341
-ur 437 / 341
kakraş- (herhangi bir sıvı) azalmak, (su) çekilmek; (vücuttaki şiş) inmek
-dı 376 / 296
-mak 376 / 296
-ur 376 / 296
kakrat- (davul) çaldırmak → *kakratgu kakrat-*
-mak 431 / 337
-tı 431 / 337
-ur 431 / 337
kakratgu davul 431 / 337
kakratgu kakrat- davul çaldırmak → *kakrat-*
-tı 431 / 337
kaksı- kurumak, kuruyacak gibi olmak
-dı 569 / 469
-mak 569 / 469
-r 569 / 469
kak suw çukurdaki su birikintisi 407 / 318, 512 / 411 → *kak*
kaktur- (şaplak vb.) vurdurmak
-dı 362 / 288
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
kakurgan yağla yoğrulan, fırın veya tandırda pişirilen bir ekmek 258 / 226
kal- ~ kāl- kalmak; terk edilmek, bırakılmak
-ø 513 / 411, 624 / 520

-dı 33 / 19, 55 / 40, 62 / 49, 189 / 161, 193 / 165, 276 / 240, 617 / 513
-dım 573 / 472, 579 / 476
-ıp 117 / 105, 182 / 155, 558 / 460
-ır 46 / 32, 186 / 159, 206 / 177, 277 / 241, 465 / 369, 542 / 443, 605 / 496, 612 / 505
-madı 609 / 502
-mak 277 / 241
-mas 34 / 21, 68 / 54, 206 / 176, 276 / 240, 457 / 361, 542 / 443
-sa 149 / 129
-sun 391 / 306
kala- sandığa doldurmak → *ka-*
-dı 554 / 457
Kalalduruk erkek adı 264 / 230
kalat- (elbise vb..) sardırmak; kutuya koymak
-mak 421 / 330
-tı 421 / 330
-ur 421 / 330
kalbuz lokma, sokum 230 / 200
kalbuzla- bir lokma ısırmak, lokma lokma yemek
-dı 230 / 200, 598 / 488
-mak 598 / 488
-r 598 / 488
kaldra- (elbise vb..) hışırdamak
-dı 636 / 532
-mak 636 / 532
-r 636 / 532
kaldruga hışırtılı (elbise, kâğıt vb..) 635 / 530
kaldurga hışırtılı (elbise, kâğıt vb..) 635 / 530
kalı eğer, ise; nasıl; **-IncA** 54 / 39, 59 / 44, 112 / 101, 140 / 123, 214 / 184, 383 / 301, 455 / 358, 503 / 403, 514 / 412, 548 / 448, 550 / 450, 564 / 464, 570 / 470
kalı- (at vb..) zıplamak, taşkınlık yapmak
-dı 564 / 464
-mak 564 / 464
-r 564 / 464
Kalıç ~ Kıluç ~ Kuluç (?) erkek adı 180 / 154
kalık hava, gök 178 / 152, 192 / 165, 464 / 368
kalıma çardak, oda 521 / 421
kalın sayıca çok, kalabalık 85 / 77, 186 / 159, 203 / 174, 214 / 184, 244 / 212, 540 / 441
kalın her şeyin kalını ve serti 203 / 174
kalıŋ kalın (*mihr*) 606 / 498, 607 / 498
kalıŋula- (insan için) yüzmek
-dı 621 / 517
-mak 622 / 517
-r 622 / 517
kalış- (at, aygır vb..) zıplaşmak
-dı 323 / 263
-mak 323 / 263
-ur 323 / 263
kalış- arkada kalmak için yarışmak
-dı 323 / 263
-mak 323 / 263
-ur 323 / 263
kalıtgan devamlı (atı) zıplatan 257 / 225

kalîde Oğuz lehçesinde boyunluk 217 / 187
kalkan kalkan 221 / 191, 441 / 344, 479 / 383, 542 / 443, 612 / 506
kalkaŋ kalkan 612 / 506
kalmış terkedilen 543 / 443
kalnat- ~ kalnaḍ- kalınlaşmak
-mak 438 / 342
-tı 438 / 342
-ur 438 / 342
kalnu- kalınlaşmak; katılaşmak
-dı 576 / 474
-mak 576 / 474
-r 576 / 474
kalŋu suyun üzerinde batmadan durma 610 / 502
kalŋuk baştaki kepek 611 / 504
kalŋuk kürk ve deri gibi şeylerde, yapışkan bir şey yüzünden meydana gelen büzülme 611 / 504
kalŋula- su üstünde batmadan durmak
-dı 610 / 502
kaltuk yaban öküzü boynuzu 239 / 207
kaltur- (yarışta) arkada bırakmak, geçmek
-dı 362 / 288
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
kalwa temreni bulunmayan, temren yerine ucu sivriltilmiş olan ok 214 / 185, 263 / 229
kam kâhin 144 / 125, 513 / 412, 635 / 531
-lar 125 / 110
kam- acımasızca dövmek
-a 611 / 503
-ar 277 / 241
-dı 277 / 241
-mak 277 / 241
kama- (diş; göz) kamaşmak
-dı 564 / 464
-mak 564 / 464
-r 171 / 147, 421 / 330, 564 / 464
kamaş- (diş; göz) kamaşmak
-dı 324 / 264
-mak 324 / 264
-tı 323 / 263
-ur 324 / 264
kamat- (diş; göz) kamaştırmak
-mak 421 / 330
-tı 421 / 330
-ur 421 / 330
kamatgan göz kamaştıran; güneş 257 / 225
kamçı kamçı 210 / 181
kamçı at, sığır ve devenin erkeklik organı 210 / 181
-sı 210 / 181
kamçıgu dudaklarda ve parmaklar arasında zonklama, kaşınma ve ateşle beliren sivilce 246 / 215
kamçıla- kamçılamak
-dı 598 / 489

-mak 598 / 489
-r 598 / 489
kamdu dört arşın uzunluğunda, bir karış genişliğinde kumaş parçası 211 / 181
kamgak hasır otu (*Typha*) 239 / 207
kamgı çarpık ağızlı kimse 214 / 184
kamgı eğri ve bükülmüş şeyler 214 / 184
kamgır- eğri büğrü olmaya yüz tutmak; neredeyse çarpılıp felç olmak
-ar 363 / 289
-dı 363 / 289
-mak 363 / 289
kamıç kepçe 38 / 25, 181 / 154, 306 / 253
kamıçak iribaş (kurbağa kurtçuğu) 245 / 213
kamıçla- kepçeyle almak
-dı 589 / 483
-mak 589 / 483
-r 589 / 483
kamış kamış (*Phragmites australis*); kamışlık 185 / 159, 529 / 430
-ka 614 / 509
kamışlan- kamışlı olmak, kamışlanmak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
kamışlıg kamışlı 248 / 218
Kamlançu İkki Ögüz yakınlarında bir küçük şehrin adı 552 / 453
kamtur- (birini) ölesiye ve sesi kısılasıya dövdürmek
-dı 362 / 288
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
kamug hepsi, her, bütün 34 / 20, 64 / 50, 99 / 92, 101 / 93, 102 / 94, 104 / 95, 124 / 110, 125 / 110, 126 / 111, 127 / 112, 140 / 122, 181 / 154, 189 / 161, 272 / 238, 289 / 246, 314 / 258, 317 / 260, 319 / 261, 321 / 262, 324 / 264, 332 / 269, 369 / 291, 369 / 292, 370 / 292, 371 / 293, 372 / 294, 373 / 294, 373 / 294, 373 / 295, 374 / 295, 375 / 295, 375 / 296, 376 / 296, 378 / 297, 388 / 304, 404 / 314, 407 / 318, 438 / 342, 446 / 350, 472 / 378, 476 / 380, 481 / 385, 486 / 389, 487 / 390, 500 / 401, 519 / 418, 530 / 430, 530 / 431, 569 / 469, 616 / 511
-ka 563 / 464
kamul- yan yatmak
-dı 336 / 272
-mak 336 / 272
-ur (kamlur) 336 / 272
kān ~ kan kan 58 / 44, 139 / 122, 326 / 265, 352 / 281, 398 / 310, 472 / 378, 474 / 379, 477 / 381, 477 / 382, 514 / 412, 514 / 412, 624 / 520
-ı 105 / 96, 332 / 269, 360 / 287, 467 / 371, 586 / 480
-ıg 189 / 161, 359 / 286, 472 / 378, 514 / 412
-ın 600 / 492
-ıŋ 249 / 219
-ıŋa 563 / 464, 626 / 522
-ka 530 / 431
kan- (suya) kanmak, doymak
-ar 526 / 427, 559 / 461
-dı 189 / 161, 526 / 427, 559 / 461
-mak 526 / 427, 559 / 461

kana- ~ kāna- kanamak → *kānı-*
-dı 426 / 333, 564 / 465
-mak 564 / 465
-r 559 / 461, 564 / 465
kana- kan almak
-dı 559 / 461, 564 / 465
-mak 559 / 461, 564 / 465
-r 559 / 461, 564 / 465
kanagu neşter 225 / 194
kanak sütün üzerindeki kaymak 193 / 165
kanat kanat 180 / 153
-ın (vd.) 29 / 15
-ın (bd.) 265 / 233, 358 / 285
kanat- kanatmak
-ø 426 / 333
-mak 422 / 330
-tı 422 / 330, 426 / 333
-ur 422 / 330
kanatgan devamlı burun kanatan bir ilaç 257 / 225
kanatlan- kanadı çıkmak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
kanatlan- çok hızlı koşan bir binek hayvanına binip âdeta uçmak
-dı 400 / 311
(-mak) 400 / 311
(-ur) 400 / 311
kan barın- âdet kanı boşanmak
-dı 338 / 273
kança nereye 50 / 35, 119 / 106, 178 / 152, 461 / 365
kançık dişi köpek; kadına sövmek için kullanılan bir söz 103 / 94, 239 / 207
kançuk nasıl 106 / 97
kanda yer için kullanılan soru kelimesi, nerede 35 / 21-22, 38 / 25, 211 / 181, 473 / 379, 520 / 420, 541 / 442 → *kayda*
kandır soyulduktan sonra etin, tabaklanmaya uygun derisinin adı 230 / 199
kandur- (suya) kandırmak, doyurmak → *kantur-*
-dı 362 / 288
kanı nerede, hani 35 / 21-22, 549 / 449, 550 / 450
kānı- kanamak → *kana-*
-dı 565 / 465
-mak 565 / 465
-r 565 / 465
kanıg insandaki iyilik ve cömertlik hasleti 189 / 161
kanıtgan her zaman mutlu eden 257 / 225
kanlıg ~ kānlıg kanlı, kanı olan; yağlı kanlı 47 / 33, 462 / 367
kantur- (suya) kandırmak, doyurmak
-dı 362 / 288
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
kanu Argularda, hangi 26 / 12, 549 / 449 → *kayu, xayu*
kaŋ kazın çıkardığı ses 601 / 493
kaŋdaş babaları bir olan 611 / 503

kanlı üzerinde yük taşınan araba 609 / 502
Kanlı Kıpçaklardan büyük bir adamın adı 609 / 502
kanrık damak; gaga 611 / 504
kanşık üvey 611 / 504
kanşık ata üvey baba 611 / 504
kanşık ogul evlatlık 611 / 504
kāp kap; tulum; çuval, torba 107 / 97, 332 / 269, 349 / 280, 351 / 281, 375 / 296, 381 / 299, 477 / 381, 507 / 407, 508 / 407
-ı (kābı) 329 / 267, 332 / 269
-ka 271 / 237, 272 / 238, 309 / 255
-tın 361 / 287
kāp karındaki bebeği kaplayan zar 508 / 407
-ka 138 / 120, 353 / 282
kāp (bir kapta doğmuşlar gibi) insanların birbirine yakın olması 508 / 407
kap- kapmak; çalmak
-ar 265 / 233, 458 / 362
-dı 265 / 233
(-mak) 265 / 233
-tı 325 / 264, 478 / 382
-up 314 / 258
kapak göz kapağı 192 / 164
-ı 192 / 164
kapak kızlık zarı 192 / 164
-ı 192 / 164
kapakla- bekâreti bozmak
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
kapaklıg kız bakire kız 248 / 218
kapga büyük kapı 214 / 184
kapgak sadak kapağı 237 / 206
kapgaklan- kapaklanmak
-dı 404 / 314
-mak 404 / 314
-ur 404 / 314
kapguçı (mal vb..) çalan 292 / 247
kapıl- (bir şey) çalınmak
-dı 328 / 267
(-mak) 328 / 267
(-ur) 328 / 267
kapıl- hapsedilmek
-dı 328 / 267
-mak 328 / 267
-ur 328 / 267
kapın- (mal vb.. şeyleri) çalar gibi görünmek
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
kapış yağmalama 185 / 158
kapış- ~ kapuş- (top) kapışmak
-dı 312 / 257, 325 / 264
-mak 312 / 257

-ur 312 / 257
kāplan- kap sahibi olmak
-dı 532 / 432
kāplıg ogul karındaki zarla beraber doğan ve mübarek sayılan çocuk 508 / 407
kapsa- (çevresini) sarmak
ø 627 / 522
-dı 88 / 79, 569 / 468
-mak 569 / 468
-r 569 / 468
kapsa- kapmak (çalmak) istemek
-dı 569 / 468
(-mak) 569 / 468
(-r) 569 / 468
kapsa- kaplamak
-dı 233 / 202
kaptur- çalmaya yönlendirmek, çaldırtmak
-dı 361 / 287
-mak 361 / 287
-ur 361 / 287
kapug kapı 36 / 23, 44 / 31, 59 / 44, 60 / 45, 86 / 77, 92 / 85, 100 / 92, 116 / 105, 133 / 116, 141 / 123, 170 / 146, 188 / 161, 240 / 208, 252 / 222, 269 / 236, 278 / 242, 322 / 263, 368 / 291, 419 / 329, 465 / 369, 469 / 375, 476 / 381, 479 / 383, 483 / 386, 518 / 417, 559 / 461, 562 / 463, 567 / 467, 589 / 482, 595 / 487, 597 / 488, 608 / 501
-da 259 / 226
-ın 548 / 448, 572 / 471
-ka 254 / 223, 335 / 271
-lar 126 / 111
kapug lli kapı açıklığı (?) 36 / 23
kapuglug kapılı, kapısı olan 248 / 218
kapulgan (kapı vb.. şeylerin arasına) devamlı sıkışan 259 / 226
Kapuş Argu'da bir yer adı 185 / 159
kapuş- → *kapış-*
kār kar 5 / 3, 102 / 94, 164 / 142, 318 / 260, 335 / 271, 363 / 288, 369 / 292, 372 / 294, 418 / 328, 437 / 341, 509 / 408, 536 / 438, 584 / 479
-da 194 / 166
-ıg 560 / 462, 586 / 480
kar- (su vb..) taşmak
-ar 525 / 426
-dı 525 / 426
-mak 525 / 426
kar- boğaz (sudan) tıkanmak, düğümlenmek
(-ar) 525 / 426
-dı 365 / 290, 524 / 426
(-mak) 525 / 426
kar- Oğuzlarda katmak, karmak → *kat- kar-*
-dı 217 / 187
kara siyah, kara 5 / 3, 42 / 28, 178 / 152, 348 / 279, 378 / 298, 478 / 382, 508 / 408, 525 / 426, 541 / 442, 542 / 443, 543 / 443, 601 / 493
kara karanlık 554 / 456
kara baş erkek veya dişi köle (anlamı: kara baş) 543 / 443
Kara Bölük Oğuz boylarının on ikincisi (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27
karaçı kapı kapı dolaşan dilenci 223 / 193

Karaçuk Oğuz şehirlerinden Fârab'ın adı 244 / 213
kara erük siyah erik (*Prunus domestica*) 47 / 33
karagu kör 224 / 193
karagu zaç, karaboya (sülfürik asit) 224 / 193
karagunı akşamları çocukların oynadıkları bir oyun 552 / 453
kara itmek una, et, yağ ve şeker karıştırılarak yapılan bir tür ekmek 543 / 444
karak göz, gözbebeği 192 / 164, 326 / 265, 456 / 360
karak gözün karası 192 / 164
karakan dağ ağaçlarından bir tür (*Caragana*) 225 / 195
kara karak gözün karası 192 / 164 → *karak*
Kara Kaş Ögüz Hotan şehrinin iki yanından akan iki ırmaktan ikincisi 511 / 410
Kara Kayas Kayas ülkesini oluşturan kalelerden üçüncüsü 520 / 419
karakla- Yağma lehçesinde yol kesip malı almak
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
karaklıg gözbebeği olan hayvan 248 / 218
karaksız gözbebeği olmayan 248 / 218
karaksız teg kör- gözbebeği yokmuş gibi (bilmiyormuş gibi) bakmak
-ür 248 / 218
kara kura kara kara (?) 543 / 444
kara kuş karakuş (*Gypaetus barbatus*) 542 / 443
kara kuş tavşancıl (*Hieraaetus fasciatus*) 166 / 144
kara kuş Oğuzcada deve tırnağının kenarları 167 / 144, 543 / 443
Kara Kuş Mizan Yıldızı (Terazi burcu) 166 / 144, 461 / 366
Kara Kuş Müşteri (Jüpiter) Yıldızı 167 / 144, 542 / 443
Kara Kuş Yultuz Müşteri (Jüpiter) Yıldızı 543 / 443
karala- (bir nesneyi) karalamak, siyahlaştırmak
-dı 586 / 480, 588 / 482
-mak 586 / 480
-r 586 / 480
karala- (köpek vb.) pislemek
-dı 586 / 480
karamuk buğday karamuğu (*Agrostemmagithago*) 244 / 213
kara muŋ kara bela 458 / 362
karaŋgu karanlık 613 / 507
karaŋku karanlık 540 / 441, 571 / 470
kara orun kabir; karanlık yer 543 / 443
-ka 543 / 443
kara ot boğan otu, kurtboğan (*Aconitum*) 543 / 443
karar- kararmak
-dı 307 / 253, 348 / 279
-mak 307 / 253
-ur 307 / 253
karart- karartmak
-mak 630 / 525
-tı 630 / 525
-ur 630 / 525
Kara Seŋir Barsgan yakınlarındaki bir yerin adı 543 / 444
kara yāg petrol 543 / 444
Kara Yagma bir Türk boyu (*ci:l*) 459 / 362
Kara Yalga Fergana ile Türk diyarı arasında sarp bir dağ geçidi 458 / 362

Kara Yıgaç bir uç bölgesi 72 / 58
karç kurç şenhıyar yerken çıkarılan ses 173 / 148
kardu zemheride suyun üzerinde yüzen fındık büyüklüğünde buz taneleri 211 / 181
-nı 211 / 181
karga karga 132 / 116, 214 / 184, 277 / 241
karga- lanetlemek, birinin kötülüklerini saymak
-dı 145 / 126, 571 / 470
-mak 571 / 470
-r 571 / 470
kargag lanet 410 / 320
-ıŋa 410 / 320
kargak tarmakı bir tür bitki 235 / 204
kargal- lanetlenmek
-dı 384 / 301
-mak 384 / 301
-ur 384 / 301
Kargalıg Tıraz yakınında bir hisarın adı 263 / 229
kargan- lanet etmek
-dı 391 / 306
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
kargaş- karşılıklı lanet etmek
-dı 376 / 296
-mak 376 / 296
-ur 376 / 296
kargat- lanetletmek
-mak 433 / 338
-tı 433 / 338
-ur 433 / 338
kargılaç kırlangıç (*Hirundo*) 263 / 229, 264 / 230, 523 / 423 → *karlıgaç*
kargış lanet ve lanetleme 140 / 123, 232 / 201
-ı 232 / 201
kargu ~ karguy dağın veya yüksek bir yerin üstüne minare şeklinde inşa edilen yapı 214 / 184, 551 / 452
karguy atmaca (*Accipiter nisus*) 195 / 167, 551 / 452
karı arış, kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısmı 543 / 444
karı yaşlı, herhangi bir şeyin yaşlısı; kesimlik hâle gelmiş hayvan 206 / 176, 279 / 242, 499 / 400, 543 / 444, 627 / 522
-sın 214 / 184
karı kumaşı ölçmek için kullanılan arşın 71 / 57, 543 / 444
karı- yaşlanmak
-dı 560 / 461
-mak 560 / 461
-mas 85 / 76
-r 560 / 461
-sa 560 / 461
karık- ~ (kārık- ?) (gözü) kamaşmak
-ar 326 / 265
-mak 326 / 265
-tı 326 / 265
karıl- karışmak
-dı 335 / 271

-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
karıla- yaşlılığa mensup kılmak, yaşlı saymak
-dı 586 / 480, 588 / 482
-mak 586 / 480
-r 586 / 480
karıla- ölçmek; arşınlamak
-dı 156 / 135, 586 / 480, 588 / 482
(-mak) 586 / 480
(-r) 586 / 480
karıla- uğuldayıp vınlayarak üflemek
-dı 586 / 480
-mak 586 / 480
-r 586 / 480
karılgan → *katılgan karılgan*
karımsın- boğazı tıkanır gibi görünmek
-dı 396 / 309
karın karın; mide 27 / 12, 95 / 88, 120 / 107, 163 / 141, 203 / 173, 205 / 175, 244 / 212, 256 / 225, 367 / 291, 432 / 338, 461 / 365, 552 / 455, 569 / 469, 633 / 529
-ka 543 / 443
-nı (karnı) 410 / 320, 571 / 470
-nın (karnın) 423 / 331
karın atmak işkembenin nişangâh olarak kullanıldığı bir ok oyunu 203 / 173
karınça karınca (*Formica*) 250 / 220, 251 / 220, 608 / 500
karındaş aynı karından olan iki çocuk, karın arkadaşı 205 / 175
karınla- karına vurmak
-dı 595 / 487
karınlıg karınlı, karnı olan 249 / 219, 250 / 219
karış karış 185 / 159, 445 / 347
karış- karşı karşıya gelmek, karşı durmak, ihtilafa düşmek, karşı çıkmak
-dı 317 / 259
-ıp (karşıp) 449 / 352
(-mak) 317 / 260
-mas 316 / 259
-tı 317 / 260
-tılar 317 / 260
-tım 185 / 158
-u (karşu) 564 / 464
(-ur) 317 / 260
karış- karşılaşmak
-mak 317 / 260
-tı 317 / 260
-ur 317 / 260
karış- (diş) kasılmak
(-mak) 317 / 260
-tı 317 / 259
(-ur) 317 / 260
karışla- karışlamak
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484
karıt Türkmenlere ait bir küfür 179 / 153

karıt- ihtiyarlatmak
-mak 417 / 328
-tı 417 / 328
-ur 417 / 328
karıtmış ihtiyarlatılmış olan
-ka 418 / 328
karızan çok yaşlanmış ihtiyar 225 / 195
kar kur karın guruldarken çıkan ses 163 / 141
kar kur et- karın guruldamak
-ti 163 / 141
karla- kar yağdırmak
-dı 575 / 473, 584 / 479
-mak 575 / 473
-p 233 / 202
-r 575 / 473
karlan- karlanmak
-dı 531 / 432
-mak 531 / 432
-ur 531 / 432
karlat- kar yağdırmak
-mak 437 / 341
-tı 437 / 341
-ur 437 / 341
karlıgaç kırlangıç (*Hirundo*) 263 / 229 → *kargılaç*
Karluk Türklerden bir boy (*ci:l*), Oğuzların dışında kalan göçebe Türkmenler 238 / 206
karlukla- Karluklara nispet etmek, Karluk kabul etmek
-dı 598 / 489
-mak 598 / 489
-r 598 / 489
karluklan- Karluk kılığına girmek
-dı 404 / 314
-mak 404 / 314
-ur 404 / 314
karma yağma 207 / 177, 218 / 187
karma bol- yağmalanmak
-sa 207 / 177
karmala- yağmalamak, kapmak
-dı 218 / 187, 599 / 490
-mak 599 / 490
-r 599 / 490
karmalaş- yağmada yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 377 / 297
-mak 377 / 297
-ur 377 / 297
karmaş- yağmada yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 377 / 297
-mak 377 / 297
-ur 377 / 297
karnagu büyük karınlı 246 / 215
karnak koca karınlı 238 / 206
Karnak Oğuz ülkesinde bir şehir 238 / 206
kars koyun yününden veya deve tüyünden yapılan elbise 175 / 150, 456 / 360

-ka 456 / 360
karsak karsak (*Vulpes corsac*) 238 / 206
kars kars alkış sesi 176 / 150
karşa- karışlamak
-dı 570 / 469
-mak 570 / 469
-r 570 / 469
karşag elbisenin bir karışlık parçası 233 / 203
-ı 234 / 203
karşat- karışlatmak; arşınlatmak
-mak 432 / 338
-tı 432 / 338, 445 / 347
-ur 432 / 338
karşı hakan sarayı 213 / 183, 607 / 499
-ga 132 / 116
karşı karşı olma, ihtilaf 213 / 183
karşı zıt 213 / 183
-sı 213 / 183
karşut gece ve gündüz gibi zıt olan 227 / 197
kart yara 172 / 148
-ı 383 / 301
-ın 390 / 305, 393 / 307
-ıŋ 390 / 305
karta- yarayı iyileştirmek (?)
-dı 393 / 307
karta- yarayı kaşımak, kabuğunu soymak
-dı 128 / 113
-dım 139 / 122
kartal alacalı 242 / 211
kartal- (yara vb.) azmak
-dı 383 / 301
-mak 383 / 301
-ur 383 / 301
kartan- (kendi yarasını kendi) tedavi etmek, sağaltmak, iyileştirmek
-ø 390 / 305
-dı 390 / 305, 393 / 307
-mak 390 / 305
-ur 390 / 305
kart er huysuz adam 172 / 148
kart kurt parmakların çıtlama sesi 172 / 148
kart kurt et- parmaklar çıtlamak
-ti 172 / 148
kartla- huysuz tabiatlı kimselere nispet etmek, birini huysuz saymak
-dı 635 / 531
-mak 635 / 531
-r 635 / 531
kartla- yarayı iyileştirmek
-dı 635 / 531
-mak 635 / 531
-r 635 / 531
kartur- boğazın tıkanmasına sebep olmak, boğazı tıkatmak
-dı 361 / 287, 365 / 290

(-mak) 361 / 287
(-ur) 361 / 287
kartur- Oğuz lehçesinde kardırtmak
-dı 361 / 287
-mak 361 / 287
-ur 361 / 287
karva- elle arayıp yoklamak ve dokunmak → *karwa-*
-dı 571 / 470
karvı kavisli 550 / 450
karwa- elle arayıp yoklamak ve dokunmak → *karva-*
-dı 571 / 470
-mak 571 / 470
-r 571 / 470
karwan- aramak; el yordamıyla aramak
-dı 391 / 306
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
karwaş- elle aramada yardım etmek
-dı 377 / 297
-mak 377 / 297
-ur 377 / 297
karwat- elle aramaya yönlendirmek, görmediği yeri eliyle aramak
-mak 433 / 338
-tı 433 / 338
-ur 433 / 338
kās herhangi bir ağacın kabuğu 192 / 164, 510 / 409 → *kasuk*
-ıŋa 179 / 153, 502 / 402, 510 / 409, 605 / 497
kası koyun vb.. için tahtadan ağıl 544 / 444
Kası bir yer adı (KM: bize ait bir yerin adı) 544 / 444
kasıg ağzın sağlı sollu iç kısmı, çene dipleri 189 / 161, 595 / 487
kasıgla- çenelere vurmak
-dı 595 / 487
kasıgla- dürtmek
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484
kasırku kasırga 245 / 214
kasna- soğuktan titremek, çeneleri birbirine vurmak
-dı 576 / 474
-mak 576 / 474
-r 576 / 474
-yu 378 / 298, 508 / 408
kasnaş- soğuktan titreşmek
-dı 377 / 297
-mak 377 / 297
kasnat- soğuktan titretmek
-mak 438 / 342
-tı 438 / 342
-ur 438 / 342
kasuk at derisinden yapılan, içine süt ve kımız konulan tulumumsu kap 192 / 164
kasuk ağaç kabuğu 192 / 164
kasuklug kımız tulumu olan 249 / 218

kaş beyaz olanı yıldırım, susuzluk ve şimşek çakmasından korunmak için yüzüğe takılan, beyaz veya siyah saf bir taş 166 / 144, 453 / 356, 511 / 410
kāş kaş 213 / 183, 511 / 410
-ı 261 / 228
-ın 428 / 335
kāş herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı 511 / 410
-ı 511 / 410
kaşak halfa (buğdaygillerden bir bitki – *Stipa tenacissima*) 192 / 165
-ı 428 / 335
kaşan- (at vb. hayvanlar) işemek
-dı 344 / 277
-mak 345 / 277
-ur 345 / 277
kaşaŋ köleye sövüldüğü zaman kullanılan, "ey aşağılık!" anlamında bir söz 605 / 497
kaşga (at, kōy) vücudu siyah, başı beyaz (koyun), gözlerinin çevresi siyah, yüzü beyaz olan (at, deve vb.) 214 / 184
Kaşga Bugra iki yerin adı 214 / 184
kaşgalak ördekten küçük bir tür su kuşu 263 / 229
-ı 263 / 229
Kaşgar Kâşgar 25 / 11
kaşı- kaşımak
-dı 562 / 463
-mak 562 / 463
-r 220 / 190, 562 / 463
kaşıklık kaşık yapmak için hazırlanmış olan (boynuz vb..) 251 / 221
kaşınmak kaşıntı 135 / 118
kaşıt- kaşıtmak
-mak 419 / 329
-tı 419 / 329
-ur 419 / 329
kaşıtgan (vücudunu) çok kaşıtan 256 / 225
kaşla- bent yapmak
-dı 575 / 473
-mak 575 / 473
-r 575 / 473
kaşla- kaşa vurmak
-dı 575 / 473
-mak 575 / 473
-r 575 / 473
kaşlıg kaşlı, kaşı olan 550 / 450
Kaş Ögüz Hotan şehrinin iki yanından akan iki ırmak 511 / 410
kaşuk kaşık 192 / 165, 595 / 488
kaşukla- kaşıkla yemek, kaşıklamak
-dı 592 / 485, 595 / 488
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
kaşuklan- kaşık sahibi olmak
-dı 401 / 311
-mak 401 / 311
-ur 401 / 311
kaşuklug ayak kaşıklı çanak 249 / 218
kat dikenli ağaçların meyvesi; Yemek, Kıpçak, Kay, Tatar, Çomullarda her türlü

	ağacın meyvesi 508 / 407
kat	bir şeyin kat yeri, kıvrımı 161 / 140
kat	Oğuzca yan, huzur, ind 161 / 140
-ın (v.d.)	44 / 30
-ında	161 / 140
kat	kat, tabaka 455 / 359
kat-	katılaşmak, sertleşmek
-ar	111 / 100, 235 / 204, 413 / 325
-mak	413 / 325
-tı	413 / 325
kat-	katmak, ilave etmek, karıştırmak
-ar	221 / 191
(-mak)	413 / 325
-mas	194 / 166
-tı	217 / 187, 413 / 325
kata	kere, kez, defa 161 / 141, 249 / 219, 541 / 442
katar-	yönünü değiştirmek, döndürmek → *kaytar-*
-dı	306 / 253, 529 / 430
-mak	306 / 253
-ur	306 / 253
katargan	(düşman sürüsünü) geri püskürten 306 / 253
katart-	geri döndürtmek için emir vermek
-mak	630 / 525
-tı	630 / 525
-ur	630 / 525
katçak	su kollarının birbiriyle çarpıştığı yer 237 / 206
katgur-	katıla katıla gülmek
-ar	360 / 287, 363 / 288
-dı	363 / 288, 367 / 291
-mak	363 / 288
katıg	katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı; katılık 68 / 54, 188 / 161, 237 / 206, 433 / 338, 440 / 343, 463 / 367, 541 / 442, 570 / 469, 607 / 499
-ı (katgı)	221 / 191
katıglan-	çabalamak, çalışıp çabalamak
-dı	400 / 311, 401 / 312
-mak	400 / 311
-sa	400 / 311, 514 / 413
-ur	400 / 311
katıglık	katılık, sertlik, şiddetli musibet 548 / 448
katık	bir şeye karıştırılan nesne 192 / 164
katık	tutmaca katılan sirke ve yoğurt gibi çeşni 192 / 164
katıklıg	katığı olup onu yiyen kişi 248 / 218
katıklıg	melez olan 248 / 218
katıl-	karışmak, katılmak, ilave edilmek
-dı	329 / 267, 335 / 271
(-mak)	329 / 267
-sun	66 / 52
(-ur)	329 / 267
katıl-	cinsî münasebette bulunmak
-dı	329 / 267
-mak	329 / 267
-ur (katlur)	329 / 267

katılgan karılgan katılıp karışan 259 / 226
katın- katar gibi görünmek
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
katın- sertleşmek, katılaşmak
-dıŋ 249 / 219
katır katır 183 / 156, 576 / 474
katırlıg katır sahibi 247 / 217
katış- katmada yardım etmek veya yarışmak
-dı 313 / 257
-mak 313 / 257
-ur 313 / 257
kat kadrak yamaç 237 / 206 → *kadrak*
kat- kar- Türklerde (ölçünlü dilde) katmak → *kar-*
-tı (-dı) 217 / 187
katkıç Argu lehçesinde akrep gibi sokan şey 229 / 198
katkı kişi tabiatı sert olan, kimseye itaat etmeyen adam 215 / 185
katlan- meyvelenmek
-dı 531 / 431
-mak 531 / 431
-ur 531 / 431
katlış kollarının birleştiği yerde suyun çarpışması 231 / 201
katlış- (su kolları birleşip) çarpışmak
-tı 231 / 201
katma yuvga yağda pişirilen ufalanmış ekmek 218 / 187
Katmış erkek adı 231 / 201
katnat- tekrarlatmak
-tı 438 / 341
katrun- inatlaşıp vazgeçmek, bir şey yapmayı bırakmak
-dı 390 / 306
-mak 390 / 306
-ur 390 / 306
kattur- karıştırmak, katmak
-dı 361 / 287
-mak 361 / 287
-ur 361 / 287
kattur- katılaştırmak için emir vermek
-dı 361 / 287
(-mak) 361 / 287
(-ur) 361 / 287
kātun hatun; Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı 81 / 71, 189 / 161, 206 / 177, 550 / 451
kātun kunçuy hatundan bir derece aşağı olan soylu kadın 550 / 451
kātunlan- hatun elbisesiyle bezenmek
-dı 535 / 435
-mak 535 / 435
-ur 535 / 435
Katun Sını Tangut ve Çin arasında bir şehir 504 / 404, 586 / 480
katur- katılaştırmak, sertleştirmek
-dı 306 / 253
-mak 306 / 253

-ur 306 / 253
katurgan gülen, sevinçli olan ve övünen 257 / 225
katut ayakkabıcıların kullandığı çiriş 408 / 318
katut Barsgan lehçesinde bir şeyin yarısı 408 / 318
katut karışım 408 / 318
katutlug ok temrenine zehir katılmış ok 408 / 318
kavık akdarı kepeği 517 / 415
kavuk sidik torbası 517 / 415 → *kawuk*
kavut akdarı unu, yağ ve şekerle karıştırılıp yenen loğusa yemeği 516 / 415 → *kagut*
kaw çakmağı ateşleyen kav 512 / 411
Kawak Art Kâşgar ile Özcend arasında sarp bir dağ geçidi 192 / 165
kawçı- (arı) sokmak için saldırmak; bir başkasına kızıp onunla uğraşmak
-dı 565 / 466
-mak 566 / 466
-r 566 / 466
kawçıt- (arıyı) ısırmaya kışkırtmak; kızdırmak ve terk ettiği şeyi yapmaya teşvik etmek
-mak 429 / 335
-sa 429 / 335
-tı 429 / 335
-ur 429 / 335
kawdın- ~ kawdun- birine şefkat göstermek ve zararlı şeyleri ondan uzak tutmak
-dı 390 / 306
-mak 390 / 306
-ur 390 / 306
kawık akdarı kepeği 118 / 106, 192 / 165
kaw kuw bol- (elbise) kötü dikiş sonucu büzülüp yırtılmak
-dı 499 / 400, 512 / 411
kawrul- kavrulmak → *kagrul-*
-dı 384 / 301
-mak 384 / 301
-ur 384 / 301
kawruş- kavurmada yardım etmek → *kagruş-*
-dı 376 / 296
kawşı kāş birbirine yakın, yay kaş 213 / 183
kawşut iki hükümdarın, ülke güvenliği için tokalaşıp barışması 227 / 197, 320 / 261
Kawşut erkek adı 227 / 197
kawuk mesane, sidik torbası 192 / 165, 517 / 415 → *kavuk*
kawur- (herhangi bir şeyi) sıkmak
-ar (kawrar) 310 / 255
-dı 310 / 255
-mak 310 / 255
kawur- kavurmak → *kagur-*
-dı 310 / 255
kawurgan devamlı baskı yapan, sıkan 258 / 226
kawurmaç kavrulmuş buğday 247 / 217 → *kagurmaç*
kawuş- bitişmek; cinsî münasebette bulunmak
-dı 320 / 261
(-mak) 320 / 261
(-ur) 320 / 261
kawuş- kavuşmak
-dı 320 / 261
-mak 320 / 261

-mas 320 / 261, 511 / 410
-tum 527 / 428
-ur 320 / 261, 511 / 410
Kay Türklerden bir boy (*qabi:le, ci:l*) 20 / 10, 25 / 11, 514 / 413
-ımı 478 / 382
kay- kayırmak
(-ar) 553 / 456
-dı 553 / 456
-maduk 203 / 173, 553 / 456 "kayırmadı"
(-mak) 553 / 456
-mış 203 / 173, 553 / 455
kay- (kirü kay-) arkaya dönüp bakmak
-ar 553 / 456
-dı 553 / 456
-madıŋ 553 / 456
-mak 553 / 456
kaya dağın kayası 49 / 34, 447 / 351, 453 / 356, 519 / 418, 541 / 442
kayaçuk hoş kokulu bir dağ bitkisi, porsuk ağacı (*Taxus baccata*) 522 / 422
kayak kaymak 518 / 417 → *kıyak*
kayaklan- kaymaklanmak
-dı 531 / 432
-mak 531 / 432
-ur 531 / 432
Kayas Toxsı ve Çigil ülkesinin adı 520 / 419
kayda nerede 211 / 181, 520 / 420 → *kayuda, kanda*
kaygık kayık 522 / 422
-ın (v.d.) 63 / 49
kayguk kayık 102 / 94
kaygur- kaygılanmak, üzülmek
-ar 363 / 288, 530 / 430
-dı 530 / 430
-mak 530 / 430
kayıg kaymış (toprak vb..) 517 / 416
Kayıg Oğuz boylarının ikincisi (*baţn, qabi:le*) 40 / 26, 517 / 416
kayın kayın (akrabalıktaki) 27 / 12
kayıŋ kayın ağacı 27 / 12
kayır kum; yumuşak zeminli toprak 90 / 81, 517 / 416
-nı 93 / 86
kayırış- (boyun) burma vb.. şeylerde yarışmak
-dı 530 / 431
-mak 530 / 431
-ur 530 / 431
kayırlıg yumuşak kumlu olan 523 / 423
kayış- birbirini kayırmak
-dı 527 / 428
-mak 527 / 428
-tım 527 / 428
-ur 527 / 428
kayıtış- (iki kişi) birbirinin ardından gitmek
-dı 530 / 431
-mak 530 / 431
-ur 530 / 431

kayna- kaynamak; kaynayıp coşmak
-ø 93 / 86
-dı 528 / 429
-mak 528 / 429, 567 / 467
-r 130 / 114, 528 / 429
-yu 120 / 107
kayna- inatlaşıp bir işi bırakmak, reddetmek
-dı 576 / 474
-mak 576 / 474
-p 221 / 191
-r 576 / 474
kaynar suyu taşıp kaynayan (ırmak) 196 / 168, 528 / 429
kaynat- kaynatmak
-mak 441 / 345
-tı 441 / 345
-ur 441 / 345
kaytar- Oğuz lehçesinde yönünü değiştirmek, döndürmek → *katar-*
-dı 529 / 430
-mak 529 / 430
-ur 529 / 430
kaytargan (kalabalık orduları) devamlı püskürten 257 / 225, 258 / 226
kaytart- döndürmek
-sun 630 / 525
kaytur- kayırmaya yöneltmek
-dı 529 / 430
-mak 529 / 430
-ur 529 / 430
kayu hangi 26 / 12, 541 / 442, 605 / 496 → *xayu, kanu*
kayuda nerede 62 / 49, 211 / 181, 521 / 420 → *kayda, kanda*
kāz kaz 64 / 51, 133 / 116, 244 / 212, 355 / 283, 499 / 400, 500 / 401, 509 / 409, 601 / 493, 612 / 505
-ıg 442 / 346, 590 / 483
-ka 132 / 116, 357 / 285
-layu 63 / 49
Kāz Afrâsiyâb'ın kızının adı 509 / 409
kaz- kazmak
-ar 268 / 235, 536 / 438
-dı 268 / 235
-mak 268 / 235
kazgan çöküntü, çatlak ve yarıklar bulunan arazi, çukur 13 / 7, 220 / 190
kazgan- kazanmak
-ø 391 / 306
-dı 391 / 306
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
kazganç 613 / 506
kazı insan karnının boğumları; atın karnının semizliği 543 / 444
-sı 543 / 444
kazı- kazımak, kazıyıp araştırmak
-dı 560 / 462
-mak 560 / 462
-r 560 / 462

kazıl- kazılmak
-dı 335 / 271
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
kazın- kendi başına kazmak
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
kazındı kazılmış olan (toprak vb.) 226 / 196
kazınŋku çözülemeyecek şekilde birbirine karışma, kördüğüm 613 / 507
kazınŋku bol- çözülemeyecek şekilde karışmak ve düğümlenmek
-dı 613 / 507
kazış- kazmada yardım etmek veya yarışmak
-dı 318 / 260
-mak 318 / 260
-ur 318 / 260
kazlın- bir yer kazılmak ve içinde çukurlar oluşmak
-dı 391 / 306
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
kazmış kazılmış olan 297 / 249
kazŋuk kazık 611 / 504
Kāz Suwı Ila nehrine dökülen büyük bir akarsuyun adı 510 / 409
kaztur- kazmasını istemek, kazdırmak
-dı 362 / 287
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
kazuk kazılmış olan 192 / 164
Kazvin Afrâsiyab'ın kızı *Kāz*'ın yaptırdığı şehir 509 / 409
-ke *ilâ* (*-A*) anlamında bir ek (yönelme hâli eki) 538 / 439
kebez pamuk 149 / 129, 153 / 133
kebit dükkân 180 / 153
keç- geçmek
-ø 495 / 397
-elim 266 / 234
-er 34 / 21, 479 / 383, 570 / 470
-ip 128 / 113
-me 458 / 362
-mediŋ 52 / 38
(-mek) 266 / 234
-ti 53 / 38, 266 / 234, 312 / 257, 349 / 280, 379 / 298, 446 / 350
-tim 227 / 196, 448 / 352
-timiz 549 / 448
-tiŋ 59 / 45
keç- ölmek
-er 266 / 234
-mek 266 / 234
-ti 266 / 234
keçe ~ kiçe gece 54 / 39, 541 / 442
keçe kavun, hıyar vb.. şeyleri taşımada kullanılan küfe 541 / 442
keçe Oğuzcada keçe 541 / 442
keçi Oğuzcada keçi 541 / 442

keçig geçit 196 / 168
keçigsiz geçitsiz 196 / 168, 528 / 429
keçil- geçilmek
-di 336 / 272
-mek 336 / 272
-ür (keçlür) 336 / 272
keçiş nehir ve vadideki geçiş yeri 186 / 159
-ni 186 / 159
keçiş- geçmekte yarışmak
-mek 315 / 258
-ti 314 / 258
-ür 315 / 258
keçit- geçirtmek
-mek 416 / 326
-ti 416 / 326
-ür 416 / 326
keçit- yavaşlatmak
-mek 416 / 326
-ti 416 / 326
-ür 416 / 326
keçmiş geçmiş olan, eski günler 128 / 113
keçrüg geçiş, geçme
-i 350 / 280
keçrümsin- affeder görünmek
-di 397 / 309
keçrüş- (sudan) geçirmede yardım etmek
-di 379 / 298
-mek 378 / 297
-ür 378 / 297
keçrüş- karşılıklı suçları affetmek
-di 378 / 297
-mek 378 / 297
-ür 378 / 297
keçrüşsek (suyu) geçirmede yardım etmeye karar veren ve bunu arzu eden 394 / 308
keçse- geçmek istemek, neredeyse geçecek olmak
-di 88 / 79
keçset- (su vb.. yerleri) geçmede isteklendirmek
-mek 432 / 337
-ti 432 / 337
-ür 432 / 337
keçtür- geçirsin diye emir vermek, geçirtmek
-di 363 / 289
-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
keçün- geçer görünmek
-di 345 / 277
-mek 345 / 277
-ür 345 / 277
keçür- (suyu, günü vb..) geçirmek
-ø 398 / 310
-di 307 / 253, 312 / 257, 349 / 280, 366 / 290, 379 / 298, 519 / 418
(-mek) 307 / 253

-ügli 351 / 281
(-ür) 307 / 253
keçür- öldürmek
-düm 35 / 22
keçür- (günahı, suçu) affetmek
-di 307 / 253
-mek 307 / 253
-ür 307 / 253
keçürgen (suçları) devamlı affeden 260 / 227
keçürgen devamlı evirip çeviren ve planlar yapan 260 / 227
keçürgülük affetme hakkı 351 / 281
keçürse- geçirmek istemek
-dim 554 / 456
keçürt- geçirtmek
-mek 631 / 526
-ti 631 / 526
-ür 631 / 526
ked bir şeyi nitelerken kullanılan kuvvetlendirme ve mübalağa zarfı, çok 162 / 141 → *key*
keḍ- giymek
-er 199 / 170, 414 / 325, 453 / 356, 634 / 529
-ipen 513 / 411
-mek 414 / 325, 634 / 529
-ti 9 / 5, 414 / 325, 634 / 529
kedgir- (at vb.) azgınlaşmak, isyan etmek
-di 364 / 289
-er 364 / 289
-mek 364 / 289
keḍgü giyilen şey, elbise 216 / 186
keḍil- giyilmek
-di 336 / 272
-mek 336 / 272
-ür 336 / 272
keḍindi çok giyilmiş olan 225 / 195
keḍir- yüzüp uzun parçalara ayırmak
-di 307 / 253
-er 307 / 253
-mek 307 / 253
keḍle- çok çabalayıp güçlülerin yaptığını yapmak
-di 575 / 473
-mek 575 / 473
-r 575 / 473
keḍril- (hayvandan) uzunlamasına et parçaları çıkarmak
-di 384 / 302
-mek 384 / 302
-ür 384 / 302
kedrim et soyulmuş et 243 / 211
keḍriş- soyulmuş eti uzun dilimlere bölmede yardım etmek
-di 378 / 297
-mek 378 / 297
-ür 378 / 297
keḍrül- giydirilmek

-di 384 / 302
-mek 384 / 302
-ür 384 / 302
keḍrüse- ~ keḍürse- giydirmek istemek
-di 590 / 483
-mek 590 / 483
-r 590 / 483
keḍrüş- birbirinin elbisesini giydirmek
-di 378 / 297
-mek 378 / 297
-ür 378 / 297
kedük kepenek 196 / 168, 461 / 365
kedük kuş tüyünden başlık 196 / 168
keḍüklüg kepenek sahibi olan 557 / 459
kedüklük yağmurluk (kepenek) yapmak için hazırlanmış malzeme 254 / 223
keḍür- giydirmek
-di 307 / 253, 348 / 279
-mek 307 / 253
-ür 307 / 253
-ür (keḍrür) 348 / 279
keḍürse- → *keḍrüse-*
keḍüt giyilen her çeşit elbise 9 / 5, 180 / 153
kefgek kekeme; konuşurken kekeleyen 411 / 321
kegir- ~ kigir- geğirmek
-di 311 / 256
-er 311 / 256
-er (kegrer) 311 / 256
-mek 311 / 256
keh keh köpeği çağırmak için kullanılan bir ünlem 493 / 395, 493 / 396
kek kin 34 / 20, 407 / 318
-in 122 / 108
kek mihnet 241 / 209 → *kekmek*
keklig kin sahibi olan 407 / 318
keklik keklik (*Perdrix*) 241 / 209
kekmek işlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntıların katılaştırdığı (adam) 241 / 209 → *kek*
kekmen işlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntıların katılaştırdığı (adam) 241 / 209 → *kek*
kekre develerin yediği acı bir bitki 212 / 183
kekteş- kin gütmek
-di 377 / 297
-mek 377 / 297
-ür 377 / 297
kekük kerkenez, kemiği aşk için hazırlanan büyüde kullanılan bir kuş (*Falco tinnunculus*) 409 / 320
keküş şişliğe sürülen bir ilaç; çöpleme (*Helleborus*) 205 / 175
kel- gelmek
-ø 29 / 16, 61 / 47, 160 / 139, 161 / 140, 162 / 141, 176 / 151, 232 / 202, 236 / 205, 283 / 244, 288 / 245, 314 / 258, 536 / 438, 537 / 439, 538 / 439, 601 / 493
çü 536 / 438
-deçi 17 / 9
-di 14 / 8, 17 / 9, 18 / 9, 30 / 16, 51 / 36, 75/ 63, 78/ 66, 80 / 69, 117 / 105, 120 / 107, 195 / 167, 197 / 169, 222 / 191, 223 / 193, 277 / 241, 283 / 244, 285 / 244, 287 / 245, 297 / 249, 298 / 249, 300 / 250, 301 / 250, 378 / 297, 455 / 358, 457 / 361, 459 / 363,

472 / 378, 495 / 397, 500 / 401, 507 / 407, 508 / 408, 520 / 419, 536 / 438, 538 / 440, 540 / 441, 547 / 447
-diler 210 / 180
-dim 31 / 17, 50 / 36, 56 / 42, 75/ 62, 77/ 66, 168 / 145, 170 / 147, 206 / 176, 519 / 418, 544 / 444
-dimiz 163 / 142, 165 / 143
-diŋ 38 / 25, 203 / 173, 289 / 246, 539 / 440
-dük 298 / 249 (*ol keldük* "o geldi"), 299 / 249 (*biz keldük* "biz geldik")
-düki 287 / 245
-düküm 30 / 17
-düm 504 / 404
-esi 303 / 251
-geli 83 / 74, 163 / 142
-gey 301 / 251
-gil 500 / 401
-igli 18 / 9, 296 / 249
-ip 75/ 62, 233 / 202, 320 / 262, 421 / 330, 473 / 379, 525 / 426, 530 / 431
-ipen 369 / 292
-ir 18 / 9, 57 / 43, 59 / 44, 77/ 65, 92 / 86, 114 / 102, 160 / 140, 161 / 140, 277 / 241, 283 / 244, 285 / 244, 512 / 410
-iren 301 / 250 (Oğuzlarda "gelirim")
-me 314 / 258
-medi 299 / 250
-medim 299 / 250
-medük 299 / 250, 300 / 250 "gelmedi"
-medüki 287 / 245
-megińçe 458 / 362
-mek 18 / 9, 277 / 241, 285 / 244
-mes 277 / 241
-miş 297 / 249, 298 / 249, 299 / 250
-se 54 / 39, 56 / 42, 59 / 44, 222 / 191, 363 / 288, 371 / 293, 423 / 331, 548 / 448, 564 / 464
-sün 300 / 250
şü 537 / 439
-ür 67 / 53, 461 / 365
keldür- getirmek
-ø 48 / 33, 59 / 44, 60 / 46, 171 / 147, 507 / 407
-mişçe 131 / 115
-ür 61 / 47
keleçü konuşma ve söz 223 / 193
kelegü jerboa, keseli fare (tarla faresi büyüklüğünde sıçrayıcı bir kemirgen –*Antechinomys*) 225 / 194
kelep Türk yaylalarında yetişen ve hayvanları çabuk semizleştiren ufak bir ot 178 / 152
keleplen- 'kelep' adı verilen bitkilerle örtülmek
-di 401 / 311
keler kertenkele (*Lacertus*) 183 / 156
kelgen sık sık gelen 17 / 9
kelgir- gelmeyi arzulamak, neredeyse gelmek
-di 365 / 290
-er 365 / 290
-mek 365 / 290
kelgü geliş zamanı 303 / 251

kelgüçi gelen 294 / 248
kelgülük gelme hakkı 18 / 9
kelgüsüz gelişsiz, gelişi yok 72 / 58
kelig geliş
-i 19 / 9, 286 / 245, 293 / 247 , 297 / 249, 352 / 282, 515 / 414
keligse- gelmek istemek → *kelise-*
-di 591 / 484
-dim 569 / 469
-mek 591 / 484
-r 591 / 484
keligsek gelmeyi temenni eden, gelmek arzusunda olan 17 / 9, 295 / 248
kelimsin- gelir gibi görünmek
-di 395 / 309
-mek 395 / 309
kelin gelin 204 / 174, 449 / 353
-de 552 / 453
kelise- gelmek istemek → *keligse-*
-dim 569 / 469
-mek 569 / 469
-r men 569 / 469
keliş geliş 186 / 159
keliş- karşılıklı birbirine gitmek
-di 323 / 264
-mek 324 / 264
-ür 324 / 264
keliş barış geliş gidiş 186 / 159
kelişlig barışlıg ew misafir evi, geliş gidiş evi 186 / 159
kelkin met (met cezir'deki) 222 / 192
kelmek geliş, gelme işi, gelmek 300 / 250
-i 471 / 377, 475 / 380, 481 / 385
kelŋiz sel
-leyü 173 / 149
keltür- getirmek
-di 14 / 8, 364 / 289
-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
kem hastalık 170 / 147, 444 / 347
kemdük sünük eti sıyrılmış kemik 241 / 209
kemek pamuktan yapılan, nakışlı ve şeritli bir kumaş 197 / 169
kemi Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde gemi 548 / 448 → *kimi*
-ni 99 / 91
kemiş- fırlatıp atmak
-ø 324 / 264
-di 324 / 264, 326 / 265
-mek 324 / 264
-ür 324 / 264
kemiş- saldırmak
-elim (kemşelim) 221 / 191
-ip (kemşip) 156 / 135, 237 / 206
kemle- (at vb..) hastalanmak
-di 576 / 473
-mek 576 / 473

-r 576 / 473
kemlen- (at vb..) hastalanmak
-di 170 / 147, 393 / 307, 576 / 473
-mek 393 / 307
-ür 393 / 307
kemlet- sıkıntı vermek, zarar vermek
-mek 437 / 341
-ti 437 / 341, 444 / 347
-ür 437 / 341
kemrük gedik 241 / 209
kemrüş- kemirmekte yarışmak
-di 378 / 298
-mek 378 / 298
-ür 378 / 298
kemür- kemirmek
-di 311 / 256
-mek 311 / 256
-ür 311 / 256
ken Doğudaki şehirlerin genel adı, *kend*'in hafifletilmiş şekli 171 / 147 → *kend*
kenç ~ kēnç çocuk 94 / 88, 142 / 124, 524 / 426, 633 / 528
-in 419 / 328, 563 / 464
-ke 417 / 328
Kençek Türklerden bir boy (*ci:l*) 24 / 10, 241 / 209
kençeklen- Kençek kılığına girmek
-di 405 / 315
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
Kençek Seŋir Tıraz yakınlarında bir şehir 241 / 209
kēnçliyü bayramlarda ve hükümdarların ziyafetlerinde yağmalanmak için kurulan, otuz arşın yüksekliğinde, minareye benzer sofra 633 / 528
kend şehir, kasaba, kale 16 / 8, 99 / 91, 125 / 110, 130 / 114, 153 / 133, 171 / 147, 173 / 149, 222 / 192, 501 / 402, 510 / 409, 633 / 528 → *ken*
-ler 173 / 149
kend Oğuzlarca ve onlara uyanlarca köy 173 / 149
kendü ~ kendi kendi 76 / 63, 211 / 181 456 / 360
kendüg yarım küp; tekne 241 / 210
-ge 333 / 270
kenik- geri kalmak, gecikmek
-ti 349 / 280
kenpe bir bitki 210 / 180
kenzi değişik renklerde; kırmızı, sarı, yeşil Çin kumaşı 213 / 183
keŋeld- (?) iştahlan(dır)mak (?)
-ø 448 / 352
keŋes kolay 604 / 495
keŋeş istişare ve işlerde tedbir 604 / 495
kėŋeş- danışmak krş. *kīŋe-*
-di 615 / 510, 616 / 511
-mek 616 / 511
-ür 616 / 511
keŋeşlig danışılarak yapılmış olan, danışmalı 123 / 109, 601 / 493
keŋeşsiz danışmadan yapılan, danışmasız 123 / 109
keŋirsi- yanmak, kokusu yükselmek

-di 621 / 516
-mek 621 / 516
-r 621 / 516
kenjüt- → *kinjüt-*
kepek kepek 196 / 168, 420 / 330, 483 / 386, 486 / 388
kepeklik kepeğin konduğu yer 253 / 222, 254 / 223
kepek yinçü küçük inci 196 / 168
kepeli uçan kelebek 225 / 195
kepez pamuk 254 / 223
kepezlig pamuk sahibi olan 253 / 222
kepezlik pamuk tarlası 253 / 222
kepi- kurumak
-di 557 / 460
-mek 557 / 460
-r 557 / 460
kepit- kurutmak
-mek 415 / 326
-ti 415 / 326
-ür 415 / 326
ker- (yol) kesmek, gözetleme yerinden yolu gözetlemek
-di 267 / 235
(-er) 267 / 235
(-mek) 267 / 235
ker- germek; yaymak
-di 267 / 235
(-er) 267 / 235
-ip 461 / 365
(-mek) 267 / 235
ker- havlamak
-di 267 / 235
-er 267 / 235
-mek 267 / 235
keregü çadır 203 / 174, 225 / 194
keregülen- çadır edinmek
-di 535 / 435
kerek gerek, lazım 75/ 63 , 79/ 67, 87 / 78, 92 / 85, 197 / 168, 197 / 169, 463 / 367, 540 / 441, 606 / 498
kerekle- aramak, istemek
-di 593 / 486
-mek 593 / 486
-r 593 / 486
kereklig gerekli olan 254 / 223
kerem yukarı ve aşağı Çin lehçesinde yer altındaki izbe yer 200 / 171
kerey ustura 521 / 421
kerge- lazım olmak, gerekmek
-yür 182 / 155
kergük koyunun işkembesinde kırkbayırla beraber olan, kırkbayıra benzer bir şey 410 / 321
kerik yayla 59 / 45
keril- gerinmek
-di 336 / 272
(-mek) 336 / 272

(-ür) 336 / 272
keril- gerilmek; yayılmak
-di 72 / 58, 336 / 272
-mek 336 / 272
-ür 336 / 272
kerilgen devamlı gerinme ve esnemeye tutulan 261 / 228
kerilgen devamlı gerilen 261 / 228
kerim nakışlı kumaş 201 / 171
keriş ağız kavgası 186 / 159
keriş atın kürek kemikleri arası 186 / 159
keriş mücadelede direniş, mukavemet 186 / 159
keriş Oğuzcada üzerine çıkılabilen dağ zirvesi 186 / 159
keriş- çekişmek, dalaşmak, kavga etmek
-di 318 / 260, 326 / 265
-mek 318 / 260
-tiŋ 186 / 159
-ür 318 / 260
keriş- ipleri germede yardım etmek veya yarışmak
-di 318 / 260
-mek 318 / 260
-ür 318 / 260
kerit- havlatmak
-mek 418 / 328
-ti 418 / 328
-ür 418 / 328
kerjü çamurdan kurşun 634 / 530
kerki keser 216 / 186
kerpiç pişmiş çamur, pişmiş kerpiç 187 / 160, 229 / 198
kerpiç kipi kerpiç kalıbı 494 / 396
kerşegü at kürek kemiğinin birleştiği yerde yarası olan at 246 / 215
kert- (ağaç) kertmek; (boyun) kertmek (küçük düşürmek)
-ø 629 / 524
-er 629 / 524
-mek 629 / 524
-ti 629 / 524
kertik ekmek ve benzeri şeyleri hesaplamak için tahtaya oyulan kertikler 241 / 209 → *kertük*
kertil- (ağaç) kertilmek; (boyun) kertilmek (aşağılanmak)
-di 384 / 301
-mek 384 / 302
-ür 90 / 81, 384 / 302
kertiş- (ağaç vb..) kertmede yardım etmek veya yarışmak
-di 377 / 297
-mek 377 / 297
-ür 377 / 297
kertük kertik, tahtada kertme 241 / 209 → *kertik*
kertük kemrük kertikler ve gedikler 241 / 209
kertür- (ip vb. şeyleri) gerdirtmek; yaydırmak
-di 364 / 289
-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
kerü geri 182 / 155

kerü ise, olacağına 501 / 402
kes bir şeyin parçası 166 / 143
kes taharet için kullanılan taş parçası 166 / 143
kes- kesmek
-ø 269 / 236
-di 9 / 5, 11 / 6, 269 / 236
-esi 11 / 6
-er 269 / 236
-mek 269 / 236
-timiz 218 / 187
kesek bir şeyin parçası 11 / 6, 197 / 169
kesgü kesmek için kullanılan (nesne) 10 / 6
kesgük tasma 410 / 321
kesil- (nesne) kesilmek; (nefes vb.) kesilmek
-di 171 / 147, 336 / 272
-mek 336 / 272
-ür 336 / 272
kesilgen devamlı kesilen 261 / 228
kesin- (kendi için) kesmek
-di 345 / 278
-mek 345 / 278
-ür 345 / 278
kesirgü → *kesürgü*
kesiş- (ağaç vb..) kesmede yardım etmek veya yarışmak
-di 319 / 261
-mek 319 / 261
-ür 319 / 261
kesle- kesek atmak
-di 575 / 473
-mek 575 / 473
-r 575 / 473
keslin- kopmak, kesilmek
-di 392 / 307
-mek 392 / 307
-ür 177 / 151, 392 / 307
keslinçü başı küçük, kuyruğu uzun büyük keler (*wezeġat*) 552 / 453
kesliş- kopmak, (nesnenin parçaları) birbirinden ayrılmak
-di 378 / 298
-mek 379 / 298
-ür 379 / 298
kesme kâkül, zülüf, perçem 9 / 5, 123 / 109, 218 / 187
-lerin 218 / 187
kesme makasla fazlalığı kesilen şey 123 / 109
kesme enli ok temreni 218 / 187
kesmelen- kendine perçem ve lüle yapmak
-di 533 / 434
-mek 534 / 434
-ür 534 / 434
kestem geceleyin davetsiz gelenlere verilen içkili ziyafet 244 / 211
kester Uç lehçesinde keramik 230 / 199
kestür- kesmesini istemek, kestirmek
-di 364 / 289

-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
kesürgü ~ kesirgü dağarcık, meşin torba 180 / 154, 245 / 214, 465 / 369
Keşmir Türk bölgesindeki bir şehrin adı 230 / 199
ket- gitmek → *kit-*
ket- giymek → *keḑ-*
keten sıkıntı 203 / 174
keten kör- sıkıntı çekmek
-di 203 / 174
ketiş- (birbirinden) ayrılmak, uzaklaşmak
-di 313 / 257, 314 / 258
-mek 313 / 257
-ür 313 / 257
ketki arkası yüksek, beli çökük olan (at) 216 / 186
ketmen yeri kazmak için kullanılan alet 223 / 193
ketü çolak 541 / 442
ketüt yüzü asık olan (ihtiyar adam) 408 / 318
kew- ağızda çiğneyip yutmamak; (söz için) gevelemek
-di 272 / 238
-er 272 / 238
-mek 272 / 238
kew- gücünü zayıflatmak
-dim 93 / 87
-er 570 / 470
kewçi Kâşgar'dan Uygur ülkesine kadar (kullanılan) tahıl ölçeği
kewel at üstün vasıflı olan 199 / 170, 334 / 271
kewgin (aş) doyurucu olmayan (yemek) 222 / 192
kewig burnun kıkırdağı 197 / 169
kewil- gücü zayıflamak
-di 200 / 171, 336 / 272
-sün 270 / 237, 336 / 272
kewiz halı, kilim 184 / 157
kewli nehrin ağzı 634 / 530
kewre- gücü zayıflamak, gevşemek
-di 64 / 50, 462 / 366, 567 / 468
-mek 568 / 468
-r 568 / 468
kewrek ağaçların yumuşak olanları, kene otu (*Ricinus communis*) vb. 241 / 209
kewret- gevşetmek, zayıflatmak
-mek 431 / 337
-ti 431 / 337
-ür 431 / 337
kewrik çakırdiken (*'arfec – Arctium tomentosum*) 241 / 209
kewşe- gevşemek, yumuşamak
-di 570 / 469
-mek 570 / 469
-r 570 / 469
kewşe- geviş getirmek
-di 570 / 469
(-mek) 570 / 469
(-r) 570 / 469
kewşek yumuşak ve gevşek olan şey; ince (elbise vb..) 241 / 209

kewşek etmek mayalanmış ve iyi pişmiş, şişmanlatıcı ekmek 570 / 469
kewşen- geviş getirmek
-di 392 / 307, 393 / 308
-mek 392 / 307
-ür 392 / 307
kewşengen çok geviş getiren 394 / 308
kewşeŋ harmanı temizledikten sonra gelen kimseye verilen yiyecek şeklindeki hediyenin adı 612 / 505
kewşeş- birbirlerine bakarak geviş getirmek
-di 438 / 342
-mek 438 / 342
-ür 438 / 342
kewşet- (gücünü) gevşetmek
-mek 433 / 338
-ti 433 / 338
-ür 433 / 338
kewşet- geviş getirtmek
(-mek) 433 / 338
-ti 433 / 338
(-ür) 433 / 338
kewtür- (gücünü) gevşetmek için birisini görevlendirmek
-di 364 / 289
-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
key çok 231 / 200 → *ked*
Keygen Kayas'tan Ila vadisine akan iki ırmağın adı 522 / 421
keyik yabani hayvan (*waḫş*), av hayvanı (*ṣayd*), herhangi bir hayvanın vahşisi (geyik, kaban, dağ keçisi vb.. hayvanlar) 19 / 9, 89 / 80, 111 / 100, 119 / 106, 136 / 118, 150 / 130, 212 / 182, 268 / 235, 313 / 257, 328 / 267, 343 / 276, 418 / 328, 518 / 417, 630 / 525
-ke 121 / 108, 474 / 379
-ni 89 / 80, 269 / 236, 271 / 238, 470 / 376, 558 / 461
keyik geyik, ceylan (*ẓaby*) 339 / 274, 411 / 323
-ni 155 / 134, 157 / 136, 599 / 490
-niŋ 510 / 409
-ten 95 / 88
keyik kişi maymuna benzeyen vahşi insan 518 / 417 → *keylik (kişi)*
keyik sögüt yaban söğüdü 518 / 417
keylik (kişi) şaşkın veya vahşi gibi sağına soluna bakınarak yürüyen, maymun gibi vahşi insan 522 / 422 → *keyik kişi*
keyük *ḍ*'yi *y* yapanların lehçesinde kepenek 518 / 417
kez bir tür Çin kumaşının adı 164 / 142
kez okun gez kısmı 164 / 142, 584 / 479
-i 164 / 142
kez ~ kiz süt, un vb.. şeylerin tencerenin dibine yapıştığı kısım 164 / 142
-i 164 / 142
kez- gezmek
-di 268 / 235
-er 268 / 235
-mek 268 / 235
kezger- (oku) gezlemek
-di 365 / 289

-ip 488 / 390
-mek 365 / 289
-ür 365 / 289
kezig insanı titreten humma, sıtma 197 / 169
kezik cesaret 197 / 169
kezik çalışmada nöbet, sıra 197 / 169
-iŋ 197 / 169
keziş- gezmede yarışmak
-di 318 / 261
-mek 318 / 261
-ür 318 / 261
kezit- gezdirmek
-mek 418 / 328
-ti 418 / 328
-ür 418 / 328
kezle- (okun) gezini ayarlamak, düzeltmek
-di 575 / 473, 584 / 479
-mek 575 / 473
-r 575 / 473
kezle- tencereden kalıntıyı çıkarmak
-di 575 / 473
-mek 575 / 473
-r 575 / 473
kezlen- tencerenin dibi tutmak
-di 392 / 307
-mek 392 / 307
-ür 392 / 307
kezlen- (ok) gezlenmek
-di 392 / 307
(-mek) 392 / 307
(-ür) 392 / 307
kezleş- (ok) gezlemede yardımlaşmak veya yarışmak
-di 378 / 298
-mek 378 / 298
-ür 378 / 298
kezlet- (oku) gezletmek
-mek 437 / 341
-ti 437 / 341
-ür 437 / 341
kezlik kadınların kaftanlarının altına taktıkları küçük bıçak 241 / 209
-kı akrabalık bildiren isimlerin sonuna eklenen sevgi eki 538 / 439
kī seslenme ünlemi, ey 35 / 21-22, 538 / 439
kıçı hardal (*Brassica nigra*) 550 / 450
kıçıla- (birini) güldürecek yerlerinden kaşımak, gıdıklamak
-dı 586 / 480, 589 / 482
-mak 586 / 480
-r 586 / 480
kıçur- (birine) sitem edip ayıplamak ve (onun) üzülmesinden sevinç duymak
-ar 527 / 428
-dı 527 / 428
-mak 527 / 428
kıçurgan (konuğa) daima huysuzlaşıp kibir ve övüngenlik gösteren 258 / 226

kıḍıg deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı; bir şeyin kenarı 188 / 161
-ı 188 / 161
kıḍıgla- kenar dikmek
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484
kıdıglan- (bir şeye) sınır ve kenar yapılmak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
kıḍıglıg börk dikilmiş kenarı olan başlık 248 / 218
kıdış- kenar dikmede yardım etmek veya yarışmak
-dı 315 / 259
-mak 315 / 259
-ur 315 / 259
kıdıt- kenar diktirmek için emir vermek
-mak 416 / 327
-tı 416 / 327
-ur 416 / 327
Kıfçak Türklerden bir boy (*qabi:le, ci:l*) 20 / 10, 25 / 11, 239 / 207
Kıfçak Kâşgar'a yakın bir yer adı 239 / 207
kıfçakla- Kıpçak saymak
-dı 598 / 489
-mak 598 / 489
-r 598 / 489
kıfçaklan- Kıpçak kılığına girmek → *kıwçaklan-*
-dı 406 / 316
-mak 404 / 314
-ur 404 / 314
kıftu makas 210 / 180
kıftula- makasla kesmek
-dı 598 / 489
-mak 598 / 489
-r 598 / 489
kıg toprağı gübrelendirmede kullanılan gübre 499 / 400
kıglat- sıçırtmak
-mak 437 / 341
-tı 437 / 341
-ur 437 / 341
kıglat- gübreyle ıslah etmek
-mak 437 / 341
(-tı) 437 / 341
(-ur) 437 / 341
kıkı gürültü, bağrışma 545 / 446
kıkır- yüksek sesle bağırmak
-alım (kıkralım) 83 / 73
-ar (kıkrar) 310 / 255
-dı 310 / 255
-ıp (kıkrıp) 221 / 191, 310 / 255
-mak 310 / 255
kıkrış- bağırıp şamata etmek
-dı 376 / 296

-mak 376 / 296
-ur 376 / 296
kıl insan vb.. şeylerin kılı 169 / 146, 170 / 146
kıl- kılmak, etmek, yapmak
-ø 30 / 17, 34 / 20, 176 / 151, 523 / 424, 538 / 440
-dı 32 / 18, 82 / 72, 95 / 88, 161 / 140, 166 / 143, 172 / 148, 176 / 150, 184 / 158, 186 / 160, 188 / 161, 198 / 170, 277 / 241, 494 / 396, 495 / 397, 501 / 402, 514 / 413, 540 / 441, 544 / 444, 548 / 448, 549 / 449, 610 / 503, 631 / 526, 637 / 533
-dım 189 / 161
-dıŋ 50 / 35, 548 / 448
-gıl 69 / 55, 70 / 56
-ıp 125 / 110, 136 / 118, 201 / 172
-ma 86 / 77, 538 / 440, 547 / 447
-magu 50 / 35
-mak 277 / 241
-sa 550 / 450
-ur 140 / 123, 233 / 202, 277 / 241, 452 / 355
kıldruk tahıl vb. şeylerin başaklarında bulunan kılçık 625 / 521
kılgan çok iş yapan 237 / 205
kılıç kılıç 8 / 5, 101 / 93, 161 / 140, 171 / 147, 180 / 154, 181 / 154, 200 / 171, 210 / 181, 327 / 265, 333 / 269, 341 / 275, 365 / 290, 389 / 305, 407 / 317, 419 / 329, 435 / 340, 441 / 344, 562 / 463, 566 / 466, 574 / 472, 607 / 499, 633 / 528
-tın 474 / 379, 477 / 381
Kılıç erkek adı 180 / 154
kılıç boynı kılıç pırazvanası (kılıcın sapa giren kısmı) 519 / 418
kılıç xān Karahanlılarda "hedef aldığı ve yaptığı işlerde kılıç gibi giden" anlamında kullanılan bir unvan 181 / 154
kılıç kōlı kılıcın kolu, çiziği 502 / 403
kılıçla- kılıçla vurmak, kılıçlamak
-dı 589 / 483, 595 / 487
-mak 589 / 483
-r 589 / 483
kılıçlan- kılıç sahibi olmak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
kılıg iş
-ı (kılgı) 286 / 245
kılık huy ve insanlarla münasebet 193 / 165
kılın- kılmak, yapmak
-dı 345 / 277
-ıp (kılnıp) 253 / 222
-ma 345 / 277
-mak 345 / 277
-ur 345 / 277
kılın- işve ve cilve yapmak
-u (kılnu) 199 / 170, 453 / 356
kılınç huy 608 / 500
kılınç kadının işve ve cilvesi 608 / 500
kılınç iş 345 / 277
kılınçlan- cilve yapmak
-ma 608 / 500

kılış- işte yardım etmek veya yarışmak
-dı 323 / 263
-mak 323 / 263
-ur 323 / 263
kılk huy 193 / 165
-ı 381 / 300
kıl kuḏruk kılkuyruk (*Anas acuta*) 170 / 146
kıl kuş kılkuyruk (*Anas acuta*) 169 / 146
kılmış yapılan, yapılmış olan (iş) 118 / 106, 131 / 115, 205 / 175
-ıŋa 111 / 100
kıltık başta bulunan kepek ve konak 239 / 207
kıltur- yaptırmak
-dı 362 / 288
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
Kıluç → *Kalıç*
kımız kımız 184 / 157, 270 / 236, 531 / 432
kımızlan- kımız sahibi olmak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
kın ~ kīn kılıç ve bıçağın kını 171 / 147, 504 / 404
-dın 389 / 305
-ı 171 / 147
-ka 101 / 93, 180 / 154, 181 / 154, 200 / 171
kına- işkence etmek, cezalandırmak
-dı 564 / 465
(-mak) 564 / 465
(-r) 564 / 465
kına- kın edinmek
-dı 564 / 465
-mak 564 / 465
-r 564 / 465
kınat- ceza verdirmek
-mak 422 / 330
-tı 422 / 330
-ur 422 / 330
Kınık Oğuz boylarının (*qabi:le, baṭn*) birincisi ve başı 40 / 26, 624 / 520
kınış- zevk almak, mutlu olmak
-dı 325 / 264
-mak 325 / 264
-ur 325 / 264
kınla- kın edinmek
-dı 575 / 473
-mak 575 / 473
-r 575 / 473
kıŋır şaşı 95 / 88, 101 / 93, 181 / 154, 603 / 494
kıŋru kızgın, hainee (bakmak) 454 / 356
kır dağların sırtı 163 / 142
-ka 461 / 365
-lar 59 / 45
kır su bendi, set 163 / 142

kır- kazımak, koparmak, yolmak
-a 276 / 240, 618 / 514, 620 / 515
-ar 267 / 235
-dı 267 / 235
-mak 267 / 235
kıragu soğukta gökten düşen kırağı 224 / 194
kır at kır at 163 / 142
kırbas er saçı dökülüp azalan ve bir daha çoğalmayan adam 231 / 200
kırça- hedefin yanına değip gitmek, ıskalamak, sıyırmak
-dı 565 / 466
-mak 565 / 466
-r 565 / 466
kırçal- sıyırarak değip geçmek
-dı 383 / 301
kırçat- (hedefin) kenarına vurup öbür tarafa geçmek
-mak 429 / 335
-tı 428 / 335, 429 / 335
-ur 428 / 335, 429 / 335
kırga- sertleşmek, azarlamak, öfkelenmek, yüz çevirmek
-dı 410 / 320, 571 / 470
-mak 571 / 470
-r 571 / 470
kırgag bey ve hanın kendisinden küçük olana öfkesi 410 / 320
kırgag elbisenin kenarları ve çevresi 410 / 320
kırgaş- birbirine yüz çevirmek
-dı 376 / 297
-mak 377 / 297
-ur 377 / 297
kırgat- nefret etmeye ve yüz çevirmeye zorlamak
-mak 433 / 338
-tı 433 / 338
-ur 433 / 338
kırgıl yaşını başını almış (adam) 242 / 211
kırguy atmaca (*Accipiter nisus*) 316 / 259, 551 / 452
kırıl- soyulmak, kazınmak
-dı 335 / 271
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
kırıl- malı elinden alınıp fakirleşmek
-dı 335 / 271
(-mak) 335 / 271
(-ur) 335 / 271
kırıl- (kar) yerden kürünmek
-dı 335 / 271
(-mak) 335 / 271
(-ur) 335 / 271
kırın- soyar, kazır görünmek
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
kırındı kırıntı 226 / 195
kırış- kazımakta yardım etmek veya yarışmak

-dı 317 / 260
-mak 318 / 260
-ur 318 / 260
kırk kırk 176 / 150, 430 / 336
kırk- kırkmak
-ar 627 / 523
-dı 627 / 523
-mak 627 / 523
kırkıl- kırkılmak
-dı 384 / 301
-mak 384 / 301
-ur 384 / 301
kırkın kız, cariye 164 / 142, 323 / 263 → *kız kırkın*
kırkış- kırkmada yardım etmek
-dı 377 / 297
-mak 377 / 297
-ur 377 / 297
Kırkız Türklerden bir boy (*qabi:le, ci:l*) 20 / 10, 25 / 11, 230 / 200
kırklım sāgu ölçeğin ağzına kadar olan silme ölçü 625 / 521
kırla- su yolları için yarıklar veya su bendi yapmak
-dı 575 / 473
-mak 575 / 473
-r 575 / 473
kırlan- (yerde) hendek ve çatlaklar oluşmak
-dı 391 / 306
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
kırlat- (ırmağa) kıyı ve bent yapmak
-mak 437 / 341
-tı 437 / 341
-ur 437 / 341
kırma mahrutî (konik) olan 218 / 187
kırma topık mahrutî top 218 / 187
kırnak cariye 238 / 206
kırŋak et ve hamur kesmeye yarayan satıra benzer bir kesici 611 / 504
kırt kötü huylu, cimri 172 / 148
kırt kısa 172 / 148
kırtış insanın ve başka şeyin yüz rengi 231 / 201, 232 / 201
-ı 232 / 201
kırtışla- kabuğunu soymak
-dı 598 / 488
-mak 598 / 488
-r 598 / 488
kırtışlan- (cariyenin) parlaklığı ve yüzünün tazeliği gelmek, güzelleşmek
-dı 402 / 313
-mak 402 / 313
-ur 402 / 313
kırtışlıg yüz rengi güzel olan 232 / 201
kırt ot kısa ot 172 / 148
kırt saç kısa saç 172 / 148
kırtur- yerin vb.. şeylerin kazınmasını istemek
-dı 362 / 287

-mak 362 / 287
-ur 362 / 287
kıruk topal, çolak 192 / 164
kıruk aḍak topal adam 192 / 164
kıruk er çolak adam 192 / 164
kır yagı gizli düşman 163 / 142
kıs- kıstırmak
-ar 269 / 236
-dı 269 / 236
-mak 269 / 236
kıs- kısmak, gereken miktardan az kullanmak
(-ar) 269 / 236
-dı 269 / 236
(-mak) 269 / 236
kısga kısa 269 / 236
kısgaç kerpeten 229 / 198
kısgan- (harcamayı) kısmak
-dı 391 / 306
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
kısıg hapis, baskı 189 / 161
-ında 189 / 161
kısıl- sıkışmak, kıstırılmak
-dı 335 / 271
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
kısın- (harcamada) cimri davranmak
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
kısır kısır kadın ve kısır hayvan 183 / 156, 481 / 385
kısır kısrak 124 / 110
kısırkan- malını muhafazada sıkı davranmak, harcamaktan kaçınmak
-ø 398 / 310
-dı 398 / 310
-mak 398 / 310
-ur 398 / 310
kıslın- sıkışmak, baskı altında kalmak
-dı 392 / 306
-mak 392 / 307
-ur 392 / 307
kısmak üzengi kayışı 238 / 207, 376 / 296
kısmak kement 238 /207
kısrak kısrak 110 / 99, 112 / 101, 183 / 156, 238 / 207, 246 / 215, 250 / 219, 317 / 259, 482 / 386, 514 / 412, 576 / 474, 584 / 479
kısraklan- kısrak sahibi olmak
-dı 404 / 314, 406 / 316
-mak 404 / 314
-ur 404 / 314
kısrış- ~ kısruş- (üzengi kayışı vb. şeyleri) kısaltmada yardım etmek
-mak 376 / 296
-ur 376 / 296

-dı 376 / 296
kıstur- (gereken miktarın) kısılmasını emretmek
-dı 362 / 288
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
kıstur- (ayağa) basılması için emir vererek veya kementle cezalandırmak
-dı 362 / 288
(-mak) 362 / 288
(-ur) 362 / 288
kısur- (nesneyi) kısaltmak
-dı 308 / 254
-mak 308 / 254
-ur 308 / 254
kış kış 10 / 6, 16 / 8, 95 / 88, 167 / 144, 183 / 156, 277 / 241, 317 / 260, 566 / 467
-ka 54 / 39
-laka 294 / 248 "kışlara"
kış- ~ kıyış- gözden kaybolmak, bulunulan yerden ayrılmak
-ar 525 / 426
-dı 525 / 426
-mak 525 / 426
kışın kışın, kış mevsiminde 369 / 292, 514 / 413
kışla- kışlamak, kışı geçirmek
-dı 16 / 8, 575 / 473
-mak 575 / 473
-r 575 / 473
kışlag kışlak, kışlık yer 10 / 6, 234 / 203
-da 481 / 385
kışlaglan- (bir yeri) kışlak kabul edip orada kışlamak
-dı 403 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
kışlat- (insanları) evinde kışlatmak
-mak 437 / 341
-tı 437 / 341
-ur 437 / 341
kışlat- (birini) sorumluluğuna alıp korumak
-mak 437 / 341
-tı 437 / 341
-ur 437 / 341
kışlık kışlık ev 238 / 207
kışlık kış için hazırlanan şey 238 / 207
kıw baht, talih 152 / 132, 167 / 144 → *kuw*
kıwal biçimli (burun) 208 / 178
kıwçaklan- Kıpçak kılığına girmek ve onların huyunu edinmek → *kıfçaklan-*
-dı 404 / 314
kıy- kıymak, yanlamasına kesmek
-ar 553 / 456
-dı 553 / 456
-mak 553 / 456
kıy- (vaat ve söze) uymamak, caymak
(-ar) 553 / 456
-dı 553 / 456

(-mak) 553 / 456
-kıya küçültme eki 519 / 418 → *-kiye*
kıyak kaymak 458 / 361 → *kayak*
kıya kör- dönüp bakmak, yan bakmak
-mes 185 / 159
kıyık sözde durmama, cayma 47 / 33, 518 / 417
kıyık kişi sürekli sözünde durmayan insan 518 / 417
kıyık neŋ herhangi bir şeyin sapmış, kaymış olanı (kalem vb.. şeylerin uçlarının kayması gibi) 518 / 417
kıyıl- gözden kaybolmak
-dı 528 / 429
(-mak) 528 / 429
(-ur) 528 / 429
kıyıl- (zaman) geçmek
-dı 528 / 429
(-mak) 528 / 429
(-ur) 528 / 429
kıyıl- (vaat ve söz) yerine getirilmemek
-dı 528 / 429
(-mak) 528 / 429
(-ur) 528 / 429
kıyıl- yanlamasına kesilmek
-dı 528 / 429
-mak 528 / 429
-ur 528 / 429
kıyım düşman gelmesinden dolayı bir ülke halkının korku ve paniğe kapılması 519 / 418
kıyış- yanlamasına kesmede yardım etmek veya yarışmak
-dı 527 / 429
-mak 528 / 429
-ur 528 / 429
kıyış- gözden kaybolmak → *kış- ~ kıyış-*
kıymaç börk Çigillerin giydiği, tiftikten beyaz börk 522 / 421
kıyma ügre serçe dili şeklinde sivriltilerek kesilen bir tür erişte 521 / 420
kıytur- kesmek için emir vermek, yanlamasına kestirmek
-dı 529 / 430
-mak 529 / 430
-ur 529 / 430
kız pahalı 164 / 142
kīz ~ kız kız (*bint*) 125 / 110, 164 / 142, 222 / 191, 316 / 259, 323 / 263
-ı 564 / 464
-ım 164 / 142, 541 / 442 → *xīzım*
-ın 143 / 124, 151 / 131, 358 / 285
kīz ~ kız cariye (*ca:riye*) 5 / 3, 157 / 136, 164 / 142, 192 / 164, 208 / 178, 402 / 313, 404 / 314, 405 / 315, 433 / 339, 494 / 396, 533 / 434, 558 / 460, 559 / 461, 571 / 470, 576 / 473, 622 / 517
-ıg 269 / 236, 277 / 241, 621 / 516
-ka 417 / 328
-lar 376 / 296
-laşu 377 / 297 "cariyesine" → *kızlaş-*
kīz gelin (*'arūs*), bakire gelin (*'arūs bikren, 'aẕrā*) 148 / 129, 238 / 207, 606 / 498
-ıg 560 / 462, 592 / 485

kīz kadın (*mer'e*) 588 / 482
kıza- bekâreti bozmak
-dı 560 / 462
-mak 560 / 462
-r 560 / 462
kızar- kırmızılaşmak
-dı 307 / 254, 348 / 279
-mak 307 / 254
-ur 307 / 254
kızart- kırmızılaştırmak
-mak 630 / 525
-tı 630 / 525
-ur 630 / 525
kızgul kül rengi ile alaca arasında donu olan (at) 242 / 211
kızgur- (birini, yaptığı işe) dönmeyecek derecede rezil edip cezalandırmak
-dı 363 / 289, 367 / 290
-mak 363 / 289
-ur 363 / 289
kızgut ibret olsun diye cezalandırılıp rezil edilen 227 / 197
kızgutlan- rezil olarak yaptığının bedelini ödemek
-dı 402 / 312
-mak 402 / 312
-ur 402 / 312
kızıl kızıl, her şeyin kırmızısı 32 / 19, 42 / 28, 182 / 155, 199 / 170, 334 / 271, 348 / 279, 453 / 356, 525 / 426, 541 / 442, 586 / 480, 603 / 495
Kızıl Kâşgar'da bir nehir 199 / 170
kızıl- ceza çekmekten dolayı kendini (işlediği bir suçtan) menetmek
-dı 335 / 271, 367 / 290
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
kızıl çüvit sülüğen, zincifre 516 / 414
kızıl meŋizlig kırmızı yanaklı 603 / 495
Kızıl Öz Kâşgar dağlarında bir kışlak 53 / 38
kızıl sūçig Ila vadisi halkı olan Yağma, Toxsı ve Çigillerce şarap 205 / 176
kız kırkın cariyeler 164 / 142 → *kırkın*
kīzkıya küçük kız 519 / 418
kız kişi Argu lehçesinde cimri insan 164 / 142
kız kuş renk bakımından ispinoza benzeyen bir kuş 167 / 144
kızlamuk kızamık ve ona benzer sivilceler 263 / 229
kızlan- kız çocuğu evlat edinmek
-dı 391 / 306, 393 / 307
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
kızlan- pahalı saymak
-dı 391 / 306, 531 / 432, 532 / 432
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
kīzlan- (cariyeyi) kızlardan saymak
-dı 531 / 432
kızlaş- yarışta ortaya cariye sürmek, cariyesine yarışmak
-mak 377 / 297
-ur 377 / 297

kızu- pahalılaşmak
-dı 560 / 462
-mak 560 / 462
-r 560 / 462
kibe Oğuzcada günlerin az olması, kısa bir zaman 540 / 441, 541 / 441
kibe bol- kısa zaman geçmek
-dı 540 / 441
kİç ağır davranma, (bir işi) uzun zamanda yapma 149 / 129, 495 / 397
kiç- gecikmek
-er 524 / 425
-mek 524 / 425
-ti 524 / 425
-timiz 525 / 426
kiçe → *keçe*
kiçi- kaşınmak
-di 558 / 460
-mek 558 / 460
-r 558 / 460
kiçig küçük 59 / 45, 120 / 107, 196 / 168, 279 / 242, 316 / 259
-de 400 / 311, 481 / 384
Kiçig Keygen Kayas'tan Ila vadisine akan iki ırmaktan küçük olanı 522 / 421
kiçigle- küçük saymak
-di 593 / 486
-mek 593 / 486
-r 593 / 486
kİçil- gecikmek
-di 530 / 431
-mek 530 / 431
-ür 530 / 431
kiçin- (vücut) kaşınmak
-di 345 / 278
-mek 345 / 278
-ür 345 / 278
kiçin- (kadın için) fuhuş yapmak istemek
-di 345 / 278
-me 345 / 278
(-mek) 345 / 278
(-ür) 345 / 278
kiçit- kaşıtmak
-mek 416 / 326
-ti 416 / 326
-ür 416 / 326
kiçür- geciktirmek
-di 527 / 428
-mek 527 / 428
-ür 527 / 428
kidin ~ kiḍin sonra; geride, arkada olan 109 / 98, 120 / 107, 276 / 240
-e (iş kidiŋe) 339 / 273 "işin sonuna"
kidinki yalıg eyerin arka kaşı 450 / 354
kiḍiz ~ kidiz keçe 184 / 157, 254 / 223, 317 / 259, 417 / 328, 559 / 461, 588 / 482
-ni 159 / 138
kiḍizgek tazeliği gitmiş ve keçeleşmiş olan 411 / 321

kiḍizlik keçe yapmak için hazırlanan yün 253 / 222
kigir- → *kegir-*
kigrül- sokulmak, girdirilmek
-di 384 / 302
-mek 384 / 302
-ür 384 / 302
kik- bilemek
-di 412 / 324
-er 412 / 324
-mek 412 / 324
kik- (insanları) birbirine kışkırtmak
-di 412 / 324
-er 412 / 324
-mek 412 / 324
kikçür- (iki bıçağı) birbiri üzerinden geçirmek, bilemek
-di 364 / 289
(-mek) 364 / 289
(-ür) 364 / 289
kikçür- (iki kişiyi) birbirine kışkırtmak
-di 364 / 289
-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
kim kim 75/ 62, 105 / 96, 109 / 99, 163 / 142, 170 / 147, 177 / 151, 186 / 159, 189 / 162, 214 / 184, 327 / 266, 404 / 314, 408 / 318, 488 / 390, 496 / 398, 505 / 405
-iŋ 453 / 356
-ke 253 / 222
-ni 570 / 470
-niŋ 182 / 155, 221 / 191, 550 / 450, 555 / 458
kimi Türklerde (ölçünlü Türkçede) gemi 548 / 448, 549 / 448 → *kemi*
kimişge nakışlı Kâşgar keçesi 246 / 214
kimsen başa giyilen başlık vb.. şeylerde kullanılan ince, altın yapraklar 220 / 190
kin misk 164 / 143
kin yıpar misk kabı 171 / 147
kiŋ geniş 601 / 493
kiŋe- (bir işi) planlamak için birine danışmak krş. *kèŋeş-*
-di 616 / 512
-mek 616 / 512
-r 616 / 512
kiŋit- genişletmek → *kiŋüt- ~ keŋüt-*
-mek 616 / 511
-ti 616 / 511
-ür 616 / 511
kiŋrün- (insan) nimet içinde genişlemek
-di 618 / 513
-mek 618 / 513
-ür 618 / 513
kiŋü- genişlemek
-di 616 / 512
-mek 617 / 512
-r 617 / 512
kiŋür- genişletmek
-di 615 / 510

-mek 615 / 510
-ür 615 / 510
Kiŋüt Uygur sınırında bir şehir 603 / 494
kiŋüt- ~ keŋüt- genişletmek → kīŋıt-
-mek 428 / 334
-ti 428 / 334
-ür 428 / 334
kĭp kalıp 494 / 396
-i 494 / 396
kĭp (kĭpi) Oğuzlarda benzer, gibi 494 / 396
kipi ~ kĭpi Oğuzlarda gibi 243 / 211, 454 / 356, 471 / 376, 494 / 396
kir kir
-den 381 / 300
-din 372 / 294
kir- girmek
-ø 537 / 439
-di 222 / 192, 245 / 213, 267 / 235, 378 / 298, 508 / 408, 538 / 439
-dim 56 / 42, 212 / 182
-dük 298 / 249 "girdi"
-gelir 302 / 251
-gil 288 / 245
-ip 472 / 378
-mek 267 / 235
-mişçe 131 / 115
-se 230 / 200, 273 / 238, 495 / 397, 543 / 443, 545 / 445
-sün 182 / 155
-ü 472 / 378
-ür 267 / 235
kirdeş aynı evde iç içe oturan komşu 232 / 201
kirgin aygır, deve vb..nin şehveti, şehvet dönemi 222 / 192
-i 222 / 192
kirgü girme 303 / 251
kirgüçi giren 292 / 247
kirgüsüz girmeme (hâli), girmeyecek (olanlar) 446 / 350
kirigse- girmek istemek
-di 591 / 484
-mek 591 / 484
-r 591 / 484
kirigsek girmeyi temenni eden 295 / 248
kirik- kirlenmek; kir galip gelmek
-er 327 / 266
-mek 327 / 266
-ti 327 / 266, 328 / 266, 349 / 280
kiril- girilmek
-di 336 / 272
-mek 336 / 272
-ür 336 / 272
kirimsin- girer görünmek
-di 397 / 309
kirin- bizzat girmek
-ø 347 / 279
-di 345 / 278

(-mek) 345 / 278
(-ür) 345 / 278
kirin- girer görünmek
-di 345 / 278
-mek 345 / 278
-ür 345 / 278
kiriş bir insanın akarlarından gelen gelir 186 / 159
kiriş yay kirişi 108 / 98, 186 / 159, 310 / 255, 539 / 440
kiriş- (bir işe) girişmekte yarış etmek
-di 318 / 260
-mek 318 / 260
-ür 318 / 260
kirit anahtar 180 / 153, 595 / 487
kiritle- kilitlemek, kapatmak
-di 589 / 482, 595 / 487, 597 / 488
-mek 589 / 482
-r 589 / 482
kiritlig kilitli 252 / 222
kiritlik kilitli olma 49 / 34, 155 / 134, 252 / 222
kiritlik enüki kilidin dişleri 49 / 34
kirlen- kirlenmek
-di 392 / 307
-mek 392 / 307
-ür 392 / 307
kirlen- (göz) çapaklanmak
-di 392 / 307
kirpi kirpi 209 / 180
kirpik kirpik 240 / 209
kirpilen- surat asmak, kirpi gibi sertleşmek
-di 532 / 433
-mek 532 / 433
-ür 532 / 433
kirpüklen- (gözde) kötü kıl çıkmak
-di 405 / 315, 406 / 316
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
kirşen kirşan, üstübeç 220 / 190, 439 / 343
kirşenlen- yüzüne düzgün sürmek
-ø 405 / 315
-di 405 / 315
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
kirtkinse- (Allah'ın birliğini) ikrar etmek istemek
-di 143 / 125
kirtkün- iman etmek, (Allah'ın birliğini) ikrar etmek
-ø 627 / 523
-di 627 / 523
-mek 627 / 523
-ür 627 / 523
kirtü gerçek, gerçeğin yeri 210 / 180
kirtü yemin 210 / 180
kirtüç kıskanç, saldırgan huylu 229 / 198

kirtüle- doğrulamak, tasdik etmek
-di 598 / 489
-mek 598 / 489
-r 598 / 489
kirtün- iman etmek
-di 210 / 180
kirtür- (ev vb.. yerlere) sokmak için emir vermek, girdirmek
-di 364 / 289
-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
kirü geri, arka 553 / 456
kis zevce 166 / 143
-i 126 / 111, 166 / 143
kisi zevce, karı 166 / 143, 167 / 144
kisi al- evlenmek
-dı 166 / 143
kiş sadak 198 / 170, 223 / 193, 247 / 217, 251 / 221, 404 / 314, 498 / 399
-te 230 / 199, 431 / 336, 567 / 467
kiş samur (*Martes zibelilina*) 498 / 399
kişi al- Yağmalarda, evlenmek
-dı 544 / 445
kişe- bağlamak, kösteklemek
-di 562 / 463
-mek 562 / 463
-r 562 / 463
kişen köstek 270 / 237
kişi insan, kişi, insanlar 17 / 9, 34 / 21, 35 / 21, 36 / 23, 38 / 25, 42 / 29, 49 / 35, 56 / 42, 58 / 44, 60 / 45, 62 / 48, 62 / 49, 63 / 49, 63 / 50, 66 / 52, 67 / 54, 73 / 60, 73 / 61, 76/ 63, 77/ 65, 82 / 72, 83 / 73, 84 / 75, 84 / 76, 85 / 76, 87 / 78, 88 / 79, 93 / 86, 96 / 90, 99 / 91, 126 / 111, 128 / 112, 146 / 127, 150 / 130, 155 / 134, 156 / 135, 159 / 138, 164 / 142, 167 / 144, 172 / 148, 179 / 152, 182 / 156, 183 / 156, 189 / 161, 194 / 166, 194 / 167, 195 / 167, 201 / 171, 205 / 175, 211 / 181, 212 / 182, 214 / 184, 215 / 185, 218 / 187, 221 / 190, 221 / 191, 229 / 198, 232 / 201, 237 / 205, 238 / 206, 239 / 207, 239 / 208, 245 / 213, 247 / 217, 248 / 217, 248 / 218, 249 / 219, 251 / 220, 254 / 223, 257 / 225, 258 / 226, 259 / 226, 262 / 228, 272 / 238, 277 / 241, 298 / 249, 310 / 255, 320 / 261, 320 / 262, 321 / 262, 326 / 265, 327 / 265, 333 / 270, 343 / 276, 369 / 291, 371 / 293, 372 / 294, 375 / 296, 401 / 312, 404 / 314, 407 / 318, 408 / 318, 413 / 324, 423 / 332, 449 / 352, 450 / 353, 450 / 354, 451 / 354, 454 / 357, 459 / 363, 460 / 364, 461 / 366, 463 / 367, 464 / 368, 465 / 369, 467 / 371, 468 / 372, 473 / 379, 476 / 381, 487 / 389, 495 / 397, 497 / 398, 502 / 402, 503 / 403, 503 / 404, 504 / 404, 505 / 404, 511 / 410, 514 / 413, 518 / 417, 522 / 422, 532 / 433, 539 / 440, 542 / 443, 544 / 445, 549 / 449, 550 / 450, 557 / 460, 566 / 466, 569 / 468, 585 / 479, 599 / 491, 606 / 498, 610 / 503, 614 / 508, 620 / 516
-de 276 / 240
-den 88 / 79, 361 / 287, 515 / 414, 555 / 457
-din 116 / 104
-g 44 / 30
-ke 160 / 140, 161 / 140, 256 / 224, 258 / 226, 320 / 261, 415 / 325, 498 / 399, 511 / 410, 565 / 466
-ler 102 / 94, 103 / 94, 160 / 139, 208 / 178, 438 / 342, 467 / 371, 617 / 512
-ni 88 / 79, 89 / 80, 136 / 119, 416 / 327, 430 / 336, 485 / 388, 554 / 457
-niŋ 34 / 20

kişi Yağmalarda zevce 544 / 445 → *kis, kisi*
kişne- kişnemek
-di 124 / 110, 576 / 474
-mek 576 / 474
-r 576 / 474
kit- gitmek
-er 414 / 325, 517 / 415
-mek 414 / 325
-se 465 / 369
-ti 414 / 325
kiter- gidermek, uzaklaştırmak, yerinden kaldırmak
-ø 221 / 191,
-di 527 / 428
-mek 527 / 428
-ür 527 / 428
-kiye küçültme eki 519 / 418 → *-kıya*
kiz misk kutusu, elbise sandığı, elbise bohçası ve saklayıp koruyan her şey 164 / 142, 584 / 479
-deki 164 / 142
kiz → *kez*
kizle- gizlemek
-di 575 / 473, 584 / 479
-mek 575 / 473
-p 353 / 282, 398 / 310, 474 / 380
-r 575 / 473
-yü 63 / 49
kizlen- gizlenmek; gizler görünmek
-di 392 / 307
-mek 392 / 307
-ür 392 / 307
kizlençü gizlenmiş şey 552 / 453
kizleş- birbirinden gizlemek
-di 378 / 298
-mek 378 / 298
-ür 378 / 298
kizlet- gizletmek
-mek 437 / 341
-ti 437 / 341
-ür 437 / 341
koburga baykuş (*Strigiformes*) 245 / 214
koç koç 161 / 141, 359 / 286
koçŋar koç 161 / 141, 319 / 261, 486 / 389, 611 / 503
Koçŋar Başı bir şehir adı 605 / 497, 611 / 503, 634 / 530
Koçu Uygur vilayetindeki beş şehirden biri; Uygurlarca ülkenin tamamının adı 69 / 55, 541 / 442, 550 / 450
koḍ- ~ kot- koymak, bırakmak → *koy-*
-gıl 337 / 273, 520 / 419
-madı 398 / 310
-mak 414 / 325, 634 / 529
-sa 279 / 242
-tı 294 / 248, 413 / 325, 414 / 325, 461 / 365, 634 / 529
-ur 414 / 325, 634 / 529

koḍı ~ kodı herhangi bir şeyin alt kısmı, aşağı kısım, aşağı doğru 63 / 49, 92 / 85, 94 / 87, 94 / 88, 104 / 95, 276 / 240, 310 / 255, 380 / 299, 464 / 368, 471 / 376, 473 / 379, 542 / 443
koḍurçuk insan şeklinde yapılmış kukla, keçeden bebek 250 / 220
koduş- (işi) karşı taraf yapar diye güvenip birbirine bırakmak
-dı 315 / 259
-mak 315 / 259
-ur 315 / 259
koḍuz dul kadın 184 / 157
koḍuzlan- Argu lehçesinde dul kadınla evlenmek
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
kog göz veya yemekteki pislik 499 / 400
kogşa- (katı nesne) gevşemek
-dı 570 / 469
-mak 570 / 469
-r 570 / 469
kogşak içinde gevşeklik ve çürüklük olan 239 / 207
kogşaş- ~ koxşaş- sıcaktan gevşemek, gücü gitmek
-dı 438 / 342
-mak 438 / 342
-ur 438 / 342
kogşat- ~ koxşat- gücü gevşetmek
-mak 433 / 338
-tı 432 / 338
-ur 432 / 338
koguş oluk, kanal; değirmendeki su kanalı 185 / 159
koguş oku düzeltmek için kullanılan kamış parçası 185 / 159
koguş ~ kogış tabaklanmış veya tabaklanmamış deri; sırım 185 / 159, 369 / 292, 371 / 294, 504 / 404, 579 / 476, 584 / 479
-nı 440 / 344
koguşlan- (su) fışkırmak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
kok- kokmak, kokusu yükselmek
-ar 412 / 324
-dı 412 / 324, 426 / 333, 525 / 427
-mak 412 / 324
-tı 412 / 324
kok- (yara) sakinleşmek
-ar 525 / 427
-dı 525 / 427
-mak 525 / 427
kok- (su) azalıp durgunlaşmak
(-ar) 525 / 427
-dı 525 / 427
(-mak) 525 / 427
kokıt- kokutmak
-ø 426 / 333
-mak 420 / 329

-tı 420 / 329, 426 / 333
-ur 420 / 329
kokrat- (su vb.. sıvıları) azaltmak
-mak 431 / 337
-tı 431 / 337
-ur 431 / 337
kokun kıvılcım 203 / 174
kōl ~ kol kol 180 / 154, 502 / 402, 516 / 414
-ı 516 / 414
-ın 570 / 470
kōl dağın tepesinden vadinin dibine kadar uzanan yükselti 502 / 403
-ı 502 / 403
kōl kılıç ve bıçağın uzunlamasına çizgisi 502 / 403
-ı 502 / 403
kol- istemek
-dı 277 / 241
-mak 277 / 241
-sa 119 / 106, 140 / 123
-sam 201 / 172
-ur 277 / 241
kolan kolan, eyer kayışı 203 / 174
kolan eti kolanın altında kalan et kısmı 203 / 174
koldaçı dilenci
-ka 210 / 180
koldaş iş arkadaşı 232 / 201, 449 / 352
koldaşlan- arkadaşlardan saymak
-dı 402 / 313
-mak 402 / 313
-ur 402 / 313
kolgır- istemek üzere olmak
-ar 363 / 289
-dı 363 / 289
-mak 363 / 289
koltık koltuk altı 239 / 207
koltukla- koltuğuna almak; koltuğuna vurmak
-dı 598 / 489
-mak 598 / 489
-r 598 / 489
koltur- istemek için görevlendirmek, istetmek
-dı 362 / 288
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
kolun- bizzat istemek
-dı 15 / 8, 345 / 277
-mak 345 / 277
-ur 345 / 277
koluş- birbirinden (karşılıklı) bir şey istemek
-dı 323 / 263
-tı 323 / 263
kōm deve semeri 503 / 403
-ı 503 / 403
kōm su dalgası 503 / 403

-ı 503 / 403
kom- dalgalanmak
-ar 278 / 241
-dı 277 / 241
-mak 278 / 241
komı- heyecanlanmak ve şiddetli özlem duymak
-dı 426 / 333, 564 / 464
-mak 564 / 464
-r 564 / 464
komış- → *komuş-*
komıt- heyecanlandırmak, coşturmak
-ø 426 / 333
-mak 421 / 330
-tı 47 / 32, 115 / 103, 421 / 330
-ur 421 / 330
komıtgan özleten (şey, kimse) 257 / 225
komşuy kan ile tamamiyle dolmuş kene 551 / 451
komtur- dalgalandırmak
-dı 362 / 288
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
komuk özellikle atın pisliği 193 / 165
komuş- ~ komış- dalgalar coşmak; coşmak; coşkuyla, neşeyle çalışmak
-dı 324 / 264
-mak 324 / 264
-ur 324 / 264
kōn Argu lehçesinde koyun 26 / 12, 504 / 404 → *kōy*
-ug 156 / 135, 552 / 455, 554 / 456
kon- (kuş vb..) konmak
-ar 160 / 140, 526 / 427
-dı 526 / 427
(-mak) 526 / 427
-mas 430 / 336
kon- (kabile vb..) konmak, inmek; konaklamak, yerleşmek
-ar 526 / 427
-dı 526 / 427
-mak 526 / 427
konak akdarı (*Panicum miliaceum*) 193 / 165, 595 / 488 → *koyak*
konakla- akdarı yemek
-dı 595 / 488
konat bir arada yaşayan, ikamet eden insan topluluğu 180 / 153
-ım 180 / 153
konat- (aşiret vb..ni) yerleştirmek
-mak 422 / 330
-tı 422 / 330
-ur 422 / 330
kondur- (kuş için) kondurmak
-dı 362 / 288
(-mak) 363 / 288
(-ur) 363 / 288
kondur- (maden üzerine kıymetli taş) kondurmak, işlemek
-dı 363 / 288

-mak 363 / 288
-ur 363 / 288
konşı komşu 219 / 188 → *koşnı*
konuk konuk, misafir 34 / 21, 55 / 40, 193 / 165, 595 / 488
-ı 35 / 21-22, 167 / 144
-nı 258 / 226
-ug 421 / 330
konukla- konuk etmek
-dı 592 / 485, 595 / 488
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
konuklaş- misafir ağırlamada yarışmak; her biri diğerini misafir etmek
-dı 395 / 308
-mak 395 / 308
-ur 395 / 308
konuklug konuğu olan (ev) 249 / 219
konukluk ağırlama, misafirperverlik 140 / 123
konukluk ew ziyafet evi 252 / 221
konum aşiret 70 / 56, 320 / 262, 422 / 330
koŋ et etin kas kısmı 601 / 493
koŋra- kestane rengine dönmek
-dı 619 / 514
-mak 619 / 514
-r 619 / 514
koŋra- (ses) kalınlaşmak; büluğ çağına gelmek
-dı 619 / 514
(-mak) 619 / 514
(-r) 619 / 514
koŋragu kulak ardı kemiği, kulağın altındaki kemik çıkıntısı 613 / 506
koŋragu ziller, çıngıraklar 441 / 345, 613 / 506, 618 / 514
koŋur kestane rengi 603 / 494
koŋur boğuk (ses) 603 / 494
koŋur- ağaç vb..ni köklemek, (rüzgâr bir şeyi) köklemek
-dı 615 / 510
-mak 615 / 510
-ur 615 / 510
koŋuz domuzlan, osurgan böceği (*Brachynus crepitans*) 603 / 495
kop çok, bol, oldukça; mübalağa ve kuvvetlendirme sözü 160 / 139, 253 / 222 → *köp*
kop- (kuş vb..) kalkmak, havalanmak
-ar 265 / 233
-dı 265 / 233
-mak 265 / 233
kop- (insan için) ayağa kalkmak
(-ar) 265 / 233
-dı 265 / 233
(-mak) 265 / 233
-up 83 / 73
kop- (rüzgâr, dalga vb.) kopmak
(-ar) 265 / 233
-dı 265 / 233
(-mak) 265 / 233
-sa 503 / 403

kop- (ay, bitki vb..) çıkmak, yükselmek
-a 123 / 109
-ar 605 / 496
-up 133 / 116
kop kıl- rahatlamak
-dı 494 / 396
kopruş- (kuşu veya herhangi bir şeyi) kaldırmada yardımcı olmak
-dı 375 / 296
-mak 375 / 296
-sa 64 / 51
-ur 375 / 296
kopsal- (ud, kopuz vb..) çalınmak → *kopzal-*
-dı 384 / 301
koptur- (yerinden) kaldırmak
-dı 361 / 287
-mak 361 / 287
-ur 361 / 287
kopur- kaldırmak, (yerinden) kaldırmak
-dı 305 / 252
-mak 305 / 252
-sa 305 / 252
-ur 305 / 252
kopurgan yerden söken, kaldıran 257 / 225
kopurt- (yerinden) kaldırmak, kaldırtmak
-mak 630 / 525
-tı 630 / 525
-ur 630 / 52 5
kopusa- (ayağa) kalkmak istemek
-dı 569 / 469
-mak 569 / 469
-r 569 / 469
kopuş- (ayağa) kalkmada yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 312 / 257
-mak 313 / 257
-ur 312 / 257
kopuz ut, kopuz 14 / 7, 184 / 157, 384 / 301, 520 / 420, 568 / 468
kopuzlug sazı, kopuzu olan 248 / 217
kopza- kopuz, ud çalmak
-dı 14 / 7, 568 / 468
-mak 568 / 468
-r 568 / 468
kopzal- ud, kopuz çalınmak → *kopsal-*
-dı 384 / 301
-mak 384 / 301
-ur 384 / 301
kopzaş- ut, kopuz çalmada yarışmak
-dı 376 / 296
-mak 376 / 296
-ur 376 / 296
kopzat- ut, kopuz çaldırmak
-mak 432 / 337
-tı 432 / 337

-ur 432 / 337
kor yoğurt veya kımız mayası 496 / 397
kōr kayıp 495 / 397
korday kuğu 551 / 451
-ımı 355 / 283
korı- korumak
-dı 560 / 462
-mak 560 / 462
-r 560 / 462
korıg ~ korīg bey vb..nin muhafaza altına aldığı yer, korunan yer 13 / 7, 189 / 161
korın- → *korun-*
kork- korkmak
-ar 627 / 522
-dı 627 / 522
-ma 627 / 522
-mak 627 / 522
-mas 568 / 468, 627 / 522
-up 421 / 330, 609 / 501
kōr kıl- kaybetmek
-dı 495 / 397
korkınç → *korkunç*
korkıt- ~ korkut- korkutmak
-mak 433 / 339
-tı 433 / 339, 445 / 347
-ur 433 / 339
korklık korkan ve korkak (adam) 625 / 521
korkmış bir şeyden korkan, korkmuş olan 430 / 336, 498 / 399
korkul- korkulmak
-dı 384 / 301
-mak 384 / 301
-ur 384 / 301
korkun- korku hissetmek
-dı 391 / 306
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
korkunç ~ korkınç korku; korkunç, korkutucu 445 / 347, 519 / 418, 613 / 506
korkuş- iki kişi birbirinden korkmak
-dı 377 / 297
-mak 377 / 297
-ur 377 / 297
korkut- → *korkıt-*
korlan- (elinden çıkan mala) acınıp zarar saymak ve onun hasretini çekmek
-dı 391 / 306, 531 / 432
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
korlan- kımız maya ile ekşimek; mayalı yoğurt katılaşmak
-dı 391 / 306, 531 / 432
-mak 531 / 432
-ur 531 / 432
korluk kımız konan tulum 238 / 206
koru diken, demir dikeni (*Tribulus terrestris*) 543 / 444
korug koruluk 317 / 260

korugçı koru bekçisi 552 / 452
korum kaya 200 / 171, 471 / 376
-lar 487 / 390
korum çok mal 200 / 171
korumlug taşlı, kayalı 249 / 219
korun- ~ korın- cimri davranarak (malı) korumak
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
koruş- korumakta yardım etmek
-tı 317 / 260
korvı koruyucu, korunaklı (?) 106 / 97
kōş çift, çifte 180 / 154, 498 / 399
koş- (yanına) katmak
(-ar) 270 / 237
-dı 270 / 237
(-mak) 270 / 237
koş- (şiir, gazel vb..) nazmetmek
-ar 270 / 237
-dı 270 / 237
-mak 270 / 237
koşa ikişer ikişer, çifter çifter 458 / 362, 470 / 376
kōş at hükümdarın yanına koşulan at 498 / 399
kōş biçek Argu lehçesinde makas (anlamı: bir çift bıçak) 498 / 399
koşlan- (bir şeyin) yedeğini, ikincisini edinmek
-dı 392 / 307
-mak 392 / 307
-ur 392 / 307
koşlun- (iki şey birbirine) koşulmak, aynı hizaya gelmek
-dı 392 / 307
-mak 392 / 307
-ur 392 / 307
koşnı komşu 219 / 188 → *konşı*
-sın 542 / 443
koşnı yakın olanlar, aşiret 70 / 56
koşug şiir, koşma, kaside 189 / 161
koşul- (bir şey bir şeye kendi kendine veya birisi tarafından) katılmak
-dı 332 / 269, 335 / 271, 486 / 389
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
koşul- (şiir, gazel vb..) nazmedilmek
-dı 335 / 271
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
koşulgan her zaman katılan, karışan 259 / 226
kot- → *koḍ-*
kotkı er mütevazı, alçakgönüllü 215 / 185
kotkılık alçakgönüllülük
-ın 337 / 273
kotrul- (su vb..) boşaltılmak
-dı 383 / 301
-mak 383 / 301

-ur 383 / 301
kotur- boşaltmak
-dı 305 / 252, 349 / 280
-mak 305 / 252
-ur 305 / 252
koturmış boşalmış olan 351 / 281
koturuş- boşlatmada yardımcı olmak
-dı 375 / 296
-mak 375 / 296
-ur 375 / 296
kotuz yabani öküz 184 / 157
kotuzlug yabani öküz sahibi olan 248 / 217
kova Oğuz lehçesinde kova 85 / 76, 549 / 449
kova Türk geminin, atın burnu üstünde dik duran çıkıntısı 549 / 449
kovı içi boş 545 / 445 → *kowı*
kovuç herhangi bir cin çarpması izi 516 / 415 → *kovuz*
kovuç kovuç cin çarpmasını gidermek için kullanılan söz 516 / 415
kovuk içi boş olan şey 517 / 415 → *kowuk*
kovuz şaraptaki pislik 517 / 415
kovuz Oğuz lehçesinde herhangi bir cin çarpması izi 516 / 415 → *kovuç*
kow- kovmak, kovalamak
-ar 272 / 238
-dı 271 / 238, 525 / 426
-mak 272 / 238
kowı içi boş 545 / 445 → *kovı*
kowı er talihsiz adam 545 / 445
kowşa- (oku, düzeltici kamış parçası ile -koguş-) pürüzsüz hâle getirmek
-dı 570 / 469
-mak 570 / 469
-r 570 / 469
kowşal- (ok, düzeltme aletiyle -koguş-) düzeltilmek, pürüzsüz hâle getirilmek
-dı 384 / 301
-mak 384 / 301
-ur 384 / 301
kowşaş- (birinin okunu koguş ile) pürüzsüz hâle getirmek
-dı 438 / 342
-mak 438 / 342
-ur 438 / 342
kowşat- (oku koguş ile) pürüzsüz hâle getirtmek
-mak 433 / 338
-tı 433 / 338
-ur 433 / 338
kowuk içi boş olan şey 192 / 165, 517 / 415 → *kovuk*
kowuş- karşılıklı birbirini kovalamak
-dılar 320 / 261
-mak 320 / 261
-ur 320 / 261
kōy ~ koy koyun 26 / 12, 63 / 49, 96 / 89, 106 / 96, 136 / 118, 136 / 119, 150 / 130, 159 / 138, 174 / 149, 193 / 166, 195 / 167, 196 / 168, 198 / 169, 207 / 177, 214 / 184, 237 / 206, 242 / 210, 242 / 211, 271 / 237, 278 / 241, 292 / 247, 327 / 266, 338 / 273, 358 / 285, 359 / 286, 384 / 302, 385 / 302, 420 / 330, 429 / 336, 446 / 350, 470 / 376, 481 / 385, 484 / 387, 496 / 398, 498 / 399, 500 / 401, 501 / 401, 505 / 405, 509 / 408, 513 / 412,

514 / 412, 518 / 417, 527 / 428, 528 / 429, 534 / 434, 535 / 437, 554 / 457, 563 / 464, 567 / 467, 603 / 494, 619 / 514, 626 / 522, 634 / 529 → *kōn*

-da 164 / 142
-dan 271 / 237
-ın 115 / 104, 343 / 276, 440 / 344, 565 / 465, 619 / 514, 627 / 523
-ka 270 / 237
-ug 145 / 126, 154 / 134, 307 / 253, 442 / 346, 521 / 420, 529 / 430, 552 / 455, 554 / 456
-umı 314 / 255
-un 557 / 460

koy kaftanın koyun kısmı; koyun 505 / 405
-ın 109 / 98
-ıŋa 436 / 340
-ka 505 / 405
-un 452 / 355
-unda 433 / 338
-uŋa 574 / 472

koy- terketmek, bırakmak → *koḍ-*
-maŋız 289 / 246

koyak akdarı (*Panicum miliaceum*) 518 / 417 → *konak*

koygaş- kucak kucağa yatmak
-ıp 128 / 112

koyug koyu, katı sıvı 517 / 416

koyugluk sıvı şeylerin koyuluğu 523 / 423

koyug süçig meyve suyu 517 / 416

koyul- (sıvı şeyler) katılaşmak, koyulaşmak, koyulmak
-dı 528 / 429
-mak 528 / 429
-ur 528 / 429

koyuluş- koyulaşmak
-dı 530 / 431
-mak 530 / 431
-ur 530 / 431

kōy yılı Türkçede on iki yıldan birinin adı, koyun yılı 505 / 405

kozan- süslenmek, makyaj yapmak
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277

kozgır- Kıpçak lehçesinde (kar) uçuşarak burulup gelmek
-ar 363 / 288
-dı 363 / 288
-mak 363 / 288

kozı kuzu 5 / 3, 112 / 101, 153 / 133, 223 / 192, 229 / 199, 259 / 226, 420 / 329, 486 / 389, 544 / 444, 563 / 464, 620 / 516, 635 / 531
-ka 413 / 324

köç göç 161 / 141

köç saat (an, zaman), süre 162 / 141

köç- göçmek
-elim 266 / 234
-er 266 / 234
-mek 266 / 234
-ti 162 / 141, 266 / 234

köçrüm panik, köylülerin kaçışıp şehre girmeleri 243 / 211

köçük koyun kuyruğu ve insanın kıçı 196 / 168
köçükle- (çocuğun) poposuna vurmak
-di 593 / 486
-mek 593 / 486
-r 593 / 486
köçür- naklettirmek, göçürmek; nakletmek
-di 307 / 253
-mek 307 / 253
-ür 307 / 253
köçür- istinsah etmek
-di 307 / 253
(-mek) 307 / 253
(-ür) 307 / 253
köçürgen bir yerden süren, göçüren 260 / 227
köçürme oçuk bir yerden bir yere taşınabilen ocak 246 / 215
köçürme oyun yere dörtgen çizilerek oynanan on dört oyunu 246 / 215
köçüt at 180 / 153, 307 / 253
köḍeç Argu lehçesinde testi 181 / 154
kög aynanın yüzüne düşen pas 501 / 402
kög kadın vb..nin yüzünde görülen çil 501 / 402
köglen- çil belirmek, çillenmek
-di 392 / 307
kögürçgün güvercin 626 / 521
-leşü 379 / 298 ("güvercinine" oynamak)
kögüz göğüs 184 / 157
-i (kögsi) 122 / 108
kög yılkı sürü hâlinde yayılan hayvanlar 500 / 401
kök eyer bağı 407 / 318
-i 408 / 318
kök Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök; insanın kökü, aslı, soyu 408 / 318
-üŋ 408 / 318
kök yeşillik (ağaçlık alan)
-i 501 / 402
kŏk gök, gökyüzü, hava 44 / 31, 74 / 61, 82 / 71, 106 / 96, 128 / 113, 182 / 155, 212 / 182, 259 / 226, 278 / 241, 308 / 254, 352 / 281, 392 / 307, 398 / 310, 410 / 321, 455 / 359, 497 / 398, 501 / 402, 568 / 468
-ke 309 / 255, 501 / 402, 634 / 529
-üg 419 / 329
kŏk koyu gri, gri, gök renginde olan her renk 165 / 143, 501 / 402
kŏk çıgrısı gök çarkı (küresi) 212 / 182
kŏk çüvit lacivert 516 / 415
kökded- eyer bağını bağlatmak → *köklet-*
-ti 428 / 335
kökegün göksinek (et sineği – *Calliphoridae*) 103 / 94, 409 / 320
köken hayvan ilmeği, süt hayvanlarında süt sağarken kullanılan ilmek 209 / 179
kŏker- grileşmek, göğün renginde olmak
-di 311 / 256
-mek 311 / 256
-ür 311 / 256
kökle- eyer bağını bağlamak
-di 575 / 473
-mek 576 / 473

-r 575 / 473
kökle- (hayvanlar) yeşillik ve taze ot yemek
-di 576 / 473
-mek 575 / 473
-r 576 / 473
köklen- eyerin kaburga tahtaları bağlanmak
-di 392 / 307
(-mek) 392 / 307
(-ür) 392 / 307
köklen- soylu olmak; zenginleşmek
-di 392 / 307
-mek 392 / 307
-ür 392 / 307
kökleş- (birisine) yapışmak ve tutunmak → *kökteş-*
-di 379 / 298
(-mek) 379 / 298
(-ür) 379 / 298
kökleş- Bulgar lehçesinde (biriyle) aşiret bağı kurmak
-di 379 / 298
-mek 379 / 298
-ür 379 / 298
kökleş- eyer kaburgasını bağlamakta yardım etmek
-di 379 / 298
(-mek) 379 / 298
(-ür) 379 / 298
köklet- eyer kaburgasının sırımlarını bağlatmak
-mek 428 / 335
-ti 428 / 335
-ür 428 / 335
kökre- (aslan, buğra vb., insan) kükremek
-di 568 / 468
-dim 75/ 62
-lim 83 / 73, 270 / 237, 336 / 272
(-mek) 568 / 468
(-r) 568 / 468
-se 341 / 275
kökre- (gök) gürlemek
-di 568 / 468
-mek 568 / 468
-r 568 / 468, 617 / 513
-yü 178 / 152
kökreg gürleme, gök gürlemesi
-iŋe 568 / 468
kökreş- (bulutlar) gürlemek
-di 378 / 297
-ür 378 / 298, 508 / 408
kökreş- (deve) böğürmek; (erler) deve gibi böğürmek
-di 378 / 297
kökşin gök renginde; yeşil 102 / 94, 220 / 190
kökteş- (birisine) yapışmak ve tutunmak → *kökleş-*
-di 379 / 298
kök topulgan bıldırcın türünden bir kuş 259 / 226

kök yuk köylülerin ve Türkmenlerin büyüklerine verilen unvan 501 / 402
kŏl ~ köl göl, gölcük, havuz (*ḫawż, buḥayre*) 308 / 254, 399 / 310, 502 / 403, 600 / 492, 602 / 493
-niŋ 308 / 254
-üg 64 / 51
-üm 503 / 403
kŏl deniz (*baḥr*) 502 / 403, 503 / 403
kŏl içinde su birikmiş çukur (*ġadi:r*) 502 / 403
Kŏl Bilge Xān Uygur hanı 215 / 185
köler- (at) karın şişmesinden yere yapışmak
-di 311 / 256
-mek 311 / 256
-mes 311 / 256
-ür 311 / 256
köler- su birikmek, çukurlar su dolmak, sular çoğalmak
-di 99 / 92, 311 / 256, 407 / 318
-mek 311 / 256
-ür 311 / 256
kölergen karnı devamlı şişen ve yere yapışan 260 / 227
köli- gömülmek
-di 564 / 464
-mek 564 / 464
-r 564 / 464
kölige koyu gölge 225 / 194, 521 / 421
kölik gölge 206 / 176
köliklig gölgeli 254 / 223
kŏl irkin Karluk büyüklerine verilen lakap 67 / 53
köliş- gömmede yardım etmek
-di 324 / 264
-mek 324 / 264
-ür 324 / 264
kölit- gömdürmek
-mek 421 / 330
-ti 421 / 330
-ür 421 / 330
költür- (at ayağı) bağlansın diye emir vermek, bağlatmak
-di 364 / 289
kölük iğreti 197 / 169
kölük yük hayvanı 197 / 169
kölüklüg yükü ve yük hayvanı olan 254 / 223
kölün- (yükten veya çok çalışmaktan el ayak) uyuşmak
-di 346 / 278
-mek 346 / 278
-ür (kölnür) 346 / 278
kölüŋ ~ kŏlüŋ su birikintisi, küçük göl 49 / 34, 607 / 498
köm (kŏk) Oğuz lehçesinde gri renk için kullanılan mübalağa sözü 170 / 147
köm- (ölü vb..ni) gömmek
-di 278 / 241
-er 278 / 241
-mek 278 / 241
köm- (ekmeği pişirmek için) küle gömmek
-di 10 / 5, 278 / 241

(-er) 278 / 241
(-mek) 278 / 241
kömçü define 210 / 181 → *kömüç*
-si 210 / 181
kömeç küle gömülen yuvarlak ekmek 10 / 5, 181 / 154
kömiçe sivrisinek 223 / 193
kömînçe sivrisinek 601 / 493
kömiş- ~ kömüş- gömmede yardımcı olmak
-di 324 / 264
-mek 324 / 264
-ür 324 / 264
Kömi Talas Uygur sınırında bir yerin adı, İslamın sınırındaki bir şehir 184 / 157, 548 / 448
köm kŏk koyu gri, tam gri 165 / 143, 170 / 147
kömtür- gömdürmek
-di 364 / 289
-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
kömüç define 181 / 154 → *kömçü*
kömüldürük eyerin göğüslük kısmı, at göğüslüğü 13 / 7, 264 / 230
kömün- gömer gibi görünmek
-di 346 / 278
-mek 346 / 278
-ür 346 / 278
kömündi gömülmüş olan 226 / 196
kömürgen ada soğanı (*Urginea maritima*) 260 / 227
kömürlük kömürlük ağaç 253 / 222
kömürlük kömürlük, kömür konacak yer 253 / 222
kömüş- → *kömiş-*
kŏn gön, deri; özellikle atın derisi 504 / 404
-i 504 / 404
-ke 628 / 524
-üg 591 / 484, 598 / 489
kön- (doğru yola) yönelmek
-di 279 / 242
(-er) 279 / 242
(-mek) 279 / 242
kön- ikrar etmek
-di 279 / 242
(-er) 279 / 242
(-mek) 279 / 242
kön- (tahta, ok vb., haşin at, iş) düzelmek
-di 279 / 242, 366 / 290
-er 279 / 242
-mek 279 / 242
kön- Argu lehçesinde yanmak
-di 279 / 242
(-er) 279 / 242
(-mek) 279 / 242
köngek Oğuz lehçesinde yaka 241 / 209
köngük yaka 241 / 209
köngüklen- (elbiseye) yaka yapılmak
-di 405 / 315

-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
köndger- düzeltmek
-ø 627 / 523
-di 366 / 290, 627 / 523
(-mek) 627 / 523
(-ür) 627 / 523
köndger- söyletinceye, ikrar ettirinceye kadar uğraşmak
-di 627 / 523
(-mek) 627 / 523
(-ür) 627 / 523
köndger- (yolu) göstermek
-di 627 / 523
-mek 627 / 523
-ür 627 / 523
köndgert- düzeltmek için emir vermek, düzelttirmek
-ti 628 / 523
köndi Oğuzca rezil 211 / 181
köndi sözün arkası hatırlanmayınca sözün devamı akla gelinceye kadar kullanılan bir bağlama (doldurma) sözü, şey 211 / 181
könek deriden yapılan su kabı 197 / 169
könger- itiraf etmek zorunda bırakmak, itiraf ettirmek, ikrar ettirmek
-di 365 / 290
-mek 365 / 290
-ür 365 / 290
könger- (ok vb.. şeyleri) düzeltmek
-di 365 / 290
(-mek) 365 / 290
(-ür) 365 / 290
könger- (yola) doğrultmak, (yolu) göstermek
-di 365 / 290
(-mek) 365 / 290
(-ür) 365 / 290
köni güvenilir (kişi) 549 / 449
köni düz (nesne); doğru, düzgün 510 / 409, 549 / 449
könit- düzeltmek
-mek 422 / 330
-ti 422 / 330
-ür 422 / 330
köŋlek gömlek 598 / 489, 611 / 504
köŋleklen- gömlek giymek
-di 622 / 517
-mek 622 / 517
-ür 622 / 517
köŋül kalp, gönül; zihin açıklığı ve idrak sür'ati 63 / 49, 87 / 78, 106 / 96, 114 / 102, 205 / 175, 385 / 302, 503 / 403, 512 / 410, 550 / 450, 553 / 456, 573 / 472, 604 / 496, 633 / 528
-den 604 / 496
-i (köŋli) 360 / 287, 489 / 391
-in (köŋlin) 112 / 101, 368 / 291, 435 / 340, 571 / 470
-ke 614 / 509
-ni 387 / 304

-üm (kөŋlüm) 47 / 33, 68 / 54, 115 / 103, 120 / 107, 128 / 113, 331 / 268, 356 / 284, 579 / 476, 626 / 521
-üŋ (kөŋlüŋ) 604 / 496
kөŋüldaş gönül dostu 205 / 175
kөŋülke sıg- gönüle hoş gelmek
-dı 271 / 237
kөŋüllen- niyetlenmek; bir şeyi anlayıp idrak etmek
-di 621 / 516
-mek 621 / 516
-ür 621 / 516
kөŋüllüg akıllı, kalbi uyanık olan 44 / 30, 604 / 496
kөŋüz yıkıntılardaki keçeleşmiş deve ve oğlak pisliği 603 / 495
köp gür, bol, sık ve dolaşık 160 / 140, 428 / 335 → *kop*
köpçük eyer yastığı 240 / 209
köpen deve örtüsü, eyer takımı ve benzeri donanım 203 / 174
köpi- (elbiseyi) köpürme dikişle dikmek
-di 557 / 460
-mek 557 / 460
-r 557 / 460
köpig elbiseyi, içine pamuk koyarak dikme 206 / 176
köpik → *köpük*
köpit- (elbiseyi) köpürme dikişle dikmek için emir vermek, diktirmek
-mek 415 / 326
-ti 415 / 326
-ür 415 / 326
köp kөk koyu gri 165 / 143
köprüg köprü 240 / 209
köp saç gür ve dolaşık saç 160 / 140
köpsün minder, basık şilte 220 / 190
köpük ~ köpik su köpüğü 196 / 168
-i 503 / 403
köpük kaynayan tencerenin köpüğü 196 / 168
köpül- (elbise) kaftan gibi kabartılarak dikilmek
-di 328 / 267
-mek 328 / 267
-ür 328 / 267
köpür- (süt vb., tencere) köpürmek
-di 305 / 252
-mek 305 / 252
-ür 305 / 252
köpürt- (tencereyi, suyu vb..ni) köpürtmek
-mek 630 / 525
-ti 630 / 525
-ür 630 / 525
köpüş- (elbiseyi) kabartarak dikmekte, sırımakta yardım etmek veya yarışmak
-di 313 / 257
-mek 313 / 257
-ür 313 / 257
kör- bakmak, görmek
-ø 187 / 160, 234 / 203, 286 / 245, 297 / 249, 345 / 278, 350 / 280, 473 / 379, 583 / 478, 604 / 495
-di 82 / 71, 143 / 125, 203 / 174, 225 / 194, 267 / 235, 407 / 318, 558 / 460, 573 / 472

-dim 229 / 198
-düküŋ 287 / 245
-düm 67 / 53, 541 / 442, 600 / 491
-er 267 / 235
-eyin 500 / 401
-me 267 / 235, 506 / 406
-meḍip 191 / 163, 211 / 182, 454 / 356
-medüküŋ 287 / 245
-megինçe 629 / 524
-mek 267 / 235
-mes 185 / 159
-se 114 / 102, 177 / 151, 263 / 229, 503 / 403
-ü 85 / 76, 111 / 100
-üp 52 / 38, 55 / 40, 93 / 87, 140 / 123, 193 / 165, 263 / 229, 272 / 238, 273 / 238, 310 / 256, 455 / 358, 464 / 368, 470 / 376, 494 / 396, 541 / 442, 553 / 456, 587 / 481, 592 / 485, 607 / 499
-ür 43 / 29, 248 / 218
körge tahtadan yapılan tabak 216 / 186
köriş- gözle bakışmak; herhangi bir şey görünmek
-di 318 / 260
-mek 318 / 260
-ür 318 / 260
körk güzel, güzellik 178 / 152, 434 / 339
-iŋe 515 / 414
körket- ~ körkeḍ- güzelleşmek
-mek 434 / 339
-ti 433 / 339
-ür 434 / 339
körkit- → *körküt-*
körklüg güzel 34 / 21, 160 / 140, 161 / 140, 178 / 152, 232 / 201, 463 / 367
körküt- ~ körkit- göstermek
-mek 433 / 339
-ti 433 / 339
-ür 433 / 339
körmek buluşma, görme
-in 561 / 462
körmiş görmüş olan, gören 497 / 399
körpe sonradan filizlenen, çıkan (bitki, meyve) 209 / 180
körpe zamanından sonra doğan kuzu, deve yavrusu ve buzağı 209 / 180
körpele- (otun) kalan kısımlarını yemek
-di 598 / 489
-mek 598 / 489
-r 598 / 489
körpelen- yeni filiz vermek
-di 532 / 432
-mek 532 / 432
-ür 532 / 432
körpe ogul yaz çocuğu 209 / 180
körple- (kuzuyu) parçalamak ve çukurda ızgara yapmak
-di 635 / 531
-mek 635 / 531
-r 635 / 531

körtür- görmesini sağlamak, gördürmek
-di 364 / 289
-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
körügse- buluşmak istemek, görmek istemek → *körüse-*
-di 143 / 125, 591 / 484
-dim 143 / 125, 569 / 469
-mek 591 / 484
-r 591 / 484
körük kuyumcu ve demirci körüğü 197 / 168
körükle- (ateşi) körükle üflemek, körüklemek
-di 593 / 486, 597 / 488
-mek 593 / 486
-r 593 / 486
körül- bakılmak, görülmek
-di 72 / 58, 336 / 272, 337 / 272
-mek 336 / 272
-ür 336 / 272
körün- görünmek
-di 345 / 278
-gil 463 / 367
-mek 345 / 278
-ür 104 / 95, 345 / 278, 498 / 399
-ür (körnür) 50 / 35
körünç bir şeyi seyreden topluluk; seyir 607 / 499
-ke 93 / 86
Körüŋ Kâşgar dağlarındaki Biyiz (?) gölünün adı 502 / 403
Körüŋ Köl Kâşgar yakınında, su birikintisi gibi bir gölün adı 606 / 497
körüse- görmek istemek, buluşmak istemek → *körügse-*
-di 143 / 125
-dim 569 / 469
-mek 569 / 469
-r men 569 / 469
körüş sözle değil gözle olan münazara, bakışma 186 / 159
kösgük nazardan korunmak için bağ ve bahçelere dikilen korkuluk 410 / 321
kösrük tuşag atın ön ayaklarındaki köstek 241 / 209
kösül- (ayak) uzatmak, uzatılmak
-di 336 / 272
-mek 336 / 272
-se 336 / 272
-ür 336 / 272
kösür- (atın ön ayaklarını) kösteklemek
-di 308 / 254
-mek 308 / 254
-ür 308 / 254
kösürge sıçanlardan bir tür 245 / 214
kösürgen bir tür köstebek 260 / 227
köşer- (göl vb.) taşacak hâle gelmek, kap ağzına kadar dolmak
-di 308 / 254, 309 / 254
-mek 308 / 254
-ür 49 / 34, 308 / 254
köşi- gizlemek, örtmek

-di 562 / 463
-mek 562 / 463
-r 562 / 463
köşige küçük gölge 225 / 194, 521 / 421
köşik yüz örtüsü, örtü 206 / 176
köşiklig gölgeli, gölgesi olan (yer) 254 / 223
köşin- ~ köşün- gölgeye sığınmak
-di 238 / 207, 345 / 278
-mek 346 / 278
-ür 346 / 278
köşirgek er evinde bir insan görünce yeri dar gelen adam 411 / 321
köşit- örtmek
-mek 419 / 329
-ti 419 / 329
-ür 419 / 329
köşün- → *köşin-*
köt göt, kıç 161 / 140
köti bürt kâbus 172 / 148 → *bürt*
kötiç çocuklara sövüldüğü zaman kullanılan "ey kıç gibi kokmuş" anlamında bir sövgü sözü 181 / 154
köti kızlak kaya kuşu (Sitta neumayer) 238 / 207
kötki toprak tepe 13 / 7, 216 / 186
kötle- (oğlan vb..ni) düzmek
-di 575 / 473
-mek 575 / 473
-r 575 / 473
kötlet- (oğlan vb..ni) düzdürmek
-mek 437 / 341
-ti 437 / 341
-ür 437 / 341
kötlüg "ey ibne, luti" anlamında bir küfür sözü 240 / 209
kötrüg kaldırma, kaldırış
-i 350 / 280
kötrüm üzerinde oturulan seki 243 / 211
kötrüş- (yük vb.. şeyi) kaldırmada yardım etmek
-di 377 / 297
-mek 377 / 297
-ür 377 / 297
kötü dam 138 / 120, 541 / 442
-din 142 / 124
kötür- kaldırmak
-ø 288 / 245
-di 306 / 253
-gil 288 / 245
-mek 350 / 280
-se 306 / 253
-ür 306 / 253
kötürgen yük ve benzeri şeyleri devamlı taşıyan 260 / 227
kötürgü nakil aracı 245 / 214
kötürse- taşımak istemek
-di 143 / 125
kötürüş- yük vb.. kaldırmada yardım etmek

-di 379 / 298
kövüz yaygı; yünden dokunmuş her döşek ve yatak 517 / 415
köwre ölü hayvanların, iç organlar çürüyüp gittikten ve eti kuruyup kemiğine yapıştıktan sonraki hâli 212 / 183
köwşek gevşek, yumuşak 241 / 209
köwşek etmek hamurunda iyi maya bulunan ekmek 241 / 209
köwürgen ada soğanı (*Urginea maritima*) 260 / 227, 262 / 228
köz göz 40 / 26, 42 / 28, 114 / 102, 171 / 147, 192 / 164, 234 / 203, 257 / 225, 312 / 257, 345 / 278, 392 / 307, 405 / 315, 418 / 328, 462 / 366, 462 / 367, 472 / 378, 476 / 381, 564 / 464
-den 380 / 299, 604 / 496
-din 382 / 300, 479 / 383
-i 90 / 80, 99 / 91, 104 / 95, 148 / 129, 190 / 162, 240 / 208, 261 / 228, 326 / 265, 333 / 270, 355 / 283, 388 / 304, 390 / 305, 405 / 315, 406 / 316, 458 / 362, 468 / 372, 497 / 398, 603 / 494, 620 / 515, 633 / 529
-in (b.d.) 355 / 283, 431 / 337, 435 / 340, 480 / 384, 485 / 387, 629 / 525
-in (v.d.) 181 / 154
-inde 510 / 409
-iŋe 128 / 112, 450 / 353, 629 / 525
-ke 446 / 350
-ler 488 / 390
-leyü 63 / 49 "*göz gibi*"
-re 406 / 317
-üg 151 / 131, 353 / 282, 421 / 330
-üm 35 / 21-22, 118 / 106, 150 / 130, 289 / 246, 380 / 299, 452 / 355, 479 / 383, 514 / 413, 558 / 460
-üme 99 / 92, 562 / 463
-ün (v.d.) 95 / 88, 101 / 93
kŏz köz 170 / 146
köz at- göz atmak
-tı 418 / 328
köze- (ateşi) küskü ile karıştırmak
-di 560 / 462
-mek 561 / 462
-r 560 / 462
köze- (üzüm tanelerini) yolup tane tane almak
-di 561 / 462
(-mek) 561 / 462
(-r) 560 / 462
közeç testi, toprak kap 181 / 154
közeçlik testi yapmak için hazırlanan çamur 252 / 222
közegü tandırda ateşi karıştırma demiri 225 / 194
közeş- (ateşi) canlandırmada yardım etmek veya yarışmak
-mek 319 / 261
-ti 318 / 261
-ür 319 / 261
közet- beklemek, gözetmek, korumak
-igli 425 / 333
-mek 418 / 328
-ti 312 / 257, 383 / 301, 418 / 328
-ür 418 / 328
közetdeçi ~ közetteçi Oğuz ve Kıpçak lehçesinde, koruyan 424 / 332

közetgen devamlı koruyan 424 / 332
közetgü koruma (işi) 425 / 333
közetgüçi koruyan 424 / 332
közetiglik koruma hakkına ve niyetine sahip olan 425 / 333
közetiş- korumada yardımcı olmak veya yarışmak
-di 426 / 333
közetlig korunmuş olan 252 / 222
közetmiş korunmuş 351 / 281, 425 / 333
közger- göz göze getirmek, buluşturmak
-di 365 / 289
-mek 365 / 289
-ür 365 / 289
közi çerlig gece görüp gündüz göremeyen (kişi) 240 / 208
közkeni ateş böceği (*Lampyris noctiluca*) 247 / 216
közkiye gözcük, güzel göz 601 / 493
közkünek şahine ve kertenkeleye benzer bir kuş 263 / 229
közle- göze vurmak
-di 575 / 473
-mek 575 / 473
-r 575 / 473
közleş- bakmada yarışmak veya karşılıklı bakışmak
-di 378 / 298
-mek 378 / 298
-ür 378 / 298
közlüg gözlü, gözü olan 240 / 208, 260 / 227
közlük göz kamaştığı veya ağrıdığı zaman göz üzerine konan at kuyruğundan örülmüş nesne, bir tür gözlük 241 / 209, 264 / 230 → *közüldürük*
közmen ~ közmen közde pişirilen ekmek 223 / 193, 278 / 241
közŋü ayna 464 / 368, 610 / 502
-ke 501 / 402
közüldürük at kuyruğundan örülen, hastalanınca veya göz kamaşınca göze konan alet, bir tür gözlük 264 / 230 → *közlük*
közün- görünmek
-di 345 / 278
-mek 345 / 278
-ür 345 / 278
kuba doru ve sarı arasında olan 540 / 441
kuba at doru ve sarı arasındaki at 540 / 441
kuç- kucaklamak
-ar 265 / 234
-dı 265 / 234
-mak 265 / 234
kuçak kucak 192 / 164
kuçakla- kucaklamak
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
kuçam (bir) kucak (ölçü vb..) 200 / 171
kuçgundı soğan (*Allium cepa*) 247 / 216 ?
kuçtur- kucaklaştırmak
-dı 361 / 287
-mak 361 / 287

-ur 361 / 287
kuçuş kucaklama 185 / 159
kuçuş- kucaklaşmak
-dı 314 / 258
-mak 314 / 258
-up (kuçşup) 527 / 428
-ur 314 / 258
kudgu ~ kuḍgu kara sinek 214 / 184, 605 / 496
kuḍgulan- sineği üzerinden atmak
-dı 533 / 433
-mak 533 / 433
-ur 533 / 433
kudruçak kuyruk sokumu kemiği 523 / 423
kuḍruk kuyruk 170 / 146, 237 / 206, 256 / 224, 415 / 325, 517 / 415, 605 / 496
-ı 237 / 206, 238 / 206, 498 / 399, 557 / 460
-ta 238 / 206
kudruk kıç (kinayeli olarak) 238 / 206
kuḍug kuyu 188 / 161, 212 / 182, 240 / 208, 344 / 277, 517 / 416, 636 / 532 → *kuyug*
-da 188 / 161, 568 / 468
-ka 229 / 199, 230 / 200, 496 / 397, 545 / 445
kuḍuglug kuyulu, kuyusu olan 248 / 218
kudur- çok çalışmak, çalışma işini abartmak; kudurmak
-dı 83 / 74, 307 / 253
-mak 307 / 253
-ur 307 / 253
kudurgak kaftanın arkadaki iki kuyruğundan biri 13 / 7, 251 / 220
kuduzgun ~ kuḍuzgun eyer kuskunu, kuyruk altından geçen eyer kayışı 13 / 7, 258 / 226
kugu kuğu 544 / 445, 551 / 451
kukunlug kıvılcımlı 249 / 219
kul kul, köle 166 / 143, 169 / 146, 264 / 233, 376 / 296, 384 / 301, 405 / 315, 412 / 323, 413 / 324, 479 / 383, 480 / 384, 516 / 414, 560 / 462, 627 / 522, 627 / 523, 638 / 534
-ı 239 / 207
-ın 19 / 9, 19 / 10, 92 / 86, 141 / 123, 152 / 132, 193 / 166, 194 / 166, 265 / 233, 269 / 236, 343 / 276, 356 / 284, 418 / 328, 433 / 338, 485 / 387, 562 / 463, 591 / 484, 621 / 516, 629 / 524
-ını 28 / 13
-ıŋa 161 / 140
kula kula donlu olan 548 / 448
kulabuz kılavuz 244 / 212
kulaç kulaç 180 / 154
kulaçla- kulaçla kulaçlamak
-dı 589 / 483
-mak 589 / 483
-r 589 / 483
kulak kulak 76/ 64, 114 / 102, 189 / 162, 192 / 165, 348 / 279, 457 / 361, 556 / 458 → *kulkak, kulxak*
-ı 622 / 517
-ım 600 / 492, 601 / 493, 606 / 497, 620 / 515
-ın 112 / 101, 113 / 101, 117 / 105, 306 / 252, 439 / 343
-ıŋa 342 / 276
-ka 192 / 165, 272 / 238, 276 / 240, 334 / 271, 432 / 338, 569 / 469
-tın 344 / 277

kulakla- kulağa vurmak
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
kulaklıg kulaklı, kulağı olan 249 / 218
kulak tōn kısa yenli elbise 193 / 165
kulan yabani eşek 115 / 103, 136 / 118, 209 / 179, 214 / 184, 496 / 397
kulavuzsuz kılavuz olmadan, kılavuzsuz 244 / 212
Kulbak erkek adı, Balasagun dağlarını mesken tutmuş bir Türk zahidinin adı 239 / 207, 478 / 382
kulkak kulak 192 / 165 → *kulak, kulxak*
kulna- kulun doğurmak, yavrulamak, kulunlamak
-dı 482 / 386, 576 / 474, 584 / 479
-mak 576 / 474
-r 576 / 474
kulnaçı kısrak doğurmak üzere olan kısrak 246 / 215
kulsıg huyu kölelerin huyuna benzeyen 234 / 203, 499 / 400
Kuluç → *Kalıç*
kulun kulun, tay 115 / 103, 203 / 174, 314 / 258, 482 / 386
kulunla- kulunlamak, kısrak yavrulamak, doğurmak
-dı 482 / 386
kulunlug kulunu olan, arkasından kulunu giden 250 / 219
kulxak kulak 192 / 165 → *kulak, kulkak*
kum kum 56 / 42, 107 / 97, 118 / 106, 170 / 147, 230 / 200, 243 / 211, 309 / 255, 509 / 409
-da 138 / 120
-lar 372 / 294
Kum bir şehir adı 509 / 409
kumgan güğüm, ibrik 217 / 187, 221 / 190
-ıg 439 / 343
kumlak sarmaşığa benzer bir bitki (tarla sarmaşığı – *Convolvulus arvensis*) 239 / 207
kum öḍü kum yığını 56 / 42
Kumuk beylerden birinin adı 193 / 165
kumukla- pislemek
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
Kumukla- Kumuk adlı beye mensup olmak
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
kun- çalmak, gasp etmek
-ar 279 / 242
-dı 279 / 242
-mak 279 / 242
kunçuy kadınların soylu, hatundan bir derece aşağı olanı 550 / 451
kundı- (bileği taşıyla) parlatmak
-dı 566 / 466
-mak 566 / 466
-r 566 / 466
kundıgu bileği taşı 246 / 215
kunduz kunduz (*Castor fiber*) 230 / 200

kunduz kayrı ilaçlarda kullanılan kunduz taşağı 230 / 200
kunuş- (birbirinin) malını çalmak; mal çalmada yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 325 / 264
-mak 325 / 264
-ur 325 / 264
kur kuru 496 / 397
kur kuşak, kemer 163 / 142, 223 / 193, 393 / 307, 432 / 338
-ın 391 / 306, 479 / 383, 578 / 475
kur mertebe, rütbe 163 / 141
-um 163 / 141
kur- kurmak
-ø 297 / 249
-a 541 / 442
-an 301 / 250 (Oğuzlarda "*kurarım*")
-ar 267 / 235, 284 / 244, 584 / 479
-ar men 301 / 250
-ası 303 / 251 (Oğuzlarda)
-dı 267 / 235, 284 / 244, 337 / 272, 365 / 290, 583 / 478
-duk 298 / 249 (cümle başındaki zamire göre "*kurdu, kurdum, kurduk*")
-dum 310 / 255
-galır 302 / 251
-gay 301 / 251
-mak 267 / 235, 284 / 244, 584 / 479
kur- askeri toplamak, otağ kurup yaymak; (insanlar) toplanmak
-ar 267 / 235
-dı 76/ 64, 267 / 235, 471 / 377
-mak 267 / 235
kuram hiyerarşiye uygun olarak, hakanın huzurundaki düzende 208 / 178
kur baka kara kurbağası 496 / 397
kurç → *karç kurç*
kurç sert, sağlam ve güçlü olan 173 / 149, 570 / 469
kurça- sertleşmek
-dı 565 / 466
-mak 565 / 466
-r 565 / 466
kurç temür çelik 173 / 149
kurdaş- aynı mertebede oturmak
-dı 376 / 296
-mak 376 / 296
-ur 376 / 296
kurga- (yer) kurumak
-ar 571 / 470, 583 / 478
-dı 571 / 470, 583 / 478
-mak 571 / 470, 583 / 478
kurgak kuraklık, kıtlık 473 / 379
kurgat- ~ kurgaḍ- (yer) kurumaya yüz tutup verimsizleşmek
-mak 433 / 338
-tı 433 / 338
-ur 433 / 338
kurgır- (adam) taşkınlık etmek
-ar 363 / 289
-dı 363 / 289

-mak 363 / 289
kurgır- (yer vb. şeyler) kurumak
-ar 363 / 289
-dı 363 / 289
-mak 363 / 289
kurgu hafif ve zevzek adam, çok taşkın ve hafif (kimse) 13 / 7, 214 / 184
kurgu kurma 303 / 251
kurguçı (yay vb..) kuran 292 / 247
kurgulan- taşkınlık yapmak, hafiflik görüntüsü vermek
-dı 533 / 433
-mak 533 / 433
-ur 533 / 433
kurguluk taşkınlık ve hafiflik 263 / 229
kurı kurı kısraktan geride kalan tayı çağırmak için kullanılan ünlem 543 / 444 → *kurıh kurıh, kurrıh kurrıh*
kurı- ~ kuru- kurumak
-dı 10 / 6, 14 / 7, 504 / 404, 560 / 462
-mak 560 / 462
-p 360 / 287, 369 / 292
-r 560 / 462
kurıgla- kuru kullanmak
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484
kurıgu kurumak üzere olan, kuruyan 224 / 193
kurıh kurıh kısraktan geride kalan tayı çağırmak için kullanılan ünlem 543 / 444 → *kurı kurı, kurrıh kurrıh*
kurın- ~ kurun- kurunmak, kurulanmak
-ø 347 / 279
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
kurın- kurumak
-dı 252 / 221
kurır- kurumaya yüz tutmak
-dı 307 / 254
-mak 307 / 254
-ur 307 / 254
kurıt- ~ kurut- kurutmak
-mak 418 / 328
-tı 14 / 7, 418 / 328
-ur 418 / 328
kurıtgan sık sık kurutan, çok kurutan 256 / 225, 261 / 228
kurkag çöl, suyu ve otu bulunmayan çöl 234 / 203
kur kur it- karın guruldamak
-ti 244 / 212 → *kar kur it-*
kurla- kuşak edinmek ve onu (kaftana) geçirmek
-dı 575 / 473
-mak 575 / 473
-r 575 / 473
kurman yay kabı 223 / 193, 451 / 354
kurmış kurulmuş olan 108 / 98, 297 / 249, 539 / 440

kurrıh kurrıh tayı çağırmak için kullanılan ünlem 7 / 4 → *kurı kurı, kurıh kurıh*
kurşa- kemer bağlamak
-dı 393 / 307, 570 / 469
-mak 570 / 469
-r 570 / 469
kurşag kuşakla kuşanma 234 / 203
kurşag yünden dokunan tura (halat gibi örülmüş ip çilesi) 234 / 203
kurşag kuşak
-ı 234 / 203
kurşan- kemer kuşanmak
-dı 391 / 306, 393 / 307
-mak 391 / 306
-ur 391 / 306
kurşat- kuşanmayı emretmek, kemer kuşatmak
-mak 432 / 338
-tım 432 / 338
-ur 432 / 338
kurt kurt (böcek) 172 / 148
kurt Oğuzlarda (yırtıcı) kurt 172 / 148, 446 / 350
kurtan- (bit vb.. yüzünden) kaşınmak; (koyundan) kurtları ayıklamak
-dı 390 / 305
-mak 390 / 306
-ur 390 / 306
kurtga kocakarı 558 / 460
kurtla- (deve vb..den) kurtları temizlemek
-dı 636 / 532
kurtul- doğurmak, kurtulmak
-dı 383 / 301
(-mak) 383 / 301
(-ur) 383 / 301
kurtul- (herhangi bir sıkıntıdan) kurtulmak → *kutul-*
-dı 329 / 267, 383 / 301, 385 / 302
-mak 383 / 301
-ur 383 / 301
kurtur- kurdurmak
-dı 361 / 287, 366 / 290
(-mak) 362 / 287
(-ur) 362 / 287
kurtur- (insanları, askerleri vb..) toplamak için emir vermek, toplatmak
-dı 361 / 287
-mak 362 / 287
-ur 362 / 287
kuru- → *kurı-*
kurug kuru; boş (suçlama) 10 / 6, 108 / 98, 188 / 161, 192 / 165, 478 / 383, 496 / 397 → *kuruk*
kurug içi boşalmış olan (kap, ev) 188 / 161
kurugjın kurşun 256 / 224, 413 / 324
kuruglan- kuru kabul etmek, kuru saymak
-dı 401 / 311
-mak 401 / 311
-ur 401 / 311
kuruglug kurulmuş olan 248 / 218, 250 / 219

kurugluk kuruluk 251 / 221, 252 / 221
kurugluk okluk 250 / 219, 251 / 221
kurugsak kuşun kursağı 251 / 220
kurugsak mide 13 / 7, 251 / 220, 590 / 484
kurugsı- kurumaya yüz tutmak
-dı 590 / 484
-mak 590 / 484
-r 590 / 484
kuruk kuru 192 / 165 → *kurug*
kurul- kramp girmek
-dı 335 / 271
(-mak) 335 / 271
(-ur) 335 / 271
kurul- kurulmak
-dı 106 / 97, 335 / 271, 337 / 272
-mak 335 / 271
-ur 335 / 271
kurulgan (vücuduna) devamlı kramp giren 259 / 226
kurun duvarda biriken duman isi, kurum 203 / 174
kurun- → *kurın-*
kurunçı çadırda dumandan kararan keçe vb.. 552 / 452
kurunlug kurumu olan, duman isi olan 249 / 219
kuruş- (birbirini etkileyerek) kurumak
-dı 317 / 260
-mak 317 / 260
-ur 317 / 260
kuruş- yay kurmada yarışmak
-mak 317 / 260
-tı 317 / 260, 325 / 265
-ur 317 / 260
kurut keş (yağsız, kuru peynir) 179 / 153, 271 / 237, 309 / 255
kurut- → *kurıt-*
kurutlug kurutu (kurumuş peyniri) olan 247 / 217
kurutsa- kurut istemek
-dı 590 / 483
-mak 590 / 483
-r 590 / 483
kus- kusmak
-ar 269 / 236
-dı 269 / 236
-mak 269 / 236
kusgaç siyah bir hayvancık 229 / 198
kusıg kusma 189 / 161
kusık fındık 192 / 165, 596 / 488
Kusık cariyelere verilen bir ad 192 / 165
kusıklıg fındık sahibi 249 / 218
kusınçıg tiksindirici 547 / 447
kustur- kusturmak
-dı 362 / 288
-mak 362 / 288
-ur 362 / 288
kuş kuş 16 / 8, 29 / 15, 36 / 23, 92 / 85, 98 / 91, 123 / 109, 143 / 125, 160 / 140, 164 /

142, 166 / 144, 167 / 144, 169 / 146, 220 / 190, 238 / 206, 265 / 233, 267 / 234, 269 / 236, 272 / 238, 273 / 238, 289 / 246, 310 / 255, 353 / 282, 358 / 285, 362 / 288, 366 / 290, 375 / 296, 386 / 303, 400 / 311, 427 / 333, 430 / 336, 437 / 341, 446 / 350, 461 / 366, 471 / 377, 482 / 386, 507 / 407, 526 / 427, 530 / 431, 542 / 443, 543 / 443, 547 / 447, 588 / 482, 600 / 492, 601 / 493, 614 / 509, 617 / 512, 619 / 514

-ıg 89 / 80
-ka 30 / 16
-lar 243 / 211, 369 / 292, 530 / 431
-nı 132 / 115, 442 / 346
-ug 151 / 131, 357 / 285

kuşgaç serçe (*Passer domesticus*) 229 / 198
kuşgun Bektaşi üzümü (*Ribes grossularia*) anlamına gelen *uşgun*'un bir varyantı 221 / 190
kuşgun hayvanların yem olarak yediği taze kamış (*Phragmites australis*) 221 / 190
kuşla- kuş avlamak
-dı 15 / 8, 575 / 473
-mak 575 / 473
-r 575 / 473
kuşlag kuşlak, kuşların bol bulunduğu ve avlandığı yer 234 / 203
kuşlaglan- kuşlak edinmek
-dı 403 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
kuşlat- kuş avlatmak
-mak 437 / 341
-tı 437 / 341
-u 435 / 340
-ur 437 / 341
kuşluk Oğuzcada kuşluk vakti 238 / 207
kuşun Oğuzlarda kurşun 256 / 224
kut baht, devlet, talih, şans 59 / 44, 152 / 132, 154 / 133, 161 / 140, 215 / 185, 329 / 267, 381 / 299
-ı 92 / 85, 109 / 98
-ında 551 / 451
-ıŋa 189 / 161
-ka 55 / 40, 193 / 165
-ug 139 / 122
-umnı 355 / 283
kutal- (adam) talihli olmak
-dı 329 / 267
-mak 329 / 267
-ur 329 / 267
Kutan erkek adı 209 / 179
kutan- (nesne) talihli olmak
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
kutat- şans, talih, baht sahibi olmak
-mak 415 / 326
-tı 415 / 326
-ur 415 / 326
kutgar- kurtarmak → *kutrar-*
-dı 363 / 288, 366 / 290, 367 / 291

-mak 363 / 288
-ur 363 / 288
kutlug mübarek, uğurlu 54 / 39, 208 / 178, 233 / 202, 233 / 203
-ka 470 / 376
Kutlug erkek adı 161 / 140, 233 / 203
kutlug tigin uğurlu köle 208 / 178
kutrar- kurtartmak → *kutgar-*
-dı 366 / 290
-ur 366 / 290
kutruş- (çocuklar) oynayıp coşmak
-dı 375 / 296
-mak 375 / 296
-ur 375 / 296
kutsuz hiç şansı olmayan, talihsiz olan 230 / 200
kutul- (bir sıkıntıdan) kurtulmak → *kurtul-*
-dı 329 / 267, 383 / 301
-mak 329 / 267
-ur (kutlur) 329 / 267
kutulgan (düşmandan ve benzerlerinden) devamlı kurtulan 259 / 226
kutur- kudurmak, haddini aşmak
-dı 306 / 253
-ma 253 / 222
(-mak) 306 / 253
kutur- (ekin) azmak
-dı 306 / 253
-mak 306 / 253
kuturma börk önde ve arkada kanadı olan başlık 246 / 215
kutuz kuduz 184 / 157
kuw baht, talih → *kıw*
-ıg 161 / 140
kuy vadinin dibi 505 / 405
-ı 472 / 378, 488 / 390
kuy- (su vb..) koymak, dökmek, boşaltmak
-ar 553 / 456
-dı 461 / 365, 520 / 419, 553 / 456
-mak 553 / 456
kuy- (at vb..) ürkmek
-ar 553 / 456
-dı 553 / 456
-mak 553 / 456
kuyar hayvanlara ve kölelere sövmek için kullanılan, "ağzından (?) salya ve köpük saçan" anlamında bir küfür sözü 520 / 419
-ı (?) 520 / 419
Kuyas Barsgan'ın ötesinde bir kasaba 198 / 170
Kuyaslıg Kuyaslı, Kuyas kasabasından olan 523 / 423
kuyaş şiddetli sıcaklığın ısısı ve güneş vurmasının şiddeti 88 / 79, 432 / 338, 520 / 419
kuyka deri 521 / 420
kuyka kürk 521 / 420
kuykala- (derideki tüyü) soymadan yakmak ve suda temizlemek
-dı 521 / 420
kuyma bir çeşit yağlı ekmek 521 / 420
kuyma çekiçle döverek değil, dökme yoluyla maden filizinden yapılan havan, kandil ve

çekiç gibi aletler 521 / 420
kuytur- (su vb..) dökülmesi için emir vermek, döktürmek
-dı 529 / 430
-mak 529 / 430
-ur 529 / 430
kuyug kuyu 517 / 416 → *kuḍug*
kuyuluş- (sıvılar) dökülmek
-dı 530 / 431
-mak 530 / 431
-ur 530 / 431
kuyun- (su vb..) dökünmeyi kendi üzerine almak, kendi kendine dökünmek
-dı 528 / 429
-mak 529 / 429
-ur 529 / 429
kuyuş- (su vb.. şeyleri) dökmede yardımcı olmak
-dı 527 / 429
-mak 527 / 429
-ur 527 / 429
kuyut- (at vb..ni) ürkütmek
-mak 427 / 334
-tı 427 / 334
-ur 427 / 334
kuz (dağ vb..nin) gölgeli tarafı 164 / 142, 497 / 398
-da 164 / 142
kuzgun kuzgun (*Corvus corone*) 221 / 190, 551 / 451
-nuŋ 221 / 190
kuzı- (boğaz, yemek için) kurumak
-dı 560 / 462
-mak 560 / 462
-r 560 / 462
Kuz Ordu Balasagun şehri 74 / 62
Kuz Ūluş Balasagun şehri 43 / 29
kuzut- (boğazı) kurutmak, iştahlandırmak
-mak 418 / 328
-tı 418 / 328
-ur 418 / 328
kū insanlar arasındaki şöhret 538 / 439
küç susam (*Sesamum indicum*) 495 / 397
kūç ~ küç güç, kuvvet 125 / 110, 208 / 178, 495 / 397
-i 93 / 87, 191 / 164, 200 / 171, 270 / 237, 320 / 262, 336 / 272, 567 / 468
-in (b.d.) 364 / 289, 431 / 337, 570 / 470, 622 / 519
-ün (v.d.) 53 / 39, 101 / 93, 181 / 154, 200 / 171, 410 / 321, 550 / 450
kūç zulüm 273 / 238, 495 / 397
Küçe bir yer adı, Kuça 182 / 155, 199 / 171
küçe- zorlamak, zorla almak
-di 558 / 460
-mek 558 / 460
-r 558 / 460
-yür 558 / 460
küçel- (mal) zulme uğramak, gasp edilmek
-di 336 / 272
-mek 336 / 272

-ür 336 / 272
küçemçi zulmeden, zalim 495 / 397
küçen- güç azalmak, yük ağır gelmek
-di 341 / 275, 345 / 278
(-mek) 345 / 278
(-ür) 345 / 278
küçen- (malı) gasp etmek
-di 345 / 278
-mek 345 / 278
-ür 345 / 278
küçeş- gasp etmede yarışmak veya yardımlaşmak
-di 315 / 258
-mek 315 / 258
-ür 315 / 258
Küçet Hârezm'de yerleştirilmiş olan bir Türk boyu (*ci:l*) 180 / 153
küçet- (malı) çalmaya, gasp etmeye zorlamak, gasp ettirmek
-mek 416 / 326
-ti 416 / 326
-ür 416 / 326
küçlen- güçlenmek
-di 392 / 307
-mek 392 / 307
-ür 392 / 307
kūçlüg güçlü, kuvvetli 254 / 223, 495 / 397, 516 / 414
Küç Tigin muhtemelen kişi adı (KM: güçlü tigin, şehzade) 208 / 178
kūḍ- ~ küḍ- beklemek
(-er) 634 / 529
-er sen (küter sen) 398 / 310
-gil 162 / 141
(-mek) 634 / 529
-ti 312 / 257, 634 / 529
-ür 454 / 356
kūḍ- gütmek
-er 634 / 529
-mek 634 / 529
-ti 634 / 529
küḍegü ~ küdegü damat, güveyi 449 / 353, 518 / 416
küden düğün yemeği 203 / 174
küḍez- saklamak, korumak, sakınmak; beklemek
-ø 463 / 367
-di 312 / 256, 312 / 257, 348 / 279
-mek 312 / 257
-ür 312 / 257, 560 / 461
küdüg → *īş küdüg*
küḍüglüg → *īşlıg küḍüglüg*
küdüş- birbirini beklemek
-di 315 / 259
-mek 315 / 259
-ür 315 / 259
küg her yıl, her şehirde, halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin adı (*'uẓḥu:ke*) 500 / 401
küg şarkıda nağme (*laḥn*) 500 / 401

-ler 500 / 401
küg şiirin ölçüsü (*'aru:ż*) 500 / 401
küg koçların ve vahşi hayvanların kış mevsimindeki aşma zamanı 500 / 401
küg sıkıntı (*miḫne*) 225 / 194, 407 / 318
kügle- şarkı söylemek ve şarkıda nağme çıkarmak
-di 393 / 307, 576 / 473
-mek 576 / 473
-r 576 / 473
küglen- şarkı söylemek, kendisine mahsus bir nağmeyle şarkı söylemek
-di 392 / 307, 393 / 307, 500 / 401
-mek 392 / 307
-ür 392 / 307
küjek saç perçemi ve zülüfü 197 / 169
kükü teyze 547 / 447
küküy teyze 547 / 447
-üm 547 / 447
kül kül 77 / 65, 170 / 146, 277 / 241
-ine 549 / 449
kül- gülmek
-ø 294 / 248, 396 / 309
-di 277 / 241, 283 / 244, 301 / 250
-e 77/ 65, 277 / 241
-er 277 / 241, 283 / 244
-eren 301 / 250 (Oğuzlarda "*gülerim*")
-mek 277 / 241
-se 77/ 65, 277 / 241, 463 / 367
-üp 363 / 288
küldre- (taş, kuyuda) ses çıkarmak ve böylece derinliği haber vermek → *külre-*
-di 636 / 532
-mek 637 / 532
-r 637 / 532
küler gülen (adam) 390 / 306
külf sür'atle ve gürültülü bir biçimde 176 / 150
külgen gülen (adam) 294 / 248
külgü gülüş 216 / 186
külgü kalp sektesi 216 / 186 → *kültgü*
külgü bar- kalp sektesi tutmak
-dı 216 / 186
külgüçi gülen (adam) 292 / 247
külgüsüz gülmeden 60 / 47
küli ikiye ayrılmadan, çekirdeğiyle birlikte kurutulan kayısı 548 / 448
külre- (taş, kuyuya düşerken) ses çıkarmak → *küldre-*
-di 568 / 468
-mek 568 / 468
-r 568 / 468
külsir- (kendini) gülümser gibi göstermek
-di 364 / 289
-er 364 / 289
-mek 364 / 289
külsirgen gülümseyen (adam) 394 / 308
kültgü kalp sektesi 216 / 186 → *külgü*
kültür- güldürmek

-di 364 / 289
-mek 364 / 289
-ür 364 / 289
kūlüg şöhret sahibi, ünlü 538 / 439
külümsin- güler görünmek
-di 14 / 8, 396 / 309
-mek 396 / 309
-ür 396 / 309
külünç gülme 608 / 500
külüş- gülüşmek
-di 324 / 264
-mek 324 / 264
-ür 324 / 264
külüt insanlar arasında gülünecek kişi 180 / 153
kümüş gümüş; para 92 / 86, 186 / 159, 208 / 178, 343 / 277, 357 / 285, 555 / 458
Kümüş cariye isimlerinden 186 / 160
kümüş tigin gümüş gibi temiz renkli köle 208 / 178
kün ~ kūn gün 47 / 33, 48 / 34, 49 / 34, 54 / 39, 63 / 49, 74 / 62, 128 / 113, 166 / 144, 171 / 147, 171 / 147, 233 / 202, 266 / 234, 317 / 259, 382 / 300, 417 / 327, 518 / 417, 519 / 418, 558 / 460, 607 / 499, 609 / 501
-de 161 / 140, 337 / 273
-i 139 / 122, 332 / 269, 353 / 282, 431 / 337, 590 / 483
-üŋ 213 / 183
kūn ~ kün güneş 146 / 127, 171 / 147, 257 / 225, 268 / 235, 271 / 237, 330 / 268, 339 / 274, 348 / 279, 352 / 281, 412 / 324, 418 / 328, 421 / 330, 467 / 371, 471 / 377, 480 / 384, 499 / 400, 525 / 426, 528 / 429, 632 / 527, 633 / 528
-de 47 / 33
-i 609 / 502
-ke 92 / 86, 109 / 99, 171 / 147, 345 / 278, 364 / 289, 422 / 331, 477 / 381, 479 / 383
-üg 562 / 463
-üm 554 / 456
kūn batsıg batı 233 / 202
kūn çogı güneşin tükrüğü (saçağı) 499 / 400
kündüz gündüz ışığı 230 / 200, 481 / 384
-i 570 / 470
küni kuma 549 / 449
-niŋ 549 / 449
künlük günlük 241 / 210
kün ortu Çigil lehçesinde öğle 74 / 62
kūn togsug ~ togsıg doğu 233 / 202
küŋ cariye 310 / 255, 390 / 305, 601 / 493
-in 360 / 286
-ke 629 / 525
küŋren- huysuzlaşıp kendi kendine gizli bir şeyler söylenmek
-di 618 / 513
-mek 618 / 513
-ür 618 / 513
Küŋüt bir yer adı (?) 83 / 73
küp küp 85 / 76, 88 / 79, 494 / 396, 555 / 458, 587 / 481
-ke 553 / 456
-ni 113 / 101
küpe küpe 451 / 354, 540 / 441

küpe yarık demirden zırh 451 / 354, 540 / 441
kür azimli, yürekli, korkusuz, gururlu olan 163 / 142
küre- korkusuzca kaçmak
-di 560 / 462
-mek 560 / 462
-r 560 / 462
küreş- (kar vb..) kürümekte yarış etmek veya yardımlaşmak
-di 318 / 260
-mek 318 / 260
-ür 318 / 260
küreş- güreşmek; savaşmak
-me 238 / 207
-ti 317 / 260
küret- uzaklaşmaya zorlamak
-mek 418 / 328
-ti 418 / 328
-ür 418 / 328
küret- (kar vb. şeyleri) kürütmek
-mek 418 / 328
-ti 418 / 328
-ür 418 / 328
kürgek geminin küreği ve her türlü kürek 411 / 321
küri- (at) ayaklarıyla yeri eşmek, huysuzlanmak
-di 560 / 462
(-mek) 560 / 462
-mes 557 / 459
(-r) 560 / 462
küri- (kar vb.. şeyleri) kürümek
-di 560 / 462
-mek 560 / 462
-r 560 / 462
kürin kavun, salatalık vb. şeyleri taşımak için kullanılan sepet 204 / 174
kürk kürk 178 / 152
kürküm zaferan (*Crocus sativus*) 244 / 212
kürlen- gürlemek
-di 392 / 307
kürs- dolmak, şişmek, taşmak
-di 626 / 522
-er 626 / 522
-mek 626 / 522
kürşek akdarı tanelerinin su ve sütte kaynatılıp üzerlerine yağ dökülmesiyle yapılan bir yemek 241 / 209
kürt yay, kamçı, baston yapılan bir dağ ağacı, akçaağaç (*Acer*) 173 / 148
kürt kürt (at) arpa yerken, (insanlar) hıyar vb.. şeyler yerken çıkan ses 172 / 148
küs- sitem etmek, sırt çevirmek, küsmek
-di 269 / 236
-er 269 / 236
-mek 269 / 236
küse- arzulamak, istemek
-di 561 / 462
-mek 561 / 462
-r 561 / 462

küsegçi iştahlı olan 88 / 79
Küsen Küçe adı da verilen şehir, Kuça 204 / 174
küseş- birlikte arzulamak, temenni etmek
-di 319 / 261
-mek 319 / 261
-ür 319 / 261
küsri kaburga kemikleri 212 / 183
küttür- güttürmek
-di 527 / 428
-mek 527 / 428
-ür 527 / 428
küveç yügün neyzekî (mızraksı demirli) gem 516 / 415
küvük Oğuzcada saman 517 / 416
küvük çetük Oğuzcada erkek kedi 195 / 167
küvük müş erkek kedi 517 / 416 → *küwük müş*
küweçlig neyzekî (mızraksı demirli) olan 557 / 459
küwen- övünmek
-di 346 / 278
-mek 346 / 278
-ür 346 / 278
küwez kibir, kibirli 131 / 115, 163 / 142, 207 / 177, 337 / 273
küwez bol- kibir göstermek
-ma 131 / 115
-ur 163 / 142
küwezlik kibirlenip şımarma, aşırı şımarıklık 253 / 222, 254 / 223
küwij çürümüş; tadı kaçmış 184 / 157
küwlük sapanla atılmak için çamurdan yapılmış fındık büyüklüğünde parça 241 / 209
küwrüg çalınan kös ve davul 241 / 209
küwük müş Çigil lehçesinde erkek kedi 197 / 169 → *küvük müş*
küwyen- savsaklamak, uygulamamak → *küywen-*
-di 531 / 431
küy- yanmak
-di 553 / 456
-er 553 / 456
-mek 553 / 456
-mes 34 / 20, 225 / 194, 465 / 369
-se 632 / 527
-üp 360 / 287
küyde altın ve gümüş madeninin eritilerek cevherinin çıkarıldığı ocak 521 / 420
küye keçe vb.. şeyleri yiyen güve 519 / 418
küyele- (keçe vb. şeyleri silkeleyerek) güveyi sökmek
-di 588 / 482
-mek 588 / 482
-r 588 / 482
küytür- yakılması için emir vermek, yaktırmak
-di 529 / 430
-mek 529 / 430
-ür 529 / 430
küyük yanmış olan 519 / 417
küyüm küyüm gafletle, oyalanarak 519 / 418
küyür- yaktırmak
-di 334 / 271, 527 / 428

-mek 527 / 428
-ür (küyrür) 527 / 428
küywen- savsaklamak, uygulamamak → *küwyen-*
-di 531 / 431
-mek 531 / 431
-ür 531 / 431
kūz ~ küz güz 164 / 142, 352 / 282, 515 / 414
küze- sonbaharı geçirmek
-di 561 / 462
-mek 561 / 462
-r 561 / 462
küzen kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan 204 / 174
küzer- (zaman) sonbahar olmaya yüz tutmak
-di 308 / 254
-mek 308 / 254
-ür 308 / 254
küzger- (zaman) sonbahar olmaya yüz tutmak
-di 365 / 289
-mek 365 / 289
-ür 365 / 289
küzüg dokumacı tezgâhında üst çözgüleri (arışları) alttakilerden ayıran birbiri üzerine sarmalanmış iplikler 197 / 168
küzük- (zaman, mevsim) güz olmak
-er 327 / 266
-mek 327 / 266
-ti 327 / 266

L

la Oğuzlarda işin tahakkuk edip bittiği anlamında kullanılan bir pekiştirici, pekiştirme enklitiği 538 / 440, 553 / 455

-lA- isimlerden fiil yapan, hayvan isimlerine eklenince o hayvanı doğurmak anlamı veren ek

-dI 482 / 386, 584 / 479, 588 / 482, 595 / 487, 597 / 488

lāçın şahin 206 / 176

Lāçın yiğitlikten dolayı verilen erkek adı 206 / 176

lagun içinden süt, ayran vb. şeyler içilen, kile gibi oyulmuş kap 207 / 177

lantu şehriye çorbası 550 / 450

-lAr çokluk eki 30 / 16, 289 / 246, 301 / 250

-lAş- isimden fiil yapan bir ek

-tI 127 / 112

law mühür basmak için kullanılan mum 512 / 411

-lıg adlandırılan şeyin sahibi anlamını veren isimden isim yapma eki 250 / 219

-lıkın, -likin "ile" anlamında ek 314 / 258

lıyu kuruyunca kuru çamura dönüşen çamur 550 / 450

limken sarı erik (ejderha gözü – *Dimocarpus longan* ?) 223 / 192

liş tükrük; balgam 498 / 399

loxtay üzerinde sarı pullar olan kırmızı Çin ipeklisi 550 / 451

(lu) yılı timsah yılı 174 / 149 → *neg yılı*

lüçnüt buğday vb. şeyleri temizlemede yardımlaşma 227 / 197

M

ma "işte şurada, al" anlamında bir gösterme edatı 538 / 440 → *mah*
-mA- olumsuzluk eki 538 / 440
mah "işte orada, al" anlamında bir gösterme edatı 493 / 395, 493 / 396, 538 / 440 → *ma*
malguna ılgın gibi gevrek, kırmızı bir ağaç 246 / 216 → *bulguna*
mama harman yerindeki kılavuz öküz 549 / 449
mamu gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın 549 / 449
man- banmak, katık etmek
-ar 279 / 242
-dı 279 / 242
-mak 279 / 242
man- (silah vb..) kuşanmak
ø 223 / 193
(-ar) 279 / 242
-dı 279 / 242
(-mak) 279 / 242
mançu sadece hüner ve san'at sahiplerine verilen ücret 210 / 181, 211 / 181
mançuk eyere takılan heybe, torba gibi şeyler 239 / 207
mançuklan- torbaya koyup eyere takmak
-dı 404 / 314
-mak 404 / 314
-ur 404 / 314
mandar ağaca sarılan bir bitki, Oğuzcada sarmaşık (*Hedera helix*) 230 / 199
mandarlan- (ağaca) sarmaşık dolanmak
-dı 402 / 313
-mak 402 / 313
-ur 402 / 313
mandırı Çigil lehçesinde, geceleyin damat ile gelinin oturtulduğu ve üzerlerine saçı saçılan yerin adı 247 / 216
mandu Türk sirkesinin adı 211 / 182
mandur- (yağ vb..) sürmeyi sağlamak, bandırmak
-dı 365 / 290
(-mak) 365 / 290
(-ur) 365 / 290
mandur- (kılıç vb..) takmayı sağlamak, taktırmak
-dı 365 / 290
-mak 365 / 290
-ur 365 / 290
mangır- (yağ) sürmek ve (içine) bandırmak üzere olmak
-ar 365 / 290
-dı 365 / 290
-mak 365 / 290
manıl- (sirke vb.. şeylere) banılmak
-dı 336 / 272
-mak 336 / 272
-ur 336 / 272
Man Kend Kâşgar yakınında bir şehir 514 / 412
Man Kışlag Oğuz beldelerinde bir yerin adı, bir şehir ismi 234 / 203, 514 / 412
man yaşlıg kōy dört yaşını geçen koyun 514 / 412

manıg adım 604 / 495
-ı 604 / 495
manıra- bağırmak
-dı 619 / 514
-mak 619 / 514
-r 619 / 514
manıraş- gürlemek
-ur 617 / 513
manırat- ses çıkarttırmak, bağırtmak
-mak 441 / 345
-tı 441 / 345
-ur 441 / 345
maraz çivit otu (*Indigofera*) 207 / 177
maraz ücretle çalışan kimse 207 / 177
maşıç üzüm koyu siyah üzüm 181 / 154
mayak pislik, özellikle devenin pisliği 518 / 417
-ı 518 / 417
maygak insanlardan paytak olanı, toynaklılardan kılsız olanı 522 / 422
mayıl- (meyve) bozulmak
-dı 528 / 429
-mak 528 / 429
-ur (maylur) 528 / 429
mayıl yemiş olgunlaşıp yumuşayan, olgunluk derecesini de aşan şeftali, büyük ve çürümüş kavun gibi her meyvenin adı 519 / 417
mayış- (yere) yapışmak
-dı 528 / 429
-mak 528 / 429
-ur 528 / 429
me pekiştirme enklitiği 461 / 365, 539 / 440
mē çiftlik hayvanları ve koyungillerin seslerinin anlatımı, meleme sesi 538 / 440
mejek köpek pisliği 197 / 169
-i 197 / 169
mekke(h) Çin'den getirtilen bir tür mürekkep 628 / 523
meldek keçeleşmiş olan 242 / 210
men ben 18 / 9, 26 / 12, 32 / 18, 38 / 25, 56 / 42, 67 / 53, 72 / 59, 77/ 66, 78/ 66, 93 / 86, 98 / 91, 109 / 99, 111 / 100, 115 / 104, 119 / 106, 134 / 117, 137 / 119, 140 / 123, 141 / 124, 143 / 125, 144 / 125, 146 / 127, 154 / 133, 157 / 136, 170 / 147, 171 / 147, 177 / 151, 189 / 161, 213 / 183, 232 / 202, 233 / 202, 246 / 216, 265 / 234, 269 / 236, 273 / 238, 296 / 249, 298 / 249, 299 / 249, 300 / 250, 301 / 250, 302 / 251, 306 / 252, 307 / 253, 308 / 254, 310 / 255, 312 / 256, 327 / 266, 337 / 272, 343 / 276, 354 / 283, 356 / 284, 363 / 288, 387 / 304, 394 / 308, 432 / 338, 434 / 339, 436 / 341, 481 / 385, 483 / 386, 497 / 399, 530 / 431, 536 / 438, 540 / 441, 544 / 444, 549 / 449, 569 / 469, 573 / 471, 580 / 477, 597 / 488, 603 / 494, 629 / 524, 634 / 529, 637 / 532 → *min*
-a (maŋa) 14 / 8, 19 / 9, 30 / 16, 43 / 30, 47 / 32, 55 / 40, 75/ 63, 79/ 67, 97 / 90, 97 / 91, 100 / 92, 100 / 93, 101 / 93, 102 / 93, 102 / 94, 103 / 94, 110 / 99, 111 / 100, 113 / 102, 114 / 103, 115 / 104, 116 / 105, 118 / 106, 119 / 106, 120 / 107, 122 / 109, 123 / 109, 124 / 109, 124 / 110, 125 / 111, 131 / 115, 132 / 116, 135 / 118, 136 / 119, 137 / 120, 138 / 121, 141 / 123, 155 / 134, 160 / 139, 178 / 152, 184 / 158, 201 / 172, 215 / 185, 270 / 236, 272 / 238, 276 / 240, 278 / 242, 282 / 243, 296 / 249, 297 / 249, 301 / 251, 307 / 253, 309 / 255, 310 / 255, 311 / 256, 312 / 256, 313 / 257, 314 / 258, 315 / 258, 315 / 259, 316 / 259, 317 / 260, 318 / 260, 318 / 261, 319 / 261, 320 / 261, 320 / 262, 321 / 262, 322 / 262, 322 / 263, 323 / 263, 323 / 264, 324 / 264, 325 / 265, 326 / 265,

340 / 274, 343 / 277, 354 / 283, 355 / 283, 358 / 285, 359 / 286, 360 / 286, 361 / 287, 364 / 289, 365 / 289, 365 / 290, 367 / 291, 368 / 291, 369 / 292, 370 / 292, 371 / 293, 372 / 294, 373 / 295, 374 / 295, 375 / 295, 375 / 296, 376 / 296, 377 / 297, 378 / 297, 379 / 298, 389 / 305, 390 / 306, 396 / 309, 398 / 310, 412 / 323, 421 / 330, 423 / 331, 426 / 333, 430 / 336, 433 / 339, 437 / 341, 442 / 346, 473 / 379, 474 / 379, 475 / 380, 479 / 383, 485 / 388, 490 / 392, 492 / 394, 520 / 419, 524 / 425, 526 / 428, 527 / 428, 527 / 429, 528 / 429, 529 / 430, 533 / 433, 534 / 434, 544 / 444, 554 / 456, 554 / 457, 564 / 465, 573 / 472, 574 / 472, 576 / 474, 578 / 475, 579 / 477, 587 / 481, 590 / 483, 590 / 484, 591 / 484, 593 / 485, 594 / 487, 595 / 488, 601 / 493, 603 / 494, 615 / 510, 616 / 511, 616 / 512, 620 / 516, 633 / 529, 637 / 533

-i 32 / 18, 38 / 25, 75/ 62, 92 / 85, 96 / 90, 99 / 91, 134 / 117, 135 / 118, 138 / 121, 139 / 122, 141 / 124, 147 / 128, 150 / 130, 152 / 132, 154 / 133, 156 / 135, 256 / 225, 257 / 225, 267 / 235, 271 / 237, 273 / 238, 285 / 244, 288 / 245, 289 / 246, 292 / 247, 305 / 252, 307 / 253, 308 / 254, 312 / 257, 324 / 264, 339 / 274, 348 / 279, 351 / 281, 352 / 281, 355 / 283, 355 / 284, 360 / 286, 361 / 287, 363 / 288, 364 / 289, 367 / 291, 394 / 308, 418 / 328, 420 / 329, 421 / 330, 422 / 331, 423 / 331, 427 / 334, 432 / 337, 436 / 340, 442 / 345, 456 / 360, 470 / 376, 494 / 396, 520 / 419, 556 / 459, 558 / 460, 562 / 463, 573 / 472, 577 / 475, 586 / 480, 591 / 484, 592 / 485, 593 / 485, 594 / 487, 595 / 488, 621 / 516, 627 / 523, 634 / 529, 636 / 532

-de 50 / 35, 211 / 182, 264 / 230, 369 / 292, 523 / 423, 564 / 465, 607 / 499

-den 232 / 202

-din 14 / 8, 15 / 8, 94 / 88, 108 / 98, 110 / 99, 111 / 100, 138 / 121, 201 / 172, 277 / 241, 305 / 252, 479 / 383

-in (v.d.) 566 / 467

-iŋ 19 / 9, 31 / 17, 38 / 25, 42 / 29, 47 / 33, 53 / 38, 89 / 80, 90 / 81, 95 / 88, 99 / 92, 100 / 92, 101 / 93, 102 / 93, 102 / 94, 103 / 94, 104 / 95, 112 / 100, 116 / 105, 122 / 108, 123 / 109, 125 / 110, 126 / 111, 133 / 116, 135 / 118, 140 / 123, 154 / 133, 163 / 141, 164 / 142, 180 / 153, 186 / 160, 189 / 161, 191 / 163, 217 / 186, 223 / 193, 256 / 224, 276 / 240, 286 / 245, 287 / 245, 303 / 251, 312 / 257, 313 / 257, 314 / 258, 316 / 259, 317 / 259, 317 / 260, 318 / 260, 319 / 261, 321 / 262, 322 / 263, 323 / 263, 324 / 264, 325 / 264, 325 / 265, 326 / 265, 327 / 265, 346 / 278, 355 / 283, 358 / 285, 363 / 288, 367 / 291, 368 / 291, 369 / 292, 370 / 293, 371 / 293, 371 / 294, 372 / 294, 373 / 294, 374 / 295, 376 / 296, 377 / 297, 378 / 298, 379 / 298, 382 / 300, 402 / 313, 432 / 338, 439 / 343, 458 / 361, 458 / 362, 474 / 379, 475 / 380, 478 / 382, 486 / 388, 508 / 407, 514 / 412, 527 / 428, 529 / 430, 540 / 441, 553 / 456, 562 / 463, 585 / 479, 601 / 492, 601 / 493, 607 / 498, 615 / 510, 617 / 512, 618 / 513, 633 / 529

-iŋçe 535 / 438

-iŋke 213 / 183

menzet- benzetmek → *meŋzet-*

-mek 442 / 345

meŋ yüzdeki ben 601 / 493

meŋ kuş yemi, taneler 273 / 238, 601 / 493

-ke 214 / 184

meŋde- (saç) yolmak

-di 618 / 513, 618 / 514

-mek 618 / 514

-r 618 / 514

meŋdeş- birbirinin saçını yolmak

-di 617 / 513

-mek 617 / 513

-ür 617 / 513

meŋgü ebedî, sonsuza dek 34 / 21, 472 / 378, 609 / 502

meŋgü ajun ebedî dünya, ahiret 609 / 502 → *ol ajun, bu ajun*
meŋile- beyin yemek
-di 620 / 515
meŋile- nimete gark olmak
-di 620 / 515
meŋiz insanın rengi, beniz 42 / 28, 603 / 495
-i (meŋzi) 45 / 31, 244 / 212
meŋizlen- yüz güzelleşmek
-di 620 / 516
-mek 620 / 516
-ür 620 / 516
meŋlen- tane toplamak, yem toplamak
-ür 411 / 321
meŋlet- yem yedirtmek
-mek 442 / 346
-ti 442 / 346
-ür 442 / 346
meŋlig benli, beni olan 601 / 493
meŋze- benzemek
-di 619 / 514
-mek 619 / 514
-r 619 / 514
meŋzet- benzetmek → *menzet-*
-ti 442 / 345
-ür 442 / 345
merdek (ayı, domuz vb..) yavrusu 241 / 210
-i 241 / 210
met "elbette, mutlaka" anlamında bir pekiştirme enklitiği (KM: "öyle" anlamında bir edat) 83 / 74, 95 / 88, 161 / 140, 163 / 142, 200 / 171, 219 / 189, 222 / 191, 371 / 293
mı Oğuzlarda soru edatı 539 / 440 → *mU*
mındatu ipek (ipekli kumaş ?) 246 / 215
mınguy bir hamurun adı 551 / 452
mıŋar su gözü, su gözesi 567 / 467, 603 / 494, 608 / 500
Mıŋlak bir yer adı 218 / 187, 549 / 448
min ben → *men*
-de 32 / 19
-din 37 / 24, 115 / 104, 189 / 161, 344 / 277, 362 / 288, 363 / 289, 387 / 303, 390 / 305, 402 / 313, 578 / 475
-i 42 / 28, 47 / 32, 93 / 87, 112 / 101, 113 / 102, 115 / 104, 119 / 106, 119 / 107, 120 / 107, 152 / 132, 263 / 229, 265 / 234, 339 / 274, 362 / 288
miŋ bin 119 / 106, 128 / 112, 168 / 145, 210 / 180, 450 / 353, 602 / 493, 605 / 496
miŋde- (saç) yolmak
-mek 441 / 345
-r 441 / 345
miŋdet- (birinin saçını) yolmak
-ti 441 / 345
miŋi beyin
-sin 415 / 326
-miz "biz" anlamında bir ek (çokluk birinci şahıs eki) 164 / 143, 301 / 250
monçaklan- boncuk ve takı sahibi olmak
-dı 404 / 314

-mak 404 / 314
-ur 404 / 314
monçuk atın boynuna takılan inci boncuk, aslan tırnağı ve muskalar 239 / 207
monçuk süs eşyasındaki boncuk 239 / 207, 330 / 267, 495 / 397
möŋ- (at) ayaklarını toplayıp tekme atmak, çifte atmak
-di 614 / 510
-er 614 / 510
-mek 614 / 510
mU soru edatı 33 / 19, 51 / 36, 57 / 43, 77 / 65, 197 / 168, 211 / 182, 216 / 186, 232 / 201, 508 / 408, 512 / 410, 539 / 440, 544 / 445, 549 / 449, 557 / 460, 633 / 528 → *mı*
muguzgak Argu lehçesinde, bal arısına benzer sinek 252 / 221
mun- bunamak
-ar 279 / 242
-dı 279 / 242
-mak 279 / 242
munda burada, şurada 90 / 81, 117 / 105, 177 / 151, 211 / 182, 295 / 248, 296 / 248, 296 / 249, 298 / 249, 467 / 371, 506 / 406, 590 / 484
mundag böyle 30 / 17, 44 / 30, 90 / 81, 512 / 410
mundaru ipekten gelin odası 264 / 230
mundın buradan 296 / 248
munduz ebleh (aptal) insan 230 / 200
munduz akın ansızın gelen sel 51 / 36, 230 / 200
-ı 60 / 47
munduz yorıga at yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at 230 / 200
mungak geveze (adam) 239 / 207
mungan geveze 221 / 190
munı ~ mūnı ~ mūnu bunu 75 / 63, 550 / 450, 607 / 498
munu işte bu (gösterme adetı) 549 / 449
munuk kaçan ve yoldan sapan 45 / 31
muŋ bela, sıkıntı 458 / 362, 601 / 493
-ın 214 / 184
-um 601 / 493
muŋaḍ- sıkıntıda kalmak, bunalmak
-mas 311 / 256
muŋar buna 177 / 151, 603 / 494, 608 / 500
muŋkar- bunaltmak
-dı 617 / 512
-mak 617 / 512
-ur 617 / 512
muŋlug mihnet çekmiş, sıkıntılı 611 / 504
muŋ tāg akıl dişi 601 / 493
muŋuk- mihnet çekmek
-ar 616 / 511
-mak 616 / 511
-tı 616 / 511
murç biber (*Piper sp*) 173 / 149, 359 / 286
muyan sevap 520 / 419, 523 / 424
muyançılık iki adam arasında aracılık ve barış, arabuluculuk 523 / 424
muyanlık yola yapılan sebil 520 / 420
muyav- miyavlamak
-u 271 / 237

mük belini bükerek, rükûdaki gibi 169 / 145
mükim (etük) kadınların giydiği ayakkabı 199 / 170 → *büküm etük*
mükin (etük) kadınların giydiği ayakkabı 199 / 170 → *büküm etük*
mük tur- belini bükerek, rükûdaki gibi durmak
-dı 169 / 145
mün çorba 26/ 12, 30 / 16, 50 / 35, 92 / 85, 108 / 98, 113 / 102, 123 / 109, 129 / 113, 171 / 147, 495 / 397, 556 / 458
-üg 589 / 483
mün hastalık ve kusur 505 / 404
mün- binmek
-di 279 / 242, 465 / 369, 523 / 422
-er 279 / 242
-mek 279 / 242
-üp 212 / 182, 470 / 376, 630 / 525
mündür- bindirmek
-di 365 / 290
-mek 365 / 290
-ür 365 / 290
müne- (elbise vb.. şeyleri) kesmek
-di 565 / 465
-er 565 / 465
-mek 565 / 465
münel- (elbisenin kenarları ve fazlalıkları) kesilmek
-di 336 / 272
-mek 337 / 272
-ür 337 / 272
mün(süz) kişi kalbi sağlıklı adam 505 / 404
münle- çorba içmek
-di 576 / 473
-mek 576 / 473
-r 576 / 473
münsüz kusur ve hastalıktan azade olan 505 / 404
münül- binilmek
-di 337 / 272
-mek 337 / 272
-ür 337 / 272
müŋeş- birlikte binmek
-di 618 / 513
-mek 618 / 513
-ür 618 / 513
müŋre- (öküz vb..) böğürmek
-di 619 / 514
-mek 619 / 514
-r 619 / 514
müŋreş- (sığırlar vb.) böğürmek; (su, sel vb.) şarıl şarıl ses çıkarmak
-ü 617 / 512
-ür 308 / 254
müŋret- (öküz vb..ni) böğürtmek
(-mek) 442 / 345
-ti 441 / 345
(-ür) 442 / 345
müŋret- (tencereyi) fokur fokur kaynatmak

(-mek) 442 / 345
-ti 441 / 345
(-ür) 442 / 345
müŋret- (adamı) ulutmak, öküz gibi böğürtmek
-mek 442 / 345
-ti 441 / 345
-ür 442 / 345
müŋüz bütün hayvanların boynuzu, boynuz 30 / 17, 251 / 221, 428 / 335, 603 / 495
-i (müŋzi) 507 / 407
müŋüz baka kaplumbağa (*Testudo*) 545 / 445
müŋüzgek elin nasırı 613 / 507
müŋüzlen- boynuzu çıkmak
-di 620 / 516
-mek 620 / 516
-ür 620 / 516
müŋüz müŋüz bir çocuk oyunu 603 / 495
müş Çigil lehçesinde dişi kedi 220 / 190, 271 / 237, 321 / 262, 498 / 399, 562 / 463

N

namıja Çigil lehçesinde, kadının kızkardeşinin kocası 224 / 193
naru öte, öte taraf (KM: "taraf" anlamında bir edat) 108 / 98, 177 / 151, 337 / 273, 363 / 288, 543 / 444
nē ne, hangi 34 / 21, 35 / 22, 48 / 34, 49 / 35, 52 / 37, 56 / 42, .75/ 63, 79/ 67, 161 / 140, 197 / 169, 205 / 175, 409 / 319, 500 / 401, 535 / 437, 539 / 440, 602 / 493, 603 / 495
neçe kaç, ne kadar 36 / 23, 43 / 30, 167 / 144, 193 / 166, 230 / 200, 461 / 365, 514 / 412, 542 / 442, 542 / 442
neçük niçin 52 / 38, 197 / 169
neg timsah 513 / 411
negü ne 539 / 440
neg yılan yılan 513 / 411
neg yılı timsah yılı 174 / 149, 513 / 411 → *lu yılı*
nelük ~ nēlük niçin, nasıl 59 / 45, 186 / 159, 197 / 169, 249 / 219, 398 / 310, 527 / 428, 553 / 456, 612 / 505
neme nē nemene şey (KM: "bilmiyorum" anlamında bir kelime) 549 / 449
nēŋ ~ neŋ nesne, şey; mal 10 / 6, 11 / 6, 12 / 6, 26 / 12, 29 / 15, 36 / 23, 38 / 25, 39 / 26, 42 / 29, 44 / 30, 45 / 31, 46 / 31, 46 / 32, 47 / 33, 48 / 34, 52 / 38, 53 / 38, 54 / 40, 64 / 50, 72 / 58, 75/ 63, 79/ 67, 79/ 68, 80 / 69, 82 / 72, 83 / 73, 84 / 75, 85 / 76, 90 / 81, 91 / 82, 94 / 88, 99 / 92, 102 / 93, 103 / 94, 104 / 95, 106 / 96, 107 / 97, 107 / 98, 110 / 99, 111 / 99, 126 / 111, 127 / 112, 128 / 113, 129 / 113, 130 / 115, 132 / 115, 132 / 116, 133 / 116, 134 / 117, 137 / 119, 138 / 120, 139 / 121, 139 / 122, 140 / 122, 141 / 124, 144 / 125, 146 / 127, 147 / 127, 147 / 128, 148 / 129, 149 / 129, 150 / 130, 159 / 138, 160 / 139, 160 / 140, 162 / 141, 164 / 142, 168 / 145, 170 / 147, 176 / 150, 183 / 156, 192 / 164, 192 / 165, 196 / 168, 197 / 169, 200 / 171, 205 / 175, 215 / 185, 218 / 187, 220 / 190, 224 / 193, 225 / 195, 226 / 196, 232 / 201, 233 / 203, 239 / 207, 240 / 208, 241 / 209, 242 / 210, 245 / 213, 245 / 214, 246 / 215, 248 / 218, 249 / 218, 251 / 221, 252 / 221, 252 / 222, 253 / 222, 254 / 223, 259 / 226, 261 / 228, 263 / 229, 277 / 241, 304 / 251, 307 / 253, 307 / 254, 311 / 256, 314 / 258, 315 / 258, 315 / 259, 321 / 262, 322 / 263, 324 / 264, 328 / 266, 331 / 269, 335 / 271, 336 / 272, 337 / 272, 342 / 276, 344 / 277, 345 / 277, 345 / 278, 351 / 281, 360 / 287, 362 / 288, 364 / 289, 369 / 292, 370 / 292, 374 / 295, 377 / 297, 378 / 298, 380 / 299, 381 / 299, 381 / 300, 382 / 300, 385 / 302, 386 / 303, 387 / 304, 388 / 304, 390 / 305, 392 / 306, 392 / 307, 396 / 309, 400 / 311, 403 / 313, 413 / 325, 422 / 331, 425 / 333, 426 / 333, 427 / 333, 433 / 338, 433 / 339, 435 / 340, 438 / 342, 443 / 346, 443 / 347, 445 / 347, 447 / 351, 450 / 354, 451 / 354, 452 / 355, 454 / 357, 457 / 360, 458 / 361, 459 / 363, 460 / 364, 468 / 373, 473 / 379, 474 / 379, 475 / 380, 480 / 384, 481 / 384, 482 / 386, 484 / 387, 487 / 389, 488 / 390, 489 / 391, 490 / 392, 492 / 394, 493 / 394, 517 / 416, 518 / 417, 519 / 417, 539 / 440, 542 / 443, 548 / 447, 549 / 449, 555 / 458, 557 / 459, 557 / 460, 558 / 460, 559 / 461, 561 / 462, 565 / 466, 566 / 466, 566 / 467, 570 / 469, 576 / 474, 578 / 475, 583 / 478, 587 / 481, 591 / 484, 600 / 491, 600 / 492, 601 / 493, 602 / 493, 604 / 496, 605 / 497, 607 / 499, 608 / 501, 611 / 504, 615 / 510, 617 / 512, 619 / 514, 619 / 515, 628 / 523, 628 / 524, 629 / 525, 631 / 526, 632 / 527, 637 / 533
-i 62 /48, 321 / 262, 612 / 505
-ig 602 / 494
-in 145 / 126, 251 / 221, 326 / 265, 445 / 347, 467 / 371, 572 / 471
-ke 147 / 127, 166 / 143, 211 / 181
-ler 272 / 238
-ni 9 / 5, 89 / 80, 92 / 86, 95 / 88, 98 / 91, 121 / 107, 136 / 119, 143 / 125, 144 / 125,

146 / 126, 148 / 129, 154 / 133, 155 / 134, 223 / 193, 230 / 200, 265 / 233, 306 / 253, 308 / 254, 344 / 277, 359 / 286, 368 / 291, 415 / 326, 429 / 335, 433 / 338, 433 / 339, 434 / 339, 440 / 343, 442 / 345, 454 / 356, 532 / 432, 575 / 473, 577 / 475, 586 / 479, 586 / 480, 587 / 481, 588 / 482, 591 / 484, 594 / 486, 595 / 487, 598 / 488, 599 / 490, 617 / 512, 622 / 517, 628 / 524, 629 / 524, 630 / 525, 631 / 527, 635 / 531, 636 / 532

neŋsin- (kendi) malı sayılmak

-mes 62 / 48

nerek ne gereği var 197 / 169

neteg ~ nē teg nasıl 19 / 10, 190 / 162, 197 / 169, 286 / 245, 293 / 247, 451 / 354, 496 / 398, 604 / 496

-sen 197 / 169 *"nasılsın"*

ne ugurda ne zaman 38 / 25

nıjdag bileği taşı 234 / 203

nom din ve şeriat 503 / 403

-ı 503 / 403

nü "ne" anlamında kullanılan bir kelime 539 / 440

O

o o (kişi zamiri) 524 / 426 → *ol*
oba Oğuzcada kabile 55 / 42
oçak ocak 44 / 31 → *oçuk*
oçaklıg ocaklı, ocağı olan 85 / 76
oçaklık ocak için kullanılan, ocağa ait olan 86 / 77
oçuk → *köçürme oçuk*
oçuklan- ocağı olmak
-dı 149 / 129
-mak 149 / 129
-ur 149 / 129
oḍgar- tanımak
-dı 120 / 107
-mak 120 / 107
-ur 120 / 107
oḍguç ateşin alevi 60 / 46, 98 / 91, 129 / 114
oḍgur- uyandırmak → *oygur-*
-ø 288 / 245, 363 / 288, 394 / 308
-dı 120 / 107, 135 / 117
-gıl 288 / 245
-mak 120 / 107
-ur 35 / 21-22, 120 / 107
oḍgurgan uyandıran 394 / 308
oḍgurguçı uyandıran 292 / 247
odgurmış uyandırılmış olan 395 / 308
oḍug uyanık olan 44 / 30
oḍug köŋüllüg er kalbi uyanık adam, akıllı adam 44 / 30
oḍugluk bir şey yaparken uyanık olma, uyanıklık 86 / 77
Odun Hotan'da bir şehir 50 / 36
Odun Hotan halkı 51 / 36
oḍun- uyanmak
-dı 109 / 98
-mak 109 / 98
-u (oḍnu) 530 / 431
-ur 109 / 98
ogıl → *ogul*
ogış → *oguş*
ogla Argu lehçesinde delikanlı 77/ 65
oglagu bolluk gören ve bolluk içinde yetişen kimse 81 / 71
oglagu kātun hatun, hanedana mensup kadın (Bolluk içinde yetiştiği için böyle denir.) 81 / 71
oglak oğlak 45 / 31, 72 / 59, 175 / 150, 235 / 205, 399 / 311, 413 / 324, 486 / 389, 507 / 407
-ıg 275 / 240
oglak ay Nevruz'dan sonraki baharın başlangıcı 175 / 150 → *ulug ay, ulug oglak ay*
oglan oğlan, çocuk 46 / 31, 49 / 35, 56 / 43, 72 / 59, 83 / 73, 105 / 96, 106 / 96, 112 / 101, 112 / 101, 126 / 111, 136 / 118, 146 / 127, 147 / 128, 148 / 129, 194 / 166, 273 / 239, 277 / 241, 306 / 253, 315 / 258, 329 / 267, 371 / 293, 371 / 293, 372 / 294, 344 / 277, 375 / 296, 388 / 304, 403 / 313, 413 / 324, 417 / 327, 429 / 335, 434 / 339, 438 / 342, 440 / 343, 445 / 347, 478 / 382, 486 / 389, 489 / 391, 497 / 399, 507 / 407, 530 / 431, 533 / 434, 558 / 460, 561 / 463, 565 / 465, 567 / 467, 573 / 472, 579 / 476, 590 / 484,

599 / 490, 599 / 491, 619 / 514, 620 / 516
-ıg 265 / 233, 416 / 326, 435 / 340, 437 / 341, 558 / 460, 575 / 473
-nı 441 / 345
oglan köle
-ıg 187 / 160
oglansıg oğlan huyuna benzer olan 499 / 400
ogrı (<ogırı) bir şeyin altı, aşağısı, yerin altındaki 75/ 63, 191 / 163, 383 / 301
ogrı hırsız 75/ 63, 152 / 132, 243 / 211, 279 / 242, 476 / 381, 481 / 385, 630 / 525
-nı 119 / 107, 352 / 281, 365 / 290, 434 / 339, 627 / 523
ogrıla- çalmak → *ogurla-*
-dı 159 / 138
-mak 159 / 138
-r 159 / 138
-yu 63 / 50
ogrılık hırsızlık
-ın 371 / 293
ogrug ilk omur (kemiği) 61 / 48, 71 / 58, 72 / 58 → *owrug*
ogrug vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer 61 / 48 → *owrug*
-ı 62 / 48
ogrul- (kemik) koparılıp ayrılmak
-dı 129 / 114
-mak 129 / 114
-ur 129 / 114, 129 / 114
ogruş- (kemiğin) koparılıp ayrılmasında yardımcı olmak veya yarışmak
-mak 124 / 110
-tı 124 / 110
-ur 124 / 110
ogul ~ ogıl oğul, çocuk 37 / 24, 38 / 25, 49 / 35, 50 / 35, 65 / 52, 74 / 61, 112 / 100, 129 / 113, 131 / 115, 133 / 116, 146 / 127, 160 / 139, 209 / 180, 229 / 199, 257 / 225, 258 / 226, 261 / 228, 271 / 237, 309 / 254, 328 / 267, 339 / 274, 353 / 282, 477 / 381, 499 / 400, 503 / 403, 508 / 407, 534 / 434, 537 / 438, 539 / 440, 608 / 500, 611 / 504
-ı (oglı) 34 / 21, 117 / 105, 309 / 254, 311 / 256, 458 / 362, 505 / 404, 514 / 413, 537 / 439, 564 / 464, 612 / 505
-ın (oglın) 136 / 119, 151 / 131, 358 / 285, 416 / 327, 429 / 336, 431 / 337, 469 / 375, 526 / 427, 591 / 485, 592 / 485, 593 / 486, 630 / 525
-ındın (oglındın) 488 / 390
-ını (oglını) 55 / 41, 416 / 327, 432 / 337, 435 / 340
-ınıŋ (oglınıŋ) 421 / 330
-ıŋa (oglıŋa) 99 / 92, 386 / 303, 390 / 306
-ka 46 / 32, 186 / 159, 480 / 384
-lar 49 / 35
-nı 354 / 283, 356 / 284, 429 / 336
-um (oglum) 31 / 17, 135 / 118, 221 / 191, 549 / 449, 634 / 529
ogul (kedi, köpek vb.. için) yavru
-ı (oglı) 271 / 237, 311 / 256
ogulçuk kadının rahmi 85 / 77
ogulkıya oğulcuk, oğulcağız 519 / 418
ogulmık ~ ogulmuk kiriş üstüne sıralanmış yatay tahtaların her biri 85 / 77
ogur- (kemiği) ayırıp koparmak
-dı 99 / 91
-mak 99 / 91
-ur 99 / 91

ogurla- çalmak → *ogrıla-*
-dı 152 / 132
-mak 152 / 132
oguş ~ ogış aşiret 42 / 29, 56 / 42, 310 / 255, 320 / 262
-ka 70 / 56
oguşlan- (adam) hısım ve aşiret sahibi olarak grup hâline gelmek
-dı 149 / 129
-mak 149 / 129
-ur 149 / 129
oguşlug aşireti olan (adam) 85 / 76
Oguz Türklerden bir boy (*qabi:le*) 20 / 10, 25 / 11, 40 / 26, 169 / 146
oguzla- Oğuz'a mensup kılmak, Oğuzlardan saymak
-dı 152 / 132, 595 / 487
-mak 153 / 132
-r 153 / 132
oguzlan- Oğuz elbisesi giymek, Oğuz kılığına girmek; kendini Oğuzlardan saymak
-dı 148 / 129, 401 / 312
-mak 148 / 129
-ur 148 / 129
ok ok 8 / 5, 15 / 8, 31 / 17, 45 / 31, 89 / 80, 90 / 81, 93 / 86, 95 / 88, 99 / 92, 105 / 96, 108 / 98, 116 / 105, 118 / 106, 125 / 111, 141 / 123, 164 / 142, 198 / 170, 230 / 199, 260 / 227, 271 / 237, 310 / 255, 332 / 269, 365 / 289, 365 / 290, 366 / 290, 370 / 293, 377 / 297, 378 / 298, 379 / 298, 384 / 301, 392 / 307, 408 / 318, 428 / 335, 429 / 335, 433 / 338, 437 / 341, 440 / 344, 457 / 360, 476 / 381, 488 / 390, 492 / 394, 540 / 441, 565 / 466, 567 / 467, 584 / 479, 594 / 487, 614 / 509, 615 / 510
-ı 31 / 17, 208 / 178, 247 / 217, 260 / 227
-ın 137 / 120, 428 / 334, 431 / 336, 438 / 342, 488 / 390, 558 / 461, 575 / 473, 616 / 511
-ka 485 / 387, 485 / 388, 489 / 391
-nı 274 / 239, 570 / 469
-ta 484 / 387
ok ~ ök pekiştirme enklitiği 31 / 17, 48 / 33, 90 / 81, 451 / 354
ok evin orta direği 31 / 17
ok mirastan isabet eden hisse 35 / 22
ok araziyi ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kur'a 31 / 17
ōka kefalet 32 / 18
ōka al- kefil olmak
-dım 32 / 18
okçı okçu 366 / 290
okı- okumak
-dı 556 / 459
-mak 556 / 459
-r 430 / 336, 556 / 459
-r erken 430 / 336
okı- çağırmak
-dı 556 / 459
(-mak) 556 / 459
(-r) 556 / 459
okı- ~ ögi- (?) kusmak
-dı 556 / 459
-mak 556 / 459
-r 556 / 459
okıl- okunmak

-dı 108 / 98
-mak 108 / 98
-ur 108 / 98
okın- okunmak
-dı 110 / 99
-mak 110 / 99
-ur 110 / 99
okış- okumakta yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 103 / 94
-mak 103 / 94
-tılar 101 / 93, 103 / 94, 181 / 154
-ur 103 / 94
okıt- okutmak
-mak 114 / 103
-tı 114 / 103
-ur 114 / 103
okıtgan sürekli insanı okutturan (kitap) 89 / 80
okıtısa- okutmak istemek
-dı 153 / 132
-mak 153 / 132
-r 153 / 132
oklug kirpi oklu kirpi 209 / 180
okluk okluk, sadak 63 / 49
okra- hafifçe kişnemek
-dı 140 / 123
-mak 140 / 123
-r 140 / 123
okraş- (birlikte) hafifçe kişnemek
-dı 124 / 110
-mak 124 / 110
-ur 124 / 110
okta- okla vurmak, oklamak
-ø 19 / 9
-galı 317 / 260
oktam bir ok atımı (yer) 66 / 52
oktaş- ok atmada yarışmak, kur'a için oklaşmak
-mak 122 / 109
-tı 122 / 109
-ur 122 / 109
oktat- oklatmak, okla vurdurmak
-mak 134 / 117
-tı 134 / 117
-ur 134 / 117
okuş- birbirini çağırmak
-tı 320 / 262
okut yemeğe veya saltanata davet 37 / 24
ok yılan kendisini insan ve başkasının üzerine fırlatan yılan 31 / 17, 457 / 360
ol o (3. teklik kişi zamiri) 14 / 8, 15 / 8, 16 / 8, 17 / 9, 18 / 9, 19 / 9, 19 / 10, 30 / 16, 31 / 17, 32 / 18, 32 / 19, 42 / 29, 48 / 33, 51 / 36, 61 / 48, 67 / 53, 75/ 63, 77/ 65, 78/ 66, 79/ 67, 88 / 79, 92 / 85, 92 / 86, 93 / 86, 93 / 87, 94 / 87, 94 / 88, 95 / 88, 96 / 89, 96 / 90, 97 / 90, 97 / 91, 98 / 91, 99 / 91, 99 / 92, 100 / 92, 100 / 93, 101 / 93, 102 /93, 102 / 94, 103 / 94, 104 / 95, 105 / 95, 105 / 96, 108 / 98, 109 / 99, 110 / 99,

111 / 100, 112 / 101, 113 / 101, 113 / 102, 114 / 102, 114 / 103, 115 / 103, 115 / 104, 116 / 104, 116 / 105, 117 / 105, 118 / 106, 119 / 106, 119 / 107, 120 / 107, 121 / 107, 121 / 108, 122 / 108, 122 / 109, 123 / 109, 124 / 109, 124 / 110, 125 / 110, 125 / 111, 126 / 111, 127 / 112, 128 / 113, 129 / 114, 131 / 115, 132 / 115, 132 / 116, 133 / 116, 134 / 117, 135 / 117, 135 / 118, 136 / 118, 136 / 119, 137 / 119, 137 / 120, 138 / 120, 138 / 121, 139 / 121, 139 / 122, 140 / 123, 141 / 123, 141 / 124, 142 / 124, 143 / 124, 143 / 125, 144 / 125, 145 / 126, 146 / 126, 146 / 127, 147 / 128, 148 / 129, 149 / 129, 150 / 130, 151 / 131, 152 / 132, 153 / 132, 153 / 133, 154 / 133, 154 / 134, 155 / 134, 156 / 134, 156 / 135, 157 / 136, 158 / 137, 158 / 138, 159 / 138, 160 / 139, 162 / 141, 166 / 143, 167 / 144, 169 / 145, 169 / 146, 175 / 150, 176 / 150, 178 / 152, 181 / 154, 184 / 158, 185 / 158, 186 / 159, 186 / 160, 189 / 161, 193 / 166, 194 / 166, 195 / 167, 198 / 169, 200 / 171, 201 / 172, 210 / 180, 211 / 181, 213 / 183, 217 / 186, 223 / 193, 232 / 202, 233 / 202, 243 / 211, 265 / 233, 265 / 234, 266 / 234, 267 / 234, 267 / 235, 268 / 235, 269 / 236, 270 / 236, 270 / 237, 271 / 237, 272 / 238, 273 / 238, 273 / 239, 274 / 239, 275 / 239, 275 / 240, 276 / 240, 277 / 241, 278 / 241, 278 / 242, 282 / 243, 283 / 244, 284 / 244, 285 / 244, 286 / 245, 293 / 247, 294 / 247, 295 / 248, 296 / 248, 296 / 249, 297 / 249, 298 / 249, 300 / 250, 301 / 250, 301 / 251, 302 /251, 303 / 251, 305 / 252, 306 / 252, 306 / 253, 307 / 253, 308 / 254, 308 / 254, 309 / 254, 309 / 255, 310 / 255, 311 / 256, 312 / 256, 312 / 257, 313 / 257, 314 / 258, 315 / 258, 315 / 259, 316 / 259, 317 / 259, 317 / 260, 318 / 260, 318 / 261, 319 / 261, 320 / 261, 320 / 262, 321 / 262, 322 / 262, 322 / 263, 323 / 263, 323 / 264, 324 / 264, 325 / 264, 325 / 265, 326 / 265, 327 / 265, 328 / 266, 337 / 272, 337 / 273, 338 / 273, 339 / 273, 339 / 274, 340 / 274, 340 / 275, 341 / 275, 342 / 276, 343 / 276, 343 / 277, 344 / 277, 345 / 278, 346 / 278, 348 / 279, 351 / 281, 352 / 281, 353 / 282, 354 / 282, 354 / 283, 355 / 283, 355 / 284, 356 / 284, 357 / 284, 357 / 285, 358 / 285, 358 / 286, 359 / 286, 360 / 286, 360 / 287, 361 / 287, 362 / 287, 362 / 288, 363 / 288, 363 / 289, 364 / 289, 365 / 289, 365 / 290, 366 / 290, 367 / 291, 368 / 291, 369 / 292, 370 / 292, 370 / 293, 371 / 293, 371 / 294, 372 / 294, 373 / 294, 373 / 295, 374 / 295, 375 / 295, 375 / 296, 376 / 296, 377 / 297, 378 / 297, 378 / 298, 379 / 298, 386 / 303, 387 / 303, 388 / 304, 389 / 305, 390 / 305, 390 / 306, 391 / 306, 392 / 307, 393 / 307, 394 / 308, 395 / 308, 395 / 309, 396 / 309, 397 / 309, 398 / 310, 399 / 310, 400 / 311, 401 / 311, 402 / 313, 403 / 313, 405 / 315, 412 / 323, 413 / 324, 413 / 325, 414 / 325, 415 / 326, 416 / 326, 416 / 327, 417 / 327, 417 / 328, 418 / 328, 419 / 328, 419 / 329, 420 / 329, 420 / 330, 421 / 330, 422 / 330, 422 / 331, 423 / 331, 423 / 332, 424 / 333, 425 / 333, 426 / 333, 427 / 334, 428 / 334, 428 / 335, 429 / 335, 429 / 336, 430 / 336, 431 / 336, 431 / 337, 431 / 337, 432 / 337, 432 / 338, 433 / 338, 433 / 339, 434 / 339, 435 / 339, 435 / 340, 436 / 340, 436 / 341, 437 / 341, 438 / 341, 438 / 342, 439 / 342, 439 / 343, 440 / 343, 440 / 344, 441 / 344, 441 / 345, 442 / 345, 442 / 346, 443 / 346, 444 / 347, 445 / 347, 446 / 349, 448 / 352, 450 / 354, 457 / 361, 458 / 361, 465 / 369, 467 / 371, 469 / 375, 469 / 376, 470 / 376, 471 / 377, 472 / 377, 473 / 378, 473 / 379, 474 / 379, 474 / 380, 475 / 380, 476 / 380, 476 / 381, 479 / 383 480 / 384, 481 / 385, 482 / 385, 483 / 386, 483 / 387, 484 / 387, 485 / 387, 485 / 388, 486 / 388, 486 / 389, 487 / 389, 488 / 390, 489 / 391, 490 / 392, 491 / 393, 492 / 394, 494 / 396, 501 / 402, 505 / 405, 506 / 406, 507 / 407, 513 / 411, 519 / 418, 521 / 420, 524 / 425, 526 / 427, 526 / 428, 527 / 428, 527 / 429, 528 / 429, 529 / 430, 531 / 432, 532 / 432, 533 / 433, 534 / 434, 535 / 438, 536 / 438, 538 / 439, 538 / 440, 539 / 440, 540 / 441, 544 / 444, 545 / 446, 552 / 455, 553 / 456, 554 / 456, 554 / 457, 555 / 457, 555 / 458, 556 / 458, 556 / 459, 557 / 460, 558 / 460, 558 / 461, 559 / 461, 560 / 461, 560 / 462, 561 / 462, 561 / 463, 562 / 463, 563 / 463, 563 / 464, 564 / 465, 565 / 465, 565 / 466, 566 / 466, 568 / 468, 569 / 468, 569 / 469, 570 / 469, 570 / 470, 571 / 470, 572 / 471, 573 / 471, 573 / 472, 574 / 472, 575 / 472, 575 / 473, 576 / 473, 576 / 474, 577 / 475, 578 / 475, 578 / 476, 579 / 476, 579 / 477, 580 / 477, 581 / 477, 582 / 478, 583 / 478, 584 / 479,

585 / 479, 586 / 479, 586 / 480, 587 / 481, 588 / 482, 589 / 482, 589 / 483, 590 / 483, 590 / 484, 591 / 484, 591 / 485, 592 / 485, 593 / 485, 593 / 486, 594 / 486, 594 / 487, 595 / 487, 595 / 488, 597 / 488, 598 / 488, 598 / 489, 599 / 489, 599 / 490, 608 / 500, 610 / 503, 614 / 509, 615 / 510, 616 / 511, 616 / 512, 617 / 512, 618 / 513, 618 / 514, 619 / 514, 619 / 515, 620 / 515, 620 / 516, 621 / 516, 622 / 517, 626 / 521, 626 / 522, 627 / 523, 628 / 523, 628 / 524, 629 / 524, 629 / 525, 630 / 525, 631 / 526, 631 / 527, 632 / 527, 632 / 528, 633 / 528, 633 / 529, 634 / 529, 635 / 531, 636 / 532, 637 / 533

-lar (olar) 50 / 36, 101 / 93, 103 / 94, 104 / 95, 122 / 108, 123 / 109, 124 / 110, 126 / 111, 127 / 112, 137 / 120, 138 / 121, 258 / 226, 298 / 249, 301 / 250, 313 / 257, 314 / 258, 315 / 258, 315 / 259, 316 / 259, 318 / 260, 319 / 261, 320 / 261, 320 / 262, 321 / 262, 322 / 263, 323 / 263, 324 / 264, 325 / 264, 368 / 291, 369 / 292, 370 / 292, 370 / 293, 372 / 294, 373 / 294, 373 / 295, 375 / 296, 376 / 296, 376 / 297, 377 / 297, 378 / 297, 378 / 298, 395 / 308, 474 / 379, 475 / 380, 476 / 381, 486 / 389, 487 / 389, 527 / 428, 530 / 431

-larda (olarda) 500 / 401

-nu (onu) 550 / 450 → *anı*

ol -dır, isim ve fiillere gelen pekiştirme 17 / 9, 28 / 13, 29 / 15, 31 / 17, 35 / 21, 42 / 28, 48 / 34, 75/ 63, 80 / 69, 88 / 79, 89 / 80, 90 / 80, 90 / 81, 106 / 97, 107 / 97, 111 / 100, 115 / 104, 143 / 125, 167 / 144, 180 / 153, 211 / 181, 211 / 182, 213 / 183, 214 / 184, 237 / 205, 254 / 223, 256 / 224, 256 / 225, 257 / 225, 258 / 225, 258 / 226, 259 / 226, 259 / 227, 260 / 227, 261 / 228, 262 / 228, 295 / 248, 296 / 249, 301 / 251, 303 / 251, 346 / 278, 395 / 308, 395 / 309, 396 / 309, 414 / 325, 424 / 332, 424 / 333, 425 / 333, 443 / 346, 460 / 363, 460 / 364, 461 / 365, 467 / 371, 468 / 372, 479 / 383, 499 / 400, 500 / 401, 508 / 407, 511 / 410, 536 / 438, 539 / 440, 582 / 478, 583 / 478, 590 / 484, 602 / 493, 605 / 497, 615 / 510

ol ajun Çigil lehçesinde öbür dünya, ahiret 51 / 36 → *bu ajun, meŋgü ajun*

oldrum yatalak insan 622 / 519

oldur- → *oltur-*

olgut- oturtmak → *olxut-*

-tı 135 / 117

olıç → *oluç*

olın- → *olun-*

olıt- (boyun vb..ni) burdurmak

-mak 114 / 103

-tı 114 / 103

-ur 114 / 103

olma testi 77/ 66, 188 / 161

-dın 383 / 301, 525 / 426

olnat- (oku) ters çevirerek tamir ettirmek

-mak 137 / 120

-tı 137 / 120

-ur 137 / 120

oltur- ~ oldur- oturmak

-ø 275 / 239

-dı 119 / 106, 188 / 160, 547 / 447

-dılar 208 / 178

-mak 119 / 106

-u 117 / 105

-up 549 / 448

-ur 119 / 106

oluç ~ olıç çocukları sevmek için kullanılan bir söz, yavrum, yavrucuğum 38 / 25, 391 / 306

-um 38 / 25

oluk atın kürek kemikleri arası, omuz başı 46 / 32
oluk küçük kayık 46 / 32
oluk hayvanlara bir şey içirmek için yemlik gibi ağaçtan oyulan şey 46 / 32
olun- ~ olın- kıvrılmak, dönmek
-dı 111 / 99, 386 / 303
-mak 111 / 99
-ur 111 / 99
olunç düz olmayan, kıvrımlı olan 79 / 67, 637 / 533
olxut- oturtmak → *olgut-*
-mak 134 / 117
-tı 134 / 117
-ur 134 / 117
ōn on 36 / 23, 47 / 33, 117 / 105, 220 / 189
ōnunç ~ onunç onuncu 78/ 66, 79 / 67, 637 / 533
oŋ sağ 32 / 19, 49 / 34
oŋ kolay 32 / 19
oŋ- rengi solmak
-ar 97 / 90
-dı 97 / 90
-mak 97 / 90
oŋa- düzeltmek
-(ga)lı 128 / 113
oŋamuk solak olmayan 91 / 82
oŋay kolay 32 / 19
oŋ īş kolay iş 32 / 19
oŋujın çölde insanı öldüren gulyabani 84 / 75
oŋuk- (kumaş vb.. şeylerin) parlaklığı, çekiciliği gitmek, solmak
-ar 116 / 104
-tı 116 / 104, 616 / 511
-mak 116 / 104
oŋuk- yüz süzülmek, rengi solmak
-ar 616 / 511
-tı 97 / 90, 116 / 104, 616 / 511
-mak 616 / 511
oŋul- (iş vb..) düzelmek; (hasta) iyileşmek
-dı 616 / 511
-mak 116 / 104, 616 / 511
-tı 116 / 104
-ur 116 / 104, 616 / 511
op Argu lehçesinde, harman yerindeki kılavuz öküz 29 / 15
op- (su vb.. şeyleri) içmek üzere dudağına dayamak
-ar 95 / 89
-dı 95 / 89
-mak 95 / 89
Opal Kâşgar'a yakın bir köy (KM: Bizim bir köyümüzün adı) 49 / 34
op op eşeğin ayağı kaydığı zaman söylenen ünlem 29 / 15
ōp ōp bir konuda ısrar eden, fakat ispat edemeyen kişinin kullandığı söz 33 / 20
opra- eskimek, yıpranmak
-dı 140 / 122
-mak 140 / 122
-mas 601 / 493
-r 140 / 122

oprak yıpranmış 72 / 58, 452 / 354, 461 / 365
opraş- yıpranmaya başlamak, yıpranmak
-mak 123 / 109
-tı 123 / 109
-ur 123 / 109
oprat- yıpratmak
-mak 135 / 117
-tı 135 / 117
-ur 135 / 117
oprı çukur; vadi 75/ 63, 502 / 403
opu üstübeç 55 / 42
opuz yerin sert kısmı 39 / 26
opuzlug sertliği olan (arazi) 84 / 76
or rengi siyah-kırmızı ve sarı arasında olan 34 / 21
or- (ot vb..) biçmek, kesmek
-ar 96 / 89
-dı 11 / 6, 96 / 89, 463 / 367
-mak 96 / 89
Oraŋ Rum'a yakın bir yerin adı 80 / 68 → *Varaŋ*
ordu beyin oturduğu şehir 74 / 62
ordu köstebek, sıçan vb.. yer altında yaşayan hayvanların yuvası 74 / 62
Ordu Balasagun yakınlarında bir kasaba 74 / 62
ordu başı hakanlara ait tefriş işlerini gören kimse 74 / 62
Ordu Kend Kâşgar 74 / 62, 173 / 149
ordulan- (bir yeri kendine) şehir edinmek
-dı 150 / 130
-ıp 413 / 324
-mak 150 / 130
-ur 150 / 130
ordutal iki varyanttan birinde hamam otu 75/ 62
orgak orak 11 / 6, 72 / 58, 332 / 269, 388 / 304, 419 / 328, 463 / 367, 561 / 463
orı bağırtı ve gürültü 56 / 42, 545 / 446
orı dere 606 / 497
orı kıkı gürültü ve bağrışma 545 / 446
orı kop- bağırtı kopmak
-sa 56 / 42
orıla- ~ orla- bağırıp sesini yükseltmek, feryat etmek
-dı 156 / 135
-mak 156 / 135
-r 156 / 135
-yu (orlayu) 104 / 95
orıla- (kendini) mübalağalı şekilde övmek
-dı 156 / 135
-mak 156 / 135
-r 156 / 135
orılaş- → *orlaş*
orla- → *orıla-*
orlaş- ~ orılaş- (birlikte) bağırıp çağırmak
-dı 126 / 111
-mak 126 / 111
-tı 126 / 111
-ur 126 / 111

orna- (gün) batmak
-dı 146 / 127
-mak 146 / 127
-r 146 / 127
orna- yerleşmek, mekân tutmak, yurt tutmak
-dı 146 / 127
-dım 146 / 127
(-mak) 146 / 127
(-r) 146 / 127
ornat- (nesneyi) yerine koymak, yerleştirmek
-mak 137 / 119
-tım 137 / 119
-ur 137 / 119
ortak ortak 62 / 48, 221 / 190 → *ortuk*
ortu orta, bir şeyin ortası 74 / 62, 75/ 63 → *otra*
ortu er orta yaşlı adam 74 / 62
ortuk ortak 474 / 379 → *ortak*
ortukluk ortaklık
-ın 314 / 258
ortula- orta yaşa gelmek
-dı 159 / 138
-mak 159 / 138
-r 159 / 138
ōru buğday, şalgam vb. şeyleri korumak için kazılan çukur 56 / 42
orul- biçilmek, kesilmek
-dı 106 / 97
orum (bir defalık) kesim 50 / 35
orun yer 543 / 443
-dın 355 / 284, 361 / 287
-ından (ornından) 630 / 525
-ka 543 / 443
-umdın (ornumdın) 305 / 252
orut solmuş, kuru (ot) 37 / 24, 308 / 254, 334 / 271
os-Oğuzcada zannetmek
-dum 93 / 86
osal bir işte gafil olan 73 / 61
osayuk gafil 91 / 82
osnat- benzetmek; zannetmek krş. *ösne-*
-mak 137 / 119
-tım 137 / 119
-ur 137 / 119
osruk osuruk 62 / 49
osruş- osurmakta yarışmak
-dı 124 / 110
-mak 124 / 110
-ur 124 / 110
osug bir şeyi başka bir şeyin yerine kullanma 44 / 30
-ı (osgı) 44 / 30
osur- osurmak
-dı 98 / 91
-mak 98 / 91
-ur (osrur) 98 / 91

osurgan devamlı osuran 89 / 80
oş oş öküzün su içmesini teşvik için kullanılan ünlem 30 / 17
ot ot, bitki; yulaf 11 / 6, 29 / 15, 50 / 35, 94 / 88, 96 / 89, 119 / 107, 132 / 116, 172 / 148, 209 / 180, 222 / 192, 236 / 205, 323 / 263, 334 / 271, 413 / 324, 438 / 342, 449 / 353, 465 / 368, 473 / 379, 495 / 397, 532 / 432, 543 / 443, 566 / 466, 635 / 530
-ı 45 / 31, 206 / 176, 505 / 405
-ıg 560 / 462
-ın 308 / 254
-ug 429 / 336, 632 / 527
-un (v.d.) 106 / 97
ot hayvan yemi 29 / 15, 437 / 341, 446 / 350, 570 / 469
ot ilaç 29 / 15, 88 / 79, 256 / 225, 257 / 225, 305 / 252, 326 / 265, 332 / 269, 355 / 283, 423 / 331, 435 / 340, 544 / 444, 555 / 458
-ı 607 / 499
-ın 35 / 22
ot zehir 29 / 16
ōt ~ ot ateş, alev 33 / 20, 34 / 20, 92 / 85, 92 / 86, 101 / 93, 107 / 97, 109 / 98, 112 / 101, 122 / 108, 167 / 144, 202 / 172, 249 / 219, 256 / 225, 258 / 226, 308 / 254, 318 / 261, 334 / 271, 339 / 274, 355 / 283, 388 / 304, 412 / 323, 415 / 326, 417 / 327, 439 / 343, 441 / 345, 451 / 354, 454 / 356, 471 / 377, 472 / 378, 484 / 387, 560 / 462, 597 / 488, 630 / 525
-ı 256 / 224, 339 / 274
-ın 260 / 227
-ka 109 / 99
-ta 412 / 324
-ug 98 / 91, 484 / 387, 593 / 486
ota- Oğuz lehçesinde, ilaçla tedavi etmek
-dı 555 / 458
-mak 555 / 458
-r 555 / 458
ota- Yağma ve Yemek boylarında, odun yakıp ateşle ısınmak
-dı 555 / 458
(-mak) 555 / 458
(-r) 555 / 458
ota- (ekinin yaprak veya başaklarını) kesmek; biçilmek
-dı 555 / 457
-mak 555 / 457
-r 555 / 457, 607 / 499
otaçı tabip 29 / 15, 151 / 131
otag çadır
-ka 536 / 438
ōt bandal bandal (ağaçtan çıkarılan omuz şeklinde şey) közünü dövme, çevgen vuruşu 242 / 210
otgar- otlatmak
-dı 120 / 107
-mak 120 / 107
-ur 120 / 107
otgun eyerin sol tarafında bulunan geniş kayış 66 / 53
otla- otlamak
-dı 145 / 126
-mak 145 / 126
-p 145 / 126

-r 145 / 126
ōtlan- (koşmaktan, kızgınlıktan vb..) alevlenmek
-dı 150 / 131
-mak 151 / 131
-ur 51 / 131
otlug otlu, otu olan 61 / 48
otluk yemlik, ahır 62 / 48
Otluk Tıraz yakınlarında bir şehir 62 / 48
otra iki şeyin ortası, arası; kenarı olan bir şeyin ortası 75/ 63, 103 / 94, 156 / 135, 313 / 257, 409 / 320 → *ortu*
otran Yağmalarda paçalı giyecek 67 / 53
otrug ada 61 / 48
otrul- (saç vb..) kesilmek
-dı 129 / 113
-mak 129 / 113
-ur 129 / 113
otruş- kesmekte yardımlaşmak
-dı 123 / 109
-mak 123 / 109
-ur 123 / 109
ottuz otuz; üçer defa, üçer üçer 83 / 73
otul- (ot vb..) kesilmek
-dı 106 / 96
-mak 106 / 96
-ur 106 / 96
otuŋ odun 11 / 6, 46 / 31, 47 / 33, 79/ 68, 139 / 122, 226 / 196, 279 / 242, 385 / 302, 434 / 339, 511 / 410, 527 / 428, 553 / 456, 554 / 457, 555 / 458, 572 / 471, 598 / 489
otuŋluk odunluk 91 / 83
otur- (saç, elbise vb..) kesmek
-dı 97 / 91
-mak 98 / 91
-ur 98 / 91
ot yem yemeğe çeşni veren ot ve baharat 446 / 350
ov- ovalamak
-dı 9 / 5
ova şeker ovularak yapılan bir çeşit yemek 9 / 5
ova çağırana cevap verirken kullanılan bir ünlem 32 / 18
owrug ilk omur kemiği 71 / 58 → *ogrug*
owrug kemiklerin eklemi ve dağın kesinti yeri 71 / 58 → *ogrug*
oxak kayısı kurusu şerbeti 73 / 61
oxsın- ~ oxsun- pişman olmak, sonradan üzülmek
-dı 131 / 115
-mak 131 / 115
-ur 131 / 115, 607 / 499
oxşa- benzemek
-dı 144 / 125
oxşa- okşamak, okşayıp sevmek
-dım 144 / 125
-r 144 / 125, 409 / 319
oxşag benzer 71 / 58
-ı 71 / 58
oxşagu oyuncak 81 / 71

oxşançıg oyuncak gibi görünen 547 / 447
oxşat- benzetmek
-mak 135 / 118
-tı 135 / 118
-ur 135 / 118
öy yerdeki oyukluk 36 / 23, 39 / 26, 84 / 76
öy- oymak
-ar 97 / 90
-dı 97 / 90
-mak 97 / 90
oy at yağız at 36 / 23
oygur- uyandırmak → *oḍgur-*
-dı 138 / 121
-mak 138 / 121
-ur 138 / 121
oyna- oynamak
-dı 379 / 298, 395 / 308
-dım 326 / 265, 326 / 265
-lım 500 / 401
-magıl 609 / 501
-p 120 / 107, 126 / 111
-yu 120 / 107
oynagu oynama 73 / 59
oynak işler gösterip kapatan (cilveli) kadın 73 / 59
oynaş -haram olarak- başkasıyla sevişen kadın 73 / 59
oynat- oynatmak
-mak 139 / 121
-tı 139 / 121
-ur 139 / 121
oytur- oydurmak
-dı 138 / 121
-mak 138 / 121
-ur 138 / 121
oyuglug kemerli (ev) 466 / 370
oyuk Oğuz lehçesinde, bostan korkuluğu ve yollara işaret için konulan taş 53 / 39, 55 / 40, 193 / 165
oyul- oyulmak
-dı 138 / 120
-mak 138 / 120
-ur 138 / 120
oyun oyun 55 / 41, 246 / 215
-da 276 / 240
-ı 509 / 409
oyuş- oymakta yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 137 / 120
-mak 137 / 120
-ur 137 / 120
öz-(öne) geçmek
-ar 96 / 89
-dı 96 / 89
-mak 96 / 89
oza geçmiş zaman 57 / 43

ozakı geçmiş zamana ait, eski 57 / 43, 194 / 166
ozgan yarış kazanan (at) 237 / 205
ozıtgan devamlı öne geçen 88 / 79
ozuk yarışta vb.. şeylerde öne geçen (at) 45 / 31
ozuş- yarışmak veya geçmede yardımlaşmak
-dı 102 / 93
-mak 102 / 93
-ur 102 / 93

Ö

ŏ- düşündükten sonra anlamak
-di 9 / 5
ŏç ~ öç intikam ve kin, öç 34 / 20, 37 / 24, 320 / 262
-in (b.d.) 33 / 19
-in (v.d.) 122 / 108
öç- alevi bitmek, sönmek
-di 92 / 85
-er 92 / 85
-mek 92 / 85
öç- (nefes) kesilmek
-di 92 / 85
-er 92 / 85
-mek 92 / 85
öç- (öfke) geçmek
-di 92 / 85
-er 92 / 85
-mek 92 / 85
ŏç al- öç almak, intikam almak
(ŏçin) -dı mu 33 / 19
öçeş tehlikeye atılma 42 / 29
öçeş- yarışmak
-di 100 / 92
-mek 100 / 92
-ür 100 / 92
ŏçeş- kendini tehlikeye atmak
-di 42 / 29
öçlüg öç sahibi olan 407 / 318
öç öte- öç almak
-r 320 / 262
öçrüş- öfkeyi yatıştırmakta, ateşi söndürmekte yardımcı olmak
-di 123 / 109
-mek 123 / 109
-ür 123 / 109
öçük- (ses) azalmak, kısılmak, (nefes) kesilmek
-er 105 / 96
-mek 105 / 96
-ti 105 / 96, 327 / 266
öçür- söndürmek
-di 98 / 91
-mek 98 / 91
-mes 98 / 91
-ür 98 / 91
öçür- öfkeyi yatıştırmak
-di 98 / 91
-mek 98 / 91
-ür 98 / 91
öçür- sesi, nefesi kestirmek
-di 98 / 91
-mek 98 / 91

-ür 98 / 91
öçürgen (savaşların ateşini) söndüren 260 / 227
öçüt intikam ve kin 37 / 24
öḍ ~ öd zaman 34 / 21, 303 / 251, 308 / 254, 319 / 261, 425 / 333, 528 / 429, 529 / 430
-i 166 / 143, 178 / 151, 178 / 151, 240 / 208, 497 / 399
-üg 128 / 113
öḍlek zaman, felek 33 / 19, 54 / 39, 64 / 50, 365 / 289, 383 / 301, 417 / 328, 418 / 328, 431 / 337, 462 / 366, 548 / 448, 628 / 524
öḍü tepe, dağ 56 / 42, 68 / 54
Öḍü Kend Argu ülkesinde bulunan bir şehir 56 / 42
ög akıl, fetanet, iz'an 35 / 22, 61 / 47
-in 128 / 117
ög orta yaşı geçmiş hayvan 35 / 22
ög- övmek, hamdetmek
-di 96 / 90, 285 / 244
-dümiz 237 / 206
-er 97 / 90, 285 / 244
-er men 387 / 304
-mek 97 / 90, 285 / 244
ög at dört yaşını geçmiş at 35 / 22
ögdaş ana bir kardeş 611 / 503
ögdi övgü 257 / 225
öge ~ ög̈e aklı ve iz'anı olan, yaşlı, işlerde denenmiş, halktan insanların unvanı; akılca üstün olana verilen lakap 9 / 5, 35 / 22, 57 / 44, 58 / 44, 156 / 135, 179 / 152
ögele- birine "öge" unvanını vermek
-di 156 / 135
-mek 156 / 135
-r 156 / 135
öge tigit halk tabakasından büyük, fakat hakan çocuklarından küçük 179 / 152
ögey ata üvey baba 74 / 61
ögey kız besleme kız 74 / 61
ögey ogul besleme oğul 74 / 61
ögit tahılı vb. şeyleri öğütme 37 / 24
ögit- öğüttürmek
-mek 114 / 103
-ti 114 / 103
-ür 114 / 103
ögitçi öğüten 37 / 24
ögitise- öğüttürmek istemek
-di 153 / 132
-mek 153 / 132
-r 153 / 132
ögle- övünmek
-lim 435 / 340
ög̈len- ~ öglen- dinlenmek
-di 134 / 117, 151 / 131
-mek 134 / 117, 151 / 131
-ür 134 / 117, 151 / 131
ög̈len- ~ öglen- şaşkınlıktan sonra bir şeyi idrak etmek; çocuk büyüyüp akıllanmak
-di 134 / 117, 151 / 131
-mek 134 / 117, 151 / 131
-ür 134 / 117, 151 / 131

ögren- öğrenmek
-ø 194 / 166, 337 / 273
-di 131 / 115
-ipen 131 / 115, 215 / 185
-mek 131 / 115
-ür 131 / 115
ögret- öğretmek
-mek 135 / 118
-ti 135 / 118
-ür 135 / 118
ögreyük âdet 90 / 81
-i 90 / 81
ögsüz yetim 61 / 47
ögsüz şaşkın 61 / 47
ögtür- övme görevini yüklemek, övdürmek
-di 119 / 106
-mek 119 / 106
-ür 119 / 106
ögül- övülmek
-di 108 / 98
-mek 108 / 98
-ür 108 / 98
ögün- kendini övmek, övünmek
-di 110 / 99
-mek 110 / 99
-se 131 / 115
-üp (ögnüp) 156 / 135
-ür 110 / 99
ögünç övünme 79 / 67, 637 / 533
ögündi herkesin dilinde övülen (insan) 82 / 72
ögüngüçi kendini öven 110 / 99
ögüse- övmeye niyetlenmek
-di 141 / 124
-mek 141 / 124
-r 141 / 124
ögüş- birbirini övmek
-di 103 / 94
-mek 103 / 94
-ür 103 / 94
ögüş- (buğday vb.. şeyleri) öğütmekte yardım etmek veya yarışmak
-di 103 / 94
-mek 103 / 94
-ür 103 / 94
ögüt öğüt 37 / 24, 64 / 50, 221 / 191, 464 / 368, 512 / 411, 634 / 529 → *övüt, ötlük*
-ler 57 / 43
ögüt bir- öğüt vermek
-ip 464 / 368
ögütle- öğütlemek, öğüt vermek
-di 151 / 131
-mek 151 / 131
-r 151 / 131
ögüz ırmak, nehir 41 / 28, 196 / 168, 220 / 190, 249 / 218, 250 / 219, 256 / 224, 511 /

	410, 528 / 429, 552 / 453
-ni	593 / 486
ök	→ *ok ~ ök*
ökün-	pişman olmak, hayıflanmak
-di	79/ 67, 109 / 98, 110 / 99
-gil	602 / 494
-mek	110 / 99
-ür	110 / 99
ökünç	pişmanlık 79 / 67, 637 / 533
ökünç kıl-	pişman olmak
-dı	637 / 533
öküş	huysuz ve inatçı olan 43 / 29
öküş yılkı	huysuz ve inatçı hayvan 43 / 29
öküz	öküz 41 / 28, 41 / 28, 224 / 194, 263 / 229, 627 / 522
öküzlen-	öküz sahibi olmak
-di	148 / 129
-mek	148 / 129
-ür	148 / 129
öl ~ öl	ıslak, nemli 36 / 23, 170 / 146
öl	çiy 369 / 292
öl- ölmek	
-di	12 / 6, 33 / 19
-mes	31 / 18, 39 / 26, 70 / 56, 465 / 369
öldeçi	ölümü yaklaşmış olan 220 / 190, 562 / 463
öldür-	öldürmek
-di	119 / 107
-mek	119 / 107
-ü	260 / 227
-ür	119 / 107
öles (köz)	baygın bakan, sarhoş gibi bakan (göz) 42 / 28
öli-	ıslanmak
-di	427 / 333, 557 / 459
-mek	557 / 459
-mes	557 / 459
-r	557 / 459
ölige	ökse otu (*Viscum album*) 81 / 70
öliş-	ıslanmak, nem her tarafı kaplamak
-di	104 / 95
-mek	104 / 95
-ür	104 / 95
ölit-	ıslatmak
-ø	427 / 333
-mek	115 / 103
-ti	114 / 103, 427 / 333
-ür	115 / 103
ölüg	ölü 12 / 6, 49 / 34, 233 / 202, 324 / 264, 331 / 269, 332 / 269, 337 / 272, 356 / 284, 427 / 334, 564 / 464, 628 / 523
-ke	579 / 476
-ni	278 / 241, 421 / 330
ölügse-	ölmüş olmayı istemek
-di	153 / 133
-mek	153 / 133

-r 153 / 133
ölüm ölüm 35 / 22, 50 / 35, 257 / 225, 306 / 253, 587 / 481, 587 / 481, 592 / 485
-din 335 / 271
ölüse- ölmeye niyetlenmek, ölmek istemek
-di 142 / 124
-mek 142 / 124
-r 142 / 124
ölüt ölümcül savaş 37 / 24
ölüt güçten düşmüş, ihtiyar 37 / 24
ölütçi katil 37 / 24
ölütle- öldüresiye mücadele etmek
-di 151 / 131
-mek 151 / 131
-r 151 / 131
ömgen şahdamarı 73 / 59
ön- Uygur lehçesinde (bir yere) gitmek, yönelmek
-di 94 / 88
-er 94 / 88
-mek 94 / 88
ön- ~ ŏn- (ot) bitmek; (akıl dişi) çıkmak
-di 29 / 15, 94 / 88, 601 / 493
-er 45 / 31, 369 / 292
(-mek) 94 / 88
-mes 274 / 239
-üp 214 / 184
öndür- Uygur lehçesinde (birini bir yere) yöneltmek, yönlendirmek
-di 119 / 107
-mek 119 / 107
-ür 119 / 107
ŏndür- (ot) bitmesini sağlamak
-di 119 / 107
(-mek) 119 / 107
(-ür) 119 / 107
önmiş yerden biten (ot vb..) 428 / 335
öŋ nesnenin rengi 32 / 19
öŋ Oğuzlarda ön 32 / 19, 70 / 57
öŋdün ön, önden; önceden 32 / 19, 70 / 57, 249 / 219
öŋdünki öndeki, önde bulunan 450 / 354
öŋeyük bir şeye has olan (şeyler) 91 / 82
öŋi başka 80 / 68, 80 / 69
öŋik kadınların kullandıkları, keçi kılından yapılma sahte zülüf 80 / 68
öŋik ~ öŋük yastıkların ipek kulak ve kuyrukları 80 / 68, 80 / 69
öŋiklen- keçi kılından yapılmış zülüf takmak
-di 157 / 136
-mek 157 / 136
-ür 157 / 136
öŋik yörgeyek kadınların kullandıkları, keçi kılından yapılma sahte zülüf 80 / 68
öŋin başka 60 / 46, 80 / 69
öŋlen- renklenmek
-di 147 / 128
-mek 147 / 128
-ür 147 / 128

öŋlüg renkli 32 / 19
öŋre ense (sırt) üstü 609 / 501
öŋük → *öŋik*
öp- öpmek
-di 92 / 85, 143 / 124
-er 92 / 85
-mek 92 / 85
-miş kerek 92 / 85
öp- (çorba vb..) içmek
-di 92 / 85
-er 92 / 85
-mek 92 / 85
-ti 495 / 397
öpke akciğer, ciğer 76/ 64, 339 / 274, 615 / 510
öpke öfke, kızgınlık 76/ 64 → *öwke*
-m 75/ 62
-n (v.d.) 90 / 81
-si 92 / 85
-sin 98 / 91, 123 / 109, 630 / 525
-sinde 615 / 510
öpkele- ciğere vurmak
-di 159 / 138
-mek 159 / 138
-r 159 / 138
öpkele- kızmak, öfkelenmek
-p 536 / 438
öpkile- kızmak, kızıp uzaklaşmak
-di 159 / 138
-mek 159 / 138
-r 159 / 138
öprül- (çorba vb..) içilmek
-di 129 / 113
-mek 129 / 113
-ür 129 / 113
öprüş- (çorba vb..) içmede yarışmak veya yardımlaşmak
-di 123 / 109
-mek 123 / 109
-ür 123 / 109
öpse- → *öpüse-*
öptür- öpmesi için emir vermek, öptürtmek
-di 116 / 105
-mek 116 / 105
-ür 116 / 105
öpül- (sulu yemek, çorba vb..) höpürdetilerek içilmek
-di 105 / 96
-mek 105 / 96
-ür 105 / 96
öpüm bir yudum 50 / 35
öpün- (çorba vb.. şeyleri) içer görünmek
-di 108 / 98
-mek 108 / 98
-ür 108 / 98

öpür- (sulu yemek, çorba vb.. şeyleri) içirmek
-di 97 / 91
-mek 97 / 91
-ür 97 / 91
öpürgen başkasına (süt vb. şeyleri) çok içirmek âdeti olan 89 / 80
öpürt- (su vb..) içmeye yönlendirmek, içirtmek
-mek 629 / 524
-tüm 629 / 524
-ür men 629 / 524
öpüse- ~ öpse- öpmek istemek
-di 143 / 124
-dim 140 / 123
-mek 140 / 123
-r men 140 / 123
öpüş (iki kişi arasında olan) öpüş 42 / 29
öpüş- karşılıklı öpüşmek
-di 99 / 92
-mek 99 / 92
-ür 99 / 92
ör kaftanın koltuk altı 34 / 21
ŏr- ~ ör- (saç, sepet vb. şeyler için) elle örmek
-di 9 / 5, 96 / 89
-er 96 / 89
-mek 96 / 89
ŏr- ~ ör- belirmek, (bulut vb.) oluşmak
-di 96 / 89, 617 / 512
-üp 82 / 71
ŏr- yükselmek
-di 133 / 116
ŏr- hayvanlar meraya sürülüp çıkmak; geceleyin otlamak
-di 96 / 89
örçüg Oğuzcada saç örgüsü 64 / 51 → *örgüç*
ördek ördek, ördeğe benzer su kuşları 64 / 51, 118 / 106, 263 / 229, 277 / 241, 452 / 355, 614 / 509
ören Oğuzcada her şeyin kötüsü 51 / 36
örgen urgan vb.. şey 106 / 97
örgüç kadının saç örgüsü ve saç öbeği 60 / 46, 64 / 51 → *örçüg*
örgüçlen- saç örgüsü olmak
-di 157 / 136
-mek 157 / 136
-ür 157 / 136
örk hayvan yuları ve at tavlası 33 / 20
örken Oğuzcada kolanın sırımı 66 / 53
örkle- (atı tavlada köstekle) kösteklemek
-di 635 / 531
-mek 635 / 531
-r 635 / 531
örkü hörgüç 77/ 65
örküç dalga 60 / 46
örküç ocakta üzerine tencere konulan taş 60 / 46
örküçlen- (tencere vb.. bir şeyin altına) ayak konmak
-di 157 / 136

-mek 157 / 136
-ür 157 / 136
örküçlen- dalgalanmak
-di 60 / 46, 157 / 136
-mek 157 / 136
-ür 157 / 136
örlen- (bulut) oluşmak
-di 133 / 116
-mek 133 / 116
-üp 133 / 116
-ür 133 / 116
örme ~ örme örme, örgü 9 / 5, 77 / 65
örme saç saç örgüsü 77 / 65
ört yangın 33 / 19
ört- örtmek
-er 628 / 524
-mek 628 / 524
-ti 628 / 524
örte- yakmak; dağlanmak, yanmak
-di 128 / 113, 139 / 122
-lim 600 / 492
-mek 139 / 122
-r 139 / 122
örtel- yakılmak
-di 128 / 113
-mek 128 / 113
-ür 128 / 113
örten- (bulut vb..) kızarmak
-di 131 / 115
-se 131 / 115
örten- yanmak
-di 130 / 115
-mek 131 / 115
-ür 130 / 115, 334 / 271
örter yakıcı, sıcak (kül vb..) 77/ 65, 277 / 241
örteş- karşılıklı birbirinin bir şeyini yakmak
-di 122 / 108
-ip 376 / 296
-mek 122 / 108
-ür 122 / 108
örtet- bir şeyin yakılması için emir vermek, yaktırtmak
-mek 134 / 117
-ti 134 / 117
-ür 134 / 117
örtgün çeç (tahıl yığını) 622 / 519
örtgün hasat zamanı, harman vakti 262 / 229
-de 203 / 173, 373 / 294, 625 / 520
örtmen dam 622 / 519
örtüg örtü 64 / 51
örtül- örtülmek, belirsiz hâle gelmek, (gök için) bulutlanmak, sislenmek
-di 82 / 71, 128 / 113, 385 / 302
-mek 128 / 113

-ür 104 / 95, 128 / 113
örtün- kadın yüzünü açmak veya örtmek, yarı açıp yarı kapayarak örtünür gibi yapmak
-di 130 / 114
-mek 130 / 114
-ür 130 / 114
örtüş- örtmek için birleşmek, hep birlikte örtmek; örtmede yardımlaşmak
-di 122 / 108
-mek 122 / 108
-ür 122 / 108
örüg bir yerde bir süre kalma 47 / 33
örüg bol- bir yerde kalıp gazâ yapmamak
-dı 47 / 33
örük örgülü, örülü olan her şey 47 / 33
örük saç örgülü saç 47 / 33
örül- örülmek
-di 106 / 97
-mek 106 / 97
-ür 106 / 97
örüle- (koyun vb..ni) ayakta kesmek
-di 156 / 135
-mek 156 / 135
-r 156 / 135
örümçek örümcek 87 / 78
örün- (erkeğin cinsel organı) kalkmak
-di 109 / 99
-mek 109 / 99
-ür 109 / 99
örüş- (bulut vb..) oluşmak
-di 102 / 94
örüş- örmekte yardım etmek veya yarışmak
-di 101 / 93
-mek 101 / 93
-ür 101 / 93
örü tart- birbirine yardım etmek
-ar 611 / 503
ösne- benzemek, benzetilmek krş. *osnat-*
-di 147 / 127
-mek 147 / 127
-r 147 / 127
-yü 378 / 297, 508 / 408
östük- özlem ve ihtiras duymak
-er 128 / 113
-mek 128 / 113
-ti 128 / 113
ösügle- Kençek lehçesinde (kilidi anahtarsız olarak) hile ile açmak
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
öş ağaç, dal ve boynuzların içi 30 / 17
-i 30 / 17
öş atlar ve kuşlardaki kuyruk sokumu 30 / 17
öşer- (açlıktan ve beklemekten) gözü kararmak, uzun uzun bakmak

-di 99 / 91
-ip 473 / 379
-mek 99 / 91
-ür 99 / 91
öşergen (açlık vb.. şeylerden) devamlı gözü kararan 90 / 80
öşün omuz başı 51 / 36
öt safra kesesi 34 / 20
öt- bir şeyi delip geçmek; bir yeri geçmek
-er 186 / 159, 214 / 184
(-mek) 95 / 88
-ti 95 / 88, 417 / 327
öt- ötmek
-er 264 / 230, 411 / 321, 523 / 423, 530 / 431, 551 / 451
-mes 612 / 505
öt- ishal olmak, mide boşalmak
-er 95 / 88
-mek 95 / 88
-ti 95 / 88
öte- ödemek
-di 555 / 457
-mek 555 / 457
-r 555 / 457, 555 / 458
ötel- iyice yorulup çok zahmet çekmek
-di 105 / 96
-mek 105 / 96
-ür 105 / 96
Ötemiş erkek adı 61 / 47
ötgen çok öten 238 / 206
ötgün- taklit etmek, öykünmek
-di 132 / 116
-mek 132 / 116
-se 132 / 116
-ür 132 / 116
ötgün- duyduğu şekilde anlatmak, nakletmek
-di 108 / 98
ötgür- bir şeyi bir şeyden geçirmek; (mektup için) göndermek
-di 120 / 107
(-mek) 120 / 107
(-ür) 120 / 107
ötgür- ishal yapıp (mideyi) boşaltmak
-di 120 / 107
-mek 120 / 107
-ür 120 / 107
ötgürüş- geçirtilmede yardımlaşmak veya yarışmak
-di 123 / 109
ötki Çigilcede bedel, karşılık 77/ 64
ötkün- hikâye anlatmak
-di 91 / 82
ötkünç hikâye 91 / 82
ötlük öğüt 64 / 50 → *ögüt, övüt*
ötmek ekmek 197 / 169, 279 / 242, 404 / 315, 469 / 375 → *etmek*
-ni 401 / 311

ötnü ödünç, borç 77/ 66
ötnü bir- ödünç vermek
-dim 77 / 66
ötrük Oğuzcada hilekâr 63 / 50
ötrül- (kaval vb.. şeylerde) ses çıkarılmak
-di 129 / 113
-mek 129 / 113
-ür 129 / 113
ötrüm müshil 66 / 52, 120 / 107
ötrüş- (birbirine mektup vb..) ulaştırmak
-di 123 / 109
-mek 123 / 109
-ür 123 / 109
öttür- (kaval vb.. ile) ses çıkarmak
-di 116 / 105
-mek 116 / 105
-ür 116 / 105
ötüg kusma 46 / 32
ötüg sultana arz edilen şey, arz 46 / 32, 108 / 98
ötügçi (han'a karşı) şefaatçi 339 / 274
ötüglüg hakana arz edeceği şeyi olan (kimse) 87 / 78
ötüg tut- kusma tutmak
-tı 46 / 32
Ötüken Uygur civarında, Tatar bozkırlarında bir yerin adı 81 / 70
ötün- durumu hakana vb.. makamlara arz etmek
-di 108 / 98
-mek 108 / 98
-ür (ötünür) 108 / 98
-ür (ötnür) 189 / 161
ötünç borç 78 / 66, 637 / 532
ötünç bir- borç vermek
-dim 78 / 66, 637 / 532
ötür- delmek
-ø 288 / 245
-di 98 / 91
-gil 288 / 245
-mek 98 / 91
-ür 98 / 91
ötür- (söz) söylemek
-di 137 / 120
-mek 137 / 120
-ür 137 / 120
ötür- (kaval vb..) çalmak
-di 97 / 91
-mek 97 / 91
-ür 97 / 91
ötüse- (delik vb. yerlerden) çıkmak istemek, herhangi bir şeyden geçmek istemek
-di 141 / 123
-mek 141 / 123
-r 141 / 123
ötüş (ötüş) bir çocuk oyununda "itme hareketini yanındakine geçir" anlamında kullanılan söz 42 / 29

övüt öğüt 64 / 50 → *ögüt, ötlük*
öwke öfke → *öpke*
-sinde 106 / 97
öyle Oğuzcada öğle vakti 69 / 55 → *özle*
öyük bataklık kumu 55 / 41
öyük- (ayak kuma) gömülmek; (taştan) incinmek
-er 138 / 120
-mek 138 / 120
-ti 138 / 120
öz ~ öz kendi 34 / 21, 35 / 21, 39 / 26, 48 / 33, 182 / 155, 193 / 166, 218 / 187, 340 / 274, 343 / 276, 390 / 305, 446 / 350
-i 113 / 102, 251 / 221, 346 / 278, 387 / 303, 388 / 304, 458 / 362
-in 88 / 79, 109 / 99, 110 / 99, 111 / 100, 152 / 132, 156 / 135, 342 / 276, 391 / 306, 467 / 371
-indin 423 / 331
-iŋe 110 / 99, 128 / 112, 131 / 115, 132 / 116, 151 / 131, 338 / 273, 340 / 274, 341 / 275, 342 / 276, 343 / 276, 344 / 277, 345 / 278, 346 / 278, 385 / 302, 386 / 303, 387 / 303, 389 / 305, 390 / 305, 392 / 307, 393 / 307, 422 / 330, 450 / 353, 479 / 383, 489 / 391, 528 / 429
-üm 150 / 130, 256 / 224
-ümni 546 / 446
-üŋ 473 / 379
-üŋke 34 / 21
-üŋni 43 / 30
öz bir şeyin içi, iç kısmı
-i 488 / 390, 561 / 462
öz ruh, can; kalp 450 / 353
-in 128 / 112
-ke 512 / 411
-üm 35 / 21
-ün (b.d.) 450 / 353
öz kalp ve karın bölgesindeki organlar 35 / 22
-üm 35 / 21, 35 / 22, 500 / 401
öz ağacın özü, yağı 35 / 21
-i 35 / 21
öz vadi, dere 34 / 21
-i 35 / 21, 472 / 378
öz yakın, akraba 35 / 21
-nüŋ 462 / 367
öz sağır 34 / 21
Özcend bir şehir adı 510 / 409
özek omurilik 48 / 34
özekle- (koyunun) şahdamarını kesmek
-di 154 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
özel- âciz kalmak, içinden hemen çıkılamayacak bir işe düşmek; ruhu teslim etmekte zorlanmak; eziyet çekmek
-di 107 / 97, 123 / 109
-mek 107 / 97
-ür 107 / 97
özel- özlemek

-di 500 / 401
özi Çigil lehçesinde dağdaki yarık, vadi 57 / 43
özi- sızdırmak
-di 555 / 458
özi- gürültüden neredeyse sağır olmak
-di 556 / 458
-mek 556 / 458
-r 556 / 458
özi boşu- içi boşalmak, ishal gitmek
-dı 561 / 462
özit- duymayı ağırlaştırmak, sağırlaştırmak
(-mek) 113 / 102
-ti 113 / 101
(-ür) 113 / 102
özit- (ekşilik, küp vb. şeyleri) delmek
-mek 113 / 102
-ti 113 / 101
-ür 113 / 102
Özkend Fergana 173 / 149, 510 / 409
öz kişi akraba 35 / 21
öz(üm) konukı vücudun kımıldayan parçası; ruh 35 / 22
özle Kıpçaklarda öğle vakti 69 / 55 → *öyle*
özle- pişirmek
-di 146 / 126
-mek 146 / 126
-r 146 / 126
özlük insanın kendisine tahsis ettiği şey 633 / 529
özlük üzerinde karar kılınan at 633 / 529
özne- isyan etmek, emre uymamak
-di 146 / 127
-mek 146 / 127
-r 146 / 127
özök kadınlar için kullanılan, "bedeni inciye benzer" anlamında bir lakap 48 / 33, 82 / 72
öz tik- KM'a göre "özlem ve ihtiras duymak" anlamındaki *östük-* fiilinin aslı
-ti 128 / 113
özük oyularak havuz hâline getirilen yer 48 / 33
özük derelerin birleştiği yer 48 / 33

P

pat çabuklaştırma için kullanılan bir kelime 161 / 140
pat ağır bir şeyin düşerken çıkardığı ses 161 / 140
pis tulum gibi şeylerin dibindeki çöküntü 165 / 143

R

-rāk "daha" anlamında karşılaştırma eki 5 / 3
rapçat Kençekçede angarya 227 / 196

S

-sA "eğer" anlamında bir ek, şart eki 536 / 438
sā sana (KM: sen, sana) 536 / 438
sā- saymak
-dı 143 / 125, 554 / 456
-dım 554 / 457
-mak 554 / 456
-r 554 / 456
saban saban 203 / 173
saban toprağı ekin için hazırlama, sürme 203 / 173
-da 203 / 173, 373 / 294, 625 / 520
sabanla- (yeri) işlemek, sürmek
-dı 593 / 486
-mak 593 / 486
-r 593 / 486
Sabran ~ Şabran Oğuz ülkesinde bir şehir 219 / 189
saç saç 9 / 5, 11 / 6, 33 / 19, 47 / 33, 65 / 52, 77 / 65, 79/ 67, 96 / 89, 97 / 91, 129 / 113, 160 / 140, 161 / 140, 172 / 148, 203 / 173, 245 / 213, 331 / 269, 409 / 320, 464 / 368, 479 / 383, 480 / 384, 482 / 385, 535 / 437, 612 / 506
-ın 340 / 274, 423 / 332, 441 / 345, 559 / 461, 618 / 513, 618 / 514
sāç kızartma kabı, sac 508 / 408
saç- (su vb.. şeyleri) serpmek; yağmur saçmak
-ar 139 / 122, 265 / 234
-dı 265 / 234
-mak 265 / 234
saç- dağıtmak, malını fırlatmak
-madıŋ 52 / 38
-tım 265 / 234
saçgak malını saçan (kişi) 237 / 205
saçgur- (su vb.. şeyleri) saçmak üzere olmak
-ar 360 / 286
-dı 360 / 286
-mak 360 / 286
saçı saçı 178 / 152
saçıl- (para vb..) saçılmak
-dı 329 / 267
-mak 329 / 267
-ur 329 / 267
saçıl- (su, yağmur damlaları vb..) saçılmak
-dı 329 / 267
-up (saçlup) 133 / 116
saçın- su serpmeyi üstlenmek, suyu bizzat serpmek
-dı 342 / 276
-mak 342 / 276
-ur 342 / 276
saçındı saçılmış ve yayılmış (şey) 225 / 195
saçıratgu bir çeşit tuzak 430 / 336
-dın 430 / 336
saçış- (para vb.. şeyleri) saçmada yardımlaşmak veya yarışmak
-dı 314 / 258

-mak 314 / 258
-ur 314 / 258
saçıt- (bir şeyi) dağıtmak, dağıtmak için emir vermek, dağıttırmak
(-mak) 415 / 326
-tı 415 / 326
(-ur) 415 / 326
saçıt- su vb.. saçtırmak, serptirmek
-mak 415 / 326
-tı 415 / 326
-ur 415 / 326
saçlan- saçı çıkmak
-dı 389 / 305
-mak 389 / 305
-ur 389 / 305
saçlaş- birbirinin saçını çekiştirmek
-dı 374 / 295
-mak 374 / 295
-ur 374 / 295
saçlıg gür saçlı 233 / 202
saçra- sıçramak
-p 334 / 271
saçrat- sıçratmak
-mak 430 / 336
-tı 430 / 336
-ur 430 / 336
saçtaş- saçını çekiştirmek
-dı 372 / 294
-mak 372 / 294
-ur 372 / 294
saçtur- (para vb..) saçtırmak
-dı 358 / 285
-mak 358 / 285
-ur 358 / 285
saçu elbise, mendil vb.. şeylerin saçağı 541 / 442
saçuk saçılmış olan 192 / 164
saçula- saçak yapmak
-dı 586 / 480
-mak 586 / 480
-r 586 / 480
sag Oğuzcada akıl; hızlı kavrayış ve zekâ 512 / 410
sag Oğuzcada sağlık ve esenlik; sağlıklı 512 / 410
sag Oğuzcada sağ (taraf) 49 / 34, 512 / 410
sag yün kabartmak için kullanılan çubukların adı 512 / 410
sag- (süt) sağmak
-ar 196 / 168, 271 / 237, 284 / 244
-dı 271 / 237, 284 / 244, 586 / 480, 592 / 485
-duk 298 / 249 "*sağdı*"
-kay 301 / 251
-kıl 288 / 245, 292 / 247
-mak 271 / 237, 284 / 244
sagdıç arkadaş 229 / 198, 607 / 499
sagıl- sağılmak

-dı 330 / 268
-mak 330 / 268
-ur 330 / 268
sagım bir sağımlık 200 / 171
sagın- (süt) sağar görünmek
-dı 343 / 276
-mak 343 / 276
-ur 343 / 276
sagın- (birisi hakkında) içinden veya sözle zanda bulunmak
-dı 343 / 277
-mak 343 / 277
-ur 343 / 277
sagınlıg sağmal sahibi olan 249 / 219
sagır hükümdarların maiyetiyle birlikte yaptığı bir tür av 183 / 156
sagır koni şeklinde ve havana benzeyen, içine şarap vb.. konulan kap 205 / 175
sagış- sağmada yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 319 / 261
-mak 319 / 261
-ur 319 / 261
sagız sakız 183 / 156
sagızgan saksağan (*Pica pica*) 258 / 226 → *sagzıgan*
sagızlıg sakızı olan 248 / 217
sagızlıg katıksız çamuru olan (yer) 248 / 217
sagız toprak kuru çamur; saf çamur 183 / 156
sag könül sıcak ve temiz kalp 57 / 43, 512 / 410
sagkuçı (koyun vb..ni) sağan 292 / 247
saglıg ~ sāglıg sayılan her şey 233 / 203
saglık sağmal koyun 237 / 206, 259 / 226, 486 / 389
-ka 275 / 240
saglıklan- sağmal koyun sahibi olmak
-dı 404 / 314
-mak 404 / 314
-ur 404 / 314
sagnagu kuru kabak 246 / 215
sagrak içmek için kullanılan çamçak ve kadeh 63 / 49, 235 / 205, 237 / 206
-ka 237 / 206
sagrı deri 87 / 78, 212 / 182
-sı 212 / 182
sagrı her şeyin en üstteki tabakası 212 / 182
-sı 212 / 182
sagrı sağrı
-nı 598 / 488
sagrıla- hayvan derisini sahtiyan yapmak
-dı 598 / 489
-mak 599 / 489
-r 599 / 489
sag suw Oğuzcada berrak ve tatlı su 512 / 410
sagtur- (süt) sağdırmak
-dı 359 / 286
-mak 359 / 286
-ur 359 / 286
sagu ~ sāgu ölçek, ölçü 544 / 445, 625 / 521

sagula- (buğday vb.. şeyleri) ölçmek
-dı 587 / 480
-mak 587 / 480
-r 587 / 480
sagun Karluk büyüklerinin unvanı 203 / 173
sagur- (suyu) içine çekmek
-dı 309 / 255
(-mak) 309 / 255
(-ur) 309 / 255
sagur- Barsgan lehçesinde tükürmek
-dı 309 / 255
-mak 309 / 255
-sa 309 / 255
-ur 309 / 255
sagur- Karluk lehçesinde kurutmak
-dı 309 / 255
(-mak) 309 / 255
(-ur) 309 / 255
sag yāg tereyağı 512 / 410, 515 / 413
sagzıgan saksağan (*Pica pica*) 220 / 190 → *sagızgan*
sak uyanık ve kıvrak zekâlı olan 168 / 145
sak- saymak, kabul etmek
-ar 55 / 40, 193 / 165
saka dağın eteği 545 / 446
sakak çene 144 / 125, 409 / 319
sakal sakal 53 / 39, 122 / 108, 144 / 125, 196 / 168, 409 / 319, 546 / 446
sakalduruk başlık sıkı dursun ve düşmesin diye çene altından bağlanan, ipekten örülmüş ip 264 / 230
sakalduruklan- börkün ipini bağlamak
-dı 534 / 435
sakı- hayal gibi görünmek; hayal etmek
-dı 562 / 463
-mak 562 / 463
-r 562 / 463
sākıg serap, hayal 104 / 95, 562 / 463
sakın- sakınmak
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
sakın- düşünmek; zannetmek; umursamak
-ø 471 / 376
-ma 350 / 280, 602 / 494
-maŋ 211 / 181
-masa 127 / 112
sakınç ~ sākınç keder, hüzün, gam, kaygı 47 / 32, 63 / 49, 83 / 73, 590 / 483, 608 / 499
sakırku kene, sakırga (*Ixodida*) 245 / 214
sakış sayma, sayış 554 / 456
sakız elbiseye yapışan pekmez vb.. yapışkan şey 183 / 157
sakızlıg üzerinde yapışkan şeyler olan (elbise vb..) 248 / 217
saklan- (birinden) çekinmek, korunmak
-dı 390 / 305
-mak 390 / 305

-ur 390 / 305
saklaş- birbirini korumak
-dı 374 / 295
-mak 374 / 295
-ur 374 / 295
saklık işlerde uyanıklık 237 / 206
sak sak kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçilerin kullandığı, "uyanık olun" anlamında bir söz 167 / 145
sal tutkaldan alınan, kap (seramik) üstüne sürülerek üzerine nakış işlenen yapıştırıcı 513 / 412
sāl "tar" (şişirilmiş tulumların, kamışların veya dalların yan yana getirilmesiyle yapılan sal) anlamında kılıf, kelek 513 / 412 → *tar*
sal- (su, ağaç vb.. şeyleri) alıp götürmek
-ar 276 / 240
-dı 276 / 240
-mak 276 / 240
sal- göndermek
(-ar) 276 / 240
-dı 276 / 240
(-mak) 276 / 240
sal- (işaret etmek için bir şey) sallamak
(-ar) 276 / 240
-dı 276 / 240
(-mak) 276 / 240
salçı aşçı 634 / 530
salçı biçek aşçı bıçağı 634 / 530
salga at taşkın at 214 / 184
Salgur Oğuz boylarının (*baţn, qabi:le*) beşincisi; Salgur boyunun atasının adı 40 / 27, 505 / 405, 624 / 520
salı mala 548 / 448
salımlaş- biriyle sert bir şekilde tartışıp kavga etmek
-dı 395 / 308
-mak 395 / 308
-ur 395 / 308
salın- sarkmak, salınmak
-dı 226 / 196, 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur 344 / 277
salındı bırakılmış (şey) 226 / 196
salındı otuŋ sellerin nehir kıyısına fırlattığı odun 226 / 196
salıŋula- (taş vb..) fırlatmak
-dı 621 / 517
-mak 621 / 517
-r 621 / 517
salıŋula- sarkmak, salınmak
-dı 621 / 517
(-mak) 621 / 517
(-r) 621 / 517
salış- karşılıklı bir şey sallamak; (güreşte) rakibi savurmak
-dı 323 / 263
-mak 323 / 263

-ur 323 / 263
salŋu kendisiyle taş atılan sapan 609 / 502
saltur- (bir şey) sallanması veya atılması için emir vermek, sallatmak, attırmak
-dı 360 / 286
-mak 360 / 286
-ur 360 / 286
saltur- Oğuz lehçesinde birinin başkasına havale edilmesi, bırakılması için emir vermek
-dı 360 / 286
(-mak) 360 / 286
(-ur) 360 / 286
saman Çigil lehçesinde saman 209 / 179, 423 / 331
samanlıg saman sahibi olan 249 / 219, 250 / 219
samda Çigil lehçesinde giyilen sandal 210 / 181
samduy yemeye uygun olması için sıcak ile soğuk arasında ılık olan yemek 551 / 451
samla- ilaç vermek, tedavi etmek → *emle-*
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
samsıt- (dil veya elle) incitmek
-mak 432 / 337
-tı 432 / 337
-ur 432 / 337
samursak sarımsak (*Allium sativum*) 263 / 229 → *sarmusak*
samurtug içinden nasıl çıkılacağı bilinmeyen, karışık olan 247 / 217
sān sayı 513 / 412
-ı 514 / 412
san- ~ sān- sayılmak
-dı 278 / 242
-mak 278 / 242
-mas 46 / 32, 278 / 242
-ur 278 / 242
sāna- saymak
-dı 565 / 465
-mak 565 / 465
-r 565 / 465
sanaç kesirgü kırmızı dağarcık 180 / 154
sanç- (düşman vb..lerini) bozguna uğratmak
-ar 626 / 522
-dı 626 / 522
-mak 626 / 522
sanç- (bıçak vb.. bir şey) batırmak, saplamak
(-ar) 626 / 522
-dı 626 / 522
(-mak) 626 / 522
sançık- (düşman) yenilmek
-ar 380 / 299
-mak 380 / 299
-tı 380 / 299
sançık- (bıçak vb.) saplanmak
-ar 380 / 299
-mak 380 / 299
-tı 380 / 299

sançıl- (bıçak vb..) saplanmak
-dı 382 / 300
-mak 382 / 300
-ur 382 / 300
sançıl- (asker için) yenilmek, mağlup olmak
-dı 382 / 300
-mak 382 / 300
-ur 382 / 300
sançış- savaşıp birbirini yenmek
-dı 375 / 296
(-mak) 375 / 296
(-ur) 375 / 296
sançış- hançer vb.. şeylerle birbirini karşılıklı dürtmek
-dı 375 / 296
-mak 375 / 296
-ur 375 / 296
sandırış çekişme 203 / 173 → *sandruş*
sandırış- saçmalamak → *sanrış-*
-dı 373 / 294
sandrı- hezeyan etmek, saçmalamak → *sanrı-*
-dı 567 / 467
sandruş çekişme ve mücadele; tartışma 373 / 294, 625 / 520 → *sandırış*
sanduvaç bülbül (*Luscinia megarhynchos*) 264 / 230, 523 / 423, 580 / 477
sangar- saymak (addetmek), kabul etmek
-dı 361 / 287
-mak 361 / 287
-ur 361 / 287
sanı ~ sānı gibi; (bir şey) sırasına, sınıfına girme, (bir şeyden) sayılma 112 / 101, 514 / 412, 630 / 525
sanrı- hezeyan etmek, saçmalamak → *sandrı-*
-dı 567 / 467
-mak 567 / 468
-r 567 / 467
sanrış- ~ sanruş- saçmalamak → *sandırış-*
-dı 373 / 294
-mak 373 / 294
-ur 373 / 294
saŋ kuş pisliği 600 / 492
-ı 600 / 492
saŋan tadı buruk olan 608 / 501
saŋla- (kuş vb..) pislemek
-dı 619 / 514
-mak 619 / 514
-r 619 / 514
saŋlat- (kuş vb..) pisletmek
-mak 442 / 346
-tı 442 / 346
-ur 442 / 346
sap bir söze cevap vermede, öğütmede ve sulamadaki sıra 507 / 407
sap kılıç ve bıçağın sapı 507 / 407
-ın 193 / 166
sap- bağlamak, eksik olanı birleştirip onarmak

-ar 265 / 233
-dı 265 / 233
-mak 265 / 233
sap- (iğneye) iplik geçirmek
(-ar) 265 / 233
-dı 265 / 233
(-mak) 265 / 233
sapı- (at vb..nin kuyruğu) oynamak
-dı 557 / 460
-mak 557 / 460
-r 557 / 460
sapıg çadırın eteği 188 / 160
sapıl- (bir yere giderken birine) katılmak
-dı 328 / 267
-mak 328 / 267
-ur (saplur) 328 / 267
sapıl- (iğneye) ip geçirilmek
-dı 328 / 266
(-mak) 328 / 267
(-ur) (saplur) 328 / 267
sapılgan (işlere) girip çıkan 90 / 81
sapın- (iğneye) ip geçirmeyi üstlenmek, ip geçirir gibi yapmak
-dı 342 / 276
-mak 342 / 276
-ur 342 / 276
sapıt- (at, köpek vb., kuyruk) sallamak
-mak 415 / 325
-tı 415 / 325
-ur 415 / 325
sapıtgan devamlı (kuyruğunu) oynatan, sallayan 256 / 224
sapla- sap takmak
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
saplat- (kılıç, hançer vb.. şeyleri) sapına geçirtmek
-mak 435 / 340
-tı 435 / 340
-ur 435 / 340
Saplıg Kayas *Kayas* (Toxsı ve Çigil) ülkesini oluşturan üç kaleden birincisi 520 / 419
saplık sap yapmaya uygun malzeme; sap 236 / 205
sap sarıg koyu sarı 165 / 143, 188 / 161
saptur- (bir şeyi) iple birleştirmek için emir vermek
-dı 358 / 285
-mak 358 / 285
-ur 358 / 285
sar- (birini) azarlamak ve konuşmayı haşinleştirmek
-ar 285 / 244, 524 / 426
-dı 285 / 244, 524 / 426
-mak 285 / 244, 524 / 426
saraguç kadının yaşmağı 244 / 212
saraguçlan- baş örtüsüyle baş örtmek
-dı 534 / 435

-mak 534 / 435
-ur 534 / 435
saran cimri
-ka 391 / 306
saranla- cimri saymak, cimriliğe mensup kılmak
-dı 595 / 487
saranlık cimrilik 251 / 221
-ın 251 / 221
sargan çorak yerde biten bir bitkinin adı 220 / 190
sargan kamış kurumuş kamışlık 220 / 190
sargan yir sargan otu biten yer 220 / 190
sargar- sararmak, zaferanla boyanmış gibi olmak
-dı 360 / 287
-ıp 244 / 212
-mak 360 / 287
-ur 47 / 33, 360 / 287
sarıçga çekirge 245 / 214
sarıçga er atik adam 245 / 214
sarıg ~ sārıg sarı 47 / 33, 165 / 143, 188 / 161, 197 / 169, 199 / 170, 217 / 187, 463 / 367, 516 / 415, 544 / 445
sarıg sarı öd 188 / 161
sārıg çüvüt zırnık, arsenik rengi 516 / 415
sārıg erük kayısı (Prunus armeniaca) 47 / 33
sarıg kezig sarılık 197 / 169
sarıgla- bir şeyin rengini sarıya çevirmek
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484
sarıglıg sarılık hastalığı 248 / 218, 250 / 219
sarıglık nesnelerin sarı oluşu, sarılık 251 / 221
sarıg surıg sarı 188 / 161
sarıg suw karındaki sarı su 188 / 161
sarıg turma havuç (*Daucus carota*) 217 / 187
sarıl- kızmak → *arıl-*
-dı 330 / 267
-mak 330 / 267
-ur 330 / 267
sarıl- kendini suçlamak, vicdan azabı çekmek → *eril-*
-dı 107 / 97
sarıl- ~ sarul- sarılmak
-dı 330 / 268
-mak 330 / 268
-ur 330 / 268
sarım ibrişim vb.. kumaşlardan yapılan ve şarabı süzmek için ibrik, testi gibi şeylere takılan nesne 200 / 171
sarın- (işe) sarılmak, kendini (işe) sarmak
-dı 342 / 276
-mak 343 / 276
-ur 343 / 276
sarın- (sarık) sarınmak
-dı 342 / 276
(-mak) 342 / 276

(-ur) 342 / 276
sarın- yaşmaklanmak, örtünmek
-dı 342 / 276
-mak 342 / 276
-ur 342 / 276
sarınçı tāşı alçı taşı 608 / 500
sarış- (sarık vb..) sarmada yarışmak veya yardımlaşmak
-dı 316 / 259
-mak 316 / 259
-ur 316 / 259
sarıt- ~ sarut- (sarık vb. şeyleri) sardırmak; (bir şey) sarmayı istemek
-mak 417 / 328
-tı 417 / 328
-ur 417 / 328
sark- (ayak) uyuşmak ve binek hayvanına binme yorgunluğundan dökülmek
-ar 627 / 522
-dı 627 / 522
-mak 627 / 522
sark- (su vb..) damlamak, sızmak
(-ar) 627 / 522
-dı 627 / 522
(-mak) 627 / 522
sarkıç acı marul (*Lactuca virosa*); yabani hindiba (*Cichorium intybus*) türünden bir bitki 228 / 198
sarkım kırağı 243 / 211
sarkındı suw su damlası 247 / 216
sarkınuk kırkbayır 523 / 423 → *sarkıyuk*
sarkış- (bolca) damlamak
-dı 374 / 295
-mak 374 / 295
-ur 374 / 295
sarkıt- damlatmak
-tı 433 / 339
-mak 433 / 339
-ur 433 / 339
sarkıyuk kırkbayır 523 / 423 → *sarkınuk*
sarkur- damlatmak
-dı 361 / 287
-mak 361 / 287
-ur 361 / 287
sarla- dolamak, sarmak
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
sarlan- (sarık vb.. şeyleri) sarınmak
-dı 389 / 305
(-mak) 389 / 305
(-ur) 389 / 305
sarlan- (örtü vb.. bir şeyi) sarınıp örtünmek
-dı 389 / 305
(-mak) 389 / 305
(-ur) 389 / 305

sarlan- (ip vb..) sarılmak
-dı 389 / 305
-mak 389 / 305
-ur 389 / 305
sarlan- (işe) hazırlanmak
-dı 389 / 305
sarlaş- (sarık vb..ni) sarmada yardım etmek veya yarışmak
-dı 374 / 295
-mak 374 / 295
-ur 374 / 295
sarlat- (sarık vb..ni) sardırmak için emir vermek
-mak 436 / 340
-tı 436 / 340
-ur 436 / 340
sarmaçuk bir tür şehriye 263 / 229
sarmal- (bir şey) dolanmak, sarılmak, karışmak
-dı 383 / 301, 385 / 302
-mak 383 / 301
-ur 383 / 301
sarmal- (sudan çıkan şeyler için) süzülmek, üzerinden sular damlamak krş. *sermeş-, sermet-*
-dı 383 / 301
-mak 383 / 301
-ur 383 / 301
sarmaş bir şeyin bir şeye sarılması 231 / 201
sarmaş- (ip vb.. şeyleri) sarmada yardım etmek
-dı 375 / 295
-mak 375 / 295
-ur 375 / 295
sarmaş- (iş) dolaşıp karışmak
-dı 375 / 295
sarmaş bol- bir fitneden dolayı kavim arasında kaynama olmak
-dı 231 / 201
sarmat- (ip vb.. şeyleri) sardırmak
-mak 438 / 341
-tı 438 / 341
-ur 438 / 341
sarmusak sarımsak (*Allium sativum*) 263 / 229 → *samursak*
sarnıç deriden veya ağaçtan yapılmış geniş kap 228 / 198
sarsal samura benzer küçük bir hayvan, sansar (*Martes martes*) 242 / 211
sarsıg kaba (söz, iş, yürüyüş vb..) 233 / 202
sarsıt- azarlamak, sert davranmak
-mak 432 / 337
-tı 432 / 337
-ur 432 / 337
sart tüccar 172 / 148, 450 / 353
-nıŋ 45 / 31
sartla- tüccar saymak
-dı 635 / 531
-mak 635 / 531
-r 635 / 531
sart surt ayağın geniş ayakkabıda çıkardığı ses 172 / 148

saru- (bir şeyi bir şeye) sarmak
-dı 560 / 461
-mak 560 / 461
sarul- → *sarıl-*
sarut- → *sarıt-*
Saryam İsbîcâb 522 / 422 → *Sayram*
sası- kokuşmak
-dı 561 / 462
-mak 561 / 462
-r 561 / 462
sasıg barıg kokmuş şey 186 / 160
sasık Uç şehri ve etrafındakilerin lehçesinde saksı 192 / 164
saş at ürkek at 511 / 410
saştur- takas etmek, birini kendisine diğerini karşısındakine bırakmak
-dı 359 / 286
-mak 359 / 286
-ur 359 / 286
saşur- (iki şeyi birbirinden) ayırmak
-dı 308 / 254
-mak 308 / 254
-ur 308 / 254
sat- satmak
-ø 414 / 325
-ar 376 / 296, 413 / 324
-ıglı 414 / 325
-mak 413 / 324
-tı 258 / 226, 363 / 288, 413 / 324
sata mercan 541 / 442
satga- (boyun vb..ni) çiğnemek
-dı 570 / 469
-sa 570 / 470
satga- Oğuz lehçesinde (borca karşılık alacağı) iptal etmek
-dı 570 / 469
satga- Oğuz lehçesinde (bir yol, bir yolun) üzerinden geçmek
-dı 570 / 469
satgal- (boyun vb..) çiğnenmek
-dı 383 / 300
-mak 383 / 300
-ur 383 / 300
satgal- (alacak) eşdeğer bir şeyle takas edilmek
-dı 383 / 300
-mak 383 / 300
-ur 383 / 300
satgan devamlı satan 414 / 325
satgaş- birbirinin boğazına yapışmak; haddi aşmak
-dı 373 / 295
(-mak) 373 / 295
(-ur) 373 / 295
satgaş- karşılaşmak
-dı 373 / 295
(-mak) 373 / 295
(-ur) 373 / 295

satgaş- Oğuz lehçesinde (alacak ile vereceği) takas etmek
-dı 373 / 295
-mak 373 / 295
-ur 373 / 295
satguçı satan 414 / 325
satguluk satmaya hakkı olan 414 / 325
satıg satış 188 / 160
satıgla- birlikte satmak, satışmak
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484
satıglaş- birlikte satmak, satışmak
-dı 591 / 484
satıglık satılmak için hazırlanan 251 / 221
satıgsa- satmak istemek, satmak üzere olmak → *satısa-*
-dı 590 / 483
-mak 590 / 483
-r 590 / 483
satıgsak satmaya niyetli olan 414 / 325
satıl- satılmak
-dı 329 / 267
-mak 329 / 267
-ur 329 / 267
satın- satıyormuş gibi görünmek
-dı 342 / 276
-mak 342 / 276
-ur 342 / 276
sātır "ey soysuz" anlamında bir küfür sözü 204 / 175
satısa- satmak istemek → *satıgsa-*
-dı 568 / 468
-mak 568 / 468
-r 568 / 468
satış- satmada yardım etmek veya yarışmak
-dı 313 / 257, 474 / 379
-mak 313 / 257
-ur 313 / 257
satışgan alışgan aralarında devamlı alıp satan 258 / 226
satışgan tawışgan aralarında devamlı alıp satan 258 / 226
satma bağ bekçisinin geceleri oturmak üzere ağacın üzerine kurduğu rafa benzer tahta 218 / 187
sattaçı Türkmenler ve onlardan sonrakilerin lehçesinde, satan 414 / 325
sattur- sattırmak
-dı 358 / 285
-mak 358 / 285
-ur 358 / 285
satula- faydasız söz söylemek
-dı 586 / 480
-mak 586 / 480
-r 586 / 480
-yu 530 / 431
satur- saydırmak
-dı 527 / 428, 529 / 430

-mak 527 / 428
-ur 527 / 428
sāw atasözü (meşel) 512 / 410, 634 / 530
-da 512 / 410
sāw anlatım (*ḫika:ye*) 512 / 411
sāw hikâye (*qıṣṣa*) 512 / 410
sāw mektup (*risa:le*) 512 / 411
sāw ~ saw söz (*kela:m*) 512 / 411, 634 / 530
-ı 206 / 176
-ıg 463 / 367, 512 / 411
-ımı 514 / 412
-ımnı 112 / 100
-ın 237 / 206
-ların 512 / 411
-larını 253 / 222
sāw haberler ve havadisler (*enba:* ve *eḫa:di:ṣ*) 512 / 411, 634 / 530
-ın 61 / 47
sāw şöhret (*şi:t*)
-ı 164 / 142
-ın 261 / 228
sawaş- dövüşmek
-dı 319 / 261
-mak 319 / 261
-ur 319 / 261
sāwçı peygamber 512 / 411, 634 / 530
sāwçı Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götüren elçi 512 / 411, 634 / 530
sawdıç dallardan örülen, içinde meyve vb.. şeyler taşınan sepet 96 / 89, 229 / 198
sawdıçlan- sepet sahibi olmak
-dı 402 / 312
-mak 402 / 312
-ur 402 / 312
sawıl- → *sawul-*
sawla- söylemek
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
-yur 566 / 467
sawlaş- karşılıklı söz söylemek
-dı 374 / 295
-mak 374 / 295
-ur 374 / 295
sawruk- (sular) dalgalanıp coşarak akmak, (gözyaşı) savrularak akmak
-ar 353 / 282, 380 / 299
-mak 380 / 299
-tı 380 / 299
-up 380 / 299
sawrul- (ırmak) kaynayıp taşarak dalgalanmak, (kaynayan yemeğin suyu) taşmaya engel olmak üzere kepçeyle savrulup tencereye konmak
-dı 382 / 300
(-mak) 382 / 300
(-ur) 382 / 300
sawrul- (tahıl vb..) rüzgâra tutulup savrulmak

-dı 382 / 300
(-mak) 382 / 300
(-ur) 382 / 300

sawrul- (gözyaşı) savrularak akmak
-dı 382 / 300
-mak 382 / 300
-ur 382 / 300

sawruş- (tahıl vb..) savurmada yardım etmek; sulu yemeği, taşmaması için kepçeyle savurmak
-dı 372 / 294
-mak 373 / 294
-ur 372 / 294

sawul- ~ sawıl- meyletmek, eğilmek; (güneş) eğilip batmak
-dı 330 / 268, 331 / 268, 348 / 279
-ma 478 / 382
-mak 331 / 268
-mış 352 / 281
-sun 66 / 52
-ur 331 / 268, 348 / 279 (*sawlur*)

sawur- savurmak
-ar 310 / 255
-dı 166 / 144, 310 / 255
-mak 310 / 255

sawurt- savurtmak
-mak 631 / 525
-tı 630 / 525
-ur 631 / 525

sāw uşak söylenti 274 / 239

Saxsın Bulgar civarında bir şehir, Suvar 220 / 189

saxt Oğuzlarda tokalar, kemer başları ve eyerlerdeki altın ve gümüş kakmalar 66 / 52

sāy taşlık yer 514 / 413

saygır- (yer) neredeyse kara taşlı olmak
-ar 530 / 430
-dı 529 / 430
-mak 530 / 430

sayık- (yer) kara taşlı olmak
-ar 528 / 429
-mak 528 / 429
-tı 528 / 429

saypa- (malı) harcamak, israf etmek
-dı 580 / 477
-mak 580 / 477
-r 580 / 477

saypat- (malı) israf ettirmek, çar çur ettirmek
-mak 441 / 345
-tı 441 / 345
-ur 441 / 345

sayra- hezeyan etmek
-dı 580 / 477
-mak 580 / 477
-p 235 / 204
-r 580 / 477

sayra- ötmek
-dı 580 / 477
(-mak) 580 / 477
-p 551 / 451
(-r) 580 / 477
Sayram İsbîcâb 522 / 422 → *Saryam*
sayramlan- (su) azalmak
-dı 535 / 435
-mak 535 / 435
-ur 535 / 435
sayram suw sığ su 522 / 422
sayraş- (birlikte) ötmek, ötüşmek
-dı 530 / 431
-ıp 530 / 431
-mak 530 / 431
-ur 530 / 431
sayraş- (birden fazla kişi) hezeyan edercesine konuşmak
-dılar 530 / 431
sayrat- konuşmaya yöneltmek
-mak 441 / 345
-ur 441 / 345
sāy yarık göğüslük (cevşen) 451 / 354, 514 / 413
+se- "istemek" anlamı veren isimden fiil yapma eki (KM: "Anlamı orada açıklamıştık.")
-di 626 / 522
seçe Oğuzcada serçe (*Passer domesticus*) 541 / 442
seḍre- (kalabalık) hafiflemek, azalmak, seyrekleşmek
-di 566 / 466
(-mek) 566 / 466
-miş 518 / 417
(-r) 566 / 466
seḍre- (elbise) havı dökülüp eskimek
-di 566 / 466
-mek 566 / 466
-r 566 / 466
seḍrek seyrek 240 / 208
-i 193 / 165
seḍrek kapug parmaklıklı kapı 240 / 208
seḍreş- ~ sedreş- (kalabalık vb.. için) azalmak
-di 372 / 294
-mek 372 / 294
-ür 372 / 294
seḍreş- (elbise vb.. için) kalınlığı gitmek, yoğunluğu azalmak, seyrelmek
-di 372 / 294
(-mek) 372 / 294
(-ür) 372 / 294
sedret- (insan kalabalığını) azaltmak
-mek 430 / 336
-ti 430 / 336
-ür 430 / 336
sedret- (elbiseyi) seyreltmek
(-mek) 430 / 336
-ti 430 / 336

(-ür) 430 / 336
Sekirme Hotan yolunda küçük bir şehir 246 / 215
sekirt- (at vb..ni) koşturmak
-ø 631 / 526
-mek 631 / 526
-sün 630 / 525
-ti 404 / 314, 631 / 526
-ür 631 / 526
sekiz sekiz 183 / 157
sekiz ōn seksen, sekiz kere on (80) 220 / 189 → *seksön*
sekkiz sekiz 183 / 157
sekri- (su vb.. şeylere) atlamak; zıplamak
-di 567 / 467
-lim 83 / 73
-mek 567 / 467
-r 567 / 467
-yü 178 / 152
sekrik dağda bulunan ve atlanarak (sekilerek) geçilen yer 240 / 208
sekriş- yarış amacıyla zıplaşmak; sıçraşmak
-di 379 / 298
-ür 115 / 103
sekrit- (atı nehir vb.. yerlerden) atlatmak
(-mek) 430 / 336
-ti 430 / 336
-ür 430 / 336
sekrit- (kitabı veya Kur'an'ı) atlayarak okumak
-mek 430 / 336
-ti 430 / 336
(-ür) 430 / 336
seksön seksen 220 / 189 → *sekiz ōn*
sekü seki 547 / 447
Selçük Selçuklu sultanlarının atasının adı 240 / 208
Selçük Sü Başı Selçuklu sultanlarının atası 240 / 208
semiz ~ semüz hayvanların semiz olanı 145 / 126, 184 / 157
Semizkend Semerkand 173 / 149, 510 / 409
semizlik semizlik 253 / 222
semri- (at, koyun vb..) semirmek, semizleşmek
-di 445 / 347, 567 / 467
-mek 567 / 467
-r 567 / 467
semriş- (atlar vb.) semizleşmeye başlamak
-di 373 / 294
-mek 373 / 294
-ür 373 / 294
semrit- (at vb..ni) semirtmek
-mek 431 / 336
-ti 431 / 336, 445 / 347
-ür 431 / 336
semürgük Balasagun lehçesinde bülbüle benzer bir kuş 411 / 321
semüz → *semiz*
sen sen 33 / 20, 44 / 30, 50 / 35, 79/ 68, 171 / 147, 184 / 157, 350 / 280, 369 / 292, 436 / 341, 455 / 358, 497 / 398, 504 / 404, 523 / 424, 536 / 438, 548 / 448, 557 / 460, 597

/ 488, 601 / 492, 634 / 529 → *sin*
-a (saŋa) 68 / 54, 197 / 169, 213 / 183, 296 / 249, 308 / 254, 363 / 288, 513 / 411, 536 / 438, 564 / 464, 569 / 469, 581 / 477, 582 / 478, 585 / 479, 605 / 497, 607 / 498, 634 / 529 → *sā*
-de 508 / 408, 512 / 410, 605 / 496
-den 264 / 230, 523 / 423
-i 30 / 16, 52 / 38, 143 / 125, 359 / 286
-i (sini) 208 / 178
-iŋ 50 / 36, 56 / 42, 68 / 54, 197 / 169, 232 / 201, 286 / 245, 287 / 245, 303 / 251, 507 / 407, 539 / 440, 543 / 443
sengeç fındık büyüklüğünde bir tür elma 229 / 198 → *seŋgeç*
senle- küçüklere edilen hitapla (*sen* diye) hitap etmek
-di 575 / 472
-mek 575 / 472
-r 575 / 472
senlet- (aşağılamak için) küçüklere edilen hitapla (*sen* diye) hitap ettirmek
-mek 436 / 341
-ti 436 / 341
-ür 436 / 341
sensiz sensiz 500 / 401
seŋek su içilen testi ve küp 604 / 496
seŋgeç fındık küçüklüğünde bir elma türü 611 / 503 → *sengeç*
seŋir dağ burnu; duvarın kenarı 603 / 494
-iŋe 601 / 493
seŋregü sakağı (ruam) hastalığına yakalanmış olan 613 / 506
sep gelinin çeyizi 160 / 139
sepkil yüzde görünen çil 242 / 210
septür- (kızın) çeyizlenmesi ve güveye gitmesi için emir vermek
-di 358 / 285
(-mek) 358 / 285
(-ür) 358 / 285
ser- sabretmek
-di 267 / 234, 285 / 244
-er 267 / 234, 285 / 244
-mek 267 / 234, 285 / 244
sergek sarhoşluk vb.. şeylerden titreme ve yalpalama 410 / 321
sergekle- yalpalamak
-di 410 / 321
seril- sallanmaya başlayıp düşecek gibi olmak
-di 330 / 267
-mek 330 / 267
-ür (serlür) 330 / 267
serin- sabretmek
-ø 350 / 280
-gil 350 / 280, 548 / 448
seriŋüle- (buz vb.. üzerinde) kaymak
-di 621 / 517
-mek 621 / 517
-r 621 / 517
serk saksı, çömlek ve onların kırıkları 178 / 151
serker Karluk lehçesinde yolkesen, haydut 230 / 199
serme- (sıvı şeylerden) çıkmak; süzülmek

-miş 518 / 417
sermeş- (sıvı şeylerden) çıkarmada yardımlaşmak; süzmede yardımlaşmak krş. *sarmal-*
-di 375 / 295
-mek 375 / 295
-ür 375 / 295
sermet- (sıvı şeylerden) çıkarttırmak; süzdürtmek krş. *sarmal-*
-mek 438 / 341
-ti 437 / 341, 438 / 341
-ür 438 / 341
serü evdeki raf 542 / 443
sės teminat 497 / 399
seş- (bir şeyin bağını, kösteğini) çözmek
-di 270 / 237
-er 270 / 237
-mek 270 / 237
seşil- ayrılmak, çözülmek
-di 486 / 389
seşilgen devamlı çözülen 261 / 228, 262 / 228
seşin- bir şeye niyetlenip onu yapmada kararsız kalmak (çözülür gibi olmak); (at vb.) bağından kurtulmak üzere olmak
-di 343 / 276
-mek 343 / 276
-ür 343 / 276
seşlin- (at vb..) bağından boşanmak
-di 389 / 305
-mek 389 / 305
-ür 389 / 305
seştür- çözdürmek
-di 359 / 286
-mek 359 / 286
-ür 359 / 286
seşü- çözülürcesine gevşemek
-di 562 / 463
-mek 562 / 463
-r 562 / 463
seşük bağlandığı ipten kurtulan şey, çözülmüş 196 / 168
sew- sevmek
-di 271 / 237
-er 271 / 237, 612 / 505
-er sen 602 / 494
-mek 271 / 237, 521 / 421
-mes 271 / 238
sewin- ~ sewün- sevinmek
-di 10 / 5, 343 / 277
-elim (sewnelim) 63 / 49, 83 / 73
-gil 602 / 494
-me 350 / 280
-megil 343 / 277
-mek 343 / 277
-meŋ 211 / 181
-üp (sewnüp) 145 / 126
-ür *(sewünür)*: 343 / 277, *(sewnür)*: 400 / 311, 481 / 384, 514 / 413

sewinç sevinç, sürur 10 / 5, 607 / 499
sewinçsiz sevinçsiz, sevinmeyen, razı olmayan 608 / 501
sewiş- sevişmek
-di 319 / 261
-mek 319 / 261
-ür 319 / 261
sewre- (iş için) bitmek
-di 567 / 467
-mek 567 / 467
-r 567 / 467
sewre- azalmak; (hasta) iyileşmek, hastalıktan kurtulmak
-di 64 / 50, 462 / 366, 567 / 467
(-mek) 567 / 467
(-r) 567 / 467
-yür 566 / 467
sewrit- (iş için) tamamlayıp bitirmek
-mek 430 / 336
-ti 430 / 336
-ür 430 / 336
sewrit- boşalttırmak, boşaltmak
(-mek) 430 / 336
-ti 430 / 336
-ür 431 / 337
sewtür- sevdirmek, sevgiyi kalbe düşürmek
-di 359 / 286
-mek 359 / 286
-ür 359 / 286
sewüglük sevgi 353 / 282
sewügsüz ekşi (asık) yüzlü 391 / 306
sewük sevgili, sevilen şey 59 / 45, 196 / 168
sewün- → *sewin-*
sėzig zan 343 / 276 → *sizig*
sėzin- zanda bulunmak → *sizin-*
-di 343 / 276
-mek 343 / 276
-ür 343 / 276
-sI teklik üçüncü şahıs iyelik eki 536 / 438
sī- ~ sı- (odun, bıçak vb.. şeyleri) kırmak
-dı 144 / 125, 554 / 457
-ma 238 / 206
(-mak) 554 / 457
(-r) 554 / 457
-yumas 74 / 62, 76 / 64
sī- (orduyu) bozguna uğratmak
-dı 554 / 457
-mak 554 / 457
-r 554 / 457
sī- (kızlık zarını) bozmak
-dı 192 / 164
sıbızgu uzun kaval 97 / 91, 116 / 105, 129 / 113, 245 / 214
sıç- sıçmak
-ar 265 / 234

-dı 265 / 234
-mak 265 / 234
-tımız 173 / 149
sıçgak çok sıçan adam 237 / 205
sıçgan fare (*Rattus*), sıçan 50 / 35, 174 / 149, 206 / 176, 220 / 190, 398 / 310, 560 / 461, 562 / 463, 568 / 468, 622 / 519
sıçgan yılı Türkçedeki 12 yıldan birinin adı, sıçan yılı 174 / 149, 220 / 190
sıçıt- sıçırtmak
-mak 416 / 326
-tı 416 / 326
-ur 416 / 326
sıçtur- sıçtırmak
-dı 358 / 285
-mak 358 / 285
-ur 358 / 285
sıḍıg kaftanın, uçlardan göğüse kadar uzanan iki eteğinden biri 188 / 160, 196 / 168 → *siḍig*
sıḍıg dişler arasındaki açıklık 188 / 161

-dın 188 / 161
sıdırgak çatal tırnak 251 / 220
sıḍırgan devamlı sıyıran; bir şeyi soyma huyu olan 258 / 225
sıḍıl- sıyrılmak, kaymak, kayıp elden kurtulmak
-dı 382 / 300
(-mak) 382 / 300
(-ur) 382 / 300
sıḍıl- her köşeye bakılmak
-dı 382 / 300
-mak 382 / 300
-ur 382 / 300
sıḍım sırım 258 / 225
sıdım Oğuzca deri ip, kayış 243 / 211
sıdım īşlıg er işini yapıp başkasına iş bırakmayan (deri -sağlam- ipli) adam 243 / 211
sıdış- (kar vb.. şeyleri) küremekte yardım etmek
-dı 372 / 294
-mak 372 / 294
-ur 372 / 294
+sıg benzetme eki 499 / 400
sıg- sığmak
-ar 271 / 237
-dı 101 / 93, 181 / 154, 200 / 171, 271 / 237
-mak 271 / 237
-mas 180 / 154
sıgan saç düz saç 203 / 173
sıgdad- ağlatmak → *sıgtat-, sıxtat-*
-tı 428 / 335
sıgın- (birine veya bir yere) sığınmak
-dı 343 / 276
-dım 347 / 279
-mak 343 / 276
-ur 343 / 276
-ur men 343 / 276

sıgır sığır 183 / 156, 308 / 254, 361 / 287
-ı 183 / 156
sıgırçık ~ sıgırçuk sığırcık (*Sturnus vulgaris*) 250 / 220, 252 / 221
sıgırla- sığır saymak, sığır kabul etmek
-dı 589 / 483
-mak 589 / 483
-r 589 / 483
sıgırlıg sığırlı, sığırı olan 248 / 217
sıgıt ağlama 179 / 153 → *sıxıt*
sıgra Oğuzcada yarık ve vadi 212 / 182
sıgruş- birbirine yer açmak, sığışmak
-dı 372 / 294, 373 / 294
-mak 372 / 294, 373 / 294
-ur 372 / 294, 373 / 294
sıgta- ağlamak
-dı 565 / 465, 599 / 491
-mak 565 / 465
-p 104 / 95
-r 565 / 465
-yu 251 / 221
sıgtaş- birlikte ağlamak → *sıxtaş-*
-dı 372 / 294
sıgtat- ağlatmak → *sıgdad-, sıxtat-*
-ø 442 / 346
sıgtur- (bir şeyi bir şeye) sığdırmak, (bir şeyi) genişletmek
-dı 359 / 286
-mak 359 / 286
-ur 359 / 286
sīgun erkek geyik (*Dama dama*) 206 / 176
sīgun otı adamotu (*Mandragora officinarum*) 206 / 176
Sīgun Samur bir yer adı 206 / 176
sıgur- (bir şeyi bir şeye) sığdırmak, (bir şeyi) genişletmeye çalışmak
-dı 309 / 255
-mak 310 / 255
-ur 310 / 255
sıgza- çekiştirmek; (bir şeyi bir şeyin arasına) sıkıştırarak sokmak
-dı 568 / 468
-mak 568 / 468
-r 568 / 468
sıgza- (dişleri) kürdanla kurcalamak
-dı 568 / 468
(-mak) 568 / 468
(-r) 568 / 468
sıgzal- (bir şey bir şeye) zorla girmek
-dı 383 / 300
-mak 383 / 300
-ur 383 / 300
sıgzıg mest vb.. şeylerde iki dikiş deliği arasına konan şerit 233 / 202
sıgzıg iki şey arasındaki bağlayıcı 233 / 202
sīk Oğuzcada az 500 / 401
sık- sıkmak
-dı 273 / 238

-mak 273 / 238
sıka- (elini birinin başından) sevgiyle geçirmek, sığamak
-dı 563 / 463
-mak 563 / 463
-r 563 / 463
sıkıl- sıkılmak, üzerine bastırılmak
-dı 331 / 268
-mak 331 / 268
-ur 331 / 268
sıkır- (adam, kuş) ıslık çalmak; tiz ses çıkarmak
-ar (sıkrar) 310 / 255
-dı 310 / 255
-ıp (sıkrıp) 104 / 95
-mak 310 / 255
sıkırkan bir tür sıçan 260 / 227, 398 / 310
sıkış kalabalık ve çarpışma 185 / 158
sıkış- kalabalıklaşmaktan dolayı yer daralmak, sıkışmak
-dı 321 / 262
(-mak) 321 / 262
(-ur) 321 / 262
sıkış- sıkmada yardım etmek veya yarışmak
-dı 321 / 262
-mak 321 / 262
-ur 321 / 262
sıklış- kalabalıklaşmaktan dolayı bir yere sığamaz olmak, sıkışmak
-dı 374 / 295
-mak 374 / 295
-ur 374 / 295
sıkman sonbaharda üzüm sıkma zamanı 223 / 193
sıkrış- (kuşlar) ıslık çalar gibi ötmek; (yılanlar) ıslık çalmak
-dı 373 / 294
-mak 373 / 294
-ur 373 / 294
sıktur- bir şeyin sıkılması için emir vermek, sıktırmak
-dı 359 / 286
-mak 359 / 286
-ur 359 / 286
sīl (insan, at vb. için) az yiyen, her şeyi yemeyen 502 / 402
sım sımrak Çigil lehçesinde, baş parçaları, baharat ve ekşi yoğurtla yapılan bir yemek 503 / 403
sın uzunluk ve boy 504 / 404
sın mezar 504 / 404
-ka 472 / 378
sın- kırılmak
(-ar) 278 / 242
-dı 278 / 242, 604 / 496
(-mak) 278 / 242
(-ur) 278 / 242
sın- (ordu vb..) yenilmek
-ar 278 / 242
-dı 278 / 242
-mak 278 / 242

-ur 132 / 116, 273 / 239, 278 / 242
sına- sınamak, denemek
-dı 564 / 465
-mak 564 / 465
-masa 127 / 112
-r 278 / 242, 564 / 465
sınal- sınanmak
-dı 331 / 268
-mak 331 / 268
-ur 331 / 268
sınat- sınatmak
-mak 421 / 330
-tı 421 / 330
-ur 421 / 330
sınçgan katı dikenli bir ağacın, sıkıldıktan sonra yoğurda katılan ve tutmaca renk veren meyvesi 508 / 407
sındu Oğuzcada makas 210 / 181
sınuk Oğuzcada kırık 604 / 496 → *sıŋuk*
sıŋ sinek vızıltısı 601 / 493
sıŋ kulak çınlaması 601 / 493
sıŋar bir şeyin kenarı 608 / 500
-dın 608 / 500
sıŋarla- birini tek başına ve zayıf görüp ondan öç almak
-dı 621 / 516
-mak 621 / 516
-r 621 / 516
sıŋarsuk terki 613 / 507
sıŋıla- (köpek vb..) soğuktan hırıldamak
-dı 619 / 515
(-mak) 620 / 515
(-r) 620 / 515
sıŋıla- (kulak) çınlamak
-dı 620 / 515
-mak 620 / 515
-r 620 / 515
sıŋıla- donasıya soğumak
-dı 619 / 515
(-mak) 620 / 515
(-r) 620 / 515
sıŋuk kırık 604 / 496 → *sınuk*
sıp iki yaşına girmiş olan sıpa; iki yıllık at 160 / 139, 244 / 212
sıpakur yem torbası 244 / 212
sıp akurı iki yıllık atın yem yediği yer (KM'a göre *sıpakur*'un aslı) 244 / 212
sır Çin kâselerine sürülen ve üzerine işleme yapılan macun 163 / 141
sırı- (köpek vb..) pislemek
-dı 559 / 461
(-mak) 559 / 461
(-r) 559 / 461
sırı- sık dikişle dikmek
-dı 559 / 461
-mak 559 / 461
-r 559 / 461

sırıçga cam, sırça 245 / 214
sırıl- (yağ, un vb. şeylerin parçacıkları) bir şeye yapışmak
-dı 330 / 268
-mak 330 / 268
-ur (sırlur) 330 / 268
sırış- şuvalama dikişiyle dikmede yardım etmek
-dı 317 / 259
-mak 317 / 259
-ur 317 / 259
sırıt- sıkıca ve büktürerek teyellettirmek
-mak 417 / 328
-tı 417 / 328
-ur 417 / 328
sırla- sır denilen yapıştırıcıyı (kaba) sürmek → *sır*
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
sırlan- (kap) sır denilen macun ile sıvanmak → *sır*
-dı 389 / 305
-mak 389 / 305
-ur 389 / 305
sırlat- (kaba) sır denilen yapıştırıcı sürülmesi için emir vermek, sırlatmak → *sır*
-mak 436 / 340
-tı 436 / 340
-ur 436 / 340
sırlıg ayak sırla süslenmiş kâse 163 / 141 → *sır*
sırmak eşeğin semerinin altındaki örtü 237 / 206
sır sır Ağustos böceğinin çıkardığı ses 163 / 141
sır sır et- Ağustos böceği cır cır etmek; (kalem vb.) gıcırdamak
-ti 163 / 141
sırt kalın kıl 172 / 148
sırt Oğuzlarda küçük vadi ve küçük bayırlar 172 / 148
sırtıg her sözün izi 233 / 202, 233 / 202
sırtla- (ipi) atın kuyruğuna sarmak
-dı 635 / 531
-mak 635 / 531
-r 635 / 531
sırtla- Oğuzcada vadideki bayırlara tırmanmak
(-dı) 635 / 531
-mak 635 / 531
-r 635 / 531
sıruk çadır direği 192 / 164
sırukluk yıgaç çadırın ana direğini yapmak için hazırlanan ağaç 251 / 221, 252 / 221
sīş vücuttaki şiş 497 / 399, 525 / 427
sīş ~ sış et dizilen şiş; tutmaç yeme şişi 166 / 144, 497 / 399 → *şış*
-ka 271 / 237, 353 / 282
sışıl- şişip yerine sığmamak
-dı 330 / 268
-mak 330 / 268
-ur 330 / 268
sıtga- (yen) sıvamak
-dı 570 / 470

-mak 570 / 470
-p 163 / 142
-r 570 / 470

sıtgal- (yen) sıvanmak
-dı 383 / 300
-mak 383 / 300
-ur 383 / 300

sıtgan- (yenleri veya elbiseleri) bizzat sıvamak; (yen) sıvanmak
-dı 389 / 305
-mak 389 / 305
-ur 389 / 305

sıtgaş- (yenleri) birlikte sıvamak, sıvamakta yardımlaşmak veya yarışmak
-dı 373 / 295
-mak 373 / 295
-ur 373 / 295

sıtur- (odun vb..) kırdırmak
-dı 527 / 428
-mak 527 / 428
-ur 527 / 428

sıxıt ağlama 565 / 465 → *sıgıt*

sıxtaş- birlikte ağlamak → *sıgtaş-*
-dı 372 / 294
-mak 372 / 294
-ur 372 / 294

sıxtat- ağlatmak → *sıgtat-, sıgdad-*
-mak 428 / 335
-tı 428 / 335
-ur 428 / 335

sız- (su) sızmak, süzülerek akmak
(-ar) 525 / 426
-dı 525 / 426
(-mak) 525 / 426

sız- (hasta vb..) zayıflayıp süzülmek
-ar 268 / 235
-dı 268 / 235
-mak 268 / 235

sız- (yağ vb..) erimek
(-ar) 268 / 235, 525 / 426
-dı 268 / 235, 525 / 426
(-mak) 268 / 235, 525 / 426

sız- (güneşin ucu) görünmek
-ar 268 / 235, 525 / 426
-dı 268 / 235, 525 / 426
-mak 268 / 235, 525 / 426

sızgur- (yağ vb.. şeyleri) eritmek
-dı 360 / 287
-mak 360 / 287
-ur 360 / 287

sızgur- (hastalık, aşk vb., insanı) bitap düşürmek, eritmek
-dı 360 / 287
-galır 360 / 287
(-mak) 360 / 287

(-ur) 360 / 287
sızıt- (sözü, dişler arasından) sızdırmak
-ma 188 / 161
sızıt- (yağ vb.. şeyleri) eritmek
-mak 418 / 328
-tı 418 / 328
-ur 418 / 328
sızla- sızlamak
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
sızlag soğuk su içmekten veya buz ısırmaktan dolayı dişin sızlaması 233 / 202
sızlat- sızlatmak
-mak 436 / 340
-tı 436 / 340
-ur 436 / 340
sibek değirmen taşının etrafında döndüğü demir, değirmen mili 195 / 167
sibek içine işemesi için çocuğun beşiğine konan kamış 196 / 167
sibiz kişi sakar ve dalgın kişi 205 / 175
sibüt Kâşgar lehçesinde kişniş (*Coriandrum sativum*) 179 / 153
sıḍ- işemek → *sit-*
-er 413 / 325, 634 / 529
-mek 413 / 325, 634 / 529
-ti 413 / 325, 585 / 479, 634 / 529
sıḍıg kaftanın, yanlardaki iki eteğinden biri 196 / 168 → *sıḍıg*
Sıḍıŋ Köl *Koçŋar Başı* yakınında bir göl 502 / 403, 605 / 497
sıḍıt- işetmek
-mek 416 / 327
-ti 416 / 327
-ür 416 / 327
sıḍtür- işetmek → *sittür-*
-di 358 / 285
sidük ~ sıḍük her türlü idrar, sidik 196 / 167
sigil siyil 199 / 170
sik erkeklik organı 168 / 145
-i 109 / 99
sik- sikmek
-er 275 / 239
-mek 275 / 239
-ti 202 / 173, 275 / 239
sikil- sikilmek
-di 331 / 268
-mek 331 / 268
-ür 331 / 268
sikiş sikişme 185 / 158
sikiş- sikişmek
-di 322 / 263
-mek 322 / 263
-ür 322 / 263
sikit- (birini) cimaya zorlamak
-mek 420 / 329
-ti 420 / 329

-ür 420 / 329
sikken siken (adam vb..) 202 / 173
siktür- (birini) cinsî münasebette bulunmaya yönlendirmek
-di 360 / 286
-mek 360 / 286
-ür 360 / 286
silig zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan 196 / 168
silk- silkmek
-di 627 / 523
-er 627 / 523
-mek 627 / 523
silkin- bizzat (kendisi) silkmek
-di 389 / 305
(-mek) 389 / 305
(-ür) 389 / 305
silkin- silkinmek
-di 389 / 305
-mek 389 / 305
-se 389 / 305
-ür 389 / 305
silkin- tüyler ürpermek
-di 389 / 305
(-mek) 389 / 305
(-ür) 389 / 305
sin Kençek lehçesinde sen 504 / 404 → *sen*
sinçü kalınlığı yufka ile pide arasında olan bir tür ekmek 210 / 180
siŋ- (yemek) sinmek
-di 614 / 509
(-er) 614 / 509
(-mek) 614 / 509
siŋ- bir yere girip saklanmak
-di 614 / 509
-er 614 / 509
-mek 614 / 509
siŋ- (gönüle) tesir etmek, işlemek
-di 614 / 509
-er 512 / 411, 614 / 509
-mek 614 / 509
siŋ- (su, yere) batmak, emilmek
-di 614 / 509
(-er) 614 / 509
(-mek) 614 / 509
siŋdür- bir yere sokup saklamak ve araştırtmak
-di 617 / 512
(-mek) 617 / 512
(-ür) 617 / 512
siŋdür- (yemeği) sindirmek, hazmettirmek
-di 617 / 512
-mek 617 / 512
-ür 617 / 512
siŋek yerleşik olanların dilinde sivrisinek (*Culexpipiens*), göçebelerde ise karasinek (*Stomoxis calcitrans*) 270 / 237, 439 / 342, 486 / 388, 604 / 496, 605 / 496

siŋi sindirilen, hazmedilen (yemek) 605 / 497
siŋil erkeğin küçük kız kardeşi 230 / 200, 447 / 351, 604 / 496
siŋillen- (birini) kızkardeş edinmek
-di 621 / 516
-mek 621 / 516
-ür 621 / 516
siŋir sinir 603 / 494
-i 259 / 226
siŋir- ~ siŋür- (lokma vb..ni) yutmak
-di 615 / 510
-mek 615 / 510
-ür 615 / 510
siŋir- ~ siŋür- (yağı, deriye) yedirmek
-di 615 / 510
-mek 615 / 510
-ür 615 / 510
siŋirle- (yay vb.. şeylere) kiriş takmak
-di 621 / 516
-mek 621 / 516
-r 621 / 516
siŋirlen- (etin) siniri çoğalmak
-di 620 / 516
(-mek) 620 / 516
(-ür) 620 / 516
siŋirlen- (yay vb.. şeylere) kiriş takılmak
-di 620 / 516
-mek 620 / 516
-ür 620 / 516
siŋiş- (sular) çekilmek, sıvının parçacıkları emilmek
-di 616 / 511
-mek 616 / 511
-ür 616 / 511
siŋür- → *siŋir-*
siŋüt karşılığı verilmeyen ve geri gönderilmeyen armağan 603 / 494
siŋüt bir- armağan etmek
-di 603 / 494
sirke başta bulunan bit yumurtası 216 / 186
sirke sirke 100 / 92, 112 / 101, 113 / 101, 216 / 186, 432 / 338, 495 / 397, 555 / 458, 569 / 468
-ke 279 / 242, 336 / 272
-ni 413 / 325
sirkele- (çocuğun başından) sirke sökmek
-di 599 / 490
(-mek) 599 / 490
(-r) 599 / 490
sirkele- (suya) sirke vb. şeyler karıştırmak
-di 599 / 490
-mek 599 / 490
-r 599 / 490
sirkelen- (çocuğun başı) sirkelenmek
-di 533 / 434
-mek 533 / 434

-ür 533 / 434
sit- işemek → *siḍ-*
-ti 413 / 325
Sitgün Oğuz şehirlerinden bir şehir 222 / 192
sittür- işetmek → *siḍtür-*
-di 358 / 285
-mek 358 / 285
-ür 358 / 285
siz siz; Çigil lehçesinde ve Türklerde saygıdeğer büyüklere, Oğuzlarda küçük olana hitap için kullanılan bir söz 171 / 147, 184 / 157, 436 / 341, 497 / 398
-de 205 / 175
-iŋ 189 / 161
-ke 18 / 9
sizig zan 206 / 176 → *sėzig*
sizik- sezmek
-er men 327 / 266
-mek 327 / 266
-tim 327 / 266
sizin- zannetmek → *sėzin-*
-meŋ 211 / 181
sizle- büyüklere ve hükümdarlara *siz* diye hitap etmek
-di 575 / 473
sizlet- büyüklere hitap edilir şekilde (*siz* diye) hitap ettirmek
-mek 436 / 341
-tim 436 / 341
-ür men 436 / 341
sog- (sıvıyı) çektirmek, emdirmek
-ar 271 / 237
-dı 271 / 237
-mak 271 / 237
sōgan soğan (*Allium cepa*) 206 / 176 → *sōgun*
sōgan yılan büyük fakat zararsız yılan 206 / 176
Sogdak Buhara ve Semerkant arasındaki Soğd bölgesinden olan, Balasagun'a konan, Türkler gibi giyinip onların huylarını alan iki dilli bir kavim 24 / 10, 237 / 206
sogı- soğumak
-dı 562 / 463
-mak 562 / 463
-r 562 / 463
sogıklık soğukluk için hazırlanan (şey) 251 / 221
sogış- ~ soguş- soğumaya yüz tutmak
-dı 319 / 261
-mak 319 / 261
-ur 319 / 261
sograş- (kumlar) sıvıyı çekmek
-dı 372 / 294
-mak 372 / 294
-ur 372 / 294
soguklan- soğuk saymak
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
sogul- (süt vb..) çekilmek, (su vb..) emilmek

-dı 330 / 268, 337 / 272, 348 / 279
-mak 330 / 268
-ur (soglur) 330 / 268, 348 / 279
sogulgan devamlı emilen (su vb..) 259 / 227
sogulmış çekilmiş olan (su) 352 / 281
sōgun soğan (*Allium cepa*) 206 / 176 → *sōgan*
sogun- (işeme vb. şeylerden sonra) temizlenmek
-dı 343 / 276
-mak 343 / 276
-ur (sognur) 343 / 276
sogun- üşümek
-dı 343 / 276
(-mak) 343 / 276
(-ur) 343 / 276 (*sognur*)
sogunlug beyaz çiçekli yaban soğanı olan (dağ vb..), soğanlı 249 / 219
sogur- (sıvıyı) çekmek, emmek
-dı 271 / 237
soguş- → *sogış-*
sogut Karluk lehçesinde çökeleğin kurutulmuşu 179 / 153
sok- (tuz vb.. şeyleri) dövmek
(-ar) 273 / 238
-dı 273 / 238
(-mak) 273 / 238
sok- gagalamak, gaga ile almak
-ar 214 / 184
-dı 273 / 238
(-mak) 273 / 238
sok- Oğuz lehçesinde (yılan vb.) sokmak
-ar 273 / 238
-dı 273 / 238
-mak 273 / 238
sokar boynuzu olmayan hayvan 207 / 177
sokar şakaklarına kadar başında saç olmayan veya Türk gibi olan insan 207 / 177
sokar kōy boynuzsuz koyun 207 / 177
sokarlaç börk uzun başlık 247 / 217
sokı- parmakla dürtmek
-dı 562 / 463
-mak 562 / 463
-r 562 / 463
sokım ıslık gibi ses çıkarması için oka takılan, çam kozası şeklinde, üç tarafı delikli tahta parçası 200 / 171
soktur- (biber vb.. şeyleri) dövdürtmek
-dı 359 / 286
soku (<sokku) dibek 545 / 446
sokul- (tuz vb..) dövülmek
-dı 331 / 268
sokuş- (tuz vb.. şeyleri) dövmede yardım etmek veya yarışmak
-dı 321 / 262
-mak 321 / 262
-ur 321 / 262
sōl sol 49 / 34, 502 / 402
solak Kıpçak lehçesinde dalak 207 / 178

solamuk insanlardan solak olanı, solak 244 / 213
soluş- (meyveler, sebzeler vb..) solmak, tazeliği gitmek
-dı 323 / 263
-mak 323 / 263
-ur 323 / 263
sondılaç çalı kuşu (*Troglodytes*) 262 / 229, 264 / 230, 523 / 423
sondırı deniz 246 / 216
-da 246 / 216
soŋ herhangi bir şeyin ve işin sonu, son 601 / 492
-ında 601 / 492
soŋ sonra 601 / 492
soŋ sonra gelenler, arkadan gelenler 601 / 492
-da 601 / 492
soŋda- takip etmek, peşinden gitmek
-dı 618 / 513
-mak 618 / 513
-r 618 / 513
soŋra- huysuzlaşmak, homurdanmak
-dı 619 / 514
-mak 619 / 514
-r 619 / 514
soŋuk sonuncu 488 / 391
sopran Oğuzcada minare vb.. şeyler gibi uzun olan her şey 219 / 189
sor- emmek
(-ar) 524 / 426
-dı 12 / 6, 304 / 251, 524 / 426
(-mak) 524 / 426
sor- Oğuzcada aramak
-ar 524 / 426
-dı 524 / 426
-mak 524 / 426
sor- Oğuzcada sormak
(-ar) 524 / 426
-dı 524 / 426
(-mak) 524 / 426
sorgu kan alma aleti 304 / 251
sorgu bardak çekerken (hacamat yaparken) kullanılan bardak 12 / 6, 214 / 184
sorış- (yüz) buruşmak
-dı 316 / 259
-mak 316 / 259
-ur 316 / 259
sorıt- (yüzü) asmak
-mak 417 / 328
-tı 417 / 328
-ur 417 / 328
sorıt- emzirmek
(-mak) 417 / 328
-tı 417 / 328
(-ur) 417 / 328
sorkıç sarıçalı (karamuk) 551 / 451
sorkıç lök ağacının reçinesi 228 / 198
sorkuçla- (bıçak vb..nin sapa giren kısmını, kaymaması için) lök macunu ile sağlamlaştırmak

-dı 598 / 488
-mak 598 / 488
-r 598 / 488

sorkuçlan- (bıçak vb. şeylerin sapa giren kısmı) zamk (lök macunu) ile sabitleştirilmek
-dı 402 / 312
-mak 402 / 312
-ur 402 / 312

sorkuçlan- lök sahibi olmak
-dı 402 / 312
(-mak) 402 / 312
(-ur) 402 / 312

sorkuçlan- (yerde) sarıçalı bitmek, (yer) sarıçalılanmak
-dı 402 / 312
-mak 402 / 312
-ur 402 / 312

sortur- kanın emilip akıtılması (hacamat yaptırılması) için emir vermek
-dı 359 / 286
(-mak) 359 / 286
(-ur) 359 / 286

sortur- kaybolanın aranması için emir vermek
-dı 359 / 286
-mak 359 / 286
-ur 359 / 286

sorug kaybolan (şey) 188 / 161, 359 / 286

sorugçı kayıp şeyi arayan 552 / 452

sorug kıl- kaybolanı sormak
-dı 188 / 161

soruk- (kayıp) arandıktan sonra bulunduğu haberi gelmek
-ar 326 / 265
-mak 326 / 265
-tı 326 / 265

soruş tane sertleşmeden önce başak hâlinde ateşte kızartılan buğday 185 / 158

soruş- (elbise, teri) çekmek
-dı 316 / 259
-mak 316 / 259
-ur 316 / 259

soruşla- (tahılın başağını) yemek için ütülemek
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484

sowuşgan sarılık 259 / 226

soy- (deriyi) yüzmek
-ar 552 / 455
-dı 552 / 455
-mak 553 / 455
-mas 553 / 455

soyagu horozun mahmuzu 521 / 420

soysuk- (adam vb..) soyulmak
-dı 15 / 8

soyuk- (adamın malı) soyulmak
-ar 528 / 429
-mak 528 / 429

-tı 528 / 429
soyul- (bulut) dağılmak
-dı 528 / 429
(-mak) 528 / 429
(-ur) 528 / 429
soyul- (elbise) soyulmak, çıkarılmak
-dı 528 / 429
-mak 528 / 429
-ur 528 / 429
soyul- (deri) soyulmak
-dı 528 / 429
(-mak) 528 / 429
(-ur) 528 / 429
soyuş- (deri, ağaç, yumurta vb.. şeyleri) soymada yardımcı olmak
-dı 527 / 428
-mak 527 / 428
-ur 527 / 428
söbi uzun ve sivri olan şey 540 / 441
söbi- (nesne) uzamak ve ucu sivrilmek
-di 557 / 460
-mek 557 / 460
-r 557 / 460
söbi baş yuvarlak olmayan insan başı 540 / 441
söbile- (nesneyi) uzatmak ve (ucunu) sivriltmek
-di 586 / 479
-mek 586 / 479
-r 586 / 479
söbit- (nesnenin ucunu) sivriltmek
-mek 415 / 326
-ti 415 / 326
-ür 415 / 326
sögen yük hayvanındaki küfe 203 / 173
söglün- ızgarada (et vb..) pişmek
-di 390 / 305
(-mek) 390 / 305
(-ür) 390 / 305
söglün- ~ sögülün- kendisi için (başkasının yardımını almadan) ızgarada et yapmak
-di 390 / 305
-mek 390 / 305
-ür 390 / 305
söglünçü kebap 420 / 329, 552 / 453
sögül- (eti) ızgara yapmak
-di 331 / 268
-mek 331 / 268
-ür 331 / 268
sögülün- → *söglün-*
sögüş Oğuzcada oğlak ve kuzunun kebap yapmaya yarayan kısmı 185 / 158
sögüt söğüt ağacı (*Salix*) 179 / 153, 502 / 402, 518 / 417, 605 / 497
-ke 160 / 140
sögütlen- söğüt ağaçlarıyla söğütlenmek
-di 400 / 311
-mek 400 / 311

-ür 400 / 311
sögütlük söğüdün yetiştiği yer 252 / 222, 254 / 223
sök- (yama, dikiş vb. şeyleri) sökmek
(-er) 275 / 239
(-mek) 275 / 239
-ti 275 / 239
sök- (çadır vb. şeyleri) sökmek, söküp dağıtmak
(-er) 275 / 239
(-mek) 275 / 239
-ti 223 / 193, 275 / 239
sök- çökmek
-er 275 / 239
-mek 275 / 239
-ti 275 / 239
sök- ~ sök- sövmek, küfretmek
-di 526 / 427
-er 526 / 427
-mek 526 / 427
-ti 19 / 10
söke çökerek, dizleri üstüne oturma şekli 275 / 239, 547 / 447
sökel Oğuzcada hasta 116 / 104, 199 / 170, 268 / 235, 286 / 245, 524 / 425, 567 / 467, 616 / 511
-ke 569 / 469
söke oltur- çökerek, dizleri üstüne oturmak
-ø 275 / 239
-dı 547 / 447
sökit- diz çöktürmek
-mek 420 / 329
-ti 420 / 329
-ür 420 / 329
sökmen kahramanlara verilen lakaplardan 223 / 192
sökmenlen- kahraman kılığına girmek, kendini kahraman saymak
-ø 405 / 315
-di 405 / 315
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
sökrük kadının malı (avret yeri) 240 / 209
sökti Barsgan lehçesinde kepek 210 / 180
söktür- ~söktür- sövmesi için (birini) zorlamak, sövdürmek
-di 359 / 286, 360 / 286
-mek 360 / 286
-ür 360 / 286
söktür- (elbise) sökülmesi için emir vermek, söktürmek
-di 359 / 286
-mek 359 / 286
-ür 359 / 286
söktür- (duvar, çadır vb. şeylerin) sökülmesi için emir vermek, söktürmek, yıktırmak
-di 359 / 286
-mek 359 / 286
-ür 359 / 286
söküg küfür, sövgü 19 / 10
sökül- (elbise) sökülmek

-di 331 / 268
-mek 331 / 268
-ür 331 / 268
sökül- (çadır, duvar vb.) sökülmek, yıkılmak
-di 331 / 268
-mek 331 / 268
-ür 331 / 268
sökün- (adam) çökmek
-di 344 / 277
(-mek) 344 / 277
(-ür) 344 / 277 *(söknür)*
sökün- (dikiş, yama vb. şeyleri) söker görünmek
-di 344 / 277
-mek 344 / 277
-ür (söknür) 344 / 277
söküş sövme ve sövüşme 185 / 158
söküş- (elbise vb. şeyleri) sökmede yardım etmek veya yarışmak
-di 322 / 263
-mek 322 / 263
-ür 322 / 263
söküş- (çadır, duvar vb. şeyleri) sökmede (yıkmada) yardım etmek veya yarışmak
-di 314 / 258, 322 / 263
-mek 322 / 263
-ür 322 / 263
söküş- karşılıklı sövmek, sövüşmek
-di 322 / 263
-mek 322 / 263
-üp (sökşüp) 313 / 257
-ür 322 / 263
söl ağaç ve etteki nem 502 / 402
-iŋe 179 / 153, 502 / 402, 605 / 497
söllüg iyi pişmemiş ve içinde kan izi bulunan (et vb..) 502 / 402
sömrüş- (su, süt vb.. şeyleri) içine çekmede yarışmak
-di 373 / 294
-mek 373 / 294
-ür 373 / 294
sömür- (su, süt vb.. şeyleri) içine çekmek
-di 311 / 256
-mek 311 / 256
-ür 311 / 256
sömürgen (su, süt vb.. şeyleri) devamlı içine çekip emen 261 / 228
söz söz 30 / 16, 37 / 24, 58 / 44, 73 / 61, 89 / 80, 97 / 90, 108 / 98, 115 / 104, 118 / 106, 121 / 108, 129 / 113, 137 / 120, 138 / 120, 138 / 121, 160 / 140, 161 / 140, 192 / 165, 233 / 202, 240 / 208, 257 / 225, 268 / 235, 271 / 237, 311 / 256, 312 / 256, 324 / 264, 327 / 266, 333 / 270, 334 / 271, 342 / 276, 376 / 296, 421 / 330, 423 / 331, 427 / 334, 432 / 338, 437 / 341, 442 / 346, 452 / 355, 456 / 359, 460 / 364, 467 / 371, 496 / 398, 503 / 404, 515 / 414, 517 / 416, 524 / 426, 528 / 429, 529 / 430, 538 / 439, 564 / 465, 574 / 472, 576 / 474, 584 / 479, 601 / 492, 614 / 509, 617 / 512, 619 / 514
-den 233 / 202
-i 408 / 318
-in 115 / 104, 118 / 106, 121 / 107, 215 / 185, 305 / 252, 307 / 253, 327 / 266, 389 / 305, 438 / 341, 553 / 456

-inde 469 / 376
-iŋe 128 / 112
-ke 342 / 276, 503 / 403, 507 / 407
-ler 171 / 147
-ni 140 / 123, 188 / 161
-üg 120 / 107, 121 / 108, 122 / 108, 141 / 124, 147 / 128, 262 / 228, 272 / 238, 276 / 240, 440 / 343, 441 / 345, 442 / 346, 453 / 356, 473 / 378, 486 / 389, 588 / 482, 593 / 486, 630 / 525, 632 / 527
-üm 60 / 47
-ümni 154 / 133
-ün 518 / 416
sözkiye sözcük, kelimecik 601 / 493
sözkiye bir- kelimecik söylemek
-iŋ 601 / 493
sözle- söylemek, konuşmak
-di 202 / 173, 574 / 472
-medük 536 / 438 *"konuşmadı"*
-mek 574 / 472
-r 574 / 472
sözlen- bizatihi konuşmak ve sözünü açıklamak
-di 389 / 305
-mek 389 / 305
-ür 389 / 305
sözleş- (birisiyle) konuşmak
-di 374 / 295
-mek 374 / 295
-ü 487 / 389
-ür 374 / 295
sözlet- konuşturmak
-mek 436 / 340
-ti 436 / 340
-ür 436 / 340
sözŋri geveze 614 / 508
sū- uymak, (boyun) eğmek
-dı 554 / 457
(-mak) 554 / 457
(-r) 554 / 457
sū- eğirmek için (yün çilesi) göndermek
-dı 554 / 457
-mak 554 / 457
-r 554 / 457
suburgan maşatlık; kâfir mezarlığı 257 / 225
-da 257 / 225
suç "bir şeyin sekmesi, geri dönmesi, sapması, isabet etmemesi" anlamında taklidî bir kelime 161 / 140
suçgur- sıçramak üzere olmak
-ar 360 / 286
-dı 360 / 286
-mak 360 / 286
suçı- sıçramak, zıplamak
-dı 558 / 460, 566 / 467
-mak 558 / 460

-r 558 / 460
suçı- bukrı- zıplamak ve taşkınlık yapmak
-dı 566 / 467
suçıt- (hayvanları) sıçratmak
-mak 416 / 326
-tı 416 / 326
-ur 416 / 326
suç kıl- (kılıç vb.) kesmemek
-dı 161 / 140
suç kıl- kabul etmeyip reddetmek
-dı 161 / 140
suçlun- (kılıç vb. şeyler, kından, yerinden) sıyrılmak
-dı 389 / 305
-mak 389 / 305
-ur 389 / 305
suçluş- vücuttan diken çıkarmada yardım etmek; kılıç vb..ni kından sıyırmada yardım etmek veya yarışmak
-dı 374 / 295
-mak 374 / 295
-ur 374 / 295
suçul- soyunmak, üzerinden bir şeyi çıkarmak
-dı 329 / 267
-mak 329 / 267
-ur 329 / 267
suçul- (deri) yüzülmek
-dı 329 / 267
-mak 329 / 267
-ur 329 / 267
suçuş- (atlar vb.) zıplamak, zıplaşmak
-dı 314 / 258
-mak 314 / 258
-ur 314 / 258
suḍ- ~ sut- tükürmek
-ar 413 / 324, 633 / 529
-mak 413 / 324, 633 / 529
-sa 501 / 402, 634 / 529
-tı 172 / 148, 309 / 255, 413 / 324, 439 / 343, 585 / 479, 633 / 529
suḍtur- ~ suttur- tükürmek
-dı 358 / 285
-mak 358 / 285
-ur 358 / 285
suḍuk tükürük 192 / 164, 486 / 389, 585 / 479
sūf yün ipliklerinden elle örülen bir kuşak 499 / 400
sugdıç insanlar arasında kışın sırayla verilen ziyafet 229 / 198
suglı- elini sokup bir şey aramak
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
suglıt- bir şey aramak için eli bir yere sokturmak
-mak 436 / 340
-tı 436 / 340
-ur 436 / 340

Sugnak Oğuz ülkesinde bir şehir 237 / 206
sugrut- ~ sugrat- (bir yeri) aramak ve içindekileri görmek
-tı 430 / 336
-mak 430 / 336
-ur 430 / 336
sugur dağ sıçanı (*Marmota marmota*) 183 / 156
sugur ada tavşanı (*Oryctolagus cuniculus*) 380 / 299
sugurlug dağ sıçanı olan (dağ vb..) 248 / 217
sugut pirinç, et ve baharatla doldurulmuş barsak; bumbar 179 / 153
suk açgözlü, doymaz 500 / 401
suk (yalŋus) yardımcısı, arkadaşı olmayan 168 / 145
suk- sokmak, girdirmek; bir şeyi zorla sokmak
-ø 505 / 405
-dum 273 / 235
sukak ak geyik 115 / 103, 409 / 319
sukak Oğuzlar arasında, Farslar için kinayeli adlandırma 409 / 319
sukaklıg geyikli (dağ vb..) 249 / 218
suk erŋek işaret parmağı 500 / 401
sukluk yemek vb.. şeylerde hırs, açgözlülük 237 / 206
suklun- bir şey bir yere girmek ve orada sağlamlaşmak, sabitleşmek
-dı 390 / 305
-mak 390 / 305
-ur 390 / 305
sukluş- bir şeyin içine sokulup sabitleşmek
-dı 374 / 295
-mak 374 / 295
-ur 374 / 295
sukru müsaade almadan, izinsiz olarak 212 / 182
suktu içine ciğer, et, baharat konup pişirilerek yenen bağırsak 210 / 180
suktur- bir şeyin bir şeye girmesi için emir vermek, sokturmak
-dı 359 / 286
-mak 359 / 286
-ur 359 / 286
sukul- (bir yere) sokulmak
-dı 331 / 268
-mak 331 / 268
-ur 331 / 268
sukun- Uç lehçesinde yıkanmak
-dı 344 / 277
-mak 344 / 277
-ur (suknur) 344 / 277
sulundı adamın saç örgüsü 226 / 196
suma filizlenmiş buğday veya arpa 548 / 448
sumlı- Türkçe olmayan bir dille konuşmak
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
sumlım Türk dilini bilmeyen kimse 244 / 212, 437 / 341
sumlım Tat Türk dilini hiç bilmeyen Fars 244 / 212
sumlış- Türk dilinden başka bir dilde anlaşılmaz şekilde konuşmak
-dı 374 / 295
-mak 375 / 295

-ur 375 / 295
sumlıt- (birini) Türklerin bilmediği bir dille konuşturmak
-mak 437 / 341
-tı 436 / 341
-ur 437 / 341
sun- (bir şey) vermek, uzatmak
-ar 278 / 242
-dı 278 / 242
-mak 278 / 242
sun altun altın karşılığı kâğıt para 504 / 404
sunı evin kirişi 549 / 449
sun kişi yumuşak huylu, iyi kalpli adam 504 / 404
sunu çörek otu (*Nigella sativa*) 550 / 450
sunuş- karşılıklı bir şey uzatmak; uzatmakta yarışmak
-dı 325 / 264
-mak 325 / 264
-ur 325 / 264
sunzı bir pire türü, muhtemelen bit (KM: "tahminime göre bit") 213 / 183
sunjkur yırtıcı kuşlardan birinin adı, sungur (Falco rusticolus) 611 / 503
-ka 316 / 259
susgak Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde kendisiyle su vb.. şeyler alınan nesne 237 / 206
susık kova (KM: "işittiğim bir lehçede") 192 / 164
sut- → *suḍ-*
suttur- → *suḍtur-*
Suvar bir Türk boyu 25 / 11
suvuk yumuşak sıvı 517 / 415
suvuk Kıpçak lehçesinde katır kuyruğu gibi kılı az, uzun kuyruk, ağaç vb. 517 / 415
suvuk kuḍruk katır kuyruğu gibi kılı az, uzun kuyruk 517 / 415
suvuk yugurt sulu yoğurt 517 / 415
suw ~ sūw su 12 / 6, 14 / 8, 26 / 12, 48 / 34, 50 / 35, 60 / 46, 60 / 47, 67 / 53, 82 / 72, 92 / 86, 93 / 87, 95 / 89, 98 / 91, 99 / 91, 104 / 95, 106 / 96, 114 / 103, 116 / 105, 117 / 105, 118 / 106, 123 / 109, 129 / 113, 141 / 123, 149 / 129, 157 / 136, 158 / 137, 159 / 138, 183 / 156, 186 / 159, 188 / 161, 196 / 168, 200 / 171, 221 / 191, 222 / 192, 226 / 196, 231 / 201, 246 / 216, 247 / 216, 259 / 227, 265 / 234, 266 / 234, 268 / 235, 270 / 236, 273 / 239, 276 / 240, 277 / 241, 309 / 255, 311 / 256, 312 / 256, 312 / 257, 314 / 258, 321 / 262, 324 / 264, 330 / 268, 333 / 270, 334 / 270, 336 / 272, 337 / 272, 342 / 276 , 343 / 276, 345 / 277, 349 / 280, 350 / 280, 352 / 281, 353 / 282, 354 / 282, 354 / 283, 356 / 284, 359 / 286, 360 / 286, 366 / 290, 367 / 290, 373 / 294, 373 / 295, 379 / 298, 382 / 300, 383 / 301, 385 / 302, 386 / 303, 388 / 304, 389 / 305, 392 / 307, 399 / 310, 400 / 311, 402 / 312, 403 / 313, 415 / 326, 416 / 326, 430 / 336, 433 / 339, 435 / 340, 450 / 353, 468 / 372, 471 / 376, 482 / 385, 485 / 388, 489 / 391, 496 / 398, 499 / 400, 512 / 410, 512 / 411, 520 / 419, 522 / 422, 523 / 423, 524 / 425, 525 / 426, 525 / 427, 527 / 429, 528 / 429, 529 / 430, 535 / 435, 553 / 456, 562 / 463, 573 / 471, 584 / 479, 586 / 480, 604 / 495, 607 / 499, 614 / 509, 619 / 515, 622 / 517, 627 / 522, 629 / 524, 631 / 526
-da 190 / 162, 195 / 167, 202 / 173, 265 / 233, 275 / 239, 277 / 241, 341 / 275, 345 / 278, 356 / 284, 370 / 293, 377 / 297, 422 / 331, 470 / 376, 472 / 378, 480 / 384, 484 / 387, 486 / 388, 553 / 456, 568 / 468, 610 / 502, 621 / 517
-dan 307 / 253, 349 / 280
-dın 351 / 281, 363 / 289, 394 / 308, 432 / 337, 526 / 427
-ı 49 / 34, 61 / 47, 84 / 74, 102 / 94, 133 / 116, 163 / 142, 214 / 184, 456 / 359, 460 /

363, 510 / 409
-ıg 423 / 332
-ın 52 / 38, 88 / 79, 266 / 234, 308 / 254, 549 / 448, 586 / 480
-ka 202 / 173, 263 / 229, 277 / 241, 305 / 252, 311 / 256, 324 / 264, 347 / 279, 358 / 285, 361 / 287, 362 / 288, 365 / 290, 368 / 291, 396 / 309, 413 / 324, 427 / 334, 498 / 400, 524 / 426, 529 / 430, 559 / 461, 567 / 467
-lar 102 / 94, 374 / 295, 376 / 296, 476 / 380, 515 / 414, 530 / 431, 616 / 511
-nı 226 / 196, 421 / 330
-ug 261 / 228, 273 / 239, 362 / 288, 372 / 294, 431 / 337, 570 / 470, 587 / 481, 593 / 486, 599 / 490, 618 / 513
-un (v.d.) 478 / 382
suwa- sulamak
-r 249 / 219
suwal- sıvanmak
-dı 331 / 268
-mak 331 / 268
-ur 331 / 268
suwal- sulanmak; bir şeyin üzerine su serpilmek
-dı 331 / 268, 348 / 279
-ma 478 / 382
-mak 331 / 268
-ur 331 / 268, 551 / 451
suwaş- sıvamakta yardım etmek veya yarışmak
-dı 320 / 261
-mak 320 / 261
-ur 320 / 261
suwgar- suvarmak
-ø 288 / 245, 394 / 308
-dı 360 / 287, 366 / 290
-gıl 288 / 245
-ıglı 395 / 308
-mak 361 / 287
-ur 361 / 287
suwgardaçı Oğuzlarda suvaran 394 / 308
suwgarguçı Türklerde (ölçünlü dilde) suvaran 292 / 247, 394 / 308
suwgarguluk suvarmaya hakkı olan 394 / 308
suwgarıgsak suvarmada kararlı ve arzulu olan 394 / 308
suwgarımsın- suvarır görünmek
-dı 368 / 291, 397 / 309
suwgarın- kendini suvarıyormuş gibi göstermek
-dı 367 / 291
suwgarış- suvarmada yardımcı olmak
-dı 367 / 291
suwgart- suvartmak
-tı 394 / 308
suwıglan- (bal vb.. şeyleri) sulu kabul etmek
-dı 400 / 311
-mak 400 / 311
-ur 400 / 311
suwış- fazla sudan dolayı cıvıklaşmak
-dı 319 / 261
-mak 320 / 261

-ur 320 / 261
suwka çömgen er dalgıç 202 / 173
suwla- su içmek
-dı 574 / 472
(-mak) 574 / 472
(-r) 574 / 472
suwla- (çamur vb.. şeyleri) sulandırmak
-dı 574 / 472
-mak 574 / 472
-r 574 / 472
suwlag su yalağı 233 / 203
Suwlag bir yer adı 233 / 203
suwlan- (göz) sulanmak, gözün yaşı akmak
-dı 390 / 305
(-mak) 390 / 305
(-ur) 390 / 305
suwlan- ıslanmak; bir şeyin suyu çoğalmak ve bu sebeple yumuşamak
-dı 390 / 305
-mak 390 / 305
-ur 390 / 305
suwlaŋ saç kıvırcık olmayan saç 612 / 506
suwlaŋ yıgaç gövdesinde hiçbir dalı olmayan ağaç 612 / 506
suwlat- (bir şeyin üzerine) su serptirmek, sulatmak
-mak 436 / 341
-tı 436 / 341
-ur 436 / 341
suwluk sarık (*'ima:me*) 109 / 99, 316 / 259, 374 / 295, 389 / 305, 417 / 328, 436 / 340, 560 / 461, 574 / 472
-ın 342 / 276
suwluk mendil (*mindi:l*) 237 / 206, 586 / 480
sūwsa- susamak
-dı 143 / 125, 569 / 468
-mak 569 / 468
-r 569 / 468
suwsat- susatmak
-mak 432 / 337
-tı 432 / 337
-ur 432 / 337
suwsı- (şarap, sirke vb..) su tadını almak, suyu çoğalıp suya benzemek
-dı 144 / 125, 569 / 468
-mak 569 / 468
-r 569 / 468
suw sıgırı su sığırı, camız, manda (*Buffelus*) 183 / 156
suwsuş şarap gücü giden buğday suyunun son kısmı 231 / 201
suwsuş su katılmış ayran 231 / 201
suwşa- (kulağa) gizli söz söylemek
-dı 569 / 469
-mak 569 / 469
-r 569 / 469
suwşa- (hastaya) okuyup üflemek
-dı 569 / 469
(-mak) 569 / 469

(-r) 569 / 469
suw tirgeşi dere kollarından oluşan su birikintisi 231 / 201
sū askerler, savaş birliği, ordu 47 / 33, 130 / 114, 162 / 141, 203 / 174, 222 / 192, 240 / 208, 245 / 214, 266 / 234, 273 / 239, 278 / 242, 371 / 293, 382 / 300, 386 / 303, 388 / 304, 477 / 381, 477 / 382, 478 / 382, 487 / 389, 487 / 390, 491 / 393, 529 / 430, 536 / 438, 572 / 471
-ke 260 / 227, 404 / 314, 476 / 381, 536 / 438
-ni 554 / 457, 592 / 485
-si 106 / 97, 177 / 151, 186 / 159
-sin 83 / 74, 155 / 134, 201 / 172, 257 / 225, 267 / 235, 273 / 239, 361 / 287, 421 / 330, 470 / 376, 483 / 386, 524 / 425, 559 / 461, 577 / 475
süçi- tatlanmak ve güzelleşmek
-di 558 / 460
-mek 558 / 460
-r 558 / 460
sūçig ~ süçig her şeyin tatlı olanı 113 / 102, 205 / 176, 517 / 416
-ni 88 / 79
sūçig ~ süçig şarap 89 / 80, 144 / 125, 205 / 176, 362 / 288, 617 / 512, 629 / 524
-den 517 / 415
süçin- ~ süçün- (konuşma vb.. bir şeyin) tadına varmak
-di 342 / 276
-mek 342 / 276
-se 342 / 276
-ür 342 / 276
süçir- tatlılaşmak
-di 307 / 253
-er 307 / 253
-mek 307 / 253
süçiş- ~ sūçüş- tatlılaşmak, hoş hâle gelmek
-di 314 / 258
-mek 314 / 258
-ür 314 / 258
süçit- (acı, ekşi şeyleri) tatlılaştırmak
(-mek) 415 / 326
-ti 415 / 326
(-ür) 415 / 326
süçit- (çorak yeri) verimli hâle getirmek
-mek 415 / 326
-ti 415 / 326
-ür 415 / 326
süçün- → *süçin-*
sūçüş- → *süçiş-*
süglin sülün (*Phasiamus colchicus*) 223 / 192 → *süwlin*
sügne- (siğili) tedavi etmek
-di 576 / 473
-mek 576 / 473
-r 576 / 473
sügnegü tırnak ve et arasında çıkan sivilce 246 / 215
sügül siğil 576 / 473
süksük dağdağan, sinsin ağacı (*ġaża:*, odununun ateşi uzun süre sönmeyen bir ağaç – *Haloxylon ammodendron*) 244 / 212
sūle- ~ süle- gazâ yapmak, hücum etmek

-ø 564 / 464
-di 563 / 464, 564 / 464
-mek 564 / 464
-r 564 / 464
Süli köle adlarından (KM: "Süleyman'dan kısaltılmış gibidir.") 548 / 448
Sülmi Uygur vilayetini oluşturan beş şehirden biri 69 / 55
süm süçig Oğuzcada çok tatlı 170 / 147
sünü mızrak, kargı 176 / 150, 249 / 218, 399 / 310, 592 / 485, 605 / 497
-n (v.d.) 221 / 191
sünük kemik 99 / 91, 124 / 110, 129 / 114, 191 / 163, 241 / 209, 311 / 256, 378 / 298, 467 / 371, 605 / 496
-i 574 / 472, 605 / 496
sünüklen- kemikleri büyümek
-di 620 / 516
-mek 621 / 516
-ür 621 / 516
sünüle- mızraklamak, mızrakla vurmak
-di 619 / 515, 620 / 515
-mek 619 / 515
-r 619 / 515
sünüş kısa mızrak 604 / 495
sünüş mızrakla dövüş ve savaş 604 / 495
Sünüş erkek adı 604 / 495
sünüş- mızraklaşmak
-di 615 / 510, 616 / 511
-mek 616 / 511
-ür 616 / 511
süprük- süpürülmek (KM: "Biri bir insana kızarsa 'hiç kimsenin umursamadığı süprüntünün gittiği gibi git' anlamında *süprük* denir.")
-ø 382 / 300
süprül- süpürülmek
-di 382 / 300
-mek 382 / 300
-ür 382 / 300
süpründi süprüntü 247 / 216
süpür- süpürmek
-di 311 / 256
-mek 311 / 256
-ür 311 / 256
süpürgü süpürge 245 / 214
sür- (at vb.. binek hayvanlarını) sürmek
-di 267 / 234, 285 / 245
-er 285 / 245
-mek 285 / 245
sür- kovmak, kovalamak
-di 267 / 234, 355 / 283
-er 267 / 234
-mek 267 / 234
sür- (birini, bir yerden) sürmek
-di 267 / 235
-er 267 / 234
-mek 267 / 234

sür- önüne katıp sürmek
-ø (sür e!) 215 / 185
-di 314 / 258
-er 540 / 441
sürç- sürçmek
-di 626 / 522
-er 626 / 522
-mek 626 / 522
sürçek Oğuzcada gece yapılan sohbet meclisi 240 / 208 → *sürçük*
sürçit- sürçtürmek
-mek 428 / 335
-ti 428 / 335
-ür 428 / 335
sürçük gece yapılan sohbet meclisi → *sürçek*
sürgile- yakalamak için kovalamak
-di 599 / 490
-mek 599 / 490
-r 599 / 490
sürgüçi (at vb..) süren 292 / 247
sürise- (at vb.. hayvanları) sürmek istemek
-di 568 / 468
-mek 568 / 468
-r 568 / 468
sürk buz soğuk (donmuş ?) buz 178 / 152
sürple- kura çekmek
-ø 636 / 532
-di 635 / 531
-mek 635 / 531
-r 635 / 531
sür sür bir şeyi höpürdeterek içerken dudaklardan çıkan ses 495 / 395
sürt- (bir şeyi bir şeye) sürtmek
-er 629 / 524
-mek 629 / 524
-ti 629 / 524
sürt- (yağ vb.. şeyleri) sürmek
(-er) 629 / 524
(-mek) 629 / 524
-ti 629 / 524
sürtük sürtülerek ezilen şey 240 / 208
sürtük işler sürtülen ve sürten kadın (lezbiyen ?) 240 / 208
sürtül- (nesne kendisi) sürtülüp kazınmak; bir başkası tarafından sürtülmek
-di 382 / 300
(-mek) 382 / 300
-ür 382 / 300, 577 / 474
sürtül- (yağ vb.. şeyler) sürülmek
-di 382 / 300
-mek 382 / 300
-ür 382 / 300
sürtün- (bir yere) sürtünmek
-di 389 / 305
(-mek) 389 / 305
(-ür) 389 / 305

sürtün- (yağ vb.. şeyler) sürünmek veya sürer görünmek
-di 389 / 305
-mek 389 / 305
-ür 389 / 305
sürtür- (birinin bir yeri) terk etmesi için emir vermek, (birini) sürdürmek
-di 358 / 285
-mek 358 / 285
-ür 358 / 285
sürtür- (koyun vb.. hayvanları) sürdürmek
-di 358 / 285
(-mek) 358 / 285
(-ür) 358 / 285
sürtür- (taş vb.. şeyleri) sürttürmek
-di 358 / 286
(-mek) 358 / 285
(-ür) 358 / 285
sürtüş- (bir şeyi) sürtmede yarışmak
-di 371 / 294
-mek 372 / 294
-ür 372 / 294
sürtüş- (yağ vb.. şeyleri) sürmede yarışmak
-di 371 / 294
(-mek) 372 / 294
(-ür) 372 / 294
sürüg sürü 196 / 168, 486 / 389
sürül- (at vb.. binek hayvanları) sürülmek
-di 330 / 267
(-mek) 330 / 267
(-ür) 330 / 267 (*sürlür*)
sürül- (insan, bir yerden) sürülmek
-di 330 / 267
(-mek) 330 / 267
(-ür) 330 / 267 (*sürlür*)
sürül- (boncuk vb.. şeyler) birisi tarafından veya kendi kendine ezilmek
-di 330 / 267
-mek 330 / 267
-ür (sürlür) 330 / 267
sürülgen devamlı sürülen (adam) 261 / 228, 262 / 228
sürün- (vücudu) kaşımak, kaşınmak
-di 343 / 276
-mek 343 / 276
-ür 343 / 276
sürün- (sert bir şey) sürtünerek ezilmek
-di 343 / 276
-mek 343 / 276
-ür 343 / 276
süründi her yerden kovulmuş (kişi) 226 / 195
sürüş- (erkek hayvan, çiftleşmek üzere dişiyi) sürüklemek
-di 317 / 259
(-mek) 317 / 259
(-ür) 317 / 259
sürüş- (biri, diğerini) kovalamak

-di 317 / 259
(-mek) 317 / 259
(-ür) 317 / 259
sürüş- (borcu almak vb. işler için) birini zorlamak
-di 317 / 259
-mek 317 / 259
-ür 317 / 259
süs- süsmek
-di 412 / 324
-er 412 / 324
-mek 412 / 324
süsegen süseğen 603 / 495
süsgir- süsmeye niyet etmek
-di 361 / 287
-er 361 / 287
-mek 361 / 287
süstür- (koç vb. hayvanları) süsmeye zorlamak, süstürmek
-di 359 / 286
-mek 359 / 286
-ür 359 / 286
süsün- (adam) başını bir yere vurur gibi görünmek
-di 343 / 276
-mek 343 / 276
-ür 343 / 276
süsüş- süsüşmek, toslaşmak
-di 319 / 261
-mek 319 / 261
-ür 319 / 261
sŭt süt 66 / 52, 89 / 80, 97 / 91, 99 / 92, 100 / 92, 105 / 96, 117 / 105, 200 / 171, 225 / 195, 284 / 244, 288 / 245, 292 / 247, 298 / 249, 301 / 251, 305 / 252, 319 / 261, 330 / 268, 337 / 272, 348 / 279, 417 / 328, 495 / 396, 499 / 400, 524 / 426, 531 / 432, 560 / 462
-i 235 / 205
-in 196 / 168
-ke 270 / 237
-ler 486 / 389, 530 / 431
-ten 518 / 417
-üg 261 / 228, 311 / 256
sŭtger- ~ sütgir- (yoğurt vb..) sıvılaşmak, süt gibi cıvık olmak
-di 361 / 287
-er 361 / 287
-mek 361 / 287
sŭt ötrüm sütleğen (*şubrum – Euphorbia*) 66 / 52
süwlin sülün (*Phasiamus colchicus*) 223 / 192, 224 / 194, 449 / 352 → *süglin*
süwri ucu sivri olan mızrak, kılıç, şiş ve kandile benzer küçük eşyalar vb.. şeyler 212 / 182
süwrit- sivriltmek
-mek 430 / 336
-ti 430 / 336
-ür 430 / 336
süz- süzmek
-di 268 / 235

-er 268 / 235
-mek 268 / 235
-ti 226 / 196
süzgün dikenli, siyah renkli bir dağ ağacı 222 / 192
süzlün- (su vb.) süzülmek
-di 389 / 305
-mek 389 / 305
-ür 389 / 305
süzlüş- (sular) süzülmek
-di 374 / 295
-mek 374 / 295
-ür 374 / 295
süzme keş (yağsız, kurutulmuş yoğurt) 218 / 187
süztür- (su vb.. şeylerin) süzdürülmesi için emir vermek, süzdürmek
-di 359 / 286
-mek 359 / 286
-ür 359 / 286
süzük saf, mavi (su) 196 / 168
süzük yakut vb. saf olan taşlar 196 / 168
süzül- (su) saflaşmak
-di 330 / 268, 337 / 272
-mek 330 / 268
-ür (süzlür) 330 / 268
süzün- (kendini, suyu vb.. şeyleri) süzüyor gibi göstermek
-di 343 / 276
-mek 343 / 276
-ür 343 / 276
süzündi çok süzülmüş, süzdürülmüş (su) 226 / 196

Ş

şa balıkçıla benzeyen alacalı bir kuş; mecazen beceriksiz insan 537 / 439
şagıla- çağlamak → *çagıla-, jagıla-*
-dı 586 / 480
-mak 586 / 480
-r 586 / 480
şalaşu bir Çin dokuma türü 224 / 193
şal şul (eliglig) eli işe yakışmayan 169 / 146
şamuşa yenilen çemen (poy) otu (*Trigonella foenum-graecum*) 224 / 193
şanbuy Kençek lehçesinde başka bir davetten dönenler için geceleyin verilen içki ziyafeti 550 / 451
Şānçu ~ Şançu yukarı Çin yolunda bir şehir 210 / 181
şap çabukluk bildiren zarf 160 / 139
şap şap tokat sesi; bir şey yerken çıkan ses, şapur şupur 507 / 407
şar şur yağmurun şiddetli ve gürültülü yağarken çıkardığı ses, sıvıların gürültülü sesi 163 / 141
şat cesaret 161 / 140
-ı 161 / 140
şatlan- Çigil lehçesinde (bir işe) cür'et etmek
-dı 390 / 305
-mak 390 / 305
-ur 390 / 305
şaw Uç'ta yetişen, çövene (*Saponaria officinalis*) benzeyen ve kendisiyle elbise yıkanan bir bitki 512 / 411
şebiŋ Çigil lehçesinde demir çubuk 599 / 491, 605 / 497
şekirtük fıstık (*Pistacia vera*) 253 / 222
şeş- (düğüm) çözmek, (at vb. hayvanları) bağından serbest bırakmak
-di 412 / 324
-er 412 / 324
-mek 412 / 324
şeşil- (düğüm vb..) kendi kendine veya birisi tarafından çözülmek
-di 330 / 268
-mek 330 / 268
-ür 330 / 268
şeştür- (düğüm vb.. şeyleri) çözmek
-di 360 / 286
şı Çin hükümdarını selamlamak için kullanılan bir kelime 537 / 439
şın Çigil lehçesinde sedir 504 / 404
şış kendisiyle tutmaç yenilen şiş 407 / 318 → *sīş*
-ka 332 / 269
şöpik yedikten sonra meyvenin atılan kısmı 196 / 168
şU pekiştirme enklitiği 537 / 439 → *çU*
Şu Şu destanındaki Türk hükümdarının adı 623 / 519, 623 / 520, 624 / 520
Şu Balasagun yakınında bir şehir 623 / 519, 625 / 520
şuglu tilki üzümü, böğürtlen (*Solanum nigrum*) 217 / 186
şutı genç koyun 541 / 442
şuwşaş- (biriyle) fısıldaşmak
-dı 438 / 342
-mak 438 / 342
-ur 438 / 342

şuwşat- (kulağa) fısıltılı söz ulaştırmak, fısıldamak
-mak 432 / 338
-tı 432 / 338
-ur 432 / 338
şü → *şU*
şük susturma kelimesi 169 / 145
şük tur- Türklerde (ölçünlü Türkçede) susmak → *tek tur-*
-ø 169 / 145
şünük çınar ağacı (*Platanus*) 196 / 168
şüŋle Argu ülkesinde yetişen, kökü eşelenerek çıkan ve yenen bir bitki 609 / 502
şüt Hotan lehçesinde soy 495 / 396
şütük öküz vb.. hayvanların boynuzundan yapılan divit (kalemlik ve hokka) 196 / 168
şütük sakal köse 196 / 168

T

taban devenin tabanı 201 / 172, 204 / 174
tabanla- (deve) toynakla tekmelemek
-dı 593 / 486
-mak 593 / 486
-r 593 / 486
tabanlıg toynaklı, toynağı olan 249 / 219
tada göz erimi mesafe, gözün ulaşabileceği on adımlık mesafe 542 / 443
tadgun ırmak 220 / 190
tadu insanın huyu ve tabiatı 542 / 442
taḍun ~ tadun dana, öküzün bir yaşında olanı 201 / 172, 520 / 419
tāg ~ tag dağ 35 / 21, 39 / 26, 45 / 31, 57 / 43, 61 / 48, 62 / 48, 85 / 76, 89 / 80, 96 / 89, 157 / 136, 164 / 142, 201 / 172, 227 / 196, 229 / 199, 235 / 204, 247 / 217, 248 / 217, 249 / 218, 249 / 219, 308 / 254, 320 / 261, 345 / 278, 401 / 311, 404 / 314, 405 / 315, 410 / 320, 452 / 355, 464 / 368, 497 / 398, 511 / 410, 532 / 432, 539 / 440, 540 / 441, 601 / 493, 622 / 517
-da 441 / 345, 580 / 477
-dan 94 / 87
-dın 94 / 88, 104 / 95, 119 / 107, 142 / 124, 333 / 270, 530 / 431
-ıg 63 / 49, 214 / 184, 413 / 324, 488 / 390
-ka 89 / 80, 96 / 89, 102 / 94, 114 / 102, 133 / 116, 141 / 124, 288 / 245, 292 / 247, 298 / 249, 302 / 251, 303 / 251, 320 / 261, 385 / 302, 440 / 344, 511 / 410, 537 / 439
-lar 90 / 81, 99 / 92, 102 / 94, 407 / 318
-nı 148 / 129, 150 / 130
tagar ~ tagār hububat çuvalı 13 / 7, 128 / 113, 207 / 177, 418 / 328
-ka 341 / 275
tagay dayı 550 / 450
tagık- dağa çıkmak, (hayvan) yabanileşip dağa çıkmak
-ar 327 / 266
-mak 327 / 266
-tı 105 / 96, 327 / 266
tagıl- (bir şeyin) sivriliği gitmek
-dı 332 / 269
-mak 332 / 269
-ur 332 / 269
tagla- (at vb.. hayvanları) dağlayarak damgalamak
-dı 573 / 471
-mak 573 / 471
-r 573 / 471
taglat- (at vb.. hayvanları) dağlayarak damgalatmak
-mak 435 / 340
-tı 435 / 340
-ur 435 / 340
tagna yawa bir tür kasnı (çadıruşağı, şeytantersi gibi maydanozgillerden elde edilen reçine) 218 / 188
taguzmak tıknaz (adam) 252 / 221 → *takuzmak*
tāh tāh şahini gönderdikten sonra çağırırken söylenen söz 7 / 4, 493 / 395, 493 / 396
tak- Oğuzcada takmak
-ar 272 / 238
-dı 272 / 238

-mak 272 / 238
takagu horoz ve tavuğun genel adı 68 / 54, 174 / 149, 224 / 194, 449 / 352 → *takuk*
-nı 485 / 387
takagun horoz 116 / 105
takagu yılı Türkçede 12 yıldan birinin adı, tavuk yılı 174 / 149, 224 / 194
takı "yine, ve" anlamında bir bağlama edatı 49 / 34, 140 / 123, 208 / 178, 229 / 199, 235 / 205, 247 / 217, 323 / 263, 327 / 266, 355 / 283, 364 / 289, 398 / 310, 431 / 337, 441 / 344, 527 / 428, 545 / 446, 566 / 467, 609 / 502, 617 / 513
takıl- (şiş vb.. şeylere) dizilmek, takılmak
-dı 332 / 269
-mak 332 / 269
-ur 332 / 269
takır takır atın toynaklarının çıkardığı ses 182 / 155
taktur- (şişe et vb..) dizmek, takmak
-dı 353 / 282
-mak 353 / 282
-ur 353 / 282
takuk Türkmen lehçesinde tavuk (*Gallus*) 409 / 319, 450 / 353, 492 / 393 → *takagu, takagun*
takuklug Oğuzcada tavuklu, tavuğu olan (kişi) 249 / 218
takuzmak tıknaz (adam) 252 / 221 → *taguzmak*
tāl taze dal 208 / 178, 321 / 262, 513 / 412
talagu karışımla elde edilen zehir 225 / 194
talagu dizanteri 225 / 194
talak dalak 207 / 178
talas tutma yeri; at yarışında ve çevgân oyununda bitişi göstermek için uzatılan ip 184 / 157, 198 / 169 → *tasal*
Talas Tıraz şehri 184 / 157 → *Ṭıraz*
tāl boḍlug ince, uzun, genç (kişi), genellikle kıvrak cariye 513 / 412
talgag insanı basıp öldürecek şiddetteki tipi 410 / 320
talgag bol- kar ve tipi kopmak
-dı 410 / 320
talgan īg sara hastalığı 220 / 190
talgır- ~ talgur- tipi kopmak
-ar 356 / 284
-dı 356 / 284
-mak 356 / 284
talguç denk ile ip arasına sokulan tahta 228 / 197
talguk baltayı sağlamlaştırmak için sapıyla demiri arasına sokulan tahta çivi 236 / 205
talgur- (mide) bulanacak gibi olmak
-dı 356 / 284
-mak 356 / 284
-ur 356 / 284
talgur- → *talgır-*
talk- zarar vermek
-ar 253 / 222
talka koruk 99 / 91, 215 / 185 → *tarka*
talkalan- koruk hâline gelmek
-dı 533 / 433
-mak 533 / 433
-ur 533 / 433
talkan kavut (kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununa şeker veya tatlı yemiş katılarak

yapılan yiyecek) 221 / 191
-ka 313 / 257, 344 / 277, 361 / 287
talkı- ayıp sayılmak
-mas 418 / 328
talkıg dağların çarpıştığı yer 233 / 202
talkıg işleri engelleme 233 / 202
talkıl- (iş) def edilmek
-dı 381 / 300
(-mak) 381 / 300
(-ur) 381 / 300
talkıl- (nesne) vurulup itilmek
-dı 381 / 300
(-mak) 381 / 300
(-ur) 381 / 300
talkıl- (yük) ipin arasına itilip sıkıştırılmak
-dı 381 / 300
-mak 381 / 300
-ur 381 / 300
talkış- bükmede, burmada yardım etmek
-dı 370 / 292
-mak 370 / 292
-ur 370 / 292
talkıt- (birisini, işi) engellemeye yönlendirmek
(-mak) 433 / 339
-tı 433 / 338
(-ur) 433 / 339
talkıt- (birisini, bir şeye) çarpmaya yöneltmek
-mak 433 / 339
-tı 433 / 338
-ur 433 / 339
talkıt- iple yük arasına takılan ağaç parçası düzelinceye kadar ipin çevrilmesi için emir vermek
-mak 433 / 339
-tı 433 / 338
-ur 433 / 339
talku burulup yuvarlak hâle getirilen şey 215 / 185
talku yışıg burulmuş ip 215 / 185
talpın- çırpınmak, kanat çırpmak
-dı 386 / 303
-mak 386 / 303
-ur 386 / 303
talpır- (kuş vb..) kanat çırpmak
(-ar) 353 / 282
-dı 353 / 282
(-mak) 353 / 282
talpır- (örtü vb. şeyler) uçuşmak, çırpınmak
-ar 353 / 282
-dı 353 / 282
-mak 353 / 282
talpış- (bayrak, ipek kumaş vb..) dalgalanmak, titreşmek
-dı 369 / 292
-mak 369 / 292

-ur 369 / 292
talpış- (kuşlar) kanat çırpmak
-dı 369 / 292
(-mak) 369 / 292
(-ur) 369 / 292
taltur- (döverek) neredeyse bayıltmak
-dı 354 / 282
-mak 354 / 282
-ur 354 / 282
talu seçkin (şey) 548 / 447
talula- (bir şeyi) seçmek, seçip ayırmak
-dı 587 / 481, 595 / 487
-mak 587 / 481
-r 587 / 481
talwır gelin çardağı 353 / 282 → *tolwır*
tām ~ tam duvar, sur 36 / 22, 87 / 79, 96 / 89, 98 / 91, 115 / 103, 139 / 121, 176 / 150, 201 / 171, 275 / 240, 288 / 245, 322 / 263, 341 / 275, 354 / 282, 355 / 284, 387 / 303, 427 / 334, 439 / 343, 458 / 361, 467 / 371, 469 / 375, 476 / 380, 478 / 382, 478 / 383, 483 / 386, 494 / 396, 513 / 412, 562 / 463, 578 / 475
-dın 270 / 236, 382 / 300
-ıg 155 / 134, 481 / 385, 503 / 403
-ka 340 / 274, 341 / 275, 343 / 276, 382 / 300, 490 / 392
tam kapı sürgüsü 170 / 146
tam- damlamak
-a 602 / 493
-ar 42 / 28, 189 / 161, 277 / 241, 496 / 398
-dı 277 / 241, 312 / 257
-mak 277 / 241
tamak boğaz 28 / 13 → *tamgak*
tamar Oğuzlarda damar 182 / 155, 533 / 433 → *tamur*
tamata (?) kadayıf hamuru kıvamında ince bir hamur 223 / 193
tamçur- ~ tamçır- serpiştirmek, azar azar yağmak
-ar 354 / 283
-dı 354 / 283, 367 / 290
-mak 354 / 283
tamdu tutuşturma 210 / 181
tamduk tutuşturma 210 / 181
tamdur- ~ tamtur- (kandil, ateş vb..) yakmak
-dı 355 / 283
-mak 355 / 283
-ur 355 / 283
tamga hakan vb. kimselerin damgası 213 / 184
tamga denizlere, göllere, vadilere vb.. yerlere akan su kolu 213 / 184, 214 / 184
tamga denizin koy ve liman kısmı 213 / 184
tamgak boğaz, hançere 28 / 13, 236 / 205 → *tamak*
tamgak damak 235 / 204
tamgakla- boğaza vurmak
-dı 598 / 489
-mak 598 / 489
-r 598 / 489
tamgala- yazıya mühür vurmak
-dı 599 / 489

-mak 599 / 489
-r 599 / 489
tamgalıg damgalı, üzerine damga vurulmuş olan 263 / 229
tamgalık kişiye özgü küçük sofra 263 / 229
tamgalık küçük ibrik 263 / 229
tamgır- ~ tamgur- damlamak üzere olmak
-ar 356 / 284
-dı 356 / 284
-mak 356 / 284
tamın- kendi için kendi başına damlatmak
-dı 341 / 275
-mak 341 / 275
-ur 341 / 275
tamındı suw su damlası 226 / 196
tamış- (sular) damlamak
-dı 324 / 264
-mak 324 / 264
-ur 324 / 264
tamıt- damlatmak
-mak 421 / 330
-tı 421 / 330
-ur 421 / 330
tam kerimi duvara gerilen örtü 201 / 171
tamlat- (kapıyı) sürgü ile pekitmek
-tı 170 / 146
tamtur- damlatmak için emir vermek, damlattırmak
-dı 354 / 283
-mak 354 / 283
-ur 354 / 283
tamtur- → *tamdur-*
tamu cehennem 548 / 448
tamula- (suyun) bendini kapatmak
-dı 587 / 481
-mak 587 / 481
-r 587 / 481
tamur vücuttaki damar 182 / 155, 533 / 433 → *tamar*
tamur- (burun vb..) kanamak
-dı 311 / 256
tamurgan devamlı (burnu vb..) kanayan 258 / 226, 261 / 228
tamurlug damarlı, içinde damar bulunan 248 / 217
tamuz- damlatmak
-dı 312 / 256, 349 / 280
-mak 312 / 256
-ur 312 / 256
tan sabah erken ve akşam esen soğuk rüzgâr 513 / 412
tan- inkâr etmek
-ar 526 / 427
-dı 526 / 427
-mak 526 / 427
tana Uç ve Argu lehçesinde kişniş (*Coriandrum sativum*) tohumu 463 / 367, 549 / 449
tança- çürümek → *tınçı-*
-dı 577 / 474

tançga- çürümek
-dı 577 / 474
tançış- (etler vb.) kokuşmak
-dı 375 / 295
-mak 375 / 295
-ur 375 / 295
tançu lokma 615 / 510
-nı 272 / 238
tançula- (ekmek vb.. şeyleri) çiğnemek
-dı 598 / 489
-mak 598 / 489
-r 598 / 489
tanış- (borç vb. şeyleri) karşılıklı inkâr etmek
-dı 324 / 264
-mak 325 / 264
-ur 325 / 264
tantur- inkâr ettirmek
-dı 355 / 283
-mak 355 / 283
-ur 355 / 283
tanu- söz buyurmak; tavsiye etmek
-dı 324 / 264, 564 / 465
-mak 564 / 465
-r 564 / 465
tanuk ~ tanūk şahit 13 / 7, 191 / 163, 284 / 244, 518 / 416
tanukluk şahitlik 251 / 221
tanul- (birine) tavsiyede bulunmak
-dı 333 / 270
-mak 333 / 270
-ur 333 / 270
tanuş- karşılıklı tavsiyede bulunmak
-mak 324 / 264
-tı 324 / 264
-ur 324 / 264
tanut- (başkasına söz) iletilmesini istemek
-mak 421 / 330
-tı 421 / 330
-ur 421 / 330
taŋ şafak vakti, sabah 95 / 88, 600 / 492
-da 131 / 115, 263 / 229
taŋ şaşırtıcı (şey) 43 / 29, 600 / 491
taŋ Argu lehçesinde elek 600 / 491
taŋ evvel zamanda yapılmış, binası gidip temeli kalmış, yüksek höyük gibi yapı 600 / 492
taŋ- (bağ, ip vb. ile) bağlamak
-ar 614 / 509
-dı 614 / 509
-mak 614 / 509
taŋ at- şafak sökmek
-a 600 / 491
-tı 600 / 492
taŋıl- (ip vb. bir şeyle) bağlatmak

-dı 616 / 511
-mak 616 / 511
-ur 616 / 511

tanıl keyik ön bacaklarında çizgiler olan ceylan vb. hayvanlar 604 / 496

tanın- kendi başına bağlamak
-dı 616 / 511
-mak 616 / 511
-ur 616 / 511

tanız- ciğer (pişerken) şişmek
-ar 615 / 510
-dı 615 / 510
-mak 615 / 510

tanız- (adam) öfkeden kabarmak
(-ar) 615 / 510
-dı 615 / 510
(-mak) 615 / 510

tanla- şaşırmak
-dı 619 / 514
-mak 619 / 514
-r 619 / 514

tanlaş- (birden fazla kişi) şaşırmak
-dı 617 / 512
-mak 617 / 512
-u 617 / 513
-ur 199 / 170, 617 / 512

tanlat- şaşırtmak
-mak 442 / 345
-tı 442 / 345
-ur 442 / 345

tanşuk şaşırtıcı ve hoş gelen şey 611 / 504

tanşuk aş arasıra bulunabilen nefis yemek 611 / 504

tan tun sert bir şey üzerine düşen ağır nesnenin çıkardığı ses 600 / 492

tan tun et- ağır bir nesne sert bir şey üzerine düşerken tan tun diye ses çıkarmak
-ti 600 / 492

tanuk hükümdarlar yola çıktığında vb.. durumlarda hükümdara verilen ve içinde yiyecek ve ipekli kumaşlar bulunan hediye 604 / 495

tanuk çevgen vuruşunda topu kaleden (*mine'l-maqbaż*) geçirene verilen ipekli kumaş parçası 604 / 495

tanuk savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna iliştirilen ipek kumaş 604 / 496

Tanut Türklerden bir boy (*qabi:le, ci:l*) 21 / 10, 24 / 10, 155 / 134, 586 / 480, 587 / 481, 602 / 494

tap yaradan veya dayaktan deride kalan iz 507 / 407

tap "yeter, kâfi" anlamında bir söz 160 / 139

tap- bulmak
-ar 214 / 184, 265 / 233
-dı 265 / 233
-mak 265 / 233

tap- hizmet etmek
-ar 543 / 443
-dı 265 / 233
(-mak) 265 / 233

tap- kulluk etmek

(-ar) 265 / 233
-dı 264 / 233
(-mak) 265 / 233
tapa *-A (ilâ)*, *-A* doğru 59 / 45, 115 / 103, 214 / 184, 223 / 193, 320 / 262, 421 / 330, 454 / 356, 540 / 441, 549 / 448, 564 / 464
tapa(sı) rağmen 540 / 441
tapala- (birinin) kabahatini yüzüne vurmak, ayıplamak ve başına gelenlere sevinmek
-dı 586 / 479, 587 / 481
-mak 586 / 479
-r 586 / 479
Tapar Kıpçak meliklerinden *Inal Öz*'ün iki oğlundan biri 182 / 155
taparu *-A, -A* doğru 223 / 193, 473 / 379, 634 / 529
tap bol- kâfi gelmek
-dı 160 / 139
tapçan salkımlara ulaşmak için üzerine çıkılan, üç ayaklı, sofra şeklinde bir eşya 219 / 188
tapçaŋ Kençek lehçesinde, salkımlara ulaşmak için üzerine çıkılan, üç ayaklı, hamur tahtası şeklinde bir eşya 612 / 505
tapçur- kavuşturmak
-dum 354 / 283
-mak 354 / 283
-ur 354 / 283
Tapdu (?) kişi adı (?) 111 / 100
tapı razı olma, rıza 540 / 441
-sı 540 / 441
tapı orta (boy) 540 / 441
tapıl- ~ tapul- bulunmak
-dı 328 / 266
-mak 328 / 266
-ur (taplur) 328 / 266
tapın- ~ tapun- ibadet etmek
-ø 350 / 280, 609 / 501
-dı 347 / 279, 348 / 279, 350 / 280, 351 / 281
-dım 337 / 272, 350 / 280
-dıŋ 350 / 280
-dug 350 / 280 (Argularda "ibadet ettin")
-gıl 350 / 280
-ıglı 351 / 281
(-mak) 337 / 273
-ur (tapnur) 348 / 279
tapın- hizmet etmek
-dı 337 / 273
-gıl 337 / 273
-mak 337 / 273
-sa 74 / 61
-ur 337 / 273
tapındaçı Oğuz lehçesinde, ibadet eden 350 / 280
tapıngan devamlı ibadet eden 350 / 280
tapınguçı Oğuzlar dışındaki Türklerde, ibadet eden 350 / 280
tapınguluk ibadet etme hakkı olma 351 / 281
tapış iki adam vb..nin birbirine vekâlet vermesi 184 / 158
tapız- → *tapuz-*

tapla- kabul etmek, razı olmak
-dı 572 / 471
-mak 572 / 471
-r 572 / 471
taplag razı olma, rıza 232 / 201
-ıŋ 232 / 201
taplaş- (birden fazla kişi) kabul etmek
-dılar 370 / 292
-mak 370 / 292
-ur 370 / 292
taplat- razı etmek
-mak 434 / 339
-tım 434 / 339
-ur men 434 / 339
tapluk yerdeki yarıklar 235 / 204
tapraş- develer zıplamak, zıplaşmak
-dı 375 / 296
-mak 375 / 296
-ur 375 / 296
taprat- deve zıplatmak
-mak 429 / 336
-tı 429 / 336
-ur 429 / 336
taprı- deve zıplamak
-dı 566 / 466
-mak 566 / 466
-r 566 / 466
tap tup vücuda vurma sesi 507 / 407
tap tup ur- vücuda pat pat diye hızlı hızlı vurmak
-dı 507 / 407
tapug itaat; ibadet 187 / 160
-ı 187 / 160
-ın (v.d.) 555 / 458 (*tapgın*)
tapug hizmet 187 / 160, 189 / 161, 351 / 281, 469 / 375
tapugçı kul, hizmetçi 189 / 161
tapuglug hizmetkârı bulunan (kişi) 248 / 218
tapugsak hizmet etmeyi seven 350 / 281, 351 / 281, 608 / 501
tapul- → *tapıl-*
tapun- → *tapın-*
tapuz- ~ tapız- (bilmece) sormak
-dı 311 / 256, 349 / 280
-dum 232 / 202
-mak 312 / 256
-ur 312 / 256
tapuzgu bilmece 245 / 213
tapuzguk bilmece 232 / 202, 251 / 220, 349 / 280
tapzug insanlar arasında sorulan bilmece 232 / 202
tār herhangi bir şeyin darı, dar 484 / 387, 508 / 408, 558 / 461
tar Yabaku ve Tatar lehçelerinde kelek (bir tür sal) 508 / 408, 513 / 412
tar sadeyağın tortusu 509 / 408
tar- (askeri veya bir şeyi) dağıtmak
-ar 524 / 425

-dı 524 / 425
-ıp 201 / 172
-mak 524 / 425

tar- (iki şeyi) ayırmak
-ar 559 / 461
-dı 559 / 461
-mak 559 / 461

tara- (askeri) dağıtmak
-dı 559 / 461
-r 559 / 461

tara- (saç vb.. için) taramak
-dı 559 / 461
-r 11 / 6

taral- (saç vb..) taranmak
-dı 331 / 269
-mak 331 / 269
-ur 331 / 269

taran- başkasının yardımı olmadan taranmak
-dı 340 / 274
-mak 340 / 274
-ur 340 / 274

tarasla- (kalabalığı, sürüyü vb. şeyleri) güç kullanarak dağıtmak
-dı 590 / 483
-mak 590 / 483
-r 590 / 483

targak tarak 11 / 6, 235 / 204

targıl alaca; sırtında beyaz siyah, alacalı çizgiler bulunan (hayvan) 12 / 6, 242 / 210

tarı- (toprağı) sürmek
-dı 559 / 461
-mak 559 / 461
-r 559 / 461

tarıg Türklerin çoğunda buğday (*Triticum*); bilhassa Oğuzlarda ise akdarı (*Panicum sp*); tahıl; tohum; (genellikle *tarı-* veya türevlerinden önce kullanılınca) ekin 14 / 7, 44 / 30, 82 / 72, 88 / 79, 93 / 86, 94 / 87, 103 / 94, 106 / 96, 106 / 97, 108 / 98, 110 / 99, 112 / 101, 114 / 103, 119 / 106, 133 / 116, 149 / 129, 153 / 132, 187 / 160, 254 / 223, 256 / 225, 291 / 247, 306 / 253, 310 / 255, 322 / 262, 330 / 268, 331 / 268, 331 / 269, 340 / 274, 346 / 278, 348 / 279, 369 / 292, 372 / 294, 376 / 296, 382 / 300, 385 / 302, 386 / 303, 395 / 309, 398 / 310, 419 / 328, 424 / 332, 424 / 333, 425 / 333, 426 / 333, 470 / 376, 474 / 379, 484 / 387, 555 / 457, 559 / 461, 591 / 484, 630 / 525

Tarıg Art Tiz Kâşgar'ın yaylasının adı 496 / 398 → *Turıg Art Tiz*

tarıg biti buğdaya düşen küçük kurtçuklar 161 / 140

tarıgçı çiftçi (*fella:ḥ*), ekinci (*ḥa:riş*) 291 / 247, 293 / 247, 552 / 452

tarıglag tarla 248 / 218, 250 / 219

tarıglan- ekin sahibi olmak
-dı 401 / 312

tarıglıg buğdayı, ekini olan (ev, yer); tahıl ambarı 248 / 218, 250 / 219

tarıglık zahire ambarı 250 / 219, 251 / 220

tarıg tarıtgu yir ziraat yeri 425 / 333

tarıg tartın- (ev vb. bir yere) tahıl götürür görünmek
-dı 386 / 303
-mak 386 / 303
-ur 386 / 303

tarıg tartın- (göçebeler) yerleşik halktan erzak almak
-dı 386 / 303
-mak 386 / 303
-ur 386 / 303
tarık- (yer, mekân vb.. şeyler) daralmak
-ar 326 / 265
-mak 326 / 265
-tı 326 / 265
tarıl- dağılmak
-dı 12 / 6, 331 / 269, 446 / 350
-magay 371 / 293
tarıl- (ekin) ekilmek
-dı 331 / 269
-mak 331 / 269
-ur 331 / 269
tarım tiginlere, Afrâsiyab'ın soyundan gelen, küçük olsun büyük olsun bütün hatunlara hitap edilirken kullanılan söz 199 / 170
tarım göl ve kumsallara akan suların kolları 199 / 171
Tarım Uygur ülkesinin uç bölgesinde akan bir ırmak 199 / 171
tarımla- (bir nehri, bataklığı) bir kanaldan bir kanala, ada ada geçmek
-dı 593 / 486
-mak 593 / 486
-r 593 / 486
tarımsın- (ekin) eker görünmek
-dı 395 / 309
-mak 395 / 309
-ur 395 / 309
tarın- (ekin vb..) eker görünmek
-dı 340 / 274
-mak 340 / 274
-ur 340 / 274
tarın- kendi başına, kendisi için ekin ekmek
-dı 340 / 274, 346 / 278
-mak 340 / 274
-ur 340 / 274
tarın- → *tarun-*
tarıt- ekin ektirmek
-ıglı 425 / 333
tarıtgan çok ekin ektiren, toprak sürdüren 256 / 225, 424 / 332
tarıtıglık ekin için emir vermek (ekin ektirmek) niyetinde olma 425 / 333
tarıtıgsak ekin ekmeyi temenni eden 424 / 333
tarka koruk 215 / 185 → *talka*
tarma- tırmalamak
-ø 444 / 347
-dı 444 / 347
tarmak pençe 235 / 204
tarmaklan- (kuş yavrusu için) tırnakları çıkmak
-dı 403 / 313
(-mak) 403 / 313
(-ur) 403 / 313
tarmaklan- (oymaklar, boylar) kol kol hareket etmek
-dı 403 / 313

(-mak) 403 / 313
(-ur) 403 / 313
tarmaklan- (su) haliçlere ayrılmak
-dı 403 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
tarmal- ~ tırmal- tırmalanmak
-dı 381 / 300
-mak 381 / 300
-ur 381 / 300
tarmat- tırmalatmak
-ø 444 / 347
-mak 437 / 341
-tı 437 / 341, 444 / 347
-ur 437 / 341
tarmaz şenhıyar (*Ebucehil karpuzu – Citrullus colocynthis*) 230 / 200
-nı 173 / 148
tarmut dağın yarıkları, çıkıntı ve girintileri 227 / 196
tarmutlan- (su) kollara ve haliçlere ayrılmak
-dı 402 / 312
-mak 402 / 312
-ur 402 / 312
tars tars vücuda vurma sesi 175 / 150
tars tars ur- vücuda her taraftan pat pat vurmak
-dı 175 / 150
tart- (bir şeyi) çekmek
-ar 629 / 524
-mak 629 / 524
-tı 629 / 524
tart- (ayakkabı vb.. şeyleri) çıkarmak, çekip çıkarmak
(-ar) 629 / 524
-ma 629 / 524
(-mak) 629 / 524
-tı 629 / 524
tart- (para vb. şeyleri) tartmak
(-ar) 629 / 524
(-mak) 629 / 524
-tı 628 / 524
tart- (ip vb. şeyleri) uzatmak, germek
(-ar) 629 / 524
(-mak) 629 / 524
-tı 628 / 524
tartar kumruya benzer bir kuş 244 / 212
tartıg hakanın, emrindekileri bir iş için çağırması 232 / 202
tartıg adamın saç örgüsü ve onun bağı 232 / 202
tartıgçı hakanın ve emîrin çağrıcısı 232 / 202
tartıl- (para vb..şeyler) tartılmak
-dı 381 / 299, 384 / 302
-mak 381 / 299
-ur 381 / 299
tartıl- (ip vb. şeyler) gerilmek
-dı 381 / 299

-mak 381 / 299
-ur 381 / 299
tartın kavim içinden, kendi içlerinde bir büyüğe tâbi olan grup 219 / 188
tartın yolculuk vb.. durumlar için hazırlanan yiyecek 219 / 188
tartın- şefkat göstermek
-dı 386 / 303
(-mak) 386 / 303
(-ur) 386 / 303
tartın tart- zahire edinmek
-ar 629 / 524
-mak 629 / 524
-tı 629 / 524
tartış- karşılıklı çekmek, çekişmek
-ur 122 / 108
tartış- (altın vb.. şeyleri) tartmada yardımcı olmak
-dı 369 / 292
-mak 369 / 292
-ur 369 / 292
tartış- (ip vb.. şeyleri) germede yardımcı olmak
-dı 369 / 292
(-mak) 369 / 292
(-ur) 369 / 292
tartış- (yay) kurma ve çekmede yarışmak
-dı 369 / 292
(-mak) 369 / 292
(-ur) 369 / 292
tartış- (nesnenin parçacıkları) birbirini çekmek
-dı 369 / 292
(-mak) 369 / 292
-ur 369 / 292, 557 / 459
Tartuk Yağma'da bir şehir 235 / 204
taru- (ev vb.) daralmak
-dı 559 / 461
(-mak) 559 / 461
(-r) 559 / 461
taru- (adam) sıkılmak, daralmak
-dı 559 / 461
-mak 559 / 461
-r 559 / 461
tarun- ~ tarın- sıkılmak, bıkmak
-dı 340 / 274
-mak 340 / 274
-ur 340 / 274
tarurku yir bitkileri birbirine sarılmamış yer 245 / 214
tarus tavan 184 / 157
-ka 321 / 262
tarusla- tavan yapmak
-dı 590 / 483
-mak 590 / 483
-r 590 / 483
tarut- (ev vb.. bir yeri) daraltmak
-mak 417 / 327

-tı 417 / 327
-ur 417 / 327
tarxan Argu lehçesinde emîr 219 / 189
tas Oğuzcada kötü olan şey 165 / 143
tasal çevgen oyununda bitiş yerine konan şey 198 / 169 → *talas*
tasga- tokatlamak
-dı 570 / 469
-mak 570 / 469
-r 570 / 469
tasgaş- tokatlaşmak
-dı 377 / 297
-mak 377 / 297
-ur 377 / 297
tasgat- tokat attırmak
-mak 433 / 338
-tı 433 / 338
-ur 433 / 338
taş dışarı, dış (elbise vb..) 511 / 409 → *taştın*
tāş taş, kaya 80 / 68, 132 / 115, 133 / 116, 222 / 192, 229 / 199, 267 / 234, 271 / 237, 276 / 240, 306 / 253, 334 / 271, 358 / 286, 383 / 301, 469 / 375, 511 / 409, 567 / 467, 568 / 468, 569 / 469, 607 / 499, 632 / 527, 636 / 532
-ı 608 / 500
-ıg 92 / 85, 117 / 105, 141 / 123, 257 / 225, 527 / 428
-ka 332 / 269, 629 / 524
taş- taşmak
-ar 270 / 236
-dı 270 / 236
-mak 270 / 236
taşak taşak 191 / 163
-ı 220 / 190
-ın 562 / 463
taşaklıg taşaklı (kişi) 249 / 218
taşgur- taşacak gibi olmak
-ar 356 / 284
-dı 356 / 284, 367 / 290
-mak 356 / 284
taşık- ~ tışık- Yağma, Toxsı, Kıpçak, Yabaku ve bazı Türkmenlerce çıkmak → *çık-*
-ar 327 / 265
-mak 327 / 265
-tı 326 / 265, 327 / 265
taşırkan közlüg patlak gözlü adam 260 / 227
taşıt- ~ taşut- bir yerden bir yere taşıtmak, taşınması için emir vermek
-mak 419 / 328
-tı 419 / 328
-tum 113 / 102
-ur 419 / 328
taşıtgan (eşya vb.. şeyleri) çok taşıtan 256 / 225
taşıtgan taşıran 256 / 225
Taşken Taşkent, Şâş 222 / 192
Taşkend Taşkent, Şâş 510 / 409
taşla- gurbete gitmek
-dı 573 / 471

-mak 573 / 471
-r 573 / 471
taşla- taşla vurmak
-dı 573 / 471
(-mak) 573 / 471
(-r) 573 / 471
taşlat- taşla vurulmasını emretmek, taşlatmak
(-mak) 435 / 340
-tı 435 / 340
-u 435 / 340
(-ur) 435 / 340
taşlat- gurbete göndermek
-mak 435 / 340
-tı 435 / 340
-ur 435 / 340
taşra dışarı 214 / 184
taştın dışarı, dışarıda 58 / 44, 190 / 162, 219 / 188 → *taş*
taşu- taşımak
-dı 561 / 463
-mak 561 / 463
-r 561 / 463
taşug taşınabilen mal vb. şeyler 207 / 177
taşur- taşırmak
-dı 308 / 254
-mak 308 / 254
-ur 308 / 254
taşurgan devamlı taşıran 258 / 226
taşut- *taşıt-*
taş yir açık arazi ve yabancı ülke 511 / 409
tat kılıç vb. üzerinde kabaran pas 407 / 317
TatBütün Türklerin nezdinde Fars 228 / 198, 374 / 295, 406 / 317
-ıg 406 / 317
Tat(Yağma ve Toxsıların nezdinde) Uygur kâfirleri 30 / 16, 228 / 197, 265 / 233, 406 / 317, 413 / 324 → *Tat Tawgaç*
-laka 243 / 211
Tatar bir Türk boyu (*qabi:le, ci:l*) 20 / 10, 25 / 11, 207 / 177
tatgan- tat almak ve ağzını şapırdatmak
-dı 386 / 303
-mak 386 / 303
-ur 386 / 303
tatı- tadı gelmek, lezzetli olmak
-dı 557 / 460
-mak 557 / 460
-r 557 / 460
tatıg ~ tātıg lezzet 142 / 124
-ı (tatgı) 457 / 361
tatıglan- tatlanmak, lezzetli hâle gelmek
-dı 399 / 310
-mak 399 / 310
-ur 399 / 310
tatıglıg ~ tātıglıg lezzetli olan 248 / 218
tatıgsa- (canı) tatlı istemek, lezzet arzulamak

-dı 142 / 124, 590 / 483
-mak 590 / 483
-r 590 / 483
tātıg talıg lezzet 205 / 175
tatık- paslanmak, pas tutmak
-ar 327 / 265
-mak 327 / 265
-sa 407 / 317
-tı 327 / 265
tatık- Fars huyuyla huylanmak
(-ar) 327 / 265
(-mak) 327 / 265
-sa 407 / 317
-tı 327 / 265
tatıl- tadılmak
-dı 328 / 267
-mak 329 / 267
-ur 329 / 267
tatın- yemek tadar görünmek
-dı 346 / 278
tatındı sūt süt kalıntısı 225 / 195
tatırga tirşe, tabaklanmış beyaz deri 245 / 214
tatırlıg sert ve düz (yer) 247 / 217
tatır yir kıraç yer 182 / 155
tatıt- tat vermek, bir şeyin tadını getirmek
-mak 415 / 326
-tı 415 / 326
-ur 415 / 326
tatla- (birini) Fars soyuna bağlamak, Farslardan saymak
-dı 572 / 471
-mak 572 / 471
-r 572 / 471
tatlaş- karşılıklı Farsça konuşmak; Uygur lehçesinde anlaşılmaz şekilde karşılıklı konuşmak
-dı 370 / 292
-mak 370 / 292
-ur 370 / 292
tatlıg lezzetli, tatlı; hoş 34 / 21, 264 / 230, 523 / 423, 530 / 431
tatruş- karşılıklı tattırmak
-dı 375 / 296
-mak 375 / 296
-ur 375 / 296
Tatsız Farssız, Fars olmadan 176 / 151, 407 / 317
Tat Tawgaç Yağma ve Toxsıların konuşmasında Uygur (ve Çinli) 228 / 197, 228 / 198, 406 / 317 → *Tat*
tatur- tattırmak
-dı 526 / 428
-dum 306 / 252
-mak 306 / 252, 526 / 428
-ur 526 / 428
-ur men 306 / 252
taturgan yemek tattırmayı âdet edinen 257 / 225, 306 / 253

tavar Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, eşya 124 / 109, 124 / 110, 125 / 111, 152 / 132, 182 / 155, 391 / 306, 591 / 484, 626 / 522 → *tawar*
-ıg 592 / 485
-ın 153 / 133, 580 / 477, 626 / 521, 635 / 531, 636 / 532
tavuş ses ve hareket 517 / 416 → *tawış*
taw- mala tasarruf etmek
-dı 258 / 226
tawar mal, eşya 55 / 41, 70 / 56, 113 / 102, 182 / 155, 207 / 177, 249 / 219, 256 / 225, 258 / 226, 272 / 238, 279 / 242, 292 / 247, 295 / 248, 296 / 249, 299 / 249, 312 / 257, 313 / 257, 315 / 258, 319 / 261, 325 / 264, 329 / 267, 331 / 268, 343 / 277, 344 / 277, 356 / 284, 361 / 287, 377 / 297, 378 / 298, 384 / 302, 413 / 324, 414 / 325, 471 / 376, 474 / 379, 475 / 380, 524 / 425, 532 / 432, 538 / 439, 543 / 443, 548 / 448, 560 / 462, 578 / 475, 584 / 479, 612 / 505 → *tavar*
-ı 133 / 116, 149 / 130, 336 / 272
-ıg 135 / 118, 310 / 255, 358 / 285
-ın (b.d.) 15 / 8, 104 / 95, 126 / 111, 127 / 112, 136 / 119, 145 / 126, 344 / 277, 345 / 278, 346 / 278, 391 / 306, 392 / 307, 398 / 310, 414 / 325, 416 / 326, 441 / 345, 558 / 460, 569 / 468
-ın (v.d.) 420 / 329, 481 / 385
-ıŋa 147 / 128, 344 / 277, 391 / 306, 531 / 432
-ıŋnı 52 / 38
-ka 273 / 239
tawarçı yük taşıyan, yük taşıyabilen (hayvan vb..) 509 / 408
tawarlıg servet sahibi (kişi) 248 / 217
tawarluk ambar 251 / 220
tawarsak malı seven 295 / 248
tawarsızın malsız olarak 182 / 155
Tawgaç Mâçin, yukarı Çin 21 / 10, 228 / 197
Tawgaç Çinli 228 / 197
Tawgaç Çin diyarında oturan bir Türk boyu (*ci:l*) 228 / 197, 228 / 198
tawgaç eḍi eskiden yapılmış olan ve büyük olan şey 228 / 198
tawgaçla- Mâçin'e (Çin'e) nispet etmek, onlardan saymak
-dı 597 / 488
-mak 597 / 488
-r 597 / 488
tawgaçlan- Mâçin (Çin) kılığına girmek
-dı 402 / 312
-mak 402 / 312
-ur 402 / 312
Tawgaç kömçüsi Âd kavmine ait define 210 / 181
Tawgaç Xān melik, hükümdar 228 / 198
Tawgaç Xān Çin hakanı 215 / 185
tawgaç yudası susam yaprakları gibi yaprağı olan ve tedavide kullanılan bir ağaç 228 / 198
tawılguç erguvani söğüt (*Salix purpurea*) 245 / 213, 245 / 214
tawılku erguvani söğüt (*Salix purpurea*) 245 / 214
tawış ~ tawuş ses ve hareket 185 / 158, 517 / 416 → *tavuş*
tawışgan malı işleten 258 / 226 → *satışgan alışgan, satışgan tawışgan*
tawışgan tavşan (*Lepus europeus*) 174 / 149, 256 / 224, 262 / 228
-laşu 379 / 298 *"tavşanına (yarışmak)"*
Tawışgan Ögüz Uç şehrine akan bir ırmak 256 / 224
tawışgan yılı Türkçedeki on iki yıldan biri, tavşan yılı 174 / 149, 256 / 224
tawra- güçlenmek

-dı 64 / 50, 462 / 366
tawrak hız; hızlı, çabuk 89 / 80, 236 / 205, 259 / 227, 464 / 368, 473 / 379
-ın (v.d.) 236 / 205, 558 / 460
tawran- yürümede acele eder gibi görünmek
-dı 386 / 303
-mak 386 / 303
-ur 386 / 303
tawrat- acele etmek, hızlanmak
-ø 442 / 346
-ıglı 443 / 346
-ma 442 / 346
-mak 429 / 336
-tı 429 / 336, 445 / 347
-ur 429 / 336, 431 / 337
tawrat- (ipi) çevirip eğirmek
(-mak) 429 / 336
-tı 429 / 336
(-ur) 429 / 336
tawratası Oğuzlarda acele etme (yeri) 443 / 347
tawratgan yürümede acele eden 442 / 346
tawratgu acele etme (yeri, vakti) 443 / 347
tawratguçı acele eden 442 / 346
tawratgu yıp kıvrık ve fitilli hâle getirilmiş ip 443 / 347
tawratıglık acele etmeye hakkı olma 443 / 346
tawratıgsak acele etmeyi arzulayan 443 / 346
tawratıgsak Oğuzlarda acele etme hakkı olan 443 / 346
tawratıgsı Oğuzların bir ağzında acele etme hakkı olan 443 / 346
tawratış- acele etmede yarışmak
-dı 444 / 347
tawratmış yıp kıvrık hâle getirilmiş ip 443 / 346
tawrattaçı Oğuz ağızlarında acele eden 442 / 346
tawuşla- (nesnede) ses ve hareket başlamak
-dı 591 / 484
-mak 591 / 484
-r 591 / 484
taxçek bir tür Çin ipeği 240 / 208
taxtu eğirilmeden önceki ham ipek 210 / 180
tay tay 111 / 100, 112 / 100, 112 / 101, 157 / 136, 514 / 412
-ımı 474 / 380
tay- kaymak
-ar 552 / 455
-dı 552 / 455
-mak 552 / 455
-mas 518 / 416
taya- (ayağa kalkmak için) destek vermek
-dı 565 / 465
-mak 565 / 465
-r 565 / 465
tayagu iri taş ve kerpiç 521 / 420
tayak değnek, baston; dayanak 210 / 180, 518 / 416
tayaklan- değnek sahibi olmak
-dı 531 / 432

-mak 531 / 432
-ur 531 / 432
tayan- dayanmak, yaslanmak; güvenmek
-dı 528 / 429, 610 / 503
-ma 515 / 414
-mak 528 / 429
-ur 528 / 429
tayanu hâcib (mabeyinci) 610 / 503
taygan köpeklerden beli en ince ve kulakları en sarkık olanı, tazı 212 / 182, 271 / 237, 435 / 340, 521 / 421
tayıg yir kaygan yer 517 / 416
tayış- kaymada yarışmak
-dı 527 / 428
-mak 527 / 428
-ur 527 / 428
tayıt- kaydırmak, kaymasını sağlamak
-mak 427 / 334
-tı 427 / 334
-ur 427 / 334
taylaŋ zarif, boyu latif, aydınlık renkli, temiz elbiseli (adam) 612 / 506
taylaŋ yigit titiz ve zarif genç 613 / 506
taytur- kaydırmak
-dı 529 / 430
-mak 529 / 430
-ur 529 / 430
tayuk er genç, zarif ve titiz adam 517 / 416
tayuklan- zarif kılığına girmek
-dı 531 / 432, 532 / 432
-mak 531 / 432
-ur 531 / 432
taz kel 19 / 9, 62 / 48, 158 / 137, 286 / 245, 293 / 247, 509 / 408
tazar- (nesne) kelleşmek
-dı 307 / 254
-mak 307 / 254
-ur 307 / 254
taz at alacalı at 509 / 408
tazgır- (baş) neredeyse kel olmak
-ar 356 / 284
-dı 356 / 284
-mak 356 / 284
taz kōy boynuzsuz koyun 509 / 408
tazla- kel saymak, dazlak adını vermek
-dı 572 / 471
-mak 572 / 471
-r 572 / 471
taz yir çorak, bitkisi az olan yer 509 / 408
te- → *tī-*
teg benzetme edatı, gibi 178 / 152, 245 / 214, 248 / 218, 286 / 245, 293 / 247, 513 / 411
teg- ulaşmak, erişmek; isabet etmek, değmek; saldırmak
-di 35 / 22, 260 / 227, 274 / 239, 314 / 258, 464 / 368, 514 / 413, 547 / 447
-dimiz 237 / 206
-ip 332 / 269, 577 / 474

-ir 161 / 140, 177 / 151, 183 / 156, 207 / 177, 216 / 186, 237 / 206, 274 / 239, 463 / 367, 601 / 493
-medi 274 / 239
-mek 274 / 239
-mes 64 / 51, 183 / 156, 188 / 161, 274 / 239
-ü 93 / 87
tegil- (gözü) tek göz olmak
-di 333 / 270
-mek 333 / 270
-ür 333 / 270
tegin- Çigillerde ulaşmak; (birinin) geldiği veya gittiği iletilmek
-di 339 / 273
-mek 339 / 273
-ür 339 / 273
tegiŋ samur (*Martes zibelilina*) 606 / 498
tegir değer
-inde 310 / 255
tegirme para, değirmen taşı, pide gibi yuvarlak olan (şey) 246 / 215
tegirmek deve tahtırevanı 253 / 222
tegirmen değirmen 185 / 159, 332 / 269, 561 / 463, 599 / 491
-de 568 / 468
tegiş bir şeyin hedef veya bitiş noktası 185 / 158
tegiş- ulaşmak, erişmek
-di 321 / 262
-mek 321 / 262
-mes 321 / 262
-ür 321 / 262
tegiş- (iki kişi) birinin hakem olmasını istemek
-di 321 / 262
(-mek) 321 / 262
(-ür) 321 / 262
teglük (közlüg) kör 240 / 208
tegme her biri, her, her türlü 89 / 80, 127 / 112, 150 / 130, 218 / 187, 219 / 189, 261 / 228, 345 / 277, 408 / 319, 455 / 358
tegre bir şeyin çevresi, etrafı 156 / 135, 212 / 182, 214 / 184, 270 / 237, 289 / 246, 336 / 272, 569 / 468, 618 / 513, 627 / 522
-si 212 / 182
tegrek bir şeyin halka şeklindeki yuvarlak kenarı 240 / 208
-i 240 / 208
tegşüt bir şeyin karşılığı, bedeli olarak verilen şey 227 / 196
tegü kadar, değin 549 / 449
tegül Oğuzcada değil 165 / 143, 198 / 169, 296 / 248, 303 / 251, 511 / 410
tegür- ulaştırmak, iletmek
-ø 112 / 100, 189 / 161, 514 / 412
-di 169 / 146, 311 / 256, 501 / 402
-mek 311 / 256
-üp (tegrüp) 341 / 275
-ür 311 / 256
Tejik Fars 194 / 167
tejikle- Fars saymak, Fars'a mensup kılmak
-di 593 / 485
-mek 593 / 485

-r 593 / 485
tek sadece, herhangi bir sebeple değil 168 / 145
teke geyiklerin erkeği 546 / 446
teke teke 486 / 389, 546 / 446
teke sakal köse adam 546 / 446
Tekiş erkek adı 185 / 158
tekne tekne 218 / 188
tek tur- Oğuzcada susmak → *şük tur-*
-ø 168 / 145
tel- delmek
-di 275 / 240
telge- birisini sinirlendirmek ve kızdırmak (*bulga-* ile birlikte kullanılır.)
-di 571 / 470
-mek 571 / 470
-r 571 / 470
telgen- (birine) kızıp yüz çevirmek (ikilemeyle kullanılır.) → *bulgan- telgen-*
-di 387 / 303, 387 / 303
-mek 387 / 303
-ür 387 / 303
teli- yavruyu başka hayvanın yanına katmak
-di 275 / 240
-mek 275 / 240
-r 275 / 240
telik delik 195 / 167
telim çok 34 / 20, 49 / 34, 68 / 54, 79/ 67, 89 / 80, 90 / 81, 93 / 86, 93 / 87, 109 / 98, 124 / 110, 130 / 114, 132 / 116, 200 / 171, 215 / 185, 235 / 204, 256 / 225, 257 / 225, 259 / 227, 260 / 227, 261 / 228, 285 / 244, 356 / 284, 386 / 303, 396 / 309, 423 / 331, 434 / 339, 453 / 356, 467 / 371, 514 / 413, 530 / 431, 574 / 472, 580 / 477, 586 / 480, 619 / 515
telin- delinmek
-di 341 / 275
-mek 341 / 275
-ür 341 / 275
teliş- delmede yardımlaşmak veya yarışmak
-di 322 / 263
-mek 322 / 263
-ür 322 / 263
telmir- (bir şey arar gibi veya bir insanı görmüş gibi) sağa sola dönmek
-di 356 / 284
-er 356 / 284
-mek 356 / 284
teltür- (bir şey) delinmesi için emir vermek, deldirmek
-di 354 / 282
-mek 354 / 283
-ür 354 / 283
telü Oğuzcada ahmak 548 / 447
telü deli 513 / 411
telwe deli 214 / 185
Temen Kâşgar ortasından geçen bir nehir 202 / 173
temen yigne çuvaldız 459 / 363
temen yiŋne büyük iğne 202 / 173
temregü temreği (deri hastalığı) 246 / 215

temür demir 33 / 20, 103 / 94, 173 / 149, 182 / 155, 259 / 226, 269 / 236, 275 / 239, 461 / 366, 556 / 458, 611 / 504
temürçi demirci 562 / 463
temürgen Oğuzcada okun temreni 260 / 227
Temür Kazŋuk Kutup Yıldızı 611 / 504
Temür Kazuk Kutup Yıldızı 461 / 366
temürlük demir madeninin eritilip demirin çıkarıldığı yer 253 / 222
ten vücut
-in 419 / 329
tenri- uykusuzluktan baş karıncalanmak, döner gibi olmak
-di 567 / 468
-mek 567 / 468
-r 567 / 468
teŋ bir şeyin imkânı, yeri ve fırsatı 599 / 491
-i 320 / 262
teŋ denk ve akran 599 / 491
teŋ- (kuş, ok vb..) havalanmak
-di 614 / 509
-er 614 / 509
-mek 614 / 509
teŋeş- denkleşmek
-di 615 / 510
-mek 615 / 510
-ür 615 / 510
teŋger- denk hâle getirmek
-di 617 / 512
-mek 617 / 512
-ür 617 / 512
teŋgüç yarım arşın yüksekliğindeki herhangi bir şey 610 / 503
teŋilgüç Oğuzcada çaylak (*Milvus migrans*) 613 / 507
teŋilgün diğer Türklerin dilinde çaylak (*Milvus migrans*) 613 / 507
teŋit- (oku vb.. şeyleri) göğe doğru fırlatmak
-mek 428 / 334, 616 / 511
-ti 428 / 334, 616 / 511
-ür 428 / 334, 616 / 511
teŋiz deniz 289 / 246, 503 / 403, 603 / 495, 606 / 497
-ni 63 / 49
teŋle- denkleştirmek, denk duruma getirmek
-di 619 / 514
-meḍip 215 / 185
-mek 619 / 514
-r 619 / 514
teŋlen- (iş vb.. bir şeyi) planlamak
-di 618 / 513
-mek 618 / 513
-ür 618 / 513
teŋleş- denkleşmek, denk duruma gelmek
-di 617 / 512
-mek 617 / 512
-ür 617 / 512
Teŋri yüce ve aziz Allah, Tanrı 38 / 25, 51 / 36, 95 / 88, 114 / 102, 114 / 103, 119 / 107, 137 / 119, 152 / 132, 154 / 133, 187 / 160, 232 / 201, 239 / 207, 308 / 254, 348 / 279,

353 / 282, 356 / 284, 359 / 286, 363 / 288, 367 / 290, 367 / 291, 410 / 320, 417 / 327, 422 / 331, 423 / 332, 427 / 334, 427 / 334, 437 / 341, 441 / 344, 467 / 371, 484 / 387, 503 / 403, 563 / 464, 564 / 465, 571 / 470, 595 / 488, 603 / 495, 608 / 501, 628 / 523, 633 / 529
-den 627 / 522
-din 111 / 100
-g 237 / 206
-ke 79/ 67, 86 / 77, 143 / 125, 210 / 180, 264 / 233, 337 / 272, 343 / 276, 347 / 279, 348 / 279, 350 / 280, 351 / 281, 413 / 324, 479 / 383, 608 / 500, 609 / 501, 627 / 523, 637 / 533, 638 / 534
-kerü 555 / 458
-ni 55 / 41
teŋri kâfirlerin dilinde gök 609 / 501
teŋri kâfirlerin dilinde, gözlerine büyük görünen büyük dağ, ağaç gibi şeyler 609 / 501
teŋriken kâfirlerin dillerinde âlim ve mütedeyyin, bilgin 609 / 501, 613 / 507
teŋsiz uygun olmayan (yer)
-de 599 / 491
teŋ tüş denk ve akran 599 / 491
teŋtür- (kuşu veya oku) uçurmak, havalandırmak
-di 617 / 512
-mek 617 / 512
-ür 617 / 512
teŋük hava 604 / 496
teŋür- (oku) göğe fırlatmak, (kuşu) uçurup havalandırmak
-di 615 / 510
-mek 615 / 510
-ür 615 / 510
tep- tekme atmak, tekmelemek, tepmek
-di 19 / 10, 194 / 166, 265 / 233, 325 / 264
-er 265 / 233
-mek 262 / 229, 265 / 233
-mes 98 / 91
-ti 281 / 243
tepe dağ 536 / 438
tepig tekme, tepik 19 / 10, 194 / 166
tepil- ~ tepül- tepilmek
-di 328 / 266
-mek 328 / 266
-ür (teplür) 328 / 266
tepin- tepmek, (herhangi bir şey için) ayağını oynatmak
-di 338 / 273
-mek 338 / 273
-ür 338 / 273
tepiş- tekmeleşmek, tepişmek
-di 312 / 257, 325 / 264
-mek 312 / 257
-ür 312 / 257
tepiz çorak yer, çorak sazlık 14 / 7, 183 / 156
-ler 371 / 293
tepiz kıskanç (adam) 183 / 156
tepizlik kıskançlık 253 / 222
-i 253 / 222

tepre- (nesne vb..) hareket etmek
-di 566 / 466
-mek 566 / 466
-r 566 / 466
tepren- (nesne vb..) hareket etmek
-di 386 / 303
-mek 386 / 303
-ür 386 / 303
tepreş- (kavim, nesne vb..) hareket etmek
-di 369 / 291
-mek 369 / 291
-ür 56 / 42, 369 / 291, 369 / 292
tepret- hareket ettirmek, (nesneyi) oynatmak
-ø 442 / 346
-igli 443 / 346
-me 442 / 346
-mek 429 / 335
-ti 429 / 335
-ür 429 / 335
tepret- (düşmana) saldırmak
(-mek) 429 / 335
-ti 429 / 335
(-ür) 429 / 335
tepretesi Oğuzlarda hareket ettirme (zamanı) 444 / 347
tepretgen çok hareket ettiren 442 / 346
tepretgü hareket ettirici (nesne) 443 / 347
tepretgü hareket ettirme (zamanı, yeri) 443 / 347
tepretgüçi hareket ettiren 442 / 346
tepretiglik hareket ettirme hakkı olma, neredeyse hareket ettirecek olma 443 / 346
tepretigsek Oğuzların bazılarında hareket ettirme hakkı olan 443 / 346
tepretigsek hareket ettirmeyi, (bir şeyi) sallamayı arzulayan 443 / 346
tepretigsi Oğuzların bir ağzında hareket ettirme hakkı olan 443 / 346
tepretiş- hareket ettirmede, bir şeyi sallamada yardım etmek veya yarışmak
-di 444 / 347
tepretmiş hareket ettirilmiş (nesne) 443 / 346
tepretteçi Oğuz ağızlarında hareket ettiren 442 / 346
tepse- kıskanmak → *tepze-*
-di 88 / 79, 233 / 202, 568 / 468
-mek 568 / 468
-r 568 / 468
tepset- kıskandırmak → *tepzet-*
-mek 432 / 337
-ti 432 / 337
-ür 432 / 337
tepük kurşundan yapılan, iğ başı şeklinde bir şey 194 / 166
tepül- → *tepil-*
tepze- kıskanmak → *tepse-*
-di 14 / 7, 568 / 468
-mek 568 / 468
-r 568 / 468
tepzeş- karşılıklı (birbirini) kıskanmak
-diler 369 / 292

-mek 369 / 292
-ür 369 / 292
tepzet- kıskandırmak → *tepset-*
-mek 432 / 337
-ti 432 / 337
-ür 432 / 337
ter ter 234 / 203, 403 / 313, 406 / 316, 417 / 327, 509 / 408
-i 417 / 327, 569 / 469
-ig 316 / 259
-in 432 / 338
-ke 530 / 431
-ni 100 / 92
ter parayla çalıştırılan kişinin ücreti 509 / 408
ter bol- utanmak
-dı 162 / 141
terçi ücretle çalıştırılan, ücretli (kişi) 210 / 180, 509 / 408
teri deri 47 / 33, 154 / 134, 341 / 275, 417 / 327, 440 / 343, 527 / 428, 542 / 443
-ke 381 / 299, 382 / 300, 615 / 510
-si 528 / 429
-sin 553 / 455
teril- (kavim vb..) toplanmak
-di 331 / 269
(-mek) 332 / 269
(-ür) 332 / 269
teril- (para vb..) toplanmak
-di 332 / 269
-mek 332 / 269
-ür 332 / 269
terilgen devamlı kendi kendini düzene sokan 261 / 228
terinçek Oğuzcada ince kadın çarşafı 254 / 223
terıŋ Oğuzlarda, her şeyin bol ve derini 606 / 497
terıŋ bilge hikmet ve ilmi bol olan âlim ve bilge 606 / 497
Terıŋ Köl İki Ögüz sınırındaki bir gölün adı 502 / 403
terıŋüklen- (su vb..) daralıp nehirleşmek
-di 622 / 517
-mek 622 / 517
-ür 622 / 517
teriş- (meyve vb.. şeyleri) toplamada yardımcı olmak veya yarışmak
-di 316 / 259
-mek 316 / 259
-ür 316 / 259
terit- terlemek
-er 417 / 328
-mek 417 / 328
-ti 417 / 327
terk çabuk, acele, hemen; hız 85 / 76, 176 / 151, 222 / 191
terke kir- ücretli bir işe girmek
-di 538 / 439
terken Karahanlılarda bir bölgeye hükmeden hâna hitap şekli 189 / 161, 222 / 191
-im 222 / 191, 371 / 293
terkin hemen 222 / 191
terkin toplanmış, bir araya gelmiş şey 222 / 192

terkin aşiret
-im 222 / 191
terkin suw birikinti yerinde birikmiş su 222 / 192
terkle- hızlandırmak
-di 636 / 532
-mek 636 / 532
-r 636 / 532
terle- ter sızdırmak, terlemek
-di 572 / 471
(-mek) 572 / 471
(-r) 572 / 471
terle- kaşağılamak, ter ve pislikleri gidermek, temizlemek
-di 572 / 471
-mek 572 / 471
-r 572 / 471
terlen- terlenmek
-di 387 / 304, 393 / 307
-mek 387 / 304
-ür 387 / 304
terlet- kaşağı ile kaşıtmak
-mek 434 / 339
-ti 434 / 339
-ür 434 / 339
terlet- terletmek
(-mek) 434 / 339
-ti 434 / 339
(-ür) 434 / 339
terlik teri emmek için eyerin altına konan örtü 240 / 208
terŋek su sızıntısının artığı; bataklık 411 / 322, 428 / 335
terŋük kaynak (suyu) 266 / 234
ters zor olan şey 175 / 150
ters īş zor iş 175 / 150
tersin- (yara vb..) nüksetmek
-di 386 / 303
-mek 386 / 303
-ür 386 / 303
tersin- (birisine) kızmak
-di 386 / 303
(-mek) 386 / 303
(-ür) 386 / 303
tes tegirme Oğuzlarda yusyuvarlak 165 / 143
teşik obur; karnı doyup gözü doymayan kimse 195 / 167
teşil- yırtılmak
-di 332 / 269
-mek 332 / 269
teşük küçük yarık, çatlak 194 / 167, 195 / 167
teşükle- obur saymak
-di 593 / 486
-mek 593 / 486
-r 593 / 486
tètig zeki 458 / 362
tètil- zekileşmek, akıllanmak

-di 329 / 267
-mek 329 / 267
-sün 66 / 52
-ür (tėtlür) 329 / 267
tetrü her şeyin ters olanı 212 / 182
tetrül- (huy vb..) kötüleşmek
-di 381 / 300
-mek 381 / 300
-ür 381 / 300
tetrül- ters yüz olmak, tersine dönmek
-di 381 / 299
(-mek) 381 / 300
(-ür) 381 / 300
teve Oğuzlarda deve 504 / 404, 593 / 486, 636 / 532 → *tewe, tewi*
-ke 582 / 478
tew hile 167 / 144
tew- (eti şişe) dizmek, geçirmek
-di 202 / 173, 271 / 237
-er 271 / 237
-mek 271 / 237
tewçi- teyellemek, sağlam olmayan dikiş dikmek
-di 565 / 466
-mek 565 / 466
-r 565 / 466
tewçit- teyellemek için değil, sıkıca diktirmek için emir vermek
-mek 429 / 335
-ti 429 / 335
-ür 429 / 335
tewe deve 26 / 12, 76/ 63, 193 / 166, 196 / 168, 244 / 212, 249 / 219, 275 / 239, 282 / 243, 306 / 253, 311 / 256, 364 / 289, 369 / 292, 375 / 296, 389 / 305, 392 / 307, 393 / 308, 394 / 308, 438 / 342, 465 / 369, 470 / 376, 491 / 393, 503 / 403, 504 / 404, 518 / 417, 526 / 428, 533 / 433, 544 / 445, 570 / 469 → *teve, tewi*
-ke 473 / 378, 579 / 476
-sin 357 / 285, 429 / 336, 433 / 338
tewe kuş deve kuşu (*Struthio camelus*) 166 / 144
tewgen (eti şişe) geçiren 202 / 173
tewi Türklerde (ölçünlü Türkçede) deve 504 / 404, 566 / 466 → *teve, tewe*
tewin- (bir işten dolayı) üzülüp utanç ve pişmanlıktan elini ovmak
-di 341 / 275
-mek 341 / 275
-ür 341 / 275
tewlüg sahtekâr ve aldatıcı 240 / 208, 458 / 362
tewlüglen- (kendini) sahtekârlardan sayıp onların yolunu tutmak
-di 404 / 315
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
tewren şalvar uçkuru ve sapan ipi yapmak için bir araya getirilip burulan ipler 219 / 189
tewsi tepsi, sofra 213 / 183, 466 / 370
tewşe- (ip vb..) karışmak, dolanmak
-di 569 / 469
-mek 569 / 469
-r 569 / 469

tewşel- *ufalanmak*
-di 384 / 301
-mek 384 / 301
-ür 384 / 301
tewşet- (ipi) ucu bulunmayacak derecede dolaştırmak
-mek 432 / 338
-ti 432 / 338
-ür 432 / 338
tewşet- (ter çıkana kadar) yormak
(-mek) 432 / 338
-ti 432 / 338
(-ür) 432 / 338
tewşin- ~ tewşün- sıkı çalışmak, çok çabalamak
-di 386 / 303
-mek 386 / 303
-ür 386 / 303
tewür- ters çevirmek, karnını sırtına getirmek
-di 310 / 255
-er 310 / 255
-mek 310 / 255
tewürgen (işleri) evirip çeviren 89 / 80, 260 / 227
tez- kaçmak
-di 268 / 235
-er 268 / 235
-mek 268 / 235
tezek at pisliği 194 / 166
tezekle- (at vb..) pislemek
-di 593 / 485
-mek 593 / 485
-r 593 / 485
tezgek (iş vb.. şeylerden) kaçınan 410 / 321
tezgi düşman gelmesinden dolayı kavim arasına kargaşa düşmesi ve herkesin düşmandan kaçışması durumu 216 / 186
tezgi bol- kavim arasına kargaşa düşmek ve herkes kaçışmak
-dı 216 / 186
tezgin- dönmek
-di 387 / 303, 393 / 308
(-mek) 387 / 303
-ür 417 / 327, 421 / 330
tezgin- gezmek, dolaşmak
-di 387 / 303
-mek 387 / 303
-ür 387 / 303
tezginç dağ vb. yerlerin dönemeçleri 613 / 506
tezginç kıvrılmış (yol vb.) 613 / 506
tezig kavim arasında kargaşa 194 / 166
tezig işten kaçan (adam) 194 / 167
tezin- kendini kaçar göstermek
-di 340 / 275
-mek 340 / 275
-ür 340 / 275
teziş- (birbirinden) kaçmak, karşılıklı kaçışmak

-di 318 / 260
-mek 318 / 260
-ür 318 / 260
tezit- (köpek, yabani hayvan vb..lerini) kaçırtmak
-mek 418 / 328
-ti 418 / 328
-ür 418 / 328
tıḍ- ~ tıt- engel olmak → *tıy-*
-ar 412 / 323, 633 / 529
-mak 412 / 323, 633 / 529
-tı 412 / 323, 633 / 529
tıḍıg bir şeyi yasaklama ve engelleme 187 / 160
tıḍıglıg ulaşılması yasaklanmış olan 248 / 218
tıḍıl- (çalışmaktan vb..) imtina etmek
-dı 331 / 268
-mak 331 / 268
-ur 331 / 268
tıḍıl- men edilmek
-dı 331 / 268
-mak 331 / 268
-ur 331 / 268
tıḍın vakti bildiren bir edat, vakit 520 / 419
tıḍın- ~ tıdın- (çalışmaktan vb..) imtina etmek
-dı 340 / 274
-mak 340 / 274
-ur 340 / 274
tıḍındı yasak edilmiş olan 225 / 195
tıḍış engel olma 205 / 175
tıḍış- (birbirlerine) karşılıklı engel olmak
-dı 315 / 258
-mak 315 / 258
-ur 315 / 258
tıḍlın- (iş vb.. bir şeyden) kaçınmak
-dı 387 / 304
-mak 387 / 304
-ur 387 / 304
tıg- köreltmek, sivriliği gidermek
-ar 271 / 237
-dı 271 / 237
-mak 271 / 237
tıg- (düşman) baş eğmek
-dı 155 / 134, 310 / 256
tıg at kula ile doru arası at 498 / 400
tıgra- dayanıklı, sağlam olmak
-dı 566 / 466
-mak 566 / 466
-r 566 / 466
tıgrak deri 372 / 294
tıgrak sert (adam) 235 / 204
tıgraklan- kendini dayanıklı göstermek; dayanıklılık göstermek
-dı 403 / 313
-ıp 404 / 314

-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
tıgraş- (bünye) güçlenmek
-dı 372 / 294
tıgrat- (bünyeyi) güçlendirmek, dayanıklı hâle getirmek → *tigret-*
-mak 429 / 336
-tı 429 / 336
-ur 429 / 336
tık- (bir şeyi, bir şeyin içine) şiddetle ve tekmeyle sokmak, tıkmak
-dı 272 / 238
tıkıl- (bir şey bir yere) şiddetle ve tekmeyle sokulmak, tıkılmak
-dı 333 / 270
(-mak) 333 / 270
(-ur) 333 / 270
tıkıl- (insanlar) dar bir yere tıkılmak ve kalabalık etmek
-dı 333 / 270
-mak 333 / 270
-ur 333 / 270
tıkıla- sessiz bir şey, sert bir şeyin üstüne düşüp ses çıkarmak
-dı 587 / 481
-mak 587 / 481
-r 587 / 481
tıkın- sinirli bir şekilde yemek yemek
-dı 341 / 275
-mak 341 / 275
-ur 341 / 275
tıkın- (bir şeyi, bir şeyin içine) şiddetle ve tekmeyle sokmak
-dı 341 / 275
(-mak) 341 / 275
(-ur) 341 / 275
tıkış- (insanlar) bir yerde tıkış tıkış olup kalabalıklaşmak
-mak 320 / 262
-tı 320 / 262
-ur 320 / 262
tıkıt- zorla tıktırmak, bir şeyi bir kaba şiddetli tekmeyle sokturmak
-mak 419 / 329
-tı 419 / 329
-ur 419 / 329
tıkma üzüm taneleri sıkışık olan üzüm 272 / 238
tıktur- bir şeyi bir şeye (torba, çuval vb..) sokturup bastırtmak
-dı 353 / 282
-mak 353 / 282
-ur 353 / 282
tıl genel olarak dil (*lisa:n*); konuşma organı (*lisa:n*) 66 / 52, 169 / 146, 501 / 402
-da 515 / 414
-ı 501 / 402
-ın (b.d.) 137 / 120
-ın (v.d.) 274 / 239
-ıŋnı 463 / 367
tıl dil, lehçe (*luġa*) 169 / 146, 501 / 402
-ı 169 / 146, 501 / 402
tıl konuşma, söz (*kela:m*) 169 / 146, 501 / 402

-ın (v.d.) 216 / 186
tıl düşmandan ele geçirilen adam, casus 169 / 146, 502 / 402
tılak Çigil lehçesinde kadının organı 168 / 145, 207 / 178
tıldag insana atılan iftira 232 / 202, 233 / 202
tıldag bahane 90 / 81
tılık- Oğuz lehçesinde (birisiyle) konuşmak ve (ondan) haber almak
(-ar) 327 / 265
-dı 327 / 265
(-mak) 327 / 265
tılık- dile düşmek ve kınanmak
-ar 327 / 265
-mak 327 / 265
-tı 327 / 265
tıllıg dilli 501 / 402
tıl tegür- sözle incitmek, (içinde sövgü olan) söz atmak
-di 169 / 146, 501 / 402
tīn ~ tın nefes, ruh
-ı 92 / 85, 99 / 92, 130 / 114, 170 / 147, 171 / 147, 407 / 318
tīn ~ tın ses
-ı 98 / 91, 105 / 96, 327 / 266
tīn kendini bir işle yormayan istirahat hâlindeki (adam); günlerce dinlenip iş yapmayan hayvan 503 / 404
tın- dinlenmek
-ar 278 / 242, 514 / 412
-dı 278 / 242
-mak 278 / 242
-sun 423 / 331
-ur 112 / 100, 112 / 101
tın- (insan) nefes almak
(-ar) 278 / 242
-dı 278 / 242, 286 / 245, 355 / 283
(-mak) 278 / 242
tın- (yağmur vb..) dinmek; durmak
(-ar) 278 / 242, 369 / 292
-dı 278 / 242
(-mak) 278 / 242
tın- mesken tutmak
-ar 264 / 230, 523 / 423
tın- Türklerde susmak; Oğuzlarda susmamak
-ø 278 / 242 (Türklerde "sus!")
-ma 278 / 242 (Oğuzlarda "sus!")
tınçı- (et vb..) çürümek, bozulup kokmak → *tança-, tunçı-*
-dı 565 / 466, 577 / 474
-mak 565 / 466
-r 565 / 466
tındur- (birisinin) rahatını sağlamak, dinlendirmek
-dı 355 / 283
tınıg soluk, nefes
-ı 286 / 245
tınıl- sıkıntı ve yorgunluk bitip rahata kavuşulmak
-dı 333 / 270
-mak 333 / 270

-ur 333 / 270
tıŋıla- (nesne düşerken) ses çıkarmak
-dı 619 / 515
-mak 619 / 515
-r 619 / 515
tıŋla- dinlemek, (söze) kulak asmak
-ø 60 / 47
-dı 619 / 514
-mak 619 / 514
-r 619 / 514
tıŋlaş- dinlemede yarışmak
-dı 617 / 512
-mak 617 / 512
-ur 617 / 512
tıŋlat- (söz) işittirmek ve dinlemeyi sağlamak, dinletmek
-mak 442 / 346
-tı 442 / 346
-ur 442 / 346
Ṭıraz Talas şehri 25 / 11, 198 / 170, 623 / 520 → *Talas*
tırıŋ kulak çınlaması; kiriş sesi vb. sesler 606 / 497
tırmal- → *tarmal-*
tırmaş- (birbirini) tırmalamak
-dı 370 / 292
-mak 370 / 292
-ur 370 / 292
tırŋak tırnak 79/ 68, 611 / 504
tırt tırt elbiseyi aldırışsız bir tavırla yırtarken çıkan ses 172 / 148
tırt tırt yırt- elbiseyi aldırışsız bir tavırla cırt cırt diye yırtmak
-tı 172 / 148
tīş ~ tış diş 233 / 203, 324 / 264, 371 / 293, 455 / 358, 497 / 399, 540 / 441, 563 / 464, 567 / 467, 568 / 468
-ı 317 / 259, 421 / 330, 475 / 380, 564 / 464, 574 / 472
-ıg 421 / 330, 436 / 340
-ım 323 / 263
-ın (b.d.) 431 / 337, 556 / 459
-ın (v.d.) 274 / 239
tīş saban demiri 497 / 399
tış at akıtması, gözünün ön kısmına kadar olan at 497 / 399
tışı dişi, her şeyin dişisi 200 / 171, 201 / 172, 264 / 230, 446 / 350, 523 / 423, 544 / 445
-ka 320 / 261
tışı takagu tavuk 224 / 194
tışlat- dişle ısırmak; dişletmek
-mak 435 / 340
-tı 435 / 340
-u 435 / 340
-ur 435 / 340
tīş sıgzagı kürdan 233 / 203
tıt çam ağacı (*Pinus*) 495 / 396
tıt- → *tıḍ-*
tıt- (eti vb.. şeyleri) ditmek, parçalamak
(-ar) 412 / 323
(-mak) 412 / 323

-tı 412 / 323
tıtıl- (et, pişmekten) dağılmak, (elbise vb..) eskiyip parçalanmak
-dı 329 / 267
-mak 329 / 267
-ur (tıtlur) 329 / 267
tıtlan- "*tıt*"lı (çam ağaçlı) hâle gelmek
-dı 532 / 432
tıy- engel olmak → *tıḍ-*
-ar 552 / 455
-dı 552 / 455
-mak 552 / 455
ti- ~ ti- ~ te- demek, söylemek
-di 554 / 456
-me 98 / 91
-mek 554 / 456
-mes 52 / 37
-miş 203 / 173, 553 / 455
-pen 547 / 447
-r 49 / 35, 56 / 42, 76/ 63, 409 / 319, 539 / 440, 554 / 456, 558 / 461
-se 34 / 20
-yü 548 / 448
tigin köle 179 / 152, 208 / 178
tigin Karahanlı sülalesine mensup olanların unvanı, tigin 57 / 44, 208 / 178
tigit tigin'in çokluğu, tiginler 179 / 152
tigret- (bünyeyi) güçlendirmek, dayanıklı hâle getirmek → *tıgrat-*
-mek 430 / 336
-ti 429 / 336
-ür 430 / 336
tik- (elbise vb.. şeyleri) dikmek
-ø 455 / 358
-di 202 / 172, 274 / 239
(-er) 274 / 239
(-mek) 274 / 239
-ti 128 / 113, 546 / 446
tik- (ağaç, tuğ vb.. bir şeyi) dikmek
-di 274 / 239
-er 274 / 239
-ip 106 / 97
-meginçe 274 / 239
-mek 274 / 239
tik- (yılan, akrep vb..) sokmak
-di 202 / 172
(-er) 274 / 239
(-mek) 274 / 239
-ti 274 / 239
tiken diken 94 / 87, 111 / 100, 202 / 172, 374 / 295, 463 / 367 → *tikken*
-ig 406 / 317
tiki geceleyin işitilen patırtı 547 / 447
tikiglig dikilmiş olan (elbise vb..) 254 / 223
tikil- (ağaç vb..) dikilmek
-di 333 / 270
-mek 333 / 270

-ür 333 / 270
tikile- uğuldayıp vınlamak
-di 587 / 481
-mek 587 / 481
-r 587 / 481
tikiliş- ~ tikliş- (odun vb.. şeyler) dik hâle gelmek
-di 370 / 292
-mek 370 / 292
-ür 370 / 292
tikim sokum, lokma 200 / 171
tikir tikir atın toynaklarının çıkardığı ses 182 / 155 → *takır takır*
tikiş karşılıklı yedirme 185 / 158
tikiş- (elbise vb.. şeyleri) dikmede yardım etmek
-di 325 / 265
(-mek) 322 / 262
-ti 321 / 262
(-ür) 322 / 262
tikiş- (dürüm vb.. şeyleri) yedirmek, ağıza sokuşturmak
-di 322 / 262
-mek 322 / 262
-ür 322 / 262
tikken diken 202 / 172 → *tiken*
tiklin- (tahta vb..) dikilmek
-di 388 / 304
-mek 388 / 304
-ür 388 / 304
tikliş- → *tikiliş-*
tikme (iğneyle) dikilmiş şey 218 / 187
tikre- (atın toynak ve ayağı) ses çıkarmak
-di 566 / 467
(-mek) 567 / 467
(-r) 567 / 467
tikre- (çocuk vb..) serpilmek
-di 567 / 467
-mek 567 / 467
-r 567 / 467
tikreş- (atın toynakları) ses çıkarmak
-di 371 / 293
(-mek) 371 / 293
(-ür) 371 / 293
tikreş- (çocuklar vb..) serpilmek
-di 371 / 293
-mek 371 / 293
-ür 371 / 293
tikret- (at vb..ni) takırtıyla yürütmek
-ti 429 / 336
tiktür- (elbise vb..) diktirmek için emir vermek, diktirmek
-di 354 / 282
-mek 354 / 282
-ür 354 / 282
tikü et parçası 546 / 446
-sinden 462 / 367

tiküç ekmek üzerinde süsler yapmak için kullanılan ve sivri uçları bulunan alet 180 / 154
tiküle- et parçaları vermek
-di 587 / 481
-mek 587 / 481
-r 587 / 481
tiküle- rüşvet vermek
-di 587 / 481
(-mek) 587 / 481
(-r) 587 / 481
til- boylamasına kesmek, dilmek
-di 276 / 240
-er 276 / 240
-mek 276 / 240
tildür- dildirmek
-di 354 / 283
-mek 354 / 283
-ür 354 / 283
tile- istemek; isteyip aramak
-ø 37 / 24, 131 / 115, 267 / 235, 324 / 264, 396 / 309, 397 / 309, 506 / 406
-di 563 / 464
-megınçe 274 / 239
-mek 563 / 464
-mes 480 / 384
-mese 75/ 63
-r 30 / 16, 276 / 240, 563 / 464
-rler 231 / 200
-r men 481 / 385
tilek dilek 207 / 178
-im 341 / 275
-ni 481 / 385
tilemsin- ister görünmek
-di 396 / 309, 397 / 309
tilen- istemek; isteyip aramak
-gil 463 / 367
-ip 205 / 175
tileş- (kayıp bir şeyi) bulmada yarışmak
-di 322 / 263
-mek 322 / 263
-ür 322 / 263
tilet- istetmek, aratmak
-mek 420 / 329
-ti 420 / 329
-ür 420 / 329
tilge uzunlamasına dilinen et parçası; uzunlamasına ayrılan yer vb. uzunlamasına olan şeyler 216 / 186
tili temren yuvasından okun yukarısına doğru sarılan sırım 548 / 448
tilim dilim, boyuna kesilmiş veya yarılmış her şey 200 / 171
tilimsin- sırım yapar görünmek
-di 398 / 309
tilin- (deri) kayış gibi boylamasına yırtılmak, dilinmek
-di 341 / 275

-mek 341 / 275
-ür 341 / 275
tiliş- (kayış yaparken deriyi) boylamasına yırtmada, dilmede yardımlaşmak veya yarışmak
-di 322 / 263
-mek 322 / 263
-ür 322 / 263
tilkü tilki 39 / 26, 212 / 182, 216 / 186, 271 / 238, 435 / 340, 446 / 350, 521 / 421, 553 / 455
tilkülen- (adam) tilkiymiş gibi oraya buraya kaçışıp yaltaklanmak
-di 533 / 434
-mek 533 / 434
-ür 533 / 434
tiltür- (kayış vb. şeyleri) boylamasına kestirmek için emir vermek, dildirmek
-di 354 / 283
-mek 354 / 283
-ür 354 / 283
tim içkiyle dolu tulum 503 / 403
tim bazı kimselere göre içki tüccarı 503 / 403
timçi içki tüccarı 503 / 403
timin demin, biraz önce 206 / 176
tin ~ tin yular, dizgin 171 / 147, 503 / 404
tin tizgin yular ve dizgin 171 / 147
tiŋ tur- kalkarak dikilmek
-dı 600 / 492
tir- ~ tir- biriktirmek
-di 285 / 244, 524 / 425
-dim 310 / 255
-dük 299 / 249 *"biriktirdim"*
-er 285 / 245, 524 / 425
-gelir 302 / 251
-gey 302 / 251
-gil 288 / 245
-mek 285 / 245, 524 / 425
tire- destek yapmak
-di 559 / 461
-mek 559 / 461
-r 559 / 461
tiregü kendisine dayanılacak ve yelken ve benzeri şeyleri dik tutacak olan nesne (direk) 225 / 194
tirek kavak ağacı (*Populus*) 194 / 167, 207 / 178
tireklik kapı için hazırlanan direklik (ağaç) 254 / 223
tireklik kavağın bittiği yer, kavaklık 254 / 223
tiren- (bir şeyden) imtina etmek
-di 340 / 274
(-mek) 340 / 274
(-ür) 340 / 274
tiren- (bir yere) dayanmak
-di 340 / 274
-gil 548 / 448
-mek 340 / 274
-ür 340 / 274

tireş- sert bir şekilde tartışmak
-di 316 / 259
-me 209 / 179
-mek 316 / 259
-ür 316 / 259
tireş- (direk gibi şeyleri) dikmede yardımcı olmak
-di 316 / 259
-mek 316 / 259
-ür 316 / 259
tireş- (hayvanlar birlikte) direnmek
-di 316 / 259
-mek 316 / 259
-ür 316 / 259
tirgeş kalabalık yüzünden yürümede zorluk çekme 231 / 201
tirgeş- katar hâlinde dizilmek
-di 369 / 292
-mek 370 / 292
-ür 85 / 77, 231 / 200, 370 / 292, 472 / 378
tirgi sofra 106 / 96, 216 / 186, 294 / 248
-ke 216 / 186
tirgü sofra örtüsü 216 / 185
tirgüçi (para vb..) biriktiren 292 / 247
tirgür- diriltmek
-di 356 / 284, 367 / 290, 427 / 334, 628 / 523
-mek 356 / 284
-ür 356 / 284
tirig canlı, diri 11 / 6, 43 / 29, 194 / 166, 590 / 483
tirig meclis, danışma topluluğu
-de 195 / 167
tirig biriktirme
-i 286 / 245
tirigle hayatta iken, diri (olarak) 557 / 460
tirigsek biriktirmeyi temenni eden ve seven 295 / 248
tiril- dirilmek, canlanmak
-di 11 / 6, 331 / 269, 337 / 272, 367 / 290, 427 / 334, 446 / 350
-mek 331 / 269
-mes 472 / 378
-ür 331 / 269
tiril- → *teril-*
tirilgen (bir şeyle) devamlı yaşayan, ömür süren 261 / 228
tirilgen devamlı toplanan, inziva ve toplanma âdeti olan 260 / 227
tirimsin- (para vb..) biriktiriyor görünmek
-di 397 / 309
tirin- kendi başına toplamak
-di 340 / 274
-mek 340 / 274
-ür 340 / 274
tiriş- (cemaat) hareket etmek, bir işe girişmek
-ti 66 / 52
tirnek halkın karar vermek için toplanması 240 / 208
tirsgek göz kapağında çıkan sivilce 628 / 523
tirsgek elin dirseği 628 / 523

tişe- (orak, testere, değirmen taşı vb. aletlerin) dişlerini bilemek
-di 561 / 463
-mek 561 / 463
-r 561 / 463
tişek iki yaşında koyun 195 / 167
tişel- (orak, testere, değirmen taşı vb. aletlerin) dişleri bilenmek
-di 332 / 269
-mek 332 / 269
-ür 332 / 269
tişet- (orak, testere, değirmen taşı vb. aletlerin) dişlerini biletmek
-mek 419 / 328
-ti 419 / 328
-ür 419 / 328
tişle- dişlerle ısırmak
-di 573 / 471
-mek 573 / 471
-r 573 / 471
tişle- dişlere vurmak
-di 573 / 471
-mek 573 / 471
-r 573 / 471
tişlen- (bebeğin) dişleri çıkmak
-di 388 / 304
-mek 388 / 304
-ür 388 / 304
tişlen- (orak vb. aletlerin) dişleri bilenmek
-di 388 / 304
-mek 388 / 304
-ür 388 / 304
tit- direnmek
-er 412 / 323
-mek 412 / 323
-ti 412 / 323
titig çamur 86 / 77, 194 / 166, 253 / 222, 574 / 472
titig tit- (yara) çok şiddetli acımak
-ti 194 / 166
titin- mukavemet etmek ve buna cür'et etmek
-di 339 / 274
-mek 340 / 274
-ü (titnü) 340 / 274
-ür 340 / 274
titir dişi deve 182 / 155, 572 / 471
titiş- (yün) ditmekte, (elbise vb.. şeyleri) parçalamakta yardım etmek veya yarışmak
-di 313 / 257
-mek 313 / 257
-ür 313 / 257
titiz kekremsi tadı olan şey 183 / 156
titizlik acılık ve kekrelik 253 / 222
titreş- (insan) titremek, titreşmek; (nesne) yerinden oynamak, titreşmek
-di 375 / 296
-mek 375 / 296
-ür 375 / 296

titrü bak- dikkatle, dik dik, gözünü dikerek bakmak
-dı 412 / 323
-ıp 564 / 464
titür- (bir şey) denilmesi için görevlendirmek, dedirtmek
-di 526 / 428
-mek 526 / 428
-ür 526 / 428
tïz diz 496 / 398
tiz yüksek olan yer 435 / 340, 496 / 398
Tiz Kâşgar'da yazlık bir yer 496 / 398
tiz- dizmek
-di 268 / 235, 280 / 243
-er 268 / 235, 280 / 243
-mek 268 / 235, 280 / 243
tizgin dizgin 214 / 184
tizgök (<tizig ok) katar hâlinde, katar katar 115 / 103
tizig her şeyin saf hâlinde olanı, dizi, katar 194 / 167
tizil- birisi tarafından veya kendi kendine dizilmek
-di 123 / 109, 166 / 144, 332 / 269, 500 / 401
-mek 332 / 269
-ür 332 / 269
tizildürük ayakkabıların ucuna takılan bakır pullar 264 / 230
tizim dizi, bir dizilik 200 / 171
tizin- kendisi (bizzat) dizmek
-di 340 / 275
-mek 340 / 275
-ür 340 / 275
tiziş- dizmede yarışmak veya yardımlaşmak
-di 318 / 260
-mek 318 / 260
-ür 318 / 260
tizle- dizleriyle bastırıp ezmek
-di 573 / 471
-mek 573 / 471
-r 573 / 471
tizlet- dizle bastırmak için emir vermek, dizle bastırtmak
-mek 434 / 339
-ti 434 / 339
-ür 434 / 339
tizlin- dizilmek
-di 388 / 304
-mek 388 / 304
-ür 388 / 304
tizme içine ip geçirildikten sonra ağzı bağlanan şalvarın uçkurluğu, kesenin ağzı vb. şeyler 218 / 187
to bulamaç (*telbi:ne*) kıvamında pişen un 535 / 437
toḍ toy kuşu 495 / 397, 505 / 405 → *toy*
toḍ- doymak → *toy-*
-ar 633 / 529
-mak 633 / 529
-tı 27 / 12, 427 / 334, 552 / 455, 633 / 529
-ur 633 / 529

toḳgur- doyurmak
-ø 394 / 308
-dı 135 / 117, 355 / 283, 427 / 334, 628 / 523
-dum 307 / 253
-madı 355 / 283
-mak 355 / 283
-sa 355 / 283
-uglı 395 / 308
-ur 355 / 283
toḳgur- bıktırmak, nefret etme derecesine getirmek
-dı 355 / 283
toḳgurdaçı Oğuzlarda doyuran 394 / 308
toḳgurgan (açları) devamlı doyuran 258 / 225, 394 / 308
toḳgurguçı Türklerde (ölçünlü Türkçede) doyuran 394 / 308
toḳgurguluk doyurmaya hakkı olma 394 / 308
toḳgurmış doyurulmuş 395 / 308
toḳgurt- doyurulması için emir vermek, doyurtmak
-tum 394 / 308
toḳgurumsın- doyurur görünmek
-dı 398 / 310
toḳgurun- kendi başına karnını doyurmak
-dı 367 / 291
toḳguruş- karın doyurmada yarışmak
-dı 367 / 291
toḳ monçuk cariyelerin kullandığı, parfüm ve miskten yapılmış boncuklar 495 / 397
todun- doymuş gibi görünmek; doymak
-dı 340 / 274
-mak 340 / 274
-ur (todnur) 340 / 274
toḳur- doyurmak
-dum 307 / 253
-ma 473 / 379
-mak 307 / 253
-ur (toḳrur) men 307 / 253
toḳurgan (açları) devamlı doyuran 258 / 225
tōg at toynaklarından parlayan toz, deşilen toz 498 / 399, 525 / 426
tog- doğmak
-ar 271 / 237, 309 / 254, 609 / 502
-arda 530 / 431
-dı 60 / 47, 167 / 144, 171 / 147, 216 / 186, 271 / 237, 590 / 483
-mak 271 / 237
-sa 45 / 31
-up 609 / 502
tog- (toz vb..) kalkmak, parlamak
-ar 525 / 426
-dı 152 / 132, 229 / 199, 525 / 426
-mak 525 / 426
togaklık süzgeç yapmak için hazırlanan tahta 251 / 221
togmış doğmuş olan, doğan 332 / 269, 568 / 468
togra- doğramak, kesmek
-ø 580 / 477
-dı 566 / 466

-dım 75/ 62
-gay men 580 / 477
-gıl 580 / 477
-glı 582 / 478
-ma 580 / 477
-maglı 583 / 478
-mak 566 / 466
-mas 581 / 477
-masun 580 / 477, 581 / 477
-ŋ 581 / 478
-ŋlar 581 / 478
-r 566 / 466
-sun 580 / 477

togradaçı Oğuz ve Kıpçaklarla göçebelerden onlara uyanlar ve Suvarlarda doğrayan 582 / 478
tograg doğrama
-ı 583 / 478
togragan devamlı doğrayan 582 / 478
togragsak doğramaya istekli olan 582 / 478
togragsak Oğuz ve Kıpçaklarda doğramak hakkı olan 582 / 478
togragu doğranacak (et vb..) 583 / 478
togragu doğrama (zamanı, yeri, aleti) 583 / 478
tograguçı doğrayan 582 / 478
tograguluk doğrama hakkı olan 582 / 478
tograk karakavak (*Populus nigra*) 235 / 204
togral- (et vb.) doğranmak, dilim dilim kesilmek
-dı 381 / 300
-mak 381 / 300
-ur 381 / 300
togral- (elbise kirden) parçalanmak; ayakta ve kumaştan yapılan şeylerde çatlamalar olmak
-dı 381 / 300
-mak 381 / 300
-ur 381 / 300
togramadaçı doğramayan 583 / 478
togramış doğranmış 583 / 478
togran- doğrar görünmek
-dı 386 / 303
-mak 386 / 303
-ur 386 / 303
tograş- (et vb.. şeyleri) kesip parçalamada yardım etmek
-dı 372 / 294
-mak 372 / 294
-ur 372 / 294
tograş- (elbise vb.. şeyler) lime lime olmak, parçalanmak
-dı 372 / 294
-mak 372 / 294
-ur 372 / 294
tograt- et vb. yiyecek doğranması için emir vermek, doğratmak
-mak 429 / 336
-tı 429 / 336
-ur 429 / 336
togrıl Kençek lehçesinde et ve baharatla doldurulan bağırsak 242 / 210

toğrıl yırtıcı kuşlardan biri (çakırdoğan, tuğrul – *Accipiter gentilis*) 242 / 210, 611 / 503
Toğrıl erkek adı 242 / 210
toğru kılıç, hançer ve bıçağın kabzaya sokulan kuyruğu 212 / 182
toğru- bir şeye (hedefe) yönelmek
-dı 309 / 255
-mak 309 / 255
-r 309 / 255
toğruş- (hedefe giden yolda) yürüyüp yol almada yarışmak
-dı 372 / 294
togtur- doğurtmak
-dı 353 / 282
togur- doğurmak
-dı 309 / 254, 353 / 282
-mak 309 / 254
-ur 309 / 254
tok tok 52 / 37, 167 / 144, 180 / 153, 195 / 167, 550 / 450
tok başında saç bulunmayan (adam) 167 / 144
tok boynuzsuz, boynuzu olmayan (hayvan) 167 / 144
tokaç yuvarlak ve yassı ekmek 180 / 153
tokaklık süzgeç yapmak için saklanan (tahta) 252 / 221
tokı- (kapı vb. şeyleri) vurmak
-dı 10 / 5, 562 / 463
(-mak) 562 / 463
(-r) 562 / 463
tokı- Oğuzcada (birisini) dövmek
-dı 15 / 8, 562 / 463
(-mak) 562 / 463
(-r) 562 / 463
tokı- (madeni şeyleri) dövmek
-dı 562 / 463
(-mak) 562 / 463
(-r) 562 / 463
tokı- dokumak
-dı 562 / 463
(-mak) 562 / 463
(-r) 562 / 463
tokı- (akarsu) boğup götürmek
-dı 562 / 463
(-mak) 562 / 463
(-r) 562 / 463
tokı- (cin) çarpmak
-dı 562 / 463
-mak 562 / 463
-r 562 / 463
tokıl- ~ tokul- (bez vb..) dokunmak
-dı 15 / 8, 332 / 269
tokıl- ~ tokul- (madeni şeyler) dövülmek
-dı 333 / 269
-mak 333 / 269
-ur 333 / 269
tokımak çamaşırcının tokmağı 522 / 422
tokın- isabet etmek, dokunmak

-dı 449 / 353
tokın- ~ tokun- Oğuzcada (birisi) dövülmek
-dı 341 / 275
(-mak) 341 / 275
(-ur) 341 / 275
tokın- ~ tokun- (madeni şeyler) dövülmek
-dı 341 / 275
(-mak) 341 / 275
(-ur) 341 / 275
tokış ~ tokuş savaş 10 / 5, 185 / 158, 310 / 256
-ka 520 / 419
Tokış kişi adı 185 / 158
tokış- ~ tokuş- savaşmak
-ıp (tokşıp) 525 / 426
-mak 320 / 261
-tı 95 / 88, 320 / 261, 320 / 262
-tılar 101 / 93, 181 / 154
-ur 320 / 261
tokıt- (bez vb..) dokutmak
(-mak) 419 / 329
-tı 419 / 329
(-ur) 419 / 329
tokıt- (boyun) vurdurmak
-mak 419 / 329
-tı 419 / 329
-ur 419 / 329
tokıt- (kapıyı) vurdurmak, çaldırmak
(-mak) 419 / 329
-tı 419 / 329
(-ur) 419 / 329
tokıt- (madeni şeyleri) dövdürmek
-mak 419 / 329
-tı 419 / 329
-ur 419 / 329
toklı altı aylık kuzu 66 / 52, 217 / 186
tokluk boynuzsuzluk (*cemem*); insanın başının saçsız; hayvanın boynuzsuz olması 236 / 205
tokluk tokluk 236 / 205
tokson doksan 220 / 189 → *tokuz ōn*
tok tok katı şeylerin çarpmasından çıkan ses 167 / 144
tok tok bol- iki kişi arasında sertlik, geçimsizlik olmak
-dı 167 / 144
toku kemerin tokası 545 / 446
tokula- (kayışa) toka takmak
-dı 587 / 481
-mak 587 / 481
-r 587 / 481
tokul- (adam vb..) dövülmek
-dı 332 / 269, 333 / 269
tokul- → *tokıl-*
tokum kesimlik hayvan, çoğunlukla kesimlik at 200 / 171, 238 / 206, 341 / 275, 470 / 376
tokun- (bir yere) çarpmak

-dı 341 / 275
(-mak) 341 / 275
(-ur) 341 / 275
tokun- kendisi için (hayvan vb..) kesmek
-dı 341 / 275
-mak 341 / 275
-ur 341 / 275
tokun- → *tokın-*
tokurka fıçı ve ibrikteki emzik 245 / 214
Tokurka Kâşgar yaylasında bir yer 245 / 214
tokuş → *üruş tokuş, tokış*
tokuş- → *tokış-*
tokuşgan savaşı âdet hâline getiren; savaşçıyı ve savaşı körükleyen 259 / 226
tokuz dokuz 498 / 400
tokuz ōn doksan , dokuz kere on 220 / 189 → *tokson*
tol- dolmak
-ø 217 / 186
tolarsuk topuk, genellikle hayvanların topuğu 251 / 220
toldra- (insanlar) dağılmak
-dı 636 / 532
-mak 636 / 532
-r 636 / 532
tolga- (kolera vb.. şeylerden karın) burulmak
-dı 571 / 470
-mak 571 / 470
-r 410 / 320, 571 / 470
tolga- küpe takınmak
-dı 571 / 470
(-mak) 571 / 470
(-r) 571 / 470
tolga- (yün çilesi) dolamak
-dı 571 / 470
(-mak) 571 / 470
(-r) 571 / 470
tolgag küpe 410 / 320
tolgag sıkıntı 410 / 320
tolgan- (ağrı yüzünden) kıvranmak
-dı 387 / 303
(-mak) 387 / 303
(-ur) 387 / 303
tolgan- kolera ve dizanteriye yakalanmak
-dı 387 / 303
(-mak) 387 / 303
(-ur) 387 / 303
tolgan- (yünü) koluna dolamak
-dı 387 / 303
-mak 387 / 303
-ur 387 / 303
tolgaş- dolamakta ve burmakta yarışmak
-dı 377 / 297
-mak 377 / 297
-ur 377 / 297

tolı dolu, bir yağış türü 82 / 71, 178 / 152, 548 / 448
toltur- doldurmak
-dı 354 / 283
-mak 354 / 283
-ur 354 / 283
tolu dolu, boş olmayan 63 / 49, 548 / 447, 600 / 492
tolun dolunay 54 / 39, 146 / 127
tōlun āy dolunay, bedir 54 / 39, 202 / 173
-ın (v.d.) 458 / 362
tolwır perde 229 / 199
tolwır gelin odasının tülü 485 / 388 → *talwır*
tomrum yıgaç kunduracı tahtası vb.. gibi kesilmiş tahta 243 / 211
tomruş- (tahtayı) sofra gibi yuvarlak kesmede yarışmak
-dı 373 / 294
-mak 373 / 294
-ur 373 / 294
tomur- (odunu) direk gibi yuvarlak kesmek
-dı 311 / 256
-mak 311 / 256
-ur 311 / 256
tōn ~ ton elbise 14 / 7, 30 / 17, 32 / 19, 36 / 23, 72 / 58, 77 / 65, 87 / 78, 100 / 92, 114 / 103, 121 / 108, 140 / 122, 149 / 129, 161 / 140, 170 / 147, 180 / 154, 193 / 165, 225 / 195, 248 / 217, 254 / 223, 265 / 233, 274 / 239, 307 / 253, 313 / 257, 315 / 258, 316 / 259, 321 / 262, 322 / 263, 325 / 265, 327 / 266, 328 / 266, 331 / 268, 335 / 271, 336 / 272, 348 / 279, 349 / 280, 354 / 282, 359 / 286, 372 / 294, 378 / 297, 381 / 300, 384 / 302, 385 / 302, 392 / 307, 405 / 315, 408 / 319, 421 / 330, 438 / 342, 455 / 358, 460 / 363, 464 / 368, 465 / 369, 472 / 378, 476 / 381, 477 / 381, 478 / 382, 482 / 385, 488 / 390, 488 / 391, 499 / 400, 501 / 402, 503 / 403, 511 / 409, 512 / 411, 525 / 426, 528 / 429, 554 / 457, 557 / 459, 557 / 460, 560 / 462, 566 / 466, 572 / 471, 588 / 482, 590 / 483, 601 / 493, 634 / 529, 635 / 530, 636 / 532
-da 477 / 381
-dın 433 / 339
-ı 328 / 267, 383 / 301, 480 / 384
-ın 135 / 117, 139 / 122, 162 / 141, 172 / 148, 261 / 228, 276 / 240, 328 / 266, 329 / 267, 344 / 277, 357 / 285, 362 / 288, 364 / 289, 389 / 305, 404 / 314, 414 / 325, 415 / 326, 429 / 335, 436 / 340, 479 / 383, 480 / 384, 486 / 388, 489 / 391, 529 / 430, 591 / 484, 620 / 515, 630 / 525, 632 / 527
-ıŋa 484 / 387
-ka 111 / 100, 352 / 281, 478 / 382
-lar 123 / 109, 535 / 437
-ug 34 / 21, 94 / 87, 145 / 126, 154 / 134, 276 / 240, 415 / 326, 416 / 327, 418 / 328, 421 / 330, 422 / 331, 430 / 336, 553 / 456, 554 / 457, 555 / 458, 558 / 461, 563 / 464, 565 / 465, 565 / 466, 570 / 469, 572 / 471, 573 / 472
tonat- elbise giydirmek
-mak 421 / 330
-tı 421 / 330
-ur 421 / 330
tonlan- elbise giymek
-dı 158 / 137
tōnluk elbise için planlanan kumaş
-ın 269 / 236
toŋ içi buz olan herhangi bir şey 600 / 492

toŋ donmuş şey 600 / 492
toŋ- soğuktan donup ölmek
-ar 614 / 509
-dı 614 / 509
-mak 614 / 509
toŋ- (su vb..) donmak
(-ar) 614 / 509
-dı 614 / 509
(-mak) 614 / 509
toŋa filleri öldüren bir tür pars (*bebr*) 605 / 496
Toŋa Alp Er Türklerin büyüğü olan hükümdar Afrâsiyab 509 / 409, 605 / 496 → *Alp Er Toŋa*
toŋala- güçlüler ve kahramanlar gibi davranmak
-dı 620 / 515
-mak 620 / 515
-r 620 / 515
toŋa tigin bir unvan 605 / 496
toŋa xān bir unvan 605 / 496
toŋ kamış içi buzlu sert kamış 600 / 492
toŋra vücudun kiri 609 / 501
toŋuş- (domuz) gözünü dikip saldırmaya hazırlanmak
-dı 615 / 511
-mak 616 / 511
-ur 616 / 511
toŋuş- (insan) bir işi kabul etmede ağırdan alıp tereddüt etmek ve işten nefret edip gözünü dikmek
-dı 616 / 511
-mak 616 / 511
-ur 616 / 511
toŋuz domuz (*Susacrofa domestica*) 153 / 133, 241 / 210, 435 / 340, 603 / 495, 615 / 511
-nı 154 / 133
toŋuz yılı Türkçede 12 yıldan biri, domuz yılı 174 / 149
top top 160 / 139, 494 / 396
topık top 104 / 95, 160 / 139, 191 / 163, 312 / 257, 325 / 264, 471 / 376, 475 / 380, 478 / 382, 484 / 387, 491 / 392, 494 / 396, 578 / 475
-nı 275 / 240
topık sünük kemik yemeği (paça ?) 191 / 163
toplu kabir 217 / 186
-ka 217 / 186
toplun- (duvar vb..) delinmek
-dı 387 / 303
-mak 387 / 303
-ur 387 / 303
topra- iyice ezilmek
-dı 566 / 466
-mak 566 / 466
-r 566 / 466
toprak toprak, kum; toz 12 / 6, 52 / 37, 67 / 53, 77/ 65, 102 / 93, 108 / 98, 142 / 124, 226 / 196, 235 / 204, 256 / 225, 418 / 328, 453 / 356, 454 / 356, 478 / 382, 525 / 426, 632 / 527
-ka 137 / 120
topraş- (yer) kuruyup tozu kalkacak hâle gelmek
-dı 369 / 292

-mak 369 / 292
-ur 369 / 292
toprat- (koyun vb..) yerde hiçbir şey kalmayacak şekilde bütün otları yemek ve yeri toz kalkar hâle getirmek
-mak 429 / 336
-tı 429 / 336
-ur 429 / 336
topul- (delik vb..) delinmek
-dı 259 / 226, 328 / 266
(-mak) 328 / 266
(-ur) 328 / 266 (*toplur*)
topul- Oğuzcada (elbiseyi) çıkarmak
-dı 328 / 266
-mak 328 / 266
-ur (toplur) 328 / 266
topulgak kulunç 251 / 220
topulgak topalak (*Cyperus longus*) 251 / 220
topulgan (savaş safını) yaran 259 / 226
topun Uç lehçesinde buğday gövdesinin boğumu 201 / 172, 204 / 174
topunlug gövdesi boğumlu (buğday) 249 / 219
topurgan (yir) basıldığında toz kalkan yumuşak topraklı yer 257 / 225
-da 257 / 225
topuz yük üzerine binenin sallandığı eyer ve yük 183 / 156
tōr ~ tor ağ, kuş ve balık avlanan tuzak ve ağ 469 / 375, 495 / 397
-ın 461 / 365
-ka 601 / 493
tor- zayıflamak
-ar 524 / 425
-dı 524 / 425
-mak 524 / 425
torgur- zayıflatmak
-dı 355 / 284, 366 / 290
-galır 355 / 283
-mak 355 / 284
-up 244 / 212
-ur 355 / 284, 573 / 472
torı mazının tadı gibi kekremsi tadı olan (şey), ekşi 35 / 22, 542 / 443
torıg → *torug*
torıgā tarla kuşu, toygar (*Alauda arvensis*) 521 / 420
torı kişi kavgacı huylu adam 542 / 443
torku ipek 13 / 7, 215 / 185, 475 / 380, 610 / 503
-sı 215 / 185
torlak her hayvanın cılızı 235 / 204
torpı buzağı 209 / 179
torug ~ torıg doru (at vb..) 170 / 146, 187 / 160
-ka 187 / 160
toruk her şeyin bedence zayıf olanı 191 / 163
torukla- (at vb.. hayvanları) zayıflatmak
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
toruklan- (atı vb.. şeyleri) zayıf kabul etmek

-dı 399 / 310
-mak 399 / 310
-ur 399 / 310
torukluk cılızlık 251 / 220, 252 / 221
torum sütten kesilmiş ve annesi hamile olan deve yavrusu 200 / 171
torumlug deve yavrusu olan (kişi) 249 / 219
torun- (at vb..) zayıflamak
-dı 340 / 275
-mak 340 / 275
-ur 340 / 275
tos tos elbise ve keçe gibi yumuşak şeylere vurmanın çıkardığı ses 165 / 143, 497 / 398
tos tos ur- elbise ve keçe gibi yumuşak şeylere *tos tos* diye hızlı hızlı vurmak
-dı 165 / 143, 497 / 398
tosun binmeye henüz alıştırılmamış tay, haşin at 202 / 173, 279 / 242, 630 / 525
toşgur- doldurmak
-dı 356 / 284
-mak 356 / 284
-ur 356 / 284, 458 / 361
Totırka Oğuz boylarının (*baṭn, qabi:le*) on altıncısı 40 / 27
tovıl av sırasında şahin için çalınan davul 517 / 416
Toxsı Kuyas'ta bir Türk boyu (*ci:l, qabi:le*) 21 / 10, 25 / 11, 213 / 183
Toxsı Çigil Kuyas'ta bir Türk boyu (*ci:l*) 213 / 183
toy karargâh 505 / 405
-dun 260 / 227
toy seramik çamuru 505 / 405
toy toy kuşu 505 / 405 → *toḍ*
toy- doymak → *toḍ-*
-ar 552 / 455
-dı 552 / 455
-mak 552 / 455
toyın kâfirlerin din adamı 140 / 122, 479 / 383, 519 / 418, 608 / 501
toy otı tedavide kullanılan bir bitki 505 / 405
tōz ~ toz toz 496 / 398, 526 / 428
-ı 152 / 132, 229 / 199
-ıŋa 150 / 130
tōz yaya sarılan kiriş 496 / 398
toz- bazı Kıpçak, Yemek, Suvar ve Bulgarlar, Rus'a ve Rum'a kadar uzananlarca doymak
-dı 27 / 12
tozar- toz kalkmak
-dı 527 / 428
-mak 527 / 428
-ur 527 / 428
tozgır- neredeyse toz kalkacak olmak
-ar 356 / 284
-dı 356 / 284
-mak 356 / 284
tozıt- toz kaldırmak, tozutmak
-mak 418 / 328
-tı 418 / 328
-ur 418 / 328
tozıtgan çok toz kaldırıp savuran 256 / 225

tōzlug kirişli (yay) 452 / 354
tög- (tuz vb. şeyleri) dövmek
-di 525 / 427
-er 525 / 427
-mek 525 / 427
Töger Oğuz boylarının (*baţn, qabi:le*) on sekizincisi 40 / 28
tögne- ateşle dağlamak
-di 576 / 473
-mek 576 / 473
-r 576 / 473
tögün dövme ve dağlama 209 / 179
tögüş- (tuz vb.. şeyleri) dövmede yarışmak veya yardımlaşmak
-di 321 / 262
-mek 321 / 262
-ür 321 / 262
tök- dökmek
-di 273 / 239
-er 273 / 239
tökleş- (nesneler) dökülmek ve akmak
-di 370 / 292
-mek 370 / 292
-ür 370 / 292
töklün- dökülmek, akıtılmak
-di 388 / 304
-mek 388 / 304
-ür 388 / 304
töktür- dökmek için emir vermek, döktürmek
-di 354 / 282
-mek 354 / 282
-ür 354 / 282
töküglüg dökülmüş olan (buğday vb..) 254 / 223
tökül- birisi tarafından veya kendi kendine dökülmek
-di 333 / 270
-mek 333 / 270
-ür 333 / 270
töküş- dökmede, akıtmada yardım etmek veya yarışmak
-di 322 / 262
-mek 322 / 262
-ür 322 / 262
töküz alnında beyazlık olan, akıtmalı (at vb..) 183 / 156, 185 / 158
töküzlük atın akıtmalı olması 253 / 222
-i 253 / 222
tōl Oğuzcada yavrulama zamanı 501 / 402
tōl Oğuzcada yavru 501 / 402
töle- Oğuzcada (koyun vb.) yavrulamak
-di 563 / 464
-mek 563 / 464
-r 563 / 464
tölek Oğuzcada gönlü rahat ve sakin, aldırışsız 195 / 167
tölet- Oğuzcada (koyun vb..) doğurtmak
-mek 420 / 330
-ti 420 / 330

-ür 420 / 330
tön- Oğuz lehçesinde (bir yere) dönmek
-di 526 / 427
-er 526 / 427
-mek 526 / 427
tönder- (bir şeyi) ters çevirmek
-di 617 / 512
-mek 617 / 512
-ür 617 / 512
tönit- (başı) eğmek
-mek 428 / 334
-ti 428 / 334
-ür 428 / 334
tönre yüz üstü 609 / 501
tönüş- (susarak başı) eğmek
-di 615 / 510
-mek 615 / 510
-ür 615 / 510
tönüt- (başı) eğmek
-mek 616 / 511
-ti 616 / 511
-ür 616 / 511
töp arpa mayası ile yoğrulan kaynamış buğdayın ılık bir yerde bekletilmesiyle elde edilen yiyecek 160 / 139
töpü dağın tepesi, tepe 156 / 135, 308 / 254, 540 / 441
-si 540 / 441
töpü insanın tepesi, başın üstü 540 / 441
töpüle- (düşmanın) tepesine vurmak
-di 586 / 479, 587 / 481
-mek 586 / 479
-r 586 / 479
Töpüt Türk ülkesinde kalabalık bir boy (*ci:l*) 24 / 10, 179 / 152
töpütle- (birini) Tibetli saymak, onlara mensup kılmak
-di 589 / 482
-mek 589 / 482
-r 589 / 482
töpütlen- Tibetli kılığına girmek
-di 399 / 310
-mek 399 / 310
-ür 399 / 310
tör evin baş kısmı, itibarlı yeri 495 / 397, 542 / 443
-ke 495 / 397
töre evin baş kısmı ve en itibarlı yeri 542 / 443
töre yokla- evin en itibarlı yerine oturmak
-dı 542 / 443
törkün aşiretin toplandığı yer; anne babanın evi 222 / 191
-im 222 / 191
-ke 222 / 191
-üm 371 / 293
törkünlen- bir evi kendi ailesinin evlerinden saymak ve orada inmek
-di 405 / 315
-mek 405 / 315

-ür 405 / 315
törpi- törpülemek
-di 565 / 465
-mek 565 / 465
-r 565 / 465
törpig törpü 240 / 208
törpigü törpü 240 / 208, 246 / 215
törpiş- törpülemede yardım etmek veya yarışmak
-di 368 / 291
-mek 369 / 291
-ür 369 / 291
törpit- törpülemek
-mek 428 / 335
-ti 428 / 335
-ür 428 / 335
törpül- törpülenmek
-di 381 / 299
-mek 381 / 299
-ür 381 / 299
törpüş- → *törpiş-*
tört ~ tört dört 78/ 66, 172 / 148, 637 / 532
törtgil ~ törtgül kare biçiminde olan 625 / 521
törtünç dördüncü 78/ 66, 637 / 532
törü örf, âdet (*resm*) 66 / 52, 273 / 238, 276 / 240, 495 / 397, 542 / 443
törü- yaratılmak
-di 559 / 461
-mek 559 / 461
-r 559 / 461
törüt- yaratmak
-mek 417 / 327
-ti 417 / 327
-ür 417 / 327
törüt- Oğuz lehçesinde (bir şey) planlanmak ve ıslah etmek
-mek 417 / 327
-ti 417 / 327
-ür 417 / 327
töş döş, göğsün başı, göğüs 497 / 399, 595 / 487
töşe- (döşek vb..) döşemek
-di 561 / 463
töşeglig serilmiş, döşeli (döşek vb..) 254 / 223
töşek döşek, yatak 195 / 167, 254 / 223, 332 / 269, 341 / 275, 348 / 279, 419 / 328, 465 / 369, 466 / 370, 474 / 379, 483 / 386, 561 / 463, 577 / 475
(töşeklig) yatak sahibi 254 / 223
töşeklik yatak vb.. şeyleri yapmak için hazırlanan ipek 254 / 223
töşel- birisi tarafından döşenmek
-di 332 / 269, 348 / 279
töşen- (kendi başına döşek vb.) döşemek
-di 341 / 275
-mek 341 / 275
-ür 341 / 275
töşet- döşetmek
-mek 419 / 328

-ti 419 / 328
-ür 419 / 328
töşle- göğüse vurmak
-di 595 / 487
töşlet- göğüse vurulması için emir vermek, göğüse vurdurmak
-mek 435 / 339
-ti 434 / 339
-ür 434 / 339
töz asıl 496 / 398
-i 496 / 398
töz üst tabaka 496 / 398
töz- (soğuğa) maruz kalmak
-di 525 / 426
-er 525 / 426
-mek 525 / 426
tu- (ağız vb. herhangi bir) delik kapatmak
-dı 554 / 456
-mak 554 / 456
-r 554 / 456
tūç sarı tunç 495 / 397
-ug 439 / 343
tudrıç Argu lehçesinde çöp 228 / 197
tuḍun ~ tudun köyün büyüğü; içme suyunun dağıtımını idare eden kimse 201 / 172, 520 / 419
tug herhangi bir şeyin tıkacı 498 / 400
tug su bendi 498 / 400
tūg hükümdarın önünde vurulan kös ve davul, nöbet davulu 106 / 97, 498 / 399
tūg sancak, tuğ 498 / 400
-um 106 / 97
tuga hastalık ve iç ağırlığı 544 / 445
tugla- (yarık vb.. bir şeyi) kapatmak
-dı 573 / 471
-mak 573 / 471
-r 573 / 471
tūglug sancağı olan, sancaklı 498 / 400
tugrag Oğuzcada meliğin mührü ve imzası 232 / 202
tugrag savaş ve binicilik gününde hakanın askerlerine verdiği at, tören atı 232 / 202, 403 / 313
tugrag posta atı habercisi
-ı 472 / 378
tugraglan- (birine) *tugrag* (tören atı) verilmek
-dı 403 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
tugraglan- Oğuzcada yazı damgalanmak
-dı 403 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
tugsak dul kadın 236 / 205, 236 / 205 → *tul tugsak*
tug urul- nevb.et davulu vurulmak
-dı 106 / 96
tul dul 501 / 402 → *tul tugsak*
tul- (top, çomak vb.. şeylere) vurmak

-ar 276 / 240
-dı 275 / 240, 276 / 240
-mak 276 / 240
tulas hastalık veya üzüntüden solmuş olan (yüz) 184 / 157
tuldur- (birine, bir şeye) çarpmak
-dı 354 / 283
tulkuk üfürülerek şişirilmiş tulum 410 / 321
tulkuklan- (tulum gibi nesneler) şişmek
-dı 438 / 342
-mak 438 / 342
-ur 438 / 342
tul tugsak dul kadın 236 / 205 → *tul, tugsak*
tulum silah 115 / 103, 200 / 171, 279 / 242
-un (v.d.) 101 / 93, 181 / 154 (*tulmun*)
tulumlan- savaş malzemeleri ve silah kuşanmak
-dı 399 / 310
-mak 399 / 311
-ur 399 / 310
tulumlug silahla donatılmış olan, silahlı 249 / 219
tulun göz ile kulak arası 202 / 173
(tulun) gemin sağ ve sol "*tulun*"a isabet eden halkası (*hene*) 202 / 173
tuluŋ göz ile kulak arası 606 / 498
tuluŋ atın kulağı altında bulunan, atın gemine ait bir halka (*hene*)
-ı 606 / 498
tuluŋla- sakalı, kulak altını dürtmek
-dı 621 / 516
-mak 621 / 516
-r 621 / 516
tum soğuk 170 / 146, 233 / 202
tum atların tek renkli olması, at donlarını belirten sözlerden önce gelen ve "tamamiyle (kara, doru)" anlamını veren söz 170 / 146
tuma buxsun akdarı içkisinden küpün ağzına yükselen şey 548 / 448
tumagu nezle 225 / 194
tuman sis 82 / 71, 124 / 110, 209 / 179, 266 / 234
tumlı- soğumak
-dı 573 / 471
-mak 573 / 471
-r 573 / 471
-yu 573 / 472
tumlıg → *tumlug*
tumlıt- soğutmak
-mak 435 / 340
-tı 435 / 340
-ur 435 / 340
tumlıt- kalbini soğutmak, kızdırmak, sevemez olmak
-mak 435 / 340
-tı 435 / 340
-ur 435 / 340
tumlug ~ tumlıg soğuk olan, soğuk 72 / 58, 170 / 146, 233 / 202, 294 / 248, 418 / 328, 438 / 342
-dın 267 / 235, 375 / 296, 377 / 297
-ka 113 / 102, 416 / 327, 488 / 391, 525 / 426, 576 / 474, 618 / 513, 633 / 529
tumluglan- soğuk kabul etmek

-dı 403 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
tumluglan- soğuk davranmak ve surat asmak
-dı 403 / 313
(-mak) 403 / 313
(-ur) 403 / 313
tumşuk kuşun gagası, gaga 236 / 205
tun gönül rahatlığı 503 / 403
tūn kadının ilki (oğlu, kızı, eşi) 503 / 403, 503 / 404
tun- (kapı, dağ geçidi vb.) kapanmak
-ar 278 / 242 (Oğuz ve Kıpçaklarda)
-dı 278 / 242
-mak 278 / 242
-ur 278 / 242
tun- (gök) bulutlanmak, kapanmak
(-ar) 278 / 242 (Oğuz ve Kıpçaklarda)
-dı 278 / 241
(-mak) 278 / 242
(-ur) 278 / 242
tun bol- (gönül) rahatlamak
-dı 503 / 403
tunçı- (et vb..) kokuşmak → *tınçı-*
-r 407 / 317
tunçık- → *tunçuk-*
tunçu lokma, sokum 210 / 180
tunçuk- tıkanmak üzere olmak, nefes alamaz hâle gelmek
(-ar) 380 / 299
(-mak) 380 / 299
-tı 380 / 299
tunçuk- ~ tunçık- (hayvan) kışı geçirmek üzere yuvasına girmek
-ar 380 / 299
-mak 380 / 299
-tı 380 / 299
Tunkend bir şehir 510 / 409
tūn kız ilk kız çocuk 503 / 404
tūn ogul ilk erkek çocuk 503 / 403
tuntur- (bir şeyi) kaplamak, kaplayarak kapatmak
-dı 355 / 283
-mak 355 / 283
-ur 355 / 283
tuŋu sağır 605 / 496
-tur (?) Oğuzlarda bildirme eki, -dir (?) 488 / 390
tur- kalkmak, ayağa kalkmak
-ø 283 / 244, 292 / 247, 396 / 309
-dı 14 / 8, 266 / 234, 280 / 243, 281 / 243, 283 / 244, 284 / 244, 287 / 245, 366 / 290, 524 / 425
-dukı 287 / 245
-dukum 287 / 245
-galı 16 / 8
-galır men 302 / 251
-gıl 288 / 245

-ın 300 / 250 (Oğuzlarda "*kalkarım*")
-ma 300 / 250
-madukum 287 / 245
-mak 280 / 243, 285 / 244, 524 / 425
-manlar 300 / 250
-mas 182 / 155
-up 541 / 442
-ur 280 / 243, 283 / 244, 285 / 244, 524 / 425
tur- durmak, (bir yerde) kalmak
-ø 229 / 198, 295 / 248, 548 / 448
-dı 168 / 145, 169 / 145
-duk 298 / 249 "*durdum*"
-gıl 455 / 358
-madı 85 / 77
-uglı 296 / 249
-up 115 / 103, 247 / 217, 382 / 300, 558 / 460, 618 / 513, 627 / 522
tur- (sis vb..) kopmak
-dı 266 / 234
-mak 266 / 234
-up 82 / 71, 124 / 110
-ur 266 / 234
tur- *-A* zarf-fiil ekli fiillerden sonra devamlılık bildiren yardımcı fiil
-dı 547 / 447
-ur 49 / 34
tura kalkan 441 / 344, 542 / 443
turag sığınak
-ka 343 / 276
turası (yir) Oğuzlarda durulacak (yer) 303 / 251
turası (ugur) Oğuzlarda kalkma (zamanı) 28 / 13
turdaçı Oğuzlarda ayakta duran, kalkan 281 / 243, 290 / 246, 291 / 247
turgan her zaman (işlerin) üstesinden gelen, altından kalkan 294 / 247, 294 / 248
turgu durma, kalma 211 / 182
turgu (yir) ikamet edilecek, durulacak (yer) 12 / 6, 303 / 251, 537 / 439
turgu (ugur) kalkma (zamanı) 28 / 13
turguçı ayakta duran, kalkan 292 / 247
turguluk (bir yerde) kalmak hakkı, niyeti olan 295 / 248
turgur- ayağa kaldırmak
-dı 355 / 284, 366 / 290
(-mak) 355 / 284
(-ur) 355 / 284
turgur- (duvar vb..) yapmak, bir şey dikmek
-dı 355 / 284
-mak 355 / 284
-sa 599 / 491
-ur 355 / 284
turıg → *turug*
Turıg Art Tiz Kâşgar'ın yaylasının adı 187 / 160 → *Tarıg Art Tiz*
turk bir cismin uzunluğu, boyu 176 / 150
-ı 176 / 150
turkıglan- → *turkuglan-*
turkın- ~ turkun- utanmak
-dı 387 / 303, 393 / 308

-mak 387 / 303
-ur 387 / 303
turkla- (bir yeri) enine boyuna ölçmek, (at vb. şeylerin) boyunu tahmin etmek
-dı 635 / 531
-mak 635 / 531
-r 635 / 531
turkug utanma, hayâ; mahcup 232 / 202
turkuglan- ~ turkıglan- utanmak, (birinden) utanıp işe devam etmemek
-dı 402 / 313
-mak 403 / 313
-ur 403 / 313
turkun (suw) sürekli duran (su) 221 / 191
turma turp (*Raphanus sativus*) 184 / 157, 217 / 187
turna turna 550 / 450
turpınla- aramak
-ø 219 / 188
turpla- (bir şeyin) örneğini yapmak
-dı 635 / 531
-mak 635 / 531
-r 635 / 531
turpun arama, araştırma, karşılaştırma 219 / 188
turpunlan- bir şeyi araştırmak
-dı 405 / 315
-mak 405 / 315
-ur 405 / 315
turug ~ turıg sığınak; dağlardaki korunaklı yer 187 / 160
turug kalkma işi
-ı 293 / 247
turuglag durak yeri, durma yeri 248 / 218, 250 / 219
turugsa- (hayatta) kalmak istemek
-dı 590 / 483
turugsa- (bir yerde) ikamet etmek, durmak istemek
-dı 590 / 484
-mak 590 / 484
-r 590 / 484
turugsak (bir yerde) durmayı temenni eden 295 / 248
turugsak Oğuzların bazılarında, (bir yerde) durma hakkı olan 296 / 248
turuk- (kan vb..) durmak; (yarada cerahat) birikmek, toplanmak
-ar 326 / 265
-mak 326 / 265
-tı 105 / 96, 326 / 265
turul- (işten, yemekten vb.. şeylerden) bıkmak
-dı 331 / 269
-mak 331 / 269
-ur 331 / 269
turum bir adam boyu 200 / 171
-ı 200 / 171
turumla- (suyun vb.. bir şeyin derinliğini) boy ile ölçmek
-dı 593 / 486
-mak 593 / 486
-r 593 / 486
turumsın- ayağa kalkıyor gibi görünmek

-dı 396 / 309
turumtay yırtıcı ve avcı kuşlardan biri 552 / 453
Turumtay kişi adı ve unvan 552 / 453
Turumtay bir kölenin adı 323 / 263
-ımı 323 / 263
turun- (insan, çalışırken) durmak
-dı 340 / 275
-mak 340 / 275
-ur 340 / 275
turun- mukavemet etmek, (karşısında durup) itiraz etmek
-dı 340 / 274
-mak 340 / 274
-ur 340 / 274
turur bildirme eki, -DXr 49 / 34, 266 / 234, 267 / 234, 296 / 249, 351 / 281, 414 / 325, 524 / 425, 583 / 478
turuş- beraber ayağa kalkmak
-dı 14 / 8
turuş- (birine) mukavemet etmek
-dı 316 / 259
-ma 101 / 93
-mak 316 / 259
-mas 316 / 259
-ur 316 / 259
turuşgan (insanlara) karşı koyan 258 / 226
tusu fayda ve şifa 544 / 444
tusu bol- yaramak, faydası olmak
-dı 332 / 269
tusuk- yaramak, fayda sağlamak
-ar 326 / 265
-mak 326 / 265
-tı 326 / 265
tusu kıl- yaramak, faydası olmak
-dı 544 / 444
tusul- yaramak, faydası olmak
-dı 332 / 269
-mak 332 / 269
-ur 332 / 269
tüş denk, benzer 497 / 399
-ı 497 / 399
tüş altından veya gümüşten yapılan ve kemerin ucuna takılan toka 497 / 399
tüş nesnenin karşı tarafı 497 / 399
-ı 497 / 399
tuş- (birini) bulup görmek
-ar 270 / 236
-dı 270 / 236
-gıl 19 / 9
-mak 270 / 236
tuşag atın ön ayaklarını bağlamak için kullanılan köstek 207 / 177
tuşagu (at vb.. hayvanlara) köstek vurma (zamanı) 224 / 194
tuşan- (ayaklar) dolanmak, korkudan birbirine dolaşmak
-dı 340 / 275
-mak 341 / 275

-ur 341 / 275
tuşgur- (insanların) buluşmasını sağlamak → *tuşur-*
-dum 356 / 284
-mak 356 / 284
-ur men 356 / 284
tuşla- (birini) hizalamak, (birinin) hizasında ve karşısında durmak
-dım 573 / 471
-mak 573 / 471
-r men 573 / 471
tuşlan- (bir şeye karşı) yönelmek
-dı 388 / 304
-mak 388 / 304
-ur 388 / 304
tuşlat- (birisinden) karşısında ve hizasında, uzakta durmasını istemek
-mak 435 / 339
-tı 435 / 339
-ur 435 / 339
tuşur- (insanların) karşılaşmasını sağlamak, karşılaştırmak → *tuşgur-*
-dı 308 / 254
-dum 356 / 284
-mak 308 / 254
-ur 308 / 254
tuşu tuşu eşeği durdurmak için söylenen söz 544 / 445
tut- tutmak, almak; yakalamak; alıkoymak
-ø 412 / 323, 414 / 325, 449 / 352, 493 / 395, 501 / 402
-ar 53 / 39, 75/ 62, 106 / 97, 163 / 142, 201 / 172, 212 / 182, 251 / 221, 269 / 236, 327 / 266, 353 / 282, 410 / 321, 411 / 323, 412 / 323, 461 / 365, 474 / 380, 601 / 493, 622 / 519
-gıl 167 / 144, 449 / 353
-gınça 412 / 323
-ma 59 / 44, 227 / 197, 228 / 197
-mak 411 / 323, 412 / 323
-mas 53 / 39, 410 / 321, 622 / 519
-tı 172 / 148, 187 / 160, 189 / 161, 282 / 243, 411 / 323, 412 / 323, 451 / 354, 502 / 402
-tım 169 / 146
-ugla 414 / 325
-up 122 / 108, 215 / 185, 276 / 240, 306 / 253, 317 / 260
tutaşı bitişik ve komşu olan şey 213 / 183 → *tutşı*
tutaşı sık sık, devamlı 213 / 183
tutçı bitişik ve komşu olan şey 213 / 183
tutçı sık sık, devamlı 90 / 81, 189 / 161, 256 / 225, 258 / 226, 259 / 226, 260 / 227, 261 / 228, 467 / 371, 468 / 372, 609 / 502
tutgak düşmanın gözcülerini ve öncülerini yakalamak için geceleyin dolaşan birlik 235 / 204
tutgan devamlı tutan 414 / 325
tutguç kahvaltı 228 / 197
tutguçı tutan 414 / 325
tutguluk tutmaya hakkı olan 414 / 325
tutgun tutsak, esir 106 / 96, 111 / 100, 220 / 190, 376 / 296
tutma sandık 217 / 187
tutmaç Türklerin tanınmış yemeği 218 / 188, 227 / 197, 228 / 197, 383 / 301, 438 / 341, 494 / 396, 497 / 399, 570 / 470

tutmış tutulan, yakalanan 630 / 525
tutsug tavsiye 232 / 202
tutsuk- tutsak düşmek
-ar 380 / 299
-dı 380 / 299
-mak 380 / 299
tutşı bitişik ve komşu olan şey 213 / 183 → *tutaşı*
tuttaçı Türkmenler ve onlardan sonrakilerde, tutan 414 / 325
tuttur- tutmak, yakalamak için emir vermek, tutturmak
-dı 353 / 282
-mak 353 / 282
-ur 353 / 282
tutug cin çarpması, çarpılma 187 / 160
-ı 187 / 160
tutug rehin, rehine 187 / 160, 471 / 377
tutuglug cinli, cin bulunan (yer) 248 / 218
tutugsak tutmayı temenni eden 414 / 325
tutugsak Oğuzlarda almaya (tutmaya) niyetlenen 414 / 325
tutuk iğdiş edilmiş, hadım 191 / 163
Tutuk erkek adı 191 / 163
tutukla- iğdiş etmek; birini iğdiş saymak
-dı 592 / 485
-mak 592 / 485
-r 592 / 485
tutuklan- (kadın) koruyucu hadım edinmek
-dı 399 / 310
-mak 399 / 310
-ur 399 / 310
tutul- yakalanmak, tutulmak
-dı 328 / 267
-mak 328 / 267
-ur 328 / 267
tutun- (av hayvanı vb. şeyleri) kendi başına tutmak, yakalamak
-dı 339 / 274
(-mak) 339 / 274
(-ur) 339 / 274 (*tutnur*)
tutun- (ay ve güneş için) tutulmak
-dı 339 / 274
(-mak) 339 / 274
(-ur) 339 / 274 (*tutnur*)
tutun- (birini evlatlık, sütanne vb.) edinmek
-dı 339 / 274
(-mak) 339 / 274
(-ur) 339 / 274 (*tutnur*)
tutun- (ateş için) tutuşmak
-dı 339./ 274
-mak 339 / 274
-up 339 / 274
-ur 276 / 240 (*tutnur*), 339 / 274
tutunçu (ogul) evlat edinilen (oğul) 608 / 500
tuturkan pirinç (*Oryza sativa*) 259 / 227
tutuş çekişme 184 / 158

Tutuş erkek adı 184 / 158
tutuş- (birbirini) karşılıklı tutmak
-dılar 313 / 257
-kalı 95 / 88
-mak 313 / 257
-ur 313 / 257
tutuş- (bir şeye) yapışmak
(-dı) 313 / 257
-mak 313 / 257
-ur 313 / 257
tutuz- (söz) tutmasını buyurmak, tavsiyede bulunmak
-dum 232 / 202, 312 / 256
-mak 312 / 256
-ur 312 / 256
tutuzgu emredilmiş ve tutulması gereken (şey) 245 / 214
tutzug vasiyet
-ı 52 / 38
tuwır- ~ tuwur- (at, kulağını) dikmek
-ar 306 / 252, 348 / 279
-dı 306 / 252, 348 / 279
-mak 306 / 252
tuwra- büyümek
-dı 566 / 467
-mak 566 / 467
-r 566 / 467
tuwur- → *tuwır-*
tuwuz yinçü büyük inci 566 / 467
tuy- sezmek, fark etmek, hissetmek
-ar 552 / 455
-dı 552 / 455
-mak 552 / 455
-mas 34 / 21
tuyag toynak 517 / 416, 536 / 438
-ı 517 / 416
-ın 316 / 259
tuyaglıg tırnaklı, toynaklı (hayvan) 523 / 423
tuyın er cimri ve eli sıkı adam 519 / 418
tuysuk- fark etmek, sezmek
-ar 530 / 431
-dı 530 / 431
-mak 530 / 431
tuytur- fark ettirmek, kavratmak
-dı 529 / 430
-mak 529 / 430
-ur 529 / 430
tuyuk (kapı vb. için) kilitlenmiş 518 / 417
tuyuk (insan için) canı sıkılmış 518 / 417
tuyuk (hava için) kapalı ve sisli 518 / 417
tüz tuz 273 / 238, 321 / 262, 331 / 268, 415 / 326, 457 / 361, 496 / 398, 525 / 427
tüz güzellik 42 / 28
-ıŋa 150 / 130
tuza- tuzlamak

-dı 560 / 462
tuzak tuzak; avda kullanılan ağ 191 / 163, 214 / 184, 383 / 301, 577 / 475
-ka 111 / 100
tuzak erkeğin, sevgilisinin güzel olduğunu söylerken, onun için kullandığı kelime 191 / 163
tuzakı erkeğin, sevgilisinin güzel olduğunu söylerken, onun için kullandığı kelime 191 / 163
tuzgu yoldan geçen tanıdık ve akrabalara armağan olarak çıkarılan yemek 213 / 184
-nı 211 / 181
tuzgulan- yemekten vb.. şeylerden armağan vermek
-dı 533 / 433
-mak 533 / 433
-ur 533 / 433
tuzkıya güzel 601 / 493
tuzla- tuzlamak
-dı 560 / 462, 572 / 471
-mak 572 / 471
-r 572 / 471
tuzlan- tuzlanmak
-dı 388 / 304
-mak 388 / 304
-ur 388 / 304
tuzlat- tuzlatmak
-mak 434 / 339
-tı 434 / 339
-ur 434 / 339
tüzlug tuzlu, tuzu olan (et vb..) 113 / 102
tuzluk tuzluk 235 / 204
tü vücuttaki kıl, tüy 205 / 175, 535 / 437
-si 93 / 87
-sin 276 / 240
tü renk 535 / 437
tü at donu 535 / 437
tüdaş renktaş, aynı renkte; birbirine benzetilen her türlü nesne 205 / 175, 535 / 437
tüg- düğümlemek
-di 274 / 239
-dümiz 237 / 206
-er 274 / 239
-er men 387 / 304
-mek 274 / 239
-üp 605 / 496
tüge ineğin, iki yaşına gelmiş erkek yavrusu 546 / 446
tügek kolan halkası, yükü sıkıştırmak için iplerin ucuna bağlanan tahtadan halka 409 / 320
tügi Oğuz lehçesinde akdarının kepeği alındıktan sonra kalan esas kısmı 547 / 447
tüglün- (su vb.. boğazda) düğümlenmek ve (boğaz) tıkanmak
-di 388 / 304
(-mek) 388 / 304
(-ür) 388 / 304
tüglün- düğümlenmek
-di 388 / 304
-mek 388 / 304

-ür 388 / 304
tüglüş- (ipler vb.) düğümlenmek
-di 370 / 292
-mek 370 / 292
-ür 370 / 292
tügme düğme 218 / 187
tügmelen- (kendi düğmelerini) iliklemek
-di 533 / 434
-mek 533 / 434
-ür 533 / 434
tügmiş düğümlenen şey
-ni 274 / 239
tügsin dört yandan düğümlenen bir çeşit düğüm 219 / 189, 408 / 319
tügsin halktan olup, hakandan sonraki üçüncü derecede bulunan kişinin unvanı 219 / 189
tügül- kendi kendine veya biri tarafından düğümlenmek
-di 219 / 189, 333 / 270, 348 / 279, 408 / 319
-mek 333 / 270
-mes 108 / 98, 539 / 440
-ür (tüglür) 333 / 270
tügül- (yemek vb.. boğazda) düğümlenmek
-di 333 / 270
-mek 333 / 270
-ür 333 / 270
tügülgen devamlı yüzü büzülen (adam) 261 / 228
tügün düğüm 202 / 172, 219 / 189, 261 / 228, 262 / 228, 274 / 239, 321 / 262, 330 / 268, 333 / 270, 335 / 271, 338 / 273, 339 / 273, 348 / 279, 357 / 284, 359 / 286, 360 / 286, 371 / 293, 408 / 319, 412 / 324, 418 / 328, 469 / 376, 475 / 380, 477 / 382, 484 / 387, 490 / 392, 561 / 462, 562 / 463, 563 / 464
-ler 487 / 389
tügün- kendi başına düğümlemek
-di 339 / 273
-mek 339 / 273
-ür 339 / 273
tügüş- düğümlemekte yarışmak veya yardımlaşmak
-di 321 / 262
-mek 321 / 262
-ür 321 / 262
tüke- tamamlanmak, kalmamak
-di 563 / 464
tüke- yetmek, kâfi gelmek
-di 563 / 464
-mes 71 / 57
tükel tam, tamamı, hepsi, tamamen 42 / 28, 115 / 103, 208 / 178, 229 / 199, 276 / 240, 378 / 297, 380 / 299, 508 / 408
tüket- bitirmek, tamamlamak
-mek 420 / 329
-ti 420 / 329
-ür 420 / 329
tükü tükü köpek eniği çağrılırken kullanılan söz 547 / 447
tüle- ~ tüle- tüy dökmek
-di 563 / 464

-mek 563 / 464
-r 563 / 464
tülek dört ayaklı hayvanların tüylerini dökme vakti 195 / 167, 207 / 178
-inde 195 / 167
tülek yılkı tüyü kışın dökülüp yazın çıkan hayvan türü 207 / 178
tülüg renkli (at rengi) 205 / 175, 535 / 437
tülüg erük şeftali (*Persica vulgaris*) 47 / 33
tülüg yaḍım fağfûrî, tüylü yaygı 453 / 355
tümen çok, çeşitli 123 / 109, 202 / 173
-ler 605 / 496
tümen miŋ milyon 202 / 173
tümile- (eşek vb..) tırıs gitmek, zıplayarak koşmak
-di 587 / 481, 589 / 482
-mek 587 / 481
-r 587 / 481
tümilen- (eşek vb..) tırıs gitmek, zıplayarak koşmak
-di 587 / 481
tümrüg Oğuzcada tef 240 / 209
tümse Argu lehçesinde minber, yüksekçe yer 213 / 183
tün ~ tün gece 54 / 39, 63 / 49, 128 / 113, 166 / 144, 170 / 147, 213 / 183, 307 / 253, 317 / 259, 348 / 279, 382 / 300, 417 / 327, 558 / 460, 609 / 501
-i 570 / 470
-üg 554 / 456
tüne- bir gece gecelemek
-di 564 / 465
-mek 564 / 465
-r 564 / 465
tünek Barsgan lehçesinde hapishane 205 / 176
tüner- (mekân, zaman) kararmak
-di 311 / 256
-mek 311 / 256
-ür 311 / 256
tünerik mezar 245 / 213
-ke 245 / 213
tünerik karanlık olan yer 245 / 213
tünet- (misafir vb.. birini) gece yatırmak, geceletmek
-mek 421 / 330
-ti 421 / 330
-ür 421 / 330
tünle geceleyin 131 / 115, 170 / 147, 218 / 187, 266 / 234, 481 / 384
tünlük baca deliği, tünlük, dünlük (tepe penceresi) 611 / 504
-ten 273 / 238
-tin 495 / 397
tünlük tugı baca deliğinin (tünlüğün) örtüsü 498 / 400
tünşü fener 609 / 502
tünül- ümit kesmek
-ø 50 / 35
-di 616 / 511
tünür kadının yakınları, kardeşler, baba ve anne 323 / 263, 603 / 494, 607 / 498
tünürle- birini dünür saymak
-di 621 / 516
-mek 621 / 516

-r 621 / 516
tüŋürlen- kendisini dünür saymak
-di 620 / 516
-mek 620 / 516
-ür 620 / 516
tūp ağacın kökü 494 / 396
-i 494 / 396
-re 406 / 317
tūp duvar temeli 494 / 396
-i 494 / 396
tūp insanın aslı 494 / 396
-i 496 / 398
tūp ~ tüp dip
-i 49 / 34
-üm 38 / 25
tüpger- (işin) aslını araştırmak, izini sürmek
-di 356 / 284
-mek 356 / 284
-ür 356 / 284
tüpi şiddetli rüzgâr 117 / 105, 265 / 233, 305 / 252, 469 / 373, 484 / 387, 540 / 441, 586 / 480
tüpiçil rüzgârın çok estiği, rüzgârlı (yer vb..) 469 / 373
tüpir- rüzgâr esmek ve toprağı savurmak
-di 305 / 252
-er 305 / 252
-megińçe 305 / 252
-mek 305 / 252
tüple- (işin aslını) inceleyip araştırmak
-di 572 / 471
-mek 572 / 471
-r 572 / 471
tüplen- (insan için) zenginleşmek
-di 387 / 303
-mek 387 / 303
-ür 387 / 303
tüplen- (ağaç vb..) kök salmak
-di 387 / 303
(-mek) 387 / 303
(-ür) 387 / 303
tüpleş- (birlikte işin aslını) incelemek
-diler 370 / 292
-mek 370 / 292
-ür 370 / 292
tüplet- incelemek
-mek 434 / 339
-ti 434 / 339
-ür 434 / 339
tūplüg eren asil adam 494 / 396
tūplüg yıldızlıg nesep kökü derin olan asil insan 461 / 366
tür- dürmek
-ø 627 / 522
-di 267 / 234, 285 / 244

-er 267 / 234
-mek 267 / 234, 285 / 244
-ür 285 / 244
türçi- (işe) başlamak
-di 565 / 466
-mek 565 / 466
-r 565 / 466
türçit- (işe) başlatmak
-mek 429 / 335
-ti 429 / 335
-ür 429 / 335
türgek bohça 271 / 237, 275 / 239, 410 / 321
türgeklen- bohçalanmak
-di 438 / 342
-mek 438 / 342
-ür 438 / 342
türk meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren bir söz 178 / 151
Türk Türk, Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına (Türklere) yüce Allah tarafından verilmiş isim 176 / 151, 177 / 151, 407 / 317
Türk Türklerden olan kişi 177 / 151, 327 / 265
-men 177 / 151
Türk Nuh'un, Türklerin atası kabul edilen oğlunun adı 176 / 151
Türk Türk ülkesinde bir şehir 176 / 151
türk kuyaş ödi gün ortası 178 / 151
türkle- Türklerden saymak, birini Türklere nispet etmek
-di 636 / 532
-mek 636 / 532
-r 636 / 532
Türkmen Oğuzlar ve Oğuzların dışında kalan göçebelerden Karluklar 238 / 206, 622 / 519
türk yigit gençlik çağının ortasına gelmiş genç 178 / 151
türlüg türlü, çeşitli 72 / 58, 150 / 130, 202 / 173, 240 / 208, 329 / 267
türlün- dürülüp bükülmek
-di 387 / 304
-mek 387 / 304
-ür 387 / 304
türmek dürüm 200 / 171, 240 / 208, 322 / 262
türmeklen- (ekmekten) dürüm yapılmak
-di 404 / 315
-mek 404 / 315
-ür 404 / 315
türt- (yağ vb.. bir şey) sürmek
-er 628 / 524
-mek 628 / 524
-ti 628 / 524
türtül- (yağ vb.. bir şey) sürülmek
-di 381 / 299
-mek 381 / 299
-ür 244 / 212, 381 / 299
türtün- (yağ vb.. bir şey) sürünmek; sürünüyor görünmek
-di 386 / 303
-mek 386 / 303
-ür 386 / 303

türtüş- (yağ vb.. bir şey) sürmede yarışmak
-di 369 / 292
-mek 369 / 292
-ür 369 / 292
türül- dürülmek
-di 332 / 269
-mek 332 / 269
-ür 332 / 269
türün- kendi başına dürmek
-di 340 / 274
-mek 340 / 274
-ür 340 / 274
türüş- dürmede yardımcı olmak veya yarışmak
-di 316 / 259
-mek 316 / 259
-ür 316 / 259
tüş mola yeri ve mola zamanı 166 / 143
tüş düş, rüya 452 / 355, 497 / 399, 561 / 463
tüş ihtilam, uykuda boşalma 497 / 399
tüş- inmek
-di 270 / 236
-er 473 / 379
(-mek) 270 / 236
-üp 270 / 237, 336 / 272
tüş- düşmek
-di 161 / 140, 270 / 236, 499 / 401, 501 / 402
-er 270 / 236
-me 450 / 354
-mek 270 / 236
-se 496 / 397
-ti 229 / 199, 446 / 350, 609 / 501
-üp 63 / 50
-ür 270 / 237, 309 / 255, 501 / 402, 634 / 529
tüşe- rüya görmek
-di 561 / 463
-mek 561 / 463
-r 561 / 463
tüşgün geven (kitre -zamk- çıkarılan bir tür çalı – *Astragalus*) 222 / 192
tüşgünlen- gevenler çoğalmak
-di 405 / 315
-mek 405 / 315
-ür 405 / 315
tüş kıl- konmak, mola vermek
-ur 452 / 355
tüşlen- mola vermek, mola yerine inmek
-di 387 / 304
-mek 387 / 304
-ür 118 / 106, 387 / 304
tüşlük ödi mola vakti 240 / 208
tüşne- konaklamak, yerleşmek
-di 124 / 110
tüş ödi mola zamanı 166 / 143

tüş ödi kuşluk vakti, öğle vakti 497 / 399
tüşrüm Argu lehçesinde eğirilmiş ip yumağı 243 / 211
tüşük tembel ve seviyesiz 195 / 167
tüşür- düşürmek
-di 308 / 254
(-mek) 308 / 254
(-ür) 308 / 254
tüşür- indirmek
-düm 308 / 254
-gil 423 / 331
-mek 308 / 254
-ür 308 / 254
tüşürgü nehirdeki su ağzı, değirmende suyu nehirden boşaltıp başka nehre aktaran yer vb. şeyler 245 / 214
tüşürgün zamk ağacı (*Astragalus tragacantha*) 260 / 227
tüt- (ateş) tütmek
-er 122 / 108
tütek ibrik vb.. şeylerin emziği 194 / 166
tütet- → *tütit-*
tütgür- (köpek vb.. bir hayvanı) kışkırtmak → *tüttür-, tütür-*
-di 306 / 252
tütit- ~ tütet- (ateş, duman) tüttürmek
-mek 415 / 326
-ti 415 / 326
-ür 415 / 326
tütsüg kişi kindar, düşmanlığı şiddetli olan kimse 239 / 208
tüttür- (köpek vb.. bir hayvanı) kışkırtmak → *tütgür-, tütür-*
-di 306 / 252
tü tü (çeçek) her cinsten, tür tür (çiçek) 99 / 92, 407 / 318
tütün duman 201 / 172, 305 / 252, 415 / 326
tütünsüz dumansız, duman olmadan 202 / 172, 451 / 354
tütür- (köpek vb.. bir hayvanı) kışkırtmak → *tütgür-, tüttür-*
-di 306 / 252
-mek 306 / 252
-ür 306 / 252
tütüş- (av vb.. şeyleri) yakalamada yardım etmek veya yarışmak
-di 313 / 257
(-mek) 313 / 257
(-ür) 313 / 257
tütüş- (iki kişi) kavga etmek
-diler 313 / 257
-megince 305 / 252
-mek 313 / 257
-ür 313 / 257
tüwek Çigil lehçesinde, söğüt veya taze bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılarak veya doğrudan doğruya borudan yapılan, içine kurusıkı konan ve serçe vurmakta kullanılan bir silah 195 / 167
tüweklik nefesle kurusıkı fırlatılarak serçe vurmakta kullanılan silah için hazırlanan dal 253 / 223
tüwiş- (eti vb. şeyleri) şişe dizmede yarışmak, veya yardımlaşmak
-di 319 / 261
-mek 319 / 261

-ür 319 / 261
tüwşe- (ter) damla damla çıkmak
-di 569 / 469
-mek 569 / 469
-r 569 / 469
tüz eşit, denk 73 / 60, 189 / 161, 218 / 187
tüz düz 163 / 142, 496 / 398
tüz- (ülke için) düzenlemek
-di 268 / 235
(-er) 268 / 235
(-mek) 268 / 235
tüz- (yer vb.. şeyleri) düzeltmek
-di 268 / 235
-er 268 / 235
-mek 268 / 235
tüzer- (yer vb.. şeyler) düzleşmek
-di 307 / 254
-mek 308 / 254
-ür 308 / 254
tüzeş- (yer vb.. şeyleri) düzlemekte yardım etmek veya yarışmak
-di 318 / 260
-mek 318 / 260
-ür 318 / 260
tüzger- ~ tüzgür- armağan vermek
-dim 356 / 284
-mek 356 / 284
-ür men 356 / 284
tüzlün- (iş için) düzelmek
-di 388 / 304
-mek 388 / 304
-ür 388 / 304
tüzlün- ~ tüzlin- (yer vb. için) düzleşmek, denk hâle gelmek
-di 387 / 304
(-mek) 388 / 304
-ür 176 / 150, 388 / 304
tüzül- (iş vb. için) yoluna girmek, düzelmek
-di 332 / 269
-mek 332 / 269
-mes 305 / 252
-ür 332 / 269
tüzül- (yer için) düzletilmek; düzleşmek
-di 332 / 269, 388 / 304
(-mek) 332 / 269
(-ür) 332 / 269
tüzül- (nağme için) uyum sağlanmak, akort edilmek
-di 500 / 401
tüzün yumuşak huylu 118 / 106, 209 / 179
tüzünlük yumuşaklık, yumuşak huy 391 / 306
-in 527 / 428

U

ū amirin emrine itaat etmemeyi ifade eden bir ünlem 32 / 18
ū uyku 32 / 18
-dın 35 / 21, 109 / 98
-dun 363 / 288
-nı 554 / 456
uç Türkçe yazmak için kalem; baston, iğ yapılan bir dağ ağacı (Lonicera tatarica) 30 / 16
ūç uç, bir şeyin ucu 34 / 20
-ı 34 / 20
-ın 629 / 524
-ıŋa 161 / 140
ūç son 34 / 20, 34 / 21
Uç meşhur bir şehir 30 / 16
uç- uçmak
-ar 92 / 85, 289 / 246
-dı 92 / 85, 427 / 334
-mak 92 / 85
-tumız 243 / 211
uça sırt 56 / 42
uçan Kıpçak lehçesinde iki kanatlı gemi 74 / 61
uçguk grip, soğuk algınlığı 62 / 48
ūç il serhat eli 34 / 20
uçlan- uçları olmak
-dı 133 / 116
-mak 133 / 116
-ur 133 / 116
uçmak cennet 72 / 58, 607 / 499
uçraş- çiftleşmek
-ur 264 / 230, 523 / 423
uçruş- uçurmakta yardım etmek veya yarışmak
-dı 123 / 109
-mak 123 / 109
-ur 123 / 109
uçuk- sona ermek
-ar 104 / 95
-mak 104 / 95
-tı 104 / 95
-up 551 / 451
uçur- uçurmak
-dı 98 / 91, 366 / 290, 427 / 334
-mak 98 / 91
-ur 98 / 91
uçurgan devamlı (kuşu vb.. bir şeyi) uçuran 89 / 80
uçursa- (kuş vb.. bir şeyi) uçurmak istemek
-dı 143 / 125
-dım 554 / 456
uçuz ucuz 39 / 26
uçuz hor görülen, zelil kimse 39 / 26
uçuzla- (birini) aşağılamak, küçük düşürmek

-dı 39 / 26, 152 / 132
-mak 152 / 132
-r 152 / 132
uçuzlan- ucuz bulmak
-dı 148 / 129
-mak 148 / 129
-ur 148 / 129
uçuzluk ucuzluk 86 / 77
uçuzluk zillet ve küçüklük 86 / 77
uḍ ~ ud Çigil lehçesinde sığır, öküz 34 / 21, 412 / 324, 619 / 514
-ka 603 / 495
-nı 441 / 345
uḍı- uyumak
-dı 558 / 461
-dım 32 / 18
-mak 558 / 461
-r 558 / 461
uḍık uyuklayan (adam) 45 / 31
uḍıkla- uykusu gelmek, uyumak, uyuklamak
-dı 592 / 485, 597 / 488
-dım 597 / 488
-dıŋ 597 / 488
uḍış- uyumakta yarışmak
-dı 100 / 92
(-mak) 100 / 93
(-ur) 100 / 93
uḍış- (ayak için) uyuşmak
-dı 103 / 93
(-mak) 103 / 93
(-ur) 103 / 93
uḍış- (yoğurt için) mayalanmak
-dı 100 / 93
-mak 100 / 93
-ur 100 / 93
uḍıt- uyutmak
-mak 112 / 101
-tı 112 / 101
-ur 112 / 101
uḍıt- (ateş için) söndürmek
(-mak) 112 / 101
-tı 112 / 101
(-ur) 112 / 101
uḍıt- (yoğurdu) mayalanmaya bırakmak, (peyniri) olmaya bırakmak
(-mak) 112 / 101
-tı 112 / 101
(-ur) 112 / 101
uḍıtgan devamlı uyutan 88 / 79
uḍıtma ıslak peynir 83 / 74, 112 / 101
uḍlaş- birbiri ardı sıra gitmek
-dı 126 / 111
-mak 126 / 111
-ur 126 / 111

uḍlat- (birini, birinin) peşine salmak
-mak 136 / 119
-tı 136 / 119
-ur 136 / 119
uḍluk kol kemiğinin kalın kısmı 62 / 48
udluk Argu lehçesinde ahırda sığırların yattığı yer 62 / 48
uḍmak tabi olan, çırak 62 / 48
uḍmaklan- tabileri ve uşakları olmak
-dı 157 / 137
-mak 157 / 137
-ur 157 / 137
uḍu arkasından, izleyerek, takiben 56 / 42, 68 / 54, 93 / 87, 139 / 122, 201 / 172, 272 / 238, 547 / 447, 579 / 476, 618 / 513
uḍu iz 478 / 382
udukluk bir şeyden gafil olma ve onu görmemezlikten gelme 86 / 77
uḍula- takip etmek, izinden gitmek
-dı 156 / 134
-mak 156 / 134
-r 156 / 134
uḍun- sönmek
-dı 109 / 98
-mak 109 / 98
-ur 109 / 98, 455 / 358 (*uḍnur*)
uḍuz uyuz 39 / 26, 446 / 350, 476 / 380
-ı 416 / 326, 471 / 377
uḍuzla- uyuz hastalığını tedavi etmek
-dı 152 / 132
-mak 152 / 132
-r 152 / 132
uḍuzlug uyuz (insan) 84 / 76
ud yılı Türkçedeki 12 yıldan biri, öküz yılı 34 / 21, 174 / 149, 175 / 150
ūg çadırın üst kısmındaki kirişlerden her biri 35 / 22
ugan iş yapmaya muktedir olan 51 / 36
ugança güç yettiği kadar 34 / 20
ugan Teŋri kadir olan Allah 51 / 36
ugar at alnı beyaz olan at 38 / 25
ugar bul alnında ve ayağında beyaz leke olan at 169 / 145
uglı yaban havucu (*Pastinaca sativa*), Kâşgar'da ekilen ve yenilen beyaz renkli, tatlı bir havuç 77/ 65
uglıt- arttırmak, çoğalttırmak
-mak 136 / 119
-tı 136 / 119
-ur 136 / 119
ugra- uğramak
-ø 580 / 477
-dı 140 / 123, 585 / 479
-dım 75/ 62
-gay men 580 / 477
-gıl 580 / 477
-glı 582 / 478
-ma 580 / 477
-mak 140 / 123

-mas 581 / 477
-masun 580 / 477, 581 / 477
-ŋ 581 / 478
-ŋlar 581 / 478
-p 90 / 81, 564 / 464
-pan 140 / 123
-r 140 / 123, 607 / 498
-sa 488 / 390
-sun 580 / 477
ugradaçı Oğuz ve Kıpçaklarla göçebelerden onlara uyanlar ve Suvarlarda, uğrayan 582 / 478
ugrag maksat ve niyet 72 / 58
-ı 472 / 378
ugrag uğrama
-ı 583 / 478
ugrag uğranacak yer
-ı 472 / 378
-ım 456 / 360
ugragan devamlı uğrayan 582 / 478
ugragsak Oğuz ve Kıpçaklarda, uğramaya hakkı olan 582 / 478
ugraguçı uğrayan 582 / 478
ugraguluk uğramaya hakkı olan 582 / 478
Ugrak *Kara Yıgaç* adlı uç bölgesinde yerleşmiş bir Türk boyu (*qabi:le, ci:l*) 21 / 10, 25 / 11, 72 / 58, 235 / 204, 257 / 225, 376 / 296, 525 / 426
ugraklan- Uğrak kılığına girmek
-dı 158 / 137, 406 / 316
-mak 158 / 137
-ur 158 / 137
ugral- (bir yere) gidilmek, uğranmak
-dı 129 / 114
-mak 129 / 114
-ur 129 / 114
ugramsın- uğramadığı hâlde uğramış görünmek
-dı 585 / 479
ugraş- birbirinin üzerine yürümek
-dı 124 / 110
-mak 124 / 110
-ur 95 / 88, 124 / 110
ugrat- (bir işe vb.. bir şeye) göndermek
-mak 135 / 118
-tı 135 / 118
-ur 135 / 118
uguk tozluk 46 / 32
ugur zaman, vakit 28 / 13, 38 / 25, 80 / 69, 303 / 251, 425 / 333, 426 / 333, 443 / 347, 444 / 347, 583 / 478
-da 38 / 25, 149 / 129
-ı (ugrı) 468 / 372
-nı 403 / 313
ugur bir işte imkân ve fırsat 39 / 25
ugur devlet, hükümdarlık devri 38 / 25
-ında 38 / 25
ugur Oğuzcada karşılık, bedel 39 / 25

ugur Oğuzcada (sadece yolculuk için) hayır ve bereket 39 / 25
ugur bol- Oğuzcada (yol) hayırlı ve bereketli olmak
-sun 39 / 25
ugurla- (bir işi) zamanında ve imkânları içinde yapmak
-dı 152 / 132
(-mak) 152 / 132
-r 152 / 132
ugurlan- vakit gelmek
-dı 148 / 129
(-mak) 148 / 129
(-ur) 148 / 129
ugurlan- (yol) mübarek, uğurlu olmak
-dı 148 / 129
(-mak) 148 / 129
(-ur) 148 / 129
ugurlan- Oğuzcada, (bir şeyin) karşılığı, bedeli verilmek
-dı 148 / 129
-mak 148 / 129
-ur 148 / 129
ugurlug zamanında, imkân ve şartlar ölçüsünde 39 / 25, 84 / 76
ugurluk karşılık, bedel 70 / 56
ugut kendisinden içki elde edilen maya 37 / 24
uk- anlamak, öğrenmek
-ar 93 / 87, 380 / 299, 464 / 368
-dı 93 / 87
-mak 93 / 87
-sa 453 / 356
ukruk kement 63 / 49
-ın (v.d.) 63 / 49
-un (v.d.) 539 / 440
uktur- izah etmek, anlatmak
-dı 118 / 106
-mak 119 / 106
-ur 119 / 106
ukul- anlaşılmak
-dı 108 / 98
-mak 108 / 98
-ur 108 / 98
ukusa- anlamak istemek
-dı 141 / 124
-mak 141 / 124
-r 141 / 124
ukuş akıl 42 / 29
ukuş- (birden fazla kişi) anlamak
-mak 103 / 94
-tılar 103 / 94
-urlar 103 / 94
ukuşlug çok akıllı, kıvrak zekâlı 42 / 29, 85 / 76
ūl duvarın temeli, temel 36 / 22
-ı 36 / 22
ul- yıpranmak, dağılmak
-dı 94 / 87

-mak 94 / 87
-ur 94 / 87
ula açık arazide yol gösterici işaret 58 / 44
ula- bağlamak
-dı 556 / 459
(-mak) 556 / 459
(-r) 556 / 459
ula- (akrabalık vb. için) bağ kurmak
-dı 556 / 459
-mak 556 / 459
-r 556 / 459
ulag beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşıncaya kadar binilen at 73 / 60, 520 / 419
ulag elbise yaması 73 / 60
ulagu iki şeyi birbirine ekleyen, yama vb. parça 80 / 69
ulan- (bir şey bir şeye) bağlanmak, kavuşmak
-ø 44 / 30
-dı 110 / 99
-mak 110 / 99
-ur 110 / 99
ular erkek keklik (*Perdix*) 73 / 60, 373 / 294
ularlıg kekliği olan (dağ vb..) 85 / 76
ulaş- ulaşmak
-dı 104 / 95
-mak 104 / 95
-ur 104 / 95
ūlat- ~ ulat- ulaştırmak
-mak 114 / 103
-tı 114 / 103
-ur 114 / 103
Ulayundlug Oğuz boylarının on yedincisi (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27
uldaŋ ayakkabının altı 70 / 57
uldı- yalınayak kalmak; nalsız kalmak
-dı 139 / 122
-mak 140 / 122
-mas 65 / 51
-r 140 / 122
ulduk nalsız (at vb..) 63 / 49
ulgat- ~ ulgaḍ- büyümek
-mak 136 / 118
-tı 136 / 118, 252 / 221, 445 / 347
-u 400 / 311, 481 / 384
-ur 136 / 118
ulgun beklemiş (?) 518 / 417
ulı- ulumak
-dı 556 / 459
-mak 557 / 459
-r 557 / 459
-sa 557 / 459
ulıgu uluma 80 / 69
ulın- usanmak, bıkmak
-dı 111 / 100

-dım 111 / 100
-mak 111 / 100
-ur men 111 / 100
ulış- birlikte ulumak
-dı 104 / 95
-ıp (ulşıp) 104 / 95
-mak 104 / 95
-ur 104 / 95
ūlıt- ~ ulıt- ulutmak
-mak 114 / 103
-tı 114 / 103
-ur 114 / 103
ulıtgan devamlı havlatan 89 / 80
ultur- (et, elbise vb. şeyleri) ezdirmek, yıpratmak
-dı 119 / 106
-mak 119 / 106
-ur 119 / 106
ulug yüce, ulu, büyük 37 / 24, 44 / 30, 152 / 132, 163, 141, 175 / 150, 185 / 158, 273 / 239, 278 / 242, 286 / 245, 294 / 248, 316 / 259, 428 / 335, 473 / 379
-ka 316 / 259
-nı 154 / 133, 481 / 385
ulug ay büyük ay, yazın ortası 175 / 150 → *oglak ay, ulug oglak ay*
Ulug Keygen Kayas'tan Ila vadisine akan iki ırmaktan büyük olanı 522 / 421
ulugla- ululamak, büyük saymak
-dı 154 / 133
-mak 154 / 133
-r 154 / 133
-sa 154 / 133
ulugluk ululuk ve şeref, güç ve saltanat 86 / 77, 177 / 151, 252 / 221
-ka 314 / 258
-ug 44 / 30
ulugluk yaşça büyüklük 86 / 77
ulug oglak ay büyük oğlak ayı, "oglak ay"dan (baharın başlangıcından) sonra gelen ay 175 / 150 → *oglak ay, ulug ay*
ulugsa- büyük olanı istemek
-dı 153 / 133
-mak 153 / 133
-r 153 / 133
Ulug Talas bir şehir 184 / 157
uluk eski, yıpranmış olan 46 / 32
ulun okun gövdesi 52 / 37
ulunlug okluğu olan (adam) 85 / 76
uluş Çigil lehçesinde köy, Balasagun halkı ve Argu ülkesinden onlara tabi olanlarda şehir 43 / 29
ulyan yaban pelini (*Artemisia*) 73 / 59
um mide bozulması ve karın şişmesi 36 / 23
um- ummak
-a 59 / 44
-ar 94 / 88
-dı 94 / 88
-mak 94 / 88
uma Tibet dilinde anne 59 / 44, 179 / 152

umaçlık oka hedef olabilecek (yer), nişangâh 86 / 77
umay kadın doğurduktan sonra karnından çıkan ve hokkaya benzeyen, karında iken çocuğun yoldaşı olduğu söylenen şey 74 / 61
-ka 74 / 61
um bol- mide bozulup karın şişmek
-dı 36 / 23
umdu tamah ve istek 75/ 63
umduçı isteyen, tamahkâr 75 / 63, 82 / 73
umdur- hasret bırakmak, umdurmak
-u 294 / 248
umun- bizzat ummak, (Tanrı'dan) dilemek
-alım (umnalım) 630 / 525
-dum 111 / 100
-mak 111 / 100
-ur 111 / 100
umunç umut, ümit 79/ 67, 637 / 533
umunçlug umulan, ümit beslenen kimse 88 / 79
umunç tut- ummak, ümit etmek
-ø 79 / 67
ūn un 36 / 23, 125 / 111, 130 / 114, 132 / 116, 136 / 119, 138 / 120, 138 / 121, 145 / 126, 271 / 237, 272 / 238, 319 / 261, 333 / 270, 462 / 366, 464 / 368, 486 / 389, 488 / 391, 632 / 528
-ug 97 / 90, 146 / 126, 305 / 252, 309 / 255, 353 / 282, 593 / 486
una- rıza göstermek, razı olmak
-dı 557 / 460
-dıŋ 557 / 460
-mak 557 / 460
-mas 115 / 104
-r 557 / 460
unaş- (birden fazla kişi) razı olmak
-dılar 104 / 95
-mak 104 / 95
-urlar 104 / 95
unat- razı etmek
-mak 115 / 104
-tı 115 / 104
-ur 115 / 104
unıt- ~ unut- unutmak
-mak 115 / 104
-sa 115 / 103
-tı 115 / 104, 427 / 334
-ur 115 / 104
unıtgan devamlı unutan 89 / 80, 262 / 228
unıtmış unutulan (söz vb..) 121 / 108
unut- → *unıt-*
ur- ~ ūr- vurmak, dövmek
-ø 59 / 45, 498 / 400
-dı 10 / 5, 10 / 6, 14 / 8, 19 / 9, 92 / 86, 127 / 112, 161 / 140, 165 / 143, 167 / 144, 168 / 145, 175 / 150, 194 / 166, 337 / 272, 494 / 396, 497 / 398, 498 / 399, 507 / 407, 558 / 461, 562 / 463
-duk 298 / 249 *"dövdü"*
-galı 343 / 276

-gıl 167 / 144
-mak 92 / 86
-mış 205 / 175
-sa 92 / 86
-u 470 / 376
-up 98 / 91, 114 / 103, 243 / 211, 294 / 248, 354 / 282, 362 / 288, 442 / 345
-ur 92 / 86, 611 / 503

uragun tedavide kullanılan bir Hint ilacı 81 / 70

uragut kadın 81 / 71, 88 / 79, 99 / 91, 99 / 92, 109 / 99, 130 / 114, 131 / 115, 132 / 116, 133 / 116, 134 / 117, 140 / 123, 153 / 132, 157 / 136, 158 / 137, 254 / 223, 268 / 235, 295 / 248, 309 / 254, 322 / 263, 329 / 267, 331 / 268, 338 / 273, 340 / 275, 342 / 276, 344 / 277, 345 / 278, 383 / 301, 386 / 302, 393 / 307, 399 / 310, 405 / 315, 416 / 327, 417 / 328, 419 / 328, 429 / 336, 440 / 344, 460 / 364, 466 / 370, 469 / 375, 471 / 377, 480 / 384, 482 / 386, 495 / 397, 497 / 398, 501 / 402, 526 / 427, 534 / 435, 535 / 435, 578 / 476, 617 / 513
-ın 561 / 462
-ka 329 / 267
-lar 487 / 389
-nı 155 / 134, 202 / 173, 275 / 239, 420 / 329, 423 / 332
-tın 338 / 273

uran Oğuzlarda, sürekli olarak (kölesini) döven 28 / 13

urga Oğuz ve Argu lehçesinde çok büyük ağaç 76/ 64

urgan sürekli olarak (kölesini) döven 28 / 13

urgu kendisiyle bir şeye vurulan (nesne vb..) 10 / 6, 304 / 251

urı erkek evlat 56 / 43, 131 / 115

urış- → *uruş-*

urk *uruk*'un Oğuzcadaki hafifletilmiş şekli, ip 33 / 20 → *uruk*

urpat- dağıtmak
-mak 134 / 117
-tı 134 / 117
-ur 134 / 117

urra Oğuzcada, erkeklerde fıtık 32 / 18

ursuk- kavgada yenilmek, dövülmüş olmak
-ar 127 / 112
-mak 127 / 112
-tı 127 / 112

urt iğne deliği 33 / 19

urug her şeyin tanesi; tohum 44 / 30
-ı 226 / 196

urug dövme, vurma 19 / 9, 194 / 166

urugla- (pamuk, meyve vb. şeylerin) çekirdeklerini çıkarmak
-dı 153 / 133, 595 / 487
-mak 153 / 133
-r 153 / 133

uruglan- (ekin, meyve vb..) tanelenmek, (pamuk) tomurcuklanmak
-dı 149 / 129
-mak 149 / 129
-ur 149 / 129

uruglug darbedilmiş (altın vb..) 85 / 76

urugluk ekmek için saklanan (buğday vb..) 86 / 77

urug tarıg akrabalar 44 / 30

uruk ip 33 / 20, 45 / 31, 118 / 106, 134 / 117, 336 / 272, 369 / 292, 489 / 391 → *urk*

-nı 113 / 102, 589 / 483
uruklug ipli, ipi olan 85 / 76
urukluk ip yapılacak (yün vb..) 86 / 77
urul- dövülmek
-dı 106 / 96, 337 / 272
-mak 106 / 96
-ur 106 / 96
urul- (sofra vb.. için) konulmak, hazırlanmak
-dı 106 / 96
urumday zehirin zararını gideren bir taş 90 / 81
urun- dövünmek
-dı 109 / 99
(-mak) 109 / 99
(-ur) 109 / 99
urun- döver görünmek
-dı 109 / 99
(-mak) 109 / 99
(-ur) 109 / 99
urun- (sarık) sarınmak, (yaşmak) örtünmek
-dı 109 / 99
-mak 109 / 99
-ur 109 / 99
urunç rüşvet 78/ 66, 178 / 152, 540 / 441, 637 / 533
urunçak ~ urunçāk emanet; tevdi edilen şey 85 / 76
urusa- vurmak istemek
-dı 141 / 123
-mak 141 / 123
-r 141 / 123
uruş ~ ūruş dövüş ve savaş, mücadele 10 / 5, 42 / 29, 118 / 106, 209 / 179, 310 / 256
uruş- ~ urış- vuruşmak, savaşmak
-dı 14 / 8, 101 / 93
-ma 101 / 93
-mak 101 / 93
-tım 185 / 158
-ur 101 / 93, 313 / 257 (*urşur*)
uruş bir- savaşmak
-dim 310 / 256
ūruş tokuş mücadele ve harp 10 / 5
us akbaba, kerkes kuşu (*Vultur monachus*) 30 / 16, 121 / 108, 464 / 368
-layu 272 / 238 *"akbaba gibi çullanarak"*
us Oğuzcada hayrı ve şerri birbirinden ayırma 30 / 16
us- susamak
-ar 93 / 86
-dı 93 / 86, 349 / 280
-mak 93 / 86
us bol- hayrı şerden ayırmayı bilmek
-dı 30 / 16
usık- → *usuk-*
usıt- susatmak
-mak 113 / 102
-tı 113 / 102
-ur 113 / 102

usıtgan susatan 88 / 79
Usmı Tarım İslam ülkesinden akarak Uygur ülkesine giden ve orada kuma gömülen büyük bir suyun adı, Tarım ırmağı 77 / 65
Usmı Tarım Uygur ülkesinin uç bölgesinde, Küçe (Kuça) yakınlarında bir yer 199 / 171
usrık uykulu insan 62 / 49
usuk- ~ usık- susamak
-ar 104 / 95
-mak 104 / 95
-tı 104 / 95, 349 / 280
usukmış susamış olan
-ka 104 / 95
ūsuz uykusuz 73 / 60
uş gösterme edatı, işte (KM: böylece, şimdi) 30 / 17, 289 / 246, 332 / 269
uşak küçük 46 / 31, 566 / 467
uşak laf taşıma 73 / 61
uşakla- laf taşımak
-dı 154 / 133
-mak 154 / 133
-r 154 / 133
uşaklık çocuklaşma, çocukluk 86 / 77
uşak ōtuŋ odun parçası 46 / 31
uşak söz taşınan laf, söylenti 73 / 61, 274 / 239
uşal- ufalanmak
-dı 107 / 97, 384 / 301
-mak 107 / 97
-ur 107 / 97
uşaŋ pürtüksüz (kaya vb..) 80 / 68 → *yuşaŋ*
uşat- ufalamak → *uwşat-*
-mak 114 / 102
-tı 114 / 102, 135 / 118
-ur 114 / 102
uşgun Bektaşi üzümü (Ribes grossularia) 221 / 190
ut- yenmek, galip gelmek
-ar 109 / 99
-galı 95 / 88
-tı 95 / 88
utan- Oğuz lehçesinde, utanır görünmek → *uwutlan-*
-dı 108 / 98, 148 / 128
-mak 108 / 98
-ur 108 / 98
utanç → *utunç*
Utar erkek adı 185 / 158
utru bir şeyin karşısı, karşı, karşı karşıya 75/ 63, 247 / 217, 278 / 242, 340 / 274, 461 / 365, 513 / 411, 627 / 522
utrulan- yüz yüze gelmek
-dı 150 / 130
-mak 150 / 130
-ur 150 / 130
utrun- mukavemet etmek, karşı durmak
-dı 131 / 115
-mak 131 / 115
-ur 131 / 115

utruş- mukavemet göstermek
-dı 123 / 109
-mak 123 / 109
-ur 123 / 109
utruş- (birine) yüzünü çevirmek
-dı 123 / 109
-mak 123 / 109
-ur 123 / 109, 317 / 260
utru tut- (misafir vb..ni) karşılamak, (misafire bir şeyler) sunmak
-sa 46 / 32, 278 / 242
-up 513 / 411
utsuk- kaybetmek, kumarda kaybetmek
-ar 127 / 112
-mak 127 / 112
-tı 127 / 112
utun ~ ūtun cür'etkâr, alçak ve sefih 63 / 50, 74 / 61, 118 / 106, 209 / 179
utunç ~ utanç Oğuz lehçesinde, utanılacak, utandıran (iş vb..) 78/ 66, 637 / 532
Utuş erkek adı 42 / 29
utuş- ütüşmek
-dı 99 / 92
-mak 100 / 92
-ur 100 / 92
uv- ovalamak
-dı 9 / 5
uva bir çeşit yemek 9 / 5
uvut hayâ 54 / 40 → *uwut*
uw- ufalamak
-ar 93 / 86
-dı 93 / 86
-mak 93 / 86
uwa pirinç, buz ve şekerle yapılan ve serinlik için yenen bir yemek 57 / 43
uwşat- ufalamak → *uşat-*
-mak 135 / 118
-tı 135 / 118
-ur 135 / 118
uwul- ufalanmak
-dı 107 / 98
-mak 108 / 98
-sun 266 / 234
-ur 108 / 98
uwun- bizzat ufalamak
-dı 110 / 99, 341 / 275
-mak 110 / 99
-ur 110 / 99
uwun- bir sıkıntıdan dolayı (el) ovuşturmak
-dı 110 / 99
(-mak) 110 / 99
(-ur) 110 / 99
uwuş ufalanmış nesne, kırıntı 42 / 29
uwuş- ufalamakta yardım etmek veya yarışmak
-dı 102 / 94
-mak 102 / 94

-ur 102 / 94
uwuş etmek ufalanmış ekmek 42 / 29
uwut hayâ, utanma 37 / 24, 54 / 40, 70 / 57, 78/ 66, 156 / 135, 236 / 205, 536 / 438, 547 / 447 → *uvut*
uwut bol- utanmak
-up 156 / 135, 536 / 438, 547 / 447
uwutgar- (birini) utandırıncaya kadar hayâ duygusuna sevketmek, utandırmak
-dı 147 / 128
-mak 147 / 128
-ur 147 / 128
uwutlan- utanmak → *utan-*
-dı 148 / 128
-mak 148 / 128
-ur 148 / 128
uwutlug çok utangaç ve namuslu (adam) 84 / 75
uxşa- Yemek, Yabaku ve göçebelerin çoğunda at uyumak
-dı 144 / 125
-mak 144 / 125
-r 144 / 125
uy- (un vb. şeyleri) sertleşip kıvamını bulması için bastırmak
-ar 97 / 90
-dı 97 / 90
-mak 97 / 90
uya kuş yuvası 55 / 41
uya kardeş ve akraba, yakın 55 / 41, 508 / 407
uyaḍ- ~ uyat- utanmak
-mak 115 / 104
-tı 115 / 104
-ur 40 / 26, 115 / 104
uyadsılık utanca boğulmuş olan (adam) 91 / 82
uyal- utanmak ve çekinmek
-dı 138 / 121
-mak 138 / 121
-ur 138 / 121
uyala- yuva yapmak, yuva edinmek
-dı 588 / 482
-mak 588 / 482
-r 588 / 482
uyat- → *uyaḍ-*
Uygur bir Türk boyu (*qabi:le*) 21 / 10, 24 / 11, 25 / 11, 269 / 236, 413 / 324, 501 / 402, 549 / 448, 624 / 520
Uygur Sülmi, Koço, Can Balık, Bīş Balık, Yarı Balık'tan oluşan beş şehirli vilayetin adı 68 / 54, 182 / 155, 624 / 520
-dakı 243 / 211
uyma Türkmenlerin ayakkabı yapımında kullandıkları keçe 319 / 261, 370 / 292
uytur- (un vb. şeyleri, çuvala) bastırtmak
-dı 138 / 121
-mak 138 / 121
-ur 138 / 121
uyul- (un vb.. şeyler çuvala) basılmak
-dı 138 / 120
-mak 138 / 120

-ur 138 / 120
uyuş- (un vb. şeyleri çuvala) bastırmakta yardımcı olmak
-dı 138 / 120
-mak 138 / 120
-ur 138 / 120
üz eli san'atlı ve mesleğinde mahir (insan) 35 / 21
uzak uzamış olan, uzun, uzun süre 45 / 31, 191 / 163
uzak bar- geç kalmak
-dı 45 / 31
uzaklık işi yavaşlatma, yavaş yapma, uzun sürede yapma 86 / 77
uzat- uzatmak, oyalamak
-mak 113 / 101
-tı 113 / 101, 113 / 101, 383 / 301
-ur 113 / 101
uzatgan (iş vb. şeyleri) hep uzatan 88 / 79
üzlan- san'atında ince işçilik ve ustalık göstermek
-dı 151 / 131
-mak 151 / 131,
-ur 151 / 131
uzluk meslek, san'at 131 / 115
uzun uzun olan her şey, uzun 51 / 36, 225 / 194, 269 / 236, 308 / 254, 460 / 363, 481 / 385, 495 / 397

Ü

üç üç 29 / 16, 30 / 16, 408 / 318
üçgil ~ üçgül üçgen; üç köşesi olan 65 / 52
üçleç başları demirle birleştirilen üç çubuktan oluşan ve tavşan vurmak için kullanılan bir alet 60 / 46
üçlen- üçleşmek, üç olmak
-di 133 / 116
-mek 133 / 116
-ür 133 / 116
üçün sebep ifade eden bir edat, için 50 / 36, 55 / 41, 411 / 321, 601 / 493
üçünç üçüncü 78/ 66, 637 / 532
üd Oğuzlar ve onlara uyanlarda, delik 26 / 12
üḍig ~ üdig aşk ve özlem heyecanı, aşk; şevk 47 / 32, 114 / 102, 339 / 274, 421 / 330, 558 / 460
-ler 360 / 287
üḍlen- (dişi hayvanlar) erkek istemek, iştahı kabarmak
-di 133 / 116
-mek 133 / 116
-ür 133 / 116
üḍre- (nesne) çoğalmak
-di 140 / 122
-mek 140 / 122
-r 140 / 122
üḍrek çok güzel (şey) 64 / 50
üḍrek azlıktan sonra artan (şey) 64 / 50
üḍreş- güzellik artmak
-ür 123 / 109
üḍret- (malı vb. şeyleri) çoğaltmak ve geliştirmek
-mek 135 / 118
-ti 135 / 118
-ür 135 / 118
üdrül- ayrılmak ve iyisi seçilmek
-di 129 / 113, 129 / 114
-mek 129 / 114
-ür 129 / 114
üḍrüm nesnelerin seçme olanı 66 / 52
üḍründi seçilmiş şey 84 / 75
üḍrüş nesneler arasında seçim 61 / 47
üḍrüş- seçmede yardım etmek veya yarışmak
-di 124 / 109
-mek 124 / 109
-ür 124 / 109
üḍür- seçmek; dağıtmak
-di 83 / 74, 98 / 91
-düm 186 / 159, 546 / 446
-me 449./ 352
-mek 98 / 91
-ür 98 / 91
üḍürgen her zaman seçen (adam) 89 / 80
üg- küme hâline getirmek
-di 94 / 87

-er 94 / 87
-mek 94 / 87
ügi Türklerde (ölçünlü dilde) ve Kıpçaklarda baykuş 7 / 4, 91 / 82, 494 / 396, 550 / 450 → *ühi*
ügi- öğütmek
-di 556 / 459
-mek 556 / 459
-r 556 / 459
üglün- yığılmak, kümelenmek
-üp 133 / 116
üglüş- birbiri üzerine yığılmak
-mek 127 / 112
-ti 127 / 112
-ür 127 / 112
ügme yığılmış şey 77/ 65
ügmek altından veya gümüşten kadın halkası, küpe 65 / 51
ügmek yığılmış şey 65 / 51
ügmeklen- küpe takınmak
-di 158 / 137
-mek 158 / 137
-ür 158 / 137
ügre tutmaca göre daha ince hamur şeritleri ile yapılan bir yemek 76/ 63, 521 / 420
ügri- (beşik vb. şeyleri) sallamak; savurup oynatmak; mecazen yaltaklanarak hileyi gizlemek
-di 140 / 123
-mek 140 / 123
-r 140 / 123
-yü 178 / 152
ügril- (beşik vb. şeyler) sallanmak
-di 130 / 114
-mek 130 / 114
-ür 130 / 114
ügriş- (beşik vb.. şeyleri) sallamakta yardımcı olmak
-mek 125 / 110
-ti 125 / 110
-ür 125 / 110
ügriş- (bulutlar) kayık gibi kımıldaşmak
-ür 102 / 94
ügrit- (beşik vb. şeyleri) sallattırmak
-mek 135 / 118
-ti 135 / 118
-ür 135 / 118
ügrüg çocuk için beşiği sallama 65 / 51
ügse- → *ügüse-*
ügtür- yığmak, toplamak için emir vermek
-di 119 / 106
-mek 119 / 106
-ür 119 / 106
ügül- toplanmak, küme hâline getirilmek
-di 108 / 98, 219 / 189, 408 / 319
-mek 108 / 98
-ür 108 / 98

ügülgen kümelenen (şey) 90 / 81
ügüm bir yığın 50 / 36
ügün yığın 51 / 37
ügün toprak birikmiş toprak 52 / 37
ügür Türkler arasında akdarı (*Panicum miliaceum*) 39 / 26, 329 / 267, 448 / 352 → *yügür*
ügür at, koyun, geyik, cariye, bağırtlak kuşu ve deve gibi şeylerin sürüsü 39 / 26, 124 / 110, 145 / 126, 196 / 168, 343 / 277, 446 / 350
ügürgen Karluk Türkmenlerinin yediği taneli bir bitki 90 / 80
ügürlen- (at, koyun vb. hayvanlar) sürü hâline gelmek
-di 148 / 129
-mek 148 / 129
-ür 148 / 129
ügürlüg koyun vb.. hayvan sürüsünün sahibi olan kimse 87 / 78
(ügürlüg) akdarı sahibi 87 / 78
ügürlüg adgır kısrakları olan aygır 87 / 78
ügürlük akdarının konduğu yer 87 / 78
ügürmek Oğuz lehçesinde deve tahtırevanı 253 / 222
ügüse- ~ ügse- toplamak istemek
-di 142 / 124
-mek 142 / 124
-r 142 / 124
üh göz ağrısı 7 / 4
ühi baykuş 7 / 4, 91 / 82, 493 / 396, 550 / 450 → *ügi*
üjme dut (*Morus alba*) 77/ 65
üjmelen- (ağaç) dutlanmak
-di 150 / 130
-mek 150 / 130
-ür 150 / 130
üjük harf 48 / 34
üjükle- harfleri söylemek
-di 48 / 34
ükek şehrin surlarında savaş için hazırlanan burç 52 / 37
ükek tabut ve sandık 52 / 37
ükekle- burçlar yapmak
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
ükekle- sandık yapmak
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134
ükeklig burçları olan (sur) 87 / 79
ükeklik sandık yapmak için hazırlanan tahta 87 / 79
ükil Kıpçak lehçesinde çok 49 / 35
ükli- (nesne) çoğalmak ve büyümek
-di 146 / 127, 445 / 347
-mek 146 / 127
-r 146 / 127
-se 182 / 155
üklit- çoğaltmak, çoğalttırmak, arttırmak
-mek 136 / 119
-ti 136 / 119, 445 / 347

-ür 136 / 119
üküş çok 42 / 29, 43 / 29, 57 / 43, 93 / 87, 123 / 109, 235 / 204, 237 / 206, 257 / 225, 345 / 277, 607 / 499, 608 / 500
üküşle- çok bulmak, çok görmek
-di 153 / 133
-mek 153 / 133
-r 153 / 133
üle- paylaştırmak, dağıtmak
-ø 37 / 24
-di 556 / 459
-mek 556 / 459
-r 556 / 459
üleş- karşılıklı olarak hisse almak, paylaşmak
-di 104 / 95
-mek 104 / 95
-ür 104 / 95
ület- dağıtılıp üleştirilmek için emir vermek, üleştirtmek
-mek 115 / 103
-ti 115 / 103
-ür 115 / 103
ületü erkeklerin, burunlarını temizlemek için koyunlarında bulundurdukları ipek parçası, mendil 80 / 69
ülgü ölçü 77/ 65
Ülker Ülker yıldızı 60 / 46, 461 / 366
ülker çerig bir savaş oyunu, bir tür savaş hilesi 60 / 46
ülşe- Çigilcede, (açlıktan) gözleri kararmak ve bayılacak gibi olmak
-di 144 / 125
-mek 144 / 125
-r 144 / 125
ülşet- gözü kararıncaya kadar acıktırmak
-mek 135 / 118
-ti 135 / 118
-ür 135 / 118
ülüg pay, hisse 43 / 29, 49 / 34
ülüglüg paylaştırılmış olan 255 / 223
ülüş kavim arasında hisseleri paylaştırma 43 / 30
ülüş pay, hisse 43 / 29
üm ~ ümm şalvar, tuman, pantolon 31 / 18, 71 / 57
-inde 110 / 99
üme eve inen misafir, misafir 59 / 44, 65 / 52, 423 / 331
-ler 140 / 123
ümgük bıngıldak, başın yumuşak kısmı 68 / 54
ümleş- şalvarına, pantolonuna oynamak
-mek 127 / 112
-ü 127 / 112
-ür 127 / 112
ümlüg şalvarlı, tumanlı 119 / 106
ümzük eyerin ön ve arkadaki ucu 65 / 51
ün ~ ün ses 32 / 18, 36 / 23, 117 / 105, 603 / 494, 611 / 504
-i 104 / 95, 413 / 324, 551 / 451, 619 / 514
-ün (v.d.) 530 / 431
ünde- seslenerek çağırmak

-di 139 / 122
-mek 139 / 122
-p 473 / 379
-r 139 / 122

ündeş- karşılıklı çağırmak, çağırışmak
-di 122 / 109
-mek 123 / 109
-ür 122 / 109

üŋ- (ağaç, duvar temeli vb. şeyleri) deşmek
-di 97 / 90
-er 97 / 90
-mek 97 / 90

üŋtür- (tahta vb.. şeyleri) deldirmek
-di 147 / 128
-mek 147 / 128
-ür 147 / 128

üŋül- (ağaç vb.. şeyler) oyulmak
-di 616 / 511
-mek 616 / 511
-ür 616 / 511

üŋür mağara 59 / 45

üp renkte pekiştirmeyi gösteren ön hece 29 / 15

üpgük Çigil lehçesinde hüdhüd, çavuş kuşu (*Upopa epops*) 52 / 37, 67 / 54 → *üpüp*

üple- (mal vb.. şeyleri) yağma etmek
-di 145 / 126
-mek 145 / 126
-r 145 / 126

üplel- (mal vb.. şeyler) yağma edilmek
-di 149 / 130
-mek 149 / 130
-ür 149 / 130

üplen- (mal vb.. şeyler) yağmalanmak ve saldırılmak
-di 133 / 116
-mek 133 / 116
-ür 133 / 116, 481 / 385

üpleş- (mal vb. şeylere) karşılıklı hücum etmek, karşılıklı yağmalamak
-di 126 / 111
-mek 126 / 111
-ür 126 / 111

üplet- (mal vb.. şeyleri) yağma ettirmek
-mek 136 / 119
-ti 136 / 119
-ür 136 / 119

üpüp hüdhüd, çavuş kuşu (*Upopa epops*) 52 / 37 → *üpgük*

üp ürüŋ Çigil lehçesinde bembeyaz 29 / 15

ür- havlamak, ürmek
-di 92 / 86
-er 92 / 86
-mek 92 / 86
-se 39 / 26, 446 / 350

ür- (ateş vb.. şeyleri) üflemek
-di 92 / 86

(-er) 92 / 86
-ginçe 170 / 146
(-mek) 92 / 86
-se 170 / 146
Üregir Oğuz boylarının on beşincisi (*baṭn, qabi:le*) 40 / 27
ürk- (kurttan, düşmandan vb.. şeylerden) ürkmek
-er 626 / 522
-mek 626 / 522
-ti 626 / 522, 626 / 522
ürkül- (bir şeyden) korkarak kaçmak
-di 130 / 114
-mek 130 / 114
-ür 130 / 114
ürkün düşmandan dolayı kavim arasına düşen, kale ve surlara kaçışmalarına yol açan telaş ve ürküntü 67 / 53
ürkünç ürkütücü 130 / 114
ürküş- (birden çok insan, topluluk) ürkmek, korkarak kaçışmak
-ür 88 / 79
ürküt- ürkütmek
-mek 136 / 118
-ti 136 / 118
-ür 136 / 118
ürŋek kireç 73 / 60
ürŋer- beyazlaşmak
-di 147 / 128
-mek 147 / 128
-ür 147 / 128
ürpek dağınık tüylü hayvan veya insan 64 / 50
ürper- kabarmak; tüyler ürpermek
-di 116 / 105
-mek 116 / 105
-ür 116 / 105
ürpeş- kabarmak, saçlar diken diken olmak
-di 122 / 108
-mek 122 / 108
-ür 122 / 108
ürül- (insan, öfkeden) şişmek
-di 106 / 97
ürül- (tulum, ateş vb..) üfürülmek
-di 107 / 97
ürülgen (kızgınlıktan) devamlı şişen (adam) 90 / 81
ürülmiş şişirilmiş olan 107 / 97
ürüŋ beyaz 29 / 15, 79/ 68, 166 / 144, 192 / 164, 269 / 236
ürüŋ çocukların tırnağına düşen beyazlık 79 / 68
-i 79 / 68
ürüŋ kâhine verilen ücret 79/ 68
-i 79/ 68
ürüŋ karak göz akı 192 / 164
Ürüŋ Kaş Ögüz Hotan şehrinin iki yanından akan ırmaklardan birincisi 511 / 410
Ürüŋ Kayas Toxsı ve Çigil ülkesinin (Kayas'ın) üç kalesinden ikincisi 520 / 419
ürüŋ kuş ak doğan (*Falco rusticolus*) 166 / 144, 269 / 236
ürüş- üflemekte yardım etmek veya yarışmak

-di 101 / 93
-mek 101 / 93
-ür 101 / 93
üsbüri doğranarak yağa atılan ve içine şeker konan tandır ekmeği 83 / 73
üskebeç kuru üzüm 90 / 81
üsle- Oğuz lehçesinde, iyiliği kötülükten ayırıp seçmek, temyiz etmek
-di 146 / 126
-mek 146 / 126
-r 146 / 126
üstek bir şeyin üstüne artırılan fazlalık 72 / 59
üstel- artmak, üstüne eklenmek
-di 129 / 113
-mek 129 / 113
-ür 129 / 113
üstem toka, kemer başı ve eyerdeki altın ve gümüş kakma 66 / 52
üster- zıtlaşmak, zıtlaşıp inkâr etmek
-di 118 / 106
-me 118 / 106
-mek 118 / 106
-ür 118 / 106
üstün üst, üzerinde 67 / 53
üş- üşüşmek
-di 93 / 86
-er 93 / 86
-mek 93 / 86
üş- delik açmak
-di 93 / 86
(-er) 93 / 86
(-mek) 93 / 86
üşe- aramak için eşelemek
-di 556 / 458
-mek 556 / 458
-r 556 / 458
üşel- birisi tarafından aranmak
-di 107 / 98
-mek 107 / 98
-ür 107 / 98
üşet- arama için emir vermek, aratmak
-mek 114 / 102
-ti 114 / 102
-ür 114 / 102
üşi- ~ üşü- çok üşümek, soğuk almak
-di 556 / 459
-mek 556 / 459
-p 233 / 202
-r 556 / 459
-yür 336 / 272
üşik meyvelerin donmasına yol açan ve onların gelişmesine engel olan soğuk 48 / 34
üşikle- soğukta yakalamak, soğukta baskın yapmak
-di 155 / 134
-mek 155 / 134
-r 155 / 134

üşit- → *üşüt-*
üşkir- → *üşkür-*
üşkirtür- teşvik ettirmek
-di 122 / 108
üşkür- teşvik etmek, kışkırtmak
-di 121 / 108
(-mek) 121 / 108
(-ür) 121 / 108
üşkür- ~ üşkir- üflemek, üfleyerek ıslık çalmak
-di 121 / 108
-mek 121 / 108
-se 121 / 108
-ür 121 / 108
üşkür- hatırlamak
-di 121 / 108
-mek 121 / 108
-ür 121 / 108
üşkürt- hatırlatmak
-ti 121 / 108
üştür- delmek için emir vermek, deldirmek
-di 118 / 106
-mek 118 / 106
-ür 118 / 106
üşü- → *üşi-*
üşüt- ~ üşit- soğuğuncaya kadar soğukta bırakmak
-mek 114 / 102
-ti 113 / 102
-ür 114 / 102
üt ~ üt delik 26 / 12, 34 / 20, 328 / 266
-in 560 / 461
-ke 390 / 305
-tin 141 / 123
üt- kıl ütülemek, yakmak
-er 95 / 88
-mek 95 / 88
-ti 95 / 88
üti- ütülemek
-di 555 / 458
-mek 555 / 458
-r 555 / 458
üt karak gözün gören kısmı 192 / 164
ütleş- (eşya vb..) delinmek
-di 126 / 111
-mek 126 / 111
-ür 126 / 111
ütlüg delinmiş olan 457 / 361
ütüg kırışıklıkları gitsin diye kızdırılarak elbisenin dikiş yerlerine bastırılan mala şeklinde demir, ütü 46 / 32
ütül- kıl ütülenmek, yakılmak
-di 106 / 96
-mek 106 / 96
-ür 106 / 96

üyez Oğuzcada sokucu sivrisinek, üvez (*Sorbus*) 54 / 40
üyük Oğuzcada tepe gibi yerden yükselen şeyler 55 / 41
üz yağ 30 / 16, 34 / 21
üz- koparmak, kesmek, kesip atmak
-di 93 / 86
-er 93 / 86
-mek 93 / 86
-üp 260 / 227
üze üzerine, üzerinde; ile; boyunca 34 / 20, 45 / 31, 85 / 77, 107 / 97, 117 / 105, 125 / 111, 127 / 112, 128 / 113, 133 / 116, 166 / 144, 173 / 149, 229 / 198, 232 / 201, 235 / 205, 236 / 205, 276 / 240, 305 / 252, 363 / 288, 387 / 304, 410 / 320, 417 / 327, 428 / 335, 430 / 336, 441 / 344, 500 / 401, 515 / 414
üzlen- (yağ vb..) yükselmek
-di 134 / 117
-mek 134 / 117
-ür 134 / 117
üzlüg yağlı (yemek vb..) 30 / 16, 34 / 21
üzlün- kopmak
-di 134 / 117
-mek 134 / 117
-ür 134 / 117
üzlüş- kopmak, ayrılmak
-di 126 / 111
-mek 126 / 111
-ür 126 / 111
üztür- kopartmak
-di 118 / 106
-mek 118 / 106
-ür 118 / 106
üzüklük kesinti 87 / 78
üzül- kopmak
-di 107 / 97
-mek 107 / 97
-ür 107 / 97
üzülgen her zaman kopan 90 / 81
üzüm üzüm (*Vitis vinifera*) 50 / 35, 56 / 43, 100 / 92, 102 / 93, 144 / 125, 147 / 128, 178 / 151, 181 / 154, 256 / 225, 272 / 238, 273 / 238, 321 / 262, 331 / 268, 359 / 286, 399 / 310, 448 / 352, 494 / 396, 533 / 433, 621 / 517
-ni 561 / 462, 589 / 483
üzümlen- (asma çardağı vb..) üzümlenmek
-di 149 / 130
-mek 149 / 130
-ür 149 / 130
üzüse- koparmak istemek
-di 141 / 123
-mek 141 / 123
-r 141 / 123
üzüş- koparmakta yardım etmek veya yarışmak
-di 102 / 93
-mek 102 / 93
-ür 102 / 93
üzütle- (birini) cimri bulmak

-di 151 / 131
-mek 151 / 131
-r 151 / 131
üzütlük cimrilik 86 / 78

V

vā muhatabın bir iş emretmesine karşı inkâr ünlemi; üzüntüden duyulan acıyı anlatan bir ünlem 539 / 440

Varaŋ Rum'un kuzey bölgesinde bulunan, Rum'a yakın bir yer 80 / 68 → *Oraŋ*

Y

yā inkâr ünlemi 539 / 440
yā yay 143 / 124, 181 / 155, 248 / 218, 250 / 219, 267 / 235, 284 / 244, 292 / 247, 297 / 249, 298 / 249, 301 / 250, 301 / 251, 302 / 251, 303 / 251, 317 / 260, 325 / 265, 335 / 271, 337 / 272, 361 / 287, 365 / 290, 366 / 290, 369 / 292, 452 / 354, 466 / 370, 475 / 380, 477 / 382, 539 / 440, 550 / 450, 583 / 478, 620 / 516
-nı 273 / 239, 541 / 442
-sın 317 / 260, 470 / 376, 589 / 483, 606 / 497, 621 / 516
yā bagrı yayın bağrı, ortası 181 / 155
Yabaku Türklerden bir boy (*qabi:le, ci:l*) 20 / 10, 25 / 11, 456 / 359, 460 / 363
yaba kulak Yabaku ve Yemek lehçesinde baykuş 468 / 372
Yabaku Suwı Kâşgar dağlarından Özcend Fergana'ya akan bir nehir 460 / 363
Yabaku tılı Yabaku lehçesi 169 / 146
yabaŋ hayvanların ayaklarının battığı ve çıkarılmasının zor olduğu batak kum 607 / 498
yabçan yavşan otu (*Artemisia*) 460 / 364 → *yawçan*
yabıtak üzerinde eyer veya örtü olmayan, çıplak (at) 465 / 369, 465 / 369, 523 / 422
yaçan- utanıp çekinmek
-dı 479 / 383
-mak 479 / 383
-ur 479 / 383
yaḍ- ~ yat- yaymak, sermek
-ar 422 / 331, 631 / 527
-mak 422 / 331, 631 / 527
-sun 34 / 21
-tı 12 / 6, 422 / 331, 631 / 527
yadag yaya 191 / 164, 456 / 359
yaḍaglık yürüyüşte yaya olma, yayalık 466 / 370
yaḍıglıg serilmiş, yayılmış olan 465 / 369, 466 / 370
yaḍıl- (askerler, yabancılar vb. için) dağılmak, yayılmak
-ø 514 / 413
-dı 477 / 381, 509 / 408
-magay 222 / 191
(-mak) 477 / 381
(-ur) 477 / 381 (*yaḍlur*)
yaḍıl- yayılmak, serilmek
-dı 477 / 381
-mak 477 / 381
-ur (yaḍlur) 477 / 381
yaḍım yatak, şilte, halı vb. yaygı 12 / 6, 72 / 58, 452 / 355, 453 / 355
yaḍın- bizzat yaymak
-dı 479 / 383
-mak 479 / 383
-ur 479 / 383
yadıŋ sığ olup yere yayılan (su) 607 / 499
yaḍısa- (asker vb.. için) dağıtmak istemek
-dı 577 / 475
-mak 577 / 475
-r 577 / 475
yaḍısa- yaymak istemek
-dı 577 / 475

(-mak) 577 / 475
(-r) 577 / 475
yaḍış- yaymada yardım etmek veya yarışmak
-dı 474 / 379
-mak 474 / 379
-ur 474 / 379
yaḍlış- (asker vb..) her taraftan dağılmak; (kâğıtta mürekkep) dağılıp yayılmak
-dı 487 / 389
-mak 487 / 389
-ur 487 / 389
yaḍtur- → *yattur-*
yāg ~ yag yağ 101 / 93, 112 / 101, 121 / 107, 164 / 142, 268 / 235, 313 / 257, 330 / 268, 341 / 275, 344 / 277, 360 / 287, 361 / 287, 366 / 290, 369 / 292, 371 / 294, 381 / 299, 382 / 300, 386 / 303, 389 / 305, 412 / 324, 418 / 328, 440 / 344, 471 / 377, 477 / 381, 515 / 413, 525 / 426, 543 / 444, 555 / 458, 578 / 476, 584 / 479, 628 / 524, 629 / 524, 632 / 527
-ı 56 / 42, 495 / 397, 513 / 411, 578 / 475
-ka 365 / 290, 632 / 527
-nı 361 / 287, 615 / 510
yāg Oğuzlarda iç yağı 515 / 413
yag- yağmak
-ar 189 / 161, 230 / 200, 470 / 376
-dı 82 / 71, 247 / 217, 470 / 376
-ıp 329 / 267
-mak 470 / 376
yagak ceviz (*Juglans regia*) 57 / 44, 137 / 120, 210 / 180, 448 / 352, 456 / 360
yagaklıg cevizli, cevizi olan 466 / 370
yagaklık ceviz yetişen yer 466 / 370
yagan fil (*Elephas*) 456 / 360 → yaŋan
yaganlıg fili olan, fil sahibi 466 / 370
Yagan Tigin kişi adı 456 / 360
yag çöpi yağ tortusu 494 / 396
yagı düşman 56 / 42, 93 / 87, 124 / 110, 131 / 115, 163 / 142, 169 / 146, 200 / 171, 221 / 191, 229 / 199, 248 / 218, 260 / 227, 266 / 234, 269 / 236, 306 / 253, 369 / 292, 380 / 299, 454 / 357, 549 / 449, 588 / 482, 592 / 485, 612 / 505
-da 33 / 19
-dan 502 / 402
-dın 259 / 226
-g 257 / 225, 306 / 253
-ga 349 / 280
-ka 111 / 100, 115 / 103, 269 / 236, 326 / 265, 380 / 299, 429 / 335, 563 / 464
-karu 310 / 255
-nı 139 / 122, 154 / 133, 258 / 226, 279 / 242, 576 / 473, 586 / 479, 589 / 483, 618 / 513
-nıŋ 463 / 367
-ŋ 564 / 464
-sın 612 / 505, 626 / 522
yagık- düşman olmak
-ar 476 / 381
-mak 476 / 381
-tı 476 / 381
yagıl- yağdırılmak
-dı 477 / 382

-mak 477 / 382
-ur 477 / 382
yagıla- düşmanla savaşmak
-dı 588 / 482
-mak 588 / 482
-r 588 / 482
yagıla- düşmanlık etmek, düşmanlık yapmak
-dı 586 / 480, 588 / 482
(-mak) 588 / 482
(-r) 588 / 482
yagır büyükbaş hayvanların yarası 448 / 352
-ı 46 / 32, 186 / 159 (*yagrı*)
yagırla- yağırı (hayvan yarasını) iyileştirmek
-dı 593 / 486
-mak 594 / 486
-r 594 / 486
yagırlan- yağırlar çoğalmak
-dı 491 / 393
-mak 491 / 393
-ur 491 / 393
yagırlan- yağırdan kaşınmak
-dı 491 / 393
-mak 491 / 393
-ur 491 / 393
yagırlıg yağırlı, yağırı olan 268 / 235, 448 / 352, 465 / 369
yagış (putlarına) yaklaşmak amacıyla veya adamış oldukları adak için cahiliye devrindeki insanların putlarına kestikleri kurban 448 / 352
yagıt- yağdırmak
-mak 423 / 332
-tı 423 / 332
-ur 423 / 332
yagıtgan devamlı düşman olan 467 / 371
yagıtgan sürekli yağdıran 467 / 371
yagız koyu kahverengi, kırmızı ile siyah arası 448 / 352
yagku yağmurluk 454 / 358, 545 / 446 → *yaku*
yagla- ~ yāgla- yağlamak
-dı 579 / 476, 584 / 479
-mak 579 / 476
-r 579 / 476
yaglan- yağlanmak
-dı 490 / 392
-mak 490 / 392
-ur 490 / 392
yaglat- yağlatmak
-mak 440 / 344
-tı 440 / 344
-ur 440 / 344
yāglıg yağlı olan 47 / 33, 420 / 329, 462 / 367
Yagma Türklerden bir boy (*qabi:le, ci:l*) 21 / 10, 25 / 11, 459 / 362
Yagma Tıraz yakınında bir köy 459 / 362
yagmalan- Yağma gibi giyinmek, Yağma gibi davranmak
-dı 534 / 434

-mak 534 / 434
-ur 534 / 434
yagmur yağmur 13 / 7, 67 / 53, 139 / 122, 178 / 152, 278 / 242, 329 / 267, 354 / 283, 423 / 332, 439 / 342, 461 / 365, 467 / 371, 470 / 376, 477 / 382, 483 / 386, 484 / 387, 610 / 502, 632 / 527 → *yamgur*
-ın 461 / 365
-ka 461 / 365
yagmurçıl çok yağmur yağan (yer vb..) 468 / 373
yagrı- yaralanmak
-mas 65 / 51
yagrınla- (birinin) kürek kemiğine vurmak
-dı 594 / 487
-mak 594 / 487
-r 594 / 487
yagrıt- yağırlatmak, hayvanda yara yapmak
-ma 81 / 71
-mak 439 / 343
-tı 439 / 343, 594 / 486
-ur 439 / 343
yagru "çevresine" anlamında bir edat 457 / 361 → *yakru*
yagsa- yağ özlemek, sadeyağ özlemek
-dı 578 / 475
-mak 578 / 475
-r 578 / 475
yagsı- ~ yāgsı- sadeyağ tadı almak, sadeyağ tadı bulunmak
-dı 578 / 475
-mak 578 / 475
-mas 578 / 475
-r 578 / 475
yagtur- yağdırmak
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387
-ur 484 / 387
yagu- yaklaşmak
-dı 341 / 275, 481 / 385
-mak 481 / 385
-r 481 / 385
yaguk yakın (yer vb.) 456 / 360
yaguk yakın, akraba 218 / 187, 454 / 356, 456 / 360, 476 / 381, 556 / 459
yaguş- birbirine yaklaşmak
-dı 314 / 258, 475 / 380
-mak 475 / 380
-ur 475 / 380
yagut- yaklaştırmak
-gıl 423 / 331
-mak 423 / 331
-tı 423 / 331
-ur 423 / 331
yagutgan (insanlara) devamlı kendini yaklaştıran 467 / 371
yāg ügüri Oğuzcada susam (*Sesamum indicum*) 39 / 26
yah "evet" anlamında bir söz 455 / 358, 493 / 395
yak- (bir yere) yanaşıp yaklaşmak, yaklaşmak; (zaman) yaklaşmak

-ar 214 / 184, 471 / 377
-dı 471 / 377
-ıpkıya 229 / 198
-kıl 634 / 529
(-mak) 471 / 377
-tı 303 / 251
yak- yakı ile kapatmak, yakı yakmak
(-ar) 471 / 377
-dı 471 / 377
(-mak) 471 / 377
yak- dokunmak
-ar 471 / 377
-dı 471 / 377
-mak 471 / 377
yak- yakmak
-mas 453 / 356
yaka elbise yakası 104 / 95, 454 / 358
-dakı 132 / 115, 578 / 475
yakıg (vücuttaki) şiş vb.. üzerine konan yakı 205 / 175, 450 / 353, 471 / 377, 475 / 380, 484 / 387
yakıl- dokunmak
-dı 478 / 382
-mak 478 / 382
-ur 478 / 382
yakın yakın 454 / 356
yakın kardeşlerden daha yakın olan (kişi) 454 / 356
yakış- yaklaşmak
-dı 475 / 380
-mak 476 / 380
-mas 192 / 165, 475 / 380
-tı 95 / 88, 320 / 262
-ur 476 / 380
yakış- yakı yakmada yardım etmek
-dı 475 / 380
(-mak) 476 / 380
(-ur) 476 / 380
yakı yukı kendini aşağı görüp yaltaklanan (adam) 454 / 358
yakrı hayvani yağ, içyağı 458 / 361, 534 / 434
-ka 321 / 262
yakrıkan buz yağı, buz kesilirken saçılan ve yağa benzeyen şey 468 / 372
yakrıkan fındık büyüklüğünde taneleri olan, taneleri saçılıp dökülen ve dudak yarasının tedavisinde kullanılan bir bitki (*Corylus avellana*) 468 / 372
yakrılan- (koyun vb..lerinin) yağı artmak, yağlı olmak
-dı 534 / 434
-mak 534 / 434
-ur 534 / 434
yakrı yāgı içyağı 578 / 475
yakru "çevresine" anlamında bir edat 457 / 361 → *yagru*
yaktur- yakmak için emir vermek, yaktırmak
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387
-ur 484 / 387

yaktur- dokundurtmak
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387
-ur 484 / 387
yaktur- yakı yakmak için emretmek, yakı yaktırtmak
-dı 484 / 387
(-mak) 484 / 387
(-ur) 484 / 387
yaku yağmurluk 454 / 358, 545 / 446 → *yagku*
yakur- yaklaştırmak
-dı 473 / 379
-mak 473 / 379
-ur 473 / 379
yakur- derin nefes almak ve nefes darlığı tutmak
-dı 473 / 379
-mak 473 / 379
-ur (yakrur) 473 / 379
yak yaguk akraba 456 / 360
yak yuk kaptaki yemek bulaşığı 506 / 406, 515 / 413 → *yuk, yuk yak*
yak yuk kadaş uzak akraba 506 / 406, 515 / 413
yāl yele 450 / 353, 515 / 414 → *yalıg, yil*
-ı 515 / 414
yal- (ateş) alevlenmek
(-ar) 471 / 377
-dı 471 / 377
(-mak) 471 / 377
yal- (güneş, yüzü) yalamak
-ar 471 / 377
-dı 471 / 377
-mak 471 / 377
yal- (yara) zonklamak
(-ar) 471 / 377
-dı 471 / 377
(-mak) 471 / 377
yala töhmet altında bırakma, itham 455 / 358, 478 / 383
yala- suçlamak, itham etmek
-dı 481 / 385
-mak 481 / 385
-r 481 / 385
yalaçı herkesi, her konuda itham eden (adam) 459 / 363
yalaçı yuga yufka ekmek 455 / 358
yalaçı yuvga bir çeşit yufka 459 / 363
yalal- suçlanmak, itham edilmek
-dı 478 / 383
-mak 478 / 383
-ur 478 / 383
yalaş- karşılıklı itham etmek
-dı 476 / 381
-mak 476 / 381
-ur 476 / 381
yalavaç elçi, elçi olarak gönderilen kimse 45 / 31
-ıg 561 / 462

yalavaç peygamber 54 / 40, 633 / 529
-ka 61 / 48
yalawaç elçi 465 / 368
yalawaç peygamber, yüce Allah'ın elçisi 54 / 40, 410 / 320
yalawar Uygur lehçesinde hükümdarın elçisi 410 / 320, 465 / 368, 465 / 369
yaldrı- ~ yaldıra- (güneş) biraz parlamak, (şimşek, ateş vb.) az ışık vermek
-dı 633 / 528
-mak 633 / 528
-r 633 / 528
yaldrık ~ yuldrık parlak (nesne) 631 / 526
yaldrık ~ yuldrık eşler aşırı süslenmiş kadın 631 / 526
yalga- yalamak → *yalwa-*
-dı 578 / 475
-galı 132 / 115, 578 / 476
-mak 578 / 475
-r 578 / 475
yalgan yalan 460 / 364
yalgan (kişi) yalancı 460 / 364
yalgan- yalamak, yalanmak → *yalwan-*
-dı 489 / 391
-mak 489 / 391
-ur 489 / 391
yalgandur- yalanlamak
-dı 492 / 394
-mak 492 / 394
-ur 492 / 394
yalgaş- (birden çok kişi) yalamak, yalaşmak
-dı 487 / 389
-mak 487 / 389
-ur 487 / 389
yalgat- yalatmak → *yalwat-*
-mak 440 / 343
-tı 440 / 343
-ur 440 / 343
yalgıl ak yeleli 546 / 446
yalgu Oğuzcada rezil, alçak 458 / 362
yalıg eyerin ön ve arka kaşı 450 / 354
-ın (yalgın) 428 / 335
yalıg horozun ibiği 450 / 353
-ı 450 / 353
yalıg yele 450 / 353
yalıglan- (horozun) ibiği çıkmak
-dı 492 / 393
-mak 492 / 393
-ur 492 / 393
yalıglan- (atın) yelesi çıkmak
-dı 492 / 393
-mak 492 / 393
-ur 492 / 393
yalım kaya sarp, yalçın dağ 453 / 356
yalın ateşin alevi, alev 454 / 356
-ı 454 / 356

yalın- çıplaklaşmak
-dı 480 / 383
-mak 480 / 383
-ur 480 / 383
yalındak çıplak (adam vb..) 466 / 370
yalıŋ çıplak 607 / 499
yalıŋ kılıç yalın kılıç 607 / 499
yalıŋuk → *yalŋuk*
yalıŋula- *yalŋu* (salıncak) oynamak
-dı 622 / 517
-mak 622 / 517
-r 622 / 517
yalk- yağlı yemekten, yağdan bıkmak
-ar 632 / 527
-dı 632 / 527, 636 / 532
-mak 632 / 527
-sa 632 / 527
yalma kaftan 459 / 363
yalŋu cariyelerin bir oyunu, salıncak 610 / 502
yalŋuk ~yalıŋuk Âdem (sav.)'in adı 417 / 327, 422 / 331, 612 / 505
yalŋuk ~ yalıŋuk (oglı) insan, insanoğlu 34 / 20, 34 / 21, 107 / 97, 122 / 108, 199 / 170, 431 / 337, 472 / 378, 505 / 404, 543 / 443, 559 / 461, 612 / 505
-uŋ 612 / 505
yalŋuk Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarda odalık 612 / 505
yalŋus yalnız, tek başına 168 / 145, 501 / 402, 611 / 505, 612 / 505
yalpı derinliği olmayan tabak vb. ahşap eşya 457 / 360
yalrıt- parlatmak; parlayıncaya kadar cilâlatmak → *yulrıt-*
-mak 439 / 343
-tı 439 / 343
-ur 439 / 343
yalt yalçın (dağ vb..), sert (yalçın) olan şey 447 / 351
yaltga alay etme, istihza 631 / 526
yaltur- (ateşi) alevlendirmek
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387
-ur 484 / 387
yalu tayların bağı, kısraktan kımız için süt sağılırken tayların bağlandığı ip 455 / 358
yalwa- yalamak → *yalga-*
-dı 578 / 476
-mak 578 / 476
-r 578 / 476
yalwan- yalanmak → *yalgan-*
-dı 489 / 391
-mak 489 / 391
-ur 489 / 391
yalwar- yalvarmak, (birine) sığınıp ondan bir şey istemek
-ø 247 / 217
-dı 485 / 388
-madıŋ 249 / 219
-mak 485 / 388
-ur 485 / 388
yalwat- yalatmak → *yalgat-*

-mak 440 / 344
-tı 440 / 344
-ur 440 / 344
yam çer çöp 446 / 350
yam göz vb.. yerlerdeki pislik, çapak 446 / 350, 515 / 414
yama- yamamak
-dı 482 / 385
yamag yama 275 / 239, 456 / 360
-ı 456 / 360
yamaglıg yamalı 465 / 369
yamaglık böz yamamak için hazırlanmış kumaş vb.. bir şeyin parçası 466 / 370
yamagu yamanmaya değer, yamanacak (elbise vb..) 460 / 363
yamal- (elbise vb..) yamanmak
-dı 478 / 382
-mak 478 / 382
-ur 478 / 382
yaman her şeyin kötüsü, kötü 457 / 360
yaman- kendisi yamamak
-dı 480 / 384
-mak 480 / 384
-ur 480 / 384
yaman iğ cüzzam 457 / 360
Yamar bir yer adı, Yamar ırmağının aktığı vadi 25 / 11, 456 / 359
Yamar Suwı Yabaku bozkırında akan bir ırmak 456 / 359
-n 52 / 38, 266 / 234
yamaş- (yere) yapışmak (KM: ters çevirme yoluyla *mayış-*'ın başka bir şekli)
-dı 528 / 429
-mak 528 / 429
-ur 528 / 429
yamaş- yamalamada yardımcı olmak veya yarışmak
-dı 476 / 381
-mak 476 / 381
-ur 476 / 381
yamgur yağmur 461 / 365 → *yagmur*
yamız kasığın iki yanı; kalça kemiğinin iç uçları 448 / 352
yamla- silip süpürmek, temizlemek
-dı 479 / 383, 579 / 476
-mak 579 / 476
-r 579 / 476
yamlan bir çeşit sıçan 460 / 364
yamlaş- süpürmede yardım etmek
-dı 488 / 390
-mak 488 / 390
-ur 488 / 390
yamlat- süpürtmek
-mak 441 / 344
-tı 441 / 344
-ur 441 / 344
yamlıg ~ yāmlıg çapaklı (göz) 462 / 367
yamraş- (keçiler, kuzulara) karışmak, (kuzular, annelerine) karışmak
-dı 486 / 389
-ur 486 / 389

yam tüş- (göz vb.) çapaklanmak
-ti 446 / 350
yān kalça kemiklerinin başları; kalça kemiği 515 / 414
yan- geri dönmek; vazgeçmek
(-ar) 472 / 378
-dı 472 / 378
(-mak) 472 / 378
-mas 472 / 378
yan- kusmak
-ar 472 / 378
-dı 450 / 354, 472 / 378, 485 / 388
-mak 472 / 378
yan- tehdit etmek
(-ar) 472 / 378
-dı 472 / 378, 485 / 388
(-mak) 472 / 378
yan- yanmak
(-ar) 472 / 378
-dı 472 / 378
(-mak) 472 / 378
yana ikinci defa, tekrar, yine, ve; sonra 42 / 28, 72 / 58, 83 / 74, 221 / 191, 237 / 206, 253 / 222, 408 / 319, 446 / 350, 455 / 358, 519 / 418
yançuk kese, küçük torba 266 / 234, 391 / 306, 463 / 367
yandak çeker kudret helvası 463 / 367
yandak tiken deve dikeni (*Silyum marianum*) 463 / 367
yandık soysuz (at vb..) 463 / 367
yandru tekrar, yeniden 620 / 515
yandur- geri döndürmek
-dı 485 / 388
(-mak) 485 / 388
(-ur) 485 / 388
yandur- kusmak
-dı 485 / 388
-mak 485 / 388
-ur 485 / 388
yandur- tehdit ettirmek
-dı 485 / 388
-mak 485 / 388
-ur 485 / 388
yanıg kusma 450 / 354
yanıg tehdit 450 / 354
-ında 450 / 354
yanlık çoban çantası 463 / 367
yanu- el üzerinden geçirerek bilemek
-dı 482 / 386
-mak 482 / 386
-r 482 / 386
yanul- el üzerinden geçirilerek bilenmek
-dı 478 / 383
-mak 478 / 383
-ur 478 / 383
yanut cevap 456 / 359

-ı 456 / 359
yanut karşılık ve fiyat 448 / 351, 456 / 359
yanut- el üzerinden geçirerek bilenmesi için emir vermek, kılağılatmak
-mak 423 / 332
-tı 423 / 332
-ur 423 / 332
yaŋ nesnenin kalıbı, kalıp 602 / 494
-ı 602 / 494
yaŋa Oğuzcada ırmağın kenarı 605 / 497
yaŋak ağzın iki tarafında, dişlerin oturduğu kemik 608 / 501
yaŋak bir şeyin yanı, kenarı 218 / 187, 608 / 501
-ı 608 / 501
-tın 127 / 112
yaŋalduruk kepeneğin omuzlarına dikilen, tipi ve yağmurdan korunmak için başa örtülen keçe parçası 613 / 508
yaŋan fil (*Elephas*) 371 / 293, 573 / 472, 608 / 501 → *yagan*
yaŋan sadece başı beyaz olan alakarga (*Garrulus glandarius*) 551 / 451, 608 / 501
yaŋı yeni 189 / 161, 605 / 497
Yaŋı Balık Uygur vilayetini oluşturan beş şehirden biri 69 / 55, 191 / 163
yaŋıla tekrar, ikinci defa 610 / 503
yaŋıla- yenilemek
-dı 620 / 515
-mak 620 / 515
yaŋılgan unutan ve hata yapan 613 / 507
yaŋılmas yanılmayan, yanılmaz (âlim vb.) 470 / 376, 610 / 502
yaŋku yankı 610 / 502
yaŋkula- yankılanmak
-dı 622 / 517
(-mak) 622 / 517
(-r) 622 / 517
yaŋkula- bir ses veya hareket duymuş gibi sağa sola dönmek
-dı 622 / 517
-mak 622 / 517
-r 622 / 517
yaŋkur- çağrılmış gibi, bir ses veya hareket duymuş gibi sağa sola dönmek
-ar 618 / 513
-dı 618 / 513
-mak 618 / 513
yaŋluk hata, yanlış 612 / 505
yaŋra- (sözü) saklamak hakkı iken konuşmak
-dı 619 / 514
-mak 619 / 514
-r 619 / 514
yaŋrak dağdan inen dönemeçli yol 612 / 505
yaŋşak geveze, hezeyan şeklinde çok konuşan 235 / 204, 612 / 505
yaŋşat- baş ağrıtacak kadar çok konuşmak
-mak 442 / 346
-tı 442 / 346
-ur 442 / 346
yaŋzat- saklanmaya hakkı olan bir sözü söyletmek
-mak 442 / 346
-tı 442 / 346

-ur 442 / 346
yap her şeyin yuvarlak olanı, yuvarlak 445 / 349
yap yün yoluntusu 445 / 349
yap pekiştirme bildiren ön hece 165 / 143
yap → *yap yup*
yap- (kapıyı) çarpmak, kapatmak, örtmek
-a 536 / 438
(-ar) 469 / 375
-ıp 188 / 160
(-mak) 469 / 375
-tı 469 / 375
yap- (duvar) yapmak
-ar 469 / 375
-mak 469 / 375
-tı 469 / 375
yap- (ekmeği) tandıra yapıştırmak, pişirmek
-ar 458 / 362, 469 / 375
(-mak) 469 / 375
-tı 469 / 375
yap- (ağ için) üstüne atmak
(-ar) 469 / 375
-tı 469 / 375
(-mak) 469 / 375
yapaku yün yoluntusu 460 / 363
yapaku bol- baş kısmındaki kıl keçelenmek
-dı 460 / 363
yapçun- yapışmak, yapışıp asılmak
-dı 489 / 391
-mak 489 / 391
-ur 489 / 391
yapçur- yapıştırtmak → *yapşur-, yawçur-*
-dı 485 / 387
-mak 485 / 387
-ur 485 / 387
yapgak kuş avlamak için kullanılan bir çeşit tuzak 462 / 367
yapguç eşek vb..ni sürmek için kullanılan değnek 461 / 365
yapgut minder ve aynı zamanda kıl ile yün yoluntusu 460 / 365
yapı Çigil lehçesinde eyer örtüsü 454 / 357
yapıglıg kapalı (kapı vb..) 465 / 369
yapın- (kalkan vb. bir şeyle) örtünmek
-dı 479 / 383
(-mak) 479 / 383
(-ur) 479 / 383
yapın- kendi kendine (kapıyı) çarpmaya başlamak, örtmek
-dı 479 / 383
-mak 479 / 383
-ur 479 / 383
yapısa- (ekmeği, tandıra) yapıştırmak istemek
-dı 577 / 475
(-mak) 577 / 475
(-r) 577 / 475
yapısa- ~ yapsa- örtmek istemek

-dı 233 / 202, 577 / 475
-ma 353 / 282
(-mak) 577 / 475
(-r) 577 / 475

yapısa- (ağı) üzerine atmak istemek
-dı 577 / 475
-mak 577 / 475
-r 577 / 475

yapış- → *yapuş-*

yaprı pürüzsüz, geniş (yer) 457 / 361

yaprı kulak sarkık kulak 457 / 361

yaprıt- (at, kulak) dikmek
-mak 439 / 343
-tı 439 / 343
-ur 439 / 343

yaprul- keçeleşerek yapışmak; keçeleşerek yıpranmak
-dı 488 / 390, 488 / 391
-mak 488 / 391
-ur 488 / 391

yapruş- (bir yeri) düzeltme ve düzletmede yardımcı olmak
-dı 486 / 388
-mak 486 / 388
-ur 486 / 388

yapsa- → *yapısa-*

yapşun- → *yapçun-, yawçun-*

yapşur- yapıştırmak → *yapçur-, yawçur-*
-dı 485 / 388
-mak 485 / 388
-ur 485 / 388

yaptaç çobanların yağmur ve karda giydiği küçük keçe 460 / 365

yaptur- (kapı vb.. bir şeyi) çarpmayı emretmek, kapattırmak
-dı 483 / 386
(-mak) 483 / 386
(-ur) 483 / 386

yaptur- (duvar vb..) inşa etme görevi vermek, yaptırmak
-dı 483 / 386
(-mak) 483 / 386
(-ur) 483 / 386

yaptur- (ekmek) yaptırmak
-dı 483 / 386
-mak 483 / 386
-ur 483 / 386

yapul- (kapı vb..) çarpmak, kapanmak
-dı 476 / 381
-mak 476 / 381
-ur (yaplur) 476 / 381

yapur- saklayıp gizlemek
-dı 473 / 378
-mak 473 / 378
-ur 473 / 378

yapur- (yeri vb..ni) pürüzsüz hâle getirip düzeltmek
-dı 473 / 378

(-mak) 473 / 378
(-ur) 473 / 378
yapurgak ağaç yaprağı, kitap yaprağı 466 / 370
yapurgan devamlı gizleyen ve hile yapan 467 / 371
yapurt- gizlemek için emir vermek, gizletmek
(-mak) 632 / 527
-tı 632 / 527
(-ur) 632 / 527
yapurt- (yeri) düzeltmek, parçacıkları toplatmak için görevlendirmek, düzelttirmek, toplattırmak
-mak 632 / 527
-tı 632 / 527
-ur 632 / 527
yapuş- yapışmak
-dı 474 / 379
(-mak) 474 / 379
(-ur) 474 / 379
yapuş- ~ yapış- (köpek, ava) yapışmak
-dı 474 / 379
-mak 474 / 379
-ur 474 / 379
yapuşgak fındığa benzer, dikenli bir bitki (*Corylus avellana*) 466 / 370
yapuşgak her işe karışan adam 466 / 370
yapuşgan yapışma âdeti olan 467 / 371
yap yarmak değirmi, gerçek dirhem 445 / 349
yap yaruk çok ışıklı 451 / 354
yap yaşıl parlak yeşil, yemyeşil 452 / 355
yap yazı çok geniş açıklık 165 / 143
yap yup hile ve aldatma, ayartma 505 / 405, 514 / 413, 588 / 481
yap yup kıl- aldatmak, ayartmak
-dı 514 / 413
yar tükrük 439 / 343, 446 / 349
-ı 446 / 349
-ın 309 / 255
yār yar, uçurum, sel sularının açtığı yarık 188 / 161, 505 / 405, 511 / 410, 599 / 491
yar- yarmak
-ø (yar a) 441 / 344
-ar 469 / 375
-dı 458 / 362, 469 / 375
-mak 469 / 375
-ıp 201 / 172
yara- uymak ve yaramak; caiz (mümkün) olmak
-dı 480 / 384
-mak 480 / 384
-mas 192 / 165
-r 461 / 365, 480 / 384
-sa 480 / 384
-sun 480 / 384
yarag fırsat ve imkân 152 / 132, 314 / 258, 383 / 301, 449 / 353, 456 / 359
-ı 456 / 359
-ında 450 / 353
yārag yarık 573 / 471

yaraglıg mümkün olan (iş vb..) 465 / 369
yaragsız uygun olmayan (yer vb..)
-da 599 / 491
yaramsın- yaltaklanmak
-dı 398 / 310
-mak 398 / 310
-ur 398 / 310
yaran- (at vb..) çalıştırılıp, koşuncaya kadar eğitilmek
-dı 479 / 383
(-mak) 479 / 383
(-ur) 479 / 383
yaran- (birine) yaranmak; naz ve cilve yapmak
-dı 479 / 383
-mak 479 / 383
-u 199 / 170, 453 / 356
-ur 479 / 383
yaraş- (insanlar) uyum sağlamak, anlaşmak
-dı 474 / 379
-gıl 449 / 352
-mak 474 / 379
-ur 474 / 379
yaraş- uygun olmak, yaramak
-mas 321 / 262
yarat- yaratmak
(-mak) 423 / 331
-tı 166 / 144, 422 / 331
(-ur) 423 / 331
yarat- Oğuzlarda (elbise, ayakkabı vb. şeyler) yapmak
-ø 423 / 331
(-mak) 423 / 331
-tı 422 / 331
(-ur) 423 / 331
yarat- (yalan söz) yaratmak
-mak 423 / 331
-tı 422 / 331
-ur 423 / 331
yaratgan yaratan 467 / 371
yarıglıg zırhlı (adam vb..) 465 / 369
yarık zırh ve göğüslüğe (cevşen) verilen genel isim 451 / 354, 540 / 441, 514 / 413
-laşu 395 / 308 *"oyunda zırhı ortaya koyarak, zırhına"*
yarık iki bacağın kalça kısmındaki uçları 451 / 354
yarıklan- zırhlanmak, zırhlı göğüslük giymek
-dı 492 / 393
-mak 492 / 393
-ur 492 / 393
yarıl- yarılmak
-dı 451 / 354, 477 / 381
-mak 477 / 381
-ur 477 / 381
yarıl- yarılıp kopmak, ayrılmak
-dı 477 / 381
-mak 477 / 381

-ur (yarlur) 477 / 381
yarım nesnenin yarısı, yarım 453 / 355
-ı 453 / 355
yarım her şeyden alınan tek parça 453 / 355
yarımla- (yol vb.. şeyleri) yarılamak
-dı 594 / 487
-mak 594 / 487
-r 594 / 487
yarımlan- yarılanmak
-dı 492 / 394
-mak 492 / 394
-ur 492 / 394
yarın kürek kemiği 453 / 356
yarın yarın
-ka 391 / 306
yarın- kendi başına yarmaya başlamak
-dı 479 / 383
-mak 479 / 383
-ur 479 / 383
yarındak Türk sırımı; kayış 276 / 240, 322 / 263, 354 / 283, 398 / 309, 466 / 370
yarısa yarasa (*Vespertilio*) 631 / 526 → *aya yersgü*
yarış at yarışı 362 / 288, 448 / 352
-ta 362 / 288
yarış iki adam arasında mal bölüşümü 448 / 352
yarış- yarışmak, at yarıştırmak
-dı 379 / 298, 474 / 380
-ma 238 / 207
(-mak) 475 / 380
-tı 448 / 352
-tım 185 / 158
(-ur) 475 / 380
yarış- yarı yarıya bölüşmek
-dı 475 / 380
-mak 475 / 380
-ur 475 / 380
yarışı → *yarşı*
yarla- tükürmek
-dı 579 / 476
-mak 579 / 476
-r 579 / 476
yarlıg zavallı, fakir 59 / 44, 462 / 366
yarlıg Çigil lehçesinde sultanın mektubu ve emri; Tanrı'nın emri 462 / 366
-ı 56 / 42
yarma boylamasına ikiye ayrılan şey 459 / 362
yarmak dirhem, para 14 / 8, 30 / 16, 50 / 35, 65 / 51, 77/ 66, 78/ 66, 79/ 67, 83 / 73, 83 / 74, 94 / 87, 97 / 90, 99 / 92, 115 / 103, 117 / 105, 119 / 106, 127 / 112, 143 / 125, 151 / 131, 161 / 140, 162 / 141, 168 / 145, 172 / 148, 190 / 162, 200 / 171, 201 / 171, 202 / 173, 275 / 240, 285 / 244, 286 / 245, 288 / 245, 292 / 247, 299 / 249, 302 / 251, 308 / 254, 314 / 258, 329 / 267, 331 / 269, 334 / 270, 358 / 285, 381 / 299, 384 / 302, 390 / 306, 391 / 306, 397 / 309, 445 / 349, 463 / 367, 473 / 378, 478 / 382, 479 / 383, 495 / 397, 508 / 408, 524 / 425, 537 / 439, 541 / 441, 542 / 442, 545 / 446, 556 / 459, 561 / 463, 628 / 524, 629 / 524, 631 / 526, 637 / 532, 637 / 533

-ıg 151 / 131, 153 / 133, 629 / 524
-ın 15 / 8, 483 / 387
yarmakan hediye 82 / 71
yarmaklan- para sahibi olmak
-dı 406 / 316, 492 / 394
-mak 492 / 394
-ur 492 / 394
yarman- tırmanmak
-dı 490 / 392
-mak 490 / 392
-ur 490 / 392
yarmaş iri dövülmüş buğday 462 / 366
yarmaş ün dövülmüş, ince buğday unu 462 / 366
yarma yuvga bir çeşit yufka 459 / 362
yarp sağlam (nesne) 447 / 351
yarp sevinçten yüzün parlaması 447 / 351
-ı 447 / 351
yarpat- ~ yarpaḍ- (çocuk vb.) serpilmek
-mak 439 / 342
-tı 438 / 342, 439 / 342
-ur 439 / 342
yarpat- (hasta) iyileşmeye yüz tutmak
(-mak) 439 / 342
-tı 438 / 342
(-ur) 439 / 342
yarpuz yılan öldüren bir hayvan, firavun faresi (*Herpestes ichneumon*) 461 / 365
-dın 461 / 365
yarpuz yarpuz -bitki- (*Mentha pulegium*) 461 / 365
yarsgag dağ vb..yerdeki kaygan yer 631 / 526
yarsı- (bir şeyi) pis bulmak
-dı 577 / 475
-mak 578 / 475
-r 578 / 475
yarsık- ayrılıp yalnız kalmak, biri bir yanda biri bir yanda kalmak; düşman eline düşmek
-ar 488 / 390
-dı 488 / 390
-mak 488 / 390
yarsınçıg kendisinden iğrenilen 468 / 373
yarsıt- (bir şeye) pis bir şey bulaştırmak
-mak 439 / 343
-tı 439 / 343
-ur 439 / 343
yarşı ~ yarışı bir şeyin yarısını alan kimse; nesnenin yarısı 458 / 361
-sı 458 / 361
yarşım at yarışı yeri kadar bir yer 464 / 368
yartım yalnız kalan bir grup (insan) 464 / 368
yartmak "para" anlamına gelen "*yarmak*"ın Uygur lehçesindeki biçimi 631 / 526
yartu yonga; (yongaya benzetme yoluyla) üzerine yazı yazılan levha 457 / 360
yartur- (odun vb.. şeyleri) yardırmak
-dı 483 / 387
-mak 483 / 387
-ur 483 / 387

yaru- dinlenmek ve sevindirici bir şeye sevinmek → *yaru yaşu-*
-dı 481 / 385
-mak 481 / 385
-ur 481 / 385
yaru- (güneş vb..) aydınlatmak; (karanlık bir yer) aydınlanmak
-dı 480 / 384
-mak 480 / 384
-pan 60 / 47
-ur 480 / 384
yaruk yarık 451 / 354
-ı 451 / 354
yaruk aydınlık, ışıklı, parlak; ışık 60 / 47, 451 / 354, 530 / 431
-ı 35 / 21-22
yarukluk nur ve ışık 423 / 331, 466 / 370
yarutgan her zaman aydınlatan ve ışıklandıran 467 / 371
yaru- yaşu- dinlenmek ve sevindirici bir şeye sevinmek → *yaru-*
-dı 481 / 385
yaru yelim balık tutkalı 453 / 356, 454 / 357
yās ziyan, zarar 514 / 413
-ı 514 / 413
yās Oğuzcada ölüm, helak 514 / 413
yas- (askerleri) ülkelerine dağıtmak
(-ar) 470 / 376
-dı 470 / 376
(-mak) 470 / 376
yas- çözmek, sökmek
-ar 470 / 376
-dı 470 / 376
-mak 470 / 376
yas bol- Oğuzcada ölmek, helak olmak
-dı 514 / 413
yasgaç hamur tahtası 461 / 365
yası yassı, enli 454 / 357, 461 / 365
yasıç yassı temren 448 / 351
yasıglıg yaylıklı, yay kabı olan (yay) 466 / 370
yasık yaylık, yay konan yer 451 / 354
-dın 452 / 354
yasıl- (iş vb..) terk edilip (sebepleri) dağıtılmak
-dı 477 / 382
(-mak) 477 / 382
(-ur) 477 / 382
yasıl- (asker vb..) dağılmak
-dı 477 / 382
-mak 477 / 382
-ur 477 / 382
yasıl- sökülmek
-dı 477 / 382
(-mak) 477 / 382
(-ur) 477 / 382
yasıla- yassılaştırmak
-dı 588 / 482
(-mak) 588 / 482

(-r) 588 / 482
yasıla- (söz için) kinayeye başvurmadan açık söylemek
-dı 588 / 482
-mak 588 / 482
-r 588 / 482
yasıman (su boşaltılırken) kır kır eden testi 460 / 364
yasta- (birinin arkasına) yastık koymak
-dı 576 / 474, 584 / 479
(-mak) 576 / 474
(-r) 576 / 474
yasta- geveleyerek konuşmak, net konuşmamak; söz atmak
-dı 576 / 474, 584 / 479
-mak 576 / 474
-r 576 / 474
yastal- yastık yerleştirilmek
-dı 488 / 390
(-mak) 488 / 390
(-ur) 488 / 390
yastal- (hedefin) kenarına isabet etmek
-dı 488 / 390
-mak 488 / 390
-ur 488 / 390
yastuk yastık 463 / 367, 488 / 390, 576 / 474, 584 / 479
yasul yayvan (arazi, dağ vb..) 452 / 355
yāş gözyaşı 380 / 299, 382 / 300, 479 / 383, 514 / 413
-ı 353 / 282, 380 / 299, 514 / 413
-ım 382 / 300
-ın 479 / 383
yāş insanın yaşı
-ın 159 / 138
yaş ~ yāş taze 446 / 350, 465 / 368, 515 / 413
yāş sebze 323 / 263, 506 / 406, 515 / 413
yaş bakliyat, baklagiller 446 / 350, 631 / 527
yaş- gizlenmek, saklanmak
-ar 470 / 376, 536 / 438
-dı 470 / 376
-ıp 214 / 184
-mak 470 / 376
-mas 470 / 376
yaşa- yaşamak
-dı 481 / 385
-mak 481 / 385
-r 481 / 385
yaşagu yaşayacak olan 460 / 363
yaşanjur- (göz) kamaşıp yaşarmak
-dı 620 / 515
-mak 620 / 515
-ur 620 / 515
yaşar- (bitki vb..) yeşermek, yeşillenmek
-dı 473 / 379, 308 / 254
-mak 473 / 379
-ur 473 / 379

yaşart- yeşertmek
-mak 632 / 527
-tı 632 / 527
-ur 632 / 527
yaşık- (göz) kamaşmak
-ar 476 / 381
-mak 476 / 381
-tı 476 / 381
yaşıl ~ yāşıl yeşil 32 / 19, 166 / 144, 199 / 170, 452 / 355, 506 / 405, 516 / 415
yaşıl erguvanî (ipek vb..) 453 / 356
yāşıl çüvit pas rengi 516 / 415
yaşıl yuşul yeşil meşil 452 / 355
yaşın şimşek 124 / 110, 441 / 344, 453 / 356, 579 / 477, 584 / 479
yaşınlıg şimşekli (bulut vb..) 466 / 370
yaşısa- gizlenmek istemek
-dı 578 / 475
-mak 578 / 475
-r 578 / 475
yaşla- ~ yāşla- taze ot yemek
-dı 579 / 476
-mak 579 / 476
-r 579 / 476
yaşlıg yaşlı (göz) 462 / 366
yaşlıg ~ yāşlıg yaşlı (insan veya hayvan) 462 / 366
yaşna- (şimşek) çakmak; parlamak
-dı 124 / 110, 579 / 477, 584 / 479
-mak 580 / 477
-r 580 / 477
yaşna- (ayna, leğen vb. şeyler) parlamak
-dı 579 / 477
-mak 580 / 477
-r 580 / 477
yaşnat- parlatmak
-ø 441 / 344
yaşru gizli, gizlice 457 / 361
yaşruş- gizlemede anlaşmak
-dı 486 / 389
-mak 486 / 389
-ur 486 / 389
yaşur- gizlemek, örtmek
-dı 308 / 254, 473 / 379
-mak 473 / 379
-ur (yaşrur) 473 / 379
yaşurgan (malını vb.. şeyleri) saklama âdeti olan 467 / 371
yaşut gizli, gizlenmiş 380 / 299, 447 / 351
yaşut beküt gizlenmiş (nesne) 447 / 351
yaş yuş baklagiller ve sebze 446 / 350, 506 / 406
yat yağmur, kar vb. yağdırmada, rüzgâr estirmede ve kehanette kullanılan özel taş, yada taşı 445 / 349, 514 / 413
yāt yabancı, ecnebi 218 / 187, 509 / 408, 514 / 413
-nıŋ 462 / 367
yat- yatmak; (bir şeyin) altında uzun süre kalmak

-ø 30 / 16
-ıp 123 / 109
-mak 422 / 331
-mas 194 / 166
-mış 128 / 113
-tı 422 / 331, 609 / 501
-ur 422 / 331

yat- (biriyle) yatmak, cima etmek
-sa 128 / 112

yat- (muhafız) geceyi geçirmek
-tı 462 / 367

yat- → *yaḍ-*

yatan ok atılan tahtadan yay 453 / 356

yatan pamuk atıcının yayı 453 / 356

yataŋ yün ditme yayı 607 / 499

yatçı kâhin (yada taşıyla yağmur vb. yağdıran kâhin) 578 / 476

yatgak hükümdarın, kalenin vb.. şeylerin muhafızı 462 / 367

yatgaş- (biriyle) yatmak, çiftleşmek
-dı 487 / 389
-mak 487 / 389
-ur 487 / 389

yatgaşık ugrı yatsı vakti 468 / 372

yatgaşuk birisiyle yatan 468 / 372

yatgur- yatırmak ve uyutmak
-dı 485 / 388
-mak 485 / 388
-ur 485 / 388

yatıg uyku 449 / 353
-ında 449 / 353

yatık uyku, uyuma 451 / 354
-ında 451 / 354

yatık- yabancılaşmak
-ar 476 / 381
-mak 476 / 381
-tı 476 / 381

yatısa- gecelemek, uyumak ve yatmak istemek
-dı 577 / 475
-mak 577 / 475
-r 577 / 475

yatla- (birini) yabancı saymak
-dı 579 / 476

yatla- taşlarla (yada taşıyla) bulut ve yağmur için kehanette bulunmak
-dı 578 / 476

yatlat- kâhinden kehanette bulunmasını (yada taşıyla rüzgâr, soğuk, yağmur vb. getirmesini) istemek
-mak 440 / 344
-tı 440 / 344
-ur 440 / 344

yattur- ~ yaḍtur- yaydırmak
-dı 483 / 386
-mak 483 / 386
-ur 483 / 386

yattur- (asker vb.. için) dağılmasını emretmek, dağıtmak
-dum 483 / 386
(-mak) 483 / 386
(-ur) 483 / 386
yatuk iki cins iplikten örülen, arışı yün, argacı pamuk olan yün 450 / 354
yatuk terk edilip unutulan şey 450 / 354
yatuk tembel, ülkelerinden hiçbir yere gitmeyen ve gazaya çıkmayan Oğuzlar 450 / 354
yava yenilen, sıkılmış suyu ile tutmacı renklendiren ve ilaç olarak kullanılan bir bitki (*Cynomoriaceae, Cynomorium coccineum*) 54 / 40, 455 / 359 → *yawa*
yava sıcak (yer vb..) 455 / 359 → *yawa*
Yava Oğuz kabilelerinden biri 454 / 357, 455 / 359 → *Yawa, Awa, Yıwa*
yawa yenilen, sıkılmış suyu ile tutmacı renklendiren ve ilaç olarak kullanılan bir bitki (*Cynomoriaceae, Cynomorium coccineum*) 54 / 40, 454 / 357 → *yava*
yawa soğuktan uzak, sıcak (yer vb..) 454 / 358 → *yava*
Yawa Oğuzlardan bir kabile 454 / 357, 455 / 359 → *Yava, Awa, Yıwa*
yawal- öfke yatışmak, öfke yatışıp yumuşamak
-dı 200 / 171
yawaş yumuşak huylu (insan), huysuz olmayan (hayvan) 449 / 352, 449 / 353
yawaşlan- (adam) kendini yumuşak göstermek
-dı 491 / 393
-mak 492 / 393
-ur 492 / 393
yawçan yavşan otu (*Artemisia*) 460 / 364 → *yabçan*
yawçun- (bir şey bir şeye) yapışmak, asılmak → *yapçun-, yapşun-*
-dı 489 / 391
yawçur- (bir şeyi bir şeye) yapıştırtmak → *yapçur-, yapşur-*
-dı 485 / 387
yawgan aş içinde et bulunmayan yemek 460 / 364
yawganlan- (yemeği) etsiz saymak
-dı 493 / 394
-mak 493 / 394
-ur 493 / 394
yawgu hakandan iki derece aşağıda olan, avamdan kişinin lakabı 458 / 362
Yawgu Barsgan yakınında bir şehir 458 / 362
Yawgu Art *Yawgu* şehri yakınında bir dağ geçidi 458 / 362
Yawınç *Ila* yakınlarında bir şehir 608 / 500
Yawınç Ila yakınlarında bir ırmak 41 / 28
yawışgu akdiken, alıç (*Crataegus monogyna*) 465 / 369
yawlak ters huylu (insan) 463 / 367
yawlak Oğuzca ve Kıpçakçada kötü 217 / 187, 257 / 225, 306 / 253, 369 / 292, 463 / 367
-tan 98 / 91
yawlak "çok, sıkı, sürekli vb." anlamlarda zarf (KM: her şeyin en şiddetlisi) 259 / 226, 463 / 367, 501 / 402
Yawlak Sarıg bir beyin adı 463 / 367
yawra- dayanıklı (sağlam) olmak, sağlamlaşmak
-dı 566 / 466
-mak 566 / 466
-r 566 / 466
-yur 566 / 467
yawrı- (insanın) durumu kötüleşmek, fakirlik veya hastalıktan dolayı zayıflamak
-dı 577 / 474
-mak 577 / 474

-r 577 / 474
yawrıt- (birini) zayıflatmak, gücünü azaltmak
-ma 81 / 71
-mak 439 / 343
-tı 439 / 343
-ur 439 / 343
yawug yüksekten yuvarlanan kaya parçası 450 / 353
yawuz kötü; bozuk; zavallı, zayıf 54 / 40, 55 / 40, 64 / 50, 121 / 107, 129 / 114, 243 / 211, 448 / 352, 462 / 366, 539 / 440
-ı 220 / 190
yawuzla- (bir şeyi) kötü saymak
-dı 594 / 486
-mak 594 / 486
-r 594 / 486
yawuzlan- (bir şeyi) kötü saymak
-dı 491 / 393
-mak 491 / 393
-ur 491 / 393
yaxsın- (kaftan, hırka vb.. giyecekleri) omuza atmak
-dı 489 / 391
-mak 489 / 391
-ur 489 / 391
yaxşı iyi 44 / 30, 458 / 361
yāy yaz 10 / 6, 54 / 39, 95 / 88, 317 / 260
-garu 566 / 467
-ıg 233 / 202
-ımı 527 / 428
-ın 515 / 414
yāy ilkbahar 60 / 47, 515 / 414
yay- oynatmak, sallamak
-ar 553 / 456
-dı 553 / 456
-madıŋ 553 / 456
-mak 553 / 456
yay- (elbise vb.. şeyleri suda) çalkalamak
(-ar) 553 / 456
-dı 553 / 456
(-mak) 553 / 456
yay- meylettirmek
(-ar) 553 / 456
-dı 553 / 456
(-mak) 553 / 456
yaya insanın kıçı, kalçası 455 / 358, 520 / 418
yayguk kısrak memesinin ucu 456 / 359 → *yazguk*
yayıg kararsız huylu, bir buna bir ona dönen (adam) 454 / 357
yayık kararsız huylu, bir buna bir ona dönen (adam) 454 / 357
yayık- bahar olmak, bahar gelmek
-ar 529 / 430
-mak 529 / 430
-tı 529 / 430
yayıl- (asker vb..) yayılmak
-dı 529 / 430

-mak 529 / 430
-ur 529 / 430
yayıl- sallanmak, titreyip salınmak
-dı 529 / 430
-ır (yaylır) 208 / 178
(-mak) 529 / 430
(-ur) 529 / 430
yayılgan kararsız ve sebatsız (insan) 468 / 372
yayıl- yaykal- gönlü her şeye meyletmek
-dı 489 / 391
yayın- (elbise vb.. şeyleri suda) çalkalamak
-dı 480 / 384
-mak 480 / 384
-ur 480 / 384
yaykal- (su vb..) çalkalanmak
-dı 489 / 391
-mak 489 / 391
-ur 489 / 391
yayla- yaz mevsimini geçirmek, yaylamak
-dı 580 / 477
-mak 580 / 477
-r 580 / 477
yaylag yayla, yazlık 10 / 6, 115 / 103, 464 / 368
-da 440 / 344, 561 / 462
yaylat- (dağ vb.. yerlerde) oturtmak, yaylatmak
-mak 441 / 345
-tı 441 / 345
-ur 441 / 345
yaytur- çalkalatmak
-dı 486 / 388
-mak 486 / 388
-ur 486 / 388
yāz ilkbahar 451 / 354
-ın 145 / 126
yāz yaz 514 / 413
-ın 352 / 282, 514 / 413
yaz- çözmek
(-ar) 470 / 376
-dı 469 / 376, 490 / 392
-galı 219 / 189
(-mak) 470 / 376
-mas 274 / 239
yaz- (sözü) yanlış söylemek, yanılmak
(-ar) 470 / 376
-dı 469 / 376
(-mak) 470 / 376
-mas 58 / 44
yaz- ıskalamak
-ar 470 / 376
-dı 470 / 376
-mak 470 / 376
-mas 470 / 376, 610 / 502

yaz- Oğuzcada yazmak
(-ar) 470 / 376
-dı 469 / 376
(-mak) 470 / 376
yaz- yaklaşma bildiren tasvir fiili
-dı 470 / 376
yaza- baharı (bir yerde) geçirmek
-dı 481 / 385
-mak 481 / 385
-r 481 / 385
yazak Yağma ve Toxsı lehçesinde otlak 451 / 354
Yazgır Oğuz boylarının onuncusu (*baţn, qabi:le*) 40 / 27
yazguk Kıpçak lehçesindekilerin bazılarına göre, kısrak memesinin ucu 456 / 359 → *yayguk*
yazı açık arazi, açıklık, kır, ova 59 / 45, 80 / 68, 165 / 143, 454 / 357
-da 557 / 459
-dakı 224 / 194
-n 449 / 352
yazıglıg bağından serbest bırakılmış (at vb..) 465 / 369, 466 / 370
yazık- bahar olmak, bahar gelmek
-ar 476 / 381
-mak 476 / 381
-tı 476 / 381
yazıl- çözülmek, açılmak
-dı 72 / 58, 123 / 109, 447 / 351, 477 / 382, 490 / 392
-ıp (yazlıp) 107 / 97, 408 / 319
-mas 206 / 176
yazın- bizzat çözmek
-dı 479 / 383, 490 / 392
-mak 479 / 383
-ur 479 / 383
yazısa- → *yazsa-*
yazış- çözmede yardım etmek veya yarışmak
-dı 475 / 380
-mak 475 / 380
-ur 475 / 380
yazış- sökmede yardımcı olmak
-dı 475 / 380
-mak 475 / 380
-ur 475 / 380
yazlat- baharı geçirtmek
-mak 440 / 344
-tı 440 / 344
-ur 440 / 344
yazlın- kendi kendine çözülmek
-dı 490 / 392
-mak 490 / 392
-ur 490 / 392, 546 / 446
yazlış- (düğümler) çözülmek
-dı 487 / 389
-mak 487 / 389
-ur 487 / 389

yazsa- ~ yazısa- çözmek istemek
-dı 578 / 475
-mak 578 / 475
-r 578 / 475
yaztur- çözdürmek
-dı 484 / 387
(-mak) 484 / 387
(-ur) 484 / 387
yaztur- (ok atışında, konuşmada) yanıltmak
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387
-ur 484 / 387
yāzuk ~ yazuk suç, günah 12 / 7, 260 / 227, 351 / 281, 451 / 354
-ın 117 / 105, 307 / 253, 339 / 274, 378 / 297, 397 / 309
-ıŋa 110 / 99
-tın 335 / 271
yazuk bağından serbest bırakılmış (at vb..) 451 / 354
yazuk et sonbaharda baharatla karıştırılıp doğranan ve ilkbaharda yenen et 451 / 354
yazukla- suçlamak
-dı 594 / 486
-mak 594 / 486
-r 594 / 486
yazuklug suçlu 465 / 370
yāzuksuz suçsuz, günahsız 202 / 172, 451 / 354
yėḍ- (bohça veya heybeyi) doldurmak
-er 632 / 527
-mek 632 / 527
-ti 632 / 527
yeḍil- (bohça vb..) dikilmek ve doldurulmak
-di 477 / 381
-mek 477 / 381
-ür (yeḍlür) 477 / 381
yediş- (heybe ve bohça vb.. şeylerin nakışını) dikmekte yardım etmek
-di 474 / 379
-mek 474 / 379
-ür 474 / 379
yeḍtür- (bohçaya) doldurtup korumaya almak → *yettür-*
-düm 483 / 387
yek şeytan 137 / 119, 384 / 301, 513 / 411, 515 / 414
-ni 433 / 338
yel ~ yėl → *yīl*
yeldir- (rüzgâr) esmek
-di 485 / 388
-er 485 / 388
-mek 485 / 388
yelgin yolcu 26 / 12, 458 / 362, 570 / 470, 579 / 476 → *elgin*
yelgin hızlı koşan (atlı) 460 / 364
yelim ~ yilim kendisiyle tüy ve benzeri şeyler yapıştırılan tutkal 453 / 356, 454 / 357, 474 / 379, 485 / 388, 489 / 391
yelimle- (tüy vb.. şeyler) yapıştırmak
-di 594 / 487
(-mek) 594 / 487

(-r) 594 / 487

yelimle- (düşmanın tuzağı veya öncüsü olup olmadığını araştırmak ve dönüp haber vermek üzere askerden önce) ileri çıkmak, öncü ileri çıkmak

-di 594 / 487

-mek 594 / 487

-r 594 / 487

yelimlen- (tutkal) yapışmak, tutkallanmak; yapıştırılmak

-di 492 / 394

-mek 492 / 394

-ür 492 / 394

yeliŋ bol rüzgâr esen (yer, zaman) 607 / 499

yel kapın- cin çarpmasına uğramak

-dı 344 / 277

yelne- kısrak memesi doğum sırasında dolmak, memeye süt gelmek

-di 580 / 477, 584 / 479

-mek 580 / 477

-r 580 / 477

yelpin- cin çarpmak

-di 489 / 391, 507 / 406

(-mek) 489 / 391

(-ür) 489 / 391

yelpin- kendi kendini yelpazelemek

-di 489 / 391

-mek 489 / 391

-ür 489 / 391

yelpiş- (sinek vb.. şeyleri) yelpazeyle kovmada yardım etmek; yelpaze ile yellemek

-di 486 / 388

-mek 486 / 388

-ür 486 / 388

yelpiş- ~ yilpiş- (kepek vb.. şeyler) birbirini çekmek

-di 486 / 388

-mek 486 / 388

-ür 486 / 388

yelpit- (atın yemi vb. şeyleri) ıslatmak, (çisenti, toprağı) çiyletmek, nemlendirmek

-mek 439 / 342

-ti 439 / 342

-ür 439 / 342

yelpit- (sinek vb.. şeyleri) yelpazeyle kovdurtmak, yelpazeletmek

-mek 439 / 342

-ti 439 / 342

-ür 439 / 342

yelwi büyü 458 / 362

-n (v.d.) 458 / 362, 601 / 493

yelwiçi büyücü 458 / 362

yelwir- (tül vb.. şeyler) uçuşmak

-di 485 / 388

-er 485 / 388

-mek 485 / 388

yem baharat 446 / 350 → *yïm*

yemdü kasık kılı 457 / 361

yeme ~ yime "de, da; dahi" anlamlarında bir bağlaç 35 / 22, 66 / 52, 83 / 74, 231 / 200, 306 / 253, 327 / 266, 462 / 366, 566 / 467, 604 / 496, 632 / 527

yemeçük buğday taşınan küçük çuval 465 / 369
yemet evet 37 / 24, 448 / 351 → *emet, evet, ewet*
yemiş ~ yimiş ~ yimiş meyve 131 / 115, 136 / 118, 209 / 180, 270 / 236, 316 / 259, 340 / 274, 393 / 307, 449 / 353, 519 / 417
yemişlen- meyvelenmek
-di 401 / 312, 492 / 393, 531 / 431
-mek 492 / 393
-ür 492 / 393
yemrüş- (ağaç vb.. şeyleri) sökmede yardım etmek
-di 487 / 389
-mek 487 / 389
-ür 487 / 389
yemsin- yemediği hâlde yer görünmek
-di 489 / 391
-mek 489 / 391
-ür 489 / 391
ye mü tamam mı, e mi (KM: "bu sözü kabul ettin mi, sana emredileni yapmak için onu aklında tuttun mu" anlamında bir edat; "görürsün" anlamında) 211 / 182, 455 / 358, 549 / 449 → *ye nü*
yemür- (ağaç vb.. şeyleri) kesmek
-di 473 / 379
-mek 473 / 379
-ür 473 / 379
yemürgen (ağacı vb.. şeyleri) söken ve kökleyen (su vb..) 468 / 372
yėn → *yin*
yenç- ezmek, çiğnemek; bir şeyi ısırıp parçacıklarını birbirine katmak
-di 632 / 527
-er 632 / 527
-mek 632 / 527
yençi- ezmek
-di 577 / 474
yençil- basılmak, ezilmek
-di 488 / 390
-mek 488 / 390
-ür 103 / 94, 409 / 320, 488 / 390
yeni- ~ yini- kadın doğurmak
-di 482 / 386
-mek 482 / 386
-r 482 / 386
yenigü neredeyse doğuracak olan 460 / 364
yenik her şeyin hafifi, hafif 452 / 355, 482 / 386
yenit- (kadını) doğurtmak
-mek 423 / 332
-ti 423 / 332
-ür 423 / 332
Yenkend Buhara yakınlarında bir şehir 509 / 409, 510 / 409
ye nü tamam mı, e mi (KM: "görürsün" anlamında) 549 / 449 → *ye mü*
yeŋ- Oğuz ve Kıpçak lehçesinde yenmek, galip gelmek
-di 614 / 510
-er 615 / 510
-mek 615 / 510
yeŋge ağabeyin zevcesi, yenge 610 / 503

yeŋgeç Oğuz lehçesinde yengeç 611 / 505
yeŋşür- (sıcak suyu, soğuk suya) katıp ılıklaşmasını sağlamak
-di 618 / 513
-mek 618 / 513
-ür 618 / 513
yėr ~ yer yer 137 / 119, 443 / 347
-i 72 / 58, 82 / 71
-ke 577 / 474
yer- (dal vb.. şeyleri) demir kullanmadan, nazikçe yarmak
-di 469 / 375
-er 469 / 375
-mek 469 / 375
yer- mahzun olmak, melul olmak
-medi 85 / 76
yerdaş ~ yirdaş insanlardan yerli olan, yerli; aynı yerden olan 205 / 175, 461 / 366
yerdaş Oğuzcada aynı şehirden olan insanlar 462 / 366
yerit- tembelleşmek ve üşenmek
-mek 423 / 331
-ti 423 / 331
-ür 423 / 331
yersgü → *aya yersgü*
yersin- (bir yere) yerleşip (orayı) benimsemek
-di 489 / 391
-mek 489 / 391
-ür 489 / 391
yertür- (birine dal vb.. şeyleri) nazikçe yarma işi vermek
-di 483 / 387
-mek 483 / 387
-ür 483 / 387
yet- ~ yit- yetişmek, erişmek, ulaşmak
-er 105 / 96, 212 / 182, 404 / 314, 422 / 331
-ip 620 / 515
-mek 422 / 331
-ti 422 / 331
yėt- yedmek, yol göstermek → *cet-*
-er 214 / 184, 422 / 331
-mek 422 / 331
-ti 422 / 331
yetgek bohça, heybe 474 / 379, 477 / 381, 632 / 527
Yetigen Büyükayı (takım yıldızı) 460 / 364, 461 / 366
-ig 554 / 456, 554 / 456
yetil- ~ yitil- iltihak etmek, ulaşmak
-di 476 / 381
-mek 477 / 381
-sün 66 / 52
-ür 476 / 381
yetise- ~ yitise- neredeyse ulaşacak olmak
-di 577 / 475
-mek 577 / 475
-r 577 / 475
yetiş- yetişmek, ulaşmak
-ü (yetşü) 525 / 426

yetiz her şeyin enlisi, enli; geniş 448 / 352
yetizlik nesnenin eni, en 466 / 370
yetrül- (birine, bir şeye) katılmak
-di 488 / 391
-mek 488 / 391
-ür 488 / 391
yetrüm saç birincisinden sonra bırakılmış (tekrar bitmiş olan) saç 464 / 368
yetrüş- ulaştırmada yardım etmek
-di 486 / 389
-mek 486 / 389
-ür 486 / 389
yetsik- ~ yitsik- ulaşılmak
-er 488 / 390
-mek 488 / 390
-ti 15 / 8, 488 / 390
yetsik- ömrün sonuna gelmek
-er 488 / 390
-mek 488 / 390
-ti 488 / 390
yetti yedi 455 / 359 → *yiti*
(yettür-) (bohçaya) doldurtup korumaya almak → *yeḍtür-*
yetüt orduda yardım (lojistik) işi 409 / 320
yetüt saç ilk saçtan sonra biten saç 409 / 320
Yetzeŋ Tiz yazlık bir yerin adı 496 / 398
yewül- kıvamını bulmak, olgunlaşmak
-di 478 / 382
-mek 478 / 382
-ür 478 / 382
yewül- → *yiwil-*
yeyise- yemek istemek
-di 14 / 8, 577 / 475
-mek 577 / 475
-r 577 / 475
yeze- (öncüler, düşman aramak için) gezmek, kolaçan etmek
-di 481 / 385
-mek 481 / 385
-r 481 / 385
yezne büyük kız kardeşin kocası 459 / 363
yıḍ koku
-ı 465 / 369
yıḍı- kokmak, kokuşmak
-dı 480 / 384, 559 / 461
-mak 480 / 384
-r 480 / 384
yıḍıg her şeyin kokuşmuşu 449 / 353
yıḍıglık kokuşmuş olma 466 / 370
yıḍıglık eski olma 466 / 370
yıḍıg ot Kâşgar lehçesinde üzerlik otu (*Peganum harmala*) 449 / 353
yıdış- (nesnenin parçacıkları) birbiri içinde eskimek
-dı 474 / 379
-mak 474 / 379
yıḍla- (misk vb.. bir şeyi) koklamak

-dı 579 / 476
-mak 579 / 476
-r 579 / 476
yıḳlan- (et vb.. şeyler) kokmak
-dı 490 / 392
-mak 490 / 392
-ur 490 / 392
yıḳlaş- (hayvanlar vb..) koklaşmak
-dı 487 / 389
-mak 487 / 389
-u 487 / 389
-ur 487 / 389
yıg- yığmak, toplamak; biriktirmek
-ar 251 / 221, 471 / 376
-dı 12 / 6, 201 / 172, 470 / 376
-ıp 471 / 376
-mak 471 / 376
yıg- men etmek
(-ar) 471 / 376
-dı 470 / 376, 477 / 382, 547 / 447
(-mak) 471 / 376
yıgaç ~ yıgāç ağaç 11 / 6, 35 / 21, 87 / 78, 97 / 90, 108 / 98, 130 / 114, 132 / 115, 135 / 118, 136 / 118, 144 / 125, 149 / 129, 150 / 130, 157 / 136, 161 / 140, 220 / 190, 221 / 190, 251 / 221, 252 / 221, 255 / 223, 269 / 236, 274 / 239, 309 / 254, 319 / 261, 333 / 270, 338 / 273, 352 / 281, 385 / 302, 387 / 303, 399 / 310, 399 / 311, 400 / 311, 401 / 312, 402 / 313, 430 / 336, 444 / 347, 448 / 352, 454 / 358, 455 / 358, 456 / 359, 466 / 370, 473 / 379, 487 / 389, 492 / 393, 492 / 394, 494 / 396, 529 / 430, 531 / 431, 540 / 441, 545 / 445, 555 / 458, 583 / 478, 585 / 479, 597 / 488, 612 / 506, 615 / 510, 616 / 511, 627 / 523, 629 / 524
-ı 448 / 352
-ıg 117 / 105, 443 / 346, 468 / 372, 553 / 456, 591 / 484
-ka 131 / 115, 330 / 268, 388 / 305, 389 / 305, 438 / 341, 487 / 389, 489 / 391, 558 / 461
yıgaç odun, tahta, kereste 13 / 7, 128 / 113, 134 / 117, 139 / 122, 147 / 128, 243 / 211, 251 / 220, 252 / 221, 269 / 236, 278 / 242, 279 / 242, 284 / 244, 304 / 251, 311 / 256, 314 / 258, 329 / 267, 364 / 289, 368 / 291, 370 / 292, 373 / 294, 377 / 297, 381 / 299, 384 / 301, 388 / 304, 422 / 330, 448 / 351, 461 / 365, 463 / 367, 466 / 370, 469 / 375, 478 / 383, 480 / 384, 483 / 387, 527 / 429, 528 / 429, 553 / 456, 565 / 465, 627 / 523, 628 / 523
-ıg 276 / 240, 430 / 336, 561 / 462, 566 / 466
yıgaç fersah (uzunluk birimi) 448 / 352
yıgaç adamın penisi 448 / 351
yıgaçlan- ağaçlar çoğalmak, ağaçlanmak
-dı 491 / 393
-mak 491 / 393
-ur 491 / 393
yıgaçlık ağaçlık 466 / 370
yıgaçlık odunluk 466 / 370
yıgdaçı engelleyecek olan 488 / 390
yıgıl- toplanmak, yığılmak, yığın hâline gelmek
-dı 478 / 382
-mak 478 / 382
-ur 478 / 382

yıgıl- (işten) imtina etmek; men edilmek
-dı 477 / 382
-mak 477 / 382
-ur 477 / 382
yıgılgan devamlı toplanılan (yer) 467 / 371
yıgılış- ~ yıglış- (asker vb..) birbirine yetişmek
-dı 487 / 390
-mak 487 / 390
-ur 487 / 390
yıgım toprak topraktan tepe 453 / 356
yıgın (toprak vb.. şeylerin) yığını, yığın 12 / 6, 454 / 356
yıgın- kendisi için toplamak, biriktirmek
-dı 479 / 383
-mak 479 / 383
-ur 479 / 383
yıgış- (buğday vb.. şeyleri) yığmada yardımcı olmak
-dı 475 / 380
-mak 475 / 380
-ur 475 / 380
yıgla- ağlamak → *ıgla-*
-dı 146 / 127, 579 / 476, 585 / 479
-mak 579 / 476
-p 139 / 122
-r 579 / 476
-yu 382 / 300, 558 / 460, 579 / 476
yıglaş- (insanlar) ağlamak, ağlaşmak
-dı 585 / 479
yıglat- ağlatmak
-mak 440 / 344
-tı 440 / 344
-ur 440 / 344
yıglış- → *yıgılış-*
yıgrıl- (soğuktan) büzülmek
-dı 488 / 391
(-mak) 489 / 391
-ur 129 / 114, 489 / 391
yıgrıl- (elbise) çekmek
-dı 489 / 391
-mak 489 / 391
-ur 489 / 391
yıgtur- yığdırmak, toplatmak
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387
-ur 484 / 387
yıgtur- (birini, bir şeye) engel olmak üzere görevlendirmek, engelletmek
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387
-ur 484 / 387
yık- yıkmak
-ar 55 / 40, 193 / 165, 471 / 377
-dı 471 / 377
-mak 471 / 377

-sa 453 / 356
-tımız 173 / 149
yıkıl- yıkılmak
-dı 176 / 150, 478 / 382
-mak 478 / 382
-ur 478 / 382
yıkılgan devamlı yıkılan 467 / 371
yıkısa- yıkmak istemek
-dı 578 / 475
-mak 578 / 475
-r 578 / 475
yıkış- yıkmada yardımcı olmak
-dı 476 / 380
-mak 476 / 380
-ur 476 / 380
yıktur- yıktırmak
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387
-ur 484 / 387
yıl sene, yıl 327 / 266, 430 / 336, 446 / 350, 476 / 381, 500 / 401, 516 / 414
-ı 34 / 21, 174 / 149, 175 / 150, 220 / 190, 224 / 194, 256 / 224, 447 / 351, 457 / 360, 505 / 405, 513 / 411
-ın 473 / 379
-ka 176 / 150
yılan yılan 31 / 17, 76/ 63, 121 / 108, 174 / 149, 206 / 176, 273 / 238, 274 / 239, 404 / 314, 406 / 316, 457 / 360, 461 / 365, 513 / 411
-lar 605 / 496
yılan yılı Türkçede 12 yıldan birinin adı, yılan yılı 174 / 149, 457 / 360
yıldız ağacın kökü 461 / 366
yıldızlan- (ağaç) kök salmak
-dı 492 / 394
(-mak) 492 / 394
(-ur) 492 / 394
yıldızlan- (insan, bir yerde) kök salmak; soyca köklü hâle gelmek
-dı 492 / 394
-mak 492 / 394
-ur 492 / 394
yılgun ılgın (*Tamarix*) 460 / 364
yılgunlan- (yer) ılgınlanmak
-dı 493 / 394
-mak 493 / 394
-ur 493 / 394
yılı- (su vb..) ılımak
-dı 482 / 385
-mak 482 / 385
-r 482 / 385
yılıg ılık (su vb..) 26 / 12, 44 / 30, 450 / 353 → *ılıg*
yılıglık ılıklık 466 / 370
yılınçga aş yağsız, tuzsuz, tatsız yemek 631 / 526
yılır- ısınmak
-dı 99 / 92, 407 / 318
yılış- (su vb.. şeyler) ısınmak

-dı 476 / 380
-mak 476 / 380
-ur 476 / 380
yılıt- (su vb.. şeyleri) ısıtmak
-mak 423 / 332
-tı 423 / 332
-ur 423 / 332
yılıt- sıtma olmak, sıtmadan ateşlenmek
(-mak) 423 / 332
-tı 423 / 332
(-ur) 423 / 332
yılkı büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar 15 / 8, 43 / 29, 47 / 33, 58 / 44, 77/ 65, 79/ 67, 127 / 112, 133 / 116, 145 / 126, 166 / 143, 167 / 144, 207 / 178, 232 / 201, 242 / 210, 316 / 259, 459 / 362, 476 / 381, 487 / 389, 523 / 423, 572 / 471, 576 / 473
-m 481 / 385
yımırtga ıspanak ve karnabahar gibi yumuşak olan, içinde sinir bulunmayan ve hıyar gibi kütür kütür olan baklagillerden bir sebze 631 / 527
yın yırtıcı hayvanların yuvası, in 446 / 350 → *yïn*
-ı 446 / 350
-ka 446 / 350
yıp ip, iplik 90 / 81, 93 / 86, 99 / 91, 102 / 93, 114 / 103, 118 / 106, 125 / 110, 130 / 114, 131 / 115, 153 / 132, 261 / 228, 267 / 235, 268 / 235, 318 / 260, 328 / 266, 334 / 270, 361 / 287, 364 / 289, 380 / 298, 384 / 301, 388 / 304, 389 / 305, 429 / 336, 440 / 344, 443 / 346, 443 / 347, 445 / 349, 487 / 389, 556 / 459, 569 / 469, 613 / 507, 628 / 524, 629 / 525
-ı 209 / 179
-ıg 357 / 284, 432 / 338
-lar 370 / 292
-nı 635 / 531
yıpar misk 164 / 143, 171 / 147, 265 / 234, 266 / 234, 329 / 267, 447 / 351, 456 / 359, 465 / 369, 484 / 387, 524 / 425, 579 / 476
yıparlıg misk sahibi, miskli olan 465 / 369, 466 / 370
yıpla- ip üzerinde oynamak
-dı 579 / 476
-mak 579 / 476
-r 579 / 476
yıpla- (yüzdeki tüyleri) iple almak
-dı 578 / 476
-mak 578 / 476
-r 578 / 476
yıplaş- (birbirinin yüzünden) kıl almak
-dı 487 / 389
-mak 487 / 389
-ur 487 / 389
yıplat- (yüz tüylerini) aldırtmak
-mak 440 / 344
-tı 440 / 344
-ur 440 / 344
yïr ~ yır gazel, şarkı, türkü 270 / 237, 335 / 271, 446 / 349, 500 / 401, 506 / 405 → *ır*
yıra- uzaklaşmak
-dı 481 / 384
-mak 481 / 384

-r 481 / 384, 604 / 496
-sa 604 / 496
yıragu şarkıcı ve muganni 459 / 363
yırak uzak 61 / 47, 156 / 135, 456 / 360
yıraklan- (bir yeri) uzak kabul etmek
-dı 492 / 393
-mak 492 / 393
-ur 492 / 393
yıraklık uzaklık 466 / 370
yırat- uzaklaştırmak
-mak 423 / 331
-tı 423 / 331
-ur 423 / 331
yırla- şarkı söylemek
-dı 446 / 349, 579 / 476
-mak 579 / 476
-r 579 / 476
yırt- yırtmak
-ar 632 / 527
-ıp 104 / 95
-mak 632 / 527
-tı 162 / 141, 172 / 148, 632 / 527
yırtıl- yırtılmak
-dı 488 / 390
-mak 488 / 390
-ur 33 / 19, 488 / 390
yırtın- yırtar görünmek
-dı 489 / 391
-mak 489 / 391
-ur 489 / 391
yırtış- yırtmada yardım etmek
-dı 486 / 388
-mak 486 / 388
-ur 486 / 388
yış iniş 506 / 406
yış (yukarı) çıkış 446 / 350
yış ~ yuş Oğuzcada sıkışma, izdiham 446 / 350
yış bol- sıkışmak, kalabalıklaşmak
-dı 446 / 350
yışıg ip; kolan 90 / 81, 93 / 86, 101 / 93, 107 / 97, 113 / 101, 141 / 123, 215 / 185, 330 / 268, 375 / 295, 450 / 353
-nı 438 / 341
yışıglıg ipi olan 465 / 369
yışıklıg demirden, beyzî miğfer giymiş olan 465 / 370
yışılgan devamlı eli hafif olan ve (işi) zarafetle yapan 467 / 371
Yıwa Oğuz boylarının (*baṭn, qabi:le*) dördüncüsü 40 / 27 → *Yawa, Awa, Yava*
yi dikiş, dikiş yeri 455 / 358, 539 / 441, 546 / 446 → *yigi*
-sin 568 / 468
yi dağdaki küçük yol 539 / 441
yi- (bir şey) yemek
-ø 448 / 352, 451 / 354
-di 160 / 139, 163 / 141, 172 / 148, 173 / 148, 472 / 378, 507 / 407, 554 / 457

-dim 515 / 413
-gil 56 / 43, 160 / 139
-mek 472 / 378, 554 / 457
-mes 52 / 37, 70 / 57, 251 / 221, 457 / 361, 542 / 443
-r 45 / 31, 172 / 148, 472 / 378, 554 / 457
-se 40 / 26, 421 / 330, 564 / 464
-sü 52 / 38
yibe Oğuzcada ıslak ve yaş (şey) 454 / 357
yiçi terzi 265 / 233, 539 / 441
yig gem damağı 506 / 406
-i 506 / 406
yig 'daha iyi' anlamında bir söz, yeğ 41 / 28, 170 / 146, 193 / 165, 462 / 367, 501 / 402, 506 / 406, 515 / 414
yïg çiğ 170 / 146, 506 / 406
yïg iğ 55 / 41 → *ïk, yïk*
yigde iğde (*Elaeagnus*) 26 / 12, 457 / 361 → *yigte*
yigen hasır otu (*Typha*) 454 / 356
yïgesi Oğuzlarda yeme aracı; yenecek şey 304 / 251
yigi aralıksız, sık ve bitişik, sağlam 454 / 358, 455 / 358, 540 / 441, 546 / 446
yigirme yirmi 465 / 369
yigirmi yirmi 465 / 369
yigirminç yirminci 78/ 66, 637 / 533
yigit delikanlı, her şeyin genci 18 / 9, 178 / 151, 202 / 172, 447 / 351, 451 / 354, 531 / 432, 600 / 492, 613 / 506, 626 / 522
-ler 325 / 264
-lerig 136 / 118
yigitlik gençlik 254 / 223, 466 / 370
-i 83 / 73, 466 / 370
yigne iğne 265 / 233, 342 / 276, 459 / 363
-ke 328 / 266
yigren- (deri) diken diken olmak
-di 489 / 391
(-mek) 489 / 391
(-ür) 489 / 391
yigren- (et vb.. bir şeyi) çiğ kabul edip yemekten vazgeçmek
-di 489 / 391
-mek 489 / 391
-ür 489 / 391
yigte iğde 26 / 12 → *yigde*
yigtür- (dar edik, ayağı) kötürüm yapmak
-di 484 / 387
-mek 484 / 387
-ür 484 / 387
yïgü yeme aracı, yenecek şey 304 / 251
yïk iğ 35 / 22, 506 / 406 → *ïk, yïg*
yikle- *i*-'yi *yi*- yapanların lehçesinde, (yere) basmak → *ikle-*
-di 579 / 476
-mek 579 / 476
-r 579 / 476
yïl ~ yèl ~ yel yel, rüzgâr; karındaki yel, gaz 60 / 46, 131 / 115, 161 / 140, 178 / 152, 362 / 288, 381 / 299, 415 / 326, 483 / 386, 485 / 388, 489 / 391, 507 / 406, 516 / 414, 545 / 445, 553 / 456, 601 / 493

-i 516 / 414
yil ~ yel cin, cin çarpması 265 / 233, 344 / 277, 507 / 406, 516 / 415, 562 / 463
yil atın yelesi 450 / 353 → *yalıg, yal*
yil- yemek yenmek
-di 472 / 377, 526 / 427
-mek 472 / 377, 526 / 427
-ür 472 / 377, 526 / 427
yil- (atlı vb..) koşmak
-di 472 / 377
-er 472 / 377
-mek 472 / 377
yilik Oğuzcada ilik 49 / 34
yiliklig ilikli (kemik vb..) 467 / 371
yiliksiz iliği olmayan, iliksiz 72 / 59
yilim → *yelim*
yilin kısrak memesi 454 / 356
yil kap- (cin) çarpmak; (rüzgâr) uçurmak
-ar 265 / 233
-dı 265 / 233
-mak 265 / 233
yil kovuz bitigi cin ve çarpmanın muskası 516 / 415
yilköken gök kuşağı 209 / 179
yilmir- (su vb..) ısınmak üzere olmak
-di 485 / 388
-er 485 / 388
-mek 485 / 388
yilne- → *yelne-*
yilpik cin çarpması 464 / 368
yilpire- (rüzgâr vb..) esmek
-di 483 / 386
(-mek) 483 / 386
(-r) 483 / 386
yilpire- cin çarpmış gibi yüzünü bir sağa bir sola çevirmek
-di 483 / 386
(-mek) 483 / 386
(-r) 483 / 386
yilpire- (kepek vb..) nemlenmek
-di 483 / 386
(-mek) 483 / 386
(-r) 483 / 386
yilpire- çiselemek
-di 483 / 386
-mek 483 / 386
-r 483 / 386
yilpiş- → *yelpiş-*
yim yiyecek, rızık 241 / 210, 507 / 407, 507 / 407 → *yem*
-i 235 / 205
yime → *yeme*
Yimek Türklerden bir boy (*qabi:le, ci:l*), bir Kıpçak boyu (*ci:l*) 20 / 10, 25 / 11, 163 / 142, 456 / 360
-i 163 / 142
yimiş → *yemiş*

yimle- göz kırpmak
-di 579 / 477
-mek 579 / 477
-r 579 / 477
yimşen Kıpçak ülkelerinde yetişen yabani bir meyvenin ismi 460 / 364
yin ~ yėn beden, insan vücudu; deri 233 / 202, 482 / 386, 507 / 407, 566 / 467
-i 99 / 91, 116 / 105, 159 / 138, 489 / 391
-im 135 / 118, 140 / 123
-in 343 / 276
-iŋ 512 / 410
yīn ~ yin yırtıcı hayvanların yuvası, in 36 / 23, 446 / 350 → *yın*
-i 446 / 350
-ike 446 / 350
yin (koyun vb.) hayvan pisliği 36 / 23, 446 / 350
-i 446 / 350
yin- (ev vb. yerleri) aramak → *yind-*
-di 472 / 378
yinçge herhangi bir şeyin incesi, ince 610 / 503
yinçge kīz odalık 164 / 142, 610 / 503, 637 / 533
yinçge kişi mütedeyyin ve sürekli ibadet eden insan 610 / 503
yinçgele- (bir şeyi) ince saymak
-di 622 / 517
-mek 622 / 517
-r 622 / 517
yinçgele- inceltmek
-di 622 / 517
-mek 622 / 517
-r 622 / 517
yinçgelen- tevazu gösterip boyun eğmek, (Tanrı'ya) ibadet ve zahitlik edip boyun eğmek
-di 637 / 533, 638 / 534
-mek 638 / 534
-ür 638 / 534
yinçgelen- odalık edinmek
-di 637 / 533
(-mek) 638 / 534
(-ür) 638 / 534
yinçü inci, büyük inci 26 / 12, 139 / 122, 194 / 167, 196 / 168, 200 / 171, 211 / 181, 268 / 235, 280 / 243, 318 / 260, 329 / 267, 332 / 269, 344 / 277, 388 / 304, 410 / 320, 457 / 361, 566 / 467, 571 / 470 → *cinçü*
-ni 308 / 254
-sin 340 / 275
Yinçü cariye adı 457 / 361
yind- (ev vb.. yerleri) aramak → *yin-*
-er 472 / 378
-mek 472 / 378
-ti 472 / 378
yindür- (ev vb.. yerleri) aratmak
-di 485 / 388
-mek 485 / 388
-ür 485 / 388
yineḍ- (yara) kapanmak
-ti 423 / 332

yinet- (yara) kapanmak
-mek 423 / 332
-ti 423 / 332
-ür 423 / 332
yini- → *yeni-*
yiŋ ~ yiŋ yen 323 / 263, 360 / 286, 383 / 300, 602 / 494
yiŋ sümük 428 / 334, 602 / 494
yiŋdegü çocuklara söverken kullanılan "sümüklü" (KM: "ey burnundan sümük akan") anlamında bir söz
yiŋit- sümkürmek
-mek 428 / 334
-ti 428 / 334
-ür 428 / 334
yiŋne iğne 202 / 173
yipgil erguvan rengi 464 / 368
yipgin erguvan rengi 464 / 368
yipgin koyu renkli, mor 199 / 170, 460 / 364
yipin koyu kırmızı, şakayık rengi 453 / 356
yir yer; yeryüzü; toprak; mekân; arazi; ülke 12 / 6, 28 / 13, 29 / 15, 34 / 21, 36 / 23, 39 / 26, 48 / 34, 50 / 35, 55 / 41, 61 / 47, 66 / 52, 72 / 59, 73 / 59, 81 / 70, 84 / 76, 85 / 76, 86 / 77, 117 / 105, 138 / 120, 146 / 127, 148 / 129, 158 / 137, 163 / 142, 176 / 150, 182 / 155, 183 / 156, 212 / 182, 216 / 186, 220 / 190, 232 / 201, 234 / 203, 235 / 204, 236 / 205, 243 / 211, 245 / 213, 245 / 214, 247 / 217, 248 / 217, 248 / 218, 249 / 219, 254 / 223, 257 / 225, 303 / 251, 306 / 253, 307 / 254, 311 / 256, 317 / 260, 318 / 260, 318 / 261, 326 / 265, 328 / 266, 332 / 269, 356 / 284, 362 / 287, 363 / 289, 369 / 292, 387 / 304, 391 / 306, 400 / 311, 402 / 312, 418 / 328, 425 / 333, 426 / 333, 433 / 338, 435 / 340, 443 / 347, 445 / 347, 446 / 350, 448 / 352, 451 / 354, 454 / 356, 454 / 358, 455 / 359, 456 / 360, 457 / 361, 459 / 363, 464 / 368, 467 / 371, 468 / 373, 469 / 373, 486 / 388, 491 / 393, 492 / 393, 493 / 394, 496 / 398, 505 / 405, 509 / 408, 511 / 409, 517 / 416, 523 / 423, 528 / 429, 529 / 430, 535 / 438, 536 / 438, 537 / 439, 567 / 467, 571 / 470, 583 / 478, 588 / 482, 606 / 498, 607 / 498, 616 / 512, 635 / 531, 636 / 531
-de 92 / 86, 123 / 109, 146 / 127, 210 / 180, 364 / 289, 457 / 361
-den 257 / 225
-din 261 / 228, 262 / 228
-i 213 / 183, 235 / 205
-ig 146 / 127, 150 / 130, 156 / 135, 267 / 235, 268 / 235, 308 / 254, 387 / 303, 400 / 311, 403 / 313, 415 / 326, 431 / 337, 435 / 339, 437 / 341, 439 / 342, 445 / 347, 467 / 371, 473 / 378, 481 / 385, 489 / 391, 492 / 393, 517 / 416, 556 / 458, 560 / 462, 575 / 473, 579 / 476, 586 / 480, 589 / 483, 593 / 486, 632 / 527, 635 / 531
-im 558 / 461
-in 152 / 132
-indin 414 / 325
-ke 129 / 114, 262 / 228, 334 / 270, 337 / 272, 342 / 276, 499 / 401, 528 / 429, 614 / 509
-ni 92 / 86
yir ipekli kumaşın veya arışın bir yüzünün adı 505 / 405
yir- iğrenmek
-di 526 / 427
(-er) 526 / 427
(-mek) 526 / 427
yir- Oğuz lehçesinde yermek
-di 526 / 427

-er 211 / 181, 526 / 427
-mek 526 / 427
yirçü kabir 457 / 361
yirdaş → *yerdaş*
yirgü hor görme 279 / 242
yirilgen devamlı çatlayan (dal vb..) 468 / 372
yiriş- gülümsemek
-di 475 / 380
-mek 475 / 380
-ür 475 / 380
yiriş- (köpek dişi vb..) zayıflamak
-di 475 / 380
(-mek) 475 / 380
(-ür) 475 / 380
yiriş- (nesne) ayrılmaya yüz tutarak gevşemek
-di 475 / 380
(-mek) 475 / 380
(-ür) 475 / 380
yirkiye küçük yer 519 / 418
yirlig (kumaş için) yüzlü (*yaşıl yirlig*: yeşil yüzlü) 506 / 405
yirük yarık, gedik 452 / 355
yirük (neŋ) boylamasına yarılmış ve bu sebeple güzelliği gitmiş (nesne) 452 / 355
yirük işler iki deliği birleşmiş olan kadın 452 / 355
yişil- (el, işe) alışmak
-di 477 / 382
yişim tozluk, soğukta iki bacağa giyilen bir çift tozluk 453 / 356
yişimlen- tozluk giyinmek
-di 492 / 394
-mek 492 / 394
-ür 492 / 394
yit- yitmek, kaybolmak
-er 235 / 204
-ti 422 / 331
yit- yetişmek, ulaşmak → *yet-*
yiti yedi 545 / 446 → *yetti*
yiti başlıg yil böke yedi başlı yılan; unvan olarak "kahraman" 545 / 446
yitig keskin (bıçak; kılıç vb..); zor işlerde keskin -becerikli- (insan) 193 / 166, 452 / 355
yitikle- kayıp bir şeyi aramak
-di 594 / 486
-mek 594 / 486
-r 594 / 486
yitil- → *yetil-*
yitim keten (*Linum usitatissimum*) tohumu 454 / 357
yitise- → *yetise-*
yitsik- → *yetsik-*
yittür- (para vb.. şeyleri) yok ettirmek
-di 483 / 387
-mek 483 / 387
-ür 483 / 387
yitük kayıp 326 / 265, 339 / 274, 357 / 285, 452 / 355, 524 / 426
yitüklüg (bir şey) kaybeden (kişi) 452 / 355
yitür- kaybetmek

-di 473 / 378
-mek 473 / 378
-ür 473 / 378
yiwil- erişmek, ulaşmak
-di 478 / 382, 600 / 492
yiwil- → yewül-
yi yıgaç dolanmış ağaç 455 / 358, 540 / 441
yiz kara pelin (*Artemisia abrotanum*) 506 / 406
yizek askerlerin öncüsü 452 / 355
Yiz Ewi Tiz Barsgan yakınında bir yazlık 496 / 398
yobakulak Yabaku ve Yemek lehçesinde sıtmadan titreme 468 / 372
yōḍ- silmek
-ar 632 / 527
-mak 632 / 527
-tı 632 / 527
yoḍısa- silmek istemek
-dı 577 / 475
-mak 577 / 475
-r 577 / 475
yoḍluş- (yazılar, şekiller vb..) silinmek
-dı 487 / 389
-mak 487 / 389
-ur 487 / 389
yoḍtur- sildirmek, sildirtmek → *yottur-*
-dum 483 / 386
yoḍul- silinmek
-dı 477 / 381
-mak 477 / 381
-ur (yoḍlur) 477 / 381
yoḍun- kendi başına, kendi kendine silmek
-dı 479 / 383
-mak 479 / 383
-ur 479 / 383
yoḍuş- silmede yardımcı olmak
-mak 474 / 379
-tı 474 / 379
-ur 474 / 379
yōg ölüyü gömmekten dönenler için yapılan, üç veya yedi gün boyunca verilen yemek 506 / 406
yōg basan ölüyü gömdükten sonra yapılan yemek 201 / 172
yogdu devenin çenesi altındaki uzun tüyler 26 / 12, 457 / 361 → *yogru, yogruy*
yogla- Türklerde (ölü için) yoğ yapmak
-dı 579 / 476
-mak 579 / 476
-r 579 / 476
yogrı çanak 457 / 361, 458 / 361
-n (v.d.) 457 / 361
yogru devenin uzun tüyü 457 / 361 → *yogdu, yogruy*
yogruy devenin uzun tüyü 457 / 361 → *yogdu, yogru*
yoguç ~ yogūç adamın durduğu yerin karşı tarafı, vadi veya nehrin karşı yakası 13 / 7, 448 / 352
yogun her şeyin irisi 456 / 360
yogurkan yorgan; örtü 107 / 97, 113 / 102, 338 / 273, 467 / 371, 556 / 458

-da 336 / 272
-ka 490 / 391
yōk ~ yok yok, olmaz, değil 47 / 33, 51 / 36, 162 / 141, 181 / 155, 185 / 158, 211 / 182, 445 / 349, 506 / 406, 508 / 408, 510 / 409, 512 / 410
-ka 46 / 32, 278 / 242
yok yokuş, çıkış 36 / 23, 446 / 350
yōkaḍ- yok olmak
-ur 612 / 505
yokar yukarı 83 / 73, 161 / 140
yokaru yukarı, ayağa (kalkmak) 83 / 73, 265 / 233, 266 / 234, 283 / 244, 309 / 255, 366 / 290, 396 / 309, 524 / 425, 569 / 469
yōk çıgay fakir, yoksul 550 / 450
yokla- çıkmak, yükselmek
-ø 537 / 439
-dı 542 / 443
yoklat- çıkartmak, yükseltmek
-mak 440 / 344
-tı 440 / 344
-ur 440 / 344
yōl ~ yol yol, yolculuk, sefer 39 / 25, 43 / 30, 45 / 31, 58 / 44, 79/ 67, 96 / 89, 107 / 97, 111 / 99, 112 / 101, 129 / 113, 148 / 129, 167 / 144, 230 / 200, 267 / 235, 365 / 290, 382 / 300, 480 / 384, 507 / 406, 570 / 469, 572 / 471, 613 / 506, 637 / 533
-da 172 / 148, 317 / 260, 373 / 295
-dan 88 / 79, 472 / 378, 525 / 426, 527 / 428
-dın 99 / 91
-ka 279 / 242, 355 / 283, 372 / 294, 627 / 523
-ug 594 / 487
yolak çizgili, üstünde çizgiler ve yollar bulunan şey 452 / 355
yolak patika, kırlarda bulunan küçük yol 452 / 355
yolgır- rastlamak
-a (zf.) 363 / 288
yolı- baskın yapmak
-dı 482 / 385
-mak 482 / 385
-r 482 / 385
yolıman her yönden yapılan yağma 460 / 365
yolıt- baskın için emir vermek, baskın yaptırmak
-mak 423 / 332
-tı 423 / 332
-ur 423 / 332
yōlsuz ~ yolsuz yolunu kaybeden 461 / 366
yoluş- karşılıklı yağmalamak
-dı 476 / 381
-mak 476 / 381
-ur (yolşur) 476 / 381
yomdar- toplamak
-dı 485 / 388
-mak 485 / 388
-ur 485 / 388
yomgı bir araya gelmiş çok (nesne), her şeyleriyle beraber toplanmış (insanlar) 459 / 363
-n 413 / 324, 551 / 451
yomıt- (insanlar vb..) toplanmak; bir araya getirmek

-mak 423 / 332
-tı 47 / 32, 115 / 103, 421 / 330, 423 / 332
-ur 423 / 332
yomıtgan devamlı toplanan (kavimler vb..) 467 / 371
yon- kesmek, yontmak
-umas 193 / 166
yonak eşek, inek vb.. hayvanların semeri altına konan çul 456 / 360
yonın- ~ yonun- yontar gibi görünmek
-dı 480 / 384
-mak 480 / 384
-ur 480 / 384
yonındı yonga, talaş 460 / 365
yonul- (tahta vb..) yontulmak
-dı 478 / 383
-mak 478 / 383
-ur 478 / 383
yonun- → *yonın-*
yonuş- yontmakta yardımlaşmak veya yarışmak
-dı 476 / 381
-mak 476 / 381
-ur 476 / 381
yoŋa- (sultana, beye) gammazlamak
-dı 608 / 501, 617 / 512
-mak 617 / 512
-r 617 / 512
yoŋag gammazlama, çekiştirme (KM: "beye çekiştiren ve gammazlayan") 608 / 501
yoŋat- (birinin sırrını beye, vb..lerine) ifşa etmek, gammazlamak
-mak 428 / 334
-tı 428 / 334
-ur 428 / 334
yor- yürümek → *yorı-*
-dım 229 / 198
yorçı tecrübeli kılavuz 457 / 361
yorı- ~ yoru- yürümek → *yor-*
-ø 608 / 500
-dı 286 / 245, 480 / 384
-glı 164 / 142
-mak 481 / 384
-mas 457 / 361
-p 93 / 87, 481 / 384
-r 481 / 384, 541 / 442
yorıdaçı kayınlar ile damat tarafı arasındaki elçi 293 / 247
yorıga at yorga at 230 / 200, 521 / 421
yorıgçı Oğuzcada kayınlar arasında mektupla gelip giden elçi 293 / 247, 468 / 372
yorıgu yürünecek (yer, zaman) 459 / 363
yorık ~ yoruk huy; davranış, gidiş, gidişat 190 / 162, 451 / 354
-ı 190 / 162, 286 / 245, 451 / 354
-ım 286 / 245
-ıŋ 286 / 245
yorık koşma ve yürüme, hareket 451 / 354
-ı 19 / 10, 451 / 354
yorık tıl fasih dil, düzgün konuşma 451 / 354

yorınça Oğuzcada yonca (*Trifolium*) 608 / 500
yorınçga yonca (*Trifolium*) 217 / 187, 631 / 526
yorış- yürümede yarışmak
-dı 475 / 380
(-mak) 475 / 380
(-ur) 475 / 380
yorış- (ipek vb..leri üzerinde) yıpranmadan dolayı yollar, çizgiler belirmek
-dı 475 / 380
-mak 475 / 380
-ur 475 / 380
yorıt- yürütmek
-ø 70 / 57
(-mak) 423 / 331
-tı 423 / 331
(-ur) 423 / 331
yorıt- (ilaç vb.. karını) boşaltmak
-mak 423 / 331
-tı 423 / 331
-ur 423 / 331
yorıtgan sürekli osuran 467 / 371
yort- (atı) eşkin koşturmak
-alım 600 / 492
-ar 632 / 527
-mak 632 / 527
-tı 632 / 527
-ur 632 / 527
yortug savaş veya yürüyüş gününde sultanın maiyeti 462 / 366
yortuş- (atı) yorgalamakta yarışmak
-dı 486 / 388
-mak 486 / 388
-ur 486 / 388
yoru- → *yorı-*
yoruk → *yorık*
yorul- (çocuk vb.. beşiğinden) çözülmek
-dı 477 / 381
-mak 477 / 381
-ur (yorlur) 477 / 381
yoşıl- (sirke veya boza küp musluğundan) akıtılmak
-dı 477 / 382
-mak 477 / 382
-ur 477 / 382
yoşul- (kan, süt vb..) akmak
-dı 332 / 269, 477 / 382, 486 / 389
-mak 477 / 382
-ur 477 / 382
yottur- sildirmek → *yoḳtur-*
-dum 483 / 386
-mak 483 / 386
-ur men 483 / 386
yow- yakınına kavuşup malını (onunla) paylaşmak (ve ona) nimet kapısını açmak
-ar 471 / 377
-dı 471 / 377

-mak 471 / 377
yow- (eşek vb..) en hızlı koşusu ile koşmak
(-ar) 471 / 377
-dı 471 / 377
(-mak) 471 / 377
yow- kandırmak, aldatmak
(-ar) 471 / 377
-dı 471 / 377
(-mak) 471 / 377
yowuş- karşılıklı yardım ve teselli etmek
-dı 475 / 380
-mak 475 / 380
-ur 475 / 380
yoza- (koyun vb..) kısırlaşmak, çiftleştiği hâlde gebe kalmamak
-dı 481 / 385
-mak 481 / 385
-r 481 / 385
yöle- destek yapmak, desteklemek
-di 481 / 385
-mek 481 / 385
-r 481 / 385
-r men 481 / 385
yölegü bir şeyi desteklemek için kullanılan (nesne), destek 460 / 364
yöleklig destekli, desteklenmiş (tahta, ağaç vb..) 466 / 370
yölel- (duvar vb..) destekle desteklenmek
-di 478 / 383
-mek 479 / 383
-ür 479 / 383
yör- (bağdan) çözmek
-di 469 / 375, 526 / 427
-er 469 / 375, 526 / 427
-mek 469 / 375, 526 / 427
yör- (düş) tabir etmek
-di 497 / 399
yöre Oğuzcada her şeyin etrafı ve kenarı 289 / 246, 454 / 357, 627 / 522
yörge- sarmak
-di 578 / 476
-mek 578 / 476
-r 578 / 476
yörgemeç içine ince barsak konmuş işkembe ve barsaklar dürülerek ızgarada yapılıp pişirilen bir yemek 468 / 372
yörgen- (yorgan vb.. bir şeye) sarınmak
-di 490 / 391
-mek 490 / 392
-ür 490 / 391, 417 / 327
yörgen- (ip vb. şeyler, bir şeye) sarılmak
-di 489 / 391
(-mek) 490 / 392
-ür 166 / 144, 490 / 391
yörgenç yol vb. şeylerin kıvrımı, dönemeç 613 / 506
yörgenç ağaca sarılıp onu kurutan bir bitkinin adı, sarmaşık (*Hedera helix*) 613 / 506
yörgençü dolak 389 / 305, 574 / 472

yörgeş- (ip, çiçek vb. şeyler) sarılmak
-di 487 / 389
-ip 199 / 170
-mek 487 / 389
-ür 219 / 189, 408 / 319, 487 / 389
yörget- (ip vb. şeyleri) sarmak
-mek 440 / 344
-ti 440 / 344
-ür 440 / 344
yörüg sözün özü ve açıklaması 452 / 355
-i 452 / 355
yörüg rüya tabiri 452 / 355
-i 452 / 355
yöş- (bozayı, küpün musluğundan vb.. bir yerden) akıtmak
-di 470 / 376
-er 470 / 376
-mek 470 / 376
yöw- bir şey vererek yardım etmek
-gil 520 / 419
yöwse- (bir şeyle) teselli etmek istemek
-di 578 / 475
-mek 578 / 475
-r 578 / 475
yöwtür- (bir şeyle) teselli etmeye yöneltmek, teselli ettirmek
-di 484 / 387
-mek 484 / 387
-ür 484 / 387
yöwüş akrabalara elbise veya mal ile yardım etme 449 / 353
yöwüşlüg akrabaların verdiği elbise ve mallarla (çeyizle) donatılmış olan (gelin) 449 / 353
yū kadının, bir şeyden utanınca kullandığı ünlem 539 / 440
yū- yıkamak
-dı 463 / 367, 472 / 378, 554 / 457
-mak 472 / 378, 554 / 457
-mas 472 / 378, 514 / 412
-r 472 / 378, 554 / 457
yuba- savsaklamak ve yapmamak
-dı 480 / 384
-mak 480 / 384
-r 480 / 384
yubagu ihmal edilebilir ve uygulanmayabilir (iş) 459 / 363
yubal- (iş vb..) unutulmak ve uygulanmamak, savsaklanmak
-dı 476 / 381
-mak 476 / 381
-ur 476 / 381
yuban- (kendini işten) alıkoyup savsaklamak
-dı 479 / 383
-mak 479 / 383
-ur 479 / 383
yubat- savsaklatmak, başkasını savsaklamak için zorlamak
-mak 422 / 331
-tı 422 / 331
-ur 422 / 331

yubıla- Oğuz ve Kıpçak lehçesinde aldatmak, hile yapmak
-dı 422 / 331, 587 / 481
-mak 588 / 481
-r 588 / 481
yubka her şeyin incesi; yufka 459 / 362 → *yuwka*
yuda → *tawgaç yudası*
yudkı yuḍı iğrenç 391 / 306
yuḍruk elin toplanması, yumruk 462 / 367
yudruklan- avucun tamamını yummak, yumruk yapmak
-dı 492 / 394
-mak 492 / 394
-ur 492 / 394
yuḍug bir kişinin başkası tarafından işlenen suçtan dolayı suçlanması 449 / 353
-ı 449 / 353
yuḍug Kençek lehçesinde erkek çocuklara küfür için kullanılan bir kelime 449 / 353
yuḍut içinde hayır bulunmayan (şey), hayırsız (şey) 447 / 351
yuḍut sövgü sözü 447 / 351, 449 / 353
yugak su kuşu 118 / 106, 452 / 355
yugçı yıkayıcı, yıkayan kimse 352 / 281
yugrul- yoğrulmak
-dı 488 / 391
-mak 488 / 391
-ur 129 / 114, 488 / 391
yugrum bir defada yoğrulacak kadar olan 464 / 368
yugruş Türklerde avamdan olup vezirlik mertebesine yükselen ve hakandan bir derece aşağı olan kişi 462 / 366
yugruş- yoğurmada yardım etmek
-dı 486 / 389
(-mak) 486 / 389
-ur 329 / 267, 486 / 389
yugruş- (tükrük, ağızda) kurumak
-dı 486 / 389
-mak 486 / 389
-ur 486 / 389
yugrut mayalanmış süt, yoğurt 100 / 93, 112 / 101, 361 / 287, 391 / 306, 517 / 415, 528 / 429
-ka 413 / 325
yugurguç erişte vb.. hamurları açan oklava 247 / 217
yugurmış yoğrulmuş olan 319 / 261
yugurt- yoğurtmak
-mak 633 / 528
-tı 632 / 528
-ur 633 / 528
yuk kaptaki bulaşık 446 / 350 → *yak yuk, yuk yak*
-ı 506 / 406
yuk- bulaşmak
-ar 471 / 377
-dı 471 / 377
-mak 471 / 377
yuktur- sürmek, dokundurmak, bulaştırmak
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387

-ur 484 / 387
yukul- bulaşmak
-dı 478 / 382
-mak 478 / 382
-ur 478 / 382
yukuş- (uyuz, vücuda) sirayet etmek, bulaşmak
-dı 476 / 380
-mak 476 / 380
-ur 476 / 380
yuk yak kaptaki bulaşık 446 / 350 → *yuk, yak yuk*
yul ~ yūl pınar, göze 246 / 216, 446 / 350, 452 / 355, 507 / 406
yul- (bağı) çözmek
(-ar) 472 / 377
-dı 471 / 377, 471 / 377
(-mak) 472 / 377
yul- yolmak
(-ar) 472 / 377
-dı 276 / 240, 471 / 377
(-mak) 472 / 377
yul- istinsah etmek
(-ar) 472 / 377
-dı 472 / 377
(-mak) 472 / 377
yul- (kadın, mihrinden) vazgeçmek
-ar 472 / 377
-dı 471 / 377
-mak 472 / 377
yula kandil 109 / 98, 455 / 358
yulak küçük ve çok su pınarları 118 / 106, 452 / 355
yulaklan- pınarlar çoğalmak
-dı 492 / 393
-mak 492 / 393
-ur 492 / 393
yular yular 448 / 352, 456 / 359, 472 / 377
yularla- yularlamak
-p 448 / 352
yularlan- (at vb..) yularlanmak
-dı 491 / 393
-mak 491 / 393
-ur 491 / 393
yularlıg yularlı (at vb..) 465 / 369
yuldra- ~ yuldrı- (kılıç, mücevher vb.. şeyler) ışıldamak, parlamak
-dı 633 / 528
-mak 633 / 528
-r 633 / 528
yuldrık → *yaldrık*
yuldruga kenger (*Cynara cardunculus*) 631 / 526
yuldurga kenger (*Cynara cardunculus*) 631 / 526
yulduz yıldız 461 / 365, 502 / 403, 530 / 431, 543 / 443
-ı 60 / 47, 609 / 502
-ları 417 / 327
Yulduz Köl Küçe (Kuça), Kiŋüt ve Uygur sınırları arasında bir göl 502 / 403

yulk- (taş vb..) sıyırmak ve ezmek
-ar 632 / 527
-dı 632 / 527
-mak 632 / 527
yulk- (birinden) bir şey soymak, bir menfaat elde etmek
-ar 632 / 527
-dı 632 / 527
-mak 632 / 527
yulkaş- (nesne) soyulmak
-dı 487 / 389
-mak 487 / 389
-ur 487 / 389
yulkun- (bir şeyin kabuğu) soyulmak
-dı 489 / 391
-mak 489 / 391
-ur 489 / 391
yulkuş- karşılıklı çıkar sağlamak
-dı 487 / 389
-mak 487 / 389
-ur 487 / 389
yulrıt- (ateşi) canlandırmak
-mak 439 / 343
-tı 439 / 343
-ur 439 / 343
yulrıt- (bakır, tunç, kalkan, leğen vb. şeyleri) parıltı çıkıncaya kadar cilâlatıp parlatmak
-mak 439 / 343
-tı 439 / 343
-ur 439 / 343
yultur- birini fidye vermeye zorlamak, fidye verdirmek
-dı 484 / 387
-mak 485 / 387
-ur 485 / 387
yultur- yoldurmak
-dı 485 / 387
(-mak) 485 / 387
(-ur) 485 / 387
yulug feda 450 / 353
-ı 128 / 112, 450 / 353
yulug fidye 113 / 102, 201 / 172, 590 / 483
yuluglug feda olunan 465 / 369
yulun omurilik 454 / 356
yulun- yolunmak
-dı 480 / 384
(-mak) 480 / 384
(-ur) 480 / 384 (*yulnur*)
yulun- fidye ödenip azat edilmek
-dı 480 / 384
(-mak) 480 / 384
(-ur) 480 / 384 (*yulnur*)
yulun- bedel ödenip boşanmak
-dı 480 / 384
-mak 480 / 384

-ur (yulnur) 480 / 384
yul yulak küçük ve çok su pınarları 452 / 355
yumgak her şeyin yuvarlak ve yumru olanı 463 / 367
yumgaklan- (nesne) top hâline gelmek ve yuvarlanmak
-dı 493 / 394
-mak 493 / 394
-ur 493 / 394
yumgak tana Uç lehçesinde kişniş (*Coriandrum sativum*) 463 / 367
yumın- → *yumun-*
yumışçı melek 449 / 353
yumız ~ yumuz etli, şişman (adam) 448 / 352
yumluş- (gözler vb..) yumuluşmak
-dı 488 / 390
-mak 488 / 390
-ur 488 / 390
yumşa- yumuşamak
-dı 578 / 475, 584 / 479
-lım 221 / 191
-mak 578 / 475
-r 68 / 54, 578 / 475
yumşak her şeyin yumuşağı, yumuşak 306 / 253, 413 / 325, 463 / 367, 565 / 466, 584 / 479
yumşaklan- yumuşayıp yaltaklanmak ve boyun eğmek
-dı 492 / 394
-mak 493 / 394
-ur 492 / 394
yumşat- yumuşatmak
(-mak) 440 / 343
-tı 440 / 343
(-ur) 440 / 343
yumşat- (deri için) tabaklamak
(-mak) 440 / 343
-tı 440 / 343
(-ur) 440 / 343
yumşat- (söz için) çok söylemek; Kur'an'ı hızlı okuyup ezberlemek
-mak 440 / 343
-tı 440 / 343
-ur 440 / 343
yumun- yumar gibi yapmak
-dı 480 / 384
-mak 480 / 384
-ur 480 / 384
yumur hayvanın körbarsağı 448 / 352
yumurla- toplamak
-yu 196 / 168
yumurlan- Oğuz lehçesinde (insanlar) toplanmak
-dı 401 / 312, 491 / 393
yumurtga tavuk ve diğer kuşların yumurtası 631 / 526
-nı 422 / 331
yumurtga insan ve sair hayvanların taşağı 631 / 526
yumuş iki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme, haber götürüp getirme 449 / 353
-ka 243 / 211

yumuşga akdiken, alıç (*Crataegus monogyna*) 465 / 369
yumuz → *yumız*
yun- yıkanmak
(-ar) 472 / 378
-dı 472 / 378
-dum 422 / 331
(-mak) 472 / 378
yun- Oğuzcada abdest almak
-ar 472 / 378
-dı 472 / 378
-mak 472 / 378
Yun Arık Balasagun yakınında yazlık bir yer 507 / 407
yunçı- (durum) fakirlikten dolayı kötüleşmek
-dı 577 / 474
-r 407 / 317
yunçıg durumu kötü olan, zayıf ve perişan (kişi) 59 / 44, 64 / 50, 140 / 123, 462 / 366
yunçıg eziyet veren, çürük ve sonuç alınamayan (iş) 462 / 366
yunçır- (iş) kötüleşmeye yüz tutmak
-ar 485 / 388
-dı 485 / 388
-mak 485 / 388
yunçıt- (birine) kötülük yapıp eziyet etmek
-mak 439 / 343
-tı 439 / 343
-ur 439 / 343
yund at 124 / 110, 148 / 129, 343 / 277, 447 / 351, 448 / 352, 543 / 444
-ı 196 / 168
yund Türkçede 12 yıldan birinin adı, at yılı 447 / 351
yundak özellikle atın pisliği 463 / 367, 518 / 417
-ı 463 / 367
yundı yemekten sonra kapların yıkandığı su 457 / 361
yund yılı at yılı 174 / 149, 447 / 351
yunguk çöven (sıvısı ve dalları, suyu köpürten, kir temizleyici bir bitki – *Saponaria officinalis*) 463 / 367
yun kuş tavus kuşu (*Pavo*) 167 / 144, 507 / 407
yūŋ ~ yuŋ yün; deve tüyü 86 / 77, 145 / 126, 253 / 222, 313 / 257, 341 / 275, 377 / 297, 384 / 301, 387 / 303, 445 / 349, 554 / 457, 571 / 470, 602 / 494
yuŋ pamuk (Gossypium) 602 / 494
yuŋ kadınların yediği, ciğere yapışık bezemsi et 602 / 494
yuŋla- kırkmak
-dı 619 / 514
-mak 619 / 514
-r 619 / 514
yuŋlat- (koyun, deve vb.. hayvanların yününü) kırktırmak
-mak 442 / 346
-tı 442 / 346
-ur 442 / 346
Yuŋu Barman kasabasına akan büyük bir ırmak 605 / 497
yup → *yap yup*
yupla- Oğuzlarda aldatmak
-dı 505 / 405
yurç kadının küçük erkek kardeşi 447 / 351

yurla- ağıtçı gibi tiz sesler çıkarmak
-yu 104 / 95
yurt harabe hâlindeki yerleşim yeri 447 / 351
-ı 558 / 460
yurun ipekli parçası 453 / 356
yurunlug ipek parçaları olan (kadın vb..) 466 / 370
yurun yuka ipekli parçası 453 / 356
yuş → *yaş yuş*
yuş → *yış*
yuşaŋ pürtüksüz (kaya vb..) 80 / 68 → *uşaŋ*
yuşul → *yaşıl yuşul*
yuşulgan devamlı kan akan (yara vb..) 467 / 371
yut hayvanları ve çiftlik hayvanlarını kışın soğuk ile öldüren afet 505 / 405
yut- Oğuz ve Kıpçak lehçesinde yutmak
-ar 422 / 331
-mak 422 / 331
-tı 422 / 331
yutık- (hayvanlar) kardan ve soğuktan ölmek, afetten kırılmak
-ar 476 / 381
-dı 15 / 8
-mak 476 / 381
-tı 476 / 381
yuv- yuvarlamak → *yuw-*
-ar 615 / 510
yuvga yufka ekmek 456 / 359
yuvlıç tiftik; keçinin ince, yumuşak yünü 456 / 359
yuvug selin yuvarladığı kaya parçası 517 / 415 → *yuwug*
yuw- yuvarlamak → *yuv-*
-ar 471 / 376
-dı 471 / 376, 491 / 392
-mak 471 / 376
yuwga yaramaz, kötü, değersiz, ucuz 266 / 234, 413 / 324, 478 / 382, 513 / 411
yuwga evlatlık 458 / 362
yuwgaḑ- (çocuk vb..) yaramazlaşıp söz dinlemez olmak → *yuwgat-*
-tı 440 / 343
yuwgalan- (çocuk vb..) yaramazlaşmak
-dı 534 / 434
-mak 534 / 434
-ur 534 / 434
yuwgat- (çocuk vb..) yaramazlaşıp söz dinlemez olmak → *yuwgaḑ-*
-mak 440 / 343
-tı 440 / 343
-ur 440 / 343
yuwıl- → *yuwul-*
yuwka her şeyin incesi, ince 438 / 342, 458 / 362, 534 / 434, 576 / 474
yuwkalan- yaltaklanmak ve tabi olmak
-dı 534 / 434
-mak 534 / 434
-ur 534 / 434
yuwlun- kendi kendine yuvarlanmak
-dı 490 / 392, 491 / 392
-mak 490 / 392

-ur 490 / 392
yuwluş- (bir şeyler) yuvarlanmak
-dı 487 / 390
-mak 487 / 390
-ur 487 / 390
yuwtur- yuvarlatmak
-dı 484 / 387
-mak 484 / 387
-ur 484 / 387
yuwug selin yuvarladığı kaya parçası 517 / 415 → *yuvug*
yuwul- birisi tarafından veya kendi kendine yuvarlanmak
-dı 200 / 171, 478 / 382, 491 / 392
-ma 478 / 382
-mak 478 / 382
-ur (yuwlur) 478 / 382
yuwul- ~ yuwıl- ahlaksızlıktan uslandırılmak; yola gelmek, yumuşamak
-dı 478 / 382
-mak 478 / 382
-sun 221 / 191
-ur (yuwlur) 478 / 382
yuwusa- yuvarlamak istemek
-dı 578 / 475
-mak 578 / 475
-r 578 / 475
yuwuş- karşılıklı yuvarlamak
-dı 475 / 380
-mak 475 / 380
-ur 475 / 380
yüḍ- (yük) taşımak
-er 632 / 527
-mek 632 / 527
-ti 203 / 174, 225 / 194, 632 / 527
yüdrük üzerine eşya ve elbise konulan sedir 463 / 367
yüḍür- yüklemek
-di 473 / 378
-düm 186 / 159
-me 473 / 379
-mek 473 / 378
-ür (yüḍrür) 473 / 378
yüḍüş- taşımada yardım etmek veya yarışmak
-di 474 / 379
-mek 474 / 379
-ür (yüḍşür) 474 / 379
yüg kuşun tüyü 464 / 368, 485 / 387, 506 / 406
-ke 474 / 379
yüg- toplamak
-er men 387 / 304
yüglet- (oka vb.. bir şeye) tüy takmak
-mek 441 / 344
-ti 441 / 344, 441 / 344
-ür 441 / 344
yüglüg tüylü, tüyü olan (ok vb..) 540 / 441

yügrük hızlı koşan 68 / 54
-in 521 / 421
yügrük at yarış atı 464 / 368
yügrük bilge Oğuzlarda zeki, akıllı ve faziletli âlim 464 / 368
yügrüm bir koşuşla koşulacak kadar olan (yer) 464 / 368
yügrüş- koşuşmak
-di 486 / 389
-mek 486 / 389
-ür 486 / 389, 605 / 496
yügün gem, uyan 506 / 406, 516 / 415, 604 / 496, 606 / 498
yügür akdarı (*Panicum miliaceum*) 448 / 352 → *ügür*
yügür- koşmak
-di 181 / 155, 334 / 271, 473 / 379
-elim (yügrelim) 270 / 237, 336 / 272
-gil 473 / 379
-mek 473 / 379
-ür (yügrür) 473 / 379
yügür- (kumaşın) çözgüsünü hazırlamak
-di 473 / 379
(-mek) 473 / 379
(-ür) 473 / 379 (*yügrür*)
yügürgen Çin'den çıkıp İslam ülkelerine gidecek tüccarlardan önce yola çıkan ve onların haberleriyle mektuplarını getiren kişi, ulak 467 / 371
yügürgen çok ve iyi koşan (at, av köpeği vb..) 468 / 371
-ni 271 / 237
yügürgün akdarı gibi taneleri olan, taneleri kırmızı bir bitki 468 / 372
yügürt- (birini) koşturmak
-mek 633 / 528
-ti 404 / 314, 633 / 528
-ür 633 / 528
yük yük 81 / 71, 125 / 110, 129 / 114, 143 / 125, 183 / 156, 260 / 227, 288 / 245, 306 / 253, 350 / 280, 357 / 284, 377 / 297, 379 / 298, 381 / 300, 389 / 305, 440 / 344, 446 / 350, 473 / 378, 579 / 476, 582 / 478, 583 / 478, 585 / 479, 632 / 527
-i 50 / 35
-in 113 / 102
-ni 433 / 338
-ün (b.d.) 342 / 276
yükle- yüklemek
-di 579 / 476
-megli 583 / 478 "*yüklemeyen*"
-mek 579 / 476
-r 579 / 476
yüklegsek yüklemede istekli olan 582 / 478
yüklemedeçi yüklemeyen 583 / 478
yüklemsin- yük taşır görünmek
-di 585 / 479
yüklet- yükletmek
-mek 440 / 344
-ti 440 / 344
-ür 440 / 344
yükse- (nesne) yükselmek ve uzamak
-di 578 / 475

-mek 578 / 475
-pen 161 / 140
-r 578 / 475
yüksek yükselmiş, uzun ve yüksek 413 / 324, 464 / 368
yükset- yükseltmek
-mek 440 / 343
-ti 439 / 343
-ür 440 / 343
yüksük terzilerin kullandığı, tunçtan veya deriden yapılan, okçunun parmağındaki yüksüğe benzeyen alet 464 / 368
yükün- secde etmek
-ø 350 / 280
-di 479 / 383
-gil 350 / 280
(-mek) 479 / 383
(-ür) 479 / 383
yükün- saygı göstermek üzere baş eğmek
-di 479 / 383
-mek 479 / 383
-üp (yüknüp) 479 / 383
-ür 479 / 383
yükünç Kıpçak lehçesinde namaz 95 / 88, 277 / 241, 608 / 500
yükünç it- Oğuzlarda namazı düzgün kılmak
-ti 95 / 88, 277 / 241
yükünç yükün- namaz kılmak
-di 608 / 500
yükünç yükün- baş eğmek
-di 608 / 500
yükündeçi Oğuzlarda, secde eden 350 / 280
yüküngen sürekli secde eden 350 / 280
yüküngüçi secde eden 350 / 280
yüli- tıraş etmek
-di 482 / 385
-mek 482 / 385
-r 482 / 385
yüligü saçı tıraş etmek için kullanılan ustura 521 / 421
yülil- ~ yülül- tıraş edilmek
-di 479 / 383
-mek 479 / 383
-ür 479 / 383
yülit- ~ yülüt- tıraş ettirmek
-mek 423 / 332
-ti 423 / 332
-ür 423 / 332
yüm- yummak
-di 472 / 378
-er 472 / 378
-mek 472 / 378
yümtür- yumdurmak
-di 485 / 387
-mek 485 / 387
-ür 485 / 387

yümülgen (gözü) devamlı yumulan, kapanan ve uyuklayan (adam vb..) 468 / 372
Yüregir Oğuz boylarının on beşincisi (*baţn, qabi:le*) 40 / 27
yürek kalp, yürek 33 / 193, 39 / 274, 452 / 355, 458 / 362
-i 163 / 142
yüreklen- yüreklenmek, şecaat göstermek
-di 492 / 393
-mek 492 / 393
-ür 492 / 393
yüreklig kalbi sebat içinde olan kahraman 452 / 355, 466 / 370
yüşeŋ pürüzsüz (kaya vb..) 607 / 499
yūz ~ yüz yüz, çehre; yüzey; ön 35 / 22, 42 / 28, 86 / 77, 184 / 157, 212 / 182, 506 / 406
-din 133 / 116
-i 96 / 90, 116 / 104, 233 / 202, 244 / 212, 316 / 259, 352 / 281, 360 / 287, 363 / 289, 381 / 300, 392 / 307, 458 / 362, 587 / 481, 616 / 511
-in (b.d.) 130 / 114, 417 / 328, 433 / 338, 437 / 341, 439 / 343, 440 / 344, 444 / 347, 487 / 389, 578 / 476
-in (v.d.) 463 / 367
-indin 632 / 527
-iŋe 120 / 107, 128 / 112, 340 / 274, 358 / 285, 413 / 324, 463 / 367, 579 / 476
-ke 63 / 50, 267 / 235, 309 / 255, 501 / 402, 506 / 406, 634 / 529
-üg 471 / 377
-üm 47 / 33
yūz (sayıda) yüz 53 / 38
yüz- (suda) yüzmek
-di 470 / 376
(-er) 470 / 376
(-mek) 470 / 376
yüz- (deri) yüzmek
-di 470 / 376
-er 470 / 376
-mek 470 / 376
-üp 238 / 206
yüz- (yarada irin ve cerahat) kabarmak
-di 470 / 376
(-er) 470 / 376
(-mek) 470 / 376
-üp 105 / 96
yüzerlik Oğuz lehçesinde üzerlik otu 449 / 353
yüzkeş- (?) yüz yüze gelmek (?)
-ip 199 / 170
yüzlen- itibar sahibi olmak; itibar görmeyi istemek
-di 490 / 392
-mek 490 / 392
-ür 490 / 392
yüzlen- yüzü (birine) dönmek
-di 490 / 392
(-mek) 490 / 392
(-ür) 490 / 392
yūzlüg ~ yüzlüg yüzlü, yüzü olan 214 / 184, 464 / 368
yüztür- (suda) yüzdürmek
-di 484 / 387
-mek 484 / 387

-ür 484 / 387
yüztür- (deri) yüzdürmek
-di 484 / 387
(-mek) 484 / 387
(-ür) 484 / 387
yüzük yüzük 452 / 355

Z

zak zak koçların birbirlerine toslamasını teşvik için kullanılan ünlem 167 / 144
zanbı cırcır böceği (*Grillus domesticus*) 634 / 530
Zanbı Art Koçŋar Başı ile Balasagun arasında bir dağ geçidi 634 / 530
zap zap hızlı adım atma için kullanılan yansıma söz 160 / 139
zap zap bar- acele etmek, çabuk olmak
-gıl 160 / 139
zaranza aspur, yalancı safran (*Carthamus tinctorius*) 226 / 196
zargunçmuḳ bir reyhan türü (*Ocimum sp*) 13 / 7, 264 / 231
züngüm bir tür Çin ipeği 243 / 211

23 Ağustos 2012 Perşembe, saat: 11.10

ISBN 978-975-16-2837-4

Fiyatı: 60,00 TL